

Universiteit Gent
Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
Academiejaar 2005-2006

**Waterbeheer in een veranderende samenleving.
Een ecologische, sociaal-economische en politiek-institutionele studie
van de watering en in het Vlaamse kustgebied
tijdens de overgang van de middeleeuwen naar de moderne tijden.
Testregio: het Brugse Vrije**

Deel I

Proefschrift aangeboden tot het behalen van de graad van Doctor in de Geschiedenis door

TIM SOENS

Promotor: prof. dr. Erik Thoen

Universiteit Gent
Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
Academiejaar 2005-2006

**Waterbeheer in een veranderende samenleving.
Een ecologische, sociaal-economische en politiek-institutionele studie
van de watering en in het Vlaamse kustgebied
tijdens de overgang van de middeleeuwen naar de moderne tijden.
Testregio: het Brugse Vrije**

Proefschrift aangeboden tot het behalen van de graad van Doctor in de Geschiedenis door

TIM SOENS

Promotor: prof. dr. Erik Thoen

Lieve Joos Rijcx ons mede gheselle
ghij laet ons met allen ze[re] in den brandt
ghij zult hu wel moeten ad jube stelle
Lieve Joos Rijcx ons mede gheselle
tclaghen van den volcke es niet te vertelle
Dit wij moeten hooren an allen randt
Lieve Joos Rijcx ons mede gheselle
Ghij laet ons met allen ze[re] in den brandt

Broeder Jan Marsseman ghij zijt goet mede
maer wij hebben zo lettelt copie van hu
nochtans zijn wij eendrachtich tsamen in vrede
broeder Jan Marsseman ghij zijt goet mede
tversamt int Booschskin es meest ons stede
ende ghij valt van ons al vielt ghij ons schu
broeder Jan Marsseman ghij zijt goed mede
maer wij hebben zo lettelt copye van hu

Ons medegheselle Matheus de Brouckere
als sluusmeester een van den principale
traech int labuer maer ghij zijt gheen zouckere
ons mede ghezelle Matheeus de Brouckere
om raed avijs thebbene vint men gheen cloukere
maer ghij en comt niet gheerne in Plasschendale
ons mede gheselle Matheeus de Brouckere
als sluusmeester een van den principale

Jan Casins ghij en muecht hier niet zijn vergheten
al moet ghij de clachte van den volcke meest hooren
want principael zijt inde watringhe ghezeten
Jan Casins ghij en muecht hier niet zijn vergheten
de ghebreken van al wat[ter] quaet om weten
maer mochte den tijdt wel bet oorboren
Jan Casins ghij en muecht hier niet zijn vergheten
al moet ghij de clachte van den volcken meest hooren

Pieter Bolle onsen ontfanghere van al
al staet thoofst wijdt sommels tes gheen wondere
de lasten die ghij hebt zijn zonder ghetal
Pieter Bolle onze ontfanghere van al
reyters, delvers maken groot gheschal
troupen van den volcke houdt een zee[re] tondere
Pieter Bolle onzen ontfanghere van al
al staet thoofst wijdt sommels tes gheen wondere

Adriaen Stier ooc hu lasten zijn groot
want de wateringhe gheheel staet up uwen handen
tes ooc consciencelic ic zeicht hu bloot
Adriaen Stier ooc hu lasten zijn groot
in tonsteken van der sluus licht meest den cloot
twater cleen houdende dats tbehoudt van den
landen
Adriaen Stier ooc hu lasten zijn groot
want de waterijnghe gheheel staet up uwen
handen

De Waterijnghe es quaet elc te passe regieren
Ic bents emmer moede in wils niet helen
donghereghelthede des volcx es buten ma[niere]
de waterijnghe es quaet elc te passe regieren
tvolc zal claghende zijn al zoudset verziere
wie zout ooc wesen tzuode een vervelen
de waterijnghe es quaet elc te passe regieren
ic bents emmer moede in wils niet helen

Lofdicht op het bestuur van de Blankenbergse watering 1498-99
(RAB, Blankenbergse Watering 334, rk 1498-99, schutblad verso)

Illustratie cover : Polderlandschap tussen Lapscheure en Sluis, natuurreserveaat de Platte Kreek (foto : T. Soens)

*Mon père disait
C'est le vent du nord
Qu'a fait craquer la terre
Entre Zeebruges
Entre Zeebruges, petit
C'est le vent du Nord
Qu'a fait craquer la terre
Entre Zeebruges et l'Angleterre
Et Londres n'est plus
Comme avant le déluge
Le poing de Bruges
Narguant la mer
Londres n'est plus
Que le faubourg de Bruges
Perdu en mer
Perdu en mer
(Jacques Brel, mon père disait)*

Woord vooraf: “*Water-management is in !*”

Toen de promotor van dit proefschrift, prof. Erik Thoen, me in mei 2000 naar aanleiding van een studiedag te Damme over Polders en Wateringen suggereerde mijn doctoraatsonderzoek aan de organisatie van het waterbeheer in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte te wijden, was dit voor mij, geboren en getogen in het zuiden van Oost-Vlaanderen, een stap in het onbekende. Net als de meeste Vlamingen, verkeerde ik in de mening dat waterschappen, waterstaat, waterbeheer, polders, dijken, dijkgraven, hoogheemraden en stormvloedkeringen typisch Nederlandse eigenaardigheden waren, waarvoor in andere landen en talen zelfs niet de woordenschat bestond om erover mee te kunnen praten, tenzij men overschakelde op een soort brabbeltaaltje met woorden als “*aménagement des eaux*”, “*dike reeve*” en “*water authorities*”. De organisatie en inrichting van het waterbeheer in de polders beschouwde ik vooral als een amusant relict uit het verleden, goed voor een pittige uitspraak in het laatste item van het televisiejournaal door één of andere lokale dijkgraaf, bij voorkeur graaf *Henri d’Udekem d’Acoz*.... Wat deze functie precies inhield, laat staan dat zonder de wateringen waarvan de dijkgraaf een vertegenwoordiger is, landbouw en samenleving in de laaggelegen delen van het land er geheel anders zouden hebben uitgezien, wist ik niet.

Nu ik zes jaar later dit onderzoek afrond, is niet alleen mijn visie op de kustvlakte en de waterbeheersing in laaggelegen gebieden grondig veranderd. Het lijkt wel of “waterstaat” en zeker de waterstaat van kustgebieden actueler zijn dan ooit te voren. Op nauwelijks een jaar tijd werd Zuidoost-Azië getroffen door een tsunami en zette de orkaan Katrina een groot deel van New Orleans onder water. Dichter bij huis werden vier Scheldeverdragen ondertekend tussen Vlaanderen en Nederland en herdacht Vlaanderen ook nog eens de dertigste verjaardag van de overstromingen bij Ruisbroek en het nog steeds niet afgewerkte *Sigmaplan* dat er het directe gevolg van was. Alle vier deze gebeurtenissen illustreren hoe broos het evenwicht tussen mens en natuur in kustgebieden is, en hoe complex de interactie tussen beide. Bovendien laten ze zien hoezeer de bestaande waterstaatkundige infrastructuur, het onderhoud van deze infrastructuur en de organisatie van dit onderhoud overal ter wereld de regionale, historisch gegroeide economische en politieke machtsverhoudingen en doelstellingen weerspiegelen. Het zal immers niemand ontgaan zijn dat in New Orleans net de armste wijken het slechtst beschermd waren tegen het verwoestende water van Katrina, en dat in het sinds jaar en dag geürbaniseerde Vlaanderen de Antwerpse haven de drijvende kracht is achter nieuwe infrastructuurwerken voor de Westerschelde, en daarbij een tijdelijke coalitie van boeren, milieuactivisten en rechtstreekse concurrenten op zijn weg vindt...

Bij dit alles klinkt de roep om een lange-termijnperspectief inzake waterbeheer steeds luider. Een lange termijnperspectief dat moet garanderen dat mens en natuur in de vaak dichtbevolkte kustgebieden van de wereld ook in de komende eeuwen nog kunnen samengaan, waarbij beleid en investeringen niet langer bepaald worden door korte-termijn winstbejag, politieke wisselvalligheid, en verlammende besluitvormingsprocessen. Dit impliceert dat het kwetsbare leefmilieu dat de kustvlakte vormt, gerespecteerd moet worden, en dus niet mag worden opgeofferd aan de eenzijdige belangen van grootschalige landbouw of havenexpansie, maar

ook niet aan onkritische “natuurrestauratie”. Om dergelijke lange termijnperspectief te helpen bereiken, gaan we in deze studie op zoek naar de middeleeuwse wortels van het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte, die het uitzicht van de hedendaagse kustvlakte mee hebben helpen bepalen, en de complexe interactie tussen mens en natuur in dit gebied helpen verklaren.

Maar vooraleer dat te doen, rest ons nog de aangename taak alle mensen te bedanken die elk op hun eigen onovertroffen manier hebben bijgedragen tot de realisatie van dit proefschrift. Allereerst en heel in het bijzonder de promotor van dit onderzoek, prof. dr. Erik Thoen, die ik niet genoeg kan bedanken voor de combinatie van ondersteuning en vrijheid die hij me in de loop van dit onderzoek geboden heeft, waardoor ik mijn eigen ideeën kon uitwerken, maar wel telkens als dat nodig was feedback, theoretische en methodologische ondersteuning en praktische aanwijzingen kon krijgen. Het gedeeld enthousiasme over de boeiende leefwereld van kleine “peasants” en grote pachters, abstracte prijzenreeksen en tastbare turfblokken, leidde tot een voor mij zeer verrijkende samenwerking, zowel op de Blandijnberg te Gent, als op één van de talrijke congressen ergens onderweg.

Prof.dr. Marc Boone wil ik ook uitdrukkelijk bedanken voor mijn aanvankelijke opleiding in het historisch “métier” tijdens mijn licentiejaren, en de belangstelling voor de economie van de laatmiddeleeuwse Nederlanden die hij me bijbracht, en tevens voor de welwillende aandacht waarmee hij mijn recente stappen in de “vochtige gebieden” aan de rand van de middeleeuwse samenleving volgde. Ook de leden van mijn doctoraatsbegeleidingscommissie, prof. dr. Eric Vanhaute en dr. Bas van Bavel verdienen een woord van dank voor hun kritische kijk op mijn langzame en niet altijd even rechtlijnige vorderingen in de loop van dit onderzoek. De vele gesprekken met dr. Petra van Dam en Dries – inmiddels mag ik prof. dr. schrijven – Tys, hebben mijn inzicht in de waterstaat en de landschappelijke en maatschappelijke evolutie van het kustgebied aanzienlijk vooruitgeholpen. Hetzelfde geldt ook voor de leden van het VNC-project “Verdronken cultuurlandschappen in het grensgebied van Vlaanderen en Zeeland”, prof. Jelier Vervloet, prof. dr. Hugo Thoen, prof. dr. Peter Henderikx, prof. dr. Johnny De Meulemeester, drs. Robert van Dierendonck, ir. Geuch de Boer, en natuurlijk mijn collega’s Alexander en Nele door wie ik overtuigd raakte van het belang van de nauwe samenwerking tussen historici, archeologen en exacte wetenschappers voor het historisch landschapsonderzoek. Alle foutieve conclusies die ik uit deze gesprekken getrokken heb, blijven natuurlijk voor mijn rekening !

Zonder de rijke en unieke archieven van de wateringens in het Brugse Vrije, zou dit onderzoek geen kans op slagen hebben gehad. Ik ben dr. Maurice Vandermaesen en dhr. Eric Huys, respectievelijk verbonden en tot over enkele jaren verbonden aan het Rijksarchief te Brugge veel dank verschuldigd voor de wijze waarop ze deze archieven voor mij openstelden, mij waardevolle bronnen signaleerden en hielpen interpreteren, en dit reeds op een moment dat de inventarisatie nog niet volledig voltooid was. Ook mevr. Hilde De Bruyne van het OCMW-archief te Brugge heeft mij fantastisch geholpen bij mijn onderzoek in de eveneens schitterende archieven van het Brugse Sint-Janshospitaal. In dit woord van dank wil ik ook E.H. Kurt Priem, archivaris van het Bisschoppelijk Archief en het Archief van het

Grootseminarie te Brugge; dr. Noël Geirnaert van het Stadsarchief te Brugge; dhr. Willy Buntinx en dhr. Marc Carnier van het Rijksarchief te Gent betrekken, net als het personeel van al deze archiefinstellingen die zoveel keren voor mij op zoek moesten naar de meest onvindbare stukken. Hetzelfde geldt voor dr. Martine De Reu, Roland, Godelieve en Sophie van de Handschriftenleeszaal van de Gentse Universiteitsbibliotheek. Zonder dhr. Cees van Es, verbonden aan het Provinciebestuur van Zeeland, zouden een aantal zeer belangrijke bronnen – de schitterend gerestaureerde 16^e eeuwse ommelopers van Groede en de Oude Yevene - niet kunnen geraadpleegd zijn. Ik dank hem nogmaals hartelijk.

Mijn collega's en ex-collega's van de "vierde verdieping" van de Blandijnberg – met het risico er een aantal te vergeten noem ik nog Jelle, Bram, Pieter-Jan, Peter, Liesbet, Jan, Anne-Laure, Laurence, Alexander, Nele, Filip, Miriam, Monique, Jeroen, Steven, Lieve, Guy, Veronique, Katrien, Tine, Bart, Frederik, Els, Vanessa, Lena, Tjamke, Joris, Bart, Claudine, Linde en Els - mogen toch ook niet vergeten worden voor de unieke werksfeer en de vriendschap, zowel "in situ" als op de zeer belangrijke feestjes en vakgroepreizen. Prof. dr. Thérèse de Hemptinne, prof. dr. em. Walter Prevenier, prof. dr. Dirk Heirbaut, dr. Piet van Cruyningen en dr. Anke Greve hielpen daarnaast ook nog bij het oplossen van specifieke problemen waarmee ik in de loop van dit onderzoek geconfronteerd werd. Op de parate kennis van Jelle over al wie ook maar enige naam of faam had in het Vlaanderen van het laatste kwart van de 15^e eeuw, mocht ik tientallen keren beroep doen. Met Bram, Pieter-Jan, Peter, Jan, maar ook Siger (Zeischka) en Thijs (Lambrecht) kon ik ook talloze malen inhoudelijk "doorbomen" over allerlei aspecten van stad en platteland, economie en politiek in heden en verleden. Claudine stond altijd klaar als er iets moest gebeuren, georganiseerd worden, geregeld worden, om het even wanneer en om het even waar. Ook haar moet ik speciaal bedanken. En zonder Joris (Verbeke) en Irjen (Vermeire) had ik de kaarten in bijlage nooit kunnen realiseren, ik ben hen eveneens veel dank verschuldigd. Dhr. Lucien Bruyneel heeft de zware taak op zich genomen deze honderden pagina's na te lezen en mijn soms "knoestige" taalgebruik bij te schaven. De fouten die nadien nog in de tekst ingeslopen zijn, blijven natuurlijk voor mijn rekening. Voor dit werk en de interesse die hij voor mijn onderzoek aan de dag legde, ben ik hem uitermate dankbaar.

De laatste en belangrijkste plaats in dit dankwoord nemen mijn ouders, familie en vrienden in, die mijn afwezigheid en verstrooidheid, mijn ongenietbaarheid en zenuwachtigheid - allemaal toenemend naarmate het einde van dit onderzoek naderde - moesten trotseren, en me toch steeds heel erg bleven aanmoedigen en steunen. Zonder de bijzondere steun en liefde van mijn ouders in al die jaren was dit echt niet gelukt. En natuurlijk, Patricia, vriendin en lieve levensgezellin, voor de hulp, de steun, de liefde, voor ons, voor alles...

Gent, 12 januari 2006

Inhoudstafel

Woord vooraf	p. IV
Inhoudstafel	p. VII
Lijst van figuren, tabellen en illustraties	p. XIII
Onuitgegeven bronnen	p. XXI
Uitgegeven bronnen en regestenlijsten	p. XXXI
Repertoria en archiefoverzichten	p. XXXVII
Literatuurlijst	p. XXXIX
Nota betreffende munten, maten en gewichten in het laatmiddeleeuwse Brugse Vrije	p. LXXV

Hoofdstuk 0. Inleiding en conceptueel framework	p. 2
0.1. Een “nieuwe waterstaatsgeschiedenis” voor de Vlaamse kustvlakte ?	p. 2
0.2 Het licht kwam uit het noorden: nieuwe tendensen in de waterstaatsgeschiedenis	p. 8
0.2.1 Aansluiting met de ecologische geschiedenis	p. 9
0.2.2 “NIE” en de waterstaat	p. 10
0.2.3 Terug naar de roots: de rol van de landbouweconomie in de waterstaat	p. 12
0.3 Probleemstelling: een onderzoek van het historisch waterbeheer binnen het agro-systeem van de kustvlakte	p. 14
0.4 Onderzoeksvragen	p. 18
0.4.1 Organisatie en reglementering van het laatmiddeleeuwse waterbeheer	p. 18
0.4.2 De “stake-holders” in het waterbeheer	p. 20
0.4.3 Investerings in het waterbeheer	p. 21
0.4.4 Sociale analyse van een watering en haar bestuurders	p. 23
0.4.5 Politiek en water	p. 23
0.5 Afbakening in tijd en ruimte	p. 26
0.6 Methodologische en heuristische bemerkingen	p. 28
Hoofdstuk 1. Het ontstaan van de watering in de Vlaamse kustvlakte	p. 38
1.1 11 ^e eeuw of 13 ^e eeuw ?	p. 38
1.2 Top-down of bottom-up ?	p. 41
1.3 Ambachten of kasselrijen ?	p. 42
1.4 Oudland versus nieuwland ?	p. 47
1.5 Controle versus uitvoering ?	p. 51
1.6 Het ontstaan van de Vlaamse watering: een hypothese	p. 54
Hoofdstuk 2. Het Vlaamse waterschapsrecht of heemrecht	p. 58
2.1 De algemene kasselrijkeuren	p. 58
2.2 Een algemeen reglement voor de watering: de wateringkeure	p. 62
2.2.1 Formele kenmerken	p. 64
2.2.2 Inhoud	p. 65

2.2.3 Politie-verordeningen	p. 67
2.2.3.a Bepalingen	p. 68
2.2.3.b Analyse	p. 69
2.2.3.c Controleren en bestraffen I: de rol van dijkschepenen en waasschout	p. 72
2.2.3.d. Controleren en bestraffen II: boetes in theorie en praktijk	p. 77
2.3 De stilte in de reglementen: veen en duin.	p. 81

Hoofdstuk 3. De organisatie van het waterbeheer in de Vlaamse Kustvlakte	p. 87
3.1 De algemene vergadering: “keure of meentucht”	p. 87
3.1.1 Organisatie	p. 88
3.1.2 Bevoegdheden	p. 103
3.1.3 Betekenis	p. 108
3.2 Het dagelijks bestuur: de sluismeesters	p. 109
3.2.1 Naamgeving en oudste vermeldingen	p. 109
3.2.2 Organisatie	p. 110
3.2.3 Bevoegdheden	p. 118
3.3 Het financieel beheer: de klerk-ontvanger	p. 127
3.3.1 Naamgeving en organisatie	p. 127
3.3.2 Bevoegdheden	p. 137
3.3.3 De klerk-ontvanger als spil van de watering	p. 139
3.4. De waterstaatsorganisatie in de westelijke kustkasselrijen Veurne, Sint-Winoksbergen en Broekburg	p. 140

Hoofdstuk 4. De verdeling van het grondbezit in het Brugse Vrije. Een structurelement in de waterstaat.	p. 149
4.1 Het belang van bezitsverhoudingen voor de waterstaat	p. 149
4.2 De vroegste kwantificeerbare gegevens over bezitsverhoudingen in de Vlaamse kustvlakte (13e-14e eeuw)	p. 150
4.3 Structurele veranderingen in de 15e en 16e eeuw.	p. 154
4.4 Parallele wijzigingen in de bedrijfsstructuren.	p. 168
4.5 De opkomst van de herenboer	p. 174

Hoofdstuk 5. De rol van de kerkelijk grondbezitters in de laatmiddeleeuwse waterstaat	p. 180
5.1 Voortrekkersrol inzake hydraulische technologie ?	p. 181
5.2 Omvang van het kerkelijk grondbezit in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte	p. 189
5.2.1. De situatie in de veertiende eeuw	p. 190
5.2.2 Evolutie tussen de late 14e en het midden van de 16e eeuw	p. 191
5.2.3 Regionale en lokale verschillen.	p. 196
5.2.4. De oorsprong van het “nieuwe” kerkelijk grondbezit in de vijftiende en zestiende eeuw.	p. 198
5.2.5 Beperkte rol van de kerkelijke instellingen bij de laatmiddeleeuwse	

herinpolderingen.	p. 201
5.2.6 Betekenis van het kerkelijk grondbezit in het Brugse Vrije	p. 201
5.3 Bestuurlijke participatie in de watering	p. 208
5.4 Inkomensstrategieën van kerkelijke grootgrondbezitters en de waterstaat	p. 212
5.4.1 Inpassing van het kerkelijk grondbezit in de watering	p. 213
5.4.2 “Oude erft” en “nieuwe erft” en de verdeling van de waterstaatslasten tussen eigenaar en pachter	p. 217
5.4.3 <i>Leggerschap</i> en <i>abandon</i> : twee kanten van hetzelfde zwaard	p. 221
5.4.3a “Abandon” en “Legger”: definities	p. 221
5.4.3b Het leggerschap van Ten Duinen in Ossenis (1290) en de wraak van Snouc vanden Orde	p. 222
5.4.3c Kerkelijk leggerschap vanaf het einde van de 14e eeuw.	p. 225
5.4.3d Selectief abandon door kerkelijke instellingen: een rationele keuze ?	p. 231
5.4.4 De balans van landverlies en herbedijkingen voor het Brugse Sint-Janshospitaal en de Gentse Sint-Pietersabdij	p. 235

Hoofdstuk 6. Stad en platteland	p. 241
6.0 Inleiding	p. 241
6.1 Bestuurlijke en financiële participatie in de watering	p. 243
6.2 Omvang van het buitensteeds grondbezit	p. 249
6.3. De waterstaat in de kustvlakte en de stedelijke “kanalenpolitiek”	p. 254
Hoofdstuk 7. Investerings in waterbeheer in de kustvlakte: een kwantitatieve analyse	p. 261

7.1 De noodzaak van een kwantitatieve analyse van de waterstaatslasten	p. 261
7.2. Lange-termijn analyse van investeringen in de Blankenbergse watering	p. 262
7.2.1 Bronnen	p. 262
7.2.1a reeks A: rekeningen van de Blankenbergse watering	p. 262
7.2.1b reeks B: rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal	p. 263
7.2.2 Het geschot	p. 264
7.2.3 Evolutie 1285-1570	p. 265
7.2.4 Verdere evolutie van de waterstaatslasten tot het einde van het Ancien Régime	p. 280
7.3. Comparatieve analyse van de waterstaatslasten in het Brugse Vrije	p. 288
7.3.1. Typologie van polders en watering	p. 288
7.3.2 Globale evolutie van de waterstaatslasten in het laatmiddeleeuwse Brugse Vrije	p. 298
7.4 Betekenis van de investeringen in waterstaat voor de landbouweconomie: vergelijking met de pachtprizen	p. 305
7.5. Detail-analyse van de inkomsten en uitgaven van een laatmiddeleeuwse watering	p. 315
7.5.1 Inkomsten	p. 315

7.5.2	Uitgaven	p. 322
7.5.2.1	Administratieve uitgaven	p. 323
7.5.2.2	Uitgaven aan waterstaatswerken	p. 328
7.5.2.2a	Evolutie van de uitgaven doorheen de late middeleeuwen	p. 331
7.5.2.2b	Bespreking van enkele belangrijke uitgavenposten	p. 335
7.5.3	Saldi	p. 360
7.5.4	Fraude in de rekeningen	p. 361

Hoofdstuk 8. Sociale analyse van het waterbeheer in een middelgrote Vlaamse watering: Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve, ca. 1400- ca. 1570		p. 368
8.1	De watering van Moerkerke-ambacht	p. 371
8.1.1	De watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve	p. 372
8.1.2	de watering van Moerkerke Noord-over-de-Lieve	p. 376
8.2.	Profiel van de bestuurders	p. 377
8.2.1	Externe kenmerken van de populatie	p. 377
8.2.2	Bezitsverhoudingen	p. 382
8.2.3	Andere sociaal-economische indicatoren	p. 388
8.2.3a	Leenbezit	p. 388
8.2.3b	omstelling van directe belasting	p. 389
8.2.3c	De hofstede: woonplaats en landbouwbedrijf	p. 396
8.2.3d	De wezenboeken van het Brugse Vrije	p. 400
8.2.3e	Functies buiten de waterstaat	p. 407
8.3.	De watering-bestuurders elders: een vergelijking in tijd en ruimte	p. 410
8.3.1	Het bestuur van de Blankenbergse watering in de eerste helft van de 16e eeuw	p. 410
8.3.1a	De vertegenwoordigers van de geestelijkheid	p. 410
8.3.1b	De Brugse poorters	p. 411
8.3.1c	De Vrijlaten	p. 414
8.3.2.	Bestuurders in de ontstaansperiode van de watering (eind 13e-begin 14e eeuw)	p. 419

Hoofdstuk 9. Waterbeheer als taak van de centrale overheid? De invloed van staatsvorming en administratieve centralisatie op het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte		p. 427
9.1	Administratieve controle op de boekhouding van de watering	p. 430
9.2	De fiscaliteit van de watering	p. 434
9.3	Grafelijke waterstaatswerken ?	p. 435
9.4	Militaire functie van de waterstaat	p. 442
9.5	Conflictbemiddeling- en beslechting. Naar een toegenomen rol van de grafelijke rechtbanken ?	p. 445
9.6	Beperkte interesse van de volksvertegenwoordiging (Leden en Staten van Vlaanderen)	p. 455

9.7 Van Egidius van Bredene tot Jeronimus Lauwereyn: de rol van grafelijke ambtenaren in de waterstaatsgeschiedenis van de Vlaamse kustvlakte	p. 457
---	--------

Hoofdstuk 10. Actoren en belangen in het waterbeheer. Casus: de sluis van Slepeldamme (eind 14 ^e -begin 15 ^e eeuw)	p. 476
--	--------

Hoofdstuk 11. Institutionele vernieuwing, economische beperkingen en politieke doelstellingen bij overstromingen. Casus: de Sint-Elisabethsvloed van 1404	p. 501
---	--------

11.0. Inleiding: de Sint-Elisabethsvloed van 1404	p. 501
11.1 Rampenbestrijding anno 1404	p. 502
11.2 De Graafjansdijk	p. 508
11.3 De kostprijs van de overstroming voor de individuele grondbezitter	p. 509
11.4 De totale kostprijs van de overstroming	p. 513
11.5 Particularisme en solidariteit inzake waterbeheer	p. 515

Hoofdstuk 12. Synthese: de waterstaat in het agro-systeem. Aanpassingen aan veranderende sociaal-economische en politieke omstandigheden	p. 520
--	--------

12.1 Uitvoerende watering en Vlaanderen; schouwende hoogheemraadschappen in Holland	p. 520
12.2 De besluitvorming in de watering: een “poldermodel” ?	p. 526
12.3 Dorpselites in een veranderende samenleving	p. 531
12.4 Een structurele stijging van de investeringen in waterbeheer ?	p. 536
12.5 Belangenconflicten en institutionele blokkeringen in het laatmiddeleeuwse waterbeheer	p. 541
12.6 Duurzaam waterbeheer in de laatmiddeleeuwse kustvlakte ?	p. 553

Bijlagen	p. 558
----------	--------

Bijlage 1. Prijzen en lonen in het Brugse Vrije in de late 13e en 14e eeuw	p. 559
b.1.1. De rekenmunt eind 13e-begin 14e eeuw	p. 559
b.1.2 Graanprijzen en daglonen als indicatoren voor de levensduur	p. 565
b.1.2.1 De gecorrigeerde tarweprijzen te Brugge vanaf 1277	p. 565
b.1.2.2 De evolutie van de lonen	p. 568

Bijlage 2. De reglementering van het waterbeheer volgens de politieverordeningen in de wateringkeuren	p. 576
---	--------

Bijlage 2bis. Moerkerke: schets van dorp en economie in de late middeleeuwen	p. 586
b.2bis.1 Parochie en ambacht	p. 586
b.2bis.2 Kerkelijke instellingen in het gebied	p. 593
b.2bis.3 De landbouweconomie te Moerkerke in de 16e eeuw: het voorbeeld van het goed ter Stove-alias het klooster Sarepta.	p. 596

Bijlage 3. Conflicten rond waterstaat	p. 601
b.3.1 Overzicht van geschillen waarbij de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve betrokken was	p. 601
b.3.2 Conflicten rond waterstaat in het Brugse Vrije: de rol van grafelijke instellingen en functionarissen	p. 604
 Bijlage 4. Voorlopig repertorium van wateringën in het laatmiddeleeuwse Brugse Vrije (situatie in het derde kwart van de 16e eeuw)	 p. 615
 Bijlage 5. Niet-boekhoudkundige bronnen voor de waterstaatsgeschiedenis van het Brugse Vrije en de Vlaamse kustvlakte in de late middeleeuwen	 p. 777
b.5.1 Lijst van niet-boekhoudkundige bronnen (geordend op nummer \$).	p. 778
b.5.2 Regestenlijst van de geanalyseerde documenten (geordend op datum)	p. 786
b.5.3 Uitgave van enkele belangrijke teksten	p. 948
 Bijlage 6. Evolutie van het geschoot in enkele wateringën in het Brugse Vrije 1280-1570	 p. 1017
 Bijlage 7. Historische reconstructiekaarten van de wateringën in het Brugse Vrije ca. 1560	 p. 1050

Lijst van figuren, tabellen en illustraties

Figuren

Figuur 0.1: conceptueel model van een sociaal-ecologisch systeem	p. 15
Figuur 0.2: conceptueel model van het waterbeheer in het “sociaal agro-systeem” Vlaamse kustvlakte.	p. 16
Figuur 3.1: in origineel of in kopie bewaarde ommelopers van watering en in het Brugse Vrije (1372-1578), per landmeter.	p. 136
Figuur 4.1: Lorenz-curve van de verdeling van het grondbezit in de watering Oude Yevene 1388 en 1550	p. 168
Figuur 5.1: de smidse van de Cisterciënzerabdij van Fontenay	p. 185
Figuur 5.2: het “waterhuis” van de abdij Ten Duinen te Koksijde op het panoramisch perspectiefschilderij van Pieter Pourbus (1580)	p. 186
Figuur 5.3: aanstellingen van leggers en bedijkingsoctrooien (1385-1570)	p. 230
Figuur 5.4: fiscaal of “schotbaar” grondbezit van de Sint-Pietersabdij in het Oost-Vrije (1364-1583)	p. 235
Figuur 5.5: fiscaal of “schotbaar” grondbezit van het Sint-Janshospitaal in de verschillende watering en in het Brugse Vrije (1399-1582)	p. 238
Figuur 7.1: nominale evolutie van het geschot in de Blankenbergse watering (1283-1570)	p. 266
Figuur 7.2: nominale evolutie van het geschot in de Blankenbergse watering (1283-1570)	p. 267
Figuur 7.3: geschot in de Blankenbergse watering (1283-1570): procentuele afwijking t.o.v. het 11-jaarlijks voortschrijdend gemiddelde	p. 269
Figuur 7.4: vergelijking tussen het nominaal geschot in de Blankenbergse watering, het loon van een ongeschoold arbeider betaald door watering en in het Brugse Vrije en de tarweprijs te Brugge per kwarteeuw	p. 274
Figuur 7.5: geschot Blankenbergse watering uitgedrukt in liter tarwe per gemet	p. 275
Figuur 7.6: geschot Blankenbergse watering uitgedrukt in liter tarwe per gemet (10-jaarlijks gemiddelde)	p. 276
Figuur 7.7: totale opbrengst van het geschot in de Blankenbergse watering, uitgedrukt in daglonen van een ongeschoold arbeider	p. 277
Figuur 7.8: geschot in de Blankenbergse watering 1283-1791	p. 281
Figuur 7.9: (reëel) geschot in de Blankenbergse watering 1283-1791 (liter tarwe per gemet)	p. 283
Figuur 7.10: reële uitgaven van de Blankenbergse watering 1283-1791 (aantal daglonen van ongeschoolde arbeiders x1000)	p. 285
Figuur 7.11: uitgaven van het Brugse Sint-Janshospitaal aan waterstaatswerken in het Brugse Vrije (1280-1570)	p. 299
Figuur 7.12: uitgaven van het Brugse Sint-Janshospitaal aan waterstaatswerken (1280-1570)	p. 299
Figuur 7.13: nominale pachtprijs evolutie in het Brugse Vrije (d. groten per hectare) (1277-1570)	p. 307
Figuur 7.14: reële pachtprijs evolutie in het Brugse Vrije (liter tarwe per hectare)	p. 308
Figuur 7.15: index van de reële pachtprizen in het Brugse Vrije en de totale reële investeringen van het Brugse Sint-Janshospitaal in datzelfde gebied	p. 310

Figuur 7.16: nominale pachtprjsevolutie: vergelijking tussen Oostburg-ambacht enerzijds en de Blankenbergse watering, Eiesluis en Reigarsvliet anderzijds (1370-1570)	p. 311
Figuur 7.17: herinvesteringen in waterstaat: verhouding van het geschot (5-jaarlijks gemiddelde) t.o.v. de bruto-pachtprijs in de Blankenbergse watering en de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht	p. 312
Figuur 7.18: uitgaven van de Blankenbergse watering (1258-1568)	p. 323
Figuur 7.19: verhouding tussen de totale uitgaven aan daglonen enerzijds en de uitbestede werken anderzijds in de Blankenbergse watering (1285-1568)	p. 329
Figuur 7.20: uitgaven van de Blankenbergse watering per type infrastructuur (%) (1285-1568)	p. 330
Figuur 7.21: uitgaven van de Blankenbergse watering per type infrastructuur	p. 331
Figuur 7.22: uitgaven van de Blankenbergse watering aan hout en ijzer	p. 334
Figuur 7.23: uitgaven van de Blankenbergse watering aan daglonen	p. 334
Figuur 7.24: saldi van de rekeningen van de Blankenbergse watering	p. 360
Figuur 8.1: spreidingsdiagram met verhouding tussen belastingkwote (in <i>loden</i>) en grondbezit (in ha) in het “Middelburgse” deel van het ambacht Moerkerke (1463-1470).	p. 395
Figuur 9.1: waterstaatslasten in de Jeronimus-, Oudemans- en Oostmanspolder, in vergelijking met de Oude Yevene-watering	p. 473
Figuur 10.1: conflicten rond de sluis van Slepeldamme (1398-1410)	p. 493
Figuur 11.1: opdrachten van schepenen van het Brugse Vrije ten gevolge van de Sint-Elisabethsvloed van 1404	p. 504
Figuur 11.2: betaling van waterstaatslasten door het Brugse Sint-Janshospitaal in de Oude Yevene-watering	p. 510
Figuur b1.1: tarweprijs te Brugge 1277-1399	p. 567
Figuur b1.2: typeloon (winterloon) zoals betaald door de Blankenbergse en andere watering en aan ongeschoolde arbeiders en meester-timmerlui	p. 570
Figuur b1.3: reëel loon van ongeschoolde arbeiders en meester-timmerlui in dienst van de watering en in het Brugse Vrije	p. 571
Figuur b1.4: Vergelijking van de daglonen van meester-timmerlui, zoals betaald door watering en in het Brugse Vrije, Brugse hospitalen, de stad Brugge, en enkele heerlijkheden in Binnen-Vlaanderen	p. 573
Figuur b1.5: vergelijking van de daglonen van ongeschoolde arbeiders, zoals betaald door watering en in het Brugse Vrije, de stad Brugge, het Brugse Sint-Janshospitaal en een “type-loon” van handarbeiders-dagloners in Vlaanderen	p. 574
Figuur b1.6: dagloon van een ongeschoolde arbeider ten opzichte van het dagloon van een meester-timmerman, zoals betaald door watering en in het Brugse Vrije	p. 575

Tabellen

Tabel 0.1: aantal bewaarde rekeningen van watering en in het Brugse Vrije per eeuw	p. 31
Tabel 0.2: aantal bewaarde rekeningen van watering en in het Brugse Vrije	p. 32
Tabel 2.1: binnenvisserij in de Vlaamse kustvlakte als domeininkomst voor de	

graven van Vlaanderen	p. 71
Tabel 2.2 Boetes op een aantal type-overtredingen zoals vermeld in de wateringkeuren	p. 77
Tabel 3.1: Aantal algemene en andere vergaderingen van ingelanden in een aantal steekproef-jaren	p. 91
Tabel 3.2: Kostprijs van de maaltijd of het gelag aangeboden na de jaarlijkse algemene vergadering ter auditie van de rekening	p. 95
Tabel 3.3: maaltijd na de algemene vergadering van de Blankenbergse watering op 3 april 1510	p. 97
Tabel 3.4: Belangrijke aanwezigen/ondertekenaars tijdens de algemene vergadering/auditie van de jaarrekening van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve.	p. 98
Tabel 3.5 Aantal bestuurders (“sluismeesters”) in watering in het Brugse Vrije, voor 1572	p. 113
Tabel 3.6: salaris ontvangers en sluismeesters Blankenbergse	p. 115
Tabel 3.7: salaris ontvangers, sluismeesters en dijschepenen watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve	p. 116
Tabel 3.8: Organisatie watering Zuidover, Noordover/Vier Dijken en Oostover in de kasselrij Sint-Winoksbergen:	p. 145
Tabel 4.1: grondbezit aangekocht of verworven door de abdij Cambron bij Stoppeldijke in de Vier Ambachten (1227)	p. 151
Tabel 4.2: <i>abandon</i> en verkoop van gronden te Ossensisse aan de abdij Ten Duinen, naar aanleiding van herbedijking (1290-1292)	p. 152
Tabel 4.3: bezitsverhoudingen in de Oude Yevene-watering (Oostburg-152 ambacht) (1388)	p. 152
Tabel 4.4: bezitsverhoudingen in de watering Eiesluis (1398)	p. 153
Tabel 4. 5: bezitsverhoudingen in de Oude Yevene-watering 1550-51	p. 154
Tabel 4. 6: bezitsverhoudingen in de Groede-watering 1552-54	p. 154
Tabel 4. 7: grondbezitters met meer dan 25 hectare in de watering Groede (1552-54)	p. 155
Tabel 4. 8: bezitsverhoudingen in de watering Romboutswerve 1456	p. 157
Tabel 4. 9: bezitsverhoudingen in de watering Romboutswerve 1545	p. 157
Tabel 4.10: bezitsverhoudingen in de “vollanden” van de Blankenbergse watering 1513	p. 158
Tabel 4.11: bezitsverhoudingen in de “wanlanden” van de Blankenbergse watering 1513	p. 159
Tabel 4.12: bezitsverhoudingen in de “vollanden” van de Blankenbergse watering 1560	p. 159
Tabel 4.13: bezitsverhoudingen in de “wanlanden” van de Blankenbergse watering 1560	p. 159
Tabel 4.14: bezitsverhoudingen op het (cijns-)domein van de Gentse Sint-Pietersabdij te Middelkerke	p. 160
Tabel 4.15: bezitsverhoudingen op het (cijns-)domein van de Magna Brevia te Slijpe-Mannekinsvere	p. 160
Tabel 4.16: bezitsverhoudingen in de Passegeule-polder, 1523, kort na bedijking	p. 161
Tabel 4.17: bezitsverhoudingen in de polder Klein Breskens, in 1527, kort na bedijking	p. 161
Tabel 4.18: bezitsverhoudingen in de Jonkvrouwepolder, 1547, kort na bedijking	p. 161
Tabel 4.19: bezitsverhoudingen in de Dierkinsteenpolder 1571	p. 162

Tabel 4.20: bezitsverhoudingen in de Sint-Janspolder 1578	p. 163
Tabel 4.21: bezitsverhoudingen Oude Land van Kadzand 1553	p. 163
Tabel 4.22: reconstructie bezitsverhoudingen in het Oude Land van Kadzand voor abandon	p. 164
Tabel 4.23: bezitsverhoudingen in enkele watering en van het Brugse Vrije (eind 14 ^e -midden 16 ^e eeuw)	p. 165
Tabel 4.24: cijnsuitgifte van een polder door Filips van Maldegem, december 1258	p. 170
Tabel 4.25: pachters van het domein van de Gentse Sint-Pietersabdij in Oostburg-ambacht	p. 170
Tabel 4.26: bedrijfsstructuur in de heerlijkheid Watervliet 1544	p. 172
Tabel 4.27: bedrijfsstructuur in de parochie Oostkerke, oktober 1570	p. 174
Tabel 5.1: aankoop van ijzer door de Blankenbergse watering	p. 183
Tabel 5.2: kerkelijk grondbezit in de watering Eiesluis 1398	p. 190
Tabel 5.3: kerkelijk grondbezit in de Oude Yevene watering (1388)	p. 191
Tabel 5.4: kerkelijk grondbezit in de Oude Yevene watering (1550-51)	p. 192
Tabel 5.5: kerkelijk grondbezit in de Oude Yevene-watering: evolutie 1388-1550	p. 192
Tabel 5.6: kerkelijk grondbezit in de watering Romboutswerve 1456	p. 195
Tabel 5.7: kerkelijk grondbezit in de watering Romboutswerve 1545	p. 195
Tabel 5.8: kerkelijk grondbezit in de Blankenbergse watering ("vollanden") (1513)	p. 196
Tabel 5.9: kerkelijk grondbezit in de Blankenbergse watering ("wanlanden") (1513)	p. 196
Tabel 5.10: kerkelijk grondbezit in de Blankenbergse watering ("vollanden") 1560	p. 197
Tabel 5.11: kerkelijk grondbezit in de Blankenbergse watering ("wanlanden") (1560)	p. 197
Tabel 5.12: kerkelijk grondbezit in de watering Groede, 1552-54	p. 198
Tabel 5.13: oorsprong van het kerkelijk eigendom in de watering Groede 1552	p. 199
Tabel 5.14: kerkelijk grondbezit in Zuidzande (Kadzand) 1449-50	p. 201
Tabel 5.15: kerkelijk grondbezit in de polder van 400 gemeten Beoosten Ter Hofstede op Kadzand (ca. 1488-92)	p. 202
Tabel 5.16: kerkelijk grondbezit in de Dierkinssteenpolder 1571	p. 203
Tabel 5.17: kerkelijk grondbezit in de Sint-Janspolder 1578	p. 203
Tabel 5.18: kerkelijk grondbezit in de Passegeulepolder in 1523, kort na bedijking	p. 204
Tabel 5.19: kerkelijk grondbezit in de Jonkvrouw polder in 1547, kort na bedijking	p. 205
Tabel 5.20: kerkelijk grondbezit in de polder van Jong Breskens in 1527, kort na bedijking	p. 205
Tabel 5.21: kerkelijk grondbezit in 6 polders van de Geraard de Moorswatering (1571)	p. 206
Tabel 5.22: aantal geestelijken in het bestuur van watering en van het Brugse Vrije	p. 208
Tabel 5.23: bestuurders van de Blankenbergse watering behorende tot de geestelijkheid	p. 208
Tabel 5.24: in origineel of kopie bewaarde aanstellingen van leggers en bedijkingssoctrooien, 1385-1570	p. 227

Tabel 5.25: kerkelijk grondbezit in het Oude Land van Kadzand 1553	p. 232
Tabel 6.1: grondbezit in de watering Eiesluis 1398	p. 249
Tabel 6.2: grondbezit in de Blankenbergse watering 1560 (“vollanden”)	p. 250
Tabel 6.3: grondbezit in de watering Moerkeke Zuid-over-de-Lieve 1530 (fiscale oppervlakte)	p. 250
Tabel 6.4: grondbezit in de watering Romboutswerve 1545 (werkelijke oppervlakte)	p. 251
Tabel 6.5: bezitscategorieën watering Eiesluis 1398, vergelijkende poorters en alle wereldlijke eigenaars	p. 252
Tabel 6.6: bezitscategorieën in de watering van Blankenberge 1560 (vollanden), vergelijking poorters en alle wereldlijke eigenaars	p. 252
Tabel 7.1: fysieke (“hemelsbrede”) en fiscale (“schotbare”) oppervlakte van de Blankenbergse watering	p. 266
Tabel 7.2: Geschot in de Blankenbergse watering (1283-1570)	p. 268
Tabel 7.3: jaren met uitzonderlijk hoog geschot in de Blankenbergse watering	p. 270
Tabel 7.4: vergelijking tussen het nominaal geschot in de Blankenbergse watering, het loon van een ongeschoold arbeider betaald door watering in het Brugse Vrije en de tarweprijs per kwarteeuw	p. 274
Tabel 7.5: geschot in de Blankenbergse watering 1283-1791	p. 283
Tabel 7.6: uitgaven van de Blankenbergse watering 1283-1791	p. 284
Tabel 7.7: categorisering van polders en watering in het Brugse Vrije naargelang de hoogte van het geschot	p. 288
Tabel 7.8: evolutie van het geschot in watering categorie I. Voorbeeld: Eeklo en Maldegem (1280-1570)	p. 289
Tabel 7.9: evolutie van het geschot in watering categorie II. Voorbeeld: Blankenbergse watering en Reigarsvliet (1280-1570)	p. 290
Tabel 7.10: evolutie van het geschot in watering categorie IIIa. Voorbeelden: de watering van Kamerlings-, Serwoutermans- en Vladslo-ambacht, Aardenburg Bewester en Beooster Ee, en Eiesluis (1280-1570)	p. 290
Tabel 7.11: evolutie van het geschot in watering categorie IIIb. Voorbeelden: de beide watering van Moerkerke-ambacht, De Broeke, Romboutswerve, Maldegemse Polder, Tussen beide Zwinnen (1280-1570)	p. 291
Tabel 7.12: evolutie van het geschot in watering categorie IIIc. Voorbeelden: Passegeule-, Vrije en Jeronimus-polders (1280-1570)	p. 293
Tabel 7.13: evolutie van het geschot in watering categorie IVb. Voorbeelden: Oude Yevene, Groede, Proostpolder en Kleine Geraard de Moorspolder (1280-1570)	p. 293
Tabel 7.14: evolutie van het geschot in watering categorie IVb. Voorbeelden: Yeven-polder, Oostmanspolder, Oudemanspolder, Breskenszand en Klein Breskens (1280-1570)	p. 294
Tabel 7.15: evolutie van het geschot in watering categorie V. Voorbeelden: Ysenpolder en Gaternisse (1280-1579)	p. 295
Tabel 7.16: jaren waarin door het Sint-Janshospitaal uitzonderlijk hoge betalingen voor waterstaatswerken in het Brugse Vrije worden verricht	p. 302
Tabel 7.17: enkele perceelspachten in (de polderstreek van) het Brugse Vrije 1264-1363	p. 306

Tabel 7.18: leningen door de Blankenbergse watering (laatste kwart 13 ^e eeuw)	p. 318
Tabel 7.19: renteverkopen door de Blankenbergse watering (1549-1570)	p. 320
Tabel 7.20: uitgaven van de Blankenbergse watering per categorie (%) 1285-1568	p. 330
Tabel 7.21: houtbevoorrading van de watering in het Brugse Vrije: origine van het hout en leveranciers	p. 331
Tabel 7.22: timmerlui in loondienst van de Blankenbergse watering: arbeidsinzet 1285-1568	p. 346
Tabel 7.23: ongeschoolde arbeiders in dienst van de Blankenbergse watering: arbeidsinzet 1285-1568	p. 348
Tabel 7.24: aannemers van dijkwerken in het Oude Land van Kadzand (21 maart 1500)	p. 352
Tabel 7.25: enkele afmetingen van zeedijken in de laatmiddeleeuwse Vlaamse Kustvlakte	p. 356
Tabel 7.26: fraude in de Blankenbergse watering ? Een vergelijking tussen de rekening van 1374-75 en een voorbereidend document	p. 364
Tabel 8.1: aantal bestuursmandaten per persoon in de watering Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve (1455-1545)	p. 378
Tabel 8.2: aantal mandaten van sluismeester, dijkschepen en ontvanger per bestuurder in de watering van Moerkerke Zuid- en Noord-over-de- Lieve (1455-1545)	p. 378
Tabel 8.3: duur van de loopbaan in het bestuur van de watering Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve: algemeen	p. 379
Tabel 8.4: duur van de loopbaan in het bestuur van de watering Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve: subgroep ontvangers	p. 380
Tabel 8.5: bezitsverhoudingen in de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve 1470	p. 382
Tabel 8.6: bezitsverhoudingen in de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve 1530	p. 383
Tabel 8.7: bezitsverhoudingen in de watering Moerkerke Noord-over-de-Lieve 1501	p. 383
Tabel 8.8: ingelanden van Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve volgens juridisch statuut 1530	p. 384
Tabel 8.9: grondbezit en aantal functies van bestuurders van de watering van Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve in vier steekproefperiodes	p. 385
Tabel 8.10: de ingelanden van Zuid-over-de-Lieve in 1530 volgens juridisch statuut, met gemiddeld grondbezit en het aantal bestuurders van wateringen onder hen.	p. 387
Tabel 8.11: leenbezit te Moerkerke van bestuurders van watering (1515)	p. 389
Tabel 8.12: <i>zetting</i> in Moerkerke-ambacht onder de heerlijkheid Middelburg ressortierend, 1463	p. 392
Tabel 8.13: <i>pointing</i> in Moerkerke-ambacht (deel ressortierend onder het Brugse Vrije), oktober 1484	p. 393
Tabel 8.14: hofsteden in de watering van Moerkerke Zuid- en Noord-over- de-Lieve	p. 397
Tabel 8.15: eigendom en pacht van hofsteden door bestuurders van de wateringen Zuid-en Noord-over-de-Lieve	p. 397
Tabel 8.16: referentie-waarden weesgoederen Moerkerke- en Aardenburg- ambacht: steekproef 1460-1505	p. 403
Tabel 8.17: nalatenschap van watering-bestuurders in Moerkerke-ambacht	p. 404

Tabel 8.18: vertegenwoordigers van de Brugse poorters in het bestuur van de Blankenbergse watering (1497-1570)	p. 412
Tabel 8.19: vertegenwoordigers van de Vrijlaten in het bestuur van de Blankenbergse watering (1498-1570)	p. 415
Tabel 8.20: bestuurders van watering en in het Brugse Vrije (1277-1320) en functies als kasselrijsheren	p. 420
Tabel 9.1: conflicten en meningsverschillen waarin de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve betrokken was (1400-1550)	p. 446
Tabel 9.2: conflictbemiddeling- en beslechting door grafelijke rechtbanken en instellingen met betrekking tot de waterstaat in het Brugse Vrije (eind 14 ^e -medio 16 ^e eeuw)	p. 449
Tabel 9.3: activiteit van de Leden en Staten van Vlaanderen met betrekking tot de waterstaat in de Vlaamse kustvlakte (1384-1506)	p. 455
Tabel 10.1: magistraten (schepenen, ontvangers en pensionarissen) van het Brugse Vrije betrokken bij het probleem “Slepeldamme”	p. 496
Tabel 11.1: betaling van waterstaatslasten in de Oude Yevene-watering door het Brugse Sint-Janshospitaal	p. 512
Tabel 11.2: hypothetisch budget van enkele watering en in het Brugse Vrije (pond groten Vlaams, 1403-1408), op basis van de rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal	p. 513
Tabel 11.3: disputen en procesvoering in de nasleep van de Sint-Elisabethsvloed van 1404	p. 515
Tabel b1.1: Omrekeningstabel lb. groten tournois-lb. parisis 1278 tot 1319 (in d. parisis) volgens Van Werveke	p. 559
Tabel b1.2: omrekeningstabel pond groten tournois – pond parisis volgens de Brugse stadsrekeningen	p. 560
Tabel b1.3: Rekenmunten in de rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal en de Blankenbergse watering, met omrekening naar het pond groten tournois	p. 563
Tabel b1.4: Prijs van tarwe per hoet (172 liter) te Brugge: hoeveprijzen van het Sint-Janshospitaal te Brugge	p. 565
Tabel b1.5: Prijs van tarwe per hoet (172 liter) te Brugge: aankooprijzen in de Brugse Stadsrekeningen	p. 566
Tabel b1.6: Prijs van tarwe per hoet (172 liter) te Brugge: aankoop- en verkoopprijzen in het memoriaal van Simon de Rikelike	p. 566
Tabel b1.7: Prijs van tarwe per hoet (172 liter) te Brugge: aankoop- en hoeveprijzen van het Potterie-hospitaal te Brugge	p. 566
Tabel b1.8: typeloon (winterloon) zoals betaald door de Blankenbergse watering aan ongeschoolde arbeiders en meester-timmerlui	p. 569
Tabel b.2bis.1: kerkelijk grondbezit in Moerkerke-Noord-over-de-Lieve 1501	p. 593
Tabel b.2bis.2: kerkelijk grondbezit in Moerkerke Zuid-over-de-Lieve 1470	p. 594
Tabel b.2bis.3: kerkelijk grondbezit in Moerkerke Zuid-over-de-Lieve 1530	p. 594
Tabel b.2bis.4: inkomsten van het klooster Sarepta te Moerkerke	p. 597
Tabel b.2bis.5: veestapel van het klooster Sarepta te Moerkerke bij het afsluiten van de jaarrekening in december	p. 597
Tabel b.2bis.6: graanvoorraad van het klooster Sarepta op het einde van het	

Illustraties

- p. 1: De complexiteit van het waterbeheer in de kustvlakte verzinnebeeld: “De Ganzepoot” ofte het sluizencomplex in Nieuwpoort (luchtfoto GISWEST)
- p. 37: Schepenoorkonde van het Brugse Vrije met vermelding van de oudst bekende sluismeesters van het Brugse Vrije (1277), met het zegel van één van hen: Wouter Reinfen (RAB, Oorkonden met Blauw Nummer, 6752)
- p. 57: Datum per coriam... Aanhef van de keure van Wulpen/Oostende-Koezand (BAB G 307).
- p. 86: Brug over de waterloop van Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, net ten noorden van de Gentse Lieve
- p. 148: Hoofding van de ommeloper van de Blankenbergse watering van 1456 (Brugge, OCMW-Archief Sint-Jan, A2, f°1r)
- p. 179: Tiendpaal van de Gentse Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdij in Waterlandkerkje (Ijzendijke-ambacht) (foto: T. Soens)
- p. 240: Koeien grazen op de stadswallen van Damme... (foto: T. Soens)
- p. 257: De werken aan het Nieuw Gedelf ten Zuiden van Oostburg op een anoniem 16e eeuws schilderij
- p. 260: Fragment rekening van de Blankenbergse watering 1374-75 (Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud nr. 4))
- p. 367: De Gentse Lieve op het grondgebied van Moerkerke, met rechts de afwatering van Zuid-over-de-Lieve (foto: T. Soens).
- p. 370: Reconstructiekaart van de inpolderingen op de rechteroever van het Zwin tussen Damme en Sluis, met onderaan Moerkerke (A. Verhulst).
- p. 373: Fragment van de kaart van de wateringens De Broeke en Zuid-over-de-Lieve van Pieter Pourbus (1574) met centraal het hof van Bonem
- p. 426: Lauwereyn's landschap: de lege vlakte van de Jeronimuspolder bij Watervliet, met op de achtergrond het Leopoldkanaal (foto: T. Soens).
- p. 462: Stadsplattegrond van Sluis door Jacob Van Deventer (ca. 1565).
- p. 475: Fragment van de Grote Kaart van het Brugse Vrije door Pieter Pourbus (1561-1571), met de monding van de Ee op het Zwin bij Slepeldamme
- p. 500: De Waardijk van Aardenburg-ambacht, ten zuiden van het Leopoldkanaal bij Sint-Jan-in-Eremo (foto: T. Soens)
- p. 519: Het einde van het middeleeuwse landschap. De Boerekreek bij Sint-Jan-in-Eremo, uitgeschuurd in de middeleeuwse Woutersweg (foto: T. Soens)
- p. 558: Overwoekerde 18e eeuwse uitwateringssluis “Blauwe Sluis” van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve in de dijk van het Lapscheurse gat bij Sluis (foto T. Soens)

Onuitgegeven bronnen

Opmerkingen vooraf

- HET EIGEN ARCHIEF VAN DE WATERINGEN IN HET BRUGSE VRIJE (REKENINGEN, CARTULARIA, OMMELOPERS EN AANVERWANTE DOCUMENTEN) WORDT BEHANDELD IN BIJLAGE 4, VOORLOPIG REPERTORIUM VAN WATERINGEN IN HET BRUGSE VRIJE. HIER VERMELDEN WE ENKEL DE ANDERE ONUITGEGEVEN BRONNEN DIE IN DIT ONDERZOEK GEBRUIKT WERDEN.

- ONDERSTAAND OVERZICHT BEVAT VERDER SLECHTS DIE BRONNEN WELKE UITEINDELIJK NUTTIG BLEKEN VOOR HET ONDERZOEK

AARDENBURG (NL) STADSARCHIEF

Vorsterman van Oyen G.A. 1889: *Het archief van Aardenburg. I. Beredeneerde catalogus van de handvesten, rekeningen enz. uit het tijdperk van de graven van Vlaanderen, 1201-1604*, Middelburg.

BERGUES (F) ARCHIVES DE LA VILLE

Ville de Bergues. Inventaire sommaire des archives communales antérieures à 1790, Lille, 1878.

nieuw nummer DD 72

rekening watering Zuidover 1517-18

rekening watering Zuidover 1536-37

rekening watering Zuidover 1548-49

nieuw nr. dd 25 : 17e en 18e eeuwse kopie register Balthazar de Jonghe, 1564 betreffende de watering van de kasselrij Sint-Winoksbergen

BRUGGE, RIJKSARCHIEF (RAB)

Huys E. 1995: *Inventaris van de verzameling Brugse Vrije Sanders*, Brussel (Rijksarchief Brugge, Toegangen in Beperkte Oplage 141)

Huys E. 1996 : *Catalogus van de verzameling kaarten en plattegronden van de watering van Blankenberge*, Brussel (Inventaris Rijksarchief Brugge, 36).

Huys E. 1998: *Inventaris van de verzameling Aanwinsten*, Brussel (Rijksarchief te Brugge. Inventarissen 44).

Huys E. 1999: *Catalogus van de omlopers en andere bescheiden van de verzameling Jonckheere*, Brussel (Rijksarchief Brugge, Toegangen in Beperkte Oplage 169)

Huys E. 1999: *Catalogus van de omlopers en andere bescheiden van de verzameling Gilliodts*, Brussel (Rijksarchief Brugge, Toegangen in Beperkte Oplage 170)

Huys E. 1999: *Catalogus van de omlopers en andere bescheiden van de verzameling Vincent*, Brussel (Rijksarchief Brugge, Toegangen in Beperkte Oplage 171)

Huys E. 2001: *Catalogus van de omlopers en andere bescheiden van de verzameling Van Sieleghem*, Brussel (Rijksarchief Brugge, Toegangen in Beperkte Oplage 171)

Huys E. en Vandermaesen M. 2000: *Inventaris van het archief van de Zwinpolder en rechtsvoorgangers*, Brussel (Rijksarchief te Brugge. Inventarissen 44).

Huys E. en Vandermaesen M. 2000: *Inventaris van het archief van de Zandvoordepolder en rechtsvoorgangers*, Brussel (Rijksarchief te Brugge. Inventarissen 45)

Huys E. en Vandermaesen M. 2001: *Inventaris van het archief van de Grote Westpolder en rechtsvoorgangers*, Brussel (Rijksarchief te Brugge. Inventarissen 47)

Huys E. en Vandermaesen M. 2001: *Inventaris van het archief van de Polder Sint-Trudoledeken en*

- rechtsvoorgangers*, Brussel (Rijksarchief te Brugge. Inventarissen 48)
- Huys E. en Vandermaesen M. 2001: *Inventaris van het archief van de watering van Blankenberge, van de moere van Meetkerke en catalogus van de verzameling omlopers en andere bescheiden neergelegd door de watering van Blankenberge* Brussel (Rijksarchief te Brugge. Inventarissen 49)
- Huys E. en Vandermaesen M. 2003: *Inventaris van het archief van de watering van Gistel-Oost-over-de-Ware (1540-1939)* Brussel (Rijksarchief te Brugge. Inventarissen 54)
- Kasselrij Veurne. Inventaris van de oorkonden*, Brussel, 1992 (Rijksarchief Brugge, toegangen in Beperkte Oplage, 88).
- Marechal J. 1960: *Inventaris van het archief der Proosdij van Sint-Donaas te Brugge*, Brugge, Rijksarchief Brugge.
- Nuytens M. 1998: *Inventaris van de verzameling Cumulus Ecclesiasticus*, Brussel, Algemeen Rijksarchief (Rijksarchief Brugge, Toegangen in Beperkte Oplage, 168).
- Nuytens M. 2002: *Inventaris van de verzameling Familiearchief*, Brussel, Algemeen Rijksarchief (Rijksarchief Brugge, Inventarissen 50)
- Omlopers collectie Peper*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1992 (Rijksarchief Brugge, Toegangen in Beperkte Oplage, 2)
- Rombauts W. 1977: *Inventaris van het archief der kerkfabriek van Sint-Walburga te Brugge (XIIIde-XXste eeuw)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief
- Rombauts W. 1986: *Het oud archief van de kerkfabriek van Sint-Jacob te Brugge (XIIIde-XIXde eeuw). 1: Inventaris*, Brussel, Algemeen Rijksarchief.
- Sociëteit van Jezus te Brugge*, Brussel, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën (Rijksarchief Brugge Toegangen in Beperkte Oplage, 5)
- Vanden Bussche E. 1881-84: *Inventaire des archives de l'état à Bruges. Section Première : Franc de Bruges. Ancien Quatrième membre de Flandre*, Brugge, 2 vol.
- Vandermaesen M. 1984: *Inventaris van het oud archief der kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw te Brugge*, Brussel, Algemeen Rijksarchief
- Vandermaesen, M. 2001: *Archiefvormers in de gerechtelijke arrondissementen Brugge, Ieper en Veurne. Deel 1: archieven van overheidsinstellingen tot 1795*, Brussel, Rijksarchief (Gidsen 50).
- Vandermaesen, M. 1998: *Archiefvormers in de gerechtelijke arrondissementen Brugge, Ieper en Veurne. Deel 2: archieven van overheidsinstellingen vanaf 1795*, Brussel, Rijksarchief (Gidsen 56)
- Vandermaesen M. 2004: *Inventaris van de verzameling "Découvertes" 1100-1828*, Brussel, Algemeen Rijksarchief (Rijksarchief Brugge, Inventarissen 60)
- Vandermaesen M. 2004: *Inventaris van de verzameling Oorkonden van de abdij van Zoetendale te Maldegem (1215-1544)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief (Rijksarchief Brugge, Inventarissen 59)

Aanwinsten

- 7: Cartularium Kartuizers Brugge 16e eeuw.
- 689: Cijns-en pachtboek Sint-Janshospitaal Brugge ca. 1310
- 2358

Abdij Oudenburg

- 1: Cartularium

Abdij van Zoetendale, oorkonden

Découvertes

- 250 (1-3): Cartularium Sint-Andries 16e eeuw

Jezuïeten Brugge

1591-1593: Cartularium Zoetendale/Jezuïeten 17e eeuw
1596: idem.

Kaarten en Plans

Kasselrij Veurne, Oorkonden

Kerkfabriek OLV te Brugge, Oud Archief

13: cartularia 13e eeuw
14: cartularia 14e eeuw

Noordwatering Veurne

778: rekening Noordwatering Veurne-ambacht 1541-42.
779: idem 1568-69; 1590-91

Oorkonden met Blauw Nummer

Oorkonden van het Brugse Vrije

Oud Kerkarchief

216: Cartularium Sint-Andries 1490
416: goederenregister Sint-Kwintensabij in Vermandois, ca. 1408
418: rekeningen Sarepta 1528-29; 1529-30; 1538-39; 1544-45; 1553-54,
1558-59, 1577-78
444-447: rekeningen Spermalie 1468-71; 1480-83; 1489-1506; 1510-11;
1525-26; 1534-41; 1557-58; 1574-75
478: cartularium Spermalie eind 16^e-17^e eeuw
598: rekeningen van de (Noord)watering van Veurne-ambacht 1410-1523
600: Cartularium Sarepta 15^e-16^e eeuw

Proosdij Sint-Donaas

1228: wettelijke passeringen Proosdij Sint-Donaas 1428-1435
1235: idem: 1468-1474
1236: idem 1474 e.v.
1240: idem 1529-
1251: idem 1568-

Registers Vrije

4-10: cartularia Brugse Vrije
23: resolutieboek Brugse Vrije (beslissingen van de Camere) 1504-1543.
147-155: rekeningen Brugse Vrije 1406-1419
182-204: rekeningen Brugse Vrije 1449-1469
237-256: rekeningen Brugse Vrije 1497-1517
287-296: rekeningen Brugse Vrije 1547-1557
16473-16476: weesregisters Noord-Vrije 1490-1538
16563-16574: weesregisters Oost-Vrije 1458-1575
16597: vonnissenregister 1430-1449
16597bis: ferieboek Brugse Vrije 1464-65.
16704: procedureregisters (ferieboek) 1500-01

Schifting Van Zuylen

Sint-Walburga

12: Cartularium (1339-1348).

BRUGGE, STADSARCHIEF (SAB)

Gilliodts-Van Severen L. 1887: s.t., in: *Bulletin Communal de la ville de Bruges*, XXXI, pp. IX-LXXXII. (betreft : oorkonden Veranneman)

Vandewalle A. 1979 : *Beknopte inventaris van het stadsarchief van Brugge*, Brugge (Brugse Geschiedbronnen, 8).

reeks 98: cartularia

1: Rudenbouc.

reeks 429: Sint-Janshospitaal Brugge

rolrekening 1317: rekening 1316-17

kalknummer 194: rekening 1568-69; 1571-72

kalknummer 195: rekening 1572-73; 1574-75

kalknummer 196: rekening 1577-78; 1578-79; 1579-80; 1580-81

kalknummer 197: rekening 1583-84

kalknummer 198: rekening 1586-87; 1588-89; 1589-90

kalknummer 199: rekening 1593-94; 1594-95

reeks 515: oorkonden Veranneman

reeks 522: Watervliet

Cartularium 16^e eeuw

reeks 523

kalknummer 346: processtukken 1581

kalknummer 347: processtukken ca. 1530

kalknummer 348: processtuk 1556 en ommeloper Mauritspolder 1618

reeks 526

10: rekening Jeronimus Lauwereyn 1499-1500, opgesteld door Hannekin van Belle

BRUGGE, OCMW-ARCHIEF

Everaert-Godderis J. 1859-61 : *Inventaire des chartres et autres documents concernant l'hôpital Saint-Jean à Bruges*, Brugge.

[Van Der Elst] [1963] *Inventaris Sint-Janshospitaal*, Brugge.

Sint-Janshospitaal

G 2 - G 316: jaarrekeningen 1277-78 tot 1600-01

Varia 5-9

Oorkonden

BRUGGE, BISSCHOPPELIJK ARCHIEF (BAB)

s.n. *Inventaire des Chartes de Saint Donatien*, 2 delen (Sint-Donaas N 26).

Janssens de Bisthoven B. en De Backer C. *Inventaris van het bisschoppelijk archief van Brugge*, Leuven, 184 (KADOC inventarissen. Reeks B: Inventarissen van archieven niet bewaard op het KADOC 6)

Oorkonden Sint-Donaas

A 249

A 251

A 255

A 266

A 267

A 273

Sint-Donaas, Obediëntie

G 128: rekening 1430-31.

BRUGGE, ARCHIEF GROOT-SEMINARIE (BAGS)

Goetghebeur W. 1991: *Het Oud-Spermalie-Archief, inventaris, Kongregatie van de Zusters van de Kindsheid van Maria ter Spermalie*, 3 vol.

s.n. 1857: *Inventaire des Chartes, Bulles Pontificales, privilèges et documents divers de la Bibliothèque du Séminaire Episcopal de Bruges*, Brugge.

Ten Duinen-Ter Doest

Oorkonden

Spermalie

Oorkonden

BRUSSEL, ALGEMEEN RIJKSARCHIEF (ARA)

De Breyne E. 1991 : *Inventaire sommaire des archives du Conseil privé sous le régime espagnol*, Brussel, Algemeen Rijksarchief (Toegangen in Beperkte Oplage 101)

De Stobbeleir D. 1983: *Voorlopige inventaris van de charters van Vlaanderen, Iste reeks (9de-17de eeuw)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief.

Gachard L.P. 1837-1851: *Inventaire des Archives des Chambres des Comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions. Tome I-III*. Brussel, M. Hayez.

Gailliard A. gecorrigeerd door Soenen M, 1991 : *Inventaire des registres du Conseil privé*, Brussel, Algemeen Rijksarchief (Toegangen in Beperkte Oplage, 99).

Inventaire Provisoire des chartes de Flandre : Première Série (IXe-XVIIe s.), Brussel, Algemeen Rijksarchief (Toegangen in Beperkte Oplage, 14)

Lefèvre J. en Lefèvre P. 1938 : *Inventaire des archives du conseil des Finances*, Gembloers, 1938.

Marchal F.-J.-F., ed. E. Aerts 1997 *Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel. Dozen*. Brussel, Algemeen Rijksarchief (Toegangen in Beperkte Oplage, nr. 445).

Nelis H. 1992: *Chambres des Comptes de Flandre et de Brabant. Inventaire des comptes en rouleaux*. Brussel (Algemeen Rijksarchief. Toegangen in beperkte oplage, 120)

- Nelis H., Dierkens A. en Laurent R. 1995: *Inventaire des Archives des Chambres des Comptes. Tome VI*. Brussel (Algemeen Rijksarchief, Inventarissen 257)
- Pinchart A. 1865-79 : *Inventaire des Archives des Chambres des Comptes, précédé d'une notice historique sur ces anciennes institutions. Tome IV-V*. Brussel, M. Hayez.

Rekenkamers (RK)

- 1072-1073: leenregisters Brugse Vrije.
- 27797-27813: rekeningen dijkherstellingen
- 28039
- 28053-28057
- 32061-32065: stadsrekeningen Biervliet
- 32150-32152: stadsrekeningen Blankenberge
- 32248-32250: stadsrekeningen Blankenberge
- 33553-33555: stadsrekeningen Damme
- 33662-33664: idem
- 35674-35676: stadsrekeningen Hoeke
- 35827: stadsrekening Hughevliet
- 35829-35831: stadsrekeningen Lombardzijde
- 36394-36398: stadsrekeningen Monnikerede
- 36547-36551: stadsrekeningen Sint-Anna-ter-Muide
- 36709-36710: stadsrekeningen Nieuwpoort
- 36828-36830: stadsrekeningen Nieuwpoort
- 37239-37249: stadsrekeningen Oostende
- 37353: stadsrekening Oostende
- 42521-42533: kasselrijrekeningen Brugse Vrije
- 49296-49297: rekeningen grondbelasting Schoondijke/Oude Yevene-watering
1394
- 50581: bedijkingswerken Kieldrecht
- 51661: rekening (beschadigd) watering Zuidover kasselrij Sint-Winoksbergen
1397-98

Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel

- 26-27
- 39 A-B
- 152 A-B
- 153 A
- 154 A-C
- 345-346

Geheime Raad, Spaanse Periode 1307-1311

Oorkonden van Vlaanderen, 1ste reeks

DAMME, OCMW-ARCHIEF

doos bezit, 1: goederenregister Sint-Janshospitaal Damme ca. 1555

DUNKERQUE (F) ARCHIVES MUNICIPALES

Département du Nord. Arrondissement de Dunkerque. Commune de Dunkerque. Inventaire des archives et objets mobiliers de la mairie de Dunkerque, Dunkerque, 1855

- 230/1: rekening geschot 1666 “territorium van Duinkerke”
- 270: *"Waeterynghen van Berghambacht ende territoire van Duynkercke"*
- 275: Opmeting met plan van de watering Vier Dijken 1688
- 297: inspecties en aanbestedingen 1663-1788.

GENT, RIJKSARCHIEF (RAG)

- s.n. s.d. *Inventaire des archives de l'abbaye de Saint-Pierre à Gand* (1e reeks, diversen)
- de Saint-Genois J. 1843-46 : *Inventaire analytique des chartes des comtes de Flandre*, Gent.
- Gaillard V. 1857 : *Inventaire Analytique des chartes des comtes de Flandre*, Gent.
- Gysseling M. 1997-2000: *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en bisdom Gent tot eind 1801*, Brussel, 5 delen (Rijksarchief te Gent. Toegangen in beperkte oplage, 64, 65, 66, 67, 69).
- Maréchal G. 1984: *Inventaris van de rekeningen van de Sint-Pietersabdij te Gent*, Gent, Rijksarchief.
- Vandecandelaere I. 2003, *Archief van de leprozerie en de abdij "het Rijke Gasthuis"*, Brussel, VUB, onuitgegeven verhandeling archivistiek.
- Vandermeersch P.C. 1850 : *Inventaire des cartes et des plans conservés aux archives de la Flandre Orientale*, Gent (Rijksarchief Gent. Inventarissen 71).
- Wyffels C. s.d.: *Inventaris van de oorkonden der graven van Vlaanderen. Chronologisch gerangschikt supplement*, Gent.

Algemeen Polder- en wateringarchief

- 209: bundel betreffende dijkonderhoud vroege 17e eeuw.
- 342: procesbundel 1470 Sint-Anthonispolder

Abdij Oosteeklo

Oorkonden

Bethlehem Deinze

4: cartularium

Kaarten en Plans.

Middelburg in Vlaanderen

- 3: leenregister 1479
- 4: leenregister 1508

Oorkonden “de Saint-Genois”

Oorkonden “Diverse oorkonden”

Oorkonden “Gailliard”

Oorkonden “Supplement Wyffels”.

Raad van Vlaanderen

2332-2340: Acten en Sententiën 1397-1412
3686-3734: enkwesten
7508: vonnissenregister 1412-1427
7511: vonnissenregister 1447-1458
7514-7515: vonnissenregister 1496-1503
7531-7534: vonnissenregister 1547-1552
7612: zittingregister 1544-48

Rijke Gasthuis Gent.

4: cartularium 14^e eeuw en aanvullingen
7: cartularium 16^e eeuw.

Sint-Baafs en Bisdom

B 2957: cartularium Sint-Pietersabdij ca. 1460
B 2961: idem
K 1109: goederenregister Sint-Baafsabdij 1454
K 7720: rekeningen Sint-Baafsabdij (Brugse Vrije): 1461-62
K 7728-29: idem 1486-97; 1501-02
K 7732-33: idem 1505-08
K 7735-37: idem 1510-12; 1513-14
K 7740-41: idem 1516-18
K 7746-52: idem 1522-24; 1525-28; 1528-29; 1530-31
K 7755-56: idem 1533-35
K 7758-59: idem 1538-40
K 7760-61: idem 1540-42
K 7762-7772: idem 1542-1553; 1561-62
K 9098: diverse afschriften i.v.m. waterbeheer 17^e eeuw
R 322-330: idem 1551-52; 1553-1561

Sint-Pietersabdij

I diversen

6: cartularium 1^e helft 16^e eeuw
7: cartularium 14^e eeuw en aanvullingen
150: pachtboek 2^e helft 15^e eeuw
151: idem
521: afschriften vonnissen 16^e eeuw

II diversen

1263/1: rekening Sint-Pietersabdij (Oost-Vrije) 1375-76
1263/10: idem
1263/14: cijns-pachtrol 1375
1263/2: rekening Sint-Pietersabdij (Oost-Vrije) 1376-77
1263/3-4: idem: 1377-79
1263/7: idem 1389-90
1263/9: 1391-92

Rekeningen

1405/2: renteboek "Corenscult" Ijzendijke-ambacht 1370
1405/1: rekening Sint-Pietersabdij (Oost-Vrije) 1380-1382
1407: idem 1384-89
1408: idem 1386; 1393-94
1500: idem 1377-78

- ## GENT, STADSARCHIEF (SAG)

RIJSEL (F) ARCHIVES DÉPARTEMENTALES DU NORD (ADN)

- Bruchet M. 1921 : *Répertoire Numérique. Archives Départementales du Nord. Série B. Chambre des Comptes de Lille.* Lille, 2 delen.
- Bruchet M. en Lancien E. 1931 : *Inventaire sommaire des Archives Départementales du Nord. Série B. Table du Tome I.* Lille.
- Dehaines C. en Finot J. 1881-1895 : *Inventaire sommaire des Archives départementales antérieures à 1790. Nord. Archives civiles-série B. Chambre des comptes de Lille. Tome III-IX.* Lille, L. Danel.
- Dehaines C. en Finot J. 1899-1906 : *Inventaire sommaire des archives départementales antérieures à 1790. Nord. Archives civiles-série B. Tome I.* Lille, L. Danel, 2 delen.
- Desplanque A. 1872 : *Inventaire-sommaire des archives départementales antérieures à 1790. Nord. Archives Civiles-série B. Tome II.* Lille, L. Danel.
- Godefroy D.-J. 1782-1834 : *Inventaire chronologique et détaillé de toutes les chartes qui se trouvent dans les archives des comtes de Flandre, déposées dans l'ancienne Chambre des Comptes du Roy à Lille*, Rijsel (handgeschreven inventaris, aangevuld door dr. Le Glay, ADN B 174-ADN B 184).

Série B.

- 31-37: Registres aux Mémoires.
- 902-915 : Trésor des Chartes
- 907/19002 : rekening watering Vierdijken (fragment) ca. 1400
- 1320: Trésor des Chartes
- 1354-1358 : Trésor des Chartes
- 1408-1409 : Trésor des Chartes
- 1561-1567: Cartularia Vlaanderen
- 1597-1628: Registres des Chartes
- 5377: rekening watering Zuidover, Sint-Winoksbergen, 1396-97
- 5378: rekening watering Vierdijken 1407-08

TERNEUZEN (NL) ARCHIEF WATERSCHAP ZEEUWS-VLAANDEREN.

Vrije van Sluis

ongenummerd: "Reglementen, Concordate en octroye van polders, ten Vryen van Sluis, IIIe deel" (18^e eeuw)

Verzameling kaarten en plans van het archief van het Waterschap Vrije van Sluis, ongenummerd.

VEURNE, STADARCHIEF (SAV)

s.n. s.d.: *Stad Veurne. Inventaris van het Oud-Archief*, Veurne.

Oorkonden

Oud Archief

- 1174-76: rekening Kasselrij Veurne 1434-37
- 1183-84: idem 1494-95; 1496
- 1186: idem 1498-99

Uitgegeven bronnen en regestenlijsten
--

- s.n. 1639: *Tweeden druck vanden eersten bouck der ordonnancien, statuten, edicten ende placcaerten soo van wegghen der Keyserlyke ende Koninghlyke Maiesteyten, als heurlieder doorluchtighste voorsaeten, graven ende graefneden van Vlaendren: nieuwelings vermeerderd met doorgaende marginale aenwysinghen ende volkkomentafel*, Gent, Anna van den Steene, weduwe Michiel du Lattray.
- s.n. 1685: *Eerste Deel vanden derden placcaet-boeck. Ghecompileert ende uytghegheven by Ordonnancie van Hooghe ende Moghende Heeren den President ende Raedtslieden van syne majesteyts provincialen raede van Vlaenderen*, Gent, hoirs van Jan vanden Kechove.
- Adriaanse J. en Van Werveke L.M. 1938: "Verzameling van akten der schepenen van Hulst (1226-1499)", *Jaarboek van de Oudheidkundige Kring "De Vier Ambachten" te Hulst*.
- Bartier J. en Van Nieuwenhuysen (A.), 1965: *Ordonnances de Philippe le Hardi, de Marguerite de Male et de Jean sans Peur: Tome I: contenant les ordonnances de Philippe le Hardi et de Marguerite de Male du 16 octobre 1381 au 31 décembre 1396*, Brussel (Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Première série: 1381-1506, Première section).
- Béthune J. 1883: *Cartulaire du béguinage de Sainte-Elisabeth à Gand*, Brugge.
- Bled O. 1902-07: *Regestes des évêques de Théroutanne*, St.-Omer.
- Blockmans W. P (ed.) 1971: *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1467-1477): excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren*, Brussel (Koninklijke academie van België. Koninklijke commissie voor geschiedenis. Publicaties in-4°).
- Blockmans W.P. (ed.) 1973: *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen. Regeringen van Maria van Bourgondië en Filips de Schone (5 januari 1477-26 september 1506): excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden en kasselrijen en van de vorstelijke ambtenaren. 1. Tot de vrede van Kadzand (1492)*, Brussel (Koninklijke academie van België. Koninklijke commissie voor geschiedenis. Publicaties in-4°).
- Blockmans W.P. (ed.) 1982: *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen. Regeringen van Maria van Bourgondië en Filips de Schone (5 januari 1477-26 september 1506): excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden en kasselrijen en van de vorstelijke ambtenaren. 2. Na de vrede van Kadzand (1492)*, Brussel (Koninklijke academie van België. Koninklijke commissie voor geschiedenis. Publicaties in-4°).
- Blockmans W.P. (ed.) 1990: *Handelingen van de leden en van de Staten van Vlaanderen: regering van Filips de Goede (10 september 1419-15 juni 1467) excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden en kasselrijen en van de vorstelijke ambtenaren. 1. Tot de onderwerping van Brugge (4 maart 1438)*, Brussel (Koninklijke academie van België. Koninklijke commissie voor geschiedenis. Publicaties in-4°).
- Blockmans W.P. (ed.) 1995: *Handelingen van de leden en van de Staten van Vlaanderen: regering van Filips de Goede (10 september 1419-15 juni 1467) excerpten uit de rekeningen van de Vlaamse steden en kasselrijen en van de vorstelijke ambtenaren. 2. Vanaf de onderwerping van Brugge (4 maart 1438)*, Brussel (Koninklijke academie van België. Koninklijke commissie voor geschiedenis. Publicaties in-4°).
- Brand H. en Lambrecht D. (eds.) 1993: "Een vertaling van de keure van de Vier Ambachten van 1242": in: de Kraker (A.) e.a. (eds.), 'Over den Vier Ambachten'. 750 jaar Keure, 500 jaar Graaf Jansdijk, Kloosterzande, pp. 505-520.
- Buntinx W. 1968: "De enquête van Oudenburg. Hervorming van de repartitie van de bedden in het graafschap Vlaanderen (1408)", *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 134, pp. 75-137.

- Callewaert C. 1904 : "Les plus anciens documents des archives du béguinage de Bruges", *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Bruge*, 54, pp. 253-300.
- Carton C. en Vandeputte F. 1858 : *Chronique et Cartulaire de l'abbaye de Hemelsdaele*, Brugge.
- Cauchies J.M. (ed.) 2001 : *Ordonnances de Jean sans Peur, 1405-1419*, Brussel (Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Première série: 1381-1506).
- Ceyssens L. 1935: "Eenige oorkonden over het Begijnhof van Aardenburg", *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, LXXVIII, pp. 59-102
- Corpus Gysseling I*: Gysseling M. 1998: *Corpus Gysseling I: Ambtelijke Bescheiden*, SdU-Uitgeverij (CD-Rom).
- Dauchy S. 1998 : *Les appels flamands au Parlement de Paris. Regestes des dossiers de procès reconstitués d'après les registres du Parlement et les sources conservées dans les dépôts d'archives de Belgique et du Nord de la France*, Brussel (Recueil de l'ancienne jurisprudence de la Belgique, Première série)
- De Coussemaker E. 1860 : "Document relatifs à la Flandre maritime, extraits du cartulaire de l'abbaye de Watten", *Annales du Comité Flamand de France*, V, pp. 297-383.
- De Coussemaker I 1882-91 : *Un cartulaire de l'abbaye de Notre-Dame de Bourbourg*, Lille, 2 delen.
- de Hemptinne Th., Verhulst A. m.m.v. De Mey L. (eds.) 1988: *De oorkonden der graven van Vlaanderen (Juli 1128-September 1191). 2: Uitgave. 1: Regering van Diederik van de Elzas (Juli 1128-17 Januari 1168)*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis (Verzameling van de akten der Belgische vorsten, 6, 2,1).
- de Hemptinne Th., Verhulst A. m.m.v. De Mey L. (eds.) 2001: *De oorkonden der graven van Vlaanderen (Juli 1128-September 1191). 2: Uitgave. 2: Regering van Filips van de Elzas. 1: 1168-1177*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis (Verzameling van de akten der Belgische vorsten, 6, 2,2).
- de Hemptinne Th., Verhulst A. m.m.v. De Mey L. (eds.) te verschijnen: *De oorkonden der graven van Vlaanderen (Juli 1128-September 1191). 2: Uitgave. 2: Regering van Filips van de Elzas. 2: 1177-1191*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis (Verzameling van de akten der Belgische vorsten).
- De Hullu J. en Verhoeven A.G. (eds.) 1920: *Andries Vierlingh. Tractaet van Dyckagie*, 's Gravenhage, Nijhoff (Rijks geschiedkundige publicatiën. Kleine serie 20).
- de Limburg-Stirum Th. ed. 1901 : *Cartulaire de Louis de Male*, Brugge, 2 delen.
- De Pauw N. (ed.) 1901-03: *Bouc van der Audiencie. Acten en sentencien van den Raad van Vlaanderen in de XIVe eeuw*, Gent, A. Siffer, 2 delen.
- De Smet J. (ed.) 1837: 'Catalogus et chronica principum Flandriae', in : *Corpus chronicorum Flandriae. Tome I*. Brussel.
- De Smet J. (ed.) 1841: *Corpus Chronicorum Flandriae, Tome II*, Brussel.
- De Smet J.-J. (ed.) 1869: *Cartulaire de l'abbaye de Cambron*, Bruxelles (Monuments pour servir à l'histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxembourg, Tome II, première partie).
- De Smet, J. (ed.) 1933: *Het memoriaal van Simon De Rikelike, vrijlaat te Sint-Pieters-op-den-dijk 1323-1336*, Brussel.
- de Smidt J.Th. 1954: "De keuren van de Vier Ambachten van 1242 en 1261 en die van Saaftingen van 1263", *Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht. Verslagen en mededeelingen*, XI, 1, pp. 89-176.
- de Smidt J.Th. e.a.1966-1988: *Chronologische lijsten van de geëxtendeerde sententiën en procesbundels (dossiers) berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen*,

- Brussel, Brussel, Koninklijke Commissie voor de uitgave der Oude Wetten en Verordeningen van België, Deel I-VI (Chronologische lijsten van de processen en Sententiën van de oude Raden van Justitie van België, eerste reeks: Grote Raad en Parlement van Mechelen).
- Diegerick I.L.A., *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux archives de la Ville d'Ypres*, Brugge, 1853-1868, 7 delen (deel 1: tot ca. 1320, deel 2 rest 14e eeuw, deel 3: tot 1470, deel 4 rest 15e eeuw, deel 5: tot ca. 1550, deel 6 rest 16e eeuw, deel 7 supplement)
- Espinas G., Verlinden C., Buntinx J. (eds.) 1959 : *Privilèges et chartes de franchises de la Flandre. Tome I. Actes généraux et Flandre française* Brussel (Coutumes du Pays et comté de Flandre).
- Fayen A. 1906 : *Liber Traditionum Sancti Petri Blandiniensis*, Gent (Cartulaire de la ville de Gand, publié par ordre de la commission des Archives de Gand. Deuxième série: chartes et documents, tome I)
- Gachard M. 1876 : “Deuxième voyage de Philippe le Beau en Espagne en 1506”, in : *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas. Tome Premier*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.
- Gilliodts-Van Severen L. 1868-70: “Cartulaire de la wateringue de Moerkerke”, *La Flandre*, I, pp. 379-454; II, pp. 76-234.
- Gilliodts-Van Severen L. 1871-85 : *Inventaire des archives de la ville de Bruges. Section 1: treizième au seizième siècle. Inventaire des Chartes*, Brugge, Gailliard, 9 vol.
- Gilliodts-Van Severen L. 1879 : *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutume du Franc de Bruges. Tome Premier*, Brussel (*Recueil des anciennes coutumes de la Belgique*)
- Gilliodts-Van Severen L. 1879 : *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutume du Franc de Bruges. Tome Deuxième*, Brussel (*Recueil des anciennes coutumes de la Belgique*)
- Gilliodts-Van Severen L. 1880 : *Coutumes des pays et comté de Flandre. Coutume du Franc de Bruges. Tome Troisième*, Brussel.
- Gilliodts-Van Severen L. 1890 : *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées. Tome I*, Brussel.
- Gilliodts-Van Severen L. 1891a : *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées. Tome deuxième*, Brussel.
- Gilliodts-Van Severen L. 1891b : *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées. Tome troisième*, Brussel.
- Gilliodts-Van Severen L. 1892a : *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées. Tome Quatrième*, Brussel.
- Gilliodts-Van Severen L. 1892b : *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées. Tome Cinquième*, Brussel.
- Gilliodts-Van Severen L. 1893 : *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées. Tome sixième*, Brussel.
- Gilliodts-Van Severen L. 1896 : *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Furnes. Coutumes de la ville et chatellenie de Furnes, tome deuxième*, Brussel.
- Gilliodts-Van Severen L. 1897 : *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Furnes. Coutumes de la ville et chatellenie de Furnes, tome troisième*, Brussel.
- Gilliodts-Van Severen L. 1901 : *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Furnes. Tome V: Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, Brussel.
- Gysseling M. s.n.: *Regestenlijst van de oorkonden van de Sint-Baafsabdij en de Sint-Janskerk te Gent tot 1399*, Gent (RAG, inventarisnummer 20).
- Hautcoeur E. 1873 : *Cartulaire de l'abbaye de Flines*, Lille.
- Kluit A. 1782: *Historia Critica comitatus Hollandiae et Zeelandiae ab antiquissimis inde deducta temporibus, Tom II, pars II*, Middelburg.

- Kruisheer J.G. (ed.) 1986: *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, II 1226 tot 1256*, Assen-Maastricht, Van Gorcum.
- Kruisheer J.G. (ed.) 1992: *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, III 1256 tot 1278*, Assen-Maastricht, Van Gorcum.
- Kruisheer J.G. (ed.) 1997: *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, IV 1278 tot 1291*, Assen-Maastricht, Van Gorcum.
- Lameere J. (ed.) 1902 : *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Deuxième Série, 1506-1700. Tome Troisième, contenant les ordonnances du 8 janvier 1529 (1530, N.St.) au 11 décembre 1536*, Brussel.
- Lameere J. en Simont H. (eds.) 1907 : *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Deuxième Série, 1506-1700. Tome Quatrième, contenant les ordonnances du 9 janvier 1536 (1537, N.St.) au 24 décembre 1543*, Brussel.
- Lameere J. en Simont H. (eds.) 1910 : *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Deuxième série, 1506-1700. Tome Cinquième* , Brussel.
- Lameere J. en Simont H. (eds.) 1922 : *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Deuxième série, 1506-1700. Tome Sixième (contenant les ordonnances du 9 janvier 1549 (1550 n.st.) au 25 octobre 1555*, Brussel.
- Laurent Ch. (ed.) 1893 : *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Deuxième Série, 1506-1700. Tome Premier, contenant les ordonnances du 7 octobre 1506 au 16 décembre 1519*, Brussel.
- Laurent Ch. en Lameere J. (eds.) 1898 : *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Deuxième Série, 1506-1700. Tome Deuxième, contenant les ordonnances du 29 janvier 1519 (1520, N.St.) au 31 décembre 1529*, Brussel.
- Laurent R. (ed.) 2000: *Het cartularium en het oorkonden boek van de abdij van Affligem bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel*, Brussel, 3 vol. (Algemeen Rijksarchief, reprints 168-170) (ARA, Kerkelijk Archief 4627-4629).
- Mussely Ch. en Molitor E. (eds.) 1880 : *Cartulaire de l'ancienne église collégiale de Notre Dame à Coutrai*, Gent.
- Nijenhuis H.D. s.d.: *Hulsterambacht. Penningkohieren 1570-1580*, Afdeling Zeeland van de Nederlandse Genealogische Vereniging.
- Obreen H. 1928: "Onuitgegeven oorkonden uit de 13e eeuw betreffende Zeeland (2e reeks)", *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 49, pp. 237-269.
- Oosterbosch M.1998: *Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen. Procesbundels beroepen uit Vlaanderen. Ordinaris processen (nr. 1-1000)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief (ARA TBO, 494).
- Prevenier W. 1959: *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1384-1405)*, Brussel.
- Prevenier W. 1971: *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*. Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 3 delen (Verzameling van de akten der Belgische vorsten).
- Priem F. (ed.) 1850-51: "Recueil ofte Bijeenvergaederinghe van alle de heeren hier voortyds geweest hebbende Schepenen van den lande van den Vrijen alsoo men de selve naer grootd onderzoek heeft connen vinden uyt de archiven ende erfchartres van d'abdyen, capitels, kercken, en hospitaelen deser stede van Brughhe, als over de selve erfvenissen gestaen hebbende, ende dat 't sydert den jaere 1228 voorwaerts, wanneer nogh geen burghemeesters en waeren ende schepenen sonder nomber", in: *Documents extraits du dépôt des Archives de la Flandre-Occidentale à Bruges. Deuxième série. Tome VII-VIII*, Brugge.

- Prims F. (ed.) 1929 : *Den Antwerpsche polder in de middeleeuwen. Oorkonden verzameld door P.J. Goetschalckx*, Antwerpen.
- Pruvost A. (ed.) 1875 : *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Bergues-Saint-Winoc de l'ordre de Saint-Benoît*, Brugge, 2 vol.
- Schouteet A. 1965 : *Indices op de Buitenpoorterboeken van Brugge 1548-1788*, s.n. Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, 2 vol. (Reeks Poorterboeken van de Zuidelijke Nederlanden, I).
- Stabel P. en Vermeylen F. 1997: *Het fiscale vermogen in Brabant, Vlaanderen en in de heerlijkheid Mechelen: de honderdste penning van de hertog van Alva (1569-1572)*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.
- Terlinden Ch. 1912: *Liste chronologique provisoire des édits et ordonnances des Pays-Bas. Règne de Philippe II (1555-1598)*, Brussel.
- Terlinden Ch. en Bolsée J. (eds.) 1957: *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Deuxième série, 1506-1700. Tome Septième: règne de Philippe II, contenant les ordonnances du 26 octobre 1555 au 27 aout 1559*, Brussel.
- Thesaurus Diplomaticus* (TD): Tombeur P., Demonty Ph., Prevenier W. en Laviolette M.-P. (eds.) 1997 : *Thesaurus Diplomaticus*, Turnhout, Brepols (CETEDOC, Comité National du Dictionnaire du Latin Médiéval, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis)
- Van Caenegem R.C. (ed.) 1966 : *Les arrêts et jugés du Parlement de Paris sur appels Flamands conservés dans les registres du Parlement*, Brussel (Verzameling oude rechtspraak in België, eerste reeks).
- Van de Putte F. (ed) 1845 : *Chronique de l'abbaye de Ter Doest*, Bruges (Recueil de Chroniques, Chartes et autres documents concernant l'histoire et les Antiquités de la Flandre Occidentale, publié par la société d'émulation de Bruges. Première série. Chroniques des monastères de Flandre).
- Van de Putte F. en Carton C. (eds.) 1847 : *Chronicon Vormeselense*, Brugge (Recueil de Chroniques, Chartes et autres documents concernant l'histoire et les Antiquités de la Flandre Occidentale, publié par la société d'émulation de Bruges. Première série. Chroniques des monastères de Flandre)
- Van de Putte F. en Carton C. (eds.) 1849 : *Chronicon et cartularium abbatiae Sancti Nicolai Furnensis ordinis premonstratensis, et chronicon Bethaniae seu domus S. Joseph Furnensis*, Brugge (Recueil de Chroniques, Chartes et autres documents concernant l'histoire et les Antiquités de la Flandre Occidentale, publié par la société d'émulation de Bruges. Première série. Chroniques des monastères de Flandre)
- [Van de Putte F. (ed.)] 1864 : *Cronica et Cartularium monasterii de Dunis*, Brugge, Vandecasteele-Werbrouck.
- Van de Putte F. (ed.) 1872 : *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Groeninghe à Courtrai*, Brugge.
- Vanhaeck M. (ed.) 1937 , *Cartulaire de l'abbaye de Marquette*, Lille, 3 volumes (Société d'Etudes de la Province de Cambrai, Recueil 46).
- Van Lokeren A. 1868 : *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand depuis sa fondation jusqu'à sa suppression. Tome I* Gent.
- Van Lokeren A. 1871 : *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand depuis sa fondation jusqu'à sa suppression. Tome II*, Gent.
- Van Nieuwenhuysen A. 1974 : *Ordonnances de Philippe le Hardi, de Marguerite de Male et de Jean sans Peur : Tome II : contenant les ordonnances de Philippe le Hardi et de Marguerite de Male du 17 janvier 1394 au 25 février 1405*, Brussel (Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Première série : 1381-1506, Première section).

- Van Nieuwenhuysen, A., 1980: "Documents relatifs à la gestion des finances de Philippe le Hardi, duc de Bourgogne et comte de Flandres (1384-1404)", *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, CXLVI, pp. 69-312.
- Verhulst A. en Gysseling M. (eds.) 1962: *Le compte général de 1187, connu sous le nom de "Gros Brief" et les institutions financières du comté de Flandre au XIIe siècle*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.
- Verlinden C. en Scholliers E. (eds.) 1959-73: *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen*, Brugge, 4 delen in 5 vol (Universiteit Gent. Werken uitgegeven door de faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 125, 136, 137, 153, 156).
- Vleeschouwers C. (ed.) 1990, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1321). II. Uitgave*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.
- Vleeschouwers C. 1983: *Het archief van de abdij van Boudelo te Sinaai-Waas en te Gent. Deel II. Regesten der Oorkonden*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2 banden
- Vorsterman Van Oyen G.A. (ed.) 1892 : *Rechtsbronnen der stad Aardenburg*, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff (Oude Vaderlandsche rechtsbronnen).
- Wolters J. (ed.) 1869-74: *Recueil des lois...concernant l'administration des eaux et forêts de la Flandre Orientale*, Gand, 2 vol.
- Wyffels C. (ed.) 1965 : *De rekeningen van de stad Brugge 1280-1319. Eerste deel (1280-1302)*, Brussel (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Uitgaven in-4°, 62)
- Wyffels C. (ed.) 1995 : *De rekeningen van de stad Brugge 1280-1319. Tweede deel (1302-1319), Eerste stuk (1302-1306)*, Brussel (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Uitgaven in-4°, 62)
- Wyffels C. (ed.). 1997 : *De rekeningen van de stad Brugge 1280-1319. Tweede deel (1302-1319), tweede stuk (1306-1319)*, Brussel (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Uitgaven in-4°, 62)
- Zoete A. (ed.) 1982 : *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1405-1419) : excerpten uit de rekeningen der steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren*, Brussel, 2 vol (Koninklijke academie van België. Koninklijke commissie voor geschiedenis. Publicaties in-4°).

- Augustyn B. en Palmboom E. 1983: *Bronnen voor de agrarische geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen. Een analytische inventaris van de dokumenten betreffende het beheer en de exploitatie van onroerende goederen (tot 1500). Deel I: dokumenten bewaard in het Rijksarchief te Gent*, Gent (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 72)
- Augustyn B., Rombaut H. en Vandermaesen M. 1990: *Bronnen voor de agrarische geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen. Een analytische inventaris van de dokumenten betreffende het beheer en de exploitatie van onroerende goederen (tot 1500). Deel II: dokumenten bewaard in de rijksarchieven te Beveren, Brugge, Doornik, Kortrijk, Ronse*, Gent (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 95)
- Bautier R.H., Sornay J. 1984 : *Les sources de l'histoire économique et sociale du moyen âge. Les états de la maison de Bourgogne. I. Archives des principautés territoriales. 2. Les principautés du Nord*. Paris, Institut de recherche et d'histoire des textes.
- Becquet, J. 1994: *Abbayes et Prieurés de l'ancienne France. Recueil historique des archevêchés, évêchés, abbayes et prieurés de France. Tome quinzième : Province ecclésiastique de Cambrai*, Paris-Turnhout, Brepols.
- Beekman A.A. 1905: *Het dijk- en waterschapsrecht in Nederland*, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1905, 2 delen.
- Berlière U. 1890-: *Monasticon Belge*, Maredsous-Liège, Centre National de Recherches et d'Histoire Religieuse.
- Bormans S. 1895 : *Inventaire des cartulaires conservés dans les dépôts des Archives de l'état en Belgique*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis
- Bormans S. 1897 : *Inventaire des Cartulaires conservés en Belgique ailleurs que dans les dépôts des archives de l'état*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis
- Bormans S. 1899 : *Inventaire des Cartulaires belges conservés à l'étranger*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.
- Buisman J. 1995-2000: *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*, Franeker, Van Wijnen, 4 vol.
- Cottineau L.H. 1935: *Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés*, Mâcon, 2 vol.
- Debrabandere, F.1993: *Verklarend woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*, Brussel, Gemeentekrediet.
- de Morau, E. 1948: *Circonscriptions ecclésiastiques. Chapitres, abbayes, couvents en Belgique avant 1559. Cartes*, Bruxelles (Museum Lessianum, section Historique, 11).
- Gailliard J. 1857-64 : *Bruges et le franc ou leur magistrature et leur noblesse, avec des données historiques et généalogiques sur chaque famille*, Brugge, 6 vol.
- Glossarium van Waterstaatstermen*: Danner H.S. e.a. 1992-: "Glossarium van Waterstaatstermen", *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis*, 1-.
- Gottschalk M.K.E. 1971-77: *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland*, Assen, Van Gorcum, 3 vol.
- Gysseling M. 1960: *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226)*, s.l., Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, 2 vol.
- Hasquin H. e.a. 1980-81 : *Gemeenten van België : geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek*, Brussel, La Renaissance du Livre, 4 vol.
- Buchberger M., Hofer J. en Rahner K. (eds.) 1957-: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg, Herder, 11 vol.
- Middelnederlandsch Woordenboek*: Verwijs E. en Verdam J. 1998: *Middelnederlandsch Woordenboek*, Den Haag, SDU (CD-Rom).

- Milis L e.a. 1996-2004: *The Narrative Sources from the Medieval Low Countries 600-1500*, Gent-Leuven.
- Nuytens, M. 1997: *Repertorium van kloosters en abdijen in West-Vlaanderen*, Brussel, Algemeen Rijksarchief (Bibliografische inleiding tot de Belgische kloostergeschiedenis voor 1796, 11)
- Rombaut H. 1991: *Bronnen voor de agrarische geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen. Een analytische inventaris van de dokumenten betreffende het beheer en de exploitatie van onroerende goederen (tot 1500). Deel II: dokumenten bewaard in de stadsarchieven te Aalst, Brugge, Gent, Hulst, Menen, Oudenaarde, Tielt, Veurne en de O.C.M.W.-archieven te Brugge, Damme, Ieper, Oudenaarde* (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 106)
- Strubbe E.I. en Voet A. 1960: *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*. Antwerpen-Amsterdam, Standaard-Boekhandel.
- Vandewalle P. 1984: *Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*, Gent (Belgisch Centrum voor landelijke geschiedenis, publicatie nr. 82).
- Verlinden C. en Scholliers E. (red.) 1959-1973, *Dokumenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen in Vlaanderen en Brabant*, Gent, 4 delen in 5 vol (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte).
- Vermeersch, V. 1976: *Grafmonumenten te Brugge voor 1578*, Brugge, Raaklijn, 3 delen
- Verwijs E. en Verdam J. 1882-1952: *Middelnederlandsch Woordenboek*, Den Haag, 11 delen in 12 vol.
- Vrielinck. S. 2000: *De territoriale indeling van België (1795-1963). Bestuursgeografisch en statistisch repertorium van de gemeenten en de supracommunale eenheden (administratief en gerechtelijk). Met de officiële uitslagen van de volkstellingen*, Leuven, Universitaire Pers, 3 vol.
- Wyffels, A. 1959 : “Poids et Mesures employés”, in : Verlinden (C.), Craeybeckx (J.), (eds.), *Documents pour l’histoire des prix et salaires en Flandre et en Brabant (XVe-XVIIIe siècle)*, Brugge (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 125).

Literatuurlijst

- (s.n.) s.d. : *Charte qui prouve l'existence de la wateringue du vieil Hérine en 1239*, 16 p.
- Abulafia D. en Berend N. (eds.) 2002, *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, Ashgate.
- Acke, B. 2000: *De vestingwerken uit de Tachtigjarige oorlog langs de Belgisch-Nederlandse grens*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
- Adriaenssens G. 1976: "Knokke en watering Volkaertscote", *Cnoc is ier*, 7, pp. 32-40.
- Aerts, E. 1996: *Het bier van Lier. De economische ontwikkeling van de bierindustrie in een middelgrote Brabantse stad (einde 14de-begin 19de eeuw)*, Brussel (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, 58, 1996, 161).
- Aerts, E. 1998: "Het hoofdelijk bierverbruik in de Zuidelijke Nederlanden (ca. 1400-1800). Enkele kanttekeningen", in: "Proeve 't al, 't is prysselyck". *Verbruik in Europese steden (13de-18de eeuw)*. *Liber Amicorum Raymond van Uytven*, Antwerpen (Bijdragen tot de Geschiedenis, 81).
- Allan J.A. 2005 : "Water in the environment. Socio-economic development discourse: sustainability, changing management paradigms and policy responses in a global system", *Government and opposition*, pp. 181-199
- Allen R. C. 1992: *Enclosure and the Yeoman: the agricultural development of the South Midlands, 1450-1850*, Oxford, Clarendon Press.
- Ameryckx J. 1950: "Over de indijking van enkele polders in het IJzerestuarium", *Natuurwetenschappelijk Tijdschrift*, Gent, pp. 99-103.
- Ameryckx J. 1953: "Ontstaan en evolutie van het Zwin in België", *Natuurwetenschappelijk Tijdschrift*, 34, pp. 99-110.
- Ameryckx J. 1954: *Verklarende tekst bij de kaartbladen Westkapelle 11, E en het Zwin*. Gent, Centrum voor Bodemkartering.
- Ampe A. 1982: *De kustduinen van het graafschap Vlaanderen van de 12e tot het einde van de 14e eeuw*, Gent, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (promotor: A. Verhulst).
- Ampe A. 1987: "Bevoegdheden van de kamerheer ten aanzien van de Duinen (einde 13de, begin 14de eeuw)", *Biekorf*, 87, pp. 257-258.
- Anderies J.M., Janssen M.A. en Ostrom E. 2004: "A framework to analyze the robustness of social-ecological systems from an institutional perspective", *Ecology and society*, 9, 1, art. 18.
- Andries J. 1871 : "Une question historique et une question administratif ou le petit canal de Lisseweghe", *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, reeks 3, deel 6, pp. 153-188.
- Aneca H. 1964: "De laatste jaren van Ter Doest. Abten en monniken in 1550-1580", *Biekorf*, 65, pp. 355-366.
- Antoine A. 1922, *Les wateringues françaises (Nord et Pas-de-Calais)*, Saint-Omer.
- Arnade P. 1996 : *Reals of Ritual. Burgundian Ceremony and Civic Life in Late Medieval Ghent*, Ithaca and London, Cornell University Press.
- Arnould M. 1954 : "La Naissance d'une terre les wateringues et les moères", *Terres de France et de l'union française*, 8, pp. 19-24.
- Asaert G. 2001 : "De polder van Oosterweel cum annexis en de Antwerpse Noorderpolders", in: Huys (E.) en Vandermaesen (M.) (eds.), *Polders en wateringeng. Studiedag georganiseerd te Damme op 19 mei 2000*, Brussel, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, pp. 65-82 (Miscellanea Archivistica, Studia 139).
- Astaes S. 1964: "Het waterwegennet ten noorden van Brugge van de XIe tot de XIVE eeuw", *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 18, pp. 3-17.

- Atkinson G. e.a. 1997: *Measuring Sustainable Development. Macroeconomics and the Environment*, Cheltenham, Edward Elgar.
- Aubin D. en Varone F. 2001: *La gestion de l'eau en Belgique: analyse historique des régimes institutionnels (1804-2004)*, Bruxelles (CRISP. Courrier hebdomadaire; 1731-1732).
- Augustyn B. 1977: "Bijdrage tot het ontstaan en de vroegste geschiedenis van de Wase polders", *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 80, pp. 5-95.
- Augustyn B. 1987: "Traces of a proto-industrial organisation of the medieval northflemish peat region. Testcase Kieldrecht, a peat-diggers village ca. 1400", in: Nitz (H.J.), *The Medieval and Early Modern Rural Landscape of Europe under the impact of Commercial Economy*, Göttingen, pp. 61-73.
- Augustyn, B. 1992: *Zeespiegelrijzing, transgressiefasen en stormvloed in maritiem Vlaanderen tot het einde van de XVIde eeuw. Een landschappelijke, ecologische en klimatologische studie in historisch perspectief* (Brussel), Algemeen Rijksarchief.
- Augustyn, B. 1995a : "Surintendant des digues de Brabant et de Flandre (1586-1765)", in: E. Aerts e.a. (red.), *Les institutions du gouvernement central des Pays-Bas Habsbourgeois, II* (Brussel), Archives Générales du Royaume, Studia 56, pp. 775-779.
- Augustyn B. 1995b : "De evolutie van het duinecosysteem in Vlaanderen in de Middeleeuwen : antropogene factoren versus zeespiegelrijzingstheorie", *Historisch Geografisch Tijdschrift*, 13, 1, pp. 9-19.
- Augustyn B. 1997a : "Westerscheldepolders", in : W. Prevenier en B. Augustyn (red.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, pp. 613-621 (Studia nr. 72).
- Augustyn B. 1997b : "Duinforestier en opperduinherder", in: W. Prevenier en B. Augustyn (red.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, pp. 585-589 (Studia nr. 72).
- Augustyn B. 1997c: "Moormeester van Vlaanderen (12de-einde 16de eeuw)", in: W. Prevenier en B. Augustyn (red.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, pp. 576-584 (Studia nr. 72).
- Augustyn B. 1999: *De veenontginning (12de-16de eeuw)*, Beveren (Geschiedenis van Volk en Land van Beveren).
- Augustyn B. 2001: "De landschapsgeschiedenis van de Lage Moer van Meetkerke (13de-20ste eeuw)", in: Huys (E.) en Vandermaesen (M.) (eds.), *Polders en wateringen. Studiedag georganiseerd te Damme op 19 mei 2000*, Brussel, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, pp. 55-64.
- Augustyn B. en Verhulst A. 1986: "Deich- und Dammbau", in: *Lexikon des Mittelalters*, Stuttgart, Metzler, 1986, vol 3, kol. 640-647.
- Augustyn B. en Thoen E. 1987: "Van veen tot bos. Krachtlijnen van de landschapsevolutie van het Noordvlaamse Meetjesland van de 12^e tot de 19^e eeuw", *Historisch-Geografisch Tijdschrift*, 3, pp. 97-112.
- Baelde M. 1963: "Financiële politiek en domaniale evolutie in de Nederlanden onder Karel V en Filips II (1530-1560)", *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXVI/1, pp. 14-33.
- Baelde M. 1988: "Duinenbeheer in het Brugse Vrije door de Geheime Raad duidelijker omschreven (1519-1520)", *Biekorf*, LXXXVIII, pp. 78-83.
- Baete F., De Decker S. en De Vleeschauwer M. 2002, "Het 'Prinsenhof' van Assenede. Archeologisch en historisch onderzoek naar het voormalig kasteel van Assenede", *De Twee Ambachten*, 10/1, pp. 7-65.

- Baeteman C. 1985: "The origins of the Moeren", in: *Recent trends in physical geography in Belgium. Liber Amicorum Prof. L. Peeters*, Brussel, pp. 31-43.
- Baeten J. 1983: *Muntslag en Muntcirculatie in de Nederlanden. Noord en zuid op de weegschaal. 7^e-16^e eeuw*, Brussel, VUB (Centrum voor Sociale structuren en economische conjunctuur).
- Bailey M. 1991: "Per impetum maris: natural disaster and economic decline in eastern England, 1275-1350", in: Campbell B. (red.), *Before the Black Death. Studies in the 'crisis' of the early fourteenth century*, Manchester-New York, pp. 184-208.
- Ballegeer, J. 1993: "Aan wie hoort het Lisseweegs vaartje toe ?", *Rond de Poldertorens*, 35, 1, pp. 3-11.
- Barrett G.W. en Farina A. 2000: "Integrating Ecology and Economics", *BioScience*, 50, 4, pp. 311-312.
- Bartier J. 1955 : *Légistes et gens de finance au Xvme siècle. Les conseillers des ducs de Bourgogne Philippe le Bon et Charles le Téméraire*, Bruxelles (Mémoires de l'Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres, série in-8°, L).
- Bauwens W. 1993: Verdwenen dorpen in de Vier Ambachten , in: A. De Kraker e.a. (red.), 'Over den Vier Ambachten'. 750 jaar Keure. 500 jaar Graaf Jansdijk (Kloosterzande), pp. 175-182.
- Becker E. and Jahn T. 1999: *Sustainability and the social sciences : a cross-disciplinary approach to integrating environmental considerations into theoretical reorientation*, London, Zed-books.
- Beekman F. e.a. 2002: *Werken met Zeeuwse kaarten. Handleiding bij het gebruik van oude topografische kaarten*, Utrecht, Matrijs.
- Beele W. en Coornaert M. 1972: "Mollen en bakken in het Zwin", *Naamkunde*, 4, 3-4, pp. 278-283.
- Beenakker J.J.J.M. 1988 : *Van Rentersluze tot strijkmolen. De waterstaatsgeschiedenis en landschapsontwikkeling van de Schager- en Niedorperkoggen tot 1653*, Alphen aan den Rijn.
- Behre K.E. 2004: "Coastal development, sea-level change and settlement history during the later Holocene in the Clay District of Lower Saxony (Niedersachsen), northern Germany", *Quaternary International*, 112, 2004, pp. 37-53.
- Benoit, P. 1988 : "Un site industriel médiéval: l'abbaye de Fontenay", *Mémoires de la commission des antiquités du département de la Côte d'Or*, XXXVI, pp. 219-247
- Benoit P. 1991 : "Conclusion", in : Benoit P. en Cailleaux D. (eds.), *Moines et métallurgie dans la France médiévale*, Paris, Association pour l'édition et la diffusion des études historiques, pp. 357-358.
- Benoit P. en Cailleaux D. (eds.) 1991: *Moines et métallurgie dans la France médiévale*, Paris, Association pour l'édition et la diffusion des études historiques.
- Berkes F. en Folke C. 1998: "Linking Social and Ecological systems for resilience and sustainability", in: idem (red.) *Linking social and ecological systems : management practices and social mechanisms for building resilience*, Cambridge University Press, pp. 1-26.
- Blanchard R. 1906: *La Flandre. Etude géographique de la plaine flamande en France, Belgique et Hollande*, Lille.
- Bloch M. 1963 : "Les plans parcellaires en France", in: idem: *Mélanges Historiques*, Paris, II, pp. 565-576 (eerder gepubliceerd in: *Annales d'Histoire Economique et Sociale*, 1929, pp. 60-70)
- Blockmans W. 1978 : *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijden (1384-1506)*, Brussel (Verhandelingen van de

- Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, Klasse der Letteren, jg. 12, nr. 90).
- Blockmans W. e.a 1980 : "Tussen crisis en welvaart: sociale veranderingen 1300-1500", in: *(Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, Fibula-Van Dishoeck, 4, pp. 42-86.
- Blockmans W. 1987: "Mobiliteit in stadsbesturen 1400-1550", in: D.E.H. De Boer en J.W. Marsilje (ed.), *De Nederlanden in de late middeleeuwen*, Utrecht, pp. 236-260.
- Blockmans W. 1993: "Brugge als Europees handelscentrum", in: Vermeersch V. (ed.), *Brugge en Europa*, Antwerpen, 1993, pp. 41-55.
- Blockmans W. e.a. 1997: "Prosopographia Burgundica", *Francia. Forschungen zur Westeuropäischen Geschichte. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris*, 24, 1, pp. 147-148.
- Blockmans W. 1998: "Representation (since the thirteenth century)", in: Allmand C. ed., *The New Cambridge Medieval History: volume VII c. 1415-ca.1500*, Cambridge University Press.
- Blockmans W. 2002: "Slotbeschouwing. Hollands doorbraak", in: de Nijs (Th.), Beukers (E.) (ed.), *Geschiedenis van Holland. Deel I: tot 1572*, Hilversum, Verloren, pp. 291-302.
- Blockmans W. en Prevenier W. 1977: "Poverty in Flanders and Brabant from the Fourteenth to the Mid-Sixteenth Century : sources and problems", *Acta historiae Neerlandicae*, X, pp. 20-57.
- Blockmans W. en Prevenier W. 1999: *The promised lands. The Low Countries under Burgundian Rule, 1369-1530*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Blockmans W., Mertens J. en Verhulst A. 1987: "Les communautés rurales d'ancien régime en Flandre: caractéristiques et essai d'interprétation comparative", in: *Les communautés rurales. Cinquième partie: Europe occidentale (II) et Amérique*, Paris, pp. 223-247 (Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions, XLIV).
- Blok D.P. 1984: "Wie alt sind die ältesten niederländischen Deiche ? Die Aussagen des frühesten schriftlichen Quellen", *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet*, 15, pp. 1-7.
- Blommaert W. 1915: *Les châtelains de Flandre: étude d'histoire constitutionnelle*. Gent (Université de Gand. Recueil de travaux publiés par la Faculté de Philosophie et Lettres 46).
- Boes J. 1929: "De Lieve, eerste kunstmatige verbinding tussen Gent en de zee", *Bulletijn der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkundige te Gent*, pp. 7-64.
- Bois G. 1976: *Crise du féodalisme. Economie rurale et démographie en Normandie orientale du début du 14e siècle au milieu du 16e siècle*, Parijs (Cahiers de la fondation nationale des sciences politiques, 202)
- Boone M. 1988a: *Gent en het Bourgondische staatsvormingsproces, ca. 1385-ca. 1453. Een financiële en sociaal-politieke geschiedenis*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling.
- Boone M. 1988b: "Dons et pots-de-vin, aspects de la sociabilité urbaine au bas Moyen Age", *Revue du Nord*, LXX, pp. 471-487
- Boone M. 1990a: *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384-ca. 1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, Brussel (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 52, 133).
- Boone M. 1990b: *Geld en macht. De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)*. Gent (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XV).

- Boone, M. 1990c: "Maech, Lauwereins de. Gents patriciër, Bourgondisch ambtenaar en raadsheer", *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 13, kol. 515-520.
- Boone M. 1995: " 'Mon dit seigneur y a bien peu du sien': revenus domaniaux et relations sociales à travers les enquêtes concernant la gestion des 'moeres' ducaux dans les Quatre Métiers (1424-25)", in: Duvosquel J.M. en Thoen E. (red.), *Peasants and townsmen in medieval Europe. Studia in honorem Adriaan Verhulst*, Gent, Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, pp. 583-602.
- Boone M., Davids K. en Janssens P. (red.) 2003: *Urban public debts : urban governments and the market for annuities in Western Europe (14th-18th centuries)*, Turnhout, Brepols (Studies in European Urban History 1100-1800, 3).
- Borger G. J. 1988 : "De bedreiger bedreigd. De wisselwerking tussen menselijke invloed en natuurlijke processen in de bewoningsgeschiedenis van een waterrijk gebied", *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 103, pp. 522-533.
- Borger G.J. 1992 : "Draining-digging-dredging ; the creation of a new landscape in the peat areas of the Low Countries", in: Verhoeven J.T.A. (ed.), *Fens and Bogs in the Netherlands : Vegetation, History, Nutrient Dynamicx and Conservation*, Dordrecht, Boston, Londres, Kluwer, pp. 131-171 (Geobotany, 18).
- Borger G.J. 1997 : "De strijd tegen en om het water: een samenvattende terugblik", in: de Boer D.E.H., Cordfunke E.H.P. en Sarfatij H. (red.), *Holland en het water in de middeleeuwen. Strijd tegen het water en beheersing en gebruik van het water*, Hilversum, Verloren, pp. 141-147 (Stichting Comité Oud Muiderburg, 71).
- Borger G.J. en Ligtendag W.A. 1998 : "The role of water in the development of the Netherlands- a historical perspective", *Journal of Coastal Conservation*, 4, pp. 109-114.
- Boterberge R. 1962: *Historische geografie van het overstromingsgebied van de IJzer in de Middeleeuwen*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (promotor: A. Verhulst).
- Boterberge R. 1972: *Het landschap bewesten de Gentele*, Blankenberge, Stadsbestuur.
- Boterberge R. 1992: *Zuikerkerke, geschiedenis van een polderdorp*, Zuikerkerke.
- Boyden S. 2001: "Nature, society, history and social change", *Innovation*, 14, 2, pp. 103-116.
- Braams B.W. 1990: "Het Land van Heusden en Altena na de Sint Elizabethsvloed van 1421: de herdikkingen in de 15^e eeuw", *Historisch-Geografisch Tijdschrift*, 8, 2, pp. 38-47.
- Braams B.W. 1996: "Uithoven en ander geestelijk bezit in Noord-Brabant ten noorden van de Oude Maas 1100-1300", *Historisch-Geografisch Tijdschrift*, 14, 3, pp. 90-99.
- Brand K.J.J. 1985: "De Bedijkingsgeschiedenis van Zeeuws-Vlaanderen", *Waterschapsbelangen*. Veertiendaagse uitgave van de unie van Waterschappen, 70, 16, pp. 382-393.
- Brand K.J.J. 1991: "Vier generaties kaartreconstructies Zeeuwsch-Vlaanderen", in: Meijer A.C., Priester L.R., Uil H. (eds.), *Gids voor historisch onderzoek in Zeeland, Amsterdam*, pp. 74-86 (Kartons voor geschiedenis en letterkunde, 1).
- Braun H. 2004: "'Und wir überleben doch'. Mensch und Umwelt in historischer Perspektive", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 91, pp. 208-215.
- Braunstein P. 1987, "Les forges champenoises de la comtesse de Flandre (1372-1404)", *Annales E.S.C.* 42, pp. 747-777.
- Brenner R. 2001 : "The Low Countries in the transition to capitalism", in: Hoppenbrouwers P. en van Zanden J.L. (eds.) 2001. *Peasants into farmers ? The transformation of rural economy and society in the Low Countries (middle ages-19th century) in light of the Brenner debate*, Brepols, Turnhout, pp. 275-338 (CORN Publication series, 4).
- Brimblecombe P. en Pfister C. (eds.) 1990: *The silent countdown : essays in European environmental history*, Berlin, Springer.

- Britnell R.H. 1991: "Tenant farming and tenant farmers: eastern England", in: E. Miller (ed.), *Agrarian History of England and Wales III*, Cambridge, pp. 611-624.
- Brulez W. 1973: "Bruges and Antwerp in the 15th and 16th centuries: an antithesis?", *Acta Historiae Neerlandicae. Studies on the History of the Netherlands*, 6, pp. 1-26.
- Brunel G. 2005 : "Economie et société en Picardie méridionale (Soissonnais et Valois) du XIe au début du XIVe siècle", Paris, Thèse de doctorat inédit.
- Buitelaar A.L.P. 1993: *De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek*, Hilversum, Verloren (Middeleeuwse studies en bronnen, XXXVII).
- Bulst N. 1986: "La recherche prosopographique récente en Allemagne (1250-1650). Essai d'un bilan", in : F. Autrand (ed.), *Prosopographie et genèse de l'état moderne. Actes de la table ronde organisée par le Centre National de la Recherche scientifique et l'Ecole Normale Supérieure de jeunes filles. Paris, 22-23 octobre 1984*, Parijs, pp. 37-76.
- Buntinx J. 1949: *De audiëntie van de graven van Vlaanderen. Studie over het Centraal grafelijk gerecht (c. 1330-c.1409)*, Brussel (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, XI/10)
- Buylaert, F. 2003 : *Crisis en continuïteit. De strategie van adellijke staatsfeodale families in de crisis van de late vijftiende eeuw in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden (1477-1492). Een vergelijkende case-study van de Vlaamse families de Baenst en de Hollandse familie van Boschuyzen*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
- Cafmeyer M. 1964: "De watering van Zuid en Noord over de Lieve op het einde van de 15de eeuw", in: *Album Jos De Smet*, Brugge, pp. 97-119.
- Cailleaux, D. 1991 : "Enquête sur les bâtiments industriels cisterciens, l'exemple de Preuilly", *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*, pp. 149-163.
- Carmiggelt A., Guiran A.J. en Van Trierum M.C. (eds.) 2002: *Boorbalans 4. Archeologisch onderzoek in het tracé van de Willemspoorttunnel te Rotterdam: sluizen en schepen in de dam van de Rotte*, Rotterdam, Bureau Oudheidkundig Onderzoek.
- Carton C. 1841 : "Notice sur Blankenberge", *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis « Société d'Emulation » te Brugge*, 3, pp. 53-144.
- Casaer L. 1993: *De haven van Nieuwpoort in de eerste helft van de XVde eeuw: infrastructuur, havenwerken en waterwegen naar het binnenland*. Gent, Ugent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (promotor: A. Verhulst).
- Cassiman A.1950: "De XXste penningkohieren, een bron voor zoekers en vorsers uit Oost- en Westvlaanderen", *Cultureel Jaarboek van de Provincie Oost-Vlaanderen*, II, pp. 70-88.
- Cattrysse, W. 1992: "De afwatering van Bredene", *Jaarboek Heemkring Ter Cuere (Bredene)*, pp. 3-31.
- Cauchies J.-M. 2003: *Philippe le Beau. Le dernier duc de Bourgogne*, Turnhout, Brepols (Burgundica, VI)
- Chattaway C.M. 1999 : "Looking a medieval gift horse in the mouth : the role of the giving of gift objects in the definition and maintenance of the power networks of Philip the Bold", *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, CXIV, pp. 1-14.
- Chauvin B. 2002 : "Eau et hydraulique à l'abbaye cistercienne de Marquette (XIIIe-XXe s.)", in: Kranz H. und Falkenstein L. (red.), *Inquirens subtilia diversa. Dietrich Lohrmann zum 65. Geburtstag*, Aachen, pp. 425-444.
- Ciriaco, S. 1994 : *Acque e agricoltura. Venezia, l'Olanda e la bonifica europea nell'Europa moderna*, Milaan.

- Ciriacono, S. 2002 : “Les marais italiens dans le contexte européen du XVIe au XIXe siècle”, in: *Aux rives de l'incertain. Histoire et représentation des marais occidentaux du Moyen Âge à nos jours*, Paris, Somogy, pp. 55-60.
- Cleveringa P., Hendriks J.P.C.A., van Beurden L., Weerts H.J.T., Smeerdijk D.G., Meijer T., de Wolf H., en Paalman D. 2004: “‘So grot overvlot der watere...’. Een bijdrage aan het moderne multidisciplinaire onderzoek naar de Sint-Elisabethsvloeden en de periode die daaraan vooraf ging”, *Holland*, 36, 3, pp. 162-180
- Cohn, S.K. 2003: “The other Florence within Florence”, in: Findlen P. e.a. (eds.), *Beyond Florence : the contours of medieval and early modern Italy*, Stanford, Stanford University Press, pp. 33-44.
- Coornaert, E. 1970: *La Flandre Française de langue Flamande*, Paris, Les Editions Ouvrières.
- Cook H. en Williamson T. 1999 : “Introduction : landscape, environment and history”, in : idem (eds.), *Water management in the English landscape. Field, marsh and meadow*, Edinburgh University Press, pp. 1-14.
- Coornaert M. 1962: “De Eede en de Eyesluis in de Oudemaerspolder”, *Rond de Poldertorens*, 4, pp. 121-139.
- Coornaert, M. 1965: *Koudekerke-Heist. De topografie en de toponimie van Heist-aan-Zee tot omstreeks 1860*, s.l.
- Coornaert, M. 1966a: “De ommeloper, het middeleeuws kadasterboek”, *Rond de poldertorens*, jg. 8/1, pp. 15-26.
- Coornaert, M. 1966b, "De zeewering van de Oudemaerspolder", *Rond de Poldertorens*, VIII, 2, pp. 51-64; 3, pp. 80-93; 4, pp. 108-122.
- Coornaert M. 1967a: *Uitkerke. De topografie, de geschiedenis en de toponimie van Uitkerke en Sint-Jan-op-de-Dijk tot omstreeks 1900*, Beernem.
- Coornaert M. 1967b: “Bijdrage tot de historische geografie van de streek rondom Brugge”, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XXI, pp. 3-33.
- Coornaert, M. 1969: "De Zeedijk of Graafjansdijk", *Rond de Poldertorens*, XI, 2, pp. 65-70.
- Coornaert M. 1974a: *Knokke en het Zwin, de geschiedenis, de topografie en toponymie van Knokke met een studie over de Zwindelta*, Tielt.
- Coornaert, M. 1974b: "Het hazegras te Knokke", *Rond de poldertorens*, XVI, 4, pp. 198-196.
- Coornaert M. 1976a: *Heist en de Eiesluis, de geschiedenis, de topografie en toponymie van Heist met een studie over de Eiesluis*, Tielt.
- Coornaert M. 1976b: "De zeeweringen te Knokke in 1398", *Rond de poldertorens*, XVIII, 2, pp. 63-66.
- Coornaert M. 1981: *Westkapelle en Ramskapelle, met een studie over de Brugse Tegelrie*, Tielt.
- Coornaert M. 1985a: “ ‘2000 jaar Zwinstreek’ en de historische geografie”, *Rond de Poldertorens*, XXVII, pp. 109-140.
- Coornaert, M. 1985b: *Dudzele en Sint-Lenaart: de geschiedenis, de topografie en de toponomie van Dudzele tot omstreeks 1914, met een studie over de Sint-Lenaartommegang* (Dudzele).
- Coornaert, M. 1985c: “Een overzicht van de molens in het Noordvrije”, ”, in: *Liber Amicorum René De Keyser*, Oostkerke, Heemkring Sint-Guthago (Rond de Poldertorens, speciale editie).
- Coornaert M. 1987: "Sluizen en watermolens in Brugge en in Damme", *Rond de Poldertorens*, XXIX, 1, pp. 37-54; 2, pp. 59-88.
- Coornaert, M. 1989 : “Het tienderecht in de oorspronkelijke parochie Oostkerke en op het eiland Wulpen”, *Rond de Poldertorens*, XXXI, 1, pp. 4-35; 2, pp. 3-31; 3, pp. 3-43; 4, pp. 3-36.

- Coornaert, M. en Tilleman, J. 1992, "De sluizen van de watering Reigaarsvliet", *Rond de Poldertorens*, 34, 3, pp. 87-116.
- Coppens H. 1972: "Fiscale bronnen voor de sociale en economische geschiedenis van het platteland. Een methodologische benadering van de belastingkohieren in het kwartier Antwerpen", *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 55, pp. 141-171.
- Coppieters G. te verschijnen: *Onroerend goed in beweging te Eke. Een historisch-geografische benadering van een plattelandsgemeenschap tot het midden van de 19de eeuw*.
- Cornelisse, C. 2004 : "Het verveningsbeleid van de abdijen Leeuwenhorst en Rijsburg in de late Middeleeuwen", in : *Holland. Historisch Tijdschrift*, 36, 3, pp. 181-204.
- Costanza R. 1996 : "Ecological economics : reintegrating the study of Humans and Nature", *Ecological Applications*, 6, 4, pp. 978-990.
- Croes F. 1992: *Bijdrage tot de geschiedenis van de Vlaamse kustvlakte: de Blankenbergse Watering: bronnen, bewoningsgeschiedenis en institutionele aspecten*, Brugge, Vlaams Genootschap voor Geschiedenis en Archeologie, Volks-, Geslacht- en Wapenkunde. (uitgave van de gelijknamige licentiaatsverhandeling Universiteit Gent 1991 - promotor: A. Verhulst)
- Crois R. 1975b: "Schorren en dijken langs het Zwin in 1421", *Rond de Poldertorens*, XVII, 2, pp. 49-54.
- Crois, R. 1975a: "Twee sluizen van Groot Reigaarsvliet", *Rond de Poldertorens*, XVII, 4, pp. 185-192.
- Curveiller S. 1990: "Le problème de l'eau dans le bailliage de Dunkerque au Moyen Age", *Revue du Nord*, 72, 1990, pp. 497-510.
- Dalle, D. 1963: *De bevolking van Veurne-ambacht in de 17de en de 18de eeuw* (Brussel).
- Dalle D. 1992: "De verbinding Nieuwpoort-Ieper over water", in: *Wevend aan het verleden. Liber Amicorum O. Mus*, Veurne, pp. 85-89.
- Decavele J., en De Herdt R. (eds.) 1976: *Gent op de wateren en naar de zee*, Antwerpen, Mercatorfonds.
- Dalle D. 1992: "De verbinding Nieuwpoort-Ieper over water", in: *Wevend aan het verleden. Liber Amicorum O. Mus*, Veurne, pp. 85-89.
- Danneel M. 1996: *Weduwen en wezen in het laat-middeleeuwse Gent*, Leuven, Garant (Studies in urban social, economic and political history of the medieval and modern Low Countries, 3).
- Debaere O. 2002: *Stedenatlas: Oostende. Een topografisch overzicht van de ontwikkelingen van een fel begeerde havenstad*, Oostende.
- De Beleyr Y. 2003: "De bedijking van de Prosperpolder door het Doorluchtige Huis van Arenberg in 1846 en zijn voorgeschiedenis", *Jaarboek Oudheidkundige Kring "De Vier Ambachten"*, 2001-2003, pp. 137-206
- De Boer D.E.H., Cordfunke E.H.P., Sarfatij H. (red.) 1997: *Holland en het water in de middeleeuwen: strijd tegen het water en beheersing en gebruik van water*, Hilversum, Verloren (Publicatie van de Stichting 'Comité Oud Muiderberg', 71).
- De Bont C. 2000: *Delfts water: tweeduizend jaar bewoning door waterbeheer in het Delftse*, Delft-Zutphen, IHE-Walburg pers.
- De Clercq W., Dumolyn J. en Haemers J. te verschijnen: "Vivre Noblement'. The Material and Immaterial Construction of Elite-Identity in Late-Medieval Flanders: the case of Peter Bladelin and William Hugonet".
- De Coussemaker E. 1874: "Droits sur les dunes au profit du comte de Flandre", *Bulletin du comité flamand de France*, 6, pp. 77-89.

- De Ganck, R. en Huyghebaert N. 1966: "Abbaye de Ter Doest, à Lissewege", in: *Monasticon Belge, Tome III: Province de Flandre Occidentale. Deuxième volume*, Liège, Centre national de recherches d'histoire religieuse.
- Degryse R. 1947: "Oude en nieuwe havens van het Ijzerbekken in de middeleeuwen", *Handelingen van het genootschap voor Geschiedenis, "Société d'Emulation" te Brugge*, LXXXIV, 1947, pp. 5-40
- Degryse R. 1963: "Nog over het overstromingsgebied van de Ijzer in de middeleeuwen, de "Magna Scusa", en de abdij Ter Duinen (1184), *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 17, pp. 29-36.
- Degryse R. 1975: "Brugge en de organisatie van het loodswezen van het Zwin op het einde van de 15de eeuw", *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, 112, 1-2, pp. 61-130.
- Degryse R. 1994: *De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort. Een havenstad en omgeving in Westelijk Vlaanderen tot 1386*, Nieuwpoort, De Rode Bles.
- de Haan H. en Haagsma I. 1984: *De Deltawerken. Techniek, politiek, achtergronden*, Delft.
- Dehaeck S. 2004: "Voedselconsumptie in het Brugse Sint-Janshospitaal tijdens de Middeleeuwen (1280-1440)", *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, "Société d'Emulation" te Brugge*, 141, 3-4, pp. 332-364.
- De Haerne W. 1892-94: "Réérection de la Paroisse de Watervliet en Flandre à la fin du XVe siècle et au commencement du XVIe siècle", *Messenger des Sciences Historiques ou Archives des Arts et de la Bibliographie de Belgique*, LXIV, pp. 320-330; LXVI, pp. 1-22
- de Hemptinne Th. en Verhulst A. 1998: "Het probleem van de vermoedelijke keure van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen (1157/1168-1191), voor de Vier Ambachten", in: Blok D.P. e.a. (red.), *Datum et actum. Opstellen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn vijfenzestigste verjaardag*, Amsterdam, pp. 425-430 (Publicaties van het Meertens Instituut, 29).
- De Keyser A. 1977: "De dam in het Zwarte Gat anno 1515", *Rond de Poldertorens*, 19, pp. 61-68.
- De Keyser R. 1972 : : "Bijdrage tot de kennis van de eerste en van de laatste leden van de familie "van Oostkerke", *Rond de Poldertorens*, XIV, 4, pp. 103-115.
- De Keyser, R. 1962: "De tienden, het tiendenhof en het ammanshof te Moerkerke en Oostkerke", *Rond de Poldertorens*, IV, 2, pp. 61-72.
- De Keyser, R. 1984: "Oostkerkambacht en het ammanschap van Oostkerke", *Rond de Poldertorens*, XXVI, 3, pp. 113-124.
- De Keyser R. 1988: "Proosten van het Sint-Donaaskapittel, ca. 1350-ca. 1450", in: *Sint-Donaas en het de voormalige Brugse kathedraal*, II, Brugge, pp. 32-60.
- De Klerk A.P. 1996a: "Een gevecht op twee fronten. Afwatering en dijkzorg op Walcheren in de periode 1396-1574", in: Henderikx P.A. (ed.), *Duizend jaar Walcheren. Over gelanden, heren en geschot, over binnen- en buitenbeheer*. Middelburg, pp. 37-40 (Werken uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap voor Wetenschappen, 8).
- De Klerk A.P. 1996b: "Water naar de zee dragen I. Last en bestrijding van het binnenwater op Walcheren in de periode 1574-1785", in: Henderikx P.A. (ed.), *Duizend jaar Walcheren. Over gelanden, heren en geschot, over binnen- en buitenbeheer*. Middelburg, pp. 81-86 (Werken uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap voor Wetenschappen, 8).
- De Klerk A.P. 1996c: "Grond onder de voeten I. Het eiland Walcheren in hoofdlijnen in de periode 1574-1795", in: Henderikx P.A. (ed.), *Duizend jaar Walcheren. Over gelanden,*

- heren en geschot, over binnen- en buitenbeheer. Middelburg, pp. 53-60 (Werken uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap voor Wetenschappen, 8).
- De Klerk A.P. 2003: *Het Nederlandse landschap, de dorpen in Zeeland en het water op Walcheren. Historisch-geografische en waterstaatshistorische bijdragen*, Utrecht, Matrijs
- De Kraker, A. 1990: "Het grondbezit van de abdij Ter Duinen en de exploitatie daarvan in Noordoost-Vlaanderen tussen 1196 en 1645", *De Duinen*, nr. 20, pp. 33-83.
- de Kraker A. 1990-91: "Waterschapsorganisatie en binnenwaterbeheersing tijdens de zestiende eeuw in noordoost-Vlaanderen. Het voorbeeld Hulsterambacht", *Oudheidkundige Kring de Vier Ambachten. Jaarboek*, pp. 21-50.
- de Kraker A. 1992-93: "De reconstructie van het laatmiddeleeuwse landschap en de lozing van het binnenwater. De everingen in het Axelambacht tijdens de zestiende eeuw", *Oudheidkundige Kring de Vier Ambachten. Jaarboek*, pp. 7-43.
- de Kraker, A. 1993: "Dijkaanleg en dijkherstel in Noordoost-Vlaanderen tijdens de zestiende eeuw, een kwestie van geld en organisatie", *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis*, 2, 1993, 1, pp. 26-37.
- de Kraker A. 1995: "Vlaamse everingboeken uit de 16^e eeuw; een multidisciplinaire benadering van een miskende bron", *Historisch-Geografisch Tijdschrift*, 13,1, pp. 20-33.
- de Kraker, A. 1997: *Landschap uit balans. De Vier Ambachten en het Land van Saeftinghe tussen 1488 en 1609* (Utrecht).
- de Kraker A. 1999: "Het dijkgeschot als belasting op de grond door de eeuwen heen. De casus van het Vlaase en Zeeuws-Vlaamse kustgebied tussen circa 1350 en circa 1990", in: Pfeil (P.) e.a. (red.), *Steden en dorpen in last. Historische aspecten van lokale belastingen en financiën*, Amsterdam, NEHA, pp. 41-58.
- de Kraker A. 2005: "Domeinbeheer en waterstaatszorg 1128-1796", in: Vanclooster D. (ed.), *De Duinenabdij van Koksijde. Cisterciënzers in de Lage Landen*, Tielt, Lannoo, pp. 87-118.
- de Kraker A. en Bauwens W.E.M. 2000: *Polders en waterschappen in het Hulsterambacht : de geschiedenis van zeedijken, vooroever, binnenwater, wegen en van de bestuurlijke organisatie van de waterschappen in het voormalige Hulsterambacht tussen 1600 en 1999*, Kloosterzande, Duerinck.
- Delaine G. 1969: *Les waeteringues du Nord de la France*, Dunkerque.
- De Langhe J.E. 1990: "Greveninge", *Rond de Poldertorens*, 32, pp. 19-21.
- Deligne C. 2003: *Bruxelles et sa rivière. Genèse d'un territoire urbain (12e-18e siècle)*, Turnhout, Brepols (Studies in European Urban History (1100-1800), 1).
- Dejongh, G. en Thoen, E. 1999: Arable Productivity in the former territory of Belgium in a Long-term Perspective, Middle Ages-end Ancien Régime, in: B. Van Bavel en E. Thoen (red.), *Land productivity and agro-systems in the North Sea Area (Middle Ages-20th Century). Elements for comparison* (Turnhout), CORN Publication Series, 2, pp. 30-64.
- Dekker C. 1971: *Zuid-Beveland. De historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de Middeleeuwen*, Assen.
- Dekker C. 1980 : "Resultaten van het historisch-geografisch onderzoek in Zeeland" in: Verhulst A. en Gottschalk M.K.E. *Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België. Colloquium 5-7 september 1978. Handelingen*, Gent, pp. 93-106 (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 66).
- Dekker C. 1983: *Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie*, De Walburg Pers (Stichtse Historische Reeks 9).
- Dekker C. 1988: "Tussen twee vlooden. De strijd tegen het water in Zeeland bewesten Schelde tussen 1530 en 1532", *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 103, 4, pp. 607-621.

- Dekker, C. 1998: "De Zeeuwse vronen", in: Blok (D.P.) e.a., *Datum et actum. Opstellen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn vijfenzestigste verjaardag*, Amsterdam, pp. 119-137 (Publicaties van het Meertens Instituut, deel 29).
- Delaey B. 2003: "Dendrochronologisch onderzoek", in: Desmedt R. e.a. (eds.), *Lissewege en Ter Doest. Monnikenwerk. Geschiedenis van het witte dorp en zijn abdij*, Tielt, Lannoo, pp. 62-63.
- Delaey B. 2005: "De cisterciënzer abdijarchitectuur", in: Vanclooster D. (ed.), *De Duinenabdij van Koksijde. Cisterciënzers in de Lage Landen*, Tielt, Lannoo, pp. 118-153.
- Delaine G. 1994²: *Les waeteringues du Nord de la France*, Nanterre, Flygt, 407 p.
- de Lichtervelde P. 1935: "Les bâtards de Louis de Male", *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, "Société d'Emulation" te Brugge*, 1935, 1-2, pp. 48-58.
- Delmaire B. 1993: "Cartulaires et inventaires de chartes dans le nord de la France", in: Guyotjeannin O., Morelle L. en Parrisé M. (eds.), *Les cartulaires. Actes de la Table ronde organisée par l'Ecole nationale des chartes et le G.D.R. 121 du C.N.R.S.* (Paris, 5-7 décembre 1991), Paris, pp. 301-322 (Mémoires et documents de l'Ecole des chartes, 39).
- de Melker B.R. 1987: *De ontwikkeling van de stad Aardenburg en haar bestuurlijke instellingen in de Middeleeuwen*, Middelburg, Commissie Regionale Geschiedbeoefening Zeeland (Scriptiereeks, 3).
- De Mey G. 1970: *De financiële organisatie van de Sint-Pietersabdij te Gent in de tweede helft van de 14de en de eerste helft van de 15de eeuw*, Gent, Universiteit Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- De Meyer E. 1987: "De ommeloper van het Sint-Trudoledeken", *Arsbroek*, 4 pp. 93-96.
- De Moor G. en Pissart A. 1992: "Het reliëf", in: Denis J. *Geografie van België*, Brussel, pp. 125-155.
- De Moor M., Shaw-Taylor L. en Warde P. 2002: *The management of common land in north west Europe, c. 1500-1850*, Turnhout, Brepols (CORN Publication Series, 8)
- De Muynck M. 1976: *Het bedolven cultuurareaal in de polders: een reconstructie uitgaande van luchtfoto's toegepast op de Oost-Vlaamse en enekle Zeeuws-Vlaamse polders*, Gent, Ugent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling.
- Dendooven L. 1968: *Aantekeningen over de Nieuwe-Hazegras-polder te Knokke 1784-1965. Samengesteld op initiatief en met de medewerking van Philippe Lippens*, Tielt, Lannoo.
- Denys P. 1995: *Turfwinning in Noord-Vlaanderen in de late Middeleeuwen. Casus: de turfwinning op het domein Wulfsdonk van de Sint-Baafsabdij*, Gent, Ugent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (promotor: E. Thoen).
- De Paepe J. 2000: *Watervliet, koningswens en ridderdroom*, Taptoe.
- Dept G. 1937a: "Etude critique sur une grande inondation à la côte flamande (19 novembre 1404)", in: *Etudes dédiées à la mémoire de Henri Pirenne*, Brussel.
- Dept G. 1937b: "Un épisode de la lutte des flamands contre la mer", *Tijdschrift van de Belgische vereniging voor aardrijkskundige studies*, 7, 1937, pp. 24-35.
- Deprez P. 1956: "Uitbatingen en grondbezit in Meigem (1571-1787). Een methodologisch artikel", *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 10, pp. 153-170
- Depuydt F. 1972: *De Belgische strand- en duinformaties in het kader van de geomorfologie der zuidoostelijke Noordzeekust*, Brussel (Verhandelingen van de Koninklijke Academie, Klasse der Wetenschappen, 122).
- De Reu E. 1960-61: "Historisch-geografisch onderzoek betreffende de moergronden in de Vier Ambachten tijdens de 12de, 13de en 14de eeuw", *Jaarboek Oudheidkundige kring De Vier Ambachten*, pp. 31-69.

- Derex J.-M. 2001: *La gestion de l'eau et des zones humides en Brie (fin de l'Ancien Régime-fin du XIXe siècle)*, Paris, L'Harmattan-Agence de l'Eau Seine-Normandie.
- De Ridder-Symoens H. 1991: "Prosopografie en middeleeuwse geschiedenis: een onmogelijke mogelijkheid?", *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, XLV, pp. 95-117.
- De Roover R. 1948: *Money, banking and Credit in Medieval Bruges*. Cambridge, Mass.
- De Roover R. 1968: *The Bruges Money market around 1400*, Brussel (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren 63).
- Derville A. 1974: "Pots-de-vin, cadeaux, racket, patronage. Essai sur les mécanismes de décision dans l'état bourguignon", *Revue du Nord*, LVI, pp. 341-364
- Derville A. 1980: "Le marais de Saint-Omer", *Revue du Nord*, 62, pp. 73-95.
- Derville A. 1988: "La maîtrise des eaux dans les Pays-Bas français avant Louis XIV", *De Franse Nederlanden*, 13, pp. 105-124.
- Derville A. 1990: "Rivières et canaux du Nord/Pas-de-Calais aux époques médiévale et moderne", *Revue du Nord*, 72, pp. 5-20.
- Des Marez G., 1900-01, *La lettre de foire à Ypres au XIIIe siècle. Contribution à l'étude des papiers de crédit*, Brussel (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, Klasse der letteren, 60/6)
- Desmedt R. e.a. (eds.) 2003: *Lissewege en Ter Doest. Monnikenwerk. Geschiedenis van het witte dorp en zijn abdij*, Tielt, Lannoo.
- De Smet A. 1935a: "De watering 'Tusschen den twee Zwenen te Koolkerke'", *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 14, 1935, pp. 1327-1330.
- De Smet A. 1935b: "De werken bij de Reie tusschen Brugge en Damme in de XIVde eeuw", *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 14, 1935, pp. 859-863.
- De Smet A. 1966: "Landmeterstraditie en oude kaarten van Vlaanderen", *De Leiegouw*, VIII, 1, p. 200-219.
- De Smet A. 1974: "Het waterwegennet ten noordoosten van Brugge in de 13de eeuw. Oude Zwin, Reie en Zwin", in: *Album Antoine De Smet*, Brussel, Nationaal Centrum voor de Geschiedenis van de Wetenschappen, pp. 106-116.
- De Smet A. 1979: "De grote kaart van het Brugse Vrije van Pieter Pourbus (1561-1571)", in: *Bronnen voor de Historische Geografie van België*, Brussel, 1979, pp. 28-29.
- de Smet A. 1985: "Iets over de geleerdenkring van en in verband met het "hof van Watervliet" te Brugge in de 16e eeuw. Belangstelling voor geografie en cartografie", in: *Liber Amicorum R. de Keyser*, Oostkerke, 1985, pp. 101-104.
- De Smet J. 1952: "Brugse Leliaards gevlucht te Sint-Omaars van 1302 tot 1305", *Handelingen van het genootschap voor Geschiedenis, "Société d'Emulation" te Brugge*, 89
- De Smet, J. 1963: "De evolutie van het Brugse stadsgebied", *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, C, pp. 98-99
- De Smet J. 1965: "Duinbeplanting in het Brugse Vrije, 1350-1795", *Biekorf*, LXVI, 1965, pp. 129-136.
- De Smet J. 1970: "Polders rond Oostende. De indijking van de Polder van Snaaskerke en van de Keignaardpolder, 1803-1810", *Biekorf*, LXXI, pp. 224-228.
- De Smet J. 1971: "Een onbekende gedrukte kaart van de Wateringen van de Broek en van Zuid- en Noord-over-de-Lieve (1/40.000 ca. 1830)", *Rond de Poldertorens*, XIII, 4, pp. 134-136.
- De Smet M. 1978: "Afwateringsproblemen ten Oosten van Brugge van 1100 tot 1850", *Rond de Poldertorens*, XX, 3, pp. 101-129.
- de Smidt J.T. (ed.) 1993: "De keur van de Vier Ambachten in de Weense Codex 2583", in: de

- Kraker (A.) e.a. (eds.), 'Over den Vier Ambachten'. 750 jaar Keure, 500 jaar Graaf Jansdijk, Kloosterzande, pp. 495-504.
- Desreumaux J. s.d.: *Sociaal-economische achtergrond van de Kortrijkse rebellen uit het confiscatieregister van 1383*, 3 vol.
- Devliegheer L. 1960: "Het bewaard gebleven kartografisch werk van Pourbus": *Biekorf*, LXI, pp. 227-228.
- Devliegheer L. 1961: "Het graf van Hieronymus Lauweryn te Watervliet", *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, XCVIII, pp. 100-105.
- De Vleeschauwer M. 1992: "Over het ontstaan en de ondergang van de 'Swarte Slujs", *Appeltjes van het Meetjesland*, 43, pp. 241-253.
- Devreesse-Pieters, S. 2001: *De Sint-Pietersabdij en de Sint-Baafsabdij: goederenbezit, goederenbeheer & de pacht gedurende de late Middeleeuwen. Testregio: de Vier Ambachten* (Gent), onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG.
- De Vriese M. 1970: *De inpoldering van de linkeroever van het Zwin (11^e-15^e eeuw)*, Gent, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (promotor: A. Verhulst)
- Dewilde M. en De Meulemeester J. 2005: "Archeologie, geschiedenis en bouwhistorie", in: Vanclooster D. (ed.), *De Duinenabdij van Koksijde. Cisterciënzers in de Lage Landen*, Tielt, Lannoo, pp. 180-195.
- Dewitte A. 1988: "Een geschil tussen Diksmuide en Ieper voor het Parlement van Parijs. 1468", *Biekorf*, 4, pp. 421-422.
- Dewitte A. 1977: "Mark. Laurijn jr. Heer van Watervliet, Waterlant en Lambersart, humanist-numismaat, mecenas" en "Mark Laurijn sr, deken van de collegiale Sint-Donaas te Brugge 1519-1540", in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, VII, kol. 495-503
- Dewitte A. 1981: "Jeronimus (†1509) en Mark († 1610) Laurijn van Watervliet. Enkele aanvullende gegevens", *Biekorf*, 81, pp. 29-34.
- Dewitte, A. 1995: De Lauryns als bedijkers tussen Ijzendijke en Philippine 1499-1614, *Appeltjes van het Meetjesland*, jg. 46, pp. 165-174.
- Dewitte A. 2001: "Jehan Adourne, seigneur de Nieuwenhove et de Nieuwvliet", 1494-1537", *Biekorf*, 101/2, pp. 158-165.
- Dietz E.J., Zeldenrust D.A. 2005: *Waterschapsfinanciën 2003-2005*, Bank Nederlandse Gemeenten (http://www.bng.nl/bng/pdf/200505Diets_Zeldenrust39-47.pdf (2005/10/26).
- Fockema Andreae S.J.1950: *Studiën over waterstaatsgeschiedenis, V. Zeeuws-Vlaanderen*, Leiden.
- Fockema Andreae S.J. 1960: "L'eaue et les hommes de la Flandre maritime", *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, XXVIII, pp. 181-196.
- Dolfing B. 2000: *Waterbeheer geregeld ? Een historisch-bestuurskundige analyse van de institutionele ontwikkeling van de hoogheemraadschappen van Delfland en Rijnland, 1600-1800*, s.l.
- Dore M.H.I. en Mount T.D. (eds.) 1999: *Global Environmental Economics. Equity and the limits to markets*, Oxford, Blackwell.
- Driessen A.M.A.J., van de Ven G.P., Wasser H.J. 2000: *Gij beken eeuwigvloeiend. Water in de streek van Rijn en IJssel*, Utrecht, Matrijs.
- (Drubbele J.) 1839:*Beschrijving der vereenigde watering van Eyensluis en Groot-Reygarvliet*, Brugge.
- Dumolyn J. 1997, *De Brugse Opstand, 1436-38*, Kortrijk-Heule (Standen en Landen, CI).
- Dumolyn J. 2001: *het hogere personeel van de hertogen van Bourgondië in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)*, Gent, UGent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling.
- Dumolyn J. 2002: "Investeren in sociaal kapitaal. Netwerken en sociale transacties van

- Bourgondische ambtenaren”, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 28, 4.
- Dumolyn J. 2003: *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)*, Leuven, Garant (Studies in urban social, economic and political history of the medieval and modern Low Countries 14).
- Dupont G. 2001: “Van Copkin over Coppin naar Jacob. De relatie tussen de voornaamsvorm en de leeftijd van de naamdrager in het Middelnederlands, op basis van administratieve bronnen voor het graafschap Vlaanderen, einde 14de-midden 16de eeuw”, *Naamkunde*, 33/2, pp. 111-217.
- Dyer C. 1998: “Rural Europe”, in: Allmand (C.) (ed.), *The New Cambridge Medieval History. Volume VII c.1415-c. 1500*, Cambridge University Press.
- Elias E. 1960: “Grondbezit en uitbatingen ten noordoosten van Gent tijdens het laatste kwart der 16e eeuw”, *Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis. Voorlichtingsreeks*, 25, 1960, pp. 47-72
- Encyclopedie van Zeeland* 1982: (s.n.), *Encyclopedie van Zeeland*. Middelburg, Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 3 delen.
- Epstein S.R. 2000: *Freedom and Growth. The rise of states and markets in Europe, 1300-1750*, Londen-New York, Routledge.
- Epstein, S.R. 2001: *Town and country in Europe, 1300-1800*, Cambridge.
- Ervynck, A., Baeteman C., Demiddele H., Hollevoet Y., Pieters M., Schelvis J., Tys D., Van Strydonck M. en Verhaeghe F. 2000: “Human occupation because of a regression, or the cause of a transgression? A critical view on the interaction between geological events and human occupation history in the Belgian coastal plain during the first millennium AD”. *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet*, nr. 26, pp. 97-121.
- Faes T. 1966: De zeewering tussen Blankenberge en Oostende in de moderne tijden, Gent, Ugent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1966 (promotor: W. Brulez).
- Ferguson, H. A. 1988: *Delta-visie. Een terugblik op 40 jaar natte waterbouw in Zuid-west-Nederland*, Den Haag (Rijkswaterstaat-serie, 49).
- Feys E. 1886: “Biographie Brugeoise. Les frères Lauryn-Lernutius”, *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis “Société d’Emulation”*, 36, pp. 281-344.
- Fockedey L. 2003: *Evolutie van het bodemlandschap en het bodemgebruik in Maldegem-Adegem (Oost-Vlaanderen) reconstructie aan de hand van historisch-geografische en archeologische gegevens met behulp van GIS*, Gent, Universiteit Gent (Master of Science in Physical Land Resources).
- Fockema Andreae S.J. 1934: *Het hoogheemraadschap van Rijnland. Zijn recht en zijn bestuur van den vroegsten tijd tot 1857*, Leiden.
- Fockema Andreae S.J. 1950: *Studiën over waterschapsgeschiedenis. V. Zeeuws-Vlaanderen*, Leiden, E.J. Brill.
- Fockema Andreae S. J. 1960: “L’eaue et les hommes de la Flandre maritime”, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, XXVIII, pp. 181-196.
- Fockema Andreae S.J. 1964: “Grondeigenaars en grondgebruikers in een hoekje van Holland”. In: *Ceres en Clio, zeven variaties op het thema landbouwgeschiedenis*, Wageningen, 1964, pp. 55-77.
- Folke C. en Berkes F. 1995: “Mechanisms that link property rights to ecological systems”, in: Hanna S. en Munasinghe M. *Property rights and the environment. Social and ecological issues*, Beijer International Institute of Ecological economics and The World Bank, pp. 121-137.
- Forbes R.J. 1956: “Hydraulic engineering and sanitation”, in: Singer (C.) e.a., *A History of Technology. Volume II: The mediterranean civilizations and the Middle Ages c. 700 B.C. to c. A.D. 1500*, Oxford, Clarendon Press, pp. 600-690.

- Fossion B. 1990: "Un exemple de décadence urbaine: la petite ville de Monnikerede (1393-1482)", *Bulletin trimestriel du Crédit communal de Belgique*, 171, pp. 43-49.
- French H.R. 2000: " 'Ingenious & learned gentlemen' – social perceptions and self-fashioning among parish elites in Essex", *Social History*, 25, 1, pp. 44-66.
- Fruin R. 1908: "Stukken betreffende den stormvloed van 5 nov. 1530", *Archief Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, pp. 135-169.
- Gallé P.H. 1963: *Beveiligd bestaan. Grondtrekken van het middeleeuwse waterstaatsrecht in Z.W. Nederland en hoofdlijnen van de geschiedenis van het dijkbeheer in dit gebied (1200-1963)* (Delft).
- Galvin M. 2002: "Credit and parochial charity in fifteenth-century Bruges", *Journal of Medieval History*, 28, pp. 131-154.
- Ganshof F.L. 1932: *Recherches sur les tribunaux de Châtellenie en Flandre avant le milieu du XIIIe siècle*, Gent (RUG. Werken uitgegeven door de Faculteit van de wijsbegeerte en letteren 66).
- Geirnaert. N. 1979: "De Duinheer Carolus De Visch (1596-1666) en zijn Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis", *Handelingen van het genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, CXVI, 3-4, pp. 163-214.
- Genet J.-Ph. 1986: "Prosopographie et genèse de l'état moderne", in: F. Autrand (ed.), *Prosopographie et genèse de l'état moderne. Actes de la table ronde organisée par le Centre National de la Recherche Scientifique et l'Ecole Normale Supérieure de jeunes filles. Paris, 22-23 octobre 1984*, Parijs.
- Genet J.-Ph. 1990: "L'état moderne: un modèle opératoire" in: id. (ed.), *L'état moderne: genèse, bilans et perspectives. Actes du colloque tenu au CNRS à Paris, les 19-20 septembre 1989*, Paris, éditions du CNRS, pp. 261-281.
- Gerding M.A. 1995: *Vier eeuwen turfwinning: de verveningen in Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel tussen 1550 en 1950*, Wageningen, Landbouwniversiteit (A.A.G. Bijdragen, 35).
- Ghyssens J. 1970: "Les débuts de la mite et la monnaie de compte en Flandre", *Revue Belge de Numismatique et de sigillographie*, CXVI, pp. 181-188.
- Gijsbers W.M. 1999: *Kapitale ossen : de internationale handel in slachtvee in Noordwest-Europa (1300-1750)*, Hilversum, Verloren (N.W. Posthumus-reeks, 9)
- Gilliodts-Van Severen L. 1894: "Bruges port de mer. Etude historique sur l'état de cette question principalement dans le cours du seizième siècle d'après des documents inédits reposant aux archives de la ville de Bruges. Avec trois cartes inédites des années 1514, 1546 et 1588", *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, XLIV, pp. 1-540.
- Godding Ph. 1987: *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel (Académie royale de Belgique. Mémoires de la classe des lettres. Collection in-4. 2e série 14,1).
- Goffin B. en Scholliers E. 1972: "Prijzen en lonen te Aalst (16e eeuw), in: Verlinden C. en Scholliers E. (eds.), *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant*, Gent, Universiteit Gent, III, p. 189-221 (Werken Uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 153).
- Goldschmitz-Wielinga L.C.J. e.a. 2004: 'Verdronken kerkdorpen in Zeeland: een overzicht' in: J.J.B. Kuipers (red), *Sluimerend in Slik. Verdronken dorpen en verdronken land in zuidwest Nederland*, Middelburg, pp. 48-49.
- Gottschalk M.K.E. 1953: "Het verval van Brugge als wereldmarkt", *Tijdschrift voor Geschiedenis*, pp. 1 e.v.
- Gottschalk, M.K.E. 1955-1958; 1983: *Historische geografie van Westelijk Zeeuws Vlaanderen* (Assen).

- Gottschalk M.K.E. 1984: *De Vier Ambachten en het Land van Saeftinge in de Middeleeuwen. Een historisch-geografisch onderzoek betreffende Oost-Zeeuws-Vlaanderen c.a.*, Assen.
- Gottschalk M.K.E. 1985: "Früher mittelalterlicher Deich-und Wasserbau im Nordseeküstbereich der Niederlande", *Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geografie*, III, pp. 101-110.
- Grewe K. (ed.) 1991: *Die Wasserversorgung im Mittelalter*, Mainz, Von Zabern (Geschichte der Wasserversorgung 4).
- Grewe K. 2000: "Water Technology in Medieval Germany" in: Squatriti P. (ed.), *Working with water in Medieval Europe. Technology and Resource Use*, Leiden-Boston-Keulen, Brill, pp. 129-160 (Technology and Change in History, 3).
- Gysseling M. 1977: *Corpus van Middelnederlandse Teksten (tot en met het jaar 1300). Deel II: ambtelijke bescheiden*, 's Gravenhage.
- H+N+S Landschapsarchitecten 2003: *Staats-Spaanse linies. Valorisering van frontierland Zeeuwsch-Vlaanderen*, Utrecht.
- Haemers J. 2004, *De Gentse opstand (1449-1453). De strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijk kapitaal*, Kortrijk-Heule (Standen en Landen, CV).
- Haemers J. 2005: 'Middelburg na Pieter Bladelin. De juridische en militaire strijd tussen vorst, stad en adel om sociale erkenning en politieke macht (1472-1492)', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming 'Société d'émulation te Brugge'*, 142, nrs. 3-4.
- Halsey R. 1986: "The earliest architecture of the Cistercians in England", in: Norton (C.) en Park (D.), *Cistercian art and architecture in the British Isles*, Cambridge, Cambridge University Press, pp.60-75.
- Hanna S. en Munasinghe M. 1995: "An introduction to property rights and the Environment", in: idem (eds.), *Property rights and the environment. Social and ecological issues*, Beijer International Institute of Ecological economics and The World Bank, pp. 3-11.
- Hantson M. 2005: *Houtgebruik en –bezit op het platteland. Een evolutieschets van de dorpen Slijpe en Koekelare doorheen de 18de eeuw*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling o.l.v. E. Thoen.
- Hardin G. 1968: The Tragedy of the Commons, *Science*, nr. 162, pp. 1243-1258.
- Heirbaut, D. 2000: *Over lenen en families. Een studie over de vroegste geschiedenis van het zakelijk leenrecht in het graafschap Vlaanderen (ca. 1000-1305)*, Brussel, 2000 (VKVAWK, Nieuwe Reeks, nr. 2).
- Henderikx P.A. 1997: "De ontginningen en de zorg voor afwatering en dijken in het Hollands-Utrechtse veengebied (tiende tot dertiende eeuw)", in: de Boer D.E.H., Cordfunke E.H.P. en Sarfatij H. (red.), *Holland en het water in de middeleeuwen. Strijd tegen het water en beheersing en gebruik van het water*, Hilversum, Verloren, pp. 57-70 (Stichting Comité Oud Muiderburg, 71).
- Henderikx P.A. 2001: "De waterstaat van Walcheren tot het begin van de vijftiende eeuw", in: idem: *Land, water en bewoning. Waterstaats- en nederzettingsgeschiedenis in de Zeeuwse delta in de Middeleeuwen*, Hilversum, Verloren, pp. 119-162.
- Hofmeister A.E. 1984: "Zum mittelalterlichen Deichbau in den Elbmarschen bei Stade", *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet*, 15, pp. 41-50.
- Hollestelle L.M. 1989: "Polders en waterschappen van het voormalige waterschap Axeler Ambacht", *Zeeuws Tijdschrift*, 39, pp. 98-107.
- Hooghe M. 2000: "Inleiding: verenigingen, democratie en sociaal kapitaal", in: idem (red.), *Sociaal kapitaal en democratie. Verenigingsleven, sociaal kapitaal en politieke cultuur*, Leuven, Acco, pp. 9-22

- Hoppenbrouwers P.C.M. 1992: *Een middeleeuwse samenleving. Het land van Heusden (ca. 1360-ca. 1515)*, 2 delen (A.A.G. Bijdragen, 32).
- Hoppenbrouwers P.C.M. 1998, "Rekeningen als bron voor sociaal-economisch historisch onderzoek. Een historiografisch overzicht van twee decennia", in: de Boer D.E.H., Marsilje J.W. en Smit J.G. (eds.), *Vander rekeninghe. Bijdragen aan het symposium over onderzoek en editieproblematiek van middeleeuws rekeningmateriaal gehouden te Utrecht op 27 en 28 januari 1997*, Den Haag, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, pp. 73-86.
- Hoppenbrouwers P.C.M. 2002: "Van waterland tot stedenland. De Hollandse economie ca. 975-ca. 1570", in: de Nijs T. en Beukers E. (eds.): *Geschiedenis van Holland. Deel I tot 1572*, Hilversum, Verloren, pp. 103-148.
- Hoppenbrouwers P. en van Zanden J.L. (eds.) 2001. *Peasants into farmers ? The transformation of rural economy and society in the Low Countries (middle ages-19th century) in light of the Brenner debate*, Brepols, Turnhout (CORN Publication series, 4).
- Hudson P. 2000: *History by numbers. An introduction to quantitative approaches*, London, Arnold.
- Huvenne P. 1984: *Pieter Pourbus. Meester-schilder 1524-1584*, Brugge, Gemeentekrediet.
- Huyghebaert N. 1960a: "Abbaye de Saint-André-lez-Bruges", in: *Monasticon Belge, Tome III/1*, Maredsous-Liège, Centre National de Recherches et d'Histoire Religieuse.
- Huyghebaert N. 1960b : "Abbaye de Saint-Pierre à Oudenburg", in : *Monasticon Belge, Tome III/1*, Maredsous-Liège, Centre National de Recherches et d'Histoire Religieuse.
- Huyghebaert N. 1974: "Abbaye de Saint-Barthélemy de l'Eeckhout, à Bruges", in: *Monasticon Belge, Tome III/3*, Maredsous-Liège, Centre National de Recherches et d'Histoire Religieuse.
- Huys E. 1997: "Kasselrij van het Brugse Vrije (ca. 1000-1795)", in: W. Prevenier en B. Augustyn (red.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, pp. 461-478 (Studia nr. 72).
- Huys, E. 1999: "Polders en watering en in de kasselrijen van het Brugse Vrije en Veurne: het archief, onderzoeksmogelijkheden", in: W. Prevenier en B. Augustyn (red.), *De Vlaamse instellingen tijdens het Ancien Régime: recent onderzoek in nieuw perspectief*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, pp. 147-160 (Miscellanea archivistica, Studia, nr. 111).
- Huys, E. 2001: "Polders en watering en. Bronnen voor de rechtsgeschiedenis (12e eeuw-1957)", in: E. Huys en M. Vandermaesen (red.), *Polders en watering en. Studiedag georganiseerd te Damme op 19 mei 2000*, Brussel, pp. 83-110 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Miscellanea Archivistica. Studia, 139).
- Huys E. en Vandermaesen M. 1997: De kustwateringen en polders, in: W. Prevenier en B. Augustyn (red.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795* (Brussel), Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Studia nr. 72, pp. 594-612.
- Huys E. en Vandermaesen M. 2000: *Polders en watering en in maritiem Vlaanderen*, Brussel, Algemeen Rijksarchief (Miscellanea Archivistica, studia 123).
- Ibelings B. 1996: "Het begin van het slagturven in Holland", *Historisch-Geografisch Tijdschrift*, 14, 1, pp. 1-10.
- Ibelings B. 2001: "Aspects of an uneasy relationship. Gouda (Holland) and its countryside (15th-16th centuries)", in: P. Hoppenbrouwers en J.L. Van Zanden (red.), *Peasants into farmers? The Netherlands and the Brennerdebate* (Turnhout), CORN Publication Series, 4, pp. 256-274.
- Janssens, A. 1967: *De watering van Eiensluis in de 14de eeuw*, Gent, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (Promotor: A. Verhulst).

- Janssens, A. 1968: "De Graaf Jansdijk voor Eiensluis", *Rond de Poldertorens*, X, 4, pp. 156-158.
- Janssens L. 1984: *Feodaliteit in het Brugse Vrije. De ambachten Moerkerke, Oostkerke, Dudzele, Lissewege en Stad Damme (begin XIVde-begin XVIde eeuw)*, Leuven, Katholieke Universiteit Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
- Jessenne J.P. 1983 : "Le pouvoir des fermiers dans les villes d'Artois (1770-1848)", *Annales, mai-juin*, pp. 702-734.
- Jesse Walker (H.), "The coastal zone", in: Turner B.L. e.a. (red.), *The earth as transformed by human action. Global and regional changes in the Biosphere over the Past 300 Years*, Cambridge University Press, 1990, pp. 271-294.
- Jeurgens Ch. 1991 : *De Haarlemmermeer. Een studie in planning en beleid, 1836-1858*. Amsterdam, NEHA (NEHA-Series III, 16).
- Kaijser A. 2002: "System building from below. Institutional change in Dutch water control systems", *Technology and Culture*, 43, 3, pp. 521-548.
- Kerhervé J. 1987 : *L'état breton aux 14e et 15e siècles. Les ducs, l'argent et les hommes*, Paris, Maloine.
- Kerckhoffs-de Hey, E. 1980 : *De Grote Raad en zijn functionarissen 1477-1531. Biografieën van raadsheren*, Amsterdam.
- Klapste J. (ed.) 2005: *Water management in medieval rural economy. Ruralia V. 27e septembre-2e octobre 2003 Lyon/Villard-Sallet*, Prague, Institute of Archeology, Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Koch. A.C.F. 1951: *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13de eeuw*, Gent (Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde, 5).
- Kool-Blokland J.L. 2002: *De Rand van 't Land. Waterschapsgeschiedenis van Schouwen en Duiveland*, Middelburg, Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen (Werken, 13).
- Korthals Altes J. 1925: "De eerste bedijking der groote en kleine Moeren in West-Vlaanderen", *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, LXVIII, pp. 155-198.
- Kraak A. 1984: De overlopers als historisch-geografische bron, *Historisch-Geografisch Tijdschrift*, jg. 2/2, pp. 47-52.
- Kruse H. 1995: "Les malversations commises par le receveur général Martin Cornille à la cour de Philippe le Bon d'après l'enquête de 1449", *Revue du Nord*, LXXVII, pp. 283-312.
- Kuys J. 2001: "Aflaat en waterstaat. Bekommerde paus Leo X zich om de toestand van de Nederlandse zeedijken?", *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis*, 10, 2, pp. 43-47.
- Lambrecht T. 2002: *Een grote hoeve in een klein dorp. Relaties van arbeid en pacht op het Vlaamse platteland tijdens de 18de eeuw*, Gent, Academia Press (Historische Economie en Ecologie).
- Lauwers D. 1999: *De leden van de Raad van Vlaanderen onder Jan zonder Vrees (1405-1419)*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (promotor: M. Boone)
- Lauwers J. 1988: "Duinverplaatsing te Bredene", *Jaarboek Heemkring Ter Cuere, Bredene*, pp. 109-121.
- Lecuppre-Desjardin E. 2004: *La ville des cérémonies : essai sur la communication politique dans les anciens Pays-Bas bourguignons*, Turnhout, Brepols (Studies in European Urban History, 4).
- Lecuppre-Desjardin E. en Van Bruaene A.L. (red.) 2005: *Emotions in the heart of the city (14th-16th century)*, Turnhout, Brepols (Studies in European Urban History, 5).

- Leenders K. 1979: "De exploitatie van moergronden bij Zevenbergen", *Jaarboek de Oranjeboom*, 32/33, pp. 235-242.
- Leenders K.A.H.W. 1989: *Verdwenen venen. Een onderzoek naar de ligging en exploitatie van thans verdwenen venen in het gebied tussen Antwerpen, Turnhout, Geertruidenberg en Willemstad, 1250-1750*, Brussel (Gemeentekrediet, Historische Uitgaven in -8°, 78).
- Leenders K.A.H.W. 1996: "Noord-Vlaanderen en de Noordwesthoek: een vergelijking", *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis*, V, 1996, 2, pp. 67-73.
- Lehouck A. 2004: *Poldercatalogoog West-Zeeuwsch-Vlaanderen en aangrenzend gebied in België*, Intern Werkdocument VNC-project "Verdronken Cultuurlandschappen in het grensgebied van Vlaanderen en Nederland".
- Lehouck A. 2005: "Het verzwolgen cultuurlandschap. Archeologische sporen van middeleeuwse infrastructuur in westelijk Zeeuws-Vlaanderen", *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis*, 14, 2.
- Lehtonen M. 2004: "The environmental-social interface of sustainable development: capabilities, social capital, institutions", *Ecological Economics*, 49, pp. 199-214.
- Lenders P. 1993: "Kritiek op het beleid van de waterstaat der Zuidelijke Nederlanden en herstructureringsplannen op het einde van het Ancien Régime", in: Soly H. en Vermeir R. (red.), *Beleid en Bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum Prof. Dr. M. Baelde*, Gent, RUG, Vakgroep Nieuwe Geschiedenis, pp. 241-250.
- Leper E. 1957: *Kunstmatige inundatiën in maritiem Vlaanderen (Tongeren)*.
- Lindemans P. 1994: *Geschiedenis van de landbouw in België*, Antwerpen : Genootschap voor geschiedenis en volkskunde.
- Lohrmann D. 1995: "Frühe Gezeitenmühlen besondes im Flandrischen amt Hulst", in: Thoen E. en Duvosquel J.-M. (eds.), *Peasants & Townsmen in Medieval Europe. Studia in honorem Adriaan Verhulst*, Gent, pp. 517-528 (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 114).
- Loppens K. 1932: *La région des dunes de Calais à Knocke*, Koksijde, 1932.
- Lust N. 2000: *Historisch geografische studie te Houtave 1550-1850. Een onderzoek op basis van ommelopers en kaartenmateriaal van de Blankenbergse watering*, Gent, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
- Luykx Th. 1946: *Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en van Henegouwen. haar Leven (1199/1200-1244). Haar regeering (1205-1244), vooral in Vlaanderen*", Brussel (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, Klasse der letteren, jaargang 8, nr. 5).
- Luykx Th. 1961: *De grafelijke financiële bestuursinstellingen en het grafelijk patrimonium in Vlaanderen tijdens de regering van Margaretha van Constantinopel (1244-1278)*, Brussel (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, Klasse der letteren, 39).
- Maddens N. 1968, "Het verschil tussen de "pointinghe" en de "zettinghe" voornamelijk in het Brugse Vrije tijdens de periode 1515-1550", *Standen en Landen*, XLIV, p. 31-58.
- Maddens, N. 1978: *De beden in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van keizer Karel V (1515-1550)*, Heule (Standen en Landen, LXXII)
- Maddens N. 1979: "De invoering van de "nieuwe middelen" in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van Keizer Karel V", *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 57, pp. 342-363; pp. 861-898.
- Magnusson R. J. 2001: *Water technology in the Middle Ages*, Baltimore-London, John Hopkins University Press.
- Maréchal G. 1976: "Het Sint-Janshospitaal in de eerste eeuwen van zijn bestaan", in: *800 jaar Sint-Janshospitaal te Brugge*, Brugge, pp. 41-75.

- Maréchal G. 1978: *Het hospitaalwezen te Brugge in de middeleeuwen : een institutionele en sociale studie*, Kortrijk, UGA (Standen en landen 73).
- Maréchal J. 1955: *Bijdrage tot de geschiedenis van het bankwezen te Brugge*, Brugge, De Anjelier.
- Mattheeuws A. 2001: *De Sassevaart als barometer van het politieke en economische gebeuren in de Zuidelijke Nederlanden van de 16e tot de 18e eeuw*, Gent, Ugent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (promotor: J. Everaert).
- Meier D. 2004: "Man and environment in the marsh area of Schleswig-Holstein from Roman until late Medieval times", *Quaternary International*, 112, pp. 55-69.
- Meijers E.M. 1929-36: *Het Ligurische Erfrecht in de Nederlanden. II Het West-Vlaamsche Erfrecht*, Haarlem.
- Merlevede, J. 1980: *De Ieperse stadsfinanciën (1280-1330). Bijdrage tot de studie van een Vlaamse stad*, Brussel, VUB (Centrum voor Sociale structuren en economische conjunctuur).
- Mertens J.A. 1963: "Biervliet, een laatmiddeleeuws centrum van zoutwinning (1^e helft XVe eeuw)", *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XVII, 1963, pp. 105-117.
- Mertens J. 1964: "Enkele gegevens over dijkbreuken en dijkherstel in Hulsterambacht naar aanleiding van een rapport van 1582", *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe Reeks*, 18, 1964.
- Mertens J., 1967: *Bijdrage tot de kennis van de sociaal-economische toestanden op het platteland in het Brugse Vrije in de Late Middeleeuwen*, Gent, Rijksuniversiteit, 1967 (onuitgegeven doctoraatsverhandeling)
- Mertens J. 1968: "Les confiscations dans la châtellenie du Franc de Bruges après la bataille de Cassel", *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, CXXXIV, pp. 239-284
- Mertens J. 1969: "De economische en sociale toestand van de opstandelingen uit het Brugse Vrije wier goederen na de slag bij Cassel (1328) verbeurd verklaard werden", *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 47, 3-4, pp. 1131-1153.
- Mertens J. 1970: *De laat-middeleeuwse landbouweconomie in enkele gemeenten van het Brugse Vrije*, Gent-Leuven (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 28).
- Mertens J. 1976 : "De onroerende bezittingen van het hospitaal. Buitenstedelijke bezittingen", in: *Sint-Janshospitaal Brugge, 1188-1976. Tentoonstelling georganiseerd door de Commissie voor Openbare Onderstand van Brugge, 5 juni-31 augustus 1976*, Brugge, pp. 85-89.
- Mertens J. 1977: "De bevolking van het Brugse Vrije rond 1520", in: *Demografische evoluties en gedragspatronen van de 9de tot de 20ste eeuw in de Nederlanden*, Gent, pp. 145-166 (Studia Historica Gandensia, 200).
- Meyer, H.D. 1992: "Nieuwe Getuigenissen over Stormvloedschade in Zeeuws-Vlaanderen, in de jaren 1375 tot 1412", *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, pp. 5-46.
- Meyer H.D. 2001: *Flandrensia. Untersuchungen zur Lokalgeschichte im mittelalterlichen Flandern*, Kloosterzande.
- Mollat M. 1951 : "Les hôtes (hospites) de l'abbaye de Bourbourg", in : *Mélanges d'histoire du Moyen Âge Louis Halphen*, Parijs, pp. 513-522.
- Monballyu J. 1993: "Van appellatiën ende reformatiën": de ontwikkeling van het hoger beroep bij de Audiëntie, de "Camere van den Rade" en de Raad van Vlaanderen (ca. 1370 - ca. 1550): bijdrage tot de ontstaansgeschiedenis van het hoger beroep in de Nederlanden", *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 61/2, pp. 237-273

- Moriceau J.M. 1994: *Les fermiers de l'Île-de-France. L'ascension d'un patronat agricole (XVe-XVIIIe siècle)*, Parijs, Fayard.
- Munro J. H. 2003 : "Industrial Energy from Water-Mills in the European Economy, 5th to 18th Centuries : the Limitations of Power", in : Cavaciocchi S. (ed.), *Economia e Energia Secc. XIII-XVIII. Atti della Trentaquattresima Settimana di Studi 15-19 aprile 2002*, Paris, Le Monnier, pp. 223-269.
- Murray J.M. 2005 : *Bruges, cradle of capitalism, 1280-1390*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Nicholas D. 1971: *Town and countryside: social, economic and political tensions in fourteenth-century Flanders*, Brugge, De Tempel (RUG. Werken uitgegeven door de Faculteit van de letteren en wijsbegeerte, 152).
- Nicholas D. 1976: "Weert: a Scheldt polder village in the fourteenth century", *Journal of Medieval History*, 2, 3, pp. 239-268.
- Nijs T. en Beukers E. (eds.) 2002: *Geschiedenis van Holland. Deel I: tot 1572*, Hilversum, Verloren.
- Noordegraaf L. 2002: "Droogmakerijen en bedijkingen in Noord-Holland (16^e-19^e eeuw). Financiën en economie", in: Danner H. en Kappers F. (red.), *Geld onder water. Een onderzoek naar financiële bescheiden in de archieven van Noord-Hollandse droogmakerijen gedurende de vroegmoderne tijd*, Amsterdam, Faculteit der Geesteswetenschappen.
- Noordegraaf L. 2004: "Droogmakerijen en bedijkingen in Noord-Holland 16e-19e eeuw", in: Drewes J.e.a. (red.), *Alkmaar. Stad en regio. Alkmaar en omgeving in de Late Middeleeuwen en Vroegmoderne tijd*, Hilversum, Verloren, pp. 51-64 (Alkmaarse Historische Reeks, XII).
- North D. 1993 : "Economic performance through time", Nobel prize lecture december 9, 1993 (<http://nobelprize.org/economics/laureates/1993/north-lecture.html>).
- North D. 1999: *Institutions, institutional change and economic performance*, New York, Cambridge University Press.
- Nowé H. 1929: *Les baillis comtaux de Flandre des origines à la fin du XIVe siècle*. Brussel (Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques, Mémoires, Collection in-8°, XXV).
- Nuytens, M. en Zoete, A. 1997: "De Vier Leden en de Staten van Vlaanderen (1127-1795)", in: Prevenier, W. en Augustyn, B. (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, pp. 70-85 (Studia, 72).
- Nyffels N. 2005: *Tussen ascese en exuberantie : een studie naar de voedselconsumptie van personeel en passanten in het passantenhuis Sint-Juliaan te Brugge 1400-1550*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (promotor: E. Thoen).
- Obreen H. 1932: "De bedijking der Hinceline op Zuid-Beveland (1263-1269). Bijdrage tot de kennis van het 13e eeuwse dijkrecht", *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis. Revue d'Histoire du Droit*, 11, pp. 56-77.
- Opsommer R. 1995: *Omme dat leengoed es thoohste dinc van der weerelt : het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en 15de eeuw*, Brussel (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provincien. Studia 60)
- Ostrom E. 1990: *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge.
- Paavola J. en Adger W.N. 2005: "Institutional ecological economics", *Ecological Economics*, 53, pp. 353-368

- Pannier N. 1970: *Stormvloedfrequentie aan de Vlaamse Kust en de Scheldemonding. Studie aan de hand van verhalende teksten en bodemkaarten (1000-1550)*, Gent, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (promotor: A. Verhulst).
- Pannier N. 1970: "De datering van de Duinkerke-III-B-transgressie en het dijksysteem ten noorden van Brugge", *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, Gent, nieuwe reeks, 24, pp. 113-126.
- Papin K. 1992: *Van onproffitelicken en ledegaers. Mobiliteit en immobiliteit: de stedelijke bevolking binnen de instellingen van Sint-Winoksbergen tijdens de Bourgondische periode*, Gent, UGent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
- Papin K. 1997: "De kustkasselrijen Broekburg en Sint-Winoksbergen (9de eeuw-1668)", in: W. Prevenier en B. Augustyn (red.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, pp. 486-492 (Studia nr. 72).
- Parmentier J. 1995: "The struggle to maintain the Zwin", in: *Bruges and Zeebrugge. The City and the Sea*, Londen, pp. 64-69.
- Pauwels A. 1937: *De oorsprong van de Belgische polderwetgeving. De politiek van Frankrijk (1794-1814) ten aanzien van de polders. De wording van de organieke Keizerlijke decreten van den 11 januari en van den 28 december 1811*, Antwerpen.
- Pauwels A. en Demeyere D. 1988⁵: *Polders en wateringen*, Brugge, Die Keure .
- Paviot J. 1995: *La politique navale des ducs de Bourgogne 1384-1482*, Lille, Presses universitaires de Lille.
- Pée, L 1971: "Agrarische en sociaal-economische toestand en bevolking in het Land van Dendermonde tijdens de tweede helft van de XVIde eeuw", *Cultureel Jaarboek der Provincie Oostvlaanderen*, I.
- Petchick J.S. en Crooks S. 2000: "Development of a coastal vulnerability index: a geomorphological perspective", *Environmental Conservation*, 27, 4, pp. 359-367.
- Pierrard, P. 1978: *Histoire du Nord. Flandre, Artois, Hainaut, Picardie*, s.l., Hachette, 1978.
- Piot C. 1877: *Notice historique et généalogique de la maison de Straten*, Brussel.
- Pirenne H. 1900 : *Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323-1328*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.
- Pirenne H. 1929⁵: *Histoire de Belgique*, Brussel, M. Lammertin.
- Postma C. 1989: *Het Hoogheemraadschap van Delfland in de middeleeuwen 1289-1589*, Hilversum, Verloren.
- Pouls, H.C. 1997: *De landmeter. Inleiding in de geschiedenis van de Nederlandse landmeetkunde van de Romeinse tot de Franse Tijd*, Alphen-aan-den-Rijn, Canaletto, 1997.
- Pressouyre L. en Benoit P. 1996 : *L'Hydraulique monastique: Milieux, réseaux, usages*, Grâne, Editions Créaphis.
- Prevenier W. 1959: "Het Brugse Vrije en de Leden van Vlaanderen", *Handelingen van het genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, 96, 1959, pp. 5-63.
- Prevenier W. 1960: "De beden in het graafschap Vlaanderen onder Filips de Stoute (1384-1404)", *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 38, 1960, pp. 330-365.
- Prevenier W. 1977: "Motieven voor Leliaardsgezindheid in Vlaanderen in de periode 1297-1305", *De Leiegouw*, XIX, 3, pp. 273-288.
- Prevenier W. 1983: "La démographie des villes du comté de Flandre aux XIIIe et XIVe siècles. Etat de la question. Essai d'interprétation", *Revue du Nord*, LXV, 257, pp. 255-275.
- Prevenier, W. 2002: "Leliaards en Klauwaards voor en na 1302. Loyauteit, collaboratie en opportunisme", in: Trio P. e.a. (eds.), *Omtrent 1302*, Leuven, Universitaire Pers, pp. 141-144.

- Prevenier W. en Boone M. 1989, "De 'stadstaat'-droom (veertiende en vijftiende eeuw)", in: Decavele J. (ed.), *Gent, apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, pp. 80-105.
- Prevenier W. en Thoen E. 1995: "The scholarly career of professor Adriaan Verhulst", in: Duvosquel J.-M. en Thoen E., *Peasants & townsmen in medieval Europe. Studia in honorem Adriaan Verhulst*, Gent, pp. 15-30 (Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, 114)
- Priem, F. (ed.) 1850-51: "Recueil ofte Bijeenvergaederinghe van alle de heeren hier voortyds geweest hebbende schepenen van den lande van den Vryen alsoo men de selve naer grootd onderzoek heeft connen vinden uyt de archiven ende erfchartres van d'abdyen, capitels, kercken, en hospitaelen deser stede van Brugghe, als over de selve erfvenissen gestaen hebbende, ende dat t'sydert den jaere 1228 voorwaerts, wanneer nogh geen burghemeesters en waeren ende schepenen sonder nomber": in: *Documents extraits des archives de la Flandre-Occidentale à Bruges, Deuxième série*, Deel 7 en 8.
- Priester, P. 1998: *Geschiedenis van de Zeeuwse landbouw circa 1600-1910*, Wageningen (AAG Bijdragen, 37).
- Proost, J.J., 1872: "Les attributions du watergrave de Flandre", *Emulatie*, Troisième série, VII/1-2, pp. 217-256.
- Quarré-Reybourbon, L. 1892 : "Desséchement des wateringues et des moères dans l'arrondissement de Dunkerque", *Bulletin de la Société de Géographie de Lille*, 1892, 2, pp. 159-199 ; 240-271 ; 306-334.
- Raadschelders J.C.N. en Toonen Th. A.J. (red.) 1993: *Waterschappen in Nederland. Een bestuurskundige verkenning van de institutionele ontwikkeling*, Hilversum, Verloren.
- Raadschelders J.C.N. en Toonen Th. A.J. 1993: "Theorie, casus en perspectief voor onderzoek", in: idem (red.), *Waterschappen in Nederland. Een bestuurskundige verkenning van de institutionele ontwikkeling*, Hilversum, Verloren, pp. 179-191.
- Raap E. 1998: "Bestuurlijke verhoudingen en waterstaat. De geschiedenis van de Snijpelingsdijk te Deventer", *Historisch-Geografisch Tijdschrift*, 16, 2, pp. 71-80.
- Raes, J. 1992: "Geschiedkundige schets van de oprichting en eerste jaren van het klooster van Sarepta in Biervliet en Moerkerke", *Jaarboek van de Heemkundige Kring "Bos en Beverveld"*, XXV, 1992, pp. 90-97.
- Renes J. 1983: "Het begin van het slagturven in Nederland", *Historisch-Geografisch Tijdschrift*, 1, 1, pp. 6-7.
- Richard J. 2005: "Fontenay, Côte d'Or, abbey", in : *Lexikon des Mittelalters*, 4, kol. 623-624 (Lexikon des Mittelalters on-line 20/05/2005)
- Rippon S. 2005: "Water and wetlands in medieval estate management: Glastonbury Abbey, Meare and the Somerset Levels in South West England", in: Klapste J. (ed.): *Water management in medieval rural economy. Ruralia V. 27^e septembre-2^e octobre 2003 Lyon/Villard-Sallet*, Prague, Institute of Archeology, Academy of Sciences of the Czech Republic, pp. 93-112.
- Rochtus L. en Hooghe F. 2004: *Het tempeliershof en de Rozendaalhoeve. Een nieuwe kijk op de geschiedenis van Weert*, Antwerpen-Bornem, Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant.
- Roersch L. 1891: "Laurin (Guido), Laurin (Marc)", *Biographie Nationale*, 11, kol. 457-469.
- Rogghe P. 1964: "De politiek van graaf Lodewijk van Male. Het Gents verzet en de Brugse Zuidleie", *Appeltjes van het Meetjesland*, 15, pp. 388-441.
- Rombaut, H. 1988 : "De oudste rekeningen van de Blankenbergse watering. Studie rond een fragment van een rekening", *Brugs Ommeland*, XX, 1988, pp. 5-11.
- Rottier H. 1970 : *La Flandre Zélandaise. Etude de Géographie Régionale* (Antwerpen).

- Ryckaert M. 1984 : "Op de grens tussen polders en zandstreek; historische geografie van de streek van Oudenburg tot 1100", in: *Tentoonstellingscatalogus; Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg, 1083-1984*, Oudenburg, pp. 35-41.
- Ryckaert M. 1989: "De verzanding van het Zwin", *Water. Tijdschrift over waterproblematiek*, 8, pp. 204-207.
- Ryckaert M. 1991: *Historische stedenatlas van België: Brugge*, Brussel, Gemeentekrediet van België.
- Ryckaert M. 1995: "The Zwin offers a new way out to the sea", in: *Bruges and Zeebrugge. The city and the sea*, Londen, pp. 24-30.
- Ryckaert M. en Vandewalle A. 1982: "De strijd voor het behoud van het Zwin", in: Vermeersch V. (red.), *Brugge en de zee : van Bryggia tot Zeebrugge*, Antwerpen, Mercatorfonds, pp. 53-70.
- Sabbe E. 1936, "Grondbezit en landbouw. Economische en sociale toestanden in de kasselrij Kortrijk op het einde van de XIVe eeuw", *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige kring van Kortrijk*, 2de reeks, 15, pp. 396-458
- Sabbe E. 1975: *De Belgische vlasnijverheid. Deel I: de Zuidnederlandse vlasnijverheid tot het verdrag van Utrecht (1713)*, Kortrijk.
- Sabbe J. 1997: "Ridder Goswin de Wilde (?-1394) uit Sint-Andries-Brugge en Varsenare, de eerste soeverein baljuw van Vlaanderen", *Handelingen van het genootschap voor Geschiedenis, "Société d'Emulation" te Brugge*, pp. 25-47.
- Sanders E. 1884 : "La grande wateringue de Blankenberghe. Notes extraites des archives de l'Etat à Bruges", *La Flandre*, Brugge, XV, pp. 71-76.
- Sarrazin, J.L. 1996: "Les Cisterciens et la genèse du marais poitevin (France) (vers 1180-vers 1250)", in: Pressouyre, L. en Benoit, P. (eds.), *L'hydraulique monastique. Milieux, réseaux, usages*, Grâne, Créaphis, p. 110-129 (Collection Rencontres à Royaumont).
- Schimmelpfennig B. 1980 : "The principle of 'sanior pars' in the election of bishops in the Middle Ages", *Concilium*, 137, pp. 16-23.
- Schofield Ph. 2003 : *Peasants and Community in Medieval England, 1200-1500*, New York, Palgrave-Macmillan.
- Scholliers, E. 1965: "Lonen te Brugge en in het Brugse Vrije (XVe-XVIIe eeuw)", in: *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant, Deel II (XIVe-XIXe eeuw). A. Vlaanderen*, Brugge, 1965, pp. 87-160 (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 136^e aflevering)
- Scholliers E. en Daelemans F. 1981: *De conjunctuur van een domein. Herzele 1444-1752*, Brussel, VUB (Centrum Sociale Structuren en Economische conjunctuur. Herzele-dossier 8).
- Schoorl H. 1985: "De wordingsgeschiedenis van de Zijpe. Bijdrage tot de geofysische en historisch-geografische ontwikkeling", *Historisch-geografisch Tijdschrift*, 3, nr. 3, pp. 65-75.
- Schoute C.R. 1994: "Dijken en dijkrecht van de Krimpenerwaard voor 1430", *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis*, 3, 2, pp. 65-84.
- Schoutteten K. 2003: *Het Sint-Janshospitaal te Brugge. Een domeinstudie (eind 13de-begin 14de eeuw)*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
- Schramme J. 1899 : *Des Wateringues*, Brugge-Brussel, Maertens-Mathys; Scheler
- Schramme J. 1904: *Des polders*, Bruxelles, Larcier.
- Slicher van Bath B.H. 1960 : *De agrarische geschiedenis van West-Europa (500-1850)*, Utrecht-Antwerpen, AULA.
- Sobel J. 2002 : "Can we trust social capital ?", *Journal of Economic literature*, XL, pp. 139-154.

- Soens T. 1999: *Rentmeesters, tollenaars en de anderen. Een onderzoek naar de beheerders van het grafelijk domein in Vlaanderen (1372-1404)*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
- Soens T. 2001a : “Evolution et gestion du domaine comtal en Flandre sous Louis de Male et Philippe le Hardi (1346-1404)”, *Revue-du Nord-Histoire*, 83, 1, pp. 25-63.
- Soens, T. 2001b: “Het waterschap en de mythe van democratie in het Ancien Regime. Het voorbeeld van de Vlaamse Kustvlakte in de Late Middeleeuwen”, *Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis* (publ. 2003), pp. 39-56.
- Soens T. 2002a: *De rentmeesters van de graaf van Vlaanderen. Beheer en beheerders van het grafelijk domein in de late middeleeuwen*, Brussel, 370 p. (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, Nieuwe Reeks, nr. 9).
- Soens T. 2002b: “Bâtir la fortune du prince. Eléments d’une sociographie des receveurs locaux au bas moyen-âge, principalement dans le comté de Flandre”, *Francia*, 29/1, 2002, pp. 141-172.
- Soens T. 2002c: “Les tourbières disparues de Flandre. Histoire d’un milieu humide d’une grande richesse”, in : *Aux rives de l’incertain. Histoire et représentation des marais occidentaux du Moyen Âge à nos jours*, Paris, Somogy-Editions d’Art, 2002, pp. 32-38.
- Soens T. 2005: “1404 in Vlaanderen. De eerste Sint-Elisabethsvloed in het licht van de waterstaatsgeschiedenis van de Vlaamse kustvlakte”, *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis*, 2005/2, te verschijnen.
- Soens T. en Tys D. 2001: “Het *jus notarii Flandriae*, een miskende getuige van de ontwikkelingen in de administratie van het graafschap Vlaanderen (12e-15e eeuw)”, *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis “Société d’Émulation” te Brugge*, 138, 1-2, pp. 3-32.
- Soens T. te verschijnen : ‘Consommation et importation de bières au comté de Flandre (fin du 14e-15e siècles) : l’apport des sources fiscales’, in : *La bière au Moyen Âge et à l’Époque moderne: fabrication, consommation, fiscalité. Actes du colloque international Liessies 6-8 octobre 2000*.
- Soly H. 1977: *Urbanisme en kapitalisme te Antwerpen in de 16de eeuw. De stedenbouwkundige en industriële ondernemingen van Gilbert van Schoonbeke*. Brussel, Gemeentekrediet van België (Historische Uitgaven Pro Civitate, reeks in-8°, nr. 47).
- Sortor M. 1998: “The Ieperleet Affair: The Struggle for Market Position in Late Medieval Flanders”, *Speculum: A Journal of Medieval Studies*, 73:4, pp. 1068-1100.
- Sosson J.-P. 1977 : *Les travaux publics de la ville de Bruges, XIVe-XVe siècles. Les matériaux. Les hommes*, Brussel (Crédit Communal, Pro Civitate, série in-8°, nr. 48).
- Sosson, J.P. 1984 : “L’Oosterlingenhuis à Bruges”, in : d’Haenens, A., *L’Europe de la mer du Nord et de la Baltique. Le monde de la Hanse*, Antwerpen, Mercatorfonds.
- Sosson J.-P. 1993: “Les petites villes du Zwin (XIVe-XVIe siècles): des espaces urbain “inviabiles””, in: Contamine Ph. (ed.), *Commerce, finances et société (Xie-XVIe siècles). Recueil de travaux d’histoire médiévale offert à M. Le professeur Henri Dubois*, Paris, pp. 171-184.
- Squatriti P. (ed.) 2000: *Working with water in medieval Europe. Technology and Resource-use*, Leiden-Boston-Koln, Brill (Technology and Change in history, vol. 3).
- Stabel, P.1985: *Deinze, Eeklo, en Kaprijke. Kleine stadjes in het Laatmiddeleeuwse Vlaanderen (kleinschaligheid en stedelijk leven)*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
- Stabel P. 1994: “L’encadrement corporatif et la conjoncture économique dans les petites villes de la Flandre orientale : contraintes ou possibilités”, in : Lambrechts (P.) en Sosson

- (J.P.), *Les métiers au moyen âge. Aspects économiques et sociaux. Actes du colloque international de Louvain-la-Neuve 7-9 octobre 1993*, p. 335-348.
- Stabel P. 1997: *Dwarfs among Giants. The Flemish Urban Network in the Late Middle Ages*, Leuven-Apeldoorn, Garant (Studies in Urban, Social, Economic and Political History of the Medieval and Modern Low Countries, 8).
- Stabel, P. 2005: "Het grondbezit van stedelingen op het platteland. Enkele bedenkingen bij het onderzoek in het graafschap Vlaanderen in de late Middeleeuwen", *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 42, pp. 11-30.
- Steel, M., Vandeveire, J. 1951: "Afwateringsproblemen te Eeklo zeshonderd jaar geleden", *Appeltjes van het Meetjesland*, 3, pp. 131-137.
- Stein R. (ed.) 2001: *Powerbrokers in the late Middle Ages. The Burgundian Low Countries in a European context*, Turnhout, Brepols (Burgundica, IV).
- Sterken, M. Th., Geirnaert, N. en Huyghebaert N. 1978: "Monastère de Sainte-Elisabeth, appelé Sarepta, à Moerkerke, à Damme et à Bruges", *Monasticon Belge*, Tome III/4, pp. 1095-1122.
- Stockman, L. 1963; "Over het ontstaan van de Eeklose Watergang tussen Eeklo en Sint-Laureins", *Appeltjes van het Meetjesland*, 14, pp. 154-158.
- Stockman, L. 1964: "Het bouwen van vijf rabotten op de Lieve in het Meetjesland in het begin der XVe eeuw", *Appeltjes van het Meetjesland*, 15, pp. 446-456.
- Stockman L. 1969: "De watering van Eeklo (1240-1406)", *Appeltjes van het Meetjesland*, 20, pp. 174-193.
- Stockman L. 1972: "De brieven van Assenede en de Vier Ambachten", *Appeltjes van het Meetjesland*, 23, pp. 6-126.
- Stockman L. 1973: "Moergronden en turfuitbating in de Ambachten Maldegem en Aardenburg en in de Keure van Eeklo", *Appeltjes van het Meetjesland*, XXIV, pp. 73-88.
- Stockman L. 1998: "De Generaelen Vrijen Polder in het Meetjeslandse krekengebied", *Appeltjes van het Meetjesland*, 49, pp. 183-236.
- Stockman P. en Everaers P. 1997: 'Frontier steden en sterckten'. *Vestingwerken in Oost-Vlaanderen en Oost-Zeeuwsch-Vlaanderen 1584-1839*, Hulst
- Stockman P. en Everaers P. 1999: 'Versterckt Zeeland', Middelburg
- Stol T. 1993: *Wassend water, dalend land: geschiedenis van Nederland en het water*, Utrecht-Antwerpen, Kosmos-Z & K Uitgevers.
- Stoob H. 1964: "Landesausbau und Gemeindebildung an der Nordseeküste im Mittelalter" in: *Die Anfänge der Landgemeinde und ihr Wesen 1*, Konstanz-Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, pp. 365-422.
- Strubbe E.I. 1942: *Egidius van Breedene (11..-1270). Grafelijk ambtenaar en stichter van de abdij Spermalie. Bijdrage tot de geschiedenis van het grafelijk bestuur en van de Cistercienser Orde in het Dertiende eeuwse Vlaanderen*, Brugge, De Tempel (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, 94).
- Strubbe, E.I. en Milis, L. 1966 : "Abbaye de Spermalie à Slijpe, puis à Sijsele, ensuite à Bruges", *Monasticon Belge*, Tome III/2, pp. 447-478.
- TeBrake W.H. 1993: *A plague of insurrection. Popular politics and peasant revolt in Flanders, 1323-1328*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- TeBrake W.H. 2000: "Hydraulic engineering in the Netherlands during the Middle Ages", in: Squatriti P. (ed.), *Working with water in Medieval Europe. Technology and Resource Use*, Leiden-Boston-Keulen, Brill, pp. 101-128 (Technology and Change in History, 3).
- ter Haar G. en Polhuis P.L. 2004: *De loop van het Friese water. Geschiedenis van het waterbeheer en de waterschappen in Friesland*, Franeker, van Wijnen.

- Termote J. 1992: *Tussen land en zee. Het duingebied van Nieuwpoort tot De Panne*, Tielt, 1992.
- Ter Veen H.N. 1925: *De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied*, Amsterdam.
- Thoen E. 1978: "Oorlogen en platteland. Sociale en economische aspecten van militaire destructie in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen en de vroege moderne tijden", *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 91/1, pp. 363-378.
- Thoen E. 1980: "Warfare and the Countryside. Social and Economic Aspects of the Military Destruction in Flanders during the Late Middle Ages and the Early Modern Period", *Acta Historiae Neerlandica*, 13, pp. 25-39.
- Thoen E. 1988: *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden, Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst* (Gent).
- Thoen E. 1988b: "Rechten en plichten van plattelanders als instrumenten van machtspolitieke strijd tussen adel, stedelijke burgerij en grafelijk gezag in het laat-Middeleeuwse Vlaanderen. Buitenpoortrij en mortemainrechten ten persoonlijke titel in de kasselrijen van Aalst en Oudenaarde vooral toegepast op de periode rond 1400", in: *Machtsstructuren in de plattelandsgemeenschappen in België en aangrenzende gebieden (12de-19de eeuw). Handelingen van het 13de Internationaal Colloquium Spa, 3-5 sept. 1986*, Brussel, pp. 469-490 (Gemeentekrediet. Historische Uitgaven, reeks in-8°, 77).
- Thoen E. 1993: "The count, the countryside and the economic development of the towns in Flanders from the eleventh to the thirteenth century. Some provisional remarks and hypotheses": in: E. Aerts, B. Henau e.a. (eds.), *Studia Historica Oeconomica. Liber amicorum Herman van der Wee*, Leuven, pp. 259-278.
- Thoen E. 1994: "Immigration to Bruges during the late Middle Ages", in: Cavaciocchi S. (ed.), *Le migrazioni in Europa secc. XIII-XVIII. Atti della Venticinquesima Settimana di Studi 3-8 maggio 1993*, Parijs, Le Monnier, pp. 335-353.
- Thoen E. 1996: "Cartografie en historisch onderzoek", in: Art J. (ed.), *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente? Deel IIIb: Hulpwetenschappen*, Gent, Centrum voor Geschiedenis-Stichting Mens en Cultuur, pp. 131-186.
- Thoen E. 1997: "The birth of the 'Flemish Husbandry': agricultural technology in medieval Flanders", in: G. Astill and J. Langdon (eds.), *Medieval Farming and Technology: the impact of agricultural change in Northwest Europe*, Leiden, pp. 69-88.
- Thoen E. 1998: "Wat kan de geschiedenis leren over de spanning tussen economie en ecologie?", *Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis*, pp. 13-24.
- Thoen E. 1999: "De twee gezichten van de Vlaamse landbouw en het probleem der 'Wüstungen' Middeleeuwen-Moderne Tijden", in: *Docendo discimus. Liber Amicorum Romain van Eenoo. Aangeboden naar aanleiding van diens emeritaat en plechtig overhandigd op 25 september 1999 in de Aula van de Universiteit Gent*, Gent, Universiteit Gent, Academia Press, pp. 75-84.
- Thoen E. 2000: Zeeuwse landbouw en Vlaamse landbouw vanaf de Middeleeuwen: antipoden of complementariteit?, *Nehalennia*, jg. 126, pp. 8-19.
- Thoen E. 2001a: Waterschappen en de maatschappelijke en ecologische transformatie van de kustvlakte in de Middeleeuwen en het Ancien Régime. Bedenkingen en onderzoeksmogelijkheden, in: E. Huys en M. Vandermaesen (red.), *Polders en wateringen. Studiedag georganiseerd te Damme op 19 mei 2000* (Brussel), pp. 111-134, Algemeen Rijksarchief. Miscellanea Archivistica. Studia, 139.
- Thoen E. 2001b: A medieval 'commercial survival economy' in evolution. The Flemish countryside and the transition debate, in: P. Hoppenbrouwers en J.L. Van Zanden (red.), *Peasants into farmers? The Netherlands and the Brennerdebate* (Turnhout), CORN Publication Series, 4, pp. 102-157.

- Thoen E. 2004: “‘Social Agrosystems’ as an economic concept to explain regional differences. An essay taking the former county of Flanders as an example (Middle Ages-19th Century)”, in: van Bavel B.J.P en Hoppenbrouwers P. (eds.), *Landholding and land transfer in the North Sea area (late Middle Ages-19th century)*, Turnhout, Brepols, pp. 47-66 (CORN Publication Series 5).
- Thoen E. en Soens T. 2001: “Van landschapsgeschiedenis naar ecologische geschiedenis. Waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte in de Late Middeleeuwen en het Ancien Régime”, *Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis*, 2001, 6 (publ. 2003), pp. 1-24.
- Thoen E. en Soens T. 2004: “Appauvrissement et endettement dans le monde rural. Etude comparative du crédit dans les différents systèmes agraires en Flandre au bas Moyen Age et au début de l’Epoque Moderne”, in : *Il Mercato della Terra. Secc. XIII-XVIII*, Prato, pp. 703-720 (Istituto Internazionale di Storia Economica ‘F. Datini’ Prato, Serie II-Atti delle ‘Settimane di Studi’ e altri Convegni, 35).
- Thoen E. en Soens T. te verschijnen: “The family or the farm: a Sophie’s choice? The late medieval crisis in the former county of Flanders”, in: Drendel J. (red.), *Postan - Duby : le destin d'un paradigme. Peut-on comprendre les crises économiques de la fin du Moyen Âge sans le modèle malthusien ?*
- Thoen E. en Soens T. te verschijnen: “The origins of leaseholding in the former county of Flanders”, in: B. van Bavel and Ph. Schofield (eds.), *The origin and early development of leaseholding in Europe*, Turnhout, Brepols (CORN Publication series).
- Thoen E., Lehouck A. en Vanslembrouck N, te verschijnen: “Past landscapes and present-day techniques. Reconstructing submerged medieval landscapes in the western part of Sealand Flanders”, *Landscape History*.
- Thomas, W. 2004: *De val van het Nieuwe Troje. Het beleg van Oostende 1601-1604*, Leuven, Davidsfonds.
- Thurkow A.J. 1991: “De overheid en het landschap in de droogmakerijen van de 16^e tot en met de 19^e eeuw”, *Historisch-geografisch Tijdschrift*, 9, 2, pp. 49-56:
- Tilly Ch. 1994: “Entangelments of European cities and states”, in: Tilly Ch. en Blockmans W. (eds.), *Cities and the rise of states in Europe, A.D. 1000 to 1800*, San Francisco-Oxford, Boulder, pp. 10-13.
- Toch, M. 1973: “Prijzen uit Gentse instellingsrekeningen (16^e eeuw)”, in: Verlinden, C. en Scholliers E. (eds.), *Dokumenten voor de geschiedenis van Prijzen en Lonen, IV*, Gent, Universiteit Gent pp. 326-396 (Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 156).
- Trenard, L. (ed.), 1972 : *Histoire des Pays-Bas français. Flandre, Artois, Hainaut, Boulonnais, Cambrésis*, Toulouse, Privat, 1972 (Univers de la France et des pays francophones).
- Trimpe Burger, J.A., “Aardenburg-Rodanburg-Burg aan de Rudannâ”, *Naamkunde*, 1985, 1-4, pp. 335-346.
- Troffaes L.1985, “Bierologie te Brugge”, in: *Liber Amicorum René De Keyser*, Oostkerke, Heemkring Sint-Guthago.
- Tys D. 1997: *Een historische landschapsstudie van Middeleeuws en later (Wal) Raversyde (einde 10de tot begin 17de eeuw)* (Gent), onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG.
- Tys D. 2001: “De verwerping van het zogenaamde Duinkerke-transgressiemodel en nieuwe inzichten in de vroegste bedijking van de kustvlakte” in: Huys E. en Vandermaesen M. (red.), *Polders en wateringen. Studiedag georganiseerd te Damme op 19 mei 2000* (Brussel), Algemeen Rijksarchief, pp. 17-53.
- Tys D. 2001-02: “De inrichting van een getijdenlandschap. De problematiek van de vroegmiddeleeuwse nederzittingsstructuur en de aanwezigheid van terpen in de

- kustvlakte: het voorbeeld van Leffinge (gemeente Middelkerke, prov. West-Vlaanderen)”, *Archeologie in Vlaanderen VIII*, pp. 257-279.
- Tys D., 2003, *Een middeleeuws landschap als materiële cultuur: de interactie tussen macht en ruimte in het kustgebied en de wording van een laatmiddeleeuws tot vroegmodern landschap. Kamerlingsambacht, 500-1200/1600*, Brussel, VUB, onuitgegeven doctoraatsthesis, 7 vol.
- Tys D. 2004a: “Domeinvorming in de 'wildernis' en de ontwikkeling van vorstelijke macht: het voorbeeld van het bezit van de graven van Vlaanderen in het IJzerestuarium tussen 900 en 1200”, *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 7, pp. 31-83.
- Tys D. 2005: “Landscape, settlement and dike building in coastal Flanders in relation to the political strategy of the counts of Flanders, 900-1200”, in: Mamoun Fansa (ed.): *Kulturlandschaft Marsch - Natur, Geschichte, Gegenwart*, Oldenburg, pp. 106-126. (Schriftenreihe des Landesmuseums für Natur und Mensch Oldenburg, Heft 32)
- Van Acker J. 2003: “Ieper tegen de Utenbroeken, 1335”, *Biekorf*, 103, pp. 256-267.
- van Answaarden R. 1992; “De lasten van ‘het Hondsbossche’ in de oude jurisprudentie”, *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis*, 1, 2, pp. 59-69.
- van Bavel B. 1993: *Goederenverwerving en goederenbeheer van de abdij Mariënweerd (1129-1592)*, Hilversum, Verloren.
- van Bavel, B. 1999: *Transitie en continuïteit. De bezitsverhoudingen en de plattelandseconomie in het westelijk gedeelte van het Gelders rivierengebied, ca. 1300-ca. 1570*, Hilversum.
- van Bavel B. 2001: “Land, lease and agriculture: the transition of the rural economy in the Dutch River Area from the fourteenth to the sixteenth century”, *Past and Present*, 172, pp. 3-43.
- van Bavel B. 2002: “People and land: rural population developments and property structures in the Low Countries, c. 1300-c. 1600”, *Continuity and Change*, 17, May, pp. 9-37.
- van Bavel B. en van Zanden J.L. 2004: “The jump-start of the Holland economy during the late-medieval crisis, c. 1350-c.1500”, *Economic History Review*, LVII, 3, pp. 503-532.
- Van Caenegem R.C. 1954: *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen vna de XIe tot de XIVe eeuw*, Bruseel (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Akademie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, 19).
- Van Caenegem R.C. 1956: *Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen van de Xie tot de XIVe eeuw*, Brussel (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Akademie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, 24).
- Van Caenegem R.C. 1968: “Coutumes et législation en Flandre aux XIe et XIIe siècles”, in: *Vrijheden in de stad en op het platteland van de Xie tot de XIVe eeuw, Internationaal Colloquium, Spa 5-8 IX 1966. Handelingen*, Brussel, Gemeentekrediet, 1968, pp. 245-279 (Pro Civitate Historische Uitgaven, in-8°, 19)
- Van Caenegem R.C. 1985: *Geschiedkundige inleiding tot het privaatrecht*, Gent, Story-Scientia.
- Van Caenegem R.C. 1978 : “De Vlaamse crisis van 1127-1128”, in: Galbert van Brugge, *De Moord op Karel de Goede. Dagboek van de gebeurtenissen in de jaren 1127-1128*, Antwerpen, Mercatorfonds, pp. 29-71.
- Van Cauwenberghe E. 1982: *Het vorstelijk domein en de overheidsfinanciën in de Nederlanden (Xvde en XVIde eeuw). Een kwantitatieve analyse van Vlaamse en Brabantse domeinrekeningen*. Brussel, Gemeentekrediet van België (Historische Uitgaven, Pro Civitate, reeks in-8°, 61).
- Van Caillie D. 1943: *Historische schets en beschrijving der watering van "Valkaertsgote" in de gemeenten Knokke en Westkapelle*, Brugge.
- Van Craeynest D. 1989: *Polders en watering. Een korte schets van hun ontstaan, hun huidige werking en hun toekomst*, Brussel (INBEL-Cahier, 6).

- Van Craeynest R. 1994: "Over de sluis van 's Heer Woutermansambacht bij het Fort Albertus", *De Plate*, 23, pp. 120-121.
- Van Cruyningen P.J. 2000a: *Behoudend maar buigzaam. Boeren in West-Zeeuws-Vlaanderen, 1650-1850*, Wageningen (AAG Bijdragen nr. 40).
- Van Cruyningen P.J. 2000b: De koopman en de boer. De export van graan vanuit westelijk Zeeuws-Vlaanderen, 1648-1794, *Nehalennia*, jg. 126, *Themanummer: Landbouw in Zeeland, 12de historische studiedag Middelburg, 1998*, pp 8-19.
- van Cruyningen P.J. 2004: 'De wederopbouw van het Vrije van Sluis, 1605-1660' in: A.R. Bauwens e.a. (Eds.), *Niemandland in Staats verband : West-Zeeuws-Vlaanderen ten tijde van de Republiek en daarna* (Aardenburg, 2004), 215-228 (Heemkundige Kring West-Zeeuws-Vlaanderen).
- Van Cruyningen P.J. 2005: "Entrepreneurs in embankment: Staats-Vlaanderen c.1590-1665", onuitgegeven paper voorgesteld op de internationale workshop *Interactions between water-management, the environment and the economy in the North Sea area, c. 1000-1850* (Leiden, 15 oktober 2005), te verschijnen in: *Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis*.
- van Dam P. 1992: "Gravers, ofzetters en berriedragers. Werkgelegenheid aan de Spaarndammerdijk omstreeks 1510", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 18, 4, pp. 447-478.
- van Dam P. 1996: "De tanden van de waterwolf. De rol van de turfwinning bij het ontstaan van het Haarlemmermeer in de vijftiende eeuw", *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis*, V, 2, pp. 81-90.
- Van Dam P. 1998: *Vissen in veenmeren. De sluisvisserij op aal tussen Haarlem en Amsterdam en de ecologische transformatie in Rijnland 1440-1530*, Hilversum, Verloren.
- Van Dam P. 1999a: "Stuivend zand en stormende golven: de vorming van de Hollandse kust in de Middeleeuwen", *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen*, 13; pp. 224-233.
- Van Dam P. 1999b: "Onkruid verging niet. Het succes van de paling in de Hollandse wateren, 1300-1600", *Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis*, pp. 1-21.
- van Dam P. 2002: "Ecological challenges, technological innovations. The modernization of sluice building in Holland, 1300-1600", *Technology and Culture*, 43, 3, pp. 499-520.
- van Dam P. 2004: "De nieuwe waterstaatsgeschiedenis. De interactie tussen mens en natuur in Holland", *Holland*, 36, 3, pp. 128-141.
- van Dam P. (en van Tielhof M.) 2006: *Een nieuwe geschiedenis van Rijnland (tot 1857)*, te verschijnen.
- Vandamme G. 1993: "De historische polders van Oostende, 1584-1810", *De Plate*, 22, pp. 131-139.
- Van den Abeele R. 1989: "De Horenbault-kaart van de Brugse Vaart (1615)", in: *Liber Amicorum Achiel De Vos*, Evergem, pp. 197-206.
- Van den Berghe M. 1999: *Het landschap te Lissewege. Historische geografie en bezitsstructuren op basis van het Archief van de wateringen*, Gent, Ugent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (promotor: E. Thoen)
- VandenBorre C. 1999: *Prijzen, lonen en levensstandaard in Brugge en omgeving tijdens de 14de en het begin van de 15de eeuw*. Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (promotor: E. Thoen).
- Vandenbroeke C. 1988: "Werkinstrumenten bij een historische en sociaal-economische synthese 14de-20ste eeuw", in: *Arbeid in veelvoud. Een huldeboek voor Jan Craeybeckx en Etienne Scholliers*, Brussel, pp. 260-274.
- Vandenbussche, E. 1882: "L'Yperleet", *La Flandre*, XIII, pp. 177-246.

- van der Linden H. 1982a: "Een nieuwe overheidsinstelling: het waterschap circa 1100-1400", in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, Fibula-Van Dishoeck, III, pp. 60-76.
- van der Linden H. 1982b: "Het platteland in het Noordwesten met de nadruk op de occupatie circa 1000-1300", in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 2, pp. 48-82
- van der Linden H. 1988: "De Nederlandse waterhuishouding en waterstaatsorganisatie tot aan de moderne tijd", *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 103, 4, pp. 534-553.
- Vandevelde L. 1997: *Onderzoek naar de verbreiding van het areaal van het verdwenen veen in Noord- en Zeeuws-Vlaanderen*, Gent, Ugent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
- Vandenbroucke, M. 2001 : *Landmeters in de kasselrij Kortrijk XVIIe-XVIIIe eeuw : de familie de Bersacques*, Gent, Universiteit Gent, Vakgroep Nieuwe Geschiedenis, 2001.
- Van den Heuvel J. 1985: "Moerkerke: parochie en priesters", in: *Liber Amicorum René De Keyser*, Oostkerke, Heemkring Sint-Guthago (Rond de Poldertorens, speciale editie).
- van der Gouw J.L. 1967: *De Ring van Putten. Onderzoekingen over een hoogheemraadschap in het Deltagebied*, 's Gravenhage.
- van der Ham W. 2003: *De Grote Waard. Geschiedenis van een Hollands landchap*, Rotterdam, Uitgeverij 010.
- van der Ham W. e.a. (red.) 2004: *Hoge dijken, diepe gronden. Land en water tussen Rotterdam en Gouda. Een geschiedenis van Schieland*, Utrecht, Matrijs.
- Van der Hertten B. (red.) 1998: *Het Brugse Vrije in Beeld. Facsimile-uitgave van de Grote Kaart geschilderd door Pieter Pourbus (1571) en gekopieerd door Pieter Claeissens (1601)*, Leuven-Alphen aan den Rijn; Universitaire Pers Leuven-Uitgeverij Canaletto/Repro-Holland.
- van der Krogt P.C.J. 1995: *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer. Map 7: Nederland: Zeeland*, Alphen aan den Rijn, Uitgeverij Canaletto.
- Vandermaesen M. en Ryckaert M. 1977: "Een miskende bron voor de sociale geschiedenis van de stad Brugge bij het begin van de 14de eeuw. De registers van "forfaiture et séquestre, 1302-1304", op het Brugse Stadsarchief", *Brugs Ommeland*, 17, 2, pp. 143-151.
- Vandermaesen M., Ryckaert M. en Coornaert M. 1979: *De witte kaproenen. De Gentse opstand (1379-1385) en de geschiedenis van de Brugse Leie*, Gent (Kultureel jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen, bijdragen, nieuwe reeks 10).
- Vandermaesen, M. 1998: *Archiefvormers in de gerechtelijke arrondissementen Brugge, Ieper en Veurne. Deel 2: archieven van overheidsinstellingen vanaf 1795*, Brussel, Rijksarchief.
- Vandermaesen, M. 2002: "De confiscatie van goederen op Brugse Leliaards tussen 1302 en 1305", *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis 'Société d'Emulation' te Brugge*, 39, pp. 245-267.
- Vandermaesen, Matthias 2003: *Elites te Brugge (1280-1320)*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (promotor: M. Boone).
- van der Woude A. 1972: *Het Noorderkwartier. Een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late Middeleeuwen tot het begin van de 19^e eeuw*, Wageningen (A.A.G. Bijdragen, 16).
- van der Woude A. 2000: *Leven met geschiedenis. Theorie, praktijk en toepassing van historische kennis*, Amsterdam.
- van der Woude A. en Schuurman A. (eds.) 1980 : *Probate inventories. A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural development*, Wageningen (A.A.G. Bijdragen, XXIII).

- van de Ven G.P. 2003: *Leefbaar laagland. Geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland*, Utrecht, Matrijs.
- van de Ven G.P., Driessen A., Wasser H.J. 2000, *Gij beken eeuwigvloeiend. Water in de streek van Rijn en IJssel*, Utrecht, Matrijs.
- Vandevyvere E. 1983: *Watervoorziening te Brugge van de 13-de tot de 20-ste eeuw*, Brugge, Koninklijke Gidsenbond Brugge en West-Vlaanderen.
- Vandewalle P. 1981: "Het pachtcontract in westelijk Vlaanderen. Een analytische studie", *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, 118, pp. 5-61.
- Vandewalle P. 1984: *Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*, Gent, Belgisch Centrum voor Landelijke geschiedenis.
- Vandewalle P. 1986: *De geschiedenis van de landbouw in de kasselrij Veurne (1550-1645)*, Brussel, Gemeentekrediet (Historische Uitgaven, reeks in-8°, nr. 66)
- Van Driel, L. en Steketee, A. 1996: *Zeeuwse plaatsnamen: van Aardenburg tot Zonnemaire*, Vlissingen, ADZ.
- Van Gerven R. 1978: *De Scheldepolders van de Linkeroever: bijdrage tot de geschiedenis van natuur, land, volk*, Beveren.
- Van Houtte J.A. 1966: "The rise and decline of the market of Bruges", *Economic History Review*, 19, pp. 29-37.
- Van Isterdael H. en Augustyn B. 1997: "Opperjagerij, oppervalkenierschap, sièges van de jacht (10de eeuw?-1795)", in: Prevenier W. en Augustyn B, *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, pp. 561-563 (Algemeen Rijksarchief, Studia 72).
- Vanhaute E. 1999 : "Van Malthus tot Rio. Retoriek rond economie en ecologie", *Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis* 1998, pp. 77-84.
- Van Hille W., 1973: *La cour féodale du Perron de Bergues (Bergues-Saint-Winnoc)*, Gent, 1973, 4 delen.
- Van Maldeghem J. 1997 : "Denombrement van Jacob van Halewyn, heer van Maldegem, 1515", *Het Ambacht Maldegem. Jaarboek*.
- Van Mingroot, E. 1984: "Abbaye de Zoetendale à Maldegem ", *Monasticon Belge*, Tome VII/4, pp. 611-654.
- Van Nieuwenhuysen A. 1984 : *Les Finances du duc de Bourgogne Philippe le Hardi (1384-1404). Economie et politique*. Brussel, Université Libre de Bruxelles (Faculté de Philosophie et Lettres, LXXXX).
- Van Nieuwenhuysen A. 1990 : *Les finances du duc de Bourgogne Philippe le Hardi (1384-1404). Le montant des ressources*. Brussel (Académie Royale de Belgique. Mémoires de la Classe des Lettres, Collection in-8°, 2e série, LXVIII, 3).
- Van Oost A. 1978 : "Sociale stratifikatie van de Brugse opstandelingen en van de opstandige ingezetenen van de kleinere kasselrijsteden en van de kasselrijdorpen in Vlaanderen van 1379-1385. Kritische benadering van konfiskatiedocumenten", *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 56, 3-4, pp. 830-877.
- Vanoverschelde S. 1989: "'De waeteringhe de Be-Oostersche broucken' geseid 'De waeteringhe van Wynendale' tijdens het Oud Regime tot 1794", *Crekelbeke*, 1, pp. 105-124.
- Van Petegehem P. 1990: *De Raad van Vlaanderen en staatsvorming onder Karel V (1515-1555) : een publiekrechtelijk onderzoek naar centralisatiestreven in de XVII Provinciën*, Nijmegen (Rechtshistorische reeks van het Gerard Noodt instituut 15).
- Van Roeyen J.-P. en Crombé Ph. (red.). 2003: "Archeologisch en Paleolandschappelijk onderzoek in het kader van het Verrebroekdonkproject (Beveren, O.Vl.). Synthese van

- de onderzoeksresultaten”, *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 106, pp. 423-467?
- Van Rompaey J. 1967: *Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Boergondische periode*, Brussel (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België).
- Vanslembrouck N. 2005: “Het reconstrueren van verdronken middeleeuwse landschappen: een utopie? Een methodologische bijdrage toegepast op een deel van westelijk Zeeuws-Vlaanderen”, *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis*, 14, 2.
- Van Strydonck M. en de Mulder G. (red.) 2000: *De Schelde. Verhaal van een rivier*, Leuven, Davidsfonds.
- Van Twembeke J. 1986: “De penningkohieren” *Jaarboek van de Heemkring Scheldeveld. Vereniging voor Lokale Geschiedenis van de streek tussen Leie en Schelde*, XV, pp. 41-59.
- Van Uytven, R. 1994: “Het bierverbruik en de sociaal-economische toestand in het Brugse Vrije in de zestiende eeuw”, *Handelingen van het genootschap voor Geschiedenis “Société d’Émulation” te Brugge*, 131, pp. 5-34.
- Van Werveke, H. 1934: “Monnaie de compte et monnaie réelle”, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, XIII, 1-2, pp. 123-153.
- Van Werveke, H. 1953-54 : “Munt en politiek. De Frans-Vlaamse verhoudingen voor en na 1300”, *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, VIII, 1-2, pp. 1-19.
- Van Werveke H. 1959: “La famine de l’an 1316 en Flandre et dans les régions voisines”, *Revue du Nord*, XLI, 161, pp. 5-14.
- Van Zanden J.L. 1993: *The rise and decline of Holland’s economy. Merchant capitalism and the labour market*, Cambridge.
- Van Zanden J.L. 1997: “Werd de Gouden Eeuw uit Turf geboren?”, *Tijdschrift voor geschiedenis*, CX, 1997, pp. 484-499.
- Van Zon H. 2002: *Geschiedenis en duurzame ontwikkeling. Duurzame ontwikkeling in historisch perspectief: enkele verkenningen*, Nijmegen, University Centre for Environmental Sciences.
- Van Zwet H. 2004: “De financiering van een droogmakerij in de 17de eeuw. Een financiële analyse van de bedijking van de Schermer, 1633-1638”, *Holland*, 36, 3, pp. 205-236.
- Van Zuylen van Nyevelt A. 1934: “Een kaart van de watering van den Broucke en Moerkerke Zuid-over-Leie door Pieter Pourbus”, *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis “Société d’Emulation” te Brugge*, LXXVII, pp. 112-124.
- Vaughan R. 1963. *Philip the Bold. The formation of the Burgundian State*, Londen, Longmans.
- Verbruggen C. m.m.v. Semey J. 1993: “Venen en moeren. Fysisch-geografische benadering”, in: de Kraker A., van Royen H. en De Smet (M.) (eds.), *Over den Vier Ambachten. 750 jaar keure. 500 jaar Graaf Jansdijk*, Kloosterzande, pp. 63-69.
- Verduyn P. 1960: *Geschiedenis van Wenduine*, Wenduine.
- Vereecken, C. 1968, *Gentse naamkunde van ca. 1000 tot ca. 1253. Een bijdrage tot de kennis van het oudste Middelnederlands*, s.l., Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
- Verhaeghe F. 1984: “The late medieval crisis in the Low Countries: the archeological viewpoint” in: Seibt F. en Eberhard W.E. (eds.). *Europa 1400. Die Krise des Spätmittelalters*, Stuttgart, pp. 146-171.
- Verheye S. 1989-90: “De Ieperlee”, *Iepers Kwartier*, 25, pp. 21-64; 26, pp. 1-32.
- Verhoeve A. 1988: “Landboeken. Mogelijkheden en beperkingen voor historisch-geografisch onderzoek”, *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies*, 57, 2, pp. 319-345.

- Verhulst 1959a 1959a: "Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200", *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 14, pp. 1-37.
- Verhulst 1959b: "Middeleeuwse inpolderingen en bedijkingen van het Zwin", *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies*, 28, 1959, 1, pp. 21-57.
- Verhulst A., 1964, "Die Binnenkolonisation und die Anfänge der Landgemeinde in Seeflandern", in: *Die Anfänge der Landgemeinde und ihr Wesen*", I, Konstanz, 1964, pp. 447-460 (Vorträge und Forschungen, VII).
- Verhulst A. 1965: 'Prijzen van granen, boter en kaas te Brugge volgens de "slag" van het Sint-Donatianskapittel (1348-1801)', in: C. Verlinden en E. Scholliers (red.), *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant. Deel II*, Brugge (Rijksuniversiteit Gent, Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte).
- Verhulst A. 1967a: "Un exemple de la politique économique de Philippe d'Alsace: la fondation de Gravelines (1163)", *Cahiers de Civilisation Médiévale*, X, pp. 15-28.
- Verhulst A. 1967b: "Initiative comtale et développement économique en Flandre au XIIe siècle: le rôle de Thierry et de Philippe d'Alsace (1128-1191)", in: *Miscellanea Mediaevalia in memoriam J.F. Niermeyer*, Groningen, pp. 227-240.
- Verhulst A. 1995: Landbouw en Landschap in Middeleeuws Vlaanderen, Brussel, Gemeentekrediet
- Verhulst A. 1997: "Bezittingen en inkomsten van de Gentse abdijen", in: Declercq G. (red.), *Ganda en Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, s.l., Snoeck-Ducaju en Zoon, pp. 103-114.
- Verhulst A. 2001: "Polders en wateringingen in Vlaanderen: status quaestionis van het historisch onderzoek", in: Huys E. en Vandermaesen M. (eds.), *Polders en wateringingen. Studiedag georganiseerd te Damme op 19 mei 2000*, Brussel, pp. 11-16 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Miscellanea Archivistica, Studia 139).
- Verhulst A. en Gottschalk M.K.E. 1980: *Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België. Colloquium 5-7 september 1978. Handelingen*, Gent (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 66).
- Vermeersch A. 1961: "Het indijken van Spermaliepolder Lapscheure 1681", *Rond de Poldertorens*, III, pp. 26-28.
- Vermeersch V. (red.) 1982: *Brugge en de zee. Van Bruggia tot Zeebrugge*, Antwerpen, Mercatorfonds.
- Verstappen L. 2001: *Pachtprijzen als conjunctuurmeters*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (promotor: E. Thoen).
- Verstockt, A. 1998: *Conjunctuurstudie van een domein in de late Middeleeuwen. Het West Zeeuws-Vlaams domein van de Gentse Sint-Pietersabdij in Oostburg Ambacht aan de hand van pachtprijzen*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG.
- Verstraete D. 1942: *Historische geographie van het Maldegemveld vanaf de XVIIe eeuw*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
- Verstraete D. 1957: "Geteisterde dorpen in het noorden van het Meetjesland", *Appeltjes van het Meetjesland*, VIII, pp. 1-31.
- Verstraete D. 1960: "Watervliet in de 16^e eeuw", *Appeltjes van het Meetjesland*, 11, pp. 247-271.
- Verstraete, D. 1967: "De zuidelijke grenzen van het ambacht Aardenburg", *Appeltjes van het Meetjesland*, XVIII, pp. 246-262.
- Verstraete D. 1979: "Spermalie in de 16e eeuw", *Jaarboek Heemkundige kring Bos- en Beverveld*, XII, pp. 7-17.

- Vervloet J. en Thoen E. 2005: "Verdronken landschappen op de grens van Zeeland en Vlaanderen. Een interdisciplinair onderzoeksproject van het Vlaams Nederlands Comité", *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis*, te verschijnen.
- Viaene A. 1930: "De vloed van 1530 in Vlaanderen", *Biekorf*, pp. 423 e.v.
- Viaene, A. 1966: "De landmeter in Vlaanderen 1281-1800", *Biekorf*, LXVII, 1-2, pp. 5-19.
- Vlamynck J. 1988: *Bijdragen tot de geschiedenis van Woumen*, Woumen, 2 delen.
- Volckaert S. 1994: *De functionarissen bij de Raad van Vlaanderen (1386-1404). Een onderzoek naar de sociale invloeden bij de samenstelling van de Raad*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (promotor: W. Prevenier).
- Volker A. 1982: "Polders: an ancient approach to land reclamation", *Nature and Resources*, 18/4, pp. 2-3.
- Volker A. 1995: "De twee belangrijkste uitdagingen in de geschiedenis van de waterbeheersing en de inpoldering in Nederland", *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis*, 4, 1, pp. 9-20.
- Von Groote W. 1980-81, "De 'milites ex Oostkerke' en hun gelijken in Vlaanderen in de 12e en 13de eeuw", *Handelingen van het genootschap voor Geschiedenis*, "Société d'Emulation" te Brugge, CXVII, 1-2, pp. 57-75; en CXVIII, 1-2, pp. 81-97
- Young O.R. 2002: *The institutional dimensions of environmental change: fit, interplay and change*, Cambridge, MIT Press.
- Warlop E. 1958: *Bijdragen tot de geschiedenis der vorming van het Brugse Vrije. Bronnen, gebied, Instellingen*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent.
- Warlop E. 1968: "De vorming van de grote schepenbank van het Brugse Vrije, 11de-13de eeuw", *Standen en Landen*, 44, pp. 1-28.
- Warlop, E. 1975: *The Flemish Nobility before 1300*, Kortrijk, G. Desmet-Huysman, 4 delen.
- Warnkoenig L.A. 1835-42: *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 1305*, Tübingen, 3 vol.
- Warnkoenig L.A.; vertaling Gheldolf A. E. 1835-64: *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politiques jusqu'à l'année 1305*, Brussel, 5 vol.
- Whittle J. 2000: *The development of Agrarian Capitalism. Land and Labour in Norfolk 1440-1580*, Oxford, Clarendon Press.
- Wilderom M.H. 1973: *Zeeuwsch Vlaanderen*, Middelburg/Vlissingen, 1973 (Tussen afsluitdammen en deltadijken, VI)
- Wille E. 1960: *De landbouwpacht in de Vier Ambachten van haar ontstaan tot bij het begin van de 15^e eeuw*, Gent, Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
- Wintein W. 1965: "Kaart van de oude gemeente Koolkerke met een bijhorende historische schets tot 1850", *Rond de Poldertorens*, VII, pp. 1-41.
- Wintein W. 2003: "De Cletempolder: een uitgraving en een hoop zand?" *Mededelingenblad Heemkundige Kring West-Zeeuws-Vlaanderen*, 36, 4, pp. 10-14.
- Wintein W. 2004: "Een bijzondere polder: de Henricuspolder", *Mededelingenblad Heemkundige Kring West-Zeeuws-Vlaanderen*, 37, 1, pp. 9-16.
- Witte A.J. 1992: "De overlopers in Zeeland", in: Bierens (C.M.) e.a. (ed.), *Spelerieë. Verschenen t.g.v. het 25-jarig jubileum van de afdeling Zeeland van de Nederlandse Genealogische Vereniging*, Kapelle, pp. 139-144.
- Wittfogel K.A. 1955: "Developmental Aspects of Hydraulic Societies" in: J. H. Steward (ed.), *Irrigation Civilizations: A Comparative Study. A symposium on method and result in cross-cultural regularities*, Washington, D.C., pp. 43-52.
- Worster D. (ed.) 1991, *The ends of the earth. Perspectives on modern environmental history*, Cambridge, Cambridge University Press.

- Wyffels A. 1959: "Pachtprijzen van gronden en huizen in het Brugse (16de eeuw)", in: Verlinden C. en Craeybeckx J. 1959: *Dokumenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen in Vlaanderen en Brabant (XVe-XVIIIe eeuw)*, Gent, Universiteit Gent, pp. 143-164 (Werken Uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 125).
- Wyffels, C. 1949-50: "De oudste rekening der stad Aardenburg (1309-1310) en de opstand van 1311", *Archief. Vroegere en latere mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, pp. 10-52.
- Wyffels C. 1953: "Een 'opstand' te Brugge en de vlucht van Leliaarts naar Sint-Omaars tussen 17 augustus en 18 september 1297", *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge*, 90, pp. 63-72.
- Yff J. 1993: "Omwentelingen in het waterschapsbestel 1968-1993", in: Raadschelders J.C.N. en Toonen Th. A.J. (red.), *Waterschappen in Nederland. Een bestuurskundige verkenning van de institutionele ontwikkeling*, Hilversum, Verloren, pp. 13-29.
- Zeischka S. 2004: "De rekening gepresenteerd. Een onderzoek naar de rendabiliteit van een Zuid-Hollandse droogmakerij: de Lisserspoelpolder", *Holland*, 36, 3, pp. 237-255
- Zoete A. 1994: *De beden in het graafschap Vlaanderen onder de hertogen Jan zonder Vrees en Filips de Goede (1405-1467)*. Brussel (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, 56, nr. 149).

Nota betreffende munten, maten en gewichten in het laatmiddeleeuwse Brugse Vrije

Lengtematen

(naar Vandewalle P. 1984)

1 voet = 0,2743 m

14 voeten = 1 roede

Oppervlaktematen

(naar Vandewalle P. 1984)

1 gemet = 3 lijnen = 300 (vierkante) roeden

1 (vierkante) roede = 0,00147456 hectare

1 gemet = 0,442368 hectare

Inhoudsmaten

(naar Vandewalle P. 1984)

voor tarwe, rogge etc. 1 hoet = 172 liter

voor haver 1 hoet = 198,6 liter

Gewichten

(naar Vandewalle P. 1984)

1 pond = 0,4639 kilogram (voor boter: 1 pond = 0,436449 kilogram).

Munten

In deze studie worden bedragen zoveel mogelijk uitgedrukt in *pond groten Vlaams (lb. gr.)*

1 lb. gr. = 20 s. gr. = 240 d. gr. (ook wel kortweg gr.)

1 d. groten (of kortweg groot) = 24 miten

Veel bedragen werden ook uitgedrukt in het *pond parisis (Vlaams)*

1 lb. gr. = 12 lb. parisis

1 groot = 12 d. parisis

Voor de muntverhoudingen in de late 13^e en vroege 14^e eeuw, en de evolutie van de rekenmunt in de Brugse stadsrekeningen, de rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal en de Blankenbergse watering, verwijs ik naar Bijlage 1.

INLEIDING EN CONCEPTUEEL FRAMEWORK

De complexiteit van het waterbeheer in de kustvlakte verzinnebeeld: “De Ganzepoot” ofte het sluizencomplex in Nieuwpoort (luchtfoto GISWEST).

0.1 Een “nieuwe waterstaatsgeschiedenis” voor de Vlaamse kustvlakte ?

De historiografie over de waterstaat – het geheel van instellingen en regels op het gebied van waterhuishoudkunde en –infrastructuur¹ – van de Vlaamse kustvlakte kenmerkt zich allereerst door haar bescheiden omvang. Anders dan in Nederland is de Vlaamse kustvlakte², die zich geografisch uitstrekt van Calais in Noord-Frankrijk langsheen de Belgische Noordzeekust en Zeeuws-Vlaanderen tot bij Antwerpen, zowel in België als in Frankrijk slechts een “rand”gebied. In het zuiden maakt de waterstaat ook geen deel uit van de nationale identiteit. Dat is duidelijk wel het geval in Nederland, waar de strijd tegen het water maar ook aan de waterstaatsorganisatie toegeschreven beginselen als “samenwerking” en “zelfbestuur”, aan de basis liggen van maatschappijbeeld en politieke cultuur³, en waarbij het karakteristieke streven naar sociale consensus toepasselijk de naam “poldermodel” mee kreeg.

Niet zo in België dus. De wetenschappelijke belangstelling voor de geschiedenis van de waterstaat in de kustvlakte werd er tot nog toe vooral gestuurd vanuit twee invalshoeken: de historische geografie en de rechtsgeschiedenis, met af en toe auteurs die beide invalshoeken wisten te combineren. We lichten de belangrijkste auteurs en werken toe, zonder daarbij enige aanspraak op volledigheid te maken:

- *de rechtshistorische kijk op de waterstaat*

Reeds in de eerste helft van de 19e eeuw wijdde *Warnkoenig* enkel pagina's aan de middeleeuwse waterstaatsorganisatie, in een hoofdstuk dat handelde over de “*état physique de la Flandre*”⁴. Enkele decennia later wekten de watering en de interesse van *Gilliodts-Van Severen*, die werkte aan de uitgave van de *kostuimen* van de kustkasselrijen, en daarbij veelvuldig met wetgeving en reglementering rond waterstaat geconfronteerd werd. Dit leidde niet alleen tot de uitgave van heel wat belangrijke stukken over de waterstaat in de verschillende delen van die *kostuimen*, maar ook tot afzonderlijke bijdragen en bronnedities, ondermeer van het cartularium van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve. Naast de normatieve aspecten had hij daarbij vooral aandacht voor de procedures op

¹ Vrij naar “Glossarium van waterstaatstermen”, lemmata “waterschapsbestel” en “waterstaat”.

² De “kustvlakte” is één van de grote w reliëfseenheden van België, waarbij het reliëfkenmerk (de “vlakte”) en de ligging (aan de kust) bepalend zijn: De Moor G. en Pissart A. 1992, p. 130; p. 153. Bodemkundig bestaat het gebied uit holocene afzettingen.

³ Borger G.J. en Ligtendag W.A. 1998, p. 111: “*This particular form of self-government under detached but effective supervision formed a strong foundation for the democratic structure of the present Dutch society*”; Blockmans W. 2002, p. 302; Een geïdealiseerde voorstelling van boerengemeenschappen die de handen in elkaar sloegen voor de verbetering en onderhoud van de waterstaatkundige infrastructuur, vormde lange tijd een soort van “oorsprongsmythe” van de Nederlandse samenleving. Dit heeft echter niet belet dat Nederlandse historici de jongste decennia heel wat vernieuwend onderzoek hebben verricht op het vlak van waterstaat, en zelf komaf hebben gemaakt met de traditionele beeldvorming (infra).

⁴ Warnkoenig L.A.; vertaling Gheldolf A. E. 1835-64, vol. II, pp. 46-47.

het vlak van conflictbeslechting⁵. Gilliodts-Van Severen was niet de enige die rond 1870 enthousiast speurde naar liefst middeleeuwse bronnen over de waterstaatsorganisatie: voor het grondgebied van de huidige provincie Oost-Vlaanderen gaf *Wolters* een “recueil” uit van “belangrijke” oorkonden dienaangaande⁶, en in het vanuit Brugge uitgegeven tijdschrift *La Flandre*, waaraan ook Gilliodts-Van Severen meewerkte, verscheen ook nog een bijdrage over de Blankenbergse watering⁷. De polders en wateringen waren echter niet alleen voor voor archivariissen en nostalgici van het middeleeuwse verleden, waarvan er in de tweede helft van de 19^e eeuw nogal wat te Brugge en elders vertoefden: polders en wateringen bestonden nog steeds, en hun organisatie en wetgeving, die nogal halfhartig de hervormingen van de Franse tijd doorstaan hadden, werden ook door juristen becommentarieerd vanuit een “actueel” standpunt, maar met dikwijls aandacht voor de historische ontwikkeling⁸. Deze traditie zou in de twintigste eeuw verder worden gezet door *A. Pauwels*, die vanaf de jaren '30 tot de jaren '80 toelichtingen bij de polder- en wateringwetgeving schreef en zelf ook historisch onderzoek verrichtte naar de hervorming van de waterstaatswetgeving in de Franse periode⁹.

Vanuit academische hoek kwam de rechtshistorische belangstelling eerst in de jaren '50 van de twintigste eeuw uit Nederland overwaaien. *Fockema Andreae* wijdde het vijfde deel van zijn “Studiën over waterschapsgeschiedenis” aan Zeeuws-Vlaanderen, doch baseerde zich hiervoor bijna uitsluitend op uitgegeven bronnenmateriaal en de schaarse secundaire literatuur. Het eerder oppervlakkige overzicht mist de diepgang van zijn ander werk over bijvoorbeeld Rijnland¹⁰. Door dit werk kwam hij echter wel in aanraking met de waterstaatsgeschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen, wat in 1960 leidde tot een vervolgstudie, ditmaal met de nadruk op Frans-Vlaanderen¹¹. Veel grondiger en voor het waterstaatsrecht – *heemrecht* – nog steeds onmisbaar is de studie van *Gallé*, die echter handelt over Zuidwest-Nederland en slechts sporadisch het Belgische deel van de kustvlakte vermeldt¹². De jongste decennia lijkt het rechtshistorisch onderzoek naar de waterstaat in Vlaanderen weinig nieuwe publicaties te hebben opgeleverd. Des te opmerkelijker is dan ook het – Duitstalige ! - werk van *H. Meyer* die in een lijvig boek ondermeer de oudste keuren van de Vlaamse wateringen, het dijkrecht en de grafelijke rechten op schorregebieden nauwkeurig onder de loep neemt in wat hijzelf “*Quelleninterpretationen im engsten Sinne des Wortes*” noemt¹³.

⁵ Gilliodts-Van Severen L. 1868-70: het waterschapsrecht typeerde hij daarbij als “*une branche importante de notre droit national*”

⁶ Wolters J. 1869-74, 2 vol.

⁷ Sanders E. 1884.

⁸ Schramme J. 1899 en 1904.

⁹ Pauwels A. 1937; idem en Demeyere D. 1988⁵.

¹⁰ Fockema Andreae S.J. 1950.

¹¹ Idem 1960.

¹² Gallé P.H. 1963

¹³ Meyer H. D. 2001, inz. p. 13. Eerder had dezelfde auteur al een bijdrage over de stormvloeden in het laatste kwart van de 14e eeuw gepubliceerd: idem, 1992.

Vanuit een andere hoek zou eind de jaren '50 een nieuwe impuls worden gegeven aan het onderzoek over de waterstaat van de Vlaamse kustvlakte, met name de historische geografie. Voorheen diende men zich voor de ontstaansgeschiedenis van de kustvlakte te behelpen met het voor zijn tijd magistrale, doch niet altijd even correcte "*La Flandre*" van R. Blanchard uit 1906¹⁴. Voor de waterstaat is verder het werk van G. Dept, een leerling van Pirenne, over de overstromingen in de vroege 15^e eeuw nog het vermelden waard¹⁵. Toch was het nog enkele decennia wachten op echt vernieuwend onderzoek. Geïnspireerd door de nieuwe nationale bodemkaarten, die inzicht gaven in de gefaseerde ontwikkeling van de kustvlakte, gingen historici in de jaren '50 aan het werk om deze ontwikkeling in de tijd te situeren en te duiden. Voor de Vlaamse kustvlakte werd pionierswerk verricht door A. Verhulst en M.K.E. Gottschalk¹⁶. Beiden trachtten de inpolderingen, de aanleg van dijken en waterwegen, de grote successen en tegenslagen in de ontginningsgeschiedenis, en de belangrijkste actoren die hierbij actief waren zo nauwkeurig en gedetailleerd mogelijk te analyseren op basis van vaak onuitgegeven bronnenmateriaal. Aanvankelijk werd de occupatiegeschiedenis van de Kustvlakte vooral gezien in het licht van de uit de exacte wetenschappen overgewaaide "Duinkerke"-transgressie- en regressie-fazen, waarbij perioden van "grote zee-overstromingen" (transgressies) in de laatromeinse tijd (Duinkerke II) en in de 11^e (Duinkerke IIIa) en 12^e (Duinkerke IIIb) eeuw ingeroepen werden als verklaring voor de chronologie van de ontginningen. Zelfs de waterstaatsorganisatie werd aanvankelijk vanuit deze transgressiefazen-theorie verklaard: zo viel de grootste watering in het Brugse Vrije, de Blankenbergse watering, samen met het *Oudland*-gebied dat niet getroffen werd door de overstromingen van de eerste helft van de 11e eeuw, en waar dus zogenaamde Duinkerke II-sedimenten dagzoomden, in tegenstelling tot de *Middelland*- en *Nieuwland*gebieden aan weerskanten daarvan¹⁷.

Gedurende ruim een decennium zou deze verklaringswijze probleemloos aanvaard worden. C. Dekker was in 1971 één van de eersten om erop te wijzen dat het bodemkundig begrip "transgressie" eigenlijk niet toepasbaar was op de historische periode, en dat de grote overstromingsfazen misschien eerder tot individuele *stormvloeden* te herleiden waren¹⁸. Verhulst en Gottschalk stelden hun visies ook effectief in dezelfde zin bij wat leidde tot het stormvloeden-onderzoek van laatstgenoemde en een "Transgressie"-congres te Gent in 1978¹⁹. Wat echter wel nog overeind bleef was het fysisch-deterministische karakter van dit verklaringsmodel: het waren natuurkrachten – met name de stormvloeden – die de

¹⁴ Blanchard R. 1906, inzonderheid pp. 270-276 over het ontstaan van de watering. De term "magistraal" is ontleend aan Verhulst A. 1959a, p. 1.

¹⁵ Dept G. 1937a en idem, 1937b.

¹⁶ Verhulst 1959a en 1959b; Gottschalk M.K.E. 1955-58, tweede druk 1983².

¹⁷ Zie hiervoor vooral Verhulst 1959a en 1959b. De typologie is gebaseerd op het werk van de Gentse bodemkundigen J. Ameryckx (1953) en (1954) en R. Tavernier (cf. de bekende "kaart van de Duinkerkeaanse transgressies in de Vlaamse kustvlakte", 1958, ondermeer in Verhulst 1959a, figuur 1).

¹⁸ Dekker C. 1971, p. 83. ; 1980, p. 98: "*De Duinkerke-III-transgressie kan voor Zeeland worden teruggebracht tot twee – misschien drie – incidentele vloeden*".

¹⁹ Gottschalk M.K.E 1971-77; Verhulst A. en Gottschalk M.K.E. 1980.

opeenvolgende fases van landaanwinning en landverlies bepaalden. De vraag of het niet de mens zelf was die aan de basis van heel wat overstromingen lag, zou in de Belgische historiografie pas echt worden gesteld met het doctoraat van *B. Augustyn* begin jaren '90²⁰. In de plaats van de transgressiefases kwam de “relatieve zeespiegelrijzingscurve” en het besef dat het zeeniveau in de historische tijd nauwelijks toegenomen was, wat de mens definitief in beeld bracht als voornaamste oorzaak van landschappelijke verandering in het kustgebied²¹. Dit had belangrijke gevolgen. Waar de kustvlakte aanvankelijk in sommige periodes zoals de vroege middeleeuwen per definitie als onbewoonbaar werd beschouwd – ze was immers overstroomd – kon recent door *D. Tys* worden aangetoond dat ook in die periode de mens het gebied exploiteerde, met permanente bewoning vanaf de 8^e en misschien zelfs de 7^e eeuw²².

Het werk van Verhulst over de kustvlakte, had echter nog meer verdiensten dan het openen van het debat over de occupatiegeschiedenis van de kustvlakte. Allereerst was het de aanzet voor heel wat lokale onderzoekers om case-studies uit te werken over de bedijking en ontginning van micro-regio's. Sommigen van hen, ondermeer *M. Coornaert* voor het gebied ten westen en ten noorden van Brugge en *L. Stockman* voor het Meetjesland, hebben een indrukwekkend en degelijk oeuvre bijgeschreven²³. Ook academisch geschoolde leerlingen en tijdgenoten van Verhulst werkten verder over de historische geografie van de kustvlakte. We vermelden, naast *B. Augustyn* met een onderzoek naar de Wase Polders, nog *R. Boterberge* over de Ijzervlakte, *D. Verstraete* over het Meetjesland en *M. Ryckaert* over het gebied rond Brugge en de ontwikkeling van de maritieme infrastructuur van deze stad²⁴. Wat de meeste historisch-geografische werken van Verhulst, Gottschalk en hun navolgers echter misten was topografische nauwkeurigheid: het is tekenend dat we voor de Vlaamse kustvlakte, net zoals voor het gehele oude graafschap Vlaanderen eigenlijk, nauwelijks over bruikbare historische reconstructiekaarten beschikken²⁵. Hierin kon pas de laatste jaren verandering komen door het gebruik van digitale geografische informatiesystemen (GIS), en de integratie van historisch, archeologisch en fysisch-geografisch onderzoek, waarvan het lopende VNC-project “Verdwenen Cultuurlandschappen in het grensgebied van Vlaanderen en Nederland” onder leiding van *E. Thoen* en *J. Vervloet* één van de eerste grootschaliger toepassingen is²⁶.

²⁰ Augustyn B. 1992: “Veeleer de menselijke aktiviteit schijnt in de historische tijd een rol te hebben gespeeld bij de afbraak van de bestudeerde ecosystemen” (II, p. 589).

²¹ Erynck, A., Baeteman C., Demiddele H., Hollevoet Y., Pieters M., Schelvis J., Tys D., Van Strydonck M. en Verhaeghe F. 2000 (“Human occupation because of a regression, or the cause of a transgression?”); Tys D. 2001.

²² Tys D. 2001-02; Tys D. 2003.

²³ Cf. Bibliografie voor de belangrijkste werken. Van M. Coornaert onthouden we naast de vele bijdragen in het tijdschrift “Rond de Poldertorens” vooral zijn monografieën over *Heist en de Eiesluis* (1976); *Knokke en het Zwin* (1974); *Uitkerke* (1967); *Dudzele en Sint-Lenaert* (1985).

²⁴ Augustyn B. 1977; Boterberghe R. 1962 en 1972; Verstraete D. 1942; 1957 en 1960; Ryckaert M. 1984 en 1991. Geen leerling van Verhulst maar wel beïnvloed door diens werk was *D. Nicholas* die een bijdrage schreef over de bedijkingsgeschiedenis van het Schelde-eiland *Weert*, waarbij hij domeinstudie nadrukkelijk in verband bracht met historische geografie (1976).

²⁵ Voor Zeeuws-Vlaanderen bijvoorbeeld was het tot voor kort behelpen met de reconstructiekaarten van K. Brand, die een aantal tijdsdoorneden opstelde van de middeleeuwen tot de twintigste eeuw, echter zonder topografische nauwkeurigheid: Brand K.J.J. 1985 en 1991.

²⁶ Thoen E., Lehouck A. en Vanslebrouck N, in voorbereiding; Vervloet J. en Thoen E. 2005.

Verhulst was naast historisch-geograaf, echter ook een autoriteit op het vlak van de landbouwgeschiedenis van het Middeleeuwse Vlaanderen, én een expert inzake diplomatiek, hoewel hij, zoals *E. Thoen* terecht opmerkt, deze verschillende disciplines nooit echt integreerde²⁷. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij in de rand van zijn onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van de kustvlakte, ook interesse had voor de eigenlijke waterstaatsorganisatie in het algemeen en het ontstaan van de wateringen in het bijzonder²⁸. Hij behandelde het onderwerp als een korte “excursus” in zijn historische geografie van de Vlaamse kustvlakte, waarbij hij in voetnoot zelfs een aanzet tot verklaring voor de functies van *waasschout* en *dijkschepen* in het kader van de ambachtsorganisatie van de kustvlakte geeft²⁹. Ook Gottschalk, Coornaert, Stockman en andere auteurs schonken in hun historisch-geografische werk in beperkte mate aandacht aan de waterstaatsorganisatie. Wel maakten ze overvloedig gebruik van de kadastrale documenten en in mindere mate boekhoudkundige bescheiden opgesteld door de wateringen, doch ontstaan, organisatie en werking van diezelfde wateringen werden nooit uitvoerig behandeld³⁰.

- *Andere pistes*

Naast de historische geografie en de rechtsgeschiedenis, werd ook nog in andere takken van de geschiedschrijving aandacht geschonken aan de waterstaatsproblematiek in de Vlaamse kustvlakte. Meest voor de hand liggend was daarbij de ontwikkeling van de handels- en maritieme infrastructuur van de grote en kleine Vlaamse handelssteden in de middeleeuwen, waarbij vanuit stedelijk standpunt vooral gekeken werd naar de aanleg van kanalen, en het bevaarbaar houden van waterlopen³¹. Welke impact de vaak grootschalige werken aan het Zwin naar Brugge, de Gentse Lieve of de Ieperlee daarbij op de plattelandsgemeenschap en de waterstaat in de Kustvlakte hadden, wordt daarbij echter meestal niet in detail bestudeerd.

Ook in landbouwhistorische werken over de Kustvlakte komen de waterstaat en met name de lastendruk gecreëerd door de waterstaat soms ter sprake, zij het aanvankelijk slechts in beperkte mate. *P. Vandewalle* bijvoorbeeld vermeldt in zijn studie over de landbouw in de kasselrij Veurne in de 16^e en 17^e eeuw de waterbelasting of geschoot - ter plaatse ook “*ovine*” genaamd - bij zijn bespreking van de lasten op de landbouw, doch is van mening dat deze belasting slechts een “miniem bedrag” vertegenwoordigde. In zijn bespreking van de

²⁷ Thoen E. 2005: “Adriaan Verhulst en het archief van de Gentse Sint-Baafsabdij”, lezing op de studiedag naar aanleiding van de voorstelling van de Inventaris van het archief van de Sint-Baafsabdij en het Bisdom Gent, Gent, 14 oktober 2005; zie ook: Prevenier W. en Thoen E 1995.

²⁸ Verhulst had dit thema zelfs al als onderwerp voor zijn “*speciaal doctoraat*” – de inmiddels ter ziele gegane “*aggregatie voor het hoger onderwijs*” - gekozen, doch kon dit plan nooit ten uitvoer brengen (persoonlijke mededeling A. Verhulst).

²⁹ Verhulst A. 1959a, pp. 32-37, inz. p. 36-37 noot 2. Zie verder hoofdstuk 1.

³⁰ Het is bijvoorbeeld tekenend dat Gottschalk in haar werk over Westelijk Zeeuws-Vlaanderen (1955-57) het optreden van bepaalde wateringen als de Oude Yevene, Groede, Beooster en Bewester Ee tientallen keren vermeldde, doch nooit als een afzonderlijk thema *an sich* behandelde.

³¹ Voor Gent : Decavele J. en De Herdt R. 1976. Voor Brugge: Vermeersch V. (red.) 1982 (inz. de bijdrage van M. Ryckaert); voor Ieper: Verheyde S. 1989-90; Goed gedocumenteerd is ook Nieuwpoort, vooral door het werk van Degryse R. (1947, 1963, 1994) en Casaer L. 1993; zie ook Dalle D. 1992. Het stedelijk waterbeheer in al zijn facetten werd recent voor het middeleeuwse en Ancien Régime Brussel bestudeerd door Deligne C. 2003.

pachtvoorwaarden noch van de landbouwtechniek in de polders komt de waterstaat verder ter sprake³². Ook *J. Mertens* die de laatmiddeleeuwse landbouweconomie in het Brugse Vrije bestudeerde, betrok de waterstaat nauwelijks in zijn onderzoek³³. Pas in de veel recentere studie van P. van Cruyningen kreeg de waterstaat in de Vlaamse kustvlakte een belangrijk rol toegemeten in de landbouwgeschiedenis³⁴.

Recente belangstelling voor de waterstaat kwam er ook vanuit de archiefwereld, toen enkele jaren geleden op het Rijksarchief te Brugge een aanvang werd gemaakt met de inventarisatie van de eigen archieven van polders en wateringen op het grondgebied van de actuele provincie West-Vlaanderen. Niet alleen werden deze ongelofelijk rijke archieven hierdoor ontsloten, door *M. Vandermaesen* en *E. Huys* werd ook al een aanzet gegeven tot het historisch onderzoek naar de geschiedenis, organisatie en werking van deze instellingen³⁵.

- *Een opmerkelijke lacune: monografieën over individuele wateringen en polders*

De Nederlandse waterstaatsgeschiedenis werd het jongste decennium overspoeld door een groot aantal meestal collectieve monografieën over de geschiedenis van de individuele waterschappen. Geconfronteerd met een laatste (?) grote concentratie-beweging in de waterstaatswereld, waarbij het aantal waterschappen geleidelijk werd teruggebracht tot amper 26 in 2005³⁶, voelden vele opgeheven waterschappen de behoefte om hun eeuwenoude geschiedenis nog eenmaal te boek te stellen. Dit leidde tot prachtig geïllustreerde werken, met ronkende titels als “*De Rand van ’t Land. Waterschapsgeschiedenis van Schouwen en Duivenland*”, “*Gij beken eeuwigvloeiend. Water in de streek van Rijn en IJssel*”; “*De loop van het Friese water. Geschiedenis van het waterbeheer en de waterschappen in Friesland*”³⁷ om er maar enkele recente te noemen. Meestal geven ze een deels chronologisch, deels thematisch overzicht van geografie, bestuursinstellingen, openbare werken, financiering, huisvesting en dagelijks leven binnen de onderscheiden waterschappen, en allemaal samen leveren ze een schat aan informatie op. Dat ze niet altijd even probleemstellend geschreven zijn, kan daarbij amper een verwijt zijn daar dit meestal ook niet tot het opzet behoorde.

In Vlaanderen ontbreken dergelijke monografieën quasi volledig. Zelfs de allergrootste wateringen van de Vlaamse kustvlakte zoals de Blankenbergse watering of de Noordwatering van Veurne-ambacht hebben na meer dan 700 jaar bestaan nog altijd geen eigen historisch overzicht gekregen die naam waardig. Wel werden onder impuls van Adriaan Verhulst aan de Gentse universiteit enkele licentiaatsverhandelingen gemaakt rond individuele wateringen,

³² Vandewalle P. 1986, inz. p. 319.

³³ Mertens J. 1970.

³⁴ Van Cruyningen P. 2000a, pp. 82-85; idem 2001.

³⁵ Huys E. 1999 en 2001; idem en Vandermaesen M. 1997 en 2000.

³⁶ In 1955 telde Nederland nog 2480 waterschappen, in 1975 nog 810, in 1990 nog 141 (Dietz E.J., Zeldenrust D.A. 2005, tabel 1).

³⁷ Resp. Kool-Blokland J.L. 2003 ; van de Ven G.P., Driessen A., Wasser H.J. 2000; ter Haar G. en Polhuis P.L. 2004.

doch meer dan een aanzet voor verder onderzoek vormen deze meestal niet³⁸. Hetzelfde geldt voor de bijdragen in artikelvorm die door lokale vorsers aan deze of gene watering gewijd werden³⁹. Los van de waardevolle informatie over detailspecten die ze vaak bevatten, krijgen we toch nooit een totaaloverzicht van de geschiedenis van een watering of polder.

- *En Frans Vlaanderen ?*

Een niet onbelangrijk deel van de Vlaamse kustvlakte maakt vandaag deel uit van Frankrijk. Het gaat om de oude “Vlaamse” kasselrijen van Broekburg en Sint-Winoksbergen (Département du Nord), maar ook om de moerassen van de *Calaisis* “*la terre de Merc*” (Département du Pas de Calais). De waterstaatsgeschiedenis van deze gebieden blijft een grote onbekende. Franse historici zoals *S. Curveiller* dienen zich nog steeds te baseren op sterk verouderde literatuur waaronder het werk van *G. Delaine* uit 1969, die niet gehinderd door bronvermeldingen graaf Filips van de Elzas in de 12^e eeuw de kasselrij Sint-Winoksbergen in vier wateringën laat opdelen; en een “*marck graff*” aan het hoofd van elk van deze wateringën ziet⁴⁰. Derville verrichtte meer eigen onderzoek over de moerassen van de Aa bij Sint-Omaars, doch hield lang vast aan de Duinkerke-transgressiefazen, en baseert zich eveneens op verouderde literatuur⁴¹. Zowel Curveiller als Derville spreken bijvoorbeeld over vier wateringën in de kasselrij Sint-Winoksbergen, *Zuidover*, *Oostover*, *Noordover* en *Vier Dijken*. De twee laatste waren echter één en dezelfde watering⁴².

0.2 Het licht kwam uit het noorden: nieuwe tendensen in de waterstaatsgeschiedenis

Vanuit rechtshistorische en historisch-geografische hoek werd reeds een eerste kijk op de waterstaatsgeschiedenis van de Vlaamse kustvlakte gegeven, doch vele vragen rond de juiste evolutie, het “hoe” en vooral het “waarom” van de waterstaatkundige organisatie en infrastructuur blijven onbeantwoord, net als de belangrijke vraag naar het waarom van de vele problemen die de waterstaat in de loop van zijn geschiedenis kende. In de internationale historiografie van de jongste twee decennia kunnen een drietal nieuwe tendensen worden vastgesteld, die alledrie tot belangrijke nieuwe inzichten in de waterstaatsgeschiedenis kunnen leiden, en voor een deel ook hun nut al bewezen hebben. We lichten ze kort toe.

³⁸ Croes F. 1992 (Blankenbergse watering); meest bruikbaar is de oudere studie van Faes T. (1966) die niet zozeer de waterstaatsorganisatie dan wel de investeringen in waterbeheer door de Blankenbergse watering onderzoekt. Van de studie van Janssens A. 1967: *De watering van Eiensluis in de 14de eeuw*, Gent, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, (Promotor: A. Verhulst) werd bij mijn weten geen volledig exemplaar bewaard.

³⁹ De Smet A. 1935 (“Tussen Beide Zwinnen”); De Smet J. 1970 (“Polder van Snaaskerke en Keignaardpolder”); Hollestelle L. 1989 (Axel-ambacht); Stockman L. 1969 (“Eeklo”); 1998 (“Generaele Vrije Polder”); Van Overschelde S. 1989 (“Be-Oosterse Broeken”). Het werk van *R. Van Gerven* over de Scheldepolders in het Land van Beveren kan als één van de weinige meer uitgebreide voorbeelden ter zake gelden

⁴⁰ Delaine G. 1969, inzonderheid pp. 26-41; Curveiller S. 1990

⁴¹ Derville A. 1980; idem 1988; ondermeer gebaseerd op Antoine A. 1922, zelf grotendeels gebaseerd op het reeds vermelde werk van Blanchard R. 1906.

⁴² Zie verder hoofdstuk 3 betreffende de waterstaatsorganisatie in de kasselrij Sint-Winoksbergen.

0.2.1 Aansluiting met de ecologische geschiedenis.

Waar in de historische geografie de ontwikkeling van het landschap centraal stond, staat in de ecologische geschiedenis de mens centraal in relatie tot zijn natuurlijke omgeving⁴³. In kustgebieden is de waterbeheersing daarbij een cruciaal element in de relatie mens-natuur. Kustzones mogen dan wel maar 2% van de totale oppervlakte cultuurareaal op deze aarde omvatten, ze behoren wel tot de meest intensief gebruikte, meest productieve, meest riskante en vaak moeilijkste gebieden om te ontginnen, beheren en onderhouden. Men zou kunnen stellen dat de natuurlijke processen in kustgebieden dynamischer zijn dan elders, maar dat het menselijk ingrijpen dat al evenzeer is⁴⁴.

De ecologische geschiedenis kan op verschillende manieren een bijdrage leveren tot een beter inzicht in de waterstaatsgeschiedenis van de kustgebieden:

- ecologische geschiedenis heeft komaf gemaakt met het fysisch determinisme. Veranderingen in de natuurlijke omgeving van de mens zijn evengoed te wijten aan economische, politieke en culturele factoren dan andersom⁴⁵. In een ecologische waterstaatsgeschiedenis wordt niet langer louter gekeken naar de menselijke reactie op natuurlijke gebeurtenissen zoals overstromingen, maar staat de wederzijdse beïnvloeding van natuurlijke en antropogene processen centraal⁴⁶. De mens maakt daarbij *keuzes*, bijvoorbeeld om van een extensieve exploitatie van kustgebieden naar een intensievere en permanentere vorm van occupatie over te schakelen⁴⁷.
- ecologische geschiedenis is *holistisch*. Problemen worden niet langer vanuit één invalshoek (bv. economisch of geografisch) geanalyseerd, maar in al hun complexiteit, door verschillende disciplines te combineren. Voor de waterstaatshistorici is interdisciplinaire samenwerking met archeologen en bodemkundigen dan ook een must. De jongste jaren zat dergelijk interdisciplinair onderzoek naar de kustgebieden in het algemeen en de waterstaatkundige infrastructuur in het bijzonder in de lift⁴⁸. Het komt er echter op aan om ook *binnen* het historische onderzoek vernieuwend te werken, ondermeer door aansluiting met de andere sociale wetenschappen (cf. infra). Zoniet dreigen historici in dergelijke multidisciplinaire onderzoeksprojecten naar de kustvlakte te blijven steken in hun rol van toeleveraars van feitelijke informatie en al dan niet precieze dateringen, daar waar zij eigenlijk vanuit de globale studie van maatschappelijke structuren verklaringen kunnen aanbrengen.

⁴³ Inleidende beschouwingen: Brimblecombe P. en Pfister C. (eds.) 1990; Worster D. (ed.) 1991; Thoen E. 1998; Braun H. 2004.

⁴⁴ Volker A. 1982, pp. 2-3; Jesse Walker (H.) 1990.

⁴⁵ Bijvoorbeeld Campbell B. 1995, p. 94: “*war and taxation as sources of ecological disequilibrium*”; Bailey M. 1991, p. 208: “*the impact of exogenous shocks to the economy is inexorably linked to endogenous responses*”.

⁴⁶ Borger G.J. 1988. idem en Ligtendag W.A. 1998; Ook vanuit archeologische hoek is dit vandaag de dominante zienswijze : vb. Behre K.E. 2004; Meier D. 2004.

⁴⁷ Rippon S. 2000, pp. 6-7; voor de Vlaamse kustvlakte ontwikkeld door D. Tys 2003.

⁴⁸ Bv. Cleveringa P., Hendriks J.P.C.A., van Beurden L., Weerts H.J.T., Smeerdijk D.G., Meijer T., de Wolf H., en Paalman D. 2004; Erynck, A., Baeteman C., Demiddele H., Hollevoet Y., Pieters M., Schelvis J., Tys D., Van Strydonck M. en Verhaeghe F. 2000; Klapste J. (ed.) 2005 en Vervloet en Thoen 2005.

- Ouder dan de ecologische geschiedenis, doch de jongste jaren er nauw bij aansluitend is de geschiedenis van het technisch vernuft van de mens. Technologie doet daarbij dienst als de “*interface*” tussen samenleving en natuurlijke omgeving⁴⁹. De waterstaatkundige – hydrologische – technologie in de kustvlakten van Noordwest-Europa vormde recent het voorwerp van heel wat nieuw onderzoek, waarbij vraag naar technologische evolutie ook gekoppeld werd aan de maatschappelijke structuren⁵⁰.
- Door de aansluiting met de bredere ecologische beweging en de bewustwording rond de hedendaagse milieuproblemen, kan de ecologische geschiedenis niet los worden gezien van het begrip *duurzaamheid* (“*sustainability*”) en *duurzame ontwikkeling*⁵¹. De vraag in hoeverre organisatie, beleid en investeringen inzake waterstaat, een duurzaam waterbeheer mogelijk maakten, is ons inziens cruciaal in een moderne waterstaatsgeschiedenis.

0.2.2 “NIE” en de waterstaat.

Instellingen waren lange tijd het geprivilegieerde werkterrein van rechtshistorici, wat op het vlak van waterstaatsgeschiedenis in de Lage Landen leidde tot klassieke institutionele studies als deze van Fockema Andreae over het hoogheemraadschap van Rijnland of van Postma over het naburige Delfland⁵². Sinds de jaren '90 werd het concept instelling onder invloed van de economische wetenschappen, en meer bepaald van de *New Institutional Economics* aanzienlijk verruimd: “*institutions*” in de woorden van *Douglas North* zijn:

*“the humanly devised constraints that shape human interaction. In consequence they structure incentives in human exchange, whether political, social or economic. Institutional change shapes the way societies evolve through time and hence is the key to understanding historical change”*⁵³.

Deze instituties bestaan zowel uit formele (zoals regels, wetten en reglementen) als uit informele (zoals normen, gedragsregels, overeenkomsten) “arrangementen” en kenmerken zich ook door een mate van afdwingbaarheid. Wat historici lange tijd onder “instellingen” begrepen zijn alweer volgens North “*organizations*”, “*groups of individuals bound together by some common purpose to achieve certain objectives*”, waaronder overheidsorganen, partijen, scholen, boerderijen, bedrijven.... Wanneer “instituties” de spelregels zijn, dan zijn de organisaties de spelers⁵⁴. NIE gaat instituties en de formele en informele “*institutionele arrangementen*” waaruit deze instituties zijn opgebouwd, onderzoeken teneinde de (economische) efficiëntie ervan te bepalen, waarbij economische efficiëntie meestal

⁴⁹ Magnusson R.J. 2001, p. VIII : “*A society’s ability to harness its hydraulic resources reveals something of its ability to control the natural environment as well as its ability to organize its members*”.

⁵⁰ Cf. het themanummer “Water Technology in the Netherlands”, *Technology and Culture*, 2002, 43/3 (ed. M. Reuss), met bijdragen van onder meer W. H. TeBrake, P. van Dam en A. Kaijser; zie ook Squatriti P. (ed.) 2000.

⁵¹ Een recent overzicht : Van Zon H. 2002; Becker E. en Jahn T. 1999.

⁵² Resp. Fockema Andreae S.J. 1934; Postma C. 1989.

⁵³ North D. 1999, pp. 3-10, citaat p. 3. Dat “instituties” zelf niet neutraal zijn, maar net het resultaat van een bepaalde historische en maatschappelijke context, ontbreekt in de definitie van North.

⁵⁴ North D. 1993.

gedefinieerd wordt als zo laag mogelijke transactiekosten en zo zeker mogelijk eigendomsrechten⁵⁵.

Het begrippenkader van NIE wordt vanuit de sociale wetenschappen steeds vaker toegepast om de menselijke invloed op het leefmilieu te bevatten⁵⁶. Voor de waterstaatsgeschiedenis, was tot nog toe vooral het werk van *E. Ostrom* van belang. Ostrom ontwikkelde een analytisch kader om te onderzoeken hoe mensen instituties creëerden voor het gebruik van gemeenschappelijke gebruiksgoederen, de zogenaamde *Common Pool Resources (CPR)*⁵⁷. Dit zijn goederen en diensten waarvan het moeilijk is mogelijke gebruikers uit te sluiten, doch waarbij het gebruik door de ene persoon wel ten koste gaat van het gebruik door een andere persoon, en dit in tegenstelling tot zuiver publieke goederen als lucht. Wanneer het beheer van dergelijke goederen en diensten niet in handen is van een privé-persoon, noch van een overheid, doch wel al dan niet direct door de gebruikers zelf wordt verzorgd, spreken we van specifieke CPR-instituten⁵⁸. Om succesvol of “duurzaam” te zijn, moet een CPR-institutie voldoen aan een aantal voorwaarden, door Ostrom ontwerpprincipes (“design-principles”) genaamd, die betrekking hebben op lidmaatschap, aanpassing aan lokale omstandigheden, verdeling van baten en lasten, toezicht en sancties, conflictbeslechting en erkenning⁵⁹. In het proefschrift van B. Dolfing werd dit model integraal toegepast op de Ancien Régime Nederlandse waterschappen, aangepaste ontwerpprincipes inbegrepen⁶⁰. Aan de hand hiervan tracht zij te verklaren waarom de waterschappen zo duurzaam gebleken zijn. De conclusie was dat het “*geheim van de waterschappen*” niet lag in hun succes op het vlak van waterbeheer – op dat vlak faalden ze net iets teveel in de loop van hun geschiedenis – maar wel in het “*sociaal kapitaal*” dat ze vertegenwoordigden: het waterschap was de institutionalisering van de gemeenschapszin van haar gebruikers en het belang dat zij hechtten aan “*aansprakelijkheid, verantwoordelijkheid, billijkheid, evenredigheid, gelijkheid, rechtsbescherming, rechtsgelijkheid en rechtszekerheid*”⁶¹. Uit onze studie zal moeten blijken of we dezelfde gemeenschapszin ook aan de basis van de Vlaamse wateringen terugvinden. Zelf zullen we het institutioneel analyse-kader van Ostrom *niet* als vertrekpunt van onze studie nemen. Het model heeft ongetwijfeld zijn verdienste als het erop aankomt het verloop van besluitvorming in kaart te brengen, doch het waarom, en de achterliggende, *structurele*, oorzaken op economisch en politiek vlak blijven te vaak buiten beschouwing en beperken zich tot het terugvallen op ongrijpbare noties als “gemeenschapszin”. Het is bovendien nog maar de vraag of waterschappen als geheel wel te beschouwen zijn als CPR-instituten⁶².

⁵⁵ Epstein S.R. 2000, pp. 6-7.

⁵⁶ Young O.R. 2002; Lehtonen M. 2004; Paavola J. en Adger W.N. 2005 (“Institutional ecological economics”).

⁵⁷ Ostrom E. 1990.

⁵⁸ De Moor M., Shaw-Taylor L. en Warde P. 2002, pp. 22-30; p. 261; Raadschelders J.C.N. en Toonen Th. A.J. 1993, inz. pp. 180-182.

⁵⁹ Ostrom E. 1990, p. 29; De Moor M., Shaw-Taylor L. en Warde P. 2002, p. 29.

⁶⁰ Dolfing B. 2000.

⁶¹ Ibidem, pp. 494-498.

⁶² Cfr. Onze eerdere scepisis in Soens T. 2001, p. 51. We betwijfelden met name de toepasbaarheid van het zeer belangrijke derde ontwerpprincipe van Ostrom: “*Most individuals affected by the operational rules can participate in modifying the operational rules*”.

0.2.3 Terug naar de roots: de rol van de landbouweconomie in de waterstaat.

Hoewel een aantal “founding fathers” van de Nederlandse waterstaatsgeschiedenis als *H. van der Linden* en - zelfs - *S.J. Fockema Andreae* uitdrukkelijk de link legden met de agrarische geschiedenis⁶³, lijken beoefenaars van waterstaatsgeschiedenis nogal eens te vergeten dat alle waterstaatkundige objecten en organisaties in eerste instantie een onderdeel vormden van de plattelandssamenleving, en toch nog altijd bedoeld waren om de landbouw in de kustvlakte mogelijk te maken. In de landbouwgeschiedenis kreeg de waterstaat dan weer maar een secundaire en vrij passieve rol toebedeeld, en vormde de waterstaatsorganisatie zelf zelden voorwerp van onderzoek⁶⁴. Pas in de jaren '90 kwam daar langzamerhand verandering in. In zijn studie over het laatmiddeleeuwse Land van Heusden bijvoorbeeld, beschouwde *P. Hoppenbrouwers* het waterschap als één van de vier constituerende elementen van de middeleeuwse dorpsgemeenschap in het gebied, naast de heerlijkheid, de parochie en de burengemeenschap⁶⁵.

In 2001 werd door *E. Thoen* de aandacht gevestigd op een aantal structurele elementen in de kustersamenleving, waaraan in de waterstaatsgeschiedenis nauwelijks aandacht werd geschonken: de eigendomsstructuren, de hoogte en de evolutie van de investeringen in waterbeheer, de exploitatie-methodes op kleine en grote bedrijven, de rendabiliteit van landbouwexploitaties, de economische politiek van kleine en grote grondbezitters en boeren, de machtsverhoudingen in de kustvlakte tussen boeren, kerken, steden, adel en vorst⁶⁶. Een aantal van deze thema's werden opgenomen en geconcretiseerd in de “*nieuwe waterstaatsgeschiedenis met een groen randje*” met *P. van Dam* als drijvende kracht voor Noord- en Zuid-Holland: de investeringen in bedijkingen, het landschapsgebruik van grootgrondbezitters, de analyse van prijzen, winsten en omvang van de turfwinning als verklaring voor landverlies⁶⁷. En in een recent artikel over de oorzaken en oorsprong van het Hollandse “*Wirtschaftswunder*” in de Gouden Eeuw, linken *B. van Bavel* en *J.L. van Zanden* innovatie in de waterstaat uitdrukkelijk aan factoren als de relatie tussen kostprijs (loonlast) en opbrengst (graan- en pacht prijzen), politieke stabiliteit en institutionele starheid of aanpassingsvermogen⁶⁸.

Om de aangehaalde structuurelementen van de plattelandssamenleving in één analytisch kader te vatten, dat bruikbaar is als vertrekbasis voor ons onderzoek naar de historische waterstaat, kan men gebruik maken van het economisch concept “*sociaal agro-systeem*”, dat door *E. Thoen* gedefinieerd wordt als “*a rural production system based on the region-specific social relations involved in the economic reproduction of a given geographical area*”⁶⁹. Dergelijke

⁶³ van der Linden H. 1982b; Fockema Andreae S.J. 1964.

⁶⁴ Cook H. en Williamson T. 1999, p. 3.

⁶⁵ Hoppenbrouwers P. 1992, pp. 557-575.

⁶⁶ Thoen E. 2001a; Thoen E. en Soens T. 2001.

⁶⁷ “De Nieuwe waterstaatsgeschiedenis”, themanummer Tijdschrift *Holland*, 2004, 36, 3. met bijdragen van P. van Dam, K. Leenders, P. Cleveringa e.a., C. Cornelisse, H. van Zwet, S. Zeischka, A. van 't Riet en B. Wouda.

⁶⁸ Van Bavel B. en van Zanden J.L. 2004, pp. 521-523.

⁶⁹ Thoen E. 2004, p. 47.

agro-systemen zijn regionaal, waarbij de grenzen van de regio's niet politiek of institutioneel doch op basis van de kenmerken van de landbouweconomie zelf bepaald worden; ze kunnen ook onderhevig zijn aan structurele wijzigingen en worden bepaald door een aantal factoren, waarvan de verdeling van eigendom en macht, arbeidsverhoudingen en inkomensstrategieën de belangrijkste zijn, maar daarnaast ook een rol is weggelegd voor omgevingsfactoren (bodem, klimaat, infrastructuur), technologie, bedrijfsstructuur en interactie tussen de agro-systemen onderling⁷⁰.

Door dit analysekader te combineren met de doelstellingen van de ecologische geschiedenis, daarbij gebruik makend van een aantal concepten aangeleverd vanuit het neo-institutionalisme, kwamen we tot een centrale probleemstelling voor ons onderzoek.

⁷⁰ Ibidem, pp. 48-52. Een van de grote voordelen van dit concept is de mogelijkheid tot comparatief onderzoek: van Bavel B. 2001 en 2002.

0.3 Probleemstelling: een onderzoek van het historisch waterbeheer binnen het agro-systeem van de kustvlakte

In onderhavige studie willen we onderzoeken hoe de reglementering, de organisatie en de dagdagelijkse werking van het waterbeheer in kustgebieden beïnvloed worden door het “sociale agro-systeem” van het betrokken gebied. Als dusdanig kunnen we dit onderzoek voorstellen als een voorbeeld van *institutionele ecologische geschiedenis*. Institutionele ecologische geschiedenis definiëren we daarbij als:

Onderzoek naar de instituties die in een bepaalde regio vorm gaven aan de relatie mens-natuur doorheen de geschiedenis, vanuit de vraag of deze instituties de *duurzame* ontwikkeling van de betrokken regio ten goede kwamen of niet

Voor de beschrijving van die instituties, bestaande uit formele en informele “institutionele arrangementen” (supra), kan bovenstaande definitie volstaan. Voor de *verklaring* van de aard en evolutie ervan, dienen we ons steeds te realiseren dat instituties en institutionele arrangementen niet in het luchtledige ontstaan, maar zijn ingebed in een welbepaalde socio-economische en politieke context, in een welbepaald *maatschappelijk bestel*. Om instituties te verklaren dienen we ons dan ook de vraag te stellen:

In hoeverre weerspiegelen instituties (wijzigingen in) het maatschappelijk bestel (socio-economisch/politiek) ?

Toegepast op het historisch *waterbeheer in de Vlaamse Kustvlakte*, kunnen we dat maatschappelijk bestel concretiseren als het “sociale agro-systeem”, en onze probleemstelling als volgt omschrijven:

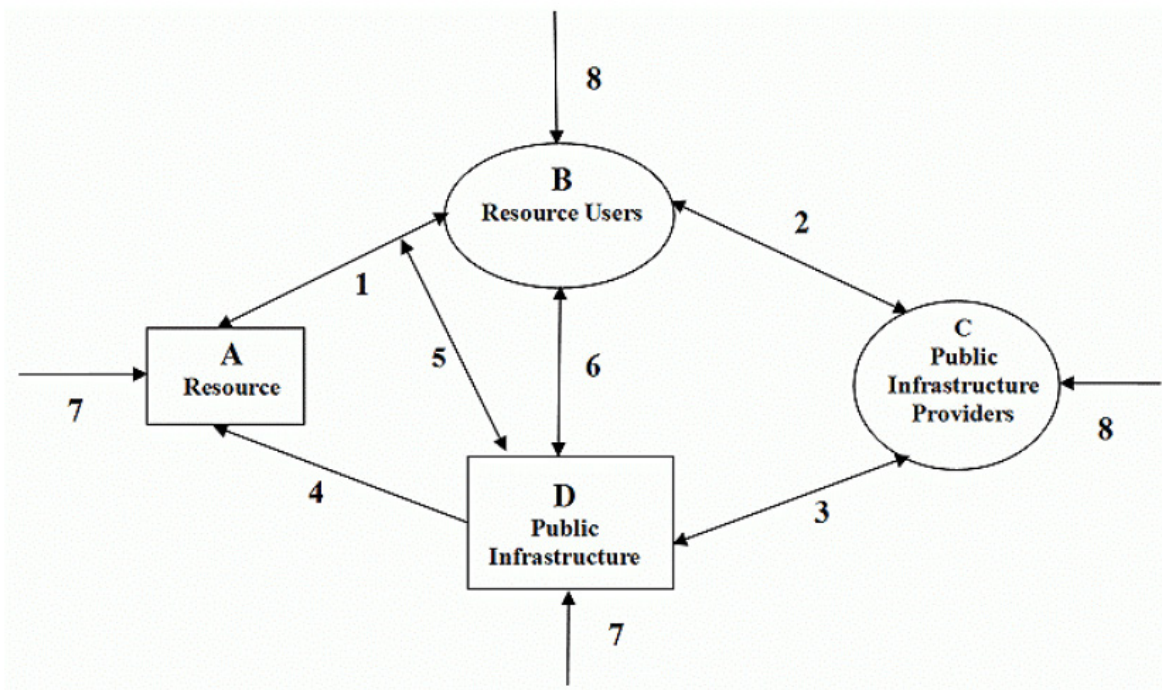
Een onderzoek naar de reglementering, organisatie en werking van het waterbeheer in de Vlaamse Kustvlakte eind 13^e-midden 16^e eeuw, waarbij onderzocht wordt of en hoe deze reglementering, organisatie en werking van het waterbeheer (wijzigingen in) het regionale agro-systeem weerspiegelden, en zo ja, of ze de duurzame ontwikkeling van het gebied ten goede kwamen of niet

Om dit schematisch voor te stellen, kunnen we vertrekken van ecologische modellen die de laatste jaren werden uitgewerkt met betrekking tot de relatie tussen milieu (ecosystemen) en samenleving (sociale systemen). Uit de vele voorhanden zijnde modellen⁷¹ selecteerden we het “*socio-ecologic system*” ontwikkeld door J.M. Anderies, M.A. Janssen en E. Ostrom⁷².

⁷¹ Bijvoorbeeld Folke C. en Berkes F. 1995, pp. 121-137, inz. fig. 9.3; Boyden S. 2001, pp. 103-116, inz. fig. 3.

⁷² Anderies J.M., Janssen M.A. en Ostrom E. 2004.

Dergelijk “sociaal-ecologisch” systeem is een interagerend sociaal en ecologisch systeem⁷³, waarbij een deel van de onderlinge relaties tussen mensen vorm krijgt door interactie met de fysische omgeving.

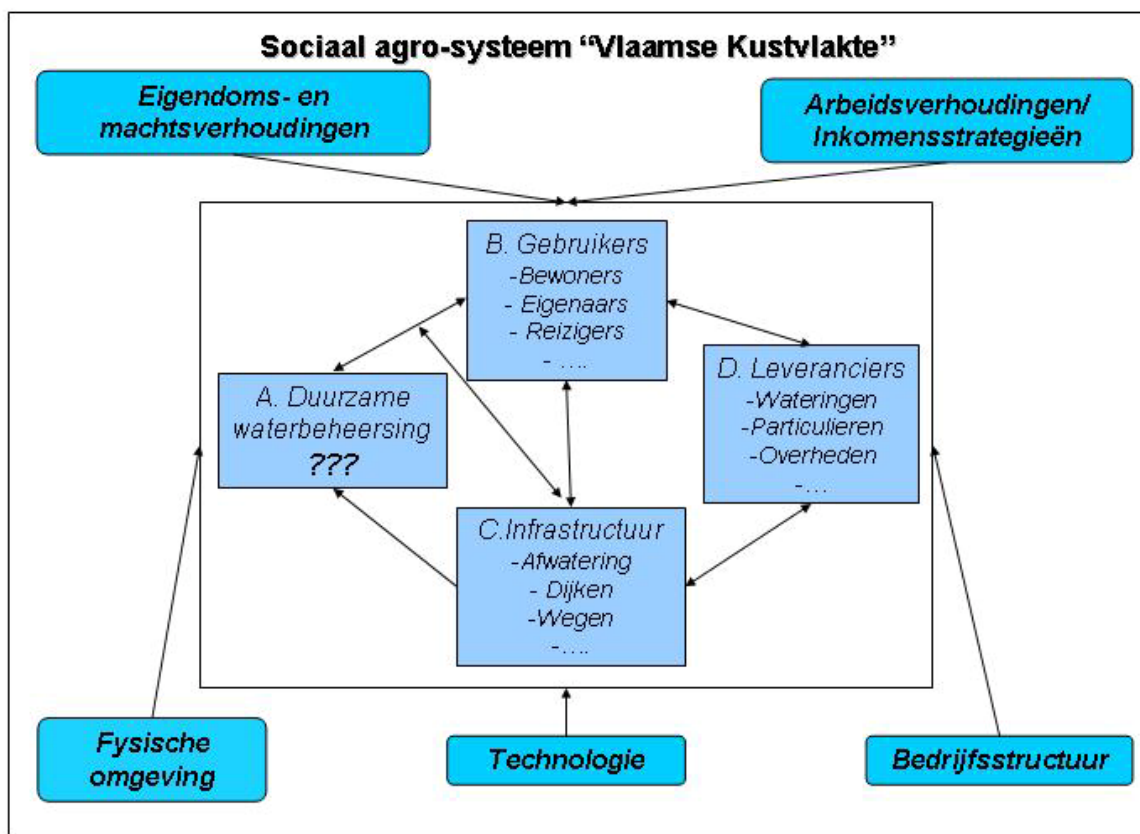

Figuur 0.1: conceptueel model van een sociaal-ecologisch systeem (bron: Anderies J.M., Janssen M.A. en Ostrom E. 2004, fig. 1)

Dergelijk schema beschrijft de interactie tussen een bepaalde natuurlijke hulpbron (A-bijvoorbeeld water), de gebruikers (B-bijvoorbeeld boeren), de infrastructuur (D-bijvoorbeeld dijken) en de leveranciers (C-bijvoorbeeld de overheid). Probleem is alweer dat dergelijk schema wel goed *beschrijft* hoe mens en natuur op elkaar inwerken, doch het hoe en waarom van deze relatie niet *verklaart*. De cijfertjes “7” en “8” in bovenstaand schema vertegenwoordigen immers de inwerking op het systeem van “externe krachten”, respectievelijk “natuurlijke” (vb. klimaat, bodem etc.) en “sociale” (wijzigingen in politiek bestel of socio-economische evoluties)⁷⁴. Willen we tot verklaringen komen, dan moeten deze elementen in het model worden opgenomen, wat kan door de “interface” mens-natuur die dit model wil uitbeelden, als geheel te kaderen in het groter geheel van het “sociaal agro-systeem”. Toegepast op het waterbeheer in de kustvlakte:

⁷³ Cf. Costanza R. 1996, pp. 978-990, inz. p. 981: “Systems are groups of interacting, interdependent parts linked together by exchanges of energy, matter and information”, wat zowel toegepast kan worden op socio-economische als ecologische systemen.

⁷⁴ Anderies J.M., Janssen M.A. en Ostrom E. 2004, tabel 2. Het cijfer “1” is de link tussen de natuurlijke hulpbron en de gebruikers (vb. de beschikbaarheid van water); “2”: tussen de gebruikers en de toeleveraars van infrastructuur (vb. verkiezing door stemming; sturing van het beleid); “3”: tussen de toeleveraars van infrastructuur en de infrastructuur (constructie en onderhoud van infrastructuur); “4”: tussen de infrastructuur en de natuurlijke hulpbron (invloed van de infrastructuur op de natuurlijke hulpbron); “5”: tussen de infrastructuur en de wijze waarop de gebruiker de natuurlijke hulpbron gebruikt (vb. de wijze van vissen bij visvangst); “6”: tussen de gebruikers en de infrastructuur: bijdrage in constructie, toezicht en onderhoud.

Figuur 0.2: conceptueel model van het waterbeheer in het “sociaal agro-systeem” Vlaamse kustvlakte.

Hoe het waterbeheer (‘A’) georganiseerd, gereguleerd en in de praktijk gebracht wordt middels het uitvoeren van infrastructuurwerken (‘C’) is afhankelijk van de interactie tussen gebruikers (‘B’) en de verantwoordelijken of ‘leveranciers’ van dat waterbeheer (‘D’). Deze interactie vindt echter niet plaats in een ‘transparant’ marktsysteem, waarbij alle actoren over alle informatie beschikken en waarbij er onderling geen machts- of socio-economische verschillen voorkomen. We gaan er integendeel vanuit dat het waterbeheer kaderde in een breder regionaal agro-systeem, waarbij factoren als de regionale machts- en eigendomsverhoudingen, de inkomensstrategieën van de diverse sociale groepen, de bedrijfsstructuur in de landbouw, de fysische omgeving en de gebruikte technologie hun stempel drukten op dit waterbeheer⁷⁵. Hoe en in welke mate dat gebeurde, vormt het voorwerp van dit onderzoek.

Het eindresultaat van een optimaal functionerend waterbeheersingssysteem is *duurzaamheid* of *duurzame ontwikkeling*. Duurzaamheid is een concept dat reeds geruime tijd opgang maakt bij economen en sociologen, en dat een sleutelbegrip vormt in het actuele debat rond het

⁷⁵ Toegepast op de waterstaat, kan men hierin tegelijk ook de drie “onafhankelijke variabelen” herkennen die volgens A. Volker noodzakelijk zijn voor waterstaatkundige wijzigingen: “prikkels voor verandering” (bv. overstromingen, maar ook economische noden...), “vectoren van verandering” (technische middelen en innovaties) en tenslotte de “sociale structuur”: Volker A. 1995, pp. 9-10.

evenwicht tussen economie en ecologie. Hoewel het begrip in zijn huidige betekenis al gebruikt werd in de vroege 18^e eeuw⁷⁶, wordt toch vaak verwezen naar de definitie van de *Brundtland commissie* uit 1987, genaamd naar de toenmalige voorzitter van de VN-commissie voor Milieu en Ontwikkeling, voormalig premier van Noorwegen dr. *Gro Harlem Brundtland*: “*Sustainable development is development that meets the needs of the present, without compromising the ability of future generations to meet their own needs*”⁷⁷. Sinds de milieu-conferentie van Rio wordt daarbij meestal een onderscheid tussen drie peilers van duurzame ontwikkeling gemaakt: milieu, economie en samenleving, waarbij globale duurzame ontwikkeling alledrie de peilers dient te omvatten: het is onmogelijk de grote milieuproblemen van onze tijd op te lossen zonder tegelijk iets te doen aan de economische en sociale ongelijkheid⁷⁸. Alternatieve concepten die in de recente ecologische literatuur vaak terugkomen zijn “resilience” en “robustness”. *Resilience* of “veerkracht” is de mate waarin een systeem kan herstellen van onverwachte schokken of stressfactoren⁷⁹; *robustness* werd dan weer ontleend aan de Ingenieurswetenschappen en heeft betrekking op de performantie van een systeem wanneer het onderworpen wordt aan onvoorspelbare externe druk, of wanneer men te maken heeft met een aantal interne onvoorspelbare parameters⁸⁰.

Hieruit volgt dat wanneer we spreken over duurzame waterbeheersing in het verleden, we ons niet kunnen beperken tot een zuiver landschappelijk of biologisch niveau van duurzaamheid⁸¹, maar dat de duurzaamheid ook op de samenleving betrekking moet hebben: een “succesvol” waterbeheer dat het aantal overstromingen tot een minimum beperkt, doch ten koste gaat van een groot aantal inwoners van de betrokken regio, kan bezwaarlijk duurzaam genoemd worden. En dat geldt zowel voor het waterbeheer in de Vlaamse Kustvlakte vijfhonderd jaar geleden, als voor de hedendaagse maatschappij, of zoals geograaf *J.A. Allan* het stelt: een duurzaam waterbeleid “*is captured in the larger context of the sustainability of society, the economy as well as the maintenance of the environmental services provided by water in the environment*”⁸². We ambiëren niet een definitief antwoord te bieden op de vraag of dit doel bereikt werd in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte. Daarvoor is meer, en vooral interdisciplinair onderzoek nodig. In dit onderzoek worden slechts vanuit de economische en ecologische geschiedenis enkele elementen tot beter begrip aangereikt. We zijn immers van mening dat historisch onderzoek een belangrijke en kritische dimensie kan toevoegen aan het actuele debat en de theoretische ontwikkeling van de

⁷⁶ Met name door de Duitser *Hannss Carl van Carlowitz* in zijn *Sylvicultura Oeconomica*: van Zon H. 2002, pp. 19-22.

⁷⁷ Rapport “Our Common Future”, World Commission on Environment and Development (1987), zie Hanna S. en Munasinghe M. 1995, pp. 3-11, inz. p. 5 en Atkinson G. e.a. 1997, pp. 1-19.

⁷⁸ Lehtonen M. 2004, p. 200 ; Vanhaute E. 1999, pp. 82-83, en de “post-Rio”-beschouwingen in Dore M.H.I. en Mount T.D. 1999, inz. pp. 14-18. De internationale literatuur dienaangaande is zeer uitgebreid, en kan hier niet verder besproken worden.

⁷⁹ Berkes F. en Folke C. 1998, p. 6.

⁸⁰ Anderies J.M., Janssen M.A. en Ostrom E. 2004.

⁸¹ Vb. Petchick J.S. en Crooks S. 2000, p. 359: “*Sustainable coastal resource management requires the safeguarding and transmission to future generations of a level and quality of natural resources that will provide an ongoing yield of economic and environmental services*”.

⁸² Allan J.A. 2005, p. 191.

“environmental/ecological economics”⁸³ in het algemeen en van het waterbeheer in het bijzonder.

0.4 Onderzoeksvragen

Om het brede onderzoek naar het waterbeheer in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte enigszins te structureren, formuleerden we volgende onderzoeksvragen, gebundeld rond een aantal thema's, die tevens de hoofdstukken van het corpus vormen⁸⁴. Bepaalde aspecten van de waterstaat worden bewust buiten beschouwing gelaten, deels omdat ze niet cruciaal zijn voor de probleemstelling, deels omdat ze buiten het onderzoeksveld van de historicus vallen. Ik denk hierbij ondermeer aan de inpolderingsgeschiedenis van de Vlaamse geschiedenis: wanneer werd welk gebied bedijkt ? Overstroomd ? Heringepolderd ? Ik denk ook aan het debat rond de stormvloed: kan er sprake zijn van een verhoogde stormvloedfrequentie in de late middeleeuwen ? Ook de economische activiteit van de mens in het kustgebied, en met name de veenwinning, maar ook de relatie tussen veeteelt en akkerbouw, die nochtans allen belangrijke gevolgen hadden voor de waterstaat, blijven grotendeels buiten beschouwing.

0.4.1 Organisatie en reglementering van het laatmiddeleeuwse waterbeheer (hoofdstuk 1 tot 3).

Wie spreekt over waterbeheer in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte, spreekt in eerste instantie over watering: de organisaties die de basis-verantwoordelijkheid droegen voor het beleid en de uitvoering inzake waterstaat. Wanneer en hoe ontstonden de Vlaamse watering ? Zijn ze geleidelijk gegroeid of op een welbepaald ogenblik gecreëerd ? En waarom zijn ze ontstaan ? Aan welk maatschappelijk of particulier belang trachtten ze tegemoet te komen ? Hoe moeten we het lokale initiatief terzake afwegen ten opzichte van het overheidsinitiatief ?

⁸³ Ecological Economics is uitgegroeid tot een zeer brede discipline-overschrijdende tak binnen de wetenschappen en ontstaan als reactie op de onmacht van de neoklassieke economie om duurzaamheid te integreren in theorie en praktijk; zie ondermeer Atkinson G. e.a. 1997, p. 119; Barrett G.W. en Farina A. 2000 (themanummer van *BioScience*) en Costanza R. 1996, p. 980: “*Ecological economics addresses the relationships between ecosystems and economic systems in the broadest sense, in order to develop a deep understanding of the entire system of humans and nature as a basis for effective policies for sustainability*”. Het gelijknamige tijdschrift verscheen voor het eerst in 1989. Door de vaak sterke filiatie met internationale instellingen als de Wereldbank, bestaat binnen de Ecological Economics wel een tendens om zich te conformeren aan het heersende discours van deze instellingen over ecologische vooruitgang (louter) door economische groei. Auteurs als M. Munasinghe liggen ondermeer aan de basis van de ontwikkeling van de “Groene” Kuznetscurve dat een theoretische onderbouw voor deze stelling wil bieden (zie ook Atkinson G. e.a. 1997 pp. 23-24). Andere aspecten als machts- en bezitsverhoudingen durven daarbij wel eens uit het oog worden verloren. Dit is echter niet altijd het geval. Door het Zweedse Beijer International Institute of Ecological Economics, wordt bijvoorbeeld vooral gefocust op de rol van bezitsverhoudingen in de ontwikkeling van het leefmilieu (zie ondermeer Folke C. en Berkes F. 1995; Berkes F. en Folke C. 1998). En vooral sinds de milieu-conferentie van Rio is ook sociale ongelijkheid een thema in de debatten (supra). Toch kan ook hier een historisch perspectief een belangrijke meerwaarde bieden, al was het maar om de interactie tussen maatschappelijke structuren en (het beleid inzake) ecologische duurzaamheid inzichtelijker te maken.

⁸⁴ De bibliografische referenties zijn hier beperkt gehouden, daar de onderzoeksvragen bij het begin van elk hoofdstuk verder uitgewerkt worden.

Beantwoordt hun ontstaan aan een verandering in de maatschappij ? Geen onbelangrijke vragen als je weet dat de antwoorden in de literatuur nogal eens uiteen durven lopen.

Welke “instituten” reguleerden het laatmiddeleeuwse waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte ? Dit onderzoek naar instituten brengt ons eerst naar het normatieve niveau van wetgeving en reglementering. Bestond er iets als een waterstaatsrecht, hoe werd dit ontwikkeld en door wie ? Bijzondere aandacht vragen ook de “keuren” van de wateringten: eigen reglementen die oorspronkelijk mondeling waren, doch zeker vanaf de late 13^e eeuw meer en meer op schrift werden gesteld. Heel belangrijk is ook de vraag naar de relatie tussen theorie en praktijk. Wetten en reglementen hebben nu eenmaal meer kans om te worden overgeleverd, dan informatie over de toepassing van die regels.

Hoe het waterbeheer georganiseerd was, dient ook nauwkeurig onderzocht te worden. Wie bepaalde het beleid op het vlak van waterstaat ? Hoe was het bestuur georganiseerd ? Werd dit bestuur aangesteld of verkozen, en door wie ? Was er inspraak van de diverse belanghebbenden ? Werd er vaak vergaderd ? Het belang dat gehecht wordt aan participatie in het waterbeheer loopt zoals reeds aangestipt als een soort van rode draad doorheen de Nederlandse waterstaatsgeschiedenis (supra). Participatie in organisaties als waterschappen kan een belangrijke rol gespeeld hebben voor de creatie van een gemeenschapsgevoel, en de uitbouw van een democratische traditie. Sinds *A. de Tocqueville's* analyse van de Amerikaanse samenleving in 1835 hebben onderzoekers gewezen op het belang van verenigingsleven voor democratie⁸⁵. Het concept dat hierbij vermeld moet worden, is “sociaal kapitaal”, een begrip dat vooral bekendheid verwierf door *P. Bourdieu*. In de traditie van Bourdieu kan sociaal kapitaal in de eerste plaats gezien worden als een eigenschap van een individu in een samenleving, waarbij het individu door netwerken, banden en sociale verplichtingen, een immaterieel soort kapitaal verwerft, dat evenwel kan omgezet worden in economisch kapitaal⁸⁶. Toegepast op een samenleving zijn het ook de normen en sociale netwerken gebaseerd op vertrouwen en wederkerigheid, die de efficiëntie van een samenleving ten goede komen doordat ze collectieve actie vergemakkelijken⁸⁷. Het is verleidelijk om de participatie van boeren in middeleeuwse waterschappen, als een vorm van sociaal kapitaal te zien, en de link te leggen naar de uitbouw van een op inspraak gebaseerd samenlevingsmodel⁸⁸. Doch is dit terecht ? Was er wel sprake van een reële vorm van inspraak en zo ja van wie en in welke mate ?

⁸⁵ Het debat werd begin jaren '90 nieuw leven ingeblazen door de Amerikaanse politicoloog *R.D. Putnam* rond de metafoor “*Bowling Alone*”: hij stelde dat verenigingen een onvervangbare democratische rol speelden doordat ze bijdroegen tot een door hem nogal vaag gedefinieerd “sociaal kapitaal”: Hooghe M. 2000 met verwijzing naar Putnam R.D., Leonardi R. en Nanetti R. 1993: *Making Democracy Work: civic traditions in Modern Italy*, Princeton University Press; Putnam R.D. 1995: “Bowling Alone. America's declining social capital”, *Journal of Democracy*, 6 (1), pp. 65-78. Recent uitgebracht onder boekvorm als idem 2000: *The collapse and revival of American Community*, New York, Simon and Schuster.

⁸⁶ Sobel J. 2002, p. 139.

⁸⁷ Lehtonen M. 2000, p. 204.

⁸⁸ B. Dolfing geeft hiertoe de aanzet in haar proefschrift over het Ancien Régime waterbeheer in Rijnland en Delfland (supra noot 60 en 61).

0.4.2 De “stake-holders” in het waterbeheer (hoofdstuk 4 tot 6)

De waterstaat in de Vlaamse kustvlakte blijkt in belangrijke mate op *grondbezit* gebaseerd te zijn, en dit zowel organisatorisch als fiscaal. Het belang van grondbezit en de verdeling van dit grondbezit voor de ontwikkeling van de plattelandseconomie dient sinds het baanbrekend onderzoek van *R. Brenner* vanaf het midden van de jaren '70 niet meer aangetoond te worden. Cruciaal voor Brenner was de mate waarin de boerenbevolking erin slaagde eigendomsrechten op de gronden die ze bewerkten te verwerven of te behouden, en zich op die manier, in de woorden van Brenner, een directe, niet-marktafhankelijke toegang tot hun middelen van bestaan te verzekeren. Verschillen terzake zouden verantwoordelijk zijn voor de uiteenlopende agrarische evolutie en industrialisatie in de verschillende gebieden van West-Europa sinds de late middeleeuwen⁸⁹. Voortbouwend op het werk van Brenner konden auteurs als E. Thoen en B. van Bavel in de Nederlanden inderdaad regionale “*social agro-systems*” onderscheiden, waarbij uiteenlopende bezits- en machtsstructuren effectief correspondeerden met een divergerende ontwikkeling van de plattelandseconomie in het algemeen en een verschillende mate van commercialisatie in het bijzonder⁹⁰.

Het onderzoek naar de evolutie van de eigendomsstructuren is voor ons onderzoek naar het waterbeheer dan ook op tweeërlei wijze van belang: direct en indirect. Direct allereerst omdat wateringën georganiseerd waren als associaties van landeigenaars, en hun werking financierden door een grondbelasting die door de eigenaars betaald werd proportioneel met hun grondbezit. Als de sociale samenstelling van de groep van grondbezitters wijzigde, had dat vermoedelijk ook implicaties op het functioneren van de watering. Indirect vervolgens omdat de (sociale) eigendomsstructuren een belangrijke rol speelden in de ontwikkeling van de landbouweconomie, en op die wijze het economisch kader voor het waterbeheer creëerden. We kunnen ons bijvoorbeeld de vraag stellen of in een rurale economie waarin het overleven van families op basis van kleinschalige landbouwbedrijven in eigen bezit het eerste doel was, de waterstaat op eenzelfde manier was georganiseerd, als in een regio gekenmerkt door grote pachtbedrijven met een in een hoofdzaak marktgerichte productie.

Een onderzoek naar de evolutie van de verdeling van het grondbezit in het bestudeerde gebied is dan ook noodzakelijk in het kader van deze studie. Daarbij onderzoeken we ondermeer de gemiddelde grootte van het grondbezit, de verhouding tussen kleine en grote grondbezitters, en de evolutie hiervan. We hebben ook aandacht voor de regionale en lokale verschillen. Agro-systemen in het algemeen noch eigendomsverhoudingen in het bijzonder zijn stabiel: ze kunnen structurele veranderingen ondergaan⁹¹. Wat deze veranderingen zijn, welke sociale groepen ze ten goede kwamen, en omgekeerd, wie erdoor getroffen werd, onderzoeken we eveneens in dit hoofdstuk.

⁸⁹ Een recente synthese en kritiek toegespitst op de Nederlanden is Hoppenbrouwers P. en van Zanden J.L. (eds.) 2001, met ook een bijdrage van Brenner zelf, met o.a. een verduidelijk van zijn conceptueel frame-work, ondermeer over het bezit van de subsistentie-middelen door de boerenbevolking (p. 278).

⁹⁰ Thoen E. 2004 (“Social agrosystems as an economic concept to explain regional differences”); van Bavel B. 2001 en 2. 2002.

⁹¹ Thoen E. 2004, p. 47.

Vervolgens kijken we ook nauwkeuriger naar het belang van twee dominante groepen in de plattelandssamenleving van de Vlaamse kustvlakte: de grote kerkelijke eigenaars en de stedelingen. Aan de kerkelijke instellingen en in de eerste plaats de grote Cisterciënzerabdijen wordt traditioneel een grote rol toegekend in de waterstaatsorganisatie van de kustvlaktes in Noordwest-Europa⁹². Is dit correct of is de grote aandacht aan abdijen in de waterstaat volledig toe te schrijven aan het “historisch toeval” dat hun archieven nu eenmaal door de band zeer goed bewaard bleven⁹³ ? Om hierop een genuanceerd antwoord te bieden kijken we naar de rol van kerkelijke instellingen in de waterstaatstechnologie, naar hun aandeel in het grondbezit in de kustvlakte, hun rol in het bestuur van de watering, de inkomensstrategieën die ze ontwikkelden voor hun grootgrondbezit in de Kustvlakte, en het gevolg van deze inkomensstrategieën voor het waterbeheer in dat gebied.

Naast de grote abdijen, kunnen natuurlijk ook de steden niet buiten beschouwing blijven: het laatmiddeleeuwse Vlaanderen was samen met Noord-Italië de sterkst geurbaniseerde regio van het toenmalige West-Europa, en het stedelijk netwerk in de Kustvlakte was bijzonder dicht⁹⁴. Voor de handelsbelangen van grote en kleine steden was het waterwegennet en de waterstaat van de kustvlakte van zeer groot belang⁹⁵. We kunnen dan ook vermoeden dat de steden met meer dan gewone belangstelling toekeken op het waterbeheer. We vragen ons ook af welke rol het buitensteeds grondbezit in dit alles speelde, hoe de opbouw van dit grondbezit verliep, en hoe dit ingepast werd in de waterstaatkundige organisatie. De uitbouw van stedelijk grondbezit kan immers zowel gezien worden als een investering van stedelijk kapitaal in de landbouweconomie, waar mogelijk ook het waterbeheer van profiteerde, maar omgekeerd ook als “*rent squeezing*”, waarbij het surplus van de landbouw weggedraineerd werd naar de steden.

0.4.3 Investerings in het waterbeheer (hoofdstuk 7)

Hiermee zijn we aanbeland bij de investeringen in het waterbeheer. De bestaande literatuur terzake is eerder beperkt: pas met de “economische” wending van de waterstaatsgeschiedenis in de jongste jaren, kwam er meer aandacht voor de becijfering van kosten en baten in de waterstaat⁹⁶. Nagenoeg alle bestaande studies vangen echter pas aan in de late 15^e of de 16^e eeuw. Is het mogelijk ook voor de laatmiddeleeuwse periode een kwantificeerbaar beeld te krijgen van de investeringen in de waterstaat ? Het oude graafschap Vlaanderen is rijk bedeeld met vroege seriële bronnenreeksen, die al meermaals hun nut voor de kwantitatieve geschiedenis bewezen hebben⁹⁷. Mits de nodige bronnenkritiek, ondermeer op het vlak van de

⁹² Van de Ven G. 2003, pp. 81-82 ; van Dam P. 2004, pp. 134-135.

⁹³ Rippon S., 2000, p. 253.

⁹⁴ Stabel P. 1997, pp. 34-38; Sosson J.-P. 1993.

⁹⁵ Vermeersch V. 1982; Ryckaert M. 1991.

⁹⁶ Thoen E. en Soens T., 2001; van Cruyningen P. 2001; de Kraker A. 1997, pp. 247-260; van Dam P. 2004; Zeischka S. 2004.

⁹⁷ Cfr. De monumentale reeks *Dokumenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen in Vlaanderen en Brabant*, ed. Verlinden C. en Scholliers E. 1959-1973, 4 delen in 5 vol.

ingewikkelde monetaire verhoudingen in de 13^e en 14^e eeuw⁹⁸, kan dat mogelijk ook het geval zijn voor de waterstaatslasten. Als dat lukt, kunnen we ons afvragen of er doorheen de late middeleeuwen een duidelijke evolutie waar te nemen was in de hoogte van de investeringen. We kijken ook naar schommelingen op korte termijn, en trachten uit te maken of die toewijsbaar waren aan bepaalde gebeurtenissen. Daarnaast hebben we ook oog voor de regionale en zelfs lokale verschillen, en trachten we een typologie uit te werken van de waterstaatslasten in verschillende zones van de kustgebieden: algemene uitspraken doen over investeringen en lasten heeft immers geen zin als er grote verschillen bestaan tussen verschillende deelgebieden.

Een loutere studie van geïnvesteerde bedragen leert ons trouwens nog niet alles. Pas wanneer we rekening houden met de levensduurte kunnen we ook de reële waarde van de investeringen achterhalen. Ook dienen de investeringen gekoppeld te worden aan de opbrengsten en de structuur van de landbouweconomie. Welk deel van de kostprijs van het landbouwbedrijf in de kustvlakte ging naar de waterstaat ? Wie betaalde dit, en welke eventuele terugverdieneffecten konden optreden ?

Eens we weten welke bedragen jaarlijks betaald werden voor het wateronderhoud, en door wie, kunnen we overgaan tot de analyse van de besteding van dit geld. De verhouding tussen de uitgaven voor administratieve aangelegenheden enerzijds en de eigenlijke waterstaatswerken anderzijds geeft ons al een beeld van de “*overhead*”-kosten die onlosmakelijk met elke vorm van openbare werken verbonden waren en zijn. Liepen de kosten voor vergaderingen, bestuursvergoedingen, verplaatsingen, geschenken en boekhouding hoog op ? En wat met het financieel beheer van de bestuurders ? Was er vaak sprake van fraude, en zo ja, in welke mate ? Leidden deze niet-productieve uitgaven tot een verhoging van de transactie-kosten, zodat een efficiënt waterbeheer erdoor in het gedrang komt? Of is het verkeerd dergelijke uitgaven als niet-productief te beschouwen ? Bij de studie van de uitgaven aan de eigenlijke waterstaatswerken, kijken we allereerst naar de wijze waarop deze werken uitgevoerd worden: in regie door de watering, of uitbesteed aan derden. Wie er allemaal werkte in dienst van de watering is niet onbelangrijk, ondermeer in het licht van mogelijke terugverdieneffecten door bepaalde groepen in de samenleving. Daarnaast worden we onvermijdelijk geconfronteerd met de vraag naar technologische vernieuwing: is er doorheen de late middeleeuwen vernieuwing merkbaar in de gebruikte materialen of technieken ? Daarbij dienen we rekening te houden met het feit dat technologische vernieuwing geen autonoom proces is, maar gepaard gaat met maatschappelijke verandering. Waarom de ene regio sneller een bepaalde technologie toepaste dan een andere, valt enkel te verklaren vanuit de evolutie van de maatschappij in al haar complexiteit⁹⁹.

⁹⁸ Zie bijlage 1.

⁹⁹ Kaijser A. 2002; van Dam P. 2002.

0.4.4 Sociale analyse van een watering en haar bestuurders (hoofdstuk 8)

Om het hoe en waarom van het waterbeheer beter te begrijpen, is het noodzakelijk het gehanteerde macro-niveau te verlaten, en op een veel kleinere schaal te gaan kijken naar de mensen achter de instituties – een onderzoeksstrategie die de jongste decennia al meer dan eens haar nut bewezen heeft voor de studie van (overheids-)administraties¹⁰⁰. Wie had welke belangen in het lokale waterbeheer, en vooral wie kon in de lokale gemeenschap voldoende gewicht in de schaal werpen om zijn ideeën en belangen door te drukken? Wie vervulde bestuursfuncties in de watering, hoe vaak, en hoe dienen we dergelijke bestuursfuncties te interpreteren? Als een dienst aan de lokale gemeenschap, of als een factor van machtsverwerving binnen die gemeenschap? Om op dergelijke vragen een antwoord te bieden, dienen we te werken met case studies voor een relatief beperkt gebied, waarbij we voor dat gebied ook inzicht trachten te krijgen in de machts- en eigendomsverhoudingen, de rol van de adel, kerkelijke grootgrondbezitters, de rol van buitensteeds grondbezit, de economische bedrijvigheid in het gebied en de voornaamste problemen op het vlak van waterbeheer. We trachten de bestuurders van de watering te situeren in hun sociale omgeving: behoorden zij tot de grotere grondbezitters? Waren zij inwoners van het gebied? Behoorden zij tot de gegoede bovenlaag, of maakten ook minder gefortuneerde eigenaars kans om het tot bestuurder in de watering te schoppen? De hoger reeds aangehaalde vraag naar het belang van de waterstaatsorganisatie als factor in de opbouw van sociaal kapitaal, is ook hier weer pertinent.

Het in kaart brengen van de verschillende sociale groepen in een kleine laatmiddeleeuwse plattelandsgemeenschap is echter niet eenvoudig: abstractie makend van de “schepenfamilies” – in ons studiegebied een zeer beperkte groep¹⁰¹, is het bronnenmateriaal dispaars en de informatie over levensloop, rijkdom en sociale netwerken van individuele personen beperkt. Er dient dan ook ruim aandacht te worden besteed aan methodologische en heuristische aspecten van het onderzoek naar plattelandselites in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen. Elke case study dient echter beoordeeld te worden op representativiteit: daarom zullen we naast onze hoofdcasus ook aandacht hebben voor mogelijke verschillen in tijd en ruimte.

0.4.5 Politiek en water (hoofdstuk 9 tot 11).

Meer dan een halve eeuw geleden suggereerde *K.A. Wittfogel* met het concept van “*hydraulic societies*” een expliciet verband tussen geavanceerd waterbeheer en het ontstaan van gecentraliseerde, despotische staten: aanleg en onderhoud van geavanceerde irrigatiesystemen leidden in zijn ogen tot strakke regeringscontrole op de verdeling van land en water, bureaucratizing en de daarbij horende creatie van een bureaucratische elite, en een zware overheidsfiscaliteit¹⁰². De organisatie van het waterbeheer in de Nederlanden vanaf de volle

¹⁰⁰ Vb. Blockmans W. e.a. 1997 (“*Prosopographia Burgundica*”), pp. 147-148. Voor Vlaanderen recent ondermeer Dumolyn J. 2001; Soens T. 2002 en diverse bijdragen van ondermeer J.Ph. Genet, S. Gunn, P. Moraw, O. Mattéoni en J. Kerhervé in: Stein, R. (ed.) 2001.

¹⁰¹ Bij gebrek aan verder onderzoek, dient men beroep te doen op Warlop E. 1968.

¹⁰² Wittfogel K.A. 1955.

middeleeuwen lijkt dan weer de antipode te zijn van het door Wittfogel geschetste model van de “hydraulic society”: ontstaan vanuit de lokale gemeenschappen, kleinschalig en gebaseerd op samenwerking in plaats van hiërarchische relaties¹⁰³.

Maar is hier wel sprake van een tegenstelling ? In hoeverre klopt het “anti-autoritaire” beeld dat wij hebben van de waterstaatsorganisatie ? Bij de bespreking van het ontstaan van de wateringen, stelden we al de vraag naar de invloed van het landsheerlijk gezag op de initiële organisatie van het waterbeheer. Voor Vlaanderen weten we door het onderzoek van *D. Tys* dat de invloed van de graven van Vlaanderen bij de definitieve permanente ontginning van de Kustvlakte groter was dan lange tijd gedacht¹⁰⁴, misschien was dit ook het geval voor de waterstaat. In de door ons bestudeerde laatmiddeleeuwse periode, dient de vraag naar de rol van het landsheerlijk, vorstelijk gezag in de waterstaat geplaatst te worden in het kader van de voortschrijdende staatsvorming en administratieve centralisatie in die periode. Chronische oorlogsvoering leidde in de late middeleeuwen tot de uitbouw van een overheidsfiscaliteit, die in combinatie met een steeds strikter geweldsmonopolie, de landsheren een overwicht op zowel de adel als de steden in hun gebied bezorgden. In het laatmiddeleeuwse Vlaanderen bleef er echter een belangrijk tegengewicht voor het grafelijk gezag bestaan en wel onder de vorm van de grote steden, in hun politieke hoedanigheid van “Leden van Vlaanderen”, wat tot een zeer tumultueuze politieke geschiedenis leidde.

De kustvlakte in het algemeen en de waterstaat in het bijzonder waren zowel voor de graven als de steden niet onbelangrijk, respectievelijk vanuit fiscale en commerciële overwegingen. In hoeverre heeft dit geleid tot (groeïende) inmenging in het waterbeheer vanwege de vorst, maar ook vanwege de grote steden ? In hoeverre lag met name de eigen fiscaliteit van de wateringen onder vuur ? Druiste het “geschot” niet in tegen het beoogde vorstelijke belastingsmonopolie ? En in hoeverre nam de vorst, net als in Wittfogel’s hydraulische staten, het voortouw in de uitbouw van waterstaatkundige infrastructuur ? Wie langsheen de Vlaamse kust fietst of wandelt op de *Graaffjansdijk*, zal onmiddellijk het belang van de “grafelijke waterstaatswerken” inzien. Of berust ook dit weer op een foutieve beeldvorming ? De staatsvorming leidde overal in Noordwest-Europa tot de vorming van nieuwe elites, vaak gerecruteerd buiten de traditionele toplaag van de samenleving, maar met de onstuitbare ambitie om zich te integreren in de gevestigde – adellijke – elite. Op het eerste gezicht heeft dit weinig van doen met de waterstaat in de kustvlakte, zij het dat de kustvlaktes wel ongekende mogelijkheden verschaften voor de opbouw en uitbreiding van een patrimonium en een (grond-)heerlijke machtsbasis, aan hen die dergelijk grondbezit niet overerfden van hun voorouders. De familie Cats is maar één van de voorbeelden uit het zeventiende eeuwse Zeeland¹⁰⁵. Of en zo ja, in welke mate, op welke wijze, en met welke motieven dit ook in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen gebeurde, dienen we verder te onderzoeken, evenals welke gevolgen dit had voor de kustsamenleving in het algemeen en de waterstaat in het bijzonder.

¹⁰³ TeBrake W. 2000, pp. 126-127.

¹⁰⁴ Tys D. 2003 en 2004.

¹⁰⁵ Cf. van Cruyningen P. 2005, die er wel op wijst dat het grootste deel van de 17^e eeuwse investeerders in bedijkingen uit stedelijke handelsmilieus afkomstig was, en lang niet altijd adellijke aspiraties had.

Belangrijk is ook de eventuele centralisatie op juridisch vlak: de vorstelijke rechtspraak was in opmars in de late middeleeuwen, en werd soms ingezet als wapen tegen lokaal particularisme. In hoeverre was dit ook voor de waterstaat van belang? Het waterbeheer in de Kustvlakte gaf immers niet zelden aanleiding tot hoogoplopende conflicten. Om dit te verklaren dienen we allereerst de verschillende actoren en hun vaak uiteenlopende belangen te identificeren die een rol speelden in het waterbeheer. Het gemakkelijkst gebeurt dit aan de hand van een concrete casus. We selecteerden hiervoor de problemen rond de “sluis van Slepeldamme”, een (complex) waterstaatkundig probleem, waarvoor we stap voor stap het besluitvormingsproces analyseren, de bestaande en nieuwe institutionele arrangementen belichten en de verschillende “strategieën” die door de actoren worden aangewend trachten te duiden.

De rol van het landsheerlijk gezag stellen we tot slot ook in vraag naar aanleiding van de vele calamiteiten die de Vlaamse kust en het waterbeheer troffen in de late middeleeuwen. Welke instituties regelden de reactie na een overstroming? Hoe werden de tegenmaatregelen gecoördineerd? Hoe verliep de besluitvorming? Welke rol speelden omwonenden, wateringens, steden, kasselrijen en het grafelijk gezag? Heel belangrijk is ook de vraag naar de financiering, zowel van het herstel als van de eventuele nieuwe maatregelen die werden genomen om herhaling te voorkomen. Wie betaalde waarvoor? In welke mate zorgde een dergelijke ramp voor een “schok-effect” leidend naar institutionele, organisatorische en infrastructurele vernieuwing?

Op basis van de antwoorden op al deze deelvragen, en vergelijking met andere gebieden in Noordwest-Europa, trachten we tot besluit van deze studie in een synthesehoofdstuk elementen aan te reiken die moeten leiden tot een begin van antwoord op onze centrale probleemstelling: *reflecteerden de organisatie, reglementering en werking van het waterbeheer in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte wijzigingen in het regionale agro-systeem, en zo ja, op welke manier werd de duurzame ontwikkeling van het gebied hierdoor beïnvloed?*

0.5 Afbakening in tijd en ruimte

Het geografisch en temporeel kader van deze studie werd zo goed als mogelijk afgestemd op de noden van de centrale probleemstelling. Chronologische cesuren in het historisch onderzoek zijn echter steeds kunstmatig, zeker op het vlak van de sociaal-economische geschiedenis en de landschapsgeschiedenis. Beide disciplines komen echter best tot hun recht wanneer een ietwat langer tijds kader als uitgangspunt wordt genomen. Centraal diende de periode van de laatmiddeleeuwse crisis of transformatie te staan, waarin niet alleen de economie en de demografie, maar specifiek voor het kustgebied ook het landschap onder druk kwamen te staan. We nemen daarbij grosso modo de begrenzingen van de transformatieperiode over die meestal door (continentale) landbouwhistorici gehanteerd worden: ca. 1300-ca. 1550¹⁰⁶. Omdat uit ons betoog zal blijken dat zich in de loop van de dertiende eeuw al belangrijke wijzigingen hebben voorgedaan in de waterstaatsorganisatie, en we bovendien vanaf de twee laatste decennia van de dertiende eeuw beschikken over seriële bronnen voor de waterstaatsgeschiedenis, verkiezen we onze studie iets vroeger aan te vangen, met name eind dertiende eeuw, zonder dat we daarom een precies jaartal afbakenen, en zonder dat we ons daarom strikt houden aan deze afbakening. Hetzelfde geldt voor de einddatum van ons onderzoek, ca. 1570. Deze cesuur wordt niet alleen gekozen omdat ze zich aan de vooravond bevindt van de Opstand der Nederlanden die tot de opdeling van de Habsburgse Nederlanden en de verschuiving van het economische en culturele zwaartepunt van de zuidelijke naar de noordelijke Nederlanden zou leiden¹⁰⁷. Voor de waterstaat luidden de zware overstromingen van 1570 en 1572 het einde in van een laatste “middeleeuwse” periode van landaanwinst, en het begin van een werkelijk desastreus tijdperk met de militaire inundaties van 1582-83 als voorlopig orgelpunt – het “roemloos einde na eeuwen van strijd”, zoals *Gottschalk* het niet zonder enig gevoel voor drama formuleerde¹⁰⁸.

Het ruimtelijke kader is flexibel. Voor het eigen empirisch onderzoek bleek “de Vlaamse kustvlakte”, die zich uitstrekt van Calais tot Antwerpen een te ruim kader, met bovendien te grote politieke en economische verschillen. We kozen dan ook voor het in elk opzicht centrale deel van de Vlaamse kustvlakte: de kasselrij van het Brugse Vrije. Dit belet ons evenwel niet ook aandacht te hebben voor de waterstaatsorganisatie in andere delen van de kustvlakte zoals de Vier Ambachten en de westelijke kustkasselrijen van Veurne, Sint-Winoksbergen en Broekburg. Aan de waterstaatsorganisatie van het Brugse Vrije werd voor zover we weten nog nooit een afzonderlijke studie gewijd, in tegenstelling tot de Vier Ambachten, waarvoor het werk van *A. de Kraker* een uitstekend vertrekpunt biedt¹⁰⁹. Het middeleeuwse Brugse

¹⁰⁶ Vergelijk Bois G. 1976 (*Crise du féodalisme...du début du 14e siècle au milieu du 16e siècle*); Thoen E. 1988; van Bavel B. 1999. Hoppenbrouwers P. (1992) vangt zijn studie van het laatmiddeleeuwse land van Heusden iets later aan, ca. 1360.

¹⁰⁷ Dit is ook de cesuur die gehanteerd wordt in deel I van de recente *Geschiedenis van Holland*: Nijs T. en Beukers E. (eds.) 2002.

¹⁰⁸ Gottschalk M.K.E. 1983², p. 213.

¹⁰⁹ de Kraker A. 1997. Merk wel op dat de auteur aan organisatorische aspecten (en met name aan de organisatie en werking van de *everingen*) enkel in zijn vroegere werk aandacht besteedde (de Kraker A. 1992-93). Ook in de

Vrije was bovendien zowel op politiek als economisch vlak het belangrijkste plattelandsdistrict van het graafschap Vlaanderen, wat zich vertaalde in de geleidelijke en niet onomstreden opname van het Brugse Vrije als “Vierde Lid” van het graafschap naast de grote steden Gent, Brugge en Ieper en in de hoge kwote in de algemene belastingen (het ‘Transport’ van Vlaanderen)¹¹⁰. De kasselrij telde tussen de tweede helft van de 15^e eeuw en het eerste kwart van de 16^e eeuw, al naargelang de schatting, tussen de 15000 en de 25000 haarden, de steden en kleine stadjes niet inbegrepen¹¹¹. Aan vijf personen per haard gerekend¹¹², komen we tot een bevolkingsaantal schommelend tussen de 75000 en de 125000 personen, op een totale bevolking van het graafschap Vlaanderen die op ca. 680.000 in 1469 werd geschat¹¹³.

Eigenlijk is het niet het volledige Brugse Vrije dat het geografisch kader van onze studie vormt, doch wel het deel van de kasselrij waarvan het waterbeheer in de late middeleeuwen verzorgd werd door afzonderlijke organisaties - de wateringeng. *Grosso modo* viel dit gebied samen met de geografische kustvlakte met bodems bestaande uit holocene afzettingen, en alweer *grosso modo* omvatte het dat deel van de kasselrij dat bestuurlijk-juridisch als het “platte” van het Brugse Vrije werd omschreven: de 35 ambachten die fiscaal-juridisch rechtstreeks onder de kasselrijschepengbank ressorteerden¹¹⁴. Aan de rand van de kustvlakte en aan de rand van het “platte” bevonden zich een aantal heerlijkheden die over een eigen rechtbank beschikten, doch voor hogere strafrechtspraak, beroepszaken en fiscaal onder de schepengbank van het Vrije ressorteerden: de “appendante” heerlijkheden. Een aantal andere heerlijkheden, de zogenaamde “contribuanten” waren juridisch volledig onafhankelijk van het Vrije¹¹⁵. De waterstaat volgde in de late middeleeuwen eigen grenzen die niet noodzakelijk samenvielen met bestuurlijke of geografische entiteiten: verschillende wateringeng omvatten naast poldergronden ook meer zandige gronden (de zogenaamde “wanlanden”)¹¹⁶ en naast gronden in het “platte” ook delen van appendante of contribuant heerlijkheden¹¹⁷. Vermelden we nog dat het “platte” van het Brugse Vrije juridisch-bestuurlijk ingedeeld werd in drie kwartieren: het West-, Noord- en Oostvrije, die gedurende enkele decennia in de veertiende eeuw een eigen schepengbank met burgemeester bezaten.

studies van M.K.E. Gottschalk (1983³ en 1984) over respectievelijk West-Zeeuws-Vlaanderen en de Vier Ambachten, komt de waterstaatsorganisatie slechts in beperkte mate aan bod.

¹¹⁰ Prevenier W. 1959 en 1960 ; Huys E. 1997.

¹¹¹ Door Prevenier W. 1983, pp. 26-270 werd op basis van de haardtellingen van 1469 en de belastingkwota in het Transport van Vlaanderen van 1408 en 1517 een extrapolatie gemaakt van het aantal inwoners in het Brugse Vrije, die hij schatte op 124945 (met verhouding 5 tussen het aantal haarden en het aantal inwoners). De haardtelling is echter net voor het Vrije zeer onvolledig: tegenover 1361 getelde haarden, worden er 23628 niet getelde geschat; Mertens J. 1977, pp. 153-166 komt aan een veel lager cijfer van 62198 personen ca. 1520, weliswaar met een factor 4 voor de verhouding haarden/inwoners. Mertens baseerde zich naast dezelfde haardtelling van 1469 op een telling van het aantal communicanten in 1527. Beide auteurs benadrukken dat de cijfers met de hoogste omzichtigheid dienen te worden gebruikt.

¹¹² Dit cijfer van vijf personen per haard dient echter in tijd en ruimte genuanceerd te worden : Thoen E. 1988, I, pp. 105-227.

¹¹³ Prevenier W. 1983, p. 270; Blockmans W. e.a. 1980, p. 45; zonder de Waals-Vlaamse kasselrijen Rijsel, Dowaa en Oorschie.

¹¹⁴ Huys E. 1997, p. 465.

¹¹⁵ Voor een lijst van appendante en contribuant heerlijkheden behelpe men zich voorlopig met de onvolledige lijst in Vanden Bussche E. 1881-84, I. pp. XII-XVI.

¹¹⁶ Zie verder hoofdstuk 7.

¹¹⁷ Een goed voorbeeld is Moerkerke Zuid-over-de-Lieve : zie hoofdstuk 8.

Later verwaterde de indeling op juridisch vlak, doch administratief bleef ze gehanteerd worden¹¹⁸.

Voor de verschillende deelvragen die we willen beantwoorden is het poldergebied van het Brugse Vrije vaak een nog veel te ruim gekozen studiegebied: vergeten we niet dat het in de 16^e eeuw nog 91 parochies omvatte, en dan houden we nog geen rekening met de parochies die in de beide daaraan voorafgaande eeuwen in de golven verdwenen waren¹¹⁹. Meer dan eens zullen we dan ook werken met case-studies voor beperktere regio's afhankelijk van de vraagstelling en het beschikbare bronnenmateriaal. Veel aandacht krijgt bijvoorbeeld het voormalige ambacht Oostburg en de centrale Oude Yvene-watering, vandaag in West-Zeeuws-Vlaanderen, en dit om redenen van de turbulente waterstaatsgeschiedenis van dit gebied in de late middeleeuwen, maar ook om te kunnen aansluiten bij het historisch-geografisch en archeologisch onderzoek dat momenteel over dit gebied uitgevoerd wordt in het kader van het VNC-project *Verdwenen cultuurlandschappen in het grensgebied van Vlaanderen en Nederland* (Universiteit Gent; Wageningen Universiteit en Research Centrum)¹²⁰. Voor de kwantitatieve lange-termijnanalyse van de investeringen in het waterbeheer bleek dan weer de grootste watering van het Brugse Vrije, de Blankenbergse watering, een uitgelezen studieobject te zijn, omwille van de uitstekende bewaring van de rekeningen van de watering en dit vanaf het einde van de 13^e eeuw, wellicht een unicum voor de kustgebieden van Noordwest-Europa¹²¹. Ook de wateringen van het kleine ambacht Moerkerke ten noordoosten van Brugge worden regelmatig als voorbeeld uitgewerkt, eveneens omwille van het vele bronnenmateriaal, maar ook omdat de kleinschaligheid soms de mogelijkheid biedt om sociale relaties binnen de plattelandssamenleving van de kustvlakte te ontdekken, die bij de keuze van een groter studiegebied moeilijker in kaart te brengen zijn.

0.6 Methodologische en heuristische bemerkingen

De voor dit historisch onderzoek gehanteerde methodologie is onderwerp-specifiek en “eclectisch”. Zoals uit het voorgaande betoog mag blijken bevindt het onderwerp zich op het raakvlak van verschillende historische disciplines. De studie tracht deels aan te sluiten bij de economische en sociale geschiedenis, deels bij de institutionele geschiedenis, deels bij de politieke geschiedenis en deels bij de historische geografie. Maar misschien is “ecologische geschiedenis” nog de beste term, wegens de brede kijk en het intrinsiek discipline-overschrijdende karakter van deze laatste tak van de historische wetenschappen. Het is echter onmogelijk tegelijk een institutionele, een sociale, een economische en een politieke geschiedenis van het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte te schrijven, en zich perfect in te werken in de theorie en de methodologie eigen aan elk van deze (sub-)disciplines. Daarom

¹¹⁸ Warlop E. 1968. De indeling in West-, Noord- en Oostvrije bleef bijvoorbeeld gehandhaafd in de wezenadministratie van het Vrije (zie hoofdstuk 8).

¹¹⁹ Huys E. 1997, p. 465; voor een overzicht van de verdronken dorpen in het Westerscheldegebied: Goldschmitz-Wielinga L.C.J. e.a. 2004, pp. 48-49.

¹²⁰ Zie Vervloet J. en Thoen E. 2005; Thoen E., Lehouck A. en Vanslembrouck N, in voorbereiding.

¹²¹ Over die oudste rekeningen: Rombaut H. 1988.

trachten we selectief te zijn en voor elk onderdeel van de probleemstelling een passende invalshoek, methode en bronnenmateriaal te vinden. Zo trachten we met de nodige omzichtigheid methodes uit de tijdreeksanalyse toe te passen op de investeringen in de waterstaat. Voor de organisatorische aspecten ontleenden we zoals al meermaals aangegeven het conceptueel kader aan de neo-institutionele geschiedenis, en voor de analyse van het bestuur van de wateringengedoen we dan weer beroep op methodes uit de moderne sociopolitieke analyse, zoals de prosopografie en de netwerkanalyse.

Heuristisch trachten we met een zo breed mogelijk spectrum van bronnen te werken. In de eerste plaats konden we een beroep doen op het eigen archief van de wateringengedee Vlaamse kustvlakte, dat totnog toe veel te weinig als bron voor het historisch onderzoek gebruikt werd. Voor de late middeleeuwen werd vooral voor de Blankenbergse watering en de wateringengedee van Moerkerke Noord-en Zuid-over-de-Lieve heel wat boekhoudkundig en kadastraal archief bewaard in het eigen archief van deze wateringengedee, in bewaring gegeven op het Brugse Rijksarchief¹²². Hoe belangrijk ook, deze bronnen waren lang niet voldoende om alle facetten van de probleemstelling te beantwoorden. Daarvoor dienden we ook een beroep te doen op heel wat diverse bronnentypes van zeer uiteenlopende archiefvormers en archiefbewaarders. Belangrijk waren ondermeer de archieven van belangrijke kerkelijke grootgrondbezitters, waaronder vooral de voor de late middeleeuwen unieke bronnenreeksen van het Brugse Sint-Janshospitaal en de Gentse Sint-Pietersabdij; de kasselrij van het Brugse Vrije en de Raad van Vlaanderen. Andere bronnenreeksen bleven enigszins onderbelicht. Met name de stadsrekeningen en ander stedelijk bronnenmateriaal werden slechts in tweede orde geraadpleegd, ondanks het feit dat bijvoorbeeld de Brugse stadsrekeningen een schat aan informatie bevatten over de waterstaatsorganisatie en het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte. Doch aangezien de stedelijke activiteit op waterstaatkundig vlak meestal gepaard ging met een parallelle activiteit van de plattelandsinstellingen, met name de wateringengedee en de kasselrijsherenbanken, die soms als medespelers, maar vooral als tegenspelers de stedelijke activiteiten op de voet volgden, meenden we dat de meerwaarde van een exhaustief onderzoek van het stedelijk bronnenmateriaal in verhouding tot de tijdsinvestering gering zou zijn. Daarbij speelt natuurlijk ook dat we de waterstaat in de kustvlakte willen analyseren vanuit het agro-systeem en niet zozeer vanuit de stedelijke, vooral commerciële, belangen terzake.

In wat volgt bespreken we kort de belangrijkste bronnenreeksen. Over de meeste bronnentypes zal in de loop van het verdere betoog meer in detail worden uitgeweid.

- *De “ommelopers” en “verhoofdingen” van wateringengedee.* De term “ommeloper” in de Vlaamse kustvlakte duidt op een kadastrale bron: een geografisch overzicht van percelen, opgesteld met het oog op het innen van een grondbelasting, doch daterend uit de periode die aan het ontstaan van het eigenlijke kadaster voorafgaat¹²³. De oudste “ommelopers”, in de Vier Ambachten meestal als “everingboek” gekend¹²⁴, werden opgesteld door

¹²² Huys E. en Vandermaesen M. 1997 en 2000; Vandermaesen M. 1998; Huys E. 2001.

¹²³ Zie Coornaert M. 1966; Kraak 1984.

¹²⁴ de Kraker A. 1995, met overzicht van de in origineel of kopie bewaarde everingboeken van de Vier Ambachten uit de 16^e eeuw; op de Zeeuwse eilanden spreekt men van “overlopers”: Witte A.J. 1992.

wateringen met het oog op het innen van het “geschoot”: de eigen grondbelasting die door de wateringen werd geheven voor de financiering van hun activiteiten. Hierdoor onderscheiden ommelopers zich van de parochiale “landboeken” die vooral in Binnen-Vlaanderen voorkwamen (vanaf de 16^e-17^e eeuw), en bedoeld waren voor de inning van de algemene belastingen (“pointingen en zettingen”)¹²⁵. Een typische “ommeloper” werd ingedeeld in “*beginnen*” die het equivalent vormen van hedendaagse kadastrale secties, en waarvan de naam werd afgeleid van de stereotype formulering “*Dit beghindt...*” voor elke sectie. De grootte van de beginnen kon variëren van enkele gemeten (0,44 hectare) tot enkele honderden gemeten¹²⁶. De percelen werden door een landmeter één na één “betreden” (“*de beterdynghen*”), waarbij hij niet alleen de grootte opmat, maar ook de naam van de (huidige en dikwijls ook vorige) eigenaar noteerde, de vorm, de ligging ten opzichte van het vorige perceel, en significante landschapselementen ter situering. Tot en met de 16e eeuw werd de naam van de gebruiker (pachter) haast nooit genoteerd, wat een ernstige handicap is bij het gebruik van de “ommelopers” als bron voor de sociaal-economische geschiedenis. Juridisch statuut van de grond werd dan weer wel vaak vermeld, zeker als het om leengrond ging. Het opstellen van een ommeloper was een dure en tijdrovende aangelegenheid, die vaak per opbod werd toegewezen aan de minst vragende landmeter¹²⁷. Zeker vanaf de tweede helft van de 15^e eeuw werden bij die gelegenheid door de wateringen uitgebreide lastenboeken opgesteld¹²⁸.

De oudst bewaarde ommelopers voor het Brugse Vrije dateren uit de eerste helft van de 15^e eeuw, met name de in origineel bewaarde ommeloper van “De Broeke” tussen Brugge en Damme uit 1412, deze van de minuskule “Coopmanspolder” uit 1413, en deze van Heer Baselishoek te Oostkerke uit 1420¹²⁹. Dat de wateringen in het Brugse Vrije dergelijke ommelopers lieten vervaardigen, was op dat ogenblik een recent verschijnsel. Vanaf de veertiende eeuw en wellicht dertiende eeuw werden wel al “verhoofdingen” opgesteld: nominatieve lijsten van grondbezitters met de totale oppervlakte grond die zij bezaten. De grote verhoofding van de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht uit 1388 en van de watering Eiesluis uit 1398 zijn twee vroege voorbeelden. De verhoofding, aanvankelijk vaak simpelweg als “ontvangstboek” aangeduid¹³⁰, verschaftte de ontvanger van de watering in principe alle inlichtingen die hij nodig had voor het innen van het geschoot, doch zolang er geen terugkoppeling bestond naar een “ommeloper” zorgden

¹²⁵ Ommeloper en landboek kunnen dus duidelijk onderscheiden worden: Thoen E. 1996, pp. 156-157, in tegenstelling tot Verhoeve A. 1988, p. 319. Wel is het zo dat vooral in de 17^e en 18^e eeuw ook in de kustvlakte parochiale landboeken voorkwamen, die eveneens met de term ommeloper werden bedacht.

¹²⁶ Vb. Ommeloper van de Blankenbergse watering 1554, 71^e begin: “*Dit beghint west van daer te Wendune int dorp noardt vander kerke tusschen die calchide ofte straete ende de dunen van oosten incommende: 8 ln 42r*”; 74^e begin: “*Dit beghint zuudt daerjehens overe ande zuutside vanden herweghe ende ande westzide vanden jocweghe also west totten nyeuwen heerweghe by Wendune muelens ende van daer langhes een zweneken zuut totten naesten herweghe vanden noordtoothouc in: 531 m 1 ln 31r*”; in de Vier Ambachten heeft men het over een “*ganck*” of “*gangh*”: de Kraker 1992-93 A., p. 9.

¹²⁷ Zie ook hoofdstuk 3 (landmeters als ontvangers) en hoofdstuk 7 (administratieve uitgaven).

¹²⁸ \$\$890: 1466: watering Eiesluis (zie ook Coornaert 1966, pp. 18-21); \$\$896: watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve (1470/11/24).

¹²⁹ Bronvermelding: zie bijlage 4.

¹³⁰ Verhoofding watering Romboutswerve 1456: “*Dit es den ontfancbouc vander wateringhe van Romboutswerve ende was vermaect, vernieuwet ende verhout int jaer duust vierhondert sesendevichtich*”.

eigendomstransacties wellicht snel voor verwarring en fouten. In de tweede helft van de veertiende eeuw ontstonden overgangsvormen, waarbij de geografische situering van de eigenaars – nog niet van de individuele percelen – reeds summier werd aangegeven, bijvoorbeeld in de “*nieuwe ordinanse*” van de watering De Broeke uit 1372¹³¹. Een niet-bewaarde, doch vermoedelijk “echte” ommeloper van de Oude Yevene wordt vermeld in 1407¹³². Later zou men een onderscheid maken tussen “kleine verhoofdingen”, recapitulatieve overzichten van eigenaars en grondbezit per “begin” en “grote verhoofdingen” waarin hetzelfde gebeurde voor de volledige watering. De ommelopers werden aanvankelijk relatief snel vernieuwd: de Blankenbergse watering liet zeker een volledig nieuwe ommeloper opstellen in 1456, 1478, 1494 en 1513. Gezien de omvang van de watering een heus titanenwerk, waarvan men zich kan afvragen of de kosten/baten verhouding gunstig uitviel..... In de 16e eeuw vertraagde alleszins het tempo: voor zover we weten dateerde de daarop volgende ommeloper pas uit 1554-60. De ommelopers die rond het midden van de 16e eeuw werden opgesteld zouden trouwens in het Ancien Régime lange tijd als referentie-materiaal gebruikt blijven, en talrijke malen gekopieerd worden, waarbij men vaak de eigenaars vernieuwde zonder tot hermeting over te gaan¹³³.

De ommelopers en verhoofdingen zullen in onze studie vooral gebruikt worden als bron voor de eigendomsverhoudingen in de Kustvlakte, waarvoor ze zondermeer uniek zijn.

- *De jaarrekeningen van wateringen*: afzonderlijke rekeningen voor het waterbeheer in de laatmiddeleeuwse periode zijn zeldzaam, de studie ervan al evenzeer¹³⁴. Voor het Brugse Vrije werden maar liefst 526 jaarrekeningen van wateringen bewaard ouder dan 1571, de meeste in origineel, enkele in kopie. Het aantal rekeningen neemt zoals te verwachten was steeds toe doorheen de bestudeerde periode.

Periode	Aantal rekeningen
1285-99	5
1300-99	62
1400-99	202
1500-70	257
Totaal	526

Tabel 0.1: aantal bewaarde rekeningen van wateringen in het Brugse Vrije per eeuw (bron: bijlage 4).

Toch is de bewaringstoestand van de rekeningen niet zo goed als bovenstaande tabel lijkt te doen uitschijnen: in werkelijkheid is het grootste aantal bewaarde rekeningen slechts

¹³¹ Verhoofding De Broeke 1372: “*Item dit wort de nieuwe ordinanse van der wateringhe van Sente Cruus int jaer M CCC LXXIIstich, begonnen meten 's maendaghes naer Onser Vrouwendach thalf haugt, Jan Vanekijn als klerc, ende Bertelmeus Sculaerd als metere*”, f°6r: “*dostside van dHee, beghonnen ter Maelporten ten Damme*”

¹³² Coornaert M. 1966, p. 18: “*van onsen lande te beschrevne ende te treckene uten ommelopere van der wateringhe van der ouder hieven in Oostbuerch ambocht*” (rekening Sint-Janshospitaal 1407-08, f°98r).

¹³³ Zie bijlage 4 en het overzicht in Augustyn B., Rombaut H. en Vandermaesen M. 1990.

¹³⁴ Betreffende rekeningen als bron voor sociaal-economische geschiedenis: Hoppenbrouwers P. 1998, die een overzicht geeft van de historiografie tussen 1976 en 1996.

afkomstig van een drietal watering en waarvoor de rekeningen dan ook vrij continu voorhanden zijn:

Watering	Aantal rekeningen
<i>Blankenbergse</i>	111
<i>Zuid-over-de-Lieve</i>	111
<i>Zuid-over-de-Lieve/De Broeke/Stampershoeke</i>	106
<i>Noord-over-de-Lieve</i>	60
<i>Noord-over-de-Lieve/Lapscheure</i>	33
<i>Reigarsvliet</i>	33
<i>Eiesluis</i>	20
<i>Maldegem</i>	10
<i>Wulpen (Kanunnikenpolder)</i>	9
<i>Lapscheure</i>	9
<i>De Broeke</i>	4
<i>Gaternisse</i>	4
<i>Eeklo</i>	3
<i>Oostmanspolder</i>	2
<i>Oude Yevene</i>	2
<i>Passegeulepolder</i>	2
<i>Bewester Ee</i>	1
<i>Beoster Ee</i>	1
<i>Gouden Polder</i>	1
<i>Heer Baselishoek</i>	1
<i>Oudemanspolder</i>	1
<i>Stampershoeke</i>	1
<i>Vrije Polder</i>	1
Totaal	526

Tabel 0.2: aantal bewaarde rekeningen van watering en in het Brugse Vrije (bron: bijlage 4).

Er werden vooral rekeningen bewaard van de Blankenbergse watering en de watering en van het ambacht Moerkerke. Het aantal bewaarde rekeningen wordt enigszins kunstmatig de hoogte ingeduwd door het feit dat voor Moerkerke Zuid-over-de-Lieve en Moerkerke Noord-over-de-Lieve elk jaar twee rekeningen werden opgesteld: één voor de watering afzonderlijk, en één voor de associatie tussen Zuid-over-de-Lieve, de Broeke en Stampershoeke enerzijds en deze tussen Noord-over-de-Lieve en Lapscheure anderzijds. Verder werden enkel voor Reigarsvliet, Eiesluis en Maldegem (de ‘Slepeldamme’-watering) meer dan tien jaarrekeningen bewaard. Van het grootste deel van de watering en bleef echter geen enkele rekening bewaard. Daaronder bevinden zich alle watering en ten westen van de Blankenbergse watering, waaronder toch een aantal grotere zoals Kamerlingsambacht, Serwoutermansambacht en Gistel West- en Oost-over-de-Ware.

Toch betekenen 526 rekeningen van watering en een schat aan informatie, en dit voor verschillende aspecten van het waterbeheer: de financiering van de waterstaatswerken en de hoogte van de lasten die van de ingelanden gevraagd werden; organisatorische aspecten van het waterbeheer; beleidsopties en probleemsituaties, en natuurlijk alle facetten van de

waterstaatswerken zelf, zoals daar zijn werkwijze, arbeidsinzet, gebruik van materialen, technieken en veel meer.

- *De rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal en de Gentse Sint-Pietersabdij.* Het stedelijke Sint-Janshospitaal te Brugge werd voor het eerst vermeld in de statuten van 1188, maar functioneerde toen al geruime tijd. Het hospitaal bezat in het kustgebied van het Brugse Vrije 1000 tot 1300 hectare grondbezit¹³⁵, waarvan een deel nog in de 15^e eeuw rechtstreeks geëxploiteerd werd in enkele zeer grote hofsteden, waarvan het hof Scueringhe te Zuierenkerke het bekendste is¹³⁶. De leiding over het hospitaal en de gemeenschap van broeders en zusters was in handen van een “meester”, terwijl de broeder-bursier instond voor het beheer van de financiën. Het hospitaal stond onder direct toezicht van de Brugse stadsmagistraat, die in 1463 wel het gezag over het personeel aan de bisschop van Doornik diende over te laten¹³⁷. Het archief van het hospitaal is zeer rijk met betrekking tot het goederenbeheer. De unieke reeks van rekeningen vangt reeds aan rond 1275 en is gezien de vroege periode betrekkelijk continu tot de Franse Revolutie. Daar het hospitaal en haar goederenbezit de Franse periode overleefden, behoort een “long-run” analyse van het goederenbeheer van de 13^e tot de 19^e eeuw tot de mogelijkheden. Dergelijke analyse ontbreekt echter vooralsnog¹³⁸. De Gentse Benedictijner Sint-Pietersabdij, gesticht in de 7^e eeuw, is een kerkelijke instelling van een heel ander type. Het laatmiddeleeuwse grondbezit van de abdij in het Vrije situeerde zich hoofdzakelijk in het Oost-Vrije (ambachten Oostburg en Ijzendijke), en omvatte daar tussen de 400 en de 500 hectare, die deels teruggingen op een aantal bezittingen van voor de Noormanneninvallen, maar voor een groot stuk door aankoop tussen de 11^e en de 13^e eeuw verworven waren¹³⁹. Het abdijsdomein in het Oost-Vrije was in de late middeleeuwen grotendeels opgesplitst in individuele verpachte percelen die beheerd werden door een afzonderlijke ontvanger, ressorterend onder de “*camera abbatis*”. De domeinrekeningen van het Oost-Vrije bleven ongeveer continu bewaard vanaf 1370. Tot en met 1394 was er één ontvanger voor de pacht-en cijnsinkomsten van het Oost-Vrije en de Vier-Ambachten, nadien werden de rekeningen gesplitst, waarbij de voorheen afzonderlijk verrekende “tienden van Elmare” voortaan wel door de ontvanger van het Oost-Vrije werden beheerd¹⁴⁰. Elders in het Brugse Vrije, ondermeer op het voormalige kusteiland *Testerep*, was het grondbezit van de abdij vóór de late middeleeuwen grotendeels vercijnsd geraakt, waardoor het voor ons onderzoek minder bruikbaar werd¹⁴¹. In beide bronnenreeksen gebruikten we in de eerste plaats de investeringen in waterstaat, meestal onder de vorm van betalingen aan de watering, die reeds zeer vroeg in een afzonderlijke rubriek werden gegroepeerd.

¹³⁵ Infra, hoofdstuk 5.

¹³⁶ Mertens J. 1970 en 1976 pp. 85-89.

¹³⁷ Maréchal G. 1976 en 1978.

¹³⁸ Naast het geciteerde werk van Mertens J. 1970, vormt de licentiaatsverhandeling van Schoutteten K. 2003 (promotor E. Thoen) een bescheiden aanzet voor de vroegste periode. Zie voor de rekeningen tot 1500: Rombaut H. 1991, pp. 256-277.

¹³⁹ Verhulst A. 1997.

¹⁴⁰ Augustyn B. en Palmboom E. 1983, pp. 251-259; zie ook De Mey G. 1970.

¹⁴¹ Over het Sint-Pietersdomein op Testerep : zie Tys D. 2003.

- *De rekeningen van de kasselrij van het Brugse Vrije*. De rekeningen van het Brugse Vrije vormen een zeer rijke bron voor de studie van de kustsamenleving en de politieke en economische verhoudingen in het graafschap Vlaanderen¹⁴². De schepenen van het Vrije ontvingen voor alle vergaderingen die ze bijwoonden en opdrachten die ze vervulden een dagvergoeding, die zeker in de 14^e en 15^e eeuw omstandig werd gemotiveerd. Aangezien de meeste schepenen niet in Brugge woonden, ontvingen ze ook voor vergaderingen en (een deel van de) rechtszaken in Brugge dergelijke vergoeding. Alleen voor de gewone zittingen van de schepenbank als *vierschuur*, op dinsdag en aanvankelijk ook op vrijdag, met voornamelijk strafrechtspraak, werden de behandelde zaken nooit gespecificeerd in de rekeningen¹⁴³. Het toezicht dat de schepenen uitoefenden op het waterbeheer in de kustvlakte, zorgt ervoor dat ze ook betrokken waren bij haast alle grote problemen en projecten rond de waterstaat.
- *De wezenboeken van het Brugse Vrije*. Staten van goed in al hun varianten zijn sinds de jaren '70 een veelgebruikte bron voor de studie van de plattelandssamenleving, zowel wat betreft economische structuur, sociale stratificatie, materiële cultuur als demografie¹⁴⁴. Voor het Brugse Vrije werd er echter nog nauwelijks een beroep op gedaan. Vanaf 1458 werd voor het Brugse Vrije een doorlopende reeks van *wezenboeken* bewaard. Voor schepenen van de kasselrij die als oppervoogden optraden, werd ambacht per ambacht, het erfdeel van minderjarige wezen opgetekend. Dat dergelijke wezenboeken voor een plattelandsomschrijving bewaard werden, is uniek voor Vlaanderen. Voor de kasselrij Oudenaarde, beschikte *E. Thoen* weliswaar over regesten van staten van goed die teruggingen tot de tweede helft van de 14^e eeuw, doch het betrof een *stedelijke* registratie waarbij ook de buitenpoorters opgenomen werden¹⁴⁵. In deze studie zullen de wezenboeken van het Vrije enkel gebruikt worden voor een zeer beperkt opzet: het duiden van de sociale en materiële positie van de bestuurders van de watering in de dorpsgemeenschap.
- *De vonnisregisters van de Raad van Vlaanderen*: de registratie van de rechtspraak van de Raad van Vlaanderen gebeurde in de eerste decennia na de creatie van deze instelling in één reeks registers, met name de monumentale *Acten en Sententiën*. In essentie ging het om procedure-registers, waarin echter ook vonnissen werden opgenomen. Vanaf het register voor de jaren 1407-08 werden de vonnissen afzonderlijk genoteerd, vanaf 1412 konden we een beroep doen op afzonderlijke vonnissenregisters¹⁴⁶. Aangezien een aantal

¹⁴² Zie Prevenier W. 1959, pp. XXVII-XXVIII: de rekeningen van het Vrije zijn in tegenstelling tot bijvoorbeeld de rekeningen van de steden Gent, Brugge en Ieper zeer uitgebreid en brengen verslag uit "*met de uitvoerigheid van een kapittel van een kroniek*". Daar de schepenen van het Brugse Vrije verspreid woonden over de kasselrij, gaf elke vergadering bovendien aanleiding tot de betaling van reisvergoedingen. Naar het einde van de 15e eeuw toe verminderde de uitvoerigheid van de rekeningen wel.

¹⁴³ Zie bijlage 3.

¹⁴⁴ Cf. voor de Nederlanden: Van der Woude A. en Schuurman A. (eds.) 1980 en talrijke monografieën en licentiaatsverhandelingen, zowel voor stad als platteland in de Late middeleeuwen en het Ancien Régime.

¹⁴⁵ Thoen E., 1988, I, p. 26 en passim.

¹⁴⁶ Buntinx J., 1964, I, pp. 54-57; pp. 61-62; zie bijlage 3.

processen over waterstaatsaangelegenheden in beroep of een zeldzame keer in eerste aanleg voor de Grote Raad van Mechelen en het Parlement van Parijs behandeld werden, verschaften ook de voor deze instellingen voorhanden zijnde bronnenuitgaven en regestenlijsten bruikbare informatie¹⁴⁷.

- Diverse *diplomatische bronnen* over het waterbeheer. Veel bronnenmateriaal over de vroegste geschiedenis van de wateringen is verspreid over zeer uiteenlopende archieffonds, voornamelijk afkomstig van kerkelijke grootgrondbezitters, maar ook van steden, kasselrijen en grafelijke instellingen. Haast elk archieffonds van een instelling op het grondgebied van het Brugse Vrije of met belangen in de kustvlakte, bevat wel één of ander document dat van belang is voor de waterstaatsgeschiedenis, in origineel of kopie bewaard in de oorkondenschat van de desbetreffende instelling, of geregistreerd in een cartularium of register van uitgaande stukken. Noodgedwongen werd door ons een selectie gemaakt van de te raadplegen bronnen, op basis van waarschijnlijkheidsgraad en mate van ontsluiting. Het gemakkelijkst toegankelijk waren natuurlijk bronnenuitgaven en regestenlijsten¹⁴⁸. Voor de periode tot 1250 maakten we daarbij dankbaar gebruik van de digitale “*Thesaurus Diplomaticus*” van de diplomatische bronnen uit de Zuidelijke Nederlanden, waarvan de onuitputtelijke mogelijkheden geleidelijk ontdekt worden door de mediëvistiek¹⁴⁹. Bij de onuitgegeven bronnen, richtten we onze aandacht speciaal op *cartularia* en kopieënregisters, wegens het hogere onderzoeksrendement ten opzichte van collecties van losse oorkonden¹⁵⁰. Naast een aantal cartularia van het Brugse Vrije, de stad Brugge en de stad Gent, bleken ondermeer cartularia van de Gentse abdijen Sint-Pieters en Sint-Baafs, de abdij van Sint-Andries bij Brugge en het Brugse Jezuïetenklooster (met goederenbezit teruggaand op de vroegere abdij van Zoetendale te Maldegem) bruikbare informatie over het waterbeheer te bevatten. Voor het archief van de belangrijkste kerkelijke grondbezitters in de Kustvlakte, met name de beide vermelde Gentse abdijen, het Brugse Sint-Janshospitaal en de Cisterciënzerabdijen van Ten Duinen en Ter Doest hebben we getracht door combinatie van bronnenuitgaven, oorkondenverzamelingen en cartularia de bewaarde diplomatische bronnen tot 1570 zo volledig mogelijk te doorzoeken. In het grafelijk archief tenslotte bleken naast de oorkondenverzamelingen te Brussel, Rijsel en Gent, vooral de “*registres des chartes*” (Rijsel), met de aan de originelen gecollationeerde transcriptie van oorkonden uitgaande van de graven van Vlaanderen (vooral voor de Bourgondische periode), en de moeilijk toegankelijke collectie “bewijsstukken” van de Rekenkamer (“*Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel*”,

¹⁴⁷ Van Caenegem R.C. 1966; Dauchy S. 1998; de Smidt J.Th. 1966-88.

¹⁴⁸ Voor een volledig overzicht : zie bibliografie sub “uitgegeven bronnen”. Enkel bronnenuitgaves die resultaat opleverden werden opgenomen.

¹⁴⁹ Tombeur P., Demonty Ph., Prevenier W. en Laviolette M.-P. 1997 : *Thesaurus Diplomaticus*, Turnhout, Brepols. De handelseditie betreft de periode tot 1200. Wij konden echter gebruik maken van een voorlopige versie van de aanvulling tot 1250, waarvoor wij de samenstellers en met name Ph. Demonty en Th. de Hemptinne veel dank verschuldigd zijn.

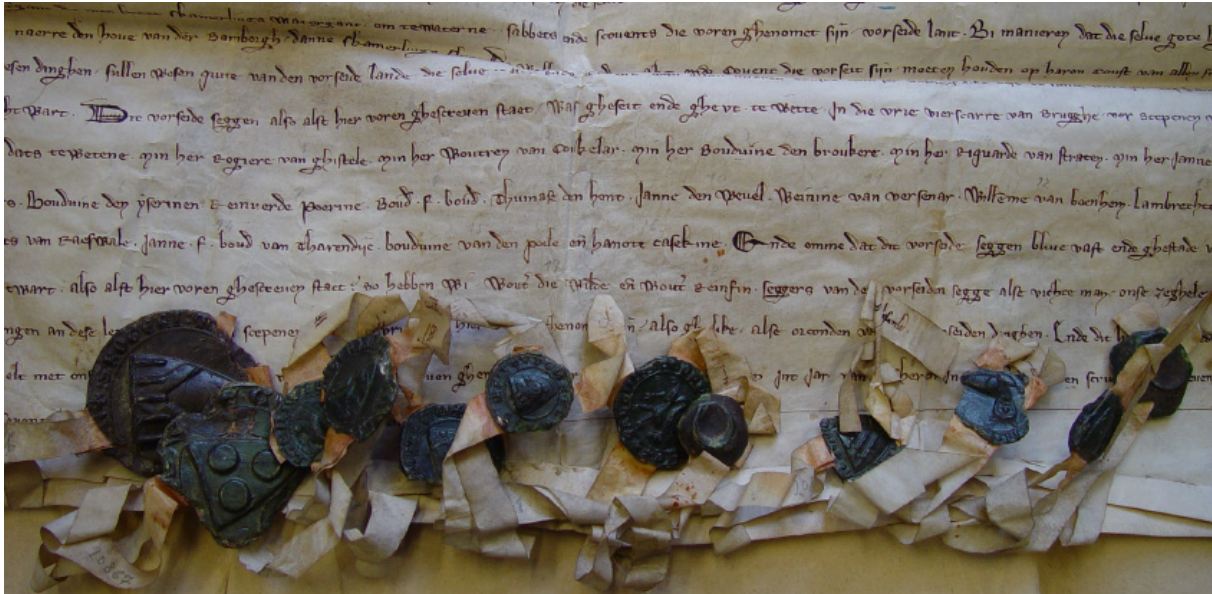
¹⁵⁰ We beperkten ons niet tot “echte” cartularia (“transcripties van diplomatische documenten op initiatief van de bewaarder van die documenten”). Zie, ook voor een lijst van de Noord-Franse cartularia: Delmaire B. 1993, pp. 301-322, inz. p. 302; een eerste selectie gebeurde op basis van de zeer uitgebreide lijst in Prevenier W. 1971, pp. 3-108; Bormans S. 1895 ; 1897 en 1899.

beter bekend als “*Acquits de Lille*”) (Brussel) nuttig¹⁵¹. We zijn er ons van bewust dat heren der archieffondsen in binnen- en buitenland nog heel wat bronnen bevatten die aanvullende informatie kunnen verschaffen over de waterstaatsgeschiedenis van het Brugse Vrije. Vanuit onze centrale probleemstelling hebben we getracht een selectie van bronnen te maken, teneinde binnen een beperkte tijdsspanne zo goed mogelijk de verschillende deelvragen te kunnen beantwoorden.

¹⁵¹ Zie Bautier R.H., Sornay J. 1984, pp. 18-25.

HOOFDSTUK 1

HET ONTSTAAN VAN DE WATERINGEN IN DE VLAAMSE KUSTVLAKTE

Schepenoorkonde van het Brugse Vrije met vermelding van de oudst bekende sluismeesters van het Brugse Vrije (1277), met het zegel van één van hen: Wouter Reinfin (RAB, Oorkonden met Blauw Nummer, 6752)

Hoofdstuk 1: het ontstaan van de watering en in de Vlaamse kustvlakte.

Het is niet de bedoeling de ontstaansgeschiedenis van de watering en in de Vlaamse kustvlakte in extenso te behandelen. In tegenstelling tot de Noordelijke Nederlanden¹, blijft de institutionele ontwikkeling van het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte vooralsnog onderbelicht. In de decennia voor en na de Tweede Wereldoorlog werd ondermeer door Blommaert (1915), Ganshof (1932), Koch (1951) en Warlop (1968) de algemene institutionele en juridische ontwikkeling van de (kust-)kasselrijen onderzocht, doch aan de instellingen voor waterbeheer werd meestal weinig of geen aandacht besteed. Voor de belangrijkste kustkasselrij, het Brugse Vrije, kan sinds de studie van Warlop (1968) bovendien nog nauwelijks nieuw onderzoek vermeld worden. Een uitzondering vormt het recente doctoraat van Tys (2003), doch hierin wordt het waterbeheer in de eerste plaats vanuit landschapshistorische hoek bestudeerd². Over de institutionele ontwikkeling van de kasselrijen Veurne, Sint-Winoksbergen en Broekburg bestaat eigenlijk geen specifieke literatuur, op analyses van de keure van 1240 na³. Alleen voor de Kasselrij van de Vier Ambachten bestaat een recent en zeer lijvig synthese-werk, van de Kraker e.a. (1993), doch het historische luik benadrukt vooral de periode vanaf het midden van de 13^e eeuw. De oudere studies hebben zeker hun verdienste, maar maken nog niet de koppeling tussen het juridisch-institutionele onderzoek enerzijds en de historische geografie en de sociaal-economische geschiedenis anderzijds, wat voor een thema als de organisatie van het waterbeheer van groot belang is.

Toch kunnen we uit de bestaande literatuur, en het beschikbare bronnenmateriaal, een aantal elementen halen die een sleutelrol lijken te spelen in de interpretatie van de institutionele ontwikkeling van de watering en. We confronteren daarbij een aantal hypothesen met de oudste expliciete bronnen betreffende watering en in de Vlaamse kustvlakte, en dit met de bedoeling het onderzoek te sturen, niet om definitieve antwoorden te geven.

1.1 11^e eeuw of 13^e eeuw ?

De vraag naar de ouderdom van de Vlaamse polders en watering en wordt in de literatuur heel verschillend beantwoord, meestal omdat wordt vertrokken van een verschillend referentiekader. Huys en Vandermaesen baseren zich vooral op historisch-geografische elementen zoals het opduiken van dijk- en later poldertoponymen om het ontstaan van polders en watering en terug te voeren tot de vroege 11e eeuw⁴. Gallé benadrukt vooral het ontstaan van de watering en als zelfstandige organisaties. Hij acht het weliswaar waarschijnlijk dat de Oude Yevene watering reeds in het begin van de 12e eeuw ontstaan is, maar betwijfelt

¹ Algemeen: van der Linden H. 1988 en van de Ven G.P. 2003; specifiek voor Holland: van Dam P. 2006; voor Zeeland: Dekker C. 1971 en Henderikx P.A. 2001; voor het Utrechtse: Dekker C. 1983.

² Tys D. 2003, vnl. hoofdstuk 5.

³ Zie het literatuuroverzicht in Papin C. 1997.

⁴ Huys E. en Vandermaesen M., 2000, p. 11.

vervolgens dat er in Zeeuws-Vlaanderen nog andere wateringën ontstaan zijn voor het midden van de 13^e eeuw. Bovendien benadrukt hij dat tot en met de 13^e eeuw de wateringën nooit onafhankelijk optraden, maar institutioneel nauw verweven waren met ambachten en kasselrijen, en dat pas “*eerst op het einde van de 14de eeuw... de (zelfstandige) positie van de wateringën enigszins versterkt*” werd⁵.

De visie van Coornaert hangt nauw samen met de toendertijd gangbare theorieën over de zgn. “Duinkerke”-transgressiefazes. Het oudste deel van de kustvlakte, was het gebied dat niet meer overstroomd was door de Duinkerke IIIa-transgressie (1^e helft 11^e eeuw). Bijgevolg werd ervan uitgegaan dat hier reeds in de 2^e helft van de 10^e eeuw een dijksysteem was aangelegd, bestaande uit de Gentele (Brugge-Uitkerke), de Zidelinge (Oudenburg-Bredene) en de Evendijk A en samenvallend met de latere Blankenbergse watering. Door de dijk aanleg werden de inwoners geconfronteerd met problemen inzake afwatering en dijkonderhoud. Als antwoord op deze *challenge* verenigden ze zich in een ambacht met, zeker vanaf de 11^e eeuw vaste reglementen en eigen grondbelasting⁶. Meer naar het oosten, werd het gebied tussen de Gentele en het Zwin wel nog overspoeld door de Duinkerke IIIa transgressie, tot omstreeks 1060 de aanleg van de Evendijk B dit gebied beschermde tegen de golven, waarna de grondbezitters “naar het voorbeeld van het waterschap tussen de Gentele en de Zidelinge” een eigen organisatie vormden: de Oostwatering⁷. Latere wateringën dicht bij het Zwin – ontstonden in deze visie pas na het einde van de Duinkerke IIIb inundaties (ca. 1160).

Een aantal teksten lijken te wijzen op een hoge ouderdom van de waterstaatsorganisatie: reeds in 1135 vinden we een vermelding van lasten voor het onderhoud van sluizen en dijken. In dat jaar schenkt graaf Diederik van de Elzas een “*bercaria*” in de parochie Assenede aan de abdij van Affligem, en schenkt hen daarbij vrijstelling “*de slusa et de dica... atque ab omni qua populus solet opprimi*”⁸. Dat de graaf de bevoegdheid heeft dergelijke vrijstelling te verlenen is daarbij niet zonder belang. Anderzijds bewijst deze bron niet het bestaan van een specifieke organisatie voor het onderhoud van sluizen en dijken⁹. Het is evident dat er begin 12^e eeuw reeds dijken en sluizen bestonden in de kustvlakte en dat deze dienden onderhouden te worden door de bevolking. Over de wijze waarop dit gebeurde vernemen we echter niets.

In 1967 linkte Verhulst het ontstaan van de wateringën aan de economische politiek van graaf Filips van de Elzas (1168-1191) wiens belangstelling voor de kustvlakte niet enkel door commerciële belangen ingegeven was, maar ook gericht was op een verbeterde waterbeheersing en landinrichting van het gebied. In dat kader dienen we volgens Verhulst de grote ontginningsprojecten in de moerassen van de Aa te zien, maar ook de oorsprong van de wateringën¹⁰. In recentere publicaties gaat Verhulst niet meer in op het juiste

⁵ Gallé P.H., 1963, pp. 121-135. De auteur verwerpt bijvoorbeeld de visie van Gottschalk dat Groede en Baarzande in 1239 reeds een eigen waterschapsorganisatie bezaten.

⁶ Coornaert M., 1967b, pp. 25-26.

⁷ Coornaert M., 1976a, pp. 20-21.

⁸ §§322; bevestigd door graaf Filips van de Elzas in 1163: §§321

⁹ Ook A. Verhulst (2001, p. 12) verwerpt de idee als zouden deze en andere vermeldingen uit de eerste helft van de twaalfde eeuw wijzen op het bestaan van “bovenlokale wateringën”.

¹⁰ Verhulst A. 1967b, pp. 231-233. Zie ook idem, 1959a.

ontstaansmoment van de watering, maar hij situeert het wel in de 12^e eeuw, onder meer op basis van de oorkonde van graaf Filips van de Elzas voor de abdij Ten Duinen in 1183 betreffende het onderhoud van de “grote sluis” in de kasselrij Veurne, meestal geïdentificeerd met de Oostsluis bij Nieuwpoort¹¹. In ruil voor het dagelijkse onderhoud van deze sluis, verkreeg de abdij vrijstelling van lasten voor haar grondbezit in de kasselrij Veurne (op dat ogenblik geschat op 1516 gemeten land en moer). Verhulst veronderstelde daarbij dat het ging om “vrijstelling van haar bijdrage in de algemene kosten van de Noordwatering”¹², en vooral Boterberge zag dit als een expliciet bewijs voor het bestaan van de watering in de 12^e eeuw¹³. In de late middeleeuwen krijgt Ten Duinen op basis van dit privilege inderdaad vrijstelling van waterschapslasten voor 1516 gemeten land in de Noordwatering¹⁴, doch dit alles bewijst nog niet het bestaan van een watering als afzonderlijke organisatie in 1183.

De oorkonde van 1183 bevat meerdere elementen die in dit opzicht belangrijk zijn:

- de eigenlijke transactie gebeurt ten gevolge van een beslissing en met goedkeuring van alle belanghebbenden: *“omnium quorum intererat communi decreto ac voluntario assensu”*.
- het gaat om een vrijstelling van *“omni conditione communi atque exactione consuetudinaria”*. Afzonderlijke heffingen ten behoeve van de waterstaat worden niet vermeld. De oorkonde vermeldt slechts de “gebruikelijke” lasten in algemene bewoordingen. Het vermelden van de exacte oppervlaktes waarvoor Ten Duinen vrijstelling verkrijgt, wijst er wel op dat in 1183 het grondbezit reeds de basis was voor de omslag van deze heffingen.
- grotere herstellingswerken aan de sluis worden uitgevoerd op kosten van de voltallige gemeenschap (*“communi totius populi”*)

De indruk wordt gewekt dat het waterbeheer in 1183 ten laste viel van de voltallige gemeenschap, zonder dat er een specifieke organisatie bestond die hiervoor verantwoordelijk was. De vraag stelt zich in hoeverre deze gemeenschap onafhankelijk optrad ten opzichte van het gewone bestuur van de kasselrij. Een tweede tekst, uit 1230¹⁵, wekt alleszins de indruk dat het waterbeheer ook dan tot de bevoegdheden van de kasselrijschepenen behoorde. Ten gevolge van een eerdere overeenkomst had de kasselrij een watergang aangelegd door het Hemmegoed van de abdij Ten Duinen naar de Bevericsluis op de Ijzer¹⁶. Volgens het

¹¹ §§794; Degryse R. 1963 als reactie op Boterberghe R. 1962, die de “magna slusa” in het zuidelijke deel van de Grote Hemme situeerde; Huys E. en Vandermaesen M., 2000, p. 11; Verhulst A. 1995, p. 48; p. 41. De oorkonde van 1183 wordt vaak verkeerdelijk in 1184 gedateerd, door een verondersteld gebruik van de Paasstijl, wat echter in Vlaanderen voor de regering van Boudewijn van Constantinopel (1194-1205) weinig waarschijnlijk is: Strubbe E.I. en Voet A. 1960, p. 58.

¹² Verhulst A. 1995, p. 48

¹³ Boterberge R., 1962, p. 113. Boterberge is niet de enige die de oorkonde van 1183 als aanvangspunt voor de Vlaamse wateringen beschouwt, zie bijvoorbeeld ook: Van Craeynest D. 1989, p. 13.

¹⁴ Zie de rekening van 1568-69 : RAB, Noordwatering Veurne, 779.

¹⁵ §§797.

¹⁶ Het onderhoud van de Bevericdam wordt reeds in de Grote Brief van 1187 vermeld als uitgavenpost (Verhulst A. en Gysseling M., 1962, p. 184). In 1221 is sprake van de aanleg van een nieuwe watergang door het Hemmegoed: zie §§335: oorkonde van Hugo van Lotharingen, baljuw van Veurne, d.d. 1221/07/19. De oorkonde van 1221 vermeldt uitdrukkelijk dat de abdijgronden hierdoor geen schade mogen ondervinden, en deze bepaling vormt de aanleiding voor de overeenkomst van 1230: Boterberge R. 1962, p. 117.

document van 1230 hadden de schepenen en ouderlingen van de kasselrij Veurne ervoor moeten zorgen dat de abdij geen schade ondervond van deze watergang, doch erkenden zij hierin nalatig te zijn geweest. Bij wijze van schadevergoeding stonden zij de watergang met bodem en beide oevers af aan de abdij, waarbij zij slechts de vrije loop van het water behielden. In ruil konden ze dan wel niet meer aansprakelijk gesteld worden voor de schade veroorzaakt door de watergang. De schade diende voortaan verhaald te worden op diegene die ze veroorzaakt had, na vonnis van schepenen.

We vermoeden dat indien in 1230 reeds een verzelfstandigde organisatie verantwoordelijk was geweest voor het onderhoud van de waterlopen in de kasselrij Veurne, dit zou blijken uit deze tekst. Dit is echter niet het geval: alle elementen in deze tekst wijzen erop dat het waterbeheer tot de bevoegdheid van het gewone kasselrijbestuur behoorde. Door dit kasselrijbestuur werd het onderhoud van delen van de infrastructuur toevertrouwd aan de abdij van Ten Duinen, de grootste grondbezitter in het gebied, en mogelijk ook aan andere kerkelijke instellingen, die allen over het vereiste kapitaal, know-how én stabiliteit beschikten. Indien deze hypothese klopt, kan de oorkonde van 1183 niet gezien worden als de oudste vermelding van een watering in de Vlaamse kustvlakte. Wel verklaart de oorkonde van 1183 mee de sleutelrol die de abdij Ten Duinen later zou spelen in de organisatie van de laatmiddeleeuwse watering van de kasselrij Veurne (infra).

1.2 Top-down of bottom-up ?

Een ander heikel punt betreft de vraag of de wateringen in oorsprong publiekrechtelijke instellingen waren, ontstaan als afsplitsingen van de instellingen belast met het algemeen bestuur, dan wel associaties gevormd door de inwoners c.q. grondbezitters van een bepaald gebied, die zelf orde op zaken trachtten te stellen in de waterhuishouding.

Pirenne, in zijn *Histoire de Belgique*, was de tweede mening toegedaan: “l’on peut supposer que, dès l’époque des premiers endiguements, les habitants de la côte organisèrent ces associations si intéressantes qui nous apparaissent plus tard sous le nom de *wateringues*”¹⁷. Wel acht hij het waarschijnlijk dat het grafelijk gezag via de domeinambtenaren en de moormeesters en dijkgraven een controlerende functie op hun werking uitoefende. Ook Coornaert gaat ervan uit dat het de “gezamenlijke eigenaars” waren die de oudste wateringen vormden, zowel in het gebied tussen Gentele en Zideling (de latere Blankenbergse watering) als in de Oostwatering (de latere watering Eiesluis en Reigarsvliet)¹⁸. Fockema- Andreae, en een aantal auteurs na hem, waren het daar niet mee eens en beschouwden de wateringen als min of meer verzelfstandigde afdelingen van het algemeen bestuur¹⁹. Ook voor Verhulst zijn

¹⁷ Pirenne H. 1929, I, p. 155.

¹⁸ Coornaert M., 1967b, pp. 25-26 ; 1976a, pp. 20-21.

¹⁹ Fockema Andreae S.J. 1960, p. 196: “dès leur origine les wateringues ne sont pas des associations particulières, mais dès le XIIème siècle des branches spéciales de l’administration régionale ayant leur représentation et leur comptabilité séparées toutefois étroitement liées à l’administration générale” ; idem, 1950, pp. 6-7.

de wateringeng ontegensprekelijk publieke instellingen wiens ontstaan niet los kan worden gezien van het grafelijk initiatief – “*eine vom Grafen aus praktischen Gründen geschaffene Emanation der Landgemeinde*”²⁰ - en die zich ontwikkeld hebben “in het kader van de gewone overheidsorganen, als een soort ondergeschikte administratie belast met de uitvoering der algemene en rechterlijke beslissingen van de kasselrijschepenen”²¹. Verhulst acht met name de rol van graaf Filips van de Elzas, die in de door hem gestichte havenplaatsen Grevelingen, Duinkerke, Nieuwpoort, Damme, Biervliet en misschien ook Hulst tevens uitwateringssluizen zou hebben laten inrichten, uitermate belangrijk²².

Zelf menen we dat het probleem van het ontstaan van de wateringeng als initiatief van boven- dan wel van onderuit, onlosmakelijk verbonden is met het onderscheid tussen de uitvoering van waterstaatswerken, en de controle van die werken zelf – een onderscheid dat we verder onder punt “e” behandelen.

1.3 Ambachten of kasselrijen ?

Cruciaal voor ons onderzoek naar het ontstaan van de wateringeng, lijkt de vraag hoe de vroegste waterstaatsorganisaties verankerd waren in het geheel van de lokale en regionale instellingen van de Vlaamse kustvlakte.

Politiek-juridisch onderscheidt de kustvlakte zich van de rest van het graafschap onder meer door de beperkte ontwikkeling van heerlijkheden met eigen rechtsmacht: in de kustvlakte hebben de overheidsorganen uit het pre-feodale tijdperk zich beter kunnen handhaven dan in de rest van het graafschap²³. Bestuurlijk vertaalde dit grafelijke overwicht zich vooral in de sterke positie van de kasselrijschepenbanken, en in het bijzondere karakter van de ambachten.

Zoals we nog zullen zien wijzen vele elementen in de richting van een nauwe institutionele verbondenheid tussen waterbeheer enerzijds en ambachten/kasselrijen anderzijds, en dit reeds vanaf het moment dat het waterbeheer in de bronnen opduikt. Kennis van deze instellingen en hun onderlinge relatie, wordt ook in de bestaande historiografie als cruciaal beschouwd om het ontstaan van de wateringeng te verklaren²⁴.

Koch definieerde de kasselrij als de (regionale) territoriale eenheid waarin het graafschap Vlaanderen op rechterlijk, militair en bestuurlijk gebied was verdeeld²⁵. Gecreëerd in de loop van de 11^e eeuw geven ze uitdrukking aan een zekere “centralistische” politiek vanwege de graven van Vlaanderen²⁶. Onder leiding van een burggraaf stond de schepenbank van de

²⁰ Verhulst A., 1964, p. 460; zie ook idem 2001, p. 13.

²¹ Verhulst A., 1960, p. 36; en 1995, p. 41; p. 48 en supra noot 10.

²² Verhulst A. 2001, p. 13.

²³ Verhulst A. 1964, p. 459.

²⁴ Onder meer Gallé P.H, 1963, p. 126 ; p. 129.

²⁵ Koch A. 1952, p. 77.

²⁶ Tys D. 2003, p. 348.

kasselrij in voor algemeen bestuur, justitie en veiligheid in haar ressort. Ook de waterstaatszaken in de kuststreek zouden in een eerste periode zowel juridisch als bestuurlijk tot de bevoegdheden van de kasselrij behoord hebben. Net als Friesland onderscheidt Vlaanderen zich, zo stelt Fockema Andreae, door de “landzaken” (waterstaatszaken) bij de gewone overheid te houden, en die gewone overheid dat is dan in eerste instantie de grafelijke kasselrijvierschaar²⁷. In het Brugse Vrije werd de burggraaf voor het eerst in 1012 vermeld²⁸.

De ambachten in de kustvlakte waren lokale, ondergeschikte, besturen, met een eigen functionaris – schout of *preco* - aan het hoofd. Deze functionaris was de lokale vertegenwoordiger van het grafelijk gezag, trad op als maner, maakte verordeningen bekend, en kon panden. Tegelijk had hij ook een privaatrechterlijke bevoegdheid als beheerder van het lokale grafelijk domein en ontvanger van de grafelijke inkomsten waarvoor geen specifieke ontvangers bestonden. Wanneer nieuwe gebiedsdelen in het grafelijk domein werden geïncorporeerd, werden die aanvankelijk ook als ambacht georganiseerd, zoals in de 12^e eeuw nog het geval was met het “dominium” van de heren van Vladslo²⁹. Daarnaast had schout of *preco* ook een functie in de uitvoering en de berechting van waterstaatszaken als vertegenwoordiger van het centrale en regionale gezag³⁰. De ambachtsomschrijvingen zijn meestal nauw verbonden met de grenzen van de oude moederparochies. Vanaf een bepaald ogenblik – volgens Verhulst in het midden van de 12^e eeuw³¹ - werden nieuwe parochies echter niet meer tot ambacht verheven, maar bleven ze onder het oorspronkelijke ambacht van de moederparochie ressorteren. Tys argumenteert dat er mogelijk twee types ambachten bestaan hebben in het Brugse Vrije: de oorspronkelijke ambachten ontstaan vanaf de eerste helft van de 11^e eeuw en geënt op de parochie-structuren, zouden in de tweede helft van de 12^e eeuw hertekend zijn tot de uiteindelijke 35 ambachten, en wel in functie van de waterstaat. Zo zouden de laatmiddeleeuwse ambachten Kamerlings en Woutermans zijn samengesteld uit delen van oudere, parochiale, ambachten (resp. Leffinge/Testerep en Oudenburg/Bredene). De delen van deze oorspronkelijke ambachten die aan de andere kant van de waterstaatsgrens - in dit geval de “zidelinge” van Oudenburg naar Bredene - vielen, werden de “restambachten” Oudenburghoek en Bredenehoek in de Blankenbergse watering³². Een van de laatste hertekeningen, eveneens ingegeven door wijzigingen op waterstaatkundig vlak, moet de afsplitsing van het ambacht Moerkerke uit het ambacht Oostkerke geweest zijn, eind 12^e of misschien zelfs begin 13^e eeuw³³.

Wat was nu de rol van de ambachten in het waterbeheer? In de literatuur werd vooral aandacht besteed aan de rol van de *dijkschepenen*, en de vraag of deze dijkschepenen geïdentificeerd kunnen worden met ambachtsschepenen. Het bestaan van ambachtsschepenen

²⁷ Fockema Andreae S.J., 1950, pp. 7-8; Tys D. 2003, p. 349.

²⁸ Koch A. 1952, p. 161

²⁹ Verhulst A. 1964, p. 455; p. 457.

³⁰ Tys D. 2003, p. 350.

³¹ Verhulst A. 1964, p. 456.

³² Tys D. 2003, p. 351. De oudste opsomming van de 35 ambachten van het Brugse Vrije dateert uit 1318 en werd opgetekend in het zgn. memoriaal van Simon de Rikelike: De Smet J. (ed.) 1933, pp. 146-148.

³³ Moerkerke-ambacht komt uitgebreid aan bod in hoofdstuk 8.

in het Brugse Vrije wordt echter sterk betwijfeld³⁴. Wel traden van de 12^e eeuw tot het derde kwart van de 13^e eeuw in het Brugse Vrije naast de vierschaar van het Vrije te Brugge nog zeven plattelandsschepenbanken op, die door Warlop geïdentificeerd werden met Aardenburg, Oostburg, Ijzendijke, Kamerlings (alias Leffinghe, Slijpe), Serwoutermans (alias Ettelgem) en, meer hypothetisch, Gistel en Vladslo³⁵. In tegenstelling tot Koch, die deze schepenbanken als ambachtsschepenbanken beschouwde³⁶, verklaarde Warlop hun ontstaan vanuit de historische geografie: toen na de door hen onderscheiden Duinkerke IIIa-transgressie (1014-1042) nieuw land aan de zee werd onttrokken en nieuwe parochies werden gesticht, was het praktisch niet langer houdbaar via de éne schepenbank te Brugge dit volledige gebied te laten besturen, wat aanleiding gaf tot de oprichting van zeven nieuwe schepenbanken in die gebieden die na de voormelde transgressie in cultuur gebracht waren³⁷. Los van het al dan niet bestaan van de Duinkerke IIIa-transgressie wordt ook door Huys en Tys aangenomen dat de inrichting van nieuwe plattelandsschepenbanken in de 12e en 13e eeuw een gevolg was van landwinning en bevolkingsgroei langsheen Ijzer en Zwin³⁸. Nog los van de vraag of deze schepenbanken al dan niet ambachtsschepenbanken waren, zeker is dat het aantal schepenbanken in het Brugse Vrije in 1266 tot drie, en twee jaar later tot één enkele werd gereduceerd³⁹.

Bestaat er een verband tussen deze 12e en 13e eeuwse schepenen en de dijkschepenen? Op het eerste gezicht lijkt het opvallend dat de zeven vermelde omschrijvingen wel degelijk samenvallen met laatmiddeleeuwse wateringën: Aardenburg, in de 13e eeuw opgesplitst in Beoster en Bewester Ee; de Oude Yevene-watering in het oude kerngebied van Oostburg-ambacht; Ijzendijke; Kamerlingsambacht; Serwoutermansambacht, Gistel, eveneens in de 13^e eeuw ten behoeve van de afwatering opgeplitst in West-over-de-Ware en Oost-over-de-Ware en tenslotte Vladslo.

Een belangrijke oorkonde in dit verband dateert van mei 1239 en bevat een overeenkomst tussen Filips, heer van Woesten, enerzijds en “*omnes in officio de Ostborgh, ad veterem Hevine pertinentes*” anderzijds⁴⁰. De grootgrondbezitter Filips van Woesten gaf de Oude Yevene toestemming om door zijn leen te Baarzande uit te wateren, waarbij ook een eventuele verplaatsing van de sluis werd voorzien. De oorkonde bevat kostbare aanwijzingen over de organisatie van het waterbeheer, hoewel meerdere elementen voor interpretatie vatbaar zijn:

- de organisatie van de Oude Yevene was duidelijk nauw verbonden met de ambachtsstructuur, in casu van het ambacht Oostburg. In de Oude Yevene kon men

³⁴ Verhulst A. 1964, p. 455: “*Kein einziges Ambacht besitzt ja eine eigene Schöffenbank*”; in tegenstelling tot Koch A. 1952, p. 161.

³⁵ De “*octo virscarniae*” vermeld in 1232 werden door Koch geïdentificeerd met schepenbanken te Oudenburg, Maldegem, Oostburg, Aardenburg, Sijsele, Esen, Torhout en Oostkamp (Koch A. 1952, pp. 125-127). Warlop E. (1968, pp. 10-11) geeft echter een plausibeler lijst.

³⁶ Koch A. 1952, p. 156.

³⁷ Warlop E. 1968, p. 12.

³⁸ Huys E. 1997, p. 462; Tys D. 2003, p. 349.

³⁹ Huys E. 1997, p. 462.

⁴⁰ §§54 ; in detail geanalyseerd door Meyer H.D. 2001, pp. 65 e.v.

beroep doen op eigen schepenen: “*scabini et probi viri Veteris Hevine*”, maar ook “*scabini et probi viri officii de Ostborgh*” worden elk tweemaal vermeld.

- de schepenen en de “goede lieden”⁴¹ van de Oude Yevene konden toelating verlenen aan andere gronden in Oostburg- en Ijzendijke-ambacht om via de watergang door het leen van Filips van Woesten uit te wateren.
- de schepenen en de “goede lieden” van Oostburg-ambacht hadden de bevoegdheid om indien nodig de sluis te verplaatsen naar een andere plaats op het leen van Filips van Woesten – zeewaarts bij landaanwas, landinwaarts bij dijkdoorbraak.
- wanneer de schepenen het niet eens konden worden over de verplaatsing van de sluis, werd het geschil voorgelegd aan de kasselrijvierschaar van het Brugse Vrije die in dat geval de nieuwe plaats aanwees.
- bij schade aan de zeedijk was de Oude Yevene enkel verantwoordelijk voor het dijkgedeelte boven de sluizen. De grondbezitters in het gebied, en dan meer bepaald Filips van Woesten zelf, waren verantwoordelijk voor het herstel van de rest van de zeedijk.

In 1239 bestond in Oostburg-ambacht duidelijk een zelfstandige organisatie inzake waterstaat, met eigen schepenen, een eigen territorium en eigen bevoegdheden. De afbakening tussen de watering enerzijds en het ambacht anderzijds, lijkt onduidelijk: enerzijds omvatte de Oude Yevene watering duidelijk niet het volledige ambacht Oostburg. In de tekst wordt expliciet melding gemaakt van delen van Oostburg-ambacht die niet tot de Oude Yevene behoren⁴², en worden ogenschijnlijk zowel schepenen van het ambacht als van de watering vermeld. Deze oorkonde uit 1239 wordt door Warlop gebruikt als – het enige - bewijs voor het bestaan van ambachtsschepenen in het Brugse Vrije⁴³. Meyer is echter van oordeel dat dit een foutieve interpretatie is, en dat hier niet twee, maar slechts één type schepenen optreedt, met name de schepenen van de watering, die men later met de term dijkschepenen zou aanduiden⁴⁴. Ook de interne logica van de tekst lijkt de identificatie van de hier vermelde “ambachtsschepenen” met de schepenen van de Oude Yevene te ondersteunen: in de passus betreffende de sluisverplaatsing spreekt de tekst over de schepenen en goede lieden *van het ambacht* die de beslissing dienden te nemen, maar in de daaropvolgende passus wordt daaraan toegevoegd dat indien de schepenen en goede lieden *van de Oude Yevene* het niet eens konden worden, het conflict zou worden voorgelegd aan de kasselrijrechtbank. Beide termen worden ook nooit in éénzelfde zinsnede gebruikt. De verwarring tussen de watering en het ambacht verklaart Meyer door te wijzen op het feit dat oorspronkelijk slechts één watering – de Oude Yevene –

⁴¹ De “*probi viri*” – “*bonnes gens*”, “*goede lieden*” - hebben een specifieke betekenis in het Oud-Vlaams recht: het gaat hier om “getuigen”, personen die bekwaam waren om in rechte te getuigen, in dit geval over de kwaliteit van de waterstaatswerken bij de schouw. Zie Van Caenegem R.C. 1956, pp. 200-204.

⁴² §§54: “*nulla terra in officio de Oostburgh, que non pertinet ad Veterem Hevine, cum ipsis poterit adaquari*”. Ook over Baarzande en Groede wordt uitdrukkelijk gezegd dat ze niet tot de Oude Yevene behoren.

⁴³ Warlop E. 1958, p. 128.

⁴⁴ Meyer H.D. 2001, p. 73 noot 24. Zijn argumentatie steunt vooral op het feit dat de term “*scabini et probi viri officii de Ostborgh*” gebruikt wordt in combinatie met “*slusias suas*” en “*adaquationes suas*”, wat volgens Meyer alleen door schepenen van de watering gezegd kan worden.

bestond in Oostburg-ambacht, en dat deze ook in de late middeleeuwen veruit de belangrijkste watering in het ambacht bleef⁴⁵.

Uit de correcte vaststelling dat in 1239 slechts één type schepenen optrad, met name dijkschepenen, trekt Meyer echter de foute conclusie, dat er dus drie types schepenen in het Brugse Vrije bestonden: Vrije schepenen, ambachtsschepenen en dijkschepenen⁴⁶. De oorkonde van 1239 bevestigt ons inziens juist zeer expliciet de samenhang tussen het niveau watering en het niveau ambacht⁴⁷. Voor het gebruik van de term “*scabini et probi viri officii de Ostborgh*” in 1239 bestaan immers ons inziens twee elkaar aanvullende verklaringen. Allereerst is het duidelijk dat schepenen van de Oude Yevene en schepenen van Oostburg-ambacht in deze tekst inwisselbaar zijn. Deze inwisselbaarheid kan verklaard worden door het feit dat het gebied van de Oude Yevene het grootste en ook oudste deel van het ambacht omvatte, wat ook blijkt uit de weliswaar latere benaming van de Oude Yevene-watering als “*wateringhe van der Ouder Cueren*”⁴⁸. Dit kerngedeelte van Oostburg-ambacht werd beschermd door een dijk – de Yevendijk – die zeker terug te voeren is tot 1133⁴⁹. De benaming Yevendijk wijst erop dat het dijkonderhoud zoals gebruikelijk verdeeld werd in kavels over de ingelanden, volgens het systeem van de verhoefslaging. Wanneer vanaf het midden van de 12^e eeuw nieuwe aanwassen gebruikt en bedijkt konden worden buiten de Yevendijk, ontstond een nieuwe situatie waarbij Oostburg-ambacht voortaan ook gronden omvatte die geen baat hadden bij de Yevendijk, en een eigen waterstaatkundige infrastructuur te onderhouden hadden. In latere periodes was het gebruikelijk dat nieuwe polders na de bedijking eigen schepenen en functionarissen kregen. Mogelijk was dit ook rond 1200 reeds het geval: de oorkonde van 1239 bewijst dat recentere gebieden als Groede en Baarzande op waterstaatkundig vlak reeds afzonderlijke entiteiten vormden. De Oude Yevene-watering bleef echter ook dan veruit de belangrijkste watering van Oostburg-ambacht, en het is dan ook perfect begrijpelijk dat men af en toe de term “schepenen van het ambacht Oostburg” als synoniem voor “dijkschepenen van de Oude Yevene-watering” gebruikte. Het tweede deel van onze verklaring berust op het feit dat het Latijnse “*scabini ... officii de Ostburgh*” niet noodzakelijk vertaald moet worden als “*de* schepenen... van Oostburg-ambacht”, doch evengoed als “schepenen... van Oostburg-ambacht”, of nog, schepenen behorend tot, of woonachtig in Oostburg-ambacht. Het kon daarbij gaan om kasselrijsschepenen uit het gebied, maar ook om aparte schepenen met beperkte bevoegdheden die enkel in het gebied zelf optraden. Mutatis mutandis geldt dit ook voor de “*scabini... Veteris Hevine*”, en bedoelt men dus in beide gevallen gewoon schepenen in het gebied woonachtig.

⁴⁵ Meyer H.D. 2001, pp. 69-70.

⁴⁶ Meyer H.D. 2001, p. 73 noten 24 en 25.

⁴⁷ En dit was ook de mening van Verhulst A. 1964, p. 459.

⁴⁸ Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, G 163, rk. 1454-55.

⁴⁹ In 1133 worden reeds aanwassen aan het oude land vermeld, wat wijst op het bestaan van een dijk: Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 24. Op deze aanwassen, “Groede” genaamd, zou ook een gelijknamige parochie ontstaan. De datering van de bron van 1133 (de Hemptinne Th., Verhulst A. m.m.v. De Mey L. (eds.) 1988, nr. 25) werd door eerdere auteurs in twijfel getrokken, doch volgens de Hemptinne en Verhulst onterecht. In 1166 wordt ten andere ook Baarzande reeds vermeld (Gottschalk M.K.E. 1983, I, pp. 32-33; Van Lokeren A. 1868, I, nr. 303).

Dit sluit dan weer goed aan bij de hypothese die Verhulst reeds in 1959 formuleerde over de verhouding tussen het kasselrijbestuur, de ambachten en de watering. Verhulst baseerde zich op de vaststelling dat in de 13^e eeuw kasselrijschepenen konden optreden als dijkschepenen, en dit voor de kernbevoegdheid van de dijkschepenen, met name de schouw van de waterstaatswerken⁵⁰. Dit lijkt te impliceren dat dijkschepenen ontstaan zijn als lokale vervangers van de kasselrijschepenen. Voor de schouw van de waterstaatswerken had men nood aan schepenen, doch wegens de uitgestrektheid van de kasselrij konden de gewone kasselrijschepenen nu eenmaal niet overal aanwezig zijn, en werden ter vervanging lokale schepenen, dijkschepenen in het leven geroepen⁵¹. Het feit dat één kasselrijschepen in de dertiende eeuw evenveel gezag bezat als twee dijkschepenen, lijkt dit eveneens te bevestigen⁵². We kunnen dan ook vermoeden dat de waterstaatswerken aanvankelijk geschouwd werden door de kasselrijschepenen die in de buurt woonden, samen met de gewone ambachtsschout of amman, en dat pas later hun rol overgenomen werd door bijzondere schepenen, de dijkschepenen. Interessant is in dit opzicht de vergelijking met de Zeeuwse Eilanden, en met name Zuid-Beveland, waar we in de 13^e eeuw ook gedurende korte tijd dijkschepenen - “*scabini de aggere*” – ontmoetten, als vervangers van de gewone schepenen van de ambachtsvierschaar in waterstaatsaangelegenheden. Anders dan in Vlaanderen, verdwenen de dijkschepenen op Zuid-Beveland echter snel weer van zodra in de loop van diezelfde dertiende eeuw de beperking werd opgeheven dat schepenen van de ambachtsvierschaar van edele komaf dienden te zijn. Men had de dijkschepenen slechts in het leven geroepen om een tekort aan edele schepenen op te vangen, met name in de zeer talrijke waterstaatsaangelegenheden. Eenmaal de vereiste van adeldom geschrapt, verviel ook de behoefte aan afzonderlijke dijkschepenen. De ambachtsvierscharen op Zuid-Beveland waren immers voldoende kleinschalig voor de vereisten van het waterbeheer⁵³. In het Brugse Vrije bleven de dijkschepenen wel bestaan, niet omwille van een vereiste van adellijke afkomst voor de gewone schepenen – dergelijke vereiste bestond niet in de “vrije” kustsamenleving – wel omdat de gewone schepenen bevoegd waren over een te uitgestrekt gebied, met name de hele kasselrij, en er lokaal geen andere schepenen bestonden. Voor de dijkschepenen was aanvankelijk het ambacht het territoriaal kader, doch meer en meer traden ze op in omschrijvingen die (delen van) verschillende ambachten omvatten, de zogenaamde *waesambachten*. In dat laatste geval werden de dijkschepenen dan gemaand door een speciale schout, de *waesschout*⁵⁴.

1.4 Oudland versus nieuwland ?

Verhulst heeft er in 1959 op gewezen dat de onduidelijkheid over het feit of de watering in oorsprong autonome en zelfbesturende instellingen dan wel onderdelen van het algemeen

⁵⁰ Verhulst A. 1959a, pp. 36-37, noot 2.

⁵¹ Zie ook Fockema Andreae S.J. 1950, p. 9.

⁵² Zie bijvoorbeeld \$709: keure van Eiesluis 1282: “*ende een vrie scepene zal hebben alze vele machten alze twe diicscepene*”.

⁵³ Dekker C. 1971, pp. 506-512.

⁵⁴ Verhulst A. 1959a, pp. 36-37, noot 2.

bestuur waren, mee verklaard wordt door de historisch-geografische genese van de kustvlakte, en wel door het onderscheid tussen de oudere en grotendeels op natuurlijke wijze drooggevalen gebieden, en die gebieden die de mens door inpoldering heeft drooggelegd. Enkel in de laatste gebieden, het “Nieuwland” langs de IJzer- en Zwinmondingen, kwam volgens hem het waterbeheer in handen van autonome besturen, terwijl in de rest van de Kustvlakte, vooral ten westen en ten noorden van Brugge, grote wateringën ontstonden als onderdeel van het algemeen, grafelijk, bestuur⁵⁵. Verhulst en Augustyn benadrukken daarbij dat deze grote wateringën geenszins samenvoegingen zijn van verschillende kleinere polders, zoals vroeger weleens gesteld werd⁵⁶. Hoewel het onderscheid tussen “Oudland”, “Middelland” en “Nieuwland” voor een deel achterhaald is, is het duidelijk dat de organisatie van het waterbeheer in de veelal laatmiddeleeuwse polders, afzonderlijk behandeld dient te worden en zowel gelijkenissen als verschillen vertoont met het waterbeheer op de “oudere” cultuurgronden.

Over de organisatie van het waterbeheer in het door inpoldering ontstane “nieuwland” bestaan een aantal vroege bronnen. Vaak geciteerd worden twee teksten uit 1244 en 1254 betreffende inpolderingen onder impuls van de abdij van Broekburg⁵⁷. In beide gevallen betreffen het te bedijken of pas bedijkte gronden die door de graven Robrecht II en Boudewijn VII kort na de stichting van de abdij geschonken werden, volgens de abdij zelf samen met het “*comitatus et dominium*” over deze gronden. Na bedijking heeft de abdij de gronden vercijsd aan haar *hospites*. Beide teksten bevatten een schat aan informatie over het waterbeheer in het midden van de 13^e eeuw op het domein van de abdij van Broekburg, doch de oorkonde van 1254 vermeldt op meerdere punten dat dezelfde procedure gevolgd werd als op het grafelijk domein, wat de waarde nog vergroot.

De oorkonde van 1244⁵⁸ heeft betrekking op het abdijbezit in de kasselrij Veurne, tussen de zee en de plaats genaamd “Fresdick”. We veronderstellen dat het hier gaat om de Groot-Nieuwlandpolder. Belangrijke bepalingen zijn:

- Dijkonderhoud en herstellingen werden bevolen door de “*homines de teneamento ecclesie*”, telkens het nodig was.
- Onderhoud en herstellingen gebeurden via *verhoefslaging*: aan bepaalde percelen grond werden bepaalde dijkstukken toegewezen⁵⁹.
- indien één van deze *homines* weigerde zijn deel van de dijk te onderhouden, mocht de abdij de boete innen, na vonnis door de *homines*.
- de abdij mocht duikers⁶⁰ aanleggen, na vonnis door de *homines*.
- onderhoud en herstellingen van deze duikers diende door de abdij te gebeuren na daarvan op de hoogte te zijn gesteld

⁵⁵ Verhulst A. 1959a, pp. 33-35.

⁵⁶ Augustyn B. en Verhulst A. 1986, kol 642.

⁵⁷ §§773 en §§774; Verhulst A. 1959a, p. 34 ; Mollat M. 1951, pp. 513-521 ; Boterberge R. 1962, pp. 124 e.v.

⁵⁸ §§773

⁵⁹ “*quod si tale dick esset in aliqua parte reficiendum, illi, supra quorum terram dictum dicke esset reficiendum, idem debent reficere*”.

⁶⁰ Dit is onze interpretatie van “*stillicidium, sive gotha*”. Bij uitbreiding kan natuurlijk ook gewoon “waterlopen” bedoeld worden.

- indien de abdij weigerde tot herstelling over te gaan, gingen de watergraven en schepenen van de kasselrij Veurne zelf over tot herstel. Zij beslisten ook onder ede hoe het herstel moest gebeuren.
- het bestraffen van moedwillige dijkdoorbraak behoorde tot de grafelijke rechtspraak
- de baljuw van de kasselrij Veurne schouwde éénmaal per jaar de dijken en maande daartoe de kasselrijschepenen⁶¹.
- wanneer tijdens de schouw gebreken werden vastgesteld, werd de abdij daarvan op de hoogte gebracht. Werd het gebrek binnen de twee weken niet hersteld, dan werden de ingelanden die het desbetreffende dijkvak dienden te herstellen, gedaagd voor de schepenen. De boetes kwamen de graaf van Vlaanderen toe.

De “oorkonde” van 1254 is formeel gezien géén diplomatieke bron. Mollat stelt in zijn analyse dat het een soort samenvatting van een akkoord is dat de rechten en plichten van de hospites van de abdij omschrijft⁶². Het eerste deel van de tekst betreft een *bercaria* “Bonhem”, die door Mollat gelokaliseerd wordt in de parochie Saint-Folquin ten westen van Broekburg⁶³.

- de gronden van het domein werden in erfelijke cijns gehouden, het “relevium” stemde overeen met één jaar cijns.
- de cijnshouders dienden de dijken⁶⁴ op eigen kosten te onderhouden en te herstellen, zelfs bij dijkdoorbraak veroorzaakt door de zee. Ze konden bij dijkdoorbraak ook geen beroep doen op vermindering van cijns.
- aanwassen kwamen in bezit van de cijnshouders, die ze aan dezelfde voorwaarden als de oudere gronden in cijns dienden te nemen.

Het tweede deel van de tekst betreft de Nieuwlandpolder – eveneens aangeduid als *bercaria* – in de kasselrij Veurne. Voor de waterstaat is vooral het volgende van belang:

- wanneer nieuwe aanwassen gevormd werden, werd aan de *hospites* van de abdij de mogelijkheid geboden deze te bedijken.
- dit aanbod gebeurde “*per capitulum et ratiocinatores*”, waarmee hier echter niet de grafelijke “hoofdreninge”⁶⁵, doch wel het kapittel en de domeinbeheerders van de

⁶¹ “*ballivus comitis per scabinos terre de Furnis... debet equitare dictum dicke*”.

⁶² §§774; Mollat M. 1951, p. 513. Ons lijkt dit document eerder een fragment te zijn van een weliswaar onvolledige goedereninventaris. Wat ondermeer blijkt uit de hoofdingen “*de Bonhem*”; “*super Ysaram*”, en de nadruk die gelegd wordt op de inkomsten voor de abdij: “*reddit autem berquaria illa*”

⁶³ Pas de Calais, arrondissement Saint-Omer.

⁶⁴ Mollat M. 1951, p. 516 en Boterberge R. 1962, p. 129 vertalen “*fossatum*” door waterloop. Ons inziens heeft men het hier wel degelijk over dijken: men spreekt over het begrazen van de “*fossata*” en het verbod op doorsteken, tenzij ten tijde van de oogst, waarna men de ze tegen het begin van de winter opnieuw in orde moet brengen. Ook het vermelden van nieuwe aanwassen impliceert reeds het bestaan van dijken. Tenslotte heeft ook “*circumfodere*” hier eerder betrekking op het aanleggen van een ringdijk op een rijpe schor, dan het aanleggen van een ringgracht voor de afwatering zoals Mollat suggereert. Uit §§153: oorkonde d.d. 1219/03/29 (n.s.), met betrekking tot de aanleg van een “*fossatum de nova terra accomodari*” blijkt ook duidelijk dat *fossatum* als dijk moet worden vertaald.

⁶⁵ De *ratiocinatores* of redenaars waren domeinfunctionarissen, in eerste instantie de ontvangers van de *officia* van het “oude domein” van de graven van Vlaanderen. De (*hoofd*-)redeninge was de vergadering van de redenaars die fungeerde als controle-organisme voor de ontvangsten van het grafelijk domein en die tevens juridische bevoegdheden over domein-aangelegenheden bezat. De erfachtige kanselier van Vlaanderen, de

kanunnikessen-abdij van Broekburg zelf werden bedoeld. De aanwassen waren immers samen met de reeds bedijkte gronden door graaf Robrecht aan de abdij geschonken⁶⁶.

- Indien de *hospites* de nieuwe aanwassen niet wilden bedijken, kon de abdij de bedijking op eigen kosten uitvoeren. De abdij kwam dan ook in het bezit van deze gronden.
- Wanneer de *hospites* weigerden het herstel na een dijkdoorbraak uit te voeren, kon de abdij eveneens de herstellingswerken uitvoeren, en kwam ze dan ook in het bezit van de gronden waarop de onderhoudsplicht rustte.
- De dijken bleven in het bezit van de abdij. De *hospites* mochten de dijken niet laten begrazen en mochten ze ook niet doorsteken, tenzij tijdens de oogst om de vruchten van het veld te voeren. Tegen 1 oktober moest de aldus aangebrachte schade hersteld zijn. Hierop stond een boete van 3 lb.
- De “*preco*” maande de *hospites* aan om de dijken tegen de winter te herstellen. Was dit niet gebeurd op de afgesproken dag, dan diende de *preco* zelf werklieden de herstellingen te laten uitvoeren en de kosten “met het tweevoud” te verhalen op de nalatige *hospites*. Omgekeerd dienden in de dijken tegen het feest van Sint-Joris – 23 april - doorgangen te worden gemaakt – ongetwijfeld teneinde landbouwwerkzaamheden te vergemakkelijken⁶⁷.
- Bij overstroming veroorzaakt door nalatigheid vanwege de *hospites*, werden deze laatste verplicht de schade op eigen kosten te herstellen.
- Bij overstroming veroorzaakt door “*zeganc generale*”, zou de abdij dezelfde voorwaarden aan haar *hospites* opleggen als de graaf aan zijn *hospites*.
- Voor alle overige zaken aangaande dijkonderhoud en –herstel werden eveneens de gebruiken van het grafelijk domein gerespecteerd.

Beide teksten bevatten zeer waardevolle informatie over de organisatie van de waterstaat in de dertiende eeuwse kustvlakte, niet in het minst omdat de abdij van Broekburg zich voor het dijkonderhoud op haar domein baseerde op wat gebruikelijk was op de uitgestrekte grafelijke domeinen, en we dus indirect ook informatie verkrijgen over een veel groter gebied. Net als bij het grafelijk domein was een groot deel van het abdijsdomein vercijsd, en het waren de cijnshouders die de eerste verantwoordelijken voor het onderhoud van de waterstaatkundige infrastructuur waren. Deze infrastructuur werd waar mogelijk verkaveld en toegewezen aan individuele percelen grond. De cijnshouders van deze gronden werden bevolen tot onderhoud en herstel over te gaan door de *preco* van de abdij, die we als domeinbeheerder annex “*amman*” kunnen zien. Wie de werken niet naar behoren uitvoerde, werd veroordeeld tot een

proost van het Brugse Sint-Donaaskapittel zat de (hoofd-)redeninge voor. Zie verder: Verhulst A. en Gysseling M. (eds.) 1962, pp. 119-121; Declercq G. 1997, pp. 171-178; Soens T. en Tys D. 2001. In de 12^e eeuw werden ook regionale veraderingen van redenaars geattesteerd, meerbepaald in de kasselrij Veurne, en ook het Proossche van Sint-Donaas beschikte over eigen redenaars. Blijkbaar was dit ook het geval voor de abdij van Broekburg, die zich voor het eigen domeinbeheer duidelijk inspireerde op de graven van Vlaanderen.

⁶⁶ §§774 : “*Super Ysaram, berquariam unam, que dicitur Nova Terra, quam dedit comes Robertus cum tota terra que ibidem accrescere potest per jactum maris*”.

⁶⁷ Dit althans is onze interpretatie van: “*...in festo beati Georgii, in quo die etiam frangere tenentur contra receptorum penitus dicas suas*”

boete door lokale “mannen”, die evenwel niet de naam “schepenen” droegen, doch simpelweg als “*homines*” werden aangeduid, en wellicht eveneens door de “preco” werden gemaand een uitspraak te doen. De boetes kwamen toe aan de “heer”, in dit geval de abdij. Werd het onderhoud na aanmaning niet uitgevoerd, dan kon de preco zelf tot de werkzaamheden overgaan, en het dubbele bedrag verhalen op de onderhoudsplichtigen. Dit is de procedure “*metten twivoude*” die zeer vaak terugkwam in het waterbeheer, ook buiten Vlaanderen⁶⁸. Naast de controle op de werkzaamheden door de lokale preco en “homines”, werd ook door de kasselrijschepenen, daartoe gemaand door de kasselrijbaljuw een jaarlijkse schouw van de dijken uitgevoerd. De boetes die zij uitspraken, kwamen niet aan de abdij, doch aan de graaf toe. De subsidiariteit tussen het kasselrij-niveau en het lokale domein- of ambachtsniveau die we ook in vorig punt constateerden, wordt op die manier bevestigd⁶⁹. Een laatste belangrijk element uit het dijkrecht, dat we in de reglementen voor het waterbeheer op het abtjkdomein van Broekburg terugvinden, is het *abandon*: de mogelijkheid om na overstroming te weigeren het dijkherstel uit te voeren, waarna de grond als “verlaten grond” terugviel aan de graaf, of in dit geval de abdij aan wie de graaf door het wegschenken van zijn lokale rechten op schorren en aanwassen, ook zijn recht op door overstroming verlaten gronden aldaar had afgestaan⁷⁰.

1.5 Controle versus uitvoering ?

Een laatste onderscheid werd in de literatuur over het ontstaan van de watering in de Vlaamse kustvlakte nog te weinig gemaakt: het onderscheid tussen controle op onderhoudstaken, en de uitvoering van die onderhoudstaken door specifieke organisaties. Het eerste aspect, de inspectie of in waterstaats termen de *schouw* van de onderhoudswerkzaamheden, werd aanvankelijk door het gewone bestuur uitgeoefend. In het Vrije was dat in de eerste plaats het ambacht; op het domein van de abdij van Broekburg in de kasselrij Veurne, was dat de “preco” met de “homines”. De waterstaat in de kustvlakte onderging echter permanente wijzigingen, waarvoor het oude ambachtskader niet altijd voldeed. Het antwoord daarop was zoals gezegd tweeledig: aanpassing van de ambachten aan de noden van de waterstaat vanaf de tweede helft van de 12e eeuw en/of creatie van *waasambachten* met specifieke *waasschouten* die meer dan één ambacht omvatten, en dit vermoedelijk in de 13e eeuw. Bij de schouw waren het aanvankelijk de kasselrijschepenen en later specifieke dijkschepenen die oordeelden over de waarde van het onderhoud.

Dijkschepenen, *ammans* en waasschouten voerden echter in regel zelf géén werken uit. Zij schouwden ze slechts, en bevalen desgevallend werken te laten uitvoeren door de onderhoudsplichtige. Het onderhoud van waterlopen en dijken was zoveel mogelijk verkaveld

⁶⁸ Vb. Hoppenbrouwers P.C.M. 1992, p. 568.

⁶⁹ Merk ook op dat voor infrastructuur die niet door de cijnshouders maar door de abdij zelf werd onderhouden, niet de “homines” een boete uitspreken, doch onmiddellijk de kasselrijschepenen: “*Et si aliquid esset emendandum de dicto stillicidio, sive gotha, nunciari debet istud dicti ecclesie. Et si ecclesia nollet emendare, per watringinos et scabinos de Furnis debet emendari, prout diceretur per juramenta sua esse emendandum*”. Over de watering in de kasselrij Veurne en Sint-Winoksbergen zie verder hoofdstuk 3.

⁷⁰ Over het abandon, zie verder hoofdstuk 5

onder alle grondbezitters, *casu quo* cijnshouders. Het onderhoud van sluizen lag daarbij veruit het moeilijkst. Door dit toe te wijzen aan één individuele eigenaar, zoals in Veurne-ambacht in 1183, werd het probleem omzeild. In die zin bewijst de oorkonde van 1183 eigenlijk dat er op dat ogenblik in Veurne-ambacht géén organisatie bestond die deze taak op zich kon nemen.

Het is pas vanaf het derde decennium van de 13e eeuw dat er teksten verschijnen die spreken over organisaties van grondbezitters die belast zijn met de *uitvoering* van waterstaatswerken, in gebieden die vaak wel geënt waren op ambachtsgrenzen, doch er niet noodzakelijk meer mee samenvielen. Het zijn deze, vermoedelijk nog zeer embryonale organisaties, die we als de vroegste wateringen kunnen beschouwen. Een eerste dergelijke vermelding vinden we terug in 1236, in een overeenkomst tussen de abdij Ten Duinen enerzijds en de “*homines de Quatuor Dicis Bergensis officii*” anderzijds⁷¹, waarbij deze laatsten van de abdij toestemming kregen twee watergangen aan te leggen door het uithof van Ten Duinen bij Synthe, waarbij afspraken gemaakt werden over de afmetingen van de watergangen, een vergoeding voor de benodigde grond, de aanleg van bruggen, en een eventuele verplaatsing van de sluis in de richting van de zee. De “Vier Dijken” dienden ook de afwatering van de abdijgronden op zich te nemen. De *homines de Quatuor Dicis* treden duidelijk los van het kasselrijbestuur op. Hoewel de term watering nog niet gebruikt wordt, hebben we hier duidelijk te maken met een organisatie met een in de eerste plaats uitvoerende functie, en dit in een afgebakend territorium waarvan de grenzen door waterstaatkundige elementen werden bepaald⁷², en die ook in de late middeleeuwen doorleefde als watering: de watering van Noorderover, genaamd de Vier Dijken.

Omstreeks dezelfde periode duiken ook in het Brugse Vrije dergelijke “proto-wateringen” op. We bespraken reeds de oorkonde van 1239 voor het gebied van de Oude Yevene-watering. Uit 1242 is een scheidsrechterlijk vonnis bewaard door Egidius van Bredene in een geschil tussen de stad Damme enerzijds en de inwoners van De Broeke anderzijds betreffende de uitwatering van De Broeke via een sluis te Damme⁷³. De latere watering De Broeke omvat het gebied tussen Damme en Brugge, aan de oostzijde van het Zwin, en waterde aanvankelijk via Damme uit. Hoewel het origineel van deze tekst verloren is, en het middelnederlands afschrift dat te Hamburg werd bewaard, en in de 19^e eeuw door Warnkoenig werd uitgegeven, door ons niet kon worden gelokaliseerd, werd de tekst ondermeer door Strubbe toch als authentiek beschouwd⁷⁴. In deze tekst is geen sprake van ambachtsstructuren of schepenen: “*den goeden lieden uten Broucke*” treden in eigen naam op in hun geschil met de “*scepenene ende der meentucht van den Damme*”. De term “meentucht”, die later ook vaak voor de algemene vergadering van de watering werd gebruikt, wordt in deze tekst alleen voor de stad Damme

⁷¹ §§232

⁷² Met dijk niet in de actuele betekenis van het woord, maar eerder in de betekenis van een uitgegraven gracht.

⁷³ §§328.

⁷⁴ Strubbe E.I. 1942, p. 206. Met dank aan dr. Anke Greve die ons hielp bij het opsporen van het “Cartularium van de Stad Damme” waarop Warnkoenig zijn transcriptie baseerde. Het desbetreffende cartularium moet wellicht als verloren worden beschouwd.

gebruikt, wat kan impliceren dat dergelijke formele structuren in De Broeke nog niet bestonden.

Ook andere teksten uit dezelfde periode wijzen erop dat de wateringen in het Brugse Vrije als formele organisaties nog weinig ontwikkeld waren: een scheidsrechterlijke uitspraak door Stassinus, de baljuw van Brugge, beslechtte in 1244 een geschil tussen de stad Aardenburg en de mensen die in de buurt van het latere Slepeldamme woonden: *“homines foris manentes”*⁷⁵. De stad kreeg toestemming een verbinding naar de open zee te graven, afgesloten door een sluis, en verkreeg ook de jurisdictie over deze infrastructuur. Wel kregen de bewoners van het omliggende gebied een aantal garanties over belastingen, de aanleg van bruggen, en de mogelijkheid om door deze watergang uit te wateren. Hoewel de uitwatering dus expliciet ter sprake komt, vinden we in deze tekst nog geen spoor van een georganiseerde watering terug. Alleen de vierschaar van het Brugse Vrije werd vermeld, die de jurisdictie over misdrijven op de bruggen, sluis en oevers van de watergang behield, en in bepaalde gevallen ook toelating diende te geven voor het gebruik van aarde ten behoeve van sluis of watergang. De watering van Aardenburg-ambacht, later ontdubbeld in de wateringen Beooster Ee en Bewester Ee, werd niet vermeld.

Pas drie decennia later vinden we opnieuw directe bronnen over het bestaan van wateringen in het Brugse Vrije. In 1277 bekrachtigden de schepenen van het Brugse Vrije een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen de abdij van Oudenburg en *“die van sKamerlings ambacht”*, betreffende het waterbeheer in de Bamburg-polder⁷⁶. Ook al wordt de term watering niet gebruikt, het gaat hier wel degelijk om de watering Kamerlingsambacht, en uit verscheidene punten in de tekst blijkt dat inzake organisatie en bevoegdheden de watering reeds haar laatmiddeleeuwse, defintieve, vorm heeft aangenomen:

- voor het eerst is er sprake van een uitvoerend bestuur van de watering, aangeduid met de term *sluismeesters*, en we vernemen zelfs de namen van de twee oudst gekende sluismeesters: Diederik van Snipgate en Wouter Reifin.
- de watering vervulde reeds haar twee hoofdtaken: afwatering en dijkonderhoud. De afspraken betroffen zowel de watergangen e, de uitwateringssluis: *“sKamerlings slus”*, als ook het onderhoud van de zeedijken: *“Ende dier ghelike moeten die van sCamerlings ambacht houden haren vorseiden dijc van allen couste alse zeedijc”*.
- de onderhoudswerken, dan wel de kosten van deze werken werden verdeeld over alle *“meenters”*. Zo werd de abdij van Oudenburg *meenter* van een deel van de watergangen, van een deel van de dijken en van de sluis.
- daarbij werd een omslagstelsel gehanteerd, gebaseerd op het grondbezit. Niet alle grond werd op gelijke voet behandeld, zo betaalde de abdij van Oudenburg voor een deel van haar grondbezit *“van tuen ymeten over een ymet”*, twee gemeten over één, wat dus betekende dat de abdij slechts half geschot moest betalen, of per gemet grondbezit slechts de helft van het onderhoud moest verrichten waartoe de andere

⁷⁵ §§316

⁷⁶ §§117 ; over de Bamburg-polder, strooksgewijs aangelegd begin 13e eeuw: zie ook Boterberge R. 1962, pp. 131-132; 139.

gronden in de watering verplicht waren. Later zal men in dergelijke gevallen de term *wanlanden* gebruiken, in tegenstelling tot de *vollanden*.

Twee jaar later, in 1279, vernemen we het bestaan van twee grote wateringen ten noorden van Brugge, de wateringen *Eiesluis* en *Reigarsvliet*. Voor de eerste maal wordt ook de term “*watringhe*” expliciet gebruikt⁷⁷. Het betreft een vonnis van de schepenen van het Brugse Vrije, betreffende de aanleg van dijken (“*zidelingen*”) langs het kanaal tussen de Monnikenspui in Brugge en de abdij Ter Doest te Lissewege. Nieuwe elementen zijn:

- het gebruik van de term *meentucht* voor het geheel van de gronden en bij uitbreiding de grondbezitters in de watering: “*talder meentucht boef van dat utwatert te Heyensluus ende den cost dier uploept te doene alden ghoenen die land hebben dat utwatert te Heyensluus*”. Bij een eventuele veroordeling van een derde partij wegens het toebrengen van schade aan de dijken, is het de meentucht die het deel van de boete ontving dat bestemd was voor de benadeelde partij.
- de rol van de dijkschepenen, voor wie de aanbesteding/verdeling van de werken moest gebeuren. Zoals we ook eerder al zagen, konden de schepenen van het Brugse Vrije hun plaats innemen, waarbij de dijkschepenen duidelijk ondergeschikt waren aan deze laatste: “*ende twerc die zidelinghe mede te makene te nemene bi diicscepenen of bi tveen vrihen scepenen iof me*”.

Ook de ambachten worden vermeld, waarbij ambacht en watering in nevenschikking vermeld worden: “*ongescaed den ambochte van Lisseweghe ende van dien dat utwatert te Heyensluus, ende onghescaed den ambochte van Dudzele ende al dien dat utwatert te Reinghersvliete*”. Zowel *Eiesluis* als *Reigarsvliet* omvatten in de late middeleeuwen nog delen van andere ambachten⁷⁸, doch het is niet duidelijk of dit al in 1279 het geval was. De aanstelling van *prijzers* die de waarde van de te onteigenen grond dienden te bepalen, gebeurde wel in de context van het desbetreffende ambacht⁷⁹, maar de schatting die dezen maakten diende wel nog bekrachtigd te worden door de vierschaar van het Brugse Vrije⁸⁰.

1.6 Het ontstaan van de Vlaamse wateringen: een hypothese

Ondanks de vele onopgeloste vragen en problemen betreffende de waterstaat in de periode voor 1300, menen we toch een samenhangende hypothese over het ontstaan van de wateringen in de Vlaamse kustvlakte te kunnen formuleren. Allereerst is het duidelijk dat het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte aanvankelijk tot de bevoegdheid van het gewone bestuur behoorde, en wel met name van dat bestuursniveau dat bevoegd was voor de “*landzaken*”⁸¹. De waterstaatswerken werden daarbij uitgevoerd door de grondbezitters, en het gewone bestuur ging over tot de *schouw* en het opleggen van boetes bij gebreken. In het

⁷⁷ §§469

⁷⁸ Uitkerke-ambacht bijvoorbeeld, bevond zich ten dele op het grondgebied van de Blankenbergse watering, en ten dele op het grondgebied van de watering *Eiesluis*.

⁷⁹ “...*prisers te nemene ten naesten claghedaghe binden ambochte van Dudzele*”.

⁸⁰ “...*ende dien prijs te bringhene in ibanne vierscharne... ende also alse scepenen vanden Vrihen prisen dat*”.

⁸¹ Over de landzaken, zie verder hoofdstuk 2.

poldergedeelte van het Brugse Vrije, waar gerechtsheerlijkheden nauwelijks tot ontwikkeling waren gekomen, en de juridische macht en het overheidsgezag in handen van de graaf van Vlaanderen waren gebleven, vervulden de lokale grafelijke vertegenwoordigers - de ammans of schouten van de verschillende ambachten - hierbij een sleutelrol. Zij maanden de *schepenen* die bij de schouw aanwezig dienden te zijn. In de twaalfde eeuw waren het wellicht de gewone kasselrijschepenen die als dusdanig optraden. Gezien de uitgestrektheid van de kasselrij van het Brugse Vrije, deed men wellicht een beroep op enkele schepenen die in de buurt woonden. Vanaf de dertiende eeuw, werd hun rol meer en meer vervuld door afzonderlijke dijschepenen, die specifiek voor waterstaatszaken als lokale vervangers van de kasselrijschepenen optraden, zonder dat deze laatsten evenwel de bevoegdheid verloren om zelf aanwezig te zijn bij de schouw en boetes uit te spreken. Het is belangrijk op te merken dat de dijschepenen in essentie rechters waren, geen bestuurders: zij oordeelden over de staat van de infrastructuur, doch voerden zelf geen werken uit⁸². De “probi viri” die bijvoorbeeld in de Oude Yvene-watering optraden, waren trouwens al evenmin bestuurders, doch de “getuigen” die bij de schouw van de infrastructuur hun mening over de kwaliteit van de uitgevoerde werken konden geven⁸³.

Het territoriaal kader van het waterbeheer in het Brugse Vrije was aanvankelijk het ambacht. Tot de tweede helft van de 12^e eeuw en misschien zelfs de vroege 13^e eeuw paste het ambachtskader zich aan aan de gewijzigde noden van de maatschappij en dus ook van de waterstaat. Nadien echter niet meer, waardoor het ambachtskader op zich niet meer beantwoordde aan de behoeften van de waterstaat. De oplossing hiervoor bestond uit het bijeenvoegen, specifiek en exclusief voor het waterbeheer, van ambachten en delen van ambachten in grotere *waasambachten*, en dit vanaf de dertiende eeuw. In een dergelijk waasambacht werden de dijschepenen niet gemaand door een ambachtsschout, maar wel door een afzonderlijk *waasschout*, een functie die zoals we nog zullen zien in leen werd gehouden van de graaf van Vlaanderen.

Eveneens in de dertiende eeuw, vinden we voor het eerst sporen terug van een *uitvoerende* organisatie op het vlak van waterbeheer. Onderhouds- en herstellingstaken werden niet langer toegewezen aan individuele eigenaars, doch wel centraal uitgevoerd door afzonderlijke organisaties, die aanvankelijk nog niet over een eigen soortnaam beschikten, doch vanaf het laatste kwart van de dertiende eeuw *wateringen* werden genoemd. Die wateringen hadden in het laatste kwart van de dertiende eeuw eigen bestuurders, die in het Brugse Vrije als sluismeesters werden aangeduid en een klerk-ontvanger. De werken die ze uitvoerden, werden gefinancierd met een eigen grondbelasting of geschoot. Het kader waarbinnen ze werkten was het ambacht, een groter *waasambacht*, of een deel van een ambacht. Dit uitvoerend bestuur was *complementair* bij de al bestaande regulering en controle van de onderhoudswerken door kasselrijschepenen, dijschepenen, ammans en waasschouten, die gewoon hun taak verder bleven doen, en de schouw ook verrichtten op het werk dat centraal door de wateringen werd

⁸² Mutatis mutandis gold hetzelfde voor heemraden en hoogheemraden in Holland: zie Van Dam P. 2006, hoofdstuk 1.

⁸³ Zie hoger, noot 41.

uitgevoerd of uitbesteed. Aangezien de wateringën zich geënt hebben op de bestaande structuren van het waterbeheer, kunnen ze eigenlijk als een *secundaire* evolutie in de waterstaat worden beschouwd. In tegenstelling tot die reeds bestaande structuren, die publiekrechtelijk waren⁸⁴ - want een afsplitsing van het gewone lokale bestuur - waren de uitvoerende wateringën zelf het resultaat van de samenwerking tussen grondbezitters in een gebied: op een gegeven moment werd door de grondbezitters in een bepaald gebied de beslissing genomen werken niet meer elk afzonderlijk uit te voeren, doch iemand te delegeren om deze uitvoering in hun plaats te verzorgen. Dit kon binnen de grenzen van het bestaande dijkrecht en waterstaatsorganisatie, aangezien schouten en (dijk-) schepenen enkel controleerden of het werk naar behoren was uitgevoerd, niet hoe het was uitgevoerd. Op die manier kunnen we stellen dat ondanks de publiekrechtelijke oorsprong van het waterbeheer in de kustvlakte, toch sprake kan zijn van privaatrechterlijke associaties, zij het pas in tweede orde.

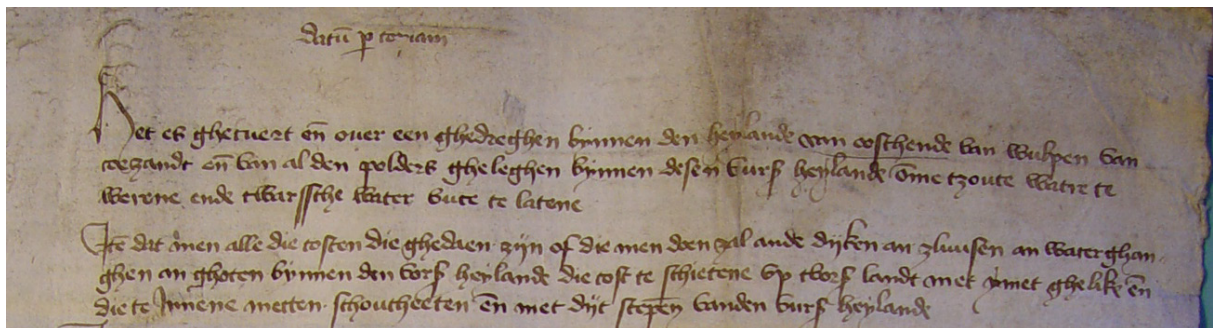
Het is daarbij opmerkelijk dat dergelijke samenwerkingsverbanden van eigenaars gericht op de uitvoering van werken voor het eerst in de bronnen verschijnen in de jaren '30 van de dertiende eeuw, wanneer we plotseling zowel voor de kasselrij Sint-Winoksbergen als voor het Brugse Vrije verschillende vermeldingen krijgen. Dit is ons inziens een sterke indicatie voor het feit dat ze niet veel ouder zijn dan het eerste kwart van de dertiende eeuw. Het gebruik van de term “wateringën” voor de periode voor 1200 is ons inziens dan ook foutief: in de twaalfde eeuw was het waterbeheer nog gewoonterechtelijk georganiseerd, waarbij de uitvoering van de werken gestoeld was op individuele toewijzing van werken. Natuurlijk sluit dit niet uit dat hier en daar individuen samen werken uitvoerden, doch tot een eerste vorm van institutionalisering leidde dit pas in het eerste kwart van de dertiende eeuw. Ook dan waren organisatie en bestuur wellicht nog zeer informeel, doch op vrij korte termijn – ongeveer een halve eeuw – vond een verdere institutionalisering plaats die al in de jaren 1270-1280 grotendeels voltooid was, met wateringën met duidelijke bevoegdheden, een vast aantal gekozen bestuurders, een algemene vergadering en een eigen boekhouding.

Zoals we in de verdere loop van dit onderzoek zullen zien, schuilt de uniciteit van het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte, en dan met name in het Brugse Vrije net in deze vroege ontwikkeling van uitvoerende organisaties, en kan deze ontwikkeling niet los gezien worden van evoluties binnen de plattelandssamenleving van het Brugse Vrije.

⁸⁴ Cf. Dekker C. 1983, p. 633. In tegenstelling tot van Answaarden R. 1992, p. 62 en andere auteurs vanaf H. Pirenne die het aanvankelijke privaatrechtelijke aspect van de waterstaatsorganisatie benadrukten.

HOOFDSTUK 2

HET VLAAMSE WATERSCHAPSRECHT OF HEEMRECHT

Datum per coriam... Aanhef van de keure van Wulpen/Oostende-Koezand (BAB G 307).

Hoofdstuk 2: Het Vlaamse waterschapsrecht of heemrecht

Het waterbeheer in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte werd geregeld door een geheel van rechtsregels, die men met de term *waterschapsrecht* of *dijkrecht* aanduidt. Zeker in de Nederlandse rechtshistorische literatuur wordt ook vaak de term *heemrecht* gebruikt, als benaming voor het recht dat betrekking heeft op de waterkering, de waterbeheersing en de wegen¹. In het middeleeuwse Vlaanderen sprak men ook over de “*landzaken*” of de “*necessitates terrae*”, hoewel hieronder ook zaken kunnen vallen die ruimer zijn dan het heemrecht stricto sensu². Het Ancien Régime kende inzake waterstaat géén algemene en van overheidswege opgelegde reglementering³. Het waterschapsrecht was gewoonterecht, ook al werd het op sommige momenten opgetekend⁴. De bronnen voor dat waterschapsrecht zijn meervoudig: het gewoonterecht, de wetgeving, de rechtspraak, en misschien zelfs de jurisprudentie. Bepaalde rechtsvormen zoals de “wateringkeuren” laten zich bovendien niet gemakkelijk in één van deze categorieën onderbrengen (infra).

Het historisch onderzoek naar het Vlaamse waterstaatsrecht is nog zeer beperkt te noemen⁵. Enkel de studie van Gallé (1963), die in zijn onderzoek naar het waterstaatsrecht in Zuidwest-Nederland ook Zeeuws-Vlaanderen betreft, kan als leidraad dienen, temeer daar hij het werk van oudere auteurs zoals Gosses, Fockema-Andrae, Beekman e.a. uitvoerig becommentarieert. De belangrijkste overgeleverde bronnen voor het Vlaamse waterschapsrecht, dat beïnvloed zou zijn door het Friese recht⁶, zijn:

- de individuele keuren van de wateringen
- de keuren van de kasselrijen

In de late middeleeuwen werd dit recht geïnterpreteerd en geamendeerd door wetgeving op centraal en regionaal niveau en rechtspraak door de centrale en regionale rechtbanken.

2.1 De algemene kasselrijkeuren

Net als in Zeeland⁷ bestond ook in het 13e eeuwse Vlaanderen géén afzonderlijk waterstaatsrecht als dusdanig. De oudste waterschapsrechtelijke bepalingen vinden we vaak terug in de oudste kasselrijkeuren die in de late 12e en de eerste helft van de 13e eeuw door de graven van Vlaanderen werden verleend aan de verschillende kustkasselrijen. Concreet gaat het om het – ontwerp van – keure voor het Brugse Vrije door Filips van de Elzas, ca. 1190⁸; de keuren voor de kasselrijen Sint-Winoksbergen, Broekburg en Veurne door graaf Thomas

¹ Gallé P.H. 1963, p. 14 noot 30. Dijkrecht omvat stricto sensu slechts een deel van het *heemrecht*, maar beide termen werden zeker in het verleden vaak gelijkgesteld.

² Gallé P.H. 1963, pp. 60-68. De term “*necessitates terrae*” vinden we onder meer in het grafelijk reglement voor het Lambrechtsgoed van 1232 (§§53).

³ Huys E. en Vandermaesen M., 2000, p. 13.

⁴ Cf. Van Caenegem R.C. 1985, p. 42. Ook de gehomologeerde kostuimen bleven gewoonterecht.

⁵ Verhulst A. 2001, p. 16.

⁶ Gallé P.H. 1963, p. 57.

⁷ Dekker C. 1971, p. 506.

⁸ §§51

en gravin Johanna uit juli 1240⁹; en de keure voor de Vier Ambachten uit 1242¹⁰. Tot de regering van Filips van de Elzas, beperkten de meeste keuren zich tot het verlenen van vrijheden of de bevestiging van de gemeentelijke organisatie. Met het krachtige bewind van deze laatste graaf veranderde dit. Waar voorheen de inbreng van de graaf vaak beperkt was tot de – mondelinge – bevestiging van een ontwerp dat hem werd aangeboden, is het vanaf de regering van Filips van de Elzas eerder de graaf die zijn wet oplegde in een gestandaardiseerde vorm – “*hec est lex et consuetudo...*”, weliswaar na onderhandelingen met de schepenen. Deze “moderne” keuren waren veel uitgebreider en bevatten de volledige basis voor het stads- of plattelandsrecht, vooral op het vlak van strafrecht en de werking van de schepenbank¹¹. Dat was ook zo voor de keure van het Brugse Vrije van ca. 1190, die echter nooit in een diplomatische vorm werd gegoten, door het nakende vertrek van de graaf naar het Heilig Land vanwaar hij nooit terug zou keren. De keure is dan ook eerder een ontwerp dat - door de lokale magistraat ? - aan de graaf werd voorgesteld en door hem werd goedgekeurd¹². De keuren bevatten zowel op dat ogenblik gangbaar recht als nieuwe bepalingen¹³. Het is niet onze bedoeling de kasselrijkeuren hier in extenso te behandelen. We beperken ons tot de bepalingen in verband met het formele en materiële heemrecht die zij bevatten:

De keurbrief voor het Brugse Vrije uit ca. 1190 bevat slechts één bepaling die rechtstreeks betrekking heeft op het waterbeheer: “*Quicumque dicum maris ruperit, protractus a veritate a scabinis accepta, dexteram amittet, et omne bonum illius in manu comitis et castellani erit*”¹⁴. Het gaat hier om het zwaarst mogelijk misdrijf met betrekking tot waterbeheer, met name het doorsteken van een dijk. Wie daaraan door de schepenen schuldig werd bevonden, verloor de rechterhand en al zijn bezittingen. Reeds in een (noordelijke) rechtsoptekening van 802 – de “*Ewa quae se ad amorem habet*” werd de vernietiger van een dijk met koninklijke straffen bedreigd¹⁵. Het dijkbreken zou ook in Vlaanderen steeds een afzonderlijke positie in het dijkrecht bekleden, waarbij als enige misdrijf de tussenkomst van de graaf vereist was¹⁶.

De kasselrijkeuren van Veurne, Sint-Winoksbergen en Broekburg uit 1240 bevatten in tegenstelling tot de keure voor het Vrije géén enkele bepaling over het doorsteken van een dijk of dijken in het algemeen¹⁷. Naast een verbod om in andermans water te vissen, regelt deze groep van keuren wel de jaarlijkse *schouw* van wegen en waterlopen, die voor wat de

⁹ §§831 en §§835

¹⁰ §§902. Deze laatste vormde de inspiratiebron voor de keure van het Land van Saeftinghe uit 1263: §§903.

¹¹ Van Caenegem R.C. 1968, pp. 256-257.

¹² de Hemptinne Th., Verhulst A. m.m.v. De Mey L. (eds.) te verschijnen, nr. 827. De auteurs verwerpen eerdere dateringen rond 1177; Van Caenegem, 1954, p. 5 gebruikte de term “*Wijdsom*” voor een dergelijke optekening van het recht die als basis voor een grafelijke keure kon dienen, en door de plaatselijke magistraat aan de graaf ter afkondiging werd gesuggereerd.

¹³ Van Caenegem R.C. 1954, p. 5.

¹⁴ §§51, hernomen in het Kwaad Privilege van het Brugse Vrije van 1330 (§§56)

¹⁵ Van der Linden H. 1988, p. 535; Blok D.P. 1984, pp. 4-5.

¹⁶ Bijvoorbeeld §§773 (1244, reglement voor de bezittingen van de abdij van Broekburg in de kasselrij Veurne): “*Preter hec si contigerit, quod absit, quod aliquis reclamatus esset dictum dicke rupisse, de hoc justicia penes comitem remaneret*”.

¹⁷ In tegenstelling tot Huys E. en Vandermaesen M. 2000, p. 15 vonden we in de keure voor de kasselrij Veurne uit 1240 geen straffen terug voor het schenden van dijken.

waterlopen betreft, diende plaats te vinden tussen augustus en Allerheiligen. De schouw van de wegen diende één zondag op voorhand aangekondigd te worden, om de mensen de gelegenheid te geven de wegen te herstellen. Wanneer tijdens de schouw werd vastgesteld dat schade was toegebracht aan wegen of waterlopen, werd een boete van 3 lb. parisis opgelegd. Deze boete werd voor wat de waterlopen betreft, verdubbeld wanneer de schade werd toegebracht na de jaarlijkse schouw¹⁸.

Net als in de keure van het Brugse Vrije, wordt ook in de drie voormelde keuren de bestraffing van misdrijven in de duinen – die behoorden tot het grafelijk domein - gereserveerd voor de graaf. In de late middeleeuwen werden de duinen voor de graaf beheerd door een duinforestier of duinherder, die zelf mocht optreden tegen misdrijven als het afhauwen van helmgras, onrechtmatige beweiding, het afwijken van de bestaande wegen etc. Eventuele betwistingen werden door de grafelijke raad beslecht¹⁹. De duinen ontsnapten dus aan de rechtsmacht van de kasselrijschepenen, wat evenwel niet betekende dat deze laatsten helemaal geen invloed trachtten uit te oefenen op het beheer van de duinen²⁰. Een laatste bepaling in de kasselrijkeuren van Veurne en Sint-Winoksbergen, betreft de vogels en vissen in het grafelijke moer, die overal waar het moer onder water stond – “*ubicumque aqua est*” - toebehoorden aan de graaf.

De enige keure die uitgebreide bepalingen over het waterbeheer bevat, is de oudst bewaarde keure uit 1242 voor de Vier Ambachten, die tevens als basis diende voor de keure van Saeftinghe uit 1263²¹. Deze keure bevat een afzonderlijke rubriek met formeel en materieel heemrecht (“*de necessitatibus terre*”) en bovendien nog een rubriek betreffende het herstel van de zeedijken (“*de reparatione litoris maris*”). De keure van de Vier Ambachten is dan ook een eersterangsbron voor het oude dijkrecht. De keure definieert allereerst wat allemaal gerekend werd tot de landzaken, meer bepaald (de rechtspraak over) dijken, waterlopen (“*dilven*” en “*waterganc*”), heerwegen, sluizen, en in- en uitlaagdijken (regel 134). Rechtszaken betreffende landzaken werden behandeld op één van de drie types rechtszittingen die in de keure onderscheiden worden (regel 36) en mochten gehouden worden zonder dat de aanwezigheid van de graaf of de burggraaf – en in de praktijk vermoedelijk van de grafelijke vertegenwoordiger, de baljuw – vereist was, dus enkel voor schepenen en schout (regel 134). Schout en schepenen mochten tevens zelf overgaan tot de aanleg van uit- en inlaagdijken (regel 135). De grondbezitter die verzuimde zijn werk aan dijken, sluizen, waterlopen, uit- en inlaagdijken uit te voeren, diende de dubbele kosten te betalen aan de schout als die de werken in zijn plaats had laten uitvoeren. De schout kon deze dubbele kosten panden op de in

¹⁸ Bepaling wordt ook hernomen in het “groot privilege” van Lodewijk van Nevers voor de kasselrij Veurne van 1332. Het is de grafelijk baljuw die de schouw moet uitvoeren (§\$419)

¹⁹ Augustyn B. 1997b, p. 587 en §§710.

²⁰ Zie *infra*.

²¹ Een vermoedelijk oudere keure voor de Vier Ambachten, verleend door Filips van de Elzas, waarnaar in de aanhef van de keure van 1242 verwezen wordt, werd niet bewaard en was vermoedelijk minder uitgebreid, minder gedetailleerd en minder gestructureerd dan de keure van 1242: de Hemptinne Th. en Verhulst A., 1998, pp. 425-429. Voor de keure van 1242 (§\$902) zelf: zie de uitgaven van de Smidt J.Th., 1954 en 1993 en de uitgave met vertaling van Brand H. en Lambrecht D. 1993; de keure van Saeftinghe van september 1263 werd tevens door de Smidt (1954) uitgegeven (§\$903).

gebreke gestelde grondbezitter. Bij gebrek aan valabel pand, dienden de graaf en de burggraaf de schout de dubbele kosten te vergoeden, waarna de grondbezitter drie opeenvolgende zondagen werd opgeroepen zijn achterstallige betalingen te vereffenen. Gebeurde dit niet na de derde zondag, dan bleef het perceel waarop de onderhoudsplicht rustte in handen van graaf en burggraaf, tenzij een derde persoon betaalde voor de nalatige eigenaar of tenzij deze laatste niet in het land was toen hij werd opgeroepen te betalen (regels 136-140)²². Wanneer een grondbezitter de toewijzing door de schepenen van het onderhoud van waterlopen of sluizen aan bepaalde percelen land – i.e. de *verhoefslaging* – tegensprak, werd deze bestraft met een boete van 10 lb. parisis aan de graaf en 10 lb. parisis aan de schepenen (regel 141). Wanneer een gracht werd aangelegd doorheen iemands land, dan verkreeg de eigenaar het recht te vissen in deze gracht, tenzij hij reeds een compensatie hiervoor ontvangen had (regel 142). Elk stuk land in een bepaald ambacht, dat baat had bij een waterloop, sluis of dijk in dat ambacht, diende bij te dragen tot het onderhoud en het herstel van de desbetreffende infrastructuur. Nieuw in cultuur gebracht land diende bij te dragen a rato van de waarde van dit land (regel 143). Het schade toebrengen of versmallen van waterlopen of heerwegen, werd bestraft met een boete van 24 s. parisis aan graaf en burggraaf en 3 s. aan de schout (regel 144). De “*cossaten*” – inwoners die géén grond bezaten in het ambacht – dienden bij dijkdoorbraak gedurende drie dagen met de spade te werken aan de dijken op eigen kosten, en meer dagen indien nodig, maar dan wel op kosten van de grondbezitters. In ruil ontvingen zij het recht te vissen in gemeenschappelijke wateren – “*aquas communes*” – en de kanten van heerwegen te beweiden met hun dieren, twee zaken die verboden waren voor grondbezitters (regels 145-147)²³. De keure van Saeftinge van 1263 bekrachtigde daarenboven nog de opmeting van gronden en de afbakening van *wanlanden* – die slechts een gedeelte van de waterstaatslasten dienden te betalen – zoals bepaald door “*probi viri ad hoc electis*” (regel 141).

In vergelijking met de keure van de Vier Ambachten, waren de kasselrijkeuren van het Brugse Vrije veel minder uitgebreid op het vlak van dijkrecht. Latere kasselrijkeuren van het Brugse Vrije, zoals deze uit 1324 en 1330 (het zogenaamd “Kwaad Privilege”²⁴), hernamen een aantal bepalingen uit de oudere keuren (met name het verbod op het doorsteken van dijken in de keure van 1330), en bevatten tevens organisatorische maatregelen, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het verbod in de keure van 1324 aan ridders, schepenen en functionarissen – “*hommes portans leurs draps*” – om sluismeester te worden of geschot te innen en uit de vrijstelling van grafelijke controle op de rekeningen van wateringen in de keure van 1330. Deze 14e eeuwse keuren bevatten echter géén nadere bepalingen over de water- en landwegen meer. De reglementering van dergelijke aangelegenheden vond voortaan plaats op een ander niveau, met name dat van de watering zelf, waarin bijvoorbeeld ook bepalingen betreffende het schutten van dieren voorkomen, die in de Vier Ambachten in de kasselrij-keure waren opgenomen (regels 122 en 123).

²² In de keure van Saeftinghe uit 1263 (§§903) werd geëxpliciteerd dat de graaf 1 gemet land toeviel voor elke 20 s. die hij aan de schout diende te betalen wegens achterstallig geschot (regel 76).

²³ In de keure van Saeftinghe uit 1263 (§§903) werden enkel de beweidingsrechten weerhouden (regel 81: “*herstraten et blandike ad pasturas*”)

²⁴ Respectievelijk §§409 en §§56.

2.2 Een algemeen reglement voor de watering: de wateringkeure

De keuren van de Vlaamse wateringgenoten in de historiografie nog maar weinig aandacht. Nochtans zijn het, zeker vanuit rechtshistorisch oogpunt, bijzondere documenten. Een watering-keure is het “algemeen reglement” van een watering. We kunnen het definiëren als een geheel van regels over organisatie en dagdagelijkse werking (het collectieve en operationele niveau in de besluitvorming²⁵), waarin de kasselrijkeuren en het ongeschreven “dijkrecht” uitgewerkt en aangevuld worden ten behoeve van het waterbeheer in een welbepaald gebied. De watering-keure werd opgesteld door de lokale gemeenschap (i.c. de algemene vergadering van de watering) en bekrachtigd door de regionale overheid (i.c. de kasselrijsherenbank). Als reglementering ontstaan op initiatief van een groep waarvan de leden zich onderling verbinden een aantal gebods- en verbodsbepalingen te zullen naleven, kunnen we spreken van een *Genossenschaftsrecht*, dat als aparte rechtsbron naast de kostuimen, de vorstelijke wetgeving, de jurisprudentie en de jurisdictie kan gezien worden²⁶. Volgens Gallé primeerde dit eigen recht van de waterschappen op het algemeen heemrecht in de landskeuren: enkel indien iets niet uitdrukkelijk in het eigen recht van de wateringgenoten voorzien was, werd het heemrecht in de landskeuren gevolgd²⁷. Zoals in de Noordelijke Nederlanden, kunnen we vermoeden dat ook in de Vlaamse kustvlakte de eigen keuren van wateringgenoten zijn ontstaan vanuit de eisen die door het lokale bestuur – of de gemeenschap van grondbezitters - gesteld werden aan het onderhoud van dijken, sluizen en andere waterstaatkundige infrastructuur. Het geheel van regels dat daaruit ontstond werd dan later *keure* genoemd en opgetekend²⁸. Het is uitzonderlijk dat dergelijke lokale wetgeving in een gewoonterechtelijke omgeving reeds zo vroeg neergeschreven werd: er zijn ook in Kustvlaanderen wel een aantal voorbeelden van het verlenen van privileges door de heer aan een plattelandsgemeenschap²⁹, maar in het geval van de wateringkeuren gaat het wel degelijk om “van onderuit” tot stand gekomen wetgeving, die enkel door de regionale overheden bekrachtigd werd. Een algemene, van overheidswege opgelegde, reglementering zou in het Ancien Régime nooit tot stand komen³⁰.

²⁵ Zie Dolfin 1996, pp. 83-88, geïnspireerd op Ostrom E. 1990 en Raadschelders J.C.N. en Toonen Th. A.J. (red.) 1993: het “operationele niveau” is het niveau van de uitvoering en betreft de keuzes en beslissingen die door individuen gemaakt worden wanneer ze tot concrete handelingen overgaan. Regels op dit niveau bepalen wie wat wanneer mag doen; het “collectieve niveau” is het niveau van het management, en betreft het bepalen, plannen en afdwingen van toekomstige acties. Regels op dit niveau bepalen wie welke beslissingen wanneer mag nemen, hoe de besluitvorming geregeld wordt, maar ook hoe conflicten worden opgelost. Hiertegenover staat, tenslotte, het “constitutionele of grondwettelijke niveau”, zijnde het niveau van de “meta-besluiten”, dat de organisatie en de werking van de beslissingsorganen zelf regelt. Regels op dit niveau bepalen hoe er veranderingen in collectieve regels kunnen worden aangebracht.

²⁶ Van Caenegem R.C. 1968, p. 246.

²⁷ Gallé P.H. 1963, p. 55.

²⁸ van de Ven G. 2003, p. 57.

²⁹ Bijvoorbeeld de keure van Watervliet verleend door gravin Margaretha in november 1258 (editie Gilliodts-Van Severen L. 1892, pp. 271-277). Al bij al blijven dergelijke plattelandskeuren vrij zeldzaam in Kust-Vlaanderen. De meeste voorbeelden hebben betrekking op de moergebieden in en rond het huidige Zeeuws-Vlaanderen.

³⁰ Huys E. en Vandermaesen M. 1997, p. 597.

De keuren vormen géén statisch gegeven. De overgeleverde versies zijn slechts de neerslag op een bepaald ogenblik van ongeschreven rechtsregels die op het ogenblik van registratie reeds een lange evolutie doorheen de tijd hadden doorgemaakt. Ook na de registratie werden ze opnieuw geamendeerd en verbeterd. Voor de keure van Moerkerke-Zuid cum suis bijvoorbeeld, waarvan de basisversie opgetekend werd in 1400, beschikken we naast belangrijke aanvullingen uit 1474 en 1500, nog over kleinere aanvullingen uit 1458, 1461, 1466, 1467, 1470, 1480, 1482, 1574, 1584. De aanvullingen die we kennen danken hun overlevering meestal aan het feit dat ze in de jaarrekeningen opgetekend werden (infra).

Naast de algemene keuren die hier besproken worden, werd de term “keure” ook gebruikt voor afzonderlijke reglementen m.b.t. deelaspecten van het waterbeheer, die op dezelfde wijze als de algemene keuren tot stand kwamen. Zo bijvoorbeeld in 1359 voor de watering van Kamerlingsambacht: *“was ghewyst... ende uutghegheven dese cuere... dats te weten het es ghecuert by der meentucht van der waterynghe van sCaemerlincx ambocht... soo wie dat aerde neemt van den voete van den zeedycke dat hy verbeurt van elcker roede dry pont paris, deene heelt den heere ende dander heelt den ambochte”*³¹.

Op basis van bovenstaande definities kunnen we elf algemene keuren voor negen verschillende wateringën onderscheiden, en dit voor de periode tot 1570³². Merk op dat al deze keuren wateringën in de kasselrij van het Brugse Vrije betreffen. Voor waterschappen in de andere kustkasselrijën werden dergelijke bronnen niet teruggevonden, althans niet voor de hier bestudeerde periode. We geven een overzicht van de bewaarde algemene keuren, in chronologische volgorde:

- keure van Eiesluis d.d. 1282/05/02: \$\$709, verder EIE1282
- keure van Eiesluis d.d. 1312/03/11 (n.s.): \$\$822, verder EIE1312³³
- keure van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve en de Broeke d.d. 1400/09/18: \$\$664, verder MOERZ1400, met belangrijke aanvullingen d.d. 1474/05: \$\$703; d.d. 1500: \$\$837³⁴
- keure van de Blankenbergse watering d.d. 1407/10/08: \$\$714, verder BLANK1407, met belangrijke aanvullingen d.d. 1421/04/19: \$\$715³⁵

³¹ \$\$702, zie ook een soortgelijk reglement met betrekking tot de verhouding van het land, d.d. 1321/07/18: \$\$701. Ook de “keure” van de Oude Yevene watering uit 1387 (\$\$749) regelt slechts een beperkt aantal aangelegenheden (m.b.t. de aanleg van een nieuwe dijk en de “abandon” procedure) en werd daarom hier niet weerhouden.

³² Voor het laatste kwart van de 16e eeuw werd slechts één nieuwe keure teruggevonden, namelijk van de watering van Vladslo-ambacht, d.d. 1591/03/16: \$\$885.

³³ Grotendeels identiek aan de keure van 1282, doch met enkele wijzigingen en aanvullingen en als nieuwe keure uitgevaardigd.

³⁴ En kleinere aanvullingen d.d. 1458/05/16 (\$\$697), 1461/05/19 (\$\$698), 1466/05/20 (\$\$699), 1467 (\$\$700), 1470/11/24 (\$\$896), 1480/04/24 (\$\$704), 1482/04/21 (\$\$705), 1574/05/10 (\$\$886) en 1584/05/10 (\$\$847).

³⁵ En kleinere aanvulling ca. 1504 (\$\$711). Eigenlijk betreft dit document géén keure van de watering zelf, maar een reglement opgelegd door het Brugse Vrije, *“byder negligentie van den sluusmeesters, ghezwoorne ende ontfanghere vander zelve wateringhe”*. In 1510 worden de bepalingen veralgemeend voor alle wateringën in de kasselrij (\$\$863).

- keure van de watering van Wulpen/Oostende-Koezand, ca. 1420: \$\$945 verder WULP1420³⁶
- keure van de watering van het Oude land van Kadzand d.d. 1486/07/01: \$\$790, verder KAD1486
- keure van Moerkerke Noord-over-de-Lieve en Lapscheure d.d.1506/04/25: \$\$840, verder MOERN1506
- keure van Serwoutermansambacht en Gistel Oost-over-de-Ware d.d. 1516: \$\$694, verder: SERGO1516
- keure van de eengemaakte watering van het eiland Kadzand d.d. 1538/10/24: \$\$712, verder KAD1538
- keure van de Blankenbergse watering d.d. 1563/06/12: \$\$713, verder BLANK1563
- keure van Kamerlingsambacht d.d. 1568/06/26: \$\$716, verder KAM1568

We kunnen vermoeden dat meer keuren bestaan hebben, zeker van belangrijke wateringën zoals Reigarsvliet, de Oude Yevene en Aardenburg Beooster- en Bewester Ee. Doch de bewaring hangt nauw samen met de archiefgeschiedenis van de wateringën: vooral de wateringën van Blankenberge en Moerkerke-Zuid en Noord hebben eigen middeleeuws archief nagelaten, waarin zich dan vaak afschriften van de keuren bevonden. Andere keuren werden bewaard in de archieven van grootgrondbezitters – bijvoorbeeld de keure voor het Oude Land van Kadzand in het archief van de Gentse Sint-Baafsabdij – of in afschriften voor de kasselrij van het Vrije of de stad Brugge. Hoewel de keuren door het Brugse Vrije bekrachtigd werden (infra), werden ze niet systematisch geregistreerd. Enkel in de cartularia van de kasselrij vinden we een aantal afschriften terug.

2.2.1 Formele kenmerken

Pas met de keure van Moerkerke-Zuid van 1400 zien we een zekere formele standaardisering van de wateringkeuren optreden. De aanhef van het document geeft aan dat het om een keure gaat, vermeldt de naam van de watering, eventuele details betreffende ligging of uitwateringssluis, en het feit dat de reglementering tot stand is gekomen op een wettelijk bijeengeroepen algemene vergadering van de ingelanden – zelf ook “keure en meentucht” genaamd. Het dispositief gedeelte van de tekst vangt steeds aan met de eerste, algemene doelstelling van de wateringën: *“Eerst tsoute watre te weerne ende tvarssche ute te latene”*. Vervolgens worden de bepalingen postgewijs opgesomd, waarbij elke post aanvangt met de formule: *“Voort zo es ghekuert...”* of *“voort zo es gheordonneert”*. Het dispositief gedeelte wordt afgesloten met de bepaling dat het reglement van kracht blijft tot één van de ingelanden (*“ghegoet ende gheervet in de wateringhe”*) bezwaar maakt tegen één of meerdere punten. Vervolgens volgt nog een bekrachtiging door schepenen van het Brugse Vrije. In de 15e eeuw beperkt deze bekrachtiging zich door een loutere vermelding van de namen van de schepenen,

³⁶ Daar we deze keure pas zeer laat in ons onderzoek ontdekten, kon ze nog niet volledig in de analyses betrokken worden. Inhoudelijk sluit de keure van Wulpen zeer goed aan bij andere keuren uit het begin van de 15e eeuw.

en de dag waarop de keure van kracht werd³⁷. Vanaf de 16e eeuw wordt uitdrukkelijk vermeld dat schepenenbank én baljuw van het Vrije, na de belangrijkste ingelanden gehoord te hebben, elk afzonderlijk instemmen met het reglement, en dat de officiële afkondiging gebeurde op de vierschaar van het Vrije.

De twee oudste keuren, beide voor de watering Eiesluis, zijn bewaard als oorkonde van de schepenen van het Vrije. Een aantal kenmerken – zoals de stereotype eerste en laatste post van het dispositief gedeelte – ontbreken. De gevolgde procedure – beslissing op een algemene vergadering, vervolgens bekrachtiging door de kasselrijschepenen – is echter identiek. Beide oudste documenten behandelen ook minder domeinen dan de latere keuren.

De keuren kwamen duidelijk niet onafhankelijk van elkaar tot stand. De keure van Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve en De Broeke uit 1400 heeft duidelijk als voorbeeld gediend voor de keure van de naburige watering Moerkerke-Noord-over-de-Lieve en Lapschuere, die nochtans pas meer dan een eeuw later opgetekend werd (en waarvan het enig teruggevonden exemplaar merkwaardigerwijs in het archief van de watering Moerkerke-Zuid terecht gekomen is). Hoewel onder meer de aanhef zeer gelijklopend is, en de volgorde van de posten min of meer overeenkomt, zijn er inhoudelijk wel duidelijke verschillen te bemerken. Dat is niet meer het geval in de tweede helft van de 16^e eeuw, wanneer de keure van de Blankenbergse watering als voorbeeld diende voor de keure van Kamerlings, die vijf jaar later werd uitgevaardigd. De eerste 44 (van de resp. 49 en 51 posten) zijn op drie posten na identiek³⁸.

2.2.2 Inhoud

De wateringkeuren regelen de waterbeheersing zowel op *collectief* niveau (organisatie, financiering, conflictbeheersing, sanctionering) als op *operationeel* niveau (dagelijkse werking, politie-verordeningen). Onderstaande classificatie werd opgesteld op basis van BLANK1563, de uitgebreidste watering-keure en tevens model voor latere keuren:

1. *Organisatie*
 - a. algemene vergadering (“keure ende meentucht”)
 - i. bijeenkomst (art. 1)
 - ii. samenstelling
 - iii. bevoegdheden
 1. controle jaarrekening (art. 1)
 2. investeringsplannen/budgettering (art. 3)
 3. bepaling geschot (art. 3)
 - b. uitvoerend bestuur (“sluismeesters”)
 - i. verkiezing/aanstelling (art. 1; 12; 22)
 - ii. eedaflegging (art. 1)
 - iii. vervanging (art. 1; 22)
 - iv. remuneratie (–)

³⁷ Bijvoorbeeld in de keure van Moerkerke-Zuid d.d. 1400 : “*Scab. Dns. Wulpen ende Ghent. Actum den XVIIIsten dach van september anno XIIIc*”

³⁸ Huys E. 1997; p. 469 gaat ervan uit dat beide keuren als voorbeeld moesten dienen voor andere wateringën.

- c. rechterlijke component
 - i. “dijkschepenen”(--)³⁹
 - 1. verkiezing/aanstelling
 - 2. remuneratie (--)
 - 3. bevoegdheden
 - ii. “waasschout” (passim sub 5. politieeel reglement)
 - 1. bevoegdheid
 - 2. remuneratie
 - d. ontvanger/klerk
 - i. aanstelling (art. 7)
 - ii. remuneratie (--)
 - e. “hontmannen” (--)⁴⁰
 - i. verkiezing/aanstelling
 - ii. remuneratie
 - iii. bevoegdheden
 - iv. sancties
 - f. ondergeschikt personeel (art. 4)
 - i. aanstelling (art. 6)
 - ii. remuneratie (--)
 - iii. controle (art. 4-5)
 - iv. ontslag (art. 6)
 - g. dijkleger (--)
 - i. samenroeping
 - ii. bevoegdheid
2. *Werking*
- a. Materiële bevoegdheid (art. 2)
 - i. Waterwegen (art. 8; 27; 28)
 - ii. sluis
 - iii. dijken
 - iv. bruggen en wegen (art. 8)
 - v. (duinen)
 - b. Aankoop materiaal
 - i. Voorwaarden (art. 10; 20; 34)
 - ii. Betalingsmodaliteiten (art. 10; 20)
 - iii. Controle (art. 10)
 - iv. Sancties (art. 10)
 - c. Onteigeningen
 - i. Procedure (art. 19)
 - ii. Compensatie (art. 19)
 - d. Uitbesteding werken
 - i. Voorwaarden (art. 9; 34; 35)
 - ii. Betalingsmodaliteiten (art. 9)
 - iii. Controle (art. 9; 11)
 - iv. Sancties (art. 9; 11; 21; 23)
3. *Financiering:*
- a. grondbelasting (“geschot”)
 - i. Bepaling (art. 3)
 - 1. Afkondiging (art. 13; 16)
 - 2. Repartitie
 - 3. aanleg “kadaster” (“ommeloper” / “verhouding”) (art. 17)
 - 4. eigendomsmutaties (art. 17; 18)
 - ii. Inning (art. 13; 14; 15)

³⁹ De Blankenbergse watering kende in 1563 vermoedelijk géén dijkschepenen meer (infra).

⁴⁰ De Blankenbergse watering kende in 1563 vermoedelijk géén hontmannen meer. Zie volgend hoofdstuk.

- iii. Sancties (art. 17)
 - b. Andere inkomsten (--)
- 4. *Conflictbeheersing*
 - a. Procedure ingeval van onenigheid (art. 24)
 - b. Externe conflictbeslechting (art. 24)
- 5. *Politie-verordeningen*.
 - a. Materieel (zie sub 2.2.3)
 - b. Procedure (idem).
- 6. *Archiefbeheer* (--)
- 7. *Uitvoeringsmodaliteiten* (art. 49)

Vergelijken we de oudste, laat 13e eeuwse, keuren met de 16e eeuwse keuren, dan valt het op dat de eerste groep - de keuren van Eiesluis - hoofdzakelijk aandacht besteedden aan organisatorische en procedurele aspecten (dus behorende tot het “formeel” heemrecht). Geleidelijk aan neemt het belang van “materieel” juridische bepalingen toe. Met name de verbods- en gebodsbepalingen met betrekking tot het gebruik van de waterwegen, dijken en wegen, die we hierboven onder de noemer “politieel reglement” hebben ondergebracht⁴¹, nemen een steeds groter deel van de keure in (22 van de 49 bepalingen). Dit stemt vermoedelijk overeen met een meer algemene evolutie in het recht naar scherper afgelijnde regels, parallel met het verminderde belang van de scheidsrechtspraak⁴².

2.2.3 Politie-verordeningen.

Zowel organisatie, werking als financiering van het waterbeheer komen in latere hoofdstukken nog uitvoerig aan bod, waarbij ook de desbetreffende bepalingen uit de keuren besproken zullen worden. Hier willen we alleen stilstaan bij de verbods- en gebodsbepalingen van de “politie-verordeningen”, waarvoor de keuren onze belangrijkste bron zijn. De politie-verordeningen treffen in essentie maatregelen om de waterstaatkundige infrastructuur te beveiligen, en maken ook vandaag nog deel uit van de wetgeving inzake polders en wateringen. De politie-verordeningen omvatten zowel beschermingsmaatregelen als strafsancties⁴³. Met deze bepalingen tracht men te vermijden dat door het schadelijk gedrag van individuen de gemeenschap schade ondervindt. Anders gesteld tracht men het optreden van *free-riders* te vermijden. Dergelijke reglementering kan natuurlijk maar succesvol zijn als er een voldoende efficiënte *monitoring* en dito *sanctionering* tegenover staat, en ook hierover lichten de wateringkeuren ons uitgebreid in.

⁴¹ Het “politieel reglement” omvat dus die bepalingen die algemeen bindend zijn voor alle “gebruikers” van de watering (i.e. inwoners, ingelanden en voorbijgangers). Instructies voor het uitvoerend bestuur (sluismeesters, klerk etc.) rekenen we hier niet toe.

⁴² Gallé P.H. 1963, p. 59 ; Heirbaut D. 2000, p. 83.

⁴³ Pauwels A. en Demeyere D. 1988, pp. 285-301. Bij KB van 30 januari 1958 werd één algemene politie-verordening vastgesteld, geldend voor alle polders en voor alle wateringen. Daarnaast kon elke polder of watering nog steeds een bijzondere politie-verordening uitvaardigen voor het eigen gebied, die natuurlijk niet in strijd mocht zijn met de algemene politie-verordening.

2.2.3.a Bepalingen

De “politieonele” bepalingen van de wateringkeuren worden in bijlage uitvoerig geanalyseerd⁴⁴. Een eerste cluster betreft bepalingen over de beschadiging van de infrastructuur en dan met name van de meest kwetsbare onderdelen van deze infrastructuur, zijnde de dijken en de sluis. Ook de waterlopen konden beschadigd worden, met name door de vrije loop van het water te hinderen, ondermeer door er afval in te gooien, of door te dicht bij de rand van een waterloop te gaan ploegen. Verder werden de scheepvaart en de visvangst in de waterlopen streng gereguleerd. Men tolereerde beide activiteiten op voorwaarde dat de hoofdfunctie van het waterwegenstelsel in het kustgebied, met name de afwatering, er niet door in het gedrang werd gebracht. De watering was ook bevoegd voor het onderhoud van de heerwegen, wat ertoe leidde dat de wateringkeuren ook hierover bepalingen bevatten. Dat ook dijken als weg gebruikt werden, was minder evident. In sommige wateringën was dit enkel in de zomer toegelaten, en plaatste men in de winter barrières⁴⁵. Ook wanneer de Blankenbergse watering in 1507/08 de vraag kreeg van de algemene postmeester om de “zidelinghe” tussen Oudenburg en Bredene open te stellen voor het verkeer, reageerde de watering zeer weigerachtig, en stelde ze een alternatieve route voor⁴⁶.

De wateringkeuren bevatten ook bepalingen die nauw verbonden zijn met de regulering van de landbouweconomie in de kustvlakte: zo gaan de meeste wateringkeuren uitgebreid in op de problematiek van loslopende dieren die schade toebrechten aan de infrastructuur. Met name tegen (wilde) begrazing van duinen en dijken, en tegen varkens, die “wroetene ende vervullende” de waterlopen beschadigden, werden maatregelen afgekondigd⁴⁷. Het expliciete verbod op het roten van vlas in de (hoofd-)waterlopen in verschillende 15^e en 16^e eeuwse keuren kan er dan weer – met enig voorbehoud - op wijzen dat deze teelt op dat ogenblik toch bestond in de kustvlakte, ondanks het feit dat de vlasteelt in de moderne tijd in de kustvlakte veel minder verspreid was dan in Binnen-Vlaanderen⁴⁸. Verschillende keuren in de 15^e en 16^e eeuw vermelden ook het bestaan van bomen langs de heerwegen, die eigendom waren van de watering⁴⁹. Daar de wateringën vooral door aankoop buiten de kustvlakte in hun

⁴⁴ Zie bijlage 2.

⁴⁵ Met name in SERGO1517.

⁴⁶ Zie rekening Blankenbergse watering 1507-08, f°15v: “Item betaelt tOudebruch in den Gouden Leeu daer de sluusmeesters ghedachvaert waeren bij bevelen vander wet vanden Vrijen, present twe scepenen vanden Vryen, die commissie ghestelt (?) hadden, de welcke brochte de meester vanden Poste, de welcke begheerde eenen wegh te hebben omme tusschen Houden[burch] ende Oostende ofte Nieuport te rijden allen tijden zodat men der dure rijden zoude moghen zonder dangier vanden live, zonderlinghe bij nachte, hendelic omme dat de wateringhe zoude beschreeven zijnde van staen up de sijdelinghe van Houdenburch toter zeedunen daer diversche vele baillen staen ende begh[eerde] die of te hauwen, welcke zoude gheweest hebben ter groter scade vander wateringhe, omme de consequencie was metten Poste gheaccordeert dat hij hebben zoude in penninghe eens wech draghens: 10 s. groten; noch Pieter Cant betaelt voor den Poste te bewijzen eenen andren wech dan den wech daer de wateringhe of zoude hebben moghe scade ghecrighen bij bevelen vander wet: 4 s. 8 d.”

⁴⁷ Ondermeer BLANK1563, art. 36-37; 46; BLANK1407 en MOERZ1400.

⁴⁸ Zie Thoen E. 1988, pp. 980-1000; 2001, pp. 119-122; Sabbe E. 1975.

⁴⁹ MOERZ1400; BLANK1407; MOERN1506.

houtbehoefden voorzagen⁵⁰, is dit geen argument voor het veelvuldig voorkomen van bomenrijen langs wegen in de laatmiddeleeuwse Kustvlakte. Toch zien we in 1567 de watering Reigarsvliet 127 wilgen en populieren aanplanten langsheen een weg⁵¹. Het veelvuldig voorkomen van riet en biezen in de waterlopen in de Kustvlakte wekt geen verbazing. De wateringën respecteerden de gebruiksrechten van de aangelanden, die deze planten mochten afsnijden in de waterlopen grenzend aan hun percelen, doch eigende zich wel het riet, de biezen en het gras toe in waterlopen grenzend aan heerwegen⁵².

2.2.3.b Analyse

De verbods- en gebodsbepalingen in de verschillende wateringkeuren vertonen overeenkomsten maar ook verschillen. De algemene vereisten van een correct waterbeheer leidden natuurlijk tot min of meer dezelfde principes in alle keuren, maar de uitwerking verschilde, wat meteen de autonomie van de wateringën op dit vlak bevestigde. Bepaalde bepalingen zoals het verbod op het doorsteken van dijken, op de aanleg van dammen in waterlopen of op het begrazen van de dijken komen bijna in elke keure terug. Andere, zoals de verplichte mobilisatie in noodsituaties (dijkweer) of het verbod om helmgras in de duinen te knippen, vinden we slechts in enkele keuren terug. Veel is afhankelijk van lokale situaties: zo besteedden alleen de wateringën van Kadzand en Blankenberge veel aandacht aan het aanmeren van schepen in de buurt van de uitwateringssluys, wat erop kan wijzen dat dit alleen voor deze wateringën een reëel probleem vormde. Zeker in het geval van Kadzand is dit logisch, gezien uitdrukkelijk vermeld werd dat de uitwateringssluys in een haven lag⁵³. Alleen de keure van Serwoutermansambacht en Gistel-Oost-over-de-Ware ging dieper in op de verplichtingen inzake dijkaanleg, volgens een systeem van verkaveling⁵⁴. De andere keuren deden dit niet, soms omdat ze weinig of geen dijken te onderhouden hadden, zoals de watering van Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, maar vooral omdat in de 15^e en 16^e eeuw dijkaanleg en dijkonderhoud in de meeste grote wateringën niet meer verkaveld werden, maar centraal werden uitbesteed door het bestuur van de watering⁵⁵.

⁵⁰ Zie hoofdstuk 7 voor de analyse van de houtaankopen door de Blankenbergse watering.

⁵¹ Rk. Reigarsvliet 1567-68, f°13v: *“Betaelt van coope van hondert XXVII popelieren ende wulghen pooten die gheplandt ende ghestelt zijn langhes den heerwech ende adere streckende van voor Stapelvoorde tot anden Haghenbilck de welcke pooten zijn ghestelt ten proffijte van dese wateringhe te IIII lb. IIII s. Parisis thondert, compt: 5 lb. 5 s.”*; op de Zeeuwse eilanden werd in 1515 het planten van bomen langs wegen aangemoedigd, als poging om in een alternatieve brandstof te voorzien (in plaats van de schadelijke moertering): de Klerk A.P. 1997c.

⁵² BLANK1407.

⁵³ KAD1538: *“XXIII. Item, zo es ghecuert, dat alle deghene die scepen houden ligghende inde havene vande voorseyde sluus van deser wateringhe, dat zy die zullen houden ligghen up een zate wel ghecait ofte bedolffen”*.

⁵⁴ SERGO1516: *“item zo wanneer dat nieuwen dijcken woorden ghecuert bij wetten ende bij vonnessen van scepenen van den Vryen, dat de dijscepenen hebben macht dat werc binnen eenen jaere daernaer tanveerden ende te legghen up de hovincmannen, ende de hovincmannen zullen handslaen elc an zijn werck binnen zulcke termijnen als dijscepenen wijsen zullen naer den tijt dat twerec gheleyt zal werden...”*.

⁵⁵ Zie ook hoofdstuk 7 betreffende de uitgaven aan dijken. Wellicht is het ook geen toeval dat in een watering die meer perifeer gelegen was ten opzichte van de stad Brugge, de verkaveling van waterstaatswerken langer stand hield dan in de wateringën in de onmiddellijke omgeving van de stad.

Het is niet onze bedoeling de betekenis van elk individueel reglement voor de waterbeheersing en de organisatie van landbouw en landschap in de kustvlakte hier in extenso te analyseren⁵⁶. Toch staan we stil bij één cluster van maatregelen, met name rond de sluisvisserij, daar zoals Petra van Dam voor het hoogheemraadschap Rijnland in Holland aantoonde, de conflicten rond de sluisvisserij een belangrijke graadmeter kunnen zijn voor ecologische transformaties in het kustgebied⁵⁷. Eerste opvallende vaststelling: slechts twee keuren vermeldde de sluisvisserij – op paling of andere vissen, en op mosselen – uitdrukkelijk: de keure van Blankenberge uit 1563 en de keure van de eengemaakte watering van Kadzand uit 1538. Beide keuren verboden vooral het betreden van de sluis zelf, omdat dit schade kon toebrengen aan de infrastructuur én ze verboden of beperkten het gebruik van visfuiken (“*hiltten*”) met wanden of vleugels (“*vlercken*”), daar deze de vrije loop van het water hinderden. Deze wanden bestonden vaak uit een soort van houten ramen met teenvlechtwerk, die de vis – paling – in de richting van de fuiken zelf moesten drijven. De formulering in KAD1538 laat vermoeden dat het gaat om V-vormig opgestelde wanden met de fuik op de punt⁵⁸.

Dat slechts twee keuren de sluisvisserij vermeldde, doet vermoeden dat het belang van de sluisvisserij in de Vlaamse kustvlakte relatief beperkt was. De sluisvisserij draaide vooral rond paling, die in het najaar van zoetwater naar zee trok en dus voorbij de sluizen moest⁵⁹. De hoeveelheid paling die langs de Vlaamse uitwateringssluizen migreerde, zal ongetwijfeld geringer geweest zijn dan bijvoorbeeld aan de sluizencomplexen te Spaarndam en Halfweg die toegang gaven op de grote Hollandse binnenmeren. Alleen in de rekeningen van de watering Eiesluis troffen we een zeldzame keer inkomsten aan over de palingvangst aan de sluis van de watering: in 1397-98 ging het om 3100 stuks, in 1529-30 om 6200 stuks en nog een supplementaire “*achtervanc*” van 1200 stuks. Het sporadische karakter van deze post in de rekeningen, en de vermelding dat het om vangsten ging in of na november en dus buiten het hoogseizoen van de palingvangst, doen vermoeden dat de totale opbrengst mogelijk hoger lag. Toch is het duidelijk dat het hier gaat om kleine aantallen in vergelijking met de meer dan 150.000 stuks die eind 15^e eeuw te Spaarndam jaarlijks gevangen werden⁶⁰.

⁵⁶ Daartoe dient de informatie uit de keuren eerst geconfronteerd te worden met de meer praktijk-gebonden informatie uit de rekeningen; zie verder.

⁵⁷ Van Dam P. 1998 en 1999b.

⁵⁸ KAD1538: “*hiltten... ende an beeden zyden vlercken van hiltten*”; vergelijk van Dam P. 1998, pp. 128-131.

⁵⁹ Zie Van Dam P. 1999b.

⁶⁰ Rk. Eiesluis1397: “*Item ontfanghen van XXXIc paellijcx de welke ghevanghen zijn binnen desen jare in de zete over elc C XII s. Parisis somma in ghelde: 18 lb. 12 s*”; Rk. Eiesluis1529: “*ontfaen van Cornelis Maleghys ende Lievin Codde, varssche viscoopers van Brugghe vanden palijnc die zij ghehat hebben ghevanghen naer dat de voorseide sluus van deser watringhe gherumdt was in novembre laetsleden totten nombre van zes duist Iic waerof de watringhe maer de helt heeft, mids datmen Pieter f. Jans Wouters ende Jan Boone overghelaten heeft dander helt, te XX s. Parisis thondert, comt over de drie duist als over de helt voorseit mids dat se de Iic daer binnen hebben: 30 lb. Parisis*”; “*ontfaen vander procurator vanden Willyemynten in Brugghe over XIIc palijncx zom levende ende zom ghestorven vanden achtervanc ende ghedeelt jehens Pieter ende Jan voorseit, ooc XX s. Parisis thondert, comt: 12 lb*”. De watering pachtte in deze jaren de visrechten zelf (in 1529 van Maarten Lem, lid van een voornamelijk familie van Brugse poorters). Vergelijk van Dam P. 1998, pp. 113-116 en bijlage 5.

Desalniettemin had de binnenvisserij ook in de Vlaamse kustvlakte zijn belang, en zeker voor een deel ging het ook in Vlaanderen om palingvisserij. De meeste visserij-rechten behoorden tot het grafelijk domein, voor zover ze niet weggeschonken of in leen gegeven waren⁶¹:

<i>Domeingoed</i>	<i>Pacht-opbrengst 1376 (Lb. parisis)</i>	<i>Pacht-opbrengst 1403 (lb. parisis)</i>
Woumen: visserij-rechten ⁶²	20	20
Kadzand/Ter Hofstede ⁶³ : visserij-rechten	60	50
Koudehide: palingvisserij ⁶⁴	12	0
Oostburg, Slepeldamme, Koksijde: visserijrechten bij de sluizen ⁶⁵	32	100
Moer van Veurne/Sint- Winoksbergen: paling- en overige visserij ⁶⁶ .	420	324

Tabel 2.1: binnenvisserij in de Vlaamse kustvlakte als domeininkomst voor de graven van Vlaanderen (pachtopbrengsten 1376-1403) (Soens 2001, p. 55 e.v.; Soens 1999, p.73 en bijlagen; zie ook Van Nieuwenhuysen A. 1984, pp. 101-102).

Op het moer van Veurne na, hadden deze visserij-rechten slechts een beperkte financiële betekenis in de totaliteit van de Vlaamse domeininkomsten, die opliepen tot resp. 113.948 en 138.788 lb. parisis in de beide bovenvermelde jaren. In Holland was de financiële betekenis van de sluisvisserij in het geheel van de domeininkomsten weliswaar groter, maar toch ook niet echt overweldigend te noemen. Toch bevond de sluisvisserij er zich in het centrum van belangenconflicten tussen waterschapsbestuur, vissers, pachters van visrechten, steden en vorst⁶⁷. Financieel belang zegt immers niet alles: bij het beheer van vorstelijke

⁶¹ Wat vaak het geval was. In 1495 bijvoorbeeld werden de “*france volerie et pescherie*” in de polders van Sint-Kruis, Sint-Kathelijne en Sint-Lieven in Ijzendijke-ambacht in leen gegeven aan Pauwels de Baenst, mits een rente van 6 lb. parisis per jaar (ADN B 4124, f°30r). In nieuw bedijkte polders bezat de bedijker vaak de visrechten in de sluis: zie bijvoorbeeld ook §§201 en §203: conflict uit 1252/1263 tussen de abdijen van Ten Duinen en Drongen, onder meer met betrekking tot de opbrengst van de visrechten in een sluis tussen Ossenisse en Hengstdijke (Hulsterambacht)

⁶² In leen gehouden door de familie de Visch, heren van de Kapelle mits jaarlijkse vergoeding van 20 lb. parisis (Soens T. 1999, p. 73)

⁶³ “*la pescherie devant Caedsant et a le Hofstede*” (1416-18) (Soens, 1999 : bijlagen)

⁶⁴ “*dou paeldincset de Coudehide*”: de laatste betaling gebeurt voor de termijn die vervalt op 01/10/1375. Koudehide of Ter Couder Yde is een plaats in Oostburg-ambacht, waar zich na 1239 (§§54) de uitwateringssluys van de Oude Yevene bevond. De omgeving leed zware schade tijdens de stormvloeden van 1375/76, wat bevestigd wordt door de stopzetting van de verpachting (Soens T. 1999: bijlagen; Gottschalk M.K.E. 1983, I, p.192).

⁶⁵ Het gaat hier om drie belangrijke uitwateringspunten: “*des estans et pescheries devant Slepeldamme, devant Coxide et devant la nouvelle ecluse devant Oostbourg*” (1416-18); van 1367 tot 1369 troffen we ook de : “*pesquerie entre Oostborch et Biervliet qu'on dist sur le Schare*” aan, verpacht voor 6 lb. Parisis per jaar; voor 1371 ook de “*estans et pesquerie devant le nouvel havene d'encosté Biervliet*”, laatst verpacht voor 3 lb. Parisis (Soens T. 1999; bijlagen) en in 1351 de “*peskerie dalez Oestbourgh au mour*” (ARA R 282).

⁶⁶ Het gaat om de “*paeldincset... et mourlet entre Furnes et Berghes*” en de “*pesquerie dou mour en le chastellenie de Berghes*” (Soens T. 1999, p. 73). In 1351 werden de opbrengsten van de palingvisserij gedeeld door de graaf van Vlaanderen en de heer van Kassel (ARA R282). De dichtste verbinding met de zee die door het bestaan van de palingvisserij gesuggereerd werd, liep mogelijk via de haven van Duinkerke. Na de 14^e eeuw wordt palingvisserij niet meer expliciet vermeld, en wordt alleen de vage term “*peskerie*” gebruikt.

⁶⁷ van Dam P. 1998, pp. 201-202.

domeingoederen primeerden factoren als lokale machtsverwerving en de controle van de economische infrastructuur vaak op louter financiële overwegingen, en dit zowel voor de vorst als voor de ontvangers of pachters van de desbetreffende domeingoederen⁶⁸.

2.2.3.c Controleren en bestraffen I: de rol van dijkschepenen en waasschout.

In het vorig hoofdstuk analyseerden we reeds hoe dijkschepenen vermoedelijk in de late twaalfde of dertiende eeuw ontstonden als lokale vervangers van de kasselrijschepenen inzake waterstaatsaangelegenheden⁶⁹. In de late middeleeuwen werden de dijkschepenen verkozen in de rangen van de ingelanden en dit op soortgelijke wijze als de bestuurders - sluismeesters - van de wateringen, waarop we in volgend hoofdstuk dieper in zullen gaan⁷⁰. Nog meer dan bij de sluismeesters het geval was, werd de functie als voornamelijk honorifiek beschouwd, en werden de dijkschepenen slechts zeer karig verloond, met een jaarlijkse “hoofsheid” of een vergoeding per prestatie⁷¹.

De belangrijkste taak van de dijkschepenen situeerde zich bij de inspectie of *schouw* van waterstaatswerken, waarbij ze door de ambachtsschout of de waasschout gemaand werden te oordelen of de infrastructuur volgens de regels van de kunst onderhouden was en of werken naar behoren waren uitgevoerd. De gewone schouw vond meestal twee maal per jaar plaats, en iedereen werd er minstens een week op voorhand bij kerkgebod van op de hoogte gesteld. De procedure bij de schouw wordt mooi omschreven in de keure van de Blankenbergse watering van 1407: “...Ende waermen ten scaudaghe comt daers nood es, daer sullen dycscepenen vorseit nedersitten, ende die scoutheten salse manen vanden rechte. Ende wat scepenen daer wysen, dat elc dat houden sal up wien dat ghewyst sal syn”⁷². De dijkschepenen van de verschillende wateringen bleven wel hun bevoegdheid om te schouwen delen met de kasselrijschepenen, die in de late middeleeuwen vaak de schouw van kwetsbare infrastructuur – zoals de zeedijken op zich namen. Bij de uitbesteding van de onderhoudswerken in de watering Eiesluis in 1454 bijvoorbeeld, werd bepaald dat de dijkschepenen de schouw van de waterlopen uitvoerden, en vervolgens rapport dienden uit te brengen aan de kasselrijschepenen. Wat de nieuwe werken betrof, zouden de kasselrijschepen zelf onmiddellijk de schouw uitvoeren⁷³. Ten opzichte van andere lokale besturen, zoals de schepenbanken van de heerlijkheden aan de rand van de kustvlakten,

⁶⁸ Soens T. 2002a en 2002b.

⁶⁹ Zie hoger, hoofdstuk 1.

⁷⁰ Zie verder hoofdstuk 3.

⁷¹ Vb. Rk. Noord-over-de-Lieve/Lapscheure 1430-31: “van te bedinghene de II ghescoten over haerlieder salaris elc XVI s. paris... van dat si ghinghen bescauwen den waterghanc die Clais Dullaert ghedolven hadde, elc V s. paris”

⁷² BLANK1407

⁷³ \$\$889: watering Eiesluis 1454: “Item men zal tghedelf van desen wateringhe drooghe moeten scauwen bij dijcscepenen met also langhen of corten percheelen als zal willen de ghone wient bliven zal, de welke dijcscepenen daer of trapoort zullen moeten doen by eede scepenen vanden Vryen als zys verzocht worden omme haerlieder rapoort ghehoort... Ende als eeneghe vanden brugghen ende goeten nieuwe ghemaect zullen zijn emmer V of VI te gadre zo zalmen die scauwen biden here ende bider wet vanden Vryen of d[i]e naer de voorwaerde ghemaect zijn... ”.

streefden de dijkschepenen wel exclusiviteit na op het vlak van de schouw van waterstaatkundige infrastructuur⁷⁴.

De dijkschepenen dienden in principe te oordelen over de noodzaak van bepaalde werken, en werden als dusdanig als een bescherming gezien tegen al te eigengereide bestuurders, die op eigen houtje werken lieten uitvoeren⁷⁵. De algemene vergadering kon het bestuur instructies geven, maar het waren de dijkschepenen die deze instructies juridisch bindend konden maken⁷⁶. Ook bij nieuwe inpolderingen hadden de dijkschepenen een rol te vervullen: de bedijkingsoctrooien uit de 15^e en 16^e eeuw bevatten een clause die de bedijker toelating gaf dijkschepenen aan te stellen, en een schout om deze schepenen te manen. Nemen we als voorbeeld het bedijkingsoctrooi in 1505 verleend aan *Jeronimus Lauwereyn* voor de herinpoldering van het verdronken deel van Assenede-ambacht:

*“Item, que pour subvenir aux affaires dudit dicaige, icelluy suppliant pourra aussi ordonner cinq eschevins, qui se nommeront dycsepenen, et ung dicgrave. Lesquelz pourront connoistre de tous cas survenans sur lesdiz dicques et qui toucheront lesdiz dicquaiges; mesmement pour faire le gescot necessaire pour l'entretienement d'icelles dicques et escluses pour, a la semonce d'iceux eschevins, faire execution, pugnicion, correction, loy, raison et justice, ainsi qu'il appartiendra, selon droit de dicaige, a tousiours et pour autant de foys que besoning sera et le cas le requerra, de faire scouwinghes et autres oeuvres accoustumés et necessaires en fait de dicquaige”*⁷⁷.

Ook in de 16e eeuw beschouwde men de dijkschepenen als de lokale vervangers van de gewone schepenen, aangezien deze laatsten onmogelijk altijd op tijd ter plaatse konden zijn, *“in materie van dicaige die precys ende pregnans is”*⁷⁸. Bij nieuwe inpolderingen dienden de dijkschepenen bijvoorbeeld te vonnissen over de verdeling van de te bedijken gronden, en konden ze eventuele aanspraken van derden op gronden honoreren of afwijzen⁷⁹. Vraag is

⁷⁴ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1494-95: *“Item betaelt van ghelaghe upten XXIIen in laumaent XCIII bijden scauthate, sluusmeesters ende dijcscepenen ende diversche inghelanden als de scauwinghe ghehouen ende ghedaen was binder herlicheide van Ziessele ende dat ten versoucke vanden here al daer of hij soude selve ghescaut hebben met scepenen van Ziessele ende soude selve de kennesse te hem waert ghenomen hebben, maer de scauwinghe behoort toe der wateringhe van Moerkerke ende dat naerder cueren vander wateringhe voorseit, al doen verteert: 7 lb. 4 s. parisis”*.

⁷⁵ Voorbeeld §§703: Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, de Broeke en Stampershoeke 1474: *“Item voort es gheordineert ende ghecuert dat men nu voort an gheenerande wercken in de voorseide wateringhe besteden en zal noch upnemen ten zij bij vonnesse van den dijcscepenen van der zelve watringhe ende bij maninghe van hare scoutheten”*

⁷⁶ §§689: Moerkerke Zuid-over-de-Lieve 1400: *“Item tscaterdaghes (sic) naer Sinte Deniis dach was de cuere ende meente beclaecht bi Lamsin van der Muele, smaendaghes daer naer ten westende van der Houve strate an de ghemeene wede om eenen waterganc te opene daer of dat tambocht noot hadde ende al daer so was vierscare ghebannen van den waesambacht ende de scoutate maende scepenen van den waesambacht van den rechte ende al daer so wijsden scepenen naer de goede waerhede die sij daer of ghehort hadden ende naer dat de cuere verclaerde dat de sluusmeesters dien waterganc openen soudon bin den XLsten daghe ende al daer ter stede was de vorseide waterganc bestet bi den sluusmeesters ende bi scepenen van den waesambocht dat namen te delvene Willem f. Joris van Lodene, ende Clays Baernaert om II s. groten elke roede al daer te coste van cuere ende van den dinghe daghe: 3 lb. parisis”*.

⁷⁷ §§405 d.d. 1505/03/10 (n.s.).

⁷⁸ §§ 785: bedijkingsoctrooi d.d. 1525/01/23 voor ondermeer het Sint-Andriespolderdijke genaamd Triestpolder in Boekhoute-ambacht.

⁷⁹ Bijvoorbeeld vonnis van de dijkschepenen van de Jonkvrouwvolder d.d. 1546/03/15 (n.s.): §§136.

natuurlijk in hoeverre dijkschepenen aangesteld door de bedijkers onafhankelijk konden oordelen in geschillen waarbij die bedijkers direct betrokken partij waren. Bij de bedijking van de Sint-Jeronimuspolder in 1501 legde Jan van Kleef, gouverneur van Wijnendale, zich alleszins niet neer bij de uitspraak van de dijkschepenen in verband met zijn rechten op een deel van de nieuwe bedijking, en werd het proces verder gevoerd voor de kasselrij van het Brugse Vrije, de Raad van Vlaanderen en uiteindelijk zelfs het Parlement van Parijs⁸⁰.

In bovenvermeld bedijkingsoctrooi worden tenslotte nog twee andere belangrijke bevoegdheden van de dijkschepenen vermeld: het afkondigen en afdwingen van het *geschot*⁸¹, en natuurlijk het bestraffen van inbreuken op het dijkrecht. In de wateringkeuren wordt uitgebreid ingegaan op de vervolging en berechting van inbreuken. Daarbij konden we een evolutie onderscheiden tussen de vroege 15^e eeuw en het midden van de 16^e eeuw. De vroege 15^e eeuwse keuren zoals MOERZ1400 en BLANK1407 benadrukten nog sterk de rol van de *dijkschepenen*, die binnen de watering de juridische macht bezaten en dus ook de boetes oplegden. Toch werden ook in 15^e eeuwse keuren al vaak voorzieningen getroffen voor het geval dijkschepenen niet op het appel verschenen. Blijkbaar waren de dijkschepenen steeds moeilijker te mobiliseren en zocht men meer en meer naar middelen om hun tussenkomst te omzeilen. De keure van de Blankenbergse watering van 1563 ging hierin het verst en vermeldde de dijkschepenen niet langer. Het gaat daarbij niet om een vergetelheid want ook in de rekeningen van de watering was rond die periode al geen sprake meer van dijkschepenen. De *schouw* gebeurde ofwel door de kasselrijschepenen ofwel door de sluismeesters zelf. Bovendien stipuleerde dezelfde keure dat alle bepalingen van de keure mochten uitgevoerd worden door de sluismeesters, én door alle functionarissen van de kasselrij zoals de baljuw, de krikhouder en de “*clerck crimineel*”. Deze laatsten waren verplicht onmiddellijk na de “*executie*” de sluismeesters op de hoogte te stellen van hun optreden en ontvingen als beloning één derde van de boetes die zij “*inde absentie ende sonder last vande sluysmeesters*” geïnd hadden⁸².

Een aparte procedure bestond wanneer dieren aangetroffen werden die graasden in duinen of op dijken. De dieren werden dan *geschut*, en de meeste keuren stipuleerden dat dit zowel door een grafelijke functionaris, bestuursleden van de watering, de waasschout of zelfs gewoon door één van de ingelanden kon gebeuren. Iets jongere keuren verduidelijkten daarbij dat in dit geval de boete onmiddellijk geïnd kon worden op de eigenaar zonder verdere juridische veroordeling, mogelijk omdat het hier ging om een vorm van betrapting op heterdaad⁸³. Deze onmiddellijke inning van boetes zou in de 16^e eeuw verder uitgebreid worden, en dit opnieuw ten koste van de dijkschepenen.

⁸⁰ §§558: tussenvonnis Raad van Vlaanderen d.d. 1503/09/07; en vonnis §§75 d.d. 1506/03/13 (n.s.); arrest Parlement van Parijs d.d. 1517/01/31: §§274.

⁸¹ Bv. Rekening Noord-Over-de-Lieve en Lapscheure 1411: “*als dijscepenen elken III daghe van onsen gheschote te bedinghene elx daghes III s. paris: 3 lb. paris*”. Ook deze bevoegdheid deelden ze, zeker in de grotere watering, met de schepenen van het Brugse Vrije. Op de inning van het geschot komen we in volgende hoofdstukken uitgebreid terug.

⁸² BLANK1563, art. 49.

⁸³ KAD1486: “*ende dit heerlicke te innene up den ghonen die de be[esten] toebehoren zullen zonder meer wettelijcheede daer omme te doene*”; idem in SERGO1516.

In het hoger vermelde bedijkingsoctrooi van 1505 was sprake van een “dijkgraaf” die de dijkschepenen diende te manen. De term “dijkgraaf” was echter in de Vlaamse kustvlakte zeer ongebruikelijk, en kwam niet voor tot het einde van de 15e eeuw⁸⁴. Eigenlijk ging het hier om een term én functie uit de Zeeuws-Hollandse traditie die in Vlaanderen werd geïntroduceerd onder invloed van de centrale overheid. In Holland was de dijkgraaf vanaf het einde van de dertiende eeuw de directe vertegenwoordiger van de graaf van Holland die de *hoogheemraden* diende te manen en de uitvoering van hun beslissingen diende af te dwingen, en dit in een duidelijke poging om de grafelijke invloed op het waterbeheer te verhogen. Niet zelden was het dan ook de grafelijke baljuw die de functie van dijkgraaf vervulde. Bovendien had de dijkgraaf naast een juridische functie ook een belangrijke bestuurlijke taak in de watering, en dit zelfs in toenemende mate⁸⁵. In Vlaanderen duikt de term dijkgraaf voor het eerst op in een crisisperiode, met name de laatste fase van de burgeroorlog tegen Maximiliaan van Oostenrijk, toen in 1491-92 en dus tijdens de belegering van Sluis door de aartshertogelijke troepen, de heer van der Merwede als “*dijcgrave van het Oostquartier*”, een coördinerende rol over het waterbeheer in het gebied uitoefende⁸⁶. Dit ging echter om een tijdelijke functie, nauw verbonden met de oorlogssituatie. De eerste permanente dijkgraven vinden we terug in bedijkingsoctrooien – mogelijk voor het eerst in 1497 in het octrooi voor Ijzendijke-ambacht aan Paul en Guy de Baenst⁸⁷ - en later bij hervormingen van het waterbeheer die sterk de stempel droegen van de centrale overheid zoals de eenmaking van de wateringen van Kadzand in 1537-38⁸⁸. Veel ouder daarentegen was de “watergraaf”, doch dit was een grafelijke functionaris die vooral in het Waasland instond voor bepaalde aspecten van het waterbeheer op de grafelijke domeinen doch niets te maken had met de wateringen, en bijvoorbeeld in het Brugse Vrije nauweliks een rol speelde⁸⁹.

Het equivalent van de dijkgraaf in de Vlaamse kustvlakte was de “*waasschout*”, zij het dat deze een functionaris van het “oude”- feodale - type was, in tegenstelling tot de Hollandse dijkgraaf die tot het nieuwe, niet-gefeodalisierde type van functionarissen behoorde, die vanaf de dertiende eeuw opgang maakten. De waasschouten, hielden net als gewone schouten hun functie in leen of achterleen van de graaf van Vlaanderen. In het leenregister van de burg van Brugge van 1365 bijvoorbeeld, vinden we zeker de waasschouten van Wulpen (twee verschillende!), Oostkerke, de Blankenbergse watering (in twee gesplitst), en Serwoutermansambacht terug⁹⁰. De waasschout had dezelfde functie als de gewone

⁸⁴ Fockema Andreae S.J. 1950, p. 7; Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 105-106.

⁸⁵ Henderikx P.A. 1997, pp. 63-64; van Dam P 2006, hoofdstuk 1 en van de Ven G.P. 2003, p. 116.

⁸⁶ Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 105-106.

⁸⁷ §§763: bedijkingsoctrooi voor Ijzendijke-ambacht d.d. 1497/09/30: “...*ung escoutete ou dicgrave pour icelluy dicaige estre maintenu et gouverné*”. Eerdere bedijkingsoctrooien (vb. §§776 d.d. 1461/03/30 (n.s.)) vermeldden enkel een schout.

⁸⁸ §§712: d.d. 1538/10/24.

⁸⁹ In tegenstelling tot Van Craeynest D. 1989, p. 15. Over de grafelijke watergraaf: Soens T. 2002; Augustyn B. 1997c; Van Nieuwenhuysen A. 1984 en Proost J.J. 1872.

⁹⁰ ARA RK 1074, vb. f°16v: f°16v: “*Willem f. Willems van Oostende houd een leengoed van minen vorseiden here van XXIII ghemeten lands lettelt mer iof min licghende binden ambochte van Oostbuergh ende in de prochie van Oostende Wulpen metten waescoutheedomme van Wulpen ende C ghemeten manscepen der toe behorende ende staet te trauwen ende waerheiden*”

ambachtsschout - met name het manen van schepenen en het uitvoeren van de vonnissen - maar dan specifiek voor de dijkschepenen, in specifieke omschrijvingen genaamd “waasambachten”, die we in vorig hoofdstuk definieerden als samenvoegingen van ambachten en delen van ambachten ten behoeve van de waterstaat. In de late middeleeuwen vielen de “waasambachten” samen met de watering⁹¹. Dit betekende echter niet dat elke watering een “waasschout” kende: in sommige wateringën – bijvoorbeeld de wateringën van Moerkerke - blijkt de gewone ambachtsschout de dijkschepenen te hebben gemaand⁹². De waasschout – of desgevallend de ambachtsschout vervulde een belangrijke functie in het waterbeheer. *Wolfert, heer van Maalstede*, en schout van Hulsterambacht omschreef in 1234 zijn taak bij het schouwen van de dijken bij het grondbezit van de abdij Ten Duinen in Elfdijk en Vrankendijk als volgt:

*“Quotiens etiam necesse fuerit, debemus ad dicum accedere et bannum facere ut omnes qui terras habent in officio de Hulst iuxta terras fratrum de Dunis, faciant dicum suum tam bonum et tam validum quod scabini recognoscant quod terre dictorum fratrum possint secure et salue ab omni periculo et dampno permanere”*⁹³.

Ook in de vijftiende en zestiende eeuw bleef de waasschout samen met de dijkschepenen de infrastructuur schouwen⁹⁴. Daarnaast was hij ook verantwoordelijk voor de inning van achterstallig geschot nadat de wettelijk voorziene betaalperiode afgelopen was en de “boeken” gesloten waren⁹⁵. Wanneer tijdens een schouw bevonden werd dat bepaalde werken niet naar behoren waren uitgevoerd, diende de waasschout deze werken zelf uit te voeren, en de kosten “metten twivoude” - dus dubbel – te verhalen op de nalatige persoon. Voor het geval de

⁹¹ Zie hoofdstuk 1. De ontleding van de naam “waasambacht” in Augustyn B. en Palmboom E. 1983, p. 480, ontleend aan Verwijs E. en Verdam J. 1882-1952, 9, kol. 1590-91 en kol. 1778-1780, als zou de “waasschout” in zijn gebied in naam van de graaf het “wazegeld” innen, zijnde een recht op schepenen die in de “waze” – i.e. de modderige strook langs een waterloop – aanmeerden (bijvoorbeeld om te overwinteren), beschouwen we als zeer gebrekkig; zie verder over de “waasschout” de niet altijd even exacte interpretaties in Gallé P.H. 1963, pp. 128-133 en Coornaert M. 1974a, p. 146.

⁹² Vb. MOERZ1400 : “so wie daer of bevonden wort ende ghewijst in boeten bij dijscepenen...ende dat dese boeten voorseid de schoutheeten innen zal...”; “Voort elken schoutheeten up elc heerschip zonderlinghe, zo waer dat men wettelike handedelinghe (sic) houden zal van der voorseide wateringhe; dat die schoutheeten hebben zal alle die boeten die hem toebehooren van II s. paris die daer ghevallen zullen, behouden dies dat de voorseide schoutheeten uplecghen ende vernoughen zal den heere ende den ambachte voorseide al zulke boete als hemlieden toebehoort”.

⁹³ §§332: overeenkomst met de abdij Ten Duinen d.d. 1234/02 (n.s.) (editie: *Thesaurus Diplomaticus*, W28370).

⁹⁴ Rk. Blankenbergse watering 1408-09, f°40v: “Item Boudin Tant, Willem van Noorden ende Pauwels f. Jans f. Wouters als dijscepenen smaendaechs den XXVIIe in ougst scausden tghedelf vander Groter Ee twelke doe noch niet vuldaen ne was ende trocken metgaders den waesschoutheten scauden eenen waterghanc die verdolven es licghende tusschen Vlissegheem ende Clemkerke daer omme dat zij ute waren elc I dach over den dach VI groten comt in ghelde: 3 lb.”.

⁹⁵ Vb. rk. Blankenbergse watering 1506: “Betaelt van XVIIIc III m XXIII roeden lands ghebleven dit voornoemde jaer inden bouc van diversche partijen waerof de waerschouteetens tlast anghenomen hebben om inninghe te doene ende de zelve penninghen van desen noch onder hemlieden rustende zijn, want de clerc als noch gheen betalinghe ghehadt en heeft bedraecht: 11 lb. 5 s. 4,5 d.”; zie verder hoofdstuk 7 betreffende het geschot en de inning van het geschot.

waasschout zelf in gebreke bleef, werd meestal bepaald dat dan de baljuw van het Brugse Vrije de werken mocht uitvoeren, aan het vierdubbele tarief⁹⁶.

2.2.3.d. Controleren en bestraffen II: boetes in theorie en praktijk

De inwoners en ingelanden van het laatmiddeleeuwse Brugse Vrije waren onderworpen aan gedetailleerde, neergeschreven en lokaal variërende gebruiksregels met betrekking tot de waterbeheersing in de Kustvlakte. Zonder bijhorende sanctionering zouden de vele regels echter weinig zin hebben. Elke keure voorzag in een uitgebreid stelsel van boetes. Deze boetes geven meteen ook inzicht in het belang dat aan bepaalde overtredingen werd gehecht. De aanzienlijke lokale verschillen bevestigen de autonomie van de wateringen inzake interne reglementering. We geven een overzicht van enkele overtredingen en de voorziene boetes:

Overtreding	Boete minimum	Boete maximum
Doorsteken dijk	60 lb. (BLANK1563 e.a.)	120 lb. (MOERZ1400)
Betreden/beschadiging sluis	9 lb. (KAD1538)	40 lb. (BLANK1563)
Rijden met paard en kar op dijk/duin	10 lb. (SERGO1516)	30 lb. (BLANK1563)
Beschadiging helmgras/doornstruiken in of rond duin of dijk.	3 lb. (BLANK1407)	30 lb. (BLANK1563)
Vreemd water binnenlaten	6 lb. (MOERN1506)	20 lb. (BLANK1407)
Graven van greppels door heerwegen	6 lb. (BLANK1563 e.a.)	20 lb. (BLANK1407)
Aanleg dam in hoofdwatgang	40 s. (KAD1486 e.a.)	12 lb. (BLANK1563)
Aanleg dam in zijwatgang	10 s. (KAD1486 e.a.)	12 lb. (BLANK1563)
Roten van vlas of hennep	10 s. (MOERN1506)	12 lb. (BLANK1563)
Begrazen dijk/duin	18 s. (MOERN1506)	10 lb. per dier (SERGO1516)
Te dicht ploegen bij waterloop	10 s. (MOERZ1400)	9 lb. (BLANK1563)
Verdelven van gracht naast weg	10 s. (MOERN1506)	6 lb. (KAM1568)
Vernauwen waterwegen/heerwegen met aarde/bomen	18 s. (MOERZ1400)	6 lb. (BLANK1563)
Benaderen uitwateringssluis met schip	24 s. (MOERN1506)	6 lb. (BLANK1563)
Dijkweer	58 s. (BLANK1407)	3 lb. (KAD1538)

Tabel 2.2: Boetes op een aantal type-overtredingen zoals vermeld in de wateringkeuren, zonder het eventuele aandeel van de (waas-)schout (lb. of s. parisis).

Basis van het boetestelsel was duidelijk de boete van 3 lb. parisis, de oude grafelijke boete, teruggaand op de door de graven van Vlaanderen geïsurpeerde boete van 60 s. uit de Frankische periode. Aanvankelijk werd deze boete volledig door de graaf geïnd, later kregen ook functionarissen, schepenen en/of partijen een deel. Op het platteland bleef de boete van 3

⁹⁶ \$\$825 (Eiesluis, d.d. 1335/03/27 n.s.): "...ende waert dat hier of ghebrec ware dat die scoutete soude maken binder maent daer na upten cost van der wateringhe metten tvivouden ende waert dat die scoutete niet ne dade binder vorseide termine dat die here dede maken binder naesten maent daer na upten cost van den scoutete metten viervouden"; zie ook \$\$125 (Proostpolder, 1376/02/05); \$\$750 (Oude Yevene, 1388). Soms werd ook bepaald dat bij nalatigheid van schout of baljuw, de watering zelf de werken mocht uitvoeren: \$\$17 (Kamerlingsambacht; 1376/09/09: "...daer zijt niet daden dat die heere dade bin zekeren tyt metten twivouden of daer ghebreck daerin waere dat die van Caemerlinx ambocht voorseyt selve handt daeran slaen mochten, ende dat doen maecken metten drievouden").

lb. lange tijd de hoogste boete, terwijl in de steden sinds Filips van de Elzas de boete van 60 lb. parisis werd opgelegd als hoogste boete, als straf voor zware misdrijven die toch geen doodstraf verdienden⁹⁷. De boete van 3 lb. parisis is ook de boete die we aantreffen in de oudste kasselrijkeuren als straf voor het vernauwen of beschadigen van water- en landwegen. (supra). In de 15^e en 16^e eeuwse wateringkeuren zien we dat deze boete nog steeds werd opgelegd voor dergelijke misdrijven, weliswaar aangevuld met een geldsom voor de watering en voor de (waas-)schout. Rekening houdend met de muntontwaarding, kunnen we niet anders dan vermoeden dat deze boetes op drie eeuwen tijd flink aan waarde en afschrikkingskracht moeten hebben ingeboet. Het boetestelsel was echter verre van uniform: ook al bleef de boete van 3 lb. parisis die ook in de kasselrijkeuren terugkwam de basis, elke watering had duidelijk zijn eigen gebruiken en varianten, en kon de eigen prioriteiten ook in het boetesysteem laten doorwegen.

Inzake waterstaat werd het beschadigen van dijken, sluizen en duinen duidelijk het zwaarst bestraft. Overtredingen met betrekking tot de water- en landwegen, waarvoor de reglementering nochtans het uitgebreidst was, werden als minder ernstig beschouwd. Slechts op één misdrijf stond de boete van 60 lb. parisis of meer: het doorsteken van een dijk. MOERN1516 liet de sluismeesters en de vertegenwoordiger van de graaf bij dijkdoorbraak de keuze tussen de geldboete of het verlies van de vuist, meteen het enige misdrijf waarvoor een lijfstraf voorzien werd – mogelijk een reminiscentie aan de bepaling in de oudste keure van het Brugse Vrije die als straf het verlies van de rechterhand oplegde⁹⁸.

Toch werden zeker in de tweede helft van de 16^e eeuw sommige tarieven klaarblijkelijk aangepast aan de muntontwaarding: over de gehele lijn gezien waren de boetes in de keure van de Blankenbergse watering uit 1563 hoger dan in de keure van 1407. Doch naast de muntontwaarding, speelden ook andere factoren hierbij een rol: terwijl de boete voor het beschadigen van duingewassen steeg van 3 lb. naar 30 lb. tussen 1407 en 1563, daalde de boete voor het graven van greppels door heerwegen van 20 lb. naar 6 lb. Ook de “xenophobe” reactie inzake het binnenlaten van vreemd water werd in 1407 in Blankenberge zwaarder bestraft dan een eeuw later te Moerkerke. Voor deze lokale verschillen kunnen wellicht contextgebonden factoren een goede verklaring bieden: als reactie op een concrete probleemsituatie werd dan een strenge boete opgelegd. Dat is mogelijk ook het geval bij de hoge boete van 10 lb. parisis per dier dat betrappt werd op het grazen in duinen of op de dijken van de watering Serwoutermansambacht en Gistel-Oost-over-de-Ware in 1516 - een post die helemaal op het einde van de keure werd toegevoegd, samen met de verbodsbepaling op het rijden met paard of kar op duinen en dijken.

De boetes dienden logischerwijs betaald te worden door de schuldigen, tenzij het ging om kinderen of dienstboden, waarvoor respectievelijk de ouders en de opdrachtgevers

⁹⁷ Van Caenegem R.C. 1954, pp. 214-217. Slechts in enkele plattelandsomschrijvingen werd in de 13^e eeuw de boete van 60 lb. parisis ingevoerd. Het gaat vermoedelijk niet toevallig om gebieden in Kust-Vlaanderen: het Brugse Vrije, de Vier Ambachten en Kaprijke.

⁹⁸ §§51, supra.

verantwoordelijk werden gesteld⁹⁹. Het overgrote deel van de boetes werd verdeeld over drie partijen. De eigenlijke boete werd in regel gelijk verdeeld over “de heer” en de benadeelde partij, in casu de watering, in de oudste keuren meestal als “het ambacht” aangeduid. Gezien de specifieke rechtsheerlijke situatie van de kustvlakte, veronderstellen we dat de heer in bijna alle gevallen de graaf van Vlaanderen zelf was¹⁰⁰. Tenslotte ontving ook de ambachtsschout of waasschout een forfaitaire vergoeding van 2 s. parisis per boete. In de 16^e eeuwse keuren werd soms een derde deel van de boete voorzien voor de “aanbrenger”: de persoon die de inbreuk aan het licht had gebracht¹⁰¹. In de keure van de eengemaakte watering van Kadzand uit 1538 werd de rol van de waasschout vervuld door een *dijkgraaf*, die niet de gebruikelijke en door inflatie symbolisch geworden 2 s. parisis, maar wel een derde van de boete ontving.

Naast de betaling van de boete, diende natuurlijk ook de schade hersteld te worden, ook deze aangericht aan derden. Gebeurde de herstelling niet binnen de voorziene termijn, dan mocht de (waas-)schout deze uitvoeren en de dubbele kosten van de herstelling aanrekenen aan de betrokkene – de procedure “metten twivoude”. Sommige keuren gingen nog verder en voorzagen de mogelijkheid dat ook de (waas-)schout in gebreke bleef. In dat geval mocht de baljuw van het Vrije de schade herstellen, met aanrekening van het viervoudige van de kosten¹⁰².

Zoals bij elke normatieve bron, dienen we ons echter ook de vraag te stellen in hoeverre deze verbods- en gebodsbepalingen ook nageleefd en afgedwongen werden. Zelfs voor de Nederlanden waar het waterschapsrecht reeds grondig bestudeerd werd, is veel minder geweten over de wijze waarop dit recht in de praktijk functioneerde¹⁰³. De bronnen voor het onderzoek naar de rechtspraktijk bevinden zich in de sfeer van de rechtsspraak, doch de betrokken rechtbanken – met name de dijkschepenen – hebben weinig tot geen eigen archief nagelaten. De boetes die opgelegd werden, zouden we daarentegen terug kunnen vinden in de rekeningen van de watering, die volgens de reglementen telkens een deel van de boete toegewezen kregen.

⁹⁹ Bijvoorbeeld BLANK1563, art. 30: “*ende indien tselve ghecommitteert is by eeneghe kynderen ofte dienstboden, upden vader ofte moeder, ofte meesters ende vrouwen vande voorseyde kynderen ende dienstboden die tselve ghedaen sullen hebben*”.

¹⁰⁰ Pas in de late middeleeuwen werden een aantal nieuwe heerlijkheden gecreëerd, waarvan de heer ook de rechtsmacht kreeg toebedeeld. Voor het Brugse Vrije gaat het met name om Middelburg-in-Vlaanderen, Watervliet, Breskens en Nieuwvliet. In deze heerlijkheden worden de grafelijke prerogatieven inzake waterbeheer vervuld door de eigen heer. Het territorium van sommige watering, viel deels onder de jurisdictie van het Vrije en deels onder één van deze heerlijkheden. Dit resulteerde bijvoorbeeld voor Moerkerke-Zuid/de Broeke/Stampershoeke in een dubbele uitvaardiging van de keuren door zowel de schepenen van het Vrije als van de heerlijkheid Middelburg (vb. aanvulling op de keure van 1474; §§703). Watervliet en zijn “stichter” Jeronimus Lauwereyn komen uitgebreid aan bod in hoofdstuk 8.

¹⁰¹ BLANK1563, art. 40 : “*den ghuenen die tselve ter kenneſſe brynghen zal ofte daerof de calaigne doen*”.

¹⁰² Bijvoorbeeld in BLANK1407. Hierop bestaan varianten, bijvoorbeeld in SERGO1516, waar in het geval van werken die niet correct uitgevoerd zijn, bij nalatigheid van de waasschout eerst de sluismeesters zelf het werk mogen uitvoeren, met aanrekening van de drievoudige kosten. Pas in laatste instantie mag “de heer” (dus de baljuw) de werken voltooiën, met aanrekening van de viervoudige kosten. In BLANK1563 treden de sluismeesters dan weer als eerste op wanneer bij een uitbesteding van werken de aannemers ingebreke bleven, en konden zij de werken voltooiën met aanrekening van de dubbele kosten.

¹⁰³ van der Linden H. 1988, p. 549.

Dit is echter maar heel zelden het geval: wanneer we de boetes opgelegd in het kader van de inning van het geschot¹⁰⁴ of van het in gebreke blijven van een leverancier of aannemer¹⁰⁵ buiten beschouwing laten, blijven maar drie (!) rekeningen over op een totaal van 507 die inkomsten uit boetes vermelden, naar aanleiding van inbreuken op de reglementering inzake waterbeheersing:

- Oude Yevene-watering: 1408: 36 s. parisis
- Blankenbergse watering: 1407: 13 lb. parisis¹⁰⁶
- Moerkerke Zuid-over-de-Lieve 1494: 12 lb. 9 s. parisis betaald door 8 personen¹⁰⁷

In twee van de drie gevallen werd expliciet vermeld dat de boetes opgelegd zijn na vonnis van de dijschepenen, daartoe gemaand door de waasschout. Enkel in het laatste geval kennen we de aard van de inbreuk – het leggen van dammen in waterlopen - en kunnen we bijgevolg ook de strafmaat vergelijken met de keure: slechts aan één van de acht personen werd effectief de in de keure van Moerkerke-Zuid uit 1400 voorziene boete van 29 s. parisis opgelegd. De andere zeven personen betaalden ofwel minder (20 s.) ofwel meer (2 lb.), doch bij hen werd vermeld dat het ging om een minnelijke schikking (“*appointement*”)¹⁰⁸.

In de lange reeks rekeningen van de Blankenbergse watering, vinden we dus slechts voor één jaar boetes terug. Niet toevallig gaat het om 1407, net na het uitvaardigen van een algemene keure, waarnaar de formulering van de post in de rekening trouwens uitdrukkelijk verwijst. In de daaropvolgende rekeningen is weer geen spoor van boetes terug te vinden¹⁰⁹. Het uitvaardigen van het reglement zorgde dus klaarblijkelijk voor een korte golf van sanctionering, die echter even snel weer uitdoofde. Betekent dit dan dat er in andere jaren helemaal geen boetes opgelegd werden? Vermoedelijk niet helemaal: het is natuurlijk ook mogelijk dat de boetes gewoon nooit in de rekeningen terecht kwamen, maar door derden werden geïnd. In 1474 bijvoorbeeld verplichtte een aanvulling op de keure van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve de schout en baljuw de boetes op nalatige betalers van geschot, over te

¹⁰⁴ Bijvoorbeeld RkZuid-over-de-Lieve 1474 : *"Item ontfanghen van Adriaen Govaerts van dat hij zijn lant niet en dede stellen up hem inden ommelopere: 24 s. parisis"*; zie ook Rk Blankenbergse 1306: *"van boeten van bedraghen lande....9 lb. 20 d."*

¹⁰⁵ Bijvoorbeeld Rk Eiesluis 1342: *"Item ontfanghen in baten van Pieter Nosen dat zijn dijc sine grote niet ne hadde: summa 180 lb."*; Rk Blankenberge 1562 : *"ontfaen van Aernout Jootssins ende Pieter Lodewijcx delvers wonende te Clemskercke III s. IIII d. Groten over tghuendt dat de sluusmeesters inne hielden van huerlieder werck van delfven inde prochie van Breedene bij de hofstede toebehorende die vanden Jacopinessen bij Brugghe twelcke werck bevonden wiert int upnemen niet behoerlick vuldaen te zyne ende es hiernaer f°[...] gheheel in betalinghe ghebrocht, daeromme hier de zelve: 3 s. 4 d. Groten"*

¹⁰⁶ Rk Blankenbergse 1407: *"item ontfanghen van diversen personen van boeten ghewijst bi maninghe van den waesschoutheten ende bi vonnesse van dijscepenen na der inhoudene van der cuere van der vorseide wateringhe: 43 lb. 6 s. 8 d."*

¹⁰⁷ Rk Zuid-over-de-Lieve 1494: *"Ontfanghen van Cornelis f. Gheeraert van dat hij hadde ghehouden ligghende eenen dam in eenen waterganc anden noordern brugwech over de boete bij vonnesse van dijscepenen: 29 s. parisis"*

¹⁰⁸ Rk Zuid-over-de-Lieve 1494: *"ontfaen van boeten binnen der heerlichede van Ziessele van dammen die zilieden van Ziessele ghemaect hadden ende houden ligghende inde watringhe aldaer bevonden bij vonnessen ende apoyementen (sic) van dijscepenen..."*

¹⁰⁹ In de rekeningen van 1408-09 en 1409-10. Wel is er vervolgens een hiaat van meer dan 50 jaar in de rekeningen.

dragen aan de watering¹¹⁰. Effectief zien we dat in de daaropvolgende jaren tot en met 1480 dergelijke boetes opgetekend werden in de rekening van de watering. Enkele jaren later was dit echter weerom niet meer het geval. Wat een verschil is dit met de situatie in Rijnland (Holland), waar Petra van Dam op basis van drie steekproefperiodes in de 15e en 16e eeuw wel duizend (!) aanklachten op in totaal dertig jaar tijd terugvond, waarvan driekwart door de dijkgraaf en één kwart door particulieren¹¹¹.

Het uitblijven van boetes in de Vlaamse kustvlakte kan ons tot enigszins tegenstrijdige conclusies over de efficiëntie van de reglementering brengen. Enerzijds kan het geringe aantal boetes een signaal zijn voor een gering aantal inbreuken, wat ook wijst op een efficiënte *monitoring* en voldoende afschrikking. Daarenboven kan het geringe aantal boetes ook wijzen op het bestaan van efficiënte informele conflictbeheersende of -beslechtende mechanismen, die ertoe leiden dat inbreuken werden opgelost zonder formele rechtspraak. Anderzijds kunnen het geringe aantal boetes en met name ook de vastgestelde samenhang tussen boetes en nieuwe reglementen, ook indicaties zijn voor een weinig structureel, op *ad-hoc* maatregelen gebaseerd beleid van de wateringeng. Deze piste laat meteen ook toe vragen te stellen bij de relevantie en impact van de keuren en andere normatieve bronnen inzake waterbeheer. Als de registratie van boetes indicatief zou zijn voor periodes waarin de keure gerespecteerd werd, zouden we kunnen besluiten dat dergelijke algemene keuren veel minder algemeen geldend waren dan men zou vermoeden, en slechts in de eerste jaren volgend op hun uitvaardiging effectief nageleefd werden.

2.3. De stilte in de reglementen: veen en duin.

Hoe uitgebreid sommige wateringkeuren ook lijken te zijn, ze waren lang niet exhaustief. Zo zijn de keuren opvallend zwijgzaam over een aantal nochtans zeer belangrijke aspecten van het waterbeheer. Voor een deel omdat ze mogelijk in de Vlaamse kustvlakte van minder belang waren dan elders, voor een deel ook omdat ze deels of gedeeltelijk ontsnapten aan de invloed van de wateringeng. We hebben het dan met name over de veenexploitatie en de duinen. In de Noordelijke Nederlanden wordt de veenexploitatie aanzien als één van de belangrijkste ecologische problemen van de middeleeuwen en de nieuwe tijden. Drainage van veengronden voor landbouw en turfexploitatie leidde tot “klink” - bodemdaling - en afwateringsproblemen, waardoor de gronden op termijn te drassig werden om aan akkerbouw te doen, en in Holland zelfs grote binnenmeren zoals de Haarlemmermeer ontstonden¹¹².

¹¹⁰ §§703: “Item es voort gheordineert ende ghecuert dat waert zo dat bij den voorseide sluusmeesters ende clerck die nu zijn of naermaels werden zullen binnen desen jaere of toecommende eenich lant overghegeven worde in den handen van den scouteten oft bailliu elc int sine daert ghevalt, dat zij ghehouden werden te ontfanghene van den zelve scouteten oft bailliu de boete van X s. paris ter watringhe bouf naer der cueren, also wel als principael ghescot ende daer of bewijs doen ende copie overlegghen ter naester rekeninghe”.

¹¹¹ Zie Van Dam P. 2006, hoofdstuk 1.

¹¹² De literatuur rond de gevolgen van veenwinning voor het landschap is overvloedig. We vermelden slechts Borger G.J. 1988 en 1992; Hoppenbrouwers P.C.M. 2002; Gerding M.A. 1995; Leenders K. 1989 en 1996; van Dam P. 1996. Voor de economische gevolgen van de veenexploitatie en de bodemdaling op lange termijn: Van Zanden J.L. 1997 en van Bavel B. en van Zanden J.L. 2004.

Voor de Vlaamse kustvlakte is de eensgezindheid over de betekenis van de veenexploitatie veel geringer. Zowel over de aard van het veen (hoogveen of laagveen), de dikte van het veenpakket, de geografische verspreiding (in het Meetjesland, Zeeuws-Vlaanderen, de Moeren aan de Frans-Belgische grens etc.) en de chronologie van de vorming van het veen en de exploitatie blijft nog veel onduidelijkheid bestaan¹¹³, en is er nood aan een synthese van het historisch onderzoek, met incorporatie van recente bevindingen in het archeologisch, bodemkundig, en palynologisch onderzoek¹¹⁴. Met enig voorbehoud, wijzen de historische gegevens in de richting van een grootschalige veenexploitatie die zich in tijd en ruimte verplaatst heeft van de Frans-Belgische Moeren in de twaalfde eeuw, naar het moer van Aardenburg en het Meetjesland in de dertiende en veertiende eeuw, en het Hulstermoer in de veertiende en vijftiende eeuw. In de vijftiende eeuw ging de commerciële veenontginning in de Vlaamse kustvlakte duidelijk achteruit¹¹⁵. Zeker is ook dat het slagturven – veenexploitatie onder de waterspiegel met een baggerbeugel, in Holland volop in gebruik vanaf de 16^e eeuw¹¹⁶ - in Vlaanderen niet of nauwelijks voorkwam.

De hoger vermelde verschuivingen in tijd en ruimte betekenen evenwel niet dat er elders in de Vlaamse kustvlakte en ook na 1450 geen turf werd gestoken, noch dat de laatmiddeleeuwse turfwinning er geen gevolgen voor het landschap had. Het meest problematische gebied inzake waterbeheer in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte, was het Braakmangebied. Vanaf 1375/76 kende deze zee-arm een razendsnelle uitbreiding in het voormalige Ijzendijke- en Aardenburg-ambacht, waarbij bijna het volledige “Moer van Aardenburg” onder het water verdween. Dat een aantal stormvloedten het verlies van een zo groot gebied konden veroorzaken, lijkt moeilijk te verklaren zonder de gevolgen van bodemdaling ten gevolge van veenontginning. Ook na het ontstaan van de Braakman ging de veenexploitatie verder, zij het in het Brugse Vrije wellicht op een vrij kleinschalige wijze. De bronnen vermelden vooral het “*darinck-delven*”. Hoewel *darinck* vaak geïnterpreteerd wordt als zouthoudend veen, dat afgegraven werd voor zoutwinning¹¹⁷, is het eigenlijk gewoon een synoniem voor veen, dat niet noodzakelijk door zeewater geïmpregneerd en dus zouthoudend is¹¹⁸. Overal in het Brugse Vrije was in de 16^e eeuw sprake van stukken land die “*uutghedarinct*” waren¹¹⁹. Ook

¹¹³ Zie de onderscheiden visies in Ervynck, A., Baeteman C., Demiddele H., Hollevoet Y., Pieters M., Schelvis J., Tys D., Van Strydonck M. en Verhaeghe F. 2000; Augustyn B. 1992; 1999 en 2001; Augustyn B. en Thoen E. 1987; Baeteman C. 1985; Denys P. 1995; Stockman L. 1973; De Reu E. 1960-61; Verbruggen C. m.m.v. Semey J. 1993; De Muynck M. 1976; Vandeveld L. 1997; Van Roeyen J.-P. en Crombé Ph. 2003; Soens T. 2002c.

¹¹⁴ Dergelijke synthese hopen we samen met E. Thoen te kunnen schrijven.

¹¹⁵ Zie Augustyn B. 1999; Boone M. 1995 en Soens T. 2002c.

¹¹⁶ Renes J. 1983 en Ibelings B. 1996.

¹¹⁷ *Glossarium van Waterstaatstermen*, “Darinkdelven”; zie bijvoorbeeld ook de keure van Zeeland van Floris de Voogd, ca. 1256 (editie Kruisheer J.G. 1992 nr. 1135: artikel 84 “Van selle”: “*Soe wie darinc delft dair men sal of berijt binnen den dike, hij sal den graue gelden van elker cupen X s.*”.

¹¹⁸ Ook Beekman A.A. 1905, pp. 276-277 beschouwt “darinck” als het in Zeeland algemeen gebruikte woord voor veen (in casu laagveen), en het “darinckdelven” als een activiteit bestemd voor het verkrijgen van brandstof of zout.

¹¹⁹ Zie bijvoorbeeld de ommeloper van de Oude Yevene van 1550, die tientallen percelen bevat met de vermelding “*zom uutghedarynct*”; “*een oneffen uutghedarynct stuc land*”, “*neder uutghedarynct landt*” etc. Zie ook Thoen E., Lehouck A. en Vanslebrouck N, te verschijnen. Ook elders in de kustvlakte, vinden we dergelijke stukken grond, ondermeer in de omgeving van Oostende: “*tote ande noordzijde vander priestrage van Sinte Catelinen voorseit ende voort oostwaert neffens Jan Wachters kinder darinclande*” (\$512, 1443); zie ook Rekening Blankenbergse watering 1307-08: “*Item van strowe in die darinc pits te lecghene pro 40 s.*”

buitendijks werd veen gevonden, zelfs aan de oppervlakte. In 1417 bleek de geul die enige tijd eerder – ten gevolge van de stormvloed van 1404¹²⁰ – geslagen was tussen de eilanden Wulpen en Kadzand, het daar toen nog aanwezige veen uit te schuren, in die mate dat experts vreesden dat indien men niet snel zou ingrijpen, de geul te diep en te breed zou worden om nog te dichten¹²¹. En in 1500 bevelen vorstelijke commissarissen dat ook de “darinck” buiten de inlaagdijken van het Oude Land van Kadzand niet mocht afgegraven worden, ongetwijfeld om verdere kustafkaling te verhinderen¹²². Het binnendijks “darinckdelven” veroorzaakte eveneens problemen op het vlak van de waterstaat. Een goed voorbeeld is het laaggelegen gebied “de Riet” op de grens tussen de watering van Blankenberge en de Eiesluis. Het gebied – ongeveer 500 gemeten groot – waterde traditioneel af via de watering Eiesluis, doch ondervond daarvoor in de 15^e en 16 eeuw steeds meer problemen. Pogingen om via de Blankenbergse watering af te wateren, stuitten op weerstand, niet alleen van deze laatste watering, maar ook van het bestuur van de watering Eiesluis zelf, die in 1581 argumenteerde:

*“... dat hare landen (i.e. de Riet) zijn alle nederlanden uutghedarynct ende daer duere zeere leeghe gheworden... Uut welcke uitdaringhen zij ende hare voorders de proffijten ghestrecken hebben ende noch daghelix strijcken zo dat zij daer duere ooc moeten draghen de inconvenienten die daer duere zijn ghevolcht ende ghesproten ”*¹²³

De beteugeling van deze praktijken was echter beperkt, en het initiatief om strenger toe te zien op het darinckdelven kwam in de late middeleeuwen zeker niet van de watering: de wateringkeuren repten er met geen woord over en ook in andere bronnen zoals de rekeningen van de watering vonden we er nauwelijks gegevens over. Wel werd al in de redactie van de kostuimen van het Brugse Vrije in 1461 verboden binnen een straal van 25 roeden (ca. 96 meter) van zeedijken “darinck” te steken¹²⁴. Ook in bedijkingscontracten werd vaak gestipuleerd dat men bij bedijking het aanwezige veen diende te laten liggen¹²⁵. Overal elders

¹²⁰ Zie Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 203 noot 1: het gaat om de geul van het Zwarte Gat.

¹²¹ Rk. Brugse Vrije 1416-17, f°14r: *“Mijn here van Moerkerke, Danckaerdt van Oegierlande, Robrecht Boudins ende Lonis vanden Berghen swonsdaghes den VIIIen in hoymaent tusschen Wulpen ende Cadsand metgaders den ghedepuirden vander stede van Brucghe omme toverziene de wijdde, de diepte ende de ghelegenthede van der ghuele licghende tusschen Wulpen ende Cadsandt ende wat prejudicien dat zoude moghen doen den Zwinne ende of men de zelve ghuele zoude moghen over ghaen ende damme der in lecghen twelke stic was overzien bi dijcmeesters die van buten Cadsandt daer waren ghedaen commen omme de voorseide ghuele toverziene, de wide ende de diepte te tastene ende te metene up de vulle zee ende daer naer inde hebbe ende zeiden dat zij hoopten dat men tgat wel zoude moghen winnen ende damme der in lecghen evenlanc dat hem de darijnc hilde, maer beide men zo langhe dat de darijnc ute scaerde dachteden zeere dat zo wijt ende zo diepe zoude worden dat ment niet ne zoude moghen ghewinnen ende waert dat de zee daer haren cours name dat ware in grote beieghenthede van Oostborch ende Ardemborchambocht daer de stroom daghelix up vallen zoude daer omme ute ghezijn elc III daghen: 14 lb. 8 s.”*

¹²² §§185, d.d. 1500.

¹²³ §§535, d.d. 1581; zie over dit gebied ook: Coornaert M. 1967a.

¹²⁴ §§48 d.d. 1461.

¹²⁵ Zie bijvoorbeeld de bedijkingsovereenkomst tussen Filips van Kleef en de Gentse Sint-Baafsabdij uit 1510 voor de bedijking van Breskenszand (Oostburg-ambacht): *“Item dat nyemandt in tvoorseide nieulant noch daer buuten darinck zal mogen delven omme up den haerdt te bernen binnen den zelve lande noch ooc omme daer buuten te mogen voerene dan uut wateringhen ofte dilven, ende dat upde verbuerte vanden zelve daerynck ende voort up de boete van thiene scellinghen groten munten als vooren azlo dickent als dat gebuert”*

werd de praktijk echter getolereerd. In 1550 stuurde de magistraat van het Brugse Vrije zelfs twee schepenen uit om te informeren hoeveel “putten” de ingelanden van Gaternisse zouden moeten steken “*voor huerlieder provisie van berninghe*” in de toekomstige winter, en ervoor te zorgen dat zij niet te dicht bij de zeedijken zouden graven¹²⁶. Uit dit alles blijkt duidelijk dat het turf-steken op particulier eigendom als een privé-aangelegenheid werd beschouwd. Pas veel later zou het Brugse Vrije uitdrukkelijk verbieden turf te steken zonder toestemming van de magistraat¹²⁷.

Wat de duinen betreft vinden we vooral in de 16e eeuwse wateringkeuren wel reglementering terug teneinde beschadiging door begrazing, houtkap en overmatig betreden te vermijden. De wateringken waren zich zeker bewust van het gevaar dat uitging van een verzwakking van de duinengordel, niet alleen voor overstromingen, maar ook voor zandverstuiving, een probleem waar bijvoorbeeld de Blankenbergse watering heel erg mee geconfronteerd werd¹²⁸. Probleem was echter hier dat de duinen grafelijk domein waren, dat *geëxploiteerd* werd ten behoeve van de graaf door de “*opperduinherders*” - “*forestiers des dunes*”, die hun functie van de graaf in pacht of bij wijze van schenking verkregen hadden, en er natuurlijk zoveel mogelijk inkomsten trachtten uit te persen, door er dieren te laten grazen en taksen te heffen op de wegen die door de duinen liepen¹²⁹. Daarbij kwam nog eens het feit dat de duinen als “warande” gebruikt werden voor konijnen, waarvan de gevolgen zowel voor de duinen zelf als voor de aangrenzende dijken niet te overzien waren. Augustyn beschouwt vooral de laat veertiende-vroeg vijftiende eeuwse periode als cruciaal voor de verstoring van het duinecosysteem langs de Vlaamse kust, met naast bovenvermelde factoren ook nog eens de gevolgen van burgeroorlog en economische problemen die een weinig gunstig klimaat creëerden voor bijvoorbeeld duinheraanplantingen¹³⁰. In de vorstelijke houding ten opzichte van de duinen kan tussen de eerste helft van de veertiende en de vijftiende eeuw, wel een zekere wijziging opgemerkt worden, waarbij ook de grafelijke administratie zich bewust werd van de problematiek. Dit uitte zich ondermeer in maatregelen om de konijnenteelt aan banden te leggen, die in de plaats kwamen van oudere maatregelen die er net op gericht waren de konijnenpopulatie te beschermen¹³¹. Meestal werd echter slechts ingegrepen als het eigenlijk

¹²⁶ Rk. Brugse Vrije 1549-50, f°62v: “*Mathias Laurin, Jan vanden Driesche, scepenen metgaders Meester Jan de Wulf van dat zij ghereist zijn den eersten in wedemaent binnen der stede van Oostburch ende binnen der prochie van der Groede... Voorts ghereist zijn binnen der prochie van Gaternesse omme hemlieden te informere waer de zelve van Gaternesse in meeninghe waren huerlieder darynck te buttene ende hoe vele pitten hemlieden van noode zoude zijn voor huerlieder provisie van berninghe voor den toecommenden wintre ten hende dat zij niet te naer en quamen den dijcken vander zee, waeromme zij vaccierden elc vier daghen comt bij ordonnantie: 21 lb. 12 s.*”.

¹²⁷ §§98: ordonnantie van het Brugse Vrije met verbod op turfsteken en baksteen-bakkerijen zonder uitdrukkelijke toestemming van de magistraat uit 1777.

¹²⁸ Cf. de motivatie voor belastingreductie in de herziening van het Transport van Vlaanderen in 1408: Buntinx W. 1968; zie ook Lauwers J. 1988 en vergelijk Van Dam P. 1999a.

¹²⁹ Augustyn B. 1997b. Zie verder over de Vlaamse duinengordel in de middeleeuwen: Ampe A. 1982; De Smet J. 1965; Depuydt F. 1972; Loppens K. 1932; Termote J. 1992. Specifiek over het beheer van de duinen als grafelijk domein: Ampe A. 1987; Baelde M. 1988; De Coussemaker E. 1874

¹³⁰ Augustyn B. 1995b.

¹³¹ Vergelijk bijvoorbeeld de keure van de Oostduinen (§§710) wellicht uit de eerste helft of het midden van de veertiende eeuw (Augustyn B. 1997b), met ondermeer de bepalingen: “*Item, die eenich houdt of doorne afhauwen zal inde voorseide dunen daer de conynen hemlieden berghen, zonder consent vanden upperdunherder, dat es up de boete van LX lb.paris.... Item, die connynen vanghen metten handen binden*

al te laat was. Zo zien we net voor de Sint-Elizabetsvloed van november 1404 het Brugse Vrije en de watering en gezanten sturen naar hertogin Margaretha met het verzoek op te treden tegen de schade veroorzaakt door de konijnen¹³². Ook al werd de overexploitatie van de duinen en de vrijheid van de opperduinherder na 1404 meer en meer aan banden gelegd, toch bleven de conflicten tussen watering en duinherder doorheen de late middeleeuwen hoog oplopen. Dan weer verbood de duinherder het transport door de duinen bij dijkwerken¹³³, dan weer perste de duinherder handelaars af die langs de afgebakende paden door de duinen trokken¹³⁴, dan weer ontstond er onenigheid over het snijden van riet¹³⁵, of de begrazing van de duinen¹³⁶. Geleidelijk verschoof het toezicht op het duinbeheer van de opperduinherder naar de kasselrijoverheid en de watering. Deze evolutie werd door de centrale overheid bekrachtigd in het eerste kwart van de zestiende eeuw, wanneer we respectievelijk in 1510 landvoogdes Margaretha, en in 1520 en 1531 keizer Karel reglementen voor de duinen zien uitvaardigen, waarbij de opperduinherders uiteindelijk verboden werd dieren te laten grazen in de duinen en hout of doornen te kappen¹³⁷. Enkel de watering kregen toestemming om in nood wel hout of doornen uit de duinen te halen, met het oog op het duinherstel zelf. De opperduinherder diende als vanouds toe te zien dat deze bepalingen correct werden nageleefd, doch het vertrouwen van de kasselrijoverheid en de watering in deze functionaris was begrijpelijkerwijs niet erg hoog, en de kasselrij, hierin in 1531 gevolgd door de Vier Leden, vroeg en kreeg de bevoegdheid om eigen “commiezen” aan te stellen, die zelf eventuele overtredingen konden vaststellen en bestraffen¹³⁸.

duyeren (?) , ende hy de eerde brake zonder oorlof thebbene, dat ware ter wille vanden upperdunherder, ofte twee waerf naer de ghelegenthede vander zake, LX lb.parisis; Item, die connynen vinghen by nachte met netten of met gaerne ofte ander engien en up de voorseide dunen, het es ghehouden voor diefte... ofte emmer ter wille vanden upperdunherder”; en de eerste maatregelen tegen de schade aangebracht door de konijnen in een instructie aan vorstelijke commissarissen d.d. 1398/09/27 (\$\$106): “il nous plaist et avons ordonné et ordonnons que doresnavant les habitants a qui les terres desdits polres appartienent et appartiendront pourront estouper les pertuiz et terriers que ont fait et feront lesdits conins esdits dicques sans calengue ne pour ce encourir aucune amende”; zie ook \$\$230 met de toelating van hertog Jan in 1411 aan de abdij Ten Duinen om rond het abdijsdomein maatregelen te nemen tegen de konijnen.

¹³² Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°20v (1404/11/05). Zie ook verder hoofdstuk 11.

¹³³ \$\$90 (d.d. 1463/02/22)

¹³⁴ Zoete A. 1982, II, p. 228 (1424/09/24-11/12). Klacht van de Vier Leden. Het betrof met name de Engelse handelaars die uit Calais richting Brugge trokken.

¹³⁵ \$\$573: 1518/02/26 (n.s.)

¹³⁶ \$\$574 : 1519/02/15 (n.s.)

¹³⁷ Zie Baelde M. 1988 en \$\$369 d.d. 1510/02/26 ; \$\$10 d.d. 1520/03/22 (n.s.) en \$\$305 d.d. 1531/09/07.

¹³⁸ \$\$369 d.d. 1510/02/26 : “Et pour ce que lesdites dunes sont la pluspart longtaines de maisons, et que a ceste cause ne pourriez estre, frequenter ne visiter icelles, toutes et quantefois que besoing seroit et le cas le requerroit.... Nous avons a ceste cause, octroyé et accordé, octroyons et accordons par cesdites presentes ausdits supplians, qu'ilz puissent et pourront d'un commun accord commettre et establir telz commis, gens de bien, et en tel nombre que bon leur semblera, pour en cas de deffaulte, faire prendre, lever et exécuter lesdites paines et amendes, et au payment d'icelles contraindre les transgresseurs selon et par la maniere que dessus”.

HOOFDSTUK 3.

DE ORGANISATIE VAN HET WATERBEHEER IN DE VLAAMSE KUSTVLAKTE

Brug over de waterloop van Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, net ten noorden van de Gentse Lieve (foto: T. Soens).

Hoofdstuk 3: *De organisatie van het waterbeheer in de Vlaamse Kustvlakte*

In dit hoofdstuk wordt uitgebreid aandacht besteed aan de organisatie van de wateringen in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte. We concentreren ons daarbij opnieuw op de kasselrij van het Brugse Vrije, doch trachten ook de vergelijking te maken met de andere kustkasselrijen. De organisatie van het waterbeheer genoot in de Vlaamse historiografie nog maar zeer weinig aandacht¹. Alleen Huys en Vandermaesen (1997 en 2000) geven een systematisch doch beknopt overzicht van de organisatie van de wateringen in het Ancien Régime. Ook Schramme (1899 en 1904), Vancraeynest (1989) en Pauwels (1988), gaan dieper in op de organisatie van polders en wateringen, maar hebben slechts in beperkte mate aandacht voor de historische ontwikkeling. Alle voormelde studies baseren zich bovendien hoofdzakelijk op normatieve bronnen. Aanvullingen met praktijkbronnen – rekeningen, documenten uit de rechtspraktijk – zullen ook hier hun nut bewijzen. In wat volgt behandelen we achtereenvolgens de algemene vergadering, die zowat de emanatie is van de watering als vereniging van grondeigenaars, en het uitvoerend bestuur, dat in het Brugse Vrije traditioneel bestond uit een aantal sluismeesters, bijgestaan door een klerk-ontvanger. Terloops hebben we ook aandacht voor een aantal meer specifieke organen zoals de “*hontmannen*” en de vergadering van de hoofdingelanden, die op een gegeven moment in de geschiedenis van de wateringen een rol speelden in bestuur en beleid.

3.1 *De algemene vergadering: “keure of meentucht”*

De algemene vergadering van de grondbezitters in het gebied van een watering - de *keure en meentucht* - vormde het belangrijkste beleidsorgaan van de watering. De *keure* was de basis van de watering, die zowel het beleid als de financiering controleerde. Als vergadering van alle grondbezitters vormde ze ogenschijnlijk een zeldzaam voorbeeld van democratische besluitvorming in de middeleeuwse plattelandssamenleving, die in de late middeleeuwen alleen haar gelijke kende in de massa-bijeenkomsten tijdens revolutionaire opflakkingen in stedelijke context. Deze algemene vergadering symboliseert de inspraak van de lokale gemeenschap in het waterbeheer, een wezenlijk kenmerk van de waterstaatkundige organisatie in de Lage Landen. Zoals van de Ven het stelt voor Nederland:

“het is zeer heilzaam geweest voor de waterhuishouding... dat iedere samenlevingskern verantwoordelijk was voor zijn eigen afwatering, want dit heeft de betrokkenheid bij de afwatering zeer bevorderd... hoewel er natuurlijk ook vele geschillen ontstonden, zijn er in de Nederlandse geschiedenis van de waterstaat ontelbare voorbeelden aan te wijzen van een geslaagde samenwerking op het gebied van afwatering”².

¹ Zoals opgemerkt door Verhulst A. 2001, pp. 15-16.

² Van de Ven G.P. 2003, p. 30.

De *keure* was ook de *gemeenschap*³: een rechtspersoonlijkheid die roerende en onroerende goederen kon verwerven⁴ en boetes kon ontvangen⁵. Zij genoot ook de voordelen van de diensten die door de watering werden aangeboden en droeg er de kosten van⁶. De *gemeenschap* van de ingelanden is ook het onderdeel van de waterstaatsorganisatie dat het vroegst in de bronnen opduikt: in 1236 vernemen we van het bestaan van de “*homines de Quatuor Dicis*” en in 1242 van de “*goeden lieden uten Broucke*”⁷. De organisatie van een algemene vergadering van ingelanden, is expliciet gedocumenteerd vanaf 1279-1284 voor de wateringën Eiesluis en Reigarsvliet, toen de “*meentuchten*” van beide wateringën een onderling geschil voor de kasselrijvierschaar brachten⁸.

De *keure* als instelling verdient dan ook een nauwkeurige analyse.

3.1.1 Organisatie

De *keure* was niet zomaar een losse vergadering van grondbezitters. Om rechtsgeldig beslissingen te kunnen nemen moest de *keure* “*gedaagd*” of “*beklaagd*” worden⁹. Het initiatief daartoe kon van het bestuur van de watering uitgaan¹⁰, van een particuliere grondbezitter in de watering¹¹, maar ook van het kasselrijbestuur *motu proprio*¹². De desbetreffende sluismeester of particulier grondbezitter richtte zich als “*wettelijk klager*” via een *taelman* tot de vierschaar van de kasselrij, waarna de schepenen een bijeenkomst van de

³ Als synoniem werd soms ook het zwaarbeladen woord *commune* gebruikt: vb. rk Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 1373-74: “*Item tsaterdaghes daer na te Brucghe doe dedeme die cuere ende commune beclaghen up in donresdaghes up die sluus van den crichoudre ende van den cleerch ende van den taelman: 10 groten*”.

⁴ De wateringën bezaten een eigen patrimonium, dat zowel bestond uit waterstaatkundige infrastructuur (sluizen, dijken etc.), als uit een “ambachtshuis”, gronden en gereedschap.

⁵ \$\$469: 1279/12/15 : “... in boeten van tien ponden ieghen den here van den lande ende tien pont ieghen die meentucht voerseit”

⁶ \$\$469: 1279/12/15: “*dese voerseide zidelinghe...was ghebannen... talder meentucht boef van dat utwatert te Heyensluus ende den cost dier uploeft te doene alden ghoenen die land hebben dat utwatert te Heyensluus*”

⁷ \$\$232 (1236) en \$\$328 (1242/08) . Zie ook hoofdstuk 1 betreffend het ontstaan van de wateringën.

⁸ Noten 5 en 6 en \$\$210 (1284/07/22) “*Ende omme dit vorseide content ende twist soe waren bede dese vorseide meentuchte van beden desen vorseiden waterringhen van Reinghersvliete ende van Heiensluus. wettelicke beclaghet ende ghedaghet up eenen wettelicken dinghedach in die Vrie virscarne tote Brugghe*”. Reeds in 1287 werd ook de “meentucht” van Kamerlingsambacht vermeld (\$\$119).

⁹ Rekening Blankenbergse Watering 1370-71: “*als die cuere ydaecht was upten IXsten dach van novembre omme de grote noot dat de vivers ute brake...*”; Rekening Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve 1373-74: “*Item tsaterdaghes daer na te Brucghe omme die cuere van Zissele te doene beclaghene*”

¹⁰ Rekening Blankenbergse Watering 1378-79: “*Item waren sluusmeesters te Brugghe tsaterdaeghs vor alf vastenen om eene kuere te beclaghene ende die kuere was ghehouden swondaeghs daer naer te Lisseweghe...*”

¹¹ \$\$677: 1412/02/06 (n.s.): “*Jan Uptwater als de ghone die ghegoet ende gheaeft was inde wateringhe van Moerkerke bezuder Leye als de ghone die wettelike beclaecht hadde de cuere ende de meentucht vande voerseide wateringhe tsine smaendaechs verleden te Jans Uptwater omme de zijdelinghe verstaerct te hebbene vander Ghendscher Lieve*”; rk. Blankenbergse watering 1354-55: *keure gedaagd "bi eneghen preilaten ende bi eneghen van den portere ende van vrilaten omme te besiene die grote coste die daer waren ome die grote noot die sluusmeesters hadden"*.

¹² Meestal bij gerechtelijke procedures: vb. \$\$33, vonnis schepenen Vrije in geschil tussen wateringën Gistel-west-over-de-Waere en Kamerlingsambacht, 1351/07/16: “*Voort es te wetene dat die van der waeterynghe van Ghistelambocht west over die Waere voorseyt voor den eersten meyedach die nu eerstcommen sal cuere hebben hemlieden te verbindene ende die machtich over die waeterynghe van Ghistelambocht west over die Waere voorseyt, jeghen die van sCaemerlincxambocht voorseyt...*”.

keure geboden¹³. Het was de *krikhouder* van de kasselrij die officieel de keure daagde¹⁴. De eigenlijke dagvaarding van de ingelanden gebeurde voor wat de poorters van Brugge betrof door een “*stede-garsoen*”¹⁵, en voor de plattelandsbewoners vermoedelijk door de *amman* van elk ambacht, die het gebod afriep. In noodsituaties kon deze omslachtige procedure voor de bijeenroeping van de keure voor problemen zorgen. De keure van het Oude Land van Kadzand uit 1486 voorzag dan ook dat in noodsituaties de sluismeesters de keure eigenmachtig bijeen konden roepen¹⁶. Mogelijk konden ook dijkschepenen de keure dagen, doch dit konden we vooralsnog niet met zekerheid vaststellen¹⁷. Wanneer de ingelanden het niet eens konden worden tijdens de vergadering, werd de keure een tweede maal bijeengeroepen, maar dan wel in de vierschaar van het Brugse Vrije, waar de schepenen van het Vrije uiteindelijk de knoop konden doorhakken¹⁸. Een soortgelijke procedure werd ook toegepast bij geschillen tussen wateringeng onderling, wanneer eerst een gezamenlijke vergadering van de keures van de betrokken wateringeng werd belegd, en pas bij onenigheid beide keures werden gedaagd in de vierschaar¹⁹. Soms werd de vergadering ook gewoon uitgesteld naar een latere datum om – belangrijke – afwezigen de kans te geven deel te nemen aan de beraadslagingen²⁰. De procedure van dergelijke algemene vergadering, volgde een vast

¹³ Rekening Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve 1373-74: “*Item tsaterdaghes daer na te Brucghe doe dedeme die cuere ende commune beclaghen up in donresdaghes up die sluus, van den crichoudre ende van den cleerch ende van den taelman: 10 groten*”; §§44: 1335/10/31: “*die cuere ende die meentucht van der wateringhe van Laepscuere ende van al dat ute waterd te Bruunghers wettelike ghedaghet stont bi der claghe Bouden f. Clais f. Marinen (sic) also wettelic claghene omme tachttervolghene van al dien dat die voorseide wateringhe nood hadde ende dat bi enen wetteliken vonnesse commende uter Vrier vierscare*”

¹⁴ Rekening Eiesluis 1373-74: “*Item Clais Horenwiet was beclaghet van den krichoudere van den Vrien om ghelt te hebbene als van eenre cuere die bi Clais te voren beclaghet was ende om dat nie ghesien en was dat die krichoudere ghelt hadde van enichere cuere die men beclaghede, so verteerden sluismeesters metgaders andren goeden lieden om dit te achttervolghene ende te wederstane: XIX s. VI d. Groten, summa pec.: 39 lb.*”

¹⁵ Rekening Eiesluis 1564-65: “*Betaelt Anthuenis de Cuenijnc stedegarsoen ende dienaere van deser wateringhe ter cause van dat hij ten veel diverssche reysen extraordinaire bij laste van ghelanden van deser wateringhe ghedachvaert heeft binnen der stede van Brugghe meest alle de ghelanden tzy gheestelijck ende weerlick uit cause vant verlegghen vanden hooftwaterganc*”; rekening Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1509-10 “*Item betaelt Olivier de stede garscoen van Brugghe van de inghelanden te dachvaerden omme met elc anderen te sprekenen...*”.

¹⁶ §§ 790: 1486/07/01: “*Item zo wanneer dat noodt zal zijn dat de voorseide sluismeesters ende ontfanghers de cueren zullen moghen doen beclaghen tsondaechs ter hooftercken over in Casandt ende doen uutroupen zonder daer omme voorder te verzouckene ter vierscharen*”....

¹⁷ Gezien de veelvuldige bijeenkomsten van de algemene vergaderingen zeker in de dertiende en veertiende eeuw, lijkt het twijfelachtig dat telkens de tussenkomst van de schepenen van het Brugse Vrije vereist was, ook al gelet op de bestaansreden van de dijkschepenen net als vervangers van de kasselrijschepenen.

¹⁸ §§664: keure Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 1400: “*Voort zo es gheordineert ghescot te scietene bij der kuere ende bi der meentucht, daer zoe wettelike ghedaecht staet, so wat ghescote dat daer ghescoten zij daer of dat zij eendrachtich zijn dat dat van werden blijven zal ende zo waer dat zij eenich I ghescil hebben, dat zij metten zelven ghebode zullen commen up ten naesten claghedach in de vierscaerre van de Vrijen ende zo wat scepenen van den vrijen daer wijsen zullen, dat zal stede houden ende van werden bliven*”.

¹⁹ §§680: 1387/10/19. Schepenvonniss Vrije: “*...ende tjeghen hem te daghene binden ambachte van Moerkerke de cuere ende meentucht vander wateringhe van Moerkerke zuud over de Leye van tsoendaechs upten naesten donderdach tilike te zine ter Ooster Leyeburghe omme te sprekenen metgaders den claghene vander wateringhe van den Brouke enden goeden lieden vander meentucht vander wateringhe voorseit..., droughen zij over een wel ende goet, hadde zij ghescil dat zij met den zelven ghebode zouden commen upten naesten claghedach inde vierscare*”.

²⁰ §§800: 1432/03/10: algemene vergadering van watering Groede en Zoute-polder: “*... ende ute dien dat de materie zeere ghewichtich ende zwaer was, hebben overeen ghedreghen ende gheaccordeert de vors. wateringhen, dat elc van beede den wateringhen zouden doen beclaghen noch eene cuere ende te kennen gheven den notablen, die al daer niet en waren, te wetene: die wonende waren te Brugghe, ter Sluus ende in andren*

patroon en bezat een zekere plechtstatigheid die duidelijk blijkt uit de dertiende en veertiende eeuwse bronnen dienaangaande²¹. De sociale en symbolische betekenis van dergelijke vergaderingen voor lokale plattelandsgemeenschappen moeten groot zijn geweest²².

De algemene vergadering kon in principe overal bijeengeroepen worden, bijvoorbeeld op de plaats waar werken dienden uitgevoerd of geschouwd te worden²³, vaak ook nabij de uitwateringssluys²⁴. De keure van de grootste watering – de Blankenbergse – vergaderde op het einde van de 14^e eeuw vaak te Brugge, op de Burg (“voor Sinte Baselis”)²⁵. Ook andere wateringën vergaderden uitzonderlijk binnen Brugge, bijvoorbeeld tijdens oorlogsperiodes²⁶ of wanneer zoals hierboven vermeld de keure werd samengeroepen in de vierschaar van het Vrije. Sommige vergaderingen vonden ook plaats in de (hoofd-)kerk van het desbetreffende gebied²⁷. De jaarlijkse vergadering ter auditie van de rekeningen diende volgens de kostuimen van het Vrije door te gaan omtrent de uitwateringssluys van de watering²⁸.

De *keure* van een watering werd minstens éénmaal per jaar samengeroepen, voor de jaarlijkse vergadering waarop de rekening van het vorig boekjaar werd afgesloten, het bestuur werd vernieuwd, het geschot voor het volgende jaar werd vastgelegd en ook andere beslissingen konden worden genomen. Deze jaarlijkse vergadering vond meestal plaats in het voorjaar, rond Pasen. Bij de grotere wateringën vond de afrekening reeds op het einde van de 13^e eeuw elk jaar op dezelfde dag plaats – bij de Blankenbergse watering bijvoorbeeld de woensdag na Pasen. Andere en kleinere wateringën kenden een grotere diversiteit²⁹, maar zoals bij vele andere rekenplichtige instellingen, zien we ook hier in de loop van de 15^e en 16^e eeuw een

plaetsen, omme eendrachtelike met den ghemeen en notablen inghelanden van beede den wateringhen, raed ende advijs te hebbene up de vors. materie”.

²¹ Zie de voorbeelden in de voorgaande voetnoten.

²² In tegenstelling tot de even symbolisch geladen bijeenkomsten in laatmiddeleeuwse Vlaamse steden bijvoorbeeld naar aanleiding van processies, optochten, feesten maar ook gewapende bijeenkomsten in tijden van politieke onrust (voor Vlaanderen zie bv. Arnade P. 1996, inz. pp. 36-126; Lecuppre-Desjardin E. 2004; idem en Van Bruaene A.L. 2005), bleef het “gemeenschapsgebeuren” op het Vlaamse platteland relatief onderbelicht.

²³ Rekening Eiesluis 1376-77: “*Item den X dagh in hoymaend als de cuere beclaeght was bi Philisse van Buekemare te Lisseweghe up de huelbrughe om de huelbrughe steenin te makene ende den waterganc te verdelvene...*”

²⁴ Rekening Blankenbergse watering 1407-08: “*... was eene cuere beclaghet up de voorseyde sluus*”

²⁵ Ibidem: “*...waren gheoordeneert dese naer volghende personen, sluusmeesters ende clerc omme de cueren van der wateringhe te oordeneerne, ghelike dat tsaterdaechs daer te voren in eene cuere voor Sinte Bazelis gheoordeneert was*”.

²⁶ Rekening watering Kamerlingsambacht 1582-83: “*Deze rekenijnghe ghedaen, ghehoort ende ghesloten binnen der stede van Brugghe uut zeker merckelicke redenen vanden jeghenwoordeghen troublen tijt zonder te trecken in consequentie*”; Rekening Zuid-over-de-Lieve 1488-89: “*Dese rekeninghe was ghedaen ende ghesloten den XI in meye anno LXXXIX binder stede van Brugghe...*”. De algemene vergadering ter auditie van de rekening 1487-88 van dezelfde watering werd in de stad Damme gehouden.

²⁷ §§702: 1359/07/13 : “*by der meentucht van der waeterynghe van sCaemerlinx ambocht daer die meentucht wettelycke ghedaghet stont te Leffyinghe ter kercke*”.

²⁸ §§48: 1461: “*Item, dat men de rekeningen van allen den wateringhen, daerof dat de sluusen ghelegghen zyn jeghen topene vander zee of ter zeewaert an, doen zal ten plecken daer de voorseyde sluusen ghelegghen zyn, of daer ontrent, ende nieuwers anders*”. In het geval van de Blankenbergse watering was dit zeker vanaf het einde van de 15^e eeuw in of bij “ambachtshuis” van de watering.

²⁹ Zie bijvoorbeeld de oudste rekeningen van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, die respectievelijk van 30/6/1373 tot 18/5/1374 en vervolgens van 18/5/1374 tot 19/7/1375 lopen. Moerkerke-Zuid kende in de 14^e en 15^e een relatief onregelmatige en vooral late afrekening (in mei, juni of juli). Pas eind 15^e eeuw zien we ook hier een geleidelijke uniformisatie naar de periode rond Pasen.

evolutie naar een meer homogeen boekjaar. De kasselrij van het Brugse Vrije stimuleerde deze uniformisatie en legde voor de belangrijkste wateringen het moment waarop de rekeningen werden afgesloten op dusdanige manier vast in de kostuimen dat er een zekere cyclus van afrekendagen ontstond, in de weken rond Pasen. Op die manier werd overlapping vermeden, en konden ook schepenen van het Vrije aanwezig zijn³⁰.

Naast de vaste jaarvergadering, konden in de loop van het jaar nog een willekeurig aantal vergaderingen belegd worden, al naargelang de noden van de watering. Volgende tabel geeft een overzicht van het (minimum) aantal algemene vergaderingen zoals vermeld in de jaarrekeningen. Ter vergelijking geven we ook het aantal vergaderingen met “een aantal ingelanden” of “de grootste ingelanden” voor dezelfde jaren:

Watering	Jaartal	Aantal algemene vergaderingen (“keures”)	Aantal vergaderingen met beperkt aantal ingelanden	Aantal vergaderingen met alleen grootste ingelanden
Blankenbergse ³¹	1293	2		
Blankenbergse	1343	6		
Blankenbergse	1354	7		
Stampershoek	1372	1		
Zuid-over-de-Lieve ³²	1373	5		
Blankenbergse	1374	2		
Blankenbergse	1376	4		
Blankenbergse	1383	3		
Noord-over/Lapscheure	1399	4		
Noord-over/Lapscheure ³³	1405	5		1
Blankenbergse	1407	6		
Oude Yevene	1407	2		
Blankenbergse	1488	1		
Blankenbergse	1498	1	1	
Heer Baselishoek	1503	1	1	
Blankenbergse	1510	3	1	
Blankenbergse	1520	1		
Bewester Eede	1525	4	1	
Blankenbergse	1528	1		
Eiesluis	1529	1		
Blankenbergse	1538	1		
Reigarsvliet	1538	1	1	
Zuid-over/Broeke/Stampershoeke	1547	1		
Blankenbergse	1548	1		

³⁰ §§48: oudst bewaarde redactie van de kostuimen van het Brugse Vrije 1461: vanaf Paasmaandag opeenvolgende auditie van de rekeningen van Kamerlingsambacht (maandag), Serwoutermansambacht (dinsdag), Gaternisse (dinsdag daarop), Groede (woensdag), Oude Yevene (donderdag); Aardenburg Beooster Ee (maandag), Aardenburg Bewester Ee (dinsdag), Moerkerke Noord-over-de-Lieve (woensdag). De afrekendag van de watering Vladslo werd bepaald op de woensdag voor Palmzondag; voor de watering Eiesluis, Reigarsvliet, Blankenberge en andere niet bij naam vermelde watering en werd de heersende gewoonte gevolgd. Volgens latere redacties van de kostuimen (1502 en 1542) vond de auditie van de rekeningen van Kamerlingsambacht en Serwoutermansambacht eveneens in de 2^e week na Pasen plaats: §§49.

³¹ Waarvan 1 keure impliciet: “alsme over een droech I yscot te scietene”.

³² Een van deze 6 algemene vergaderingen betrof een vergadering van de keure van Sijsele alleen.

³³ De vergadering in kolom 5 betreft een vergadering met de “notabelen lieden”.

Blankenbergse	1559	1		
Blankenbergse	1568	1	8	16

Tabel 3.1: Aantal algemene en andere vergaderingen van ingelanden in een aantal steekproef-jaren³⁴. Bij de in vet aangeduide jaren werd één eenheid bijgeteld voor de niet expliciet vermelde algemene vergadering bij de afrekening

Zeker in de 14e eeuw werden gemakkelijk tot vijf of meer algemene vergaderingen per jaar belegd. Nemen we als voorbeeld de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve in 1373-74, met vijf algemene vergaderingen:

- *zaterdag 2 juli 1373*: op de West-Leiebrugge, algemene vergadering en afrekendag.
- *zaterdag 9 juli 1373*: te Brugge, bepaling van een geschot
- *zaterdag 17 september 1373*: keure van Sijsele, aanstelling van een sluismeester voor Sijsele
- *zaterdag 29 oktober 1373*: te Brugge, vraag van de stad Gent om een oorkonde, vermoedelijk in verband met de Lieve³⁵.
- *donderdag 28 februari 1374*: bij de sluis, advies over het proces ingespannen tegen de sluismeesters voor het Vrije, wegens beledigingen door hen geuit aan het adres van een zekere Alaerd de Gansekoper, beschuldigd van vissen op het terrein van de watering³⁶
- (*zaterdag 13 mei 1374*: volgende algemene vergadering en afrekendag)

Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve is geen al te grote watering, wat het aantal potentiële deelnemers aan de algemene vergadering beperkt (323 eigenaars in 1470). Maar ook de Blankenbergse watering, met nog 1748 verschillende eigenaars in 1513, en mogelijk een veelvoud daarvan in de 14e eeuw, telde in 1354-55 bijvoorbeeld minstens 7 algemene vergaderingen, waarvan er weliswaar één diende uitgesteld te worden wegens onvoldoende aanwezigen.

- *tussen Pasen 1354 en 9 juni 1354*, bij de sluis: advies over de slechte toestand van de oude sluis en (het bouwen van ?) een nieuwe sluis³⁷
- *rond 21 september 1354*: te Brugge: uitvoering geschot
- *maandag 22 september 1354*, te Blankenberge: inspectie en beraadslaging van de grote werken die noodzakelijk waren³⁸.
- *zaterdag 15 november 1354*: geschot schieten
- *tussen 22 december 1354 en 8 april 1355*: beraadslaging over extra financiële middelen, gezien de oplopende schulden van de watering: vergadering uitgesteld wegens te klein aantal aanwezigen³⁹.

³⁴ Steekproef, rekening houdend met de bewaringstoestand van de rekeningen. Het betreft steeds een minimum-aantal daar het vermelden van een vergadering afhankelijk was van het al dan niet maken van kosten. De gewoontes daaromtrent konden variëren in tijd en ruimte.

³⁵ “omme die cure te beclaghene omme dat die stede van Ghent eene saertre wilde hebben van den ambachte”. Ook andere uitgavenposten betreffen onderhandelingen met de stad Gent over de Lieve.

³⁶ “doe cuere ende meentucht beclaeche (sic) was up die sluus omme raet te hebbene wat men doen soude met Alaerde den Gansecopere”... “Item up Sinte Pieter havent in sporkle te Brucghe doe sluusmeesters dachvaert hadden van zweerne jeghen Alaerde den Ganssekopere omme dat hi ghevijscht hadde up tsambochts gront up dien dach van costen: 2 s. 8 d. Groten”

³⁷ “om de grote noot van den ouden sluus ende van der niewere”

³⁸ “omme te besiene die grote coste die daer waren ome die grote noot die sluusmeesters hadden”

- tussen 22 december 1354 en 8 april 1355 : idem als vorige
- rond 5 april 1355: afrekendag

Op het einde van de 15^e eeuw en a fortiori in de 16^e eeuw zien we dat dit niet langer het geval was, maar dat wel meer en meer vergaderingen werden georganiseerd waarop naast het bestuur van de watering alleen een beperkt aantal ingelanden aanwezig waren. Het aantal algemene vergaderingen werd beperkt, soms als onderdeel van een bewuste politiek om kosten te besparen⁴⁰, maar vermoedelijk vooral als gevolg van een machtsconcentratie binnen de wateringen waarop we ook verder nog terug zullen komen. De rekening van de Blankenbergse watering van 1568-69 is heel verhelderend in dit opzicht: er is nog slechts sprake van één vergadering van de *“ghemeene ghelande”*, met name de jaarlijkse algemene vergadering rond Pasen ter auditie van de rekeningen. Dit heeft echter niet geleid tot een gestegen autonomie van het bestuur, integendeel: minstens acht keer worden uitgaven vermeld voor *teerkosten* tijdens vergaderingen van de sluismeesters met *“diverssche ghelande”*, en minstens zestien maal met *“diverssche groten ghelande”*. Het gaat daarbij zowel om de uitbesteding van werken, de inspectie van dijken en waterlopen, de uitbetaling van werklieden, het beslissen tot het uitvoeren van herstellingswerken, als om de *voorrekening* – een eerste controle van de jaarrekening in meer besloten kring⁴¹. Enerzijds zien we dus dat de formele inspraak- en controlemogelijkheden van de ingelanden zich gingen beperken tot één dag op het jaar, anderzijds zien we dat een aantal grote ingelanden zich meer en meer actief met het beleid van de watering inliet, en aanwezig was bij alle belangrijke beslissingen van het dagelijks bestuur, waardoor de manoeuvreerruimte van dit bestuur ongetwijfeld aan banden werden gelegd.

Dat het beleid inzake waterstaat in de 16^e eeuw in toenemende mate uitgezet werd door een aantal grootgrondbezitters, of “grote gelanden” hoeft ons op zich niet te verwonderen. In dezelfde periode doet deze evolutie zich ook elders voor: zogenaamde *“colleges van*

³⁹ *“omme daer te hebbene metten meenters hoe men inninghe ghecrighen soude ende die keure ne was niet ghehouden bi fouten van meenters”... “als sluismeesters daden weder belaghen die kuere omme inninghe te ghecrighene mids den groten laste die men den clerc dede van der sculd die hi sculdich was van sambochts weghe”*

⁴⁰ Rekening Eiesluis: 1529/7: *“Betaelt omme de kuere van half maerte diemen ver stelt totten daghe vander rekeninghe om dat tusschen beede corten tijt es, ende omme te sparene een maeltijt ghemerct dat byder gracie Gods gheen haesteghen noot es ende dit voor het bedinghen vander voorseide kuere ende andersins: 3 lb”*. Zeker in de 16e eeuw werd regelmatig campagne gevoerd tegen de “excessieve kosten” die de vergaderingen van de wateringen met zich meebrachten. Meteen ook een argument om over te gaan tot de fusie van wateringen, zie bv. §§849: 1537/06/18, ordonnantie Karel V met éénmaking van de wateringen op Kadzand: *“... ende boven desen veele groote costen ende vergaderinghen, zoo van ontfanghers, sluismeesters ende anders die altemets in zulcke polders meer bedraghen dan de penninghen die gheemployeert werden int werck ofte proffyt vander dyckage, by desen ghesuwet”*.

⁴¹ Bijvoorbeeld: *“Betaelt Joos Maertins weert inden Bourgoenschen Scilt te Brugghe IIII lb. Groten ter cause van verteerde costen bijde sluismeesters ende diverssche groten ghelande tzijnen huuse verteert ten daghe van de voorrekeninghe den Ilden in april XVc achte ende tzestich voor Paesschen per ordonnantie onderteeckent Verden ende Graet: 4 lb. Groten”*; *“Betaelt Mathijs Woelaert weert te Blanckenberghe XXXVI s. IIII d. Groten ter cause van verteerde costen bijde sluismeesters tzijnen huuse verteert midtsgaders diverssche ghelande in tvisenteeren vanden dick ende tvinderlinck buyten dune de welcke metten storme vander zee grote scade inneghecommen was ende oock in andere affaieren der voornoemde wateringhe, per ordonnantie onderteeckent Verden, Graet ende Boels: 36 s. 4 d. Groten”*.

hoofdingelanden” vermenigvuldigden zich in de 16^e eeuw snel in de noordelijke Nederlanden, in de eerste plaats als een controle-orgaan van de grootgrondbezitters op het financiële beheer van de waterschapsbestuurders. Niet zelden werd een dergelijk college ingesteld na een crisismoment, zoals bijvoorbeeld de herhaalde dijkdoorbraken bij het sluizencomplex van Spaarndam in Rijnland (Holland) in het eerste kwart van de zestiende eeuw⁴², of na een vertrouwensbreuk tussen het bestuur en een deel van de grote ingelanden⁴³. Ook in het Brugse Vrije kwamen in de zestiende eeuw meer en meer vermeldingen voor van grootgrondbezitters die los van de algemene vergadering en het bestuur als groep gingen wegen op het beleid. In de bedijkingsovereenkomst voor Breskenszand tussen de heer van Kleef en de Gentse Sint-Pietersabdij van 1510 was sprake van de “*breedste geheerfden*” die het waterbeheer in de toekomstige bedijking zouden bepalen⁴⁴. Duidelijker was het reglement voor het bestuur van de watering Gaternisse uit 1566, waarin het optreden van het bestuur bij noodtoestanden afhankelijk werd gemaakt aan de voorafgaande instemming van de grote gelanden zowel in het gebied woonachtig als te Brugge⁴⁵. Van een geïnstitutionaliseerd college van hoofdingelanden, met bijvoorbeeld een vast aantal leden, was in het Brugse Vrije in de 16^e eeuw echter nog geen sprake, en het is nog maar de vraag of dergelijk college er later wel gekomen is: weliswaar spreekt men vanaf de 17^e eeuw over de vergadering van de grote gelanden, doch dit was eigenlijk de gewone algemene vergadering, waarop het stemrecht beperkt was tot grondbezitters met een bepaald minimum-grondbezit – een praktijk die tot op de dag van vandaag in de Vlaamse polders en wateringën bestaat⁴⁶. De toegenomen invloed van de “echte” grootgrondbezitters op het waterbeheer die we in de zestiende eeuw vaststellen, bleef echter voor het grootste deel informeel. Alleen in de westelijke kustkasselrijen (Veurne, Broekburg en Sint-Winoksbergen), werd het bestuur van de wateringën wel gecontroleerd door een vast college met afgevaardigden van de grootste kerkelijke en wereldlijke grondbezitters én de steden in het gebied, en zelfs al vroeger dan de zestiende eeuw (infra).

Op de reguliere algemene vergaderingen bleven wel steeds alle grondbezitters uitgenodigd. We dienen ons echter de vraag te stellen wie nu effectief aanwezig was op dergelijke algemene vergaderingen. Het lijkt immers zeer onwaarschijnlijk dat de honderden of in het

⁴² Van Dam P. 1992, pp. 450-451 en idem 2006, hoofdstuk 2. De term hoofdingelanden werd in Rijnland wel pas vanaf 1550 gebruikt.

⁴³ Bijvoorbeeld in Delfland waar het college van hoofdingelanden vanaf 1589 opgericht werd uit onvrede van Delft en de Westambachten met het beleid van de Hoogheemraden: Postma C. 1989, p. 401 e.v.

⁴⁴ \$767 overeenkomst d.d. 1510/09/06: “*Item zo zal tzelve nyeulandt uutwateren ten meesten oorboir ende prouffite vanden zelve lande also dat bij ons ende bijden breedste gheerfde geadviseert ende geordonneert wesen zal. Ende zalmen ooc de wateringhen ende sluusen leggen ende uutwinnen tot slandts proffite ende daert ons ende de voorseide meeste gheerfde oorboirlicxt wesen ende dincken zal... privilegien, rechten ende statuten als wij... bij advise van scepenen ende den meesten ende breedtsten gheerfden vanden zelve nyeuwen lande maken ende ordonneren zullen*”

⁴⁵ \$848, reglement d.d. 1566/05/06 : “... dat men alvooren zal doen convoceren ende vergaderen de ghezworene ende officiers metgaders de groote ghelanden van alle de voorseide wateringhen binnen den lande ende ontrent den voorseiden noodt vander zee wuenende, omme onderlynghe te ramene adviserene ende concluderene watmen best ende te minsten coste te doene zal hebben ... ende daernaer zo verre alst merckelick noodt zy tzelve concept ende advis met eene ofte twee vande voorseide ghezworene ghezonden te Brugghe ande groote ghelande aldaer omme van ghelycken daerup thebbene huerliedder advis ende goetdyncken”

⁴⁶ Huys E. en Vandermaesen M. 2000, p. 21; Huys E. 2001, p. 88.

geval van de Blankenbergse watering zelfs duizenden grondbezitters allemaal kwamen opdagen. Jammer genoeg beschikken we niet over aanwezigheidslijsten voor de door ons bestudeerde periode. Het dichtst in de buurt komt de beschrijving van de uitgaven tijdens de jaarlijkse auditie van de rekeningen van de Blankenbergse watering, woensdag na Pasen 1382 en 1383, die weliswaar plaatsvond in zeer uitzonderlijke omstandigheden, midden in de Gentse opstand, wat mogelijk ook de wel zeer talrijke aanwezigheid van de regionale elite en enkele grafelijke functionarissen verklaart. Voor beide jaren worden respectievelijk 161 en 166 aanwezigen nominatim vermeld. Het werkelijke aantal was veel hoger: voor elke groep aanwezigen waarvan de drank of de maaltijd vergoed werden, vermelden de rekeningen “*en vele anderen*”. Vermoedelijk werden vooral de belangrijkste aanwezigen nominatim vermeld, met onder hen telgen van de belangrijkste geslachten van het Brugse Vrije: in 1382 onder meer de families van Halewijn, van Gistel, van Grijspere, van Steeland, van Varsenare, van Eesen, van Messem, van Straten, en van Uitkerke, elk vaak met meerdere leden. Een jaar later mocht de watering zich daarnaast ook verheugen op de belangstelling van onder meer Hendrik Lippins, op dat ogenblik algemeen ontvanger van Vlaanderen en de baljuw van Brugge, Willem Slijp. In beide jaren tekenden bovendien beduidend meer schepenen van het Brugse Vrije present dan in andere jaren: zeker 7 in 1382 en 5 in 1383⁴⁷. In 1383 waren ook heel wat kerkelijke instellingen vertegenwoordigd: onder meer de abten van de Eekhoutabdij en de abdij van Oudenburg, de meesters van de Brugse hospitalen Sint-Jan en de Potterie, de ontvanger van de Brugse Magdalena-leprozerij, monniken van de abdij van Sint-Andries en de parochiepriesters van Wenduine, Blankenberge en Uitkerke maakten hun opwachting. Daarnaast natuurlijk ook heel wat minder illustere namen, die weliswaar hun drank of voedsel op een andere plaats dienden te nuttigen dan de belangrijkste aanwezigen: in 1382 kwamen deze laatsten bijeen in de huizen van heer Olivier van Halewijn en van Jan Hendrikszone, de andere aanwezigen waren verspreid over minimum zes andere locaties. Ook de belangrijkste geestelijken nuttigden hun maaltijd apart.

Deze maaltijd of gelag na de jaarlijkse algemene vergadering rond Pasen was trouwens een traditie bij de wateringen. Zoals onderstaande tabel toont, werden hiervoor aanzienlijke doch fluctuerende uitgaven gedaan door de verschillende wateringen. Deze uitgaven omvatten naast de aankoop van drank of voedsel voor de ingelanden – al dan niet met transportkosten naar de plaats van bestemming - soms ook voedsel voor de paarden van de belangrijkste gasten.

<i>Watering</i>	<i>Jaartal</i>	Kostprijs (lb. parisis)	Kostprijs (hoet tarwe)
Blankenbergse	1354	36,0	28,8
Blankenbergse	1363	17,7	8,6
Blankenbergse	1364	12,9	4,0
Blankenbergse	1370	77,1	18,1

⁴⁷ Door het ontbreken van betrouwbare schepenlijsten van het Brugse Vrije, kunnen we geen exacte uitspraken doen, doch op basis van Priem, 1850-51, identificeren we respectievelijk Rogier van Steeland, Jan van Ghent, Willem van Messem, Dammaerd van Straten, Jan f. Wouters Gosins, Jan de Baenst, en Eustaes Pieroot in 1382 en dezelfde Rogier van Steeland, Willem van Messem, Jan van Ghent, Eustaes Pieroot, Jan de Brune en mogelijk (R)obrecht van de Poele in 1383, als schepenen van het Brugse Vrije aanwezig op de vergaderingen.

Blankenbergse	1376	24,0	9,2
Blankenbergse	1382	212,4	63,4
Blankenbergse	1383	283,8	87,3
Blankenbergse	1488	38,4	8,5
Blankenbergse	1498	49,5	22,0
Blankenbergse	1506	72,9	22,8
Blankenbergse	1510	61,9	30,2
Blankenbergse	1520	87,2	27,2
Blankenbergse	1528	118,2	27,8
Blankenbergse	1538	136,0	35,3
Blankenbergse	1548	132,3	44,1
Blankenbergse	1559	212,2	32,9
Blankenbergse	1568	250,2	36,0
Bewester Ee	1525	72,4	16,5
Eiesluis	1529	53,7	12,2
Heer Baselishoek	1503	8,6	2,3
Noord-over/Lapscheure	1409	24,1	5,9
Reigarsvliet	1538	69,3	18,0
Reigarsvliet	1564	162,2	21,8
Reigarsvliet	1567	117,4	13,3
Zuid-over/Broeke/Stampershoeke	1530	42,0	9,4
Zuid-over/Broeke/Stampershoeke	1547	34,8	7,7

Tabel 3.2: Kostprijs van de maaltijd of het gelag aangeboden na de jaarlijkse algemene vergadering ter auditie van de rekening (in lb. parisis en hoet tarwe – tarweprijs te Brugge: A. Verhulst 1965). Bron: rekeningen watering (zie bijlage 4).

De kostprijs van de maaltijd van de Blankenbergse watering in 1382 en 1383 is werkelijk exuberant te noemen – een veelvoud van wat in die periode normaal gezien werd uitgegeven. Hoger zagen we dat in deze twee oorlogsjaren veel en belangrijk volk aanwezig was op de algemene vergadering, of althans op de maaltijd nadien. Voeg daarbij het feit dat de watering in deze jaren nauwelijks werken ondernam, en bovendien door de oorlog ook moeite had om de gebruikelijke financiële middelen te vinden⁴⁸, en deze bijeenkomsten krijgen een wel heel bijzonder karakter. Misschien is het niet onlogisch te denken dat de algemene vergadering van de watering in deze oorlogstijd een uitstekende aanleiding was voor brede lagen van de bevolking in dit centrale deel van het Brugse Vrije, om de loop van de gebeurtenissen en de politieke en economische toestand te bediscussiëren. Dat de kosten van eten en drank daarbij gedragen werden door de watering was daarbij handig meegenomen. De watering diende deze kosten weliswaar weer te verhalen op de gemeenschap van grondbezitters, doch slechts met uitstel, en tijdens oorlogsjaren vaak met grote vertraging en moeilijkheden.

Het is opvallend dat eind 15^e, begin 16^e eeuw de kosten voor de Blankenbergse watering relatief laag waren, en dat er pas vanaf het tweede kwart van de 16^e eeuw een stijging optrad zowel in nominale als in reële termen. In de 16^e eeuwse rekeningen wordt trouwens gespecificeerd *wat* er exact verbruikt werd. Terwijl in de 14^e eeuw op verschillende lokaties –

⁴⁸ Zie verder de analyse van de uitgaven van de Blankenbergse watering in hoofdstuk 7.

bij particulieren, mogelijk ook deels in herbergen – wijn en voedsel werd genuttigd (supra), werd in de 16^e eeuw een feestmaal bereid in het *sluishuis* van de watering bij Blankenberge dat over een eigen keuken beschikte⁴⁹. Spijs en drank werden door de sluismeesters te Brugge aangekocht, en per schip naar het sluishuis gebracht. Bij wijze van voorbeeld geven we de uitgaven voor de maaltijd van 3 april 1510:

- een hoet taerwe:	4 s. groten
- Item een halve cupe bueters:	7 s. groten
- Item XVI hammen te VI groten stic comt:	8 s. groten
- Item IXc eyers te X groten thondert:	7 s. 6 d.
- Item noch twee Oosterssche hammen te zeven zeskin tpont comt:	34 groten
- Item van een struwende (?) varssche zalme in een pasteye metten backen comt:	7 groten
- Item van VIII schuetelen ossevleesch:	6 s. groten
- Item van onderhalf scaep:	8 s. 4 d. groten
- Item van twee lammeren ende een half:	5 s. 4 d. groten
- Item vanden broode te backen:	12 groten
- Item van een tonne wijns:	16 s. groten
- Item vanden wijn ende vleessche te bringhen:	2 s. groten
- Item van twee tonnen keyte:	8 s. groten
- Item van XII appelen van arranguen:	5 groten
- Item van een XXV puppinghen ⁵⁰ :	3 groten
- Item vanden vier saden:	3 groten
- Item Jan vander Sleke van assijse van XLVIII stoopen wijns:	4 s. groten
- Item van assijse van twee tonnen keyte te X groten over de tonne comt:	20 groten
- Item onder half hondert reyhoudts ⁵¹ :	9 groten
- Item van vleesch cruut:	1 groot
- Item van een stoop mostaerts:	4 groten
- Item van zoutte:	3,5 groten
- Item van een schute volcx te halene te Brugghe ende weder thuus te voeren:	3 s. groten
- Item van Clais Muelnaers huus metten peerden costen:	5 s. groten
- Item van cookene:	6 s. groten
- Item van twee dosinen glasen:	12 groten
- Item betaelt Tanne Alaerts te Blanckeberghe ten selven daghe van peerde costen midts een bancket in als:	3 s. groten
- Item betaelt van sufferaen:	2,5 groten
- Item betaelt van garnaert ⁵² :	3 groten

Tabel 3.3: maaltijd na de algemene vergadering van de Blankenbergse watering op 3 april 1510 (bron: rekening Blankenbergse watering 1510-11)

De drank die verbruikt werd tijdens de maaltijd kan ons tevens een indicatie geven van het aantal aanwezigen. In 1510 ging het om 2 ton *kuitbier* en 1 ton wijn, blijkens de aksijnzen met een inhoud van 48 stoop; in 1520 steeg het bierverbruik tot 3 ton; in 1528 en 1538 tot 4 ton, telkens naast 1 ton (Rijn-)wijn. Nadien werden de uitgaven voor de maaltijd niet meer gespecificeerd. Het kuitbier dat men dronk was vermoedelijk een inlands gebrouwen gehopt bier⁵³, de Brugse ton bevatte in regel 60 stoop van 2,19 tot 2,25 liter⁵⁴. Het bierverbruik in de

⁴⁹ Zie bijvoorbeeld rekening Blankenbergse watering 1548 : aankoop van 1300 stenen om de keuken te plaveien.

⁵⁰ Volgens het *Middelnederlandsch Woordenboek*, 1998, “pippinc” : benaming van een bepaalde soort van fijne appelen.

⁵¹ Vermoedelijk rijshout om te verbranden.

⁵² *Middelnederlandsch Woordenboek*, 1998, “garnate”: de vrucht van de granaatappelboom.

⁵³ Terwijl kuitbier in de eerste helft van de 15^e eeuw nog een prestigieus importbier was, met frisse smaak en bijzondere uitkooktechniek, werd het sinds het midden van de 15e eeuw ook in Brabant en Vlaanderen

eerste helft van de 16e eeuw evolueerde dus van 264 naar 528 liter, aan te vullen met nog eens 106 liter wijn. Het normale bierverbruik in de Zuidelijke Nederlanden eind 15e-begin 16e eeuw schommelde rond de 0,7 à 0,8 liter per man per dag⁵⁵, maar kon natuurlijk oplopen tot een veelvoud bij feesten. Rekening houdend met het wijnverbruik, en bij een hypothetisch drankverbruik van 2 of 3 liter per aanwezige, zouden we dan het aantal aanwezigen in 1510 schatten tussen 123 en 185 personen en in 1528 en 1538 tussen 211 en 317 personen. Merken we wel nog op dat ook tijdens deze 16^e eeuwse feestmalen er een onderscheid werd gemaakt tussen de notabele aanwezigen en de anderen. Dat bleek al uit bepaalde aankopen zoals een beperkt aantal sinaasappelen of het gebruik van 24 glazen, maar het duidelijkst zien we dat in de rekeningen van de watering Reigarsvliet, waar in 1567 bijvoorbeeld van de 117,4 lb. parisis die de maaltijd kostte aan de watering, slechts 12 lb. bestemd was voor het verteer van de kleine ingelanden in herberg Sint-Lenaard, samen met de arbeiders van de watering. De maaltijd die geserveerd werd in het huis van een voormalig sluismeester kostte daarentegen meer dan 105 lb. parisis⁵⁶.

Er is tot slot nog één andere invalshoek die ons toelaat zicht te krijgen op de aanwezigen op de jaarlijkse algemene vergadering, met name de slotclausule van de jaarrekeningen, waarin vanaf de 15e eeuw de belangrijkste aanwezigen vaak nominatim vermeld werden, en tevens ter goedkeuring van de rekening hun handtekening plaatsten. Nemen we als voorbeeld de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve:

Rekening	Kerkelijke aanwezigen / ondertekenaars	Wereldlijke aanwezigen /ondertekenaars
1399-00	Abdis Spermalie	Mer Lonis van Moerkerke; Mer Joris Braderic; Pieter Heins
1410-11	Prior Kartuziers	De heer van Moerkerke; Mer Frans van Haveskerke (baljuw Brugge)
1433-34	Abdis Spermalie; abt Zoetendale	De heer van Moerkerke
1443-44	Abt Zoetendale; broeder Bartholomeus uit naam van de abdis van Spermalie	Jonkheer Frank van Moerkerke; Pieter f. Wulfaerts; Jacob Braderic f. Hendriks; Olivier van Craynest; Jan van Leyackere
1457-58	Abt Zoetendale; broeder Cornelis van Spermalie	Ridder Frank van Praat, heer van Moerkerke; jonkheer Daneel van Moerkerke; Diederik van Moerkerke; Jacop Metten Eye; Willem de Lennoot; Jan van Leyackere; Joris Ghiselin; Sanders Goederic; Jacop Braderic; Joris Bultinc
1482-83	Abt Zoetendale; Jan Lampaert voor Spermalie; broeder Bartholomeus de Vync voor de Kartuziers.	Diederik van Moerkerke; Robrecht Boudins; Jan Rape; de baljuw van Sijsele; de baljuw van Middelburg
1488-89	Abt Zoetendale; meester Sint-Janshospitaal Brugge; vertegenwoordiger Sarepta; ontvanger Spermalie	Filips van Moerkerke; Jacob Gherolf; Jan Metteneye; Robrecht Boudins; de baljuw van Middelburg
1492-93	Vertegenwoordiger abt Zoetendale; Jan	Baljuw van Middelburg; Joris van Lennoot; Joris Witteweys

gebrouwen, en degradeerde het in de loop van de 16^e eeuw tot een goedkoper bier: Aerts E. 1996, pp. 153-154 en 246; Soens T., te verschijnen.

⁵⁴ Van Uytven R. 1994, p. 9 noot 14; Vandewalle P. 1984, p. 50; Wyffels A. 1959, p. 8. We gebruiken voor onze berekeningen een stoop van 2,2 liter.

⁵⁵ Aerts E. 1998, pp. 57-59 ; Soens T. te verschijnen.

⁵⁶ Rekening Reigarsvliet 1567-68 : respectievelijk : “Betaelt Jaspar Vermuelen weerdt in Sinte Lenaerdt ter cause van dat de cleene inghelanden ende aerbeyders die wercken dese wateringhe verteirt hebben ten daghe vande laetste rekeninghe ghedaen den IIIIen in april anno voorseit ende dit achtervolghende de apostyle bij Achilles de Boom bij laste vande inghelanden ghestelt: 12 lb. Parisis” en “Betaelt vande verteerde costen die verteert waren ter maelyt vande laetste rekeninghe ghedaen te Dudzele ten huuse van Jacop f. Jans Aernouts wylent sluismeestere den IIIIen in april anno XVc zevenentzestich naer Paesschen achtervolghende een byllet daer de partien int langhe verclaerst staen: 105 lb. 8 s. 4 d”.

	Pieters voor Sarepta; ontvanger Spermalie;	als klerk van de soeverein-baljuw de heer van Merwede, tevens voogd van de kinderen van Moerkerke
1498-99	Abt Zoetendale; heer Jan Lammins; Hendrik van der Eeke over het klooster van Spermalie	Heer van Moerkerke; Jan Billiemont; Gheerwijn Ferwyn; Pieter Dupres, baljuw van Sijsele; Joris Roelands, baljuw van Vijve; Matheus de Brouckere; Jan Hendriks; Galeyn van der Banc; Jan Giers
1516-17	Abt Zoetendale; Pieter van Screvin, procureur van de Kartuijers; abdis Spermalie	Jonkheer Jacob van Halewijn, heer van Maldegem en mer Guido van Blaesvelt als voogden van de kinderen van de heer van Moerkerke; meester Jan Weyts over de heer van Vijve; meester Jan de Pluimcooper als voogd van meester Pieter Niemans; Jan van Straten; Diederik Moscroen
1530-31	Heer Bertram en heer Jan, voor Zoetendale; vertegenwoordiger Spermalie; vertegenwoordiger Sarepta; vertegenwoordiger Kartuijers	Joos des Lemmes voor de heer van Praat; de baljuw van Middelburg; Daneel van Polinchove voor de heer van Abbaert; Cornelis van Wulpen; Cornelis Bryghaert; Cornelis Willems
1547-48	Abt Zoetendale; pater van Sarepta; broeder Alexander Paellinck als procurator van de Kartuijers; Joris van Winnezele over Spermalie	Louis de Cherf voor Anna van Praat, vrouwe van Moerkerke, douarière van Dranouter; Pieter Bruneel; Joos Roelands; heer Bertram van der Ameyden; mer Franchoy's vander Straeten; Joos Valcke; Willem Robijn
1560-61	Heer Adriaan Mariezone voor Zoetendale; meester Lievin Westerlinc voor Spermalie; broeder Cornelis Christiaens als procureur van de Kartuijers; broeder Antoon Zoetebrouc voor Sarepta; heer Gillis Coduun als erf-pastoor van de kerk van Moerkerke	Bernard Wouters voor jonkheer Karel van Sint-Omaars, genaamd Moerbeke, heer van Dranouter, Moerkerke etc.; Pieter Bruneel, meester Lyon Valcke; jonkheer Karel Metteneye; Passchier van Eede; Pieter Heindricx; Michiel Booghaert

Tabel 3.4: Belangrijke aanwezigen/ondertekenaars tijdens de algemene vergadering/auditie van de jaarrekening van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve.

De auditie van de jaarrekening van deze middelgrote watering bracht telkens een goed deel van de lokale wereldlijke en geestelijke elite op de been. Langs kerkelijke zijde ging het daarbij in Moerkerke vooral om de abdijen en kloosters van Spermalie, Zoetendale, Sarepta en de Kartuijers bij Brugge; bij de wereldlijke notabelen onderscheiden we allereerst de heer van Moerkerke – die zich vanaf eind 15^e eeuw tevens *hoofd* dan wel *commissaris* van de watering liet noemen⁵⁷ - en diens familie. Daarnaast waren op meer onregelmatige basis ook andere grootgrondbezitters aanwezig, met onder hen ook poortersfamilies uit Brugge zoals Metteneye en Braderic. Zoals we verder zullen zien, waren grafelijke vertegenwoordigers in regel slechts beperkt aanwezig: enkel in het begin van de 15e eeuw zien we éénmaal de baljuw van Brugge en ook Pieter Heins, de gevreesde “*controlleur des comptes des officiers de Flandre*” opduiken. De watering Moerkerke, gelegen aan de rand van het eigenlijke Vrije omvatte ook delen van de heerlijkheden Sijsele en Middelburg, waarvan de baljuws wel naar de vergadering van de watering kwamen.

⁵⁷ Zie bijvoorbeeld rk Zuid-over-de-Lieve 1492 : “Voort es mijnen heere vander Maerwede gheconsenteert zijne ordonnare wedden als hoofd vander wateringhe vanden tzelve jaren XCI, XCII elc XX lb. parisis, comdt: 40 lb. parisis”; in eerdere rekeningen ontving de heer van Moerkerke ook al deze vergoeding van 20 lb. parisis per jaar, doch zonder dat dit aan een specifieke functie verbonden was; zie bijvoorbeeld rk Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1431: “Mijn here van Moerkercke ghegheven over dat hij ten diverschen stonden ghemoyt heeft voer de vorseide wateringhe over zine costen ende moynesse: 20 lb. Parisis”. We betwijfelen dan ook of de functies van hoofd van de watering of “*erfachtich commissaris ter aoudycye* (sic) *van deeser rekeninghe*” (rk Zuid-over-de-Lieve 1547) die de heren van Moerkerke zich aanmaten vanaf het einde van de 15^e eeuw teruggaan op een oudere situatie.

Vanaf de 16^e eeuw zien we dat meer en meer grootgrondbezitters vertegenwoordigd waren door derden bij *procuratie*. De prelaten van de kloosters en abdijen vaardigden vaker een monnik of broeder af, of werden door een leek vertegenwoordigd. De titel van heer van Moerkerke ging eind 15^e eeuw via huwelijk en overerving over op andere geslachten, die vermoedelijk veel minder fysiek aanwezig waren te Moerkerke dan het geval was bij de oorspronkelijke heren.

Een zelfde trend zien we ook bij andere watering en in het Brugse Vrije, met dat verschil dat op de controle van de jaarrekening van de grootste watering en ook de baljuw van Brugge aanwezig was, in de 15^e eeuw nog in persoon, maar vanaf de 16^e eeuw meer en meer via een vertegenwoordiger⁵⁸. Schepenen van het Brugse Vrije waren daarentegen in de eerste helft van de 15^e eeuw nog niet *ex officio* aanwezig op de algemene vergadering van watering en. Pas vanaf het einde van de 15^e eeuw werd regelmatig een afvaardiging van meestal twee schepenen gestuurd, doch enkel voor de belangrijkste watering en, en blijkens de kasselrijrekeningen eerder op onregelmatige basis⁵⁹. Het is opvallend dat in andere kustkasselrij en de auditie van de rekeningen van de watering en veel minder een zaak was van de lokale gemeenschap, vertegenwoordigd in de algemene vergadering van een watering, doch veel nauwer werd opgevolgd door het kasselrijbestuur. In de kasselrij Veurne werden de rekeningen van de Noordwatering gecontroleerd en afgesloten voor de kasselrij-schepenen, in aanwezigheid van de grote leden van de watering, en nadat de “*edele ende notable*” ingelanden opgeroepen en gehoord waren⁶⁰. In de kasselrij Sint-Winoksbergen werden de rekeningen van de watering en eveneens ter controle aangeboden aan de kasselrijschepenen⁶¹.

⁵⁸ Baljuws uit het laatste kwart van de 15^e eeuw, zoals Jacob, Roeland en Karel van Halewijn waren nog geregeld aanwezig op de auditie van de rekening van de Blankenbergse watering (bv. rk. 1478, 1479, 1493). Een enkele maal was ook in de 16^e eeuw de baljuw van Brugge nog zelf aanwezig (bv. auditie rk. 1549 in aanwezigheid van de baljuw van Brugge, Filips, heer van Oignies)

⁵⁹ bv. Rekening Brugse Vrije 1497-98, f°50r: “*Pieter vander Burch ende Wulffaert du Clermoustier van dat zij den XIXen dach vande voornoemde maend trocken bij ordonnantie vander wet ter rekenynghe vander wateringhe van Eyesluus daer inne zij vachierden elc eenen dach compt ende betaelt: 3 lb. Parisis*”. Geen andere soortgelijke posten vermeld; Rekening Brugse Vrije 1509-10, f°31r, enkel delegatie naar de algemene vergaderingen van Eiesluis en Beooster Ee.

⁶⁰ RAB, Noordwatering Veurne, 778: rk. 1541-52: “*Ter auditie van dese jeghenwoordighe rekeninghe ghedaen voor landhouders, scepenen ende keurheers slands van Veurnambocht waren present eerweerdeghe heeren ende vaders in Gode, te wetene: damps Robert de Clerck, prelaet van de Dune, broeder Jan van Theimseghe, prochiepape van Sinte Niclaeus binnen der stede van Veurne, rep[resen]terende mijn heere den abt van den cloostre van Sinte Niclaes neffens Veurne, dheer Karels de Waghmakere, proost van Loo, dheer Quintin Chaulier, proost van Eversdam, ende Jan Puessin, landthoudere van en commune slands van Veurnambocht, metgaders de ghecommitteerde van Sinte Wouburghen ende burchmeesters ende scepenen van der stede van Veurne, al waer bij uproupinghe van edele ende notable van den zelven lande, de welcke jeghens dese jeghenwoordeghe rekeninghe niet en wisten te zegghene, zo was bij maninghe van den heere ende wijsdomme van den wet, de zelve rekeninghe ghewijst van weerden bij protestatien als van ouden tijden. Actum desen XVIIIen in april XVc twee ende veertich naer Paesschen Wij present als clerck. J. De Wilde.*”

⁶¹ Bergues, Archives de la ville, nieuw nummer DD 72: rekening watering Zuidover 1548-49: “*ghepresenteert bij meester Balthazar de Jonghe, watergrave, mijnen heeren de heere scepenen ende cuerhere van Berghambocht, upperwatergraven dese waterynghe inden steen te Berghe, den XXVen in april XVc XLIX naer Paesschen*”. De controle van de jaarrekening 1407-08 van de watering Vierdijken in dezelfde kasselrij door de abt van Ten Duinen, Willem van Halewijn, de burggraaf van Veurne, de baljuw van Sint-Winoksbergen en meester Diederik Gherbode, hertogelijk secretaris en raadsheer, en de bewaring van deze rekening in het archief van de Rekenkamer te Rijsel (ADN B 5378), lijken dan weer eerder op een uitzonderlijke situatie te wijzen.

Hoe de besluitvorming tijdens de algemene vergadering in de praktijk verliep, is vaak moeilijk te achterhalen. Zeker voor de periode tot het midden van de 15^e eeuw zijn er toch voldoende indicaties in rekeningen en andere bronnen, om gewag te kunnen maken van een zekere “debatcultuur” tijdens de algemene vergaderingen - althans als we het voorkomen van meningsverschillen en disputen als een element van “debatcultuur” beschouwen⁶². Ingelanden konden hun mening vertolken – vaak letterlijk roepen – op deze vergaderingen, doch het was daarbij niet altijd zeker dat de mening van de meerderheid van de ingelanden werd gevolgd. Conform de courante middeleeuwse politieke cultuur werd vaak meer belang gehecht aan de zienswijze van het *sanior pars* dan aan deze van het *major pars*⁶³. Toen in 1406 de rekening van Zuidover in de kasselrij Sint-Winoksbergen gecontroleerd werd door de algemene vergadering, in aanwezigheid van de kasselrijschepenen, en gevraagd werd of er iemand bezwaar had, riepen enkele ingelanden “*overluut*” dat ze niet akkoord waren. Na een schorsing van de vergadering, werd de rekening toch van waarde verklaard door de schepenen, “*meer bi wille danne bi rechte*”, en slechts rekening houdend met het gunstig advies van een klein groepje van tien of twaalf andere personen⁶⁴.

Uitzonderlijk uitvoerig is ook de beschrijving van het besluitvormingsproces dat voorafging aan de vernieuwing van de zuidsluis van de Blankenbergse watering in het voorjaar van 1407⁶⁵. Tussen 16 april en 22 juni kwam de algemene vergadering minimum vijf keer hieromtrent samen. Tijdens de eerste bijeenkomst, op 16 april 1407, werd door de algemene vergadering een commissie samengesteld die samen met het bestuur de noodlijdende zuidsluis diende te schouwen, om vervolgens een week later verslag uit te brengen aan de vergadering, wat ook gebeurde. Op advies van de commissie werd dan door de vergadering aan de sluismeesters opdracht gegeven een ontwerp – “*bewerp*” – te maken voor de vernieuwing van de zuidsluis, en dit voor te leggen op een derde algemene vergadering, op 7 mei. Daar de commissie van oordeel was dat niet alleen de zuidsluis diende vernieuwd te worden, maar dat tevens het riet in de waterlopen bij het moer van Meetkerke diende te worden gerooid, werd aan de aanwezigen gevraagd wie dit werk wou aannemen. Niemand wou dit werk voor minder dan 11 lb. groten uitvoeren – *twelke der meentucht vele te vele dochte*. Op 7 mei werd het ontwerp voor de sluis dat door de sluismeesters was opgesteld dan voorgelezen op de algemene vergadering. Onmiddellijk daarop werd door een zekere Jan Clayaert een ander ontwerp voorgelegd, waarop de baljuw van Brugge de vergadering vroeg welk van de

⁶² Zie hoger, noten 19 en 20.

⁶³ Zie ook §§58 : dispuut betreffende de spei van Slepeldamme 1406, vergadering ingelanden Maldegem, Eeklo en Lembeke met vertegenwoordigers van de vorst en de stad Aardenburg: “*.. par lesquelz ou au moins par la greigneur et plus saine partie fu deliberé et conclud, attendu le peril en quoy estoit la dicte espoye, et que les diz d'Ardebuerch n'avoient puissance si qu'ilz disoient de la refaire... que en lieu d'icelle espoye l'en feist la dicte nouvelle escluse; et de ce mesmes aviz furent aussi les diz commis...*”. Slechts af en toe wordt uitdrukkelijk het akkoord van de meerderheid van de ingelanden vermeld : vb. §§557 : 1503/03/03 (n.s.) : instemming van “*de meeste ende ganste partie vanden inwonende ende ghelandden*” van enkele polders in Axel-ambacht met éénmaking van het dijkonderhoud; over “major” en “sanior” pars, zie ook: Schimmelpenninck B. 1980.

⁶⁴ §§101 : Vonnis Raad van Vlaanderen 1408/08/22. Onder druk van vorstelijke commissarissen dienden de bezwaren toch gehoord te worden, hetgeen uiteindelijk resulteerde in een procedure tegen de watergraven voor de Raad van Vlaanderen.

⁶⁵ Rekening Blankenbergse watering 1407-08.

ontwerpen zij prefereerden⁶⁶. De ingelanden verkozen het ontwerp van de sluismeesters, en daarop werd door de baljuw van Brugge overgegaan tot de uitbesteding, waarbij geboden werd per balk die in het ontwerp voorzien was. De bidders, waaronder opnieuw Jan Clayaert, waren vermoedelijk timmerlui, die aanwezig waren op uitnodiging van de algemene vergadering⁶⁷. De uitgebrachte boden – minimus 29 s. groten per balk - werden echter door zowel de ingelanden als de baljuw als onredelijk hoog aanzien⁶⁸, en er werd een nieuwe commissie van vier personen aangesteld om samen met sluismeesters en klerk de woensdag daarop alle mogelijke aannemers uit te nodigen in de Kamer van het Brugse Vrije. Op die woensdag werd met vijf timmerlui onderhandeld, doch niemand ging lager dan 27 s. groten per balk. Op een vierde algemene vergadering op 14 mei werd hiervan verslag uitgebracht aan de algemene vergadering, en werd door de baljuw een nieuwe poging tot aanbesteding ondernomen, dit maal met meer succes, want uiteindelijk werd een zekere Jan de Hond bereid gevonden het werk te aanvaarden voor 23 s. groten per balk en werd de zaak beklonken. Eenmaal de oude sluis blootgelegd was, werd nog een vijfde maal een algemene keure belegd, in aanwezigheid van afgevaardigden van de kasselrij en de stad Brugge. Toen ze de oude sluis inspecteerden, waren enkele ingelanden van mening dat het helemaal niet nodig was deze te vernieuwen, doch dit protest werd finaal van de baan geveegd en de werken konden beginnen⁶⁹.

Deze casus licht een tipje van de sluier op over hoe de besluitvorming binnen de watering verliep, en wat de rol van de algemene vergadering daarin was. Niet alleen leren we dat de baljuw van Brugge klaarblijkelijk de vergadering voorzat, we zien ook goed dat belangrijke beslissingen genomen werden in voortdurende interactie tussen algemene vergadering, uitvoerend bestuur en hogere autoriteiten. Zeker in deze periode – begin 15^e eeuw – blijkt de algemene vergadering wel degelijk een beleidsorgaan te zijn, waar tegenstrijdige visies vertolkt en keuzes gemaakt werden. Ook in deze periode hoeven we ons echter geen illusies te maken over het democratische karakter van deze besluitvorming. De rekening benadrukt meermaals de aanwezigheid van notabele personen op de algemene vergaderingen – op 7 mei naast de baljuw van Brugge onder meer de heer van Uitkerke, de schepenen van het Vrije Willem van Messeem, Iwein van Straten, en Jan van Ghend, de ontvanger van het Vrije

⁶⁶ "zo camen sluusmeesters ende clerc in de vorseide cuere ende meentucht ende brochten daer een bewerp ghelike dat hen daer te voren in eene cuere bevolen was up al zulke mate als hen de vorseide sluus best ghemaect dochte, twelke al daer in de vorseide cuere ghelezen was int openbare ende overluudt, ende aldaer zo quamen Jan Clayaert ende brochte daer in de zelve cuere noch een ander bewerp up alzulke mate als hem de vorseide sluus best ghemaect dochte... al daer in de vorseide cuere ende meentucht, zo dede de bailliu van Brucghe ghevrach der vorseide cuere ende meentucht weder dat zij liever hadden de vorseide sluus te doen makene bi den bewerpe dat de sluusmeesters ende clerc over ghegheven hebben, zo biden bewerpe dat de Jan Clayaert over ghegeheven heift, waer bi de vorseide meentucht bleven biden bewerpe dat de sluusmeesters ende clerc over gaven omme dat het tstaerxe werc es".

⁶⁷ "... Voord, zo was bevolen bi der vorseide cueren ende meentucht den sluusmeester ende clerc... dat zij... overbringhen zouden tsaterdaechs van dien daghe in XIII nacht in de vorseide cuere, ende daer dach doen alle temmerlieden die de vorseide sluus wilden nemen te makene".

⁶⁸ "... twelke den bailliu van Brucghe ende alder meentucht onredelike gheheescht dochte".

⁶⁹ "... was eene cuere beclaghet up de vorseide sluus ende waren ghesend ghedeputeerde van beede wetten van der stede van Brucghe ende van den lande van den Vrijen omme te oversiene twerc dat ontheert was, twelk eeneghe zeiden dat van gheenre nood ne was te vermakene, twelke de navolghenden wel van nooden dochte te vermakene ende bevolen dat ment werken zoude".

Hendrik van Meetkerke, en de meester en de bursier van het Brugse Sint-Janshospitaal. Dat zij meer dan hun stempel gedrukt hebben op het verloop van deze vergaderingen, staat buiten kijf.

3.1.2 Bevoegdheden

Uit de normatieve en praktijkbronnen kunnen volgende bevoegdheden van de algemene vergadering worden afgeleid. Merk wel op dat lang niet alle bevoegdheden duidelijk omljnd waren, en dat onder meer het uitvoerend bestuur, en later ook de hoofdingelanden – de facto - subsidiair konden optreden ten opzichte van de algemene vergadering.

- wetgevende bevoegdheid: de ‘keure keurt keuren’.

De algemene vergadering van de watering keurde het algemeen reglement goed, met daarin zoals we reeds zagen zowel organisatorische als politionele bepalingen, en dit reeds vanaf het einde van de 13^e eeuw. Aangezien zowel de vergadering als het reglement met de term *keure* werden aangeduid en de algemene vergadering het reglement diende aan te nemen, kunnen we de eerste bevoegdheid van de algemene vergadering samenvatten als: “*de keure keurt keuren*”⁷⁰. Ook aanvullingen op dit reglement en ad hoc reglementering werden door dit orgaan aangenomen. De uitvaardiging – het *bannen* – gebeurde zoals gezegd door de kasselrijschepenenbank, op vraag van de algemene vergadering⁷¹. Voor het opstellen van een nieuw algemeen reglement kunnen we vermoeden dat dit in de praktijk gebeurde door een meer beperkte groep mensen rond het uitvoerend bestuur, hiertoe aangesteld door de algemene vergadering⁷².

- verkiezing sluismeesters

De algemene vergadering verkoos het uitvoerend bestuur: sluismeesters en klerk⁷³. In sommige wateringten was de samenstelling van het bestuur proportioneel, en werden sluismeesters door de ingelanden van deelomschrijvingen aangesteld⁷⁴.

⁷⁰ \$709 : keure van Eiesluis 1282 : “*de cuere ende de meentucht van heyensluus droech overen...*”; \$822: keure van Eiesluis 1312: “*dat die cuere ende die meentucht van der wateringhe van Heyesluus over een hadde ghedraghen ende ghecuerd ene cuere*”

⁷¹ Rk Blankenbergse watering 1407-1408: “*...de vorseide cuere, ghelike dat se tsaterdaechs daer naer in de vierscare van den Vrije ghebannen was*”.

⁷² Ibidem : “*... waren gheoordeneert dese naer volghende personen, sluismeesters ende clerc omme de cueren van der wateringhe te oordeneerne, ghelike dat tsaterdaechs daer te voren in eene cuere voor Sinte Bazelis gheoordeneert was bi der ghemeen van der vorseide wateringhe, den bailliu van Brucghe present zijnde Jacob van der Cappelle, Ywein van Straten, Heinric van Meetkerke, Aernoud Brantin, dher Aernoud Reyfin, dheer Jacob van der Heede, ende de buersier van Sinte Janshuus in Brucghe ende oordeneerden de vorseide cuere*”

⁷³ Rk Noord-over-de-Lieve/Lapscheure 1399-1400: “*Item upden selven dach de cuere diere ghedaghet stoet coste et zaterdachs te voren te wetten up te dinghene XVI groten ende met deser vorseide core waren de sluismeesters ghecoren*”; Ibidem, rk. 1408-09: “*Item upten zevensten dach in sporkelle was de cueere beclaecht bi Loonis van Mickeem up ons sluus te Brugheers omme eenen clerc te kiesene in Moerkerke*”. Voor de aanstelling van de klerk-ontvanger werd vaak eerst het advies van de sluismeesters gevraagd (infra).

- auditie rekening

De rekening van de watering werd gecontroleerd op de jaarlijkse vergadering (supra). Aan de ingelanden werd formeel gevraagd of iemand bezwaar had tegen bepaalde posten. Was dit niet het geval, werd de rekening geldig verklaard (“geprotesteerd”), en door de algemene vergadering aanvaard⁷⁵.

- remuneratie en vergoedingen

De algemene vergadering bepaalde het salaris van het uitvoerend bestuur, en kon hen ook bonussen toestaan, bijvoorbeeld in moeilijke omstandigheden of voor bijzondere diensten⁷⁶. In dat laatste geval werd in de vooraf opgestelde rekening op voorhand géén bedrag opgenomen, maar wel een verzoek aan de algemene vergadering. De vergadering bepaalde dan of de betrokkene een vergoeding ontving en zo ja, hoeveel⁷⁷. Daarnaast kon de algemene vergadering ook giften - “hoofsheden” – toekennen aan derden, als erkenning voor bewezen diensten of voorschot op nog te bewijzen diensten⁷⁸.

⁷⁴ Bijvoorbeeld Rk. Moerkerke Zuid-over-de-Lieve 1373-74 : “Item tsaterdaghes daer na te Brucghe omme die cuere van Zissele te doene beclaghene om eenen sluusmeestere te kiesene in Ziesele up dien dach van costen: 17 groten”. Zie ook infra: sluusmeesters.

⁷⁵ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1410-11 : “Dese rekeninghe was ghedaen den XVIIIe dach van meye anno XII ter presencien van min heere van Mourkerke, mer Francois van Haveskerke, bailliu van Bruggen, ende den pryoyer vanden tSartresen, ende andere vande ghemeender cuere ende ghevrach ghedaen offer iemend jeghen segghen wilde ende protestacie ghedaen uppe de sluusmeesters ende clerc, de welke rekeninghe bijden heeren ende ghemente vorseit gheacceptert was”. Met protestatie eerder in de betekenis van uitdrukkelijke verklaring dan van verzet.

⁷⁶ Rk. Blankenbergse 1502-03: “Betaelt Pieter Bollin van tghuendt dat hem toegheleyt was bijde ghemeenen inghelanden als de cuere beclaecht was voor Sinte Baselis omme dat hij dit jaer noch ontfanghere blijven zoude: 2 lb. Groten”; Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1499-1500: “Item up den VIIsten dach van sporkelle anno XCIX was doen beclaghen biden ghezuoren vander wateringhe Zuud over Leye de kuere ende meentucht vande voorseide wateringhe ende bi namen Jan de Knuut ende voort alle ander inghelanden dat ze commen zouden tvridaechs daer naer up den burch voor Sinte Baselis om te hooren dat hem leden de ghezwoernen vanden voorseide wateringhe te kennen zoude gheven aengaende de wateringhe vorseit. Ende al daer toechde ende seide Jan van Wulpen als ontfanger vande voorseide wateringhe ende dat bi laste vande ghezuoren vander voorseide wateringhe dat de penninghen vande gheschote vande jaer XCIX gheheel ende al verwrocht waren... ende aldaer was ghesloten ende gheacordert dat Jan van Wulpen zoude de voorseide wateringhe costeloos ende schadeloes houden van die penninghen angaende diemen tachter es tot den daghe vander rekeninghe up zine cost ende daer voor was hem gheconsenteert biden inghelande ende die vanden Broucke te hebben dobbel sollarijs: 24 lb. Parisis”.

⁷⁷ Rk. Blankenbergse 1409-10: “Item es te wetene dat de vorseide sluusmeesters ende clerc binnen desen jare dickent ende menichwerve hebben ghearbeit inden orbore ende proffite vande wateringhe ende hebben daghelicx ghesijn deen vanden vieren upde zidelinghe alle den tijt gheduerende dat men de vorseide sidelinghe maecte ende wrochte ende ondersochten jof de parsonen diese maecten de vorseide sidelinghe hare hoochde ende hare breede ghegheven hadden ghelike dat de voorworde diere of was verclaersde. Voort ondersochten ende verzaghen alle ghedelven ende andre werken besteidt binnen der vorseide wateringhe binnen desen jare jof de ghone die twerc daden de voorworden souffisantelike vulcamen, van welken te doene de vorseide sluusmeesters ende clerc groten aerbeit ende moeynesse hebben ghedaen twelke hemlieden commen es ten groten coste ende verteert vanden haren ghemerct de crancke wedden die sij hebben, bidden ende verzoeken vriendelike ende omoedelike gheloont te sine in also vele als u mijn heeren redelijc dijncken sal (blanco, geen bedrag toegekend)”.

⁷⁸ Rk. Blankenbergse 1480-81 : “Huutgheven bij consente ende laste vande meeste menichte ende groote inghelande vande watringhe den bailliu van Brugghe tsijnen wellecomen ende goede betrauwen in zijnen goeden dienst der wateringhe doende: 10 lb. Groten”.

- financiering

Behoudens uitzonderlijke omstandigheden, was het de algemene vergadering die de hoogte van het *geschot* bepaalde en opdracht gaf het geschot te innen⁷⁹. Daartoe diende zij door het uitvoerend bestuur eerst afdoend geïnformeerd te worden over de financiële toestand van de watering en de uit te voeren werken⁸⁰. De algemene vergadering werd een tweede maal bijeengeroepen als de officiële betaaltermijn voorbij was, om langs gerechtelijke weg het – dubbele - geschot te laten innen op de ingebreke gebleven ingelanden die door de *waasschout* te boek waren gesteld⁸¹. Indien om één of andere reden financiering door middel van geschotheffing niet volstond, kon de algemene vergadering alternatieve financieringsbronnen zoeken, bijvoorbeeld door het afsluiten van leningen. De keure van Eiesluis van 1282 bepaalde reeds uitdrukkelijk dat alleen de algemene vergadering in naam van de watering geld tegen intrest kon ontfen, tenzij hoogdringendheid wegens overstromingsgevaar kon worden ingeroepen⁸².

- infrastructuurwerken

Hoger zagen we reeds dat het de algemene vergadering van de Blankenbergse watering was die in 1407 besliste tot de vernieuwing van één van de sluizen van de watering, en tevens het uit te voeren plan vastlegde en oordeelde over de prijs van de werken, steeds in nauw overleg met het bestuur, de baljuw en de kasselrijsheren. In het algemeen konden het gewone onderhoud en kleine herstellingen door het bestuur zelf worden geregeld, maar besliste de algemene vergadering over grotere en duurdere werken aan sluizen, dijken en waterlopen⁸³,

⁷⁹ Rk. Noord-over-de-Lieve/Lapscheure 1409-10: “*Item upten XXIXsten dach in wedemaent was ons cuere beclaecht by Jan f. Pieters Verghodelieven up Jans Costers huele daer was gheschooten de twee groten vande IIII groten daer of dat de sluusmeesters nu bewijs doen sullen*”

⁸⁰ §§822: keure Eiesluis 1312: “*Vort es ghecuerd dat men vort an ghene gheschote scieten sal die sluusmeesters ende die ontfanghere ne hebben claerlike betoghet aleerst vor die meentucht ter stede daer die cuere ende die meentucht vander vorseider wateringhe beclaghet sal sijn ende in wat state up die tijd tambocht si ende waertoe datmen tghelt van dien gheschote orbaren sal ende bi namen ende bi toenamen betoghen wiere achter sijn van verledenen gheschoten*”

⁸¹ Rk. Blankenbergse watering 1343-44: “*als due cuere ghedaecht was omme inninghe te ghecrighene ende omme een ander yscot te schietene...*”; ibidem “*als die cuere ghedaghet was omme inninghe te ghecrighene ende die twivoude gheconsenteert waren*”; rk. 1503-04: “*Betaelt van dat de cuere beclaecht was ter causen van tsluuten vanden boucke bijden waerschouteetens ende andre questien der waterijnghe anghaende...*”.

⁸² §§709: “*Vort es ghecurd dat nimene ne mach ghelt woeken up tambocht het ne ware bi ghemeenre cuere. het ne ware dat zake dat tland laghe in vresen van invloeds te wordene*”; ook de verkoop van renten door watering in de 16^e eeuw werd door de algemene vergadering beslist: bv. rekening Blankenbergse watering 1549-50: “*Joncvrauwe Anna Foret bij consente als vooren ende accorde al vande generale ghemeene ghelände van coope van drie ponden groten losrenten tsjaers...*”; een ander alternatief was het verlenen van “gratis” krediet door de ontvanger: voorbeeld zie noot 76.

⁸³ Rk. Blankenbergse watering 1296-97: “*smanendaghes na palme sonendaghe als de cure ende de mentucht was idaghet ter sluis omme te besiene hoe vele balken dat men wilde legghen in de sluis was vertert: 3,5 lb.*”; rk. 1377-78: “*Item vertert tswondaghes na der rekeninghe te Jan f. Heyrnich als die cuere ghedaghet was omme den nieuwen dijc te ordinerne waer menne legghen zoude... : 32 lb*”; rk. 1518-19: “*Betaelt van ghelaghe te Meetkerke bijden sluusmeesters ende de ghemeene inghelanden van dat zij waren vergadert met eenen meestere van Hollant ende aldaer concept ghenomen anghaende tofdijcken vander moere: 9 s. 6 d. Groten*”

een taakverdeling die ook in sommige algemene reglementen voorkwam⁸⁴. Ook de eigenlijke aanbesteding van werken gebeurde vaak voor de algemene vergadering, waarbij vaak een heleboel aanbestedingen tegelijk werden geregeld⁸⁵.

- verhoofdingen en ommelopers

Niet alleen infrastructuurwerken, maar ook het vervaardigen van nieuwe ommelopers en verhoofdingen vergden belangrijke investeringen van de watering, zeker in grote watering, zoals de Blankenbergse die meer dan 17000 hectare groot was, en waar bijvoorbeeld in 1478-80 twee landmeters drie jaar lang werkten aan het vervaardigen van een nieuwe ommeloper, hetgeen de watering de niet onaardige som van 87 lb. groten kostte. De beslissing om over te gaan tot deze dure operatie werd door de algemene vergadering genomen, de aanbesteding werd overgelaten aan het bestuur⁸⁶. Voorafgaandelijk aan de uitbesteding werd door de algemene vergadering vaak een uitgebreid lastenboek opgesteld waaraan de nieuwe ommeloper of verhoofding diende te voldoen⁸⁷.

- controle en schouw

De algemene vergadering kon ook bijeengeroepen worden om uitgevoerde werken en/of de toestand van de kunstwerken te inspecteren⁸⁸. Voor de schouw van dijken en waterlopen was dit echter om praktische redenen niet aangewezen, en werden desgevallend door de algemene vergadering een aantal personen afgevaardigd om vaak samen met sluismeesters, baljuw of schout en schepenen de kunstwerken te schouwen⁸⁹. Net zoals de kasselrij op vaste momenten

⁸⁴ \$714: BLANK1407: "Item, es ghecuert dat gheen sluismeester gheenrande groot water (sic voor waerc?) van slusen jof van waterganghen besteden zullen, het en zy ghecuert bi eene ghemeenre cuere ende meentucht".

⁸⁵ Rk. Bewester Eede 1525-26: "Betaelt van verteerde costen als de cuere beclaecht stont omme de dijcken, duuckers, plaschbarmen te besteden naer costume: 4 lb. Parisis"; Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1445-46: "Item tsaterdaechs daer naer waren sluismeesters ende cleerc te Brugghe met meer inghelanden omme de cuere te beclaghene up tconduut vander wateringhe up sdonderdaechs daer naer omme tvoorseide conduut te bestedene..."

⁸⁶ Rk. Blankenbergse watering 1478-79: "omme de groote ghebreken ende doode namen staende in den ontfanc bouc van der wateringhe, mids dat lande staende up doude namen zichtent drie waerf of IIII waerf mach verandert zijn, zo es gheconsenteert ende ghesloten bij den inghelanden een verhoudinghe te doene de welke bij den sluismeesters ende mer inghelanden besteid es te doene, Clayse Bolle ende Anthonis Mijnghe, landmeters al der wateringhe land te reparerne, de leghere van den lande te vernieuwene, ghaende te lande van sticke te sticke ende elcken persoon zijn land up zijn hoofd te stelle al zoot behoort, daer of zij eenen ommeloopere in goede papiere ghescreven van den grooten voorme maken moeten ter wateringhe behouf ende eenen ontfanc bouc in franchine naer doude costume ende dit binnen den drie eerste jaeren vuldaen te zine daer of deerste jaer beghonste Sint Jansmesse midzomers anno LXXVIII omme XXIX lb. groten, daer of de waerschouteten in hoofscheden toegheleyt zijn de vijf ponden groten tsjaers ende den voorseide landmeters de XXIII lb. groten tsjaers, de voorseide drie jaer gheduerende"

⁸⁷ \$890, midden 15^e eeuw, voor watering Eiesluis en \$896, 1470/11/24 voor watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve.

⁸⁸ Rk. Blankenbergse watering 1297-98: "Item smaendaegs na sente Matheus daghe was vertert ter sluis xlvii s. doe die goede lieden vanden ambochte waren daer gheboden te comene omme twerc vander sluis te besiene, ende die watganghe te scouwene"; zie ook noot 69.

⁸⁹ Rk. Blankenbergse watering 1409-10: "De bailliu van Brucghe inde name van onsen gheduchten heren, Jan van Varsenare, Ywein van Straten, Heinric van Meedkerke, Jacop Breidel, ende Aernout Brantin als de gone die gheordineert waren bi eere cuere ende meentucht swonsdaechs den XIe dach in pietmaent te sine upde zidelinghe omme toversiene ende te scauwene de sidelinghe van Oudenburgh noordwaert ofse haere hoochde

in het jaar de dijken en sluizen schouwde, kon ook een individuele watering bij monde van de algemene vergadering beslissen om een – bijkomende - jaarlijkse schouwdag in te voeren⁹⁰.

- noodsituaties

Voor zover de tijd het toeliet, werd de algemene vergadering ook in noodsituaties bijeengeroepen om de vereiste maatregelen te nemen. Meestal ging het in dergelijke gevallen om wateroverlast, veroorzaakt door binnen- of zeewater⁹¹. Hoger zagen we reeds dat het bestuur in noodsituaties eigenmachtig kon ingrijpen en zelfs een bijkomend geschot kon innen of geld ontlenen, zonder voorafgaandelijke toestemming van de algemene vergadering⁹².

- juridische functie

Het intern juridisch orgaan van de watering was de vergadering van de dijkschepenen, gemaand door de (waas-)schout. De algemene vergadering bestraft géén inbreuken op het dijkrecht of de interne reglementen, doch kon wel conflictbemiddelend optreden⁹³. Voor bepaalde rechtshandelingen werd door de dijkschepenen het advies van de algemene vergadering van de ingelanden gevraagd – bijvoorbeeld wanneer de watering door een particulier gedaagd werd om bepaalde werken te laten uitvoeren⁹⁴.

- externe relaties

De algemene vergadering kon als vertegenwoordiger van de watering *bilaterale* akkoorden afsluiten met andere wateringën of met derden, bijvoorbeeld voor de suatie van overtollig

ende breedte hadde naerden inhoudene vanden vorseiden voorworde daer omme ute ghesijn elc I dach over den dach vanden bailliu van Brucghe III lb. Parisis ende over den dach van elc vanden anren XL groten, comd in ghelde: 43 lb. 6 s. 8 d.”.

⁹⁰ §§697: 1458/05/16: beslissing van de algemene vergadering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke om de sluismeesters elk jaar, de dinsdag na het feest van Sint-Katharina (25/11), “*eenen scaudach... up tvremde watere*” te laten houden.

⁹¹ Rk. Blankenbergse watering 1370-71: “*Item als die cuere ydaecht was upten IXsten dach van novembre omme de grote noot dat de vivers ute brake vertert bi schlusmeesters...: 48 lb. 3 s. 4 d.*”; rk. Eiesluis 1377/78: “*Item als de cuere beclaghet was tsaterdaghes naer de groete vloet om al dat de wateringhe noot hadde doe was vertaerd te Brugghe VI s. Groten, summa pec.: 12 lb.*”.

⁹² Zie noot 82 en §§790, keure Oude Land Kadzand 1486: “*Item zo es ghecuert waert alzo dat eeneghe onversiene vloet quame ende groote scade dade ande vorseide dijcken of ande sluus vander vorseide wateringhe daer of dat de wateringhe vanden zelven Ouden Lande in vreesen stonde van invloets te wordene dat de vorseide sluusmeesters ende ontfanghere metgaders den goeden lieden vanden inghelanden die daer commen zullen dat werc zullen doen makien, vingherlinghen te legghene... ende stappands daer toe ghesloten te doen schieten zonder eeneghe cueren daer omme te beclaghene mids dien dat te lanc rijsen mochte eermen sondaechs ghebot ghecrighen conste*”.

⁹³ Rk. Eiesluis 1377-78: “*Item tsmændaghes daer naer so was de cuere beclaghet ome tghescil van den landmeters ende van den hondmannen, vertaerd: XIX s. VI d. grote, summa pec.: 39 lb.*”

⁹⁴ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1400-01: “*Item tscaterdaghes naer Sinte Denijs dach was de cuere ende mente beclaecht bi Lamsin van der Muele smaendaghes daer naer ten westende van der Houvestrate an de ghemeene weede om eennen waterganc te opene daer of dat tambocht noot hadde ende al daer so was viers[care] ghebannen van den waesambacht ende scoutate maende scepenen van den waesambacht van den rechte ende al daer so wijsden scepenen naer de goede waerhede die sy daer of ghehort hadden ende naer dat de cuere verclaerde dat de selusmeesters dien waterganc openen souden bin den XLsten daghe...*”.

water, het uitvoeren van gezamenlijke infrastructuurwerken, het opnemen van nieuwe gronden in de watering of nog ingrijpender, het afsluiten van een “meentucht” (fusie) met een andere watering⁹⁵. In vele gevallen dienden de onderling afgesloten akkoorden achteraf wel bekrachtigd te worden door de schepenbank van het Brugse Vrije⁹⁶.

3.1.3 Betekenis

Hoewel we ons geen illusies moeten maken over het “democratisch” gehalte van de “keure en meentucht” van de wateringen in het Brugse Vrije, menen we toch dat deze instelling in de dertiende en veertiende eeuw een zekere mate van inspraak “van onderaf” toeliet, en vooral ook een belangrijke rol speelde in de lokale gemeenschap van de Vlaamse kustvlakte, misschien vergelijkbaar met de “burengemeenschap” elders – “*de institutionele mal waarin de gemeenschapszin van de dorpsbewoners was gegoten*”⁹⁷. Het aantal vergaderingen én de bevoegdheden van de algemene vergaderingen in deze periode waren aanzienlijk. Buiten Vlaanderen vinden we slechts zelden aanwijzingen over een dergelijke actieve rol van de ingelandenvergadering, ten dele omdat de bronnen voor de periode vóór 1400 er schaars zijn, maar ook omdat de ingelanden bijvoorbeeld vertegenwoordigd werden door hun ambachtsheren zoals in Zeeland het geval was⁹⁸. De invloed en de rol van de algemene vergadering zouden echter in belangrijke mate afnemen in de loop van de vijftiende en zestiende eeuw, parallel met evoluties in de samenleving van de kustvlakte waarop we in volgende hoofdstukken terugkomen.

⁹⁵ §§800 : 1432/03/10: beslissing van Groede en Zoutepolder om samen stenen hoofden en duikers aan te leggen; §§680: 1387/10/19: fusie van de wateringen Zuid-over-de-Lieve en De Broeke: “*te daghene binden ambochte van Moerkerke de cuere ende meentucht vander wateringhe van Moerkerke zuud over de Leye van tsoendaechs upten naesten donderdach tilike te zine ter Ooster Leyebrugghe omme te spreken metgaders den claghene vander wateringhe van den Brouke enten goeden lieden vander meentucht vander wateringhe voorseit omme beede de voorseide wateringhen te vergaderene ende in meentuchten te vallene...*”.

⁹⁶ Zie bijvoorbeeld Rk. Noord-over-de-Lieve/Lapscheure 1405-06 : overname dijk van de Poorterspolder door de watering van Noord-over-de-Lieve/Lapscheure, op 15 oktober 1405 toegestaan door de algemene vergadering, en vervolgens door de vierschaar van het Vrije officieel toegewezen aan de watering: “*Item tsaterdaghes daer naest commende waren sluusmeesters te Brugghe ter vierscaere ende al daer was de cuere voort gheheescht ende den vorseiden dijc was den vorseide sluusmeesters an ghewijst ter vorseide wateringhe boef...*”.

⁹⁷ Hoppenbrouwers P.C.M. 1992, pp. 507-540, inz. p. 539. Over de toepassing van het begrip “gemeenschap”/“community” voor het laatmiddeleeuwse platteland in de (Angelsaksische) historiografie, zie: Schofield Ph. 2003, pp. 5-6: “*Community, in the context of the medieval village, means self-regulation, mutual support, resistance, ceremony, collective piety, but it also implies remoteness, insularity and shared assumptions*”. Zoals de auteur terecht stelt, mag de toepassing van het begrip echter de interne ongelijkheid en conflicten binnen de dorpsgemeenschap niet verdoezelen.

⁹⁸ Dekker C. 1971, p. 569.

3.2 Het dagelijks bestuur: de sluismeesters

Hoewel de belangrijkste beslissingsmacht in een watering in principe bij de algemene vergadering lag, was het in de praktijk het dagelijks bestuur dat het gezicht van de instelling vormde, en de doelstellingen van de watering in daden diende om te zetten.

3.2.1 Naamgeving en oudste vermeldingen

In de kasselrij van het Brugse Vrije werden de bestuurders van de wateringën aangeduid met de term *sluismeesters* – “*magistri de slus*” zoals de oudste rekening van de Blankenbergse watering (1285-1286) ze aanduidt¹. De sluismeesters duiken voor het eerst in de bronnen op, in het derde kwart van de 13^e eeuw. De – voorlopig oudst bekende – sluismeesters zijn *Diederik van Snipgate* en *Wouter Reifin* die in 1277 de watering van Kamerlingsambacht vertegenwoordigden voor de schepenbank van het Brugse Vrije².

Het aanduiden van de bestuurders met de term sluismeesters geeft ons zowel een indicatie over het ontstaan van hun functie als over de oorspronkelijke opdracht van de wateringën: de drainage van het oppervlaktewater in de polders, waarvoor de uitwateringssluizen het sluitstuk van de infrastructuur vormden. Mogelijk vormde het manueel openen en sluiten naast het onderhoud van deze sluizen de oorspronkelijke opdracht van de sluismeesters, doch eind 13^e eeuw was dit niet langer het geval, en was hun functie geëvolueerd van eerder technisch en ondergeschikt naar eerder administratief en leidinggevend. Niet zij, maar een ondergeschikte *sluisknaap* was belast met het dagelijks toezicht op de sluis³.

Vanaf de 16^e eeuw duiken langzamerhand ook andere benamingen op voor het uitvoerend bestuur van een watering. Refererend naar de verplichte eedaflegging van de bestuurders (infra), begint men ook de termen “*eed*” en “*gezworenen*” te gebruiken om het geheel van de bestuurders, al dan niet met inbegrip van de ontvanger en de dijkschepenen aan te duiden⁴. In de 16^e eeuw werd mogelijk onder invloed van Zeeuwse en Hollandse waterstaatkundige gebruiken, in sommige wateringën in het huidige Zeeuws-Vlaanderen een dijkgraaf aangesteld, die samen met een aantal gezworenen de uitvoerende taken op zich nam, en tevens een aantal juridische functies overnam van de vroegere (waas-)schouten⁵. De

¹ Rekening Blankenberge watering 1285-86 : “*Computatio magistrorum de slus domini Boudini Brokers, Boidini de Poule, Johannis f. Sconen, Walteri Ribods, clerisi, facta apud slus feria quarta post pasca, anno domini m^o cc^o lxxxvi*”.

² §§117 : 1277/07/17 : “*Thierkin van Snepgate, ende Woutre Reifin, alse sluse mesters, ouer die van sKamerlings ambacht*”. We achten het waarschijnlijk dat de verdere ontsluiting van de archieven van het Brugse Vrije in de toekomst nog vroegere sluismeesters aan het licht zal brengen.

³ Rk. Kamerlingsambacht 1582-83: “*...datmen den sluusknape ordyneerde dat hij die noch breeder zoude verzekeren met schooren ende anders*”.

⁴ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1531-32: “*Den Vlen in april byden eedt ghezyn te Brugghe omme dach thebbene metten inghelanden omme den zouten dam te bestedene ende die vanden Broucke ende Stompaershoucke daertoe te dachvaerdene: 36 s. paris*”; Rk. Kamerlingsambacht, 1582-3: “*“Betaelt an Jan de Knock, Willem Coolins, Bertelmeeus Telleboom ende Pauwels Boghaert alle sluusmeesters ende ghezwooren dezer wateringhe over huerlieder pensyoen elc I lb. groten, es: 4 lb. groten*”.

⁵ Zie hoger hoofdstuk 2.

veralgemening door zowel Huys en Vandermaesen als door Coornaert als zou de dijkgraaf ook in de Vlaamse kustvlakte een soort voorzitter van het dagelijks bestuur geweest zijn, gaat dus zeker niet op voor de periode tot 1600⁶.

Een woord verdient ook de functie en titel van *watergraaf* in de Vlaamse kustvlakte. We vermeldden het reeds: er bestond in het middeleeuwse graafschap Vlaanderen één grafelijke watergraaf, die echter *géén* overkoepelende functie bezat in de waterstaatsorganisatie van de Vlaamse kustvlakte, en ook volkomen los stond van de organisatie van polders en wateringen. De grafelijke watergraaf was een gerechtelijk-domaniaal functionaris wiens ressort zich in hoofdzaak beperkte tot de (voormalige) grafelijke moer- en ontginningsgebieden in het Waasland en de Vier Ambachten, waar hij in de late middeleeuwen optrad tegen het toebrengen van schade aan dijken, sluizen, water- en landwegen, maar daarnaast ook persoonsgebonden lasten inde (nalatenschap van laten, bastaardgoed, goederen van bannelingen, vacante goederen). Tot 1367 was de functie verbonden met de functie van grafelijk moormeester. Na de splitsing van beide functies, werd deze laatste verantwoordelijk voor het financieel-administratief beheer van de moeren *stricto sensu*⁷. Buiten de Vier Ambachten en het Waasland, vervulden beide functionarissen slechts een beperkte rol in de waterbeheersing van de kustvlakte.

Ook elders in de kustvlakte bestonden *watergraven*: met name in de kasselrijen Veurne, Sint-Winoksbergen en Broekburg werd de term *watergraaf* gebruikt om de bestuurders van de plaatselijke wateringen aan te duiden. Deze watergraven hadden dus een vergelijkbare functie als de sluismeesters in het Brugse Vrije en mogen niet verward worden met de grafelijke watergraaf (*infra*).

3.2.2 Organisatie

- Verkiezing

De sluismeesters werden gekozen door de voltallige algemene vergadering, “*bijden goeden lieden die daer wesen zullen vanden inghelanden*”⁸. Van coöptatie of benoeming door hogere overheden zoals bij de Hollandse hoogheemraden weleens gebeurde⁹, was nooit sprake. De verkiezing van de sluismeesters gebeurde meestal op de dag dat ook de rekeningen van het vorig boekjaar werden gecontroleerd. Formele stemprocedures bestonden niet, dus de verkiezing was afhankelijk van de informele machtsverhoudingen binnen de algemene vergadering (*supra*). Bij onenigheid op de algemene vergadering, waren het in sommige gevallen de oude sluismeesters die de nieuwe mochten aanstellen¹⁰. Wie verkozen werd,

⁶ Huys E. en Vandermaesen M. 1997, p. 600; Coornaert M. 1974a, p. 146.

⁷ Soens T. 2002, p. 329; Proost J.J. 1872, pp. 217-256; Van Nieuwenhuysen A. 1980, pp. 259-261. In tegenstelling tot de moormeester, ontbreekt de watergraaf in het overzichtswerk van de gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795 (W. Prevenier en B. Augustyn, 1997).

⁸ §§790: Keure van het Oude Land van Kadzand 1486.

⁹ van der Linden H. 1988, p. 543; van der Ham W. (ed.) 2004, p. 53.

¹⁰ §§664: keure Moerkerke-Zuid 1400: “*Voort zo waer dat men in gheschille was van sluismeesters of van dijscepenen te nemene dat danne de houde zullen moghen maken de nieuwe*”. Ook bij overlijden van een

diende steeds de aanstelling te aanvaarden¹¹, doch waar de oudste -13e eeuwse - reglementen benadrukten dat niemand langer in functie *moest* blijven dan één jaar¹², werd dat vanaf de vroege 15e eeuw dat niemand langer in functie *mocht* blijven dan dat ene jaar. In 1421 werd door de Blankenbergse watering zelfs een verplichte rust of wepelperiode van twee jaar voorzien tussen twee ambtstermijnen¹³.

De minimumvereisten waaraan kandidaat-sluismeesters dienden te voldoen waren aanvankelijk relatief beperkt: de oudste reglementen besteedden er zelfs helemaal geen aandacht aan. Later werd vaak bepaald dat de sluismeester grondbezit in de watering diende te hebben en/of er diende te wonen, maar dikwijls werd dan nog de mogelijkheid opengelaten om een buitenstaander aan te stellen, als er in de rangen van de ingelanden géén geschikte kandidaat werd gevonden of gewoon indien de buitenstaander als beter gekwalificeerd werd beschouwd¹⁴. Slechts één enkele keer werd door een watering – Moerkerke Zuid-over-de-Lieve – een minimum-bezit van 16 gemeten grond (7.04 hectare) in de watering opgelegd¹⁵. In 1324 werd in een privilege van graaf Lodewijk van Nevers voor het Brugse Vrije verboden aan ridders, schepenen en magistraten (*“hommes portans leurs draps”*) – om nog langer als sluismeester op te treden of geschot te innen¹⁶. Het bewuste privilege – uitgevaardigd in de woelige context van de Kustopstand in een poging de gemoederen te bedaren na enkele zeer onrustige maanden eind 1323 en begin 1324 – kwam er op verzoek van bredere lagen van de vrijlaten, en de bewuste bepaling kan gezien worden als een reactie tegen de monopolisering van de functie van sluismeester door de schepenelite die in de periode rond 1300 een feit was¹⁷. Het is daarbij opvallend dat deze beperkingen van de toegang tot het sluismeesterschap passen in een hele reeks anti-corruptie maatregelen, die vooral bedoeld zijn om misbruiken bij de belastinginning tegen te gaan¹⁸. Het sluismeesterschap werd dus klaarblijkelijk beschouwd als een onderdeel van het machtsapparaat van de schepenelite, en de geschotgelden als een vorm van belastingheffing. Of het bewuste verbod lang heeft standgehouden, weten we niet.

sluismeester tijdens zijn ambtstermijn, werd soms voorzien dat de collega-sluismeesters een plaatsvervanger konden aanstellen tot de eerstvolgende algemene vergadering (§\$713: keure Blankenbergse watering 1563); in andere gevallen ontvingen de overblijvende sluismeesters een vergoeding om de verhoogde last door het wegvallen van één van hen te compenseren (Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1542-43).

¹¹ Ibidem: *“ende ware dat yemendt wederzeyde of verzweghe of niet vooroghen commen en wilde dat hij verbueren zal III lb. paris alzo dickent als hijt wederzeyde of achterbleve omme zinen eed te doene... ende nochtan zal hijt moeten zijn”*.

¹² §§709 : keure van Eiesluis 1282 : *“ende niemene soe ne es ghebonden langher te zine sluusmeester iofte ontfanghere danne een jaer, het ne zie bi haer lieder wille”*.

¹³ §§715 : Keure Blankenbergse watering 1421 : *“Eerst, dat van nu vortan de sluusmeesters noch cleerc niet langher sluusmeesters noch clerck te gader bliven sullen dan I jaer; ende so wie I jaer sluusmeester of clerck gheweist heeft, dat hi binnen II jaren sluusmeester noch clerck wesen sal”*. De termijn van één jaar werd later versoepeld: in 1563 heette het dat elk jaar de sluismeester die het langst in functie was, vervangen werd (§\$713, keure van de Blankenbergse watering).

¹⁴ §§840: Keure Moerkerke-Nood-over-de-Lieve/Lapscheure 1506: *“Voort es ghecuert dat gheen man sluusmeester noch clerck noch dijscepene wezen en zal hij en es ghegoet, gheherft of wuenende inde voorseide watringhe ende recht vrijlaet wesende of ten zij dat yemend ydions ende prouffitelixt ware ten behouwe vande wateringhe, de inghelanden ghelievende bij ghemeen accoordt ten daghe vander rekeninghe”*.

¹⁵ §§837 (1500): *“Item es vort gheordinert ende ghecuert dat nyemendt inden eedt vande wateringhe zijn en mach ten zij dat hij ervachijch es van XVI m landts of mer”*.

¹⁶ §§409: privilege van 1324/04/10.

¹⁷ Soens T. 2001, pp. 44-45.

¹⁸ Zie de analyse in TeBrake W. 1993, pp. 54-66.

Wel zullen we zien dat het aantal schepenen in functie en edellieden die een functie als sluismeester ambiëerden in de daaropvolgende eeuwen alleszins beperkt te noemen is.

Geestelijken daarentegen konden wel sluismeester worden, wat in de Blankenbergse watering zelfs heel vaak gebeurde, daar de kerkelijke grootgrondbezitters er een gegarandeerde vertegenwoordiging in het bestuur bezaten¹⁹. Dergelijke vertegenwoordiging was het gevolg van de verdeling van de bestuursfuncties tussen verschillende belangengroepen die we in veel laatmiddeleeuwse wateringen aantreffen. De Blankenbergse watering kende in de late middeleeuwen een bestuur dat uit vier sluismeesters bestond, waaronder twee vertegenwoordigers van de vrijlaten, één vertegenwoordiger van de kerkelijke instellingen die grond bezaten in de watering²⁰; en één vertegenwoordiger van de stad Brugge voor het buitensteeds grondbezit van haar poorters. Dit laatste ging formeel terug op een privilege van de stad Brugge om in de belangrijkste wateringen rond de stad een eigen sluismeester te mogen toekennen. Deze werd dan ook eerder door de schepenbank afgevaardigd dan door ingelanden gekozen²¹. Voor de twee sluismeesters die de vrijlaten vertegenwoordigden, werd in 1421 een strak intern rotatie-schema opgesteld, waarbij de verschillende parochies waarvan (een deel van) het grondgebied binnen de watering lag, eerst in drie groepen werden verdeeld die elk beurtelings een sluismeester mochten verkiezen, en vervolgens binnen elke groep nog een interne rotatie tussen de verschillende parochies werd voorzien. Elke grondbezitter kon daarbij maar een stem uitbrengen in één van de drie delen, ook al bezat hij ook in een ander deel grond²². Of dit reglement werkelijk is toegepast, en zo ja, voor hoe lang, is onduidelijk door de lacune in de rekeningen van 1410 tot 1477. Op het einde van de 15e eeuw was dit alleszins niet langer het geval, daar het eerder regel dan uitzondering werd dat éénzelfde sluismeester meerdere jaren na elkaar in het bestuur bleef²³, en ook in latere reglementen treffen we van deze interne rotatie-regeling geen sporen meer aan.

Naast de Blankenbergse watering, kenden ook andere wateringen bestuurders die werden aangesteld door afzonderlijke belangengroepen: het bestuur van zowel Reigarsvliet als Eiesluis telde eveneens een vertegenwoordiger van de stad Brugge in zijn rangen²⁴. Eiesluis

¹⁹ In de 17^e en 18^e eeuw dienden religieuzen wel toestemming van hun superieur te hebben om sluismeester te worden (Faes T. 1966, p. 29).

²⁰ Rk Blankenbergse watering 1567-68 : *“Betaelt Jan vander Cappelle weert inden Gouden Keyser te Brugghe II lb. VI s. groten ter cause van verteerde costen tzijsen huuse verteert bijde sluusmeesters ende diverssche andere groote ghelande int festieren vanden nieuwen anghenomen sluusmeestere up den Ven in april XVc LXVII van weghen de gheestelicken gheadmitteert ende ghecoeren ... 2 lb. 6 s. groten”*.

²¹ Hoofdstuk 5.

²² §§715 : Keure Blankenbergse watering 1421. Deze drie delen omvatten respectievelijk Uitkerke, Zuikerkerke, Houtave en Nieuwmunster; vervolgens Meetkerke, Jabbeke, Snellegem, Varsenare en Straten en tenslotte Vissegem, Klemkerke, Bredene, Oudenburg en Stalhille.

²³ Nemen we als voorbeeld Joos Rycx, die van 1497 tot 1513 zeker 12 jaar – met drie maal een onderbreking van 1 of 2 jaar – in het bestuur zat als sluismeester voor de vrijlaten.

²⁴ Vb. Rekening Eiesluis 1529-30 : *“Rekeninghe ende bewijs van Pieter van Thielt uuter name vander stede van Brugghe, Jacop Reyvaert ende Anthuenis f. Lauwereyns Tants beede uuter name vanden lande vanden Vryen, alle sluusmeesters...”*; rk. Reigarsvliet 1560-61: *“Eerst verteert te Brugghe inden Gouden Leeu den XVten in meye anno voorseit als de sluusmeesters ende ontfanghere van deser wateringhe de rekeninghe vanden jaere LIX presenterden int college van Brugghe naer costume ende alsdoen dheer Huughes vanden Bussche over de poorterie sluusmeestere ghecontinueert was: 7 lb. 2 s. paris”*.

bezat zeker vanaf het eind van de 13^e eeuw tot het laatste kwart van de 14^e eeuw ook een afzonderlijke vertegenwoordiger van de Proost- en Kanunniklaten²⁵. Latere rekeningen maken daar echter geen melding meer van. Ook in volledig of gedeeltelijk gefuseerde wateringen, behielden de verschillende onderdelen soms hun eigen vertegenwoordiger in het bestuur²⁶.

- Aantal

Het aantal bestuurders was slechts voor een deel evenredig aan de grootte van de watering, zoals blijkt uit volgend overzicht:

<i>Watering</i>	<i>Periode</i>	<i>Aantal Sluismeesters</i>	<i>Bronvermelding</i>	<i>Opmerkingen</i>
Bewester Ee	1502-1525	3	RAG, RvV, 7515, f°456v; Rk.	
Blankenbergse	1285-1381	3	Rk.	
Blankenbergse	1381-1572	4	Rk.	In 1391-92 worden 5 sluismeesters vermeld
de Broeke	1547	2	Rk. Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 1547-48 ²⁷	"gezworenen".
Eiesluis	1282; 1384	5	Corpus Gysseling, I, nr. 412; rk.	
Eiesluis	1387-1389	4	Rk.	
Eiesluis	1442; 1529	3	Rk.	
Gaternisse	1556-1567	4	Rk.	"gezworenen"; slechts 3 vermeld in 1559-60
Geraard Moorswatering	1554	2	Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1609	"gezworenen"
Gistel-Oost-over-de-Ware	1516	2	RAB, Registers Vrije, 16041, f°8r:	
Gistel-West-over-de-Ware	1552	4	RAB, Gistel-West-over-de-Ware, 138-141	"gezworenen"
Heer Baselishoek	1503; 1550	2	Rk. ; RAB, Registers Vrije 16033	
Jonkvrouwvolder	1547	2	RAB, Vincent, 157	"gezworenen"
Kadzand	1551	4	RAG, Sint-Baafs-en Bisdom, K 9098	
Kadzand (Oude Land)	1486	2	Keure 1486 (\$\$790)	
Kadzand (Oude Land)	1500	3	RAG, Sint-Baafs-en Bisdom, K 9098	"gezworenen"
Kamerlingsambacht	1582	4	Rk.	
Lapscheure	1399-1547	2	Rk.	
Noord-over-de-Lieve	1500-1572	2	Rk.	
Oude Yevene	1407-08	2	Rk.	waarvan één tegelijk sluismeester en ontvanger
Oude Yevene	1550	2	RAG, Fonds Sint-Pietersabdij, I 145	

²⁵ \$\$709 : keure van Eiesluis 1282: "wie dat sluus meester sal ziin jof ontfanghere binden zelve ambochte upt Vrie iof upt der canoeneke"; rk. Eiesluis 1384-85: "Dit es de rekeninghe mijns heeren sabs van der Does, ontfanghere van der wateringhen van Heyensluus, ende der sluismeesters Wouter Herebrant, Daneel de Hamer, Wouter Ribout, Jacob f. Lodewijx ende Clais f. Gillis Herts, van den Prooschen ende van den Canoneke...".

²⁶ In de watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve/de Broeke/Stampershoeke bijvoorbeeld, bestond het bestuur van de gezamenlijke watering uit de twee sluismeesters van Zuid-over-de-Lieve en één sluismeester van de Broeke. Stampershoeke had géén eigen vertegenwoordiger in het bestuur. Het bestuur van de fusie-watering was alleen verantwoordelijk voor het onderhoud van de gemeenschappelijke kunstwerken, verder behield elke watering ook na de fusie zijn eigen bestuur voor het onderhoud van de eigen infrastructuur.

²⁷ In de rekeningen van de watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve/de Broeke/Stampershoeke wordt voor de Broeke telkens maar één sluismeester vermeld, doch uit de ondertekening van de rekening 1547-48 blijkt dat de Broeke wel degelijk twee sluismeesters bezat.

Oude Yevene	1567	3	RAB, Peper, 166-168	
Reigarsvliet	1538-1572	3	Rk.	
Romboutswerve	1545	3	RAB, Wateringen Romboutswerve 99	"gezworenen"
Serwoutermansambacht	1448-1518	3	RAG, RvV, 7511, f°26v; RAB, Registers Vrije, 16041, f°21r:	
Sint-Barbara-polder	1553	2	RAG, Sint-Pietersabdij, rk. 1523	"gezworenen"
Slepeldamme-watering	ca. 1448	3	RAG, RvV, 7511	
Stampershoek	1372; 1560	1	Rk.; rk. Zuid-over-de-Lieve 1560-61	
Zuid-over-de-Lieve	1373-1374	3	Rk.	
Zuid-over-de-Lieve	1399-1572	2	Rk.	éénmaal 3 in rk. 1466-67.

Tabel 3.5: Aantal bestuurders ("sluismeesters") in wateringen in het Brugse Vrije, voor 1572

De besturen van de wateringen in het Brugse Vrije zijn relatief klein, schommelend tussen de twee en de vijf personen. Slechts van één watering kunnen we met zekerheid stellen dat ze slechts één sluismeester had: het kleine Stampershoek, dat in 1372 amper 272 hectare mat. Andere kleine wateringen en polders (Heer Baselishoek, Jonkvrouwepolder e.a.) verkozen toch steeds twee bestuurders, mogelijk onder meer om de kans op wanbeheer en fraude te beperken. Het feit dat de Blankenbergse watering - die zowel inzake oppervlakte als budget vele tientallen keren groter was dan de kleine wateringen - toch slechts vier sluismeesters telde, betekent wel dat het takenpakket en de verantwoordelijkheid van de functie van sluismeester aanzienlijk verschilde van watering tot watering, een gegeven waarmee we bij de sociale analyse van de sluismeesters wel degelijk rekening zullen moeten houden.

- Eedaflegging

In de volledige door ons bestudeerde periode waren sluismeesters verplicht na hun verkiezing de eed af te leggen²⁸. De eedaflegging gebeurde zeker voor de grootste wateringen te Brugge, en althans in de 16^e eeuw, voor de baljuw van het Brugse Vrije²⁹.

- Verloning

Opmerkelijk is dat in de oudste reglementen van de watering Eiesluis de functies van sluismeester, ontvanger en dijschepen als onbezoldigde ambten werden beschouwd, en dat effectief in de oudste rekeningen van deze watering tot het derde kwart van de 14^e eeuw geen salarissen worden vermeld³⁰. Ook de oudste rekening van de watering Moerkerke Zuid-over-

²⁸ §§709 : keure Eiesluis1282 : "Dat zo wie dat sluus meester sal zijn jof ontfanghere binden zelve ambochte upt Vrie jof upt der Canoeke, dat hiet sal zijn sonder salaris ende sonder enigghen cost der vp te doene ende bi sinen eede, ende dijscepenen diere ghelike"; rk. Blankenbergse watering 1365-66: "Item als sluismeesters zwoeren vertert ter Porte: 6 lb. 13 s. 4 d."; keure Blankenbergse 1563: "Ende zal de voorseyde nieuwe ghecreerde sluismeester voetstaens ghehouden worden den behoorlickien eedt te doene".

²⁹ Rk. Reigarsvliet 1567-68: "Item betaelt van ghelaghe ter plaetse doen Laureins Tant van Dudzele te Brugghe ghecommen was int contoer van Achilles de Boom, bailliu, omme zijn eedt te doene voor den voornoemden bailliu als sluismeesters van dese wateringhe: 5 lb. 11 s. paris". Noteer wel dat de rekening foutief Achilles de Boom als baljuw vermeldt. In werkelijkheid ging het slechts om een zaakgelastigde van de Brugse baljuw.

³⁰ Zie noot 28. Wel werd de mogelijkheid voorzien dat in de toekomst iemand toch vergoed zou worden voor het uitoefenen van deze functie. In dat geval zouden de huidige bestuurders alsnog een soortgelijke vergoeding

de-Lieve (1373-74) vermeldde nog géén salaris voor de sluismeesters³¹. Mogelijk werd de salariëring van de sluismeesters in sommige wateringën dan ook pas geleidelijk – in de 2e helft van de 14e eeuw - ingevoerd als een compensatie voor de onkosten die zij maakten in dienst van de watering³². Een algemene regel was dit echter niet: in het laatste kwart van de 13^e eeuw ontvingen de sluismeesters van de naburige Blankenbergse watering wel degelijk reeds een salaris³³, en ten laatste vanaf het einde van de 14^e eeuw was dit zo in alle wateringën. Volgende tabellen geven een overzicht van de evolutie van het salaris in resp. de Blankenbergse watering en de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve. Indien verschillen in salariëring tussen de functionarissen onderling optraden, werd een rekenkundig gemiddelde genomen.

Jaartal	sluismeester	ontvanger
1293	1,5	3,0
1304	4,5	6,0
1343	4,5	4,5
1364	4,5	4,5
1374	52,5	60,0
1376	48,0	60,0
1383	46,5	60,0
1407	30,0	30,0
1478	36,0	72,0
1498	24,0	72,0
1510	24,0	96,0
1538	24,0	96,0
1548	24,0	96,0
1552	48,0	192,0
1559	24,0	144,0
1568	24,0	144,0

Tabel 3.6: salaris ontvangers en sluismeesters Blankenbergse watering (lb. parisis) (bron: Rk. Blankenbergse watering).

Jaartal	sluismeester	ontvanger	dijkschepen
1373	/	7,2	
1400	12,0	18,0	
1417	18,0	22,0	
1420	18,0	46,0	
1424	18,0	34,0	
1440	30,0	46,0	3,0
1461	18,0	34,0	3,0
1477	12,0	22,7	2,0

ontvangen. Al deze bepalingen werden nogmaals bevestigd in de keure van 1312 (\$822). Zie ook rk. Eiesluis 1342-43; in rk. Eiesluis 1377-78 en latere rekeningen, wordt wel een salaris voor de sluismeesters vermeld (5 s. groten voor elk van de 5 sluismeesters).

³¹ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1373-74: wel wordt een salaris voor de ontvanger van de watering vermeld; de rekening van 1399-1400 geeft daarentegen wel salarissen op voor de twee sluismeesters.

³² Rk. Noord-over-de-Lieve/Lapscheure 1399-1400: *“Item doe de vorseide sluismeesters ghecoren waren doe was hem elc gheloofd een lb. groten over cost ende moeynesse die si ebben sullen over de vorseide waterhinghe binden jare ende dese vorseide sluismeesters ende (sic) sullen gheene coste rekenen van alden coste die si ghedaen ebben et ne ware onghesien kosten die der waterhinghe toe quame van buten”*;

³³ Rk. Blankenbergse watering 1285-86 : *“item debet offisium domino Boidino Broker pro salario suo: 33 lb.”*.

1480	18,0	34,0	3,0
1488	9,0	25,0	1,5
1489	18,0	34,0	3,0
1532	18,0	36,0	3,0
1547	18,0	36,0	3,0

**Tabel 3.7: salaris ontvangers, sluismeesters en dijkschepenen watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve³⁴
(lb. parisis) (bron: Rk. Watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve)**

Wanneer we de absolute cijfers bekijken, constateren we dat het salaris van een sluismeester eerder karig te noemen is. Enkel in de jaren 1374-83 betaalde de Blankenbergse watering haar sluismeesters een salaris uit dat qua grootte enigszins in de buurt kwam van het loon dat de watering aan de (meester-)timmerlui in haar dienst betaalde³⁵. Deze vergelijking loopt natuurlijk mank: enerzijds was het sluismeesterschap zeker in een kleine watering geen voltijdse opdracht³⁶, anderzijds moet dergelijk salaris voor een stuk als een soort honorifieke vergoeding gezien worden, die grotendeels los staat van de werkelijke kost. Een karig en statisch salaris kenmerkte trouwens vele lokale overheidsfuncties in het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen: het salaris van veel 15^e eeuwse grafelijke baljuws, op die van de belangrijkste steden en kasselrijen na, bedroeg nauwelijks meer dan 40 lb. parisis, en ook lokale domeinontvangers kregen zelden meer, hetgeen evenwel niet betekende dat hun functie geen andere mogelijkheden tot persoonlijk gewin bood³⁷. Net als bij de grafelijke baljuws en ontvangers bleven ook in de watering de salarissen vaak voor langere tijd stabiel: zo werd in Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve gedurende bijna anderhalve eeuw een salaris van 18 lb. parisis aan de sluismeesters betaald. Toch kon de algemene vergadering in moeilijke jaren autonoom beslissen om gedurende één of enkele jaren een lager salaris uit te keren, wat bijvoorbeeld gebeurde in de oorlogsjaren 1477 en 1488, of net een hoger salaris te betalen, zoals in het jaar 1440-41 toen grote werken aan de sluis werden uitgevoerd.

Voor de Blankenbergse watering laat de salaris-evolutie zich minder eenvoudig duiden: vooral de kwalitatieve sprong tussen 1364 en 1374, en vervolgens de geleidelijke aftakeling van het salaris doet de wenkbrauwen fronsen. Voor alle duidelijkheid: het is niet de aanpassing van de rekenmunt die dergelijke schommeling veroorzaakte: van 1339 tot en met het eerste kwart van de 15^e eeuw, wordt in de rekeningen van de Blankenbergse watering

³⁴ De hier weergegeven salarissen werden in de rekeningen ontdebeld in enerzijds een salaris voor de watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve “op zichzelf” en anderzijds een salaris voor de “gemene watering” met De Broeke en Stampershoeke. Aangezien het telkens om dezelfde personen ging, hebben we beide sommen opgeteld. Let wel: in 1373 bestond de fusie nog niet; in 1400 was Stampershoeke nog niet toegetreden (pas op 1402/03/16 (n.s.) - \$673).

³⁵ In deze periode betaalde de watering aan (meester-) timmerlui een dagloon van 6 tot 8 groten. Een tewerkstelling van 240 dagen op jaarbasis, betekent dan jaarlijkse verdiensten van 72 tot 96 lb. parisis.

³⁶ Het is moeilijk in te schatten hoeveel tijd de functie van sluismeester effectief in beslag nam. Alleen bij grote werken dienden de sluismeesters op bijna permanente basis aanwezig te zijn: zo vraagt sluismeester Jacop Hoste van de Blankenbergse watering in 1569-70 een vergoeding voor 63 dagen toezicht op het dijkherstel alleen in de periode tussen 3 november 1569 en 11 maart 1570 (rk. Blankenbergse watering 1569-70). Vgl. ook Faes, 1966, p. 30: in 1691 brachten de vier sluismeesters van dezelfde watering in totaal 111 dagen op de zeekering door. Na 1703 daalde dit aantal, waarbij de auteur een verband ziet met een daling in de vergoeding die ze daarvoor ontvingen.

³⁷ Van Rompaey J. 1967, pp. 164-17 ; Soens T. 2002, pp. 211-213.

uitdrukkelijk een “licht” pond van 6 groten gebruikt, dat zich eenvoudig laat omrekenen naar het pond parisis van 20 groten. De verklaring is vermoedelijk dubbel. Allereerst was, zoals we later zullen zien, het derde kwart van de 14^e eeuw een zeer woelige periode voor de waterstaat in de Vlaamse kustvlakte, die de taak van de sluismeesters vermoedelijk sterk verzwaarde. Anderzijds werd ook overgeschakeld op een andere manier van verloning: naast het salaris werden in 1364-65 nog 40 posten voor een totaal bedrag van 261,9 lb. parisis in rekening gebracht voor het *verteer* van voornamelijk de sluismeesters tijdens allerhande vergaderingen en opdrachten. In 1374-75 daarentegen treffen we nog slechts 9 dergelijke posten aan, voor in totaal 73,65 lb. Enerzijds werd het salaris van de sluismeesters dus aanzienlijk verhoogd, anderzijds konden ze beduidend minder onkosten in rekening brengen. We zagen dat ook andere wateringën die voorheen géén bezoldigde sluismeesters kenden, mogelijk vanuit een identieke bezorgdheid, in dezelfde periode een salaris invoerden. In de 15e en 16e eeuw werd vervolgens door de Blankenbergse watering terug een lager salaris betaald aan de sluismeesters, deels parallel met de algemene daling van het budget van de watering (infra). Ook hier werd in uitzonderlijke jaren – zoals het overstromingsjaar 1552 – een verhoogd salaris toegekend. Soms werden ook opnieuw meer “teerkosten” in rekening gebracht (vb. 160 lb. in 1407), of konden de sluismeesters nog een beroep doen op een vergoeding voor buitengewone onkosten.

Dergelijke extra-onkostenvergoedingen waren in principe niet toegelaten voor wie een salaris ontving. De talrijke vragen van bestuurders dienaangaande werden dan ook meestal afgewezen³⁸. Wanneer naast het salaris toch onkostenvergoedingen werden toegekend, zien we dat die al gauw het bedrag van het salaris evenaarden: zo ontving Wouter Colin, sluismeester van de watering Eiesluis in 1396-97 naast zijn salaris van 30 lb. parisis, ook een dagvergoeding van 6 s. parisis voor de 77 dagen gedurende de welke hij toezicht hield op werken aan dijken, sluis en bruggen. Daarnaast liet hij ook nog hout vervoeren voor de watering, en zette hij 5 man en een knecht in bij het ruimen van de sluis. Alles samen ontving hij daarvoor 26 lb. 19 s. parisis. De rekening vermeldt wel dat dit alles hem toegekend was “*als gheordineirt... bi mijns heeren lieden*”, wat het buitengewoon karakter van dergelijke onkostenvergoeding lijkt te bevestigen³⁹. Vanaf de 16^e eeuw werd meer en meer een onderscheid gemaakt tussen het gewone takenpakket dat door het salaris gedekt werd, en de “*extra-ordinaire*” onkosten die een bestuurder in dienst van de watering maakte, en waarvoor hij wel afzonderlijk vergoed kon worden⁴⁰.

- collegialiteit

³⁸ Vb. rk. Blankenbergse watering 1407-08: geroyeerde post: dagvergoeding a rato van 12 groten per dag voor de sluismeesters en de klerk om gedurende 41 dagen toezicht te houden op de werken aan de zuidsluis. Een apostille vermeldt: “*nichil omme dat zij wedden hadden*”.

³⁹ Rk. Eiesluis 1396-97.

⁴⁰ Rk. Blankenbergse watering 1552-53: “*De meester van Sinte Juliens, sluusmeestere voornoemt, voor zijne extraordinaire vacatien ghedaen IX daghen als men de nollen in dunen maecte, inspectie te nemen wat materie men oorboorde ompt maken vanden zelven nollen ende andere vele extraordinaere moiten ende lasten voor al: 37 s. 6 groten*”

In het uitoefenen van hun taken, treden de sluismeesters meestal gezamenlijk op. Slechts zelden zien we een afzonderlijke sluismeester een opdracht uitvoeren, en voor vele zaken – onder meer aankopen en uitbestedingen – werd dit ook uitdrukkelijk verboden om de kans op fraude te verminderen⁴¹. Heel vaak werden de sluismeesters ook bijgestaan door de klerk-ontvanger bij het uitoefenen van hun functie. Daarnaast zien we dat bij belangrijkere aangelegenheden vaak ook enkele ingelanden aanwezig waren, en de sluismeesters vergezelden, bijvoorbeeld naar de schepenen van het Brugse Vrije⁴². Als een probleem zich stelde, dienden de sluismeesters in principe de algemene vergadering bijeen te roepen om het beleid van de watering te laten bepalen⁴³. Vergaderingen waarop enkele – belangrijke – ingelanden aanwezig waren, waren dan een manier om de omslachtige bijeenroeping van de algemene vergadering te vermijden, wat dan ook in toenemende mate gebeurde vanaf het einde van de 15^e eeuw⁴⁴. Deze praktijk zou zich later institutionaliseren in de bijeenkomsten van de grote gelanden (infra).

3.2.3 Bevoegdheden

De watering-keuren omschrijven de bevoegdheid van de sluismeesters in algemene termen: *“sluismeesters hebben macht allen diensten te doenen an den sluus, an de huelen ende an de goten, an den dijc, an de zijdelijnghe ende an den waterganc”*⁴⁵.

⁴¹ Zie bijvoorbeeld het reglement uitgevaardigd door de kassielrij van het Brugse Vrije in 1510 (\$\$863): *“Eerst dat alle de sluismeesters ende ghezwoorne van eender watringhe emmere den meesten deel van dien ende ten minsten twee van hemlieden metsgaders d'ontfanghere ende nietmin present ende voor ooghen zijn zullen daer men eeneghen zaken huerliedder watringhe angaende doen ende besteden zal zonder van nu voort an yet te doene of meer te bestedene of te laten of doen besteden bij eenich van hemlieden int particuliere of bijden voorseiden ontfanghere alleene zonder daer by ende over te zijne in ghetale als vooren”*. Ook verscheidene watering-keuren bevatten dergelijke verbodsbepalingen.

⁴² Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1417-18: *“Item tsanderdaechs daer naer den XXIXsten dach in laumaent int jaer XVII was mijn here mer Lodewijc, here van Moerkerke, Diederic van Leyackere, sluismeesters ende vele andre van den ghelanden weder inde camer vanden Vryen ende aldaer begheerde her Jan de Backere, ende Jan Lodemare uter name van mervrouwen van Spermaelgen dat de sluismeesters ende de clerc overgeven soudon alle de ommelopers ende ontfancbouke vanden verhouderinghen vander wateringhe...”*

⁴³ Rk. Eiesluis 1378-79: *“Item waren sluismeesters te Brugghe tsaterdaeghs vor alf vastenen om eene kuere te beclaghene ende die kuere was ghehouden swondaeghs daer naer te Lisseweghe ende daer was ghecuerd dat men den dijc niet deelen zoude vor de rekeninghe ende al doe was vertaerd bi sluismeesters ende andren goeden lieden: 15 lb.”*; Rk. Blankenbergse watering 1516-17: *“Betaelt van ghelaghe den XVIe in meye als de sluismeesters deden een cuere beclaghen omme twatre van oostwaert ende westwaert over te suwerene: 5 s. groten”*;

⁴⁴ Rk. Blankenbergse watering 1497-98: *“Item noch betaelt van vertheerden costen vertheert bijde voorseide sluusemeesters ende diversschen inghelanden vande voornoemde wateringhe van dat zijlieden ghemoeyt hebben gheweest annopende de questie van die vander wateringhe van Eyesluus angaende toverloopen vanden watere lopende duer den Blanckenberschen dijc, dwelc jaerlicx groote scade doet inde wateringhe van Blanckenberghe in al betaelt te Brugghe int Booghskin: 6 s. groten... Item betaelt noch van vertheerden costen vertheert bijden voorseiden sluusemeesters ende eeneghe inghelandde vande voornoemde wateringhe van dat zij ghemoeyt hebben gheweest omme te appointierne jeghens Jan Lem ter causen vanden dunen...”*

⁴⁵ Keure Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve 1400 (\$\$664); soortgelijke omschrijving in de keure van de Blankenbergse watering van 1563 (\$\$713). De keure van het Oude Land van Kadzand uit 1486 voegt daar wel aan toe dat ze die bevoegdheid delen met de klerk-ontvanger, en met de algemene vergadering (\$\$790).

De sluismeesters dienden de instructies en richtlijnen van de algemene vergadering na te leven⁴⁶, doch verder konden ze het dagelijks bestuur van de watering eigenmachtig uitoefenen, daarbij de belangen van de watering zo goed mogelijk behartigend⁴⁷. Hun vrijheid van handelen onderging echter wijzigingen doorheen de door ons bestudeerde periode: zo menen we te kunnen stellen dat in de 13^e en 14^e eeuw en terug in de 16^e eeuw, deze vrijheid aan banden werd gelegd door een strikter toezicht vanwege respectievelijk de algemene vergadering en de grote gelanden. Daarnaast mag ook de stijgende inmenging - vooral inzake dijkbeheer - door externe actoren zoals de kasselrijschepenen en de centrale overheid niet over het hoofd worden gezien. In grote lijnen kunnen we de bevoegdheden van de sluismeesters als volgt onderscheiden:

- **openbare werken**

De belangrijkste bevoegdheid van de sluismeester bestond uit het doen onderhouden, herstellen en vernieuwen van de waterstaatkundige infrastructuur. Daarbij mochten ze onderhoudswerken en kleine herstellingen op eigen initiatief uitvoeren, maar dienden ze voor grotere werken eerst de toestemming van de algemene vergadering te bekomen (supra). Het takenpakket van de sluismeesters was velerlei. Allereerst dienden ze nieuwe werken voor te bereiden, door de toestand ter plaatse te inspecteren, een concept uit te werken, een kostprijs te berekenen, eventueel zelfs elders kunstwerken te gaan bestuderen⁴⁸. Vervolgens waren ze ook verantwoordelijk voor de aankoop van materiaal, in de eerste plaats hout voor de sluizen, goten en bruggen, maar ook aarde en in een latere fase steen⁴⁹. Overtollig materiaal mocht dan weer door hen te gelde worden gemaakt voor de watering⁵⁰. Voor de uitvoering van de werken bestonden twee mogelijkheden: ofwel engageerden de sluismeesters personeel in loonverband, waarop ze dan toezicht dienden te houden, en dat ze dan weer konden

⁴⁶ §§847: 1584/05/10: “Nieuwe ordonnancien ghemaect ende gheordonneert bijde ghemeene inneghelande vande wateringhe van Moerkerke Zuut over de Leye ten daghe vande rekenijnghe ... belast ende daerinne de ghezwoerne vanden zelven wateringhe nu ende voortanne wesende tonderhouden ende vulcommen te wordene”

⁴⁷ Keure Oude Land van Kadzand 1486 (§§790): “Item zo es ghecuert boven alle dese voorseide punten zo [wat] sluismeesters, ontfanghere ende ghezwoerenen vander voorseide wateringhen doen omme tprouffijt vander zelve wateringhe dat van werden bliven zal ende stede houden”.

⁴⁸ Rk. Reigarsvliet 1561-62: “Eerst betaelt van ghelaghe ten huuse van Jan Steyaert ter Nieuwer Mude andt watere doen de sluismeesters daer ghecommen waren omme inspecie te nemen met een rijswerckere hoeveel rijis datter van noode zoude wesen omme tlegghen vande rijshoofden...”; idem, rk. 1566-67: “Betaelt Jan Leernoudts sluusmeestere van dat hij verschooten heift van waghenuere ende verteerde costen int voyage van dat hij Jan als sluusmeestere ghecommiteert was met Anthuenis Schoonmakere... omme te reysen tot Ypere ende aldaer te onderzoucken ende bevraghen hoe ende in wat manieren dat men zoude mueghen maken ende wat dat zoude costen een overdracht te Peerboome omme dat die van Waestcapelle ende andere prochien daerontrent zoude mueghen comen met den scepe inde Nieuwe Verssche vaert van die van Brugghe...”.

⁴⁹ Rk. Blankenbergse watering 1515-16: “Betaelt van ghelaghe den XXIIIe in april als de sluismeesters thout cochten jehghens Pieter de Vriese ende de coopman van Dort te Brugghe in Blanckeberghe comt over de wateringhens deel: 6 s. groten”; idem, rk. 1536-37: “Verteert byde sluismeesters omme te Cruuszande, te Couckelare, ende daer ontrent intschelijcx te Winghene ende daer ontrent omme thoudt te zouckene van alden soorten zoot voorseit es zonder haerlieder dachvaerden ofte yet ter dier causen te rekenen: 18 s. 8 d. groten”

⁵⁰ Rk. Blankenbergse watering 1536-37: “Betaelt van ghelaghe te Wendune byden sluismeesters te V coopdaghen als zij thoudt vercochten vanden ambocht van twelcke goede somme van penninghen ghemaect gheweist heift es zoot blijkt byden ontfanc van dien... over al: 3 lb. 2 s. groten”

ontslaan⁵¹; ofwel dienden de sluismeesters de werken uit te besteden⁵². Naast handarbeiders en timmerlui, dienden ze ook meer gespecialiseerde vaklui in te huren. Zo waren de watering en belangrijke klanten voor de landmeters, die niet alleen de ommelopers vervaardigden, maar ook de werken aan dijken, wegen en waterlopen dienden af te palen⁵³. Net als aankopen leenden ook uitbestedingen zich gemakkelijk tot fraude, en zowel door de algemene vergaderingen als door de schepenen van het Vrije werden dan ook regelmatig maatregelen genomen om de autonomie van de sluismeesters dienaangaande aan banden te leggen (infra).

Bij het uitvoeren van al deze werken, konden de sluismeesters van de grotere watering beroep doen op hun vaste “*werkman*”, meestal een meester-timmerman die permanent in dienst van de watering stond, en zowel zijn technische kennis als praktische vaardigheid ter beschikking stelde.

- financieel beheer

Het materieel innen en uitgeven van het geld was natuurlijk in de eerste plaats de taak van de klerk-ontvanger, maar de sluismeesters droegen mee de verantwoordelijkheid voor het financieel beheer. Samen met de klerk-ontvanger, stonden de sluismeesters onder meer in voor het betalen van werklieden⁵⁴, en het opstellen van de rekening⁵⁵. In de Blankenbergse watering werd vanaf de 15^e eeuw enige tijd voor de officiële auditie van de rekening op de algemene vergadering, een *voorrekening* gehouden, waarbij de sluismeesters de door de ontvanger-klerk opgestelde rekening controleerden en konden corrigeren⁵⁶. Ook stelden ze samen met de (waas-)schout vast welke ingelanden na het verstrijken van de betaaldag het geschot nog niet betaald hadden, of verzuimd hadden eigendomswijzigingen te melden,

⁵¹ Rk. Blankenbergse watering 1349-50: “*Vertert bi sluismeesters smaendaghes na half vastene als sluismeesters of daden een deel van den werclieden omme tprofijt van den ambachte: 5 lb. 10 s.*”; idem, rk. 1530-31: “*Betaelt Pauwels f. Clays Heyndricx sluismeestre voor zijn moeyte ende occupatie die hij ghehad heeft ten ambochte nu in novembre ende decembre laetstleden omme de werclieden te wercke te stellen ende bij hemlieden te blivene bij laste vanden anderen sluismeesters hem toegheleyt de somme van XX s. groten*”.

⁵² Rk. Blankenbergse watering 1498-99: “*als de sluismeesters waeren om te besteden den Blanckebeersschen dijk te maken jhegens toverlopen van den watre commende uuter watringhe van Eyesluus*”; rk. 1510-11: “*Item betaelt van ghelaghe XIII in septembre inden Meyere als de sluismeesters besteden alle de zwenen ende watergangen te reytten aldaer verteert was XIII s. groten comt over de wateringhe deel: 7 s. groten*”.

⁵³ Rk. Blankenbergse watering, 1567-68: “*Betaelt Anthuenis Scoonmakere ghezwooren landtmeter slandts vanden Vryen over zynen dienst ende moyenessen die hij landtmeter ten verzoucke vanden sluismeesters van deser wateringhe ghedaen heeft inde jaeren LXV, LXVI, ende LXVII zo int ofsteken ende peylen vanden cleydyck, tstellen vande voorwaerden, int tooeghen ende beleeden vandt different vanden lande binder pale van Brugghe bezuuden den Yperleet dat gheen watringhe betalen en wil, voorts int maken vande heerstrate met zande van Sinte Pieters kercke up den Dijk naer Scipstalebrugghe strate ende andersins daer inne hij landtmeter voornoemt hem gheemployert heeft de nombre van LX daeghen...*”.

⁵⁴ Rk. Blankenbergse watering 1367-68: “*Item sfrijndaechs na Verzworen maendach na medewintere te Brucghe vertert bi sluismesters als broeder Pieter diet yzer maect IIc lb. betaelt was: 10 lb.*”.

⁵⁵ Keure Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve 1400 (\$\$664): “*Voort dat de sluismeesters ende de ontfanghers eenewaerven tsj[ae]r[s] rekeninghe doen zullen altoos sdonderdaeches naer der Trinetheit ende waert zo dat zijs niet ne daden dat men se danne beclaghen mach bij eene dien inghervet ware omme rekeninghe te doene*”

⁵⁶ Rk. Blankenbergse watering 1498-99: “*als de sluismeesters vergadert waren omme de voerrekeninghe te hooren van de voorseide watringhe ende om den waerscoutheeten bewijst te doene van dies gheboesengeert was aengaende tlandt staende up de watringhe*”

waarna de procedure tot invordering kon worden ingezet⁵⁷. Tenslotte behoorde het ook tot de taak van de sluismeesters om de algemene vergadering in te lichten over de financiële toestand van de watering, waarna de hoogte van het jaarlijkse geschot kon worden bepaald⁵⁸.

- verkiezing ontvanger-klerk

De ontvanger-klerk werd in principe eveneens gekozen door de algemene vergadering. Aangezien hij echter nauw diende samen te werken met de sluismeesters, werd aan deze laatsten voorafgaandelijk advies gevraagd, en in sommige gevallen werd het zelfs aan hen overgelaten om zelf een ontvanger-klerk te kiezen⁵⁹.

- externe relaties

De sluismeesters vertegenwoordigden de watering naar de buitenwereld toe. Ze onderhandelden met andere wateringën, met de kasselrijschepenen, steden en lokale machthebbers, en waren daarvoor vaak meerdere dagen weg van huis. Aangezien sommige knelpunten structureel waren, zien we dat in bepaalde wateringën steeds dezelfde missies terugkwamen: zo dienden de sluismeesters van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve telkens opnieuw te onderhandelen met de stad Gent met betrekking tot de Lieve. Het kon daarbij gaan om de slechte situatie van de dijken, een brug die was ingestort, de toelating om een buis te leggen onder de Lieve etc.⁶⁰ Soortgelijke knelpunten bestonden ook tussen bijvoorbeeld de Blankenbergse watering en Ieper, met betrekking tot de Ieperlee⁶¹, en tussen Aardenburg Bewester Ee en Sluis, m.b.t. de sluis van de watering binnen de stadsmuren⁶². Andere missies waren meer occasioneel, zoals in maart 1409 toen de sluismeesters van de Blankenbergse watering naar de heer van Gistel trokken om hem geld of mensen aan te

⁵⁷ Rk. Blankenbergse watering 1408-09 : *“Item betaelt van costen van theeringhen ghedaen biden sluismeesters ende clerc vander vorseide wateringhe doe zij den bouc vander wateringhe ende den bouc vanden verhouden lande rekenden tjeghen mer Jacobpe vander Capelle ende Heinric van Meetkerke als aervachteghe waeschouthetens vander vorseide wateringhe die hemlieden over gheghevenen was met den twivouden te diverschen stonden, te wetene te half meye, te Sinte Jansmesse ende XIII daghen naer Sinte Bavendach den bouc vanden onverhouden lande, al laetst verleden over de heltscheede vanden vorseide costen: 53 lb.”*; idem, rekening 1508-09 : *“Item betaelt van ghelaghe XII in oestmaent als de sluismeesters dach hadden om met den waeschouteten den bouc te sluten inden Bytere ende niet ghedaen: 10 s. groten”*

⁵⁸ Keure Eiesluis 1312 (§§822): *“Vort es ghecuert dat men vort an ghene gheschote scieten sal die sluismeesters ende die ontfanghere ne hebben claerlike betoghet aleerst vor die meentucht ter stede daer die cuere ende die meentucht vander vorseider wateringhe beclaghet sal sijn ende in wat state up die tijd tambocht si ende waertoe datmen tghelt van dien gheschote orbaren sal ende bi namen ende bi toenamen betoghen wiere achter sijn van verledenen gheschoten”*.

⁵⁹ Rk. Blankenbergse watering 1354-55: *“als sluismeesters raet hadden om te kiesene enen clerc van der wateringhe”*; keure Blankenbergse watering 1563 (§§713): *“Item, ende annegaende den ontfangher vande voorseyde waterynghe, zal men den selven, by advyse vande voorseyde sluismeesters ende ghelande, moghen annemen, houden ende continueren also langhe als hy ghetrauwelic dient”*.

⁶⁰ Bv. Rk. Zuid-over-de-Lieve 1501-02: *“Item betaelt van gelaghe den IIIen in ougst als de sluismeesters waren bijde heren van Ghent ten Damme om et overlopen vander Leye verteert metten heeren van Gendt over onse helt: 22 s. parisis”*.

⁶¹ Bv. Rk. Blankenbergse watering 1306-07 : *“Item van coste ydaen als dominus Walterus de Hawere ende sluismeesters et frater Johannes Monec ysent waren te Ypre omme bate te hebbene van der Zuud E: 9 lb. 13 s. 2 d.”*

⁶² Zie de langdurige procesvoering daaromtrent eind 15^e, begin 16^e eeuw : (§§546; §354; §662 e.a.).

bieden om het na een dijkbreuk binnenstromende water van Vladslo-ambacht te stoppen⁶³. Bij dergelijke onderhandelingen verleenden de schepenen van het Brugse Vrije vaak bijstand aan de sluismeesters of traden ze zelfs in hun naam op. In oorlogsperiodes dienden de sluismeesters te onderhandelen met de militaire bevelhebbers om de belangen van de watering te vrijwaren: bijvoorbeeld om te verhinderen dat timmerlui en ander personeel van de watering werd opgeëist⁶⁴ of om de plannen voor militaire inundaties te bespreken en in goede banen te leiden⁶⁵. Was het niet *Karel Cogge*, opzichter van de Noordwatering van Veurne-ambacht, die op 25 oktober 1914 aan het begin van Wereldoorlog I de Belgische genietroepen de kritieke plaatsen in het afwateringsstelsel aanwees, die vervolgens gebruikt werden voor de onderwaterzetting van de IJzervlakte?

- vertegenwoordiging in rechte

De sluismeesters onderhandelden niet alleen met andere besturen en individuen, maar ze traden ook op voor de watering in rechtszaken, als eiser en als verweerder, of als betrokken partij bij het verlijden van overeenkomsten via willige rechtspraak⁶⁶. Ze konden zich daarbij persoonlijk verbinden tot het naleven van een vonnis, doch de watering diende hen schadeloos te stellen voor eventuele aanspraken die uit deze verbintenis konden voortvloeien⁶⁷. De meeste rechtszaken vonden plaats te Brugge, voor de schepenbank van het Brugse Vrije, maar wanneer andere jurisdicties buiten het Vrije betrokken waren, werd de zaak voor een centrale rechtbank gebracht, in de 14^e eeuw de Audiëntie van de graven van Vlaanderen, in de 15^e eeuw ook de Raad van Vlaanderen te Gent, met vanaf het einde van die eeuw eventuele vervolgpcedures voor de Grote Raad te Mechelen of de centrale overheidsinstanties te

⁶³ rk. Blankenbergse watering 1408-09: "*Item betaelt van costen van theeringhen ghedaen biden sluismeesters ende clerc doe hemlieden ghelast was van beede den wetten vander stede van Brucghe ende vanden wet vanden lande vanden Vryen tsaterdaechs den andren dach in maerte dat zij trecken zouden bi minen heere van Ghistelle omme hem te presenteerne gheld jof volc vander grote wateringhe weghe omme twater dat in Vlaerdslo ambocht in te broken was te wederstane ten utersten dat men mochte waer of dat hem min vorseide heere van Ghistelle grotelike bedanckede vanden goeden lieden van beede den wetten ende vander grote wateringhe van Blanckeberghe ende ghaf hem te kennene dat tghat dat in Vlaerdslo ambocht inte broken was weder ware bider ghenadicheit van Gode ghestopt over der sluismeesters ende clerc costen ende moeyenesse mids dat ziere gheene dachvaerden of gherekent ne hebben, ende zij moeyden buten der wateringhe: 10 lb.*"

⁶⁴ Rk. Blankenbergse watering 1304-05: "*van coste idae als die sluismeesters vergadert hebben iwesen omme sambocht bederve ende omme boden te sendene in sambochts bederve ende omme II vaerden die zie voeren die ene als onse lieden laghen te Curtrike ende dandre als men was vor Risele omme nutschepe van dien ambochte... Item van I lettre te bejaghene an mijn here Janne van Namen te Curtrike, omme onse timmermanne te doen blivene*".

⁶⁵ Rk. Kamerlingsambacht 1582-83: "*Ghemoeyt de ghezworene van Camerlinx upden Ilen octobre LXXXII tHoosthende te commen bijden capitein van Uutenrecht die de zelve bescreef uut crachte van commissie te vyzyteeren hoe ende waer men mochte met den Yperleet beletten den viandt te commen naer Oosthende ende was gheaccordeert dat men met hem zoude ghaen upden IIIlen octobre achter den Yperleet vander Haghe naer ende tot de Looe brugghe, daer was Willem Coolins ende Lambrecht Rijcx elc eenen dach elc XX groten es: 3 s. 4 groten*".

⁶⁶ Rk. Blankenbergse watering 1504-05: "*Item betaelt voor een weddinghe die Pieter Bollin dede den sluismeesters voor redenaers ten Proosschen angaende de leveringhe vanden boucken: 16 groten*".

⁶⁷ §§119: 1287/09/12: vinderschap baljuw Brugge in proces voor het Brugse Vrije tussen de watering van Kamerlingsambacht en de abdij van Oudenburg: "*Ende so wat dat hies seide ende wijsde, dat danof die vorseide Diedric ende Woutre sluismeesters ihouden waren ouer tambocht camerlinx vorseit .. Ende dat die meentucht vans Camerlinx ambocht sculdich ware die vorseide sluismeesters danof scadeloes te quitene*".

Brussel⁶⁸. Bij rechtszaken voor centrale rechtbanken, werden de sluismeesters vaak bijgestaan door de kasselrijsheren. Zeker vanaf het einde 15^e eeuw lieten de sluismeesters zich daarbij vaak vertegenwoordigen door procureurs, of maakten ze gebruik van de procureurs van de kasselrij bij die centrale rechtbanken⁶⁹. Bij processen voor de schepenbank van het Vrije traden partijen steeds op bij monde van een *taelman*⁷⁰. Daar sommige processen lang konden aanslepen, betekenden ze echter ook voor de sluismeesters zelf toch vaak een aanzienlijke extra belasting⁷¹.

- schouw/inspectie

De echte schouw die mee aan de basis ligt van de waterstaatsorganisatie, behoorde oorspronkelijk niet tot de bevoegdheid van de sluismeesters. Het waren de schepenen, later dijkschepenen, en de (waas-)schout, die op gezette tijdstippen in het jaar rondgingen in de watering, de infrastructuur inspecteerden, en eventuele gebreken vaststelden, lieten herstellen door de ingelanden of boetes uitschreven. De sluismeesters zullen hen daarbij vaak vergezeld hebben, evenwel zonder verder een echte rol te spelen, behalve dan misschien toe te zien dat de herstellingen ook daadwerkelijk uitgevoerd werden⁷².

⁶⁸ Rk. Blankenbergse watering 1366-67: *“Item vertert als sluusmeesters waren te Brucghe sdinxendaechs na verzworen maendach na medewintere als sluusmesters dingheden jeghen Jan f. Willems f. Robrechts III dinghedaghe lanc bi sluusmeesters: 20 lb.”*; Rk. Zuid-over-de-Lieve 1373-74: *“Item, smaendaghes vor onser Vrouwen dach ter Lijchmeesse te Malen doe die ghone die dienstlant hebben van den hove van Zissele sluusmeesters daer deden onbieden vor die heeren van der Houdiensie biin twee daghen van costen 12 s. groten”*; Rk. Blankenbergse watering 1559-60: *“andere betalynghe van extraordinaire verteerde costen die de sluusmeesters hebben moeten ghedooghen reysende in de affairen van de waterynghe met scepenen slandts van den Vryen naer Bruessele met meestere Charles de Schildere, pensionaris, naer Ghendt omme te opposerene jeghens zeker octroy gheimpetreert by burchmeesters ende scepenen van Oosthende”*.

⁶⁹ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1499-1500: *“Item betaelt ter cause vander procuracie ghepasseert bi Cornelis Gheertsone ende Adriaen Walins als sluusmeesters onder der stede seghel van Brugghe om te senden te Ghendt anden voorseiden procureur ende advocaet om te andworden jeghen et voorseide mandement... 28 s. parisis”*; Rk. Blankenbergse watering 1562-63: *“Ghegheven in handen van meester Charles de Schildere, pensionnaris vanden Vryen omme bij hem ghezonden te werdene inden handen vanden advocaet ende procureur die te Ghendt inden raedt over die vander waterijnghe als gheinthimeerde met myne heeren vanden Vryen ghedaechde agieren ende dienen int proces jeghens Eloy Masin, heesscher ende reformant up rekeninghe van huerlieder salaris per ordonancie, Boone: 10 s. groten”*.

⁷⁰ §§29: 1305/11/19: vonnis schepenen Brugse Vrije: *“daer quam Janne Moenac, sluusmeester bin den ambochte van Ghistele tien tijden Westover die Waere ende nam taelman omme dien noodt van den lande, ende tooghede dat hy comen waere tsaderdaechs te voren te Brugghe in ghebanre vierschaere van den Vryen...”*; Rk. Blankenbergse watering 1527-28: *“Betaelt Daneel Maes, taelman ten Vrijen over tmaken van een supplicatie dienende ter camere vander Vryen omme te beschrivene de ghezwoorne van sHeerwoutermansambocht ende van dienste der watringhe ghedaen ten Vryen, ten diversschen stonden binnen desen jaere de somme van: 4 s. groten”*. De 13^e en 14^e eeuwse taalman stond volgens Van Caenegem (1956, pp. 280-282) reeds vrij dicht bij onze advocaten.

⁷¹ Rk. Zuid-over-de-Lieve/de Broeke/Stampershoeke 1525-26: *“Cornelis van Wulpen als sluusmeester over zijne moyte ende vaccatie van dat hij dit gheheel jaer vervolcht heeft huuter name vanden inghelanden alle de processen van dese waeteringhe jeghens Cornelis van Leden ende Pieter Heindricx ontfanghers die eens de weke te Brugghe daeromme heeft moeten reysen bijden inghelanden hem her voren toegheleyt: 8 lb. parisis”*.

⁷² Keure Blankenbergse watering 1407 (§§714): *“Voort, es ghecuert dat die waesscouthete ende dycscepenen omme gaen sullen metten sluusmeesters omme te scauwene weghen, waterganghen ende vlieten nevens den weghen ende alle andere zaken hier in ghecuert alomme daers nood es, in de maend van septembre ende in de maend van april... Ende waermen ten scaudaghe comt daers nood es, daer sullen dycscepenen vorseit nedersitten; ende die scoutheten salse manen vanden rechte. Ende wat scepenen daer wysen, dat elc dat houden sal up wien dat ghewyst sal syn”*.

Het was echter wel de verantwoordelijkheid van de sluismeesters toe te zien op de staat van de infrastructuur die centraal werd onderhouden. De sluismeesters dienden dan ook voortdurend op de hoogte te zijn van de toestand van de sluis, de dijken, de waterlopen en de wegen, om desgevallend herstellingen te laten uitvoeren of de algemene vergadering bijeen te roepen om tot grote werken over te gaan. Ze inspecteerden dan ook voortdurend de kunstwerken, al dan niet vergezeld door technische specialisten⁷³. Ook wanneer werken door de watering uitbesteed werden, diende het resultaat geïnspecteerd te worden. Aanvankelijk was dit eveneens de taak van de dijschepenen en de schout, maar zeker in de 16^e eeuw zien we dat het in de praktijk de sluismeesters waren die hiervoor instonden⁷⁴.

- toezicht

De algemene reglementen deelden de sluismeesters ook de bevoegdheid toe om toe te zien op het politieel reglement van de watering, en eventuele schade onmiddellijk te herstellen. Zo mochten ze toezien op het beschadigen van duingrassen, het aanbrengen van obstakels in waterlopen, het vernauwen van heerwegen etc. Ook mochten ze dieren die zonder toelating graasden op dijken of duinen vangen - “*schutten*” - en in een naburige hoeve onderbrengen. Deze bevoegdheden deelden ze wel met andere gerechtsdienaren en functionarissen en in principe zelfs met elke vrijlaat die grond bezat in de watering⁷⁵. Omgekeerd konden ze ook dijken verpachten en de opbrengsten innen ten behoeve van de watering⁷⁶.

⁷³ Rk. Blankenbergse watering 1367-68 : “*Item vertert te Oudenburch sdinxendaechs na verzworen maendach van medewintere als sluusmesters waren varen bezien die zilinghe hoe datse stont van winde ende van watre bi mijn here den abt van Oudenburch, bi sluusmesters ende bi den clerc: 18 lb.*”; Rk. Noord-over-de-Lieve, 1407-08: “*Item binder hooest maent in anno VII doe waren sluusmeesters ende cleerke vander wateringhe te Brungheers in de sluus omme te oversiene wat an de sluus ghebreken soude ende beduersten te maken ende omme dat de sluusmeesters hemleden wel bevroeden wilden so daden sin met hemleden comen te drie tiden telken eenen temmerman ende waren Gillis vander Slake, meester Jan ende Baertram sin gheselle die de kerke van Moerkerke maecten elken VIII groten sdaechs, comt te ghader: 2 s. groten*”.

⁷⁴ Keure Oude Land van Kadzand 1486 (\$\$790): “*Ende waert dat de nemere vanden wercke zine voorwaerde niet en dade ende bij scauwinghen van dijscepenen in ghebreke bevonden worde, dat hij verbueren zal X s. parisis jeghens den heere, X s. parisis jeghens der wateringhe ende II s. parisis jeghens den scoutheete*”; Rk. Reigarsvliet 1538-39 : “*Betaelt van ghelaghe als dese voorscreven huellen besteit waeren te maeken ende anders ten diveerssche stonden als de sluusmeesters tvorscreven werck upnamen ende scauden, over al: 3 lb. parisis*”

⁷⁵ Keure Blankenbergse watering 1407: \$\$714: “*Voort, zo es ghecuert dat niemant almen ne snide in de land dune vanden vorseiden bleckaerde westwaert also verre als de vorseide wateringhe gaet; ende wie daer af bevonden wort, die verbuerde XXX s. par. jeghen den heere, XXX s. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete; ende hier af vanghere te zine persooone van sheeren wegghen, sluusmeesters, clerc ende waesscouthete van der vorseider wateringhe, ende alle vrylaten ghegoet ende gheerft binder vorseider wateringhe... Item, so es ghecuert si dat sake dat sluusmeesters, clerc, waesscouthete of dycscepene commen ende vinden twater ghesent jof eenighe voorhoofden ghemaect in eenighe waterganghen der vorseide wateringhe toebehoorende, dat si macht hebben dat ute te doen doene....*”; Keure Blankenbergse watering 1563 \$\$713: “*Item, dat de voorseyde sluusmeesters ofte ander persooonen eeneghe beesten gheschut hebbende, die zullen moghen jaghen ende doen int schutte ten naersten huuse ofte hofstede daer tschut ghebueren zal...*”.

⁷⁶ Rk. Moerkerke Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke : “*den vorseiden Jan (de Cleerck) heeft nieuwen pacht ghemaect jeghen de vorseide sluusmeesters ende ondfanghere van zynen gharsdijck van zijnder hofstede beghinnende ande noordsijde vanden vorseiden waterghancq totter myle de termijn van II jaren primo ougst XVc XXVII tsjaers omme XXXVI s.*”

- noodsituaties

Bij overstromingsgevaar of in andere crisissituaties, dienden de sluismeesters zo snel mogelijk ter plaatse te zijn om de nodige maatregelen te treffen⁷⁷. In noodsituaties konden ze de inwoners mobiliseren, herstellingen uitvoeren, en, zoals we hoger zagen, zelfs geschoot innen of geld lenen zonder voorafgaandelijke toestemming van de algemene vergadering⁷⁸. Zelf bleven ze vaak gedurende dagen en nachten ter plaatse om de toestand in de gaten te houden⁷⁹.

- administratie

De sluismeesters stonden ook aan het hoofd van de administratie van de watering – administratie die in de praktijk vooral door de klerk-ontvanger werd verzorgd. We zagen al dat de sluismeesters meewerkten aan het opstellen van de jaarrekening. De sluismeesters waren ook mede verantwoordelijk voor het up-to-date houden van de eigenaars-administratie van de watering⁸⁰. Wanneer een algemene vergadering besliste om over te gaan tot het vervaardigen van een nieuwe ommeloper of verhoofding, waren het meestal de sluismeesters die onderhandelden met de landmeters over het vervaardigen van nieuwe registers⁸¹, en hen nadien materieel bijstonden bij het uitoefenen van hun opdracht, bijvoorbeeld door een kantoor te huren waarin ze hun werk konden doen⁸². Daarnaast lieten de sluismeesters ook

⁷⁷ Rk. Blankenbergse watering 1354-55: *"als si (i.e. de sluismeesters) waren omboden ter sluus te commene om den noot te siene die gheschiet was van der zee"*; idem 1509-10: *"Item betaelt XII in octobre van ghelaghe als Jan Jorijs, Joos Rijcx als sluismeesters als zij anscauden de scaden ende interesten te Blanckenberghe ten sluushuse die gheschiet ende ghebuert waeren bij den groten storm ende vloet om aldie over te gheven inde handen van min heeren van Rade al daer vertert was: 14 groten"*.

⁷⁸ Keure Blankenbergse watering 1407: *"Voort, waert datmen clocken jof beckine sloughe jof yement ontboden worde bi monde biden sluismeesters jof clerc omme de noden van der zee of omme noden van den ghentelle jof van der sidelingen, dat elc man daer trucken soude ter nood"*.

⁷⁹ rk. Kamerlings 1582-83: *"Alvooren ghemoeyt de ghezworene van Camerlincx upden XVten decembre LXXXII te comen upden Havendijck van Schoore weghelken naer Nieuwendamme ende te anziene den grooten noot vande wateren inden Dyze jeghen de dijcken diemen tot Nieuwendamme duer den sluus niet en coste lossen overmits dat die niet behoort daertoe ghereet was, daer heeft gheweest Bertelmeeus Telleboom vijf daghen ende twee nachten, Jan de Knock vier daghen, Lambrecht Rijcx eenen dach zijn XIII daghen ende nachten elc VI s. acht penninghen groten over dach ende nacht: 3 lb. 6 s. 8 d. groten"*.

⁸⁰ §§703: verordening Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve 1474/05: *"Item es voort gheordineert ende ghecuet dat van nu voortan de voorseide sluismeesters ende clerc ghehouden w[or]den alle tlant dat verandert es of werden sal elc binnen zijner rekeninghe ende jaerschare, zij bij verstervenessen of anders in wat manieren dat zij de personen die van dien in ghebreke zijn of worden zullen, constregieren bij justicien oft anders in zulker wijs emmer dat zulk landt ghestelt w[or]de up levende personen dient toe behooren zal..."*

⁸¹ Rk. Blankenbergse watering 1553-54: *"Verteert upden Ven dach van hoymaent LIII inde Colve bijden sluismeesters, ghezwooren ende sommige ghelande metgaders de landmeters als zij met mijnen heeren den burchmeesters ghebesoingniert hadden ompt sluuten tcontract vander vergrondinghe: 7 s. groten"*;

⁸² Rk. Blankenbergse watering 1568-69: *"Betaelt Cornelis vande Voorde XVIII s. groten voer de huere van een contoorkin staende neffins den winckele van Anthuenis de Tollenaere up den Burch tzelve byde sluismeesters ghehuert omme de bocken (sic) vande watringhe inne te legghene ende de lantmeters zomtyts inne te zittene"*

andere documenten vervaardigen, zoals cartularia of overzichten van de land- en waterwegen⁸³.

- beleid

Hoewel het de algemene vergadering was die de belangrijke beleidsbeslissingen nam, was de rol van de sluismeesters ook hier van doorslaggevend belang: zij waren het immers die de algemene vergadering inlichtten over de toestand van de watering en de noodzakelijke werken⁸⁴. Zij werden immers verondersteld best op de hoogte te zijn van de situatie ter plaatse, wonnen advies in en konden dan later zelf advies geven over wat er te gebeuren stond⁸⁵.

omme diversche hoofden van landtslieden diemen bevint discordee[ren], te recoleeren ende accorderen dus hier over tjaer LXVIII: 18 s. groten"

⁸³ Rk. Blankenberge 1510-11: *"Item betaelt XXIII in ougst van ghelaghe inden Blendn Ezele als de sluismeesters ordonneerden alle zaken te stellene inden bouc vander nieuwer ordonnantie: 3 s. groten"*. Vermoedelijk gaat het om het cartularium van de watering bewaard op het Rijksarchief te Brugge (Fonds Blankenbergse watering, 1); Rk. Reigarsvliet 1558-59: *"Betaelt mer Jacop f. Egghelman, notaris ter cause dat hij by laeste vande sluismeesters overzach ende bij gheschrifte stelde alle de waterloopen die diverssche wateringhen nu nieu hebben ghedaen legghen vallende int Houde Zwin omme haerlieder landt te suweren: 6 lb. parisis"*.

⁸⁴ Keure Blankenbergse watering 1563, \$713: *"Item, dat de voorseyde sluismeesters alle jare ten daghe vande voorseyde rekenynghe ende naer tshuyten van diere, den ghemeene ghelande overgeven zullen by goeden verclaerse in gheschrifte alle de nootsakelicke wercken ende reparatien die binnen de naer volghende jaerschare van noode zullen wesen ghedaen ende ghevrocht te zyne, ende wat stoffe ende materialen daertoe behouven zal, omme daer naer tordinaire gheschot ten voorseyden daghen tadviseren ende schieten"*.

⁸⁵ Rk. Blankenbergse watering 1563-64: *"... verteert... sdonderdaechs den IXden in decembre XVc LXIII ten welcken daghe zijlieden sluismeesters ende ghelande gheweest hadden up ende rondtsomme de moer met eenen meester Willem vander Houve omme met hem te adviserene de middele omme den moer vanden wintere quycte te makene midts dat den zelven meestere Willem es een meester ingeniarij ende zeere constich omme de instrumenten dienende omme twatere daer uut te oozene te makene...: 13 s. 4 d. groten"*; rk. Kamerlingsambacht 1582-83: *"Ghemoeyt de ghezwooren van Camerlincx ten ambachte te commen upden XXVIIIen meye ende te ghane inde zuudtsluus omme te anziene oftmen noch zoude durfven vertouwen een jaer met de zelve te vermaken ende was gheordyneert dat jae..."*.

3.3 Het financieel beheer: de klerk-ontvanger

3.3.1 Naamgeving en organisatie

Het financieel beheer van de watering was van meet af aan de taak van een afzonderlijke functionaris, waarvoor men al vanaf de 13^e eeuw de beide termen *klerk* en *ontvanger* gebruikte⁸⁶. Hoewel tot en met de 16^e eeuw beide termen voorkwamen en zelfs samen gebruikt werden⁸⁷, haalde geleidelijk de term *ontvanger* de bovenhand.

- aanstelling-verkiezing

We zagen reeds dat de ontvanger eveneens verkozen werd door de algemene vergadering, doch steeds in nauwe samenspraak met de sluismeesters. De watering had er immers alle belang bij dat de bestuurders en de ontvanger zo goed mogelijk konden samenwerken. In sommige wateringën werd de verkiezing van de klerk dan ook volledig aan de sluismeesters overgelaten⁸⁸. Net als deze laatsten werd hij ook beëdigd voor de magistratuur van het Brugse Vrije⁸⁹, en werd hij bijgevolg als één van de *gezworenen* beschouwd. Alles wijst erop dat het ontvangerschap in de laatmiddeleeuwse periode meer en meer als een sleutelpositie in de watering werd beschouwd, waarbij ontvangers liefst zo lang mogelijk in functie werden gehouden. Praktijken zoals voorgeschreven door de vorstelijke ordonantie ter reorganisatie van het dijkonderhoud in het kwartier van Terneuzen uit 1576, waarbij het ontvangerschap aan de minstbiedende werd uitbesteed⁹⁰, werden in de vroegere periode nog niet aangetroffen.

- inning van het geschot

Een van de belangrijkste taken van de ontvanger bestond uit het innen van het geschot. Gezien de omvang van sommige wateringën, met honderden en soms duizenden verschillende eigenaars was dit een omvangrijk karwij. Telkens als de algemene vergadering overging tot het heffen van een geschot, hield de ontvanger na afkondiging een aantal *zittingen*, veelal zowel te Brugge als in parochies binnen de watering, waarop de eigenaars hun geschot konden komen betalen. In de Blankenbergse watering werd gezien het grote aantal eigenaars voor de hele operatie een periode van drie weken voorzien. Na die periode werden de

⁸⁶ Vergelijk. Rk. Blankenbergse watering 1285-86: "*Computatio magistrorum de slus... Walteri Ribods, clerici*" (sic); idem, rk. 1293-94: "*Computatio magistrorum de sluis.... et Lamberti filius Lamberti filius Ghuters, receptoris*".

⁸⁷ Rk. Blankenbergse watering 1568-69: "*Ghelain vander Poorte als clercq ende ontfanghere van deser wateringhe*".

⁸⁸ \$704 : 1480/04/24: reglement watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve.

⁸⁹ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1525-26: "*Betaelt van Cornelis van Leeden ter Camere te doen beschrijven ten Vryen omme zynen eedt te doenne omme ontfanghere te zine vander voornoemde waetringhe tot twee reysen den pencyonnar vander camere over twee missyven VIII s. parisis, ende den amman van die te beweghenne III s. parisis comt hier: 12 s. parisis*".

⁹⁰ \$449 : 1576/03/02 (n.s.): "*Ende zal voor elck jaer tot het penninckmeesterschap ghecommitteert worden die 't selve ten minsten loon zal willen aenveerden ende bedienen*"

ontvangstboeken letterlijk gesloten, en terug opengemaakt in aanwezigheid van de sluismeesters en de *waasschout* om over te gaan tot de inning van het geschot op de wanbetalers⁹¹.

- personeel

De ontvanger-klerk van belangrijker wateringën werd wellicht bijgestaan door administratief personeel, dat echter in regel door hemzelf diende betaald te worden en dus niet in de rekeningen van de watering opdook. Enkel in de 14^e eeuwse rekeningen vinden we een aantal betalingen aan het hulpje – “*garsoen*” - van de ontvanger⁹².

- financieel beheer van de ontvangers

De boekhouding van de wateringën wordt in een volgend hoofdstuk in extenso onderzocht. Hier benadrukken we alleen de grote verantwoordelijkheid van de klerk-ontvanger in het beheer van de geldmiddelen. Zoals in elke financiële administratie in het Ancien Régime bleef de grens tussen functie-gerelateerde en private ontvangsten en uitgaven in de praktijk veelal vaag. Inzake inkomsten noch uitgaven werden de gelden die de ontvanger uit hoofde van zijn functie beheerde apart gehouden. Slechts periodiek – meestal jaarlijks – werden de inkomsten en uitgaven tegenover elkaar uitgezet, en kon men zien wat de ontvanger meer had uitgegeven dan ontvangen of omgekeerd. In de laatmiddeleeuwse wateringën ging dit systeem zeer ver, en wel omdat nooit de reële ontvangsten van het geschot in rekening werden gebracht, maar steeds het volledige bedrag van het geschot vermenigvuldigd met de belastbare oppervlakte als werkelijk ontvangen werd ingeschreven. Op enkele vroege voorbeelden na, bevatten de watering-rekeningen dan ook nooit opgaven van nog verschuldigde inkomsten⁹³. De ontvanger diende dus zelf te zorgen dat alle eigenaars betaalden, en diende het geld voor de wanbetalers voor te schieten, tot het hem eventueel door de *waasschout* terugbetaald werd (na een procedure tot gerechtelijke inning). Enkel voor gronden die officieel door de eigenaars geabandonneerd werden, en die dus aan de watering zelf toekwamen, kon het bedrag van het geschot logischerwijze door de ontvanger in mindering worden gebracht⁹⁴.

⁹¹ Rk. Blankenbergse watering 1478-79: “*over zijn sallaris van den zittedaghen tayerne tgheschot van den voorleden jare tontfane naer den costumen drie weken lanc, eer men den bouc sluut ende die weder bij den waerschoutetin ende sluusmeesters open te doene*”. In de 14^e eeuwse rekeningen vinden we uitgaven terug voor de huur van een kantoortje: vb. idem, rk. 1354-55: “*mire joncvrauwe van der Hawe omme dat die clerc dar sit*”.

⁹² Rk. Eiesluis 1342-43 : “*Item tsonfanghers garsoen: 6 lb.*”

⁹³ Rk. Moerkerke Zuid-over-de-Lieve 1373-74 bevat een overzicht van nalatige betalers, voor een totaal bedrag van 5 lb. 13 s. 2,5 d. groten op een theoretische ontvangst van 52 lb. 13 s. 6 d. groten, ofte een kleine 10%. Opvallend is dat vele wanbetalers duidelijk in de hogere klassen van de samenleving te situeren zijn: de graaf van Vlaanderen, heer Eulaerd van Poeke, de heer van Koolskamp, de burggraaf van Ieper, heer Jan Bonin uit Brugge etc., vaak voor stukken grond van 30 gemeten of meer.

⁹⁴ Rk. Blankenbergse watering 1567-68: “*Betaelt den ontfanghere deser wateringhe ter cause ende over tghescot vander watringhe vande IIII m XC roeden landts bij Mathijs Dingne gherenunchiert ten proffyte vande voorseide wateringhe ghemerct dat de zelve hier vooren inde generalen nombre vanden ontfanck ghebrocht zijn, over tghescot te Paesschen XVc LXVI te VII d. groten elc ghemet... Ende LXVII te IIII s. groten tghemet...: 4 s. 1 d. groten 14 miten*”.

Aangezien de financiering van de wateringën volledig op grondbelastingen gebaseerd was, diende de ontvanger ook telkens te wachten op het besluit van de algemene vergadering en de officiële uitvaardiging vooraleer hij geld in kas kreeg. In de praktijk schoot de ontvanger dan ook vaak belangrijke bedragen voor, die hij maar met grote vertraging terugkreeg, en waarvoor hij kon proberen aan de algemene vergadering een vergoeding te vragen voor het derven van het gebruik van het desbetreffende bedrag⁹⁵. Behalve in het begin en op het einde van de onderzochte periode – resp. late 13^e en 16^e eeuw – stonden de wateringën huiverachtig tegenover het ontlenen van geld. Wanneer het om een of andere reden niet mogelijk of wenselijk was een nieuw geschot te heffen⁹⁶, bleef er geen andere optie over dan de ontvanger te vragen zijn persoonlijke financiële middelen aan te spreken. Als beloning ontving deze laatste dan bijvoorbeeld een dubbel jaarsalaris⁹⁷.

De voorbeelden van klagende ontvangers zijn talrijk, vooral in de 16^e eeuw. In 1509-10 kloeg de ontvanger van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, Pieter f. Simons Heindricx, dat hij grote problemen had gehad om de werklieden en leveranciers van de watering te betalen, doordat het geschot slecht betaald werd door de ingelanden, en de werken veel meer gekost hadden dan geraamd op de algemene vergadering. Hij wees er bovendien op dat hij kosten bespaard had, door geen algemene vergadering bijeen te roepen, maar het geld zelf voor te schieten⁹⁸. Naarmate de watering groter is, worden ook de bedragen groter natuurlijk.

⁹⁵ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1518-19: “Item boven aldesen zoo hebbe ic Pieter Hendricx voorseit als ontfanghere vander zelve wateringhe my vertraveliert int verlecht vanden penninghen die de wateringhe nu tachter bijden slote vander rekeninghe of bijden bewijse vanden bordreele waer mede ic ander profit ghedaen zoude hebben ende ooc de wateringhe bescermt van meerder grief of intreest ghelijct wel blijft bijden capitelen vanden conduten, sluus, delven ende anders over al my toegheleyt de somme van [blanco]”. Een apostille voegt toe: “niet”.

⁹⁶ Bv. wanneer men in slechte tijden de ingelanden niet zwaarder wou belasten dan ze al waren, zie bijvoorbeeld de algemene vergadering van de watering Reigarsvliet in juli 1554 tijdens een uitzonderlijke droge zomer (Buisman, 1998, deel 3, pp. 542-543): “Betaelt Anthuenis Scoonmakere ontfanghere van deser wateringhe over tcroos van zijn verschooten ghelt dat dese wateringhe bij sloote van dese rekeninghe hem schuldich ende tachte blijft... aldaer de sluusmeesters den ghelanden vertoochde dat et gheschot vanden zelve jaere aldoe verwrocht was ende midts de groote droochte vanden zelve jaere zo was de zelve sluusmeesters van noode omme de inghelanden te gherieven ende oock grootelick ten oirboore ende ten proffijte vander wateringhe noch een gheschot te schiete ofte penninghen te mueghen halen bij crooze zo was aldaer den voornoemden ontfanghere gheconsenteert de penninghen te verschieten te crooze dus hier naer advenante vanden penninc XVI: 60 lb. parisis” (Rk. Reigarsvliet 1554-55).

⁹⁷ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1499-1500: “Ende al daer toechde ende seide Jan van Wulpen als ontfangher vande voorseide wateringhe ende dat bi laste vande ghezuoren vander voorseide wateringhe dat de penninghen vande gheschote vande jaer XCIX gheheel ende al verwrocht waren ende gheemployert waren ten orbore ende proffite vander voorseide wateringhe ende noch boven dien toochde al daer dat boven den gheschote vande jaer XCIX noch verwrocht was boven de IIc L lb. parisis, ende al daer doe versochten de ghezuoren vande voorseide wateringhe te hebben een nyeu ghescot om de werclieden diemen tachter was mede te betalen, ende aldaer was ghesloten ende gheacordert dat Jan van Wulpen zoude de voorseide wateringhe costeloos ende schadeloes houden van die penninghen angaende diemen tachter es tot den daghe vander rekeninghe up zine cost ende daer voor was hem gheconsenteert biden inghelande ende die vanden Broucke te hebben dobbel sollarijs: 24 lb. parisis”.

⁹⁸ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1509-10: “Item toegheleyt Pieter f. Symoens Heindricx als ontfanghere ter cause van hy dit voorleeden jaer ghrote last gheadt heeft omme de werclieden ende leveraers te betalen midts dat hij qualycke vanden inghelanden ghelt heeft gheconnen cryghen ende midts dat werc vele meer ghecost heeft dan ter laester rekeninghe raendt (sic) was ende daer up ghesloten wel blijft bijden slote van deser rekeninghe ende midts dat hem ind vooleeden (sic) jaer niet toegheleyt en was maer was hem beloft nu te verbeteren ende ooc midts dat hij beleet heeft de ghemenen curen te beclaghene omme ghelt te ghecrijghen twelke wel ghecost zoude hebben wel ghecost zoude hebben wel II of drie pondt groote of meer up al wel ende

Ontvanger Aernoudt van der Loo kloeg in 1546-47 dat hij de voorbije zes jaar wel voor 100 lb. groten per jaar in zijn eigen geldbuidel had dienen te tasten. Of hij tevreden was met de 8 lb. groten die de algemene vergadering hem daarop toekende is een andere vraag⁹⁹.

In principe was de ontvanger natuurlijk niet persoonlijk aansprakelijk voor de schulden van de watering. Toch was hij het die als eerste door de schuldeisers werd aangesproken, en als dusdanig ook voor het gerecht werd gedaagd¹⁰⁰. Een vonnis van de Grote Raad van Mechelen uit 1550 stelde een voormalig ontvanger van de Koudenpolder in de Vier Ambachten zelfs in het ongelijk toen die verzet had aangetekend tegen inbeslagname van goederen die onder hem berustten, uit hoofde van schulden van zijn opdrachtgever¹⁰¹.

Klerk-ontvanger zijn van een watering was dus een kostelijke, en niet altijd risicoloze operatie. In 1403 loopt de inning van geschot voor een niet nader gespecificeerde watering in de kasselrij Sint-Winoksbergen zelfs zodanig uit de hand, dat er een handgemeen en verschillende zwaargewonden, waaronder de zoon van de ontvanger, uit voortvloeiden¹⁰². Maar het grootste risico was natuurlijk financieel, en wel voor beide partijen. Aangezien persoonlijke middelen en de kas van de watering niet gescheiden waren, betekende een persoonlijk faillissement van de ontvanger natuurlijk ook een ramp voor de watering. Rond 1506 overkwam het de ontvanger van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, *Lonis Scavijns*, die in een smeekbede aan de ingelanden van de watering bezwoer hem de achterstallen die hij de watering nog verschuldigd was kwijt te schelden, zoniet vreesde hij zijn hele verdere leven in de “*donkere kamer*” in het Steen te Brugge te moeten slijten¹⁰³.

Een goede ontvanger was dan ook veel waard voor de watering, en werd liefst zo lang mogelijk in dienst gehouden. Van *Pieter Bollin* was de Blankenbergse watering in 1502 zo

replycke ghelet zo es hem toe gheleyt voor zynen goeden dienst de deser werfeens voor al de somme van: 24 lb. parisis”.

⁹⁹ Rk. Blankenbergse watering 1546-47 : “*Aernoud vander Loo als clerck deser wateringhe van dies hem ter laetster voorgaende rekeninghe gheconsenteert ende toegheleit was naer tvertoech bij hem ghedaen ter cause dat hij aldoen de voorgaende zesse jaeren elc jaer inden lasten vander wateringhe jaerlicx van zynen eyghen ghelde verscooten hadde hondert ponden groten ende meer zoo den sluusmeesters daer of wel kennelick was, zoo was hem daer vooren eenen voor al toegheleit: 8 lb. groten*”

¹⁰⁰ rk. Blankenbergse watering 1354-55 : “*als sluusmeesters daden weder beclaghen die kuere omme inninghe te ghecrighene mids den groten laste die men den clerck dede van der sculd die hi sculdich was van sambochts weghe*”; idem rk. 1532-33: “*item angaende den processe hanghende onghedesedeirt voor mynen heeren vanden raden in Vlaendren tusschen Francisque de Ligo als upperforreteirdere vanden dunen enden den inghelanden van deser watringhe ter cause van V s. groten tsjaers die hij inde name als boven deser watringhe heesschende es, ende over zulc den ontfanghere ghedaen executeren voor XV s. groten over de jaeren XVc XXX, XXXI, XXXII daer ofte coste ghehadt XVI groten voor de executie comt: 16 s. 4 d. groten*”

¹⁰¹ §§624 : vonnis van 1550/03/29 (n.s.). De opdrachtgever was in dit geval wel niet de watering als collectief, maar aangezien het een nieuwe bedijking betrof de bedijker ofte “*legger*”.

¹⁰² §§463 : grafelijke remissiebrief d.d. 1403/10/09. Gezien de identiteit van de ontvanger – *Jean de Zinneghem* – en de plaats van het gebeuren – Watten – vermoeden we dat het om de watering van Zuidover ging. Merkwaardig is wel dat vermeld wordt dat de ontvanger voor een watering in de kasselrij Sint-Winoksbergen geschot eiste voor gronden die in de kasselrij Broekburg gelegen waren, wat mogelijk een verklaring biedt voor de ruzie die eruit voortvloeide.

¹⁰³ §§838.

tevreden, dat ze hem een bonus van 2 lb. groten toekende als hij nog een jaar langer wou aanblijven¹⁰⁴.

- Salariëring

In tabellen 3.6 en 3.7 werd het salaris van de klerk-ontvanger afgezet ten opzichte van het salaris van de sluismeester. De klerk-ontvanger was duidelijk de best betaalde functionaris in de watering. Bovendien ontving hij naast zijn salaris nog een aantal supplementaire vergoedingen, bijvoorbeeld voor de klad- en netversies van de rekening of het innen van het geschot¹⁰⁵. In een aantal gevallen werd de ontvanger proportioneel vergoed ten opzichte van zijn ontvangsten – vb. 1,66 % voor een eerste geschot en 1,25 % voor een tweede geschot in de Oude Yevene-watering in 1407¹⁰⁶ – doch dit bleef eerder uitzonderlijk, hoewel een zekere evenredigheid ten opzichte van de ontvangsten toch als wenselijk werd beschouwd¹⁰⁷. Opmerkelijk is dat terwijl het nominale salaris van de sluismeesters doorheen de 15^e en 16^e eeuw stabiel bleef of zelfs lichtjes daalde, het salaris van de klerk-ontvanger wel steeg, zodat het in de Blankenbergse watering in het midden van de 16^e eeuw zes maal het salaris van een sluismeester bedroeg. Dit geeft niet alleen een indicatie van het toegenomen belang dat aan de functie van ontvanger werd gehecht, maar ook van het risico dat eraan verbonden was. Deze evolutie bewijst eens te meer dat de ontvanger zeker in de 16^e eeuw uitgegroeid was tot de spil van het dagelijks bestuur in de watering.

- een vroeg alternatief voor de klerk-ontvanger: de “hontmannen”¹⁰⁸.

De waterstaat in het Brugse Vrije kenmerkte zich door een vroege centrale uitvoering van werken door het bestuur van de watering, gefinancierd door een grondbelasting die betaald werd aan de klerk-ontvanger. Toch bleef ook in het Brugse Vrije nog lange tijd een andere mogelijkheid bestaan om waterstaatswerken uit te voeren, met name de *verkaveling*, in de Noordelijke Nederlanden meestal met de term “verhoefslaging” aangeduid. Vooral voor de aanleg en het onderhoud van dijken en in mindere mate van waterlopen bleef de verkaveling lange tijd een valabel alternatief voor de centrale uitvoering of uitbesteding door het bestuur

¹⁰⁴ Rk. Blankenbergse watering 1502-03 : “Betaelt Pieter Bollin van tghuendt dat hem toegheleyt was bijde ghemeenen inghelanden als de cuere beclaecht was voor Sinte Baselis omme dat hij dit jaer noch ontfanghere blijven zoude: 2 lb. groten”.

¹⁰⁵ In de Blankenbergse watering ontving de klerk-ontvanger in de tweede helft van de 14^e eeuw 15 lb. van 6 groten extra per geschot; zie ook rk. Blankenbergse watering 1552-53: “den zelve vande rekenijncghen van beede de voorseide ghescooten minuteeren, grosseeren in IIII vollumen: 2 lb. groten”.

¹⁰⁶ Rk. Oude Yevene 1407-08.

¹⁰⁷ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1510-11: “item betaelt Pieter f. Symoens Hendericx als ontfanghere ter cause vanden ontfanghe vanden grooten gheschote bedracht int gheheele ontrendt LXVI lb. groten, waer of zijn oordenaere solaris maer en es II lb. groten, dus en eft maer den XXXIIIe penninc twelke zeere lettet es midts dat den ontfanc zeere onghereet es”.

¹⁰⁸ Samen met Meyer (H. 2001, p. 83 e.v.) gaan we ervan uit dat de juiste transcriptie “hontman” of “hondman” is en niet “houtman” of “houdman” zoals ook Gottschalk (M.K.E. 1983, I, p. 177) nog aannam, ervan uitgaand dat de betekenis verband hield met het (onder-)houden van infrastructuur.

van de watering¹⁰⁹. Bij verkaveling werden de uit te voeren werken door de dijkschepenen verdeeld in kavels. De rekening van de Blankenbergse watering van 1306-07 verhaalt hoe de dijkschepenen, vergezeld van een landmeter en een “spadedrager” de verschillende kavels van de te onderhouden waterlopen afstaken¹¹⁰. Voor “kavel” werd in deze tekst het woord “hovine” gebruikt, dat in al zijn varianten – “ovine”, “evine”, “hevene” – en samenstellingen “evendijk”, “eveninge” maar ook de watering “Oude Yevene” – duidt op kavels en het verkavelen van onderhoudswerken.

Per kavel werd nu een grondbezitter aangeduid als verantwoordelijke voor de uitvoering van de werken, en dit was de “hontman”, soms ook “hovincman” genaamd¹¹¹. Het was echter niet zo dat elke grondbezitter apart een kavel toegewezen kreeg: elke hontman had onder zich een aantal andere grondbezitters – ook wel “meenters”, “jongers” of “volgers” genaamd¹¹², die hij kon verplichten ofwel samen met hem de werken uit te voeren, ofwel aan hem hun aandeel in de kosten te betalen, evenredig met hun grondbezit – men sprak dan van een “hontmansgeschot” dat als supplement op het algemene geschot van de watering diende betaald te worden¹¹³. Op die manier werd de totaliteit van de grondbezitters in een watering verdeeld in groepen met een hontman aan het hoofd, en telkens een aantal andere eigenaars onder hem. Met elke groep correspondeerde een bepaalde oppervlakte grond, die men aanduidde met de term “hont” – een term die vervolgens ook gebruikt werd voor het kavel waarvoor elke hontman verantwoordelijk was. Een hont was nogal eens – zij het lang niet altijd – honderd gemeten groot¹¹⁴, en men zou dan ook kunnen suggereren dat “hont” en “hontman” afgeleid kunnen zijn van “honderd”¹¹⁵. In de “hontbrief” of “hontmansbrief” kreeg elke hontman de opgave mee van de grondbezitters die onder hem ressorteerden, samen met hun grondbezit zodat hij tot inning van een geschot dan wel tot verdeling van het werk kon

¹⁰⁹ Zie verder hoofdstuk 7 over de financiering van de waterstaatswerken.

¹¹⁰ Rk. Blankenbergse watering 1306-07: *“Item van coste ydaen omme die hovinen te legghene ende die waterganghe te delvene bin al den ambochte gheordineert bi ghemeenre cuere ende ghewijst bi wetten ende bi vonnissen: Item van coste ydaen van dijcscepenen die twerc leyden ghenomen bi ghemeenre cuere: dominus Symon Sobaerd: XVIII dies pro die II s. Summa: 36 s; frater Johannes Monec: XVII dies pro die: II s. Summa: 34 s.; Weite die Proefst van der spade te draghene XVII dies pro die II s. Summa: 34 s. Lantmeters die den waterganghe maten: Pieter Heirn: XX dies pro die VI s. Summa: 6 lb. Clais de Grave XVIII dies pro die VI s. Summa: 5 lb. 8 s. Summa de dijcscepenen: 43 lb. 6 s.”*

¹¹¹ In de literatuur bestaat over hontmannen nog al wat onduidelijkheid. P.H. Gallé (1963, p. 133) nam bijvoorbeeld de visie van A. Meerkamp van Embden over, die “hontmannen” als synoniem voor “hooftman” en als een soort bestuursfunctionaris van het ambacht zag, aangesteld door de magistraat van het Brugse Vrije.

¹¹² Vb. \$749 (Oude Yevene-watering, d.d. 1387/07/12): *“Ende als dese vorseide dyc vulmaect sal syn te al sulker cuere als vorseit es, dat elc hondman sal bliven houdende syn deel van den dyke ten coste van hem ende van sinen jonghers”*

¹¹³ Vb. Rk. Sint-Janshospitaal 1422-23: betaling van geschot in de Oude Yevene-watering *“daerof ghescoten VI s. biden vorseiden Jan (f. Willem Stoppels) als hondman ende VI s. biden clerc vander wateringhe”*; cf. ook \$728 en \$868: kwitanties van hondmannen aan de graaf van Vlaanderen als grondbezitter, midden 15^e eeuw.

¹¹⁴ Dit is bijvoorbeeld het geval in de verhoofding van de Oude Yevene-watering van 1388 (RAG, Fonds Sint-Pietersabdij, I 435). De Gentse Sint-Pietersabdij bijvoorbeeld kreeg zelf vijf volle “honten” van elk 100 gemeten toegewezen. Het restant van zijn grondbezit – 53 gemeten – was ondergebracht in een ander hont, waarvoor een zekere *Lamsin f. Jan Willaerds* als hontman optrad.

¹¹⁵ Meyer H. 2001, pp. 84-85 geeft echter voorbeelden waaruit blijkt dat een “hont” niet altijd overeenstemde met honderd gemeten. Ook in de verhoofding van Eiesluis uit 1398 werden zeer wisselende groepen gebruikt.

overgaan¹¹⁶. De hontmannen tenslotte werden mogelijk ook ingezet voor het inzamelen van het gewone geschot van de watering, dat ze dan op hun beurt dienden te betalen aan de klerk-ontvanger¹¹⁷.

Doorheen de late middeleeuwen zien we hontmannen in het Brugse Vrije optreden, en werken toegewezen kregen. Zo bijvoorbeeld bij de aanleg van een inlaagdijk in de watering Eiesluis in 1288:

*“Ende dese insete te kauelne swonsdaghes vor Sinxen. Ende elken hontman daer te wesene of man van sinen taluen ende sijn deel van den dike daer tontvanghene. Ende an te gripenne ende te beghinne te werkenne seers maendaghes na der woeke van Sinxen vorseit. Ende vort an wel ende souffisanteleke te werkenne dat teen dardendeel vulwrocht si ende vulmaket binden naesten vijf weken na dien maendaghe vorseit”*¹¹⁸.

En nog in de keure van de watering Serwoutermansambacht en Gistel-oost-over-de-Ware in 1516, werden de hontmannen (hier als “hovincmannen” aangeduid) vermeld bij de aanleg van nieuwe dijken:

*“Item zo wanneer dat nieuwen dijcken woorden ghecuert bij wetten ende bij vonnessen van scepenen van den Vryen, dat de dijscepenen hebben macht dat werc binnen eenen jaere daernaer tanveerden ende te legghen up de hovincmannen, ende de hovincmannen zullen handslaen elc an sijn werck binnen zulcke termijnen als dijscepenen wijsen zullen...”*¹¹⁹.

Toch kwam deze werkwijze in toenemende mate onder druk. Werden de nieuwe dijken die in het laatste kwart van de veertiende eeuw in de Oude Yevene-watering en in de Blankenbergse watering werden aangelegd nog aan de hontmannen toegewezen¹²⁰, in de keure van de Blankenbergse watering van 1407 noch in de 15^e eeuwse rekeningen van die watering worden de hontmannen nog vermeld. En in de Oude Yevene-watering werd het dijkonderhoud door hontmannen in 1483 of 1484 definitief afgeschaft¹²¹.

¹¹⁶ Rk. Blankenbergse watering 1377-78: *“Item Jan f. Lambrecht van Lucghevorde als claghene van den neuen dike ende van dat hy hulp die hondmannebriefe maken ende alle die hondmanne brieven werpen”*.

¹¹⁷ de Kraker A. 1990-91, p. 21; zie over de hontmannen in Hulsterambacht ook §§770 d.d. 1555/02/07: *“ende de honsbriefven werden ghemaect, ende den honsmannen in handen ghelaten, omme de ghescoten te collecteerne ende in handen van den ontfangher generael van der zelve heverynghe up te bringhene, behoudens den thienden penninc over haerlieder sallaris”*; ook in de keure van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve en De Broeke anno 1400 werd die mogelijkheid voorzien: *“Voort zo es gheordonneert dat men dit zal ontfanghen met hondmanne elken hondman voor hondert ghemeten oft met twee ontfanghers, den eenen in Moerkerke, ende den anderen in den Brouc”*

¹¹⁸ §§62, scheidsrechterlijke uitspraak tussen de watering Eiesluis en Reigarsvliet d.d. 1288/05/07.

¹¹⁹ §§694: keure van de watering Serwoutermansambacht en Gistel-oost-over-de-Ware 1516.

¹²⁰ Rk. Blankenbergse watering 1377-78: *“Coste ghedaen omme den neuen dijk de welke metten hontmans ghemaect was beghinnende anden dyc die Heinric de Bard wilen makede, streckende tote Weyndunen, de welke ghewijst was bij maninghen vanden here ende by wysdome van scepenen van den Vrien”*; voor de Oude Yevene: zie de verhoofding van 1388 hierboven vermeld.

¹²¹ Rk. Sint-Pietersabdij 1483-84, f°210r-v; zie ook verder hoofdstuk 7.

- landmeters als ontvangers

De landmeter was zonder twijfel één van de belangrijkste beroepen op het Ancien Régime platteland, en vooral voor de 17e en 18e eeuw weten we dat landmeters vaak echte dynastieën vormden die aanzienlijke materiële welstand konden bereiken¹²². In het laatmiddeleeuwse Vlaanderen had het beroep van landmeter een aanzienlijke evolutie doorgemaakt. In de 12e-13e eeuw situeerde het zich nog in de feodale context, waarbij het recht om land af te palen bij eigendomstransacties in leen werd gehouden van de graaf van Vlaanderen, met name door een erfelijke hofambtenaar - de "*buticularius*" of *schenker*. Talrijk zijn de 13^e-eeuwse oorkonden, waarbij de schenkers - telgen van de familie van Gavere – vergezeld van een hoornblazer – "*busere*", of "*buccinator*" - in de ontginningsgebieden in het noorden van het graafschap pas verkavelde stukken woeste grond afbakenden door er te paard rond te rijden, waarvoor ze ook door de kopers/begiftigden betaald dienden te worden¹²³. De personen die het eigenlijke opmetingswerk verrichtten, bleven meestal buiten beeld, doch worden in een aantal oorkonden uitgaande van de heren van Gavere "*onsen ghesuoren lantmetere*" genoemd¹²⁴. Op het einde van de 13^e eeuw bestonden echter in Brugge ook al landmeters los van de feodale context, technici die vaak anoniem blijven wat mogelijk wijst op een niet erg hoge sociale status. Vanaf de 14^e eeuw ontwikkelden landmeters en eraan verwante beroepen zoals *prijzer* en *erfscheider* zich zowel in stedelijke als rurale context tot aan de stad of kasselrij verbonden "*officies*", waarvan de bedienaars beëdigd werden, vanwaar dan weer de aanduiding *gezworen landmeter van kasselrij X of Y* die vanaf de 15^e en vooral in de 16^e eeuw volop opgang maakte¹²⁵. De oudste vermelding van een gezworen landmeter van het Brugse Vrije dateert uit 1422. Het waren collega-landmeters die garant stonden voor de geschiktheid van de nieuwe beëdigde landmeter en ook zorgden voor de opleiding, wat de openheid van het beroep vanzelfsprekend niet ten goede kwam en alvast de facto erfelijkheid in de hand werkte¹²⁶.

Ook in waterstaatkundige context zien we deze evolutie: net als de stad Brugge, betaalde ook de Blankenbergse watering op het einde van de 13^e eeuw onafhankelijke landmeters in dagloon. Het is trouwens opvallend dat zowel in de stadsrekeningen van Brugge als in de rekeningen van de Blankenbergse watering een "*Jan den lantmetre*" als eerste vermeld wordt, resp. in 1281-82 en 1293-94¹²⁷, doch al gauw doken ook nog andere landmeters op¹²⁸. Vanaf

¹²² Zie bijvoorbeeld de recente studie van de landmetersfamilie *de Bersacques* in het Kortrijkse in de 17^e en 18^e eeuw (Vandenbroucke M. 2001); een recente synthese, vooral toegespitst op de Noordelijke Nederlanden en met jammer genoeg weinig aandacht voor de sociale aspecten biedt Pouls, H.C. 1997.

¹²³ Warlop E. 1968, pp. 299-301.

¹²⁴ *Corpus Gysseling*, I, nrs. 1363 (1294/10/13) en 1599 (1297/04/15). Deze oorkonden hebben weliswaar betrekking op Noord-Brabant, waar de heren van Gavere de titel heer van Breda droegen, doch ook in het noorden van Vlaanderen kwam eind 13^e eeuw al een gezworen landmeter voor: ibidem, nr. 1655 (1298/02/25).

¹²⁵ Viaene, A. 1966, pp. 5-19.

¹²⁶ De Smet A. 1966, p. 212.

¹²⁷ Viaene A. 1966, p. 7. ; Rk. Blankenbergse watering 1293-94: "*Jan den lantmetre de metene: 6 s. 8 d.*". De oudste vermelding van een landmeter in Vlaanderen – zij het als familienaam – dateert al uit 1190: De Smet A., 1966, p. 209.

¹²⁸ Rk. Blankenbergse watering 1306-07 : "*Lantmeters die den waterganghe maten: Pieter Heirn: XX dies pro die VI s. Summa: 6 lb.; Clais de Grave XVIII dies pro die VI s. Summa: 5 lb. 8 s.*".

de tweede helft van de 15^e eeuw, worden de meeste landmeters aangeduid als *gezworen landmeters*, waaraan vanaf het einde van de eeuw wordt toegevoegd *van het Brugse Vrije*¹²⁹.

Voor de 17^e en 18^e eeuw werd opgemerkt dat de ontvanger van belangrijker wateringën vaak een beëdigd landmeter was¹³⁰. De combinatie van beide functies lag eigenlijk voor de hand: de wateringën waren grote – misschien zelfs de grootste – afnemers van landmeters in de kustvlakte. Niet alleen waren de landboeken – ommelopers – en hoofdelijke overzichten van grondbezit die in opdracht van de wateringën vanaf de 14^e eeuw besteld werden, in hun soort de meest grootschalige projecten van hun tijd, bovendien hadden de wateringën ook nood aan landmeters voor de uitvoering van de werken aan de waterstaatkundige infrastructuur, aangezien aanleg of herstel van dijken, waterlopen en landwegen of ze nu werden verkaveld, in regie uitgevoerd of uitbesteed, steeds vooraf afgepaald dienden te worden.

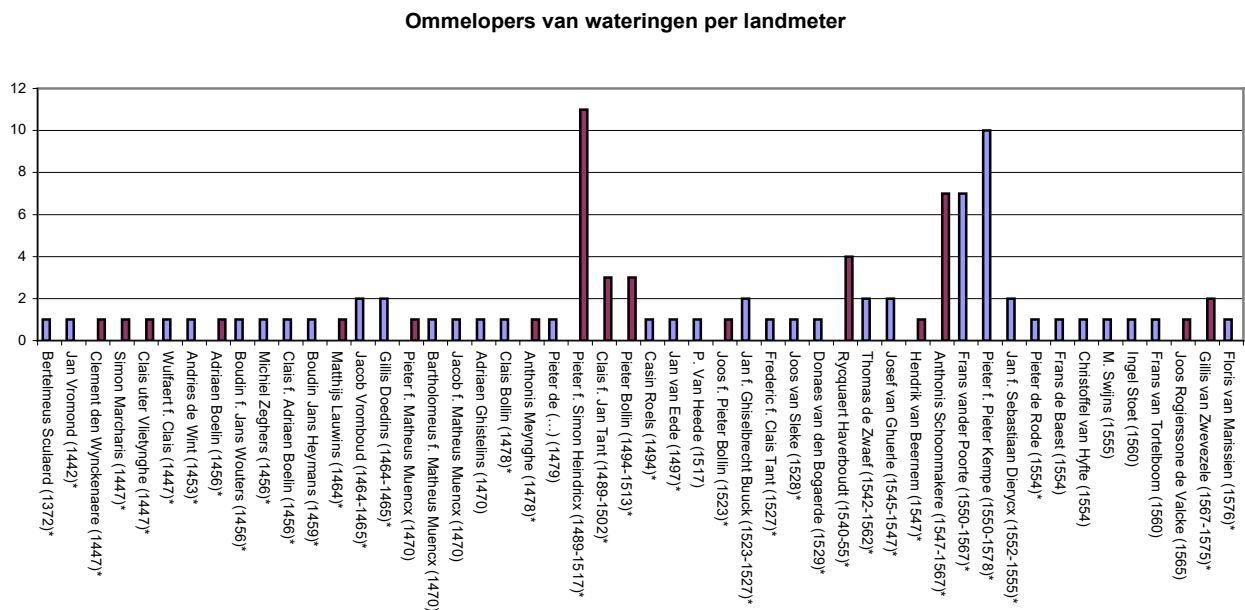
Ook in de 15^e en 16^e eeuw traden verschillende landmeters op als ontvangers van wateringën. Op basis van de in origineel of in kopie bewaarde ommelopers van wateringën kan heel wat informatie verzameld worden over in totaal 50 landmeters die in het Brugse Vrije werkzaam waren tussen 1372 en 1578 en in die periode 62 ommelopers vervaardigden, waarbij één ommeloper vaak het werk was van meer dan één landmeter. Zoals volgende grafiek aantoonde waren 16 van hen op een gegeven ogenblik in hun leven actief als ontvanger in een watering. Drie van hen – *Simoen Marcharis*, *Adriaen Ghistelins*, *Pieter f. Simon Heindricx* – waren (ook) actief als sluismeester. Van de hand van deze laatste zijn maar liefst 11 ommelopers bewaard, geproduceerd in de periode tussen 1489 en 1517. Heindricx werkte vooral voor de wateringën in en rond Moerkerke, waar hij alleen of met een partner een nieuwe ommeloper opstelde voor Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve, Lapscheure, Maldegemse Polder, de Broeke (2x), en Stampershoeke. Daarnaast werkte hij ook mee aan de ommelopers van Moerhuize in Maldegem ambacht, de Koopmanspolder en twee polders op Kadzand. In diezelfde streek was hij ook actief in het bestuur van wateringën: op basis van het bewaarde bronnenmateriaal weten we met zekerheid dat hij ontvanger van Noord-over-de-Lieve (1499-1505), Zuid-over-de-Lieve (1508-1519) en de Broeke (1520) was. In Noord-over-de-Lieve was hij tussen 1506 en 1520 ook jarenlang actief als sluismeester. Of hij ook in de andere wateringën waarvoor hij ommelopers opstelde in het bestuur zat, kunnen we niet uitmaken, doch uit te sluiten is het niet.

De recrutering van ontvangers in landmetersmiddens, zien we ook terugkeren bij de grote wateringën: *Antonis Meynghe* was ontvanger van de Blankenbergse watering van 1477 tot 1489. Als landmeter vervaardigde hij in 1478 ook de ommeloper van de watering, weliswaar in associatie met een andere landmeter, Clais Bollin. Een eeuw later valt vooral de figuur van

¹²⁹ Ommeloper Slepeldammewatering 1442: “*was ghemeten van Jan Vrommonde ghesworen landmetere*”; ommeloper Zandpolder op Kadzand 1489: “*was verhouckt ende vermeten bij Pieter f. Simon Heindricx ende Claes f. Jan Tant, beede gheswooren lantmeters slants vanden Vryen*”. Alleen landmeter Pieter f. Pieter Kempe in de tweede helft van de 16^e eeuw was niet alleen landmeter van het Brugse Vrije, maar blijkt onder meer de ommeloper van de Sint-Janspolder uit 1578 ook van de stad Gent en van het graafschap Zeeland. Blijkens de hoofding van deze ommeloper was hij tevens notaris.

¹³⁰ Faes T. 1966, p. 31. ; zie ook Pouls H.C. 1997, p. 211 voor de combinatie dijkgraaf-landmeter in Zuidwest-Nederland in dezelfde periode.

landmeter *Gillis van Zwevezele* op: van 1560 tot 1574 was hij alomtegenwoordig in de waterschapswereld ten noorden van Brugge, waar hij voor zowel Reigarsvliet, Greveninge, Volkaartsgote, Heer Baselishoek, de kerkwatering van Oostkerke, Tussen beide Zwinnen en Lapscheure als ontvanger optrad, en dit vaak voor meerdere wateringen tegelijk. Van zijn activiteit als landmeter getuigen onder meer de ommelopers van Reigarsvliet (1567) en de kleine Pieter Boomspolder bij Damme. Hoewel niet elke ontvanger van een watering landmeter was, en ongetwijfeld niet elke landmeter optrad als ontvanger, kunnen we gelet op onze zeer lacunaire kennis van het bestuur van vele wateringen stellen dat veel wateringen voor het beheer van hun financiën een beroep deden op een landmeter.

Figuur 3.1: in origineel of in kopie bewaarde ommelopers van wateringen in het Brugse Vrije (1372-1578), per landmeter. Rode balkjes betreffen landmeters waarvan we met zekerheid weten dat ze ook als ontvanger van één of meerdere wateringen in het Brugse Vrije optraden. Alleen landmeters met een * werden in de bron ook effectief met de term “landmeter” aangeduid (bron: zie ommelopers bijlage 4).

We zien dan ook vaak dat één enkele persoon – de eigen ontvanger – de werken opmat, een bestek opstelde, zorgde voor de financiering en de uitbesteding¹³¹. Keerzijde van de medaille: het risico op belangenvermenging was natuurlijk reëel. Dure werken zoals het opmeten en “verhoofden” van een watering overlaten aan de eigen ontvanger kan ertoe geleid hebben dat de prijsvorming niet altijd even concurrentieel verliep¹³².

¹³¹ Rk. Reigarsvliet 1559-1560: “Betaelt Anthuenis Scoonmakere landtmeter ende ontfanghere van dese wateringhe over zijn moeyte ende aerbeyt van ontfanghen ende uutgheven vanden dobbelen gheschoote drie voorleden jaeren gheschooten totten delven vanden Houden Zwene midtsgaders delven ende verdiepen vanden Dudzeelschen ende Lisseweegschen waterganck, te peyelen, meten ende ofsteken de voorwaerden van dien te stellen ende tbesteck te maken midtsgades dat hij bij laste vande ghedeputeerde vandt delven vanden voornoemden Zwene, ende vande sluusmeesters met hemlieden vervolcht heeft an die van Brugghe omme tzelve Zwin te mueghen delven, behoudens elcx recht, voort an andere particuliere personen mede vervolcht omme van hemlieden een gratuyteyt te vercryghen totten voornoemden delven...: 72 lb. parisiss”

¹³² Rk. Reigarsvliet 1567-68: “Betaelt Gillis van Zwevezele landtmeter als anghenomen hebbende de nieuwe vergrondijnghe van dese waterijnghe van groot Reygarsvliet up rekeninghe van dat hij verdient heeft int jaer LXVII van meten, belegghen ende verhoofden vander voornoemde waterijnghe daerup gheschooten was te

3.3.2 Bevoegdheden

- rekeningen

De jaarrekeningen omvatten het verslag van het financieel beheer door het bestuur van de watering. Het was de klerk-ontvanger die de rekeningen opstelde, wat in sommige rekeningen zeer duidelijk wordt door het gebruik van de “ik”-persoon¹³³. We zagen reeds dat vooraleer de rekening aan de algemene vergadering ter goedkeuring werd voorgelegd, de klerk-ontvanger en de sluismeesters reeds een *voorrekening* maakten (supra).

- inkomsten innen

De klerk-ontvanger diende het geschot te innen tijdens de zitdagen die hij hield (supra), en ontving ook de additionele inkomsten, bijvoorbeeld uit de verpachting van dijken of de verkoop van hout. Zoals gezegd werden steeds de theoretische, integrale, ontvangsten van het geschot geboekt in de rekeningen, wat betekende dat de klerk-ontvanger het verschil tussen theoretische en werkelijke ontvangsten zelf diende bij te passen, tenminste tot de juridische procedure bij wanbetaling doorlopen was. In principe passeerde het volledige budget van de watering door zijn handen, doch we troffen ook één geval aan – betreffende de watering van Vladslo-ambacht in 1377 – waar het onderhoud van sluis en dijken gedurende een bepaalde periode was uitbesteed, en de aannemers ook zelf dienden in te staan voor de inning van het geschot¹³⁴.

- betalingen

Het was de klerk-ontvanger die alle schuldeisers van de watering betaalde, gaande van de werklui en de leveranciers tot de waard van de herberg waar vergaderd werd. Als de klerk-ontvanger aanwezig was, betaalde hij de kosten¹³⁵. Bij grotere betalingen – bijvoorbeeld een

Paesschen XVc LXVII VI d. parisis uutten ghemete bedraghende drie hondert LI lb. V s. parisis, de welcke ick Zwevezele landtmeter voornoemt kenne ontfanghen te hebben, dus hier de voornoemde: 351 lb. 5 s. parisis". Merk op dat de ontvanger zichzelf betaalt en ook kwitantie geeft.

¹³³ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1454-55: “*Item betaelt vanden ghedinghe dat ic hebbe ghehad tjegghens Pieter Boels omme te hebbene de XVI lb. parisis de welke XVI lb. voorseit sculdich bleef de wateringhe vanden jare XLIX daerof dat ic rekeninghe de[de] inde rekeninghe vanden jare vichtich ontfanen zijnde daer of dat ic altoos ofslach hebbe begheerd te hebbene daer of dat ic nu vernoucht ben in omme tghedinghe te cortene omme tbeste daer mede ghedaen bij den rade van meester Gillis vanden Houve so gaf ic in quytsceldinghe vanden heessche of voor wettelike kosten: 2 lb. parisis*”

¹³⁴ Dit leidde nadien tot een dispuut tussen aannemers en de watering en een rechtszaak voor de Audiëntie: §§293 : 1377/08/31.

¹³⁵ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1477-78: “*Item betaelt van costen upten XIIIen in wedemaent anno LXXVII te Brugghe inden Baers verleyt bij Jan de Hoghe als ontfanghere vanden Broucke in ofslaghe van zijnen ghescote, present minen heere vander Merwede, Dieric van Moerkerke, Ghiselbrecht van Wijsberghe, Jan van Messen, Jan Lowijs, Vrancke van Vulpen ende meer inghelanden ter cause van dat tghescot te hoghe ghesoten was om dat te minderen verteert al daer: 3 lb. 12 s. parisis*”; Rk. Blankenbergse watering 1551-52: “*Desen ontfanghere zand den voornoemden wercman ghelt cort naer der laetster permissie daer hij anne verloes mits tafstellen boven dies voorseit es zoo hij bij rekeninghe particuliere vertoochde up Alder Kinderen Daghe...: 10 s. groten*”.

uitbetaling van werklieden – zagen we dat vaak ook een of meerdere sluismeesters aanwezig waren.

- eigendoms-administratie

Daar de inkomsten van de watering gebaseerd waren op een grondbelasting, diende de klerk-ontvanger te beschikken over een eigen *kadaster* met opgave van alle eigenaars en hun grondbezit in de watering. Dergelijke administratie bestond meestal uit een *ommeloper* die pas na een aantal decennia vernieuwd werd, en de daarvan afgeleid *verhoofdingen* – alfabetische lijsten van eigenaars met grondbezit. Dergelijke verhoofding kon ook dienst doen als *ontvangstboek*, waarin telkens voor een aantal jaren de betaling van het geschot werd bijgehouden¹³⁶. Het up-to-date houden van de eigendomsadministratie behoorde tot het takenpakket van de klerk-ontvanger, waarvoor hij wel een vergoeding ontving voor elke eigendomstransactie¹³⁷. Bij de ambtsaanvaarding van de ontvanger, werden hieromtrent vaak afspraken gemaakt, bijvoorbeeld over het aanleggen van een nieuw ontvangstboek¹³⁸. Andere wateringën hadden dan weer vaste regels over het periodiek vervaardigen van een nieuwe verhoofding - in Kamerlingsambacht begin 14^e eeuw bijvoorbeeld om de drie jaar, waarbij alle eigenaars via kerkgebod werden aangemaand zich bij de klerk-ontvanger te melden om hun bezit aan te geven¹³⁹. De ontvangstboeken werden door de ontvangers vaak als persoonlijk eigendom beschouwd, en de watering had vaak veel moeite om een ex-ontvanger ertoe te bewegen zijn administratie door te geven aan zijn opvolger¹⁴⁰.

Daar de klerk-ontvanger in vele gevallen ook landmeter was kon hij zelfs instaan voor de vervaardiging van een nieuwe ommeloper (supra). Maar ook als een externe landmeter een nieuwe ommeloper vervaardigde, werd deze meestal vergezeld door de klerk-ontvanger die immers best geplaatst was om als “*beleeder*” perceel na perceel toe te wijzen aan de juiste eigenaars¹⁴¹.

¹³⁶ Een mooi en vroeg voorbeeld is de verhoofding van de watering Eiesluis uit 1398 (Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, A 11), met opgave van grondbezit per eigenaar (ingedeeld volgens *hontman*) en opgave wanbetalers.

¹³⁷ Rk. Reigarsvliet 1542-43: “*van nu voortan woort hij ontfanghere ghehouden zijn de veranderde namen telcken als die veranderen zullen te boucke te stellen midts vanden persoonen die te boucke commen zullen thouden recht vanden verzette ghelde te ontfanghen*”.

¹³⁸ Rk. Reigarsvliet 1538-39: “*... van dat wylent Jacop Danckaert ghenomen hadde te maken eenen nieuwen ontfancbouck in franczyne midesgaders de watringhe tontfanghene metten sallaris ghecostumeert eenen termyn van zes jaeren waer vooren hy jaerlicx heift XLVIII lb. parisis over tvijfste zeste jaer: 48 lb. parisis*”.

¹³⁹ \$\$701: 1321/07/18.

¹⁴⁰ Rk. Eiesluis 1367-68: “*Item up den IX dach van meye so waren sluusmeesters Ter Does omme den ouden clerc te biddene dat hi den bouc overgheven soude den nieren clerc doe te coste ghedaen: 6 lb. 10 s.*”; rk. Zuid-over-de-Lieve 1547-48: “*Item betaelt Huighe Adaems als wylen ontfanghere vande voornoemde wateringhe van dat hij mij Gillis de Rycke als ontfanghere gheleendt heeft zynen ontfanc bouck om huut te scrijven om tghescot mede te innene, comt: 4 lb. parisis*”.

¹⁴¹ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1470-71: “*Item betaelt Jan Scavins als clerc vander wateringhe ende beleedre van der verhoudinghe van IIIxx daghen over den dach VI s. parisis, comdt: 24 lb. parisis*”.

- assistentie en vervanging sluismeesters

Aangezien bijna alle bestuursaangelegenheden in de watering financiële implicaties hadden, was de klerk-ontvanger ook overal bij betrokken. Vaak vergezelde hij de sluismeesters, en soms trad hij ook op in hun plaats. Naast beheerder van de geldmiddelen, was de klerk-ontvanger immers ook bestuurder van de watering, samen met de sluismeesters, en kon hij als dusdanig al hun taken op zich nemen¹⁴².

3.3.3 De klerk-ontvanger als spil van de watering

Het belang van de klerk-ontvanger binnen de organisatie van de watering kan moeilijk overschat worden. Door zijn beheer van de financiën was hij voor zowel werklui als ingelanden het gezicht van de watering, de persoon met wie ze het vaakst in contact kwamen. Ook voor buitenstaanders was hij vaak het eerste aanspreekpunt¹⁴³. Alleen al de hoger geschetste evolutie van de salarissen toont dat de positie van de klerk-ontvanger in de loop van de 15^e en 16^e eeuw nog aan belang won. De professionalisering van de klerken-ontvangers die ook in Holland in deze periode geconstateerd werd¹⁴⁴, was ook in het Brugse Vrije een feit. De klerk-ontvanger werd een factor van continuïteit in het bestuur: ontvangers zoals Pieter f. Simon Heindricx en Gillis van Zwevezele, bleven vaak 10 jaar of langer in functie, en we zagen dat wateringën ook moeite deden om hun ontvangers te overtuigen langer aan te blijven. Ook na het beëindigen van hun functie, bleef de watering soms een beroep doen op de know-how van voormalige ontvangers. Als een hedendaagse “*senior consultant*”, bleef ontvanger Michiel de Ruddere van de Blankenbergse watering ook vijf jaar na het beëindigen van zijn functie in 1564 nog steeds advies geven aan de zittende sluismeesters, en werd hij daar ook voor vergoed¹⁴⁵.

¹⁴² Rk. Eiesluis 1377-78 : “*Item tsaterdaghes daer naer soe was Jan de Hamer te Brugghe ende de clarc omme te spreken de burghmeesters vanden Vrien ende de scepenen dat si wilden gaen tote den burghmeesters van Brugghe ende bidden hem dat si achter wilden laten der Moneken speye up te doene wanter groete scade of comen mochte al daer was vertaerd XL groten, summa pec: 6 lb. 13 s. 4 d.*”; Rk. Zuid-over-de-Lieve; Broeke; Stampershoeke: “*Item betaelt Lonis Scavins als ontfanghere van et proses te actervolghene XII daghen over den dach X s. Comt: 6 lb. parisis*”; Rk. Blankenbergse watering 1559-60: “*Betaelt te Ghendt als den voornoemden Sebastiaen [Bayaert] ende desen ontfanghere te Ghendt ghynghe omme te beziene om de zijncsteenen ende scorren te mynder pryse te mueghe coopen dan zij jegheens die van Vilvoorde ghecocht hadden up hueren besprec: 4 s. 2 d. groten*”.

¹⁴³ Rk. Zuid-over-de-Lieve, Broeke, Stampershoeke 1517-18 : “*Item den XXIIIen dach in septembre XVc XVIII was ic Pieter Heindricx ontboden bijden Liefmeesters van Ghent bij onsen lasten omme met hemlieden te spreken vanden indoene vanden condute inde Leye...*”.

¹⁴⁴ Van Dam P. 2006, hoofdstuk 3.

¹⁴⁵ Rk. Blankenbergse watering 1568-69 : “*De sluismeesters van deser watringhe gheven al hier te kennen hoe dat zijlieden anmerckende eerst debvoir twelcke Michiel de Ruddere alsnu doet ... ende noch voorts dat zo wanneer zijlieden dienst, als gheweest hebbende voorgaende ontfanghere ende procureur over deser watringhe eenichsins van doene hebbende, hem daertoe altyts ghewillich ende bereet vinden hebben en voornoemden Michiel de Ruddere gheconsenteert jaerlicx toegheleyt te werdene behoudens tadveu vande ghemeene ghelande by forme van pensioene zes ponden parisis tsjaers, dus hier over tjaer XVc LXVIII: 10 s. groten*” (apostille: “*transeat te deser waerf by voorme van gratuiteyt up affirmatie vande sluismeesters als dat hij dese somme wel verdient zonder te bringhen in consequentien of pensioenen*”)

3.4. De waterstaatsorganisatie in de westelijke kustkasselrijen Veurne, Sint-Winoksbergen en Broekburg

In de kasselrijen Veurne, Sint-Winoksbergen en Broekburg was het dagelijks bestuur in de wateringen in handen van *watergraven*. Daarnaast kwamen ook daar *sluismeesters* voor, doch dat waren ondergeschikte functionarissen die effectief de sluizen bewaakten¹⁴⁶. Het waren de watergraven die er de uitvoerende functie van de sluismeesters in het Brugse Vrije vervulden¹⁴⁷. Ondanks parallellen inzake bevoegdheid waren er toch ook belangrijke verschillen, vooral inzake organisatie.

De stelling van Delaine, en overgenomen door Curveiller, als zou graaf Filips van de Elzas de wateringen in de kasselrij Sint-Winoksbergen gecreëerd hebben, waarbij hij het bestuur toevertrouwde aan een “*marck-graff*” (sic), waaruit dan later de watergraven ontstaan zouden zijn, wordt niet door bronnenmateriaal ondersteund en lijkt twijfelachtig in het licht van wat voorafging over het ontstaan van de wateringen, net als de opvattingen als zouden de oudste watergraven de abten van Ten Duinen, Veurne, Sint-Omaars en Sint-Winoksbergen geweest zijn¹⁴⁸. Ook de tot nu toe algemeen aanvaarde visie als zou het bestuur van de (Noord)watering van Veurne van meet af aan uitgeoefend zijn geweest door de vier belangrijkste abten van de streek, met de abdij Ten Duinen als belangrijkste lid en bezitter van het watergraafschap, dient te worden herbekeken, net als het terugvoeren van deze situatie op de oorkonde van 1183 betreffende het beheer van de “*magna slusa*” bij Nieuwpoort¹⁴⁹.

In werkelijkheid dienen we in de westelijke kustkasselrijen een onderscheid te maken tussen twee types van *watergraven*¹⁵⁰. Wanneer de term watergraaf voor het eerst in de bronnen opduikt – midden 13^e eeuw – lijkt hij integraal deel uit te maken van de kasselrij-administratie. In 1255 blijken de “*baillivus, castellanus et watergraves*” van de kasselrijen

¹⁴⁶ §§345: 1574/05/09: “*Jan vander Brugghe, f. Pieters ... aldaer ghestelt... int officie van sluusmeester vande oosterssche ende westerssche sluus bij Nieupoort*”. De desbetreffende persoon bewaarde ook de sleutels van de sluizen.

¹⁴⁷ Rekening watering Oostover (?) in de kasselrij Sint-Winoksbergen, 1400-01: “*Omme de costen vanden watergrave die biden maetsenaers ende temmerlieden was hemleden bestierde ten werke ende ten ende vande woekte betaelde: 8 s.*”; “*Smaendaghes voor Sint Luux dach waren de watergrave ende de clerc te Berghen omme tontfanghen ghelt van ovinres die voor hemleden ghedachvaert waren ende omme te sprekene met die vander wateringhe van Zuudovere van zonderlinghe zaken den tween wateringhen an gaende omme de costen van dien daghe: 8 s.*”; “*Smaendaghes na Sinte Luux dach so waren de watergrave ende de clerc te Berghen ende zaghen over den staet vande wateringhe ende reikende ende effende onderlinghe...*”.

¹⁴⁸ Delaine G. 1969, pp. 33-41; Curveiller S. 1990, pp. 506-507. Delaine noemt zelfs het jaar “1169” als datum voor de creatie van de wateringen door graaf Filips, doch geeft géén referentie voor de “ordonnances” waaruit hij dit meent af te kunnen leiden. Vermoedelijk baseert hij zich op de belangrijke schenking van 1169/08/01 aan het kapittel van Aire, van 1070 gemeten moerasgrond tussen Watten en Broekburg door de graaf (TD 7499, ed. de Hemptinne-Verhulst, te verschijnen). Soortgelijke theorieën over het ontstaan van de wateringen in het huidige Frans-Vlaanderen vindt men ook bij Pierrard P. 1978, p. 82, volgens wie de Elzasser graven en hun opvolgers dijkgraven aanstelden die onder het toezicht van een “*dunheerder général*” de kust bewaakten, en genuanceerder doch weinig exact bij Coornaert E. 1970, pp. 70-71 en Trenard L. 1972, p. 101.

¹⁴⁹ Zie hoofdstuk 1.

¹⁵⁰ Alleen Quarré-Reybourbon merkte dit – in 1892 – reeds op, doch zijn grondige analyse van het historische waterbeheer in Frans-Vlaanderen bleef blijkbaar onopgemerkt in de Franse historiografie: Quarré-Reybourbon L. 1892, pp. 165-166.

Sint-Winoksbergen en Broekburg controle over de waterlopen uit te oefenen, waarbij ze in conflict waren geraakt met het kapittel van Aire betreffende de watertoevoer van een molen van het kapittel te Watten. Scheidsrechters gaven hen toelating mits éénmalige vergoeding de watertoevoer gedurende 12 weken in de winter af te sluiten¹⁵¹. Een soortgelijke situatie treffen we ook aan in de kasselrij Veurne. Reeds in 1244 werden eventuele gebreken aan de waterstaatkundige infrastructuur op het grondbezit van de abdij van Broekburg in de kasselrij Veurne beboet “*per watringinos et scabinos de Furnis*”¹⁵². In 1269-70 betwistten “*les eschevins et les watergraves et la communité dou terroir de Furnes*” enerzijds en de abdij Ten Duinen anderzijds, elkaar het beheer van de verse deuren van de sluis te Nieuwpoort. Het tegenover elkaar plaatsen van de *watergraven* en de abdij Ten Duinen in deze bron, bewijst reeds dat de functie van watergraaf in de kasselrij Veurne onafhankelijk bestond van de abdij Ten Duinen. De abdij maakte ook geen aanspraak op die titel, maar verkreeg integendeel de bevoegdheid om een “*preudhomme*” als beheerder van de sluis aan te stellen, die beëdigd werd voor de *watergraven*, en aan hen ook rekenschap verschuldigd was van de inkomsten verbonden aan de scheepvaart door de sluis die ten bate van de gemeenschap – lees het onderhoud van de waterstaatkundige infrastructuur – dienden gebruikt te worden. De watergraven konden tenslotte ook hun veto stellen tegen de door de abdij aangestelde persoon¹⁵³.

Deze *watergraven* “type I” situeerden zich dus op het niveau van de kasselrij, en bezat samen met de kasselrijschepenen een controlerende en juridische functie over de waterhuishouding in de kustgebieden. Deze functie blijft ook in de latere periode behouden op kasselrij-niveau: nog in 1350 zien we een *Hendrik van den Hove* als watergraaf samen met de schepenen en keurheren optreden voor de kasselrij Veurne in een dispuut met de stad Nieuwpoort. Ook de watering zelf was partij in dat conflict, doch zij werd apart vertegenwoordigd door een zekere Frans de Zwarte “*ende andere vele goeder cnapen, die ter vorseide wateringhe van Veurnambocht toe behoren*”¹⁵⁴. In de kasselrij Sint-Winoksbergen blijft de functie van watergraaf “type I” doorleven in de late middeleeuwen: in de 16e eeuw zien we de

¹⁵¹ §§900, 1255/04. De uitgave van de oorkonde door de Coussemaker vermeldt afwisselend “*watergraves*” meervoud, en de accusatief “*watergravem*” enkelvoud, wat een aanwijzing kan zijn voor het feit dat zowel Broekburg als Sint-Winoksbergen elk over één watergraaf beschikten.

¹⁵² §§773: oorkonde van gravin Johanna d.d. 1244/09/07 betreffende het waterbeheer door de hospites van de abdij van Broekburg in de kasselrij Veurne.

¹⁵³ §§256 : 1269/04 of 1270/04/01-12 (n.s.) : “... *ke li abes del eglise des Dunes ou cil ki sera en son liu i doit metre un preudomme souffisant en boene foi ki gardera le cleif dou fres wis del escluse devant dite et quant il li metera cil cui il i metera fera sairement seur sains en la presense des watergraves... Et ke il les proufis ke on recevrera au devant dit wis des neis ki i passeront, gardera et sauvera loiaument pour mettre ou proufit de la terre et en rendera loial conte as watergraves devant dis... et ausi quant li watergrave devant dit len requerront et est a savoir ke se li abes u cil ki en son liu sera i met home ki ne soit mie souffisans et li watergrave li monstrent et voellent dire seur lor loiautei quil nest mie souffisans li abes doit celui osteir et mettre un autre en son liu preudome et souffisant*”.

¹⁵⁴ §§224: 1350/02/16 (n.s.). Aan de abt van Ten Duinen wordt onder meer door de watergraaf gevraagd het bereikte compromis te zegelen. In 1350 werd de titel van *watergraaf* dus nog steeds door een kasselrij-functionaris en niet door de abt van Ten Duinen gedragen

kasselrijschepenen er samen met de baljuw en de burggraaf in de hoedanigheid van “*opperwatergraven*” de controle op de wateringën uitoefenen¹⁵⁵.

Watergraven “type I” hadden echter géén uitvoerende functie. Zoals blijkt uit de oorkonde van 1269-70 voor de kasselrij Veurne, werd *aan* hen rekenschap afgelegd en niet *door* hen. Vanaf de 14e eeuw, zien we zowel in de kasselrij Sint-Winoksbergen als in de kasselrij Veurne een nieuw type watergraven opduiken, dat we gemakkelijks halve “type II” zullen noemen, en die als bestuurders van de wateringën een uitvoerende functie hadden. Aanvankelijk werd het onderhoudswerk op individuele basis uitgevoerd door de grondbezitters, volgens de costumiere onderhoudsplichten¹⁵⁶, doch in dezelfde 13^e eeuw groeide ook op *uitvoerend* niveau de behoefte aan een meer collectieve organisatie. De eerste sporen daarvan treffen we voor de westelijke kustkasselrijen aan in 1236, wanneer de “*homines de Quatuor Dicis*” met de abdij Ten Duinen onderhandelden over de aanleg van twee nieuwe waterlopen¹⁵⁷. De persoon of personen die belast waren met de uitvoerende taken in deze embryonale organisatie, kregen nog geen naam of titel toebedeeld. Pas rond 1400 komen we te weten dat de bestuurders van elk van de drie wateringën in de kasselrij Sint-Winoksbergen – *Vier Dijken ofte Noorder, Oostover en Zuidover*¹⁵⁸ - eveneens met de term *watergraaf* werden aangeduid¹⁵⁹. In tegenstelling tot hun voorgangers van type I, blijken deze watergraven type II duidelijk een uitvoerende functie te hebben gehad¹⁶⁰.

Ook in de kasselrij Veurne zullen we watergraven type II ontmoeten, doch de evolutie verliep er graadueel. Bijzonder was er de rol van de abdij Ten Duinen in het uitvoerend bestuur, verbonden aan het beheer van de uitwateringssluys. We zagen dat de abdij in 1269 reeds gelden mocht innen en gebruiken in het belang van de gemeenschap. Wanneer in dat jaar nog enkel sprake was van een belasting op de scheepvaart, werd in 1324 in een privilege van graaf

¹⁵⁵ Rk. Van de watering Zuidover 1548-49: “*ghepresenteert bij meester Balthazar de Jonghe, watergrave, mijnen heeren de heere scepenen ende cuerhere van Berghambocht, opperwatergraven dese waterynghe inden steen te Berghe*”.

¹⁵⁶ Wat bijvoorbeeld in 1244 en 1254 nog het geval is op het abdijsdomein van de abdij van Broekburg in de kasselrij Veurne (§§773 en §774, zie ook supra).

¹⁵⁷ §§232: 1236.

¹⁵⁸ De benaming van deze wateringën kan vermoedelijk verklaard worden door hun ligging ten opzichte van de centrale waterlopen in de kasselrij: de Colme en de in de 12^e eeuw gekanaliseerde zijtak - “*Havendyck*” - tussen Sint-Winoksbergen en Duinkerke. Voor deze waterlopen: Curveiller S. 1990, pp. 500-501. Volgens een bron uit 1565 (zie tabel 3.8) waren er oorspronkelijk vier wateringën, waarbij Westover en Zuidover gefuseerd zijn, wat zou verklaren waarom Zuidover twee watergraven bezat. Aangezien Zuidover reeds in 1397-98 twee watergraven schijnt te bezitten, vermoeden we dat deze fusie - voor zover Westover ooit als zelfstandige watering bestaan heeft - voor deze datum gebeurd is. Curveiller S. 1990, p. 505 onderscheidt ten onrechte Vier Dijken en Noorder als twee aparte wateringën.

¹⁵⁹ Rk. Bergen-Zuidover, 1397-98: “*Lauwereins van Vieren, die watergrave ghesijn hadde...; den watergrave Clayse van der Bricghe...; Andries Viserike watergrave*”; §4: 1400/01/03 (n.s.): “*Ancel de le Beque, watergrave de la watringhe de Zuutovere*”; §349: 1402/10/08: “*Watier de le Hoymille, watergrave de la watringhe de l'escluse d'Oosteuvre*”. Het is evenwel mogelijk en zelfs waarschijnlijk dat verder onderzoek betreffende de kasselrij Sint-Winoksbergen oudere vermeldingen van watergraven aan het hoofd van één van de drie (vier) wateringën oplevert. Ook de term “*gouverneur*” werd blijkbaar gebruikt: zie Papin K. 1992, p. 128.

¹⁶⁰ Rk. Bergen-Zuidover, 1397-98: “*sMaendaghes vor S. Thomaes dach vor midewintere so was Andries Viserike watergrave ende den clerc bevole vanden heere niet uuter poort te schedene vor zij de bricghe ter Brobborgh porte daer over men niet meinen mochte hadde ghedaen beitreten ende maken aldaer zij besaghen omme eenen temmerman diese sanderdaghes maken soude omme hare costen*”

Lodewijk van Nevers bevestigd dat de abdij de grondbelasting – “*ovine*” – voor het onderhoud van de waterstaatkundige infrastructuur inde en aanwendde, en dus de facto de positie van ontvanger-bestuurder binnen de watering blijkt te bezitten. De “*preud-homme*” uit de oorkonde van 1269/70 was inmiddels wel vervangen door een monnik die de abt hiertoe diende aan te stellen¹⁶¹. Een specifieke titel werd aan de abt van Ten Duinen echter nog niet toebedeeld. Dat veranderde pas in de 15e eeuw, wanneer we tevens beschikken over de eerste boekhoudkundige documenten met betrekking tot de watering. Het driekoppige bestuur van de watering bestond op dat ogenblik uit een monnik van Ten Duinen als *erfachtig ontvanger* en twee watergraven, één *van de wet* en één *van de commune*. Dit driemanschap legde verantwoording af van inkomsten en uitgaven door hen gedaan voor de watering, en dit aan de baljuw, schepenen, keurheren van de kasselrij en de Grote Leden en ingelanden van de watering¹⁶². Waar in 1350 de watergraven nog in één adem genoemd werden met de kasselrijschepenen, blijken zij nu zelf als bestuurders van de watering rekenplichtig te zijn aan de kasselrijschepenen.

Ook deze situatie zou echter niet eeuwigdurend blijken te zijn: ergens in de 15e eeuw verdwenen de watergraven “van de wet” en “van de commune”, en bleef alleen de abt van Ten Duinen over, waarbij de term watergraaf overging op de door Ten Duinen aangestelde ontvanger van de watering¹⁶³. Van daar was het nog maar een kleine stap naar de titel *erfachtig watergraaf* die de abt van Ten Duinen zich in de 16^e eeuwse rekeningen toeëigende¹⁶⁴.

In 1565 blijken de watergraven in de Kasselrij Sint-Winoksbergen zowel poorter als *keurbroeder* te kunnen zijn, en werden ze verkozen door de “*grote leden*” en de gewone ingelanden, echter niet zonder eerst de mening van de baljuw en de schepenen “*die de natuere van de lieden best weten*” gevraagd te hebben¹⁶⁵. De inspraak van de kasselrijschepenen in de keuze van de watergraaf lijkt ook op het einde van de 14^e eeuw reeds zeer groot te zijn geweest¹⁶⁶. Opmerkelijk is dat rond het midden van de 15^e eeuw de

¹⁶¹ §§807: 1324/04/19. Het privilege vermeldt uitdrukkelijk de “*wateringhe du terrouer de Furnes*”, waarbinnen de gronden “*wateringe*” betalen.

¹⁶² §§904: 1424/04/29: “*Doen te weitene allen lieden dat Hustin Belle, watergrave vanden commune vander wateringhe van Veurne-ambacht ende Lancheloot Veyse, watergrave van der wet ende dans Fransoys de Hoop, religieus ende monic der kerke van den Dunen als ervachtich ontfanghere der voornoemde wateringhe daer toe over ende inde name van minen heren den abt van der Dunen ghecommitteert, als die uter name der vorseide kerke van den Dunen van dien de kennesse ende trechte toe behoort, rekenden van alden goede dat zij ontfanen ende uitghegheven hadden of costen ghedaen omme tproffijt ende orboor van der wateringhe vorseit...*”

¹⁶³ §§551: 1500/09/12, vonnis Raad van Vlaanderen tussen de kasselrij van Veurne enerzijds en Ten Duinen anderzijds, waarbij de kasselrij eiste “*...de voornoemde abt ghecondampneert worde te stellene vander watergrave van Veurnambocht eenen soffisanten weerlijcken persoon*”.

¹⁶⁴ Rk. Noordwatering Veurne 1541-42: f°1r: “*Dit es de Rekenijnghe van der Waterijnghe slands van Veurnambocht ghemaect, gheordonneert ende ghestelt bij damps Lievin van Damme, religieus ende profes der kercke van den Dune als ervachtich watergrave van der zelve waterijnghe, daertoe ghecommitteert over ende uuter name van eerweerdeghen vadere in Gode, mijnen heere den prelaet van den Dune, wien van dien de kennesse ende trechte toebehoort*”.

¹⁶⁵ §§744 (betreffende de watering van Zuidover).

¹⁶⁶ Rk. Zuidover 1397-98: “*smaendaghes den XIIIsten daghe van auste so cam de clerc toter wet hemlieden seghende dat Lauwereins van Vieren, die watergrave ghesijn hadde was ghegaen van live ter doet hemlieden vriendelike biddende dat zij voorzienichede der up hebben wilde, als dat de wateringhe besorghet soude sin, do*

functie van watergraaf gedurende een aantal jaar verpacht is geweest, zoals dat in dezelfde periode ook het geval was in een aantal wateringen in het Vrije¹⁶⁷. Vanuit hun rol als opperwatergraven lijken de kasselrijschepenen van Sint-Winoksbergen een veel directere controle te hebben uitgeoefend op het dagelijkse bestuur van de watering, dan het geval was in het Brugse Vrije, en dit vooral ten nadele van de algemene vergadering. De toestemming voor duurdere herstellingen, bijvoorbeeld, die in het Vrije door de algemene vergadering werd gegeven, was in Sint-Winoksbergen een prerogatief van de opperwatergraven¹⁶⁸. Ook de auditie van de rekeningen gebeurde zowel in Veurne als in Sint-Winoksbergen voor de kasselrijschepenen, waarbij ook de Grote Leden steeds prominent aanwezig waren¹⁶⁹. Deze laatsten hadden ook een doorslaggevende stem bij het bepalen van het geschot van het volgend jaar¹⁷⁰.

De *Grote Leden* lijken zich in de westelijke kustkasselrijen duidelijk sneller geïnstitutionaliseerd te hebben dan in het Brugse Vrije. Reeds in 1350 was er tijdens een dispuut met Nieuwpoort sprake van de instemming van de *prelaten* en de *meentucht* van de watering van Veurne-ambacht¹⁷¹ en deze opdeling van de ingelanden resulteerde ten laatste in de vroege 15^e eeuw in een opdeling van de ingelanden in de *Grote Leden* en de *gemene gelanden*¹⁷². Wie waren deze Grote Leden? Ging het om een open en fluctuerende groep van notabelen en grootgrondbezitters, of ging het eerder om een aloud prerogatief van welbepaalde grootgrondbezitters¹⁷³? Voor de Noordwatering van Veurnambacht worden traditioneel de abten van Ten Duinen, Eversham, Loo en Vicoigne, later vervangen door Sint-Niklaas te Veurne, genoemd. Bij de auditie van de 16^e eeuwse rekeningen van de

bevalen de wet den clerc dat hij den watergrave Clayse van der Bricghe ombieden soude sdonredaghes te nueve te Berghen vor hemlieden...".

¹⁶⁷ §§533 : 1454/10/19: "*int jaer duust vierhondert ende viertich of daeromtrent de voorseide Christiaen (de Visschere) ghenomen ende gheanneveert hadde jeghen de voornoemde inghelande de leedinghe vande voorseide wateringhe den termijn van tien jaer lanc gheduerende up zeker voorworde ende condicien begrepen in een rolle daerof ghewaghende ... ende was watergrave vande voorseide wateringhe van Oostovre up zekere condicien, vorworde ende bespreken verclaerst inde lettren vanden neminghe daerup ghemaect danof dat hij rekeninghe ende bewijs ghedaen hadde int jaer een ende vichtich ter presentie vanden heere ende wet van Berchambocht vanden heeren ende grote leden inde zelve wateringhe, te wetene vanden abden van Sente Winnocx te Berghen, ende vanden Dunen, vanden munstre vander Triniteit tHonschote, van mer Phelips van Hurne, heere van Bausignies, van mer Jacop van Drincham ende van vele andere notable ende ghemeene inghelande vande voorseide wateringhe*". Discussies betreffende de uitgevoerde *prijzij* na afloop van het contract, zouden tot aanslepende processen leiden tussen de watergraaf enerzijds en de watering Oostover gesteund door de kasselrij anderzijds, voor de Raad van Vlaanderen en zelfs het Parlement van Parijs (§§261).

¹⁶⁸ §744. Volgens hetzelfde register van 1565 diende zelfs voor elk *delven* of *reinigen* van waterlopen de voorafgaande toestemming van de schepenen bekomen te worden; zie ook noot 160 voor een voorbeeld van directe tussenkomst van de schepenen.

¹⁶⁹ Vb. zie noot 174.

¹⁷⁰ Rk. Noordwatering Veurne 1541-42: "*...ten welcken daghe den slach van den ovine up dit toecommende jaer XVc XLII ghestelt, ghewillecuert ende ghetauxeert was bij den grooten leden, elc ghemet contribuerende ende ghelast in de zelve wateringhe up twee scellinghen parisis*". Andere bronnen vermelden weliswaar dat het geschot in theorie vastgelegd werd op de vergadering van de kasselrijschepenen, de Grote Leden en de gewone ingelanden samen (§§904).

¹⁷¹ §§224: 1350/02/16 (n.s.): "*bi consente van prelaten en vander ghemeenre meentucht ter wateringhen toe behorende*".

¹⁷² §§904: 1424/04/29: "*voor mine heeren den groten leden ende den ghemeenen van der wateringhe diere alle wettelijke ghedaecht waren omme te hoorne de rekeninghe...*"

¹⁷³ Quarré-Reybourbon, 1892, p. 166 meent een ondergrens van 30 gemeten grondbezit te kunnen vaststellen.

Noordwatering vinden we inderdaad deze vier namen terug als *Grote Leden*, doch ze werkten nauw samen met het kapittel van Sint-Walburga te Veurne, en het kasselrij- en stadsbestuur¹⁷⁴.

Voor de kasselrij Sint-Winoksbergen, kunnen we een beroep doen op een register dat in 1565 werd opgesteld door *Balthazar de Jonghe*, vermoedelijk in opdracht van het kasselrijbestuur. Schematisch laat de organisatie van de drie wateringën in de kasselrij zich op dat ogenblik als volgt samenvatten:

	Zuidover	Noordover/Vier Dijken	Oostover
Bestuurders	2 watergraven	1 watergraaf	1 watergraaf
Opperwatergraven	1. Hoogbaljuw 2. Burggraaf 3. Schepenen en keurheren kasselrij		
Grote Leden	1. Abt abdij Sint-Winoksbergen ¹⁷⁵	1. Abt abdij Sint-Winoksbergen	1. Abt abdij Sint-Winoksbergen
	2. De heer van Pitgam ¹⁷⁶	2. Abt Ten Duinen	2. Abt Ten Duinen
	3. De heer van Drincham ¹⁷⁷	3. Abdis Nieuw Klooster bij Sint-Winoksbergen ¹⁷⁸	3. “ <i>Munster van de Triniteyt</i> ” te Hondschote ¹⁷⁹
	4. Proost OLV-kapittel bij Watten ¹⁸⁰	4. Schepenen stad Sint-Winoksbergen	4. Schepenen stad Sint-Winoksbergen
	5. Heer van Millam (over zijn hof van Zinnegem) ¹⁸¹		5. Schepenen stad Duinkerke
	6. Heer van Ravensberg (over zijn hof van		6. Proosdij van Sint-Donaas

¹⁷⁴ Vb. Rk. Noordwatering Veurne 1541-42: “*Ter auditie van dese jeghenwoordighe rekeninghe ghedaen voor landhouders, scepenen ende keurheers slands van Veurnambocht waren present eerweerdighe heeren ende vaders in Gode, te wetene: damps Robert de Clerck, prelaet van de Dune, broeder Jan van Theimseghe, prochiepape van Sinte Niclaeus binnen der stede van Veurne, rep[resen]terende mijn heere den abt van den cloostre van Sinte Niclaes neffens Veurne, dheer Karels de Waghmakere, proost van Loo, dheer Quintin Chaulier, proost van Eversdam, ende Jan Puessin, landthoudere van en commune slands van Veurnambocht, metgaders de ghecommitteerde van Sinte Wouburghen ende burchmeesters ende scepenen van der stede van Veurne*”. Zie ook de vaststelling van het geslot “....ghewillecuert, gheslegghen ende gheordonneert bij mijnen heeren de grote leiden metgaders de heeren van Sinte Wouburghen ende mijne heeren van der wet van der stede van Veurne”.

¹⁷⁵ Bequet J. 1994, pp. 42-43: abdijsamenleving van kanunniken toegewijd aan Sint-Winnok, gesticht in 1022 door een abt van Sint-Bertijns.

¹⁷⁶ Van Hille W. 1973, II, pp. 157-162: het “graafschap Pitgam” was een leen van het grafelijk leenhof van Sint-Winoksbergen, oorspronkelijk behorende aan de familie van de burggraven van Sint-Omaars, en via overerving achtereenvolgens de familie de Beaumont (eind 14^e eeuw tot 1415), de Vertain (1415-), de Martigny (16^e eeuw).

¹⁷⁷ Coornaert E. 1970, p. 34: de heerlijkheid Drincham omvatte het volledige dorp. Het kasteel (van de heren van Drincham) werd verwoest voor of tijdens de Franse Revolutie (ibidem, p. 186).

¹⁷⁸ Cottineau L.H. 1935, p. 354: adij van reguliere kanunnikessen (filiatie van Sint-Victor), gewijd aan Sint-Elizabeth en naar Sint-Winoksbergen overgebracht vanuit Spycker in 1248. Abdij vanaf 1252 (Bequet J. 1994, p. 18).

¹⁷⁹ Identificatie onduidelijk. Mogelijk een vestiging van de ridderorde van de Trinitarissen (Ordon Sanctissimae Trinitatis redemptionis captivorum: *Lexikon für Theologie und Kirche*, X, kol. 359), die in Frankrijk ook wel de naam Ezelbroeders of *Mathurins* droegen.

¹⁸⁰ Bequet J. 1994, pp. 37-38: kapittel van kanunniken gesticht ca. 1072, dat de regel van Augustinus volgde. In de 2^e helft van de 16^e eeuw aan de *mensa episcopalis* van het in 1559 gecreëerde bisdom Sint-Omaars gehecht.

¹⁸¹ Over de heerlijkheid Zinneghem/Zeneghem: Coornaert E. 1970, p. 34 noot 4. De heerlijkheid strekte zich over gronden aan beide oevers van de Colme uit. Zinneghem werd reeds in 668 en 887 vermeld, en behoorde later tot het abdijsdomein van Sint-Bertijns. Zinneghem verdween na de Franse revolutie, doch het toponiem bleef bewaard via de naam van een Engels kamp uit Wereldoorlog I. Het naburige dorp Millam omvatte vijf heerlijkheden.

	Beaufort) ¹⁸²		
	7. Abdis abdij Broekburg ¹⁸³		7. Schepenen Hondschote
	8. Abdis abdij Ravensberg ¹⁸⁴		
	9. “Die van Capellebrouk” (over kapittel van Aire)		
	10. Schepenen stad Sint-Winoksbergen ¹⁸⁵		
	11. Proosdij Sint-Donaas ¹⁸⁶		

Tabel 3.8: Organisatie wateringén Zuidover, Noordover/Vier Dijken en Oostover in de kasselrij Sint-Winoksbergen: bestuur, opperwatergraven en grote leden, volgens een overzicht opgesteld door voormalig watergraaf Balthazar de Jonghe, 1565¹⁸⁷

Medio 16e eeuw lijken de Grote Leden dus vast te liggen, en blijkt het zowel om kerkelijke instellingen, adellijke heren als stadsbesturen te gaan. De aanwezigheid van deze laatste is opmerkelijk in vergelijking met wat we zagen voor het Brugse Vrije. Op Brugge na hadden de kleine stadjes daar in de laatmiddeleeuwse periode weinig of geen directe inspraak in de waterbeheersing in het hen omliggende gebied, en stonden de belangen van de kleine stadjes en de wateringén vaak diametraal tegenover elkaar. De samenstelling van de Grote Leden was echter ook in de kasselrij Sint-Winoksbergen geëvolueerd doorheen de tijd, want voor Oostover troffen we een eeuw eerder nog deels andere namen aan¹⁸⁸.

Samengevat kunnen we dus stellen dat in de westelijke kustkasselrijen de waterstaatsorganisatie van meet af aan een veel kleinere autonomie ten opzichte van het kasselrijbestuur genoot. Dat kasselrijbestuur had een controlerende en juridische rol in het waterbeheer, die verpersoonlijkt werd in de functie van watergraaf (“type I”) op het niveau van de kasselrij. Toen geleidelijk vanaf het midden van de 13^e eeuw ook op uitvoerend vlak een collectieve organisatie ontstond, bleef het kasselrijbestuur die rol ook behouden, in de kasselrij Sint-Winoksbergen onder de vorm van *opperwatergraven*. Aan het hoofd van de uitvoerende organisaties kwamen eveneens watergraven (“type II”) te staan. Of dit tweede type van watergraven ontstaan is vanuit een decentralisatie en functie-wijziging van het eerste

¹⁸² Coornaert E. 1970, p. 34 noot 4: het *terroir* van de heerlijkheid Ravensberg bevatte net als het naburige Zinneghem gronden op beide oevers van de Colme. De zetel van de latere *baronnie* van Ravensberg bevond zich op de rechteroever en bevatte ondermeer het bos van Merckegem. Het kasteel van de heren van Ravensberg bestond in de 19^e eeuw nog als hoeve (ibidem, p. 186). De plaatsnaam en het hof Beaufort nabij Ravensberg zijn aangeduid op de kaart van Sanderus (1644) (Zie Verhulst A. 1995, pp. 84-85).

¹⁸³ Bequet J. 1994, p. 43: abdij toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw, gesticht in 1103 door gravin van Vlaanderen Clementia, die later Benedictijner-regel aannam en vooral recruteerde in adellijke kringen.

¹⁸⁴ Becquet J. 1994, pp. 67-68: Gemeente Merckeghem, Canton Wormhout: abdij van Cisterciënzerinnen, gesticht op het einde van de 12^e eeuw, onder controle van Clairmarais.

¹⁸⁵ De stadsschepenen van Sint-Winoksbergen en de heren van de Proosdij van Sint-Donaas worden enkel in de kopie bewaard op het stadsarchief van Duinkerke vermeld.

¹⁸⁶ Zie vorige noot.

¹⁸⁷ Balthazar de Jonghe was watergraaf van Oostover in 1556 en 1557 (\$\$706), en eerder ook al van Zuidover in 1548-49 (rk. Zuidover). Het door hem opgestelde “*registre van Drye Waeteringhen van Berghen Ambacht*” bleef niet in origineel bewaard, wel in twee kopieën (resp. 17^e en 18^e eeuw) in het stadsarchief van Sint-Winoksbergen (Bergues, Archives Communales, nieuw nr. dd 25) en in een – gedeeltelijke - kopie uit de 18^e eeuw in het stadsarchief van Duinkerke (Dunkerque, Archives Municipales, 270).

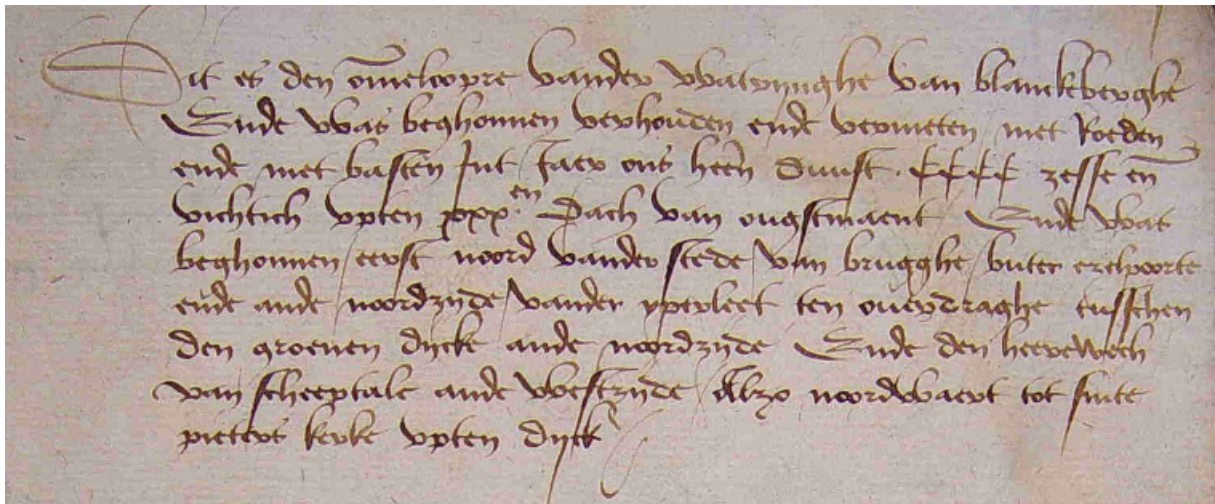
¹⁸⁸ Zie noot 167. Met name de heren van Baussignies en Drincham komen niet meer voor in de lijst uit het midden van de 16^e eeuw. De stadsschepenen en de Proosdij van Sint-Donaas werden daarentegen een eeuw eerder nog niet vermeld.

type is daarbij niet duidelijk. Het feit dat in de kasselrij Veurne in de 15^e eeuw, een watergraaf “van de wet” en een watergraaf “van de commune” als bestuurders van de watering optraden, kan daarop wijzen. In dezelfde kasselrij groeide de abdij van Ten Duinen uit tot ontvanger van de watering, op basis van het haar reeds in 1183 toevertrouwde beheer van de uitwateringssluys, maar zou ze zich pas veel later – in de 16e eeuw – de titel én de functie van watergraaf toeëigenen.

De greep van de grootgrondbezitters op het beleid inzake waterstaat, kreeg in de westelijke kustkasselrijen ook veel vroeger een geïnstitutionaliseerde vorm dan in het Brugse Vrije, met name via de reeds in de 14e eeuw ontstane “*grote leden*”. Misschien kunnen we stellen dat in deze kasselrijen het beleid reeds veel vroeger ook *de jure* mee door de grootgrondbezitters werd bepaald, waar dat in het Brugse Vrije langere tijd alleen *de facto* het geval was.

HOOFDSTUK 4

DE VERDELING VAN HET GRONDBEZIT IN HET BRUGSE VRIJE. EEN STRUCTUURELEMENT IN DE WATERSTAAT.

Hoofding van de ommeloper van de Blankenbergse watering van 1456 (Brugge, OCMW-Archief Sint-Jan, A2, f°1r)

Hoofdstuk 4: de verdeling van het grondbezit in het Brugse Vrije. Een structurelement in de waterstaat.

4.1 Het belang van bezitsverhoudingen voor de waterstaat

De bedrijfsgrootte en de organisatie van het grondbezit en grondgebruik zijn cruciale elementen in elke analyse van een rurale samenleving. Hoe groot waren de bedrijven van de boeren? Hoe evolueerden ze? Welke eigendomsrechten hadden de boeren op de grond die ze bewerkten? Welke relaties bestonden er tussen de boerenbevolking en de grootgrondbezitters en machthebbers? Bestonden de bedrijven vooral uit pacht (wat betekende dat de eigendomsrechten volledig uit handen van de gebruikers waren)? En zo ja, waarom en hoe lang al? Al deze en nog vele andere vragen in de Engelstalige literatuur als *property structures* en *(social) property relations* aangeduid, zijn nog te weinig bestudeerd voor de Vlaamse kustvlakte¹. Hierin kwam sinds enkele jaren enige beterschap, vooral wat Zeeuws-Vlaanderen betreft, maar dan wel alleen voor de 17^e en 18^e eeuw². Voor de vroegste periode van permanente ontginning van de Kustvlakte - 9^e tot 12^e eeuw - is er het recente proefschrift van D. Tys over het gebied tussen Oostende en Nieuwpoort³. Voor de tussenliggende periode, 13^e tot 16^e eeuw, is het vooralsnog behelpen met voorlopige gegevens⁴.

Sinds het baanbrekend onderzoek van R. Brenner vanaf het midden van de jaren '70 werd vooral aandacht besteed aan de mate waarin de boerenbevolking erin slaagde eigendomsrechten op de gronden die ze bewerkten te verwerven of te behouden, en zich op die manier, in de woorden van Brenner, een directe, niet-marktafhankelijke toegang tot hun middelen van bestaan te verzekeren. Verschillen terzake zouden mede verantwoordelijk zijn voor de uiteenlopende agrarische evolutie en industrialisatie in de verschillende gebieden van West-Europa sinds de Late Middeleeuwen⁵. De these van Brenner kreeg veel kritiek te verduren, ondermeer door de te generaliserende vergelijking van Ancien Régime Frankrijk en Engeland waarop het empirisch onderzoek gebaseerd was. Voortbouwend op het werk van Brenner konden auteurs als E. Thoen en B. van Bavel in de Nederlanden echter regionale "*social agro-systems*" onderscheiden, waarbij uiteenlopende bezits- en machtsstructuren inderdaad correspondeerden met een divergerende ontwikkeling van de plattelandseconomie in het algemeen en een verschillende mate van commercialisatie in het bijzonder⁶.

Maar ook voor de waterstaat kunnen de bezitsverhoudingen van belang zijn, en wel heel direct: de wateringën waren georganiseerd als associaties van eigenaars, en financierden hun werking door een grondbelasting die door de eigenaars betaald werd proportioneel met hun grondbezit.

¹ Thoen E. en Soens T. 2001, p. 3 e.v.

² Priester P. 1998; van Cruyningen P. 2000, de Kraker A. 1997.

³ Tys D. 2003, inzonderheid hoofdstuk 6.

⁴ Thoen E. 2000, Soens T. 2001, Tys D. 1997.

⁵ Een recente synthese en kritiek toegespitst op de Nederlanden vinden we in Hoppenbrouwers P. en van Zanden J.L. (eds.) 2001, met een bijdrage van Brenner zelf, met o.a. een verduidelijking van zijn conceptueel framework, ondermeer over het bezit van de subsistentie-middelen door de boerenbevolking (p. 278).

⁶ Thoen E. 2004 ("Social agrosystems as an economic concept to explain regional differences"); van Bavel B. 2001.

Het algemene beleid van de watering werd – althans in theorie - uitgezet door de algemene vergadering van de grondbezitters in het gebied. Als de sociale samenstelling van de groep van grondbezitters wijzigde, had dat onweerlegbaar implicaties op het functioneren van de watering. Maar ook meer in het algemeen kunnen we ons de vraag stellen of in een rurale economie waarin het overleven van families op basis van kleinschalige landbouwbedrijven in eigen bezit het eerste doel was, de waterstaat op eenzelfde manier was georganiseerd, als in een regio gekenmerkt door grote pachtbedrijven met een in hoofdzaak marktgerichte productie.

Daarom brengen we in wat volgt enkele gegevens over de verdeling van het grondbezit in de het laatmiddeleeuwse Brugse Vrije samen. Door telkens het aantal eigenaars te gaan vergelijken met de oppervlakte grond die ze bezaten, krijgen we een beeld van de economische machtsverhoudingen in het gebied én tegelijk ook van de machtsverhoudingen binnen de watering: ieders aandeel in het grondbezit in een watering bepaalde immers rechtstreeks zijn geldelijke bijdrage aan die watering, en het valt te vermoeden dat iemand die voor 100 hectare geschot betaalde ook zwaarder kon wegen op het beleid dan iemand die slechts voor 2 hectare bijdroeg.

We gebruikten daarbij een indeling in categorieën, die ten dele teruggaat op de driedeling voorgesteld door P. Vandewalle voor Veurne-ambacht⁷:

- grootgrondbezit: meer dan 25 hectare
- middelgrootgrondbezit: 10 tot 25 hectare
- kleingrondbezit: 0 tot 10 hectare,

Deze laatste categorie werd door ons verder onderverdeeld in:

- beperkt grondbezit: 5 tot 10 hectare
- klein grondbezit: 0 tot 5 hectare

Waar mogelijk en nuttig werd het kleingrondbezit nog verder opgesplitst, teneinde die grondbezitters op te sporen waarvan het grondbezit onvoldoende was als overlevingsbasis.

4.2 De vroegste kwantificeerbare gegevens over bezitsverhoudingen in de Vlaamse kustvlakte (13^e-14^e eeuw)

De beide oudste, 13^e eeuwse, doorsnedes betreffen grondoverdrachten aan abdijen. In de beide gevallen gaat het om gronden die niet in de kasselrij van het Brugse Vrije, doch wel in de ambachten van Hulst en Axel in Oostelijk Zeeuws-Vlaanderen gelegen waren⁸. De oudste oorkonde betreft de bevestiging door graaf Ferrand in 1227 van het grondbezit dat door de Cisterciënzer-abdij van *Cambron* verworven was in *Stoppeldijke* op de grens van de ambachten Hulst en Axel. In de oorkonde worden alle voormalige eigenaars met hun gronden “*per testimonium scabinorum*” opgesomd. Aangezien sommige personen tot zeven maal in de

⁷ Vandewalle P. 1986, pp. 120-121.

⁸ Beide 13^e eeuwse bronnen werden ook geanalyseerd in het kader van het ontstaan van de perceelspacht in de Kustvlakte: Thoen E. en Soens T., te verschijnen.

lijst voorkwamen, veronderstellen we dat in essentie fysieke percelen werden opgesomd, die echter door ons per eigenaar gegroepeerd werden:

	0-1ha	1-3ha	3-5ha	5-10ha	10-25ha	25+	Totaal
Aantal voormalige eigenaars	47	63	26	19	14	3	172
%	27,3	36,6	15,1	11,0	8,1	1,7	100
Totale opp. in bezit	26,9	113,2	104,8	139,0	210,6	100,0	694,5
%	3,9	16,3	15,1	20,0	30,3	14,4	100

Tabel 4.1: grondbezit aangekocht of verworven door de abdij Cambron bij Stoppeldijke in de Vier Ambachten (1227) (bron: De Smet J.-J. (ed.) 1869, pp. 413-418)⁹.

Meer dan driekwart van de voormalige eigenaars in het gebied bezat minder dan 5 hectare, waarvan het grootste deel minder dan drie hectare. Daarnaast stonden ook enkele belangrijkere eigenaars gronden af, waarvan de grootste *Jordanus de Westhuse* was, met in totaal 37 hectare. Om welke mensen ging het hier? Daar dit meteen de oudste vermelding van Stoppeldijke is, veronderstelde Gottschalk dat de voormalige eigenaars of hun directe voorouders deze gronden langs de Hulsterhavengeul zelf hadden bedijkt en in cultuur gebracht¹⁰. Mogelijk hielden ze deze gronden in cijns of in leen, en bewerkten ze ze zelf. Verschillende personen worden enkel met de voornaam aangeduid, wat wijst op een lage sociale status. Om een of andere reden – mogelijk net als in het volgende voorbeeld de te hoge kost van de waterstaat – werden ze in 1227 gedwongen deze gronden af te staan. Wellicht verdwenen ze na het verlies van hun grond niet allemaal uit het gebied, maar kreeg zeker een deel van hen de grond terug van de abdij, doch de abdij van Cambron vercijsde haar pas verworven grondbezit niet. Het deel van de grond dat niet rechtstreeks geëxploiteerd werd, zal dan ook uitgegeven zijn tegen een aanpasbare prijs en voor een beperkte termijn¹¹.

Een tweede 13^e eeuwse overzicht van grondbezit in de Kustvlakte, danken we aan de herbedijking van Ossensisse in de Vier Ambachten in 1292 waarover de abdij Ter Duinen de leiding had¹². Ter Duinen vervulde er de facto de functie van *legger*, waardoor de abdij in het bezit kwam van alle gronden waarvoor de eigenaars niet konden of wilden participeren in de herbedijking. In totaal kwam de abdij zo in het bezit van 1133,5 gemeten grond, waarvan 61% door de eigenaars was *geabandonneerd* en in handen van de graaf was terechtgekomen, en de rest, onder meer van de abdij van Drongen “preventief” aan Ter Duinen was verkocht of geruild. De graaf zelf behield in Ossensisse nog eens 1045,5 gemeten grond, die eveneens door de eigenaars *geabandonneerd* waren¹³. Daar voor het land dat in handen kwam van Ter

⁹ Bevestiging graaf Ferrand d.d. 1227/05/21 : “*Fernandus comes Flandrie et Haynonie omnibus presens scriptum inspecturis salutem. Noverint universi quod cum ecclesia de Cambron, ordinis Cisterciensis, per assensum et laudamentum nostrum terras quasdam emerit et receperit in ministeriis de Hulst et de Axele apud Stoupedich, et in finitimis locis, eas sicut per testimonium scabinorum dictorum ministeriorum juste et legitime acquisivit, dicte ecclesie presenti scripto confirmamus, summa terrarum et nomina illorum a quibus eas acquisierit, presenti scripto commendantes...*”.

¹⁰ Gottschalk M.K.E. 1984, pp. 58-59.

¹¹ Augustyn B. 1992, pp. 520-521.

¹² Zie hoofdstuk 5 voor de precieze omstandigheden van deze omstreden herbedijking.

¹³ §§806: oorkonde graaf Gwijde d.d. 1293/04/25: “... *mil quarante chienc et demie mesures quatre vins et seze et demie verghe de terre, li queile estoit nos propres yretages et no main jugié par loi, par le defaute de ceaus cui li terre fu, ki pooir navoient de dikier*”.

Duinen, in een oorkonde van 1292 door graaf Gwijde alle voormalige eigenaars opgesomd worden, beschikken we meteen over een unieke bron voor de bezitsverhoudingen in het gebied¹⁴:

	0-1ha	1-3ha	3-5ha	5-10ha	10-25ha	25+	Totaal
Aantal voormalige eigenaars	54	42	16	16	5	2	135
%	40,0	31,1	11,9	11,9	3,7	1,5	100
Totale opp. in bezit	31,3	76,9	64,2	119,9	79,5	127,3	499,1
%	6,3	15,4	12,9	24,0	15,9	25,5	100

Tabel 4.2: *abandon* en verkoop van gronden te Ossenissee aan de abdij Ten Duinen, naar aanleiding van herbedijking (1290-1292) (bron: Vandeputte F. ed. 1864, nr. CXIV, p. 219).

Hoewel we niet zeker weten welk deel van hun grondbezit de voormalige eigenaars geabandonneerd hebben, en wat de verdeling was van het deel dat in grafelijke handen bleef, is het met bijna driekwart van de eigenaars met minder dan drie hectare grond, toch duidelijk dat in Ossenissee in de tweede helft van de 13^e eeuw nog heel wat kleine eigenaars voorkwamen, met daarnaast toch ook enkele middelgrote tot grote eigenaars, waarvan de abdij van Drongen met 101,7 hectare en ridder *Raso Mulaerd* met 25,2 hectare de grootste waren.

Vermelden we nog dat in het Land van Saeftinghe na de stormvloed van 1334 onder soortgelijke omstandigheden het kapittel van Kortrijk vele tientallen kleine eigenaars uitkocht in de Oostpolder (latere Brugse Polder). Ook hier kwamen dus aanvankelijk nog vele kleine grondbezitters voor, die uiteindelijk gedwongen werden hun grond te verkopen, met weerom de te hoge kost van de waterstaatswerken als directe aanleiding¹⁵.

Voor echte dwarsdoorsneden van grondbezit die niet werden opgesteld in het kader van onteigeningen, is het wachten tot het einde van de 14^e eeuw en de oudste documenten uit het archief van de *wateringen* in de Kustvlakte, die voor de financiering van hun werkzaamheden steeds nood hadden aan een overzicht van het grondbezit binnen hun omschrijving. Ommelopers werden niet bewaard voor de 14^e eeuw, doch wel twee “*verhoofdingen*”: lijsten van de eigenaars met de totaliteit van hun grondbezit in de watering. De oudste volledige verhoofdingen betreffen de watering van de Oude Yevene in Oostburg-ambacht, en de watering Eiesluis ten noordwesten van Brugge:

<i>Hectare</i>	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	Totaal
Aantal eigenaars	1289	118	45	9	1461
%	88,2	8,1	3,1	0,6	100,0
Totale opp. in	1465,1	838,0	667,9	558,6	3529,7

¹⁴ \$799, bekrachting d.d. 1292/04/23 van graaf Gwijde.

¹⁵ Augustyn B. 1992, bijlage VII A: editie van zes schepenoorkonden van Saeftinghe d.d. 1339-1341. Als oorzaken op langere termijn dienen echter de verslechterende ecologische omstandigheden ten gevolge van veenwinning en verarming door bevolkingsgroei en toegenomen competitie te worden vermeld (Thoen E. en Soens T., te verschijnen).

bezit					
%	41,5	23,7	18,9	15,8	100,0

Tabel 4.3: bezitsverhoudingen in de Oude Yevene-watering (Oostburg-ambacht) (1388) (bron: verhoofding: RAG, Sint-Pietersabdij I 435)¹⁶

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	708	114	72	28	922
%	77%	12%	8%	3%	100%
Totale opp. in bezit	1104,8	801,4	1114,7	1461,0	4481,9
%	25%	18%	25%	33%	100%

Tabel 4.4: bezitsverhoudingen in de watering Eiesluis (1398) (bron: verhoofding: Brugge, OCMW-archief, SJH-wateringen, A 11)

Beide grote wateringten telden in het laatste kwart van de 14^e eeuw een grote massa kleine eigenaars, die elk minder dan vijf hectare grond bezaten. Daarnaast was een goeie 40% van de grond in handen van iets grotere eigenaars (tussen de 5 en de 25 hectare), en kwamen er enkele grotere eigenaars voor. Vooral in de Oude Yevene was het belang van het grootgrondbezit nog zeer beperkt: slechts 9 grote eigenaars die in totaal goed waren voor een kleine 16% van het grondbezit. In de Oude Yevene kwamen ook relatief gezien nog iets meer kleine eigenaars voor dan in de watering Eiesluis. Dat verschil is volledig te wijten aan de zeer kleine eigenaars, die minder dan één hectare bezaten. In de Oude Yevene watering, waren er zo in 1388 niet minder dan 802 of 55% van alle eigenaars (tegenover in Eiesluis 307 of 33,3%). Maar liefst 78,2 % van de grondbezitters in de Oude Yevene bezat minder dan 3 hectare.

Hieruit blijkt dat tot en met de 14e eeuw het kleingrondbezit in de Kustvlakte dominant was, net als in Binnen-Vlaanderen. Ter vergelijking: op basis van de grootschalige confiscaties in de kasselrij Kortrijk in 1382, blijkt dat nauwelijks 17 % van de 1564 personen wiens bezittingen geconfisqueerd werden meer dan 4 bunders (ongeveer 5 hectare grond) bezaten. Houden we geen rekening met de 365 personen die geen grond bezaten, dan komen we op 22,2%, of nog steeds een kleine 80% van de grondbezitters met minder dan 5 hectare, net zoals in de laat 14^e eeuwse wateringten Eiesluis en Oude Yevene¹⁷.

¹⁶ In een eerdere publicatie (Soens T., 2001, p. 47), dateerden we dit document in het laatste kwart van de 14^e eeuw, op basis van paleografische kenmerken en gegevens m.b.t. sommige eigenaars die erin vermeld worden. Een nauwkeuriger datering is echter mogelijk, doordat de verhoofding ook een klein stukje (125 gemeten) van Ijzendijke-ambacht "*tusschen den Eevliete ende den dyke tote Sinte Katherine*" opneemt waar een zekere *Jan Calle* één van de belangrijkste grondbezitters is. Dit stemt perfect overeen met de verordening van het Brugse Vrije van 1388/04/08 (\$\$750) waarin de aanleg van twee dijken door de watering Oude Yevene wordt bekrachtigd, en ook wordt gestipuleerd dat de ingelanden van 100 gemeten in Ijzendijke-ambacht tot de herbedijking van Ijzendijke-ambacht "*met met yllijc*" dienden mee te betalen in de watering Oude Yevene. Daarbij trad de voormelde *Jan Culle/Calle* op als woordvoerder van de betrokken grondbezitters in Ijzendijke-ambacht. *Ghiselin f. Ghiselins* en *Gillis Doedin* die in de oorkonde als vertegenwoordigers van de grondbezitters in de Oude Yevene zelf optraden, vinden we eveneens in de verhoofding terug als grotere grondbezitters op dat ogenblik. De verhoofding werd dus meer dan waarschijnlijk naar aanleiding van de aanleg van deze twee dijken opgesteld, in of zeker kort na 1388. Dat de verhoofding bewaard werd in het archief van de Gentse SPA heeft ons niet te verwonderen: de abt van de SPA was in een eerdere oorkonde van hertog Filips de Stoute (\$\$748) aangesteld als één van de *leggers* die voor het dijkherstel in de Oude Yevene werden aangesteld (d.d. 1387/08/01).

¹⁷ Sabbe E. 1936, zie ook de analyse door Thoen E. 2001, pp. 114-115.

4.3 Structurele veranderingen in de 15e en 16e eeuw.

Vanaf de tweede helft van de 15e eeuw, krijgen we meer en meer informatie over de bezitstructuren in het Brugse Vrije, dankzij de steeds talrijker wordende hoeveelheid ommelopers die in origineel of in kopie bewaard bleven. De statistische verwerking van de bezitstructuren op basis van een ommeloper – al gauw enkele duizenden percelen – is echter zeer arbeidsintensief, en kon dus lang niet voor alle bewaarde exemplaren gebeuren. Gelukkig bleven ook enkele “verhoofdingen” bewaard, waarin het grondbezit reeds per eigenaar gegroepeerd werd. In combinatie met enkele ommelopers die in extenso werden geanalyseerd, komen we tot volgend beeld van de evolutie van de bezitstructuren in de loop van de 15^e en 16^e eeuw:

- *eliminatie van de kleine eigenaars.*

In 1388 telde de watering van de Oude Yevene in Oostburg-ambacht nog 1289 kleine grondbezitters met minder dan vijf hectare grond. In 1550 bleven er daarvan nog maar 303 over:

<i>Hectare</i>	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	303	56	61	28	448
%	68%	13%	14%	6%	100%
Totale opp. in bezit	366,65	396,84	968,41	1397,14	3129,04
%	12%	13%	31%	45%	100%

Tabel 4. 5: bezitsverhoudingen in de Oude Yevene-watering 1550-51 (bron: ommeloper RAG, Sint-Pietersabdij I 145; Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije Van Sluis, (oud nr.) Generale Prins Willem Polder 679; RAB, Peper 166-168).

Niet alleen de kleinste eigenaars, maar ook de iets grotere met een grondbezit tussen de vijf en de tien hectare, verminderden sterk in aantal: van 118 naar 56! Daarentegen waren er medio 16^e eeuw iets meer middelgrote eigenaars, met een grondbezit in de watering tussen de 10 en de 25 hectare (van 45 naar 61), maar waren er vooral meer grootgrondbezitters (van 9 naar 28). Deze 28 personen hadden nu iets minder dan de helft van de grond in de watering in handen. Op anderhalve eeuw tijd had er dus in de Oude Yevene een transfer plaatsgevonden van meer dan 1000 hectare van kleine grondbezitters naar grootgrondbezitters.

Dat deze eigendomsconcentratie niet eigen was aan de Oude Yevene-watering alleen, blijkt al onmiddellijk wanneer we vergelijken met de naburige Groede-watering, waarvoor een gelijktijdige ommeloper bewaard bleef:

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	218	30	26	8	282
%	77%	11%	9%	3%	100%
Totale opp. in bezit	332,1	199,2	381,1	351,8	1264,3

%	26%	16%	30%	28%	100%
---	-----	-----	-----	-----	------

Tabel 4. 6: bezitsverhoudingen in de Groede-watering 1552-54 (bron: ommeloper: Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Groede en Baanst-polder 475)

De watering Groede is intressant, daar ze een specifieke periode in de ontstaansgeschiedenis van de kustvlakte vertegenwoordigt. Zoals de naam zegt is Groede een aanwas, jonger dan het oudste bedijkte land, in dit geval de watering Oude Yevene waarvan het door de Yevendijk gescheiden werd. Het centrale deel van de watering, bij het latere dorp Groede werd in 1133 nog als schorregebied aangeduid, opgeslibd tegen de Yevendijk. Dit schorregebied moet zijn ingedijkt tussen deze datum en het midden van de 13^e eeuw, toen een nieuwe dijk parallel met de Yevendijk dit voorland beschermde¹⁸. Het oostelijk deel van de watering Groede vormde oorspronkelijk een afzonderlijke watering, Vrabersdijk geheten, en werd eveneens in de 12^e of de eerste helft van de 13^e eeuw ingepolderd¹⁹. Ook in de Groede-watering was ongeveer 60% van de grond in handen van grotere eigenaars. Dat het echte grootgrondbezit er toch iets beperkter was, kan ondermeer geweten worden aan de quasi-afwezigheid van grote reguliere kerkelijke instellingen in het gebied²⁰. Voor de acht grondbezitters met meer dan 25 hectare is het nuttig even in te gaan op de oorsprong van hun grondbezit, wat mogelijk is, daar de ommeloper in vele gevallen ook de voormalige eigenaars vermeldt, vaak tot twee of drie eigenaars terug.

Eigenaar	voormalige eigenaars	Percelen (aantal)	totaal (ha)	aankoop (ha)	"prijsland" (ha)	jaargetijde (ha)	geen reden (ha)
<i>kerk van Schoondijke</i>	39	81	28,2		1,9	3,4	22,9
<i>Boudins, Frans f. Pieter f. Pieter</i>	17	48	27,0	0,7			26,3
<i>Coene, Jacob f. Pieter</i>	30	60	27,0	7,7			19,3
<i>van Merendree, Mer Fernand</i>	12	45	30,1		1,8		28,3
<i>Boudins, erven Jacomijn f. Joris</i>	1	20	33,1				33,1
<i>de Venduel, Gillis f. heer Jan</i>	10	14	40,2	0,9			39,3
<i>van Pittem (heer)</i>	2	11	41,5				41,5
<i>Van Belle, jonkheer Pieter, heer van Eke</i>	3	67	124,7	8,0			116,8

Tabel 4. 7: grondbezitters met meer dan 25 hectare in de watering Groede (1552-54) (bron: ommeloper: Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Groede en Baanst-polder 475)

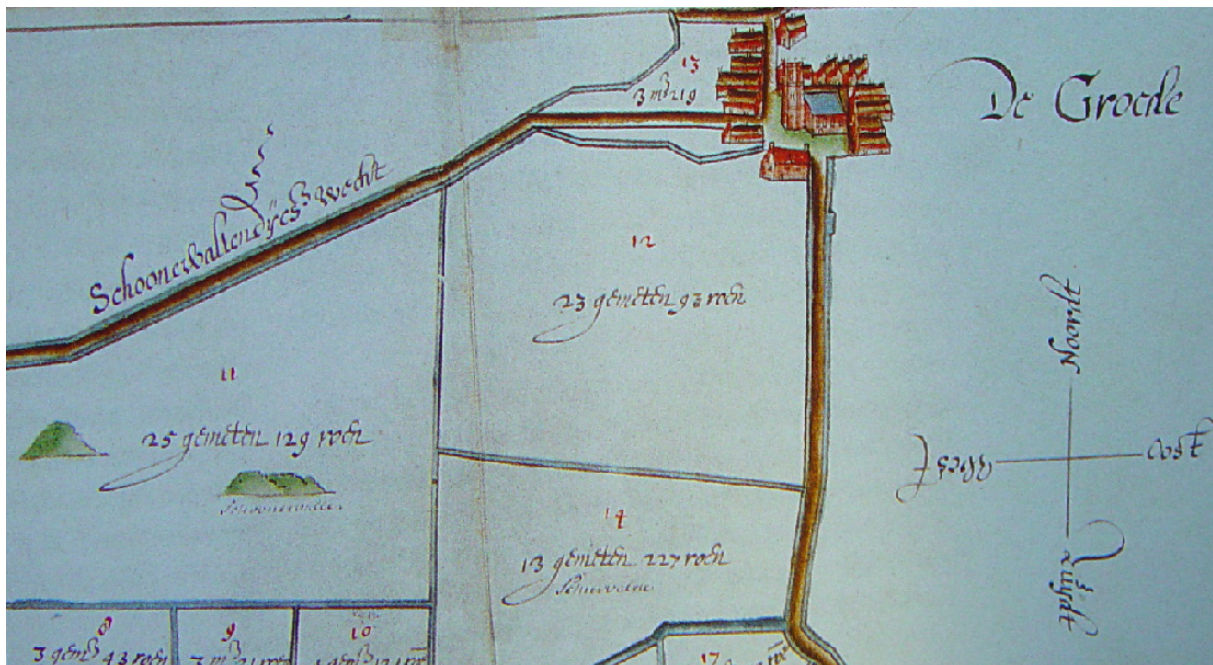
Het grondbezit van de kerk van Schoondijke en een aantal particuliere grondbezitters lijkt door de toenmalige eigenaars "bijeengesprokkeld" te zijn, door transfers van kleine stukken land (vaak minder dan 1 hectare) afkomstig van allemaal verschillende eigenaars. De reden van de eigendomsoverdracht wordt slechts in een minderheid van de gevallen vermeld. Het gaat dan om aankopen en onteigeningen omwille van niet-betaalde cijzen, renten of

¹⁸ Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 23; p. 101.

¹⁹ Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 256-257. Zoals Gottschalk aanstipt, bestond echter ook voor de definitieve inpoldering reeds bewoning, zelfs permanent. Zij steunt deze bewering op het feit dat bv. Gaternisse reeds als parochie vermeld wordt in 1150, hoewel het toch buiten de toenmalige zeedijk, de Yvendijk, gelegen is. Nieuw archeologisch en historisch onderzoek in het kader van het VNC-project "Verdronken Landschappen in het grensgebied tussen Vlaanderen en Nederland" (UGent-Wageningen Universiteit en Research Centrum) dient deze hypothesen van Gottschalk echter te toetsen op hun betrouwbaarheid.

²⁰ Zie verder hoofdstuk 5.

waterstaatslasten (“prijsland”)²¹. Bij een aantal andere grotere grondbezitters worden slechts één of enkele voormalige eigenaars vermeld, terwijl het toch om vele verschillende percelen ging. Dit betekent dan ook mogelijk dat het grondbezit al in een vorige generatie werd samengesteld uit die verschillende percelen, ofwel toch gedeeltelijk teruggaat op oudere, grotere domeinen.

Illustratie: het dorp van Groede op een kaart behorend bij de ommeloper opgesteld kort na de herbedijking in 1613 (Zeeuws Archief, Verzameling de Hullu, 75, kaart L; afgebeeld in Beekman F. e.a. 2002, p. 77)

Als voorbeeld kunnen we de grootste grondbezitter in het gebied, jonkheer *Pieter van Belle*, heer van Eke nemen. Hij erfde zijn 124,7 hectare grond in dit gebied van zijn vader (?) *Robrecht van Belle* en familielid *Matthias van Belle*, die het op hun beurt door aankoop of anderszins van *Jacob Boudins*, *Joos van den Berge*, heer van *Watervliet*, en *Jan de Vos* verwierven. Hoe deze personen op hun beurt aan dit grondbezit kwamen, vermeldt de bron niet, doch gezien het grote aantal afzonderlijke percelen waaruit het bestond -67 in 14 verschillende *beginnen*- lijkt het niet onmogelijk dat ook zij dit hebben “bijeengesprokkeld” van verschillende particuliere eigenaars. Het grootste aaneengesloten stuk grond in bezit van Pieter van Belle, was het goed *Schoonewalle* met iets meer dan 11 hectare grond in het 6^e begin ten westen van het dorp van Groede, dat afkomstig was van *Jacob Boudins*²². Daarrond bezat hij nog verschillende percelen, en het geheel strekte zich uit tot in het dorp van Groede. Blijkens de ommeloper bezat Pieter van Belle het merendeel van de huizen en hofsteden in het dorp van Groede, die allemaal door hem verpacht of verhuurd werden²³. Ook dit

²¹ Onteigeningen op basis van het niet-betalen van waterstaatslasten herkennen we in de ommeloper door het feit dat de watering als meest recente voormalige eigenaar wordt vermeld.

²² “beslooten boghaert metten goede ende hofstede, ghenamt Schoonwale daer Pieter Eloudt up wuendt... : 25 m l ln 26r”.

²³ Zesde en zevende begin van de voormelde ommeloper (respectievelijk het “Westdorp” en het “Oostdorp” van Groede): “diversche hofsteden int westdorp”; “diverssche hofsteden int doorp”; “es daer de Drie Cuenynghen, de Drie Meeuwen ende meer andere hofstede in staen”; “scotters hof met hofstede daer Malin Coraes up

eigendomsrecht over de huizen en de hofsteden in het dorp, en het feit dat deze huizen niet in cijns, maar in pacht waren uitgegeven, wijst op de relatief recente aard van dit grootgrondbezit. Tegelijk wordt ook het indrukwekkende karakter van de eigendomsconcentratie – één persoon bezat de bijna integrale dorpskern van Groede - erdoor geïllustreerd.

- ***Omslag rond 1400 of rond 1500 ?***

In een volgend hoofdstuk zullen we zien dat de decennia rond 1400 in elk opzicht als de moeilijkste jaren op het vlak van waterstaat kunnen worden beschouwd. Het lijkt aannemelijk dat veel kleine eigenaars het in die jaren niet gemakkelijk hadden om de gestegen waterstaatslasten te betalen, *a fortiori* niet in de door overstroming geplaagde streken. Wellicht was de eigendomsconcentratie in de Kustvlakte echter een geleidelijk proces, met enkele versnellingsmomenten. Ook later in de 15^e eeuw moet zich zo een versnellingsmoment hebben voorgedaan. Dit blijkt althans wanneer we twee doorsnedes voor de kleinere watering Romboutswerve op de linkeroever van het Zwin bij Damme - uit respectievelijk 1456 en 1545 vergelijken:

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	128	11	11	1	151,00
%	85%	7%	7%	1%	100%
Totale opp. in bezit	153,8	75,6	162,2	29,1	420,7
%	37%	18%	39%	7%	100%

Tabel 4. 8: bezitsverhoudingen in de watering Romboutswerve 1456 (bron: verhoofding: Brugge, OCMW-archief, SJH-wateringen doos 5 A 15)

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	55	11	8	4	78,00
%	71%	14%	10%	5%	100%
Totale opp. in bezit	67,9	79,3	150,3	125,5	422,9
%	16%	19%	36%	30%	100%

Tabel 4. 9: bezitsverhoudingen in de watering Romboutswerve 1545 (bron: verhoofding: RAB, watering Romboutswerve, 99)

Op 90 jaar tijd werd het aantal kleine eigenaars meer dan gehalveerd. Het is duidelijk wie hiervan profiteerden: telde de watering Romboutswerve in 1456 nog maar één eigenaar met meer dan 25 hectare grond, in 1545 waren ze al met vier, en dit door de overdracht van een kleine honderd hectare grond van de kleine eigenaars naar de grootste eigenaars. In de tussenliggende periode kampte het gebied met de gevolgen van de burgeroorlog (1482-85 en 1488-92) tegen Maximiliaan van Oostenrijk, die vooral in de eindfase grote schade moet hebben aangericht in dit gebied tussen Brugge en de vesting Sluis waarin Filips van Kleef

wuendt”, etc. Naast *Pieter van Belle* bezat klaarblijkelijk enkel *Pieter de Voocht* nog gronden en huizen in het dorp. Deze laatste had ze verworven van de familie van *Pieter Bladelin*, de voormalige topambtenaar van Filips de Goede, stichter van Middelburg-in-Vlaanderen.

zich verschanst had. Mogelijk zorgden de oorlogsvernielingen²⁴, samen met algemenere economische ontreddeering voor een versnelling van de eigendomsconcentratie²⁵. In 1288 waren “*les boines gens ke ont leurs tieres de Remboudswerfs*” nog een duidelijk omschreven groep ingelanden, wellicht bestaande uit een 150 tot 200-tal vooral kleinere boeren-eigenaars, die zich gezamenlijk verzetten tegen het te variabele en vooral te hoge waterpeil dat door Brugge gehandhaafd werd op de Reie naar Damme, waardoor overstromingen werden veroorzaakt²⁶. In het midden van de 16^e eeuw, waren er in het gebied nog slechts 78 eigenaars over, waarvan, zoals we later zullen zien, het grootste deel bestond uit Brugse poorters en – vaak Brugse - kerkelijke instellingen²⁷, en waarbij twaalf onder hen twee derden van de grond in handen hadden.

Wijzen we er ten slotte nog op dat ook het *aantal* nieuwe ommelopers en verhoofdingen mogelijk een indicatie geeft van het ritme van de bezitsconcentratie in de Kustvlakte: tussen 1456 en 1513 liet de grote Blankenbergse watering niet minder dan vier nieuwe ommelopers aanleggen, dat is gemiddeld één om de twintig jaar, en veel meer dan in latere periodes het geval zou zijn²⁸. Mogelijk kan ook dit in verband worden gebracht met structurele en snelle veranderingen in de bezitsverhoudingen in de tweede helft van de vijftiende eeuw.

- *Uiteenlopende evolutie polder- en zandstreek*

Dat de eigendomsconcentratie in de 15^e en 16^e eeuw vooral een kenmerk was van de poldergebieden, blijkt ook al wanneer we de eigenlijke poldergebieden gaan vergelijken met de meer landinwaarts gelegen zandige gronden, die hun overtollige oppervlaktewater door de polders dienden te lozen, en op die manier eveneens grondbelasting aan de watering dienden te betalen, zij het vaak een kleiner bedrag. Voor de 16^e eeuwse Blankenbergse watering is het mogelijk een vergelijking te maken tussen deze “wanlanden” aan de rand van de Kustvlakte, en de eigenlijke poldergebieden, de “vollanden”:

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	652	206	199	133	1190
%	55%	17%	17%	11%	100%
Totale opp. in bezit	1041,0	1509,5	3236,0	8959,7	14746,2
%	7%	10%	22%	61%	100%

Tabel 4.10: bezitsverhoudingen in de “vollanden” van de Blankenbergse watering 1513 (bron: verhoofding: RAB, Blankenbergse watering, 183).

²⁴ Waaronder militaire inundaties: Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 107.

²⁵ Zie in dit verband ook Thoen E. 1978 en 1980.

²⁶ Vonnis graaf Gwijde d.d. 1288/04/03 (\$\$411).

²⁷ Zie verder hoofdstuk 6.

²⁸ Zie inleiding.

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	274	41	43	20	378
%	72%	11%	11%	5%	100%
Totale opp. in bezit	404,4	299,6	657,6	906,1	2267,6
%	18%	13%	29%	40%	100%

Tabel 4.11: bezitsverhoudingen in de “wanlanden” van de Blankenbergse watering 1513 (bron: verhoofding: RAB, Blankenbergse watering, 183)

Begin 16^e eeuw blijkt in de poldergebieden van de Blankenbergse watering al 61% van de grond in handen te zijn van grootgrondbezitters. Aan de rand van de Zandstreek lag dit cijfer met 40% al onmiddellijk een heel stuk lager. Bovendien waren de kleine grondbezitters in dit laatste gebied nog beter vertegenwoordigd, met 18% van het grondbezit tegenover amper 7%.

Wanneer we nu kijken naar de verdere evolutie in de 16^e eeuw, dan merken we dat de differentiële ontwikkeling zich doorzette:

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	567	151	199	150	1067
%	53%	14%	19%	14%	100%
Totale opp. in bezit	814,7	1110,8	3289,9	9828,7	15044,2
%	5%	7%	22%	65%	100%

Tabel 4.12: bezitsverhoudingen in de “vollanden” van de Blankenbergse watering 1560 (bron: verhoofding: RAB, Blankenbergse watering, 184).

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	252	49	43	21	365
%	69%	13%	12%	6%	100%
Totale opp. in bezit	358,8	365,9	705,7	924,2	2354,7
%	15%	16%	30%	39%	100%

Tabel 4.13: bezitsverhoudingen in de “wanlanden” van de Blankenbergse watering 1560 (bron: verhoofding: RAB, Blankenbergse watering, 184)

In de wanlanden kwam er tussen 1513 en 1560 slechts één grootgrondbezitter bij. Het relatieve aandeel in het grondbezit van de categorie 25+ ging er zelfs lichtjes op achteruit. Het kleingrondbezit ging er eveneens lichtjes op achteruit, doch dit werd goedgemaakt door een stijging van het aantal eigenaars, van 40 naar 49, van het aantal eigenaars met tussen de 5 en de 10 hectare in bezit. In de poldergebieden daarentegen nam het aantal eigenaars in de beide laagste categorieën af. De daling was zelfs het sterkst in de categorie van 5 tot 10 hectare: van 206 naar 151 personen. Tussen 1513 en 1560 kwam in de vollanden van de Blankenbergse watering nog eens een kleine 1000 hectare grond extra in handen van grootgrondbezitters.

- ook in het westelijk deel van het Brugse Vrije

De voorbeelden die we tot nog toe onderzochten hadden betrekking op het huidige Zeeuws-Vlaanderen en de wateringën rond Brugge. Eenzelfde evolutie van bedrijfsconcentratie deed zich echter ook voor in het westelijk deel van het Brugse Vrije, de streek tussen Nieuwpoort

en Oostende. D. Tys onderzocht de bezitsverhoudingen op het Sint-Pietersdomein te Middelkerke, op het voormalige kusteiland *Testerep* (143,4 hectare in 1357) en het grafelijk “magna brevia” domein te Slijpe-Mannekinsvere (889,2 hectare in 1459)²⁹. Volgende tabel geeft de relatieve verdeling van het grondbezit over de verschillende categorieën van “cijnshouders”. Het in eeuwigdurende cijns houden van grond kunnen we daarbij als grondbezit beschouwen, daar bij uitgifte in cijns het de cijnshouder was die de sterkste bezitsrechten op de grond had, en ondermeer ook voor de waterstaat als “eigenaar” werd beschouwd:

Hectare	min 2,2	2,2-4,4	4,4-8,8	8,8+	totaal (%)
1357	47,1	11,6	32,5	8,1	99,3
1463	17,3	14,6	15,8	46,8	94,5
1534	11,6	7	21,6	50,8	91

Tabel 4.14: bezitsverhoudingen op het (cijns-)domein van de Gentse Sint-Pietersabdij te Middelkerke (in % van het totale grondbezit) (bron: Tys D. 2003, p. 557)

Hectare	min 2,2	2,2-4,4	4,4-8,8	8,8+	totaal (%)
1459	34,8	22,4	36,2	6,2	99,6
1540	13	14,1	26,9	46	100

Tabel 4.15: bezitsverhoudingen op het (cijns-)domein van de Magna Brevia te Slijpe-Mannekinsvere (in % van het totale grondbezit) (bron: Tys D. 2003, p. 557)

De versnippering van de bezitsverhoudingen op het Sint-Pietersdomein te Middelkerke was aanvankelijk zeer groot: in 1357 bezaten 100 van de 122 cijnshouders minder dan 5 gemeten grond, samen goed voor 47,1 % van het totale domein. Een eeuw later is deze situatie echter grondig veranderd met vier personen die samen 46,8% van het domein in cijns hielden. In het grotere Magna-Brevia domein van Slijpe-Mannekinsvere hield de versnippering iets langer stand: in 1459 was toch nog steeds 34,8% van de grond in handen van kleine eigenaars met minder dan 2,2 hectare grondbezit, en zeker 60% van eigenaars met minder dan vijf hectare grond. De grote concentratiebeweging vond hier blijkbaar pas later, eind 15^e en begin 16^e eeuw plaats.

- *nieuwe bezitstructuren na herinpoldering*

Vanaf de 15^e eeuw werden in het Braakmangebied op relatief grote schaal herinpolderingen verricht. Wanneer door de graaf “leggers” werden aangesteld ter herbedijking, of een bedijkingsoctrooi werd verleend, konden de voormalige eigenaars hun gronden behouden door proportioneel deel te nemen aan de bedijking³⁰. Naarmate gronden langer overstroomd

²⁹ Tys D. 2003, pp. 554-566. Op p. 557 vermeldt de auteur wel verkeerdelijk “hectare” i.p.v. “gemeten”. De omrekeningen naar hectare gebeurden door ons; zie ook idem, 1996, pp. 168-180.

³⁰ Bv. §§405: bedijkingsoctrooi aan *Jeronymus Lauwereyn* voor 22000 gemeten in Assenede-ambacht d.d. 1505/03/10 (n.s.): “*Item que touz ceulx qui, parci devant et avant l'inundacion dudit quartier, y avoient terres, pourront aussi dicquier; saulf que se debat se meut a cause de la contribution des deniers que les hieritiers et proprietaires dicelle seront oiz en justice pardevant la loy dudit mestier d'Assenede, qui sommerement en fera droit ordinaire, selon que par droit et raison faire se debvra*”. In Vlaanderen behielden voormalige eigenaars steeds hun rechten op overstroomde gronden, ook al stonden deze reeds decennia-lang onder water. In Zeeland

bleven, zal het aantal voormalige eigenaars dat eigendomsrechten kon bewijzen en kon of wou deelnemen aan de herbedijking, wellicht steeds kleiner geworden zijn. In veel van de nieuwe herinpolderingen bleef het grootste deel van het grondbezit dan ook in handen van een beperkte groep. Van een aantal 16^e eeuwse herbedijkingen in het Braakmangebied werd de oorspronkelijke ommeloper – ook wel het “*waasboek*” genaamd - met daarin de verkaveling van de polder en de verdeling van de kavels over de bedijkers in origineel of in kopie bewaard. Daardoor krijgen we inzicht in de bezitsverhoudingen onmiddellijk na de herbedijking. Dit is met name het geval voor de Passegeule-polder, de Jonkvrouwpolder en Klein Breskens:

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	44	8	12	6	70
%	63%	11%	17%	9%	100%
Totale opp. in bezit	81,0	59,8	188,9	229,0	558,6
%	14%	11%	34%	41%	100%

Tabel 4.16: bezitsverhoudingen in de Passegeule-polder, 1523, kort na bedijking (bron: ommeloper RAB, Vincent, 103)³¹

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	12	4	8	1	25
%	48%	16%	32%	4%	100%
Totale opp. in bezit	35,9	27,5	124,3	44,0	231,7
%	15%	12%	54%	19%	100%

Tabel 4.17: bezitsverhoudingen in de polder Klein Breskens, in 1527, kort na bedijking (bron: ommeloper RAB, Vincent, 149)

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	23	6	9	6	44
%	52%	14%	20%	14%	100%
Totale opp. in bezit	68,8	46,3	144,6	272,5	532,2
%	13%	9%	27%	51%	100%

Tabel 4.18: bezitsverhoudingen in de Jonkvrouwpolder, 1547, kort na bedijking (bron: ommeloper RAB, Vincent 157)

In de drie bovenvermelde polders bezat een zes tot achttal personen steeds de helft of meer van de nieuw ingepolderde grond. Bij de grootste eigenaars vinden we natuurlijk de bedijkers terug. In de Passegeule-polder bijvoorbeeld verschillende leden van de families *Lauwereyn* (heren van Watervliet) en *de Baenst*. Verder hadden ook specialist inzake bedijkingswerken *Herman de Corte* en de stad Brugge geparticipeerd, doch zij hadden hun grondbezit nog

en Holland was dit veel minder het geval (met dank aan Dr. Piet van Cruyningen (Wageningen University and Research Centrum) voor deze inlichting.

³¹ Het gaat om een kopie, die de bezitsverhoudingen van ten vroegste december 1523 (gelet op de aankopen van het SJH onder meer van de stad Brugge), maar mogelijk ook van enkele jaren later weergeeft.

tijdens de bedijking verkocht aan het Brugse Sint-Janshospitaal³². Bij de bedijkers van de Jonkvrouwpolder twintig jaar later, vinden we deels dezelfde families terug: van Watervliet (Lauwereyn), van Meliszand (verwant aan de Baenst), van Voormezele (eveneens verwant aan de Baenst), van Eeke en van Aksel. Ook hieraan participeerde *Herman de Corte*, doch hij overleed tijdens de bedijking, en zijn kavel werd ook nu weer grotendeels verkocht aan derden. Klein Breskens behoorde tot de heerlijkheid Breskenszand van *Filips van Kleef*, heer van Ravestein, die ook in Klein Breskens de grootste eigenaar werd met 44 hectare grond. Daarnaast participeerden onder meer ook de Gentse Sint-Pietersabdij en schepen van het Brugse Vrije *Hugo van Grammez*, heer van Wingene³³.

Daarnaast kwamen in alledrie de polders echter ook kleine eigenaars voor: ongeveer één vierde van de grond kwam telkens in handen van personen met minder dan 10 hectare eigendom. Het was niet ongewoon dat de bedijkers een deel van de te bedijken grond nog tijdens of kort na de bedijking verkochten. Voor de 17e eeuwse herbedijkingen in West-Zeeuws-Vlaanderen constateerde *Piet van Cruyningen* eveneens dat een deel van de oorspronkelijke investeerders zich snel na de bedijking terugtrokken. Voor hen telde alleen de winst die op korte termijn kon gerealiseerd worden³⁴. Aan de identiteit van de kleinere eigenaars merken we ook dat het niet ging om erfgenamen van de vroegere inwoners die hun rechten op een stukje grond hadden weten te vrijwaren, maar wel om gegoede inwoners van Brugge of het Vrije³⁵.

Het initiatief tot bovenstaande 16^e eeuwse herbedijkingen werd genomen door hoge functionarissen in dienst van de Habsburgse vorsten, wiens rol we elders nog uitgebreid zullen bespreken³⁶. Bij de vroegste herbedijkingen in het gebied, die teruggaan tot het eerste kwart van de vijftiende eeuw, merken we dat de bezitsverhoudingen toch enigszins anders waren. Bekijken we respectievelijk de *Dierkinsteenspolder* ten oosten van Aardenburg, herbedijkt uit de Braakman in 1400 en vervolgens opnieuw in 1417³⁷; en de *Sint-Janspolder*, herbedijkt in 1422 ten westen van het in 1375/76 en opnieuw in 1404 vernielde Sint-Jan-in-Eremo³⁸:

³² Brugge verkocht haar aandeel in de bedijkte grond deels per opbod: Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 154-155. De stad had wellicht een deel van de schorregronden verworven door de aanleg van het kanaal van Oostburg, doch had geen belang bij het behoud van deze gronden eenmaal ze bedijkt waren. Herman de Corte was de man die in vele bedijkingen in het Braakmangebied in de late Middeleeuwen de praktische leiding op zich nam, en daartoe wellicht met een aandeel in de grond beloond werd. De Corte was aan het begin van zijn loopbaan een medewerker van Jeronimus Lauwereyn (over Lauwereyn zie verder : hoofdstuk 9).

³³ Deze laatste was de bedijker van de *Grammez-polder* of *Wingene-polder* in Ijzendijke-ambacht bij Gaternisse (Gottschalk M.K.E. II, 1983, pp. 188-189).

³⁴ Cf. van Cruyningen P. 2005.

³⁵ Cf. de aanwezigheid tussen de kleine eigenaars van ondermeer vier leden van de Brugse familie Lem in de Passegeule-polder en van *Joos des Lemmes*, plaatsvervangend baljuw van het Vrije (\$\$872), in de Jonkvrouwpolder.

³⁶ Zie hoofdstuk 9.

³⁷ Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 18.

³⁸ Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 28; Verstraete D. 1957, pp. 27-28.

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	45	7	2	1	55
%	82%	13%	4%	2%	100%
Totale opp. in bezit	64,8	45,6	28,2	34,2	172,8
%	38%	26%	16%	20%	100%

Tabel 4.19: bezitsverhoudingen in de Dierkinsteenspolder 1571 (bron: ommeloper Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Generale Prins Willem Polder, 558)

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	85	3	1	2	91
%	93%	3%	1%	2%	100%
Totale opp. in bezit	132,1	20,6	13,9	69,3	235,90
%	56%	9%	6%	29%	100%

Tabel 4.20: bezitsverhoudingen in de Sint-Janspolder 1578 (bron: ommeloper RAB, Vincent, 155).

Tegenover een gemiddeld grondbezit van 8 tot 12 hectare in de 16e eeuwse inpolderingen, vinden we voor de Dierkinsteenspolder en de Sint-Janspolder slechts een gemiddelde van 2,5 tot 3 hectare terug. Het kleine grondbezit bleef hier duidelijk belangrijker³⁹. Daarnaast zullen we nog andere kwalitatieve verschillen opmerken tussen deze oudste herbedijkingen en de 16e eeuwse projecten, ondermeer wat betreft het belang van het kerkelijk grondbezit dat veel groter was in Dierkinssteen en Sint-Jan dan in bijvoorbeeld de Passegeule- of de Jonkvrouwspolder⁴⁰.

- abnormale bezitsverhoudingen door waterstaatsproblemen: het Oude Land van Kadzand

Wanneer in 1553 een ommeloper met bijhorende verhoofding van het Oude Land van Kadzand werd opgesteld, vinden we daarin een duidelijk overwicht van het grootgrondbezit terug: twee derden van de grond op het eiland is in handen van vijf eigenaars:

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	45	12	8	5	70
%	64,3	17,1	11,4	7,1	100
Totale opp. in bezit	77,0	94,4	123,5	602,4	897,2
%	8,6	10,5	13,8	67,1	100

Tabel 4.21: bezitsverhoudingen Oude Land van Kadzand 1553 (bron: ommeloper RAG, Sint-Baafs en Bisdrom, K 1098)

Dit wordt echter in grote mate verklaard door het feit dat op dat ogenblik meer dan 406 hectare of 45,3 % van het totale grondgebied tot het vorstelijk domein behoorde. Het gaat hier met name om recent, door abandon, opgegeven gronden. Het grootschalig abandon kenmerkt

³⁹ Vergelijk ook de gemiddelde grootte van het grondbezit in de categorie -5 hectare: in Dierkinssteen en Sint-Jan respectievelijk 1,44 en 1,55 hectare; in de drie recentere polders: 1,84; 3,00 en 2,99 hectare. Voor een deel heeft opdeling via erfenissen natuurlijk ook invloed op het feit dat in recentere polders het grondbezit nog meer geconcentreerd was dan in reeds langer bedijkte polders.

⁴⁰ Zie verder hoofdstuk 5.

een gebied in zware moeilijkheden: ondermeer na de stormvloed van 1530 kwam het Oude Land van Kadzand volledig onder water te staan, wat leidde tot de aanleg van inlaagdijken en waterstaatkundige reorganisaties⁴¹. Een zelfde situatie zien we ongeveer gelijktijdig ook in het Land van Saaftinge na 1530, waar eveneens ongeveer de helft van het grondgebied in handen van de vorst kwam. In het land van Saaftinghe waren het vooral kerkelijke instellingen van buiten het gebied – met op kop de abdijen Ter Duinen en Ter Doest - die tot abandon overgingen⁴².

In het Oude Land van Kadzand had het grootste deel van de kleine eigenaars, doch ook een deel van de middelgrote eigenaars zijn grondgebezit geabandonneerd. Dit blijkt duidelijk wanneer we de toestand in de watering vóór abandon reconstrueren, op basis van de vermeldingen van vroegere eigenaars in de ommeloper:

Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	149	25	17	5	196
%	76,0	12,8	8,7	2,6	100
Totale opp. in bezit	238,8	184,7	246,2	227,5	897,2
%	26,6	20,6	27,4	25,4	100

Tabel 4.22: reconstructie bezitsverhoudingen in het Oude Land van Kadzand voor abandon (bron: zie Tabel 21)⁴³.

Door het abandon viel het aantal ingelanden in het Oude Land terug van 196 naar 70 personen, waarbij het aantal eigenaars in de categorie “min 5 hectare” op minder dan een derde terugviel, en in de twee volgende categorieën op ongeveer de helft⁴⁴. Het abandon was niet beperkt tot kleine boeren-eigenaars die de waterstaatslasten niet meer konden dragen. Bij de voormalige eigenaars vinden we ook klinkende namen als Joseph en Anthuenis de Baenst terug, die hier respectievelijk 15,7 en 12,9 hectare grond abandonneerden. Ook een aantal kerkelijke instellingen, met name de Karthuiszusters van Sint-Anna-in-de-Woestijn – het zogenaamde “Nieuw Klooster” – en het klooster van Sint-Klara in Brugge trokken zich uit het gebied terug, waarbij ze hun grondbezit van respectievelijk 8,8 en 7,9 hectare opgaven. Voor de kloosters en (Brugse) grootgrondbezitters, kan dergelijk abandon minder ingegeven zijn uit pure economische noodzaak, doch wel uit een afweging van kosten en baten, waarbij ze besloten niet langer in dit gebied te investeren.

Op basis van latere aanvullingen in de ommeloper kan men ook zien wat er met het vorstelijk domein gebeurde. De vorst was immers niet van plan dit domein zelf uit te baten, maar trachtte het in de daaropvolgende jaren opnieuw van de hand te doen. Een aantal kopers

⁴¹ Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 168; \$742; \$849 (eenmaking van de polders van Kadzand d.d. 1537/06/18); \$791: project aanleg inlaagdijk d.d. 1551/04/25.

⁴² de Kraker A., 1997, p. 266; p. 282.

⁴³ Een precieze datering van de landopgaves vonden we nergens terug. Op basis van de namen van de voormalige eigenaars blijkt echter dat het abandon grotendeels tussen 1530 en 1552 te situeren viel.

⁴⁴ Laten we de 406 hectare vorstelijk domein buiten beschouwing, dan zien we dat de kleine eigenaars (min 5 hectare) van 26% naar 15,7% van het grondbezit terugvielen. De twee volgende categorieën bleven relatief gezien ongeveer gelijk. De grootgrondbezitters zagen hun aandeel toenemen van 25,4 naar 39,9% van de gronden in het Oude Land van Kadzand.

worden bij naam vermeld. Eén van hen, *Clais de Meulenaere*, die voorheen 3,1 hectare grond in het gebied bezat, kocht niet minder dan 78,1 hectare van deze geabandonneerde grond op, verspreid over 51 percelen en voor abandon eigendom van niet minder dan 43 verschillende personen⁴⁵.

- *samenvattende tabel bezitsverhoudingen in het Brugse Vrije (14^e-16^e eeuw)*

Op basis van de bovenstaande analyse, aangevuld met nog enkele supplementaire gegevens, voor ondermeer de wateringen van Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve, kan onderstaand beeld van de bezitsverhoudingen in het Brugse Vrije tussen het einde van de 14^e eeuw en het midden van de 16^e eeuw geschetst worden:

Watering	Oppervlakte	Jaartal	Aantal eigenaars /100 ha	Jaartal/2	Aantal eigenaars /100 ha
<i>Oude Yevene</i> ⁴⁶	3529,7	1388	41,4	1552	14,3
<i>Eiesluis</i>	4481,9	1398	20,6		
<i>Zuidzande</i>	503,5	1450	29,8		
<i>Romboutswerve</i> ⁴⁷	420,7	1456	35,9	1545	18,4
<i>Moerkerke Zuid-over-de-Lieve</i> ⁴⁸	2059,7	1470	15,7	1530	10,7
<i>Kadzand Zandpolder</i> ⁴⁹	252,7	1489	12,3		
<i>Kadzand Beoosten Ter Hofstede</i> ⁵⁰	190,6	1488-92	26,8		
<i>Moerkerke Noord-over-de-Lieve</i> ⁵¹	718,3	1501	19,8		
<i>Kadzand Tienhonderd gemeten</i> ⁵²	396,1	1502	19,9		
<i>Blankenbergse (volland)</i> ⁵³	14746,2	1513	8,1	1560	7,1
<i>Blankenbergse (wanland)</i> ⁵⁴	2267,6	1513	16,7	1560	15,5
<i>Passegeule-polder</i>	558,6	1523	12,5		
<i>Klein Breskens</i>	231,7	1527	10,8		
<i>Jonkvrouwepolder</i>	532,2	1547	8,3		
<i>Groede</i>	1264,3	1552	22,3		
<i>Oude Land Kadzand (voor abandon)</i>	897,2	<1553	21,8		
<i>Oude Land Kadzand (na abandon)</i>	897,2	1553	7,8		
<i>Geraard de Moorwatering (partim)</i>	131,8	1571	34,9		
<i>Dierkinsteenpolder</i>	172,8	1571	31,8		
<i>Sint-Janspolder</i>	235,9	1578	38,6		

⁴⁵ Zijn aankopen moeten plaatsgevonden hebben rond het ogenblik van de redactie van de ommeloper (april 1553). In de eigenlijke ommeloper wordt hij immers reeds als eigenaar vermeld, terwijl dit nog niet het geval is in de bijhorende verhoofding. Merken we ook op dat naast *Clais de Meulenaere*, ook de kinderen van *Pieter de Meulenaere* als kopers worden vermeld, zij het op een later tijdstip, voor in totaal 8,11 hectare. *Pieter de Meulenaere* bezat in 1552 al 22 hectare grond in de watering.

⁴⁶ De oppervlakte in 1550 bedroeg 3129,04 hectare.

⁴⁷ De oppervlakte in 1545 bedroeg 422,9 hectare.

⁴⁸ Bron: ommeloper 1470: Brugge, Grootseminarie, Archief Spermalie, register 46; verhoofding 1530: RAB, Registers Vrije 16036. Merk op dat de gegevens voor 1530 gebaseerd zijn op de belastbare oppervlakte, waarbij de “wanlanden” gereduceerd werden naar “vollanden” (totale opp: 1731,3 hectare).

⁴⁹ Bron ommeloper 1489: Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1405/g

⁵⁰ Bron: ommeloper ca. 1488-92: RAB, Fonds Jonkheere, 1046.

⁵¹ Bron: ommeloper 1501 Damme, OCMW-archief, doos ommelopers 1.

⁵² Bron: ommeloper 1502: Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1405/b.

⁵³ De oppervlakte in 1560 bedroeg 15044,2 hectare.

⁵⁴ De oppervlakte in 1560 bedroeg 2354,7 hectare.

**Tabel 4.23: bezitsverhoudingen in enkele watering en van het Brugse Vrije (eind 14^e-midden 16^e eeuw)
(bron: zie vorige tabellen en noten)**

Telkens een vergelijking voor een bepaald gebied mogelijk is, merken we de voortschrijdende bezitsconcentratie: in de Oude Yevene van 41,4 naar 14,3 eigenaars per honderd hectare op iets meer dan anderhalve eeuw tijd; in Romboutswerve een halvering van het aantal eigenaars van 35,9 naar 18,4 per honderd hectare tussen 1456 en 1545; in Moerkerke Zuid-over-de-Lieve van 15,7 naar 10,7 op zestig jaar tijd en in de vollen van de Blankenbergse watering van 8,1 naar 7,1 in de eerste helft van de 16^e eeuw. Voor de waterstaat betekent dit dat het aantal personen dat vertegenwoordigd was in de structuren van de watering aanzienlijk terugliep doorheen de bestudeerde periode, en dat de watering en ook voor hun financiering afhankelijk werden van een steeds geringer aantal personen.

Een vergelijking tussen verschillende gebieden onderling dient met de nodige omzichtigheid te gebeuren, daar de eigendomsconcentratie toeneemt met de grootte van het bestudeerde gebied, door het feit dat in een kleine polder de kans statistisch gezien groter is dat de eigenaars ook in aangrenzende gebieden nog grondbezit hebben, een kans die in een zeer grote watering als de Blankenbergse veel kleiner is. Met andere woorden: in een polder van geringe oppervlakte is het aantal eigenaars relatief gezien oververtegenwoordigd. We dienen dus in de eerste plaats gebieden van ongeveer dezelfde grootte met elkaar te vergelijken. Doen we dat, dan komen we tot volgende voorzichtige conclusies.

- Er bestonden grote lokale verschillen. Vergelijk bijvoorbeeld Eiesluis en de Oude Yevene eind 14e eeuw. De Oude Yevene telde bijna dubbel zoveel eigenaars per honderd hectare. Dit verschil was zoals gezegd te wijten aan het zeer grote aantal eigenaars in laatstgenoemde watering met minder dan één hectare grondbezit. Dergelijke versnippering doet denken aan een proto-industriële samenleving, waarbij inkomen uit zeer kleine landbouwbedrijfjes aangevuld werd met andere activiteiten⁵⁵. We denken daarbij automatisch aan turfwinning, in het nabijgelegen moer van Aardenburg, of in Oostburg-ambacht zelf dat in de grafelijke domeinrekeningen van 1187 meer turfinkomsten genereerde dan Aardenburg⁵⁶. Nog in de 16^e eeuwse ommeloper worden minstens 94 percelen in de Oude Yevene aangeduid als “*uutghedarynct*”⁵⁷. Toch kunnen we er niet omheen dat het aantal vermeldingen van “moer” en “turf” in de eigendomstransacties in het gebied rond Oostburg en Aardenburg in de 14^e eeuw reeds veel geringer was dan in de 13^e eeuw⁵⁸. Verder onderzoek dient uit te wijzen in hoeverre in het 14^e eeuwse Brugse Vrije ook andere proto-industriële

⁵⁵ Vergelijk de bezitsverhoudingen in het turfwinningdorp Kieldrecht omstreeks dezelfde periode, met 87% van de grondbezitters met minder dan 3 hectare grond: Augustyn B. 1999, p. 123 en idem, 1983.

⁵⁶ Verhulst A. en Gyseling M. (eds.) 1962, pp. 171-172: “*brevia de Roya*”: “*ex mur Ostburg 22 lb. 12 d.; ex incremento 13 lb. 14 s.; ex mur Ardenburg 2 lb. 12 d. Ex incremento 2 lb. 13 s. 10 d.*”

⁵⁷ Ommeloper Oude Yevene 1550-51. Voor situering en analyse van deze percelen verwijst ik naar het lopende onderzoek van A. Lehouck en N. Vanslebrouck (UGent).

⁵⁸ In het begin van de 14^e eeuw treffen we wel nog moerverkopen aan in het moer van Aardenburg (vb. RAB, Oud Kerkarchief 216, f°185r: verkoop van 10 gemeten moer en wastine op het westelijk uiteinde van het moer van Aardenburg aan de abdij van Sint-Andries in juni 1302). Dergelijke verkopen, talrijk in de 13^e eeuw, worden echter steeds zeldzamer in de loop van de 14^e eeuw.

activiteiten – textielnijverheid, zoutwinning, ... - al voorkwamen⁵⁹, en wat de rol van bijvoorbeeld de visvangst was⁶⁰.

- In sommige gevallen was de eigendomsconcentratie direct te linken aan de waterstaatsproblematiek. Dit was bijvoorbeeld duidelijk het geval in het Oude Land van Kadzand waar rond het midden van de 16^e eeuw de helft van alle grondbezit geabandonneerd werd. Toch gaan hoge waterstaatslasten niet zonder meer hand in hand met een toename van het grootgrondbezit. Wanneer we bovenstaande tabel vergelijken met onze typologie van de wateringen volgens de hoogte van de waterstaatslasten⁶¹, dan merken we dat in wateringen met lage waterstaatslasten zoals de Blankenbergse watering en Moerkerke Zuid-over-de-Lieve de eigendomsconcentratie eveneens erg groot was. In het laagbelaste landinwaarts gelegen Zuid-over-de-Lieve was het aantal eigenaars in het tweede kwart van de 16^e eeuw al beduidend kleiner dan bijvoorbeeld in de watering Groede. En in kleine polders als Dierkinsteen en Sint-Jan in het Braakmangebied, die toch decennialang een zeewerende functie hebben gehad⁶², hield het kleingrondbezit beduidend beter stand dan in bijvoorbeeld Romboutswerve. Zelfs in de Geraard de Moorswatering met ondermeer de wel zeer problematische *Ysenpolder*, bleef het grondbezit relatief sterk versnipperd. We kunnen ons dan ook de vraag stellen in hoeverre hier ook de vraag naar land een rol speelde: mogelijk waren de relatief “veilige” gronden van de Blankenbergse watering of Zuid-over-de-Lieve als investering aantrekkelijker dan meer risicovolle gronden⁶³. Ook andere factoren kunnen indirect de eigendomsconcentratie beïnvloed hebben. We denken dan bijvoorbeeld aan de nabijheid tot de stad of de aard en productiviteit van de grond. Om hierover uitsluitsel te bieden is het echter wachten op een grondige analyse van de landmarkt en de grondprijzen in de kustvlakte. Dat hoge waterstaatslasten en bezitsconcentratie lang niet altijd een recht evenredig verband vertonen, betekent meteen ook dat grootgrondbezit niet automatisch leidde tot hogere investeringen en een beter onderhouden waterstaatsinfrastructuur. Met andere woorden: een watering waarin het kleingrondbezit beter standhield,

⁵⁹ Voor de textielnijverheid en meer bepaald het verzet van Brugge tegen een eigen textielnijverheid in het Vrije, zie Nicholas D. 1971.

⁶⁰ De link wordt uitdrukkelijk gelegd voor Kamerlingsambacht door Tys D. te verschijnen: “Walraversyde, another kettle of fish? Context, dynamic and identity of a late medieval coastal settlement in a changing landscape”, in: *Fishery, trade and piracy. Fishermen and fishermen's settlements in and around the North Sea area in the Middle Ages and later. Handelingen van het colloquium te Oostende, Museum Walraversyde 21-23 november 2003*.

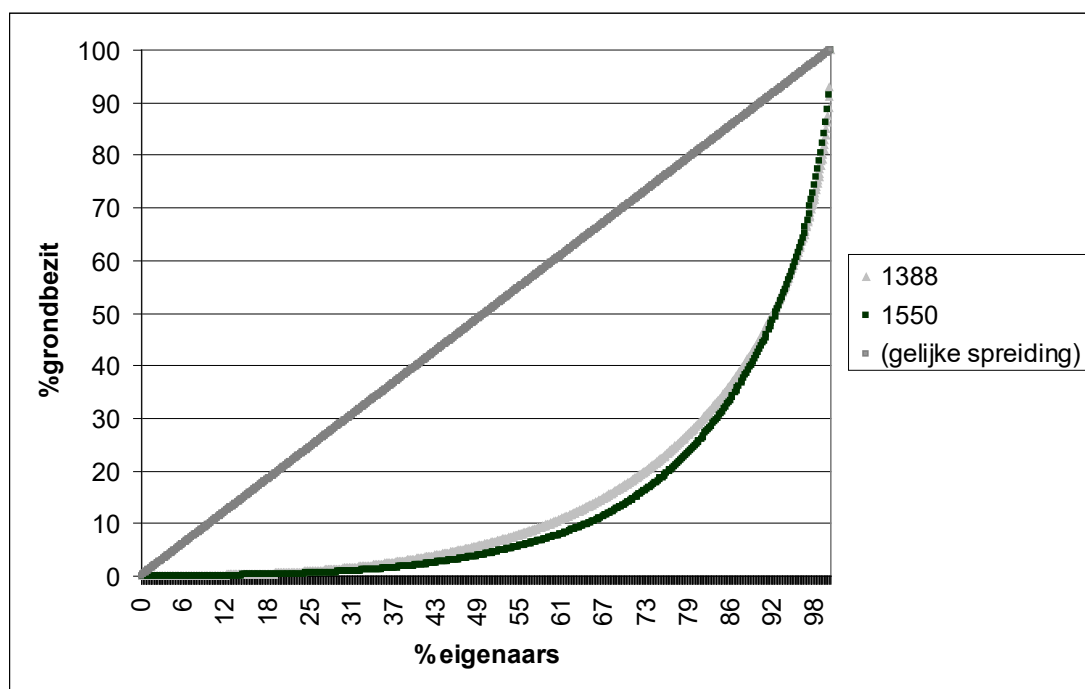
⁶¹ Zie hoofdstuk 7.

⁶² Zie kaart in Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 195: de Dierkinsteenpolder was zeewerend tot de bedijking van de Sint-Kathelinepolder in 1465; de Sint-Janspolder werd pas definitief van het zeewater gescheiden door de inpoldering van de Jeronimuspolder in 1501.

⁶³ Dat de risico's op het vlak van waterstaat in bepaalde gebieden investeerders afschrokken, blijkt bijvoorbeeld duidelijk in 1488 wanneer de ingelanden van Assenede-ambacht géén kopers vonden voor de renten, die ze uitgaven, nochtans aan de hoge intrestvoet van 8,3% op jaarbasis (\$\$781). Dit probleem werd acuut na de militaire inundaties en de oorlogsverwoestingen tijdens de eerste fase van de Opstand in het laatste kwart van de 16e eeuw, bijvoorbeeld op het eiland Kadzand in 1589 waar nauwelijks kopers werden gevonden voor de gronden die wegens niet-betaling van de waterstaatslasten onteigend waren: “... *jusques a avoir faict decrete et mettre a vente toutes les terres de l'isle de Cadsant, pour le recouvrement d'une assiete de dix pattars sur chacune mesure de terre tant seulement sans que personne quasi se soit presentee pour les acheter ou descharger*” (\$\$272: ordonnantie Filips II op verzoek Brugse Vrije d.d. 1589/11/10). Ook in de kasselrij Sint-Winoksbergen stond men voor hetzelfde probleem, waarbij enkele grondspeculanten erin slaagden gronden ver beneden de prijs op te kopen: \$\$265 (d.d. 1589/11/07).

investeerde zeker niet minder in waterstaat dan een watering waarin alle grond in handen kwam van een kleine groep grootgrondbezitters.

We kunnen dan ook besluiten dat waar we op niveau van het regionale “agro-systeem” van de Kustvlakte een algemene en sterke bezitsconcentratie vaststellen tussen het eind van de 14^e eeuw en de eerste helft van de 16^e eeuw, er op sub-regionaal niveau grotere verschillen zijn, mede veroorzaakt wellicht door een uiteenlopende beginsituatie en verschillende *push* en *pull* factoren die de eigendomsconcentratie bevorderden of afremden. Wat alleszins door de eigendomsconcentratie in het Brugse Vrije niet veranderde, was de zeer ongelijke verdeling van het grondbezit binnen de groep van ingelanden in de verschillende wateringen. De *Lorenz-curve* van het grondbezit in de Oude Yevene-watering in 1388 en 1550 illustreert dit goed: ook al verdween het grootste deel van de kleine eigenaars, toch bleef tussen de overblijvers de ongelijkheid even groot. Met dien verstande natuurlijk dat het totale aantal eigenaars inmiddels was afgenomen van 1461 naar 448. Ook tussen die 448 “resterende” eigenaars bleef de ongelijkheid zeer groot en bleef drie vierden van het grondbezit in handen van 20% van de eigenaars. Indien we rekening hielden met het aantal personen *zonder* grondbezit in het gebied, zou de ongelijkheid inzake verdeling van het grondbezit natuurlijk in sterke mate toegenomen zijn.

Figuur 4.1: Lorenz-curve van de verdeling van het grondbezit in de watering Oude Yevene 1388 en 1550 (bron: verhoofding en ommeloper Oude Yevene, zie hoger)

4.4 Parallele wijzigingen in de bedrijfsstructuren.

In tegenstelling tot wat Mertens in 1970 nog vermoedde⁶⁴, ging de eigendomsconcentratie in de laatmiddeleeuwse kustvlakte wel degelijk gepaard met een parallelle bedrijfsconcentratie,

⁶⁴ Mertens J. 1970, pp. 41-43.

zij het wellicht met enige vertraging. Meer en meer hofsteden werden verlaten, en de oppervlakte van de gemiddelde landbouwexploitatie nam toe. Bewijs daarvoor vinden we ondermeer in de talrijke verlaten hofsteden – *Hofwüstungen* - die we aantreffen in de 15^e en 16^e eeuwse ommelopers, maar ook op luchtfoto's en bij archeologische opgravingen⁶⁵. Zo kon Gottschalk voor Westelijk Zeeuws Vlaanderen op basis van ommelopers in dit gebied diverse verlaten sites detecteren⁶⁶. In 1550 worden in de ommeloper van de Oude Yevene in totaal 355 hofsteden vermeld, waarvan 43 of 12% als vervallen of verlaten worden aangeduid⁶⁷. Het gaat hier wel uitsluitend over die hoeves of ruïnes waarvan de sporen nog duidelijk in het landschap aanwezig waren. In het aangrenzend waterschap van Groede was de toestand niet anders: ook hier reveleert de ommeloper van 1567 vele verlaten hofsteden die nog bestonden in de vroegere ommeloper van 1415 en die dus tussen beide data moeten verdwenen zijn⁶⁸. Voor Dudzele, gelegen in de watering en Eiesluis en Groot-Reigarsvliet, kunnen we in het werk van Coornaert lezen dat er in 1576 50 hoeven verlaten waren ten opzichte van de ommeloper van 1447⁶⁹. Maar ook latere ommelopers vermelden vele verlaten hoeves die in verband staan met de progressieve bedrijfsconcentratie. Zo stelde Robert Boterberge in zijn boek over Zuierenkerke op basis van de ommelopers van de *Blankenbergse Watering* vast dat er in de ommeloper van 1690 in Zuierenkerke 23 percelen beschreven werden als “*daar wijlent een hofstede op stond*”. Op dat ogenblik bleven er nog maar 53 hofsteden over, waarvan er een halve eeuw later, in 1748, nog maar 29 overbleven⁷⁰! Voor het domein van de Sint-Pietersabdij in Kamerlingsambacht constateerde Tys een achteruitgang van het aantal hofsteden van 27 naar 6 tussen 1357 en 1463-64. Op de grafelijke domeinen in Slijpe en Mannekinsvere nam het aantal hofsteden tussen 1459 en het begin van de 17^e eeuw verder af van 64 naar 42⁷¹.

Hoe belangrijk het kleine eigen bedrijf wel was in de Kustvlakte van de 13^e en 14^e eeuw vinden we ook in andere bronnen terug, waaronder cijnslijsten. Wanneer, *Filips*, heer van Maldegem in 1258 zijn recent bedijkte polder ten noorden van Moerkerke in cijns uitgaaf aan de mensen die hij als zijn “onderhorigen” beschouwde (“*subsidibus meis*”), zien we dat het overgrote deel van hen niet meer dan drie hectare in cijns nam, bestaande uit één tot vijf percelen die elk gemiddeld 1,3 hectare groot waren⁷²:

⁶⁵ Cf. Verhaeghe F. 1984 voor de kasselrij Veurne. De luchtfoto's genomen door J. Semey, Vakgroep Archeologie, Universiteit Gent, worden momenteel intensief geanalyseerd door A. Lehouck en N. Vanslebrouck (Ugent) in hun onderzoek naar het verdwenen middeleeuwse landschap van westelijk Zeeuws-Vlaanderen.

⁶⁶ Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 253 (vb. “een viercant begracht stic, wylent een hofstede” en vele gelijkaardige aanduidingen).

⁶⁷ Ommeloper Oude Yevene 1550.

⁶⁸ Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 259-260.

⁶⁹ Coornaert M. 1985 p. 123.

⁷⁰ Boterberge R. 1992, p. 281 en 293 e.v.

⁷¹ Tys D. 2003, pp. 561-563.

⁷² Net het feit dat heel wat personen meerdere malen in de lijst voorkomen, doet ons besluiten dat de afzonderlijke oppervlaktes fysieke entiteiten vertegenwoordigen.

Hectare	min 1	1 tot 3	3 tot 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal cijnshouders	30	26	7	4	2	0	69
%	43,5	37,7	10,1	5,8	2,9	0,0	100,0
Totale opp. in cijns	19,4	45,2	30,6	27,3	21,0	0	143,6
%	13,5	31,5	21,3	19,0	14,6	0,0	100,0

Tabel 4.24: cijnsuitgifte van een polder door Filips van Maldegem, december 1258 (bron: Strubbe E.I. 1942, nr. 67 pp. 349-354)

De cijns die hiervoor aan de heer van Maldegem betaald diende te worden, bedroeg gemiddeld 27,2 d. groten per hectare (mediaan 28,1)⁷³. Aangezien we de graanprijzen in de jaren '50 van de 13^e eeuw niet kennen, is het moeilijk de last van deze cijns te becijferen, doch gerekend aan de tarweprijzen van de jaren '70 en '80 (schommelend rond de 20 groten per hoet van 172 liter), vertegenwoordigde de cijns ongeveer 230 tot 240 liter per hectare. Dit blijft weliswaar zeker de helft lager dan de pachtprizen eind 13^e eeuw, maar ligt in dezelfde orde van grootte als de pachtprizen in de 16^e eeuw⁷⁴. In de veronderstelling dat de nominale tarweprijzen in de jaren '50 van de 13^e eeuw toch nog lager lagen dan enkele decennia later, kunnen we stellen dat de reële last die deze kleine cijnshouders dienden te betalen aanzienlijk was.

Aan deze dominantie van het kleinbedrijf kwam echter een einde in de Late Middeleeuwen. Wanneer en hoe dit gebeurde, wordt op schitterende wijze geïllustreerd door de evolutie van het pachtdomein van de Gentse Sint-Pietersabdij in het ambacht Oostburg (173,4 hectare in 1281):

Hectare	min 1	1 tot 3	3 tot 5	5 tot 15	15+
1281	40	42	14	3	1
1375	41	40	10	7	2
1395	20	49	21	8	4
1415	20	43	22	13	2
1433	17	42	19	18	2
1456	15	41	20	19	4
1474	18	35	14	26	7
1498	18	32	15	19	15
1516	16	27	13	29	10
1538	20	19	17	26	19
1550	16	26	16	22	18
1561	15	29	17	20	18

Tabel 4.25: pachters van het domein van de Gentse Sint-Pietersabdij in Oostburg-ambacht (% pachters per categorie) (bron: Thoen en Soens, te verschijnen, gebaseerd op Verstockt A. 1998 en RAG, Sint-Pietersabdij I 125⁷⁵)

⁷³ De cijnsen zijn in de bron uitgedrukt in d. parisis per gemet, en werden door ons herrekend. Vaak diende een supplementaire vergoeding van één of meerdere kapoenen betaald te worden, doch de omrekeningsprijs (4 d. per kapoen) werd al in de bron gegeven. De kapoenen werden dan ook verrekend in de cijns.

⁷⁴ Zie hoofdstuk 7.

⁷⁵ “*Liber inventarius*” van de Gentse Sint-Pietersabdij, onder hoofding “*Hec sunt bona que pertinent ad preposituram de Ruscevlite in officio de Oestborch: Census terre nostre date ad censam in officio de Oestborch, solvendus ad festum beati Johannis Baptisti et Beati Bavonis*”. Het gebruik van de term “*censa*” wijst in Kust-Vlaanderen op (korte-termijn) pacht.

In 1281 hielden 77 van de in totaal 94 pachters van de abdij minder dan drie hectare grond in pacht. Slechts een kleine minderheid van vier personen pachtte meer dan vijf hectare, waarvan *Simon Scorre* met 18,94 hectare veruit het meeste grond voor zijn rekening nam. In 1375 was in deze toestand nog maar weinig verandering gekomen: nog steeds vinden we 80% van de pachters terug in beide laagste categorieën. In 1395, na de grote overstromingen van 1375-76 en na de Gentse opstand van 1379-85, zien we een eerste concentratie-beweging, met een halvering van de kleinste pachters. Toch pachtte op dat ogenblik nog steeds 90% van de pachters minder dan vijf hectare. Hoewel we niet weten hoeveel pachters tegelijk ook eigenaar waren van een stuk grond, menen we toch te kunnen stellen dat het overgrote deel van de landbouwexploitaties effectief kleiner was dan drie hectare: voor de grondbezitters vonden we immers gelijkaardige cijfers terug: 55% grondbezitters met minder dan één hectare, 78 % met minder dan drie hectare en 88% met minder dan vijf hectare (supra tabel 4.3). Ook al bewerkte een pachtboer ook nog een stukje eigen grondbezit, en ook al pachtte een boer-eigenaar nog een lapje grond extra, veel verschil voor de gemiddelde bedrijfsgrootte zal dit niet gemaakt hebben: eind 14e eeuw situeerde deze bedrijfsgrootte zich – nog steeds – tussen de één en de drie hectare.

In de loop van de vijftiende eeuw namen de middelgrote pachters – vijf tot vijftien hectare – langzaam aan belang toe, ten koste van de kleinere pachters. Pas in het laatste kwart van de vijftiende eeuw begonnen meer en meer grote pachters te verschijnen, en in 1516 was het aantal pachters met minder dan vijf hectare afgenomen tot minder dan 60% van het totale aantal pachters. In 1538 pachtte één pachter op vijf meer dan 15 hectare grond. De substantiële vergroting van de gemiddelde landbouwexploitatie in Oostburg-ambacht was een feit.

Vanaf het midden van de 16e eeuw beschikken we over meer bronnen om de bedrijfsgrootte te gaan kwantificeren. Jammer genoeg werden voor het Brugse Vrije nauwelijks *penningkohieren* bewaard⁷⁶. Deze unieke bronnen zijn de eerste die echt systematisch per parochie of heerlijkheid een doorsnede geven van zowel grondbezit als bedrijfsgrootte⁷⁷. Ze maakten deel uit van de “nieuwe middelen” die de regering van Karel V opnieuw financiële ademruimte moesten bezorgen. Naast de beden die repartitiebelastingen waren, werden vanaf 1543 ook *kwotiteitsbelastingen* geheven, in Vlaanderen de *imposten* (indirecte belasting op bier, wijn, slachtvee en textielgoederen) en de *tiende penning*: een heffing van 10% op het inkomen uit onroerend goed of handel⁷⁸. Van deze vroegste inkomensbelastingen, werden twee rekeningen bewaard voor de heerlijkheden Watervliet (1544) en *Waterland* (1545), twee

⁷⁶ Cf. Het overzicht van de bewaarde penningkohieren voor het graafschap Vlaanderen in Van Twembeke J. 1986. Het overzicht van 1555 voor het volledige Brugse Vrije (SAG reeks 28bis 1/7) bevat geen details per omschrijving. De meeste penningkohieren worden bewaard in een fonds van het Gentse Stadsarchief, en betreffen het kwartier van Gent waarin deze stad de belastinginning superviseerde. Hierdoor bleven veel penningkohieren bewaard voor ondermeer de Vier Ambachten, doch niet voor het Brugse Vrije.

⁷⁷ Over de penningkohieren en het nut dat ze vooral in Binnen-Vlaanderen bewezen hebben voor de analyse van de bedrijfsstructuur: Cassiman A. 1950; Deprez P. 1956; Elias E. 1960; Coppens H. 1972; Vandewalle P. 1986, p. 81 e.v. en talrijke lokale studies, bronnenedities en onuitgegeven licentiaatsverhandelingen; voor de Noordelijke Nederlanden ook Hoppenbrouwers P.C.M. 1992, pp. 375-381.

⁷⁸ Stabel P. en Vermeylen F. 1997, pp. 15-17 en Maddens N. 1979.

heerlijkheden die in het begin van de 16^e eeuw werden heringepolderd in het Braakmangebied op initiatief van de Habsburgse topambtenaar *Jeronimus Lauwereyn*⁷⁹. Gezien de aparte bezitsverhoudingen in deze recente inpolderingen (supra), en de actieve bevolkingspolitiek van de eerste heren van Watervliet, die met alle mogelijke middelen trachtten hun nieuw ingepolderde gebieden te bevolken⁸⁰, is de representativiteit van deze gegevens voor het volledige poldergebied van het Brugse Vrije echter niet gegarandeerd.

hectare	eigendom	pacht	gemengd	totaal	%	% areaal
min 1	11	3	0	14	10,1	0,7
1 tot 2	11	6	1	18	13,0	2,0
2 tot 3	10	13	3	26	18,8	4,4
3 tot 4	0	2	2	4	2,9	1,0
4 tot 5	4	9	4	17	12,3	5,3
5 tot 10	1	11	6	18	13,0	9,1
10 tot 20	0	8	8	16	11,6	19,4
20+	0	11	14	25	18,1	58,1
totaal	37	63	38	138	100,0	100,0
%	26,8	45,7	27,5	100,0		

Tabel 4.26: bedrijfsstructuur in de heerlijkheid Watervliet 1544: aantal bedrijven per oppervlakte-categorie (bron: kohier tiende penning: SAG, reeks 28bis 2/32)⁸¹

In totaal omvatte de heerlijkheid Watervliet 1384,2 hectare grond, blijktens het penningkohier verdeeld over 138 verschillende personen. 259,6 hectare of 18,8 % werd bewerkt door de eigenaars van de grond. Het overgrote deel van de grond (81,2%) werd gepacht, en dit niet door de grotere boeren. Enkel bij de allerkleinste bedrijven (min 2 hectare) was er nog een overwicht van grond in eigendom. Het is opvallend dat de grootgrondbezitters – in de eerste plaats de familie *Lauwereyn* – hun gronden hadden opgedeeld in bedrijven die meestal tussen de 20 en de 30 hectare groot waren, met slechts zeven echt grote bedrijven van meer dan 40 hectare. Grote bedrijven in eigendom kwamen niet voor in Watervliet, en de grote “gemengde” bedrijven waren eigenlijk eveneens pachtbedrijven, waarvan de pachter zelf ook een meestal klein stukje grond bezat⁸². Zoals we nog zullen zien, stelde dit eigen grondbezit

⁷⁹ De figuur en betekenis van *Jeronimus Lauwereyn* komen uitgebreid aan bod in hoofdstuk 9.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ In de “stad” Watervliet – ook in de 16^e eeuw al niet meer dan een middelgroot dorp – kwamen daarnaast ook nog 21 “huizen” (al dan niet met een “schoofvelde”) voor waarvan de bewoners (eigenaars of huurders) geen grond bewerkten. Deze werden niet meegerekend in bovenstaande tabel. De heerlijkheid strekte zich uit over volgende polders: Sint-Barbara, Sint-Lauwereins, Sint-Jeronimus, Oudemans, Cocquyt, Foscieren, Helle, Sint-Kristoffel, Maria, en gronden te Bentille. In een beperkt aantal gevallen werd enkel de uitbater en niet de eigenaar vermeld, doch we veronderstellen dat de uitbater in die gevallen de eigenaar was. Meestal werd in dergelijke gevallen weliswaar “idem” genoteerd bij de eigenaar, doch dit woord werd wellicht al eens achterwege gelaten.

⁸² De grootste pachter in Watervliet *Jacob Wilraven*, pachtte een hofstede van 112 gemeten (49,3 ha) in de Oudemanspolder. Eigenaar waren de heer van *Plessy* en de kinderen van *Heemstede*. *Florens van Griboval*, heer van *Plessy*, zoon van voormalig algemeen ontvanger van Vlaanderen *Pieter van Griboval*, was in 1540 burgemeester van de Commune van het Vrije. Hij was in 1536 gehuwd met *Cornelia le Fevre*, genaamd *Heemstede*, kleindochter van algemeen ontvanger *Roeland le Fevre*. *Florens van Griboval* werd in 1540 raadshere in de Raad van Vlaanderen en in 1543 in de Grote Raad van Mechelen (Van Peteghem P., 1990, pp. 294-296). Via zijn huwelijk met een van *Heemstede* had hij aanzienlijke bezittingen in Kennemerland en elders in Holland, en zou hij enkele jaren later bij de bedijking van de Jonkvrouwpolder (1546) ook daar de grootste grondbezitter worden (ommeloper Jonkvrouwpolder 1547). Pachter *Jacob Wilraven* bezat daarnaast zelf nog 12

de pachters in staat ook een rol te spelen in de lokale bestuursinstellingen, waaronder de watering. Bij wijze van voorbeeld: *Joos Clemenssone Houck* was in 1548-49 *ontvanger* en *gezworene* van de Oudemanspolder. Blijkens het penningkohier van 1545 van Waterland pachtte hij in de Oudemans- en de Jeronimuspolder in totaal 43,6 hectare grond van verschillende eigenaars waaronder de Gentse Sint-Pietersabdij. Daarnaast bezat hijzelf 8,8 hectare grond in beide polders samen⁸³. Hoewel hij slechts een kleine eigenaar was, kon hij op deze manier toch een bestuursfunctie in de watering uitoefenen.

De 25 grote pachtbedrijven in de heerlijkheid waren samen goed voor de bewerking van 58% van het totale areaal. Ze stelden ook 42 van de 57 “vaste” knechten en meiden te werk, die blijkens het penningkohier in Watervliet werkten⁸⁴. Door deze dominantie van grote bedrijven en het feit dat 80% van de grond gepacht werd, kan het 16e eeuwse Watervliet duidelijk in het “kust-agro-systeem” worden thuisgebracht. Vergelijking met gegevens voor Binnen-Vlaanderen laat zien dat de dwergbedrijfjes (min 2 hectare) in Watervliet minder talrijk waren, en de grote bedrijven daarentegen beter vertegenwoordigd waren. Om maar één voorbeeld te geven: in de *Roede van Tielt* (Binnen-Vlaanderen, tussen Kortrijk en Deinze) was in 1571-72 38,68% van de bedrijven kleiner dan 1 hectare, en amper 6,96% was er groter dan 20 hectare⁸⁵. Toch bleef in Watervliet, net als op het domein van de Sint-Pietersabdij in Oostburg-ambacht (supra) een kleine 60% van de bedrijven kleiner dan vijf hectare. De mediaan van de bedrijfs grootte in Watervliet anno 1544 bedroeg niet meer dan 4,4 hectare. In het naburige Waterland lag deze mediaan zelfs nog lager, met 3,52 hectare en een nog iets groter aandeel van de kleine bedrijven⁸⁶. Van een echt grootschalige landbouw is dan ook nog geen sprake. Daarvoor is het wachten tot de 17^e en 18^e eeuw: rond 1750 was maar liefst 63% van de landbouwbedrijven in Westelijk Zeeuws-Vlaanderen (het vroegere Oostvrije) groter dan 20 hectare, met 33% bedrijven groter dan 50 hectare⁸⁷. In andere delen van de Vlaamse kustvlakte was de gemiddelde bedrijfsoppervlakte reeds in de 16^e eeuw groter dan in het Brugse Vrije: in de polderstreek van de kasselrij Veurne bijvoorbeeld, was maar liefst 69% van de bedrijven in 1569 reeds groter dan 10 hectare, een percentage dat echter in de 17e en 18e eeuw niet wezenlijk meer zou toenemen⁸⁸.

gemeten in de Sint-Anna-Polder en 2 gemeten in de Sint-Barbarapolder. Hij bewerkte zijn bedrijf met twee meiden en één knecht; een tweede pachter *Arnoud van Maldegem* pachtte een hofstede van 85 gemeten (37,4 hectare) in de *Jeronimuspolder*, eigendom van een tak van de familie *Lauwereyn*. Daarnaast bezat hijzelf in de Sint-Annapolder 14,1 hectare grond. Voor dit bedrijf had hij twee knechten en twee meiden in dienst.

⁸³ Rekening Oudemanspolder 1548-49; penningkohier van 1545 van Waterland (SAG, reeks 28bis 2/31). zie verder hoofdstuk 8.

⁸⁴ Het gaat hier om “*wedden ende gaigen vanden dienstbouden binnen Watervliedt dienende*”, met andere woorden het personeel dat in vaste dienst was.

⁸⁵ Lambrecht T. 2002, p. 21; zie ook Thoen E. 2001, pp. 132-133; Vandewalle P. 1986, pp. 98-100. Het verschil in bedrijfsstructuur tussen Kust- en Binnen-Vlaanderen zou na de 16^e eeuw nog veel meer toenemen.

⁸⁶ Tiende penningkohier van Waterland 1545: SAG, reeks 28bis 2/31. Waterland telde 164 bedrijven met een totale oppervlakte van 1461,5 hectare. 32,9 % van de bedrijven was er kleiner dan 2 hectare; 14,6% groter dan 20 hectare. Merk op dat slechts vijf bedrijven gronden omvatten in beide heerlijkheden, wat impliceert dat de foutmarge op onze berekeningen veroorzaakt door grondgebruik door “vreemde” bedrijven relatief beperkt blijft. Wat de verhouding pacht-eigendom betreft, zijn de gegevens voor Waterland minder bruikbaar daar de naam van de eigenaar vaker ontbreekt.

⁸⁷ van Cruyningen P. 2000, pp. 98-103.

⁸⁸ Vandewalle P. 1986, pp. 106-107. Met 92% gronden in pacht, was ook de korte-termijnpacht meer verspreid in de polders van de kasselrij Veurne. Wel was in de kasselrij Veurne vermoedelijk meer grond in handen van de

Behalve voor deze buitengewone inkomensbelastingen, ging men rond het midden van de 16^e eeuw ook voor de gewone belastingen – “pointingen” en “zettingen” – in het Brugse Vrije grondgebruik steeds vaker als fiscale basis gebruiken⁸⁹. Voor de parochie Oostkerke op de westelijke oever van het Zwin ten noorden van Brugge, beschikken we zo over een volledig overzicht van het grondgebruik in het jaar 1570. Van het totale areaal van 1509,3 hectare werd 1175,2 hectare bewerkt door landbouwbedrijven gevestigd in de parochie. Daarnaast gebruikten zes Brugse poorters in totaal 122,8 hectare “*vette garsen*” zelf, wellicht voor het vetmesten van runderen. In onderstaande tabel beschouwen we enkel de bedrijven die in Oostkerke zelf gevestigd waren:

hectare	Aantal bedrijven	%	areaal	% areaal
min 1	3	4,0	2,0	0,2
1 tot 2	5	6,7	7,5	0,6
2 tot 3	5	6,7	11,1	0,9
3 tot 4	4	5,3	14,5	1,2
4 tot 5	1	1,3	4,4	0,4
5 tot 10	20	26,7	145,3	12,4
10 tot 20	11	14,7	140,1	11,9
20+	26	34,7	850,4	72,4
totaal	75	100,0	1175,2	100,0

Tabel 4.27: bedrijfsstructuur in de parochie Oostkerke, oktober 1570 (bron: RAB, Bundels Vrije, 271)

Met een gemiddelde bedrijfsgrootte van 15,7 hectare (mediaan: 9,7 ha) en 26 grote bedrijven die bijna driekwart van het landbouwareaal bewerkten, was de schaalvergroting van de landbouwbedrijven in Oostkerke duidelijk verder gevorderd dan in Watervliet, en werden de bedrijfsstructuren van Veurne-ambacht al meer benaderd. In Oostkerke vinden we maar 24% bedrijven kleiner dan 5 hectare terug, naast een grote meerderheid van middelgrote en grote bedrijven, waarvan twee van 50 hectare en één van 62,5 hectare.

4.5 De opkomst van de herenboer

Tot nog toe hadden we vooral aandacht voor de sociale groep wiens positie in de kustsamenleving meer en meer werd bedreigd: de kleine boeren-eigenaars die nog prominent aanwezig waren in de late 14e eeuw, doch sterk aan belang hadden ingeboet in het midden van de 16^e eeuw. Omgekeerd waren er natuurlijk ook groepen die profiteerden van de bezits- en bedrijfsconcentratie. Elders hebben we aandacht voor ondermeer de kerkelijke instellingen, het buitensteeds grondbezit, en de rol van functionarissen en nieuwe rijken, die zich in de kustvlakte een patrimoniale machtsbasis wisten te verwerven. Daarnaast won ook nog een andere sociale groep aan belang, met name de grotere boeren. Voor de 17^e en 18^e eeuw heeft

boerenbevolking, terwijl in het Brugse Vrije vooral het stedelijk grondbezit groter was. Concrete vergelijking is echter niet mogelijk daar Vandewalle de inwoners van Veurne bij de “landbouwersstand” rekende.

⁸⁹ Over het belastingstelsel in het Brugse Vrije zie verder hoofdstuk 8.

Piet van Cruyningen geschetst hoe in West-Zeeuws-Vlaanderen in een context van verregaande bezitsconcentratie na herinpoldering, en toenemende schaalvergroting in het landbouwbedrijf, grote pachtboeren erin slaagden welvarend te worden en zelf een aanzienlijk grondbezit te verwerven, waardoor zij ook in het waterschapsbestuur meer en meer een voortrekkersrol op zich konden gaan nemen⁹⁰. Zo ver kwam het in de 15^e en 16^e eeuw nog niet. De bedrijven waren kleinschaliger en de landbouw bood wellicht niet dezelfde winstmogelijkheden als in de 18^e eeuw. Toch zien we in de rangen van de grondbezitters een groep van “vrijlaten” ontstaan, die niet behoorden tot de traditionele elite van de kasselrijsheren, maar wel in het gebied woonachtig waren, en lokaal een behoorlijk grondbezit konden accumuleren. Het ging om een relatief beperkte groep van enerzijds boeren met iets groter eigen grondbezit, maar ook grotere pachters die hun pacht combineerden met een beperkt eigen grondbezit, en dan ook lokale notabelen, zoals bijvoorbeeld landmeters. In een case-study over de watering van Moerkerke ten noordoosten van Brugge, zullen we hier meer in detail op in gaan, en merken dat deze grotere boeren ook een sleutelrol speelden in het bestuur van de lokale watering. Bij wijze van voorproefje analyseren we hier de bezittingen van een aantal van deze 16e eeuwse “*coqs du village*” in Oostburg-ambacht, waarbij we specifiek de link leggen naar functies in de waterstaat:

De familie *de Witte* was anno 1550 één van de belangrijkste niet-kerkelijke grondbezitters in Oostburg-ambacht, met 53,2 hectare in de Oude Yevene-watering alleen. *Cornelis de Witte*, vrijlaat van Oostburg-ambacht, was sluismeester van deze watering in 1550, zijn zoon *Jan* in 1567. Vader Cornelis was jarenlang één van de actievare *tiendpachters* in het gebied: zo pachtte hij tussen 1532 en 1544 het *meekrap-tiend* van de Gentse Sint-Pietersabdij in Oostburg-en Ijzendijke-ambacht, en een deel van de tienden van de Oostmanspolder van 1545 tot 1551 (voor 25 lb. groten per jaar)⁹¹. Van de Gentse Sint-Baafsabdij pachtte hij vanaf 1533 nog enkele kleinere percelen grond (in totaal 5 hectare)⁹². Ook zoon *Jan* was vertrouwd met het goederenbeheer van de Gentse abdijen: in 1557 was hij gehuwd met de weduwe van *Jacob de Baere*, pachter van het grote goed *Ruyschevliet* van de Gentse Sint-Pietersabdij (op dat ogenblik 48,5 ha, verpacht voor 40 lb. groten per jaar)⁹³. Wanneer *Jan* kort voor maart 1573 overleed, had hij nog twee minderjarige kinderen. Dezen erfden het niet onaardige bedrag van 308 lb. 6 s. 8 d. groten, benevens 36,6 hectare grond verspreid over verschillende polders en watering (Oude Yevene, Jonkvrouwspolder, Sint-Kathelijnepolder, Noormanspolder). Daarnaast erfden ze ook nog een aandeel in een huis genaamd “*Het Blauw Huis*” aan de markt van Oostburg. Dochter *Ampleuvie* huwde voor 1581 met *Daneel Roegierssone*, koopman van zijdelaken in Brugge⁹⁴.

⁹⁰ van Cruyningen P, 2000, hoofdstuk 6 en 7, inzonderheid pp. 247-264; idem 2001.

⁹¹ RAG, Sint-Pietersabdij, Rekeningen, 1522, ondermeer rk. 1538-38 en 1547-48. Het meekrap-tiend lag gevoelig bij de boeren in het gebied: in 1544 weigerden ze het tiend nog langer te betalen (rk. 1544-45: “*gheenen ontfanck gheweest bij dat alle de pachters refusant zijn daerof yet te betalen, maintenerende ter cause van dien niet sculdich zijnde*”).

⁹² RAG, Sint-Baafs en Bisdome, K 7758 (rk. 1538-39). De gronden waren gelegen in de parochie Sint-Baafs-Oostburg.

⁹³ RAG, Sint-Pietersabdij, Rekeningen, 1524.

⁹⁴ RAB, Registers Vrije, 16574: weesregisters Oostvrije, Oostburg-ambacht, f°203r (1573/03/13 (n.s.)).

Een andere vrijlaat van Oostburg-ambacht, *Rochus de Vos* had volgens dezelfde ommeloper van 1550 maar een heel beperkt eigen grondbezit in de Oude Yevene (1,27 hectare). Hij woonde echter op een hofstede die hij pachtte van *Pieter f. Thomaes Boudins*, mogelijk samen met een deel van de 25 hectare grond die deze laatste bezat in de watering. Ook van de Gentse abdijen pachtte hij grond - 8,1 hectare van Sint-Baafs⁹⁵ - en tienden⁹⁶. In 1546 was hij voogd van *Agnes*, dochter van *Willem de Vos*, en *Laurence*, dochter van *Frans van Moerkerke*. Als voogd verkocht hij voor dit familielid haar aandeel in een huis “*ende es een casteelkin staende binder stede van Ardenburgh*”, samen met verschillende andere delen van huizen en “*zoutketen*”, voor de prijs van 63 lb. 18 s. 7 d. groten⁹⁷. Van 1549 tot 1553 was deze *Rochus de Vos* ontvanger van de Oude Yevene-watering.

Ook in de 15^e eeuw kwamen soortgelijke families reeds voor in het gebied. Bij de weinige bestuurders van de watering Groede die we kennen voor deze periode, vinden we tweemaal een lid van de familie *Coppelaere* terug: *Pieter*, ontvanger in 1425-26 en *Jacob*, ontvanger in 1487-88. Deze *Jacob* was vermoedelijk één van de erfgenamen van *Francine f. Matthijs Coppelaere*, die vermoedelijk kinderloos stierf kort voor juni 1463, en zelf van haar ouders 16,8 hectare grond had geërfd, met nog een zeer groot geldbedrag, waarmee door haar voogden nog eens 31,7 hectare grond waren gekocht. Bovendien erfde ze “*eene meetstove metten muelenhuse ende asthuse daer toe behorende ende zekere erve daer de zelve stove up staet staende bi Bruunghers*”, ten westen van de stad Sluis⁹⁸.

Een laatste voorbeeld betreft de kinderen van *Jacob Schoonmakere*, vrijlaat in Ijzendijke-ambacht, die in november 1463 van hun vader 20,7 hectare grond erfden en 36 lb. groten, later vermeerderd met nog eens 7 lb. groten na het overlijden van één van de broers en de moeder. *Jacob* was gedurende meerdere jaren ontvanger geweest in de watering *Gaternisse*, het steeds door de golven bedreigde restant van Ijzendijke-ambacht, en zijn oudste zoon *Jacob* zou in 1476-77 eveneens deze functie vervullen⁹⁹.

Deze mensen behoorden tot de bovenlaag van de dorpsamenleving, zonder daarom tot de echte elite te behoren, en lijken eigenlijk best te beantwoorden aan het beeld van de grote “vrije” boeren in de Vlaamse kustvlakte, waarvan *Simon de Rikelike* in de eerste helft van de 14^e eeuw het prototype was¹⁰⁰. Doch *Simon de Rikelike* behoorde in zijn tijd wel nog tot de schepenelite van het Brugse Vrije – getuige ondermeer de lijst met *ambachten* van het Brugse Vrije in zijn “memoriaal”. We weten nu ook dat het grote bedrijf van *Simon de Rikelike* omringd was door vele honderden dwergbedrijfjes. In de 15^e en 16^e eeuw werden dergelijke grote bedrijven talrijker, doch ze waren vaak eigendom van grootgrondbezitters die ze verpachtten. Hun uitbaters behoorden wel nog tot de dorpselite, doch niet meer tot de gesloten

⁹⁵ RAG, Sint-Baafs en Bisdome, R 326. Rk. 1556-57.

⁹⁶ RAG, Sint-Pietersabdij, rekening 1524 (1558-59): *Rochus de Vos* pachtte het *Noordschuurlooptiend* van de abdij voor 156 lb. parisis boven de gebruikelijke levering.

⁹⁷ RAG, Registers Vrije 16571: weesregisters Oostvrije, Oostburg-ambacht, f°122v (1546/01/16 (n.s.)).

⁹⁸ RAB, Registers Vrije, 16563: weesregisters Oostvrije, Oostburg-ambacht, d.d. 1459/02/01 (n.s.).

⁹⁹ RAB, Registers Vrije, 16564: weesregisters Oostvrije, Ijzendijke-ambacht d.d. 1463/11/03 (n.s.).

¹⁰⁰ *Simon de Rikelike* werd beroemd omwille van zijn nagelaten *Memoriaal*, editie De Smet J. 1933.

groep van de kasselrijsheren: men zal in de 15^e eeuw vergeefs zoeken naar een *Coppelaere* of *Schoonmakere* als schepen van het Brugse Vrije. Op het lokaal niveau konden ze ondermeer als pachter van gronden en tienden, maar bijvoorbeeld ook door industriële nevenactiviteiten zoals de exploitatie van *meekrapstoven*, kapitaal accumuleren en investeren in grond. In een case-study over het ambacht Moerkerke zullen we verder ingaan op de positie van deze groep in de dorpsgemeenschap en de waterstaatsorganisatie.

Tussen de 13^e en het midden van de 16^e eeuw was er dus wel degelijk sprake van een omslag in de bedrijfsstructuur van de Kustvlakte, waarbij de aanvankelijke dominantie van dwergbedrijfjes (min 2 hectare) geleidelijk aan afnam, zij het niet overal op dezelfde schaal en niet overal op hetzelfde ogenblik. Chronologisch gezien wonnen eerst de middelgrote bedrijven aan belang - in Oostburg-ambacht vanaf de late 14^e eeuw - waarna een eeuw later ook het aantal grote bedrijven sterk begon toe te nemen. De bedrijfsconcentratie verliep dan ook voor een deel parallel met de bezitsconcentratie. Het meest directe gevolg hiervan was het verdwijnen van het grootste deel van de kleine en vooral de dwergbedrijven, die voor het merendeel eigendom waren van de exploitanten. In de plaats kwamen meer middelgrote en grote bedrijven, in pacht gehouden van grotere eigenaars. Hoewel de kleine eigenaars evenmin als de kleine bedrijven volledig verdwenen uit het landschap van de kustvlakte, werd de rol van de grootgrondbezitters steeds belangrijker: zij controleerden een steeds groter deel van het land, en exploiteerden dit door het te verpachten, vaak niet “en bloc” aan één reuze-pachter, maar vaker in meer hanteerbare eenheden van 20 tot maximaal 50 hectare. Hoeves van meer dan 50 hectare bleven ook in de 16e eeuw uitzonderlijk aan de kustvlakte, met uitzondering wellicht van enkele grote bedrijven van kerkelijke instellingen¹⁰¹.

De verklaring van deze evolutie is complex en kan hier niet in detail behandeld worden. In het graafschap Holland, waar een soortgelijke overgang van kleinschalig “peasant” eigendom naar grootgrondbezit plaatsvond vanaf het midden van de 16e eeuw, werd een combinatie van stedelijke investeringen; verarming van de kleine eigenaars ten gevolge van belastingen en oorlogsvoering; én polarisatie van de samenleving ten gevolge van proto-industrialisatie, als oorzaak aangewezen¹⁰². Ontegensprekelijk is de eigendoms- en bedrijfsconcentratie symptomatisch voor een samenleving in transitie, waarbij deze transitie samenviel met de periode die traditioneel als de “crisis van de late middeleeuwen” wordt aangeduid. De causale relatie tussen beide is echter complex. Grootschalige onteigeningen van kleine boeren kwamen reeds voor in de Kustvlakte in de tweede helft van de 13^e eeuw (tabel 4.1 en 4.2). In diezelfde periode werd door die kleine boeren op grote schaal geld ontleend, tegen hoge intrestvoet (10%) en met verlies van eigendomsrechten op het perceel dat als onderpand

¹⁰¹ We denken dan met name aan de hofsteden *Scueringhe* te Zuilenkerke (ca. 220 hectare rond 1400) en *Scamelweken* te Vlissegem (ca. 132 hectare in 1511), eigendom van de Brugse hospitalen Sint-Jan en Potterie, die uitvoerig door Mertens (1970) bestudeerd werden, doch door hun grootte als eerder a-typisch kunnen worden beschouwd.

¹⁰² van Bavel B. 2002, pp. 9-37, inz. p. 16.

diende¹⁰³. Dit alles wijst op een geleidelijke verslechtering van de economische situatie van die kleine boeren naar het einde van de 13^e eeuw toe, wat wellicht ook aan de basis ligt van de Kustopstand van 1323-28. In de tweede helft van de 13^e eeuw kende ook de korte termijnpacht een vroege en snelle verspreiding in het kustgebied, waar deze exploitatie-vorm zoals reeds gezegd op grotere schaal werd toegepast dan in Binnen-Vlaanderen¹⁰⁴. Toch hield het klein- en het dwergbedrijf stand tot het laatste kwart van de 14^e eeuw, en ook bij de pachtbedrijven was er tot deze periode een duidelijke dominantie van de zeer kleine bedrijfjes. Uit wat voorafgaat, blijkt dat de definitieve onteigening van de kleine boeren en de schaalvergroting van de bedrijven wellicht pas in het laatste kwart van de 14^e eeuw echt op gang kwam. Abstractie makend van de vaak grote lokale verschillen, werd tussen ca. 1390 en 1550 het aantal grondbezitters in de kustvlakte meer dan gehalveerd. Ook het aantal hofsteden daalde, doch wellicht trager dan het aantal eigenaars. In de 15e en 16e eeuw ontstond er in het Brugse Vrije immers een grote groep van boeren zonder eigendom: in Watervliet in 1544 bezat 45,7% van de boeren géén grond, en diende de andere helft het te stellen met amper één vijfde van het totale areaal.

Hoe belangrijk deze evolutie was voor de waterstaat zal moeten blijken in het vervolg van deze studie. Dat er gevolgen zijn voor de waterstaat kan echter geen twijfel leiden. De wateringen van de 16e eeuw werkten als het ware voor een ander “cliënteel” dan hun voorgangers van de late 13e eeuw. Kwantitatief allereerst: het aantal personen dat polderbelasting betaalde, maar ook het aantal personen dat aanwezig kon zijn op de algemene vergadering, én dat kon worden ingezet voor waterstaatswerken en bij rampen, nam dramatisch af. Vraag is in hoeverre oude gebruiken zoals de “verhoefslaging” van het onderhoud van dijken en waterlopen hierdoor onder druk kwamen te staan. Een steeds groter deel van de gronden in de watering werd gecontroleerd door grootgrondbezitters, die zeker voor een deel niet in het gebied woonachtig waren. Op lange termijn bevorderde dit mogelijk de autonomie van de grote pachters en de resterende eigengeërfde boeren, maar op korte termijn betekende het wel dat een behoorlijk deel van de plattelandsbevolking – zij die hun grond verloren hadden - geen rol van betekenis meer konden spelen in de waterstaatsorganisatie.

¹⁰³ Thoen E en Soens T. , 2004.

¹⁰⁴ De introductie en verspreiding van korte-termijn pacht in Vlaanderen worden verder geanalyseerd in: Thoen en Soens, te verschijnen.

HOOFDSTUK 5

DE ROL VAN DE KERKELIJK GRONDBEZITTERS IN DE LAATMIDDELEEUWSE WATERSTAAT

Tiendpaal van de Gentse Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdij in Waterlandkerkje (Ijzendijke-ambacht) (foto: T. Soens). De drie sleutels van de Sint-Pietersabdij zijn nog net zichtbaar.

In een recente beschouwing over de waterstaatsgeschiedenis van Holland, suggereert P. van Dam dat de aanwezigheid van grote kerkelijke grondbezitters weleens een sleutelement zou kunnen zijn voor de verklaring van de *duurzaamheid* van het waterschapsbestel in Holland. Grote abdijen waren voor hun overleving op lange termijn afhankelijk van de inkomsten die hun pachtgronden genereerden, en hadden op die manier direct belang in investeringen die de instandhouding van het gebied bevorderden. Dit zou onder meer verklaren waarom een aantal Hollandse abdijen afzagen van het op lange termijn desastreuze slagturven, maar in plaats daarvan investeerden in droogmakerijen, bomen planten, perceleren etc. Via hun grote invloed in de *hoogheemraadschappen* brachten de abdijen deze zienswijze mogelijk ook op het beleid van deze instellingen over¹. De verklaring voor dit alles ligt volgens C. Cornelisse, op wiens studie over het verveningsbeleid van de abdijen Leeuwenhorst en Rijsburg van Dam haar suggestie baseert, in de economische strategie die de abdijen hanteerden, een strategie waarin een laag maar gegarandeerd rendement en marktonafhankelijkheid centraal stonden². P. van Dam wijst er nog op dat deze “lange-termijns optie”, mogelijk ook voor andere grootgrondbezitters, bv. de adel, openstond³.

Daarmee lijkt het dat de rol van de grote abdijen in de waterstaatsgeschiedenis aan een herwaardering toe is. Het beeld van veelal Cisterciënzermonniken- en konversen die met de schop in de hand de kustgebieden van NW-Europa drooglegden, behoorde decennialang tot de vaste canon van de geschiedenisboekjes, ook in Vlaanderen waar men vol fierheid kon verwijzen naar de twee grote Cisterciënzerabdijen Ten Duinen en Ter Doest, die ook buiten het graafschap Vlaanderen actief waren. Met name in de tot het midden van de 12^e eeuw dun bevolkte Scheldedelta, zo stelt van de Ven, zou ontginning en bedijking onmogelijk geweest zijn zonder de know-how, het kapitaal en het organisatievermogen van beide abdijen⁴. De reputatie van Ten Duinen inzake bedijkingen is nog steeds zo groot, dat de abdij met haar “*leger van konversen*” tot op de dag van vandaag als internationaal referentiepunt terzake wordt gebruikt⁵. Toch werden de laatste jaren heel wat vragen gesteld bij die veronderstelde voortrekkersrol van kerkelijke instellingen in het algemeen en de Cisterciënzers in het bijzonder in de kustvlakten van Noordwest-Europa. Met name kon men vaststellen dat de abdijen vooral schenkingen ontvingen van reeds eerder – door anderen - in cultuur gebrachte gronden, en dat hun bijdrage aan de eigenlijke ontginningen eerder van secundair belang is geweest⁶.

Onze bijdrage in dit debat heeft slechts zijdelings betrekking op de eigenlijke ontginningen, en de rol van kerkelijke instellingen in de aanleg van nieuwe waterstaatkundige infrastructuur

¹ van Dam, P. 2004, pp. 134-135.

² Cornelisse, C. 2004, pp. 181-204.

³ Van Dam, P., *loc. Cit.*

⁴ Van de Ven G.P. 2003, pp. 81-82.

⁵ Bv. Sarrazin, J.L. 1996, p. 116.

⁶ Voor de Vlaamse kustvlakte zie vooral het onderzoek van Tys D. 2003. Voor de abdij Ten Duinen zie de recente genuanceerde visie in de Kraker A. 2005.

als daar zijn dijken, dammen en sluizen. In dit hoofdstuk willen we vooral onderzoeken welke betekenis kerkelijke instellingen nog vervulden in de waterstaat in de periode na de grote ontginningen. We willen ondermeer onderzoeken of de laatmiddeleeuwse abdijen en andere kerkelijke instellingen in het kustgebied nog blijf gaven van een bijzondere dynamiek op het vlak van waterbeheersing, en of en hoe nog een beroep werd gedaan op hun vermeende expertise en reputatie op het vlak van hydraulische technologie. Los daarvan bleven kerkelijke instellingen natuurlijk ook grootgrondbezitters in de kustvlakte, en alleen al op basis van dit grondbezit zou men kunnen veronderstellen dat ze ook een belangrijke rol speelden binnen de watering en in het gebied. Om deze hypothese te kunnen toetsen dienen we natuurlijk eerst inzicht te krijgen in de structuur en opbouw van dit grondbezit. Vaak kennen we immers wel de omvang van het grondbezit van deze of gene abdi of kapittel, maar over het relatieve belang van kerkelijke grondbezitters in de bezitsstructuur van een bepaald gebied, tasten we vaak in het duister. Ook de spreiding van het kerkelijk grondbezit over oudere cultuurgronden en nieuwe bedijkingen, over gebieden met hoge waterstaatslasten en veiliger streken, is van belang voor de waterstaatsgeschiedenis. Op basis van deze analyse trachten we vervolgens te achterhalen in hoeverre kerkelijke instellingen hun aandeel in het grondbezit ook omzetten in invloed op het beleid van de watering en, en of dergelijke invloed zich ook vertaalde in bijvoorbeeld bestuursfuncties. Tenslotte willen we onderzoeken hoezeer de financiële lasten van de waterstaat in de kustvlakte wogen op het budget van de kerkelijke instellingen. Twee vragen staan daarbij voorop: in welke mate speelde deze - gepercipieerde - lastendruk een rol in de inkomensstrategie van kerkelijke grootgrondbezitters? En vooral, welk effect had de gevolgde inkomensstrategie op zijn beurt op het waterbeheer?

5.1 Voortrekkersrol inzake hydraulische technologie?

Aan middeleeuwse abdijen wordt traditioneel een grote rol toebedeeld inzake de verspreiding en toepassing van nieuwe technologieën inzake waterbeheer. Archeologische opgravingen en historisch bronnenonderzoek belichtten overvloedig de complexiteit van waterbevoorrading en afvoersystemen op abdijsites⁷. Daarnaast werd natuurlijk de voortrekkersrol van kloosterordes in de ontginning van de kustvlaktes van Noordwest-Europa lange tijd als een vaststaand feit beschouwd⁸. De orde die hierbij het vaakst genoemd is, is zonder twijfel de Cisterciënzer-orde. De snelle expansie van de orde in de 12^e eeuw leidde tot een snelle verspreiding van hydraulische technieken, in wat *Roberta Magnusson* een vorm van *institutioneel klonen* noemt: op generale kapittels en andere bijeenkomsten werden bouwrichtlijnen gegeven, en de orde zond ook leden uit om nieuwe stichtingen te helpen bij het realiseren van hun bouwplannen, onder andere inzake het waterleidingsnet. Magnusson nuanceert echter onmiddellijk door erop te wijzen dat cijfermatig gezien andere kloosterordes op de Britse Eilanden evenveel of zelfs vaker hun gebouwen uitrustten met complexe

⁷ Zie ondermeer verscheidene bijdragen in Klapste J. (ed.) 2005; Pressouyre L. en Benoit P. 1996; Chauvin B. 2002.

⁸ Forbes R.J. 1956; p. 682: “As here (i.e. in Vlaanderen en Zeeland), so in the rest of Europe, land-reclamation was started and led by religious houses”.

waterleidingssystemen⁹.

Een zekere technische know-how in monastieke middens en de wil om deze know-how in te zetten in het kader van de waterstaat is ook onmiskenbaar. Wanneer de heer van Voorne (Zuid-Holland) in 1220 al zes jaar lang geconfronteerd werd met grote overstromingen in zijn heerlijkheid, bleek geen enkele wereldlijke persoon in staat hem te helpen. Het oude gezegde “in nood kent men zijn vrienden” - “*veros amicos in sola necessitate probari*” – indachtig, wendde hij zich daarom tot de abdij Ter Doest, die bereid werd gevonden het gebied genaamd “Middelland” over te nemen en met een dijk terug te vrijwaren van het zeewater, wat tot dan toe niemand gelukt was, mits volledige afstand van alle grondbezit en alle rechten van zowel de heer van Voorne als van andere ingelanden aan Ter Doest. Aangezien het zeewater via het Middelland ook de andere delen van de heerlijkheid overstroomde, hoopte de heer van Voorne dat hij door deze operatie de rest van zijn heerlijkheid zou kunnen recupereren¹⁰. Hoewel het ingrijpen van Ter Doest op Voorne géén onverdeeld succes was – haar *grangia* in het Middelland was reeds in 1231 in zee verloren gegaan¹¹ - verhaalt Van der Ven toch hoe de monniken van Ter Doest op de eilanden Voorne en Putten een methode zouden hebben geïntroduceerd om opslibbing te bespoedigen, met name de aanleg van “leidammen” in de nabijheid van kreken, waarachter het water tot rust kwam en kleideeltjes konden bezinken¹². Meer dan een legendarische toeschrijving is dit wellicht niet, maar ze illustreert wel de faam van deze Cisterciënzer-abdij op het vlak van waterstaat.

En er zijn nog veel meer voorbeelden van ogenschijnlijk meesterschap van Cisterciënzerabdiën op het vlak van waterbeheersing in diezelfde dertiende eeuw. We vermelden bijvoorbeeld de constructie van getijdenmolens in Hulsterambacht door de Cisterciënzers van Ten Duinen en Cambron, en de Premonstratenzers van Drongen, bestudeerd door *D. Lohrmann*¹³, en de opeenvolgende afdammingen van de *Hinkele* op Zuid-Beveland door de abdij Ter Doest, waarop *H. Obreen* reeds rond 1930 de aandacht vestigde¹⁴.

Hier willen we echter een minder voor de hand liggende, meer hypothetische aanwijzing van technologisch kunnen in Cisterciënzerabdiën kort toelichten. Het gaat met name om de grote hoeveelheden ijzer die de Cisterciënzers van Ter Doest in de jaren '70 en '80 van de veertiende eeuw leverden aan de Blankenbergse watering¹⁵.

⁹ Magnusson, 2001, pp. 12-14. De idee dat de orde echt architecten-bouwmeesters laat staan volledige ploegen ambachtstlui uitstuurde bij nieuwe stichtingen, dient echter sterk genuanceerd te worden. Eerder gaat het om de verspreiding van een ideaal-type, dat door lokale mensen in de praktijk werd omgezet: Halsey R. 1986, pp.68-69.

¹⁰ §§308: akkoord d.d. 1220/06/29.

¹¹ §§319: oorkonde abdij Ten Duinen d.d. 1231/07/11.

¹² Van der Ven G.P. 2003, p. 128.

¹³ Lohrmann D. 1995. Merk op dat de constructie van getijdenmolens in de kustvlaktes nauw verbonden is met het bestaan van open getijdengeulen. Eens een getijdegeul bij de monding afgedamd werd, verdween ook de mogelijkheid om een getijdemolen te bouwen.

¹⁴ Obreen H. 1928 en 1932; zie ook Dekker C. 1971.

¹⁵ Vb. Rk. Blankenbergse watering 1374-75 : “*Yser ghehaelt ter Does binnen dezer termine 1929 lb. weghens, over tpont 2 groten*”. Zie ook de analyse van de uitgaven van de Blankenbergse watering aan ijzer in hoofdstuk 7.

Jaartal	pond	kilogram	prijs per pond (d. groten Vl.)	Totaal (lb. groten Vl.)	Leverancier
1285-86	15300	7097,7	0,3	18,4	?
1292-93	9585	4446,5	0,3	12,0	Pieter “den smit”
1296-97	4150	1925,2	0,3	5,8	?
1297-98	3700	1716,4	0,3 à 0,4	5,4	Janne “den smit”
1304-05	2600	1206,1	0,3	3,0	
1343-44	9500	4407,1	0,4	15,8	
1354-55	21156 onverwerkt + 775 verwerkt	9814,3 onverwerkt + 359,5 verwerkt	0,28 à 0,4 onverwerkt, 0,7 verwerkt	25,3	(te Brugge)
1364-65	3300	1530,9	0,8	10,7	
1374-75	5342	2478,2	2	44,5	<i>Ter Doest</i>
1376-77	4253	1973,0	2	35,4	<i>Ter Doest</i>
1383-84	1700	788,6	2	14,2	<i>Ter Doest</i>
1407-08	3114	1444,6	1,2	15,1	Pieter Coudevelt, “den smit”
1478-79	678 pond + 4300 nagels per stuk verkocht	314,5 +...	0,8	6,5	Boudin Heindricx, smid te Blankenberge
1488-89	(3250 nagels en ander ijzerwaar)			2,5	Mathijs Zeghers
1498-99	(400 nagels en ander ijzerwaar)			2,4	Jooris Teerlijnc, Jan f. Jans Wouters, Cornelis Smit
1520-21	(3400 nagels en ander ijzerwaar)		1,5	3,5	?
1528-29	(6900 nagels en ander ijzerwaar)		2,0	10,0	Maessin, smid te Scheepstale (Brugge), Pierssoen de smid, Christiaen de Brune, weduwe Jacob Kind
1536-37	12220 pond + ander ijzerwaar	5668,9+ ...	1,9	119,0	Olivier de Burchgrave; Gregorius Baeiliu, meester-smid te Brugge
1538-39	1554,5 pond en ander ijzerwaar	721,1 + ...	1,2 à 2	12,2	Cornelis, smid te Blankenberge; Pieter Michiels, nagelmaker te Brugge
1548-49	2998 pond en ander ijzerwaar	1390,8 + ...	1,9	25,0	Pieter Noirois, smid; Jacob van Gent, smid
1559-60	324 pond en ander ijzerwaar	150,3 + ...	2,3	6,6	Pieter Lanore, smid; Jacob Feloen, smid te Oudenburg
1568-69	2438 pond en ander ijzerwaar	1131+...	2,4	24,6	Pieter Diercix smid te Blankenberge; Pieter de Pachtere, nagelmaker in Brugge

Tabel 5.1: aankoop van ijzer door de Blankenbergse watering (steekproeffaren, bron: rk. Blankenbergse watering)¹⁶

Waarom werd nu plotseling in het derde en vierde kwart van de 14^e eeuw (bewerkt) ijzer

¹⁶ Alle prijzen betreffen afgewerkte producten, die echter in de meeste gevallen toch per pond gerekend werden. Alleen in de rk. 1354-55 is sprake van een eigen smidse, en wordt een onderscheid gemaakt tussen ijzer dat nog verwerkt moet worden, en afgewerkte producten. Het pond in het Brugse Vrije stemde overeen met 0.4639 kilogram (Vandewalle, 1984). Blijkens de rk. van de Blankenbergse watering werd voor ijzer ook de maat “zestendeel” gebruikt, waarbij 1 zestendeel = 6 pond (rk. Blankenbergse watering 1407-08)

aangekocht van de abdij ter Doest, een abdij die verder nauwelijks uitstaans had met de Blankenbergse watering¹⁷ ? Allesbehalve aan een vriendenprijs trouwens: rekening houdend met de inflatie was dit de duurste prijs die de watering ooit betaalde¹⁸. Twee ten dele complementaire verklaringen dringen zich op: ofwel had Ter Doest een groot overschot van nagels en ander ijzer, ten gevolge van eigen bouwwerken, ofwel had de abdij een eigen smidse met grote productie-capaciteit. De idee van een grote smidse in de Cisterciënzer-abdij Ter Doest mag niet uitgesloten worden. In de Cisterciënzerabdij van Fontenay (F., Côte d'Or) imponeert de monumentale abdij-smidse nog steeds alle bezoekers. In Fontenay werd bovendien waterkracht afkomstig van een waterrad achter de smidse, gebruikt als energiebron voor zowel blaasbalg als hamer¹⁹. Het in Fontenay verwerkte ijzer diende bovendien lang niet alleen voor eigen gebruik, maar werd ook verhandeld²⁰. De *forge* van de abdij van Fontenay, die in haar huidige vorm dateert uit het begin van de 13e eeuw, vormde in het begin van de jaren '90 het voorwerp van een onderzoeksprogramma door de *Equipe d'histoire des Mines, des Carrières et de la Métallurgie dans la France Médiévale* waarbij ook speciale aandacht werd besteed aan de kanalisatie-werken die de waterkracht voor de installaties leverden²¹. Naast Fontenay werden nog in vier andere Cisterciënzer-abdijen in de Champagne-streek en Bourgondië – la Bussière, Fontaine-Jean, Jouy en Preuilly -gelijkaardige “ateliers” aangetroffen. De gebouwen in kwestie zijn multifunctioneel en combineren meestal werkplaatsen, opslagruimtes, ovens en een watermolen²². In Fontenay, dat het best onderzocht werd, zien we dat naast een groot extern kanaal dat de nodige waterkracht leverde voor een waterrad, ook ondergrondse waterleidingen voor de aan- en afvoer van water bestonden²³. Dit alles doet de Franse onderzoekers besluiten dat de belangrijke, zij het niet exclusieve, rol die de Cisterciënzers gespeeld hebben in de ijzerbewerking, en met name in de verspreiding van de hydraulische hamer, wel degelijk strookt met de werkelijkheid en dat er toch iets bestaan heeft als een “Cisterciënzer model” inzake ijzerbewerking²⁴.

¹⁷ Het grondbezit van Ter Doest in de Blankenbergse watering bedroeg in 1513 amper 0.6 hectare (verhoofding Blankenbergse watering 1513).

¹⁸ Vergelijk Sosson J.-P. 1977, p. 120 en p. 293. De prijs van 2 groten per pond stemt perfect overeen met de prijs van soldeersel bij Sosson. De bronnen van de Blankenbergse watering vermelden echter enkel dat het om aankopen van “ijzer” ging.

¹⁹ Zie over het gebruik van waterkracht voor hydraulische hamers: Munro J.H. 2003, pp. 240-242.

²⁰ Richard J. 2005, kol. 623-624.

²¹ CNRS-Paris I, onder leiding van Paul Benoit. Voor de onderzoeksresultaten zie ondermeer: Benoit P. en Cailleaux D. (eds.) 1991 en Pressouyre L. en Benoit P. 1996.

²² Cailleaux D. 1991.

²³ Benoit P. 1988.

²⁴ Benoit P. 1991, pp. 357-358. De oudste waarschijnlijke verwijzing naar een hydraulische hamer bestemd voor de bewerking van ijzer in de Franse ruimte gaat terug tot 1135, wanneer bij de beschrijving van de abdij van Clairvaux door *Arnaud de Bonneval* de smeden vermeld worden als gebruikers van machines aangedreven door waterkracht.

Figuur 5.1: de smidse van de Cisterciënzerabdij van Fontenay (Frankrijk, Côte-d'Or)²⁵.

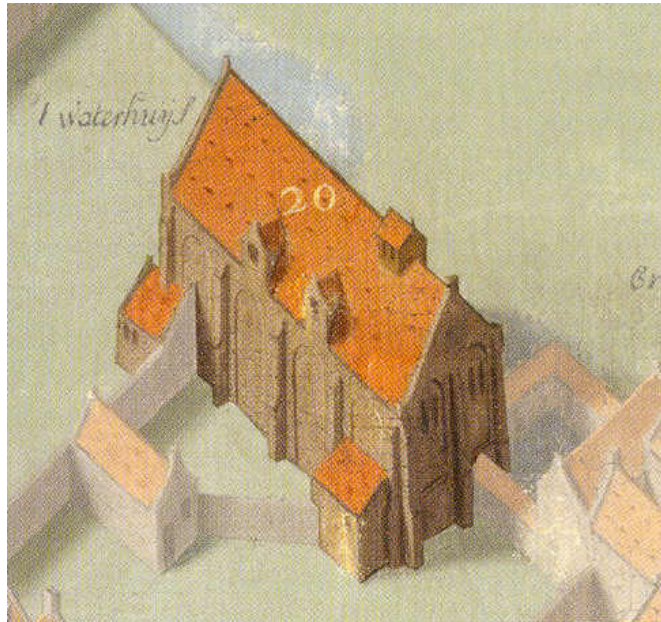
Gezien de gelijkenissen, bouwkundig zowel als socio-economisch, tussen de verschillende Cisterciënzerabdijen, moet men misschien denken dat zich ook in Ter Doest een dergelijk “atelier” bevond, met daarin onder meer een smidse. Mogelijk was ook het ogenblik rijp voor een intensivering van de ijzerbewerking door de abdij: net in dezelfde jaren '70 van de 14e eeuw gingen ook de Vlaamse graven in hun bezittingen in de Champagne over tot metaalnijverheid, teneinde de ijzerertsen in de ondergrond van de bossen daar te laten renderen²⁶. De zusterabdij van Ter Doest, de Duinenabdij van Koksijde beschikte zeker over een smidse én over een waterhuis. Op het bekende plan-in-vogelperspectief dat Pieter Pourbus schilderde van de Duinenabdij (1563/1580), blijkt de abdij-smidse echter een relatief klein gebouw te zijn, dat klaarblijkelijk niet over een waterrad beschikte, en ook niet in de onmiddellijke omgeving van het waterhuis stond²⁷. Bovendien maakte de smidse deel uit van een reeks gebouwen aan de rand van het abdijcomplex, die wellicht pas in de late middeleeuwen toegevoegd werden. Het waterhuis zelf daarentegen, van waaruit het water in een netwerk van loden buizen werd gepompt, was blijkens het schilderij van Pourbus wel een groot en massief uitziend gebouw, grenzend aan een waterloop, en duidelijk heel wat ouder dan de laatmiddeleeuwse smidse. Het lijkt ons niet onmogelijk dat dit waterhuis in de dertiende en veertiende eeuw ook als atelier annex smidse heeft gediend, met mogelijk toepassing van de hydraulische hamer. Het waterhuis van Ten Duinen behoort echter niet tot het deel van het abdijdomein dat reeds archeologisch onderzocht werd²⁸.

²⁵ Bron: <http://cisterciens.shef.ac.uk/rievaulx/lands/lands13.php> (2005/12/26).

²⁶ Braunstein P. 1987. Deze bezittingen in de Champagne-streek waren grotendeels afkomstig uit de bruidschat van Margaretha van Frankrijk (gest. 1382), dochter van de koning van Frankrijk Filips V en echtgenote van graaf Lodewijk van Nevers.

²⁷ Zie Delaey B. 2005.

²⁸ Dewilde M. en De Meulemeester J. 2005.

Figuur 5.2: het “waterhuis” van de abdij Ten Duinen te Koksijde op het panoramisch perspectiefschilderij van Pieter Pourbus (1580) (Bron: Delaey B. 2005, p. 144).

Ook voor de abdijsite van Ter Doest in Lissewege kan verder bouwhistorisch en archeologisch onderzoek mogelijk uitsluitsel bieden over het bestaan van een al dan niet door waterkracht aangedreven abdij-smidse te Lissewege. De meeste abdij-gebouwen van Ter Doest werden vernield door de Beeldenstormers in 1571²⁹. Alleen de monumentale schuur bleef bewaard en kreeg in de 17e eeuw het gezelschap van de huidige hoevegebouwen. Blijkens het plan van de abdij in het landboek van 1709 waren er ook dan al géén andere gebouwen meer aanwezig. Enkele schetsen van de abdijgebouwen uit de 16e eeuw en de Grote Kaart van Pourbus van het Brugse Vrije (1561-71) zijn te weinig gedetailleerd om uitsluitsel te bieden³⁰. De schuur is ook het enige gebouw dat grondig onderzocht werd, onder meer inzake datering, houtsoorten en restauraties. Hoewel de schuur lange tijd op basis van typologische en stilistische kenmerken omstreeks 1275 werd gedateerd, wees recent dendrochronologisch onderzoek op een jongere datering voor het houtwerk, ca. 1370-1385³¹. Mogelijk werd op dat ogenblik een grote verbouwingscampagne doorgevoerd: onder het abbatiaat van *Willem de Smidt* (ca. 1364-na 1372) en zijn opvolger *Jan van Hulst* (voor 1385-vermoedelijk 1417) zouden ook een nieuwe pandgang en abtskwartier gerealiseerd zijn³². Dit alles impliceerde natuurlijk een grote aanvoer en verwerking van bouw materiaal en zou op zich ook weer een verklaring kunnen bieden voor de ijzerleveringen aan de Blankenbergse watering in deze periode.

²⁹ Aneca H. 1964, pp. 355-366./

³⁰ Desmedt R. e.a. (eds.) 2003, p. 33; p. 50.

³¹ Delaey B. 2003, pp. 62-63.

³² De Ganck, R. en Huyghebaert N. 1966, p. 342, weliswaar gebaseerd op De Visch C. 1656: *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*, Keulen, p. 328. De Visch, die abt de Smidt besprak omdat hij een (verloren gegane) *Summa theologiae scholasticae* geschreven had, had natuurlijk de beschikking over archiefbronnen die vandaag verdwenen zijn, naast de mondelinge overlevering en mogelijke restanten *in situ*. Over de Visch: Geirnaert. N. 1979.

Met deze korte excursus over al dan niet door waterkracht aangedreven ijzerbewerking in laatmiddeleeuwse Cisterciënzerabdijen, wilden we aantonen dat dergelijke abdijen inderdaad over een zekere technische know-how op het vlak van waterbeheersing beschikten. Toch mogen we nooit uit het oog verliezen dat ons beeld terzake grondig vertekend is door het bronnenmateriaal dat ook in de late middeleeuwen nog voor een groot deel op het archief van dezelfde monastieke instellingen teruggaat: “*the creation, survival and subsequent analysis of documentary records, have created a marked bias towards ecclesiastical estates*” stelt Stephen Rippon dienaangaande³³, en hetzelfde geldt mogelijk voor het archeologisch onderzoek waarin abdijsites eveneens een bevoorrechte positie innemen.

De dynamiek op het vlak van waterbeheer die toch van een aantal abdijen waaronder Ten Duinen en Ter Doest uitging, situeerde zich bovendien vooral in de 12^e en 13^e eeuw, met uitlopers tot de 14^e eeuw. Zoals we nog zullen zien, namen nadien niet alleen de eigen initiatieven inzake bedijkingen af, maar verminderde ook de actieve tussenkomst in het bestuur van de watering. Wanneer watering in de Vlaamse kustvlakte in de vijftiende en zestende eeuw hulp inriepen van specialisten om technische moeilijkheden te overwinnen, waren dat alleszins géén monniken meer. In het begin van de 16e eeuw bijvoorbeeld, toen de Blankenbergse watering het plan opvatte om de *Lage Moere van Meetkerke* droog te leggen door middel van een windwatermolen, werd het advies ingewonnen van een Hanzenaar die reeds ervaring had met dergelijke projecten in Holland: “*eenen oosterlinc ghenempt Joachim, die hem occupeert verdroncken landen te winnen uuten watere ende die in zulcker wys ende corten tijt waterloos te makene met engien ten ghebruucke van eenen yeghelycken zo hij betoochde ghedaen hebbende in Hollandt by zekere certificacien*”³⁴. Dit was in de 16^e eeuw trouwens lang niet het enige geval waarbij deskundigen uit Zeeland of Holland naar Vlaanderen werden gehaald om hun mening te geven over een bepaald probleem, of om een concept op te stellen³⁵. Maar ook Vlaanderen telde in de 16^e eeuw deskundigen op het vlak

³³ Rippon S. 2000, p. 253.

³⁴ \$862 : niet-gerealiseerd concept van 1519/04/18 (n.s.). Zie ook Augustyn B. 1992, 2, pp. 545-547. In de rekening van de watering wordt dezelfde persoon omschreven als “*eenen meestere van Hollant*” (Rk. Blankenbergse watering 1518-19, f°5v).

³⁵ enkele voorbeelden: Rk. Brugse Vrije 1549-50, f°67v: “*Meester Fransois vander Strate, penssionaris van dat hij ghereist es den XVIen in decembre bij laste vande burchmeesters te Vlissinghe in Zeelant an Joos de Cannoye omme metten zelve Joos weder keerende te overziene ende inghescrijfte te stellene de ghebreken ende imminente dangieren vander invloet vande dijcken van Gaternesse ende ooc bij ghescrijfte ghestelt svoorseide Joos advijs bij wat middele men tselve landt vanden voornoemden dangieren best zoude mueghen preservareren waeromme hij vaccierde vijf daghen te IIII lb. Parisis daechs, comt bij ordonnantie: 20 lb.*”; f°164v: “*Meester Fransois van der Strate over zijn remboursement als betaelt hebbende meester Anthuenis Borduun rijswerckere de welcke bij laste van mijnen heeren vander wet ontboden was uut Zeelandt ende reysde met scepenen ter visitacie vanden noodzakelike wercken dienende ter preservatie vande dijcken ende lande van Gaternesse*”; Rk. Blankenbergse watering 1563-64, f°75r: “*Betaelt meester Willem vanden Houve meester ingeniaris wonende tUtrecht twee gouden croonen in specien maken XIII s. VIII d. over zijne vacatien ende moyenessen die hij ghehat ende ghevonden heeft reysende sdonderdaechs de IXden in decembre XVc LXIII metten sluusmeesters ende eeneghe groote ghelande up ende rondtsomme den moer aldoo de zelve sluusmeesters de voornompden meester Willem vanden moer betooch deden al met hen te adviserene of men gheenen middele en zouden cunnen ghevijsden omme den zelve moer drooghe te makene waer up den zelve meestere Willem midts dat hij es een meester ingeniaris ende zeere constich omme instrumenten te makene alle menichte van watere uut te oozene*”

van waterbeheersing: de “meester van het waterhuis” te Brugge bijvoorbeeld, die verantwoordelijk was voor de Brugse waterleidingen³⁶, en natuurlijk ook iemand als schilder-cartograaf *Pieter Pourbus* (1524-1584), wiens plannen aanvankelijk slechts bedoeld waren als illustratie bij waterstaatkundige problemen³⁷, doch die al gauw uitgroeide tot specialist inzake waterstaat en veelvuldig werd geraadpleegd door allerlei besturen, waaronder natuurlijk het Brugse Vrije en verscheidene watering³⁸. In de laatste jaren van zijn leven hield Pourbus aan deze en soortgelijke activiteiten trouwens de titel van “ingenieur” over³⁹. Daarnaast zorgden ook de talrijke landmeters, die zoals we reeds zagen in de 16^e eeuw ook veelvuldig als ontvanger voor de watering⁴⁰ optraden, ongetwijfeld voor een inbreng op technisch vlak.

Wat de kerkelijke instellingen betreft, zien we dat op vele vergaderingen waar over infrastructuurwerken gedebateerd werd, vertegenwoordigers van kerkelijke instellingen aanwezig waren, hetzij omdat ze grote grondbezitters waren, hetzij omdat ze zelf in het bestuur van een watering zetelden. Bij het opstellen van een concept voor de drooglegging van de Lage Moere van Meetkerke in 1519 bijvoorbeeld, zien we dat zowel *Jan Kiekin*, priester en ontvanger van de abdij van Sint-Andries als *Jan de Meerseman*, bursier van het Sint-Janshospitaal, aanwezig waren⁴⁰. Zowel Kiekin als de Meerseman zetelden verschillende malen in het bestuur van de Blankenbergse watering als vertegenwoordigers van de geestelijkheid⁴¹. Vooral het Sint-Janshospitaal werd door de watering⁴⁰ vaak nauw betrokken bij meer technische aangelegenheden. Zo stipuleerde de keure van Eiesluis uit 1282

al doe zijn advijs gaf”; Rk. Blankenbergse watering 1566-67 : “Betaelt Fransoys Govaert weerdt inde Sterre te Brughe VIII s. Groten ter cause van verteerde costen bijde sluusmeesters ende dijcgraven uut Zeelandt verteet int besoenigieren ende affairen der waterijnghe...: 8 s. Groten”

³⁶ Zo was *Nicasius Pruumbout*, meester van het waterhuis in Brugge, één van de mensen die in 1519 geraadpleegd werd voor de hogervermelde drooglegging van de Lage Moere van Meetkerke (\$\$862). Over het waterhuis, en de meesters van het waterhuis, zie verder hoofdstuk 6.

³⁷ Bijvoorbeeld in 1549 toen hij als schilder landmeter Hendrik van Beernem vergezelde, voor het maken van een –verloren gegane – kaart van het *Nieuw Gedelf* tussen Damme en Sluis: Huvenne, 1984, p. 25. Ook andere schilders, zoals *Joos Van der Beke* en de schoonvader van Pourbus, *Lanceloot Blondeel*, leverden dergelijke kaarten af. Van deze laatste werd bv. een plan van aanleg van de “Nieuwe Vaart” uit 1546 bewaard (Brugge, Stadsarchief). Niet al het werk van Pourbus dat verband hield met de waterstaat, was even gespecialiseerd: zo werd hij in 1555-56 betaald voor het schilderen – op groot formaat vermoedelijk – van een reglement voor de schippers die voor anker gingen bij de sluis van Nieuwendamme: rk. Brugse Vrije 1555-56, f°189v: “Betaelt Pieter Pourbus, schildere van ghescreven thebbene met olyevarwe up bleck zekere statuuten ghemaect bij bailliu, burchmeesters ende scepenen vanden lande nopende der sluuse van Nieuwendamme hoe de scippers hemlieden te reghelen hebben int ligghen met haerlieder scepen voor de zelve sluuse metgaders diverse andere pointen bij ordonnancie X s. Groten, valent: 6 lb. Groten”.

³⁸ Uit 1583 werd een rekening bewaard waarin Pourbus zelf zijn onkosten opgaf voor de inspectie-reizen die hij in de zomer van dat jaar op last van de magistraat van Brugge en het Vrije ondernomen had langsheen verschillende plaatsen waar de dijken doorgestoken waren in het kader van de oorlogshandelingen. Daarbij hielp hij noodmaatregelen treffen en ook de besturen van de watering⁴⁰ advizeren, onder meer met het opstellen van verzoekschriften: \$\$507 d.d. 1583/11/02: “Den 8en dach van augustus was ick Pieter Pourbus met mijn heeren de sluusmeesters van Blanckeberghe ambocht, ende Eyensluus ende Reyghersvliedt bij laste van beyde de colegyen ende noch den 9en dach waeren wij besijch tot den avent met haerlyeder inthentye te stellen bij ghescrijfte om te versoecken an mijn heer den gouverneur om de dijcken weder omme te doen stoppen alzoo zij deden...”;

³⁹ Vanaf 1582: Huvenne P. 1984, p. 67. Pourbus was géén (beëdigd) landmeter, hoewel het werk dat hij voor de realisatie van zijn kaarten verrichtte, natuurlijk vaak dicht in de buurt kwam (ibidem, p. 280).

⁴⁰ \$\$862.

⁴¹ Jan Kiekin zeker in 1520-21 en 1521-22 ; Jan de Merseman zeker tien jaar tussen 1498 en 1523.

reeds dat de meester en de ontvanger van het hospitaal aanwezig dienden te zijn bij elke hout-aankoop door de watering⁴². De rekeningen, niet alleen van Eiesluis, maar ook van de Blankenbergse watering, laten zien dat deze clausule geen dode letter bleef: de meester of de ontvanger van het hospitaal werden inderdaad meer dan eens geraadpleegd bij houtaankopen, en trokken zelfs in opdracht van de watering naar Dordrecht⁴³. Toch hoeven we hieruit geen bewijs te zien van een echte technische expertise: de hout-aankopen waren financieel zeer belangrijke operaties, en als grootste grondbezitter diende het Sint-Janshospitaal daarvan steeds een belangrijk deel te betalen. De – verplichte - betrokkenheid van het Sint-Janshospitaal kan dan ook evengoed als een vorm van financiële controle worden beschouwd.

Onze conclusie over de inbreng van kerkelijke instellingen op het vlak van hydraulische technologie is dan ook genuanceerd: tot de 14^e eeuw blijken kerkelijke instellingen nauw betrokken te zijn geweest bij de oplossing van technische problemen op het vlak van waterbeheersing. Nadien nam deze betrokkenheid duidelijk af. Toch lag ook voor de vroegere periode de grootste inbreng van kerkelijke instellingen bij de realisatie van de waterstaatkundige infrastructuur, en de toepassing van complexere technologieën, wellicht eerder in hun financiële en administratieve dan in hun technische know-how.

5.2 Omvang van het kerkelijk grondbezit in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte.

Om de rol van kerkelijke instellingen in het waterbeheer en in de werking van de wateringten ten volle te begrijpen, dienen we eerst een goed beeld te krijgen van de omvang en de evolutie van het kerkelijk grondbezit. Immers, de rol die kerkelijke instellingen in een bepaalde regio speelden in de waterbeheersing, is onlosmakelijk verbonden met de verwerving en het beheer van het grondbezit van de instelling in deze regio⁴⁴. Het archief nagelaten door de wateringen bevat een schat aan informatie over de omvang van het kerkelijke grondbezit. Waar we voor het buitensteeds grondbezit slechts in enkele gevallen over kwantificeerbare gegevens beschikken⁴⁵, is dat voor de gemakkelijker te onderscheiden kerkelijke instellingen veel vaker het geval. We streven daarbij echter géén exhaustiviteit na: in principe is het mogelijk om op basis van elke bewaarde ommeloper het aandeel van het kerkelijk grondbezit te berekenen. Gezien het arbeidsintensief karakter van de gegevensverwerking en de dalende meerwaarde, opteerden we ervoor om deze oefening slechts voor een selectie van ommelopers te maken en daarnaast ook de gegevens uit de veel minder talrijk bewaarde verhoofdingen te gebruiken.

⁴² §§709: “ende soe wat houte dat men coept daer over zullen ziin alde sluus meesters ende ontfanghers ende de meester van Sinte Jhans huus jof man van zinent halven”

⁴³ Rk. Blankenbergse watering 1370-71: “Item als schlusmeesters te Brugghe camen ome te spreken den meester van Sint Janshuus omme raet met hem te hebbene waer men best hout copen soude ten profite vanden ambochte, vertert 28 lb. 3 s. 4 d.”; Rk. Blankenbergse watering 1482-83, f°10v: “Item den derden dach in december anno LXXXII om tghebrec vanden XXVI ghebinden onder den dijck vernyeut te moeten zijne alzo bevonden bij den sluusmeesters dat zij failgierden om daer toe provisie van grooten houte, zo was de meester van Sint Janshuus, Adriaen Stier ende Anthuenis ghetrocken te Dordrecht om hout daer toe dienende dat zij uutwaeren IX daghen”

⁴⁴ Van Bavel, B. 1993, p. 38.

⁴⁵ Zie verder, hoofdstuk 6.

Om in de grote groep van kerkelijke instellingen enigszins klaarheid te scheppen, voerden we een driedeling in tussen reguliere instellingen (abdij- en kloostergemeenschappen, waartoe we ook de reguliere kapittels rekenen); parochiale instellingen (kerken, kapellen, parochiale armendissen, gildes etc. met inbegrip van parochiekerken met bijhorend seculier kapittel) en tenslotte de – in hoofdzaak stedelijke - hospitalen, leprozerijen, begijnhoven en godshuizen.

Dergelijke indeling is natuurlijk arbitrair: zeker inzake goederenbeheer vertoont het Sint-Donaaskapittel veel gelijkenissen met een reguliere instelling. En parochiale armendissen hebben dan weer evengoed een caritatieve functie als hospitalen en godshuizen. Noteer dat het bezit van kapellen en fundaties in de desbetreffende instellingen, weliswaar afzonderlijk werd verrekend, doch steeds in de categorie van de “onthaalinstanting” werd opgenomen⁴⁶. Per categorie zullen we ook steeds de drie instellingen met het grootste grondbezit in de watering vermelden.

5.2.1. De situatie in de veertiende eeuw

Voor de periode voor 1400 beschikken we voor twee wateringen over bronnen die ons toestaan de omvang van het kerkelijk grondbezit te becijferen. Naast de Oude Yevene (infra), gaat het om de watering Eiesluis ten noordwesten van Brugge, waarvoor in 1398 een verhoofding werd opgesteld:

	m	ha	%
kerkelijk grondbezit	2167,1	953,5	21,3
<i>regulier</i>	<i>1162,1</i>	<i>511,3</i>	<i>11,4</i>
> <i>abdij van Sint-Andries</i>	<i>265,2</i>	<i>116,7</i>	<i>2,6</i>
> <i>abdij Ter Doest</i>	<i>263,8</i>	<i>116,1</i>	<i>2,6</i>
> <i>abdij Ter Doest (porta)</i>	<i>226,1</i>	<i>99,5</i>	<i>2,2</i>
<i>parochiaal</i>	<i>560,7</i>	<i>246,7</i>	<i>5,5</i>
> <i>kerk van Lissewege</i>	<i>84,0</i>	<i>37,0</i>	<i>0,8</i>
> <i>Sint-Donaas (Obediëntie)</i>	<i>81,8</i>	<i>36,0</i>	<i>0,8</i>
> <i>kerk van Koudekerke-Heist</i>	<i>43,0</i>	<i>18,9</i>	<i>0,4</i>
<i>hospitalen</i>	<i>444,4</i>	<i>195,5</i>	<i>4,4</i>
> <i>Sint-Janshospitaal</i>	<i>277,1</i>	<i>121,9</i>	<i>2,7</i>
> <i>Magdalena-leprozerij</i>	<i>61,6</i>	<i>27,1</i>	<i>0,6</i>
> <i>Sint-Juliaanshospitaal</i>	<i>30,8</i>	<i>13,6</i>	<i>0,3</i>
totaal	10186,1	4481,9	100,0

Tabel 5.2: kerkelijk grondbezit in de watering Eiesluis 1398 (bron: Brugge, OCMW-archief, Sint-Janshospitaal-wateringen, A 11).

De grootste kerkelijke grondbezitter in deze watering is zonder twijfel de abdij Ter Doest, ten minste als we het bezit van de “*porta*” van de abdij meerekenen. In vergelijking met de 16e eeuwse bronnen voor de naburige watering van Blankenberge (infra), valt het op dat het

⁴⁶ Voor de identificatie van de religieuze instellingen deden we een beroep op: Nuytens, M. 1997; Berlière U. 1890- (*Monasticon Belge*); de Morau, E. 1948; Cottineau L.H. 1935.

kerkelijk grondbezit toch nog beperkter was, en dat bovendien in het geheel van het kerkelijk grondbezit het bezit van reguliere instellingen nog sterker doorwoog dan in latere eeuwen. Gecombineerd met 15,3 % stedelijk en (minimum) 6,1% adellijk grondbezit⁴⁷, betekent dit dat in de watering Eiesluis in 1398 nog een ruime helft van het grondbezit in handen was van plattelandsbewoners.

Ook voor de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht, kunnen we het relatieve belang van het kerkelijk grondbezit in het laatste kwart van de veertiende eeuw becijferen:

	M	Ha	%
kerkelijk grondbezit	1617,7	711,8	20,2
Regulier	991,7	436,4	12,3
> <i>Sint-Pietersabdij</i>	553,0	243,3	6,9
> <i>Sint-Baafsabdij</i>	166,8	73,4	2,1
> <i>Rijke klaren te Brugge</i>	65,0	28,6	0,8
Parochiaal	376,0	165,4	4,7
> <i>OLV-kerk te Aardenburg</i>	38,7	17,0	0,5
> <i>armendis Sint-Elooi Oostburg</i>	29,3	12,9	0,4
> <i>Sint-Salvatorskerk te Brugge</i>	23,5	10,3	0,3
Hospitalen	250,1	110,0	3,1
> <i>Sint-Janshospitaal</i>	102,3	45,0	1,3
> <i>Sint-Janshospitaal Oostburg</i>	53,0	23,32	0,7
> <i>begijnhof van Aardenburg</i>	30,5	13,4	0,4
Totaal	8018,3	3528,1	100,0

Tabel 5.3: kerkelijk grondbezit in de Oude Yevene watering (1388) (bron: RAG, Sint-Pietersabdij I 435)⁴⁸

Onmiddellijk valt op dat zowel de totale omvang van het kerkelijk grondbezit als de verdeling tussen kloosters, parochieclerus en hospitalen ongeveer overeenstemt met de gegevens voor de watering Eiesluis uit dezelfde periode: iets meer dan 20% kerkelijk grondbezit, waarvan meer dan de helft in het bezit van reguliere instellingen, 4 à 5 % voor de parochie-clerus, en 3 à 4 % voor de hospitalen ! Voor de grote “oudland” wateringën rond Brugge menen we dan ook te kunnen veralgemenen dat het kerkelijk grondbezit er op het einde van de 14e eeuw rond de 20% van het totaal grondbezit bedroeg.

5.2.2 Evolutie tussen de late 14e en het midden van de 16e eeuw

Voor de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht, kunnen we nu ook de vergelijking maken met een tweede doorsnede uit 1550-51. Onmiddellijk wordt duidelijk dat op anderhalve eeuw tijd het kerkelijk grondbezit aanzienlijk toegenomen is, tot een kleine 30% van het totaal. Deze stijging was echter niet algemeen: het bezit van de reguliere instellingen en de hospitalen bleef relatief gezien ongewijzigd terwijl de lokale parochiale instellingen er sterk op vooruit gingen, en zelfs zwaarder door begonnen te wegen in het totaal dan het bezit

⁴⁷ Zie verder hoofdstuk 6.

⁴⁸ Voor de datering, zie hoger hoofdstuk 4.

van de reguliere instellingen. De totale oppervlakte van de watering was intussen wel met enkele honderden hectaren verminderd, vooral door het graven van het kanaal van Oostburg dat voltooid werd in 1505 en waardoor een vijfhonderdtal gemeten ten zuiden van het kanaal van de watering gescheiden werden⁴⁹.

	m	ha	%
kerkelijk grondbezit	2086,0	917,8	29,3
regulier	877,7	386,2	12,3
> <i>Sint-Pietersabdij</i>	601,1	264,5	8,5
> <i>Rijke klaren te Brugge</i>	64,8	28,5	0,9
> <i>Sint-Baafsabdij</i>	55,0	24,2	0,8
parochiaal	980,2	431,3	13,8
> <i>kerk van Sint-Elooi te Oostburg</i>	207,1	91,1	2,9
> <i>7 Getijden te Groede</i>	136,3	60,0	1,9
> <i>kerk van Schoondijke</i>	106,3	46,8	1,5
hospitalen	228,1	100,4	3,2
> <i>Sint-Janshospitaal</i>	97,7	43,0	1,4
> <i>Sint-Janshospitaal Oostburg</i>	33,0	14,5	0,5
> <i>begijnhof van Aardenburg</i>	25,9	11,4	0,4
totaal	7111,5	3129,0	100,0

Tabel 5.4: kerkelijk grondbezit in de Oude Yevene watering (1550-51) (bron: RAG, Sint-Pietersabdij I 145; Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije Van Sluis, (oud nr.) Generale Prins Willem Polder 679; RAB, Peper 166-168).

Het feit dat we voor de Oude Yevene voor twee periodes over een overzicht van de bezitsstructuren beschikken, laat ons toe meer in detail de evolutie van het kerkelijk grondbezit in de late middeleeuwen te bekijken. Voor de parochiale instellingen bundelden we daarbij het bezit van kerk, pastoor, koster, armendis, afhankelijke gilden en kapellen onder de noemer van de parochie.

	1388		1550		
	ha	%	ha	%	verschil %
regulier	436,4	12,4	386,2	12,3	-0,03
Sint-Pietersabdij	243,3	6,9	264,5	8,5	1,56
Sint-Baafsabdij	73,4	2,1	24,2	0,8	-1,31
Klooster van Sint-Klara in Brugge	28,6	0,8	28,5	0,9	0,10
Abdij van Affligem	26,0	0,7	17,4	0,6	-0,18
Abdij van Spermalie	23,8	0,7	19,5	0,6	-0,05
Abdij Ter Doest	28,9	0,8	23,6	0,8	-0,07
Proost van Papinglo	3,9	0,1	3,2	0,1	-0,01
Abdij Eekhout te Brugge	2,9	0,1	2,8	0,1	0,01
<i>niet vergelijkbaar</i>	5,6	0,2	2,4	0,1	-0,08
Parochies	165,4	4,7	431,3	13,8	9,09

⁴⁹ Sint-Janshospitaal betaalt vanaf 1503 afzonderlijk geschoot voor haar bezit “*buuten dijcx vander Ouder Yevene dat nu suweert te Cocsye*” (rk. Sint-Janshospitaal 1503-04 e.v.). Volgens een latere rekening blijkt het om een gebied van ongeveer 500 gemeten te gaan, dat als een afzonderlijke watering werd ingericht (rk. Sint-Janshospitaal 1579-80). Gezien de afwatering via Koksijde verliep, diende het gebied suatiegeld te betalen aan Beooster Ee, wiens uitwateringssluiz zich te Koksijde bevond (rk. Beooster Ee 1569-70).

OLV en Sint-Baafs te Aardenburg	29,2	0,8	42,0	1,3	0,51
Sint-Salvators te Brugge	10,3	0,3	11,2	0,4	0,06
Sint-Elloo te Oostburg	31,1	0,9	110,8	3,5	2,66
Schoondijke	21,3	0,6	79,2	2,5	1,93
Nieuwerkerke-Groede Oost	27,2	0,8	36,7	1,2	0,40
Sint-Baafs te Oostburg	8,1	0,2	6,2	0,2	-0,03
Oostmanskkerke	5,8	0,2	13,2	0,4	0,26
Sint-Katharina bij Oostburg	4,2	0,1	3,1	0,1	-0,02
Moorskerke-Groede	1,1	0,0	62,7	2,0	1,97
OLV te Sluis	0,4	0,0	1,7	0,1	0,04
Koksijde/Benjaedskkerke	1,3	0,0	1,6	0,0	0,01
Sint-Donaas te Brugge	1,1	0,0	45,4	1,5	1,42
Kadzand	1,7	0,0	5,2	0,2	0,12
Hannekinswerve	0,1	0,0	0,2	0,0	0,00
<i>niet vergelijkbaar</i>	22,4	0,6	12,1	0,4	-0,25
<i>hospitalen</i>	110,0	3,1	100,4	3,2	0,09
Sint-Janshospitaal in Brugge	45,0	1,3	43,0	1,4	0,10
Sint-Janshospitaal in Oostburg	23,3	0,7	14,5	0,5	-0,20
Begijnhof Aardenburg	13,4	0,4	11,4	0,4	-0,02
Magdalena-Leprozerij	7,7	0,2	7,4	0,2	0,02
Begijnhof Ten Wijngaerde Brugge	7,6	0,2	6,6	0,2	-0,01
Sint-Janshospitaal in Aardenburg	4,4	0,1	10,8	0,3	0,22
De kapel van Sint-Janshospitaal in Oostburg	4,1	0,1	4,2	0,1	0,02
Begijnhof Oostburg	2,1	0,1	2,5	0,1	0,02
<i>niet vergelijkbaar</i>	2,5	0,1	0,0	0,0	-0,07
TOTAAL kerkelijk	711,8	20,2	917,8	29,3	9,1
TOTAAL watering	3528,1	100,0	3129,0	100,0	0,0

Tabel 5.5: kerkelijk grondbezit in de Oude Yevene-watering: evolutie 1388-1550 (bron: zie hoger Tabel 5.3 en Tabel 5.4).

Wat de identiteit van de kerkelijke instellingen betreft, valt een grote continuïteit op. Een aantal instellingen viel weg, doch géén van hen had omvangrijk bezit in het gebied. In een aantal gevallen zal hun bezit zich ten zuiden van het kanaal van Oostburg bevonden hebben, in andere gevallen kan de instelling opgeheven of vernietigd zijn – bv. de kerk en armendis van Ijzendijke (totaal 2.42 ha) en mogelijk de “*capelrye van Zaemslacht*” (totaal 5.22 ha)⁵⁰ – of gewoon het bezit afgestoten hebben⁵¹. Het aantal nieuwkomers in het gebied is ook relatief beperkt: twee reguliere instellingen - de Dominicanessen van Engelendale (1.39 hectare) en de grauwezusters te Sluis (0.97 hectare) – en verder een aantal kerken uit Brugge en het Oost-Vrije (Gaternisse, Zuidzande, Biervliet, Oostkerke), waarvan de kerk van Sint-Gillis met 2.36 hectare de grootste oppervlakte wist te verwerven.

⁵⁰ Het gaat hier niet om Zaamslag in Oostelijk Zeeuws-Vlaanderen, maar om een leengoed in de parochie Nieuwerkerke, het goed te Zaamslag, vandaag nog duidelijk zichtbaar als hoge verhevenheid in het landschap cf. Janssen H. en Van Dale J. 1857, deel 2, pp. 201-202; 1858, deel 3, pp. 387-388; met dank aan A. Lehouck voor de mededeling. Een dergelijke verdwenen kapel bestond mogelijk ook elders: in 1388 is ook sprake van “*den Pape van Barendonck*” (grondbezit 4.40 ha). In de ommeloper van 1550 verwijst alleen een toponiem in het 26° begin nog naar Barendonck: “*oneffen, nedere ende biesich garslant ghenaempt den Barendonck*”, op dat ogenblik eigendom van *Jan de Cherf*.

⁵¹ Dit was mogelijk het geval voor het “klooster van de Witte Broeders” (Dominicanen ?) te Mechelen (1.76 ha) en het Bijloke-hospitaal te Gent (0.24 hectare).

De meeste kerkelijke instellingen vinden we dan ook in beide periodes terug, zij het dat vooral bij de parochiale instellingen, het bezit vaak anders gegroepeerd was⁵². Een aantal instellingen zien hun bezit significant toenemen. Op de Sint-Pietersabdij te Gent na, gaat het steeds om parochies: de drie grote parochies op het grondgebied van de Oude Yevene: Sint-Elooi-Oostburg, Nieuwerkerke en Schoondijke zagen hun grondbezit tussen 1388 en 1550 meer dan verdrievoudigen! Merken we nog op dat het vooral het bezit van de kerken zelf en bijhorende kapellen was dat toenam en veel minder het bezit van de bijhorende armendissen. De armendissen van Sint-Elooi-Oostburg en Nieuwerkerke zagen hun bezit in de Oude Yevene zelfs afnemen, resp. van 12.89 ha naar 12.37 ha en van 6.36 naar 4 ha. De parochies Sint-Katharina bij Oostburg en Sint-Baafs-Oostburg waren de enige die hun grondbezit in de Oude Yevene in de totaliteit niet zagen toenemen, wat voor beide wellicht een specifieke verklaring had⁵³. Het Sint-Donaaskapittel te Brugge zag haar bezittingen in de Oude Yevene dan weer wel aanzienlijk aangroeien, zij het dat het hier gaat om één specifieke kapel in deze kerk, toegewijd aan Sint-Anthonis, en dus vermoedelijk ook om één of een aantal particuliere fundaties.

De meeste reguliere instellingen zagen hun bezit in de Oude Yevene lichtjes afnemen. Opvallend daarbij is de tegenovergestelde evolutie van het bezit van de twee grote Gentse abdijen: terwijl de Sint-Pietersabdij haar bezittingen zag groeien, ging de Sint-Baafsabdij er sterk op achteruit. Voor deze laatste abdij was het ambacht Oostburg, waar de Sint-Pietersabdij de grootste grondbezitter en aanvankelijk ook bezitter van het volledige patronaatsrecht was, steeds secundair geweest ten opzichte van het ambacht Aardenburg. Behalve het hof 's Gravenscure dat door Verhulst in de omgeving van de Graven Polder, dus buiten de Oude Yevene wordt gesitueerd, had de Sint-Baafsabdij er ook géén eigen hoven⁵⁴. Mogelijk opteerden beide abdijen er in de late middeleeuwen voor zich te concentreren op hun belangrijkste bezittingen, wat dus voor de Sint-Pietersabdij een versterking en voor de Sint-Baafsabdij een afbouw van het bezit in Oostburg-ambacht impliceerde.

Om nu te achterhalen of deze tendens zich ook elders in het Brugse Vrije voordeed, vergeleken we de resultaten voor de Oude Yevene-watering, met de evolutie van het kerkelijk grondbezit in de veel kleinere watering Romboutswerve, aan de linkeroever van het Zwin bij Damme, waarvoor we een vergelijking kunnen maken tussen het kerkelijk grondbezit in 1456 en 1545:

	m	ha	%
kerkelijk grondbezit	184,0	80,9	19,2

⁵² Zo werd in 1388 vaak een afzonderlijk grondbezit voor de pastoor en de koster van de parochiekerk vermeld, wat in 1550 niet langer het geval was.

⁵³ Het dorp Sint-Katharina werd in 1404 overstroomd en pas in de loop van de 15^e eeuw weer opgericht. In de 16^e eeuw bevond het zich ten zuiden van het kanaal van Oostburg, waar vermoedelijk ook het leeuwedeel van de bezittingen van de kerk gesitueerd waren. De parochie Sint-Baafs-Oostburg ontstond wellicht in de 2^e helft van de 12^e eeuw, en was beduidend kleiner dan de parochie Sint-Elooi-Oostburg, de hoofdkerk van het patronaatsgebied van de Sint-Pietersabdij aldaar. De parochie Sint-Baafs-Oostburg omvatte hoofdzakelijk de kuststrook ten NW van Oostburg en situeerde zich zeker ten dele buiten de Oude Yevene: Verhulst A. 1958, pp. 472-474.

⁵⁴ Verhulst A. 1958, pp. 470-476.

regulier	31,3	13,8	3,3
> <i>Rijke Klaren Brugge</i>	11,0	4,8	1,1
> <i>Dominicanessen Engelendale ("Jacobinessen")</i>	9,8	4,3	1,0
> <i>Kartuizerinnen Sint-Anna-in-de-Woestijn ("nieuw klooster")</i>	9,0	3,9	0,9
parochiaal	83,4	36,7	8,7
> <i>armendis Damme</i>	20,4	9,0	2,1
> <i>kerk van Oostkerke</i>	12,9	5,7	1,3
> <i>OLV-kerk in Brugge</i>	11,5	5,1	1,2
hospitalen	69,2	30,4	7,2
> <i>Sint-Janshospitaal</i>	45,8	20,1	4,8
> <i>Sint-Janshospitaal Damme</i>	12,5	5,5	1,3
> <i>begijnhof Damme</i>	3,5	1,6	0,4
totaal	956,1	420,7	100,0

Tabel 5.6: kerkelijk grondbezit in de watering Romboutswerve 1456 (bron: Brugge, OCMW-archief, Sint-Janshospitaal-wateringen doos 5 A 15)

	M	ha	%
kerkelijk grondbezit	341,6	150,3	35,5
regulier	93,8	41,29	9,8
> <i>Dominicanessen Engelendale ("Jacobinessen")</i>	68,3	30,0	7,1
> <i>Rijke Klaren Brugge</i>	10,9	4,8	1,1
> <i>Abdij van Sint-Trudo</i>	8,1	3,5	0,8
parochiaal	174,8	76,91	18,2
> <i>armendis Damme</i>	62,5	27,5	6,5
> <i>kerk van Damme</i>	24,1	10,6	2,5
> <i>kerk van Oostkerke</i>	19,4	8,5	2,0
hospitalen	72,9	32,1	7,6
> <i>Sint-Janshospitaal</i>	44,9	19,7	4,7
> <i>Sint-Janshospitaal Damme</i>	15,8	7,0	1,6
> <i>begijnhof Damme</i>	3,6	1,6	0,4
totaal	961,2	422,9	100,0

Tabel 5.7: kerkelijk grondbezit in de watering Romboutswerve 1545 (bron: RAB, watering Romboutswerve, 99).

Niet alleen bevestigen de beide verhoofdingen voor de watering Romboutswerve de laatmiddeleeuwse stijging van het kerkelijk grondbezit, en de grote rol van de parochiale instellingen - van 8.7 naar 18.2 % op een kleine eeuw tijd! - hierin, ze laten ons ook toe het fenomeen nauwkeuriger in de tijd te situeren. De belangrijkste verschuiving deed zich blijkbaar voor tussen het midden van de 15^e en het midden van de 16^e eeuw. Zonder dat hier te kunnen hard maken, wijzen we toch op de mogelijke invloed van de laat 15^e eeuwse opstanden tegen Maximiliaan van Oostenrijk, die met name de Kustvlakte en zeker het gebied tussen Brugge en Sluis, waarin ook Romboutswerve gelegen is, hard getroffen hebben⁵⁵. Merken we nog op dat ook hier weer de hospitalen nog nauwelijks bezittingen verwierven, maar dat er wel ook een stijging is van het bezit van reguliere instellingen. Bij nader inzien ging het echter om één instelling, het dominicanessenklooster Engelendale, dat meer dan 25 hectare land extra in het gebied verwierf.

⁵⁵ Zie in dit verband ook Thoen E. 1978 en 1980 en het proefschrift in voorbereiding van J. Haemers (UGent).

5.2.3 Regionale en lokale verschillen.

Voor de grootste watering in het Brugse Vrije, de Blankenbergse beschikken we over twee verhoofdingen die ons respectievelijk voor 1513 en 1560 inzicht geven in de omvang van het kerkelijk grondbezit, en de evolutie in de eerste helft van de 16^e eeuw. De bronnen voor de Blankenbergse watering, maken het mogelijk een onderscheid te maken tussen “vollanden” en “wanlanden”, afhankelijk van de hoogte van het geschot dat betaald diende te worden. Aangezien de “wanlanden” van de Blankenbergse watering gelegen waren in de meer landinwaarts, op de rand van de zandstreek gelegen dorpen⁵⁶, leert de vergelijking tussen beide delen ons iets over de differentiële spreiding van het kerkelijk grondbezit tussen polder- en zandstreek:

	m	ha	%
kerkelijk grondbezit	10531,6	4633,9	31,4
regulier	4429,0	1948,764	13,2
> <i>Rijke klaren te Brugge</i>	790,2	347,7	2,4
> <i>abdij van Sint-Andries</i>	764,8	336,5	2,3
> <i>abdij van Oudenburg</i>	602,4	265,1	1,8
parochiaal	3131,1	1377,677	9,3
> <i>Sint-Donaas Brugge (obediëntie)</i>	334,1	147,0	1,0
> <i>kerk van Klemskerke</i>	114,9	50,5	0,3
> <i>kerk van Vlissegem</i>	104,2	45,9	0,3
hospitalen	2971,5	1307,5	8,9
> <i>Sint-Janshospitaal</i>	1048,8	461,5	3,1
> <i>Potterie-hospitaal</i>	775,4	341,2	2,3
> <i>Magdalena-leprozerij</i>	708,2	311,6	2,1
totaal	33514,2	14746,2	100,0

Tabel 5.8: kerkelijk grondbezit in de Blankenbergse watering (“vollanden”) 1513 (bron: RAB, Blankenbergse watering, 183).

	m	ha	%
Kerkelijk grondbezit	848,7	373,4	16,5
Regulier	247,9	109,076	4,8
> <i>abdij van Sint-Andries</i>	183,4	80,7	3,6
> <i>Kartuizerinnen Sint-Anna-in-de-Woestijn ("nieuw klooster")</i>	24,6	10,8	0,5
> <i>Kartuizers Brugge (Genadedal)</i>	9,5	4,2	0,2
parochiaal	311,9	137,2419	6,1
> <i>kerk van Snellegem</i>	48,5	21,3	0,9
> <i>kerk van Jabbeke</i>	37,2	16,4	0,7
> <i>pastoor Jabbeke</i>	27,2	12,0	0,5
hospitalen	288,9	127,1	5,6
> <i>Sint-Janshospitaal</i>	215,0	94,6	4,2
> <i>Potterie-hospitaal</i>	34,8	15,3	0,7
> <i>Magdalena-leprozerij</i>	16,4	7,2	0,3
Totaal	5153,6	2267,6	100,0

Tabel 5.9: kerkelijk grondbezit in de Blankenbergse watering (“wanlanden”) (1513) (bron: RAB,

⁵⁶ Over het onderscheid tussen wanlanden en vollanden in de Blankenbergse watering, zie ook hoofdstukken 4 en 7.

Blankenbergse watering, 183).

	m	ha	%
kerkelijk grondbezit	11334,7	4987,3	33,2
regulier	4523,9	1990,54	13,2
> <i>rijke klaren te Brugge</i>	796,0	350,2	2,3
> <i>abdij van Sint-Andries</i>	755,3	332,3	2,2
> <i>abdij van Oudenburg</i>	623,3	274,2	1,8
parochiaal	3494,0	1537,38	10,2
> <i>Sint-Donaas Brugge (obediëntie)</i>	362,5	159,5	1,1
> <i>kerk van Klemskerke</i>	148,0	65,1	0,4
> <i>kerk van Oudenburg</i>	113,9	50,1	0,3
hospitalen	3316,7	1459,4	9,7
> <i>Sint-Janshospitaal</i>	1156,2	508,73	3,4
> <i>Potterie-hospitaal</i>	772,3	339,80	2,3
> <i>Magdalena-leprozerij</i>	767,7	337,79	2,2
totaal	34191,3	15044,2	100,0

Tabel 5.10: kerkelijk grondbezit in de Blankenbergse watering (“vollanden”) 1560 (bron: RAB, Blankenbergse watering, 184).

	m	ha	%
kerkelijk grondbezit	968,7	426,2	18,1
regulier	263,1	115,8	4,9
> <i>abdij van Sint-Andries</i>	198,1	87,2	3,7
> <i>Kartuizerinnen Sint-Anna-in-de-Woestijn ("nieuw klooster")</i>	24,5	10,8	0,5
> <i>Kartuizers Brugge (Genadedal)</i>	9,6	4,2	0,2
parochiaal	409,9	180,4	7,7
> <i>kerk van Snellegem</i>	84,9	37,4	1,6
> <i>officie 7 weeën Sint-Salvator Brugge</i>	48,3	21,2	0,9
> <i>kerk Jabbeke</i>	32,6	14,3	0,6
hospitalen	295,7	130,1	5,5
> <i>Sint-Janshospitaal</i>	213,5	94,0	4,0
> <i>Potterie-hospitaal</i>	34,6	15,2	0,6
> <i>Magdalena-leprozerij</i>	16,6	7,3	0,3
totaal	5351,5	2354,7	100,0

Tabel 5.11: kerkelijk grondbezit in de Blankenbergse watering (“wanlanden”) (1560) (bron: RAB, Blankenbergse watering, 184).

In de vollanden van de Blankenbergse watering blijkt in de eerste helft van de 16e eeuw ongeveer één derde van het grondgebied in handen te zijn geweest van kerkelijke instellingen. In de wanlanden aan de oostelijke rand van de watering daarentegen, bleek dat aandeel toch wel beperkter te zijn, en bedroeg het aandeel van het kerkelijk grondbezit relatief gezien slechts de helft van het percentage in de vollanden (16,5 à 18,1% tegenover 31,4 à 33,2 %). Ook het type kerkelijke instellingen dat het meeste grondbezit in handen had, verschilde in beide regio's: in de vollanden stonden de reguliere instellingen sterkst (13,2% van het totaal), terwijl in de wanlanden de parochie-clerus meer grond in handen had dan de abdijen en de kloosters (6 à 7 % van het totaal). Toch stond ook de parochie-clerus in de wanlanden zwakker dan in de vollanden, waar ze 9 à 10 % van de grond bezaten. De derde groep

kerkelijke instellingen, de hospitalen, stond eveneens sterker in de vollenen. Deze groep bestond hoofdzakelijk uit drie belangrijke Brugse instellingen: het Sint-Janshospitaal, het Potterie-hospitaal en de Magdalena-leprozerij die samen met de Rijke Klaren te Brugge en de abdij van Sint-Andries de vijf grootste grondbezitters in de watering waren, met elk meer dan 300 hectare bezittingen in de vollenen alleen. De grootste wereldlijke grondbezitters volgden op respectabele afstand: in 1513 de heer van Uitkerke met 147,2 hectare en in 1560 jonkheer Joris van Temzeke met 171,4 hectare, telkens in de vollenen van de Blankenbergse watering.

Bekijken we de evolutie van 1513 tot 1560, dan blijkt het kerkelijk grondbezit gehandhaafd en lichtjes uitgebreid te zijn, en dit zowel in de vollenen als in de wanlanden. De stijging komt bijna volledig op rekening van de parochiale instellingen, die hun bezittingen op een halve eeuw tijd met 12% in de vollenen en zelfs 31% in de wanlanden zagen toenemen. De meeste reguliere instellingen wonnen nauwelijks aan grondbezit, doch verloren ook niets. Bij de hospitalen is het beeld minder eenduidig: het Sint-Janshospitaal bijvoorbeeld slaagde er toch in zijn bezit in de vollenen met 47 hectare uit te breiden, terwijl het bezit van dat andere grote Brugse hospitaal, het Potterie-hospitaal, met enkele hectaren afnam.

5.2.4. De oorsprong van het “nieuwe” kerkelijk grondbezit in de vijftiende en zestiende eeuw.

Hoe slaagden de kerkelijke instellingen, en dan met name de parochieclerus, erin om in de loop van de 15^e en 16^e eeuw toch een aanzienlijke bezitsuitbreiding te realiseren ? Een grondig antwoord op deze vraag zou een diepgaande analyse van bezitsverwerving en domeinopbouw van de betrokken instellingen vergen, die zeker voor de parochiekerken, armendissen en gilden niet evident is. De ommelopers van de watering kunnen echter al een tip van de sluier oplichten. Met name maakten we gebruik van de ommeloper van de watering Groede, die voltooid werd in 1554. Het kerkelijk grondbezit in dit gebied was in vergelijking met naburige watering en beperkt te noemen, doch dit was voornamelijk te wijten aan de quasi-afwezigheid van reguliere instellingen en hospitalen. Bij reguliere instellingen zagen we reeds meermaals dat hun bezit in de late middeleeuwen nauwelijks aangroeide. Het gros van hun grondbezit ging terug op de periode voor de 14^e eeuw. Het quasi-ontbreken van deze reguliere instellingen in de Groede-watering, wijst er ofwel op dat zij in dit gebied in de ontginningsfase – 12^e en begin 13^e eeuw - nauwelijks een rol hebben gespeeld, ofwel dat zij hun aanvankelijke bezit inmiddels reeds van de hand hadden gedaan.

	M	ha	%
kerkelijk grondbezit	313,0	137,7	10,89
Regulier	27,4	12,0	0,95
> Sint-Baafsabdij	10,0	4,4	0,35
> Sint-Pietersabdij	8,0	3,5	0,28
> Kartuizerinnen Sint-Anna-in-de-Woestijn ("nieuw klooster")	6,1	2,7	0,21
Parochiaal	245,5	108,0	8,54
> kerk van Schoondijke	64,1	28,2	2,23

> 7 Getijden van Groede	44,4	19,5	1,54
> kerk van Sint-Elooi te Oostburg	35,6	15,7	1,24
Hospitalen	40,1	17,7	1,40
> Sint-Janshospitaal	29,8	13,1	1,04
> Magdalena-leprozerij	7,9	3,454	0,27
> kapel in begijnhof te Aardenburg	1,5	0,6	0,05
Totaal	2873,5	1264,3	100,00

Tabel 5.12: kerkelijk grondbezit in de watering Groede, 1552-54 (bron: Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Groede en Baanst-polder 475).

Zowel bij particuliere als bij institutionele eigenaars werd in deze ommeloper vaak de vorige eigenaar vermeld, en soms ook of het goed afkomstig was uit een erfenis, verkoop, onteigening etc. Voor de kerkelijke grondbezitters geeft dit volgend beeld:

	Totaal (ha)	vorige eigenaar vermeld (ha)	vorige eigenaar vermeld (%)	naamgenoten bij huidige eigenaars (%)
kerkelijk	137,7	77,5	56,3	49,8
regulier	12,0	2,5	20,5	0,0
parochiaal	108,0	72,8	67,4	53,0
hospitaal	17,7	2,2	12,6	0,0

Tabel 5.13: oorsprong van het kerkelijk eigendom in de watering Groede 1552 (bron: Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Groede en Baanst-polder 475).

Bij een ruime helft van de percelen die in 1552 in kerkelijke handen waren, wordt een vorige eigenaar vermeld, maar opvallend is dat dit veel vaker het geval is bij de parochie-clerus, dan bij de kloosters en hospitalen. Als de vorige eigenaar vermeld wordt, zien we bovendien dat in de helft van de gevallen eigenaars met dezelfde familienaam nog grondbezit hebben in de watering, doch dit geldt enkel voor gronden die in handen gekomen zijn van parochiale instellingen. Soms is het mogelijk een familie-verband aan te tonen: zo zien we dat de gilde van Onze-Lieve-Vrouw in Schoondijke een perceel grond verworven had van *Cornelis f. Christoffel Pilse* (0.26 ha) en dat zowel de kinderen van Cornelis f. Christoffel Pilse als één van hen, *Christoffel f. Cornelis Pilse* in 1552 eigenaar waren, respectievelijk voor 2.3 en 11.3 hectare. In sommige gevallen ging het om zeer uitgebreide transacties: de bezittingen van de *Zeven Getijden van Groede*, 19.5 hectare, waren integraal afkomstig van leden van de familie *Boudins*: *Jacop (f. Robrecht)*, *Robrecht f. Jacop*, en de bastaarden *Jan* en *Jacop*. In 1552 behoorden verschillende leden van deze familie nog tot de grotere grondbezitters in Groede: de erven van *Jacomijne f. Joris Boudins* (33.06 ha), de kinderen van *Arnout f. Pieter f. Arnout Boudins* (18.27 ha), *Digne f. Boudin f. Cornelis Boudins* (10.47 ha), de kinderen van *Arnout f. Boudin Boudins* (10.02 ha), etc. In totaal stond in 1552 133,26 hectare, of 10.5 % van de totale watering op naam van een lid van de (uitgebreide) familie Boudins. De *Zeven Getijden van Groede* zijn dan ook vermoedelijk de familie-fundatie van deze familie Boudins. Vermoedelijk kan dit voorbeeld uitgebreid worden naar andere families en andere parochiale instellingen in het gebied, zij het dat het dan vaak om kleinere percelen ging⁵⁷.

⁵⁷ In een aantal gevallen wordt uitdrukkelijk vermeld dat het om jaargetijden of “diensten” gaat: “*De kercke van Schoondijcke, over tjaerghetyde van Jan Scoonmakere...*”; “*De kercke van Schoondijcke, over den dienst van Jan Scoonmakere ende zijn wijve...*”.

Dit alles doet ons dan ook besluiten dat veel bezit van de parochiale instellingen eerder van recente datum (15^e-16^e eeuw) is, terwijl de bezittingen van kloosters en hospitalen vermoedelijk ouder zijn, wat volkomen in de lijn van onze andere bevindingen ligt: in het grootste deel van de kustvlakte zijn het vooral deze parochiale instellingen die aan bezit winnen in de late middeleeuwen. Een deel van de grondbezitters in de 15^e en 16^e eeuwse kustvlakte hechtte er duidelijk belang aan de lokale parochies te begiftigen. Het gaat daarbij duidelijk niet om *absentee landowners* maar om lokale families, die stevig verankerd waren in het gebied, en waarvan we ook elders zagen dat zij in deze periode hun grondbezit konden uitbreiden. In een beperkt aantal gevallen breidden de parochiale instellingen hun bezittingen ook uit met “*prijisland*”, verbeurd verklaard land, mogelijk wegens onbetaald geschot, maar evengoed wegens onbetaalde renten of cijzen⁵⁸. Het is weinig waarschijnlijk dat de bezitsuitbreiding van de parochiale instellingen in deze periode direct gerelateerd is aan de waterschapslasten: wanneer we de familienamen van de vorige eigenaars van het kerkelijk grondbezit vergelijken met de vorige eigenaars van de 44 percelen (7.16 ha in totaal) die aan de watering Groede waren toegevalen, en waarvan we kunnen veronderstellen dat het om *geabandonneerd* land ging, vinden we geen enkele overeenstemming tussen de namen. De grondbezitters die gronden overdroegen aan de parochies waren dus niet dezelfde als zij die grond dienden af te staan aan de watering.

De bezitsuitbreiding van de lokale kerkelijke instellingen in deze periode, die voor een deel ten koste ging van de oude, vaak verafgelegen abdijen en kapittels is geen verschijnsel dat zich beperkt tot de Vlaamse kustvlakte alleen, doch een trend die ook elders in de Nederlanden én in Noordwest-Europa vastgesteld werd. B. van Bavel stelt dat het toegenomen succes van lokale kerken, kapellen en armendissen voor een deel te verklaren valt vanuit een verschuiving in de godsdienstbeleving naar meer actieve, persoonlijke participatie, die zich vooral vanaf de 15e eeuw manifesteerde, en vanuit een verhoogd belang dat gehecht werd aan de lokale dorpsgemeenschap. De lokale kerken werden uitgebouwd en begiftigd met het oog op de uitstraling van kerk, dorpsgemeenschap en eigen familie, en de integratie van de kerk in de lokale maatschappelijke structuren, wat bijvoorbeeld blijkt uit de toegenomen interesse voor allerlei functies in kerk-en armendisbesturen⁵⁹. Deze algemene evolutie vond in het Brugse Vrije aansluiting bij de opkomst van een lokale dorpselite, die als winnaar uit de bezitsconcentratie van de 15^e en 16^e eeuw te voorschijn was gekomen, en haar greep op alle mogelijke lokale bestuursinstellingen trachtte uit te bouwen⁶⁰. Voor deze nieuwe dorpselite vormden stichtingen en giften aan lokale kerken een uitgelezen mogelijkheid om maatschappelijke opgang in prestige om te zetten.

⁵⁸ Dit is het geval voor de kerk van Schoondijke die acht percelen “prijisland” afkomstig van verschillende eigenaars verworven had.

⁵⁹ van Bavel B. 1999, pp. 328-330.

⁶⁰ Zie ondermeer hoofdstuk 4 en hoofdstuk 8.

5.2.5 Beperkte rol van de kerkelijke instellingen bij de laatmiddeleeuwse herinpolderingen.

We kunnen nu ook onderzoeken in hoeverre kerkelijke instellingen grondbezit verwierven in gebieden die pas in de loop van de 14^e, 15^e of 16^e eeuw werden ingepolderd, of na overstroming herbedijkt werden. De watering Zuidzande bijvoorbeeld vormde de tweede kern van het eiland Kadzand. Zuidzande duikt pas in 1290 in de bronnen op en werd op dat ogenblik nog door een kreek gescheiden van het Oude Land van Kadzand. De bedijking van Zuidzande gebeurde “lobvormig”, waarbij steeds nieuwe poldertjes rondom de bestaande kern werden toegevoegd. Het is mogelijk dat in 1290 de kern – door Meyer het “*Urinsel*” genaamd - reeds bedijkt was, waarna in de loop van de 14^e eeuw het grootste deel van de andere poldertjes en de aansluiting met het eiland Kadzand werden gerealiseerd⁶¹. Om de omvang van het kerkelijk grondbezit op Zuidzande te analyseren, beschikken we over een ommeloper uit 1449-50:

	m	ha	%
kerkelijk grondbezit	61,1	26,9	5,3
regulier	54,4	23,9	4,8
> <i>Sint-Baafsabdij</i>	47,1	20,7	4,1
> <i>Kartuizerinnen Sint-Anna-in-de-Woestijn ("nieuw klooster")</i>	7,3	3,2	0,6
parochiaal	6,7	2,9	0,6
> <i>kerk van Kadzand</i>	5,5	2,4	0,5
> <i>koor van OLV-kerk te Aardenburg</i>	1,2	0,5	0,1
Totaal	1144,2	503,5	100,0

Tabel 5.14: kerkelijk grondbezit in Zuidzande (Kadzand) 1449-50 (bron: RAG, Sint-Baafs en bisdom K 1108)

De Gentse Sint-Baafsabdij was op Zuidzande de enige kerkelijke grondbezitter van enige betekenis. Het bezit van de abdij op Zuidzande was echter zeer recent: voor 1350 en vermoedelijk ook voor de overstromingen van 1375/76 had de abdij er géén bezit, terwijl in 1382 en 1383 reeds voor 48 gemeten geschot werd betaald. Verhulst vermoedde reeds dat die 14e eeuwse aanwinsten vooral in het kader van herbedijkingen te situeren zijn⁶². Het recente onderzoek van H. Meyer lijkt dit te bevestigen: Meyer toonde namelijk aan dat zich naast de percelen van de Sint-Baafsabdij bijna steeds een perceel op naam van de heer van der Cappele bevond, met vaak exact - op de roede nauwkeurig - dezelfde oppervlakte⁶³. Uit de ommeloper van 1449-50 blijkt bovendien dat de abdij en *mer Martin van der Cappele* in totaal ongeveer dezelfde oppervlakte grond in Zuidzande bezaten (resp. 20.7 en 19.5 hectare). We weten dat in 1395 *Jean van der Cappelle* en de abt van de Sint-Baafsabdij samen als *legger* voor het dijkherstel in Zuidzande werden aangesteld⁶⁴. Vermoedelijk was deze aanstelling de

⁶¹ Meyer H.D. 2001, pp. 135-218, inz. p. 186 en kaarten pp. 441-446.

⁶² Verhulst A. 1958, p. 470.

⁶³ Meyer H.D. 2001, p. 156; pp. 180-181.

⁶⁴ \$164, oorkonde van Filips de Stoute d.d. 1395/10/29.

bevestiging van een op dat ogenblik reeds bestaande toestand, waardoor de abdij en van der Cappelle, eventueel samen met derden, de kosten voor de herbedijking droegen en in ruil de geabandonneerde gronden ontvingen.

Voor het eiland Kadzand werd ook voor de polder van 400 gemeten Beoosten ter Hofstede op Kadzand – bedijkt in 1403⁶⁵ - een ommeloper uit het laatste kwart van de 15^e eeuw bewaard (verm. ca. 1488-1492)⁶⁶. Deze polder bleek grotendeels in wereldlijke handen te zijn: enkel de Gentse Sint-Baafsabdij had er beperkte bezittingen:

	M	Ha	%
Kerkelijk grondbezit	32,8	14,4	7,6
Regulier	32,8	14,4	7,6
> Sint-Baafsabdij	32,8	14,4	7,6
totaal	433,2	190,6	100,0

Tabel 5.15: kerkelijk grondbezit in de polder van 400 gemeten Beoosten Ter Hofstede op Kadzand (ca. 1488-92) (bron: RAB, Fonds Jonkheere, 1046)

Ook voor een aantal andere vijftiende of zestiende eeuwse bedijkingen op Kadzand, krijgen we een zelfde beeld. Een paar jaar voor de polder van Vierhonderd Gemeten Beoosten Ter Hofstede, werd aan aan de noordostrand van het eiland de polder van Tienhonderd Gemeten bedijkt. Blijkens een ommeloper van 1502 had ook hier enkel de Gentse Sint-Baafsabdij enig grondbezit van betekenis: 20,3 hectare op een totale oppervlakte van 396,1 hectare. De rest van de polder was in particuliere handen, op 4,5 hectare van de kerk en armendis van Kadzand na⁶⁷. In de 252,7 hectare grote Zandpolder, participeerde de Gentse Sint-Baafsabdij bij de bedijking van 1423 voor ongeveer 22 hectare, waarvan wel niet de volledige oppervlakte bruikbaar bleek als landbouwgrond. In 1489 was de abdij er nog steeds de enige kerkelijke eigenaar (met 17,9 hectare grond)⁶⁸.

⁶⁵ Gottschalk M.K.E. 1983, I, pp. 190-91; II, p. 3. De Sint-Baafsabdij participeerde voor 32 gemeten in de herbedijking en inde er ook de tienden. Volgens Gottschalk gaat het niet om een herbedijking maar om een nieuwe inpoldering. Een eeuw later was het grondbezit van de Sint-Baafsabdij in de polder nog quasi ongewijzigd.

⁶⁶ De ommeloper is een 17^e eeuwse kopie en daardoor moeilijk te dateren. Het jaartal is blanco gelaten in de (later toegevoegde?) hoofding van de ommeloper: "*Ommeloopere vanden IIIc m beoosten dhofstede in Cadsandt anno 15...*". Op basis van de identificatie van de eigenaars, opteer ik echter voor een iets vroegere datering: een aantal vermelde eigendomstransacties betreffen de jaren 1481, 1491 en 1492. Jacob de Maech, "*over Laureins Maech wijlent ontfanghere van Vlaenderen*": de gelijknamige zoon van Lauwereins de Maech zou reeds in 1492 gestorven zijn (Boone, M. 1990, kol. 515-520; Daneel van Praet, heer van Merwede, wordt als soeverein-baljuw vermeld. Hij was dit tussen 1485/04/12 en 1488/01 en opnieuw van 1489/12 tot begin 16^e eeuw (prosopografische databank J. Haemers betreffende de Opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk, 2005/04/26). "*Pierkin, tkint Pieter*" Lanchals: de schout van Pieter Lanchals werd in 1488 tijdens de opstand tegen Maximiliaan terechtgesteld. Op basis van deze gegevens, lijkt een datering van de oorspronkelijke ommeloper tussen 1488 en 1492 waarschijnlijkst.

⁶⁷ Ommeloper van 1502, in kopie uit de late 17^e of 18^e eeuw: Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1405/b. De kopiist nam ook latere aanvullingen over. Getracht werd de oorspronkelijke eigenaars van 1502 te reconstrueren, wat lukte onder meer doordat in andere percelenbeschrijvingen steeds naar deze oorspronkelijke eigenaars werd verwezen. Wel werd voor 10 percelen (op een totaal van 217) de oppervlakte niet meer vermeld, omdat ze sindsdien prijs gegeven waren aan de zee door de aanleg van inlaagdijken (onder meer in 1527).

⁶⁸ Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 27; ommeloper van 1489: Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1405/g

Na de grote overstromingen van het laatste kwart van de 14^e eeuw en het begin van de 15^e eeuw, werd ook in het Braakmangebied geleidelijk werk gemaakt van de herinpolderingen. De participatie van kerkelijke instellingen in deze herinpolderingen, kon lokaal erg verschillen. Over het algemeen kunnen we stellen dat hun rol groter was bij de eerste herinpolderingen, begin 15^e eeuw, dan bij de latere 16^e eeuwse realisaties. Voor de *Dierkinsteenspolder* ten oosten van Aardenburg bijvoorbeeld, die herbedijkt werd in 1400 en vervolgens opnieuw in 1417⁶⁹, laat de ommeloper van 1571 een groot aandeel kerkelijk grondbezit zien, waarbij vooral de sterke vertegenwoordiging van de parochie-clerus opvalt:

	m	ha	%
kerkelijk grondbezit	146,5	64,5	37,3
regulier	47,5	20,89	12,1
> <i>Rijke Klaren te Brugge</i>	31,8	14,0	8,1
> <i>Sint-Baafsabdij</i>	8,0	3,5	2,0
> <i>Grauwzusters Aardenburg</i>	4,2	1,9	1,1
Parochiaal	97,6	42,95	24,9
> <i>kerk Sint-Elooi Oostburg</i>	32,3	14,2	8,2
> <i>kerk Sint-Baafs Oostburg</i>	16,7	7,3	4,2
> <i>dis OLV te Brugge</i>	11,9	5,2	3,0
Hospitalen	1,4	0,6	0,4
> <i>Potterie-hospitaal</i>	1,4	0,6	0,4
Totaal	392,7	172,8	100,0

Tabel 5.16: kerkelijk grondbezit in de Dierkinssteenspolder 1571 (bron: Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Generale Prins Willem Polder, 558)

Enkele jaren na de Dierkinssteenspolder werd in 1422 ten westen van het in 1375/76 en opnieuw in 1404 vernielde Sint-Jan-in-Eremo de Sint-Janspolder ingedijkt⁷⁰. Gottschalk vermeldt dat ook de Sint-Pietersabdij aan de bedijking meewerkte, doch als dit zo was hield de abdij daar in de 16e eeuw alleszins géén grondbezit meer aan over⁷¹. In 1578 waren het integendeel de Sint-Baafsabdij samen met de abdij Ten Duinen die veruit de grootste grondbezitters in de polder waren. Opvallend is het geringe bezit van de parochiale instellingen, ook van de parochiekerk van Sint-Jan-in-Eremo, die toch op het grondgebied van deze watering gelegen was.

	M	ha	%
kerkelijk grondbezit	172,7	76,0	32,2
regulier	157,6	69,34	29,4
> <i>Ten Duinen</i>	88,3	38,9	16,5
> <i>Sint-Baafsabdij</i>	69,3	30,5	12,9
parochiaal	6,1	2,70	1,1
> <i>kerk van Sint-Jan-in-Eremo</i>	4,3	1,9	0,8

⁶⁹ Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 18. Merk op dat de Sint-Baafsabdij in deze bedijking participeerde voor 8 gemeten en dit bezit ongewijzigd bleef gedurende de daaropvolgende anderhalve eeuw.

⁷⁰ Stockman L. 1998; Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 28; Verstraete D. 1957, pp. 27-28.

⁷¹ Na de overstromingen van 1375/76 betaalde de Sint-Pietersabdij wel geschoot voor de herbedijking van 2 polders ten westen en ten oosten van de kerk van Sint-Jan-in-Eremo (rk Sint-Pietersabdij 1378-79), doch deze polders overleefden de stormvloed van 1404 niet. In 1424 participeerde de Sint-Pietersabdij wel in de bedijking van de Oostpolder (rk. Sint-Pietersabdij 1424-25).

> <i>dis van Sint-Jan-in-Eremo</i>	1,1	0,5	0,2
> <i>pastorij Sint-Jan-in-Eremo</i>	0,7	0,3	0,1
<i>hospitalen</i>	9,0	4,0	1,7
> <i>Potterie-hospitaal</i>	9,0	4,0	1,7
totaal	536,1	235,9	100,0

Tabel 5.17: kerkelijk grondbezit in de Sint-Janspolder 1578 (bron: RAB, Vincent, 155).

Van een aantal 16^e eeuwse herbedijkingen in het Braakmangebied werd de oorspronkelijke ommeloper – ook wel het “*waasboek*” genaamd - met daarin de verkaveling van de polder en de verdeling van de kavels over de bedijkers in origineel of in kopie bewaard. In de Passegeule-polder, blijkt alleen het Brugse Sint-Janshospitaal enig grondbezit van belang te hebben gehad in de nieuwe polder. Het Sint-Janshospitaal behoorde nochtans niet tot de *leggers* van de polder, maar kocht een deel van de grond nog tijdens de bedijking van legger Herman de Corte. Een ander deel, 72 à 73 gemeten, kocht het hospitaal van de stad Brugge die had deelgenomen aan de bedijking, maar haar aandeel vervolgens nog in hetzelfde jaar 1523 per opbod verkocht⁷². De hoeve die vervolgens door het hospitaal in de Passegeule-polder werd gebouwd diende als centraal exploitatie-centrum voor de nieuwe bedijkingen in het Braakman-gebied⁷³.

	m	ha	%
kerkelijk grondbezit	173,5	76,3	13,7
<i>parochiaal</i>	6,0	2,64	0,5
> <i>kerk van Sint-Jan-in-Eremo</i>	2,0	0,9	0,2
> <i>kerk van Sint-Laureins</i>	2,0	0,9	0,2
> <i>kerk van Sint-Anna-ter-Muiden</i>	1,0	0,4	0,1
> <i>kerk van Sint-Catharina bij Oostburg</i>	1,0	0,4	0,1
<i>hospitalen</i>	167,5	73,7	13,2
> <i>Sint-Janshospitaal</i>	167,5	73,7	13,2
totaal	1269,5	558,6	100,0

Tabel 5.18: kerkelijk grondbezit in de Passegeulepolder in 1523, kort na bedijking (bron: RAB, Vincent, 103)⁷⁴

In de Jonkvrouwepolder, waarvan de bedijking in de zomer van 1546 werd voltooid, was het kerkelijk grondbezit uiterst beperkt. De Gentse Sint-Pietersabdij had weliswaar deelgenomen aan de bedijking, maar enkel uit hoofde van haar tiendrecht. In principe kon de abdij ook uit hoofde van haar vroegere grondbezit in het gebied participeren in de bedijking, maar haar verzoek om dit ook effectief te mogen doen voor 36 gemeten, werd in een proces voor de dijschepenen van de nieuwe bedijking van de hand gewezen, officieel omdat de termijn voor deelname verstreken was. Uit de betogen blijkt echter dat het de *leggers* van de polder waren die weigerachtig stonden tegen een deelname van de abdij. Deze laatste legde zich trouwens bij de beslissing neer, ook omdat “*de voornoemde prelaet gheen presise declaratie van*

⁷² Stockman L. 1998; Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 154-155.

⁷³ Gottschalk M.K.E. 1983, II pp. 156-157: Sint-Janshospitaal trachtte in de daaropvolgende jaren door ruil zoveel mogelijk grondbezit te concentreren in de Passegeulepolder.

⁷⁴ Het gaat om een kopie, die de bezitsverhoudingen van ten vroegste december 1523 (gelet op de aankopen van het Sint-Janshospitaal onder meer van de stad Brugge), maar mogelijk ook enkele jaren later weergeeft.

canten ende abouten en can betooghen”⁷⁵. Het oorspronkelijke octrooi voor de bedijking werd niet teruggevonden, maar uit de ommeloper blijkt dat de *leggers* te situeren waren in dezelfde ambtsadellijke kring die zich reeds sinds het begin van de 16^e eeuw inliet met de herbedijkingen in en rond Watervliet⁷⁶.

	M	ha	%
kerkelijk grondbezit	9,7	4,3	0,80
parochiaal	9,7	4,3	0,80
> <i>kerk Watervliet</i>	9,7	4,3	0,80
totaal	1209,5	532,2	100,00

Tabel 5.19: kerkelijk grondbezit in de Jonkvrouwpolder in 1547, kort na bedijking (RAB, Vincent 157)

Ook voor de polder van Klein of Jong Breskens, bedijkt vanaf 1526, werd de oorspronkelijke ommeloper bewaard. Twee kerkelijke instellingen, de Gentse Sint-Pietersabdij en de OLV-kerk te Aardenburg participeerden in deze bedijking, voor in totaal 14,1 % van de ingepolderde oppervlakte⁷⁷.

	m	ha	%
kerkelijk grondbezit	74,0	32,6	14,1
regulier	41,2	18,1	7,8
> <i>Sint-Pietersabdij</i>	41,2	18,1	7,8
parochiaal	32,9	14,5	6,2
> <i>kerk van OLV te Aardenburg</i>	32,9	14,5	6,2
totaal	526,5	231,7	100,0

Tabel 5.20: kerkelijk grondbezit in de polder van Jong Breskens in 1527, kort na bedijking (bron: RAB, Vincent, 149)

Vermelden we tenslotte nog zes kleine polders (Ysenpolder, Tuinpolder, Middenpolder, Oude Polder, Ghijselinck van de Pittepolder en Pieter Raetgheerspolder) in Oostburg-ambacht, die deel uitmaakten van de Geraard de Moorswating, maar tevens geschot dienden te betalen aan de Groede watering, en waarvoor we beschikken over een verhoofding uit 1571. Deze zes poldertjes vormden de noordgrens van de watering Groede. Alleen de Ysenpolder grensde aan een zee-arm (het Zwarte Gat). Deze polders zijn vooral interessant omdat er doorheen de late middeleeuwen zeer zware geschotgelden dienden betaald te worden⁷⁸. Ook hier was het kerkelijk grondbezit al bij al beperkt te noemen.

⁷⁵ \$136: vonnis dijschepenen Jonkvrouw-polder d.d. 1546/03/15 (n.s.).

⁷⁶ Zie hoofdstuk 4.

⁷⁷ In de verhoofding worden de eigenaars per kavel gegroepeerd, vb. “*Mijn heere den abt van Sinte Pieters te Ghent, Huughe de Gramez, Pieter de Herckere ende Jennyn du Pouy... den IIIen kavele... 50 m*”. In onderstaande tabel veronderstelden we steeds gelijke aandelen voor de verschillende eigenaars, doch dit was in realiteit niet het geval. Het grondbezit van de Gentse Sint-Pietersabdij bijvoorbeeld was groter dan de hier vermelde 18,1 hectare (rk Sint-Pietersabdij 1525-26 e.v.).

⁷⁸ Zie verder hoofdstuk 7.

	m	ha	%
kerkelijk grondbezit	46,2	20,3	15,41
regulier	37,8	16,6	12,60
> <i>grauwzusters Aardenburg</i>	20,9	9,2	6,98
> <i>Sint-Baafsabdij</i>	15,3	6,7	5,12
> <i>Sint-Pietersabdij</i>	1,5	0,7	0,50
parochiaal	7,2	3,2	2,40
> <i>kapel in OLV-kerk Aardenburg</i>	2,6	1,1	0,86
> <i>kapel in de Sint-Baafskerk Aardenburg</i>	2,2	1,0	0,72
> <i>kapel Sint-Elooiskerk Oostburg</i>	1,1	0,5	0,37
hospitalen	1,2	0,5	0,41
> <i>Sint-Janshospitaal</i>	1,2	0,5	0,41
totaal	299,6	131,8	100,00

Tabel 5.21: kerkelijk grondbezit in 6 polders van de Geraard de Moorswating, 1571 (bron: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 1102)

5.2.6 Betekenis van het kerkelijk grondbezit in het Brugse Vrije.

De analyse van al deze gegevens brengt ons tot volgende conclusies in verband met de dynamiek van het kerkelijk grondbezit in het Brugse Vrije⁷⁹ in tijd en ruimte.

Chronologisch gezien was er een algemene *stijgende* tendens van het kerkelijk grondbezit doorheen de late middeleeuwen. De oudste bronnen laten zien dat het kerkelijk grondbezit eind 14^e eeuw beperkter was dan medio 16^e eeuw: 21.3 % in Eiesluis in 1398, 20.2 % in de Oude Yevene in 1388 (tegenover 29.3 % in 1550). Op basis van de gegevens voor de watering Romboutswerve en Zuid-over-de-Lieve⁸⁰, kunnen we stellen dat de toename vermoedelijk een acceleratiefaze kende vanaf het derde kwart van de 15^e eeuw: in de watering Romboutswerve noteerden we 19.2 % in 1456 tegenover 35.5 % in 1545. In de 16^e eeuw zette de stijging zich door, zij het mogelijk iets trager: in de Blankenbergse watering bijvoorbeeld zien we een toename met ca. 2% tussen 1513 en 1560. De toename gold echter niet voor alle kerkelijke instellingen, maar was integendeel toe te schrijven aan de bezitsuitbreiding van de parochie-geestelijkheid, die in weerwil van wat vaak gedacht wordt medio 16^e eeuw vaak meer grond in de Kustvlakte in handen had dan de kloosters en de abdijen.

Kijken we naar de *geografisch* spreiding, dan merken we dat het aandeel van het kerkelijk grondbezit lang niet overal even groot was. Zo zijn er duidelijke verschillen tussen de *vollanden* en de *wanlanden* van de Blankenbergse watering, waarbij in de eerste categorie bijna dubbel zoveel grond in kerkelijke handen was dan in de tweede categorie. Bovendien blijkt het kerkelijk grondbezit het grootst te zijn geweest in de *oudste* delen van de kustvlakte (bv. Blankenbergse watering, Eiesluis, Oude Yevene en Moerkerke). In die gebieden die recenter, in de 12^e en 13^e eeuw, in cultuur gebracht waren, blijkt het kerkelijk grondbezit dan weer veel beperkter te zijn geweest: 10.9 % in Groede, 17.1 % in het Oude Land van

⁷⁹ Onze gegevens beperken zich wel hoofdzakelijk tot het Noord-Vrije en het Oost-Vrije. Voor het gebied ten westen van de Blankenbergse watering – in hoofdzaak de watering Kamerlings, Serwoutermans, Gistel-Oost-over-de-Ware, Gistel West-over-de Ware, Vladslo - beschikken we niet over vergelijkbare bronnen voor de hier bestudeerde periode.

⁸⁰ Voor Moerkerke : zie verder hoofdstuk 8.

Kadzand⁸¹ en nog veel minder in de overige delen van Kadzand. Aan de herinpolderingen in het Braakmangebied werd aanvankelijk wel tamelijk actief geparticipeerd door kerkelijke instellingen, wat resulteerde in een relatief hoog aandeel in het grondbezit (tot 37,3 % in de Dierkinssteepolder). Deze dynamiek ebde echter al snel weg: in de Passegeule-polder noch in Klein-Breskins bijvoorbeeld bedroeg het kerkelijk grondbezit meer dan 15%, in de Jonkvrouwpolder was het quasi afwezig. Wellicht beperkten de kerkelijke grondbezitters zich bij herinpolderingen in toenemende mate tot het veiligstellen van hun tiendbezit, dat relatief gezien veel minder kosten met zich meebracht.

Over het algemeen kan men stellen dat het kerkelijk grondbezit vooral groot was in die delen van de kustvlakte rond Brugge waar de *kost* van de waterstaat en het *risico* relatief *laag* waren, en waar men zich lange tijd kon beperken tot het garanderen van een goede afwatering, zonder te moeten investeren in dure zeeweringen. Eens die situatie veranderde, bijvoorbeeld langsheen de Braakman vanaf het laatste kwart van de 14^e eeuw, en in het overige deel van de Kustvlakte zeker vanaf de 16^e eeuw, zien we dat de meeste reguliere instellingen hun bezit handhaafden, maar ook niet meer dan dat. In bepaalde gevallen werd het bezit zelfs afgebouwd (*infra*). Dat er algemeen gezien toch een uitbreiding van het kerkelijk grondbezit in het Brugse Vrije was, was zoals gezegd vooral toe te schrijven aan de dynamiek van de parochiale instellingen.

⁸¹ Het Oude Land van Kadzand komt verder aan bod bij de behandeling van de inkomensstrategieën van kerkelijke instellingen in het kustgebied.

5.3 Bestuurlijke participatie in de watering

We zagen reeds dat in een aantal watering, waaronder de Blankenbergse watering en Eiesluis de clerus een vaste vertegenwoordiger in het dagelijks bestuur had¹. Maar ook in andere watering, traden soms geestelijken op als ontvanger of sluismeester. We repertorieerden alle bestuurders (sluismeesters en ontvangers/klerken) van watering in het Brugse Vrije voor de periode 1277 (oudste vermelding van een sluismeester) tot en met 1570². Over de gehele lijn gezien is het aantal geestelijken beperkt:

mandaten	totaal	geestelijken	% geestelijken
1277-1300	31	1	3,2
1301-1400	294	39	13,3
1401-1500	1262	21	1,7
1501-1570	1331	63	4,7
totaal	2918	124	4,2

Tabel 5.22: aantal geestelijken in het bestuur van watering in het Brugse Vrije³.

Opmerkelijk is toch wel een hogere participatie van de geestelijkheid in de 14^e eeuw. Deels is dit zeker te wijten aan het bronnenmateriaal: voor deze periode zijn bijna uitsluitend rekeningen van de watering van Blankenberge en Eiesluis bewaard, waar de clerus sowieso recht had op een vaste vertegenwoordiger. Bekijken we in detail de Blankenbergse watering:

Naam	titel/functie	aantal mandaten	eerste mandaat	laatste mandaat
?	meester van Sint-Janshospitaal	1	1302	1302
Pistor Johannes *	broeder	2	1302	1304
(Doerne Pieter, bijgenaamd van Houckevliet)	abt van Sint-Andries	2	1302	1304
dictus Monachus Johannes	broeder	1	1304	1304
(van Boulogne Guido)	proost van Sint-Donaas	7	1363	1372
(Brandt Nicolas II)	abt van Eekhout	1	1381	1381
(Karlin Zegard)	abt van Oudenburg	1	1382	1391
(Goederic Jan)	abt van Sint-Andries	1	1383	1383
(Aloud Nicolas)	abt van Oudenburg	2	1385	1391
de Smet Mayeels	meester	1	1391	1391
Everbouds Jan	broeder, bursier Sint-Janshospitaal	2	1408	1409
Willems Joos	broeder, meester Sint-Janshospitaal	8	1477	1486
de Muer Denijs	broeder, meester Magdalena-leprozerij	3	1488	1494
Gillis Jan	kanunnik Sint-Donaas	1	1493	1493
de Vroede Jan	broeder, ontvanger van de Kartuijers buiten Brugge	1	1496	1496

¹ Zie hoger hoofdstuk 3.

² Zie bijlage 4.

³ Basis om iemand als geestelijke te beschouwen was titulatuur en/of functie: broeder, priester, kapelaan, kanunnik, abt of ontvanger van een klooster, bursier of meester van een hospitaal etc. Ook een aantal vertegenwoordigers van de clerus in het bestuur van een watering die met de titel “meester” of “heer” werden aangeduid, werden als geestelijke beschouwd, ook al werd deze titulatuur natuurlijk niet exclusief voor geestelijken gebruikt. Ongetwijfeld overschatten we op die manier het aantal geestelijken in de besturen enigszins, doch grote vertekeningen kan dit niet veroorzaken.

Meus Anthonis	priester, ontvanger abdij van Oudenburg	1	1497	1497
Meersman Jan	broeder, bursier Sint-Janshospitaal	10	1498	1523
Pieter (Janszone Clays?)	broeder, Potterie-hospitaal	1	1500	1500
Boudts Jan	broeder, Dominicanessen Engelendale (Jacobinessen)	4	1501	1509
Danckaert Jan	priester	2	1506	1507
Bodeloot Pieter	priester	2	1515	1516
Vanden Bryaerde Jaspar	Ontvanger Spermalie	3	1517	1519
Kiekin Jan	Heer, ontvanger abdij Sint-Andries	2	1520	1521
Faveels Jacop	meester Magdalena-leprozerij	5	1525	1529
Bierman Gabriel	broeder, meester Potterie-hospitaal	4	1530	1534
Moyaert Jan	broeder, procurator van de Kartuijzers buiten Brugge	3	1535	1537
van der Waerde Jan	priester, monnik abdij Sint-Andries	1	1538	1538
Bigot Jan	bursier Potterie-hospitaal	2	1545	1546
van Verden Jan	broeder, meester Magdalena-leprozerij	7	1548	1570
van Tortelboome Denijs	broeder, meester Sint-Juliaanshospitaal	3	1551	1553
Boone Jan	broeder, meester Sint-Janshospitaal	7	1559	1566

Tabel 5.23: bestuurders van de Blankenbergse watering behorende tot de geestelijkheid (sluismeesters, behalve *ontvanger)

Onze oudste gegevens betreffende de bestuurssamenstelling, uit het laatste kwart van de 13e eeuw, laten zien dat er op dat ogenblik nog géén geestelijken in het bestuur zaten⁴. Pas in het woelige jaar 1302 zien we plots dat zowel de ontvanger als één van de sluismeesters – de abt van de abdij van Sint-Andries - geestelijken waren. Gedurende de verdere 14e eeuw, was de aanwezigheid van een geestelijke in het dagelijks bestuur nog niet constant: vanaf 1339 zien we weliswaar een vaste vertegenwoordiger voor het Kanunniksche in het bestuur zetelen, maar dit was meestal een leek, die vermoedelijk eerder de kanunniklaten dan het kapittel van Sint-Donaas vertegenwoordigde, zoals dan de andere bestuurders de vrijlaten vertegenwoordigden⁵. Ten laatste vanaf 1363 trad echter plots de Proost van Sint-Donaas zelf op als sluismeester voor het Kanunniksche⁶, merkwaardig want de proost was op dat ogenblik kardinaal *Guido van Boulogne*, zoon van de graaf van Boulogne en bovendien zeer actief in pauselijke dienst. Het was ook in pauselijke dienst dat hij in november of december 1373 aan zijn einde kwam: vergiftigd te Lerida, ver weg van Brugge, door Karel van Navarra⁷. Merkwaardig dat net deze persoon jarenlang als sluismeester van de Blankenbergse watering

⁴ Rk. Blankenbergse watering 1285-86: "*Computatio magistrorum de slus: domini Boudini Brokers, Boidini de Poule, Johannis f. Sconen, Walteri Ribods, clerisi, facta apud slus feria quarta post Pasca anno domini M^o CC^o LXXXVI*". De toevoeging "*clerisi*" bij Wouter Riboud betekent hier niet "*clericus*" doch wel "*klerk*" van de watering, wat blijkt uit de inhoud van deze en volgende rekeningen (onder meer rk. 1293-94, waarin de watering een proces voerde tegen Riboud, betreffende het ontvangstboek: "*als Wouter Ribode andvorden soude up den boech*"). De overige drie sluismeesters, waren schepenen van het Brugse Vrije: cf. Soens T. 2001, figuur 1 p. 44.

⁵ Rk. Blankenbergse watering 1339-40: "*Dit es die rekeninghe der sluismeesters tusschen der ghentele ende der zidelinghe Arnoud f. Boudens, Robrechts van der Werve, ende Riquard Luysins up ter Canoneke, Pieter f. Jhans Andries ontfanghere*..."

⁶ Vb. Rk. Blankenbergse watering 1364-65: "*Dit es die rekeninghe der sluusmesters tusschen der Ghentele ende der Zilinghe, mijns heren s'Proos up der Canonicke, Jans van Straten ende Ystaes Piroots ten Vrijen ende Boudins Goes als ontfanghere*"

⁷ De Keyser R. 1988, pp. 32-60.

vermeld wordt. Het is ook niet zo dat het om een louter titulair sluismeesterschap ging, gesteld dat iemand als Guido van Boulogne überhaupt prijs zou stellen op de titel van sluismeester van de Blankenbergse watering. We zien deze hoge kerkelijke geestelijke effectief aanwezig zijn bij de bestuurshandelingen van de sluismeesters⁸.

In de rekening die aanvangt op Pasen 1373 wordt de proost van Sint-Donaas niet langer als sluismeester vermeld, maar treedt *Gillis Houfnaghel* op als sluismeester voor het Kanunniksche. Mogelijk was proost Guido op dat ogenblik al vertrokken op zijn laatste missie buiten Vlaanderen. Na hem zien we géén proosten van Sint-Donaas meer als sluismeester. Het is integendeel wachten tot de jaren van de Gentse opstand, tot opnieuw geestelijken in het bestuur opduiken. Weerom niet van de minsten: de abten van Oudenburg, Sint-Andries en de Eekhout-abdij. Zocht men in de woelige opstandsjaren personen van aanzien die toch nog enige continuïteit in de werking van de watering konden garanderen? Men koos alleszins personen die reeds lange tijd in functie waren: de abt van de Eekhout-abdij, *Nicolaas II Brand*, was abt sinds ca. 1368; *Zegard Karlin* van de abdij van Oudenburg sinds 1354, en *Jean Goederic* van de abdij van Sint-Andries sinds ca. 1368. Karlin en Goederic zouden trouwens overlijden in het jaar waarin ze als sluismeester optraden: resp. 1382 en 1383. Van Goederic vermeldt de kloosterkroniek van Sint-Andries zelfs dat hij blind zou geweest zijn op het ogenblik van zijn overlijden, wat zijn verkiezing tot sluismeester nog merkwaardiger maakt....⁹.

Begin 15^e eeuw breekt vervolgens een periode aan waarin stevast een geestelijke sluismeester werd aangesteld, waarbij vooral in het personeel van de Brugse hospitalen gerecruteerd werd. Meestal ging het om de meester of nog vaker de broeder-bursier van het Sint-Janshospitaal, de Potterie of de Magdelana-leprozerij. Kerkelijke personaliteiten van het formaat van de proost van Sint-Donaas of de abten van de grote Brugse abdijen traden niet langer op als sluismeester, ook niet tijdens nieuwe crisisperiodes zoals in het laatste kwart van de 15^e eeuw. Eerder sporadisch werd nog eens een sluismeester verkozen uit een abdij of een kapittel, maar nooit meer de abt of de proost.

Naast de Blankenbergse watering, was het zoals gezegd Eiesluis waar we het vaakst een geestelijke in het dagelijks bestuur aantreffen: de ontvanger van de abdij Ter Doest, *Boudin*, werd reeds vermeld in het oudst bekende bestuur van Eiesluis uit 1283. Gedurende de 14^e eeuw zou de abt van Ter Doest trouwens vaak als ontvanger van Eiesluis optreden, zonder dat de functie hem daarom juridisch toebehoorde, zoals het geval was in de watering van Veurne, met de abt van Ten Duinen. In Eiesluis zien we in de 14^e eeuw een enkele keer ook de abt van de Eekhout-abdij of de meester van het Sint-Janshospitaal als ontvanger optreden. De

⁸ Rk. Blankenbergse watering 1368-69: “Item vertert bi sluismesters ende bi mijn here den proofst, bi den mester van Sinte Janshuus, bi Riquard van Straten, bi den mester van den delvers ende bi andren die daer waren als die briefghemaect was als zi zeker daden den waterganc te delvene: 32 lb.”

⁹ Huyghebaert N. 1960a, pp. 106-107; idem 1960b, pp. 65-66; idem 1974, pp. 775-776. Noteren we echter dat bij beide abten zowel de datum van overlijden als de aanvang van het abbatiaat van hun opvolgers op niet al te solide bronnenmateriaal steunt, waardoor het niet uit te sluiten is dat in beide gevallen reeds hun opvolger, *Jean Yvesone* in Sint-Andries en *Nicolas Aloud* in Oudenburg, de abt is die als sluismeester optrad. Van Aloud weten we trouwens dat hij ook later nog sluismeester werd.

traditie van een ontvanger behorende tot de geestelijke stand bleef in deze watering ook niet gehandhaafd in de 15^e eeuw: voor zover we er zicht op hebben waren de 15^e eeuwse ontvangers leken. Van 1521 tot 1530 vervulde de ontvanger van de abdij Spermalie, *Jaspar vanden Bryaerde*¹⁰, de functie van ontvanger van de watering Eiesluis, doch ook in de 16^e eeuw kreeg dit geen verdere navolging. In kleinere wateringën werden zelden of nooit geestelijken aangesteld als sluismeester. De paar voorbeelden die we hebben – de broeders *Jan Diedericx* (1399, 1400) en *Saerlood* (1422) in Lapscheure, broeder *Jan van Heis* in de Broeke (1424) en priester *Jan Danckaert* in Zuid-over-de-Lieve (1560, 1561) – zijn de uitzonderingen die de regel bevestigen.

Over het hele Brugse Vrije beschouwd, kunnen we dan ook stellen dat de geestelijkheid in verhouding tot haar grondbezit in het gebied ondervertegenwoordigd was in het dagelijks bestuur. Alleen in de Blankenbergse watering, waar ze één sluismeester op de vier leverde was er min of meer sprake van evenredigheid grondbezit-bestuursfuncties. We dienen er ons echter voor te hoeden daaraan conclusies te koppelen over de invloed van de kerkelijke instellingen op het beleid van de wateringën: zoals we zagen werden de echt belangrijke beslissingen onder meer inzake investeringen niet door het bestuur, maar door de algemene vergadering, of in de 16^e eeuw door de grootste gelanden, genomen en daar speelden de kerkelijke instellingen wel een grote rol, ook nog in de 16^e eeuw¹¹.

¹⁰ Goetghebeur W. 1991, nr. 659: vermeld als ontvanger op 1527/06/22.

¹¹ Zie hoger hoofdstuk 3.

5.4 Inkomensstrategieën van kerkelijke grootgrondbezitters en de waterstaat.

Voor Oostelijk Zeeuws-Vlaanderen, werd door de Kraker aangetoond hoe grote kerkelijke instellingen als de abdijen Ten Duinen en Ter Doest, Sint-Pieters en Sint-Baafs, tussen het eind van de 15^e eeuw en de opstandsjaren in de 16^e eeuw geconfronteerd werden met sterk gestegen lasten voor het dijkonderhoud. Als reactie daarop werd heel wat grondbezit, vooral in de meest bedreigde gebieden, afgestoten, en ontstond er dus een vorm van kapitaalvlucht uit het gebied. Particuliere grondbezitters en tijdelijk ook de vorst vulden daarop het vacuum nagelaten door het vertrek van de grote abdijen op, zij het met wisselend succes¹². Van een grootschalig wegtrekken uit het kustgebied was in het Brugse Vrije géén sprake. Wel zagen we reeds dat het grondbezit van de grote abdijen en de stedelijke hospitalen in diezelfde periode niet langer toenam, maar zich stabiliseerde, terwijl vooral de parochiale clerus in de eerste helft van de 16e eeuw haar grondbezit wel nog behoorlijk kon uitbreiden.

Zonder vooruit te willen lopen op de kwantitatieve analyse van de waterstaatslasten in een volgend hoofdstuk, kunnen we wel al stellen dat voor het Brugse Vrije het beeld van sterk gestegen lasten in de 16^e eeuw dient genuanceerd te worden: over de gehele lijn gezien, lag de lat in de eerste helft van de 16^e eeuw zeker niet hoger dan in het laatste kwart van de 14^e eeuw en het begin van de 15^e eeuw¹³. Het grootste deel van het kerkelijk grondbezit in het Brugse Vrije en in de kustvlakte in het algemeen situeerde zich bovendien in gebieden die door de aanwezigheid van een natuurlijke duinengordel beter beschermd waren tegen overstromingsgevaar. In volgende paragrafen willen we onderzoeken hoe kerkelijke grootgrondbezitters omgingen met de problemen en lasten eigen aan de waterstaat in de kustvlakte, en hoe ze in het beheer van hun grondbezit de kwaliteit van het waterbeheer afwogen ten opzichte van de rendabiliteit van hun domeinen. We willen daarbij nagaan in hoeverre kerkelijke grondbezitters in de late middeleeuwen nog eigen waterstaatkundige infrastructuur bouwden en onderhielden, buiten het kader van de wateringen. Vervolgens gaan we in op de verdeling van de waterstaatslasten tussen de grondbezitters en de pachters en de vraag in hoeverre grootgrondbezitters een deel van de kostprijs van de waterstaat trachtten af te wentelen op hun pachters. We vragen ons ook af in hoeverre kerkelijke grootgrondbezitters inspeelden op de mogelijkheden die de herinpolderingen boden, met het oog op het veiligstellen van hun verdrongen grondbezit, dan wel bij wijze van loutere kapitaalsinvestering. De rol van het “*abandon*” – het recht om afstand te doen van grondbezit wegens te hoog oplopende dijklasten – speelt hierbij een belangrijke rol. We onderzoeken in hoeverre kerkelijke grondbezitters dit abandonrecht gebruikt hebben, zowel om bezittingen van anderen te verwerven, als om eigen als onrendabel beschouwde gronden af te stoten. Tot slot maken we de balans op van het grondbezit voor twee van de grootste kerkelijke grondbezitters in het Brugse Vrije: de Gentse Sint-Pietersabdij en het Brugse Sint-Janshospitaal.

¹² de Kraker A. 1997, pp. 269-280.

¹³ Zie verder hoofdstuk 7.

Bij uitbreiding kunnen verschillende hier behandelde aspecten van de inkomensstrategie van kerkelijke grootgrondbezitters en hun gevolgen voor het waterbeheer in de kustvlakte uitgebreid worden naar andere categorieën van grootgrondbezitters zoals rijke stedelingen en (ambts-)adel. Deze groepen hebben nu eenmaal niet de rijke archieven nagelaten waarover we beschikken voor kerkelijke instellingen, en daarom beperken we ons in eerste instantie tot deze laatste groep.

5.4.1 Inpassing van het kerkelijk grondbezit in de wateringen

Zolang het waterbeheer in de kustvlakte gebaseerd bleef op onderhoudsplicht door individuele eigenaars of groepen van eigenaars, en de overkoepelende instellingen zich beperkten tot controle van de uitgevoerde werken, konden de kerkelijke grondbezitters zelf instaan voor het waterbeheer op hun domein. Maar zodra, vanaf de 13^e eeuw, de wateringen als uitvoerende organisaties ontstonden, en deze een steeds groter deel van de onderhoudswerken in een gebied begonnen te centraliseren, dienden de kerkelijke domeinen daar op de een of andere manier in ingepast te worden. De wateringen namen delen van de infrastructuur die voorheen door individuele eigenaars werd onderhouden over, en, *quid pro quo*, betaalden die eigenaars dan mee in de kosten van de watering. Dit hele proces gebeurde echter niet zonder slag of stoot, en leidde tot menige juridische procedure.

De Vlaamse wateringen kenden binnen hun grondgebied in regel géén gronden die exemptie genoten, dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Zeeland, waar de *vronen* waartoe onder meer hofsteden en voormalige hofsteden en dus ook volledige dorpskernen gerekend werden, tot in de 20ste eeuw vrij waren van waterschapslasten¹⁴, of zoals de watering van Zuid-over-de-Lieve het in 1418 uitdrukte, in een proces tegen de abdij Spermalie over de vraag of deze laatste geschot diende te betalen voor haar *warande* in Moerkerke: “...*die voorseide warande leghet binder prochie van Moerkerke ende dat ne gheen land ne leghet binder voorseide prochie het ne ghelt ghemet ghemet ghelike*”¹⁵. De *warande* was wellicht het laatste deel van de abdijgronden dat niet in de watering was opgenomen: in 1330 werd de abdij nog veroordeeld om de dijken errond te herstellen, zodat het water van de *warande* niet op het grondgebied van de watering Zuid-over-de-Lieve terecht kwam¹⁶. Blijkens een eerder proces uit 1284 waterde de grond waarop de abdijgebouwen van Spermalie zich bevonden op dat ogenblik nog af zonder bij te dragen in de kosten van de watering. De watering plande in dat jaar echter de aanleg van een binnendijk (“*zijdelinge*”) rond haar grondgebied, waardoor de afwatering van de abdij gehinderd werd. De abdij kreeg toelating een spui in de zijdelinge aan

¹⁴ Dekker, C. 1998. In de Vlaamse ommelopers wordt schijnbaar alleen uitzondering gemaakt voor de kerkhoven.

¹⁵ §§671 : vonnis schepenen van het Vrije d.d. 1418/04/18. De abdis van Spermalie hoopte dat de *warande* als wanland (3 over 1) zou worden beschouwd, doch door de schepenen van het Brugse Vrije werd de watering in het gelijk gesteld: de *warande* diende *gemet gemetsgewijs* geschot te betalen.

¹⁶ §§587: vonnis schepenen van het Vrije d.d. 1330/05/12: “... *dat mijn vrouwe verLizebette abbedesse vorseit sal doen maken den dijc die leghet ommetrent tlant datmen heet die warande heet die molnen in staen gheheel ende ghehaefdich tallen den steden daer hi ghebrec heeft ghelijc dat heescht comende van beden ziden ende also houden ghehaefdich so dat die vander wateringhe van Moerkerke ambocht vorseit ombescaet ende onghequetst bliven vanden watre vander vorseider warande*”

te brengen, maar wel op eigen kosten¹⁷. De integratie van de abdijgronden van Spermalie in de watering verliep hier dus duidelijk traspgewijs. Om die integratie te realiseren was het soms ook nodig de infrastructuur aan te passen: nog in dezelfde watering Zuid-over-de-Lieve verkreeg een andere abdij Zoetendale, in 1370 toestemming om een gat van drie voet breed te maken in de *zijdelinge* van de watering ten einde met 300 gemeten “*als meenters*” af te wateren via Zuid-over-de-Lieve¹⁸.

In bepaalde gevallen bleven kerkelijke instellingen ook zelf instaan voor het onderhoud van delen van de infrastructuur, ook al betaalden ze voor het overige mee in de watering. De wederzijdse rechten en plichten dienden dan nauwkeurig vastgelegd te worden, en waren vaak aanleiding tot conflicten. De abdij Ter Doest onderhield zo zeker vanaf het einde van de 13^e eeuw de *Monnikenspei* aan het uiteinde van de vaart naar Lissewege te Brugge, “*bachten Frerinnen*” of ook wel “*buuten Sinte Ledevaers poorte*” genaamd, en de abdij diende ook bepaalde delen van de dijken aan weerskanten van de vaart te onderhouden¹⁹. Het delven en schoonhouden van de vaart zelf was de taak van de watering, wat in 1357 tot een spelletje blufpoker tussen watering en abdij leidde: werd de spei niet hersteld door de abdij, dan gingen de watering niet over tot het delven van de vaart en vice versa²⁰. Hieruit blijkt al dat de abdij in de 14^e eeuw niet erg happig meer was om het onderhoud van de spei te blijven verzorgen. In 1400 was de spei opnieuw in zo’n lamentabele toestand, dat grotere herstellingswerken nodig waren, doch de abdij trachtte dit op de watering af te wentelen en ontkende zelfs staalhard tot dat onderhoud verplicht te zijn – “*ons daer of de contrarie segghende dat die schuldich was ghehouden te sijne bij beede de waterijnghe voorseidt*”. Uiteindelijk werd een compromis bereikt waarbij de watering de herstelling zouden uitvoeren mits een éénmalige supplementaire bijdrage van 5 lb. groten van de abdij, doch waarbij de abdij diende te beloven in de toekomst (opnieuw) voor het onderhoud in te staan²¹.

Zeker vanaf de 15e eeuw werd het duidelijk dat noch de watering noch de kerkelijke instellingen gebaat zijn bij kunstwerken die afzonderlijk onderhouden werden door individuele eigenaars. De watering weigerden echter infrastructuur over te nemen, zonder financiële compensatie, wat duidelijk blijkt uit de juridische strijd die de abdij van Oudenburg en de watering van Kamerlingsambacht voerden rond afwatering en dijkonderhoud. De abdij had in de loop van de 13^e eeuw een aantal polders bedijkt aan de rechteroever van de IJzermonding, met name de Bamburgpolders en de Grote Polder of Polder van Lombardië. Deze polders grensden aan de watering van Kamerlingsambacht, en behoorden er volgens de

¹⁷ \$\$668 : vonnis schepenen van het Vrije d.d. 1284/11/14.

¹⁸ \$\$502 : bekrachtiging door schepenen van het Vrije d.d. 1370/01/26 (n.s.) van een akkoord tussen de abdij Zoetendale en de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve.

¹⁹ Andries J. 1871 en Ballegeer J. 1993; wederzijdse verplichtingen van de abdij Ter Doest en de beide watering Eiesluis en Reigarsvliet voor het eerst vastgelegd voor schepenen van het Vrije d.d. 1279/12/15: “*behouden dien dat die kerke ende tconvent van der Does houders ende bezoerghers sullen zijn van der voerseider spoye met haren coste*”. Zie ook \$\$210, vonnis schepenen Vrije d.d. 1284/07/22, met verdeling onderhoud van een nieuwe vaart tussen Dudzele en de vaart naar Lissewege.

²⁰ \$\$510 : vonnis schepenen van het Vrije d.d. 1357/06/24. Uiteindelijk diende Ter Doest eerst de spei af te werken, waarna de watering onmiddellijk de onderhoudswerken aan de vaart dienden aan te vatten.

²¹ \$\$264 : bekrachtiging door de abt van Ter Doest van een minnelijke schikking, d.d. 1400/05/11.

sluismeesters van die watering ook toe. In 1299 betoogden de monniken echter nog met veel verve dat zij met name de Polder van Lombardië zelf bedijkt hadden, en zelf een afwateringsnet hadden aangelegd, dat later weliswaar was aangesloten op de afwatering van Kamerlingsambacht, echter zonder dat de abdijgronden daarvoor verplicht waren bij te dragen in de kosten van de watering. De abdij werd hierin gevolgd door de schepenen van het Vrije, die er wel bij vermeldten dat de abdij dan ook de dijken van de polder op eigen kost diende te onderhouden²². In 1328 was de abdij echter al veel minder zeker van haar stuk, en verzocht ze om toch met deze Grote Polder opgenomen te worden in de watering van Kamerlingsambacht mits *gemet gemetsgewijs* bij te dragen in de kosten van de watering, althans voor wat de afwatering betrof. Voor dijkonderhoud bleven abdij en watering wel nog afzonderlijk voor de eigen dijken instaan²³. Lange tijd horen we niets meer van deze overeenkomst, tot midden 15^e eeuw, wanneer de watering van Kamerlingsambacht klacht neerlegde tegen de abdij, wegens verwaarlozing van het dijkonderhoud waartoe deze laatste contractueel verplicht was, niet alleen van de voormelde Grote Polder, maar ook van de westwaarts daarvan gelegen Cayepolder. Een eerste vonnis van het Brugse Vrije in 1465 verplichtte de abdij effectief tot dit onderhoud over te gaan, doch de schepenen vernietigden wel de clausule in de overeenkomst waarin stond dat bij dijkdoorbraak wegens nalatigheid van de abdij, alle schade op de abdij verhaald zou worden. Als reden hiervoor werd aangevoerd dat de abt voor dergelijke verbintenis toelating had moeten vragen aan zijn hiërarchische overste, wat in dit geval verzuimd was²⁴. De watering behaalde hierdoor een Pyrrhus-overwinning, daar ze haar voornaamste pressie-middel om de abdij aan te zetten tot correct dijkonderhoud, nu kwijt was. De schepenen van het Vrije hadden geoordeeld dat het feit dat de abdij *“haerlieder land zo lief hebben”* een voldoende garantie was. Reeds een jaar later constateerde de watering dat dat blijkbaar toch niet het geval was, en dat de desbetreffende dijken niet onderhouden werden. Volgens de *“costume van dijckagen”* diende de abdij bij volgehouden nalatigheid haar land dan ook te abandonneren. De abdij verweerde zich echter krachtig en beschuldigde de watering op haar beurt van nalatigheid: de watering had immers een groot risico genomen door haar eigen dijken tussen het oude land en de nieuwe polders te slechten, zonder daarvoor trouwens *dijcvellinghe* te betalen aan de abdij. De abdij werd door de schepenen in het gelijk gesteld, zonder dat over de kern van de zaak – het dijkonderhoud – verdere uitspraken werden gedaan²⁵. Een status-quo was bereikt: de abdij weigerde voldoende te investeren, de watering weigerde zelf financieel tussen te komen en had anderzijds onvoldoende rechtsmiddelen om de abdij tot onderhoud te dwingen.

Ook in de kasselrij Veurne leidde de grote verantwoordelijkheid van een kerkelijke instelling in het waterbeheer tot problemen. Hier stond de abdij Ten Duinen niet alleen in voor het gewone onderhoud van de sluis, maar mocht ze ook de ontvanger van de watering aanduiden.

²² §§120: vonnis schepenen van het Vrije d.d. 1299/11/06: *“als van sabbets polre diemen heet die polre van Lombardien, dat hie danof niet boeten ne soude no dat lant te brieve bringhen bi der redene dat hi dien polre bedikede ende gote daer leide omme dien polre te waterne in die opene ze met sijns selves coste ende sonder die van sCamerlinx ambochte enighen cost daer toe te doenne. Ende dat dit was tientiden al buter wateringhe van sCamerlinx ambochte vorseit”*.

²³ §§36: bekrachting van de overeenkomst met Kamerlingsambacht door abdij van Oudenburg d.d. 1328/10/31.

²⁴ §§352: vonnis schepenen van het Vrije d.d. 1465/07/06.

²⁵ §§351: vonnis schepenen van het Vrije d.d. 1466/07/26.

Door de kerkelijke immuniteit, hadden de watering en haar ingelanden onvoldoende greep op deze ontvanger, en kon eventuele verduistering van gelden niet afdoende tegengegaan worden. In 1500 werd de abdij – na een proces voor de Raad van Vlaanderen – dan ook verplicht een borg te stellen, wat ze deed in de vorm van het abdijgoed Ten Bogaerde, de grote abdijhoeve te Koksijde die meer dan 600 gemeten groot was²⁶.

Een spectaculair, maar eerder a-typisch geval van een kerkelijke grondbezitter, die zich verzette tegen de heffing van geschot op haar gronden, treffen we begin 16^e eeuw in de kasselrij Broekburg aan. De Onze-Lieve-Vrouwe-abdij weigerde er geschot ten belope van 8 pond te betalen dat door de kasselrij was opgelegd in het kader van herstellingen aan de dijken. Daarop werd door de schepenen een merrie van de abdij in beslag genomen. De abdij verkreeg van de deken van Sint-Omaars een bevelschrift om de merrie te restitueren, doch de schepenen gingen hier klaarblijkelijk niet op in, waarop zij geëxcommuniceerd werden. Een procedure voor de Raad van Vlaanderen volgde, met als resultaat inbeslagname van de goederen van de abdij en het zenden van 80 “*mangeurs*” naar de abdij, die maar liefst 17 weken ter plaatse zouden blijven en in die periode volgens de abdij voor 1200 pond goederen geconsumeerd hadden.... Na beroep voor de Grote Raad van Mechelen, werd de zaak voor het Parlement van Parijs gebracht, waar ze bovendien verstrikt raakte in het spanningsveld tussen kerkelijke en wereldlijke justitie, en de moeilijke verhouding tussen het Parlement van Parijs en de Habsburgse vorsten betreffende het beroep tegen vonnissen uit Vlaanderen. De abdij zou uiteindelijk wel veroordeeld worden tot betaling van het geschot²⁷.

De algemene tendens in de late middeleeuwen is toch duidelijk: volledige inschakeling van kerkelijke domeinen in de watering en afbouwen van afzonderlijk te onderhouden infrastructuurwerken. In de rekeningen van zowel Sint-Janshospitaal als Sint-Pietersabdij vinden we in de deze periode dan ook nog nauwelijks verwijzingen naar werken aan de waterstaatkundige infrastructuur buiten het kader van polders en watering²⁸. Wel dienden kerkelijke grondbezitters nog in te staan voor het onderhoud van sommige dijkavels, daar waar het systeem van verhoefslaging nog werd toegepast, doch ook dit gebeurde binnen het kader van een watering en werd in regel uitbesteed aan derden²⁹. Ook dit systeem werd minder en minder toegepast. De Oude Yevene watering in Oostburg-ambacht was vermoedelijk één van de laatste watering²⁹ die verhoefslaging gebruikte voor het

²⁶ §§551 : vonnis Raad van Vlaanderen d.d. 1500/09/12. Dat dergelijk gevaar voor misbruik door de – geestelijke – ontvangers van de watering niet denkbeeldig was, bewijst een aanklacht uit 1600 tegen onder meer dom *Jean Troch*, die als watergraaf-ontvanger van de watering veel geld ontvreemd zou hebben, en sindsdien spoorloos verdwenen was (§§346, notarisakte d.d. 1600/11/08).

²⁷ Zie §§301: procedure voor Parlement van Parijs van 1508 tot 1513; zie ook §§156, procedure-stuk d.d. 1508/12/11.

²⁸ Enkel in Oedelem, buiten het kader van de bestaande watering, betaalde het Sint-Janshospitaal in de 15^e eeuw afzonderlijk “*van onsen waterloopen te doen rumen in Oedlehem*” (rk. Sint-Janshospitaal 1470-71). Het onderhoud van kleinere wegen en waterlopen, dat door de aangelanden diende te gebeuren, werd normaal gezien aan de pachters toevertrouwd.

²⁹ vb. rk. SPA 1408-09: “*Item betaelt Gillis Arren ende Willem f. Daneels Cooplands van den waerdye te houdene licghende ande zuudijc toebehorende mijnen waerden heere van Sinte Pieters ende hem ghebuerde in rechter cavelinghe ende bij lote CXCIX r IIII s. voeten dycx ende sij hebben van elker roede XIX groten VI s. mits dien hebben sij den dijc ghehouden van Sinte Bave dagh int jaer XIIIIC ende achte ende gheduerende tote Sinte Bave dagh int jaer XIIIIC ende IX ende danne sullen sij den dyc al vulmaect upgheven*”.

dijkonderhoud, tot in 1484 ook daar beslist werd voortaan alle dijkonderhoud centraal door de watering te laten uitvoeren, wat meteen het einde van de “honten” en de “hontmannen” betekende³⁰.

5.4.2 “Oude erft” en “nieuwe erft” en de verdeling van de waterstaatslasten tussen eigenaar en pachter

Vanaf de 14e eeuw bestond het grondbezit waarvoor door de grote kerkelijke instellingen geschoot betaald werd bijna integraal uit verpachte landerijen. Voor gronden die in cijns werden gehouden, was het de cijnshouder die de volledige waterschapslasten op zich diende te nemen³¹. Bij verpachting ligt één en ander moeilijker. Wie diende de waterschapslasten te betalen: de pachter of de eigenaar? Deze vraag is onlosmakelijk verbonden met een problematiek die vooral met betrekking tot de Vier Ambachten veel aandacht kreeg in de literatuur: het onderscheid tussen “oude erft” en “nieuwe erft”. “Oude erft”, zo stelt Gottschalk, zijn de “normale waterschapslasten”, de kosten dus voor het dagelijkse onderhoud van dijken, sluizen, watergangen etc. Wanneer er nieuwe infrastructuurwerken moesten worden aangelegd, sprak men daarentegen van “nieuwe erft”³². Zowel door Gottschalk als door Seppe Devreesse-Pieters in zijn onuitgegeven licentiaatsverhandeling over het goederenbeheer van de Gentse abdijen in de Vier Ambachten, werd vervolgens geanalyseerd wie wat diende te betalen. In de 15^e eeuw bleek in vele gevallen de eigenaar alleen de nieuwe erft te betalen, terwijl de pachter de oude erft betaalde. Bij grotere hoven die verpacht werden, werd echter nogal eens in het pachtcontract gestipuleerd dat de pachter beide diende te betalen. Ook bleken er terzake heel wat verschillen te bestaan tussen instellingen en regio's onderling³³.

Ook in het door ons bestudeerde gebied, het Brugse Vrije, ontmoet men de termen “nieuwe” en “oude erft”, ondermeer in het ongedateerde laatmiddeleeuwse “deelboek” op rijm van het Brugse Vrije in het kapittel over de “houdenisse” van wezen:

³⁰ Rk. SPA 1484-85: *"Als vande voorseyde VI honden VII m lands die de voorseyde kercke ende cloostre ghebuert waeren bij cavelinghe jaerlicx te doen houdene maken ende crammen ande zuutzyde vande voorseyde wateringhe ende die besteet waeren te doen makene bij diverssche persoonen omme eene zekere somme also bijde precedente rekeninghe blijken mach, de welke honden zijn afghebroken ende te nyeuten ghedaen midsdien dat de costen vanden voorseyden zuutdyc te makene ende tonderhoudene zijn bij advise vande inghelanden vande voorseyde wateringhe gheordonneert ghedaen ende ghebrocht te zijne inden ghemeenen cost vande rekeninghe van sluusmeesters ende clerc vander voorseyde wateringhe"*

³¹ Toen de leenmannen van de Sint-Baafsabdij in de Vier Ambachten dit in 1218 ontkenden, werden zij in het ongelijk gesteld door de schepenbank van de Vier Ambachten: §§138: bekrachtiging van een vonnis van de schepenen van de Vier Ambachten tussen 1218/04/14 en 1219/04/06 *"scabini... judicialiter adiudicaverunt ecclesiam Sancti Bavonis Gandensis ad prestandum nieverft predictis hominibus suis non teneri in terris, quas ab ipsa in feodum ad censum perpetuum possidebant et quod hoc non obstante ad persolvendum integrum censum sine diminutione aliqua ecclesie tenebantur"*. Voor het begrip “nieuwerft”, zie infra.

³² Gottschalk M.K.E. 1984, p. 542.

³³ De Vreesse-Pieters S., 2001, pp. 152-156. Ook particuliere grondbezitters maakten het verschil tussen “oude erft” en “nieuwe erft” en ook hier zien we in 15^e eeuwse pachtcontracten dat de pachter meestal de “oude erft” diende te betalen; ibidem p. 157 noot 38: verpachting van 51 gemeten land te Wevelswale door Jan Borluut aan Willem Bruninghe Arnoutssone: *"Willem vors. sal betalen de houde herft ende her Jan Borluut sal betalen den nieuwen herfst (sic voor herfft) ende de cheins dieren jaerlix ute gaet"*.

*Die kinder hebben in hare hoede
 Ende in houdenessen met haren goede
 Bi wetten sijt vader, sijt stiefvader
 Sijt moeder, sijt ander alle gader
 Sijn si te doene gheladen
 Ute kosten ende ute scaden
 Die kinder, ende ghehouden
 Van nieuwen aerfte ende van houden,
 Van al haren deelinghen
 Ende van allen wateringhen³⁴.*

Daarbij merken we op dat “*nieuwe*” en “*oude haerft*” uitdrukkelijk onderscheiden worden van “*alle wateringhe*”. In de rekeningen van wateringen in het Vrije, wordt de term slechts enkele malen gebruikt, met name in de 14^e eeuwse rekeningen van de watering Eiesluis “*Item hout ghenomen te Pieter Host die goten of te makene die ligghen int nieuwe herft bi Riquaerd Clais Colyns*”³⁵; “*Item den nieuwen erft te bewettene: Mijn here Lievin ende VIII scepenen: 46 lb. 13 s. 4 d.; den crichouder..., den taelman..., den claghære van den nieuwen eerft....*”³⁶. Ook in vroege pachtcontracten vinden we soms clausules met betrekking tot de verdeling tussen eigenaar en pachter van de bedijkingskosten. In 1306 bijvoorbeeld verpachtte de Sint-Baafsabdij de abdijhoven van Monnikenwerve, Kadzand, Moere en Wulpen voor 9 jaar aan ridder Willem Tollin, waarbij gestipuleerd werd dat de pachter alle kosten “*in dikaedsen, in inseten ende uutseten, bede oude ende nieuwe, ende waterganghe ende sluse ende waterlede, oec oude ende nieuwe*” diende te betalen, zonder deze in mindering van de pachtsom te kunnen brengen³⁷. Het gaat hier echter om een soort van administratieve pacht, waarbij bijna het volledige abdijbezit in dit gebied werd uitbesteed. Bij kleinere pachtcontracten, vaak van individuele percelen, werden dergelijke afspraken niet gemaakt: in het *Corpus Gysseling I*, van de Middelnederlandse ambtelijke bescheiden tot en met 1300, komen zes volwaardige korte-termijnpachtcontracten betreffende het Brugse Vrije voor. In alle zes deze contracten diende de pachter enkel de pachtsom te voldoen, en is géén sprake van een deel van de waterstaatslasten, wat impliceert dat deze ten laste van de eigenaar vielen³⁸.

Belangrijk is een juist begrip van de term “erft” in deze context. “Erft” is “erve”, wat hier niet kan staan voor “onroerend goed” in de brede zin van de term, maar wel voor “grond” of “aarde”. Met name wordt de term “erft” in Vlaanderen in de late middeleeuwen gebruikt voor de aarde die men nodig had voor dijkwerken³⁹. “Nieuwe erft” slaat dan op de nieuwe aarde

³⁴ §§47. Over de betekenis van de “houdenisse”, die de langstlevende ouder, man of vrouw, belastte met het onderhoud en de opvoeding van de nog onvolwassen kinderen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen, zie Danneel M. 1996, pp. 23-112.

³⁵ Rk. Eiesluis 1377-78.

³⁶ Rk. Eiesluis 1357/58

³⁷ Vleeschouwers, C. (ed.), 1990, nr. 595. Pachtcontract d.d. 1306/08/14

³⁸ *Corpus Gysseling I*, nrs. 249; 433; 1109; 1204; 1248; 1885.

³⁹ §§791: aanmerking door Anthonis Scoonmakere, landmeter, betreffende waterstaatswerken op Kadzand, d.d. 1551/04/25: “*Item de ghelanden bevinden noch dat huerliedder nyet wel moghelic en es omme den erft te halene daarmede zijlieden repareren zouden moeten den voorseyden dijk*”; rk. Noord-over-de-Lieve/Lapscheure 1405-06: “*... omme den dijk ghehoocht te hebbene twelke men seyde dat ment nemmer doen en soude het en ware dat sy overghaven den voorseiden dijk ende barm ende de bezegheldede vanden aerfte buten te nemene den dijk mede*

die men nodig heeft voor het leggen van een nieuwe dijk of het ophogen van een bestaande dijk; oude erft slaat op het onderhoud van bestaande dijken.

“Oude erft” en “nieuwe erft” hebben dus niet zoals Gottschalk en Devreesse-Pieters vermoeden te maken met de totaliteit van de waterstaatswerken, maar enkel met de aanleg en het onderhoud van dijken. Met de rest van de infrastructuur, met name de afwatering hebben “oude erft en “nieuwe erft” niets te zien⁴⁰.

Hoe rijmt dit alles nu met het bestaan van de wateringen en de betaling van het geschot ? De oudste functie van de wateringen als uitvoerende organisaties was net de aanleg en onderhoud van het afwateringsstelsel, en niet de aanleg en onderhoud van dijken, die door middel van verhoefslaging direct door de ingelanden werden onderhouden. Naarmate de wateringen echter meer taken op zich namen, verminderde het belang van het directe onderhoud door de ingelanden. Het geschot dat de wateringen daartoe vroegen, werd altijd rechtstreeks of onrechtstreeks door de eigenaars betaald, of het nu ging om het onderhoud van een watergang of een oude dijk, dan wel de aanleg van een nieuwe dijk: wanneer volgens de rekening van de Sint-Pietersabdij in 1388 voor 553 gemeten geschot betaald werd in de Oude Yevenewatering, dan stemt dit getal exact overeen met de totale omvang van het grondbezit in die watering, zoals opgetekend in de verhoofding van datzelfde jaar⁴¹.

Alleen voor het onderhoudswerk dat niet centraal door de watering werd uitgevoerd, was de vraag of het de pachter of de eigenaar was die hiervoor diende in te staan van belang. In het Brugse Vrije hebben de wateringen vermoedelijk veel vlugger een veel groter deel van de waterstaatswerken gecentraliseerd dan in de Vier Ambachten, waardoor taakverdelingen tussen pachter en eigenaar er van veel minder belang waren. Waar dijkonderhoud in het Brugse Vrije toch nog verdeeld werd over de individuele grondbezitters, zoals in de Oude Yevenewatering tot het laatste kwart van de 15^e eeuw, was dit een taak van de *hontmannen* die zelf weer hun *volgers*, de individuele *eigenaars*, aan het werk dienden te zetten of hen een geschot oplegden. Wanneer de pachters dit bedrag voorschoten, werd het hen terugbetaald, wat in de praktijk wellicht neerkwam op een reductie van de pachtprijs, doch boekhoudkundig als een afzonderlijke transactie beschouwd werd⁴². Indien grotere instellingen als Sint-Pietersabdij en Sint-Janshospitaal zelf als *hontman* optraden, besteedden ze dit onderhoud in de late middeleeuwen uit aan derden⁴³.

te hooghene ende te makene”; rk. Blankenbergse watering 1552-53: “*refiseerende de aerde of aerft te latene omme daer mede te dijckene*”

⁴⁰ Cf. het onderscheid dat reeds in een pachtcontract voor het hof van Zaamslag van de SPA uit 1258 gemaakt werd tussen “*nieuwerhe, sive otwerhe, sive watergang*”: Van Lokeren A. 1869, I, nr. 687.

⁴¹ Rk. SPA 1384-89 ; verhoofding Oude Yevene 1384.

⁴² Rk. SPA 1481-82 : “*betaelt diversschen pachters van hondmansgheschote ordonaere: 86 lb. 8 s.*”; Rk. Sint-Janshospitaal 1470-71: “*Jan f. Willems Stoppels.... in zinen ondbrief van hondmansgheschote: 30 s.*”. Over de *hontmannen*, zie eerder hoofdstuk 3.

⁴³ Rk. SPA 1462-63: “*vanden dijagen te houdene ligghende anden Zuutdijc vande vorseide wateringhe vander houder Yevene toebehorende mijnen heere van Sente Pieters vorseit ende es hem ghebuert bij rechter cavelinghe ende lote CXVIII r ende XI voeten dijcx van elker roede dijcx XXI s. VIII d. paris van dat zij de vorseide dijagen ande zuutsyde hebben ghehouden jeghens de zee met stroo ende met erden naer costume van Sente*

Ook in de Vier Ambachten, zagen we dat in de meeste gevallen de pachter slechts de “oude erft” betaalde, waarmee alleen het onderhoud van niet centraal door een watering onderhouden dijken werd bedoeld. Meestal zal het om binnendijken gegaan zijn, waarvan het onderhoud relatief goedkoop en vooral voorspelbaar was. De belangrijkste investeringen in de waterstaat vielen ook in de Vier Ambachten ten laste van de eigenaar, wat bij korte termijnpacht ook niet meer dan logisch is. Indien in pachtcontracten toch werd gestipuleerd dat de pachter alle kosten voor de waterstaat diende te dragen, zal dit vermoedelijk consequenties voor de pachtprijs hebben gehad. Bovendien gebeurde dit meestal in gebieden waar alle onderhoud en herstel van infrastructuurwerken nog niet centraal door een watering werden uitgevoerd⁴⁴.

Naast de korte termijnpacht, kwam in de late middeleeuwen vooral in de Vier Ambachten nog een andere vorm van pacht voor, de *erfpacht*. Erfpachters hielden een hofstede of stuk land in principe voor een langere termijn in pacht, doch bezaten ook een recht van “*bate ende naerhede*”, wat ondermeer impliceerde dat hun pachtovereenkomst na afloop stilzwijgend verlengd werd, waardoor deze de facto erfelijk werd, en ook dat zij het pachtgoed konden doorverpachten. Aangezien de pachtsom daarbij ongewijzigd bleef, kon deze niet aangepast worden aan de gestegen levensduurte, waardoor de erfpacht voor de grondbezitter dezelfde manco's ging vertonen als de verciynzing⁴⁵. Met één groot verschil evenwel: bij cijnsgrond was het de cijnsouder en niet langer de oorspronkelijke grondbezitter die de waterstaatslasten diende te betalen, bij erfpacht daarentegen was dat wel degelijk de eigenaar - zij het dat in de 16e eeuw bij nieuwe werken de erfpachter wel één derde van de kosten diende te betalen⁴⁶. De Kraker toonde aan hoe de erfpacht in de 16e eeuw vooral de abdij Ten Duinen fataal werd: van het abdijbezit in Hulsterambacht ten noorden van de Vogelkreek was in 1545 maar liefst 72.9% uitgegeven in erfpacht. De abdij had zich in de daaraan

Baven daghe LXII tot Sente Baven daghe LXIII naestcommende, ende moeten zij den vorseiden dijc vulghemaect jeghens water en wint upgheven, comt elc M 6 s."

⁴⁴ Voorbeelden in verpachtingscontracten uit de Gentse schepenregisters van de Keure, treft men aan in : Wille (E.) 1960, pp. 164-166. Vb. SAG, reeks 301, f°62v (1409): “voert sullen sy anveerden de diken ende slusen ten ingane van desen pachte, de dike in vulre kuerninghen (sic), de shuus ende alle de vors. huse in goeden pointe ende wel te ghereke, ende also houden desen pacht ghedueren[de].. ten henden van desen pachte up haerlieden cost...”.

⁴⁵ de Kraker A. 1997, p. 270; cf. §§562 d.d. 1546/06/07: “*erfpachters hebbende recht van bate ende naerhede*”.

⁴⁶ Cf. §§393 ordonnantie Karel V d.d. 1532/02/02 (n.s.) waarin onder andere de voormalige erfpachters van Saeftinghe en Kieldrecht verboden werd hun land terug in bezit te nemen tenzij zij het verschuldigde derde deel van het geschat betaald hadden: “*Item, dat van ghelycken, die pretenderen bate ende naerhede te hebbene voor de date van de zelve jundatie ende gheabandonneerde landen van onsen wegghen bedyct ofte ande landen bedyct by andere proprietarissen, ende dat zulcke pretenderende bate ende naerhede in ghebreke hebben gheweest tderde vanden gheschoten inne te legghene in faveure van den bedyckene van der zelve proprieteyt ende beschudde van huerliede bate ende naerhede, achtevolghende den vorseide kerckgheboden, hemlieden van ghelycken verdragghen ande zelve lande te commene, up ghelycke peynen alsboven*”. Mogelijk bestonden ook gevallen van erfpacht, waarin de pachter toch voor de waterstaatskosten diende in te staan. De “verpachting” van Koezand in februari 1250 door het hospitaal *Comtesse* te Rijsel, dat door Gottschalk (1983, I, pp. 117-118) en Meyer (2001, pp. 30-34, met editie pp. 58-60) als erfpacht wordt aanzien, is ons inziens echter eerder een “gewone” verciynzing: “*dictus Magister concessit et locavit ad censum seu redditum annuum perpetuum...*”. Merk op dat over “*censum*” en niet over “*censa*” gesproken wordt, waarbij slechts de laatste term in het Brugse Vrije voor “pacht” gebruikt werd. De “*censores seu tenentes*” dienden bovendien een *relevium* bij vererving, verkoop of schenking te betalen, wat ons inziens ook weer eerder in de richting van cijns wijst.

voorafgaande decennia zwaar in de schulden gewerkt om het dijkherstel in het gebied te bevorderen, zonder dat ze de kosten daarvan op de erfpachters kon verhalen. Daarom vocht Ten Duinen vanaf 1544/45 in een langdurig proces voor de Raad van Vlaanderen de juridische basis van de erfpacht aan. Volgens de abdijs hadden vele pachters tijdens de jaren 1530/32 opzettelijk een derde van de waterstaatslasten betaald, om zodoende het statuut van erfpachter te verkrijgen. Pas in 1559 volgde een uitspraak waarbij de erfpachters afstand dienden te doen van hun erfpacht, maar wel van de abdijs de waarde van de *amelioraties* aan hun pachtgronden terugbetaald moesten krijgen, wat op zich weer aanleiding was voor een nieuwe reeks processen⁴⁷.

5.4.3 *Leggerschap en abandon*: twee kanten van hetzelfde zwaard.

a. “Abandon” en “Legger”: definities

Wanneer overstromingen grote investeringen vereisten, die niet door het gewone geschoot konden worden opgebracht, werd in de late middeleeuwen overgegaan tot de aanstelling van *leggers*, ook wel *voorleggers* of *inleggers* genaamd, die zoals de naam al zegt, het geld voor de noodzakelijke werken prefinancierden, de werken leidden en de kosten verdeelden over alle eigenaars⁴⁸. Of zoals hun aanstelling voor de dijkherstellingen in Zuidzande in 1385 luidde:

*“... aucunez personnes appellees legghers pour mettre hors, finer et paier lez mises, cous et frais des dicquagez et ycelles terres, en tant que faire se pora, dicquier”*⁴⁹.

Hun beloning bestond erin dat de gronden waarvoor door de eigenaars niet kon worden betaald, aan hen toevielen. Vanaf de 15^e eeuw werden leggers niet alleen aangesteld voor dijkherstel na overstroming, maar ook voor de bedijking van gronden die lang geleden overstroomd waren, of zelfs nooit tevoren bedijkt waren. Op die manier ontstond het klassieke bedijkingsoctrooi dat zoveel opgeld maakte in de moderne tijden, uit een aanstelling tot legger⁵⁰.

De functie van legger was onlosmakelijk verbonden met het *abandon*, het recht van een grondbezitter om afstand te doen van zijn land wanneer hij de kosten van het dijkonderhoud

⁴⁷ de Kraker A. 1997, pp. 271-272.

⁴⁸ Zie ook Meyer H.D. 2001, pp. 81-83; pp. 151-152.

⁴⁹ §§164, aanstelling leggers d.d. 1395/10/29.

⁵⁰ Uit de overgangsperiode, eind 15e, begin 16e eeuw zijn talrijke overgangsvormen bewaard, vb. bedijkingsoctrooi voor 2200 gemeten in Assenede-ambacht aan *Jeronimus Lauweryn*, d.d. 1505/03/10 (n.s.) (§§405): *“avons... octroyé, consenti et accordé, octroyons, consentons et accordons, en luy donnant congé et licence de grace especial par cesdites presentes, que lesdiz paroisses oudit mestier d’Assenede audit lieu appelé la Nouvelle Dicque en grandeur des diz XXIIII mesures de terre ou environ, ... il puist petit a petit et comme principal legghere, dicquier et regaingnier icelles terres, en joyr, posséder et les tenir de nous en fief”*.

niet langer kon of niet langer wilde betalen, en spreekwoordelijk “*de spade in de dijk*” stak⁵¹. Op dat ogenblik kwam de *landsheer* op de proppen, want steunend op zijn rechten op vacante en woeste gronden (het befaamde wildernisregaal), kwamen de geabandonneerde gronden in eerste instantie aan hem toe: “*terras quasdam ad nos ob defectum dicationis secundum legem patrie devolutas*”, zo verklaarde graaf Gwijde van Dampierre in 1292 naar aanleiding van herbedijkingen in Ossensisse⁵². Dit verklaart ook waarom de *leggers* steeds door de vorst werden aangesteld: hij diende aan hen het recht op de geabandonneerde gronden over te dragen. Dat laatste is geen automatisme: in principe kon de vorst ook zelf als legger optreden. Wanneer in 1387, op vraag van de ingelanden, gezocht werd naar *leggers* voor de dijkherstellingen in Ossensisse, werd eerst door algemeen ontvanger van Vlaanderen *Jacob van Streyhem* (1386-1389) onderzocht of het in het belang van de vorst zou zijn om dit recht zelf uit te oefenen. Uiteindelijk werd dit op dat ogenblik door de algemeen ontvanger niet opportuun geacht⁵³.

De “klassieke” vorm van het leggerschap situeert zich vooral in de periode van grote stormvloedenvloed rond 1400, doch de precedents gaan terug tot de 13^e eeuw. Na een overstroming in 1262 werd in Axel-ambacht 800 gemeten grond, Cauwinsvliet en Woutersdam genaamd, herbedijkt door gravin Margaretha en de abdij Ten Duinen waarbij vooraf de ingelanden samengeroepen werden, en hen de keuze werd gelaten tussen een *pro rata* bijdrage in de kosten of afstand van hun land, dat dan in bezit kwam van gravin en abdij⁵⁴.

b. Het leggerschap van Ten Duinen in Ossensisse (1290) en de wraak van Snouc vanden Orde.

Een leggerschap betekende voor een abdij een serieuze investering, maar ook een mogelijkheid om grote winst te maken op middellange en lange termijn. Tevens betekende het in vele gevallen een ernstige verstoring, in sommige gevallen zelfs een ontwrichting, van de sociale structuren in het gebied. Dit alles wordt goed geïllustreerd door een casus die reeds door Gottschalk werdesignaleerd: het leggerschap van Ten Duinen in Ossensisse, na de

⁵¹ Zie §§351 (d.d. 1466/07/26): betoog van de watering Kamerlingsambacht, n.a.v. verwaarlozing van het dijkonderhoud door de abdij van Oudenburg: “... dat alzo sculdich waeren van doene naer dijcrecht slands van Vlaendren of te renunciëren ende af te gane van huerlieder lande, stekende de spade up den dijck omme by anderen die daer by bescaet zouden moghen wesen die ghemaect te zijne”.

⁵² §§799, oorkonde Gwijde van Dampierre d.d. 1292/04/23. Zie ook Stockman L. 1972, bijlage I.

⁵³ §§659 : oorkonde soeverein-baljuw Jan, heer van de Kapelle, d.d. 1387/07/04 : “...*Jacob van Streyhem, ontfanghere general van Vlaendren ende Artois, up 't vorseide inlegghen gheassomeert heeft ghesijn ende hoe hi hem derof van ons vorseits heren ende vrouwen weghe gheweert heeft*”

⁵⁴ §§798 : oorkonde gravin Margaretha d.d. 1263/05/13: “*Volumus etiam omnibus esse notum quod nos omnes illos secundum legem et mores patrie fecimus convocari qui jus aliquod in dicta terra volebant vel poterant reclamare. Indicentes eisdem, qui dictam terram, quilibet pro rata sua dicaret aut dicari faceret et dictam retineret, suis sumptibus et expensis. Quibus renuentibus sollempniter et expresse nos dictam terram pro totius patrie commodo generali pro nobis et pro... abbate ac conventu supradictis assumpsimus secundum morem et legem patrie, a nobis et ipsis dicandam communibus expensis, et a nobis et ipsis, prout dictum est, in perpetuum possidendam*”. Zie ook Gottschalk M.K.E. 1984, p. 114, die echter de oorkonde als een voornemen ziet, en meent dat de herbedijking pas in 1265 gebeurde.

desastreuze overstroming van februari 1288⁵⁵. Zowel in het archief van Ten Duinen als in het grafelijk archief bleven een aantal documenten met betrekking tot de herindijking bewaard⁵⁶. De abdij vreesde dat met Ossenisse overstroomd, ook de achterliggende landen in Hulsterambacht groot gevaar liepen, en drong daarop aan op een snelle herbedijking, in de zomer van 1288, wat zij ook doorzette, tegen het advies van de grafelijke specialist inzake moeren en inpolderingen, broeder *Eustaes* van de abdij van Cambron, in. Om de herbedijking te financieren vroeg Ten Duinen van de andere gelanden een geschot van 4 lb. per gemet⁵⁷. De poging mislukte jammerlijk, net als een tweede poging, dit maal onder leiding van grafelijke commissarissen, met name de voormelde *Eustaes* van Cambron, *Christophe* van Brugge en de ridders *Zeger* van Belle en *Walter* van Koekelare, “*ex parte nostre specialiter ob hoc missos*”. In de zomer van 1290 werd opnieuw door Ten Duinen een derde poging ondernomen, ditmaal met meer succes. Het was de bursier van de abdij in haar uithof van Zande die de bedijking leidde.

Ten Duinen vervulde hier de facto de functie van *legger* en kwam hierdoor in het bezit van 1133,5 gemeten grond, waarvan 61% door de eigenaars was geabandonneerd en in handen van de graaf was terechtgekomen, en de rest, onder meer van de abdij van Drongen “preventief” aan Ten Duinen was verkocht. De graaf zelf behield in Ossenisse nog eens 1045,5 gemeten grond, die eveneens door de eigenaars geabandonneerd waren⁵⁸. Door een oorkonde van graaf *Gwijde* uit 1292 waarin voor alle percelen grond die in handen vielen van Ten Duinen, de voormalige eigenaars opgesomd werden, beschikten we meteen over een unieke bron voor de bezitsstructuren in het gebied. Daaruit bleek duidelijk dat het kleingrondbezit in Ossenisse voor 1292 nog dominant was: 72% van de eigendomsoverdrachten betrof stukken grond van minder dan drie hectare (96 op de 133 voormalige eigenaars)⁵⁹. Dat deze kleine eigenaars het geschot voor de herbedijking niet konden betalen, lijkt evident als men weet dat nu al voor de derde zomer op rij een hoog geschot betaald diende te worden - 5 lb. 16 s. of omgerekend 139,2 groten per gemet⁶⁰, een fenomenaal bedrag als men vergelijkt met de 1 à 2 groten per gemet die in dezelfde periode in de Blankenbergse watering maximaal aan geschot werden betaald.

Het hoge geschot en massale abandon zorgden voor heel wat wrok in Ossenisse: enkele jaren na de herbedijking stelde Ten Duinen een aanklacht op tegen de inwoners van Ossenisse, “*die hem heren makeden in Ossennesse ende slogen ant an der kerken goet van den Dunen ende makden hem selven heren*”. De beschuldigingen luiden: diefstal van paarden, koeien, tarwe,

⁵⁵ Gottschalk M.K.E. 1984, pp. 200-201 ; pp. 223-224.

⁵⁶ De belangrijkste zijn §§799: oorkonde graaf *Gwijde* d.d. 1292/04/23; §§806 : oorkonde graaf *Gwijde* d.d. 1293/04/25; §§431, ongedateerde klachtenlijst van Ten Duinen tegen inwoners Ossenisse; §§212, controle van de rekening door grafelijke commissarissen d.d. 1291/05/16; §§222: oorkonde van graaf *Robrecht* van Bethune d.d. 1309/11/11; §§434: ongedateerde klachtenlijst van de graaf tegen Ten Duinen.

⁵⁷ §§434.

⁵⁸ §§806: oorkonde graaf *Gwijde* d.d. 1293/04/25: “... *mil quarante chienc et demie mesures quatrevins et seze et demie verghe de terre, li queile estoit nos propres yretages en no main jugié par loi, par le defaute de ceaus cui li terre fu, ki pooir navoient de dikier*”.

⁵⁹ Zie hoger, hoofdstuk 4.

⁶⁰ Gottschalk M.K.E. 1984, p. 201.

gerst, bonen, haver, en een wagen turf; ongebruik van het land; beschadiging van de gebouwen. Dit was niet het werk van enkelen: heel wat daders werden vermeld, en er was sprake van de “*gezworenen van Ossenisse*”, waarmee ofwel een soort van bestuur ofwel een soort van “*eedverbond*” onder de bewoners kon worden bedoeld⁶¹. De wrevel drong ook door tot bij de graaf van Vlaanderen, die zelf ook heel wat geld had verloren bij de verschillende bedijkingen van Ossenisse, wat wellicht de reden was waarom hij inging op het verzoek van de inwoners van Ossenisse om de rekeningen van de bedijking te laten onderzoeken, onder andere door – alweer – broeder Eustaes, die echter geen speciale onregelmatigheden kon ontdekken⁶².

De zaak zou echter, wat de grafelijke dynastie betrof, nog een vervolg krijgen. Tijdens de Frans-Vlaamse oorlog eind 13^e eeuw verspeelde de abdij Ten Duinen heel wat krediet bij de Vlaamse graven. Wellicht gedreven door een combinatie van revanchisme en acute geldnood, werd in 1309 onder graaf Robrecht van Bethune het onderzoek naar de herbedijkingen van Ossenisse door Ten Duinen heropend. In het discours van de aanklacht wordt Ten Duinen verregaande hoogmoed en geldzucht aangewreven: de abdij had koppig Ossenisse willen herbedijken en had de waarschuwingen van broeder Eustaes in de wind geslaan met de woorden: “*mesgrepen si iet, si waren rike ghenogh te betrenne*”. Bovendien zou de abdij het geschot van 4 lb. per gemet volledig verhaald hebben op de grafelijke gronden en deze van de inwoners en zelf niets betaald hebben. Bijgevolg werd de totale kostprijs van de mislukte bedijking, afhankelijk van de versie 16500 of 17000 lb. nu teruggevorderd van de abdij. Ook voor de derde – geslaagde – bedijking werd geld teruggevorderd van de abdij: tegen de *kostuimen* in, was door Ten Duinen géén *dijkvelling* betaald – i.e. een vergoeding door de achterliggende landen wanneer een nieuwe dijk voor een bestaande dijk werd aangelegd, omdat daardoor de bestaande dijk in principe geslecht mocht worden, en in elk geval niet meer onderhouden diende te worden. In dit geval zou het om 2000 roeden dijk gegaan zijn.

Ten Duinen zou zich, nog steeds volgens de grafelijke aanklacht, schandelijk verrijkt hebben, door de *geabandonneerde* gronden die in eerste instantie aan de graaf waren toegevallen, van hem over te nemen als bijdrage in de bedijkingskosten voor 30 s. tot 8 lb. per gemet. Daar er veen – *darinck* - in de ondergrond zat, had Ten Duinen die gronden zelf kunnen uitgeven voor 25 tot 40 lb. per gemet, en behield ze dan nog de waarde van de ondergrond, die vaak na exploitatie van het veen nog evenveel waard was dan de abdij er voordien voor betaald had⁶³. Uiteindelijk zou Ten Duinen als tegemoetkoming voor deze en een aantal soortgelijke eisen van de graaf, een schadevergoeding van 13000 (sterke) ponden betalen, waarvan 2000 lb. contant en 11000 lb. door een aantal schulden van de graaf jegens Italiaanse financiers over te nemen⁶⁴.

⁶¹ §§431 (ongedateerde klachtenlijst van Ten Duinen): “*Hughes Ferrant, Sake de Costere ende alle de ghesuorne van Ossenesse ebben ons ghescaet an woninge... LX lb. ende veel meer*”

⁶² §§212, d.d. 1291/05/16.

⁶³ §§434

⁶⁴ §§222.

Voor één iemand zal de afrekening met Ten Duinen in 1309 vermoedelijk als muziek in de oren geklonken hebben: *Snouc van den Orde*, inwoner van Ossenisse, en één van de twee getuigen van de bedijking, die in 1309 nog in leven waren, en vermoedelijk als inspiratiebron dienden voor de grafelijke aanklacht⁶⁵. Volgens de oorkonde van 1292, had dezelfde Snouc van den Orde bij de herbedijking van Ossenisse 23,3 hectare dienen af te staan aan Ten Duinen, waarmee hij één van de grootste “verliezers” van de herbedijking was. Zijn zoons werden door Ten Duinen ook aangewezen als mede-schuldigen aan het oproer te Ossenisse na de herbedijking, waarbij de goederen van de abdij gevisceerd waren⁶⁶. In 1309 kon hij de abdij dit alles toch nog betaald zetten, door als informatiebron voor de grafelijke enquêteurs te dienen. Hoewel géén penning van de hoge boete die de abdij betaalde, bestemd was voor de ingelanden van Ossenisse, moet de gang van zaken hem ongetwijfeld een zekere genoegdoening verschaft hebben.

c. Kerkelijk leggerschap vanaf het einde van de 14e eeuw.

Eind 13e eeuw bood de functie van legger zeker reële mogelijkheden tot bezitsuitbreiding voor kerkelijke instellingen. Tijdens de cascade van stormvloeden vanaf het laatste kwart van de 14^e eeuw werden eveneens leggers aangesteld om de herbedijking te leiden, waaronder opnieuw een aantal abdijen. Toch zullen we zien dat minstens even vaak wereldlijke personen als legger werden aangesteld. Bovendien waren inmiddels maatregelen genomen om te verhinderen dat kerkelijke instellingen de overstromingen zouden gebruiken om hun grondbezit al te zeer uit te breiden. Niet vanuit de bekommernis dat dit de lokale bezitsverhoudingen verstoorde, wel omdat goederen “van de dode hand” als nefast werden beschouwd voor de (vorstelijke) fiscaliteit, daar de mogelijkheid om taksen te heffen bij overerving wegviel. Wanneer eind 14e eeuw leggers werden aangesteld, werd dan ook steeds een clause ingelast die kerkelijke instellingen verplichtte de door het leggerschap verworven goederen binnen een vooraf vastgestelde termijn – meestal tien jaar – van de hand te doen⁶⁷. Deze clause bleef géén dode letter: in 1391 en 1395 zien we de Sint-Pietersabdij effectief de haar als legger toegevalen gronden verkopen, respectievelijk aan *Pieter Heins* voor wat Ijzendijke-ambacht betrof, en *Jan, heer van de Kapelle* voor de gronden in de Oude Yevenewatering in Oostburg-ambacht⁶⁸. Niet toevallig waren zowel Heins als de heer van de Kapelle,

⁶⁵ §§434 : (tussengescreven notitie): “Dit sin de ghone die waren over die dikage die noch leven: broeder Michiel Russchinc van Stoppeldike ende Snoc vanden Orde”. Stoppelijk is de curtis van de abdij van Cambron in Hulsterambacht. Michiel Russchinc was dan ook vermoedelijk een medewerker van Eustaes van Cambron, die zoals gezegd tegen de eerste bedijking van Ossenisse door Ten Duinen gekant was.

⁶⁶ §§431, o.a. : “*Pieter f. Snoex van den Orde ende sijn gheselcep die ons namen enen wagen met torve ende II merien die werd waren LXX lb.* ”. Zie ook Gottschalk, 1984, p. 201.

⁶⁷ §§659, aanstelling leggers te Ossenisse d.d. 1387/07/04: “*dat soe wat gronde dats bi desen wegghen ende binnen desen terminen in den handen van persoenen der Heleggher Kerken commen sal, zij dien grond sculdich sijn te doene ute haren handen in den handen van den andren persoenen niet van der Heleggher Kerken sonder malengien om den naesten X jaren naer den uutghane van den termine vorseit*”.

⁶⁸ resp. §§751 (1391/06/22) en §§752 (1395/05/03), met belofte door de heer van de Kapelle en zijn oudste zoon om de abdij te vrijwaren tegen alle aanspraken die uit het leggerschap zouden kunnen voortvloeien (§§753 d.d. 1395/07/11).

grafelijke functionarissen die zoals we nog zullen zien zowel persoonlijk als ambtshalve nauw bij de herbedijkingen en de waterstaat in de kustvlakte betrokken waren.

Toch betekende dit allerm minst dat kerkelijke instellingen door het leggerschap géén enkele gebiedsuitbreiding meer konden realiseren. Het landsheerlijk gezag kon immers steeds overgaan tot *amortisatie* van de desbetreffende gronden, wat bijvoorbeeld in het geval van de abdij Ten Duinen ook regelmatig gebeurde. Zo bekwam deze abdij in 1401 de amortisatie van 560 gemeten grond die haar waren toegevallen als legger bij de herbedijking van –opnieuw – Ossenisse, Hengstdijk en de Nijspolder “... *pour ce que plusieurs qui avoient terres es diz polres n'avoit voulu contribuer ausdits fraiz et despens*”. De abdij zette de hertog onder druk door zich te beklagen over de grote kosten van de herbedijking, waardoor nog maar 183 gemeten – in Hengstdijk en de Nijspolder – effectief teruggewonnen waren. Ook Ossenisse wou de abdij graag herbedijken, maar ze zou dit enkel kunnen doen als de hertog hen de volledige 560 gemeten grond wou amortiseren, als een soort tegemoetkoming voor de zware kosten en mits betaling van een jaarlijkse cijns van 1 groot per gemet en viering van een jaargetijde in de abdijskerk⁶⁹. Ook in het land van Saeftinghe wisten de beide Cisterciënzer-abdijen Ten Duinen en Ter Doest door hun leggerschap na de stormvloed van 1375 en 1404 heel wat geabandonneerde gronden te annexeren. Dit leidde tot problemen met de grafelijke baljuw-ontvanger daar heel wat van deze gronden cijns verschuldigd waren aan het grafelijk domein, en bij overlijden van de cijns houder een dubbele cijns dienden te betalen, wat natuurlijk onmogelijk werd wanneer de gronden overgingen op een kerkelijke instelling. In een proces voor de Raad van Vlaanderen eiste de baljuw dat beide abdijen de gronden terug van de hand deden, in overeenstemming met een clause in hun aanstelling tot legger door graaf Lodewijk van Male, die hen verplichtte dit te doen binnen de zes jaar na de herbedijking, en dit op uitdrukkelijk verzoek van de voormalige eigenaars⁷⁰. De abdijen wezen dit resoluut van de hand, en beweerden dat dergelijke clause nooit bestaan had, en dat ze nooit tot herbedijking zouden zijn overgegaan, als ze de verworven gronden reeds na zes jaar van de hand hadden moeten doen⁷¹. De Raad van Vlaanderen erkende echter wel het principe dat de verworven gronden weer in wereldlijke handen moesten overgaan, maar gaf de abdijen de mogelijkheid deze gronden te laten *amortiseren* door de hertog, wat effectief ook gebeurde in

⁶⁹ §§378 (1401/08): “*mais ilz ont bonne volenté de le rediquer... Ou cas qu'il nous plairoit de notre grace en recompensacion des dictes pertes et dommages, missions et despens leur admortir toutes les dites cinq cens soixante mesures de terre, c'est assavoir ce qui en est desia diqué et encores a dicquier comme dit est car autrement selon la dite ordenance il leur convendroient dedens dix ans apres ce que les dites terres seroient dicquees icelles mettre hors de leur mains en main prophane...*”.

⁷⁰ §§474: vonnis RvV d.d. 1408/03/30 (n.s.)... (pleidooi baljuw): “*les dessusdiz ... qui environ a XXII ans avoient ainsi que a sa cognoissance estoit venu redicqué les terres dudit polre qui lors furent toutes inundees et lesquelles ou au moins grant partie d'icelles appartenoient a plusieurs personnes singulieres qui n'avoient mie bien puissance a les rediquer et lesquelx estoient par certaine ordonnance qui fist feu monseigneur le conte Loys derrain trespasé cui Dieux pardonit a la poursuite desdites personnes particulieres qui s'estoient doluz de ce que soubz umbre dudit dicquage ilz vouloient a tousjours mais tenir lesdites terres, tenus de remettre apres les premiers six ans qu'ilz auroient eu lesdites terres en leurs mains et levé ce temps pendant les prouffis pour les coustenges du dicage d'icelles toutes ycelles terres appartenant a personnes particuliers en main laye*”

⁷¹ Ibidem: “*et n'estoit une chose vraysemblable, que eulx se feussent a ce comprins car il leur a convenu depuis XXVIII ans enca pour eschever le peril de la mer faire dicquier par deux ou trois fois lesdites terres a leurs tres grans coustenges ce que ilz n'eussent mie fait se ycelles terres n'eussent esté leurs*”.

1411 voor de abdij Ten Duinen en in 1417 voor de abdij Ter Doest, respectievelijk voor 116 gemeten en 308 gemeten grond en “*wastine*”⁷².

Zoals volgende tabel laat zien, was de expliciete aanstelling van leggers door de vorst een typisch fenomeen voor de stormvloedperiode rond 1400. Na 1425 vinden we nog nauwelijks voorbeelden terug. Wel werd het leggerschap dan opgenomen in een nieuw type bron dat we zien verschijnen vanaf de regeerperiode van Jan zonder Vrees (1405-1419): het *bedijkingsoctrooi*, aanvankelijk bestemd voor de verkoop van vorstelijke schorregronden, al dan niet ontstaan door vroegere overstromingen, met toelating om deze te bedijken. Aan de kopers/bedijkers werd meestal direct de bevoegdheid van *legger* toegekend, waarbij ze in naam van eventuele andere rechthebbenden de bedijking konden financieren in ruil voor hun aandeel in de gronden⁷³:

datum	plaats	omvang	oorkonder	legger/bedijker	aard	bron
1387/07/04	Ossenissee		Jan, heer van de Kapelle	(ingelanden)	L	\$\$659
1387/08/01	Oude Yevene-watering		Filips de Stoute	Sint-Pietersabdij, Boudin de Vos, ridder Jan Metteneye, Gillis Oudegod, priester, Willem Olonheem, Jan van Derleeke, Wouter Coopman en Willem Gowe	L	\$\$748
1395/10/29	Zuidzande		Filips de Stoute	Sint-Baafsabdij; Jan, heer van de Kapelle; Sander Spierinc	L	\$\$164
1395/10/29	Oostvrije-Braakmangebied		Filips de Stoute	Dino Raponde, Pieter Adornes, Pieter Heins	L	\$\$367
1399/11/08	Biervliet (straal van 2 mijl rond de stad)		Filips de Stoute	Jan de Hane, Clais Buuc f. Clais, Jan Bruninc, Clais Buuc f. Joos, Pieter Alaert, Andries Wachtebeque, Willant f. Beatrice, Jan de Keerscietera	L	\$\$377
1405/01/04 (n.s.)	Oude Yevene		Margaretha van Male	(watering)	L	\$\$895
1405/02/20 (n.s.)	Kaprijke en deel van Lembeke		Margaretha van Male	Jan de Munck	L	\$\$754
1405/05/15	Land van Saeftinghe (Westpolder)		Jan zonder Vrees	(watering)	L	\$\$810
1411/07/19	Land van Saeftinghe (schorren, latere Cijnsplolder)		Jan zonder Vrees	Ten Duinen	B	\$\$912
1414/10/01	Melselebroek en Cawingerweert (parochies Melsele, Zwijndrecht en Kalloo, Beveren, Verrebroek en Vrasene)		Jan zonder Vrees	Etienne van Liedekercke, Lodewijck van der Moere en Philips van Steeland	B	\$\$382
1416/08/19	Braakmangebied ("les Heist", "le Zidelinge" in parochies Watervliet, Boekhoute en Bassevelde)		Jan zonder Vrees	Jan Diedolf en Jan Maes	L	\$\$815

⁷² \$\$230 : amortisatie voor Ten Duinen door hertog Jan zonder Vrees d.d. 1411/07/06 van 116 gemeten grond en *wastine* te Saeftinge die de abdij als legger zowel na de overstromingen van 1375 als na deze van 1404 waren toegevalen. Deze amortisatie maakt deel uit van een pakket maatregelen die de abdij in staat moeten stellen de dreiging van het duinzand te lijf te gaan; zie ook \$\$234: soortgelijke maatregel voor Ter Doest, d.d. 1417/07/23, betreffende 34 m land, 34 m *wastine* en 240 m “slechte” *wastine*.

⁷³ \$\$382 : verkoop en bedijkingsoctrooi Melselebroek en Cawingerweert d.d. 1414/10/01 : “*Item que iceulx acheteurs et leurs ayans cause seront legghers toutes les foiz que le cas s'i offerra és scors dessusdiz et auront telles fourfaitures de double et autres prouffiz que venir en pourront*”

1420/09/26	Olaardszaand		Raad van Vlaanderen	Filips van Borsele	B	\$\$479
1425/04/03 (n.s.)	Biervliet (polder van Boterzande, Oostpolder en Westpolder)		Raad van Vlaanderen	magistraat Biervliet	L	\$\$528
1430/12/16	Beveren (Klein Schor)	348 m	Filips de Goede	Simon van der Banc f. Simon, Colard Lefevre, Jan Colaert, Poppe Heymanssone en Jan Vijdt	B	\$\$385
1431/09/03	Kieldrecht, Kallo, Verrebroek: zgn. "slijccoop van Aendorp"	4000 m	Filips de Goede	Joos Triest, Jan Vijt, Poppe Heymanssone, Simon van der Banc f. Simon, Colaert le Fevre, Jan Loscaert, Jacob Biese, Filips Witbrood, Jan Quevin, Willem du Buisson, Jan van Almere	B	\$\$384
1432/01/21 (n.s.)	Koudekerke-polder (parochies Koudekerke, Wevelswale, Vroondijke)		Filips de Goede	Clais van Hoedeveld, Joris van der Moere, Joos Triest	L	\$\$438
1447/03/05 (n.s.)	Ossenis (Kerkpolder)	1400 m	Filips de Goede	Ten Duinen, Sint-Pietersabdij, mogelijke associatie met de Sint-Baafsabdij	B	\$\$756
1467	Boekhoute-ambacht, ten W van Capellepolder (bedijking Sint-Salvator en Sint-Clementspolders)		Filips de Goede	Christoffel Buridaen, Clais van Nieuwenhoven, Meester Gijsbrecht Hysson (commandeur van de Johanniterhuizen in Gent en Zaamslag) en Willem Hautain	B	\$\$914
1487/03 (n.s.)	Breskenszand		Maximiliaan en Filips de Schone	Filips van Kleef	B	\$\$816
1497/09/30	Ijzندیke-ambacht (Braakmangebied)		Filips de Schone	weduwe en erven wijlen Paul de Baenst, Guy de Baenst	B	\$\$763
1500/06/03	Buucxgate in Braakmangebied ten W van Axel	200 m	Filips de Schone	Ten Duinen	B	\$\$928
1501/10/22	Sint-Salvator en Sint-Clemenspolders (Boekhoute-ambacht)		Filips de Schone	Jeronimus Lauwereyn, heer van Watervliet	B	\$\$391
1505/03/10 (n.s.)	Nieuwersluis (Assenede-ambacht)	22000 m	Filips de Schone	Jeronimus Lauwereyn, heer van Watervliet	B	\$\$405
1505/12	Zwarte Gat, tussen Wulpen, Kadzand en Groede		Filips de Schone	Guillaume de Croy, heer van Chièvres en Jeronimus Lauwereyn, heer van Watervliet	B	\$\$792
1510/10/07	schor Koezand	100-120 m	Maximiliaan en Karel	hospitaal "Hôpital Comtesse" Rijsel	B	\$\$874
1515/03/19	Vremdijcke en Willemskerke	3000 m	Karel V	Lievin Leyns, Herman van Steelant, Victor van der Zickelen, Jacob Masureel en Nicaise Claissone	L	\$\$915; \$\$916
1517/04/22	Wulpen		Karel V	Jacob Masureel	B	\$\$875
1520/03/07 (n.s.)	Sint-Nicasiuspolder (Assenede- en Boekhoute-ambacht)	3000 m	Karel V	Nicaise Claissone	B	\$\$782
1524/02/19 (n.s.)	Kadzand (O van de Kerk bij Zwarte Gat, met Tonnekinsschor)	400 m	Karel V	Jan de Baenst, heer van Sint-Joris	B	\$\$876
1525/01/23	Schor ten W van Biervliet + Sint-Andries- of Triestpolder en schor "de Buizer" in Boekhoute-ambacht	1200 m	Karel V	Joos van Steeland; Jacob Masureel	B	\$\$785
1530/03/02	schor in Zwarte Gat ten W van Groede (latere Adornes-polder)		Karel V	Jan Adornes	B	\$\$927
1532/06/13	Kadzand (O van de Kerk bij Zwarte Gat)	350 m	Karel V	Jan de Baenst, heer van Sint-Joris	B	\$\$793

1538/05/05	Biervliet (schorren rond de stad)		Karel V	(particulieren)	B	\$\$134
1542/03/11 (n.s.)	Kadzand (bij Tonnekinsschor)	30 m	Karel V	Cornelis van der Eycken, ridder	B	\$\$878
1543/01/07 (n.s.)	Assenede en Boekhouter-ambacht (Koudenspolder (schor Den Buysere) /Lovenpolder)	2500 m	Karel V	Jan van de Walle, heer van de Douvie	B	\$\$769
1547/04/13	Hazegras (van Sint-Anna-ter-Muiden tot Knokke)	428 m l ln 60 r	Karel V	Johanna van Halewijn, weduwe van Willem, heer van Claerhout, erfgenaam van Pauwels de Baenst	B	\$\$869
1555/05/08	Assenede en Boekhouterambacht, tussen "dijk van Artois" en Sas van Gent	2100-2400 m	Karel V	Jacob van Merendree, Pieter van Hecke	B	\$\$811
1556/09/13	Biervliet (tussen Brielbrug en Hamelschor)	24 m	Filips II	Mark Lammens	B	\$\$879
1561/12/12	Assenede-ambacht (tussen Sint-Andriespolder en Sas van Gent)	240 m	Filips II	Adolf van Boergondië, heer van Wakken	B	\$\$880
1563/09/09	Philippine-polder bij Boekhoute		Filips II	Jan van Bergen, ridder, heer van Waterdijk	B	\$\$881
1567/12/23	Doelpolder met Lenisland	3000 m	Filips II	Robert van Haeften	B	\$\$929

Tabel 5.24: in origineel of kopie bewaarde aanstellingen van leggers en bedijkingsoctrooien, 1385-1570 (L=aanstelling leggers; B=bedijkingsoctrooi)

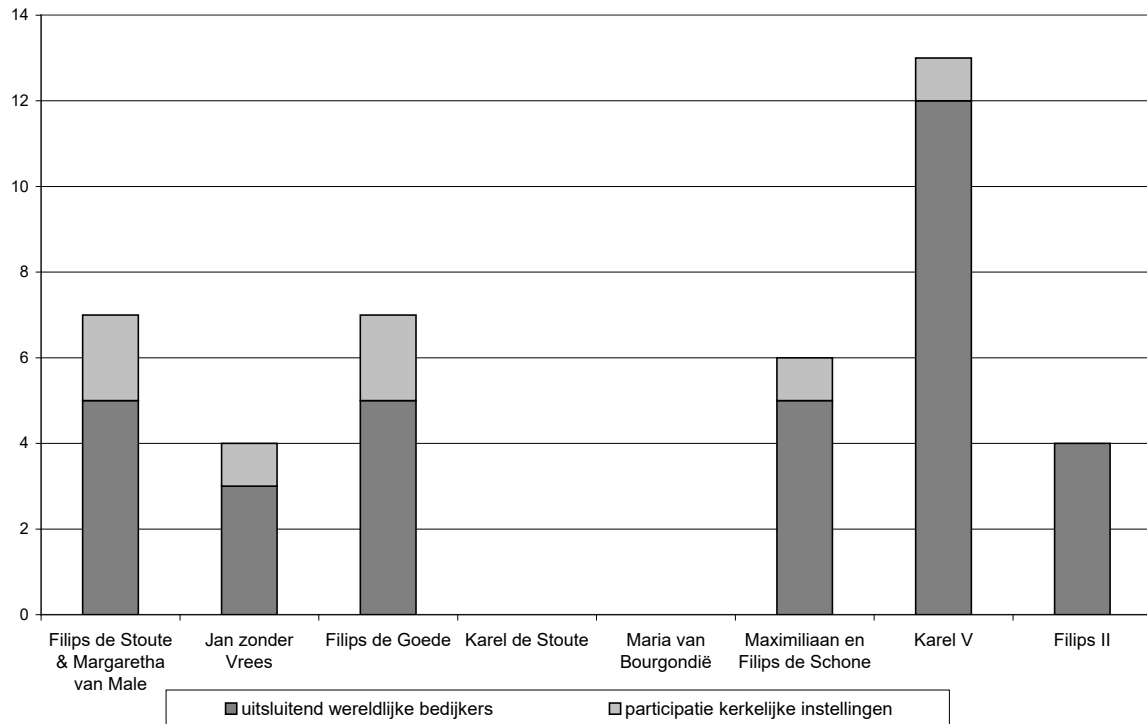
Bovenstaande tabel geeft lang geen volledig beeld van de bedijkingsactiviteit in de Vlaamse kustvlakte ondanks de verplichte registratie van aanstellingen en octrooien in de goed bewaarde “*Registres des Chartes*” in de Rijksse Rekenkamer. Van de 15^e eeuwse herbedijkingen in het Braakmangebied (Dierkinsteepolder, Sint-Margrietepolder, Sint-Cathelinepolder etc.) vinden we nauwelijks een spoor terug, ook al weten we uit andere bronnen dat wel degelijk *leggers* optraden⁷⁴. Een bedijkingsoctrooi werd aanvankelijk wel alleen toegekend als het gepaard ging met een verkoop van schorren door de vorst. Wanneer de schorren reeds in het bezit waren van de bedijkers, werd niet altijd een vorstelijk octrooi aangevraagd. Wanneer het Rijksse *hôpital comtesse* in 1510 toch een bedijkingsoctrooi vroeg voor haar schorren op het eiland Koezand, die het hospitaal naar eigen zeggen reeds sinds de 13e eeuw in bezit had, dan was het “*soubz umbre de certain usaige observé en notre dit pays de Flandres au fait des dicaiges de telz et semblables scors et adjectz de mer qui est tel que l'en ne peult ce faire sans octroy, congié et licence de nous*”. Desalniettemin meende het hospitaal dat het ook zonder dat octrooi rechtsgeldig haar schorren had kunnen bedijken⁷⁵.

Toch toont bovenstaande tabel goed aan wie op welk ogenblik geïnteresseerd was in (her-) bedijkingen, en wie met andere woorden, bereid was kapitaal te investeren in het verwerven van nieuwe bezittingen in de polderstreek. In de late middeleeuwen was het aandeel van abdijen en andere kerkelijke instellingen daarbij zeer beperkt te noemen. Bij de onmiddellijke

⁷⁴ Cf. Gottschalk M.K.E. 1984, II, pp. 15-18 ; pp. 40-43.

⁷⁵ \$\$874 d.d. 1510/10/07.

herbedijkingen na de stormvloed van rond 1400 waren een aantal grote abdijen zoals Sint-Pietersabdij, Sint-Baafsabdij of Ten Duinen wel nog bereid om als legger meer te investeren dan strikt gezien nodig was voor het behoud van de eigen landerijen⁷⁶, maar dit werd hoe langer hoe minder het geval:

Figuur 5.3: aanstellingen van leggers en bedijkingsoctrooien (1385-1570). Aantal en participatie van kerkelijke instellingen (per regeerperiode)

Na de regeerperiode van Filips de Goede (1419-1467) vonden we nog slechts tweemaal een kerkelijke instelling bij de aanvragers van een bedijkingsoctrooi terug: Ten Duinen in 1500 voor de herbedijking van *Buucxgate* in het grote overstromingsgebied van het Nieuwersluis Gat - een al bij al beperkte herbedijking (200 m) die vermoedelijk ook nooit effectief werd gerealiseerd⁷⁷; en het reeds vermelde Rijksse “*hôpital comtesse*” in 1510 voor de bedijking van 100 tot 120 gemeten schorren op Koezand. In de 15^e eeuw zijn we reeds veraf van situaties zoals in Ossensisse rond 1290 toen Ten Duinen daar alleen de herbedijking realiseerde, en daarvoor via het leggerschap honderden hectares extra grondbezit kon opstrijken. Op het einde van de middeleeuwen is die rol duidelijk voor een andere groep weggelegd: de vorstelijke ambtenaren, of met een andere term: de staatsfeodale elite van het Bourgondisch-Habsburgse graafschap Vlaanderen, waartoe we zowel Jan, heer van de Kapelle of Pieter Heins rond 1400 als Jeronimus Lauwereyn en Nicaise Claissone een eeuw later kunnen

⁷⁶ Zie ook §§127, instructie van de abt van de SPA aan zijn ontvanger in de Vier Ambachten om te onderzoeken welke cijnsplichtigen en leenmannen overstromde gronden willen abandonneren, met de bedoeling de gronden in kwestie over te nemen, d.d. 1399/02/03.

⁷⁷ de Kraker A. 1997, p. 34.

rekenen. Op hun belangrijke rol in samenleving en waterbeheer in de kustvlakte komen we later nog terug⁷⁸.

Tot slot van deze paragraaf nog één belangrijke nuance: alle voormelde leggerschappen en bedijkingsoctrooien hebben betrekking op het Westerschelde-gebied: het Oost-Vrije, de Vier Ambachten, het Land van Saeftinghe, het Land van Waas en het land van Beveren. Van bedijkingsoctrooien of *leggerschap* vonden we in de rest van de Kustvlakte, zeg maar langsheen de Noordzeekust, voor de periode 14^e-16^e eeuw niets terug. Dijkherstellingen werden daar gerealiseerd binnen het kader van de bestaande watering, waarbij gronden die door de eigenaars geabandonneerd werden aan deze *wateringen* zelf toekwamen, die ze dan op hun beurt konden verkopen, verciynzen of verpachten⁷⁹. De invloed die kerkelijke instellingen in deze gebieden uitoefenden op de waterstaat, oefenden ze uit via hun rol in de watering.

d. Selectief abandon door kerkelijke instellingen: een rationele keuze ?

Het regionale onevenwicht *binnen* de kustvlakte tussen “bedreigde” en “veilige” gebieden, maakte het voor sommige eigenaars aantrekkelijk om selectief gronden op te geven waarvan de kosten-baten balans al te negatief uitviel. Ook kerkelijke instellingen konden deze keuze maken, ook al was de *vervreemding* of *aliënatie* van kerkelijk grondbezit in regel iets waartoe slechts in uiterste nood mocht worden overgegaan. H. Meyer analyseerde in dit verband een enquête die in 1412 werd gehouden over de schade die de laatste 40 jaar door de Sint-Baafsabdij geleden was, met het oog op de kwijtschelding of reductie van een pauselijke belasting die de abdij diende te betalen. Uit de enquête blijkt duidelijk dat de abdij op sommige momenten overwogen had een deel van haar bedreigde, maar nog niet overstroomde grondbezit in de kustvlakte op te geven. Zo vertelde *Johannes Coc*, kapelaan in de Onze-Lieve-Vrouwe-kerk van Aardenburg de enquêteurs dat hij de huidige abt vaak had horen zeggen dat hij het goed Altena in Aardenburg-ambacht Beooster Ee gezien de hoge kosten liever had willen opgeven dan het te behouden, als hij dit met een gerust geweten had kunnen doen⁸⁰. Ook andere getuigen, waaronder de ontvanger van de abdij in de Vier Ambachten, en de pastoor van de Sint-Baafsparochie te Aardenburg, bevestigden dat de abten van de Sint-Baafsabdij graag een aantal van hun bezittingen in het geteisterde gebied van de hand hadden willen doen⁸¹. In het eigenlijk verzoekschrift van de Sint-Baafsabdij werd deze intentie

⁷⁸ Zie verder hoofdstuk 9.

⁷⁹ Cf. de gronden in de Lage Moere van Meetkerke die in handen van de Blankenbergse watering vielen. Vb. Rk. Blankenbergse watering 1505-06: *"Item vanden lant inden moer staende upde wateringhe ontrent LX m twelcke al dit jaer onder watre gheleghen heeft ende daer of niet ontblaet dus ontfanen: niet"*.

⁸⁰ Meyer H.D. 1992, pp. 30-31 ; RAG Sint-Baafs, R816/1, f°15r : “... *et se inde veram notitiam habere quod ipsi sumptus et expensas ... pro defensione et salvacione cujusdam possessionem vocate Altena et terrarum ad eam pertinentes quantitatem et valorem emolumentorum inde provenientium frequenter excedunt, et secundum quod ipse testis ut dicit a domino abbate dicti monasterii moderno audivit et intellixit se bene credere et pro vero tenere quod ipse dominus abbas dictam possessionem cum omnibus suis pertinentibus propter onera sumptuum et expensarum hujusmodi mallet dimittere quam retinere si hoc salva sua consciencia facere posset*”.

⁸¹ Meyer H.D. 1992, p. 30.

eveneens vermeld, waarbij de abdij voorstelde een vraag tot dispensatie aan de paus te richten⁸². Natuurlijk gaat het hier niet om een objectieve beschrijving van de toestand: de abdij had er alle belang bij de situatie zo dramatisch mogelijk voor te stellen, teneinde een zo groot mogelijke reductie op de belasting te verkrijgen. Toch zegt dit iets over de houding van de abdij met betrekking tot de herbedijkingen, en de bereidheid om te investeren in de kustverdediging. Met het goed Altena waarvan sprake, was de Sint-Baafsabdij toch één van de grotere grondbezitters in de watering van Aardenburg Beooster Ee⁸³. Deze watering lag in de vuurlinie na de overstromingen van 1375/76, toen de *Ware* versterkt diende te worden tot zeeverende dijk. Altena zelf lag trouwens maar één of twee kilometer verwijderd van deze *Ware*. De weigerachtige houding van de Sint-Baafsabdij kan dan ook een impact hebben gehad op het beleid van de watering, en de ijver waarmee dijkherstellingen en – versterkingen na de overstromingen uitgevoerd werden.

Welke vormen het “*abandon*” in de meest bedreigde gebieden kon aannemen, blijkt ook uit de situatie in het Oude Land van Kadzand in 1553. Op dat ogenblik was meer dan 406 hectare of 45,3 % van het totale grondgebied door *abandon* aan de vorst toegevalen⁸⁴. Hoewel het vooral particulieren waren die hun grond opgaven, zien we toch ook dat 27,3 hectare geabandonneerde grond (3.0% van het totale grondgebied) afkomstig was van kerkelijke instellingen. Vooral bij de kerkelijke instellingen van buiten het gebied zien we een neiging om zich terug te trekken: met uitzondering van de Sint-Baafsabdij en haar proosdij te Papinglo hadden alle kerkelijke instellingen van buiten het Oostvrije in 1553 hun toch al niet zo talrijke bezittingen in het Oude Land van Kadzand opgegeven⁸⁵. Op Kadzand hield de Sint-Baafsabdij wel vast aan haar kernbezit, waaronder het hof “Monchove” met vijftig gemeten grond bij de kerk van Kadzand, waarvan de oprichting wellicht terug te voeren is op de verwerving van het tiendrecht op Kadzand voor 1111/15⁸⁶. Het kerkelijk grondbezit dat in 1553 nog in handen van kerkelijke grondbezitters was, was als volgt verdeeld over de verschillende instellingen:

	M	Ha	%
kerkelijk grondbezit	349,4	153,7	17,1
<i>Regulier</i>	<i>217,9</i>	<i>95,9</i>	<i>10,7</i>
> <i>Sint-Baafsabdij</i>	<i>208,4</i>	<i>91,7</i>	<i>10,2</i>

⁸² RAG Sint-Baafs, R816/1, f°1r: “*Item quod magna pars terrarum que remanserunt post submersionem huiusmodi est in cothidiano periculo submersionis pro quarum defensione oportet sustinere aggeres et solvere maxima dicagia et facere slusas et aqueductus omni tempore anni maximis sumptibus et expensis... Sic quod labor et expensas huiusmodi in tam magnum dampnum et displicentiam crescunt et cedent monasterio quod nisi predicti abbas et conventus timerent eorum maculare et denigrare conscientias... terras... omnes dimitterent et earum possessionibus penitus renunciarent super quorum dispensacione ut dictas terras dimittere possint, proposuerunt confestim mittere ad dominum nostrum Papam*”.

⁸³ Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 230 : Altena zou volgens de ommeloper van 1562 105 gemeten groot geweest zijn; zie ook de kaart van de tiendblokken van de Sint-Baafsabdij p. 239.

⁸⁴ Zie ook eerder hoofdstuk 4.

⁸⁵ Het ging met name om de Kartuizerinnen (“Nieuw Klooster”): 8.8 hectare; de Rijke Klaren: 7.9 hectare; de OLV-kerk te Brugge: 6.4 hectare en enkele kleinere instellingen.

⁸⁶ Verhulst A. 1958, pp. 467-470; Gottschalk M.K.E. 1983, I, pp. 113-114. De rest van het grondbezit in het Oude Land werd door de Sint-Baafsabdij verworven door aankoop van grafelijke leenmannen, voornamelijk in 1177 en 1189/90. Het betrof grond die op dat ogenblik reeds in cultuur gebracht was, en vermoedelijk reeds uitgegeven was aan derden (wat althans ca. 1227 het geval was).

> <i>Proosdij Papinglo (afh. Sint-Baafsabdij)</i>	8,5	3,7	0,4
> <i>Grauwzusters Aardenburg</i>	1,0	0,5	0,1
Parochiaal	129,8	57,1	6,4
> <i>kerk Kadzand</i>	95,5	42,0	4,7
> <i>armendis Kadzand</i>	19,0	8,3	0,9
> <i>altaar OLV in kerk Kadzand</i>	6,5	2,8	0,3
Hospitalen	1,7	0,8	0,1
> <i>Sint-Janshospitaal Aardenburg</i>	1,7	0,8	0,1
Totaal	2039,1	897,2	100,0

Tabel 5.25: kerkelijk grondbezit in het Oude Land van Kadzand 1553 (bron: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 1098).

Behalve de Sint-Baafsabdij en de lokale kerk en armendis blijken in 1553 nog nauwelijks kerkelijke grondbezitters in deze door de zee bedreigde watering aanwezig te zijn geweest.

In 1487 wou dezelfde Sint-Baafsabdij haar grondbezit rond het al even fel geplaagde eiland Biervliet, in totaal 64 gemeten grond, van de hand doen. Om de door de rattenplaag van 1483 verzwakte dijken rond Biervliet te versterken⁸⁷, werd door de stad van de Sint-Baafsabdij als grootste grondbezitter een geschot van in totaal 480 lb. parisis geëist, een heffing die bij vorstelijke ordonnantie bekrachtigd werd. De abdij had daarop haar gronden, die naar eigen zeggen maar 22 lb. parisis per jaar opbrachten, geabandonneerd. De stad Biervliet kon zich daar echter niet mee verzoenen: het land rond Biervliet was door de aanhoudende kosten voor de waterstaat wellicht zo sterk in waarde gedaald, dat het niet te gelde kon worden gemaakt om aan de benodigde fondsen te geraken. De stad Biervliet trachtte dan ook alsnog het verschuldigde bedrag te recupereren op de Sint-Baafsabdij en verkreeg daartoe een hertogelijk mandement dat door een deurwaarder betekend werd. De abdij diende hierop klacht in bij de Raad van Vlaanderen, zich beroepend op het *abandonrecht* en het feit dat de abdij nooit gehoord was geweest bij de heffing van het geschot. Ondanks de steun van de procureur-generaal aan de abdij, verwierp de Raad de klacht en veroordeelde de Sint-Baafsabdij tot betaling van de proceskosten⁸⁸. Door deze beperking aan de absolute geldigheid van het abandonrecht, werd door de Raad van Vlaanderen ogenschijnlijk een belangrijk precedent gecreëerd: het abandon kon niet langer onbeperkt gebruikt worden om hoge waterstaatslasten te ontlopen. Toch vonden we géén verdere voorbeelden van situaties waarin het abandon de grondbezitter geweigerd werd: meestal werden de desbetreffende gronden probleemloos overgenomen door vorst, watering of leggers.

In een aantal gevallen deden kerkelijke instellingen ook preventief grondbezit in de kustvlakte van de hand, om verlost te zijn van de hoge lasten. Zo gaf de Sint-Baafsabdij in 1552 442,5 gemeten deels overstroomde gronden in de Baafs-, Nijs- en Reimersdijkpolder in Hulsterambacht samen met aangrenzende schorren uit in erfcijns aan *Mathijs Cannoye*, baljuw van Vlissingen, voor 20 lb. groten per jaar, welke gronden, zo stelde de abdij “*ons meer schade dan proffijts jaerlicx inne bringhen ende langhe ghedaen hebben mits den*

⁸⁷ Zie hierover infra, hoofdstuk 8 betreffende het klooster van Sarepta te Biervliet, later Moerkerke.

⁸⁸ §§181 : vonnis RvV d.d. 1487/07/11.

grootten oncost, fraicten van dickaigen ende inundatien vander zee". Deze verciynzing, waarvoor de concrete aanleiding de grote overstromingen van 1552 waren, gebeurde met de uitdrukkelijke toestemming van de kerkelijke overheid in Rome. Het contract verloor de Sint-Baafsabdij van het dijkonderhoud, dat door de cijnshouder diende te gebeuren⁸⁹. Een soortgelijke operatie voerde dezelfde Sint-Baafsabdij ook uit in Weert, het eiland in de Schelde, waar de abdij sinds 1240 veruit de grootste grondbezitter was, en dat ook op haar initiatief grotendeels bedijkt was. In april 1523 werd het grootste deel van de heerlijkheid Weert door de abdij verciynsd aan *Lievin van Pottelsberghe*, heer van Vinderhoute. Hoewel de abdij dus ook nadien nog een belang had in Weert, kwam op die manier toch een einde aan de directe bekommernis van de abdij met de waterstaat van wat David Nicholas een "*infertile, easily inundated polder area with limited economic potential*" noemde⁹⁰.

Ook het Rijselse hospitaal "*Comtesse*" trachtte rond het midden van de 16^e eeuw verlost te raken van de zware kosten van het dijkonderhoud: in april 1543 verkocht het hospitaal haar grondbezit op het eiland Wulpen, in totaal 425 gemeten, aan *Clais Lem*, poorter van Brugge, "*considererende de groote ende excessive costs ende lasten*". Het hospitaal kon op deze wijze toch nog 500 lb. groten uit zijn grondbezit recupereren. Lem investeerde gedurende drie jaar zwaar in de bouw van nieuwe inlaagdijken, doch stuitte bij de aanleg van een dijk tegenover Breskenszand op het verzet van de stad Brugge, die toelating kreeg de aangelegde inlaagdijk te slechten, vermoedelijk omdat deze de loop van het water in de zgn. *Vloer* tussen Wulpen en het vasteland van Oostburg-ambacht belemmerde. Bij het overlijden van Clais Lem was daarom de herbedijking onvoltooid en bleek het sterfhuis belast te zijn met een passief van 3500 lb. groten. De erfgenamen hoopten echter de schulden te kunnen voldoen door een deel van de gronden op Wulpen te verkopen. Om kopers te vinden dienden ze echter eerst een nieuwe inlaagdijk aan te leggen, wat maar kon als ze bescherming kregen tegen hun schuldeisers door middel van "*lettren van respijt*"⁹¹. Dit stuitte echter op protest van het hospitaal dat nog steeds een deel van de koopsom tegoed had, en in een proces voor de Raad van Vlaanderen inderdaad de toekenning van "*lettren van respijte*" kon verhinderen. Dat voor Wulpen daarmee het einde weer een stukje dichterbij kwam, maakte vermoedelijk de rekening van het Rijselse hospitaal niet uit.

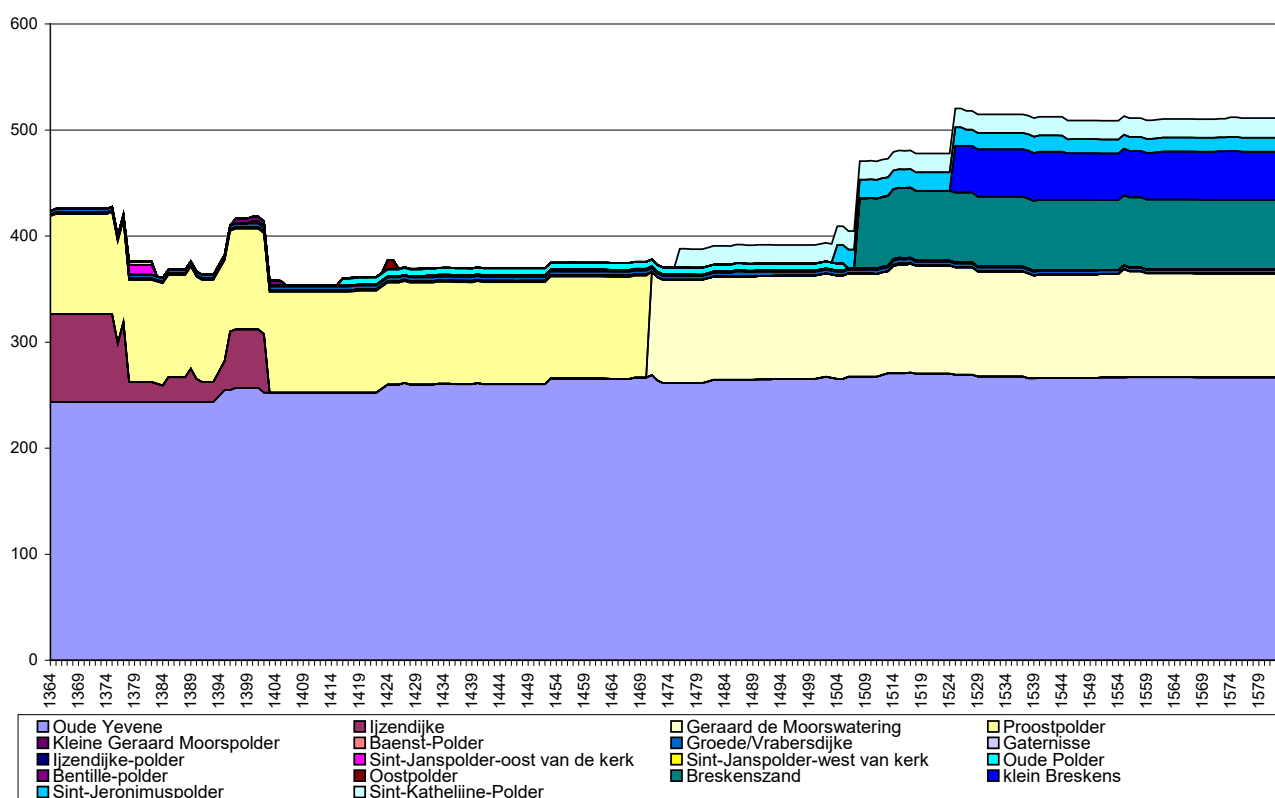
⁸⁹ §§170: pachtcontract d.d. 1552/06/11. "*Dies beloeft den voornoemden Matthijs Cannoye den voorseide Nijs ende Remersdijck polders te vuldijckene ende onderhoudene alzoot behoort ende ooc den voornoemden Bavens polder uuter zee te dijckene ende onderhouden alzoot behoort*". Bij wanbetaling of gebrekkig onderhoud door de cijnshouder kwam de abdij terug in het bezit van de gronden. Na de dood van Matthijs Cannoye leidde deze overeenkomst tot langdurige procesvoering met de abdij die de cijnshouder van verregaande nalatigheid in het dijkonderhoud beschuldigde.

⁹⁰ Over Weert zie de recente studie van Rochtus L. en Hooghe F. 2004, inz. pp. 229-230. Voor de 14^e eeuw blijft het artikel van D. Nicholas van groot belang: Nicholas, D. 1976, citaat p. 264.

⁹¹ §§564 : vonnis RvV d.d. 1547/10/04 : (pleidooi van de erven) : "...daertoe de bate ende goedinghen vanden sterfhuuse wel zouden furnieren ende verstringhen indien de zelve goedinghen bijdertijt ter behoerlicke weerde vercocht waeren zonderlinghe de meeste ende principaelste partye te wetene in erfachtichede gheleghen int eylant van Wulpen den sterfhuuse competerende wel tot vijfhondert vijftich ghemeten nemaer omme daertoe te wemene was van noode den somere doe eerstcommende ende nu leden ende alle daghe meer dan tijt gheleyt te wesene een nieu inlaghe de welcke costs zoude bij estimatie bet dan IIIc lb. groten, zonder de welcke den heesschers onmoghelick waeren eeneghe cooplieden te vinden vanden voornoemden lande omme teevident ende ghenouch inevitable dangier van inundatie van dien, daerbij tvoorseide lant metgaders noch CXLI ghemeten andere particuliere competerende gheheel verlooren gaen zoude".

5.4.4 De balans van landverlies en herbedijkingen voor het Brugse Sint-Janshospitaal en de Gentse Sint-Pietersabdij.

Voor deze twee grote kerkelijke instellingen kunnen we jaar na jaar de evolutie van het grondbezit in de kuststreek volgen aan de hand van het geschotgeld dat zij betaalden, waarvoor vanaf het einde van de 14^e eeuw ook telkens oppervlaktes werden vermeld. Voor het bezit van de Sint-Pietersabdij in het Oost-Vrije geeft dit volgend beeld:

Figuur 5.4: fiscaal of “schotbaar” grondbezit van de Sint-Pietersabdij in het Oost-Vrije (1364-1583) (hectare)

De invloed van de grote overstromingsrampen van 1375/76 en 1404 is duidelijk merkbaar: de eerste ramp veroorzaakte een daling van de “schotbare” oppervlakte van ca. 425 naar 375 ha, door verlies van ongeveer vijftig hectare in het ambacht Ijzendijke. Na de Gentse opstand (1379-85) ondernam de abdij pogingen om verloren gegaan grondbezit te recupereren, door ondermeer in dat gebied de taak van legger op zich te nemen⁹². Het initiatief had succes, want rond 1400 was het verloren grondbezit in het Oost-Vrije nagenoeg gerecupereerd. Echter niet voor lange tijd, want nagenoeg alle herbedijkingen in Ijzendijke-ambacht gingen opnieuw verloren tijdens de Sint-Elizabethsvloed van 1404. In tegenstelling tot de vorige stormramp,

⁹² Rk. SPA 1390-91 : betaling van 19 s. 8 d. paris per gemet “vanden leggher schepe” in Ijzendijke-ambacht, voor een totale oppervlakte van 106 gemeten, waarvan echter in de daaropvolgende rekeningen géén melding meer wordt gemaakt.

was van een recuperatie-poging door de abdij nu nauwelijks sprake: in 1416 werd voor een kleine 15 gemeten (6,6 ha) in de bedijking van de Yevene-polder bij Gaternisse, een bedijking van in totaal 300 à 350 gemeten geparticipeerd⁹³. Vanaf 1407 betaalde de Sint-Pietersabdij ook kleine bedragen voor bedijkingswerken te Bentille, waar vanaf 1415 de Bentille-polder werd drooggelegd⁹⁴. In 1423 engageerde de abdij zich wel verder: samen met de abdij Ten Duinen blijkt ze dan legger te zijn van een nieuwe bedijking onmiddellijk ten oosten van Sint-Jan-in-Eremo, de latere Oostpolder, in totaal 343 gemeten groot⁹⁵. Zelf verwierf de Sint-Pietersabdij er in eerste instantie 18.5 gemeten (8.2 ha), waarvoor de abdij hoge bedijkingskosten betaalde⁹⁶. Lang zou de abdij géén genot hebben van haar nieuwe bezit: ten laatste in 1426 abandonneerde de Sint-Pietersabdij haar land in de Oostpolder al, misschien onder invloed van de derde Sint-Elizabetsvloed die het gebied in november 1424 trof⁹⁷. De balans voor de 15e eeuw valt dan ook mager uit: zeker tot het laatste kwart van de eeuw verwierf de Sint-Pietersabdij nauwelijks grond bij in het gebied. Haar kernbezit in de Oude Yevene-watering groeide intussen wel met enkele hectares aan, onder meer met geabandonneerd land⁹⁸.

Vanaf 1475 verwierf de Sint-Pietersabdij 40 gemeten (17.6 hectare) land in de Sint-Kathelijne-polder ten zuidoosten van Oostburg. De Sint-Pietersabdij was tiendheffer in dit gebied, maar had klaarblijkelijk niet onmiddellijk geparticipeerd in de bedijking die reeds een decennium eerder, in 1465, gebeurd was⁹⁹. In 1502 kocht de abdij een kavel van 30 gemeten in de bedijking van de Sint-Jeronimuspolder. Na de bedijking een jaar later, werden haar in totaal 40 gemeten toegewezen¹⁰⁰. Een aanzienlijker investering volgde in 1509 met de bedijking van Breskenszand, het schorregebied dat reeds in 1487 door Filips van Kleef verworven was, maar waarvan de bedijking slechts 20 jaar later een aanvang nam. In tegenstelling tot wat door Gottschalk werd aangenomen, was reeds in het voorjaar van 1509 met de bedijking begonnen. In dat jaar betaalde de Sint-Pietersabdij reeds een aanzienlijk geschoot (370 groten per gemet!) voor in totaal 300 gemeten grond¹⁰¹. De akkoorden die Filips van Kleef in februari en september 1510 afsloot met de bedijkers, waaronder de Sint-

⁹³ Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 17; rk. SPA 1419-20.

⁹⁴ Rk. SPA 1415-16: de abdij verwierf er 1 m 1 ln 90 r. Na 1431 verdwijnt dit land weer uit de rekeningen.

⁹⁵ Cf. afzonderlijke rekening van de bedijking: RAG, SPA, rekeningen 1510, f°166r-169r: *Dit es de bestedinghe als van dat men dicken ende hooghen sal omden Nieuwen Poldere te Benthille commende behoesten an Sente Jans poldere ghedaen svrindaeghs naer Schinscheinnen upden dijc bij mijnen heere van Sente Pieters ende bij mijnen heere vanden Dunnen*".

⁹⁶ Rk. SPA 1424-25: het eerste jaar bedroeg het geschoot 2 lb. 12 s. groten (of 624 groten) per gemet.

⁹⁷ Rk. SPA 1425-26: nog een laatste betaling van geschoot "*al eer mijn heere zijn land liet varen in lecghers handen*"

⁹⁸ Rk. SPA 1433-34 : "*betaelt Jan Brand als hondman inde voorseide wateringhe van I s. m XL r lands licghende in zinen hond de welke minen voorseiden heere toecommen zijn bij prisen... vanden dijke te houdene*"

⁹⁹ Rk. SPA 1476-77 ; zie Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 82.

¹⁰⁰ \$764: aankoop van 30 gemeten "wase" door de SPA d.d. 1502/03/06 (n.s.); rk. SPA 1504-05. Na 1526 betaalde de SPA echter een tijdlang géén geschoot meer voor deze grond, en wanneer de betalingen vanaf de rk 1545-46 hervatten was het maar voor 30 gemeten.

¹⁰¹ Rk. SPA 1508-09: "*boven de 300 lb. groten die mijn voornoemde heere verleit heeft voor de twee eerste gheschoten van IIIc ghemeten wase over darde ghescot V s. groten vanden ghemete, item over tierde ghescot XL groten over tghemet item over tvijfste (sic) ghescot XV groten, item over tseste ghescot ooc XV groten, comt hier betaelt bijden voorseiden ontfanghere over de voornoemde viere gheschoten over elc ghemet X s. X d. groten*"

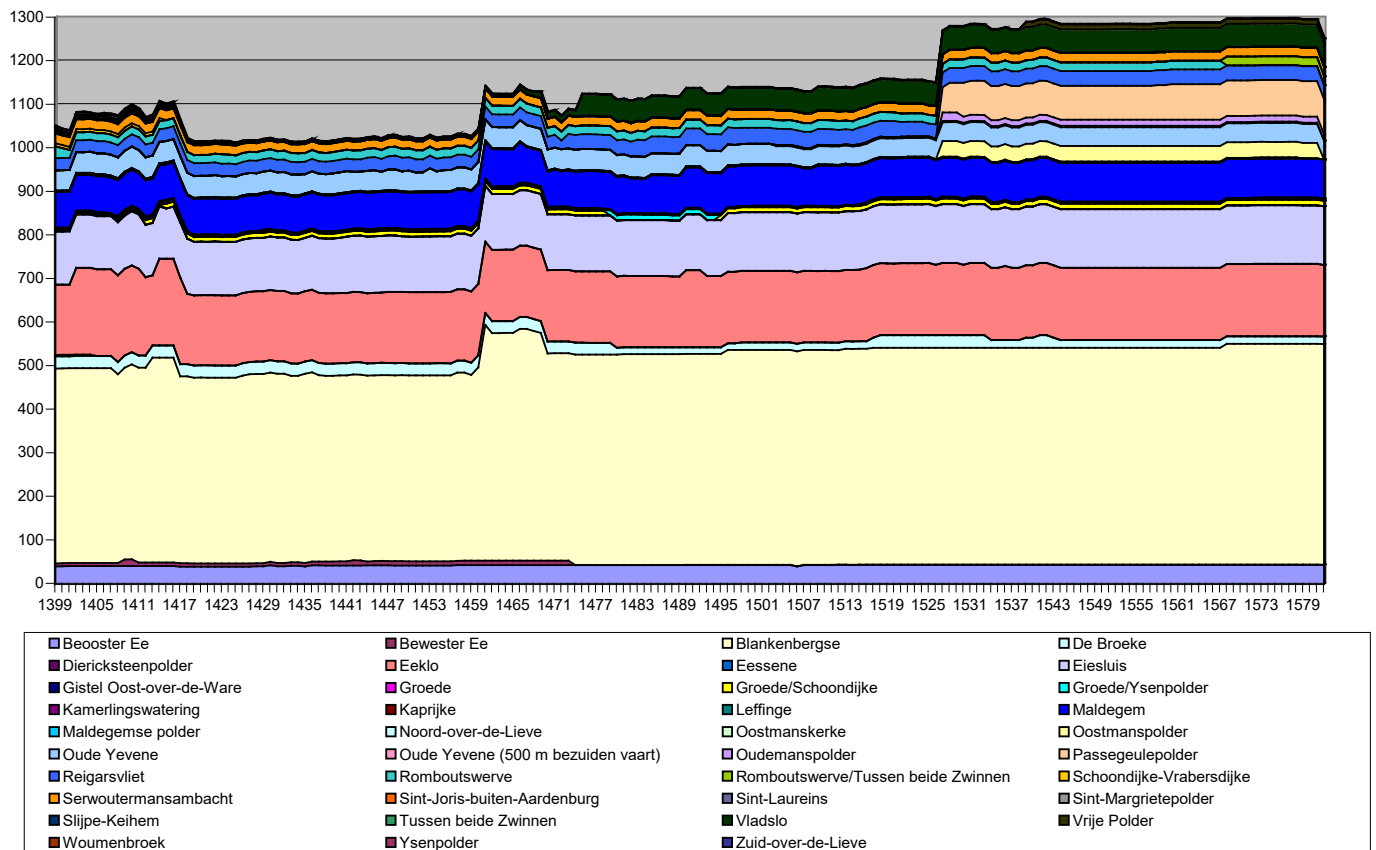
Pietersabdij¹⁰², moeten dan ook niet als het begin van de bedijking gezien worden. De eerste poging van 1509 mislukte, doordat de polder opnieuw overstroomde, hoogstwaarschijnlijk door de stormvloed van 26 september 1509, waarna in 1510 een nieuwe, ditmaal meer succesvolle poging, werd ondernomen¹⁰³. Daar de helft van de bedijkte grond aan Filips van Kleef diende te worden afgestaan, behield de Sint-Pietersabdij in Breskenszand uiteindelijk 150 gemeten grond. In 1526 werd vervolgens de polder van Klein of Jong Breskens bedijkt, en ook ditmaal nam de Sint-Pietersabdij aan de inpoldering deel, waarbij ze een bezitsuitbreiding van 44 hectare realiseerde¹⁰⁴. Met deze laatste participaties in de bedijkingen van Oud en Jong Breskens, slaagde de Sint-Pietersabdij er toch in rond het midden van de 16e eeuw ongeveer 75 hectare meer grond in het Oost-Vrije in eigendom te hebben dan twee eeuwen eerder, voor de overstromingen van de late 14e en de vroege 15e eeuw.

Het Brugse Sint-Janshospitaal van zijn kant was één van de grootste grondbezitters in het Brugse Vrije met gronden in meer dan 30 verschillende wateringen. Vanaf 1399 wordt de fiscale of schotbare oppervlakte van dat grondbezit in de diverse wateringen in de rekeningen genoteerd. Tot 1582 zien we daarin volgende evolutie:

¹⁰² \$\$766, akkoord met de SPA d.d. 1510/02/08 (n.s.) voor de bedijking van 300 m; \$\$767: akkoord met alle bedijkers d.d. 1510/09/06 voor bedijking van in totaal 1330 m; zie Gottschalk, 1983, II, pp. 150-153.

¹⁰³ Rk. SPA 1510-11 : betaling van 30 groten per gemet "*om de noot vander zee mids dat den poldere in vloets was*" en nogmaals 96 groten per gemet voor "*hondert vichtich ghemeten lands die mijn voorseide heere nu levende bedijct heeft anno XVc X over elc ghemet VIII s. groten ende dit omme de hoginghe ende fortificatie vande dijckin*".

¹⁰⁴ Rk. SPA 1525-26 : "*Item deze ontfanghere stelt hier ooc in uutgeven tghuent dat hij verleyt ende betaelt heijt voor de cost vanden dicaige met datter annecleift van hondert ghemeten lands thiende vry onlanx ghedaen bedycken bij mynen heere den prelaet in Cleen Breskyn...: 1865 lb. 10 s.*" ofte opnieuw 373,1 groten per gemet. Merk op dat 1527, de datum die in de literatuur (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 154) vermeld wordt voor de bedijking, en ook in de eerste ommeloper voorkomt (RAB, Vincent, 149), het jaar is waarin de nieuwe grond voor het eerst bewerkt werd - "*in varsscher veurre*" gelegd, zoals de ommeloper het stelt.

Figuur 5.5: fiscaal of “schotbaar” grondbezit van het Sint-Janshospitaal in de verschillende wateringen van het Brugse Vrije (1399-1582) (hectare)

Op een kleine 200 jaar tijd, kende het grondbezit van het Brugse Sint-Janshospitaal in de wateringen van het Brugse Vrije een uitbreiding met ca. 250 hectare, van ongeveer 1050 hectare tot net geen 1300 hectare. Toch is dit niet in tegenspraak met onze eerdere constatactie dat het grondbezit van hospitalen in de kustvlakte niet echt toenam in de laatmiddeleeuwse periode. In de meeste grote kustwateringen – Eiesluis, Reigarsvliet, Oude Yevene, ... - blijft de omvang van het bezit van het Sint-Janshospitaal quasi ongewijzigd. Deze merkwaardige stabiliteit is van groot belang voor onze perceptie van landverlies en landaanwinst in de laatmiddeleeuwse kustvlakte. Door de overvloed aan bronnenmateriaal en het dramatische karakter van de gebeurtenissen in het Westerscheldegebied, zouden we de indruk krijgen dat de landschapsgeschiedenis van de hele kustvlakte in deze periode bestond uit een opeenvolging van overstromingen en herinpolderingen. Dit was echter allesbehalve het geval: in de wateringen buiten het Westerscheldegebied – en dat bleef toch het grootste deel van de kustvlakte – ging nauwelijks iets van grond verloren, en het was net in dit gebied dat het grootste deel van de bezittingen van het Sint-Janshospitaal gesitueerd waren.

De stijging die we zien op de grafiek is beperkt tot een welbepaald aantal gebieden, en zet bovendien pas in na 1450. Voordien is eerder sprake van een lichte daling van het grondbezit. Deze daling werd ditmaal niet veroorzaakt door de Sint-Elizabethsvloed van 1404, die voor het Sint-Janshospitaal enkel het verlies van de 3.3 hectare grondbezit in de Diericksteerpolder betekende - grond die het hospitaal niet meer opeiste bij de herbedijking

van deze polder in 1417. Ook in de zeer calamiteuze Ysenpolder, langsheen de geul van het Zwarte Gat, verminderde het belang van het hospitaal in deze periode aanzienlijk: van 5.7 hectare in 1403 naar amper 0.3 hectare in 1418. Daarnaast daalde het “schotbare” grondbezit in de wateringen Blankenberge en Eeklo in het eerste kwart van de 15^e eeuw. Met overstromingen had dit wellicht niets te maken. Mogelijk ging het voor een deel om hermetingen¹⁰⁵, om grond die door duinverstuivingen verloren ging¹⁰⁶, of om de verkoop van een aantal percelen.

Vanaf het midden van de 15^e eeuw nam het grondbezit van het Sint-Janshospitaal terug toe. Deze stijging verliep trapsgewijs en was voornamelijk te wijten aan een beperkt aantal wijzigingen in het domein. Vanaf 1461 werd in de Blankenbergse watering plots ongeveer 200 gemeten grond meer in rekening gebracht, weliswaar gereduceerd vanaf 1470 tot ongeveer 100 gemeten. In de watering van Vladslo-ambacht nam het grondbezit rond diezelfde periode, tussen 1465 en 1475 in twee stappen toe van 9 gemeten naar 112 gemeten. Verder onderzoek zou moeten uitwijzen of het in de Blankenbergse watering en de watering van Vladslo mogelijk ging om gronden waarvoor voorheen géén geschot betaald werd, en die pas rond deze periode in de watering geïncorporeerd werden¹⁰⁷. Een andere mogelijkheid is dat het geschot voordien door de pachters werd betaald, in mindering van hun pachtsom, hoewel dit in het Sint-Janshospitaal geen courante praktijk was¹⁰⁸. Tot slot participeerde het Sint-Janshospitaal net als de Gentse Sint-Pietersabdij op bescheiden wijze in een aantal inpolderingen in het Braakmangebied in het tweede kwart van de zestiende eeuw. Het ging met name om de Oostmanspolder (35.8 ha), de Oudemanspolder (19.5 ha), de Passegeulepolder (57,7 ha) en de Vrije Polder (11.1 ha). Met deze inpolderingen bereikte het polderbezit van het Sint-Janshospitaal in het Vrije zijn maximale omvang. In de 16^e eeuw groeide dit bezit omzeggens niet meer verder aan. Anderzijds ging er tot de Opstand op het einde van de eeuw ook geen grondbezit meer verloren.

¹⁰⁵ Vb. rk. Sint-Janshospitaal 1457-58: 12 gemeten extra in rekening gebracht *"die meer in de voorseide wateringhe bevonden zijn bij der mate"*.

¹⁰⁶ Cf. Augustyn B. 1992 en 1995b.

¹⁰⁷ Dit was min of meer al het geval voor een klein perceel van 4 ln 24 r in dezelfde watering in 1457 (rk. Sint-Janshospitaal 1457-58): *"van IIII linen XXIIII roeden lands in de zelve wateringhe daer gheene wateringhe of en heift ghesijn ghegheven zichtent den jare XLIIII, dus hier betaelt van den jare XLV toet den jare LVIII"*.

¹⁰⁸ Het Sint-Janshospitaal betaalde het overgrote deel van het geschot uit de centrale kas. Alleen voor de bezittingen in Veurne-ambacht, was het wel vaker de pachter die het geschot voldeed: vb. rk. Sint-Janshospitaal 1486-87: 33.5 gemeten land te Lampernisse, het *"Brugghe gars"* genaamd, *"hier of moet de pachter de waterynghe betalen zonder tgodshuus cost"*. Pas vanaf de tweede helft van de 16^e eeuw werd ook voor een aantal gronden in het Brugse Vrije, met name te Breskenszand, regelmatig vermeld dat de pachter het geschot betaald had. Desalniettemin bleef de betaling ook dan figuren in de centrale rekening. Vb. rk. Sint-Janshospitaal 1547-48: het geschot voor 150 gemeten te Breskenszand, in totaal 271 lb. parisis werd door drie de pachters van het hospitaal betaald aan de ontvanger van de watering. Ze kregen dit terugbetaald door de ontvanger van het hospitaal, vermoedelijk als afslag op hun pacht.

HOOFDSTUK 6

STAD EN PLATTELAND

Koeien grazen op de stadswallen van Damme... (foto: T. Soens)

6.0 Inleiding

Het laatmiddeleeuwse Vlaanderen was samen met Noord-Italië de sterkst geurbaniseerde regio van het toenmalige West-Europa. Gelet op de dichtheid van het stedelijk netwerk en het hoge percentage stedelingen, kan de plattelandssamenleving onmogelijk los worden gezien van de economische en politieke dynamiek in de steden. Omgekeerd was ook de stedelijke maatschappij géén eiland temidden van het platteland, maar konden de steden slechts bloeien door een constante aanvoer van mensen en produkten uit het platteland. Anders dan bijvoorbeeld in Friesland, waar omstreeks 1300 de stedelijke ontwikkeling nog in de kinderschoenen stond, kan de waterstaat in de Vlaamse kustvlakte dan ook niet bestudeerd worden zonder met deze dominante stedelijke factor rekening te houden. Omgekeerd is er in Vlaanderen dan weer geen sprake van een *rechtstreekse* stedelijke politieke en economische controle over het naburige platteland, zoals we aantreffen bij de Noord-Italiaanse steden en hun *contado*¹. Zeker, de drie “Leden” van Vlaanderen – de grote steden Gent, Brugge en Ieper – bezaten elk in hun kwartier juridische en economische prerogatieven, maar hadden de ambitie noch de mogelijkheid het hen omringende platteland daadwerkelijk te incorporeren². Juridisch gezien had Brugge van de drie grote steden de zwakste greep op het aangrenzende platteland, het Brugse Vrije: deze kasselrij zag zijn politieke en juridische zelfstandigheid bekroond door zijn geleidelijke aanvaarding als Vierde Lid van Vlaanderen vanaf het eind van de 14^e eeuw – zij het niet zonder contestatie vanwege de andere Leden³. Bijgevolg ontstond een bijzondere situatie waarbij het “Brugs kwartier” beperkt was tot de kleine stadjes die als juridische enclaves in de plattelandskasselrij van het Brugse Vrije besloten waren. Dit stedelijk netwerk rond Brugge had een eerder eigenaardige opbouw: naast het grote commerciële centrum Brugge, en enkele meer landinwaarts gelegen secundaire lokale marktcentra zoals Oudenburg, Diksmuide en Torhout, bestond het enerzijds uit kleine tot middelgrote vissershavens genre Nieuwpoort en Oostende, en anderzijds uit een heleboel vaak minuscule havenstadjes geconcentreerd langsheen de Zwinmonding, die allemaal op de een of de andere manier ingeschakeld waren in het Brugse handelsnetwerk⁴.

De aard van het stedelijk netwerk, en de politieke verhoudingen tussen stad en platteland, hadden natuurlijk zijn weerslag op de stedelijke bemoeienis met de waterstaat in de kustvlakte. Op het 16^e eeuwse platteland rond Venetië, werd de drainage en het beheer van de waterstaatkundige infrastructuur centraal geleid door de stedelijke *Savi ed esecutori alle acque* en de ondergeschikte *Provveditori ai beni inculti*⁵. Gelet op de sterke positie van de kasselrij van het Brugse Vrije en het belang dat ook de wateringhe hechtten aan autonomie, is dergelijke gecentraliseerde aanpak vanuit de stad weinig waarschijnlijk in de Vlaamse

¹ Hoewel ook de zuiver “exploitatieve” houding van de Italiaanse steden ten opzichte van het hun omringende platteland de jongste jaren gerelativeerd werd. Zie onder meer: Cohn S.K. 2003, pp. 33-44.

² Nicholas D. 1971, inz. pp. 348-351.

³ Prevenier W. 1959.

⁴ Stabel P. 1997, pp. 34-38 ; Sosson J.P. 1993 ; Fossion B. 1990.

⁵ Ciriaco S. 2002, p. 56 en 1994.

kustvlakte. Maar ook dichterbij huis, in Holland, konden steden met veel minder allure dan de Meest Serene Republiek, reeds vroeg hun stem laten horen in de waterstaat. In de belangrijkste laatmiddeleeuwse Hollandse hoogheemraadschappen zetelden bijna steeds stedelijke vertegenwoordigers. Soms kon dat zeer ver gaan, zoals in de *Krimpenerwaard*, waar zes van de zeven hoogheemraden aangeduid werden door de omliggende steden Gouda, Schoonhoven en Dordrecht⁶.

In wat volgt trachten we te onderzoeken welke belangen de grote en kleine steden van Vlaanderen hadden in het waterbeheer van de Kustvlakte, en in hoeverre deze belangen afweken van de betrachtingen van de plattelandsbevolking. Centraal staat de relatie tot de watering, en dit zowel bestuurlijk als financieel. We zullen zien dat grote steden als Brugge, Gent en in mindere mate Leper vooral vanuit commerciële overwegingen bepaalde projecten doorvoerden die van groot belang waren voor de waterstaat in de Kustvlakte in het algemeen en het beleid van de watering in het bijzonder. In hoeverre trachtten deze steden daarbij invloed te krijgen op de watering? Slaagden ze erin eigen bestuurders aan te duiden, of verliep de stedelijke invloed eerder indirect? En welke rol speelde het buitensteeds grondbezit daarbij? Gold het grondbeginsel van de volksvertegenwoordiging “*no taxation without representation*” ook voor de waterstaat? Leidde het waterbeheer in de Kustvlakte vaak tot conflicten tussen watering en steden, en zo ja, hoe werden de geschilpunten beslecht? Via bilaterale onderhandelingen, via tussenkomst van derde instanties, zoals de kasselrij, of langs juridische weg? We onderzoeken ook de stedelijke investeringen in de waterstaat, en stellen ons de vraag of er sprake is van gezamenlijke inspanningen tussen stad en platteland, of eerder van twee gescheiden werelden, die elk op hun terrein hetzelfde trachtten te verwezenlijken. Een stad als Brugge bezat een technische know-how én reputatie op het vlak van waterbeheersing, die ondermeer tot uiting kwam in het stedelijke waterleidingsnet, de zgn. “*Moerbuizen*”: een kunstig systeem van loden buizen, waterputten en fontein en dat deels gevoed werd via een scheprad in het waterhuis. Buitenlandse bezoekers zoals *Guicciardini* spraken vol lof over dit systeem, dat reeds voor het einde van de 13^e eeuw operationeel was⁷. We zullen zien dat de stad doorheen de late middeleeuwen ook extra muros heel wat waterstaatkundige infrastructuurwerken ondernam. Het moeilijke en vaak moedige gevecht van kleine stadjes als Oostende en Biervliet tegen het water, was in wezen dan weer een onderdeel van een grotere strijd die evengoed door de naburige watering werd gevoerd. Maar waren de verschillende actoren zich daarvan wel bewust?

⁶ Ibelings B. 2001, p. 264 en Schoute C.R. 1994.

⁷ Vandevyvere E. 1983, passim. Het waterhuis gold als één van de Zeven Wonderen van Brugge, afgebeeld op het bekende schilderij van Pieter Claeissens uit het midden van de 16e eeuw. Op technisch vlak kan het waterleidingsnet en het gebruik van het scheprad niet echt uitzonderlijk genoemd worden: ook heel wat Midden-Europese steden bezaten vergelijkbare systemen, en dit eveneens sinds de late 13e eeuw: Grewe K. 1991 en 2000, pp. 151-159. Buiten de Noord-Duitse ruimte lijken dergelijke constructies schaarser te zijn geweest. Een grote stad als Londen werd pas in 1581 uitgerust met een vergelijkbaar, zij het geavanceerder systeem: een waterrad onder één van de bogen van *London Bridge* zette een pomp in werking om het water van de Thames via een netwerk van loden en houten buizen te kunnen verdelen over de stad: Magnusson R. 2001, pp. 167-169.

6.1 Bestuurlijke en financiële participatie in de watering

In een volgend hoofdstuk gaan we dieper in op het financieringsstelsel van de watering, dat gebaseerd was op een grondbelasting, het geschot, dat geheven werd op het volledige territorium van een watering. De steden die binnen een watering gelegen waren, vormden juridisch gezien enclaves, die inzake recht, bestuur en fiscaliteit géén uitstaans hadden met het omliggende platteland. Was dit echter ook het geval inzake waterstaat ?

Het antwoord is complex. Steden die direct een financiële bijdrage leverden aan watering, vormden een uitzondering. In de laatmiddeleeuwse periode was eigenlijk alleen Sluis hiertoe verplicht. Vanaf 1388 diende de stad jaarlijks 200 lb. parisis te betalen aan de watering van Aardenburg Bewester Ee, in ruil voor de afstand door het Vrije en de watering van schouw en jurisdictie van een waterloop, “*de Riolen*” genaamd en dit in het kader van een stadsuitbreiding⁸. Voor Bewester Ee, een watering van ca. 4800 gemeten, betekende dit een niet onaanzienlijke financiële steun. De bijdrage van Sluis stelde de watering eigenlijk in staat om jaarlijks een korting van 10 d. parisis per gemet toe te kennen aan haar ingelanden⁹. Op het einde van de 15^e eeuw werd deze contributie weliswaar in vraag gesteld, maar na procesvoering voor de Raad van Vlaanderen en de Grote Raad, werd beslist dat het inmiddels in een diepe economische malaise verkerende Sluis, toch zeker tot 1535 de bijdrage van 200 lb. parisis diende te betalen¹⁰.

De meeste steden hadden ook een eigen waterstaatkundige infrastructuur die zij op eigen kosten dienden te onderhouden. De dijken die Oostende beschermden tegen de zee, werden door de stad zelf bekostigd. Wanneer een groot deel van het oude stadsgebied door de stormvloed op Sint-Vincentiusnacht 1394 teniet ging, diende de stad landinwaarts uitgebreid te worden, en dit zowel op grondgebied van het Vrije en het Proosse van Sint-Donaas, en zelfs een stukje op grafelijk duingebied. Samen met de jurisdictie over de gronden, werd ook de dijk die een deel van het nieuwe stadsgebied beschermde, overgedragen aan de stad, die er voortaan het onderhoud van zou bekostigen¹¹. In dezelfde overeenkomst werd echter ook bepaald dat het nieuwe stadsgebied zou blijven bijdragen in het geschot van de desbetreffende watering¹². Met andere woorden deze watering omvatten voortaan ook een deel van het stadsgebied van Oostende. Ongewoon was dit niet: bij de gebiedsuitbreiding van Sluis met de zgn. Oost- en Zuidkeure in 1388, werd eveneens voorzien dat het geschot aan de watering

⁸ §§357: (1388/12/26). Zie verder hoofdstuk 9.

⁹ Cf. Rekening Bewester Ee 1525-26: de watering mat 4798 m 2 ln 57 r. ; 200 lb. parisis komt overeen met een geschot van 10 d. parisis per gemet.

¹⁰ Rk. watering Bewester Ee 1525-26: “*Alvooren noopende de IIC lb. Parisis die de inwoonende poorters vander stede vander Sluis jaerlijcx ghelden der voornoemde wateringhe es nu gheapointiert by onsen gheduchten heere ende zijnen raet dat de voornoemde waterijnghe ontfanen zal de IIC lb. Parisis tsjaers ende alle achterstellen quyte ten twee termynen tsjaers Sinte Jansmesse ende te Midwyntere den termijn van XXV jaeren lanc gheduerende ende dan elc staende up zijn recht waer of eerster alf jaer es verschenen te midwyntere XVc tiene...”: 200 lb. parisis”.*

¹¹ §§403: 1395/01: bekrachtiging van de gebiedsuitbreiding door graaf Filips en gravin Margaretha.

¹² Ibidem: “*...demouroient chargiës de telles redevances, tant de rentes hiretables, comme de wateringhes et autrement, comme elles avoient esté jusques a ores*”.

Bewester Ee gewoon door werd betaald¹³. Ook voor het oudere stadsgebied van Sluis bleek trouwens geschot te worden betaald¹⁴. Op basis van de ommelopers kunnen we ook voor Monikerede, Hoeke, Sint-Anna-ter-Muiden en Blankenberge vaststellen dat het stadsgebied integraal deel uitmaakte van de respectieve watering, wellicht op kerkhof en kerk na die nooit aan geschot onderhevig waren¹⁵. Het gaat daarbij om kleine en relatief recente steden, maar ook het volledige grondgebied van de stad Oostburg blijkt integraal deel uit te maken van een watering, de Oude Yevene¹⁶.

Nochtans waren niet alle steden in de hen omringende watering, opgenomen: het stadsgebied binnen de vesten van steden als Aardenburg, Brugge, Damme en vermoedelijk ook Oudenburg en Diksmuide diende geen geschot te betalen¹⁷. Het stadsgebied *extra muros*, dit zijn de zogenaamde *paallanden*, meestal grotendeels ruraal gebied dat echter binnen de banmijl en dus de stedelijke jurisdictie viel¹⁸, behoorde daarentegen wel tot het territorium van de watering¹⁹. We vermoeden dus dat enkel *omwalde* steden waarvan het ontstaan terug te voeren is tot de periode voor het ontstaan van de watering, als uitvoerende organisaties (13^e eeuw), buiten het territorium van de watering vielen, voor het stadsdeel binnen de vesten. De andere steden betaalden *gemet gemetswijs* mee in de kosten van de watering, waarbij we er wel op wijzen dat het de individuele grondbezitters waren, en niet

¹³ \$\$\$357: 1388/12/26, voorwaarden gesteld door het Vrije en later aanvaard door de stad Sluis.

¹⁴ \$\$\$354: 1498/06/22: pleidooi van Jeronimus Lauweryn, grafelijk ontvanger van Sluis tegen Bewester Ee: “... *par la mesme appointment lesdis de l'Escluze paient plainement et entierement le gheschot et wateringhe que par chacun an se assiet pour l'entretènement d'icelle et aussi de l'escluse dudit mestier, a l'advenance de la grandeur des mesures de terre que toute ladite ville contient y compris lesdit Oostcuere et Zuudcuere*”.

¹⁵ Ommeloper Blankenberge 1554, 34e begin: “Dit beghint verre oost zuudtoost van daer noordtwest bij Uutkercke ter muelene ande westzijde bijden Blanckeberchschen ende ande noordtoostzijde vanden evendijck ende westdijcq also noordt tot inde dunen ende es tbeloop daer de kercke ende stede van Blanckeberghe in staen, vanden zuudtoosthende in”; ommeloper Heer Baselishoek 1550, 11^e begin: “Dit beghint bet zuudtoost daerbij te Muenekereede binder stede tusschen de kercwech ligghende int ghescheet van twee waterynghen ande zuudtzyde ende westhende sHeerenstrate ende den dyck beede ande noordtoostzyde streckende oost totter Hoochstrate van westen in...”; begin 22: “Dit beghint ten Houcke upden Muelenwal ande zuudtzyde vanden nieuwe zwene tusschen eenen landtwech ande oostzyde, den heerwech ande westzyde streckende zuudtwaert tot anden Booghaertstrate, vanden noortwesthouck in”; ommeloper Greveninge 1601: 1^e begin: “...ende licht meest binder pale ende scependomme van Houcke”; 25^e begin: “Beghinnende west vandaer ... ande zuudtzyde streckende vanden voorseiden uutwech ende tghescheet jeghens XXe beghin oostwaert tot andt kerchof vander Mude”.

¹⁶ Ommeloper Oude Yevene 1550-51: het bebouwde deel van de stad, stemt grosso modo overeen met de beginnen 5 tot 14.

¹⁷ Voor Brugge, Damme en Aardenburg blijkt uit de ommelopers duidelijk dat het gebied van de watering pas buiten de vesten/stadsomwalling begint: ommelopers Beooster Ee bezuiden Sint-Kruis 1562: begin 1: “Beghinende buten der Zuudtpoorten van Ardenburch voorscreven beoosten Smedekins brugghe tusschen den Eeckelooschen waterganck ande weestsyde, de stede waterynghe ande oostsyde van zuuden in alzo noordtwaert totter voorseyde stede veste...”; ommeloper Romboutswerve 1545, 12^e begin: “Beghinnende bij Damme voor de Coolkerksche poorte tusschen den dyck vanden Zueghe ende den nederen heerwech die loopt naer Michem...”; voor Diksmuide en Oudenburg baseren we ons op de actuele grenzen van de watering, Bethoosterse Broeken en Blankenberge (Provinciale Technische dienst der wegen: sectie waterlopen).

¹⁸ Voor Brugge en Aardenburg duidelijk weergegeven op de Grote Kaart van het Brugse Vrije van Pieter Pourbus (1561-1574). Zie ook voor Brugge: Ryckaert M. 1991, pp. 76-77 (plattegrond van Brugge en de paallanden door landmeter Jan Lobbrecht, 1690) en p. 156. De paallanden werden in 1796 onder Frans bewind bij de randgemeenten gevoegd; De Smet, J. 1963, pp. 98-99.

¹⁹ Ommeloper Blankenberge 1554: 1^e begin: “Beghinnende eerst noordt vander stede van Brugghe buuten der Ezelpoorte binden scependomme anden noordtzyde vanden Yperleet ten overdraghe ande westzyde vanden Groenen Dyck also west tot Schipstaele...”.

de stadsbesturen die het geschot betaalden. Op het totaal van het budget van de watering, betekent de *input* in het waterbeheer op basis van het stedelijk grondbezit trouwens niet zo heel veel. De desbetreffende steden waren immers niet zo groot: de bebouwde oppervlakte van Oostburg-stad omvat op basis van de ommeloper van 1550-1569 ongeveer 45 hectare, terwijl het totale grondgebied van de Oude Yevene watering waarin deze gronden geschot betaalden, meer dan 3000 hectare omvatte!

Er was echter nog een andere manier waarop stedelingen konden bijdragen tot het budget van de watering: het buitensteeds grondbezit. Studies over de juiste omvang van het buitensteeds grondbezit in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen in het algemeen en de kustvlakte in het bijzonder zijn jammer genoeg niet zo talrijk, ondanks de belangrijke plaats die buitensteeds grondbezit inneemt in het debat over de economische ontwikkeling van stad en platteland in pre-industrieel Europa²⁰. Algemeen gezien, kunnen we stellen dat in Vlaanderen in de tweede helft van 13^e eeuw een eerste grote opstoot van stedelijke grondaankopen plaatsvond, die zich doorzette in de 14^e en 15^e eeuw, om vervolgens te stagneren in de 16^e eeuw²¹.

Een van de belangrijke elementen in het debat rond het belang van buitensteeds grondbezit gaat daarbij om de vraag of de toename van het buitensteeds grondbezit vanaf de late middeleeuwen geleid heeft tot een kapitaalsinjectie op het platteland, met specialisering, intensivering en stijging van de arbeids- en/of grondproductiviteit tot gevolg, dan wel of de stedelijke aankopen eerder als “rent-squeezing” kunnen worden beschouwd, waarbij op langere termijn vooral een gestage kapitaaltransfer van platteland naar stad én een stijgende schuldenlast op het platteland gecreëerd werd²². Eerder dan om een wit-zwart tegenstelling, gaat het hier mogelijk om context-gebonden strategieën, vooral dan van de kant van de stedelijke grondbezitters. Of aankopen van land door stedelingen leidden tot productieve investeringen, dan wel tot het louter verzekeren van een vast inkomen, kon variëren in ruimte en tijd, zoals R. Brenner het stelt in een recente publicatie, afhankelijk van de (sociale) bezitsverhoudingen in het desbetreffende gebied²³.

Ook voor ons onderzoek is deze problematiek van belang. Investeringen door stedelingen werden immers altijd gezien als cruciaal voor de inpoldering en bedijking van de kustvlakte, althans vanaf de 13^e eeuw²⁴. De vraag stelt zich dan ook in hoeverre stedelingen bereid bleven voor hun al dan niet door inpoldering verworven buitensteeds grondbezit te investeren in de

²⁰ Recente status quaestionis is Epstein, S.R. 2001. Voor Vlaanderen is kwantitatief materiaal eigenlijk alleen beschikbaar voor Gent en een aantal kleine stadjes in het Gents kwartier: Stabel, 2005, pp. 15-27, deels op basis van de oudere studies van L. Wynant voor Gent en C. Scheerlinck voor Oudenaarde.

²¹ Thoen E. 2001, p. 130; pp. 134-135; Nicholas D. 1971, pp. 268-280; Stabel P. 2005, pp. 23-25.

²² Vergelijk in dat opzicht de meer (neo-)Smithiaanse visies bij Epstein, *op. cit.*, en Stabel, 2005 met de “Brenneriaanse” benadering van Thoen E. 2001, pp. 130-135. Ook Nicholas D. (1971, p. 306, noot 127) stelt dat zeker tot het einde van de 14^e eeuw de herinvesteringen door stedelijke grondbezitters beperkt waren.

²³ Brenner R. 2001, p. 302: “...the economic strategy that they (i.e. stedelingen die buitensteeds grondbezit kochten) chose in any given region could not be deduced from ‘their nature’, but only from the constraints imposed by the situation in which they found themselves, in particular, whether the system of social-property relations best rewarded investments or rent squeezing”.

²⁴ Verhulst A. 1995, pp. 57-58.

waterstaat. Een eerste belangrijk punt daarbij is de betaling van geschot. Juridisch gezien was het feit dat stedelingen geschot dienden te betalen géén evidentie: in algemene belastingen, bijvoorbeeld de Transportbelasting en de beden, werden poorters voor hun buitensteeds grondbezit in de steden getaxeerd, en betaalden ze in regel niet mee in de plattelandsfiscaliteit²⁵. Pogingen van plattelandsschepenbanken om daar tegenin te gaan, leidden meermaals tot “*brieven van verbode*” die door de stadsschepenen ter bescherming van hun poorters werden uitgevaardigd²⁶.

Op het eerste gezicht zijn er inderdaad aanwijzingen dat steden zich ook verzetten tegen de inning van geschot op buitensteeds grondbezit. In 1377 verkreeg Brugge van graaf Lodewijk van Male een “*non-prejuditie*”-oorkonde, voor de eenmalige betaling van “*ghescot van dicagen*” door de Brugse poorters op hun grondbezit in het Vrije. De tekst van deze oorkonde is zeer algemeen, en vermeldt uitdrukkelijk dat de Brugse gronden “*altoes vry gheleghen*” hebben, waaruit men al snel zou kunnen afleiden dat Brugse poorters voorheen geen geschot betaalden²⁷. Ten onrechte: de oorkonde van 1377 werd verleend in een specifieke context, met name de herbedijkingen en herstellingen na de stormvloed van 1375/76. Uit andere stukken blijkt dat het geschot waarvan sprake een uitzonderlijke heffing was op een groot deel van het Vrije ten behoeve van het grotendeels blank staande ambacht Ijzendijke, een heffing waarvan het uitzonderlijke karakter ook beklemtoond werd door de aanstelling van grafelijke commissarissen die de hoogte en de aanwending ervan bepaalden²⁸. Verschillende plattelands-omschrijvingen ontvingen in datzelfde jaar soortgelijke “*non-prejuditie*”-verklaringen, omdat ook zij een uitzonderlijk geschot ten behoeve van een noodlijdend gebied dienden te betalen²⁹. Het stedelijk verzet waarvan sprake had dus enkel betrekking op buitengewone heffingen van geschot die bedoeld waren ter ondersteuning van het dijkherstel

²⁵ Nicholas D. 1971, p. 325; Zoete A. 1994, pp. 198-199.

²⁶ Stabel P. 2005, pp. 14-15.

²⁷ §§21: Oorkonde Lodewijk van Male (1377/05/30) “...om den groten openbaren noot die nu es van dikene jeghen de zee in onse land van den Vryen, onse goede lieden van onser stede van Brucghe gheconsenteirt hebben om tghemeene profijt ende meer griefs ende scaden, te bevelne dat alle de lande die de poortren van onse stede van Brucghe vorseid hebben licghende bin onsen lande van den Vryen, niet wederstaende dat zij voortijts gheen ghescot van dicagen betaelt hebben, maer altoes vry gheleghen, dese waerf zullen betalen de ghescote die men van onsen weghe bi den ghenen die daer toe bi ons gheordeneirt zijn up hemlieden schieten zal”.

²⁸ §§22: oorkonde op de zelfde dag als voorgaande (1377/05/30), waarin door de graaf aan de stad Brugge opschorting van betaling van een achterstallige bede wordt verleend voor een termijn van twee jaar, “... om dat onse goede lieden van onser stede van Brucghe den last up onse stede ghenomen hebben, ende belooft te betaelne de ghescote die up haer porters goede gheleghen bin onsen lande van den Vryen ghescoten zullen wesen, van der grote dicage die men maken zal in Ysendikambocht, ende eldre in onse land van den Vryen...”; enigszins foutief geïnterpreteerd door Nicholas, 1971, p. 291.

²⁹ §§663: op 1377/06/11 ontvingen de gelanden van Kaprijke, Lembeke, Bassevelde en Oosteeklo een soortgelijke oorkonde van graaf Lodewijk voor hun uitzonderlijke bijdrage aan de bedijking door “*die vanden Riede*”. Het Riet vormde één van de zeven “besetten” van het ambacht Boekhouten en ging grotendeels verloren in de overstromingen van 1375/76 (Gottschalk M.K.E. 1984, p. 392); §§141: weer een maand later, op 1377/07/12 stemde ook een groot gebied in de Vier Ambachten en het Land van Saeftinghe (onder meer de everingen Rietvliet, Rietdijk, Lamswaarde, Vrankendijk en ook de stad Hulst) in met een uitzonderlijk geschot ten behoeve van de Westpolder in Saeftinghe – “*naer dordinanche van onsen commissarise die wij daer toe ghedeputeert hebben niet jeghenstaende dat zij altoes vry gheleghen hebben van eenighe cost of last daer in te draghene*” - waarvoor ook zij een “non-prejuditie”-verklaring ontvingen.

elders, een praktijk die doorheen de late middeleeuwen steeds weer op verzet zou stuiten, en waarin poorters vaak een voortrekkersrol speelden³⁰.

Van een vrijstelling van poorters in de betaling van geschot, was dus op het einde van de 14^e eeuw eigenlijk geen sprake, en vermoedelijk was dit ook voorheen nooit het geval geweest. In de rekeningen van de stad Brugge daterend uit de periode kort na de Guldensporenslag van 1302 vinden we talrijke vermeldingen terug van betalingen van geschot op het buitensteeds grondbezit van poorters wiens bezittingen geconfisqueerd waren³¹. Bovendien wijzigde de totale fiscale oppervlakte van de Blankenbergse watering nauwelijks sinds het einde van de 13^e eeuw, wat impliceert dat ook de gronden van Brugse poorters op dat ogenblik reeds aan geschot onderhevig waren³². Ook de poorters van de stad Aardenburg blijken reeds in 1286 verplicht te zijn geweest *gemet gemets gewijs* bij te dragen in de kosten van de watering van Aardenburg-ambacht voor wat betreft hun buitensteeds grondbezit³³.

Dat Brugse poorters geschot betaalden voor hun steeds omvangrijker wordend buitensteeds grondbezit, liet het stadsbestuur niet onberoerd. In wat men zou kunnen beschouwen als een toepassing van het bekende adagium “*no taxation without representation*”, wist Brugge in 1380 van graaf Lodewijk van Male het privilege te verkrijgen om in elke watering van het Brugse Vrije een eigen bestuurder aan te stellen³⁴. Dat het privilege werd verleend in de woelige context van de Gentse opstand, in een duidelijke poging van graaf Lodewijk om de tweede belangrijkste stad van het graafschap voor zich te winnen, nam niet weg dat ook na de opstand Brugge effectief eigen sluismeesters bleef aanstellen, weliswaar enkel in de belangrijkste watering rond de stad³⁵. Brugge was ogenschijnlijk de enige stad die dergelijk voorrecht bezat: voor de kleine stadjes in het Brugse Vrije vonden we hier géén aanwijzingen voor, behalve misschien voor de stad Oostende die mogelijk in de 16e eeuw eveneens recht had op een eigen bestuurder in de watering Serwoutermansambacht³⁶.

De poorters, en dan vooral de Brugse poorters, vormden in vele watering in het Vrije een duidelijk afgebakende belangengroep, en lang niet alleen omdat ze in een aantal watering een eigen sluismeester konden aanstellen. Bij het bijeenroepen van de algemene vergadering, werd altijd bijzondere aandacht besteed aan de aanwezigheid van de poorters, zeker wanneer

³⁰ Zie infra hoofdstuk 10, met de analyse van het conflict rond de sluis van Slepeldamme rond 1400.

³¹ Vb. Wyffels C. 1995, p. 121, rk. Stad Brugge 1302-03: “*Ute ygheven omme de coste van den fourfaituren te bedrivene ende te innene.. Item Gherarde van waterghelde van Willem Walcherlinx lande: 13,5 s., Item Hannin f. Hannins ende Moenin f. Weits v.d.s. ins Camerlinx ambocht: 40 lb....; Item van dijcghele van Jans f. Ser Pieters ende Jans Blancards: 4 lb. 2 s....*”

³² Zie verder hoofdstuk 7.

³³ §§908: 1286/06/01, vonnis van Wouter van Koekelare en Simon Lauwaerd in een dispuut tussen de stad en de watering: “... dat die van Ardemborchambocht Beooster Ee ende Bewester Ee zijn schuldich te houdene andie vors[zeide] brucghe schadeloos dien vander poort van Ardembuerch, zonder van haren lande alse meenters ymet ymet ghelijc...”.

³⁴ §§23: (1380/06/18) “.... Item dat die van Brucghe in elke wateringhe van den Vryen eenen sluismeester hebben moghen die zij daer toe kiezen zullen”. Deze bepaling maakte deel uit van een groter “pakket” privileges dat aan Brugge werd toegekend “dat zij te meer ghehouden zijn voordane goed ende ghetrauwe te blivene ende te dienne wel ende ghetrauwelike ons, onsen hoire ende naercommers, graven van Vlaendren”.

³⁵ Zie hoger, hoofdstuk 3. Naast de Blankenbergse watering, ging het vooral om Eiesluis en Reigarsvliet.

³⁶ §§572 (1536/01/18 n.s.)

er belangrijke beslissingen moesten worden genomen³⁷. Ook al ontsnapten ze niet aan de betaling van geschot, de poorters bleven een moeilijke groep voor de wateringen, zeker wanneer moest worden overgegaan tot een gedwongen inning. De rechtsmiddelen van zowel watering als kasselrij ten opzichte van de poorters waren immers beperkt, en vaak diende een beroep te worden gedaan op het stadsbestuur om de poorters te doen betalen³⁸. Dit alles had tot gevolg, dat hoewel alleen het Brugse Vrije het “oppertoezicht” over de wateringen binnen haar jurisdictie bezat, vooral de stad Brugge ook een behoorlijke invloed op de werking en het beleid van de wateringen kon uitoefenen. Een keure van de Blankenbergse watering uit 1421, bepaalde zelfs dat telkens als sluismeesters en klerk met een probleem werden geconfronteerd dat ze zelf niet konden verhelpen, ze dit onmiddellijk dienden te melden aan “*beede den wetten*”, waarmee de schepenbanken van Brugge en het Vrije bedoeld werden, opdat dan de schepenbank aan wie de kennis toebehoorde, maatregelen zou kunnen nemen³⁹.

Al bij al dus een hoop aanwijzingen dat de poorters, en dan vooral de Brugse poorters, op basis van hun buitensteeds grondbezit, een uitzonderlijke positie in de wateringen konden bekleden. Deze bijzondere positie, leidde er ook toe dat in een aantal in opdracht van wateringen vervaardigde kadastrale documenten, de (Brugse) poorters afzonderlijk werden genoteerd, wat ons meteen een zeldzame mogelijkheid verschaft om het buitensteeds grondbezit te kwantificeren. Het is natuurlijk mogelijk dat een aantal “poorters” in werkelijkheid plattelandsbewoners waren die het statuut van buitenpoorter genoten, doch in tegenstelling tot andere steden in het graafschap Vlaanderen, kende Brugge slechts een relatief beperkte buitenpoorterij, waardoor we kunnen stellen dat de personen die in de kadastrale documenten als Brugs poorter werden aangeduid, voor het overgrote deel ook effectief stedelingen waren⁴⁰.

³⁷ §§800 (1432/03/10): aanleg van stenen hoofden en “duikers” door de watering Groede en de Zoute Polder: “...dat elc van beede den wateringhen zouden doen beclaghen noch eene cuere ende te kennen gheven den notablen, die al daer niet en waren, te wetene: die wonende waren te Brugghe, ter Sluus ende in andren plaetsen, omme eendrachtelike met den ghemeenen ende notablen inghelanden van beede den wateringhen, raed ende advijs te hebbene up de vors. materie”; zie ook hoger hoofdstuk 3 betreffende de organisatie van de algemene vergadering.

³⁸ Zie infra, de casus “Slepeldamme”.

³⁹ §§715: 1421/04/19: “Item, waert so dat der vorseider wateringhe eenigh grief of achterdeel over quame, twelke de vorseide sluusmeesters ende de clerc bi hem zelve niet betren mochten, dat zy ghehouden zullen zyn bi haren eede dat te kennene te ghevene beede den wetten omme dat ghebetert ende berecht te hebbene van den ghenen die de kenne daer af behoort...”

⁴⁰ Schouteet A. 1965, p. XXI: buitenpoorters van Brugge komen zeker vanaf 1430 in de bronnen voor, doch de registratie werd slechts bewaard vanaf 1548. Voor de parochie Moerkerke bijvoorbeeld werden tussen 1548 en 1788 in totaal 24 buitenpoorters geregistreerd, dus gemiddeld één om de tien jaar (tegenover 184 voor bijvoorbeeld Gent). Al bij al gaat het om zeer kleine aantallen in vergelijking met bijvoorbeeld kleine steden als Oudenaarde en Kortrijk, die wel over een zeer aanzienlijke buitenpoorterij beschikten (Thoen E. 1988b, pp. 480-487). Dat Brugge slechts een beperkte buitenpoorterij telde, is niet verwonderlijk gezien de “sterkte” van het juridisch statuut van “vrijlaat” (of Proost- of Kanunniklaet) dat de plattelandsbewoners in het gebied rond Brugge genoten.

6.2 Omvang van het buitensteeds grondbezit

De oudste verhoofding waarin de poorters afzonderlijk werden opgenomen, is deze van de watering Eiesluis uit 1398. Vermoedelijk gaat het enkel om de Brugse poorters: heer Niclais Belle “*van Ypere*” vinden we immers niet in de categorie poorters terug, doch wel bij de “overige” grondbezitters. In deze verhoofding wordt naast het stedelijk grondbezit, ook een afzonderlijke categorie voor de “heren” weerhouden. Het betreft niet meer dan 11 personen uit adellijke geslachten in en rond het Brugse Vrije⁴¹. Dat deze categorie beperkend kan geïnterpreteerd worden als het adellijke grondbezit in deze watering, durven we niet stellen. Ook personen in de categorie poorters (*Jan van der Beurze; Pieter Adornes...*) en overige (*Jan van der Pale, Benedictus Losscaerd...*) worden met de titel “heer” aangeduid. Bovendien vinden we telgen van de families van Uitkerke, van Moerkerke etc. ook in de categorie “overig” terug. De categorie “heren” geeft ons met andere woorden hooguit een minimumwaarde voor het adellijke grondbezit in de watering Eiesluis anno 1398:

	m	ha	%
kerkelijk grondbezit	2167,1	953,5	21,3
"heren"	626,1	275,5	6,1
poorters (Brugge)	1553,6	683,6	15,3
totaal	10186,1	4481,9	100,0

Tabel 6.1: grondbezit in de watering Eiesluis 1398 (bron: Brugge, OCMW-archief, Sint-Janshospitaal-wateringen, A 11)

Met meer dan 20 % blijkt het buitensteeds grondbezit volgens deze 14^e eeuwse telling weliswaar omvangrijk te zijn geweest, doch net zoals het kerkelijk grondbezit was het eind 14^e eeuw toch nog beperkter in omvang dan in latere eeuwen.

Voor de naburige Blankenbergse watering zijn twee *verhoofdingen* uit de 16^e eeuw overgeleverd, waarvan echter alleen de jongste, uit 1560, de poorters en ook de Brugse kerkelijke instellingen afzonderlijk vermeldt⁴². Weliswaar enkel voor de *vollanden*, doch deze omvatten ruim 85% van de totale oppervlakte van de watering⁴³. Door enkel met de vollanden rekening te houden, betreffen onze gegevens grosso modo dat deel van de watering dat zich in de eigenlijke polderzone situeert, terwijl de delen van de watering in de overgangszone tussen

⁴¹ Met name: de vrouwe van Halewijn, weduwe van Tristam van Halewijn, heer Willem van Halewijn, mer Lonis van Moerkerke, heer Jan van Gistel, mer Boudin de Vos, Roeland van Uitkerke, Jan f. Jans Cand Ribaud, de vrouwe van Poeke, de vrouwe van de Poele, de heer van Buekemare en de heer van der Kapelle.

⁴² De grote verhoofding werd bewaard in twee exemplaren: RAB, Blankenbergse watering, 184 en 185. 184 is vermoedelijk het origineel, en bleef in het bezit van de opsteller: landmeter Francois van der Poorte, getuige zijn notitie en handtekening op de binnenzijde van de kaft: “*a mon premier commencement, soit Dieu le Pere omnipotent (getekend) Poorte 1570*”. 184 werd echter tot in de 17^e eeuw aangevuld, waardoor het zeer moeilijk is de situatie van 1560 te reconstrueren. 185 is een kopie, die vermoedelijk ontstaan is tussen 1564 en 1569: de aanvulling “*Josinkin f. Vincent f. Gregoris Zutters by verdeelee de anno LXIII*” (Houtave) bijvoorbeeld vinden we zowel in 184 als 185 terug; de aanvulling: “*Jan de Vrient, by coope over Andries Yvorie cum suis de anno LXIX*” (eveneens Houtave) vinden we alleen in 184 terug. 185 geeft dus de toestand weer van 1560 met enkel de vroegste aanvullingen, en werd door ons dan ook als basis gebruikt. Gezien de talrijke transcriptie-fouten in 185, werd wel telkens vergeleken met 184.

⁴³ Zie verder hoofdstuk 7.

polderstreek en zandstreek buiten beschouwing blijven. Op die manier bekomen we volgende eigendomsverdeling:

	m	ha	%
kerkelijke instellingen Brugge	4901,3	2156,6	14,3
kerkelijke instellingen overig	6414,1	2822,2	18,8
poorters (Brugge)	6995,4	3078,0	20,5
overig	15880,6	6987,4	46,4
<i>totaal</i>	<i>34191,3</i>	<i>15044,2</i>	<i>100,0</i>

Tabel 6.2: grondbezit in de Blankenbergse watering 1560 (“vollanden”) (bron: RAB, Watering Blankenberge, 184-185)

In 1560 blijkt één vijfde van het grondbezit in de uitgestrekte Blankenbergse watering in handen te zijn van Brugse poorters⁴⁴. Dit cijfer zal ongetwijfeld grote geografische verschillen verbergen tussen het gebied in de onmiddellijke nabijheid van de stad, of zelfs binnen de *paallanden* enerzijds en verder afgelegen parochies zoals Wenduine, Uitkerke of Oudenburg-hoek. Het is opmerkelijk dat de bestuursverhoudingen in de Blankenbergse watering de eigendomsverhoudingen min of meer respecteerden: één van de vier sluismeesters vertegenwoordigde de Brugse poorters, één de kerkelijke instellingen en twee de Vrijlaten (en Proost- en Kanunniklaten).

Ook voor de watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve bleef een verhoofding bewaard, uit 1530, die toelaat het stedelijk buitensteeds grondbezit te onderscheiden. In deze watering, die geografisch zowel in de polder- als in de zandstreek te situeren valt, komen we tot heel andere verhoudingen:

	m	ha	%
kerkelijke instellingen	1240,1	545,6	31,5
poorters	1771,0	779,2	45,0
Moerkerke-laten	689,1	303,2	17,5
Sijsele-laten	112,0	49,3	2,8
Vijve-laten	48,1	21,2	1,2
Diverse personen	74,6	32,8	1,9
<i>totaal</i>	<i>3934,9</i>	<i>1731,3</i>	<i>100,0</i>

Tabel 6.3: grondbezit in de watering Moerkeke Zuid-over-de-Lieve 1530 (fiscale oppervlakte) (bron: RAB, Registers Vrije, 16036)

In deze watering is bijna 45% van het grondbezit in handen van stedelingen. De verhoofding maakt geen onderscheid tussen poorters van Brugge, en poorters van andere steden waarbij vermoedelijk vooral Damme en Middelburg-in-Vlaanderen vertegenwoordigd zullen zijn. Ontegensprekelijk vormen de poorters in deze watering de grootste categorie van ingelanden.

⁴⁴ De bron vermeldt “poorters”, doch we vermoeden dat het hier enkel gaat om Brugse poorters. Niet alleen wordt nergens in de lijst van poorters een aanduiding over een ander juridisch statuut gegeven, bovendien wordt ook voor de kerkelijke instellingen een duidelijk onderscheid gemaakt tussen Brugse instellingen en al de rest. Dit betekent dat buitensteeds grondbezit van inwoners van de kleine steden in de categorie “overig” begrepen is.

Deze verhoofding vermeldt wel enkel het “fiscale” grondbezit. Gezien een kwart van de werkelijke – “hemelsbrede” - oppervlakte (in totaal 2112,5 ha) wanland was, dat aan verhoudingen van 1:3, 1:4 en 1:5 verrekend werd, kan wel een vertekening van de resultaten ontstaan: het wanland was immers geconcentreerd in Sijsele, in het zandige deel van de watering. We kunnen vermoeden dat met name de Sijsele-laten vooral in dat gebied bezittingen hadden, en dus dat alvast hun grondbezit in de watering in werkelijkheid misschien wel vier keer hoger lag. Voor de relatieve verhoudingen zal dit echter slechts een verschil van enkele procentenpunten betekenen: in het wanland hadden immers ook poorters en kerkelijke instellingen bezittingen: het grootste deel van het grondbezit van het klooster Spermalie bijvoorbeeld lag in dit gebied⁴⁵. We kunnen dus met zekerheid stellen dat het buitensteeds grondbezit in de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve in 1530 om en bij de 40% van de totale oppervlakte van de watering besloeg.

Voor de watering Romboutswerve, aan de linkeroever van het Zwin, tussen Brugge en Damme, komen we op basis van de verhoofding van 1545 tot volgend resultaat:

	m	ha	%
kerkelijke instellingen	341,6	150,3	35,5
poorters (Brugge)	311,2	136,9	32,4
overig	308,5	135,7	32,1
<i>totaal</i>	<i>961,2</i>	<i>422,9</i>	<i>100,0</i>

Tabel 6.4: grondbezit in de watering Romboutswerve 1545 (werkelijke oppervlakte) (bron: RAB, Watering Romboutswerve, 99)

In deze verhoofding wordt uitdrukkelijk gesteld dat het enkel om de poorters “in Brugge” gaat. De watering grenst echter ook aan de stad Damme, waardoor we vermoeden dat ook Damse poorters begrepen zijn in de categorie “overig”. In Romboutswerve blijkt het grondbezit in 1545 ongeveer gelijk verdeeld te zijn over drie groepen: de kerkelijke instellingen, de Brugse poorters en de overige grondbezitters.

Wat het bezit van stedelingen betreft, dienen we er wel op te wijzen dat in elk van deze voorbeelden, de categorie poorters ook een aantal families omvat, die in oorsprong behoorden tot de (lage) adel van het Brugse Vrije, maar in de 16^e eeuw het poorterschap van Brugge blijken te bezitten. Zo worden in de verhoofding van Romboutswerve de vrouwe van Dudzele en de vrouwe van Oostkerke tot de Brugse poorters gerekend. In Moerkerke in 1530 bleken onder meer de families van Dudzele, van Abbaert, de Baenst en de heren van Middelburg als poorters te worden beschouwd. Ook in de Blankenbergse watering in 1560 vinden we dezelfde families van Dudzele, de Baenst, maar ook bijvoorbeeld van Lichtervelde terug als Brugse poorters. F. Buylaert toonde recent treffend aan hoe de familie de Baenst, wiens machtsbasis oorspronkelijk op en rond het eiland Kadzand gevestigd was, via huwelijksbanden en ambtelijke carrières, in de 14e eeuw eerst in Sluis, dan rond 1400 in

⁴⁵ Volgens de ommeloper van 1470 lag 143 van de 240 hectare grondbezit van het klooster Spermalie in de watering van Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve in het wanland, waarvan 137 gemeten aan 1:3 verrekend werd.

Brugge en een halve eeuw later zelfs in Gent, langzaam opgenomen raakte in de stedelijke patriciërselite, zonder evenwel haar bezittingen op het platteland af te stoten of te verwaarlozen. De groeiende macht, rijkdom en sociaal prestige die ze in de loop van de Bourgondische periode accumuleerden, lijken voor een niet onbelangrijk deel gebaseerd te zijn op het moeiteloos combineren van netwerken in de stad, op het platteland en in de hertogelijke administratie⁴⁶.

Wat was nu de aard van dit buitensteeds grondbezit ? De term dekt vele ladingen: “buitensteeds grondbezit” kan zowel het grootgrondbezit van de stedelijke elite zijn, als het lapje grond *extra muros* van een ambachtsman of de erfenis van een naar de stad uitgeweken plattelander. We dienen er ons dus voor te hoeden de groep van poorters als volstrekt homogeen te beschouwen. Wanneer we de gegevens voor de watering Eiesluis in 1398 en de watering van Blankenberge nader bekijken, dan zien we dat we in beide periodes poorters in alle bezitscategorieën terugvinden:

POORTERS					
Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	64	24	13	4	105
%	61%	23%	12%	4%	100%
Totale opp in bezit	134,1	162,2	198,6	188,8	683,6
%	20%	24%	29%	28%	100%
WERELDLIJKE GRONDBEZITTERS (totaal)					
Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	665	103	65	19	852
%	78%	12%	8%	2%	100%
Totale opp in bezit	1016,5	727,4	1006,9	777,5	3528,4
%	29%	21%	29%	22%	100%

Tabel 6.5: bezitscategorieën watering Eiesluis 1398, vergelijkje poorters en alle wereldlijke eigenaars (bron: Brugge, OCMW-archief, Sint-Janshospitaal-wateringen, A 11)

POORTERS					
Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	79	29	50	43	201
%	39%	14%	25%	21%	100%
Totale opp in bezit	137,3	203,3	778,3	1959,0	3078,0
%	4%	7%	25%	64%	100%
WERELDLIJKE GRONDBEZITTERS (totaal)					
Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	447	107	169	119	842
%	53%	13%	20%	14%	100%
Totale opp in bezit	591,6	789,2	2810,7	5865,4	10056,9
%	6%	8%	28%	58%	100%

Tabel 6.6: bezitscategorieën in de watering van Blankenberge 1560 (vollanden), vergelijking poorters en alle wereldlijke eigenaars (bron: RAB, Watering Blankenberge, 184-185)

⁴⁶ Buylaert F. 2003, pp. 29-46.

In beide periodes en in beide wateringën blijken de poorters relatief gezien minder vertegenwoordigd te zijn in de categorie van de kleinste grondbezitters (minder dan 5 ha) en beter in de groep van de grootste grondbezitters (meer dan 25 ha). Dat merken we ook in het gemiddelde: in Eiesluis in 1398 respectievelijk 6.51 hectare voor de poorters en 4.14 hectare voor alle niet-kerkelijke eigenaars (mediaan respectievelijk 3.50 en 1.64 ha); in de Blankenbergse watering in 1560 respectievelijk 15.31 hectare gemiddeld grondbezit van een poorter en 12.0 hectare van een niet-kerkelijke eigenaar (mediaan respectievelijk 7.89 en 4.2 ha). Vooral de medianen laten zien dat de poorter-grondbezitter wel degelijk een ander, “rijker”, profiel had dan de gemiddelde grondbezitter. Toch hoorden rond 1400 meer dan 60 % van de poorters thuis in de categorie min 5 hectare. Buitensteeds grondbezit bestaat dus lang niet enkel uit grote pachthoeven, maar evengoed uit kleine perceeltjes grond, al dan niet afkomstig uit erfenissen, en al dan niet door de stedelingen zelf bewerkt met het oog op de eigen levensmiddelenvoorziening. Tussen 1400 en het midden van de 16^e eeuw nam het aantal kleine eigenaars af, en steeg het aantal grootgrondbezitters, doch dit was een algemeen fenomeen en had niet enkel betrekking op het buitensteeds grondbezit⁴⁷.

Onze gegevens hebben allemaal betrekking op het platteland in de ruime omgeving van Brugge, en bovendien zo goed als uitsluitend op gronden die voor het einde van de 12^e eeuw reeds in cultuur waren gebracht. In recentere inpolderingen konden de eigendomsverhoudingen, en dus ook het aandeel van poorters in het grondbezit sterk schommelen. Zo kon De Kraker voor de Vier Ambachten aantonen dat in de polders onmiddellijk grenzend aan de Honte het geestelijk en vorstelijk grondbezit overheerste, terwijl in de meer landinwaarts gelegen polders het particulier grondbezit de bovenhand had. In de 16^e eeuw won het particulier grondbezit aan belang, waarbij vooral vorstelijke functionarissen een grote rol lijken gespeeld te hebben. Wat echter de juiste omvang en rol van het stedelijk, en dan met name Gents, buitensteeds grondbezit in de Vier Ambachten was, blijft in het duister⁴⁸. Voor een derde kustkasselrij, Veurne-ambacht, vermoedt Vandewalle op basis van de penningkohieren van 1569-78 dat het grondbezit van stedelingen, die hij tot de algemene categorie van de “niet-landbouwers” rekent, zeer beperkt was, met voor de gehele categorie waarden van nauwelijks 2,3 en 3,4 % voor resp. het zandlemig en het poldergedeelte van de kasselrij. Vandewalle verklaart dit door het landelijke karakter van de kasselrij Veurne, die ver verwijderd was van een grotere stad. Wel voegt hij er aan toe dat inwoners van Veurne met grondbezit buiten de stad opgenomen kunnen zijn in wat hij noemt de “landbouwersstand”, ook al leefden zij in de stad als rentenier, gezien “*de vele familiale banden tussen deze inwoners en de landbouwers uit de omgeving*”, of als ambachtsman, “*omdat zij altijd voor een klein deel landbouwer waren*”⁴⁹. Vermoedelijk droeg ook het feit dat het methodologisch zeer moeilijk is louter op basis van de penningkohieren waarop

⁴⁷ Voor het buitensteeds grondbezit betekent dit dat ondanks de toename in oppervlakte van het buitensteeds grondbezit doorheen de 15^e en 16^e eeuw, het aantal poorters dat buitensteeds grondbezit bezat, mogelijk stabiel bleef of zelfs daalde. Ter vergelijking: in 1398 telden we 105 poorters-eigenaars in de watering Eiesluis, in 1560 201 in de Blankenbergse watering, die echter wel 3,4 maal zo groot is...

⁴⁸ de Kraker A. 1997, pp. 261-268; 288-291.

⁴⁹ Vandewalle P. 1986, pp. 125-127; p. 133.

Vandewalle zich baseerde, stads- en plattelandsbevolking te onderscheiden, bij tot het hanteren van deze pragmatische indeling.

Al bij al is het duidelijk dat in het Brugse Vrije en zeker in de (ruime) omgeving van Brugge het stedelijk grondbezit in de 16e eeuw van beduidend groter belang was dan in Veurne-ambacht, en met cijfers tussen de 20 en de 40% van het totale grondbezit, wellicht ook omvangrijker was dan in het grootste deel van Binnen-Vlaanderen: zelfs in dorpen die relatief dicht bij Gent lagen, bedroeg het stedelijk grondbezit in 1571 zelden of nooit meer dan 20% van het totaal: 19.4% in Meigem, 14.8 % in Eke en 17.4 % in het Land van Dendermonde⁵⁰. Het aandeel van het stedelijk grondbezit in de ruime omgeving van Brugge benaderde dan ook de hoge percentages die ook in de 16e eeuwse Hollandse veengebieden bereikt werden⁵¹. Anders dan in Holland, kan de uitbreiding van het buitensteeds grondbezit in Vlaanderen veel vroeger in de tijd teruggevoerd worden: uit de verhoofding van de watering Eiesluis uit 1398 blijkt dat het buitensteeds grondbezit ook dan reeds zeer belangrijk was. Desalniettemin groeide het nog gestaag aan in de loop van de 15e en de eerste helft van de 16e eeuw, tot waarden boven de 20% en in sommige gebieden zelfs boven de 40%. Dat het buitensteeds grondbezit ook in de 16e eeuw nergens meer dan de helft van het totale grondgebied in beslag nam, werd voornamelijk veroorzaakt door het belangrijke aandeel van het kerkelijk grondbezit, waarop we later dieper ingaan. Kijken we alleen naar het wereldlijk grondbezit, dan zien we dat in sommige wateringën in de onmiddellijke nabijheid van Brugge, zoals Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, poorters in de 16e eeuw wel degelijk een ruime meerderheid van de gronden bezaten.

Voor de wateringën in het Brugse Vrije betekent dit alles dat de poorters, en in het bijzonder de Brugse poorters, alleen al op basis van hun grondbezit belangrijke stake-holders waren, die zeker niet zomaar over het hoofd konden worden gezien. Of dit geleid heeft tot een meer harmonieuze samenwerking tussen stad en platteland inzake waterbeheer, valt echter nog te bezien. Vooral de grote steden blijken er in de late middeleeuwen een geheel eigen agenda op na te hebben gehouden op het vlak van waterstaat in de kustvlakte.

6.3. De waterstaat in de kustvlakte en de stedelijke “kanalenpolitiek”.

Voor elk van de drie grote steden in het graafschap Vlaanderen was een vlotte bereikbaarheid over water van cruciaal belang voor hun positie in de internationale handel. Brugge, Gent en Ieper legden in de late middeleeuwen een koortsachtige activiteit aan de dag om deze bereikbaarheid te verbeteren, of op zijn minst in stand te houden, zelfs of misschien zelfs des te meer in tijden wanneer het economisch minder goed ging. Vooral voor Brugge groeide de bevaarbaarheid van het Zwin steeds meer uit tot een ware obsessie. De oorzaken van de

⁵⁰ Vandewalle P. 1986, p. 127; Thoen E. 2001, p. 134 op basis van Deprez, P. 1956, p. 165; Pée, L 1971, p.313; Coppieters, G. te verschijnen, p. 140 e.v; Lambrecht T. 2002, p. 29.

⁵¹ Zie bijvoorbeeld Ibelings B. 2001, pp. 262-263; van Bavel B. 2001, pp. 16-17.

verzanding van het Zwin *an sich* worden hier niet verder behandeld⁵². Voor ons onderzoek zijn vooral de impact van de stedelijke infrastructuurwerken op de waterstaat in de kustvlakte van belang.

Om de toegang tot de zee te verzekeren, heeft Brugge van de 11^e tot de 16^e eeuw een aantal grootschalige werken ondernomen, waarvan het welslagen ogenschijnlijk afnam naarmate het commerciële succes van Brugge zelf verminderde. Het oudste kanaal dat door Brugge in de richting van de zee werd uitgegraven zou het zogenaamde Oude Zwin geweest zijn, dat tussen twee dijken van even buiten Brugge tot Monnikerede liep, ten noordwesten van het eigenlijke Zwin en dat reeds in 1127 vermeld wordt in het dagboek van Galbert van Brugge. Men mag zich niet voorstellen dat het hier gaat om het graven van een nieuw kanaal: het gaat slechts om het uitdiepen en verbinden van bestaande natuurlijke krekken - de *Budanflit* vermeld in 1089⁵³. Het was wachten tot even voor 1180 opdat Brugge een rechttere en betrouwbaardere verbinding met de zee kreeg, door het afdammen van de eigenlijke zvingeul te Damme, de aanleg van een sluis in deze dam, en een kanaal recht naar Brugge. Adriaan Verhulst stelt dat deze 12^e eeuwse kanalisatiewerken zeker in nauwe samenwerking tussen de stad en de graaf van Vlaanderen gebeurden. De stichting van Damme paste immers in het initiatief van Filips van de Elzas om het graafschap te voorzien van een aantal goed toegankelijke havens, maar Brugge zelf financierde vermoedelijk de werken en blijkt ook later in het bezit te zijn geweest van de sluis en het kanaal evenals de aanlegkaden te Damme⁵⁴.

Door de sluizen bij Damme was Brugge in staat het waterpeil op de Reie tussen beide steden naar believen te regelen. Brugge had er belang bij dat waterpeil zo hoog mogelijk te houden ten bate van de scheepvaart. De omwonenden zagen dit echter met lede ogen aan, omwille van de mogelijke wateroverlast. Disputen over het waterpeil bleven dan ook niet uit: in 1288 bijvoorbeeld eiste de watering Romboutswerve dat Brugge de dijken van de Reie zou onderhouden, “*par le raison de ce ke cil de Bruges faisoient, quand il leur plaisoit, monter et avaler leawe de le dite Rey par leur espoie dou Dam parmener et remener leur marchandise a nef, ainsi come il leur plaisoit*”⁵⁵. Conflicten over het waterpeil tussen steden en wateringën kwamen in de laatmiddeleeuwse kustvlakte zeer vaak voor: het waterpeil in de *Ieperlee* bijvoorbeeld, die in het Brugse Vrije doorheen de Blankenbergse watering en de wateringën van Vladslo-, Serwoutermans- en Kamerlingsambacht liep, was een zeer gevoelig onderwerp dat zelfs af en toe op de vergaderingen van de Leden van Vlaanderen behandeld werd⁵⁶. Ieper

⁵² Zie ondermeer Van Houtte J.A. 1966; Brulez W. 1973; Gottschalk M.K.E. 1953; Ryckaert M. 1989; Gilliodts-Van Severen L. 1894; Blockmans W. 1993; Degryse R. 1975.

⁵³ Coornaert M. 1987, pp. 46-47; Verhulst A. 1995, p. 42 en p. 57.

⁵⁴ Verhulst A. 1995, p. 57.

⁵⁵ \$411 grafelijk vonnis d.d. 1288/04/03, waarin de eis van Romboutswerve afgewezen werd.

⁵⁶ Zie hoofdstuk 9; over de verbetering van de Ieperlee werd door Gent en Ieper tussen 1423 en 1435 een kleine handelsoorlog uitgevochten, die recent geanalyseerd werd door Sortor M. 1998. De studie van Sortor toont goed aan hoe stedelijke infrastructuurwerken ingegeven waren door pogingen van steden om aansluiting te vinden op de zich verplaatsende handelsnetwerken, en hoezeer het uiteindelijke resultaat afhankelijk was van wisselende machtsverhoudingen en complexe belangentegenstellingen. Het grote belang van dergelijke werken voor het waterbeheer op het platteland, en de actieve rol die de wateringën in dit concrete dossier gespeeld hebben als objectieve bondgenoot van de stad Gent in pogingen om een verbreding van de Ieperlee tegen te gaan, komen in de analyse van Sortor echter nauwelijks aan bod.

beriep zich ondermeer op een privilege van gravin Margaretha uit 1251 waarin de stad een bevaarbare waterweg was toegezegd⁵⁷, en dat door de stad geïnterpreteerd werd in de zin dat het waterpeil in de Ieperlee steeds voldoende hoog diende te zijn. Was dit niet het geval dan dienden de aangrenzende wateringen water te leveren⁵⁸. Volstond ook dat niet, dan hield de stad zich het recht voor *zout* water in te laten – een praktijk die door de wateringen vanzelfsprekend met de nodige argwaan werd bekeken⁵⁹. Bijzonder was ook de situatie van de Gentse Lieve naar Damme, aangelegd in het midden van de 13^e eeuw. Deze waterloop vormde juridisch gezien een enclave op het grondgebied van het Brugse Vrije, waarvan zowel het onderhoud als de jurisdictie aan de stad Gent toebehoorden, en dit vaak tot wanhoop van de aangrenzende wateringen, die telkens opnieuw naar Gent dienden te reizen om de schepen van de stad en de *Liefmeesters* te verzoeken herstellingen uit te voeren, of om toelating te krijgen het kanaal tijdelijk af te dammen teneinde onderhoudswerken aan duikers te verrichten⁶⁰.

Toch waren de disputen over de bestaande waterlopen gering in vergelijking met de grootschalige nieuwe infrastructuurwerken die met name Brugge liet uitvoeren aan het Zwin. Vanaf het midden van de 15^e eeuw werden de projecten steeds ambitieuzer, kostelijker en, het moet gezegd worden, desastreuzer. Misschien wel het meest bekend is de problematiek rond het “Zwarte Gat”, de monding van een Zwinarm die sinds de Sint-Elizabetsvloed van 1404 gevormd was tussen de eilanden Kadzand en Wulpen⁶¹. Brugge was zeer bezorgd om het effect dat deze geul zou hebben op de watertoevoer in de hoofdgeul van het Zwin, en zou daarom het Zwarte Gat eerst dichten (1424/25), vervolgens heropenen (1473) en dan opnieuw trachten te sluiten (vanaf het laatste kwart van de 15^e eeuw)⁶². Deze laatste werken gingen gepaard met een ander project, met name een verbindingsvaart tussen het Zwin bij Sluis en de Braakman, die later ook wel als kanaal van Brugge of kanaal van Oostburg aangeduid zou worden⁶³. Zowel de magistraat van het Brugse Vrije, de wateringen in de omgeving en de overige Leden van Vlaanderen verzetten zich elk om eigen redenen tegen deze werken. De wateringen waren bevreesd voor het overstromingsgevaar dat uitging van elke vrijwillige dijkdoorbraak; Gent en Ieper waren dan weer niet te spreken over de herhaalde vragen van Brugge om voor deze werken een bede op het volledige graafschap Vlaanderen te kunnen heffen. De stad had in deze echter de steun van de landsheerlijke regering – aartshertog Filips

⁵⁷ §§538 d.d. 1251/06: “*Notum facimus universis quod in aquaeductu qui protenditur a Novo portu versus Ypram dilectis burgensibus nostris de Ypra fluctum competentem sive cursum aquae faciemus haberi, ita quod in eo commodo poterunt navigare...*”

⁵⁸ Cf. een proces dienaangaande voor de Raad van Vlaanderen in 1448 tussen de stad Ieper enerzijds en de watering Serwoutermansambacht en de stad Oostende anderzijds, betreffende de verplichting van Serwoutermansambacht om water te leveren voor de Ieperlee: §§530.

⁵⁹ Cf. een proces voor de Grote Raad in 1538 tussen de stad Ieper en de Oost-en Westbroekers bij Diksmuide, omtrent het inlaten van zout water en de verzilting van de rietbroeken: §§618, vonnis d.d. 1538/03/16 (n.s.).

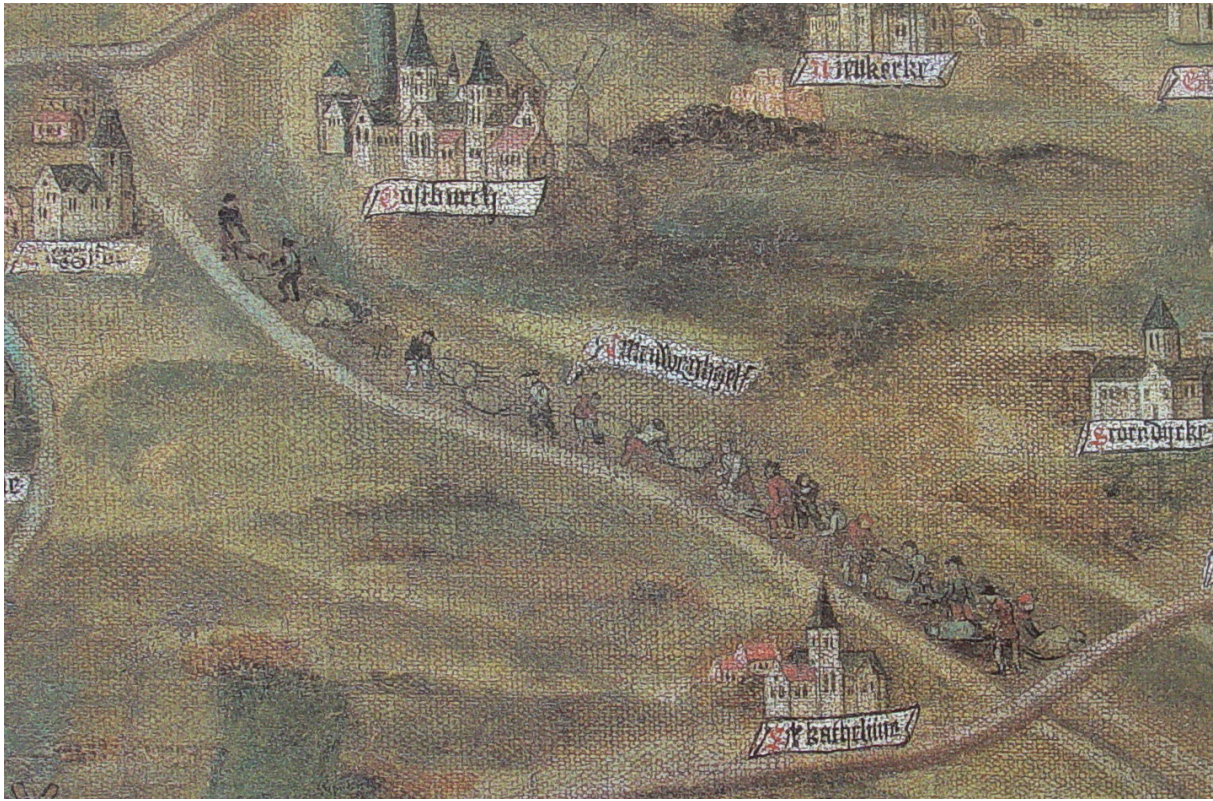
⁶⁰ Zie verder hoofdstuk 8 en 9 en Decavele J. en De Herdt R. (eds.) 1976.

⁶¹ Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 203 noot 1.

⁶² De dichting zou pas in 1515 gerealiseerd worden: De Keyser A. 1977; Ryckaert M. en Vandewalle A. 1982, pp. 59-60; Gottschalk M.K.E. 1983, II, passim; zie ondermeer §§514 en §§191.

⁶³ Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 125-136.

de Schone in 1505 en de jonge prins Karel in 1515 bezochten persoonlijk de werken⁶⁴ – en zou uiteindelijk zowel een bedde als de opening van het kanaal van Oostburg verkrijgen⁶⁵.

Illustratie: De werken aan het Nieuw Gedelf ten Zuiden van Oostburg op een anoniem 16^e eeuwse schilderij (Brugge, stedelijke musea; Ryckaert M. en Vandewalle A. 1982, p. 66).

Toch was het niet zo dat grote steden werken in de kustvlakte konden laten uitvoeren zonder rekening te houden met het platteland. Zeker in het politiek goed georganiseerde Brugse Vrije, was elk stedelijk ingrijpen onmogelijk zonder voorafgaand overleg met de magistraat van het Vrije. En ook al was deze laatste niet bij machte om bepaalde werken tegen te houden, er konden wel altijd compensaties uit de brand gesleept worden. Bij de heropening van het Zwarte Gat in 1473 bijvoorbeeld, diende voor de gronden en de tienden die werden prijsgegeven aan het water een schadevergoeding betaald te worden, waarvan de uitbetaling die deels gefinancierd diende te worden met een bedde op het volledige graafschap, wel zeker tot 1479 op zich zou laten wachten⁶⁶. Bij een volgend groot Brugs project in het midden van de 16^e eeuw, de realisatie van een nieuw kanaal tussen Damme en Sluis, de “Verse Vaart”, - ten westen van de vroegere “Zoute Vaart”⁶⁷ - werd de afwatering van het gebied op de

⁶⁴ §§371: toelating door prins Karel om het kanaal van Oostburg open te stellen, mits voorafgaandelijke dijkwerken, d.d. 1515/05/04 : “... apres avoir esté en sa personne avec aucuns des principaulx de sondit conseil sur le lieu et visité ledit canal et le quartier a l'environ, veillant pourveoir a son indemnité et a la ressoursse de sa ville de Bruges, dont deppend le relievement de la marchandise...”.

⁶⁵ Voor de toegekende bedden: zie hoofdstuk 9. Met A. Zoete dienen we wel op te merken dat het niet zeker is dat de opbrengst van de bedde uiteindelijk ook gebruikt is voor het doel dat in de aanvraag opgegeven werd.

⁶⁶ §§514: ordonnantie van hertog Karel d.d. 1475/04/01; Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 74-75.

⁶⁷ Ryckaert M. en Vandewalle A. 1982, pp. 61-62.

linkeroever van het Zwin grondig in de war gestuurd. Brugge diende echter op eigen kosten een aantal afwateringsgrachten te verleggen en een nieuwe uitwateringssluis te bouwen in de dijk van de polder Robe-Moreel bij Sint-Anna-ter-Muiden, waarbij het Vrije zelf de vereisten voor de nieuwe sluis kon dicteren, en Brugge vervolgens de uitvoering en de financiering verzorgde⁶⁸. Dat het Brugse Vrije de stad Brugge zo ver kon krijgen, had vermoedelijk ook te maken met de behoefte van Brugge aan het water dat door de wateringen geloosd werd in het Zwin. In haar recente studie van het waterwegennet rond Brussel wijst *Chloé Deligne* erop dat de plattelandsgemeenschappen de aanvoer van vers water als drukkingsmiddel ten opzichte van de stad konden gebruiken. Bij herstellingswerken aan het kanaal van Willebroek in het laatste kwart van de zestiende eeuw, konden de *dijkgraven* en *gezworenen* van Willebroek en omgeving op die manier druk uitoefenen op Brussel om de verplaatsing van hun uitwateringssluis te financieren⁶⁹.

In vergelijking met Brugge diende Gent duidelijk minder rekening te houden met de verlangens en noden van de plattelandbewoners: wanneer in 1547 door keizer Karel toelating werd gegeven tot het graven van de Sasse-vaart, die Gent via Zelzate aansluiting gaf op het Gat van Nieuwersluis in de Vier Ambachten en zo met de Westerschelde, diende niet alleen de in 1494 aangelegde Landdijk van de Vier Ambachten doorbroken te worden, maar werd ook de afwatering van een groot deel van Assenede-ambacht ontregeld⁷⁰. Gent slaagde er echter in het zo voor te stellen dat de aanleg van de nieuwe vaart gunstig zou zijn voor de afwatering van de drassige weidegronden en voor de aanvoer van mest op de akkers⁷¹, en kreeg zelfs toelating de gronden in de omgeving van het kanaal te verplichten bij te dragen in

⁶⁸ \$576 (1549/10/04); \$454: akkoord tussen Brugge en het Vrije d.d. 1550/03/24: "*Item zullen die van Brugghe ghehouden zyn te doen legghen den sluus ter plecken boven ghedesigneert thuerliedder coste ende oncost der ghelände naer tverclaers ende uutwysen de discriptie ende steke die van Brugghe by die vanden Vryen ende gheländen overghegheven ende by hemlieden van Brugghe beloofte te doen makene volghende d'acte danof gheexpedierte den vierden in octobre XVc XLIX gheteekent J. Buisart, de welcken sluus bestelt ende gheleyt zal worden ten byzyne van die vanden Vryen ende ghelände up zulck waterpas als by die vanden Vryen ende ghelände midts die van Brugghe ghesaemder handt ghadviseert zal werden in zulckerwys dat twatere van alle de voorseide wateringhen goede suwatie, tocht ende val hebben mach ten contentemente van een yeghelyc, ghelyc nu ter date van desen alle de voorseide sluusen hebben van welcker sluus metsgaders de dycken ende waterghanghen die vanden Vryen hebben ende behouden zullen de schauwinghe, toezicht ende superintendencie ende zullen die vanden Vryen metsgaders de gheländen mueghen stellen ende verlaeten alst hemlieden goetdyncken zal de sluusmeesters, ontfanghers ende andere regierders vander voorseide sluus ende wateringhen zondre dat die van Brugghe die vanden Vryen ofte ghelände eenich belet ofte obstacle zullen moghen doen ofte daer jeghens zegghen". De sluis werd door Brugge gebouwd in de loop van 1551 (rk. Brugse Vrije 1551-52, f°45r; 56r; 58v) en werd het jaar daarop na aanpassingen door de wateringen zelf in gebruik genomen (rk. Reigersvliet 1552-53).*

⁶⁹ Deligne C. 2003, pp. 193-194. Het kanaal van Willebroek dat een aanzienlijke verkorting van de verbinding Brugge-Antwerpen betekende, was reeds gepland in 1477, doch de werken werden slechts in 1551 aangevat, waarna de openstelling plaatsvond in 1561. De werken waarvan sprake betroffen een belangrijke herstellingscampagne aan de monding van het kanaal in de Rupel, tussen 1577 en 1586.

⁷⁰ de Kraker A. 1997, pp. 74-79; Decavele J. en De Herdt R. 1976, pp. 51-67; Matteeuws A. 2001.

⁷¹ \$450: toelating door keizer Karel d.d. 1547/05/26: "*...Avecq ce causeroit ledict nouvel fouyz melioration et amandement de grande quantité de terres estant presentement de petite valeur, par ce que les cendres, fientes et autres matieres servans pour engrasser icelles terres y pourroient a petit priz estre amenez, et aussy les bassieres et pastures pourroient par ledict fouyz et l'escluse, que y sera besoing faire, avoir meilleure yssue de leurs eaues qu'ilz n'ont de present*"

de kosten van de aanleg van de vaart⁷². De machtsverhoudingen tussen Gent en “zijn kwartier” kunnen dan ook niet vergeleken worden met de veel evenwichtiger relatie tussen Brugge en het Vrije.

De grootschalige infrastructuurwerken die laatmiddeleeuwse steden lieten uitvoeren met het oog op de verbetering van hun maritieme en fluviatiele bereikbaarheid, hadden onmiskenbaar een grote invloed op de waterstaat in de kustvlakte. In hoeverre er ook rekening werd gehouden met de noden van afwatering en kustbeveiling was afhankelijk van de economische en politieke machtsverhoudingen van het ogenblik. In een later hoofdstuk zullen we het besluitvormingsproces in één casus – het beheer en onderhoud van de sluis van Slepeldamme rond 1400 - meer in detail uitwerken om te achterhalen hoe wijzigingen in de concrete organisatie en het uitzicht van het waterbeheer in de kustvlakte, gerealiseerd werden in een spanningsveld van stedelijke, plattelands- en particuliere belangen, waarbij vaak elementen meespeelden die het strikte kader van de waterstaat ver overstegen.

⁷² Ibidem: “*En oultre avons ottroyé et accordé ausdictz de nostre ville, en avancement dudict ouvraige, pouvoir lever des praitz et bonnes terres gisans endedens demy lieue, faisant sept cens verges, pres de l'ung et de l'autre costel du dict nouvel fouyz... pour le bien, proufit et commodité que icelles terres en auront, trois patars de chascune mesure et des mauvoises terres, trois groz de chascune mesure, le tout pour une fois...*”.

Universiteit Gent
Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
Academiejaar 2005-2006

**Waterbeheer in een veranderende samenleving.
Een ecologische, sociaal-economische en politiek-institutionele studie
van de watering en in het Vlaamse kustgebied
tijdens de overgang van de middeleeuwen naar de moderne tijden.
Testregio: het Brugse Vrije**

Deel II

Proefschrift aangeboden tot het behalen van de graad van Doctor in de Geschiedenis door

TIM SOENS

Promotor: prof. dr. Erik Thoen

HOOFDSTUK 7

INVESTERINGEN IN WATERBEHEER IN DE KUSTVLAKTE: EEN KWANTITATIEVE ANALYSE

Die zyn de goet die ghebo-ochte hebben met spaden anden djo co-ly
 bepoed was en de stins ghe-met by ghetiden by djo co-ly naefoe
 over-sondich en over-mepdich na da-er-over-alsoe jne co-ly
 hammele hequaer 2000 djo co-ly ghe-met p lemo 2000
 Jan de badier-e 2000 Jan p hequaer lemo 2000
 Jorio de putere 1000 Goud over-de-brughe 2000
 Gachyo p machyo 1000 Goud de preest 2000
 Jan p machyo 1000 Jan p colys kinnod 2000
 Goudel p band 2000 Goud p Goud meens 2000
 Gommels melde 1000 Diederico van soer 2000
 Goppin melde 1000 Jan p pree mace 2000
 Jan de midder 1000 pree p p a-abbandye 1000
 Gouden-1-abbadje 2000 pree-leming 2000
 Hammele pree lemo 2000 Hammele kinnod 2000
 Goud 1-ly 2000 Gouden-lembe 1000
 Gouden-bollin 1000 Jacop p land Goud 2000
 pree-ly Gouden-ly 2000 pree-ly Goud 1000
 pree-ly Goud 1000

Fragment rekening van de Blankenbergse watering 1374-75 (Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud nr. 4))

7.1 De noodzaak van een kwantitatieve analyse van de waterstaatslasten.

De kostprijs van het waterbeheer is lang niet het best bestudeerde onderdeel van de waterstaatsgeschiedenis. Zelfs niet voor Nederland: in de talrijke waterschapsmonografieën wordt vaak wel een aanzet gegeven door het analyseren van de oudst bewaardste rekeningen van het waterschap, of door enkele summiere indicaties te geven over de hoogte van het geschoot doorheen de eeuwen, maar haast nooit komt het tot een echt diepgravende analyse¹. Een overzicht voor een langere periode van de investeringen in het waterbeheer, in verhouding tot andere relevante economische indicatoren zoekt men meestal vergeefs. Het was wachten tot de eeuwwisseling vooraleer de economische en financiële aspecten van de waterstaatsgeschiedenis meer aandacht begonnen te krijgen met de opgang van de zgn. Nieuwe Waterstaatsgeschiedenis². In Nederland ging de aandacht daarbij in de eerste plaats naar de financiële kant van droogmakerijen en andere landaanwinningsprojecten in de “Gouden” 17^e eeuw, niet verwonderlijk gezien het belang dat aan dergelijke droogmakerijen wordt toegekend in het licht van de kapitaals-accumulatie en herinvestering in die periode³. Vanuit meer landbouwhistorisch perspectief had ook P. van Cruyningen de kosten van de massale herbedijkingen in West-Zeeuws-Vlaanderen in dezelfde periode reeds aan de orde gesteld, net als de verdere evolutie van de waterstaatslasten in de 18^e en vroege 19^e eeuw⁴. A. de Kraker deed dit ook, voor de daaraan voorafgaande periode (late 15^e-vroege 17^e eeuw)⁵. Voor de periode voor het einde van de 15^e eeuw tasten we vooralsnog in het duister. De vermelde studies behandelen bovendien ofwel nieuw in cultuur gebrachte gebieden, ofwel sterk door het water bedreigde gebieden. De kustvlakte, zeker in het Laatmiddeleeuwse Vlaanderen omvatte ook heel wat oudere, en vaak meer landinwaarts gelegen gebieden, waar de dreiging en vermoedelijk ook de kost van het waterbeheer lang niet altijd zo groot was.

We stellen ons dan ook de vraag hoeveel het waterbeheer in de kustgebieden nu echt kostte en welke belangrijke evoluties in tijd en ruimte we daarbij kunnen onderscheiden ? Is er doorheen de Late middeleeuwen een duidelijke evolutie waar te nemen in het niveau van de investeringen, en zo ja in welke richting ? Wanneer werd er meer geïnvesteerd, en wanneer minder ? Zijn investeringen in waterbeheer door hun permanent karakter van nature stabiel of net erg onderhevig aan schommelingen ? En zijn deze schommelingen eerder toe te schrijven aan natuurlijke, dan wel menselijke factoren ? Een loutere studie van geïnvesteerde bedragen leert ons echter nog niet alles. Pas wanneer we rekening houden met factoren als levensduurte en loonevolutie kunnen we ook de reële waarde van de investeringen achterhalen. Ook dienen

¹ Zie bv. Kool-Blokkland J. 2003, pp. 35-36; van der Ham W. e.a. (red.) 2004; Driessen A.M.A.J., van de Ven G.P., Wasser H.J. 2000.

² Zie vooral de bijdragen in: Thoen en Soens, 2001 en Van Dam, 2004. Ook Noordegraaf L. 2002 en 2004 vestigt de aandacht op deze problematiek.

³ van Zwet H. 2004, Zeischka S. 2004, die vermeldt dat van der Woude reeds in 1972 had gewezen op het belang van onderzoek naar de financiële aspecten van de landaanwinning (van der Woude A. 1972, 1, p. 49).

⁴ van Cruyningen P. 2000, pp. 82-85 en 2001.

⁵ de Kraker A. 1997, pp. 247-260.

de investeringen gekoppeld te worden aan de opbrengsten en de structuur van de landbouweconomie. Welk deel van de kostprijs van het landbouwbedrijf in de kustvlakte ging naar de waterstaat ? Wie betaalde dit, en welke eventuele terugverdieneffecten konden optreden ?

Dit alles trachten we te onderzoeken voor ons testgebied, de polderzone van het Brugse Vrije, in een toch betrekkelijk lange periode van 300 jaar, ca. 1280- ca. 1570, waarbij we zelfs een blik vooruitwerpen op de verdere evolutie tot het einde van het Ancien Régime.

7.2. Lange-termijn analyse van investeringen in de Blankenbergse watering

7.2.1 Bronnen

Twee unieke bronnenreeksen laten ons toe een duidelijk beeld te krijgen van de lange-termijnsevolutie van de investeringen in het waterbeheer in de kustvlakte:

a. reeks A: rekeningen van de Blankenbergse watering.

De oudste rekening dateert van 1285-1286 en bevindt zich net als de andere rekeningen tot 1383-84 op het OCMW-archief te Brugge, meer bepaald in het archief van het Brugse Sint-Janshospitaal⁶. Het betreft dan ook meer dan waarschijnlijk het exemplaar van de rekening dat bedoeld was voor het hospitaal. De rekeningen van 1385-86 en 1391-92 worden bewaard op het Bisschoppelijk archief te Brugge⁷. Al deze rekeningen zijn rolrekeningen en grotendeels in het Middelnederlands opgesteld – zij het dan tot en met 1307-08 in combinatie met Latijnse hoofdingen en zinsnedes. Na een hiaat van een kleine twee decennia, hervat de reeks in 1407-08, onder de vorm van registers, die bewaard zijn gebleven in het archief van de watering zelf, gedeponeerd op het Rijksarchief te Brugge. Toch bevinden zich ook hierbij exemplaren die bedoeld waren voor het Sint-Janshospitaal⁸. Een rekening uit het laatste kwart van de 16e eeuw wordt dan weer bewaard op het Stadsarchief te Brugge. De reeks vertoont evenwel enkele belangrijke hiaten, met name voor de jaren 1308-1338, 1392-1406 en 1410-1476 ontbreken de rekeningen volledig.

De rekeningen omvatten elk één volledig jaar. Het boekjaar begint en eindigt steeds op woensdag na Pasen, datum van de jaarlijkse algemene vergadering, wat impliceert dat al naargelang de Paasdatum, het boekjaar tussen de elf en de dertien maand duurde. Alleen tijdens de periode van zware onrust en burgeroorlog in het laatste kwart van de 15^e eeuw, krijgen we een aantal boekjaren die pas in mei, juni of juli werden afgesloten⁹.

⁶ Zie over de oudste rekeningen Rombaut H. 1988, pp. 5-11. De 13^e eeuwse rekeningen werden uitgegeven: *Corpus Gyseling*, I, nrs. 664, 1230, 1329, 1601 en 1669.

⁷ De vermelding in Augustyn B., Rombaut H. en Vandermaesen M. 1990 van twee rekeningen in het archief van het bisdom Brugge, A 378, voor 1387 en 1392 lijkt foutief: wij vonden enkel twee rekeningen terug voor 1385-86 en 1391-92 onder nummer A 277.

⁸ Rekening Blankenbergse watering 1510-11 : notitie op de kaft : "*omme die van Sint Janshuus in Brugghe*".

⁹ In 1477 op 12 juli; in 1478 op 12 mei; in 1489 op 10 juni.

De structuur van de rekeningen wijzigde een aantal keer doorheen de loop van de eeuwen, waarbij men evolueerde van een overwegend chronologische rangschikking van de uitgaven (gegroepeerd per periode van X aantal maanden) naar een overwegend thematische rangschikking. Op enkele uitzonderingen – kladversies ?- na worden inkomsten en uitgaven steeds getotaliseerd en eindigt de rekening met een opgave van het saldo.

b. reeks B: rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal.

Deze bronnenreeks, op enkele jaren na bewaard op het OCMW-archief te Brugge, kan een belangrijke aanvulling bieden op de rekeningen van de watering. De oudst bewaarde rekening dateert uit 1277-78, op een ongedateerd fragment uit ca. 1275 na¹⁰. De oudste rekeningen zijn in het Latijn, vanaf 1306-07 wordt het Middelnederlands gebruikt. Vanaf 1339-40 wordt overgeschakeld van rolrekeningen op registers. De reeks vertoont nergens belangrijke hiaten, wel worden een aantal rekeningen bewaard op het Stads- of Rijksarchief te Brugge. Vele 15^e en 16^e eeuwse rekeningen zijn zelfs in dubbel of in driedubbel bewaard. De rekeningen werden opgesteld door de meester en/of de bursier van het hospitaal voor een boekjaar dat vanaf 1300-01 steeds begint en eindigt op 1 mei, en vanaf het einde van de 14^e eeuw op zondag voor 1 mei, wat betekent dat we op een verschil van enkele weken na een boekjaar hebben dat gelijkloopt met de rekeningen van de Blankenbergse watering. Slechts enkele rekeningen van het Sint-Janshospitaal omvatten geen volledig boekjaar¹¹.

In de rekeningen van het Sint-Janshospitaal, werden de betalingen van geschot vanaf 1280-81 afzonderlijk vermeld¹². Aanvankelijk betrof het nog één algemene post “*extradatum in nummis aquarum*”¹³, doch vanaf 1283-84 werd een onderscheid gemaakt per ambacht of watering. Jammer genoeg werd aanvankelijk slechts het bedrag vermeld, en niet de oppervlakte grond waarop de betaling betrekking had en waaruit we de hoogte van het geschot per hectare zouden kunnen afleiden. Voor dat laatste is het wachten tot de rekening van 1399-1400.

¹⁰ De oudste rekeningen van het Sint-Janshospitaal werden geanalyseerd in Schoutteten K. 2003.

¹¹ Meer bepaald de rekening van 1281-82, die loopt van 8 december tot 3 juni (G 6). De rekeningen tot 1300 betreffen lichtjes afwijkende boekjaren, die echter steeds in mei of juni beginnen en eindigen. Ook de rekening van 1580, betreft slechts een half boekjaar, met name van de zondag voor 1 mei tot 31 december (SAB, reeks 429 kalknummer 196). De daaropvolgende rekeningen tot 1587 betreffen lichtjes afwijkende boekjaren.

¹² In de rekening van 1279-80 (G4) vinden we nog geen gegroepeerde betalingen van geschot terug, doch wel reeds volgende uitgaven: “*De terra quod tenet Reinar Sperkin X s. ad denar[ios] aquarum*”; “*Pro pip[en]e, alleis, evinen, suff[er]ne (?) et multis aliis: XXVIII s.*”; “*rectori de moro X s. de aqueductu*” en “*Johanni de Morweghe III s. de waterghelde de moro*”.

¹³ Rekening 1280-81 (G5).

7.2.2 Het geschot

Om het waterbeheer in de kustvlakte te financieren, waren er twee belangrijke opties. Allereerst kon men alle onderhouds- of herstellingswerken toevertrouwen aan de afzonderlijke grondbezitters. Dit systeem kent men in de Noordelijke Nederlanden als *verhoefslaging*: een dijk of afwateringsgracht werd verdeeld in kavels, en elk kavel werd toevertrouwd aan een *hoeve*, of later aan een individuele grondbezitter of een groep grondbezitters, in verhouding tot het grondbezit¹⁴. Zoals we reeds zagen, bestond een variatie van dit systeem ook in Vlaanderen, waar het in beperkte mate doorleefde tot de 15^e eeuw¹⁵, maar werd het progressief verlaten omwille van een aantal duidelijke nadelen: het opdelen van het onderhoud in afzonderlijke kavels leidde snel tot kwalitatieve verschillen, ook al werd de uitvoering van de werken nauwkeurig gecontroleerd. Bovendien leenden bepaalde types van infrastructuur, zoals uitwateringssluizen, zich moeilijk tot het opdelen in kavels.

Daarvoor diende de uitvoering van de werken en de financiering op een andere manier georganiseerd te worden, met name centraal, waarbij de watering de werken in eigen beheer liet uitvoeren of in zijn geheel uitbesteedde, en de kostprijs verdeelde over de grondbezitters. Dit resulteerde in het *geschot*: een grondbelasting voor het waterbeheer, waartoe elke grondbezitter in verhouding tot zijn grondbezit diende bij te dragen¹⁶. Hoe en wanneer het geschot juist geïnd werd, kwam reeds in een vorig hoofdstuk aan bod¹⁷. Belangrijk voor een correcte analyse van het cijfermateriaal, is wel de vaststelling dat de werking van de watering, en dus het overgrote deel van de kosten verbonden aan het waterbeheer in de kustvlakte, rechtstreeks of onrechtstreeks door het geschot werden gefinancierd, althans tot en met de 16^e eeuw. Vaste bijdragen door andere overheden – lokaal, gewestelijk of centraal – vonden pas definitief ingang in de 17^e eeuw¹⁸. Het geschot werd steeds uitgedrukt in een geldbedrag per *fiscale* – “*schothbare*” - oppervlakte-eenheid. Een fiscale oppervlakte-eenheid was een *fysieke* – “*hemelsbrede*” - oppervlakte-eenheid die een volledige belasting diende te betalen. Niet elk stuk grond in een watering had immers dezelfde noden inzake waterbeheer: hoger gelegen, goed draineerbare gronden stelden nu eenmaal minder hoge eisen aan de afwatering dan laaggelegen natte weilanden. Daarom maakte men een onderscheid tussen gronden die een volledig geschot dienden te betalen, de zogenaamde, *vollanden*, en gronden die maar een gedeelte van het geschot – 3/4, 2/3, 1/2, 1/3,... - dienden op te brengen, de zogenaamde *wanlanden*. De fysieke oppervlakte van deze wanlanden werd dan herleid naar vollanden om de totale fiscale oppervlakte van de watering te bekomen. Zoals we verder

¹⁴ *Glossarium van Waterstaatstermen*: “hoefslag”; van de Ven G.P. 2003, p. 435.

¹⁵ Zie hoger hoofdstuk 3, bij de bespreking van de “hontmannen”. Brugge, OCMW-archief, Sint-Janshospitaal, G 151, f°62r: rekening 1447-48: “*Janen den Hamere van III roeden ende III vierendeel dijcx, die thospitaal bi III houdynghen elc van C ghemeten ghehouden was te makene biden inzete ghewijst int jaer XLVII te doene in de wateringhe van Heys, XXXIII s. groten van der roede, comt VI lb. VII s. VI d. groten, daer of dat te baten comt van den helpers in de zelve houdynghen van IX ghemeten LII roeden VI groten van den ghemete, comt: III s. VII d. groten*”.

¹⁶ Zie ook de Kraker A. 1999. Dat het geschot een grondbelasting en géén personele belasting is, vormde het grote verschil met de “normale” belastingen die omgesteld werden in de “pointingen” en “zettingen”: Maddens, 1978, p. 164.

¹⁷ Zie hoger hoofdstuk 3.

¹⁸ Faes T. 1966, pp. 159-160.

zullen zien, dateerden het onderscheid tussen vollanden en wanlanden en de juiste verhoudingen tussen beide, vaak uit de ontstaansperiode van een watering als uitvoerende organisatie, en telkens wanneer nieuwe gronden werden opgenomen, werd een fiscaal regime vastgelegd¹⁹.

7.2.3 Evolutie 1285-1570

Op basis van de rekeningen van de Blankenbergse watering, kan de evolutie van het geschot in de watering vanaf 1285 gevolgd worden. Door het voorkomen van enkele grotere hiaten in de bronnenreeks, dienden we beroep te doen op een andere bronnenreeks – met name de rekeningen van het Sint-Janshospitaal – om de gegevens aan te vullen. Vanaf 1399 vermeldt deze laatste bronnenreeks jaarlijks het geschot per gemet dat door de watering geheven werd, en voorzover beide reeksen overlappen, blijken beide reeksen perfect te correleren (correlatiecoëfficiënt $R = 0,99$), en dit ondanks een klein verschil in boekjaar. Voor de periode voor 1399 kennen we enkel het totaal bedrag dat het Sint-Janshospitaal aan geschot betaalde in de Blankenbergse watering, en dienden we dus te werken met een hypothetisch fiscaal grondbezit, met name 1000 gemeten²⁰. De nog steeds zeer hoge correlatie-coëfficiënt tussen beide reeksen voor de periode tot 1399 – R gelijk aan 0,94 - bewijst dat deze hypothese voldoende betrouwbaar is. In de beginjaren zijn er wel een aantal grote verschillen tussen beide reeksen op te merken: in 1293 bedroeg het (berekend) geschot volgens de rekening van de watering 1,2 groten en volgens de rekening van het Sint-Janshospitaal 0,25 groten. In 1306 dan weer bekomen we respectievelijk 0,2 en 1,1 groten. Toch mogen we niet uitsluiten dat deze grote verschillen toeval zijn. Immers, het gemiddelde geschot tussen 1283 en 1310 bedroeg volgens de rekeningen van de watering 0,56 groten tegenover 0,46 volgens de rekeningen van het Sint-Janshospitaal – al bij al een beperkt verschil²¹.

Vermelden we nog dat de totale fiscale oppervlakte van de Blankenbergse watering nauwelijks wijzigde op 300 jaar tijd: van 35500 gemeten (of 15620 hectare) in 1285 naar 35554 gemeten (15728 hectare) in 1570. Het overgrote deel van de watering betaalde volledig geschot, maar er bestonden ook drie categorieën “wanlanden”, waarvan het geschot op respectievelijk 1:1.5 (in de parochies Jabbeke, Straten en Varsenare), 1:3 (in Jabbeke, Snellegem, Straten, Varsenare en Zerkegem) en 1:4 (in Straten, Varsenare en Zerkegem) bepaald werd:

¹⁹ Zie bijvoorbeeld de afspraken bij de opname van de watering Stampershoek in de fusie-watering Zuid-over-de-Lieve/de Broeke in 1402: Stampershoek dient “*ymet ghelijc*” – dus 1 op 1 - bij te dragen: \$673

²⁰ Rekening Sint-Janshospitaal Brugge 1399-1400: fiscaal grondbezit van 1016 gemeten 77 roeden.

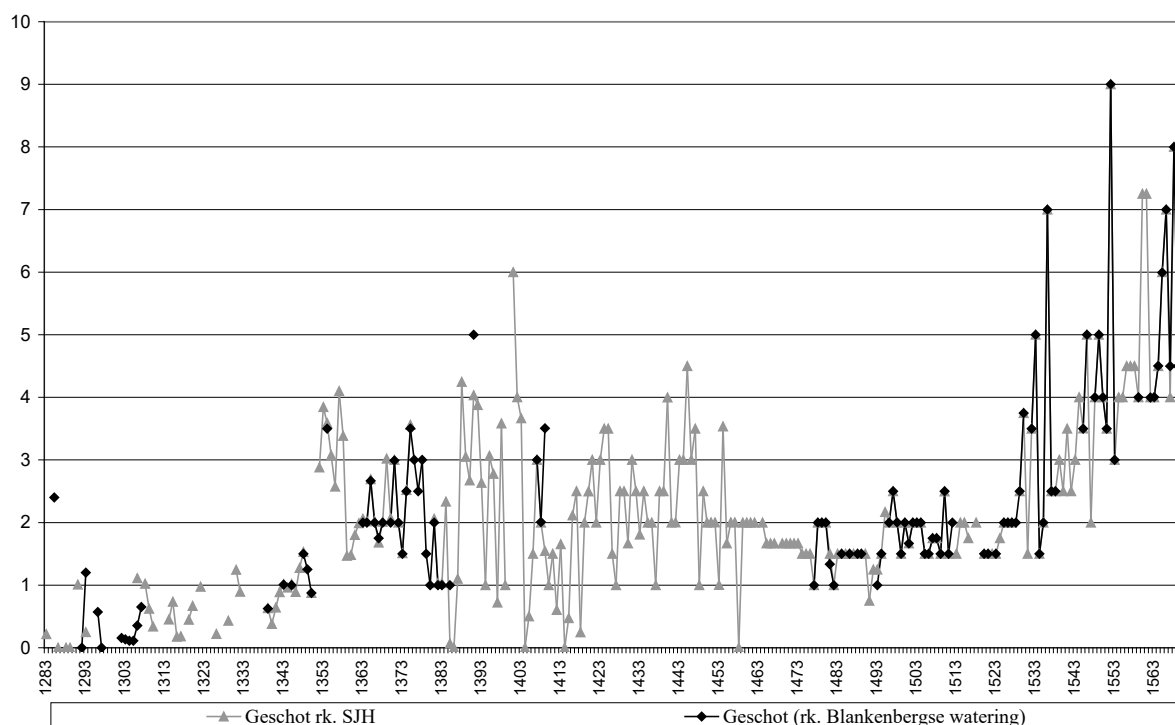
²¹ Mogelijkerwijs was het grondbezit van het Sint-Janshospitaal in de watering in deze periode nog kleiner dan 1000 gemeten, of werd niet het volledige geschot centraal betaald. Bepaalde rechtstreeks geëxploiteerde hoeves hielden er immers een eigen boekhouding op na: Mertens J. 1970, p. 39; 50.

	1285	1513		1563-64		1580-81	
	'schotbaar'	'hemelsbreed'	'schotbaar'	'hemelsbreed'	'schotbaar'	'hemelsbreed'	'schotbaar'
v: 1:1		33514,2	33514,2	33804,4	33804,4	33341,6	33341,6
w: 1:1,5		1175,1	783,4	1166,1	777,4	1166,1	777,4
w: 1:3		3468,0	1156,0	3468,2	1156,1	3467,5	1155,8
w: 1:4		510,6	127,6	657,7	164,4	656,4	164,1
totaal	35500	38667,8	35581,2	39096,4	35902,3	38631,7	35439,0

Tabel 7.1: fysieke ("hemelsbrede") en fiscale ("schotbare") oppervlakte van de Blankenbergse watering (in gemeten met 1 gemet = 0,44 hectare; v = vollanden; w = wanlanden) (bron: rekening 1285-86; verhoogding 1513; rekening 1563-64 en rekening 1580-81).

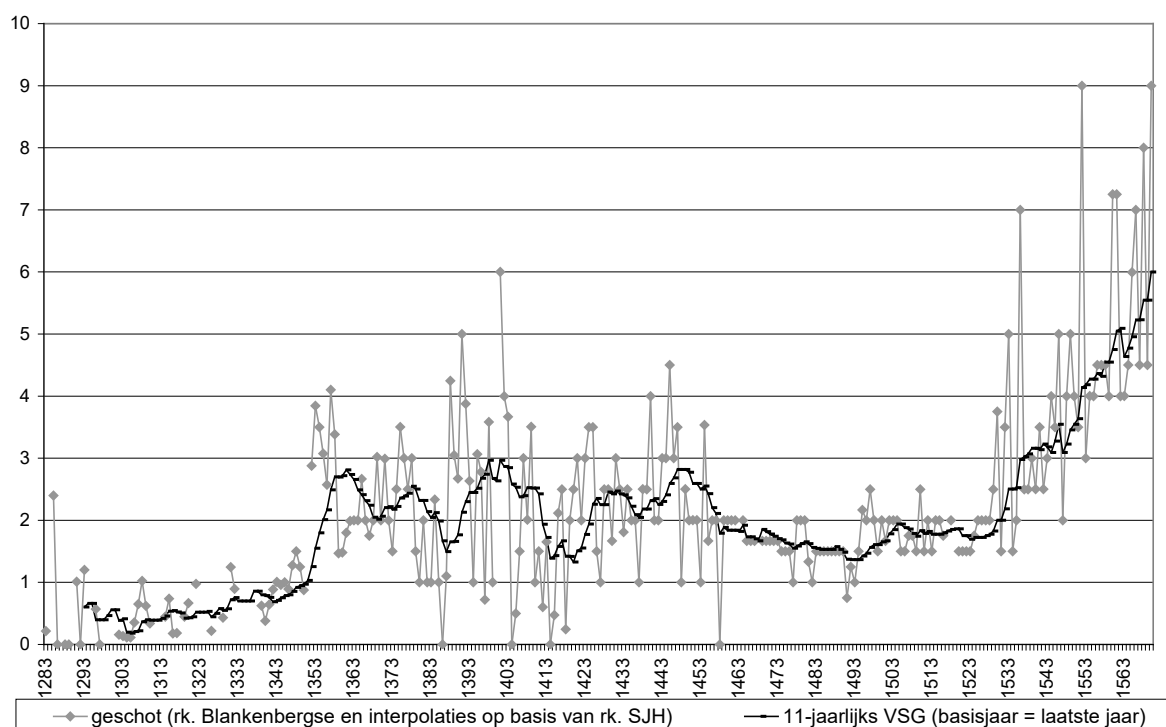
Aangezien in 1285 de totale fiscale oppervlakte rond dezelfde orde van grootte schommelde, en ook doorheen de 14^e en 15^e eeuw de variatie beperkt bleef tot enkele procenten, moeten zowel de indeling in vollanden en wanlanden, als de exacte indeling van de wanlanden in categorieën teruggaan op de 13^e eeuwse situatie²².

Allereerst onderzoeken we de nominale evolutie van het geschot. In Figuur 7.1 worden de gegevens van de beide bronnenreeksen nog gescheiden gehouden; in Figuur 7.2 interpoleren we de gegevens uit de rekeningen van de Blankenbergse watering met de gegevens uit de rekeningen van het Sint-Janshospitaal, en voegen we een 11-jaarlijks VSG toe.

Figuur 7.1: nominale evolutie van het geschot in de Blankenbergse watering (1283-1570) (d. groten per gemet), volgens de rekening van de Blankenbergse watering en de rekening van het Sint-Janshospitaal

²² Bevestigd door Rekening Sint-Janshospitaal Brugge, 1306-07, waarin uitdrukkelijk gesproken wordt over "volland" en land "anderhalf gemet over één": "van waterganghe te delvene ende van waterghelde van den waterganghe te delvene tusschen der ghentele ende der zilinghe, van vullen lande: 123 lb. 4 s. 6 d. ; Item 1 s. m een: 6 lb. 7 s. 10 d.".

Figuur 7.2: nominale evolutie van het geschot in de Blankenbergse watering (1283-1570) (d. groten per gemet) en 11-jaarlijks VSG (basis-jaar = laatste jaar) (bron: rekeningen Blankenbergse watering, geïnterpoleerd met rekeningen Sint-Janshospitaal).

Het belang van beide figuren voor ons onderzoek kan nauwelijks overschat worden, ook al beperken we ons voorlopig tot de nominale gegevens. De evolutie van het geschot geeft immers tegelijk een idee van de investeringen in de waterstaat én van de last die deze investeringen betekenden voor de grondbezitter. De nominale evolutie in combinatie met de evolutie van de variatie (infra: tabel 7.2 en figuur 7.3), staan ons toe vier grote periodes te onderscheiden:

Een eerste periode loopt van het einde van de dertiende eeuw tot ca. 1350. Het gemiddeld *nominaal* geschot was laag. Na een aanvankelijke daling (?), zien we vanaf 1320 een geleidelijke stijging van 0,5 naar 1 groot per gemet. De lage waarden in de beginperiode dienen wel genuanceerd te worden, in die zin dat in deze periode het oude systeem van de “verhoefslaging” nog belangrijker was, en dat dus nog niet alle onderhouds- en herstellingswerken centraal door de watering werden uitgevoerd. Daarvan vinden we natuurlijk weinig sporen in de rekeningen terug, behalve wanneer het systeem van de verhoefslaging reeds op de terugweg was. In 1306-07 bijvoorbeeld, werd door de watering een geschot van 5 d. parisis (op dat ogenblik amper 0,17 groten) geheven, doch daarnaast werd op ongeveer 16% van de totale fiscale oppervlakte waarop géén arbeidsverplichting rustte, nog een geschot van 3 s. parisis (1,2 groten) per gemet opgelegd²³. Op basis van het geschot, kan men dus stellen dat in 1306-07 nog slechts een beperkt deel van alle werken centraal door de watering werden uitgevoerd en gefinancierd. Een groot deel van de werken

²³ Rekening Blankenbergse watering 1306-07 : “receptum de 55 hovinen 61 m 2 ln 44,5 r daer negheen werc up gheleyt was 3 s. van den ymete”

werd in kavels opgedeeld en toegewezen aan individuele percelen of eigenaars. Slechts voor een deel van de gronden werd deze onderhoudsplicht reeds volledig in geld omgezet. Dit verklaart vermoedelijk waarom in bepaalde jaren – zeker 1292-93 en 1297-98 - volgens de rekeningen van de watering zelfs helemaal géén geschot werd geheven.

In het midden van de veertiende eeuw brak dan een periode aan met een nominaal geschot dat aanzienlijk hoger lag dan in de voorafgaande periode - 1,5 tot 3 groten per gemet - wat zou duren tot ongeveer het midden van de vijftiende eeuw. Bovendien traden van jaar tot jaar aanzienlijke schommelingen op, die relatief gezien echter niet groter waren dan in de voorafgaande periode (infra).

Vanaf het midden van de vijftiende eeuw situeerde het nominale geschot zich opnieuw op een lager en vooral stabiel niveau dan in de vorige periode. Het gemiddeld geschot schommelde tussen de 1,5 en de 2 groten per gemet, waarbij we tot ca. 1494 een lichte daling en vervolgens een lichte stijging opmerken.

Tenslotte zou vanaf ongeveer 1530 het gemiddeld nominaal geschot opnieuw in opwaartse lijn gaan. Op relatief korte tijd vond een stijging plaats van ongeveer twee groten naar zes groten per gemet. Bovendien werden de schommelingen opnieuw heviger.

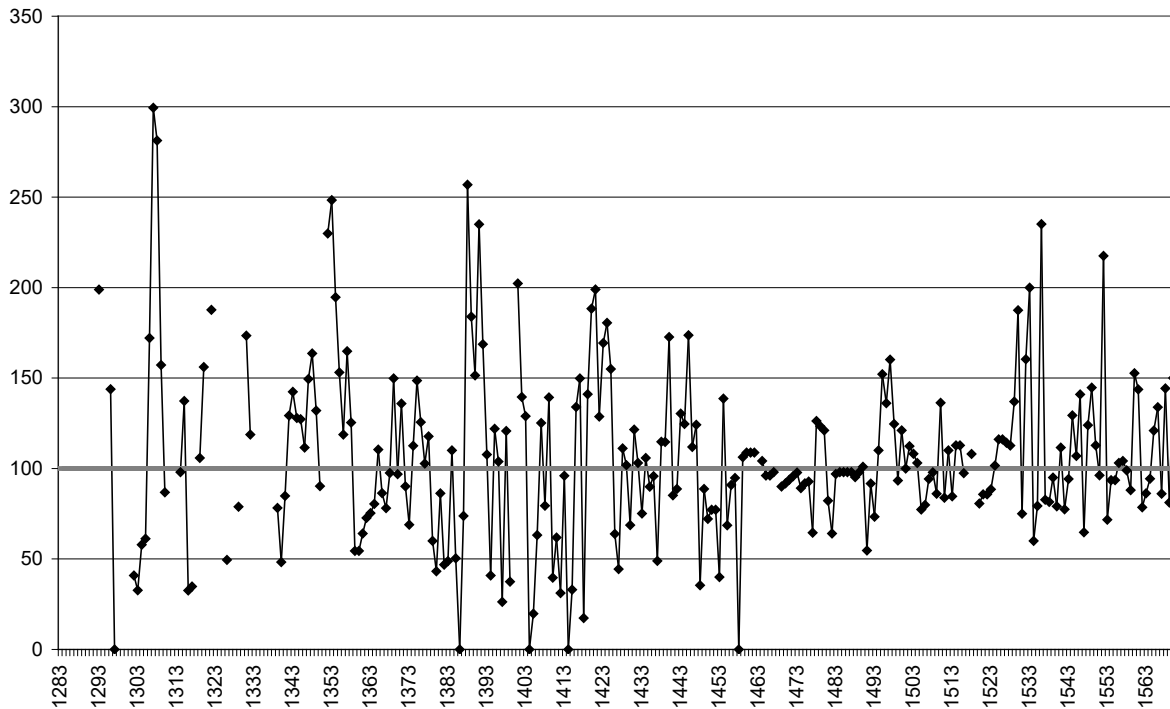
We zien dus niet alleen dat periodes van hoger en lager geschot elkaar afwisselden, maar ook dat de gemiddelde jaarlijkse variatie sterk kon verschillen. De lage absolute waarden verbergen dat de schommelingen net in de beginperiode het hevigst waren, en dat de hoogte van het geschot doorheen de Late middeleeuwen en zeker vanaf het midden van de 15^e eeuw veel stabiel werd. Vooral in de tweede helft van de 15^e eeuw was het geschot zeer constant: tussen de 1,5 en de 2 groten per gemet. Omgekeerd werden de decennia rond 1400 gekenmerkt door zeer grote fluctuaties:

	rek. gemiddelde	standaardafwijking	variatie-coëfficiënt (%)
1283-1307	0,43	0,64	148,85
1308-1332	0,60	0,34	56,30
1333-1357	1,74	1,23	70,62
1358-1382	2,16	0,70	32,21
1383-1407	2,41	1,62	67,52
1408-1432	1,99	1,02	51,40
1433-1457	2,36	0,88	37,44
1458-1482	1,62	0,46	28,57
1483-1507	1,64	0,38	22,89
1508-1532	1,98	0,60	30,46
1533-1557	3,80	1,63	42,80
1558-1570	5,73	1,76	30,71

Tabel 7.2: Geschot in de Blankenbergse watering (1283-1570): rekenkundig gemiddelde, standaardafwijking en variatie-coëfficiënt²⁴ per kwarteeuw

²⁴ De variatie-coëfficiënt wordt bekomen door de standaardafwijking te delen door het rekenkundig gemiddelde en het bekomen resultaat vervolgens als een percentage uit te drukken: Hudson P. 2000: pp. 96-97.

Door vervolgens jaar na jaar de procentuele afwijking ten opzichte van het voortschrijdend gemiddelde te berekenen, zien we niet alleen in welke periode de variatie het grootst was, maar ook welke jaren zich op korte termijn kenmerkten door een significant lager of hoger geschoot:

Figuur 7.3: geschoot in de Blankenbergse watering (1283-1570): procentuele afwijking t.o.v. het 11-jarig voortschrijdend gemiddelde (basisjaar=laatste jaar)

Bovenstaande grafiek laat zien dat het geschoot en dus de investeringen in waterstaat in sommige periodes abrupte schommelingen vertoonden, waarbij jaren met een uitzonderlijk hoog geschoot afgewisseld werden met jaren met zeer lage heffingen. Op basis van de rekeningen van de watering, andere bronnen en secundaire literatuur, kunnen we nu trachten een verklaring te vinden voor deze uitgavenpieken. Met name kunnen we de vraag stellen in hoeverre een verband kan worden vastgesteld tussen plotse uitgavenpieken en belangrijke *stormvloeden*. Nadat eerdere theorieën over een stijging van het zeeniveau – *transgressie* – in de laatmiddeleeuwse periode ondermeer op basis van natuurwetenschappelijke argumenten ongefundeerd bleken te zijn, werd in de literatuur veel aandacht geschonken aan stormvloeden, en een mogelijk verhoogde intensiteit van stormvloeden in de late middeleeuwen, als verklaring voor de grote overstromingen in deze periode²⁵. De laatste jaren groeide daarbij wel een consensus onder historici dat hoewel de stormvloeden zelf als een natuurfenomeen kunnen worden beschouwd, de verklaring voor de omvang van de

²⁵ Voor de overgang in de historiografie van de “transgressie-theorie” naar de “stormvloeden”-theorie, zie de verschillende bijdragen in Verhulst A. en Gottschalk M.K.E. 1980. Door deze laatste werden systematisch alle historisch aanwijzingen voor stormvloeden gebundeld in een omvangrijk repertorium: Gottschalk M.K.E. 1971-77, 3 vol, in beperkte mate aan te vullen met Buisman J. 1995-2000.

overstromingen ten gevolge van die stormvloeden in de eerste plaats bij het menselijk handelen moet worden gezocht²⁶.

Boekjaar	% afwijking t.o.v. VSG (75% en meer)	Natuurrampen en/of uitzonderlijke investeringen in Brugse Vrije	Natuurrampen in literatuur
1293	198,9	Rk. Blankenbergse 1292-93 vermeldt een niet nader te dateren "grote storm" en schade bij de sluis en te Tarrendijke; Rk. 1293-94 vermeldt dijkophogingen omtrent de sluis ²⁷ . Een derde van de uitgaven gaat weliswaar naar het deficit van het vorig boekjaar.	
1307	299,4	Rk. Blankenbergse 1307-08: in najaar 1307: (grotere) herstellingswerken aan de sluis ²⁸ .	1307/02/02: stormvloed langs Zuiderzeekust en Engeland (Gottschalk, 1971, I, pp. 278-279)
1308	281,2		
1322	187,7	Rk. Sint-Janshospitaal 1322-23: extra geschoot in Blankenbergse watering "van dikene"	De vermelding van een stormvloed in 1321 in het Chronicon Comitum Flandrensium en talrijke malen overgenomen, wordt door Gottschalk als onwaarschijnlijk beschouwd (Gottschalk, 1971, I, p. 293)
1352	229,9		De vermelding van een stormvloed in Zeeland in 1352 door Reyghersbergh (1551), en door vele auteurs overgenomen, wordt door Gottschalk als onwaarschijnlijk en ongefundeerd beschouwd (Gottschalk, 1971, I, pp. 1351-52)
1353	248,4		
1354	194,7	Rk. Blankenbergse 1354-55 vermeldt hoge vloed rond 19 september 1354. Doch de grote uitgaven, ondermeer de aanleg van een nieuwe sluis, begonnen al in het voorjaar van 1354 ²⁹ .	
1388	256,9		Late berichten van stormvloeden in 1387 en 1388 vnl. voor Friesland worden door Gottschalk als ongefundeerd beschouwd (Gottschalk, 1971, I, pp. 480-483)
1389	183,9		

²⁶ Thoen E. en Soens T. 2001; Tys D. 2001 en Ervynck, A., Baeteman C., Demiddele H., Hollevoet Y., Pieters M., Schelvis J., Tys D., Van Strydonck M. en Verhaeghe F. 2000.

²⁷ Rekening Blankenbergse watering 1292-93: "*Item cost ghedaen ter sluis in den groten storem: supra sluis LXIII. man te II d .. sterlingorum summa 35 s.; apud Terrendike L man te II d .. sterlingorum summa 27 s. 9 d; knapen die liepen boetscepen in die noet .. 9 s.*"; Rekening Blankenbergse watering 1293-94: "*de diko exaltando beoster sluis ende vor Ghiselins Bakers oest lanc LXXIII roeden pro roede V s.*"; "*Bouden Muil ende Riquard Mirael de dike te makene bewester sluis lanc XLV roeden pro roede XXV s.*"

²⁸ Rekening Blankenbergse watering 1307-08: "*Item van coste ydaen ter sluus van lijsten te lecghene daer si te broken waren, van den statbomen te makene dae si te broken waren ende weder in te haelne daer si uut waren ygaen a festo Symonis et Jude usque Nativitate domini nostri Jhesu Christi*"

²⁹ Rekening Blankenbergse watering 1354-55: vrijdag voor Sint-Mattheus (19 september 1354): "*als si waren omboden ter sluus te commene om den noot te siene die ghesciet was van der zee*"; "*coste ghedaen in die weke naest Sint Baves dach van der groten noot van der vloet van der zee van XLI man werkende over den dach ende nacht*" aan 4 groten per dag en nacht"; (keure bijeengeroepen tussen Pasen en de maandag na Beloken Pinksteren 1354): "*om de grote noot van den ouden sluus ende van der newere*".

1391	235	Rk. Blankenbergse 1391-92: grootste deel van de uitgaven (53%) gaat naar de aanleg en het onderhoud van waterlopen.	1392/01: (lokale) dijkdoorbaak bij Sluis vermeld in Brugse stadsrk. (Gottschalk, 1971, I, p. 486)
1401	202,3	Rk. Kasselrij Brugse Vrije: voor 1401/12/09 stormvloed langsheen Noordzeekust (van Nieuwpoort tot Heist) ³⁰	
1420	188,4		
1421	199		1421/11/19: (IIe) Sint-Elizabethsvloed (passim)
1424	180,5		1424/11/18: (IIIe) Sint-Elizabethsvloed (passim)
1530	187,5	Rk. Blankenbergse watering 1530-31: de "generale inundatie" in november 1530 deed de sluis verzanden en leidde tot dijkherstel en -ophoging ³¹	1530/11/05: Sint-Felix "quade saterdach" (passim)
1533	200	Rk. Blankenbergse watering 1533-34: grote herstellingswerken aan de sluis, ten gevolge van de stormvloed van november 1532 ³² .	1532/11/02 (passim)

³⁰ Over een stormvloed aan de Vlaamse kust in december 1401 is in de literatuur niets bekend. Nochtans zijn de rekeningen van het Brugse Vrije duidelijk: ekening kasselrij Brugse Vrije 1401-02 : f°53r : *"Upten IXsten dach in decembre cam Thomas van Sconevelt bailliu van Brucghe upperduunherder in desen tiden inde camere vanden Vryen daer de camere notabelike ghestoffert was onder burchmeesters ende scepenen wel XXXI zegghende dat grote vloeden hadden ghesijn waarmede tghemene volc vanden lande zere onroerd was al tVrye duere upte zeecanten hi ghesent hadde an al sine dieners vanden dunen ende sine beriders om te treckene metten volke te wederstaene de vloeden ende de diken te behoudene twelke lanc gherees ende tvorsiede volc moeste gaen ende lopen al omme duer de dunen daer ghene weghen laghen om ten zeecanten te commene ende de groten noden die ghescepen waren te ghevallene biden vloeden te weder stane"*; f°17v: *"Jan van Ghent ende Boudin Hidde tsondaghes den XIsten dach in decembre tOosthende an burchmeesters ende ande wet om hemlieden te biddene dat zij den zuuddijc van Oosthende die zij ghescauwet hadden de welk zere ghemineert was ende bi naest in ghegaen vanden grooten vloeden vander zee, wilden doen maken of anders stond groot grief of te gheschiene int Noord Vrye ende elre...."*; f°77v: *"Item ghegheven Thomaes van Sconevelt bailliu van Brucghe die ter bede vander wet ghereden heift metten ghedepueterden van beeden wetten van Brucghe ende vanden Vryen te Slepeldamme, te Heys, te Reyngheersvliete ende van Reyngheersvliete toter Nieuwerpoort ende elre omme toversiene ende te scauwene te vele stede de noden vanden diken ende slusen vander zee die wel ghescepen waeren in te brekene daer of dat wel ghescepen hadde ghezijn grief te commene hadde mer intijds gheene provise up tgheshadt over zine costen ende moeynessen ende daghen die hiere omme ghevachiert heift: 60 lb."*

³¹ Rekening Blankenbergse watering 1530-31: *"Item, tsaterdaechs den Ven dach van novembre XVc dertich zo vervloeyde de wale binnen tusschen de varssche ende zoutte sluus vul vanden duun zande bijder hogher vloet ende noordwesten storme die aldoo ghebuerde ende dit naervolghende zijn de handwerckers die gheholpen hebben upde sluus binnen ende buuten inde dunen tusschen den ambochte ende Blanckeberghe ende elders daert wel van noode was, ende dat omme meerdere scade ende grief te belettene..."*; *"Item dit naervolghende zijn de handwerckers die de browetten gheladen ende uutghesturt hebben int hooghen vanden dijcken ende dunen ende zommeghe gaten diere in ghevloeyt waeren te stoppen ende vul aerde te voeren ende dat in novembre ende decembre laetstleden..."*

³² Rekening Blankenbergse watering 1533-34: o.a.: *"Betaelt meestre Cornelis vanden Westhuuse ende Michiel Stiers ter begheerte vanden sluusmeesters omme thebbene huerliedder concept omme te besiene ofmen men (sic) zoude hebben moghen weeren de zoutte twelcke niet doenlic en was mits dat de zoutte sluus al vart es ende moet vermact zijn hoe eer hoe lievere bij huerliedder advijse..."*; idem, rekening 1532-33: *"den XVen in novembre XVc XXXII zo was weder ghescoten bij den accorde van den ghemeenen inghelanden omme te remediene de groote costen ende lasten der zelve watringhe overghecomen bij der hoogher vloet ghesiet den IIe dach van der zelve maent van novembre up elc ghemet gheldens landts I groot VI miten"*.

1536	235,1	Rk. Blankenbergse watering 1536-37: verschillende stormen gesignaleerd: 1536/04/22: noordwester wind; 1536/05/01, noordooster storm; 1536/11/26: noorder storm; 1537/02/18 (n.s.): storm; 1537/02/24 (n.s.): idem; 1537/03/12-15: noordwesterstorm, maar de hoge kosten worden veroorzaakt door de aanleg van een nieuwe sluis die reeds begonnen was voor Pasen 1536 en voltooid in september van datzelfde jaar. De schade aan de oude sluis werd mogelijk veroorzaakt door een Noordwesterstorm op Kerstdag 1535 ³³	1535/Kerst: hoge vloed; schade aan de sluis van Copwijck in de Vier Ambachten (de Kraker A. 1997, p. 181) 1537/02/19 en 1537/03/14: “tempeestich weder” voor Vlaamse kust (Gottschalk M.K.E. 1975, II, p. 509)
1552	217,6	Rk. Blankenbergse watering 1552-53: na de overstromingen van januari en februari 1552 werd de landdijk verhoogd en versterkt ³⁴	1552/01/13: Sint-Pontiaansvloed (passim) 1552/02/15 (passim)

Tabel 7.3: jaren met uitzonderlijk hoog geschot in de Blankenbergse watering (procentuele afwijking t.o.v. het VSG)

Hoge investeringskosten in de Blankenbergse watering blijken meestal te relateren aan grote overstromingsrampen. Het zal niemand verwonderen dat net in de jaren 1421, 1424, 1530, 1533 (ten gevolge van de overstroming eind 1532) en 1552 een zeer hoog geschot geheven werd. Het gaat dan om herstellingen of maatregelen getroffen na zogenaamde “algemene inundaties” tengevolge van stormvloed en die uit de literatuur voldoende bekend zijn. Voor de periode tot de vroege 15^e eeuw blijkt dat heel wat minder het geval te zijn: de “grote storm” in 1292/93, de “hoge vloed” in oktober 1354, en vooral een stormvloed in december 1401 zoekt men tevergeefs in de bestaande overzichtswerken. Opvallend is ook dat een aantal 14^e eeuwse uitgavenpieken (1307, 1322, 1352, misschien ook 1388) chronologisch samenvallen met stormvloed en die weliswaar vermeld worden in vooral 16^e eeuwse kronieken, maar in de hedendaagse historiografie als foutief worden beschouwd (1321, 1352) of waarvan wordt verondersteld dat ze in Vlaanderen geen directe schade aanrichtten (1307). Uitgavenpieken zijn echter niet zonder meer te relateren aan stormvloed: een stormvloed gaf pas aanleiding tot een hoog geschot, wanneer investeringen werden gedaan om de schade te herstellen of om de beveiliging tegen het water te verhogen. In de meeste gevallen ging het dan om de uitwateringssluys die diende hersteld of vernieuwd te worden, of om een verhoging van de zeedijken. Omgekeerd konden grote investeringen ook plaatsvinden los van een grote stormramp. De bouw van een nieuwe sluis in 1354 ving reeds aan in het voorjaar van dat jaar,

³³ Rekening Blankenbergse watering 1536-37, f°47r: “Betaelt mijn heere vander Moote, Jan de Grijse, ende Adriaen Lonis scepenen slands vanden Vrien den Vlen in septembre XVc XXXVI doen zij hier ten ambochte ontboden waren omme met die van Brugghe, die vander gheestelichede, Herman de Corte, meester Cornelis vanden Westhuuse ende andre diverschen inghelanden den nieuwen sluus scauden...”; Idem, rekening 1535-36, f°7bis r: “Betaelt van ghelaghe te Uutkerke nu upden Kersdach laetsleden by sluusmeesters verteert als zij ten ambochte ontboden waren midts dat de zoute sluus up gheborsten was met eenen noordwester winde ende hoghe vloet: 8 s. Groten”. De werken aan de nieuwe zoute sluis begonnen reeds voor Pasen 1536: idem, rekening 1535-36, f°32v: “Item ghewrocht upt ambochts hof thoudt omme den nieuwen zouten sluus te makene, temmerlieden...: 4 lb. 5 s. Groten”.

³⁴ rekening Blankenbergse watering 1552-53, f°20v: “Den landijck ofte den weerdijck te verhooghen, wijden ende die te versterckene zo de voorwaerde van dien mencioneert: ... 699 lb. 4 s. groten”

en kan dus niet in verband worden gebracht met de “hoge vloed” in oktober van dat zelfde jaar. Het hoge geschot van 1391-92 hield verband met grote investeringen in de waterlopen. En in 1536 werd een nieuwe sluis aangelegd nadat de oude, die na de stormvloed van 1530 en 1532 reeds opgelapt was, finaal de geest had gegeven, vermoedelijk door een (kleinere) storm op Kerstmis 1535. De relatie tussen natuurrampen, schade en investeringen is dus vaak complexer dan op het eerste gezicht zou worden verondersteld.

Jaren met uitzonderlijk laag geschot daarentegen zijn vaak moeilijker te duiden. In sommige gevallen volstond het batig saldo van het vorig boekjaar en diende geen nieuw geschot te worden geheven³⁵. Soms kan een zeer laag geschot ook het gevolg zijn van een beleidsoptie. In 1404-05 en 1405-06 bijvoorbeeld lijkt slechts een zeer laag of zelfs helemaal géén geschot geheven te zijn in de Blankenbergse watering, terwijl op 19 november 1404 toch de (Ie) Sint-Elizabethsvloed plaatsvond, die elders aan de Vlaamse kust zware schade aanrichtte. Die schade concentreerde zich echter vooral in Zeeuws-Vlaanderen. Gezien de zware kosten in dat gebied, én het feit dat vele grootgrondbezitters in beide gebieden bezittingen hadden, is het niet onlogisch dat de nauwelijks getroffen Blankenbergse watering besloot de grondbezitters in haar gebied te ontzien, teneinde het totale kostenplaatje van de investeringen in de waterstaat in deze periode voor de grootgrondbezitters betaalbaar te houden³⁶.

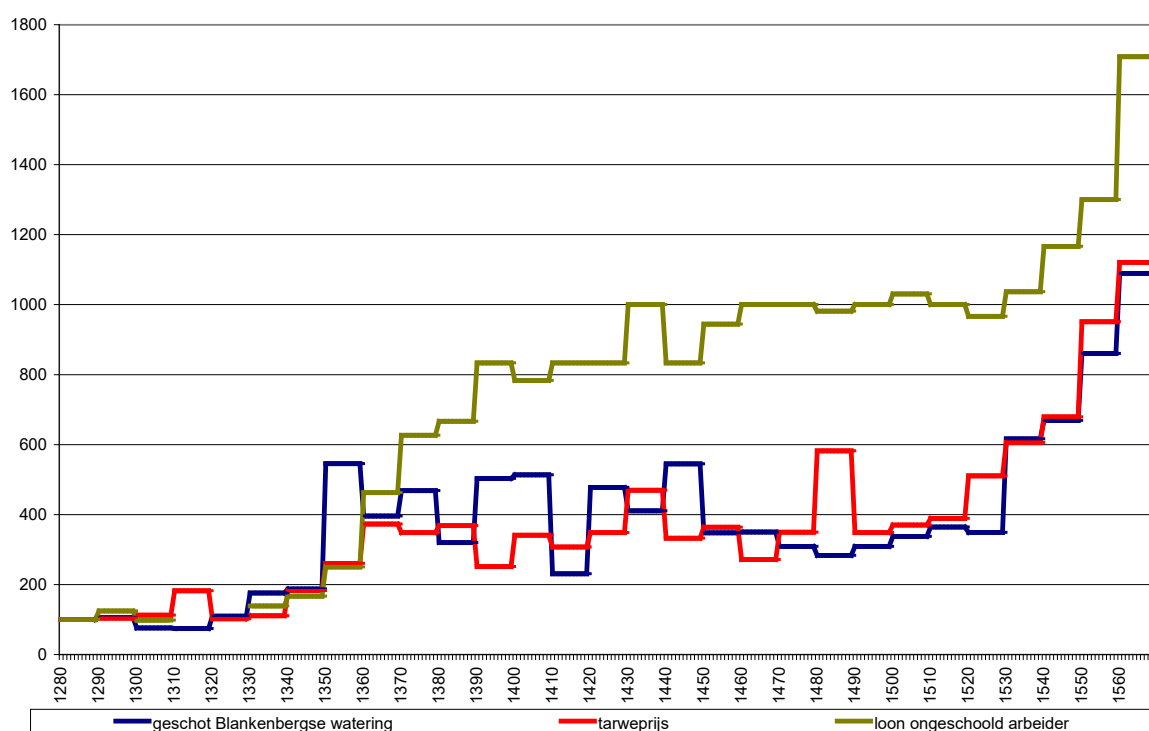
Voor de analyse van pieken en dalen in de investeringen op korte termijn, kunnen de nominale gegevens volstaan. Anders wordt het wanneer we de evolutie over een langere termijn willen bestuderen. Gezien zowel in de tweede helft van de 14^e eeuw als in de 16^e eeuw een belangrijke muntontwaarding plaatsvond, kunnen we veronderstellen dat de evolutie van het geschot op middellange en lange termijn er geheel anders kan uitzien wanneer we rekening houden met de levensduurte. Kijkend vanuit het standpunt van de grondbezitter die het geschot moest betalen, dienen we deze grondbelasting in de eerste plaats te vergelijken met de opbrengst van de grond, voorlopig ietwat inadequaet ingevuld door de tarweprijs. Vanuit het standpunt van de watering die mensen en materiaal diende in te huren en aan te kopen, kunnen we de vergelijking maken met de lonen van ongeschoolde arbeiders en timmerlui. We hebben daarbij getracht ook voor de late dertiende en vroege veertiende eeuw prijs- en loonreeksen te reconstrueren (Bijlage I). Voor de (Zuidelijke) Nederlanden ontbraken dergelijke continue gegevensreeksen nog voor deze vroege periode³⁷. Dankzij de rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal én de Blankenbergse watering, aangevuld met enkele verspreide gegevens, is het voor de streek rond Brugge mogelijk min of meer continue

³⁵ Vb. rekening Blankenbergse watering 1297-98, en dit ondanks grote storm op zaterdag 1297/08/03: “*Item sabbato na ingaende oegst in enen groten storem was die vloer vander sluis beghonnen heffen, werclieden diere an wrochten hadden: 7 s.*”

³⁶ Eerlijkheidshalve voegen we er wel aan toe dat onze gegevens voor deze periode steunen op de rekeningen van het Sint-Janshospitaal. Theoretisch kan de beslissing om géén of weinig geschot te betalen in de Blankenbergse watering dus ook een individueel initiatief van het hospitaal zijn, ook al riskeerde het daarmee zware sancties. In latere rekeningen vonden we echter nergens sporen van een latere vereffening van een eventuele schuld aan de Blankenbergse watering terug. Gezien de hoger vermelde hoge correlatie tussen de rekeningen van de watering en deze van het Sint-Janshospitaal, is het onwaarschijnlijk dat dergelijke wanbetaling door het hospitaal de waarde van onze gegevensreeks hypothekeert. Zie verder hoofdstuk 11.

³⁷ De vroegste prijs- en loongegevens die in de literatuur beschikbaar zijn, werden verzameld door Thoen E. 1988, I, pp. 234-298 en bijlagen.

reeksen van tarweprijzen, daglonen van ongeschoolde arbeiders en daglonen van meester-timmerlui op te stellen, die aanvangen in de jaren '80 van de dertiende eeuw. De reconstructie was echter allesbehalve eenvoudig, gezien de frequente muntdevaluaties (en -revaluaties) en de wijzigingen van de rekenmunt in deze periode. We zijn er ons dan ook van bewust dat de door ons bereikte resultaten nog aangevuld en mogelijk gecorrigeerd zullen worden, maar denken wel dat het resultaat bruikbaar is voor lange-termijnsanalyse. Door de studie van prijzen en lonen terug te voeren naar het eind van de dertiende eeuw, wordt het bovendien mogelijk beter zicht te krijgen op de laatste decennia van de middeleeuwse hoogconjunctuur (traditioneel in de twaalfde tot dertiende eeuw gesitueerd), en de vroegste tekenen van economische crisis te ontwaren³⁸.

Figuur 7.4: vergelijking tussen het nominaal geschoot in de Blankenbergse watering, het loon van een ongeschoold arbeider betaald door watering en het Brugse Vrije en de tarweprijs te Brugge per kwarteeuw (1280-1570) (index 1280-1289=100)

jaartal	Geschoot		loon ongeschoold		tarweprijs	
	gemiddelde	index	gemiddelde	index	gemiddelde	index
1280-1289	0,52	100	0,60	100	16,05	100
1283-1307	0,43	82,68	0,65	108,07	16,22	101,04
1308-1332	0,60	114,77			22,43	139,79
1333-1357	1,74	331,98	1,15	191,36	32,31	201,32
1358-1382	2,16	413,25	3,54	589,31	57,88	360,66
1383-1407	2,41	459,74	4,44	739,58	48,24	300,60
1408-1432	1,99	380,47	5,20	866,67	57,12	355,93

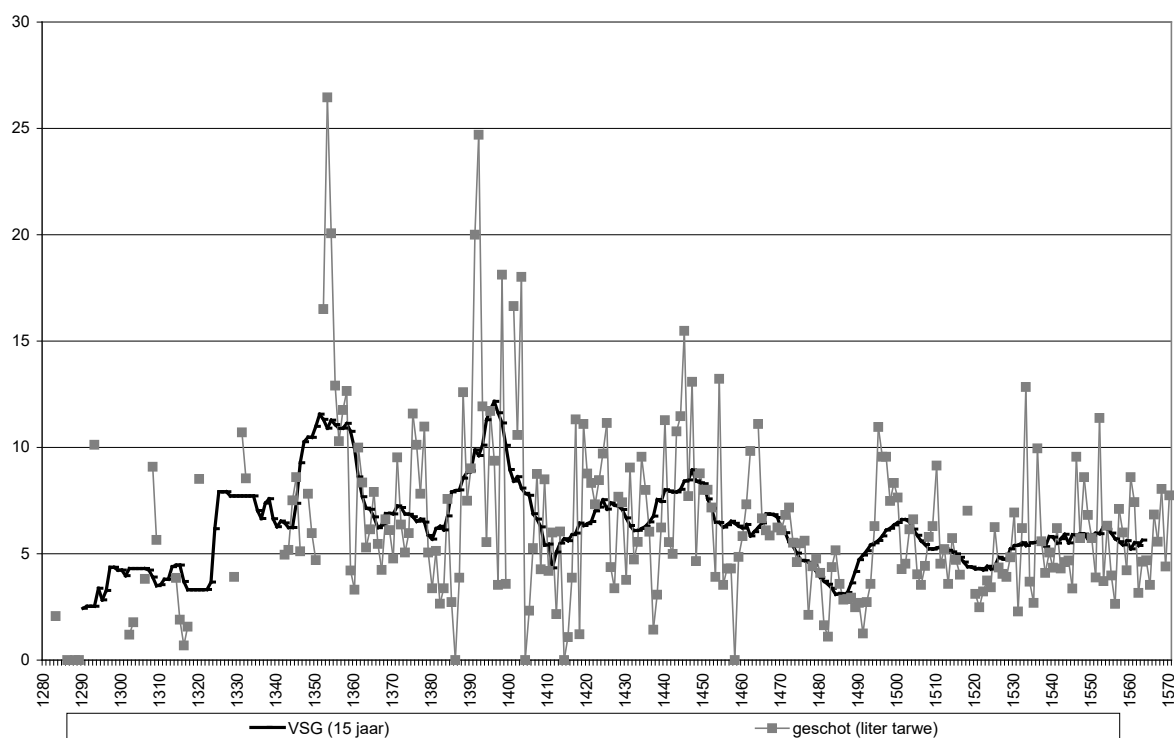
³⁸ Een eerste analyse zal binnenkort gepubliceerd worden in Thoen E. en Soens T., te verschijnen. In wat volgt worden graanprijzen en lonen enkel bestudeerd in het kader van de evolutie van de waterstaatslasten.

1433-1457	2,36	451,19	5,50	916,67	61,16	381,10
1458-1482	1,62	308,87	5,94	989,58	59,80	372,63
1483-1507	1,64	314,10	6,00	1000,00	64,56	402,29
1508-1532	1,98	378,11	6,00	1000,00	73,60	458,62
1533-1557	3,80	726,30	6,86	1142,86	119,76	746,25
1558-1570	5,73	1095,27	9,80	1633,33	176,23	1098,14

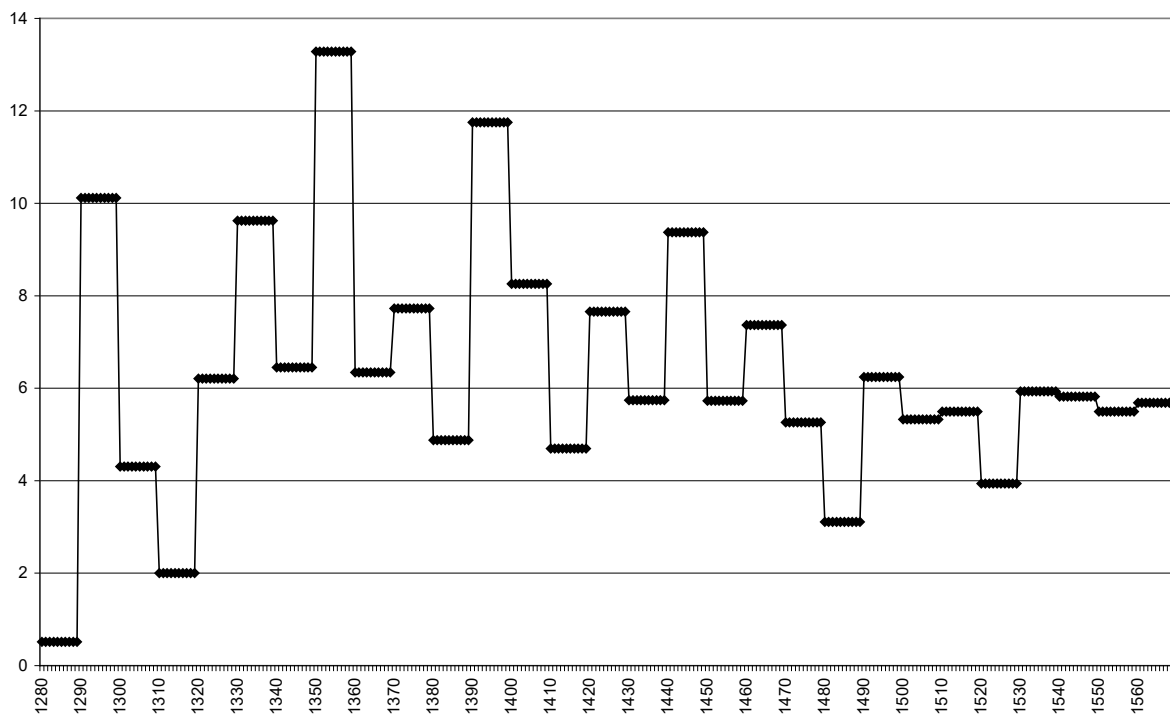
Tabel 7.4: vergelijking tussen het nominaal geschot in de Blankenbergse watering, het loon van een ongeschoold arbeider betaald door watering en de tarweprijs per kwarteeuw (1280-1570) (gemiddelden en index 1280-1289=100)

Wat we zien is dat het nominale geschot in de Blankenbergse watering vanaf het tweede kwart van de 14^e eeuw sneller begon te stijgen dan de graanprijzen, wat impliceerde dat het reële geschot eveneens steeg. Het geschot stabiliseerde vervolgens op een hoog niveau in de tweede helft van de 14^e eeuw, terwijl de graanprijzen zeker naar het einde van de eeuw toe lichtjes daalden. De lonen die aanvankelijk trager stegen dan beide andere reeksen, zouden pas na 1360 sterk beginnen stijgen, een stijging die ook na 1390 bleef voortduren, zij het aan een trager tempo. Na het midden van de 15^e eeuw zien we dan de omgekeerde evolutie: dalend geschot terwijl de graanprijzen en nu ook de lonen stabiel bleven. Na een voorspelbare tegenovergestelde evolutie in de oorlogsjaren 1480-89 (stijgende graanprijzen, dalend geschot), kenden zowel het geschot als de graanprijzen een parallelle –stijgende – evolutie in de 16^e eeuw.

Bij omzetting van het nominale geschot in tarwe, krijgen we dan ook volgende impressie van de reële kost van het geschot voor de grondbezitter:

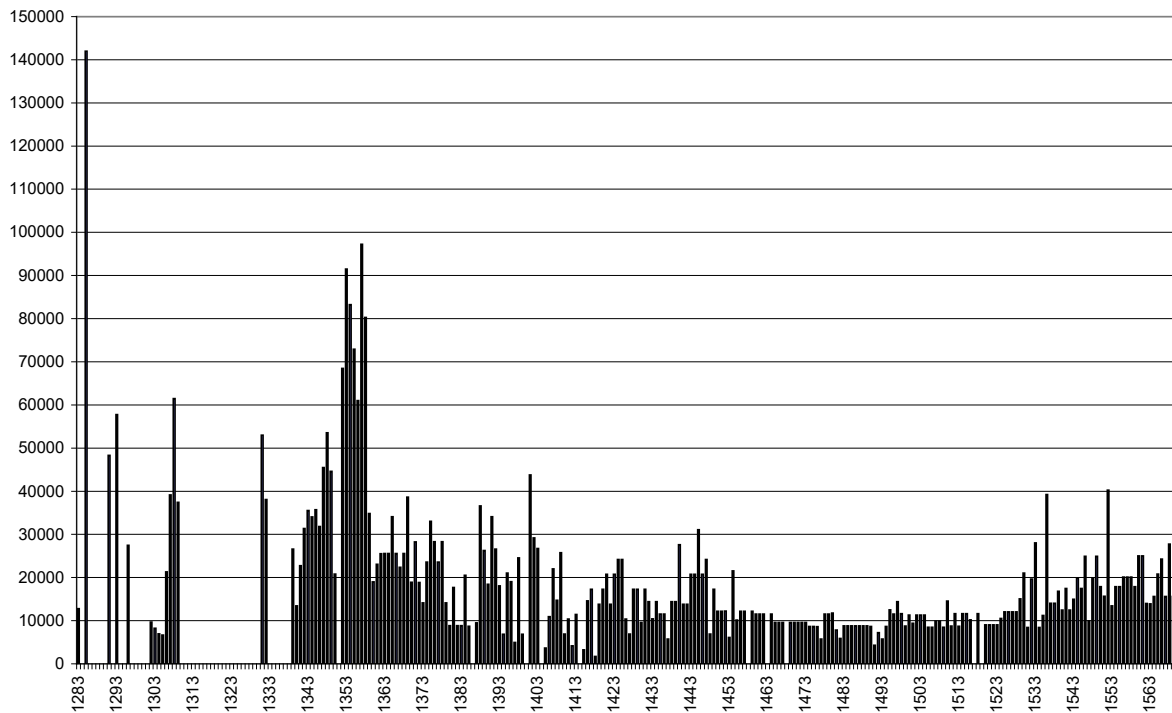
Figuur 7.5: geschot Blankenbergse watering uitgedrukt in liter tarwe per gemet: jaarlijkse gegevens en 15-jaarlijks voortschrijdend gemiddelde.

Figuur 7.6: geschot Blankenbergse watering uitgedrukt in liter tarwe per gemet (0,44 hectare): 10-jaarlijks gemiddelde.

Over de volledige periode van bijna drie eeuwen gezien, bleef het “reële” geschot in de Blankenbergse watering al bij al relatief stabiel, waarbij het zich meestal bewoog in een marge tussen de 4 en de 8 liter tarwe per gemet (of tussen de 9 en de 18 liter per hectare). Dit neemt niet weg dat in sommige decennia het reële geschot duidelijk hoger was: 1290-99, 1330-39, 1350-59 (meer dan 12 liter tarwe per gemet gemiddeld), 1390-99 en 1440-49. Op de laatste periode na situeren al deze jaren zich in de eerste helft van onze onderzoeksperiode. Vanaf het midden van de 15^e eeuw lijkt het reële geschot zich te stabiliseren op een duidelijk lager niveau: rond de 6 liter tarwe per gemet. Vooral tussen 1530 en 1570 werd een bijna perfecte stabiliteit bereikt. We merkten het al op: in de jaren van hoge inflatie na 1530 volgde het geschot exact de stijging van de graanprijzen.

Gezien we hoger zagen dat de evolutie van graanprijzen en lonen zeker niet altijd parallel verliep, krijgen we toch nog een ander beeld wanneer we het theoretisch bedrag aan mankracht berekenen dat de watering kon inhuren op basis van de totale opbrengst van het geschot.

Figuur 7.7: totale opbrengst van het geschot in de Blankenbergse watering, uitgedrukt in daglonen van een ongeschoold arbeider.

De hoogste waarden situeren zich nu duidelijk voor 1360, dus voor de grote loonstijgingen. Na 1358 vertegenwoordigde het budget van de watering nog slechts twee jaar meer dan 40.000 mandagen, met name in 1401 en in 1552, tegenover 14 jaar in de periode 1283-1358. Het budget van de watering blijkt de loonstijgingen vanaf 1360 absoluut niet te volgen, terwijl een groot deel van dit budget rechtstreeks of onrechtstreeks naar lonen ging. Deze grafiek laat ook goed zien dat ook in de beginjaren het budget van de watering aanzienlijk was, wat totaal niet bleek uit de nominale gegevens. Het geschot van 1285 vertegenwoordigde zelfs 142.000 mandagen, terwijl nadien nooit meer dan 100.000 mandagen bereikt werd. De verdere daling van het budget na 1450 merkten we ook al op bij vergelijking met de graanprijzen. In de 16^e eeuw stegen de lonen echter minder snel dan de graanprijzen, wat ertoe leidde dat het budget van de watering uitgedrukt in mandagen opnieuw lichtjes toenam. Het decennium met gemiddeld de hoogste waarden was duidelijk 1350-59, wat ook al bleek, zij het iets minder duidelijk, uit de omzetting in tarwe. Dit is hoogst opmerkelijk, daar we op basis van de literatuur en vooral de stormvloed-repertoria, eerder de jaren 1370-79 of het eerste kwart van de 15^e eeuw verwacht zouden hebben. Uit grafiek 7.3 bleek duidelijk dat de hele periode 1375-1450 – de jaren met het hoogst aantal stormvloeden - zich kenmerkte door een sterke afwisseling van jaren met een zeer hoog geschot, en jaren waarin door de eigenaars slechts heel lage bedragen dienden betaald te worden. De periode 1350-75 kende misschien wel iets minder hoge toppen, maar kende ook beduidend minder jaren met een laag geschot, waardoor zeker de jaren '50 van de 14^e eeuw in de Blankenbergse watering als zeer dure jaren inzake waterstaat moeten worden beschouwd.

Samenvattend komen we tot volgende conclusies wat betreft de evolutie van het geschoot en dus ook de hoogte van de investeringen in de waterstaat in de Blankenbergse watering:

Voor 1300 was het geschoot bijzonder wisselvallig. De financiering van de waterstaatkundige werken gebeurde nog voor een belangrijk deel via een parallel circuit (verhoefslaging). Rekening houdend met graanprijzen en lonen zien we echter dat in bepaalde jaren toch een hoog tot zeer hoog investeringspeil werd bereikt.

Tussen *ca. 1300 en 1350* merkten we een geleidelijke stijging van het geschoot. De graancrisis van 1315-17 verstoort onze perceptie van het reële geschoot, dat een voorspelbare sterke daling in dit decennium vertoonde, doch vanaf 1320 steeg het geschoot ook in reële termen. De lonen groeiden trager dan het geschoot, wat zorgde voor geleidelijk toenemende budgetten.

Gedurende de halve eeuw tussen *ca. 1350 en 1400* werd in de Blankenbergse watering het hoogste lastenpeil van de late middeleeuwen bereikt, met drie piekperiodes, te weten begin jaren '50, in iets geringere mate rond 1375 en opnieuw zeer sterk in de jaren '90. Vanaf 1360 werd de watering wel geconfronteerd met een sterke loonstijging, wat het budget van de watering uitgedrukt in mandagen reeds deed dalen. Bovendien is een duidelijke inzinking in de periode van de Gentse opstand (1379-85) merkbaar. Nadien werden opnieuw hoge geschootgelden gevraagd, doch de jaarlijkse variatie nam toe, waardoor de gemiddelden iets lager uitvielen.

Tussen *ca. 1400 en 1450* bleef het nominaal geschoot hoog, vooral in de twee piekperiodes rond 1420 en in de jaren '40 van de vijftiende eeuw. Aangezien echter zowel de graanprijzen als de lonen (zachtjes) stegen, waren de investeringen in reële termen toch reeds lager dan in de daaraan voorafgaande decennia, ook omdat de variatie relatief groot was, met naast jaren van hoge investeringen ook jaren met (zeer) lage investeringen.

De periode van *ca. 1450 tot 1530* kenmerkte zich door een zeer laag en vooral zeer stabiel investeringsniveau. De variatie in het geschoot werd werkelijk tot een minimum herleid. Tot ca. 1490 vertoonde het geschoot in nominale termen een lichte daling, vervolgens werd deze daling in een al even lichte stijging omgezet. In reële termen vormden de jaren 1480-90 en 1520-30 de periodes met de laagste investeringen, wat wellicht verklaard kan worden door respectievelijk de opstand tegen Maximiliaan en de toenemende inflatie, die lang niet onmiddellijk vertaald werd in een stijging van het geschoot. De lonen waren in deze periode relatief stabiel, wat gezien de lage nominale geschootgelden impliceerde dat het budget van de watering uitgedrukt in mandagen onveranderlijk op een (zeer) laag niveau bleef.

Tussen *ca. 1530 en ca. 1570* tenslotte, weerspiegelde de stijging van de nominale investeringen exact de stijging van de graanprijzen, waardoor in reële termen een status quo (rond 6 liter tarwe per gemet) bereikt werd. De pieken veroorzaakt door enkele grote stormvloeden (1530, 1532 en 1552) in deze periode werden klaarblijkelijk afdoende afgewisseld door jaren met lager geschoot om dit "evenwicht" te behouden. Gezien de achterstand van de lonen op de prijsevolutie, nam het budget van de watering uitgedrukt in mandagen wel opnieuw toe, zij het in beperkte mate.

Globaal genomen lijken de reële waterstaatslasten in de Blankenbergse watering aan de lage kant te liggen: met een maximum van nog geen 14 liter tarwe per gemet (ca. 32 liter per

hectare) in de jaren '50 van de veertiende eeuw, en vele decennia met amper 6 liter tarwe per gemet of 13,6 liter per hectare, lijken de geschotgelden al bij al mee te vallen – bijvoorbeeld in relatie tot de fysische netto-opbrengst (de opbrengst min het zaaizaad) van tarwe, die ruwweg schommelde tussen de 1000 en de 1600 liter per hectare³⁹. Toch zou het voorbarig zijn om hieruit al te grote conclusies te trekken over de lasten van de waterstaat in de Vlaamse kustvlakte: niet alleen kon het geschot in crisisjaren veel hoger oplopen, de Blankenbergse watering behoorde ook nog eens tot de “goedkoopste” wateringën van de Vlaamse kustvlakte (infra). Bovendien heeft het weinig zin de geschotgelden te vergelijken met theoretische bruto-opbrengsten: het geschot diende immers in klinkende munt én binnen enkele dagen te worden betaald. Eigengeërfde boeren dienden het geschot net als alle andere lasten te betalen uit het surplus van de oogst dat niet voor eigen consumptie diende gereserveerd te worden. Grootgrondbezitters die hun land verpachtten, beschouwden het geschot dan weer als een reductie van het pachtinkomen. Gezien de grote en nog toenemende rol van het grootgrondbezit en de grootgrondbezitters in de wateringën⁴⁰, zullen we dan ook in een volgende paragraaf dieper ingaan op de relatie tussen geschot en pachtinkomen.

Vooraleer dat te doen gaan we echter eerst in op de verdere evolutie van de waterstaatslasten in de Blankenbergse watering tot het einde van het Ancien Régime, teneinde uit te maken of de structurele verhoging van de waterstaatslasten, die we niet konden vaststellen in de late middeleeuwen, er wel zou komen in de daaropvolgende eeuwen.

³⁹ Thoen E. 1988, II p. 817; Mertens J. 1970, pp. 77-79.

⁴⁰ Zie hoger, hoofdstukken drie en vier.

7.2.4 Verdere evolutie van de waterstaatslasten tot het einde van het Ancien Régime

De Tachtigjarige Oorlog en de daaruit volgende afscheuring van de Noordelijke Provinciën was op elk vlak een breukmoment in de geschiedenis van de Vlaamse kustvlakte: staatkundig ressorteerde een deel van de kustvlakte voortaan onder het soeverein gezag van de Republiek, waarbij het vroegere Oost-Vrije voortaan als het *Vrije van Sluis* deel ging uitmaken van Staats-Vlaanderen. De militaire inundaties zorgden voor nooit geziene overstromingen, en dekten grote delen van de kustvlakte af met een soms metersdikke laag klei. De kustvlakte was ook decennialang het toneel van de militaire operaties, met vluchtende boeren, verlaten hofsteden en braakliggende akkers tot gevolg. Toen het krijgsgewoel uiteindelijk bedaarde, hernam het leven in de polders, doch de Opstand liet blijvende sporen na: net zoals in de vorige crisisperiodes was ook nu de eigendoms- en bedrijfsconcentratie in een versnellingsfase gekomen. De polders trokken definitief de kaart van de grootschalige, commerciële landbouw, met de grote pachtboeren als belangrijkste spelers. De abdijen hadden zich fysiek teruggetrokken uit de kustvlakte: Ter Duinen, Ter Doest, Spermalie en Zoetendale werden pachthoven in plaats van centra van religieus leven. De kloosterlingen gingen wonen binnen de veilige muren van de stad.

De waterstaatsorganisatie kwam ogenschijnlijk vrij intact uit de strijd: de basiszorg bleef in handen van de wateringen, die zowel in het Spaanse als het Staatse deel van de Kustvlakte grote institutionele continuïteit met de laatmiddeleeuwse situatie vertoonden. Verder onderzoek moet uitwijzen of die continuïteit ook het beleid en de machtsverhoudingen betrof, en dit zowel intern in de wateringen, als extern ten opzichte van de administratieve en politieke overheden. Voor West-Zeeuws-Vlaanderen kon P. van Cruyningen alvast de toenemende rol van de grote (pacht-) boeren in het waterschapsbestuur aantonen, en de verminderende invloed van de grote stedelijke eigenaars, die weliswaar onmiddellijk na de herinpolderingen grote delen van het land in bezit hadden gekregen, doch de exploitatie van dit land, inclusief de waterstaat, meer en meer overlieten aan de grote pachters. Tijdens de 18^e eeuw zagen die grote pachtboeren vaak kans om zelf terug grote stukken land op te kopen, waardoor weer een nieuwe periode in de eigendomsverhoudingen van de kustvlakte aanbrak¹.

Tengevolge van dijkvallen en veranderende stromingen in de wateren langsheen de Westerschelde-monding, stegen de waterstaatslasten in de watering Kadzand exponentieel vanaf het einde van de 17^e eeuw, om in de 18^e eeuw te stabiliseren op een substantieel hoger niveau². We kunnen ons de vraag stellen of dergelijke toename zich ook elders in de kustvlakte voordeed. Bovendien weten we ook niet hoe de 17^e eeuwse situatie zich verhiel tot het lastenniveau in de daaraan voorafgaande laatmiddeleeuwse periode. Voor de grootste watering van het Brugse Vrije, de Blankenbergse watering, werd de evolutie van de waterstaatslasten in de nieuwe tijden veertig jaar geleden onderzocht door T. Faes in een licentiaatsverhandeling onder leiding van prof. W. Brulez³. Hierdoor wordt het mogelijk de

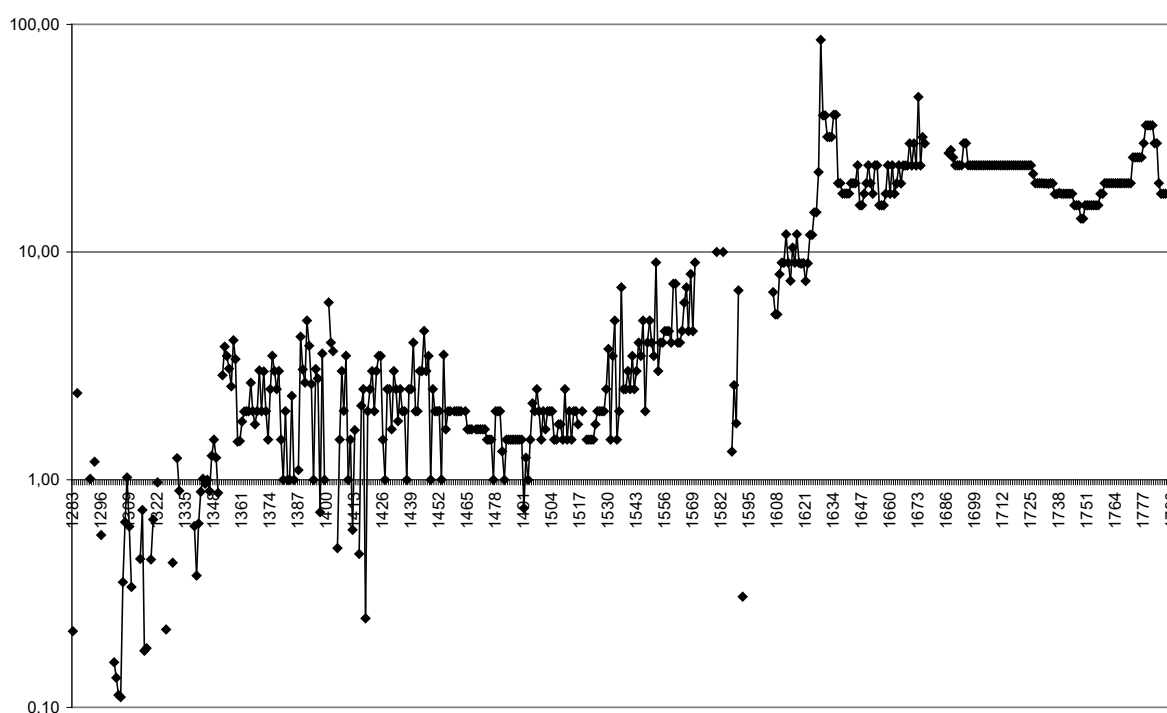
¹ van Cruyningen P. 2001, pp. 57-66.

² Ibidem, fig. 4.

³ Faes T. 1966. Na controle met de originele bronnen, de rekeningen van de Blankenbergse watering, bleken de gegevens uit deze studie bruikbaar te zijn voor ons onderzoek. De fiscale oppervlakte van de watering wijzigde

evolutie van de waterstaatslasten in deze watering te volgen vanaf het einde van de 13e eeuw tot het einde van het Ancien Régime, met andere woorden gedurende iets meer dan vijfhonderd jaar ! In principe moet het in de toekomst mogelijk zijn deze tijdreeks nog uit te breiden tot de Hedendaagse periode.

De nominale evolutie van de geschotgelden in onderstaande figuur laat zien dat in het eerste kwart van de 17e eeuw, de waterstaatslasten terug schommelden rond het niveau van het einde van de 16^e eeuw, met name 10 groten per gemet. Voor de periode voordien, de jaren 1570-1600, zijn de gegevens fragmentair, doch het staat buiten kijf dat jarenlang heel weinig grondbelasting kon worden geïnd⁴.

Figuur 7.8: geschot in de Blankenbergse watering 1283-1791 (d. groten Vl. per gemet, semi-logaritmische schaal) (bron: rekening Blankenbergse watering, geïnterpoleerd op basis van de rekeningen van het Sint-Janshospitaal, vanaf 1590: Faes, 1966, p. 215 e.v.)

Vanaf 1625 begon de grondbelasting in de watering plots zeer snel toe te nemen, naar een absolute piek in het boekjaar 1628-29. Directe aanleiding zijn twee stormvloed: op 8 maart 1625 en op 7 december 1627. Gottschalk twijfelt aan het belang van deze laatste stormvloed, die slechts in weinig bronnen vermeld wordt, doch de rekeningen van de Blankenbergse watering laten er géén twijfel over bestaan dat met name voor de Vlaamse kust de schade

nauwelijks vanaf het einde van de 16e eeuw: ze nam licht af van 35439,0 gemet in 1580 (supra) naar 35095,1 gemet in 1791 (RAB, Blankenbergse watering 398).

⁴ Tot en met de rekening van 1583-84 wordt in de rekeningen steeds het volledige geschot als ontvangst geboekt, zonder dat wanbetalers of achterstallen vermeld worden. Deze achterstallen werden immers in principe later via de *waasshout* en desnoods inbeslagname toch nog geïnd. In de opstandsjaren wordt dat echter steeds moeilijker. De rekening van 1586-87 is de eerste die enkel het werkelijk ontvangen geschot in rekening brengt, en dit blijft zo tot 1628 (Faes T. 1966, p. 176). Ook in figuur 7.8 wordt enkel het als ontvangen geboekt staande geschot in rekening gebracht.

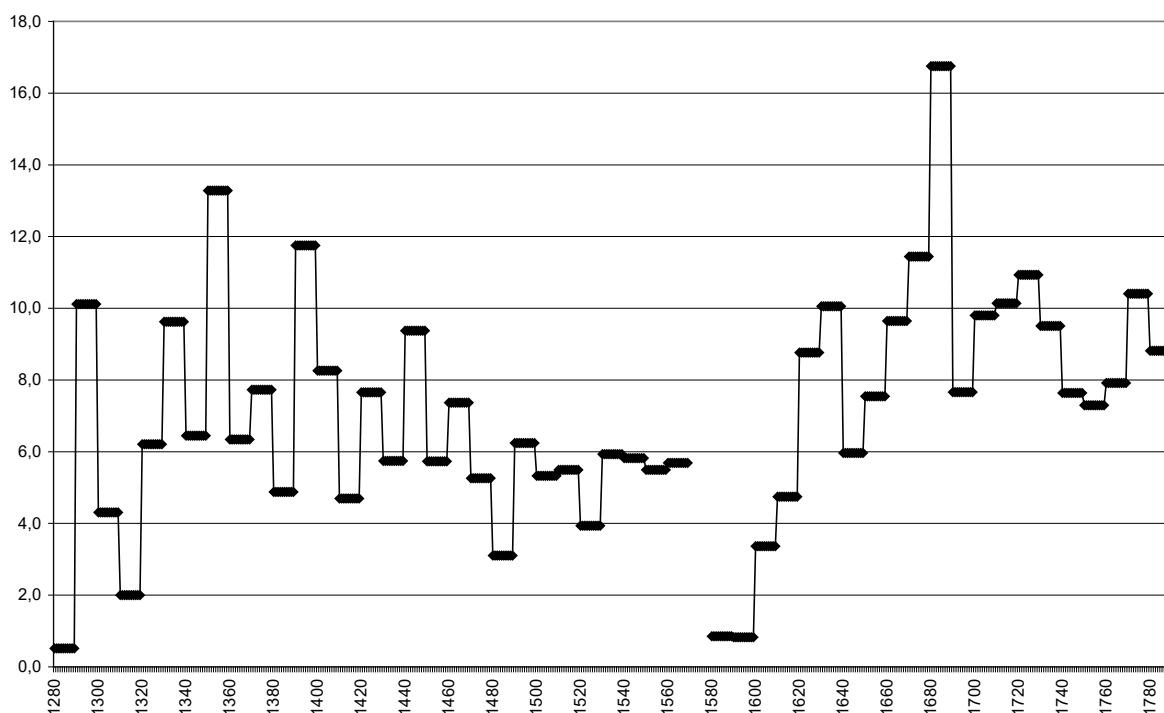
groot was⁵. Dat een niet zo krachtige stormvloed toch zoveel schade kon aanrichten, was vermoedelijk te wijten aan de penibele toestand van dijken en duinen. Net als bij de Sint-Elizabethsvloed van 1404, had men ook nu het onheil eigenlijk kunnen zien aankomen: in de jaren voordien waren de regionale en provinciale overheden reeds attent gemaakt op de door zandverstuiving erg verzwakte duinen⁶. Beide stormvloeden noodzaakten zware investeringen: in 1625 werd een supplementaire doch lage dijk aangelegd, vóór de duinengordel op het strand, 3600 meter lang, en twee meter hoog. Het jaar daarop werd deze dijk verstevigd met een krammat. Na de tweede stormvloed, werd dan de “weerdijk” achter de duinengordel aanzienlijk verhoogd, blijkbaar tot op een hoogte van zeven meter⁷. Na 1635 daalde het jaarlijkse geschot, zij het niet meer tot het niveau van begin 17^e eeuw. Meer dan een eeuw lang zou het geschot vervolgens rond de 24 groten of 12 stuivers per gemet bedragen, op een korte verhoging rond 1673 na. In het eerste kwart van de 18^e eeuw wijzigde het geschot zelfs in het geheel niet, maar werd elk jaar exact 24 groten per gemet gevraagd. Vanaf 1726 daalde het nominale geschot zelfs tot een dieptepunt van 14 groten in 1749-50, waarna in het derde kwart van de 18^e eeuw het geschot weer de hoogte inging, tot een piek van 36 groten per gemet van 1778 tot 1781.

Net als in Zeeuws-Vlaanderen, was er ook in de Blankenbergse watering een stijging van de waterstaatslasten in de nieuwe tijden. Deze stijging deed zich echter niet in de 18^e eeuw, maar al in het tweede kwart van de 17^e eeuw voor, waarna het geschot zich stabiliseerde op een duidelijk hoger niveau dan in de 16^e eeuw. Dit blijkt ook wanneer we de reële evolutie van het geschot, omgezet in liter tarwe per gemet bekijken:

⁵ Gottschalk M.K.E. 1971-77, III, pp. 103-104 ; Buisman J. 2000, 4, p. 394 ; Faes T. 1966, pp. 160-161.

⁶ Faes T. 1966, pp. 159-160.

⁷ Faes T. 1966, pp. 78-83.

Figuur 7.9: (reëel) geschot in de Blankenbergse watering 1283-1791 (liter tarwe per gemet) tien-jaarlijks gemiddelde)

Ook in reële termen blijkt dat het geschot in de Blankenbergse watering vooral in de 17^e eeuw aanzienlijk steeg. Gemiddeld gezien was het reële geschot in de 17^e en de 18^e eeuw hoger dan in de twee daaraan voorafgaande eeuwen (8 tot 10 liter tegenover 4 tot 6 liter tarwe per gemet). Toch kunnen dergelijke hoge geschotgelden niet uniek worden genoemd in de geschiedenis van de watering: ook eind 13^e eeuw en in de tweede helft van de 14^e eeuw werd meermaals het equivalent van 10 liter tarwe per gemet aan geschot betaald. Gemiddeld bedroeg het reële geschot in de 14^e eeuw 7,7 liter per gemet, in de tweede helft van de 14^e eeuw zelfs 8,7 liter tarwe. Zoals blijkt uit onderstaande tabel werd in de 17^e eeuw gemiddeld 8,2 liter betaald, en in de 18^e eeuw 9,3. In de nieuwe tijden dienden de ingelanden dus eigenlijk niet meer te betalen dan hun verre voorouders uit de tweede helft van de 14^e eeuw, doch wel meer dan hun overgrootouders uit de 16^e eeuw. In tegenstelling tot de 14^e eeuw was het geschot in de 17^e en zeker de 18^e eeuw wel veel voorspelbaarder geworden, zoals eveneens blijkt uit onderstaande tabel, die naast het gemiddelde geschot ook de *variatie-coëfficiënt* weergeeft:

periode	Gemiddeld geschot (nominaal) d. groten per m	Gemiddeld geschot (reëel) liter tarwe per m	variatie-coëfficiënt (%) ⁸
1283-99	0,5	2,4	147,2
1300-99	1,7	7,7	71,1
1400-99	2,0	6,3	49,5

⁸ Berekend op basis van de nominale gegevens. De variatie-coëfficiënt is een meeteenheid om de afstand tussen alle waarden van een variabele en het gemiddelde weer te geven en wordt berekend door de standaardafwijking als een percentage van het rekenkundig gemiddelde uit te drukken: Hudson P. 2000, pp. 96-98.

1500-99	3,3	4,9	68,3
1600-99	21,5	8,2	52,7
1700-91	22,0	9,3	26,6
gemiddelde	10,0	7,2	111,5

Tabel 7.5: geschot in de Blankenbergse watering 1283-1791

De grotere stabiliteit van de grondbelasting was voor een deel te danken aan een andere financieringsmethode, met name door leningen onder de vorm van rente-verkopen af te sluiten. Hierdoor kon de watering al te grote schokken in de uitgaven opvangen, zonder dat de ingelanden al te diep in de buidel moesten tasten. Keerzijde van de medaille was de schuldenlast, die op termijn weer wel door grondbelastingen moest worden afbetaald. Verder zullen we zien dat de eerste renten door de Blankenbergse watering in 1549 werden verkocht en dat het wachten was tot 1570 vooraleer op grotere schaal beroep werd gedaan op dit financieringsmiddel⁹. Op basis van een kleine steekproef, kunnen we besluiten dat de rente-verkopen in de 17^e en 18^e eeuw nog toenamen in frequentie en omvang¹⁰.

De schuldenlast zorgde dus ongetwijfeld voor een gemiddelde toename van het geschot, doch al bij al bleef die toename beperkt. In de 17^e en 18^e eeuw zouden de wateringën er immers in slagen nog andere financieringsbronnen aan te boren, waardoor de totale uitgaven, en dus ook de totale investeringen in waterbeheer, konden stijgen, zonder dat de grondbelasting al te zeer steeg (infra):

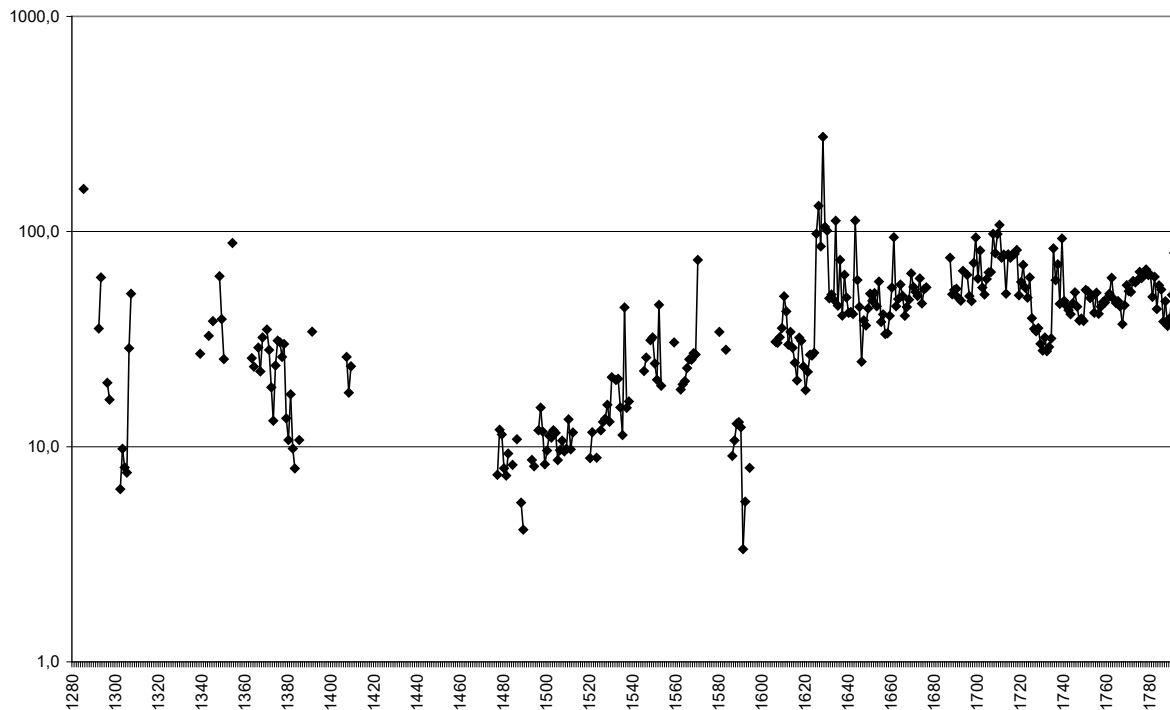
Periode	Gemiddelde uitgaven (nominaal) (lb. groten VL.)	Gemiddelde uitgaven (reëel) (hoet tarwe)	Gemiddelde uitgaven (reëel) (daglonen ongeschoolde arbeider (x1000))
1283-99	161,8	2243,5	58,2
1300-99	262,3	1469,3	26,5
1400-99	263,1	1053,3	11,3
1500-99	673,0	1208,3	18,4
1600-99	5940,2	3117,7	53,8
1700-91	6004,5	3524,4	55,0

Tabel 7.6: uitgaven van de Blankenbergse watering 1283-1791 (bron: rekening Blankenbergse watering)¹¹

⁹ Infra.

¹⁰ RAB, Blankenbergse watering, 356: rekening 1656-57: verkoop van lijfrenten ten belope van 1010 lb. groten kapitaal (op een totale ontvangst van 4666 lb. groten); ibidem nr. 372: rekening 1706-07: verkoop van lijfrenten, voor een totaal kapitaal van 2308 lb. groten (op een totale ontvangst van 7462 lb.); ibidem nr. 398: 1791-92: leningen afgesloten voor een totaal bedrag van 7218 lb. groten (op een totale ontvangst van 15581 lb. groten).

¹¹ Voor de 13e eeuw kon slechts één reële waarde op basis van graanprijzen berekend worden (1293), de reële waarden op basis van daglonen zijn iets representatiever (5 waarden); voor de eerste driekwart van de 15e eeuw zijn de rekeningen slecht bewaard (supra). Waar we voor de geschotgelden beroep konden doen op de rekeningen van grootgrondbezitters om de lacunes op te vullen is dat hier niet het geval: de cijfers voor de 15^e eeuw hebben dan ook bijna uitsluitend betrekking op het laatste kwart van die eeuw. De lonen tot 1570 zijn lonen van ongeschoolde arbeiders zoals betaald door wateringën in het Brugse Vrije (10-jaarlijkse gemiddelden) en voor de periode na 1570: Vandenbroeke C. 1988 (eveneens tienjaarlijkse gemiddelden).

Figuur 7.10: reële uitgaven van de Blankenbergse watering 1283-1791 (aantal daglonen van ongeschoolde arbeiders x1000) (semi-logaritmische schaal)

Uitgedrukt in daglonen van ongeschoolde arbeiders zien we in de uitgaven van de Blankenbergse watering, één lange stijgende beweging die zich inzette vanaf het begin van de 16e eeuw, en zich onderbroken door de Opstand en de Reconquista, doorzette in de 17e eeuw, om pas in het tweede kwart van de 18e eeuw opnieuw een eerste duidelijke inzinking te vertonen. Bovenstaande grafiek laat echter duidelijk zien dat de stijgende lijn ten dele misleidend is: ook eind 13^e en in de 14^e eeuw werden reeds hoge reële waarden genoteerd: na 1628 was het jaar waarin de reële investeringen het hoogst waren 1285, waarin door de Blankenbergse watering het equivalent van 157920 daglonen uitgegeven werd. Ook in andere jaren eind 13^e en begin 14^e eeuw werden bedragen uitgegeven die de vergelijking met de 17^e en 18^e eeuw kunnen weerstaan.

Dit doet niets af aan de vaststelling dat ten opzichte van de 15^e eeuw de reële uitgaven van de watering verdrievoudigden in de 17^e en 18^e eeuw. De jaarlijkse last voor de grondbezitters daarentegen steeg niet eens met 50% (supra). Dit kon alleen maar omdat de watering naast de eigen grondbelasting nog over andere inkomstenbronnen beschikte. De belangrijkste daarvan was een subsidie van 7000 gulden of 1166 lb. 13 s. 4 d. groten die de Staten van Vlaanderen vanaf 1635 jaarlijks betaalden aan de Blankenbergse watering, om de lasten te helpen dragen van de grootschalige renteverkopen door de watering naar aanleiding van de dijkwerken uit de periode 1625-30¹². Dergelijke subsidie betekende een doorbraak in de geschiedenis van de

¹² RAB, Blankenbergse watering, 356: rekening 1656-57: "Ontfanck extra ordinaire van pennijnghe die dheeren gheestelicken ende vier leden van Vlaenderen ghecondemneert sijn te betaelen bij provisioneele sententie ghegeven bij dheeren van Vlaenderen tot betaelen vande verlopen vande rente die upghenomen sijn tot laste van dese waterijnghe tot maecken vanden groote zeewercken ontrent Blanckenberghe als tot beplanten

waterstaat in de Zuidelijke Nederlanden: voor het eerst kwam de regionale overheid op meer dan occasionele basis financieel tussenbeide in het waterbeheer. Voor het eerst werden de lasten van de waterstaat niet langer exclusief gedragen door de direct belanghebbenden, in casu de grondbezitters in de watering. Het is niet zo dat de Staten deze subsidie *motu proprio* hebben toegekend: de watering voerde een jarenlange juridische strijd om deze te verkrijgen, en zou uiteindelijk via juridische weg en een arrest van de Grote Raad van Mechelen haar slag thuis halen. De subsidie van de Staten kwam er vooral dankzij de steun die het Brugse Vrije en klaarblijkelijk ook de centrale bestuursorganen rond landvoogdes Isabella verleenden¹³. Deze ene subsidie zou met enkele onderbrekingen betaald worden tot het einde van het Ancien Régime. Daarnaast verleenden zowel het kasselrijbestuur van het Brugse Vrije als de Staten van Vlaanderen nog op andere tijdstippen occasionele of meer regelmatige bijdragen tot de financiering van de werken uitgevoerd door de Blankenbergse watering¹⁴. Dergelijke subsidies kwamen ook elders voor tijdens het Ancien Régime: in Zeeland bestond ze meestal uit een (gedeeltelijke) vrijstelling van de algemene belastingen (“*verponding*”), waarvan de waterschappen dan het verschil voor eigen gebruik mochten aanwenden. In “calamiteuze” polders als Schouwen kon in de 18e eeuw eigenlijk alleen nog maar het gewone onderhoud met het geschot betaald worden, en dienden alle herstellings- of nieuwe werken met dergelijke subsidies van de Staten betaald te worden¹⁵; niet-calamiteuze of “vrije” polders konden enkel rekenen op een vrijstelling van belasting bij indijking, en een zeldzame keer ook bij belangrijke vernieuwingen aan de waterstaatkundige infrastructuur¹⁶.

Wat in Vlaanderen tot en met de 16^e eeuw uitgesloten leek, namelijk structurele financiering van de waterstaat in de kustvlakte los van de grondbelasting geheven door de watering, lukte klaarblijkelijk wel in de 17^e en 18^e eeuw, zij het schoorvoetend. Vanwaar deze evolutie? Wellicht speelden een aantal factoren een rol: stijgende kosten van de waterstaat (inclusief het gebruik van dure materialen en technieken) in economisch moeilijke tijden; groeiende intresse vanwege de centrale overheid, onder meer omwille van het militaire belang van de kustverdediging¹⁷; institutionele ontwikkeling van de representatieve organen, de Leden en Staten, die vanaf de 17^e eeuw wel over vaste inkomsten en een budget voor openbare werken beschikten¹⁸; verlies aan politieke macht van diezelfde Staten, die de

vande dunen de welcke al ghemaect sijn tot coste van dese waterijnghe de selve sententie in daete van XVI jully 1635 inhoudende de betaelijnghe van zeven duussent guldens telcken jaere die de ghelande van dese waterijnghe gheconsenteert sijn te ontfanghen...: 1166 lb. 13 s. 4 d. groten”.

¹³ Faes T. 1966, pp. 162-165; Gilliodts-Van Severen L. 1879, III, pp. 233-234.

¹⁴ Vb. RAB, Blankenbergse watering, 372, rekening 1706-1707 “*De Leden slants van Vlaenderen gelden jaerlicx aen dese waterijnghe een rente van twee hondert twintich ponden seven schellijngen vier groten over de capitaele pennijngen vande becostijnghe van het gedelf vande geleden costen langst d'Oostensche vaert daer het ommekeeren vande dijcken ten jaere 1664...: 220 lb. 57 s. 8 groten*”

¹⁵ Kool-Blokland J.L. 2002, pp. 146-148.

¹⁶ de Kraker A. en Bauwens W.E.M. 2000, pp. 233-243; zie ook: Priester P. 1998, p. 130 en van Zwet H. 2004, p. 208. Dergelijke belastingvrijstelling werd meestal niet direct als ontvangst geboekt, maar liet de waterschappen toe een hoger geschot te heffen.

¹⁷ Voor het gebied van de Blankenbergse watering, vooral in het kader van de versterkingen rond Oostende, waarvan het militaire belang was aangetoond in het beleg van de stad begin 17^e eeuw: hierover: Thomas, W. 2004.

¹⁸ De subsidie werd betaald uit het maalrecht dat diende voor de financiering van openbare werken: Nuytens, M. en Zoete, A. 1997, p. 75.

financiering van projecten gesteund door de centrale overheid steeds moeilijker konden weigeren; een beter aansluiten van de waterstaatsbelangen op de belangen van de politieke elite, ondermeer via de lucratieve rente-verkoop. Ook de eigendomsconcentratie in de Kustvlakte mag daarbij niet uit het oog worden verloren: naarmate het aandeel van grootgrondbezitters in het totale grondbezit toenam, vermeerderde ook de druk die kon worden uitgeoefend op de regionale en centrale overheden om financieel tussenbeide te komen: voor de gemiddelde grootgrondbezitter was de overheidsschatkist nu eenmaal minder ontoegankelijk dan voor de gemiddelde eigengeërfde boer.

7.3. Comparatieve analyse van de waterstaatslasten in het Brugse Vrije

7.3.1. Typologie van polders en watering

Tot nog toe concentreerden we ons op één enkele, zeer goed gedocumenteerde watering: de Blankenbergse watering, tevens de grootste van het Brugse Vrije. Vraag is echter of deze watering wel representatief is voor het geheel van de Vlaamse kustvlakte, en dit zowel inzake hoogte als evolutie van de waterstaatslasten. De Blankenbergse watering beschikte immers over een stevige duinenrij als zeewering, die hoewel afkalvend doorheen de late middeleeuwen, toch steeds een eerste beschermingszone tegen het water van de zee bleef vormen. De watering was ook zo groot, dat de investeringen per oppervlakte-eenheid steeds relatief laag bleven: na omslag over meer dan 15.000 hectare, leverde zelfs het plaatsen van een nieuwe sluis, of de heraanleg van een dijkvak geen echt exuberante grondlasten op.

Andere watering

en hebben slechts weinig continue reeksen van rekeningen nagelaten die de vergelijking met de rekeningen-reeks van de Blankenbergse watering kunnen doorstaan. Voor een analyse op lange termijn dienen we dan ook een beroep te doen op de rekeningen van grootgrondbezitters, en met name op de zeer continue bronnen van het Brugse Sint-Janshospitaal en de Gentse Sint-Pietersabdij. Voor in totaal 29 watering

en in het Brugse Vrije, konden we de evolutie van het geschot over langere termijn volgen. Voor elk van deze watering

en berekenden we zowel de nominale evolutie per oppervlakte-eenheid (gemet in hectare), als de reële evolutie, omgezet in liter tarwe per hectare¹. De verschillen tussen de watering

en, waren zeer groot: met jaarlijkse gemiddelden variërend van 7,6 tot 225,4 liter tarwe per hectare. Op basis van de hoogte van het geschot, de grootte, de ouderdom, en de occupatiegeschiedenis van de watering, komen we tot een indeling in 5 hoofdcategorieën, waarvan sommige categorieën nog eens onderverdeeld worden in subcategorieën:

<i>Categorie</i>	<i>Gemiddeld geschot (liter tarwe/ha)</i>	<i>Type</i>
I	<10	“zandstreek”-watering <p>en, met suatie via de kustvlakte</p>
II	10-20	grote “oudland” watering <p>en met beschermende duinengordel</p>
III	20-40	
IIIa	(20-30)	grote watering <p>en met fragiele zeewering of afwatering</p>
IIIb	(15-50)	landinwaarts gelegen oude Zwinwatering <p>en</p>
IIIc	(20-30)	stabiele (her-)inpoldering <p>en in het Westerscheldegebied</p>
IV	40-100	

¹ Zie bijlage 6. In het geval de rekeningen van de watering

en zelf meer dan incidenteel bewaard werden, werd de voorkeur gegeven aan de gegevens uit de rekeningen van de watering; zoniet baseerden we ons op de rekeningen van Sint-Janshospitaal en Sint-Pietersabdij. Voor Sint-Janshospitaal werd echter pas vanaf 1399 de belastbare oppervlakte in elke watering in de rekening vermeld (zie hoger). Voor de daaraan voorafgaande periode veronderstelden we dat de oppervlakte van 1399 ongewijzigd bleef. Naarmate we verder teruggaan in de tijd, neemt voor deze reeksen dan ook de foutmarge toe. Voor de Blankenbergse watering en Eiesluis, waarvoor we konden vergelijken met de rekeningen van de watering, bleek het hypothetisch resultaat op basis van ongewijzigd grondbezit van het hospitaal, vrij betrouwbaar. Voor andere watering

en, zoals Serwoutermans- en Kamerlingsambacht, leken de bekomen waarden voor het eind van de 13^e en de eerste helft van de 14^e eeuw te onwaarschijnlijk (zeer hoog of zeer laag), waardoor we er verder in onze berekeningen geen rekening mee hielden.

IVa	(40-100)	bedreigde wateringën in het Westerscheldegebied (geschoet tussen 40 en 100 liter tarwe/ha)
IVb	(40-100)	fragiele (her-)inpolderingen in het Westerscheldegebied
V	>100	calamiteuze wateringën

Tabel 7.7: categorisering van polders en wateringën in het Brugse Vrije naargelang de hoogte van het geschoet

- **Categorie I: “zandstreek”-wateringën, met suatie via de kustvlakte (geschoet <10 liter tarwe/ha)**

De wateringën in categorie I waren verantwoordelijk voor de afwatering van delen van de zandstreek aan de rand van de kustvlakte, die hun oppervlaktewater via de kustvlakte in zee dienden te lozen. In het geval van Eeklo en Maldegem betrof het zeker voor een deel afgegraven veengebieden, waarbij de zandige ondergrond nadien als landbouwgrond werd gebruikt. Door het afgraven van het veen, en eventueel ook inklinking van nog in de bodem aanwezig veen, was het oppervlakeniveau gedaald, wat de afwatering bemoeilijkte. Ook de *wanlanden* van verschillende kustwateringën, zoals de Blankenbergse watering en Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, omvatten dergelijke zandige gronden, die een vergelijkbare afwateringsproblematiek kenden.

periode	Eeklo	Maldegem	Gemiddelde
1280-99			
1300-49	5,3	1,8	3,5
1350-99	5,2	8,7	6,9
1400-49	10,3	8,7	9,5
1450-99	9,2	11,2	10,2
1500-49	6,1	5,4	5,8
1550-70	5,3	4,2	4,7
Gemiddelde	7,6	7,7	

Tabel 7.8: evolutie van het geschoet in wateringën categorie I. Voorbeeld: Eeklo en Maldegem (1280-1570)

De kosten voor de afwatering bleven echter al bij al beperkt voor deze gronden, die echter vaak ook relatief weinig opbrachten. Bovendien betreft het zeker in het geval van Maldegem niet de volledige kost van het waterbeheer. Naast de overkoepelende watering, bestonden binnen Maldegem-ambacht nog wateringën voor deelgebieden, die elk verantwoordelijk waren voor het onderhoud van het waterweggenet, de wegen en de binnendijken op het eigen territorium. Ook deze wateringën hieven een eigen geschoet, zij het vaak niet op jaarlijkse basis². Voor de ingelanden liep de totale last van het waterbeheer dan ook zelden hoog op. De

² Aan één van deze wateringën, de Beke-watering, werd recent vanuit historisch-bodemkundig perspectief een studie gewijd door Fockede L. 2003; on-line raadpleegbaar via: <http://www.adegem.net/GISstory/index.htm> (2005/09/01). In navolging van de thesis van Verstraete D. (1942) onderscheidde de auteur tien lokale wateringën die onder de Slepeldamme-watering in Maldegem-ambacht ressorteerden, met name de Merke(m)broekwatering; de Biestwatering, de Melingwatering, de Beke-watering, de Begijne-watering, de Noordbroekwatering, de Moerhuizewatering, de Bewesterede-watering, de Goesenare-watering en de watering Zuid-over-de-Lieve. Twee daarvan, Bewester Ee en Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve zijn echter zelfstandige

overkoepelende watering van Maldegem-ambacht was enkel verantwoordelijk voor het centrale afwateringskanaal, en vanaf de 15^e eeuw de zeesluis te Slepeldamme³, die beide gedeeld werden met de watering van Eeklo.

- ***Categorie II: grote “oudland” wateringen met beschermende duinengordel (geschoot tussen 10 en 20 liter tarwe/ha)***

De vaak zeer grote wateringen in het kerngebied van het Brugse Vrije genoten doorheen de late middeleeuwen bescherming van een tamelijk stevige zeewering onder de vorm van een duinengordel. Hoewel die duinengordel door menselijke en natuurlijke factoren verre van stabiel was, en in de late middeleeuwen door overexploitatie aangetast werd, spaarden onder meer de Blankenbergse watering en Reigarsvliet toch heel wat kosten uit op het onderhoud van een zeewering door het bestaan van die duinen:

periode	Blankenbergse	Reigarsvliet	Gemiddelde
1280-99	5,5	6,4	6,0
1300-49	12,1	10,8	11,4
1350-99	19,8	19,6	19,7
1400-49	16,2	13,1	14,7
1450-99	12,4	9,9	11,1
1500-49	12,0	7,8	9,9
1550-70	12,9	6,6	9,8
Gemiddelde	14,5	11,5	13,0

Tabel 7.9: evolutie van het geschoot in watering categorie II. Voorbeeld: Blankenbergse watering en Reigarsvliet (1280-1570)

Over de hele laat-middeleeuwse periode beschouwd, diende in beide wateringen jaarlijks gemiddeld minder dan 15 liter tarwe per hectare betaald te worden voor de kosten van het waterbeheer. Dat deze wateringen de kosten voor reparatie- en onderhoudswerken konden verdelen over een gebied van ettelijke 1000-en hectares, hielp natuurlijk de kostprijs drukken. Toch diende in andere grote wateringen een beduidend hoger geschoot betaald te worden.

- ***Categorie IIIa: grote wateringen met fragiele zeewering of afwatering (geschoot tussen 20 en 30 liter tarwe/ha)***

periode	Kamerlings	Serwoutermans	Vladslo	Beooster Ee	Bewester Ee	Eiesluis	Gemiddelde
1280-99							
1300-49			20,7	10,8	31,6	10,8	18,5
1350-99	43,2	43,1	37,8	35,7	31,1	43,0	39,0
1400-49	29,9	24,7	41,3	53,3	40,3	42,1	38,6
1450-99	11,0	13,6	16,6	26,0	33,6	31,8	22,1
1500-49	13,3	23,4	20,1	15,0	11,5	18,9	17,0
1550-70	22,2	20,2	11,2	9,1	39,7	10,5	18,8

wateringen die mogelijk ook een deel van het ambacht Maldegem omvatten. Een aantal andere wateringen in het ambacht Maldegem worden door Verstraete en Fockedeij niet vermeld: zie bijlage 4.

³ Zie verder hoofdstuk 10.

Gemiddelde	23,7	25,5	23,7	29,1	28,6	30,1	26,8
-------------------	------	------	------	------	------	------	------

Tabel 7.10: evolutie van het geschothoogte in wateringen categorie IIIa. Voorbeelden: de wateringen van Kamerlings-, Serwoutermans- en Vladslo-ambacht, Aardenburg Bewester en Beooster Ee, en Eiesluis (1280-1570)

Ondanks hun uitgestrektheid, dienden deze wateringen de gronden gemiddeld hoger te belasten. De meeste van deze wateringen ondervonden in de late middeleeuwen problemen met de zeewering. De watering Eiesluis bijvoorbeeld, werd zeker sinds begin 13^e eeuw niet door duinen, maar door dijken tegen de zee beschermd⁴. Doorheen de late middeleeuwen week de kustlijn geleidelijk achteruit, door de aanleg van dure nieuwe inlaagdijken. Bovendien kostte ook de afwatering handen vol geld: de sluis van de watering bij Heist was eigenlijk onvoldoende om het hele gebied van de watering te draineren. Het westelijk deel van de watering, kon eigenlijk gemakkelijker via de Blankenbergse watering afwateren, de rest via de watering Reigarsvliet, doch beide wateringen hielden de boot af, net zoals ze ook weigerden bij te springen voor het onderhoud van de zeedijken. Reeds in 1288 streefde Eiesluis naar een fusie met de watering Reigarsvliet⁵, doch dit zou pas in 1736 gerealiseerd worden. Vanaf 1657 waterde Eiesluis wel al af door Reigarsvliet naar de Isabella-sluis op het Zwin⁶. Tot de eerste helft van de 14^e eeuw, zullen de beide wateringen van Aardenburg-ambacht, Bewester en zeker Beooster Ee, weinig geld hebben moeten spenderen aan hun zeewering: ze lagen immers diep landinwaarts, en waterden af via het Zwin. Het ontstaan van de Braakman in de 14^e eeuw bracht de Honte echter tot in de watering Beooster Ee, wat de uitbouw van een zeewering vereiste, en de kosten vanzelfsprekend deed stijgen. Vladslo-ambacht is een beetje een uitzondering in het rijtje, omdat de watering ver naar het binnenland gesitueerd was, en dus in principe niet direct door het water van de zee bedreigd werd. De afwatering via Kamerlingsambacht richting IJzer bij Nieuwpoort vergde echter de aanleg en het onderhoud van een lang afwateringskanaal met sluis, waarover doorheen de late middeleeuwen heel wat geschillen ontstonden, over vermeende wateroverlast die door Vladslo veroorzaakt werd op het grondgebied van Kamerlingsambacht.

⁴ De *Oudemaerspolder* die het Noordwestelijk deel van de watering beschermde tegen de zee werd voor het eerst vermeld in 1288, doch bestond op dat ogenblik reeds geruime tijd: zie Coornaert M. 1976, pp. 24-26; 443-444. De datering ca. 1170 van Coornaert dient echter betwijfeld te worden, gezien ze volledig steunt op de inmiddels achterhaalde Duinkerke-transgressiefaze-theorie.

⁵ §§61 : 1288/04/03 (n.s.).

⁶ Vandermaesen M. 1998, “watering van Eiesluis”; Coornaert M. 1976, pp. 359-363.

- **Categorie IIIb: landinwaarts gelegen oude Zwinwateringen (geschot tussen 15 en 50 liter/ha)**

periode	Moerkerke	De Broeke	Rombouts-werve	Maldegemse Polder	Tussen beide Zwinnen	Gemiddelde
1280-99	24,8					24,8
1300-49	22,2		1,0		35,0	19,4
1350-99	25,9		15,0		37,3	26,1
1400-49	18,9	29,1	28,6	39,1	80,2	39,2
1450-99	14,7	19,0	10,9	35,2	38,6	23,7
1500-49	13,8	19,5	13,0	17,4	26,3	18,0
1550-70	9,1	11,5	15,9	19,6	25,8	16,4
Gemiddelde	17,5	20,8	15,2	28,5	47,3	25,9

Tabel 7.11: evolutie van het geschot in wateringen categorie IIIb. Voorbeelden: de beide wateringen van Moerkerke-ambacht⁷, De Broeke, Romboutswerve, Maldegemse Polder, Tussen beide Zwinnen (1280-1570)

De wateringen van categorie IIIb vroegen gemiddeld een geschot in dezelfde orde van grootte als de wateringen in categorie IIIa, doch het gaat duidelijk om een andere type wateringen: kleine tot middelgrote wateringen, gelegen aan beide oevers van het Zwin tussen Brugge en Sluis. Het gaat hier om gebieden die reeds voor de late middeleeuwen aan de directe invloed van de zee onttrokken waren, en er ook niet meer rechtstreeks door bedreigd werden, behalve misschien ter hoogte van hun uitwateringssluizen, die uitgaf op open zee. De afwatering zorgde vaak voor heel wat meer problemen. Een watering als De Broeke, gelegen tussen Brugge en Damme bestond zoals de naam al aangeeft voor een deel uit natte meersen, die vaak moeilijk draineerbaar waren. Komt daarbij dat het uitwateringspunt zich vaak kilometers verderop bevond⁸. Het gebied werd bovendien doorkruist door waterwegen die voor de stad Brugge van vitaal belang waren, en waarover de stad het zeggenschap had. Reeds in 1288 voerde de watering Romboutswerve een proces tegen de stad Brugge omdat de stad door middel van haar spei in Damme het waterpeil verhoogde en verlaagde in functie van de scheepvaart zonder rekening te houden met het omliggende gebied⁹. Dat een kleine watering als Tussen beide Zwinnen, nog géén 300 gemeten groot en gelegen aan de poorten van de stad Brugge een zo hoog geschot diende te vragen, werd dan ook meer dan waarschijnlijk veroorzaakt door de specifieke ligging van de watering in de driehoek tussen het Zwin naar Damme en het “Oude Zwin”, twee gekanaliseerde waterlopen waarvan de dijken zeker voor een deel door de watering moesten worden onderhouden¹⁰. In 1406 en 1407 betaalde het Sint-Janshospitaal de

⁷ Moerkerke Zuid-en Noord-over-de-Lieve werden in de rekeningen van het Sint-Janshospitaal pas vanaf 1368-69 afzonderlijk vermeld. Om een continue tijdreeks te bekomen, werd door ons de fictie van één watering Moerkerke in stand gehouden, door vanaf die datum het gemiddelde van het geschot in beide wateringen te nemen. Het geschot in Noord-over-de-Lieve lag gemiddeld iets hoger dan in Zuid-over-de-Lieve.

⁸ In het geval van De Broeke ging het vanaf de 15e eeuw om de sluis van Zuid-over-de-Lieve ten westen van de stad Sluis.

⁹ \$411 : d.d. 1288/04/03 “...ils demanderent et disent ke cil de Bruges devoient et estoient tenut de warder et tenir tous les dis lor tieres de Remboudswerfs devant encontre le Roie par le raison de ce ke cil de Bruges faisoient, quand il leur plaisoit, monter et avaler leawe de le dite Rey par leur espoie dou Dam parmener et remener leur marchandise a nef, ainsi come il leur plaisoit”.

¹⁰ Zie over deze watering : Wintein, W. 1965.

recordbedragen van respectievelijk 26,7 en 163,3 groten per gemet in deze watering, waarbij uitdrukkelijk vermeld wordt dat het grootste deel van dit bedrag bestemd was voor bedijkingswerken.

- *Categorie IIIc: stabiele (her-)inpolderingen in het Westerscheldegebied (geschot tussen 20 en 30 liter tarwe/ha)*

periode	Passegeule-polder	Vrije polder	Jeronimus-polder	Gemiddelde
1280-99				
1300-49				
1350-99				
1400-49				
1450-99				
1500-49	35,4	21,4	31,5	29,4
1550-70	9,8	25,2	11,5	15,5
Gemiddelde	22,6	23,2	23,3	23,0

Tabel 7.12: evolutie van het geschot in wateringeng categorie IIIc. Voorbeelden: Passegeule-, Vrije en Jeronimus-polders (1280-1570)

Na de overstromingen van 1375 en 1404 had de Braakman in westelijke richting zijn maximale uitbreiding bereikt. Vanaf dat ogenblik werden op gezette tijdstippen stukken land heroverd op de zee. Niet alle herinpolderingen bleken even duurzaam: sommige werden na enkele jaren alweer opgegeven, of gingen in de eerstvolgende stormvloed verloren. Een aantal herinpolderingen bleken echter wel duurzaam. In de loop van hun verdere bestaan, dienden voor het waterbeheer geen exorbitant hoge bedragen gevraagd te worden aan de ingelanden. Pas door de militaire inundaties van het laatste kwart van de 16^e eeuw zouden deze polders opnieuw met ernstige problemen inzake waterstaat te kampen krijgen.

- *Categorie IVa: Bedreigde wateringeng in het Westerscheldegebied (geschot tussen 40 en 100 liter tarwe/ha)*

periode	Oude Yevene	Groede	Proostpolder	Kleine Geraard Moors	Gemiddelde
1280-99	65,7				65,7
1300-49	19,9	7,1			13,5
1350-99	72,1	23,0	106,6	132,2	83,5
1400-49	85,6	54,9	23,3	60,5	56,1
1450-99	53,4	39,3	31,1	41,0	41,2
1500-49	34,6	39,1	26,6		33,4
1550-70	56,9	69,3	11,2		45,8
Gemiddelde	58,5	41,5	36,3	60,8	49,2

Tabel 7.13: evolutie van het geschot in wateringeng categorie IVb. Voorbeelden Oude Yevene, Groede, Proostpolder en Kleine Geraard de Moerspolder (1280-1570)

Categorie IVa omvat wateringën van zeer verschillende omvang en ontstaansgeschiedenis, die echter allemaal in de laatmiddeleeuwse periode bedreigd werden door overstromingen, en daarom gemiddeld gezien een hoog geschot dienden te vragen aan hun ingelanden. De Oude Yevene was de grootste en oudste van deze wateringën. Elders beschreven we hoe de watering vanaf het eind van de 14^e eeuw opnieuw rechtstreeks bedreigd werd door het zeewater, door de uitbreiding van de Braakman¹¹. Ook in andere wateringën zoals Aardenburg Bewester Ee (categorie IIIa) was dit het geval, doch in de Oude Yevene waren de vereiste investeringen hoger en permanentier. De naburige watering Groede - eigenlijk de fusie van twee wateringën (Groede en Schoondijke/Vrabersdijke) – werd met dezelfde problematiek geconfronteerd, doch zag zich in het zuiden door de Oude Yevene en in het noorden door de Geraard de Moorswatering beschermd, waardoor de kosten er in de 14^e en 15^e eeuw iets lager bleven. De Geraard de Moorswatering was een conglomeraat van eertijds zelfstandige polders, waarvan we hier de Kleine Geraard de Moerspolder en de Proostpolder opnamen, die elk afzonderlijk reeds in de 13^e eeuw bestonden¹², en zich nadien wisten te handhaven. In bovenstaande tabel merkt men dat deze polders relatief gezien minder zwaar belast werden naar het einde van de onderzochte periode toe. Aanvankelijk vormden ze de buitenste poldergordel van het vasteland, tegenover het eiland Wulpen. Naarmate nieuwe inpolderingen plaatsvonden, en met name begin 16e eeuw door de inpoldering van Breskenszand, verloren ze deze zeeverende functie voor een stuk. Ook na het ontstaan van de Geraard de Moorswatering bleven de polders die er deel van uitmaakten zeker voor een deel verantwoordelijk voor de eigen zeedijken. Dit verklaart waarom één van deze polders, de Ysenpolder, merkeliijk hoger belast werd dan bijvoorbeeld de Proostpolder (infra, categorie V).

- ***Categorie IVb: Fragiele (her-)inpolderingen in het Westerscheldegebied (geschot tussen 40 en 100 liter tarwe/ha)***

periode	Yeven- polder	Oostmans- polder	Oudemans- polder	Groot Breskens	Klein Breskens	Gemiddelde
1280-99						
1300-49						
1350-99						
1400-49	50,8					50,8
1450-99	42,6					42,6
1500-49	38,1	37,0	130,6	90,5	124,3	84,1
1550-70	87,3	44,6	11,3	82,8	59,6	57,1
Gemiddelde	57,0	39,7	84,4	86,6	86,3	70,8

Tabel 7.14: evolutie van het geschot in wateringën categorie IVb. Voorbeelden: Yeven-polder, Oostmanspolder, Oudemanspolder, Breskenszand en Klein Breskens (1280-1570)

Net zoals de wateringën in categorie IIIc gaat het hier merendeels om herinpolderingen in Braakmangebied van door overstromingen verloren gegaan cultuurland. Alleen Breskens en

¹¹ Zie verder hoofdstuk 11.

¹² Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 261.

Breskenszand zijn laatmiddeleeuwse inpolderingen van nieuwe aanwassen. In deze wateringen liepen de kosten voor dijkonderhoud en afwatering vaak wel hoog op, ook al werden de initiële bedijkingskosten hier niet meegerekend. Die initiële bedijkingskosten waren vaak aanzienlijk. Aan de inpoldering van Groot-Breskens, die na lang uitstel rond 1508 toch effectief van start ging, participeerde de Gentse Sint-Pietersabdij aanvankelijk voor 300 gemeten, waarvan ze echter 150 gemeten achteraf diende af te staan aan de eigenaar en houder van het bedijkingsoctrooi *Filips van Kleef*. Voor de bedijking van die 300 gemeten (132,7 hectare) betaalde de abdij in het eerste jaar in totaal 462,5 lb. groten, of 836,4 d. groten per hectare¹³. De bedijking was echter maar een gedeeltelijk succes, want het daarop volgende jaar blijkt de polder alweer overstroomd te zijn, waardoor in 1510-11 opnieuw grote investeringen moeten worden gemaakt – 284,8 d. groten per hectare – om de pas gebouwde dijken te verhogen en te versterken¹⁴. Voor de bedijking van Klein Breskens in 1525-26 werd door de Sint-Pietersabdij opnieuw een bedrag in de zelfde orde van grootte uitgegeven: 843,4 d. groten per hectare, voor een totale participatie van 100 hectare¹⁵. Indien men deze initiële bedijkingskosten zou afschrijven over de daaropvolgende decennia, bijvoorbeeld een periode van 100 jaar, dan wordt de gemiddelde jaarlijkse investering in waterbeheer in deze polders nog met respectievelijk 11,2 en 8,4 d. groten per hectare per jaar verhoogd, wat neerkomt op een stijging met 15 à 20 %.

- *Categorie V: Calamiteuze wateringen (geschot >100 liter tarwe/ha)*

periode	Ysenpolder	Gaternisse	Gemiddelde
1280-99			
1300-49	14,5		14,5
1350-99	152,7		152,7
1400-49	134,3	179,8	157,0
1450-99	103,1	247,1	175,1
1500-49	92,0	262,9	177,5
1550-70	56,9	167,4	112,1
<i>Gemiddelde</i>	106,2	225,4	165,8

Tabel 7.15: evolutie van het geschot in wateringen categorie V. Voorbeelden: Ysenpolder en Gaternisse (1280-1579)

Een calamiteuze polder of waterschap wordt door van de Ven gedefinieerd als “een noodlijdende polder of waterschap, waarvoor een bijzondere regeling voor het onderhoud

¹³ Rk. Sint-Pietersabdij 1508-09 : “boven de 300 lb. groten die mijn voornoemde heere verleit heeft voor de twee eerste gheschoten van IIIc ghemeten wase over darde ghescot V s. groten vanden ghemete, item over tierde ghescot XL groten over tghemet item over twijfste (sic) ghescot XV groten, item over tseste ghescot ooc XV groten, comt hier betaelt bijden voorseiden ontfanghere over de voornoemde viere gheschoten over elc ghemet X s. X d. groten”.

¹⁴ Rk. Sint-Pietersabdij 1510-11 : heffing van een geschot van 30 groten per gemet “om de noot vander zee mids dat den poldere in vloets was” en “over elc ghemet VIII s. groten ende dit omme de hoginghe ende fortificatie vande dijckin”.

¹⁵ Rk. Sint-Pietersabdij 1525-26 : “Item deze ontfanghere stelt hier ooc in uutgeven tghuent dat hij verleyt ende betaelt heeft voor de cost vanden dicaige met datter annecleift van hondert ghemeten lands thiende vry onlanx ghedaen bedycken bij mynen heere den prelaet in Cleen Breskyn daerof de partien verclaerst staen in eene particuliere rekeninghe daerof met mynen heere ghehouden ende by hem ghetheekent hier ghetoocht bedraghende ter somme van: 1865 lb. 10 s.”

van zeekeringen en oeververdediging is getroffen”¹⁶. Deze bijzondere regeling bestond meestal uit een combinatie van overheidssteun en bijdragen van de achterliggende gebieden. De term als dusdanig werd in het Brugse Vrije voor 1570 niet gebruikt en een algemene regeling voor dergelijke noodlijdende watering was er niet. Toch kunnen een aantal wateringen als dusdanig beschouwd worden: het gaat hier om meestal relatief kleine omschrijvingen die eigenlijk niet leefbaar waren. De waterstaatslasten evenaarden of overstegen er gedurende langere tijd de pachtprijs, waardoor een eigenaar die zijn land verpachtte meer diende te betalen voor zijn grondbezit dan het hem opbracht.

De watering *Gaternisse* was een dergelijke watering. De watering was ontstaan als restant van het ambacht en de watering van Ijzendijke na de Elizabethsvloed van 1404. Van meet af aan bleek eigenlijk dat de langgerekte watering die een soort van schild vormde tegen het water van de Braakman, eigenlijk als zelfstandige watering niet leefbaar was, doch het duurde tot 1550 vooraleer de grotere achterliggende wateringen Oude Yevene en Groede structureel tussenbeide kwamen. In dat jaar laatste werd alle grond in de watering geabandonneerd door de respectievelijke eigenaars en door de watering verpacht voor 84 groten per gemet. Het laatste geschot dat in 1549 door de Sint-Pietersabdij werd betaald, bedroeg maar liefst 239,2 groten per gemet. Dit was weliswaar een uitzonderlijk hoog geschot, doch in de daaraan voorafgaande jaren werd ook al een geschot betaald dat hoger lag dan de pachtprijs. In 1559 bracht de totale landpacht slechts een vijfde op van de totale kost van de waterstaat. De rest van het bedrag diende door de achterliggende wateringen betaald te worden¹⁷.

In de watering Ysenpolder, was de toestand in de 16^e eeuw minder dramatisch, doch het kleine poldertje had in de 14^e en 15^e eeuw zeer moeilijke tijden beleefd. De Ysenpolder was een zeer herkenbare driehoekige polder in Oostburg-ambacht langsheen de Zwinarm van het Zwarte Gat ten noorden van de Yevendijk en het verdwenen Isendorpe. Het poldertje werd vermoedelijk in 1252-53 bedijkt¹⁸, en zowel de Gentse Sint-Baafsabdij, het Brugse Sint-Janshospitaal en in de 16^e eeuw ook de Sint-Pietersabdij zouden er grondbezit verwerven¹⁹. De Isenpolder was in een bocht van het Zwarte Gat gelegen, en daardoor wellicht zeer

¹⁶ Van de Ven G.P. 2003, p. 433.

¹⁷ Rekening Gaternisse 1559-60.

¹⁸ Meyer H.D. 2001, p. 312 : in dat jaar is sprake van land “*qui dicitur novus polre juxta Ysendorpe*”, zie ook kaart ibidem, p. 429; Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 101-102.

¹⁹ Vanaf 1513 blijkt de Sint-Pietersabdij 5 gemeten 24 roeden in de Ysenpolder te bezitten. De abdij had de grond echter niet aangekocht, doch wel verkregen van haar voormalige ontvanger *Laureins Claissone*. Dat deze ontvanger een aantal gronden uit zijn privébezit aan zijn voormalige opdrachtgever afstond, heeft mogelijk te maken met een voorval dat gebeurde in het laatste jaar van zijn ontvangerschap. De rekening van 1510-1511 (RAG, Sint-Pietersabdij, Rekeningen, 1521, rk. 1510-11, f°198r) verhaalde de ontvanger hoe hij op weg naar Gent te Bentille in ware Robin Hood-stijl overvallen werd door struikrovers en beroofd van wel 194 lb. groten: “*Voort vertoocht den voorseiden ontfanghere hoe dat hij in groter vreesse van synen lijve gheweest heeft te Ghend waert commende inde warande van Benthille daer hem ghenomen es van drie rovers te peerde bet dan hondert XCIII lb. groten de welke pennijnghe tobehoorden mijnen voorseiden heere, de welke somme van pennijnghe overmids de groote vreesse ende anxt van synen lijve daer te laten ende te verliesen hem behoren wel met rechte ende eens deels uut gracen te bate ende in betalinghe te commen, want indien de voorseide ontfanghere dat soude moeten betalen hem dinct onder correxie dat hem groot onghelijc ghebuere soude*”. Of er enige waarheid in het verhaal schuilt, weten we niet. Evenmin weten we of de abdij hem het bedrag kwijtgescholden heeft. Feit is wel dat dezelfde persoon naderhand een aantal bezittingen in de Ysenpolder, de Oude Yevene, de Geraard Moorswatering en de watering Groede afstond aan de Sint-Pietersabdij.

kwetsbaar. Over het juiste wedervaren van de polder, tasten we in het duister, doch de polder werd zeker overstroomd rond 1357, toen ook een volledig nieuw dijk werd aangelegd²⁰, getuige ook de zeer hoge geschotgelden die het Sint-Janshospitaal toen betaalde. Datzelfde hospitaal zag haar grondbezit in de Ysenpolder begin 15^e eeuw aanzienlijk verminderen van 13 gemeten tot 1410 naar 8 gemeten in 1411 en vervolgens naar 0,7 gemeten in 1418. Of de rest verkocht, geabandonneerd dan wel overstroomd was, konden we niet achterhalen. Dat de waterstaat een doorslaggevende rol heeft gespeeld in de afbouw van dit grondbezit, ligt voor de hand. Net als de watering Gaternisse in de 16^e eeuw kon ook de Ysenpolder moeilijk voor het eigen waterbeheer instaan: in 1396-97 werden verschillende naburige wateringën verplicht een extra geschot te betalen voor bedijkingswerken in de Ysenpolder, die mogelijk geïnuundeerd was in 1394²¹. Ten laatste begin 15^e eeuw werd de Ysenpolder geïncorporeerd in de Geraard de Moorswatering²². Deze watering stond vermoedelijk enkel voor de afwatering van de Ysenpolder in, niet voor de dijken waarvoor nog steeds een afzonderlijk geschot betaald werd. Wel werkte Ysenpolder in 1432 al samen met de watering Groede voor het plaatsen van *stenen hoofden* langsheen de kust²³, waarna uiterlijk in het laatste kwart van de 15^e eeuw de dijken van de Ysenpolder ook effectief door die laatste watering werden overgenomen²⁴. In de 16^e eeuw bleken de ingelanden van de Ysenpolder in ruil daarvoor aan de watering Groede een driedubbel geschot te betalen, naast het geschot dat in de Geraard de Moorswatering geheven werd²⁵.

Naast Gaternisse en de Isenpolder, waren er ongetwijfeld nog wateringën in het Brugse Vrije die in de onmogelijkheid of quasi-onmogelijkheid verkeerden op zelfstandige basis voor het eigen waterbeheer in te staan: het eiland Wulpen, maar ook delen van Kadzand, en de polders rond Biervliet verkeerden vermoedelijk in deze situatie. De eiland-wateringën hadden daarbij het nadeel dat ze géén achterliggende burenen hadden, die tot bijdrage verplicht konden worden. Naar oppervlakte ging het al bij al om een beperkt gebied, doch naar investeringen én beeldvorming, speelden deze calamiteuze wateringën een belangrijke rol in de laatmiddeleeuwse waterstaatsgeschiedenis.

²⁰ Meyer H.D. 2001, p. 355 : de SBA boekte toen uitgaven "*pro expensis scabinorum assignantium situm dicagii novi in Ysenpolre*"; Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 157-158 brengt dit in verband met een vrij algemene overstromingsramp in 1357.

²¹ Rekening Sint-Pietersabdij 1396-97: betaling van 14 groten per gemet in de Proostpolder "*te Ysen polre waerd*"; van 15 groten 21 miten per gemet "*van dycage inde wateringhe van Vrabersdijc... te Ysen polre waerd*"; Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 183

²² Eerste betaling door het Sint-Janshospitaal aan de Geraard Moorswatering in 1406-07.

²³ \$800. Beslissing genomen op een algemene vergadering d.d. 1432/03/10.

²⁴ In de rekeningen van het Sint-Janshospitaal werden de geschotgelden van de Ysenpolder vanaf 1479-80 verrekend samen met de betalingen aan de Groede-watering.

²⁵ Ommeloper Geraard Moorswatering 1571 : "*den welcken poldere ghelt alle jaeren driefaut gheschoot, te weten als Groede waterynghe in huer zelven gheschooten wert eenen schellynck groote, zoo moet desen polder gheven drie schellynghen groote, alle ten proofte van Groede waterynghe, ende boven dien meede contrybuweren ghelick andere polders in heer Gheeraerts de Moors waterynghe*". Dit was zeker reeds het geval in 1545-46, zie rk. Sint-Pietersabdij 1546-47 waarin sprake is van 1 m 2 ln 52 r "*ligghende inde wateringhe van Gheersmoer wateringhe ende contribueert ter Groede wateringhe waert te XXI groten vanden ghemete ende dat over zijn drieveut*".

Wanneer je géén rekening houdt met de beide uitsterste categorieën - de zandstreekwateringen en de enkele calamiteuze wateringen – kom je tot een belastingspanning van grosso-modo vier: namelijk variërend van gemiddeld 15 liter tarwe per hectare tot gemiddeld 60 liter tarwe per hectare. Een groot deel van het Brugse Vrije bevond zich wel in de lagere categorieën. We dienen ons dan ook de vraag te stellen in welke mate de hogere waterstaatslasten misschien in sommige gebieden gecompenseerd werden door hogere opbrengsten, wat het op langere termijn toch rendabel maakte om in deze gebieden te investeren. De eenvoudigste manier om dit te achterhalen, is een vergelijking van de pacht prijzen. Dergelijke vergelijking is daarnaast ook noodzakelijk om niet alleen de relatieve verschillen tussen de waterstaatslasten in verschillende gebieden, maar ook de absolute cijfers als dusdanig te duiden: hoe zwaar drukten de waterstaatslasten als geheel op de plattelandseconomie? Waren zelfs de laagste lasten nog zwaar om dragen, of dienen we zelfs de hoogste lasten te relativiseren?

Vooraleer dat te doen trachten we echter eerst nog een beter inzicht te krijgen in de evolutie in de tijd. Dat de waterstaatslasten sterk verschilden van plaats tot plaats, betekent immers ook dat we ons voor de evolutie in de tijd niet kunnen beperken tot de analyse van de lasten in één enkele watering, maar een beeld moeten krijgen van de globale evolutie.

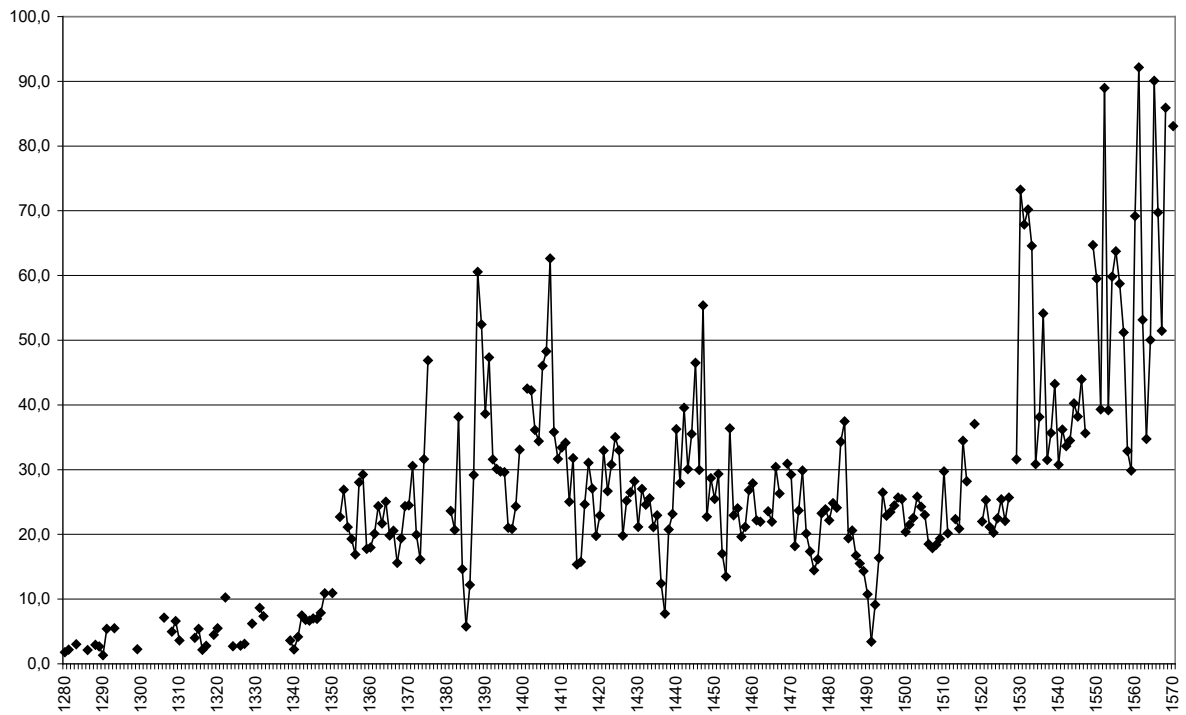
7.3.2 Globale evolutie van de waterstaatslasten in het laatmiddeleeuwse Brugse Vrije

Eerder onderzochten we reeds de evolutie van de waterstaatslasten voor de Blankenbergse watering²⁶. Deze watering blijkt tot één van de laagst belaste categorieën van het Vrije te behoren, en het is dan ook nog maar de vraag of de evolutie van de lasten in de Blankenbergse watering model kan staan voor de volledige polderstreek van het Vrije.

Een volledige reconstructie van de waterstaatslasten in het Brugse Vrije is echter onmogelijk: voor een aantal grote wateringen en de overgrote meerderheid van de kleine wateringen ontbreken de gegevens. Wel kunnen we trachten op basis van de beschikbare gegevens een inschatting te geven van de globale evolutie, en dit zo goed en zo kwaad als het kan. Daar die gegevens vooral bestaan uit de betalingen van grootgrondbezitters aan de verschillende wateringen, kunnen we voor één zulke grootgrondbezitter, het Brugse Sint-Janshospitaal, de totale investeringen becijferen. Aangezien dit hospitaal bezittingen had in een groot deel van het onderzoeksgebied en bovendien de omvang van haar grondbezit vanaf de 15e eeuw nog maar weinig wijzigingen onderging²⁷, kunnen we de betalingen van het Sint-Janshospitaal als een steekproef voor het volledige Vrije beschouwen.

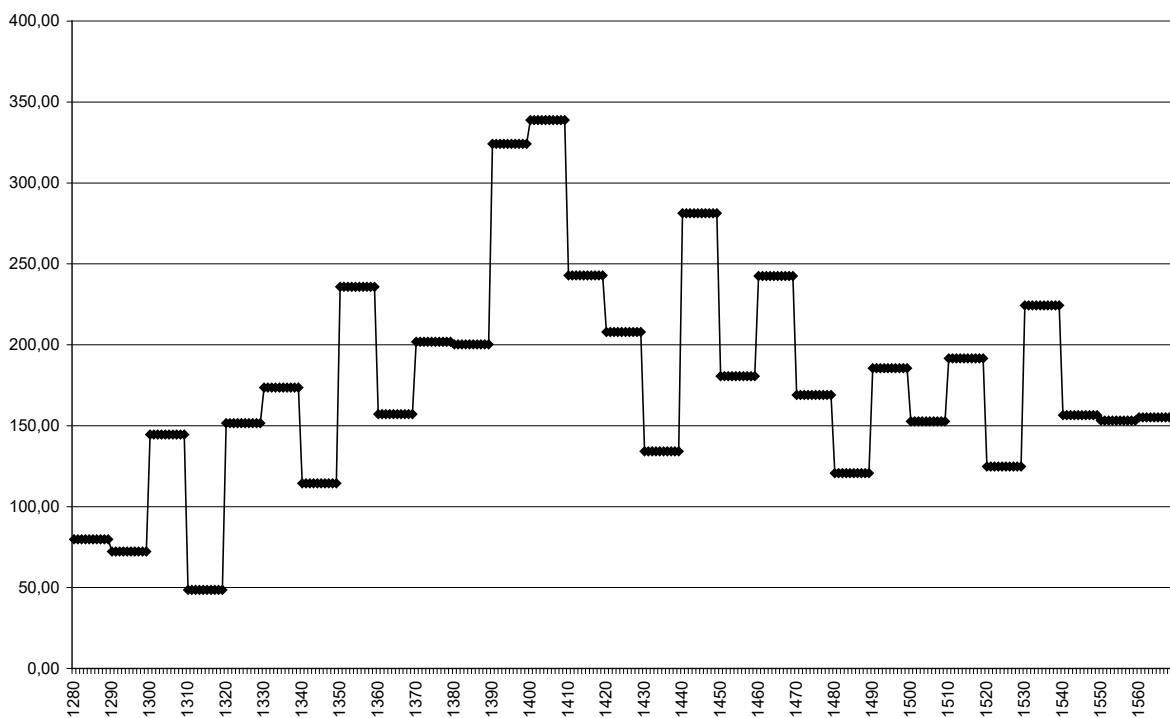
²⁶ Zie ook hoofdstuk 11 voor de evolutie van het geslacht in de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht

²⁷ Zie eerder hoofdstuk 5.

Figuur 7.11: uitgaven van het Brugse Sint-Janshospitaal aan waterstaatswerken in het Brugse Vrije (1280-1570) (lb. groten)

Of in reële termen:

Figuur 7.12: uitgaven van het Brugse Sint-Janshospitaal aan waterstaatswerken 1280-1570 (hectoliter tarwe, 10-jaarlijks gemiddelde)

In grote lijnen volgden de totale investeringen van het Sint-Janshospitaal in waterstaat vrij goed de hoger geschetste evolutie van de geschothelden in de Blankenbergse watering. Deels is dat een logisch gevolg van het feit dat ongeveer 40% van de hospitaalbezittingen in die watering gesitueerd waren²⁸, deels toont het toch ook aan dat de evolutie in de Blankenbergse watering vrij goed de algemene trend aangeeft. Vanaf 1300 krijgen we een geleidelijke stijging van de investeringen, zowel nominaal als reël, een stijging die culmineert naar een hoogtepunt in de jaren 1390-1410. Vooral in 1388-89 en 1407-08 betaalde het hospitaal record-bedragen voor waterstaatswerken. Een eerdere piek in de jaren '50 van de 14^e eeuw is in de reeks van de totale uitgaven minder geprononceerd dan in de reeks van de Blankenbergse watering, wat bewijst dat de verhoogde uitgaven in die periode het gevolg waren van een stijging van de lasten in die watering alleen. Vanaf 1408-09 werd opnieuw minder betaald, waarbij de nominale uitgaven voor de waterstaat zich stabiliseerden rond de 20 tot 30 lb. groten per jaar, en dit eigenlijk tot en met 1530. Ook in reële termen trad een stabilisering op, eerst naar een niveau tussen de 200 en 250 hectoliter tarwe, vervolgens vanaf het laatste kwart van de 15^e eeuw iets lager, tussen de 150 en de 200 hectoliter tarwe per jaar. Zoals we ook voor de Blankenbergse watering al konden opmerken, werd de stijging van de waterstaatslasten vanaf het tweede kwart van de 16^e eeuw volledig teniet gedaan door een even grote stijging van de graanprijzen, waarbij de investeringen in waterstaat de inflatie dus volgden, doch niet overstegen.

Absolute uitgaven in speciën of natura zijn natuurlijk weinigzeggend zolang we niet weten wat ze betekenen voor de persoon of de instelling die ze moet betalen. Op het totale budget van een grote caritatieve instelling als het Brugse Sint-Janshospitaal namen de waterstaatslasten een relatief bescheiden plaats in: voor enkele steekproefjaren becijferden we dat ze in normale jaren ongeveer 2 tot 5% van de totale uitgaven opslochten, iets minder in de beginperiode van ons onderzoek, en met nog enkele procenten stijgend in crisisjaren²⁹. Hierbij dienen wel enkele kanttekeningen te worden gemaakt. Allereerst beschouwden we enkel de uitgaven voor waterstaat in het Brugse Vrije. Het Sint-Janshospitaal betaalde echter ook nog bescheiden bijdragen aan de watering van Veurne-ambacht, en tot en met de 15^e eeuw veel omvangrijker bedragen voor het grondbezit in Noord-Brabant en op de Zeeuwse eilanden. In Noord-Brabant bezat het Sint-Janshospitaal reeds in de 13^e eeuw moergronden bij Rosendaal (Etten) en Zevenbergen, waar ze ook diende te investeren in de waterstaatkundige infrastructuur³⁰. In 1279 ontving het Sint-Janshospitaal al inkomsten uit "*Zelandia*", vanaf 1304 onderverdeeld in een "*Westganghe*" en een "*Oestganghe in Zelant*"³¹. Blijkens latere

²⁸ Zie hoger hoofdstuk 5.

²⁹ Voor de vroegste jaren (tot 1332) zie Schoutteten K. 2003, tabel 1 in bijlage; verder Rk. Sint-Janshospitaal 1450-51: 3.7%; 1459-60: 4.5%; 1467-68: 3.5%; 1477-78: 2.1%; 1486-87: 2.3%; 1495-96: 1.8%; 1504-05: 3.9%; 1522-23: 2.1%; 1531-32: 6.8%; 1568-69: 4.7%; 1472-73: 6.6% (het gaat telkens om de werkelijk betaalde uitgaven in een bepaald boekjaar, inclusief de betalingen van achterstallen uit vorige boekjaren).

³⁰ Zie Leenders K. 1979. Reeds de oudste rekening van het hospitaal (Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, G1, ca. 1275) omvat uitgaven te Zevenbergen. In de daaropvolgende rekeningen vinden we regelmatig uitgaven voor waterstaat "*apud Zevenberghe*" (vb. rk. Sint-Janshospitaal 1293-94) en "*van iscote ende van tsense te Rosendale*" (rk. Sint-Janshospitaal 1306-07). Vanaf de tweede helft van de 14^e eeuw werden de rekeningen van de moerexploitatie in Noord-Brabant vaak als annex aan de algemene rekening toegevoegd.

³¹ Schoutteten K. 2003, p. 38.

rekeningen waren deze bezittingen geconcentreerd in Zuid-Beveland, op Borsele. Begin 15^e eeuw ging het nog om ca. 23 m in de *Bakendorpse polder* (ten laatste in 1439 gereduceerd naar 11), 9,5 m in *Oostende*, en 12 m in *Vinninge*, alle langs de oostkant van het eiland, en 88 gemeten in *Kouddorpe* en *Ellewoutsdijk* langs de westkant³². Daar dit deel van Zeeland in de tweede helft van de 14^e eeuw sterk bedreigd werd door de zee, diende het hospitaal ook hier aanzienlijke bedragen te investeren: eind 13^e eeuw werd voor waterstaatswerken in Zeeland en Noord-Brabant gemiddeld 32% uitgegeven van het bedrag dat naar soortgelijke doeleinden in het Vrije ging. In de tweede helft van de 14^e eeuw verminderde dit naar 11,94% gemiddeld, met wel een uitschieter ten gevolge van de stormvloed in 1375 toen het hospitaal 54,9 lb. groten uitgaf aan waterstaatswerken in Borsele, tegenover 46,9 lb. voor het volledige Brugse Vrije! Het hospitaal zette dat jaar ernstige vraagtekens bij de zin van dergelijke uitgaven, en zond mensen uit om te onderzoeken of delen van het Zeeuwse bezit niet beter geabandonneerd werden³³. Zeker een deel van het bezit werd toch behouden, en na de eerste Elizabethsvloed van 1404 diende het hospitaal opnieuw belangrijke sommen te investeren in inlaagdijken, dijkversterkingen en nieuwe sluizen op Borsele³⁴. Voor de hele 15^e eeuw bedroegen de uitgaven voor waterstaat in Zeeland gemiddeld 12% van de uitgaven voor het Brugse Vrije, voor een bezit van vermoedelijk iets meer dan 100 gemeten, dat is minder dan 5% van het hospitaalbezit in het Vrije³⁵.

Met de uitgaven voor waterstaatswerken in Zeeland en Noord-Brabant inbegrepen komen we voor de gehele periode toch tot 4 tot 5% van het totale hospitaalbudget dat aan waterstaat besteed werd. Dit lijkt weinig, maar het grootste deel van het budget was dan ook bestemd voor andere doeleinden, zoals de levensmiddelenvoorziening voor de meer dan honderd zieken en behoeftigen die in het hospitaal konden verblijven en waarvoor begin 15^e eeuw jaarlijks onder meer 200 tot 700 hectoliter graan, twee tot vijfhonderd runderen, schapen en varkens, 15000 tot 25000 stuks haring, 1 tot 5 ton boter en kaas en 2500 tot 4500 liter melk nodig waren³⁶. Niet alle inkomsten waren ook afkomstig uit grondbezit op het platteland: het

³² Rk. Sint-Janshospitaal 1399-1400 e.v.

³³ Rk. Sint-Janshospitaal 1375-76: "*van dat broeder Jan de Waeyhere ende Jan Wandel waren in Zeeland om te besiene wat lande dat wi dyken zouden of wat lande dat wi zouden laten varen, verterd: 47 s.*"; "*van dat Jan Wandel ghelt droegh in Zeeland mede te dykene, verterd: 32 s.*"; "*van dat broeder Willem Goetcoop ende broeder Jan de Wayere waren in Zeeland om te besiene hoe dat met onsen dyke stont: verterd 5 lb. 16 s.*"; "*van dat Jan Wandel was anderwaerf in Zeeland met ghelde om der mede te doen dykene, verterd 24 s.*"; "*van dat die meester ende ic waren in Zeeland om te besiene hoe dat met onsen goede stont, verterd 8 lb. 18 s.*". Deze bedragen (in lb. parisis) zijn niet inbegrepen in het hogervermelde bedrag van 54,9 lb. groten

³⁴ Rk. Sint-Janshospitaal 1404-05: in Kouddorpe 24 s. parisis per gemet "*toecommende van eenre nieuwer sluus die inde voorseide watringhe gheleit was int jaer voorleden*" en 30 s. per gemet "*van dycagen*"; rk. 1405-06: 5 lb. 18 s. 6 d. parisis per gemet "*van dycagen in Seelant ende in Coudoorpe van nieuwen diken te makene inden Bakendorpsenpolre*"; 8 s. "*van dicagen in Oostende*"; 10 s. per gemet "*in Vinninghen... van dicagen*"; 45 s. per gemet "*van eenre nieuwen sluus ende van eenre insete in Coudorpe*"; 18 s. per gemet "*van dycagen in Seelant van eenre nieuwer insete in Eloudsdijc*". In totaal werden in 1404 en 1405 in Zeeland respectievelijk 58 en 47 % van de bedragen uitgegeven die in die jaren naar waterstaatswerken in het Vrije gingen.

³⁵ Niet in alle rekeningen worden uitgaven voor het hospitaalbezit in Zeeland vermeld. Vermoedelijk werden de uitgaven in sommige jaren afgetrokken van de pachtsom. De laatste vermelding van waterstaatslasten in de algemene rekeningen van het Sint-Janshospitaal vonden we in de rekening van 1473-74, f°79v: "*betaelt van dicagen, gheschote ende andere oncosten ons overbrocht bij Sponsiaen f. Pieters van onsen lande in Zeelant, zoot blijft in zine rekeninghe: 122 lb. 5 s. 11 d. parisis*".

³⁶ Dehaeck S. 2004.

Sint-Janshospitaal bezat onder meer ook renten op huizen en gronden in Brugge zelf, en delen van stedelijke inkomsten, zoals de controle op maten en gewichten³⁷. Hoe zwaar of licht die waterstaatslasten echt betekenden voor het hospitaal, kunnen we maar weten wanneer we ze vergelijken met de inkomsten die het hospitaal effectief uit haar grondbezit buiten de stad haalde (infra).

Na 1410 werden nog enkele decennia gekenmerkt door significant lagere of hogere waterstaatslasten. In jaren van burgeroorlog – vooral de Brugse opstand in 1436-37 en de tweede fase van de opstand tegen Maximiliaan 1487-93, eerder ook al de Gentse opstand en dan met name de jaren 1384-86 - werd zeer weinig betaald. In de opstand in het laatste kwart van de 15^e eeuw, vielen de investeringen in waterstaat bijna tot nul terug, en dit gedurende meerdere jaren. Dat dit alles de infrastructuur geen goed kan hebben gedaan, spreekt voor zich. Gevaarlijk werd het vooral wanneer in dergelijke jaren een overstroming plaatsvond, waarbij niet onmiddellijk kon worden ingegrepen en het water de kans kreeg diepe geulen uit te schuren. Het landverlies in het Braakmangebied was vermoedelijk nooit zo groot geweest, indien de herstellingswerken na de stormvloed van 1375/76 niet waren afgebroken door de Gentse opstand vanaf 1379, en ook op de doorbraak van de *Dyck van Artois* bij Nieuwersluis in 1488 die in de Vier Ambachten een ware ravage aanrichtte en meer dan 9000 hectare voor langere tijd onder water zette, kon door de oorlogssituatie niet afdoend gereageerd worden³⁸. Omgekeerd waren er na 1410 ook nog een aantal perioden waarin meer werd geïnvesteerd, ook in reële termen: met name de jaren '40 en '60 van de 15^e eeuw en de jaren '30 van de 16^e eeuw. De eerste twee decennia werden ook in de Blankenbergse watering gekenmerkt door hogere investeringen, maar tijdens de 'jaren 30 van de 16^e eeuw lijkt het zwaartepunt van de investeringen zich elders te hebben bevonden.

De totale uitgaven van het Sint-Janshospitaal voor waterstaatswerken waren duidelijk aan grote schommelingen onderhevig. Vooral in periodes van hoge nominale investeringen (eind 14^e eeuw, tweede en derde kwart van de 16^e eeuw) werden jaren met hoge investeringen vaak snel gevolgd door jaren met een veel lager uitgavenpeil. Stijgende waterstaatslasten zijn dan ook vaak toe te schrijven aan crisissen op korte termijn, waarvan we hieronder de voornaamste opsommen, door gebruik te maken van de procentuele afwijking van het voortschrijdend gemiddelde:

Jaartal	totale uitgaven (lb. groten)	afwijking VSG (%)	Wateringen waar geschat significant hoger lag dan normaal
1322	10,3	125,7	Blankenbergse watering ("van dikene"), Eiesluis (idem), Beooster Ee, Kamerlings, Serwoutersmans; Oude Yevene en Ysenpolder
1331	8,6	68,1	Blankenbergse
1375	46,9	81,9	Algemeen. Vooral Beooster en Bewester Ee, Eiesluis, Kamerlings, Oude Yevene en Ysenpolder. Niet merkbaar in Reigarsvliet en Serwoutermans
1388	60,6	95,7	Zeer hoog Oude Yevene. Hoog in Blankenbergse, Bewester Ee, Eiesluis, Kamerlings, Ysenpolder, Moerkerke

³⁷ Met name de "vergierroede", en vanaf 1470 het "ijkerscepe" van de stad Brugge: cf. Marechal G. 1976; Gilliodts-Van Severen, L. 1871-85, VI, pp. 14-21.

³⁸ de Kraker A. 1997, pp. 23-26.

1389	52,4	70,4	Beooster Ee, Bewester Ee, Eiesluis, Serwoutermans en Vlagslo, in mindere mate Oude Yevene. De Sint-Pietersabdij betaalt voor bedijkingen in Ijzendijk-ambacht
1391	47,3	58,5	Blankenbergse, Beooster Ee, Romboutswerve, Serwoutermans en Moerkerke
1407	62,6	68,8	Eiesluis (bedijkingen), Tussen Beide Zwinnen (bedijkingen), Eeklo en Maldegem, Moerkerke, bedijkingen te Bentille.
1447	55,4	75,2	Eiesluis (nieuwe inlaagdijk ³⁹), Oude Yevene en Romboutswerve.
1483	34,3	61,8	Oude Yevene, Beooster Ee, Reigarsvliet. Blijkens rekeningen Sint-Pietersabdij ook Proostpolder, Gaternisse (inlaagdijk) ⁴⁰
1484	37,5	83,1	Eiesluis, Beooster Ee, Groede en Vlagslo
1530	73,3	77,5	Blankenbergse, Bewester Ee, Oudemanspolder, Passegeule, Vlagslo (ook al in 1529-30), in mindere mate Eiesluis en Reigarsvliet. Niet in Oude Yevene
1531	67,9	60,1	Zeer hoog in Oostmans- en Oudemanspolder. Hoog in Vlagslo, Serwoutermans, Groede, Maldegemse Polder en Ysenpolder
1532	70,2	60,0	Zeer hoog in Passegeule-polder. Hoog in Bewester Ee en Oudemanspolder
1552	89,0	76,5	Algemeen: zeer hoog in Blankenbergse, Oude Yevene, Serwoutermans. Hoog in Bewester Ee, Groede, Vlagslo, Ysenpolder, Moerkerke
1561	92,2	54,9	Bijna uitsluitend Blankenbergse

Tabel 7.16: jaren waarin door het Sint-Janshospitaal uitzonderlijk hoge betalingen voor waterstaatswerken in het Brugse Vrije worden verricht (totale uitgaven meer dan 50% hoger dan het vijftien-jaarlijks VSG)⁴¹

Piekjaren in de totale uitgaven van het Sint-Janshospitaal aan waterstaat, zijn duidelijk jaren waarin in meerdere wateringten tegelijk hoge investeringen vereist waren. Zo kan men ook duidelijk zien dat een aantal belangrijke overstromingsrampen (1375; 1530 en 1532; 1552) algemeen waren langsheen de volledige kustlijn van het Brugse Vrije, zowel langsheen de Noordzeekust in bijvoorbeeld Kamerlings- of Serwoutermansambacht, als langsheen de Westerschelde (in de Oude Yevene of daaromtrent). Daarbij is het belangrijk te noteren dat de pieken in de uitgaven niet de rampjaren zelf, maar wel de herstellingswerken reflecteren: zo werden pas in 1388 grote bedijkingswerken uitgevoerd, die eigenlijk nog een verlate reactie waren op de overstromingen van tien jaar eerder. Insgelijks werd de piek van 1407 veroorzaakt door maatregelen na de Sint-Elizabetsvloed van 1404. Dat er vaak een “time-lag” van enkele jaren tussen de overstroming en de herstellingswerken lag, werd veroorzaakt door een geheel van financiële, institutionele en politieke factoren, die de besluitvorming en de uitvoering van de werken aanzienlijk vertraagden. De complexiteit van de besluitvorming terzake konden we goed analyseren aan de hand van de jarenlange lijdensweg rond de sluis van Slepeldamme, eind 14^e en begin 15^e eeuw⁴².

³⁹ Rk. Sint-Janshospitaal 1447-48, f°62r: “*Janne den Hamere van III roeden ende III vierendeel dijcx, die thospitaal bi III houdynghen elc van C ghemeten ghehouden was te makene biden inzete ghewijst int jaer XLVII te doene in de wateringhe van Heys, XXXIII s. groten van der roede, comt VI lb. VII s. VI d. groten, daer of dat te baten comt van den helpers in de zelve houdynghen van IX ghemeten LII roeden VI groten van den ghemete, comt: 4 s. 7 d. groten*”.

⁴⁰ Dat de jaren 1483 en 1484 in deze tabel opgenomen worden, wordt vooral veroorzaakt door de zeer lage investeringen in de jaren daaropvolgend, waardoor het voortschrijdend gemiddelde erg laag uitvalt.

⁴¹ De jaren 1291 met 62,29% en 1293 met 73,19% worden hier buiten beschouwing gelaten, gezien het beperkte aantal rekeningen van het hospitaal tot 1300. 1571 en 1572 met eveneens zeer hoge totale uitgaven (145 lb. en 149 lb. groten) vallen net buiten onze onderzoeksperiode.

⁴² Zie verder hoofdstuk 10.

Aan de gekende reeks overstromingen mag misschien het jaar 1321 toegevoegd worden, waarvan we hoger reeds zagen dat een stormvloed vermeld wordt in het *Chronicon Comitum Flandrensium*, doch dat deze vermelding door Gottschalk e.a. als onwaarschijnlijk werd afgewezen. Gelijktijdige hoge investeringen en bedijkingen in verschillende wateringen lijken een overstromingsramp rond dat jaar toch te ondersteunen. In andere gevallen is het niet volledig duidelijk of in een bepaald jaar een nieuwe overstroming plaatsvond, dan wel nog de gevolgen van de vorige ramp hersteld werden: zo staat 10 april 1446 in de literatuur bekend als een stormvloedramp⁴³, doch blijkens de rekeningen van het Sint-Janshospitaal, werden pas in het voorjaar van 1448 heel wat extra geschotgelden gevraagd. Op basis van de stadsrekeningen van de stad Middelburg op Walcheren zou men dan weer kunnen afleiden dat begin 1447 nieuwe overstromingen plaatsvonden⁴⁴. We kunnen veronderstellen dat in vele gevallen de dijken eerst verzwakt werden door een stormvloed. Gezien ingrijpende herstellingen vaak enige tijd op zich lieten wachten, bleven de dijken kwetsbaar gedurende de daaropvolgende jaren, wat wellicht de kans op nieuwe overstromingen al dan niet na een stormvloed verhoogde. Samen met het gebrek aan precieze dateringen in de bronnen verklaart dit wellicht waarom in sommige jaren “concentraties” van stormvloedden lijken voor te komen (vb. 1374-76; 1421 en 1424; 1530-1532).

Al dan niet met vertraging of onrechtstreeks blijken de meeste uitgavenpieken en dus de meeste grote waterstaatwerken toch gerelateerd aan overstromingsrampen, wat onrechtstreeks impliceert dat de laatmiddeleeuwse wateringen een beleid voerden dat eerder op remediëring dan preventie was gericht. Al mogen we natuurlijk niet te streng zijn over ons oordeel van het waterstaatkundig beleid vijfhonderd jaar geleden: het Deltaplan in Nederland was er immers ook nooit gekomen zonder Watersnoodramp in 1953⁴⁵. België zou zelfs nog twintig jaar langer wachten, tot de overstromingen “van Ruisbroek” in 1976 vooraleer een eigen Sigma-plan op te stellen om het Zeescheldebekken te beveiligen tegen stormvloedden vanuit de Noordzee.

⁴³ Gottschalk M.K.E. 1975, II, p. 175 e.v.

⁴⁴ Ibidem, p. 184.

⁴⁵ Over de Deltawerken : van de Ven G.P. 2003, pp. 394-411; de Haan H. en Haagsma I. 1984; Ferguson, H. A. 1988.

7.4. Betekenis van de investeringen in waterstaat voor de landbouweconomie: vergelijking met de pacht prijzen

Kust-Vlaanderen was één van die regio's op het Europese vasteland waar de korte termijnpacht sinds haar introductie in de loop van de 13e eeuw een snelle en blijvende verspreiding kende. De verklaring hiervoor ligt in de interactie tussen een aantal factoren, enerzijds een aantal meer algemene verschijnselen zoals dalende heerlijke inkomsten, het opgeven van rechtstreekse exploitatie door grootgrondbezitters, verpauperingsprocessen en toenemende schuldenlast bij de plattelandsbevolking en groeiende investeringen van stedelingen in buitensteeds grondbezit, anderzijds ook meer regio-specifieke evoluties, waartoe voor de Vlaamse kustvlakte zeker de kost en het risico van de waterstaat moeten gerekend worden. Tegen het eind van de 16^e eeuw werd meer dan 90% van de landbouwgronden in de kustvlakte in pacht gehouden (tegenover iets meer dan de helft in Binnen-Vlaanderen)⁴⁶. Aangezien de waterstaatslasten in het Brugse Vrije door de eigenaars werden betaald, dient de evolutie van deze lasten in de eerste plaats gerelateerd te worden aan de pacht prijzen. Zodoende krijgen we een idee van de rendabiliteit van de poldergronden voor de grondbezitters, en een aanzet tot verklaring voor hun beleid en betrachtingen inzake waterstaat. Daar we kunnen veronderstellen dat de lasten indirect ook doorgerekend werden aan de pachters, kan deze vergelijking ons tevens iets leren over de last van de waterstaat op het landbouwbedrijf in het algemeen.

Voor het Brugse Vrije beschikken we over een aantal vrij continue reeksen van pacht prijzen. Op basis van de rekeningen van de Brugse Magdalena-leprozerij, kon de evolutie van de pacht prijs gevolgd worden vanaf het midden van de 15^e eeuw, voornamelijk voor het gebied ten westen van Brugge en West-Zeeuws-Vlaanderen⁴⁷. Voor Oostburg-ambacht beschikken we daarenboven over vroegere gegevens op basis van de rekeningen van de Gentse Sint-Pietersabdij, die relatief continu zijn vanaf ca. 1370⁴⁸. Voor de beginperiode van onze kwantitatieve analyse, de jaren rond 1300, hebben we getracht een aantal fragmentarische gegevens voor het Brugse Vrije te verzamelen, zonder enige aanspraak op volledigheid. Een beperkte, maar betrouwbare groep gegevens voor de jaren 1321-1333 vinden we in het Memoriaal van *Simon de Rikelike* terug, de grote herenboer uit Sint-Pieters-op-den-Dijk bij Brugge die een deel van zijn grondbezit in tijdpacht uitgaf⁴⁹. Op één contract voor de duur van een leven na, gaat het allemaal om korte termijnpachten, met een looptijd van maximaal 12 jaar:

⁴⁶ Thoen E. en Soens T. te verschijnen. De *penningkohieren* die de beste bron zijn om hierover kwantitatieve uitspraken te doen, ontbreken echter voor het grootste deel van het Brugse Vrije.

⁴⁷ Gegevens vanaf 1494 gepubliceerd door Wyffels A. 1959 in het eerste deel van de *Dokumenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen*. Wyffels maakte voor zijn editie echter een selectie van de verpachte percelen. Door Verstappen L. 2001 werden de gegevens echter aangevuld en uitgebreid in de tijd tot 1449.

⁴⁸ Op basis van : Verstockt A. 1998; aangevuld met de gegevens voor 1281 uit het *Liber Traditionum* van de Gentse Sint-Pietersabdij; RAG, Sint-Pietersabdij, I 125 en ibidem, rol 1282 (1) voor het jaar 1370.

⁴⁹ De Smet J. 1933, pp. 13-14 en p. 141. De meeste pachtcontracten bevatten géén plaatsaanduiding. Simon de Rikelike bezat of beheerde grondbezit in en rond Sint-Pieters-op-den-Dijk (Zuikerkerke, Uitkerke, Klemkerke), maar ook op het eiland Kadzand en te Merkem.

datum	plaats	Ha	d. Groten/ha	Bron
1264/05	Oostburg-ambacht	0,9	60,0	BAB, oorkonden Sint-Donaas 213
1266/12/03	Moerkerke	0,2	81,8	Strubbe, 1942, nr. 78 ⁵⁰
1268/07/21	Dudzele	0,6	43,6	CG61
1268/11/09	Houtave	4,8	46,9	RAB, Blauwe Nummers 2623
1279/05/03	Schoondijke	0,6	46,5	CG249
1281	Oostburg-ambacht (Russchevliet)	(94 percelen)	41,9	Liber Inventarius Sint-Pietersabdij ⁵¹
1281	Ijzendijke-ambacht	(28 percelen)	53,0	Liber Inventarius Sint-Pietersabdij
1281	Ijzendijke-Pelkem	(10 percelen)	50,3	Liber Inventarius Sint-Pietersabdij
1281	Ijzendijke-Elmare	(14 percelen)	40,1	Liber Inventarius Sint-Pietersabdij
1282/09/05	Serwoutermansambacht	1,6	54,6	CG433
1288/04/11	Oostburg-ambacht, parochie Sint-Elooi,	0,9	90,0	CG785
1290/06/10	Ramskapelle	0,5	43,7	CG936
1292/01/19	Vlissegem	4,4	63,4	CG1109
1292/12/13	Koolkerke	2,1	50,3	CG1204
1293/05/09	Sint-Pieters-op-den-Dijk	1,5	54,5	CG1244
1293/05/16	Bredene	0,1	32,7	CG1248 ⁵²
1300/07/02	Vlissegem	5,0	60,0	CG1885 ⁵³
1303	Dudzele, Oostkerke e.a.	(108 percelen)	61,9	SAB, reeks 272, register 1303 ⁵⁴
1307/10/20	Moerkerke	1,8	64,5	BAB, oorkonden Sint-Donaas goederen nr. 15 ⁵⁵
1310/02/14 (n.s.)	Oostburg-ambacht, parochie Sint-Elooi	7,9	54,5	RAB, Blauwe Nummers 4064 ⁵⁶
1314/01/12 (n.s.)	Vlissegem	11,7	72,3	BAB, oorkonden Sint-Donaas, goederen nr. 48 ⁵⁷
1321	?	14,8	38,6	de Smet, 1933, p. 13
1325/11/25	?	2,8	40,9	de Smet, 1933, p. 14
1327/11/24	?	0,7	56,8	de Smet, 1933, p. 14
1328/02/02 (n.s.)	?	0,9	50,0	de Smet, 1933, p. 14
1328/10/18	?	0,7	54,5	de Smet, 1933, p. 14
1329	Schoondijke	(32 percelen)	62,4	RAB, Aanwinsten 689
1329	Oostburg	(27/32 percelen)	72,0	RAB, Aanwinsten 689; OCMW- archief, varia 18)
1330/03/31	?	1,4	75,0	de Smet, 1933, p. 14
1331	?	11,7	45,5	de Smet, 1933, p. 13
1331	?	4,8	46,6	de Smet, 1933, p. 14
1332	Merkem	4,4	60,2	de Smet, 1933, p. 141
1332	Merkem	2,2	62,5	de Smet, 1933, p. 141
1332	Merkem	3,1	100,6	de Smet, 1933, p. 141
1353/09/15	Kadzand	4,0	100,0	RAG, SBA, o905

⁵⁰ Het gaat om een verkoop van grond die daarna aan de kopers terug in pacht wordt gegeven

⁵¹ RAG, Sint-Pietersabdij, I 125.

⁵² Het gaat om een levenslange pacht.

⁵³ “omme twe ende twintich scheleghe goeder vlaemscher peneghe tymet”. We veronderstellen verhouding 1:10 met lb. groten.

⁵⁴ Register van verbeurdverklaringen: “Dit es verburde goed porters, porticghen ende kinder van Brucghe ondervonden ende toebrocht bi den versoukene ende ondersoekene van Gillis vanden Hove”. Gemiddelde pacht bedroeg 22,7 s. parisis per gemet. We veronderstellen dat het om “goede munt” gaat, zoals in de vorige transactie, en een 1:10 verhouding met het lb. groten.

⁵⁵ Pachtprijs 26 s. per gemet. We veronderstellen verhouding 1 : 11 tussen lb. Groten en (goede) lb. Parisis (zie Bijlage I betreffende de muntproblematiek).

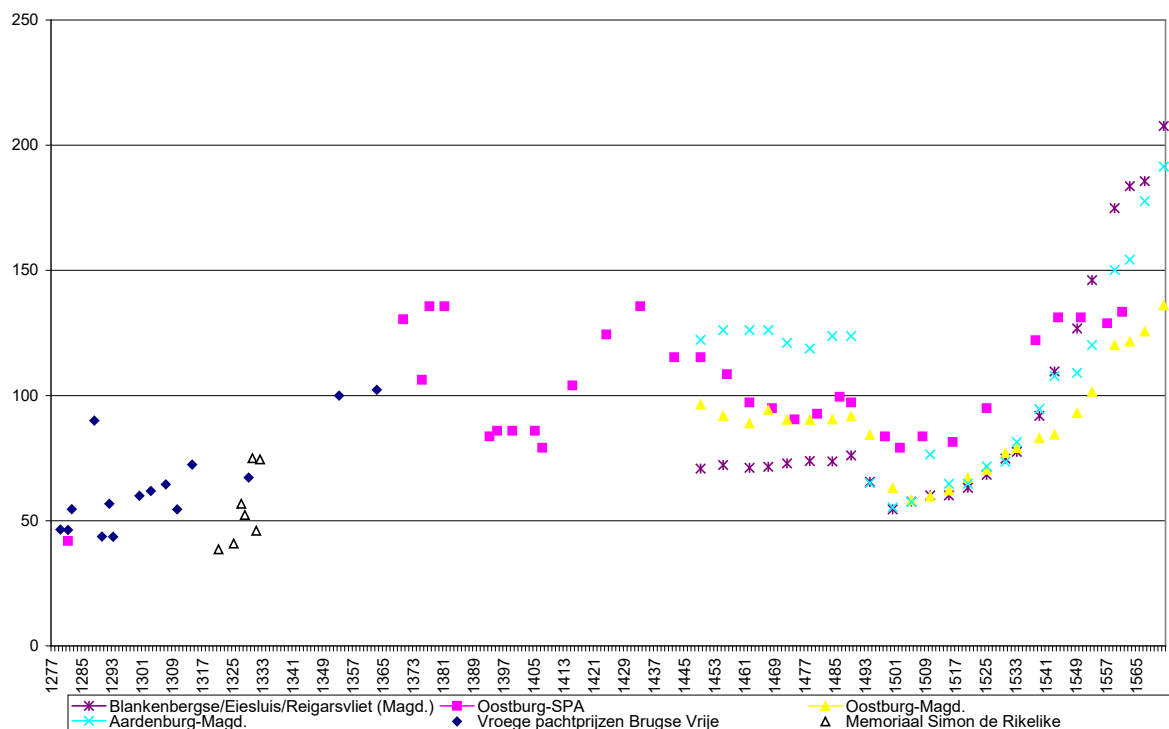
⁵⁶ Pachtprijs 20 s. per gemet “den ouden groten tornois over tien peneghe”.

⁵⁷ Pachtprijs 32 s. parisis per gemet. We veronderstellen verhouding 1 : 12 tussen lb. Groten en (goede) lb. Parisis (zie bijlage I).

1363/01/25	Oostburg-ambacht, parochie Sint-Baafs	1,9	102,3	Brugge, Grootseminarie, Spermalie, o316
------------	--	-----	-------	--

Tabel 7.17: enkele perceelspachten in (de polderstreek van) het Brugse Vrije: 1264-1363 (d. groten per hectare)⁵⁸

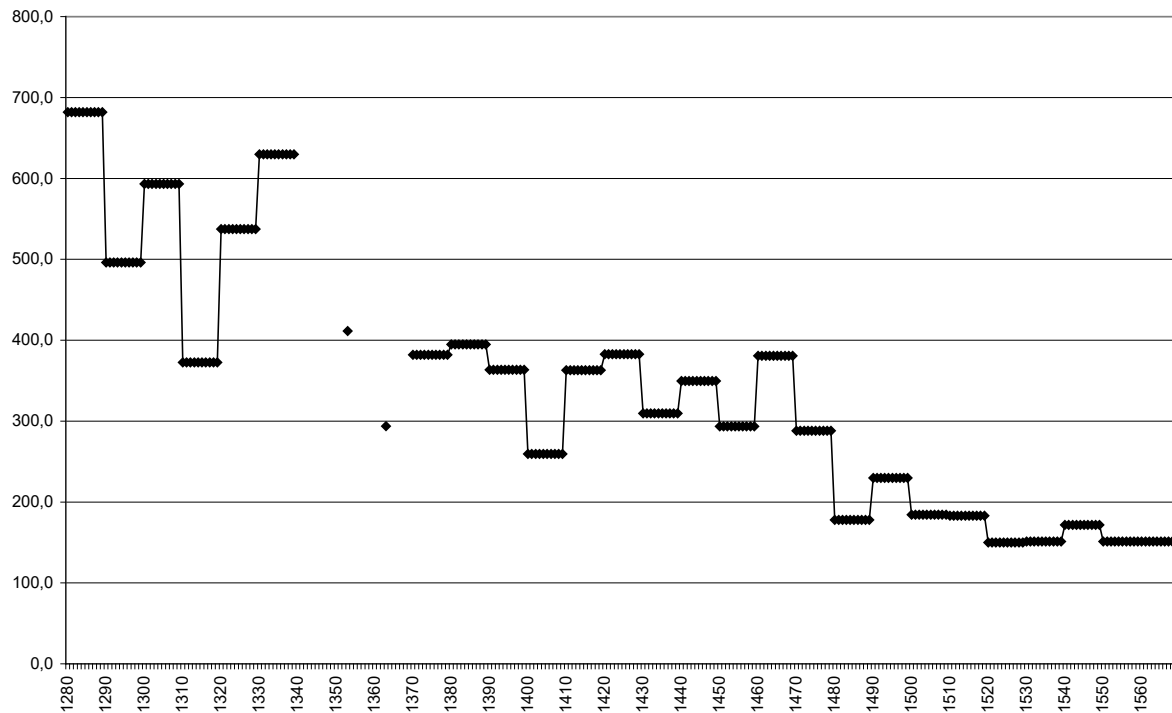
Het is niet onze bedoeling de pachtprijs-evolutie in Kust-Vlaanderen hier ten gronde te analyseren. Dergelijke analyse, voor de vroegste periode gesteund op verder bronnenonderzoek in de domaniale archieven van kerkelijke grootgrondbezitters, zou ons inzicht in de eigendomsstructuur, de landmarkt en de lastendruk in de Kustvlakte erg ten goede komen⁵⁹. Hier beperken we ons tot enkele aspecten die nuttig zijn voor onze analyse van de waterstaatslasten. Onderstaande grafieken tonen respectievelijk de nominale pachtprijs-evolutie en een omzetting naar liter tarwe per hectare:

Figuur 7.13: nominale pachtprijs-evolutie in het Brugse Vrije (d. groten per hectare) (1277-1570) (bronnen: zie noten 47, 48 en 49 en tabel 7.17).

⁵⁸ Nota betreffende de muntverhoudingen: zoals vermeld in bijlage I stelden de muntverhoudingen tot ca. 1294 weinig problemen: het lb. groten en het in Vlaanderen gebruikte lb. parisis verhieldden zich in een 1:10 verhouding. Na 1294 veranderde dit, doch een “goede/sterke” en een “zwakke/lichte” munt bleven naast elkaar in gebruik. Tenzij vermelding van het tegendeel, vermoeden we dat de meeste contracten in goede munt zijn opgesteld. Dit wordt uitdrukkelijk vermeld in het pachtcontract van 1300/07/02 en 1310/02/14 (n.s.). Uit de hoogte van de pachtprizen in deze twee contracten, blijkt dat ook de andere contracten vermoedelijk in goede munt zijn uitgedrukt.

⁵⁹ Zie voor een eerste interpretatie Thoen E. en Soens T. te verschijnen.

Figuur 7.14: reële pachtprijs-evolutie in het Brugse Vrije (liter tarwe per hectare, 10-jaarlijkse gemiddelden)⁶⁰.

In vergelijking met de 15^e en 16^e eeuw is het duidelijk dat de laat 13^e en vroeg 14^e eeuwse pachtprizen in de kustvlakte zeer hoog lagen. Zelfs in de periode vóór 1280 vindt men perceelspachten terug, waarvan de pachtprijs zowel nominaal als reëel een erg zware last vertegenwoordigde. De enkele voorbeelden van pachtcontracten uit de jaren '60 van de 13^e eeuw vermelden bedragen van omgerekend 43 tot 81 d. groten per hectare. Tot en met de jaren '30 van de 14^e eeuw waren pachtprizen die het equivalent van 600 liter tarwe per hectare vertegenwoordigden niet ongewoon ! Welke rol deze zeer zware lasten mogelijk gespeeld hebben in de Kustopstand van de jaren '20, dient nog onderzocht te worden⁶¹. In de verdere loop van de 14^e eeuw werden de pachtprizen wel enigszins aangepast aan de inflatie, doch ze stegen lang niet zo snel als de graanprizen, waardoor de reële pachtdruk ook dan al enigszins afnam. Na de Gentse Opstand van 1379-85 lijken de nominale pachtprizen in de Kustvlakte even in vrije val te zijn geweest, met dien verstande dat onze gegevens voor die periode enkel gebaseerd zijn op het domein van de Gentse Sint-Pietersabdij in Oostburg-ambacht. In de eerste helft van de 15^e eeuw stijgt de pachtdruk zowel nominaal als reëel terug tot op het niveau van de jaren '70 van de 14^e eeuw. Vanaf 1450 stagneerden de pachtprizen om dan vanaf de opstandsjaren in het laatste kwart van de 15^e eeuw opnieuw erg af te nemen. Vanaf 1500 lag de gemiddelde reële druk niet meer hoger dan 200 liter tarwe per hectare, ongeveer een derde van het niveau van 200 jaar eerder !

⁶⁰ Voor de reële pachtprijs-evolutie baseerden we ons waar nodig op een ongewogen gemiddelde van de gebruikte pachtprijsreeksen.

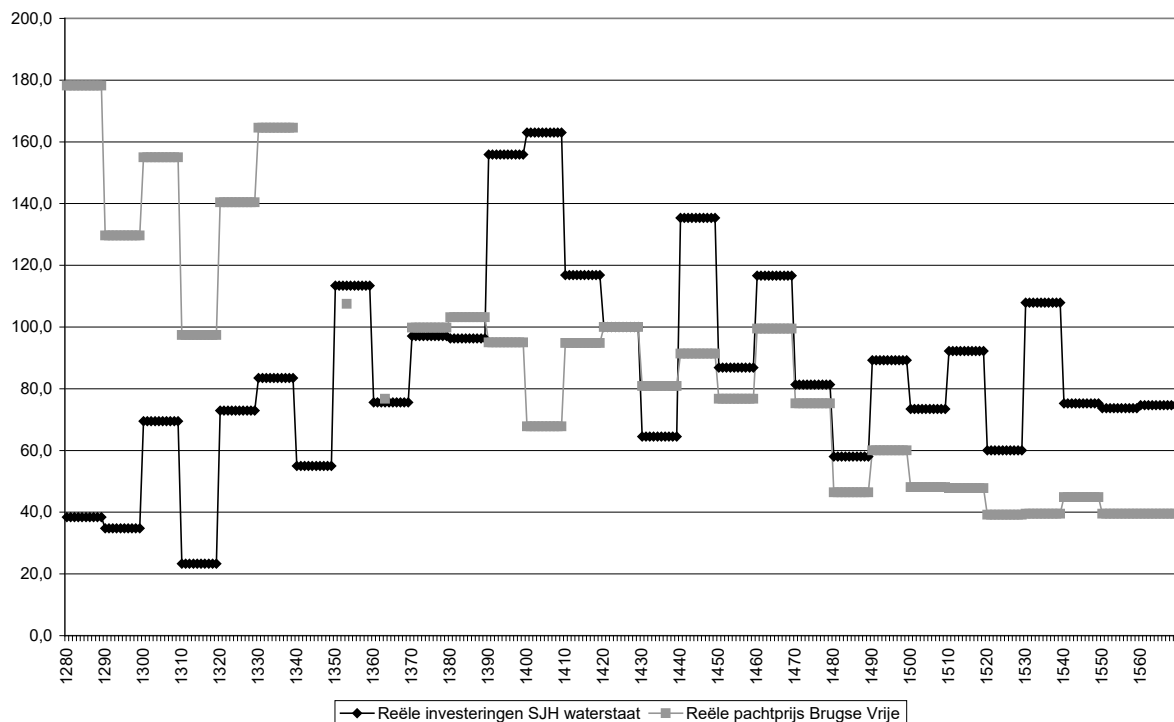
⁶¹ TeBrake W. 1993, pp. 54-56 vermeldt wel de grieven van plattelandsbewoners in de Kustvlakte tegen de corruptie van de belastinginners, doch gaat niet dieper in op de hoogte van de overheidsfiscaliteit en de grondheerlijke lasten.

De verklaring van deze evolutie kan hier niet gegeven worden, doch uit vergelijking met gegevens voor Binnen-Vlaanderen blijkt dat intensivering en opsplitsing van bedrijven leidde tot hogere pacht prijzen, en extensivering en schaalvergroting tot een vermindering van de pachtdruk per hectare. Dit alles zou geleid hebben tot een omgekeerde evolutie in Binnen-Vlaanderen, in vergelijking met Kust-Vlaanderen: aanvankelijk lagen de pacht prijzen in de polders even hoog, of misschien in de 13^e en vroege 14^e eeuw zelfs iets hoger dan in Binnen-Vlaanderen. Vanaf de 15^e eeuw groeiden beide regio's uit elkaar, waarbij de reële pachtdruk in Binnen-Vlaanderen weliswaar ook afnam, doch beduidend minder snel dan in de Kustvlakte⁶².

De sterke daling van de reële pachtdruk heeft ongetwijfeld invloed gehad op de waterstaat in de Kustvlakte. Vergeten we immers niet dat het de eigenaars waren die opdraaiden voor de waterstaatslasten, en dat over het algemeen Ancien Régime grondbezitters zeer weigerachtig stonden tegenover al te grote herinvesteringen van hun pachtinkomsten: Bas van Bavel berekende voor het Gelderse rivierkleigebied totale investeringen vanwege de grondbezitters van 16 tot 20% van hun bruto-inkomen, waarvan 3 tot 6 % voor kosten eigen aan het waterbeheer. In de 16^e eeuw zou dit belang van de eigenaars-investeringen nog licht toegenomen zijn. In Engeland, het Île de France en Binnen-Vlaanderen zouden de totale herinvesteringen op een iets lager niveau gelegen hebben⁶³. Daar de waterstaatslasten ook reëel fiks toenamen in de tweede helft van de 14^e eeuw, terwijl de pachtdruk reeds lager lag dan in het begin van de 14^e eeuw, zal dan ook zijn gevolgen hebben gehad voor de netto-inkomsten van de grondbezitters:

⁶² Thoen E. en Soens T. te verschijnen.

⁶³ van Bavel B. 2001, p. 30 in vergelijking met Fourquin G. en Hilton R.H; Thoen E. 1988, I, pp. 597-603.

Figuur 7.15: index van de reële pachtprizen in het Brugse Vrije en de totale reële investeringen van het Brugse Sint-Janshospitaal in datzelfde gebied (1420-29=100).

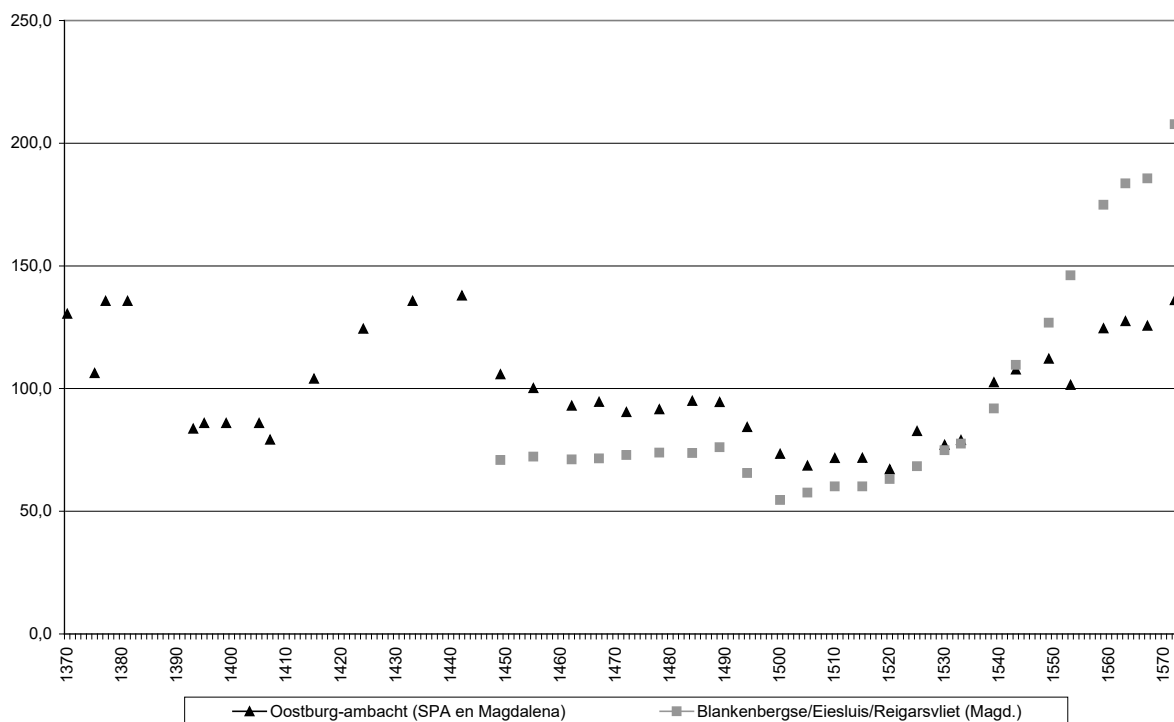
Tot het eerste kwart van de 15e eeuw vertonen beide curves een duidelijk tegenovergestelde evolutie: de reële waterstaatslasten namen toe, terwijl de pachtdruk afnam. Tussen 1280 en 1400 verviervoudigden de investeringen van het Sint-Janshospitaal in waterstaat, terwijl de (bruto-) pachtinkomsten terugvielen op één derde van hun aanvankelijke reële waarde ! In de 15e eeuw is de relatie minder duidelijk: aanvankelijk verminderden de waterstaatslasten enigszins, en nam de pachtdruk terug toe, nadien lijken zowel pachtdruk als waterstaatslasten af te nemen. Vanaf de 16e eeuw groeien beide reeksen weer uit elkaar: de pachtdruk daalde verder, terwijl de waterstaatslasten terug lichtjes stegen. Opmerkelijk is dat in het decennium waarin de reële waterstaatslasten hun hoogtepunt bereikten, 1400-1409, de pachtdruk ongezien laag was. Bestond er een direct verband tussen beide gegevens ? Onze pachtprijsreeks in die periode is uitsluitend gebaseerd op de perceelspachten van de Gentse Sint-Pietersabdij in Oostburg-ambacht, en nominaal bereikten de pachtprizen een dieptepunt in 1407, met gemiddeld 79.1 d. groten per hectare. Twee jaar eerder, in 1405 werd nominaal nog iets meer betaald (gemiddeld 85,1 d. groten per hectare), maar van die nominale pacht prijs diende aan de pachters een korting van gemiddeld 25 d. groten per hectare te worden toegestaan⁶⁴. Oostburg-ambacht was één van de gebieden die het zwaarst getroffen werd door de Sint-Elizabetsvloed van 19 november 1404, en de waterstaatslasten – voor de eigenaar - klonnen er in 1404 en 1405 tot respectievelijk 55,3 d. en 47,9 d. groten⁶⁵. Het is duidelijk dat in dergelijke crisisjaren de eigenaar netto niets overhield aan pachtinkomsten:

⁶⁴ Verstockt A. 1998, pp. 97-98.

⁶⁵ Voor de waterstaatslasten in de Oude Yevene-watering rond 1400: zie verder hoofdstuk 11.

naast de waterstaatsgelden, diende immers ook geïnvesteerd te worden in bedrijfsgebouwen en dergelijke meer. Toch slaagde de abdij er niet in de gestegen waterstaatslasten op haar pachters te verhalen: mogelijk zorgden de naweeën van de overstroming – in casu verzilting van gronden – en de angst voor eventuele herhalingen (niet onlogisch gezien de eerdere overstromingen in die periode) – voor een afschrikreactie.

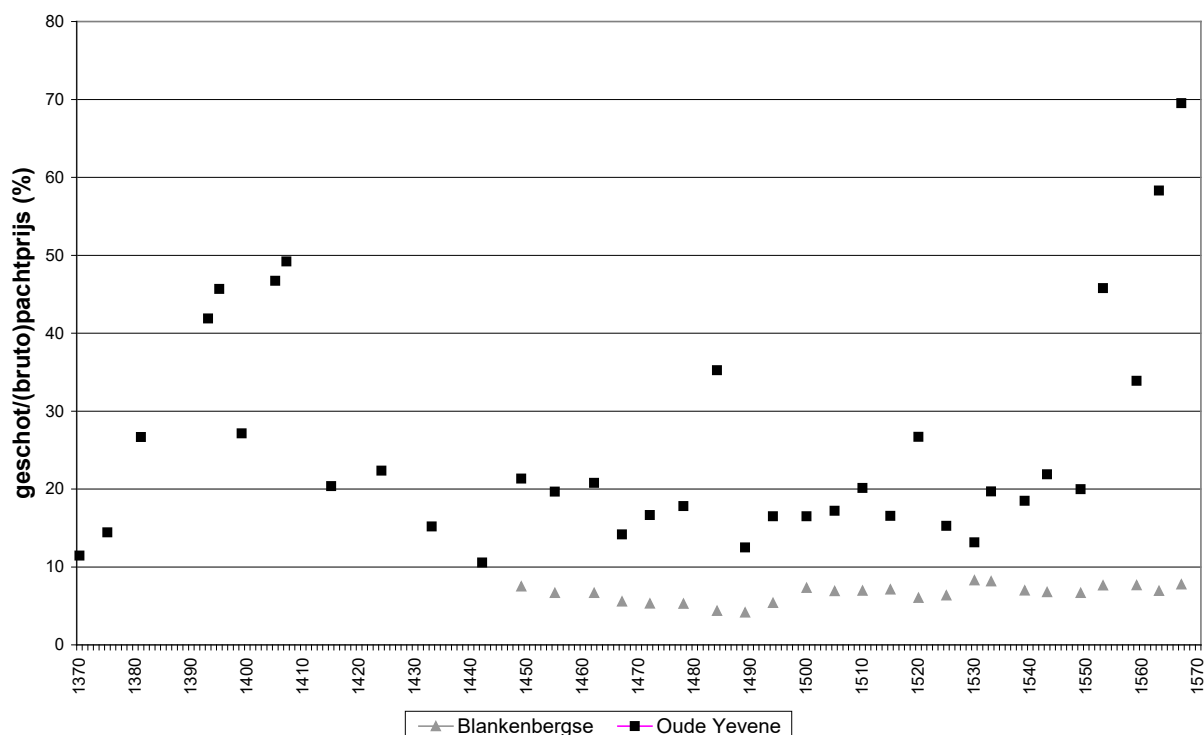
De relatie tussen waterstaatslasten en pachtprizen kan echter genuanceerder bekeken worden, wanneer we onderscheid maken tussen de verschillende regio's inzake waterstaatslasten zoals onderscheiden in een vorig punt. Figuur 7.13 liet reeds zien dat de nominale pachtprizen in de 15^e en 16^e eeuw heel wat verschillen konden vertonen. Dit wordt nog duidelijker wanneer we de pachtprizen opsplitsen in twee categorieën: enerzijds de gegevens betreffende gronden in gebieden met relatief lage waterstaatslasten, met name de Blankenbergse watering en de watering Eiesluis en Reigarsvliet (categorieën II-III in de hogervermelde typologie), en anderzijds gronden in het ambacht Oostburg (categorie IV). Waar de pachtprizen aanvankelijk beduidend hoger lagen in Oostburg-ambacht, zien we dat vanaf het begin van de 16^e eeuw beide tijdreeksen naar elkaar toegroeiden, en dat na 1540 de nominale pachtprijs in Oostburg-ambacht stagneerde en de pachtwaarde van dat gebied voortaan lager lag dan in de andere geselecteerde watering.

Figuur 7.16: nominale pachtprizevolutie: vergelijking tussen Oostburg-ambacht enerzijds en de Blankenbergse watering, Eiesluis en Reigarsvliet anderzijds (1370-1570)⁶⁶

⁶⁶ Voor het Oostvrije werd het ongewogen gemiddelde genomen van de reeksen Oostburg-ambacht en Aardenburg-ambacht van het Brugse Magdalena-hospitaal, en de reeks Oostburg-ambacht van de Sint-Pietersabdij, onderscheiden in figuur 7.13.

Zou de waterstaat een rol gespeeld hebben in deze evolutie ? Om deze vraag te beantwoorden, vergelijken we zowel voor de Blankenbergse watering als de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht waterstaatslasten en pachtprijzen:

Figuur 7.17: herinvesteringen in waterstaat: verhouding van het geschot (5-jaarlijks gemiddelde) t.o.v. de bruto-pachtprijs in de Blankenbergse watering en de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht (bron pachtprizen Blankenbergse-watering: Magdalena-hospitaal Brugge; Oostburg-ambacht: Magdalena-hospitaal Brugge en Sint-Pietersabdij Gent)

Het contrast tussen beide wateringen is groot. In de Blankenbergse watering diende de grondbezitter in de 15^e en 16^e eeuw 5 tot 10 % van zijn bruto-pachtinkomen te reserveren voor de betaling van de waterstaatslasten. In Oostburg-ambacht daarentegen, lag dit percentage niet alleen veel hoger, maar schommelde het ook veel heviger. In de meeste jaren ging 10 tot 25% van de bruto-pachtopbrengst naar de waterstaat, maar in sommige jaren kon dit oplopen tot 40 à 50 % en meer. Dit was met name het geval in de jaren rond 1400 en in het derde kwart van de 16e eeuw. In beide perioden werd dit veroorzaakt door een combinatie van stijgende waterstaatslasten en tegenvallende pachtinkomsten, doch in de eerste periode lag de nadruk op de absolute piekperiode inzake waterstaatslasten, terwijl na 1550 de bruto-pachtinkomsten sterk terugliepen.

Over de volledige lijn echter, dienden grondbezitters in Oostburg-ambacht een aanzienlijk groter deel van hun pachtinkomsten te herinvesteren dan gebruikelijk in andere streken (supra). In rustige periodes zoals het derde kwart van de 15^e eeuw, werden deze hogere waterstaatslasten nog gecompenseerd door 20 tot 30% hogere pachtinkomsten, vermoedelijk deels omdat de hogere waterstaatslasten doorgerekend werden aan de pachters, maar mogelijk ook voor een stuk omdat het ging om gebieden die relatief recent waren ingepolderd, en al

dan niet als “vette” weilanden, hoge fysieke opbrengsten hadden. In periodes die hoge investeringen vergden, wogen deze hogere opbrengsten duidelijk niet op tegen de gestegen waterstaatslasten. Deze stijging werd ook niet aan de pachters doorgerekend. Integendeel: vaak daalden of stagneerden de pachtprizen zelfs nominaal. Ondanks het feit dat de eigenaar het grootste deel zoniet de volledige waterstaatslasten droeg, hadden eigenaars in “stormachtige” tijden duidelijk moeite om pachters te vinden die in de belaagde streken grond wilden bewerken.

In tegenstelling tot de 13^e en 14^e eeuw waren de pachtopbrengsten rond het midden van de 16^e eeuw niet meer van die aard om dergelijke schommelingen op te vangen. Zelfs in vergelijking tot de periode rond 1400 slorpte een investering van dezelfde orde van grootte in 1550 een veel groter deel van de pachtinkomsten op. Ook in andere kustgebieden, kwamen in het Ancien Regime periodes voor met zeer lage en zelfs negatieve rendementen voor de landeigenaars, doch deze situeerden zich meestal in tijden van neergaande conjunctuur en terugvallende landbouwprijzen⁶⁷ of waren het gevolg van tegenvallende nieuwe ontginningen⁶⁸. Geen van beide factoren gaat op voor Oostburg-ambacht in het midden van de 16^e eeuw. We stellen ons dan ook de vraag welke invloed dit alles had op de bereidheid van de grondbezitters om te investeren in gebieden waar de kosten jaar na jaar hoog opliepen. Een grootgrondbezitter zoals het Brugse Sint-Janshospitaal met bezittingen zowel in de Blankenbergse watering als in de Oude Yevene-watering, zal het toenemende verschil in netto-inkomsten duidelijk hebben gemerkt. Hier en daar zien we grootgrondbezitters in de 15^e en 16^e eeuw dan ook hun zwaarst belaste bezittingen abandonneren⁶⁹. En dat een aantal wateringën zoals Gaternisse en de Ysenpolder in de loop van de 15^e en 16^e eeuw “calamiteus” werden, was mogelijk eerder een gevolg van dalende pachtinkomsten dan van gestegen waterstaatslasten.

In de meeste gebieden bleef de balans voor de eigenaars echter toch nog positief, zodat de landopgave al bij al relatief beperkt bleef. Wel trachtten de grootgrondbezitters de uitgaven voor de waterstaat zoveel mogelijk te beperken, wat zich onder meer uitte in een strikter toezicht door de “grote gelanden” en meestal vergeefse pogingen om de administratieve uitgaven van de wateringën te verminderen⁷⁰. Daarnaast konden we elders al vaststellen dat wanneer overstromingen in bepaalde streken onvermijdelijk hoge investeringen vergden, getracht werd dit te gaan compenseren door minder te betalen in andere gebieden⁷¹. Het hoge risico-profiel van bepaalde delen van de kustvlakte in de 16^e eeuw lokte ook een nieuw type van investeerder: de *speculant*. De Kraker geeft het voorbeeld van *Matthijs Cannoye* uit Vlissingen en de Antwerpse koopman *Robert van Haeften* die in de jaren '60 en '70 van de 16e eeuw op korte termijn duizenden hectares grond verwierven in de Vier Ambachten en het land van Saeftinghe, ondermeer door aankoop van gronden van de grote abdijen én het

⁶⁷ Zeischka S. 2004, p. 240 met verwijzing naar van der Woude A. 2000, pp. 325-334.

⁶⁸ Bv. de droogmaking van de Schermer in Noord-Holland (1635): van Zwet H. 2004.

⁶⁹ Zie eerder hoofdstuk 5.

⁷⁰ Zie eerder hoofdstuk 3.

⁷¹ Zie verder hoofdstuk 11.

vorstelijk domein⁷². Op langere termijn slaagden zij er zelden in voldoende te investeren in dijkonderhoud en waterbeheer om het gebied te vrijwaren van verder onheil – gesteld dat zij een dergelijke ambitie al koesterden....

We konden reeds eerder vaststellen dat naar het einde van de onderzochte periode de waterstaatslasten niet of nauwelijks toenamen. De piekperiode van investeringen in het waterbeheer situeerde zich niet in het midden van de 16^e eeuw, doch wel rond 1400. Wat wel veranderde, waren de bruto-pachtinkomsten van de grondbezitters. Deze daalden aanzienlijk in de loop van de late middeleeuwen tot een absoluut minimum in de 16^e eeuw (minder dan 200 liter tarwe per hectare). De dalende pachtinkomsten kunnen voor de eigenaars bezwaarlijk een stimulans zijn geweest om meer te gaan investeren in de waterstaat. Zeker naar het midden van de 16^e eeuw toe kwamen gebieden zo al gauw in een negatieve spiraal terecht: enerzijds waren de dalende pachtinkomsten voor eigenaars aanleiding om de investeringen in de waterstaat te beperken; anderzijds leidden de problemen in de waterstaat, met in het ergste geval overstromingen, tot verdere daling van de pachtinkomsten.

⁷² de Kraker A. 1997, p. 277 ; p. 288.

7.5. Detail-analyse van de inkomsten en uitgaven van een laatmiddeleeuwse watering

7.5.1 Inkomsten

Aangezien de wateringen tot en met de 16^e eeuw in regel niet op bijdragen vanwege lokale, regionale of centrale overwegen konden rekenen, bestond het overgrote deel van hun inkomsten uit de opbrengsten van het jaarlijks geschot: in de Blankenbergse watering gemiddeld 92,44 % over de volledige periode 1285-1570 gezien¹.

De overige inkomsten van de wateringen zijn grosso modo te herleiden tot volgende categoriën:

- *cijnzen en pachten*: de wateringen bezaten een eigen onroerend patrimonium, vooral bestaande uit dijken en gronden, dat ze konden exploiteren². De meeste wateringen haalden vooral inkomsten uit de verhuur van dijken met het oog op begrazing. Het ging daarbij niet zozeer om zeewerende dijken, maar vaker om de binnendijken (“*zijdelingen*”), ondermeer langsheen waterlopen. Die dijken werden opgedeeld in kavels en vaak aan aangelanden verpacht. Grote winsten vielen er voor de watering echter niet te maken³. Ook bomen en struiken op dijken en bermten konden te gelde worden gemaakt⁴. Daarbovenop kwamen de gronden die door de eigenaars waren opgegeven (“*abandon*”), en in handen van de watering waren gekomen. Vaak ging het daarbij om zeer onproductieve gronden, waarbij de watering de grootste moeite moest doen om ze te verpachten of te vercijnzen⁵. Er waren natuurlijk uitzonderingen: de watering Gaternisse betrok vanaf 1551 een groot deel van haar inkomsten uit pacht, nadat *alle* gronden in de watering geabandonneerd waren⁶. De waterlopen zelf werden

¹ De enkele jaren waarin géén geschot werd geheven buiten beschouwing gelaten. Een eventueel batig saldo uit een vorig boekjaar werd wel bij de inkomsten verrekend, wat ervoor zorgde dat in periodes met hoger batig saldo (infra) de “andere inkomsten” soms relatief gezien iets hoger lagen. Pas in de tweede helft van de 16e eeuw, stegen de andere inkomsten in sommige jaren door de verkoop van renten. Toch vertegenwoordigde het jaarlijkse geschot ook in de periode 1550-70 nog steeds gemiddeld 87,69% van alle inkomsten van de Blankenbergse watering.

² Vb. Rk. Blankenbergse watering 1339-40: “*Item van den hofsteden upt overdrach ende van den landen bi der nieuwer sluus ende van sambochts rente: summa 13 lb. 10 s.*”. In de oudste rekeningen spreekt men van “de inkomsten van het ambacht”: “*de redditibus officii*”: Vb. rekening Blankenbergse watering 1305-06: “*Item receptum de redditibus officii super sluus: Boudin de Weelde: 3 s.; Pieter f. Clais de Wulpen 2 s.... supra sidelinghe beoost der kerke: Clais f. Vranx: 15 s. 10 d. ...*”.

³ Vb. Rk. Moerkerke Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoek 1560-61: “*Ontfaen van pachten vande gharstijcken beghinnende vanden condute staende onder de Ghentsche Lieve over beede de zijden vanden hoofwaterghanck vande voornoemde watrijnghe streckende totter sluus bij Brungheers...*”: er volgen 17 dijkstukken waarvan er dat jaar 12 kunnen verpacht worden voor een totale opbrengst van 15 lb. 17 s. parisis.

⁴ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoek 1442-43: verkoop van “*somich upghaende hesseelkijs staende anden cant van den hoofwaterganghe tjegghens onser vrouwen poldre in Ardenburch: 32 s.*”; zie ook bijlage 2 voor de bepalingen in de watering-keuren betreffende het houtgebruik.

⁵ Rk. Blankenbergse watering 1510-11: “*Ende voort zo leghets binden ambochte ende prochie van Meetkercke zuudt vander kerke inden moer LIX m I line landts in diversschen partcheelen al tdeen an dandre staende van ouden tijden upden wateringhe twelcke nu onverpacht ende onder water licht*”; idem 1568-69: “*Ontfanghen van mer Gillis Roegiers die in pachte ghenomen heeft de nombre van XXXVIII m II linen LXX roeden landts maegher zerghen ligghende inde prochie van Clemskercke, voor dune te thien groten vanden ghemeten hier over tjaer XVc achtentzestich teerste jaer van zijnen pacht, dus hier: 32 s. 5 d. 2 miten*”

⁶ Zie hoger hoofdstuk 4.

niet als inkomstenbron geëxploiteerd. De visrechten bijvoorbeeld hoorden steeds toe aan particulieren en niet aan de watering⁷. Hetzelfde gold voor buitendijkse gebieden die in regel toebehoorden aan de landsheer of via schenking aan derden, en waar de wateringën slechts zelden aanspraak op konden maken⁸. Ook tol- of passagerechten werden zelden of nooit door wateringën geïnd⁹.

- *verkoop materiaal*: de wateringën waren geregeld in de mogelijkheid overtollig materiaal te verkopen, hetzij overschotten die men teveel had aangekocht bij infrastructuurwerken, hetzij oud materiaal dat aan vervanging toe was. In de eerste plaats ging het natuurlijk om hout¹⁰, maar ook ijzer¹¹ en vanaf de 16^e eeuw steen en zinkrijs¹², konden soms worden verkocht.
- *boetes*: in de keuren van de wateringën werden heel wat overtredingen gesanctioneerd met boetes, waarvan meestal een deel toekwam aan de watering zelf. Hoger zagen we echter reeds dat in de praktijk slechts opvallend weinig boetes werden geïnd¹³.
- *suatie-rechten*: wanneer de afwatering van een deel of het geheel van het grondgebied van een watering via een andere watering diende te gebeuren, werd aan deze laatste watering een jaarlijkse vergoeding betaald: het “*suatie-geld*”¹⁴. De suatie van het water van hoger gelegen landen doorheen lager gelegen landen, werd door de eersten als een natuurlijke zaak en een costumier recht beschouwd¹⁵, maar door de lager

⁷ Zie eerder hoofdstuk 2. Wanneer de watering Eiesluis toch inkomsten haalde uit de palingvisserij, dan pachtte zij eerst zelf de rechten van derden.

⁸ Een zeldzaam voorbeeld in rk. Bewester Eede 1525-26 betreffende “*tscorre ten Cruuse tusschen Slepeldamme ende Pieter van Maldeghems poldre*” dat door de watering verpacht werd.

⁹ Het enige voorbeeld valt buiten de door ons bestudeerde periode: rk. Kamerlingsambacht 1582-83: “*vanden waterghelde vande schiplieden die int jaer LXXXII inden Yperleet ghevaren hebben pleecht men te ontfanghen van elcken schepe naer dat twatere vercocht es an twee vrye schiplieden van Ypere VIII d. groten, ende nu mits dat twatere niet vercocht en es gheweest, ontfanghen: niet*”. Oudere rekeningen van de watering van Kamerlingsambacht bleven echter niet bewaard.

¹⁰ Rk. Blankenbergse watering 1511-12: “*ontfaen van die van der stede van Blanckeberghe van ouden houte bij Michiel Stier vercocht der zelve stede ghemerct dat ment niet bezeghen en mochte ande wateringhe: 26 s. groten*”.

¹¹ Rk. Reigarsvliet 1539-40: “*ontfaen van thien steen houd ysere uut den zelve sluus ghedaen dat nieuwers te passe en cam om te verwerckene mids dat duergheten was vanden zoutte watre, te III s. paris de steen, compt: 30 s. paris*”.

¹² Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoek 1542-43: “*ontfaen van Pieter Cornelissone van vijf hondert ende vichtich zinchtouts dat overgheschoten es van een rijshout ghemaect ande sluus de anno XLII voornoemt: 6 lb. paris*”; rk. Blankenbergse 1565-66: “*ontfaen van joncker Jan de Baenst de somme van XIII s. groten over den coop ende toverschot van steenen ende calck twelcke overschot int maeken van een nieuwe huelbruggheligghe inde prochie van Sneldeghem ande noordtzyde vande voornoemde joncker Jan de Baenst casteel den XIIen in septembre Xvc LXV: 13 s. groten*”.

¹³ Hoofdstuk 2.

¹⁴ Rk. Blankenbergse 1517-18: “*Ontfaen van Jan f. Clais Heindericx, ontfanghere vander wateringhe van Eiesluis van huerlieder water te laten zuweerne inde wateringhe van Blanckeberghe, alzoot gheconsenteert was inde rekeninghe vanden jare Xvc XVI bijden ghemeen en inghelanden de somme van: 25 s. groten*”, betreffende de suatie van “het Riet” in de watering Eiesluis.

¹⁵ Zie een smeekbrief van de watering Eiesluis aan de kanselier van Bourgondië, onder meer betreffende suatie doorheen de watering Blankenberge, d.d. 1407/01/10 (n.s.) (\$\$593): “*...over een recht van over ouden tiden hier te voren als datmen tvarssche water ware sculdich te laten lopen ende te leedene te dalewaert omme tland daer of te bescuddene ende te bevredene van scade, grieve ende achterdeele*”.

gelegen gronden als bron van overlast gezien, waardoor het vaak aanleiding was voor conflicten¹⁶. Suatie-geld had enkel betrekking op situaties waarbij gebruik werd gemaakt van het waterwegennet van de tweede watering. In andere gevallen werd door een watering die géén eigen uitwateringsmogelijkheden had een eigen waterloop doorheen het grondgebied van andere wateringën aangelegd naar een uitwateringspunt. In dat geval werden door die andere wateringën vaak strenge voorwaarden met betrekking tot dijken, bruggen en goten langsheen die waterloop gesteld, maar er diende geen suatie-geld betaald te worden¹⁷.

- *subsidies*: zowel vaste als eenmalige bijdragen van andere overheden of particulieren aan wateringën waren uiterst zeldzaam. Het enige voorbeeld van een duurzame bijdrage van een stad aan een watering, betreft de toelage van 200 lb. parisis door de stad Sluis aan de watering van Bewester Ee. Op het einde van de 15^e eeuw zou deze toelage, een uitvloeisel van het akkoord tussen Sluis en het Brugse Vrije over de stadsuitbreiding van 1388, zwaar onder vuur komen te liggen¹⁸. Ook eenmalige bijdragen van steden kwamen zelden voor. Een zeldzame keer gaf een stad of een religieuze instelling een subsidie voor infrastructuurwerken waar ze zelf baat bij ondervond¹⁹. Uniek is dan weer de “gift” door 49 particulieren uit de parochies Westkapelle en Oostkerke aan de watering Reigarsvliet voor graafwerken aan het Oude Zwin in 1558, teneinde deze waterloop weer bruikbaar te maken voor scheepvaart en suatie²⁰. Voor meer structurele financiering van overheidswege is het wachten tot de 17^e eeuw²¹.

¹⁶ De suatie-regeling voor het “Riet” tussen Blankenberge en Eiesluis uit 1516 (supra noot 14) leidde ook achteraf nog tot veel problemen: zie §§536 (ca. 1532) en §§535 (1581).

¹⁷ Dit was bijvoorbeeld het geval met de zeer lange afwatering van Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve en de Broeke naar Brungheers ten westen van Sluis, doorheen de wateringën Moerkerke Noord-over-de-Lieve en Lapscheure. Zie de overeenkomst d.d. 1388/03/16 (n.s.): §§666.

¹⁸ Rk. Bewester Eede 1525-26 : *"Alvooren noopende de Iic lb. parisis die de inwoonende poorters vander stede vander Sluis jaerlijcx ghelden der voornoemde wateringhe..."*. Zie §§357 voor de overeenkomst van 1388 en hoofdstuk 9 voor het lange dispuut tussen stad, watering en kasselrij betreffende deze overeenkomst eind 15^e eeuw.

¹⁹ Vb. Rk. Blankenbergse 1502-03 : *"ontfaen van die van Blanckenberghe van dat zij de watrijnghe betalen moesten ter cause van eene nieuwe hielbrugge ligghende inden Hevendijc een lettelt zuudtoost vanden sluushuuse daer de nieuwe leedt van Blanckenberghe duere loopt. Hier of ontfaen by appointement met hemlieden ghemaect bijden sluusmeesters en inghelanden de somme van: 4 lb. groten"*; rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1533-34 (in verband met de Gentse Lieve): *"ontfaen van mijn heere den prelaet van Zoetendale de somme van VI lb. parisis in minderynghe van XII lb. Pariiss ten proffyte vander waeteringhe by mijn heere ghepresenteert tjegghens dyversche costs die ghedaen zyn ten laste vander wateringhe om te festieren die van Ghendt..."*.

²⁰ Rk. Reigarsvliet 1558-59: *"Andere ontfanck ter cause van zekere presentatien die zommeghe particuliere personen in Waestcapelle ende ander prochien bij vriendelicke ende uut ghewillicheyt beloofd hebben te gheven over haerlieder gheriefzameyt totten delven vanden Houden Zwene met condicien de zelve presentatie te betalen alst tzelve Houde Zwin behoerlicken ghedolfven zijn zal up zijn diepte ende wyde omme tzelve te bruucken so wel ome te varen mette scepe als voorde suatie vanden lande achtervolghende een bylet ondergheteekent by Achillis Boom, clerc vanden bailliu van Brugghe ende vanden lande vanden Vryen inhoudende de partickuliere personen voorseyt ende wat elck daer toe gheconsenteert heift: ontfaen van mer Fransoys Rycke, presbitere over zijn presentatie: 9 lb. 12 s. parisis; Adriaen van Cassele: 48 lb...."*. De bijdragen varieerden van 4 tot 48 lb. parisis, met één uitschieter van 100 lb., beloofd door de heer van Melisant. Lang niet alle bijdragen werden integraal betaald: tot 8 jaar later vindt men achterstallen terug in de rekeningen.

²¹ Zie hoger.

- *leningen*: slechts in twee periodes werd door wateringën op meer dan occasionele wijze geld ontleend, met name in de late 13^e eeuw en in de tweede helft van de 16^e eeuw. In de late 13^e eeuw lijkt een grote watering als de Blankenbergse gretig gebruik te hebben gemaakt van de veelvuldige kredietmogelijkheden die vooral in Brugge - volgens J. Murray in zijn recent verschenen boek “*the most diverse and sophisticated money market in northern Europe*”²² - te vinden waren. Naast een overvloed aan krediettransacties in de informele sfeer, waren op het einde van de 13^e eeuw ook reeds heel wat professionele *woekeraars* – naar hun geografische afkomst ook wel *lombarden* of “*Cahorsins*” genaamd - actief, die vooral consumptie-krediet tegen pand verstrekten, en zich concentreerden in de “*Grote Cahorsijn*” onder stedelijke jurisdictie en in de enclaves van het Proosse en het Kanunnikse²³. Op de intrest die betaald werd, stond een wettelijk maximum, met name 2 penningen per pond per week (43,33% op jaarbasis), dat te Brugge van 1284 tot 1549 onveranderd bleef²⁴.

	kapitaal (lb. parisis)	intresten betaald of te betalen (lb. parisis)	intrestvoet op jaarbasis (%)	duur	kredietverstrekker
1285-86 ²⁵	?	370	?		
1292-93	120	20,25		"tot mei"	Gerard Baerd
	100	13	26	half jaar	Simon Vallenjour
	200	24	24	half jaar	Wouter Hovet
	150	18	24	half jaar	Wouter Hovet
1293-94	120	7,25	?		Gherard Baerd
	100	13	26	half jaar	Simon Vallenjour
	200	24	24	half jaar	Wouter Hovet
	150	18	24	half jaar	Wouter Hovet
	350	63	24	3/4 jaar	Jan Pac
	350	84	24	jaar	Jan Pac
	100	12	24	half jaar	Gherard Baerd
1296-97		13,89			Clais den Hont
	100			op weekbasis	Wouter Hovet ²⁶
1297-98	100	39,33	40,1	op weekbasis	Wouter Hovet ²⁷

Tabel 7.18: leningen door de Blankenbergse watering (laatste kwart 13^e eeuw)

De Blankenbergse watering ontleende in deze jaren aanzienlijke bedragen, zeker in verhouding tot haar inkomsten. Een boekhoudkundige merkwaardigheid is dat het kapitaal

²² Murray J.M. 2005, p. 177; zie ook p. 134: “*In Bruges this led to a plethora of loan instruments and an ubiquity of debt*”; voor de Brugse geldmarkt in de 14e eeuw zie ook: De Roover 1948 en 1968 met evenwel een te grote nadruk op het belang van de “*deposito-banken*”. In tegenstelling tot vroegere visies bezat het overgrote deel van de Brugse bevolking medio 14^e eeuw zeker geen deposito-rekening; Murray, 2005, pp. 169-170; Galvin M. 2002, pp. 137-138.

²³ Galvin M. 2002, pp. 138-148.

²⁴ Marechal J. 1955, pp. 11-12; Godding Ph. 1987, p. 475.

²⁵ Rk. Blankenbergse watering 1285-86: “*de perditione ex denariis acquisitis ad solvendum predicta*”.

²⁶ (schulden) “*Contra Wouter Hovet: 100 lb. tpont 2 d. tornoois usque Sancti Bovoni*”.

²⁷ (schulden) “*Item Wouter Hovede 100 lb., 39 lb. 6,5 s. te coste, tpond omme II d. tornoise die weke...*”. Het Paasjaar 1297 telde maar 51 weken, wat samen met het verschil in waarde tussen de denier Vlaams en de denier Tournais verklaart waarom de intresten na een jaar maar 39 lb. 6.5 s. en niet 43 lb. 12 s. 4 d. bedroegen.

nooit geboekt werd, enkel de intresten werden opgenomen. De kredietverstrekkers zijn Bruggelingen, ook Simon Vallenjour, wiens naam nochtans op een mogelijke Noordfranse origine kan duiden²⁸. Of het professionele woekeraars zijn, kunnen we niet met zekerheid stellen. Van de meeste leningen worden kosten vermeld voor de “*chartre*” en de “*makelardie*”, wat wijst op het officiële karakter, maar niet noodzakelijk op professionele woekeraars²⁹. We weten wel dat de kredietverstrekkers welstellend zijn: Simon Vallenjour pachtte meermaals de aksijns van de huidevetters en bezat een lijfrente van 100 lb. parisis op de stad; Wouter Hovet had in 1292 nog recht op 500 lb. parisis van de stad en was mogelijk de zoon van Matheus Hooft, burgemeester van Brugge in deze periode, en de weduwe en dochter van Jan Pac bleken in 1297 meer dan 2000 lb. parisis aan wezengeld in deposito te hebben bij de stad Brugge³⁰. Mogelijk wendde de watering zich dan ook gewoon tot kapitaalkrachtige Bruggelingen die bereid waren een lening te verstrekken. Zeker is wel dat de watering niet op bijzonder lage intrestvoeten kon rekenen: 24 % op jaarbasis is aanzienlijk, en wanneer op weekbasis geld ontleend werd, zoals het geval was voor de laatste lening in 1296-97 van Wouter Hovet, steeg het bedrag nog tot het wettelijk toegestane maximum. In 1293-94 had de watering in totaal 1370 lb. parisis kapitaal ontleend, waarvoor zij dat jaar 221,25 lb. intresten betaalde, 11% van haar totale uitgaven. Nochtans waren in dezelfde periode ook reeds goedkopere kredietinstrumenten voor handen. Rente-constituties en aanverwante vormen van krediet waren bekend en populair in het Brugse Vrije op het einde van de 13e eeuw, waarbij de intrestvoet meestal 10% bedroeg³¹. De laat 13e eeuwse watering kon of wou echter géén renten verkopen: zij kon mogelijk niet, omdat de rente-constitutie steeds een afdoend onroerend pand vereiste, dat de watering niet bezat; wou mogelijk niet, omdat geconstitueerde renten eind 13e eeuw in regel nog niet aflosbaar waren, maar vooral omdat de geldbehoefte van de watering ontstond door liquiditeitsproblemen, waarbij ze op korte termijn geld nodig had. Zodra een nieuw geschot werd geheven, kon de schuld worden vereffend.

In de tweede helft van de 16^e eeuw daarentegen ging het niet om korte termijnkrediet aan hoge intrestvoet, maar wel degelijk om rente-verkopen. Op zich wekt het al verwondering dat de meeste wateringen pas zo laat een beroep deden op dit populaire kredietinstrument waarvan andere openbare besturen zich reeds minstens 100 of 150 jaar eerder volop bedienden³². Bekijken we het voorbeeld van de Blankenbergse watering:

²⁸ Op Clais den Hont na komen ze allemaal voor in de Brugse stadsrekeningen in deze periode (ed. Wyffels, 1965), onder meer bij de wezengelden. Simon Vallenjour bezit een lijfrente van 100 lb. op de stad (ibidem, p. 971 en wordt daarbij als “*coopidani Brugensis*” aangeduid).

²⁹ Murray J.M. 2005, pp. 135-136: voor belangrijker leningen werd ook bij leningen tussen particulieren onderling een akte opgesteld.

³⁰ Wyffels, 1967, p. 386; p. 620; p. 971.

³¹ Thoen E. en Soens T. 2003, pp. 709-711.

³² Voor stedelijke rente-verkopen zie de verschillende bijdragen in Boone M., Davids K. en Janssens P. (red.) 2003.

Jaartal	type	Kapitaal (lb. groten)	jaarlijkse intrest (lb. groten)	Koper	aflossing
1549/01/16 (n.s.)	losrente	80	5	Joos de Caboter	1550/08/08
1550/02/21 (n.s.)	?	48	3	Jonkvrouw Anna Foret	ca. 1560 ?
1550-51	?	48	3	Pieter Candt	ca. 1560 ?
1552/05/14	lijfrente	32	4	Charles Spanoghe	1553/08/09
?	?	?	?	?	?
<1559/03/29	losrente	200	12,5	weduwe Francois van Gryspere	1559/03/29
1559/12/25	losrente	128	8	jonkvrouw Jeanne d'Artois, weduwe wijlen jonkheer Matheus de Longchamps	
1559/12/25	losrente	96	6	jonkvrouw Margriete van Maldegem, weduwe van wijlen Nicolaes Hebbrecht, poorteres van Brugge	
1559/12/25	losrente	64	4	Jan Vardoul, poorter Brugge	
1561/08/09	losrente	192	12	Joos Robyn, poorter Brugge	
1561/08/09	losrente	96	6	Michiel de Rudder	
1561/08/09	losrente	144	9	jonkvrouw Margriet van Maldegem, weduwe van wijlen Nicolaes Hebbrecht, poorteres van Brugge	
1567/08/11	losrente	56	3,5	jonkvrouw Johanna Aelbrechts, weduwe van Jan de Voughenare	1569/04/11
1568/02/26	losrente	48	3	Gilde van Sint-Kwinten van het Magdalena-hospitaal bij Brugge	
1569-70	losrente	48	3	Anthuenis Clemendts, poorter van Blankenberge	1569/04/13
1570/11-12	losrente	32	2	Jan f. Jacob van der Heede	
1570/11-13	losrente	200	12,5	Jacop Kervyn, priester en kanunnik van de kathedrale kerk van St-Donaas te Brugge	
1570/11-14	losrente	140,8	8,8	Joos Galle de oude	
1570/11-15	losrente	432	27	Godelieve van de Velde, weduwe van Anthonis de Villafranca	
1570/11-16	losrente	48	3	Lambrecht Sproncholf	
1570/11-17	losrente	240	15	Hendrik van Hertsberghe	
1570/11-18	losrente	48	3	weduwe Joos van de Walle	

Tabel 7.19: renteverkopen door de Blankenbergse watering (1549-1570)³³.

Zodra de Blankenbergse watering eenmaal geproefd had van het krediet-instrument dat de rente-verkoop was, blijkt ze er regelmatig beroep op te hebben gedaan. In de periode 1549-1570 werd, voor zover we weten, een totaal kapitaal van 2420,8 lb.groten ontleend, waarvan weliswaar bijna de helft in 1570. Dat bedrag vertegenwoordigt ongeveer 12% van de totale inkomsten in deze periode³⁴. Aanvankelijk bleef de rentelast voor de watering ook beperkt, tot maximaal enkele procenten van de uitgaven, onder meer doordat de vroegste rente-verkopen relatief snel werden afgelost. Niet verwaarloosbaar, maar ook niet enorm. Pas de rente-verkopen van 1570, na de Allerheiligenvloed van dat jaar, hypothekeerden in grotere mate de financiën van de watering. De extra jaarlijkse rentelast van 71,3 lb. groten impliceerde dat hiervoor in de toekomst de tegenwaarde van een halve groot per gemet opzij moest worden gezet. De Blankenbergse watering kon in deze periode geld ontfemen aan de normale intrestvoeten: de penning 16 voor losrenten en de penning 8 voor lijfrenten, waaruit toch wel een zeker geloof in de kredietwaardigheid van deze watering blijkt. Dit was lang niet altijd het

³³ Merk op dat de rekeningen van 1554-58 en 1560-61 ontbreken, waardoor mogelijk een aantal renteverkopen die op korte termijn opnieuw afgelost werden ontbreken.

³⁴ 11,4% als men vertrekt van een gemiddelde jaarlijks ontvangst van 944 lb. groten in deze periode.

geval: in gebieden die frequent door overstromingen getroffen werden, zoals de Vier Ambachten en bepaalde delen van het Oost-Vrije, waren kredietverstrekkers vaak zeer terughoudend om geld te lenen aan besturen die zich inlieten met het waterbeheer: na de overstromingen ten gevolge van het bezwijken van de sluis te Nieuwersluys in de Vier Ambachten in 1488, hadden de ingelanden van Assenede-ambacht de grootste moeite om kopers te vinden voor losrenten, zelfs aan een intrestvoet van 8,3% (de penning 12)³⁵. Probleem was dat de wateringn niet alleen in een risicovolle sector actief waren, maar ook in regel te weinig eigen patrimonium bezaten om de rente op te vestigen en schuldeisers tevreden te stellen. Voor de rente-verkopen van 1559 verbonden de ontvanger van de Blankenbergse watering, Ghelein vander Poorten en zijn vrouw hun eigen hofstede te Jabbeke, waarbij ze weliswaar van de ingelanden de belofte kregen schadeloos gesteld te worden voor elke eventuele aanspraak³⁶. In 1570 stonden de ingelanden na de verkoop toe de totaliteit van alle gronden in de watering borg te stellen voor de verkochte renten “*want men anderssins aende voorseyde ghelichte penninghen niet en zoude hebben connen gheraecken*”³⁷. De Blankenbergse watering zocht duidelijk relatief kapitaalkrachtige kopers: 32 lb. groten is het kleinste kapitaal van een transactie. Vaak ging het om Brugse poorters, een enkele maal een clericus. Een aantal kopers waren geen onbekenden voor de watering: Pieter Candt en Michiel de Rudder waren toen ze een rente kochten van de watering respectievelijk sluismeester en ontvanger in functie. Toch verliep de rente-markt in de tweede helft van de 16^e eeuw vermoedelijk al relatief anoniem: in 1559 betaalde de watering zelfs een tussenpersoon – met de niet bepaald veelbelovende naam *Julien Cesar* - om kopers te vinden³⁸.

In de rekeningen van andere wateringn vonden we –eveneens - maar weinig sporen van rente-verkopen in de door ons bestudeerde periode terug. De watering Reigarsvliet bijvoorbeeld verkocht in 1551 een losrente van 4 lb. groten per jaar, maar kon die reeds het daaropvolgende jaar aflossen³⁹. Toch één belangrijke nuance: de wateringn waarvan veel rekeningen bewaard werden, zijn “rustige” wateringn die tot 1570 relatief weinig schade van overstromingen ondervonden. We zagen dat in de Vier Ambachten wel al veel vroeger tot rente-verkoop werd overgegaan. Het is mogelijk dat ook veelgeplaagde wateringn in het Brugse Vrije dit deden, misschien zelfs al voor het midden van de 16^e eeuw, voor zover er kredietverstrekkers gevonden werden natuurlijk. In 1556 blijkt de erg bedreigde watering Gaternisse reeds een totale rente-last van 110 lb. 19 s. 7 d. groten te torsen, op een totale

³⁵ Zie §§781 ; voor deze overstroming : de Kraker, 1997, p. 23 e.v. 1488 viel natuurlijk in de burgeroorlog tegen Maximiliaan van Oostenrijk, maar soortgelijke situaties kwamen ook later voor.

³⁶ rk. Blankenbergse watering 1559-60 : “*in welcke rente Gheleyn van der Poorte ende zijn huusvrouw verbonden ende verobligiert hebben huerlieder hofstede te Jabbeke up de belofte van indempnityt*”.

³⁷ §§857 : (1571/07/26) “*ende besettinghe van heurlieder renten generaelyck ende speciaelyck up alle de landen ende gronden vande zelve wateringhe ende alle ende elcke partyen van dien bysondere sonder divisie*”.

³⁸ Rk. Blankenbergse watering 1559-60: “*betaelt Julien Cesar voor dat hij ghezocht ende ghevonden heeft omme de waterynghe te belastene van XVIII lb. groten tsjaers: 25 s.*”.

³⁹ Rk. Reigarsvliet 1552-53 : “*Betaelt over tlossen van achtenveertich ponden parisis tsjaers losrent een peninc zestiene daerinne dese watringhe watringhe (sic) belast was ende de penninghen daer of ghecomen ghebrocht in ontfanc inde voorgaende laeste rekeninghe alst blijkt bijden tweeden article vande zelve rekeninghe: bedraghende: 768 lb*”. Een volgende losrente van 2,5 lb. groten werd pas op 5 februari 1572 verkocht (idem rk. 1571-72).

ontvangst van 1155 lb.⁴⁰. De renten waren echter niet bezet op de watering Gaternisse zelf, maar op de vijf omliggende wateringën – Oude Yevene, Groede, Yevene-polder, Nieuwe Polder en Stenen Polder – die het bestuur van de watering Gaternisse in handen hadden. Zonder deze waarborg zou Gaternisse vermoedelijk maar moeilijk dergelijk kapitaal kunnen ontfanen hebben: niet alleen omdat de watering bedreigd werd door de golven, maar ook omdat de totale opbrengst van de landpacht er maar 239 lb. 11 s. 10 d. groten bedroeg dat jaar⁴¹.

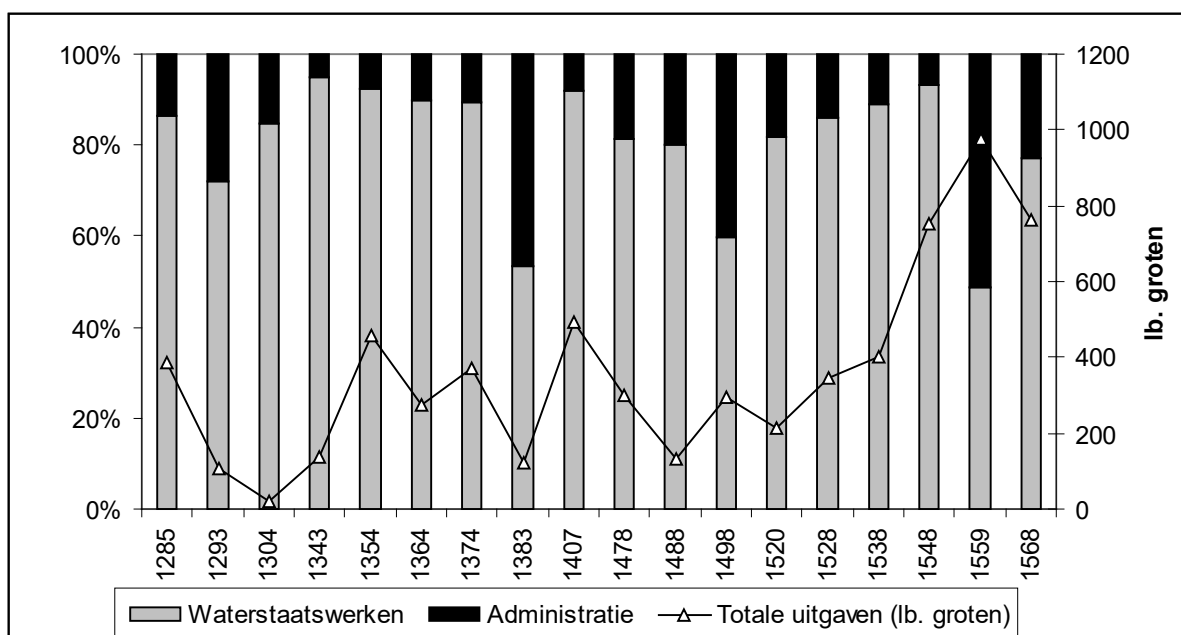
7.5.2 Uitgaven

In essentie weerspiegelen de uitgaven van de wateringën hun drievoudige opdracht: afwatering, bedijking en onderhoud van wegen. Om deze opdracht te vervullen diende personeel in dienst te worden genomen, kochten ze materiaal aan en werd een administratie op poten gezet. Om de uitgaven van de wateringën ten gronde te analyseren beschikken we in de eerste plaats over een corpus van 526 rekeningen van wateringën in het Brugse Vrije tot en met 1570. Voor de Blankenbergse watering, de grootste van het Brugse Vrije en tevens de enige waarvan de rekeningen de volledige periode van 1280 tot 1570 omspannen, verwerkten we kwantitatief de uitgaven voor 18 steekproefjaren. Daarnaast werden ter vergelijking ook 13 rekeningen van andere wateringën in extenso geanalyseerd. De overige rekeningen werden enkel kwalitatief geanalyseerd.

Een eerste belangrijk onderscheid dat in de uitgaven van de wateringën kan worden gemaakt, betreft de opdeling tussen de eigenlijke uitgaven voor het waterbeheer, met name de “waterstaatswerken” in de watering enerzijds, en anderzijds alle betalingen voor het functioneren van de watering als organisatie, met andere woorden de administratieve kosten, maar ook kosten voortvloeiend uit rechtszaken en financiële transacties:

⁴⁰ Rk. Gaternisse 1556-57. Het gaat om 11 verschillende renten, elk ten belope van 7 lb. groten tot 16 lb. 13 s. 4 d. groten. Bij de kopers treft men weerom heel wat bekende families uit Brugge en het Vrije aan: het zijn mer Francois van Straten, jonkheer Adriaan van Haafskerke, jonkvrouw Anna des Trompes, weduwe van Pieter le Roux, jonkvrouw Agatha van Valladolid, mer Denys Baelde, Adriaen f. Remeus Roetaert, Simon Gheerts, en Jan f. Jacop Lauwers.

⁴¹ Rk. Gaternisse 1556-57.

Figuur 7.18: uitgaven van de Blankenbergse watering (1258-1568): totale uitgaven (lb. groten) en verhouding tussen administratie en waterstaatswerken

7.5.2.1 Administratieve uitgaven

Afgezien van eventuele negatieve saldi uit een vorig boekjaar, die in bovenstaande grafiek niet opgenomen werden, werd door de Blankenbergse watering gemiddeld 19% van de uitgaven besteed aan administratieve kosten. In de 15^e en 16^e eeuw wogen deze kosten gemiddeld iets zwaarder door dan in de 14^e eeuw (resp. 22 en 21% tegenover 16%), doch van een echte trendbreuk lijkt nergens sprake te zijn. Veel belangrijker zijn enkele uitzonderingsjaren, zoals het oorlogsjaar 1383, waarin bij sterk gedaalde totale uitgaven, het relatief en absoluut gewicht van de administratieve kosten sterk was toegenomen: in dat jaar werd door de Blankenbergse watering 56 lb. groten besteed aan administratieve kosten, tegenover 28 tot 38 lb. groten in de drie daaraan voorafgaande steekproefjaren. In 1383 droeg de watering de kosten voor heel wat vergaderingen, in aanwezigheid van talrijke prominenten en de top van de lokale samenleving, waarvan we ons hoger afvroegen of al die vergaderingen wel met het waterbeheer *stricto sensu* te maken hadden⁴². Nog in twee andere jaren 1498 en 1559 werd relatief gezien veel geld besteed aan administratieve aangelegenheden. In het eerste jaar diende nog een deel van de kosten voor een nieuwe ommeloper betaald te worden, wat gezien de omvang van de Blankenbergse watering géén geringe kost was⁴³. Ook in 1559 werd een betaling verricht voor een nieuwe ommeloper waaraan door twee landmeters reeds

⁴² Zie ook hoofdstuk 3 (uitgaven voor de algemene vergadering).

⁴³ Rk. Blankenbergse 1498-99, betaling aan landmeter en tevens ontvanger van de watering *Pieter Bollin "over transport van den vierendeele over tierte ende tlaetste payment van der nemynghe van den nieuwer mate ende verhoudynghe van den watringhe van Blanckeberghe twelke payment viel te betaelen te Sinte Jansmesse anno XCVIII laetst leden: 90 lb. groten"*.

sinds 1554 gewerkt werd, en die pas in 1560 voltooid zou worden⁴⁴. Daarnaast diende een nog veel groter bedrag door de watering geconsigneerd te worden (*“namptissement”*) in een proces voor de Grote Raad van Mechelen tegen de stad Oostende, die eiste dat de Blankenbergse watering zou bijdragen in de kosten van de zeewering van de stad⁴⁵.

Ook in andere wateringën ging zeker één vijfde van de totale uitgaven naar administratie. Doordat in die administratieve kosten, ook een aantal vaste kosten vervat waren (vb. salaris, organisatie van algemene vergadering, opstellen van rekeningen), die niet evenredig groeiden met de omvang van de watering, besteedden kleine wateringën wellicht relatief gezien meer geld aan administratie dan hun grotere burenen⁴⁶.

De administratieve kosten omvatten vooral een aantal steeds terugkerende posten, waarvan sommige reeds elders behandeld werden. De belangrijkste zijn:

- **Salarissen** voor het bestuur
- **Vergoedingen** en *“hoofsheden”* die door de watering werden toegekend aan functionarissen of derden als beloning voor bewezen diensten of om de desbetreffende personen gunstig te beïnvloeden. Een aantal van die vergoedingen, bijvoorbeeld aan baljuw, ammans en schepenklerken, kregen na verloop van tijd een *“costumier”* karakter⁴⁷. Sommige functionarissen verdienden de bijzondere aandacht van de wateringën. De grafelijke *duinherder* bijvoorbeeld kon vaak op een attentie rekenen, daar de wateringën de overexploitatie van de duinen met toenemende zorg bekeken, en hem trachtten te overtuigen de verpachting van de duinen als weidegebied te beperken door een deel van zijn inkomstenverlies te compenseren⁴⁸. Soms kreeg ook de

⁴⁴ Rk. Blankenbergse watering 1559-60: betaling van 90 lb. 13 s. 4 d. groten aan landmeters *Anthonis Schoonmakere* en wijlen *Frans van der Poorte*. Vermelding van eerdere betalingen voor in totaal 213 lb. 10 s. groten in de periode 1553-58.

⁴⁵ Ibidem: *“ghenamptiert ende ghefurniert in de handen van Baptiste Lommelyn, duerwaerdere van wapenen van der Camere (?) over den nombre van XXXIIII m VIIIc XXXIIII m landts twelcke es de groote van deser waterijnghe in vullande waterijnghe gheldende over de helft van IIII d. van den ghemete die den zelve duerwaerdere bij executie ontfaen heeft van Michiel de Ruddere, clerq van deser waterynghe bij vorme van namptissement ende zonder prejuditie van zeker proces hanghende in den grooten raet van Mechelen tusschen die van deser waterijnghe metgaders burchmeesters ende scepenen slants van den Vrijen, appellanten ten eender zijde ende burchmeesters ende scepenen van der stede van Oosthende ten andere, up de validiteyt van zeker octroy vercreghen bij de voornoemde van Oosthende ende dit van teerste payment ende heltscheede ghevallen te Kerstmesse XVc LIX laestleden daerof tweede payment ghevallen es te Paesschen XVc tzestich nu voorleden...: 290 lb. 5 s. 8 d. groten”*.

⁴⁶ Voor Moerkerke Zuid-over-de-Lieve werden de boekjaren 1373 ; 1468 en 1547 onderzocht. Telkens ging 30% of meer van het budget naar administratie. Door de gedeeltelijke fusie met De Broeke en Stampershoeke, betaalde men in Zuid-over-de-Lieve bijdragen aan twee wateringën, die elk een groot deel van hun (relatief kleine) budgetten aan administratie besteedden: in 1468 bijvoorbeeld ging 56,4% van het budget van Zuid-over-de-Lieve apart naar administratie, en 41,2% van het budget van de fusie-watering met De Broeke en Stampershoeke; in 1547 was dat respectievelijk 31,0 en 58,3%.

⁴⁷ Rk. Eiesluis 1342-43: *“Item es ghegheven den ammans van hare dienste: den hamman van Lisseweghe 40 s.; item van Zuenkerke: 33 s. 4 d.; van Utkerke 33 s. 4 d.”*; Rk. Blankenbergse watering 1486-87: *“Dit hiernavolghende es tghuendt dat men betaelt van ghecostumeerde hoofscheden jaerlicx. Eerst: den baelliu van Brugghe: 20 s. groten; zijnen clerck: 6 s. groten; Pauwels van Booneem, clerck vander vierscare: 6 s. groten; de XIII ammans: 14 s. groten; duerwaerders vanden Vryen: 6 s. groten; up te camere voordien steen: 20 groten; den garsoen van Brugghe: 4 s. groten; den upper dunheerder: 20 s. groten; den hondeleedere: 20 groten”*.

⁴⁸ Rk. Eiesluis 1377-78: *“Item den duinherdere: 40 lb.”*; Rk. Blankenbergse watering 1498-99: *“Betaelt Jan Lem als upper duinherdre van Vlaendre van dies hem jaerlijcx toe ghelegt es omme dat hij gheen pannen*

opperjager een vergoeding, mogelijk wanneer een wolf of vos gevangen werd⁴⁹. Andere giften bleven uitzonderlijk, en waren ingegeven door specifieke omstandigheden⁵⁰. Dergelijke geschenken en “*pots-de-vin*” speelden een zeer belangrijke rol in de laatmiddeleeuwse maatschappij in het algemeen, en de overheidsadministratie in het bijzonder, waarbij door het creëren van persoonlijke relaties formele procedures bespoedigd of omzeild werden⁵¹. De laatmiddeleeuwse wateringën bleven grotendeels gespaard van de excessen die dit systeem onvermijdelijk met zich meebracht. Een gift van 20 lb. groten aan een nieuwe baljuw van het Vrije in 1497 is één van de zeldzame grotere geschenken die vermeld worden⁵².

- **Financiële lasten.** Van de leningen die werden aangegaan, al dan niet onder de vorm van renteverkopen, diende de watering natuurlijk ook de intresten te betalen (supra). Sommige wateringën betaalden ook nog een aantal cijzen voor het gebruik van gronden, bijvoorbeeld op de plaats van de uitwateringssluis of het ambachtshuis, of ten gevolge van specifieke overeenkomsten. Zo was de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve aan de stad Gent een rente verschuldigd omwille van goten die na het graven van de Lieve door de watering onder het kanaal waren aangelegd⁵³.
- Het **ambachtshuis**. In kleinere wateringën vergaderde het bestuur in herbergen of in open lucht. Vaak beschikten zij wel over een “*sluishuis*”, dat wellicht vaak niet meer was dan een hok waar het gereedschap werd bewaard⁵⁴. Enkel de grootste wateringën konden het zich veroorloven een eigen huis te bezitten, waarin werd vergaderd, de administratie werd bijgehouden, en ook een werkplaats voor de timmerlui was. In de late middeleeuwen noemde men dit huis het “*ambachtshuis*”⁵⁵. Het laatmiddeleeuwse

verpachten en zoude in de dune, niet meer dan een, aldgheen betaelt over tjaer XCVIII ende es tweede jaer van VII jaeren: 20 s. groten”; Idem, 1567-68: “Betaelt Jan f. Vincents Aernouts als voochd vanden kinderen van Lowys Castelein XVI s. groten ter cause ende over zeker quade costen bij den voornoemden Lowys Castelein als dunherdere ghedoocht int berghen van twee sloofbalcken die duer den storme ende tempeeste vanden wedere vanden sluuse ghevloyet waeren midts zijn verscoten ghelt vande zelve van buuten dune up te halen tot Heist int dorp...: 16 s. groten”.

⁴⁹ Rk. Noord-over-de-Lieve 1526-27 : betaling van 16 s. aan de opperjagers “*van broot ende wulfghelde*”. Over het optreden van de opperjagers, belast met het toezicht op de jacht en het respecteren van de vorstelijke privileges dienaangaande: Van Isterdael H. en Augustyn B. 1997, pp. 561-563.

⁵⁰ Rk. Reigarsvliet 1561-62, f°19v : “*Betaelt meester Jan Wijts greffier vanden Proosschen ter cause van dat de sluusmeesters ende ontfanghere van dese wateringhe bij hem mer Jan ghijnghen omme een consultacie te houden omme te weten hoeme best zoude mueghen procederen omme weder omme andt landt te gheraken dat Jacop de Witte ontfanghere van de Arzeele rente ofghewonnen heift...: 2 lb. 14 s. parisis*”.

⁵¹ Zie ondermeer Derville A. 1974 , pp. 341-364 ; Boone M. 1988; Chattaway C.M. 1999.

⁵² Rk. Blankenbergse watering 1497-98, f°1v: “*Betaelt mijnen heere van Pittcheem bailliu van Brugghe ende vanden lande vanden Vryen, twelke hem toegheleyt was bijden inghelanden vander wateringhe tsijnen wellecommen ende hooschede de somme van: 20 lb. groten*”

⁵³ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1474-75, f°10r: “*Item betaelt Ghiselbrecht vander Scuere als liefmeester vander stede van Ghent van renten vanden condute de anno LXXV: 3 lb. parisis*”

⁵⁴ Rk. Eiesluis 1364-65: “*Item van den ceinse van den lande daert nieuwe sluushuus up staet van tween jaren, elcs jaers XV groten, summa: 5 lb.*”; in 1582 blijkt het sluishuis van de watering van Kamerlingsambacht toch glazen vensters te bezitten: Rk. Kamerlingswatering 1582-83, f°3v: “*An Adriaen voornoemt dies hij verleyt heeft om de ghlaseveynsters van tsluushuus te vermaken die bijde zoldaten ghebroken waren per bylyet: 18 d. groten*”.

⁵⁵ Rk. Blankenbergse 1534-35: “*Betaelt van ghelaghe ende theercosten Beernaert Landthuut inne tambachtshuus ten diversschen stonden bijden sluusmeesters ende ooc Michiel Stiers ende meester Cornelis vanden Westhuse als thosen besteet was omme de sluus droghe te makenne ende ghevisenteert bij hemlieden watter dese toecommende jaerschare moet in ghewrocht zijn: 36 s. groten*”

ambachtshuis van de Blankenbergse watering, dat reeds vermeld wordt in 1304⁵⁶, bevond zich bij de sluis ten westen van de stad Blankenberge⁵⁷. In 1568 werd het grondig gerenoveerd, en onder andere voorzien van een bakstenen gevel⁵⁸. Op dat ogenblik omvatte het huis zeker een keuken, een ovenkot en een werkhuis⁵⁹. Gezien de voornamelijk administratieve functie van dit ambachtshuis, werden de werken die eraan uitgevoerd werden, ook als administratieve kosten beschouwd.

- De eigenlijke **administratie**. Zodra de wateringen overgingen tot het bijhouden van een eigen boekhouding, en daarnaast ook een eigen kadastrale administratie op touw dienden te zetten voor het omslaan en innen van de grondbelasting, diende ook daarvoor materiaal te worden aangekocht. De schrijfstof is aanvankelijk exclusief perkament⁶⁰, de eerste vermeldingen van papier vinden we terug in het derde kwart van de 14^e eeuw⁶¹. De jaarrekening werd steeds in meerdere exemplaren opgesteld. De overgeleverde rekeningen zijn meestal de net exemplaren, die veelal opgesteld werden op basis van kladversies en notitie- of dagboeken van de ontvanger⁶². De oudste rekeningen zijn rollen. Ongeveer gelijktijdig met de overgang naar papier als voornaamste schrijfstof deed voor de rekeningen ook de registervorm zijn intrede⁶³. Vanaf de 16^e eeuw nam de watering ook het initiatief om de rekeningen te laten inbinden⁶⁴. Een vaak terugkerende post was ook de aankoop van “*legpenningen*” voor het maken van berekeningen⁶⁵. De omvangrijkste en ook duurste bescheiden die in

⁵⁶ Rk. Blankenbergse 1304-05: “*Item van I slote te makene an sambochts huus: 12 d.*”

⁵⁷ Ommeloper Blankenbergse watering 1554: 36^e begin: “*Dit beghint noordt jeghens overe ande noordtzijde vanden zedijck oost jeghens overe den sluus ten ambochte alzo tusschen den zeedycq ende den dunen oost naer Blanckeberghe van westen innne*”.

⁵⁸ Rk. Blankenbergse 1568-69, f°46r: “*Betaelt Lenaert Boels II lb. X s. III d. Grooten ter cause ende over de leveringhe van vijf duust vijf hondert brycsteenen ghecocht te IX s. II d. groten elc duust die veroorboort zijn up tambachtshof omme tmaeken van eenen nieuwen hoven ende steenen ghevele ant voornoemde ambachtshuus compt per ordonnantie onderteeckent Verden ende Candt: 2 lb. 10 s. 3 d. groten*”; ook in de rk. van 1528-29 worden al metselwerken in het ambachtshuis vermeld, waarvoor ondermeer 700 “*bricsteenen*” aangekocht werden.

⁵⁹ Ibidem, f°51r: “*Betaelt Lenaert Boels III s. VII d. groten commende over den coop van vijf hondert brycsteenen vermaest ant toevecot ende kueken ten ambachte ...: 4 s. 7 d. groten*”; f°50v: “*Betaelt Anthuenis Scoeteman, deckere VIII s. groten ter cause ende over zeker dachueren by hem ghewrocht ende ghedect up tambachshof tovcot ende ant werchhuus ende daert van noode was, compt per ordonnantie onderteeckent Graet: 8 s. groten*”.

⁶⁰ Rk. Blankenbergse 1285-86: “*de forseno: 20 s.*”; idem, rk. 1363-64: “*Item van III dousinen fronsijs ende van ere couferture daer die nieuwen ontfancbouc of ghemaect was: 18 lb. 10 s.*”

⁶¹ Rk. Blankenbergse 1364-65: “*fronsine ende paupiere*”; Rk. Eiesluis 1377-78: “*Item omme papier ende fronsijn de rekeninghe in te scrivene: 20 lb.*”; rk. Blankenbergse 1381-82: “*Item van twee groten pampieren ende van clenen pampieren daermen tland mede verhouden zal: 20 lb.*”.

⁶² Rk. Blankenbergse 1548-49: “*van der rekeninghe te scriven, grosseren, minuterer, in IIII volumen die te stellene: 1 lb. groten*”

⁶³ De oudste rekening in registervorm die bewaard bleef is deze van de Blankenbergse watering uit 1375-76. De watering hielden dus langer vast aan rolrekeningen dan bijvoorbeeld het Brugse Sint-Jans- en Potteriehospitaal die beide ten laatste in 1339 en 1343 omschakelden naar papieren registers voor hun jaarrekeningen: zie Rombaut, 1991, pp. 274 en 331.

⁶⁴ Rk. Reigarsvliet 1568-69, f°13r: “*Betaelt Anthuenis de Tholenaere bouchbindere te Brugghe over de coop van eenen bouck van acht handen pampier ghebonden in een francyne conforture omme daer van nu voort alle jaeren in te scrijven de rekeninghen van dese waterijnghe van Groot Treygarsvliete, voort noch van dat hij diverssche houde rekeninghen ghebonden heeft in twee boucken met twee franchyne conforturen ende dat uut cause dat de zelve rekeninghen niet verdonckeren noch verlooren en zoude worden...: 2 lb. 10 s. parisis*”. De rekeningen van Reigarsvliet zijn effectief nog steeds in deze 16^e eeuwse band bewaard.

⁶⁵ Rk. Blankenbergse 1578-79: “*legpenningen omme de rekeninghe te legghene: 8 d.*”.

opdracht van de wateringen vervaardigd werden, waren zonder twijfel de *ommelopers* en *verhoofdingen*. Zeker vanaf de 15^e eeuw werd het opstellen ervan per opbod uitbesteed aan landmeters⁶⁶. De kosten voor het materiaal waren daarbij meestal in de prijs inbegrepen. Ook vanaf de 15^e eeuw werden door sommige wateringen kopieboeken of cartularia aangelegd van de belangrijkste privileges en eigendomsbewijzen. Ook dit werd vaak uitbesteed, niet alleen aan klerken van de kasselrijschepenbank⁶⁷, maar ook aan lokale geletterde mensen, in casu de dorpspastoor⁶⁸. Daar de meeste wateringen niet over een eigen huis beschikten, diende het archief elders te worden bewaard. Vaak gebeurde dit in een parochiekerk, waar de watering dan een archiefkist staan had⁶⁹, maar ook abdijen kwamen hiervoor in aanmerking⁷⁰.

- Een belangrijke uitgave vormden ook de uitgaven voor **drank** en **maaltijden** ('teerkosten') en de **verplaatsingskosten** van het bestuur. De belangrijkste gelagen vonden plaats tijdens de algemene vergaderingen, maar ook daarbuiten werd door het bestuur, al dan niet in aanwezigheid van notabelen en deskundigen regelmatig vergaderd, meestal in herbergen, maar vaak ook bij particulieren thuis⁷¹. Ook bij het afsluiten van contracten was het de gewoonte dat een gelag werd aangeboden, de zogenaamde "*lyfcoop*" (in het Frans "*vin butz*"), deels betaald door de opdrachtgever, deels door de aannemer⁷². Daarnaast werd bij dergelijke gelegenheden ook steeds een

⁶⁶ Zie hoger hoofdstuk 3 (landmeters als ontvangers van wateringen) en de inleiding.

⁶⁷ \$\$696: 1482/07/25: cartularium voor de watering van Kamerlingsambacht: "...soo hebben wy Charles van Boonem ende Victor Willaert, schepenen ende Jan van Meetkeerke, greffier ghesien ende ghevisiteert de voorseyde charters ende brieven ende copien daer uyte ghemaect, daer jeghen ghecollationneert van worde te woorde ende daer wy ghebiet vonden, hebben bij den schrijven van der clercken dat hebben wy ghecorrigeert, in sulcker wys dat de copien deuchdelic accordeerden metten originalen lettren". Dit cartularium werd in kopie bewaard: RAB, Van Sielegheem, 98.

⁶⁸ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1467-68, f°8v: "*Item upten dach vander laester rekeninghe die ghedaen was upten XXe dach in april anno LXVII so besteden de inghelande her Adriaen Bertelmeeus priester XX staters te compierenne (sic) in enen bouc van perkement ende den vorseide bouc te binden ende alsoot proffytelicke ende ende (sic) te stoffe al te leverne ende voren inde bouc staende een tafele ghevaerret van poyntte te pointte by ghetale om te wetene in wat blat dat ment vinde soude als ment van node adde ende de cueren vande wateringhe inde vorseide bouc te scrivene, al om somme van 16 lb. 16 s. parisis*"; f°9v: "*item ghegheven in minderhinghe meester Rombobout (sic) de Doppere als notaris van den bouc ende de saters te recolaserene over sine moyte: 24 s. parisis*". Dit cartularium werd in origineel bewaard: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2.

⁶⁹ \$\$696: 1482/07/25 (watering van Kamerlingsambacht): "...dat de brieven, charters ende appoinetementen aengaende der selver waterynghe wat ghearcht waeren ende somighe seghelen ofghevallen bij dat de selve charters ghestaen hadden in eene scrode in de kercke van Leffinghe"; Rk. Reigarsvliet 1564-65, f°9v (apostille): "*dat dese acten gheconserveert ende bewaert werden metten anderen bewijzen, rekeninghen ende munimenten deser wateringhe angaende in eene goede stercke kiste dienende daertoe nieuwe zal doen maeken ende stellen inde kercke van Dudzele ter plaetse daer de secreten van diere ghecoloqueert worden, sluitende met drie slooten daerof de sluusmeesters elc een sleutele hebben zullen, daerinne men ooc nu voortan zal legghen, conserveeren ende bewaren de rekeninghe ende acquiten van diere metgaders ooc de ommeloopers...*"; rk. 1565-66, f°13r: "*Betaelt een schildere ande Conincxbrugge vande voornoemde yseren kiste te schilderen met roodt ende groen ende ghestelt boven upde kiste met groote zwarte lettren int witte: dit es de wateringhe van Groot Reygarsvliete, midts tcarnacion van desen jaere met hem bevoorwaerdte voor: 2 lb. 8 s. parisis*".

⁷⁰ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1454-55, f°11r: "*Item, van costen verteert te Spermaelgen met mer vrouwen dabbesse, her Pieter van Zoetendale ende de sluusmeesters omme de brieven vander wateringhe te besiene ende weder inde scrine te doede (sic) daer zij behoren te sijne; 16 s. parisis*".

⁷¹ Zie hoofdstuk 3 betreffende de organisatie van de algemene vergadering.

⁷² Rk. Blankenbergse watering 1509-10, f°3v: "*Item betaelt XXVIII in wedemaent van ghelaghe als de wech besteeft was te maken in Vlissegheem ende thout ghecocht was jeghen Cornelis Nieuwe bijde sluusmeesters omme*

klein bedrag als aalmoes weggeschonken (*“handgeld”*, *“Godspenning”* of *“Denier à Dieu”*)⁷³.

7.5.2.2 Uitgaven aan waterstaatswerken

De analyse op lange termijn van de uitgaven aan waterstaatswerken wordt ernstig gehinderd aan het gebrek aan uniformiteit van de rekeningen doorheen de bestudeerde periode. De verschillende uitgavenposten worden soms per tijdsperiode (week/deel van het jaar), soms ook per “werf” (sluis, wegen, waterwegen) of per type activiteit (timmerwerk, handarbeid, transport) uitgesplitst in de rekeningen. Grosso modo zien we in de rekeningen van de Blankenbergse watering een onderscheid tussen de periode tot 1409, waarbij het type activiteit centraal stond, en we dus niet altijd weten waaraan deze of gene timmerman of zager gewerkt had, en de periode na het bronnenhiaat van het midden van de 15^e eeuw, waarbij de “werf” centraal ging staan en we dus voor elk werk een overzicht krijgen van uitgaven aan timmerlui, handwerklui, kleine aankopen en transportkosten. De aankoop van hout bleef meestal wel als een afzonderlijke rubriek behouden. In de loop van de 16^e eeuw keren volgende grote rubrieken steeds terug:

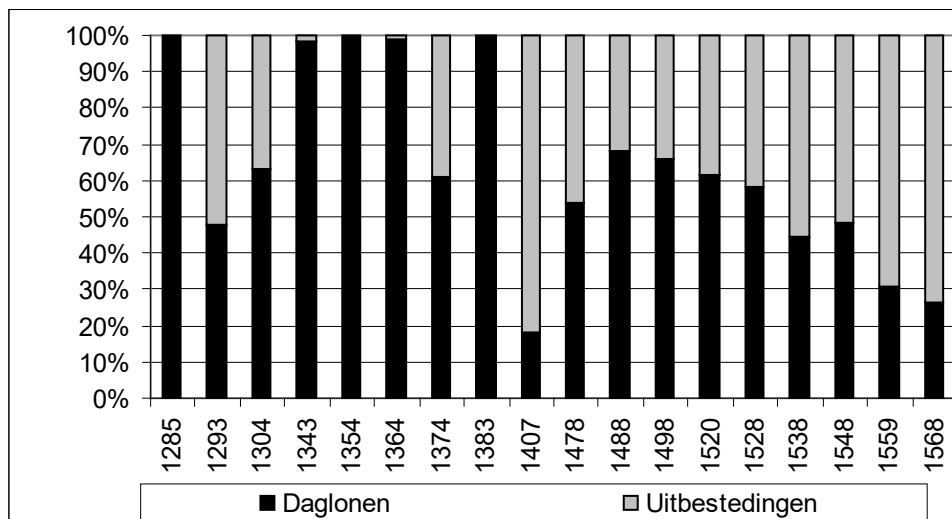
- *aankoop van hout (en steen)*
- *aankoop van ijzer*
- *werken aan bruggen en goten*
- *afrekening werkman*: de werkman of “meester van het ambacht” hield een afzonderlijke rekening bij voor de daglonen van de timmerlui en handarbeiders die in min of meer vaste dienst van de watering stonden, en zich vooral bezighielden met het onderhoud van de sluis
- *werken aan dijken*
- *het “delven” van waterlopen*
- *het rooien (“reyten”) van waterlopen*
- *onderhoud van landwegen*
- *diverse uitgaven* (waaronder bv. de aankoop van gereedschap of aarde)

In de loop van de late Middeeuwen trad in de werkwijze van de watering een verschuiving op, die ook haar invloed had op de structuur van de rekening, en de mogelijkheden tot kwantitatieve verwerking. Globaal genomen werden tot het eind van de 14^e eeuw de meeste werken uitgevoerd in regie, waarbij de watering daglonen uitbetaalde aan de timmerlui, zagers en handarbeiders die ze in dienst nam. Het jaar 1407 was misschien enigszins atypisch door de uitbesteding van een nieuwe sluis voor 177,3 lb. groten of 38,9 % van het totaal van alle uitgaven aan waterstaatswerken dat jaar. Toch begon men in deze periode, en zeker in de

de wech mede te maken ende om poten te stellen in Clemskerke up de Calsie wech om den vreemden coopman ende andere te bat zoude moghen passeren al daer vertert was III s. groten comt over de wateringhe deel: 18 groten”.

⁷³ Rk. Noord-over-de-Lieve/Lapscheure 1399-1400: *“Item, up den XVsten dach inde vorseide maent, doe nam Pieter Neye et lant te verhoudene den Gods d. was I groot”*. Godspenning en ook drinkgelag kunnen in het Ancien Régime als contractuele vormvereisten beschouwd worden: Godding Ph. 1987, pp. 421-422.

tweede helft van de 15e eeuw meer en meer werken uit te besteden. In die periode werd zelfs geëxperimenteerd met het volledige uitbesteden van het gewone onderhoud van de watering, een piste die later opnieuw verlaten werd. Zo blijkt in de jaren voor 1470 het onderhoud van de sluis en de waterlopen van Eiesluis volledig te zijn uitbesteed aan de heer van Maldegem en vennoten, waarbij het natuurlijk niet de heer van Maldegem zelf, maar een zaakgelastigde was, die het eigenlijke beheer van de watering uitoefende⁷⁴. Ook in de Blankenbergse watering werd in dezelfde periode het onderhoud in globo uitbesteed tegen een voorafbepaalde prijs⁷⁵. De praktijk om alle onderhoudswerken gezamenlijk uit te besteden aan één aannemer, kende echter geen blijvend succes: na het derde kwart van de 15e eeuw, vonden we er geen voorbeelden meer van terug. De uitbesteding van individuele werken daarentegen kende een succes als nooit te voren. Daarbij werden voor elke opdracht telkens de levering van het materiaal en de werkuren samen per opbod aan de minst biedende toegewezen, waarbij we vaak alleen nog maar de contractueel bepaalde prijs te weten komen, en niet het totaal aantal werkdagen noch de prijs van het gebruikte materiaal:

Figuur 7.19: verhouding tussen de totale uitgaven aan daglons enerzijds en de uitbestede werken anderzijds in de Blankenbergse watering (1285-1568)

Rekening houdend met deze beperking, kunnen we voor de steekproefjaren een analyse maken van de bestedingen van de Blankenbergse watering:

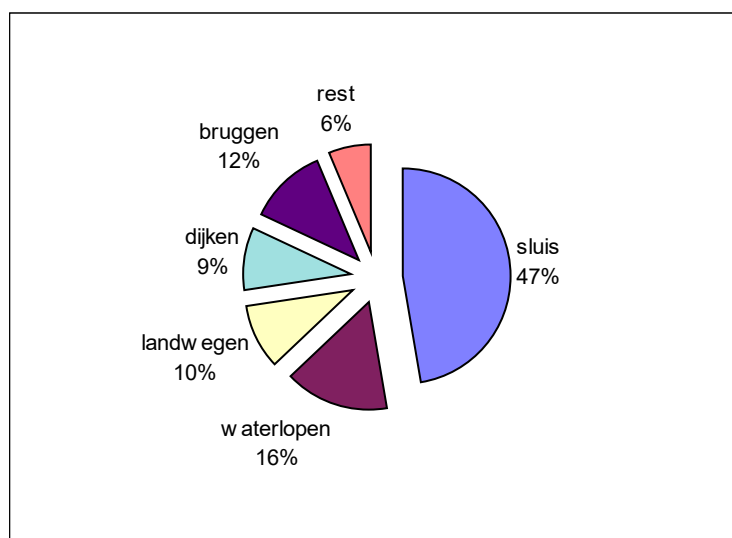
⁷⁴ Zie §§891 d.d. 1470/03/20 (n.s.): overeenkomst bij het einde van het contract betreffende de meerwaarde gerealiseerd door de aannemer; zie ook §§780 (derde kwart 15^e eeuw) met uitbesteding onderhoud alle zeedijken van Assenede-ambacht.

⁷⁵ Vooraf werd ook een welbepaald bedrag afgesproken dat elk jaar minimaal aan het onderhoud van wegen en waterlopen diende besteed te worden, en waarvan de aannemer verantwoording diende af te leggen. Zie de annex bij de rekening van de Blankenbergse watering 1477-78: "*Rekeninghe ende bewijs ghedaen bij mij Jan Baerbesaen als nemere van der grooter waterijnghe van Blankeberghe, van den tzeitich ponden grooten anghaende den ghedelden ende weghen van der voorseide wateringhe daer of de XL lb. grooten ts[jaer]s ten weghen ende anders, ende dit beghinnende den XXIIen dach in octobre anno LXXV ende hendende den XXIIen in octobre anno LXXVI de welke somme van LX lb. grooten ghedistribueert ende betaelt es in de voorseide ghedelden, weghen ende anders in der manieren hier naer verclaerst ende es gherekent in scellijnghe ende penningen grooten*". Reeds in 1433 werd het onderhoud van de infrastructuur van de Blankenbergse watering globaal uitbesteed (§§911). Deze uitbestedingen verklaren wellicht het ontbreken van rekeningen tussen 1410 en 1477.

	gemiddelde uitgaven (%)
<i>Sluis</i>	14,20
<i>Waterlopen</i>	12,77
<i>Landwegen</i>	6,85
<i>Dijken</i>	6,52
<i>Bruggen</i>	1,98
<i>Hout*</i>	25,47 (35,9)
<i>Ijzer*</i>	6,52 (7,1)
<i>Timmerlui*</i>	6,29 (13,1)
<i>Werklui*</i>	11,44 (18,7)
<i>Zagers*</i>	1,54 (1,7)
<i>Rest</i>	6,43
Totaal	100,00

Tabel 7.20: uitgaven van de Blankenbergse watering per categorie (%) 1285-1568 (* voor zover niet toewijsbaar aan één van vorige categorieën, tussen haakjes volgt het percentage berekend zonder deze beperking)

Ongeveer de helft van de uitgavenposten kan niet onmiddellijk aan een bepaald type infrastructuur toegewezen worden. Dit is het geval voor heel wat aankopen van hout en ijzer, en ook voor de lonen die betaald werden aan timmerlui, werklui en zagers zonder dat vermeld werd waarvoor zij ingezet werden. Waar we wel over voldoende informatie terzake beschikken, zien we dat het hout en het ijzer dat werd aangekocht bijna uitsluitend naar de sluis enerzijds en de te onderhouden bruggen anderzijds ging, in een verhouding van ongeveer 4:1. Hetzelfde gold voor de timmerlui en de zagers, zij het in een iets andere verhouding (5:1). De werklieden daarentegen werden zowel voor handarbeid aan de sluis, de waterlopen, de landwegen en de dijken ingezet. Wanneer we deze verdeling extrapoleren naar de volledige uitgaven zien we dat het budget van de Blankenbergse watering als volgt verdeeld was over de te onderhouden infrastructuur:

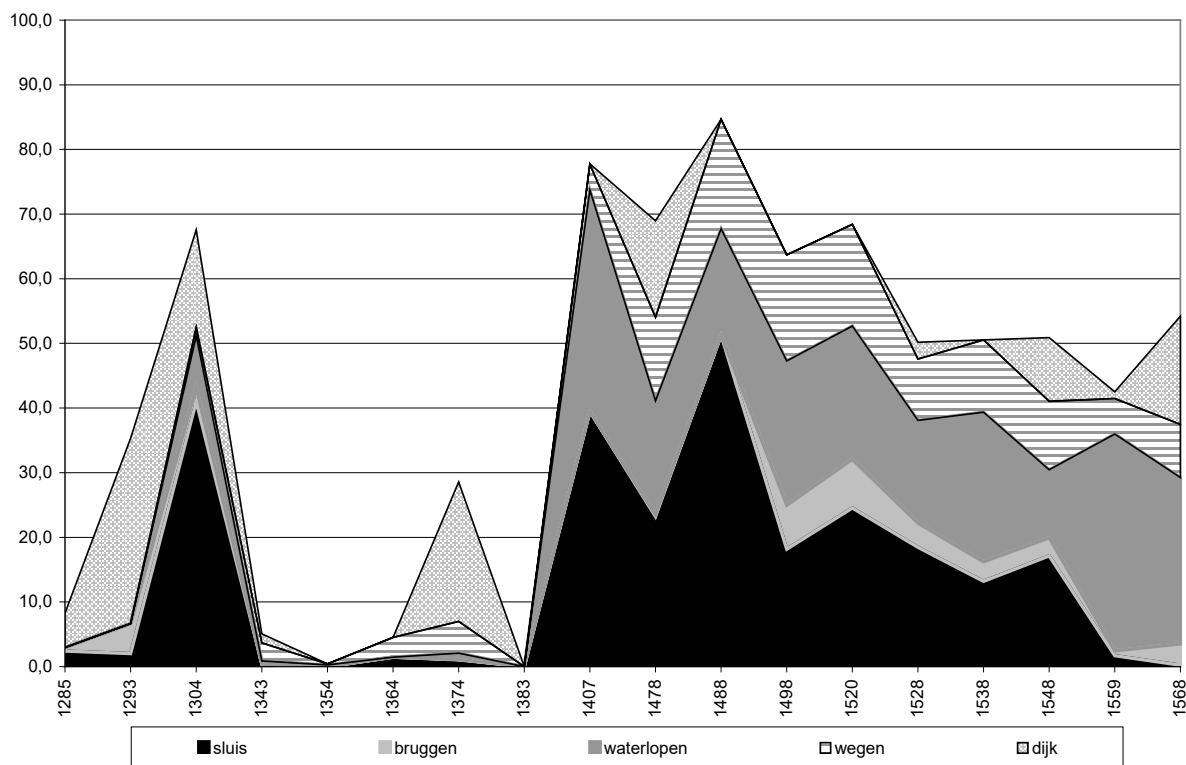

Figuur 7.20: uitgaven van de Blankenbergse watering per type infrastructuur (%) (1285-1568).

Over de gehele periode bekeken, schatten we dat bijna de helft van het budget van de watering besteed werd aan de uitwateringssluizen. De waterlopen waren goed voor 16%, en de landwegen, bruggen en dijken elk nog eens voor ongeveer 10%. Merken we onmiddellijk op dat dit beeld zeker niet zonder meer geëxtrapoleerd mag worden naar alle wateringen in het Brugse Vrije: de Blankenbergse watering typeerden we elders als een watering categorie II, met een zeewering die relatief weinig geld kostte. In wateringen met een fragiele zeewering kon de verhouding volledig anders zijn: in de rekening 1407-08 van de Oude Yevene watering bijvoorbeeld, was maar liefst 432,4 lb. groten of 92,2 % van het totale budget voor waterstaatswerken bestemd voor werken aan de dijken, tegenover een schamele 6% voor onderhoudswerken aan de sluis – kosten voor timmerlui en hout- en ijzeraankopen inbegrepen⁷⁶.

a. evolutie van de uitgaven doorheen de late middeleeuwen.

Het bovenstaand statische beeld van het budget van de Blankenbergse watering dient natuurlijk ook gecorrigeerd te worden door de verschillende uitgavencategorieën te volgen in hun evolutie doorheen de tijd. Daartoe bekijken we afzonderlijk de uitgavenposten per type infrastructuur, de aankopen van materiaal en de uitbetaalde lonen van timmerlui en werklui:

Figuur 7.21: uitgaven van de Blankenbergse watering per type infrastructuur (in % van de totale uitgaven aan waterstaatswerken). Evolutie 1285-1568.

⁷⁶ Rekening Oude Yevene 1407-08. Het wel zeer grote belang van de dijkwerken, dient evenwel gesitueerd te worden in de nasleep van de Sint-Elizabethsvloed van 1404.

In bovenstaande grafiek werden enkel die uitgaven opgenomen waarbij we zeker wisten voor welk onderdeel van de infrastructuur ze bedoeld waren, dus niet algemene uitgaven voor bijvoorbeeld de aankoop van hout, waarbij we niet konden uitmaken of dit hout voor de sluis, dan wel voor bruggen of wegen bestemd was. Er is daarbij een duidelijk verschil merkbaar in het uitgavenpatroon tussen de 13^e en 14^e eeuw enerzijds en de 15^e en 16^e eeuw anderzijds, waarbij in de eerste periode een veel kleiner deel van de uitgaven toewijsbaar waren aan een bepaald type infrastructuur. Met name werken aan waterlopen en wegen kwamen in de eerste helft van de onderzochte periode nauwelijks voor in de rekeningen, wat natuurlijk niet wil zeggen dat ze niet gebeurden. Waarschijnlijk werden ze deels uitgevoerd door de werklui aan wie de watering daglonen uitbetaalde zonder daarbij in de rekening de aard van de werken te specificeren⁷⁷, doch daarnaast werd in de vroegste periode mogelijk ook een groter deel van de onderhoudswerken aan waterlopen en wegen via onderhoudsplichten door de aangelanden uitgevoerd. Aan onderhoud van wegen bijvoorbeeld werd tot en met 1407 hooguit 3 à 4% van het totale budget voor waterstaatswerken besteed. Vanaf het laatste kwart van de 15e eeuw werd dit 10 tot 15%. Hetzelfde zien we voor het onderhoud van de waterlopen, waar we in de rekeningen tot 1407 nauwelijks een spoor van terugvinden. In 1407 werd dan een nieuwe “keure” uitgevaardigd met daarin heel wat maatregelen om het toeslibben en vervuilen van de waterlopen tegen te gaan, en allusies op onderhoudswerken aan de waterlopen die de sluismeesters moesten uitbesteden⁷⁸. Blijkens de rekening van dat jaar werd ook effectief heel wat geld geïnvesteerd om de vegetatie te maaïen (rooien), de waterlopen te ruimen (verdelven) en terug op hun oude breedte en diepte te brengen, of in sommige gevallen zelfs te verbreden⁷⁹. In dat jaar ging in totaal 156 lb. groten of 34,2 % van het totale budget naar de waterlopen, meteen het hoogste bedrag in relatieve termen in de bestudeerde periode.

⁷⁷ Vb. rk. Blankenbergse watering 1292-93: “Operarii de festo Beati Thome usque versuorne maendach CCCLXXXVI man dachwerc pro die VII s. d. summa: 15 lb. 3 s. 9 d.”.

⁷⁸ §§714: keure Blankenbergse watering d.d. 1407/10/08: o.a.: “Item, es ghecuert dat gheen sluismeester gheenrande groot water (wercen ?) van slusen jof van waterganghen besteden zullen, het en zy ghecuert bi eene ghemeenre cuere ende meentucht. Ende datmen daer af de voorwoorden copyeren sal ende gheven daer af copie den heere ende den waesscouthete ende eenighen van den ghemeenen ende die ghemeene wateringhe. Item, so es ghecuert dat al tghedelf dat de sluismeesters besteid hebben jof besteden sullen, datmen dat scauwen sal metten waesscouthete ende met dycscepenen”

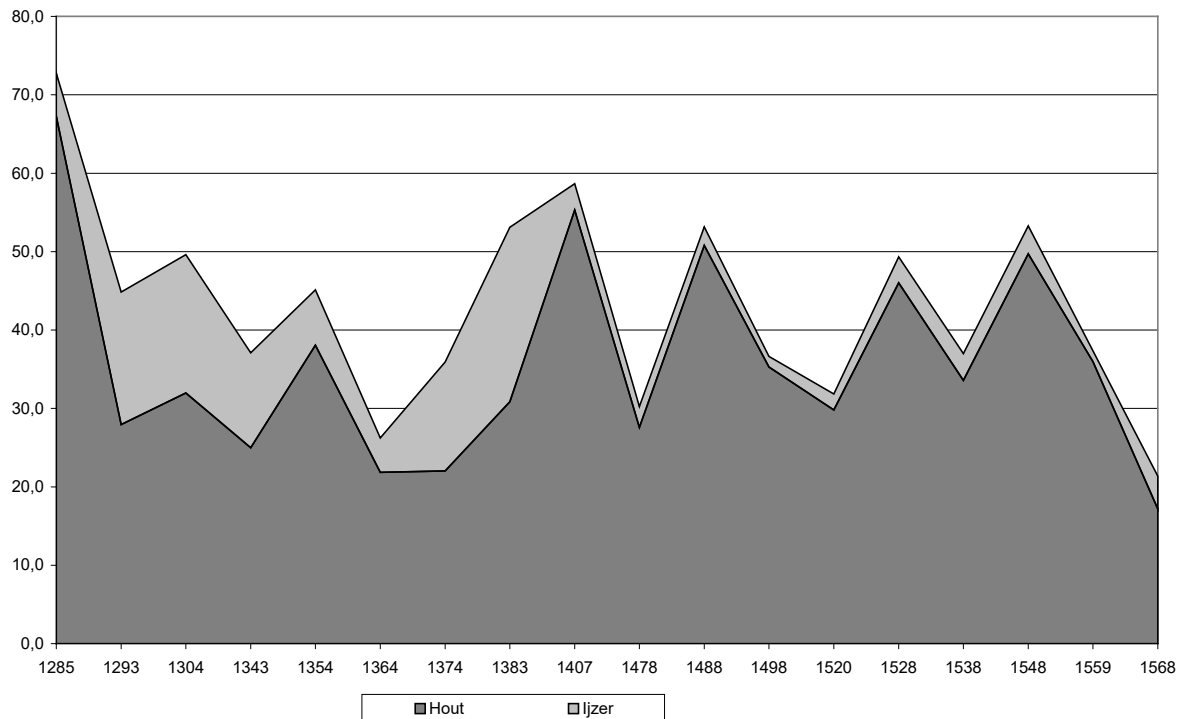
⁷⁹ Rk. Blankenbergse 1407-08: aanbesteding “eenen waterganc te verdelvene beghinnende te Jacob Bus in Vlissinghem, noordwest van der kerke tote der huelbrughe ten Cruce te Clemskerke int doorp voord van danen also westwaert tote int doorp van Breedene, voord van der huelbrugghen bewesten Lodewijx van den Walle stede also zuudoostwaert voor bi mer Wouters van Heimsroode stede tote der calchiede bi Jan f. Heinrix f. Jans, te wetene dat men den vorseiden waterganc verdalf van Jacob Bus vorseid tote der huelbrugghen ten cruce te Clemskerke int doorp ten ouden houvere ende ten harden bodeme ende daer men gheen en harden bodeme ne vond, dat menne daer nedere make dan den ouden bodeme eenen voet ende dat leveren bi eenen waterpasse ende maken den vorseiden waterganc wijt XV voeten daer hi niet zo wijt ne es, maer altoos zine wide behoudende, voord van den cruce bi der vorseide huelbrugghen westwaert tote in tdorp te Breedene, ende van der huelbrugghen bewesten Lodewijx van den Walle stede tote der calchiede bi Jan f. Heinrix f. Jans ten vorseide houvere ende bodeme ende makene wijdt eene roede of daer boven daer hi niet zo wijdt ne was, maer de waterganghe altoos hare wide behoudende...: 1744 lb. 13 s. 4 d.”; “Lamsin den Coc ende zine gheselle, van dat zij mayden den eenen waterganc beghinnende in Meetkerke bi Pieter Gillis wedewe, also voord streckende tote der speye, twelke ghedaen was omme dat de moer zijn water te bet lossen zoude, voord omme tproffijt van den ghemeenen van der wateringhe omme dat zij te bet varen zouden den vorseiden waterganc met scepen te Brughe waert, de welke ghemaeyt was eer de cuere van der vorseide wateringhe gheoordeneert ende ute ghegeven waren: 6 lb. 13 s. 4 d.”.

Doorheen de verdere 15^e en 16^e eeuw zou het onderhoud van de waterlopen meestal tussen de 20% van het totale budget vergen.

De uitgaven voor bedijkingswerken zijn duidelijk onregelmatig. In vele jaren, ook nog in de 15^e en 16^e eeuw, vinden we geen of nauwelijks specifieke uitgaven voor dijkonderhoud of –herstel terug. In andere jaren, met name 1293, 1304, het overstromingsjaar 1374 en 1568 ging 15% of meer van het budget naar werken aan de dijken. Ook de uitgaven voor de sluis vertonen tamelijk grote schommelingen, doch deze kunnen pas ten gronde geanalyseerd worden door ook de aankopen van hout en ijzer, en de uitgaven voor timmerlui en werklui in rekening te brengen. Wanneer we dat doen volgens de hierboven voorgestelde verdeling (80% van de niet-toewijsbare betalingen aan timmerlui en zagers, 75% van het hout en het ijzer, 25% van de werklui), dan merken we dat de sluizen waarschijnlijk continu tussen de 40 en de 60% van het totale budget opslorpten, zij het met een lichtjes dalende trend, die ook op de bovenstaande grafiek merkbaar is. Na het midden van de 16^e eeuw liep het belang van de sluis dan nog meer terug, wat vooral in 1568 ook duidelijk blijkt uit de scherpe daling van de houtaankopen.

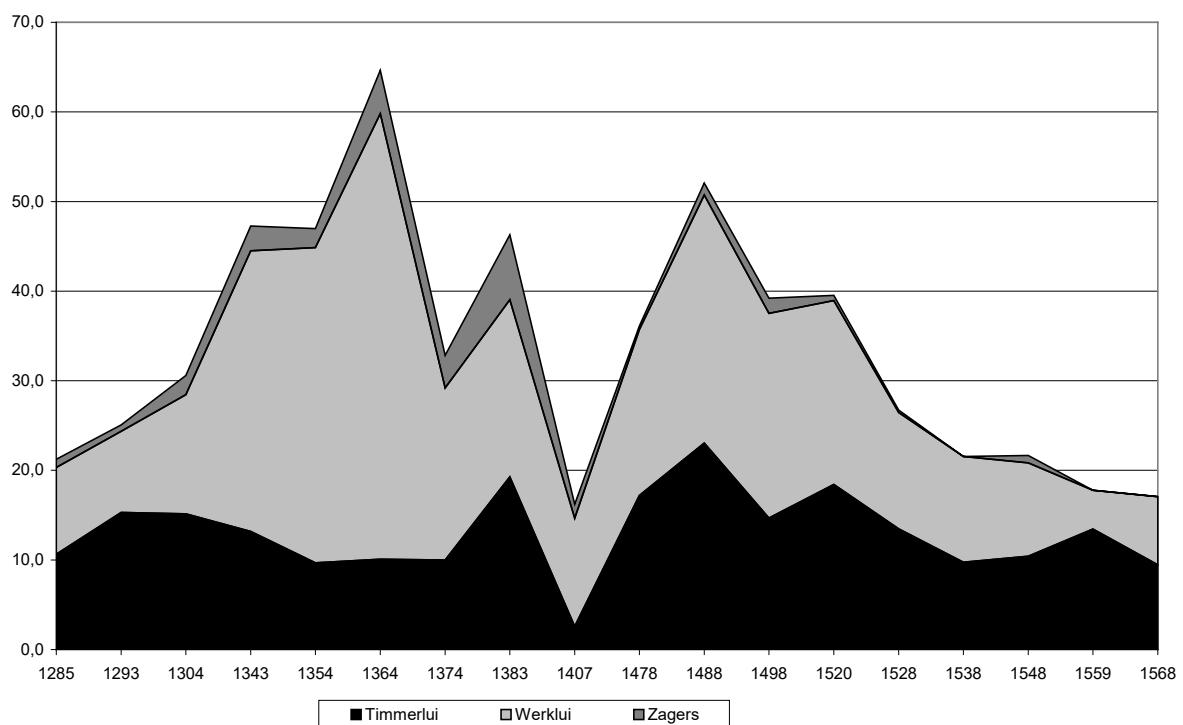
Deze houtaankopen vormden, zoals blijkt uit onderstaande grafiek, één van de belangrijkste uitgavenposten van de Blankenbergse watering, en dit van het eind van de 13e eeuw tot het midden van de 16e eeuw. In de meeste jaren ging meer dan 30% van de totale uitgaven naar de aankoop en het transport van hout, in sommige jaren kon dit echter oplopen tot meer dan 50 %, met een piek van maar liefst 66% in de vroegste rekening van 1285. De ijzeraankopen waren dan weer vooral belangrijk in de 14e eeuw, met vaak waarden van meer dan 15% van het totale budget. Vanaf de 15e eeuw werd veel minder geld besteed aan de aankoop van ijzer, gemiddeld nog maar 3 à 4%, zij het dat in sommige jaren buiten de steekproef nog steeds grote bedragen aan ijzerwerk werden besteed⁸⁰.

⁸⁰ Bv. in 1536-37 voor een bedrag van 119 lb. groten. Zie hoger, hoofdstuk 5, tabel 5.1.

Figuur 7.22: uitgaven van de Blankenbergse watering aan hout en ijzer (in % van de totale uitgaven aan waterstaatswerken). Evolutie 1285-1568

Bekijken we tot slot de evolutie van de daglonen die door de Blankenbergse watering betaald werden aan timmerlui, werklui en zagers:

Figuur 7.23: uitgaven van de Blankenbergse watering aan daglonen (in % van de totale uitgaven aan waterstaatswerken). Evolutie in de tijd 1285-1568

De uitgaven voor in dagloon betaalde timmerlui bleven vrij stabiel ongeveer 10% van de totale uitgaven aan waterstaatswerken uitmaken, op het jaar 1407 na, wanneer in plaats van de gebruikelijke betalingen aan timmerlui voor werken aan de sluis, de constructie van een nieuwe sluis per opbod aan de minst biedende werd uitbesteed (supra). De betalingen van daglonen aan ongeschoolde arbeiders liep vooral hoog op van 1343 tot 1520, in welke periode hieraan meestal tussen de 20 en de 30% van de totale uitgaven werd besteed. In het begin en op het einde van de onderzochte periode woog het belang van de daglonen voor ongeschoolde arbeiders relatief gezien minder zwaar door. Doch we dienen hierbij ook rekening te houden met de loonsevolutie: elders zagen we dat ongeschoolde arbeid eind 13^e en begin 14^e eeuw relatief goedkoop was voor de watering, en dat in de loop van de 14^e eeuw een inhaalbeweging gemaakt werd⁸¹. De daling op het einde van de 16^e eeuw kan misschien ook voor een deel door de loonsevolutie verklaard worden, met name door het achterblijven van de lonen op de prijzen in deze periode. Daarnaast werden zoals gezegd ook meer en meer werken niet langer door dagloners maar door aannemers verricht.

b. bespreking van enkele belangrijke uitgavenposten

1. Hout

Het belang van hout voor de wateringen wordt reeds overduidelijk aangetoond door het aandeel van deze grondstof in de totale uitgaven van de Blankenbergse watering. Voor de 14^e eeuw kunnen we de totale bedragen vergelijken met de houtaankopen door de stad Brugge, en dan blijkt dat deze watering alleen al ongeveer half zoveel hout nodig had als de stad⁸². We kunnen dan ook stellen dat de houtbehoefte van alle wateringen in het Brugse Vrije samen deze van de stad Brugge zeker overschreed. Hout, en dan met name constructie-hout, was onmisbaar in de wateringen voor de bouw van sluizen en bruggen, en in mindere mate voor herstellingen aan wegen. Het enige alternatief – steen - werd lange tijd niet of nauwelijks gebruikt voor waterstaatkundige infrastructuur in het Brugse Vrije (infra). Op het grondgebied van de wateringen zelf was slechts weinig hout voorradig: de polderstreek bezat nu eenmaal weinig of geen bossen⁸³, en in tegenstelling tot Zandig-Vlaanderen, trof men er ook veel minder houtkanten en andere levende perceelsomheiningen aan⁸⁴. Inzake brandstofvoorziening werd dit manco in de late middeleeuwen gecompenseerd door de

⁸¹ Zie bijlage I voor de evolutie van de daglonen van ongeschoolde en geschoolde arbeiders in deze periode.

⁸² Sosson J.P. 1977, p. 109 tabel 15: de stad Brugge kocht gemiddeld voor 376360 d. parisis hout aan tussen 1333 en 1390 (met weglating van de twee extreme waarden tijdens de oorlogsjaren 1383-84 en 1385-86); voor de Blankenbergse watering komen we op basis van de steekproefjaren van 1304 tot 1383 uit op 195699 d. parisis.

⁸³ Cf. de kaart in Verhulst A. 1995, p. 109.

⁸⁴ Voor de 18^e eeuw werd recent een vergelijking gemaakt tussen Slijpe in de polderstreek en Koekelare in Zandig-Vlaanderen. De verschillen in aanwezigheid van levend en dood hout op de hofsteden zijn zeer groot: Hantson M. 2005. Gezien de veel kleinschaliger landbouw in de polders tot en met de 14^e eeuw, lijkt het ons wel niet uit te sluiten dat in die periode ook in de polders zelf meer hout voorkwam. Het feit dat laatmiddeleeuwse wateringengroeven toch ook regelmatig hakhout op hun grondgebied zelf kochten, wijst althans in die richting (zie noot 86).

aanwezigheid van turf, doch voor andere doeleinden diende hout door de watering van elders te worden geïmporteerd.

We dienen daarbij een onderscheid te maken tussen hak- en kreupelhout enerzijds, en timmerhout anderzijds. Hakhout en ook (wilgen-)tronken werden vooral gebruikt voor het onderhoud van wegen en (binnen-)dijken⁸⁵. Om aan dit hout te raken hadden de wateringeng verschillende opties: ze konden reeds afgehakt hout kopen, maar konden ook stukjes bos of houtkant kopen en deze dan zelf laten vellen⁸⁶. Uitzonderlijk is dan weer het voorbeeld van de watering Reigarsvliet die in 1567-68 zelf 127 populieren en wilgen liet aanplanten langsheen een weg en waterloop⁸⁷. Deze aanplanting kan ingegeven zijn door factoren zowel aan de vraag- als aan de aanbodzijde. Mogelijk werd het steeds moeilijker om in het poldergebied aan voldoende kleinhout te komen, maar daarnaast verwerkten de wateringeng naar het einde van de onderzochte periode toe ook steeds meer *rijshout*: buigzame twijgen meestal afkomstig van wilgen en elzen⁸⁸, waarmee vooral dijken werden versterkt en zogenaamde *rijshoofden* werden aangelegd (infra)⁸⁹.

Qua hoeveelheden en kostprijs blijven deze aankopen van kleinhout beperkt, ten opzichte van de aankoop van balken en planken timmerhout. Op basis van de rekeningen van de wateringeng, kunnen we een idee krijgen van de soorten hout, de leveranciers, en de aanvoerroutes. Onderstaande tabel laat zien dat er grote gelijkenissen bestonden tussen de houtaankopen van de wateringeng en deze van de stad Brugge, zoals bestudeerd door J.P. Sosson⁹⁰. We dienen dezelfde auteur ook bij te treden in zijn stelling dat door kwaliteitsverschillen en het hanteren van onduidelijke en uiteenlopende maten, het haast onmogelijk is inzicht te krijgen in de prijsevolutie van hout⁹¹.

⁸⁵ Rk. Bewester Ee 1525-26: “Betaelt Joos vanden Walle van coope van troncken byden sluusmeesters jeghens hem ghecocht omme VIII s. VI d. groten omme te voeren inden wech daert van noode was, dus hier betaelt: 5 lb. 2 s. parisis”; rk. Blankenbergse 1510-11: “Item betaelt Heinderic Hebbins van strechout te Varssenare omme de weggen mede te maken te Varssenare, te Jabbeke ende elders daert noodt was ghecocht bijden sluusmeesters voor 2 lb. groten. Item betaelt Heinderic Hebbins van XIIc broms ende die gheleyt Sceipstale inden wech ghemerct datter zo quaet was eer datmen thout leyde, ghecocht bij den sluusmeesters te XIII groten thondert comt: 14 s. groten”.

⁸⁶ Rk. Blankenbergse 1477-78: “Item omme te scuvene tgroote grief dat de wateringhe van Blanckeberghe daghelijcx ghebuert bij dat vremde water dicwille over den dijc ende duer den dijc van Blanckeberghe (i.e. de Gentele, van Brugge naar Blankenberge) loopt inde voorseide waterijnghe zo es ghecocht bij Clays de Witte ende Anthuenis Meynghe eenen busch jeghen Lodewijc van Boonem ligghende west bij Wendunen muelne omme metten houte daer of commende al omme de nerijnghe te makene ende de ghaten inden voorseiden dijc inden jocwech ende inden Catshillen wech daert nood wesen zal, voor welken busch dat betaelt es: 3 lb. groten”; Rk. Reigarsvliet 1560-61: “Betaelt Pieter Baen van coope van ontrent een lyne bushoudt omme te verwercken in diverssche heerweghen: 16 lb. 16 s. parisis”

⁸⁷ Rk. Reigarsvliet 1567-68: “Betaelt van coope van hondert XXVII popelieren ende wulghen pooten die gheplandt ende ghestelt zijn langhes den heerwech ende adere streckende van voor Stapelvoorde tot anden Haghenbilck de welcke pooten zijn ghestelt ten proffijte van dese wateringhe te III lb. III s. parisis thondert, compt 5 lb. 5 s.”

⁸⁸ van de Ven, 2003, p. 134.

⁸⁹ Vb. Rk. Reigarsvliet 1561-62: “Betaelt Jan van Schoonackere, houtbrekere ende leveraere van deser wateringhe over de leveringhe van zestien duust een hondert bouden zijncrijcs gheorbordt voorleden jaer omme tlegghe van twee rijshoofden tzeewaert thenden de zoutte caeyen of vlercken vande groote sluuse te XV lb. parisis elck duust compt tsamen: 241 lb. 10 s. parisis”.

⁹⁰ Sosson J.P. 1977, pp. 80-81 en 102-112.

⁹¹ Ibidem, p. 117.

Jaar	Watering	Type hout	Leverancier
1285	Blankenbergse		Jan van Dordrecht; Hendrik Snaggaerd; Coppin Calve; Jacob Vastrade; Willem Snaggaerd
1292	Blankenbergse	"Weselhout"; "elsine hout"	Jan van Dordrecht; Diederik de Brabandere
1293	Blankenbergse	"Weselhout"; sparren	Jan van Dordrecht, Gabriel van Groenendike; Willard Coelewey; Diederik de Brabandere; Clais f. Berine; Wilsin Snaggaerd
1296	Blankenbergse	sparren	Wilsin Snaggaerd
1297	Blankenbergse		Wilsin Snaggaerd
1304	Blankenbergse	"Pallaensche barde"	Christianus Coelewey; Simon van Biervliet
1343	Blankenbergse	"Wikersche sperre"	Jan Hoste; weduwe Rogier de Hond
1354	Blankenbergse		Jan Hoste; weduwe Rogier de Hond; Wouter van Zomergem; Jacob Berout
1364	Blankenbergse		Wouter van Zomergem; Pieter Hoste
1366	Eiesluis	"uutdraghende balke van den wilde watere"	
1369	Eiesluis	"uutdraghende balken van den wilden watre"; "uutdraghende balken van Symay"	Pieter Hoste
1374	Blankenbergse	"balken vanden wilden watere"	Jacob de Hond; Jan de Wulf; Pieter Martine
1374	Zuid-over-de-Lieve		Godevaert van Kampen; Wouter van Zomergem; Pieter Hoste
1376	Blankenbergse	"balken van den wilden watere"; sparren	Willem f. Clais van Dordrecht; Jacob de Hond; Jan de Wulf; Wouter van Zomergem; Pieter Martine
1377	Eiesluis		Pieter Hoste
1407	Blankenbergse	"balken van den wilden watere"	Jan Claygaerde; Jan de Hond
1409	Blankenbergse	"Vlaemssche houten ute Houthulst"	Jan Claygaerde
1420	Zuid-over-de-Lieve	"goeden heeken Vlamscen hout"	
1438	Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke		Adriaan "der stede meester vanden Damme"; Pieter Coolmees
1442	Eiesluis		Lodewijk Stommelin
1477	Blankenbergse		Jan Vastaert, koopman van Dordrecht
1478	Blankenbergse	eiken planken e.a.	Jacob Tielman, koopman van Dordrecht; Olivier de Cas
1480	Blankenbergse	eiken planken e.a.	Olivier de Cas
1486	Blankenbergse		Cornelis Oom, te Dordrecht
1488	Blankenbergse	eiken planken e.a.	Adriaan Stier (timmerman watering)
1493	Blankenbergse	"oestersche hout dat... quam uut Hollant"; Vlaemssche hout	
1494	Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke	eik	
1495	Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke	eik	Cornelis f. Pieters, timmerman
1498	Blankenbergse	"oosterschen hout"; "Vlaemsschen hout" (eik)	Jan Pauwels, koopman van Dordrecht; Jan Watermuelen
1499	Blankenbergse	"Vlaemsschen hout"	
1499	Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke		de heer van Moerkerke
1500	Blankenbergse	"Vlaemsschen hout"	
1501	Zuid-over-de-Lieve	eik	meester Cornelis de Bavelare, timmerman
1501	Blankenbergse	"Vlaemsschen hout"	
1502	Blankenbergse	"Vlaemsschen hout"	
1503	Blankenbergse	"Oosterssche hout"; "Vlaemsschen hout"	
1504	Blankenbergse	"Oosterschen houtte"	Jan Pauwels, koopman van Dordrecht
1506	Blankenbergse	"oosterschen houtte"	
1509	Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke		meester Cornelis de Bavelare, timmerman

1509	Blankenbergse	"Oostersschen houtte"	Jan f. Jacop, koopman van Dordrecht
1510	Blankenbergse	Oosterschen houtte e.a.	Jan Pauwels, koopman van Dordrecht; Jan Watermuelen, Pieter de Vriese, Pieter Lancbrouc
1515	Blankenbergse	"Oosterschen houtte"	Rutger Willemszuene, koopman van Dordrecht
1518	Blankenbergse	"Oostersschen houtte"	
1520	Blankenbergse	"Oostersschen houtte"	Rutger Willemszuene, koopman van Dordrecht; Jan de Vriese
1521	Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke		meester Cornelis vanden Westhuuse ("stede temmerman" Brugge)
1523	Blankenbergse	"Oostersschen houtte"	
1525	Bewester Ee		Vinsent Stevens Muencx
1528	Blankenbergse	"Oostersschen houtte"	Cornelis Pieterszoon, koopman van Dordrecht; Christiaan de Brune; Jan de Vriese; Jan de Venduel
1528	Zuid-over-de-Lieve	eik	Gerard van Gent, timmerman
1530	Blankenbergse	"Oostersschen houtte"	
1533	Blankenbergse	"Oostersschen houtte"	meester Cornelis vanden Westhuuse ("stede temmerman" Brugge).
1534	Blankenbergse	"Oostersschen houtte"	
1536	Blankenbergse		Jacop de Muer, Lodewijk Lems, de weduwe Jacob vande Voorde, Jacob vander Lepe, Christiaan de Brune, Christiaan vande Walle
1538	Blankenbergse	eiken planken e.a.	Malin de Backere; Mathijs Gheevaert "houtbreker" en timmerman te Brugge; Broeder Jan Moyaert, Jacob van der Lepe
1538	Reigarsvliet	eiken planken; "Oostersschen houtte"	Joos Alaerts, "houtbreker"; Mathijs Lambrouck, "houtbreker ende temmerman inde Ezelstrate te Brugghe"; Pieter van Eenoghe, "houtbreker" te Brugghe
1540	Reigarsvliet		Cornelis van Schoonackere (timmerman watering)
1544	Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke		Cornelis van Schoonackere
1548	Blankenbergse	eiken planken e.a.	Jan Hove
1550	Blankenbergse	eik	Jacob vander Lepe
1552	Blankenbergse		Pieter Mus
1553	Reigarsvliet	eik	Jan van Schonackere, "houtbrekere"
1558	Reigarsvliet	eik	Jan van Schoonackere
1559	Blankenbergse	eiken planken e.a.	Anthonis Bats en Jan Biestman; Jan de Landtheere en Loy Buen
1562	Reigarsvliet		Jan van Schoonackere "houtbrekere ende leverare"
1564	Reigarsvliet		Jan van Schoonackere, "houtbrekere ende leverare "
1566	Blankenbergse		Pieter Houck, "leveraer van houtte" te Maldegem
1566	Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke	eik	
1568	Blankenbergse		Jan Lammens "leveraire van houtte" te Jabbeke; Jan Allaert d'Oude, timmerman te Brugge; Adriaan de Muer, timmerman te Brugge; Jacop Willaert "leveraire van houtte"; Frans van Hove en Jan van Hove "leveraers van houtte"
1572	Reigarsvliet	"goeden Vlaemschen harden verjaerden ghevelden eecken houtte"	Jan van Schoonackere "houtbrekere ende temmerman"

Tabel 7.21: houtbevoorrading van de watering in het Brugse Vrije: origine van het hout en leveranciers.

De vermelding van de houtsoort is eerder schaars: waar opgetekend, ging het op enkele uitzonderingen na steeds om eik en sparren. Spar kwam vooral voor in de 13^e en 14^e eeuw, en lijkt nadien flink aan belang te hebben ingeboet. Het hout was afkomstig uit drie regio's:

- De *Ardennen*: in de 14^e eeuw duidelijk aanwezig met hout uit Chimay ("van Symay"), en uit de bossen bij l'Eau Noire ("vanden wilden watre"). Dit hout werd langs de Maas getransporteerd, en verhandeld via Dordrecht.

- Het *Balticum* en de *Duitse gebieden*: onder de verzamelnaam “Oosters hout” treft men zowel import aan uit Scandinavië, het eigenlijke *Balticum* en Oost-Pruisen als ook uit Rijnland-Westfalen. Het “*Weselhout*” dat we in de 13^e eeuwse rekeningen vooral aantreffen behoorde tot deze laatste groep, en werd eveneens via Dordrecht verhandeld. Hout uit het *Balticum* (onder meer de “*Wikersche*” sparren uit Reval, en de “*Pallaensche barden*” uit Pernau (?)) kon via de Hanze rechtstreeks in Brugge geïmporteerd worden, maar passeerde soms evengoed via Dordrecht⁹², wat ook duidelijk blijkt uit de namen van de tussenpersonen. “Oosters hout” blijft, op enkele perioden na dominant in de houtaankopen van de watering tot de jaren '30 van de 16e eeuw. Nadien verschaalt de informatie in de rekeningen, doordat vooral de nadruk werd gelegd op de houtsoort, in casu eik.
- *Vlaanderen*: Vlaams hout won duidelijk aan belang vanaf de 15e eeuw. Slechts éénmaal wordt in de rekeningen van de watering een meer precieze lokaliteit vermeld, met name het (grafelijk) bos van Houthulst. We kunnen echter vermoeden dat hout ook afkomstig was uit de bosrijke gebieden aan de rand van de kustvlakte (Aardenburg, Maldegem, Eeklo, Wijnendale, Aartrijke, ...), getuige daarvan ondermeer houtleveringen door de heer van Moerkerke. Sommige van deze lokale houtsoorten werden echter als minderwaardig constructiehout beschouwd: dit was bijvoorbeeld het geval met *olm* en hout uit het Meetjesland en de zandstreek ten oosten van Brugge (Wijnendale, Papinglo)⁹³.

Uit de namen van de leveranciers blijkt onmiddellijk het grote belang van Dordrechtse handelaars, en dit reeds vanaf het einde van de 13^e eeuw: net als de stad Brugge, betrok de Blankenbergse watering rechtstreeks hout van Dordrechtse handelaars, en net als de stad zond de watering in de 14^e, 15^e en vroege 16^e eeuw verschillende keren bestuursleden of vertegenwoordigers uit om ter plekke hout te gaan aankopen⁹⁴. Van *Jan van Dordrecht*, die in de laatste decennia van de 13^e eeuw als belangrijkste houtleverancier van de Blankenbergse watering optrad, vermoeden we dat hij in Brugge gevestigd was: niet alleen leverde hij ook hout aan de stad Brugge, maar hij stond ook in voor de uitvoering van bepaalde werken⁹⁵. Hout werd echter ook van tussenpersonen gekocht, en dit zowel te Brugge als te Damme. Bij de tussenpersonen zien we dezelfde familienamen (Snaggaerd, Hoste, de Hond) regelmatig

⁹² Sossou J.P. 1977, pp. 106-107, ook voor de identificatie van de houtsoorten.

⁹³ §§889: “Ende dit al van Vlaemschen of Weselschen houte de roode holme, onredelic speechout, riesscaelde ende hout van Winendale ute ghewert”; §§576: bestek nieuwe sluis Reigarsvliet e.a. d.d. 1549/10/04: “...gheweert riesschalichede, den rooden ende witten holme ende alle quade ende brekelicke cnoopen midsgaders ooc gheweert ende ghereserveert thoudt dat ghewassen es in de busschen van Wynendale, Papyngloo ende dierghelycke”.

⁹⁴ Zie noot 213; rk. Blankenbergse 1486-87: “Ghesijn in octobre anno LXXXVI te Durdrecht per de bursier, Adriaen Stier ende ic Anthuenis om al zulc hout als ten ambochte van noode was al daer ghecocht jeghen Cornelis Oom in paymente van balken die also hier ghelevert te Brugghe totter somem van IIc XXIII balken te XLV groten de balke maken in al de somme van XLI lb. XVI s. III d. groten, betaelt: 41 lb. 16 s. groten”; rk. Blankenbergse 1509-10: “Item betaelt Jan Bouts, Michiel Stier ende Heinric Kuvelaer van dat zij trocken te Durdrecht in Holland om te coopen Oostersch hout voor de wateringhe ende waeren hier omme ghemoeyt elc VII daghen: II s. groten elc sdaechs, comt: 2 lb. 2 s. groten”.

⁹⁵ Wyffels, 1965, p. 458 (1294) “Item Johanni de Durdrecht pro statbome iuxta pontem Veteris Molendini, gradibus et vado ibidem faciendis, et ferro: 87 lb. 12 s.; Item eidem pro lignis ad statbome inter Brugas et Dam: 356 lb. 4,5 s.; Item eidem pro operariis pro dictis statbome ponendis et faciendis: 308 lb. 18 s. 5 d.”.

terugkomen. We vermoeden dat zeker een deel van hen Brugse hosteliers of makelaars waren. In de 15^e en 16^e eeuw werd dan steeds meer hout gekocht van meester timmerlui zelf, die vaak ook de functie van houtleverancier (“houtbreker”) vervulden. In een aantal gevallen ging het om de vaste timmerman die ook in dienst stond van de watering en op die manier ongetwijfeld zijn functie optimaal kon laten renderen. Voorbeelden zijn *Adriaan Stier* in de Blankenbergse watering in 1488 en *Cornelis van Schoonackere* in Reigarsvliet in 1540. In andere gevallen werd onderhandeld met meerdere leveranciers en werd de koop gesloten in een Brugse herberg⁹⁶. Ook enkele “*stede-meesters*” van Brugge en Damme leverden in eigen naam hout aan diverse wateringën. In de stad hadden zij een controlerende en leidende functie bij de openbare werken⁹⁷. Iemand als *Cornelis van de Westhuuse*, “*stede temmerman te Brugghe*” kon zich zo ontpoppen tot een spilfiguur in de waterstaatswereld van het tweede kwart van de 16^e eeuw: hij was ondermeer nauw betrokken bij de verplaatsing van de sluis van de wateringën Reigarsvliet en omliggende naar de omgeving van Sint-Anna-ter-Muiden, op kosten van de stad Brugge, waarvoor hij verschillende expertises opstelde. Voor een deel trad hij daarbij op in samenwerking met *Pieter van Eenoghe*, een andere houtleverancier van de wateringën⁹⁸. In 1533 werd dezelfde *Cornelis van de Westhuuse* door de Blankenbergse watering geraadpleegd over de vraag of de sluis van de watering nog in goede staat was. Van de Westhuuse was de mening toegedaan dat de sluis “*al vart es ende moet vermact zijn hoe eer hoe lievere*”, waarna hijzelf voor meer dan 90 lb. groten balken mocht leveren aan de watering⁹⁹. Objectief kan men de gevolgde procedures inzake houtaankopen dan ook bezwaarlijk noemen, noch voor wat betreft de beslissing tot de aankoop, noch voor wat betreft de toewijzing van het contract.

Eens de koop gesloten diende het hout nog op zijn bestemming te geraken, in de meeste gevallen de sluis van de watering bij Blankenberge. Dit kon op twee manieren gebeuren. Ofwel verliep het transport over zee, tot in de nabijheid van de sluis zelf, doch meestal lijkt het hout via Brugge over de binnenwateren tot aan de sluis gevoerd te zijn¹⁰⁰. In het eerste geval werd de lading hout rechtstreeks door een Hanzeatische of Dordrechtse handelaar tot bij de sluis gebracht, waarna het schip gelost werd door de zware balken bij vloed overboord te gooien, waarna ze richting strand werden gedreven¹⁰¹. Deze procedure was niet zonder risico,

⁹⁶ Rk. Blankenbergse watering 1568-69: “*Betaelt Maertin Le Graet, weert in de Graeu Valcke te Brugghe IIII lb. VII s. groten ter cause van diverssche houtbrekers tziñen huuse verteert doen zijlieden sluismeesters diverssche partijen van houtte cochten ten oirboire ende proffijcte van deser wateringhe up den XXIII den in octobre XVc LXVIII te weten balcken, stillen, rebben, trappers ende plancken compt per ordonnantie onderteeckent Graet: 4 lb. 7 s. groten*”

⁹⁷ Sosson J.P. 1977, pp. 161-166.

⁹⁸ Rk. Brugse Vrije 1548-49, f°176v: “*Betaelt Pieter ven Eeno ende meester Cornelis vanden Westhuuse, themmerlieden in Brugghe over huerlieder moyte van dat zij by laste vanden burchmeesters ghestelt hebben in gheschifte met Chaerles van Boonem ende Hendric van Beernem de grootte ende steke vander sluus die die van Brugghe zouden van nooden hebben ende ghehouden zijn te legghene in huerlieder nieu ghedelf inden dijc vanden polder Robemoreel ter preservatie vanden lande*”; ibidem, f°177v (1549/08/05-13); rk. Brugse Vrije 1549-50, f°167v; rk. 1550-51, f° 148v.

⁹⁹ Rk. Blankenbergse watering 1533-34, f°5v en f°45r.

¹⁰⁰ Dit was ondermeer reeds het geval in de oudste rekening van de Blankenbergse watering van 1285-86: “*van houte binslans te vervorene: 5 lb.*”

¹⁰¹ Rk. Blankenbergse watering 1515-16: “*Item den VIen dach van ougst int jaer XVc XV lestleden zo was een schip met Oosterschen houtte voor Blanckebeerghe twelcke bevrecht was te sHeerwoutermans sluus ende*

wat een Dordrechts handelaar die hout moest leveren aan de watering van Serwoutermansambacht in 1403 ondervond, toen hij zijn hout door een storm zag afdrijven richting Veurne, Sint-Winoksbergen en Duinkerke waar het door de betrokken baljuws als “strandvondst” in beslag werd genomen¹⁰². Dit risico had men vanzelfsprekend niet wanneer het transport over binnenwateren gebeurde, doch de transactiekosten waren vermoedelijk minstens even hoog: om in 1493 aan de sluis van de Blankenbergse watering te komen, diende het hout eerst in Brugge gelost te worden, waarna het over land, in kleinere schepen of “vlottend” (drijvend) tot bij een “overdracht” werd gebracht. Daar diende het hout stuk voor stuk over gehesen te worden. Vervolgens werd het hout opnieuw “gevlot” richting sluis van de watering, waar het door paarden uit het water werd getrokken¹⁰³. Vermelden we tot slot nog het bestaan van een derde aanvoerroute, die echter enkel in de 14^e eeuwse rekeningen voorkwam: met name het transport via de haven van Nieuwpoort en vervolgens via de binnenwateren naar de sluis¹⁰⁴.

Het transport van hout kon dus heel wat extra kosten vergen, die in de rekeningen meestal apart genoteerd werden. In onze steekproefjaren voor de Blankenbergse watering, liepen deze kosten op van 0,1 tot 13,3 % van de totale uitgaven aan hout, met een gemiddelde van 6,8%. In dit bedrag was zowel het transport van Brugge of elders naar de plaats van bestemming inbegrepen, alsook andere transactiekosten, als daar zijn tolrechten, en betalingen aan sassen en “overdrachten”. De hoogste kostprijs – 13,3% van het totaal – vinden we niet toevallig in het oorlogsjaar 1383 terug, maar ook in 1354 en 1374 ging meer dan 10% van de totale uitgaven aan hout naar transport en andere kosten. In de 16^e eeuw liepen deze kosten beduidend terug, wat echter niet zozeer te wijten was aan goedkopere transportmogelijkheden, doch wel aan het feit dat meer hout aangekocht werd op voorwaarde van levering op de plaats van bestemming¹⁰⁵.

waeren verdoolt, meenden gheweist thebbene voor Oostende ende losten V sticken houts, heer ic Joos Kint ant scip coste gheraken waerof de vier sticken zijn van L voeten ende een stic van XL voeten welc hout zij niet en mochten weder in ghecrighen mids dats zij zo groot waeren zo hebbic een boot ghehuert van Blanckebeerghe met vier ghesellen diese an lant brochten ende ghegheven voor huerlieder aerbeyt: 2 s. groten”.

¹⁰² Rk. Brugse Vrije 1403-04: “Joris Guydouche tasmaendaghes den XIIsten dach in novembre te Waestene an de heeren vanden rade shertoghen van Bar omme hemlieden te betoghene hoe Jan, poorter ende coopman van Dordrecht brocht hadde bider zee voor tSerwoutermans sluus zekere quantiteit van houte der voorseide sluus toebehorende ende omme dat na ziere voorwoorden hi niet gheredelijke vanden voorseide houte ghelost was, zo band hi tvoorseide houd an cabelen ende wierpt in de zee ende ankerdet an tland ende bi groten storemme vander voorseide zee tvoorseide houd verschiet teen vanden andren ende dreef te diverschen plaetsen specialike eene quantiteit onder den bailliu van Dunkerke die tvoorseide houd gheanevaert hadde als over zeedracht...”

¹⁰³ Rk. Blankenbergse watering 1493-94: “Costen ghedaen an tlaetste Oestersche hout dat te Brugghe quam uut Hollant. Eerst van lossene, rumen ende voeren totten overdraghe.... ende tzelve hout ten overdragh tontrumen ende te slepen over toverdragh bij stijcken ende dan te rumen in vloten alst men tbrincht ten ambocht driesch...; betaelt Passcaris van Rijsssele van zelve houts te halen vanden overdraghe ende te bringhene ghevloet totten ambochte ende nocht twe hondert drachouts over al: 12 s. groten; Betaelt Loy Heerbrant van een dagh hout te voeren uter Eede met twee paerden up tambocht driesch: 1 s. groten”.

¹⁰⁴ Rk. Blankenbergse watering 1354-55: “van desen vorseiden houte in tscip te doene ter Niewerpord: 16 lb. 17 s. 9 d.”

¹⁰⁵ Vb. Rekening Blankenbergse watering 1568-69: “Betaelt Pieter Houck, leveraire van houtte V lb. V s. X d. groten over de leveringhe van vijf hondert voeten plancken lanck XV voeten drie dumen dicke ende XV dumen breet elcke plancke al welcke partijen bij hem zijn ghelevert ten ambachte ende bijden sluusmeesters aldaer ontfanghen”

2. Ijzer

De aankopen van ijzer door de Blankenbergse watering kwamen reeds elders aan bod, naar aanleiding van de leveringen door de abdij Ter Doest aan de watering, waar we ook een overzicht geven van de hoeveelheden en prijzen¹⁰⁶. Een grote watering als de Blankenbergse verbruikte in normale jaren al gauw enkele tonnen ijzer voor werken aan de sluis, bruggen, goten etc.¹⁰⁷ De watering kocht afgewerkte producten van smeden uit de steden Brugge, Blankenberge, Oudenburg maar ook op het platteland: Scheepsdale (bij Brugge) en Wenduine¹⁰⁸. In de 16^e eeuw maakte men ook het onderscheid tussen smeden en nagelmakers, waarbij eerstgenoemden echter evengoed nagels konden leveren¹⁰⁹. De grote uitschieters in de ijzerbehoefte vormen de jaren waarin een nieuwe sluis werd aangelegd, bv. in 1354-55 en 1536-37. In dat eerste jaar werd wel tien ton ijzer verwerkt door de Blankenbergse watering! 1354-55 is ook het enige jaar waarin sprake is van de aanleg van een eigen smidse en het inhuren van een smid met knapen om deze te bedienen¹¹⁰. In alle andere jaren ging het in regel om afgewerkte producten¹¹¹, ook al zijn de hoeveelheden onder meer eind 13^e eeuw zo groot dat de desbetreffende smeden vermoedelijk quasi uitsluitend voor de watering werkten¹¹².

De prijsevolutie van het ijzer – van 0,3 groten per pond ijzer rond 1300 naar 0,8 groten in 1364 en 1,2 groten in 1407 - volgde ongeveer de inflatie van de graanprijzen in de 14^e eeuw.

¹⁰⁶ Zie hoofdstuk 5 tabel 5.1.

¹⁰⁷ Rk. Blankenbergse 1408-09: *"Item betaelt Pieter Coudeveld den smit van yzere dat verbezicht es bin desen termine an de sluus, an de zoute dueren, an de ademgaten, an de lieren, an de crubbinghe buten dunen voord al omme daers te doene was an de vorseide sluus, ende voord an huelen, an brucghen ende an ghoten gheleghen binnen der vorseide wateringhe van Iic LI zestendeel ende een pond weghens van elken zestendeel VI groten ende XVIII miten comt in ghelde: 282 lb. 11 s. 3 d."*

¹⁰⁸ Rk. Blankenbergse watering 1510-11: *"Item betaelt Jacop Draghe de smet te Wendune van een croone te makene an een nieuwe kindt met de spanghen ende naghelen ende vermaect drie haecken daer men mede waghede in al: 8 s. groten"*; Rk. Blankenbergse watering 1568-69: *"Betaelt Jan de Rijcke, smit te Wendune IIII s. IIII d. groten over zeker yserwerck by hem ghemaect ten orbore vande watringhe"*.

¹⁰⁹ Rk. Blankenbergse watering 1568-69: *"Betaelt Pieter Diercix smit te Blanckenberghe IIII lb. VII s. groten over den coop ende leveringhe van drie hondert ponden nieuwe naghels, te XX s. groten elc hondert compt III lb. groten ende de XXVII s. groten over het vermaeken ende scerpen van Iic XXXII pond oude naghels al ten proffyte van deser wateringhe per ordonnantie onderteekent Verden ende Candt: 4 lb. 7 s. groten"*; *"Betaelt Pieter de Pachtere naghelmakere te Brugghe III lb. groten over den coop ende leveringhe van drie hondert ponden yserwerck te XX s. groten elc hondert als bouten, anckers ende naghels tselve veroirboort int maken te Clemkercke een nieuwe brugghe..."*.

¹¹⁰ Rk. Blankenbergse watering 1354-55: *"van ghewrochten ysere bin desen termine ghecocht te Brugghe bi faitten dat die smesse niet ghereet ne was ten ambochte: 775 lb. weghens over thondert 12 lb."*; *"Item ghehuert bi sluusmeesters... den smet Boudolf om te smedene een jaer hi ende II cnapen met hem sambochts yser twelke dat si ghecocht hebben bin desen jare sambochts bouf"*.

¹¹¹ Rk. Blankenbergse watering 1536-37: *"Andre betalinghe ghedaen van tmaken vanden yserwercke verwrocht ande zelve nieuwe sluus ghemaect bij Olivier de Burchgrave, zo hier naer volcht: Eerst Olivier de Bruchgrave voorseit van alleven duust acht hondert LXXVI pondt diversche yserwerc van duerbanden, sluusnaghels, potters, bouten, cramen, tijserwerc anden scalcken ende vele meer andre yserwerc al te II groten preter IIII myten tpont comt tsamen over de voorscreven XIIm VIIIc LXXVI lb.: 90lb. 14 s. 5 d. groten"*.

¹¹² Ook in de 16^e eeuw is nog sprake van een eigen smid, ook al was de persoon in kwestie niet in loondienst van de watering: Rk. Blankenbergse watering 1562-63: *"Betaelt Pieter Dierycx smidt vanden ambochte wonende te Blanckeberghe over de leveringhe van Iic L pondt naghels ende andere yserwerck zulcx als ten ambochte van doene was per ordonnancie onderteekent Willaerts: 2 lb. 10 s. groten"*.

Wanneer we de prijs van 2 groten per pond in rekening brengen die de watering in de jaren '70 en '80 van de 14^e eeuw betaalde aan de abdij ter Doest, kunnen we zelfs stellen dat de prijsstijging van ijzer deze van tarwe duidelijk overschreed (x6 t.o.v. x3)¹¹³. In de 16^e eeuw gebeurt dan net het omgekeerde, en blijft de prijsstijging van metalen ver achter bij de graanprijzen: in 1520 betaalde de watering 1,5 groten per pond waarna de prijs verder steeg tot 2,4 groten in 1568¹¹⁴. Dit differentiële prijsverloop tussen industriële producten en landbouwproducten, duidt men in de literatuur met de term “prijzenschaar” aan¹¹⁵.

We zagen al dat de watering in de 15^e en 16^e eeuw relatief gezien minder geld besteedde aan ijzer-aankopen. De aankoop van grote hoeveelheden – 4000 kilogram ijzer en meer – die in de 13^e en de eerste helft van de 14^e eeuw frequent voorkwamen, vonden we nog slechts zelden terug na 1400. In de 16^e eeuw kan ook de relatieve prijsdaling van ijzer het verminderde belang van de ijzer-aankopen in het totale budget verder versterkt hebben.

3. *Steen*

Als bouw materiaal was steen – baksteen of natuursteen – vele malen duurzamer dan hout: met enige overdrijving stelde de bekende 16^e eeuwse waterbouwkundige *Andreas Vierlingh* dat een stenen sluis wel 200 jaar meeinging, tegenover amper 30 jaar voor een houten sluis. De initiële kost van een stenen sluis lag weliswaar heel wat hoger, doch de onderhoudskosten waren lager¹¹⁶. In Holland vond de overgang van hout naar steen bij grote uitwateringssluizen plaats rond het midden van de 16^e eeuw. De vraag kan gesteld worden waarom dit pas zo laat gebeurde. De technologie was immers al veel langer aanwezig net als het materiaal – in regel baksteen op bepaalde plaatsen versterkt door natuursteen. Scheepvaartssluizen werden reeds heel wat langer in steen aangelegd: de stad Brugge bijvoorbeeld liet al in 1297 een “spei” aanleggen die deels uit Doornikse kalksteen, deels ook uit baksteen was opgebouwd¹¹⁷. Ook de zogenaamde *Monnikenspei* op de Lisseweegse vaart, waarvan het onderhoud in de late middeleeuwen door de abdij Ter Doest diende verzorgd te worden, bestond zeker in het jaar 1400 al gedeeltelijk uit steen¹¹⁸. In de Noordelijke Nederlanden waren dergelijke stenen

¹¹³ De prijzen die de watering betaalde, stemmen ongeveer overeen met de prijzen voor ijzer in de Brugse stadsrekeningen, waarbij de prijs van 2 groten per pond overeenstemt met de hogere prijs van “soldeersel”, wat echter niet in de bronnen van de watering vermeld wordt (Sosson, 1977, p. 122 en p. 293).

¹¹⁴ Cf. de 16^e eeuwse prijsgegevens voor ijzer te Aalst: Goffin B. en Scholliers E. 1972, p. 197. De prijzen in Aalst liggen iets lager dan diegene die de watering betaalde (evoluerend van 1,2 naar 1,5 groten van 1520 naar 1560). Deze gegevens werden aangevuld met gegevens uit het Oudenaardse in Thoen E. 1988, I, p. 255.

¹¹⁵ Thoen E. 1988, I, pp. 253-267, die eerder ontstane twijfel over het bestaan van een prijzenschaar in Vlaanderen van ondermeer Sosson en Mertens kan weerleggen.

¹¹⁶ van de Ven, 2003, pp. 138-140.

¹¹⁷ Volgens Coornaert M. 1967, pp. 20-21 ging het wellicht om een sluis bij de Speipoort in het zuiden van de stad Brugge. Deze werken kaderden in de aanleg van een nieuwe stadsomwalling. Zie Wyffels, 1965, p. 563 “*Item pro tegulis ad opus Spoykini: 530 lb. 14 s. Item pro calce, ad dictum opus empti mensuranda et portanda: 215 lb. 6,5 s. Item pro sperofagiis ad dictum opus devehendis: 183 lb. 6 s. 2 d. Item pro lapidibus Tornacensibus et eisdem devehendis per Walterum Borghere: 518 lb. 4 s. 4 d.*”.

¹¹⁸ Voor deze Monnikenspei zie ook hoger, hoofdstuk 5 en \$408 (1400/05/11): “*Te wetene dat de voorseide sluusmeesters in de name vande waterijnghe van Heys ende Reinghersvliet voorseidt, den voorseiden spey diemen heet der Moneken speye sullen doen vermaecken steenen up den cost vande twee waterijnghe voorseidt...*”. Ook Gent had in 1408 een stenen scheepvaartssluis: van Dam P. 2002, p. 516.

scheepvaartssluisen voor 1500 veel zeldzamer, getuige de inspectiereis die de baljuw van Spaarndam in 1542 naar Vlaanderen en meer bepaald naar Sluis ondernam, met het oog op de constructie van een stenen sluis¹¹⁹.

De wateringen in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte gingen slechts bij mondjesmaat over tot het gebruik van steen. Eén van de eerste toepassingen, vormde de aanleg van gemetselde *goten* onder wegen, dijken of waterlopen, waarvan we een vroeg voorbeeld aantreffen rond 1400 in de watering Vierdijken in de kasselrij Sint-Winoksbergen. Het betrof de aanleg van een goot die uitgaf op de Rietvliet te Armabouts-Cappel, en waarover het materiaal - 5000 bakstenen - iets dichterbij de kust, in Synthe, gekocht werd¹²⁰. In de loop van de 15^e eeuw legden ook wateringen in het Brugse Vrije, stenen goten aan: Moerkerke Zuid-over-de-Lieve bijvoorbeeld in 1440 onder de *Brieversweg*¹²¹. Ook de Blankenbergse watering liet al in de 15^e eeuw stenen goten aanleggen¹²². Doch al bij al bleef het om uitzonderingen gaan, en bleven houten goten dominant.

Vanaf eind 15^e, begin 16^e eeuw, ongeveer gelijktijdig met Holland zal men in Vlaanderen ook uitwateringssluisen deels uit steen gaan vervaardigen: de watering Moerkerke Zuid en de Broeke bijvoorbeeld bestelden in 1501 een kleine uitwateringssluisluis die water moest lozen in de vesten van Damme. De sluisconstructie zelf was gemaakt van eik, maar de bodem van (natuur-)steen gevoegd met Brabantse kalk¹²³. Het gebruik van stenen onder de houten bodem van de sluis was blijkbaar al ouder: reeds in 1486 blijkt een deel van de sluisvloer van de Blankenbergse watering uit keien te bestaan¹²⁴, en ook onder het “stortebed” trof men stenen aan¹²⁵.

¹¹⁹ Van Dam P. 2002, p. 515.

¹²⁰ ADN B 907/19002: Fragment van een rekening van de watering Vierdijken, ca. 1400: “*In de zelve woeye was ene nieuwe stenine gote ghemaect in Areboutscapelle boosten ande stedie Jans vanden Werve was vallende inden Rietvliet... Omme V m quarele die ter grote bouf jecocht waren benorden Milnen te Zinte Cappelle ter steide Jan Moenins was costen XXII s. de duust, beloopt 5 lb. 10 s.; omme Michiel den Costre ende Willem Clayman die de gote leide ende maetseden deen van IX s. sdaghes ende dander van VIII s. sdaghes elc van V daghen belopen, beloopt: 4 lb. 5 s.*”

¹²¹ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1440-41: “*Item betaelt van steenen ende van calcke die verbezicht es ande huele ter stove die leicht onder den Brievers wech over al: 3 lb. paris*”; deze goot diende twintig jaar later al hersteld te worden: rk. 1461-62, f°16v; in 1450 blijkt ook elders in de watering al een stenen goot te liggen: Rk. 1450-51: “*Item betaelt Pieter Ghepel, Pieter vanden Hecke ende Jacop Bargheer elc van III daghen s. van dat sij den Crucewech ten Sceetweghe updolven omme de steenin huele te makene den maetsenaers dienden ende weder vulden over den dach V groten, coomd: 2 lb. 13 s. paris*”

¹²² Rk. Blankenbergse watering 1499-1500: “*Item betaelt Clais f. Symoens met zijn knape van een steenen ghote te maken in Vaerssenare tenden der uudreve vanden hofstede daer Pietre Balc woendt midts een hondert steenen over al betaelt: 20 groten*”.

¹²³ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1501-02: “*Item den eersten dach van ougstaent doen besteden de sluusmeesters meester Cornelis de Lavelare, temmerman een speye te leveren ende te maken ende stellen van herte van eecken houte onder de Sluussche poorte ten Damme omme et upperwater te zuweren ter zeewaert om de somme van 30 lb. paris.... Item ten zelve daghe besteden de voorseide sluusmeesters Pieter de Visscher maetsenaer et gat vander speye te makene up vijf voeten ende VIII voeten diepe ende den bodem vande voorseide gate te verlegghene ende de stenen te leveren ende te legghen in Brabants calc also wel ter zeewaert als binnen ende al te leveren ende te maken naerden heesch vande wercke ende dat up scauwinge omde somme van 38 lb. 7 s. paris*”.

¹²⁴ Rk. Blankenbergse 1486-87: “*Dit hiernavolghende sijn dachueren andwerkers die de keyen ende andre belemmertheden huuter sluus ghedaen hebben, beghinnende tusschen Trompers ademegate ende tnoordhende*

Ook in de zeeweringen begint men vanaf de 15^e eeuw meer en meer steen te gebruiken, ter versteviging van de dijken, en voor het bouwen van “hoofden” (golfbrekers), waarop we in een volgend punt nog terugkomen. Het “versteningsproces” zette zich duidelijk door in de 16^e eeuw. Toen de houten brug van *Ghyzele* in de watering Reigarsvliet rond Pasen 1538 deels instortte, werd ze in baksteen heropgebouwd, met gebruik van natuursteen ter versteviging van een aantal kwetsbare punten¹²⁶. En ook elders werden bruggen meer en meer in steen gebouwd. In de watering Zuidover in de kasselrij Sint-Winoksbergen werd het bestuur in 1565 zelfs opgedragen alle nieuwe bruggen voortaan in steen te maken¹²⁷.

De grote uitwateringssluizen in Vlaanderen bleven echter in hout, ook in het midden van de 16^e eeuw. Het beste bewijs daarvan is de nieuwe uitwateringssluis die vanaf 1549 werd gebouwd ten behoeve van de wateringten ten noorden van Bruggge (Reigarsvliet, Romboutswerve, Greveninge en omliggende), in opdracht van de stad Brugge, die door het graven van een nieuwe vaart tussen Damme en Sluis de traditionele afwatering van deze wateringten afgesneden had. Deze nieuwe sluis mat 4,11 meter in de breedte, op 2,74 meter in de hoogte, en werd volledig in hout opgetrokken. Qua grootte is deze vergelijkbaar met de 15^e eeuwse houten sluizen in Spaarndam, doch ze was nog altijd kleiner dan de stenen sluizen die in het midden van de 16^e eeuw eveneens in Rijnland bij Halfweg werden geconstrueerd, en meer dan 5 of 6 meter breed waren¹²⁸. In tegenstelling tot Holland ging men in Vlaanderen ook voor de grootste uitwateringssluizen nog niet over tot het gebruik van steen. Dat dat in Holland wel gebeurde, kan volgens van Dam niet los worden gezien van de diepe ecologische crisis waarin het gewest zich op dat ogenblik bevond, tengevolge van eeuwen van intensieve veenontginning en de ermee gepaard gaande bodemdaling¹²⁹. Of en in welke (sub-)regio's een bepaalde technologische vernieuwing al dan niet werd doorgevoerd hangt daarenboven af van de regionale en lokale politieke en economische situatie¹³⁰. In de 16^e eeuwse Vlaamse kustvlakte stelde de uitwatering wellicht minder problemen dan de zeewering. De sterk verbrokkelde financieringsstructuur van het waterbeheer en de interne machtsverhoudingen in de watering, zorgden ervoor dat grote lange-termijnsinvesteringen meestal geschuwd werden.

vander huele de welke keyen ghevloert laghen up een bodem vander sluus bij den welken de varsche wat ghebrex hadde...”

¹²⁵ Rk. Blankenbergse 1516-17: “*Item noch ghewrocht onder de zoute sluus ende ande valbedde twelcke upgheresen was zes dumen hooghe voor de duere ghebint twelcke ghevisentert was bij Cornelis Lauwers ende was ghecommen bij fortune vander zee, de temmerlieden diet gheremediert hebben ende de steenen uutghedaen de welcke onder de de zoutte sluus waren: Joos Kint, Heinderic Kint, Jan vander Schuere elc XII daghen te X groten sdaechs, comt: 30 s. groten*”; Het “stortebed” is dat deel van de sluisvloer dat buiten de eigenlijke sluiskamer naar buiten toe doorgetrokken wordt tussen de vleugels van de sluis: van de Ven, 2003, p. 139.

¹²⁶ Rk. Reigarsvliet 1538-39: “*Betaelt te Paesschen XVc XXXVIII van dat deen zijde vande Ghyzele brugghe inghevalen was omme thout uuten waterganc te rumen....; Betaelt den zelven van een duust nieuwe brycsteen en inden polder van wylent Jacop Reynaert steenhoven te haelen XVI s. parisis, compt over de heltsceede: 8 s. parisis; Betaelt den zelven (i.e. Franchoy van Oost, steenhouwer) van graeu hardtsteen die upde houcken gheleyt zijn II lb. II s. parisis van toolle ende zack ghelt V s. parisis, compt over de heltsceede: 23 s. 6 d. parisis*”.

¹²⁷ \$S744: 1565/03/24 (n.s.): “*Item daermen nieuwe bruggen maken moet, dat men die make met steenen ende niet met houtte*”.

¹²⁸ Van Dam P 2002, tabel 1.

¹²⁹ van Dam P. 2002, p. 520.

¹³⁰ Kaijser A. 2002, pp. 531-536.

Een watering als de Blankenbergse diende wel elk jaar een deel van het houtwerk van de sluis te vernieuwen, doch dit jaarlijkse “oplapwerk” spreidde de uitgaven in de tijd, en verzekerde ook de vaste houtleveranciers van de watering van een inkomen....

4. *Timmerlui*

Zolang hout het belangrijkste constructiemateriaal was, bleven de timmerlui de belangrijkste ambachtslui in de watering. Hoger zagen we dat de betalingen aan timmerlui in de Blankenbergse watering relatief gezien steeds ongeveer 10% van het budget van de watering uitmaakten. Dit zegt echter nog niets over de eigenlijke inzet van de timmerlui, die vooral actief waren in het onderhoud van de sluis en de bruggen van de watering. Volgende tabel geeft voor de onderscheiden steekproefjaren een inschatting van het totaal aantal mandagen dat door timmerlui in loondienst van de watering gewerkt werd:

	Betalingen aan meester-timmerlui (lb. groten)	Dagloon (d. groten)	Aantal dagen
1285	35,5	2	4256
1293	12,0	2	1439
1304	2,5	0,91	666
1343	17,2	1,8	2300
1354	41,0	2,5	3933
1364	24,7	5	1186
1374	33,1	7,5	1058
1383	12,4	8	372
1407	11,8	8	355
1478	42,1	8	1262
1488	24,8	8	744
1498	25,8	8	775
1520	32,1	10	771
1528	40,4	10	969
1538	34,7	10	832
1548	73,0	10	1751
1559	64,1	12	1281
1568	55,5	14	951
<i>gemiddelde</i>			<i>1383</i>

Tabel 7.22: timmerlui in loondienst van de Blankenbergse watering: arbeidsinzet 1285-1568

De inzet van timmerlui loopt duidelijk terug vanaf de 15^e eeuw. Voor een deel is dit het gevolg van een toename van het aantal uitbestedingen. Vooral werken aan bruggen en wegen werden niet meer in loondienst door de timmerlui van de watering uitgevoerd, wat echter wel nog steeds het geval was voor het onderhoud en (kleine) herstellingen aan de sluis. Het aantal timmerlui dat de Blankenbergse watering eind 13^e eeuw tewerkstelde, blijft echter verbazingwekkend groot: de rekening van 1285-86 vermeldt maar liefst 28 namen, die elk tussen de 15 en de 230 dagen werkten voor de watering. Bij die 28 kunnen we drie categorieën onderscheiden: 19 timmerlui werkten 160 dagen of meer voor de watering, wat rekening houdend met het grote aantal feestdagen in het middeleeuwse werkjaar neerkomt op

een bijna-voltijdse tewerkstelling. Acht timmerlui daarentegen stonden deeltijds in dienst van de watering (tussen de 60 en de 105 dagen), en één tenslotte werd maar voor 15 werkdagen vergoed. Ook in de daaropvolgende rekeningen blijft het aantal “*carpentarii*” hoog: ook in 1292-93 en 1293-94 tellen we 25 namen, zij het dat ze gemiddeld voor iets minder dagen vergoed werden.

In 1304 had de watering slechts een achttal timmerlui in dienst, maar dat aantal steeg terug in 1343 naar 13 man en in 1354 naar 17. In de tweede helft van de 14^e eeuw nam het aantal timmerlui af, wat nog niet direct geweten kan worden aan de toename van het aantal uitbestede werken. In 1383 waren het er nog 8, in 1407 nog slechts vier, doch dit was een uitzonderingsjaar gezien in dat jaar de sluis vernieuwd werd en dat werk wel volledig uitbesteed werd. Vanaf het laatste kwart van de 15^e eeuw zien we dan dat de watering gemiddeld een vijftal timmerlui min of meer permanent in dienst had. We kunnen dan ook alleen maar besluiten dat de Blankenbergse watering in de 13^e en eerste helft van de 14^e eeuw beduidend meer timmerlui aan het werk zette dan in de latere periode. Verschillende factoren kunnen een rol gespeeld hebben in deze evolutie: men zou kunnen denken aan een stijging van de efficiëntie, door de aankoop van meer afgewerkte of half-afgewerkte producten, waardoor de timmerlui van de watering ter plekke minder werk hadden. Uit de aankoop van hout kan dit moeilijk afgeleid worden – vanaf de vroegste periode worden steeds zowel balken als planken vermeld. Wel valt op dat de afzonderlijke betalingen aan “zaggers” vanaf de 15^e eeuw afnamen, en dat ook het gebruik van sparrenhout daalde. Daarnaast kan echter ook sprake zijn van een beleidswijziging, leidend tot dalende investeringen in het timmerwerk. Op zijn beurt kunnen we dit misschien weer in verband brengen met de reële loonsstijging die zich toch zeker vanaf het laatste kwart van de 14e eeuw doorzette¹³¹.

Wat onveranderd bleef was de bijzondere positie van één timmerman, die reeds vanaf het eind van de 13e eeuw enigszins apart stond van de anderen. Deze “meester van de sluis”¹³², “meester van het ambacht”¹³³ of “werkman van de watering” zoals hij beurtelings genoemd werd, superviseerde de andere timmerlui, leidde de werken aan sluis en bruggen, en was ook betrokken bij de aankopen van materiaal¹³⁴. In de 16^e eeuw hield hij een afzonderlijk dagboek bij met de loonstaat van de timmerlui en werklui die in vaste dienst van de watering waren¹³⁵. Voor hun functie, ontvingen zij naast hun dagloon als meester-timmerman ofwel een extra wedde, ofwel een hoger salaris. Gezien de vele personeelsswissels in het bestuur, vormden ze samen met de ontvanger-klerk een factor van stabiliteit in de watering. Vaak bleven ze vele jaren in dienst, en werden ze bijgestaan door een zoon of familielid die hen dikwijls nog eens

¹³¹ Zie voor de loonevolutie bijlage 1.

¹³² Rk. Blankenbergse 1297-98: “*Item Arnoud f. Noids den meester vander sluis ghegheven: 3 lb.*”.

¹³³ Rk. Blankenbergse 1408-09, f°39r: “... *ende zeiden den meester vanden ambochte ende andren dat tvorseide hout niet oorboorlic ne ware daer te verwerkene*”.

¹³⁴ Rk. Blankenbergse 1486-87: “*Ghesijn in octobre anno LXXXVI te Durdrecht per de bursier, Adriaen Stier ende ic Anthuenis om al zulk hout als ten ambochte van noode was al daer ghecocht jeghen Cornelis Oom in paymente van balken...*”. De “werkman” in het gezelschap was Adriaan Stier (infra).

¹³⁵ Rk. Blankenbergse 1567-68: “*Betaelt Christiaen Boone werelman vanden voornoemden ambochte zo over hem zelven als over zijn temmerlieden ende hantweckers over alle huerlieder dachueren by hemlieden ghewrocht inde Ie, Iie, IIIe, IIIIe, Ve, Vie ende VIIe weken naer Paesschen XVc LXVII per billiet...: 6 lb. 9 s. 12 miten*”.

opvolgde ook. *Arnoud f. Noids* bijvoorbeeld oefende de functie zeker uit van 1285 tot en met 1307. Naast hem worden ook *Hannin f. Noids* en *Clais f. Noids* als timmerlui in dienst van de watering vergoed. In 1339 heeft deze laatste de functie van “meester van het ambacht” overgenomen, waarbij ook aan twee van zijn vermoedelijke zonen *Jan f. Clais Noids* en *Clais f. Clais Noids* een volwaardig loon van timmerman werd uitbetaald. In het laatste kwart van de 15^e eeuw werd deze rol vervuld door de familie *Stier*, met ten laatste vanaf 1477 *Pieter Stier* als “meester”, die werd bijgestaan en ten laatste in 1482 werd opgevolgd door *Adriaan Stier*, op zijn beurt weer bijgestaan door *Michiel Stier* en *Adriaan f. Pieter Stier*. Vanaf 1502 nam *Michiel* de fakkel van *Adriaan (senior)* over voor het volgende decennium (tot 1512). Naast *Adriaan f. Pieter Stier* die als timmerman in dienst bleef, werd een ander familielid, *Hanne Stier*, ook één van de vaste handwerklui van de watering in die jaren. Dat de functie van “meester van het ambacht” belangrijk was, blijkt ook uit het feit dat *Adriaan Stier* in 1498-99 als enige niet bestuurslid een strofe toebedeeld kreeg in het lofdicht op het bestuur van de watering:

*“Adriaen Stier ooc hu lasten zijn groot
want de wateringhe gheheel staet up uwen handen
tes ooc consciencelic ic zeicht hu bloot
Adriaen Stier ooc hu lasten zijn groot
in tonsteken van der sluus licht meest den cloot
twater cleen houdende dats tbehoudt van den landen
Adriaen Stier ooc hu lasten zijn groot
want de waterijnghe gheheel staet up uwen handen ”*¹³⁶.

5. Ongeschoolde arbeiders

Net als voor de timmerlui, kunnen we ook voor de ongeschoolde arbeiders van de Blankenbergse watering de inzet en de loonsevolutie volgen vanaf het einde van de 13^e eeuw:

	Betalingen aan ongeschoolde arbeiders (lb. groten)	Dagloon (gemiddelde) (d. groten)	Aantal dagen
1285	32,3	0,6	12908
1293	7,1	0,75	2274
1304	2,2	0,45	1184
1343	41,0	1	9831
1354	148,7	1,5	23788
1364	121,8	3	9742
1374	63,5	4,75	3207
1383	12,7	4	763
1407	55,0	4,75	2777
1478	45,2	6	1808
1488	29,8	6	1192
1498	40,2	6	1609
1520	35,8	6	1433
1528	38,9	6	1557
1538	41,9	6	1675
1548	73,1	7	2505

¹³⁶ Rk. Blankenbergse watering 1498-99, schutblad.

1559	20,6	8	617
1568	44,6	12	891
gemiddelde			4431

Tabel 7.23: ongeschoolde arbeiders in dienst van de Blankenbergse watering: arbeidsinzet 1285-1568

Bij de ongeschoolde arbeiders dienen we wel een onderscheid te maken tussen twee categorieën: enerzijds had je de “*handwerkers*”: een beperkt aantal vaste arbeiders die min of meer het gehele jaar door in dienst stonden van de watering, kleine klusjes opknapten en vooral ook de timmerlui bijstonden¹³⁷. Anderzijds had je de grote groep van dagloners die werden ingehuurd voor specifieke taken, zoals het jaarlijkse onderhoud van de sluis, maar ook het ruimen van waterlopen, en vooral voor bedijkingswerken (de “*buttiers ende spadelieden*”). Zoals blijkt uit bovenstaande tabel kon de arbeidsinzet in sommige jaren zeer hoog zijn, en dan vooral eind 13^e eeuw en begin 14^e eeuw. De piek van meer dan 23000 mandagen ongeschoolde arbeid in 1354-55 spreekt natuurlijk tot de verbeelding: omgerekend had de watering in dat jaar een hondertal ongeschoolde arbeiders permanent in dienst. In dat jaar is sprake van een stormvloed die grote schade aanrichtte rond 19 september 1354, waarna “*buttiers en spadelieden*” massaal werden ingezet. Doch in datzelfde jaar werd ook de sluis grotendeels vernieuwd wat mee de uitzonderlijke piek in de arbeidsinzet kan verklaren¹³⁸. Het werkelijk aantal mandagen zal lager gelegen hebben doordat soms ook ’s nachts doorgewerkt werd, waarbij een dubbel loon kon verdiend worden¹³⁹.

Na overstromingen diende op korte tijd werkvolk gemobiliseerd te worden, in eerste instantie via de “dijkweer” waarbij de omwonenden verplicht werden zich naar de dijken te begeven. In 1374, 1376 en 1377 zien we dat in de Blankenbergse watering telkens rond de honderd personen ingezet werden om de eerste schade te herstellen¹⁴⁰. In de watering Eiesluis konden bij de overstroming van 1376 direct 64 “spadelieden” en daarnaast nog 50 man met één of twee paarden elk worden ingezet¹⁴¹. Maar ook in “normale” jaren deed de watering

¹³⁷ Rk. Blankenbergse 1408-09 (periode 11/11-Pasen): “Dit zijn handwerkers die ghewrocht hebben met den vorseide temmerlieden te huelbrucghen, te huelen, ghoten gheleidt, stroo hebben gheholpen poten, beede de lieren vanden noordsluis ten zuudhende holpen de vorseide temmerlieden alle doude stilen ute trecken alle de nieuwe stilen holpen der in steken ende heyen metter cleenre eye ende holpen de vorseide lieren, eerden, cliten ende stampen; voord holpen ontheerden 't oosterlier vander zuudsluis ten noordhende. Int eerste: Willem van Donzen: LXII daghen; Martin f. Jans: LIII; Willem de Costre: XXVI. Somma vanden daghen CXLI over den dach V groten, comt in ghelde: 117 lb. 10 s.”.

¹³⁸ Zie tabel 7.23.

¹³⁹ Rk. Blankenbergse watering 1354-55: “coste ghedaen in die weke naest Sint Baves dach van der groten noot van der vloet van der zee van XLI man werkende over den dach ende nacht” aan 4 groten per dag én nacht samen. Totale nachtelijke arbeidsinzet: 693,5 nachten tussen Pasen en 1 augustus; 1227 nachten tussen 1 augustus en 1 oktober; 131 nachten tussen 25/12 en Pasen. Voor een nacht afzonderlijk werd in de zomermaanden tot 7 “ingelsche” betaald (een “ingelsche was één derde van een groot).

¹⁴⁰ Rk. Blankenbergse 1376-77: “Item dit zijn die goene die ghedijct hebben metter spade ende metten butte te Blanckenburch jeghen die poort ende bede die vingherline ghemaect ommetrent die ademgate ende die sluzen ende die lieren ghehaard begonnende sdinxendagh na der groter vloet tote Sint Clays dag”: 107 personen in totaal 812 mandagen.

¹⁴¹ Rk. Eiesluis 1376-77: “Item gheschot ter selver stede bi daghe als die ghemeente was gheboden ten dike bi den heere (50 personen met 1 of 2 paarden) somma dierum: CCXI over den dach XVI d. hinghelsche, somma pec: 187 lb. 12 s.; Dit zijn de spadelieden ten selven werke: (64 personen), somma van den daghen: CCIII daghen, over den dach VIII hinghelsche, somma pec.: 90 lb. 4 s. 6 d.”

regelmatig een beroep op grote aantallen arbeiders, ondermeer om de sluis terug vrij te maken als ze was toegeslibd, wat vaak gebeurde bij stormachtig weer¹⁴². Wat echter steeds minder gebeurde, was de inzet van loonarbeiders voor grotere bedijkingswerken. In de oudste rekeningen zijn deze betalingen aan “*dikers et operarios*” nog een steeds terugkerende post, waarbij vaak ook een soort “opzichter” of “ploegbaas” door de watering werd ingehuurd¹⁴³. Een van de laatste voorbeelden van dergelijke in regie uitgevoerde bedijkingen, vinden we in de watering Eiesluis, waar in 1442 voor bedijkingswerken en het ruimen van de sluis samen 109 personen werden ingezet, naast nog eens 90 personen met paarden, waarvan er 23 met twee paarden en 7 zelfs met drie paarden kwamen¹⁴⁴.

Vraag blijft natuurlijk wie deze personen waren. De vele namen in de rekeningen zijn bij gebrek aan voldoende andere bronnen (o.a. ommelopers), moeilijk thuis te brengen. Op basis van de familienamen van de dijkwerkers in Eiesluis in 1442, kunnen we wel al verschillende personen als afkomstig uit het gebied thuisbrengen (onder meer *van Dudzele* en *van Eyewerve*). Bovendien vinden we een groot deel van de familienamen terug in een kadastraal document van de watering Eiesluis uit 1398, wat betekent dat het dus om families ging die een halve eeuw eerder al grondbezit in het gebied hadden¹⁴⁵. Dat meer dan 90 van deze personen in staat waren één of meerdere paarden uit te lenen aan de watering, zegt ook iets over het paardenbestand in de Kustvlakte dat dan al vrij uitgebreid moet zijn geweest. Een aantal personen werd ook betaald voor “twee spaden”, wat betekent dat zij nog iemand meebrachten naar de werken. Bij andere gelegenheden zien we ook dat personen vergoed werden voor een aantal “knechten” die ze stuurden¹⁴⁶ en ook voor de inzet van kinderen, die men onder andere gebruikte om op moeilijk bereikbare plaatsen in de sluis te kruipen en deze zandvrij te maken¹⁴⁷. Op crisismomenten krijgen we de indruk dat de hele lokale

¹⁴² Rk. Blankenbergse 1377-78: “*Dit zijn de goene die de sluus ruunden by ghetiden over soendach ende over mesdach by daghe ende by nachte alse verworpen was, in de weke voor Sinte Gillis dach: (70 personen), summa van den ghetiden: VIc XLVI over elc ghetide VI groten summa in ghelde: 646 lb*”.

¹⁴³ Vb. Rk. Blankenbergse watering 1293-94: “*Operarii de feria sexta post medium aprillem usque translationem Beati Thome DC XXVI man dachwerc pro die VII s.d., summa 19 lb. 11 s. 3 d.; Item operarii de translatione Beati Thome usque festum Beati Mathei CCCCLIX man dachwerc pro die IX d. summa; 17 lb. 4 s. 3 d.; item operarii de festo Beati Mathei usque Donatiani tunc finientes CCXLVIII man dachwerc pro die VIII d. summa 8 lb. 5 s. 4 d. Item operarij inopientes feria secunda post Invocavit Me usque Palmarum CLXXXV man dachwerc pro die VIII d. summa 6 lb. 3 s. 4 d.; Johanni Fachelare de bedrivene dikers & operarios CXVII dies pro die XII d., summa 5 lb. 17 s.*”.

¹⁴⁴ Rk. Eiesluis 1442-43, f°16r-22r: “*Dit zijn personen die ghedijct hebben met paerden met borwetten binder watringhe Heyensluus bin desen jare ende elc paert zal hebben met eenen leedre IIII s. Ende over tghetide ende elc spademan sal hebben over elc ghetide II s. Ende die hebben ghewrocht ande sluus ruminghe sal hebben over tghetide IIII s. elc man ende elc knecht over tghetide XII d....; Dit zijn personen die ghedijct hebben met spaden ten selven werke zonder paerden ende inde sluusruminghe ende elc sal hebben inder manieren dat voorseit es...*”.

¹⁴⁵ Verhoofding Eiesluis 1398 (Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 11). Naast de genoemde families van Eyewerve en van Dudzele, gaat het onder meer om Stapel, de Rode, Valuwaerd, Van Wulfsberghe, Roelvoets, Wachters, van Werden, Gloyers, en vele andere.

¹⁴⁶ Rk. Eiesluis 1377-78: “*Dit zijn de ghene die de sluus begonsten te rumene tsaendaghes naer Sente Katelinen dach...*”: totaal van 154 personen die vergoed worden, waarvan 17 voor één knecht die ze gestuurd hebben; vier voor het zenden van twee knechten, en twee voor het zenden van drie knechten.

¹⁴⁷ Rk. Eiesluis 1376-77: “*Dit zijn de ghene die de sluus ruunden ende tsant verscoten buten der sluus tsaendaghes vor Sente Clements dach... Dit zijn de kinderen die tsant verscoten buten der sluus: (45 kinderen), summa van den daghe: XLVII over den dach II groten, summa pec.: 15 lb. 13 s. 4 d.*”

gemeenschap betrokken was bij de waterstaatswerken: in de watering Eiesluis zien we in 1377 ook de heer van Uitkerke paarden en knechten zenden na een overstroming, en in 1397 meldde broeder Goswin van het klooster van Spermalie zich met drie paarden en drie “spaden”¹⁴⁸.

Het grootste deel van de loonarbeid in dienst van de watering was dus afkomstig uit het gebied zelf. Voor de inwoners moeten de waterstaatswerken een belangrijk additioneel inkomen opgeleverd hebben, dat mogelijk iets van de kostprijs van de waterstaat kon compenseren. Professionele dijkarbeiders vinden we zeker tot de 15^e eeuw niet of nauwelijks terug. Integendeel: als de oogst aanbrak hadden de wateringën het onmiddellijk heel wat moeilijker om arbeiders te vinden¹⁴⁹. Hoeveel het bijkomend inkomen bedroeg dat boeren konden verdienen met het waterbeheer, is moeilijk in te schatten: de inzet van duizenden mandagen in de 13^e en vroege 14^e eeuw doet vermoeden dat heel wat inwoners van het gebied toch zeker een tiental dagen arbeid voor de watering konden verrichten. Ook paarden die anders werkloos in de stal stonden, konden door inzet voor de watering nog enigszins renderen. Zeker is dat de waterstaatswerken voor een deel konden helpen om de seizoensgebonden werkloosheid in de landbouw op te vangen. Vooral op kleine bedrijven bestond in het laagseizoen van de landbouw een arbeidsoverschot, dat in vele streken door huisnijverheid werd opgevangen, maar in de kustvlakte ook door veenwinning én waterstaatswerken¹⁵⁰. De meeste waterstaatswerken én de meeste overstromingen gebeurden in het late najaar of in het voorjaar, maar zeker niet in de drukke landbouwmaanden van juni tot september.

Vanaf de 15e eeuw begon de arbeidsorganisatie in de wateringën echter langzamerhand te veranderen. Waar in 1373 het ruimen van de hoofdwatgang van Zuid-over-de-Lieve nog werd verricht door 28 personen, die er tussen één dag en 22 dagen aan werkten met een gemiddelde van 6,3 dagen¹⁵¹, werden dergelijke werken een eeuw later steevast uitbesteed, en hetzelfde gold zeker ook voor dijkwerken. Hoger zagen we zelfs dat in de tweede helft van de 15e eeuw het volledige onderhoud in verschillende wateringën aan één aannemer of associatie van aannemers werd uitbesteed. Het is mogelijk dat die aannemers nog steeds een beroep deden op inwoners van het gebied om de werken uit te voeren, doch ze waren daar zeker niet toe verplicht. Wanneer in 1500 in het Oude Land van Kadzand door twee grafelijke

¹⁴⁸ Rk. Eiesluis 1377-78: “Dit zijn de ghene die dijcten tswonsdaghes naer de groete vloet:… Dominus de Huutkerke III perde elc XIII d.; Dit zijn de spadelieden ten selven werke… Mijns heren van Huutkerke kn[echten] III elc XIII daghen”; Rk. Eiesluis 1397-98: “Dit hier naer volghende zijn de personen de welke ghedaen hebben met paerden, met bruwetten ende met spaden in de boetinghe in den eersten: broeder Goossin van Spaermaelgen ghedaen met II paerden XIII daghen elc paerd over den dach III s. Somme: V lb. XII s.; item met III spaden VI daghe. Item met II spaden VIII daghe, item met I spade III daghe elke spade over den dach: II s. parisis, somma: III lb. XIII s. Item in de sluusruminghe: III man I ghetide, elc man over tghetide: II s. Somma VI s.; somma van dat hi verdient heeft in de voorseide dicaghe ende boetinghe: 9 lb. 12 s.”

¹⁴⁹ Rk. Eiesluis 1378-79: “Item als de oughst anstac; zone wilden de arbeiders niet werken om III groten ende doe worden zi ghehuert om VI groten daeghs ende III groten nachts als zi oosden…”

¹⁵⁰ Cfr. De arbeidscycli opgesteld voor Holland door J. Lucassen en de bespreking van de rol van waterstaatswerken hierin door Van Dam P. 2001, pp. 222-224.

¹⁵¹ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1373-74: “Item van werchlie met spaden in den hoeftwaterganch oostwaerd van den condute toten Zoetendale…”

commissarissen in samenwerking met het bestuur van de watering de aanleg van een nieuwe zeedijk werd uitbesteed, vinden we bij de aannemers nauwelijks lokale mensen terug. Het grootste deel van de gegadigden was duidelijk afkomstig uit de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden, en in mindere mate uit Oost-Zeeuws-Vlaanderen.

Kavel	Lengte (roeden)	Prijs (lb. groten)	Aannemer	Woonplaats
1	14	29,5	Jacob Danckaert	?
2	15	29,25	Cornelis f. Eeuwout	"Roovers havene alias Nieuwer Sluus" (Brouwershaven?)
3	15	27	Jacob f. Dieric e.a.	Hengstdijk (O-Zvl)
4	15	25,875	Pieter f. Jacob en Cornelis Everoc	Zierikzee (Schouwen)
5	15	25,875	Jan de Bastard ; Jan f. Pieter	Oude Tonghe (Zuid-Voorne); Biezelinge (Zuid-Beveland)
6	15	27	Jan van Houcke,	Wevelinge (Wemeldinge, Zuid-Beveland ?)
7	15	27,375	Willem Ghijs	Zomerdijk (?)
8	15	29,25	Cornelis f. Hermans	Grauw (O-Zvl)
9	15	24	Joos Cleeuwaerts	Duiveland
10	15	18	Jan f. Arnouds Gand, "de Costere" en Pieter Wolbrant	Korendijk (Voorne-Putten)
11	15	19,5	Arnoudt Hughelin	?
12	20	29	Jacob Danckaert; Pieter f. Matheus	?
Totaal	184	311,6		

Tabel 7.24: aannemers van dijkwerken in het Oude Land van Kadzand (21 maart 1500) (bron: \$\$185: RAG, Sint-Baafs en Bisdom nr. 14381 K9089).

We menen dan ook te kunnen besluiten dat vanaf de tweede helft van de 15^e eeuw de betekenis van het waterstaatswerk als additioneel inkomen voor een groot aantal plattelandsbewoners erg terugliep. Daarbij kan men zich de vraag stellen, of deze wijziging eerder was ingegeven door factoren aan de vraag- dan wel aan de aanbodszijde van de arbeidsmarkt: in de tweede helft van de 15^e eeuw en zeker in de loop van de 16^e eeuw, zette zich in de Kustvlakte immers een grote bedrijfs- en eigendomsconcentratie door, waardoor net die bedrijven die het meeste surplus-arbeid te bieden hadden, met de name de kleinste, het meest getroffen werden. Enerzijds konden dus kleine boeren de kosten van het waterbeheer niet langer compenseren met de inkomsten die ze eruit putten, anderzijds dwong het dalende aanbod de wateringën mogelijk ook om elders arbeidskrachten te gaan zoeken.

6. Sluis

De uitwateringssluiss vormde het sluitstuk van de infrastructuur van een watering, waarvan het tegelijk het meest kostbare en het meest kwetsbare deel was. Aan onderhoud en herstel van die sluizen worden in de rekeningen van de laatmiddeleeuwse wateringën honderden posten gewijd, maar toch blijft het tamelijk moeilijk ons een beeld te vormen van uitzicht en werking van die sluizen. Enerzijds omdat voor het einde van de 16^e eeuw geen plannen overgeleverd zijn, anderzijds, omdat ook archeologisch voor zover we weten nog geen enkele laatmiddeleeuwse uitwateringssluiss uit de Vlaamse kustvlakte gedocumenteerd is. Dat is wel

het geval voor enkele sluizen in Nederland, waarvan de bekendste twee 13^e eeuwse sluizen op de Rotte te Rotterdam zijn, waarvan de resten respectievelijk in 1942 en 1991 werden blootgelegd¹⁵². Deze twee sluizen op de Rotte laten onder meer zien dat al in de 13^e eeuw twee opties bestonden in de sluisbouw, met name wat betreft de constructie van de draaibare klep of deur: ofwel draaide deze rond een horizontale as, en dan spreekt men van een klep, ofwel rond een verticale as, en dan spreekt men van een deur. Klep of deur openden automatisch door de druk van het water, zodra het peil van het binnenwater hoger stond dan het buitenwater. Wanneer het tij keerde en het waterpeil van het buitenwater opnieuw steeg, sloeg de deur of klep dan terug toe¹⁵³.

De technische aspecten van de Vlaamse uitwateringssluizen zullen we hier niet ten gronde analyseren. We beperken ons tot enkele vaststellingen:

- de grote laatmiddeleeuwse uitwateringssluizen in het Brugse Vrije bestonden uit een combinatie van een “zoute sluis” en een “verse sluis” respectievelijk zee- en landinwaarts gesitueerd. In deze beide sluizen hingen verschillende deuren, per paar opgehangen aan twee verticale pijlers en toeslaand op een middenpijler. Reeds in 1269-70 is sprake van de “*fres wis del escluse*” – de verse deuren van de sluis van de watering van Veurne te Nieuwpoort¹⁵⁴. Ook combinaties van klep- en deurconstructies kwamen voor, zeker tot het einde van de 14^e eeuw¹⁵⁵.
- In hun geavanceerde 16^e eeuwse vorm, bestonden de sluizen in de lengte uit vijf delen. Als voorbeeld nemen we het bestek voor een uitwateringssluis van de wateringen Reigarsvliet en omliggende uit 1549¹⁵⁶.
 - o het “*verse stortebed*”: open verlengstek van de sluis landinwaarts tussen twee “kades” (lengte 4,9 m; breedte op het eind 6,6 m)
 - o de “*verse sluis*”: achterste deel van de sluis landinwaarts, met 1 paar deuren (lengte 13,4 m; breedte 4,1 m; hoogte 2,7 m)
 - o de “*donkere kamer*”: middenstuk van de sluis, met 2 paar deuren (lengte: 4,4 m, breedte 4,4 m, hoogte 2,7 m)
 - o de “*zoute sluis*” of “*moersluis*”: voorste deel van de sluis, met één paar deuren, lengte: 9,9 m, breedte 4,6 m, hoogte 3,0 m)
 - o het “*zoute stortebed*”: zeewaarts verlengstuk van de sluis (lengte: 6,6 m, breedte op het eind 7,7 m)

¹⁵² van der Ham W. (ed.), 2004, pp. 39-62; Carmiggelt A., Guiran A.J. en Van Trierum M.C. (eds.) 2002

¹⁵³ van de Ven G.P. 2003, p. 95.

¹⁵⁴ §§204 : 1269/04 of 1270/04/01-12 (n.s.).

¹⁵⁵ Cf. het bestek voor een nieuwe uitwateringssluis voor het moer te Kieldrecht (land van Beveren) d.d. 1394/05/13 (§§735) waarin naast twee paar verticaal draaiende deuren langs de buitenkant van de sluis ook sprake is van twee “*huys montans pour l’eau douche*”. Het ging om een kleinere sluis met een breedte van 2,2 meter en een hoogte van 1,9 meter); dergelijke kleinere uitwateringssluizen lijken in de 16^e eeuwse Vlaamse kustvlakte nog dominant te zijn geweest: de nieuwe sluis van Merlemont in de polder van Namen (Hulsterambacht) bijvoorbeeld die een gebied van ca. 500 hectare uitwaterde, mat in 1543 1,7 meter hoog op 1,9 meter breed, bij een lengte van 16,1 meter; de sluis van Roversberghe in hetzelfde ambacht, waardoor toch ca. 2860 hectare afwaterden, diende in 1511 op 2,75 meter breedte te worden gebracht (de Kraker A. 1990-91, pp. 31-33).

¹⁵⁶ §§576 d.d. 1549/10/04. Dit bestek werd blijkens marginale notitie ook effectief aanvaard.

Voor de vijf delen samen komen we dus aan een sluislengte van 39,2 meter, met vier dubbele deuren.

- tot en met het derde kwart van de 16^e eeuw was het gebruik van steen in de constructie van de uitwateringssluizen beperkt (supra).
- vooral in de 13^e en 14^e eeuwse rekeningen is regelmatig sprake van een “lier” en een “windas”, waarmee sluisdeuren konden worden opgehesen¹⁵⁷. Mogelijk ging het hierbij om sluizen die naast automatisch draaienden deuren of kleppen nog extra “hefdeuren” hadden, die enerzijds bij stormweer konden worden neergelaten als extra bescherming, maar anderzijds ook als manueel alternatief voor de automatische deuren waardoor het waterpeil geregeld kon worden, los van de drukverschillen tussen binnen- en buitenwater¹⁵⁸.
- de houten uitwateringssluizen waren erg gevoelig voor stormweer¹⁵⁹. Een uitwateringssluis die in de duinen gebouwd werd, had bovendien veel last van zandverstuivingen, waardoor ze beschadigd en geblokkeerd kon raken¹⁶⁰. Vooral in de periode van de voorjaarsstormen, dienden timmerlui en werklui voortdurend paraat te zijn om de sluis weer vrij te maken¹⁶¹. Omgekeerd stortte men bij extreme weersomstandigheden en dreigend overstromingsgevaar de sluis of de uitwateringsgeul soms ook preventief vol zand om een doorbraak te verhinderen¹⁶².
- naast stormschade was ook waterdoorsijpeling langsheen of onder de sluiskoker (respectievelijk *achter-* en *onderloopsheid*) één van de voornaamste problemen bij

¹⁵⁷ Rk. Blankenbergse watering 1297-98: “Item in onser vrouwen avonde in pietmaent was I lier ute ghewaelt, werclieden diere an wrochten hadden 3 s. 4 d. Item L scove strous dat lier mede te makene 2 s. s.”; Rk. Eiesluis 1367-68: “Item up den XXV dach van Pietemaend zo namen sluismeesters houd van Symay tote Pieter Osten om te wlmakene tlier binnen voor die sluus daer twindaes staet ende te makene die nieuwe crebbe buten voor die sluus ter zeevaerd, int eerste: huutdraghende balken XVIII tistic VIII s. III d. groten, summa pec: 297 lb.”

¹⁵⁸ Rk. Blankenbergse 1368-69: “Item dit zijn die ghueene die die dueren van der sluus up ende neder daden bi ytiden zoendach ende mestach van Pasche tote XIII nacht na Bamesse dat die sluus wort draghende... summa van desen ytiden: XIXc LVI pro ytide I groten, summa in ghelde: 326 lb.”; deze extra hefdeuren kwamen ook later nog voor: cf. de afbeelding van de Rijswijkse sluis bij Vlaardingen ca. 1550: Postma C. 1989, p. 270; van de Ven, 2003, p. 139.

¹⁵⁹ Rk. Blankenbergse 1497-98: “Item de sluushuele buten dunen vloeyende up den XXVe in sporkele metten noordwesterschen storme beghinnende vanden noordersten verslaghe zuudwaert XLII voeten verre ende was al up ghedaen ende weder gheloken met dobbeler loke...”; rk. 1527-28: “Item eerst den Xen dach van wedemaent anno XVc XXII zo vloeyde de solderinghe of buuten dune naest der zee met een storme van eenen noordwesten winde, ende plancken ende balcken dreven zom naer Wendune ende zom naer Blanckeberghe...”;

¹⁶⁰ Rk. Blankenbergse 1480-81: “De sluus was verworpen den XIIIen ende Xven daghe in ougst anno LXXX met eenen hoghen noordwesten wijndt bijden welken datter cam een banc van westen dat men se moste houden ende rumen bij diversche ghetijden met dese personen hier naer volghende...”; idem rk. 1530-31: “Item, tsaterdaechs den Ven dach van novembre XVc dertich zo vervloeyde de wale binnen tusschen de varssche ende zoutte sluus vul vanden duun zande bijder hogher vloet ende noordwesten storme die aldoo ghebuerde...”

¹⁶¹ In het boekjaar 1523-24 bijvoorbeeld diende de sluis van de Blankenbergse watering minstens acht keer, waarvan vijf in de maand juni, opnieuw zandvrij te worden gemaakt: Rk. Blankenbergse 1523-24: “Item upden XIIIen in wedemaent anno XXIII zo verwierp de crebbinghe met eenen noordoosten winde zevens ghebinden verre, temmerlieden diet wedre ghereet hebben: Heindric Kindt ende Pieter Kindt elc van hemlieden VI daghen beede te XXII groten sdaechs comt: 11 s. groten; handwerckers die de temmerlieden gheholpen hebben in treden vander vorseide crebbinghe ende elders daert van noode was Blase Smidt ende Jan Scoemakere elc van hemlieden VI daghen beede te XII groten sdaechs, comt: 6 s. groten”. Soortgelijke posten, telkens met vermelding van een storm of hevige wind, op 21 juni, 22 juni, 27 juni, 26 juli, 14 november en 19 februari.

¹⁶² Rk. Blankenbergse 1532-33: “Item, den XXVen in hoymaent XVc XXXII zo was tverslach weder uut ghevloeyt bij storme van eenen noordwesten winde daer de zoutte mede duer cam ende was terstondt weder ghesloten ende vul sants ghescoten bijdese naer volghende personen dier toegheholpen hebben...”.

laatmiddeleeuwse sluisconstructies¹⁶³. Ook de Vlaamse wateringen werden hier regelmatig mee geconfronteerd¹⁶⁴.

Verder historisch en archeologisch onderzoek moet uitwijzen hoe deze uitwateringssluizen evolueerden doorheen de late middeleeuwen, welke materialen werden gebruikt, en welke technische verbeteringen werden aangebracht in de loop der jaren. Uit de rekeningen van de wateringen blijkt alvast dat een houten uitwateringssluis een “work in progress” was: elk jaar werd wel het ene of het andere onderdeel vervangen. Vaak werden technieken en materialen in de sluisbouw ontleend aan andere nijverheidstakken, waarbij vooral de scheepsbouw van doorslaggevend belang is geweest¹⁶⁵. Ook aan andere houtverwerkende ambachten was de sluisbouw mogelijk schatplichtig. De vroegste rekeningen van de Vlaamse wateringen vermeldten bijvoorbeeld ook regelmatig de aankoop van “duigen” bij kuipers¹⁶⁶.

7. Dijken

Zowel langsheen de Westerschelde waar de natuurlijke bescherming van een duinengordel ontbrak, als langsheen de Noordzeekust, waar deze bescherming steeds minder afdoend was, werden in de loop van de late middeleeuwen nieuwe zeedijken gebouwd en bestaande zeedijken versterkt. Zeker in het Brugse Vrije werden deze werken alsook het onderhoud van de desbetreffende dijken uitgevoerd binnen het organisatorisch kader van de wateringen, zij het dat het systeem van “verhoefslagings” voor dijkwerken langer stand heeft gehouden dan voor werken aan de afwatering, waardoor de uitvoering van de werken lange tijd niet door de watering zelf gebeurde, maar door de ingelanden georganiseerd in ploegen onder leiding van een *hontman*¹⁶⁷.

Door Gottschalk en Augustyn werd veel aandacht besteed aan de hoogte van de dijken langsheen de Westerschelde, de vraag of deze in de loop van de late middeleeuwen ophoogd werden, en zo ja, of er enige link bestond met de verbreding en verdieping van de Westerschelde (het zgn. Westerscheldenvraagstuk)¹⁶⁸. Wat eventuele dijkophogingen betrof, constateerde Augustyn in het Land van Saaftinghe en het Land van Beveren enkel in de eerste helft van de 15^e eeuw een reële verhoging (van 3,85 naar 4,95 meter)¹⁶⁹. Deze verhoging

¹⁶³ van de Ven, 2003, p. 94.

¹⁶⁴ Rk. Zuid-over-de-Lieve/de Broeke/Stampershoeke 1428-29: “Item betaelt Wouter van der Mare van dat hij wrochte inde sluus ende temmerde X daghen te wetene anden vloer die hij of moeste breken omme dat de wallinghe so groot daer onder was want den vloer up rees jehens de dueren ende de dueren en mochten noch up noch toe over den dach metgaders den ysere daer binnen XII s. parisis, comt VI lb. parisis”.

¹⁶⁵ van de Ven, 2003, p. 96.

¹⁶⁶ Rk. Blankenbergse watering 1297-98: “Item contra Voskin den Cupre CCC dughen pro hondert XVI s. summe 48 s. om mede te tinghelne”.

¹⁶⁷ Rk. Blankenbergse watering 1377-78: “Coste ghedaen omme den neuen dijc de welke metten hontmans ghemaect was beghinnende anden dyc die Heinric de Bard wilen makede, streckende tote Weyndunen, de welke ghewijst was bij maninghen vandne here ende by wysdome van scepenen van den Vrien...Item Boudin den Bard van den dike te metene ende van dat hy elken hondman zijn deel vanden dike bewijsde, ende dat hy de hondmans brieve halp werpen: 110 lb.”. Voor de “hontmannen”, zie hoger, hoofdstuk 3.

¹⁶⁸ Augustyn B. 1992, pp. 161-225; idem, 1999, pp. 63-71; Gottschalk M.K.E. 1985.

¹⁶⁹ Augustyn B. 1992, p. 175.

kwam er in 1430 op bevel van hertog Filips de Goede, doch eerder dan om een “algemene dijkophoging” zoals Augustyn het voorstelde¹⁷⁰, ging het om een lokale maatregel uit te voeren door de vorstelijke baljuw in twee gebieden die rechtstreeks tot het vorstelijk domein behoorden. Of deze dijkverhoging tegelijkertijd ook langs andere delen van de Westerschelde kust werd doorgevoerd, weten we niet.

Voor het Brugse Vrije zijn de gegevens over dijkhoogtes in de late middeleeuwen eerder beperkt. Vaak werd in rekeningen en andere documenten enkel een relatieve hoogte opgegeven ten opzichte van een reeds bestaande dijk¹⁷¹, of werd verwezen naar de afpaling door de landmeter¹⁷². We vergelijken de gegevens van Augustyn, met enkele supplementaire gegevens waarbij niet alleen naar de hoogte, maar ook naar de breedte en de helling wordt gekeken:

Plaats	hoogte in meter	basis in meter	kruin in meter	jaar	bron
(oostelijke) Noordzeekust					
Eiesluis (Evendijk)	5,8	19,2	4,4	1288	\$\$62
Eiesluis (inlaagdijk te Heist)	5,8	26,9	4,8	1302	\$\$221; Augustyn, 1992, p. 176 ¹⁷³
Oudemaarspolder (inlaagdijk)	4,4	26,9	3,8	1331	\$\$509
Proostpolder (Oostburg-ambacht)	3,3		3,3	1376	\$\$125
Oude Yevene (tegen Braakman)	4,9	23,0	3,8	1388	\$\$750
Blankenberge (inlaagdijk)	4,9	26,9	3,8	1395	Augustyn, 1992, p. 176
Oude Land van Kadzand (inlaagdijk)	5,8	30,7	4,9	1500	\$\$185; Augustyn, 1992, p. 176
Oostende (zeedijk oude stad)	4,4	19,2		1517-18	\$\$5 en \$\$9
Oude Land van Kadzand (voorstel inlaagdijk)	4,9	26,9	3,8	1551	\$\$791
Westerscheldedijk Hulsterambacht-Land van Saeftinghe					
Ossenisse	3,9	19,3	2,2	1411	Augustyn, 1992, p. 176
Saeftinghe (Cijns polder)	3,9	23,1	2,8	1423	Augustyn, 1992, p. 176
Saeftinghe (Noordpolder)	3,6	19,3	2,8	1423	Augustyn, 1992, p. 176
Zeedijken Saeftinghe-Kieldrecht	5,0	23,1	3,3	1430	Augustyn, 1992, p. 176
Hulsterambacht (min)	4,4	19,3	2,1	1575	Augustyn, 1992, p. 176
Hulsterambacht (max)	5,2	19,3	1,7	1575	Augustyn, 1992, p. 176
Zeedijk Benedenschelde Land van Beveren					
Casuele/Doelpolder	5,5	27,0	3,3	1430 (1568)	Augustyn, 1992, p. 176

Tabel 7.25: enkele afmetingen van zeedijken in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte

Uit deze gegevens blijkt dat substantiële dijkverhogingen aan de Vlaamse (oostelijke) Noordzeekust in de onderzochte periode weinig waarschijnlijk zijn: de maximale dijkhoogtes

¹⁷⁰ Ibidem, p. 175; p. 221.

¹⁷¹ \$\$509 (1337/09/16): “... dat men den zeedijc te Blankenberghe in die Oostport betren soude daerd nood ware ende dat men den dijc hoghen soude viere voeten met aerden vander vierboete oostwaerd toten polrekin boosten Baelgen”

¹⁷² Rk. Noord-over-de-Lieve/Lapscheure 1405: “Item bested Jan Noesen den vorseiden dijc vanden vorseiden wercke westwaerd tote Pieter van Zuudende te hooghene naer den peylen die hem ghesteken waren...”

¹⁷³ Augustyn (loc.cit) vermeldt abusievelijk een kruinbreedte van 15 voet i.p.v. “vijf vierendeel roeden” of 17,5 meter.

- tot 21 voet of 5,8 meter – vinden we reeds terug in de 13^e en 14^e eeuw. Wel waren in die periode de zeedijken langsheen de Westerschelde gemiddeld gezien nog lager dan de dijken langsheen de Noordzeekust. Logisch wellicht, gezien de Honte in de 13^e eeuw nog niet tot een echte zee-arm was uitgegroeid¹⁷⁴. Naarmate het gevaar dat uitging van de Honte toenam in de 14^e en 15^e eeuw, zal in dat gebied dan een soort inhaalbeweging op gang zijn gekomen, en werden her en der dijken opgehoogd, waarvan de door Augustyn geciteerde dijkverhoging van 1430 in het Land van Beveren een voorbeeld is.

Langsheen de eigenlijke Noordzeekust kwamen dergelijke dijkophogingen eigenlijk niet voor. De talrijke vermeldingen van ophogingen die we in de rekening aantreffen, dienden wellicht vooral om het inzakken of inklinken dat na verloop van tijd optrad, te compenseren¹⁷⁵. Dat de zeedijken eind 13^e eeuw reeds hun maximale laatmiddeleeuwse hoogte bereikt hadden, zegt echter weinig over de veiligheid van die dijken. Allereerst waren ze volgens modernere omvattingen wellicht enigszins te steil: de hogervermelde Evendijk in de watering Eiesluis uit 1288 had een helling van nauwelijks 1:1,4 aan de zeezijde en 1:0,7 aan de landzijde. De twee iets jongere dijken in hetzelfde gebied werden geleidelijk minder steil, met respectievelijk 1:2,6 en 1:3,5 hellingsgraad aan de zeezijde, en telkens het dubbele aan de landzijde. In de 16^e eeuw adviseerde dijkdeskundige *Andries Vierling* een hellingsgraad van respectievelijk 1:4 en 1:1 aan zee- en landzijde van dijk¹⁷⁶.

Naast de hellingsgraad werd ook de constructie van de dijk zelf in vraag gesteld. Eerder dan nog hogere dijken te bouwen, werd in het laatmiddeleeuwse Brugse Vrije vooral gezocht naar technieken om de dijken sterker te maken. Al te vaak immers werden dijken na verloop van tijd zo aangetast door het water, dat ze zelfs niet meer hersteld konden worden, maar vervangen dienden te worden door een nieuwe dijk, die meer landinwaarts gesitueerd was - een zogenaamde “inlaagdijk”. Met elke “inlaagdijk” die gebouwd werd, diende land te worden opgegeven, wat telkens op hevige tegenstand stuitte. *Vierling* beschouwde het in de 16^e eeuw als een kortzichtige praktijk, daar maar al te vaak bleek dat inlaagdijken de afbraak van het land niet tegenhielden, maar juist bespoedigden, daar volgens hem met de ruimte die het water kreeg, ook de kracht toenam, en de getijdestroming vaak nog dichterbij het land werd gebracht. De vermenigvuldiging van het aantal inlaagdijken, was volgens *Vierling* ingegeven door slechte raadgevers, die geen verstand hadden van dijken. Deskundigen zoals hijzelf die “*in stede van lange robben, lange vette leersen useren*” zouden het steeds afraden¹⁷⁷. De uitval van *Vierling* tegen de bouw van inlaagdijken, paste perfect in zijn betoog voor het promoten van nieuwe technieken ter versteviging van de zeeweringen. De keuze voor deze of gene strategie inzake dijkbouw had dan ook meer dan louter technische implicaties. Dat de ingelanden van het Oude Land van Kadzand in 1551 liever een inlaagdijk

¹⁷⁴ Van Strydonck M. en De Mulder G. 2000, p. 73, pp. 102-103.

¹⁷⁵ Vbn. Rk. Eiesluis 1376-77: “*Item cost ghedaen an den evinen dijc om dien te makene ende dien te hoghene daer hijs nood hadde van Heys al tote Huutkerke die coste XVIII s. lb. groten, somma pec.: 740 lb.*”; Rk. Zuid-over-de-Lieve/De Broeke/Stampershoeke 1533-34: “*Betaelt Roelandt Scepman van te hooghennen ende te breedenne XI roeden dycx daer onsen sluus lyct te Brughers naer avenante van tveerck an beede zyden ende een voet hoogher tjeghen tzyncken...*”.

¹⁷⁶ Geciteerd door Augustyn B. 1992, p. 177.

¹⁷⁷ De Hullu J. en Verhoeven A.G. (eds.) 1920, pp. 393-398.

wilden bouwen, dan de bestaande dijk verstevigen, werd wellicht ingegeven door financiële redenen: door de bouw van een inlaagdijk kon de zeewering plaatselijk verkort worden van 675 naar 345 Brugse roeden (respectievelijk 2,6 en 1,3 kilometer), wat een evenredige besparing op het onderhoud zou opleveren. De schepenen van het Brugse Vrije daarentegen lieten zich door deskundigen uit Axel en Zierikzee overtuigen om toch de bestaande dijk te versterken – deskundigen die wellicht net als Vierling maar al te graag bereid waren de door hen gepromote technieken zelf te komen uitvoeren¹⁷⁸.

Het was ook niet zo dat de wateringen in het Brugse Vrije voor het midden van de 16^e eeuw niet investeerden in dijkverstevigingen. Wellicht de oudste techniek was het “krammen” van de dijk met stro of “glui” (lang, gezuiverd tarwe- of roggestro¹⁷⁹), waarbij het stro met een beugel – eveneens van stro - tegen de helling van een dijk bevestigd werd, en zogenaamde “krammatten” ontstonden¹⁸⁰. De aankoop en het “poten” van stro komen reeds voor in de oudste rekeningen van wateringen, waarbij het echter nog niet duidelijk is of het stro in de duinen dan wel op dijken werd geplant¹⁸¹. Dat is wel het geval vanaf het derde kwart van de 14e eeuw, wanneer zowel in de watering Eiesluis als de Blankenbergse watering uitdrukkelijk sprake is van het krammen van stro op dijken¹⁸². Ook reeds gekend in de 14e eeuw was het gebruik van “rijshout” (twijgen, staken en palen vooral van wilgen en in mindere mate elzen) waarmee onder meer dammen konden worden gemaakt tegen het water¹⁸³. Vaak werd het rijshout aaneengevlochten tot een “vlechttuin”, die met palen in de grond werd verankerd¹⁸⁴. Dergelijke “tuinen” konden ook aan dijken worden aangebracht, waarbij ze werden opgevuld met bundels rijshout of steen¹⁸⁵.

¹⁷⁸ §§791, d.d. 1551/04/25.

¹⁷⁹ Beekman, A.A. 1905, II, p. 1998.

¹⁸⁰ van de Ven G.P. 2003, p. 436.

¹⁸¹ Rk. Blankenbergse 1304-05: verschillende aankopen van “gloys” dat gepoot werd: “Item pro cento te potene: 3 d.”. Stro en riet werden ook later nog in de duinen geplant ter versteviging: rk. Blankenbergse watering 1479-80: “Alre costen ghedaen inden dunen anghaende de groote vlucht vanden zande ende ooc de quade gaten inde duunen omme die te stoppen ende te weerene, zo zijn ghedaen dese naervolghende costen: voort west van Wendunen ende west vander muelne daer bij jeghens de weduwe Robins stede inde groote vlooghe ende vele berghen ghuelen van zande aldaer, eerst van Pieter f. Boudins Jans VIII^m ryets commende huut de moere te XV groten thondert betaelt: 5 lb. groten”.

¹⁸² Rk. Eiesluis 1375-76: “Item van ghelie daer de aerm mede ghecramt was ende den voet van den neuen dike: .. Summa van den stroe XII s. C over C II s. groten, summa pec.: 50 lb”; rk. 1376-77: “Item stroo ghepoot tusschen den ostende van den neuen dike ende den poortcruce van Blankenbreghe: ... Summa van den stroye: XVIII^m VIc, elc ondert VI groten, summa pec: 186 lb”; rk. Blankenbergse 1377-78: “Item van gloye daer die dijk mede ghecrammet was: IXc gloys over thondert: XXII grote, summa in ghelde: 33 lb.”; rk. Noord-over-de-Lieve/Lapscheure 1400-01: “Item Michiel f. Clais ende Jan f. Ghisselins vanden zeedijcke te verstekene ende te aerdene daert nood was ende ghecrammed te houdene met glooye tote meye int jaer ons Heeren M IIIIc ende een, coste: 8 s. groten”.

¹⁸³ Stadsrekening Oostende 1404-05 (ARA RK 37240): “Dese personen hebben rise ghepoot jeghen den dijk daer de groote guele was ende den dijk gheheerd binnen den risen..... somma: 6 lb. paris”.

¹⁸⁴ Rk. Stampershoeke 1372-73: “Item van rysen die ghetuunt waren an den wech voor de huele ieghen twater...”.

¹⁸⁵ §§5: d.d. 1517/10/12: scheidsrechterlijke uitspraak in geschil betreffende de aanleg van een nieuwe sluis en dijkversterking te Oostende: “Item de dycken ende berrem over beede zyden van der sluis ten oisthende van diere zal men bestaan met eenen berrem van ryse oft een caeye ghemaect van houte jeghens den brexem van den voorseide berrem wel ghewrocht uuter gront eenen voet onder de stuervloer van den voorseiden sluis, welcke berremen wesen zullen een rys breed wel ende lovelyck ghewrocht met twee tunen ghelaen met zoden ofte steenen...”.

Dammen van rijshout al dan niet verzwaard met steen, kon men ook loodrecht of schuin op de zeewering bouwen, als een soort van golfbrekers, die men “hoofden” noemde. In de 16^e eeuw sprak men van “*Vlaamse hoofden*” als een term voor een groep van relatief korte hoofden, die schuin tegen de kustlijn werden gebouwd¹⁸⁶. Op de grote kaart van *Pieter Pourbus* van het Brugse Vrije zijn verschillende van deze golfbrekers merkbaar, vooral in de nabijheid van uitwateringssluizen of haventjes. (Rijs)houten hoofden en dijkversterkingen waren in de eerste helft van de 15^e eeuw zeker geen onbekende meer in de Vlaamse kustvlakte¹⁸⁷. In 1432 blijken zelfs in heel wat wateringen van de ambachten Oostburg en Aardenburg, reeds stenen hoofden geconstrueerd te zijn. Zo stelden de ingelanden van de Groede-watering en de Zoutepolder vast

*“...dat men groot proffijt doet ende wederstaet de snede vanden stroeme in Ardenbuerch-ambocht, bewesten ende beoosten der Eede, daer groten stroem ende snede es, met steenen hoofden te worpene, ende insghelijcx inde wateringhe vander Houder Yevene ende in Caedsandt ende te vele andren steden”*¹⁸⁸.

waarna zijzelf ook tot de bouw ervan overgingen. Zeker in de 16^e eeuw ging het om Vilvoordse steen¹⁸⁹, die samen met rijshout in “*zinkstukken*” verwerkt werd en de stroming voor de dijken dienden te breken. Daarbij werden de bundels rijshout in een raamwerk van houten staken gevat¹⁹⁰. In het midden van de 16^e eeuw moet de kustlijn bezaaid zijn geweest met dergelijke constructies. Een kleine, maar “calamiteuse” watering als Gaternisse, diende er in 1556-57 maar liefst 962 meter van te onderhouden, verdeeld over 21 “peuwen”, met lengten variërend tussen de 27 en de 73 meter¹⁹¹.

¹⁸⁶ de Hullu J. en Verhoeven A.G. (eds.) 1920, pp. 380 e.v.

¹⁸⁷ Cf. de afstand door hertog Filips de Goede aan de stad Brugge van de schorren aan weerszijden van het Zwin tussen Damme en Sluis d.d. 1421/03: §§383: “... *que devant les dijcques qui s'extendent tant d'un costé comme d'autre depuis les degiez de le Houke jusques a la Mue l'en pourra quant mestier sera faire testes de bois, appellees en flameng hoofden et generalement devant toutes les dicques entre le Dam et l'Escluse autres deffenses de bois que on appelle cayes pour la conservacion tant seulement et sceurté desdits dicques...*”.

¹⁸⁸ §§800: d.d. 1432/03/10 (n.s.).

¹⁸⁹ rk. Gaternisse 1556-57: “*Betaelt mer Joos van Rielen van dat hij ghijnc tot Vilvoorde zeggghen dat men zenden zoude steen, comt: 5 s. 6 d. groten*”

¹⁹⁰ Rk. Moerkerke Zuid-over-de-Lieve 1523-24: “*te legghene een nieuwe rijshoof up de zoutte zijde vander sluus ande westsyde vander creke tnoordthende lanc ontrent III roeden te legghene van goeden zijnhoutte tzelve zijnhout de X ofte XII laghen duer steken met staken van IX voeten de tweeste XII ofte XIII laghen duer steken met staken van VII voeten ende de reste tot boven hutte ghelijc de hoochde vande scoore bewijst met staken van vijf voeten*”.

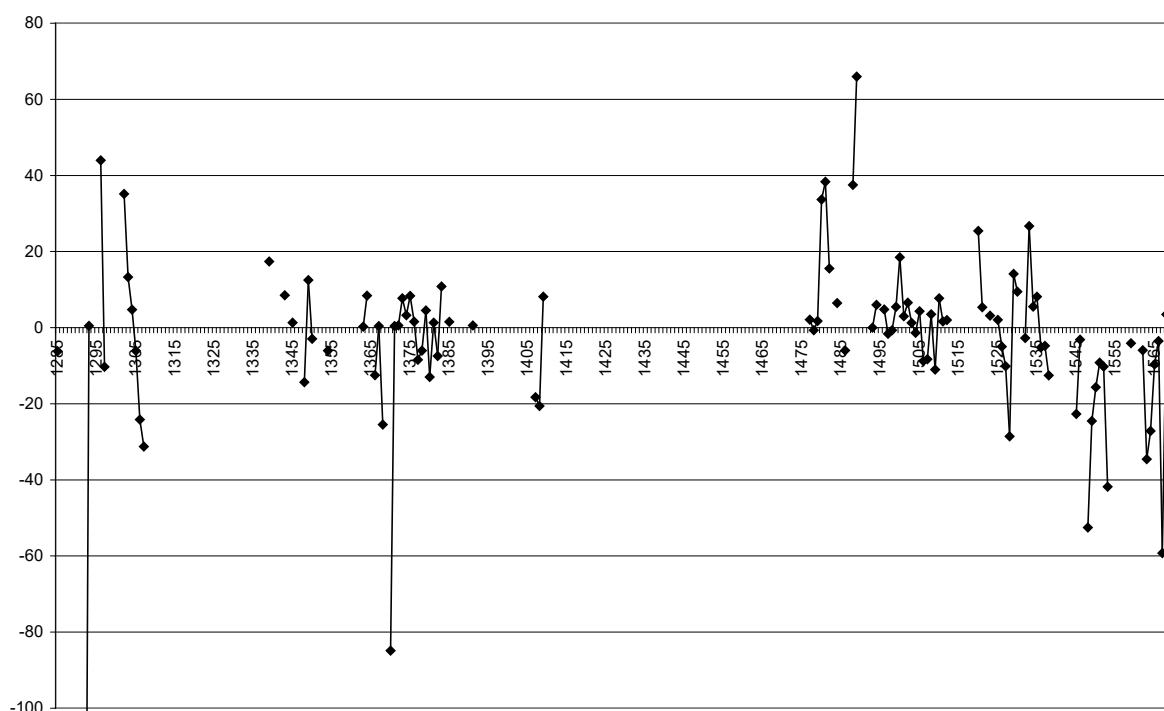
¹⁹¹ Rk. Gaternisse 1556-57. “*Andere betalynghe ghedaen van thonderhouden vanden dijcken, duuckers, nollen, bijde ghezwoeren besteidt te meye LVIIe ende tonderhouden tot meye LVIIe zo hier naer volcht: Betaelt Jan Gheleyssone van XIX roeden duuckers te XIII groten de roede, comt: 22 s. 2 d. groten...*”; De rekening spreekt over “duikers”. De term “duiker” werd in de Vlaamse kustvlakte gebruikt voor een gelijkaardige constructie als de “hoofden”: Cf. §§5: d.d. 1517/10/12: “*Item zullen noch hier naermaels daen maken alst de stede bet van scaden wert het zy binnen eenen jaere ofte twee omme tbreken van den stromme twee of drie peuwen ofte duuckers van houte ofte zyncryse streckende van der voorseyde caye noortwest ter zeewaert inne, zesse ende dertich ofte veertich roeden verre ende die wel tonderhouden als vooren*”. De term “peuw” of “puije” zou volgens Beekman A.A. 1905 gebruikt worden voor een “*Zware paal, in rijen vóór de dijken geslagen om deze tegen den golfs slag te verdedigen*”. Blijkens de vermelde rekening van Gaternisse ging het wel om constructies loodrecht of schuin op de zeewering.

Dergelijke golfbrekers lijken alvast hun nut bewezen te hebben. In Oost-Zeeuws-Vlaanderen stelde de Kraker vast dat op plaatsen waar ze gebouwd werden, de dijk aantasting ten minste gedeeltelijk kon worden gestopt¹⁹².

7.5.3 saldi

Of een rekening met winst dan wel verlies werd afgesloten is niet altijd een goede indicator voor de financiële toestand van de watering, maar is voor een deel afhankelijk van de mate waarin de bestuurders de financiële noden van de watering konden inschatten, én van het gevoerde (boekhoudkundige) beleid. Het opbouwen van positieve saldi, maar evengoed het systematisch tolereren van negatieve saldi konden beleidsopties zijn. Zoals we zagen werden tekorten gewoon bijgepast door de klerk-ontvanger totdat er nieuwe inkomsten – in casu geschot – beschikbaar waren. Wanneer een boekjaar met negatief saldo werd afgesloten, impliceerde dat dat de watering tijdens dat boekjaar géén extra geschot kon of wou heffen noch andere inkomsten zoeken, maar ervoor opteerde om de klerk-ontvanger tijdelijk te laten bijpassen.

Dat het voorkomen van een negatief- of positief saldo lang niet altijd op toeval berust, bewijst het overzicht voor de Blankenbergse watering:

Figuur 7.24: saldi van de rekeningen van de Blankenbergse watering (in % van de totale inkomsten).

¹⁹² de Kraker A. 1997, pp. 94-95.

Opvallend is dat de periode met de hoogste investeringen (1350-1400) (supra) gekenmerkt wordt door beperkte, soms positieve, soms negatieve saldi, met enkele uitschieters naar beneden toe. Van het laatste kwart van de 15^e eeuw tot ca. 1530 werden de rekeningen dan weer met overwegend positieve saldi, aanvankelijk zelfs relatief hoog, afgesloten, wat past bij het door ons geschetste beeld van een periode van eerder lage, en vooral zeer stabiele investeringen. Na 1535 duiken de rekeningen echter steeds dieper in het rood, met uitschieters tot -60% van de totale inkomsten. Nominaal steeg het geschot in deze laatste periode sterk, doch in reële termen nauwelijks. Gecombineerd met de rente-verkopen in deze periode, krijgt men hier toch de indruk dat dit moeilijke jaren zijn voor de Blankenbergse watering, waarbij zij moeite heeft om de noodzakelijke bijkomende investeringen te financieren. Men kon of wou het geschot niet meer laten stijgen, en diende op zoek te gaan naar andere financieringsmiddelen, en ook een beroep te doen op de klerk-ontvanger om telkens op korte termijn bij te springen.

Al te veel belang mogen we aan de evolutie van de saldi echter niet hechten, daarvoor gaat het teveel om een louter boekhoudkundig instrument. De verschillen tussen de wateringen onderling waren ook groot: terwijl de rekeningen van de Blankenbergse watering vanaf 1535 steeds vaker met verlies afsloten, kende de watering Reigarsvliet in dezelfde periode de tegenovergestelde evolutie, met aanvankelijk veel rode cijfers, maar in de periode 1560-70 al overwegend positieve resultaten. Voor de watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve zijn twee reeksen rekeningen bewaard: zowel van de fusie-watering met de Broeke en Stampershoek als van Moerkerke-Zuid alleen. Hoewel beide reeksen vanaf 1417 voor exact dezelfde jaren bewaard zijn, bestaat er géén enkel verband tussen de evolutie van de saldi¹⁹³. Met andere woorden een positief resultaat in de ene reeks kan evengoed gepaard gaan met een zwaar deficit in de andere reeks, hoewel beide rekeningen toch betrekking hebben op het waterbeheer in hetzelfde gebied.

7.5.4 Fraude in de rekeningen

Geen enkele overheidsinstellingen in de late middeleeuwen was immuun tegen fraude. Door de erg geringe officiële inkomsten, de venaliteit van ambten, de gebrekkige en formalistische controle, de wijldvertakte bescherming, en soms bewust bedoelde herverdelingsmechanismen, was fraude bijna inherent aan het functioneren van de Ancien Régime instellingen¹⁹⁴. Ook bij de wateringen, met hun verkozen bestuur, waren de mogelijkheden om te frauderen legio: het bestuur bestond meestal slechts uit een viertal personen die dienden te onderhandelen met leveranciers en aannemers over de kostprijs van materiaal en werken; de controle beperkte zich tot de algemene vergadering, eventueel versterkt met enkele schepenen van het Brugse Vrije. Pogingen in de Bourgondische periode om de rekeningen van de wateringen te onderwerpen aan boekhoudkundige controle vanwege de Rekenkamer werden met succes

¹⁹³ De correlatie-coëfficiënt bedraagt 0.08

¹⁹⁴ Voor de Bourgondische periode zie ondermeer : Van Rompaey J. 1967, pp. 324-332; Soens T. 2002, pp. 221-235; Bartier J. 1955, pp. 148-153 ; Kruse H. 1995

teggewerkt¹⁹⁵. Reeds in de oudst bewaarde keuren van de wateringen werden dan ook maatregelen getroffen om fraude te vermijden, bijvoorbeeld door te verplichten dat belangrijke aankopen van materiaal nooit door één bestuurder alleen mochten gebeuren. Soms was ook de aanwezigheid van een belangrijke grondbezitter, meestal vertegenwoordiger van een kerkelijke instelling, vereist¹⁹⁶. In de Blankenbergse watering, was vanaf 1421 de instemming van de algemene vergadering vereist voor de belangrijkste aankopen¹⁹⁷. In datzelfde jaar werd ook de autonomie van de “*meester van het ambacht*”, een meester-timmerman die in deze watering de dagelijkse leiding over de werken had, aan banden gelegd: zonder toestemming van het bestuur mocht hij geen materiaal meer kopen of mensen te werk stellen¹⁹⁸. Een andere maatregel om fraude tegen te gaan was het verbod aan bestuurders om zelf materiaal te verkopen aan de watering, of in eigen naam werken uit te voeren voor de watering¹⁹⁹. In de 16^e eeuw werd door verschillende wateringen ook werk gemaakt van een soort “lastenboek” van de watering, waarin door een landmeter de te onderhouden infrastructuur (waterlopen, wegen, dijken, sluis) nauwkeurig beschreven werd. Op die manier trachtte men ook te verhinderen dat het bestuur onderhoudswerken liet uitvoeren aan infrastructuur die niet ten laste van de watering viel²⁰⁰. Het uitbesteden van werken werd door de algemene vergaderingen als veiliger aanzien dan het in eigen beheer uitvoeren van de werken, wat niet meteen getuigt van een groot vertrouwen in het bestuur²⁰¹. We zullen zien dat vanaf de 15^e eeuw inderdaad meer en meer werken uitbesteed werden. De contracten die daarbij afgesloten werden, dienden ook steeds uitvoeriger in de rekeningen opgetekend te worden²⁰².

In de 16^e eeuw lijkt het wantrouwen tegen de bestuurders te zijn gegroeid, en voelde naast de algemene vergadering ook het kasselrijbestuur zich verplicht maatregelen te nemen tegen misbruiken. Zo grepen de schepenen van het Vrije rond 1510 de “*grooten scaden ende achterdeele die in diversche wateringhen, zonderlinghe in de groote wateringhe van Blankenberghe, daghelix ghebueren byder negligentie vanden sluusmeesters, ghezworne ende ontfanghere vander zelve wateringhe*” aan om een algemeen reglement uit te vaardigen waarin een aantal van de reeds vermelde anti-fraude maatregelen voorkwamen, en de wateringen daarnaast ook verplicht werden een register bij te houden met alle aankopen,

¹⁹⁵ Zie verder hoofdstuk 9.

¹⁹⁶ §§709 : keure van Eiesluis 1282 : “*Ende soe wat houte dat men coept daer over zullen zijn alde sluusmeesters ende ontfanghers ende de meester van Sinte Jhans huus jof man van zinent halven*”.

¹⁹⁷ §§715 : keure 1421/04/19.

¹⁹⁸ Ibidem ; §§713 keure Blankenbergse watering 1563

¹⁹⁹ §§703 : keure Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1474; §§840: keure Noord-over-de-Lieve/Lapscheure 1506; §§694: keure Serwoutermans en Gistel-Oost-over-de-Ware 1516: verbod aan dijkschepenen om naast de eigen dijkavels nog andere kavels te onderhouden.

²⁰⁰ §§713 : keure Blankenbergse watering 1563; voorbeelden van zulke lastenboeken zijn: §§864 voor de Blankenbergse watering door landmeter Pieter Bollin (1521); §§707 en §§708 voor de watering van de kasselrij Sint-Winoksbergen (1556).

²⁰¹ §§698 d.d. 1461/05/19 : reglement van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve/De Broeke/Stampershoeke.

²⁰² Ibidem.

leveringen en uitbestedingen, deze ook nauwkeurig op te volgen, en voor uitgaven boven de 12 lb. parisis kwitanties voor te kunnen leggen²⁰³.

De talrijke verbodsbepalingen en reglementen die werden uitgevaardigd om fraude aan banden te leggen, wijzen er al op dat misbruiken inderdaad voorkwamen. Ongetwijfeld kwam het grootste deel van de fraude nooit aan het licht, maar in de bronnen vinden we toch sporen terug van een aantal klachten en rechtszaken tegen bestuursleden van wateringen, die hun ambt misbruikt zouden hebben voor persoonlijk gewin. Zo werd in 1441 het voltallige bestuur van de Blankenbergse watering voor de schepenbank van het Vrije aangeklaagd *“van...dat zij meer gherekent hebben betaelt, dan ute ghegheven in oorbore ende proffite van der voorseide wateringhe”*. Een vonnis is niet bekend, doch de bestuurders verklaarden zich te zullen schikken in de uitspraak, en boden alvast aan een bedrag van 500 lb. parisis te betalen²⁰⁴. Een van de meest roemruchte zaken in de geschiedenis van de waterstaat in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte, was het proces tegen de “watergraven” van de watering Zuidover in de kasselrij Sint-Winoksbergen in 1408. Hun rekening van het boekjaar 1406 zou systematisch vervalst zijn geweest, door het aanrekenen van nooit uitgevoerde werken en het verhogen van de kostprijs van materiaal en werklieden, waarbij ze door bedreigingen en *“subtilen weghe”* de werklui en leveranciers vervalste kwitanties hadden laten tekenen. Het totale bedrag in die ene rekening zou opgelopen zijn tot meer dan 900 lb. parisis. Ter vergelijking: de totale ontvangsten in de enige bewaarde rekeningen van de watering voor deze periode – deze van 1396 en 1397 - bedroegen niet meer dan 650 en 727 lb. parisis²⁰⁵ ! De reden dat dit vermeende bedrag aan het licht kwam, was niet een objectieve controle van de rekening. Integendeel, deze was zonder meer goedgekeurd door de kasselrijschepenen. Wel was er blijkbaar onenigheid ontstaan tussen de ingelanden, en had een deel van de ingelanden met blijkbaar voldoende invloed en politieke connecties de zaak aanhanging gemaakt bij de Raad van Vlaanderen, waarna ze het voorwerp werd van een krachtmeting tussen de Vier Leden van Vlaanderen en de grafelijke administratie, over de wederzijdse competenties terzake²⁰⁶.

Elders konden we de bestuurders van de wateringen in het Brugse Vrije situeren in de hogere regionen van de plattelandssamenleving, met zeker in de vroegste periode nauwe banden met de kasselrijschepenen. Ook in de veel kleinere kasselrij Sint-Winoksbergen was dit ongetwijfeld het geval. Zolang de rangen van de bestuurselite gesloten bleven, was de kans wellicht klein dat fraude aan het licht kwam. Pas bij zware onderlinge onenigheid kon daar verandering in komen. Dat de grafelijke administratie handig inspeelde op deze onenigheid om af te tasten hoe ver de juridische autonomie van de lokale schepenbanken in vraag kon

²⁰³ §§711 : ongedateerd reglement uitgevaardigd door de schepenen van het Vrije, in licht gewijzigde versie in 1510 in het cartularium van de Blankenbergse watering overgenomen (§§863), echter zonder de verwijzing naar bestaande misbruiken in de Blankenbergse watering

²⁰⁴ §1: d.d. 1441/02/18 (n.s.).

²⁰⁵ Rekeningen Zuidover 1396-97 (ADN B 5377) en 1397-98 (ARA, Rekenkamers, 51661).

²⁰⁶ §§101 : uitspraak RvV d.d. 1408/08/22 met renvooi naar de kasselrijschepenbank ; §102 : voorwaarden voor dit renvooi; §§ 103: onvoorwaardelijk renvooi toegestaan door de kanselier van de hertog d.d. 1408/09/07; §§475: zaak heropend voor RvV d.d. 1409/08/03 daar kasselrijschepenbank draalde met het behandelen.

worden gesteld²⁰⁷, verklaart waarom deze fraudezaak zo grondig werd uitgespit, en ook waarom ze sporen heeft nagelaten in de archieven.

Het was trouwens niet alleen het bestuur van de watering dat zich weleens schuldig maakte aan bedrog. Ook de leveranciers en aannemers gingen niet altijd vrijuit. Ondermeer de bekende 16^e eeuwse dijkexpert *Andreas Vierlingh* haalde meermaals zwaar uit naar de bedriegelijke praktijken van de dijkwerkers²⁰⁸. Vooral in noodsituaties maakten leveranciers wel eens gebruik van de verwakte controle om minderwaardige materialen te leveren, bijvoorbeeld door bundels rijshout te leveren die minder lang of dik waren dan voorgeschreven, en soms zelfs binnenin met afval opgevuld werden. In 1531, tussen twee grote overstromingsrampen door, vaardigde stadhouder *Jacob van Luxemburg*, een ordonnantie uit om dergelijke praktijken streng te bestraffen²⁰⁹.

Over hoe rekeningen juist vervalst werden, vinden we meestal weinig informatie in de bronnen, ondermeer omdat vaak enkel de officiële netrekening bewaard bleef, en niet de voorbereidende stukken. In het archief van het Brugse Sint-Janshospitaal bevindt zich een ongedateerd fragment van een soort kladrekening van de ontvanger van de Blankenbergse watering, die grote overeenstemmingen vertoont met de netrekening 1374-75 van de watering²¹⁰. Bij nader toezien blijkt echter dat verschillende posten afwijken van de uiteindelijke rekening, waarbij de netrekening telkens net iets meer werkdagen of een grotere hoeveelheid materiaal vermeldt:

<i>Posten</i>	<i>Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, A1</i>	<i>totaal (lb. van 6 groten)</i>	<i>rk. Blankenbergse watering 1374-75</i>	<i>totaal (lb. van 6 groten)</i>
<i>aankoop hout van Jacob de Hond</i>	40 balken en één derde	1626,7	42 balken en één derde	1706,7
<i>handwerkers en delvers</i>	214 mandagen	124,8	314 mandagen	183,2
<i>sluis blootleggen</i>	24 mandagen	16,0	54 mandagen	36,0
<i>aankoop ijzer abdij Ter Doest</i>	1629 pond	543,0	1929 pond	643,0
<i>handwerkers en delvers</i>	162 mandagen	94,5	262 mandagen	152,8
<i>sluis ontstoppen begin augustus</i>	152 mandagen	126,7	199 mandagen	165,8
<i>aankoop ijzer abdij Ter Doest</i>	913 pond	304,3	1413 pond	471,0
<i>handwerkers</i>	151 mandagen	88,1	252 mandagen	146,4
<i>werken na de grote vloed</i>	833 mandagen	833,0	908 mandagen	908,0
<i>sluis ontstoppen op 6 december</i>		20,0		40,0
<i>houden van de "duerghetiden" (?)</i>	990 mandagen	227,5	1110 mandagen	277,5
<i>aankoop ijzer Willem Vaex</i>		19,0		29,0
<i>aankoop ijzer abij Ter Doest</i>	750 pond	250,0	900 pond	300,0
Totaal		4273,6		5059,4
Totaal rk.				14955,0

Tabel 7.26: fraude in de Blankenbergse watering ? Een vergelijking tussen de rekening van 1374-75 en een voorbereidend document

²⁰⁷ Zie verder hoofdstuk 9.

²⁰⁸ de Hullu J. en Verhoeven A.G. (eds.).

²⁰⁹ §§374 : ordonnantie van Jacob van Luxemburg d.d. 1531/01/22 (n.s.).

²¹⁰ Respectievelijk Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, watering A1, en ibidem, doos 14 (oud nr. 4). Het bronnenoverzicht van Rombaut H. 1991, pp. 402-403, suggereert dat de kladrekening een dubbel van de slechts fragmentair bewaarde rekening van 1375-76 zou zijn. Dit is echter weinig waarschijnlijk gezien de grote overeenstemming van posten en data met de rekening van 1374-75.

Vaak werden in de getallen en bedragen slechts enkele cijfers veranderd, en bleef de rest ongewijzigd: 314 werkdagen i.p.v. 214; 29 pond ijzer i.p.v. 19 pond; 277 lb. 10 s. waar het 227 lb. 10 s. moest zijn enzovoort.... De kladrekening vermeldt ook vaker namenlijsten van werklui, met per man het aantal gepresteerde dagen. Bij de post over het ontstoppen van de sluis begin augustus, vermeldt ook de netrekening een namenlijst, die exact evenveel namen telt, maar waarbij bij 47 personen telkens één dag meer in rekening werd gebracht, zodat het totaal uiteindelijk 199 mandagen i.p.v. 152 mandagen bedroeg. Het uiteindelijke verschil tussen beide versies bedroeg 785,8 pond van 6 groten (of 19,6 lb. groten), met dien verstande dat de kladrekening slechts op twee derden van een boekjaar betrekking had. Afgewogen ten opzichte van het totaal van de uitgaven komen we zo op een verschil van minimum 5%.

Alles lijkt erop te wijzen dat hier bedrog in het spel was en dat de uitgaven in de netrekening op verschillende plaatsen opgedreven waren, en wel op een manier die bij een oppervlakkige controle zo min mogelijk opviel. Van het gebruik van kwitanties is in deze periode nog geen sprake in de rekeningen, doch we zagen reeds hoger dat het verplicht stellen van kwitanties zeker geen sluitende garantie tegen bedrog bood. We vermoeden dat op de algemene vergadering, de personen die het verschil konden merken ofwel niet aanwezig waren (bv. de betrokken werklui), ofwel er alle belang bij hadden om te zwijgen. Het is opvallend dat ook driemaal gesjoemeld werd met de aankoop van ijzer van de abdij Ter Doest. Deze abdij had slechts beperkte belangen in de Blankenbergse watering (ca. 18 hectare in 1513)²¹¹. Mogelijk zond ze geen vertegenwoordiger naar de algemene vergadering ofwel was de vertegenwoordiger (mogelijk een *bursier* of rentmeester) betrokken bij de fraude. In ieder geval leverde deze veronderstelde fraude de betrokkenen een niet onaardige som op. Maar wie waren die betrokkenen? Men zou kunnen veronderstellen dat alvast de sluismeesters en/of de ontvanger op de hoogte moeten zijn geweest. Indien dit het geval was, dan merken we alvast op dat de som van 19,6 lb. groten groter was dan hun jaarwedde, die schommelde tussen de 2,5 en de 5 lb. groten per persoon. Er is echter een argument dat tegen deze betrokkenheid pleit: het voltallige bestuur van de watering – sluismeesters en ontvanger – zou in de daaropvolgende jaren nog bestuursmandaten in de watering opnemen. Er is echter nog een andere verdachte: in de hoger geciteerde anti-fraude maatregelen van de watering, zien we dat regelmatig ook de “meester van het ambacht” gevisieerd werd. In een grote watering als de Blankenbergse was dit de man die de dagelijkse leiding over de waterstaatswerken had, en die zeker ook betrokken was bij de aankoop van materiaal. In de tijd van onze veronderstelde fraude-zaak trad een zekere *Boudin de Portere* als dusdanig op, een timmerman die reeds in 1348 in dienst van de watering was²¹². Dat hij een vertrouwensfunctie in de watering bekleedde, blijkt ondermeer uit het feit dat hij door het bestuur belast werd met de aankoop van hout in Dordrecht²¹³. Na 1375 vinden we deze Boudin de Portere niet meer terug in dienst van de watering. Had men zijn bedrog ontdekt, en deze kladrekening als bewijsmateriaal in beslag genomen of net opgesteld om de werkelijke hoogte van de uitgaven

²¹¹ Grote verhoofding Blankenbergse watering 1513.

²¹² Rk. Blankenbergse 1348-49: “*Temmerlieden bin desen termine...: Boudsin Portere: CXLIII*”.

²¹³ Rk. Blankenbergse 1372-73: “*Item vanden costen die Boudin die Portere dede ende Jan die Mol al sy te Durderecht waren omme hout te copene by beveelne van mijn here den proost, byden meester van Sinte Janshuus ende van sluusmeesters: 40 lb.*”.

te reconstrueren ? Het blijft pure speculatie: hoge ouderdom zou evengoed een reden kunnen zijn geweest voor het verdwijnen van *Boudin de Portere* uit de rekeningen: per slot van rekening was hij al zeker 27 jaar actief als timmerman in de watering.

De ware toedracht blijft wellicht voor altijd verborgen. Wat blijft is een waarschuwing voor de historicus die rekeningen gebruikt om bepaalde zaken zoals hier de investeringen in de watersaat te kwantificeren: houd steeds rekening met een vertekening van de werkelijkheid, en een ruime foutmarge in de bronnen veroorzaakt door onnauwkeurigheden, vergissingen en bedrog !

HOOFDSTUK 8

SOCIALE ANALYSE VAN HET WATERBEHEER IN EEN MIDDELGROTE VLAAMSE WATERING: MOERKERKE ZUID- EN NOORD-OVER-DE-LIEVE, CA. 1400- CA. 1570

De Gentse Lieve op het grondgebied van Moerkerke, met rechts de afwatering van Zuid-over-de-Lieve (foto: T. Soens).

**Hoofdstuk 8: sociale analyse van het waterbeheer in een middelgrote Vlaamse watering:
Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve, ca. 1400- ca. 1570**

In een eerder hoofdstuk onderzochten we de organisatie van de wateringen, en hun dagelijks bestuur, dat in het Brugse Vrije meestal bestond uit een klerk-ontvanger, en een drietal sluismeesters. Zij waren het “gezicht” van de watering, die de werken lieten uitvoeren, de belasting inden, de watering vertegenwoordigden naar de buitenwereld toe en zoveel meer. Een van de belangrijkste verworvenheden van de institutionele geschiedenis gedurende de laatste decennia, is de bewustwording dat instellingen géén abstracte en onveranderlijke begrippen zijn, maar dag na dag gemaakt worden door mensen. Of het nu gaat om een vorstelijke rechtbank, een stadsbestuur, de *eed* van een ambacht of de armendis van een dorp, hun beleid en dagelijkse werking wordt gerealiseerd door de concrete mensen die er deel van uitmaakten, en die elk op zich een uniek knooppunt vormden van allerhande sociale, economische, politieke en culturele netwerken. Zoals *Jean Favier* het verwoordt in zijn inleiding op de studie van *Jean Kerhervé* over het laatmiddeleeuwse Bretagne: “*L’histoire de l’administration, c’est celle d’organismes..., c’est aussi celle des hommes qui incarnèrent, à l’un ou à l’autre des niveaux de responsabilité, cette machine administrative infiniment plus nuancée dans sa réalité humaine que dans le froid dessin des organigrammes*”¹.

Om een instelling te begrijpen, dienen we dan ook op zoek te gaan naar de identiteit van de mensen achter die instellingen. Volgens sommige historici is dat nog meer het geval voor de late middeleeuwen en de Vroegmoderne tijd dan voor latere periodes, omdat het institutionele kader zelf toen nog niet dat overwicht op de individuele functionarissen verworven had, dat het in onze actuele maatschappij zou krijgen².

Belangrijk is daarbij niet zozeer of deze of gene functionaris in plaats X geboren is als kind van persoon Y en Z, welke functies hij allemaal bekleed heeft, waar zijn bezittingen juist gelegen waren, en welk huwelijk hij aanging, maar wel de studie van de functionarissen als groep of *populatie*, waarvan men een aantal externe karaktertrekken zoals bijvoorbeeld afkomst, carrièreverloop, rijkdom, familiale en andere relaties onderzoekt, om vervolgens een antwoord te kunnen bieden op concrete onderzoeksvragen daaromtrent. Een dergelijk onderzoek wordt “prosopografie” genoemd³, en kan de historicus toestaan de “sociale geschiedenis van een instelling” te schrijven⁴. Tenminste, in het beste geval, want prosopografisch onderzoek kan al gauw verzanden in een oeverloos verzamelen van feiten waarvan relevantie en representativiteit niet altijd gewaarborgd zijn. Anderzijds blijft ook de prosopografie niet gespaard van de gevaren verbonden aan elke statistische benadering, in die zin dat men op zoek gaat naar het profiel van een “gemiddeld” lid van een bepaalde groep en daarbij wel eens uit het oog verliest dat concrete individuen nooit exact aan dit profiel beantwoorden⁵. Beperkt men zich echter tot het toetsen van een aantal concrete en liefst

¹ Favier J. “Préface”, in : Kerhervé J. 1987, p. V.

² N. Bulst, 1986, p. 46.

³ Cf. de veel geciteerde definitie van De Ridder-Symoens H. 1991, p. 29.

⁴ Genet J.-Ph. 1986 p. 10.

⁵ Zie voor een bundeling van de recente kritieken : Dumolyn J. 2001, pp. 68-71.

kwantificeerbare onderzoeksvragen, dan kan de prosopografie toch nog steeds een belangrijk hulpmiddel zijn om objectiveerbare inzichten te verkrijgen over samenstelling en aard van een bepaalde populatie.

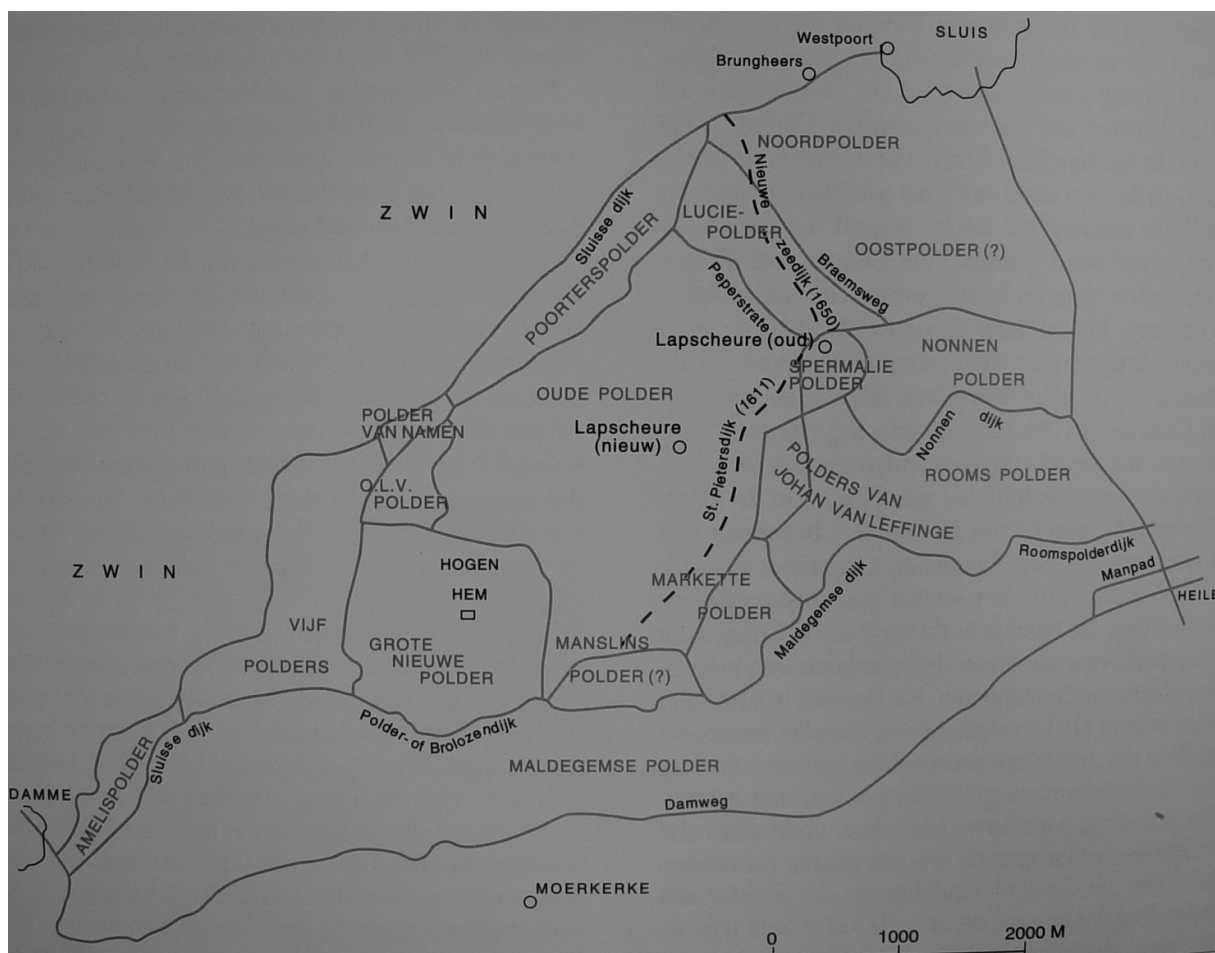
Door dergelijk beperkt prosopografisch onderzoek willen we in deze studie meer inzicht verkrijgen in de bestuurders van de laatmiddeleeuwse wateringën. In het licht van het vermeende “democratisch” karakter van de wateringën, en de problematiek rond de zogenaamde *Common Pool Resources*, is het voor ons vooral van belang te onderzoeken in hoeverre de bestuurders van de wateringën, die gekozen of aangeduid werden door de gemeenschap van grondbezitters, ook effectief als een soort van vertegenwoordigers van die grondbezitters kunnen worden beschouwd. We stellen ons daarbij volgende onderzoeksvragen:

- hoeveel bestuursfuncties waren er, en door hoeveel personen werden die ingevuld ?
- woonden de bestuurders in het gebied, of in konden ook “absentee landowners” bestuursfuncties op zich nemen ?
- hoe verhielden de bestuurders zich tot de totale groep van de grondbezitters, met name inzake economische positie en grondbezit ?
- welke andere politieke of administratieve ambten in de lokale plattelandsgemeenschap en daarbuiten oefenden bestuurders nog uit ?

Als test-case voor dit onderzoek bekijken we in eerste instantie twee aaneengrenzende kleine tot middelgrote wateringën, met name *Moerkerke Zuid-over-de-Lieve* en *Moerkerke Noord-over-de-Lieve*, medio 16^e eeuw respectievelijk 2113 en 722 hectare groot, en dit voor de periode 1455-1545. De geografische en chronologische afbakening van de case-study wordt ingegeven door het bronnenmateriaal: voor de beide wateringën van Moerkerke beschikken we voor deze periode zowel over een mooie en bijna continue reeks van rekeningen, die ons tevens jaar na jaar de namen van de bestuurders onthullen. Bovendien werden ook meerdere ommelopers en verhoofdingen bewaard: voor Moerkerke-Noord in 1501 en 1565, voor Moerkerke-Zuid in 1470, 1502 en 1530. Daardoor krijgen we ook een goed zicht op de bezitsverhoudingen in beide wateringën, en het grondbezit van de watering-bestuurders. Het is bovendien aangewezen beide wateringën samen te behandelen, zowel omwille van de geografische nabijheid, de institutionele verbondenheid, als ook het feit dat verschillende bestuurders in beide wateringën actief waren.

Het dorp Moerkerke dat als test-case weerhouden werd, situeert zich in de overgangszone van de polder- en de zandstreek, op de rechteroever van de voormalige Zwingeul naar Damme, en op een vijftal kilometer van de stadswallen van Brugge. Als parochie was Moerkerke een afsplitsing van het op de andere oever van het Zwin gelegen Oostkerke. Ook als ambacht werd Moerkerke eind 12^e eeuw van Oostkerke afgesplitst, waarmee het een van de laatste nieuwe ambachten was die in het Brugse Vrije gecreëerd werden. In bijlage 2bis gaan we uitgebreid in op de instellingen, de bezitsverhoudingen en de economie van de kleine plattelandsgemeenschap die Moerkerke vormde in de late middeleeuwen. We analyseerden er ondermeer de positie van de belangrijkste grondbezitters in het gebied: de kloosters

Spermalie, Zoetendale en Sarepta op het grondgebied van de watering Zuid-over-de-Lieve, en de “heren” van Moerkerke, een typische familie van schepenen van het Brugse Vrije wier sociale opgang en opname in de adel eigenlijk pas eind 14^e eeuw een flinke impuls kreeg toen ze in dienst traden van de Bourgondische hertogen. De heren van Moerkerke speelden vooral een informele rol in de watering. Door hun status waren ze de ideale spreekbuis van de watering naar de buitenwereld toe, en weinig belangrijke beslissingen werden zonder hun medeweten genomen. De functies van amman en waasschout bezaten ze echter niet: deze werden tot het eind van de 15^e eeuw in leen gehouden door leden van de familie van Oostkerke – wellicht een reminiscentie aan het ontstaan van het ambacht Moerkerke als afsplisting van Oostkerke. Belangrijk voor de institutionele ontwikkeling van Moerkerke in de late middeleeuwen was ook de creatie van de heerlijkheid Middelburg in het midden van de 15^e eeuw onder impuls van Bourgondisch topfunctionaris *Pieter Bladelin*, waarbij het oostelijk deel van Moerkerke werd afgesplitst en zowel fiscaal als juridisch onder de nieuwe heerlijkheid ging ressorteren.

Illustratie: reconstructiekaart van de inpolderingen op de rechteroever van het Zwin tussen Damme en Sluis, met onderaan Moerkerke (Verhulst A. 1995, p. 58).

Dankzij de rekeningen van het nonnenklooster Sarepta, dat zich in het laatste kwart van de 15^e eeuw vestigde op een grote hoeve in het gebied en deze hoeve in de daaropvolgende eeuw grotendeels rechtstreeks exploiteerde, trachtten we ook een idee te krijgen van de landbouweconomie in het gebied op het einde van de middeleeuwen. Op de hoeve – het goed

“Ter Stove” - bleek naast de teelt van graan in hoofdzaak voor eigen verbruik (tarwe, rogge en masteluin), vooral aan veeteelt te worden gedaan. Elk jaar kocht het klooster magere dieren aan die op de *“garsen”* werden vetgemest. Aangezien het klooster ook bosgronden had in het zandiger zuidelijke deel van de watering Zuid-over-de-Lieve, werden ook inkomsten uit houtverkoop gehaald. Een ander deel van het inkomen werd door huisnijverheid gegenereerd: de nonnen verwerkten vooral vlas tot linnen, en ontvingen daarvoor een “loon”. Vooral de nadruk op het vetmesten is van belang voor onze studie naar het waterbeheer: in het gebied werd regelmatig geklaagd over “vernatting”, waardoor akkerbouw in de loop van de late middeleeuwen moeilijker werd, en veeteelt interessanter. Dat deze vernatting mogelijk voor bepaalde groepen in de maatschappij interessant was, ondermeer gezien de (stedelijke) vraag naar vlees en het belang van het vetmesten in de 16^e eeuw⁶, doch voor kleine op akkerbouw voor zelfvoorziening georiënteerde boeren mogelijk veel problematischer was, dienen we ook in het achterhoofd te houden bij onze sociale analyse van het waterbeheer in Moerkerke-ambacht.

8.1 De watering van Moerkerke-ambacht

Toen de stad Gent midden 13e eeuw een rechtstreekse verbinding met het Zwin wou aanleggen, liep het oorspronkelijke tracé naar Aardenburg. Dat oorspronkelijke tracé werd echter al gauw verlaten voor een nieuwe loop naar Damme, dwars door het ambacht Moerkerke⁷. Hoewel Gent zich ertoe verbonden had bruggen en ondergrondse duikers te bouwen, overal waar land- en waterwegen de Lieve kruisten, en ook ten eeuwigen dage het onderhoud hiervan te verzekeren, wijzigde de nieuwe Gentse Lieve ingrijpend de waterhuishouding in het gebied.

Of er voor het graven van de Gentse Lieve reeds een uitvoerende organisatie op het vlak van waterbeheer actief was in het ambacht Moerkerke, weten we niet. De oudste zekere vermelding van een watering in het ambacht Moerkerke dateert uit 1284⁸, en op dat ogenblik doorsneed de Lieve reeds het gebied.

⁶ Voor Vlaanderen: Lindemans P. 1994, II, pp. 432-433. De groeiende vraag naar ossen was een Westeuropees verschijnsel in de 16^e eeuw. Met name Denemarken en de hertogdommen Sleeswijk en Holstein specialiseerden zich in het fokken van ossen voor de exportmarkt, in grote mate bestemd voor Holland. Volgens W. Gijsbers situeerde het hoogtepunt van deze handel zich tussen 1500 en 1660. De ossen die vaak zeer lange afstanden dienden af te leggen dienden in de nabijheid van het consumptiegebied nog een laatste zomer “gevetweid” worden om terug op gewicht te komen (Gijsbers W. 1999, pp. 15-17; pp. 23-106). Waar Sarepta haar ossen kocht, is niet duidelijk. Volgens de studie van Gijsbers was Vlaanderen klaarblijkelijk niet betrokken bij de internationale ossenhandel op het continent in de 16^e eeuw.

⁷ De Lieve naar Damme was voltooid in 1262, het oorspronkelijke traject naar Aardenburg werd volgens Gottschalk (1961, p. 43) wel degelijk gegraven, maar bijna onmiddellijk verlaten. Zie verder Decavele J., en De Herdt R. (eds.) 1976.

⁸ \$668, schepenoorkonde Vrije d.d. 1284/11/14: *“te Moerkerke bezuden der Leye”*; *“die meentucht van Moerkerke ambocht bezuden den Leye”*.

8.1.1 De watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve

De watering van Zuid-over-de-Lieve was van meet af aan de grootste watering van de twee, en omvatte medio 16^e eeuw 2113 hectare. Deze oppervlakte had ze echter niet van meet af aan, maar was het resultaat van een voortdurende uitbreiding met nieuwe gronden. In 1284 besliste de algemene vergadering van de watering een binnendijk of *zijdelinge* aan te leggen aan de zuidkant van het toenmalige grondgebied, zich uitstrekkend tot Zoetendale en de Leie in het oosten, en tot Vijve in het westen⁹. De plannen voor een *zijdelinge* stuitten op protest van de abdij van Spermalie, waarvan het domein ten zuiden van de nieuwe dijk kwam te liggen, en die bijgevolg haar afwatering geblokkeerd zag. Door schepenen van het Brugse Vrije werd een compromis-oplossing gevonden: Spermalie kreeg voor haar afwatering een doorgang met een spei in de dijk, ter hoogte van de *Huenebeke*, en zou opgenomen worden in de watering, waar ze voortaan voor elke drie gemeten grond het equivalent van één gemet geschot zou betalen. Het abdijsdomein van Spermalie zou op die manier de zuidwestelijke grens van de watering vormen, wat betekende dat Spermalie ervoor moest zorgen dat géén “vreemd” water de watering binnenkwam, met name uit de aangrenzende *gemene weiden* van het *Male-* en *Sijseleveld*¹⁰.

In het oosten lag de grens van de watering reeds aan het abdijsdomein van Zoetendale, in het westen, richting Damme, was de definitieve grens nog niet vastgelegd. In 1286 maakten de *polders van Sint-Katelijne* en *Bonem* nog géén deel uit te maken van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve. De Polder van Bonem grensde aan de stad Damme, en was gelegen rond het hof van Bonem in het latere 22e begin van de watering. Net als de polder van Sint-Katelijne behoorde de polder van Bonem tot het ambacht Oostkerke, hoewel beide ten oosten van het Zwin gelegen waren¹¹.

⁹ Ibidem: “eene zidelinghe van den westhende van den wateringhen oostwaert ghaende tote Zoetendale, ende also toter Leye toe ende van den westhende noordwaert ghaende tote Viven, daer die voorseide wateringhe sceet ende upt verste land dat wateringhe ghelt metten voorseide ambochte van Moerkerke”.

¹⁰ Cf. dispuut omtrent het niet nakomen van die verplichting door de abdij d.d. 1330/05/12: §§587.

¹¹ §§250: scheidsrechterlijke uitspraak van de baljuw van Brugge d.d. 1286/07/07 in een dispuut tussen de stad Gent en “den heere van Boenheim over hem zelve ende over die van Sente Kathelinen polre ende over die van Oestkercke die ten ambachte vanden Vrien behooren ende sheeren van Boenheim meenters zijn, ende Loenis van Moerkecke over hem zelve ende over die van Moerkeercke die ten Vryen toebehooren ende zyne meenters zyn of elcke zyde vanden waterghanghe die die van Ghendt daden delven tusschen der port van Ghendt ende der port vanden Damme...”.

Illustratie: fragment van de kaart van de wateringen De Broeke en Zuid-over-de-Lieve van Pieter Pourbus (1574) met centraal het dubbel omwalde hof van Bonem, links onder de Maalse Lieve en rechtsboven de Lieve met nog net zichtbaar het in 1388 aangelegde “conduit” van Zuid-over-de-Lieve onder de Lieve (RAB, Kaarten en Plans, 628).

Waar de polder van Sint-Kathelijne gelegen is, is minder duidelijk: de polder bevond zich ongetwijfeld in de parochie Sint-Katharina buiten Damme, die zich uitstreckte van het zuidoosten tot het noordoosten van de stad Damme. Het toponiem Sint-Kathelijnepolder komt bijvoorbeeld niet voor in het tiendregister van de Sint-Kwintensabdij rond 1400, waarin nochtans het volledige gebied beschreven wordt¹². Uit wat volgt, blijkt dat de Sint-Kathelijnepolder alleszins ten noorden van de Lieve lag. In de tweede helft van de 14e eeuw spreekt men niet meer over “Sint-Kathelijnepolder”, maar wel over “watering van Sint-Kathelijne”. Uit twee oorkonden, één uit 1372 en één uit 1388 blijkt dat de “watering van Sint-Kathelijne”, zowel de *Amelispolder* onmiddellijk ten noorden van Damme, langsheen het Zwin, als de *Vijf Polders (van Onze-Lieve-Vrouw)*, ten noorden daarvan, omvatte¹³. Tot 1372

¹² Coornaert M. 1989, 3, pp. 23-33; ook De Flou, 1933, deel XIV, kol. 617-618, vermeldt enkel een Sint-Kathelijnepolder bij Oostburg, niet bij Damme.

¹³ Cf. noot 24 waaruit blijkt dat de Sint-Kathelijnewatering onmiddellijk ten noorden van de Gentse Lieve begon, en \$666, waaruit blijkt dat de nieuwe watergang van Zuid-over-de-Lieve ongeveer bij *Platheule* de grens tussen Noord-over-de-Lieve en de Sint-Kathelijne-Polder kruiste. De term *Vijf Polders van Onze-Lieve-Vrouw-te-Aardenburg* komt voor het eerst voor in het tiendregister van de abdij van Sint-Kwintens, ca. 1400: “eene tiende diemen heet de Vyf Polres gheseid onser Vrouwen polre” (Coornaert, 1989, 3, p. 32).

vormden Sint-Katelijne en Bonem alleszins afzonderlijke watering, met een afzonderlijke algemene vergadering en bestuur. In dat jaar werd besloten een nieuwe waterweg en sluis aan te leggen, onder de Gentse Lieve door. De polder van Bonem en een (klein) deel van de watering van Sint-Katelijne tussen de nieuwe watergang en de Lieve, zouden eveneens de nieuwe afwateringsgracht gebruiken, en daardoor een *meentucht* vormen met de watering Zuid-over-de-Lieve¹⁴.

In dezelfde periode bereikte de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve ook haar maximale uitbreiding naar het zuiden toe, door de opname van een deel van de gronden van het ambacht Sijsele, dat in 1373 toelating kreeg een watergang te graven die aansloot op het afwateringsstelsel van Zuid-over-de-Lieve, mits voortaan mee te betalen in de kosten van de watering. De watering van Zuid-over-de-Lieve had deze deelname min of meer afgedwongen door een nieuwe binnendijk aan te leggen om het water dat van Sijsele kwam te stoppen. In het akkoord werden drie zones onderscheiden: een deel van Sijsele dat van oudsher meebetaalde in de watering, bleef evenredig meebetalen in alle kosten; een ander deel tussen de *zijdelinge* ten noorden de *Dorenstraat* en de *Houvincstraat* ten zuiden, zou slechts het equivalent van één vierde van een volledig geschot betalen. Het deel van Sijsele ten zuiden van beide straten "*upwaert also verre alst water nederwaert comt*" zou slechts één vijfde betalen¹⁵. Volgens de laatmiddeleeuwse ommelopers omvatten beide laatste zones respectievelijk 146 en 193 hectare grond in Sijsele. In 1374 zou Sijsele de opname in de watering nog aanvechten voor de grafelijke Audiëntie, echter zonder resultaat¹⁶.

Na 1373 kende de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve geen grote gebiedsuitbreidingen meer. Wel werd aan de zuidrand van de watering, op het grondgebied van Sijsele bij *Broodsende*, nog een aanzienlijk stuk grond toegevoegd door een afzonderlijke overeenkomst met de eigenaar. Niet zonder slag of stoot, want een eerste overeenkomst met *Simon de Lalaing* in 1450¹⁷ bleef al na enkele jaren zonder gevolg¹⁸. Pas in 1522 kon met de toenmalige eigenares, de vrouwe van *Abbaert*, een definitieve overeenkomst gesloten worden, weliswaar slechts voor 117 gemeten in plaats van de oorspronkelijke 219 gemeten¹⁹.

¹⁴ §§674: schepenoorkonde Brugse Vrije d.d. 1372/10/20.

¹⁵ §§670: oorkonde grafelijke commissarissen d.d. 1373/07/12.

¹⁶ §§282, d.d. 1374/01/29 (n.s.).

¹⁷ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1450-51: "*Item ontfanghen van mijn heere Symoen de Laleyn, ruedere van sinen lande dat hem gheconsenteerd was in te bringhene int jaer vichtich omme mede te waterne daer hij of gheven sal upt eerste jaer IIII groten van elken ghemete ende voort ghelden alle jare met met ghelijc, ende es groot IIc LXX ghemete daer of heeft hij of ghetrocken LI ghemeten omme dat se ghemeene noch ligghen metter joncfroue de wedewe Jacop Gheerolf, aldus en esser niet meer dan IIc XIX ghemeten daer up coomd: 43 lb. 16 s. paris*". Uit latere rekeningen blijkt dat het desbetreffende land te *Broodsende* gelegen was.

¹⁸ Vanaf de rk. 1461-62 wordt het perceel niet meer vermeld. Blijkbaar was de relatie met *Simon de Lalaing* danig vertroebeld, want in de daaropvolgende jaren ondervond de watering ook moeilijkheden om het geschot op een ander perceel van hem te innen: rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1466-67: "*Item betaelt Jooris de Backere (i.e. de ontvanger van de watering) van XXXV ghemete lands tachter van den gheschote LXIII, LXV ende LXVI thoebehorende mer Symoen de Laleyn, ruddere waer af dat hy niet betaelen en wille ende ic gheen hinhinghe af ghecrighen en can.... 7 lb. 17 s. 6 d. paris*".

¹⁹ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1522-23: "*Item ontfanen van mer vrouwe van Abbaert tghescot van Ic XVII m II ln. VIII r lands ende dit van hueren nieuwen ancommende gheldende lande XVc XXII over elc m IIII s. Paris*: 23 lb. 10 s. 8 d."

Ook zou de watering Zuid-over-de-Lieve zich in 1387 nog associëren met de naburige watering van *de Broeke*, aan de oostkant van het Zwin tussen Brugge en Damme. Beide wateringën bleven verantwoordelijk voor het interne waterbeheer, maar vormden een *meentucht* voor de gezamenlijke afwatering en de sluis, waarbij het De Broeke was die op eigen kosten een verbinding diende te graven naar de watergang van Zuid-over-de-Lieve²⁰. In 1402 werd een soortgelijke overeenkomst afgesloten met de polder van *Stampershoeke*, ten noorden van de Lieve, waarvan de watergang eveneens door een goot verbonden zou worden met de watergang van Zuid-over-de-Lieve en de Broeke²¹.

De uitwateringssluys van Zuid-over-de-Lieve

De oudste uitwateringssluys van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve bevond zich bij Damme. In een oorkonde van 1324 naar aanleiding van een tiendconflict tussen de abdij Sint-Kwintens en de bisschop van Doornik is sprake van de “*sclusam de Moerkerke*”, die gelegen is in de dijk van het Zwin ten noorden van Damme en nog iets ten noorden van de sluis van de Gentse Lieve. Tussen beide sluizen bevond zich de galg van Damme²². Mogelijk had Gent die sluis moeten aanleggen, nadat de oorspronkelijke afwatering verstoord was door de aanleg van de Gentse Lieve. Dit blijkt althans uit een klacht van de watering uit 1327²³. In 1372 is dan sprake van een nieuwe watergang en een nieuwe uitwateringssluys, doch uit de bewaarde rekeningen van de watering Zuid-over-de-Lieve blijkt dat de nieuwe sluis eveneens bij de galg van Damme gelegen is²⁴. De nieuwe watergang leidde zoals gezegd onder de Gentse Lieve en door de watering van Sint-Kathelijne naar die sluis die uitgaf op de “*Gentsche kille*”²⁵.

In 1388 werd dan begonnen met de aanleg van een nieuwe gezamenlijke waterloop van de Broeke en Zuid-over-de-Lieve dwars doorheen de wateringën van Noord-over-de-Lieve, Sint-Katelijne-en Lapscheure naar Brungheers ten westen van Sluis, waar de definitieve lokatie

²⁰ §§680: schepenoorkonde Brugse Vrije d.d. 1387/10/19.

²¹ §§673 : schepenoorkonde Brugse Vrije d.d. 1402/03/16 (n.s.).

²² Coornaert M. 1989, 2, p. 24.

²³ §§667: “*eene sluys ten Damme danof dat dit voorseide ambocht invloods lagh ende niet ne mochten die zoute buten houden noch die varsche ute laten*”; in de ommeloper van 1470 is sprake van een perceel bij Damme, “*metten northende ande Ghensche Leye daer tdoude conduit leghet*”.

²⁴ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1374-75: “*Item smaendaghes daer na bi Damme up die sluys omme te wetene waerme die sluys lechen soude, ende daer was mens eens te lechene bi der Ghalgheynden dijk*”; “*Item up den eersten wondach na Sinte Jansdach den huutgaende oost te Damme omme die wet van den Damme te spreken omme tlant te hebbene daer men den waterganch duere delven soude bi der ghalghe*”.

²⁵ §§674: “*eenen nieuwen waterganc met eenre buuse onder den bodem vander Lieve commende uten houden waterganghe die leicht ande zuutzijde vander Lieve ende also hoostwaert over streckende duer de wateringhe van Sinte Kathelinen ende also noortwaert streckende twee roeden ende een alve wijt wesende tote inden houden waterganc die leghet inde wateringhe van Sinte Katheline ende also noortwaert streckende achter den waterganc toten dijk daer de ziekelieden up wuenen ende met ere huele duere den dijk ende van danen noortwaert drie voeten wijt wesende of daer boven tote inde Ghendsche Kille ende dat men hem daer legghen eene sluys*”.

voor de uitwateringssluys van de watering zou komen, vlak bij de reeds bestaande uitwateringssluys van Noord-over-de-Lieve en Lapscheure²⁶.

Het bestuur van Zuid-over-de-Lieve

Vanaf de 14e eeuw bestond het bestuur van de watering Zuid-over-de-Lieve in regel uit twee sluismeesters en één klerk-ontvanger. Bovendien werden jaarlijks ook twee dijschepenen aangesteld, die een enkele keer ook met de term “*schepenen van het waasambacht*” worden aangeduid²⁷. Voor de gezamenlijke belangen met de watering De Broeke en Stampershoeke werden de twee sluismeesters van Zuid-over-de-Lieve aangevuld met één sluismeester verkozen in de watering De Broeke.

8.1.2 de watering van Moerkerke Noord-over-de-Lieve

De watering van *Noord-over-de-Lieve* was medio 16e eeuw slechts 722 hectare groot. Vermoedelijk waterde ook de watering Noord-over-de-Lieve aanvankelijk via Damme af, mogelijk via dezelfde sluis als Zuid-over-de-Lieve. In de reeds vermelde oorkonde van 1324 wordt immers evenvoudigweg gesproken over de “sluis van Moerkerke”²⁸. Reeds enkele jaren later kwam daar verandering in, wanneer in 1329 begonnen werd met de aanleg van een eerste afwateringssluys te Brunghers ten westen van Sluis, waartoe door Noord-over-de-Lieve een watergang doorheen de watering van Lapscheure moest worden aangelegd²⁹. Het lijkt ons niet onmogelijk dat de definitieve opdeling van Moerkerke in twee afzonderlijke watering pas op dat ogenblik tot stand kwam. Hoewel bepaalde aangelegenheden reeds in 1284 afzonderlijk werden besproken door de ingelanden aan deze of gene zijde van de Lieve³⁰, werd bijvoorbeeld in 1306 *Lammin van Michem* nog steeds gewoon aangeduid als “*sluismeester vanden ambochte van Moerkerke*”, zonder nadere specificatie³¹.

Mogelijk ten gevolge van de overeenkomst van 1329, en zeker vóór 1399 - het eerste jaar waarvoor we over een gezamenlijke rekening van beide watering beschikken - associeerde Moerkerke Noord-over-de-Lieve zich met Lapscheure³². Lapscheure was daarbij de grotere watering van de twee, en nam twee derden van de uitgaven op zich, tegenover één derde voor Noord-over-de-Lieve, wat ongeveer overeenstemde met de respectievelijke grootte van beide

²⁶ §§666: schepenoorkonde Vrije d.d. 1388/03/16 (n.s.); zie ook §§675: oorkonden d.d. 1385/05/01: onteigeningen in de ambachten Oostkerke en Moerkerke; §§681: toelating door Gent d.d. 1388/07/08 om een “conduit” onder de Lieve te graven.

²⁷ §§689, d.d. 1400/10/16.

²⁸ Supra, noot 21.

²⁹ §§523: schepenoorkonde Brugse Vrije d.d. 1329/06/13; Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 139.

³⁰ Supra, noot 7.

³¹ §§669: schepenoorkonde Brugse Vrije d.d. 1306/07/29. Meteen de oudste bij naam gekende sluismeester van Moerkerke.

³² Rk. Lapscheure/Noord-over-de-Lieve 1399-1400: “*Int jaer ons heeren als men screef dusentich driye hondert ende neghen ende tneghentich up den XXIIIsten dach in meye doe waren ghemacht sluismeesters in Laepscuere broeder Jan f. Diederix ende Jan van den Wale ende in Moerkerke Lonis van Micheem van al dat huutwaterd ter sluus te Brunghers*”

wateringen³³. Ook hier bleven beide wateringen apart instaan voor de interne kosten, en behielden ze ook een eigen bestuur.

Het bestuur van de kleine watering Noord-over-de-Lieve telde tot de 15e eeuw maar één sluismeester en een klerk-ontvanger. Ten laatste vanaf 1500 is sprake van twee sluismeesters. Wel werden zeker vanaf het begin van de 15e eeuw jaarlijks drie dijkschepenen aangesteld.

8.2. Profiel van de bestuurders

8.2.1 Externe kenmerken van de populatie

Onze steekproefperiode 1455-1545 omvat 91 jaar. Gedurende deze 91 jaar konden we 110 personen identificeren die één of meerdere mandaten in de wateringen Moerkerke Zuid-over-de-Lieve en Moerkerke-Noord-over-de-Lieve vervulden. Onder mandaat verstaan we in deze context het uitoefenen van een functie in het bestuur van de watering gedurende één administratief jaar, als sluismeester, ontvanger of dijkschepenen. Jaarlijks dienden 5 mandaten in de watering Zuid-over-de-Lieve ingevuld te worden: 1 ontvanger, 2 sluismeesters en 2 dijkschepenen. In de watering Noord-over-de-Lieve waren dat er tot 1500 eveneens 5, zij het in een andere samenstelling, met name 1 ontvanger, 1 sluismeester en 3 dijkschepenen. Doordat vanaf 1500 elk jaar twee sluismeesters werden aangesteld, komen we aan 6 mandaten per jaar. Voor de volledige periode van 91 jaar brengt ons dat op een theoretisch totaal van 956 mandaten, waarvan we voor 637 gevallen de persoon die het mandaat uitoefende, konden achterhalen. Met meer dan 75% van de ontvangers en de sluismeesters geïdentificeerd, en 55% van de dijkschepenen, is onze steekproef voldoende representatief³⁴. Merken we nog op dat van de 110 personen er slechts zeven waren die in beide wateringen een mandaat uitoefenden. Zoals we nog zullen zien gaat het daarbij meestal om personen met een lange staat van dienst in het waterbeheer.

Voor de verdere verwerking van de gegevens, brachten we echter voor onze populatie ook die mandaten voor 1455 en na 1545 in rekening, teneinde een zo nauwkeurig mogelijk beeld van de “loopbaan” in het bestuur van de wateringen te krijgen. Het totaal aantal uitgeoefende mandaten komt daardoor op 721. Zoals blijkt uit tabel 8.1 nam de doorsnee bestuurder een vijftal mandaten op in het bestuur van de watering, waarbij 19,1 % slechts één enkele keer vermeld werd, maar een kwart van de populatie wel 10 mandaten of meer bekleedden. Aangezien het gelijktijdig uitoefenen van meerdere mandaten in beide wateringen relatief beperkt bleef, was deze laatste groep dus minstens 10 jaar actief in het lokale waterbeheer, zij het niet noodzakelijk tien opeenvolgende jaren.

³³ De watering Lapscheure mat in 1464 3234 gemeten of 1423 hectare (rk. Lapscheure 1464).

³⁴ Voor 142 van de 182 mandaten van ontvanger, of 78%, konden we de identiteit van de persoon die de functie uitoefende achterhalen. Voor de sluismeesters en dijkschepenen is dat respectievelijk 246 op 319 mandaten (77%) en 249 op 455 mandaten (55%). De namen van de dijkschepenen ontbreken soms in de jaarrekeningen, en zijn bovendien haast nooit uit andere bronnen bekend.

Aantal mandaten	N	%	Som mandaten
1	21	19,1	21
2 tot 5	34	30,9	97
5 tot 10	28	25,5	186
10 tot 15	14	12,7	160
15 en meer	13	11,8	257
totaal	110	100,0	721
gemiddelde	6,6		
mediaan	4,5		

Tabel 8.1: aantal bestuursmandaten per persoon in de watering Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve (1455-1545)

Aangezien jaarlijks vijf of zes mandaten in elke watering dienden te worden ingevuld, was er dus jaarlijks in elke watering plaats voor een nieuw gezicht in het bestuur. Het mutatie-ritme was echter niet voor alle bestuursfuncties hetzelfde: in de groep van de ontvangers lag de mobiliteit merkbaar lager dan bij de sluismeesters en de dijkschepenen. Een ontvanger nam gemiddeld 5,7 mandaten als ontvanger op tegenover respectievelijk 3,4 en 3,6 bij de sluismeesters en de dijkschepenen, wat de rol van de ontvanger als spil en factor van continuïteit in de laatmiddeleeuwse watering bevestigt.

mandaten	N	(%)	som mandaten	rek. Gemiddelde	mediaan	mutatie-ritme ³⁵
dijkschepen				3,6	3	28,04%
1	27	35,5	27			
2 tot 5	29	38,2	89			
5 tot 10	15	19,7	99			
10 tot 15	5	6,6	56			
15 en meer	0	0,0	0			
totaal	76	100,0	271			
sluismeester				3,4	2	29,23%
1	29	34,9	29			
2 tot 5	35	42,2	92			
5 tot 10	12	14,5	78			
10 tot 15	6	7,2	68			
15 en meer	1	1,2	17			
totaal	83	100,0	284			
ontvanger				5,7	4,5	17,47%
1	6	20,7	6			
2 tot 5	9	31,0	29			
5 tot 10	10	34,5	68			
10 tot 15	1	3,4	14			
15 en meer	3	10,3	49			
totaal	29	100,0	166			

Tabel 8.2: aantal mandaten van sluismeester, dijkschepen en ontvanger per bestuurder in de watering van Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve (1455-1545)

³⁵ Onder (jaarlijks) mutatie-ritme verstaan we de relatieve verhouding tussen aantal personen en aantal mandaten: $\sum \text{personen} / \sum \text{mandaten} * 100$, met andere woorden het omgekeerde van het rekenkundig gemiddelde. Een mutatie-ritme van 28% voor het mandaat van dijkschepen impliceert dus dat jaarlijks 28% of iets meer dan een vierde van het aantal mandaten van dijkschepen vervangen wordt.

Ook al lag het reële mutatie-ritme gezien de lacunes in onze gegevens vermoedelijk iets lager, toch blijft de indruk bestaan van relatief snelle doorstroming in het bestuur van de watering van Moerkerke, waarbij wel een minderheid bestaat die gedurende langere tijd actief blijft in het bestuur³⁶.

Op basis van de geringe verloning en de weinig talrijke vermeldingen van het optreden van dijschepenen, vermoedden we aanvankelijk dat deze laatste functie vooral honorair was, en, gezien de inhoud van de functie, eerder weggelegd was voor personen met een grote ervaring inzake waterstaat - ervaring die ze dan weer mogelijk verworven hadden als sluismeester. Dit blijkt echter niet uit de cijfers: van de 110 personen, zijn er 55 die zowel de functie van sluismeester als de functie van dijschepenen hebben uitgeoefend; 32 van hen waren eerder dijschepenen dan sluismeester, bij de overige 23 kwam het sluismeesterschap chronologisch voor de functie van dijschepenen. Men moet met andere woorden zeker géén sluismeester geweest zijn om als dijschepenen verkozen te worden, en vice versa. Ook het aantal personen dat slechts één van beide functies bezette is ongeveer gelijk: 28 van hen waren alleen sluismeester, 21 alleen dijschepenen. Voeg daarbij het nagenoeg identieke mutatie-ritme, en we kunnen stellen dat inzake invulling, beide functies grotendeels inwisselbaar waren.

Tot nog toe bekeken we echter enkel het aantal mandaten. Zoals gezegd hoefden mandaten elkaar niet op te volgen, integendeel, in sommige watering en werd zelfs verboden dat één persoon gedurende twee opeenvolgende jaren de functie van sluismeester uitoefende, en werd met andere woorden een soort van *wepelperiode* opgelegd³⁷. In volgende tabel wordt per persoon de totale duur van de “loopbaan” in het waterbeheer aangegeven. Opnieuw werden ook de jaren voor 1455 en na 1545 in het onderzoek opgenomen, teneinde een volledig beeld van de loopbaan te hebben.

Aantal Jaar	N	%
1	21	19,1
2 tot 5	21	19,1
5 tot 10	19	17,3
10 tot 15	22	20,0
15 tot 20	9	8,2
20 tot 25	10	9,1
25 en meer	8	7,3
totaal	110	100,0
<i>gemiddelde</i>	10,2	
<i>mediaan</i>	8	

Tabel 8.3: duur van de loopbaan in het bestuur van de watering Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve: algemeen (1455-1545).

³⁶ Over mobiliteit in plattelandsbesturen bestaan weinig gegevens, in tegenstelling tot de stadsbesturen, waar een gemiddelde van 3 functies – wat bv. het geval was bij de Gentse schepenen – als uitzonderlijk laag werd beschouwd: Boone M 1990a, pp. 54-55; Blockmans W. 1987, pp. 240-241.

³⁷ Met name in de Blankenbergse watering in 1421 : zie hoger hoofdstuk 3.

Het doorsnee bestuurslid in de watering van Moerkerke bleef een negental jaar actief, en vervulde in die periode zoals gezegd een vijftal mandaten. Dit gemiddelde verandert weinig doorheen de bestudeerde periode, met dien verstande dat het aantal personen dat vijftien jaar of langer actief blijft in het bestuur, lichtjes schijnt toe te nemen³⁸. Wie ooit de functie van ontvanger uitoefende, bleef over het algemeen langer actief in het bestuur, en was zelden of nooit een ééndagsvlieg:

Aantal Jaar	N	%
1	1	3,4
2 tot 5	2	6,9
5 tot 10	7	24,1
10 tot 15	10	34,5
15 tot 20	1	3,4
20 tot 25	4	13,8
25 en meer	4	13,8
totaal	29	100,0
<i>gemiddelde</i>	14,6	
<i>mediaan</i>	12	

Tabel 8.4: duur van de loopbaan in het bestuur van de watering Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve: subgroep ontvangers (1455-1545).

Acht ontvangers bleven elk meer dan twintig jaar actief in het bestuur van de watering, als ontvanger, maar ook als sluismeester of dijschepen. Recordhouder was *Jan f. Boudin De Man*, die niet alleen zeer lang, maar bovendien ook bijna continu in dienst van de watering Noord-over-de-Lieve stond: maar liefst 48 jaar, van 1513 tot 1560 ! Hij vervulde daarbij alle bestuursfuncties: van 1513 tot en met 1527 was hij dijschepen en gedurende één jaar sluismeester, vervolgens van 1528 tot 1544 was hij ontvanger van de watering, om dan tenslotte vanaf 1545 tot 1560 de functie van sluismeester te vervullen. In de periode waarin *De Man* als dijschepen optrad, was aanvankelijk *Rogier Valcke* ontvanger van Noord-over-de-Lieve, een functie die hij van 1506 tot 1522 continu uitoefende. *Valcke* trad voor en na zijn ontvangerschap eveneens op als sluismeester, en dit zowel in Noord- als in Zuid-over-de-Lieve. De voorganger van *Valcke* als ontvanger was *Pieter f. Simon Heindricx*, die we eerder reeds als landmeter ontmoetten³⁹, en die de functie van 1499 tot 1504 uitoefende, om vervolgens in de periode 1506-1520 bijna continu sluismeester te blijven. Bovendien combineerde hij deze laatste functie nog met het ontvangerschap van Zuid-over-de-Lieve.

Toch zijn het niet alleen ontvangers die zeer lang actief bleven: *Adriaan Walins* trad als sluismeester en dijschepen van Zuid-over-de-Lieve op van 1477 tot 1503, en dit op meer dan regelmatige basis. Andere namen komen gedurende langere periode terug, maar dan wel met grotere onderbrekingen: *Pieter Wante* bijvoorbeeld was dijschepen in Noord-over-de-Lieve

³⁸ Van de 27 personen die meer dan vijftien jaar in het bestuur van de watering actief bleven, begonnen er 15 hun "loopbaan" in het bestuur van de watering pas na 1500.

³⁹ Zie hoger hoofdstuk 3.

in de periode 1444-1471. Gedurende de twee laatste decennia, van 1451 tot 1471, bekleedde hij wel maar gedurende vier jaar een mandaat.

Eens te meer blijkt achter een relatief hoog mutatie-ritme, een meer genuanceerde realiteit schuil te gaan: door het aantal mandaten dat ze opnemen én door de lange periode dat ze actief blijven, hebben bepaalde bestuurders meer dan andere een stempel op het lokale waterbeheer gedrukt. Bovendien blijken mensen met een zeer lange staat van dienst zoals *De Man* en *Heindricx* ook nog eens naamgenoten te hebben gehad die ook bestuursfuncties in dezelfde watering opnamen. Hoewel de verwantschap niet altijd kan worden vastgesteld, blijken sommige families meer dan nadrukkelijk aanwezig te zijn geweest. Dat is zeker het geval met de familie *Heindricx*, waarvan we in chronologische volgorde terugvinden:

1. *Simon f. Hugo*: ontvanger van Noord-over-de-Lieve van 1481 tot 1486, waar hij eerder ook al van 1470 tot 1473 enkele mandaten van sluismeester en dijkschepen vervulde.
2. *Pieter (I) f. Simon*: zie hoger, vermoedelijk de zoon van voorgaande.
3. *Pieter (II) f. Pieter*: zoon van voorgaande, volgt zijn vader op als ontvanger van de watering Zuid-over-de-Lieve in 1520, tot 1524. Vanaf 1516 was hij reeds dijkschepen in Noord-over-de-Lieve, waar hij later ook als sluismeester tot 1529 continu actief zou blijven. Van 1521 tot 1525 was hij ook nog eens ontvanger van de naburige watering *De Broeke*.
4. *Adriaan f. Huussin*: sluismeester en dijkschepen in Noord-over-de-Lieve in de periode 1513 tot 1527
5. *Cornelis f. Jacop*: dijkschepen in Noord-over-de-Lieve in 1531.
6. *Pieter (III) f. Pieter*: vermoedelijk zoon van Pieter II, en dus de vierde generatie in het bestuur van de watering Noord-over-de-Lieve, waar hij van 1556 tot 1558 ontvanger was. Eerder vervulde hij er in 1553 en 1555 de functie van sluismeester.

Ook voor andere families kan dergelijke aanwezigheid in het bestuur van de watering over de generaties heen bewezen worden: zo treffen we van 1463 tot 1551 regelmatig een *Jan de Knuut* aan in het bestuur van Zuid-over-de-Lieve, waarbij minstens drie generaties kunnen onderscheiden worden⁴⁰. Daarnaast vermelden we nog de families *Boellin*, *Clais*, *Coolmees*, *van den Hende*, *Scavins*, *Valcke*, *Walins* en *van Wulpen*, telkens met drie leden of meer. De laatste familie, *Van Wulpen*, vinden we een eeuw lang terug in het bestuur van Zuid-over-de-Lieve, met achtereenvolgens:

1. *Jan (I)*: ontvanger, sluismeester, en dijkschepen in de periode 1427-61. Mogelijk gaat het om twee generaties, waarbij een cesuur zou kunnen liggen tussen 1433 en 1448
2. *Vrancke (I)*: mogelijke zoon van Jan I, sluismeester van 1465 tot 1467 en dijkschepen in 1468.
3. *Jan (II)*: actief in het bestuur van Zuid-over-de-Lieve van 1483 tot 1506, eveneens in elk van de drie bestuursfuncties, doch vooral als ontvanger, 14 mandaten lang.

⁴⁰ Respectievelijk in 1463-66 ; 1499 ; 1537-51.

4. *Vrancke (II)*: mogelijke zoon van Jan II⁴¹, oefende minstens acht maal het ambt van sluismeester of dijschepen uit in de periode 1489-1501.
5. *Pieter*: vermoedelijke zoon van Jan II, dijschepen en sluismeester in de periode 1502-1504.
6. *Cornelis f. Jan*: vermoedelijke zoon van Jan II, meermaals dijschepen in de jaren 1510 tot 1516, sluismeester in 1515 en van 1525 tot 1528.

8.2.2 Bezitsverhoudingen

We weten al dat niet alle bestuursleden even lang in de watering actief bleven, en dat sommige families gedurende langere tijd prominent aanwezig bleven. De vraag dringt zich nu op welke positie de bestuurders innamen in de plattelandsgemeenschap van Moerkerke. Centraal daarbij staat de vraag of zij zich in enig opzicht onderscheidden van de doorsnee inwoner of grondbezitter in het gebied, en zo ja, of we daaruit kunnen besluiten dat zij behoorden tot iets wat we vaag zouden kunnen omschrijven als een soort van dorpselite. Grondbezit lijkt daarbij van cruciaal belang te zijn: een watering functioneert immers als een associatie van grondbezitters, en de bestuurders werden gekozen door de grondbezitters en dienden in regel ook zelf uit de rangen van de grondbezitters te komen⁴². In wat volgt schetsen we eerst de bezitsverhoudingen in de beide wateringën in de bestudeerde periode, en trachten vervolgens de positie van de bestuurders daarin te achterhalen.

Voor de watering Zuid-over-de-Lieve werden twee doorsneden van de bezitsverhoudingen gemaakt, één uit 1470 en één uit 1530. Beide doorsneden zijn niet volledig vergelijkbaar, daar we ons voor de doorsnede van 1530 baseerden op een verhoofding, die enkel de *belastbare* oppervlakte en dus niet de reële oppervlakte weergeeft, waardoor de *wanlanden* minder zwaar doorwegen in het geheel. Werken met de *belastbare* oppervlaktes heeft dan weer het voordeel dat we van elke eigenaar het exacte aandeel in de waterstaatslasten kennen.

Zuid-over-de-Lieve 1470 (reële oppervlakte)					
<i>Hectare</i>	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	234	47	26	16	323
%	72,4%	14,6%	8,0%	5,0%	100,0%
Totale opp. in bezit	347,20	309,57	386,00	1016,91	2059,68
%	17%	15%	19%	49%	100%

Tabel 8.5: bezitsverhoudingen in de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve 1470 (bron: ommeloper Zuid-over-de-Lieve 1470)

⁴¹ In het leenregister van de heerlijkheid Middelburg uit 1479 wordt een “*Vrancxkin tkindt Jans van Wulpen*” vermeld als leenhouder van 1 gemet land. Na hem werd dit leen gehouden door *Cornelis f. Jan van Wulpen*, die dan mogelijk zijn broer was, zie ook noot 57.

⁴² Zie hoger hoofdstuk 3

Zuid-over-de-Lieve 1530 (fiscale oppervlakte)					
Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	120	26	24	16	186
%	64,5%	14,0%	12,9%	8,6%	100,0%
Totale opp. in bezit	173,9	182,1	394,3	981,1	1731,3
%	10,0%	10,5%	22,8%	56,7%	100,0%

Tabel 8.6: bezitsverhoudingen in de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve 1530 (bron: verhoofding Zuid-over-de-Lieve 1530)

In de laatmiddeleeuwse watering Zuid-over-de-Lieve bezaten zestien grondbezitters de helft van alle gronden, en betaalden ze dus ook de helft van alle waterstaatslasten. De ruime meerderheid van de ingelanden, bezat minder dan 5 hectare grond in de watering. Zoals we ook elders constateerden, nam de aanwezigheid van de kleine eigenaars sterk af naar het midden van de 16e eeuw toe. Bijgevolg verminderde het totaal aantal ingelanden. In Zuid-over-de-Lieve was dit vrij spectaculair: van 323 naar 186 eigenaars op 60 jaar tijd !

Voor de watering Noord-over-de-Lieve, werd één bezitsdoorsnede opgesteld, op basis van de ommeloper van 1501. Daar Noord-over-de-Lieve géén wanlanden kende, was de reële oppervlakte gelijk aan de fiscale oppervlakte:

Noord-over-de-Lieve 1501					
Hectare	min 5	5 tot 10	10 tot 25	25+	totaal
Aantal eigenaars	110	11	16	5	142
%	77%	8%	11%	4%	100%
Totale opp. in bezit	145,1	84,9	284,5	203,8	718,3
%	20%	12%	40%	28%	100%

Tabel 8.7: bezitsverhoudingen in de watering Moerkerke Noord-over-de-Lieve 1501 (bron: ommeloper Noord-over-de-Lieve 1501)

In Noord-over-de-Lieve lijken de kleine eigenaars nog iets sterker te staan, wat deels te wijten is aan het ontbreken van grote kerkelijke instellingen in het gebied, maar ook gewoon aan de kleinere omvang van de watering, waardoor de kans vergroot dat mensen ook buiten die ene watering bezit hadden. Doch uiteindelijk had ook in Noord-over-de-Lieve 10% van de eigenaars de helft van de grond in handen.

Het aantal ingelanden waaruit het bestuur in principe gekozen werd, was dus in beide wateringën vrij groot: begin 16^e eeuw ca. 150 in Noord-over-de-Lieve, en ca. 250 in Zuid-over-de-Lieve. We zagen echter reeds dat 20 tot 30% van het grondbezit in de wateringën in handen was van kerkelijke instellingen, en dat geestelijken in deze periode nog zelden of nooit bestuursfuncties uitoefenden. In Zuid-over-de-Lieve tellen we 38 kerkelijke instellingen in 1470 en 43 in 1530; in Noord-over-de-Lieve eveneens 43 in 1501, waarbij in Zuid-over-de-Lieve vooral reguliere instellingen veel bezit hadden, en in Noord-over-de-Lieve het aandeel van de parochie-geestelijkheid dominant was⁴³. De rest van de ingelanden bestond uit natuurlijke personen, zowel inwoners van het gebied als daarbuiten. Moerkerke bevond zich

⁴³ Zie Bijlage 2bis.

slechts op enkele kilometers van de metropool Brugge, en ook de kleine stadjes Damme en Middelburg waren vlakbij. Om het aandeel van deze verschillende groepen in te schatten, bleek de verhoofding van 1530 van groot belang te zijn: hierin werden de ingelanden namelijk ingedeeld volgens juridisch statuut en/of woonplaats, waarbij de woonplaats vermoedelijk het doorslaggevende criterium was. De categorieën “in Moerkerke”; “in Sijsele”; “in Vijve” omvatten dan ook de grondbezitters die er effectief woonachtig waren, vooral Vrijlaten, maar ook Middelburg-laten, Proost-en Kanunniklaten. Zelfs *buitenpoorters* die in het Vrije woonden, werden vermoedelijk niet bij de poorters, maar bij de inwoners van de respectievelijke parochie gerekend⁴⁴.

	aantal eigenaars	%	ha	%
<i>kerkelijke instellingen</i>	43	23,1	545,6	31,5
<i>poorters</i>	58	31,2	779,2	45,0
<i>Moerkerke</i>	34	18,3	303,2	17,5
<i>Sijsele</i>	33	17,7	49,3	2,8
<i>Vijve</i>	7	3,8	21,2	1,2
<i>andere</i>	11	5,9	32,8	1,9
totaal	186	100,0	1731,3	100,0

Tabel 8.8: ingelanden van Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve volgens juridisch statuut 1530 (bron: verhoofding Zuid-over-de-Lieve 1530, zie ook hoofdstuk 6)

Slechts 74 van de 186 eigenaars woonden in het gebied zelf. Zij bezaten amper 21,5 % van de (belastbare) oppervlakte van de watering. Dat de inwoners van Sijsele relatief gezien wel heel weinig grond bezaten, dient genuanceerd te worden, doordat Sijsele bijna volledig tot het wanland gerekend werd, en dus tot 80% minder lasten betaalde. Verder valt op dat ook de categorie “andere” zeer klein is, wat impliceert dat slechts weinig inwoners uit aangrenzende gebieden van het Vrije, bijvoorbeeld uit Aardenburg- of Oostkerke-ambacht, bezittingen hadden in de watering Zuid-over-de-Lieve. Als dat omgekeerd ook geldt, betekent dat dat we op basis van de ommelopers van Noord-en Zuid-over-de-Lieve een vrij volledig beeld van het totale grondbezit van de inwoners van Moerkerke kunnen krijgen.

Op basis van de drie voormelde doorsnedes én op basis van een vierde bron, de ommeloper van Zuid-over-de-Lieve van 1502⁴⁵, kunnen we het grondbezit reconstrueren van tenminste een deel van onze populatie. Voor elke doorsnede onderzoeken we het grondbezit van de bestuurders, die actief waren in een periode van 11 jaar rond het jaar waarin de desbetreffende ommeloper of verhoofding werd opgesteld:

⁴⁴ Dat zou althans blijken uit het voorbeeld van *Cornelis Moerinck* die in 1503 (RAB, Registers Vrije 16568, f°132v) als “hagepoorter” van Brugge werd vermeld, doch in de lijst van 1530 bij de categorie “in Moerkerke” wordt opgenomen. Vermoedelijk was het aantal hagepoorters van Brugge relatief beperkt (zie hoofdstuk 6).

⁴⁵ Deze ommeloper werd enkel in kopie bewaard, waarbij de oorspronkelijke tekst niet altijd te onderscheiden is van latere toevoegingen, en dus niet altijd kan worden uitgemaakt wie eigenaar was in 1502. Deze ommeloper leende zich dus minder tot een statistische verwerking. Wij gebruikten RAB, Peper, 159-162, blijkens handtekening toebehorende aan en vermoedelijk opgesteld door J. J. Rabaut, gezworen landmeter eind 18e eeuw.

Zuid-over-de-Lieve 1465-1475			Noord-over-de-Lieve 1496-1506		
bestuurders	bezit 1470 (ha)	functies	bestuurders	bezit 1501 (ha)	functies
<i>Aveloos Jan</i>	0,6	3	<i>Ameles Joos f. Jan</i>	⁴⁶	1
<i>de Backere Joos</i>	3,8	7	<i>Halve Mark f. Adriaan</i>	10,5	1
<i>Baergheer Jacop f. Lodewijc</i>	3,4	2	<i>Heindricx Pieter f. Simon</i>	62,5	29
<i>Blavoet Michiel</i>	(0,07) ⁴⁷	2	<i>Moerinc Cornelis</i>	17,6	1
<i>Boelin Daneel</i>	14,6	15	<i>Valcke Rogier</i>	19,4	20
<i>Boelin Adriaan f. Daneel</i>	(14,6) ⁴⁸	4	<i>Zac Jacob</i>	3,1	11
<i>van der Brugghe Michiel</i>	0,7	10			
<i>van den Hende Michiel</i>	11,5	7			
<i>van den Hende Jan f. Michiel</i>	(11,5) ⁴⁹	7			
<i>de Knuudt Jan</i>	9,2	3			
<i>Lammaert Jacob</i>	1,2	9			
<i>Scavijn Jan f. Lonis</i>	7,9	13			
<i>Scavijn Michiel f. Jacob</i>	12,0	2			
<i>van Wulpen Jan</i>	24,4	12			
<i>van Wulpen Vrancke</i>	12,6	4			
<i>Zabbe Pieter</i>	2,5	1			
gemiddelde	8,0		gemiddelde	22,6	
Zuid-over-de-Lieve 1497-1507			Zuid-over-de-Lieve 1525-1535		
bestuurders	bezit 1502 (ha)	functies	bestuurders	bezit 1530 (ha)	functies
<i>Arelbout Pieter</i>	⁵⁰	4	<i>Adaems Hugo</i>	⁵¹	12
<i>Bolle Jan</i>	4,6	4	<i>Avezoenne Tristram</i>	14,6	3
<i>Frutier Maerle</i>	6,1	1	<i>Clais Michiel f. Boudin</i>	9,22	5
<i>Gheraerts Cornelis</i>		5	<i>Clais Rogier f. Christiaan</i>	(11,97) ⁵²	9
<i>van der Helst Jan</i>	22,0	10	<i>Ghoosens Cornelis</i>		1
<i>de Ketelare Jan</i>	1,9	5	<i>van Leden Cornelis</i>	14,2	18
<i>de Knuudt Jan</i>	8,3	1	<i>de Neckere Lauwereins</i>		11
<i>van Leden Cornelis</i>	13,7	18	<i>Roelandts Joos</i>	31,8	6
<i>Neys Jan f. Vrancke</i>	2,1	3	<i>Roelins Willem</i>	44,3	5

⁴⁶ In de ommeloper van 1501 wordt alleen een Christiaan f. Gillis Amelis, met grondbezit van 4.05 hectare vermeld.

⁴⁷ *Michiel Blavoet* komt niet voor in de ommeloper van 1470, wel *Jaenkin f. Michiel Blavoet*, zij het maar met 0,07 hectare. *Michiel Blavoet* oefende voor het laatst een functie in de watering uit in 1466, het jaar waarin hij ook overleed. Volgens de wezerij-akte (RAB, Registers Vrije 16566, f°117r, d.d. 1466/12/19, erfde Jaenkin van haar vader 6,5 gemeten (=2.86 hectare) en 24 lb. paris. Andere kinderen worden niet vermeld. Later zou ze nog 60 roeden land van haar oom, 3,5 gemeten van haar grootmoeder *Kateline Blavoet* en 6 gemeten van haar moeder erven, wat de totale erfenis van Jaenkin Blavoet op 7,1 hectare brengt.

⁴⁸ *Adriaan f. Daneel Boelin* is ongetwijfeld de zoon van de bovenvermelde *Daneel Boelin*. De vader wordt in 1471 voor het laatst als sluismeester van Zuid-over-de-Lieve vermeld, de zoon in 1474 voor het eerst (als dijkscapen). In de ommeloper van 1470 staat het grondbezit nog op naam van de vader. Logischerwijs erfde de zoon minstens een deel van het grondbezit van de vader.

⁴⁹ Zelfde opmerking als vorige voetnoot: *Michiel van den Hende* blijft actief in het bestuur tot 1474, zijn vermoedelijke zoon Jan treffen we voor het eerst aan in 1475

⁵⁰ In de ommeloper van 1502 vinden we *Pieter Arelbout* niet terug. Zijn laatste functie in het bestuur dateerde van 1498. In de ommeloper van 1470 bezaten de kinderen van *Jan Arelbout* samen met een derde persoon 19 hectare grond in de watering.

⁵¹ Niet vermeld in de ommeloper van 1530. Zijn eerste optreden in het bestuur van de watering, situeerde zich wel pas in 1535.

⁵² Zijn laatste optreden in het bestuur was in 1528. In de ommeloper van 1530 wordt hij niet vermeld. In de oudere ommeloper van 1502, stond wel 11,97 hectare op naam van de kinderen van *Clais Christiaens*.

<i>Scavijn Lonis f. Jan</i>	0,7 ⁵³	5	<i>de Ryckere Pieter</i>		2
<i>Simoens Anthonis</i>	⁵⁴	1	<i>van de Velde Joos</i>		15
<i>Walins Adriaen</i>	(2,37) ⁵⁵	15	<i>Waeghe Joos</i>	(41,15) ⁵⁶	1
<i>Walins Gillis</i>	5,2	5	<i>van Wulpen Cornelis</i>	66,7	10
<i>van Wulpen Pieter</i>	2,4	4	<i>Zabbe Pieter</i>	14	16
<i>van Wulpen Jan (II)</i>	(61,38) ⁵⁷	17			
<i>van Wulpen Vrancke (II)</i>	⁵⁸	8			
<i>gemiddelde</i>	6,7		<i>gemiddelde</i>	27,8	

Tabel 8.9: grondbezit en aantal functies van bestuurders van de watering van Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve in vier steekproefperiodes

Uit deze tabel kan men afleiden dat heel wat bestuurders duidelijk tot de grotere grondbezitters in de watering behoorden. In Noord-over-de-Lieve bijvoorbeeld was *Pieter f. Simon Heindricx* niet alleen de meest actieve bestuurder, doch met 62,5 hectare ook veruit de grootste grondbezitter in de watering, groter zelfs dan de heer van Moerkerke die in Noord-over-de-Lieve 46,13 hectare grond bezat. Anderzijds waren er ontegensprekelijk ook bestuurders met minder dan 5 hectare grondbezit in de watering, hoewel door het spel van erfenissen en huwelijken, sommige personen in werkelijkheid meer grond vertegenwoordigden, dan er effectief op hun naam stond. Toch zijn er zeker mensen die ondanks hun beperkte grondbezit in de watering gedurende langere tijd een bestuursfunctie opnamen. *Michiel van der Brugghe* is één van hen. Hij vervulde tien mandaten in het bestuur van Zuid-over-de-Lieve tussen 1469 en 1480 en dit zowel als dijschepen, als ontvanger en als sluismeester, ondanks een grondbezit van niet meer dan 0,7 hectare. Dat grondbezit zegt echter niet alles over de sociaal-economische positie. Van der Brugghe was blijkens de ommeloper een *brouwer* – meteen één van de weinige beroepsindicaties die we bezitten voor de leden van onze populatie. De uitzonderlijke beroepsvermelding, en het feit dat in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen brouwers vaak welstellende en politiek zeer actieve ondernemers waren⁵⁹, doen veronderstellen dat van der Brugghe alleszins niet tot de lagere sociale klassen behoorde. Hoewel dus ook kleinere grondbezitters het tot bestuurslid in de

⁵³ In dezelfde bron staat echter ook nog 3,6 hectare grond op naam van de kinderen van *Jan Scavijn*, waarvan *Lonis f. Jan* dus vermoedelijk ook nog een deel kon verwachten.

⁵⁴ *Anthonis Simoens* vonden we niet terug in de ommeloper van 1502, ondanks het feit dat hij op 1502/09/30 samen met *Pieter f. Simon Heindricx* optrad als *prijzer* in het ambacht Moerkerke (Archief Spermalie, oorkonden nr. 608). Na het overlijden van zijn vermoedelijke echtgenote in 1495 ontvingen de twee wezen *Hannekin* en *Willekin* 7 lb. groten, doch geen onroerende goederen (wezerij-akte: RAB, Registers Vrije 16568, d.d. 1495/05/21).

⁵⁵ *Adriaen Walins* was sluismeester in 1502. In de ommeloper van 1502 wordt wel een *Adriaen f. Anthuenis Walins* vermeld, doch de sluismeester zou volgens de rekeningen *Adriaen f. Michiel Walins* zijn. Deze laatste komt dan weer wel voor in de ommeloper van 1470, met in totaal 2.37 hectare grondbezit.

⁵⁶ *Joos Waeghe* treffen we niet aan in de verhoofding van 1530, doch wel in de ommeloper van 1502 van dezelfde watering Zuid-over-de-Lieve : op dat ogenblik bezat hij er 41,15 hectare grond.

⁵⁷ De ommeloper van 1502 vermeldt *Cornelis f. Jan van Wulpen* als eigenaar in 1502. De teksttraditie is echter gecorrumpeerd (supra, noot 44), waardoor de basistekst mogelijk *Jan (II) van Wulpen* vermeldde, en na het overlijden van deze *Jan (II)*, na 1506, zijn zoon *Cornelis* werd toegevoegd. Deze *Cornelis* vinden we vanaf 1510 terug in het bestuur van Zuid-over-de-Lieve.

⁵⁸ Mogelijk was *Vrancke (II) van Wulpen*, net overleden in 1502. Indien hij effectief de zoon van *Jan (II) van Wulpen* is, (supra, noot 40), dient zijn grondbezit als een onderdeel van dat van zijn vader *Jan* te worden gezien, dat later overging op zijn broer *Cornelis f. Jan*, die zoals we zagen *Vrancke f. Jan* opvolgde als leenhouder.

⁵⁹ Aerts E. 1996, pp. 109-118 ; Stabel, P. 1994, p. 344.

wateringen van Moerkerke konden brengen, valt toch een zekere mate van correlatie op tussen het grondbezit enerzijds en het aantal functies anderzijds⁶⁰: hoe groter het grondbezit, hoe meer kans dat een persoon meer functies uitoefende in het bestuur van de watering, zonder dat tussen beide een dwingend verband bestaat.

Wanneer we kijken naar de evolutie in de tijd, dan valt het op dat in 1530 géén enkele bestuurder nog minder grondbezit in de watering had dan 9 hectare. Tien tot vijftien hectare lijkt de facto een minimum te zijn geweest, enkelen bezaten een veelvoud van deze oppervlakte, tot meer dan 60 hectare. Daartegenover staat dat we van verschillende personen die nochtans in die jaren actief waren in het bestuur van de watering, géén grondbezit in de watering terugvonden. Toch denken we niet dat het gaat om echte buitenstaanders: twee zeer actieve bestuurders, *Hugo Adaems* en *Joos van de Velde*, vonden we ook terug in de rekeningen van het klooster Sarepta, als ontvangers van de landpacht die het klooster betaalde aan *de kerk*, waarmee vermoedelijk de kerk van Moerkerke bedoeld wordt⁶¹. Het lijkt ons niet onmogelijk dat beide personen in het wateringbestuur zetelden uit hoofde van het grondbezit van de kerk van Moerkerke in het watering (14,5 hectare in 1530).

Op basis van de verhoofding van 1530 kunnen we zoals gezegd niet alleen het bezit van de bestuurders, maar ook hun juridisch statuut of woonplaats nagaan: van de zeven bestuurders uit de periode 1525-1535 die we in de bron van 1530 konden identificeren waren er zes vrijlaten uit Moerkerke zelf. De zevende – *Joos Roelandts* – was een poorter. Omgekeerd kunnen we ook voor alle ingelanden in de verhoofding van 1530 nagaan wie ooit als bestuurder in één van beide Moerkerkse wateringen optrad, en wat het juridisch statuut van die persoon was:

	aantal eigenaars	gemiddeld grondbezit (ha)	aantal bestuurders	gemiddeld grondbezit (ha)
<i>kerkelijke instellingen</i>	43	12,7		
<i>poorters</i>	58	13,4	3	17,7
<i>Moerkerke</i>	34	8,9	19	12,8
<i>Sijsele</i>	33	3,0	1	0,3
<i>Vijve</i>	7	3,8	0	0,0
<i>andere</i>	11	3,0	0	0,0
totaal	186	8,8	23	12,9

Tabel 8.10: de ingelanden van Zuid-over-de-Lieve in 1530 volgens juridisch statuut, met gemiddeld grondbezit en het aantal bestuurders van wateringen onder hen.

De overgrote meerderheid van de bestuurders kwamen uit de parochie Moerkerke zelf. De zuidelijker gebieden van de watering, voor het overgrote deel wanlanden, leverden slechts uitzonderlijk een bestuurder. Een beperkt aantal poorters blijkt eveneens bestuursfuncties in de wateringen uitgeoefend te hebben. Door de voortschrijdende bezitsconcentratie, en de grote omvang van het buitensteeds grondbezit in Moerkerke, waren er in 1530 nog maar 34

⁶⁰ De correlatie-coëfficiënt (van Pearson) R bedraagt 0,46, wat op een zwak tot matig positief verband wijst.

⁶¹ RAB, Oud Kerkarchief, 418, rk. Sarepta 1538-39 (Joos van de Velde) en 1544-45 (Hugo Adaems).

inwoners van Moerkerke over die ook bezit in de watering hadden. Van die 34 waren er maar liefst 19 – 56% - die ooit een bestuursfunctie uitgeoefend hebben. De doorsnee bestuurder bezat er wel nog steeds 50% meer grond dan de gemiddelde grondbezitter. Met andere woorden: wie rond 1530 als inwoner van Moerkerke een tiental hectare grond bezat in het gebied, heeft bijna zeker ooit in zijn leven in het bestuur van een watering gezeteld. Slechts één inwoner van Moerkerke uit de lijst van 1530 met meer dan 10 hectare grondbezit, vonden we nooit als sluismeester terug, *Clais de Vrient*, wiens grondbezit in de watering Zuid-over-de-Lieve 18,48 hectare zou hebben bedragen⁶².

Op deze manier was het watering-bestuur in Moerkerke in het tweede kwart van de 16^e eeuw een quasi-monopolie geworden van een beperkt aantal inwoners uit Moerkerke zelf, die een middelgroot tot groot grondbezit hadden opgebouwd, en die hadden weten te profiteren van de eigendomsconcentratie in deze periode. Illustratief is de familie *van Wulpen*, waarvan alle leden samen volgens de ommeloper van 1470 reeds 47,6 hectare grond in het gebied bezaten, maar die dit zestig jaar later al bijna verdubbeld hadden tot 82,3 hectare. De paar kleine eigenaars die nog resteerden in 1530, hadden in tegenstelling tot de vroegere periode (nog) minder kans in het watering-bestuur te worden opgenomen.

8.2.3 Andere sociaal-economische indicatoren

Behalve de pre-kadastrale bronnen die de waterstaat opleverde, beschikken we over nog een aantal andere indicatoren om de materiële positie van de bestuurders van de watering te onderzoeken.

a. leenbezit

Naast grondbezit in het algemeen, vormt ook het leenbezit een parameter om de positie van de wateringbestuurders in de plattelandssamenleving van Moerkerke te duiden, daar het de houder niet alleen een inkomstenbron, maar meteen ook een vorm van sociaal prestige verschaft⁶³. De belangrijkste lenen in het ambacht Moerkerke werden gehouden van het grafelijk leenhof, de Burg van Brugge. In totaal waren er 14 directe lenen, waarvan de belangrijkste het hof van Moerkerke, het hof van Altena en het Kalkersleen waren. Ook het hof van Bonem in de gelijknamige polder die deel uitmaakte van de watering Zuid-over-de-Lieve, doch in het ambacht Oostkerke lag, was een direct leen van de burg van Brugge. Op basis van de leenregisters die bewaard werden vanaf de 14e eeuw werden de ligging, de omvang en de opeenvolgende leenhouders van de 14e tot de 16e eeuw geanalyseerd in de licentiaatsverhandeling van L. Janssens⁶⁴. Hieruit blijkt dat géén enkel lid van onze populatie ooit leenhouder was van een direct leen van de burg van Brugge. Het grootste deel van die directe lenen in Moerkerke was rond 1500 dan ook in handen van Brugse families⁶⁵. Van

⁶² Wel zou een *Jan de Vrient* van 1545 tot 1573 op regelmatige basis als sluismeester optreden.

⁶³ Opsommer R. 1995; Heirbaut D. 2000.

⁶⁴ Janssens L. 1984, 3 delen.

⁶⁵ Zie ook hoger noten 91 en 103.

sommige lenen hingen echter ook een aantal achterlenen af, waarvan de leenhouders in de meeste leenregisters niet nominatim vermeld worden. Dat is wel het geval in het leenregister van 1515, en op dat ogenblik vinden we wel verschillende leden van onze populatie terug als leenhouder van een achterleen. Op een totaal van 77 achterlenen in Moerkerke, werden er 27 gehouden door leden van onze populatie. Stuk voor stuk gaat het om kleine tot iets grotere percelen grond, waarbij de belening vermoedelijk eerder als een vorm van gronduitgifte door de heer, dan als een feodale transactie moet worden beschouwd - een verschijnsel dat men in de literatuur vaak aanduidt met de term “*boerenlenen*”⁶⁶.

Naam	Aantal achterlenen	Oppervlakte (Ha)
<i>Heindricx Pieter (f. Simon)</i>	16	13,9
<i>Valcke Roegier</i>	1	0,1
<i>van Wulpen Cornelis</i>	3	6,2
<i>van Wulpen Jan</i>	4	2,5
<i>van Wulpen Pieter</i>	1	1,2
<i>Waeghe Joos</i>	2	6,7
Totaal	27	30,6

Tabel 8.11: leenbezit te Moerkerke van bestuurders van watering (1515) (bron: Janssens, 1984, pp. 113-168)

Dat we bij de namen van de leenhouders *Pieter f. Simon Heindricx* en de familie *van Wulpen* terugvinden, is géén verrassing. Niet alleen gaat het om de meest actieve leden van onze populatie, het gaat vooral om inwoners van Moerkerke mét een groot grondbezit, in het geval van Heindricx zelfs het grootste grondbezit van de watering Noord-over-de-Lieve! *Heindricx* is ook de enige van onze populatie die we terugvinden in nog een ander, gelijktijdig, leendenombrement, met name van het leenhof van Maldegem, waarvan hij een achterleen hield van één gemet land in Noord-over-de-Lieve⁶⁷. Ook *Joos Waeghe* en *Roegier Valcke* behoorden met respectievelijk 23,3 en 41,7 hectare tot de grotere ingelanden in de watering, zeker van het beperkte deel van de ingelanden dat in het gebied zelf woonde. Dezelfde *Joos Waeghe* was de enige die meer dan een gewoon lapje grond in leen hield: één van zijn beide lenen was een grotere hofstede, met de naam *Raepsgoed*, en 4,6 hectare grond errond, in het 5e begin van de watering Zuid-over-de-Lieve.

b. omstelling van directe belasting

Naast het geschot voor de waterstaat, werden in het laatmiddeleeuwse Moerkerke nog andere belastingen geheven, met name de *zettingen*, bedoeld voor de kasselrij-administratie van het Brugse Vrije, en de *pointingen*, bestemd om het aandeel van het ambacht in de vorstelijke

⁶⁶ Dergelijke boerenlenen waren bijvoorbeeld in het Kortrijkse zeer belangrijk in de late middeleeuwen. Zie de talrijke voorbeelden in Desreumaux J. (s.d.), op basis van het confiscatieregister van 1383.

⁶⁷ Van Maldeghe J. 1997, p. 255 (editie van het denombrement ARA, Wetachtige Kamer van Vlaanderen, denombrementen en lenen, bundel 8399. Naast Heindricx vinden we ook (p. 272) een *Jan Ghysel* f. *Jooris* als leenhouder terug voor drie lenen in de parochie en heerlijkheid Sijsele, samen 5,5 gemeten land groot. Mogelijk gaat het om de *Jan Ghysel* die in 1508 en 1509 sluismeester van Zuid-over-de-Lieve was.

beden te betalen⁶⁸. Door A. Zoete werd het relatief ingewikkelde belastingstelsel binnen het Brugse Vrije uitvoerig geanalyseerd, mede op basis van de omstellingsrollen uit de tweede helft van de 15^e eeuw die voor een aantal ambachten bewaard werden⁶⁹. Wanneer een belasting moest worden betaald, werd door het kasselrijbestuur aan elke entiteit – in het eigenlijke Vrije aanvankelijk de ambachten, vanaf 1518 de individuele parochies of delen van parochies per ambacht⁷⁰ – de individuele kwote kenbaar gemaakt. In de parochiekerken werd de kwote bekendgemaakt, waarna *pointers* of *zetters* werden aangesteld die de eigenlijke repartitie over de belastbare eenheden uitwerkten⁷¹. Die belastbare eenheden waren in het Vrije niet de “*haarden*”, maar de “*vermogens*” – de bezitters van een ondeelbaar vermogen⁷². Dergelijke eenheid kon bestaan uit een normaal kerngezin, maar evengoed uit een moeder en stiefkinderen, of ook enkel uit weeskinderen, zelfs al waren het maar halve wezen en woonden ze in bij de overlevende echtgenoot. Ook kinderen uit verschillende huwelijken (“bedden”) werden op die wijze als afzonderlijke belastbare eenheden behandeld. Deze eenheden zijn een logisch voortvloeisel van het vigerende erfrecht in het Brugse Vrije waarbij na het overlijden van één ouder het huwelijksvermogen in twee helften verdeeld werd tussen de langstlevende enerzijds en de kinderen anderzijds⁷³. Dezelfde fiscale eenheden werden trouwens ook in de ommelopers van de wateringens gehanteerd⁷⁴, waarin bovendien dezelfde terminologische eigenaardigheden voorkomen die ook door Zoete werden geconstateerd in de omstellinglijsten⁷⁵.

De eigenlijke omstelling over alle “vermogens” gebeurde tot begin 16^e eeuw via een specifiek “*lodensysteem*”, waarbij de individuele kwoten niet rechtstreeks in geld maar in een welbepaald aantal “loden” (of soms “marken”) werden bepaald. Elke omschrijving beschikte over een klaarblijkelijk onveranderlijk aantal loden (100, 150, 200...), die verdeeld werden over de in theorie belastbare vermogens⁷⁶. Belastbaar kon men daarbij zowel zijn uit hoofde van persoonlijk statuut of het statuut van de grond die men bezat: in de ambachten van het Vrije werden niet alleen de eigenlijke inwoners belast, maar in principe ook iedereen die inkomsten haalde uit (gronden in) het ambacht, ook al was de persoon in kwestie poorter of

⁶⁸ Maddens N. 1968. Alleen het aandeel in het zogenaamde “Transport van Rijsel” – de eeuwige rente die het graafschap aan de graaf verschuldigd was ten gevolge van het verdrag van Pontoise (1312), werd in de “*zetting*” verrekend, aangezien het een vaste uitgavenpost betrof.

⁶⁹ Zoete A. 1994, pp. 77-88.

⁷⁰ Maddens N. 1968, p. 33.

⁷¹ Zoete A. 1994, pp. 101-102.

⁷² Ibidem, pp. 77-86 ; pp. 187-188.

⁷³ Ibidem, p. 81, steunend op Meijers E.M. 1929-36, II, p. 36; 39.

⁷⁴ Vb. ommeloper Oude Yvene 1550: 1^e begin: “*De kindren van heer Jacop Stevins... 2 ln 62r*”; “*Dhoirs ende de aeldinghers van wilent Mahieu van Belle...: 76r*”; “*Lenaert Blocx... 2 m*”; “*Tannekin f. Lenaert Blocx... 4 ln 4r*”; 25^e begin: “*Gheeraert Martins ende zyn stiefkinderen: ... 2 ln 20r*”; 32^e begin: “*de kindren van Sebastiaen Tandt, de primo lecto... 2 ln 13r; de kindren van Sebastiaen Tandt, de ultimo lecto...: 1 ln 27 r*”.

⁷⁵ Bijvoorbeeld het gebruik van de combinatie persoon “*et vitr.*” of “*et vitri*” als afleidingen van het Latijnse “*vitricus*” dat eigenlijk stiefvader betekende, maar waarmee in het Vrije de stiefkinderen bedoeld werden, en dat als synoniem van *provigni* of *privigni* werd gebruikt (Zoete A. ibidem, p. 77 noot 12): vb. verhoofding Romboutswerve 1456: “*Pieter Smout et vitri... Willem de Cleerc et vitri..*”; verhoofding Blankenbergse watering 1560: “*Joos Abelheyt et vitri*”; ommeloper Oude Yvene 1550, 30^e begin: “*Jan f. Jan de Scottere, causa uxoris et provigni*”; 56^e begin: “*Christoffel Scellebroot, causa uxoris et provigni*” etc.

⁷⁶ Zoete A. 1994, pp. 106-113. Het totale aantal loden werd nooit effectief belast, door de aanwezigheid van armen, “*ofzittenden*” en *buitenpoorters*.

inwoner van een ander plattelandsdistrict (“ofsittende”). Door het betalen van *issue-rechten* voor wat de eigenaar betrof, of een vervangend *pondgeld* voor wat de uitbater betrof, konden niet-ingezetenen en buitenpoorters wel vermijden in een bepaald ambacht te worden aangeslagen, ook al bleven ze vaak in de theoretische omstellingslijsten vervat⁷⁷. Wie eveneens in die lijsten voorkwamen, doch al evenmin belast werden, waren de armen en hulpbehoevenden. Er moet bij dit alles wel een duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen de *pointing* (voor de beden) en de *zetting* (voor de administratieve kosten): in de *pointing* bleken gemiddeld 25% tot 37% meer personen vrijgesteld te zijn dan in de *zetting*, waaronder veel armen, maar ook een groot aantal weduwen en wezen⁷⁸. Bij de *pointing* zou ook het principe dat men enkel betaalde waar men woonde strikter toegepast zijn⁷⁹. Uit de vele bewaarde processen, en de schijnbaar weinig uniforme criteria per ambacht en per heffing, blijkt bovendien dat de bepaling van betalers en niet-betalers tot op zekere hoogte steeds het resultaat bleef van een negotiatie-proces.

Op basis van een vergelijking tussen de individuele kwotes en het roerend en onroerend vermogen zoals opgetekend in de weesregisters van het ambacht Meetkerke, stelde Zoete vast dat er maar een heel zwak verband tussen grondbezit en kapitaal enerzijds en de kwote anderzijds was. Hij vermoedde dan ook dat het criterium dat bij de bepaling van het aantal belastingplichtigen werd gehanteerd - met name het hebben van “(bedrijfs-) inkomsten” in het gebied - ook de doorslag gaf bij het bepalen van de hoogte van de kwote. Dit zou dan perfect aansluiten bij het 16^e eeuwse systeem, waarbij ter vervanging van de *loden* het aandeel in de belasting vaak direct gerelateerd werd aan het grondgebruik – het “*bedryf*” als eigenaar of als pachter⁸⁰. In principe dienden in de 16^e eeuw naast het “*bedryf*”, waaronder ook de tiendpacht gerekend werd, ook de “*negotiatie*” (inkomsten uit handel) en de “*ryckdomme*” of “*gestaethede*”, het vermogen voortkomend uit eigendom, in rekening te worden gebracht bij de bepaling van de individuele kwote, doch volgens Maddens waren de laatste twee elementen duidelijk van ondergeschikt belang, en bestond in het Vrije in de 16^e eeuw een tendens om de belasting gewoon “*gemetsgewijs*” om te slaan volgens het grondgebruik⁸¹. Zoete wijst erop dat dit systeem, waarbij het eigenlijke grondbezit net als het roerend kapitaal grotendeels buiten schot bleven, de grondbezitters bevoordeelde ten koste van de pachters⁸². Wat het Vrije betreft, lijkt het relateren van de belasting aan het grondgebruik en niet aan het grondbezit, een logisch gevolg van het feit dat de inwoners van het gebied zelf aan het einde van de middeleeuwen nog maar één vierde tot één vijfde van de grond in eigendom hadden, en dat het overgrote deel van het grondbezit in handen was van eigenaars die door de lokale plattelandsoverheid niet konden worden belast voor hun eigendom: kerkelijke instellingen en poorters.

⁷⁷ Zoete A. 1994, p. 68; p. 104.

⁷⁸ Ibidem, p. 199; p. 220 ; dit bleef ook zo in de 16^e eeuw : Maddens N. 1968, p. 48.

⁷⁹ Zoete A. 1994, p. 199-200. Dit lijkt zeker niet meer het geval te zijn in de 16^e eeuw: cf. de *pointing* van Oostkerke in 1570 waarin ook de “*afzittende bedryvers*” belast werden (RAB, Bundels Vrije, 271).

⁸⁰ RAB, Bundels Vrije, 271 : *pointing* uit 1570 in het ambacht Oostkerke, met per gebruiker opgave van grondgebruik en aandeel in de belasting.

⁸¹ Maddens N. 1978, pp. 174-189 .

⁸² Zoete A. 1994, pp. 202-206.

Voor het ambacht Moerkerke beschikken we over twee omstellingslijsten, weliswaar beide voor een ander deel van het ambacht, en met een andere finaliteit. Uit 1463 werd een *zettinglijst* bewaard voor het deel van het ambacht dat onder de nieuwe heerlijkheid Middelburg ressorteerde⁸³. Uit oktober 1484 werd dan weer een *pointinglijst* bewaard voor het deel van het ambacht Moerkerke dat nog volwaardig deel uitmaakte van het Brugse Vrije⁸⁴. In 1463 diende een totaal bedrag van 160 lb. 8 s. parisis te worden verdeeld over 110 fiscale eenheden, waaronder zes poorters (vijf van Brugge en één van Damme). Uit een gelijktijdige haardtelling weten we dat hetzelfde gebied op dat ogenblik 54 haarden telde - 22 “arme” haarden en de zes vermelde buitenpoorters inbegrepen⁸⁵. Van twee personen wordt vermeld dat ze niet in Moerkerke, maar respectievelijk in Damme en Oostkerke woonden. Over die 110 eenheden werd in eerste instantie een totaal van 99,625 loden omgeslagen, waarbij aan elke fiscale eenheid een waarde variërend 1/8 tot 4 loden werd toegekend. Zoals blijkt uit onderstaande tabel, vinden we de bestuurders van de watering vooral maar niet uitsluitend terug in de hoogste categorieën⁸⁶:

<i>Loden</i>	<0,5	0,5 tot 1	1 tot 2	2 tot 3	3 tot en met 4	<i>totaal</i>
<i>N</i>	48	20	28	8	6	110
<i>Bestuurders</i>	0	1	5	2	5	13

Tabel 8.12: *zetting* in Moerkerke-ambacht onder de heerlijkheid Middelburg ressorterend, 1463 (Bron: ADN B 1409 (18449))

Van de zes personen in de hoogste categorie vinden we er vijf terug als bestuurder van de watering, één van hen betrof weliswaar een onverdeeldheid uit de nalatenschap van *Lauwereins Lammaerds*, zelf sluismeester van Zuid-over-de-Lieve in 1457, wiens kinderen in 1463 als enige met de hoogste kwote van vier loden werden bedacht. Daarnaast werd *Jacob f. Lauwereins Lammaerd*, minstens negen keer bestuurder van Zuid-over-de-Lieve van 1465 tot 1475 nog eens afzonderlijk vermeld met een kwote van 1,5 lood. Sommige lage kwotes van bestuurders dienen trouwens in dezelfde zin gecorrigeerd te worden: de kwote van *Jacob f. Lodewijc Baergheer*, dijschepen in 1470 en 1471, is aan de lage kant – 1,25 – doch ook *Lijsbette*, de weduwe van *Lodewijc f. Amedas Baergheer*, vermoedelijk de moeder van *Jacob*, wordt afzonderlijk aangeslagen, met een kwote van 2,375⁸⁷.

In de tweede lijst, de *pointing* van oktober 1484 in het deel van Moerkerke-ambacht dat onder het Vrije bleef ressorteren, vinden we 71 fiscale eenheden terug, die samen een bedrag van

⁸³ ADN B 1409 (18449). Onder hetzelfde nummer ADN B 1409 vindt men ook nog twee *zettinglijsten* terug voor het overige deel van de heerlijkheid Middelburg, respectievelijk voor de delen van de heerlijkheid in Aardenburg-ambacht Bewester en Beooster Ee. De fiscale afsplitsing van de heerlijkheid Middelburg, waarbij van elk van de betrokken ambachten een aantal “loden” werden overgeheveld naar de nieuwe entiteit, vond plaats in 1459: Zoete A. 1994, p. 122.

⁸⁴ RAB, Bundels Vrije, 271. Volgens Zoete A. 1994 samen met andere omslaglijsten bewaard in RAB, Bundels Vrije, 272, doch na opvraging bleek RAB, Bundels Vrije, 272 niet meer te bestaan, en bleek de *zettinglijst* van Moerkerke zich te bevinden onder het nummer 271.

⁸⁵ Zoete A. 1994, p. 195, op basis van ARA, Oorkonden van Vlaanderen, I, nr. 1242.

⁸⁶ In een aantal gevallen was de bestuurder zelf reeds overleden, maar werden diens kinderen vermeld. Ook deze posten werden opgenomen onder de hoofding “bestuurders”.

⁸⁷ Idem dito voor de familie Scavijns, waarvan meerdere takken en generaties vermeld worden.

303 lb. 1 s. 5,5 d. parisis dienden te betalen. Daartoe werden 135,625 *loden* omgeslagen, met individuele kwotes variërend van 0,25 tot 7,75 *loden*⁸⁸. In tegenstelling tot het document van 1463 hebben we met een *pointing* te maken, wat impliceert dat het aantal posten beperkter is, met minstens een gedeeltelijke weglating van de sociaal zwakkere groepen⁸⁹. Ook hier kunnen we de bestuurders van de watering en isoleren van de overige inwoners:

<i>Loden</i>	<1	1 tot 2	2 tot 3	3 tot 4	4 tot 5	5 tot 6	6 en meer	totaal
<i>N</i>	22	19	9	14	5	1	1	71
<i>Bestuurders</i>	1	2	0	2	2	1	1	9

Tabel 8.13: *pointing* in Moerkerke-ambacht (deel ressorterend onder het Brugse Vrije), oktober 1484 (bron: RAB, Bundels Vrije, 271).

De *pointing* van 1484 geeft ongeveer hetzelfde beeld als de zetting van 1463: de meeste bestuurders, doch niet allemaal, vinden we terug in de hoogste belastingschalen. Zo werden in 1484 twee personen duidelijk zwaarder belast dan de rest. Het waren *Simon f. Hugo Heindricx* met een kwote van 5,75 en *Quintin van Heulendonc* met een uitzonderlijk hoge kwote van 7.75. Eerstgenoemde vinden we terug in het bestuur van de watering Noord-over-de-Lieve van 1470 tot 1486. Ten tijde van de *pointing* was hij ontvanger van de watering. *Quintin van Heulendonc* was zowel in het bestuur van Zuid-als Noord-over-de-Lieve actief, van 1464 tot 1487, waarbij hij zowel de functie van ontvanger, sluismeester als dijschepen uitoefende. Ook de derde hoogste kwote – 4.75 loden - stond op naam van een toekomstig bestuurder van de watering: *Matthijs Lichtvoet*, dijschepen in 1486 en sluismeester in 1494. Sommige personen werden vermoedelijk in meer dan één omschrijving belast, zelfs in de *pointing*: zo vinden we *Vrancke* en *Jan van Wulpen* zowel in Moerkerke-in-het Vrije als in Moerkerke-in-Middelburg terug. Het is natuurlijk mogelijk dat de betrokken familie in tussentijd verhuisd was van het Middelburgse naar het Vrije, maar toch waarschijnlijker dat ze in beide omschrijvingen belast werden⁹⁰.

De vergelijking van het aantal bestuurders met het aantal belastingbetalers in de lijsten, geeft tot slot een idee van de openheid van het bestuur van de watering en naar de lokale bevolking toe. In 1463 telden we 13 bestuurders op 110 belastingbetalers; in 1484 is de verhouding 9 op 71. Met andere woorden 12 tot 13 procent van de belastingbetalers in Moerkerke wist ooit een mandaat in het bestuur van een watering te bemachtigen. Ook al is het mutatie-ritme in het bestuur vrij hoog, de invulling van de bestuursfuncties blijft steeds beperkt tot een minderheid van de bevolking.

Nu we reeds een idee hebben van de relatie *grondbezit-bestuursfuncties* en *belastingsschaal-bestuursfuncties*, kunnen we vervolgens de cirkel rondmaken en de drie elementen met elkaar

⁸⁸ De spanning tussen hoogste en laagste kwote is ongeveer gelijk in 1463 als in 1484: met name 1/31-1/32.

⁸⁹ Het aantal posten met enkel vrouw of kind bedraagt 18% in de *pointing* van 1484 tegenover 35% in de zetting van 1463. Kinderen zijn vrij gemakkelijk herkenbaar aan het vrij systematisch gebruik in het Brugse Vrije van de diminutief-vorm naam + suffix (-kin): volgens G. Dupont vond de omschakeling van diminutief naar volle naam, al dan niet via de tussenstap van een korte of afgeleide naam, plaats tussen de leeftijd van 13 en 21 jaar: Dupont G. 2001.

⁹⁰ Cf. de toevoeging “*per bona*” bij *Vrancke van Wulpen*, wat suggereert dat hij niet in het gebied resideerde.

vergelijken. Voor het ontbrekende luik, de relatie *grondbezit-belastingschaal*, beschikken we over betere gegevens dan Zoete, die voor het grondbezit een beroep diende te doen op de weesregisters, en dus enkel het grondbezit van (voormalige) wezen in kaart kon brengen, dat bovendien niet noodzakelijk enkel in het betrokken gebied gesitueerd was. De omschrijving Moerkerke-in-Middelburg, waarvoor we over de omstellingslijst van 1463 beschikken, bevindt zich vermoedelijk integraal in het grondgebied van de watering Zuid-over-de-Lieve⁹¹. In de ommeloper van diezelfde watering uit 1470 is het mogelijk de beginnen die in het Middelburgse liggen af te zonderen, waardoor we amper zeven jaar na de omstellingslijst over een nauwkeurige bron voor de eigendomsstructuren in het gebied beschikken:

Dat Middelburgse deel van het ambacht Moerkerke omvatte volgens de ommeloper van 1470 855,5 hectare grond, die eigendom waren van in totaal 127 eigenaars, waarvan 23 institutionele eigenaars en de rest natuurlijke personen. In 1463 werd de zetting in dat gebied omgeslagen over 110 fiscale eenheden (“vermogens”) (Tabel 8.12). Nu blijkt dat slechts 23 van die 110 vermogens ook grond omvatten, samen 90,34 hectare of 10,6% van het totaal, wat impliceert dat bijna 90% van de grond in handen was van personen of instellingen die niet in het gebied belastbaar waren. Naast de grote kerkelijke instellingen (supra) gaat het vooral om belangrijke Brugse families: *Jacob* en *Pieter Metteneye*, met respectievelijk 59,2 en 26,2 hectare, *Ambrosius Reubs* (47,4 hectare), *Lodewijc Greffinc* (26,4 hectare). Het gaat hier stuk voor stuk om personen die zowel politiek als economisch een vooraanstaande rol gespeeld hebben in het Brugge van het derde en vierde kwart van de 15^e eeuw, en vaak zelfs gedurende langere tijd sleutelposities in het stadsbestuur bekleed hebben⁹². *Andries Centurion* (51,6 hectare) behoorde eveneens tot een belangrijke Brugse familie, doch volgens de ommeloper van 1470 woonde hij zelf op een hof in het 27^e begin van de watering, zonder evenwel in Moerkerke belast te worden⁹³. Centurion bezat vermoedelijk het Brugs poorterschap, maar dat gold niet voor *Robrecht Boudins* (46,8 hectare) die vrijlaat moet zijn geweest, aangezien hij enkele jaren later vermeld wordt als schepen van het Brugse Vrije⁹⁴. Ook hij betaalde

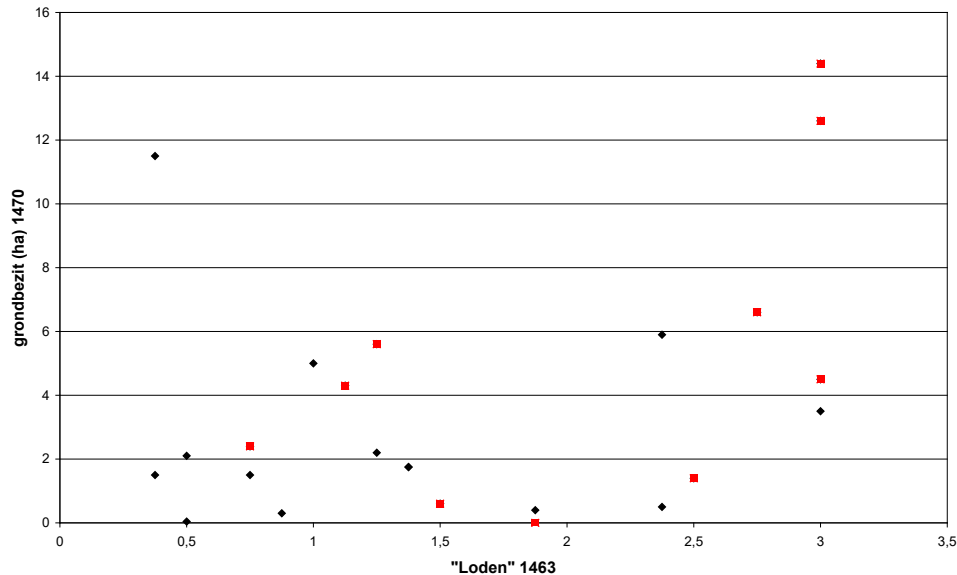
⁹¹ In de ommelopers van Noord-over-de-Lieve wordt geen melding gemaakt van gronden die onder het Middelburgse ressorteerden. Het Middelburgse viel grosso modo samen met het oostelijk deel van het ambacht Moerkerke. Aangezien de oostelijke grens van de watering Zuid-over-de-Lieve tevens de ambachtsgrens met Maldegem was, kan Moerkerke-in-Middelburg geen gronden omvat hebben buiten Zuid-over-de-Lieve.

⁹² Voor Jacob f. Joris Metteneye, Lodewijc Greffinc en Ambrosius Reubs verwijzen we naar de databank in het proefschrift van J. Haemers (UGent) betreffende de socio-politieke analyse van de opstanden tegen Maximiliaan van Oostenrijk in de laatste decennia van de 15^e eeuw. Blijkens de ommeloper van 1470 verpachtten zij hun hofsteden in het gebied: Lodewijc Greffinc aan Jacob Neut (een hofstede in het 15^e begin); Jacob Metteneye 4 hofstedes in het 14^e en 15^e begin, waarvan 3 verpacht aan respectievelijk *Christoffel Tac*, *Jan f. Willem Avijs* en *Adriaen f. Boudin Heyns*. Een vierde hofstede wordt aangeduid als “*te Jacop Metten Eeyde stede*” en was mogelijk een buitenverblijf; Pieter Metteneye verpachtte een hofstede in het 26^e begin aan Pieter de Knuudt; Ambrosius Reubs was ondermeer leenhouder van het hof *Ter Rooder Poorte* in het 33^e begin. Dit hof *Ter Rooder Poorte* was niets anders dan het leenhof “*Altena*” met negen achterlenen, gehouden van de Brugse Burg, dat sinds ten laatste 1357 in handen was van Brugse poorters (vanaf 1385 de familie *De Bul*, nadien *Jan de Grave* en kort voor 1468 dan *Ambrosius Reubs* (Janssens, 1984, pp. 102-103). Een tweede hofstede in het 34^e begin verpachtte Reubs aan Lamsin de Cotere. Men kan zich afvragen of de aanwezigheid van Brugse poorters van een dergelijk kaliber ook geen rol kan gespeeld hebben bij de creatie van de heerlijkheid Middelburg eind jaren '50. Hun grondbezit werd immers “getransfereerd” van het Brugse Vrije naar Middelburg.

⁹³ Ommeloper Zuid-over-de-Lieve, 1470, 27^e begin: “*thof ende hofstede daer hij wont metten lande daer ontrent metten zuuthende tot alften Middelbrughe weghe...: 20 m 2 ln 15r*”.

⁹⁴ Priem, 1850-51, VII, p. 163: vermeldt hem als schepen van het Brugse Vrije vanaf 1480. Boudins was in 1470 eigenaar van het hof Ter Stove waarop enkele decennia later het klooster Sarepta zou gevestigd worden.

klaarblijkelijk geen belasting in Moerkerke. De persoon met het omvangrijkste grondbezit die effectief ook in het gebied belast werd, was *Jan van Wulpen* met 14,4 hectare. Bij de 23 vermogens die wél grondbezit omvatten, blijkt de relatie tussen de omvang van dat grondbezit en de belastingschaal positief, maar zeker niet recht evenredig te zijn⁹⁵: zoals onderstaand spreidingsdiagram toont, kon een kwote van 3 *loden* corresponderen met een grondbezit tussen de 3,5 en de 14,4 hectare!

Figuur 8.1: spreidingsdiagram met verhouding tussen belastingkwote (in *loden*) en grondbezit (in ha) in het “Middelburgse” deel van het ambacht Moerkerke (1463-1470). (rood vierkant = bestuurder watering)

Het meest excentrische punt betreft een priester, *Jacob Arnouds* die maar 0,375 loden betaalde, terwijl zijn grondbezit in het gebied toch 11,5 hectare omvatte. De reden is vermoedelijk niet een gunstmaatregel omwille van zijn geestelijke status – indien hij *exempt* was van de zetting, zou hij niets betalen in plaats van een klein bedrag – wel het feit dat hij zijn grond met hofstede niet zelf gebruikte, doch ze volgens de ommeloper van 1470 verpachtte aan *Jan f. Vranx Neys*, minstens drie jaar bestuurder van de watering Zuid-over-de-Lieve in de periode 1478-1498⁹⁶. Het vermogen dat het zwaarst werd belast in 1463, dat van de kinderen van *Lauwereins Lammaerds* omvatte klaarblijkelijk zelfs helemaal géén grondbezit in het Middelburgse deel van Zuid-over-de-Lieve. In het deel van de watering dat onder het Vrije viel, bleek alleen *Jacob f. Lauwerein Lammaerds* in 1470 een schamele 1,18 hectare grond te bezitten. Dit alles lijkt de hypothese van Zoete, dat het grondgebruik en niet het grondbezit de doorslaggevende factor was in het lodensysteem te bevestigen. Dat de meeste bestuurders van de wateringen een hoge belastingschaal met een relatief gezien groot grondbezit combineerden, impliceert dat het niet louter om renteniers ging, maar dat zij ook zelf een grotere hoeve exploiteerden. De grootsten onder hen kunnen we wellicht als een soort

⁹⁵ De correlatie-coëfficiënt R bedraagt 0,38. Zonder de excentrische waarde van priester Jacob Arnouds (infra), stijgt dit echter tot 0,57.

⁹⁶ Vermoedelijk ging het niet om de pastoor van Moerkerke, een functie die van 1450 tot 1464 zou zijn uitgeoefend door een zekere Olivier Brasseur: Van den Heuvel J. 1985, p. 147.

van hereboer kwalificeren⁹⁷. Daar voegen we echter direct volgende belangrijke nuance aan toe: van de 110 belaste vermogens in 1463, identificeerden we er hoger 13 als bestuurder van een watering. Aangezien slechts 23 vermogens grondbezit in het gebied omvatten, kunnen we mutatis mutandis stellen dat een ruime helft van alle grondbezitters die in het gebied belastbaar waren – lees: er grond gebruikten - ook in het bestuur terecht kwam. Met name de grotere grondbezitters onder hen, werden bijna automatisch bestuurder.

Dat grondgebruik en niet grondbezit doorslaggevend was voor de belastingsaanslag, verklaart anderzijds waarom sommige personen met een eerder beperkt tot middelmatig eigen grondbezit, toch hoge belastingen betaalden. Het beste voorbeeld is *Quintin van Heulendonc*, meermaals bestuurder in beide Moerkerkse wateringen, waarvan we zagen dat hij in 1484 de uitzonderlijk hoge kwote van 7,75 loden betaalde, terwijl zijn eigen grondbezit in Zuid-over-de-Lieve in 1470 uit slechts 4,37 hectare bestond. De tweede hoogste belastingbetaler, *Simon f. Hugo Heindricx*, moet een veelvoud daarvan hebben bezeten⁹⁸. We kunnen dan ook vermoeden dat Van Heulendonc pachter was van een grote hofstede in het gebied, doch aangezien de boekhoudingen van de kerkelijke grootgrondbezitters in dit gebied erg onvolledig zijn, en we over helemaal géén informatie beschikken voor het grondbezit van de Brugse poorters, kunnen we dat niet aantonen. Van de abdij Spermalie pachtte van Heulendonc alvast een perceel van 2 gemeten 30 roeden in Moerkerke⁹⁹.

c. De hofstede: woonplaats en landbouwbedrijf

Het al dan niet bezitten van een eigen hofstede kan een indicatie zijn van materiële welstand, maar tevens ook een idee geven van de economische activiteiten. Wie een eigen hofstede met grond bezit en deze niet verpacht, kan verondersteld worden zelf als landbouwer actief te zijn, al dan niet met de hulp van familie en/of personeel. Hetzelfde geldt voor wie een hofstede pacht. Op macro-vlak legt de verhouding tussen het aantal hofsteden in eigendom en in pacht de structuur van de landbouweconomie bloot. In de meeste ommelopers werden de hofsteden vermeld bij de percelen waarop ze zich bevinden. Vaak maakte men zelfs het onderscheid tussen “hofsteden” en “huusen” of “huusekins”, die in tegenstelling tot de hofsteden eenvoudige woningen waren, met hooguit een tuin, die niet als hoeve dienst deden¹⁰⁰. De

⁹⁷ Met dien verstande dat ook de pacht van tienden als “gebruik” werd aanzien; ook bv. molenpacht werd belast, cf. de vermelding in de pointing van 1484 van *Clays f. Adriaan Moerincx*, “*muelnare up de noortmuelne*”. Het gaat om de Noord- of Moerkerkse molen bij Sint-Denijspreekboom op de grens met Lapscheure, eigendom van de heren van Moerkerke: Coornaert, M. 1985c, pp. 72-73.

⁹⁸ Van *Simon f. Hugo Heindricx* zelf beschikken we niet over gegevens in verband met het grondbezit. Zijn zoon *Pieter f. Simon Heindricx* bezat in 1501 in Noord-over-de-Lieve 62,5 hectare en in 1502 in Zuid-over-de-Lieve 7,6 hectare; het grondbezit van Quintin van Heulendonc bestond voor een deel – ca. 2,2 hectare - uit cijnsland gehouden van de Gentse Sint-Baafsabdij, deels geërfd van zijn vader Daneel, deels verworven van *Lijsbette*, dochter van *Jan f. Pieter Vergolieven*: RAG, Sint-Baafs-Bisdom, K 1109, f°47v (legger uit 1454, met recentere aanvullingen)

⁹⁹ RAB, Oud Kerkarchief, 444: rekening abdij Spermalie 1482-83 (pachtprijs 3 lb. parisis).

¹⁰⁰ Vb. Ommeloper Noord-over-de-Lieve 1501, 25^e begin: “*Zegher van West... daer zijn huus up staet: 1 ln*”; “*de kercke van Moerkercke...daer zijn huusekin up staet daer Thomaes Colman up wuendt: 1 ln 70 r*”; 34^e begin: “*Joncvrouwe Margriete f. mer Daniel van Praat...daer den muelene up staet metten huusen: 50 r*”.

ommeloper vermeldde ook vaak de bewoner van de hofstede, hetzij de eigenaar zelf, hetzij een pachter. Voor het eigenlijke doel van de ommeloper – de inning van de grondbelasting – waren deze indicaties van secundair belang: hooguit hielpen ze een perceel te lokaliseren¹⁰¹. Slechts weinig ommelopers zullen dan ook systematisch alle hofsteden en huizen vermelden. Alleenstaande hofsteden maken ook meer kans om vermeld te worden dan huizen in dorpscentra. De vrij gedetailleerde ommeloper van Zuid-over-de-Lieve uit 1470 vermeldt alleen “hofsteden” en “steden”, respectievelijk 94 en 13. Daarnaast worden ook nog vier vervallen hofsteden gesignaleerd. De belangrijkste hofsteden, met een residentiële of feodale functie worden ook als hof aangeduid¹⁰². Van de in totaal 107 hofsteden liggen er 33 in het deel van Moerkerke dat onder de heerlijkheid Middelburg viel, waarvan we hoger zagen dat het in 1463 54 haarden telde. De verhouding tussen aantal hofsteden vermeld in de ommeloper en het aantal haarden ligt dus iets hoger dan drie op vijf. In de ommeloper van Noord-over-de-Lieve uit 1501 tellen we dan weer 50 hofsteden, 2 “steden”, 6 huizen, waaronder een “backerie” en de “priestrage”, en 12 vervallen hofsteden. In Noord-over-de-Lieve dat volledig in de polderstreek gelegen is, bevonden zich duidelijk meer vervallen hofsteden, dan in Zuid-over-de-Lieve in de overgangszone van polder naar zandstreek. Bovendien lag het aantal hoeves dat door de eigenaar bewoond werd, in Noord-over-de-Lieve relatief gezien veel lager dan in Zuid-over-de-Lieve:

	hofsteden (&steden)	vervallen hofsteden	bewoner eigenaar	bewoner niet- eigenaar
<i>Noord-over-de-Lieve</i>	52	12	8	41
<i>Zuid-over-de-Lieve</i>	107	4	41	51

Tabel 8.14: hofsteden in de watering van Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve (bron: ommelopers Zuid-over-de-Lieve 1470 en Noord-over-de-Lieve 1501)

Het is typerend voor de verregaande ontkoppeling tussen gebruik en eigendom in de polderstreek dat nog slechts acht bewoners van hofsteden in Noord-over-de-Lieve in 1501 eigenaar waren van hun hofstede. Dezelfde oefening kunnen we nu ook maken voor de bestuurders van de watering. In beide voormelde ommelopers gaan we na hoeveel bestuurders eigenaar waren van een hofstede, hoeveel er woonden op die hofstede, en hoeveel er een gepachte hofstede bewoonden:

Bestuurder	grondbezit (ha) ¹⁰³	eigendom hofsteden	bewoners	pacht hofsteden	eigenaar
<i>Adriaens Aernout</i>	5,8	1	Jan f. Wouter Moerinx		
<i>Baergheer Jacob f. Lodewijc</i>	3,4			1	Joris Ghyselins
<i>Boelin Daneel</i>	14,6	1	hijzelf		
<i>Byl Jan</i>	20,7	1			
<i>de Backere Joos</i>	3,8	1			

¹⁰¹ Zoals ook toponiemen en in mindere mate ook bodemgebruik ter situering vermeld worden.

¹⁰² “thof ter Stove” in het 38^e begin; “thof ende hofstede” van Andries Centurion in het 27^e begin; het leengoed “thof van Booneem” in het 22^e begin; het leengoed “thof ter Rooder Poorte” in het 33^e begin.

¹⁰³ Grondbezit in beide watering samengeteld. In een aantal gevallen ook gebaseerd op de ommelopers van Zuid-over-de-Lieve uit 1502 en 1530.

<i>de Knuut Jan</i>	9,2	1	hijzelf		
<i>de Man Boudin f. Jan</i>	0,6			1	Deynaert Jan
<i>Halve Mark f. Adriaan</i>	17,5	2	hijzelf; Jacob Vossaert		
<i>Heindricx Adriaan</i>	1,8			1	Pieter van den Rade
<i>Heindricx Pieter f. Simon</i>	70,1	8	hijzelf; Passchier Tavernier; weduwe Jacob Batins; "Zeghers hofstede"; "Zoe"; Jan de Quicke; Jan Scerpyneck; Bartholomeus vander Haghe.		
<i>Huushere Willem Salemonszone</i>	4,6	1	hijzelf		
<i>Moerijnc Cornelis f. Adriaan</i>	7,9	1	Jan Huussins de Zeelandere		
<i>Neys Jan f. Vrancke</i>	2,1			1	Jacob Arnouds, priester
<i>Roelins Willem</i>	44,3	2	hijzelf ("Ramsburg"); Joos van de Velde		
<i>Sabbe Pieter</i>	2,5	1	hijzelf		
<i>Scavijns Jan f. Lonis</i>	7,9	1	hijzelf		
<i>Scavijns Michiel f. Jacob</i>	12,0	1	hijzelf		
<i>Valke Roegier</i>	23,3	1	hijzelf		
<i>van Wulpen Cornelis</i>	79,3	2	Cornelis de Waert; Jan de Brabandere	1	kerk van Middelburg
<i>van Wulpen Jan</i>	24,4	1	hijzelf		
<i>vanden Hende Michiel</i>	11,5	2	hijzelf; kind Jan van den Hende		
<i>vander Helst Jan</i>	22,0	2	hijzelf ("De Croone"); Paes Danckers		
<i>Walins Adriaan</i>	2,4	1	hijzelf		
<i>Zac Jacob</i>	3,1			1	Olivier van den Westhuuse

Tabel 8.15: eigendom en pacht van hofsteden door bestuurders van de wateringn Zuid-en Noord-over-de-Lieve (bron: ommeloper Zuid-over-de-Lieve 1470 en Noord-over-de-Lieve 1501)

In beide ommelopers vonden we 19 bestuurders terug die eigenaar waren van een hofstede in één van beide wateringn. Zes van hen waren zelfs eigenaar van meer dan één hofstede. *Pieter f. Simon Heindricx* valt daarbij op door zijn bezit van niet minder dan acht hofsteden, waaronder de hofstede die hijzelf bewoonde. Cornelis van Wulpen was zelf eigenaar van twee hofsteden die hij klaarblijkelijk verpachtte, maar bewoonde zelf als pachter een hofstede van de kerk van Middelburg. Op Cornelis van Wulpen na, die een grootgrondbezitter was, blijken de pachters van hofsteden allemaal slechts enkele hectaren grond zelf in eigendom te hebben gehad. Dat ze toch in het bestuur van de watering terechtkwamen, hangt wellicht samen met de hofstede die ze pachtten: *Adriaan Heindricx* bijvoorbeeld bezat slechts 1,8 hectare grond in Noord-over-de-Lieve, waar hij van 1513 tot 1527 toch 11 bestuursmandaten zou uitoefenen. Hij was wel pachter van een hofstede van *Pieter van den Rade*, een Brugs poorter, die met 23,9 hectare één van de grotere grondbezitters in de watering was¹⁰⁴. Ook de andere

¹⁰⁴ Een Pieter van den Rade kocht tussen 12 juli 1478 en 13 juli 1479 een leen van de Burg van Brugge van 57 gemeten in Noord-over-de-Lieve, van *Jan Boulet*. Van den Rade was in 1479 kerkmeester van de Brugse Sint-Jozefskerk, en werd als leenhouder opgevolgd door zijn zoon Pieter, en tussen, 24 juni 1499 en 24 juni 1500

bestuurders die een hofstede pachtten, deden dat van iemand die veel meer grond in de watering bezat dan zichzelf¹⁰⁵. Meteen wordt een belangrijke nuance geplaatst bij het voorkomen van bestuurders in de wateringën die zelf slechts kleine ingelanden waren: vaak ging het om pachters van grotere hofsteden, die dus eigenlijk ook een veelal stedelijke of kerkelijke eigenaar vertegenwoordigden. Dat ze daarnaast toch ook zelf een aantal percelen grond bezaten, bleef vermoedelijk een *conditio sine qua non* om tot het bestuur van de watering toe te treden.

Doch al bij al ging het daarbij om een minderheid. De meerderheid van de bestuurders waren wel degelijk zelf eigenaar van de hofstede die ze zelf bewoonden, wat hen onderscheidde in een samenleving waarbij de meerderheid van de inwoners hun hofstede pachtten. De meerderheid van de bestuurders van de Moerkerkse wateringën bezat één hofstede in het gebied die ze ook zelf bewoonden en vermoedelijk bewerkten, met een eigen grondbezit tussen de 5 en de 15 hectare. Het landbouwbedrijf dat ze exploiteerden, kon echter groter zijn, daar ze naast hun eigen grondbezit, mogelijk ook nog individuele percelen pachtten. Daar de meeste grote eigenaars in het gebied géén of weinig boekhoudige bescheiden nalieten, is onze informatie daarover beperkt. Alleen al van de abdij Spermalie, het Brugse Sint-Janshospitaal en het Damse Sint-Janshospitaal, bleken echter al 31 van de 110 bestuurders één of meerdere percelen grond te pachten¹⁰⁶. In de meeste gevallen ging het om relatief kleine percelen: de gemiddelde oppervlakte per pachter bedroeg slechts 1,51 hectare. Een drietal personen pachtte 5 hectare of meer. *Jan f. Vrancke Neys* bijvoorbeeld, van wie we hoger zagen dat hij een hofstede pachtte van priester *Jacob Arends*, pachtte daarnaast ook nog eens 6,5 hectare grond van de abdij Spermalie. Maar ook van de 19 personen die zelf een hofstede in eigendom hadden, pachtten er tien nog een stuk grond van één van de drie voormelde instellingen. Gelet op het feit dat er veel meer verpachters waren dan alleen deze drie, vermoeden we dat het grootste deel van de bestuurders percelen grond zal hebben gepacht. Of ze ook tienden pachtten, zoals de commercieel ingestelde Zeeuws-Vlaamse boeren in de 17e en 18^e eeuw¹⁰⁷, kunnen we niet met zekerheid stellen: de tienden in Moerkerke waren grotendeels in handen van de Sint-Kwintensabdij en particulieren, die beide weinig of geen boekhoudkundige documenten nalieten¹⁰⁸. Desalniettemin hebben we toch een aantal indicaties dat bestuurders

door diens zoon Pieter. De familie van den Rade zou tot 1610 in het bezit van dit leen gebleven zijn (Janssens L. 1984, p. 139; Gailliard J. 1857-64, II, p. 374).

¹⁰⁵ Priester Jacob Arnouds bezat 24,14 hectare in Zuid-over-de-Lieve; Olivier van de Westhuisse 8,65 hectare in Noord-over-de-Lieve; Jan Deynaert bezat 16,17 hectare in Noord-over-de-Lieve; Joris Ghyselin bezat 6 hectare in Zuid-over-de-Lieve, Jan Ghyselin bezat er wel nog eens 11,89. De Kerk van Middelburg bezat in Noord-over-de-Lieve 28,31 hectare.

¹⁰⁶ Bronnen: resp. RAB Oud Kerkarchief 444-446 (rk. Spermalie 1469-70 tot 1558-59 met lacunes); Brugge, OCMW-archief, Sint-Janshospitaal, G141-295 (rk. 1440-41 tot 1560-61); Damme, OCMW-archief, doos bezit, 1 (ontvangstboek Sint-Janshospitaal Damme ca. 1555).

¹⁰⁷ van Cruyningen P. 2000, pp. 78-79; pp. 234-235.

¹⁰⁸ Zie bijlage 2bis; RAB, Oud Kerkarchief 416: overzicht van de tienden van de abdij Sint-Kwintens begin 15^e eeuw; Coornaert, 1989, 3, pp. 22-43. Een van de tiendeigenaars blijkt *Pieter f. Pieter Heindricx* te zijn, die aan zijn gelijknamige bastaardzoon het erfelijk kapelaanschap van de kapel van OLV te Moerkerke overmaakte, waartoe ondermeer drie vierde van het tiend van de *Kleine en Grote Kwade Rebbe* en de *Spermalietende* te Moerkerke en Lapscheure behoorden: RAB, Blauwe Nummers, 3598: ontvangsbewijs d.d. 1523/11/08 van het leendenombrement dienaangaande aan de abdij van Sint-Kwintens-ten-Eilande, waarvan de voormelde tienden in leen werden gehouden. Grootvader *Pieter f. Simon Heindricx* had de tienden in 1500 verworven van de abdij

van de Moerkerkse watering en ook als tiendpachter optraden, zelfs in aangrenzende gebieden. *Jacob Zac*, bijvoorbeeld, pachtte niet alleen een hofstede in Noord-over-de-Lieve, maar ook in 1493-94 het tiend van de Gentse Sint-Baafsabdij in de *Nonnenpolder* of *Polder van Marquette* tussen Lapscheure en Aardenburg¹⁰⁹, en de reeds vermelde *Jan f. Vrancke Neys* bleek in 1502 nog geld verschuldigd te zijn aan de abdij van Spermalie voor de pacht van de “*Nederhouc*”, mogelijk ook een tiendhoek¹¹⁰.

Een aantal bestuurders, die eveneens in de watering woonden, bezat substantieel meer eigen grondbezit, en meerdere hoeven, wat hen er niet van weerhield zoals in het geval van *Cornelis van Wulpen* daarnaast nog eens een hofstede of individuele percelen te pachten van een institutionele eigenaar. Zelfs *Pieter f. Simon Heindricx*, de grootste grondbezitter in Noord-over-de-Lieve pachtte nog een perceel van de abdij Spermalie, waarvoor hij in 1494 betaalde door een *legger* van de abdijsgronden op te stellen¹¹¹. Dat de eigen hofsteden van deze grotere grondbezitters namen droegen – “*Ramsburg*” van *Willem Roelins*, “*De Croone*” van *Jan van der Helst* – bevestigde hun status in de lokale gemeenschap.

Op die manier zouden we in Moerkerke rond 1500 drie categorieën van bestuurders kunnen onderscheiden: de middelgrote boer-eigenaar, de grotere pachter, en de dorpselite. We zagen dat rond 1530 parallel met de bezitsconcentratie het gemiddelde grondbezit van de bestuurders sterk gestegen was, waarbij wellicht enkel grotere herenboeren en de dorpselite overbleven, en de spoeling van het aantal mensen die in aanmerking kwamen om bestuurder te worden stilletjesaan erg dun werd.

d. de wezenboeken van het Brugse Vrije

Staten van goed zijn sinds de jaren '70 een veelgebruikte bron voor de studie van de plattelandssamenleving, zowel wat betreft economische structuur, sociale stratificatie, materiële cultuur als demografie¹¹². Voor het Brugse Vrije werd er echter nog nauwelijks een beroep op gedaan. Staten van goed bestaan in verschillende vormen. De meest uitgebreide vorm, doorgaans gekend onder de naam *minuten*, met uitvoerige inventarisatie van roerende en onroerende goederen, vinden we in het Vrije niet terug voor het einde van de 16^e eeuw, op enkele uitzonderingen na¹¹³. Wel is vanaf het midden van de 15^e eeuw, meer bepaald vanaf 1458, een vrij doorlopende reeks van *wezenboeken* bewaard per kwartier van het Vrije, dus

van Sint-Kwintens nadat de vorige leenhouder verzuimd had het verheffingsgeld te betalen: RAB, Blauwe Nummers, 3541.

¹⁰⁹ RAG, Sint-Baafs-Bisdom, K 7728, rk. 1493-94: samen met *Mathijs Lademan* voor 20 s. groten.

¹¹⁰ RAB, Oud Kerkarchief, 445: rk. Spermalie 1498/10/01-1502/10/01. In een dispuut met de abdij werd hij door scheidsrechters tot de betaling van 27 lb. parisis veroordeeld.

¹¹¹ RAB, Oud Kerkarchief 444, rk. 1490/10/01-1494/10/01: “*Item es voorwaarde dat hij vanden ouste XCIIII niet gheven en zal mids dat hij mij een leggherkin ghemaect heeft vanden lande ligghende inde wateringhe van Moerkercke noort over Leye waer vooren hij anders niet hebben en zal*”.

¹¹² Cf. voor de Nederlanden: Van der Woude A. en Schuurman A. (eds.) 1980 en talrijke monografieën en licentiaatsverhandelingen, zowel voor stad als platteland in de late middeleeuwen en het Ancien Régime.

¹¹³ Tussen de regesten in de weesregisters treft men soms volledige *staten* (minuten) aan, steeds van belangrijke figuren.

respectievelijk Noord-, Oost- en West-Vrije¹¹⁴. In tegenstelling tot staten van goed in uitgebreide of regestvorm, bevatten wezenboeken niet de volledige erfenis, doch enkel het erfdeel van de wezen¹¹⁵. De registratie verliep op losse katernen per *ambacht* en werd verleden voor de schepenen van het Vrije, die als *oppervoogden* optraden¹¹⁶: elke aanvulling of wijziging diende in aanwezigheid van twee schepenen te gebeuren. De registers per *kwartier* werden pas later samengesteld, waarbij nogal wat katernen verkeerd werden ingebonden, waardoor de oorspronkelijke samenhang niet altijd even gemakkelijk te reconstrueren is, en men slechts na detailonderzoek kan uitmaken welke folio's bij welk ambacht horen. Zo kan men in een register van het Oost-Vrije ook wel een katern of losse folio's betreffende het West-Vrije terugvinden¹¹⁷. Bij de analyse van staten van goed dient men zich voorafgaandelijk drie vragen te stellen¹¹⁸:

- wie werd geregistreerd ?
- wat werd geregistreerd ?
- waarom werd er geregistreerd ?

De *wezenboeken* van het Brugse Vrije hadden een dubbel doel: het regelen van de voogdij van minderjarige kinderen na het overlijden van één van beide of beide ouders, en het beschermen van hun erfdeel. In uitzonderlijke gevallen werd ook na het overlijden van een ander familielid een erfdeel geregistreerd¹¹⁹. Alleen de minderjarige kinderen werden vermeld, en enkel hun aandeel in de erfenis van de overledene werd genoteerd. De regesten werden bijgewerkt: na de oorspronkelijke registratie volgden aanvullingen en wijzigingen, aangebracht door de voogden (*"Item bringhen de voorseide voochden te papieren..."*). De aanvullingen betreffen delen van de erfenis van de overleden ouder die aanvankelijk niet geregistreerd waren, bijvoorbeeld omdat de *staat van goed* nog niet klaar was¹²⁰, maar ook erfenissen die de wezen nadien toekwamen, door het overlijden van de tweede ouder, een grootouder, broer, zus, tante, oom, neef, nicht,.... Ook de emancipatie of het overlijden van de wezen werd opgenomen. Belangrijk is dat ook wezen die niets erfden werden opgenomen, wat de volledigheid van de registratie ten goede kwam¹²¹.

De nalatenschap werd in *regestvorm* beschreven, en was zeker in de 15^e eeuw beknopt. De beschrijving viel uiteen in twee delen: enerzijds de *erven*, anderzijds de *katelen*. Het gaat

¹¹⁴ RAB, Registers van het Vrije, 16469 e.v. (Noordvrije); 16516 e.v. (Westvrije) en 16563 e.v. (Oostvrije). Een ouder register werd bewaard: het nr. 16468, een geïsoleerd register uit ca. 1414.

¹¹⁵ Thoen E. 1988, I, p. 26.

¹¹⁶ RAB, Registers van het Vrije, 16566, f°120r (Oostburg-ambacht, 1474/01/28 (n.s.)): *"bij consente vander wet als oppervoochden"*.

¹¹⁷ Vb. RAB, Registers van het Vrije, 16565 (Oostvrije 1466-1481) waarvan de laatste katern vermoedelijk Kamerlingsambacht betreft.

¹¹⁸ Zie ook de methodologische opmerkingen in Thoen E. 1988, I, pp. 21-34; II, pp. 671-675.

¹¹⁹ Vb. RAB, Registers Vrije 16566, Oostburg-ambacht, 1480/06/02 : erfenis van Pierkin, Betkin, Callekin, Jozinekin en Zoetkin, kinderen van Pieter Scotters na het overlijden van hun broer Hannekin (2 lb. 2 s. groten); RAB, Registers Vrije 16568, Aardenburg-ambacht, 1495/11/20: erfenis van Adriaenkin f. Lamsin Lievins, na het overlijden van de kinderen van Adriaen f. Jan Yserbijt, neef van Adriaenkin f. Lamsin Lievins (75 roeden land).

¹²⁰ RAB, Registers Vrije 16476, Meetkerke-ambacht, f°128v: 1533/02/28 (n.s.): Wouterkin en Rosinekin, de kinderen van Clais Keulare, *"den staet noch niet ghereet mits den onlancheit vanden overliden vander moeder"*.

¹²¹ RAB, Registers Vrije 16568, f°130r, Moerkerke-ambacht: 1493/03/23 (n.s.): Roegierkin f. Christiaen Claeys: erft *erven* noch *katelen* na het overlijden van zijn vader. Er werden wel steeds voogden aangeduid, in dit geval *Jacop Zack* en *Lammin f. Pieter Ballings*.

steeds enkel om dat deel van de nalatenschap dat aan de wezen toekwam. Van de erven werd vaak enkel de totale oppervlakte van het grondbezit vermeld, vaak met de stereotype toevoeging: “*met huizen en bomen*”. Leengoederen werden meestal wel afzonderlijk aan één erfgenaam toegewezen. In de 16e eeuw werden bovendien goederen verworven tijdens de huwelijksgemeenschap van de ouders (“*conquest*”), onderscheiden van de eigen goederen van de ouders (“*patrimonium*” en “*matrimonium*”). In het Brugse Vrije werden de eigendomsrechten op de eigen goederen van de overleden ouder na overlijden volledig aan de kinderen overgedragen. Van de verworven goederen en de eigen goederen van de langstlevende ouder, kwam op dat ogenblik de helft toe aan de kinderen. Van de *katelen* werd in de regesten meestal enkel de tegenwaarde in speciën vermeld.

Dat dergelijke wezenboeken voor een plattelandsomschrijving bewaard werden, is uniek voor Vlaanderen. Voor de kasselrij Oudenaarde, beschikte E. Thoen weliswaar over regesten van staten van goed die teruggingen tot de tweede helft van de 14^e eeuw, doch het betrof een *stedelijke* registratie waarbij ook de buitenpoorters opgenomen werden¹²². Door de informatie uit de wezenboeken van het Vrije te combineren met de eigendomsstructuur zoals vastgelegd in de ommelopers van de wateringeng, zou een geheel nieuwe studie kunnen worden gemaakt van de demografie, de sociale stratificatie en de landbouweconomie van het Brugse Vrije vanaf de tweede helft van de 15^e eeuw. De indeling per ambachten leent zich bovendien tot een geografisch analyse, door vergelijking van meer inlands gelegen gebieden (ambachten als Zerkegem en Snellegem) met oudere en recentere kustambachten. Ook de gevolgen van landverlies en herinpoldering zijn net als algemene economische en politieke evoluties zichtbaar in de wezenregistratie.

Dit alles valt echter ver buiten het opzet van deze studie over de waterstaat in het Brugse Vrije. Wij zullen de wezenboeken van het Vrije dan ook enkel gebruiken voor een zeer beperkt opzet: het duiden van de sociale en materiële positie van de bestuurders van de wateringeng in de dorpsgemeenschap, in casu in het ambacht Moerkerke. Dat ambacht Moerkerke was het kleine broertje van de vier ambachten van het Oost-Vrije, en kende de minst volledige registratie¹²³. Het gemiddelde aantal overlijdens met wezen die geregistreerd werden, was dan ook aan de lage kant: in de periode 1458-1559 gemiddeld 3,5 (mediaan:3), waarbij we echter niet mogen vergeten dat een belangrijk deel van het ambacht net voor het begin van onze bronnenreeks afgesplitst werd door de creatie van de heerlijkheid Middelburg¹²⁴. Om het roerend en onroerend bezit van de bestuurders van de wateringeng te

¹²² Thoen E. 1988, I, p. 26 en passim.

¹²³ Voor het volledige Oost-Vrije ontbreekt het decennium 1515-1524. Voor het ambacht Moerkerke zit er ook nog een hiaat in de bronnen voor 1464 en 1465 en van 1468 tot en met 1474.

¹²⁴ Hoger zagen we dat het ambacht Moerkerke in het Brugse Vrije in de pointing van 1484 71 belastbare vermogens telde. Negen van die vermogens betroffen kinderen, de overige 62 kunnen we als mannelijke of vrouwelijke gezinshoofden beschouwen. Door vrijstelling van armen en een deel van de weduwen in de pointing, moet het aantal gezinshoofden in werkelijkheid hoger hebben gelegen, wat echter deels gecompenseerd werd doordat een aantal niet-inwoners toch meebetaalden. Een sterftcijfer onder de gezinshoofden van 3 op 62, of 48,4 pro mille is geen onmogelijk cijfer voor de late middeleeuwen: Thoen E. 1988, I, pp. 64-93. De registraties in de wezenboeken als overlijdens van gezinshoofden beschouwen, lijkt gerechtvaardigd, doordat bij het overlijden van de tweede ouder, de verdeling werd toegevoegd aan de reeds bestaande post. Wel dient natuurlijk ook steeds rekening te worden gehouden met een aantal overlijdens zonder minderjarige kinderen én

plaatsen, voerden we ter controle een beperkte referentie-steekproef uit voor acht verschillende jaren in de periode 1460-1505¹²⁵. Dit leverde in totaal 22 posten - regesten van weesgoederen – op. In elf gevallen betrof het de nalatenschap van de vader, in acht van de moeder, en in de drie overige gevallen van allebei. Omdat we door het geringe aantal waarden, twijfelden aan de representativiteit van deze steekproef, voerden we voor dezelfde jaren een bijkomende steekproef uit, voor een naburig, doch veel groter ambacht, Aardenburg, dat net als Moerkerke deels uit poldergrond, maar deels ook meer zandige gebieden omvatte. De steekproef voor Aardenburg-ambacht leverde 242 regesten op. Voor beide ambachten noteerden we per regest de oppervlakte van het grondbezit en de tegenwaarde in geld van de roerende goederen. Gemiddeld leverde dit volgende resultaten op:

	Moerkerke-ambacht	Aardenburg-ambacht
<i>N</i>	22	242
<i>gemiddeld grondbezit (ha)</i>	1,8	2,3
<i>gemiddelde waarde roerende goederen</i> ¹²⁶ <i>(s. groten)</i>	70,4	171,3
<i>geen grondbezit</i>	17	113
<i>geen roerende goederen</i>	6	63
<i>geen grondbezit noch roerende goederen</i>	5	26

Tabel 8.16: referentie-waarden weesgoederen Moerkerke- en Aardenburg-ambacht: steekproef 1460-1505 (bron: RAB, Registers van het Vrije, 16563-16568)

De gemiddelden verraden grote onderlinge verschillen: 17 van de weesgoederen in Moerkerke-ambachten bevatten géén grondbezit, de vijf andere een waarde die schommelde tussen de 0,3 hectare en de 30,8 hectare. In Aardenburg-ambacht waren relatief gezien meer weesgoederen met grondbezit - schommelend tussen de 0,03 en de 39,6 hectare – doch ook hier vinden we een kleine helft van de nalatenschappen zonder onroerend goed terug. Het gemiddelde grondbezit per post, ligt trouwens voor beide ambachten in dezelfde orde van grootte. Bij de roerende goederen liggen de gemiddelden verder uiteen, doch dit is vooral te wijten aan enkele extreem hoge waarden in Aardenburg-ambacht. Door de mediaan in plaats van het rekenkundig gemiddelde, valt dit verschil grotendeels weg. We bekomen dan 30 s. groten voor Moerkerke-ambacht, en 40 s. groten voor Aardenburg-ambacht.

Nu we over dit weliswaar rudimentaire referentiekader beschikken, kunnen we ook de gegevens voor de bestuurders van de wateringeng analyseren. De 110 bestuurders van de wateringeng van Moerkerke in de periode 1455-1545 vonden we lang niet allemaal terug in de

met het feit dat een aantal personen meerdere malen voorkwam (bv. bij verschillende huwelijken, zie ook hieronder, tabel 8.17).

¹²⁵ Met name voor 1460 ; 1475 ; 1480 ; 1485 ; 1490 ; 1495 ; 1500 en 1505. Wegens lacunes in de bronnen konden de jaren 1465 en 1470 niet opgenomen worden.

¹²⁶ De “*katelen*” omvatten contant geld, maar ook gebruiksvoorwerpen, huisraad, voorraden etc. die geschat werden. In een aantal gevallen werden ook renten vermeld, die zoals gebruikelijk niet bij de “*katelen*” maar bij de “*erven*” verrekend werden. Door ons werd het kapitaal van de renten toch toegevoegd aan de roerende goederen.

weesboeken, hetzij als erfgenaam hetzij als erflater. De reden is vermoedelijk meervoudig: naast enkele lacunes in het bronnenmateriaal (supra), kunnen een (beperkt) aantal bestuurders en hun echtgenotes overleden zijn zonder minderjarige kinderen na te laten. Belangrijker wellicht is het feit dat een aantal bestuurders een ander juridisch statuut bezaten. In de verhoofding van 1530 (supra) werd weliswaar de grote meerderheid van de bestuurders als inwoner van Moerkerke gekwalificeerd, doch daaronder vielen ook *proost- en kanunniklaten* en, specifiek voor Moerkerke, de laten van de heerlijkheid Middelburg. Van een aantal bestuurders weten we dat ze effectief het statuut van Middelburglaet bezaten, wat impliceerde dat de wezen die ze eventueel nalieten eveneens ontsnapten aan de jurisdictie van het Brugse Vrije¹²⁷. Daarnaast bleek een minderheid van de bestuurders *poorter* te zijn - in de meeste gevallen ongetwijfeld te Brugge – en was een enkeling inwoner van Sijsele.

In totaal vonden we 26 regesten terug, die betrekking hadden op in totaal 23 leden van onze populatie:

Datum	Familienaam	Vader	Wezen	Erflater ¹²⁸	Grondbezit (ha)	Roerend (s. groten)	Bron
1458/04/08	van Hulendonc	Daneel f. Symoens	Josinekin	M+V	6,4	440,0	16563, f°2v:
1461/10/24	Heindricx	Symoens f. Hughes	Roelkin	M	0,0	60,0	16564, f°7r
1463/11/25	van Praat	Matheus	Cornelye	V+M	18,9	0,0	16564, f°8v
1466/12/19	Blauvoet	Michiel	Jaenkin	V+O+GM+M	7,1	162,5	16566, f°117r
1477/10/31	Colins	Zegher	Copkin, Grietkin, Betkin, Cornelyekin	V+O	4,4	0,0	16566, f°160v
1482/07/05	Jonghen	Willem	Pierkin en Willekin	M	0,0	100,0	16567, f°154r
1493/03/23	Clais	Christiaan	Roegierkin	V	0,0	0,0	16568, f°130r
1502/03/05	de Man	Boudin f. Jan	Hannekin, Betkin, Geleinkin	M	3,0	300,0	16568, f°132v
1505/01/31	van Wulpen	Jan	Corneliskin	M	30,8	480,0	16568, f°134r
1507/01/10	Bolle	Jan	Jasperkin en Claerkin	V	0,0	80,0	16569, f°151v:
1510/07/06	Bernaerds	Pauwels	Paesschinekin	M+V	0,0	40,0	16569, f°154r:
1525/11/10	Boudins	Jacob	Hannekin	V+GM+O+Ta	0,5	298,3	16570
1526/05/18	Heindricx	Adriaan	Pierkin en Betkin	M	3,2	1120,0	16570, f°266v
1528/08/08	Heindricx	Pieter f. Pieter	Hannekin	GV	0,0	240,0	16570, f°269r
1528/10/24	Bernaerds	Pauwels	Pierkin en Lodewijcxkin	M+oudoom	5,1	690,0	16570, f°269r:
1529/07/10	Wils	Jacop f. Boudin	Tannekin, Vincentyne, Maikin	V+oudoom	5,1	314,0	16570, f°269v
1531/04/01	van Leeden	Cornelis	Adriaenkin, Tannekin, Jannekin	M	11,0	703,0	16570, f°271v
1533/02/28	van Wulpen	Cornelis	Pauwelkin, Hannekin, Neelkin, Maykin, Jannekin, Centinekin	V+M	42,3	1371,3	16570, f°137r
1534/03/07	Walins	Adriaen	Copkin, Jannekin	V+M	1,0	158,6	16570, f°274v

¹²⁷ De rekeningen van de wateringens verschaften hier haast nooit informatie over. In de weesregisters van het Vrije traden poorters of Middelburglaten soms wel op als voogden van Vrijlaten, waarbij dan meestal een Vrijlaet diende te worden aangesteld als borg voor die voogd. Zo weten we dat *Hugo Adaems*, actief bestuurder in beide Moerkerkse wateringens van 1535 tot 1546, het statuut van Middelburglaet bezat (RAB, Registers Vrije, 16571, f°359v), net als *Jan Aveloos* (RAB, Registers Vrije 16567, f°154r) en *Michiel f. Boudin Clais* (RAB, Registers Vrije, 16570).

¹²⁸ M=moeder; V=vader; B=broer; GM=grootmoeder; GV=grootvader; Ta=tante; O=oom

1534/05/02	Heindricx	Pieter f. Pieter	Pierkin, Minnekin, Betkin	V	15,4	0,0	16570, f°275v
1540/11/03	Standaert	Pieter	Hannekin, Vincentkin, Vincentine, Tanneke	M+V+B	14,8	2681,1	16571, f°350r-v
1543/03/07	Standaert	Pieter	Thuenkin en Pierkin	V	1,3	280,0	16571, f°363v
1543/09/22	de Man	Jan f. Boudin	Hannekin, Jozinekin, Betkin, Callekin	M	21,2	2672,0	16571, f°359v
1545/11/24	vander Straten	Jan f. Pieter	Gillekin, Martinekin, Jannekin, Betkin	V	18,3	1100,0	16571, f°365r
1547/07/30	Zeghers	Gillis	Hannekin	M	12,9	400,0	16571, f°371r
1557/04/10	Valcke	Joos f. Rogier	Jozynekin, Jannekin	M	17,8	2333,3	16572, f°452r
gemiddelde					9,2	616,3	

Tabel 8.17: nalatenschap van watering-bestuurders in Moerkerke-ambacht (bron: wezenboeken Brugse-Vrije, RAB, 16563-16572)¹²⁹.

Gemiddeld gezien waren de nalatenschappen van bestuurders van de wateringën beduidend rijker dan de gemiddelde nalatenschap in Moerkerke-ambacht, en dit zowel wat grondbezit als roerende goederen betreft, met respectievelijk 5x en 9x de waarde van de referentie-groep¹³⁰. Dat het aantal weesgoederen zonder grondbezit veel beperkter is in de groep van de bestuurders, zal niemand verbazen, daar deze laatsten toch verondersteld werden eigenaar in de watering te zijn. De inschatting van de individuele rijkdom ligt heel wat moeilijker, daar het aantal erflaters vaak ongelijk was, het erfdeel van reeds volwassen kinderen buiten beschouwing gelaten werd, en het regest niet altijd even volledig was¹³¹. Toch zien we duidelijke verschillen met nalatenschappen van minder dan 1 hectare en andere van meer dan 40 hectare, en roerende vermogens variërend van 40 s. of 2 lb. groten tot meer dan 130 lb. groten, waarbij we in de hoogste categorieën zoals steeds dezelfde namen aantreffen, waaronder bijvoorbeeld de families *Van Wulpen* en *Heindricx*.

In een paar gevallen is het mogelijk het wel en wee van verschillende generaties in de wezenboeken te volgen. Op 5 maart 1502 werd de nalatenschap geregistreerd van de echtgenote van *Boudin f. Jan de Man*, toekomstig sluismeester in Noord-over-de-Lieve in 1509 en 1510. De drie wezen, waaronder Hannekin, ontvingen 15 lb. groten en 3,0 hectare grond. Het ging om gronden aangekocht tijdens de huwelijks-gemeenschap, of eigen goederen van de vader, want het regest vermeldt dat het ging om de helft van 6,0 hectare waarvan de andere helft aan de vader toekwam. Het relatief geringe grondbezit typeert de pachtboer die *Boudin f. Jan de Man* vermoedelijk was: we zagen hoger dat hij op een hofstede woonde die

¹²⁹ Alle regesten werden opgetekend onder Moerkerke-ambacht, behalve *Jacob Boudins* (Oostburg-ambacht) en *Cornelis van Wulpen* (Aardenburg-ambacht). *Cornelis van Wulpen* was nochtans zelf als wees 28 jaar eerder onder Moerkerke-ambacht geregistreerd, en woonde ook daadwerkelijk zelf in Moerkerke (supra tabel 8.15). Mogelijk gaat het dan ook om fouten in de registratie. De leden van onze populatie vinden we in bovenstaande tabel steeds als ouder terug, behalve in het geval van *Rogier f. Christiaen Clais* die enkel zelf als wees opgenomen werd.

¹³⁰ Bij de roerende goederen dient voor wat betreft de recentste regesten wel te worden rekening gehouden met een zekere mate van inflatie ten opzichte van de referentie-groep.

¹³¹ Dit laatste is bijvoorbeeld het geval bij de nalatenschap van *Pieter f. Pieter Heindricx*, waar aanvankelijk genoteerd werd dat de staat van goed nog niet opgesteld was “*mids der onlancheit vanden overlijdene vanden vadere*”, en vervolgens enkel de eigen goederen van de vader, dan nog zonder de lenen en zonder katelen opgetekend werden.

hij pachtte van *Jan Deynaert*, één van de grotere eigenaars in het gebied¹³². Niet onbelangrijk is ook de identiteit van de voogden: *Pieter f. Simon Heindricx* en *Adriaan f. Hendrik Heindricx*, twee personen uit dezelfde belangrijke familie, die ook zelf zeer actief waren of zouden worden in het bestuur van de watering Noord-over-de-Lieve. Op 18 juni 1513 bleek *Hannekin* ofte *Jan* gehuwd, en dus geëmancipeerd te zijn, en kon hij kwijting geven aan zijn voogden voor zijn erfdeel. Reeds in datzelfde jaar 1513 treffen we hem een eerste maal aan in het bestuur van Noord-over-de-Lieve. In tegenstelling tot zijn vader die slechts twee mandaten opnam, kon de zoon op het einde van zijn leven terugblikken op maar liefst 43 mandaatsjaren in datzelfde wateringbestuur, waarin hij decennialang garant stond voor de continuïteit, en op die manier in de voetsporen trad van zijn voorgd *Pieter f. Simon Heindricx*, die in de decennia voordien eveneens jarenlang actief was geweest in het bestuur. De banden tussen *de Man* en *Heindricx* waren trouwens nauw: in 1528 trad *Jan f. Boudin de Man* op als voorgd van de bastaardzoon van *Pieter f. Pieter Heindricx* bij *Jacquemine f. Jan Wante*, aan wie grootvader *Pieter f. Simon Heindricx* 12 lb. groten had geschonken¹³³.

In 1543 overleed de tweede vrouw van *Jan f. Boudin de Man*, *Katheline f. Amand Valcke*. De voogden voor de vier wezen die achterbleven, waren twee collega's van *de Man* in het bestuur van Noord-over-de-Lieve: *Gillis Zeghers*, en *Joos Valcke*. De banden van *de Man* met beide voogden waren echter niet louter zakelijk: *Valcke* was wellicht een familielid van de overledene, en *Zeghers* was een schoonzoon, gehuwd met *Tannekin*, vermoedelijk een dochter uit het eerste huwelijk van *De Man*¹³⁴. De nalatenschap is omvangrijk te noemen: 21,2 hectare grond, en roerende goederen ter waarde van 133 lb. groten. Opvallend is dat het grootste deel van de gronden tijdens het huwelijk verworven goederen zijn: in totaal ging het om 33,15 hectare te Moerkerke, waarvan aan de wezen zoals gebruikelijk de helft toekwam. De eigen gronden van vader en moeder – respectievelijk 1,8 hectare te Moerkerke en 3,8 hectare te Knesselare – waren in verhouding veel geringer. Na een ongetwijfeld rijkgevuuld leven overleed *Jan f. Boudin de Man* zelf vóór 11 juli 1563¹³⁵. Aangezien hij in 1513 reeds gehuwd én dijschepen in Noord-over-de-Lieve was, had hij vermoedelijk de gezegende leeftijd van 70 jaar overschreden. Minderjarige kinderen liet hij klaarblijkelijk niet meer na, de weesboeken vermelden echter wel het erfdeel dat aan een deel van zijn kleinkinderen toekwam – de kinderen van de vóór 1557/04/03 overleden *Jozyne*, die gehuwd was met *Cornelis f. Pieter Zabbe*, zelf weer de zoon van een actieve bestuurder van de watering Zuid-over-de-Lieve. Aan deze kleinkinderen laat *de Man* 6,4 ha grond te Moerkerke en Lapscheure en roerende goederen ter waarde van 58,5 lb. groten na¹³⁶. Vrij vlug na zijn overlijden, hertrouwde zijn weduwe *Adrienne f. Mark Simoens Halve* met *Christophe De Neckere*. Voor schepenen van de stad Middelburg werd bij die gelegenheid een huwelijkscontract opgesteld,

¹³² Supra, Tabel 8.15

¹³³ Zie hoger tabel 8.17 onder *Pieter f. Pieter Heindricx*.

¹³⁴ *Tannekin f. Jan f. Boudin de Man* overleed zelf voor 1547/07/30: zie tabel 8.17 onder *Gillis Zeghers*.

¹³⁵ Zie infra noot 136.

¹³⁶ RAB, Registers Vrije, 16572, f°451v, regist d.d. 1557/04/03.

vooral om de rechten van de kinderen uit de eerdere huwelijken van beide echtelieden te beschermen¹³⁷.

Het voorbeeld van de familie *de Man* in de eerste helft van de 16^e eeuw, leert ons veel over de identiteit van de bestuurders van de watering. Vader de Man was een grotere pachtboer, die naast zijn pachthoeve toch ook een beperkt eigen grondbezit had, wat hem toeliet toch ook enkele bestuursmandaten in de watering uit te oefenen. Daarbij opereerde hij in de schaduw van een veel gewichtiger figuur *Pieter f. Simon Heindricx*, landmeter, grootste grondbezitter in Noord-over-de-Lieve en jarenlang actief in het bestuur van die watering. Hij was het die ook de voogdij over de wezen de Man op zich nam, die van hun vader weliswaar niet veel grond, maar toch al een niet onaardige som geld konden erven. De zoon de Man versterkte de banden met de familie *Heindricx*, en trad in de voetsporen van zijn voogd in het bestuur van de watering, niet sporadisch zoals zijn vader, maar continu gedurende decennia. De voortdurende eigendomsconcentratie in deze periode overleefde hij op schitterende wijze, want in tegenstelling tot zijn vader kon hij tijdens zijn leven een aanzienlijk eigen grondbezit verwerven.

De weesboeken van het Vrije laten niet alleen zien dat de bestuurders van de watering, tot de beter gefortuneerden van de lokale dorpsgemeenschap behoorden, en dit zowel inzake grondbezit als roerende goederen. Er blijkt ook uit dat de verschillende bestuurders niet alleen door ambtelijke maar ook andere banden met elkaar verbonden waren, wat blijkt uit onderlinge huwelijken, maar ook het voogdijschap over elkaars kinderen. Hoewel de bronnen verre van volledig zijn, is het toch mogelijk voorbeelden van sociale opgang in de rangen van de bestuurders te herkennen, waarbij een minderheid van de inwoners van het gebied erin slaagde tegen de stroom van de eigendomsconcentratie in handen van kerkelijke en stedelijke eigenaars in te roeien, en in plaats van louter pachtboer, ook eigenaar en verpachter te worden. Het accumuleren van mandaten in het bestuur van de watering kan dan als een uiting van die opgang worden gezien, maar mogelijkwerwijs ook die opgang in de hand hebben gewerkt.

e. Functies buiten de waterstaat

Tot slot van onze sociale analyse van de bestuurders van de watering in Moerkerke-ambacht, willen we nog nagaan of sommige leden van onze populatie nog andere functies in de lokale gemeenschap vervulden. Over lokale administratieve functies in plattelandsgemeenschappen, werd voor het Brugse Vrije nog nauwelijks onderzoek verricht, hoewel dergelijke functies cruciaal waren voor het vlot functioneren van het economisch leven in het dorp. Hoger zagen we al dat een aantal bestuurders zoals *Joos van de Velde* en *Hugo Adaems* de kerk van Moerkerke vertegenwoordigden bij financiële transacties. Ook andere bestuurders vervulden soortgelijke opdrachten voor de kerken van Moerkerke en

¹³⁷ RAB, Blauwe Nummers, 2322: huwelijkscontract d.d. 1563/07/11. *Christophe de Neckere* is mogelijk de zoon van *Laureins de Neckere*, bestuurder van Zuid-over-de-Lieve, van 1524 tot 1544.

Sijsele, mogelijk zelf als *kerkmeester*¹³⁸. Ook andere leden van onze populatie stonden in dienst van een kerkelijke instelling: *Cornelis f. Adriaan Moerijnc* was ontvanger van de abdij van Spermalie, zeker van 1510 tot 1518. In 1507 had hij de abdij ook al vertegenwoordigd in een geschil voor de officialiteit van Doornik te Brugge¹³⁹. In de hoedanigheid van ontvanger van Spermalie zou hij in 1518 een proces voeren voor het Brugse Vrije tegen de watering Zuid-over-de-Lieve, waarin hij enkele jaren eerder zelf al vijf bestuursmandaten vervuld had. Op het ogenblik van het proces was hij ook bestuurder, maar dan wel van Noord-over-de-Lieve¹⁴⁰. *Merlijn Frutier*, sluismeester van Zuid-over-de-Lieve in 1501, ondertekende dan weer in 1523 een document als luitenant van de baljuw van het leenhof van de abdij van Sint-Kwintens-ten-Eilande in het Brugse Vrije¹⁴¹. Van datzelfde leenhof maakte ook een ander lid van onze populatie, *Jan Ghyselin*, in 1498 deel uit¹⁴².

Niet alle functies situeerden zich echter in de kerkelijke of feodale sfeer: van *Pieter f. Simon Heindricx* zagen we al dat hij rond 1500 een belangrijk landmeter was, die veelvuldig opdrachten voor wateringën vervulde¹⁴³. In 1456 zien we ook *Adriaan Boelin* als landmeter een ommeloper voor de watering Romboutswerve vervaardigen¹⁴⁴. De familie *Boelin* of *Bollin* ontpopte zich in de daaropvolgende decennia als een echte landmetersfamilie, met naast *Adriaan* nog *Clais f. Adriaan*, *Pieter* en *Joos f. Pieter*. Of de *Rycquaert Haverbout* die in 1523 en 1524 ontvanger van Noord-over-de-Lieve was, mag geïdentificeerd worden met de gelijknamige landmeter die vanaf 1540 ommelopers vervaardigde voor de wateringën Gistel-Oost- en West-over-de-Ware en Zevekotehoek, weten we niet met zekerheid¹⁴⁵.

Wanneer in het kader van een pachtcontract, een nalatenschap, een rente-constitutie of soortgelijke transacties, de waarde van een goed diende geschat te worden, traden beëdigde schatters, “*prijzers*”, of “*wettelijke waarheidslieden*” op, waarvoor men meestal personen koos met kennis van zake, een goede faam en dito sociale positie. Zij dienden ondermeer “*verdonkerde*” renten te lokaliseren, en de omvang van de in beslag te nemen goederen bij wanbetaling te bepalen¹⁴⁶. De identiteit van de *prijzers* vinden we terug in de documenten die ze opstelden, doch deze zijn eerder schaars voor de onderzochte casus. Alleen in het archief van de abdij Spermalie stootten we op een aantal stukken, waarin we zes bestuurders van de

¹³⁸ *Jan van der Elst* trad in 1510 op voor de kerk en de armendis van Sijsele als ontvanger van een jaarrente die de abdij Spermalie aan de kerk en de dis van Sijsele verschuldigd was; en *Rogier Valcke* deed datzelfde jaar hetzelfde, maar dan voor de kerk en de armendis van Moerkerke (RAB, Oud Kerkarchief 446, rk. Spermalie 1510-1513) *Gillis de Rycke* verpachtte in naam van de kerkmeesters van Moerkerke in 1558 land aan het klooster Sarepta (RAB, Oud Kerkarchief, 418, rk. Sarepta 1558-59).

¹³⁹ RAB, Oud Kerkarchief, 446, rk. Spermalie 1510-1513; Brugge, Grootseminarie, Archief Spermalie, nr. 615, d.d. 1507/12/04; nr. 631, d.d. 1514/11/03; nr. 643, d.d. 1517/07/07.

¹⁴⁰ Brugge, Grootseminarie, Archief Spermalie nr. 644, d.d. 1518/04/23.

¹⁴¹ RAB, Blauwe Nummers, 3598, ontvangstbewijs van een leendenombrement d.d. 1523/11/08.

¹⁴² RAB, Blauwe Nummers, 3541 : oorkonde van de leenmannen van het leenhof van de abdij in het Brugse Vrije d.d. 1498/04/02.

¹⁴³ Zie hoger hoofdstuk 3 (landmeters als ontvangers van wateringën)

¹⁴⁴ Brugge, OCMW-Archief, Fonds Begijnhof, N 1.

¹⁴⁵ RAB, Grote Westwatering 138-141 (West-over-de-Ware 1552-54); RAB, Watering Gisteloostwatering, 119-120 (Oost-over-de-Ware 1540-44); RAB, Van Sielegheem, 118 (hermeting 1555 van laatstgenoemde ommeloper?); RAB, Grote Westwatering, 1088 (Zevékotehoek 1544-46).

¹⁴⁶ Over de prijsij en de taken van prijzers zie Lindemans P. 1994, I, pp. 254-281.

Moerkerkse watering en als *prijzer* konden indentificeren. Het grootst aantal vermeldingen, heeft alweer *Pieter f. Simon Heindricx*, die werkelijk een sleutelrol moet hebben gespeeld in het Moerkerke van de jaren rond 1500¹⁴⁷.

Hogere functies in de kasselrij-administratie waren niet weggelegd voor de bestuurders van de Moerkerkse watering. Het weze duidelijk dat de voor het leven benoemde schepenen van het Brugse Vrije eind 15^e en begin 16^e eeuw tot een andere maatschappelijke groep behoorden, dan de bestuurders van een kleine watering. Wat wel haalbaar, zij het minder prestigieus was, was een schepenambt in de stad en heerlijkheid Middelburg, waartoe een deel van het ambacht Moerkerke en de watering Zuid-over-de-Lieve behoorde. Schepenlijsten van Middelburg vonden we niet terug, maar tenminste één watering-bestuurder, *Gillis de Rycke*, kunnen we met grote waarschijnlijkheid identificeren als lid van de Middelburgse magistraat¹⁴⁸.

¹⁴⁷ Brugge, Grootteseminarie, nrs. 529 (1449/04/25, *Adriaan Boelin*); 584 (1494/01/20, *Jan van der Helst*); 608 (1502/09/30, *Pieter f. Simon Heindricx* en *Antheunis Simoens*); 535 (1509/11/17, *Jan van der Helst*); 626 (1513/11/18, *Pieter f. Simon Heindricx* en *Jacop Zack*) en 629 (1514/10/27, *Pieter f. Simon Heindricx* en *Roegier Valcke*).

¹⁴⁸ *Gillis de Rycke* wordt als schepen van stad en heerlijkheid Middelburg vermeld op 1563/07/11 (RAB, Blauwe Nummers, 2322). In datzelfde jaar was hij ontvanger van de watering Noord-over-de-Lieve. In de daaraan voorafgaande decennia was hij ook verscheidene malen ontvanger en dijkschepen van Zuid-over-de-Lieve geweest.

8.3. De watering-bestuurders elders: een vergelijking in tijd en ruimte

De bestuurders van de Moerkerkse watering in de tweede helft van de 15e en de eerste helft van de 16e eeuw konden we relatief goed plaatsen in de kleine dorpsgemeenschap van Moerkerke, gaande van de iets grotere pachtboer tot de lokale notabelen. Maar Moerkerke is maar één dorp op de rand van de kustvlakte, en de beide watering in Moerkerke waren nog relatief kleinschalig. Het is mogelijk dat het wateringbestuur in de grote watering elders in de kustvlakte heel anders was samengesteld. Bovendien onderging de kustsamenleving in de late middeleeuwen grote veranderingen, die mogelijk ook hun impact op de samenstelling van het wateringbestuur niet gemist hebben. Het is met andere woorden niet uit te sluiten dat de bestuurders eind 13^e eeuw een geheel ander profiel hadden dan de door ons bestudeerde laat 15^e eeuwse bestuurders. Beide aspecten willen we in wat volgt kort belichten, waarbij we vooral aandacht zullen hebben voor de grootste watering van de Vlaamse kustvlakte: de Blankenbergse watering.

8.3.1 Het bestuur van de Blankenbergse watering in de eerste helft van de 16e eeuw

Het dagelijks bestuur van de Blankenbergse watering bestond uit een ontvanger en aanvankelijk drie, en vanaf het eind van de 14e eeuw vier sluismeesters. We zagen dat ongeveer vanaf die periode één sluismeester de kerkelijke grondbezitters vertegenwoordigde, één sluismeester de Brugse poorters en de twee overige de inwoners van het Brugse Vrije¹⁴⁹. Om het grondbezit te reconstrueren beschikken we over twee *verhoofdingen* uit respectievelijk 1513 en 1560. Ook de oudere, 15e eeuwse, ommelopers, zouden dergelijke reconstructie toelaten, doch gezien de omvang van de watering - ca. 17000 hectare - kon dit in het kader van deze beperkte case-study niet gebeuren. Rekening houdend met de bewaringstoestand van de rekeningen van de watering, concentreren we ons dan ook op de periode 1498-1570, waarvoor we in totaal 74 bestuurders konden identificeren. Gezien de driedeling in het bestuur tussen geestelijken, poorters en vrijlaten, analyseren we de drie groepen afzonderlijk:

a. De vertegenwoordigers van de geestelijkheid

Tussen 1498 en 1570 vaardigden de kerkelijke grondbezitters in de Blankenbergse watering in totaal 15 verschillende vertegenwoordigers af in het bestuur van de watering. In een vorig hoofdstuk gaven we reeds een overzicht van hun identiteit en het aantal mandaten dat ze uitoefenden¹⁵⁰. Meestal ging het om de meester of nog vaker de broeder-bursier van het Sint-Janshospitaal, de Potterie of de Magdelana-leprozerij. Wanneer we in de 14^e eeuw soms sluismeesters van het formaat van de proost van Sint-Donaas of de abten van de grote Brugse abdijen aantreffen, was dat in de eerste helft van de 16^e eeuw niet langer het geval. Eerder

¹⁴⁹ Zie hoger, hoofdstuk 3.

¹⁵⁰ Zie hoger, hoofdstuk 5

sporadisch werd nog eens de ontvanger van een abdij – *Sint-Andries, Engelendale, Spermalie* - als sluismeester afgevaardigd, maar nooit meer een abt of een proost. In het eerste kwart van de 16^e eeuw werd ook tweemaal iemand uit de seculiere clerus afgevaardigd, die niet alleen het vaak sterk toegenomen grondbezit van een parochiekerk vertegenwoordigde, maar daarnaast ook in eigen naam grond in de watering kon bezitten¹⁵¹. De actiefste sluismeesters uit de geestelijkheid waren echter ontegensprekelijk de bursiers en de meesters van de drie grote Brugse hospitalen. Broeder *Jan Meersman* bijvoorbeeld, die tussen 1498 en 1523 zeker 10 mandaten van sluismeester vervulde, was bursier van het Brugse Sint-Janshospitaal waar hij later ook nog meester zou worden¹⁵². Hij komt tevens voor in het lofdicht op het bestuur van de watering dat opgenomen werd op het schutblad van de rekening 1498-99, toen hij zijn eerste mandaat als sluismeester vervuld had. In dit lofdicht wordt hij afgeschilderd als een weinig toegankelijk man (“*schu*”; “*zo lettel copie*”)¹⁵³, die anderzijds toch nooit op het appel ontbrak wanneer het wateringbestuur vergaderde in het “*Booghsken*”, een Brugse herberg¹⁵⁴.

*Broeder Jan Marsseman ghij zijt goet mede
maer wij hebben zo lettel copie van hu
nochtans zijn wij eendrachtich tsamen in vrede
broeder Jan Marsseman ghij zijt goet mede
tversamt int Boochskin es meest ons stede
ende ghij valt van ons, al vielt ghij ons schu
broeder Jan Marsseman ghij zijt goed mede
maer wij hebben zo lettel copye van hu*¹⁵⁵

De interesse van de grote Brugse hospitalen in het wateringbestuur, hoeft ons niet te verbazen: per slot van rekening behoorden ze alledrie tot de top-5 van de grondbezitters in de watering, met het Sint-Janshospitaal afgetekend als grootste grondbezitter¹⁵⁶. De know-how inzake goederenbeheer van de meesters en bursiers van de hospitalen, kan daarenboven voor de watering een belangrijke troef geweest zijn.

b. de Brugse poorters

De identificatie van de Brugse vertegenwoordigers in het bestuur van de Blankenbergse watering, was relatief eenvoudig, daar zij niet zomaar uit de totaliteit van Brugse

¹⁵¹ Dit was het geval bij priester *Pieter Boudeloot*, sluismeester in 1515 en 1516 die blijkens de verhoofding van 1513 zelf 8,7 hectare grond in de watering bezat.

¹⁵² Zijn met koper ingelegde vloerzerk in het hospitaal bleef bewaard. Hij overleed op 24 augustus 1532: Vermeersch V. 1976, III, nr. 452.

¹⁵³ “*Copie*” wordt hier vermodelijk gebruikt in de van het Latijnse “*copia*” (overvloed) afgeleide betekenis van “toegang”, “*geschikte gelegenheid om iemand te benaderen*” (*Middelnederlands Woordenboek*, 1998, sub “*copie*”).

¹⁵⁴ Rk. Blankenbergse watering 1497-98, f°13v: “*Item noch betaelt van vertheerden costen vertheert bijde voorseide sluusemeesters ende diversschen inghelanden vande voornoemde wateringhe... betaelt te Brugghe int Booghsken*”; mogelijk is er een verband tussen het *Booghsken* en de brouwerij *Ten Handboghe* die al in 1435 geattesteerd werd en zich in de Snaggaardstraat bevond (Troffaes L.1985, p. 143).

¹⁵⁵ RAB, Blankenbergse Watering 334, rk 1498-99 (achterzijde schutblad).

¹⁵⁶ Volgens de verhoofding van 1513 bezat het Sint-Janshospitaal 556,1 ha grond in de watering; het Potterie-hospitaal 356,5 ha en de Magdalena-leprozerij 318,8 ha.

grondbezitters in de watering gekozen werden, maar stuk voor stuk behoorden tot de Brugse magistratuur. Het was de Brugse schepenvanck die elk jaar rond Pasen de vertegenwoordiger in het wateringbestuur afvaardigde, en zij koos telkens opnieuw iemand uit de eigen rangen, die in datzelfde jaar ook schepen, raadslid, thesaurier of hoofdman was. Het sluismeesterschap in de Blankenbergse watering was dus in essentie een – bezoldigde- cumulfunctie voor Brugse magistraten. Soms werd iemand wel verlengd in het bestuur van de watering, ook al maakte hij dat jaar géén deel meer uit van de magistratuur. De Brugse sluismeesters in het bestuur van de Blankenbergse watering, behoorden dan ook ontegensprekelijk tot de top van de stedelijke samenleving, zoals ook blijkt uit volgende tabel:

Naam	Mandaten sluismeester (aantal)	Mandaten Brugse magistratuur (aantal)	Grondbezit Blankenbergse watering
de Brouckere Matheus	1497-1503 (7)	1476-1506 (13)	21,5 ha (1513)
Pruumbout Christiaan	1504-05 (2)	1503 (1)	114,1 ha (1513)
Frans Joos	1506-07 (2)	1493-1506 (6)	16,1 ha (1513)
Tente Jan	1508-19 (5)	1486-1530 (14)	16,2 ha (1513)
Everbout Joos	1512-13 (2)	1511-12 (1)	16,0 ha (1513)
van Homen Jan	1515-18 (4)	1509-14 (4)	42,2 ha (1513)
Lem Maarten	1520-33 (8)	1505-38 (11); schout ¹⁵⁷	? ¹⁵⁸
de Vendeul Jan	1528-46 (5)	1513- (17)	20,4 ha (1560) ¹⁵⁹
de Boodt Jan	1534-49 (3)	1519- (10)	37,2 ha (1560)
Lotin Jacob	1535-38 (4)	1514-40 (16)	12,2 ha (1560) ¹⁶⁰
van Messheem Willem	1550-51 (2)	1533-(2)	45,7 ha (1513)
Peres Jan	1552-53 (2)	1538- (2)	7,1 ha (1560) ¹⁶¹
Lem Maarten/2	1559 (1)		28,0 ha (1560)
van Themseke Joris	1560-64 (4)	1539- (2); schout ¹⁶²	171,9 ha (1560)
Snouckaert Maarten	1565 (1)	1541- (1)	148,0 ha (1560)
de Graet Pauwels	1566-70 (5)		10,3 ha (1560)
<i>gemiddelde</i>			47,1 ha

Tabel 8.18: vertegenwoordigers van de Brugse poorters in het bestuur van de Blankenbergse watering (1497-1570) (bron: rk. Blankenbergse watering, verhoofdingen 1513, 1560 en magistratuurslijst Brugge tot 1542¹⁶³)

De Brugse magistratuur vaardigde duidelijk niet om het even wie af: men nam de regel in acht dat de bestuurders van de watering er ook grond moesten bezitten, en in vele gevallen koos men zelfs iemand met veel grond en dus veel belangen in de watering. Mensen als *Christiaan Pruumbout*, *Joris van Themseke* en *Maarten Snouckaert* behoorden zelfs tot de grootste particuliere grondbezitters in de Blankenbergse watering. Binnen de Brugse magistratuur vaardigde men zowel politieke zwaargewichten af als ééndagsvliegen, de laatste zoals in het

¹⁵⁷ *Maarten Lem* was schout van Brugge van 1536/12/18 tot 1537/08/11: ARA RK 13784

¹⁵⁸ In de verhoofding van 1513 vinden we *Karel Lem* terug met 50,8 ha en *Jan Lem* met 40,9 ha.

¹⁵⁹ Bezit van de weduwe en dochter van *Jan de Vendeul*.

¹⁶⁰ Bezit van de weduwe en kinderen van *Jacob Lotin*.

¹⁶¹ Bezit van *Jan Peres* en zijn dochter *Magdalena f. Jan*.

¹⁶² *Joris van Themseke* was schout van Brugge van 1556/08/12 tot 1575/01/24 : ARA RK 13785

¹⁶³ De onuitgegeven Magistratuurslijst samengesteld op het Brugse stadsarchief, is voornamelijk gebaseerd op de “Registers van Wetsvernieuwing” en de stadsrekeningen; we beschikten maar over gegevens tot 1542. De personen in vet aangeduid vervulden mogelijk nog functies in de magistratuur na dat jaar, wat wellicht ook het geval was voor Maarten (2) Lem en Pauwels de Graet.

geval van *Pruumbout* ongetwijfeld omwille van de omvang van hun grondbezit in de watering. Met *Joris van Themseke* werd van 1560 tot en met 1564 zelfs de zittende schout van Brugge afgevaardigd in het bestuur. De schout was een vorstelijke functionaris, en géén lid van de schepensbank stricto sensu, maar zijn aanwezigheid als sluismeester illustreert ook wel het belang dat de stedelijke en vorstelijke overheden toch hechtten aan het bestuur van de watering. Daarnaast speelde natuurlijk ook het private belang van *van Themseke* als grootgrondbezitter in de watering mee. Pittig detail: in 1559 trachtte *Maarten Lem*, op dat ogenblik vertegenwoordiger van Brugge in het bestuur van de watering 119 gemeten in het moer van Meetkerke in cijns te nemen van de watering¹⁶⁴. Blijkbaar waren er enkele moeilijkheden bij het afsluiten van de overeenkomst, want uiteindelijk zou de erfcijns maar ingaan op 6 maart 1561 (n.s.), waarbij Lem nog slechts de helft van de 119 gemeten in handen kreeg. De andere helft werd in cijns genomen door zijn opvolger in het bestuur van de watering, schout *Joris van Themseke*¹⁶⁵. Het ging om gronden die wegens wateroverlast door de respectievelijke eigenaars geabandonneerd waren, en zo in handen van de watering waren gekomen¹⁶⁶. Ook al ging het om waterzieke gronden, de erfcijns die ze betaalden – 4 groten per gemet – was laag te noemen, en het feit dat *van Themseke* zo gehaaid was om de helft van de gronden in handen te krijgen, bewijst dat beide heren er een winstgevende zaak in zagen. Meteen een voorbeeld van hoe het sluismeesterschap direct materieel voordeel kon genereren voor de persoon die het bekleedde¹⁶⁷.

Daar de afvaardiging van een vertegenwoordiger in handen ligt van de Brugse schepensbank, weerspiegelde ze ook de politieke machtsverhoudingen. Dit komt natuurlijk het duidelijkst naar voren tijdens periodes van onrust en politieke troebelen. Uit het lopende doctoraatsonderzoek van *Jelle Haemers* (UGent) blijkt dat gedurende de jaren dat het stadsbestuur in handen was van de opstandelingen, figuren werden afgevaardigd met duidelijke sympathieën voor de opstandelingen. Het meest tot de verbeelding sprekende voorbeeld was *Jan de Keyt*, die als één van de Brugse leiders van de opstand tegen Maximiliaan kan worden beschouwd, en tijdens de eerste opstandsfase in 1484 als sluismeester werd afgevaardigd. Bij het staken van de vijandelijkheden, werd *de Keyt* vogelvrij verklaard, en enige tijd later gevangen genomen en terechtgesteld. Wanneer de opstand vanaf 1488 terug oplaaide, recruteerde men opnieuw sluismeesters in het Maximiliaan-vijandige kamp, en zo kwam het dat in 1489 niemand minder dan *Jan de Keyt*

¹⁶⁴ rk. Blankenbergse watering 1559-60 : "noopende de hondert neghentien ghemeten wildernesse ligghende in de middele van de moer die dheer Maertin Lem in erfvelicken cheyns ghenomen heeft, midts dat den zelve Maertin Lem al noch daer of gheene wettelicke bewaernesse en heeft ende overmidts de sober jaerschare (nihil)".

¹⁶⁵ Rk. Blankenbergse watering, 1562-63: "ontfaen van dheer Maertin Lem die upden Vlen dach van maerte XVc LX van dese wateringhe in ervaellen cheynse ghenomen heeft de gherecht heltscheede van CXIX m I lyne lants wildernesse ligghende inden middele vanden moer voor vier grooten tsiaers van elcken ghemete zuvers ghelt ende totte dien moet hij noch jaerlicx betalen vanden zelve landt tgeheele ende vulle gheschot vande zelve waterynghe hier over tjaer XVc tweentzestich, ...: 19 s. 10 d. 16 miten"; "ontfaen van mer Jooris van Theemseke, schoutteeten der stede van Brugghe die ten voornoomden daghe oock in ervaellen cheynse ghenomen heeft dander heltscheede vande voornoemde CXIX m I lyne lants wildernesse ligghende inden moer voor ghelijcke vier groote tsiaers van elcken ghemete...: 19 s. 10 groten XVI miten".

¹⁶⁶ Zie over de waterstaat in het moer van Meetkerke: Augustyn B. 2001.

¹⁶⁷ De overeenkomst overleefde de opstandsjaren op het eind van de 16^e eeuw, en de cijns werd zeker nog in 1589 betaald door de families Lem en Van Themzeke (rk. Blankenbergse watering 1589-90)

junior als sluismeester werd afgevaardigd¹⁶⁸ ! Toch speelden naast politieke gezindheid ook hier andere elementen een rol bij de selectie van de sluismeester: met name grondbezit in de watering, en expertise inzake goederenbeheer en financiën. De familie *de Keyt* was ook een belangrijke grondbezitter in de watering: in 1513, twintig jaar na de Vrede van Kadzand en het einde van de opstand, blijkt *Jan de Keyt* (junior) niet minder dan 60,2 hectare grond in de Blankenbergse watering te hebben bezeten¹⁶⁹. *Jan de Keyt senior* had bovendien in de jaren vóór de opstand, op meer dan regelmatige basis de stad Brugge vertegenwoordigd bij zaken die verband hielden met de waterstaat, vooral met betrekking tot de verbetering van het Zwin, en had in dienst van de stad ook ervaring opgedaan inzake belastingheffing¹⁷⁰.

Na de opstand maakten “verbrande” families zoals de familie *de Keyt* plaats voor meer gezagsgetrouwe elementen. Een duidelijk voorbeeld daarvan, was *Matheus de Brouckere*, die telkens schepen van de stad Brugge werd na het beëindigen van een opstandsfaze, in 1485, kortstondig in 1490 en opnieuw in 1492. Als sluismeesters werd hij pas actief na de opstandsjaren, doorlopend vanaf 1497 tot 1503. Ook hij komt voor in het lofdicht op het bestuur van de Blankenbergse watering in de rekening 1498-99, waarin zijn ervaring werd geprezen (per slot van rekening was hij al meer dan twintig jaar actief in het Brugse stadsbestuur), doch zijn ijver werd betwijfeld:

*“Ons medegheselle Matheus de Brouckere
als sluismeester een van den principale
traech int labuer maer ghij zijt gheen zouckere
ons mede ghezelle Matheeus de Brouckere
om raed avijs thebbene vint men gheen cloukere
maer ghij en comt niet gheerne in Plasschendale
ons mede gheselle Matheeus de Brouckere
als sluismeester een van den principale”¹⁷¹.*

c. De Vrijlaten

De overige twee sluismeesters vertegenwoordigden de Vrijlaten die grond bezaten in de watering, en werden vermoedelijk zoals in alle andere wateringën gekozen op de algemene vergadering. De facto hadden de Vrijlaten drie vertegenwoordigers in het bestuur, want ook de ontvanger was in deze periode steeds een vrijlaat. Voor de periode 1498-1570 konden we 43 personen identificeren. Naar analogie met de vertegenwoordigers van de Brugse poorters, zou men kunnen vermoeden dat de Vrijlaten vertegenwoordigd werden door schepenen van het Vrije, doch dit klopt niet: voor zover we kunnen nagaan op basis van de bestaande schepenlijsten, was géén enkele sluismeester of ontvanger in de onderzochte periode schepen, ontvanger of pensionaris van het Brugse Vrije. In tegenstelling tot hun collega's uit de stad

¹⁶⁸ Naast Jan de Keyt junior werd in de tweede faze van de opstand ook een andere opstandeling, *Marc van de Velde*, die trouwens naaste familie van de Keyt was, als sluismeester afgevaardigd. Met veel dank aan Jelle Haemers voor deze bijzonder waardevolle informatie.

¹⁶⁹ Verhoofding Blankenbergse watering 1513.

¹⁷⁰ Ik verwijs opnieuw naar het proefschrift in voorbereiding van J. Haemers.

¹⁷¹ RAB, Blankenbergse Watering 334, rk 1498-99 (achterzijde schutblad).

Brugge cumuleerden de schepenen van het Vrije hun ambt niet met bestuursfuncties in de watering. Een mogelijke verklaring ligt mogelijk in het feit dat het schepencollege van het Vrije in de late middeleeuwen het oppertoezicht en de controle over de watering binnen haar jurisdictie opeiste ¹⁷², en dat de schepenen zich bijgevolg beschouwden als de hiërarchisch oversten van het wateringbestuur en daardoor juridische of praktische bezwaren tegen een cumulatie van beide functies hadden. We zullen echter later zien, dat soortgelijke bezwaren alvast niet golden eind 13^e en begin 14^e eeuw toen schepenen van het Vrije wel degelijk mandaten van sluismeester in de Blankenbergse watering opnamen. De verklaring ligt dan ook mogelijk eerder in een verschillend profiel van Vrije schepenen en wateringbestuurders, waarbij de eerste groep eind 15^e en begin 16^e eeuw een dusdanig afgesloten en (semi-) aristocratisch karakter had gekregen, dat het vervullen van uitvoerende functies in een watering niet langer strookte met hun hoge rang en stand in de maatschappij¹⁷³.

Om een beeld te krijgen van de maatschappelijke achtergrond en materiële welstand van de voormelde 43 wateringbestuurders die de Vrijlaten vertegenwoordigden, doen we beroep op twee parameters: grondbezit in de watering, op basis van de verhoofdingen van 1513 en 1560, en totaal bezit op basis van de weesregisters van het Vrije, ditmaal met betrekking tot het *Noordvrije* waartoe ook de Blankenbergse watering behoorde.

Naam	Mandaten sluismeester/ontvanger (aantal)	Grondbezit Blankenbergse watering
Pieroot Dammaert	1493-1501 (3)	76,6 ha (1513)
*Bollin Pieter	1493-1503 (10)	0,12 ha (1513)
Heins Jan f. Nicasis	1497-1500 (4)	127,6 ha (1513)
Rycx Joos	1497-1513 (12)	18,1 ha (1513)
Cappelle Loy f. Jan	1501 (1)	43,6 ha (1513)
Graven Joos	1502 (1)	41,1 ha (1513)
Dwerex Michiel f. Jan	1503 (1)	21,17 ha (1513)
Heins Jan f. Arnoud	1504 (1)	67,2 ha (1513)
*de Vrient Jan	1504-05 (2)	3,1 ha (1513)
Van der Beele Jacob	1505-07 (3)	
van der Maere Jacob	1506-07 (2)	103,6 ha (1513) ¹⁷⁴
*Keuelaers Hendrik f. Jan	1506-12 (7)	0,01 ha (1513)
Pycke Adriaan	1508 (1)	12,2 ha (1513)
Joris Jan	1509-15 (5)	
Cryool Jan	1510 (1)	5,8 ha (1513)
van der Maere Jan	1511 (1)	77,8 ha (1513)
*Keuelaers Clais f. Hendrik	1513-34 (20)	28,6 ha (1560)
Maertins Cornelis f. Lauwers	1515-16 (2)	15,3 ha (1513)
de Wale Jan	1516-38 (11)	
Nieumusters Jacob f. Silvester	1517-20 (4)	
de Wale Jacob	1520 (1)	19,9 ha (1513)

¹⁷² Zie ook hoofdstuk 3 en 9.

¹⁷³ Een prosopografische studie naar de sociale achtergrond van de schepenen van het Brugse Vrije in de late middeleeuwen ontbreekt voornamelijk: zie Huys, 1997 en lopend onderzoek van J. Dumolyn en N. Hatta (UGent) voor de periode tot 1500.

¹⁷⁴ Het gaat om het totale bezit van de kinderen van Jacob van der Maere, waarbij we ook het bezit van Jan (f. Jacob) van der Maere optelden.

de Budt Jan	1521 (1)	
van der Leeuwe Michiel	1521-37 (2)	
Heindricx Pauwels f. Clais	1523-30 (7)	18,6 ha (1560)
Adaems Moressis	1528-30 (3)	56,4 ha (1513)
Uuter Wulghe Pieter	1531-32 (2)	
Fockedey Adriaan	1533-34 (2)	35,2 ha (1560) ¹⁷⁵
Houfnaghels Christiaan	1533-36 (4)	51,3 ha (1560) ¹⁷⁶
van der Maere Bartholomeeus	1535-36 (2)	
*Muelenbeker Willibrord	1535-38 (4)	33,5 ha (1560)
Rycx Vincent	1537-46 (4)	72,9 ha (1560)
Strenick Jan	1545-46 (2)	
* van der Loo Arnoud	1545-58 (9)	16,7 ha (1560)
Zeghers Zegher f. Clais	1548-49 (2)	49,4 ha (1560) ¹⁷⁷
Willaert Jacob	1548-65 (9)	102,9 ha (1560)
Candt Pieter	1550-53 (4)	281,7 ha (1560) ¹⁷⁸
Boels Lenaerd	1551-68 (6)	
*de Ruddere Michiel	1559-63 (3)	
*van der Poorte Ghelain	1559-70 (11)	83,7 ha (1560)
van der Maere Jan (2)	1564-67 (4)	
Candt Pieter (2)	1568-80 (3)	23,9 ha (1560) ¹⁷⁹
Oste Jacob	1569-70 (2)	
de Visch Frans	1570 (1)	40,4 ha (1560)
gemiddelde		50,9 ha

Tabel 8.19: vertegenwoordigers van de Vrijlaten in het bestuur van de Blankenbergse watering (1498-1570) (bron: rekeningen Blankenbergse watering; verhoofdingen Blankenbergse watering 1513 en 1560) (*ontvangers)

Het mutatie-ritme in het bestuur van de Blankenbergse watering, lag relatief hoog, met gemiddeld slechts 4,1 mandaten per persoon (mediaan: 3). Dit gold echter niet voor de ontvangers, die met gemiddeld 8,25 mandaten per persoon (mediaan: 8) beduidend langer in het bestuur actief bleven. Net als in de watering van Moerkerke, waren het ook in de Blankenbergse watering de ontvangers die voor de continuïteit in het bestuur van de watering zorgden. Bekijken we enkel de sluismeesters, dan lag het mutatie-ritme in de Blankenbergse watering ongeveer even hoog als voor de sluismeesters in de veel kleinere watering van Moerkerke: gemiddeld 3.5 mandaten, met een mediaan van 2. Gelet op het feit dat de Blankenbergse watering bijna zes keer zo groot was dan de beide watering van Moerkerke samen, wel 15 parochies omvatte en bijgevolg een veelvoud van het aantal ingelanden in Moerkerke telde, is het eigenlijk opmerkelijk dat het mutatie-ritme in de Blankenbergse watering niet nog veel hoger lag. In een tijdspanne van meer dan 70 jaar, kwamen amper 43 personen in aanmerking voor een bestuursfunctie, wat met zich meebrengt dat het bestuur van de Blankenbergse watering toch wel een select gezelschap moet zijn geweest!

¹⁷⁵ Bezit van de weduwe en kinderen van *Adriaan Fockedey*

¹⁷⁶ Bezit van de erfgenamen van *Christiaan Houfnaghels*

¹⁷⁷ Bezit van de weduwen en kinderen van *Zegher f. Clais Zeghers*

¹⁷⁸ Bezit van de kinderen van *Pieter Candt*.

¹⁷⁹ Enkel de gronden die al op zijn naam stonden ; *Pieter Candt (2)* zal daarnaast ook nog een deel van de gronden ontvangen hebben uit de onverdeeldheid na het overlijden van zijn vader (cf. vorige voetnoot).

Dit blijkt ook direct uit de cijfers betreffende het gemiddeld grondbezit in de watering: 50,9 hectare: een cijfer dat nog iets hoger lag dan bij de poorters van Brugge die in het bestuur zetelden. Een deel van de bestuurders waren duidelijk grootgrondbezitters, met bezittingen die zelfs de 100 hectare overschreden. Een minderheid bezat slechts tussen de 10 en 20 hectare, en de meerderheid situeerde zich ergens tussen beide groepen, wat betekent dat inzake grondbezit de sluismeesters van de Blankenbergse watering eigenlijk allemaal te vergelijken zijn met *Pieter f. Simon Heindricx* in Moerkerke: de grootste grondbezitter én belangrijkste figuur van het dorp. Anders dan in de veel kleinschaliger watering van Moerkerke werden zij in de Blankenbergse watering niet omringd door iets minder gefortuneerde grondbezitters, wiens landbouwbedrijf grotendeels uit pachtgrond bestond.

Toch vinden we ook in de Blankenbergse watering een aantal bestuurders met opvallend weinig grondbezit. Gaat het om vertekeningen veroorzaakt door het momentane karakter van de registratie van het grondbezit? Het is mogelijk, maar anderzijds stellen we vast dat het vooral om de *ontvangers* gaat: iemand als *Pieter Bollin*, tien jaar lang ontvanger van de Blankenbergse watering, blijkt volgens de verhoofding van 1513 in de hele watering slechts een minuskuul perceeltje grond te hebben bezeten, terwijl hij in dat jaar toch zeker nog in leven was: het was immers *Bollin* zelf die de ommeloper waarop deze verhoofding gebaseerd was, opgesteld had!¹⁸⁰ Bollin was een landmeter, en zoals we in een vorig hoofdstuk zagen, maakte dit hem uitermate gekwalificeerd voor de functie van ontvanger van de watering¹⁸¹. Het is ook Bollin die we terugvinden in het lofdicht op het bestuur van de watering uit 1498-99:

*Pieter Bolle onsen ontfanghere van al
al staet thoofst wijdt sommels tes gheen wondere
de lasten die ghij hebt zijn zonder ghetal
Pieter Bolle onze ontfanghere van al
reyters, delvers maken groot gheschal
troupen van den volcke houdt een zee[re] tondere
Pieter Bolle onzen ontfanghere van al
al staet thoofst wijdt sommels tes gheen wondere¹⁸²*

Voor de keuze van de ontvanger, was de hoeveelheid grond die men bezat in de watering duidelijk van minder tel, en zocht men naar andere kwalificaties. *Michiel de Ruddere* bijvoorbeeld, die ontvanger was ten tijde van de tweede verhoofding in 1560, bezat volgens dezelfde bron helemaal geen grond in de watering. Voor zover we weten was hij ook geen landmeter, doch hij combineerde het ontvangerschap wel met de functie van *beëdigd klerk* van de kasselrij van het Brugse Vrije¹⁸³. Gezien het veelvuldige beroep dat de watering

¹⁸⁰ Ommeloper Blankenbergse watering 1513, f°1r: "*Dit naervolghende es eenen nieuwen ommeloopere vander grooter watringhe van Blanckeberghe. Ende was besteit te verhoudene ende nieuwe leghere te makene van elc zijne lande... ende dit was beghinnen ende ghedaen int jaer duust vijfhondert ende twaelve ende vulhendt int jaer vichtien hondert ende derthiene by Pietre Bollin, landmetere*".

¹⁸¹ Zie hoger hoofdstuk 3 (landmeters als ontvangers van watering).

¹⁸² RAB, Blankenbergse Watering 334, rk 1498-99 (achterzijde schutblad).

¹⁸³ Rk. Blankenbergse watering 1562-63, f°66r: "*Michiel de Ruddere ontfanghere van deser wateringhe ende ghezworen clerck slants vanden Vryen heeft uutghegheven ende verdient gheduerende tjaer van deser rekeninghe int agieren van diversche processen die de ghezworne van deser wateringhe hebben hanghende meest noch al onghedecideert zo ter camere ende ter vierschaere vanden Vryen als ooc voor die van Brugghe*

diende te doen op de kasselrij-administratie van het Vrije, zowel in bestuurlijke als in juridische aangelegenheden, dachten de ingelanden wellicht dat het wel handig was om een klerk van het Vrije als ontvanger van de watering aan te stellen. De ontvangers vormden duidelijk een aparte groep binnen het bestuur van de Blankenbergse watering, en vervulden meestal ook géén andere bestuursfuncties. Uitzondering op de regel in dit opzicht was *Ghelain van der Poorte*, die reeds een aantal jaar ervaring als sluismeester had, om vervolgens van 1564 tot 1570 de functie van ontvanger uit te oefenen. Met 83,7 hectare volgens de verhoofding van 1560, paste zijn grondbezit ook eerder in het profiel van een sluismeester, dan van een ontvanger.

Om een idee te krijgen van het totale bezit van de bestuurders, deden we vervolgens een beroep op de wezenboeken van het Vrije. Anders dan in Moerkerke, omvatte de Blankenbergse watering wel delen van heel wat verschillende ambachten, wat het doorpluizen van de wezenboeken zeer arbeidsintensief maakt. We beperkten ons hiervoor dan ook tot een deel van de steekproefperiode, met name de jaren 1498-1535. Van de 30 bestuurders die in deze periode actief waren, vonden we er 18 terug als erflater en 1 als erfgenaam. Gemiddeld omvatte het erfdeel van de wezen 28,5 hectare grond en 1141,4 s. groten¹⁸⁴, respectievelijk drie keer en twee keer de waarden die we berekenden voor de bestuurders van de Moerkerkse watering¹⁸⁵. De grootste roerende vermogens – deze van *Jan de Vrient* en *Pauwels f. Clais Heindricx* – schommelden rond de 150 lb. groten. Deze *Jan de Vrient* was een voormalige ontvanger van de watering, en zijn grondbezit, in de parochie Vlissegem, was zowel volgens bovenstaande tabel als volgens de weesboeken (13,6 ha) niet opvallend groot, in tegenstelling tot zijn roerende goederen. Wel is in de weesboeken sprake van meerdere huizen in de parochie Vlissegem, en werd zijn gelijknamige zoon *Jan* in 1513 aangeduid als koster van hetzelfde dorp¹⁸⁶ - een functie die mogelijk ook de vader al uitoefende ?

Net als in Moerkerke, onthullen de wezenboeken ook in de Blankenbergse watering familiale en andere banden tussen de leden van het bestuur, met dien verstande, dat dit in een kleine gemeenschap als Moerkerke vanzelfsprekender was dan in het grote gebied van de Blankenbergse watering. Zo zien we verschillende keren een bestuurder als voogd optreden

ende elders metgaders ooc daerinne begrepen diversche andere cleene uitgheghevene partijen inde affairen vande waterijnghe volghende den inhoudene van zekeren billette...: 4 lb. 10 s. 7 groten”.

¹⁸⁴ Met name *Dammaert Pieroot* : 94,2 ha ; 480 s. (RAB, Registers Vrije, 16474, f°107v) ; *Jan f. Nicasis Heins* : 24,9 ha ; 400 s. (ibidem, f°145r) ; *Joos Graven* : 44,9 ha ; 1137 s. (ibidem, f°83v) ; *Michiel f. Jan Dwerckx* : 1000 s. ; grondbezit nog niet opgemeten (RAB, Registers Vrije, 16473, f°97r) ; *Jan f. Arnoud Heins* : 12,3 hectare ; 160 s. (ibidem, f°101v) ; *Jan de Vrient* : 13,6 ha ; 2900 s. (16474, f°101r) ; *Jacob van der Beele* : 27,0 ha ; 849 s. (ibidem, f°109r) ; *Jacob van der Maere* : 25,0 ha ; 1560 s. (ibidem, f°81v) ; *Adriaan Pycke* : 26,8 ha ; 900 s. (16473, f°109r) ; *Jan Cryool* : 1,8 ha ; 540 s. (16476, f°126v) ; *Jan van der Maere* : 72,2 ha ; 1560 s. (16474, f°84r) ; *Clais f. Hendrik Keuelaers* : “ den staet noch niet ghereet mits den onlancheit vanden overliden vander moeder” (16476, f°128v) ; *Jan de Wale* : 9,2 ha ; 400 s. (16475, f°158v) ; *Jacob f. Silvester Nieuumusters* : 76,8 ha ; 1600 s. (16476, f°153v) ; *Pauwels f. Clais Heindricx* : 12,8 ha ; 3060 s. (16476, f°108r) ; *Adriaan Fockedey* : 25,3 ha ; 2200 s. (16476, f°186r) ; *Christiaan Houfnaghels* : 17,4 ha ; 920 s. (ibidem, f°243r) ; *Willibrord Muelenbeker* : 0,04 ha ; 480 s. (ibidem, f°178v). Alleen *Pieter Uuter Wulghe* vonden we als wees terug, na het overlijden van zijn vader *Clais*, waarvan hij 0,7 ha en 400 s. groten erfde (16473, f°58v).

¹⁸⁵ Zie hoger, tabel 8.17.

¹⁸⁶ Verhoofding Blankenbergse watering 1513 en RAB, Registers Vrije, 16474, f°101r (d.d. 1507/08/20).

van de weeskinderen van een andere bestuurder¹⁸⁷. Na het overlijden van sluismeester *Joos Graven* zien we dat twee van zijn dochters, *Callekin* en *Barbelekin*, huwen met twee andere leden van onze populatie, respectievelijk *Bartholomeus f. Jan van der Mare* en *Vincent f. Joos Rycx*. *Clais Keuelaers* stond dan weer borg voor de echtgenote van *Jan Cryool* na diens overlijden. Vijf jaar later bleek hij eveneens gehuwd te zijn met één van de wezen. En *Jacob f. Silvester Nieuusters* tenslotte bleek de echtgenoot te zijn van *Tannekin*, de dochter van *Dammaert Pieroot*. Deze familiale banden bewijzen ons inziens vooral dat de sluismeesters van de Blankenbergse watering uit één specifieke groep afkomstig waren: de lokale dorpselite, een aantal onderling verwante families met grote bezittingen in het gebied, die in het poldergebied woonachtig waren¹⁸⁸, en waarvan we kunnen vermoeden dat ze er als een soort van herenboer leefden¹⁸⁹, wat hen dan weer onderscheidde van de half-aristocratische schepenfamilies van het Vrije, die duidelijk toch nog een trapje hoger op de maatschappelijke ladder stonden.

8.3.2. Bestuurders in de ontstaansperiode van de watering (eind 13^e-begin 14^e eeuw)

Tot nog toe werd enkel aandacht besteed aan de wateringbesturen eind 15^e en begin 16^e eeuw, doch op dat ogenblik bestonden de watering en als uitvoerende organisatie al meer dan tweehonderd jaar. Wanneer we de samenstelling van het bestuur van de watering in die vroege periode willen onderzoeken en vergelijken met latere periodes, dienen we wel in het achterhoofd te houden dat de kustsamenleving zelf in die periode er mogelijk helemaal anders uitzag. We wezen er reeds op dat naar alle waarschijnlijkheid rond 1300 de landbouwbedrijven nog in grote meerderheid klein waren én eigendom van de boeren zelf¹⁹⁰. Van een deel van die zelfstandige boeren, was de economische situatie echter dan al allesbehalve gunstig, met een groeiende schuldenlast tot gevolg¹⁹¹. De eigendomsconcentratie was reeds ingezet, waarbij ook de stedelijke en met name Brugse poorters, zich niet onbetuigd lieten als opkopers van gronden, zoals ondermeer blijkt uit het goederenbezit van Brugse Leliaerts, van wie de bezittingen na de Guldensporenslag van 1302 geconfisqueerd werden¹⁹². Vroeger dan in Binnen-Vlaanderen, kende in de kustvlakte ook de perceelspacht al in de

¹⁸⁷ *Pieter Candt (senior)* voor de kinderen van *Jan f. Nicasis Heins*; *Jacob van der Maere* voor de kinderen van *Jan van der Maere*, en *Vincent f. Joos Rycx* voor de kinderen van *Pauwels f. Clais Heindricx*.

¹⁸⁸ Opvallend is dat géén enkele van de sluismeesters afkomstig was uit de meer landinwaarts gelegen zandige gebieden (vooral gelegen in Zerkegem, Snellegem en Straten).

¹⁸⁹ Dat deze personen toch ook zelf de leiding hadden over een (groot) landbouwbedrijf, blijkt ook uit het feit dat verschillende leden van onze populatie ondanks hun grote grondbezit toch nog stukken grond pachtten, onder meer van het Brugse Sint-Janshospitaal. Zo bijvoorbeeld *Dammaert Pieroot*, nochtans zelf al eigenaar van 76,6 hectare (tabel 8.19), 7 m 90 r in het ambacht Klemskerke waar hij ook woonde (Brugge, OCMW-archief, Sint-Janshospitaal, G 216); of *Loy f. Jan Capelle* 5 m 33 r en nog eens 14 roeden te Wenduine, waar hij tevens “huusrente” aan het hospitaal betaalde. Voor hem pachtte *Jan f. Loy Capelle*, vermoedelijk zijn vader, ook al een perceel in dezelfde parochie (*Ibidem*, G178; G216; G203; G 248). Sommige bestuurders pachtten ook tienden: zo bijvoorbeeld *Jacob van der Maere* in Houtave waar hij woonde van 1511 tot en met 1513, voor 54 lb. parisis per jaar (*ibidem*, G248).

¹⁹⁰ Zie hoger, hoofdstuk 4

¹⁹¹ Thoen E. en Soens T. 2003.

¹⁹² Vandermaesen M. 2002 en de (uitgegeven) stadsrekeningen voor deze periode

tweede helft van de 13^e eeuw meer en meer succes, met vermoedelijk een geleidelijke vergroting van de bedrijfsoppervlakte tot gevolg¹⁹³.

Hoewel we het ontstaan van de wateringen als uitvoerende organisaties situeerden in de eerste helft van de 13^e eeuw, vinden we de vroegste namen van bestuurders pas terug in 1277. Het ging om *Diederik van Snipgate* en *Wouter Reyfin*, beiden sluismeesters van de watering van Kamerlingsambacht¹⁹⁴. Tot 1320 vinden we in diplomatieke bronnen en in de oudste rekeningen van de Blankenbergse watering in totaal 43 personen terug, die samen 59 functies in het bestuur van zes verschillende wateringen vervulden¹⁹⁵. In tegenstelling tot de 15^e en 16^e eeuw, vonden we in deze vroege periode wel verschillende personen terug, die schepen van het Brugse Vrije waren:

Naam	Watering	Bestuurder	Schepen Vrije	Familieleden als schepen Vrije
Reyfin Wouter	Kamerlingswatering	1277	1276-1285	
<i>van Snipgate Diederik</i>	Kamerlingswatering	1277-1287	1277	
<i>Bertholfssoene Jan</i>	Eiesluis	1283		
<i>de Moenc Boudin</i> (ontvanger abt Ter Doest)	Eiesluis	1283		
van Cleihem Jan	Eiesluis	1283	1256-1277	
<i>van Rasewale Robrecht</i>	Eiesluis	1283		x
<i>vande Walle Boudin</i>	Eiesluis	1283		
Brokers Boudin	Blankenberge	1285	1279-1288	
<i>de Poule Boudin</i>	Blankenberge	1285	1277	
<i>f. Sconen Jan</i>	Blankenberge	1285-1307	1298-1299	
<i>Ribout* Wouter</i>	Blankenberge	1285		
<i>Heinszone Wouter</i>	Kamerlingswatering	1287		
<i>f. Heinemans* Arnulf</i>	Blankenberge	1292-1297	1279-1301	
<i>f. Walteri* Reinaerd</i>	Blankenberge	1292		
Standarts Riquardus	Blankenberge	1292-1305	1277-1297; 1305-1307	
<i>Brantins Arnulf</i>	Blankenberge	1293	1291-1301	
<i>de Varsenare Weinin</i>	Blankenberge	1293	1274-1301; (1306-1327)	
<i>f. Ghuters* Lambert f. Lambert</i>	Blankenberge	1293		
<i>Hannoets* Jan</i>	Blankenberge	1293-1297		x
vander Awe Wouter	Blankenberge	1296	1317-1327	
<i>van Snipgate Diederik (2)</i>	Kamerlingswatering	1297	1296-1301	
van Straten Willem	Blankenberge	1297	1279-1301	
<i>van Snipgate Jan</i>	Kamerlingswatering	1299-1313		x
<i>f. Weitins Christiaan</i>	Eiesluis	1301		
<i>Abt van Sint-Andries</i>	Blankenberge	1302-1304		
<i>Meester van het Sint-Janshospitaal</i>	Blankenberge	1302		
<i>Pistor* Jan, broeder</i> ¹⁹⁶	Blankenberge	1302-1304		

¹⁹³ Thoen E. en Soens T. te verschijnen.

¹⁹⁴ RAB, Blauwe Nummers, 6752, oorkonde d.d. 1277/07/17.

¹⁹⁵ De Blankenbergse watering, Eiesluis, Kamerlings, Vladslo, Moerkerke, Gistel west-over-de-Ware.

¹⁹⁶ Een *Johannes Pistor* “*de Gandavo, clerico*” belegde in 1292 100 lb. parisis “*tamquam orphano*” bij de stad Brugge (editie Wyffels, 1965, p. 323). Gaat het om dezelfde persoon ?

<i>dictus Monachus Jan, broeder.</i>	Blankenberge	1304		
<i>de Zac Pauwels</i>	Kamerlingswating	1305		x
<i>f. Daens Pieter f. Pieter</i>	Blankenberge	1305		x
<i>f. Walteri* Hendrik</i>	Blankenberge	1305	1304	
<i>Moenac Jan</i>	Gistel-west-over-de-Ware	1305		x
<i>van Uitkerke Willem</i>	Blankenberge	1305-1307	1323-24	
<i>(?) Riquaert</i>	Blankenberge	1306		
<i>Bigoots* Hendrik</i>	Blankenberge	1306	1318-36	
<i>f. Arnulphi Wouter</i>	Blankenberge	1306		
<i>f. Walteri (?)</i>	Blankenberge	1306		
<i>van Michem Lammin</i>	Moerkerke	1306		x
<i>Ghuters* Jacob f. Jan</i>	Blankenberge	1307		
<i>van Dudzele Willem</i>	Blankenberge	1307		x
<i>van Esen Hendrik</i>	Vladslo	1311		x
<i>van Snipgate Willem</i>	Vladslo	1311		x
<i>vander Wase Jan f. Diederik</i>	Kamerlingswating	1311	1323-27	
<i>vander Berst Arnout</i>	Vladslo	1313	1304; 1306-1312	

Tabel 8.20: bestuurders van watering en in het Brugse Vrije (1277-1320) en functies als kasselschepen (*=ontvanger; naam vetgedrukt = ridder)¹⁹⁷.

Ondanks de toch nog schaarse gegevens over het bestuur van de watering in deze vroege periode, laat bovenstaande tabel aan duidelijkheid niets te wensen over: eind 13^e en begin 14^e eeuw behoorden de bestuurders van de watering in grote meerderheid tot de schepenfamilies van het Brugse Vrije. Als ze zelf al niet als schepen van het Vrije optraden, dan kunnen we wel een familielid aanduiden dat ongeveer in dezelfde periode wel in de schepenbank van het Vrije zetelde. Dit geldt bovendien niet alleen voor de grote Blankenbergse watering, maar ook voor veel kleinere watering als Vladslo en Gistel-West-over-de-Ware. In vele gevallen viel het schepenambt samen met de bestuursfunctie in een watering, wat eigenlijk logisch was gezien de schepenen van het Vrije voor het leven benoemd werden. In het eerste kwart van de 14^e eeuw lijkt zich echter een tendens af te tekenen dat de bestuursfunctie chronologisch vóór het schepenambt te situeren was: voor zover het om dezelfde persoon gaat, zien we dat personen als *Hendrik Bigoots* en *Willem van Uitkerke*, sluismeester werden meer dan tien jaar voor ze in de schepenbank werden opgenomen. Meer en meer lijken de bestuurders ook personen te zijn die weliswaar tot een schepenfamilie – *van Snipgate*, *van Esen*, *van Dudzele* – behoorden, maar het zelf niet tot schepen van het Vrije brachten. Onze gegevensbasis is te smal om hieruit echt conclusies te gaan trekken, doch het lijkt erop dat terwijl eind 13^e eeuw bestuursfuncties in de watering nog weggelegd waren voor schepenen- in-functie, we in de 14^e eeuw meer en meer te maken hebben met jongere telgen van schepenfamilies.

¹⁹⁷ Schepenen van het Brugse Vrije tot en met 1304 gebaseerd op Warlop E. 1959, bijlage 1. Na 1304 de veel minder accurate lijst uitgegeven door Priem F. 1850-51. In 1304 werden geen schepenen maar “berekers” aangesteld (Warlop E. ibidem, p. 139; p. 222). Tabel 8.20 kan als een verbeterde en uitgebreide versie worden beschouwd van de tabel in Soens T. 2001, p. 44.

Gevolg van dit alles is dat wat Warlop stelt over de afkomst en sociale positie van de schepenen van het Brugse Vrije, bij uitbreiding ook geldt voor de bestuurders van de watering: in de 13^e eeuw waren in het Vrije echte schepengeslachten ontstaan, behorende tot de ridderstand of gewoon bestaande uit vrije mannen: *van Dudzele, van de Poele, van Straten, van Varsenare, van Rasewale*...¹⁹⁸. De ridders konden zowel edelen als niet edelen zijn. Binnen onze populatie behoorde eigenlijk alleen de familie *van Straten* tot de “echte” adel: reeds eind 11e eeuw werden de heren van Straten als “*nobiles*” in de bronnen aangeduid. Ten tijde van de moord op graaf Karel de Goede in 1127, was *Tancmar van Straten*, lid van de grafelijke hofhouding, één van de grootste vijanden van proost-kanselier *Bertulf* en het geslacht van de *Erembalden*. Het zou zelfs *Tancmar* geweest zijn die graaf Karel aangespoord had om maatregelen te nemen tegen de Erembalden – maatregelen die de graaf uiteindelijk fataal zouden worden¹⁹⁹. *Willem II*, ridder en heer van Straten, die in 1297 sluismeester van de Blankenbergse watering zou worden, was een afstammeling van deze Tancmar, zij het vermoedelijk niet in rechte lijn²⁰⁰. Naast de heren van Straten hadden ook de families *van de Poele, van Esen* en *van Uitkerke* adellijke antecedenten, doch eind 13^e eeuw werden de leden van die families niet meer als “*nobiles*” beschouwd²⁰¹. Andere families, zoals de van Varsenare’s waren door huwelijk gelieerd met de adel, zonder dat ze zich daarom eind 13^e eeuw zelf tot de adelstand konden rekenen²⁰². Samen met een aantal andere niet-adellijke geslachten, waren al deze families prominent aanwezig in de schepenbank van het Brugse Vrije, en diezelfde dominante aanwezigheid vinden we ook terug in het bestuur van de watering: van de zeven sluismeesters van de watering van Kamerlingsambacht die we in deze periode terugvinden, behoorden er maar liefst drie tot de familie *van Snipgate*. Een vierde lid van diezelfde familie was dan weer sluismeester in de naburige watering van Vladslo-ambacht.

De oudst gekende watering-bestuurders vinden we niet alleen terug in de schepenbank van het Vrije, maar ook in andere functies die blijk gaven van hun groot sociaal prestige. *Diederik van Snipgate* senior en junior, *Riquardus Standarts* en *Wouter Heinszone* vaardigden tal van oorkonden uit als “*redenaars*” in die andere administratie die het Brugse Vrije rijk was: het *Proossche van Sint-Donaas*²⁰³. In hun persoonlijke naam, vinden we verschillende bestuurders dan weer terug in eigendomstransacties met kerkelijke instellingen²⁰⁴, of als

¹⁹⁸ Warlop E. 1959, pp. 137-141. Idem, 1975, I, pp. 300-301.

¹⁹⁹ Van Caenegem R.C. 1978, pp. 29-78.

²⁰⁰ Warlop E. 1975, II, nr. 204, p. 1142 en 1146: hij was gehuwd met *Agnes*, dochter van *Rogier van Lichtervelde*. Zie ook Piot C. 1877.

²⁰¹ Warlop E. 1975, II, nr. 59; nr. 174.

²⁰² Ibidem, II, nr. 204/16.

²⁰³ *Corpus Gysseling*, I : *Diederik van Snipgate (I)* : d.d. 1281/05/10 (nr. 344); *Diederik van Snipgate (II)*: d.d. 1289/06/18 (nr. 862); *Riquard f. Riquard Standarts* d.d. 1285/04/28 (nr. 599) ; idem en *Riquard f. Boudin Standarts* “*min neve*” d.d. 1290/07/29 en 1291/03/24 (nrs. 954 en 1011) ; *Wouter Heinszone* : d.d. 1286/03/16: (nr. 655), 1289/05/06 (nr. 855), 1291/11/16 (nr. 1092); 1292/06/06 (nr. 1171).

²⁰⁴ *Corpus Gysseling* I nr. 459 (1283/01/16): *Boudin vande Walle* en zijn vrouw *Adelisa* schonken 5 gemeten 92.5 roeden te Jabbeke aan de *fermerie* van het Sint-Obrechtsgasthuis te Brugge; nr. 1261: d.d. 1291/08/21: *Jan van Snipgate* en zijn vrouw *Margriete* ruilden 19 gemeten 1 lijn en 5 roeden eigen land, samen met 21 gemeten 1 lijn en 15 roeden cijnsland te Nieuwmunster voor een ander stuk land met het klooster van Sint-Klara te Brugge.

expert aangesteld door diezelfde kerkelijke instellingen in gerechtelijke procedures²⁰⁵. Een aantal bestuurders maakten ook carrière in de lokale grafelijke administratie: *Wouter Reyfin*, sluismeester van Kamerlingsambacht in 1277, vinden we twee jaar later terug als grafelijk baljuw van het Brugse Vrije, een functie die hij tot 1283 zou vervullen²⁰⁶. Een andere sluismeester van dezelfde watering, *Diederik van Snipgate*, was dan weer *krikhouder* van het Vrije in april 1302. *Arnulf Heinemans*, sluismeester en ontvanger van de Blankenbergse watering, kan dan weer geïdentificeerd worden met de *Arnoud Heinemans* die in 1293 schout van de stad Brugge was²⁰⁷. In de moeilijke jaren rond 1300, waren echter niet alle schepenen van het Vrije aanhangers van de Vlaamse graaf, integendeel, in het Frans-Vlaamse conflict kozen vele leden van de oude schepenfamilies van het Vrije de kant van de Franse koning, en vluchtten ze na de Guldensporenslag van 11 juli 1302 weg uit het graafschap. In onze populatie is dat het geval voor *Wouter Reyfin*, de voormalige baljuw van het Vrije, *Diederik van Snipgate*, op dat ogenblik krikhouder van het Vrije en *Weinin van Varsenare*. Heel wat anderen hadden familieleden of kinderen die dienden te vluchten²⁰⁸. Ook al berustte de *leliaard-gezindheid* in het Vlaanderen van de jaren voor 1302 op een mix van zeer uiteenlopende motieven, waaronder niet het minst zuiver opportunisme, toch was het koninklijke kamp vooral aantrekkelijk voor de gevestigde elite, de patriciërs in de steden, en de – verarmde – adel op het platteland, die met geld en ambten haar verloren prestige terug trachtte te winnen²⁰⁹. Omgekeerd waren er toch ook leden van de schepeneelite van het Vrije die hun lot aan dat van de graaf verbonden: ridder *Riquardus Standarts* bijvoorbeeld was één van de *milites* die de graaf in 1300 vergezelden in Franse gevangenschap²¹⁰.

We kunnen ons tot slot de vraag stellen of ook rond 1300 reeds stedelingen en met name Bruggelingen in het bestuur van de wateringën rond de stad zetelden. Leden van de Brugse magistratuur – voor 1302 een voorrecht voor de *poorterij*, nadien ook opengesteld voor de ambachten – vonden we niet terug in het bestuur van de wateringën²¹¹. Een aantal andere personen leken er wel nauwe banden met de stad Brugge op na te houden. *Diederik van Snipgate* bijvoorbeeld, kreeg van 1297 tot 1300 een loon en kledij uitbetaald door de stad Brugge²¹², maar mogelijk hield dat verband met zijn functie als *krikhouder* of nog een andere functie. We zagen immers hoger dat hij schepenen van het Brugse Vrije was, en uit een vermelding in de stadsrekeningen van Brugge, zou kunnen blijken dat hij in de omgeving van Gistel resideerde²¹³. *Jan f. Sconen* of *Versconen* was na de Guldensporenslag, in 1303 en

²⁰⁵ §§117: ridder *Boudin Brokers* werd op 1277/07/17 door de abt van Oudenburg als scheidsrechter gekozen in een dispuut met de watering van Kamerlingsambacht betreffende het dijkonderhoud van de polder van Bamburg.

²⁰⁶ Nowé H. 1929, p. 370.

²⁰⁷ Beide laatste verwijzingen : Warlop E. 1959, p. 146. De krikhouder was een hoge grafelijke ambtenaar, die de schepenen van het Brugse Vrije *maande* (zie ook Huys E. 1997, p. 466).

²⁰⁸ Warlop E. 1959, bijlage I en pp. 144-145.

²⁰⁹ Prevenier, W. 2002, pp. 141-144 en idem 1977, pp. 273-288.

²¹⁰ Li Muisis Gilles: “Chronicon Majus” (editie De Smet J. 1841), p. 190. Hij mag niet verward worden met de Leliaard *Riquardus Standarts*, die schepenen van Brugge was in 1299-1300, en volgens de vermogenslijsten van 1292 en 1297 in de hoogste bezitscategorie van de Brugse poorters te situeren viel, met een bezit van meer dan 3000 lb: De Smet J. 1952, p. 151; met de nuance van Wyffels C. 1953, pp. 63-72.

²¹¹ Lijst van de Brugse magistraat tot 1302 in: Vandermaesen Matthias 2003, bijlage 1a.

²¹² Wyffels, 1965, pp. 560, 562, 568, 569, 653, 709, 712, 771, 1010.

²¹³ Ibidem, p. 1020: “Item dominica post Andree (4 december 1300) Henekino Coc apud Gistellam pro Theoderico de Snipgate 9 s.”.

1304 beheerder van verbeurd verklaarde bezittingen van Brugse poorters in het gebied rond Brugge, vooral in het gebied van de Blankenbergse watering²¹⁴. Het is niet uitgesloten dat hij te identificeren valt met de *Jan f. Sconen* die in 1285, 1292, 1296 en 1307 sluismeester van diezelfde watering was, ook al was deze persoon vermoedelijk ook schepen van het Brugse Vrije: misschien deed de stad Brugge beroep op iemand die het gebied en de bezittingen in kwestie kende, om deze voor haar rekening te beheren.

Eind 13^e eeuw wekte een functie in het bestuur van de watering nog de intresse van een groep mensen die werkelijk tot de top van de kustsamenleving behoorde, soms een riddertitel hadden of zelfs tot de adel gerekend werden, en vooral ook de felbegeerde want levenslange titel van kasselrijschepen droegen. Terwijl een lid van het oude huis van *Straten* eind 13e eeuw niet terugdeinsde om zich *sluismeester* van een watering te laten noemen, vonden we in Moerkerke-ambacht twee eeuwen later nooit een lid van de nochtans niet zo oude of belangrijke familie van Moerkerke terug in het bestuur van één van de wateringën in het gelijknamige ambacht. En zelfs in het bestuur van de grootste watering van het Brugse Vrije, de Blankenbergse, vinden we eind 15e, begin 16e eeuw geen enkele kasselrijschepen meer terug, en voor zover we daar zicht op hebben, ook nauwelijks leden van schepenfamilies. Mogelijk werd het wateringbestuur tot het begin van de 14^e eeuw in dusdanige mate gedomineerd door de maatschappelijke elite, dat er een tegenreactie op gang kwam en dat op verzoek van bredere lagen van de vrijlaten, graaf *Lodewijk van Nevers* in het woelige jaar 1324 een privilege uitvaardigde dat aan ridders, schepenen en functionarissen verbood om nog langer als bestuurder in een watering actief te zijn²¹⁵. Of dit verbod ook na de Kustopstand gerespecteerd werd, kunnen we niet met zekerheid stellen. Feit is alleen dat we vanaf de 15^e eeuw inderdaad nog maar weinig of geen ridders en kasselrijschepenen als bestuurders terugvinden. En hetzelfde geldt ook voor de aanwezigheid van kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders in het bestuur van de wateringën: tot en met de 14^e eeuw treffen we soms ook abten van belangrijk abdijen aan als sluismeester, en in de Blankenbergse watering naar alle waarschijnlijkheid zelfs kardinaal *Guido van Boulogne*²¹⁶. Vanaf de 15^e eeuw is dat veel minder het geval.

Dit alles betekent niet dat de belangstelling van de maatschappelijke elite voor het waterbeheer in de kustvlakte wegviel. Alleen veranderden de kanalen en mogelijk ook de aard van hun betrokkenheid: zo zagen we in de 16^e eeuw een groeiende invloed van de “*grote gelanden*” op het beleid en vooral op de financiën van de wateringën. De eigenlijke bestuursfuncties lieten ze echter aan derden over: de grote hereboeren, af en toe een grote pachter, technici zoals landmeters, etc. Vaak ging het ook om grootgrondbezitters, in toenemende mate zelfs, doch dezen behoorden toch tot een lager soort elite, die in de dorpen zelf woonde, met grond en geld, maar zonder veel titels of maatschappelijk prestige - “*les*

²¹⁴ Vandermaesen M. 2002, p. 257.

²¹⁵ Zie hoger hoofdstuk 3

²¹⁶ Zie hoger hoofdstuk 5.

coqs du village” zoals we ze kunnen noemen²¹⁷. Dit betekende mogelijk wel dat de echte top van de samenleving minder voeling kreeg met de eigenlijk problematiek van de waterstaat, misschien enigszins vervreemd raakte van het dagelijkse werk aan dijken en sluizen, en alleen nog maar oog had voor de financiële implicaties van de waterstaat. Ook de schepenen van Brugge, die wel actief bleven in het bestuur van de watering, interesseerden zich naast de specifiek Brugse belangen inzake het waterwegennet, mogelijk meest voor de financiële kant van de waterstaat. Werd over de Brugse vertegenwoordiger in het bestuur van de watering eind 15^e eeuw niet gezegd dat hij niet graag “*in Plasschendale*” – met andere woorden “op het terrein” kwam – en het “*labeur*” schuwde ?

²¹⁷ We gebruiken de term van Bloch M. 1963, p. 567. Zie verder het synthese-hoofdstuk 12.

HOOFDSTUK 9

WATERBEHEER ALS TAAK VAN DE CENTRALE OVERHEID? DE INVLOED VAN STAATSVORMING EN ADMINISTRATIEVE CENTRALISATIE OP HET WATERBEHEER IN DE VLAAMSE KUSTVLAKTE

Lauwereyn's landschap: de lege vlakte van de Jeronimuspolder bij Watervliet, met op de achtergrond het Leopoldkanaal (foto: T. Soens).

Hoofdstuk 9: Waterbeheer als taak van de centrale overheid? De invloed van staatsvorming en centralisatie op het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte¹

In dit hoofdstuk willen we onderzoeken of de voortschrijdende staatsvorming en administratieve centralisatie die de laatmiddeleeuwse vorstendommen in Noordwest-Europa kenmerkte, invloed had op de waterstaat in de Vlaamse kustvlakte, en zo ja, op welke manier. De Europese vorstenhuizen van de late middeleeuwen besteedden over het algemeen maar weinig aandacht aan het promoten van economische groei en welvaart op het platteland. Toch stelt *Christopher Dyer* in de *New Cambridge Medieval History* dat net de waterstaat soms een uitzondering op deze regel vormde, en dat de centrale vorstelijke overheid in verschillende regio's zich wel actief inliet met afwatering, irrigatie en de aanleg van kanalen².

Teneinde dit te onderzoeken voor de Vlaamse kustvlakte, dienen we ons terdege bewust te zijn van het ingewikkelde politieke landschap in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen. In deze periode, had de vermenigvuldiging en de intensifiëring van de oorlogsvoering in Noordwest-Europa geleid tot een verhoging van de financiële noden van alle betrokken partijen, wat in het geval van de landsheren zou leiden tot de uitbouw van een centrale fiscaliteit. Deze overheidsfiscaliteit zou de landsheren op termijn een financieel overwicht geven op zowel de adel als de stedelijke gemeenschappen binnen hun machtsgebied. Samen met de toenemende geweldsmonopolisering, vormde dit financiële overwicht de drijvende kracht in een proces dat uitmondde in een gewijzigde politieke constellatie: de soevereine, “moderne” staat³. In het laatmiddeleeuwse Vlaanderen, slaagde de grafelijke dynastie echter niet zonder slag of stoot in de realisatie van dit gewelds- en fiscaal monopolie. Aanvankelijk, in de eeuwen voor 1300, hadden graaf en steden samengewerkt om de macht en autonomie van de adel aan banden te leggen⁴, maar zeker vanaf de 14^e eeuw liepen de politieke en economische belangen in toenemende mate uiteen. De grote steden in Vlaanderen, aanvankelijk vijf en na de tijdelijke afstand van Waals-Vlaanderen, nog drie – Gent, Brugge en Ieper – manifesteerden zich meer en meer als een autonome macht in het graafschap, wiens voornaamste wapen in de machtsstrijd met de graaf de goedkeuring van de *beden* was. Ondanks de periodieke erupties van geweld leidend tot bloedige burgeroorlogen tussen steden en graaf in de 14e en 15e eeuw⁵, waren onafhankelijke stadstaten nooit een realistisch alternatief in Vlaanderen, met misschien één uitzondering: het korte bewind van *Jacob van Artevelde* in het midden van de 14e eeuw⁶. Om de autonomie van de steden aan banden te leggen, voerde de vorst niet alleen de militaire en fiscale druk op, maar trachtte hij ook op juridisch en administratief vlak de overhand te halen, door de uitbouw van centrale overheidsinstellingen, als daar zijn een centrale

¹ Een zeer voorlopige versie van dit hoofdstuk werd als paper gepresenteerd op de European Social Sciences and History Conference te Berlijn (maart 2004).

² Dyer C. 1998, p. 119.

³ Twee syntheses rond de driehoek “oorlog-belasting-ontstaan van de moderne staat”: Tilly Ch. 1994 en Genet J.-Ph. 1990.

⁴ Thoen E. 1988, I, pp. 396-400.

⁵ Cf. De recente analyses van respectievelijk de Gentse Opstand van 1449-1453 en de Brugse opstand van 1436-38 door Haemers, J. 2004 en Dumolyn J. 1997.

⁶ Prevenier W. en Boone M. 1989, pp. 80-105.

vorstelijke rechtbank (de *Audiëntie* later de *Raad van Vlaanderen*), een financieel-controlerende instelling (de *Rekenkamer* van Rijsel)⁷ en talrijke lokale ambtenaren die de aanwezigheid van de vorst tot in het kleinste dorp van het graafschap lieten voelen⁸. Maar misschien nog het meest van al werd de positie van de graaf en de integratie van het graafschap vanaf het einde van de 14^e eeuw in een “Bourgondische” staat versterkt en vergemakkelijkt door de uitbouw van formele en informele vorstelijke netwerken, die zich gaandeweg uitstrekten van de persoon van de vorst, over de “machtsmakelaars” aan de top van de administratie⁹ tot de stedelijke en rurale elites¹⁰. Langs deze netwerken werd de opbrengst van de overheidsfiscaliteit, onder de vorm van geld, functies, relaties en prestige, geredistribueerd naar anderen toe.

Het is in deze context dat we het eventuele ingrijpen van de vorstelijke overheid in de waterstaat dienen te interpreteren. In theorie hadden zowel de graaf van Vlaanderen als de grote steden redenen te over om zich te bekommeren om de waterstaat in de kustvlakte. Zoals we elders al zagen, speelden voor de grote én de kleine steden in de eerste plaats commerciële belangen een rol, die hen ertoe aanzetten te investeren in de aanleg en het onderhoud van waterwegen en haveninfrastructuur. Daarnaast verwierven stedelingen zeker vanaf de 13e eeuw steeds meer grondbezit buiten de stadsmuren, waardoor zij ook direct betrokken werden bij het beleid van de watering, wat ondermeer resulteerde in een gegarandeerde vertegenwoordiging in het bestuur van enkele grote watering¹¹. Aan de andere kant had ook de Vlaamse graaf aanzienlijke belangen in het kustgebied. In dat gebied had de macht van de Vlaamse graven vele eeuwen eerder zijn oorsprong gevonden, en bevond zich ook in de late middeleeuwen nog steeds de kern van hun domaniale bezittingen. Er werd in het verleden vaak benadrukt dat de financiële betekenis van de domeininkomsten in de late middeleeuwen flink aan belang inboette. Het vorstelijk domein was echter ook in de late middeleeuwen een dynamisch gegeven, waarbij de stagnatie van bepaalde traditionele inkomsten, ondervangen werd door incorporatie van nieuwe inkomsten waaronder tol- en importrechten en de exploitatie van de grafelijke moergebieden¹². In het derde kwart van de 14^e eeuw overschreed de jaarlijkse bruto-opbrengst van het grafelijk domein gemakkelijk het bedrag van 200.000 lb. parisis¹³. Ter vergelijking: de opbrengst van de bedden in Vlaanderen tijdens de regeerperiode van Filips de Stoute (1384-1404) bedroeg gemiddeld slechts 50442 lb. parisis per jaar¹⁴. Ook al zouden de inkomsten uit de bedden in de daaropvolgende periode sneller stijgen dan de domeininkomsten toch bleef het domein gedurende de 15^e eeuw de hoeksteen van de grafelijke

⁷ Dumolyn, J. 2002 en 2003

⁸ Van Rompaey J. 1967 en Soens T. 2002.

⁹ Zie de diverse bijdragen in Stein R. (red.) 2001.

¹⁰ J. Dumolyn definieerde de vorstelijke partij in een stad als de pro-centralistische fractie van de stedelijke elite, bestaande uit delen van de stedelijke adel, de ambtenaren en de top van het patriciaat: Dumolyn J. 2002, p. 431. Zie bijvoorbeeld de analyse van het “Gents Hertogelijk Netwerk” in het midden van de 15^e eeuw door J. Haemers, 2004, pp. 101-109.

¹¹ Zie hoger hoofdstuk 6.

¹² Soens T. 2001, pp. 32-54.

¹³ Van Nieuwenhuysen A. 1990, p. 153; Soens T. 2002, pp. 88-89.

¹⁴ Prevenier W. 1960, pp. 363-365.

inkomsten in Vlaanderen¹⁵. Daarnaast bleef het domein natuurlijk ook “*un puissant moyen d’encadrement des hommes*” (J. Kerhervé)¹⁶, wat zowel gold voor de lokale elite die als ontvanger of pachter van domeinkomsten optrad, als voor de vele mensen die op één of andere manier een rente, cijns, pacht of belasting aan het grafelijk domein verschuldigd waren.

In de Kustvlakte waren niet alleen een groot aantal van de traditionele inkomsten - het zogenaamde “oud domein” - van de graven van Vlaanderen gesitueerd, maar ook een belangrijk deel van de tol- en importrechten. Daarnaast brachten de kustkasselrijen samen ongeveer een kwart van de beden in het graafschap op (26,6% in 1408¹⁷). Financieel gezien vormde de Vlaamse kustvlakte begin 15e eeuw dan ook één van de meest winstgevende entiteiten van het Bourgondisch landencomplex. Tussen de Kustvlakte en de Vlaamse graven bestonden echter nog andere banden dan louter fiscale. Door het recente onderzoek van D. Tys weten we dat de Vlaamse graven niet alleen inkomsten uit het gebied betrokken, maar er ook het landschap en de maatschappij mee vorm hebben helpen geven: vooral in de nabijheid van de grote getijdegeulen waren tussen de 10^e en de 12^e eeuw grote delen van de kustvlakte integraal als grafelijk domein ingericht, waarbij de graven ondermeer hun stempel drukten op de eigendomsstructuren, de positie van de adel, de parochiale en administratieve indeling en niet in het minst ook de waterstaatkundige inrichting van het gebied. De keuze om het schorrenland te gaan bedijken was volgens Tys een grafelijke keuze en de “*georganiseerde, planmatige en zelfs meetkundige wijze*” waarop indijking en percelering tot stand kwamen, verwezen duidelijk naar “*de aanwezigheid van een bepaalde autoriteit achter de creatie van dit landschap, met name de graaf van Vlaanderen, onder wiens supervisie het nieuwland tot stand kwam*”. De Vlaamse graven investeerden daartoe aanzienlijke bedragen in de waterhuishoudingstechnologie, wat hen, nog steeds volgens Tys, een belangrijk controlemiddel over de kustvlakte bezorgde¹⁸.

Hoewel er haast geen diplomatieke bronnen zijn die de directe investeringen van de graven in waterstaat aantonen, en hun concrete betrokkenheid bij de financiering en de uitvoering van deze werken zeer moeilijk in te schatten is¹⁹, kan op basis van de meticuleuze

¹⁵ Pas in de 16e eeuw zou hierin verandering komen: Baelde M. 1963, pp. 14-33. De auteur houdt in zijn berekeningen wel enkel rekening met het saldo van de domeininkomsten dat vaak maar een fractie bedroeg van de eigenlijke opbrengst.

¹⁶ Kerhervé J. 1987, I, p. 41.

¹⁷ Prevenier W. 1960, bijlage 1, het Transport van Vlaanderen. Dit is de som van het Brugse Vrije (11,9%), Veurne-ambacht (4,6%), het Land van Waas (3,7%), de kasselrij Sint-Winoksbergen (3,3%), de Vier Ambachten (2,5%) en de kasselrij Broekburg (0,7%). In vergelijking met de transporttabel van 1309, waren de Kustkasselrijen er zonder uitzondering op achteruitgegaan wat hun aandeel in de beden betrof.

¹⁸ Tys D. 2004, pp. 31-83, citaten p. 62, zie ook id. 2003, inzonderheid p. 347 e.v en idem 2005.

¹⁹ Bij de afdamming van de Testerepgeul bijvoorbeeld, kan Tys (2003, pp. 328-329) alleen maar veronderstellen dat de opdrachtgever en financier “*zo goed als zeker*” graaf Filips van de Elzas was. Bronnen die dit positief bevestigen zijn niet voorhanden. Men kan zich bijvoorbeeld ook afvragen in welke mate dezelfde graaf betrokken was bij de bouw van de “*magna slusa*” in Nieuwpoort waarvan hij in 1183 het beheer aan Ten Duinen toewees (\$\$794). Evengoed akteerde graaf Filips slechts een overeenkomst tussen de kasselrijschepenen van Veurne en de abdij, wat trouwens zou kunnen blijken uit de gebruikte terminologie in de arenga en de dispositio, met name uit de zinsneden “*me mediante atque ita dictante*” en “*omnium quorum intererat communi decreto ac voluntario assensu*”.

landschapsreconstructie van Tys toch niet getwijfeld worden aan de actieve inbreng van de Vlaamse graven van de 10^e tot de 12^e eeuw in de ontginning en dus ook de waterstaat van grote delen van de Kustvlakte. Deze actieve inbreng gold zeker ook voor de graven van de Elzasser dynastie (1128-1191), waarvan de interesse voor de ontsluiting van de Kustvlakte ook bleek uit de stichting van verschillende havensteden (Nieuwpoort, Grevelingen, Duinkerke,...) met bijhorende maritime en waterstaatkundige infrastructuur – stichtingen die door A. Verhulst uitdrukkelijk in verband werden gebracht met de organisatie van de afwatering in de betrokken gebieden²⁰.

Wanneer we nu de sprong maken naar het eind van de 13^e eeuw, lijkt het contrast groot te zijn. Zowel in onze bespreking van het ontstaan en de organisatie van de watering, als van de financiering van de waterstaat, bleek nergens een grote betrokkenheid van de grafelijke dynastie. Via de domein- en administratieve organisatie van de kustvlakte, was weliswaar het kader gecreëerd waarbinnen de watering, konden ontstaan en functioneren, doch veel direct grafelijk initiatief viel er ogenschijnlijk niet te bespeuren – met uitzondering dan van de ontginning van de grafelijke moergebieden in het noorden van het graafschap²¹.

Zowel organisatorisch als financieel bezaten de watering, in de late middeleeuwen een ruime mate van autonomie, die weliswaar beperkt werd door de commerciële en andere belangen van de grote en kleine steden in het gebied. Op alle andere lokale administraties trachtte de grafelijke overheid in de loop van de late middeleeuwen een zekere mate van controle uit te oefenen, zeker als het tot hun bevoegdheid behoorde om belastingen te innen. Werd ook de autonomie van de watering, in de loop van de late middeleeuwen in vraag gesteld door het grafelijk gezag ? Gingen de graven zich (terug?) actief inlaten met het beleid inzake waterstaat, en zo ja op welk vlak ? Kunnen we met andere woorden gewag maken van een “terugkeer” van de Vlaamse graaf in de waterstaat van de kustvlakte ? En leidde dit tot botsingen met de lokale gemeenschappen en hun vertegenwoordigers ? Was met andere woorden de waterstaat een *issue* in de strijd tussen particularistische en centralistische krachten in het graafschap ?

9.1 Administratieve controle op de boekhouding van de watering

Een vroege maar tevens geïsoleerde poging van een ambtenaar van de centrale overheid om greep te krijgen op het lokale waterbeheer in het Brugse Vrije, betreft het optreden van de “*contrerolleur des comptes des officiers de Flandre*” begin 15^e eeuw. Deze ietwat uitzonderlijke functie ontstond in de beginjaren van de Bourgondische machtsovername in Vlaanderen, met name in 1385. Zijn voornaamste bevoegdheid bestond erin het financieel beheer van de baljuws en andere functionarissen te controleren, en in het bijzonder het

²⁰ Verhulst A. 1967a; idem 1967b. Toch schrijft Verhulst niet alle initiatieven op conto van de graven in eigen persoon, maar laat hij ook ruimte voor de rol die bijvoorbeeld gespeeld werd door figuren uit de entourage van de graaf – zo bijvoorbeeld kanselier Robrecht van Aire, die hij als de eigenlijke initiatiefnemer van de drooglegging van de moerassen van de Aa en de stichting van de stad Gravelines ziet.

²¹ Augustyn B. 1999.

opsporen en vervolgen van financiële fraude. Als dusdanig kan hij als een verlengstuk van de Rekenkamer te Rijsel op het terrein zelf worden beschouwd²². Vanaf 1388 werd de functie van *controlleur* uitgeoefend door *Pieter Heins*, die tot dan vooral carrière had gemaakt in het beheer van de grafelijke domeinen in het kustgebied²³. De ijver waarmee *Heins* zijn functie van *controlleur* vervulde, maakte hem tijdelijk tot één van de machtigste en meest te duchten overheidsfunctionarissen van het graafschap. Afkomstig uit het Brugse Vrije – meer bepaald het dorpje *Eernegem* aan de rand van de kustvlakte – koesterde hij ook persoonlijk een duidelijke interesse voor dit gebied, en die interesse bracht hem ook in contact met het waterbeheer. Vanaf 1387 pachtte hij van de graaf de heerlijkheid *Sijsele*, met bijhorende justitie-rechten – een heerlijkheid die zich ten dele op het grondgebied van de watering Zuid-over-de-Lieve bevond. Vier jaar later kocht hij van de Gentse Sint-Pietersabdij diens rechten als “*legger*” over in het ambacht Ijzendijke, waardoor hij rechtstreeks betrokken werd bij de herbedijkingspogingen in het gebied²⁴. In juli 1398 werd hij samen met de toenmalige en een voormalige baljuw van Brugge belast om de schade te inspecteren die door konijnen uit de grafelijke duinen werd aangericht aan de zeedijken²⁵. Met *Heins* beschikte de grafelijke administratie over een paar uitstekende ogen en oren in de Kustvlakte²⁶. Als *controlleur* spande hij intussen een aantal opzienbarende zaken aan tegen sjoemelende grafelijke ambtenaren, en hij moet zich daarbij allesbehalve geliefd hebben gemaakt bij een aantal van zijn collega’s in de grafelijke administratie. In 1402 zou hij in nogal onduidelijke omstandigheden worden vermoord²⁷.

Tijdens zijn laatste levensjaren nam *Heins* ook deel aan de algemene vergaderingen van de watering, doch het is niet altijd duidelijk of hij dit *ex officio* deed, dan wel uit hoofde van zijn persoonlijke bezittingen in het gebied²⁸. In ieder geval meende zijn opvolger *Jean*

²² Van Rompaey J. , 1967, pp. 420-439.

²³ Soens T. 2002, pp. 246-247; 260; 310-311. Met name als ontvanger van de “*spijker*” van Brugge in de oorlogsjaren 1382-84.

²⁴ \$851; zie ook hoger, hoofdstuk 5.

²⁵ Rk. Brugse Vrije 1397-98, f°31v: “*Betaelt Willem Slyph, Sanders Spiering bailliu van Brucghe ende Pieter Heyns van Eernegheem commissarissen van mijns voorseiden heren weghe omme toverziene de scaden die de coninen doen upte frontieren vander zee inde zeediken, upten XXIII dach van hoymaent anno XCVII, daer zij duerlopen ende den lieden omtrent den dunen ghezeten grote scade doen in hare vruchten omme dat te remediierne ende mijnen gheduchten here over te scrivene elken III daghen elken III franken sdaghes dat zijn XXVII franken valent: 44 lb. 11 s. parisis*” ; *Heins* trad ook bij andere gelegenheden op als grafelijk commissaris inzake waterstaat: vb. Rk. Eiesluis 1396-97: “*Item Pieter Heyns over dat hi ten versouke van sluusmeesters ten twee stonden te Risele reed omme de commissie te helpene impetreren daer mede van ons gheduchts heeren weghe ghescreven was ande grote wateringhe van Blanckenberghe ende ande wateringhe van Reingheersvliete omme hulpe ende succours te doene te deser wateringhe...*”.

²⁶ cf. ADN B 1365 11792bis: brief van *Pieter Heins*, d.d. 27 december 1388, vermoedelijk gericht aan de kanselier, met betrekking tot verschillende zaken, waaronder het akkoord tussen het Brugse Vrije en de stad Sluis met betrekking tot de stadsuitbreiding van Sluis (waarvan *Heins* vermeldt dat hij de Franse vertaling van de oorspronkelijke Middelnederlandse tekst gemaakt had (\$857), een advies over een aan te stellen nieuwe schepen van het Brugse Vrije en inlichtingen over het domein van Nieuwpoort.

²⁷ Van Rompaey J. 1967, p. 427.

²⁸ Rk. Eiesluis 1396-97: “*Item Pieter Heyns... over dat hi int jaer verleden ende int jaer daer te voren ter rekeninghe was, daer of hem niet gherekent en was: 36 lb.*”; Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°11v: (betreffende Aardenburg-ambacht Beooster Ee) “*...de voorseide controlleur verandwoorde dat hi ter voorseide rekeninghe cam zitten ghelike zinen voorzate Pieter Heyns*”.

Dumoulin²⁹ in 1403 de draad weer te moeten oppikken, en wel *ex officio* deel te nemen aan de auditie van de rekening van de watering Beoster Ee. Dumoulin ging zelfs verder dan dat: hij verklaarde dat de rekening de waarheid geweld aan deed, en beval de arrestatie van de *sluismeesters* door de baljuw van Aardenburg, met de bedoeling de zaak voor de grafelijke *Camere van den Rade* te Rijsel te brengen³⁰. Dit werd door zowel de watering als de kasselrij van het Brugse Vrije als een frontale aanval gezien op hun privileges. Reeds in 1330 in het zogenaamde “Kwaad Privilege” waren de rekeningen van de wateringen uitdrukkelijk vrijgesteld van de jaarlijkse controle door grafelijke commissarissen³¹. De kasselrijschepenen eisten dan ook de vrijlating van de sluismeesters en het staken van de pogingen van Dumoulin om als “controllleur” deel te nemen aan de auditie van watering-rekeningen. Na wat getouwtrek heen en weer zou de *controlleur* in 1405 ook effectief afstand moeten doen van zijn aanspraken dienaangaande³².

Een van de belangrijkste argumenten van het Vrije en de watering tegen de controle-poging, was het feit dat er wel degelijk een grafelijk vertegenwoordiger aanwezig was op de auditie van watering-rekeningen, met name de baljuw, die misbruiken kon opmerken en aanhangig maken voor de schepenbank van het Vrije³³. In de daaropvolgende eeuwen zou de controle van de grafelijke overheid op de rekeningen van de wateringen inderdaad beperkt blijven tot de aanwezigheid van de baljuw. In de 14^e en vroege 15^e eeuw was deze effectief aanwezig op audits van rekeningen, zelfs van kleinere watering³⁴, nam hij deel aan de schouw³⁵ en

²⁹ Niet te verwarren met de gelijknamige historicus.

³⁰ Rk. Brugse Vrije 1403-04, f°45v : “*Heinric van Meedkerke, ende dheer Roegier vander Riede tsondaghes den XXsten dach in meye te Ryssele voor ons gheduchts heren raet omme te doen ontslane de sluusmeesters ende clerc vander wateringhe van Booster Ee in Ardemburch ambacht die de contrerelleur van den officiyees (sic) van Vlaendren biden bailliu van Ardemburch hadde ghedaen vanghen ende stonden verbonden tswondaghes daer naer int vanghenesse te ghane gaven over requesten den voorseiden heeren vanden Rade verzoukende dat se de contrerolleur ontsloughen ende onghemoeyt liete mids dat zij in maerte laest leden voor de meentucht vander wateringhe present den bailliu van Brucghe rekeninghe ghedaen hadden die ghepasseert was zonder weder zecghen de welke niet wederstaende waert dat al noch yement hemleden yet hesschende wilde ute causen vander voorseide watringhe camen ter wet van der Vryen die de kennesse daer of toebehoort...*” ; en verder f°46r; f°51r; f°27r; rk. Brugse Vrije 1404-05, f°32r; f°10v: “*die biden contrerelleur tArdenburgh ghevanghen waeren als dat zij in hare administracie vanden uitghevene niet hadden ghedaen souffisand bewijs willende dat vander messusance de kennesse zouden toebehoren minen heere vanden rade*”; f°11v.

³¹ §§56 : “*Item, que tous tailleurs, pointeurs, recepveurs des biens des bonnes gens, de chascune des trois parties du Franc... compteront et rendront raison de ce qu'il auront fait our receu... une fois l'an pardevant le conte ou ses deputez... sauve des dycs et des escluses*”.

³² Rk. Brugse Vrije 1405-06, f°14v: “*Meester Claeis vander Eeke sondaechs den XIII sten dach van wedemaent ter sluus an den bailliu van Ardenborch omme hem te presentierne een mandement van onsen gheduchten here biden welken onze gheduchte here ontslouch de sluusmeesters van Ardemburchambacht Booster Ee vander calaenge daer hise langhe tijt in ghehouden hadde ten verzouke van den contreulleur daer omme utghesijn I dach: 24 s*”.

³³ Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°11v : “*...ende sp[eci]alijc den bailliu van Brucghe die daer present was dat hi als beschermer vanden lande tland vanden Vryen houden wilde in zine goede oude rechten ende vryheden ende zelve nemene copie vander rekeninghe ende de mesgripen waert datter eeneghe in bevonden waeren die houden te ziere kennesse omme daer of wet ende recht te gheschiene bi scepenen vanden Vryen naer wetten, costumen ende usagen vanden voorseiden lande*”.

³⁴ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1373-74 : “*Item tsaterdaghes daer na te Brucghe doe die bailliu van Brucghe die van Zieseledede onbieden dat sij souden comen te Brucghe ende horen rekeninghe van den verleeden costen up den selven dach van costen: 2 s. 4 d. groten*”; voor zijn aanwezigheid op algemene vergaderingen, zie ook hoger hoofdstuk 3.

zien we hem bijvoorbeeld ook belangrijke uitbestedingen van werken leiden, niet toevallig een activiteit waarbij de mogelijkheden tot persoonlijk profijt legio waren³⁶. Vanaf het eind van de 15^e eeuw beperkte hij zich echter tot het bijwonen van de auditie van de rekening in de vijf of zes belangrijkste watering³⁷, waarbij hij meestal niet meer in persoon aanwezig was, maar zich liet vertegenwoordigen door derden³⁸.

Daar de grafelijke administratie, op de baljuw na, geen controle uitoefende op de boekhouding van de watering³⁹, bereikten de rekeningen van de watering³⁹ ook bijna nooit de Rekenkamer van Rijsel. Ook al behoorde het tot de taak van deze instelling om alle informatie met betrekking tot fiscale en financiële aangelegenheden te verzamelen, te controleren en ter beschikking te stellen van de vorstelijke administratie³⁹, op het (financieel) beleid van de watering³⁹ kreeg zij geen vat⁴⁰. Ze ontplooidde op het vlak van de waterstaat ook weinig activiteiten. Veel meer dan erover waken dat de grafelijke rechten en inkomsten werden gerespecteerd, deed ze niet⁴¹. De betrokkenheid van de Rijselse Rekenkamer bij de waterstaat in de kustvlakte kunnen we dan ook als beperkt beschouwen.

³⁵ Rk. Blankenbergse 1409-10, f°70v : “*De bailliu van Brucghe inde name van onsen gheduchten heren, Jan van Varsenare, Ywein van Straten, Heinric van Meedkerke, Jacop Breidel, ende Aernout Brantin als de gone die gheordineert waren bi eere cuere ende meentucht swonsdaechs den XIe dach in pietmaent te sine upde zidelinghe omme toversiene ende te scauwene de sidelinghe van Oudenburgh noordwaert ofse haere hoochde ende breede hadde...*”

³⁶ Rk. Blankenbergse 1407-08 : aanbesteding sluiswerken op 14/05/1407: “*... al daer zo dede de bailliu van Brucghe ghevrach oft yement vernederen wilde, al daer zo wast vernedert van XXVII s. groten tote XXIII s. VI d. groten ende vernederde Christiaen Gheeraerds, doe zo wast hem over gheslegghen ende was verستelt van voor de noene tote naer der noene dat de clocke drie slaen zoude ende came yement bin deser tijdt ende verderdert, zo ware hi de naeste ende ne camer niement, zo ware hi de naeste ende ne camer niement, zo blevet Christiaen vorseid, ende naer der noene, zo quam dheer Jan de Hond ende stelledet omme XXIII s. groten de balke, al daer zo dede de bailliu van Brucghe noch ghevrach oft yement vernederen wilde, daer zo ne sprac niement, doe zo was der Jan de Hond ghebeden van den bailliu ende andren dat hijt uut stellen wilde VIII daghe omme beters wille, ende omme tproffijt van der vorseide wateringhe, twelke hi gheerne dede ter bede van den bailliu van Brucghe ende alle der meentucht*”. Op 21 mei zou Christiaen Gheeraerds het uiteindelijke contract toch in de wacht slepen, zij het voor een lagere prijs (21 s. groten per balk). Vraag is dan ook of “heer” Jan de Hond – te identificeren met de voormalige algemeen ontvanger van Vlaanderen, op dat ogenblik burchtvoogd-ontvanger van Beveren ? (Soens, 2002, p. 254) – meer was dan een stroman. De uiteindelijke betaling zou in ieder geval opnieuw tot een dispuut leiden daar Gheeraerts veel meer balken dan afgesproken had verwerkt in de sluis (183 in plaats van 80 balken), waarbij het opnieuw de baljuw was die de uiteindelijke prijs vastlegde (op 177,3 lb. groten).

³⁷ Cf. Betoog van het Brugse Vrije in 1500 (\$\$72): “*...lesquelles comptes desdiz cinq ou six principales wateringhes se font en presence de nostredit bailly et des deputez de nostredicte ville de Bruges*”.

³⁸ Rk. Blankenbergse 1510-11 : “*Dese rekeninghe was ghedaen ten jaere ende daghe als voren ende ghesloten bij Adriaen de Donckere uut name vanden bailliu van Brugghe ende den lande vanden Vryen...*”; in 1479 en 1480 was de baljuw van Brugge wel nog persoonlijk aanwezig op de auditie van de rekening van de Blankenbergse watering; ten laatste vanaf 1487 was dat niet meer het geval.

³⁹ Dumolyn J. 2002, pp. 155-172

⁴⁰ De enkele rekeningen van bedijkingswerken die toch in de Rekenkamer terecht kwamen, betreffen meestal uitzonderlijke bedijkingswerken waaraan meerdere watering³⁹ of omschrijvingen participeerden, en die door vorstelijke commissarissen gesuperviseerd werden: vb. \$\$480 d.d. 1514/10/13 met aanstelling van de gouverneur-generaal, de heer van Fiennes, om in samenspraak met de Rekenkamer de rekeningen van de bedijkingen in het Westkwartier – inz. Sint-Winoksbergen en Broekburg – te controleren.

⁴¹ cf. \$\$108 : informatieopdracht aan algemeen ontvanger van Vlaanderen *Lauwereins de Maeck* om te controleren of bij recente herbedijkingen de grafelijke renten gerespecteerd werden (1451/07/21)

Het zou wachten zijn tot 1586 vooraleer een nieuwe overheidsfunctionaris in het leven werd geroepen, tot wiens expliciete bevoegdheid de controle en supervisie over de budgetten en boekhouding van de wateringen behoorde: de *dijkgraaf-generaal van Vlaanderen en Brabant*⁴². Ook al zou *Gregorio del Plano* de daaropvolgende jaren een centrale rol spelen in de herbedijkingswerken na de eerste fase van de Tachtigjarige oorlog, en orde op zaken trachten te stellen in de door de oorlog sterk verwaarloosde waterstaat⁴³, zijn optreden zou van korte duur zijn. Met betrekking tot de auditie van de rekeningen, kreeg hij onmiddellijk af te rekenen met felle tegenwind van de wateringen in de kwartieren van Brugge en Gent: in 1590 vroeg en kreeg *del Plano* de expliciete bevestiging van zijn bevoegdheid terzake⁴⁴. Nadat echter in 1602 de autonomie van de wateringen met betrekking tot het heffen van het geschoot bevestigd werd, verloor de *dijkgraaf-generaal* veel van zijn bevoegdheden. In de 17^e eeuw beperkte zijn rol zich tot de onderhandelingen over de toekenning van bedijkingsoctrooien, en vanaf 1734 werd de functie nog louter honorair⁴⁵.

9.2 De fiscaliteit van de wateringen

De heffing van een grondbelasting door de wateringen – het “geschoot” – werd elders uitvoerig geanalyseerd. De mogelijkheid die de wateringen hadden en voor een deel hebben tot op de dag van vandaag om zelf belastingen te heffen, strookte natuurlijk niet met het fiscale monopolie dat door de vorstelijke overheid vanaf de late middeleeuwen steeds nadrukkelijker werd nagestreefd. De Vlaamse steden – zelfs Gent⁴⁶ – dienden elk jaar een vorstelijk “octrooi” te krijgen om hun aksijnzen te mogen heffen. De wateringen daarentegen hadden deze toestemming niet nodig.

Wanneer aartshertog Filips de Schone op het einde van de 15e eeuw dan ook een algemeen verbod uitvaardigde op het heffen van belastingen in Vlaanderen zonder expliciete toestemming van de vorst of diens centrale rechtbank in het graafschap, de Raad van Vlaanderen, ontstond voor de wateringen een probleem. De schepenen van het Brugse Vrije vroegen dan ook aan de aartshertog het verbod af te zwakken voor wat betreft de wateringen, en voerden daarbij aan dat “*de toute anchienneté*” de 60 of 80 wateringen in hun rechtsgebied enkel de toestemming van hun ingelanden nodig hadden om een grondbelasting te heffen, met uitzondering van de vijf of zes grootste wateringen, waar de heffing van het geschoot daarnaast ook aan het voorafgaandelijk advies van de kasselrijschepenen en de baljuw van het Brugse Vrije onderworpen was. Een supplementaire goedkeuring door vorstelijke functionarissen zou volgens de schepenen van het Vrije duur en tijdrovend zijn. De specificiteit van het waterbeheer vereiste bovendien dat de grondbelasting ten allen tijde kon worden geheven,

⁴² Augustyn B. 1994, pp. 777-781; \$\$440: instructie voor de dijkgraaf-generaal van 15 april 1586.

⁴³ Cf. Voor zijn rol in het Brugse Vrije ondermeer \$\$442 ; \$\$534 en \$\$195. De figuur en het optreden van *Del Plano* als spilfiguur in de heropbouw van de waterstaat na de Reconquista van de Zuidelijke Nederlanden verdient een afzonderlijke studie.

⁴⁴ \$\$443, d.d. 1590/07/17.

⁴⁵ Augustyn B. 1994, op.cit.

⁴⁶ Boone M. 1990b, p. 131.

zonder te moeten wachten op wat voor goedkeuring dan ook. Klaarblijkelijk was het niet de bedoeling van de vorstelijke administratie om specifiek de wateringten te viseren, want op advies van de Raad van Vlaanderen werd de desbetreffende ordonnantie vrij snel geherinterpreteerd als hebbende geen betrekking op de grondbelasting van de wateringten⁴⁷.

Voor een veel belangrijker aanval op de autonomie van de wateringten inzake belastingsheffing, was het wachten op de Franse tijd. Voor de waterstaat in de Vlaamse kustvlakte brak met de verdrijving van de Oostenrijkers en de opheffing van vele Ancien Régime-instellingen, een turbulente periode aan, die meer in detail zou moeten worden bestudeerd. Door de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden bij Frankrijk in 1795 vielen alle onderhouds- en herstellingswerken tijdelijk stil, en werd de werking van de wateringten voor het eerst sinds meer dan 500 jaar onderbroken. De Franse wetgever beschouwde het onderhoud van waterwegen en dijken in se als een taak voor de centrale overheid, en de Ancien Régime wateringten als privaatrechterlijke associaties van landeigenaars. Hooguit konden deze specifieke taken uitvoeren die hen waren toevertrouwd door de *prefecten* van de betrokken Departementen, doch de autonome heffing van belastingen was uit den boze. Vanaf 1799 diende de Franse overheid echter in te binden. Na overstromingen, deels ten gevolge van de verwaarlozing van de waterstaatkundige infrastructuur, zagen de *prefecten* van het Schelde- en Leiedepartement geen andere optie dan de organisatie en werking van de wateringten grotendeels te herstellen, en hen ook opnieuw de bevoegdheid te verlenen om een grondbelasting te innen⁴⁸.

9.3 Grafelijke waterstaatswerken ?

Zoals hoger vermeld blijkt uit het onderzoek van D. Tys dat de Vlaamse graven tot en met de 12^e eeuw “actief” investeerden in de waterstaatkundige infrastructuur van de kustvlakte. In welke mate dat beleid werd voortgezet in de daaropvolgende eeuwen, is minder duidelijk. In de late middeleeuwen bekleedde de graaf wel een belangrijke plaats in het institutionele kader waarbinnen de waterstaat werd georganiseerd, doch van actief en *motu proprio* ingrijpen in die waterstaat lijkt veel minder sprake te zijn.

- het aantal **waterstaatswerken** dat in opdracht van de graaf werd uitgevoerd, beperkte zich in hoofdzaak tot gebieden die tot het “nieuwe” – niet vercijsde - domein van de graaf behoorden. Vooral in het land van Saeftinghe en het Land van Beveren, had de graaf in de late middeleeuwen nog steeds heel wat gronden in bezit, waaronder kostbare moerreserves. Als eigenaar diende de graaf via zijn beheerders zoals de *moermeester* en

⁴⁷ §§72 d.d. 1500/07/29. Deze uitdrukkelijke vrijstelling voor het wateringgeschoot dienden de schepenen van het Vrije ook later nog te gebruiken om eventuele inmenging van derden bij de bepaling van het geschoot af te wenden: vb. Rk. Brugse Vrije 1548-49, f°52v: “... *ghijnghen tsamen int secreet van den lande... ende daerbute haelden... octrooy van den prince vanden jare vichtienhondert bijden welcken zij vermochten gheschoot te schieten zonder octrooye van den rade ofte van die vander reken Camere*”.

⁴⁸ Huys E. en Vandermaesen M. 2000, p. 17; Fockema-Andrae S.J. 1950, pp. 27-37; Pauwels A. 1937; Gallé P.H. 1963, pp. 215-219.

de *burchtvoogd-ontvanger van Beveren* wel te investeren in waterstaatswerken, waaronder de aanleg van “*riolen*”, “*leden*” en “*vaerten*” voor afwatering en transport van turf, “*moersluizen*” voor de uitwatering; en “*zijdewenden*” (“*zijdelingen*”) en dijken als bescherming tegen het water⁴⁹. In de 13^e eeuw werden ook nog een aantal *schorregronden* door de graven of door leden van de grafelijke dynastie voor eigen rekening bedijkt. Vermeldenswaard is ondermeer het optreden van *Jan van Namen*, zoon van graaf *Gwijde van Dampierre*, die in een reeks schenkingen onbedijkte en half-bedijkte *schorregronden* in de Zwinmonding en langsheen de Honte-kust verkreeg⁵⁰, en er in de daaropvolgende jaren ook effectief polders liet bedijken⁵¹. Toch achtte graaf Gwijde het aangewezen dat zijn zoon deze schorren niet zelf ging bedijken, maar er beter aan deed ze te verkopen aan derden: “... *les ges de mer, utdis et toutes teles terres ne sont mies terres que grant seigneur en puissent tenir plenté en leur mains a leur pofit, kar plustost porroient les terres reprendre a eaus ke a gens ki manroient pres et meteroient leur entente a warder...*”⁵².

- Ook inzake **transportinfrastructuur** over water, lag het initiatief vanaf de 13e eeuw zeker niet meer bij de graaf van Vlaanderen. De graaf gaf wel meermaals zijn toestemming tot het uitvoeren van bepaalde werken, en kwam ook tussenbeide om een verdeelsleutel op te leggen voor de financiering ervan, doch van een eigen actieve bijdrage was géén sprake⁵³. De werken aan de *Ieperlee*, de *Gentse Lieve*, en het *Zwin* zijn hier goede voorbeelden van⁵⁴. De moeilijkheden en geschillen waarmee elk van deze werken gepaard ging, tonen wel aan dat het grafelijk gezag hier een onontbeerlijke functie van scheidsrechter vervulde.
- Financieel gezien betaalde de vorst net als alle andere grondbezitters **waterstaatslasten** voor zijn *niet-vercijsde* grondbezit. In het oosten van de Vier Ambachten en het land van

⁴⁹ Augustyn B. 1999, inz. pp. 47-69. Zie ook §§736: instructies van Filips de Stoute aan de Rekenkamer om de sluizen en dijken van Kieldrecht, Verrebroek en Aandorp te inspecteren en te herstellen (1394/04/24); zie ook §§478 (d.d. 1417/10/08) waaruit blijkt dat de graaf herbedijkingswerken had uitgevoerd in Aandorp en Beveren en daarbij ook als “legger” was opgetreden; het dient wel vermeld te worden dat de graaf pas in 1335 in het bezit kwam van het Land van Beveren. De initiële infrastructuurwerken, net als de stichting van bijvoorbeeld het moerdorp Kieldrecht ca. 1238 waren gebeurd op initiatief van de heer van Beveren. Nauwelijks een jaar nadat hij Beveren verworven had, zien we de graaf al geld lenen bij de stad Ieper om er bedijkingswerken uit te voeren: §§942: kwitantie d.d. 1336/05/06). Noteer ook dat de belangrijkste moerontginningsstrategie van de Vlaamse graven in de 13^e en 14^e eeuw bestond uit de verkoop van moeren, vaak volgens een specifiek systeem waarbij de turf verkocht en de ondergrond vercijsd werd (zie de vele voorbeelden in Luykx Th. 1961, pp. 223-246). Hierdoor werden de eigen investeringen tot een minimum beperkt.

⁵⁰ §§399 : 1282/04 : schenking van schorren in het Brugse Vrije (tussen Damme en Biervliet); §§401 : d.d. 1286/04 (Vier Ambachten, o.a. “*encore le moitiet dun scor gisans encoste Axelle, de laquele nous avons ja dikié l'une partie, lequele partie dikié nous li donnons avoecques*”; zie ook Gottschalk M.K.E. 1983, I, pp. 105-106.

⁵¹ Vb. §§432, klacht van de stad Damme begin 14e eeuw, met vermelding van een polder die door Jan van Namen was aangelegd tussen Damme en Sint-Anna-ter-Muiden en de scheepvaart schade berokkende.

⁵² §§400 : toelating van Gwijde aan Jan van Namen en aan gravin Isabella (die deels het vruchtgebruik van deze *schorregronden* bezat) om een deel ervan te verkopen, d.d. 1285/04.

⁵³ Luykx Th. 1961, p. 215 vermeldt wel een financiële tussenkomst van gravin Margaretha bij werken die door Ieper werden uitgevoerd aan de samenloop van Ieperlee en Ijzer, en aan de sluis van Nieuwpoort, ten belope van 1500 lb. Vlaams (1270/06/24). Uit de analyse van de desbetreffende oorkonde door *Diegerick* (1853, nr. CXVIII) blijkt echter dat het desbetreffende bedrag werd omgeslagen over de omliggende watering (€930).

⁵⁴ Zie hoger hoofdstuk 6.

Saeftinghe verwierf de vorst in de eerste helft van de 16^e eeuw heel wat land dat door particuliere en institutionele eigenaars werd geabandonneerd. Alleen al in de Polders van Namen en Triniteit en in het Land van Saeftinghe, becijferde De Kraker een uitbreiding van het vorstelijk grondbezit met 4468 gemeten (1966 hectare). Voor deze gronden diende de vorst natuurlijk waterstaatslasten te betalen, doch in dit nieuw verworven gebied nam de graaf niet meteen de leiding van de waterstaatswerken in handen. Ondermeer in het Land van Saeftinghe bleef het dijkonderhoud geregeld worden door de plaatselijke gelanden en hun ontvangers, onder toezicht van de schepenen. Ondanks een goede rendabiliteit (netto-resultaten van 60 tot 70%) zou de vorst vrij snel delen van dit domein van de hand doen. De rest bleef in handen van de vorst tot 2 maart 1576 toen het vorstelijk domein in het Kwartier van Terneuzen en het Land van Saeftinghe zelf geabandonneerd werd⁵⁵. Dat de graaf het geabandonneerde land überhaupt aanvaardde, was zeker geen evidentie: zeker sinds het einde van de 14^e eeuw liet de graaf dit meestal over aan particuliere of institutionele *leggers*, die dan ook de overeenkomstige waterstaatslasten betaalden⁵⁶. Dat het in het Land van Saeftinghe in de 16^e eeuw toch de grafelijke overheid was die in de bres sprong, wordt wellicht verklaard door het al aanwezige grafelijke grondbezit in het gebied, en mogelijk ook door de private belangen van enkele belangrijke grafelijke ambtenaren aldaar.

In het Brugse Vrije bezat de vorst in de late middeleeuwen slechts een beperkte oppervlakte niet-vercijsd grondbezit. In Oostburg-ambacht werd vanaf het tweede kwart van de 15^e eeuw wel opnieuw grondbezit geïncorporeerd in het vorstelijk domein dat afkomstig was uit de nalatenschap van de bastaardzonen van Lodewijk van Male, *Victor* en *Lodewijk “de Haze”*. Vanaf 1441 werd deze “*terre d’Oostbourg*” in de rekeningen van de Algemeen Ontvanger van Vlaanderen vermeld, en werden de gronden die ertoe behoorden in de wateringen *Oude Yevene*, *Gaternisse*, *Groede* en *Geraard de Moors* verpacht door de baljuw van Oostburg⁵⁷. Net als alle andere grondbezitters, diende de graaf hiervoor waterstaatslasten te betalen⁵⁸. Wat de *geabandonneerde* gronden betrof, die lijken in het Brugse Vrije in veel mindere mate in handen van de vorst te zijn gekomen dan in de Vier Ambachten in de 16^e eeuw het geval was. In plaats van de vorst waren het in het Brugse Vrije vaak de wateringengronden zelf die deze gronden in bezit kregen en ze konden exploiteren. Dit was bijvoorbeeld het geval met de Lage Moere van Meetkerke waarvan in

⁵⁵ de Kraker A. 1997, pp. 281-287 ; pp. 323-330.

⁵⁶ Zie bijvoorbeeld §§659 (1387/07/04) met betrekking tot dijkherstel te Ossenis (zie ook hoger, hoofdstuk 5).

⁵⁷ ADN B 4098, f°13r; voor de bastaardkinderen van Lodewijk van Male: de Lichtervelde P. 1935. Vóór de afstand aan de bastaardzonen van Lodewijk van Male, behoorden deze gronden mogelijk ook reeds tot het grafelijk domein. In oorsprong gingen de gronden in Groede en Geraard de Moors watering zeker voor een deel terug op het bezit van de bedijker Geraard de Moor, voor wiens jaargetijde er ook een rente op bezet was: cf. §§726 kwitantie van de pastoor van Groede d.d. 1441/05/10: “... *commende van minen heere Gheeraerd de Moor, ruddere, dwelke goet nu toebehoort onsen gheduchten heere, hertoghe van Borgoingnen, grave van Vlaenderen, van den welken wy in laste staen te biddene voer m[inen] her Gheerarde voerseid ende eewelijc met jaerghetiden*”. Voor dezelfde gronden diende ook een rente betaald te worden aan de grafelijke brieven van Assenede en de Vier Ambachten, waartoe ook renten in Watervliet en Groede behoorden. Dit kan vermoedelijk teruggevoerd worden op de ontginningssituatie (cf. ibidem, kwitantie van de ontvanger van die brieven, *Jacob de Smitere*, d.d. 1436/03/01).

⁵⁸ Zie kwitanties van ontvangers en “hontmannen” van de desbetreffende wateringengronden: §§728 en §§868 (Oude Yevene); §§ 866 (Gaternisse); §§726 (Groede en Geraard de Moorswatering)

de 15^e eeuw steeds meer gronden in handen van de Blankenbergse watering kwamen, die ze zo goed en zo kwaad als het ging, trachtte te verpachten en ze uiteindelijk in 1561 vercijsde aan twee kapitaalkrachtige Bruggelingen⁵⁹. En bij het *abandon* van alle gronden in de watering Gaternisse in het derde kwart van de zestiende eeuw, was het evenmin de vorst doch wel een consortium van naburige waterschappen aan wie de desbetreffende gronden toevielen⁶⁰.

- De aanleg of versterking van **dijken** in de late middeleeuwen werd in het verleden vaak toegeschreven aan het initiatief van deze of gene Vlaamse graaf. Het bekendste voorbeeld is de *Graafjansdijk*, waarvan we elders trachten aan te tonen dat hertog *Jan zonder Vrees* bij de uitvoering noch de financiering van de aanleg van deze dijk(en) betrokken was⁶¹. Vaak wordt uit het bestaan van een oorkonde met daarin de opdracht om tot dijkherstel of herbedijking over te gaan, afgeleid dat de desbetreffende graaf deze werken ook effectief liet uitvoeren. In werkelijkheid was de rol van de grafelijke overheid veel beperkter. Een goed voorbeeld daarvan zijn de grote bedijkingswerken die door de *Oude Yvene*-watering vanaf 1387 ondernomen werden langsheen de Braakman. Hierover werd een oorkonde van Filips de Stoute op datum van 1 augustus 1387 bewaard – waarvoor Gottschalk de term “octrooi” gebruikte⁶². Die grafelijke oorkonde was echter niet meer dan een bekrachtiging van wat veertien dagen eerder beslist werd op de algemene vergadering van de watering, in samenspraak met de kasselrijschepenen van het Brugse Vrije⁶³. Aan de hertog werd met name gevraagd twee punten te “*loven ende confirmeren*”, met name de aanstelling van “*leggers*” en de onteigeningsprocedure voor leengronden. Beide punten belangden de graaf rechtstreeks aan: de “leggers” omdat zij eigenlijk de grafelijke rechten op de verlaten gronden overnamen, en de leengronden, omdat deze in vele gevallen rechtstreeks of onrechtstreeks van de graaf gehouden werden. Bovendien verloren de leengronden bij niet-betaling hun statuut van “leengrond” en werden ze aan de leggers als allodium overgedragen. Over de eigenlijke bedijkingswerken bevat de grafelijke oorkonde geen informatie. De uitvoering en financiering gebeurde volledig binnen het kader van de betrokken watering⁶⁴.
- Slechts zelden werd door de grafelijke overheid directe **financiële steun** verleend aan waterstaatswerken, los van de proportionele bijdragen van het grafelijke grondbezit. Dit

⁵⁹ Rk. Blankenbergse watering 1479-80 : “*van Pieter f. Boudins Jans over pachtlandt ligghende in de moer staende up de waterijnghe III lb. groten, daer of dat de waerschoutheete hebben de helt, comt 30 s. groten hier of ontfanen*”. De tussenkomst van de waasschout wijst op de onteigeningsprocedure wegens niet-betaling van het geschoot; Rk. Blankenbergse watering 1562-63: “*ontfaen van dheer Maertin Lem die upden Vlen dach van maerte XVc LX van dese wateringhe in ernelicken cheynse ghenomen heeft de gherecht heltscheede van CXIX m I lyne lants wildernesse ligghende inden middele vanden moer...*”; de andere helft werd in cijns genomen door *Joris van Themzeke*, schout van Brugge.

⁶⁰ Zie infra en hoofdstuk 4.

⁶¹ Zie verder hoofdstuk 11.

⁶² §§748 ; Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 175.

⁶³ §§749 : d.d. 1387/07/12 : “*Het es ghecuert ende over een ghedraghen binnen de ambachte van Oostbuerch, ende binnen der wateringhe van der Oude Yvene, daer de cuere ende de meentucht eerlike ghedaecht stont, bi consente van den heere ende vander wet...*”.

⁶⁴ §§750: d.d. 1388/04/08: de ligging van de nieuwe dijken en een contributie van omliggende wateringën, diende wel verordend te worden door de schepenen van het Brugse Vrije.

was zelfs niet het geval bij de allergrootste infrastructuurwerken uit de late middeleeuwen, zoals bijvoorbeeld de aanleg van de Landdijk van de Vier Ambachten in 1494⁶⁵. Toch zijn er enkele uitzonderingen, meestal te wijten aan een specifieke context. Zo kende aartshertog Filips de Schone in 1497 in het kader van een regeling voor de financiering van een nieuwe inlaagdijk in het Oude Land van Kadzand een vorstelijke subsidie van 100 lb. groten toe (op een totale geraamde kostprijs van 8000 *schilden* of 1600 lb. groten)⁶⁶. Voor substantiëlere steun was het wachten op de grote overstromingen van de jaren 1530-32, toen in het kader van het dijkherstel bij Oostende in 1533 en 1534 in totaal 2083,3 lb. groten werd vrijgemaakt door de centrale overheid, terwijl de stad Oostende en de naburige wateringten tegelijkertijd 2716,7 lb. groten (extra) bijdroegen⁶⁷. Aangezien het hier twee maal om eenmalige bijdragen gaat, kan bezwaarlijk gesproken worden van een structurele investering door de grafelijke overheid in de waterstaat van de kustvlakte. Dergelijke structurele investeringen zouden onrechtstreeks natuurlijk doorgerekend zijn in de *beden* die door de Vier Leden van Vlaanderen werden toegekend. Zoals we nog zullen zien waren die Leden zelden of nooit bereid het hele graafschap te laten betalen voor iets dat als “particuliere” aangelegenheden werd beschouwd. Zowel in Kadzand als in Oostende dient de subsidie daarenboven gesitueerd te worden in een context van onderhandelingen over de financiering van de waterstaatswerken tussen de verschillende partijen, waarbij het de grafelijke overheid was die de patstelling diende te doorbreken.

- Dergelijke conflictbeslechting was één van de belangrijkste middelen waarmee de grafelijke overheid zich in de late middeleeuwen kon profileren in de waterstaat van de Kustvlakte. Op de eigenlijke rechtspraak die dat met zich meebracht, komen we later nog terug, doch minstens even belangrijk was het optreden van **vorstelijke commissarissen**, die op vele cruciale momenten (overstromingen, grote werken...) werden uitgestuurd om samen met de lokale betrokkenen plannen te maken, te onderhandelen en te beslissen over de financiering van werken waarbij meerdere wateringten of bestuurlijke entiteiten betrokken waren, en in sommige gevallen ook de werken te leiden. Een groot werk als de aanleg van de Landdijk van de Vier Ambachten in 1494, waartoe een heel groot gebied financieel bijdroeg, zou nooit zijn gerealiseerd zonder de inmenging van vorstelijke commissarissen, die zowel een verdeelsleutel voor de financiering dienden uit te denken, als de uitvoering van de werken superviseerden⁶⁸. Ook in het Vrije waren meermaals vorstelijke commissarissen actief, bijvoorbeeld na de Sint-Elizabetsvloed van 1404⁶⁹, voor het ontwarren van de problemen rond de sluis van Slepeldamme begin 15^e eeuw of

⁶⁵ de Kraker A., 1993, pp. 26-37. In een aantal gevallen werd door de grafelijke overheid wel voorfinanciering verstrekt, die achteraf door de betrokken gebieden diende te worden terugbetaald. In 1510 schonk Maximiliaan wel een “*don ... de grace especial ... pour une fois*” van 533 lb. groten aan de stad Axel en de ambachten Axel, Assenede en Boekhoute voor het dijkherstel. De benodigde fondsen dienden door de *Receveur Général de toutes les Finances* betaald te worden aan de vorstelijke commissaris belast met het dijkherstel *Nicaise Claisone* (\$\$484, d.d. 1510/09/12).

⁶⁶ \$\$70: oorkonde d.d. 1497/05/23.

⁶⁷ \$\$924 : ordonnances Karel V d.d. 1533/04/08 (n.s.) en d.d. 1534/06/05.

⁶⁸ de Kraker A. 1997, pp. 28-32.

⁶⁹ Zie hoofdstuk 11

bij de dijkherstellingswerken rond Oostende in de 16^e eeuw⁷⁰. Hoezeer het Brugse Vrije dit ook betreunde, van zodra steden betrokken waren bij waterstaatswerken, ontbrak het de kasselrijsheren aan juridische en morele autoriteit om een oplossing op te leggen, en diende een beroep te worden gedaan op de grafelijke overheid. De kosten die met het optreden van de grafelijke commissarissen gepaard gingen, werden vanzelfsprekend niet door de grafelijke overheid, maar door de betrokken partijen betaald⁷¹.

- Vermelden we tot slot de indirecte financiële steun die de grafelijke overheid verleende door **belastingvrijstelling** te verlenen. Bij elke herziening van het Transport – de repartitietabel van de bedden in Vlaanderen – in de 14^e en 15^e eeuw gingen de kustkasselrijen er relatief gezien op achteruit, zij het meestal geleidelijk en zonder dat echt van een substantiële vermindering van de relatieve belastingdruk kan worden gesproken⁷². Bij de herziening van de Transporttabel in 1408 werd de waterstaat onder de vorm van overstromingen en zandverstuiving ondermeer door het Vrije aangegrepen om een reductie van zijn aandeel te verkrijgen⁷³. De Transporttabel werd echter maar heel af en toe herzien, en tot zolang kon enkel getracht worden afzonderlijke kortingen te verkrijgen op de toegestane bedden. Maddens heeft echter in zijn studie over de bedden in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van Karel V aangetoond dat dergelijke *gracies* weliswaar talrijk waren, doch voor het overgrote deel naar de steden en dan vooral naar de drie Leden Gent, Brugge en Ieper gingen⁷⁴. Naast de algemene *gracies*, waren er de speciale bedeverminderingen waarbij ondermeer overstromingen en werken aan dijken als argument aangehaald waren. De begunstigden waren echter voor het overgrote deel steden: naast Biervliet en Sluis ging het vooral om Oostende en Nieuwpoort. Het Vrije kon slechts eenmaal op dergelijke specifieke bedevermindering rekenen, met name in 1531, ten gevolge van de overstromingen van november 1530⁷⁵. Wanneer dergelijke korting dan uiteindelijk werd bekomen, zien we dat die in de eerste plaats proportioneel verdeeld werd over de verschillende omschrijvingen, en dat enkel zwaar noodlijdende gebieden op een extra korting konden rekenen: wanneer in 1514 een korting van 9000 lb. parisis werd verdeeld over de verschillende ambachten, werd alleen het eiland Wulpen op een extra tegemoetkoming bedacht, die dan nog beperkt was tot het luttele bedrag van 50

⁷⁰ \$\$73 (1502/11/19); \$\$445 (1509/04/27); \$\$921 (1533/04/08 (n.s.)); voor Slepeldamme zie verder hoofdstuk 10.

⁷¹ \$\$128: d.d. 1399/07/26: betaling voor de onkosten van de grafelijke commissarissen die tussenkwamen in de poging tot herbedijking van Ossensisse (Vier Ambachten).

⁷² Prevenier W. 1960, bijlage 1, het Transport van Vlaanderen; zie hoger noot 17.

⁷³ Buntinx W. 1968; Rk. Brugse Vrije 1407-08, f°65r: *“Item zo heift tvorseide land te verliese vanden verdroncken lande verdroncken bider zee naerden taxe vanden ouden transpoorte twelken onse gheduchte heere gheconsentheert heift of te slane ende te doen poincten ende stellen up tghemeene land van Vlaendren de paercheelen hier naer volghende: eerst Ysendike metgaders Watervliet ende andere laetschepen vooren verclaerst int ontfaenc: 1342 lb. 16 s. 5 d.; item de prostie te wetene de Helmare, Botersande, Wulpen ende andre laetscepen der prostien toe behoorende: 346 lb. 18 s.”*

⁷⁴ Maddens N. 1978, pp. 209-240, p. 216: *“een ander opvallend feit is de voortdurende enorme tegemoetkoming aan de drie stedelijke Leden die... in werkelijkheid slechts een zeer bescheiden bijdrage leverden”*.

⁷⁵ Ibidem, tabel VIII pp. 227-233. De vrijstelling van 1531 bedroeg 333,33 lb. groten, af te houden van de eerstvolgende bede; merk op dat de polder van Namen in 1519 een eeuwige vrijstelling verkreeg. Niet toevallig ging het hier om vorstelijk domein. De vrijstelling werd gekoppeld aan het dijkonderhoud, dat anders toch eveneens door de grafelijke overheid moest worden bekostigd. Het ging hier dus de facto om een nuloperatie.

lb. parisis⁷⁶. De interne evenwichten binnen de kasselrij maakten het zeer moeilijk zoniet onmogelijk om via belastingvrijstelling de kosten voor de waterstaat in sommige parochies en wateringens enigszins te compenseren. Dergelijke belastingreducties voor enkele ambachten impliceerden immers dat andere ambachten meer dienden te betalen - ambachten die geen enkel rechtstreeks belang hadden bij het instandhouden van de zeewering in een of ander door watersnood getroffen gebied. We kunnen dan ook stellen dat alleen de ergst getroffen gebieden af en toe gedeeltelijke belastingvrijstelling genoten, afkomstig van ofwel de kasselrij ofwel de centrale overheid.

Een tweede vorm van belastingvrijstelling door de centrale overheid is beter bekend. Het gaat hier om de vrijstelling van belasting die vooral in de nieuwe tijden een vast onderdeel ging vormen van bedijkingsoctrooien. De nieuwe polders konden daarbij genieten van een algemene belastingvrijstelling voor een welbepaalde termijn - 9, 16, 20, ... jaar - ingaande vanaf de eerste oogst, en wel met de bedoeling zo snel mogelijk inwoners c.q. pachters aan te trekken die zich in het gebied wilden vestigden, en er de landbouw op gang te brengen⁷⁷. De oudste bedijkingsoctrooien, en de aanstellingen van *leggers* die aan de eigenlijke bedijkingsoctrooien voorafgaan, bevatten deze clausule echter niet⁷⁸. Eén van de eerste voorbeelden waarin wel sprake was van dergelijke belastingvrijstelling, was het octrooi tot bedijking van *Breskenszand*, in maart 1487 door Maximiliaan verleend aan *Filips van Kleef*. In dit politiek zwaar beladen octrooi - twee jaar later zou *van Kleef* één van de militaire leiders van de opstand tegen Maximiliaan worden - was sprake van een algemene belastingvrijstelling van 20 jaar⁷⁹. Het was vooral het Brugse Vrije dat dergelijke belastingvrijstelling niet zomaar aanvaardde. Op die manier bracht de nieuwe bedijking de kasselrij fiscaal gezien niets op, maar berokkende ze door de ongelijke concurrentie mogelijk wel schade aan de landbouweconomie in de omringende gebieden. Van Kleef zou hierover dan ook met de kasselrij onderhandelen, wat in 1517 tot een compromis leidde, waarbij de vrijstelling van twintig jaar behouden bleef voor de *pointing* (de vorstelijke beden), doch niet voor de *zetting* (de algemene kosten van de kasselrij), waartoe Breskens reeds vanaf het eerste jaar na de bedijking diende bij te dragen, zij het aan een gunstiger tarief⁸⁰. Het is ook niet zo dat vanaf dan bij elk octrooi vrijheid van

⁷⁶ Rk. Brugse Vrije 1514-15, f°12r-13v; zie bijvoorbeeld ook idem, rk. 1548-49, f°17r: verdeling van de korting volgens de omslagtabel, met enkel extra korting voor Gaternisse: "*bij affirmatie van burchmeesters ende scepenen metgaders huerliedder smaldeelinghe ghedaen naer transport ghereserveert eeneghe schoonicheyte ghedaen die van Gaternisse uut zeker zonderlinghe consideratien van costen van dicaigen*". Gaternisse betaalde dat jaar in de bede 309 lb. parisis, en kreeg daarop nu een korting van 183 lb. Andere parochies kregen slechts ca. 20% korting op hun aandeel.

⁷⁷ Vb. §§792: d.d. 1505/12: bedijkingsoctrooi voor de schorren van het Zwarte Gat aan Willem van Croÿ en Jeronimus Lauwereyn: "*Et afin de plustot le mieulx peupler les lieux qui se pourront faire sur lesdites terres icelles ainsy dicquees nous avons quicté, affranchy et exempté, quyttons, affranchissons et exemptons tous les subjects que y pourront resider et habiter de tous et quelconques tailles, aydes et subsides qui se pourront accorder et mettre sus en notredit pays de Flandres durant le temps et espace de seize ans commenchant en l'annee que lesdites terres apres quelles seront dicquees porteront fruit*"; zie over het octrooi ook Beekman A. 1907, II, pp. 1198-1228.

⁷⁸ Vb. §§776 (Ossenisse, d.d. 1461/03/30 (n.s.).

⁷⁹ §§816: octrooi d.d. 1487/03 (n.s.).

⁸⁰ §§114: bekrachtiging van het akkoord tussen het Brugse Vrije en Filips van Kleef door Karel V d.d. 1517/09/05. Breskenszand diende de eerste twintig jaar een vast bedrag van 30 lb. parisis te betalen als bijdrage

belasting werd toegekend: ook na 1487 werden nog octrooien uitgereikt zonder deze clausule⁸¹. De kasselrijoverheid moedigde deze vrijstellingen ter bevordering van de inpolderingen ook helemaal niet aan. Integendeel, ook in de 16e eeuw deed ze er alles aan om de nieuw ingepolderde gebieden zo snel mogelijk te laten meebetalen met de kasselrij. Toen in mei 1505 *Jeronimus Lauwereyn* erin slaagde aan zijn pas ingepolderde heerlijkheid Watervliet *eeuwigdurende* fiscale immuniteit te laten toekennen, waardoor Watervliet één van de schaarse “vrijheerlijkheden” in het graafschap werd, zullen de kasselrijschepenen dan ook allesbehalve opgetogen zijn geweest⁸². De fiscale situatie van Watervliet en de later gecreëerde heerlijkheden van Waterland en Waterdijk, zou samen met de juridische bevoegdheden dan ook decennialang een twistpunt blijven tussen de kasselrij enerzijds en Lauwereyn en zijn erfgenamen anderzijds (infra).

9.4 Militaire functie van de waterstaat

Dat de waterstaatkundige infrastructuur ook militair een belangrijke rol kon spelen, werd niet uitgevonden ten tijde van de militaire inundaties op het einde van de 16^e eeuw⁸³. Reeds tijdens de kustopstand werd tijdens het beleg van de stad Aardenburg in 1325, de sluis van Slepeldamme uitdrukkelijk geviseerd⁸⁴. Tijdens de Gentse opstand (1379-85), zouden bij Ossensisse in de Vier Ambachten dijken worden doorgestoken door de in opdracht van graaf Lodewijk van Male opererende *Arnoud Janszone* – wellicht een Zeeuw (uit Rilland), die zich daar in Ossensisse in het huis van *Raas Mulaert* verschanst had, in een poging om de bevoorrading van de Gentenaars in de Vier Ambachten te bemoeilijken. De herindijking van het gebied na de inundatie zou echter zeer moeilijk blijken te zijn, en de naam *Arnoud Janszone* zou er lang in het geheugen blijven nazinderen⁸⁵.

Dat de beveiling tegen het zeewater ook in de 15^e eeuw al ondergeschikt was aan de militaire beveiliging, blijkt ook uit een oorkonde van Filips de Goede uit 1445 waarin hij verbood de dijken aan de overkant van het Zwin bij Sluis, op de plaats van het gehucht *Nieuw-Muide* te herstellen. De huizen en dijken van Nieuw-Muide hadden immers reeds tot tweemaal toe bewezen dienst te kunnen doen als “*bollewerce*” bij een belegering van de stad Sluis. Op de plaats van *Nieuw-Muide* mochten nog slechts vier huizen heropgebouwd worden, waaronder de zetel van de *waterbaljuw*, een herberg en een gevangenis. Tevens mocht een gebied van 140 gemeten van Nieuw-Muide tot aan de *Tour de Bourgogne* slechts door een lage

in de “*zetting*”. Na het verstrijken van die termijn, werd deze vaste bijdrage verhoogd tot 100 lb. parisis. De pointing diende nadien meebetaald te worden met Oostburg-ambacht. Een ander artikel uit het octrooi – de vrijwaring tegen vervolging door schuldeisers voor de inwoners gedurende die periode van twintig jaar – werd tijdens de onderhandelingen met het Vrije wel geschrapt als zijnde “*tegens reden en justitie*”.

⁸¹ §§763: octrooi d.d. 1497/09/30 (Ijzendijke-ambacht, aan de weduwe van Paul de Baenst en Guy de Baenst).

⁸² Zie Maddens N. 1978, pp. 296-301; §§943 d.d. 1505/05: Lauwereyn beriep zich op de fiscale immuniteit die het verdrongen 14^e eeuwse Watervliet zou hebben genoten.

⁸³ Over het “militaire landschap” dat in Zeeuws-Vlaanderen tot stand kwam vanaf de Opstandsjaren: Acke, B. 2000; Stockman P. en Everaers P. 1997 en 1999; H+N+S Landschapsarchitecten, 2003.

⁸⁴ Zie verder hoofdstuk 10.

⁸⁵ Zie hierover Gottschalk M.K.E. 1984, pp. 302-303 ; p. 356 ; §§241 (1446/11/15): “*dicis maris per Arnoldum Janssone fractis et diruptis ac per ipsius maris aquarum inundationes tam diu subvis*”.

zomerdijs worden bedijkt⁸⁶. Toen enkele jaren later te Gent een nieuwe opstand uitbrak, maakte men opnieuw plannen voor militaire inundaties. Het Brugse Vrije schijnt over het algemeen niet zoveel hinder van de vijandelijkheden tijdens deze nieuwe opstand ondervonden te hebben, doch toen na een ultieme Gentse uitval in mei 1453, een compagnie Gentenaars het dorp van Male plat brandde en zelfs doorstootte tot Koolskamp⁸⁷, zat de schrik er toch goed in. De inwoners van Oostburg-ambacht begonnen daarop begin juni bij de haven van Oostburg een dijk door te steken teneinde een overstroming te veroorzaken “*omme de vianden van onsen gheduchten heere daarmede te verdrynckene*”. Gealarmeerd door inwoners van Aardenburg- en Moerkerke-ambacht, repton twee schepenen van het Vrije zich naar de desbetreffende dijk en verboden de inwoners van Oostburg-ambacht hun plan uit te voeren, “*ghemerct den groten grief ende quets diere waren ghescepen of te commene*”⁸⁸.

Ook in de veertiende en vijftiende eeuw was men zich dus al ter dege bewust van de samenhang tussen waterstaat en defensie in de kustvlakte. Het zal ons dan ook niet verwonderen dat in tijden van oorlog de centrale overheid plots interesse kreeg voor het beheer van de sluizen en dijken in de kustvlakte, en de gebruikelijke afstand ten opzichte van het beleid van de wateringën liet varen. In mei en oktober 1383, tijdens de volle Gentse opstand, vaardigde graaf Lodewijk van Male een aantal noodmaatregelen uit die het normale waterbeheer in het Vrije doorkuisten. In verschillende wateringën werden “*beleeders ende toesieners van den slusen ende diken*” aangesteld, belast met de leiding over de waterstaatswerken. Voor de motivatie van deze maatregel werd verwezen naar het niet functioneren van de kasselrij-schepenbank (“*ces van wet*”) waardoor het normale waterbeheer en vooral de heffing van het geschot, waarvoor de tussenkomst van de kasselrijoverheid vereist was, onmogelijk was geworden. Daarnaast kregen deze grafelijke bestuurders ook meer specifieke opdrachten mee, waaronder in Aardenburg-ambacht het herstel van de *Ware* en de verplichte contributie van de watering Bewester Ee in de kosten die daartoe gemaakt zouden worden. In Kadzand mochten de bestuurders uitzonderlijk het geschot innen op de pachters in plaats van op de eigenaars, weliswaar in mindering van de door hen verschuldigde pacht. De graaf waakte er wel over de gewone wateringbesturen niet al te zeer tegen de haren te strijken, want in elke oorkonde kregen de grafelijke gezanten opdracht hun taak steeds in overleg met de *dijkschepenen* en de lokale gemeenschap te vervullen. De bedoeling van de maatregelen van 1383 lijkt dan ook vooral geweest te zijn om de verdere deterioratie van de dijken tegen te gaan, en overstromingen te verhinderen. Wellicht trachtte de graaf hiermee voor een stuk tegemoet te komen aan de wensen van de inwoners van het gebied, hoewel het militaire aspect toch niet helemaal afwezig was: Brugge en het Vrije stonden na de veldslag bij Westrozebeke in november 1382 terug grotendeels onder grafelijke controle⁸⁹. De graaf wenste duidelijk een overstroming van het gebied rond de stad te vermijden – een overstroming die eventuele militaire operaties ernstig zou bemoeilijken. Dat de graaf

⁸⁶ §§388 (d.d. 1445/04/06). Voor de “Tour de Bourgogne” en de verdedigingswerken bij Sluis zie ook Vaughan R. 1963, pp. 170-171. Voor het waterbaljuwschap van Sluis/Sint-Anna-ter-Muiden: Paviot J. 1995, pp. 31-32; p. 49. De maritieme verdedigingswerken worden door de auteur echter niet afzonderlijk behandeld.

⁸⁷ Haemers, J. 2004, p. 373.

⁸⁸ Rk. Brugse Vrije 1452-53, f°26r (1453/06/03).

⁸⁹ Voor de opstand te Brugge zie: Vandermaesen M., Ryckaert M. en Coornaert M. 1979, pp. 22-25.

ondermeer een beroep deed op zijn militaire bevelhebbers in het gebied – de *kapiteins* van Brugge en het Vrije – als tijdelijke bestuurders van wateringën, wijst er eveneens op dat de controle over de dijken vanuit militair oogpunt belangrijk werd geacht⁹⁰.

Bijna exact een eeuw later, tijdens de eerste fase van de opstand tegen Maximiliaan (1482-85), werden opnieuw vorstelijke commissarissen aangesteld met bevoegdheid over de waterstaatswerken in het Brugse Vrije. De precieze modaliteiten van de aanstelling in 1483 van de drie commissarissen – *Lodewijk van Vlaanderen, Jan Zoete* en *Jan Claisone* – zijn ons niet bekend, doch hun optreden leidde al gauw tot een conflict met het Brugse Vrije, dat haar privileges inzake het oppertoezicht en de berechting van conflicten met betrekking tot de waterstaat geschonden zag. Nadat de commissarissen opdracht hadden gegeven een bepaalde sluis te herstellen, diende het Brugse Vrije samen met enkele ingelanden klacht in bij de Grote Raad. Voor het tot een proces kon komen, trok het Brugse Vrije de aanklacht echter terug in, daar de werken aan de sluis inmiddels effectief begonnen waren, en mits de belofte dat de commissarissen de uitvoering van de werken in eerste instantie overlieten aan de betrokken watering⁹¹. Net als tijdens de Gentse opstand van het laatste kwart van de 14^e eeuw, werden ook nu vorstelijke commissarissen uitgestuurd die moesten waken over de waterstaatswerken, en herstellingen konden laten uitvoeren. De context is echter ook nu zeer betekenisvol: in 1483 stond het graafschap onder de controle van een door de Leden van Vlaanderen gedomineerde Regentschapsraad die het graafschap bestuurde in naam van de jonge aartshertog Filips de Schone, en dit tot oktober van dat jaar minstens met de schoorvoetende instemming van diens vader Maximiliaan van Oostenrijk⁹². Het Brugse Vrije maakte sinds 1477 echter geen deel meer uit van de Leden, en zag zeker sinds 1482 zijn politieke invloed in het graafschap ernstig gereduceerd⁹³. De drie grote steden in de Regentschapsraad, die zoals Blockmans opmerkte tijdens hun tweejarig bestaan een intense wetgevende en regulerende activiteit ontplooiden op economisch vlak⁹⁴, zagen er dan ook geen graten in om boven het hoofd van het Brugse Vrije, commissarissen uit te sturen om rechtstreeks in de waterstaat en in het beleid van de wateringën in te grijpen, tot grote ontevredenheid van de kasselrijschepenen. Vermelden we nog dat de dijken en de sluizen inderdaad nog een rol zouden spelen bij het militaire verloop van de opstand, met name in de eindfase toen Filips van Kleef zich verschanst had in de stad Sluis, en bij Brungheers en Slepeldamme – niet toevallig de plaatsen van belangrijke uitwateringssluizen - de dijken werden doorgestoken om de stad te beschermen tegen aanvallers⁹⁵.

Tot tweemaal toe zien we in periodes van (nakende) burgeroorlog de centrale overheid – de graaf van Vlaanderen of een concurrerend gezag – rechtstreeks vertegenwoordigers naar de kustvlakte sturen om toe te zien op de waterstaatkundige infrastructuur. Dergelijk ingrijpen

⁹⁰ \$\$105 (1383/05) : Blankenbergse watering ; \$\$905 (1383/05): Kadzand en Zuidzande (drie afzonderlijke mandementen); \$\$906 (1383/05/23) : Wulpen en Koezand ; \$\$907 (1383/10/18): Aardenburg-ambacht.

⁹¹ \$\$68: tussenvonnis Grote Raad d.d. 1483/09/24.

⁹² Blockmans W. P. 1978, pp. 137-141.

⁹³ Huys E. 1997, p. 464.

⁹⁴ Blockmans W.P. 1978, pp. 140-141.

⁹⁵ Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 103.

werd wellicht ingegeven door een dubbele bekommernis: enerzijds legde een burgeroorlog het gewone onderhoud van de infrastructuur grotendeels lam, wat we bijvoorbeeld ook zagen in de Blankenbergse watering, waar in 1383 nauwelijks geld werd uitgegeven voor onderhoudswerken⁹⁶. Hierdoor nam het risico op problemen natuurlijk aanzienlijk toe. Anderzijds was men zich terdege bewust van de militaire betekenis van de waterstaatkundige infrastructuur en in het bijzonder van al dan niet vrijwillig uitgelokte overstromingen.

9.5 Conflictbemiddeling- en beslechting⁹⁷. Naar een toegenomen rol van de grafelijke rechtbanken ?

In een dichtbevolkt gebied als Vlaanderen en in een ecologisch weinig evidente context als de kustvlakte, was het waterbeheer telkens opnieuw oorzaak van meningsverschillen en disputen, waarvan een deel slechts kon worden opgelost via juridische weg. Elke watering beschikte over een eigen rechtbank die interne meningsverschillen kon regelen, en tevens een belangrijke rol te spelen had bij de inspectie (“schouw”) van waterstaatswerken⁹⁸. In hoofdstuk 2 zagen we reeds dat deze rechtbank bestond uit een aantal *dijkschepenen* gemaand door een schout of *waasschout*. Hoewel we weten dat de dijkschepenen ook in de 15^e en 16^e eeuw nog recht spraken⁹⁹, is over hun optreden zeer weinig bekend, wat wellicht voor een deel te wijten is aan het *ad hoc*-karakter van dit optreden, en aan de gevolgde procedure die wellicht meestal nog grotendeels mondeling verliep, zonder registratie van de vonnissen.

Naast de *dijkschepenen* behandelden ook de schepenen van de kustkasselrijen heel wat processen met betrekking tot het waterbeheer binnen hun jurisdictie. Soms traden ze daarbij op in beroepsprocedures, voor zaken die eerder al in eerste aanleg voor de dijkschepenen van een watering behandeld waren¹⁰⁰, maar meestal fungeerden ze zelf als rechtbank van eerste aanleg in geschillen tussen wateringën onderling, of tussen wateringën en derden. Zoals vastgelegd in de keuren van sommige wateringën, konden de kasselrijschepenen ook subsidiair optreden ten overstaan van de *dijkschepenen* van een welbepaalde watering¹⁰¹.

In de late middeleeuwen waren echter ook de centrale rechtbanken van het graafschap Vlaanderen actief op het vlak van de waterstaat in de kustvlakte, aanvankelijk wellicht onder de vorm van de algemene hofraad (“*curia comitis*”), waarvan zich dan in de 14^e eeuw een afzonderlijke juridische sectie afsplitste, de *Audiëntie* van de graven van Vlaanderen. Op haar

⁹⁶ Zie de analyse van de uitgaven van de Blankenberge watering in hoofdstuk 7.

⁹⁷ In wat volgt behandelen we alle vormen van conflictbeslechting en –bemiddeling. Lang niet altijd leidde een meningsverschil tot een proces, en lang niet alle processen leidden tot vonnissen.

⁹⁸ Gallé P.H. 1963, p. 164; zie ook §§67: in 1450 leidde de schouw door dijkschepenen van de Oude Yvene tot een proces voor de Raad van Vlaanderen (d.d. 1450/12/11).

⁹⁹ Zie bijvoorbeeld §§684 (Moerkerke Zuid-over-de-Lieve d.d. 1476/02/03 (n.s.)); §§552 (Vremdijcke, Vier Ambachten d.d. 1501/02/10); §§558 (Jeronimusvolder, d.d. 1503/09/07); §§274: idem, beroepsprocedure voor het Parlement van Parijs d.d. 1517/01/31: “*Cum in certa causa mota et pendente coram scabinis poldri, aggeris seu aluvionis Sancti Jheronimi, in comitatu Flandrensi in patria du Franc siti...*”.

¹⁰⁰ §§274, zie vorige noot.

¹⁰¹ Vb. keure Eiesluis 1282: “*Ende een Vrie scepene zal hebben alze vele machten alze twe diicscepenen*”.

beurt werd de *Audiëntie* vanaf 1386 geleidelijk vervangen door de permanent zetelende *Camere van den Rade*, die aanvankelijk de functies van centrale rechtbank en Rekenkamer combineerde, maar vanaf het begin van de 15^e eeuw als *Raad van Vlaanderen* een zelfstandige vorstelijke rechtbank werd. Ook deze rechtbank waagde zich in de loop van de 15^e en 16^e eeuw aan jurisdictie op het vlak van waterstaat, waarbij de raadsheren meestal als scheidsrechter of beroepsrechters optraden. Daarnaast vervulden ze soms ook een eerder administratieve functie, wanneer ze als *commissaris* ter plaatse waterstaatkundige werken hielpen tot stand brengen of controleerden (supra). In zijn recente studie van de Raad van Vlaanderen en de raadsheren van deze centrale grafelijke rechtbank in de 15^e eeuw, toonde *Jan Dumolyn* aan dat de Raad wel degelijk een instrument was van de centralisatie-politiek van de Bourgondische hertogen, en effectief zocht naar middelen om de eigen bevoegdheden en bij uitbreiding de macht van de hertogen uit te breiden, ten koste van de lokale besturen en rechtbanken. Toch waarschuwt Dumolyn tegelijk voor een louter teleologische inschatting van deze instelling en haar rechtspraak vanuit het ontstaan van de moderne, gecentraliseerde staat: per slot van rekening werkten lokale en centrale instellingen zoals de Raad van Vlaanderen vaker samen dan dat ze elkaar bekampten¹⁰².

Vraag is nu of dit ook gold voor de waterstaat in de Kustvlakte. Speelden de *Raad van Vlaanderen* en de andere centrale grafelijke rechtbanken een belangrijke rol in de berechting van of de bemiddeling bij disputen inzake bedijking en afwatering in de Kustvlakte? Voor de middelgrote watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve (2060 hectare in 1470) konden we op basis van de rekeningen en een cartularium voor de 15^e eeuw en de eerste helft van de 16^e eeuw de meeste conflicten identificeren waarbij de watering betrokken was. Over het algemeen werden conflicten beslecht op drie niveaus: allereerst door bilaterale onderhandelingen met andere wateringën, de kasselrij, steden, instellingen of particulieren, ten tweede door de schepenen van het Brugse Vrije, en ten slotte door de Raad van Vlaanderen of commissarissen handelend in opdracht van de Raad. Deze niveau's verhieldden zich als volgt:

Niveau van conflictbemiddeling/-beslechting	Aantal gevallen
Bilaterale onderhandelingen	24
Brugse Vrije	45
Raad van Vlaanderen	4

Tabel 9.1: conflicten en meningsverschillen waarin de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve betrokken was (1400-1550)¹⁰³.

De schepenbank van het Brugse Vrije was duidelijk de actiefste speler op het terrein van de rechtspraak in waterstaatsaangelegenheden. De schepenen kwamen tussenbeide in allerlei soorten disputen tussen wateringën onderling, tussen wateringën en abdijen, grondbezitters, (grafelijke) ambtenaren en andere betrokkenen. Vaak terugkomend waren bevoegdheidsgeschillen, maar ook disputen over de verdeling van de kosten tussen verschillende wateringën, de betaling van grondbelasting, schade aan en onderhoud van de

¹⁰² Dumolyn J. 2002, pp. 86-87; p. 175.

¹⁰³ Voor een overzicht van de partijen en het voorwerp van de disputen: zie bijlage 3.

infrastructuur en dergelijke meer. Daarnaast verleenden de schepenen van het Brugse Vrije ook bijstand aan de wateringen bij de onderhandelingen die zij voerden met andere overheden. In het geval van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve ging het daarbij vooral om de stad Gent. Door de aanleg van de Lieve in het midden van de 13^e eeuw, werd de waterhuishouding in het ambacht Moerkerke grondig gewijzigd. Destijds had Gent er zich toe verbonden bruggen en ondergrondse duikers te bouwen overal waar land- en waterwegen de Lieve kruisten, en ook ten eeuwigen dage het onderhoud hiervan te verzekeren¹⁰⁴. Omgekeerd mochten de wateringen de scheepvaart op het kanaal niet hinderen, en dienden ze voor alle werken aan de grachten onder de Lieve toestemming te vragen aan de stad. Gent toonde zich daarbij vaak weinig flexibel en lijkt zelf het onderhoud van de Lieve-dijken enigszins verwaarloosd te hebben, wat tot een eindeloze stroom van klachten en gezantschappen uit Moerkerke “*ter cause van thoverlopen vande Lieve*” leidde, waarbij vertegenwoordigers van de watering vaak werden bijgestaan door een klerk of procureur van de kasselrij¹⁰⁵.

Gedurende anderhalve eeuw blijkt de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve slechts vier maal bij een conflict betrokken te zijn geweest dat aanleiding gaf tot een proces voor de Raad van Vlaanderen, of beslecht werd door commissarissen gezonden door de Raad. Een eerste zaak werd voor de Raad van Vlaanderen aangespannen in 1412, toen de stad Gent met twee dammen de waterlopen van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve en Maldegem onder de Lieve had laten afsluiten, en weigerde in te gaan op het verzoek van de schepenen van het Vrije om deze dammen te verwijderen¹⁰⁶. In 1469 was het de watering zelf die samen met de naburige watering van Aardenburg-ambacht Beooster Ee een procedure begon voor de Raad tegen de schepenen van het Brugse Vrije die het initiatief hadden genomen om de uitwateringssluizen te schouwen, wat als strijdig met de privileges en autonomie van de wateringen werd beschouwd¹⁰⁷. In 1500 stond de watering in de beklaagdenbank van de Raad, tengevolge van een klacht door de heer van Middelburg, wiens heerlijkheid zich ten

¹⁰⁴ Over de aanleg van de Lieve: Decavele J. en De Herdt R. 1976, pp. 35-49. Zie ook hoofdstuk 8.

¹⁰⁵ Onderhandelingen tussen de watering Zuid-over-de-Lieve en de stad Gent betreffende de Lieve vonden zeker plaats in: 1423, 1440, 1443, 1445, 1465, 1494, 1495, 1496, 1498, 1499, 1501, 1502, 1517, 1519, 1532, 1534, 1535 en 1545.

¹⁰⁶ Rk. Brugse Vrije 1412-13, f°22r: “*Den XXIIen in octobre vergadert te Brucghe in de camere vanden Vrien omme dat hemlieden onlanx te voren ter kenneſſe brocht hadde ghesijn dat de goede lieden vander wet van Ghend twee dammen hadden ghedaen ſcieten in zekere wateringhe daer die vander wateringhe van Moerkerke Zuud over Leye ende ooc die van Maldegheem haerlieder watre duer gheploghen hadden te luesene lopende de vorseide wateringhe onder de Ghendsche Lieve omme twelke zekere ghedeputeerde vander wet weghe vanden Vryen ghesonden hadden ghezijn ande goede lieden van Ghend, hemlieden bewijsende de goede oude poſſeſſie die de vorseide van Moerkerke ende van Maldegheem der of hadden biddende ende versouckende dat zij de vorseide dammen weder uute doen doen (sic) wilden, twelke zij mids eeneghen redenen die hemlieden daer toe poorreden niet doen wilden naer der relacie die biden vorseiden ghedeputeerden der of ghedaen was up twelke raet ende advijs ghehad was ghesloten dat men stic soude ghevin in lanx te kennene den heeren van ons gheduchts heren rade hemleden ooc te kennen ghevende waer so dat zij daer in gheene remedie daer in en stelden dat tvoc vanden lande selve ghescepen ware den dam uute te doene, want anders tland ghescepen ware al te verdrinkene*”.

¹⁰⁷ Rk. Zuid-over-de-Lieve/De Broeke/Stampershoeke 1469-70, f°14r: “*Item betaelt bij laste vanden ghemeenen inghelanden int proces jeghen die vanden Vrijen vander visitacie die zij deden upde schuus die noit ghezien en was, te Brugghe, te Ghendt, van mandemente vanden duerwaerder ende anders also de ghemeene inghelanden wel weten metgaders den blikken dat de wateringhe van Ardemburch ambocht Beooster Eede daer of heeft, zo es ghetaxeert up elc duust ghemeten II lb. parisisis, comt in dese wateringhe als over LXIcLXVI ghemeten in ghelde: 12 lb. 7 s. parisisis*”.

dele op het grondgebied van Zuid-over-de-Lieve uitstrekke¹⁰⁸, en in 1513 tenslotte was het de stad Damme die zich bij de Raad van Vlaanderen bekleeg over de watering van Zuid- en Noord-over-de-Lieve. In deze laatste zaak vroeg en kreeg het Brugse Vrije *renvooi* op basis van haar juridische bevoegdheid over de watering¹⁰⁹.

Op basis van deze ene case-study lijkt er alvast weinig bewijs te zijn voor een toegenomen interventie van de centrale grafelijke rechtbank gedurende de 15e en eerste helft van de 16e eeuw. Slechts hoogst *sporadisch* werd een proces betreffende het waterbeheer tot voor de Raad van Vlaanderen gebracht – althans in deze éne watering. Bovendien betrof één van de drie teruggevonden zaken een proces *tegen* de schepenen van het Brugse Vrije, dat dus ipso facto niet voor deze schepenen kon worden gevoerd, en verkregen de schepenen in een tweede zaak klaarblijkelijk zonder problemen *renvooi*. Bovendien vinden we ook in de eeuwen voor 1400 dergelijke sporadische grafelijke tussenkomst terug: zeker in 1286, 1374 en 1396 werden disputen waarin de watering van Zuid-over-de-Lieve betrokken was, door een grafelijke rechtbank of grafelijke scheidsrechters beslecht. In dat laatste jaar oordeelden de baljuw van Brugge en *Pieter Heins*, de reeds vermelde *contrôleur des officiers de Flandre*, in een geschil tussen de watering en enkele aannemers met betrekking tot vermeende gebreken in de uitvoering van werken aan de sluis, bruggen en goten van de watering door deze aannemers¹¹⁰. Het is nog maar de vraag of dergelijke grafelijke rechtspraak – weze het scheidsrechterlijk – ook in de 15^e en 16^e eeuw door de kasselrijschepenen getolereerd zou zijn: we hebben de indruk dat de kasselrij disputen inzake waterbeheer steeds minder graag uit handen gaf en steeds strikter op haar bevoegdheid terzake ging toezien. De cijfers van het aantal procedures voor grafelijke dan wel kasselrij-instanties spreken dit alvast niet tegen¹¹¹.

Het waterbeheer in de inlands gelegen watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve (categorie III in onze typologie van waterstaatslasten¹¹²) was natuurlijk niet echt problematisch. De disputen betroffen er de “alledaagse” praktijk van het waterbeheer in de kustvlakte (problemen rond de *schouw*, overtollig water uit naburige gebieden, wanbetaling van het *geschot*, contracten met aannemers...). De rechtspraak terzake, hoewel van vitaal belang voor de kustsamenleving, lijkt nauwelijks invloed te hebben ondervonden van de juridische centralisatie-politiek van de Bourgondisch-Habsburgse overheid. Hiervoor kunnen twee verklaringen worden aangevoerd:

¹⁰⁸ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1499-1500 f°39v e.v.: “Item betaelt Jan van Wulpen van dat hi te Ghend was den eersten ende Isten dach in wedemaent anno XVc om te andworden teghen et mandement dat bedient was bi Pieter Rose duerwaerder up de ghezuoren vander voorseide wateringhe ten versoucke van mijn heere van Middelburch voor zijn arbeit ende verteerde costen: 3 lb. parisis”

¹⁰⁹ Rk. Zuid-over-de-Lieve/de Broeke/Stampershoeke 1513-14, f°9v-10r: “Item upden XXXen in hoymandt XVc XIII waren de cuere ende meentucht vergadert voor Sinte Bazelis up de voorseide consteltacie ende up de exsecusie vande lieden vanden Damme aldoe vertert bijden ghezworen van beede wateringhen ende diverse inghelanden.... Item betaelt ter camer vanden Vryen van een procuratie te passeren over de ghezwooren van beede watringhen omme trenvoy te halen van voor de heeren vanden Rade in Vlaenderen in dgheheele XXIII s. parisis, comt ons helft: 12 s. parisis”

¹¹⁰ \$5678 : d.d. 1396/12/01.

¹¹¹ Ter vergelijking: voor de 13^e en 14^e eeuw vonden we minstens zes andere procedures voor de schepenbank van het Vrije terug waar de watering van Zuid-over-de-Lieve bij betrokken was (met name in 1284, 1327, 1369, 1372, 1373 en 1387-88).

¹¹² Zie hoofdstuk 7.

- ofwel slaagden de grafelijke rechtbanken er niet in meer rechtzaken betreffende waterstaat naar zich toe te trekken,
- ofwel behoorde dergelijk streven *überhaupt* niet tot hun objectieven

Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve kan echter niet zonder meer als model voor alle watering en alle waterstaatkundige problemen in de kustvlakte worden genomen: de watering had nauwelijks zeedijken te onderhouden, en werd tussen het einde van de 12^e en het einde van de 16^e eeuw ook nooit door zeewater overstroomd. Om een oordeel te vellen over het optreden van de Raad van Vlaanderen op het vlak van waterstaat, dienen we de totaliteit van de kustvlakte te beschouwen. Daartoe voerden we een tweede steekproef uit, ditmaal voor het volledige Brugse Vrije, waarbij we voor een aantal periodes de rechtspraak van de grafelijke rechtbanken en de tussenkomst van grafelijke functionarissen in conflicten betreffende de waterstaat onderzochten. Door de informatie uit de kasselrijrekeningen (met name de verschillende rubrieken van “*dachvaerten*”) te combineren met de vonnisregisters van de Raad van Vlaanderen, is het mogelijk een vrij accuraat beeld te krijgen van de belangrijkste disputen en rechtzaken met betrekking tot de waterstaat¹¹³. Merk op dat het daarbij vaak moeilijk uit te maken is of de Raadsheren van de Raad van Vlaanderen in hun rechtsprekende dan wel administratieve hoedanigheid als “commissaris” optraden. Daar we vooral willen achterhalen welke invloed de grafelijke instellingen op de waterstaat in de Kustvlakte hebben gehad, en we zoals hoger vermeld conflictbemiddeling- en beslechting ruim interpreteerden, is dit voor ons doel minder belangrijk.

Voor deze vier steekproefperiodes - 1397/09-1417/08; 1447/09-1457/08; 1497/09-1507/08 en 1547/09-1552/08¹¹⁴ – onderscheiden we volgende conflicten over de waterstaat in het Brugse Vrije waarin grafelijke rechtbanken, commissarissen of andere instellingen tussenbeide kwamen:

Periode	Aantal jaar	Aantal zaken	Aantal zaken/jaar
1397/09-1417/08	20	20	1,0
1447/09-1457/08	10	7	0,7
1497/09-1507/08	10	11	1,1
1547/09-1552/08	5	8	1,6
Totaal	45	46	1,02

Tabel 9.2: conflictbemiddeling- en beslechting door grafelijke rechtbanken en instellingen met betrekking tot de waterstaat in het Brugse Vrije (eind 14e-medio 16e eeuw) (bron: zie bijlage 3).

Gemiddeld gezien ontstond elk jaar één nieuw geschil over de waterstaat in het Vrije waarin de grafelijke instellingen tussenbeide kwamen. Dit aantal neemt niet toe in de 15e eeuw: in het midden van de 15e eeuw daalde het aantal zaken enigszins, rond 1500 werd opnieuw het niveau van honderd jaar eerder bereikt. Maar ook rond 1400 werden niet meer geschillen door grafelijke rechtbanken beslecht dan in de periode vóór de oprichting van de Raad van Vlaanderen, toen de grafelijke Audiëntie de rol van centrale grafelijke rechtbank vervulde. Tijdens de korte periode waarvoor de registers van de Audiëntie bewaard bleven (1370/03-

¹¹³ Bijlage 3.

¹¹⁴ De steekproefperiodes volgen het rekenjaar van het Brugse Vrije: zie bijlage 3.

1378/09 en 1386/06-1388/11) behandelde deze rechtbank 8 verschillende geschillen met betrekking tot de waterstaat in het Brugse Vrije, of opnieuw ongeveer één per jaar¹¹⁵. Rond het midden van de 16e eeuw lijkt de activiteit van de grafelijke rechtbanken wel enigszins te zijn toegenomen, waarbij naast de Raad van Vlaanderen, ook de Grote Raad, en twee van de drie collaterale regeringsraden (de Geheime Raad en de Raad van Financiën) zich met problemen rond de waterstaat gingen inlaten.

Wanneer we de disputen en processen over het waterbeheer in de kustvlakte en de rol van de grafelijke rechtbanken en functionarissen in de beslechting van deze geschillen analyseren, komen we tot volgende vaststellingen:

- de rol van de traditionele grafelijke vertegenwoordiger, de **baljuw**, nam duidelijk af vanaf het midden van de 15^e eeuw. Rond 1400 was de baljuw nog zeer nauw betrokken bij de waterstaat. We zien hem bij geschillen niet alleen inspecties van infrastructuur (inzonderheid duinen en dijken) uitvoeren – ex officio of als lid van een grafelijke commissie¹¹⁶ – maar bijvoorbeeld ook volk mobiliseren om de dijken in het oog te houden¹¹⁷ en een coördinerende en bemiddelende rol spelen na de Sint-Elizabetsvloed van 1404¹¹⁸. Reeds vanaf 1410 lijken de interventies van de baljuw van het Brugse Vrije minder talrijk te worden. Vanaf de tweede helft van de 15^e eeuw trad hij nog slechts sporadisch op bij geschillen rond de waterstaat¹¹⁹.
- De schepenen van het Brugse Vrije beschouwden het waterbeheer en de wateringen in de kustvlakte als hun exclusieve bevoegdheid, en verzetten zich systematisch tegen het dagvaarden van wateringen voor een grafelijke rechtbank, althans wat processen in eerste

¹¹⁵ De registers van de Audiëntie werden uitgegeven: De Pauw N. ed. 1901-03 en voor de laatste periode: Buntinx J.1949. De desbetreffende processen zijn de nrs. §§275, 276, 282, 283, 285, 293, 295 en 658 van onze databank.

¹¹⁶ Rk. Brugse Vrije 1397-98, f°31v: “Betaelt Willem Slyp, Sanders Spiering bailliu van Brucghe ende Pieter Heyns van Eernegheem commissarissen van mijns voorseiden heren weghe omme toverziene de scaden die de coninen doen upte frontieren vander zee inde zeediken, upten XXIII dach van hoymaent anno XCVII, daer zij duerlopen ende den lieden omtrent den dunen ghezeten grote scade doen in hare vruchten omme dat te remediierne ende mijnen gheduchten here over te scrivenen...”.

¹¹⁷ Rk. Brugse Vrije 1401-02, f°53r: “Upten IXsten dach in decembre cam Thomas van Sconevelt bailliu van Brucghe upperduunherder in desen tiden inde camere vanden Vryen daer de camere notabelike ghestoffert was onder burchmeesters ende scepenen wel XXXI zegghende dat grote vloeden hadden ghesijn waarmede tghemene volc vanden lande zere onroerd was al tVrye duere upte zeecanten hi ghesent hadde an al sine dieners vanden dunen ende sine beriders om te treckene metten volke te wederstaene de vloeden ende de diken te behoudene...”.

¹¹⁸ Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°22v: “Ywain van Straten, sdisendaghes den XXIIIsten dach in decembre tOostende met den bailliu van Brucghe ende met den ghedeputerden vander stede van Brucghe omme te accordeerne de goede lieden van Serwoutermansambocht ende de goede lieden van Oostende als vanden gheschille dat zij onderlinghe hebben als vander dicage vanden ouden dike ende van eere wranghe te lecghene daer omme uutgezijn II daghen: 48 s.”.

¹¹⁹ Een zeldzaam voorbeeld uit 1552: Rk. Brugse Vrije 1551-52, f°177v: “Betaelt meester Charles de Schildre voor zijn ghedebourseert ghelt als van slandsweghe betaelt int voiaigieren den eersten van maerte XVc LI met mijnen heere van Ongnies, hoochbailliu vanden lande naer der stede vander Shuus, de welcke aldaer ten verzoucke van mijnen heere vanden college sommerende die vander Shuus dat zij zouden behoerlic doen repareren den Brugheersdijc ligghende ande voorseide stede ter conservatie vanden lande daer ontrent ghelegghen ende dit voor tdeffroy ende costen vanden voornoemden heere midts dat hij gheen voiage noch dachvaerden en begheerde, bij ordonnantie: 9 lb. 16 s.”

aanleg betrof¹²⁰. Telkens opnieuw beriepen ze zich op hun bevoegdheid om elk geschil betreffende de watering en te berechten¹²¹, en vroegen ze *renvooi* van de zaak naar de kasselrij schepbank. Dit was reeds zo in 1407 toen het Vrije als één van de Vier Leden de kasselrij van Sint-Winoksbergen bijstond om *renvooi* te vragen in een zaak voor de Raad van Vlaanderen tegen de bestuurders van de watering Zuidover (infra)¹²², en dit bleef zo doorheen de verdere 15e en 16e eeuw¹²³. In de meeste gevallen – zij het niet alle¹²⁴ – werd het *renvooi* ook effectief toegekend door de grafelijke rechtbank¹²⁵.

- In bepaalde zaken was de tussenkomst van de grafelijke overheid **onvermijdelijk**. Dit was met name het geval bij de talrijke geschillen over de waterstaat waarbij steden betrokken waren, en ook dit wijzigde niet in de loop van de bestudeerde periode. Over de kleine stadjes op haar grondgebied had de kasselrij van het Brugse Vrije nu eenmaal geen zeggenschap, juridisch noch politiek. Wanneer de watering en van *Zarren- en Esenbroek* in 1398 een geschil hadden met de stad Diksmuide over het ruimen van de stadsgrachten, kon het Brugse Vrije wel een vonnis ten gunste van de watering en uitspreken, doch

¹²⁰ Beroepsprocedures tegen vonnissen van het Brugse Vrije bij de Raad van Vlaanderen, stuiten op minder weerstand dan bijvoorbeeld het geval was voor vonnissen van de Gentse of Brugse schepbank: Monballyu J. 1993.

¹²¹ Rk. Brugse Vrije 1407-08: “*ende tberecht van allen wateringhen de kennesse behoorde toe der wet vanden Vrien...*”; §§67 (1450/12/11): “*vorseide burchmeesters ende scepenen vanden Vryen hadden ende hebben recht, waren ende zyn in goede paisivele possessie ende saisinnen thebbene de kenness, judicature ende tberecht of emmer de voorkennesse... vanden dycscepenen gheordonneert int vorseide land vanden Vryen*”.

¹²² Het Vrije trad hier en ook elders op als wettelijk hoofd van de kasselrij schepbanken in zuidwestelijk Vlaanderen (Veurne, Sint-Winoksbergen, Broekburg, Ieper (tot 1555) en Kassel: Blockmans W.P. 1978, p. 115.

¹²³ Rk. Brugse Vrije 1503-04, f° 89v: “*Gillis vanden Dijke huissier d'aermes van dat hij ten verscouke vande wet vanden Vryen ghetrocken es te Ghend, te Roesselaere met eender commissie van orconden ende aldaer dachvaerde mijnen heere den gouverneur van Wijnendale inde zake vande vorseide wet vanden Vryen als heesschers vanden renvoye van dijscepenen van Sinte Jeronimus poldre daer hij inne vachierde vier daghen te II s. groten sdaechs comt ende betaelt den XIXen dach vander vorseide maendt: VIII s. groten die maken: 4 lb. 16 s. parisis*”; Rk. Brugse Vrije 1547-48, f° 65r: “*Joncker Jan de Groz, heere van Nieulande etc, burchmeestere ende mer Jooris Hooemboult, pensionnairs van dat zij bij laste vanden college ghereyst zijn den eersten in hoymaendt te Ghendt ende aldaer gheconsulteert hebben... eene nieuwe zake inne ghestelt ende dienende inde camere vanden Rade den IIIen vander zelve maendt bij scepenen vander kuere in Ghendt als heesschers in materie van complaincte ter cause van der sluus te Slepdamme jeghens die van Maldeghe, Eecloo ende Lembeke daerinne mijnen heeren vanden college vanden lande hemlieden opposeirden voor huerlieder interest van jurisdictie ende anderssins...: 54 lb.*”

¹²⁴ §§530: vonnis Raad van Vlaanderen d.d. 1448/05/25 in proces tussen Ieper, eiser, en de watering Serwoutermansambacht en de stad Oostende, verweerders, waarbij het Vrije *renvooi* geëist had – “*scepenen vanden Vryen waren in goeder ende paisivelre possessie ende saisine van thebbene de kennesse ende tberechte van hueren vrijlaten in allen actien reele, personele, criminele ende civile of emer de voorkennesse ende ooc vanden rivieren ende waterloopen, wateringhen ende waterganghen gheleghen binnen den zelven lande vanden Vryen ende ooc vanden sluusen staende binnen den zelven rivieren, wateringhen ende waterganghen, in possessien ende saisinen dat zo wannneer hem yement beclaghen wilde het ware vrylaet oft andere van eeneghen onghebruken hemlieden ghedaen bij vrijlaten in huerlieder possessie, van danof thebbene de kennesse ende tberecht*” – doch niet verkregen had. In dit geval begrijpelijk, daar de eisende partij de stad Ieper was.

¹²⁵ §§67: vonnis Raad van Vlaanderen d.d. 1450/12/11, in een zaak betreffende het schouwrecht in de watering Oude Yevene van de ammans van Oostburg- en Ijzendijke-ambacht: “*... Zo eyst dat wy, ghesien de vorseiden scriftueren ende al tgheundt dat behoort overghesien ende ghemerct te zine in dese zake met rypheden van rade, hebben (sic voor hadden) gheconsenteert ende consenteren by desen onsen lettren ende over recht den vorseiden burchmeesters ende scepenen vanden Vryen de voorkennisse van deser zake, omme, partijen ghehoort, hier in gheprocedeert te zine alzoot behooren zal*”; §§75: vonnis d.d. 1506/03/13 (n.s.) in een beroepsprocedure tegen de dijscepenen van Sint-Jeronimusvolder. De Raad van Vlaanderen verwees dit beroep terug naar de schepbank van het Vrije.

wanneer de stad weigerde om dit uit te voeren, kon ze wel niet anders dan zich tot de grafelijke rechtbank te wenden, die dan via de baljuws de grafelijke rechtsmacht kon gebruiken om het vonnis te laten uitvoeren¹²⁶. Hetzelfde gold voor de talrijke conflicten met Ieper over de Ieperlee, en met de stad Sluis over de dijken rond de stad en de uitwateringssluis van Bewester Ee die zich op stedelijk grondgebied bevond. Maar zelfs in haar eigen rechtsgebied slaagde het Vrije er niet altijd in om beslissingen met betrekking tot de waterstaat op te leggen. Bijzonder delicaat waren de pogingen om de financieringsbasis voor de waterstaat te verbreden, en achterliggende wateringën te laten meebetalen met gebieden met een kwetsbare zeewering. De betrokken gebieden stonden hier steeds zeer weigerachtig tegenover, en ook de schepënbank van het Vrije had duidelijk moeite om dergelijke bijstand te verplichten. In 1387-88 lukte het nog wel, en verplichtte het Vrije bij vonnis de wateringën Bewester Ee, Moerkerke, Lapscheure, Oostkerke, en een deel van Maldegem-ambacht bij te dragen voor de zeewering van de watering Beooster Ee¹²⁷, en de watering Groede en een aantal naburige polders om een bijdrage te betalen aan de watering van de Oude Yevene voor de nieuwe zeedijk die deze laatste watering wou aanleggen¹²⁸. In 1410 weigerde de watering van Maldegem een soortgelijke contributie voor de watering Beooster Ee te betalen, waarop het Vrije de sluismeesters van de watering gevangen liet zetten, en de zaak zo bij de Raad van Vlaanderen belandde¹²⁹. Uiteindelijk zou het probleem door het Vrije aan de hertog zelf worden voorgelegd¹³⁰.

Ook later vinden we soortgelijke situaties terug: in 1505 verplichtte het Vrije de wateringën Groede en de Oude Yevene in Oostburg-ambacht tussenbeide te komen in de kosten van de noodlijdende watering *Gaternisse*, een restant van het oude ambacht Ijzendijke dat als een langgerekte driehoek het binnenland van Oostburg-ambacht afschermdé tegen het water van de *Braakman*. Groede en de Oude Yevene dienden hiertegen klacht in bij de Raad van Vlaanderen, doch dit werd verworpen¹³¹. Als argumentatie om niet te moeten betalen, voerden de wateringën van Groede en de Oude

¹²⁶ Uiteindelijk vonnis van de Raad van Vlaanderen d.d. 1403/08/22: \$462: het Vrije beklóeg zich bij de Raad: *“ledit nettoyement d'icelle riviere estoit retardé et empeschié et eulx prejudicié en tant que leur (i.e. van de schepenen van het Vrije) dit jugement n'estoit mis a execucion...”*.

¹²⁷ \$688, vonnis Vrije d.d. 1387/01/02 (n.s.);

¹²⁸ \$750, vonnis Vrije d.d. 1388/04/08.

¹²⁹ Zoete A. ed. 1982, p. 509: (1410/11/03): *“de zelve mijn heere de capitain (i.e. graaf van Namen als kapitein van Vlaanderen) ende de heeren van den Rade bevalen den heer Roegier van den Riede te bringhene an de wet van den Vryen 2 supplicacien van beclachte die de heere van Maldegheem, de ghelandde ende wateringhe van Maldegheem met haren medepleghers over ghegheven hadden...”*; (1410/11/09): *“ende ooc doe men was inde presencie van mire heeren van den Rade, ... zeiden den heeren van den Rade... dat men sluusmeesteren van Maldegheem, ghevanghen omme dat zij weder zecghich zijn van te betaelne zekere ghescot bi der wet van den Vryen ghewijst, up caucion uter vanghenesse ontslaen zouden”*.

¹³⁰ Rk. Brugse Vrije 1410-11, f°13r: *“... omme dat de ghedeputerden vander wet weghe bi onsen gheduchten here ende prince onlanx te voeren ghezijn hadde in sine stede van Ghent omme hem te kenne te ghevene den quets die zij hadden int ghuend dat t'vonnese twelke de wet duechdelike ghewijst hadde ter clachte van partien als dat die van Maldegheem gheland sijn in eeneghe polren verclaerst int voorseide vonnesse ghelden ende contribueren zouden ter hulpe van eenre inzete gheleet omme der nood vander zee biden goeden lieden vander wateringhe van Ardenborch ambocht Beoosten der Ee niet vulcommen ware”*

¹³¹ \$519 voorlopig vonnis Brugse Vrije d.d. 1505/06/20; \$524: vonnis Raad van Vlaanderen d.d. 1508/11/07. Zie ook hoofdstuk 4.

Yevene aan dat het iedereen in de watering Gaternisse vrij stond zijn land op te geven – *abandon* – als de kosten te hoog opliepen. Een kleine halve eeuw later zou dit ook effectief gebeuren: rond 1550 werd alle grond in de watering geabandonneerd, en namen de Oude Yevene, de Groede-watering en enkele kleinere omliggende wateringën dit land en het dijkonderhoud ervan over. Vooraleer dit akkoord – voor de grondbezitters van Gaternisse het slechtst mogelijke compromis daar ze hun land volledig verloren – tot stand kwam, zouden de naburige wateringën nog verschillende keren gevraagd worden bij te dragen in de kosten van Gaternisse, wat telkens opnieuw tot groot protest leidde. Ook zo in 1532 toen het Vrije na “*int vriendelic*” om een bijdrage “*ghesommeert ende verzocht*” te hebben, zelf naar de grafelijke overheid stapte om de Oude Yevene en Groede te laten verplichten gedurende zes jaar een grondbelasting van vier en vervolgens drie groten per gemet te betalen ter versterking van de zeewering van Gaternisse¹³². In 1548-49 was het dan de regering te Brussel, bij monde van de Geheime Raad, die het Vrije opdracht gaf de weerspannige wateringën te verplichten nogmaals een inspanning voor Gaternisse te leveren¹³³, waarop de onderhandelingen volgden die eindigden met de overname van de watering door haar bure¹³⁴. Zonder druk van de centrale overheid kon een bredere omslagbasis voor de financiering van kwetsbare zeeweringen klaarblijkelijk niet gevonden worden.

- Slechts een paar keer leidden geschillen over het waterbeheer in de kustvlakte tot echte **confrontaties** tussen het lokaal gezag en de grafelijke overheid. Dit was duidelijk het geval bij het reeds vermelde proces tegen de watergraven van de watering Zuidover in de kasselrij Sint-Winoksbergen in 1407, toen de Raad van Vlaanderen effectief de berechting van dit misdrijf in eerste aanleg naar zich toe wou trekken, en dit op zware tegenstand van het Brugse Vrije stuitte. Voor één keer bewaarden de Vier Leden wel de eendracht, en hielpen ze het Brugse Vrije zijn slag thuis te halen. Dergelijke gevallen zijn echter schaars: de grafelijke rechtbanken in de 15e en eerste helft van de 16e eeuw lijken over het algemeen niet echt moeite te hebben gedaan om de rechtspraak in waterstaatsgeschillen naar zich toe te trekken. Van een bewuste juridische centralisatiepolitiek lijkt althans op het vlak van de waterstaat niet echt sprake te zijn geweest.
- De belangrijkste confrontaties tussen de wateringën, meestal gesteund door de kasselrijschepenen, en de grafelijke overheden, waren dan ook niet zozeer het gevolg van een bewuste politiek van de grafelijke overheid dienaangaande, maar wel van het optreden

¹³² §§527: ordonnantie Karel V d.d. 1532/06/26.

¹³³ Rk. Brugse Vrije 1547-48, f°42r: “*Joncker Ghelein vanden Berghe, Francois van Hecke, Joncker Philips van Auxy ende Joncker Jan de Gros, burchmeesters van dat zij den Xen in lauwe vergadert waren omme volghende den laste vander majesteit van der conijnghinne te inducerene die vander waterijnghe vander Groede, Ouder Yevene ende andre polders daerontrent gheleghen ten hende dat zij zouden contribueren met die van Gaternesse, die de costen van huerlieder dicaigen niet machtich en zijn te draghene midts der cleender menichte van lande ligghende inde zelve waterijnghe betaelt elcken van eenen daghe, compt: 7 lb. 4 s.*”; idem, rk. 1548-49, f°54r: “*Den voornoomden Ongnies, Huele, Caron ende Laurin, burchmeesters van dat zij den Ilen in hoymaendt besoingnieden met die vanden wateringhen van Gaternesse, Ouder Yevene, Groede, Steenepolre ende andre wateringhen gheleghen binnen den ghedelve voor Oostburch volghende tlast hemlieden ghegheven bij mijnen heeren vanden secreten rade, betaelt elcken van eenen daghe, compt: 7 lb. 4 s.*”

¹³⁴ Cf. de rekeningen van de watering Gaternisse vanaf 1556.

van individuele *functionarissen*. De interesse van *controlleur Pieter Heins* in de boekhouding van de watering en begin 15e eeuw, was zoals we zagen nauw verbonden met zijn eigen privé belangen in het gebied. Zijn opvolger zou uiteindelijk door de grafelijke administratie teruggefloten worden. De decennia-lang aanslepende rechtszaak tussen de watering Bewester Ee en de stad Sluis rond 1500, die uiteindelijk tot voor het parlement van Parijs zou worden gebracht, is ondenkbaar zonder de figuur van *Jeronimus Lauwereyn*, die als grafelijk domeinontvanger van Sluis, en later aartshertogelijk tesorier, zijn toegang tot de grafelijke machtsmiddelen gebruikte om de watering tot toegevingen te dwingen. Zoals we in een volgende paragraaf zullen zien, waren de persoonlijke belangen van de betrokken grafelijke ambtenaren daarbij nooit veraf: Lauwereyns interesse in de waterstaat werd vooral ingegeven door zijn eigen inpolderingsplannen, die rond diezelfde tijd vorm begonnen te krijgen onder de naam *Watervliet* (infra).

Op basis van onze case-study met betrekking tot de geschillen rond de waterstaat, is het moeilijk een lineaire evolutie naar meer centralisatie en een toegenomen invloed van de centrale vorstelijke rechtbanken en regeringsinstellingen vast te stellen tussen het einde van de 14^e en het midden van de 16e eeuw. Veeleer lijkt sprake te zijn van een *conjunctuurgebonden* evolutie, waarbij de toegenomen interventies van de centrale overheid lijken samen te vallen met periodes van grotere investeringen in de waterstaat. In tijden van hoge investeringen namen ook de conflicten toe én werd het moeilijker om deze conflicten zonder interventie van de grafelijke overheid op te lossen. Het verschil tussen het begin van de 15e eeuw (hoge investeringen, veel rechtszaken) en het midden van die eeuw (lage investeringen, weinig rechtszaken) is hiervan een goede illustratie. De Vlaamse graven en hun Bourgondische en Habsburgse opvolgers hadden in de late middeleeuwen geen éénduidige beleid op het vlak van de waterstaat. Financieel, maar ook juridisch werden de meeste problemen zonder tussenkomst van de grafelijke overheid opgelost, zoals duidelijk blijkt uit tabel 9.1 betreffende de geschillen waarbij de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve betrokken was. De grafelijke overheid had daar ook geen enkel probleem mee. Pas wanneer de belangen van de hoofdrolspelers in het politieke spel gingen botsten, was de tussenkomst van de grafelijke rechtbanken onvermijdelijk. Aangezien nogal wat van die belangen in de Kustvlakte samenkwamen - alleen al door de aanwezigheid van de havens en de waterwegen, en de vele kleinstedelijke enclaves in het plattelandsgebied – diende elk jaar wel een beroep te worden gedaan op de grafelijke overheid om ergens een geschil op te lossen.

Naast die grafelijke overheid bestond er in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen nog één instelling die de geschillen rond de waterstaat die niet lokaal konden worden opgelost, had kunnen beslechten: met name de “Vier Leden” van Vlaanderen. Het is echter nog maar de vraag in welke mate hun overleg een oplossing kon bieden voor de problemen van de waterstaat.

9.6 Beperkte interesse van de volksvertegenwoordiging (Leden en Staten van Vlaanderen)

Op basis van de bewaard gebleven stads- en kasselrijrekeningen kunnen de activiteiten van de Leden en Staten van Vlaanderen voor de periode 1384-1506 in kaart worden gebracht. De volgende tabel vat de onderwerpen samen die verband houden met de waterstaat in de kustvlakte, en het aantal keer dat die onderwerpen aan bod kwamen tijdens vergaderingen. Meestal ging het om vergaderingen van de Vier Leden: Gent, Brugge, Ieper en het Vrije. Slechts een aantal keer waren ook andere steden en kasselrijen, of vertegenwoordigers van de graaf aanwezig:

Onderwerp	Aantal vergaderingen
Zwinmonding: verzanding	47+
Ieperlee (en sluizen te Nieuwendamme)	33+
Slepeldamme: sluis	29+
Proces (voor Raad van Vlaanderen) tegen bestuurders van watering Zuidover in de kasselrij Sint-Winoksbergen	18
Schade door konijnen in de duinen	4
Sint-Elisabethsvloed van 1404 + nasleep	4
Zeedijken: algemene toestand	4
Wateringen: beleid	4
Sluis: dijken nabij de stad	3
Lieve	2
Inpolderingen	1
Bedes toegekend	Aantal vergaderingen
Zwin (1499-1500)	5
Dijkherstel (Vier Ambachten) (1493-94)	9

Tabel 9.3: activiteit van de Leden en Staten van Vlaanderen met betrekking tot de waterstaat in de Vlaamse kustvlakte (1384-1506) (Prevenier W. 1959; Zoete A. 1982; Blockmans W. 1971, 1973, 1982, 1990, 1995).

De twee items die veruit het meest aan bod kwamen, hielden direct verband met de commerciële belangen van twee van de Leden, met name Brugge en Ieper, die beiden te kampen hadden met problemen inzake hun bereikbaarheid over water. Brugge trachtte de verzanding van het Zwin tegen te gaan, Ieper wou de Ieperleet naar Brugge bevaarbaar houden. In beide gevallen waren de andere twee Leden, het Brugse Vrije en Gent, vaak gekant tegen de voorstellen van beide steden, zowel om redenen van financiële aard, als om de eigen commerciële belangen veilig te stellen en de risico's voor het omringende land te beperken¹³⁵. Bij de twee volgende items op de lijst, speelden bevoegdheidsconflicten een belangrijke rol. Eén ervan – de “zaak” Slepeldamme – zullen we in een volgend hoofdstuk uitvoerig bespreken. Rond de sluis van Slepeldamme botsten begin 15e eeuw de economische en politieke belangen van een heleboel actoren in de Kustvlakte, waarbij de eisen van de

¹³⁵ In het geval van de Ieperlee bijvoorbeeld, verzette het Brugse Vrije zich tegen een verhoging van het waterpeil en het binnenlaten van zeewater, omwille van het overstromingsgevaar en voor wat het zeewater betreft, mogelijk ook uit vrees voor verzilting. Gent wilde dan weer de eigen belangen vrijstellen, vooral inzake de eigen graanstapel: door transport van graan uit het zuiden van Vlaanderen en Noord-Frankrijk via Ieper naar Brugge konden de Gentse stapelrechten immers omzeild worden (voor de handelsbelangen die op het spel stonden, zie Sortor M. 1998, die evenwel weinig rekening houdt met de gevolgen van deze handelsstrijd voor het platteland en het waterbeheer).

waterstaat dienden afgewogen te worden met commerciële belangen en privileges allerhande¹³⁶. Het tweede conflict was wellicht het enige met betrekking tot de waterstaat waarbij de Vier Leden front vormden tegen de grafelijke administratie en rechtbanken. Het betrof een klacht tegen het bestuur van de watering Zuidover door enkele ingelanden, die voor de Raad van Vlaanderen behandeld werd, maar waarvoor uiteindelijk na zware druk van de Leden voorwaardelijk *renvooi* naar de schepenbank van de kasselrij Sint-Winoksbergen werd toegestaan. Ook dit dispuut beroerde de geesten in het eerste kwart van de 15e eeuw¹³⁷.

Deze vier zaken waren de enige die echt op de agenda stonden van de Leden van Vlaanderen. Bij géén van de vier, was echter de organisatie of de toestand van het waterbeheer in de kustvlakte, de echte reden waarom de Vier Leden intervenieerden. Die redenen waren telkens de handelsbelangen of de juridische bevoegdheid van de individuele Leden. Slechts in een heel beperkt aantal gevallen waren de eigenlijke problemen van de waterstaat, met name het onderhoud van de dijken, of het beleid van de watering, onderwerp van de beraadslagingen van de Leden. De Sint-Elizabethsvloed van 1404 was de enige in zijn soort, die tussen 1384 en 1506 even te pas kwam op een Ledenvergadering, zij het zeer kort en enkel om de door Brugge en het Vrije gevraagde financiële steun door de overige Leden resoluut geweigerd te zien worden¹³⁸. Wanneer in 1409 het beheer van de watering zelf aan bod kwam, was dat niet op initiatief van één van de Leden, maar wel als reactie op een onderzoek naar wanbeheer in de schoot van de watering, dat door de hertogelijke kanselier was opgezet. De Leden waren vanzelfsprekend *not amused* door dit initiatief, waarover trouwens na enkele voorbereidende rapporten aan de kanselier nog maar weinig werd gehoord¹³⁹.

De voornaamste bevoegdheid van de Leden lag echter nog steeds in de goedkeuring van de *beden* in het graafschap. Tussen 1384 en 1506 werden twee *beden* toegekend die verband hielden met de waterstaat, beide eind 15^e eeuw. De *bede* van 40000 kronen, later aangevuld met nog eens 8000 kronen (in totaal 9600 lb. groten), voor de aanleg van de Landdijk in de Vier Ambachten in maart 1494, kwam er pas na zware druk uit het vorstelijke kamp, en mits een deel van het geld naar dijkherstel in het kwartier van het Brugse Vrije ging¹⁴⁰. Enkele jaren later werd opnieuw een *bede* gevraagd om de verzanding van het Zwin tegen te gaan, en ondermeer het Zwarte Gat te sluiten. Drijvende kracht achter deze aanvraag was natuurlijk de stad Brugge. Ieper en Gent waren tegen, daar ze niet overtuigd waren van het algemene belang, en het Brugse Vrije was gekant tegen het opgeven van polders die met de

¹³⁶ Zie verder hoofdstuk 10.

¹³⁷ Zie ook hoger hoofdstuk 3; §§101 (vonnis Raad van Vlaanderen d.d.1408/08/22); §§102 (voorwaarden *renvooi* d.d. 1408/08/22); onvoorwaardelijk *renvooi* toegestaan door de hertogelijke kanselier §§103 (d.d. 1408/09/07); herneming zaak Raad van Vlaanderen §§475 (d.d. 1409/08/03): de termijnen die bij het *renvooi* werden opgelegd, waren door de schepenbank niet gerespecteerd. Toch werd opnieuw *renvooi* toegekend.

¹³⁸ Zie verder hoofdstuk 11.

¹³⁹ Zoete A. ed. 1982, pp. 400-401: “ghezend te Ghend an minen heere de cancellier, daer de ghedeputeirde van den andren Drien Leden aldier ghelike waren up diverse punten....; voord up tstic van den ghuenen die dadministratie ende tbestier hebben zouden van diversen slusen ende diken in Vlaendren te corrigerne, in also verren als bevonden zoude worden dat zij hem der in ghemesuzeirt hadden...”; “... ende mids dat dandwoorde, specialic van den biere, wateringhen ende craken voors. niet ghenoughelic en was minen voors. heere den canchelier... waren de zaken verstelt up tsondaechs naest commende”.

¹⁴⁰ de Kraker A. 1993, pp. 27-28; Blockmans W.P. 1978, pp. 516-517.

Zwinverbetering gepaard zou gaan. Uiteindelijk werd voor het Zwin een bede van 5600 lb. groten toegekend¹⁴¹. Dat enkel in het laatste decennium van de 15^e eeuw een algemene belasting op het graafschap voor waterstaatkundige projecten wel mogelijk bleek te zijn, zij het met veel mitsen en maren, kan ten dele te wijten zijn aan de verzwakte positie van de drie grote steden onmiddellijk na de onderdrukking van hun rebellie tegen Maximiliaan. De druk van de grafelijke administratie, die zeker voor wat betreft de Landdijk in de Vier Ambachten voor een groot stuk door eigen belang was ingegeven, verklaart de rest. Naarmate de beden in de 16^e eeuw geleidelijk permanentier werden, nam ook de afstand tussen de opgegeven motivatie en de werkelijke bestemming toe. Het overgrote deel van de bede-aanvragen tijdens de regering van Karel V werd gemotiveerd door militaire noden. Voor zover we konden achterhalen, gaf de waterstaat geen aanleiding meer tot afzonderlijk beden¹⁴².

We kunnen dan ook besluiten dat de volksvertegenwoordiging en in het bijzonder de Vier Leden van Vlaanderen haast nooit enige actie ondernomen hebben of enig beleid ontwikkelden met betrekking tot het waterbeheer in de kustvlakte. De waterstaat kwam slechts te pas als een nevenaspect bij de behartiging van de commerciële belangen van de Leden, en vooral van de drie grote steden. De reden voor deze beperkte activiteit is waarschijnlijk te vinden in de uiteenlopende belangen van de Leden, waarbij eens te meer een verlamdend gebrek aan eendracht en een verkeerd geïnterpreteerd eigenbelang tot de fundamentele zwakheden van de laatmiddeleeuwse representatieve instellingen blijken te behoren¹⁴³.

9.7 Van Egidius van Bredene tot Jeronimus Lauwereyn: de rol van grafelijke ambtenaren in de waterstaatsgeschiedenis van de Vlaamse kustvlakte

De kustvlakte bleef ook in de late middeleeuwen de “*frontier*” van Noordwest-Europa¹⁴⁴ en “*frontier-societies*”, met hun grote risico’s en dito mogelijkheden, lokken avonturiers aan die daar op korte termijn trachten te realiseren wat elders door de grote bevolkingsdichtheid en de gevestigde eigendoms- en machtsverhoudingen, niet meer mogelijk was. In het graafschap Vlaanderen bood de inpoldering van de grote inbraakgeulen van de IJzer en het Zwin in de 12e en 13e eeuw en de herinpoldering van het Braakmangebied in de 15e en 16e eeuw aan bereidwillige investeerders de kans om snel grootgrondbezitter te worden, en aan éénieder die op de één of andere manier fortuin had gemaakt en nu dit fortuin wou omzetten in

¹⁴¹ Blockmans W. 1978, p. 621.

¹⁴² Maddens N. 1978, pp. 365-411 en bijlage 2.

¹⁴³ Blockmans W. 1998, p. 64.

¹⁴⁴ De toepassing van het Frontier-concept ontleend aan de kolonisatie van Noord-Amerika in de 18e en 19e eeuw, op de middeleeuwse geschiedenis, en dan met name de ontginning van de kustvlakte is niet nieuw : zie TeBrake W. H. 1993 en diverse voorbeelden in Abulafia D. en Berend N. (eds.) 2002, p. XI noot 4. Ook van Cruyningen P. J. 2000a, pp. 307-309 spreekt over Zeeuws-Vlaanderen als “Frontier-gebied” in de 17^e eeuw, met name om het verband te leggen tussen de “pioniersmentaliteit” en de geringe binding met de grond. Zowel het concept zelf, dat teruggaat op Frederick Jackson Turner (1893), als de toepassing op de middeleeuwse (grote) ontginningen, bleven niet zonder kritiek, ondermeer wegens de onderlinge ideeën als daar zijn het brengen van “beschaving” in voorheen “onontgonnen” gebieden, en de mogelijkheid tot het stichten van een nieuwe “vrije” samenleving, los van alle bestaande instituties en machtsverhoudingen.

maatschappelijke prestige, de kans om het langzame *nobiliteringsproces* enigszins te versnellen door zelf nieuwe dorpen, heerlijkheden en waarom niet zelfs kleine steden, uit de grond te stampen en voortaan als *heer* door het leven te gaan.

Wie deze mogelijkheid in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen met beide handen zouden grijpen, waren de hogere grafelijke ambtenaren. “*Les riches officiers du prince ont, en un certain sens, joué dans la formation du paysage de la Flandre poldérienne, un rôle comparable à celui tenu par les abbayes cisterciennes*” stelde Bartier reeds in 1955¹⁴⁵. Deze hoge functionarissen beantwoordden meestal aan het geschetste profiel: vaak van stedelijke of laagadelijke komaf, met een geldbuidel die in grafelijke dienst sneller was gegroeid dan hun maatschappelijke prestige. Bovendien hadden ze het voordeel van de directe toegang tot de graaf, en zijn bezit van schorregronden¹⁴⁶ en overstroomd cultuurland dat door de vroegere eigenaars was opgegeven. Om een grafelijke aanstelling tot *legger* of een *bedijkingsoctrooi* te verkrijgen, waren ze alvast goed geplaatst.

De voorbeelden zijn talrijk, en ondanks verschillen in tijd, ruimte en context vaak goed vergelijkbaar. Hoewel de meeste voorbeelden in de periode vanaf de 15^e eeuw te situeren zijn, wanneer in onze gewesten de groei van het Bourgondisch landencomplex heel wat mogelijkheden bood aan dit type ambtenaren, kwamen ze ook vroeger al voor. De door Strubbe bestudeerde *Egidius van Bredene* kan als voorbeeld gelden¹⁴⁷. Egidius, geboren kort voor 1200, zou van relatief geringe komaf geweest zijn, was aanvankelijk als kanunnik verbonden aan het Sint-Donaaskapittel te Brugge, en maakte tegelijkertijd carrière in de grafelijke administratie, die van oudsher nauw met het Sint-Donaaskapittel verbonden was. Als *clericus comitis*, zegelbewaarder, ontvanger en raadsheer maakte hij carrière in de grafelijke administratie. In 1228 kocht hij het Spermalie-domein te Sijsele in de latere watering van Moerkeke Zuid-over-de-Lieve. Dit domein vormde het oostelijke uiteinde van de bezittingen van de heren van Oostkerke, aan de andere kant grenzend aan het grafelijk domein van Male. Het jaar daarop startte Egidius er met de bouw van een herenwoning, waardoor hij dus zijn residentie in de onmiddellijke nabijheid van zijn broodheer kon vestigen. Hij had dus al eigen grondbezit in het gebied, vooraleer hij kort voor 1234 samen met enkele “*socii*” of vennoten in opdracht van de abdij van Marquette een polder te Moerkerke bedijkte. In de daaropvolgende jaren werden door een andere *clericus comitis* luisterend naar de naam *Jan van Leffinge* ten oosten van dit gebied nog andere inpolderingen voor de abdij van Marquette uitgevoerd. Intussen schonk Egidius in 1239 het Spermalie-

¹⁴⁵ Bartier J. 1955, pp. 240-241 noot 11. Met dank aan J. Haemers die mij attendeerde op deze passus.

¹⁴⁶ Het is niet zo dat alle *aanwassen* automatisch aan de graaf van Vlaanderen toevielen en niet aan de *aangelanden*; dit was in principe enkel het geval voor *opwassen*, die niet aan bestaand land aangroeiden (Meyer H.D. 2001, pp. 243-257). Het verschil tussen beide was vanzelfsprekend vaag en gaf aanleiding tot talrijke processen. Het recht van de graaf op gebandonneerde gronden zorgde voor bijkomende complicaties. In de late middeleeuwen wist de graaf echter zijn rechten te laten primeren op de rechten van de aangelanden, zoals ondermeer blijkt uit de schenking door graaf Gwijde van Dampierre aan zijn zoon Jan van Namen van talrijke schorrencomplexen voor de kusten van het Brugse Vrije en de Vier Ambachten: \$\$399 en \$\$40, beide 1282; \$\$400 (1285).

¹⁴⁷ Tenzij anders vermeld, is de volgende paragraaf gebaseerd op Strubbe E.I. 1942., inzonderheid pp. 71-75.

domein aan de Cisterciënzerinnen van het nog jonge klooster Nieuwland te Slijpe¹⁴⁸, op voorwaarde dat zij de zetel van de abdij daarheen zouden verhuizen. De bouw van de nieuwe abdij zou spoedig daarop gevolgd zijn. Wellicht omstreeks dezelfde periode werd door Egidius ten bate van “zijn” klooster, ook de “Nonnenpolder” bedijkt ten oosten van Lapscheure, in vroeg 14^e eeuwse documenten “*polrus Egidii de Spermage*” genaamd en niet minder dan 411 gemeten groot. In 1266 kon hij daar nog 34 gemeten grond in de latere “Spermaliepolder” aan toevoegen¹⁴⁹. Deels door aankoop van reeds ingedijkte gronden, deels door zelf te gaan inpolderen, slaagde Egidius van Bredene erin een behoorlijk grondbezit in het gebied te verwerven, dat geografisch aansloot bij het door hem aangekochte domein van de heren van Oostkerke. Wat hem onderscheidde van zijn 15^e en 16^e eeuwse navolgers, was het feit dat de “*estate*” die hij uitbouwde niet bedoeld was als dynastieke thuisbasis, doch op een andere manier zijn prestige en onsterfelijkheid diende te verzekeren, met name door de materiële basis te leggen van een eigen Cisterciënzerinnen-abdij.

Net als *Egidius van Breedene* in de 13^e eeuw toonden heel wat hoge grafelijke functionarissen in de 15^e en 16^e eeuw een meer dan bijzondere interesse voor de inpolderingen in de Vlaamse kustvlakte. Een ervan, *Jeronimus Lauwereyn* (ca. 1452/53-1509) verdient het om even van nabij te worden belicht¹⁵⁰. Lauwereyn is lang in de herinnering blijven voortleven, en wel om twee redenen, allereerst als bedijker en stichter van de stad Watervliet, en vervolgens ook omwille van zijn bekende zoon en kleinzoon, de Brugse humanisten en mecenasen *Mark senior* (1488-1540) en *Mark junior* (1525-1581) *Lauwereyn*¹⁵¹. Jeronimus Lauwereyn werd rond 1452/53 geboren¹⁵², als bastaardzoon van *Bavo Lauwereyn*, een man die wellicht te situeren viel in de Brugse middengroepen. Over zijn afkomst zijn echter maar weinig precieze gegevens voorhanden¹⁵³. Hij begon zijn carrière als klerk van de algemeen ontvanger van Vlaanderen in 1477 en trad voor het eerst echt in het voetlicht als kasselrij-ontvanger van het Brugse Vrije, vanaf 17 september 1486, dus kort na de beëindiging van de eerste fase van de opstand tegen Maximiliaan. Bij de heropflakking van de opstand in 1488 diende hij kort het veld te ruimen, maar reeds in september 1489 werd hij terug in functie hersteld en dit tot eind augustus 1498¹⁵⁴. De opstand en zijn loyaliteit aan Maximiliaan van Oostenrijk verschaften

¹⁴⁸ Tys D. 2003, pp. 398-399: de abdij was slechts één van de kerkelijke instellingen die in de 12e eeuw rechtstreek of onrechtstreeks door de graven begiftigd werden met recent ingepolderde gronden, gewonnen op de voormalige inbraakgeulen in de Ijzestreek, in dit geval de Spermaliegeul te Slijpe.

¹⁴⁹ Zie hierover Verhulst A. 1959, pp. 25-40; zie ook de kaart in idem, 1995, p. 58. In dit laatste werk vermeldt Verhulst dat de bedijking van de Spermaliepolder gebeurde “in opdracht van” de abdij Spermalie, wat niet strookt met zijn eerdere interpretatie (1959, p. 32) als zou de Spermaliepolder aanvankelijk in opdracht van Marquette ingepolderd zijn, en later verkocht aan Spermalie.

¹⁵⁰ De biografische informatie over *Jeronimus Lauwereyn* is nog verre van volledig. Naast origineel bronnenonderzoek, baseerden we ons op: Cauchies J.-M. 2003, p. 67; De Paepe J. 2000; Verstraete D. 1960; Dewitte A. 1977 en 1981; Devliegher L. 1961; De Haerne W. 1892-94; Roersch L. 1891; Feys E. 1886.

¹⁵¹ Dewitte A. 1977 op. cit. ; de Smet A. 1985, pp. 101-104.

¹⁵² De Paepe J. 2000, p. 62.

¹⁵³ Voor de schaarse gegevens over zijn afkomst, zijn loopbaan tot de jaren '90 van de 15^e eeuw en zijn rol in de jaren van de opstand tegen Maximiliaan, verwijzen we naar het proefschrift-in-wording van J. Haemers.

¹⁵⁴ Cf. de kasselrijrekeningen: RAB, Registers Vrije, 224-237. De rekening van 19 februari 1488 (n.s.) tot 18 januari 1490 (n.s.) werd door Simon van den Ryne opgesteld. De rekening van Lauwereyn, als ontvanger van de Maximiliaan-gezinde administratie van het Vrije, die aanvankelijk te Diksmuide gevestigd was, begint op 10 september 1489.

hem versneld toegang tot de vorstelijke administratie, die hij al kende uit zijn periode als klerk van de algemeen ontvanger. Zijn eerste passen in vorstelijke dienst zette hij daarbij in het beheer van het grafelijk domein¹⁵⁵. In 1492 speculeerde hij op grote winsten door de lucratieve taks op bier – “*grutegeld*” - in Brugge en omgeving te pachten voor 3900 lb. parisis per jaar¹⁵⁶. In juli 1497 werd hij dan aangesteld tot ontvanger van Sluis, één van de belangrijkste functies in het domeinbeheer van de graven van Vlaanderen¹⁵⁷. Op het moment dat Lauwereyn er als grafelijk ontvanger werd aangesteld, maakte Sluis een allesbehalve bloeiende tijd door. De oorlog en de achteruitgang van de Brugse handel, hadden de stad letterlijk geruïneerd, wat op 28 januari 1498 leidde tot de “overname” van de stadsfinanciën door de hertog. Dit hield in dat alle stedelijke inkomsten voortaan voor rekening van de hertog zouden worden geïnd, die in ruil tevens de uitgaven op zich nam. Meteen werd Lauwereyn niet alleen de beheerder van het reeds bestaande grafelijke domein in en rond de stad, maar werd hij ook verantwoordelijk voor alle inkomsten en uitgaven van de stad Sluis zelf¹⁵⁸.

Als ontvanger van Sluis zou *Lauwereyn* voor het eerst persoonlijk betrokken worden bij de problemen van de waterstaat in de Kustvlakte, waarbij hij de tegenstrever werd van zijn vroegere werkgever - de kasselrij van het Brugse Vrije - en de wateringen rond de stad Sluis. Kern van het conflict was een overeenkomst tussen het Vrije en de stad Sluis uit 1389 met betrekking tot de uitbreiding van de jurisdictie van de stad Sluis met twee gebieden, de “Zuidkeure” en de “Oostkeure”. Voor deze uitbreiding had het Brugse Vrije ondermeer volgende compensaties verkregen:

- een eeuwigdurende rente van 200 lb. parisis door de stad Sluis te betalen aan de watering van Aardenburg Bewester Ee, als afkoopsom voor de jurisdictie en *schouw* van de “riole” in het betrokken gebied die leidde naar de afwateringssluys van de watering onder de Vismarkt te Sluis.

¹⁵⁵ Zijn eerste functie in het domeinbeheer betrof het beheer van het *vaccarium* van Veurne, een deel van het oud domein van de graven, waarvoor hij ten laatste vanaf juli 1487 instond (ADN B 4123, f°5r) en dit zeker tot juli 1496 (ADN B 4124, f°4v). Het is onduidelijk of hij in deze functie – in principe een erfelijk ontvangerschap – aangesteld was door de graaf, dan wel of hij ze door erfopvolging verkregen had.

¹⁵⁶ ARA RK 23117: dit zou echter een financiële misrekening worden, want Lauwereyn diende in september 1493 annulatie van het pachtcontract te vragen, daar hij naar eigen zeggen hooguit 2000 lb. parisis per jaar ontvangsten had kunnen innen. De annulatie werd hem verleend, mede met het oog op de verliezen die hij tijdens de opstand geleden had, toen ondermeer zijn huis te Brugge geplunderd was. Het “grutegeld”, ingesteld in 1380 was een taks van twee groten, waarvan één voor de graaf, op elke ton bier die niet met de “gruit” van de heer van Gruuthuize werd gebrouwen (Soens, 2001, p. 37).

¹⁵⁷ Soens T. 2001, p. 34 : hertog Filips de Stoute had het domein van Sluis in 1386 verworven door ruil met Willem van Namen (voor Bethune). Het domein van Sluis werd in de 15e eeuw één van de belangrijkste onderdelen van het grafelijk domein in Vlaanderen, wat vooral te danken was aan de vele tollén en importrechten die er geheven werden.

¹⁵⁸ ARA RK 7218-7220, rekeningen van Jeronimus Lauwereyn als ontvanger van dit “nieuw domein” van de stad Sluis, 1497/07/12-1500/07/12, met als aanvang van de eerste rekening de aanvaarding door aartshertog Filips de Stoute van de stedelijke inkomsten van de stad Sluis d.d. 1498/01/28 (n.s.). Voor het “oud domein” van de stad Sluis (de van oudsher grafelijke inkomsten), volgde *Nicolas de Maeck* in juni 1500 Lauwereyn op als ontvanger. Voor het “nieuw domein” ontbreken de rekeningen, maar vermoeden we dat op hetzelfde ogenblik ook daar Lauwereyn plaats ruimde voor de Maeck. Zie ook Van Cauwenberghe E. 1982, pp. 423-424. Lauwereyn zelf ontbreekt echter in diens opsomming. Voor Biervliet zou een gelijknamige overname gebeuren in 1516: ARA, Oorkonden van Vlaanderen, nr. 1208.

- één vierde van het aandeel van Aardenburg-ambacht in beden en belastingen diende eveneens door de stad betaald te worden
- voor alle gronden in het betrokken gebied diende daarnaast ook geschot aan de watering Bewester Ee betaald te worden
- aan dezelfde watering diende steeds toegang verleend te worden tot de uitwateringssluys onder de Vismarkt van de stad, waarover de jurisdictie ook aan de schepenen van het Vrije bleef toebehoren¹⁵⁹.

Op het einde van de 15^e eeuw wogen de financiële implicaties van dit akkoord – met name de jaarrente van 200 lb. parisis en het vierde deel van de kwote van Aardenburg-ambacht in de beden – steeds zwaarder voor de stad Sluis, die in 1497 de betaling van de 200 lb. parisis staakte. Na de “overname” van de stedelijke financiën door de vorst begin 1498, zou ontvanger *Jeronimus Lauwereyn* trachten een herziening van de overeenkomst van 1389 te verkrijgen, en begon hij daarop een procedure voor de Raad van Vlaanderen. Aanvankelijk lag het initiatief in deze zaak echter bij de watering Bewester Ee die enkel poorters van de stad Sluis voor het Vrije dagvaardde voor de schulden van de stad, en uiteindelijk na beroep van de stad bij de Raad van Vlaanderen een provisie van 400 lb. parisis toegewezen kreeg om de noodzakelijke herstellingswerken aan de sluis uit te voeren¹⁶⁰. Als in maart 1498 een poorter van de stad Sluis opnieuw voor het Vrije gedagvaard werd voor de betaling van deze jaarrente, kwam ontvanger Lauwereyn tussen voor de beklaagde, zonder succes evenwel¹⁶¹. In de loop van 1498 ging Lauwereyn zich dan steeds actiever voor de financiën van Sluis inzetten, waarbij hij meermaals in conflict kwam met de kasselrijsschepenen. Zo liet hij in augustus 60 vrijlaten uit omringende polders beboeten voor het illegaal laten grazen van schapen op de schorren bij Sluis, wat leidde tot een klacht van de kasselrij bij de Raad van Vlaanderen¹⁶². Intussen had het Brugse Vrije ook klacht ingediend bij de Grote Raad tegen het aartshertogelijk octrooi dat aan Sluis verleend was om de stadsfinanciën uit de rode cijfers te halen. De kasselrij had het met name gemunt op het verbod op visverkoop dat werd opgelegd aan de inwoners van de naburige vissersdorpen *Hannekenswerve*, *Slepeldamme* en *Koksijde*, en dat bedoeld was om de handel in Sluis zelf nieuw leven in te blazen. Tijdens een plaatsbezoek van twee hertogelijke commissarissen belast met het onderzoek terzake, kwamen echter ook de andere twistpunten tussen de kasselrij en de stad Sluis aan bod, waarbij

¹⁵⁹ §§357 : voorwaarden door het Vrije gesteld d.d. 1388/12/26; de uiteindelijke aanvaarding door de stad Sluis vond plaats op 1389/12/02; de overeenkomst werd door Filips de Stoute en Margaretha van Male bevestigd op respectievelijk 1390/01 en 1390/06.

¹⁶⁰ §§546: vonnis Raad van Vlaanderen d.d. 1497/11/15.

¹⁶¹ §§662: vonnis schepenbank van het Brugse Vrije d.d. 1498/03/09: “... *tusschen Fransoys de Clerc als ontfangher vander wateringhe van Bewester Ee in Ardemburch ambocht, heesschere of een zijde, ende Jan van Verden, poorter van der stede vander Sluus, ghevanghen verweerere metgaders Jeronimus Laurin, ontfanghere vander stede vander Sluus met hemlieden ghevoucht of andere, ter causen vander somme van hondert ponden parisis over tpayement van Ilc ponden parisis ghevallen te Kersemesse lestleden die de voorseide vander Sluus jaerlicx ghelden thulpen den onderhouden vander sluus*”

¹⁶² Rk. Brugse Vrije 1498-99, f°61v (1498/08/26); 44r: 1498/09/30: “*Woutre vanden Hecke van dat hij sondaechs den leitsen dach vander selver maent bij ordonnantie vander wet trac te Ghend omme de provisie te vercrighene van mijnen heeren vanden Rade in Vlaenden (sic) dat de inwonenden van Sinte Mariepoldre, Oostpoldre, Gokelaere, den Benthille poldre, Sinte Janspoldre ende meer andere gheslaect mochten worden vanden vanghen up hemlieden ghedaen doen bi Jeronimus Lauweryn ontfanghere vander Sluus voor zekere boeten die hij hemleden hiesch van dat huerliedder beesten ghegaen hadden up de schorren...*”.

Lauwereyn in naam van de stad aanvoerde dat de visverkoop in de dorpen enkel bedoeld was om de stedelijke aksijnzen te omzeilen; dat de betaling van het vierde deel in de bede-kwote van Aardenburg-ambacht, “*dur et excessyf et insupportable*” was, en dat de jaarrente van 200 lb. aan de watering Bewester Ee “*chose contre droit et raison*” was. Lauwereyn becijferde dat de stad gedurende honderd jaar al meer dan 1333 lb. groten (10000 florijnen) betaald had aan de watering voor iets waarbij de stad “*aucune commodité*” en de watering “*aucun interest*” hadden. Met dit geld had de watering bovendien niets nuttigs aangevangen, doch het uitgegeven “*au singulier prouffit d'eulx ou de leurs amis et autres despenses inutiles*”. Uit de laatste punten van het onderzoek blijkt tevens dat Lauwereyn het watering-bestuur wellicht enigszins afgedreigd had, door te zeggen dat hij hun ongelijk wel zou bewijzen: (“*puet estre que ledit receveur peut avoir dit qu'il leur monstroient leur tort comme encoires il fait et a bonne cause*”)¹⁶³.

Illustratie: stadsplattegrond van Sluis door Van Deventer, met onderaan de afwatering van Bewester Ee die midden in de stad uitmondt (fac-simile van der Krogt 1995).

Inmiddels was Lauwereyn echter ook begonnen aan een snelle klim in de hertogelijke financiële administratie, die hij mede te danken zou hebben gehad aan de patronage van

¹⁶³ De verklaring van Lauwereyn (1498/06/22) en de verhoren van getuigen, zowel opgeroepen door Lauwereyn als door het Vrije bleven bewaard: \$\$353 en \$\$354. Merk op dat het Vrije vooral trachtte aan te tonen dat door de ontvolking van de vissersdorpen, waar telkens ook belangrijke uitwateringssluizen gelegen waren, ook de waterstaat dreigde verwaarloosd te worden:

François van Buysleden, aartsbisschop van Besançon en vanaf 1497 hoofd van de financiële administratie van de aartshertog¹⁶⁴. Ten laatste in juni 1498 oefende Lauwereyn naast het ontvangerschap van Sluis ook reeds de functie uit van algemeen ontvanger van de beden in het graafschap Vlaanderen. In oktober van dat jaar nam de vorstelijke procureur-generaal de rechtszaak tegen het Vrije en de watering Bewester Ee over van Lauwereyn¹⁶⁵, waardoor deze laatste niet meer bij elke stap in de procedure persoonlijk tussenbeide diende te komen. Bij de reeds bestaande twistpunten voegde zich in 1499 nog een nieuw probleem: het onderhoud van de “*Brungherse dijk*” westelijk van Sluis, waarvoor de stad eveneens door het Brugse Vrije in gebreke werd gesteld voor de Raad van Vlaanderen¹⁶⁶. De zaak zou vervolgens nog enkele jaren aanslepen, waarbij in de hoofdzaak – de herziening van het akkoord van 1389 - de Raad van Vlaanderen in 1502 een voor de kasselrij en de watering gunstig vonnis velde, dat echter in 1505 in beroep door de Grote Raad werd vernietigd¹⁶⁷. De definitieve regeling die daarop werd uitgewerkt, zou echter pas ingaan in 1510. De stad Sluis was voortaan vrijgesteld van het betalen van het vierde deel van de belastingkwote van Aardenburg-ambacht. Het overeenkomstige bedrag kon daarbij voortaan door het Vrije in mindering worden gebracht op haar aandeel in de beden. Daarnaast diende de subsidie aan de watering Bewester Ee nog slechts 25 jaar betaald te worden¹⁶⁸.

Bij de afwikkeling van deze zaak was Lauwereyn niet meer rechtstreeks betrokken: in 1499 was hij namelijk aangesteld tot het hoogste financiële ambt, met name dat van *tresorier-generaal* van de domeinen en financiën. Tot dan waren er vier afzonderlijke *tresoriers*, doch ten bate van Lauwereyn werden hun functies samengevoegd, waardoor hij als een soort van

¹⁶⁴ Voor van Buysleden: Cauchies, 2003, p. 68. De link Lauwereyn-Van Buysleden wordt expliciet gelegd door de anonieme auteur van het “verslag van de tweede reis van Filips de Schone naar Spanje”, zie noot 214.

¹⁶⁵ Ook dit stuitte op verzet van het Vrije: rk. Brugse Vrije 1498-99, f°45r: “*Mijn here van Watervliet, meester Jan de Berch ende Wouter vanden Hecke van dat zij sondaechs den XXlen dach vander selver maendt bij ordonnantien vander wet trocken te Ghend omme voor mijne heeren vanden Rade te versoukene ghehoort te zijne jeghen den procureur generaer van Vlaendren als anghenomen hebbende de zake van Jeronimus Lauweryn als ontfanghere vander Sluis appellant jeghen die vanden Vryen ende de gouverneurs vander watringhe van Bewester Eede ... omme tzelve anneemen te wederlegghene*”

¹⁶⁶ Rekening Brugse Vrije 1499-1500, f°34r: (1499/11/03: verzoek aan Sluis om dijk te herstellen); f°53v (1500/05/20: klacht bij Raad van Vlaanderen)

¹⁶⁷ Zie respectievelijk \$\$556: vonnis Raad van Vlaanderen d.d. 1502/11/22 en \$\$607: vonnis Grote Raad d.d. 1505/03/14

¹⁶⁸ Rk. Brugse Vrije 1510-11, f°11v: “*Achtervolghende zekeren vriendelicken appointementen onlanx ghemaect van ons voorseiden gheduchts heeren weghe inde name vander selver stede ende der wet van den voornoemden lande, es onder andere pointen gheseyt ende verclaerst dat de voornoemde vanden Vryen vande voornoemde sommen (i.e. vierde deel van de kwote van Aardenburg-ambacht)... afslach en zullen hebben ende in surcreaencen houden de penninghen vander subventien ende transpoorte*”; f°94v: “*Betaelt die vander wateringhe van Bewester Eede in Ardenburch ambocht ter cause van den tween hondert ponden parisijns sjaers die die vander stede van der Sluis jaerlicx bezorghen ende betaelen moeten den inghelanden vander voornoemde wateringhe ter cause vander ryole ligghende onder de vischmart aldaer ende anders volghende zekeren contracte ende transactie tanderen tijden daerof ghemaect ende overmids dat de zelve vander Sluis langhen tijden in ghebreke gheweist hebben die te betaelen, so es onlanx bij zekeren appointement ghezeyt dat de voorseide vander Sluis de voornoemde somme jaerlicx betaelen zullen inden handen van die vanden Vryen of bij ghebreke van dien dat de voornoemde vanden Vryen de selve somme met anderen penninghen zullen moghen inhouden van alzullen penninghen als zij telcken Sinte Jansmesse ende midwinter onsen gheduchten heere schuldich wesen zullen gheduerende den tijt van XXV jaeren ende volghende den voornoemden appointement, so heift dese ontfanghere de selve IIc lb. parisijns ontfanghen vande voornoemde vanden Sluis over teerste XXVe jaer also dat hier vooren blijft f°IX, dus hier wederomme in misen brocht als penninghen vooren ontfanghen gherekent hebbende ende den lande niet toebehoorende de voorscreven somme van: 200 lb.*”.

“minister van Financiën” *incontournable* werd in de administratie van Filips de Schone¹⁶⁹. Op dat ogenblik werd hij tevens ontheven van het ontvangerschap van Sluis. De kasselrijschepenen van het Brugse Vrije herinnerden zich nu plots dat Lauwereyn niet alleen de man was die in naam van de stad Sluis een procedure aangespannen had tegen de kasselrij, maar toch ook ooit zijn loopbaan begonnen was in dienst van de kasselrij, en dan nog wel in de zeer moeilijke jaren van burgeroorlog. De schepenen besloten dan ook deze oude banden te honoreren met een gift van 600 lb. parisis¹⁷⁰. Ook als tesorier bleef Lauwereyn betrokken bij het dispuut rond Sluis. Wanneer in 1501 de *Brunghere dijk* opnieuw voor problemen zorgde, richtte het Vrije zich rechtstreeks tot Lauwereyn, teneinde een oplossing in der minne te kunnen vinden - “*omme zonder moyte ende proces daer inne een goet expedient te vindene*”¹⁷¹. En wanneer in 1504 door tussenkomst van de Grote Raad over het herstel van dezelfde dijk een regeling werd getroffen, richtte het Vrije zich opnieuw tot de tesorier om te vragen dat deze het herstel zou laten uitvoeren, of opdracht geven aan de toenmalige ontvanger van Sluis om dat te doen¹⁷².

Maakte *Lauwereyn* in Sluis voor het eerst echt diepgaand kennis met de problemen én mogelijkheden van de waterstaat in de kustvlakte, hij werd al gauw als een specialist terzake beschouwd. In 1498 was Lauwereyn één van de vorstelijke commissarissen belast met de delicate taak om een duurzame oplossing te vinden voor het onderhoud van de Landdijk van de Vier Ambachten. Zijn optreden en dat van zijn collega's leidde alweer tot processen, ditmaal aangespannen door de verenigde prelaten die bezittingen hadden in Hulsterambacht, en door de kasselrijen van de Oudburg en het Land van Waas, die allen vonden dat ze een onevenredig deel van de onderhoudskosten dienden te betalen¹⁷³. Toch leverde zijn opdracht in de Vier Ambachten Lauwereyn ook duurzame contacten op, met name met zijn collega-commissarissen *Lievin Leyns* en *Roeland le Fevre*, twee mannen die net als Lauwereyn geholpen door de oorlogsomstandigheden quasi vanuit het niets snel carrière maakten in de financiële administratie van het graafschap Vlaanderen, en net als hem een bijzondere interesse in de (her-)inpooling van het kustgebied vertoonden¹⁷⁴.

¹⁶⁹ Cauchies J.-M. 2003, p. 67.

¹⁷⁰ Rk. Brugse Vrije 1500-01, f°110v: “*Jeronimus Lauweryn, tesorier generael ende voortijts ontfanghere van desen land van dat hij XII of XIII jaeren lanc gheexcesseert (sic) heeft tzelve officie ende als de suppoosten ten aermsten tstate waeren mids der oorloghe ende sterfte ende dat doe de inninghe vanden penninghen vele lastigher was van doen in respecte van anderen tijden zo dat men hem tzijnder laetster rekeninghe wel tachter bleef XXXII lb. parisis of meer, in vele cleene partijen mids welken hij inextimabelen labueren ghehad heeft dus hem toegheleit ende ghegheven in remuneracien van dien: 600 lb.*”. In 1504-05 kreeg hij opnieuw een gift – ditmaal 200 lb. parisis (rk. Brugse Vrije 1504-05, f°123r).

¹⁷¹ Rk. Brugse Vrije 1500-01, f°50v (1501/02/03).

¹⁷² Rk. Brugse Vrije 1504-05, f°38r (1504/10/20): “*Jan vander Gracht, burchmeestere, meester Jan Hanneton, van dat zij metgaders den ontfanghere ende Woutre vanden Hecke sondaechs den XXen dach vander zelve maend ghinghen bij mijnen heere den tesorier mer Jeronimus Lauweryn omme met hem te spreken ende te communicieren up tstic van den tolle ende omme hem te sommerene dat hij achtervolghende den appointementen van myne hereen vanden Groten Rade wilden doen vermaken ende repareren den Brugheersdijk ofte dat hem ghelieven wilde tordonnerene ende te lastene Clais de Maeched ontfanghere vander Sluis den zelve dijk te doen repareren elcken van eenen daghe betaelt: 3 lb. 12 s. parisis*”.

¹⁷³ \$166 bevel tot dagvaarding van Lauwereyn e.a. voor de Grote Raad d.d. 1498/04/10; \$605 vonnis Grote Raad d.d. 1500/07/03. Zie ook De Kraker, 1997, pp. 29-31.

¹⁷⁴ Zie de Kraker A., 1997, p. 290; 303. Leyns, jarenlang baljuw van de Vier Ambachten bouwde door bedijking grondbezit op in onder meer Vremdijcke en het naar hem genoemde Lievin Leynspoldertje; Roeland le Fevre,

Op het belang van Lauwereyns eigen inpolderingen werd reeds gewezen door ondermeer Gottschalk, De Kraker en Maddens¹⁷⁵. Alles begon met het bedijkingsoctrooi dat op 30 september 1497 werd toegekend aan de weduwe van *Paul de Baenst*, voorzitter van de Raad van Vlaanderen en *Guy de Baenst*, raadsheer, voor de schorren ten westen van Biervliet in Ijzendijke-ambacht¹⁷⁶. Dit octrooi, dat géén oppervlakte noch concrete plannen vermeldde, werd toegekend op uitdrukkelijk advies van de reeds vermelde *Roeland le Fevre*, inmiddels tesorier van de aartshertog, en was zeer gunstig voor de bedijkers: meer dan een erfcijns van één groot per gemet diende niet betaald te worden voor het land dat zou worden ingepolderd. Reeds in 1498 zien we dan Guy de Baenst en de erfgenamen van Paul de Baenst zich associëren met niemand minder dan Roeland le Fevre én Jeronimus Lauwereyn om tot concrete inpolderingen over te gaan¹⁷⁷. Op basis van dit octrooi werden dan in de daaropvolgende jaren door de vennoten achtereenvolgens de *Sint-Christoffelpolder* (1499-1150 gemeten), de *Sint-Jeronimuspolder* (1501/02-2100 gemeten), de *Sint-Laurijns polder* (1503) en de *Philippine-polder* (1506) bedijkt¹⁷⁸. Lauwereyn was echter niet tevreden met de loutere herinpoldering van enkele polders die in het ambacht Ijzendijke gelegen waren en bijgevolg zouden ressorteren onder de kasselrij van het Brugse Vrije. Als grafelijke ontvanger van Sluis zagen we dat Lauwereyn nauwlettend toezag op de beweiding van de schorren van het gebied (supra). Lauwereyn wist dat deze schorren tenminste voor een stuk teruggingen op de grafelijke heerlijkheid “*de Nieuwe Keure van Watervliet*” die tenonder was gegaan in de overstromingen van 1375/76. Ongetwijfeld puttend uit de grafelijke domeinarchieven die hij ter beschikking had, bouwde Lauwereyn nu een argumentatie op, waaruit moest blijken dat deze heerlijkheid – eind 15e eeuw simpelweg ‘*s Gravengoed*’ genaamd – gesitueerd was tussen het Brugse Vrije en het ambacht Boekhoute, én bovendien van oudsher “*francs et exempts de toutes tailles et impositions et autres charges quelzconques*” was geweest. Lauwereyn kon zelfs aantonen dat de heerlijkheid zich ook uitstreckte over een deel van de pas bedijkte Sint-Christoffelpolder waarin hij 350 gemeten bezat, en over een aantal nog te bedijken schorren bij deze polder gelegen. In februari 1501 bereikte hij dan zijn doel: de heerlijkheid – door Lauwereyn geschat op 570 gemeten grond en vermeerderd met 202,5 gemeten van zijn grondbezit in de Sint-Christoffelpolder - werd hem in leen gegeven onder de oude naam Watervliet, met behoud van alle “oude” rechten en vrijheden die het 14^e eeuwse Watervliet genoten had. Lauwereyn kreeg toestemming om er een baljuw en schepenen aan te

algemeen ontvanger van Vlaanderen, kocht van de Gentse Sint-Pietersabdij vlak na het einde van de oorlog tegen Maximiliaan de heerlijkheid Temse met het kasteel *Ten Herke* over (RAG, Sint-Pietersabdij I 619: rekening van de verkoop 1493). Laatstgenoemde zou door Lauwereyn testamentair worden gevraagd om toezicht te houden op zijn kinderen (1509/07/21, editie Dewitte A. 1971, p. 32).

¹⁷⁵ De Kraker A. , 1997, pp. 34-37 ; Baelde M. 1978, pp. 294-298; Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 122-124; 147-150.

¹⁷⁶ \$763.

¹⁷⁷ \$404, associatie d.d. 1498/01/27. Door *Guy de Baenst* en *Jacquemine du Kerrest*, vrouwe van Voormezele, en weduwe van Paul de Baenst, was eerst 1/3 van de schorren afgestaan aan *Jean* en *Philippe Hanneton*, die ook als vennoten toetraden. Van de overige twee derden werd nu één vierde aan Lauwereyn en één vierde aan le Fevre afgestaan. In 1502 verkocht Le Fevre zijn aandeel aan *Filips van den Berghe*, op dat ogenblik raadsheer en algemeen muntmeester, die op zijn beurt de helft ervan aan *Lauwereyn* zelf doorverkocht (SAB, reeks 522, Cartularium Watervliet, f°72r en v).

¹⁷⁸ Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 123-124.

stellen, en er molens op te richten. In ruil beloofde hij een jaarlijkse rente van 50 lb. parisis te betalen aan het grafelijk domein. Dit was een al bij al gering bedrag doch door hem zelf werd het voorgesteld als een aanzienlijke inkomstenverhoging voor de vorst ten opzichte van de vroegere opbrengst van 12 lb. parisis¹⁷⁹.

Aanvankelijk ondervond Lauwereyn weinig hinder van zijn plannen: het Brugse Vrije beperkte zich tot het zenden van enkele schepenen naar het gebied om paalstenen te plaatsen tussen het Vrije en de nieuwe heerlijkheid¹⁸⁰. Op dat ogenblik bestond de “heerlijkheid Watervliet” dan ook uit nog niet meer dan schorren en enkele stukken ingedijkte grond. Doch Lauwereyn koesterde grote plannen, en kon in deze jaren blijkbaar alles gedaan krijgen van aartshertog Filips de Schone. In oktober van 1501 verkreeg hij een nieuw bedijkingsoctrooi, ditmaal voor de Sint-Salvatorpolder in Boekhoute-ambacht die reeds een eerste maal was bedijkt in 1467, doch ca. 1490 opnieuw verloren was gegaan. Daar deze polder in de Vier Ambachten was gelegen, was hij dus niet inbegrepen in het octrooi van 1497 voor Ijzendijke-ambacht, en diende Lauwereyn een nieuw bedijkingsoctrooi te verkrijgen. In zijn aanvraag van dit octrooi maakte Lauwereyn ook zijn plannen bekend om de oude havengeul van Boekhoute af te sluiten, en de vroegere Sint-Salvatorpolder aan de linkeroever van deze havengeul te verbinden met de eveneens geïnuundeerde Sint-Clemenspolder aan de rechteroever, en op de zeedijk een nieuwe sluis en haven voor de schippers aan te leggen. Opnieuw was aan de vorst slechts een recognitie-cijns van 1 groot per gemet verschuldigd. Lauwereyn mocht ook een eigen wateringbestuur, met dijschepenen en schout of “dijkgraaf” aanstellen¹⁸¹. Deze bedijking leidde uiteindelijk in 1503 tot de grotendeels in de Vier Ambachten gelegen *Lauwereynspolder*¹⁸².

Nu diende Lauwereyn de nieuwe heerlijkheid nog te bevolken. Gelet op de “*rude scituation du territoire, dureté de l'air marin*” en het feit dat “*nulle negociatoin n'y a esté hantee ne exercee*” was dat géén eenvoudige opgave. In november 1502 vroeg en kreeg hij dan ook toestemming om alvast een draperie-nijverheid op te richten in Watervliet, naar het voorbeeld van Kaprijke¹⁸³. De volgende stap was de kerkelijke inrichting van het gebied. In 1503 verkreeg Lauwereyn van aartshertog Filips alle tienden in de door hem bedijkte of binnen een tijdspanne van twaalf jaar te bedijken schorren, ondermeer met het oog op de “*tres belle eglise*” van Watervliet waarvan de bouw begonnen was in de Sint-Christoffelpolder. Tevens werden alle inpolderingen parochiaal bij Watervliet gevoegd, en verkreeg Lauwereyn het collatie-recht van de pastoor, de koster en de kapelannen. De vorst meende de tienden te kunnen schenken aan Lauwereyn, daar géén van de vroegere tiendheffers tot de bedijking had bijgedragen¹⁸⁴. In de daaropvolgende jaren liet Lauwereyn niets onverlet om deze schenking

¹⁷⁹ §§390: oorkonde aartshertog Filips d.d. 1501/02 (n.s.). De registratie in de Rekenkamer vond plaats op 27 april 1501, de investituur met het leengoed voor de Wetachtige Kamer van Vlaanderen, reeds op 7 mei van datzelfde jaar, wat aantoont dat Lauwereyn spoed zette achter de procedure.

¹⁸⁰ Rk. Brugse Vrije 1500-01, f°46v (1501/08/26).

¹⁸¹ §§391 oorkonde aartshertog Filips d.d. 1501/10/22.

¹⁸² Cf. de Kraker A. 1997, pp. 34-36, met kaart.

¹⁸³ Gilliodts-Van Severen L. ed. 1892, V, pp. 298-300: oorkonde hertog Filips d.d. 1502/12. De geproduceerde lakens mochten de prijs van 20 groten per el niet overschrijden.

¹⁸⁴ §§765 : oorkonde hertog Filips d.d. 1503/11/14.

te laten bekrachtigen door de kerkelijke overheid: reeds een week later gaf de bisschop van Doornik, *Petrus Quicke*, zijn toestemming, doch gezien het heersende schisma in het bisdom op dat ogenblik, benaderde Lauwereyn ook de concurrent van deze laatste, *Ludovicus Pot*, die op 30 juli 1504 zijn toestemming gaf, een maand later gevolgd door de bisschop van Utrecht en in 1506 door de Paus¹⁸⁵. In november 1504 volgde dan een nieuw belangrijk privilege waardoor aan Watervliet stadsrechten werden verleend, en zelfs toelating werd gegeven de stad te omwallen. Om de kerk af te werken, muren, torens en grachten te bouwen, wou Lauwereyn echter garanties dat de stad ook voldoende inwoners zou tellen, wat niet evident was in dergelijke omgeving – “*tout champêtre, inhabité et despourveu d'arbres croissants*”. Daarom werd meteen een hele rits economische privileges toegekend: volledige tolvrijheid voor de inwoners, *zelnering*, kaakharing, saai-nijverheid, een wekelijkse markt en een vierdaagse jaarmarkt van 19 tot 22 juni, de oprichting van een waag, brouwrecht, een warande op het deel van de landdijk dat grensde aan de heerlijkheid, havenaanleg met laad- en losfaciliteiten. Daarnaast kreeg hij toelating eigen belastingen te heffen, en werd de inwoners algemene bescherming tegen schuldeisers verleend. Om bewerking van gronden door niet-ingezetenen te ontraden, mocht Lauwereyn tevens een belasting van 8 groten per gemet op dergelijke gronden heffen¹⁸⁶.

Inmiddels dacht Lauwereyn, op dat ogenblik een vijftiger, ook reeds na over zijn nalatenschap. In september 1504 kreeg hij toestemming van aartshertog Filips om de Sint-Jeronimusploter en twee daaraan grenzende nog te bedijken polders in te richten als een aparte heerlijkheid *Waterland*, in achterleen gehouden van Watervliet door *Babette* zijn oudste dochter uit zijn eerste huwelijk. Tevens kreeg hij toestemming *Waterland* als een afzonderlijke parochie in te richten en werden aan de heerlijkheid net als in Watervliet de volledige justitie-rechten toegekend¹⁸⁷. In december volgde dan een soortgelijke oorkonde voor een derde heerlijkheid eveneens met volledige justitie-rechten, *Waterdijk*, in dat deel van de Sint-Laureinsploter en andere van zijn bezittingen die in het ambacht Boekhoutte gelegen waren, ditmaal ten gunste van de tweede dochter uit zijn eerste huwelijk, *Maikin*¹⁸⁸. *Waterland* en *Waterdijk* dienden wel na een vrijstelling van vijf jaar, respectievelijk met het Vrije en Boekhoutte-ambacht mee te betalen in beden en belastingen. Het was in deze laatste heerlijkheid, *Waterdijk*, dat Lauwereyn in januari 1506 toelating kreeg een nieuwe ommuurde stad luisterend naar de naam *Philippine* te stichten, wat mede ingegeven was door het feit dat

¹⁸⁵ SAB, reeks 522, cartularium Watervliet, f°138: goedkeuring door Petrus Quicke, bisschop Doornik d.d. 1503/11/22; f°139v; goedkeuring door Louis Pot, bisschop van Doornik 1504/07/30; RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonde d.d. 1504/08/09: instemming Fredericus, markies van Baden, bisschop Utrecht; ibidem oorkonde 1506/11/21: pauselijke goedkeuring, meteen ook voor de kerk van Philippine; in 1508 hernieuwde goedkeuring door de nieuwe bisschop van Doornik, Charles du Hautbois: Gilliodts-Van Severen L. ed. 1892, V, pp. 311-312.

¹⁸⁶ Gilliodts-Van Severen L. ed. 1892, V, pp. 317-324: oorkonde hertog Filips d.d. 1504/11. De vorst had voor zichzelf een aandeel in de aksijnzen gereserveerd, doch in december 1504 verkreeg Lauwereyn al een reductie van dit aandeel, en het bijkomend privilege dat in een straal van een halve mijl rond de heerlijkheid géén tavernes mochten worden gevestigd (ibidem, pp. 324-327). De vrijstelling van tolrechten werd later wel beperkt tot 25 jaar (cf. \$943 (1505/05)). Over de verdere stadsplanning door Lauwereyn zie Verstraete D. 1960, pp. 251-253.

¹⁸⁷ Gilliodts-Van Severen L. ed. 1892, V, pp. 313-315: oorkonde hertog Filips d.d. 1504/09; in 1506 volgde zoon Matthias Lauwereyn zijn vroegtijdig overleden zus Babette op als leenman: ibidem, pp. 363-364.

¹⁸⁸ Gilliodts-Van Severen L. ed. 1892, V, pp. 327-332: oorkonde hertog Filips d.d. 1504/12

de geplande haven van Watervliet uiteindelijk toch niet zo geschikt bleek. Het privilege op de kaakharing van Watervliet werd dan ook naar Philippine overgeheveld¹⁸⁹. In mei 1505 werd dan de erfopvolging van Watervliet zelf geregeld: alle gronden en gebouwen in het bezit van Lauwereyn werden tot één ondeelbaar leen samengevoegd, zodat de heerlijkheid niet versnipperd kon raken. Lauwereyn diende ogenschijnlijk wel een toegeving te doen: indien hij zou sterven zonder directe wettige erfgenaam, zou de heerlijkheid aan de vorst toekomen. Gezien hij op dat ogenblik verschillende wettige kinderen had, was dat risico echter zeer gering¹⁹⁰.

Naast de drieling Watervliet, was Lauwereyn echter ook nog elders actief als bedijker. In het jaar 1505 verkreeg hij nog twee nieuwe bedijkingsoctrooien. In maart 1505 verleende Filips de Schone hem toestemming om over te gaan tot de herbedijking van de ca. 22000 gemeten in Assenede-ambacht die overstroomd waren ten gevolge van de doorbraak bij Nieuwersluis in 1488. Ook hier vroeg en kreeg Lauwereyn toestemming dit enorme gebied, éénmaal ingedijkt, in leen te houden van het grafelijk leenhof de Oudburg. Bovendien kreeg Lauwereyn weer toestemming een eigen watering en een nieuwe parochie in te richten¹⁹¹. Dit project wou en kon Lauwereyn echter niet op eigen houtje ondernemen: hij ging dan ook onmiddellijk een associatie aan met enkele van zijn collega-functionarissen en polder-investeerders: *Andries Andries*, rentmeester van Zeeland Bewester Schelde, *Lievin Leyns*, algemeen ontvanger van het kwartier van Gent, en *Jan de Wilde*, voorzitter van de Raad van Vlaanderen¹⁹². Een onmiddellijk succes werd de onderneming echter niet: in de daaropvolgende jaren werden slechts enkele zeer kleine poldertjes in het gebied bedijkt. In december 1505 volgde nog een octrooi, voor de bedijking van de schorren van het Zwarte Gat, de oostelijke tak van het Zwin, tussen Wulpen, Kadzand en Oostburg-ambacht. Ook hier verkreeg Lauwereyn, ditmaal samen met *Willem van Croÿ*, *heer van Chièvres*, het gebied in leen, inclusief justitie-rechten, tienden en toelating om een kerk te bouwen¹⁹³. Dit project zou Lauwereyn evenmin tot een goed einde kunnen brengen: het zou *Jan Adornes* zijn die in 1527 de rechten van Lauwereyn en Croÿ overkocht, en overging tot bedijking, wat leidde tot het ontstaan van de heerlijkheid *Nieuwvliet*¹⁹⁴. Lauwereyn tenslotte was ook buiten Vlaanderen als bedijker actief, met name in het land van Voorne waar hij *de Sint-Pieterspolder* bedijkte. In november 1505 werden hem daar eveneens de hoge justitie-rechten verleend¹⁹⁵.

¹⁸⁹ Gilliodts-Van Severen L. ed. 1892, V, pp. 356-360: oorkonde hertog Filips d.d. 1506/01 (n.s.). *Philippine* werd tegelijkertijd van de heerlijkheid Waterdijk afgescheiden en kreeg een eigen jurisdictie, met eigen baljuw en schepenbank.

¹⁹⁰ Gilliodts-Van Severen L. ed. 1892, V, pp. 339-344: oorkonde hertog Filips d.d. 1505/05.

¹⁹¹ §§405: oorkonde hertog Filips d.d. 1505/03/10; de Kraker, 1997, pp. 35-36.

¹⁹² SAB, reeks 522, cartularium Watervliet, f°76v: overeenkomst (elk voor één vierde van het totaal) d.d. 1505/03/12, dus amper twee dagen na de verlening van het octrooi. Op 16 december 1506 associeerden zij zich nog met de baljuw van Zierikzee, Nicolas Lievens, die één vijfde van het gebied verkreeg (ibidem, f°77r). Over leven en werk van *Andries Andries*, nauw gelieerd met Antoon II van Bourgondië, bastaardzoon van Antoon I, "le grand bâtard": Baete F., De Decker S. en De Vleeschauwer M. 2002.

¹⁹³ §§792: oorkonde hertog Filips de Schone 1505/12. Zie Gottschalk, 1983, II, p. 137: deze vergunning hield verband met de geplande afdamming van het Zwarte Gat.

¹⁹⁴ Gottschalk, 1983, II, p. 142; Dewitte A. 2001.

¹⁹⁵ Gilliodts-Van Severen L. ed. 1892, V, pp. 344-356: oorkonde hertog Filips d.d. 1505/11/29.

Met de realisaties groeide geleidelijk ook de tegenstand tegen de projecten van Lauwereyn. Vanaf 1504 begonnen de processen elkaar op te volgen. Een greep uit het grote aanbod:

- Boekhoute-ambacht verzette zich begin 1504 tegen de afpaling van de heerlijkheid Watervliet, die door vorstelijke commissarissen over een breedte van wel vijfhonderd roeden in het nadeel van Boekhoute-ambacht zou zijn gebeurd¹⁹⁶.
- Lauwerein was effectief begonnen met de bouw van een kerk in de Sint-Jeronimuspolder, doch dit werd vanaf 1505 aangevochten door de Gentse Sint-Baafsabdij en de pastoor van de parochie Sint-Margriete, die eisten dat de inwoners van de Jeronimuspolder in Sint-Margriete ter kerke gingen¹⁹⁷.
- De hoger geschetste volledige toekenning van de tienden aan Lauwereyn en de kerk van Watervliet, werd betwist door de Gentse Sint-Pietersabdij en het kapittel van Doornik. Na procesvoering voor de Raad van Vlaanderen en het Parlement van Parijs, zou erfgenaam Matthias Lauwereyn in 1512 een akkoord afsluiten waardoor de abdij en het bisdom de helft van de tienden kregen, na verstrijken van een initiële periode van 18 jaar¹⁹⁸.
- In 1506 trachtte de *sergeant* of *berijder* van het ambacht Ijzendijke een arrestatie te verrichten op twee inwoners van *Waterland*, die hij voor de schepenbank van het Brugse Vrije wou brengen. Lauwereyn daagde de *berijder* onmiddellijk voor de Raad van Vlaanderen, waarna deze afstand deed van zijn aanspraken terzake¹⁹⁹.
- De baljuw en gerechtsdienaren van Boekhoute-ambacht trachtten op te treden op de oude dijk van Boekhoute-ambacht die toegevoegd was aan de heerlijkheid *Waterdijk*. In een proces in eerste aanleg voor de Grote Raad, werd Lauwerein in 1511 – postuum – in zijn rechten bevestigd: de jurisdictie in Waterdijk behoorde uitsluitend aan hem toe²⁰⁰.
- Een van de belangrijkste procedures werd gevoerd door het Vrije. Het kasselrijbestuur had het vooral gemunt op de heerlijkheid Waterland, die in tegenstelling tot Watervliet binnen haar jurisdictie was gecreëerd, en op enkele elementen in het stadsrecht-privilege van november 1504²⁰¹. Ook de controle die Lauwereyn poogde uit te

¹⁹⁶ Vonnis Raad van Vlaanderen d.d. 1504/03/22 (n.s.): SAB, Oorkonden Veranneman, nr. 64; reeks 522, cartularium Watervliet, f°18r-19r.

¹⁹⁷ RAG, Sint-Baafsabdij, K 9056; R 38, f°27r en oorkonden o2885, o2893A, o2890A, o2995, o2936, o2944, o2952, o2960, o2992: processtukken vanaf 1505. Het proces voor de Raad van Vlaanderen, de Grote Raad van Mechelen en het Parlement van Parijs zou zeker tot 1514 aanslepen; zie ook Van Caeneghem R.C. 1966, nr. 612 en Dauchy S. 1998, nr. 1469. Pas in 1553 zou een kerk gebouwd worden in Waterland, niet door de familie Lauwereyn, maar door de Gentse Sint-Pietersabdij en niet in de Jeronimuspolder maar in de recentere Oudemanspolder: Verstraete D., 1960, p. 256.

¹⁹⁸ RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonde d.d. 1512/11/03 (n.s.) (Van Lokeren nr. 2030). Toch zouden de tienden ook later nog tot conflicten leiden: in 1537 volgde een klacht van de Sint-Pietersabdij en het kapittel van Doornik voor de Raad van Vlaanderen wegens niet-naleving van het akkoord door de heer van Watervliet (ibidem, Van Lokeren nr. 2150; 2152).

¹⁹⁹ SAB, reeks 522, cartularium Watervliet, f°24v-25r. 1506/06/26 (deuwaardersexploot): “...*Up welc exploit de voirnoemde Ghilain Weyte als dienaere obediende ende hem excuserende seide ende verantworde my als duerwaerdere dat hy noyt gheen formeel vanghen inde voirseide heerliche van Waterlant oft Watervliet up yemende ghedaen hadde oft ooc wille ghehad van doene...*”.

²⁰⁰ §§608, vonnis Grote Raad d.d. 1511/06/07.

²⁰¹ Rk. Brugse Vrije 1504-05, f°39r: (1504/11/03): “*Adriaen Bruusch van dat hij sondaechs den derden dach vander zelve maend bij ordonnancien vander wet trac in Waterland omme te wetene de nieuwichede ende vander nieuwe wet aldaer ghemaect omme daerof rappoort te doene den ghedepueterden vanden Vryen doe*

oefenen over de waterstaat in de door hem bedijkte polders, was voor het Vrije reden tot ongenoegen²⁰². Na processen voor de Raad van Vlaanderen, de Grote Raad, en het Parlement van Parijs, werd uiteindelijk in 1528 een akkoord gesloten tussen *Matthias Lauwereyn* en het *Vrije*. Het Vrije verkreeg ondermeer dat de heerlijkheid *Waterland* een appendante-heerlijkheid werd van het Vrije, en dus in beroepszaken afhing van het Vrije. De belasting op niet-inwonende bewerkers van gronden in Watervliet werd gereduceerd tot 5 groten, en het verbod op tavernes in de omgeving van de heerlijkheid werd opgeheven. Het Vrije behield ook de jurisdictie en de schouw over de oude dijken gelegen binnen de heerlijkheid *Waterland*²⁰³.

Toen Jeronimus Lauwereyn begin augustus 1509 afscheid nam van het leven, bleven de meeste van zijn projecten onafgewerkt. Watervliet was hoegenaamd niet het nieuwe handelscentrum van het Westerschelde-gebied geworden waarop Lauwereyn had gehoopt. Bij het opstellen van het tiende penningkohier van 1545, konden de schepenen de categorie “handelsinkomsten” blanco laten “*overmidts dat men daer niet ghecostumeert en es eeneghe coopmanscepe te doene van importancien*”²⁰⁴. Verder hadden een aantal grote bedijkingsprojecten van Lauwereyn, ondermeer in Assenede-ambacht, vooralsnog geen resultaat opgeleverd. Aan zijn kinderen kon hij wel een onroerend fortuin aan poldergrond nalaten, dat hen in staat stelde er een adellijke levensstijl op na te houden²⁰⁵. Zonder de macht van hun vader, dienden de zonen uiteindelijk wel enige toegevingen te doen in de lang aanslepende processen rond het fiscale, kerkelijke en juridische statuut van hun heerlijkheden²⁰⁶. Vermelden we nog dat zoals wel vaker²⁰⁷ niet de wettige zonen in de

wesende te Ghend van eenen daghe, betaelt: 36 s. paris”; f°46r: (1505/02/27) “...dat zij sdonderdaechs den XXVIIen dach vander zelve maend bescreven waeren te Brugghe te commene omme te overziene ende te corrigerene zekere instructie omme te vertoghen de grieven die de wet vanden Vryen metgaders tghemeene land ende supposten van dien hadden bijden octroyen ende impetracien vercreghen bij mer Jeronimus Lauweryn, tresorier generael angaende zijne heerlichede van Watervliet ende van Waterland, waer of zij gheappelleirt hadden ende waer of den dach diende up in disendaghe eerstcommende de welke instructien bij zekere ghedeputeirde vander wet ghezonden waeren thove”

²⁰² Rk. Brugse Vrije 1508-1509, f°67r: “Betaelt den XIIIen dach vander zelve maend Colaerd Fournier van verleyden ghelde bij hem betaelt te wetene eerst mer Fransoys de Rijcke advocaet, Boudin van Impe ende Arend van Malen, raedslieden vanden lande over zekere consultacie met hemlieden ghehouden nopende der kuere ende meentucht ghedaen beclaghen bij mer Jeronimus Lauweryn voor zijn wet van Watervliet vanden dijcken ende sluusen ligghende in Sinte Jeronimus poldre: III lb.....: 5 lb. 8,5 s.”

²⁰³ §§112: akkoord d.d. 1528/03/03 (n.s.). Zie ook Maddens N. 1978, pp. 297-298 die de onderlinge overeenkomst wel verkeerdelijk als een initiatief van de Grote Raad van Mechelen ziet.

²⁰⁴ SAG, reeks 28 bis 2/32, kohier van de tiende penning 1544. Al in 1506 beseftte Lauwereyn dat Watervliet niet geschikt was om tot een echte handelsstad uit te groeien, vandaar dat hij zijn hoop op *Philippine* zette: “*aussy plus prospice et convenable lieu pour y fonder, eriger et construire une ville fermee et habitée que audict Watervliet*” (supra noot 189). De versterkingen van Watervliet werden nooit gebouwd. Over de haven ontstond in 1538 een rechtszaak tussen *Matthias Lauwereyn* en de bedijkers van de toekomstige Jonkvrouwvolder. Laatstgenoemden beweerden dat de haven maar een kreek was die niet veel gebruikt werd, Lauwereyn beweerde dat er toch dagelijks handelsverkeer was. De kerk van Watervliet was onafgewerkt: bij dood van Lauwereyn waren alleen het koor en het transept afgewerkt: Verstraete D. 1960, pp. 253-255.

²⁰⁵ Cf. de reeds vermelde humanistische activiteiten van zoon en kleinzoon Lauwereyn. Oudste zoon *Matthias Lauwereyn*, die de titel van heer van Watervliet erfde, werd schepen van het Brugse Vrije en zette de inpolderingen rond Watervliet verder (onder meer Feys 1886, pp. 285-293).

²⁰⁶ Boven hetgeen al vermeld is: in 1512 werd met de Gentse Sint-Pietersabdij een akkoord gesloten over het patronaatschap van de OLV-kerk te Watervliet: *Matthias Lauwereyn* werd als patroon bevestigd, doch wanneer de heerlijkheid in vrouwelijke handen overging of verkocht zou worden, kwam het patronaatschap toe aan de Gentse Sint-Pietersabdij (RAG RAG, Sint-Pietersabdij I diversen 6, f°337r-338r d.d. 1512/02/02 (n.s.))

voetsporen van hun vader traden, en in grafelijke dienst carrière trachtten te maken, doch wel bastaardzoon *Jacob*, die van 1504 tot zijn dood in 1523 ondermeer ontvanger van de grote tol van Yerseker-oord werd, en verder vooral carrière maakte in de vorstelijke rechtbanken, als secretaris van de Grote Raad, ontvanger van de exploten van de Raad van Vlaanderen, secretaris van de Geheime Raad, en thesaurier van de “*épargne*” van Karel V²⁰⁸.

Welke impact hadden de inpolderingen van *Lauwereyn* en van zijn collega's zoals *Andries Andries* en *Lievin Leyns* nu op de waterstaat van de Vlaamse kustvlakte? Op korte tijd werden enkele duizenden hectares land ingepolderd, voor het merendeel gronden die eind 14e en begin 15^e eeuw verloren waren gegaan. De bedijkers aarzelden niet hiervoor grote risico's te nemen, en projecten aan te vatten die eigenlijk nog niet “bedijkings-klaar” waren. Lauwereyn zelf getuigde in 1504 dat de bedijking van de Sint-Lauwereinspolder het eerste jaar mislukt was, wat hem zomaar even 2500 lb. groten had gekost. Typisch voor de self-made man die Lauwereyn was, weet hij dit mislukken aan het feit dat hij niet continu persoonlijk toezicht op de werken had kunnen houden²⁰⁹. Het kapitaal dat Lauwereyn en zijn collega's investeerden in de bedijkingen was niet afkomstig uit een overgeërfd patrimonium, dat ze niet bezaten, doch wel rechtstreeks of onrechtstreeks uit hun carrière in dienst van de vorst en dus bij uitbreiding uit de vorstelijke schatkist. De eindeloze reeks privileges die de bedijkingen mogelijk maakten en organiseerden, waren te wijten aan de directe toegang van deze topfunctionarissen tot het centrum van de macht. Wellicht overtroffen de middelen die door de centrale overheid op deze manier in de waterstaat werden geïnvesteerd vele malen de beperkte subsidies die de vorst officieel toekende – zij het dat de directe opbrengsten slechts naar een zeer beperkte elite gingen.

De waterstaatkundige organisatie in de nieuwe polders werd ogenschijnlijk ingericht naar het voorbeeld van de omringende gebieden, met dijkschepenen en een schout. Toch betekenden de nieuwe polders ook een breuk met het verleden: niet alleen viel de traditionele supervisie van de kasselrijschepenen – hoe gebrekkig ook – weg; van een collectief waterbeheer was aanvankelijk nauwelijks sprake: krachtens de bedijkingsoctrooien kon de bedijker zelf

²⁰⁷ Zie bijvoorbeeld de carrière van de eerste soeverein-baljuw van Vlaanderen, *Goswin de Wilde* (gest. 1394), waarbij de wettige zonen een meer traditionele carrière – o.a. als schepenen van het Vrije – nastreefden, doch de bastaardzoon in de voetsporen van de vader trad: Sabbe J. 1997.

²⁰⁸ Van Peteghem P. 1990, pp. 402-405. *Jacob* werd kort na het overlijden van zijn vader gelegitimeerd: ADN B 1613, f°122r.

²⁰⁹ Gilliodts-Van Severen L. ed. 1892, V, pp. 327-332: oorkonde hertog Filips d.d. 1504/12: “... *icelluy suppliant, apres avoir appointié et besongnié de la bestedinghe de toutes ses dicques et escluses necessaires contre la mer pour dicquier son poldre devant Bouchoute nommé Lauweryns poldre, se tira vers nous a Lyon, Scavoye et Bourgoigne en nostre service, delaissant l'entremise du dicquaige de son dit poldre a aucuns ses amys et serviteurs de pardeca. Et combien que chascun d'eulx s'y emploia a mieulx qu'il peult, toutes voies par les ouvriers quy ne furent sy obeissans a eulx, ils eussent bien esté audit suppliant, s'il eust esté present, et autres inconveniens survenuz, ausquelz ledit suppliant present eust facilement remedié, icelluy dicquaige a esté en grant dangier de peril. Ce neantmoins, par la grace de Dieu, a esté sauvé et parfait; mais il a bien cousté audit suppliant trois fois plus que ladicte bestedinghe ne montoit. Au grant preiudice et dommaige d'icelluy suppliant. Car force luy a esté d'y employer XIII ou XVm livres de XL gros, oultre le taux de ladicte premiere bestedinge ou perdre le tout...*”

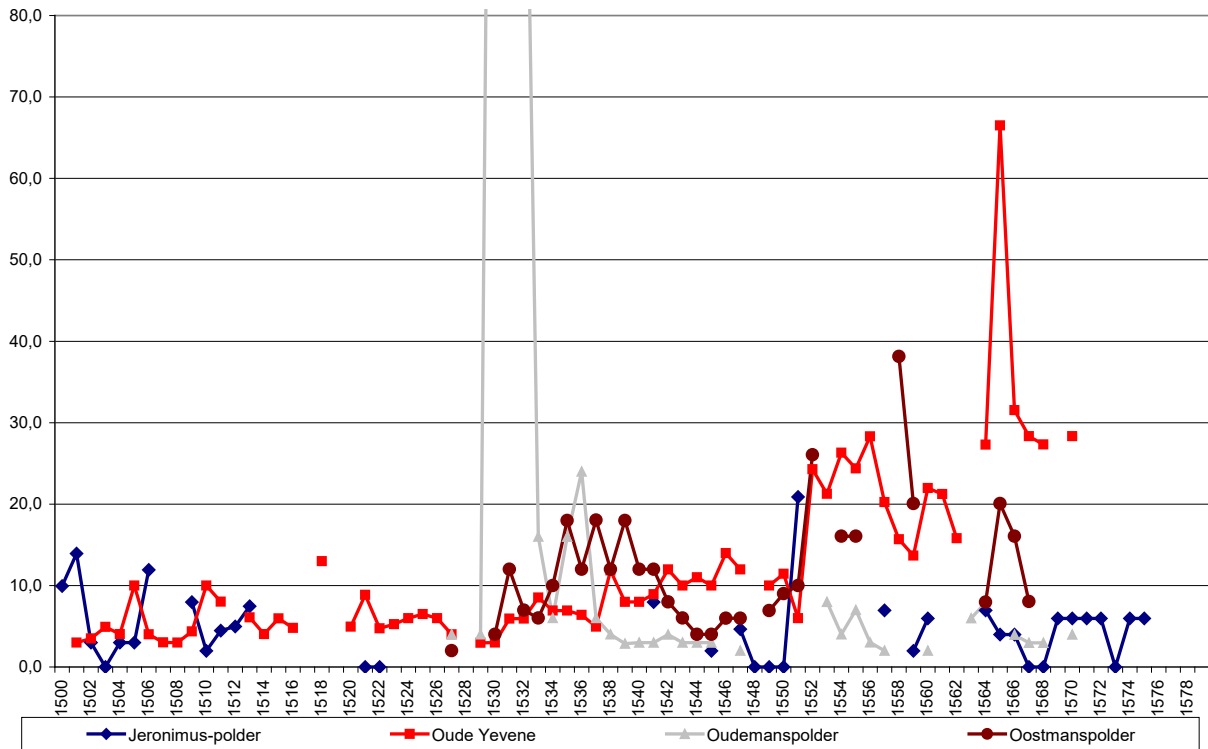
dijkschepenen en een schout aanstellen²¹⁰. Van een uitvoerend bestuur – sluismeesters en een ontvanger – was in de octrooien zelfs geen sprake. Aanvankelijk waren er slechts enkele eigenaars, die de nodige werken rechtstreeks konden laten uitvoeren en financieren. Naarmate er eigenaars bij kwamen – door erfopvolging en verkoop – zal vaak wel een uitvoerend bestuur aangesteld zijn, doch gezien het overwicht inzake grondbezit van de oorspronkelijke bedijkers of hun opvolgers lijkt het weinig twijfel dat zij in de praktijk konden aanstellen wie ze wilden²¹¹. Net zoals de waterstaatsorganisatie elders in de kustvlakte de traditionele eigendoms- en machtsverhoudingen weerspiegelde, werd de waterstaat in de nieuwe polders gedomineerd door Lauwereyn en zijn collega's.

Men moet die topambtenaren-bedijkers trouwens meegeven dat zij een *lange-termijnsinvestering* voor ogen hadden: indien *Lauwereyn* enkel geïnteresseerd was in kortetermijn-rendement, zou hij niet zoveel moeite hebben gedaan om het gebied te valoriseren. Voor hem waren deze polders de territoriale machtsbasis die onontbeerlijk was voor zijn steile opgang op de maatschappelijke ladder. Hoewel het onderhoud van de waterstaatsinfrastructuur ogenschijnlijk verzekerd was door de fysieke aanwezigheid van iemand als Lauwereyn die enorme financiële middelen kon mobiliseren, dienen we daarbij toch een aantal bedenkingen te maken: allereerst gold deze fysieke aanwezigheid vaak al veel minder voor de erfgenamen van de oorspronkelijke bedijkers, die de polders al gauw gingen beheren als *absentee landowners* - in het geval van de familie Lauwereyn bijvoorbeeld vanuit het 'hof van Watervliet' in Brugge²¹². Wanneer we kijken naar de investeringen in waterbeheer in de door Lauwereyn en zijn opvolgers bedijkte polders, zien we dat na de initiële financiering, de waterstaatslasten zeer snel terugvielen, en onder het niveau bleven van bijvoorbeeld de naburige Oude Yevene-watering:

²¹⁰ §§405 (bedijkingsoctrooi 22000 gemeten Asseneder-ambacht 1505): “*Item, que pour subvenir aux affaires dudit dicaige, icelluy suppliant pourra aussi ordonner cinq eschevins, qui se nommeront dycsepenen, et ung dicgrave. Lesquelz pourront connoistre de tous cas survenans sur lesdiz dicques et qui toucheront lesdiz dicquaiges; mesmement pour faire le gescot necessaire pour l'entretienement d'icelles dicques et escluses pour, a la semonce d'iceux eschevins, faire exectuion, pugnicion, correction, loy, raison et justice, ainsi qu'il appartiendra, selon droit de dicaige, a tousiours et pour autant de foyes que besoing sera et le cas le requerra de faire scouwinghes et autres oeuvres accoustumés et necessaires en fait de dicquaige*”; §§391 (bedijkingsoctrooi Sint-Salvatorpolder 1501): “*...pourra commectre ung escoutete ou dycgrave pour icelle dicaige faire maintenir et gouverner*”.

²¹¹ Vb. Rk. Passegeule-polder 1535-36: “*Dese rekeninghe was ghedaen ende ghesloten ten huuse van Herman de Corte inden Oudemanspoldere up den IIIden in July int jaer XVc XXXVI present joncheer Joseph de Baenst, heer van Melisant, Adriaen Loonis, meester Jacop Voet, broeder Laureins Wittinc over Sinte Janshuus in Brugghe ende meer inghelanden upde presentatie ghecostumeert (getekend): J. De Baenst, A. Loonis, J. Voet, L. Wittinc*”. Als “gezworenen” voor het toekomstig boekjaar werden Pieter Beernaert en Cornelis Janssone aangesteld, met als ontvanger Jan Jacopssone. zowel Herman de Corte in wiens huis de rekening werd gehoord, als Jozef De Baenst behoorden tot de oorspronkelijke bedijkers.

²¹² Feys E. 1886, pp. 307-310. Gelegen in de Oudburg achter het Belfort. In 1567 geünieerd met het aangrenzende ‘hof van Beveren’.

Figuur 9.1: waterstaatslasten in de Jeronimus-, Oudemans- en Oostmanspolder, in vergelijking met de Oude Yevene-watering (d. groten per gemet) (1500-1579)

Voor een deel werd dit veroorzaakt doordat aan een vrij snel tempo telkens nieuwe polders bedijkt werden, waardoor de oudere polders hun zeewerende functie verloren en “goedkoper” werden in onderhoud. Dat op die wijze de kosten voor het onderhoud van de zeewering, telkens aan een klein gebied werden toevertrouwd, getuigt van weinig lange-termijnvisie. Na overstromingen bijvoorbeeld in 1530-32 of in 1552 zien we in deze polders dat het geschoot weliswaar sterk de hoogte in ging, maar vervolgens vrij snel weer tot een laag niveau daalde. In sommige gevallen werd er zelfs een aantal jaar geen geschoot geheven, waarna bij een volgend probleemjaar, opnieuw een abrupte stijging volgde... Dergelijk investeringspatroon getuigt vooral van een streven om op korte termijn de kosten voor de eigenaars zo laag mogelijk te houden, en de opbrengst hoog – iets dat misschien nog meer dan bij traditionele grootgrondbezitters een kenmerk is van “nieuwe rijken” als Lauwereyn en zijn onmiddellijke opvolgers²¹³.

Tenslotte nog dit: misschien wilden Lauwereyn en co wel een duurzaam landschap creëren, doch dit was niet bedoeld om de brede samenleving ten goede te komen, doch enkel zichzelf. De bewoners van het gebied bevonden zich in een afhankelijke positie ten opzichte van de “heren”, economisch door de korte-termijnpacht waartegen ze de grond dienden te bewerken, maar ook juridisch-politiek door de heerlijke structuur, wat ongezien was in traditioneel

²¹³ Vergelijk over grondaankopen en inpolderingen door Antwerpse kooplieden in de 16^e eeuw: Soly H. 1977, pp. 68-69, die naast het verwerven van een vast inkomen, ook speculatieve betrachtingen als motief onderscheidt; Derex J.M. 2001, pp. 322-326, met betrekking tot investeringen van “nieuwe” Parijse rijken als bijvoorbeeld de familie de Rothschild, die enkel investeerde in gronden “*les plus susceptibles de sécréter la rente*”.

“vrije” kustvlakte. Met hun initiatieven hadden Lauwereyn en zijn collega-bedijkers een maatschappijmodel voor ogen dat duidelijk ongelijker was dan voorheen gebruikelijk in de kustvlakte. Het is dan ook twijfelachtig dat hierdoor een ecologisch meer duurzame situatie zou zijn gecreëerd: zoals we in de inleiding al stelden, gaan toenemende ecologische duurzaamheid en toenemende sociale gelijkheid meestal hand in hand.

Een laatste beoordeling van leven en werken van *Jeronimus Lauwereyn* laten we over aan aan de anonieme auteur van het verslag van de tweede reis van Filips de Schone naar Spanje in 1506:

*“Jeromme Lauwerin, seul tresorier et gouverneur des finances du Roy... non ayant la valeur d’ung denier, mais estoit né en double adultere, que l’on appelle advoultrie, venu a estre riche de dix mil livres de rente, et avecq ce avoit ung trésor innumérable; ... plain de toutes malvaistiez, ayant esperit diabolicque, avoit tellement conduit l’affaire de son bon maistre qu’il ne luy avoit lassé dix livres de bon demeinne qu’il n’eust le tout vendu et engaigé et esdicts marchiés prins de tres-grans pourffitz... Mais le bon Roy, ou par charmes ou par art dyabolicque avoit tant mis de credence au faulx desloyal advoultre qu’il faisoit entierement en tout ses pais ce que bon luy sembloit, sans que nul homme eust osé dire au contraire”*²¹⁴.

²¹⁴ “Deuxième voyage de Philippe le Beau en Espagne en 1506”, editie Gachard M. 1876.

HOOFDSTUK 10

ACTOREN EN BELANGEN IN HET WATERBEHEER. CASUS: DE SLUIS VAN SLEPELDAMME (EIND 14E-BEGIN 15E EEUW)

Fragment van de Grote Kaart van het Brugse Vrije door Pieter Pourbus (1561-1571), met de monding van de Ee op het Zwin bij Slepeldamme halfweg tussen Sluis links en Coxyde rechts (naar fac-simile Vanderherten B. 1998)

Hoofdstuk 10: actoren en belangen in het waterbeheer. Casus: de sluis van Slepeldamme (eind 14^e-begin 15^e eeuw)

Elke studie van organisatie en infrastructuur van het waterbeheer die geen rekening houdt met de complexiteit van de socio-politieke verhoudingen in het bestudeerde gebied, loopt op een bepaald ogenblik vast. Dit is met name het geval wanneer het erop aan komt een verklaring te vinden voor het uitblijven van adequate oplossingen voor ogenschijnlijk eenvoudige problemen, waarbij noch gebrekkige technologie, noch natuurlijke calamiteiten noemenswaardige problemen stelden. In dit hoofdstuk trachten we dat aan te tonen aan de hand van een bepaalde casus, met name de jarenlang aanslepende problemen rond het onderhoud van de *sluis van Slepeldamme* in de decennia rond 1400. Het lot van deze sluis was onlosmakelijk verbonden met de opgang en ondergang van de stad Aardenburg als handelsplaats in de late middeleeuwen. In de 13^e en vroege 14^e eeuw kon Aardenburg – voorheen Rodenburg genaamd¹ – zich onder grafelijke impuls een tijdlang profileren als een alternatief handelscentrum voor Brugge, waarbij met name Duitse en Engelse kooplieden de stad frequenteerden. Hoogtepunt vormde daarbij de overbrenging van het Brugse Hanze-kantoor naar Aardenburg in 1280 en opnieuw in 1307². In de eerste helft van de 14^e eeuw keerde echter het tij voor de stad, door een combinatie van economische en politieke factoren, zoals de teloorgang van de Vlaamse actieve handel, de Frans-Vlaamse oorlog rond 1300 die de Vlaamse graaf en Brugge dichter bij elkaar bracht, en de Kustopstand die voor vernieling van de handelsinfrastructuur en ontwrichting van het stadsbestuur zorgde. Met name de Hanze-steden zagen Aardenburg ook nooit echt als een alternatieve stapelplaats voor Brugge, maar gebruikten hun verblijf te Aardenburg slechts als een pressie-middel om het grotere handelscentrum tot concessies te bewegen. Eenmaal de beoogde privileges verkregen, vertrokken de Hanze-kooplui telkens terug naar Brugge³.

Aardenburg was in de late middeleeuwen met het Zwin verbonden via een riviertje, de Ee⁴, dat ten zuiden van de stad en alleszins zuidelijker dan de latere Lieve waar het onderdoor liep, ontsprong en westelijk langs Aardenburg naar het Zwin liep. In 1244 hadden de schepenen van Aardenburg toestemming gekregen van de graaf van Vlaanderen om een kanaal – aquaductum – te graven, van de stad naar de zee uitmondend bij een plaatsje genaamd Slepeldamme, en vermoedelijk grotendeels de loop van het oudere riviertje volgend⁵. Naar

¹ Het toponiem Rodenburg bevat een Keltisch (“*Rudannâ*”) en een Germaans (“*burg*”) element, waarbij de *Rudanna* een riviertje zou geweest zijn dat langs Aardenburg gelopen heeft. In West-Vlaanderen ontwikkelde Rodenburg zich reeds voor 1100 tot Redenburg of Redanburg, waarna vervolgens in de 12^e eeuw door *metathesis* de “re-“ in “-er” wijzigde, en we bv. bij Galbert van Brugge Erdenburg naast Reddenburg zien verschijnen. In Zeeuws-Vlaanderen ontwikkelde –er gevolgd door een medeklinker zich tot –ar: Gysseling M. 1960, I, p. 33; Trimpe Burger, J.A. 1985, 1-4, pp. 335-346; de Melker, 1987, pp. 24-30; Van Driel, L. en Steketee, A. 1996, p. 11.

² Sosson, J.-P. 1984, p. 180.

³ Sosson J.-P. 1984, p. 11; Gottschalk M.K.E. 1983, I, pp. 40-42 ; pp. 131-133.

⁴ Volgens de Melker, 1987, p. 27 vermoedelijk niet te identificeren met het oudere Rudannâ-stroompje.

⁵ de Melker, 1987, p. 73 met dien verstande dat alleen ten zuiden van de stad, het kanaal westelijk van de Ee werd gegraven, waardoor daar een onderscheid tussen de Ee en de Oude Ee ontstond: Gottschalk, 1983, I, p. 197. Het toponiem Slepeldamme doet vermoeden dat het oudere riviertje ten noorden van Aardenburg misschien ook “Slepel” genaamd werd. Als familienaam kwam “ultra Slepla” reeds voor in het Liber Traditionum van de

aanleiding van deze werken ontstond een dispuut tussen de stad en de “*homines foris manentes*”, de klaarblijkelijk nog niet echt in een watering georganiseerde bewoners van het omliggende platteland. Een scheidsrechterlijke uitspraak van de grafelijke baljuw van Brugge, Stassinus, bepaalde toen dat het kanaal mocht verder gegraven worden en samen met de sluis tot de jurisdictie van de stadsschepenen zou behoren⁶. Alleen over wat op de bruggen en op de sluis gebeurde, behielden de schepenen van het Vrije de jurisdictie. Voor 1244 bevond zich aan de monding van de Ee waarschijnlijk nog geen sloopsluis, maar vermoedelijk een eenvoudige uitwateringssloop, en een *overtoom*, die de schepen over “*de zeedam*” takelde. In 1244 is echter uitdrukkelijk sprake van een sluis waardoor de schepen passeerden⁷. In de scheidsrechterlijke uitspraak van baljuw Stassinus lag ook de basis voor latere disputen tussen de stad en de omwonenden: Stassinus bepaalde immers uitdrukkelijk dat het onderhoud van zowel sluis als kanaal aan de schepenen toeviel, en dat bij doorbraak van de sluis en overstroming door verwaarlozing van het onderhoud vanwege Aardenburg, de kennis aan de graaf toebehoorde⁸. Aldus ontstond een intrinsiek problematische situatie: de omwonenden hadden eigenlijk géén belang bij de gekanaliseerde Ee en de sluis, die voor hen alleen een potentiële bron van overstromingsgevaar betekenden. In 1244 kregen ze weliswaar toestemming om indien gewenst via de Ee af te wateren, doch in tegenstelling tot Gottschalk⁹, vermoeden we dat dit niet gebeurde: naar aanleiding van het conflict over het onderhoud begin 15^e eeuw (*infra*), werden de watering van Aardenburg-ambacht uiteindelijk niet als belanghebbende partij weerhouden. Hun afwatering verliep rond 1400 via een sluis onder de Vismarkt te Sluis (Bewester Ee) en via het oostelijk van Slepeldamme gelegen plaatsje Koksijde (Beooster Ee). Ook op de kaart van het Brugse Vrije van Pieter Pourbus, is ten noorden van Aardenburg géén enkele waterloop te zien die uitmondt in de Ee. Een goed beheer van de Ee stond of viel dan ook bij het belang dat de stad Aardenburg zelf had bij haar waterloop naar het Zwin.

Aanvankelijk bleef Aardenburg investeren in zijn maritieme infrastructuur. In 1251 werd zoals we reeds zagen tussen Gent en Aardenburg, de Lieve gegraven. Aardenburg betaalde als belanghebbende mee aan de werken¹⁰, en verkreeg ook de jurisdictie over de Lieve en over een strook grond ter breedte van 4 voet aan weerskanten ervan, en dit voor zover het kanaal op het grondgebied van het baljuwschap van Brugge - dus de kasselrij van het Brugse Vrije - liep¹¹. Oorspronkelijk verliep de waterweg van Gent naar de zee dus over Aardenburg, de gekanaliseerde Ee en de sluis bij Slepeldamme, doch reeds in 1262 werd gewerkt aan de aftakking naar Damme en kon de sloopvaart tussen Gent en het Zwin Aardenburg rechts

Gentse Sint-Pietersabdij in een schenkingsoorkonde van 1175 (ed. Fayen, 1906, p. 195): Gysseling M. 1960, II, p. 921.

⁶ §§316, 1244/01 (n.s.)

⁷ Gottschalk M.K.E. 1983, I, pp. 42-43.

⁸ §§316: “...*et si per negligentiam vel defectum custodie quam ipsi scabini habere debent ad dictam slusam, mare inundaverit ita, quod sine violenta fluctuum tempestate, terra circumjacens submersa fuerit et pejorata, nos super hoc audita querimonia ab hominibus foris manentibus et responsione audita a scabinis de Rodenburgh, faciemus de re gesta inquirere veritatem, et dijudicare quod visum fuerit esse justum*”.

⁹ Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 196.

¹⁰ §§246 : 1251/09/30 : omslag door gravin Margareta over Gent, Aardenburg en alle andere belanghebbenden van 3000 lb. die door Gent voorgeschoten werden.

¹¹ Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 43; §§245 : oorkonde gravin Margaretha 1251/10/20.

laten liggen¹². In de daaropvolgende jaren werden door Aardenburg infrastructuurwerken uitgevoerd om de gekanaliseerde Ee te verbeteren, in 1279 en opnieuw in 1337 ondermeer door de aanleg van dijken langsheen de Ee¹³. Blijkens de enige bewaarde stadsrekening van Aardenburg uit deze periode – de rekening van 1309-10, werd in dat jaar voor meer dan 600 lb. “payement” hout voor de sluis van Slepeldamme aangekocht (i.e. 6% van de totale uitgaven van de stad), en werden 1635 mandagen delfwerk verricht¹⁴.

Inmiddels werd ook het waterbeheer op het platteland rond Aardenburg beter georganiseerd, en ontstonden twee wateringën, gescheiden door de Ee: Bewester en Beoster Ee, voor het eerst vermeld in 1286¹⁵. Als uitvoerende organisatie vermoeden we dat beide wateringën op dat ogenblik nog zeer jong waren, ook al omdat in de oorkonde van 1244 nog geen melding gemaakt werd van de wateringën, maar enkel de vage term *“homines foris manentes”* werd gebruikt. De eerste vermelding van de wateringën betreft al meteen een dispuut met de stad Aardenburg, en wel betreffende het onderhoud van een brug over de Ee bij Hannekinswerve. Uiteindelijk werden de wateringën door grafelijke commissarissen verantwoordelijk gesteld.

Grotere problemen ontstonden pas in de 14^e eeuw, met name na de Kustopstand van 1323-28. Tijdens het beleg van Aardenburg door Brugge en het Vrije in juli 1325, werd de sluis van Slepeldamme vernield, deels in brand gestoken en vervolgens toegeworpen uit schrik voor overstromingen. Tijdens het onderzoek eind 1328 door grafelijk klerk Hendrik Braem en de baljuw van Damme Olivier de le Most, kwam aan het licht dat de sluis moedwillig vernield was: er bleek zelfs een contract te bestaan tussen de hoofdmannen en de “gemeente” van het Oost-Vrije enerzijds en de daders anderzijds, waarbij eerstgenoemden de daders beloofden te vrijwaren tegen elke aansprakelijkheid¹⁶. Wellicht wou men door de sluis te vernietigen de bevoorrading van de belegerde stad afsluiten. Dat de stad Brugge ook economisch belang had bij het blokkeren van de handelsweg naar Aardenburg spreekt voor zich.

Na 1328 werd de sluis van Slepeldamme toch hersteld, maar vanaf de tweede helft van de 14^e eeuw ontstond groeiende wrevel bij de wateringën over het optreden van de stad Aardenburg op het vlak van de waterstaat. Enerzijds brak voor de wateringën in de tweede helft van de 14^e eeuw een periode van zeer hoge investeringen aan, anderzijds trachtte de stad Aardenburg steeds nadrukkelijker zich te ontdoen van haar verplichtingen inzake waterstaat. Een eerste

¹² Decavele J. en De Herdt R. 1976, pp. 36-38; Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 43.

¹³ \$\$420 : toelating door graaf Gwijde d.d. 1279/06/04 om de benodigde aarde aan weerszijden van het kanaal te nemen; Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 134.

¹⁴ Stadsrk. 1309-10, ed. Wyffels, 1949-50, pp. 30; 32; pp. 35-37. Bij de inkomsten worden géén tolinkkomsten, doch wel 13 lb. payment aan “rente van Slepeldamme” vermeld. De stadsrekeningen van Aardenburg zijn jammer genoeg zeer lacunair bewaard: tot het midden van de 16e eeuw is zelfs géén enkele rekening meer voorhanden.

¹⁵ \$\$908, oorkonde d.d. 1286/06/01; Gottschalk, 1983, I, p. 55 noot 4 vermeldt verkeerdelijk dat het ging om een dispuut tussen beide wateringën onderling.

¹⁶ \$\$423 is het verslag van de enquête ca. 1328 (voor de datering zie \$\$436). Hieraan was het oorspronkelijke document van de schadeloosstellnig (\$\$435, d.d. 1325/07/23) toegevoegd: “...die ghemeente van der virscare van den Oestvrien hebben ghemaket eenen vorewarde jeghen Monnine f. Heinric van Russande ende Hughen den Moelnare ende jeghen Lammins Leye ende jeghen Willem Scinten ende Costen f. Pieters ende jeghen Heinen f. Machtilden ende jeghen Janne f. Wouters Permentiers ende jeghen alle hare ghesellen als van eere spoye te brekene lieghende te Slepeldamme”.

botsing met de watering, vond plaats in 1371, toen de stad, waarvan het territorium zich geografisch gezien in de watering Beooster Ee bevond, weigerde mee te betalen in de uitgaven van deze watering. De zaak werd voor de Audiëntie, de centrale grafelijke rechtbank gebracht, doch een eventuele uitspraak werd niet bewaard¹⁷. Vijftien jaar later, in 1386, volgde echter een nieuwe procedure voor de Audiëntie, waarbij Aardenburg-ambacht bevestigd werd in het bezit van haar rechten ten opzichte van de stad Aardenburg inzake “*dijcghele ende waterghelde*”, met verwijzing naar een eerdere uitspraak, mogelijk naar aanleiding van het dispuut van 1371¹⁸. Waartoe Aardenburg in 1386 juist verplicht werd, weten we niet, maar we kunnen vermoeden dat de stad verplicht werd een deel van het dijkonderhoud aan de “Ware” te betalen.

In de jaren 1375/76 was immers door een stormvloed een enorme bres geslagen in de kustlijn ten oosten van Biervliet, waardoor het zeewater vrijelijk het laaggelegen en door turfexploitatie “ingeklonken” gebied van het Moer van Aardenburg (in de ambachten Ijzendijke en Aardenburg) overstroomde¹⁹. Gottschalk stelt dat de watering Beooster Ee door de enigszins enigmatische “Ware” - volgens haar de tot binnendijk verhoogde Woutersweg die als waterstaatsgrens tussen de watering Beooster Ee en Ijzendijke diende - beschermd werd tegen de overstromingen²⁰. Of de “Ware” die voor die tijd nooit als dijk werd aangeduid, echt het zeewater volledig kon tegenhouden, weten we echter niet. Zeker is wel dat na 1375/76 op relatief korte termijn ofwel de Ware versterkt werd tot een zeedijk, ofwel nieuwe zeedijken werden opgericht ter hoogte van de Ware, en dat die dijken bestonden bij het uitbreken van de Gentse opstand enkele jaren later²¹. De watering Beooster Ee was verantwoordelijk voor het onderhoud van deze dijk, maar slaakte in het najaar van 1383 een noodkreet, nadat tijdens nieuwe en ditmaal door de mens teweeg gebrachte inundaties tijdens de opstand, een groot deel van de watering onder water was komen te staan²². In volle oorlogstijd kregen de grafelijke kapiteins van Brugge en het Vrije opdracht van de graaf om de Ware te herstellen, en tevens ook de watering Bewester Ee te verplichten – éénmalig – bij

¹⁷ \$\$275 : uitstel verleend op 1371/05/19, maar geen verdere vermeldingen.

¹⁸ \$\$658 : vonnis 1386/08/01

¹⁹ Gottschalk M.K.E. 1983, I, pp. 162-164. De gegevens over de juiste schade na de stormvloed van 1375-76 zijn echter relatief zeldzaam, zeker in vergelijking met latere stormvloed en zoals 1404. Het is niet altijd mogelijk om de verschillende overstromingen van het midden van de jaren '70 van elkaar te onderscheiden.

²⁰ Gottschalk M.K.E. 1983, I, pp. 74 ; 142-143 ; 148.

²¹ \$\$907: mandement van graaf Lodewijk van Male aan de kapiteins van Brugge en het Vrije d.d. 1383/10/18 : “*Ute dien dat ons te kennessen comen es dat de zeedike int Oostvrie in Ardemborch ambocht ende allomme omtrent de Ware zeere vreeselic staen ende in groten aventuren zijn van in te breke...*”; vermoedelijk gebeurden de dijkwerken vrij snel: in 1375-76 werd door het Brugse Sint-Janshospitaal in Beooster Ee een geschoot van 76 lb. 16 s. parisis betaald, of ongeveer 16,9 groten per gemet, wat zeer hoog was in vergelijking met de 3 à 4 groten per gemet die normaal betaald werden in die periode (gerekend aan een belastbaar grondbezit van 91 gemeten zoals het geval was in 1399). De volgende rekeningen van het Sint-Janshospitaal dateren wel pas uit 1381-82 toen 10,85 lb. betaald werd, en 1382-83 toen, vermoedelijk ingevolge van de militaire inundaties (infra) opnieuw een zeer hoog geschoot betaald werd (59 lb. 12 s. 5 d. , i.e. ca. 13,1 groten per gemet).

²² \$\$907 : mandement van graaf Lodewijk van Male aan de kapiteins van Brugge en het Vrije d.d. 1383/10/18 : “*...want die van Ardemborch ambocht Beoosten der Ee die de vorseide Vare (sic) langhen tijt ghehave ghehouden hebben ende werwaert jeghen de zee nu zo zeere veraremt zijn mids dat zij bevloeyt ende besouten zijn vander zee ende haerlieder husen meest staen int water dwelke bi meskieve van binnen slande up hemlieden comen es...*”

te dragen in de kosten²³. In die context werd in 1386 waarschijnlijk ook de stad Aardenburg verplicht bij te dragen tot het onderhoud van de Ware, die gedurende meer dan twee decennia ook effectief als zeedijk dienst deed.

Voor de watering Beooster Ee was het natuurlijk beter indien een deel van het verdrongen voorland kon worden heringepolderd. In mei 1398 werd daarover door de “meentucht” van de watering vergaderd, in aanwezigheid van vier schepenen van het Brugse Vrije²⁴. Het bleef niet bij plannen alleen, want al in 1399 werd buiten de Ware de Sint-Margrietepolder bedijkt, een jaar later gevolgd door de Dierkinsteenpolder²⁵. Ook de stad Aardenburg – of minste individuele poorters - waren bij deze herbedijkingen betrokken, zoals blijkt uit het verzoekschrift dat ondermeer door de burgemeester van Aardenburg aan de Gentse Sint-Baafsabdij gericht werd, om een deel van de tienden in de nieuw bedijkte polders kwijt te schelden, gezien de hoge kosten van de bedijking en het hoge risico²⁶.

Terwijl de oostelijke grens van Aardenburg-ambacht door de herinpolderingen rond 1400 stilaan weer beter beveiligd raakte, baarde een ander onderdeel van de waterstaatkundige infrastructuur steeds meer zorgen: de toestand van de Ee en de sluis van Slepeldamme. Reeds op 11 december 1398 begaven vier schepenen van het Brugse Vrije zich naar Aardenburg om de stadsschepenen ten verzoeken “*dat zij de Ee die zij sculdich waren te houdene, zo wel soudene doen verwaren datter de vrylaten van Ardemburch ambacht ghene scade bi hadden*”²⁷. Dit bezoek vormde een prelude tot een jarenlang aanslepend conflict, waarbij het vinden van een oplossing bemoeilijkt werd door de veelheid aan uiteenlopende belangen en een aantal complicerende factoren. Uiteindelijk zou pas 8 jaar later, in 1406 een min of meer definitieve regeling uitgewerkt worden.

In wat volgt, geven we eerst een overzicht van de waterstaatkundige deelproblemen die in het geding waren, waarbij we een onderscheid maken tussen de basisproblemen, en een aantal secundaire elementen zowel op het vlak van waterstaat als daarbuiten. De kernproblematiek viel in twee sub-problemen uiteen:

a. Het gebrekkig onderhoud van de **dijken** aan de Ee tussen Aardenburg en Slepeldamme. Na de eerste aanmaning in 1398 werd het dispuut tussen de watering en de stad over wie van hen schuldig was de “*zijdelingen*” van de Ee te onderhouden in augustus

²³ Ibidem.

²⁴ Rk. Brugse Vrije 1397-98, f°21r : “*Dominus Lonis van Moerkerke, Dominus Pieter van Wulpen, Hellin van Steelant ende Jan van Boeyegheem upten XXIsten dach van meye tArdemburch ter meentucht vander wateringhe van Bester (sic) Ee omme raed ende avijs te hebbene omme eenen polre te winne Bosten Ee elc I dach: 4 lb. 16 s. parisis*”.

²⁵ Gottschalk M.K.E. 1983, I, pp. 186-187.

²⁶ \$194 : op 1400/12/02 willigde de Sint-Baafsabdij dit verzoek in en schold het tiend voor de oogst 1400 kwijt, en reduceerde het tot de helft voor de vier daaropvolgende jaren.

²⁷ Rk. Brugse Vrije, 1398-99, f°17v . Het waren Pieter van Wulpen, Lonis van Moerkerke, Jan Zuerinc en Jan van Boeyeghem.

1402 voor de grafelijke Raadkamer te Rijsel gebracht²⁸. In dezelfde maand volgden toch nog bilaterale onderhandelingen tussen Aardenburg en de wateringen, te Brugge in de schepenkamer van het Vrije, waarbij de wateringen de stad confronteerden met een document – de oorkonde van 1244 ? - waaruit de onderhoudsplicht van Aardenburg moest blijken. Aardenburg betwistte echter het document²⁹, waarop de bal weer in het kamp van de grafelijke Raadkamer kwam te liggen. Op 11 september 1402 slaagde deze erin om de partijen toch tot een akkoord te laten komen, waarbij de magistraat en de *gemeente* van Aardenburg zich verbonden de zijdelingen van de Ee, zowel bezuiden als benoorden de stad op eigen kosten te onderhouden³⁰. Iets meer dan een jaar later, in december 1403 diende het Brugse Vrije echter opnieuw bij Aardenburg aan te dringen op herstellingswerken wegens dubbel overstromingsgevaar, zowel van zoet water afkomstig uit de Ee als van zeewater, door de gebrekkige toestand van de zeedijken aan weerszijden van de sluis van Slepeldamme, die Aardenburg eveneens diende te onderhouden. De stad verklaarde echter niet over de nodige middelen te beschikken³¹.

b. De zorgwekkende toestand van de **sluis** van Slepeldamme zelf. Nog maar pas was in de herfst van 1402 een akkoord afgesloten betreffende de dijken van de Ee, of een volgend probleem diende zich aan. Eind december 1402 bezocht een delegatie van het Brugse Vrije, de steden Brugge en Aardenburg samen met de baljuw van Brugge en een aantal werklieden de sluis van Slepeldamme die “*in zorghen van uutvlieghene*” was³². In de daaropvolgende weken werd door alle partijen beraadslaagd over de vraag of en hoe de sluis de winter zou doorkomen. Op 8 januari 1403 werd alvast een meester-timmerman aangesteld die de sluis door de winter moest helpen³³. Over de nood aan herstellingen waren alle partijen het klaarblijkelijk eens, echter niet over de vraag wie dat alles ging betalen. Op 23 januari werd een nieuwe vergadering in Aardenburg belegd, waarbij door het Brugse Vrije en de stad Brugge aan de beide wateringen van Aardenburg en aan Eeklo en Maldegem werd gevraagd

²⁸ Rk. Brugse Vrije, 1401-02, f°39v. De *Camere van den Rade* te Rijsel, formeel opgericht op 15 februari 1386 omvatte op dat ogenblik nog zowel een gerechtelijk als een financieel-controleerend luik (de latere Rekenkamer): Dumolyn J. 2002, p. 28.

²⁹ Rk. Brugse Vrije 1401-02, f°62v en f°16v: 1402/08/25: “...inde camere vanden Vryen metter wet van Ardenburgh ende metten goeden lieden van der wateringhe van Ardemburgh ambacht van Booster Ee ende Bester Ee omme een acoord te makene vanden gheschille dat zij onderlinghe hebben van haerleder waterghanghe ende omme een bewerp te toghene van eenen verbande daer in dat hem die van Ardemburgh verbonden zouden hebben jeghen de vorseide wateirnghe twelke verband de vorseide van Ardemburgh refuseerden ende en consten up de tijt niet veraccorderen”.

³⁰ \$909, in vidimus d.d. 1402/10/07 door de schepenen van Aardenburg. Het ging niet om een vonnis, maar om een “*vriendelic accoord ende appointment*” dat door de Raadkamer bedongen was. Rk. Brugse Vrije, 1401-02, f°45r: “*Jan Stommelin ende Jan van Boeyeghem, tsondaghes den Xsten dach in septembre te Rijssle inde herberghen omme tsonderdaghes te sine voor de heren vanden Rade ter dachvaerd die zij gheordeneert hadden up tfait van die van Ardemburgh ende die van der wateringhe van Ardemburgh ambacht twelke bi acorde ghestelt was in ghescripten hoe dat de vorseide wateringhe voordan zoude bliven staende verweert tjeghen de stede van Ardemburgh ende was ghesloten dat die van Ardemburgh ten eweliken daghe de zijlinghen van Coensdike ende die Ee houden zouden up haeren cost ende zonder cost of last te hebbene der wateringhe van Ardemburgh ambacht ende daer of zo verbonden hem die van Ardemburgh ende al tcomun vander stede...*”.

³¹ Rk. Brugse Vrije 1403-04, f°28r (1403/12/17).

³² Rk. Brugse Vrije 1401-02, f°21v (1402/12/31).

³³ Rk. Brugse Vrije 1401-02, f°22r.

éénmalig de stad Aardenburg financieel bij te springen³⁴. De wateringhen vroegen en kregen uitstel om hierover te beraadslagen, en op 7 februari kwam dan het verdict: negatief³⁵. Op lokaal niveau was nu een patstelling bereikt, waardoor de hulp van de grafelijke administratie diende te worden ingeroepen. Een voorlopige beschikking van hertog Filips de Stoute in mei 1403 leidde tot een plaatsbezoek, op 21 mei, van grafelijke commissarissen aan de sluis. Zij hadden uitdrukkelijk de opdracht iedereen die bij een eventuele doorbraak van de sluis schade zou ondervinden, te verplichten bij te dragen in de kosten. In het geval van de stad Aardenburg diende dat te gebeuren door middel van een hoofdelijke belasting. Aardenburg werd echter te arm bevonden om hieraan te voldoen, waardoor géén onmiddellijk gevolg werd gegeven aan de hertogelijke verordening³⁶. Op technisch vlak werden verschillende pistes overwogen: herstel, afdamming en/of plaatsing van een nieuwe sluis³⁷. Na een onderbreking van enkele maanden werd het debat voor de grafelijke commissarissen in augustus 1403 verder gezet, waarbij nu ook afgevaardigden van Moerkerke en Lapscheure werden opgeroepen. Maldegem en Eeklo trachtten met documenten aan te tonen dat zij in geen geval hoefden op te draaien voor de kosten³⁸. De ingelanden van Moerkerke en Lapscheure richtten bij monde van *Lodewijk van Moerkerke* een protestbrief naar de hertog, waarin ze de pogingen van de commissarissen om hen tot een bijdrage te verplichten, aankloegen. Hun pleidooi was gebaseerd op een drietal argumenten: allereerst ontving de stad Aardenburg een tol te Slepeldamme, die net bedoeld was om het onderhoud van de sluis te financieren. Ten tweede waren Moerkerke en Lapscheure op meer dan twee mijl afstand gelegen van Slepeldamme, en hadden ze bijgevolg niets te vrezen van een eventuele overstroming via Slepeldamme. Tenslotte wezen ze erop dat zijzelf voor hun afwatering een eigen waterloop en bijhorende sluis te onderhouden hadden, waarvoor de stad Aardenburg ook nooit iets betaald had. Dat Moerkerke en Lapscheure in het verleden wel ooit eens een bijdrage betaald hadden, bewees niets; daar ze hiervoor over “*lettres de non prejudice*” beschikten. Kort en goed: de enige financiële inspanning die Moerkerke en Lapscheure wilden leveren was er één om een

³⁴ Rk. Brugse Vrije 1403-04, f°12r: “*Mer Lonis van Moerkerke, Wouter vanden Ghate ende Jan Stomlin tsdisendaghes den XXIIIsten dach in laumaend tArdemburch metgaders der wet van Brucghe, die van Eeclo, van Maldegheem, die van Booster Ee ende Bester Ee daer hemlieden ghetoocht was de noot vander speye van Slepeldamme die in groter nood stond van helpe, aldaer was begheert ende verzocht bi beeden den wetten an die van Eeclo, Maldegheem, Bewester Ee ende Booster Ee dat zij die van Ardemburch wilden soucoursen desen waerf bi graciën de voorseide speye te helpen houdene ende makene van den welken de voorseide van Eeclo, Maldegheem, Bewester Ee ende Booster ee namen hier of haer verhalen tote den VIIsten daghe van sporkele omme der up te verandwoordene...*”.

³⁵ Rk. Brugse Vrije 1403-04, f°12v: “*... up welke zij verandworden dat zijt niet doen en zoude ende dat zij gheene helpe van hemlieden hebben zouden*”.

³⁶ Rk. Brugse Vrije, 1403-04, f°17r: “*Mijn heere van Oorscamp, mer Lonis van Moerkerke, Daneel van Ypre, Jan Scorlin ende Maertin de Grote, tsmaendaghes den XXIsten dach in meye up de speye te Slepeldamme met den ghedepueterden van Brucghe ter begherte van den commissarissen ons gheduchts heren van Bourgoingnen, mijn here den souverain, Willme Slijp ende Fransoys de Cupre bi zekere commissie ghestellet omme toverziene de noot vander speye vaorseit ende te constraingierne daer toe te ghelde alle de ghone diere mede bezouten mochten ende te helpene makene dese waerf mids dat die van Ardemburch diese sculdich zijn te houdene so aerm zijn dat zijs gheene macht en hebben daer omme uutghezijn elc II daghen: 12 lb.*”; naar een verordening van mei 1403 door hertog Filips de Stoute wordt verwezen in het vonnis van 1406/05/11 (\$58), doch deze verordening werd niet bewaard.

³⁷ Rk. Brugse Vrije 1403-04, f°17v: “*weder men de vorseide speye vermaken zoude jof verdammen*”; f°21v: (1403/08/13) “*weder men de speye te Slepeldamme vermaken zoude jof te lecghene eene nieuwe shuus*”.

³⁸ Rk. Brugse Vrije 1403-04, f°21v en 22r (1403/08/13-14).

“*bon fort mor ou dijc*” tegen de sluis van Slepeldamme te plaatsen, en het gat te dichten³⁹. Ondanks al deze protesten blijkt de principiëbsbeslissing om een nieuwe sluis aan te leggen toch min of meer rond te zijn, en werd met technici uit onder meer Brugge, Ieper en Sluis onderhandeld over de aard en de kostprijs van de werken⁴⁰. In de herfst van 1403 vonden dan ook werken plaats⁴¹. Eind december stuurden de wateringhen van Aardenburg-ambacht echter nogmaals een onheilsbericht de wereld in over de toestand van de sluis van Slepeldamme, en de (hernieuwde) weigering van de stad Aardenburg, Maldegem, Eeklo en Lembeke om het nodige te doen, waarop Brugge en het Vrije beslisten opnieuw een verzoekschrift aan de grafelijke Raadkamer te Rijsel te richten⁴². Er ging echter een maand voorbij vooraleer op 31 januari 1404 een grote vergadering belegd werd te Brugge. Het Vrije, Brugge en de grafelijke commissarissen waren het getalm en het halstarrige weigeren van alle betrokkenen om financieel tussenbeide te komen nu meer dan beu. Het Vrije maakte zich sterk de vrijlaten in Aardenburg-ambacht te kunnen overtuigen mee te betalen, en de grafelijke commissarissen beloofden het grafelijk gezag aan te wenden om daarnaast ook Maldegem, Eeklo en Lembeke te dwingen toe te geven. Het moeilijkste obstakel bleek echter te liggen bij nog een andere partij, met name de poorters van Gent die in de betrokken gebieden grondbezit hadden, en tot de halstarrigste weigeraars behoorden, daarin gesteund door het Gentse stadsbestuur⁴³. Brugge en het Vrije zonden daarop begin februari een gezantschap naar Gent. Na de nodige vertraging, vanwege de sneeuw en het bijeenroepen van de betrokken Gentse poorters, stemde Gent uiteindelijk toe om op 26 februari samen met Brugge en het Vrije *in situ* de situatie te bespreken⁴⁴. Ondanks “*vele ghescils*” slaagden de drie Leden, Gent, Brugge en het Vrije, er toch in de principiëbsbeslissing te nemen dat de sluis diende hersteld te worden, en wel op kosten van Maldegem, Eeklo, Lembeke en de stad Aardenburg. Over de juiste

³⁹ §§592. Dit verzoekschrift bleef ongedateerd, maar werd doorgespeeld aan de drie commissarissen. De namen van twee commissarissen: Willem Syp en de souverain-baljuw “*qui est a present*” zijn echter doorhaald, en vervangen door de heer van de Kapelle (Jan de Visch), zelf een voormalig soeverein-baljuw, en de baljuw van Sluis, Pieter Gherbode. Deze laatste bleef als baljuw in functie tot 22 september 1404. Gezien de inhoud en het verloop van de gebeurtenissen vermoeden we dat het verzoekschrift kan gesitueerd worden in augustus 1403, en dat inmiddels dus twee van de drie grafelijke commissarissen vervangen waren.

⁴⁰ Rk. Brugse Vrije 1403-04, f°22r (1403/09/04): “...omme raet ende advijs te hebbene up tfait vander speye van Slepeldamme daer ontboden waren alle de contribuanten die anderwaerf te vermakene vander zelve speye ghecontribuert hebben ende met den werclieden was ghesproken hoe men die nieuwe speye maken zoude, van wat houtte ende wat dat costen zoude”.

⁴¹ Rk. Brugse Vrije 1403-04, f°26v (1403/11/29): “...omme den dijc te overziene ende de speye ende omme dat de dikers ghebrec hadden van aerden te nemene omme den voorseiden dijc daer mede te makene”.

⁴² Rk. Brugse Vrije 1403-04, f°28r (1403/12/31).

⁴³ Prevenier W. (ed.) 1959, pp. 298-299: “so was aldaer gheaviseerd dat de ghedeputeerde van der stede van Brucghe ende van den Vrijen souden trecken an de stede van Ghend ende gheven haer te kennene den grooten noot van der voorseider speye, biddende met nerenste dat zij consenteren wilden desen waerf dat hare poorters die gheland waeren in Ardemburch-ambacht ende die daer of bezouten zouden dat zij contribueerden omme de voors. speye te repareerne, ende tland van den Vrijen zoude hare vrijlaten daertoe wel ghecrighen ende de commissarissen up dit stic gheoordeneert zouden de voorseide van Maldegheem, Eeclo, Lembeke ende Ardenburch-ambacht bi den toedoene van onsen gheduchten heere daertoe wel constraingieren...”; Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°32v: “...ende ooc dat zij vander wet van Ghend ghescreven hadden dat men haere poorters daer of verdraghen zoude”.

⁴⁴ Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°32v: eerste bezoek aan Gent op 4 februari 1404. De Brugse delegatie was een dag te laat mits de grote sneeuwval; f°33r: tweede bezoek aan Gent op 12 februari 1404; Prevenier, 1959, pp. 300-301.

kostenverdeling kon men het echter vooralsnog niet eens worden⁴⁵. Op 10 maart werden door de drie Leden “*weerclieden, meesters van speyen ende van slusen*” te Slepeldamme geconvoqueerd, die het echter onderling ook verre van eens waren over de juiste aanpak van de herstellingen⁴⁶. Tijdens een volgende vergadering te Gent, op 20 maart 1404 stelde de stad Aardenburg dan uiteindelijk voor al haar rechten op de sluis ten eeuwigen dage af te staan⁴⁷. Dit impliceerde dat het onderhoud zou moeten worden overgenomen door Maldegem, Eeklo en Lembeke, die na beraad het voorstel echter van de hand wezen. De stad Gent, die naar eigen zeggen bezorgd was “*dat men niet zecghen en zoude dat bi hemlieden dland in aventueren staen zoude*”, kon zich verschuilen achter de weigering van de andere partijen door te beslissen dat de Gentse poorters voor hun grondbezit in Maldegem, Eeklo en Lembeke evenveel zouden betalen als de andere gelanden. In de praktijk niets dus. Teneinde raad besloot men de zaak dan maar te verdagen tot de zomermaanden⁴⁸. Drie maand lang werd klaarblijkelijk geen actie meer ondernomen, tot op 21 juli Jan de Visch, heer van de Kapelle als commissaris van gravin Margaretha samen met afgevaardigden van Brugge en het Vrije de sluis ging inspecteren⁴⁹. Na nieuw verzet van de Gentse poorters, kon op 3 augustus de sluis toch uitbesteed worden aan drie personen met de opdracht de dringendste herstellingen uit te voeren en de sluis zo goed en zo kwaad het ging te onderhouden tot de volgende zomer, op kosten van Maldegem, Eeklo en Lembeke, en met bijdrage van de Gentse poorters. Brugge, Gent en het Vrije namen zich voor tegen het feest van Sint-Jan-de-Doper – 24 juni - 1405 een definitieve oplossing te vinden⁵⁰. En zo gebeurde, want een jaar lang vernemen we niets over de sluis van Slepeldamme, ook niet tijdens de overstromingen van november 1404 (infra).

⁴⁵ Prevenier W. (ed.) 1959, pp. 301-302: “*daer gheoordeneert was bi den III Leden dat men de voors. speye vermaken zoude ten coste van die van Maldegheem, Eeclo ende Lembeke ende der poort van Ardenburch, daerof de dachvaerd verzet was tot sanderendaghes voor scepenen van Ghend omme danne te oordeneerne hoe vele dat elc der in contribueeren zoude dwelke al noch verzet..*”.

⁴⁶ Prevenier W. (ed.) 1959, pp. 303-304: “*Robrecht Boudins, Wulfaerd van Moerkerke ende Jan van Boeyegheem tsmændaghes den Xsten dach in maerte up de speye van Slepeldamme met den ghedeputeerden van den steden van Ghend ende van Brucghe daer dat weerclieden meesters van speyen ende van slusen vergadert waeren omme toverziene tgehebrec van der voors. speye ende wat de costen daerof draghen zouden daerup de voors. ghedeputeerde tegader spraken ende vele handelinghen hadden ende vielen haerlieder advisen daer diversch*”.

⁴⁷ Prevenier W. (ed.) 1959, p. 306: 1404/03/20: “*daer dat doe of ghinghen die van der poort van Ardenburch de voors. speye van houte, ijzere, naghelen, pitten ende van zidiken eenich bewand of toe zecghen in eenigher manieren daerof te doene ende beloofden daerof goede bezeghelhede te ghevene onder der stede zeghele van Ardenbuerch*”.

⁴⁸ Prevenier, 1959, pp. 307-308 (1404/03/25); p. 309 (1404/04/08): “*als die van Maldegheem, Eeclo ende van Lembeke verandwoorden dat zij de speye van Slepeldamme niet an nemen en zouden in gheenre manieren, daerup scepenen van Ghend verandwoorden ende zeiden dat zij hare poorters die gheland waren in Maldegheem, Eeclo ende Lembeke der in zouden doen contribueeren also verre als dander in Maldegheem, Eeclo ende Lembeke gheland zijn up dat zij gheconstrainingniert worden ende al noch zij meenden haere poorters zo in dien te hebbene dat zij der in ghelden zouden alsoot voors. es up dat eenighe van der wet der over gheroupen woorden in de pointinghe of zettinghe, daer en was niet ghesloten anders dan de dachvaerd verzet was tot smaendaghes den XIIIsten dach in hoymaend up de speye van Slepeldamme...*”.

⁴⁹ Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°16r.

⁵⁰ Prevenier W. (ed.) 1959, p. 330: “*als de speye van Slepeldamme besceid (sic voor besteid) was te makene daert meest van noden was ende te houdene tot Sinte-Jansmesse eenen Jan Clayaerde, Pieter Boongaerde ende Jacob Bollaerd, ende wasser gheaviseerd ende gheordeneert dat men bin deser tijt eenen goeden ghemeenen raed aviseren ende vinden zoude omme de voors. speye van nieu te vermaken jof dat men ze verdammen zoude te Sinte-Jansmesse voors. naestcommende ende wie dat se voordan houden zal, dwelke aldus gheacordeirt es bi scepenen van Ghend als over haere poorters die gheland zijn in Maldegheem, Eeclo ende Lembeke...*”.

Pas op 26 oktober 1405 bezocht een delegatie van het Vrije, Brugge, Maldegem, Eeklo en Lembeke opnieuw de sluis. Op dat ogenblik was klaarblijkelijk reeds beslist om de bestaande sluis (voorlopig) af te dammen. Daarmee was de kous echter niet af, want er moest een oplossing gevonden worden voor de afwatering van de gebieden die via Slepeldamme uitwaterden⁵¹. Aangezien men niet onmiddellijk tot een oplossing kon komen, werd de zaak weerom voor de grafelijke Raad gebracht, die inmiddels als Raad van Vlaanderen zetelde te Oudenaarde. In november 1405 kregen alle partijen van de Raad de opdracht een advies uit te brengen over de aanleg van een nieuwe sluis⁵². Een eensluidend antwoord leverde dat echter niet op. In januari 1406 werd tijdens een plaatsbezoek van grafelijke raadsheren door het *"greigneur et plus saine partie"* van alle betrokkenen beslist de bestaande sluis niet meer te herstellen, maar een nieuwe uitwateringssluys aan te leggen. Maldegem, Eeklo en Lembeke boden aan dit op eigen kosten te doen mids de stad Aardenburg naast de bestaande sluis ook haar jurisdictie over het terrein afstond aan het Brugse Vrije, wat de stad in eerste instantie weigerde⁵³. De ingelanden van Maldegem, Eeklo en Lembeke weigerden van hun kant mee te werken aan een nieuwe scheepssluys⁵⁴. De komende maanden werd hierover druk overlegd tussen alle betrokkenen en grafelijke raadsheren die de zaak onderzochten. De zaak beroerde de gemoederen tot op het hoogste niveau. Ook het vierde Lid van Vlaanderen, Ieper, dat zich tot dan toe afzijdig had gehouden, was nu op de vergaderingen aanwezig. Ook de raadsheren konden geen doorbraak forceren, waarop Brugge en het Vrije de patstelling lieten weten aan de hertog te Parijs, die op 15 april 1406 aan de raadsheren de opdracht gaf een beslissing op te leggen⁵⁵. De zaak kwam nu duidelijk in een stroomversnelling, en op 9 mei 1406 werden de Leden, de stad Aardenburg, Maldegem en Eeklo voor de Raad van Vlaanderen te Oudenaarde geconvoqueerd⁵⁶. De raadsheren trachtten nog een laatste maal Aardenburg te overtuigen de

⁵¹ Zoete A. (ed.) 1982, p. 68 (1405/10/26): *"omme raet ende avijs te hebbene mids dat de voors. speye besteit was te verdammene jeghen der zee, waer ende te wat steden men tversche water luezen zoude dat tlant binnen niet verdrincken zoude van den verschen watere"*.

⁵² Rk. Brugse Vrije, 1405-06, f°23v; Zoete, 1982, p. 77 (1404/11/22).

⁵³ §§58 (narratio van het vonnis van de RvV op 1406/05/11): *"Et en a pres parlé aus dictez parties et autres illecquez assemblez pour savoir les voies et manieres comment l'en pourroit plus convenablement pourveoir aux perilz dessusdiz, ou de retenir ladicte espye, ou de faire une nouvelle escluse; par lesquelz ou au moins par la greigneur et plus saine partie fu deliberé et conclud, attendu le perte en quoy estoit la dicte espoye, et que les diz d'Ardembuerch n'avoient puissance si qu'ilz disoient de la refaire... que en lieu d'icelle espoye l'en feist la dicte nouvelle escluse; et de ce mesmes aviz furent aussi les diz commis..."*; Zoete A. (ed.) 1982, p. 89 (1406/01/19): *"daer die van Maldegheem, Eeclo ende Lembeke presenteerden eene nieuwe sluus te doen lecghene te haren costen bi also dat de vryheden die in tiden verleden gheleit waren ten scependomme van Ardemborch weder keeren mochten an tlant van den Vryen daer zij eerst behoorden; daer die van Ardemborch up verandwoorden dat zij gherne de voors. speye over gheven wilden maer niet scheeden van haren scependomme ende bleef staende in ghescille..."*

⁵⁴ §§58: (narratio van het vonnis van de RvV op 1406/05/11): *"... disans que se les diz d'Ardembuerch la vouloient retenir ou y faire une nouvelle escluse portans navire, ce que l'en leur mist bien au devant que ilz le feissent a leurs frais, car ilz n'y contribueroient en rien"*.

⁵⁵ Zoete A. (ed.) 1982, pp. 106-109; p. 115: *"A Jehan Sousier pour avoir porté le dit 24e jour du dit mois d'avril certaines lettres closes de messire Monfrant d'Essines et Jehan d'Ogierlande, eulx estans au dit lieu de Bruges, par devers ceulx d'Ardembourc, Maldegheem, Eeclo et Lembecque affin qu'ilz envoyassent devers eulx aucuns de leurs deputéz pour veoir certaines lettres patentes que le dit maistre Rolland avoit apportees de Paris pour le fait de l'espoye de Slepeldamme..."*; rk. Brugse Vrije 1405-06, f°77r. De oorkonde van Jan zonder Vrees werd in vidimus opgenomen in het vonnis van 1406/05/11 (§§58).

⁵⁶ Zoete A. (ed.) 1982, pp. 122-123.

bestaande sluis te herstellen, of een nieuwe scheepssluis te bouwen, maar tevergeefs⁵⁷. In hun vonnis van 11 mei, legden de Raadsheren daarom het eerdere voorstel van Maldegem, Eeklo en Lembeke op. De jurisdictie over de sluis van Slepeldamme en aanhorigheden, waartoe vermoedelijk ook de Ee van Aardenburg tot Slepeldamme gerekend werd, werd na meer dan 150 jaar bezit van Aardenburg, terug aan het Vrije overgedragen. Maldegem, Eeklo en Lembeke zullen op eigen kost een nieuwe sluis bouwen en onderhouden, zoals ze ook de waterweg ernaar toe dienden te onderhouden. Uit dit samenwerkingsverband ontstond een nieuwe *watering van Slepeldamme* (infra). Over de scheepvaart werd niets meer vermeld: de nieuwe sluis diende vermoedelijk enkel voor de uitwatering, niet meer voor het scheepvaartverkeer. Tot slot reserveerde de Raad de kennis over eventuele betwistingen voor zich⁵⁸.

In de daaropvolgende maanden, pasten grafelijke raadsheren de grenspalen tussen de jurisdicties van het Vrije en Aardenburg aan aan de nieuwe situatie⁵⁹. Hiermee waren alle problemen nog niet van de baan: begin 1407 daagde de stad Aardenburg het Vrije en de wateringën Beooster en Bewester Ee opnieuw voor de Raad van Vlaanderen om te eisen dat het Vrije en de wateringën de inmiddels achterhaalde overeenkomsten waarin Aardenburg zich verbond tot onderhoud van sluis en watergang, restitueerden⁶⁰. Bovendien duurde het nog jaren vooraleer een aanvang werd gemaakt met de aanleg van een nieuwe sluis, wat leidde tot nieuwe conflicten over overstromingsgevaar tussen de inwoners van Aardenburg-ambacht, en de nieuwe watering van Slepeldamme⁶¹. Nog in juli 1408 vroegen de Leden van Vlaanderen aan de Kanselier om de werken nog een seizoen uit te laten stellen, gezien het reeds te laat op het jaar was en gevreesd werd voor een zwakke dijk in de winter⁶². In

⁵⁷ §§58 (narratio van het vonnis van de RvV op 1406/05/11): " ... nous eussions encores et de rechief parlé ausdiz d'Ardebuerch et leur sommé une fois, autre et tierce en la presence diceulx deputez de vouloir faire et retenir la dicte espoie ou en lieu dicelle faire la dicte escluse ou autre portans navire ".

⁵⁸ §§58: vonnis van 1406/05/11. Dit vonnis vernietigde dus in de praktijk de overeenkomst van 1251: "Et moiennant ce ordonnons et appointons aussi que les dessus diz adhiretes de Maldegheem, Eclo et Lembecque... seront tenus de faire une nouvelle escluse en lieu dicelle espoie telle que besoing est a leurs propres coustz et despens... pour parmi icelle et le le waterganc cy dessus declairié qui se fera et vuydera en et par la maniere cy dessus contenue vuydier leurs eaues fresches sans dommage des adhiretez illecques environ".

⁵⁹ Rk. Brugse Vrije 1406-07, f°61v. Voor de inwoners van het betrokken gebied had deze gebiedsoverdracht evidente juridische gevolgen. In 1409 trachtten het Vrije en de stad Aardenburg beide issue-rechten te innen op het bezit van een vrouw die van Slepeldamme naar Sluis verhuisde: Rk. Brugse Vrije 1408-09, f°27v (1409/07/18).

⁶⁰ Tussenvonnis d.d. 1407/02/15 (n.s.) (§§471).

⁶¹ Rk. Brugse Vrije 1406-07, f°23v (1407/06/29); rk. Brugse Vrije 1407-08, f°21v (1408/06/07); f°24r (1408/07/24); Zoete 1982, pp. 307-308 (zelfde datum). De "oude spei" blijkt in 1416 nog steeds te bestaan en mogelijk door schepen gebruikt te worden: rk. Brugse Vrije 1415-16, f°36r: "...te Slepeldamme up de oude speye... omme te wetene tghemeene proffijt van zekeren cueren die die van Maldegheem begheren gheordonneert te hebbene up de havene van Slepeldamme vanden quetse die zij zecghen die zij hebben vande scepen".

⁶² Zoete A. (ed.) 1982, pp. 312-313: (1408/07/30): "...bi minen heere den canchelier met den ghedeputeirden van den andren Leden de welke eendrachtelike ghelast hadden den ghedeputeirden van der nieuwer wateringhe van Eeclo ende van Maldegheem die an ghenomen hebben de speye van Slepeldamme ende der in meenden eene nieuwe sluis te lecghene die niet zoude moghen ingheleit zijn het ne zoude wezen bi Alre Helegheemesse dat zij in gheener manieren de zelve sluis in en daden voor tnieuwe saysoen ghemerct dat was een weec zomer ende verre int jaer zoude zijn eert ghedaen zoude zijn ende de nieuwe dijc zoude wezen van meruwer erden de welke lichtelike bi den hoghen winterschen vlooden ute zoude moghen vlieghen, dwelke waert dat het gheschiede, des God verden moete, dlandt van Vlaendren ware ghescepen daer of the (sic) hebbene meerer quest dan cam van

dezelfde periode is ook sprake van de *Deynemaers*-sluis die vlak bij Slepeldamme moet gelegen zijn, en waarlangs de nieuwe watering Slepeldamme –tijdelijk- haar water wou leiden, om zodoende te Slepeldamme een nieuwe sluis te kunnen aanleggen, wat tot grote bezorgdheid bij Beooster Ee leidde⁶³. Ook de dijk bij de sluis zorgde voor problemen: in 1411 drongen Brugge en het Vrije herhaaldelijk via de Raad van Vlaanderen aan bij de nieuwe watering van Slepeldamme om deze te laten herstellen⁶⁴. In 1413 bleek de sluis opnieuw in slechte staat te zijn en last te hebben van onderloopsheid⁶⁵, en ook in 1426 en 1439-40 dienden herstellingswerken uitgevoerd te worden⁶⁶.

Een aantal secundaire problemen compliceerden ernstig de zaak. Op het vlak van de waterstaat ging het met name om:

c. de *drainage* van het oppervlakte-water van de watering Maldegem en Eeklo-Lembeke. Beide watering waterden reeds voor het midden van de 13^e eeuw af via de Ee en Slepeldamme, wat voor Eeklo uitdrukkelijk bevestigd werd in de keure van 1240⁶⁷. Zoals we hoger zagen, vingen de kanalisatiewerken en de aanleg van een scheepvaartsluis door Aardenburg pas enige jaren later, vanaf 1244, aan. Aangezien het afwateringstraject op dat ogenblik reeds bestond, zal Aardenburg zich daarbij ten opzichte van Eeklo en Maldegem moeten verbinden hebben deze afwatering – kosteloos - te blijven garanderen⁶⁸. Voor de

den gate van Biervliet ende ghaven de Leden den canchelier dit te kennen ten hende dat hi bevel doen zoude den ghedeputeirden van der wateringhe dat zij niet en leiden voor tnieuwe saysoen de sluis ende dat zij erwaren zouden desen wijntre de speye so datter den lande gheen grief of en comme...

⁶³ Rk. Brugse Vrije 1407-08, f°24r (1408/07/24) en Rk. Brugse Vrije 1408-09, f°22v (1409/04/12): “Mijn heere van Moerkerke, Jan van Boeyegheem ende meester Claeis vander Eeke, svrydaghes den XIIe in april te Slepeldamme omme te veraccoordeerne tghescil tusschen die van Maldegheem, Eeklo en Lembeke ende die van Aardenburchambocht Booster Ee up tleeden vanden watere van der Ee duer de Deynemare sluis ende verstoppinghe vander speye van Slepeldamme omme hare nieuwe sluis te lecghene daer of zij onderlinghen niet veraccoordeeren ne consten waren de plaetchen ghevisiteirt ende waren biden voorseide ghedeputerden onderlinghe veraccoordeert hoe waer, hoe langhe ende te wiens costen men tvoorseide water leeden zoude ende ghescrijten daer of ghemaect daer omme uutghezijn elc I dach: 3 lb. 12 s”.

⁶⁴ Rk. Brugse Vrije 1410-11, f°15r; f°16r: “Mijn here van Oorscamp ende Wouter vanden Ghate sdonredaghes den XXVIen in sporcle up de sluis te Slepeldamme omme metgaders den ghedeputerde vander stede van Brughe ende den ghelanden vander wateringhe van Ardenbuerch ambocht Boosten der Ee te helpen bestedene den dijc ende ooc de kaye neffens der voorseide sluis ende mids dat men daer niet eens conste worde was ghesloten dat ment bringhen zoude voor beede de wetten ende danne den heren van ons gheduchs heren Rade overgheven omme die van Maldegheem zelve te doen bewaerne wien het toe behoorde daer omme ute ghezijn elc I dach: 48 s.”; opnieuw in september 1411: rk. Brugse Vrije 1410-11, f°25v; f°26r en f°38v. In 1413-14 onderhandelden Slepeldamme en Bewester Ee verder over het dijkonderhoud door de respectieve watering: Gottschalk M.K.E. II, p. 11.

⁶⁵ Rk. Brugse Vrije 1412-13, f°31v (1413/04/06): “omme de noot van der sluis die zere ghevalen was ende onderholoct wel LIIII voeten lanc”. Onderloopsheid is het verschijnsel waarbij water onder een sluis of ander kunstwerk doorloopt door onvoldoende waterdichte aansluiting op de omringende grond (van de Ven G.P. 2003, p. 437).

⁶⁶ Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 39; p. 59. In 1492 werden de dijken bij Slepeldamme in het kader van de verdediging van het door Maximiliaan van Oostenrijk belegerde Sluis doorgestoken (ibidem, p. 107). De sluis van Slepeldamme werd uiteindelijk definitief vernield in 1583 (ibidem, p. 219).

⁶⁷ Stockman L. 1969, p. 174 : “*debent habere liberum aquaductum et exitum aquarum suarum versus west usque ad aquam quae vocatur vulgari nomine Hee, abhinc usque ad mare...*”. Een deel van Eeklo waterde echter wel oostelijk via Boekhoute af.

⁶⁸ Op dergelijke verbintenissen wordt gealludeerd in de overeenkomst van 1406 (§58): “*Et en oultre ce avons appointié aussi que se les diz dArdenbuerch et pareillement les diz adhiretes (i.e. van Maldegem, Eeklo en Lembeke) ont aucunes lettres ou obligations l'un sur lautre pour et a cause dicelle espoye et de la vuydenge et*

watering van Eeklo, die ook een deel van Lembeke omvatte, heeft Stockman aangetoond dat de afwatering voor de aanleg van de Lieve gebeurde via de Noordwatering die uitgaaf op het zuidelijke traject van de Ee tussen Aardenburg en Maldegem. Door de aanleg van de Lieve die voor een deel het traject van die Noordwatering volgde, werd dit moeilijk, en zocht Eeklo naar een afzonderlijke verbinding met de Ee. Reeds voor 1276 werden daarom een aantal moervaarten met elkaar verbonden door de noord-zuid lopende Eeklose watergang die uitmondde in de Moerwatergang en zo Aardenburg bereikte zonder de Lieve te kruisen, en die in 1332 en 1351 aanzienlijk verbreed werd⁶⁹. De afwatering van Maldegem verliep eenvoudiger: via de Ee naar Aardenburg en zo naar Slepeldamme. Na de aanleg van de Lieve, diende het water van de Ee echter door een duiker onder dit kanaal te worden geleid. Voor alle werken aan deze duiker was daarbij de toestemming nodig van de “Liefmeesters” van de stad Gent. In 1419 zou dat tot een conflict leiden, omdat Gent pas wou instemmen met werken aan de duiker mits betaling van een jaarlijkse rente van 3 lb. aan de stad als erkenning voor de welwillendheid van de stad om een duiker onder de Lieve toe te staan. Daarop bepleitte de heer van Maldegem de zaak van de watering te Gent met de gevleugelde uitspraak: “*ic secghe dat de Hee Hee was meneghe tijd eer de Lieve Lieve was*”, wat impliceerde dat Gent de duiker van de Ee diende te gedogen, gezien bij de aanleg van de Lieve bedongen was dat Gent bestaande land- en waterwegen diende te bewaren door aanleg van bruggen of duikers⁷⁰. Ook het Brugse Vrije protesteerde hevig. Allemaal tevergeefs: de watering diende uiteindelijk in te stemmen met de rente⁷¹. Wat de sluis van Slepeldamme betreft, kunnen we stellen dat de watering Maldegem en Eeklo-Lembeke alle belang hadden bij een goed functionerende *uitwaterings*-sluis te Slepeldamme. Gezien echter de turfexploitatie in het gebied rond 1400 reeds fel in belang verminderd was⁷², hadden de watering Maldegem en Eeklo-Lembeke de volledige controle over hun afwateringsstelsel in handen. Dit veronderstelde wel een goede samenwerking tussen beide watering Maldegem en Eeklo-Lembeke, wat aanvankelijk ook niet van een leien dakje liep: reeds op 25 januari 1407 dienden de schepenen van het Vrije tussenbeide te komen om een dispuut te beslechten tussen de betrokken partijen in de Slepeldamme-watering⁷³.

⁶⁹ Stockman L. 1963 en 1969. De auteur (1969, p. 188 noot 49) wijst erop dat, in tegenstelling tot Gottschalk, (1983, II, p. 10) Lembeke géén afzonderlijke watering vormde, maar deels via Boekhoutte, deels samen met Eeklo afwaterde. Niet het volledige grondgebied van Eeklo waterde via Slepeldamme af: in de 15e eeuw stak de stad Eeklo heel wat energie in de afwatering van het zuidelijke moergebied naar de Lieve en de Burggravenstroom, waartoe in 1458 het “Leiken” als verbinding met de Lieve werd gegraven, en in 1482 de Oostwatergang naar de Burggravenstroom te Kluizen, twee projecten die op grote tegenstand van Gent stootten: zie Stabel, P. 1985, I,2, p. 126.

⁷¹ Gottschalk M.K.E. II, 1983, pp. 12-13.

⁷³ Rk. Brugse Vrije 1406-07, f°18r.

d. **Overstromingen**, met name de Sint-Elizabetsvloed van 19 november 1404, die ook in het ambacht Aardenburg grote schade aanrichtte. De “Ware” in Aardenburg-ambacht was de eerste plaats waar de burgemeester van het Vrije Wulfaerd van Moerkerke en schepenen Jan van Boeyeghem op de dag zelf nog spoorlags naar toe reden. Uit het vervolg van de gebeurtenissen bleek dat de Ware wel degelijk doorbroken was en het achterliggende land overstroomd was⁷⁴. De toestand in de watering Beooster Ee was zelfs zo ernstig dat in februari 1405 een commissie vanwege gravin Margaretha, samen met afgevaardigden van het Brugse Vrije en Brugge onderzochten of men de zeedijken wel zou kunnen behouden, en wat de waarde van het land was, wat het vermoeden wekt dat zelfs de mogelijkheid van een volledig *abandon* van een deel van Aardenburg-ambacht overwogen werd⁷⁵. Uiteindelijk werden de meeste dijken toch hersteld. In de zomer van 1405 bemiddelden de schepenen van het Brugse Vrije nog om akkoorden af te sluiten tussen landeigenaars en pachters over de hoogte van de pachtvermindering ten gevolge van de overstroming⁷⁶. De kosten van het dijkherstel liepen hoog op, onder meer omdat relatief nieuwe systemen van kustverdediging, zoals de aanleg van stenen hoofden, werden uitgetoetst⁷⁷. Dit alles betekende een zware last voor de ingelanden, zozeer zelfs dat in augustus 1406 de Raad van Vlaanderen op verzoek van de abdij van Ter Doest en het Brugse Sint-Janshospitaal tussenkwam om de gedwongen inning van het geschot die door de waasschout en dijschepenen van de watering Beooster Ee was ingezet, stop te zetten en de zaak door het Brugse Vrije te laten herbekijken⁷⁸.

⁷⁴ Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°51r: “Item de zelve (Jan vanden Hove) swondaechs den XIXsten dach in novembre in Ardemburchambocht ende in Oostburghambocht omme mare te vernemene waer de zee in te broken was ende met diere mare weder omme te Brucghe an buerchmeesteren ende scepenen vanden Vryen ende doe weder omme ghereden met Wulfaerde van Moerkercke buerchmeester ende met Janne van Boeyegheem ter Ware bi Ardemburch”; f°46r: “Jan f. Pieters Obrechts smaendaghes den XXIIIsten dach in novembre ghezent ter Ware buuten Ardenburgh metgaders eenen bode van der stede van Brucghe up den zeedijc daer tland biden hoghen vloeden ende tempeesten vander zee in vloets was met provantsen die de stede van Brucghe ende tland vanden Vryen daer zenden omme de dikers diere stonden en dijcten jeghen de zee omme tvoorseide land te bevarschene, daer omme uutghezijn II daghen: 32 s.”.

⁷⁵ Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°30v: “Wulfaerd van Moerkerke smaendaghes den XXIIIsten dach in sporkele tArdenburch ende in Ardenburgh-ambacht met den commissarissen van onser gheduchter vrouwen te wetene mijn heere vander Capelle, mer Jacob Belle, den ontfanghere van Vlaenderen ende met den ghedeputerden vander stede van Brucghe omme te vernemene ende claerlike te wetene of men de zeediken in Ardenburghambocht boosten der Ee zoude moghen behouden staende jeghen de zee ende omme te verstane de waerde vanden lande inde jeghenode ende voort omme raet ende advijs te hebbene waer men tgheld ghecrighen zoude omme de voorseide diken mede te doen makene die ingheghaen waeren dwelke uutghestelt was tot tsaterdaghes daer naer te Brucghe daer omme uutghezijn III daghen”.

⁷⁶ Rk. Brugse Vrije, 1405-06, f°17r, betreffende de OLV-polder in Aardenburg-ambacht.

⁷⁷ Rk. Brugse Vrije, 1408-09, f°12v (1408/09/17): “Jan van Boeyegheem, Willem van Messem ende dheer Roegier vanden Riede smaendaghes den zelve dach in de camere van Brucghe omme te spreken... Voort die vander wateringhe van Ardemburchambocht bewesten der Ee moesten steken II nieuwe hoofde tusschen der Shuus ende Slepeldamme daer hem vele steenen toe behoufden ende omme die te nemene tArdenburch”; zie ook ibidem, f°24r (1409/05/06): aanleg van voorlopig één nieuw hoofd door Beooster Ee.

⁷⁸ Het Brugse Vrije had een “avaluacie” van (de gronden in) Aardenburg-ambacht opgesteld, waarna de waasschout en de dijschepenen vermoedelijk begonnen waren overeenkomstig deze “evaluatie” geschot langs gerechtelijke weg te innen: rk. Brugse Vrije 1406-07, f°10v en f°28v: “Jan van Boyegheem, ende dhere Roegiaer vanden Riede tsondaechs den eersten in oust tOudenaerde voor de heeren van ons gheduchts heeren rade die verboden hadden den waescoutheeten ende scepenen vanden waes ambochte van Ardenburgh ambocht niet te procedeirne te vonnesse naer de avaluacie die vander wateringhe bider wet vanden Vryen ghewijst omme de zelve heeren vander waarheit te informeerne..... ; (1406/08/14) Voord omme te visenteerne eenen besloten brief comende vande heeren van ons gheduchts heren Rade anden voorseiden bailliu ende wet vanden Vrien inhoudende datmen ten vervolghe van minen here den abt vander Does ende die van Sinte Janshuus in Brucghe advis hebben zoude up de valuacie van Ardenborch ambocht Beoosten der Ee...”; volgens de rk van het Brugse

e. De bijdrage van *achterliggende gronden* aan de zeedijken en afwatering in het ambacht Aardenburg. In 1409 was de zeedijk bij Koksijde sterk aangetast door *breksem* en diende door de watering Beooster Ee een *inlaagdijk* te worden aangelegd. Door de schepenen van het Brugse Vrije werd het ambacht Maldegem bij gerechtelijk vonnis verplicht bij te dragen in de kosten, doch de heer van Maldegem verzette zich hiertegen, met het argument dat alleen de schepenbank van Maldegem binnen de heerlijkheid Maldegem een zetting kon opleggen. Hierop werd het dispuut door de Leden van Vlaanderen voor de hertog gebracht die in maart 1411 Maldegem verplichtte te betalen⁷⁹. Pikant detail: bij een eerdere soortgelijke bijdrage van Maldegem in 1406, had de watering als geheel wel ingestemd, maar waren het de Brugse poorters die geweigerd hadden het daartoe geheven geschot te betalen⁸⁰. Het blijken vooral de stedelingen te zijn die zich tegen dergelijke bijdragen verzetten: ook andere wateringën, zoals Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve werden in deze jaren verplicht bij te dragen in de kosten van Beooster Ee, wat in oktober 1412 dan weer leidde tot een conflict met de stad Gent die de amman van Moerkerke verbood de grond van een Gents poorter aan te slaan om het achterstallig geschot te innen⁸¹. En in de naburige watering De Broeke, gelegen onder de rook van Brugge, diende het Vrije eind 1408 alle hens aan dek te roepen om de stad Brugge te overtuigen haar poorters een éénmalige bijdrage van 2 groten per gemet, eveneens bestemd voor de Ware in Beooster Ee, te laten betalen⁸².

Sint-Janshospitaal werd zowel in 1405 als in 1406 in Beooster Ee het hoge geschot van 20 groten per gemet betaald.

⁷⁹ §§413: vonnis d.d. 1411/03/25 (n.s.); Rk. Brugse Vrije 1410-11, f°41r: “...bij boorchmeesteren ghelast te truckene met den ghedeputerden vanden lande mer Janne den Brune ende Pieteren van Belle ende meer andere bi onsen gheduchten here ende prinche omme hem al in lanx te kenne te ghevene twijsdom leden bider wet vanden Vrien vanden gheschote van Aerdenbourchambocht ende bi wat causen die van Maldegheem ende andre ghewijst waren te contribueerne in de inzete te Coxide met dien van Ardemburch ambocht omme te versoukene ende te sommeirne tvoorseide vonnesse vulcommen te hebben....”; f°13r: “smaendaghes den XXIIen in decembre omboden te Brucghe snavens in de herberghe ende sanderdaechs vergadert inde camere vanden Vryen omme dat de ghedeputerden vander wet weghe bi onsen gheduchten here ende prince onlanx te vooren ghezijn hadde in sine stede van Ghent omme hem te kenne te ghevene den quets die zij hadden int ghuend dat tvonnesse twelke de wet duechdelike ghewijst hadde ter clachte van partien als dat die van Maldegheem gheland sijn in eeneghe polren verclaerst int voorseide vonnesse ghelden ende contribueren zouden ter hulpe van eenre inzete gheleet omme der nood vander zee biden goeden lieden vander wateringhe van Ardenborch ambocht Beoosten der Ee niet vulcommen ware, hem biddende met sulker omoedicheidt alser toebehoorde omme sine goede remedie”; Zoete, 1982, pp. 522-523; rk. Brugse Vrije 1408-09, f°28r (1409/08/01).

⁸⁰ Rk. Brugse Vrije 1405-06, f°26v: (1406/02/15): “inde camere vanden Vryen metgaders eeneghe vander wet van Brucghe omme tappointierne tghescil zijnde tusschen eeneghen poorteren van Brucghe ghelant binden ambachte van Maldegheem of een zide ende den voorseiden ambachte of ander zide sprutende ute zekeren ghescoten van dicagen die de vorseide van Maldegheem ghescoten hadden omme de reparacien vanden zeediken vanden Ware daer of dat de voorseide poorters wederzaden betalinghen daer of te doene”.

⁸¹ Rk. Brugse Vrije 1412-1413, f°21v (1412/10/13).

⁸² Rk. Brugse Vrije 1408-09, f°16v (1408/12/16): “Jacob de Verze, tsondaechs den XVIe in decembre te Sint Andries an minen heere den abdt van Sinte Andries omme te zeghelne eene lettre bider welker de wet vanden Vryen kendt dat de betaelinghe vanden II groten die men den poorters van Brucghe gheland zijnde inde wateringhe vanden Brouke heesschende es van elken ghemete ende de welke zij dese waerf betalen zullen bi acoorde ghemaect tusschen der wet van Brucghe ende der wet vanden Vryen ter reparacie ende hulpe van I dyke die men heet de Ware gheleghen in Ardembuerchambocht de welke dijk zonder de hulpe van andren wateringhen daer omtrent niet te houdene hadde ghezijn tjeghen de zee mids de grote gaten ende grieven die de voorseide dijk hadde vanden groten hoghen vlooden die ghinghen up Sinte Lisebetten nacht int jaer M CCCC ende IIII den zelve poorters gheene prejudicie draghen zal in tiden toe te commene daer omme uutghezijn eenen dach: 24 s.”

f. De **controle** op de rekeningen van de wateringen door de centrale overheid. In vorig hoofdstuk zagen we hoe de *controlleur des officiers de Flandre* in mei 1403 trachtte ex officio de auditie van de rekening van de watering Beoster Ee bij te wonen, en daarbij de sluismeesters van de watering door de baljuw van Aardenburg liet gevangenzetten, wat tot een storm van protest vanwege het Brugse Vrije en de watering leidde⁸³.

g. Het onderhoud van de **dijken** bij de stad en het grafelijk kasteel van **Sluis**. In maart 1403 richtte de algemeen ontvanger van Vlaanderen via de schepenen van het Vrije een verzoek aan de watering Bewester Ee om samen met de stad Sluis de dijk die bij het kasteel van Sluis lag te versterken. De watering weigerde echter op dat verzoek in te gaan⁸⁴. De zaak escaleerde in mei 1406 toen de watering van Aardenburg Bewester Ee goederen liet aanslaan van individuele poorters van Sluis, wegens de nalatigheid van de stad Sluis om haar verplichtingen inzake onderhoud van dijken en sluizen na te komen, waarop de schepenen van het Brugse Vrije bemiddelden⁸⁵. In het najaar 1408, zorgde de penibele toestand van de dijken bij Sluis, voor alweer een moeilijke evenwichtsoefening: Brugge en het Vrije bemiddelden in een geschil tussen de watering Bewester Ee en niemand minder dan de ouderlingen van de Duitse Hanze, waarvan de schippers balast uitgroeven bij de galg van Sluis. Vermoedelijk ging het om zoden die buitendijks gestoken werden, doch op die manier werd het voorland voor de dijk natuurlijk verzwakt⁸⁶. De moeilijke relatie tussen Sluis en de watering Bewester Ee, waarvan de uitwateringssluis onder de Vismarkt te Sluis lag, werd in vorig hoofdstuk al uitgebreid geanalyseerd⁸⁷.

h. Het onderhoud van de **bruggen** over de Ee. In weerwil van de hoger vermelde grafelijke uitspraak van 1286 trachtte de schepenbank van het Vrije in 1399 vermoedelijk op

⁸³ Rk. Brugse Vrije 1403-04, f°45r; zie hoger hoofdstuk 9.

⁸⁴ Rk. Brugse Vrije 1403-04, f°78r en 13v: “Wouter vanden Ghate ende meester Clais vander Eeke tsdisendaghes den zelve dach ter Sluus bider ghemeente vander wateringhe van Ardemburch ambacht Bewester Ee uten verzouke dat dontfanghere van Vlaenderen verzochte ande voorseide wateringhe dat zij zouden willen metgaders die vander Sluus helpen verstaerken den dijc die leghet biden casteele ter Sluus ende hadden gheerne ghezien dat zij daer toe een deel ghels ghegheven hadden dwelke zij weder zeiden ...”

⁸⁵ Rk. Brugse Vrije 1405-06, f°31v: “Heinric van Meetkerke, Jan Zuerinc ende meester Clais vander Eeke, smaendaechs den Xsten dach in meye ter Sluus ten verzouke van borchmeesters ende scepenen der voorseide stede omme accoord ende heffeninghe te maken tusschen den voorseide vander sluus of een zide ende den sluusmeesteren ende den ghelanden van Ardemburchambocht bewesten der Ee of ander zide de welke sluusmeesteren te wetten ghestelt hadden tgoet van eeneghen poorteren inde zelve stede ghelegghen int voorseide ambocht ute causen van ghebreken van sluusen, dyken ende andre partseelen die de voorseide vander Sluus sculdich zijn te makene ende te houdene twelke ghescil naer vele handelinghen men ten voorseide daghe niet veraccoordeeren ne conste, maer was verset tote svrindaechs naestcommende inde camere vanden Vryen daer omme uteghezijn elc II daghen: 7 lb. 4 s.”; deze problemen hielden nog geruime tijd aan: zie rk. Brugse Vrije 1415-16, f°35r (1416/04/23).

⁸⁶ Rk. Brugse Vrije 1408-09, f°13r (1408/10/02): “Mijn here van Oorscamp sdicendaghes den andren in october ter Sluus metten ghedeputeerden vander stede van Brucghe jeghen doldermans vande Oosterlinghen metgaders eeneghe ghedeputeerde vander wateringhe van Ardemburchambocht bewesten der Ee omme met hemliede te veracoorderne ende te bewisene dat de sciplitiden van haren lande voort an up zouden houden van ballaste te doen delvene bider ghalghe ter Sluus te dien hendde dat den lande gheen grief daer bi en quame, ende was biden voorseide ghedeputeerden ende den oudermans vriendelike veracoordeert daer omme utghezijn eenen dach: 24 s.”

⁸⁷ Zie hoger hoofdstuk 9, met betrekking tot het optreden van vorstelijk ontvanger Jeronimus Lauwereyn. Reeds in maart 1408 trachtten schepenen van het Brugse Vrije een “*appointment*” tussen de stad Sluis en Bewester Ee af te sluiten over deze sluis: rk. Brugse Vrije 1407-08, f°18r:

aansturen van de wateringhen om het onderhoud van de bruggen over de Ee tussen Hannekinswerve en *Ullinshuele* af te wentelen op de stad Aardenburg, vermoedelijk zonder al te veel succes⁸⁸.

Maar ook los van de waterstaat bemoeilijkten een aantal factoren het vinden van een oplossing:

i. De **kustverdediging**. Tijdens de eerste jaren van de 15^e eeuw leefde in de kustvlakte de permanente vrees voor vijandige raids, zowel door *Zeelanders*⁸⁹ als door Engelsen. In 1406 werd te Slepeldamme een “*bollewerke*” aangelegd, waarvan door hertogelijke functionarissen getracht werd de aanleg- en onderhoudskosten door de wateringhen van Aardenburg-ambacht te laten dragen. Deze laatsten trachten dit af te wenden door te eisen dat ook de achterliggende gebieden, met name Maldegem en Eeklo, zouden bijdragen⁹⁰. Wanneer in maart 1411 het bericht kwam over een mogelijke Engelse invasievloot, werd door hertog Jan zonder Vrees nogmaals uitdrukkelijk gevraagd Slepeldamme te versterken⁹¹.

j. De **tolheffing** door Aardenburg op het scheepvaartverkeer. In 1396 verzette het Brugse Vrije zich hevig tegen de poging van Aardenburg om op elk schip dat via de stad passeerde een tol van 1 groot te heffen. Met name schippers van Pulsbroek en Maldegem, die meer dan waarschijnlijk turf vervoerden, waren hiervan het slachtoffer⁹². Dat Aardenburg tolinkomsten op het handelsverkeer te Slepeldamme hief, werd door de wateringhen gebruikt als argument tegen elke bijdrage aan het onderhoud van de sluis: in hun optiek diende de stad de tolinkomsten te gebruiken voor het sluisonderhoud⁹³. De eigenlijke tol van Slepeldamme was echter in handen van de graaf van Vlaanderen en werd als domeingoed verpacht, in 1403 toch

⁸⁸ Rk. Brugse Vrije 1399-1400, f°20v: “*Dominus Pieter van Wulpen, Jan Zuering ende Jan van Boeyghem smaendaechs den XXIsten dach van hoymaend tArdeburch tieghen de wet hoe men best avijs hebben zoude de brucghen tusschen Hannekinwerve ende Ullinshuele, de welke wet begerden dat die van Ardeburch ambacht daden maken de vorseide brucghen elc II daghen: 7 lb. 4 s. paris*”. Met Ullinshuele werd vermoedelijk Holinsbrugge/Odelinsbrugge bedoeld, zie Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 12.

⁸⁹ Rk. Brugse Vrije 1400-01, f°12r: “*Mijn heere van Merchem, Ywain van Straten, Boudin f. Jans ende Jan van Boeygheem tsondaechs den XXIXsten dach in oust ten Ghistele an mijn here van Ghistele omme met hem raet ende avijs te hebbene omme de verwernesse vanden lande specialike Ysendike, Oostburch ende Ardeburch de welke crankelike bewaert stonden jeghen de Zeelanders ende tselve volc datter woent onghoordeneert was ende was uut ghestelt toten XXXIsten dag vander zelve maend omme te sprekene met mijn here den souverain ende met vele wethouders de welke daer omboden waren, uut elc II daghen: 9 lb. 12 s.*”.

⁹⁰ Rk. Brugse Vrije 1406-07, f°8r; f°10v: “*Lodewijc van Moerkerke, Pieter Damaerd ende Jan van Boeyegheem tswonsdaechs den XVIIIsten in ougst tArdeburch ten versoucke van minen here van Ghistelle omme te sprekene met beede den wateringhen van Ardeburch ambocht ende over te ziene de costen vanden bollewerke ende hoe datmen die betalen zoude. Voord omme over te nemene tvoorseide bollewerke ende te oordenerne wiet voordaen bewaren zoude. Ende voord datmen de costen van Bouin Oliviers ende andere costen taxseeren zoude twelke de vorseide wateringhen algeheel ontsiden of het ne ware datter Maldegheem Ecloo ende andere diere mede bescud waren in contribueren wilden ende last draghen daeromme uute ghesijn elc I dach: 3 lb. 12 s.*”.

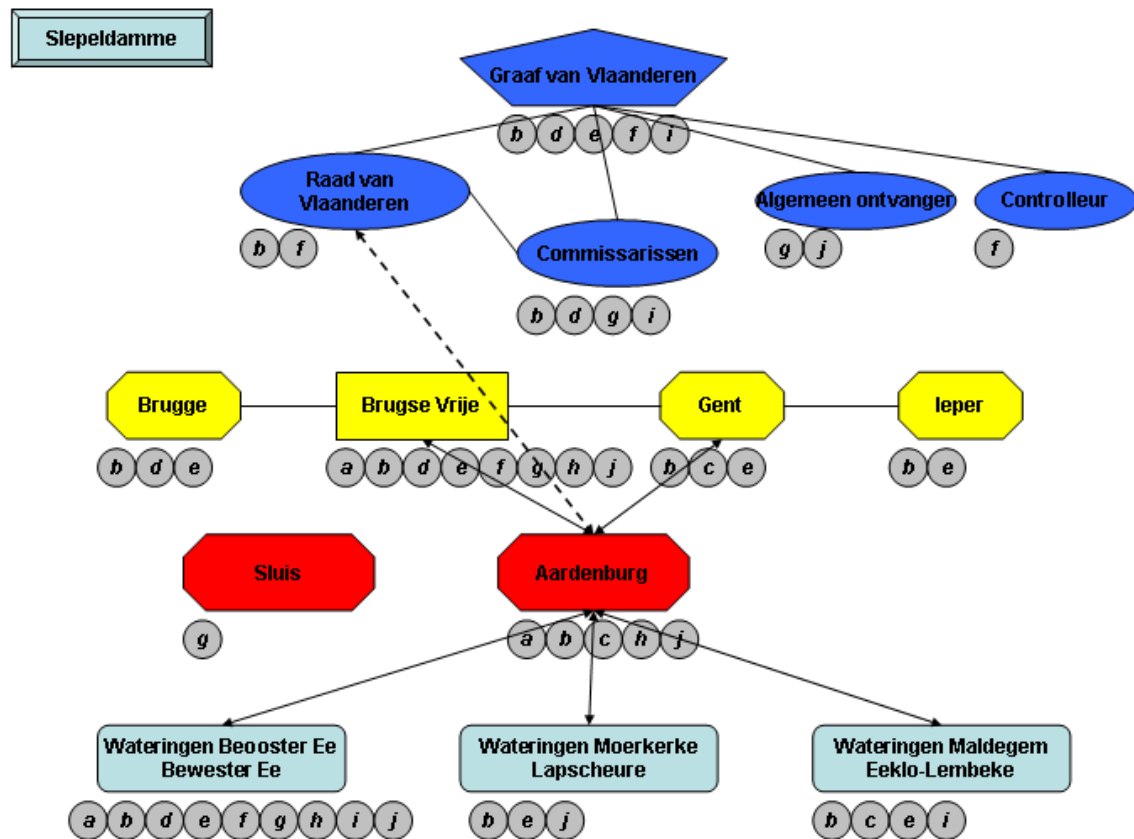
⁹¹ Rk. Brugse Vrije 1410-11, f°17r.

⁹² Rk. Brugse Vrije 1395-96, f°20r: “*Dominus Pieter van Wulpen ende Jan van Boeyegheem upten IIIen dach van sporkelē voor de wet ende toolnaers van Ardeburch omme dat zij wilden hebben van elken scepe dat duer de stede liden zoude eenen groten twelke te voren nooit ghesien en was ende daer omme hadden sij ghevanghen Jan Buuc ende andere sciplieden van Pulsbrouc ende van Maldegheem elc II daghen: 4 lb. 16 s. paris*”.

⁹³ \$592: pleidooi van de wateringhen van Moerkerke en Lapscheure, ca. 1403: “*ceulx de la ville d'Ardeburch aient un tonlieu sur les biens et denrees qui passent par le terroir de l'espeye de Slepeldamme pour les deniers venans dudit tonlieu tourner et convertir es reparacions et edifices de la dite espeye et non ailleurs*”.

nog steeds voor een bedrag van 370 lb. paris is per jaar, weliswaar een flink stuk minder dan de 648 lb. die de pacht in 1376 nog opbracht⁹⁴.

De veelheid aan actoren die in al deze verweven problemen in en rond de sluis van Slepeldamme optraden, trachten we in volgende figuur weer te geven:

Figuur 10.1: conflicten rond de sluis van Slepeldamme (1398-1410) (legende: a=dijken Ee; b=sluis Slepeldamme; c=afwatering Eeklo en Maldegem; d=overstromingen 1404; e=contributie achterliggende gronden; f=controle-poging *controlleur des officiers de Flandre*; g=dijken bij Sluis; h=bruggen over Ee; i=kustverdediging; j=tolheffing)

De afloop van de verschillende deelaspecten, waarbij nu eens de ene partij, dan weer de andere in het gelijk werd gesteld, en het inzicht in het kluwen van problemen en

⁹⁴ Soens T. 2002, pp. 249-250. In vergelijking met de tol van Damme (resp. 9700 lb. en 8100 lb. paris is pacht prijs in 1376 en 1403) of zelfs Nieuwpoort (resp. 1660 en 1600 lb. paris is opbrengst), was de tol van Slepeldamme slechts van middelmatig belang. Toch bleef de tol van Slepeldamme veruit de belangrijkste inkomst die de graaf te Aardenburg en omgeving bezat. Ook na de aanleg van de nieuwe uitwateringssluys werd de tol van "Aardenburg en Slepeldamme" verder verpacht doorheen de ganse 15e eeuw. De toevoeging Slepeldamme werd echter meer en meer weggelaten, en in 1452 blijkt de tol voornamelijk nog betrekking te hebben op scheepvaartverkeer op de Lieve, dus niet op de handel via Slepeldamme "...*fu publié et deffendu au dit lieu d'Ardembourg et ailleurs ou pais de Flandres sur certaines paines que nul ne menast vivres ou dit lieu de Gand, par quoy le passage de la riviere de la Lieve qui est le principal du dit tonlieu fu cloz, obstant le quel empeschement le dit fermier n'a peu joyr de la dite ferme ne d'icelle avoir aucun prouffit*" (rk. Algemeen ontvanger van Vlaanderen 1452-53 ADN B 4103, f°13v).

belangenconflicten dat ermee gepaard ging, brengt ons tot een aantal bedenkingen betreffende de waterstaat in de Vlaamse kustvlakte rond 1400. Allereerst kunnen we stellen dat de actieve rol van de Vlaamse graaf, en dan met name van *Jan zonder Vrees*, in de historiografie vaak te sterk benadrukt werd. Met betrekking tot de uiteindelijke oplossing voor de sluis van Slepeldamme, stelt Gottschalk: “in 1406 greep Jan zonder Vrees drastisch in om groter onheil te voorkomen”⁹⁵. Zoals we zagen was de overheveling van het beheer van de sluis naar de watering Maldegem en Eeklo-Lembeke het resultaat van een zeer complex beslissingsproces, waarbij eerst door het Brugse Vrije en dan binnen de schoot van de Leden van Vlaanderen getracht werd naar een oplossing te zoeken, en uiteindelijk de zaak voor de *Camere van den Rade*/Raad van Vlaanderen werd gebracht. Hertog Jan beperkte zich tot het sturen van commissarissen, en zou uiteindelijk opdracht geven aan de Raad van Vlaanderen de knoop door te hakken, en dit op uitdrukkelijk verzoek van Brugge en het Vrije. De hertog zat op dat ogenblik in Parijs, waar hij volop verweekeld was in de machtsstrijd om de controle over de Franse troon⁹⁶. Een persoonlijk initiatief van zijnentwege rond de sluis van Slepeldamme lijkt dan ook hoogst onwaarschijnlijk. De hertog liet in zijn instructie aan de Raad van Vlaanderen ook alle mogelijkheden nog open, waarbij het aanbod van Maldegem, Eeklo en Lembeke werd gesuggereerd als ultiem redmiddel, als geen ander vergelijk kon worden gevonden⁹⁷. Vergeten we ook niet dat op amper drie jaar tijd drie landsheren bij de zaak betrokken waren: eerst Filips de Stoute, na diens overlijden zijn echtgenote Margaretha van Male en pas in derde instantie hun zoon Jan zonder Vrees. Een zelfde terughoudendheid bij de rol van hertog Jan lijkt aangewezen voor wat betreft zijn tussenkomst bij de bedijkingswerken tussen Slepeldamme en Koksijde in 1410, waarbij ook de achterliggende gebieden tot een financiële bijdrage werden verplicht. Waar Gottschalk stelt dat dit alles “op bevel van Jan zonder Vrees” gebeurde⁹⁸, zagen we dat de hertog in werkelijkheid slechts een vonnis van het Brugse Vrije bekrachtigde, na verzet van de heer van Maldegem, en opnieuw op uitdrukkelijke vraag van de Leden van Vlaanderen.

Veel belangrijker dan het persoonlijk ingrijpen van de landsheer, achten we de tussenkomsten van de hertogelijke commissarissen, al dan niet afgevaardigd door de Raad van Vlaanderen, die bij herhaling de verschillende pijnpunten onderzochten. De studie van Jan Dumolyn toont uitstekend aan hoezeer de leden van de Raad van Vlaanderen, als *centrale functionarissen*, toch nog via allerlei netwerken verankerd bleven in de lokale maatschappij waaruit ze afkomstig waren, hoewel ze volgens de auteur die lokale netwerken nooit “op structurele wijze” lieten primeren boven het “algemeen belang van de vorst”⁹⁹. We zien dat de

⁹⁵ Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 10.

⁹⁶ Vanaf januari 1406 maakte hertog Jan opnieuw deel uit van de regentschapsraad in Parijs, waarin hij gedurende de twee daaropvolgende jaren in een machtsstrijd verweekeld was met Lodewijk van Orléans: Blockmans W. en Prevenier W. 1999, pp. 39-40.

⁹⁷ §§58 : brief Jan zonder Vrees aan RvV d.d. 15 april 1406: “...de trouver en ce cas aucune bonne moderation sur ce que les diz adhiretez de Maldeghem, de Eclo et de Lembecque ont requis, que les diz d’Ardembuerch se demettent de la juridiction qu’ilz ont au dit lieu de Slepeldamme ou de la retraire et attribuer a l’eschevinage de nostre dit terroir du Franc, se iceulx adhiretez ne vouloient par autre maniere entreprendre a faire la dicte escluse...”.

⁹⁸ Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 203.

⁹⁹ Dumolyn J. 2003, pp. 200-209, citaat p. 203.

commissarissen die in de zaak “Slepeldamme” werden aangesteld, zeker niet willekeurig gekozen zijn, maar vaak mensen waren met een goede terreinkennis, wat niet zelden synoniem was met eigen belangen in het gebied¹⁰⁰. Jan de Visch, heer van de Kapelle bijvoorbeeld, die zowel in 1403 met betrekking tot het herstel van de Sluis van Slepeldamme als begin 1405, na de Sint-Elizabetsvloed als grafelijk commissaris optrad, was een voormalig soeverein-baljuw van Vlaanderen, die sinds de jaren '90 van de 14e eeuw actief was als bedijker in de kustvlakte, ondermeer op het eiland Kadzand, in Oostburg-ambacht en bij Boekhoute¹⁰¹. Zijn persoonlijke expertise, het netwerk van contacten dat hij in de streek bezat, en zijn privé-belangen, zullen zijn handelen als commissaris ongetwijfeld beïnvloed hebben. Naast Jan de Visch traden in 1403 en 1405 vooral lokale baljuws of oud-baljuws op als commissaris: de soeverein-baljuw Monfrant van Esen, Pieter Gherbode en Jacob Belle, opeenvolgende baljuws van Sluis, en Willem Slijp, voormalig baljuw van Brugge¹⁰². Zij werden aangevuld met een zittend en een voormalig algemeen ontvanger van Vlaanderen: respectievelijk Adrien de Douay in 1405 en Frans van de Hofstede, bijgenaamd Cupre, in 1403, die beiden de tol van Slepeldamme nog kenden uit hun functie in het beheer van het grafelijk domein¹⁰³. In 1406 tenslotte werden opnieuw Monfrant van Esen, inmiddels soeverein-baljuw af, Jan van Ogierlande en meester Roeland van Moerkerke als commissaris afgevaardigd. Ook deze drie personen waren zeer vertrouwd met de lokale situatie: zowel Monfrant van Esen als Jan van Ogierlande waren in dezelfde periode schepen van het Brugse Vrije en, zoals we zo dadelijk zullen zien, beiden kwamen in die hoedanigheid ook voor het Brugse Vrije tussenbeide in de affaire rond Slepeldamme¹⁰⁴. Opmerkelijk is dat een aantal van deze personen door familiale banden verbonden waren met belangrijke families in het Brugse Vrije, waarbij vooral de aanwezigheid van de familie van Moerkerke opvalt¹⁰⁵. Jacob Belle was weliswaar een telg uit een Ieperse familie, doch twee van zijn drie dochters huwden met families uit het Brugse Vrije: Catherine met Colard van Moerkerke en Christine met Victor van Lichtervelde, zoon van Lodewijk van Lichtervelde¹⁰⁶. Ook Monfrant van Esen

¹⁰⁰ De evidente gevaren die eraan verbonden zijn, kunnen ook geleid hebben tot het in 1451 in de Raad van Vlaanderen geïntroduceerde principe dat de enquêtes via loting moesten worden toegewezen, zie Dumolyn J. 2002, p. 66.

¹⁰¹ Zie verder hoofdstuk 11 over zijn optreden na de Sint-Elizabetsvloed van 1404.

¹⁰² Van Rompaey J. 1967, p. 614: Monfrant van Esen, ridder, soeverein baljuw van Vlaanderen van 1403/04/22 tot 1403/10/01 en opnieuw van 1404/08/11 tot 1405/08/17; p. 645: Pieter Gherbode, landbaljuw van Sluis van 1398/06/26 tot 1404/09/22; waterbaljuw van Sluis van 1407/05/09 tot 1412/04/02, voorheen al baljuw van de Zale van Ieper; tussenin baljuw van Ieper en later nog schout van Brugge; Jacob Belle, ridder, eerst baljuw van Veurne, vervolgens landbaljuw van Sluis van 1404/10/02 tot 1407/05/09; p. 213: Willem Slijp: achtereenvolgens onderbaljuw van Ieper, baljuw van de Vier Ambachten en van Aalst, schout van Antwerpen en van Brugge, baljuw van Brugge (1383/01/04-1394/05/10). Raadsheer onder Filips de Stoute.

¹⁰³ Frans van de Hofstede, genaamd Cupre, algemeen ontvanger van Vlaanderen van 1397/02/01 tot 1402/07/31 (Soens T. 2002, p. 244); Adrien de Douai, algemeen ontvanger van Vlaanderen van 1404 tot 1409 (Van Cauwenberghe E. 1982, p. 421).

¹⁰⁴ Priem F. 1850-51 : p. 75 : Monfrant van Esen, geattesteerd als schepen van het Brugse Vrije vanaf 1385. Op 31/01/1404, tussen zijn beide ambtstermijnen als soeverein-baljuw door, trad hij opnieuw op als schepen van het Brugse Vrije in het dossier van Slepeldamme: Prevenier, 1959, pp. 298-299. Jan van Ogierlande was burgemeester van het Vrije in 1408 en opnieuw in 1416. Tussen oktober 1395 en november 1415 vertegenwoordigde hij 64 maal het Vrije op vergaderingen van de Leden: Lauwers D. 1999, p. 86. Opmerkelijk is dat van Esen en van Ogierlande vaak samen optraden en dit zowel als raadsheer als als schepen van het Vrije: Lauwers, 1999, p. 58.

¹⁰⁵ Over de familie van de “heren” van Moerkerke: zie hoger hoofdstuk 8

¹⁰⁶ Lauwers D. 1999, p. 102.

was door familiale banden gelieerd aan de familie van Moerkerke: zijn dochter Jacqueline huwde met Lodewijk van Moerkerke, ridder, heer van Moerkerke en later kamerheer onder Filips de Goede¹⁰⁷. Roeland van Moerkerke zelf, griffier van de Camere van den Rade, en later raadsheer, was een telg uit dezelfde familie, waarvan achtereenvolgens Lonis, Wulfaerd en Lodewijk als schepenen van het Brugse Vrije zich actief inlieten met de zaak¹⁰⁸. Roeland van Moerkerke was ook actief in het beheer van het oud domein in de kustvlakte¹⁰⁹.

Tussen 1395 en 1408 vonden in totaal 79 onderhandelingen, interventies of inspecties plaats rond het probleem Slepeldamme waaraan magistraten van het Brugse Vrije participeerden. In totaal namen daar 50 verschillende schepenen, ontvangers of pensionarissen aan deel, een hoog aantal, wat op zich niet verwonderlijk is, gezien de schepenbank uit 39 schepenen bestond. Doch zoals onderstaande tabel laat zien, waren slechts een tiental magistraten echt actief bij de zaak betrokken. 32 van de 50 namen, vinden we op die periode van 13 jaar hooguit drie keer terug. Opmerkelijk is de centrale rol van pensionaris *Jan van Boyeghem*, die de hele zaak voor het Vrije als het ware opvolgde van 1395 tot 1408, en op alle belangrijke onderhandelingen – bijvoorbeeld in september 1402 voor deelprobleem “a” of in mei 1406 voor deelprobleem “b” – aanwezig was. Dergelijke combinatie van een meerderheid van magistraten die slechts een beperkte activiteit aan de dag legden, en een minderheid die het politiek bedrijf gedurende langere tijd monopoliseerden, stemt volledig overeen met het beeld dat Blockmans en Prevenier van de volksvertegenwoordiging in deze periode schetsten¹¹⁰. Dat de personen in kwestie gespecialiseerd zouden zijn in de materie (waterstaat) of in het gebied (Aardenburg-ambacht), kunnen we echter niet stellen: mensen als de pensionarissen van Boyeghem en van Riede, en de schepenen Zuerinc, van Meetkerke en van Moerkerke waren ook op de Ledenvergaderingen in het algemeen gewoon de actiefste vertegenwoordigers van het Brugse Vrije in deze periode¹¹¹.

Magistraat Brugse Vrije	Aanwezigheid op onderhandelingen i.v.m. waterstaat Slepeldamme-Aardenburg	Totaal
Jan van Boyeghem	1395: 1 ; 1396: 1 ; 1398:2; 1399: 2; 1400: 1; 1402: 3; 1403: 6; 1404: 14; 1405: 3; 1406: 5; 1407: 1; 1408: 4	43
Jan Zuerinc	1398: 1; 1399: 2; 1403: 3; 1404: 6; 1405: 1; 1406: 1; 1407: 1; 1408: 2	17
Hendrik van Meetkerke	1402: 1; 1403: 6; 1404: 3; 1406: 1; 1407: 1; 1408: 2	14
Wulfaerd van Moerkerke	1403: 2; 1404: 8; 1405: 2; 1408: 2	14
Roegier van Riede	1402: 1; 1403: 6; 1404: 1; 1406: 1; 1407: 2; 1408: 4	15
Lonis van Moerkerke	1398: 2; 1402: 1; 1403: 8	11
Jan Stommelin	1402: 3; 1403: 6; 1404: 2	11
Wouter van de Ghate	1402: 1; 1403: 9	10
Robrecht Boudins	1404: 10	10

¹⁰⁷ Lauwers D. 1999, p. 60.

¹⁰⁸ Tussen Lonis en Lodewijk kan snel verwarring ontstaan. De voornaam Lonis (ook Loen etc.) is nochtans een verkorting van Apollonius, en heeft geen uitstaans met de voornaam Lodewijk: Debrabandere, F. 1993, deel 2, p. 897; Vereecken C. 1968, p. 151.

¹⁰⁹ Volckaert S. 1994, p. 80 vermeldt dat hij de broer van schepen Lodewijk van Moerkerke was; volgens Lauwers D. 1999, p. 145 was Roeland een bastaardzoon van schildknaap Léon van Moerkerke.

¹¹⁰ Blockmans W. 1978, pp. 576-578 ; Prevenier W. 1961, pp. 252-254.

¹¹¹ Prevenier W. 1961, p. 302. Omgekeerd kunnen we dus stellen dat ook de vertegenwoordiging op Ledenvergaderingen géén bijzondere specialisatie was: het zijn dezelfde mensen die het actiefst zijn op de Ledenvergaderingen, die ook het actiefst zijn bij andere besprekingen en onderhandelingen.

Willem van Messen	1402: 1; 1403: 5; 1404: 3; 1408: 1	10
Clais vander Eeke	1403: 2; 1404: 3; 1405: 1; 1406: 1; 1408: 2	9
Heer van Oostkamp	1402: 1; 1403: 2; 1405: 2; 1406: 1; 1408: 3	9
Rogier Canin	1403: 1; 1404: 5; 1408: 1	7
Daneel van Ieper	1402: 1; 1403: 4; 1404: 1	6
Jan Andries	1402: 2; 1403: 2; 1404: 1	5
Joris Guydouce	1402: 1; 1404: 4	5
Pieter van Wulpen	1396: 1; 1398: 2; 1399: 1	4
Hellin van Steelant	1398: 2; 1403: 1; 1404: 1	4
Heer van Merkem	1400: 1; 1407: 2	3
Iwein van Straten	1400: 1; 1402: 1; 1403: 1	3
Jan van Ghent	1404: 1; 1407: 1; 1408: 1	3
Ywein van Straten	1404: 1; 1406: 1; 1408: 1	3
Lodewijk van Moerkerke	1405: 1; 1406: 1; 1407: 1	3
Pieter Dammaerd	1406: 2; 1407: 1	3
Jacob de Verze	1408: 3	3
Boudin f. Jans	1400: 1; 1404: 1	2
Jacob Ysereel	1403: 1; 1404: 1	2
Maarten de Grote	1403: 1; 1404: 1	2
Jan de Brune	1403: 1; 1404: 1	2
Jan de Baenst	1404: 1; 1406: 1	2
Gillis van de Kercstede	1406: 2	2
Pieter Aket	1395: 1	1
Gwy van Vlaanderen	1399: 1	1
Boudin Hidde	1402: 1	1
Pieter f. Clais	1403: 1	1
Joos van den Hove	1403: 1	1
Wouter Verze	1403: 1	1
Jan van der Berst	1403: 1	1
Monfrant van Esen	1404: 1	1
Lieven van Steelant	1404: 1	1
Dammaerd van Straten	1404: 1	1
Rogier van Straten	1404: 1	1
Pieter van Volmerbeke	1404: 1	1
Jan de Verze	1404: 1	1
Aernout Brantin	1406: 1	1
Jan van den Berghe	1406: 1	1
Jan van Ogierlande	1408: 1	1
Jan van Wulfsberghe	1408: 1	1
Jan Stevens	1408: 1	1
Jan van Varsenare	1408: 1	1
Totaal aantal onderhandelingen (1395-1408)		243 deelnames op 79 verschillende onderhandelingen

Tabel 10.1: magistraten (schepenen, ontvangers en pensionarissen) van het Brugse Vrije betrokken bij het probleem “Slepeldamme” (1395-1408).

Wat de invloed betreft, die de watering en op het gevoerde beleid konden uitoefenen, kunnen we stellen dat deze invloed enerzijds beperkt was, maar anderzijds toch ook niet onderschat mag worden. De beperking was tweevoudig, intern en extern. Intern konden bepaalde groepen het optreden van de watering blokkeren. In deze casus was dat vooral het geval voor het optreden van de Gentse en Brugse poorters, die verschillende malen bleven weigerden een extra geschot te betalen voor hun buitensteeds grondbezit, en daarin, zeker wat Gent betrof, gesteund werden door hun stadsbestuur. Het waren ook de stadsbesturen van beide steden, en

niet de wateringen, die uiteindelijk de poorters overhaalden hun verzet op te geven. Naar de buitenwereld toe manifesteerden de wateringen zich in deze zaak vooral als collectief. Namen van vertegenwoordigers, waarbij we dan vooral de sluismeesters zouden verwachten, worden ons slechts zelden meegedeeld. Het is de *meente*, de *meentucht* van alle ingelanden die beslissingen nam, en de kasselrijschepenen kwamen meermaals luisteren naar wat die algemene vergadering te vertellen had¹¹². Zeker wanneer het centrale grafelijk gezag bij de zaak betrokken was, bediende de watering zich echter toch van een *tussenpersoon* om haar visie kenbaar te maken. In deze casus, begin 15^e eeuw, lijken naast de kasselrijschepenen, daarbij vooral de traditionele dorps- of ambachtsheren op de voorgrond te treden: het was Lonis van Moerkerke die in naam van Moerkerke en Lapscheure een protestbrief richtte aan de grafelijke commissarissen met betrekking tot een eventuele gedwongen bijdrage aan het herstel van de sluis van Slepeldamme¹¹³. En in 1410-11 was het de heer van Maldegem die zich verzette tegen een heffing op de watering Maldegem ten voordele van het dijkherstel in Beoster Ee¹¹⁴. Verwonderlijk voor het Brugse Vrije, waar de dorpsheerlijkheid nooit helemaal tot ontwikkeling is gekomen ? Niet helemaal: enerzijds bevinden we ons met Moerkerke en Maldegem al in het randgebied van de Kustvlakte, voor een deel of helemaal op meer zandige gronden, waar juridisch-institutioneel de contribuanten en appendanten heerlijkheden van het Vrije zich situeerden. Anderzijds was Moerkerke bijvoorbeeld zeker geen traditionele heerlijkheid: rechtsheerlijke macht had de heer van Moerkerke nauwelijks en zijn heerlijkheid was eigenlijk niet meer dan een laatmiddeleeuws samenraapsel van gronden en een aantal rechten rond een kasteel¹¹⁵. Dit neemt echter niet weg dat hij, zowel de jure als de facto, als prominent lid van de dorpselite, een belangrijke rol in het waterbeheer speelde.

Anderzijds mogen we de beschikkingsmacht van de wateringen toch niet onderschatten: zeker waar het er op aan komt een financiële inspanning te leveren, was het nog niet zo gemakkelijk een eventuele weigering van een watering te ‘over-rulen’. Juridisch gezien konden zowel het Brugse Vrije als de Raad van Vlaanderen een financiële bijdrage aan een watering opleggen, maar althans in deze casus past men dat niet al te lichtzinnig toe. Resolute weigeringen van wateringen, die vaak in scherpe bewoordingen werden geformuleerd, leidden vaak tot nieuwe onderhandelingen¹¹⁶. Uiteindelijk werden in mei 1406 voor de Raad van Vlaanderen de voorwaarden van de wateringen Maldegem, Eeklo en Lembeke aanvaard, waarbij deze laatsten er zelfs mee konden dreigen hun voorstel in te trekken als de Raad er niet snel op in ging¹¹⁷.

Kunnen we stellen dat de casus “Slepeldamme” een type-voorbeeld van een stads-plattelandsconflict is inzake waterstaat ? Slechts voor een deel. Zolang Aardenburg

¹¹² Zie bijvoorbeeld hoger noten 24 en 84.

¹¹³ Supra en §§592.

¹¹⁴ Supra en §§ 413.

¹¹⁵ Zie bijlage 2bis.

¹¹⁶ Supra, noot 35.

¹¹⁷ §§58 : 1406/05/11 : “...et aus diz adhiretez eust esté aussi tasté et parlé se par autre maniere que présenté avoient ilz ne vouldroient entreprendre a faire la dicte escluse; lesquelz eussent respondu que non, en requerant a tres grant instance, attendu que la saison propice d'ouvrer se passoit fort, que len abregast la besongne ou autrement ilz se departiroient de leur dicte presentation”.

economisch vitaal was, konden het handelsbelang van de stad, de afwatering van Eeklo, Lembeke en Maldegem en de beveiliging tegen overstromingsgevaar van Aardenburg-ambacht nog verzoend worden. Rond 1400 was dit niet langer het geval, en kwam de stad Aardenburg inderdaad in botsing met het omliggende platteland, doch ook met andere steden zoals Gent, waarvan de poorters zich het hardst leken te verzetten tegen een financiële bijdrage voor de sluis van Slepeldamme. Eigenlijk hoeft ook dit laatste element ons niet te verwonderen: het buitensteeds grondbezit bleef voor vele poorters hoe dan ook een investering, waarvan getracht werd de opbrengst op korte termijn te maximaliseren. Het risico op overstromingen veroorzaakt door de bouwvallige toestand van de sluis van Slepeldamme, speelde voor hen vermoedelijk veel minder dan voor inwoners van het gebied zelf.

Ook de oplossing die in 1406 uit de bus kwam, bewijst dat het probleem verder ging dan een stads-plattelands tegenstelling. Het onderhoud van de sluis van Slepeldamme kwam nu in handen van de Slepeldamme-watering. Deze watering verenigde echter grondbezitters uit relatief verafgelegen gebieden: Maldegem en Eeklo-Lembeke. Deze laatsten hadden wel belang bij een goede afwatering, maar evenmin als de stad Aardenburg werden zij direct bedreigd door overstromingen ten gevolge van slecht onderhouden dijken rond de sluis, wat dan weer leidde tot nieuwe conflicten met de naburige watering van Aardenburg-ambacht. Aan één van de vermeende basisregels van de waterstaatsorganisatie in de Lage Landen, met name het beheer door de direct belanghebbenden, werd met andere woorden nog steeds niet voldaan.

HOOFDSTUK 11

INSTITUTIONELE VERNIEUWING, ECONOMISCHE BEPERKINGEN EN POLITIEKE DOELSTELLINGEN BIJ OVERSTROMINGEN. CASUS: DE SINT-ELISABETHSVLOED VAN 1404

De Waardijk van Aardenburg-ambacht, ten zuiden van het Leopoldkanaal bij Sint-Jan-in-Eremo (foto: T. Soens)

Hoofdstuk 11: institutionele vernieuwing, economische beperkingen en politieke doelstellingen bij overstromingen. Casus: de Sint-Elisabethsvloed van 1404**11.0. Inleiding: de Sint-Elisabethsvloed van 1404¹**

Brugge, dinsdagavond 18 november 1404. In het landhuis van het Brugse Vrije op de Burg te Brugge verzamelden de schepenen van de kasselrij om 's anderendaags te vergaderen over een aantal onduidelijkheden in de kasselrij-privileges. Doch over privileges zou die bewuste woensdag, 19 november, amper gepraat worden, daar plots onheilstijdingen de stad bereikten over hoge vloedgolven die inbeukten op het land. Nog diezelfde dag vertrok één van de burgemeesters van het Vrije, naar Knokke en omgeving om ter plaatse de duin- en dijkdoorbraken te inspecteren. Iemand anders werd met hetzelfde doel naar Oostburg- en Aardenburg-ambacht gezonden. In de daaropvolgende dagen werd druk over en weer gereden tussen Brugge en de kust, om de schepenen toe te laten zich een beeld te vormen van de omvang van de ramp.

Het verslag van deze activiteiten werd nauwkeurig opgetekend in de kasselrijrekening van het Brugse Vrije, wellicht de best gedocumenteerde bron voor de Sint-Elisabethsvloed van 1404 in Vlaanderen². Over laatmiddeleeuwse stormvloeden werd reeds heel wat gepubliceerd, niet in het minst omdat ze een zodanige indruk maakten op de tijdgenoten. In haar monumentale “stormvloedenencyclopedie” verzamelde M.K.E. Gottschalk alle bekende, in hoofdzaak verhalende, bronnen betreffende stormvloeden in Vlaanderen, Nederland en Noordwest-Duitsland tot 1700³. Uit haar studie bleken duidelijke regionale verschillen inzake intensiteit en impact van rampen. Dat de verklaring van deze verschillen niet louter aan fysische omstandigheden, maar voor een groot deel aan antropogene factoren te wijten was, bleek pas later, onder meer door het onderzoek van C. Dekker en B. Augustyn⁴. Aan het meteorologisch verschijnsel “stormvloed” – aan onze kusten een samenspel van springtij, een koudefront, lage luchtdruk, hoge windsnelheid uit het Noordwesten⁵ – kon de mens weinig veranderen, doch dit gold niet voor de schade die een stormvloed aanrichtte. Deze vaststelling heeft een dubbel gevolg voor het historisch onderzoek: enerzijds de nood aan interdisciplinair onderzoek van micro-regio's teneinde de juiste omvang van een overstromingsramp te bepalen⁶, anderzijds het besef dat een verklaring voor de impact van dergelijke ramp enkel gevonden kan worden door een grondige tijd- en ruimtegebonden analyse van de sociaal-

¹ Een ingekorte versie van dit hoofdstuk verscheen recent in het themanummer van het *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* (2005) 2 dat aan de zeshonderdste verjaardag van de Sint-Elisabethsvloed gewijd was.

² Brussel, Algemeen Rijksarchief (ARA), Rekenkamers (RK), 42518, f°21r e.v.

³ Gottschalk M.K.E. 1971-77, 3 delen.

⁴ Dekker C. 1988; Augustyn B. 1992.

⁵ Augustyn B. 1992, p. 154.

⁶ We verwijzen hiervoor naar het lopende VNC-project: “Verdwenen cultuurlandschappen in het grensgebied van Vlaanderen en Nederland”, Universiteit Gent-Wageningen Universiteit en Research Centrum. Voor een stand van zaken: Vervloet J. en Thoen E. 2005; Thoen E., Lehouck A. en Vanslembrouck N, te verschijnen; Vanslembrouck N. 2005; Lehouck A. 2005.

economische en politiek-institutionele context van het waterbeheer in het algemeen en van een specifieke overstromingsramp in het bijzonder⁷.

Voor de Sint-Elisabethsvloed van 1404 ontbreekt dergelijke analyse vooralsnog. Zeker voor de zwaar getroffen Vlaamse kustvlakte, beperkt de bestaande literatuur zich tot een vaststelling van de symptomen van de ramp, zonder dat naar een verklaring wordt gezocht⁸. Teneinde hiertoe een bijdrage te leveren, willen we in dit hoofdstuk wijzen op enkele fundamentele problemen waarmee de waterstaat in de Vlaamse kustvlakte rond 1400 te kampen had, problemen die vaak pas zichtbaar werden op crisismomenten, zoals de ramp van 1404. Daarom belichten we eerst kort hoe de verschillende overheden en inwoners van het getroffen gebied reageerden op de ramp. Deze reactie laat zien welke actoren en belangengroepen bij het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte betrokken waren. Door vervolgens de investeringen te analyseren die het gevolg waren van de overstromingen, trachten we ook duidelijkheid te scheppen in het kostenplaatje van de ramp, waarbij we ons tevens de vraag dienen te stellen wie nu eigenlijke opdraaide voor de aangerichte schade. Net zoals bij inpolderingen⁹, laat een financiële analyse van de investeringen na een overstromingsramp immers zien wie het meest te verliezen had bij dergelijke overstromingen, en wie er omgekeerd misschien wel baat bij had.

Geografisch gezien beperken we ons daarbij opnieuw tot de kasselrij van het Brugse Vrije. Dit neemt echter niet weg dat ook in andere kustkasselrijen, met name de Vier Ambachten, het Waasland en het land van Saeftinghe de schade aangericht door de overstroming aanzienlijk was, zij het vaak niet zo groot als twintig jaar later, bij de “derde” Sint-Elisabethsvloed, in 1424¹⁰.

11.1 Rampenbestrijding anno 1404

De overstromingsramp vond plaats in de nacht van 18 op 19 november of in de ochtend van 19 november 1404¹¹. De enige tijdgenoot die een beschrijving van de stormvloed geeft, is de anonieme auteur van de *Flandria Generosa C*. Hij spreekt over een opeenvolging van drie vloedgetijden, waarbij het water door tegenwind niet kon terugstromen, en werd opgestuwd tegen de dijken¹².

Algemeen gesproken veroorzaakte de stormvloed in het Brugse Vrije dijkdoorbraken en overstromingen in het Braakmangebied waar ondermeer de stadjes Ijzendijke en Hughevliet

⁷ Thoen E. en Soens T. 2001, pp. 1-24.

⁸ Inzonderheid Dept G. 1937a en Gottschalk M.K.E. 1983.

⁹ Zie hoger hoofdstuk 7; Noordegraaf L. 2002 en 2004; Zeischka S. 2004; van Zwet H. 2004; van Cruyningen P.J. 2004.

¹⁰ Augustyn B. 1992, pp. 170-171.

¹¹ Zie de kasselrijrekening in noot 2 en Gottschalk M.K.E. 1983, pp. 7-12. De verhalende bronnen gaan in hoofdzaak terug op de kroniek van *Jean Brandon*, monnik van Ten Duinen en de *Flandria Generosa C* (infra).

¹² ‘Catalogus et chronica principum Flandriae’ (editie De Smet J. 1837); zie ook ‘Flandria Generosa C’, in: Deploige J. e.a. 1996-2004.

voorgoed verloren gingen, op de eilanden Wulpen en Kadzand, langsheen het Zwin en langs de Noordzeekust tot Oostende. Op basis van de herziening van de belastingsleutel – het zogenaamde “Transport” – van het graafschap Vlaanderen in 1408, raamde B. Augustyn het landverlies op 3025 hectare, langsheen de Noordzeekust alleen al¹³. Hoewel dit getal ons inziens eerder gezien moet worden als het cumulatief resultaat van een kwarteeuw overstromingen en duinverstuivingen, geeft het toch ook een idee van de omvang van de schade.

Zodra duidelijk werd dat her en der water over en door duinen en dijken brak, kwam ook de reactie op gang. Op basis van de rekeningen van de kasselrij, de watering en enkele kleine stadjes, kunnen we de verschillende actoren onderscheiden die vroeg of laat betrokken werden bij het letterlijk en figuurlijk indijken van de ramp¹⁴. De meeste van hen kwamen reeds uitgebreid aan bod in vorige hoofdstukken:

a. Het dijkleger

Zodra de ernst van de situatie duidelijk werd, werd het zogenaamde *dijkleger* opgeroepen: gealarmeerd door het luiden van klokken of het rondgaan van een trompetter in de steden, dienden de omwonenden zich naar de dijken te begeven en hulp te bieden¹⁵. De instelling van het dijkleger ging terug op een zeer oude traditie, en vormde eigenlijk een onderdeel van de meer algemene “*lantwere*” die de mannelijke bevolking van een bepaald gebied verplichtte na een oproep door het bevoegd gezag het land te verdedigen tegen de vijand. In het geval van het dijkleger was het het water van de zee dat de rol van vijand vervulde. Deze “*lantwere*” tegen het water kan wellicht ook teruggevoerd worden tot de Karolingische periode, daar ze reeds vermeld wordt in het *Capitulare missorum* van Karel de Grote van 802¹⁶.

b. De watering

Centraal in de waterstaatsorganisatie in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte stonden natuurlijk de watering. Georganiseerd als verenigingen van grondbezitters, waren zij verantwoordelijk voor planning, financiering en uitvoering van alle werken. Zoals we zagen was het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte sterk versnipperd: in het Brugse Vrije alleen al, traden naast een vijftiental grotere *wateringen*, vooral gesitueerd op ouder cultuurland, vele tientallen kleine en middelgrote polders en watering onafhankelijk van elkaar op. Zij betaalden uiteindelijk alle kosten, ook voor de werkers van het eerste uur, en wel via de

¹³ Augustyn B. 1992, pp. 325-330.

¹⁴ Naast de kasselrijrekening (zie noot 2), gaat het in de eerste plaats om de stadsrekeningen van Biervliet (ARA RK 32061); Blankenberge (ARA, RK 32150); Brugge (Stadsarchief Brugge, reeks 216); Damme (ARA RK 33553); Hoeke (ARA RK 35674); Monnikerede (ARA RK 36396); Nieuwpoort (ARA RK 36709); Oostende (ARA RK 37240); Sint-Anna-ter-Muiden (ARA RK 36549) en de rekeningen van watering vermeld in noot 42.

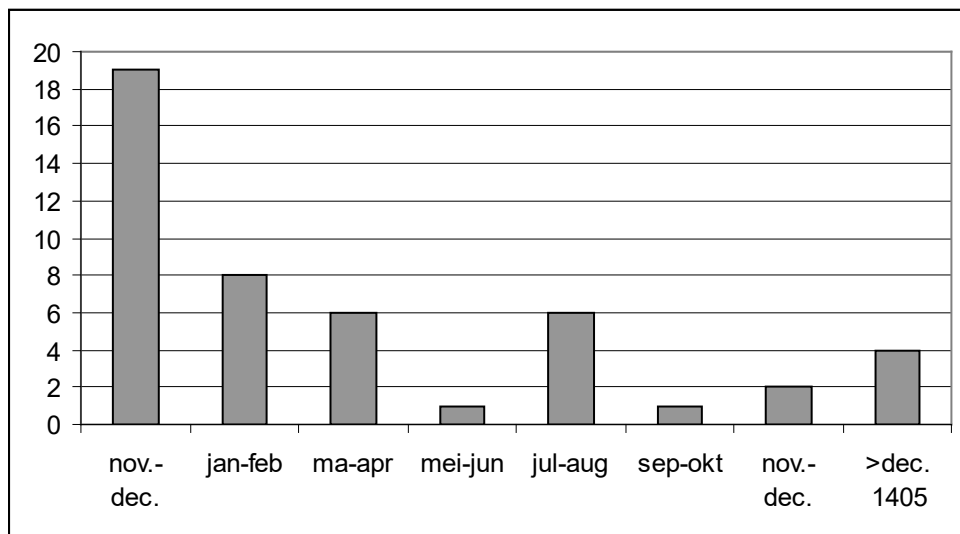
¹⁵ van de Ven G.P. 2003, pp. 58-59; van der Linden H. 1988, p. 540.

¹⁶ Blok D.P. 1984, p. 5

heffing van geschot op de grondbezitters. In hun strijd tegen het water en de maatregelen die ze namen voor dijkherstel en dijkversterking, vonden ze meestal een bondgenoot in de lokale overheid, met name de kasselrij van het Brugse Vrije. De vraag wie wat diende te betalen, leidde dan weer tot hoog oplopende disputen tussen wateringën onderling, en vooral ook met kleine stadjes zoals Oostende en Biervliet. Intern waren de wateringën sterk afhankelijk van de belangen en beleidsopties van de grootgrondbezitters op hun grondgebied, doch zoals we zagen werden rond 1400 de belangrijkste beslissingen toch nog steeds genomen op de algemene vergadering van de watering, waar een veel bredere laag van de grondbezitters vertegenwoordigd was.

c. De kasselrij van het Brugse Vrije.

De kasselrijschepenen bezaten de “*superintendentie*” of het administratieve en juridische toezicht over de wateringën en het waterbeheer. De schepenen van het Brugse Vrije werden door de graaf van Vlaanderen voor het leven aangeduid, en waren vaak telgen van de meest vooraanstaande families uit de regio. De Sint-Elisabethsvloed van 1404 noopte de schepenen van het Brugse Vrije tot intense activiteit, zoals blijkt uit figuur 11.1 waarin alle opdrachten van schepenen die direct verband houden met de overstroming worden uitgezet:

Figuur 11.1: opdrachten van schepenen van het Brugse Vrije ten gevolge van de Sint-Elisabethsvloed van 1404 (bron: zie noot 2)

Vaak in nauwe samenwerking met de stad Brugge zorgde de kasselrij voor de inspectie van de schade, de mobilisering van het dijkleger¹⁷, het ter plaatse brengen van contant geld en

¹⁷ Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°21v: “*Willem van Messeem ende meester Clais vander Eeke tsondaghes den XXIIIsten dach in novembre te Brucghe inde camere van Brucghe omme raed ende advijs metgaders der wet van Brucghe te hebbene hoe men tvolc constraingieren zoude te dike vander zee te treckene ende dland dat in vloets was te helpen verschene ende aldaer zo waeren gheoordenert zekere gheboden die men te Brucghe ghebieden zoude ende ooc te diversen plaetsen int Vrye, voort was gheoordenert eene dachvaerd biden ghemeenē lande up sdonderdaghes avonds naestcommende inde herberghe te Brucghe up de scaden vander zee ende ward*”

proviand¹⁸, het vonnissen van disputen met betrekking tot de financiering van de werken, en het uitwerken van herbedijkingsplannen (infra). De schepenen bemiddelden ook tussen de pachters en de eigenaars in het betrokken gebied aangaande de pachtreductie voor gronden die overstroomd waren met zout water¹⁹. De kasselrij fungeerde daarnaast als tussenschakel naar het grafelijk gezag en zond daartoe meermaals een delegatie naar gravin Margaretha van Male (op 23 november en opnieuw op 7 januari) en de centrale rechtbank van het graafschap, de Raad van Vlaanderen (op 23 januari). Belangrijk is dat de kasselrij van het Brugse Vrije in deze periode structureel *nooit* financieel tussenbeide kwam in de waterstaat, ook niet na grote overstromingsrampen zoals de Sint-Elisabethsvloed. De uiteenlopende belangen van de bestuurders én de bevolking van de kasselrij, die ook heel wat hoger gelegen zandige gronden omvatte, lieten dergelijke tussenkomsten niet toe. Hooguit werden enkele leningen toegekend aan noodlijdende wateringën, die echter wel dienden te worden terugbetaald²⁰.

e. De stad Brugge.

Gezien de grote bekommernis van de stad Brugge voor het waterwegennet in haar onmiddellijke omgeving, én het grote buitensteeds grondbezit van haar poorters, hoeft het ons niet te verwonderen dat ook de stad nauw betrokken was bij het waterbeheer²¹. In 1380 had Brugge van graaf Lodewijk van Male toestemming gekregen om in een aantal wateringën van

ghescreven andie van Ghend ende van Ypre dat zij te dien daghe wilden zenden hare ghedeputerde ghelest met haren advise daer omme elc I dach: 48 s. parisis"; f°68v: "Item zo waren Roegier Canin, Heinric van Meedkerke, ende Jan van Boeyegheem ghesent sondaghes den XXIIIsten dach in novembre metgaders Janne den Vos ende Colaerd Cortscoof ghedeputerde vander stede weghe van Brucghe ter Ware in Ardemburchambocht, ter Groede in Oostburchambocht, ter Mude in Reynghersvliete, te Volkaerdsgote, te Heys, ende in andren plaetsen up den zecand daer de zee in te broken was omme tgrief ende node te scauwene ende te visiterne ende ghelest met zekeren sommen van ghelde omme dat te contribuene in elke wateringhe naer dat hemlieden dincken zoude meest van node wezende ende omme mede haestelike te secoursene de werclieden beede van provantsen ende andersins die haestelike biden clocslaghen ende anders waren ghecommen werken ande diken omme tland te beverschene daer omme uitghezijn onder ridende ten voorseide plaetsen ende commende te Brucghe inde camere omme te spreken met beede den wetten ende omme provantsche te copene omme die te zendene up den zeedijc ter Ware ende elre over de costen ende moeynessen Roegier Canins, Heindricx van Meedkerke elc XX lb. Ende over de costen ende moeynessen Jans van Boeyeghem X lb., compt al te gader: 50 lb."

¹⁸ Rk. Brugse Vrije 1404-05: "Item de zelve (Jan f. Pieters Obrechts) den XXVIsten dach in novembre ghezend met Heinric van Meedkerke ter ware buuten Ardenburgh ende elre up de zeediken met ghelde omme mede te betaelne daers meest te doene ende van node was den werclieden ende dikers die tland dat ter invloets was pijnden te bedikene ende te bevarschene ende voort ome de provanse te helpen bestierne daer omme uitghezijn III daghen: 48 s. parisis"

¹⁹ Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°24v: "Jan Zuering, Jan van Wulfsberghe, Lievin van Uutkerke ende Jan de Baenst, smaendaghes den XXIIIsten dach in spoorkelen te Heys omme tapointerne ende te helpen ghreedene die pachters die bezouten land noten elc jehens den ghonen die tvoorseide land toebehoorde also verre als men mochte ende beede partijen voor oghen camen naer den inhoudene vanden ghebode datter tsondaechs daer te voren of ghedaen was, daer omme uitghezijn elc I dach: 4 lb. 16 s."

²⁰ Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°68r: "Item ghegheven biden handen Roegier Canins, Heinricx van Meedkerke ende Jans van Boeyeghem omme mede te betaelne spadenaers, butdragheres, dikers ende andre werclieden ten tiden als de grote vloed gheghaen was te wetene in Yzendikeambocht, Oostburghambocht, Ardenburghambocht, te Volkaerdsgote ende elre omme dwelke gheoordeneert was bi beede wetten van Brucghe ende van den Vryen dat elc vanden voorseide wetten daer toe leenen zoude C lb. Groten compt up die vandne Vryen also de voorseide ghedeputerde wel bewizen zullen: 1200 lb". Op de financiering van de werken komen we in een volgend punt terug.

²¹ Zie hoger hoofdstuk 6.

het Brugse Vrije een eigen bestuurder aan te stellen. De stad ging ervan uit dat als haar poorters waterstaatslasten dienden te betalen, zij ook recht hadden op vertegenwoordiging in het bestuur van de watering²². De facto zou dit echter enkel gebeuren in enkele grote watering²²en vlak bij de stad. Net als het Brugse Vrije zou de stad Brugge in 1404 ook enkele noodleningen verstrekken.

f. De kleine steden.

Het twintigtal kleine tot zeer kleine stadjes in het Brugse Vrije vormden juridische en bestuurlijke enclaves in de kasselrij, en waren bijgevolg ook volledig op zichzelf aangewezen voor de eigen beveiliging tegen het water. De Sint-Elisabethsvloed van 1404 trof vooral Oostende en Biervliet. Reeds op 23 november zond Oostende zijn baljuw en een burgemeester naar de gravin om toestemming te krijgen voor de heffing van een uitzonderlijke hoofdelijke belasting van 100 pond groten op haar inwoners, teneinde de schade aan de dijken te kunnen financieren²³. Zoals steeds na overstromingen, leidde het dijkherstel ook na de Sint-Elisabethsvloed van 1404 tot hoogoplopende conflicten tussen de stadjes en de hen omringende watering²³en.

g. De graven van Vlaanderen.

De Sint-Elisabethsvloed van 1404 vond plaats tijdens de regering van gravin Margaretha van Male, die vanaf de dood van haar echtgenoot, hertog Filips de Stoute op 27 april 1404 tot haar eigen overlijden in maart 1405 zelf het grafelijk gezag in Vlaanderen uitoefende. In de 14^e en 15^e eeuw mengden de Vlaamse graven zich nog slechts zelden rechtstreeks in de waterstaat van de kustvlakte²⁴. Hun tussenkomsten steunden op twee pijlers. Allereerst waren er de *duinen* langsheen de Noordzeekust, die behoorden tot het grafelijk domein, en door de graven als opbrengstgebied werden verpacht. Door overbegrazing, maar ook door het uitzetten van konijnen waren de duinen en, wat de konijnen betreft, de aangrenzende dijken sterk beschadigd²⁵. Opmerkelijk is dat op 5 november 1404, amper twee weken voor de ramp, het Brugse Vrije de baljuw van Brugge nog gewaarschuwd had dat indien er niets gedaan werd aan de konijnen, de gevolgen bij overstroming wel eens rampzalig zouden kunnen zijn²⁶. Een

²² RAG, oorkonden Saint-Genois nr. 23, oorkonde Lodewijk van Male d.d. 18 juni 1380.

²³ Rk. Oostende 1404-05 (ARA RK 37240), f°13r: “*Int eersten den XXIIIsten dach in novembre so waren ghesend te Atrecht onse baeliu ende onse burchmeestere van den course omme te kennene te ghevene onsen gheduchter Vrouwe tgrief ende de scade die hier ghevallen ware bij toedoene van der groter vloet ende voort omme haer te kennene te ghevene den aermen staet van der stede omme te hebbene consent van eenre zettijnghe omme daer mede te makene eenen dijc alsoot van node was omme tbehout van der stede, so ter selver tijd so was hem gheconsenteert bij graciën van onser gheduchter vrouwe te zettene de somme van C lb. groten ende waren omme dit stic hute elc IX daghen den dach van onsen baeliu III lb. parisis ende den dach van onsen burchmeestere: XXXVI s. Parisis, beloopt al: 43 lb. 4 s. parisis*”

²⁴ Zie hoger hoofdstuk 9.

²⁵ Zie hoger hoofdstuk 2.

²⁶ Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°20v: “*Jan de Baenst ende Lievin van Uutkerke swondaghes den Vsten dach in novembre te Volkaerdsghote metgaders den bailliu van Brucghe omme hem te betoghene ende te scauwene den zeedijc te Volkaerdsghote voorseit daer in dat de connine vanden dunen grote gaten ende holen ghemaect hebben*

tweede grafelijk prerogatief steunde op het fameuze “*abandonrecht*”, het recht van een grondbezitter die niet langer wou of kon betalen voor de waterstaatslasten om zijn land op te geven, en de spade letterlijk en figuurlijk in de dijk te steken. Dergelijke verlaten gronden kwamen in principe toe aan de graaf van Vlaanderen, vermoedelijk krachtens het zgn. *wildernisregaal*²⁷. In de late middeleeuwen stond de graaf in regel zijn recht op deze gronden af aan derden, *voorleggers*, *inleggers* of kortweg *leggers* genaamd. Dit waren de personen die binnen een bepaald gebied, meestal een watering, het geld voor de noodzakelijke werken voorschoten, de werken leidden en de kosten vervolgens verdeelden over alle grondbezitters. Als beloning verkregen zij dan alle grond waarvoor eigenaars niet konden of wilden betalen. De gebruikte onteigeningsprocedures waren uitermate streng: de grondbelasting diende meestal binnen de veertien dagen betaald te worden. Gebeurde dit niet, dan werden de desbetreffende gronden in beslag genomen. Veel tijd om aan contant geld te komen, was er dus niet.

Na de Sint-Elisabethsvloed van 1404 beperkte de gravin zich in eerste instantie tot het sturen van een brief, die op 24 november Brugge bereikte, en waarin zij net als alle staatshoofden vandaag de dag haar medeleven uitdrukte met de getroffen gebieden. Tevens stelde zij een soort trojka van grafelijke commissarissen aan, die samen met de stad Brugge en de kasselrij van het Brugse Vrije de gepaste maatregelen dienden te nemen²⁸. In eerste instantie ging het om de baljuw van Brugge, en *Jan de Visch*, heer van de Kapelle, grafelijk raadsheer, en voormalig souverain-baljuw van Vlaanderen (1386/01/27-1390/10/10). De keuze van deze *Jan de Visch* was niet zonder belang. De Visch stamde uit een typische ambtenarenfamilie uit het zuidwesten van het graafschap, die al sinds het einde van de 13e eeuw in dienst van de Vlaamse graven stond en op die manier een opmerkelijke klim op de sociale ladder realiseerde. Tot zijn dood in de slag bij Othée in 1408, toonde hij steeds een bijzondere interesse in het kustgebied, getuige daarvan de door hem in 1398 herbedijkte “Capellepolder” onmiddellijk ten Noorden van Boekhoute²⁹. Daarnaast was hij één van de personen die ook in vorige jaren reeds als *legger* was opgetreden, in 1395 bijvoorbeeld in Zuidzande op het eiland Kadzand en in de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht, waar hij de functie van legger van de Gentse Sint-Pietersabdij had overgekocht³⁰. *Leggers* als de heer van de Kapelle waren in de eerste plaats mensen met nauwe connecties in de vorstelijke administratie. Wel associeerden ze zich vaak met lokale grondbezittende elites, waardoor net als bij de

biden welken de zeedijc wel ghescepen waere metgaders den hoghen vloede ende grote storemen vander zee of te gane daer den lande vele griefts of commen mochte bi also dat men de voorseide coninen uten voorseide dike niet in tijds en forenteerde ende dat men de voorseide gate ende hollen al desghelike niet in tijds en maecte noch en stopte also daer toebehoorde... ”.

²⁷ Zie hoger hoofdstuk 5.

²⁸ Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°21v: “...brieven commende van onser gheduchte vrouwen verandwoordende up de scaden van der zee ende up tgoend dat de wetten van Brucghe ende vanden Vryen haere over ghescreven hadden inhoudende dat haere de scade zere leet waeren ende dat zij bi haeren brieve daer toe ghestelt hadde den heere vanden Capelle haeren souverain bailliu ende haeren bailliu van Brucghe tavisarne met beede voorseide wetten hoe men dese zaken best mochte remedyeren”. Een soorgelijke reactie – blijken van medeleven en het sturen van commissarissen – had bijvoorbeeld ook landvoogdes Margaretha van Oostenrijk in november 1530, die in dit verband in een brief aan keizer Karel schreef: “*Je prie a Dieu que ce ne soit pas si grant chose que l’on dit et qu’il vueille garder la reste*” (Dekker C. 1988, p. 613).

²⁹ Gottschalk M.K.E. 1984, pp. 361-362.

³⁰ Zie respectievelijk §§164: d.d. 1395/10/29 en §§752 d.d. 1395/05/03.

bedijkingscompagnieën uit de Nieuwe Tijden een combinatie ontstond van terreinkennis, economische macht en politieke connecties³¹. Gezien de financiële belangen die de heer van de Kapelle in het getroffen gebied had, was zijn aanstelling tot legger dus zeker geen neutrale keuze.

In het spanningsveld tussen alle bovenvermelde actoren, elk met zijn eigen belangen en objectieven, diende dan een herstelplan uitgewerkt te worden. Voor het zwaarst getroffen gebied, Ijzendijke, werd op 9 december 1404 een eerste vergadering belegd met de algemene vergaderingen van de watering van Oostburg- en Ijzendijke-ambacht, schepenen van Brugge en het Brugse Vrije en grafelijk commissaris van de Kapelle. Dit leidde tot de aanstelling van weer een nieuwe commissie van 5 personen, en plannen voor een dijk tussen Gaternisse en Ijzendijke. In het voorjaar van 1405 volgden dan nog soortgelijke vergaderingen, ook voor het gebied langsheen de *Ware* in Aardenburg-ambacht³².

11.2 De Graafjansdijk

In de historiografie leeft tot op de dag van vandaag de overtuiging dat na de Sint-Elisabethsvloed van 1404 op initiatief van hertog Jan zonder Vrees een algemene zeedijk langsheen de Vlaamse kust, tussen Duinkerke en de Vier Ambachten werd aangelegd, de zogenaamde *Graafjansdijk*³³. De oudste vermelding van dit toponiem in de bronnen dateert echter uit het begin van de 16^e eeuw, toen gesproken werd over een dijk ‘*die hertooghe Jan ghemaect heeft*’ in de Vier Ambachten, tussen Bentille en Boekhoute - een dijk die echter reeds vóór 1400 bestond³⁴. In de omgeving van Knokke-Heist duikt het toponiem voor het eerst op ca. 1680³⁵. Rond die periode vinden we het toponiem ook terug op een kaart van de omgeving van Duinkerke in Frans-Vlaanderen, als alternatief voor de ‘*Nootdijck*’ ten westen van de stad³⁶.

³¹ Zie het lopend onderzoek van Piet van Cruyningen (Universiteit Gent-Wageningen Universiteit en Research Centrum) ter zake: van Cruyningen P.J. 2005.

³² Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°22r: “*Jan Stomlin, sdisendaghes den Ixsten dach in decembre tOostbuerch daer de cueren van Oostbuerch ambocht ende van Yzendike ambocht beclaecht stonden omme de grote noot vander zee al daer was mijn here vanden Capelle als raed van Onser gheduchts vrouwen ende de ghedeputeerden vander stede van Brucghe omme raed ende advijs te hebbene up die van Ysendike ambocht of mense zoude moghen varschen daer up dat ghenomen ende ghecoren waeren V personen omme dat toverziene ende te wetene daer omme uutghezijn I dach: 24 s.*”; f°30v: “*Wulfaerd van Moerkerke smaendaghes den XXIIIsten dach in sporkel tArdenburch ende in Ardenburghambacht met den commissarissen van onser gheduchter vrouwen te etene mijn heere vander Capelle, mer Jacob Belle, den ontfanghere van Vlaenderen ende met den ghedeputerden vander stede van Brucghe omme te vernemene ende claerlike te wetene of men de zeediken in Ardenburghambocht boosten der Ee zoude moghen behouden staende jeghen de zee ende omme te verstante de waerde vanden lande inde jeghenode ende voort omme raet ende advijs te hebbene waer men tgheld ghecrighen zoude omme de voorseide diken mede te doen makene die ingheghaen waeren dwelke uutghestelt was tot tsaterdaghes daer naer te Brucghe daer omme uutghezijn III daghen*”

³³ Verhulst A. 1995, p. 63.

³⁴ Gottschalk M. 1983, I, p. 205.

³⁵ Coornaert M. 1976a, p. 414.

³⁶ Duinkerke, Archives Municipales, 275 (kaart uit 1688).

Er is echter geen enkele ordonnantie of verwijzing naar een ordonnantie voorhanden, waarin hertog Jan zonder Vrees of enige andere hertog of graaf ooit opdracht zou hebben gegeven tot de aanleg van een nieuwe dijk langsheen de volledige lengte van de Vlaamse kust. Dergelijke ordonnantie zou trouwens een anachronisme van formaat zijn. Hier en daar werden na de Elisabethsvloed weliswaar dijken opgehoogd en versterkt, doch dergelijke werken waren lokale initiatieven, uitgevoerd en gefinancierd binnen het kader van de wateringen, zonder dat er een overkoepelend plan aan de basis van lag. Bovendien vonden dergelijke dijkversterkingen eigenlijk continu plaats, met mogelijk wel een intensifiëring in het laatste kwart van de 14e eeuw en het eerste kwart van de 15e eeuw³⁷. De rol van de Vlaamse graven, eerst Margaretha van Male, dan pas haar zoon Jan zonder Vrees beperkte zich na de Sint-Elisabethsvloed tot het aanstellen van *leggers*, én een zekere vorm van conflictbemiddeling. Wel zouden de Vlaamse graven in de loop van de 15e en 16e eeuw steeds vaker trachten de kosten voor dijk aanleg en –herstel over een zo groot mogelijk gebied te verdelen, met zeer wisselend succes, en vooral wanneer de eigen financiële belangen op het spel stonden³⁸.

We menen dan ook dat de benaming *Graaffjansdijk* in de 16^e en 17^e eeuw ontstaan is, vanuit niet meer dan een soort vage herinnering in het collectief geheugen aan de moeilijke tijden en de zware overstromingen die de kustvlakte teisterden eind 14^e en begin 15^e eeuw.

11.3 De kostprijs van de overstroming voor de individuele grondbezitter

Elk gebied groot of klein diende in principe in te staan voor de financiering van de waterstaat op het eigen grondgebied, binnen het kader van de polders en wateringen, waarbij elke landeigenaar in de kustvlakte dus bijdroeg in de kosten a rato van de grootte van zijn grondbezit. Alleen in de eerste dagen na de ramp werden zoals gezegd zowel door de kasselrij van het Brugse Vrije als door de stad Brugge contant geld en proviand ter plaatse gestuurd om het werkvolk te betalen - *elk 100 pond groten Vlaams* - onder de vorm van een lening³⁹. Tevens verzocht het Brugse Vrije aan de grote abdijen die grond bezaten in het oostelijk deel van het Brugse Vrije om eveneens een lening toe te staan. Na veel getouwtrek leenden de Gentse abdijen Sint-Baafs en Sint-Pieters respectievelijk 100 pond en 75 pond groten Vlaams, exact de helft van wat oorspronkelijk gevraagd was. De abdij van Affligem in het hertogdom Brabant beloofde 60 *nobels* te lenen, in plaats van de gevraagde 50 lb. groten. In Biervliet schold de Naamse Cisterciënzerabdij van Grandpré, een deel van de haar verschuldigde grondrente kwijt, in totaal 5 pond 14 s. groten⁴⁰. Let wel: het ging hierbij om noodhulp, die bovendien door de betrokken wateringen terugbetaald werd⁴¹.

De financiële gevolgen van de Sint-Elisabethsvloed, dienen dan ook in de eerste plaats becijferd te worden aan de hand van de investeringen van de wateringen. Aangezien voor het

³⁷ Augustyn B. 1992, p. 152; pp. 161-181.

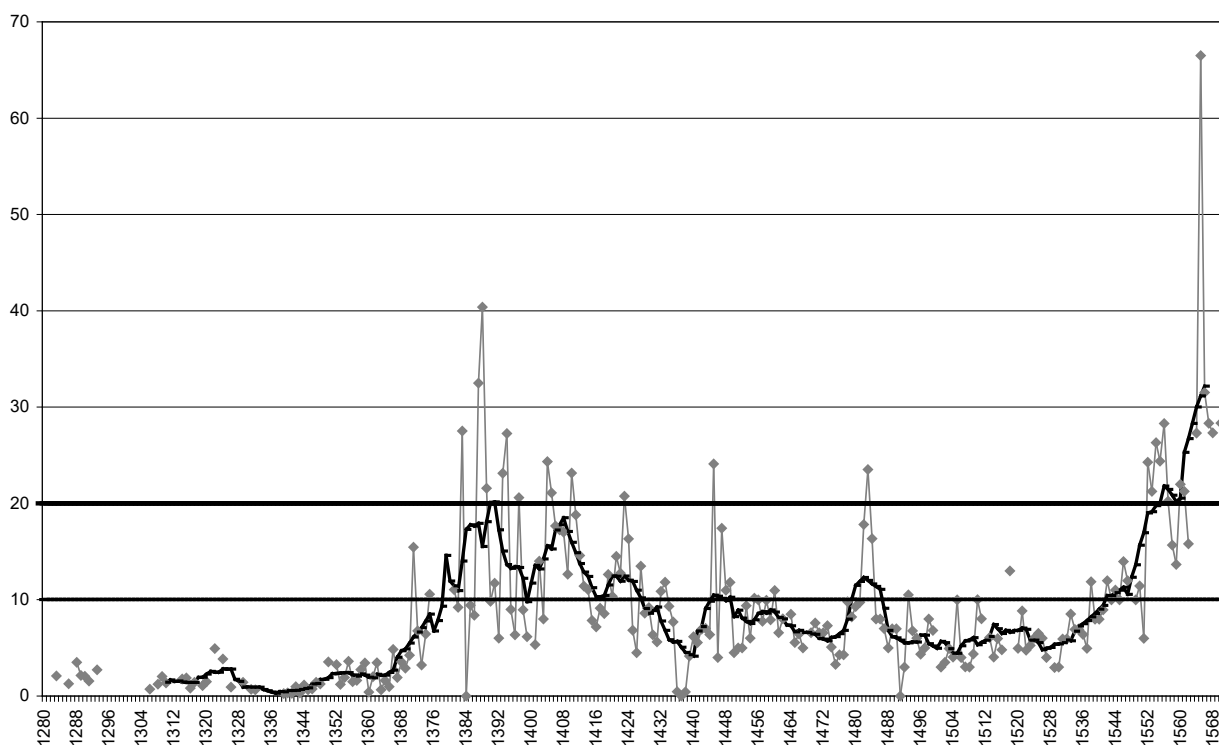
³⁸ de Kraker A. 1997, pp. 301-350; zie ook hoger hoofdstuk 9.

³⁹ ARA RK 42528 f°68r; zie hoger noot 20.

⁴⁰ ARA RK 32062.

⁴¹ Gottschalk M.K.E. 1983, I p. 203.

jaar 1404 géén enkele rekening van een Vlaamse watering bewaard werd⁴², dienen we ons daarvoor te beroepen op rekeningen van kerkelijke instellingen, waarin vermeld wordt wat zij jaar na jaar betaalden aan de watering⁴³. Figuur 11.2 geeft de evolutie weer van de betalingen van het Brugse Sint-Janshospitaal aan de Oude Yevene-watering in Oostburgambacht gedurende een kleine 300 jaar, van 1280 tot 1570. In 1399 bezat het Sint-Janshospitaal in 46.2 hectare grond in deze watering, een oppervlakte die in de loop van de 15^e en 16^e eeuw nauwelijks meer wijzigde⁴⁴.

Figuur 11.2: betaling van waterstaatslasten door het Brugse Sint-Janshospitaal in de Oude Yevene-watering (d. grooten Vlaams per gemet)

In de Oude Yevene watering betekende de Sint-Elisabethsvloed van 1404 de aanzet voor een tweede golf van hoge investeringen, amper vijftien jaar na een eerste hoogtepunt in de kosten rond 1388-89. Rekening houdend met het feit dat een boekjaar van het hospitaal steeds begon en eindigde rond 1 mei, zien we dat van 1404 tot 1408 steeds meer dan 15 grooten Vlaams per gemet van 0.44 hectare werd betaald, en dat pas in 1416 de kosten terug minder dan 10 grooten per gemet bedroegen. Figuur 11.2 leert ons vooral ook dat de Sint-Elisabethsvloed van 1404 niet als een geïsoleerd gegeven beschouwd mag worden: in het hele laatste kwart van de 14^e

⁴² De chronologisch meest nabije rekeningen zijn: Moerkerke Noord-over-de-Lieve en Lapscheure 1405-06 (Rijksarchief Brugge (RAB), Watering Moerkerke Noord-over-de-Lieve, 46); Blankenbergse watering 1407-08 (RAB, Watering Blankenbergse, 333); Oude Yevene 1407-08 (Rijksarchief Gent (RAG), Fonds Sint-Pietersabdij, I, rekeningen 1512, f°142-151).

⁴³ Zie hoger hoofdstuk 7.

⁴⁴ De oppervlakte van het hospitaalbezit in de watering wordt wel maar vanaf 1399-1400 in de rekeningen vermeld. Voor de periode voordien veronderstelden we een ongewijzigde oppervlakte, waardoor naarmate we verder terug in de tijd gaan de foutmarge natuurlijk groter wordt.

eeuw en het eerste kwart van de 15^e eeuw waren de waterstaatslasten in de Oude Yevene watering significant hoger dan in de periodes ervoor en erna. Van 1383 tot en met 1410 zou door het Sint-Janshospitaal maar liefst tien maal een geschot worden betaald van meer dan twintig groten per gemet, met een uitschieter van 40.4 groten in 1388. Tot 1552 zou nog slechts drie maal een geschot boven de 20 groten per gemet betaald worden, met name in 1423, 1445 en 1483. Gemiddeld gezien werd van 1379 tot en met 1427 steeds 10 groten of meer per gemet betaald, wat eveneens uitzonderlijk hoog was. Onze gegevens worden natuurlijk vertekend door de muntontwaarding van de Vlaamse groot, die vooral in de tweede helft van de 14^e eeuw en in de 16^e eeuw belangrijk was. Ons beeld van een crisisperiode in de waterstaat rond 1400 wordt daardoor echter alleen nog maar versterkt, aangezien de op figuur 11.2 zichtbare stijging van de waterstaatslasten na 1530 er sterk door genuanceerd wordt: indien we de betalingen van het Sint-Janshospitaal zouden omzetten naar graanprijzen of daglonen, zouden we merken dat ook in de 16e eeuw nooit meer zoveel werd betaald als in de jaren rond 1400.

De gronden in de Oude Yevene maakten echter nog géén 5% uit van het hospitaalbezit in de polderstreek van het Brugse Vrije. Aangezien lang niet alle gebieden even zwaar getroffen werden, en er dus ook lang niet overal even hoge investeringen nodig waren, kon er dus voor een grootgrondbezitter als het Brugse Sint-Janshospitaal een zeker compensatie-effect optreden, waarbij hoge investeringen in het ene gebied gecompenseerd werden door minder hoge uitgaven elders. Zo is het wellicht geen toeval dat hetzelfde Sint-Janshospitaal in het boekjaar 1404-05 géén uitgaven verrichtte voor waterstaatslasten in de Blankenbergse watering, waar het leeuwendeel van haar bezittingen gesitueerd was⁴⁵. Maar in de Oude Yevene-watering, en wellicht in het grootste deel van de Vlaamse kustvlakte, was op het einde van de 14e eeuw het kleingrondbezit nog dominant: niet minder dan 88% van de grondbezitters in de Oude Yevene-watering bezat eind 14^e eeuw minder dan 5 hectare grond in de watering⁴⁶. Beschikten deze kleine eigenaars, waarvan we kunnen vermoeden dat het voor een groot deel zelfstandige boeren waren die zelf de eigen grond bewerkten, over de mogelijkheden om de verhoogde investeringen in waterstaat te dragen? Bij gebrek aan individuele boekhoudingen van landbouwers, is een analyse op microniveau uitgesloten. Uit andere bronnen weten we wel dat sinds het einde van de 13^e eeuw de schuldenlast van zelfstandige polderboeren behoorlijk opliep⁴⁷.

Een hypothetische, en daarom aanvechtbare berekening, laat zien dat het kostenplaatje van de Sint-Elisabethsvloed voor een kleine boer in de Oude Yevene watering hoog kon oplopen. *For the sake of argument*, veronderstellen we dat onze kleine boer enkel tarwe verbouwde. De fysische netto-opbrengst - dit is de opbrengst min het zaaizaad⁴⁸ - van tarwe in het Brugse Vrije, schommelde rond het begin van de 15^e eeuw ruwweg tussen de 1000 en de 1600 liter per hectare⁴⁹. Bij integrale verkoop van de oogst kon een hectare tarwe in 1404, een jaar met

⁴⁵ Brugge, OCMW-archief, Sint-Janshospitaal, G 88.

⁴⁶ Zie hoger hoofdstuk 4.

⁴⁷ Thoen E. en Soens T. 2004; zie hoger hoofdstuk 7.

⁴⁸ Thoen E. 1988, II, p. 817.

⁴⁹ Mertens J. 1970, pp. 77-79.

eerder gematigde tarweprijzen, voor de producent netto 238 tot 381 groten Vlaams opleveren ⁵⁰. Een geschot van 24,3 groten per gemet of 55,3 groten per hectare vertegenwoordigde dan 15 tot 23 % van de netto fysische opbrengst. Het is echter een illusie te veronderstellen dat onze boer uit Oostburg-ambacht zijn volledige oogst op de markt bracht: dergelijke kleine boeren waren juist in de eerste plaats gericht op zelfvoorziening, en reserveerden het grootste deel van hun productie voor eigen consumptie! Waterschapslasten dienden betaald te worden uit het kleine deel van de productie dat wel te gelde kon worden gemaakt, en om die 55,3 groten per hectare te betalen, diende in 1404 dan 232 liter tarwe verkocht te worden – voldoende om een volwassen persoon te voeden gedurende het grootste deel van het jaar ! Zonder twijfel was niet elke grondbezitter in staat dit bedrag te betalen, laat staan tien oogsten op een totaal van achtentwintig het equivalent van meer dan 200 liter tarwe te moeten afdragen.

jaartal	geschot (d. groten Vl. per hectare)	geschot (liter tarwe)	jaartal	geschot (d. groten Vl. per hectare)	geschot (liter tarwe)
1383	62,5	210,9	1397	46,8	230,1
1384	0,0	0,0	1398	20,3	102,9
1385	21,4	58,5	1399	14,0	50,3
1386	19,0	51,2	1400		
1387	73,8	259,1	1401	12,1	33,6
1388	91,8	272,2	1402	31,8	84,2
1389	49,0	120,5	1403	18,2	89,4
1390	22,3	75,4	1404	55,3	232,0
1391	26,6	106,4	1405	47,9	222,9
1392	13,7	87,0	1406	40,1	140,9
1393	52,6	237,9	1407	39,2	114,2
1394	61,9	343,7	1408	38,7	82,1
1395	20,5	78,2	1409	28,7	69,6
1396	14,4	48,7	1410	52,6	220,7
1397	46,8	230,1	gemiddelde	36,1	134,2

Tabel 11.1: betaling van waterstaatslasten in de Oude Yevene-watering door het Brugse Sint-Janshospitaal, nominaal en omgezet in liter tarwe

De situatie werd bovendien nog desastreuzer wanneer het bedrijf van onze kleine boer gesitueerd was middenin het overstroomde gebied, waarbij mogelijk een deel van de oogst van 1404 verloren ging, en bovendien het land met zout water overspoeld werd, waardoor meteen ook de oogst voor de volgende jaren in gevaar werd gebracht. Op dit punt ondervonden eigengeërfde boeren trouwens een belangrijk concurrentieel nadeel ten opzichte van de pachtbedrijven in hetzelfde gebied: niet alleen stipuleerden heel wat pachtcontracten reeds pachtreductie bij calamiteiten én diende de eigenaar het herstel van bijvoorbeeld bedrijfsgebouwen te bekostigen⁵¹, maar na de overstromingen van 1404 zien we ook de schepenen van het Brugse Vrije tussenbeide komen om per parochie of ambacht een regeling te treffen tussen pachters en eigenaars van “bezoute” gronden⁵². Eigengeërfde boeren dienden

⁵⁰ Gemiddelde tarweprijs van 41 groten per hoet van 172 liter: Verhulst A. 1965, II, p. 34.

⁵¹ Thoen E. 1988, II, pp. 595-596; Mertens J. 1970, p. 54.

⁵² Rk. Brugse Vrije 1404-05, f°24v: “*Jan Zuering, Jan van Wulfsberghe, Lievin van Uutkeerke ende Jan de Baenst, smaendaghes den XXIIIsten dach in spooreke te Heys omme tapointerne ende te helpen ghreedene die pachters die bezouten land noten elc jeghens den ghonen die tvorseide land toebehoorde also verre als men*

vanzelfsprekend zelf het herstel te bekostigen. Dat ook de Gentse opstand van 1379 tot 1385 en Engelse raids op de Vlaamse kustvlakte begin 15^e eeuw, het oostelijk deel van het Brugse Vrije teisterden, bracht de solvabiliteit van de kleine eigengeërfde boer in de Oude Yevene mogelijk verder in het gedrang. Onder deze omstandigheden konden zelfstandige boeren steeds minder concurreren met pachtboeren, die duidelijk beter gewapend waren tegen dergelijke calamiteiten. De laatmiddeleeuwse overstromingen hebben dan ook ongetwijfeld een rol gespeeld – zij het lang niet exclusief - in het verdwijnen van de grote massa van kleine grondbezitters in de Oude Yevene-watering in de loop van de 15^e en 16^e eeuw⁵³.

11.4 De totale kostprijs van de overstroming

Na de berekening van de kostprijs voor de individuele grondbezitter, kunnen we ook voor de kustmaatschappij als geheel de kostprijs van de herstellingswerken trachten te berekenen. Zoals gezegd ontbreken de directe bronnen. Indirect kunnen we opnieuw een beroep doen op de rekeningen van grootgrondbezitters om een extrapolatie te maken van de totale investeringen. Op basis van de betalingen van grootgrondbezitters zoals het Brugse Sint-Janshospitaal aan watering en de totale belastbare oppervlaktes van die watering, krijgen we een idee van het budget van deze laatste, ervan uitgaand dat hun volledige werking gefinancierd werd door middel van de grondbelasting en dat het hospitaal een correcte betaler was, wat zeker niet altijd het geval was:

Watering	Oppervlakte (hectare)	1403-04	1404-05	1405-06	1406-07	1407-08
Beooster Eede	4595	152	218	870	870	174
Bewester Eede	2112	70		240	50	
Blankenberge	15162	517		72	215	431
De Broeke	792	60			26	26
Dierkinsteenpolder	175	89	10			
Eeklo (Slepeldamme)	2028	19	26		38	77
Eiesluis	4378	166	448	715	584	676
Groede	634*	9	154	175	36	90
Kamerlings	7053	67	401	267	134	
Maldegem (Slepeldamme)	4861	545	122	193		184
Noord-over-de-Lieve	713	24			101	48
Oude Yevene	3426	260	790	684	573	559
Reigarsvliet	6182	146			146	59
Romboutswerve	427	19	12	16	12	
Schoondijke-Vradersdijke	634*	0	120	180	36	24
Serwoutermanswatering	3922	186	133	80	37	149
Sint-Laureins	2441*	81		137		
Tussen beide Zwinnen	130	6	5	5	33	202
Vladslo	4840*	548	657	160	275	0
Ysenpolder	22	4	1		2	2
Zuid-over-de-Lieve	1555				44	81

mochte ende beede partijen voor oghen camen naer den inhoudene vanden ghebode datter tsondaechs daer te voren of ghedaen was, daer omme uutghezijn elc I dach: 4 lb. 16 s. ”.

⁵³ Zie hoger hoofdstuk 4.

Totaal	66080	2968	3095	3796	3214	2781
<i>Oostende</i>		29	128	13	13	0,3
<i>Biervliet</i>			39	28	57	11

Tabel 11.2: hypothetisch budget van enkele watering en in het Brugse Vrije (pond groten Vlaams, 1403-1408), op basis van de rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal (*geschatte oppervlakte⁵⁴) en enkele stadsrekeningen van Oostende en Biervliet.

Op deze manier kunnen we voor een gebied van meer dan 60.000 hectare een inschatting maken van het budget van de watering en, mutatis mutandis, van de investeringen in de waterstaat. Hoewel we daarmee ongeveer 60% van het totale kustgebied binnen de kasselrijgrenzen van het Brugse Vrije opgenomen hebben, kunnen we ervan uitgaan dat dit niet het geval is voor de totale investeringen, gezien het ontbreken van ondermeer de eilanden Kadzand en Wulpen en ook de meeste kleine Zwinpolders, waar de kosten voor het waterbeheer ook in normale jaren hoger uitvielen dan in de grotere, meer landinwaarts gelegen watering en. Tabel 11.2 laat een stijging zien van de budgetten in de jaren 1404-1405 en vooral 1405-1406, doch al bij al is die toename zeer beperkt te noemen. Voor een deel was dit te wijten aan het feit dat ook in de jaren voor 1404 in een aantal watering en (vb. de Slepeldamme-watering in Maldegem, de watering van Vladslo-ambacht en de pas bedijkte Diericksteenpolder) hoge geschothelden werden betaald, maar vooral trad het reeds vermelde compensatie-effect op, waarbij een stijging van de grondbelasting in zwaar getroffen gebieden, gecompenseerd werd door een uitstel of afstel van de betaling en elders. Het is evident dat dit geen enkele rol speelde voor kleine eigenaars die maar in één watering bezitting en hadden, maar des te meer voor grootgrondbezitters die op die manier de rentabiliteit van hun totale grondbezit op peil konden houden.

Algemeen gezien, kunnen we stellen dat zowel in 1403 als in 1404 en later aanzienlijke bedragen geïnvesteerd werden in de waterstaat. Voor de gehele kasselrij van het Brugse Vrije, met inbegrip van de kleine stadjes, lagen de totale investeringen wellicht in een orde van grootte van 5000 pond groten Vlaams of meer. Hoe groot dit bedrag wel niet was, wordt pas duidelijk als we het vergelijken met het budget van de grootste Vlaamse stad, Gent, of met het budget van de kasselrij van het Brugse Vrije begin 15e eeuw: beide schommelden rond de 3000 à 4000 pond groten⁵⁵. In de budgetten van lokale openbare besturen waren echter ook de lokale én vorstelijke belasting en – de beden – inbegrepen, waardoor we kunnen besluiten dat de last van de waterstaat in het Brugse Vrije begin 15e eeuw de algemene fiscale druk overschreed. Met andere woorden: inwoners van het Brugse Vrije betaalden op dat ogenblik meer aan dijken en waterlopen dan aan de graaf van Vlaanderen. We kunnen ons dan ook de

⁵⁴ Voor de – “fiscale” - oppervlaktes van de verschillende watering en: zie bijlage 4. Voor de watering en Groede en Schoondijke/Vrabelsdijke die in 1404 nog afzonderlijk verrekend werden, beschikten we enkel over de gezamenlijke oppervlakte in de ommeloper van 1567. We veronderstelden hier een gelijke oppervlakte voor Groede als Schoondijke/Vrabelsdijke. Sint-Laureins omvatte in werkelijkheid vier watering en, waarvan we de gezamenlijke oppervlakte namen. De watering rond Vladslo-ambacht was rond 1950 5325 hectare groot (Leper J. 1957, p. 60). De laatmiddeleeuwse oppervlakte kennen we niet, doch we weten wel dat de watering ook wanlanden telde. De fiscale oppervlakte was dan ook kleiner. We kozen dan ook voor een fiscale oppervlakte van 11000 gemeten (4840 hectare).

⁵⁵ Voor Gent : Boone M. 1990b, tabel 6.

vraag stellen in hoeverre een neerwaartse druk op de waterstaatslasten gecreëerd werd, toen vanaf de tweede helft van de 15^e eeuw de druk van de overheidsfiscaliteit op het Vlaamse platteland begon toe te nemen⁵⁶.

11.5 Particularisme en solidariteit inzake waterbeheer

Met de Sint-Elisabethsvloed van 1404 werd de waterstaat in de Vlaamse kustvlakte geconfronteerd met de beperkingen eigen aan een systeem van strikt lokale financiering. Gezien de hoge kosten van de waterstaat begin 15^e eeuw, zal het ons niet verwonderen dat de zwaarst getroffen gebieden na de ramp op zoek gingen naar hulp om de schade te herstellen of herhaling te voorkomen. Dit leidde onvermijdelijk tot conflicten en gerechtelijke procedures, zowel op lokaal vlak, tussen watering en onderling, of tussen watering en kleine stadjes, als op regionaal vlak, tussen de belangrijkste politieke krachten in het graafschap Vlaanderen:

Nr.	Tijdstip	Partij1	Partij2	Voorwerp
1	1404/11/23-	stad Oostende	watering Serwoutermansambacht	dichten dijkdoorbraak bij Oostende
2	1404/11/27-	Brugge & Brugse Vrije	Gent & Ieper	algemene bijdrage graafschap Vlaanderen in de kosten van de overstroming
3	1405/01/20-	watering Oude Yevene	watering Groede	bijdrage van Groede aan de Oude Yevene
4	1405/07/01-	parochies Oostburg-ambacht	andere parochies Oostburg-ambacht	ongelijke verdeling schade in Oostburg-ambacht
5	1405/07/22-	Roekeloze-polder, Klerkspolder	twee andere polders	financiering nieuwe dijk
6	1405/08/03-	watering Oude Yevene	watering Gaternisse	Financiering nieuwe dijk Ijzendijke-ambacht
7	1405/09/15-	watering Groede	polders Goedtijd en Jan Jacobszone	contributie partij 2 aan nieuwe zeedijk Groede
8	1405/11/29-	watering van Volkaartsgote	Boudin Butspolder en Vagevierspolder	gemeenmaking waterstaatskosten
9	1406/02/15-	watering Maldegem	poorters Brugge	betaling geschoot voor buitensteeds grondbezit
10	voor 1406/10/11	stad Lombardzijde	Abdij Oudenburg	dijkherstel polder tussen Nieuwpoort en Lombardzijde

Tabel 11.3: disputen en procesvoering in de nasleep van de Sint-Elisabethsvloed van 1404⁵⁷

Reeds op 27 november 1404 kwam op initiatief van de stad Brugge en de kasselrij van het Brugse Vrije een vergadering bijeen van de Vier Leden van het graafschap, in aanwezigheid van een vertegenwoordiger van de gravin. Brugge en het Vrije ijverden voor een algemene belasting op het graafschap om de kosten van de Sint-Elisabethsvloed te helpen dragen, doch daarvoor was de toestemming van alle vier de Leden noodzakelijk. Dat was echter niet naar de zin van Gent en Ieper. Gent voerde aan dat gebieden in de eigen invloedssfeer, met name de Vier Ambachten en het Waasland, evenzeer getroffen waren, en zag dan ook geen enkele reden om iets te betalen voor de schade in het Brugse Vrije. Brugge en het Vrije concludeerden dan ook “*dat zij gheen en troost en hadden an de andre Leden*” en het initiatief stierf een stille dood⁵⁸.

⁵⁶ Thoen E. 1988, II, pp. 620-623.

⁵⁷ Bronnen : kasselrijrekening Brugse Vrije 1404-05, f°22v-23v (nr. 1;3); idem 1405-06, f°15v-26v (nr. 4-9); RAG, Raad van Vlaanderen, 2335, f°144v-145v (10); (nr. 2: zie noot 58).

⁵⁸ Prevenier W. (ed.) 1959, pp. 346-347

Op lokaal vlak onderhandelden een aantal watering en polders over gemeenschappelijke initiatieven, en zelfs over een volledige fusie. In het geval van de polders Volkaartsgote, Vagevier en Boudin Buts, op de westelijke oever van het Zwin, zou het uiteindelijk ook effectief tot een dergelijke fusie komen, zij het vermoedelijk pas in het tweede kwart van de 15^e eeuw. In 1425 trachtten de drie polders nog aan te sluiten bij de veel grotere watering van Reigarsvliet, doch deze hield de boot af uit vrees voor de kosten verbonden aan het onderhoud van de zeedijken van deze polders⁵⁹. Dergelijke afwijzende houding ten opzichte van een eenmaking van dijkonderhoud vormde een rode draad in de relaties tussen de watering begin 15^e eeuw. Wateringen aarzelden daarbij niet om vanuit een als dusdanig gepercipieerd eigenbelang contradictorische standpunten in te nemen: zo zien we in januari 1405 de Oude Yevene watering trachten om van de watering Groede een evenredige bijdrage in de kosten van een nieuwe zeedijk te verkrijgen, maar in augustus de haar opgelegde bijdrage voor een zeedijk ten behoeve van Gaternisse in Ijzendijke-ambacht aanvechten. In de rangen van de grondbezitters, die samenkwamen op de algemene vergaderingen van de watering, werd het verzet tegen dergelijke initiatieven vaak geleid door stedelingen, uit hoofde van hun buitensteeds grondbezit: zo waren het begin 1406 de poorters van Brugge die protesteerden tegen de heffing van een geschot in het ambacht Maldegem om de Waardijk in Aardenburg-ambacht te helpen herstellen⁶⁰.

De hevigste conflicten over geld werden echter niet tussen watering en onderling uitgevochten, maar tussen watering en kleine steden. Na de Sint-Elisabethsvloed liepen vooral in en rond Oostende de gemoederen hoog op. Na een eerdere overstroming op Sint-Vincentiusnacht – 21 op 22 januari – 1394 was een groot deel van het oude stadsgedeelte overstroomd. Een jaar later, in 1395, verkreeg Oostende ter compensatie gebiedsuitbreiding naar het binnenland met ca. 121 hectare grond. Daarbij werd de stad ook verantwoordelijk voor het onderhoud van een “hoge en lange” dijk die vijf jaar eerder was aangelegd⁶¹. Door de Sint-Elisabethsvloed van 1404 was nu een gat geslagen in deze dijk, ten westen van de stad, waarna zowel Oostende als de naburige watering van *Serwoutermansambacht* trachtten de kosten voor de herstelling van zich af te schuiven. Reeds op zondag 23 november zond Oostende een deputatie naar de algemene vergadering van de watering, blijkbaar zonder veel resultaat, want diezelfde dag nog werd ook naar de gravin, Margaretha van Male, een gezant gestuurd om toelating te krijgen tot het heffen van een uitzonderlijke hoofdelijke belasting teneinde de dijk te herstellen⁶². De toelating kwam er, doch Oostende hoopte nog steeds om de werken op de watering te kunnen afschuiven. De stad wendde zich dan ook tot de stad Brugge en het Brugse Vrije, die op 11 december het gat in de dijk kwamen inspecteren. De daaropvolgende weken werd in aanwezigheid van de baljuw van Brugge en de grafelijke gezant, *Jan de Visch* gepoogd tot een akkoord te komen⁶³. De uitkomst van deze onderhandelingen werd niet bewaard, doch blijkens de rekeningen was het de stad Oostende

⁵⁹ Coornaert M. 1974a, p. 46.

⁶⁰ Zie hoger hoofdstuk 10.

⁶¹ §§403, d.d. 1395/01.

⁶² ARA RK 37240, f°4v ; f°13r .

⁶³ ARA RK 42528, f°22v.

die effectief het gat liet dicht en daartoe een extra belasting van 100 pond groten Vlaams op haar inwoners hief. Met dit geld liet Oostende de beschadigde dijk over een totale lengte van 652 meter herstellen. De hoogte van deze dijk wordt niet vermeld, doch had in vergelijking met andere laatmiddeleeuwse zeedijken een relatief smalle basis (15,3 meter) en een relatief brede kruin (5,7 meter), waardoor hij ofwel eerder laag ofwel eerder stijl moet zijn geweest⁶⁴. Wel werd de dijk al verstevigd met rijshout, dat uit de moerasachtige gebieden bij Watten in Frans-Vlaanderen diende te worden aangevoerd - relatief ver, waardoor de transportkosten de aankoop prijs overstegen. Het rijshout werd eenvoudigweg “gepoot” in de dijk, mogelijk vormde het dan een soort primitieve vlechttuin. Er is ook sprake van stro dat dan mogelijk als vulling gebruikt werd⁶⁵.

Hoewel het herstel van deze dijk natuurlijk ook het achterland van de stad aanbelangde, maakte de watering Serwoutermansambacht geen of weinig extra kosten ten gevolge van de Sint-Elisabethsvloed (Tabel 11.3). Ook in de daaropvolgende eeuwen zou de watering zich blijven beroepen op het akkoord van 1395 waarin de stad Oostende zich verbonden had de dijk ten eeuwigen dage te blijven onderhouden. Doorheen de 15^e en 16^e eeuw volgden verschillende processen, waarin Oostende aanvankelijk het onderspit zou blijven delven, tot uiteindelijk na de stormvloeden van 1530 en 1532 door tussenkomst van de centrale vorstelijke administratie, de watering verplicht werd een bijdrage te leveren⁶⁶.

De algemene tendens in de Late Middeleeuwen blijft duidelijk: gebieden waar de schade groot was, pleitten voor een eenmaking van de kosten over een zo groot mogelijk gebied, minder zwaar getroffen gebieden verzetten zich daar met hand en tand tegen. Resultaat was dat eigenlijk nergens structurele maatregelen werden genomen inzake de financiering van de waterstaat.

De Sint-Elisabethsvloed van 1404 laat zien hoezeer de waterstaat één van de hoekstenen van de kustsamenleving is. De fundamentele opgave voor het laatmiddeleeuwse waterbeheer was daarbij het vinden van een evenwicht tussen lokale autonomie en een voldoende brede financieringsbasis, met name voor het onderhoud van de zeedijken. Dit evenwicht diende gezocht te worden in het spanningsveld tussen watering en steden, kasselrijen en grafelijke ambtenaren, elk met hun eigen drijfveren en belangen. Daarbij waren het de watering en voor een deel de kuststeden die elk afzonderlijk instonden voor de uitvoering en de financiering van alle werken. De vereiste investeringen waren hoog maar vooral ook geografisch zeer ongelijk gespreid. Belangrijk daarbij is dat de Sint-Elisabethsvloed van 1404 duidelijk géén geïsoleerde gebeurtenis was, maar slechts één schakel in een veel groter geheel. In het laatste kwart van de 14e eeuw en de eerste helft van de 15e eeuw werd in vele gebieden een zware inspanning geleverd op het vlak van de waterstaat. De draagkracht van de

⁶⁴ ARA RK 37240, f°13v; vergelijk: Augustyn B. 1992, p. 176: gegevens voor Oostende betreffen de onbebouwde dijkdelen.

⁶⁵ ARA RK 37240, f°17v.

⁶⁶ ARA RK 27797 en 27798; zie ook Debaere O. 2002, pp. 38-41.

kustmaatschappij waar kleine tot middelgrote eigengeërfde boeren nog dominant waren, werd daarbij ernstig op de proef gesteld. In combinatie met economische moeilijkheden en politieke onrust, waren de overstromingen wellicht catastrofaal voor heel wat boeren in deze periode. Door de risicospreiding inherent aan grootgrondbezit, ondervonden grote eigenaars daar dan weer veel minder last van. Het beleid inzake waterstaat kan dan ook pas ten volle begrepen worden, als men rekening houdt met de strategieën en betrachtingen van alle betrokken actoren. Afhankelijk of men kijkt vanuit het perspectief van de kleine boer die alweer een hoge grondbelasting moest ophoesten, dan wel vanuit het perspectief van een investeerder die in de herbedijkingen de kans zag om zijn grondbezit uit te bouwen, kan de eindbalans wel heel verschillend zijn.

SYNTHESE

DE WATERSTAAT IN HET AGRO-SYSTEEM. AANPASSINGEN AAN VERANDERENDE SOCIAAL-ECONOMISCHE EN POLITIEKE OMSTANDIGHEDEN.

*Het einde van het middeleeuwse landschap. De Boerekreek bij Sint-Jan-in-Eremo,
uitgeschuurd in de middeleeuwse Woutersweg (foto: T. Soens)*

Hoofdstuk 12. Synthese: de waterstaat in het agro-systeem. Aanpassingen aan veranderende sociaal-economische en politieke omstandigheden

In de loop van dit onderzoek hebben we stuk voor stuk aspecten van het waterbeheer in het laatmiddeleeuwse Brugse Vrije belicht, zowel met betrekking tot de organisatie, het beleid als de financiering. In dit laatste hoofdstuk willen we de resultaten van dit onderzoek bekijken in het licht van onze centrale probleemstelling: op welke manier werd de waterstaat in de kustvlakte beïnvloed door (wijzigingen in) het regionale agro-systeem, en welk effect had dit op de duurzaamheid van dat waterbeheer en de kustsamenleving? Om de specificiteit van het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte te kunnen duiden, dienen we daarbij soms de vergelijking te maken met het waterbeheer in andere kustgebieden van Noordwest-Europa, onderworpen aan een deels gelijkende maar deels ook verschillende socio-economische en politieke context. Pas door vergelijking ontdekken we de algemene evoluties die zich in het waterbeheer hebben voorgedaan, en die dus niet door regio-specifieke factoren verklaard kunnen worden. En omgekeerd merken we hoe de bezitsverhoudingen, het politieke stelsel, en de sociale structuren eigen aan de Vlaamse kustvlakte afwijkingen op dat algemene patroon kunnen helpen verklaren. Onze belangrijkste vergelijkingspunten situeren zich in de kustgebieden van het huidige Nederland. Voor een deel is dit te wijten aan de overvloedige literatuur voor Nederland in vergelijking met bijvoorbeeld Frankrijk, Engeland of Duitsland, doch ondanks de geringe geografische afstand tot Vlaanderen, vertoont het waterbeheer in de Noordelijke Nederlanden voldoende verschilpunten met de toestand in Vlaanderen om een vergelijking nuttig te maken.

12.1 Uitvoerende watering in Vlaanderen; schouwende hoogheemraadschappen in Holland

In de 11^e en 12^e eeuw was het waterbeheer zowel in de Vlaamse kustvlakte als elders lokaal en gewoonterechtelijk georganiseerd: de uitvoering van de werken gebeurde door de inwoners of grondbezitters zelf. Het sleutelement in de waterstaatsorganisatie was de controle of *schouw*, die werd verricht door de lokale schepenen, of speciaal hiertoe aangestelde “heemraden”, die uitspraken deden over de toestand van het onderhoud en de te verrichten werken, en een schout die de schepenen maande en de uitvoering van de werken afdwong. In Holland werd dat lokale kader meestal gevormd door de “buurschap” (“ambachten”/“gerechten”). Waar deze te klein waren, zoals in Zeeland, vervulde het “vierschaar-ambacht” deze functie¹. In het Brugse Vrije lijkt het ambacht dit kader te hebben gevormd. Aan het hoofd van elk ambacht stond een - grafelijke - schout of *preco*, die ook in waterstaatszaken als maner en uitvoerend functionaris optrad. Het bestaan van afzonderlijke schepenen per ambacht is voor het Brugse Vrije weinig waarschijnlijk, ondermeer gezien reeds in de 11^e eeuw schepenen op het niveau van de overkoepelende kasselrij optraden. Vermoedelijk deed men in waterstaatszaken aanvankelijk een beroep op enkele

¹ van der Linden H., 1988, p. 538.

kasselrijschepenen die in het gebied woonden. Vanaf de 13^e eeuw zien we ook afzonderlijke schepenen – *dijkschepenen* – optreden, die enkel bevoegd waren in waterstaatsaangelegenheden, hoewel ook de kasselrijschepenen hun competentie terzake behielden. Als dusdanig zijn de dijkschepenen wellicht te vergelijken met de lokale heemraden in de noordelijke Nederlanden. Ook op uitvoerend vlak zijn de gelijkenissen aanvankelijk groot: werken aan dijken en waterwegen werden gewoon *verkaveld* of “*verhoefslaagd*”²: toegewezen aan de eigenaars van bepaalde gronden.

Daar het waterbeheer aanvankelijk in het kader van het gewoon bestuur – schout en schepenen – werd uitgeoefend³, kan van een *privaatrechterlijke associatievorm* in oorsprong geen sprake zijn. Anders wordt het wanneer grondbezitters zich gingen verenigen om gezamenlijk waterstaatswerken uit te voeren, doch van een uitvoerende organisatie is in de 11^e en 12^e eeuw nog geen spoor te bekennen. Van een gewoonterechtelijk, *publiek*, waterbeheer des te meer. In die zin ging het publiekrechtelijk aspect van het waterbeheer eigenlijk het privaatrechterlijk aspect vooraf.

In het graafschap Holland ontstonden vanaf de 12^e eeuw waterstaatswerken die het lokale kader overstegen. Het initiatief tot interlokale samenwerking wordt in de literatuur ofwel bij de individuele ambachten gelegd (*bottom-up*), ofwel bij de sterker wordende graaf (*top-down*)⁴. De eigenlijke reden voor deze interlokale samenwerking wordt meestal gesitueerd in de gevolgen van de grote ontginningen op de waterhuishouding: door het in cultuur brengen van landinwaarts gelegen gebieden en door de gevolgen van bodemdaling, ontstonden problemen voor de afwatering, die samenwerking noodzakelijk maakten⁵. In de allerrecentste visies wordt het ontstaan van een regionale waterstaatsorganisatie aan een geheel van factoren toegeschreven: landschappelijke veranderingen, een complexer wordende samenleving, het landsheerlijk gezag dat vorm kreeg, en handelsbelangen die leidden tot wijzigingen in vaarwegen annex afwateringsstelsels. Met de toenemende invloed van de grote abdijen en de regionale adellijke elite, ontstond er ook een socio-politieke bovenlaag die belang had bij samenwerking⁶. Het resultaat waren dammen, kunstmatige waterlopen, sluizen en wellicht iets later ook dijken die door verschillende lokale gemeenschappen samen dienden te worden onderhouden. Voor het toezicht werden speciale schouwers – “*scrutatores*” – aangesteld, de latere *hoogheemraden*, wellicht aanvankelijk aangeduid door de verschillende participerende gemeenschappen. Het oudste van dergelijke samenwerkingsverbanden wordt al in 1120 gesitueerd (hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams)⁷. Zo de landsheer, in casu de graaf van Holland, al niet van bij het begin een rol speelde bij de tot standkoming van deze

² Van een toewijzing van kavels aan individuele “hoeven”, die aan de evenredige verdeling volgens grondoppervlak voorafging, werden in het Brugse Vrije geen sporen teruggevonden, hoewel dit voor de vroege periode niet kan uitgesloten worden.

³ van de Ven G.P. 2003, p. 67.

⁴ Respectievelijk benadrukt door van der Linden H. 1988, p. 539; en Fockema Andreae S.J. 1934, pp. 337-338.

⁵ Henderikx P.A. 1997, pp. 61-62.

⁶ van Dam P. 2006, hoofdstuk 1.

⁷ van der Linden H. 1988, p. 539; van de Ven G.P. 2003, p. 79; zie wel de nuancering van het belang hiervan door Dekker C. 1983, pp. 585-632: in 1122 werd slechts een akkoord gesloten over de verdeling van het onderhoud van de Rijndam tussen de heren van de verschillende nederzettingen.

interlokale projecten, dan zou hij ten laatste in de tweede helft van de 13^e eeuw de controle op deze hoogheemraden naar zich toe trekken, en een eigen vertegenwoordiger, meestal de baljuw, aanstellen die als *dijkgraaf* instond voor het manen van de hoogheemraden en de afdwinging van de uitvoering⁸. Buiten de traditionele machtsbasis van de graven, bijvoorbeeld in Zeeland-bewester-Schelde, stootte de invoering van het regionale, grafelijke, dijkgraafschap op veel verzet, vooral van de aldaar zeer machtige ambachtsheren, en zouden de grenzen van de dijkgraafschappen zich in de loop van de 14^e eeuw dienen aan te passen aan reeds bestaande samenwerkingsverbanden op het vlak van waterbeheer⁹.

Ook in de Vlaamse kustvlakte bestonden al in de 12^e eeuw en vroeger waterstaatswerken die het strikt lokale karakter overstegen: de sluis van Veurne-ambacht te Nieuwpoort is daar een voorbeeld van. Om de *schouw* van deze werken te organiseren, ontstonden soms afzonderlijke colleges van *dijkschepenen* gemaand door afzonderlijke schouten, de zogenaamde *waasschouten*, wier bevoegdheid niet tot één ambacht beperkt was, doch zich uitstreckte over het “waasambacht”. Het grondgebied van dergelijk waasambacht kon drie, vier of zelfs wel tien volledige ambachten of delen van ambachten omvatten, en zou in een volgende fase samenvallen met het territoriaal kader van de wateringen. Soms was het betrokken gebied zelfs zo groot, dat de schouw gewoon berustte bij de kasselrijschepenen, wat het geval was in de kasselrij van Veurne in 1183. Ook in de Vlaamse kustvlakte is dus sprake van een schaalvergroting in de waterstaat die mogelijk zelfs al vroeger aanvatte dan bijvoorbeeld in Holland. Er waren evenwel zeker twee substantiële verschillen ten opzichte van de Noordelijke Nederlanden:

- het onderscheid tussen streekwaterschappen (hoogheemraden) en lokaal waterbeheer (ambachten en later ook lokaalwaterschappen¹⁰) bestond in de Vlaamse kustvlakte niet of slechts in veel beperktere mate: in wezen bestond er in Vlaanderen slechts één niveau van waterbeheer, met één college van dijkschepenen dat zowel de uitwateringssluys, de dijken als de lokale waterlopen ging schouwen¹¹. Dit alles sluit natuurlijk niet uit dat bepaalde wateringen in de late middeleeuwen voor een deel of het geheel van hun taken gingen samenwerken met andere wateringen¹².
- zowel de Hollandse (hoog-)heemraden als de Vlaamse dijkschepenen waren in essentie rechters, géén bestuurders. Hun belangrijkste taak was de schouw van de

⁸ Henderikx P.A. 1997, pp. 63-64; van Dam P. 2006, hoofdstuk 1; van de Ven G.P. 2003, p. 116.

⁹ Dekker C. 1971, pp. 525-526.

¹⁰ De creatie van nieuwe “polders” binnen een bestaand streekwaterschap kwam in het laatmiddeleeuwse Brugse Vrije niet voor: deze poldercreatie was vanaf de 15^e eeuw onlosmakelijk verbonden met molenbemaling, een vorm van drainage die in de Vlaamse kustvlakte tot de bedijking van de Lage Moere van Meetkerke en de grote moeren in Veurne-ambacht in de 17^e eeuw marginaal bleef.

¹¹ De gerechtelijke officier die de dijkschepenen maande, kon soms wel veranderen afhankelijk van de jurisdictie waarop men zich bevond: in de watering Moerkerke bijvoorbeeld die zich deels op het grondgebied van de heerlijkheid Sijsele bevond, zou de baljuw van de heerlijkheid Sijsele in zijn heerlijkheid de functie van maner uitoefenen, in de rest van het ambacht de “amman” annex “waasschout” van Moerkerke-ambacht.

¹² Soms ontstond daardoor dan een nieuw samenwerkingsverband, zoals bijvoorbeeld de Geraard de Moerswatering in Oostburg-ambacht.

uitgevoerde onderhoudswerken¹³. Waar in Holland de hoogheemraden in de loop van de late middeleeuwen steeds meer en vooral ook bestuurlijke bevoegdheden kregen, verminderde het belang van de dijkschepenen in de Vlaamse kustvlakte steeds verder: centraal in de Vlaamse waterstaatsorganisatie van de late middeleeuwen stond niet het schouwvoerende college, maar wel het uitvoerend bestuur van de sluismeesters. Het was in dit uitvoerend bestuur dat vanaf de 13^e eeuw de originaliteit van de Vlaamse waterstaatsorganisatie gelegen was.

In de Hollandse hoogheemraadschappen werd het onderhoud van de gemeenschappelijke infrastructuur gewoon verdeeld over de plaatselijke gemeenschappen, die ze onder leiding van “ambachtsbewaarders”, “waarslieden” etc. gingen uitvoeren¹⁴. Een eigen uitvoerend bestuur voor het gehele streekwaterschap bestond niet tot en met de 14^e eeuw¹⁵. Pas in de 15^e en vooral de 16^e eeuw vond de overgang plaats naar een centrale uitvoering van de werken door het streekwaterschap, op basis van een grondbelasting, en dit zowel in Holland, misschien al iets eerder op sommige Zeeuwse eilanden, en vermoedelijk nog iets later in Friesland¹⁶. Voordien werden ook al “watergelden” evenredig met het grondbezit geïnd in het hele streekwaterschap, doch niet voor het gewone onderhoud van de infrastructuur, maar wel enkel om de zitpenningen van de hoogheemraden en uitzonderlijke werken te financieren¹⁷. Het onderhoud van grote infrastructuurwerken zoals het sluizencomplex in de Hoogstraat te Rotterdam werd geregeld door aan elk ambacht een (deel) van een sluis ter onderhoud toe te wijzen¹⁸.

In het Brugse Vrije daarentegen werd al in de 13^e eeuw overgegaan tot een centrale uitvoering van waterstaatswerken gefinancierd door een belasting door de grondbezitters op te brengen evenredig met hun grondbezit (“*gemet gemetsgewijs*”). In de bronnen vinden we vanaf de jaren '30 van de 13^e eeuw meer en meer bewijzen voor samenwerkingsverbanden van grondbezitters die gezamenlijk waterstaatswerken uitvoerden, en die we als een soort van “proto-wateringen” kunnen beschouwen. Vanaf de jaren '70 van dezelfde eeuw blijkt er dan een eigen bestuur te zijn geweest, werd de organisatie effectief als “watering” aangeduid, traden bestuurders op die verantwoording schuldig waren aan de gemeenschap van de grondbezitters en daartoe rekeningen van hun beheer opstelden: de “sluismeesters”. De functie van sluismeester kwam ook buiten Vlaanderen voor, maar dan ging het ofwel om de ondergeschikte *operator* van de sluis, ofwel, zoals te Maasdam in de Grote Waard, om een opzichter die waakte over het onderhoud dat door de verschillende lokale gemeenschappen

¹³ van Dam P. 2006, hoofdstuk 1.

¹⁴ Hoppenbrouwers P.C.M. 1992, p. 566; van Dam P. 2006, hoofdstuk 1.

¹⁵ Dekker C. 1971: p. 567 m.b.t. Zuid-Beveland: “*geen enkele tekst wijst ook maar enigszins in de richting van het bestaan van een afzonderlijk bestuur van de watering*”. De beslissingen werden genomen door de samenwerkende ambachtsheren.

¹⁶ Postma C. 1989, p. 126 e.v.; van Dam P. 2006, hoofdstuk 3; Dekker C. 1971, pp. 569-583: de oudste waterschapsrekeningen op de Zeeuwse eilanden dateren van 1411 en 1412 (Oostwatering en watering Heyensluus te Walcheren). De inning van de gelden gebeurde per ambachtsheren; voor Friesland: ter Haar G. en Polhuis P.L. 2004, pp. 47-48; pp. 96-99.

¹⁷ van der Ham W. (ed.), 2004, pp. 61-62; Postma C. 1989, p. 65.

¹⁸ van der Ham (W.) (ed.) 2004, p. 58; ook delen van sluizen konden worden toegewezen aan bepaalde dorpsgemeenschappen: vb. in Westfriesland: Beenakker J.J.J.M. 1988, p. 47.

diende te worden uitgevoerd¹⁹. In Vlaanderen ging het al in de 13^e eeuw om een echt bestuur dat binnen de grenzen van een beleid uitgezet door de grondbezitters, werken liet uitvoeren.

Het ging daarbij niet alleen om werken die moeilijk “verkaveld” konden worden, zoals in de eerste plaats het onderhoud van de uitwateringssluis, doch in mindere mate ook al om werken waar dat in principe wel kon gebeuren. De oudste rekeningen van de Blankenbergse watering – eind 13^e, begin 14^e eeuw - getuigen dat ook onderhoud- en herstellingswerken aan dijken, waterlopen en landwegen reeds gedeeltelijk centraal door de watering werden uitgevoerd²⁰. Ten laatste vanaf de vroege 15^e eeuw werd het onderhoud van wegen en waterlopen dan volledig centraal uitgevoerd. Voor onderhoudswerken aan dijken hield de verkaveling langer stand, waarbij ook nog in de 15e eeuw *hontmannen* instonden voor een welbepaald dijkvak dat ze onderhielden door de eigenaars in het hun toegewezen gebied aan het werk te zetten of door deze eigenaars apart te belasten. De Zuiddijk van de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht was één van de laatste dijken in het Brugse Vrije die volgens dit principe onderhouden werd, en wel tot de opheffing van het systeem in 1484²¹. Let wel: ook het onderhoud van deze dijk was reeds langer “ééngemaakt” in de betekenis dat niet alleen de aangrenzende grondbezitters, doch de volledige watering instond voor het onderhoud, zij het dat de onderhoudswerken tot 1484 niet centraal via het bestuur van de watering werden uitgeoeverd.

We kunnen dan ook besluiten dat de overgang naar een centrale uitvoering van de waterstaatswerken in het Brugse Vrije, in vergelijking met andere kustgebieden vroeg gebeurde. Op Zuid-Beveland werd het gewone dijkonderhoud pas eind 16^e eeuw vervangen door een belasting in geld²²; een groot hoogheemraadschap als Rijnland in Holland, hield slechts een regelmatige boekhouding bij vanaf 1510²³; in het Friese Westergo werd vanaf het tweede kwart van de 16^e eeuw het dijkonderhoud weliswaar via geldelijke contributies betaald (via de zogenaamde floreenboeken) doch dit bleef gebeuren binnen de afzonderlijke “grietenijen” die elk een dijkkavel toegewezen kregen, wat zo bleef tot 1718²⁴; ook in het rivierengebied van het hertogdom Kleef was het wachten tot een beschikking van de centrale Pruisische regering in 1767 vooraleer het onderhoud van de dijken “uit één hand” door het dijkbestuur gebeurde²⁵.

¹⁹ van der Ham W. 2003, pp. 26-27

²⁰ Cf. Figuur 7.21 (detail uitgaven Blankenbergse watering). Dijkwerken vinden we reeds in de vroegste rekeningen terug; onderhoudswerken aan wegen treffen we al aan in de rekening van 1296-97: “*van I weghe te beterne bi Gillis Alouts: 40 s. ...*”; voor waterlopen is het wachten tot de vroege 14^e eeuw: rk. 1304-05: “*Item van den Godvliete te delvene*”; “*Item van I waterganghe te delvene in Houtawe van Heinric Scorlinx tote Nieweghe*”.

²¹ Rk. Sint-Pietersabdij 1484-85, f°210; zie hoger hoofdstuk 3 (hontmannen) en 7 (“geschot”)

²² Dekker C. 1971, p. 581.

²³ van Dam P. 2006, hoofdstuk 3; idem 1992, pp. 450-51.

²⁴ Ter Haar G. en Polhuis P.J. 2004, pp. 45-47, met verwijzing naar het “Groot Arbitrament” van stadhouder-generaal George Schenck van Toutenburgh van 1533.

²⁵ Driessen A.M.A.J., van de Ven G.P. en Wasser H.J. 2000, pp. 69-70; zie ook Priester P. 1998, pp. 132-133: in het Zeeuwse Schouwen werd pas in 1830 het systeem van de kaveldijken afgeschaft.

Hoe verklaren we deze vroege overgang van onderhoud via onderhoudsplicht naar centraal uitgevoerd onderhoud in het Brugse Vrije ? De snel voortschrijdende monetarisering van de plattelandseconomie speelde zeker een rol²⁶. In de 13^e eeuw situeerde zich ook het eerste grote “offensief” van het buitensteeds grondbezit²⁷: steeds meer grondbezitters woonden niet meer in de kustvlakte, en betaalden liever een bijdrage dan zelf ingeschakeld te worden in de onderhoudswerkzaamheden. Ook door de opkomst en veralgemening van de korte termijnpacht, eveneens in de dertiende eeuw²⁸, werd het moeilijker om de veel vaker afwezige grondbezitters te verplichten onderhoudswerkzaamheden uit te voeren. Voor de kleine grondbezitter betekende dit dat hij voor kleine onderhoudswerken die hij vroeger zelf uitvoerde, vaak in het voor de landbouw “dode” seizoen, nu diende te betalen aan de watering om ze door derden te laten uitvoeren. Omgekeerd waren er ook groepen die belang hadden bij de centrale uitvoering van de werken: grote kerkelijke instellingen, en vooral ook de schepenelite van het Brugse Vrije, die zoals we gezien hebben in de 13^e eeuw meer dan bereid waren een functie in het wateringbestuur op te nemen. Deze maatschappelijke elite diende sowieso arbeidskrachten in te huren om de onderhoudswerken uit te voeren, of als alternatief een korting toe te staan aan hun pachters. Voor hen konden deze werken dus evengoed centraal geregeld worden, temeer daar zijzelf die centrale uitvoering gingen leiden, en op die manier een betere greep kregen op de investeringen.

Met de centrale uitvoering van waterstaatswerken door de wateringen vanaf de 13^e eeuw, werd een eerste stap gezet in een verminderde betrokkenheid van de doorsnee grondbezitter bij de uitvoering van de waterstaatswerken. Een tweede stap volgde in de loop van de 15^e en zeker de 16^e eeuw, toen meer en meer werken niet langer “in regie” door de wateringen werden uitgevoerd, maar in globo werden uitbesteed, waarbij zeker voor dijkwerken meer en meer gespecialiseerde aannemers de opdracht aanvaardden. De eigenlijke dijkwerkers lijken ook in de 16^e eeuw meer en meer uit een ruim gebied gerecruteerd te worden, waarbij het zwaartepunt zich niet noodzakelijk bevond in de streek die voor de werken betaalde²⁹. Hierdoor zag de kleine grondbezitter die eerder al de mogelijkheid had verloren bepaalde onderhoudswerken zelf uit te voeren, ook zijn kansen gereduceerd om door te gaan werken voor de watering iets terug te verdienen van wat hij betaalde aan waterbelasting. Waar we in de 14^e eeuwse rekeningen nog ellenlange lijsten met betalingen in dagloon aan “*delters*” en “*spadelieden*” terugvinden, ging vanaf de 15^e eeuw de aannemer met de laagste biedprijs of eventueel de beste contacten met het wateringbestuur, met het contract lopen.

²⁶ Ook van Dam P. 2006, hoofdstuk 1 legt voor Rijnland het verband met de ontwikkeling van de geldeconomie, en suggereert een verband tussen de overgang van fysieke arbeid naar belasting (morgengeld) en de overgang van de per hofstede uitgedrukte recognietietijns naar de eveneens per morgen uitgedrukte erfpachten rond 1200. Anders dan in het Brugse Vrije bleef het “morgengeld” wel geïnd en aangewend worden door de ambachten.

²⁷ Thoen E. 2004, pp. 134-135; het buitensteeds grondbezit van Brugse poorters is rond 1300 al zeer aanzienlijk te noemen, zoals blijkt uit de confiscatie-registers van die periode: Vandermaesen M. en Ryckaert M. 1977; Vandermaesen M. 2002.

²⁸ Thoen E. en Soens T. te verschijnen.

²⁹ Dekker C. 1988, p. 618; van Dam P. 1992, pp. 464-466.

12.2 De besluitvorming in de watering: een “poldermodel” ?

We legden al meermaals de vinger aan de pols: hoe zat het nu echt met het “democratisch” karakter van de besluitvorming en het bestuur in waterstaatsaangelegenheden ? Wat waren de feiten, en wat was fictie ? Aan de hand van ons eigen onderzoek, en ondersteund door bevindingen voor naburige kustgebieden, trachtten we voor de laatmiddeleeuwse periode een genuanceerd antwoord te formuleren. In de Nederlandse historiografie wordt traditioneel een onderscheid gemaakt tussen het lokale waterbeheer en de streekwaterschappen. Voor het lokale waterschap ging ondermeer *H. van der Linden* uit van een bestuursmodel met inspraak en vertegenwoordiging voor alle grondbezitters, arm zowel als rijk: “*Iedereen die binnen de omringkade landgerechtigd was, had – op de jaarlijkse ingelandenvergadering – stemrecht en kon tot schouwvoerend en besturend heemraad of poldermeester worden gekozen*”³⁰. Ook voor de Noordduitse kustvlakten werd dit principe van lokale “*Selbstverwaltung*” door de grondbezitters georganiseerd in “*Deichverbande*” in de historiografie aanvaard³¹. Een ander geluid vinden we bij *C. Dekker*, die al in 1971 voor Zeeland Bewester Schelde de grote greep van de *ambachtsheren* op het lokale waterbeheer kon aantonen, die binnen hun ambacht in persoon of door hun schout de schouw leidden, de reglementerende bevoegdheid in handen hadden, en de ingelanden uit hun gebied “vertegenwoordigden” in overkoepelende watering³².

Ook voor de streekwaterschappen, de Hollandse Hoogheemraadschappen en hun equivalenten in andere gewesten, is in de recente literatuur het beeld veel genuanceerder. Aanvankelijk werden de hoogheemraden misschien nog door de lokale ambachten afgevaardigd. Zodra echter de landsheerlijke invloed in de 13^e eeuw groter werd, ging deze laatste niet alleen een dijkgraaf aanstellen naast de hoogheemraden, maar ook de hoogheemraden zelf beëdigen. In deze periode werd het ook gebruikelijk nieuwe hoogheemraden door coöptatie aan te stellen, wat het gesloten karakter van de groep natuurlijk bevorderde en mogelijkheden bood om zich in het hoogheemraadschap als het ware in te kopen. In de 16^e eeuw ging men dan in sommige gebieden nog een stap verder, met rechtstreekse benoeming van hoogheemraden door de landsheer³³. In dergelijke context is het niet te verwonderen dat de hoogheemraden ontegensprekelijk tot de maatschappelijke elite van hun tijd behoorden: voor het 15^e en 16^e eeuwse hoogheemraadschap Rijnland, spreken we dan volgens *P. van Dam*, van het niveau van de Raad- en Rekenkamer van Holland³⁴. Afhankelijk van de urbanisatie van het gebied, werd ook de rol van de stedelijke elite in de streekwaterschappen groter, wat vaak resulteerde in een vaste vertegenwoordiging van de steden in het college van hoogheemraden (infra). In landelijker gebieden was het de adel die streekwaterschappen domineerde³⁵. Ook de dijkgraven waren in regel vooraanstaande en vaak adellijke personen: in Zeeland bewesten

³⁰ van der Linden H. 1982, pp. 72-76, inz. p. 72; bevestigd door Hoppenbrouwers P.C.M. 1992, p. 663 die zelfs even spreekt over een middeleeuws “experiment in democratie”; zie ook van de Ven G.P. 2003, pp. 78-79.

³¹ Hofmeister A.E. 1984, pp. 46-47 ; Stoob H. 1964, pp. 407; pp. 415-422.

³² Dekker C. 1971, pp. 505-616, inz. pp. 506-509; pp. 513-516; pp. 568-569.

³³ van der Linden H. 1982, p. 543; van der Ham W. (red.) 2004, p. 53; Postma C. 1989, pp. 52-69.

³⁴ van Dam P. 2006, hoofdstuk 3.

³⁵ Vb. Driessen A.M.A.J., van de Ven G.P., Wasser H.J. 2000, pp. 64-66.

Schelde bijvoorbeeld monopoliseerden families uit de hoge adel de ambten van dijkgraaf in de 15^e eeuw, waarbij de functie zelf een tendens tot erfelijkheid vertoonde, en het meer en meer een uit de lage adel gerecruteerde onderdijkgraaf was die het eigenlijke werk verrichtte³⁶.

In de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte bestond zoals vermeld het onderscheid tussen lokaalwaterschappen en streekwaterschappen niet of veel minder: het waterbeheer werd er geregeld in tientallen nevengesichte wateringen, sommige groot, andere klein tot zeer klein. De bestuurders of “sluismeesters” en de schouwvoerders of “dijkschepenen” werden gekozen door de algemene vergadering – ook wel “keure” of “meentucht” - van de grondbezitters. Bij deze algemene vergadering lag daarnaast ook de bevoegdheid om binnen de grenzen van het vigerende gewoonterecht reglementen (“keuren”) uit te vaardigen, de rekening van de sluismeesters te horen, de hoogte van de grondbelasting te bepalen en belangrijke beslissingen te nemen over aanleg en onderhoud van infrastructuurwerken. Om een uitspraak te doen over de inspraakmogelijkheden van grondbezitters in het waterbeheer, trachtten we zowel een beeld te krijgen van het aantal vergaderingen, het aantal aanwezigen op die vergaderingen en de wijze van besluitvorming. Voor geen van deze drie elementen bestaan echt duidelijke aanwijzingen, doch we konden toch een aantal belangrijke vaststellingen maken. Van de 13^e tot de eerste helft van de 15^e eeuw werden in regel meerdere algemene vergaderingen per jaar gehouden, waarbij voor alle belangrijke bestuurlijke beslissingen de mening van de eigenaars gevraagd werd. De algemene vergadering had reële beslissingsmacht, wat zich bijvoorbeeld vertaalde in de aanwezigheid van kasselrijschepenen, die de mening van de vergadering over bepaalde problemen kwamen vragen³⁷. Naar het einde van de 15e eeuw toe werden dergelijke praktijken zeldzamer, en beperkte men zich steeds meer tot één algemene vergadering per jaar, die als hoofddoel de goedkeuring van de rekening had³⁸. Voor afzonderlijke beleidsbeslissingen werd de algemene vergadering niet langer samengeroepen. Op het aantal aanwezigen op de algemene vergadering krijgen we slechts bij benadering zicht. In een grote watering als de Blankenbergse, schatten we hun aantal op basis van het drank- en voedselverbruik in de 16^e eeuw op enkele honderden, wat toch nog altijd impliceerde dat een ruime helft tot drie kwart van de eigenaars *niet* aanwezig was. Op die algemene vergaderingen lijkt er zeker in de 14^e en 15^e eeuw mogelijkheid te zijn geweest voor de aanwezigen om hun mening te formuleren. Of en in welke mate deze mening gerespecteerd werd, was een andere zaak. In de meeste gevallen zal de mening van het “*sanior pars*” gevolgd zijn, vaak een klein groepje van “notabele” ingelanden, die in de loop van de 15^e en zeker 16^e eeuw steeds nadrukkelijker in de rekeningen naar voor komen. Dat een grote watering als Reigarsvliet in het midden van de 16^e eeuw de kleine ingelanden op de algemene vergadering met een aalmoes kon afschepen in een naburige herberg, terwijl de notabelen dineerden, zegt genoeg over de positie van die kleine ingelanden op de algemene vergadering. Wie over voldoende relaties en financiële middelen beschikte om een besluit van de algemene vergadering aan te vechten, kon dit altijd doen, doch kwam dan terecht voor de kasselrijschepenenbank, die als rechtbank in principe wel neutraal diende te zijn, maar waarvan de leden vaak ook zelf

³⁶ Dekker C. 1971, pp. 538-540; zie ook voor Friesland: Ter Haar G. en Polhuis P.J. 2004, p. 62.

³⁷ Zie bijvoorbeeld de ingelandenvergaderingen in het kader van de conflicten rond de sluis van Slepeldamme: zie hoofdstuk 10.

³⁸ Zie tabel 3.1.

grootgrondbezitters waren in het gebied, met gelijklopende persoonlijke belangen als de notabele aanwezigen op de algemene vergadering. Rechtstreeks naar een landsheerlijke centrale rechtbank gaan, was in deze geen optie: de kasselrijschepenen vochten elke inbreuk op hun privileges terzake hevig aan, en het moet gezegd: meestal met succes.

Een aparte maar belangrijke positie in de waterstaatsorganisatie van de late middeleeuwen werd ingenomen door de klerken annex ontvangers van de wateringen. De ontvangers hadden natuurlijk een belangrijke financiële verantwoordelijkheid, die niet alleen uit het beheren van de ingezamelde gelden, maar vaak ook uit de voorfinanciering van de werken bestond. In dat opzicht is het opvallend dat in de late 13^e eeuw wel nog korte termijnkrediet werd opgenomen door de wateringen, doch dat dit in de 15^e en 16^e eeuw niet meer het geval was, wat de verantwoordelijkheid van de ontvanger terzake alleen maar groter maakte. Naast de gewone administratieve taken, tekende de ontvanger ook present bij de meeste bestuurshandelingen van de sluismeesters, en was hij vaak het eerste aanspreekpunt van de watering zowel voor de grondbezitters als voor buitenstaanders. De functie van klerk-ontvanger onderging in de loop van de 15^e en 16^e eeuw een zekere professionalisering. Waar we aanvankelijk in de grotere wateringen nog vaak een afgevaardigde van een kerkelijke instelling als dusdanig zagen optreden – ondermeer de meester of de bursier van het Brugse Sint-Janshospitaal waren zeer actief op dit terrein – was dat nadien niet meer het geval. In de plaats kwamen mensen die het ontvangerschap vaak in meerdere wateringen uitoefenden, veel langer in dienst bleven dan de andere bestuurders, en de functie van ontvanger vaak combineerden met andere functies, waaronder vooral deze van beëdigd landmeter. Dit was weliswaar een technische functie, doch met groot maatschappelijk potentieel, getuige ondermeer de rijkdom van een landmeter-ontvanger als *Pieter f. Simon Heindricx* rond 1500. Deze professionalisering van de klerken-ontvangers van de waterschappen, die ook gepaard ging met een toename van de administratie, werd vanaf de tweede helft van de 15^e eeuw ook in Holland en elders vastgesteld, met dien verstande dat het ontvangerschap daar vaak een “nieuwe” functie was, die in de plaats kwam van het afzonderlijk financieel beheer door de lokale gemeenschappen, en als dusdanig een uiting was van bestuurlijke centralisatie³⁹.

Werd de rol van de klerken-ontvangers steeds belangrijker gedurende de late middeleeuwen, dan kan in de Vlaamse kustvlakte het tegenovergestelde gezegd worden van de dijkschepenen. De reden hiervoor is dubbel: zolang onderhoudswerken verkaveld werden, bleef de schouw van het allergrootste belang⁴⁰. Wanneer de watering zelf meer en meer werken ging uitvoeren, boette de schouw als controle-middel op de onderhoudswerken uitgevoerd door de ingelanden aan belang in. Anderzijds bleef de schouw natuurlijk wel bestaan: ook werken die door aannemers in opdracht van de watering zelf werden uitgevoerd, dienden geschouwd te worden. We zien echter dat de bevoegdheid om te schouwen geleidelijk aan aan de dijkschepenen ontnomen werd. Vanaf de tweede helft van de 15^e eeuw traden de kasselrijschepenen van het Brugse Vrije zelf opnieuw actiever op als schouwvoerders – een bevoegdheid die ze in theorie nooit verloren hadden, doch in de praktijk in de 13^e en 14^e eeuw gedelegeerd hadden aan

³⁹ Hoppenbrouwers P.C.M. 1992, p. 562; Postma C. 1989, p. 126 e.v.; van Dam P. 2006, hoofdstuk 3.

⁴⁰ Hoppenbrouwers P.C.M. 1992, pp. 566-575.

lokale dijkschepenen. Eind 15^e eeuw zien we echter dat de zeeweringen en sluizen opnieuw regelmatig door de kasselrijschepenen werden geschouwd, en dat de dijkschepenen nog slechts belast waren met de schouw van minder vitale infrastructuur zoals de waterlopen⁴¹. In sommige watering, zoals de grote Blankenbergse watering, leidde dit in de 16^e eeuw tot het volledige verdwijnen van de dijkschepenen: alle werken werden centraal door de watering uitgevoerd, waarbij de sluismeesters in de meeste gevallen overgingen tot aanbesteding. De inspectie van de door de aannemers uitgevoerde werken, werd dan gewoon door de sluismeesters zelf verricht⁴², voor zover natuurlijk de schepenen van het Brugse Vrije niet tussenbeide kwamen. De sluismeesters werden in deze als vanouds gemaand door de waasschout, en verkregen op die manier een stuk juridische bevoegdheid.

In de 16^e eeuw tekende zich nog een andere tendens af op bestuursvlak, die zowel in Vlaanderen als elders in de kustgebieden van de Nederlanden waarneembaar was. De “grote gelanden” - kerkelijke en wereldlijke grootgrondbezitters - gingen aanvankelijk informeel en vervolgens meer en meer formeel als een afzonderlijk orgaan controle op het bestuur uitoefenen, los van de algemene vergadering. In de Hollandse hoogheemraadschappen waren in de colleges van “hoofdingelanden” die in de 16^e eeuw geleidelijk vorm kregen (1511 in Rijnland; 1580 in Schieland, 1589 in Delfland), meestal zowel de steden, als grote adellijke en kerkelijke grondbezitters vertegenwoordigd⁴³. In andere gebieden zien we al veel vroeger een evolutie in dezelfde richting. Vanaf het midden van de 14^e eeuw gingen op het eiland Walcheren in Zeeland de stad Middelburg, samen met de grafelijke rentmeester, de abt van Middelburg en enkele grote wereldlijke heren een coördinerende en toezichhoudende rol spelen in de waterstaatsorganisatie, aanvankelijk slechts tijdelijk na grote rampen, maar in de loop van de 15^e eeuw steeds permanentier wat leidde tot de zogenaamde “Staten van Walcheren”⁴⁴. Ook in het westelijk deel van kust-Vlaanderen, met name de kasselrijen Veurne en Sint-Winoksbergen, zien we iets gelijkaardigs. Reeds in het midden van de 14^e eeuw traden hier de prelaten van de grote abdijen regelmatig afzonderlijk op naast de algemene vergadering van grondbezitters. Ten laatste vanaf het begin van de 15^e eeuw was sprake van de “Grote Leden” van de watering, die in de 16^e eeuw naast de prelaten ook een aantal hoge adellijke heren en vertegenwoordigers van de verschillende steden in het gebied in hun rangen telden.

Ook in het Brugse Vrije gingen de grote gelanden geleidelijk een actievere rol spelen. Net zoals in Holland is het echter wachten op de 16^e eeuw vooraleer ze zich als een afzonderlijke en min of meer geformaliseerde belangengroep gingen manifesteren. In de Blankenbergse

⁴¹ Reeds zeer duidelijk in: \$889, watering Eiesluis d.d. 1454.

⁴² Keure Blankenbergse watering 1563 (\$713): “*Item, insghelycx dat zoo wanneer den annemere ofte annemers huerlieder werck behoerlick vulmaect hebben zullen, dat zylieden vermoghen zullen te ontbieden schaudach up twerck, ende daertoe te someren de sluyismeesters, de welcke alsdanne de schauwynghe doen zullen moeten up den cost vanden dachvaert, alsoo dickent als ghebuert*”

⁴³ Fockema Andreae S.J. 1934, pp. 129-132; van Dam P. 1992, pp. 450-451; Van der Ham W. (ed.), 2004, pp. 90-91; Postma C. 1989, pp. 401-406;

⁴⁴ De Klerk A.P. 1996a en 1996b; Henderikx P.A. 2005 ; een soortgelijke evolutie voltrok zich ook op andere Zeeuwse eilanden, zoals Zuid-Beveland, waar twee dergelijke colleges ontstonden: Beoosten en Bewesten Yerseke: Dekker C. 1971, pp. 570-577.

watering zagen we dat hun aanwezigheid vanaf de jaren '60 van de 16^e eeuw uitdrukkelijk vermeld werd bij alle belangrijke bestuurshandelingen⁴⁵. Rond dezelfde periode stelden de grootste grondbezitters van Oostburg-ambacht ook een afzonderlijk reglement op dat bedoeld was om de vrijheid van handelen van de bestuurders van de watering Gaternisse aan banden te leggen, en vooral de als te hoog gepercipieerde investeringen te beperken. Blijkbaar voelden de grootste grondbezitters in het Brugse Vrije pas vanaf het midden van de 16^e eeuw de nood om afzonderlijk te gaan optreden, naast het bestuur. We kunnen dit linken aan de samenstelling van het bestuur zelf: in de 14^e en 15^e eeuw zagen we eerst de schepenelite van het Brugse Vrije, en vervolgens ook de kerkelijke instellingen zich voor een deel terugtrekken uit de wateringbesturen. Hoewel deze maatschappelijke top geen directe bestuursverantwoordelijkheid meer opnam, liet ze het waterbeheer toch niet los: als grootste grondbezitters waren ze ook de grootste betalers in de watering, en het was vooral deze financiële kant van het waterbeheer die ze bleef opvolgen en wel met de uitdrukkelijke bedoeling de kostprijs van het waterbeheer zo laag mogelijk te houden. De voortdurende pogingen om de “teerkosten” op algemene vergaderingen en andere gelegenheden te beperken zijn daar het meest voor de hand liggende, doch wellicht niet het belangrijkste voorbeeld van. De hoogte van de totale investeringen in waterstaatswerken is veel signifikanter. Hierop komen we dan ook zo dadelijk terug. In elk geval kan het afzonderlijk optreden van de grote gelanden in de 16^e eeuw in Vlaanderen net als in Holland vooral gezien worden als een poging van de grootste grondbezitters om een betere greep op de uitgaven van de watering te verkrijgen, met de bedoeling deze zo mogelijk te beperken.

Wanneer we het bestuur en de mogelijkheden tot inspraak “van onderaf” in de watering van het Brugse Vrije vergelijken tussen de late 13e en de vroege 14e eeuw enerzijds en het midden van de 16e eeuw anderzijds, dan valt een “getrapte” evolutie waar te nemen. Allereerst was er een vermindering in belang van de algemene vergadering én het schouwvoerend college van de dijschepenen ten voordele van het uitvoerende bestuur. Vervolgens was er een afname van de bewegingsruimte van het bestuur ten gunste van de grote ingelanden. Ook in de 13e en 14e eeuw was het bestuur van de watering in het Brugse Vrije in handen van de lokale elite, maar toch was er, en dit ontegensprekelijk alleen al door het grotere aantal algemene vergaderingen, nog een directere betrokkenheid van een brede laag van de bevolking. Deze betrokkenheid en inspraak was mogelijk nog groter vóór het midden van de 13^e eeuw, dat wil zeggen, vóór de centralisatie van de werken in handen van een uitvoerend bestuur. Zonder uitvoerend bestuur dienden de grondbezitters immers rechtstreeks in te staan voor het onderhoud van de infrastructuur, de abdij ter Doest evenzeer als de heer van Moerkerke, een herenboer evenzeer als een keuterboer. Met de invoering van een uitvoerend bestuur ging een deel van deze betrokkenheid verloren. Aanvankelijk werd dit gecompenseerd door actieve eigenaarsvergaderingen, doch vanaf de 15^e eeuw niet meer, om dan in de 16^e eeuw uit te komen op een punt waarbij het waterbeheer in de kustvlakte eigenlijk nog maar een zaak was van een beperkte groep in de samenleving. Ook de opkomst van de korte termijnpacht als dominante exploitatievorm in de landbouw van het Brugse Vrije heeft hierin wellicht een belangrijke rol gespeeld: naarmate het aantal pachtbedrijven toenam en het aantal

⁴⁵ Zie tabel 3.1 en verder.

eigengeërfde boeren afnam, zag de eigenlijke boerenbevolking haar betrokkenheid bij het waterbeheer in het kader van de wateringen verder gereduceerd, met uitzondering wellicht van de grootste pachters die vaak tevens eigenaar waren van tenminste enkele hectaren grond. Vergeten we niet dat in Nederland pas met de Waterschapswet van 1992 officieel aan de pachters inspraak werd verleend in de waterschappen⁴⁶. In Vlaanderen is dit, voor zover we weten, nog steeds niet het geval⁴⁷, al is dat heden ten dage misschien minder van belang door het grote aantal boeren die minstens gedeeltelijk ook eigenaar van hun gronden zijn.

12.3 Dorpselites in een veranderende samenleving

De introductie en snelle verspreiding van de korte termijnpacht was niet de enige wijziging in het sociaal agro-systeem van de Vlaamse kustvlakte met grote invloed op de waterstaat. Nauw verbonden met het succes van de pacht, was de eigendoms- en bedrijfsconcentratie van de late middeleeuwen, die zoals we zagen als een algemeen gegeven voor de volledige kustvlakte kan worden vooropgesteld, zij het met aanzienlijke verschillen in tijd en intensiteit tussen de verschillende sub-regio's. In de 13^e en 14^e eeuw blijkt de Vlaamse kustvlakte nog gedomineerd te zijn geweest door kleine tot zeer kleine eigenaars. In sommige streken bezaten op het einde van de 14e eeuw nog bijna 80% van de eigenaars minder dan drie hectare grond. Vervolgens zou tussen het einde van de 14e eeuw en het midden van de 16e eeuw het aantal eigenaars op zijn minst halveren en in sommige streken terugvallen tot minder dan één derde⁴⁸. Parallel vond een bedrijfsconcentratie plaats, waarbij eerst de talrijke dwergbedrijfjes in aantal afnamen, en vervolgens het aantal grote bedrijven met een areaal van 20 hectare of meer toenamen. Een nauwkeuriger chronologie in deze evolutie opstellen is moeilijk, doch afgaande op de gegevens van ondermeer het Sint-Pietersdomein in Oostburg-ambacht zou men “versnellingsmomenten” kunnen situeren in het laatste kwart van de 14^e eeuw en de decennia rond 1500⁴⁹. In elk geval werd rond het midden van de 16^e eeuw 60% tot 70% van het landbouwareaal bewerkt door bedrijven van 20 hectare of meer, waarbij de meeste van deze grote bedrijven ofwel volledige pachtbedrijven waren ofwel deels uit pacht en deels uit eigendom bestonden.

Op sociaal vlak had de eigendoms- en bezitsconcentratie belangrijke gevolgen. Naar de sociale stratificatie in het Brugse Vrije is vooralsnog weinig onderzoek gedaan. Wel wordt in de literatuur steeds de afwezigheid van personele lasten vermeld, en de quasi afwezigheid van heren met de beschikking over banale rechten, waardoor een specifieke maatschappijstructuur van *vrije boeren* ontstond: de *vrijlaten*. In tegenstelling tot wat vroeger vaak beweerd werd – ondermeer op basis van de grote landbouwbedrijven van kerkelijke instellingen als de abdij Ten Duinen en het Sint-Janshospitaal en geïsoleerde bronnen als het memoriaal van *Simon de Rikelike* – was het landbouwbedrijf in de kustvlakte voor 1400 eerder kleinschalig te noemen:

⁴⁶ Yff J. 1993, pp. 26-28; van de Ven G.P. 2004, p. 238.

⁴⁷ Althans toch niet volgens de wetten van 5 juli 1956 betreffende de wateringen en 3 juni 1957 betreffende de polders en het decreet Integraal Waterbeheer van 14 november 2003.

⁴⁸ Zie hoger hoofdstuk 4.

⁴⁹ Tabel 4.25.

dit blijkt uit onze eigen gegevens over de eigendoms- en bedrijfsstructuren in het Vrije, maar ook uit de confiscatierekeningen na de Kustopstand van 1325-28 en de Gentse opstand van 1379-85⁵⁰. Voor een deel waren die kleine bedrijven, meestal kleiner dan vijf hectare, ontstaan uit in de loop van de 11^e eeuw vercijsde en opgesplitste grafelijke domeinen, met daarnaast ook oorspronkelijke allodiale boerenbedrijven⁵¹. Met een overwicht aan kleine bedrijven waarop de boeren zekere bezitsrechten uitoefenden, vertoonde de Vlaamse kustvlakte tot 1400 wellicht een uitgesproken “peasant”-karakter⁵². Dit nam niet weg dat naast de kleine boeren-eigenaars ook grotere bedrijven voorkwamen, wellicht ook in de 13^e en 14^e eeuw al in grotere aantallen dan in Binnen-Vlaanderen⁵³. Reeds vroeger was in het kustgebied een heel eigen lokale elite ontstaan, wiens macht gebaseerd was op een combinatie van grondbezit, en het uitoefenen van overheidsfuncties in dienst van de graaf: eerst als ambachtsschout, amman of ontvanger van het grafelijk domein, en vervolgens als (grafelijk) kasselrijschepen, met familienamen die vaak verwijsden naar het ambacht of de parochie waaruit ze afkomstig waren (*van Uitkerke, van Reigersvliet, van Dudzele etc.*)⁵⁴. Eind 13^e, begin 14^e eeuw, kan men hen nog niet als zuivere *renteniers* aanzien: zoals het voorbeeld van Simon de Rikelike bewijst, baatten ze hun grote landbouwexploitaties nog voor een deel rechtstreeks uit, terwijl meer excentrisch gelegen bezit al verpacht werd⁵⁵.

Het is uit deze regionale “schepenelite” dat eind 13^e en begin 14^e eeuw ook de bestuurders van de wateringten werden gerecruteerd: ondanks het beperkte aantal namen dat we voor die vroege periode terugvonden, is het opvallend dat steeds dezelfde families terugkwamen in het bestuur van de watering, en dat het dezelfde families waren die ook andere bestuurlijke functies uitoefenden, in de eerste plaats als kasselrijschepen, maar ook in dienst van de graven van Vlaanderen.

Wanneer vervolgens in de late middeleeuwen meer en meer kleine boeren-eigenaars hun grond verloren, zien we dat in de sociale stratificatie van de Vlaamse kustsamenleving een

⁵⁰ In de kasselrijen Veurne, Sint-Winoksbergen en Kassel bezat volgens de confiscatierekeningen resp. 58,6%, 62,8% en 44,8% van de geconfisqueerden minder dan 2,2 hectare grond, op een totaal van resp. 1072, 780 en 136 personen, personen zonder eigendom niet meegerekend. Voor het Brugse Vrije zijn de gegevens met slechts 142 personen veel minder representatief: naast 20% bezitslozen, becijferde *J. Mertens* hiervoor dat 45,9% van de eigenaars minder dan 6 gemeten of 2,6 ha hectare grond bezat, waarbij het wel opvalt dat in het Oost-Vrije de bezitslozen en de kleinste eigenaars (minder dan 3 gemeten) best vertegenwoordigd waren, terwijl in het Noord- en West-Vrije ook de categorie eigenaars met tussen de 3 en 6 gemeten grond sterk vertegenwoordigd was (*Mertens J.* 1969, pp. 1142-1152; op basis van de gegevens gepubliceerd door idem 1968, pp. 239-284 en *Pirenne H.* 1900; enigszins gecorrigeerd overgenomen in *TeBrake W.* 1993, p. 141); ook voor de Gentse opstand van 1379-85 zijn gegevens beschikbaar, zij het opnieuw maar in relatief beperkte mate (131 personen, waarvan er 15 geen grond bezaten). Van de grondbezitters bezat 57% minder dan 6 gemeten of 2,6 hectare grond; slechts 19% bezat meer dan 5,2 hectare grond (*Van Oost A.* 1978, p. 862). In bovenstaande studies werd vaak gesteld dat de gemiddelde opstandeling in het Brugse Vrije iets beter begoed was dan bijvoorbeeld in de kasselrij Kortrijk. Ons inziens dient in het licht van de verdere uiteenlopende evolutie van de bezitstructuren in Kust- en Binnen-Vlaanderen vooral benadrukt te worden dat in de 14^e eeuw de verschillen tussen deze gebieden nog niet zo groot waren als later het geval zou zijn.

⁵¹ *Tys D.* 2003, pp. 603-605.

⁵² *Thoen E.* 2004, pp. 55-56; *Thoen E. en Soens T.*, te verschijnen.

⁵³ *Thoen E.* 2004, p. 53.

⁵⁴ *Warlop E.* 1958, pp. 132-143; *Tys D.* 2003, pp. 508-528; *Thoen E.* 2004, p. 57.

⁵⁵ *de Smet J. (ed.)* 1933.

evolutie op gang kwam die *mutatis mutandis* enige gelijkenissen vertoonde met de evolutie die het Engelse platteland onderging vanaf de eerste “enclosure”-beweging in de late middeleeuwen, waar een aanvankelijk overwicht van kleine en middelgrote boeren geleidelijk plaats ruimde voor grote kapitalistische bedrijven⁵⁶. Het “eindpunt” in de 18^e en 19^e eeuw was hier een driedelige plattelandssamenleving, bestaande uit “*wealthy landowners, large-scale tenant-farmers, and landless labourers*”⁵⁷. Maar voor het zover kwam, vond vanaf de 15^e eeuw een schaalvergroting plaats in de rangen van “*peasant*”-eigenaars zelf, wat aanleiding gaf tot sociale polarisatie met steeds grotere bedrijven in handen van “*Yeomen*” die dankzij het systeem van “*copyhold*” – geïntroduceerd om de enclosure en de ontvolking die er het gevolg van was tijdelijk een halt toe te roepen – zekere bezitsrechten over hun gronden uitoefenden⁵⁸. Ook in het Brugse Vrije zien we in de 15^e en 16^e eeuw dat gronden niet alleen in handen raakten van “*absentee landowners*” als poorters en kerken, die dit grondbezit uitbaatten door het te verpachten, maar dat daarnaast ook een minderheid van de vrije boeren erin slaagde om een substantieel grondbezit van 20,30,40 tot wel 80 hectare door aankoop, ruil, en onteigening als het ware bijeen te sprokkelen. Doorheen ons onderzoek kwamen mensen als de reeds vermelde *Pieter f. Simon Heindricx* in Moerkerke, de familie *de Witte* in Oostburg-ambacht, de families *Nieumustere* en *Keuelaers* in de Blankenbergse watering nadrukkelijk op de voorgrond⁵⁹.

Deze nieuwe dorpselite, die vanaf de 15^e eeuw duidelijk te onderscheiden is van de regionale schepenelite, was de eerste gegadigde voor het uitoefenen van bestuursfuncties in het waterbeheer. Vaak ging het om niet meer dan enkele families per parochie. Naast deze grote lokale eigenaars, en sociaal vaak moeilijk van hen te onderscheiden, vinden we ook de pachters terug van de grootste hoeves in het gebied. Net als de grote pachters van het Ancien Régime *Île-de-France* of *Artesië*, respectievelijk bestudeerd door *J.-M. Moriceau* en *J.P. Jessenne*⁶⁰, behoorde het opbouwen van een eigen grondbezit én het uitoefenen van lokale bestuursfuncties tot de betrachtingen van de grote pachters in het 15e en 16e eeuwse Brugse Vrije. Moriceau beschrijft treffend hoe na de verwoestingen van de honderdjarige oorlog, veelal reeds voorheen in het gebied woonachtige families de grote bedrijven van Parijse eigenaars in pacht gingen exploiteren en zich daarbij geleidelijk in het gebied verankerden – “*s’enracinèrent dans leur bail*”. Het opbouwen van een eigen grondbezit – hoewel op zich niet essentieel voor de exploitatie van een pachtbedrijf – verschaftte hen toegang tot krediet, hielp hen beginnende familieleden een eigen bedrijf op te starten en was een verzekering voor de oude dag. Het uitoefenen van lokale functies zoals “*tabellion*”, “*lieutenant de la justice seigneuriale*” en “*procureur fiscal*” gaf indirect wellicht ook economisch gewin, maar was vooral bedoeld voor het verwerven van “*honorabilité*”⁶¹. *P. van Cruyningen* geeft hierop een interessante aanvulling door er voor het 18e eeuwse West-Zeeuws-Vlaanderen op te wijzen dat grote pachters inderdaad wel grond aankochten en lokale bestuursfuncties gingen vervullen,

⁵⁶ Whittle J. 2000, pp. 194-195.

⁵⁷ Allen R.C. 1992, pp. 99-101.

⁵⁸ Whittle J. 2000, pp. 167-177; Allen R.C. 1992, pp. 66-77; Britnell R.H. 1991, pp. 614-618.

⁵⁹ Zie hoger hoofdstukken 4 en 8.

⁶⁰ Moriceau J.-M. 1993 ; Jessenne J.P. 1983.

⁶¹ Moriceau J.M. 1993, pp. 124-127 ; 214-218 ; 475-502.

doch dat dit niet betekende dat er een soort symbolische band met een bepaald stuk grond ontstond: in de sterk marktgeoriënteerde landbouweconomie, werd grond door de grote pachters op “rationele wijze” gekocht en verkocht, gepacht en verpacht, opgesplitst en samengevoegd, met als primair doel het opdrijven van het inkomen uit het landbouwbedrijf⁶².

Samen met de toch relatief beperkte groep van vrije boeren die de eigendomsconcentratie in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte hadden overleefd en die zelf waren uitgegroeid tot bemiddelde grondbezitters, vormden de grootste pachters vanaf de 15^e eeuw geleidelijk aan de nieuwe “*coqs de village*” – om de term die bijna tachtig jaar geleden door *Marc Bloch* werd geïntroduceerd te gebruiken⁶³. Een officiële naam voor deze lokale bovenlaag bestond in het Brugse Vrije niet: pas in de 18^e eeuw ging men spreken van “notabelen” vanaf een grondbezit van 20 hectare⁶⁴. Hun verre wortels zijn echter terug te voeren tot de eigendomsconcentratie van de late middeleeuwen. De sterke greep van deze dorpsnotabelen op lokale overheidsfuncties werd reeds talrijke malen vastgesteld op het platteland van Noordwest-Europa in het Ancien Regime⁶⁵. Ook onze analyse van de sociale achtergrond van de watering-bestuurders in de 15^e en 16^e eeuw, bracht de grote rol van de dorpselite in het waterbeheer aan het licht. Daarbij dienden we wel een onderscheid te maken tussen grote en kleine wateringën. Hoe groter de watering, hoe beperkter de mogelijkheden om in het bestuur door te dringen: het aantal bestuursfuncties nam immers helemaal niet evenredig toe met de omvang van de watering. Daarenboven was er in de grootste wateringën een vaste vertegenwoordiging voorzien voor leden van de stedelijke – in casu Brugse – grondbezitters en de kerkelijke grootgrondbezitters. De twee bestuurders die in de grote Blankenbergse watering de plattelands-eigenaars vertegenwoordigden, behoorden tot de boven geschetste dorpselite, met gemiddeld maar liefst 50,9 hectare grondbezit⁶⁶. In tegenstelling tot de vroege 13^e en de 14^e eeuw maakten ze echter duidelijk geen deel meer uit van de bovenlokale schepenelite van het Brugse Vrije.

In kleine wateringën zoals in het ambacht Moerkerke, bleken de bestuursfuncties – sluismeesters, zowel als dijkschepenen - op het eerste gezicht opener te zijn. Er was een relatief hoog mutatie ritme waarbij de helft van de bestuurders minder dan vijf functies vervulde. Maar liefst 19 van de 34 in 1530 in het gebied zelf wonende grondbezitters waren ooit actief in het bestuur van de watering⁶⁷. Daar staat tegenover dat een kleine minderheid van de bestuurders veel meer mandaten vervulde, en vooral dat er - met enige overdrijving - nauwelijks nog grondbezitters over waren die in het gebied woonden. Ten gevolge van een verregaande eigendomsconcentratie in de twee eeuwen die vooraf gingen (infra) was reeds 45% van de grond rond die periode in handen van vooral Brugse poorters, en nog eens 31,5 %

⁶² Van Cruyningen P. 2000, pp. 307-309; zie ook voor de economische en sociale strategieën van een grote pachter in het 18e eeuwse Binnen-Vlaanderen: Lambrecht T. 2003.

⁶³ Bloch M. 1963, p. 567, met betrekking tot een “marchand et laboureur” in een dorpje in de *Beauce*: “*un acharné rassembleur de terres: probablement un de ces petits capitalistes ruraux, un de ces “coqs de village”, commerçants et usuriers, qui ont si souvent fait souche de grands propriétaires*”.

⁶⁴ Blockmans W.P., Mertens J. en Verhulst A.: 1987: p. 235.

⁶⁵ Naast de al geciteerde werken van Moriceau en Jessenne, zie ook French H.R. 2000, p. 48.

⁶⁶ Tabel 8.19

⁶⁷ Zie hoofdstuk 8, tabellen 8.8 en 8.10.

in handen van kerkelijke instellingen⁶⁸! Beide groepen vertoonden in de 16e eeuw nauwelijks interesse meer voor het opnemen van bestuursfuncties in dergelijke kleine wateringën. De bestuurders werden dus gerecruteerd in een steeds kleiner wordende groep van lokale grondbezitters. Daarbij ging het toch niet om de doorsnee inwoner van het gebied: op basis van een steekproef in de weesregisters van het ambacht, konden we aantonen dat de gemiddelde bestuurder tussen het midden van de 15^e eeuw en het midden van de 16^e eeuw, vijfmaal meer grondbezit en negen maal meer roerende goederen bezat dan de gemiddelde inwoner. Drie groepen lijken in aanmerking te komen voor bestuursfuncties in een kleine watering rond 1500, en wel in opklimmende graad van waarschijnlijkheid: de boer-eigenaar met een grondbezit dat iets groter was dan het gemiddelde; de pachter van een groter landbouwbedrijf die daarnaast ook nog een eigen stuk grond bezat, en, vooral die enkele lokale families die in de late middeleeuwen hun grondbezit niet verloren hadden, maar het integendeel sterk hadden weten uit te breiden.

Dat het dagelijks bestuur van de wateringën in de 16^e eeuw grotendeels in handen was van de lokale dorpsnotabelen – eigenaars of pachters met eigen grondbezit – wil nog niet zeggen dat deze groep ook autonoom het beleid inzake waterbeheer bepaalden. Vooreerst dienen we er rekening mee te houden dat bijna overal in het Brugse Vrije het grootste deel van het grondbezit – in sommige wateringën als Moerkerke tot 70% – rond deze tijd in handen was gekomen van eigenaars die *niet* in het gebied woonachtig waren: Brugse poorters, kerkelijke instellingen, hoge ambtenaren van de centrale staat in wording. Die “*absentee landowners*” waren misschien wel bereid de “lopende zaken” en het dagelijks beheer over te laten aan de dorpsnotabelen, doch ze dienden wel nog steeds de overgrote massa van de fondsen voor het waterbeheer aan te leveren. Lieten ze ook op financieel gebied de vrije hand aan de dorpsnotabelen? We hebben redenen om dit te betwijfelen: bij belangrijke investeringen in de waterstaat, werden de grootgrondbezitters steeds uitdrukkelijk geconsulteerd⁶⁹; het hoger gesignaleerde afzonderlijke optreden van de “grote gelanden” vanaf de 16^e eeuw bewijst hun bekommernis ter zake; in het bestuur van de belangrijkste wateringën bleven ook in de 16^e eeuw directe vertegenwoordigers van de stedelijke en kerkelijke grootgrondbezitters zetelen; het feit dat grootgrondbezitters vaak niet meer in persoon aanwezig waren op de algemene vergadering – die zoals gezegd sterk aan belang had ingeboet – wil nog niet zeggen dat ze de “procureurs” die ze zonden de vrije hand lieten. De meeste processen, tenslotte, die rond de waterstaat werden gevoerd, en waarbij kerkelijke grootgrondbezitters betrokken waren, draaiden rond financiële bijdragen die door de grootgrondbezitters aangevochten werden⁷⁰.

⁶⁸ Voor het kerkelijk grondbezit in Moerkerke zie ook tabellen 1-3 in bijlage 2bis.

⁶⁹ In de Oude Yevene-watering bijvoorbeeld werden weinig belangrijke beslissingen genomen zonder expliciete goedkeuring van de abt van de Gentse Sint-Pietersabdij, zelfs niet door de schepenen van het Brugse Vrije: vb. rk. Brugse Vrije 1549-50, f°63v: “*Philips van Auxy, meester Danckaert van Riethem, scepenen ende meester Fransois vander Strate, pensionaris van dat zij ghereist zijn den Vlen in hoymaent tOostburch an mijn heeren den prelaet vanden cloostre van Sinte Pieters nevens Ghendt als wesende groot ghelande int ambacht van Oostburch ende Ijsendijcke omme thebbene zijn advijs up zeker gheconcipt accoordt tusschen die vander wateringhe van Gaternesse ende die vander Groede, Ouder Yevene, Yevene poldre ende Steenpoldere waerinne zij vaccierden elc drie daghen, comt bij ordonnantie: 16 lb. 4 s*”.

⁷⁰ Enkele voorbeelden van 16^e eeuwse processen waarbij een kerkelijke instelling ontevreden is over een gevraagde financiële bijdrage: \$\$554; \$\$606; \$\$156; \$\$41; \$\$632.

12.4 Een structurele stijging van de investeringen in waterbeheer ?

In zijn analyse van het landverlies in de 16^e eeuwse Vier Ambachten, stelt *A. de Kraker*: “een sterk vergrote kapitaalinvestering in bepaalde kustgebieden is alleen mogelijk indien het grondbezit in de handen van kapitaalkrachtige lieden of instellingen rust en ook zeer rendabel wordt geëxploiteerd”⁷¹. Voor het Brugse Vrije kunnen we stellen dat het grondbezit in de loop van de late middeleeuwen effectief steeds meer in handen kwam van dergelijke kapitaalkrachtige lieden en instellingen. Het is echter nog maar de vraag of dit een structurele verhoging van de eigenaars-investeringen in waterbeheer met zich meebracht. De financiering van het waterbeheer in het Brugse Vrije was van de 13^e tot de 16^e eeuw in zeer grote mate afhankelijk van het “geschoot”, de grondbelasting die door elke watering afzonderlijk geheven werd. De kasselrij-overheid, noch de centrale landsheerlijke overheid kwamen op een meer dan incidentele basis financieel tussenbeide. Uit de lange-termijnsoverzichten die we opstelden, blijkt dat er van een structurele toename van het “geschoot” tussen het einde van de 13^e en het midden van de 16^e eeuw geen sprake was: enkel in de 14^e eeuw nam het reële geschoot – gedefleerd naar tarwe - toe⁷². Daarbij dienen we echter wel rekening te houden met een geleidelijke toename van het takenpakket dat met de geschootgelden gefinancierd werd: in de 14^e eeuw werden nog niet alle onderhoudswerken centraal door de watering uitgevoerd (supra). De reële toename van de investeringen in de 14^e eeuw dienen we bovendien toch te koppelen aan een zekere stijging van de reële lonen in deze periode, blijkens onze gegevens vooral in het laatste kwart van de 14^e eeuw⁷³. Toch kan de halve eeuw rond 1400 voor de Vlaamse kustvlakte als een periode van hoge investeringen worden beschouwd, zij het dat de intensiteit lokaal verschilde: vooral in het Westerscheldegebied waar zich vanaf 1375 schoksgewijs een zee-arm – *de Braakman* – vormde, werden aanzienlijke uitgaven verricht. In de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht bijvoorbeeld werd tussen 1383 en 1410 tien keer een geschoot betaald dat hoger lag dan 20 groten per gemet, iets wat in de daaropvolgende 140 jaar nog maar drie keer zou voorvallen⁷⁴. Over het algemeen kunnen we stellen dat pieken in de investeringen meestal *reacties* waren op grote calamiteiten, waaronder de gekende stormvloed van 1375/76 en 1404, 1530-32 en 1552, en enkele minder gekende zoals 1321/22 en 1401. De grote investeringen volgen niet altijd onmiddellijk na de overstroming, maar soms met enkele jaren vertraging. Het duidelijkst is dit in 1388-89 wanneer zowel langsheen de noordzeekust als in het Westerscheldegebied grote werken werden ondernomen, die gezien kunnen worden als een vertraagde reactie op de grote overstromingen van de jaren '70 van de 14^e eeuw. De belangrijkste factor in de vertraging was zonder twijfel de Gentse opstand van 1379-1385: we zagen dat in de donkerste jaren van de opstand (1382 en 1383) de waterstaatswerken praktisch volledig tot nul herleid werden.

⁷¹ de Kraker A. 1997, p. 259.

⁷² Hoofdstuk 7.

⁷³ Zie bijlage 1, figuur b1.3.

⁷⁴ Zie hoofdstuk 11. In de Blankenbergse watering daarentegen waren de uitgavenpieken eind 14^e en begin 15^e eeuw niet hoger dan in het decennium 1350-60.

Zoals de investeringen in de halve eeuw rond 1400 duidelijk hoog waren, kunnen we stellen dat in de jaren tussen pakweg 1450 en 1530 relatief weinig geïnvesteerd werd. Bovendien verminderden ook de schommelingen: het geschot lijkt zich in deze periode gestabiliseerd te hebben, zij het op een beduidend lager niveau dan rond 1400. Wanneer we de totale investeringen van het Brugse Sint-Janshospitaal in de waterstaat analyseren, merken we dat het hospitaal tussen 1355 en 1530 jaarlijks tussen de 20 en de 30 lb. groten investeerde in het waterbeheer, op de piekperiode rond 1400, een tweede piek in de jaren 1440 en een dieptepunt tijdens de burgeroorlog van de jaren 1480 na. Na 1530 stegen de nominale investeringen, doch in reële termen was van een stijging geen sprake: gedefleerd naar graan investeerde het Sint-Janshospitaal in de periode 1540-60 evenveel in de waterstaat als in de jaren 1300-09 en 1320-29: decennia die nu niet meteen als voorspoedig voor investeringen kunnen worden beschouwd⁷⁵.

Wanneer we de investeringen niet vanuit het standpunt van de grootgrondbezitter bekijken, maar vanuit de waterstaatswerken die erdoor gefinancierd werden, wordt ons beeld toch enigszins bijgesteld. De prijs van materiaal (hout, ijzer) is moeilijk over langere termijn te volgen, enkel de lonen van arbeiders, en dan met name ongeschoolde arbeiders, kunnen als referentie-waarde worden gebruikt. Afhankelijk van de hoeveelheid werken die in regie werd uitgevoerd, ging tot 50% van de uitgaven van de Blankenbergse watering aan waterstaatswerken naar daglonen van ongeschoolde arbeiders⁷⁶. De loonevolutie had dus een belangrijke impact op de uitgaven van de watering. En wat blijkt? Eind 13^e eeuw bedroeg het gemiddelde budget van de Blankenberge watering het equivalent van 58000 mandagen. Tot de jaren '50 van de 14^e eeuw werden regelmatige dergelijke waarden genoteerd. Vanaf de tweede helft van de 14^e eeuw volgde de gemiddelde stijging van het budget de stijging van de lonen niet meer, wat vooral in de 15^e eeuw leidde tot beduidend lagere waarden: het gemiddelde voor die eeuw was amper 11300 mandagen! Het is wachten tot de jaren 1520-30 vooraleer het budget van de Blankenbergse watering uitgedrukt in mandagen opnieuw toenam⁷⁷. De stijging die zich vanaf dat ogenblik voordeed was niet zozeer te wijten aan een hogere investeringsgraad vanwege de ingelanden, maar wel aan het feit dat de lonen in de 16^e eeuw lange tijd de inflatie niet volgden. Met andere woorden: in de 16^e eeuw konden de ingelanden voor hetzelfde geld meer mensen inhuren en meer werken verwezenlijken.

Voor een echt substantiële verhoging in reële termen van de investeringen in waterbeheer was het wachten op de 17^e eeuw: vanaf de jaren 1620 lagen zowel de reële lasten voor de eigenaars als de uitgaven uitgedrukt in mandagen op een beduidend hoger niveau dan in de 15^e en 16^e eeuw. In sommige watering in Zeeuws-Vlaanderen zou zich in de eerste helft van de 18^e eeuw nog een tweede verhoging van de waterstaatslasten voltrekken⁷⁸, doch langsheen de Vlaamse Noordzeekust was dat duidelijk minder het geval. Wanneer we

⁷⁵ Zie hoofdstuk 7.

⁷⁶ Tabel 7.23

⁷⁷ Figuur 7.7

⁷⁸ van Cruyningen P. 2003, p. 61; vergelijk ook Priester P. 1998, pp. 128-134: in de meeste Zeeuwse polders was wel geen sprake van een spectaculaire verhoging van de waterstaatslasten na 1730 ten gevolge van de schade toegebracht door "paalwormen" die meer naar het noorden een grote ravage aanrichtten.

rekening houden met het feit dat eind 13^e, begin 14^e eeuw nog een deel van de waterstaatswerken niet centraal door de watering werd uitgevoerd, menen we te mogen besluiten dat pas in de 17^e eeuw de investeringen in het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte het niveau van drie eeuwen terug evenaarden. In de tussenliggende periode was duidelijk sprake van een globale terugval, met als dieptepunt de periode 1450-1530.

In vorige paragraaf gaven we al aan dat de fondsen voor het waterbeheer in die 15^e en 16^e eeuw in toenemende mate ter beschikking dienden te worden gesteld door een steeds kleinere groep van grondbezitters, die in toenemende mate niet in het gebied woonachtig waren, en hun grondbezit via korte termijn-pacht exploiteerden. Om nu de inkomensstrategie van die grootgrondbezitters te doorgronden, is het ons inziens nuttig te kijken naar de verhouding tussen de (reële) investeringen in de waterstaat en de (reële) pachtprijzen. Tot ongeveer 1400 vertoonden beide parameters een omgekeerd evenredige evolutie: de reële pacht prijs daalde, terwijl het geschot toenam⁷⁹. Vanaf de 15^e eeuw werd de verhouding daarentegen eerder recht evenredig: dalende investeringen en (licht) dalende pachtopbrengsten. In de 16^e eeuw daalden de pachtopbrengsten nog verder, maar trad er een stabilisering van de reële investeringen op. Hoewel onze gegevens vooral voor de vroegere periode nog aanvulling behoeven, lijkt zich tussen de late 13e eeuw en het midden van de 16e eeuw een terugval van de pacht prijs in de kustvlakte van 500 à 650 liter tarwe per hectare naar 150 à 200 liter voor te hebben gedaan. Ten opzichte van de late 13e eeuw was het inkomen uit pacht tot een derde teruggevallen. Toch hoeven de schijnbare lage reële pachtprijzen in de 15e en 16e eeuw niet te betekenen dat het verpachten van grond in de kustvlakte niet meer rendabel was: ook de grote pachtbedrijven van het *Île-de-France* werden tussen het midden van de 15^e en het midden van de 16^e eeuw verpacht aan prijzen tussen de 86 en de 240 liter tarwe per hectare, wat zeker het enthousiasme van Parijse en kerkelijke grootgrondbezitters om gronden en hoeves in korte termijnpacht uit te geven niet temperde⁸⁰.

Wel is het onmiskenbaar dat de relatieve last van de waterstaat voor de grootgrondbezitter toenam tussen de 13^e en de 16^e eeuw. Daarbij dient echter wel rekening te worden gehouden met grote lokale verschillen tussen de verschillende wateringën onderling: het Brugse Vrije kende grote verschillen inzake waterstaatslasten, waarbij over het algemeen de gebieden langsheen de Noordzeekust beduidend lagere waterstaatslasten betaalden dan in het Westerscheldegebied. In grote delen van de kustvlakte kon zowel in de 14e eeuw als in de 16e eeuw volstaan worden met een “geschot” van 10 tot 20 liter tarwe per hectare, in het Westerscheldegebied liep dit al gauw op tot 40 à 60 liter, en in een aantal vaak kleinere wateringën met extreem kwetsbare zeeweringen tot meer dan 100 liter per hectare. Bij recente inpolderingen werden hogere kosten soms gecompenseerd door hogere opbrengsten, doch dit was zeker niet altijd het geval. Vanaf de 16e eeuw lijken bovendien de hogere risico's in het Westerscheldegebied een negatieve invloed op de pachtprijzen te hebben gehad: waar bijvoorbeeld in Oostburg-ambacht de pacht prijs voorheen steeds hoger lag dan in het gebied ten westen van Brugge, keerde deze verhouding in de 16^e eeuw om, wat met zich meebracht

⁷⁹ Figuur 7.15

⁸⁰ Moriceau J.-M. 1994, p. 103.

dat in Oostburg-ambacht bij dalende reële pachtinkomsten de investeringen in waterstaat een steeds groter deel van de inkomsten van de grootgrondbezitters opslochten, en dit was *a fortiori* het geval in een aantal polders die nog veel meer dan de Oude Yevene watering bedreigd werden door het water. De rekensom met de verhouding tussen pachtopbrengst en geschoth was ook voor de grootgrondbezitters eenvoudig te maken: niet voor niets hielden grote kerkelijke en stedelijke instellingen als de Gentse Sint-Pietersabdij en het Brugse Sint-Janshospitaal al van in de 14^e eeuw apart bij hoeveel aan waterstaatslasten werd betaald, nauwkeurig uitgesplitst per watering en per oppervlakte-eenheid. Eens meer dan 25% van het pachtinkomen in een bepaalde watering aan geschothbetalingen besteed werd, wat in de 16^e eeuw vooral in het Westerscheldegebied steeds vaker het geval was, lijkt het ons dan ook niet meer dan logisch dat er vanuit de grootgrondbezitters een zekere druk op de wateringën ontstond om de waterstaatslasten laag te houden. Omgekeerd lijkt de stijging van de investeringen in de 17^e eeuw dan weer mogelijk te zijn gemaakt door stijgende reële pacht prijzen⁸¹. Kwantitatieve studies over de investeringen in waterbeheer in de late middeleeuwen zijn schaars, doch op dit punt kunnen we wel de vergelijking maken met het *Land van Heusden* in het Nederlandse rivierengebied. Na een periode van hoge investeringen als reactie op de Sint-Elizabethsvloed van 1421 en de ondergang van de Grote Waard die een gehele nieuwe situatie creëerden op waterstaatkundig vlak, daalden de waterstaatslasten in dat gebied aanzienlijk na 1460. Vanaf 1450 ondergingen echter ook de pacht prijzen in het gebied een neerwaartse trend, met een bijna halvering tussen 1450 en 1500. Daar kwam bovenop dat vanaf 1470 de overheidsbelastingen in het gebied sterk toenamen. Allemaal factoren die een weinig gunstig klimaat schiepen voor nieuwe investeringen in de waterstaat, en mogelijk het “wegebben van de dynamiek” in de strijd tegen het water in deze periode mee helpen verklaren⁸².

Ondanks het geweeeklaag van grootgrondbezitters over te hoge waterstaatslasten lijkt het ons echter weinig waarschijnlijk dat in de late middeleeuwen veel grootgrondbezitters echt in de financiële problemen zijn gekomen door de lasten van de waterstaat. Op het totale budget van een grootgrondbezitter in de Kustvlakte zullen de waterstaatsuitgaven zelden meer dan 10% van de bruto-inkomsten opgeslocht hebben, en vaak nog minder, daar een doorsnee grootgrondbezitter ook nog andere inkomsten had, ondermeer uit cijnzen, stedelijk eigendom, en gronden buiten de kustvlakte waarvoor géén waterstaatslasten dienden te worden betaald. Minstens even belangrijk is echter het feit dat zij hun grondbezit in omvang zagen toenemen doorheen de late middeleeuwen. Daar ze meer gronden verwierven, kon hun totale inkomen gelijk blijven of zelfs stijgen, ondanks een relatieve toename van de waterstaatslasten ten opzichte van het pachtinkomen. Heel anders is het gesteld voor kleine boeren-eigenaars, die niet het voordeel van een dergelijke risico-spreiding hadden, en die de waterstaatslasten net

⁸¹ Priester P. 1998, p. 382: een samengestelde index voor de Zeeuwse eilanden laat in de 17^e eeuw een stijging zien van ca. 250 naar ca. 500 liter tarwe per hectare; reeds eind 16^e eeuw volgde een nominale stijging van de pacht prijzen, doch pas in de 17^e eeuw is sprake van een reële stijging t.o.v. de graanprijzen: Vandewalle P. 1981 en 1986, pp. 154-156.

⁸² Hoppenbrouwers P. 1992, pp. 472-480 en grafieken 22.1 en 24.2: tussen 1430 en 1465 werd regelmatig een geschoth van 20 Vlaamse groten of meer per morgen (0,85 hectare) geheven. De aanleg van een windwatermolen in 1461 vormde daarbij een voorlopig hoogtepunt (met 60 groten per morgen), nadien liepen vooral de investeringen in nieuwe projecten terug.

als alle andere belastingen dienden te betalen uit de opbrengst van het “commercialiseerbare” deel van hun oogst. Wanneer bijvoorbeeld in de Oude Yevene-watering rond 1400 op 28 jaar tijd meer dan 10 keer een geschot van meer dan 200 liter tarwe per hectare diende te worden betaald, kunnen we ons afvragen in hoeverre dit de solvabiliteit van de kleine boeren in het gedrang bracht, nog afgezien van de directe schade die de overstromingen aan gebouwen, gronden, gewassen en voorraden toebrachten⁸³.

Concluderend kunnen we stellen dat de eigendomsconcentratie en ook de daaraan gekoppelde veranderingen in de organisatie van het waterbeheer tussen de 13^e en de 16^e eeuw in de Vlaamse kustvlakte niet geleid hebben tot structureel hogere investeringen in het waterbeheer. Integendeel, zeker na 1450 brak een periode aan van lage waterschapslasten - een trend die pas als reactie op de grote overstromingen van 1530-32 *nominaal* werd omgebogen. Rekening houdend met de toenemende inflatie in die periode, kunnen ook het tweede en derde kwart van de 16^e eeuw bezwaarlijk als een periode van *algemeen* verhoogde investeringen in het waterbeheer worden gezien. Bovendien blijkt een “sociaal agro-systeem” met dominantie van kleingrondbezit even goed of misschien zelfs beter in staat te zijn grootschalige projecten op waterstaatkundig vlak te realiseren dan een landbouwmaatschappij gekenmerkt door grootgrondbezit en (grote) pachtbedrijven: per slot van rekening kreeg de waterstaat in het grootste deel van de Vlaamse kustvlakte reeds vóór 1300, en dus vóór de grote concentratiebeweging van de late middeleeuwen, haar definitieve uitzicht. Bovendien bleek uit onze analyse van de uitgaven van de Blankenbergse watering, dat in de 13^e en 14^e eeuw meer hout en ijzer werden verbruikt en meer mankracht werd ingezet dan in latere periodes, zelfs al houdt men rekening met het toenemende aantal uitbestedingen. Het is ook niet zo dat zware investeringen automatisch het einde betekenden van het kleingrondbezit, wat bijvoorbeeld het geval lijkt te zijn in de Oude Yevene-watering rond 1400. Ook in het Land van Heusden werden na 1421 vergelijkbare investeringen gemaakt, en daar slaagden de kleine eigengeërfde boeren er in de loop van de 15^e en 16^e eeuw wel in hun grondbezit te behouden⁸⁴. Dat de kleine boeren-eigenaars in het Brugse Vrije in de late middeleeuwen zoveel terrein verloren, kan dus niet in de eerste plaats aan de hoge kost van de waterstaat worden toegeschreven. Wel is het zo dat de organisatievorm en de *institutionele arrangementen* die het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte in toenemende mate kenmerkten vanaf de 13^e eeuw - met onder meer een monetarisering en centrale uitvoering van werken - nadelig waren voor kleine eigenaars. De organisatievorm die aan de wateringen als uitvoerende organisaties vooraf ging - met onderhoudswerken uitgevoerd door de eigenaars en geschouwd door schepenen - was voor kleine boeren-eigenaars mogelijk veel gunstiger. Zij beschikten immers doorgaans wel over veel arbeidstijd, maar niet over veel cash. Naast andere factoren waarop we nog onvoldoende zicht hebben – zoals de uitputting van de veenreserves en de concurrentie van commerciële

⁸³ Zie hoger hoofdstuk 11.

⁸⁴ Hoppenbrouwers P. 1992, pp. pp. 654-655, pp. 317-328 en bijlage C: de maatschappelijke verdeling van het grondbezit in het land van Heusden wijzigde slechts in geringe mate tussen de tweede helft van de 14^e eeuw en het midden van de 16^e eeuw: het grootste deel van het grondbezit was en bleef kleinschalig (kleiner dan 5 morgen of 4,25 hectare) en ondanks lokale verschillen kan men stellen dat de boerenbevolking – de “eigengeërfde burens” - hun grond doorheen de late middeleeuwen goed wisten te behouden.

pachtbedrijven - kan de waterstaat ook op die manier bijgedragen hebben tot een verslechterende economische positie voor de kleine boeren-eigenaars van de kustvlakte.

12.5 Belangenconflicten en institutionele blokkeringen in het laatmiddeleeuwse waterbeheer

De organisatie van het waterbeheer in de laatmiddeleeuwse kustvlakte, zorgde ervoor dat het beleid en de beslissingen inzake investeringen, afhankelijk waren van heel wat verschillende actoren, met elk hun eigen betrachtingen en belangen. Om te verklaren waarom bepaalde verbeteringen aan de waterstaatkundige infrastructuur al dan niet werden aangebracht, dient men dan ook de interactie tussen al die verschillende actoren en belangen nauwkeurig te ontleden. Naast de grote en kleine kustboeren, ging het daarbij in de eerste plaats om de kerkelijke instellingen, waartoe we niet alleen de grote abdijen, maar ook parochiale instellingen en stedelijke hospitalen rekenen. Daarnaast dienden we ook rekening te houden met de grote en kleine steden in de kustvlakte, en tenslotte met de landsheerlijke overheid en haar gezagsdragers, zowel wat betreft de publieke uitoefening van hun functie als hun private – patrimoniale – belangen.

a. De clerus

Kerkelijke instellingen in het algemeen en de reguliere clerus in het bijzonder hebben zeker een rol gespeeld in de ontginningen van kustgebieden in Noordwest-Europa en toonden zich ook nadien nog zeer bedreven in de waterbeheersing⁸⁵, zij het vaak op een andere wijze, met andere middelen en met een ander doel dan lange tijd gedacht. Het oude cliché in de schoolboeken van de Cisterciënzer-moonnik met de schop op de dijk blijft misschien wel belangrijk voor de studie van de beeldvorming over het verleden, maar is inmiddels door het historisch onderzoek achterhaald. Zo lijkt de directe bijdrage van de Cisterciënzers tot de bedijking van voorheen onbedijkte gebieden, al bij al beperkt te zijn geweest: veeleer verwierven zij in de loop der eeuwen door aankoop of schenking reeds in cultuur gebrachte gebieden, of zoals C. Dekker het stelde met betrekking tot Zuid-Beveland: “*De Cisterciënzers hebben wel degelijk een bijdrage geleverd aan de stelselmatige bedijking ... zij het dan op een tijdstip dat deze bedijking al bijna voltooid was*”⁸⁶. In het algemeen kan men stellen dat de economische betekenis van de Cisterciënzers (en Norbertijnen) niet zozeer aan de basis lagen van veel ontginningen en waterstaatkundige projecten, maar wel ingespeeld hebben op de algemene economische expansie van de 12^e en 13^e eeuw, en die hebben weten om te buigen in een spectaculaire bezitsuitbreiding⁸⁷.

⁸⁵ Rippon S. 2005, p. 93 : “*A particular feature of monastic communities was their ability to manage and exploit water, and their role in the reclamation of wetlands*”; zie wel de nuances dienaangaande in idem 2000, pp. 249-259.

⁸⁶ Dekker C. 1971, p. 137.

⁸⁷ van Bavel B. 1993, pp. 274-275; ook voor ontginningen in het binnenland wordt de voortrekkersrol van beide orden meer en meer in twijfel getrokken: vb. Brunel G. 2005, p. 142.

Dit beeld wordt ook bevestigd door onze analyse van het kerkelijk grondbezit in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte, met dien verstande dat een groot deel van de Vlaamse kustvlakte reeds vóór 1150 in cultuur was gebracht, en dat de meeste uitbreidingen van kerkelijk grondbezit na die periode ten koste dienden te gaan van andere grondbezitters. Het is daarbij opvallend dat het gros van het kerkelijk grondbezit in het Brugse Vrije gesitueerd was in gebieden die én voor 1150 al in cultuur waren gebracht én aanvankelijk weinig uitdaging boden op waterstaatkundig vlak. Het ging dan met name om wateringën zoals de Blankenbergse watering, Eiesluis of de Oude Yevene (tot het ontstaan van de Braakman). In deze gebieden blijken kerkelijke instellingen rond 1400 ongeveer 20% van het totale grondbezit in handen te hebben gehad – aantallen die toch nog te klein zijn om een grote rol bij de initiële ontginningen te doen vermoeden. Ook bij de actieve inpolderingen vanaf de 12^e eeuw, lijkt de kerkelijke betrokkenheid al bij al beperkt te zijn geweest: op Kadzand-Zuidzande en in de latere wateringën Groede en Geraard de Moor, beide in Oostburg-ambacht, lag het kerkelijk grondbezit zelfs beneden de 20%. Bij dergelijke al bij al beperkte aantallen, is het niet verwonderlijk dat de kerkelijke instellingen ook in de waterstaatsorganisatie de rol speelden van een “*junior-partner*”, die weinig autonoom initiatief aan de dag legde. In de periode voorafgaand aan de vorming van de wateringën als uitvoerende organisaties, stonden de kerkelijke instellingen als alle andere grondbezitters in voor het onderhoud van de infrastructuur waartoe ze op basis van hun grondbezit verplicht waren. Wellicht waren ze naast de stedelijke grondbezitters, één van de grote voorstanders van een meer centrale uitvoering van de werken vanaf de 13e eeuw. Dit blijkt ondermeer uit de rol die ze in de beginperiode van de wateringën speelden in het bestuur van deze organisaties. Hun competentie terzake lijkt trouwens meer berust te hebben op ervaring inzake domeinbeheer en financiën, dan op specifieke waterstaatkundige kennis, wat zich ondermeer vertaalde in hun haast evidente optreden als archiefbewaarders van de vroege wateringën. In de loop van de 14^e en 15^e eeuw werden dan de laatste kerkelijke domeinen in recentere polders of gebieden aan de rand van de kustvlakte ingeschakeld in de organisatie van de wateringën, zij het niet zonder de nodige hoogoplopende conflicten over de precieze verdeling van de lasten dienaangaande.

In de vijftiende en zestiende eeuw zien we dan in de kustvlakte van het Brugse Vrije, een enigszins contradictorische evolutie: enerzijds verminderde de actieve betrokkenheid van kerkelijke instellingen in het waterbeheer, maar anderzijds nam hun aandeel in het totale grondbezit wel nog toe. Zo constateerden we dat het aantal bestuursfuncties dat vertegenwoordigers van kerkelijke instellingen uitoefenden in wateringën terugviel: waar in de vroegere periode zelfs kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders niet terugschrokken voor een functie in het bestuur van een grote watering, zien we dat in de 15^e en vooral 16^e eeuw enkel nog geestelijken in watering-besturen zetelden in die wateringën waar ze de jure recht hadden op een vertegenwoordiger. Ook de deelname van de geestelijkheid als “legger” in (her-)bedijkingprojecten verminderde sterk, en wel ten gunste van andere groepen in de samenleving, zoals de topfunctionarissen van de Bourgondische en Habsburgse landsheren (infra). En wanneer in de 16^e eeuw beroep werd gedaan op experts inzake waterstaat, kwam die know-how zeker niet langer uit kerkelijke hoek, doch wel uit de steden en, meer en meer

uit de noordelijke Nederlanden, en soms zelfs uit het *Balticum*. Meer en meer gingen de kerkelijke instellingen zich beperken tot hun rol van grootgrondbezitter voor wie de waterstaat slechts een uitgavenpost was in de *debet*-zijde van een boekhouding – een uitgavenpost die liefst zo laag mogelijk werd gehouden. Dat ze minder vaak bij het wateringbestuur betrokken waren, doch wel nog hun stem lieten gelden als “grote gelande” illustreert dit.

Belangrijk daarbij is het feit dat ook de samenstelling van het kerkelijk grondbezit in de loop van de late middeleeuwen grote wijzigingen onderging: globaal genomen profiteerden kerkelijke instellingen van de eigendomsconcentratie en het verdwijnen van de kleine grondbezitters in de late middeleeuwen: voor grote wateringën als de Blankenbergse, Eiesluis en de Oude Yevene stelden we tussen de late 14^e en de 16^e eeuw een toename van het grondbezit van ca. 20 naar ca. 30% van de totale grondoppervlakte vast. De toename kwam echter niet op rekening van de reguliere instellingen, die hun grondbezit slechts wisten te handhaven, doch was vooral te wijten aan de parochie-clerus: de kerken en armendissen van de verschillende polderdorpen: in de Oude Yevene-watering bijvoorbeeld nam het aandeel in het grondbezit van die parochie-clerus tussen 1388 en 1550 toe van 4,7 naar 13,8% van het totale grondbezit! De uitbreiding van het grondbezit van deze parochiale instellingen, is ons inziens vooral te danken aan de hoger geschetste opkomst van een nieuwe dorpselite, wiens blik vooral lokaal georiënteerd was, en die haar zieleheil bijgevolg niet zocht in verafgelegen kloosters, maar wel in de eerste plaats in de eigen parochiekerk. Het waren deze parochiale instellingen, en niet de reguliere clerus noch de stedelijke hospitalen die in de lift zaten in de 15^e en 16^e eeuw. Tot een toegenomen interesse van de parochiegeestelijkheid voor de waterstaat heeft dit niet geleid – we hebben er althans geen bewijzen voor gevonden – terwijl anderzijds het uitblijven van significante bezitsuitbreiding van abdijen, kloosters en stedelijke hospitalen, in een context van stagnerend of dalend reëel pachtinkomen, deze instellingen weinig impulsen gaf tot hoge investeringen in de waterstaat, des te meer om de eigenaarslasten terug te schroeven en in het slechtste geval om over te gaan tot wat we genoemd hebben: “selectief abandon”: het opgeven van bezittingen in die gebieden waar de kosten van de waterstaat ten opzichte van de opbrengst het hoogst waren – bijvoorbeeld rond Biervliet en op Kadzand.

Tot zover een beeld dat geldt voor het waterbeheer in het grootste deel van het Brugse Vrije, en wellicht ook van de westelijke kustkasselrijen. In delen van het Westerscheldegebied, en dan vooral in oostelijk Zeeuws-Vlaanderen (de vroegere Vier Ambachten), hebben kerkelijke instellingen echter een veel actievere rol gespeeld in de waterbeheersing. Voor een deel omdat ze participeerden in de bedijking van schorren, maar vooral omdat ze betrokken waren bij grote *herbedijkings*projecten. Vooral in de Vier Ambachten en op de Zeeuwse eilanden, werden door kerkelijke instellingen, met op kop de Cisterciënzerabdijen Ten Duinen en Ter Doest, maar bijvoorbeeld ook stedelijke hospitalen als het Brugse Sint-Janshospitaal en het Rijselse *hôpital-“comtesse”* in de loop van de 13^e eeuw een aantal moeilijke projecten gerealiseerd, zoals bijvoorbeeld de herbedijking van Ossenisse in Hulsterambacht eind 13^e eeuw. Toch is het nog maar de vraag of de rol van deze instellingen terzake in de eerste plaats

te wijten was aan hun know-how inzake watertechnologie - een know-how die bijvoorbeeld zou blijken uit de geperfectioneerde waterleidingsnetten en mogelijk ook de aanwending van water voor hydraulische energie op de eigen abdij sites. Bovenal werden de grote abdijen *gevraagd* tussenbeide te komen door ofwel lokale heren ofwel de graaf van Vlaanderen. Aangezien het meestal om *herbedijkings*projecten ging, waren er echter al eigenaars in het gebied aanwezig, in de meeste gevallen vooral (zeer) kleine eigengeërfde boeren. Aan deze boeren werd de keuze gelaten *financieel* te participeren in de onder leiding van de abdijen verwezenlijkte projecten ofwel hun gronden krachtens het recht van *abandon* te laten varen. Eens te meer maakte hierdoor de traditionele wijze van onderhoud en herstel door de ingelanden plaats voor een gemonetariseerde en centraal uitgevoerde werkwijze, en eens te meer moeten we vaststellen dat dit voor kleine eigengeëerde boeren wellicht weinig voordelig was, temeer daar de desbetreffende gronden voor een deel onder water lagen.

In deze gebieden maakte het oorspronkelijke kleingrondbezit, door de herbedijking versneld plaats voor grootgrondbezit, dat aanvankelijk rechtstreeks en vanaf de 14^e eeuw meer en meer via korte termijnpacht werd uitgebaat. In beide gevallen was de productie in essentie marktgericht, waarbij het voornaamste doel de creatie van een zo groot mogelijk cash-overschot was, dat getransfereerd kon worden naar de abdij⁸⁸. Aan deze economische strategie beantwoordde een model van waterbeheer, waarin voor medezeggenschap en verkaveling van werken onder eigenaars geen plaats was: de abdijen wilden op en rond de *uithoven* zelf de investeringen in waterstaat controleren, en aanpassen aan hun behoeften, waarbij ze streefden naar een alleenzeggenschap over de waterstaat, en waarbij alle werken centraal door de abdij zelf werden uitgevoerd⁸⁹. Dat zoals we verschillende keren zagen de 13^e eeuwse abdijen zich niet tevreden stelden met het verwerven van geabandonneerde gronden, maar ook de resterende eigenaars uitkochten, past eveneens in deze strategie.

In plaats van *coöperatie* op het vlak van waterstaat, verkozen de abdijen met de steun van de lokale of regionale machthebbers een “*solo-slim*”-strategie, die hen in de 13^e eeuw weliswaar een uitbreiding van het grondbezit, doch ook conflicten met de lokale bevolking opleverde, zoals duidelijk bleek uit het optreden van de abdij Ten Duinen te Ossensisse. Resultaat van deze politiek was dat in de Vier Ambachten, anders dan in het Brugse Vrije, het waterbeheer in een behoorlijk deel van het kustgebied langs de Westerschelde, in handen kwam van één of meer kerkelijke grootgrondbezitters, die als “*voorleggers*” de leiding over de waterstaatswerken hadden⁹⁰. Naarmate echter de reële inkomsten uit het grondbezit samen met de pachtprizen daalden in de vijftiende en zestiende eeuw, en de relatieve last van de waterstaat voor de grootgrondbezitters bijgevolg toenam, verminderde het enthousiasme van de betrokken instellingen zienderogen: meer en meer trachtten ze de last van het waterbeheer af te wentelen op derden, hetzij andere grondbezitters (al dan niet kerkelijk), hetzij de eigen

⁸⁸ Vergelijk ook voor de uithoven in het rivierkleigebied van Noord-Brabant: Braams B.W. 1996, pp. 90-96.

⁸⁹ Op de Zeeuwse eilanden verwierf Ter Doest met dit doel de ambachtsheerlijkheid in de gebieden die onder haar leiding bedijkt werden: Dekker C. 1971, pp. 147-148; in Hulsterambacht ten noorden van de Vogelkreek was het Ter Duinen die de quasi-alleenzeggenschap over waterstaatsaangelegenheden verwierf: de Kraker A. 2005, p. 94.

⁹⁰ de Kraker A. 1990-91, p. 24 en 1997, pp. 261-291, inz. kaart p. 267.

erfpachters. Als laatste redmiddel bleef het “*abandon*” over, waartoe in de loop van de 16^e eeuw talrijke kerkelijke grootgrondbezitters overgingen. Hieruit zou al gauw het beeld kunnen ontstaan dat abdijen als Ter Duinen zich ruïneerden aan het dijkonderhoud. Dat is echter hoogst onwaarschijnlijk: uit het onderzoek van *A. de Kraker* blijkt dat bijvoorbeeld het kapittel van Kortrijk tussen 1500 en 1590 slechts drie jaar verlies leed op de exploitatie van de pachtgronden in de Vier Ambachten – verliezen die dan nog ruimschoots werden goed gemaakt door de winsten uit tiendpacht. Tot 1575 werd een netto-resultaat van gemiddeld meer dan 75% geboekt! Zelfs het “felgeplaagde” Ter Duinen bleek in het ene jaar waarvoor gegevens beschikbaar zijn – 1560 – nog een netto-resultaat van 54,8 % op haar grondbezit in het gebied te kunnen realiseren⁹¹. Dit wijst er ons inziens op dat kerkelijke instellingen een minimum-rendement verwachtten van hun grondbezit, en niet bereid waren op meer dan incidentele basis een belangrijk deel van hun domeininkomsten te herinvesteren in de waterstaat: kapitaal diende uit de polders naar de abdij, het hospitaal of het kapittel te vloeien en niet omgekeerd. Door het feit dat de waterstaatslasten in de Vier Ambachten net als in het Brugse Vrije zeer ongelijk verdeeld waren, werd het bovendien verleidelijk de minst rendabele bezittingen af te stoten. We kunnen dan ook besluiten dat een concentratie van het grondbezit in handen van kerkelijke instellingen zeker geen garantie bood op een *duurzamer* waterbeheer op langere termijn.

b. Steden en poorters

Het laatmiddeleeuwse Vlaanderen was te zeer geürbaniseerd opdat het stedelijk belang geen rol zou hebben gespeeld bij de organisatie en de werking van het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte. Objectief gezien zou men kunnen stellen dat zowel steden als platteland belang hadden bij een goed waterbeheer in de kustvlakte. Per slot van rekening was niemand gebaat bij overstromingen en slecht onderhouden waterwegen. Toch waren de conflicten tussen steden en wateringgen talrijk in de late middeleeuwen, omdat vaak niet zozeer een gelijklopend lange termijnsbelang, maar wel een kortzichtig eigenbelang de doorslag gaf, dat steden ertoe aanzette het slagturven aan te moedigen, dijken door te steken, zout water in te laten, een hoog waterpeil te handhaven en sluisvisserij aan te moedigen, zonder zich daarbij veel gelegen te laten aan de gevolgen voor het omringende platteland⁹². In de Vlaamse kustvlakte kon het stedelijk belang daarbij minder primeren dan bijvoorbeeld in Italië en de Hollandse Republiek, daar de directe economische en politieke controle van de steden op hun omringende platteland er geringer was, wat zeker het geval was in het politiek mondige Brugse Vrije. Hierdoor kon het plattelandswaterbeheer een eigen dynamiek ontwikkelen, die op zich los stond van het stedelijk handelsbelang. Stad en platteland waren echter ook op het vlak van waterstaat zozeer met elkaar verweven dat elk stedelijk waterstaatkundig project repercussies had voor het platteland en vice versa. Zonder duidelijk machtsverwicht,

⁹¹ de Kraker A. 1997, pp. 272-274.

⁹² Vb. van Dam P. 1998, pp. 158-189, over het optreden Amsterdamse ondernemers in de sluisvisserij; Ter Haar G. en Polhuis P.J. 2004, p. 97; met betrekking tot het optreden van de stad Leeuwarden in het beheer van uitwateringssluizen; van der Ham W. 2004; pp. 84-86 over het belang van het slagturven voor steden als Gouda en Delft.

ontstonden zo al gauw patstellingen, waarbij alle betrokken partijen gewapend met aloude privileges hun gelijk opeisten⁹³.

Het Brugse Vrije werd gekenmerkt door talrijke kleine, enkele middelgrote en één grote stad die als juridische en bestuurlijke enclaves in het platteland gelegen waren. Wat het waterbeheer betreft, betaalden sommige kleine stadjes evenredig mee voor de afwatering van de stadsgrond via de hen omringende wateringen. Wat de zeewering betreft, gold het principe: *“elk zijn dijk”*. Steden als Blankenberge, Oostende, Sluis en Biervliet hadden eigen zeedijken te onderhouden en konden daarbij geen beroep doen op een bijdrage van het omringende platteland. Omgekeerd droegen ook de steden niet rechtstreeks bij tot het dijkonderhoud op het platteland. Individuele stedelingen betaalden echter wel mee in het plattelandswaterbeheer, met name door geschot te betalen voor hun buitensteeds grondbezit, en dit vermoedelijk reeds van bij het ontstaan van de wateringen als uitvoerende organisaties. Vooral het Brugse buitensteeds grondbezit was aanzienlijk en nam nog toe doorheen de late middeleeuwen. Stedelingen waren goed voor 15% van het totale grondbezit in de watering Eiesluis eind 14e eeuw en 20% in de Blankenbergse watering midden 16e eeuw. In de kleine wateringen dicht bij de stad kon dat grondbezit gemakkelijk oplopen tot zelfs 30 à 40% en dan vergeten we nog het grondbezit van in de stad gevestigde kerkelijke instellingen en hospitalen. Hoewel de betaling van geschot voor dit stedelijk grondbezit algemeen aanvaard was, hielden stedelingen de hoogte van de grondbelasting nauwlettend in het oog. Zoals we gezien hebben in onze analyse van het conflict rond de sluis van Slepeldamme eind 14^e eeuw, gebeurde het dat de stedelijke eigenaars weigerden te betalen voor investeringen of contributies waar ze niet achter stonden, en daarbij gesteund werden door hun stadsbestuur. Om de betaling, vooral van de poorters van de grote steden Gent en Brugge, af te dwingen, ontbrak het de wateringen daarbij niet zozeer aan rechtsmiddelen doch wel aan autoriteit, en werd in regel gezocht naar een compromis. De stad Brugge slaagde er bovendien eind 14^e eeuw in een gegarandeerde vertegenwoordiging te krijgen in ondermeer de Blankenbergse watering, die ze meestal liet invullen door schepenen of voormalige schepenen. Toch kunnen we in het algemeen stellen dat de directe invloed van het Brugse stadsbestuur op de omringende wateringen, beperkt was in vergelijking met waterschappen in de Noordelijke Nederlanden, waar de grote steden zeker vanaf de 16^e eeuw een sterke stempel drukten op het bestuur van de hen omringende hoogheemraadschappen⁹⁴.

De grote stedelijke investeringen in waterstaat waren echter niet gericht op afwatering en zeeweringen, maar wel op de handelsinfrastructuur⁹⁵. Ook na 1200 werden nog grote projecten gerealiseerd zoals de Gentse Lieve en de werken aan het Zwin. Dergelijke werken werden in regel door de belanghebbende steden zelf uitgevoerd en gefinancierd, waarbij de

⁹³ Vergelijk ook van der Linden H. 1988, pp. 545-546.

⁹⁴ Vb. Leiden en Haarlem in Rijnland: Fockema Andreae S.J. 1934, pp. 178-180; Rotterdam in het hoogheemraadschap Schieland: van der Ham W. 2004, pp. 79-89; Gouda: Schouten C.R. 1994, p. 78; echter ook buiten Holland: zie bijvoorbeeld de positie van Deventer en Zwolle in de Overijsselse waterschapsbesturen: Raap E. 1998, p. 71 e.v.

⁹⁵ Cfr. ook de tussenkomst van de stad Antwerpen in de herbedijking van de Zuidwatering van Zuid-Beveland na de overstroming van 1530, die was ingegeven door angst dat de vaarroute naar de Scheldestad zich zou verleggen: Dekker C. 1988, pp. 619-621).

steden tevens aanpassingen aan het afwateringsstelsel van het betrokken gebied dienden uit te voeren en te bekostigen. Dergelijke werken werden met argusogen gevolgd door de wateringeng, hierin gesteund door de kasselrijschepenen. De voornaamste bekommernis lijkt daarbij echter niet zozeer de toestand van de waterstaatkundige infrastructuur te zijn geweest, doch wel de financiering. Ten allen prijze wilden wateringeng vermijden zelf kosten te moeten maken ten gevolge van stedelijke infrastructuurwerken, en vice versa. Dit was ten andere ook een steeds terugkerend element bij de besprekingen van waterstaatsaangelegenheden door de Leden van Vlaanderen: zowel de grote steden als de kasselrij van het Brugse Vrije verzetten zich met hand en tand tegen een bredere financieringsbasis voor waterstaatswerken, of het nu ging om de aanleg of verbetering van waterwegen dan wel om zeeweringen. Telkens haalde de redenering het dat het ging om “particuliere belangen” die bijgevolg dienden te worden gefinancierd door de direct belanghebbende, of nog vaker, door diegene die hiertoe van oudsher verplicht was.

Zolang steden zelf belang hadden bij het onderhoud van bepaalde infrastructuur, vielen de problemen al bij al nog mee. Erger werd het wanneer het meestal commerciële belang verminderde of zelfs helemaal wegviel. Een goed voorbeeld was de sluis van Slepeldamme, waarbij de stad Aardenburg eind 14^e eeuw niet meer kon/wou investeren in een voldoende onderhoud van waterloop, sluis, en dijken. De omwonenden hadden zelf geen enkel belang bij de sluis die voor hen enkel een risico-factor vormde, en wilden deze dan ook liefst zo snel mogelijk dichten, wat voor de stad Aardenburg zelf dan weer een stap te ver was, en bovendien de afwatering van het achterliggend gebied in het gedrang bracht. Dat achterliggend gebied, met name in Eeklo en Maldegem had wel een belang bij het onderhoud van de infrastructuur, maar was grotendeels vrijgesteld van betaling. Hun verzet tegen een eventuele bijdrage werd aangevoerd door de Brugse en vooral Gentse poorters met bezittingen in het gebied, die zich achter hun magistraat verscholen. Zoals bij de diepgaande disputen over waterstaat in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte, kon alleen de tussenkomst van de landsheer uitkomst bieden. Deze tussenkomst gebeurde in de eerste plaats via commissarissen, die ter plaatse een oplossing dienden te vinden, rekening houdend met alle verzuchtingen van de betrokkenen, de wensen van de centrale overheid, en hun eigen belangen in het gebied niet uit het oog verliezend. Een relatief eenvoudig probleem over een kleine waterweg en sluis, die eigenlijk nooit tot echt grote overstromingen hadden geleid, kon op die manier pas tot een oplossing komen na jarenlange intensieve onderhandelingen op het hoogste niveau. Belangen van steden en plattelandsgemeenschappen inzake handel, afwatering, veiligheid, belastingen, maar ook particuliere belangen van ondermeer vorstelijke commissarissen, kerkelijke instellingen en lokale elite kruisten elkaar daarbij veelvuldig.

In dergelijk spanningsveld kwam het eigenlijk zelden of nooit tot gecoördineerde actie tussen stad en platteland. Meer nog, doordat de bevoegdheid over en vooral de financiering van de waterstaatkundige infrastructuur verbrokkeld was over tientallen steden en tientallen wateringeng, ontstonden potentieel gevaarlijke situaties, zeker zo de economische toestand van één van de betrokkenen verslechterde. Zo zagen we dat de stad Sluis diende in te staan voor het onderhoud van een dijk ten westen van de stad, de zogenaamde *Brungheersdijk*. De stad

had dit in een periode van demografische en economische expansie eind 14e eeuw toegezegd in ruil voor gebiedsuitbreiding. Een eeuw later, verkeerde Sluis in zware financiële moeilijkheden, en begon de stad het onderhoud te verwaarlozen. Telkens de dijk onderhoud nodig had, dienden de omliggende wateringen, die vanzelfsprekend weigerden zelf dit onderhoud uit te voeren, naar de kasselrijsheren, en vaak zelfs naar de centrale overheid te stappen, om de stad te dwingen aan het werk te gaan. Ook over de aanleg van nieuwe dijken ontstonden soortgelijke conflicten, bijvoorbeeld tussen de watering van Serwoutermansambacht en de stad Oostende, die van de 14^e tot de 16^e eeuw grote moeite had een duurzame zeewering uit te bouwen. Opnieuw leidde de procesvoering en de schijnbare onmogelijkheid om via onderlinge afspraken tot een werkbare regeling te komen, tot uitstel en een toename van de problemen.

De meeste stads-plattelandsconflicten op het vlak van de financiering van het onderhoud verschillen niet wezenlijk van disputen die ook tussen wateringen onderling bestonden, en komen in essentie neer op de botsing tussen een “enge” en een “brede” visie op de financiering van de waterstaat, zijnde respectievelijk onderhoud door zij die traditioneel tot dat onderhoud verplicht waren, en onderhoud door allen die direct en indirect een belang bij dit onderhoud hadden, waarbij het opmerkelijk is dat éénzelfde entiteit weze het een stad, een watering of een particulier afhankelijk van het eigenbelang een andere visie kon aanhangen⁹⁶: zo ijverden stedelingen voor een bijdrage van de achterliggende wateringen in hun dijken, maar verzetten (andere) stedelingen als grote gelanden in diezelfde watering zich tegen deze bijdrage. Men zou een geleidelijke evolutie kunnen verwachten van de “enge” visie naar de “brede” visie, doch dit is niet wat gebeurde in de waterstaat van het laatmiddeleeuwse Brugse Vrije: waar in de 13^e eeuw al een eenmaking van kosten over vaak vrij grote gebieden gerealiseerd was, waarin ook de afwatering van kleine stadjes geïncorporeerd was, en poorters bijdroegen a rato van hun buitensteeds grondbezit, werd in de late middeleeuwen op dit vlak nauwelijks succes geboekt. De paar voorbeelden van omslag van kosten over grotere gebieden, vonden maar plaats onder zware druk van vooral de landsheerlijke overheid, die er terzake echter een heel eigen agenda op na hield.

c. Graven en ambtenaren

In de late middeleeuwen was de Vlaamse graaf minder direct aanwezig in de kustvlakte dan voorheen. Daarmee bedoelen we niet zozeer dat de graaf minder fysiek aanwezig was in het gebied – wat logisch was, gezien het graafschap deel ging uitmaken van een steeds verder uitdijend landencomplex – maar vooral dat de actieve bijdrage tot de definitieve ontginning en ontwikkeling van de kustvlakte die de graven zeker in de periode tot 1200 geleverd hebben, nagenoeg stil viel. Zo was van grafelijke waterstaatswerken in de late middeleeuwen eigenlijk geen sprake meer, met uitzondering misschien voor de systematische turfexploitatie van de grafelijke moergebieden in de Vier Ambachten, het Land van Saeftinghe en het Land van Beveren, die echter ook na 1400 terugliep.

⁹⁶ Hoppenbrouwers P.C.M. 1992, pp. 638-642.

De interesse van de laatmiddeleeuwse Vlaamse graven en hun Bourgondische en Habsburgse opvolgers in het waterbeheer was eigenlijk beperkt: waar de Hollandse graven vooral vanaf het eind van de 13^e eeuw via de aanstelling van eigen dijkgraven en hoogheemraden, de waterstaatsorganisatie duidelijk gingen gebruiken als instrument ter versteviging van hun gezag, ook in de randgebieden⁹⁷, vinden we in de Vlaamse kustvlakte weinig terug van een dergelijk streven. Het gezag van de Vlaamse graaf werd dan ook in de kustvlakte nauwelijks gecontesteerd door bijvoorbeeld lokale heren. Ook in het verdere verloop van de 14^e en 15^e eeuw ontsnapten de Vlaamse wateringen goeddeels aan het algemene streven van de landsheerlijke overheid naar administratieve centralisatie en boekhoudkundige controle. De enkele pogingen om ook de financiën van de wateringen aan controle van de centrale overheid te onderwerpen, mislukten, en waren eerder toe te schrijven aan initiatieven van individuele grafelijke ambtenaren met belangen in het gebied, dan aan een welbepaalde politiek. Ook de vermeende poging rond 1500 om de inning van het geschoot aan restricties te onderwerpen, bleek achteraf grotendeels op een misverstand te berusten. De eigen belastingheffing door de wateringen werd door de centrale overheid niet wezenlijk in vraag gesteld tot het einde van het Ancien Régime.

Als reden voor de beperkte interesse dient vooraleerst het financiële aspect van het waterbeheer vermeld te worden: waar dijken werden aangelegd, sluizen vernieuwd en waterlopen verdiept, diende geld te worden geïnvesteerd. Ondanks de belangrijke inkomsten die de graaf ook in de late middeleeuwen uit het kustgebied bleef betrekken, onder de vorm van tolleren en cijzen, was de incentive om zelf waterstaatkundige werken te subsidiëren of enige financiële verantwoordelijkheid voor de waterstaat op zich te nemen, zeer laag. De altijd in geldnood verkerende wereldlijke en kerkelijke vorsten waren in de late middeleeuwen niet gauw geneigd veel geld uit te geven aan iets als dijken, waar ze zelf slechts zeer indirect profijt uit zouden halen⁹⁸. Door zijn regaal recht op verlaten gronden, werd de graaf toch bij de waterstaat betrokken, maar tot de 16^e eeuw werd dit recht in regel aan derden overgemaakt, onder de vorm van een aanstelling tot “*legger*” of een bedijkingsoctrooi. Vooral na 1530 werd af en toe van deze politiek afgeweken: op het eiland Kadzand en bijvoorbeeld ook in het Land van Saeftinghe ging de graaf gedurende korte tijd geabandonneerde grond aanvaarden, en de daaraan verbonden dijklasten op zich nemen. Voor de 16e eeuw vinden we ook enkele éénmalige subsidies vanwege de grafelijk overheid terug, ondermeer voor de stad Oostende. Structureel stelde dit echter niet veel voor. Toch deed de centrale overheid het daarbij niet slechter dan de volksvertegenwoordiging in het graafschap, de *Leden van Vlaanderen*, voor wie de toestand van de zeeweringen duidelijk geen *issue* was. De handelsbelangen van de grote steden waren dat des te meer, en op die manier kwam de waterstaat in de kustvlakte toch nog op de agenda van de Leden te staan. Een globale bede

⁹⁷ van der Linden H. 1988, pp. 542-543; Henderikx P.A. 1997, p. 67; buiten het Zuid-Hollandse kerngebied van de Hollandse macht stuitte de interventie van de graaf op zware tegenstand, die vaak tot de 16^e eeuw bleef nazinderen: Borger G.J. 1997: pp. 143-144.

⁹⁸ Wat de kerkvorsten betreft: zie bijvoorbeeld Kuys J. 2001, pp. 43-47 betreffende de “dijkaflaat” van 1515, waarvan de opbrengst meer dan waarschijnlijk afgeleid werd naar de bouw van de Sint-Pietersbasiliek en de schatkist van Karel V.

voor de zeeweringen door het volledige graafschap Vlaanderen kwam er in de periode tot 1506 slechts éénmaal, in 1494 voor de Landdijk van de Vier Ambachten, op een moment dat de steden verzwakt uit een jarenlange opstand tegen het grafelijke gezag waren gekomen.

Veel initiatieven die in de late middeleeuwen aan het grafelijk optreden “*motu proprio*” werden toegeschreven, konden we in de loop van ons onderzoek “ontmaskeren” als zijnde in werkelijkheid lokaal gefinancierde en meestal ook geconcipeerde initiatieven, die vervolgens door de graaf werden bekrachtigd. Dat was het geval voor de Graaf Jansdijk, maar ook voor de dijken die bijvoorbeeld door de Oude Yevene in 1388-89 werden aangelegd tegen de dreiging van het zeewater vanuit de Braakman. Al te vaak werd uit het bestaan van een grafelijke oorkonde een actief optreden van de graaf in kwestie afgeleid, terwijl die in sommige gevallen louter een welhaast notariële rol vervulde, en slechts een bestaande overeenkomst die door de belanghebbende partijen aan hem werd voorgelegd bekrachtigde⁹⁹. Mogelijk was dit ook in vroegere periodes het geval, zij het dat de documentatie dan vaak schaarser is, waardoor het voor de onderzoeker moeilijker wordt grafelijke initiatieven van lokale te onderscheiden, en bovendien door het ontbreken van boekhoudkundige documenten niet duidelijk is wie nu eigenlijk voor welke werken betaalde¹⁰⁰.

Toch had de grafelijke overheid in de late middeleeuwen nog een belangrijke rol te vervullen in het waterbeheer van de Vlaamse kustvlakte. Door de versnippering van bevoegdheden en belangen, was het waterbeheer zoals ook hoger al gesteld, vaak voorwerp van dispuut. Veruit het grootste aantal conflicten kon lokaal worden opgelost, door bilaterale onderhandelingen, of door tussenkomst van de kasselrijsherenbank. Waar dat niet mogelijk was, deed men een beroep op het grafelijk gezag. Het overgrote deel van die disputen betrof de financiering van de waterstaatswerken en/of de bevoegdheid van de verschillende betrokken partijen. De grafelijke tussenkomst was meestal zeer omzichtig, waarbij gestreefd werd naar het compromis, niet zelden door *commissarissen* ter plaatse te sturen, die naast hun juridische bevoegdheid, vaak ook een administratieve rol vervulden, door de werken die voorwerp van geschil uitmaakten te gaan superviseren. Ook in crisissituaties, bijvoorbeeld na overstromingen, was de standaardreactie van de centrale overheid, het zenden van commissarissen om de acties van de verschillende betrokkenen te coördineren. Wat het aantal geschillen voor grafelijke rechtbanken betreft, kon geen duidelijke toename worden vastgesteld tussen de 14^e en de 16^e eeuw. Wel was er mogelijk een verband met de waterstaatslasten: naarmate de vereiste investeringen hoger lagen, nam ook het aantal niet

⁹⁹ van Answaarden R. 1992, pp. 61-62.

¹⁰⁰ We kunnen alleen vaststellen dat in de oudste grafelijke domeinrekening – de fameuze *Grote Brief* van 1187 – de uitgaven voor waterstaatswerken eerder gering zijn: Verhulst A. en Gysseling M. (eds.) 1962, p. 148: spijker Gent: “*ad dic datum (hoc anno) 5 lb.*”; p. 150-151: spijker Brugge: “*super dic: 20 h.*” (i.e. hoet of halster haver); “*ad gothas: 9 h.*” (idem), en dit op een totale haver-ontvangst van 4879,5 h.; p. 180: spijker Veurne: “*super Broc 7 h.; super dic 1 h.*” (i.e. havot tarwe); p. 183: vaccarium Veurne: “*super dic: 2 s.*”. Ter vergelijking: het herstel van een brug in Kortrijk kostte reeds 4 lb. 12 s. (p. 173: “*ad pontem reficiendum 4 lb. 12 s. hoc anno*”). Een deel van de eenmalige uitgaven werd wellicht met het batig saldo betaald, en kwam dus logischerwijs niet voor in de *Grote Brief*, die echter in deze periode toch ook nog dergelijke occasionele uitgaven kon bevatten (ibidem, pp. 128-129). Het grootste deel van de waterstaatswerken – zeker wat het onderhoud betreft – zal echter ook in 1187 al uitgevoerd en bekostigd zijn door de cijnshouders van het grafelijk domein.

lokaal op te lossen conflicten toe. De houding van de kasselrijschepenen van het Brugse Vrije ten opzichte van de interventie van de grafelijke overheid was dubbel: enerzijds werd elk beroep op grafelijke rechtbanken buiten de kasselrijschepenbank om, als een inbreuk op de eigen privileges gezien en aangevochten. Meestal waren de schepenen daarin succesvol: de waterstaat was duidelijk geen thema waarop de grafelijke rechtbanken zich wilden profileren ten opzichte van de lokale rechtbanken. Anderzijds kon de kasselrijschepenbank soms niet anders dan zelf naar een grafelijke rechtbank stappen, en dit in de talrijke zaken waarin ook steden betrokken waren, en waarin de schepenbank wel een vonnis kon vellen, maar het niet kon afdwingen. Ook los van de stads-plattelandsdisputen, slaagden de kasselrijschepenen er meestal niet in op eigen kracht de financieringsbasis van noodlijdende zeeweringen te verbreden. Zoals de Friezen nog steeds het optreden van stadhouder *Caspar de Robles* gedenken, wiens tussenkomst na de Allerheiligenvloed van 1570 noodzakelijk was om tegen de bestaande privileges in het dijkonderhoud een bredere financieringsbasis te geven¹⁰¹, was dergelijke ingreep ook in Vlaanderen zelden mogelijk zonder tussenkomst van de grafelijke overheid. Het hardnekkige verzet van watering en de grote ingelanden in die watering tegen financiële bijdragen aan derden, gecombineerd met de dubbelzinnige houding van de kasselrijschepenen, die enerzijds de tussenkomst van de centrale overheid schuwden, doch anderzijds zelf geen oplossing konden of wilden opleggen, en het gebrek aan motief voor de centrale overheid om eigenmachtig tussenbeide te komen, leidden er toe dat in de loop van de late middeleeuwen weinig dijkonderhoud in de Vlaamse kustvlakte op structurele wijze een gezondere financiering kreeg. Het gevolg lezen we bijvoorbeeld in de lotgevallen van de kleine watering Gaternisse: na anderhalve eeuw ploeteren, werd uiteindelijk midden 16e eeuw een “akkoord” bereikt met de grote buurwateringen, die het dijkonderhoud van Gaternisse overnamen. Zij wilden dit echter maar doen op één voorwaarde: het volledige *abandon* van alle grondbezit in de watering. De ingelanden van Gaternisse kregen dan wel de langverwachte hulp, doch schoten er hun grond bij in – een weinig benijdenswaardige oplossing voor hun probleem.

In dergelijke probleemsituaties had de centrale overheid wellicht een “billijker” oplossing kunnen afdwingen, doch had zij geen belang dit te doen. Let wel: een overname van het lokale waterbeheer door het centrale gezag had wellicht niet noodzakelijk tot betere resultaten geleid. De tijdelijke opheffing van watering en gewoonterechtelijke onderhoudsplichten in de Franse periode leidde in de praktijk tot verwaarlozing¹⁰². Ook de grote staatsgeleide ontginningen van de 19^e eeuw kunnen bezwaarlijk als een voorbeeld van geslaagd overheidsoptreden beschouwd worden: in de technische bravourestukjes of prestigeprojecten van politici en staatshoofden, ontbrak vaak zowel op sociaal als waterstaatkundig vlak een lange termijnsperspectief¹⁰³.

¹⁰¹ Van de Ven G.P. 2003 p. 117; Ter Haar G. en Polhuis P.J. 2004, p. 61. De legende wil dat de stadhouder de privileges van de voorheen niet-dijkplichtige gebieden in zee zou hebben gegooid, daarbij verklarend dat zij slechts vrijgesteld zouden blijven, indien hun privileges het water konden keren; soortgelijk optreden van de landsheer, zie ook: Dekker C. 1971, pp. 601-606 (Zuid-Beveland). Merken we wel op dat de tussenkomst van de landsheerlijke overheid bijna altijd op uitdrukkelijk verzoek van tenminste een deel van de ingelanden gebeurde.

¹⁰² Zie hierover ook Derex J.-M. 2001, pp. 337-339.

¹⁰³ Zeer duidelijk bij de drooglegging van de Haarlemmermeer, waar de kopers van de gronden zelf nog dienden in te staan voor het tot stand brengen van de detailafwatering, en waar ook op sociaal vlak de nieuwe inwoners

In de late middeleeuwen en wellicht ook in alle andere periodes, kan het hoe en waarom van het beleid van de centrale overheid alleen verklaard worden door ten gronde rekening te houden met de functionarissen, die het beleid terzake vorm gaven en uitvoerden. Wanneer de graaf commissarissen zond in waterstaatsaangelegenheden, had hij in principe twee mogelijkheden: het sturen van mensen die vertrouwd waren met het gebied en/of de materie of het sturen van buitenstaanders. In het eerste geval kende de commissaris de lokale gevoeligheden, doch riskeerde hij vooral vanuit zijn eigen belangen terzake te handelen. Bij buitenstaanders was het net omgekeerd. In waterstaatkundige aangelegenheden werd de taak meestal toevertrouwd aan mensen met belangen in het gebied, met alle risico's van dien. Interessant is het beeld dat *C. Dekker* schetst van de commissie aangesteld in Zuid-Beveland en op Walcheren in de stormvloedperiode 1530-1532. Over de heer van Kruiningen schrijft hij: *“ligt alleen maar dwars... wil voor geen cent meebetalen aan het herstel van de watering van Beosten Yerseke”*; over Adriaan van Reimerswale: *“richt niets uit, hetgeen te verwachten was”*; en over Maximiliaan van Bourgondië, de abt van Middelburg tenslotte: *“is behept met het bekende, eeuwen trotserende Middelburgse particularisme en zijn belangstelling neemt dus af naarmate de zaak waar het omgaat verder van Middelburg verwijderd is”*¹⁰⁴. Een ontluisterend beeld van de grafelijke commissarissen, dat ook voor Vlaanderen ongetwijfeld niet steeds opging, doch wel duidelijk maakt hoe belangrijk de eigen privé-belangen waren in hun optreden.

De laatmiddeleeuwse kustvlakten boden de landsheerlijke topfunctionarissen grote mogelijkheden voor patrimonium-opbouw die elders niet bestonden. Voor mensen zonder groot overgeërfd patrimonium, maar met kapitaal én vooral toegang tot de vorstelijke machtsmiddelen, kon in de kustvlakte niet alleen snel grootgrondbezit worden uitgebouwd, maar zelfs een heerlijkheid met rechtsmacht en een titel verworven worden. Het maatschappelijk succes werd er verzilverd door de uitbouw van eigen steden; het zieleheil werd verzekerd door prestigieuze stichtingen van kloosters of kerken. Dergelijk optreden van topambtenaren vinden we voor een deel ook al in de 13^e eeuw terug, maar vanaf de 15^e eeuw werd het steeds talrijker, mede *dankzij* de overstromingen vanaf het einde van de 14^e eeuw die de mogelijkheid boden een volledig nieuw landschap te creëren, met een bezits- en machtsstructuur die politiek, juridisch, maar ook socio-economisch afweek van wat tot dan gebruikelijk was in de kustvlakte. Het voorbeeld van Watervliet en zijn stichter *Jeronimus Lauwereyn* illustreert dit: via functies in het lokale grafelijke domeinbeheer van de kustvlakte, als commissaris in waterstaatsaangelegenheden, verwierf hij ervaring in waterstaatsaangelegenheden en de nodige lokale connecties. Door zijn steile klim in de financiële administratie van de vorst, kon hij zich bedijkingsoctrooien en een verregaande fiscale en juridische autonomie voor zijn te bedijken gebieden laten toekennen, wat

aan hun lot werden overgelaten: Thurkow A.J. 1991, pp. 49-56; Jeurgens Ch. 1991, pp. 222-230; 240-242; beiden verwijzend naar de oudere studie van Ter Veen H. 1925.

¹⁰⁴ Dekker C. 1988, p. 617: bleven over *Adolf Hardinck*, rentmeester van Zeeland-Bewester Schelde, en *Lambrecht van den Briaerde*, rekwestmeester in de Grote Raad van Mechelen, die het werk dienden op te knappen. Zeker Hardinck had ook in de Vlaamse kustvlakte privé-belangen (§§614), en trad daarmee in de voetsporen van zijn voorloper als rentmeester van Zeeland Bewester Schelde *Andries Andries*.

onvermijdelijk leidde tot conflicten met ondermeer lokale kasselrij-overheden, plaatselijke gerechtelijke officieren en tiendheffers. Op het grondgebied van het Brugse Vrije, dat zich lange tijd kenmerkte door de afwezigheid van heren die meer waren dan louter grootgrondbezitters, verschenen vanaf de tweede helft van de 15^e eeuw nieuwe (stads-) heerlijkheden, waarvan de heren in sommige gevallen zelfs de hoge rechtsmacht mochten uitoefenen. De bewoners bevonden zich in een afhankelijke positie ten opzichte van deze heren, economisch gezien de korte-termijnpacht waarin een groot deel van de grond gehouden werd, maar nu ook juridisch-bestuurlijk. Ook op waterstaatkundig vlak kon van enig zelfbestuur aanvankelijk geen sprake zijn: de bedijkers leidden de werkzaamheden, en organiseerden het onderhoud, ondermeer door eigen dijkschepenen te gaan aanstellen. De basis voor een duurzamer waterbeheer werd hier echter niet gelegd: in de meeste van dergelijke inpolderingen, vielen de investeringen in het waterbeheer na de initiële betaling, snel terug. In vergelijking met het omliggende gebied lijken de schommelingen er bovendien groter te zijn geweest met na een piek, al dan niet gelinkt aan een overstroming, een snelle terugval, waarbij vaak zelfs gedurende jaren weinig of niets werd geïnvesteerd. Dat zijn allemaal tekenen die erop kunnen wijzen dat de 15^e en 16^e eeuwse inpolderaars en hun opvolgers vooral oog hadden voor het (korte termijn-) rendement van hun investering.

Eenmaal de oorspronkelijke bedijkers overleden waren, werden door hun opvolgers vaak toegevingen gedaan aan de traditionele machthebbers in het gebied. Vrij snel volgde ook bezitsopdeling: hoewel de opvolgers van de bedijkers als grootgrondbezitters het gebied bleven domineren, verschenen er zelfs kleinere eigenaars, mogelijk voor een deel pachters die erin slaagden gronden in het gebied te kopen¹⁰⁵. De grootgrondbezitters resideerden niet langer in het gebied, en baatten hun bezit meer en meer uit als gewone “absentee landowners”, voor wie vooral de pachtinkomsten telden. Desalniettemin kunnen we de inpolderingen van de grafelijke topambtenaren toch als het meest tastbare voorbeeld van grafelijke interventie in de waterstaat van de late middeleeuwen beschouwen.

12.6 Duurzaam waterbeheer in de laatmiddeleeuwse kustvlakte ?

In hoeverre kan het waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte dat we in dit onderzoek bestudeerd hebben duurzaam worden genoemd ? In hoeverre beantwoordde het optimaal aan de noden van alle belanghebbenden, maar garandeerde het ook dat de noden van toekomstige generaties niet in het gedrang kwamen ? Oordelend vanuit onze 21ste eeuwse situatie, en afgaand op de vele overstromingen en het landverlies in de laatmiddeleeuwse periode, zou men gemakkelijk een vernietigend oordeel kunnen vellen over het laatmiddeleeuwse waterbeheer. Vanuit historisch oogpunt, dient men echter vast te stellen dat de organisatie, de werking en het beleid inzake waterbeheer beantwoordden aan de economische en politieke machtsverhoudingen van het ogenblik. Wijzigingen in het “sociaal agro-systeem” van de kustvlakte, bleven niet zonder gevolg voor het waterbeheer, en voor de duurzaamheid van dit

¹⁰⁵ Zie hoofdstuk 4, inzonderheid de bezits- en bedrijfsstructuren in de heerlijkheid Watervliet in 1544 (tabel 4.26)

waterbeheer. In grote lijnen menen we tussen de 13^e en de 16^e eeuw een evolutie in het waterbeheer te kunnen onderscheiden, waarbij het aanvankelijke - “traditionele” - waterbeheer geleidelijk overging in wat we zouden kunnen omschrijven als een “commercieel” model van waterbeheersing. Zoals we in de loop van dit onderzoek merkten, vertoonden zowel het “traditionele” als het “commerciële” model kenmerken die de duurzaamheid van het waterbeheer bevorderden en andere die de duurzaamheid afremden, echter lang niet in dezelfde mate.

Het “traditionele” waterbeheer in de Vlaamse kustvlakte in de volle middeleeuwen dat vanaf de 13^e eeuw geleidelijk onder druk kwam te staan, was gebaseerd op een grote betrokkenheid van alle grondbezitters, en via ondermeer het “dijkleger” de gehele bevolking van de kustvlakte. Dat de overwegend kleine grondbezitters voor een deel in arbeidsdiensten in plaats van geld betaalden voor onderhoud en herstellingen van de infrastructuur, was zowel voordelig voor hen als voor het waterbeheer waarin op die manier aan een relatief geringe kostprijs toch heel wat werk kon worden verricht. Toezicht – de “schouw” – en bestuur waren in handen van de gewone bestuurlijke elite, in het Brugse Vrije in de eerste plaats de kasselrijschepenen, met nauwe medewerking van de grote kerkelijke instellingen. In dit systeem van waterbeheer was men in staat in meerdere parochies en ambachten die samen “*waesambachten*” vormden, het waterbeheer gezamenlijk te regelen. Dit systeem had vanzelfsprekend ook nadelen: het onderhoud was verbrokkeld waardoor kwaliteitsverschillen konden optreden, en veel was afhankelijk van de inzet van de individuele grondbezitters, de supervisie en de sanctionering. Bovendien lagen de fysieke onderhoudsplichten moeilijker bij eigenaars die niet in het gebied woonachtig waren. Belangrijke delen van de infrastructuur bevonden zich bovendien buiten de actieradius van het rurale waterbeheer in de kustvlakte: de duinen die grafelijk domein waren en de stedelijke waterwegen. De turfwinning die vooral in het oostelijk deel van de kustvlakte in de 13^e en 14^e eeuw tot een hoogtepunt kwam, werd vermoedelijk vooral als een private aangelegenheid beschouwd, zonder dat de gevaren die de systematische veenontginning voor de kustvlakte inhield voldoende onderkend dan wel geremedieerd werden.

In de loop van de 13^e eeuw vonden in het waterbeheer belangrijke wijzigingen plaats, met de omschakeling naar een centrale uitvoering van de werken door *wateringen*, gefinancierd door middel van een grondbelasting, een evolutie die wellicht mede te verklaren is door het toenemende aantal eigenaars dat niet in het gebied woonachtig was en door de opkomst van de korte termijnpacht als belangrijke exploitatiemethode in de kustvlakte. Hierdoor werd een eerste stap gezet in de geleidelijke dissociatie van de bewoners van het gebied en de waterstaatswerken, een evolutie die in de loop van de daaropvolgende eeuwen steeds verder geaccentueerd werd, door ondermeer de toenemende uitbesteding van de waterstaatswerken aan gespecialiseerde aannemers. Aanvankelijk was de formele inspraak van de grondbezitters nog vrij groot: voor belangrijke beslissingen werd de *meentucht* van de grondbezitters geraadpleegd, doch vanaf 15^e eeuw verminderde ook het belang van de algemene vergaderingen en nam bovendien het aantal inwoners dat ook grondbezitter was af. Het bestuur kwam in de 15^e en 16^e eeuw in handen van de minderheid van dorpsbewoners die van

de eigendomsconcentratie had weten te profiteren, doch wiens blikveld vooral lokaal was, zonder de regionale uitstraling van hun voorgangers in de 14^e eeuwse wateringbesturen. De echte grootgrondbezitters trokken zich terug uit het bestuur, maar hielden wel de knip op de beurs. Ondanks de grote problemen die met name de zeewering in deze periode stelde, kon van een stijging van de investeringen geen sprake zijn: uitgedrukt in mankracht daalden de investeringen ten opzichte van de 13^e en 14^e eeuw. In de grootschaliger en geleidelijk marktgerichtere landbouweconomie van de kustvlakte in deze periode, mocht het eigenaarsrendement niet in het gedrang worden gebracht, temeer daar de reële pachtprizen in de loop van de late middeleeuwen sterk gedaald waren. De dorpselite die het bestuur van de watering in handen had, legde zich daar bij neer, temeer daar de waterstaatsorganisatie hen belangrijke voordelen verschafte in termen van lokaal prestige, macht, en netwerken, en bovendien mooie – officiële en vooral officieuze – bijverdiensten opleverde. Daar zij niet zelden ook als pachter van de grote stedelijke en kerkelijke eigenaars optraden, hadden ze er bovendien zelf belang bij de eigenaarslasten niet te zeer de hoogte in te drijven, om zodoende indirect de druk op de pachtprizen niet op te drijven. De geografische omschrijvingen die in een vorige periode tot stand waren gekomen, bleven in grote trekken bestaan, en werden nauwelijks aangepast aan de veranderende noden van het waterbeheer, ook al waren deze omschrijvingen meestal ingegeven door de logica van de afwatering en niet zo zeer van de zeeweringen.

Uit ons onderzoek bleek dat het “commerciële” waterbeheer waarnaar de Vlaamse kustvlakte evolueerde in de loop van de late middeleeuwen, inzake duurzaamheid een aantal specifieke problemen van het waterbeheer nog versterkte. We zetten ze even kort op een rij:

a. De eerste lijnszorg voor het waterbeheer was in handen van de watering, wiens impact op de fundamentele problemen van de waterstaat echter *beperkt* was. Zo werd in deze studie slechts in geringe mate aandacht besteed aan de schadelijke gevolgen van de turfwinning, die wellicht toch aan de basis lag van het ontstaan van de Braakman en zo van vele problemen op waterstaatkundig vlak. De reden is dat ook de watering zelf zeer weinig activiteiten op dit vlak ontplooiden, en zeker niet bij machte waren de turfwinning af te remmen. De normatieve bepalingen over “*darincdelven*” waren schaars, en bovendien was de afdwinging twijfelachtig. Wel moet men vaststellen dat in het 15^e en 16^e eeuwse Brugse Vrije de gevolgen van de turfwinning vooral een erfenis uit het verleden vormden, waarbij men moeilijk de klok terug kon draaien. Anders was het gesteld met de duinen, waarvan de status en exploitatie als vorstelijk domein ook in de late middeleeuwen een probleem bleef. Ondanks het vorstelijk eigendom werd door de watering zeker vanaf het laatste kwart van de 14^e eeuw getracht de duinen te versterken, door ondermeer stro te planten. De beweiding, de houtkap, de konijnen, het gebruik als transportroute, en de tegenwerking van de vorstelijke duinherder, zorgden evenwel voor blijvende degradatie doorheen de gehele late middeleeuwen. In tegenstelling tot de duinen en de turfwinning, behoorde het dijkonderhoud wel tot de directe bevoegdheid van de watering. Men slaagde er echter niet in tot een structureel gezondere financieringsbasis voor de zeeweringen te komen: het onderhoud van risico-dijken bleef ten laste van vaak veel te beperkte gemeenschappen, waardoor de kosten van de waterstaat lokaal sterk konden variëren, en het netto-inkomen voor de grondbezitters

in risico-gebieden kelderde. Ten gevolge van de in vorige paragraaf geschetste dynamiek werd hierdoor de neerwaartse druk op de investeringen versterkt. Daar de problemen daardoor verergerden, ontstond zo een vicieuze cirkel tussen onderinvesteringen en dalende rendementen van het grondbezit. Enige regionale financiering van zeeweringen kwam er niet. Problemen bleven als lokaal beschouwd worden. Op het niveau van de kasselrij was het doorheen de late middeleeuwen zelfs onmogelijk enig geld in zeeweringen te investeren.

b. “*Gouverner, c’est prévoir*”... doch alvast niet in de laatmiddeleeuwse waterstaat. Uit de analyse van de investeringen blijkt duidelijk hoezeer pas na ernstige problemen een vaak kortstondige reactie op gang kwam, waarna de investeringen zo snel mogelijk terug naar een laag niveau daalden. De relatief kalme periode op het vlak van overstromingen tussen 1450 en 1530 werd in de Vlaamse kustvlakte dan ook vooral aangegrepen om de investeringen tot een “historisch” dieptepunt terug te brengen. In het financieel beheer van de wateringen had weliswaar de notie “budget” zijn intrede gedaan vanaf de 15^e eeuw wanneer voorgeschreven werd dat het bestuur vóór de jaarlijkse algemene vergadering de geplande uitgaven diende te becijferen, om vervolgens de inkomsten aan de voorziene uitgaven aan te passen, doch we konden zien dat deze noodzakelijke uitgaven daarbij steeds minimalistisch werden opgevat. Het hoogst noodzakelijke onderhoud werd jaarlijks voorzien, voor meer structurele aanpassingen van de infrastructuur was het wachten op een volgende overstromingsramp.

c. Aan de trits “belang-betaling-zeggenschap”, die de basis vormt van het actuele waterbeheer, en die vooral in Nederland wel eens ver terug in het verleden wordt teruggeprojecteerd, werd in de laatmiddeleeuwse Vlaamse kustvlakte slechts in zeer beperkte mate voldaan. Het overduidelijke belang van de inwoners van het gebied leidde slechts in zeer geringe mate tot inspraak. Het beleid werd voor een niet onaanzienlijk deel gestuurd door particuliere belangen van afzonderlijke groepen, zoals kerkelijke grootgrondbezitters, de graaf en zijn topambtenaren, de steden en hun poorters. De verdeling van de lasten bleef in grote mate berusten op aloude verplichtingen en vrijstellingen, in plaats van op het objectieve belang dat een bepaald gebied of bepaalde personen hadden bij het onderhouden van specifieke infrastructuurwerken

d. In de inleiding koppelden we duurzaamheid van landschap en fysische omgeving aan economische en sociale duurzaamheid. In dit opzicht kan het laatmiddeleeuwse waterbeheer bezwaarlijk duurzaam worden genoemd: de richting waarin het waterbeheer in de late middeleeuwen evolueerde was steeds nadeliger voor de kleine eigengeërfde boeren. Zonder te willen stellen dat het verdwijnen van deze groep boeren uit de economie van de kustvlakte primordiaal aan de waterstaatsproblematiek toe te schrijven is, ondervonden zij in toenemende mate hinder van zowel de eigenlijke waterstaatkundige problemen als de wijze waarop het waterbeheer georganiseerd was: in een risico-volle omgeving boden pachtbedrijven betere garantie aan de exploitanten die hoogstens een gedeeld risico leden; de terugverdieneffecten voor de kleine eigengeërfde boeren, werden steeds kleiner; de lasten stegen gemiddeld gezien niet, maar konden wel grote pieken vertonen; de strenge onteigeningsprocedures eigen aan de inning van het geschot waren nadelig voor personen met beperkte toegang tot contant geld. En zelfs al kwam het niet tot onteigening, dan nog dienden

late betalers al gauw het dubbele bedrag te betalen aan schouten en andere gerechtsofficieren die hierin een inkomstenbron vonden.

e. Dat de waterstaatsorganisatie en de wateringën zelf uitermate duurzaam bleken te zijn, kan niet zozeer aan hun succes inzake landschapsbeheer worden toegeschreven, dan wel aan het feit dat ze beantwoordden aan een maatschappelijke nood. De specifieke organisatiewijze die vanaf de 13^e eeuw vorm kreeg, paste perfect in een meer commercieel landbouwsysteem dat in de kustvlakte vanaf diezelfde 13^e eeuw langzamerhand de “peasant-economy” begon te vervangen, en net als de wateringën voortleeft tot op de dag van vandaag. Met name werd door deze vorm van waterbeheer tegemoetgekomen aan de verlangens van grootgrondbezitters (lage lasten), dorspelites (machtsverwerving) en overheden (minimale interventie). Dat dit het algemeen belang en de duurzaamheid op langere termijn niet altijd ten goede kwam, was daarbij van minder tel.

Parallel met de sociaal-economische ontwikkeling van de kustvlakte in de late middeleeuwen, veranderden ook de organisatie, werking en reglementering van de waterstaat in het gebied. Van een rechtlijnige evolutie naar meer duurzaamheid kan daarbij geen sprake zijn. Integendeel, aan het eind van de door ons bestudeerde periode was het evenwicht tussen de mens en zijn natuurlijke omgeving in de kustvlakte fragieler dan ooit te voren...

Universiteit Gent
Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
Academiejaar 2005-2006

Waterbeheer in een veranderende samenleving.
Een ecologische, sociaal-economische en politiek-institutionele studie
van de wateringen in het Vlaamse kustgebied
tijdens de overgang van de middeleeuwen naar de moderne tijden.
Testregio: het Brugse Vrije

Bijlagen

Proefschrift aangeboden tot het behalen van de graad van Doctor in de Geschiedenis door

Tim Soens

Promotor: prof. dr. Erik Thoen

BIJLAGEN

Overwoekerde 18e eeuwse uitwateringssluis “Blauwe Sluis” van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve in de dijk van het Lapscheurse gat bij Sluis (foto T. Soens)

Illustratie cover: Clément C en Howe J. 2004 : La Ville Abandonnée, Casterman, p. 15.

Bijlage 1: prijzen en lonen in het Brugse Vrije in de late 13e en 14e eeuw

b.1.1. De rekenmunt eind 13e-begin 14e eeuw

Voor onze studie van de investeringen in de waterstaat, was een uniformisatie van de in de bronnen gebruikte munteenheid noodzakelijk. Vooral voor de vroegste periode – tot en met het eerste kwart van de 14^e eeuw – was dit enigszins problematisch. Niet alleen vermelden de rekeningen vaak niet welke munt gebruikt werd, bovendien leidde de muntpolitiek van de Franse koning Filips de Schone, gevolgd door de Vlaamse graven, tot een aanzienlijke muntontwaarding van het – reële - pond parisis ten opzichte van het pond groten in deze periode. Belangrijk is daarbij dat in tegenstelling tot de latere periode, de rekenmunt in Vlaanderen mee evolueerde met de wisselende waarde van de parisismunt, en wel tot de jaren 1317-19. Pas na die datum werd de denier parisis een ondergeschikte rekenmunt die steeds 1/12 van de groot vertegenwoordigde¹. Aangezien de muntgeschiedenis van Vlaanderen rond 1300 nog niet exhaustief werd bestudeerd, en met name het Brugse bronnenmateriaal terzake zo goed als onbelicht bleef, werden in nogal wat studies foutieve omrekeningen gemaakt².

Door Van Werveke werd in 1953-54 voor het eerst een omrekeningstabel tussen pond groten en pond parisis in Vlaanderen tussen 1278 en 1319 samengesteld. Hij baseerde zich daarbij hoofdzakelijk op een overzicht voor de jaren 1296 tot 1310 opgesteld door een tijdgenoot, *Machlin van Sint-Baafs*, die achtereenvolgens keldermeester, cantor en proost van de Gentse Sint-Pietersabdij was, en voor zijn gegevens kon putten uit de domeinadministratie van deze abdij. Van Werveke onderscheidde daarbij twee breukmomenten, een eerste in 1300 en een tweede in 1305 met een herwaardering van de parisismunt, die telkens nauw samenhang met keerpunten in de Frans-Vlaamse betrekkingen in die periode³.

Jaartal	I	II	III (paiement)	IV (sterk)
1278-1293	10			
1294				
1295	10,5			
1296	10,5			
1297	11			
1298	16-26			
1299	30-33-36			
1300		16		
1301		16-17		
1302		18-20		
1303		22-24		
1304		25-28		
1305		32-36	20	

¹ Van Werveke H. 1953-54, pp. 17-18.

² bv. VandenBorre C. 1999, pp. 17-19, die ook voor de beginperiode een pond parisis van 12 groten gebruikte, en Schoutteten K. 2003, p. 23 die het gebruik van het pond paiement vanaf 1310 wel juist inschat, (zij het onmiddellijk aan 1:3,33 ten opzichte van de sterkere parisis, terwijl aanvankelijk een 1:3 verhouding bestond.) Beide auteurs merkten ook de hevige schommelingen van de denier parisis ten opzichte van de groot tussen 1295 en 1317 niet op.

³ Van Werveke H. 1953-54, pp. 14-15.

1306			24	
1307			30	10,5
1308			30-31,5	10,5
1309			31-34,8	11
1310			31,5	11,00-11,88
1311				11
1312				11-12,00
1313				12-12,22
1314				12-12,22
1315			36	
1316			36-38,5	12
1317			37-40	12
1318				
1319 e.v.			40	12

Tabel b1.1: Omrekeningstabel lb. groten tournois-lb. parisis 1278 tot 1319 (in d. parisis) volgens Van Werveke, 1953-54, pp. 11-13.

Een tweede omrekeningstabel werd door Merlevede opgesteld, op basis van de gegevens in de Ieperse stadsrekeningen, doch de rekenmunt in de Ieperse stadsrekeningen, was zeker tussen 1306 en 1311 (nog) zwakker dan de Brugse en Gentse rekenmunten⁴. Is de tabel van Van Werveke echter ook toepasbaar op het Brugse bronnenmateriaal ? Voor de jaren 1304-1319 staan de Brugse stadsrekeningen toe de gegevens te controleren en zonodig aan te passen. Samen met de gegevens van Van Werveke voor de periode 1285-1303, komen we tot volgende omrekeningstabel die toepasbaar is op de Brugse rekeningen.

Jaartal	d. parisis	d. "paiement"	d. "goeder paye"	Bron:
1281/10/15-1285/10/14	10			Wyffels, 1965, pp. 20; 79; 139 ⁵
1285-1293	10			Van Werveke, 1953-54 pp. 11-13
1294	10			Ibidem, pp. 14-15
1295	10,5			Ibidem, pp. 11-13
1296	10,5			Ibidem
1297	11			Ibidem
1298	16			Ibidem
1299	16			?
1300	16			Ibidem

⁴ Merlevede J. 1980, , pp. 88; 96-97 geeft volgende evolutie:

- 2/04/1300-24/06/1302: 18 d. parisis
- 23/04/1304-11/1304: 25 d. parisis
- 01/11/1304-01/11/1305: 30 d. parisis
- 1305-1308: 32,25 d. parisis (met foutmarge)
- 1/11/1308-1/11/1309: 34,5 d. parisis
- 1309-10: 11,7 d. (sterke) parisis
- 1310-11: 11 d. (sterke) parisis
- 1311-12: 11,5 d. (sterke) parisis
- 1312 e.v.: 12 d. (sterke) parisis

In de Ieperse stadsrekeningen werd tussen 1306 en 1311 een rekenmunt gebruikt waarbij 6 miten = 11 denieren rekenmunt; terwijl dit in Brugge bijvoorbeeld 3 miten = 5 denieren was: Ghyssens J. 1970, pp. 181-188.

⁵ Slechts in één post vinden we een rechtstreekse omrekening: p. 139: "*Tunc Balduino Crespin 211 lb. magnorum Turonensium valent 2110 lb.*"; p. 79 kan de 1:10 verhouding uit het totaalbedrag worden afgeleid; p. 20: een omrekening tussen lb. parisis en lb. Engels in 1281-1282 (1:3,33). Dit blijft de daaropvolgende jaren ongewijzigd, waardoor we vermoeden dat ook de verhouding tussen lb. groten tournois en lb. parisis ongewijzigd bleef.

1301	16-17			Ibidem
1302	18-20			Ibidem
1303	22-24			Ibidem
1304/09/27- 1305/02/07	26-27			Wyffels, 1995, pp. 504; 507
1305/02/02- 1305/09/05	26-27			Ibidem, p. 599; 709-710
1305/09/06- 1306/02/01	27,5-29			Ibidem, p. 767 ⁶
1306/02/02- 1306/07/02	28,5			Wyffels, 1997, p. 969 ⁷
1306/07/03- 1307/02/01	30			Ibidem, p. 981; 999 ⁸
1307/02/02- 1308/02/01		30,63-30,75	11	Ibidem, p. 1065; p. 1068 ⁹
1309/06/24- 1310/02/01		31,60-31,70		Wyffels, 1997, pp. 1194-1220
1310/02/02- 1311/02/01		31,70-32,50	10,56-10,83	Wyffels, 1997, pp. 1272-1280; p. 1257 ¹⁰
1311/02/02- 1312/02/01		33,30	11,1	Ibidem, p. 1389-90 ¹¹
1312/02/02- 1313/02/01		33,31-36,20	11,1-12,07	Ibidem, pp. 1454-55; 1458 ¹² ; 1460-61
1315/02/02- 1316/03/22		36,0	12	Ibidem, p. 1497
1316/03/23- 1317/02/01		38,56-38,63	12,85-12,88	Ibidem, pp. 1524-26.
1318/02/02- 1319/02/01		40	13,33	Ibidem, p. 1596; 1609; 1632

Tabel b1.2: omrekeningstabel pond groten tournois – pond paris is volgens de Brugse stadsrekeningen (bron: stadsrekeningen Brugge, ed. Wyffels, 1965, 1995, 1997; aangevuld met gegevens Van Werveke H. 1953-54, pp. 11-14).

Het algemene beeld is duidelijk, en verschilt ook niet van de door Van Werveke geconstateerde evolutie: de in 1266 door Lodewijk IX van Frankrijk geïntroduceerde groot

⁶ Wyffels C. 1995, p. 766: “*Item Reineke van Aken, van Rijnschen wine die Gabers van Poperinghe ende sijn gheselschap cochten ter stede bouf omme 19 lb. 2 d. oude grote, valent te 27 d. ob. tstit, hoc est: 551 lb. 7 s. 6 d.*”: uit de omrekening blijkt echter dat niet 27,5 maar 29,0 als verhouding tussen lb. groten en lb. paiement werd gehanteerd. Omrekeningen tussen “goudine” en lb. paiement tonen een parallelle waardevermindering : van 51 s. per “goudine” naar 54 of 54,5 s. per “goudine” (ibidem, p. 774)

⁷ “*Item Arnoude den Zielbewarre, van Antwarpe den ouden van scaden ende van saute van sinen scepe ende cnape huere, wanof dat hi der steide lettren hadde van 71 lb. 5 s. 4 d. oude grote te 27 d., valent in ouden groten te 28,5 d., 75 lb. 5 s.*”

⁸ Deze waarde steunt op volgende deductie : de groot “goudine” wordt verrekend aan 3 lb. paiement in deze rekening. Uit latere rekeningen – vb. 1309-10, Wyffels C. 1997, p. 1196 – weten we dat de groot “goudine” 24 groten tournois waard was.

⁹ Een afwijkende notering, Wyffels C. 1997, p. 1066 van 10 “goudine” aan 31 lb. 10 s., wat neerkomt op een verhouding 1:31;5 tussen het lb. groten tournois en het lb. paiement, werd niet weerhouden. Ook hier veronderstellen we dat de groot “goudine” 24 groten tournois waard was (zie noot 8 en 11)

¹⁰ “*10 lb. par., valent 30 lb.... 20 lb. par. valent 60 lb....*”

¹¹ Posten betreffende betaling boete aan de koning van Frankrijk, waaruit blijkt dat 1 “*grote goudine*” = 24 d. groten tournois = 3.33 lb. paiement.

¹² p. 1458 : ten laatste in januari 1313 was de penning “goeder paye” gedevalueerd van 11 d. groten tournois naar 12 d. groten tournois: “*van verliese van payement van den zeven dusentich ponden van Coluche Gales, als dat tfijn jeghen hem ghemaect was omme dat hi tghelt ontfanghen soude van maende te maende alsoet viel van den vier groten assisen, enen groten torn. over elleven peenghe die ons coste twalef peenghe..*”.

tournois, behield tot 1294 een verhouding 1:10 ten opzichte van de Vlaamse denier parisis¹³. Vanaf 1295 zette zich dan een geleidelijke devaluatie in van de denier parisis. Na het verdrag van Athis-sur-Orge in 1305 werd door de Franse koning opnieuw een sterkere variant van de denier parisis uitgegeven, met enige vertraging gevolgd door de Vlaamse graaf. De verhouding tussen de sterkere “denier parisis” en de zwakkere munt die men met de term “paiement” ging aanduiden, was bedoeld 1:3 te bedragen, doch het duurde een aantal jaar vooraleer deze verhouding effectief bereikt was. In 1310-11 was het alleszins wel al het geval (zie noot 10). Het lichte pond paiement bleef echter ook de jaren nadien in waarde inboeten ten opzichte van de groot. De sterkere denier parisis zou zich echter ten laatste in 1316 stabiliseren in een 1:12 verhouding ten opzichte van de groot, een koers die gedurende de volledige late middeleeuwen zou worden gehanteerd. In de Brugse rekeningen blijft men echter nog een aantal jaar vasthouden aan een 1:3 verhouding tussen “goeder paye” en paiement, waarbij de “goeder paye” dus mee devalueert met het pond paiement ten opzichte van de groot, en wel tot een verhouding 1:13,33 ten opzichte van de groot. Deze “goeder paye” bestond vermoedelijk enkel als rekenmunt, en mag dan ook niet zomaar gelijkgesteld worden met de denier parisis¹⁴. Rond 1317-19 stabiliseerde de rekenmunt zich – definitief – tot de volgende verhoudingen:

$$\begin{aligned} 1 \text{ d. groten tournois} &= 40 \text{ d. paiement} \\ &= 13,33 \text{ d. ("goeder paye")} \\ &= 12 \text{ d. parisis}^{15} \end{aligned}$$

Toch verschilt onze omrekeningstabel op een aantal punten van de tabel van Van Werveke. Onze tabel baseert zich op de omrekeningen in de stadsrekeningen, niet op de wisselkoersen die daadwerkelijk op de geldmarkten gehanteerd werden, en tijdelijk veel grotere schommelingen konden vertonen.

- de herwaardering van de munt na de vrede van Athis-sur-Orge in mei 1305, waarbij een opnieuw een sterkere parisismunt (“goeder paye”) in omloop werd gebracht, in verhouding van 1:3 ten opzichte van de zwakke munt (“paiement”) verliep geleidelijk, en werd slechts afgerond in oktober 1306. Dit leidde tot een periode van onzekerheid op de wisselmarkten, waarbij door Van Werveke wisselkoersen van 1:20 en 1:24 tussen lb. groten en lb. parisis werden geconstateerd¹⁶. In de Brugse stadsrekeningen

¹³ De groot tournois moest het twaalfvoudige van de denier tournois voorstellen. Gezien de 5/4 verhouding tussen denier tournois en denier parisis Vlaams, bedroeg de waarde van de groot tournois aanvankelijk 9,6 denier parisis, doch dit evolueerde ten laatste in 1278 tot 10 d. parisis: Van Werveke, 1953-54, pp. 13-14. De 1:10 verhouding werd algemeen gehanteerd: Zie ook: Des Marez, G., 1900-01, p. 71; Merlevede J. 1980, pp. 73-74. Het gaat hier steeds om de Franse groot tournois. De Vlaamse graven sloegen in de 13^e eeuw wel “twee derden groten” en halve groten, doch de eigen productie van hele groten begon pas na de Guldensporenslag: Baeten J. 1983, pp. 27-30.

¹⁴ Wyffels C. 1997, p. 1638: 1318/04/23: “als van den paymente dat viel te Paesghen int jaer achtiene vichtien hondert pond par., grote torn. te twalef peneghe, valent met enen groten torn. ten ponde groten van wisselne, gherekent drie penighe over enen, 1673 lb. 12 s. 3 d.”. Dus 1500 lb. parisis wordt verrekend aan 1:12 ten opzichte van het lb. groten tournois. Dus 125 lb. groten tournois + 125 d. groten tournois wisselvergoeding. Deze 125,52 lb. groten tournois is gelijk aan 1673,61 lb. “goeder paye”, wat een verhouding tussen lb. groten tournois en lb. “goeder paye” betekent van 1:13,33 en tussen “goeder paye” en pond parisis van 1:1,11. Zie ook ibidem, p. 1650: “hondert pond par., enen groten torn. over twalef peneghe, valent 111 lb. 2 s. 3 d.”.

¹⁵ Van Werveke H. 1934, p. 115.

¹⁶ Van Werveke H. 1953-54, pp. 16-17.

vonden we dit echter niet terug, en blijkt in de overgangsjaren toch steeds een wisselkoers van 1:27 tot 1:30 gebruikt te zijn, waardoor we een geleidelijke overgang krijgen. Dit is ten andere ook het geval in de Ieperse stadsrekeningen¹⁷.

- Van 1298 tot 1300 stelde Van Werveke een scherpe daling van de waarde van de parismunt vast, gevolgd door een herwaardering in 1300, en dit weerom op basis van de notities van Machlin van Sint-Baafs. Hij relateerde dit aan de krijgsv verrichtingen, waardoor met name het vertrouwen in de Vlaamse denier parisis zou zijn gekelderd en een “rush” naar de groot zou ontstaan zijn, met zelfs een veroudering van 1:36 in 1299¹⁸. In de Brugse stadsrekeningen (1297-98 en 1298-99) konden we daar niet echt aanwijzingen voor vinden, daar deze rekeningen exclusief in parismunt werden opgesteld. Indien de door Van Werveke voorgestelde halvering van de waarde van de denier parisis ten opzichte van de groot in deze jaren algemeen geweest zou zijn, zou dit ook zijn weerslag moeten gehad hebben op het prijsniveau, zeker van ingevoerde waren. Dit lijkt echter niet het geval te zijn: een bode naar Gent bijvoorbeeld kostte in 1297-99 vaak 5 s., doch dit was ook al het geval in de rekening van 1294; een “pijp” wijn kostte in dat laatste jaar 22 lb. 19 s., en in 1299 éénmaal 23 lb. en éénmaal 34,5 lb. 4 d¹⁹. We opteren in onze omrekeningstabel dan ook voor een geleidelijke ontwaarding van de denier parisis Vlaams, zoals die ook in Frankrijk plaatsvond, en zoals ook Merlevede in zijn omrekeningstabel voor Ieper becijferde. Dat korte termijnsschommelingen op de wisselmarkten los daarvan hevige prijsschommelingen konden veroorzaken, spreekt voor zich.

Eens we beschikken over een omrekeningstabel, kunnen we deze ook toepassen op onze beide bronnenreeksen, de rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal en de rekeningen van de Blankenbergse watering, voor zover zij natuurlijk dezelfde munt gebruiken als de Brugse stadsrekeningen.

Rk. Sint-Janshospitaal			Rk. Blankenbergse watering		
Beginjaar rk.	Rekenmunt	Omrekening	Beginjaar rk.	Rekenmunt	Omrekening
1277-94	(pond parisis)	1 d. groten tournois = 10 d. parisis	1285	(pond parisis)	1 d. groten tournois = 10 d. parisis
			1292-94	(pond parisis)	1 d. groten tournois = 10 d. parisis
1295-1309	(pond parisis)	1 d. groten tournois > van 10 d. parisis > naar 31,7 d. parisis > zie Tabel b1.2	1295-1307	(pond parisis)	1 d. groten tournois > van 10 d. parisis > naar 30,75 d. parisis > zie Tabel b1.2
1310-	“lichter paye”/ “paiement”	1 d. groten tournois > van 31,7 d. paiement > naar 40 d. paiement 1 d. “goeder paye” = 3 d. paiement > zie Tabel b1.2			
1324-	pond parisis	1 d. groten tournois			

¹⁷ Merlevede J. 1980, p. 96, weliswaar van 1:30 naar 1:32,25.

¹⁸ Van Werveke H. 1953-54, pp. 15-16.

¹⁹ Wyffels C. 1965, p. 468; 575; 718; p. 455; 710; 713.

		= 12 d. parisis			
			1339- 1409	pond “paiement”	1 d. groten tournois = 40 d. “paiement”
			1475-	pond groten	1 lb. groten
1573-	pond groten	1 lb. groten			

Tabel b1.3: Rekenmunten in de rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal en de Blankenbergse watering, met omrekening naar het pond groten tournois.

De rekening 1310-11 van het Brugse Sint-Janshospitaal is de eerste waarin expliciet vermeld wordt dat ze in lichte munt is opgesteld, en het hospitaal bleef deze munt gebruiken tot en met de rekening 1322-23. De Blankenbergse watering doet dit zelfs zeker tot 1410, en schakelde pas ergens in de 15^e eeuw over op pond groten. Het Sint-Janshospitaal gebruikte vanaf 1324-25 het pond parisis, en zou dan weer pas vanaf 1573 het pond groten als rekenmunt invoeren.

b.1.2 Graanprijzen en daglonen als indicatoren voor de levensduurte

b.1.2.1 De gecorrigeerde tarweprijzen te Brugge vanaf 1277.

Eenmaal de rekenmunt in de rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal geduid, kan gebruik gemaakt worden van de waardevolle prijsinformatie in deze rekeningen. Zo laten ze toe een aantal belangrijke prijzenreeksen voor Vlaanderen door te trekken tot het laatste kwart van de 13e eeuw, wat reeds gebeurde in de thesis van C. VandenBorre (1999), doch nog niet met de correcte muntherleiding. Voor één reeks – de tarweprijzen – hebben wij de nodige correcties doorgevoerd, en tevens de gegevens aangevuld met de “slag” van het Sint-Donaaskapittel (vanaf 1348) en prijsgegevens uit de Brugse stadsrekeningen, de rekeningen van het Brugse Potterie-hospitaal en het zgn. Memoriaal van Simon de Rikelike (voor de periode 1325-1334), teneinde tot een min of meer doorlopende prijzenreeks voor de 14e eeuw te komen. De keuze voor tarwe werd in de eerste plaats ingegeven door de beschikbare gegevens die het talrijkst zijn voor dit graangewas. Bovendien werd géén onderscheid gemaakt tussen verschillende types tarwe, wat wel het geval is bij bijvoorbeeld haver, én wordt het verbouwen van tarwe gezien als een onderscheidend kenmerk van de landbouw in Kust-Vlaanderen, in tegenstelling tot Binnen-Vlaanderen waar rogge domineerde als gewas bestemd voor menselijke consumptie²⁰.

Gezien de uiterste zeldzaamheid van seriële prijsgegevens vóór het midden van de 14e eeuw, geven we hier de gegevens in extenso weer:

Jaartal	s. parisis/paiement per hoet	Omrekeningsfactor d.groten : d.parisis/paiement	d. groten per hoet
1277	15,9	1:10	19,1
1280	16,7	1:10	20,1
1283	15,0	1:10	18,0
1286	11,5	1:10	13,8
1287	20,0	1:10	24,0
1288	8,0	1:10	9,6
1289	9,0	1:10	10,8
1290	16,0	1:10	19,2
1293	17,0	1:10	20,4
1298	20,0	1:16	15,0
1299	16,0	1:16	12,0
1306	40,0	1:30	16,0
1308	50,0	1:31	19,4
1309	50,0	1:31,65	19,0
1312	38,0	1:34,76	13,1
1314	60,0	1:36	20,0
1315	200,0	1:36	66,7
1316	142,2	1:38,6	44,2
1317	65,0	1:39	20,0

²⁰ Mertens J. 1970, p. 70.

1318	39,0	1:40	11,7
1320	45,0	1:40	13,5

Tabel b1.4: Prijs van tarwe per hoet (172 liter) te Brugge: hoeveprijzen van het Sint-Janshospitaal te Brugge (gecorrigeerde cijfers naar VandenBorre,1999)²¹

Jaartal	s. parisis/paiement per hoet	Omrekeningsfactor d.groten : d.parisis/paiement	d. groten per hoet
1302 (aug-2/feb)	36,0	1:19	22,7
1303 (2/feb-26/mei)	25,0	1:23	13,0

Tabel b1.5: Prijs van tarwe per hoet (172 liter) te Brugge: aankooprijzen in de Brugse Stadsrekeningen (bron: Wyffels, 1995, pp. 178, 833-834, 886)

Jaartal	Minimumprijs (d. groten per hoet)	Maximumprijs (d. groten per hoet)	Gemiddelde
1325	16	19	17
1328			16
1329	14	28	19
1330	16	22	19
1331			20
1332	14	22	18
1333			15
1334			17

Tabel b1.6: Prijs van tarwe per hoet (172 liter) te Brugge: aankoop- en verkoopprijzen in het memoriaal van Simon de Rikelike, vrijlaat te Sint-Pieters-op-den-Dijk (naar E. Thoen, 1988, II, p. 1157)

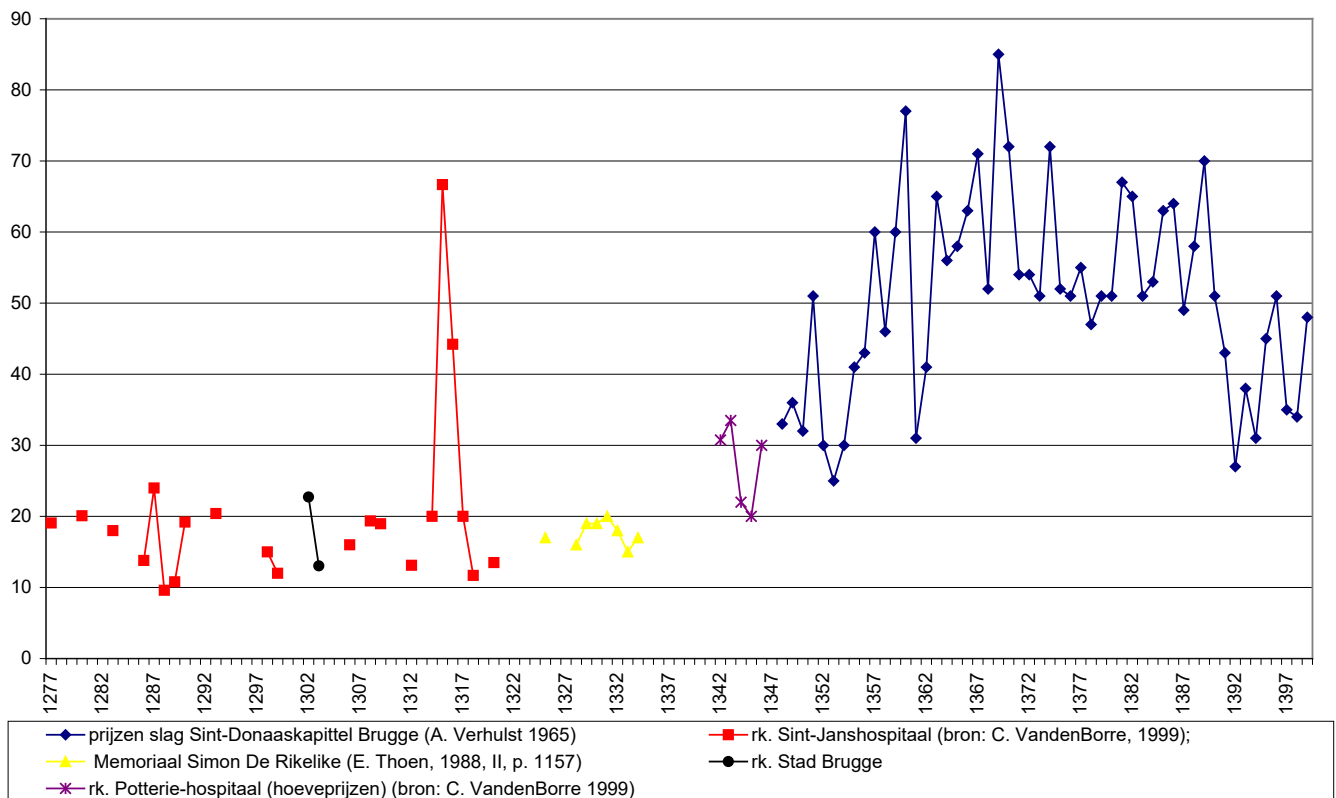
Jaartal	Aankooprijzen (d. groten per hoet)	Hoeveprijzen (d. groten per hoet)
1342	27,0	30,8
1343	36,0	33,5
1344		22,0
1345	20,0	20,0
1346		30,0

Tabel b1.7: Prijs van tarwe per hoet (172 liter) te Brugge: aankoop- en hoeveprijzen van het Potterie-hospitaal te Brugge (VandenBorre, 1999)

Grafisch uitgezet en aangevuld vanaf 1348 met de gegevens van de ‘slag’ van het Sint-Donaaskapittel te Brugge²².

²¹ De prijzen van 1277 en 1316 betreffen aankooprijzen i.p.v. hoeveprijzen

²² Verhulst A. 1965.

Figuur b1.1: tarweprijs te Brugge 1277-1399 (d. groten Vlaams per hoet tarwe; 1 hoet =172 liter)

De compositie van deze reeks verdient echter enkele methodologische toelichtingen:

- de prijzen van het Sint-Janshospitaal en het Potterie-hospitaal zijn in regel “hoeveprijzen”, tenzij voor de jaren 1277 en 1316, waar het gaat om aankooprijzen. Hoeveprijzen zijn de prijzen waaraan leveringen aan de hospitalen van de eigen, in regie geëxploiteerde hoeves, verrekend werden. De hoeveprijzen zijn in regel goedkoper en minder aan schommelingen onderhevig dan marktprijzen²³.
- De prijzen van de “slag” van het Sint-Donaaskapittel zijn rente-prijzen, die door het kapittel vastgesteld werden om de omzetting van allerlei in natura uitgedrukte inkomsten in speciën mogelijk te maken. Tot het laatste kwart van de 16^e eeuw wijken deze prijzen slechts in beperkte mate – zelden meer dan 10 % - af van de marktprijzen, waarbij de eerste meestal iets goedkoper zijn dan de laatste²⁴.
- Wanneer we voor de periode 1354-1419 de hoeveprijzen van de beide hospitalen vergelijken met de renteprijzen van het Sint-Donaaskapittel, blijkt dat de eerstgenoemde gemiddeld 7 à 8 % goedkoper zijn dan de laatste. Merk ook op dat de prijzen van de slag van het Sint-Donaaskapittel oogstjaren betreffen, die niet volledig overeenstemmen met het boekjaar van het Sint-Jans- en Potteriehospitaal dat respectievelijk rond 1 mei en 3 juni aanving, wat bij vergelijking voor vertekening kan zorgen.

²³ VandenBorre C. 1999, pp. 30-37.

²⁴ Verhulst A. 1965, p. 6 ; pp. 10-11.

- Door de herleiding naar het pond groten tournois, wordt de tegenstelling tussen de relatieve prijsstabiliteit gedurende de eerste 75 jaar enerzijds en de sterke stijging in de periode daarna anderzijds, uitvergroot. Zowel de jaren rond 1300 als de tweede helft van de 14^e eeuw kenden een sterke muntontwaarding, doch in het eerste geval betrof het een muntontwaarding van de aan de rekenmunt gekoppelde denier parisis, terwijl de groot tournois, die op dat ogenblik nog niet in Vlaanderen geslagen werd, zijn waarde beter behield. Door omzetting naar het pond groten worden de gevolgen van de inflatie rond 1300 dan ook uitgevlakt in bovenstaande grafiek. Dat de groot vanaf het midden van de 14^e eeuw zelf sterk aan waarde begon in te boeten, is daarentegen direct afleesbaar op de grafiek.

Rekening houdend met deze bemerkingen, kunnen we de nominale evolutie van de graanprijzen in Vlaanderen, die door E. Thoen geanalyseerd werd voor de periode na 1317²⁵, veertig jaar vroeger terugvoeren in de tijd. Van 1277 tot 1337 vertonen de tarweprijzen een grote stabiliteit, waarbij ze schommelen tussen 15 en 20 groten per hoet. Grote uitzondering vormen de jaren 1315-17, met tarweprijzen die meer dan driemaal de gangbare prijs in de omringende jaren overschreden, symptoom van de grote hongercrisis die heel Europa in deze jaren trof²⁶. Abstractie gemaakt van deze uitzonderingsjaren, en rekening houdend met de toch wel talrijke hiaten in de bronnenreeks, kunnen we stellen dat de curve voor de periode 1277-1320 zelfs een lichtjes dalende tendens vertoont. Het iets hoger niveau van de jaren 1325-1334 wordt mogelijk veroorzaakt door het feit dat het hier wel om marktprijzen gaat, met name de aankoop- of verkoopprijzen in het Brugse Vrije opgetekend in het 'memoriaal' van Simon de Rikelike. Vanaf 1340 krijgen we dan het begin van een periode van hyperinflatie, die tot 1370 aanhoudt. De licht dalende tendens van de graanprijzen, die E. Thoen reeds voor de periode 1317-1339 had geconstateerd, lijkt zich dan ook over een grotere periode uit te strekken, en ietsje vroeger in de tijd gesitueerd kunnen worden²⁷.

b. 1.2.2. De evolutie van de lonen

Een belangrijk deel van de uitgaven van de watering, bestond rechtstreeks of onrechts uit lonen, zowel van geschoolde als van ongeschoolde arbeiders. De rekeningen van de Blankenbergse watering vormen dan ook een uitstekende bron om de loonsevolutie vanaf het laatste kwart van de 13^e eeuw te onderzoeken. Daarbij onderscheiden we de lonen van geschoolde ambachtslui, met name timmerlui, en van ongeschoolde arbeiders die ingezet werden als *delvers* bij graafwerken of als *handwerkers* die de timmerlui bijstonden²⁸. De onderstaande lonen zijn *type-lonen* zoals frequent betaald door de watering gedurende een bepaald jaar. Indien een onderscheid werd gemaakt tussen winter- en zomerlonen, werd steeds

²⁵ Thoen E. 1988, I, pp. 239-249.

²⁶ Zie Van Werveke H. 1959, die eveneens de gegevens uit de Brugse stadsrekeningen analyseerde.

²⁷ Thoen E. 1988, I, p. 249.

²⁸ In het laatste geval gaat het niet om gezellen of leerjongens van de meester-timmerlui, doch wel om op zelfstandige basis ingehuurd *werklui*, die weliswaar vaak onder leiding van de timmerlui werkten.

voor het winter- en dus laagste loon gekozen²⁹. Voor beide tijdreeksen geldt dat het aantal loonvermeldingen in de 13^e en 14^e eeuw veel groter is dan op het einde van de bestudeerde periode. Naarmate meer en meer werken uitbesteed werden, werden logischerwijze minder daglonen uitbetaald. Wel bleef de grote Blankenbergse watering zeker tot het midden van de 16^e eeuw daglonen betalen aan een drietal timmerlui en een tweetal *handwerkers*, die de watering op quasi permanente basis in dienst hield. Vanaf ca. 1560 werden ook die daglonen niet langer in de rekeningen opgenomen, maar werd verwezen naar afzonderlijke bewijsstukken, die echter niet betwaard bleven³⁰. De lonen uit de oudste rekeningen werden reeds gepubliceerd, doch zonder omrekening naar de groot waardoor ze voor comparatief onderzoek nog niet konden worden gebruikt³¹.

Jaartal	Omrekening d. groten = d. parisis/ paiement	ongeschoold arbeider (d. parisis/paiement)	ongeschoold arbeider (d. groten)	meester-timmerman (d. parisis/paiement)	meester- timmerman (d. groten)
1285	1:10	6	0,60	20	2,00
1292	1:10	7,5	0,75	20	2,00
1293	1:10	7,5	0,75	20	2,00
1296	1:10,5	8	0,76	20	1,90
1297	1:11	8	0,73	20	1,82
1302	1:19	12	0,63	24	1,26
1303	1:23	12	0,52	24	1,04
1304	1:26,5	12	0,45	24	0,91
1305	1:27	15	0,56	30	1,11
1306	1:30	18	0,60	30	1,00
1307	1:30,7	24	0,78	36	1,17

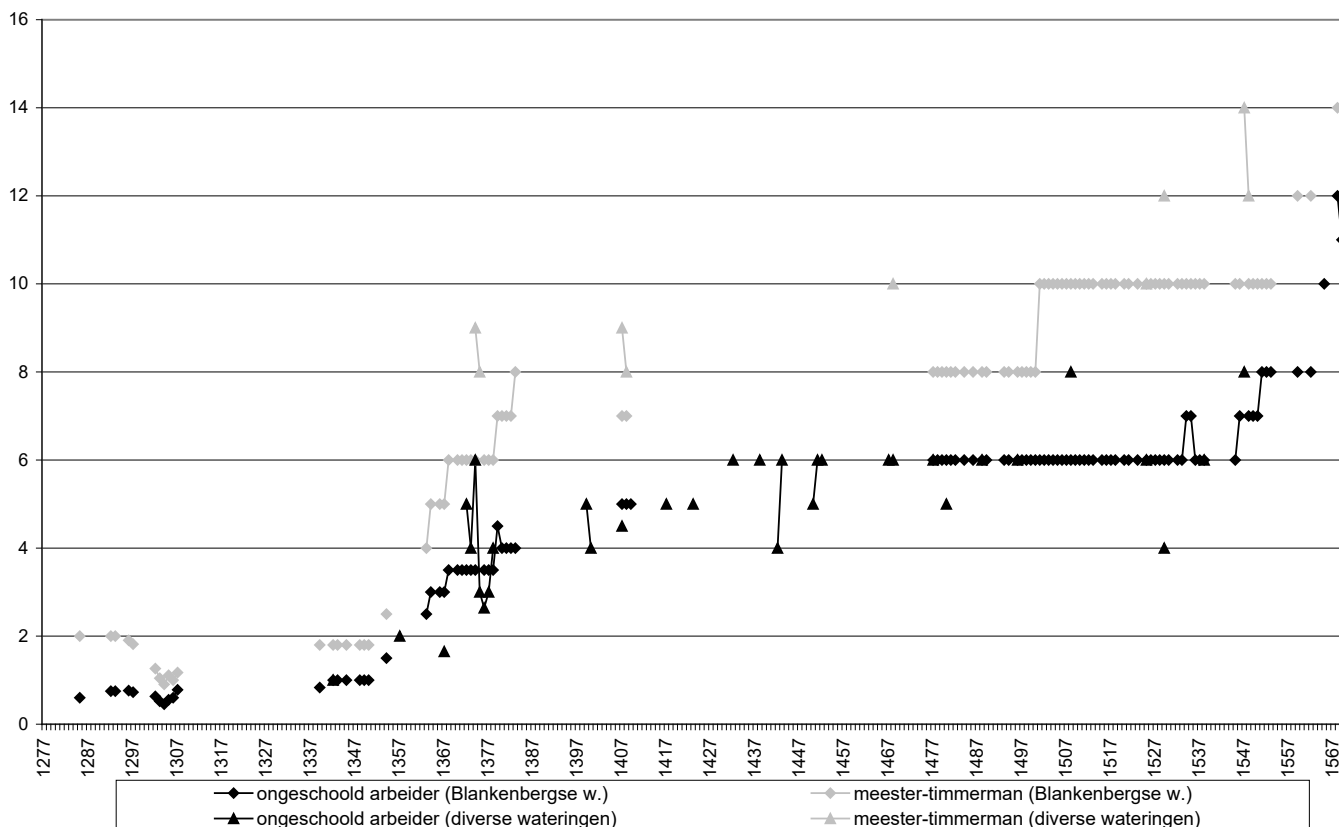
Tabel b1.8: typeloon (winterloon) zoals betaald door de Blankenbergse watering aan ongeschoolde arbeiders en meester-timmerlui (d. parisis/paiement en d. groten per dag) (bron: rk. Blankenbergse watering, 1285-1307)

Voor de gehele periode 1285-1570, ziet de evolutie er als volgt uit:

²⁹ Van een systematisch onderscheid tussen winter- en zomerlonen is geen sprake in de rekeningen van de watering. Zeker van ca. 1430 tot ca. 1530 werd bijvoorbeeld bijna steeds een dagloon van 6 groten uitbetaald aan ongeschoolde arbeiders. Vooral in de daaraan voorafgaande periode kwamen loonsverhogingen in de zomer, en dan vooral gedurende de oogstperiode, veelvuldiger voor: zie bv. Rk. Eiesluis 1378-79: *“Item als de oughst anstac zone wilden de arbeiders niet werken om IIII groten ende doe worden zi ghehuert om VI groten daeghs ende III groten nachts als zi oosden”*. Dat arbeiders in dienst van de watering vaak ’s nachts werkten – onder meer om gebruik te maken van het laag tij – gaf hen de mogelijkheid een supplementair loon te ontvangen. In regel werd de werknemers géén voedsel of drank verschaft, wat impliceert dat de “kost” inbegrepen was in het ontvangen loon.

³⁰ Rk. Blankenbergse watering 1563-64: *“Alvooren betaelt Christiaen Boone werckman vanden ambachte van deser wateringhe zo over hem zelve als over zijne ander temmerlieden ende handtwerckers over alle huerlieden dachueren bij hemlieden voor der wateringhe ghewrocht inde eerste ende tweede weke naer Paesschen XVc LXIII per billiet inhoudende tverclaers ende specificatie vanden wercke ende dachueren int particulier per ordonnantie Boone: 24 s. 6 d.”*

³¹ Rombaut H. 1988.

Figuur b1.2: typeloon (winterloon) zoals betaald door de Blankenbergse en andere wateringen aan ongeschoolde arbeiders en meester-timmerlui (d. groten per dag)³²

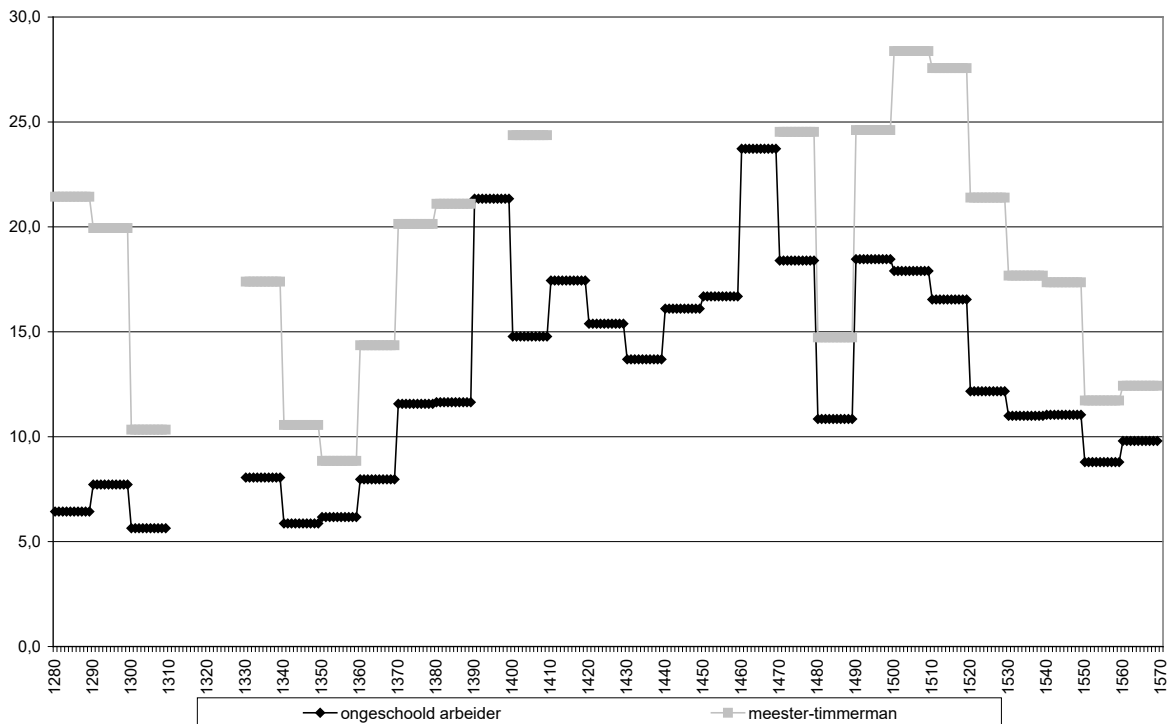
Het nominale loon uitbetaald door de wateringen evolueerde op drie eeuwen tijd van 0,6 en 2 groten voor respectievelijk ongeschoolde arbeiders en meester-timmerlui naar 11 en 14 groten. De sterkste stijging deed zich voor in de tweede helft van de 14^e eeuw, naar een niveau van respectievelijk 4 en 7 groten rond 1385 en vervolgens zachtjes verder stijgend tot respectievelijk 6 en 8 groten rond 1430. Het dagloon van 6 groten bleef daarop gedurende ongeveer 100 jaar de norm voor ongeschoolde arbeiders, waarna vanaf 1545 een aanpassing aan de door de 16^e eeuwse inflatie sterk gestegen levensduurte plaatsvond. De timmerlui bekwamen reeds rond 1500 een tussentijdse loonsverhoging naar 10 groten, doch dienden te wachten tot ca. 1550 vooraleer hun loon definitief naar 12 en vervolgens 14 groten steeg³³.

Door combinatie van de graanprijzen met de daglonen, is het mogelijk een – rudimentaire – inschatting te maken van de reële lonen, en dus van de levensduurte. Toen E. Thoen in 1988 een soortgelijke curve voor Gentse meester-timmerlui opstelde, diende hij zich voor de eerste

³² Bron : rk. Blankenbergse watering (1285-1570), rk. Eiesluis (1342, 1357, 1367, 1373, 1375-78, 1442, 1529); Stampershoeke (1372); Zuid-over-de-Lieve (1373, 1374, 1399; 1417; 1423; 1432, 1450, 1468); Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke (1438, 1443, 1451-52, 1467, 1477, 1480, 1488, 1496, 1508, 1547-48) Noord-over/Lapscheure (1400; 1408); Oude Yvene (1407); Bewester Eede (1525); Reigarsvliet (1538)

³³ In tegenstelling tot de ongeschoolde arbeiders kenden de timmerlui wel een soort “anciënniteit”: de meest ervaren timmerlui werden vaak iets beter betaald, en de grootste wateringen namen dan nog eens een “meester van het ambacht” in dienst, eveneens een timmerman, die nog enkele groten meer per dag verdiende. Wij baseerden ons hier op het basisloon aan timmerlui uitbetaald.

helft van de 14^e eeuw nog te baseren op grotendeels hypothetische prijzen en lonen³⁴. De nieuwe gegevens die onze studie van de watering-rekeningen, gecombineerd met eerder onderzoek naar prijzen en lonen in Brugse hospitaal-rekeningen onder leiding van dezelfde E. Thoen, hebben opgeleverd, staan ons toe een nieuwe curve op te stellen die ook voor het laatste kwart van de 13^e eeuw en de eerste helft van de 14^e eeuw op betrouwbare cijfers gebaseerd is. Daar waar in het verleden overzichten van de koopkracht-evolutie vooral betrekking hadden op de stedelijke middengroepen, staan onze gegevens ook toe een beter inzicht te krijgen in de koopkracht op het platteland.

Figuur b1.3: reëel loon van ongeschoolde arbeiders en meester-timmerlui in dienst van de watering en in het Brugse Vrije (1280-1569, liter tarwe per dag, 10-jaarlijkse gemiddelden).

Op lange termijn, lijkt het loon van ongeschoolde arbeiders relatief stabiel te zijn gebleven tussen 1280 en 1370. Pas vanaf dan blijkt de loonsevolutie de prijsevolutie te overschrijden, en krijgen we een duidelijke stijging van de reële lonen, die zich op een significant hoger niveau handhaafden tot het begin van de 16^e eeuw, waarna een geleidelijke afkalving van de reële lonen optrad, tot een niveau dat toch nog altijd iets hoger lag dan in de eerste helft van de 14^e eeuw³⁵.

Op kortere termijn, lijken de politiek geïnspireerde muntdevaluaties van het begin van de 14^e eeuw, toch de koopkracht aangetast te hebben, vooral dan van de geschoolde arbeiders. Hoewel de graanprijzen – uitgedrukt in groten tournois - relatief stabiel bleven, daalde het

³⁴ Thoen E. 1988, II, pp. 950-951, figuur 43 en voetnoot 1.

³⁵ Zoals we eerder al stelden, zijn de loongegevens voor de 16^e eeuw beduidend schaarser dan voor de daaraan voorafgaande periodes, en ging het in de 16^e eeuw om min of meer op vaste basis in dienst genomen handwerklui, die mogelijk iets beter vergoed werden.

nominale loon van de timmerlui, en bijgevolg ook het reële loon. Voor de jaren '10 en '20 van de 14^e eeuw hebben we geen gegevens, maar we kunnen veronderstellen dat gezien de crisis van 1315-17 en de enorme stijging van de graanprijzen, de koopkracht verder daalde, om vervolgens in de jaren '20 te herstellen³⁶. De jaren '30 waren weer eveneens voorspoediger, maar in de jaren '40 en '50 viel het reële loon weer terug. De nieuwe muntdevaluaties in die periode vertaalden zich nog niet of onvoldoende in een stijging van de nominale lonen, terwijl parallel de politieke onrust in het graafschap tijdens de Artevelde-periode, ook op economisch vlak een weerslag had. Vanaf de jaren '60 zet een stijging zich in, waarna voor het eerst de reële lonen van het eind van de 13^e eeuw overschreden werden, voor de ongeschoolde arbeiders vanaf de jaren '70, voor de timmerlui vermoedelijk pas in de jaren '90 van dezelfde 14^e eeuw. Na 1400 krijgen we een lichte daling, die zich het sterkst manifesteerde in de periode van de Brugse Opstand (1436-38), om vervolgens terug te stijgen in het “Bourgondische” gouden tijdperk 1440-1470. Net als 1390-99, waren ook de jaren 1460-69 duidelijk de voorspoedigste jaren voor loonarbeiders. En ondanks een lichte daling in de daaropvolgende jaren, bleven de reële lonen hoog tot 1520, en dit zowel voor timmerlui als voor ongeschoolde arbeiders, op de zware inzinking tijdens de opstand tegen Maximiliaan in de jaren '80 van de 15^e eeuw na.

Bij de analyse van onze gegevens en de vergelijking met andere studies³⁷, dienen we er rekening mee te houden, dat deze lonen betaald werden door een specifieke instelling – de watering – in een welbepaald *sociaal agro-systeem*, de kustvlakte:

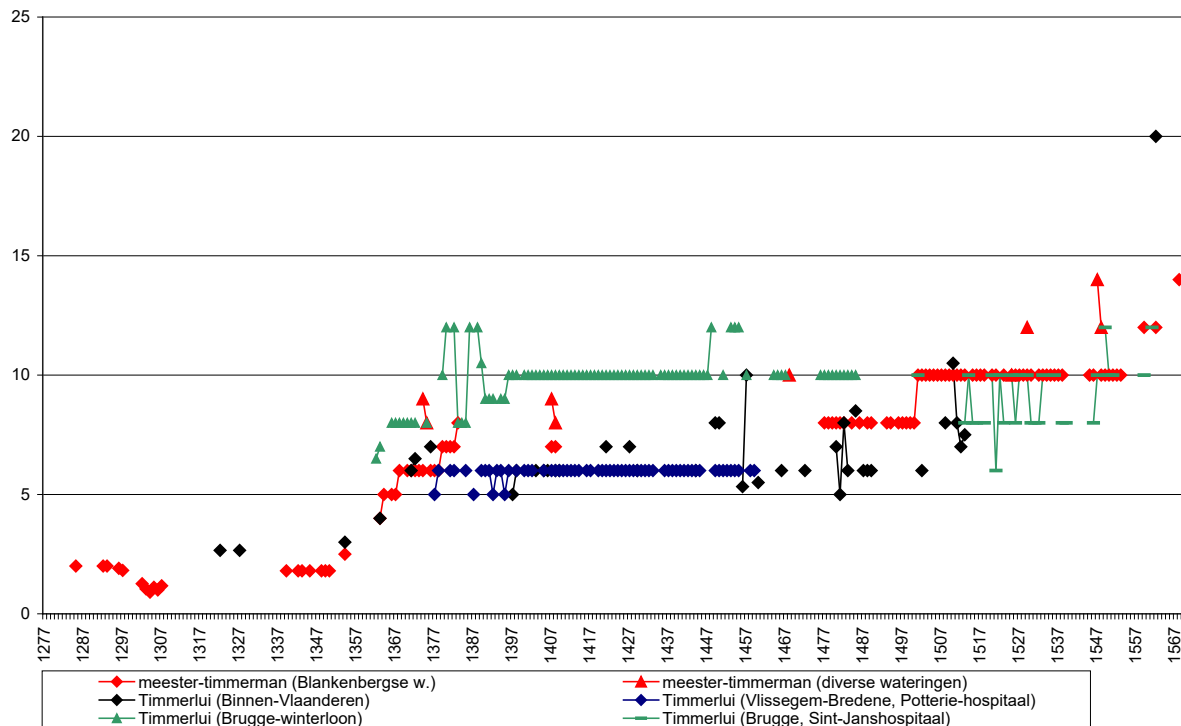
- de reële lonen van de ongeschoolde arbeiders in dienst van de watering, zijn wel degelijk drie maal hoger in de 15^e eeuw dan in het begin van de 14^e eeuw. Dergelijke koopkracht-stijging treft men ook op andere plaatsen in Europa aan, maar werd in de literatuur net als on-Vlaams beschouwd. De 14^e eeuwse economische en demografische depressie die als oorzaak van dergelijke reële loonsstijging wordt gezien, sloeg immers veel minder hard toe in Vlaanderen, en de koopkracht steeg er dan ook minder sterk³⁸. Onze cijfers hebben echter betrekking op de Vlaamse Kustvlakte, en lijken te bevestigen dat de 14^e eeuwse crisis daar veel harder aankwam dan in Binnen-Vlaanderen, en dat de reële lonen bijgevolg de hoogte werden ingedreven, door een bevolkingsafname, maar misschien ook door andere factoren.
- de koopkrachtstijging doet zich vooral voor bij de ongeschoolde arbeiders, en veel minder bij de meester-timmerlui, waarvan de lonen in reële termen begin 15^e eeuw maar 22% hoger liggen dan eind 13^e eeuw. Deze laatste groep lijkt een sterke koopkrachtdaling ondergaan te hebben in het eerste decennium van de 13^e eeuw, die maar heel laat in de 14^e eeuw gerecupereerd werd. Jammer genoeg is vergelijkingsmateriaal- bv. van meester-timmerlui in stedelijke context - niet voorhanden voor de jaren rond 1300.
- dergelijke vergelijking is wel mogelijk vanaf 1320. De lonen van de meester-timmerlui in dienst van de watering en in de 14^e eeuw een soortgelijke evolutie te ondergaan

³⁶ Thoen, 1988, II, p. 951, noot 1 en Blockmans W. en Prevenier W. 1977, p. 26.

³⁷ Voor een grondiger analyse verwijzen we naar Thoen E. en Soens T. te verschijnen (“the family or the farm”)

³⁸ Thoen, 1988, II, pp. 960-962.

als de lonen van hun collega's op het platteland in Binnen-Vlaanderen, doch in de 15e eeuw iets hoger te liggen (namelijk overwegend 7 à 8 groten i.p.v. 6 groten)³⁹. Ook in vergelijking met lonen door andere instellingen betaald op het platteland rond Brugge, lijkt de watering in de 15e eeuw een betere werkgever te zijn, waarbij de lonen toch nog iets onderblijven bij het niveau van 10 groten dat in die periode in de grote steden Gent en Brugge betaald werd⁴⁰:

Figuur b1.4: Vergelijking van de daglonen van meester-timmerlui, zoals betaald door watering in het Brugse Vrije, Brugse hospitalen, de stad Brugge, en enkele heerlijkheden in Binnen-Vlaanderen⁴¹ (1280-1569)

- Vergelijken we de handwerkers in dienst van de watering met landarbeiders in Binnen-Vlaanderen, dan zien we dat de watering van het derde kwart van de 14^e eeuw met lonen van 4 groten, verder stijgend naar 5 groten rond 1400 en 6 groten vanaf ca. 1430 duidelijk het best betaalden: een landarbeider in het Land van Aalst verdiende tot 1480 nog steeds niet meer dan 3 groten⁴². De watering betaalden in de 15^e eeuw lonen die op dezelfde hoogte of zelfs iets hoger lagen dan de lonen van een vergelijkbare stedelijke beroepsgroep te Brugge: de grondwerkers⁴³. We betwijfelen echter of dit hogere loonniveau ook reeds begin 14^e eeuw bestond: een handwerker in het land van

³⁹ Thoen, 1988, II, p. 956.

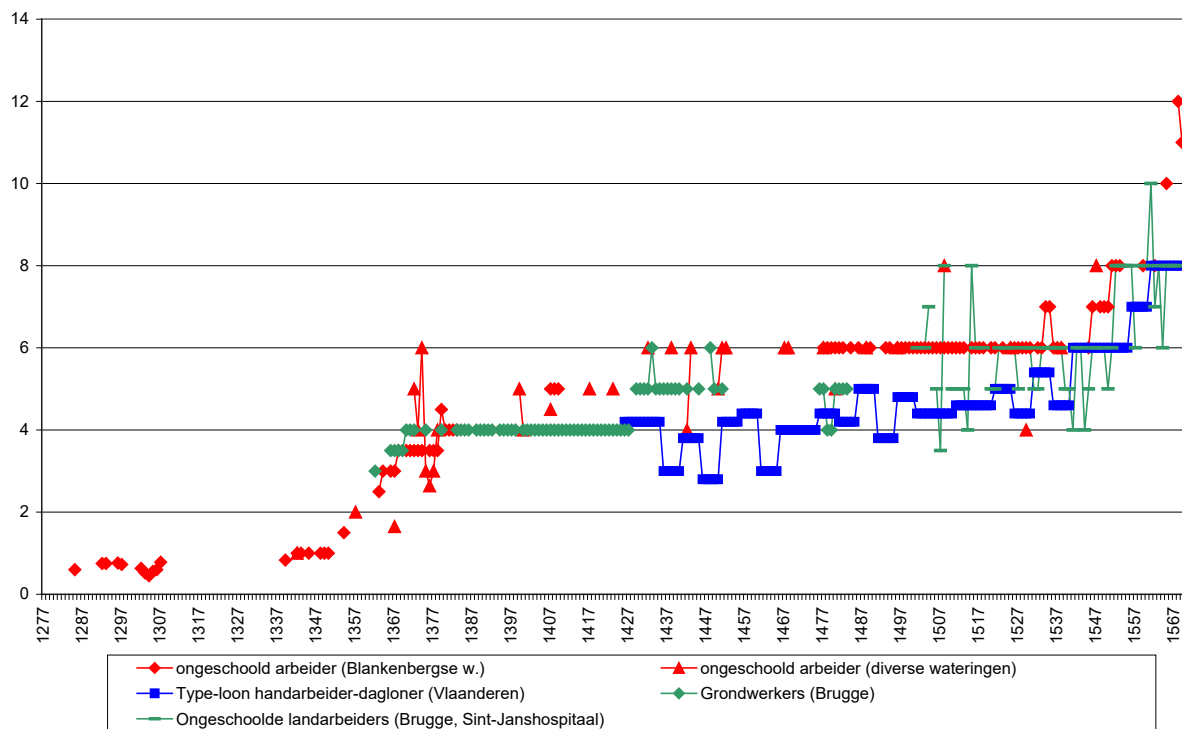
⁴⁰ Sosson, 1977, p. 303 en 307 ; Thoen, 1988, II, p. 953.

⁴¹ Bronnen: resp. rk. watering; Scholliers E. 1965, pp. 99-100; Mertens J. 1967, p. 395 e.v. (bijlage 11); Sosson J.P. 1977, annex 26-27; Thoen E. 1988, II, pp. 1321-25.

⁴² Scholliers E. en Daelemans F. 1981; Thoen, II, p. 956. Ook het typeloan van Vlaamse handarbeiders/dagloners vanaf 1426, samengesteld door C. Vandenbroeke ligt gedurende de gehele 15^e en 16^e eeuw zeker een kwart lager dan het loon dat door de watering werd betaald: Vandenbroeke C. 1988.

⁴³ Sosson J.-P. 1977, p. 304.

Rode verdiende in 1327-28 al 1,17 groten, terwijl de Blankenbergse watering tot 1350 niet meer dan het zeer karige loon van 1 groot betaalde.

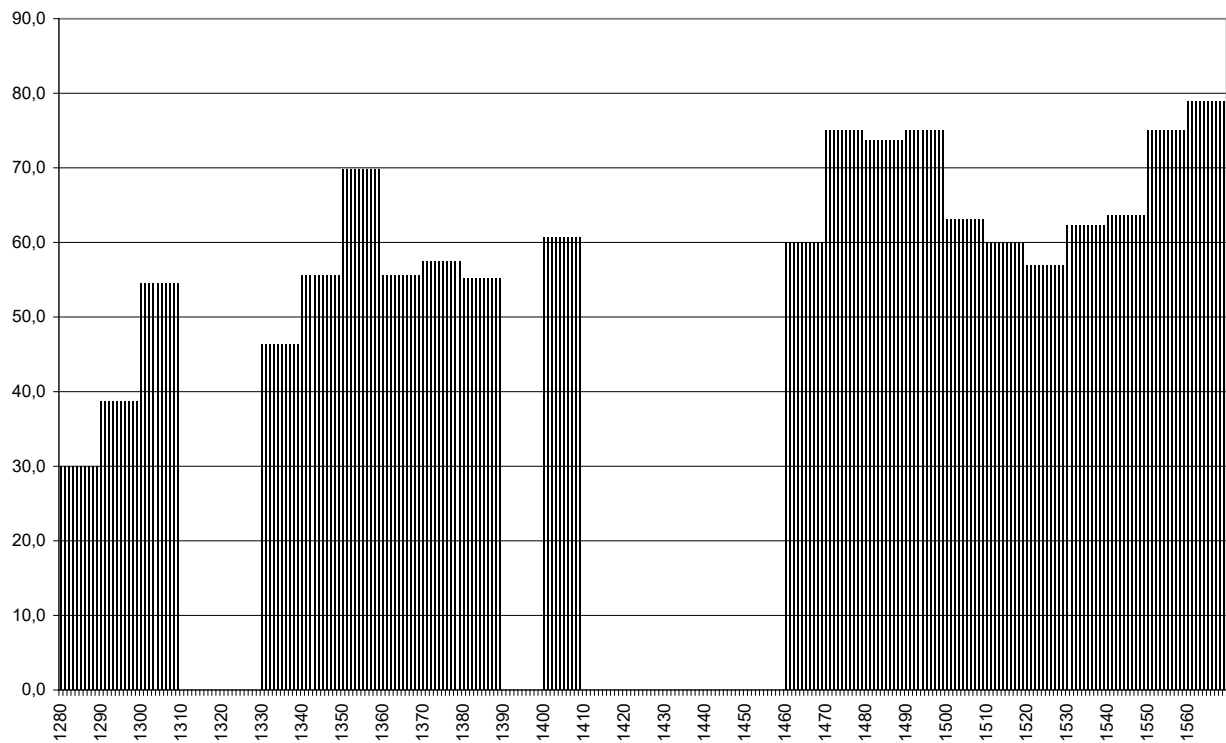

Figuur b1.5: vergelijking van de daglonen van ongeschoolde arbeiders, zoals betaald door watering in het Brugse Vrije, de stad Brugge, het Brugse Sint-Janshospitaal en een “type-loon” van handarbeiders-dagloners in Vlaanderen⁴⁴ (1280-1569)

- Het lijkt ons dan ook niet onmogelijk dat de lonen die door de watering betaald werden, in de tweede helft van de 14^e eeuw een inhaalbeweging maakten. Door de in de loop van deze studie geconstateerde wijzigingen in de landbouweconomie van de kustvlakte, viel het aantal kleine eigengeërfde boeren aanzienlijk terug. Vermoedelijk was het deze groep van kleine boeren die aanvankelijk bereid waren relatief goedkoop hun vrije arbeidstijd aan de watering te verhuren. De vraag naar ongeschoolde arbeid door de watering was immers seizoensgebonden, en vooral hoog in tijden van watersnood en/of grote infrastructuurwerken, die voor een groot deel samenvielen met het dode seizoen in de landbouw. Wanneer het aanbod van deze goedkope deeltijdse arbeid begon af te nemen, dienden de watering meer en meer een beroep te doen op “professionele” en duurder betaalde dagloners. Daarbovenop komt nog dat de 16^e eeuwse lonen zoals gezegd betrekking hebben op de enkele ongeschoolde arbeiders die de watering in quasi-permanente dienst had voor het opknappen van allerlei kleine onderhoudstaken, en die mogelijk iets beter betaald werden dan de doorsnee ongeschoolde arbeider.

⁴⁴ Bronnen: respectievelijk: rk. watering; Sosson J.P. 1977, annex 40-41; Scholliers E. 1965, pp. 102-103; Vandenbroeke, C. 1988.

- Deze inhaalbeweging van de lonen die door de wateringen voor ongeschoolde arbeid werden betaald, kan mogelijk ook mee verklaren waarom het loonverschil tussen geschoolde timmerlui en ongeschoolde handwerklui afnam vanaf het begin van de 14^e eeuw.

Figuur b1.6: dagloon van een ongeschoolde arbeider ten opzichte van het dagloon van een meester-timmerman, zoals betaald door wateringen in het Brugse Vrije (1280-1569) (%)

Bijlage 2: de reglementering van het waterbeheer volgens de politieverordeningen in de wateringkeuren

De politieverordeningen in de keuren van de afzonderlijke wateringën betreffen in essentie maatregelen om de waterstaatkundige infrastructuur te beveiligen, en maken ook vandaag nog deel uit van de wetgeving inzake polders en wateringën. De politieverordeningen omvatten zowel beschermingsmaatregelen als strafsancties¹. Met deze bepalingen tracht men te vermijden dat door het schadelijk gedrag van individuen de gemeenschap schade ondervindt. Dergelijke reglementering kan natuurlijk maar succesvol zijn als er een voldoende efficiënte *monitoring* en dito *sanctionering* tegenover staat. Aangezien de wateringkeuren meestal onze enige bron zijn voor deze reglementering, lijkt het ons nuttig de belangrijkste bepalingen kort op te sommen. We nemen daarbij de uitgebreidste keure, deze van de Blankenbergse watering uit 1563 (BLANK 1563, §§713) als uitgangspunt, en vermelden in voetnoot de corresponderende artikelen in andere keuren, met name

- De keure van Eiesluis d.d. 1282/05/02: §§709, verder EIE1282
- De keure van Eiesluis d.d. 1312/03/11 (n.s.): §§822, verder EIE1312²
- De keure van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve en de Broeke d.d. 1400/09/18: §§664, verder MOERZ1400, met belangrijke aanvullingen d.d. 1474/05: §§703; d.d. 1500: §§837³
- De keure van de Blankenbergse watering d.d. 1407/10/08: §§714, verder BLANK 1407, met belangrijke aanvullingen d.d. 1421/04/19: §§715⁴
- De keure van Wulpen/Oostende-Koezand ca. 1420, §§945, verder WULP1420
- De keure van de watering van het Oude land van Kadzand d.d. 1486/07/01: §§790, verder KAD1486
- De keure van Moerkerke Noord-over-de-Lieve en Lapscheure d.d. 1506/04/25: §§840, verder MOERN1506
- De keure van Serwoutermansambacht en Gistel Oost-over-de-Ware d.d. 1516: §§694, verder: SERGO1516
- De keure van de eengemaakte watering van het eiland Kadzand d.d. 1538/10/24: §§712, verder KAD1538
- De keure van Kamerlingsambacht d.d. 1568/06/26: §§716, verder KAM1568

¹ Pauwels A. en Demeyere D. 1988, pp. 285-301. Bij KB van 30 januari 1958 werd één algemene politieverordening vastgesteld, geldend voor alle polders en voor alle wateringën. Daarnaast kon elke polder of watering nog steeds een bijzondere politieverordening uitvaardigen voor het eigen gebied, die natuurlijk niet in strijd mocht zijn met de algemene politieverordening.

² Grotendeels identiek aan de keure van 1282, doch met enkele wijzigingen en aanvullingen en als nieuwe keure uitgevaardigd.

³ En kleinere aanvullingen d.d. 1458/05/16 (§§697), 1461/05/19 (§§698), 1466/05/20 (§§699), 1467 (§§700), 1470/11/24 (§§896), 1480/04/24 (§§704), 1482/04/21 (§§705), 1574/05/10 (§§886) en 1584/05/10 (§§847).

⁴ En kleinere aanvulling ca. 1504 (§§711). Eigenlijk betreft dit document géén keure van de watering zelf, maar een reglement opgelegd door het Brugse Vrije, “*byder negligentie van den sluusmeesters, ghezwoorne ende ontfanghere vander zelve wateringhe*”. In 1510 worden de bepalingen veralgemeend voor alle wateringën in de kasselrij (§§863).

i. *Beschadiging kunstwerken*

(BLANK1563, art. 21) Het is verboden schade toe te brengen aan dijken, dammen of bermen door het wegnemen van zoden of aarde, of andere handelingen waardoor de hoogte of de breedte onderaan of bovenaan verminderd worden, en dit zowel voor kunstwerken binnen als buiten de duinen⁵.

Boete: per inbreuk 50 lb. parisis aan de graaf⁶; 10 lb. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de waasschout; + betaling dubbele herstellingskosten

(BLANK1563, art. 25) Het is verboden de sluis te betreden, de binnen- of buitendeuren te openen, of houtwerk van de sluis te beschadigen⁷.

Boete: per inbreuk 20 lb. parisis aan de graaf; 20 lb. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de waasschout; + betaling schade; + eventuele strafrechterlijke vervolging voor het Vrije.

(BLANK1563, art. 44) Het is verboden palen of andere obstakels te plaatsen in de duinen of op de dijken

Boete: per paal of obstakel: 1 lb. parisis aan de graaf, 1 lb. parisis aan de watering; 1 lb. parisis aan de aanbrenger.

(SERGO1516) het is verboden aarde weg te graven binnen een straal van één roede van dijken of “winterhoeden” (winterdijken).

Boete: per inbreuk en per roede weggegraven aarde: 3 lb. parisis aan de graaf, 3 lb. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout

(SERGO1516) de “winterhoeden” dient men te maken met goede aarde zonder zand

Boete: per inbreuk en per roede: 10 s. parisis aan de graaf, 10 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout.

(SERGO1516). Het is verboden aarde te nemen binnen een afstand van vier roeden van de “winterhoeden”, bestemd voor andere werken dan aan deze winterhoeden.

⁵ Zie ook MOERZ1400 met verbod op doorsteken van de zijdelingen, met boete per inbreuk: 60 lb. parisis aan de heer; 60 lb. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de schout; BLANK1407: idem, boete: 29 lb. 19 s. aan de graaf, 29 lb. 19 s. aan de watering en 2 s. aan de waasschout; BLANK1407: op het breken van het “verslag” van de dijken (houten versteviging, zie Middelnederlands Woordenboek, sub “verslaen”; mogelijk worden ook krammatten hieronder gerekend) staat een boete van 5 lb. parisis aan de graaf, 5 lb. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout; MOERN1506: het beschadigen van dijk of berm zonder toestemming van de sluismeesters wordt beboet met geldboete of het verlies van de vuist, naar keuze van de graaf en de sluismeesters. Indien geldboete: 29 lb. 19 s. aan de graaf; 29 lb. 19 s. aan de watering; 2 s. aan de schout; SERGO1516 bepaalt boete voor het zonder toestemming doorsteken van een *zijdelinge* per inbreuk op 6 lb. parisis aan de graaf, 6 lb. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout, naast de vergoeding van schade opgelopen door derden, te taxeren door dijkschepenen; KAD1538 verbiedt het beschadigen van dijken, velddammen of bermen, op boete van 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb. parisis aan de watering en 3 lb. parisis aan de dijkgraaf.

⁶ Met verwijzing naar het 31ste artikel van het reglement op de doorgaande waarheden in het Brugse Vrije.

⁷ KAD1538: idem, boete: 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb. parisis aan de waering en 3 lb. parisis aan de dijkgraaf.

boete: per inbreuk: 10 s. parisis aan de graaf; 10 s. parisis aan de eigenaar van de grond; 2 s. parisis aan de waasschout

ii. *Diefstal materiaal*

(BLANK1563, art. 48) Het is verboden materiaal te ontvreemden dat toebehoort aan de watering. Uitdrukkelijk vermeld wordt het kramwerk op dijken en duinen.

Boete: per inbreuk: 20 lb. parisis aan de graaf; 20 lb. parisis aan de watering; 20 lb. parisis aan de aanbrengrer

iii. *Visvangst (art. 25; 29; 42)*

(BLANK1563, art. 25) Het is verboden de sluis te betreden om te vissen op mosselen, palingen of andere vissen⁸.

Boete: zie beschadiging sluis (supra)

(BLANK1563, art. 29) Het is verboden op tijdstippen dat de sluis open is netten of fuiken (“*hiltten*”) te plaatsen, met wanden of schuttingen (“*vlercken, hoofden, huerden ofte ander s schuttynghe*”) die het water belemmeren⁹

Boete: per inbreuk: 6 lb. parisis aan de graaf; 6 lb. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de waasschout of andere functionarissen die de inbreuk vaststellen

(BLANK1563, art. 42) Het is verboden te vissen tijdens het “ontsteken” van de sluis, zowel aan de binnen- als de buitenkant van de duinen. Visvangst mag slechts hervat worden nadat de sluis opnieuw gedurende drie getijden gewerkt heeft, en dit “naer doude costume”

Boete: per inbreuk: 20 lb. parisis aan de graaf; 20 lb. parisis aan de watering; 20 lb. parisis aan de aanbrengrer; + betaling van de eventuele schade die is aangebracht

iv. *Vrije loop van het water*

(BLANK1563, art. 26) Het is verboden in waterlopen of zwinnen dammen, voordren (doorwaadbare plaatsen) of hoofden te leggen¹⁰

⁸ KAD1538: idem.

⁹ KAD1538 verbiedt het gebruik van visfuiken met wanden “*vlercken*” aan weerskanten, met boete per inbreuk bepaald op: 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb. parisis aan de watering en 3 lb. parisis aan de dijkgraaf. Voor deze visfuiken: van Dam, 1998, pp. 128-131; zie hoofdstuk 2 voor een bespreking van de sluisvisserij.

¹⁰ Zie ook BLANK1407, voor dammen: zelfde boete voor wat betreft hoofdwatgang, maar voor kleine watgangen slechts de helft van de boete; op aanleg van voordren of hoofden staat een boete van 3 lb. parisis aan de graaf, 3 lb. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout; + herstellingskosten; MOERZ1400: boete is resp. 29 s. parisis; 29 s. parisis en 2 s. parisis voor de hoofdwatgang; en 5 s. parisis; 5 s. parisis en 2 s. parisis voor de kleine waterlopen, doch indien nalatigheid na schouw niet hersteld blijkt te zijn, zelfde boetes als bij hoofdwatgang; KAD1486: verbod op de aanleg van dammen en het leggen van hout in de sluisvliet buiten- of binnendijks of in de hoofdwatgang: 20 s. parisis aan de graaf; 20 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de schout; voor smalle watgangen wordt dit resp. 5 s. ; 5 s. en 2 s.; MOERN1506: verbod op aanleg dammen, in hoofdwatgang op boete van 20 s. parisis aan de graaf, 20 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis

Boete: 6 lb. parisis aan de graaf; 6 lb. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de waasschout; + opruiming door waasschout met dubbele kosten

(BLANK1563, art. 30) Het is verboden afval, dode dieren of andere obstakels in de waterlopen van de watering te werpen. Ook het roten van vlas, hennep of andere materialen wordt verboden¹¹.

Boete: per inbreuk 6 lb. parisis aan de graaf; 6 lb. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de waasschout.

(BLANK1563, art. 31) Het is verboden schepen tot zinken te brengen in de grote watergang of andere zwinnen en watergangen van de watering

Boete: per inbreuk: 6 lb. parisis aan de graaf; 6 lb. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de waasschout of de functionaris die de inbreuk vaststelt; + dubbele kosten van de opruiming door de sluismeesters

(BLANK1563, art. 45) Het is verboden te dicht aan de rand van waterlopen of zwinnen van de watering te ploegen of te eggen, om te verhinderen dat er aarde in het water zou vallen¹².

Boete: per inbreuk: 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb. parisis aan de watering; 3 lb. parisis aan de aanbrenger; + dubbele kosten van de opruiming

(BLANK1563, art. 46) Het is verboden varkens in waterlopen of zwinnen van de watering te laten woelen (*“wroetende ende vervullende”*).

Boete: per varken: 1 lb. parisis aan de graaf; 1 lb. parisis aan de watering; 1 lb. parisis aan de aanbrenger

(MOERZ1400). Bij het verdelfen van watergangen of sloten naast (heer-)wegen, moet de aarde die men bovenhaalt, half op de heerweg en half op het aangrenzende perceel gegooid worden. Tenzij de heerweg lager ligt dan het land, in welk geval alles op de heerweg gegooid moet worden¹³.

aan de schout; in kleine waterlopen wordt dit resp. 5 s., 5 s. en 2 s.; SERGO1516 bepaalt de boete voor het leggen van dammen in watergangen op 3 lb. parisis voor de graaf; 3 lb. parisis voor de watering en 2 s. parisis voor de waasschout. Deze bepaling geldt niet tussen 24/06 en 01/10; wat hoofden (*“voorhoofden”*) betreft: zelfde boete, tenzij ze zo getimmerd zijn dat er géén aarde kan doervallen en dat bijgevolg de loop van het water niet gehinderd wordt; KAD1538: verbod op het leggen van dammen, voor hoofdwaterlopen wordt de boete bepaald op 2 lb. parisis aan de graaf; 2 lb. parisis aan de watering en 2 lb. parisis aan de dijkgraaf; + (dubbele) kosten opruiming; voor kleine waterlopen: resp. 10 s./10 s./10 s. en eveneens de (dubbele) kosten van de opruiming.

¹¹ Zie ook MOERZ1400, zelfde boetes als voor het leggen van dammen in watergangen; zie ook BLANK1407: boete van 29 s. aan de graaf; 29 s. aan de watering; 2 s. aan de waasschout.; MOERN1506 boete op het roten van vlas in een waterloop: 5 s. parisis aan de graaf; 5 s. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de schout; SERGO1516: boete zowel voor roten als voor het werpen van onkruid, stro e.a. in de waterlopen: 20 s. parisis aan de graaf; 20 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout.

¹² Zie ook BLANK 1407: verbod op het te dicht ploegen waarop boete van 5 s. parisis aan de graaf, 5 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout; SERGO1516: verbod om dichter dan 1 voet te ploegen, waarop boete van: 20 s. parisis aan de graaf; 20 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout.

¹³ Zie ook SERGO1516: idem, maar boete 20 s. parisis aan de graaf; 20 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout; BLANK 1407, maar 2/3 aarde moet op de heerweg gestort worden en de boetes worden bepaald op resp. 20 s./20 s./2 s.; MOERN1506: aarde half op de heerweg, half op het aangrenzende perceel,

Boete: 9 s. parisis aan de graaf; 9 s. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de schout

(BLANK1407). Het is verboden vreemd water op het grondgebied van de watering toe te laten¹⁴

Boete: 10 lb. parisis aan de graaf; 10 lb. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de waasschout

(BLANK1407). Elkeen mag slechts riet, gras en biesen snijden in de waterlopen langs het land dat hijzelf bezit of bewerkt. Voor waterwegen grenzend aan heerwegen geldt dat de watering zelf riet, gars en biesen zal snijden

Boete: 5 s. parisis aan de graaf, 5 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout.

(BLANK1407). Het is verboden waadplaatsen (“waddinghe”) aan te leggen, vanaf een heerweg in een watergang¹⁵.

Boete: 20 s. parisis aan de graaf; 20 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout; + dubbele kosten herstelling indien weigering om zelf te herstellen.

(BLANK1407) Het is verboden waterwegen met aarde of bomen te vernauwen¹⁶.

Boete: 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout.

(BLANK1407) Dammen aansluitend op dijk of *zijdelinge* dienen even hoog te zijn als deze dijk of zijdelinge zelf¹⁷.

Boete: 29 s. parisis aan de graaf; 29 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout

(SERGO1516) Iedereen is verplicht de hem toegewezen waterlopen en *zijdelingen* zowel qua breedte, grootte als hoedanigheid te onderhouden¹⁸

Boete: 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout

boete van 5 s. parisis aan de graaf; 5 s. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de schout; KAM1568: de aarde dient volledig op de weg gegooid worden. De boete wordt bepaald op 3 lb. parisis aan de graaf en 3 lb. parisis aan de watering.

¹⁴ MOERN1506: idem, maar boete: 3 lb. parisis aan de graaf, 3 lb. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de schout.

¹⁵ Gezien de aanleg van doorwaadbare plaatsen (“voorden”) apart behandeld wordt, denken we bij het woord “waddinghe” eerder aan een drinkplaats.

¹⁶ MOERZ1400: idem, boete: 9 s. parisis aan de graaf; 9 s. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de schout.

¹⁷ SERGO1516, idem, boete: 10 s. parisis aan de graaf; 10 s. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de waasschout.

¹⁸ Zie ook KAM1568: de gebruikers van land naast een weg – burgweg, heerweg of landweg – dienen naast de weg een gracht te onderhouden die minstens 5 voet breed en 3 voet diep is. De boete wordt per roede bepaald op 10 s. parisis aan de graaf en 10 s. parisis aan de watering.

(KAM1568) De afwatering van goten in heer- of andere wegen via grachten naar de waterlopen dient vrij gehouden te worden van dammen en andere obstakels

Boete: 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb. parisis aan de watering

v. *Scheepvaart*

(BLANK1563, art. 33) Het is verboden te dicht de sluis van de watering met een schip te benaderen, tenzij in opdracht van de watering zelf. Het aanmeren aan sluis of kaai is eveneens verboden¹⁹.

Boete: per inbreuk: 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de waasschout. De boetes verdubbelen bij aanmeren.

(BLANK1563, art. 43) Het is verboden het anker van het schip vast te maken aan duinen of dijken. Schepen moeten voor anker gaan in zee. Sluismeesters, waasschout of andere functionarissen zullen in geval van overtreding de desbetreffende kabel mogen afhauwen²⁰.

Boete: per inbreuk: 10 lb. parisis aan de graaf; 10 lb. parisis aan de watering; 10 lb. parisis aan de aanbrengrer

(KAD1538). Het is verboden langer dan een getijde voor anker te liggen in de havengeul van de watering.

Boete: per inbreuk: 5 s. parisis aan de graaf; 5 s. parisis aan de watering; 5 s. parisis aan de dijkgraaf

vi. *Verkeer over land*

1. *Belemmering*

(BLANK1563, art. 32) Het is verboden greppels doorheen heerwegen te graven om het water over de heerwegen te doen stromen²¹

Boete: per inbreuk: 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de waasschout; + dubbele kost van de herstelling (indien zij niet zelf de schade herstellen)

(BLANK1563, art. 45) Het is verboden obstakels zoals bomen, stenen, kalk, mesthopen e.a. op de heerwegen te leggen.

¹⁹ Zie ook MOERZ1400: verbod op benaderen van het “gate van den diepte van den zweene” binnen een straal van 28 voet. Boete: 29 s. parisis aan de heer, 29 s. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de schout. Op aanmeren staat dezelfde boete; MOERN1506: verbod op het benaderen van de sluis met een schip binnen een straal van 28 voet, waarop een boete staat van 12 s. parisis aan de graaf; 12 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de schout; op het aanmeren staat een boete van 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de schout.; KAD1538: verbod op naderen binnen een afstand van drie kabels; per inbreuk: 20 s. parisis aan de graaf; 20 s. parisis aan de watering en 20 s. parisis aan de dijkgraaf.

²⁰ KAD1538: verplichting voor wie gebruik maakt van de haven van de watering om schepen aan te meren om te beschikken over een aanlegplaats “wel ghecait ofte bedolven”; boete: 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb. parisis aan de watering; 3 lb. parisis aan de dijkgraaf.

²¹ Zie ook MOERZ1400: zelfde boete; MOERN1506: zelfde boete; BLANK 1407 bepaalde de boete op 10 lb. parisis aan de graaf, 10 lb. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout.

Boete: Per inbreuk: 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb. parisis aan de watering; 3 lb. parisis aan de aanbrenger; + dubbele kost opruiming

(BLANK1563, art. 47) Het is verboden een deel van de heerwegen in te nemen met huis of erf²².

Boete: per inbreuk: 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb. parisis aan de watering; 3 lb. parisis aan de aanbrenger; + dubbele kost van de afbraak.

(BLANK1407). Het is verboden de heerwegen te vernauwen met aarde of bomen²³.

Boete: 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de waasschout + (dubbele) kosten herstel.

(SERGO1516). De dijken en *zijdelingen* worden in de winter voor het verkeer gesloten (in Serwoutersambacht tot 31/03 in Gistel-Oost-over-de-Ware tot 01/05).

Boete: (voor het beschadigen of uittrekken van de “*baillen*”): 20 lb. parisis aan de graaf; 20 lb. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout

(KAM1568). Het is verboden bij het verdelfen van grachten aangrenzende heerwegen of landwegen te versmallen ten gunste van het – tegenoverliggende- perceel land.

Boete: 3 lb. parisis aan de graaf; 3 lb. parisis aan de watering.

2. *Beschadiging*

(BLANK1563, art. 41) Het is verboden met paard en kar over de dijken en duinen te rijden, tenzij langs paden die van oudsher in gebruik zijn²⁴.

Boete: 10 lb. parisis aan de graaf; 10 lb. parisis aan de watering; 10 lb. parisis aan de aanbrenger

(BLANK 1407): het is toegestaan wegen te herstellen door aarde van de weg zelf te gebruiken²⁵.

3. *Andere*

(MOERZ1400) Alleen de sluismeesters mogen de bomen op de heerwegen gebruiken, ten behoeve van de watering²⁶

²² Zie ook MOERZ1400: verbod op het plaatsen van bomen op het erf van het ambacht. Boete per inbreuk: 29 s. parisis aan de graaf; 29 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de schout.

²³ Zie ook MOERN1506 : boetes resp. 12 s. parisis aan de graaf; 12 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de schout + herstel.

²⁴ Zie ook SERGO1516 : idem, maar géén uitzonderingen en boete van 3,33 lb. parisis aan de graaf; 3,33 lb. parisis aan de watering en 3,33 lb. parisis aan de aanbrenger.

²⁵ Zie ook SERGO1516: idem.

²⁶ Ook in BLANK1407; MOERN1506.

vii. *Begrazing/schutten loslopende dieren*

(BLANK1563, art. 36) Het is verboden varkens – geringd of niet geringd - onbeheerd te laten lopen op zeedijken, duikers of duinen²⁷

Boete: per varken: 30 s. parisis aan de graaf; 30 s. parisis aan de watering

(BLANK1563, art. 46) Het is verboden varkens in waterlopen of zwinnen van de watering te laten woelen (“*wroetende ende vervullende*”)²⁸.

Boete: zie hoger, bij “vrije loop van het water”.

(BLANK1563, art. 37) Het is verboden dieren (paarden, ossen, koeien, kalveren, schapen, zwijnen e.a.) in de duinen te laten lopen, al dan niet gehoed²⁹.

Boete: indien 3 of minder dieren: 3,33 lb. aan de graaf; 3,33 lb. aan de watering; 3,33 lb. aan de schutter; indien meer dan drie dieren: van elk dier: 1 lb. parisis aan de graaf; 1 lb. parisis aan de watering; 1 lb. parisis aan de schutter³⁰

(BLANK1563, art. 38) Het is verboden geschutte dieren weg te nemen

Boete: 10 lb. parisis aan de graaf; 10 lb. parisis aan de schutter

(BLANK1563, art. 39) Door de sluismeesters of anderen geschutte dieren, worden toevertrouwd aan de dichtstbijgelegen boerderij. Iedereen is verplicht deze dieren te aanvaarden en onder zijn hoede te nemen, mits vergoeding van de kosten

Boete: per inbreuk (weigering om dieren te aanvaarden): 10 lb. parisis aan de graaf³¹ + de boete die door de eigenaars van de desbetreffende dieren is opgelopen

viii. *Houtkap / helmgras*

(BLANK1563, art. 40) Het is verboden helmgras of doornstruiken in of rond duinen en dijken af te hauwen, uit te steken of uit te trekken³².

Boete: 10 lb. parisis aan de graaf; 10 lb. parisis aan de watering; 10 lb. parisis aan de aanbrengrer.

²⁷ Zie ook MOERZ1400: maar boete is resp. 4 s. parisis aan de graaf; 4 s. aan de watering en 2 s. aan de schout.

²⁸ Zie ook MOERZ1400: maar boete is resp. 4 s. parisis aan de graaf; 4 s. aan de watering en 2 s. aan de schout.

²⁹ Zie ook BLANK1407: verbod op het begrazen van de zeedijk, boete: per inbreuk 30 s. aan de graaf; 30 s. aan de watering en 2 s. aan de waasschout. De schutter (“vanger”) kan elke grafelijke ambtenaar, sluismeester, klerk of waasschout zijn en zelfs een gewone Vrijlaat die in de watering geland is; KAD1486: specifiek voor “duikers”, die door erop te paard te rijden of dieren erop te drijven om ze te in te schepen gebroken worden en waarvan de bekrassing beschadigd wordt; boete per paard of koe: 5 s. parisis aan de graaf; 5 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de schout; per varken en per schaap: respectievelijk 2 s. / 2 s. / 12 d.; MOERN1506: het begrazen van de zeedijk zonder toelating wordt bestraft met een boete van 9 s. parisis aan de graaf; 9 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de schout; SERGO1516: verbod op het begrazen van duinen, dijken, en sluizen op boete per dier van 3,33 lb. parisis aan de graaf; 3,33 lb. parisis aan de watering en 3,33 lb. parisis aan de aanbrengrer/schutter.

³⁰ Verwijzing naar het 34^e artikel van het reglement op de doorgaande waarheden in het Brugse Vrije

³¹ Verwijzing naar het 150^e artikel van de keure van het Brugse Vrije.

³² Zie ook BLANK1407, met differentiatie boetes al naargelang oostelijk of westelijk deel van de duinen/dijken : resp. 5 lb. parisis aan de graaf; 5 lb. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de waasschout en 30 s./30 s./ 2 s.

ix. *Dijkweer*

(BLANK1407). Gewaarschuwd door het luiden van klokken of de sluismeesters, dient iedereen bij overstromingsgevaar naar de bedreigde plaatsen te gaan³³.

Boete: 29 s. parisis aan de graaf; 29 s. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de waasschout

x. *Schouw*

(BLANK1407). Tweemaal per jaar worden water- en landwegen geschouwd. Daarvan verwittigd bij kerkgebod, is iedereen verplicht een week voor de afgesproken datum van de schouw water- en landwegen te ruimen³⁴

xi. *Dijkaanleg*

(SERGO1516) Eenieder is verplicht binnen de door dijkschepenen vastgelegde termijnen het werk aan het hem toegewezen kavel aan te vatten en af te werken.

Boete: bij overschrijden aanvangstermijn: 5 s. parisis aan de graaf; 5 s. parisis aan de watering en 2 s. parisis aan de waasschout; bij overschrijden opleveringstermijnen: eerste termijn 2 s. parisis per “houvinghe” (kavel) aan de waasschout; tweede termijn: 4 s. parisis en derde termijn: 8 s. parisis.

(SERGO1516). Een persoon mag niet meer dan drie “houvinghen” (kavels) op zich nemen³⁵

Boete: 20 s. parisis aan de graaf; 20 s. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de waasschout

xii. *Diverse*

(MOERN1506) Het is verboden zoden te steken buitendijks³⁶

Boete: 3 lb. parisis aan de graaf, 3 lb. parisis aan de watering; 2 s. parisis aan de schout.

(KAD1538) Het is verboden aarde weg te graven waar dat niet toegelaten is.

³³ Zie ook MOERN1506: idem en zelfde boete; KAD1538: idem, maar boete 20 s. parisis aan de graaf; 20 s. parisis aan de watering; 20 s. parisis aan de dijkgraaf. Boete geldt ook voor mensen die weliswaar aanwezig zijn, maar hun taak niet naar behoren uitvoeren.

³⁴ Ook in MOERN1506; SERGO1516, met progressief systeem van boetes al naargelang men na eerste, tweede, derde of vierde schouw telkens opnieuw in gebreke gesteld wordt. Pas na de vierde schouw mag de waasschout het werk laten uitvoeren, met vordering van de dubbele kosten. De winterhoeden worden éénmaal per jaar geschouwd; schouw wordt ook voorzien bij de aanleg van nieuwe dijken.

³⁵ SERGO1516 bepaalt bovendien dat dijkschepenen en de maner van de dijkschepenen alleen hun eigen kavel op zich mogen nemen.

³⁶ De formulering is niet volledig duidelijk : “wie voorland buudte boven de grondhebbe met eenighe dunghen”.

Boete: 10 s. parisis aan de graaf; 10 s. parisis aan de watering; 10 s. parisis aan de dijkgraaf

b.2bis.1. Parochie en ambacht

Moerkerke vormt vandaag de dag een ingeslapen deelgemeente van de stad “Damme”, in het zuiden grenzend aan Sijsele, in het oosten aan Maldegem en in het noorden aan Lapscheure, niet ver van de Nederlandse grens. In 1748 telde Moerkerke 1358 inwoners - een bevolkingsaantal dat in de loop van de 18^e en 19^e eeuw zou stijgen naar iets meer dan 2000 inwoners in 1800 en een piek van 3296 in 1866 en 1876, om vervolgens terug licht te dalen tot 2953 in 1961¹. Over de ontstaansgeschiedenis van de streek rond Moerkerke is nog maar weinig bekend². Het toponiem Moerkerke – niet te verwarren met het verdronken dorp Moerkerke in de Vier Ambachten - werd voor het eerst vermeld in 1110, wanneer de bisschop van Noyon-Doornik de abdij van Sint-Kwintin-ter-Eilande (*Saint-Quentin-en-l’Ile*) bevestigde in haar bezittingen, waaronder het altaar van Oostkerke met afhankelijke kapellen te Wulpen, Lapscheure, Moerkerke en Westkapelle³. Bodemkundig gezien is Moerkerke gesitueerd in de overgangszone tussen polder- en zandstreek. De dorpskern zelf bevindt zich in een zone die volgens de bodemkaart van België als “overdekt pleistoceen” wordt aangeduid, terwijl de bodem in het zuidelijk deel van de parochie uit overwegend nat of vochtig zand bestaat en in het noordelijk deel uit dekklei⁴. Het grootste deel van de parochie en de dorpskern zelf liggen lager dan 4 meter boven de waterspiegel (2^e Algemene Waterpassing).

Verhulst vermoedde dat de inbraken ten gevolge van de overstroming van 1134 tot stand kwamen op de lijn Sint-Kruis-Moerkerke, waarbij de dorpskern van Moerkerke wel nog in het overstromingsgebied van 1134 valt⁵. Misschien kan de weg Brugge-Aardenburg, die op de kaart van het Brugse Vrije van Pieter Pourbus als “Hoge Weg” wordt aangeduid en ca. 600 meter ten zuiden van de dorpskern te situeren is, als grens van de 12^e eeuwse overstromingen voorop worden gesteld. De huidige dorpskern van Moerkerke en het gebied onmiddellijk ten noorden daarvan, kwamen vermoedelijk vrij snel opnieuw droog te liggen, vermoedelijk niet door actieve inpoldering, maar op natuurlijke wijze. Door de Damweg, aangelegd in het verlengde van de dwarsdijk te Damme en dus te situeren kort na 1180, werd het gebied dan

¹ Gegevens ontleend aan Hasquin H. 1980-81, pp. 709-710; Vrielinck S. 2000, pp. 1732-33. De oppervlakte van de gemeente Moerkerke bedroeg in 1834/45 2283 hectare en in 1961 2287 hectare.

² Naast A. Verhulst besteedden alleen M. Coornaert (1989) en R. De Keyser (1962; 1972) in diverse bijdragen in het tijdschrift *Rond de Poldertorens* enige aandacht aan Moerkerke, hoewel hun aandacht in de eerste plaats naar de linkeroever van het Zwin – het ambacht Oostkerke - uitging.

³ Thesaurus Diplomaticus nr. 511 : kopie 17e eeuw in cartularium van de abdij van Saint-Quentin-en-L’Ile, Parijs, Bibliotheque Nationale, Fonds Latin, 12895, f°8r; zie ook Gysseling, 1960, p. 701; Verhulst, 1960, p. 19 noot 5: “*In Flandriis super mare altare de Oskerke cum ecclesia et quatuor capellis prima de Vulps quae sita est in maris insula, secunda de Lapscures, tertia de Murkerkan, quarta de Vuas quod altare cum capellis solvit in supradicta festivitate de obsoniis decem*”. Vuas is het latere Waes- of Westkapelle. Alleen de schenking van de novale tienden aan de Sint-Kwintinsabdij is historisch gedocumenteerd, met name door een oorkonde van graaf Robrecht II uit 1089: Coornaert, 1989, 1, p. 9. De eigenlijke tienden van Oostkerke-ambacht had de abdij al vroeger verworven, mogelijk via schenking ten tijde van graaf Boudewijn V (1035-1067): De Keyser R. 1972, p. 104.

⁴ Gedigitaliseerde bodemkaart van België : [http://geo-vlaanderen.gisvlaanderen.be/geo-vlaanderen/bodemkaart/\(2005/07/05\)](http://geo-vlaanderen.gisvlaanderen.be/geo-vlaanderen/bodemkaart/(2005/07/05)).

⁵ Verhulst A. 1959a, fig. 1.

definitief onttrokken aan de invloed van de zee⁶. Ten noorden daarvan werd dan nog voor 1228 de Maldegemse polder of polder van Filips Ram bedijkt⁷. In de late middeleeuwen bleek de Maldegemse polder deels tot het ambacht en parochie Moerkerke, deels tot het ambacht Oostkerke, parochies Lapscheure en Sint-Katharina-buiten-Damme te behoren⁸, wat mogelijk betekent dat de oude administratieve grenzen van voor de 12^e eeuwse overstromingen gereconstrueerd werden. Over het 12^e eeuwse Moerkerke is slechts weinig geweten: na 1114 verscheen Moerkerke pas opnieuw in de bronnen in 1163, opnieuw als afhankelijkheid van de kerk van Oostkerke, en in het laatste kwart van de 12^e eeuw⁹. Als zelfstandige parochie werd het pas in 1234 vermeld¹⁰. Enige discontinuïteit in de bewoningsgeschiedenis van Moerkerke valt dan ook niet uit te sluiten. Mogelijk werd het dorp zelf, net als Lapscheure hersticht in de 2^e helft van de 12^e eeuw, en dit niet noodzakelijk op exact dezelfde plaats als het eerste dorp.

Op basis van de toponymie en de ligging, kunnen we vermoeden dat Moerkerke gesticht was als een kapel in een veenwinningsgebied, waarvan het noordelijke deel in de 12^e eeuw echter overstroomde. Het systematische wegennet in het zuidelijk, niet overstroomde deel, met als centrale as de oude *Brieversweg* van Sint-Kruis naar Sint-Laureins, evenwijdig daarmee een aantal assen waaronder de reeds vermelde Hoge Weg en loodrecht daarop een aantal wegen die in de 15e en 16e eeuwse ommelopers als “Stoofweg”, “Heer Heinsweg”, Spegelweg”, Rosendaleweg”, “Engelse weg” en “Houtweg” worden aangeduid¹¹, lijken in die richting te wijzen.

Na het heropleven van de bewoning in Moerkerke eind 12e eeuw, groeide het dorp vermoedelijk snel uit tot zelfstandige parochie én zetel van een *ambacht*. De hypothese van Dries Tys indachtig, als zouden de oude 11e eeuwse ambachten ontstaan uit de moederparochies, in de loop van de 12e eeuw aangepast zijn aan de noden van de waterstaat¹², kunnen we hier veronderstellen dat tengevolge van de doorbraak van de Zwingel naar Damme, het oude ambacht Oostkerke doormidden werd gesneden. Het deel rond Moerkerke werd afgezonderd van de rest van het ambacht Oostkerke en als een nieuw ambacht ingericht¹³.

⁶ Verhulst A. 1959b, pp. 23-24.

⁷ Verhulst A. 1995, pp. 55-57.

⁸ Janssens L. 1984, p. 7; De Keyser, R. 1962, p. 71.

⁹ Verhulst A. 1959a, p. 29 noot 3; 1959b, pp. 30-31: Aangezien ook het pas later herstichte Lapscheure en het “mythische” *Litterwerwe* in één adem vermeld worden, wijst Verhulst erop dat de oorkonde van 1163 géén bevestiging is van het bestaan van Moerkerke op dat ogenblik.

¹⁰ Schenking gravin Johanna aan abdij Zoetendale d.d. 1234/08 (*Thesaurus Diplomaticus* 19831). Eerdere vermeldingen van Moerkerke hebben ons inziens betrekking op Moerkerke in de Vier Ambachten (met name de schenking aan de abdij van Boudelo door Bernard van Roubaix, d.d. 1218/4/28 (TD 25670 en 25671).

¹¹ Zie ook Cafmeyer M. 1964, pp. 104-112 en Coornaert M. 1989, 1, pp. 5-6; 3; p. 23.

¹² Zie hoger, hoofdstuk 1. Tys D. (2003, p. 351) veronderstelt wel dat Ijzendijke de laatste nieuwe parochie was die nog werd ingericht als ambacht (na 1046). Moerkerke werd echter pas een eeuw later parochie én ambacht.

¹³ De polders van Bonem en Sint-Kathelijne, aan de oostzijde van het Zwin, zouden echter tot het ambacht Oostkerke blijven behoren: zie infra; volgens Warlop E. 1959, p. 228, hierin gevolgd door De Keyser R. 1984, p. 114 behoorde eind 13e eeuw ook een deel van de parochie Moerkerke tot het ambacht Oostkerke. Ze steunen hiervoor beiden op dezelfde oorkonde van 27 juli 1298, waarin sprake is van een perceel grond in de polder van Lamsin de Tollenaar, ook wel de Grote (Nieuwe) Polder genaamd, “*int ambocht van Hoostkerke ende in die prochie van Moerkerke*” (Brugge, Grootseminarie, archief Spermalie, origineel; ed. *Corpus Gysseling I*, nr.

Hoewel Moerkerke als ambacht tot het eigenlijke Brugse Vrije – het “Platte” - gerekend werd, en de schepenbank van het Vrije er dus in principe de volledige gerechtelijke en toezichthoudende bevoegdheid bezat¹⁴, was dit reeds in de 14^e eeuw niet voor het volledige grondgebied het geval. Zoals haast overal in het Brugse Vrije, bestonden er ook in Moerkerke enclaves van het *Proosse* en het *Kanunnikse* van Sint-Donaas¹⁵. Daarnaast bestond inzake landzaken – voornamelijk grondtransacties en schouw van wegen en waterlopen – op het grafelijk domein van de Brieven van Aartrijke, een afzonderlijke jurisdictie: de “*laten van de Brieven van Aartrijke*”, die niet alleen delen van Moerkerke-ambacht (rond de *Brieversweg*¹⁶), maar ook van Aardenburg-ambacht omvatte¹⁷. De domeininkomsten verbonden aan de Brieven van Aartrijke behoorden tot het zogenaamde *Oude Domein* van de graven van Vlaanderen en werden beheerd door een erfelijk ontvanger, tevens hoofdredenaar van de Redeninge, van 1398 tot ca. 1451 de familie van Leyackere, en vervolgens ten laatste in 1452 door hertogelijk topfunctionaris *Pieter Bladelin*¹⁸. De Brieven van Aartrijke zouden voor Bladelin de vertrekbasis vormen voor een nieuwe heerlijkheid en stad, *Middelburg*, waarvoor hij achtereenvolgens de persoonsgebonden rechtspraak in 1458 en de hoge rechtspraak, in 1464, zou verwerven¹⁹. Vanaf dat ogenblik zou een belangrijk deel van parochie en ambacht Moerkerke, tevens het oostelijke deel van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve ressorteren onder de heerlijkheid Middelburg²⁰.

Belangrijk voor onze case-study over het laatmiddeleeuwse Moerkerke, zijn de heren van Moerkerke, die zich op het einde van de middeleeuwen actief inlieten met het beleid van de watering in Moerkerke. Volwaardige ambachtsheren bestonden niet in het Brugse Vrije, en voor de 14^e eeuw zoekt men ook tevergeefs naar een adellijk geslacht met de naam van

1691). Deze polder werd pas tussen 1246 en 1269 ingedijkt, en was ten Noorden van de Maldegemse polder gelegen (zie Verhulst A. 1995, pp. 58-59).

¹⁴ Huys E. 1997, p. 465.

¹⁵ Uit de wettelijke passeringen van de proostdij Sint-Donaas blijkt dat Moerkerke wel degelijk proostlanden omvatte, en dat er proostlaten woonden: vb. RAB, Proostdij Sint-Donaas, 1251, f°274v: verkoop door *Pieter Beernaert*, proostlaat in Moerkerke van 4 m 2 ln 31 r proostland in Moerkerke.

¹⁶ RAB, Registers Vrije, nr. 6, met proces-verbaal van schouw van de Brieversweg, omwille van de Brieven van Aartrijke.

¹⁷ Cf. talrijke grondtransacties verleden voor deze laten van de Brieven van Aartrijke van de 13e tot de 15e eeuw: *Corpus Gysseling I*, nr. 1214: schenking omgezet in erfcijns van 2 m 19.5 r te Moerkerke, d.d. 1293/01/25; RAG, Sint-Baafs en Bisdomein, oorkonde 915 (Gysseling, nr. 1000): schenking van 1 gemet land in de OLV-parochie van Aardenburg, d.d. 1353-54/03/26; RAB, Découvertes, 250/3 (cartularium Abdij Sint-Andries), f°375r-376r: schenking omgezet in erfcijns van 12 gemeten 1 linie 15 roeden land in ambacht en parochie van Moerkerke, ten zuidoosten van de kerk en in de watering Zuid-over-de-Lieve, d.d. 1406/04/17. Bij de creatie van Middelburg door Pieter Bladelin (infra), vinden we een beschrijving van de bevoegdheden van deze *laten*: “*congnoissance de adheriter et desheriter et generalment judicature en quelque maniere que ce soit de toutes actions reelles vulgairement appeeles lantsake, amendes... de trois livres paris et au dessboubz, et confiscation de la propriété des terres par faulte de non paier*” (Gilliodts-Van Severen, L. 1891, III pp. 209-212).

¹⁸ Soens T. 2002, pp. 251-252; Soens, T. *Databank beheer grafelijk domein Vlaanderen 1350-1500*, onuitgegeven databank, sub. brieven van Aartrijke.

¹⁹ Gilliodts-Van Severen, L. 1891, pp. 209-212; ADN B 1608, f°144v. Zie over Middelburg en Bladelin: Haemers J. 2005; De Clercq W., Dumolyn J. en Haemers J. te verschijnen

²⁰ Volgens de ommeloper van de watering Zuid-over-de-Lieve van 1470, omvatte het Middelburgse deel van het ambacht 855,5 ha, alleszins veel meer dan de cijfers vermeld bij Janssens L. 1984, p. 8.

Moerkerke in het graafschap Vlaanderen²¹. Toch treft men reeds in het laatste kwart van de 13^e eeuw schepenen van het Brugse Vrije aan die de naam van Moerkerke droegen²², en in dezelfde periode werd ook een *Leo van Moerkerke* als leenhouder van het hof van Moerkerke vermeld²³. Dat hof van Moerkerke verschijnt in 1365 in de leenboeken van de Burg van Brugge, met een foncier van 104 gemeten, met nog 50 gemeten achterleen, doch nog niet in het eerdere leenboek uit het tweede kwart van de 14^e eeuw, wat kan betekenen dat het op dat ogenblik nog niet rechtstreeks van de burg van Brugge gehouden werd, maar een achterleen was, mogelijk van het hof van Vake te Maldegem²⁴. In de 14^e eeuw bleef de familie van Moerkerke actief in de schepenbank van het Brugse Vrije. In de tweede helft van die eeuw werd Lonis van Moerkerke in de kasselrijrekeningen van het Brugse Vrije als heer, “*dominus*”, aangeduid, echter nog steeds als heer Lonis van Moerkerke, en niet als Lonis, heer van Moerkerke²⁵. Toch duikt deze laatste titel ook op in de bronnen in deze periode, zij het in een document waarin de Van Moerkerkes zelf als oorkonder optraden²⁶. De “heerlijkheid” Moerkerke zou echter maar goed uitgebouwd worden vanaf het begin van de 15e eeuw door Lodewijk van Moerkerke. Deze Lodewijk van Moerkerke begon zijn carrière als schepen van het Brugse Vrije, doch trad nadien ook in dienst van de graven van Vlaanderen, eerst als baljuw en vervolgens als raadsheer in de Raad van Vlaanderen²⁷. Hij liet zich wel consequent heer van Moerkerke (en Merwede) noemen²⁸, en zou in 1430 het hof van Moerkerke en het hof van Vake in Maldegem-ambacht samenbrengen in één leen Moerkerke. Eerder had hij al 52 gemeten aan zijn bezittingen te Moerkerke toegevoegd via erfpacht van de abdij van Zoetendale²⁹. Het dragen van de titel van een dorpsheerlijkheid was een typische verzuchting voor de hogere ambtenaren uit de Bourgondische periode – *Jan Dumolyn* noemt het een omzetting van het door de functie verworven sociaal en politiek kapitaal in symbolisch kapitaal, en geeft ook andere voorbeelden van raadsheren die zich bij gebrek aan geërfde titel een heerlijkheid creëerden³⁰. In het geval van Moerkerke gaat het dan nog om een heerlijkheid uitsluitend bestaande uit grondheerlijke rechten: het hof met de grond eromheen en rechten op vogel- en visvangst.

Spreeken over het “*oude geslacht van heren van Moerkerke in het Brugse Vrije*”³¹ is dus niet helemaal correct. De familie Van Moerkerke kan hooguit beschouwd worden als één van die typische schepenenfamilies uit het Brugse Vrije, waarvan Dries Tys de oorsprong recent terugvoerde tot de groep van (halfvrije) ridders en grafelijk dienstpersoneel, die door de 11^e

²¹ Cf. Warlop E. 1968.

²² Priem F. 1850 VII, p. 16 : *Baudewin van Moerkercke* als schepen vermeld in 1278.

²³ Janssens L. 1984, pp. 149 ; 152-161.

²⁴ ARA RK 1072, f°19r; Janssens L. 1984, p. 152.

²⁵ Prevenier W. 1959, p. 150; voor dit onderscheid zie: Warlop E. 1975, I, p. 301.

²⁶ RAG, Sint-Baafs en Bisdome, oorkonde 888 (inv. Gysseling nr. 969): oorkonde van Lonis, heer van Moerkerke en zijn broer Vrancke van Moerkerke d.d. 1351.

²⁷ Dumolyn J. 2003, prosopografische gegevensbank sub “*Lodewijk van Moerkerke*”.

²⁸ Cf. Rk. Brugse Vrije 1408-09, f°22v : “*mijn here van Moerkerke*”.

²⁹ RAG, Sint-Baafs en Bisdome, R 8, f°4r (Gysseling, nr. 15346): overeenkomst d.d. 1424/08/31. Lodewijk van Moerkerke pachtte in 1425 ook het tiend van de Strijdersgatpolder op Kadzand van de abdij Sint-Baafs (RAG, Sint-Baafs en Bisdome, o1767, Gysseling nr. 14436, d.d. 1425/03/17).

³⁰ Dumolyn J. 2003, pp. 121-123.

³¹ Kerckhoffs-de Hey, E. 1980, p. 99.

en 12^e eeuwse graven van Vlaanderen her en der aan de rand van hun domeinen gevestigd werden, en belast werden met administratieve taken en die zich dan geleidelijk ontwikkelden tot een soort van dorpselite³².

Gezien hun positie in het dorp, zullen de heren van Moerkerke vanzelfsprekend ook een grote rol in de watering gespeeld hebben, aanvankelijk echter eerder *de facto* dan *de jure*: pas eind 15^e eeuw werd de heer van Moerkerke in de rekeningen aangeduid als *hoofd* van de watering³³. In de 16^e eeuw, blijkt de heer van Moerkerke *erfachtig commissaris* of *erfachtig schout* te worden genoemd³⁴, doch op dat ogenblik was hij ook al in het bezit van het ammanschap van Moerkerke waaraan ook het ambt van *waesschout* verbonden was (infra). Ook in eerdere rekeningen werd aan de heren van Moerkerke al een vergoeding toegekend, doch louter ten persoonlijke titel, en zonder dat sprake was van een bijzondere functie in de watering³⁵. Los daarvan traden de heren van Moerkerke vaak op als spreekbuis van de watering. Reeds in 1286 vertegenwoordigde Lonis van Moerkerke de watering van Moerkerke in een dispuut tegen de stad Gent, zoals terzelfdertijd de heer van Bonem de ingelanden van de polder van Bonem en de Sint-Kathelijnepolder vertegenwoordigde. De overige ingelanden werden daarbij aangeduid als hun *meenters* - de personen met wie zij inzake waterstaat een *meente* of *meentucht* vormden. Van enige ondergeschikte relatie kan daarbij geen sprake zijn³⁶. Ook later zien we de heren van Moerkerke als spreekbuis van de watering optreden, bijvoorbeeld begin 15^e eeuw in een verzoekschrift van *Lodewijk van Moerkerke*, "*et les manans et habitans dudit lieu et de Lapsceure, consors*", gericht aan de grafelijke commissarissen van de Rijsele "*camere van den Rade*" belast met het onderzoek naar de toestand van de sluis van Slepeldamme³⁷. Later in de 15^e eeuw aarzelde de watering van Zuid-over-de-Lieve zelfs niet om een bode te sturen naar Dordrecht, waar Lodewijk van Moerkerke, die door aankoop in 1424 de heerlijkheid Merwede bij Dordrecht in handen had gekregen, op dat ogenblik verbleef³⁸. Klaarblijkelijk durfde de watering geen belangrijke beslissingen nemen zonder voorafgaandelijk de mening van Lodewijk van Moerkerke

³² Tys D. 2003, pp. 508-515 ; zie ook : Von Groote W. 1980-81, die als eerste de aandacht vestigde op het bestaan van deze sociale groep in het Brugse Vrije.

³³ Zie bijvoorbeeld rk Zuid-over-de-Lieve 1492 : "*Voort es mijnen heere vander Maerwede gheconsenteert zijne ordonnare wedden als hooft vander wateringhe vanden tzelve jaren XCI, XCII elc XX lb. parisis, comdt: 40 lb. parisis*".

³⁴ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1528: "*Betaelt Jonckeer Loony van Vlaenderen heer van Praet ende van Moerkercke etc. erfactich scoutate van deser wateringhe ende autytuer van deser rekeninghe over zyn salaris de anno XXVIII: 20 lb. Parisis*"; rk. Zuid-over-de-Lieve, 1547-48: "*erfachtich commissaris ter aoudycye (sic) van deeser rekeninghe*".

³⁵ rk Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1431: "*Mijn here van Moerkercke ghegheven over dat hij ten diverschen stonden ghemoet heeft voer de vorseide wateringhe over zine costen ende moynesse: 20 lb. Parisis*".

³⁶ \$250, d.d. 1286/07/07: "*den heere van Boenheim over hem zelven ende over die van Sente Kathelinen polre ende over die van Oestkercke die ten ambachte vanden Vrien behooren ende sheeren van Boenheim meenters zijn, ende Loenis van Moerkecke over hem zelven ende over die van Moerkercke die ten Vryen toebehooren ende zyne meenters zyn*".

³⁷ \$592, kopie van een ongedateerd verzoekschrift, eind 14^e of begin 15^e eeuw.

³⁸ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broek/Stampershoeke 1438-39: "*Item betaelt eenen bode die de sluusmeesters senden te Dordrecht bi mijn here van Moerkerke dat hem wilde ghelieven te commene ten daghe van onser rekeninghe ende ons wilde helpen beraden vander grote quetse ende node die de vorseide wateringhe nu staet te hebbene van onser sluus ende anders dat der wateringhe van node es, betaelt ende ghegheven de vorseide bode over zyn costen ende moeynisse: 4 lb. 10 s. Parisis*"; voor de aankoop van Merwede zie: Dumolyn, 2003, prosopografische databank, "Lodewijk van Moerkerke".

gehoord te hebben. Dezelfde Lodewijk van Moerkerke gaf trouwens niet alleen advies, een paar jaar eerder zien we hem ook een omvangrijke partij hout aan de watering leveren³⁹.

Naast de heer van Moerkerke, zien we in de rekeningen van de watering van Moerkerke nog een aantal “feodale” functionarissen verschijnen, die elk op hun terrein ook een rol speelden in het waterbeheer.

- de *amman*: zowel Moerkerke-, Sijsele- als Oostkerke-ambacht bezaten een eigen amman. De amman ontving een vergoeding van de watering om het *geschot* af te kondigen, en diende tevens alle mogelijke verordeningen inzake waterstaat⁴⁰ bekend te maken, bijvoorbeeld wanneer werd overgegaan tot het opmeten van het land⁴¹, de bijeenkomst van een algemene vergadering of de uitbesteding van werken⁴². Ammans lijken ook als een soort van deurwaarder opgetreden te hebben, wanneer ze partijen daagden voor het gerecht⁴³. Het *ammanschap* van Moerkerke-ambacht was niet in handen van de familie van Moerkerke, maar werd zeker sinds de 14^e eeuw in leen gehouden door de familie van Oostkerke⁴⁴, wellicht niet toevallig gezien de oorsprong van Moerkerke-ambacht als afsplitsing van Oostkerke-ambacht. Na de dood van *Margriet van Oostkerke* in 1462, kwam het ammanschap van Moerkerke samen met het ammanschap van Oostkerke in handen van *Pieter Bladelin*. Na 1472 brandde een juridische strijd los om de erfenis van deze laatste⁴⁵, waarbij beide ammanschappen gescheiden raakten. Het ammanschap van Moerkerke werd uiteindelijk in 1501 verkocht aan *Karel van Moerkerke*, leenhouder van het kasteel van Moerkerke, waardoor de *heren van Moerkerke* toch nog het gelijknamige ammanschap in handen kregen⁴⁶.

³⁹ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1433-34: in totaal 910 voet eiken planken, voor 45 lb. 15 s. 4 d. parisis.

⁴⁰ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1501: betaling aan de amman van Moerkerke “vande gheboden te doene angaende dese wateringhe”; idem 1547: “Item betaelt den amman van Moerkerke over zijnen zalaris van alle de kerckegheboden die de voornoemde sluusmeesters ende ontfanghere hebben ghedaen doen de anno voornoemt: 2 lb. Parisis”.

⁴¹ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1399-1400: “up de Nieuavent soe daden sluusmeesters den polder meten vor toude conduut den amman van dat hi tghebot dede in de kerke te Sinte Katelinen in den Dam: 6 s.”.

⁴² Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1445-46: “Item, upten zelve dach betaelt vande gheboden te scrivene ende den ammans ghegheven in vele diversse ambachten tghebot te doene omme tvoorseide conduut te bestedene over al betaelt: 20 s. Parisis”.

⁴³ Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1496: “betaelt den amman van Moerkerke, ende van Oostkerke van dat zijlieden uitgheroupen hebben de ghezwoene vander watringhe vanden Broucke ende Stompersthoucke ten steghere jeghens Jan van Wulpen als ontfanghere ende jeghens hem ghebannen vanden gheschote van meye anno XCV, den taelsprekere ende crichouder van hem te goede te doene metter crike over al: 2 lb. Parisis”.

⁴⁴ ARA RK 1072, f°19v: “Item zo houd Clais (van Oostkerke) voirseid een leengoed van minen vorseiden here dats te wetene tammanscip van Moerkerke ambocht, met XXX manscepen der toe behorende daer of dat hi jaerlijcx ghelt min sheren lardire van Vlaendren XX s. Parisis ende staet te trauwen ende waerheiden”. Over de heren van Oostkerke als ammans van Oostkerke, zie De Keyser 1984, pp. 113-124.

⁴⁵ Haemers J. 2005. Bij testament schonk Bladelin (gest. 1472/04/08) het ammanschap van Oostkerke-ambacht aan zijn achternicht *Anthonine De Baenst*. Het ammanschap van Moerkerke ging naar zijn nicht *Elisabeth de Fevere*, echtgenote van *Joos van Varsenare*, die op 8 juli 1472 zelf reeds overleed. Haar zoon *Joos van Varsenare* verkocht in 1478 of 1479 het ammanschap van Moerkerke aan *Gheerwin Fremin*, die het dan zelf aan Karel van Moerkerke doorverkocht. Zie ook De Keyser R. 1972, p. 113 die echter de rol van Bladelin niet vermeldt.

⁴⁶ Janssens L. 1984, pp. 86-87; pp. 179-181.

- de (*waas-*)*schout*: zowel in Moerkerke als in Sijsele was het de *amman* die ook als *waasschout* optrad, en dit ook nog in de 16^e eeuw⁴⁷. Wanneer de heren van Moerkerke begin 16^e eeuw het ammanschap verwierven, gingen ze zich ook “erfachtig schout” noemen. Personen die het geschot niet betaalden werden aan de *waasschout* overgedragen, die dan in hun plaats het geschot kon betalen, en de kosten “*metten twivoude*” kon verhalen op de wanbetalers⁴⁸. Het is ook de schout die de dijschepenen moest manen, o.a. om de schouw uit te voeren⁴⁹, of om over te gaan tot de uitbesteding van (belangrijke) werken⁵⁰.
- de *berijder* of *dienaar* (“*sergeant*”) ⁵¹: in de late middeleeuwen de plaatselijke vertegenwoordiger van de baljuw, en dus van de vorst in het ambacht. De functies van “berijder” of “dienaar” in de kustkasselrijen werden vanaf de jaren 1440 progressief geïncorporeerd in het grafelijk domein, en vervolgens verpacht aan de meestbiedende, ondanks groot protest van de kasselrijbesturen. Voorheen werden ze vaak voor het leven toegekend⁵².

Ondanks het eerder archaische karakter van deze functionarissen, bleven zij ook in de late middeleeuwen en in de 16^e eeuw functioneren. Wel zien we dat hier en daar voorzorgsmaatregelen genomen werden, om ingeval van ambtsverzuim door ammans of schouten, een correcte werking te blijven verzekeren, bijvoorbeeld door een beroep te doen op de lokale baljuw⁵³.

⁴⁷ Rk. noord-over-de-Lieve 1526: Pieter Loppe ontvangt een vergoeding als *amman* en *waasschout* van Moerkerke-ambacht; voor Sijsele zie volgende voetnoot.

⁴⁸ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1476: “*Item ontfaen van den amman van Ziessele ter cause van der composicie die hij ghemaect heeft teghen de ghezworenen van der watringhe over de X s. parisis die hij behoort de voorseide watringhe te betalene van den personen die hem overghegeven waren als waesschout de somme van : 6 lb. parisis*”; rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1465-66: “*Item betaelt Pieter Harre van der selven lande van dat hem overghegeven was als schoutete van den jaere LXIII over prinsepael ende boete over al: 7 s. 6 d. parisis*”.

⁴⁹ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1560-61: “*Betaelt ten huuse van Jan de Vos van diesser verteert was bij sluusmeesters, dijscepenen ende waerschout als zij gheschauwet ende upghenomen hebben het rumen vande watringhe met de neghen smalle adren daer in suwerende ende alsdan overzien de ghebreken*”.

⁵⁰ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1373-74: “*Item smaendaechs naer Groot Vastenavent doe was scauwe dach gheleit ter Leyen om te scauwene alle waterganghe met sluusmeesters ende met scepenen ende den scouteten van haerlieder costen: 20 s. parisis*”; Keure van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve 1474: “*Item voort es gheordineert ende ghecuert dat men nu voort an gheenerande wercken in de voorseide watringhe besteden en zal noch upnemen ten zij bij vonnesse van den dijscepenen van der zelve watringhe ende bij maninghe van hare scoutheten*”

⁵¹ Rk. Zuid-over-de-Lieve: 1373-74: “*Item den beridere van Moerkerke: VII groten*”.

⁵² Zo wordt het “*beriderscip*” van Moerkerke vanaf 1484 verpacht (ADN B 4123, f°54v, rekening algemeen ontvanger van Vlaanderen Roeland le Fevre). In de ambachten Ijzendijke en Oostburg was dit reeds vanaf respectievelijk 1450 en 1442 het geval.

⁵³ §§705: reglement van de watering Zuid-over-de-Lieve d.d. 1482/04/21: “*welverstaende in dien dat de scoutate ende dijscepenen van dien in ghebreke ware, dat danne de bailliu van den plecke daer tghebrec es zal zelve moghen eenen dach stellen omme onderzouc te doene ende die in ghebreke zijn te corigerene ter watringhe bouf ende tsheeren bouf naer den inhouden van der cuere*”.

b.2bis.2 Kerkelijke instellingen in het gebied.

Op het volledige grondgebied van de moederparochie Oostkerke, waarvan Moerkerke zoals gezegd een afsplitsing was, was het de verafgelegen Benedictijner Sint-Kwintinsabdij die het geestelijk patronaat en het merendeel van de tiendrechten in handen had. Door M. Coornaert werd in 1989 een omvangrijke studie aan deze tiendrechten van de Sint-Kwintinsabdij gewijd⁵⁴. Een vroeg 15^e eeuwse goederenregister van deze abdij, bewaard op het Rijksarchief Brugge, werd ook al door Verhulst opgemerkt en liet Coornaert toe de tiendhoeken exact te reconstrueren⁵⁵. Uit datzelfde register blijkt ook dat de Sint-Kwintinsabdij zich in het gebied enkel als tiendheffer profileerde: op 4.7 hectare ten noorden van de kerk van Oostkerke met vermoedelijk het tiendhof en een aantal in leen uitgegeven percelen na, had de abdij géén grondbezit (meer) in het gebied. In de meeste tiendhoeken diende de abdij de tienden bovendien te delen met de parochieclerus, de bisschop van Doornik en een hele reeks particulieren. Voor de waterstaat in Moerkerke in de late middeleeuwen speelde de Sint-Kwintinsabdij dan ook geen rol van betekenis.

Anders was het gesteld met een aantal andere kerkelijke instellingen in het gebied, die er een groter grondbezit op na hielden. Op basis van het bronnenmateriaal nagelaten door de beide wateringeng van Moerkerke-ambacht konden we het belang van het kerkelijk grondbezit in het gebied reconstrueren. Voor Moerkerke Noord-over-de-Lieve deden we daarbij een beroep op de ommeloper van 1501:

	m	ha	%
Kerkelijk grondbezit	342,3	150,6	21,0
<i>Regulier</i>	79,2	34,86	4,9
> <i>Dominicanessen Engelendale ("Jacobinessen")</i>	34,2	15,0	2,1
> <i>klooster van Nazareth te Damme</i>	21,0	9,2	1,3
> <i>Kartuizers bij Brugge</i>	7,1	3,1	0,4
<i>parochiaal</i>	225,4	99,2	13,8
> <i>kerk van Middelburg</i>	64,3	28,3	3,9
> <i>kerk van Moerkerke</i>	45,1	19,8	2,8
> <i>kerk van Sint-Donaas te Brugge</i>	40,8	18,0	2,5
<i>hospitalen</i>	37,7	16,6	2,3
> <i>Begijnhof Ten Wijngaarde Brugge</i>	9,3	4,1	0,6
> <i>Sint-Janshospitaal Damme</i>	5,7	2,5	0,3
> <i>Potterie-hospitaal Brugge</i>	5,7	2,5	0,3
Totaal	1632,5	718,3	100,0

Tabel b2bis.1: kerkelijk grondbezit in Moerkerke-Noord-over-de-Lieve 1501 (bron: Damme, OCMW-archief, doos ommelopers 1)

Voor Zuid-over-de-Lieve vergelijken we de gegevens uit de ommeloper van 1470 met een verhoofding uit 1530:

⁵⁴ Coornaert M. 1989, passim.

⁵⁵ RAB, Oud Kerkarchief, 416; Coornaert, 1989, 3, pp. 22-43. Merk op dat ook de parochie Briele op Wulpen onder het patronaat van de Sint-Kwintinsabdij viel.

	m	ha	%
kerkelijk grondbezit	1183,4	520,7	25,3
regulier	972,6	427,9	20,8
> <i>abdij Spermalie</i>	545,7	240,1	11,7
> <i>abdij Zoetendale</i>	295,4	130,0	6,3
> <i>Kartuizerinnen Sint-Anna-in-de-Woestijn ("nieuw klooster")</i>	65,3	28,8	1,4
parochiaal	165,1	72,64	3,5
> <i>Sint-Donaas te Brugge (fabriek)</i>	24,8	10,9	0,5
> <i>kerk van Sint-Kruis bij Brugge</i>	17,3	7,6	0,4
> <i>kerk van Moerkerke</i>	15,6	6,9	0,3
hospitalen	45,7	20,1	1,0
> <i>Potterie-hospitaal Brugge</i>	22,5	9,9	0,5
> <i>kapel Sint-Obrechtsgodshuis</i>	10,6	4,7	0,2
> <i>Sint-Janshospitaal Damme</i>	9,7	4,3	0,2
Totaal	4681,1	2059,7	100,0

Tabel b2bis.2: kerkelijk grondbezit in Moerkerke Zuid-over-de-Lieve 1470 (werkelijke oppervlakte) (bron: Brugge, Grootseminarie, Archief Spermalie, register 46)

	m	ha	%
kerkelijk grondbezit	1240,1	545,6	31,5
regulier	954,9	420,2	24,3
> <i>abdij Zoetendale</i>	318,2	140,0	8,1
> <i>abdij Spermalie</i>	316,7	139,4	8,0
> <i>klooster Sarepta</i>	179,9	79,1	4,6
parochiaal	223,7	98,4	5,7
> <i>commuun van OLV te Brugge</i>	40,3	17,7	1,0
> <i>kerk en armendis van Moerkerke</i>	32,9	14,5	0,8
> <i>kerk en armendis van Sint-Kruis</i>	20,6	9,1	0,5
hospitalen	61,5	27,0	1,6
> <i>Sint-Janshospitaal Damme</i>	36,3	16,0	0,9
> <i>Potterie-hospitaal</i>	10,8	4,8	0,3
> <i>scholieren van Ten Wijngaarde te Brugge</i>	8,0	3,5	0,2
totaal	3934,9	1731,3	100,0

Tabel b2bis.3: kerkelijk grondbezit in de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve 1530 (fiscale oppervlakte) (bron: RAB, Registers Vrije 16036)

Enigszins tegen de verwachtingen in, is het kerkelijk grondbezit in zijn totaliteit groter in het – zandiger - Zuid-over-de-Lieve dan in het meer zeewaarts gelegen Noord-over-de-Lieve, doch dit is volledig toe te schrijven aan de aanwezigheid van drie kloosters op het grondgebied van de watering Zuid-over-de-Lieve: Spermalie, Zoetendale en Sarepta. Voor het overige zien we dat in Noord-over-de-Lieve het aandeel van de parochie-clerus beduidend groter was dan in het meer inlands gelegen Zuid-over-de-Lieve. De stedelijke hospitalen hadden in Moerkerke dan weer slechts een beperkt grondbezit.

Hoewel de gegevens voor 1470 en 1530 voor Zuid-over-de-Lieve niet volledig vergelijkbaar zijn, doordat de verhoofding van 1530 slechts de “fiscale” oppervlakte geeft, zien we toch dat het kerkelijk grondbezit in tussentijd is toegenomen. Moerkerke volgde hiermee de algemene

evolutie die we ook elders in het Brugse Vrije konden vaststellen⁵⁶. Voor de drie categorieën kerkelijke instellingen was de “fiscale” oppervlakte in 1530 gelijk aan of groter dan de werkelijke oppervlakte van het grondbezit in 1470, wat impliceert dat de werkelijke omvang van het kerkelijk grondbezit in 1530 zeker groter was dan in 1470. Het zijn daarbij vooral de parochiale instellingen die aan belang wonnen. Bij de kloosters was er eveneens een toename, vooral door de nieuwe inplanting van het klooster *Sarepta* (infra). Aan de oostelijke rand van de watering Zuid-over-de-Lieve bevond zich sinds 1215 een de abdij van Zoetendale, een stichting van reguliere kanunniken van Sint-Augustinus. De abdijgebouwen bevonden zich in het gehucht *Paddepoel* dat deel uitmaakte van het ambacht Maldegem, doch op de grens lag van de ambachten Aardenburg en Moerkerke. De abdij van Zoetendale werd geplunderd in 1579. Na de Spaanse Reconquista, werd de abdijsamenleving niet hersteld, maar werden de goederen overgedragen aan de Jezuiten van Brugge, wat meteen het einde van de abdij van Zoetendale betekende⁵⁷. De abdijgebouwen met het domein errond in het gehucht Paddepoel vormden in de late middeleeuwen het eerste begin van de watering Zuid-over-de-Lieve, en waren ca. 110 hectare groot. De noordrand grensde aan de Lieve, met de west- en zuidrand grensde het domein aan de meersen van Paddepoel en Vake⁵⁸.

Iets ouder dan Zoetendale was de abdij Spermalie. Rond 1200 werd te Slijpe, een klooster voor vrouwen opgericht, dat aanvankelijk de naam Nieuwland droeg, en vrij vlug de leefregel van de Cisterciënzers aannam. Onder impuls van een machtige weldoener, grafelijk ambtenaar *Egidius van Bredene*, werd de abdij kort na 1239 overgebracht naar Sijsele, waar ze gevestigd werd op het domein Spermalie – een landgoed dat Egidius van Bredene vanaf 1228 had gekocht van de heren van Oostkerke, en waar hij ook een hof had laten bouwen. Vanaf dat ogenblik zou de Cisterciënzerinnen-abdij als Spermalie gekend staan. Ze zou in Sijsele gevestigd blijven tot de verwoesting in 1576 en de definitieve overbrenging naar Brugge begin 17^e eeuw⁵⁹. Het abdijsdomein zelf vormde een aaneengesloten gebied van 312 gemeten of 137 hectare in de *wanlanden* van de watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, tussen de “gemene weide” van het Maleveld en Sijseleveld aan de westzijde, de “Huenebeek” aan de oostzijde, een *zijdeling* richting dorpskern van Sijsele aan de zuidzijde, en het volland van de watering Zuid-over-de-Lieve aan de noordzijde⁶⁰.

Een derde reguliere instelling op het grondgebied van Moerkerke, was het klooster Sarepta. Onder invloed van de Moderne Devotie ontstond midden 15^e eeuw in Biervliet een gemeenschap van vrouwen die leefden als Zusters van het Gemene Leven, en in 1461 van de bisschop van Utrecht toelating kregen de regel van Sint-Augustinus aan te nemen. Het klooster, dat ook de naam *Emmaüs* aannam, werd geleid door een prioress of *mater* en een prior-biechtvader of *pater*⁶¹. Het eiland Biervliet was echter niet de meest gunstige plaats

⁵⁶ Zie hoger, hoofdstuk 5.

⁵⁷ Van Mingroot, E. 1984, pp. 611-654.

⁵⁸ Cf. Ommelopers Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve 1470, 1502 en 1530.

⁵⁹ Cf. Strubbe E.I. 1942, pp. 58-62 ; 102-114 en Strubbe, E. en Milis, L. 1966, pp. 447-478 ; Verstraete D. 1979, pp. 7-17.

⁶⁰ Cf. Ommelopers Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve 1470, 1502 en 1530.

⁶¹ Sterken, M. Th., Geirnaert, N. en Huyghebaert N. 1978, pp. 1095-1122 ; Raes J. 1992 pp. 90-97.

voor een nieuwe kloosterstichting, gebukt als het ging onder de permanente dreiging van de zee. Toen in 1483 de zeedijken van Biervliet ondergraven werden door een *rattenplaag* die leidde tot “*grote onverdraghelic verlies ende schade... in hueren vruchten ende ander provisien*” en tot nogmaars eens “*grooten assisen van biere, caelioten ende andere zettinghen*” om de door de ratten vernielde dijken te herstellen, besloot de gemeenschap het eiland achter zich te laten en haar bezittingen daar te *abandonneren*⁶². Op 28 november van dat jaar werd van *Joos vanden Berghe*, heer van Watervliet en diens mede-eigenaars, het goed ter Stove gekocht met 200 gemeten (88 hectare) akkerland, bos en meersgronden in de parochies Moerkerke en Sijsele, deels ressorterende onder het ambacht van Sijsele, deels onder de heerlijkheid Middelburg-in-Vlaanderen. De verkoopprijs bedroeg 400 pond groten Vlaams, de helft te betalen binnen het jaar, de helft aan halfjaarlijkse termijnen van 25 pond⁶³. Het goed Ter Stove bevond zich in het 38^e begin van de vollen van de watering Zuid-over-de-Lieve. Volgens de ommeloper van 1470 behoorde ook het “*Forestbuussche*” tot het goed. In 1530 bezat Sarepta in totaal 79,1 hectare belastbaar land in de watering, minder dan de oorspronkelijke aankoop, doch het is mogelijk dat een deel van de gronden in de wanlanden lagen, waardoor de reële oppervlakte groter kan geweest zijn⁶⁴. Van dit klooster zijn een aantal waardevolle 16^e eeuwse rekeningen bewaard, die ons een goed beeld geven van de plattelandseconomie in het gebied.

b.2bis.3 De landbouweconomie te Moerkerke in de 16^e eeuw: het voorbeeld van het goed ter Stove-alia het klooster Sarepta.

Wie vandaag Moerkerke bezoekt, vindt tussen de soms warrige verkaveling door vooral laaggelegen, drassige weilanden terug, omzoomd door knotwilgen en populieren. Over de landbouweconomie in het laatmiddeleeuwse Moerkerke is nog slechts weinig geweten. Met de rekeningen van het klooster Sarepta beschikken we echter over een zeer interessante bron. Sarepta vormde een middelgrote gemeenschap gevestigd op een grote hoeve op de rand van polders en zandstreek en zonder veel bezittingen buiten dit kerngoed. Van dit klooster zijn een aantal zeer waardevolle 16^e eeuwse rekeningen bewaard, die ons een beeld geven van het kloosterleven, maar bij uitbreiding ook van de exploitatie van het *goed ter Stove*, dat blijkens de rekeningen niet als geheel werd verpacht, maar zeker voor een deel rechtstreeks werd geëxploiteerd⁶⁵. Dank zij een aantal oorkonden en het memoriaalboek van mater *Sofie Pickx*

⁶² In 1487 zou wel een deel van de gemeenschap terug moeten keren naar Biervliet, waar een apart klooster gesticht werd onder de naam Emmaüs. De bezittingen van beide gemeenschappen werden echter strikt gescheiden (Sterken, M. Th., Geirnaert, N. en Huyghebaert N. 1978, p. 1103).

⁶³ RAB, Cumulus Ecclesiasticus, 600: cartularium van het klooster Sarepta, redactie oudste deel beëindigd op 1518/08/04, f°16r : verkoopsovereenkomst; f°14v-15v: amortisatie door Maximiliaan van Oostenrijk d.d. 1486/08. De verkopers zijn: mer Joos vanden Berghe, ridder, heer van Watervliet; Cornelis Joris Jacobszone; Pieter Masin en Pieter vander Meulen. Zie ook Raes, J. 1992, pp. 90-97.

⁶⁴ Cf. Ommelopers Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve 1470, 1502 en 1530.

⁶⁵ RAB, Oud Kerkarchief, 418 : rekeningen van het klooster Sarepta, rekeningen 1528-29, 1529-30, 1538-39, 1544-45, 1553-54, 1558-59 en 1577-78. Aanhef oudste rekening: “*Rekeninghe ende bewijs van alle dies ic zuster Jozyne vander Weedaghe als mater ende dien(ar)esse van Sinte Lijsbette clooster te Sarepten ontfanghen ende huut ghegheven heb zijnt den XIIsten dach van decembre XVc XXVIII tot den XIIIen dach in decembre XVc XXIX*”

(1557-1578) hebben we een vrij goed beeld van de bewoning van het klooster die schommelde rond de 50 personen: 16 tot 20 koorzusters, evenveel *donatienen*, een tiental novicen, een tweetal meiden of knechten, de *pater*, en een broeder-konvers. De belangrijkste inkomsten (naast beleggingen in renten), blijken uit drie posten te komen:

	1528-29	1529-30	1538-39	1544-45	1553-54	1558-59	1577-78
Verkoop vee/huiden	49,7	45,1	63,8	96,0	100,5	79,7	98,9
Verkoop hout	42,6	36,7	43,5	49,1	48,5	66,5	121,3
Loon voor weven, spinnen en naaien	42,2	43,6	55,5	33,6	27,5	16,9	29,1

Tabel b2bis.4: inkomsten van het klooster Sarepta te Moerkerke (lb. groten Vlaams) (bron: zie noot 65)

Het goed Ter Stove vertoont de kenmerken van een groot gemengd landbouwbedrijf, met nadruk op de veeteelt. Vetmesten voor commerciële doeleinden was in de Zuidelijke Nederlanden in de 16^e eeuw een nog jonge activiteit, en beperkte zich in hoofdzaak tot de meersen langsheen rivieren zoals de Schelde, en de kustvlakte⁶⁶. De rekeningen vermeldden de aankoop van magere dieren, in hoofdzaak ossen, die op de “*garsen*” van het klooster werden gezet, en vervolgens geslacht voor eigen verbruik en verkocht⁶⁷. Daarnaast werden ook zelf jonge dieren gekweekt⁶⁸. Bij het sluiten van de rekening in december werd telkens vermeld hoeveel dieren het klooster in bezit had. Inzake aard en omvang van de veestapel, vertoont Sarepta veel gelijkenis met de door Mertens bestudeerde 14e eeuwse middelgrote hospitaalhoeves Trente te Zuienkerke, Briele te Sint-Michiels en Donk tussen Maldegem en Sijsele, doch met één belangrijk verschil: het aandeel van de ossen, dat op de 14e eeuwse hoeves nog zeer gering was⁶⁹:

	1528-29	1529-30	1538-39	1544-45	1553-54	1558-59	1577-78
Paarden (+veulens)	5(2)	5(3)	7	7(1)	6	7(1)	
Koeien	23	24	22	22	27	22	
Vaarzen	11	2	2	7	7	6	
Ossen	25	9	19	27	22	26	
Runderen (+kalveren)		19	7	4(4)	8(2)	6(2)	
Varkens (+biggen)	1(7)	1(10)	1(8)	2(6)	2(6)	1(6)	
Schapen	104	113	117	116	98	118	

Tabel B2bis.5: veestapel van het klooster Sarepta te Moerkerke bij het afsluiten van de jaarrekening in december (bron: idem)⁷⁰.

Bij de gegevens in deze tabel dienen nog 4 tot 7 varkens, 2 tot 4 koeien, en 7 tot 12 ossen gevoegd te worden die elk jaar voor de winter geslacht en ingepekelde werden voor eigen gebruik. Het aantal stuks vee dat verkocht werd, werd maar voor twee jaar gespecificeerd: in

⁶⁶ Lindemans P. 1994, II, p. 432-433; over het belang van het vetmesten en de (internationale) handel in ossen: Gijssbers W.M. 1999.

⁶⁷ Rk. 1528-29 : “om magher beesten, ossen ende coeyen om int gheren te legghene...: 12 lb. 11 s. 4 d. groten”.

⁶⁸ Idem : “Betaelt van der coeyen ter note te doene ende de verkens te beere te doene... : 4 s. 1 d. groten”

⁶⁹ Mertens J. 1970, pp. 169-173; pp. 183-185.

⁷⁰ De paarden zijn trekpaarden, op één na – het paardje van de prior - in 1538, 1544 en 1553. Onder runderen is hier een restcategorie voor jonge dieren – ook wel jaarlingen genoemd - vervat. De vermelde kalveren zijn “winterkalveren”.

1528-29: 13 varkens, 2 koeien, 1 vaars en 6 ossen; in 1577-78 9 varkens en 2 biggen, 8 koeien, 9 runderen en 7 ossen. We kunnen dus stellen dat ongeveer de helft van het vetgemeste grootvee zelf verbruikt werd, en de andere helft verkocht werd. De gegevens voor 1528-29 zijn het volledigst: in de zomer van 1529 omvatte de veestapel van Sarepta in totaal 79 stuks rundvee, 20 varkens en ongeveer 200 schapen⁷¹. Daarnaast boekte Sarepta af en toe inkomsten voor het vetmesten van dieren voor rekening van derden⁷². Het eigen grondbezit, dat voor een behoorlijk deel ook uit bossen moet hebben bestaan, volstond daartoe niet altijd: in 1528-29 bijvoorbeeld, pachtte het klooster zelf nog 11 percelen grond, waaronder een “*bulc*” of omsloten weiland te Damme⁷³. Ondanks de omvangrijke veestapel, diende Sarepta toch meermaals *boter* te kopen: 128 *steen* in 1528-29 en 197 *steen* in 1558-59, wat lijkt te bevestigen dat de dieren vooral voor het vlees werden gekweekt⁷⁴.

Toch legde Sarepta zich niet alleen toe op veeteelt: een deel van het grondbezit werd gebruikt als akkerland, vooral gericht op de zelfvoorziening inzake granen. Enkel de rekening van 1558-59 vermeldt inkomsten uit de verkoop van graan⁷⁵. Vaak diende nog zaaizaad te worden bijgekocht, en meestal ook haver, en soms zelfs broodgranen⁷⁶. Toen de zusters in 1578 door de onlusten gedwongen werden naar Brugge te verhuizen, speelden ze vermoedelijk ook het grootste deel van hun graanoogst kwijt, en kochten ze een grote hoeveelheid tarwe - 21,4 hoet of 3676,5 liter – aan. Daar ook van het graan bij het afsluiten van de jaarrekening in december de voorraad werd geteld, krijgen we een overzicht van de teelten op de kloostergronden. De combinatie van enerzijds tarwe – typisch voor het poldergebied – en rogge – dominant in de zandstreek typeerde wellicht dit overgangsgebied⁷⁷. Rogge en masteluin zijn echter niet noodzakelijk bestemd voor menselijke consumptie: volgens Vandewalle kon zeker de rogge bedoeld zijn als veevoeder⁷⁸. In principe is dit ook voor Sarepta mogelijk: de tarwevoorraden alleen - tussen de 60 en de 100 hoet in december – lijken ruim voldoende om een gemeenschap van ca. 50 personen te voeden. Opvallend is wel de volledige afwezigheid van *leguminosen* (bonen, erwten, vitsen), waarvan er nooit voorraden vermeld worden, terwijl die toch elders in de polderstreek een vaste stek tussen de verschillende teelten hadden⁷⁹. Naast een gebruik als veevoeder, werden deze leguminosen vooral gebruikt als hoofdbestanddeel van de *potagie*, een gerecht dat zeer populair was in de armere keuken, en ook werd

⁷¹ Het aantal verkochte schapen kennen we niet, doch wel de opbrengst: 16.9 lb. groten Vlaams. Aan een gemiddelde prijs van 50 groten Vlaams per schaap (Toch, M. 1973, p. 358), bekomen we 81 verkochte schapen, met nog 104 schapen over in de kudde.

⁷² Rk. 1577-78: “*van een cachtel te garssen twelcke besteet was II lb. groten tsjaers maer midts dat tzelve uuten bilck spranck waert voor den tijt uutghedaen, dus maer ontfanen: 34 s. groten*”.

⁷³ Rk. 1528-29: voor een totale pachtsom van 12,2 lb. groten. Aan een hypothetische pachtprijs tussen de 100 en de 200 groten per hectare, zou dit een oppervlakte van 15 à 30 hectare vertegenwoordigen. Zelf verpachtte het klooster amper 4 percelen, voor 4,5 lb. groten.

⁷⁴ Cf. Mertens J. 1970, p. 121; ter vergelijking: in december 1529 had het klooster 140 *steen* *boter* in voorraad; in december 1559 150 *steen*.

⁷⁵ Rk. 1558-59: “*van coerne dat wy vercocht hebben up tlant: 4 lb. 16 s. 5 d.*”.

⁷⁶ Rk. 1529-30: “*om havere die wy ghecocht hebben: 19 hoet: 2 lb. 11 s. 6 d.*”; in 1538-39 werd de oogst van 5 m 2 in 5 r tarwe “op het land” gekocht en ook 16 halster boekweit.

⁷⁷ Het belang van rogge is alleszins groter dan bijvoorbeeld in de kasselrij Veurne rond hetzelfde ogenblik: Vandewalle P. 1986, p. 203; pp. 262-263.

⁷⁸ Vandewalle P. 1986, p. 201.

⁷⁹ Mertens J. 1970, pp. 72-73; Vandewalle P. 1986, pp. 206-208.

opgediend in stedelijke hospitalen en gasthuizen⁸⁰, doch blijkbaar in het klooster Sarepta niet of nauwelijks op tafel kwam.

	1528-29	1529-30	1538-39	1544-45	1553-54	1558-59	1577-78
tarwe (hoet)	100	50	73	69	60	3	
rogge (hoet)	48	30	12	20			
masteluin (hoet)	30	12	22	35	14	5	
haver (hoet)	28			15			
gerst (hoet)				13			

Tabel b2bis.6: graanvoorraad van het klooster Sarepta op het einde van het boekjaar in december (bron: idem)⁸¹

Opvallend zijn ook de proto-industriële activiteiten van het klooster, die nauwelijks als een nevenactiviteit, doch wel als één van de belangrijkste inkomstenbronnen, moeten worden beschouwd. De *zusterkins* verdienden vooral geld aan het weven, maar daarnaast worden nog heel wat andere betaalde activiteiten uit de textielnijverheid vermeld: spinnen, naaien, breien, bleken van stoffen, “*zijde winden*” (1558). Het gaat vooral om de linnennijverheid: meerdere rekeningen vermelden de aankoop van vlas, terwijl de wol van de eigen schapen verkocht wordt en wollen kleren op de markt gekocht worden. Naast de zijde die in 1558 vermeld wordt, wordt ook één keer katoengaren aangekocht. Daarbij werkten ze volgens de rekeningen niet voor eigen rekening, doch ontvingen ze een *loon*⁸². Hebben we hier te maken met een vorm van *putting-out*, waarbij het klooster van een ondernemer de grondstof ontving en de afgewerkte producten terug afleverde aan dezelfde ondernemer? In 1577-78 lijkt dit deels het geval te zijn: wanneer de gemeenschap ten gevolge van de godsdiensttroebelen definitief uit Moerkerke vertrok in juli 1578, restitueerde ze het onverwerkte garen aan de eigenaars - echter niet aan één ondernemer, maar wel aan verschillende personen⁸³. 1577-78 valt echter in een uitzonderlijke periode: de zusters waren reeds eerder, van 1566 tot 1569 weggevlucht uit Moerkerke. Mogelijk was een deel van het klooster, en van het gereedschap verloren gegaan. Uit eerdere rekeningen blijkt dat het klooster zelf over de productiemiddelen beschikte⁸⁴: het vlas kochten ze, voor zover ze het niet verbouwden, zelf aan⁸⁵. Het weefloon was weliswaar de voornaamste inkomst uit de textielarbeid, maar we zien toch ook dat soms zelfstandig lijnwaad werd verkocht⁸⁶. Ook het gereedschap was, zeker in de eerste helft van de 16^e eeuw, eigendom van het klooster⁸⁷. Hooguit kunnen we dan ook spreken van een vrij losse vorm van *kaufsystem* waarbij de linnenproductie van het klooster aan verschillende

⁸⁰ Cf. de recente studies van Dehaeck S. 2004 en Nyffels N. 2005, beide onder leiding van E. Thoen.

⁸¹ In 1529-30 bevonden zich wel 2500 schoven tarwe, 3000 schoven rogge en 6000 schoven “*perde evene*” in de schuur. Blijkens de rekening van 1528-29 was de haver afkomstig uit tiendopbrengsten.

⁸² Idem: “*ontfaen van loen van weven...38 lb. 1 s. 3 d. groten*”.

⁸³ Rk. 1577-78: “*Eerst angaende tweven van diveersche sticken lijnwaet bijde religieusen vanden convente... te meer dat inde maenden van hoymaent, ougst ende septembre toten daghe vande venditie midts de foulén vanden crysvolcke lettél of niet gheweven es gheweest nemaer es eenyeghelick zijn gaeren ende ontgonnen sticken gherestitueert gheweest*”

⁸⁴ Wat strookt met de bevindingen van E. Thoen (1988, II, pp. 1000-1003) voor Binnen-Vlaanderen in dezelfde periode.

⁸⁵ Rk. 1529-30: “*Item betaelt om XXVI steen flas: 2 lb. 5 s. 9 d. groten*”; rk. 1558-59: “*om vlas: 2 lb. 19 s. groten*”.

⁸⁶ Rk. 1544-45: “*ende van lijnwaet dat wij vercocht hebben, ontfaen: 11 lb. 3 s. 2 d. groten*”.

⁸⁷ Rk. 1529-30: “*Noch om een alf dozyne weefbussten om bustels ende om teelen ende ander dinghen...: 5 s. 3 d. groten*”; “*om voer C naelden ende IIIIm spellen...: 31 d. groten*”.

personen per stuk werd verkocht. Uit een voorzichtige analyse van de gegevens in tabel B2bis.4 blijkt wel dat de inkomsten uit de linnennijverheid rond 1540 een hoogtepunt bereikten, maar vervolgens, ondanks de inflatie, duidelijk daalden.

Deze analyse van het 16^e eeuwse landbouwbedrijf van het klooster Sarepta te Moerkerke, wijst duidelijk op het belang van veeteelt en het vetmesten van ossen in het gebied, hoewel daarnaast ook nog tarwe, rogge, masteluin en in mindere mate haver en gerst verbouwd werden. Hoever de dominantie van veeteelt terug in de tijd mag worden gevoerd, is onduidelijk. Mogelijk werd in de 14^e eeuw nog veel meer graan in het gebied verbouwd. Op de nabijgelegen hoeve Donk te Sijsele-Maldegem van het Brugse Sint-Janshospitaal bijvoorbeeld, daalde de bezaaide oppervlakte tussen 1300 en 1368 van 52 naar 30% van het totale areaal⁸⁸. Deze laatste hoeve was slechts enkele kilometers van Moerkerke verwijderd, doch bestond in tegenstelling tot het goed Ter Stove te Moerkerke wel quasi volledig uit zandige gronden. Desalniettemin achten we het verminderende belang van akkerbouw, ten gunste van – arbeidsextensieve - veeteelt en dan met name het vetmesten, ook voor Moerkerke waarschijnlijk. De verklaring van deze evolutie schuilt dan zeker voor een deel in de hoger geconstateerde algemene bezits- en bedrijfsconcentratie in het kustgebied in deze periode, waarbij anderzijds ook de vraagfactor van de stedelijke markt niet mag verwaarloosd worden: Brugge bevond zich op amper een vijftal kilometer, en een groot deel van het grondbezit te Moerkerke was rond 1530 in handen van Bruggelingen gekomen⁸⁹. Het zou echter interessant zijn om na te gaan in hoeverre ook het waterbeheer een rol speelde in het toenemend belang van de veeteelt, met name door een mogelijke verslechtering van de drainage⁹⁰. Geheel onbelangrijk is deze vraag niet, gezien de ingelanden van de wateringen Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, De Broeke en Stampeshoeke rond 1579 kloegen dat:

“...duer het groot vrent upperwatere dat huerlieder daghelix upcompt huerlieder voornoomde conduyt ende sluuzen onmachtich zijn tvoornoemde water te luesen te zeewaert uuyte, daerby dat vele inghelande vande voornomde dry wateringhe hebben groote schade ende verlies wandt vele van huerlieder landen daermen taerwe ende andere wyntervruchten plach te winnen nu moeten blyven liggen ten garse ende tandere pasturen veranderende int biesen ende lissche als naerstligghende, al te groote schade ende grieve vande voornoomde supplianten”⁹¹.

Ook in de 14e eeuw werden deze wateringen al met soortgelijke problemen geconfronteerd. Zoals we in hoofdstuk 8 aantoonden werd daar op dat ogenblik wel een oplossing voor gezocht, met name door vrij ingrijpende aanpassingen aan de afwatering uit te voeren.

⁸⁸ Mertens J. 1970, pp. 135-136.

⁸⁹ Zie eerder hoofdstuk 6.

⁹⁰ De toenemende onmogelijkheid om aan akkerbouw te doen ten gevolge van een verslechterende afwatering, kennen we natuurlijk uit de Hollandse veengebieden. Daar maakte de toenemende onmogelijkheid om broodgranen te produceren definitief een einde aan de op zelfvoorziening gerichte landbouw, wat als een belangrijk factor wordt gezien in de overgang naar een kapitalistische economie in Holland: Van Zanden J.L. 1993, pp. 30-31; zie ook Brenner R. 2001, pp. 310-311; van Bavel B. en van Zanden J.L. 2004, pp. 527-528.

⁹¹ Klacht van de ingelanden en het bestuur van de wateringen, gericht aan de magistraat van het Vrije, ca. 1579 (\$\$539).

Bijlage 3: Conflicten rond waterstaat

b.3.1. Overzicht van geschillen waarbij de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve betrokken was

Onderstaand overzicht is gebaseerd op de rekeningen van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, de Broeke en Stampershoeke en tevens op de verzamelde niet-boekhoudkundige bronnen in bijlage 5. Zeker voor de periode tot 1400 is de lijst niet exhaustief, aangezien er voor die periode nauwelijks rekeningen bewaard bleven, en we dus enkele konden steunen op vonnissen, al dan niet geregistreerd in het cartularium van de watering (RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2). Van 1400 tot 1550 zijn de rekeningen voor de meeste jaren wel bewaard (*grijs gearceerd: rekening voor dat jaar bewaard*).

Rekenjaar	Brugse Vrije	Audiëntie/Raad van Vlaanderen	Bilaterale onderhandelingen
1284	Abdij Spermalie (aanleg zidelinge)		
1286		Gent (schade door Gentse Lieve); (samen met Sint-Katelijne polder en poorters Damme)	
1327	Gent (afwerking Lieve).		
1369	Spermalie (aanleg waterweg).		
1372	Sint-Katelijne-polder (aanleg waterweg)		
1373	Alaerd den Ganssenkoper (vissen) Sijsele (contributie)	Sijsele (contributie)	Gent (Lieve?) (met Vrije)
1374	Sijsele (contributie)	Sijsele (contributie)	Damme (graven watergang) Gent (conduit Lieve)
1387	Watering Broeke (associatie).		
1388	Watering Moerkerke-Nood-over/Lapscheure/Sint-Katelijne (aanleg waterweg).		Gent (conduit onder de Lieve)
1396		Gillis Rape/Jan Bollin (nalatigheid werken)	
1400			
1412		(1) samen met Vrije tegen Gent (belemmering waterlopen door Gent)	
1417	(1) abdis Spermalie (contributie warande/achterstallen)		
1419			
1420			
1423			(1)Gent (brug over Lieve)
1424			
1426			
1427			
1428			
1431			
1432			
1433			
1434			
1438			
1440	(2) watering Broeke (achterstallig geschoot) (3) graafwerkers dam		(1)Gent (brug over Lieve) (met Vrije)
1441	(2) watering Broeke (achterstallig geschoot)		
1442			
1443			(2) Gent (brug over Lieve) (met Vrancke van Moerkerke)
1445	(2) watering Broeke (contributie)		(3)watering Stampershoeke (?)

			(4)Gent (herstel conduit)
1448	(4) Sint-Baafsabdij Gent (delven watergang)		
1450	(5) Simon de Lalaing (toetreding)		
1451			
1453	(6) Joos de Witte (toetreding)		
1454	(7) Pieter Boels (achterstallen)		
1457	(8) watering Stampershoeke (contributie)		
1461			
1462			
1463			
1465			(5)Gent (overstromen Leie) (met Vrije)
1466	(9) baljuw Sijsele (jurisdictie)		
1467			
1468			
1469		(2)Vrije (schouw sluis door schepenen Vrije)	
1470	(10) abdij Spermalie (?)		
1471			
1474			
1475	(11) watering Lapscheure (schouw buis) (12) particulier, hoofdvaart na procedure voor dijkschepenen over schouw buis (te Clareveld)		
1476	(11) watering Lapscheure (schouw buis)		
1477			
1478			
1479			
1480			(6)watering Lapscheure (overlopen waterloop)
1482			
1486			
1487			
1488	(13) heer van Peene (?)		
1489	(13)heer van Peene (?)		
1490			
1492	(14)Lapscheure (gebreken sluis Brungheers)		
1494	(15)Middelburg (jurisdictie) (16)De Broeke (contributie) (17)Jan Caneel (achterstallen)		(7)Gent (buis) (via Vrije) (8)Sijsele (bevoegdheid schouw)
1495	(18)abdij Spermalie (achterstallig geschot)		(9)Gent (cijns Lieve)
1496	(19)watering Noord-over-de-Lieve (overlopen waterloop)		(10)Gent (overlopen Lieve)
1498			(11)Gent (verhoging dijken) (via Vrije)
1499		(3)heer van Middelburg (rekening?)	(12)Brugge (overlopen Reie) (met Vrije) (11)Gent (verhoging dijken) (via Vrije)
1501	(20)watering Lapscheure (kapotte buizen) (21)Maerle Frutier en meester Jan Steenmuur (delven watergang)		(13)Gent (overlopen Lieve)

1502	(22) Jan van Wulpen, voormalige ontvanger watering (achterstallen) (23) Pieter Symoens Heindricx, landmeter (achterstallen)		(13) Gent (overlopen Lieve)
1503			
1504			
1505	(24) Lonis Scavins, ontvanger watering (overdracht papieren) (25) watering Lapscheure (overlast water) (26) Verschillende ingelanden (plaats rekening)		
1508	(27) Gheleyn (?) (achterstallen werken ?)		
1510			
1511			(14) watering Stampershoeke (contributie)
1513	(28) Male (?)	(4) Damme (eis renvooi)	
1514			(15) Damme (?)
1516	(29) Abdij van Spermalie en Sijsele (delven watergang)		(15) Damme (overlopen water uit vesten)
1517	(29) Abdij van Spermalie e.a (delven watergang)		(16) Gent (conduit onder Lieve)
1518	(29) Abdij van Spermalie (delven watergang)		
1519	(30) Noord-over-de-Lieve (putten op de Lieve (-dijk))		(17) Gent (brug over Lieve)
1520			
1521			
1522	(31) heer van Abbaert (toetreding)		
1523			
1524			
1525	(32) Pieter Heindricx, ex-ontvanger (ommeloper, ontvangstboek)		
1526	(33) watering Stampershoeke (contributie)		(18) de Broeke (gat sluis Brungheers)
1527	(34) de Broeke (stopzetten samenwerking) (35) Jan Meeux, Jan van Nieuwenhove (aangifte grond)		
1528	(35) Jan Meeux, Jan van Nieuwenhove (aangifte grond) (36) Abdij Zoetendale, broeder Heylaert van Sarepta (doorsteken binnendijk)		
1529			
1530			
1531			
1532			(19) Gent (overlopen Lieve) (via Vrije)
1533	(37) Noord-over-de-Lieve (kosten gelag) (38) Gent/pachter Lieve (overlopen Lieve) (39) Heer van Sempy (verhogen dijken)		
1534			(19) Gent (overlopen Lieve) (met Vrije)
1535	(40) watering Stampershoeke (eenmaking)		(19) Gent (overlopen Lieve) (20) watering Stampershoeke (eenmaking)
1536	(40) watering Stampershoeke (eenmaking)		(21) watering Lapscheure (buis)
1537			(22) de Broeke (?)

1538			
1540	(41)watering Stampershoeke (ruimen hoofdwatergang) (42)heer van Blaasveld (nieuwe buis)		
1541			
1542	(43)? (maken putten op sluis)		
1544			
1545			(23)Gent (herstel brug over Lieve)
1546	(44) Mathijs Ballegeer (delven hoofdwatergang)		(24)Damme (afdamming Maalse Leie)
1547	(44) Mathijs Ballegeer (delven hoofdwatergang)		
1548	(45) Brugge (nieuwe vaart van Brugge-schade sluis) (met Lapscheure)		
1549			

b.3.2. Conflicten rond waterstaat in het Brugse Vrije: de rol van grafelijke instellingen en functionarissen.

We selecteerden vier steekproefperiodes, chronologisch gespreid over de bestudeerde periode: 1397/09-1417/08; 1447/09-1457/08; 1497/09-1507/08; 1547/09-1552/08¹. Rekening houdend met de beschikbaarheid en vooral de toenemende omvang van de bronnen, werd gewerkt met periodes van variabele lengte. De eventuele vertekeningen die hierdoor kunnen ontstaan, kunnen gemakkelijk verholpen worden door te werken met jaarlijkse gemiddelden. De verschillende zaken die aan bod kwamen, werden door ons per periode genummerd (§). Een beperkt aantal zaken die slechts zijdelings met de waterstaat verband hielden (vb. dispuut tussen duinherder en handelaars over de wegen in de duinen) werden voor de volledigheid vermeld, doch kregen géén nummer.

Bronnen: enerzijds de kasselrijrekeningen van het Brugse Vrije, anderzijds de vonnissenregisters van de Raad van Vlaanderen. De schepenen van het Vrije ontvingen voor alle vergaderingen die ze bijwoonden en opdrachten die ze vervulden een dagvergoeding, die zeker in de 14e en 15e eeuw omstandig gemotiveerd werd. Aangezien de meeste schepenen niet in Brugge woonden, ontvingen ze ook voor vergaderingen en (een deel van de) rechtszaken in Brugge dergelijke vergoeding. Alleen voor de gewone zittingen van de schepenbank als *vierschaaer*, op dinsdag en aanvankelijk ook op vrijdag, met voornamelijk strafrechtspraak, werden de behandelde zaken nooit gespecificeerd in de rekeningen². Het

¹ Het rekenjaar van het Brugse Vrije dat – meestal – eindigde en begon in september werd als basis genomen. De betrokken steekproefperiodes omvatten dus resp. 20, 10, 10 en 5 jaar.

² Het betreft de post in de rekeningen “*Dachvaerden ghedaen bij schepenen sdcendaechs ende svrydaechs ter vierschaere ende ten steeghere omme tghedinghe te bewaerene ende partien te berechtene*” (vb. Rk. Brugse Vrije 1450-51). Wel geëxpliciteerd worden de posten “*Dachvaerden ende voyagen ghedaen ende vergaderinghen ghehouden bij rudders burchmeesters scepenen ontfanghere pensionarissen ende clercken vanden vooseide lande vanden Vryen binden selven lande, den appendanssche ende inclavementen van dien waerof elc hebben sal XXXVI s. sdaechs uutghedaen den pensionarissen de welke binder stede van Brugghe gheene dachvaerden hebben en zullen*” (Rk. Brugse Vrije 1497-98), en een soortgelijke post voor verplaatsingen buiten het Vrije. Vanaf het midden van de 16^e eeuw werd voor de bijeenkomsten in Brugge alleen nog het onderwerp van de “*extraordinaire dachvaerden ende vergaderinghen ghehouden bij burchmeesters ende scepenen vanden voornoemden lande binnen der stede van Brugghe*” expliciet vermeld (rk. Brugse Vrije 1547-

Vrije kwam bijna steeds tussenbeide in alle disputen omtrent de waterstaat in haar rechtsgebied, ook wanneer een watering bijvoorbeeld gedaagd werd voor een grafelijke rechtbank.

De registratie van de rechtspraak van de Raad van Vlaanderen (in onderstaande tabel als RvV aangeduid), gebeurde in de eerste decennia na de creatie van deze instelling in één reeks registers, met name de monumentale *Acten en Sententiën*. In essentie ging het om procedure-registers, waarin echter ook vonnissen werden opgenomen. Vanaf het register voor de jaren 1407-08 werden de vonnissen afzonderlijk genoteerd, vanaf 1412 konden we een beroep doen op afzonderlijke vonnissenregisters. Voor het opstellen van onderstaande tabel beperkten we ons tot de vonnissen³.

48). Voor de eigenlijke rechtszaken behandeld door de vierschaar én de “*camere*” werd enkel nog een algemene motivatie “*om partijen te berechtene*” of “*om te termineren*” opgegeven.

³ Buntinx J. 1964, 1, pp. 54-57; pp. 61-62; voor onderstaande tabel werd gebruik gemaakt van RAG, Raad van Vlaanderen, 2332-2340; 7508; 7511; 7514-15; 7531-7534; 7612.

Jaartal	Commissarissen gezonden door graaf of grafelijke instellingen	Rechtszaken Audiëntie/Raad van Vlaanderen	Tussenkost andere centrale grafelijke instellingen	Optreden baljuw	Representatieve organen (Leden en Staten)
1397/09-					
1398	§1: schade dijken door konijnen (Slyp, Spiering, Heyns), samen met Vrije en Brugge	§2: Watering Zarren/Eessenbroek >< Diksmuide m.b.t. delven stadsgrachten	§1:gezant Vrije naar hertog te Parijs (schade konijnen aan dijken)	§1:baljuws Brugge en waterbaljuw schouwen zeedijken tegen konijnen (opdracht vorst)	
1399					
1400				§1:baljuw Brugge schouwt zeedijken tegen konijnen (verzoek Vrije)	
1401				§3:baljuw Brugge geeft bevel aan zijn dienaars om samen met volk de dijken te bewaren	
1402		§4: stad Aardenburg >< watering van Beooster Ee en Bewester Ee: herstellingen dijken van de Ee ("appointement" door RvV)		§1:baljuw Brugge schouwt dijken en sluizen (verzoek Vrije) §1:baljuw Brugge schouwt dijken Volkaartsgote samen met Vrije en Brugge §5:baljuw Brugge schouwt sluis Slepeldamme samen met Vrije, Brugge en Aardenburg	
1403	§5: herstel of afdamming sluis Slepeldamme (soverein-baljuw; Willem Slyp; Francois de Cupre), samen met Brugge en Vrije. Verdere besprekingen met commissarissen in Camere van het Vrije	§2: Diksmuide >< watering (delven grachten): RvV beveelt uitvoering vonnis Vrije terzake door baljuws Ieper en Veurne. Heer Diksmuide gaat echter in beroep bij RvV, maar ziet later weer van beroep af §6: Ieper >< watering Kamerlingsambacht ("beschud" door het Vrije) over het uit doen van staketsels in de Ieperlee. §7: verzoekschrift Vrije aan RvV om sluismeesters en klerk Beooster Ee te ontslaan van aanklacht controleur	§8: Vraag ontvanger generaal van Vlaanderen aan watering Aardenburg-ambacht Bewester Ee voor bijdrage dijkherstel bij kasteel Sluis (Vrije steunt verzoek algemeen ontvanger) §7: <i>Contrôleleur</i> klaagt sluismeesters watering Aardenburg Beooster Ee aan §2: Parlement van Parijs (?): watering Eessenbroek >< Diksmuide, tussenkomt advocaten Vrije	§5: baljuw Brugge en Vrije inspecteren doorbraak Volkaartsgote en sluis Slepeldamme (verzoek Vrije) §6: baljuw Ieper dagvaardt ingelanden watering Kamerlingsambacht en Gistel-West wegens overstroming Ieperlee en stuiten water §1: baljuw Brugge te Sint-Kateline ten Knocke voor inspectie en remediëring dijkdoorbaak, samen met schepenen Vrije en Brugge	§ toestand wegen in de Duinen. Wangedrag duinherders (na klachten Engelse handelaars)

1404	§5: sluis Slepeldamme (heer van de Kapelle), samen met Brugge en Vrije §9: overstromingen (heer van de Kapelle, soeverein baljuw en baljuw Brugge), ontboden in kamer Vrije, overleg financiering werken, schouw zeedijken	§7: Vrije vraagt en krijgt uitstel hechtenis sluismeesters van Beooster Ee >> controleur §6: Vervolg proces Ieper >> wateringen Gistelambacht/Kamerlingsambacht §2: Vervolg proces Vrije >> Diksmuide (eindigt op minnelijke schikking)	§1: afvaardiging naar hertogin om de konijnen uit de dijken te mogen jagen §7: op afrekening watering Beooster Ee verzoekt Vrije aan <i>controleur</i> dat hij wil afzien van zijn claim op de controle van deze rekeningen, waarna uiteindelijk opdracht van hertogin aan baljuw Aardenburg om sluismeesters ongemoeid te laten	§9: baljuw Brugge bezoekt overstromingen, en coördineert werken (op verzoek Vrije) §9: baljuw Brugge adviseert Vrije voor lenen geld aan de wateringen (geen geschat mogelijk, want nog geen grafelijke ambtenaren aangesteld na overlijden graaf) §1: baljuw Brugge overlegt met Vrije over dijken Volkaartsgote en schade door konijnen	§5: Sluis Slepeldamme: probleem financiering; bezoek afgevaardigden Gent, Brugge en Vrije aan de sluis; afstand aanspraken Aardenburg; aanbesteding van de Sluis (te Gent, in aanwezigheid hertogelijke afgevaardigden) §9: Overstromingen: weigering hulp door Gent daar zij in Vier Ambachten en Waasland zelf veel moeite hadden om het water te bedwingen (aanwezigheid hertogelijke afgevaardigden)
1405	§9: nieuwe commissie zeedijken (heer van de Kapelle, Jacob Belle, algemeen ontvanger Vlaanderen), overleg problematiek vrijwaring Oostvrije, ook met Brugge	§9: RvV geeft toestemming aan Vrije en baljuw Brugge om processen vierschaar uit te stellen wegens overstromingen §5: Door Vrije en Brugge verslag gestuurd naar RvV over sluis Slepeldamme	§9: commissie Vrije naar hertogin voor schade aan dijken	§9: baljuw Brugge inspecteert zeedijken	§9: toestand zeedijken besproken (na lang aandringen Vrije) §1: konijnen uit de zeedijken; afpaling duinen §5: (Brugge/Vrije) sluis Slepeldamme: inspectie, beslissing om met hertogelijke afgevaardigden te spreken §6: Ieper verzoekt bijstand aan Gent en Brugge over Ieperlee
1406	§5: commissie RvV: meester Heindric Goedhals, meester Daneel Alaerts, Jan van Ogierlande, n.a.v. vonnis RvV m.b.t. sluis Slepeldamme dient jurisdictie van Aardenburg en Vrije aangepast te worden (samen met Brugge)	§10: Bijstand door Vrije aan (?) waasschout en dijkschepenen Aardenburg-ambacht aan wie door RvV verboden was de taxatie door Vrije bepaald te vonnissen. §5: RvV vonnissen over jurisdictie en onderhoud sluis van Slepeldamme			§5: Sluis Slepeldamme §6: Ieper >> wateringen Kamerlingambacht en Gistelambacht (gebrek aan water in Ieperlee)
1407	§11: baljuw van Aalst en Waterbaljuw, als commissarissen in klacht Jacob Lombaerde en de aannemers van de watering van Vladslo: Onderzoek verhinderd door Vrije, want inbreuk op haar bevoegdheid	§12: Proces voor RvV tegen Riquard Van Bambeke en watergraven Zuidover: eis tot renvooi door Vrije			§12: Leden vragen renvooi in zaak Riquaert van Bambeke/watering Zuidover
1408		§12: Bijstand aan kasselrij Sint-Winoksbergen in eis <i>renvooi</i> zaak	§5: Leden vragen de kanselier de wateringen van Eeklo en		§6: (Brugge/Ieper/Vrije): Ieperlee (Ieper >> wateringen). Akkoord

		Riquard van Bambeke en watergraven Zuidover (Vrije dreigt met ces van wet). Voorwaardelijk renvooi verkregen.	Maldegem de werken aan de sluis van Slepeldamme stil te leggen tot na de winter, gezien het te grote gevaar voor overstroming		gesloten §5: Sluis Slepeldamme §12: proces >< watergraven Zuidover. Leden eisen renvooi en verkrijgen het (voorwaardelijk)
1409			§12: Vrije verzoekt kanselier renvooi in zaak watering Zuidover effectief toe te laten § 13: Kanselier roept Leden samen, onder meer i.v.m. zeedijken Aardenburg-ambacht. Een vraag wordt door kanselier gericht aan de grafelijke functionarissen van de kustkasselrijen over de ordonanties betreffende het beheer van dijken en wateringen in hun ambtsgebied; overleg met Leden over maatregelen om misbruiken inzake waterbeheer tegen te gaan §6: Ieper klaagt bij kanselier het uitdoen van twee kistdammen in Ieperlee door Kamerlingsambacht aan.		§ 13: zeedijken Aardenburg-ambacht §13: beleid van de wateringen en polders
1410	§6: Brugge, Ieper, Vrije, ingelanden verschillende wateringen samen met algemeen ontvanger Vlaanderen en baljuw Brugge naar Ieperlee. Laatstgenoemden maken "appointment"	§14: Watering ambacht Maldegem in beroep tegen Vrije, i.v.m. door Vrije opgelegde geschot (contributie Aardenburg-ambacht). Vrije weigert evenwel te verschijnen voor rechtbank. Wil wel sluismeesters op borg vrijlaten. Andere Leden zeggen dat zij geen partij zijn terzake. Vrije verzoekt RvV baljuw Brugge te bevelen geschot te doen innen.	§6: Ieper klaagt bij kanselier, Algemeen ontvanger van Vlaanderen, en Robrecht van Capple vrijlaten aan i.v.m. Ieperlee (onder meer de Blankenbergse watering) §14: verzoek aan hertog door Vrije om vonnis van het Vrije waarin ingelanden Maldegem ambacht contribueren aan inlaagdijk Aardenburg-ambacht Beooster Ee te doen uitvoeren (Vrije niet bij machte dit te doen)	§5: baljuw Gent wordt gevraagd naar Brugge te komen voor watering Aardenburg Beooster Ee (vermoedelijk i.v.m. sluis Slepeldamme)	§14: Brugge, Gent, Ieper willen geen partij zijn in geschil tussen Vrije en Maldegem, m.b.t. geschot voor Aardenburg-ambacht
1411	§5: sluis Slepeldamme (heer van de Kapelle, heer van Uitkerke, Jan van Ogierlande, meester Diederic de Coning): uitvoering door Brugge en Vrije gezien	§15: Vrije en wateringen Esen en Handzame >< Diksmuide: vonnis ?	§14: hernieuwd verzoek aan hertog om vonnis Vrije m.b.t. contributie Maldegem te laten afdwingen. §16: kanselier onderzoekt klacht		

	weigering Maldegem-ambacht		Ieper tegen watergang gegraven door Blankenbergse watering § 14: kanselier beslecht conflict Aardenburg-ambacht en Maldegem over Slepeldamme-sluis		
1412		§17: Vrije maakt zaak aanhangig tegen Gent, n.a.v. het plaatsen van dammen door Gent in watering van Moerkerke Zuid-over-Leie en Maldegem, onder Gentse Lieve.			§6: (Brugge, Ieper, Vrije): schouw delven Ieperlee
1413					§6: (Brugge, Ieper, Vrije, Blankenbergse watering): schouw Ieperlee
1414			§18: kanselier zou geschil beslechten tussen Veurne-ambacht enerzijds en Poperinge/Sint-Bertijns anderzijds m.b.t. sluis § 19: Leden richten verzoek tot kanselier over konijnen		§20: dijk achter het kasteel te Sluis: jurisdictie (en onderhouds-) conflict stad Sluis >< grafelijk kasteel §19: konijnen
1415					
1416		§18: Proces Veurne-ambacht (bijgestaan door Vrije) >< Poperinge/Sint-Bertijns m.b.t. sluis. (reden proces: Poperinge weigert geldigheid beroep bij schepenbank Veurne-ambacht te erkennen)			
1417					
1447/09-					
1448		§1: Ieper >< watering Serwoutermansambacht en Oostende (nieuwe sluis Oostende leidend tot vermindering waterpeil Ieperlee. Vrije eist renvoi. Afgewezen. Beroep.			
1449					
1450		§2: Slepeldamme-watering (Eeklo, Maldegem, Lembeke) >< particulareren m.b.t. beweiding dijken langs Ee bij Slepeldamme:			

		watering bevestigd in bezit. §3: procureur-generaal en amman Oostburg-ambacht >< amman Ijzendijke-ambacht m.b.t. schouw dijken Oude Yevene. Vrije vraagt en krijgt renvooi.			
1451		§4: Willem de Wilde, poorter Sluis >< Michiel Belienzone, vrijlaat en Vrije, m.b.t. Sint-Joris-polder Ijzendijke: Vrije vraagt en krijgt renvooi.	§ Rekenkamer geeft algemeen ontvanger van Vlaanderen opdracht onderzoek in te stellen naar domeinrechten bij herinpolderingen		§: tol op Ieperlee, “delfgeld”
1452					
1453					
1454					
1455					
1456		§5: Beroep door ingelanden Gochelare-polder tegen vonnis Vrije. §6: Ieper >< ingelanden moer van Meetkerke; Vrije eist renvooi.			
1457			§7: Grote Raad: Veurne-ambacht, bijgestaan door Brugse Vrije >< opperduinherder de la Broquière		§7: klachten tegen opperduinherder
1497/09-	§1: Sluis><Vrije en Bewester Ee: onderzoek commissarissen (meester Roeland van Moerkerke; Anthuenis Spilliaert)	§1: zaak Sluis><Vrije en Bewester Ee: Vrije verwittigt RvV van nood sluis en wil “ <i>provisie van namptissement</i> ” van betaling 200 lb. Parisis, waarvoor 2 poorters van Sluis aansprakelijk woren gesteld	§1: zaak Sluis><Vrije en Bewester Ee: afvaardiging Vrije naar Brussel		§2: Vraag bede door hertog van 100.000 kronen gedurende 6 jaar, eerste jaar 120.000 voor dijk Vier Ambachten (en dijkherstel Vrije)
1498		§1: zaak Sluis><Vrije en Bewester Ee: Vrije overlegt of het zich bij de watering voegt of de zaak zal voeren voor de watering			
1499	§3: Zwin-problematiek: commissarissen aangesteld. Onderzoek diepte zee voor voor Gaternisse/Oosemanskapelle, samen met afvaardiging Leden	§1: zaak Sluis><Vrije en Bewester Ee: duplieken Vrije	§3: Samen met andere Leden naar Brussel om aan de aartshertog antwoord te geven op het concept van de commissarissen i.v.m. verbetering Zwin		§3: Brugge doet verzoek bijstand aan Leden voor Zwin, gesteund door hertog. §3: Vraag bede door hertog van 50.000 kronen voor herstel Zwin §3: doorsteken Sint-Katelijne- polder. Bezoeken ter plaatse
1500	§1: zaak Sluis><Vrije en	§1: zaak Sluis><Vrije en Bewester	§3: hertog verzoekt bede van		§3: peilingen door Vrije, Brugge

	Bewester Ee: onderzoek door commissarissen meester Francois vanden Brande en Cornelis de Cueninc §3: Zwin-problematiek: commissarissen verordenen op vraag van Brugge nieuwe waterweg (Nieuw Gedelf) in Oostburg-ambacht; peilingen door commissarissen en 4 Leden	Ee: advies §4: RvV dient plakkaat i.v.m. verbod op belastingen zonder toelating te interpreteren voor geschotgeld (besloten brief van aartshertog aan RvV)	28000 kronen voor Zwin (10.000 kronen binnen de eerste 6 weken) § Raadsheer Joos Brevyn van de Grote Raad is betrokken bij adviezen over overstroming Oude Land Kadzand en Wulpen §5: Vrije vraagt advies kanselier op smeekschrift Kadzand en Wulpen; inzonderheid oplossing voor het aanleggen van een inlaagdijk in Wulpen, waarover de ingelanden geen overeenkomst kunnen bereiken §4: Vrije verkrijgt expeditie advies over inning geschot (te Brussel)		en Gent (Zwin-problematiek) §3: bede 28000 guldens (10.000 kronen binnen de eerste zes weken) voor Zwin §3: Gent, Vrije en Ieper overleggen tegen concept van Nieuw Gedelf van 116 roeden breed (tegen Brugge en commissarissen) §3: Leden vragen en krijgen toestemming Statenvergadering over Nieuw Gedelf, waarop protest tegen plannen
1501	§3: Zwin-problematiek: persoonlijk bezoek (ca. 29 maart) van de aartshertog op plaats nieuw kanaal	§1: zaak Sluis><Vrije en Bewester Ee: bijkomende stappen in proces	§3: Zwin-problematiek: afvaardiging Vrije naar hertog §6: gesprek met tesorier Lauwereyn voor herstel Brungheers dijk door Sluis, liefst zonder proces		§3: Staten: discussie over concept Nieuw Gedelf
1502	§3: Zwin-problematiek: voorzitter RvV (terzake aangesteld door aartshertog) met afvaardiging Vrije onderzoeken gevaar geplande sluis in Nieuw Gedelf §3: idem: commissarissen, met Brugge en Vrije: schouw Nieuwe Sluis §7: Oostende >< Vrije (herstel dijken door Oostende): commissarissen meester Jeronimus vanden Dorpe en Jan van Cauwenberghe	§1: zaak Sluis><Vrije en Bewester Ee: vonnis ten voordele van de watering, waartegen de procureur-generaal in beroep gaat	§8: klachten Vrijlatten tegen misbruiken opperduinherder West-Duinen §3: Klacht Vrije bij Grote Raad te Mechelen tegen voornemen Brugge om sluis te steken in Zeedijk Koksijde vooraleer dijken voltooid §9: Grote Raad Mechelen: verzoek Vrije m.b.t. sluis Slepeldamme §1: Parlement van Parijs: 'anticipatie' door Vrije in zaak van Bewester-Ee tegen procureur-generaal van Vlaanderen (m.b.t. Sluis)		
1503	§5: dijkherstel Wulpen: commissaris van RvV meester Cornelis Regis en Algemeen ontvanger van Vlaanderen Jacob de Ketelboetere: visitatie ter	§10: dijkschepenen Sint-Jeronimuspolder >< gouverneur van Wijnendale (bastaard van Ravestein): Vrije eist renvooi §1: zaak Sluis><Vrije en Bewester	§1: zaak Sluis><Vrije en Bewester Ee: hangende voor Grote Raad te Mechelen §6: proces m.b.t. herstel dijk Brungheers (bij Sluis) verzoek		

	plaatse en poging ingelanden Oostburg-ambacht te doen contribuieren; commissarissen verzoeken Vrije ook om contributie	Ee: expeditie stukken	aan heer van Nassou en de kanselier voor expeditie van bepaalde stukken		
1504		§1: zaak Sluis><Vrije en Bewester Ee: rapport meester Philips Wieland	§6: proces m.b.t. herstel Brungheers dijk: Vrije >< procureur-generaal Vlaanderen (en Sluis) in beroep hangende voor Grote Raad. Vrije verzoekt oplossing wegens hoogdringendheid // verzoek Vrije aan tesorier Lauwereyn om de ontvanger van Sluis het “appointment” van de Grote Raad te laten uitvoeren		§ Breskenszand (inhoud?)
1505		§11: beroep door ingelanden Groede en Oude Yvene >< vonnis Vrije ten gunste van de ingelanden van Gaternisse-ambacht §10: Vrije eist renvooi in zaak dijkschepenen Sint-Jeronimus >< gouverneur Wijnendale (bastaard van Ravestein)	§1: zaak Sluis><Vrije en Bewester Ee: vonnis Grote Raad (m.b.t. Brungheers dijk)		§3: inspectie door Leden van de dijken van Brugge bij Zwarte Gat en te Oostburg, ontboden door de koning
1506		§1: zaak Sluis><Vrije en Bewester Ee: Vrije beraadt zich over de rechtsmiddelen om het gunstige vonnis van de RvV door andere instanties te laten bekrachtigen §10: Vrije verkrijgt renvooi in zaak dijkschepenen Sint-Jeronimus >< gouverneur Wijnendale (wijlen de bastaard van Ravestein)	§ 7: stadhouder heer van Fiennes verzoekt Vrije contributie met Oostende voor dijkherstel § 3: Brugge tracht bij heer van Chievres, heer van Fiennes en de kanselier uit te zoeken hoeveel geld de koning voor zijn vertrek had vrijgemaakt ter ondersteuning van de werken aan het Zwarte Gat		
1507	§3: commissarissen RvV: Cornelis f. Pieter Mault en Jan de Bruck : schouw sluis kanaal Oostburg bij “Potsruce”	§3: Vrije verwittigt RvV van gevaar veroorzaakt door sluis bij ‘Potsruce’ (kanaal Oostburg). Vrije vertoogt ook waarom zij niet gehouden zijn de kosten van de hiertoe uitgestuurde commissarissen te betalen			
1547/09-		§: erfgenamen Clais Lem ><	§1: ordonnantie Karel V met		

		hospitaal “Comtesse” te Rijsel, m.b.t.koopsom overstroomde grond Wulpen. RvV verklaart de bescherming tegen schuldeisers die erfgenamen verkregen hadden ongeldig.	verbod aan schippers e.a. om nog langer stenen/rijshout weg te nemen van hoofden §2: beroep voor Grote Raad tegen vonnis RvV tussen baljuw en onderbaljuw Breskens >< leveranciers zinkrijs: naleving contract: leveranciers door RvVin gelijk gesteld. Beroep afgewezen		
1548		§3: Gent >< Maldegem, Eeklo en Lembeke m.b.t. sluis Slepeldamme. Vrije eist renvooi	§4: op last van landvoogdes dient Vrije Groede, Oude Yevene e.a. polders te dwingen bij te dragen in kosten dijkonderhoud Gaternisse		
1549		§RvV brengt advies uit over de overeenkomst tussen Brugge en het Vrije over het “nieuw gedelf” tussen Damme en Sluis.	§4: verdere onderhandelingen m.bt. Gaternisse, op last van Geheime Raad		
1550	§: Loys de Cherf, commissaris Rekenkamer op vraag van Joris van Temzeke, pachter vogelvangst moer van Meetkerke m.b.t. illegale jacht “met bussen”	§5: ontvanger watering Eeklo >< opperduinherder in kwartier Nieuwpoort: lichten van een provisie ? §4: RvV wordt geraadpleegd door Vrije in proces voor Vrije tussen Gaternisse >< Groede, Oude Yevene e.a.	§ Brugge en Vrije vragen vorstelijke goedkeuring voor overeenkomst “Nieuw Gedelf”		
1551		§6: (reformatie vonnis Vrije) Slepeldamme-watering eisers in reformatie >< Vrije, verweerders en Beooster Ee, geïntimeerde: herstel oever waterloop door Slepeldamme-watering. Vonnis Vrije vernietigd.			
1552			§7: Nicaise Claissonne, raadsheer en commis van Financiën stelde rapport op voor herstel schade Oostende na overstroming, en verdeling kosten over de stad en Serwoutermansambacht §7: Vrije tekende mede in naam van Serwoutermansambacht beroep aan bij Grote Raad tegen	§8: baljuw gebiedt op vraag van Vrije de stad Sluis de Brungheersdijk te herstellen	

			bovenstaande contributie.		
--	--	--	---------------------------	--	--

Bijlage 4: voorlopig repertorium van watering en in het laatmiddeleeuwse Brugse Vrije (situatie in het derde kwart van de 16^e eeuw)

Onderhavige studie wil een studie zijn naar de watering en als uitvoerende organisaties. Voor de selectie van wat we als watering beschouwen en wat niet, gebruiken we dan ook in eerste instantie het element “*uitvoerende organisatie*” als voornaamste criterium. Vooral in de inpolderingsfase bestonden in de Vlaamse kustvlakte honderden kleine polders, met vaak maar een beperkt aantal grondbezitters. Het dijkonderhoud en de afwatering in dergelijke kleine entiteiten kon vanzelfsprekend gebeuren zonder veel formele organisatie, door de eigenaars zelf. Pas wanneer er meerdere eigenaars waren en een deel of het geheel van de onderhoudswerken niet langer door de eigenaars zelf werd verzorgd maar werd uitgevoerd door één of andere vorm van bestuur en gefinancierd met een belasting die door alle eigenaars diende te worden betaald, spreken we van een watering als uitvoerende organisatie.

Watering en als uitvoerende organisaties kenmerken zich dan ook door de aanwezigheid van minstens één van volgende elementen: een uitvoerend bestuur (*sluismeesters/gezwoorenen*); een algemene vergadering van grondbezitters (*keure/meentucht*); een grondbelasting (*geschot*); en in tweede orde door: een algemeen reglement (*keure*) en registratie van het grondbezit in het gebied (*ommeloper* en *verhoofding*). Voor de meeste van de onderstaande watering en kon minstens één van bovenstaande elementen onderscheiden worden. Toch blijven er nog een aantal watering en over waarvan we op basis van hun oppervlakte kunnen vermoeden dat ze een uitvoerende organisatie bezaten, maar waarvan de aanwezigheid van één van bovenstaande elementen op basis van de bronnen nog niet kon worden aangetoond. Van andere gebieden weten we dan weer uitdrukkelijk dat ze niet in aangrenzende watering en opgenomen waren, en dus wellicht een eigen entiteit vormden inzake waterstaat. Ook deze gebieden werden opgenomen.

Als referentieperiode namen we het *derde kwart van de 16^e eeuw*, niet alleen omdat de bronnen het talrijkst zijn voor deze periode, maar vooral ook omdat we beschikken over een unieke cartografische bron: de Grote of Heraldische kaart van het Brugse Vrije door *Pieter Pourbus* (1561-1571). Hoewel de originele kaart grotendeels verloren ging, beschikken we toch over een uitstekende kopie door *Pieter Claeissens* (1596-1601) én over het “beste”, meest gedetailleerde, deel van het origineel, met name het deel van de kaart dat het gebied ten noorden en ten oosten van Brugge weergeeft, met ondermeer het Zwingebied en Westelijk Zeeuws-Vlaanderen¹.

Voor elk van onderstaande watering en geven we naast de naam en de verwijzing naar bijhorende kaart, een korte toelichting over de ligging en de historiek. Daarbij hebben we vooral aandacht voor organisatorische en bestuurlijke aspecten, en de relatie tot andere watering en (fusies, conflicten,...) en steden. We streven geen enkele volledigheid na: over de

¹ Zowel het fragment van het origineel als de kopie van Claeissens worden bewaard op het Stadsarchief te Brugge. Zie verder Huvenne P. 1984, pp. 286-291 ; De Smet A. 1979; Devliegher L. 1960 en de uitstekende reproductie van het bewaard gebleven origineel in Verhulst A. 1995, pp. 34-37.

grootste wateringen die hier beschreven worden, zou immers telkens een volledige monografie kunnen worden samengesteld! Wel verwijzen we ook naar de belangrijkste bestaande literatuur en geven we een overzicht van de bronnen die door de desbetreffende watering werden geproduceerd in de periode tot en met 1570, met name ommelopers, verhoofdingen, rekeningen, en cartularia. Wat de ommelopers betreft, vermelden we ook latere kopieën, ook al was het onmogelijk alle kopieën op te sporen: ommelopers werden in de loop van de 17e en 18e eeuw voor gebruik door landmeters zeer veelvuldig gekopieerd, en veel kopieën bevinden zich tot de dag van vandaag in privé-bezit.

Bovendien wordt ook een overzicht gegeven van de ons op dit ogenblik bekende bestuurders – ontvangers en sluismeesters – en dijkschepenen van de desbetreffende wateringen. De vermelde jaartallen zijn in werkelijkheid ambtstermijnen die in regel samenvielen met de boekjaren. In de meeste gevallen begon het boekjaar in april of mei. Deze lijsten zullen ongetwijfeld in de toekomst nog kunnen worden vervolledigd. In voetnoot wordt telkens vermeld aan de hand van welke bronnen de namenlijsten werden samengesteld, voor zover de gegevens niet afkomstig zijn uit de jaarrekeningen voor het desbetreffende jaar. In dat laatste geval wordt geen afzonderlijke bronvermelding opgegeven.

De wateringen werden alfabetisch geordend, doch we geven eerst een volledige lijst geordend volgens corresponderend nummer op de bijhorende kaart:

1. Noordschotebroek
2. Merkembroek
3. Woumenbroek
4. Betoostersche broeken
5. Vladslo-ambacht
6. Kamerlingsambacht
7. Zevekotehoek
8. Gistel-West-over-de-Ware
9. Gistel-Oost-over-de-Ware
10. Serwoutermansambacht
11. Blankenbergse watering
12. Eiesluis
13. Reigarsvliet
14. Volkaartsgote
15. Vagevierpolder
16. Greveninge
17. Robbemoreel-polder
18. Heer Baselishoek
19. Kerkwatering van Oostkerke
20. Coopmanspolder
21. Romboutswerve
22. Tussen Beide Zwinnen
- 23-25: Moerkerke Zuid-over-de-Lieve/ de Broeke/Stampershoeke
23. De Broeke
24. Moerkerke Zuid-over-de-Lieve
25. Stampershoeke

- 26-27: Moerkerke Noord-over-de-Lieve/Lapscheure
26. Moerkerke Noord-over-de-Lieve
27. Lapscheure
28. Vijf Polders
29. Maldegemse Polder
30. Polder van Onze-Lieve-Vrouw (Lapscheure)
31. Polder van Namen
32. Pieter Boomspolder
33. Polder Lem of Griete
34. Zeebilck
35. Vier Landsherenpolder
36. Aardenburg-Bewester Ee
37. Aardenburg-Beooster Ee
38-49: *Slepeldamme-watering afdeling Maldegem*
38. Maldegem-Vake
39. Maldegem-Goesenaere
40. Maldegem-Millinck
41. Maldegem-Biest
42. Maldegem-Beke-watering
43. Maldegem-Merckebroek
44. Maldegem-Begijnewatering
45. Maldegem-Noordbroek
46. Maldegem-Moerhuize
47. Maldegem-Vier Maten
48. Maldegem-Gochelare
49. Maldegem-'s Veyenwatering
50. Slepeldamme-watering afdeling Eeklo-Lembeke
51. Kaprijke
52. Sint-Laureinspolder
53. Sint-Jorispolder
54. Hellepolder
55. Foscierepolder
56. Cocquytpolder
57. Sint-Christoffelpolder
58. Sint-Barbarapolder
59. Sint-Anna-polder
60. Maria-polder
61. Sint-Jeronimuspolder
62. Jonkvrouwspolder
63. Oudemanspolder
64. Vrije Polder
65. Passegeule-polder
66. Gouden Polder
67. Sint-Jorispolder
68. Polder Sint-Margriete
69. Sint-Kruispolder
70. Sint-Lievenspolder
71. Roeselare-polder
72. Sint-Janspolder
73. Bentillepolder

74. Oostpolder
75. Dierkinsteenspolder
76. Sint-Kathelijnepolder
77. Sint-Kathelijnepolder (benoorden de vaart)
78. Oostmanspolder
79. Dierentijdpolder
80. Oude Yevene
81. Oude Yevene – 500 gemeten bezuiden de vaart
82. Ijzendijke-polder of Nieuwe polder
83. Grammez-polder
84. Yevenepolder of Oude polder
85. Oude Land van Gaternisse
86. Groede
87. Steile Broerspolder of Costerspolder
88. Jan Jacobspolder of Bette Stoutepolder
89. Kwaden Tijdpolder
90. Hughe Zotspolder
91. Gistelaere-polder
92. Buizenpolder
93. Stenenpolder
94. Sint-Barbarapolder
95. Willem Gollepolder
96. Meelpolder
97. Paradijspolder
98. Breskenszand
99. Jong of Nieuw Breskens
100. Waterpolder
101. Verzant polder
102. Baanstpolder
103. Adornespolder
104. Nieuwenhovepolder
105. Geraard de Moorswatering
106. Wulpen

- 107-127: Watering van Kadzand.*
107. Metteneyepolder
108. Nieuwvliet of Sint-Janspolder
109. Strijdersgatpolder
110. Polder Tienhonderd gemeten
111. Zuidzandepolder
112. Antwerpen-polder
113. Kruibekepolder
114. Sint-Jorispolder (Kadzand)
115. Lijsbettepolder
116. Zandpolder
117. Oude Land van Kadzand
118. Vierhonderd Gemeten zuidoost van de kerk
119. Kleine Bladelinspolder
120. Poldertje van Sebastiaen Christiaens
121. Vierhonderd Gemeten zuidoost van Ter Hofstede

- 122. Polder Bewesten Ter Hofstede
- 123. Christoffelspolder
- 124. Eikenpolder
- 125. Loodijkpolder
- 126. Capellepolder
- 127. Grote Bladelinspolder

128. Sint-Trudoledeken.

Adornespolder

Kaart nr. 103

Ligging:

Polder in de voormalige Zwin-arm van het Zwarte Gat bedijkt, ten westen van de oudere Baenstpolder. De Adornespolder was na bedijking 85,4 hectare groot (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 176). Reeds in de loop van de 16^e eeuw werd echter een deel van de polder terug aan de zee prijsgegeven.

Historiek:

In 1530 werd een bedijkingsoctrooi verleend aan Jan Adornes voor een schor genaamd 's *Gravenscorre* in het Zwarte Gat, aansluitend bij de Baenstpolder (\$927). De bedijking werd uiteindelijk pas na 1536 en mogelijk zelfs pas na 1542 ingedijkt (de polder komt nog niet voor op de kaart van Van de Velde uit 1542 (Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 176-177). In december 1549 werd onderhandeld met de Baenstpolder en de Geraard de Moorswatering over een bijdrage van deze watering en de zeewering van de Adornespolder (zie hoger, Baenstpolder).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, p. 39.

Archiefmateriaal:

Baenstpolder

Kaart nr. 102

Ligging:

Polder ten noorden van de Geraard de Moorswatering. De vroegere Baenstpolder stak verder de zee in dan het huidige restant dat ongeveer 60 hectare groot is.

Historiek:

Bedijkt in 1448 door Guy de Baenst (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 57). In december 1549 werden onderhandelingen gevoerd tussen de Baenstpolder en de Geraard de Moorswatering enerzijds, en de Adornespolder anderzijds, over een bijdrage van de eerstgenoemde watering voor de kosten van de zeewering van de Adornespolder².

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, p. 72; Buylaert F. 2003.

² Rk. Brugse Vrije, 1549-50, f°40r : "Joncker Jacop de Voocht ende Jan de Cherf burchmeesters van dat zij den Ixen in decembre besongniedne metten ghelanden van Adornes poldre ende voort volghende den laste vander K.Mt. besich waren omme de ghelände van sHeerGheermoerswatinghe ende vanden Baenstpoldre te indecerene te willen contribueren in alle zeeweere metten voornoemden van Adornes poldere betaelt elcken van eenen daghe compt: 3 lb. 12 s."

Archiefmateriaal:

Ontvangers³:

1514	Bliec	Laureins
1515	Bliec	Laureins
1516	Jurdaens	Pieter
1517	Jurdaens	Pieter

Bentille-polder

Kaart nr. 73

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied in de hoek van de “Ware” van Aardenburg-ambacht en de Graaf Jansdijk, tussen de Sint-Janspolder en de Cocquypolder.

Historiek:

Na de overstromingen van 1375/76 werd in 1397 een “*polre benoorden Bentille die nu nieuwe bedijct es, vanden jare verleden...*” (RAG, Sint-Pietersabdij, rekeningen, 1511, rek. 1397, f°97v) bedijct, die echter weer overstroonden in de Sint-Elizabethsvloed van 1404⁴. De rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal vermelden vervolgens vanaf 1407 uitgaven “*van dicagen te Benthille int ambocht van Maldegheem*” (Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, G 92, rk. 1407-08), doch het is onduidelijk of deze uitgaven betrekking hebben op de “Graaf Jansdijk”, dan wel op een nieuwe inpoldering. Gottschalk (1983, II, p. 16) vermeldt dat de Bentille-polder pas in 1415 herbedijct werd.

Literatuur:

Stockman L. 1998; Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

Beooster Ee

Kaart nr. 37

Ligging:

deze grote watering omvatte het oostelijk deel van het ambacht Aardenburg tussen het riviertje de Ee dat van Maldegem over Aardenburg liep en bij *Slepeldamme* uitmondde in het Zwin in het westen, de “ware” in het oosten, de grens met de Oude Yevene-watering in het Noorden en de grens met het ambacht Maldegem in het zuiden. De watering werd zeker vanaf de 16^e eeuw opgedeeld in vier delen, respectievelijk “benoorden en bezuiden Sint-Kruis” en “benoorden en bezuiden Aardenburg”.

Historiek:

De onderverdeling op waterstaatkundig vlak van het ambacht Aardenburg in twee wateringën, blijkt al zeer vroeg, met name in een oorkonde van 1286 (SS908) met betrekking tot een

³ Rekeningen Sint-Pietersabdij.

⁴ RAG, Sint-Pietersabdij, Rekeningen, 1512, rk. 1405-06: “*Als vanden X m I ln XVIII r ligghende inden polre te Bentille licghende metten oostzyde ende ten zuuthende an meester Jan Sperkin, metter westzyde anden heerwech, metter noerthende anden zeedijck ende plach te heetene den Moneken bosch ende vervloyde in Zente Lysbetten nachte int jaer XIIIc ende viere ende licghen noch vervloyt ten daghe van deser rekeninghe ende pleghet te houdene in pachten Aernoud de Cortte, Hughe vanden Voerne ende Joes Bersaed ghelike het clarlike verclaert staet inde rekeninghe vanden Oestvrye vanden Jaere drie folio XVIII, ne reket de vorseide ontfanghere niet ontfanen mits dat noch ten daghe van dese rekeninghe vervloyt leghet als boven gheseyt es*”

dispuut tussen beide watering en de stad Aardenburg over het onderhoud van een brug over de Ee bij Hannekinswerf. Het Brugse Sint-Janshospitaal betaalde ten laatste vanaf 1314 geschoot "*in Ardenburgh Oest over*" (OCMW-archief, Sint-Jan, G36), wat wijst op het bestaan van de watering als uitvoerende organisatie op dat ogenblik. Tot het laatste kwart van de veertiende eeuw zal de afwatering de hoofdbekommernis van de watering zijn geweest. De uitwateringssluys bevond zich bij het verdwenen dorp *Coxyde*, ten oosten van de stad Sluis, waar in de 16^e eeuw ook de rekeningen werden gehoord (rk. Brugse Vrije, 1508-09, f°31r). Het bestuur bestond, althans in 1551 uit vier sluismeesters of gezworenen, vermoedelijk bijgestaan door een klerk-ontvanger (\$577). Pas met het ontstaan van de Braakman na de overstromingen van 1375/76 en 1404 werd Beooster Ee direct blootgesteld aan de invloed van de zee. De *Ware* die voorheen slechts een binnendijk of *zidelinge* was langsheen of in het Moer van Aardenburg, diende te worden uitgebouwd tot een zeedijk. Met dit doel werden Aardenburg-ambacht Bewester Ee, Maldegem-ambacht ten noorden van de Lieve en de watering en de ambachten Moerkerke en Oostkerke verplicht de watering Beooster Ee financieel bij te springen, echter enkel voor de bouw van de dijk, niet voor het onderhoud (\$688). Na de Sint-Elizabetsvloed van 1404 werd een soortgelijke contributie opgelegd voor het herstel van de Ware of Waardijk, zoals de dijk sindsdien genoemd werd (\$413). Op het einde van de 14^e eeuw waren de watering en van Aardenburg-ambacht bovendien in een hevig conflict verwickeld met de stad Aardenburg over het onderhoud van de dijken langsheen de Ee en de sluis bij Slepeldamme (zie hoger). Door de geleidelijke herinpooling van het Braakmangebied vanaf de 15^e eeuw, werd de druk op de zeedijken van de watering Beooster Ee geleidelijk aan lichter. Met de watering en van Eeklo en Maldegem die sinds het begin van de 15e eeuw belast waren met het onderhoud van de Ee, kwam het regelmatig tot geschillen over de mate waarin de onderhoud werd uitgevoerd (bv. Rk. Brugse Vrije 1460-61, f°17v; \$577).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E., 1983, II, pp. 226-237 en passim; Gallé P.H. 1963; Verstraete D. 1967.

Archiefmateriaal:

ommeloper	1456	Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling 1505
* origineel: ommeloper die <i>Pieter Kempe</i> in 1562
bewerkt en gebruikt heeft voor zijn nieuwe ommeloper
* deel bezuiden Aardenburg
		Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling 1506
* kopie met aantekeningen <i>Pieter Kempe</i> 1562
* deel bezuiden Aardenburg
ommeloper	(eind 15 ^e eeuw)	RAB, Sanders 4-5
* origineel
* deel 4: begin 67 tot 113; deel 5: begin 114 tot 165
ommeloper	1562-63	Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, voormalig
waterschap Vrije van Sluis, Polder Beooster Eede en
Hoogeland van Sint-Kruis, nr. 356
* origineel
* oud nr. Beooster Eede 4
* deel bezuiden Sint-Kruis
		Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1507
* (beschadigd door waterschade) gelijktijdige kopie
* deel bezuiden Aardenburg
		Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1520

- * kopie
- * deel bezuiden Aardenburg
- Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1521
- * kopie
- * deel bezuiden Sint-Kruis
- Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1509-10
- * kopie
- * deel benoorden Sint-Kruis
- Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1512-13
- * kopie
- * deel benoorden Aardenburg
- * met gedeeltelijke verhoofding
- RAB, Peper, 1
- * kopie
- * begin 1-46
- RAB, Peper 4-6
- * kopie 1662, naar Th. De Zwaef en Pieter Kempe:
- begin 1-6; 7-14; 16-25
- * deel bezuiden Aardenburg
- RAB, Peper, 7
- * begin 9-16
- * deel bezuiden Aardenburg
- RAB, Peper 8-12
- * naar Pieter f. Pieter Kempe 1562.
- * beginnen 1-46.
- RAB, Mestdag, 6
- * fragment, kopie
- Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, voormalig waterschap
- Vrije van Sluis, Polder Beooster Eede en Hoogeland van Sint-
- Kruis, nr. 357
- * kopie 1647 van ommeloper 1583 (sic voor 1563 ?)

rekening 1569-70
SAB, Fonds Caloen, 187

ontvangers⁵:

1442	de Muenic	Matheus	1455	Hooft	Pieter
1443	de Muenic	Matheus	1456	Hooft	Pieter
1444	Goedertier	Jacop	1457	Hooft	Pieter
1445	Goedertier	Jacop	1458	Hooft	Pieter
1446	Goedertier	Jacop	1494	Nombroot	Jan
1447	Storem	Jan	1495	Nombroot	Jan
1448	Storem	Jan	1496	Nombroot	Jan
1449	Storem	Jan	1497	Nombroot	Jan
1450	Storem	Jan	1515	Banghelin	Denijs
1451	Storem	Jan	1516	Banghelin	Denijs
1453	Fransoys	Alaerd			
1454	Hooft	Pieter			

⁵ Rekeningen Sint-Janshospitaal en RAB, Registers Vrije, 249, f°33r.

Sluismeesters⁶:

1550	Rombault	Pieter	Danckaert	Jacob	Ysenbrand	Pieter	Bauwins	Pieter
------	-----------------	--------	------------------	-------	------------------	--------	----------------	--------

Andere⁷:

1386	de Clinckere	Willem
1404	van Heyle	Jacob
1410	van Bovenkerke	Heindric

Betoostersche Broeken (Esen, Zarren, Klerken en Handzame)
--

Kaart nr. 4**Ligging:**

De "broeken" van Esen, Zarren, Klerken en Handzame waren de laaggelegen gebieden langsheen de Handzamebeek ten westen van Diksmuide.

Historiek:

In een proces in 1313 tussen de wateringeng van Vladslo en Kamerlingsambacht, waarbij de eerste watering door de laatste werd aangeklaagd wegens wateroverlast, wees Vladslo erop dat het water "*wilt water van bovencommende uuyte Esenebrouc ende andere broucke daerommetrent ligghende*" (\$\$15). In 1352 werden "*die van Essine, van Werkine, van Sarre ende van Hansame*" verplicht bij te dragen tot de kosten van de uitwateringssluys bij Nieuwendamme, doch maar een half geschot ten opzichte van Woumenbroek, Merkem en Noordschote (\$\$944). In 1378 werd deze verplichting bevestigd door de grafelijke audiëntie (\$\$925). Dat deze gebieden al een geheel vormden op het vlak van afwatering, blijkt in 1375 wanneer "*de goede lieden van Zarrenbrouc, Essinbrouc ende anderen haren medepleghers*" gezamenlijk een waterloop laten graven (\$\$285). In 1398 is sprake van de "*wateringhe van Zarren ende van Eesen brouc*" (rk. Brugse Vrije 1398-99, f°22v), waartoe echter ook Werken en Handzame behoorden⁸. In 1403 daagden de "broekers" de stad Diksmuide voor de grafelijke Camere van den Rade, omdat de heer van Gistel hen verhinderd had het reigingswerk van de waterloop genaamd de "Ee" (vermoedelijk te identificeren met de huidige Handzamebeek) die doorheen de broeken liep tot in het stadsgebied van Diksmuide en zo verder richting Nieuwendamme, binnen Diksmuide uit te voeren (\$\$462). Over het bestuur weten we zeer weinig: in 1500 is sprake van een "watergraaf", die vermoedelijk optrad als maner van de watering, met zetel te Werken (Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, p. 723). Op dat ogenblik is ook sprake van de "*Oostersche Brouckers*". Het uitvoerend bestuur bleef in handen bij de "hoofdmannen" van de onderscheiden parochies (Van Overschelde S. 1989, pp. 110-111), terwijl het beleid bepaald werd door de grote gelanden, waarbij in de 17e eeuw vooral de heer van Wijnendale van belang was. Ook administratief speelde de heer van Wijnendale een belangrijke rol in de watering gedurende het Ancien Régime, wat zich ook vertaald zou hebben in de benaming "waeteringhe van Wijnendale" als synoniem voor de Betoostersche broeken (Van Overschelde S. 1989).

Literatuur:

Van Overschelde S. 1989; Vandermaesen M. 1998

Archiefmateriaal

ommeloper 1e helft 16e eeuw

Brugge, Bisschoppelijk Archief, F103

⁶ RAG, RvV, 2334, f°158r.

⁷ "Wettelic clagher": Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°36r; ARA, Rekenkamers, 42528, f°13v; ARA, Rekenkamers, 42528, f°13r.

⁸ Rk. Brugse Vrije 1403-04, f°93r: "*vander wateringhe van Eezene, Zarren, Ansame ende Werkene*".

- * Fragment ommeloper Esen ?
- * ca. 1500 tot 1538

Bewester Ee

Kaart nr. 36

Ligging:

De watering van Aardenburg-ambacht Bewester Ee had in 1525 een fiscale oppervlakte van 4798 gemeten 2 lijnen en 57 roeden land (2111,5 hectare) (rk. Bewester Ee 1525-26). Daar het zuidelijk deel van de watering slechts de helft of één vierde van het “vol” geschot betaalde, was de werkelijke oppervlakte groter. De watering strekte zich ongeveer uit tussen het riviertje de Ee in het oosten, het Zwin bij de stad Sluis in het noorden, en een vage grens met de watering Lapscheure en de Maldegemse polder in het westen. Het zuidelijk deel van de watering ressorteerde sinds het midden van de 15^e eeuw onder de heerlijkheid Middelburg-in-Vlaanderen, en strekte zich voor een deel uit tot aan de Lieve.

Historiek:

Zie hoger voor de watering Beooster Ee, waarmee de geschiedenis vanzelfsprekend nauw verbonden was. Het bestuur van Bewester Ee was althans in de late 15^e en de 16^e eeuw in handen van drie sluismeesters en een klerk-ontvanger. Daarnaast werden ook drie dijkschepenen vermeld (rk. 1525-26, f°8r). De watering had slechts een zeer beperkte lengte zeedijken te onderhouden, met name ten oosten van de stad Sluis tot de monding van de Ee te Slepeldamme. Veel problematischer voor Bewester Ee was de afwatering, gezien de uitwateringssluis gelegen was onder de Vismarkt binnen de stad Sluis. Naar aanleiding van de stadsuibreiding van 1388, was met Sluis een voor de watering gunstige overeenkomst hieromtrent afgesloten, waarbij de watering ten allen tijde toegang tot de sluis verkreeg, en bovendien een jaarlijkse financiële bijdrage van de stad, naast het gewone geschot dat ook op de stadsgronden bleef rusten (\$357). Op het einde van de 15^e eeuw trachtte het in financiële problemen verkerende Sluis zich van deze verbintenissen te ontdoen, onder impuls van vorstelijk ontvanger *Jeronimus Lauwereyn*, waarop een jarenlange juridische strijd ontbrandde, die beide partijen tot voor het Parlement van Parijs zou brengen. Ook rond het onderhoud van de Brungheersdijk bij Sluis, waarvoor in principe eveneens de stad verantwoordelijk was, kwam het regelmatig tot botsingen tussen stad en watering (zie hoger).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E., 1983, II, pp. 224-226 en passim; Gallé P.H. 1963; Verstraete D. 1967

Archiefmateriaal:

ommeloper 1482-83

RAB, Peper 26

- * kopie uit 1650-51 naar oude ommeloper van 1483 door Gillis Doedins, Arnoud Ghiselin en Adriaan Noenbroot
- * in inventaris 1583, doch vermoedelijk 1483
- * gronden benoorden Aardenburgse Bruggeweg bezuiden Sint-Pietersdijk, begin 1-9; 27^e en deel 28^e)

RAB, Peper 19-20

- * hermeting G. Pasman 1658-60 van origineel 1482, begin 1-41

RAB, Mestdagh 888

- * extract uit de ommeloper voor abdij Spermalie

RAB, Peper 15-18

- * hermeting 1634-40 door Jan Lootyns * begin 1-28 en

43-49

* gronden benoorden Aardenburgse Bruggeweg

RAB, Ommelopers Jonckheere 1183²

* kopie 17e eeuw

RAB, Ommelopers Jonckheere 1184/1:

* kopie 17e eeuw, delen 1-9 en 27 en deel 28e

* meting en eigenaars van 1483

* 1184/2 bevat figuratieve kaart 1650.

Algemeen Rijksarchief Den Haag, Loketkas Staten-Generaal

* kopie

ommeloper 2e helft 16e eeuw

RAB Mestdag 22

* 1-24e begin, gronden bezuiden de Aardenburgse

Bruggeweg

rekening 1525-26

RAB, Registers Vrije, 15167

* origineel (i.t.t. inventaris die kopie vermeldt)

Ontvangers⁹:

1442	Idden	Gillis	1453	de Coninc	Anthuenis
1443	Neyt	Pieter	1454	Baert	Pauwels
1444	Neyt	Pieter	1455	Baert	Pauwels
1445	Neyt	Pieter	1457	de Vriends	Pieter
1446	de Coninc	Anthuenis	1497	de Clerc	Franchoy
1447	de Coninc	Anthuenis	1498	de Clerc	Franchoy
1448	de Coninc	Anthuenis	1500	de Clerc	Franchoy
1449	de Coninc	Anthuenis	1502	de Clerc	Franchoy
1450	de Brouckere	Stevin	1524	Heyne	Jacop
1451	de Coninc	Anthuenis	1525	Heyne	Jacop
1452	de Coninc	Anthuenis			

Sluismeesters¹⁰:

1497	Lichtevoet	Pieter	de Witte	Jacop		
1502	Lennoit	Jooris	de Coninc	Pieter	van Maldegem	Pieter
1525	Blaeuvoet	Michiel	Willems	Jacop	Adriaens	Cornelis

Dijkschepen:

1525	Blaeuvoet	Anthuenis	de Witte	Clais	Loppin	Pieter
------	------------------	-----------	-----------------	-------	---------------	--------

Blankenbergse watering

Kaart nr. 11

Ligging:

Deze grootste watering van het Brugse Vrije had volgens de ommeloper van 1554-60 een

⁹ Rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge; vonnis RvV d.d. 1497/11/15: RAG, RVV, 7514; RAG diverse oorkonden nr. 57: d.d. 1498/03/09 (n.s.); RAG, RvV 7515, f°199r: tussenvonnis d.d. 1500/07/14; RAG, RvV, 7515, f°456v: vonnis RvV d.d. 1502/11/22.

¹⁰ Idem.

fiscale oppervlakte van 15797 hectare, bestaande uit 14874 hectare “vollanden” en 2328,5 hectare “wanlanden”, waarin elk gemet “wanland” slechts voor één vierde, één derde of twee derden “volland” meebetaalde. De watering strekte zich in grote lijnen uit tussen de Ezelpoort te Brugge, de stad Blankenberge, Bredene en Oudenburg. De *Gentele* of Blankenbergse dijk tussen Brugge en Blankenberge vormde van oudsher de oostelijke grens, de *Zidelinge*, tussen Oudenburg en Bredene vormde in het oosten de grens met de watering van Serwoutermansambacht. De oudste naam van de watering “*inter ghentele et sidelinghe*” (rk. 1293-94), wijst erop dat dit reeds van bij het ontstaan van de watering als uitvoerende organisatie het geval was. Een zeldzame keer werd de watering ook “*Westwatering*” genoemd in tegenstelling tot de meer oostelijk gelegen wateringën Eiesluis en Reigarsvliet (\$\$509: 1337). Een aantal beginnen zowel van de vollanden als van de wanlanden bevonden binnen de “paallanden” van de stad Brugge. Ook het volledige stadsgebied van Blankenberge en een deel van het stadsgebied van Oudenburg waren in de watering opgenomen.

Historiek:

De in deze studie uitvoerig behandelde Blankenbergse watering – soms ook wel als “Vincx-ambacht” aangeduid¹¹ – behoorde in de late middeleeuwen tot de “goedkopere” wateringën wat de grondbelasting betrof. Dit was voor een deel te wijten aan de grote oppervlakte van de watering, die het mogelijk maakte alle kosten om te slaan over een relatief groot gebied, voor een deel ook aan de bescherming die de duinenrij tussen Blankenberge en Oostende bood. Deze duinenrij werd echter doorheen de late middeleeuwen minder en minder betrouwbaar, met zandverstuiving, landverlies en toegenomen overstromingsgevaar tot gevolg. De watering diende dan ook parallel met de duinen een zeedijk te onderhouden, waaraan reeds in de oudste rekeningen kosten worden besteed – ondermeer in de rekening 1292-93 waarin dijkherstellingswerken tussen de stad Blankenberge en Westende van ca. 1100 meter dijk vermeld worden. De zeedijken die vanaf 1559 werden aangelegd (Faes T. 1966, pp. 66-85) waren dus zeker niet de oudste zeedijken van de Blankenbergse watering. Bij de stad Blankenberge bevond zich de grote uitwateringssluis van de watering en ook het “*ambacht*”, het huis van de watering waar zich het werkmansatelier bevond, en ook vergaderingen doorgingen. Volgens M. Coornaert (1967, pp. 24-26) zou de sluis van de watering zich reeds in de 12^e eeuw in de omgeving van Blankenberge bevonden hebben. Het bestuur van de Blankenbergse watering was in handen van drie en vanaf de jaren '80 van de 14^e eeuw vier sluismeesters, bijgestaan door een klerk-ontvanger. Vanaf deze periode werd het ook gebruikelijk dat twee van de vier sluismeesters respectievelijk afgevaardigd werden door de kerkelijke grootgrondbezitters in het gebied en de stad Brugge. De twee andere sluismeesters vertegenwoordigden dan de vrijlaten. Het is opmerkelijk dat *dijkschepenen* in de Blankenbergse watering slechts een beperkte rol gespeeld hebben: hoewel hun bestaan blijkt uit de oudste *keuren* en rekeningen van de watering – ondermeer uit een lijst met twintig (!) dijkschepenen in de rekening van 1306-07 – boetten ze vrij snel aan belang in, en werd hun rol voor een deel overgenomen door de kasselrijschepenen van het Brugse Vrije, en voor een deel door het uitvoerend bestuur. In de rekeningen werden ze vanaf het laatste kwart van de 15^e eeuw niet meer vermeld. De dijkschepenen werden ook in de Blankenbergse watering gemaand door een *waasschout*, een functie die in leen werd gehouden van de grafelijke burg van Brugge. Zeker vanaf 1365 blijkt de functie in twee te zijn gesplitst, en komen dus in de praktijk twee *waasschouten* voor, die echter op dat ogenblik nog beiden behoorden tot de familie van Meetkerke (ARA RK 1072, leenregister Burg van Brugge 1365, f°23r). De

¹¹ De benaming Vincx-ambacht die voor het eerst in de bronnen zou voorkomen in 1408 (Vandermaesen M. 1998), lijkt vooral in de tweede helft van de 16^e eeuw te zijn gebruikt: vb. \$\$542 (1571) “*vande wateringhen van sHeerwoutermans met die van Vincxambocht ende Camerlinx*”; \$\$499 (1571); rk. Blankenbergse watering 1580-81: “*Rekeninghe ende bewijs van de wateringhe van Blanckeberghe gheseyt Vincxambocht*”. In eigen bronnen van de watering werd deze benaming voor die tijd niet of nauwelijks gebruikt.

belangrijkste problemen waarmee het bestuur van de Blankenbergse watering in de loop van de late middeleeuwen geconfronteerd werd, waren de tot landverlies leidende duinverstuivingen, de problematische afwatering van de Lage Moere van Meetkerke (\$\$861; Augustyn B. 2001) en de pogingen van de naburige watering Eiesluis om de Blankenbergse watering tenminste voor een deel te laten meebetalen in de felbelaagde eigen zeewering (\$\$593). Met Eiesluis bestond tevens een lang aanslepend dispuut over de suatie van een deel van het grondgebied van deze laatste watering (met name het gebied genaamd de “Riet”) door de Blankenbergse watering, wat door deze laatste fel bestreden werd (\$\$860; \$\$536; \$\$535). Vanaf de 16^e eeuw trachtte ook Oostende financiële steun te krijgen van de Blankenbergse watering voor de eigen zeedijken (\$\$445; \$\$647). Met Ieper werd op gezette tijdstippen onderhandeld over het onderhoud van de *Ieperlee*, waarvan het oostelijke uiteinde doorheen de Blankenbergse watering liep (\$\$447; \$\$941)

Literatuur:

Croes F.1992; Lust N. 2000; Sanders E. 1884; Boterberghe R. 1972 en 1992; Cattrysse W. 1992; Coornaert M. 1967; Rombaut H. 1988; Huys E. 1996; Faes T. 1966; Verduyn P. 1960; Augustyn B. 2001; Vandermaesen M. 1998.

Archiefmateriaal:

cartularium	16e-18e	RAB, Watering Blankenberge, 1 * Origineel, begonnen eerste kwart 16e eeuw, aangevuld tot 18 ^e eeuw * oudste stuk opgenomen: 1416/05/02
ommeloper	1456	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 2 * deel I vollenen t.e.m. 83 ^e begin RAB, Watering Blankenberge, 95 * deel II vollenen 84 ^e t.e.m. 126 ^e begin Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 4 * wanlanden RAB, Van Sieleghem, 13 * kopie begin 1 tot 49 RAB, Sanders 1 * kopie begin 50 tot 95 Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, A 7 * fragment, Vlissegem, ten behoeve van Sint-Janshospitaal
ommeloper	1478	RAB, Watering Blankenberge 91-92 * origineel vollenen RAB, Watering Blankenberge, 131 * origineel wanlanden RAB, Sanders 2: * kopie: begin 69 tot 105
ommeloper	1494	RAB, Watering Blankenberge, 93 * origineel, begin 1-89 RAB, Watering Blankenberge, 94 * kopie, begni 1-89 RAB, Sanders 3 * kopie, begin 138 tot 199 RAB, Watering Blankenberge, 132 * origineel wanlanden
ommeloper	1513	RAB, Watering Blankenberge 96

- * origineel vollenen, begin 1-81
- RAB, Watering Blankenberge 97 en 98
 - * origineel vollenen, begin 82-124 (dubbel)
- RAB, Watering Blankenberge 99-100
 - * origineel vollenen begin 125-einde (dubbel)
- RAB, Watering Blankenberge, 133
 - * origineel wanlanden
- RAB, Mestdag, 253
 - * kopie wanlanden, 17^e eeuw
- ommeloper 1554-60:
 - RAB, Watering Blankenberge, 101-105
 - * origineel (?) vollenen
 - RAB, Watering Blankenberge 134
 - * origineel (?) wanlanden
 - RAB, Registers Vrije, 15909-15911
 - * kopie vollenen, fragmentair ?
 - RAB, Mestdag, 148-188
 - * kopie 17^e-18^e eeuw
 - RAB, Mestdag 261-266
 - * kopie ca. 1650
 - RAB, Mestdag 189-226
 - * hermeting 17^e eeuw naar deze ommeloper
 - RAB, Peper 28-67
 - * hermeting 1617-1620 naar deze ommeloper
 - RAB, Mestdag, 65-104
 - * hermeting 1617 naar deze ommeloper
 - RAB, Mestdag, 105-147
 - * hermeting 1668 naar deze ommeloper
 - RAB, Peper, 69-79
 - * hermeting 1628 naar deze ommeloper
 - RAB, Vincent, 42-47
 - * kopie 1e-41e begin naar ommeloper 1554 en 1617
 - * met kaarten en schetsen
- verhoofding 2^e helft 15^e eeuw
 - Brug, OCMW-archief, Sint-Jan, watering, doos 1, A4
 - * origineel wanlanden
 - * kleine verhoofding, per categorie van wanlanden, vervolgens per parochie
- verhoofding 1513 RAB, Watering Blankenberge, 183
 - * grote verhoofding
 - * kopie
- verhoofding 1560 RAB, Watering Blankenberge, 184
 - * grote verhoofding
 - * origineel
 - * met aanvullingen 17^e eeuw
 - RAB, Blankenbergse watering, 185
 - * grote verhoofding
 - * kopie, tussen 1564 en 1569
- verhoofding 1560 RAB, Watering Blankenberge, 238-240
 - * kleine verhoofding

rekening	1285- 86	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A doos 3 * editie Corpus Gysseling, I, nr. 664
rekening	1292-93	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A doos 3 * editie Corpus Gysseling, I, nr. 1230
rekening	1293-94	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A doos 3 * editie Corpus Gysseling I, nr. 1329
rekening	1296-97	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A doos 3 * editie Corpus Gysseling, I, nr. 1601
rekening	1297-98	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A doos 4 * editie Corpus Gysseling, I, nr. 1669
rekening	1302-03	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringen, doos 12 (oud doosnr. 3)
rekening	1303-04	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringen, doos 12 (oud doosnr. 3) * fragment * door H. Rombaut gedateerd op basis van batig saldo dat in volgende rekening als inkomst wordt geboekt
rekening	1304-05	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringen, doos 12 (oud doosnr. 3)
rekening	1305-06	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringen, doos 12 (oud doosnr. 3)
rekening	1306-07	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringen, doos 12 (oud doosnr. 3)
rekening	1307-08	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringen, doos 12 (oud doosnr. 3)
rekening	1339-40	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringen doos 13 (oud doosnr. 3)
rekening	1343-44	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringen doos 13 (oud doosnr. 3)
rekening	1345-46	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringen doos 13 (oud doosnr. 3)
rekening	1348-49	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringen doos 13 (oud doosnr. 3)
rekening	1349-50	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringen doos 13 (oud

	doosnr. 3)
rekening	1350-51 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 13 (oud doosnr. 3)
rekening	1354-55 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 13 (oud doosnr. 3)
rekening	1363-64 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1364-65 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1365-66 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4) * fragment (begin)
rekening	1366-67 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1367-68 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1368-69 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1370-71 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1371-72 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1372-73 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1373-74 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1374-75 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4) * Brugge, Ocmw-archief, St-Jan, A 1 is een gedeeltelijke kopie (katern), vermoedelijk voorbereidend stuk dat echter afwijkt van net-exemplaar (mogelijk werd net-exemplaar vervalst)
rekening	1375-76 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens A 3 * fragment: eerste kwartaal volledig; twee volgende kwartalen: totaal van de uitgaven
rekening	1376-77

	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1377-78 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1378-79 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1379-80 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1380-81 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1381-82 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1382-83 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud doosnr. 4)
rekening	1383-84 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringens doos 14 (oud nr. doosnr4)
rekening	1385-86 ABB, A 277
rekening	1391-92 ABB, A 277
rekening	1407-08 RAB, Watering Blankenberge, 333
rekening	1408-09 RAB, Watering Blankenberge, 333
rekening	1409-10 RAB, Watering Blankenberge, 333
rekening	1475-76 RAB, Watering Blankenberge, 334 * deelrekening
rekening	1477-78 RAB, Watering Blankenberge, 334 * voorafgegaan door rekening van <i>Jan Barbezaen</i> , als aannemer van het volledige onderhoud van de watering tussen 1475/10/24-1476/10/23
rekening	1478-79 RAB, Watering Blankenberge, 334
rekening	1479-80 RAB, Watering Blankenberge, 334
rekening	1480-81 RAB, Watering Blankenberge, 334
rekening	1481-82 RAB, Watering Blankenberge, 334
rekening	1482-83

	RAB, Watering Blankenberge, 334
rekening	1484-85
	RAB, Watering Blankenberge, 334
rekening	1486-87
	RAB, Watering Blankenberge, 334
rekening	1488-89
	RAB, Watering Blankenberge, 334
rekening	1489-90
	RAB, Watering Blankenberge, 334
rekening	1493-94
	RAB, Watering Blankenberge, 334
rekening	1494-95
	RAB, Watering Blankenberge, 334
rekening	1496-97
	RAB, Watering Blankenberge, 334
rekening	1497-98
	RAB, Watering Blankenberge, 334
rekening	1498-99
	RAB, Watering Blankenberge, 334
	RAB, Watering Blankenberge, 335
rekening	1499-1500
	RAB, Watering Blankenberge, 334
rekening	1500-01
	RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1501-02
	RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1502-03
	RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1503-04
	RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1504-05
	RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1505-06
	RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1506-07
	RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1507-08
	RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1508-09
	RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1509-10
	RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1510-11
	RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1511-12
	RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1512-13
	RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1513-14
	RAB, Watering Blankenberge, 336

rekening	1515-16	
		RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1516-17	
		RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1517-18	
		RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1518-19	
		RAB, Watering Blankenberge, 336
rekening	1520-21	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
rekening	1521-22	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
rekening	1523-24	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
rekening	1525-26	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
		RAB, Watering Blankenberge, 335
rekening	1526-27	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
		RAB, Watering Blankenberge, 335
rekening	1527-28	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
		RAB, Watering Blankenberge, 335
rekening	1528-29	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
rekening	1529-30	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
		RAB, Watering Blankenberge, 335
rekening	1530-31	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
rekening	1532-33	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
rekening	1533-34	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
		SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 347
rekening	1534-35	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
rekening	1535-36	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
rekening	1536-37	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
rekening	1537-38	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
rekening	1538-39	
		RAB, Watering Blankenberge, 337
rekening	1545-46	
		RAB, Watering Blankenberge, 338
rekening	1546-47	
		RAB, Watering Blankenberge, 338
rekening	1548-49	

		RAB, Watering Blankenberge, 338
		RAB, Watering Blankenberge, 335
rekening	1549-50	
		RAB, Watering Blankenberge, 338
rekening	1550-51	
		RAB, Watering Blankenberge, 338
rekening	1551-52	
		RAB, Watering Blankenberge, 338
rekening	1552-53	
		RAB, Watering Blankenberge, 338
rekening	1553-54	
		RAB, Watering Blankenberge, 338
rekening	1559-60	
		RAB, Watering Blankenberge, 335
rekening	1562-63	
		RAB, Watering Blankenberge, 339
rekening	1563-64	
		RAB, Watering Blankenberge, 339
rekening	1564-65	
		RAB, Watering Blankenberge, 339
rekening	1565-66	
		RAB, Watering Blankenberge, 339
rekening	1566-67	
		RAB, Watering Blankenberge, 339
		RAB, Watering Blankenberge, 335
rekening	1567-68	
		RAB, Watering Blankenberge, 335
rekening	1568-69	
		RAB, Watering Blankenberge, 339
rekening	1569-70	
		RAB, Watering Blankenberge, 339
		* waterschade
		RAB, Watering Blankenberge, 335
rekening	1570-71	
		RAB, Watering Blankenberge, 339
		RAB, Watering Blankenberge 335
<i>Latere rekeningen 16^e eeuw</i>		
rekening	ca. 1577	
		SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 347
		* afrekening tussen weduwe voormalig ontvanger en huidig ontvanger
rekening	1580-81	
		RAB, Watering Blankenberge, 335
rekening	1583-84	
		RAB, Watering Blankenberge, 335
rekening	1586-87	
		RAB, Watering Blankenberge, 339
		RAB, Watering Blankenberge, 335
		* zonder totalen
rekening	1587-88	

rekening 1588-89 RAB, Watering Blankenberge, 335
 rekening 1589-90 RAB, Watering Blankenberge, 339
 rekening 1591-92 RAB, Watering Blankenberge, 339
 SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 347

Ontvangers¹²:

1285	Ribout	Wouter	1500	Bollin	Pieter
1292	f. Walteri	Reinwardus	1501	Bollin	Pieter
1293	f. Ghuters	Lambertus f. Lamberti	1502	Bollin	Pieter
1296	Hannoets	Johannus	1503	Bollin	Pieter
1297	f. Heinemans	Arnulphus	1504	de Vrient	Jan
1302	Pistor	Johannes	1505	de Vrient	Jan
1304	Pistor	Johannes	1506	Keuelaers	Heindric f. Jans
1305	f. Walteri	Heinricus	1507	Keuelaers	Heindric f. Jans
1306	Bigoots	Hendrik	1508	Keuelaers	Heindric f. Jans
1307	Ghuters	Jacop f. Jans	1509	Keuelaers	Heindric f. Jans
1339	Andries	Pieter f. Jhans	1510	Keuelaers	Heindric f. Jans
1343	van Varsenare	Pieter	1511	Keuelaers	Heindric f. Jans
1345	van Varsenare	Pieter	1512	Keuelaers	Heindric f. Jans
1348	f. Gillis	Jan	1513	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1349	van Varsenare	Pieter	1515	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1350	van Varsenare	Pieter	1516	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1354	Hagheninx	Heynric	1517	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1363	Goes	Boudins	1518	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1364	Goes	Boudins	1519	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1365	f. Willems	Jan	1520	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1366	f. Willems	Jan f. Jans	1521	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1367	f. Gillis	Jan	1522	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1368	f. Gillis	Jan	1523	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1370	Mare	Jan	1524	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1371	f. Pieters	Jacop f. Jans	1525	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1372	f. Pieters	Jacop f. Jans	1526	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1373	van Lugghevorde	Jan	1527	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1374	van Lugghevorde	Jan f. Lambert	1528	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1375	van Lugghevorde	Jan	1529	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1376	van Lugghevorde	Jan f. Lambert	1530	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1377	Hagheninx	Heynric	1532	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1378	Hagheninx	Heynric	1533	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1379	van Lugghevorde	Jan f. Lambert	1534	Keuelaers	Clais f. Heinderic
1380	Hagheninx	Heynric	1535	Muelenbeker	Willeboort
1381	van Lugghevorde	Jan f. Lambert	1536	Muelenbeker	Willeboort
1382	van Lugghevorde	Jan f. Lambert	1537	Muelenbeker	Willeboort
1383	f. Gillis	Jan	1538	Muelenbeker	Willeboort

¹² Rekeningen Sint-Janshospitaal; 1441/02/18 (n.s.): RAB, registers Vrije 16597, tweede boek, f°4v; 1592/11/04: RAB, Blauwe Nummers, 3115

1385	f. Gillis	Jan	1545	van der Loo	Aernoud
1391	Coopmans	Pieter	1546	van der Loo	Aernoud
1407	van Boneem	Jan	1548	van der Loo	Aernoud
1408	van Boneem	Jan	1549	van der Loo	Aernoud
1409	van Boneem	Jan	1550	van der Loo	Aernoud
1440	f. Clais	Jan	1551	van der Loo	Aernoud
1442	Pruumbout	Joos	1552	van der Loo	Aernoud
1443	Pruumbout	Joos	1553	van der Loo	Aernoud
1444	Pruumbout	Joos	1558	van der Loo	Aernoud
1445	Pruumbout	Joos	1559	de Ruddere	Michiel
1446	Pruumbout	Jacoppe	1562	de Ruddere	Michiel
1447	Pruumbout	Jacoppe	1563	de Ruddere	Michiel
1450	Urbaens	Cornelis	1564	van der Poorte	Ghelain
1451	Pruumbout	Jacoppe	1565	van der Poorte	Ghelain
1452	Pruumbout	Jacoppe	1566	van der Poorte	Ghelain
1453	van Boneem	Cornelis	1567	van der Poorte	Ghelain
1454	Breydel	Jacop	1568	van der Poorte	Ghelain
1455	Breydel	Jacop	1569	van der Poorte	Ghelain
1457	Breydel	Jacop	1570	van der Poorte	Ghelain
1458	Breydel	Jacop	1580	van Praet	Pauwels
1477	Meynghe	Anthuenis	1583	van Praet	Pauwels
1478	Meynghe	Anthuenis	1584	Lamsins	Dominicus f. Jacques
1479	Meynghe	Anthuenis	1592	Marischael	Fransoys
1480	Meynghe	Anthuenis			
1481	Meynghe	Anthuenis			
1482	Meynghe	Anthuenis			
1483	Meynghe	Anthuenis			
1484	Meynghe	Anthuenis			
1486	Meynghe	Anthuenis			
1488	Meynghe	Anthuenis			
1489	Meynghe	Anthuenis			
1493	Bollin	Pieter			
1494	Bollin	Pieter			
1496	Bollin	Pieter			
1497	Bollin	Pieter			
1498	Bollin	Pieter			
1499	Bollin	Pieter			

Sluismeesters¹³:

1285	Brokers	Boudin	de Poule	Boudin	f. Sconen	Johannes				
1292	Standarts	Riquardus	f. Heinemans	Arnulphus	f. Sconen	Johannes				
1293	de Varsenare	Wevinus	Brantins	Arnulphus	Hannoets	Johannus				
1296	f. Heinemans	Arnulphus	vander Awe	Wouter	f. Sconen	Johannes				
1297	van Straten	Willem	Standarts	Riquardus	Hannoets	Johannus				
1302										
1304			dictus	Johannes						

¹³ Idem en 22/03/1561 (n.s.), RAB, Blankenbergse Watering, 105, f°1993 en RAB, Watering Blankenberge, 1, f°11r-12v: 1519/06/30; RAB, registers Vrije 16597, tweede boek, f°4v

			Monachus							
1305	Standarts	Riquardus	de Wutkerke	Willelmus	f. Daens	Petrus f. Petrus				
1306	()¹⁴	Riquaert	Walteri	()¹⁵	f. Arnulphi	Walterus				
1307	van Uitkerke	Willem	Versconen	Jan	van Dudzele	Willem				
1339	f. Boudens	Arnoud	van den Werve	Robrachts	Loysins	Riquaerds				
1343	van Straten	Riquaerds	Bygghe	Jan	Loysins	Riquaerds				
1345	van Straten	Pieter	de Hamer	Pieter	Janszone	Lamsin				
1348	van Straten	Willem	die Grote	Gheraerd	f. Jacops	Lamsins				
1349	van Straten		van der Kringhe	Martin	f. Jacops	Lamsins				
1350	Wilden	Pieter	van Coudenberg he	Bertholomeeus	f. Jacops	Lamsins				
1354	van Straten		van Varssenare	Yweyne	f. Lambrechts	Ghutere				
1363	van Straten	Jan	Piroots	Ystaes						
1364			van Straten	Jan	Piroots	Ystaes				
1365	van Straten	Clais	Cante	Kerstelood						
1366	van Straten	Clais	Cante	Kerstelood						
1367	van Steland	Diederie	Brantins	Jan						
1368	van Steland	Diederie	Brantins	Jan						
1370	van Stelant	Roegier	van Ghent	Jan	Scorling	Jan				
1371	den Cod	Boudin	Tants	Boudin	Smeeds	Jan f. Claeys				
1372	den Cod	Boudin	Tants	Boudin						
1373	f. Andries	Morissis f. Gillis	Hagheninx	Heynric	Hoofnaghe l	Gillis				
1374	Meyers	Jacops	f. Andries	Morissis f. Gillis	Hagheninx	Heynric				
1375	de Wilde	Maerc	van Straten	Dammaerde						
1376	de Wilde	Maerc	van Straten	Dammaerde	Meyers	Jacops				
1377	van Messheem	Willem	f. Andries	Morissis f. Gillis	Meyers	Jacops				
1378	van Messheem	Willem	f. Andries	Morissis f. Gillis	Meyers	Jacops				
1379	de Wilde	Maerc	Piroots	Ystaes	Meyers	Jacops				
1380	van Ghent	Jan	van Stelant	Lievins	Meyers	Jacops				
1381			Tants	Boudin	den Cod	Lamsin	Meyers	Jacops		
1382			den Cod	Lamsin	Meyers	Jacops				
1383			van Stelant	Lievins	Meyers	Jacops				
1385			van Straten	Olivier	van den Dyke	Jan	Meyers	Jacops		
1391			de Smet	Mayeels	van Scathille	Mattheus	van Ghent	Jan	den Bloc	Heynric
1407	van Varssenare ¹⁶	Jan	Weyts	Pieter f. Jacobs	f. Clais	Clais f. Boudins	van Scathille	Mattheus		
1408	Everbouds	Jan	f. Aernouds	Heinric	Porin	Aernoud				

¹⁴ Beschadigd. Mogelijk Standarts ?

¹⁵ Beschadigd. Heinricus ?

¹⁶ Omtrent 11 november werd door Brugge in zijn plaats mer Mattheus van Scathille aangesteld.

1409	Everbouds	Jan	f. Aernouds	Heinric	sVos ¹⁷	Pieter	Porin	Aernoud		
1440	Gheerbode	Wouter (Meester)	van Messem	Jan	de Vrient	Clays	Lampsins	Vincent		
1477	Willems	Joos	de Witte	Clais	van Aefskerke	Adriaen	de Keyt	Jan		
1478	van Aefskerke	Adriaen	Willems	Joos	de Keyt	Jan	de Witte	Clais		
1479	van Aefskerke	Adriaen	Willems	Joos	de Keyt	Jan	de Witte	Clais		
1480	van Aefskerke	Adriaen	Willems	Joos	de Keyt	Jan	Witten	Clais f. Lauwers		
1481	van Boneem	Cornelis	van Aefskerke	Adriaen	Willems	Joos	de Keyt	Jan		
1482	van Aefskerke	Adriaen	Willems	Joos	de Keyt	Jan				
1483										
1484	Willems	Joos	de Keyt	Jan	de Gryse	Anthuenis	Breicx	Pauwels		
1486	Willems	Joos	van Halewijn	Willem	van Meetkerke	Jacob	de Gryse	Anthuenis		
1488	van der Velde	Maerc	de Muer	Denijs	van Meetkerke	Jacob	de Cod	Willem		
1489	de Keyt	Jan	de Muer	Denijs	den Valkeneer e	Janne	Potters	Jacop f. Clais		
1493	Gillis	Jan	Havic	Willem	van Boneem	Lodewijc	Pieroet	Dammaert		
1494	de Muer	Denijs	de Hondt	Jan	van Boneem	Lodewijc	Pieroet	Dammaert		
1496	de Vroede	Jan	de Hondt	Jan	van Aefskerke	Ghelein	de Cod	Willem		
1497	Meus	Anthonis	de Brouckere	Matheeus	Heins	Jan f. Nicasis	Ryx	Joos		
1498	Maerseman	Jan	de Brouckere	Matheeus	Heins	Jan f. Nicasis	Ryx	Joos		
1499	Maerseman	Jan	de Brouckere	Matheeus	Heins	Jan f. Nicasis	Ryx	Joos		
1500		(broeder) Pieter	de Brouckere	Matheeus	Heins	Jan f. Nicasis	Ryx	Joos		
1501	Boudts	Jan	de Brouckere	Matheeus	Pieroet	Dammaert	Cappelle	Loy f. Jans		
1502	Boudts	Jan	de Brouckere	Matheeus	Ryx	Joos	Graven	Joos		
1503	Maerseman	Jan	de Brouckere	Matheeus	Ryx	Joos	Dwercx	Michiel f. Jans		
1504	Maerseman	Jan	Pruumbout	Christiaen	Ryx	Joos	Heyns	Jan f. Aernoudts		
1505	Maerseman	Jan	Pruumbout	Christiaen	Ryx	Joos	vander Beele	Jacop		
1506	Danckaert	Jan	Frans	Joos	Van der Maere	Jacob	vander Beele	Jacop		
1507	Danckaert	Jan	Frans	Joos	Van der Maere	Jacob	vander Beele	Jacop		
1508	Boudts	Jan	Tente	Jan	Ryx	Joos	Pijcke	Adriaen		
1509	Boudts	Jan	Tente	Jan	Jorys	Jan	Ryx	Joos		
1510	Maerseman	Jan	Tente	Jan	Jorys	Jan	Cryool	Jan		
1511	Maerseman	Jan	Tente	Jan	vander Mare	Jan	Nieumustre	Silvester f. Pieters		
1512	Maerseman	Jan	Everbout	Joos	Ryx	Joos	Jorys	Jan		
1513	Maerseman	Jan	Everbout	Joos	Ryx	Joos	Jorys	Jan		
1515	Boudeloot	Pieter	van Homen	Jan	Jorys	Jan	Maertins ¹⁸	Cornelis f.		

¹⁷ Na overlijden Pieter sVos op 18 augustus 1409, door keure en meentucht vervangen door Arnoud Porin

¹⁸ Uitdrukkelijk vermeld dat hij Joos Rijx vervangt.

								Lauwers		
1516	Boudeloot	Pieter	van Homen	Jan	de Wale	Jan	Maertins	Cornelis f. Lauwers		
1517	vanden Bryaerde	Jaspar	van Homen	Jan	de Wale	Jan	Nieumusters	Jacop f. Silvesters		
1518	vanden Bryaerde	Jaspar	van Homen	Jan	de Wale	Jan	Nieumusters	Jacop f. Silvesters		
1519	vanden Bryaerde	Jaspar	Tente	Jan	de Wale	Jan	Nieumusters	Jacop f. Silvesters		
1520	Kyekin	Jan	Lem	Maartin	Menen	Jacop f. Silvester	Wale	Jacop		
1521	Kyekin	Jan	Lem	Maartin	de Budt	Jan	van der Leeuwe	Michiel		
1523	Maerseman	Jan	Lem	Maartin	de Wale	Jan	Heyndricx	Pauwels f. Clays		
1525	Faveels	Jacop	Lem	Maartin	de Wale	Jan	Heyndricx	Pauwels f. Clays		
1526	Faveels	Jacop	Lem	Maartin	de Wale	Jan	Heyndricx	Pauwels f. Clays		
1527	Faveels	Jacop	Lem	Maartin	de Wale	Jan	Heyndricx	Pauwels f. Clays		
1528	Faveels	Jacop	de Venduel	Jan	Heyndricx	Pauwels f. Clays	Adaems	Moressis		
1529	Faveels	Jacop	de Venduel	Jan	Heyndricx	Pauwels f. Clays	Adaems	Moressis		
1530 ¹⁹	Bierman	Gabriel	de Venduel	Jan	Heyndricx	Pauwels f. Clays	Adaems	Moressis		
1532	Bierman	Gabriel	Lem	Maartin	de Wale	Jan	Uuter Wulghe	Pietre		
1533	Bierman	Gabriel	Lem	Maartin	Fockedeys	Adriaen	Houfnaghels	Christiaen		
1534	Bierman	Gabriel	de Boodt	Jan	Fockedeys	Adriaen	Houfnaghels	Christiaen		
1535	Moyaert	Jan	Lotin	Jacop	van der Mare	Bertelmeeus	Houfnaghels	Christiaen		
1536	Moyaert	Jan	Lotin	Jacop	van der Mare	Bertelmeeus	Houfnaghels	Christiaen		
1537	Moyaert van der Waerde	Jan	Lotin	Jacop	Ryex	Vincent	van der Leeuwe	Michiel		
1538		Jan	Lotin	Jacop	Ryex	Vincent	de Wale	Jan		
1545	Bigot	Jan	de Venduel	Jan	Ryex	Vincent	Strenick	Jan		
1546	Bigot	Jan	de Venduel	Jan	Ryex	Vincent	Strenick	Jan		
1548	van Verden	Jan	de Boodt	Jan	Zeghers	Zegher f. Clais	Willaert	Jacob		
1549	van Verden	Jan	de Boodt	Jan	Zeghers	Zegher f. Clais	Willaert	Jacob		
1550	van Verden	Jan	van Messheem	Willem	Willaert	Jacob	Candt	Pieter		
1551	van Tortelboom e	Denijs	van Messheem	Willem	Candt	Pieter	Boels	Lenaerdt		
1552	van Tortelboom e	Denijs	Peres	Jan	Candt	Pieter	Boels	Lenaerdt		
1553	van Tortelboom e	Denijs	Peres	Jan	Candt	Pieter	Boels	Lenaerdt		
1559	Boone	Jan	Lem	Maartin	van der Poorte	Ghelain	Willaert	Jacob		
1560	Boone	Jan	van Theemseke	Joris	Willaert	Jacob	van der Poorte	Ghelain		

¹⁹ In rk 1530-31 bij "slusmeesters int Vrije" nog een derde naam vermeld: Dolin Coevoet.

1562	Boone	Jan	van Theemseke	Joris	Willaert	Jacob	van der Poorte	Ghelain		
1563	Boone	Jan	van Theemseke	Joris	Willaert	Jacob	van der Poorte	Ghelain		
1564	Boone	Jan	van Theemseke	Joris	Willaert	Jacob	van der Maire	Jan		
1565	Boone	Jan	Snouckaert	Martin	Willaert	Jacob	van der Maire	Jan		
1566	Boone	Jan	de Graet	Pauwels	van der Maire	Jan	Boels	Lenaerd		
1567	van Verden	Jan	de Graet	Pauwels	van der Maire	Jan	Boels	Lenaerd		
1568	van Verden	Jan	de Graet	Pauwels	Boels	Lenaerd	Candt	Pieter		
1569	van Verden	Jan	de Graet	Pauwels	Oste	Jacop	Candt ²⁰	Pieter		
1570	van Verden	Jan	de Graet	Pauwels	Oste	Jacop	Visch	Franchoy		
1580	van Kerchove	Clais	de Blende	Pieter	Focquedey	Ricquaert	Candt	Pieter		
1583	van Kerchove	Clais	Gloribus	Jacop	Matheus ²¹	Jan	Vermare ²²	Cornelis		
1584	van Kerchove	Clais	Gloribus	Jacop	Zeghers	Zeghers	Vermare	Cornelis		
1586	van Kerchove	Clais	Gloribus	Jacop	Matheus	Jan	Verjaere	Jacop		
1587	van Kerchove	Clais	Gloribus	Jacop	Matheus	Jan	Verjaere	Jacop		
1588	van Kerchove	Clais	Gloribus	Jacop	Verstraete	Phelips	van Hille	Michiel		
1589	van Kerchove	Clais	Anchemant	Nicaïsen	Verstraete	Phelips	van Hille	Michiel		

Buizenpolder

Kaart nr. 92

Ligging:

Polder ten zuiden van Breskens, ten noorden van de Groede-watering. De Buizen of “Buzers”polder was na inpoldering 25,5 hectare groot (Gottschalk M.K.E 1983, I, p. 155)

Historiek:

Deze polder werd reeds voor 1348 bedijkt en maakte geen deel uit van de naburige Groede-watering (Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 155; II, p.255; 260), doch vormde een afzonderlijke watering²³.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, 253.

Archiefmateriaal:

Ontvangers²⁴:

²⁰ In 1570 werd in zijn plaats een nieuwe sluismeester verkozen "mids dat hij te meye verhuust uuter waterijnghe ende ghaet wonen int ambocht van Camerlinx"

²¹ Overleden tijdens boekjaar en opgevolgd door Zegher Zeghers

²² Volgde de overleden Jan Muelenbekers op

²³ Rk. Brugse Vrije 1548-49, v^o40v : “Den voornoemden Caron ende Huele, burchmeesters van dat zij den *XII*len in novembre besoeingnieden met die vander wateringhe van Ghaternes, Buze poldre ende Ghistelare poldre, ten hende dat zij zouden willen contribueren inde generale wateringhe int heylandt van Oostburch, betaelt elcken van eenen daghe, compt: 3 lb. 12 s.”

²⁴ ARA, RK, Kwitanties van de RK te Rijsel, 152/A en 152/B

1449	Weiten	Arnoud f. Pieter
1451	Weiten	Jan f. Pieter
1454	Weiten	Jan f. Pieter

Dijkschepen²⁵:

1449	Baets	Pieter f. Jacop
------	-------	-----------------

Groot-Breskenspolder

Kaart nr. 98

Ligging:

Watering ten noorden van de watering Groede in Oostburg-ambacht. Grootte volgens de bedijkingsuitgifte van 1510: 585,2 hectare (\$\$767).

Historiek:

De bedijking van het Breskenszand, waarvan de Groot-Breskenspolder de eerste fase vormde, ging terug op het octrooi aan Filips van Kleef van 1487 (\$\$816). Door de opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk van 1488-92 waarin Filips van Kleef een leidende rol speelde, werd de bedijking uitgesteld, doch in 1510 werden door van Kleef toch 585,2 hectare ter bedijking uitgegeven aan een vennootschap met ondermeer de Gentse Sint-Pietersabdij (\$\$767). Hieruit zou de Groot-Breskenspolder ontstaan. Van Kleef kon door het bedijkingsoctrooi de polder als afzonderlijke heerlijkheid inrichten, wat door het Brugse Vrije als altijd met lede ogen aanzien werd. Om de meningsverschillen terzake bij te leggen, werd in 1517 een akkoord afgesloten waardoor Breskenszand juridische autonomie behield, doch beroep tegen vonnissen van de schepenbank voor schepenen van het Vrije diende te worden aangetekend. Op fiscaal vlak diende Breskenszand pointingen te betalen met Oostburg-ambacht, doch voor de zettingen (interne kasselrijkosten) werd een vaste bijdrage van aanvankelijk 30 en vervolgens 100 lb. parisis afgesproken. Het Vrije behield tevens het recht om de dijken van Breskenszand te schouwen (\$\$114). Als vertegenwoordiger van de heer van Breskenszand, speelde de baljuw of onderbaljuw een belangrijke rol in het bestuur van de watering in de 16^e eeuw (\$\$563).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1973, pp. 109-113; Lehouck A. 2004.

Archiefmateriaal:

Ontvangers²⁶:

1510	Humans	Jan	1550	Ravestein	Joos
1511	Obrecht	Simoen	1551	Ravestein	Joos
1512	Obrecht	Simoen	1552	Ravestein	Joos
1513	Obrecht	Simoen	1553	Denys	Lenaert Janssuene
1514	Obrecht	Simoen	1554	Poppe	Pieter
1515	Obrecht	Simoen	1555	Poppe	Pieter
1516	Obrecht	Simoen	1556	Hermans	Joos Corneliszone
1517	Obrecht	Simoen	1557	Hermans	Joos

²⁵ ARA, RK, Kwitanties van de RK te Rijsel, 152/A.

²⁶ Rekeningen Sint-Pietersabdij

					Corneliszone
1525	Obrecht	Simoen	1558	Aernoudt	Fransoys
1526	Obrecht	Simoen	1559	Aernoudt	Fransoys
1527	Obrecht	Simoen	1560	Aernoudt	Fransoys
1528	Obrecht	Simoen	1562	van Heede	Jan
1538	Obrecht	Simoen	1563	van Heede	Jan
1539	Hermans	Joos Corneliszone	1564	van Heede	Jan
1540	Hermans	Joos Corneliszone	1565	vande Kerchove	Joos
1542	Hermans	Joos Corneliszone	1566	vander Brugghe	Pieter
1543	Hermans	Joos Corneliszone	1567	vande Kerchove	Joos
1545	Hermans	Joos Corneliszone	1568	van Heede	Jan f. Philips
1546	Hermans	Joos Corneliszone	1569	van Heede	Jan f. Philips
1547	Hermans	Joos Corneliszone	1570	Heindricx	Laureins Adriaenssone
1548	vanden Berghe	Adriaen	1571	Heindricx	Laureins Adriaenssone
			1572	Heindricx	Laureins Adriaenssone
			1573	Heindricx	Laureins Adriaenssone
			1574	Heindricx	Laureins Adriaenssone
			1575	Heindricx	Laureins Adriaenssone
			1577	Colins	Philips

Klein of Jong Breskens

Kaart nr. 99

Ligging:

Watering in het uiterste noorden van Oostburg-ambacht, behorende tot de heerlijkheid van Breskens. Groot volgens de ommeloper van 1527: 231,7 hectare (bestaande uit tien kavels van elk 50 gemeten en nog 26 m 1 ln 54 r “overschot” die verdeeld werden over de verschillende eigenaars).

Historiek:

De bedijking vond plaats in 1527, als tweede fase van de bedijking van Breskenszand krachtens het bedijkingsoctrooi aan Filips van Kleef van 1487 (\$\$816).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1973, pp. 109-113; Lehouck A. 2004.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1527 RAB, Vincent, 149

* originele ommeloper na bedijking

Ontvangers²⁷:

1538	Saeilghe	Maerten	1564	van Heede	Jan
------	-----------------	---------	------	------------------	-----

²⁷ Rekeningen Sint-Pietersabdij.

1540	Saeilghe	Maerten	1565	van Brugghe	Pieter
1542	Saeilghe	Maerten	1566	vande Kerchove	Joos
1543	Saeilghe	Maerten	1567	Colpaert	Anthuenis Adriaenssone
1544	Saeilghe	Maerten	1568	van Heede	Jan f. Philips
1545	Saeilghe	Maerten	1569	van Heede	Jan f. Philips
1546	Saeilghe	Maerten	1570	Dricht	Absalon
1547	Saeilghe	Maerten	1571	Dricht	Absalon
1549	Saeilghe	Maerten	1572	Bauwens	Jacop Janssone
1550	Saeilghe	Maerten	1576	Colins	Philips
1551	Saeilghe	Maerten	1582	Claissone	Joos
1552	Saeilghe	Maerten			
1553	Saeilghe	Maerten			
1554	Saeilghe	Maerten			
1555	Saeilghe	Maerten			
1558	Dricht	Pauwels			
1559	Colpaert	Anthuenis Adriaenssone			
1560	Colpaert	Anthuenis Adriaenssone			
1561	Colpaert	Anthuenis Adriaenssone			
1563	van Heede	Jan			

Andere²⁸:

1543	Michiels	Adriaen
------	-----------------	---------

Cocquytpolder

Kaart nr. 56

Ligging:

Herinpooling in het Braakmangebied, grenzend aan de Graaf Jansdijk tussen Bentille en Boekhoute

Historiek:

Bedijkt in 1410 tegen de Graaf-Jansdijk tussen Bentille en Boekhoute (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 16). Later geïncorporeerd in de heerlijkheid Watervliet (cf. de penningkohieren SAG, reeks 28bis 2/32 en 2/31).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

Coopmanspolder

Kaart nr. 20

Ligging:

²⁸ Bijzonder ontvanger aangesteld voor ontvangst 5 s. per m: "omme daer meede te betalen Claeys lam over et maken van eenen dam die hij Claeys ghenomen heeft te maken ende te honderhoudene eenen termijn soo de vorwaerde dat verclaerst, welcken dam ligghen moet tusschen et voornoemde landt van jonghe Bresken ende et landt van Wulpen": rekening Sint-Pietersabdij.

Kleine polder (slechts één begin) aan de linkeroever van het Zwin ten oosten van Damme, richting Oostkerke. Groot volgens de ommeloper van 1413: 39,5 hectare.

Historiek:

Behalve particulieren blijkt volgens de ommelopers vooral het Sint-Janshospitaal van Damme grond in deze polder te hebben bezeten.

Literatuur:

Archiefmateriaal:

ommeloper	1413	RAB, Watering Romboutswerve, 99, f°93-97
RAB, Vincent, 52
* kopie 17 ^e eeuw
RAB, Sanders 13:
* kopie 16 ^e eeuw (fragmentair ?)
RAB, Vincent, 54
* kopie 1806
ommeloper	1453	RAB, Mestdagh, 1132
ommeloper	1493	RAB, Vincent, 53
* kopie 17 ^e eeuw
Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Generale Prins Willem Polder, 640
* kopie 17 ^e eeuw, plan 1703
RAB, Mestdagh, 1134
* kopie 18 ^e eeuw
RAB, Vincent, 51
* kopie 17 ^e eeuw
* naar ommeloper van 1592, vermoedelijk 1492 bedoeld

De Broeke

Kaart nr. 23

Ligging:

aan de oostelijke oever van het Zwin tussen Brugge en Damme. De watering bevindt zich grotendeels op het grondgebied van de parochie Sint-Kruis, en werd soms ook naar deze parochie vernoemd: "*in Sancte Crucis*" (Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, G9, rk. Sint-Jan 1283-84); "*inden Brouc in Sinte Cruus parochie bi Brucghe*" (Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, G 85, rk. Sint-Jan 1402-03). Volgens de verhoofding van 1372 mat de watering 1772 gemeten 80 roeden (779,8 hectare).

Historiek:

De watering van De Broeke wordt reeds vermeld in 1242 in een scheidsrechterlijk vonnis van *Egidius van Bredene*, in een dispuut tussen de watering en de stad Damme, waardoor de watering toelating kreeg af te wateren via de sluis van Damme (\$\$328). Bijna anderhalve eeuw lang waterde De Broeke ook effectief af via de stadsvesten van Damme, doch in 1387 werd een associatie gevormd met de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, waarbij De Broeke een verbindingsgracht zou aanleggen naar het afwateringsstelsel van Zuid-over-de-Lieve (\$\$680). Beide wateringën behielden echter ook nadien een eigen bestuur, en bleven verantwoordelijk voor het onderhoud van de waterstaatswerken binnen het eigen grondgebied. Alleen het gemeenschappelijk deel van de afwatering en de sluis werden gezamenlijk onderhouden en gefinancierd door middel van een afzonderlijk geschot. In 1402 zou ook de watering Stampershoeke deel gaan uitmaken van deze associatie (infra). Het bestuur van de watering De Broeke bestond uit twee sluismeesters en een ontvanger (rk. 1360-61); één van beide sluismeesters werd afgevaardigd als bestuurder in de associatie met Zuid-over-de-Lieve. Ook één van de dijkschepenen in de geassocieerde watering werd door

De Broeke aangeduid. De associatie verliep aanvankelijk niet volledig vlekkeloos, waarbij in de loop van de 15e eeuw regelmatig klachten opdoken over het niet naleven van de verplichtingen door één van de wateringën (§§672; zie ook bijlage 4). Toch bleven de Broeke, Zuid-over-de-Lieve en Stampershoeke hun gezamenlijke afwatering behouden doorheen de verdere onderzochte periode.

Literatuur

De Smet J. 1971; Vandermaesen M. 1998

Archiefmateriaal

cartularium ca. 1420

Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis
 * “bloc” van de watering met 22 stukken
 * voor Sint-Janshospitaal Brugge
 * recentste stuk: 1444/07/04 en ongedateerde keure (ca. 1468-75)
 * inhoud 20 eerste stukken identiek aan cartularium Moerkerke Zuid-over-de-Lieve

ommeloper	1412	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, wateringën A 12
* origineel
* Begin 1 tot 26
Brugge, OCMW-Archief, Sint-Jan, A doos 1 map 2
* uittreksel uit dezeommeloper voor Sint-Janshospitaal Brugge
ommeloper	1497	Damme, OCMW-archief, Doosommelopers 1
* origineel
* begin 1 tot 32
RAB, Watering van de Broeke, 17-18
* kopiën
* resp. bijgewerkt tot 1783 en 1816
RAB, Vincent, 49-50
* kopie naarommeloper 1497 en 1517
RAB, Gilliodts, 3
* 17 ^e eeuwse kopie naar dezeommeloper enommeloper door landmeter Octaviaan van Marissien
RAB, Gilliodts, 4
* kopie 18 ^e -19 ^e eeuw
RAB, Vincent, 49-50
* kopie 17 ^e -18 ^e eeuw
RAB, Verzameling d'Hoop 87-88:
* kopieommeloper.
SAB, Noord-over-de-Lieve
* kopie eerste kohier
RAB, Mestdagh, 324
* kopie, aanvullingen tot 1751
* datum 1517, doch vermoedelijk 1497
RAB, Mestdagh, 325
* kopie 1e helft 17e eeuw
verhoofding	1372	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 14
* origineel

* overgang tussen verhoofding en ommeloper: er is al sprake van een zekere geografische indeling van de eigenaars

rekening 1360-61
Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A doos 1

rekening 1373-74
Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A doos 1

rekening 1374-75
Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A doos 1

rekening 1375-76
Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A doos 1

Ontvangers²⁹:

1360	de Bus	Pieter	1501	Heindricx	Jan
1373	Varnkins	Jan	1502	van Wulpen	Jan
1374	Varnkins	Jan	1503	Heindricx	Jan
1375	Varnkins	Jan	1504	Heindricx	Jan
1400	Robrechts	Willem	1505	Heindricx	Jan
1410	Bultenaers	Jan	1508	Sykyer	Charels
1417	van den Hoghenlande	Claeys	1509	Sykyer	Charels
1419	Poel	Pieter	1510	Sykyer	Charels
1420			1511	Sykyer	Charels
1423			1513	Sykyer	Charels
1424	van Heys	(broeder) Jan	1514	Sykyer	Charels
1426	van den Leene	Boudin	1516	Bollin	Joos
1427	van den Leene	Boudin	1517	Bolle	Jan
1428	van den Leene	Boudin	1518	Bollin	Joos
1431	van den Leene	Boudin	1519	Bollin	Joos
1432	van den Leene	Boudin	1520	Heindericx	Pieter f. Symoens
1433	Beils	Pieter	1521	Heindericx	Pieter f. Pieter
1434	Beils	Pieter	1522	Heindericx	Pieter f. Pieter
1438	Beils	Pieter	1523	Heindericx	Pieter f. Pieter
1440	Beils	Pieter	1524	Heindericx	Pieter f. Pieter
1441	Beils	Pieter	1525	Heindericx	Pieter f. Pieter
1442	Beils	Pieter	1526	van der Lepe	Jan
1443	Beils	Pieter	1527	van der Lepe	Jan
1444	Beils	Pieter	1528	van der Lepe	Jan
1445	Beils	Pieter	1529	van der Lepe	Jan
1446	Beils	Pieter	1530	van der Lepe	Jan
1447	Beils	Pieter	1531	van der Lepe	Jan
1448	Beils	Pieter	1532	Valcke	Lyoen
1449	Beils	Pieter	1533	Valcke	Lyoen
1450	Beils	Pieter	1534	Valcke	Lyoen
1451	Beils	Pieter	1535	Valcke	Lyoen
1453	Beils	Pieter	1536	Valcke	Lyoen
1454	Beils	Pieter	1537	Valcke	Lyoen

²⁹ Rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge

1455	de Beer	Jan	1538	Valcke	Lyoen
1457	de Beer	Jan	1540	Valcke	Lyoen
1458	de Beer	Jan	1541	Valcke	Lyoen
1461	de Beer	Jan	1542	Valcke	Lyoen
1462	de Beer	Jan	1544	Valcke	Lyoen
1463	Hebbyn	Lenaert	1545	Valcke	Lyoen
1465	Hebbyn	Lenaert	1546	Valcke	Lyoen
1466	Hebbyn	Lenaert	1547	Valcke	Lyoen
1467	Hebbyn	Lenaert	1548	Valcke	Lyoen
1468	Hebbyn	Lenaert	1549	Valcke	Lyoen
1469	Hebbyn	Lenaert	1560	Valcke	Lyoen
1470	Hebbyn	Lenaert	1561	Valcke	Lyoen
1471	Hebbyn	Lenaert	1562	Schovyn	Jan
1474	de Hoghe	Jan	1563	Schovyn	Jan
1475	de Hoghe	Jan	1564	Schovyn	Jan
1476	de Hoghe	Jan	1566	Schovyn	Jan
1477	de Hoghe	Jan	1568	Schovyn	Jan
1478	de Hoghe	Jan	1569	Schovyn	Jan
1479	de Hoghe	Jan	1571	Schovyn	Jan
1480	de Hoghe	Jan	1572	Schovyn	Jan
1482	de Hoghe	Jan	1573	Schovyn	Jan
1486	de Hoghe	Jan			
1487	de Hoghe	Jan			
1488	de Hoghe	Jan			
1489	de Hoghe	Jan			
1490	de Hoghe	Jan			
1491	de Hoghe	Jan			
1494	Heindricx	Jan			
1495	Heindricx	Jan			
1496					
1498	Heindricx	Jan			
1499	Heindricx	Jan			
1500	Heindricx	Jan			

Sluismeesters³⁰:

1360	vanden Hoghenlande	Claeys	Braderic	Heindric
1400	Robrechts	Willem		
1410	Meyns	Heinric		
1417	van den Hoghenlande	Jan		
1419	Caervoet	Jacop		
1420	Magherman	Rijquaert		
1423	Magherman	Rijquaert		
1424	Bultinc	Jan		
1426	Willaerts	Boudin		
1427	Caervoet	Jacop		
1428	Magherman	Rijquaert		
1431	Meyn	Cornelis		
1432	Magherman	Rijquaert		

³⁰ Idem en 1577/04/29: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°30v;

1433	Caervoet	Jacop		
1434	Magherman	Rijquaert		
1438	van Lede	Lamsins f. Bertelmeeus		
1440	Bultinc	Joris		
1441	Halle	Lodewijc		
1442	Braderic	Jacop		
1443	Braderic	Jacop f. mer Joris		
1445	Braderic	Jacop f. mer Joris		
1448	Ruebs	Gheeraerd		
1450	van den Vagheviere	Jacop		
1451	Ruebs	Victoor		
1453	de Witte	Joos		
1454	de Witte	Joos		
1457	Hendricx	Boudin		
1461	Luts	Anthonis		
1462	van der Houfve	Rasin		
1463	van der Houfve	Rasin		
1465	Bultinc	Joris		
1466	Boudt	Cornelis		
1467	Boudt	Cornelis		
1468	Bultinc	Adriaen		
1469	Spirinck	Jacop		
1470	Spierinc	Adriaen		
1471	Ghiselin	Adriaen		
1474	Ghiselin	Adriaen		
1475	de Backere	Jan		
1476	de Backere	Pieter		
1477	Neys	Pieter f. Vrancx		
1478	de Backere	Jan		
1479	de Backere	Jan		
1480	de Backere	Mattheus		
1482	Stoppele	Pieter		
1486	Stoppele	Pieter		
1487	van Bassevelde	Pieter		
1488	van Bassevelde	Pieter		
1489	Valke	Cornelis		
1490	van Bassevelde	Pieter		
1491	van Bassevelde	Pieter		
1494	vanden Leene	Jooris		
1495	vanden Leene	Jooris		
1496	Roelands	Jooris		
1498	Neys	Pieter f. Vrancx		
1499	Roelands	Jooris		
1500	vanden Leene	Jooris		
1501	Roelands	Jooris		
1502	Roelands	Jooris		
1503	Sykyer	Charels		
1504	vanden Leene	Jooris		
1505	Sykyer	Charels		

1508	Giens	Jan		
1509	Giens	Jan		
1510	Giens	Jan		
1511	Giens	Jan		
1513	Giens	Jan		
1514	Giens	Jan		
1516	Giens	Jan		
1517	Giens	Jan		
1518	Giens	Jan		
1519	Giens	Jan		
1520	Giens	Jan		
1521	Giens	Jan		
1522	Giens	Jan		
1523	Giens	Jan		
1524	Giens	Jan		
1525	Giens	Jan		
1526	Inden Booghaert	Joos		
1527	Inden Booghaert	Joos		
1528	de Smidt	Joos		
1529	f. Willems	Cornelis		
1530	f. Willems	Cornelis		
1531	f. Willems	Cornelis		
1532	f. Willems	Cornelis		
1533	Scaepshoof	Cornelis		
1534	Bruneels	Pieter		
1535	Bruneels	Pieter		
1536	Bruneels	Pieter		
1537	Bruneels	Pieter		
1538	van Loo	Jan		
1540	van Loo	Jan		
1541	van Loo	Jan		
1542	Bruneels	Pieter		
1544	Bruneels	Pieter		
1545	Bruneels	Pieter		
1546	Bruneels	Pieter		
1547	Bruneels	Pieter		
1548	Bruneels	Pieter		
1549	Bruneels	Pieter		
1560	Bruneels	Pieter		
1561	Bruneels	Pieter		
1562	Bruneels	Pieter		
1563	Bruneels	Pieter		
1564	Bruneels	Pieter		
1566	Bruneels	Pieter		
1568	Bruneels	Pieter		
1569	Bruneels	Pieter		
1571	Bruneels	Pieter		
1572	Bruneels	Pieter		
1573	Bruneels	Pieter		

1577	Bruneels	Pieter		
------	----------	--------	--	--

Dijkschepen³¹:

1410	Lauwers	Zeger f. Willem	1501	Moerinc	Clais
1417	Magherman	Rijquaert	1502	Vranx	Pieter
1419	Magherman	Rijquaert	1503	Vranx	Pieter
1420	Caervoet	Jacop	1504	Sykyer	Charels
1423	Caervoet	Jacop	1505	Vranx	Pieter
1424	Magherman	Rijquaert	1508	Vranx	Pieter
1426	Baergheers	Aemdas	1509	Vranx	Pieter
1427	Willaerts	Boudin	1510	Scaepshoof	Loy
1428	Caervoet	Jacop	1511	Scaepshoof	Loy
1431	Braderic	Jacop	1513	Vranx	Pieter
1432	Caervoet	Jacop	1514	Vranx	Pieter
1433	Magherman	Rijquaert	1516	Scaepshoof	Loy
1434	Caervoet	Pauwels	1517	de Raye	Andries
1438	Caervoet	Pauwels	1518	Beyts	Michiel
1440	van Lede	Lamsin	1519	Beyts	Michiel
1441	Bultinc	Joris	1520	Scaepshoof	Loy
1442	Halle	Lodewijc	1521	Scaepshoof	Loy
1443	Braderic	Jacop f. Heindricx	1522	Scaepshoof	Loy
1445	Bout	Gillis	1523	Scaepshoof	Cornelis
1448	Braderic	Jacop f. mer Joris	1524	Scaepshoof	Cornelis
1450	de Beer	Donaes (meester)	1525	de Smidt	Joos
1451	van den Vagheviere	Jacop	1526	Scaepshoof	Cornelis
1453	Ruebs	Victoor	1527	Scaepshoof	Cornelis
1454	Ruebs	Victoor	1528	Scaepshoof	Cornelis
1457	de Beer	Donaes (meester)	1529	van Loo	Jan
1461	Boudt	Gillis	1530	van Loo	Jan
1462	Boudt	Gillis	1531	van Loo	Jan
1463	Boudt	Gillis	1532	van Loo	Jan
1465	vander Hoeve	Rassin	1533	van Loo	Jan
1466	Bultinc	Joris	1534	van Loo	Jan
1467	Bultinc	Joris	1535	van Loo	Jan
1468	Boudt	Cornelis	1536	van Loo	Jan
1469	Bultinc	Adriaen	1537	van Loo	Jan
1470	Spirinck	Jacop	1538	de Maech	Clais
1471	Spierinc	Adriaen	1540	de Maech	Clais
1474	Spierinc	Adriaen	1541	de Maech	Clais
1475	Ghiselin	Adriaen	1542	Cosyn	Jan
1476	de Backere	Jan	1544	Janssone	Herman
1477	Ghiselin	Adriaen	1545	Janssone	Herman
1478	Neys	Pieter f. Vranx	1546	Janssone	Herman
1479	Neys	Pieter f. Vranx	1547	Roelandts	Joos
1480	de Backere	Jan	1548	Roelandts	Joos
1482	Brant	Gillis	1549	Roelandts	Joos
1486	Brant	Gillis	1560	Schovyn	Jan

³¹ Idem als vorige voetnoot.

1487	Stoppele	Pieter	1561	Schovyn	Jan
1488	Stoppele	Pieter	1562	Steyaert	Olivier
1489	van Bassevelde	Pieter	1563	Steyaert	Olivier
1490	Valke	Cornelis	1564	Steyaert	Olivier
1494	Neys	Pieter f. Vrancx	1566	Steyaert	Olivier
1495	Neys	Pieter f. Vrancx	1568	Steyaert	Olivier
1496	Sykyer	Charels	1569	Steyaert	Olivier
1498	van der Banc	Gheleyn	1571	Steyaert	Olivier
1499	Giens	Jan	1572	Steyaert	Olivier
			1573	Gheerts	Berthelomeus
			1577	Gheerts	Bartholomeus

Dierentijdpolder

Kaart nr. 79

Ligging:

Kleine herinpoldering in het Braakmangebied, gelegen ten zuiden van de Oostmanspolder en de Oude Yevene

Historiek:

Zou in 1557 heringepolderd zijn, doch Gottschalk (M.K.E 1983, II, p. 201) vermeldt dat deze datum slechts op een opschrift op een (latere) kaart berust. Toch lijkt de datum nauwkeurig, gezien de Gentse Sint-Pietersabdij in juni van dat jaar 37 lb. 1 s. 2 d. groten betaalde aan *Charles van Boneem* “als ghecommitteert ten ontfanghe vander nieuwer dicaige in Ysendycke ambocht gheheeten den Dierentyt poldere... up het eerste ende tweeste gheschot ter preservatie ende upziene vande thiende van mynen eer(werdichen) heere inden zelven poldere” (RAG, Sint-Pietersabdij, Rekeningen, 1524).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, p. 328.

Archiefmateriaal:

Ontvangers³²:

1556	van Boonem	Charles
1558	van Boonem	Charles

Dierkinsteenpolder

Kaart nr. 75

Ligging:

De *Dierkinsteenpolder* – ook wel “*Sinte Margrieten polre van Dierkinssteene*” (Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, G 85 1402-03) of zelfs “*noortpolre bi Ardenburgh* (Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 186) - was gelegen ten zuiden van Oostburg, in de hoek tussen de Ware en de Zuiddijk van de Oude Yevene-watering. Hij grensde aan de watering Beooster Eede in het westen, de Passegeulepolder in het zuiden en de Sint-Cathelijnepolder in het oosten. Volgens de ommeloper van 1571 behoorde de polder tot de parochie Sint-Baafs-Oostburg, ondanks het feit dat hij in Ijzendijke-ambacht gelegen was. De polder mat in dat jaar 177,0 hectare waarvan er 174,6 “schotbaar” waren.

³² RAG, Sint-Pietersabdij, Rekeningen, 1524: ontvanger “als daertoe ghecommiteert bijde ghemeene legghers vande schorren ligghende binden lande vanden Vryen”

Historiek:

De Dierkinsteenpolder was één van de eerste polders die aan de oostzijde van de Ware in het Braakmangebied werden heringedijkt na de overstromingen van 1375/76. De eerste bedijking in 1399³³ was weinig succesvol want in 1401 bleek de polder alweer onder water te liggen (Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, G 84, 1401-02). De polder werd eveneens getroffen door de Sint-Elizabetsvloed van 1404, om vervolgens herbedijkt te worden in 1417.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; *Encyclopedie van Zeeland*, I, p. 328; Wilderom M.H. 1973.

Archiefmateriaal

ommeloper 1571 Archief Waterschap Vrije van Sluis, Diericksteerpolder, ongenummerd (nieuw nummer: Generale Prins Willem Polder, 558)

* kopie

* vanaf begin 5: enkel nog namen, géén beschrijving percelen meer

Eeklo-Lembeke (Slepeldamme-watering)

Kaart nr. 50**Ligging:**

Het “Eeklose” deel van de Slepeldamme-watering strekte zich uit over de parochies Eeklo en een deel van Lembeke. Volgens de ommeloper van 1442 omvatte het in totaal 2027,5 hectare grond.

Historiek:

De watering van Maldegem en Eeklo waterden reeds voor het midden van de 13^e eeuw af langs Aardenburg via de Ee, wat voor Eeklo uitdrukkelijk bevestigd werd in de keure van 1240 (Stockman L. 1969, p. 174). Voor de watering van Eeklo, die ook een deel van Lembeke omvatte, gebeurde de afwatering voor de aanleg van de Lieve via de Noordwatering die uitgaf op het zuidelijke traject van de Ee tussen Aardenburg en Maldegem. Door de aanleg van de Lieve die voor een deel het traject van die Noordwatering volgde, werd dit moeilijk, en zocht Eeklo naar een afzonderlijke verbinding met de Ee. Reeds voor 1276 werden daarom een aantal moervaarren met elkaar verbonden door de noord-zuid lopende Eeklose watergang die uitmondde in de Moerwatergang en zo Aardenburg bereikte zonder de Lieve te kruisen, en die in 1332 en 1351 aanzienlijk verbreed werd (Stockman L. 1963 en 1969). Tengevolge van het uitvoerig geanalyseerde dispuut rond de sluis van Slepeldamme, werd dan in 1406 de Slepeldamme-watering ingericht, waarbij Eeklo-Lembeke en de watering van Maldegem-ambacht de volledige controle over hun afwateringsstelsel in handen kregen, doch voortaan ook voor het onderhoud van de dijken langs de Ee en de sluis van Slepeldamme dienden in te staan. In de praktijk vormden Eeklo-Lembeke enerzijds en de watering van Maldegem anderzijds een afzonderlijke watering, met een eigen bestuur, en werden de gezamenlijke

³³ Gottschalk M.K.E. 1983, I, pp. 85-186, gevolgd door alle andere auteurs, menen dat de Sint-Margriete-polder in 1399 bedijkt werd, waarna in 1400 de Dierkinsteenpolder bedijkt werd. In werkelijkheid ging het om één en dezelfde polder, waarvan de bedijking begon in 1399. Het onderscheid dateert wellicht pas van na de herbedijking na de Sint-Elizabetsvloed van 1404. Dit alles blijkt uit de rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal, rk. 1399-1400: *"In den nieuwen polre diemen heet Sinte Maergriete polre van VII ymete II In XV r lands van nieu te bedekene ende van costen tvoorseide land te besoukene ende te bevindene waer dat gheleghen was daer of betaelt net in ghelde: CXXVII lb. III s. VII d. ob."*; waarna we in de volgende rekeningen deze zelfde oppervlakte terugvinden onder de benaming Dierkinsteenpolder.

kosten volgens vaste verdeelsleutels verdeeld³⁴. Dit veronderstelde wel een goede samenwerking tussen beide wateringen, wat aanvankelijk ook niet van een leien dakje liep: reeds op 25 januari 1407 dienden de schepenen van het Vrije tussen te komen om een dispuut te beslechten tussen de betrokken partijen in de Slepeldamme-watering (rk. Brugse Vrije, 1406-07, f°18r). Het stadsbestuur van Eeklo speelde vermoedelijk een grote rol in het bestuur van de watering, naast enkele grote gelanden. Het dagelijks bestuur was blijkens de 15e eeuwse rekeningen in handen van een ontvanger/klerk en minstens één gezworene/sluismeester.

Literatuur

Steel, M. en Vandevreire, J. 1951; Stockman L. 1963 en 1969; Gottschalk M.K.E. 1983.

Archiefmateriaal

ommeloper	1442	RAG, Fonds Rijke Gasthuis, 8 * origineel
rekening	1426-27	Brugge, OCMW-archief, SJH watering, doos 6 (A16)
rekening	1440-41	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 16
rekening	1456-57	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 16
rekening	1562-63	SA Eeklo, Oud Archief, Slepeldammewatering, 1799

Ontvangers³⁵:

1426	de Vuldere	Jan, de jonge		
1440	de Vuldere	Jan, de jonge		
1442	Bolle	Heindric		
1443	Bolle	Heindric		
1444	Bolle	Heindric		
1445	van Boyeghem	Jan		
1448	Zegaert	Jacop	vander Leye	Jan
1449	van Maldeghem	Roelant (bastaard)	Zoetaert	Pieter
1454	Clayszone	Adriaen		
1455	Clayszone	Adriaen		
1456	Clayszone	Adriaen		

Sluismeesters³⁶:

1448	van Maldeghem	Roelant (bastaard)	de Mulgere	Jan Jacopszone	Blondeel	Jan
1449	de Zutter	Joris f. Lamsins	Daneels	Daneel Lauwereinszone		
1456	Dierkins	Arnout f. Jan				

³⁴ Rk. Slepeldamme-watering-Eeklo-Lembeke 1426-27: "Dit zijn de spadelieden die ghewrocht hebben inde weke daer Sinte Matheus dach in in (sic) lach inde ghemeene wateringhe dwaer of dat wij ghelden van vive de drie de welke dolven van Pulsbroucke commende toot an de cleenen waterghanc: ... Somme Ilc XCVII daghen ende elc hadde V s. Sdaechs comt in ghelde LXXIII lb. V s. Parisis comt up Eclo: 44 lb. 11 s. Parisis".

³⁵ Rekeningen Sint-Janshospitaal en RAG, RvV, 7511: vonnis 1450/02/27.

³⁶ Idem als vorige voetnoot.

Kaart nr. 12

Ligging:

De watering Eiesluis omvatte delen van de parochies Uitkerke, Blankenberge, Lissewege, Heist, Sint-Jans-op-den-Dijk, Zuienkerke, Sint-Pieters-op-den-Dijk, Dudzele en Sint-Gillis-Brugge. De watering strekte zich uit van Brugge tot de Noordzeekust tussen Blankenberge en Knokke, en werd aan de ene kant begrensd door de Gentele of Blankenbergse dijk, en langs de andere kant door het Lisseweegs vaartje. Grenzend aan de kust bevond zich een afzonderlijke polder, de “Oudemaerspolder” (585,8 hectare groot), die echter reeds op het einde van de 13^e eeuw in de watering Eiesluis was opgenomen. De totale watering mat volgens de ommeloper van 1576 4391,3 hectare.

Historiek:

De geschiedenis van de watering werd bestudeerd door M. Coornaert. Zijn visie op het ontstaan van een Oostwatering in de tweede helft van de 11^e eeuw als organisatie van de gezamenlijke grondbezitters ten oosten van de Gentele, nadat ca. 1060 de “Evendijk B” was opgeworpen, dient in het licht van ons onderzoek op meerdere punten gecorrigeerd te worden (Coornaert M. 1976a, pp. 20-21). De beide wateringen Eiesluis en Reigarsvliet worden in 1279 voor het eerst vermeld, en zijn als uitvoerende organisaties wellicht niet ouder dan de 13^e eeuw. Van een Oostwatering, die dan tengevolge van de aanleg van het Lisseweegs Vaartje omstreeks 1200 (Coornaert M. 1967b, pp. 18-19) zou zijn opgesplitst in de beide wateringen Eiesluis en Reigarsvliet, vonden we geen bewijs terug, evenmin als voor het optreden van wateringen als uitvoerende organisaties voor 1279. De watering Eiesluis ontleende haar naam aan de sluis 700 meter ten westen van de dorpskom van Heist in de monding van de Ee. De watering werd doorheen de late middeleeuwen met zware problemen geconfronteerd, zowel op het vlak van afwatering als zeewering. De zeedijk van de Oudemaerspolder diende keer op keer vervangen te worden door inlaagdijken (1288: \$61 en \$62; 1302: \$221 en later: Coornaert M. 1967, pp. 32-33). Keer op keer werd getracht de naburige wateringen, in de eerste plaats Reigarsvliet, maar ook de Blankenbergse watering te doen meebetalen. Reeds in 1288 werd door Eiesluis een “meentucht” met Reigarsvliet voorgesteld (\$61) dat door deze laatsten echter van de hand werd gewezen. Voor het westelijk deel van de watering “de Riet”, werd getracht een afwatering via de Blankenbergse watering te bekomen, doch dit stuitte op weerstand (zie hoger, Blankenbergse watering). Over het bestuur van de watering zijn we uitzonderlijk vroeg ingelicht, door de keure van 1282 (\$709). In de late 13^e en 14^e eeuw blijkt de watering een bestuur van vijf sluismeesters te hebben gekend, met daarnaast nog een ontvanger, meestal de abt van Ter Doest. In de 15^e eeuw nam het aantal bestuurders af tot drie, en traden in regel niet langer geestelijken op als ontvanger. Uiteindelijk zou de Eiesluis in gebruik blijven tot 1657 (Coornaert M. 1976a, pp. 359-363), waarna de afwatering verlegd werd naar de Isabella-sluis (bij het gelijknamige fot) op het Zwin. In 1736 vond dan uiteindelijk de volledige fusie met de watering Reigarsvliet plaats (Huys E. en Vandermaesen M. 2000, p. 24; Vandermaesen M. 1998)

Literatuur: Huys E. en Vandermaesen M. 2000; Coornaert M. 1962, 1965, 1966b; 1967a en b, 1969 en 1976a en b; Janssens A. 1967 (licentiaatsverhandeling (UGent) over de watering Eiesluis o.l.v. A. Verhulst, waarvan echter enkel de bijlagen op de UGent bewaard bleven) en 1968; Drubbele J. 1839; Andries J. 1871; Astaes S. 1964; Ballegeer J. 1993

Archiefmateriaal:

ommeloper 1501

RAB, Sanders 9-10

* kopie

* “nieuwe mate” (i.t.t. verloren ommeloper van 1472)

fragmenten: begin 34 tot 51 en 52 tot 90		
		RAB, Ommelopers Jonckheere, 1248 * 17e eeuwse kopie naar ommeloper van 1472, 1501, 1576 en 1634
ommeloper	1576	RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 11-13 * origineel RAB, Registers Vrije 15958-15960 * kopie RAB, Peper, 80-94 * gecollationeerde kopie (1653), deels ook op basis van oude ommelopers van 1472 en 1501 RAB, Vincent, 57-71 * kopie (1802) RAB, Van Sieleghem, 92-95: * kopie 16 ^e -17 ^e eeuw. RAB, Van Sieleghem, 106: * kopie 17 ^e -19 ^e eeuw RAB, Mestdagh, 339-354 * kopie RAB, Mestdagh, 355-370 * hermeting 1593 naar deze ommeloper
verhoofding	1398	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 11 * grote verhoofding * na de verhoofding volgen lijsten van achterstallen met naam schuldenaar en nieuwe eigenaar van het perceel; lijsten met personen die minder grond opgegeven hebben dan voorheen; lijsten met “hondmannen” en “meenters”
verhoofding	1582-83	RAB, Watering Eiesluis/Groot-Reigarsvliet, 26 * grote verhoofding
rekening	1342-43	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan wateringen, doos 10 (oud doosnr. 2A)
rekening	1357-58	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan wateringen, doos 10 (oud doosnr. 2A)
rekening	1359-60	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan wateringen, doos 10 (oud doosnr. 2A)
rekening	1363-64	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan wateringen, doos 10 (oud doosnr. 2A)
rekening	1365-66	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan wateringen, doos 10 (oud doosnr. 2A)
rekening	1366-67	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan wateringen, doos 10 (oud

	doosnr. 2A)
rekening	1367-68 Brugge, OCMW-archieven, watering en doos 10 (oud doosnr. 2A)
rekening	1368-69 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan watering en doos 10 (oud doosnr. 2A)
rekening	1372-73 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan watering en doos 10 (oud doosnr. 2A)
rekening	1374-75 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan watering en doos 10 (oud doosnr. 2A)
rekening	1375-76 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan watering en doos 10 (oud doosnr. 2A)
rekening	1376-77 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan watering en doos 10 (oud doosnr. 2A)
rekening	1378-79 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan watering en doos 10 (oud doosnr. 2A)
rekening	1384-85 Bisdom Brugge, A 277
rekening	1387-88 Bisdom Brugge, A 277
rekening	1389-90 Bisdom Brugge, A 277
rekening	1396-97 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, watering en doos 11 (oud doosnr. 2b)
rekening	1397-98 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, watering en doos 11 (oud doosnr. 2b)
rekening	1398-99 Brugge, Bisschoppelijk Archief, C 453
rekening	1442-43 SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 346
rekening	1529-30 RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 141
<i>Latere rekeningen:</i>	
rekening	1591-92 SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 346
rekening	1594-95 SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 346

Ontvangers³⁷:

1442	Goossin	Jan	1525	vanden Bryaerde	Jaspar
------	---------	-----	------	-----------------	--------

³⁷ Rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge; 1512/03/20 (n.s.): RAB, Blauwe Nummers, 5231; rekeningen Blankenbergse watering en rekeningen Reigarsvliet

1443	Willaeys	Anthuenis	1526	vanden Bryaerde	Jaspar
1444	van Weerden	Pieter	1527	vanden Bryaerde	Jaspar
1445	Bollin	Adriaen	1528	vanden Bryaerde	Jaspar
1446	Bollin	Adriaen	1529	vanden Bryaerde	Jaspar
1448	Vranke	Riquaerd	1530	vanden Bryaerde	Jaspar
1450	de Hamer	Jan	1544	van Beernem	Heindric
1451	de Hamer	Jan	1545	van Beernem	Heindric
1492	vander Sleke	Jan	1547		
1511	de Visch	Jan	1593	Evins	Daneel
1517	Heindricx	Jan f. Clais	1597	Croes	Silvester
1520	Weyts	Maertin f. Jans			
1521	vanden Bryaerde	Jaspar			
1523	vanden Bryaerde	Jaspar			

Sluismeesters³⁸:

			van Raessual e		vande Walle			Boudin (ontvang er abt Ter Doest)		
1283	Van Cleiheim	Jan		Robrecht		Boudin	de Moenc		Bertholfssoene	Jan
1301	f. Weitins	Karstiaen								
1332	f. Lambrechts	Gabriel								
1342	Kariools	Christiaen	Bey	Pieter	Wouters zone	Jan	die Monec	Willem	die But	Lamsoet
1357	Vande Poele	Vrancke	Steilin	Pieter	Kariools	Christiaen	van Scierhem	Clais	Buts	Pieter
1359	f. Jans	Willem	Kariools	Christiaen	Wouters	Jacop f. Jan	Maes	Jan	van Uutkerke	Wouter
1364	f. Ghosins	Jan	Vercelien	Clais	Clais	Willem f. Wouter	van Scierhem	Clais	van Uutkerke	Wouter
1365	f. Gosins	Jan	van Scierhem	Clais	de Bert	Heindric	Maes	Jan	van Uutkerke	Wouter
1366	f. Lodewijcx	Jan	van Cleiheim	Willem	f. Hughs	Hamer	Vercelien	Clais	Herte	Clais
1367	f. Ghosins	Jan	van Buekemare	Philips	van Schierhem	Clais	de Bert	Heindric	van Uutkerke	Wouter
1368	f. Hughs	Hamer	Vercelien	Clais	Vertrice n	Jan f. Wouters	Maes	Jacop	van Spetelingherve	Michiel
1372	f. Ghosins	Jan	Vertrice n	Jan f. Wouters	Steilin	Pieter	Horenwiet	Clais	van Spetlingherve	Michiel
1374	f. Jan	Willem	van Scierhem	Clais	Vercelie n	Clais	Riquaerds	Jan	van Spetelingherve	Michiel
1375	van Spetelingwerv e	Hector	Herebra nt	Wouter	f. Jans	Jan	Cortbeen	Jan	Herte	Clais
1376	de Hamer	Jan	Maes	Jacop	van Scierhe m	Clais	Tor	Eloud	Herte	Clais
1378	van Scierhem	Clais	van Oudeghe em	Clais	f. Jan	Lodewijcx	Ribout	Wouter	sVos	Pieter
1384	Herebrant	Wouter	den Hamer	Daneel	Ribout	Wouter	f. Lodewijx	Jacob	Herts	Clais f. Gillis
1387	Canf	Jan	Herebra nt	Wouter	f. Jans	Lodewics	van Uutkeerke	Lievins		
1389	Basijns	Gillis	Reynnae	Clais	Horins	Mathijs	van	Lievins		

³⁸ Idem als vorige voetnoot en RAB, Registers Vrije 287, f°150r; 1357/06/24: RAB, Oorkonden Vrije, 231; 1332/11/24: Brugge, Grootseminarie, Ter Duinen-Ter Doest, oorkonde 1668, 1302/04/03 (n.s.): Van De Putte (F.) 1864, nr. DCV; Corpus Gysseling, I, nr. 412: 1282/05/02

			rts				Uutkeerke			
1396	Colins	Wouter	de Jonghe	Jan						
1397	Colins	Wouter	de Jonghe	Jan						
1442	Metteneye	Jacques	van Wulfsberghe	Pieter	van Werden	Pieter				
1529	van Thielt	Pieter	Reyvaert	Jacop	Tants	Anthuenis f. Lauwereyns				
1547	Weyts	Jan f. Michiels								

Andere³⁹:

1337	van Cleihem	Willem
------	-------------	--------

Foscierenpolder

Kaart nr. 55

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied, grenzend aan de Graaf Jansdijk tussen Bentille en Boekhout

Historiek:

Bedijkt in 1412 tegen de Graaf-Jansdijk tussen Bentille en Boekhout (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 16). Later geïncorporeerd in de heerlijkheid Watervliet (cf. de penningkohieren SAG, reeks 28bis 2/32 en 2/31).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

Oude Land van Gaternisse

Kaart nr. 85

Ligging:

de watering van het Oude land van Gaternisse in het ambacht Ijzendijke vormde in de 15^e en 16^e eeuw een langgerekte en kwetsbare driehoek aan de westrand van de Braakman. De watering was medio 16^e eeuw nog maar 301,2 hectare groot, wellicht was in de loop van de 15^e en 16^e eeuw door de aanleg van inlaagdijken meer land verloren gegaan.

Historiek:

De watering Gaternisse vormde op waterstaatkundig vlak de “rest-watering” van het ambacht Ijzendijke na de Sint-Elizabetsvloed van 1404. Van meet af aan bleek eigenlijk dat de langgerekte watering die een soort van schild vormde tegen het water van de Braakman, als zelfstandige watering niet leefbaar was, doch het duurde tot 1550 vooraleer de grotere achterliggende watering Oude Yevene en Groede structureel tussenbeide kwamen (\$\$519; \$\$524; \$\$527. In dat jaar laatste werd alle grond in de watering geabandonneerd door de respectievelijke eigenaars in handen van de vijf omringende watering – Oude Yevene, Groede, Nieuwe Polder, Yevenpolder en Stenen polder - en door hen verpacht voor 84 groten per gemet. Het laatste geschot dat in 1549 door de Gentse Sint-Pietersabdij werd betaald, bedroeg maar liefst 239,2 groten per gemet. Dit was weliswaar een uitzonderlijk hoog

³⁹ "wettelijk klager": 1337/09/16: RAB, Oorkonden Vrije, 162

geschot, doch in de daaraan voorafgaande jaren werd ook al een geschot betaald dat hoger lag dan de pachtprijs. In 1559 bracht de totale landpacht slechts een vijfde op van de totale kost van de waterstaat. De rest van het bedrag diende door de achterliggende wateringën betaald te worden (rekening Gaternisse 1559-60). Over het bestuur van de watering voor 1550 weten we slechts weinig: uit de betalingen van grootgrondbezitters blijkt dat er zeker een ontvanger was, en één sluismeester (ARA, RK, Kwitanties van de RK te Rijsel, 152/B, portefeuille 1451/07/17). Ook worden drie dijkschepenen vermeld (1462 \$\$89). Na 1550 waren er vier gezworenen en één ontvanger, die werden aangesteld door de vijf omliggende wateringën, waarbij in de praktijk de grote ingelanden van de wateringën Groede en de Oude Yevene de dienst uitmaakten (\$\$848).

Literatuur: Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1973.

Archiefmateriaal:

rekening 1556-57
RAB, Registers Vrije, 15168
rekening 1559-60
RAB, Registers Vrije, 15169
rekening 1565-66
RAB, Registers Vrije, 15170
rekening 1566-67
RAB, Registers Vrije, 15171
* onvolledig (slechts aanvang en einde)

Latere rekeningen:

rekening 1578-79
Gemeente-archief Oostburg, 424
rekening 1580-81
Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Generale Prins Willempolder, 562
* afschrift (fragmentair ?)

Ontvangers⁴⁰:

1405	de Vos	Pieter	1490	Stalin	Laureys f. Pieter
1420	Hiele	Hughe	1491	Stalin	Laureys f. Pieter
1424	Sconemakere	Heinric	1492	Stalin	Laureys f. Pieter
1425	Sconemakere	Heinric	1493	Stalin	Laureys f. Pieter
1426	Sconemakere	Heinric	1494	Stalin	Laureys f. Pieter
1427	Sconemakere	Heinric	1495	Stalin	Laureys f. Pieter
1428	Sconemakere	Heinric	1496	Stalin	Laureys f. Pieter
1429	Sconemakere	Heinric	1497	Stalin	Laureys f. Pieter
1430	Sconemakere	Pieter	1498	Brant	Simoen
1431	Sconemakere	Pieter	1499	Brant	Simoen
1432	Sconemakere	Pieter	1500	Brant	Simoen
1433	Sconemakere	Pieter	1502	Brant	Simoen
1435	Meeus	Jan	1505	Lenaertszone	Zweer

⁴⁰ Rekeningen Sint-Pietersabdij Gent

1436	Verze	Jacop	1506	Lenaertszone	Zweer
1437	f. Michiels	Pieter	1507	Lenaertszone	Zweer
1438	f. Michiels	Pieter	1508	Heine	Adriaen f. Jacop
1439	Verze	Jacop	1509	Heine	Adriaen f. Jacop
1440	Wynckaert	Claeis	1510	Heine	Adriaen f. Jacop
1441	Wynckaert	Claeis	1538	de Metsenaere	Clays Janszuene
1444	Wynckaert	Claeis	1539	de Metsenaere	Clays Janszuene
1446	Sconemakere	Pieter	1540	Loonis	Fransoys
1447	Sconemakere	Pieter	1542	Loonis	Fransoys
1448	de Keyzer	Adriaen	1543	Loonis	Fransoys
1449	de Keyzer	Adriaen	1545	Loonis	Fransoys
1450	Sconemakere	Jacop	1548	Denijs	Sebastiaen Janssone
1453	Sconemakere	Jacop	1549	Tant	Aernout
1454	Sconemakere	Jacop	1556	de Cuenynck	Willem
1455	Hanneman	Pieter	1559	de Brune	Jan
1456	Hanneman	Pieter	1565	Everbout	Jacop
1458	de Costere	Jacop	1566	Everbout	Jacop
1459	de Costere	Steven	1567	Everbout	Jacop
1460	Hanneman	Pieter	1580	Taelboom	Boudewijn
1461	Hanneman	Pieter			
1462	de Costere	Steven			
1464	de Costere	Steven			
1465	Coudijzer	Wouter			
1466	Coudijzer	Wouter			
1469	Coudijzer	Wouter			
1470	Coudijzer	Wouter			
1471	Joos	Denijs			
1473	Joos	Loy Denijs			
1474	Weylaert	Mathijs			
1476	Sconemakere	Jacop			
1478	Joos	Loy Denijs			
1479	Joos	Loy Denijs			
1480	Joos	Loy Denijs			
1483	vander Beke	Jacob f. Simoen			
1485	Meeus	Jan			
1487	Stalin	Laureys f. Pieter			
1488	Stalin	Laureys f. Pieter			
1489	Stalin	Laureys f. Pieter			

Sluismeesters⁴¹:

1450	van der Beke	Jacop						
1556	Heyndricx	Adriaen	Lonis	Fransoys	Tant	Aernout	Denys	Sebastiaen f. Jans
1559	Teerlynck	Jan	f. Clays	Pieter	Tant	Aernout		

⁴¹ Idem en ARA, RK, Kwitanties van de RK te Rijsel, 152/B, (portefeuille 1451/07/17)

1565	Vlaminck	Loonis	Denys	Bastiaen Janssone	Pierssen	Claeis	Coene	Adriaen
1566	Vlaminck	Loonis	Denys	Bastiaen Janssone	Coene	Adriaen	de Bare	Jacop
1567	Coene	Adriaen	Wouters	Cornelis Gheleinssone	de Bare	Jacop	Elout	Passchier Logierssone

Dijkschepenen⁴²:

1462	de Zot	Adriaen	Lampe	Pieter	Beerse	Willem
------	---------------	---------	--------------	--------	---------------	--------

Geraard de Moorswating

Kaart nr. 105

Ligging:

Deze wating in het noorden van het ambacht Oostburg (parochies Sint-Baafs en Groede) werd gevormd uit een associatie van in totaal 13 polders, volgens de ommeloper van 1554 genaamd Isenpolder, Tuinpolder, Middelpolder, Oude Polder, Giselin van de Pittepolder, Zoute polder, Proostpolder, Gravenpolder, Cleiempolder, Kleine polder, Geraard de Moorspolder, Herenpolder, en Pieter Ratgeerspolder. Gottschalk (1983, II, p. 261) vermeldt vijftien polders, doch geeft eveneens slechts dertien namen op.

Historiek:

De individuele polders van de latere Geraard de Moorswating werden grotendeels eind 13^e eeuw bedijkt (Gottschalk M.K.E. 1983, I, pp. 106-107). Een eerste vorm van samenwerking tussen een aantal van de polders vinden we al in 1376 (\$\$125), wanneer Gravenpolder en de Kleine Geraard de Moorspolder verplicht werden mee te betalen met de Proostpolder, voor de suatie en het dijkonderhoud van de zeedijk die door de Proostpolder in dat jaar versterkt werd. Ten laatste vanaf 1406 stond een overkoepelende Geraard de Moorswating in voor (een deel) van de kosten van het dijkonderhoud van de onderscheiden polders (Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, G91, rk. 1406-07), met een afzonderlijke ontvanger (zie ook \$\$726). De individuele polders behielden echter een deel van hun autonomie: zo sloot de wating van de Zoute Polder in 1432 een overeenkomst met de Groede-wating over de aanleg van stenen hoofden (\$\$800). In 1571 blijken minstens vijf polders van de Geraard de Moorswating ook geschoot te betalen in de Groede-wating – met name de Isenpolder, de Tuinpolder, de Middelpolder, de Ghiselin van de Pittepolder en de Pieter Ratgheerspolder, gezamenlijke oppervlakte 131,9 hectare (omeloper 1571; zie ook \$\$719). Mogelijk diende de wating Groede op dat ogenblik in te staan voor de zeewering van deze polders, die immers ook Groede beschermde, terwijl de Geraard de Moorswating verantwoordelijk bleef voor de afwating.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 261-263 en passim; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973.

Archiefmateriaal:

- omeloper 1554 Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1609
 - * eerste katern: Ysenpolder, Tuinpolder, Middelpolder, Oude Polder, Ghyselin van de Pitte polder, Zoute polder, Proostpolder, Gravenpolder (min een tiental percelen)
 - * in marge: pachters (vermoedelijk korte tijd later aangebracht)

⁴² 1462/05/07: RAB, registers Vrije 16597, f°2r

Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1542

* kopie 17^e eeuw

* volledig: Ysenpolder, Tuinpolder, Middelpolder, Oude Polder, Ghyselin van de Pitte polder, Zoute polder, Proostpolder, Gravenpolder, Kleiempolder, Kleine polder, Geraard de Moorspolder, Heerenpolder, Pieter Ratgheerspolder

ommeloper 1571 RAG, Sint-Baafs-en bisdom, K 1102

* origineel

* ommeloper en verhoofding van Ysenpolder, Tuinpolder, Middelpolder Oude Polder, Ghyselin van de Pittepolder en Pieter Ratgheerspolder

* met legger van Ysenpolder en Oude Polder (met opgave pachters)

Ontvangers⁴³:

1419	de Smet	Jacop	1503	Daenssone	Pieter, alias Jurdaens
1420	de Smet	Jacop	1504	Daenssone	Pieter, alias Jurdaens
1421	Stalpaert	Pieter	1505	Daenssone	Pieter, alias Jurdaens
1422	vander Sluus	Jan	1506	Daenssone	Pieter, alias Jurdaens
1423	Stalpaert	Pieter	1508	Daenssone	Pieter, alias Jurdaens
1424	de Vos	Joes	1510	Daenssone	Pieter, alias Jurdaens
1425	de Vos	Joes	1514	Boesscuere	Jacob
1426	de Vos	Joes	1515	Boesscuere	Jacob
1429	Pilsen	Pieter	1539	Tandt	Adriaen Pieterssuene
1430	de Vos	Pieter f. Christoffels	1543	Tandt	Adriaen Pieterssuene
1431	de Smet	Jacop	1545	Boudins	Jan
1432	de Smet	Jacop	1546	Planttoen	Laureins
1435	Clobbaert	Lamsin	1547	Planttoen	Laureins
1436	f. Arnout	Jacop f. Boudin f. Lamsin	1548	Planttoen	Laureins
1437	f. Arnout	Jacop f. Boudin	1549	Planttoen	Laureins
1438	f. Arnout	Jacop f. Boudin	1551	Paeuwaert	Michiel
1439	Tac	Christoffel	1552	Paeuwaert	Michiel
1440	vander Sluus	Jan	1553	Paeuwaert	Michiel
1441	vander Sluus	Jan f. Jans	1554	Paeuwaert	Michiel
1442	Tac	Christoffel f. Hughes	1555	van Lauwe	Pieter
1444	vander Sluus	Jan f. Jans	1558	Tandt	Jacop
1446	Tac	Christoffel	1560	Tandt	Jacop
1447	de Vos	Jan	1562	van Lauwe	Pieter
1449	de Vos	Jan	1563	vande Kerchove	Joos
1450	de Vos	Jan	1565	Taelboom	Boudewijn
1451	Baerd	Pieter	1566	van Heyst	Pieter
1452	Tac	Christoffel	1567	van Heyst	Pieter
1453	f. Arnout	Lamsin f. Boudin f. Lamsins	1568	de Meckere	Pieter
1454	de Vos	Jan	1570	de Meckere	Pieter
1455	f. Jacop	Laureins	1571	de Meckere	Pieter

⁴³ Rekeningen Sint-Pietersabdij

1456	f. Jacop	Laureins	1572	de Meckere	Pieter
1458	Clobbaert	Lamsin	1573	de Meckere	Pieter
1459	f. Jacop	Laureins	1574	de Meckere	Pieter
1460	f. Jacop	Laureins	1575	de Meckere	Pieter
1461	f. Jacop	Laureins	1576	de Meckere	Pieter
1462	Clobbaert	Lamsin	1577	de Meckere	Pieter
1464	vander Sluus	Jan	1578	de Meckere	Pieter
1465	vander Sluus	Jan	1582	de Meckere	Pieter
1466	vander Sluus	Jan			
1470	Carven	Jan			
1471	de Koc	Barthelmeus			
1472	vander Sluus	Jan			
1473	Golle	Godscale			
1476	Carven	Jan			
1477	Stalpaerd	Jan f. Christoffels			
1478	Stalpaerd	Jan f. Christoffels			
1479	Stalpaerd	Jan f. Christoffels			
1482	f. Boudin	Laureins			
1483	de Vos	Vrancke			
1485	de Vos	Vrancke			
1486	Daenssone	Pieter			
1492	Boudins	Joris			
1494	Crolstaert	Jan			
1495	Boesscuere	Jacob			
1496	Boesscuere	Jacob			
1497	Daenssone	Pieter, alias Jurdaens			

Sluismeesters⁴⁴:

1554	Planttoen	Laureins	Baert	Pieter f. Jan
------	------------------	----------	--------------	---------------

Betreft: kleine Geraard de Moorspolder

Ontvangers⁴⁵:

1424	de Muenic	Jan	Denys	Jacop
1425	de Smet	Jacop	De Coppelaere	Jan
1426	de Smet	Jacop		
1427	de Smet	Jacop		
1428	de Smet	Jacop		
1429	de Smet	Jacop		
1430	de Smet	Jacop		
1432	de Muenic	Jan		
1433	de Muenic	Jan		
1435	de Muenic	Jan		
1436	de Muenic	Jan		

⁴⁴ “gezworenen” 1554/11/13 ommeloper Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1609

⁴⁵ Rekeningen Sint-Pietersabdij.

1437	de Muenic	Jan		
1438	f. Jacops	Lauwereins		
1439	f. Jacops	Lauwereins		
1440	f. Jacops	Lauwereins		
1441	f. Jacops	Lauwereins		
1444	Weyts	Jehan f. Pieters		
1446	Tac	Christoffel		
1447	de Vos	Jan		
1448	Tac	Christoffel		
1449	Tac	Christoffel		
1452	Tac	Christoffel		

Betreft Proostpolder:

Ontvangers⁴⁶:

1419	de Smet	Jacop	1435	Clobbaert	Lamsin
1420	de Smet	Jacop	1436	f. Arnout	Jacop f. Boudin f. Lamsin
1421	Stalpaert	Pieter	1437	f. Arnout	Jacop f. Boudin f. Lamsin
1422	vander Sluus	Jan	1438	f. Arnout	Jacop f. Boudin f. Lamsin
1423	Stalpaert	Pieter	1439	Tac	Christoffel f. Hughes
1424	de Vos	Joes	1440	vander Sluus	Jan
1425	de Vos	Joes	1442	Tac	Christoffel f. Hughes
1426	de Vos	Joes	1444	vander Sluus	Jan f. Jan
1427	de Vos	Joes	1446	Tac	Christoffel
1428	Pilsen	Pieter	1447	de Vos	Jan
1429	Pilsen	Pieter	1448	Tac	Christoffel
1430	de Vos	Pieter f. Christoffels	1449	Tac	Christoffel
1431	de Smet	Jacop	1451	Baert	Pieter
1432	de Smet	Jacop	1452	Tac	Christoffel
1433	Malin	Andries	1454	de Vos	Jan
			1470	Carven	Jan
			1471	de Koc	Barthelmeeus

Betreft Ysenpolder:

Ontvangers⁴⁷:

1444	Heysbaert	Andries
1445	sVos	Jan f. Pieter
1450	sVos	Jan
1451	sVos	Pieter
1452	Danin	Jan
1453	Danin	Jan
1454	Gallen	Jan f. Willems

⁴⁶ Rekeningen Sint-Pietersabdij

⁴⁷ Rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge.

1455	Golloen	Jan
1469	de Vos	Vrancke
1470	de Vos	Vrancke

Gistelaere-polder

Kaart nr. 91

Ligging:

Polder ten zuiden van Breskens, ten noorden van de Groede-watering. De (“nieuwe”) Gistelaere of Gistelpolder was 43,6 hectare groot (Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 155)

Historiek:

De Gistel-polder werd kort na 1348 ingedijkt. In de 16^e eeuw was de (Nieuwe) Gistelpolder als leen van de burg van Brugge nog steeds in handen van de heren van Gistel (Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 155). In 1552 werd onderhandeld tussen de Gistelaere-polder en de Groede-watering over de bijdrage van de polder in de nieuwe sluis die de watering Groede aan het aanleggen was⁴⁸. Dit bewijst dat de Gistelaere-polder géén deel uitmaakte van de Groede-watering, en een zelfstandige watering vormde, die echter wel via Groede afwaterde.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, 504.

Archiefmateriaal:

Gistel-oost-over-de-Ware

Kaart nr. 9

Ligging:

De watering Gistel-oost-over-de-Ware omvatte delen van de parochies Gistel, Roksem, Westkerke, Oudenburg, Ettelgem, Zerkegem en Bekegem en was volgens de ommeloper van 1540-44 1642,7 hectare groot, waarvan 443,7 hectare slechts één vierde van een vol geschoot betaalde, en 654,8 hectare 28,6 % (3,5 over 1).

Historiek:

Daar de watering van Gistel West-over-de-Ware vermeld wordt in 1305 (infra), kunnen we vermoeden dat rond die tijd ook Gistel Oost-over-de-Ware reeds bestond. Ook in het memoriaal van Simon de Rikele worden voor 1326 en 1327 beide wateringën vermeld (de Smet J. 1933). De watering van Gistel-oost-over-de-Ware waterde in tegenstelling tot West-over-de-Ware af via Serwoutermansambacht: begin 16e eeuw blijkt Gistel-oost-over-de-Ware hiervoor één zesde van alle kosten van Serwoutermansambacht te betalen, een bedrag dat in 1516 werd omgezet in een vaste jaarlijkse bijdrage van 100 lb. parisis, behalve bij de bouw van een nieuwe sluis of dijk waarbij de één zesde-regel gerespecteerd bleef (\$\$7 en \$\$8). In datzelfde jaar 1516 blijkt het bestuur van Gistel West-over-de-Ware te bestaan uit twee sluismeesters en een ontvanger-klerk (ibidem). De watering van Oost-over-de-Ware lijkt doorheen de late middeleeuwen relatief weinig belangrijke problemen te hebben gekend. Wel werd door de wateringën van Gistel-ambacht en Kamerlingsambacht steeds nauwlettend toegezien op het waterpeil in de Ieperlee, dat men liefst zo laag mogelijk wou houden, vanzelfsprekend in tegenstelling tot de stad Ieper die vooral oog had voor de bevaarbaarheid (vb. 1404 \$\$934; 1415 \$\$935).

Literatuur: Vandermaesen M. 1998.

⁴⁸ Zie verder noot 51.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1540-44:

RAB, Wateringen Gistel-oost-over-de-Ware, 119-120.

* origineel

* aangevuld tot 1744

RAB, ommelopers Jonckheere, 1135

* kopie uit 1669 naar deze en naar de ommeloper van 1634-35

RAB, Vincent, 73-79

* kopie van deze en van die van Lioen van Elverdinghe, van 1634-35

RAB, Mestdagh, 472-474:

* kopie 2e helft 16e eeuw

Ontvangers⁴⁹:

1516	Wouterman	Christiaan
------	------------------	------------

Sluismeesters⁵⁰:

1516	Ommejagher	Jan	Beele	Jan f. Yweins
------	-------------------	-----	--------------	---------------

Gistel-west-over-de-Ware

Kaart nr. 8**Ligging:**

Naast de parochies Gistel en een deel van Westkerke omvatte de watering van Gistel-West-over-de-Ware in 1552-54 ook de parochies Moere en Zande. Alleen al het deel in de parochies Gistel en Westkerke omvatte op dat ogenblik 1483,8 hectare.

Historiek:

De watering van Gistel West-over-de-Ware wordt reeds vermeld in 1305 - “*den ambochte van Ghistele... Westover die Waere*” (\$\$29), in het kader van onderhandelingen met de watering van Kamerlingsambacht over de gezamenlijke afwatering. In een eerdere oorkonde van 1297 (\$\$28) waarin tot deze gezamenlijke afwatering besloten was, was daarentegen enkel sprake van “*die van Ghistelambocht*” zonder meer. Het is dan ook niet onmogelijk dat de waterstaatkundige scheiding tussen beide wateringën van Gistel-ambacht rond 1300 plaatsvond. Uit de oorkonden van 1297 en 1305 blijkt dat Gistel-West-over-de-Ware door de sluis van Kamerlingsambacht afwaterde, waarbij Kamerlingsambacht twee derden en Gistel West-over-de-Ware één derde van de kosten van het sluisonderhoud betaalde. Dit blijft zo doorheen de verdere late middeleeuwen, zij het dat de verdeelsleutel in 1349 aangepast werd naar 3/5 voor Kamerlingsambacht en 2/5 voor Gistel-West-over-de-Ware (\$\$31), een verdeelsleutel die ook in 1582 nog gehanteerd werd (rk. Kamerlingsambacht 1582). De 19^e eeuwse fusieplannen tussen beide wateringën (Vandermaesen M. 1998) kennen dan ook zeer verre voorlopers. Bij de aanbesteding van de nieuwe ommeloper in 1552 blijkt het bestuur van de watering Gistel-West-over-de-Ware vier gezworenen te tellen, bijgestaan door de klerk-ontvanger. Ook de baljuw van de stad Gistel was daarbij aanwezig, en speelde vermoedelijk als vertegenwoordiger van de heer van Gistel steeds een belangrijke rol in de

⁴⁹ RAB, Registers Vrije, 16041, f°8r: 1516/04/11 (n.s.)

⁵⁰ Idem als vorige.

watering.

Literatuur: Vandermaesen M. 1998.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1552-56

RAB, Grote Westwatering, Gistel West-over-de-Ware, 138-141

* kopie 1713

* parochies Gistel en Westkerke

RAB, Van Sieleghem, 118

* 16^e eeuwse kopie

* beginnen 36-43

RAB, Grote Westwatering, 155

* kopie eind 18de eeuw.

* parochie Zande

RAB, Registers Vrije, 15978-15980

* kopie

* parochie Zande

RAB, Grote Westwatering, 158

* kopie

* parochie Moere

RAB, Peper 104:

* kopie

* begin 1-14

* aanvullingen tot 1759.

RAB, Ommelopers Jonckheere, 1171

* kopie 17^e eeuw

* begin 1-6

RAB, Gilliodts, 44

* kopie 18^e eeuw

* begin 1-14

* parochie Zande

RAB, Vincent, 248-249

* kopie 18^e eeuw

* begin 1-14

* parochie Zande

RAB, Van Sieleghem, 62-65

* kopieën 18^e eeuw

RAB, Van Sieleghem, 116-117:

* kopie 17^e eeuw van de "Nieuwe Mate"

* parochie Moere

RAB, Grote Westwatering, 142

* kopie 18^e eeuw, aangevuld tot 1792

* fragment

RAB, Van Sieleghem, 77

* kopie 18^e eeuw

* fragment

RAB, Van Sieleghem, 84-85:

* kopie ca. 1800

RAB, Mestdagh, 498-500

* kopie 17^e eeuw

* begin 1-14

RAB, Mestdagh, 502:

* kopie ?

* ommeloper en grote verhoofding

* aanvullingen tot 1795

RAB, Grote Westwatering, 144

* kopie ?

* betreft parochies Gistel en deel van Westkerke

RAB, Grote Westwatering, 143

* kopie 17^e eeuw op basis van deze en de ommeloper van 1649

* aanvullingen tot 1730

RAB, ommeloper Jonckheere, 1136-1137

* kopie 18^e eeuw

latere rekeningen:

rekening 1581-82

RAB, Grote Westwatering, 316

rekening 1582-83

RAB, Grote Westwatering, 316

Ontvanger⁵¹:

1552	Almaere	Jan
------	---------	-----

Sluismeesters⁵²:

1305	Moenac	Jan						
1338	van Snipgate	Robrecht						
1552	Boydins	Cornelis	de Mounynck	Clais	de Blicck	Simoen	van Schoore	Lauwers

Andere⁵³:

1349	van Snipgate	Robrecht
------	--------------	----------

Gouden Polder

Kaart nr. 66

Ligging:

Ijzendijke-ambacht, parochie Oostmanskerke en/of Sint-Katheline. Eén van de 16e eeuwse herinpolderingen in het Braakmangebied; groot volgens ommeloper 1539 76,9 hectare, waarvan 76,2 hectare “schotbaar”.

Historiek:

Volgens Gottschalk (1983, II, p. 194) bedijkt in 1539. Dit jaartal werd afgeleid van de ommeloper van de polder uit dat jaar, die echter nergens vermeldt dat de polder ook effectief dan bedijkt werd. Gezien de Goudenpolder recenter is dan de in 1535 bedijkte Vrije polder, kan de bedijking natuurlijk niet lang voor 1539 hebben plaatsgevonden. De Gouden Polder bleef ook na de inundaties van de 16^e eeuw duidelijk herkenbaar in het landschap, vandaar de

⁵¹ Vermeld 1552/05/11 ommeloper RAB, Gistel-West-over-de-Ware, 138-141

⁵² Idem en 1338/04/18 (n.s.): RAB, Van Sieleghem, 98, f°29r; 1305/11/19: RAB, Van Sieleghem, 98, f°26v.

⁵³ 1349/10/23: "wettelyc clagherye van der waeterynghe van Ghistelambocht westover die Waere": RAB, Van Sieleghem, 98, f°29v

idee in de literatuur dat deze polder – als enige - nooit meer geïnundeerd zou zijn.

Literatuur:

Wilderom M.H.1973; Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004.

Archiefmateriaal:

ommeloper	1539	Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, watering, varia Vanderelst, 27 * origineel of gelijktijdige kopie
rekening	1544-45	Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, watering, varia Vanderelst, 28

Ontvanger:

1544	Brand	Clais
------	-------	-------

Sluismeester:

1544	Neyens	Jacop Claissone	
------	--------	-----------------	--

Grammez-polder

Kaart nr. 83

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied bij Gaternisse, ten zuiden van het Oude Land van Gaternisse en de Ijzendijke-polder

Historiek:

In 1541 plande ridder *Hugo van Grammez*, heer van Wingene, de bedijking van een gedeelte van het eerder buitengedijkte land van de Ijzendijke polder, wat in datzelfde jaar of het jaar erop ook daadwerkelijk gebeurde (Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 188-189). De polder werd naar zijn bedijking soms ook Wingene-polder genaamd (of een verbastering van die naam). Hugo van Grammez was schepen en later burgemeester van het Brugse Vrije en zou ook in die hoedanigheid nog nauw betrokken zijn bij het waterbeheer in het gebied⁵⁴.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E 1983; Lehouck A. 2004; *Encyclopedie van Zeeland*, I, 528

Archiefmateriaal:

Greveninge

Kaart nr. 16

Ligging:

De watering Greveninge – in de 16^e eeuw ook wel als Klein Reigarsvliet aangeduid - was gelegen aan de linkeroever van het Zwin, in de parochies Sint-Anna-ter-Muiden, Hoeke, Westkapelle. De watering omvatte volgens de ommeloper van 1510 naast het eigenlijke

⁵⁴ vb. rk. Brugse Vrije 1552-53, f°33v: “*Mer Hughes de Gramez, Pieter van Greboval, Joncker Jan de Groz, burchmeesters van dat zij den Xxen in septembre bezich waren metten ghezwoorene vander wateringhen van der Groede ende Ghistelpoldere nopende der contributie met die vanden Groede in tmaken van ene nieuwe sluuze betaelt elcken van eenen dach comt: 5 lb. 8 s.*”

Greveninge ook de polders Nieuwland, Baaspolder, Klein Reigarsvliet (met Zandbaai en Noordpolder), Tandpolder, Serjacobs polder, Brixuspolder, Maanschijnpolder en Zoute Pannepolder. De watering mat in hetzelfde jaar 783,3 hectare.

Historiek:

De inpoldering van de verschillende polders die in de late middeleeuwen deel uitmaakten van de watering Greveninge, wordt ondermeer besproken door De Vriese M. 1970, p. 73 e.v. en Verhulst A. 1995, pp. 61-62. De oudste kern, de eigenlijke Greveningepolder zou ca. 1210 ingedijkt zijn rond een hoog opgewassen schorre die reeds in 737 met de naam *Grifningas* als schapenweide werd vermeld. De watering situeerde zich ten noordoosten van de oude Oostdijk of Brolozendijk. Sint-Anna-ter-Muiden dat in deze polder lag, kreeg in 1242 stadsrechten, en was vermoedelijk rond 1200 ontstaan. De inpoldering van de andere polders die deel uitmaakten van de watering volgden in de loop van de 13^e en 14^e eeuw. De polder(s) Robe-Moreel, waarvan de eerste voor het eerst vermeld werd in 1388 (Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 135, verwijzend naar De Flou), maakten geen deel meer uit van de watering Greveninge. Het “Nieuwland”, ontstaan door de bedijking van de Reigarsvliet-geul, waarvan sprake is vanaf 1420 blijkt wel in de watering Greveninge te zijn opgenomen. De watering van Greveninge werd bestuurd door zeker twee gezworenen (\$\$454), bijgestaan door een klerk-ontvanger. De afwatering gebeurde vanaf 1552 via de gezamenlijke sluis met de watering Reigarsvliet, Heer Baselishoek, Romboutswerve, de Kerkewatering van Oostkerke, De Coopmanspolder, de Sint-Anna-polder en Volkaarsgote (rk. Reigarsvliet 1556-57, f°16v). Deze sluis ten westen van Sint-Anna-ter-Muiden, was door de stad Brugge gefinancierd na het graven van de Verse Vaart (\$\$576; \$\$454), en werd door de betrokken wateringen “gemet gemetsgewijs” onderhouden. Pogingen rond dezelfde periode om de watering Reigarsvliet ook te doen bijdragen tot het dijkonderhoud van Greveninge leidden voorsnog niet tot duurzame afspraken (rk. Reigarsvliet 1556-57, f°17r).

Literatuur:

De Vriese M. 1970, pp. 73 e.v; Verhulst A. 1995; Drubbele J. 1839; De Smet A. 1974; De Langhe J.E. 1990; Coornaert M. en Tilleman J. 1992; Coornaert M. 1974a, 1981, 1985; Crois R. 1975; Vandermaesen M. 1998.

Archiefmateriaal:

- ommeloper 1510 RAB, Watering Greveninge, 31
 - * origineel (?)
 - * aanvullingen tot begin 19^e eeuw
- RAB, Peper, 109
 - * kopie of hermeting van 1601/02
 - * met kleine en grote verhoofding
- RAB, ommelopers Jonckheere, 1250
 - * kopie 17^e eeuw naar deze en de ommeloper van 1601/02

Ontvangers⁵⁵:

1565	van Zwevezele	Gillis
1566	van Zwevezele	Gillis
1567	van Zwevezele	Gillis
1568	van Zwevezele	Gillis
1569	van Zwevezele	Gillis
1571	van Zwevezele	Gillis

⁵⁵ Rekeningen Reigarsvliet.

Sluismeesters⁵⁶:

1552	Behaut	Passchier		Luucx	Franchoy
------	--------	-----------	--	-------	----------

Groede

Kaart nr. 86

Ligging:

De watering Groede in het noorden van het ambacht Oostburg was volgens de ommeloper van 1567 1272,3 hectare groot en omvatte delen van de parochies Sint-Baafs-Oostburg, Groede, Nieuwerkerke, Schoondijke en Gaternisse.

Historiek:

De laatmiddeleeuwse watering Groede is vermoedelijk ontstaan als fusie van twee wateringën, Groede in het westen en Vrabersdijke of Baarzande in het oosten: zo betaalde het Brugse Sint-Janshospitaal in de 14^e eeuw afzonderlijk geschoot “*in die Groede oest*” en “*in Vrabardsdijc*” (Brugge, OCMW-archief, G31 e.v.). Vanaf het einde van de 14^e eeuw werden beide wateringën steeds vaker samen vermeld (1388: \$750), doch de watering van Vrabersdijke bleef ook dan nog haar zelfstandigheid bewaren (RAG, Sint-Pietersabdij, Rekeningen, 1511, 1396-97: “*van dycage inde wateringhe van Vrabersdijc*”). Rond 1415 waren beide wateringën samengevoegd, getuige daarvan de ommeloper die in dat jaar werd opgesteld. In 1405 trachtte de watering Groede de *Goedtijd*- en de *Jan Jacospolder* te verplichten mee te betalen in de nieuw aangelegde zeedijk. Althans de Goedtijdspolder blijkt later effectief in de watering Groede te zijn opgenomen (rk. Brugse Vrije 1405-06, f°19v; 1547-48, f°50v). In 1432 werden door de watering Groede samen met de watering van de Zoute Polder stenen hoofden aangelegd ter versterking van de zeewering. Voor het onderhoud van deze hoofden verbond Groede er zich toe 9/11 van de kosten te dragen (\$800). Ook met een aantal andere polders van de Geraard de Moorswatering werden afspraken gemaakt (zie daar). Samen met de naburige watering van de Oude Yevene zou de Groede-watering in 1550 na een lange juridische strijd ook het onderhoud van de zeewering van het Oude Land van Gaternisse op zich nemen (zie daar).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 254-260 en passim.

Archiefmateriaal:

ommeloper	1415	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 13
* origineel
ommeloper	1552	Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Groede en Baanst 475 (oud nr. 247)
* origineel
ommeloper	1567	Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1542
* kopie 17 ^e eeuw
* hermeting van ommeloper 1552

Latere rekeningen:

rekening	1578-79	Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Generale Prins Willempolder, 560
* afschrift (volledig ?) |
|----------|---------|---|

⁵⁶ \$454

Ontvangers⁵⁷:

1415	de Cappelaere	Jan	1480	de Vos	Vrancke
1416	de Bloc	Lamsin	1483	de Vos	Vrancke
1417	de Bloc	Lamsin	1484	de Vos	Vrancke
1419	Malin	Andries	1485	de Vos	Vrancke
1420	Malin	Andries	1487	de Coppelaere	Jacob
1421	Malin	Andries	1493	Clayssone	Laureys
1422	Bechaert	Jan	1494	Clayssone	Laureys
1423	f. Willem	Pieter f. Pieter	1495	Clayssone	Laureys
1424	f. Arnouds	Arnoud f. Jans	1496	Clayssone	Laureys
1425	de Coppelaere	Pieter	1497	Clayssone	Laureys
1426	de Coppelaere	Jan	1498	Clayssone	Laureys
1427	Denys	Jacop	1499	Clayssone	Laureys
1428	Denys	Jacop	1500	Clayssone	Laureys
1429	Weytin	Pieter	1502	Clayssone	Laureys
1430	Louwereins	Loukin	1503	Clayssone	Laureys
1431	Malin	Andries	1504	Clayssone	Laureys
1432	Malin	Andries	1505	Clayssone	Laureys
1433	Weytin	Pieter	1506	Clayssone	Laureys
1435	Weytin	Pieter	1507	Clayssone	Laureys
1436	de Coppelaere	Jan	1508	Clayssone	Laureys
1437	Weytin	Pieter	1509	Clayssone	Laureys
1438	Hoysbaerd	Andries	1510	Clayssone	Laureys
1439	Clobbaert	Lamsin	1512	Clayssone	Laureys
1440	f. Lauwereins	Laurein f. Jacops	1513	Clayssone	Laureys
1441	f. Lauwereins	Laurein f. Jacops	1514	Clayssone	Laureys
1442	Weytin	Jan	1515	Clayssone	Laureys
1443	Weytin	Jan	1516	Clayssone	Laureys
1444	Hoysbaerd	Andries	1517	Clayssone	Laureys
1445	sVos	Jan f. Pieter	1528	vander Gauwe	Franssoys
1446	sVos	Jan	1538	Blieck	Laureyns
1447	sVos	Jan	1539	Blieck	Laureyns
1448	sVos	Jan	1540	Blieck	Laureyns
1449	sVos	Jan	1542	Loonis	Jan
1450	sVos	Jan	1543	Loonis	Jan
1451	sVos	Jan	1545	Aernoud	Franssoys
1452	Danin	Jan	1546	Aernoud	Franssoys
1453	Danin	Jan	1547	Michiels	Anthuenis
1454	Danin	Jan	1548	Michiels	Anthuenis
1455	Golloen	Jan	1549	Michiels	Anthuenis
1456	sVos	Jan f. Pieter	1551	Michiels	Anthuenis
1457	sVos	Jan f. Pieter	1552	de Cuenynck	Willem
1458	sVos	Jan f. Pieter	1553	Pauwaert	Michiel

⁵⁷ Rekeningen Sint-Pietersabdij Gent en Sint-Janshospitaal Brugge.

1459	Louwereyns	Louwer f. Jacops	1554	Pauwaert	Michiel
1460	Clobbaert	Lamsin	1555	de Cuenynck	Willem
1461	Clobbaert	Lamsin	1560	de Brune	Jan
1462	Clobbaert	Lamsin	1563	de Brune	Jan
1464	Clobbaert	Lamsin	1565	Everbout	Jacop
1465	Clobbaert	Lamsin	1566	Everbout	Jacop
1466	de Vos	Vrancke	1567	Everbout	Jacop
1467	de Vos	Vrancke	1568	Everbout	Jacop
1470	de Vos	Vrancke	1569	d'Assonneville	Maerten
1471	de Vos	Vrancke	1570	d'Assonneville	Maerten
1476	de Vos	Vrancke	1571	d'Assonneville	Maerten
1477	de Vos	Vrancke	1572	d'Assonneville	Maerten
1478	de Vos	Vrancke	1573	d'Assonneville	Maerten
1479	de Vos	Vrancke	1582	Dancxy	Philippe

Betreft: Vrabelsdijk:

Ontvanger:

1396	vanden Zande	Jan
------	--------------	-----

Heer Baselishoek

Kaart nr. 18

Ligging:

De watering Heer Baselishoek mat volgens de ommeloper van 1550 514,4 hectare, en was gelegen aan de linkeroever van het Zwin, in de parochie Oostkerke en binnen het stadsgebied van Monnikerede en Hoeke.

Historiek: De watering Heer Baselishoek – vermeld in de stadsrekening van Monnikerede van 1400 (ARA RK 36394, f°4v) – werd in de late middeleeuwen bestuurd door twee sluismeesters, bijgestaan door een klerk-ontvanger. De watering wordt vaak in één adem genoemd met de naburige Kerkewatering van Oostkerke waarvan ze door een grillige grens gescheiden werd. Uiteindelijk zouden beide wateringën fusioneren in 1607/08 (Huys E. en Vandermaesen M. 2000, p. 23). Beide wateringën waterden vanaf 1552 af via de nieuwe sluis van Reigarsvliet bij Sint-Anna-ter-Muiden (zie hoger, Greveninge).

Literatuur: Vandermaesen M. 1998; Huys E. en Vandermaesen M. 2000;

Archiefmateriaal:

- omeloper 1420 RAB, Verzameling D'Hoop, 91
* origineel ?
- omeloper 1550 RAB, Registers Vrije, 16033
* kopie (vanaf f°107r samengebonden met ommeloper 1565 Moerkerke Noord-over-de-Lieve)
RAB, Watering Heer Baselishoek/Kerkewatering, 105
* kopie 18^e eeuw
RAB, Peper, 133
* kopie 17^e eeuw
RAB, Gilliodts, 11
* kopie 17^e eeuw

RAB, Ommelopers Jonckheere, 1257

* kopie 17^e eeuw

RAB, Peper 1134

* hermeting 1630 naar deze ommeloper

RAB, Vincent, 86-87:

* kopie 18^e eeuw naar deze en ommeloper 1685

RAB, Mestdag, 614:

* kopie 18^e eeuw

RAB, Mestdag, 615-617:

* kopie 17^e eeuw

* onvolledig

SAB, Gilliodts, 113

* kopie

rekening 1503-04

SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 347

Ontvangers⁵⁸:

1503	Lambrecht	Laukin	1559	Hellinck	David
1545	Ryqaerts	Andries	1560	Hellinck	David
1547	Ryqaerts	Andries	1561	Hellinck	David
1548	Ryqaerts	Andries	1562	van Zwevezele	Gillis
1549	Ryqaerts	Andries	1563	van Zwevezele	Gillis
1550	Ryqaerts	Andries	1564	van Zwevezele	Gillis
1551	Ryqaerts	Andries	1565	van Zwevezele	Gillis
1552	Ryqaerts	Andries	1566	van Zwevezele	Gillis
1553	Ryqaerts	Andries	1567	van Zwevezele	Gillis
1554	Beilz	Jacop f. Pieter	1568	van Zwevezele	Gillis
1555	Beilz	Jacop f. Pieter	1569	van Zwevezele	Gillis
1556	Beilz	Jacop f. Pieter	1570	van Zwevezele	Gillis
1557	Beilz	Jacop f. Pieter	1571	van Zwevezele	Gillis
			1572	van Zwevezele	Gillis

Sluismeesters⁵⁹:

1503	Bouts	Jan f. Mathijs	vanden Rine	Cornelis
1550	Beilz	Jacop f. Pieter	Heereboort	Michiel f. Quintin
1552	Beilz	Jacop f. Pieter	Heereboort	Michiel f. Quintin

Hellepolder

Kaart nr. 54

Ligging:

⁵⁸ Vermeld in rekeningen Reigarsvliet

⁵⁹ Vermeld Vasten 1551 (n.s.) in ommeloper RAB, Registers Vrije 16033; \$454

Herinpoldering in het Braakmangebied, grenzend aan de Graaf Jansdijk tussen Bentille en Boekhoute

Historiek:

Bedijkt in 1415 tegen de Graaf-Jansdijk tussen Bentille en Boekhoute (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 16), door Jan van Maldeghem en Jacob Gheeraert (\$\$215). Zou door Jeronimus Lauwereyn in 1504 opgenomen worden in de heerlijkheid Waterdijk (zie hoger Sint-Lauwereynspolder). Werd echter geheel of gedeeltelijk als onderdeel van de heerlijkheid Watervliet beschouwd. (cf. de penningkohieren SAG, reeks 28bis 2/32 en 2/31).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

(Nieuwe) Hughe Zotspolder

Kaart nr. 90

Ligging:

Polder bij Nieuwerhaven, aan de uitwateringssluis van de watering Groede. De Nieuwe Hughe Zotspolder zou 17,2 hectare groot zijn geweest. Ten zuiden van deze polder bevond zich de Hughe Zotspolder.

Historiek:

De (nieuwe) Hughe Zotspolder werd kort na 1348 bedijkt, en bezat in het noorden een zeedijk (Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 155; II, p. 260).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004, *Encyclopedie van Zeeland*, II, 384.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1571 Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling 1547
* kopie

Ijzendijke-polder of Nieuwe Polder

Kaart nr. 82

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied. De Ijzendijke-Polder of Nieuwe Polder was gelegen ten oosten van de Oude Yevene-watering en ten zuiden van het Oude Land van Gaternisse. In 1556 was de Ijzendijke-polder 120,6 hectare groot (rk. Oude Land van Gaternisse, 1556-57).

Historiek:

Vanaf 1428 werden plannen gemaakt om een nieuwe polder te bedijken aansluitend bij de polder Ter Yevene. De bedijking zou worden uitgevoerd door Lodewijk van Moerkerke en Hellin van Steeland en zou ongeveer 400 gemeten (176 hectare) groot worden. De bedijking ging echter pas door in 1433, doch wel door een ander genootschap van bedijkers (Jan van der Meersch, Anthonis Lennoot, Pieter Ghijs en Jan de Vos) (Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 41-43). Nadien zou de polder meermaals overstroomd raken (ondermeer in 1477 en 1516), doch telkens opnieuw herbedijkt zij het vermoedelijk iets kleiner dan voorheen. Hoewel zelf niet bepaald gevrijwaard van rampen, zou de Ijzendijke-polder toch in 1550 samen met de naburige polders en de grote wateringen Oude Yevene en Groede het geabandonneerde Oude Land van Gaternisse overnemen (zie aldaar).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E 1983; Lehouck A. 2004; *Encyclopedie van Zeeland*, II, p. 87

Archiefmateriaal:

Ontvangers⁶⁰:

1431	Sconemaker	Pieter	1476	Brant	Simoen
1432	Sconemaker	Pieter	1477	Brant	Simoen
1433	Sconemaker	Pieter	1479	Brant	Simoen
1435	Vincaert	Claeis	1482	Brant	Simoen
1436	Vincaert	Claeis	1483	Brant	Simoen
1437	Verzen	Jacop	1485	Brant	Simoen
1438	Verzen	Jacop	1489	Brant	Simoen
1439	Brand	Vrancken	1490	Brant	Simoen
1440	Brand	Vrancken	1491	Brant	Simoen
1441	Brand	Vrancken	1492	Brant	Simoen
1444	Brand	Vrancken	1493	Brant	Simoen
1446	Brand	Vrancken	1494	Brant	Simoen
1447	Brand	Vrancken	1496	Brant	Simoen
1448	Brand	Vrancken	1497	Brant	Simoen
1449	Verzen	Jacop	1498	Brant	Simoen
1451	de Keyzere	Adriaen	1499	Brant	Simoen
1452	de Keyzere	Adriaen	1500	Brant	Simoen
1453	de Keyzere	Adriaen	1502	Brant	Simoen
1454	Obrecht	Gillis	1505	Brant	Simoen
1455	Verzen	Jacop	1506	Veerze	Jacop
1456	Hanneman	Pieter	1508	Veerze	Jacop
1458	Hanneman	Pieter	1509	Veerze	Jacop
1459	Hanneman	Pieter	1516	Delleman	Jacop
1460	Hanneman	Pieter	1556	Lonis	Fransoys
1461	Hanneman	Pieter	1559	de Brune	Jan
1462	de Costere	Steven			
1464	de Costere	Steven			
1465	Baers	Adriaen Willemszone			
1467	Verse	Adriaen Willemszone			
1473	Coudijzer	Wouter			
1474	Coudijzer	Wouter			

Jan Jacobspolder

Kaart nr. 88

Ligging:

polder langsheen de kust van Schoondijke, ca. 15 hectare groot.

Historiek:

De Jan Jacobspolder, die op de kaart van Pourbus als “Bette Stoutepolder” wordt aangeduid werd bedijkt voor 1348. In de omgeving van de Jan Jacobspolder moet zich ook de "Clerxpolder" bevonden hebben, waarvan een ommeloper van 1571 bewaard bleef (Archief waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, diverse, Clerxpolder 1).

Literatuur:

⁶⁰ Rekeningen Sint-Pietersabdij en rekeningen Gaternisse

Gottschalk, M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; *Encyclopedie van Zeeland* 1982, II, p. 98.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1571 Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Generale
Prins Willempolder, 556
* kopie

Jonkvrouwpolder

Kaart nr. 62

Ligging:

De Jonkvrouwpolder was één van de 16e eeuwse herbedijkingen in het Braakmangebied, binnen de heerlijkheid van Watervliet. Volgens de ommeleper van 1547 was de polder 584,4 hectare groot, met een “schotbare” oppervlakte van 532,2 hectare.

Historiek:

De Jonkvrouwpolder werd in 1546 bedijkt, als laatste grote bedijking in het gebied voor de Tachtigjarige Oorlog. De Gentse Sint-Pietersabdij nam aan de bedijking deel a rato van haar tiendrecht, doch diende na een procedure voor dijkschepenen van de te bedijken polder af te zien van een verdere participatie ten belope van 36 gemeten land (\$\$136). De watering werd in 1547 bestuurd door twee gezworenen.

Literatuur:

Gottschalk 1983, II, pp. 199-201; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973.

Archiefmateriaal

ommeloper 1547 RAB, Vincent, 157
* kopie
* originele situatie, maar sterk aangevuld
RAB, Vincent, 83
* kopie

Ontvanger:

1546	de Pape	Adriaen (meester)	
------	---------	-------------------	--

Sluismeester:

1546	Neuwens	Jacop	Jacopssone	Jan
------	---------	-------	------------	-----

Watering van Kadzand (na 1537)

Kaart nr. 107 - 127

Ligging:

Het voormalige eiland Kadzand. De totale oppervlakte van de eengemaakte watering zou volgens de ordonnantie van 1537 ca. 2200 hectare bedragen.

Historiek:

Na herhaalde overstromingen van zowel het Oude Land van Kadzand als de Tienhonderd Gemeten, werd op vraag van deze laatste in 1537 overgegaan tot de volledige eenmaking van de polders op het eiland, met uitzondering van de pas bedijkte Sint-Jorispolder (\$\$849). Na een enquête door raadsheren van de Raad van Vlaanderen was gebleken dat een meerderheid van de ingelanden dit voorstel gunstig gezind was. Enkel de polder van het Oude Land en Tienhonderdgemeten werden als volland beschouwd, de andere polders betaalden de helft of één derde van een vol geschot. Blijkens de nieuwe keure die een jaar later werd opgesteld

(\$\$712), zou de watering bestuurd worden door een dijkgraaf-ontvanger en vijf gezworen “dijkschepenen”, bijgestaan door een klerk-ontvanger. Toch blijken ook nadien de participerende polders nog een zekere autonomie te bezitten: nog in 1551 blijkt het Oude Land van Kadzand een eigen bestuur te bezitten (\$\$791).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1973.

Archiefmateriaal:

Latere rekeningen

rekening 1593-94

RAG, Sint-Baafs-en bisdom, K 7886

rekening 1594-95

RAG, Sint-Baafs-en bisdom, K 7887

Kadzand-Antwerpen-polder

Kaart nr. 112

Ligging:

Polder aan de oostzijde van het eiland Kadzand, grenzend aan Zuidzande. Groot na bedijking: 166,3 hectare (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 4).

Historiek:

Bedijkt in 1417 door ridder Lodewijk van Moerkerke en medewerkers, en oorspronkelijk als “*polre van den nieuwen aenworpe*” bekend staand, wat later verbasterd werd tot Antwerpen-polder (ibidem). Bij de creatie van de ééngemaakte watering van Kadzand in 1537, werd beslist dat de “Anworp”-polder voortaan één derde van een vol geschot zou betalen (zie aldaar).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, p. 57.

Archiefmateriaal:

Kadzand-polder Bewesten Ter Hofstede

Kaart nr. 122

Ligging:

De laatmiddeleeuwse polder Bewesten Ter Hofstede was gelegen ten zuidwesten van Ter Hofstede. Volgens de ommeloper van 1542 46,6 hectare groot.

Historiek:

Zou in 1423 bedijkt zijn samen met de latere Zandpolder, die dus in de 15^e eeuw een stuk zuidelijker kwam. Na een overstroming eind 15e eeuw, werd de Zandpolder herbedijkt in twee verschillende delen. Het zuidelijke deel – de latere polder Bewesten Ter Hofstede – zou in 1498 herbedijkt zijn, maar weer overstroomd in 1530 en/of 1532 (zie hoger Zandpolder; Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 118-119). Bij de éénmaking van de watering van het eiland Kadzand in 1537 wordt de polder nog niet vermeld, want nog niet heringedijkt. Dat is wel het geval in 1542 wanneer een nieuwe ommeloper werd opgesteld.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1973; Lehouck A. 2004.

Archiefmateriaal:

omeloper 1542 RAG, Sint-Baafs-en bisdom, K 1105

Kadzand-Grote Bladelinspolder

Kaart nr. 127**Ligging:**

Polder in het zuiden van het eiland Kadzand, grenzend aan de Polder van Vierhonderd Gemeten ten zuiden van Ter Hofstede.

Historiek:

Bedijkt in 1443 door Bourgondisch topambtenaar *Pieter Bladelin* (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 52). Bij de opname van de Bladelinspolder in de ééngemaakte watering van Kadzand in 1537 werd beslist dat deze polder voortaan de helft van een vol geschot zou betalen (zie aldaar).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, 545 en II, 171.

Archiefmateriaal:

Kadzand-Kleine Bladelinspolder

Kaart nr. 119**Ligging:**

Westelijk deel van de grote Bladelinspolder in het zuiden van het Eiland Kadzand. In 1660 was de kleine Bladelinspolder met inbegrip van de polder van Sebastiaen Christiaens 26 hectare groot (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 177).

Historiek:

Nadat bij de overstromingen van 1530 en 1532 het westelijk deel van de Bladelinspolder overstroomd werd, werd dit in de jaren daarop heringedijkt als Kleine Bladelinspolder en polder van Sebastiaen Christiaens. In de 17^e eeuw blijkt deze laatste polder het eerste deel van de Kleine Bladelinspolder te vormen (ibidem).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, 545 en II, 171.

Archiefmateriaal:

Kadzand-Capellepolder

Kaart nr. 126**Ligging:**

Polder op het eiland Kadzand ten zuidoosten van Zuidzande. De Capellepolder was 81,5 hectare groot (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 26).

Historiek:

Bedijkt in 1422 door de heer van de Kapelle, naar wie de polder vernoemd werd (ibidem). Jan de Visch, heer van de Kapelle, was één grafelijk functionaris die een belangrijke rol had gespeeld als grafelijk commissaris na de Sint-Elizabetsvloed van 1404 (zie aldaar). De heer van de Kapelle die de Capellepolder op Kadzand bedijkte, was vermoedelijk een zoon. Bij de creatie van de ééngemaakte watering van Kadzand in 1537, werd beslist dat de Capellepolder voortaan één derde van een vol geschot zou betalen (zie aldaar).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, 270

Archiefmateriaal:

Kadzand-Christoffelpolder

Kaart nr. 123**Ligging:**

Poldertje op het eiland Kadzand, ten zuidoosten van de Zuidzandepolder, ter hoogte van het gehucht Zuidzande

Historiek:

Bij de éénmaking van de wateringen op het eiland Kadzand, wordt het “*Sint Christoffels polderkin*” vermeld als één van de polders die één derde van een vol geschoot dienden te betalen (\$\$849). Verdere gegevens ontbreken.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; *Encyclopedie van Zeeland*, I, 280.

Archiefmateriaal:

Kadzand-Eikenpolder

Kaart nr. 124**Ligging:**

Polder op het eiland Kadzand ten zuiden van de Sint-Jorispolder. De Eikenpolder was 69,6 hectare groot (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 177).

Historiek:

Deze polder werd bedijkt in 1547 door ridder Cornelis van der Eycken (ibidem). Dezelfde Cornelis van der Eycken kreeg in 1542 nog een bedijkingsoctrooi voor 30 gemeten schor bij het “*Tonnekinsschor*” (\$\$878). Doch aangezien dit laatste schor bij Nieuwvliet gelegen was, gaat het vermoedelijk om twee verschillende bedijkingen.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, 382-383

Archiefmateriaal:

Kadzand-Kruikeke-polder

Kaart nr. 113**Ligging:**

Polder aan de oostzijde van Kadzand, grenzend aan de Antwerpenpolder, ook wel “Graspolder” genaamd. Ongeveer 15,4 hectare groot (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 137).

Historiek:

Bedijkt in 1502, vermoedelijk op initiatief van Anna de Baenst, weduwe van de heer van Kruikeke (ibidem). Kruikeke blijkt in 1524 een leen te zijn door Jan de Baenst, heer van Sint-Joris gehouden van de burg van Brugge (\$\$876).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, p. 432.

Archiefmateriaal:

Kadzand-Lijsbettepolder

Kaart nr. 115**Ligging:**

Langgerekte polder aan de oostzijde van het eiland Kadzand, in de Zwinarm van het Zwarte Gat bedijkt.

Historiek:

Gottschalk (M.K.E. 1983, II, p. 182) vermeldt dat de polder in 1556 bedijkt werd, maar kan daarover geen verdere details geven.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, II, p. 253.

Archiefmateriaal:

Kadzand-Loodijkpolder

Kaart nr. 125**Ligging:**

Polder op het eiland Kadzand, aan de zuidoostelijke rand van het eiland, tegenover Koksijde, ongeveer 114,5 hectare groot (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 182).

Historiek:

Bedijkt op initiatief van Clais van Remerswale, heer van Loodijk in 1556 (ibidem).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, 547 en II, 172.

Archiefmateriaal:

Kadzand-Metteneyepolder

Kaart nr. 107**Ligging:**

Polder aan de linkeroever van de Zwinarm van het Zwarte Gat, grenzend aan de Nieuwvliet of Sint-Janspolder. Na bedijking 58,1 hectare groot (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 177).

Historiek:

Inpoldering voltooid in 1543. Initiatiefnemer was Jan Adornes, de polder werd genoemd naar zijn echtgenote Catharina Metteneye (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 177).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, II, p. 302.

Archiefmateriaal:

Kadzand-Nieuwvliet of Sint-Janspolder

Kaart nr. 108**Ligging:**

De Sint-Janspolder bevond zich in het oosten van het eiland Kadzand, en omvatte de eerste vestigingsplaats van het dorp van Nieuwvliet (ten westen van het actuele dorp).

Historiek:

Door Jan Adornes en Jan de Baenst in 1527 bedijkt op het voormalige *Tonnekinsschor* in het

Zwarte Gat, ingevolge het in 1505 aan *Jeronimus Lauwereyn* en *Willem van Croÿ, heer van Chièvres* verleende bedijkingsoctröoi (§§792; zie ook §§740). Nieuwvliet werd ingericht als afzonderlijke heerlijkheid, wat leidde tot conflicten met het Brugse Vrije. Op grond van een akkoord van 1528 (§§113), werd bepaald dat beroep tegen vonnissen van de schepenen van Nieuwvliet kon aangetekend worden bij het Vrije, dat Nieuwvliet fiscaal onder het Vrije ressorteerde, en dat de schepenen van het Vrije ook de schouw van de dijken behielden. Na overstroming in 1530 werd in 1533 een gewijzigd bedijkingsoctröoi uitgegeven aan *Jan Adornes, heer van Nieuwenhove* (§§789). Bij de éénmaking van de wateringen op het eiland Kadzand in 1537 betaalde Nieuwvliet één derde van een vol geschot (zie hoger).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1973; Lehouck A. 2004.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1527 RAG, Sint-Baafs, K 9041/5
* kopie 16e eeuw

Kadzand - Oude Land

Kaart nr. 117

Ligging:

Centrale watering op het eiland Kadzand. Volgens de ommeloper van 1553 telde de watering 44 beginnen, voor het overgrote deel overeenstemmend met voormalige kleine polders (Gottschalk M.K.E. 1983, I, pp. 108-109); de totale oppervlakte van het Oude Land in datzelfde jaar bedroeg 897,1 hectare.

Historiek:

De kust van de watering werd fel geplaagd doorheen de late middeleeuwen, wat leidde tot de aanleg van verscheidene inlaagdijken in de 16e eeuw (ondermeer in 1500: rk. Kasselrij Brugse Vrije 1500-01, f°25r; zie ook §§187; §§742; §§791). Het bestuur van de watering werd rond 1500 gevormd door drie gezworenen en een ontvanger (RAG, Sint-Baafs-en Bisdom, K 9098). In 1537 werden alle wateringen op Kadzand ééngemaakt, hoewel er aanwijzingen zijn dat het Oude Land van Kadzand toch een eigen bestuur behield (zie hoger, watering van Kadzand).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1973.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1553 RAG, Sint-Baafs-en bisdom, K 1098
* (gelijktijdige) kopie
* ommeloper en grote en kleine verhoofding
* soms aanduiding pachters

Ontvangers⁶¹:

1500	Tant	Clais
1504	Wouterszone	Jan
1551	Speecx	Jan

⁶¹ RAB, Oorkonden Vrije, 558: 1504/05/26; RAB, Registers Vrije, 239, f°111v: "als ghecommittert ten ontfanghe van den penninghen vande voorseide dijckage" (1500); RAG, Sint-Baafs-en Bisdom, K 9098

Sluismeesters⁶²:

1486	Lamsins	Jacop f. Jacop						
1499	Baey	Lodewijc	Vale	Cornelis	Heindericxzone	Pieter		
1551	de Meulaere	Clays	Revaert	Anthuenis	Stasins	Adriaen	Daems	Bauwin

Andere⁶³:

1551	Danckaert	Jan
------	-----------	-----

Kadzand- Poldertje van Sebastiaen Christiaens
--

Kaart nr. 120**Ligging:**

Gelegen ten westen van de grote Bladelinspolder in het zuiden van het Eiland Kadzand. Vormde zeker in de 17^e eeuw een geheel met de Kleine Bladelinspolder. In 1660 was deze laatste met inbegrip van de polder van Sebastiaen Christiaens 26 hectare groot (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 177).

Historiek:

Nadat bij de overstromingen van 1530 en 1532 het westelijk deel van de Bladelinspolder overstroomd werd, werd in 1540 een stuk heringepolderd, en genoemd naar de ontvanger die in naam van de centrale overheid belast was met de leiding van de herbedijkingen op het eiland Kadzand, met name Sebastiaen Christiaens (ibidem). Deze Sebastiaen Christiaens blijkt ook later een belangrijk grondbezitter op Kadzand te zijn geweest (\$\$791).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, 545 en II, 171.

Archiefmateriaal:

Kadzand-Sint-Jorispolder

Kaart nr. 114**Ligging:**

Polder in het oosten van het eiland Kadzand, grenzend aan de Kruibekepolder. De Sint-Jorispolder was 76,6 hectare groot (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 177).

Historiek:

De Sint-Jorispolder werd in 1534 bedijkt door de heer van Sint-Joris, Jan de Baenst, vermoedelijk teruggaand op het bedijkingsoctröoi van 1524 (idem en \$\$876). De Sint-Jorispolder bleef in 1537 voorlopig buiten de ééngemaakte watering van Kadzand, “*ten waere dat de ghelande van dien den streckdyck vanden zelve poldre thueren propren costen alvooren souffisantelick verstercken, hooghen ende uutlegghen wilden*”, wat er kan op wijzen dat de zeewering van deze polder op dat ogenblik als onvoldoende werd beschouwd (\$\$849).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, III, p. 74.

Archiefmateriaal:

⁶² RAG, Sint-Baafs-en Bisdom, K 9098 en RAG, SBA, oorkonde 2586.

⁶³ Dijkgraaf: 1551/04/25: RAG, Sint-Baafs-en Bisdom, K 9098

Kadzand-Strijdersgaspolder

Kaart nr. 109

Ligging:

Watering op het eiland Kadzand, ten oosten van de kerk van Kadzand en de polder van Vierhonderd gemeten bezuiden de kerk, ca. 207 hectare groot.

Historiek:

Delen van de Strijdersgaspolder waren al bedijkt in het begin van de 13e eeuw, maar de watering Strijdersgaspolder ontstond alsdusdanig wellicht pas na de herindijking in 1415 door Lodewijk van Moerkerke (Gottschalk, M.K.E. 1983, II, p. 4). Onder de naam “Cnockaert-polder” opgenomen in de ééngemaakte watering van Kadzand van 1537, waarbij beslist werd dat de Strijdersgaspolder half geschot diende te betalen.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1973; Lehouck A. 2004.

Archiefmateriaal:

ommeloper	1503	Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Kadzand, 464
		* kopie
		* aanvullingen tot 19 ^e eeuw
		* met verhoofding 1648
		* zelfde archiefnummer bevat ook nog kopieën van andere ommelopers van polders op Kadzand

Kadzand-Tienhonderd gemeten beoosten de kerk

Kaartnr. 110

Ligging:

Watering op het eiland Kadzand ten oosten van het Oude Land van Kadzand. Ondanks de naam blijkt de polder in 1537 nog maar 900 gemeten (396 hectare) groot te zijn (\$\$849).

Historiek:

Deze watering werd in 1402 herbedijkt na de overstromingen van het laatste kwart van de 14^e eeuw (Gottschalk, I, p. 111). Blijkens het pachtcontract van de tienden dat de Gentse Sint-Baafsabdij in december 1401 afsloot, waren de bedijkers of leggers *Jan Oste*, *Jan Davids* en *Jan Drelinc* (RAG, Sint-Baafs en Bisdom, o1480). Net als het Oude Land van Kadzand zeker in de 16^e eeuw sterk bedreigd door de zee. Na de opgave van land en de aanleg van een inlaagdijk in 1527, was het deze watering die tien jaar later het initiatief nam tot de eenmaking van het waterbeheer op het eiland Kadzand (zie hoger).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1973.

Archiefmateriaal:

ommeloper	1425	Brugge, Bisschoppelijk Archief, F62a
		* kopie 1538
ommeloper	1502	Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1405/b
		* kopie late 17 ^e eeu of 18 ^e eeuw
		* met opgave 16 ^e eeuwse wijzigingen: inlagadijk van 1526, inlaagdijk van 1540, aanleg “waardijk” 1553, telkens met opgave van verloren – buitengedijkt – land
		* met inbegrip Noordpolder en Salemonspolder

Kadzand- Vierhonderd gemeten beoosten Ter Hofstede

Kaart nr. 118

Ligging:

zoals de naam aangeeft, gelegen ten (zuid-)oosten van het gehucht Ter Hofstede op het eiland Kadzand. Volgens de ommeloper van 1515 in werkelijkheid 431 gemeten groot (of 190 hectare). Het zevende begin van de watering (ofte de Nieuwlandpolder, tegen de grote Bladelinspolder), werd daarbij slechts voor de helft van de werkelijke oppervlakte (44,5 hectare) meegerekend.

Historiek:

Volgens Gottschalk (1983, I, p. 190) bedijkt in 1403. Gezien de watering zelf uit meerdere polders bestond, is het echter twijfelachtig dat het om een volledig nieuwe bedijking van het gebied ging. Opgenomen in de ééngemaakte watering van Kadzand in 1537, waarbij de Vierhonderd gemeten beoosten Ter Hofstede half geschot betaalden.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1973; Lehouck A. 2004.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1515 (?) RAB, Fonds Jonckheere, 1046

* kopie

* met aanvullingen

* op basis van identificatie grondbezitters lijkt eerder datering van origineel tussen 1488 en 1492 waarschijnlijk

Kadzand-Zandpolder

Kaart nr. 116

Ligging:

Meest noordwestelijk gelegen watering van het eiland Kadzand, volgens de ommeloper van 1489 254,5 hectare groot.

Historiek:

Volgens Gottschalk (1983, II, p. 27) was de Zandpolder het noordelijke deel van een grotere polder Bewesten Ter Hofstede die in 1423 werd bedijkt. Na overstroming eind 15e eeuw (\$\$70), zou dan het zuidelijke deel in 1498 herbedijkt zijn als de eigenlijke polder Bewesten Ter Hofstede, terwijl het noordelijke deel verder als Zandpolder bekend bleef staan. In 1537 opgenomen in de ééngemaakte watering van Kadzand, waarbij de gronden in de Zandpolder één derde van het vol geschot dienden te betalen (zie hoger).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1973.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1489 Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling, 1405/g

* kopie 17e eeuw (in bundel papieren Cats)

Kadzand-Zuidzande

Kaart nr. 111

Ligging:

Oorspronkelijk afzonderlijk eiland ten zuiden van het eiland Kadzand, in 1290 nog als recent beschouwd, doch tegelijkertijd werd al voorzien dat binnen afzienbare tijd beide eilanden slechts door een "*killa remanens in medio post recessum maris*" (Meyer H. 2001 p. 145) zouden worden gescheiden. In 1450 was de watering Zuidzande blijkens de ommeloper 501,8

hectare groot.

Historiek:

Als afzonderlijke watering vermeld in 1383 (\$905), terwijl (een deel) van de watering overstroomd was sinds 1375/76. Herbedijking volgde pas na octrooi van 1395 (\$164), waarbij de abt van de Sint-Baafsabdij te Gent, *Jan van der Capellen* en de baljuw van Brugge (*Sander Spierinc*) als leggers optraden. Bij de éénmaking van de wateringen op het eiland Kadzand in 1537 opgenomen, waarbij bepaald werd dat Zuidzande voortaan de helft van een vol geschot zou betalen (zie hoger).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1973; Meyer H. 2001, pp. 133-218.

Archiefmateriaal: Naamgeving

ommeloper 1450 RAG, Sint-Baafs-en bisdom, K 1108

* origineel

Watering van Kamerlingsambacht

Kaart nr. 6

Ligging:

De watering van Kamerlingsambacht was ongeveer gelegen tussen de Ijzer, de Noordzeekust van Lombardzijde tot bij Mariakerke-bij-Oostende, Gistel, Sint-Pieters-Kapelle en Schore. Volgens de rekening van 1582 was de watering in totaal 7274,5 hectare groot, waarvan het grootste deel “vollanden”; 161,2 hectare die slechts een half geschot betaalden en 60,4 hectare die slechts één derde van een vol geschot betaalden.

Historiek:

De oudste vermelding van de watering van Kamerlingsambacht dateert uit 1277 (\$117) en betreft een dispuut met de abdij van Oudenburg over het statuut van de Bamburg-polder, die op dat ogenblik nog niet in de watering geïncorporeerd was. In 1328 was dat vermoedelijk wel al het geval, toen de abdij toelating kreeg om ook de verder westelijk gelegen Grote Polder of Polder van Lombardië te laten uitwateren via Kamerlingsambacht (\$36). De abdij bleef wel alleen verantwoordelijk voor het dijkonderhoud van de polder, maar diende in ruil niet bij te dragen tot het dijkonderhoud van de watering. Kamerlingsambacht heeft in de loop van de door ons bestudeerde periode twee uitwateringssluizen gekend: ten zuiden van de Bamburgpolder, in de Groene Dijk bij Nieuwendamme lag de “Westsluis”, ook wel Gistelsluis of Kamerlingssluis genaamd, die het water van de Testerepvluit loosde in de Ijzer en later de Vladslovaart of Lekeleed (Tys D. 2003, p. 541). Een tweede uitwateringssluis van Kamerlingsambacht was direct aan de Noordzeekust gelegen tussen Middelkerke en Raversijde. Sinds het einde van de 13^e eeuw waterde Gistel-West-over-de-Ware af via de sluis of sluizen van Kamerlingsambacht, waarbij de kosten voor het sluisonderhoud verdeeld werden over beide wateringen, aanvankelijk in een 2/3-1/3 verhouding, vanaf 1349 gewijzigd in 3/5 voor Kamerlingsambacht en 2/5 voor Gistel-West-over-de-Ware (zie hoger, Gistel West-over-de-Ware). De watering van Vladslo-ambacht waterde af doorheen Kamerlingsambacht. Vladslo-ambacht diende daartoe de dijken van de Vladslo-vaart te onderhouden, doch dit gebeurde niet altijd tot volle tevredenheid van Kamerlingsambacht, getuige de talrijke processen die vooral in de 14e eeuw rond dit onderhoud gevoerd werden (1311: \$14; 1313: \$15; 1338: \$30; 1344: \$513; 1352: \$19, 20, 26, 27; 1376: \$17; 1409: \$18). Ook met Ieper kwam het regelmatig tot geschillen over het waterpeil in de Ieperlee (zie hoger: Gistel-ambacht). In de 16e eeuw was Kamerlingsambacht één van de wateringen waarop de stad Oostende de kosten van het eigen dijkherstel trachtte te verhalen (zie Blankenbergse watering en Serwoutermansambacht). Het bestuur van de watering van Kamerlingsambacht was eind 13e eeuw in handen van twee sluismeesters, bijgestaan door een

ontvanger. In de 16e eeuw vinden we vier tot zelfs vijf sluismeesters terug (\$573, 1518).
Noteren we nog dat het archief van de watering van Kamerlingsambacht oorspronkelijk in de kerk van Leffinge bewaard werd (\$696).

Literatuur:

Tys D. 2003; Vandermaesen M. 1998.

Archiefmateriaal:

cartularium 1482 RAB, Van Sieleghem, 98
* gecollationeerde notariële kopie , 1640
(lastenboek) 1571 RAB, Ommelopers Blankenbergse, 8
* origineel
* register met opgave van alle te onderhouden
waterlopen n.a.v. aanbesteding onderhoud

Latere rekeningen

rekening 1582 RAB, Registers Vrije, 14324

ontvangers⁶⁴:

1321	Damhouder	Jan
1444	Boudeloot	Pieter
1445	Perre	Jan
1582	Rycx	Lambrecht
1583	Rycx	Lambrecht

Sluismeesters⁶⁵:

1277	van Snipgate	Diederick	Reyfin	Wouter						
1287	van Snipgate	Diederick de Oude	Heinszone	Wouter						
1297	van Snipgate	Diederick								
1299	van Snipgate	Jan								
1305	de Zac	Pauwels								
1311	vander Wase	Jan Diederick								
1313	van Snipgate	Jan								
1330	Zesbroode	Henrick								
1338	de Hond	Wouter								
1359	die Vinck	Jan								
1517	Bogaert	Jan	Bogaert	Jacob	Lotin	Jan	Dijcx	Pieter	vander Merle	Jan
1570	Rycx	Lambrecht								
1571	de Blicckere	Guillaume								
1582	de Knock	Jan	Coolins	Willem	Tolleboom	Bertelmeeus	Boghaert	Pauwels		

⁶⁴ 1321/07/18: RAB, Van Sieleghem, 98, f°41r; rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge.

⁶⁵ RAB, Blauwe Nummers, 6752: 1277/07/17; 1287/09/12, RAB, Blauwe Nummers, 6764; ook nog vermeld ibidem 6763: 1288/03/06; 1297/04/30: RAB, Van Sieleghem, 98, f°23r; 1299/11/06: RAB, Blauwe Nummers, 6769; 1305/11/19: RAB, Van Sieleghem, 98, f°27r; 1311/11/05: RAB, Van Sieleghem, 98, f°1v; 1313/07/20: RAB, Van Sieleghem, 98, f°3v; 1330/11/17: RAB, Van Sieleghem, 98; f°39v; 1338/04/18 (n.s.): RAB, Van Sieleghem, 98, f°29; 1359/07/13: RAB, Van Sieleghem, 98, f°43r; “gezworene”, d.d. 1518/02/26 (n.s.): RAB, Registers Vrije, 5, f°249r; SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 345: processtuk 1571/01/14 (o.s.); 1571/11/19, ADN, 1626, f°1r

1583	Naghele	Maertin	de Blieckere	Jooris	Tolleboom	Bertelmeeus	Boghaert	Pauwels		
------	----------------	---------	---------------------	--------	------------------	-------------	-----------------	---------	--	--

Andere⁶⁶:

1321	van Snipgate	Claeys
------	---------------------	--------

Kaprijke

Kaart nr. 51

Ligging:

Kaprijke was gelegen in het uiterste oosten van het Brugse Vrije, ten oosten van de watering van Eeklo-Lembeke

Historiek:

In 1281 werd door graaf Gwijde van Dampierre een scheidsrechterlijk vonnis geveld in een geschil tussen het ambacht Boekhoute enerzijds, en Kaprijke, Lembeke en Eeklo anderzijds (\$910). Toen werd vastgelegd dat Kaprijke en een deel van Lembeke voortaan zouden afwateren via het ambacht Boekhoute, de rest van Lembeke zou via de watering van Eeklo afwateren. De grondoppervlakte zou als basis voor de verdeling van de kosten dienen, en Kaprijke en Lembeke kregen elk een vertegenwoordiger om toe te zien op de werken. Na de grote overstromingen van het einde van de 14^e eeuw trachtte Boekhoute-ambacht Kaprijke en Lembeke ook te verplichten om mee te betalen voor het dijkherstel, en dit met wisselend succes (\$356; \$350). Eind 15^e eeuw en in de loop van de 16^e eeuw werden ze ook regelmatig verplicht bij te dragen in de kosten van de Landdijk van de Vier Ambachten, en zelfs voor kosten van de zeewering in het kwartier van Terneuzen (\$182 en de Kraker A. 1997, pp. 366; 374-377). Van een eigen watering van Kaprijke lijkt dus aanvankelijk weinig sprake te zijn geweest. Ook het bestuur lijkt volledig in handen te zijn geweest van het gewone bestuur – in casu de schepenen - van Kaprijke (\$617-1536).

Literatuur:

de Kraker A. 1997

Archiefmateriaal:

Kerkwatering van Oostkerke

Kaart nr. 19

Ligging:

Kleine watering op de linkeroever van het Zwin bij Oostkerke. Groot volgens de ommeloper van 1517: 221 hectare.

Historiek:

De Kerkewatering van Oostkerke wordt vermeld in de rekening van Monnikerede van 1405-06 (ARA RK 36397, f°5v). In de 16^e eeuw werd de watering bestuurd door twee sluismeesters, bijgestaan door een ontvanger (omeloper 1517). Net als de naburige watering van Heer Baselishoek zou ook de Kerkewatering vanaf 1552 afwateren langs de nieuwe sluis van Reigarsvliet. Met deze watering van Heer Baselishoek zou de Kerkewatering uiteindelijk fusioneren in 1607/08 (zie aldaar).

Literatuur:

Vandermaesen M. 1998.

Archiefmateriaal:

⁶⁶ 1321/07/18: RAB, Van Sielegheem, 98, f°41r: "wettelyck heesschere ende andwordere van den voorseiden ambocht tsCamerlincx".

- ommeloper 1459 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A doos allerlei
 * origineel
 * Aanvullingen tot 1516
 RAB, Sanders 14 (f°1-33).
 * kopie 16^e eeuw
- ommeloper 1517 RAB, Watering Heer Baselishoek/Kerkwatering, 103
 * origineel ?
 RAB, Watering Heerbaselishoek/Kerkwatering, 104
 * kopie 18^e eeuw bijgewerkt tot 1817
 RAB, Ommelopers Blankenbergse Watering, 9:
 * kopie (?), aanvullingen tot 1717
 RAB, Peper ,165
 * gecollationeerde kopie 1650, aanvullingen tot 1739
 RAB, Vincent, 97; 99-100
 * kopieën 17^e-18^e eeuw

Ontvangers⁶⁷:

1517	Herboordt	Jacop
1545	van Houtte	Matthijs
1565	Steyaert	Gillis
1566	van Zwevezele	Gillis
1567	van Zwevezele	Gillis
1568	van Zwevezele	Gillis
1569	van Zwevezele	Gillis
1571	van Zwevezele	Gillis

Sluismeesters⁶⁸:

1517	Heerboort	Lenaerdt	Brand	Pieter
1552	de Vos	Jan	de Man	Adriaen

Kwaden Tjdpolder

Kaart nr. 89

Ligging:

Polder bij Nieuwerhaven, aan de uitwateringssluys van de watering Groede. Zou 11,4 hectare groot zijn geweest. ten oosten van de Buserspolder en ten zuiden van de Hugezotspolder.

Historiek:

Bedijkt voor 1348 (Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 155; II, p. 260).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004, *Encyclopedie van Zeeland*, II, 217.

Archiefmateriaal:

- ommeloper 1571 Zeeuws Archief, Handschriftenverzameling 1547
 * kopie

⁶⁷ RAB, Watering 's Heer Baselishoek/Kerkwatering, 103 en Rekeningen Reigarsvliet.

⁶⁸ RAB, Watering 's Heer Baselishoek/Kerkwatering, 103 en \$454

Lapscheure

Kaart nr. 27

Ligging:

De watering van Lapscheure bevond zich grotendeels op het grondgebied van het ambacht Oostburg, op de rechteroever van het Zwin tussen Damme en Sluis. De watering omvatte in de late middeleeuwen verschillende kleinere polders waaronder de Brugse polder of Poorterspolder⁶⁹, de Marquettepolder, de Spermaliepolder, de Grote Nieuwe Polder of Hogen Hem. De grootte bedroeg volgens de ommeloper van 1495 1413,9 hectare.

Historiek:

Lapscheure-dorp wordt al vermeld in 1019/30, doch werd vermoedelijk begin 12^e eeuw opnieuw overstroomd, waarna de parochie heropgericht werd in de Spermalie-polder, die tussen 1236 en 1246 bedijkt werd door grafelijk ambtenaar *Johan van Leffinghe*, in opdracht van de abdij van Spermalie (Verhulst, 1995, p. 58). Als watering werd Lapscheure voor het eerst vermeld in 1329 (\$523), wanneer Moerkerke Noord-over-de-Lieve toelating kreeg af te wateren doorheen de watering Lapscheure. Mogelijk kwam het dan reeds tot een associatie tussen beide wateringën, doch dit was zeker het geval voor 1399 - het eerste jaar waarvoor we over een gezamenlijke rekening van beide wateringën beschikken. Lapscheure was daarbij de grotere watering van de twee, en nam twee derden van de uitgaven op zich, tegenover één derde voor Noord-over-de-Lieve, wat ongeveer overeenstemde met de respectievelijke grootte van beide wateringën. Ook hier bleven beide wateringën apart instaan voor de interne kosten, en behielden ze ook een eigen bestuur. Het bestuur van de watering Lapscheure bestond zeker in de 15e en 16e eeuw uit een ontvanger en twee sluismeesters. De schouw en de berechting van inbreuken op het dijkrecht, werden verzorgd door niet minder dan vijf dijkschepenen. Na de militaire inundaties op het einde van de 16^e eeuw werd het grootste deel van de watering van Lapscheure bedijkt als Sint-Jobspolder (cf. RAB, Sint-Jobspolder, rk. 1614-15).

Literatuur:

Vermeersch A. 1961; Verhulst A. 1959b en 1995; Vandermaesen M. 1998.

Archiefmateriaal:

ommeloper	1479-80	Damme, OCMW-Archief, Doos ommelopers 1. Ommeloper Lapscheure
* kopie midden 16 ^e eeuw (onvolledig: slechts 4 katernen, minimum 1 katern met begin 28 tot 43 ontbreekt)
SAB, Gilliodts: 104: beginnen 32-46
* (gelijktijdige?) kopie
ommeloper	1495-97	Brugge, OCMW-Archief, Fonds Begijnhof N 2
* origineel
* zwaar beschadigd
RAB, Aanwinsten 1794 oud nr 4511
* kopie
* volledig
Brugge, Archief Groot-Seminarie, Spermalie, Register 8

⁶⁹ Naast de eigenlijke Brugse Polder is in de Zvingeul tussen Damme en Sluis nog sprake van een tweede "Brugse polder", die echter pas in 1529 werd bedijkt in opdracht van de stad Brugge en met medewerking van Herman de Corte, en volgens de ommeloper die in dat jaar werd opgesteld 25,8 hectare groot was (Archief Waterschap Vrije Van Sluis, Lem of Grietepolder, 83 K)

* kopie

Brugge, Archief Groot-Seminarie, Spermalie, oorkonden nr. 587

* kopie 1^e kohier (begin 1-4)

RAB, Mestdag, 888

* uittreksel uit deze ommeloper met bezittingen
Spermalie

RAB, Ommelopers Jonckheere, 1186

* kopie 17^e of 18^e eeuw naar deze en ommeloper 1672,
met kaart

rekening	1461-62	RAB, Registers Vrije, 14992, f°103r e.v. * voor het eerst boekhoudkundig volledig gescheiden van rekening Noord-over-de-Lieve
rekening	1464-65	RAB, Registers Vrije, 14993, f°3r e.v.
rekening	1465-66	RAB, Registers Vrije, 14993, f°20r e.v.
rekening	1466-67	RAB, Registers Vrije, 14993, f°26r e.v.
rekening	1473-74	RAB, Registers Vrije, 14993, f°53r e.v.
rekening	1476-77	RAB, Registers Vrije, 14993, f°71r e.v.
rekening	1481-82	RAB, Registers Vrije, 14993, f°82r e.v.
rekening	1501-02	RAB, Registers Vrije, 14993, f°118r e.v.
rekening	1547	RAB, Sint-Jobspolder, 192
<i>Latere rekeningen:</i>		
rekening	1572-73	RAB, Sint-Jobspolder, 192
	1586-88	RAB, Sint-Jobspolder, 192

Ontvangers⁷⁰:

1400	f. Pauwels	Baroud	1449	de Baenst	Anthuenis
1405	f. Pauwels	Baroud	1451	de Muenic	Willem
1408	f. Pauwels	Baroud	1457	de Muenic	Willem
1409	Coben	Jan f. Christiaens	1458	de Muenic	Willem
1411	Coben	Jan f. Christiaens	1461	f. Arren	Olivieer
1412	f. Pauwels	Baroud	1463	f. Arren	Olivieer
1413	f. Pauwels	Baroud	1464	van Moerkerke	Lodewijc
1414	Coben	Jan f. Christiaens	1465	van Moerkerke	Lodewijc
1415	van de Wale	Wouter	1466	van Moerkerke	Lodewijc

⁷⁰ §§454 en rekeningen Noord- en Zuid-over-de-Lieve

1417	Coben	Jan f. Christiaens	1472	de Monic	Pieter
1421	Cobe	Jan	1473	de Monic	Pieter
1422	f. Pieter	Boudin f. Jans	1474	de Monic	Pieter
1426	Coben	Hannekin Jans	1476	de Muenic	Pieter
1427	Coben	Hannekin Jans	1477	de Muenic	Pieter
1429	f. Pieter	Boudin f. Jans	1481	Harre	Loy Bavens
1430	f. Pieter	Boudin f. Jans	1482	Harre	Heindric f. Boudin
1431	f. Pieter	Boudin f. Jans	1501	Blanckaert	Pieter
1434	f. Pieter	Boudin f. Jans	1527	Waybaert	Thomas
1436	Coben	Christiaen f. Jans	1547	Waybaert	Thomas
1438	Cobe	Christiaen	1552	de Jonghe	Adriaen
1440	de Zot	Quintin	1558	Coorde	Jan
1442	f. Jans	Wouter f. Heinriex f. Pieter	1559	Coorde	Jan
1443	f. Jans	Wouter f. Heinriex f. Pieter	1560	Coorde	Jan
1444	de Zot	Quintin	1561	Schoebrouck	Gillis
1445	de Zot	Quintin	1562	Clobbaert	Berthelmeeux
1447	de Zot	Quintin	1563	Schoebrouck	Gillis
1448	de Baenst	Anthuenis	1564	Schoebrouck	Gillis
			1565	Schoebrouck	Gillis
			1566	Schoebrouck	Gillis
			1569	van Zwevezele	Gillis
			1570	van Zwevezele	Gillis
			1571	van Zwevezele	Gillis
			1573	van Zwevezele	Gillis
			1574	van Zwevezele	Gillis

Sluismeesters⁷¹:

1399	f. Diederix	Jan	van den Wale	Jan
1400	f. Diederix	Jan	van den Wale	Jan
1405	f. Reinghaers	Heinric	Verghoodelieven	Jan f. Pieters
1408	Coolman	Pieter	Bouts	Christofels
1409	van den Wale	Jan	f. Reinghaers	Heinric
1411	van den Wale	Jan	f. Reinghaers	Heinric
1412	Bouts	Christofels	Zeghers	Jan f. Boudin
1413	Bouts	Christofels	Zeghers	Jan f. Boudin
1414	van den Wale	Jan	f. Reinghaers	Heinric
1415	van de Wale	Pieter	Colins	Boudin f. Jans
1417	Maen	Pieter	Lands	Aernoud f. Daneels
1421	van den Wale	Jan	Colins	Boudin f. Jans
1422		Saerlood	van den Wale	Jan
1426	Scygant	Vranke f. Heinric	Raepe	Lonis f. Gillis
1427	Colins	Boudin f. Jans	van den Wale	Pieter f. Aerints
1429	Coben	Jan f. Christiaens	Colins	Boudin f. Jans
1430	Raepe	Lonis f. Gillis	Lands	Aernoud f. Daneels
1431	Coben	Jan f. Christiaens	Raepe	Lonis f. Gillis

⁷¹ Idem.

1434	Colins	Boudin f. Jans	Vlintaerds	Gillis f. Aernouds
1436	van Zuudhende	Jan	de Zot	Quintin
1438	van Zuudhende	Jan f. Pieter	de Zot	Quintin
1440	Harre	Heinric	van Zuudhende	Jan f. Pieter
1442	van Zuudhende	Jan f. Pieter	f. Hughes	Jan f. Jacques f. Joos
1443	van Zuudhende	Jan f. Pieter	Harre	Heinric
1444	Harre	Heinric	Moenex	Willem f. Matheeus
1445	Harre	Heinric	de Muenic	Willem
1447	Harre	Heinric	de Muenic	Willem
1448	Harre	Heinric	de Muenic	Willem
1449	Harren	Pieter f. Heynricx	de Muenic	Willem
1451	Harren	Pieter f. Heynricx	Moen	Pieter
1457	Laepscuere	Jacop	f. Arren	Olivieer
1458	Lapescuers	Jacop f. Jans	Haerren	Olivier f. Heynricx
1461	van Moerkerke	Lodewijc	Laepscuere	Jacop
1463				
1464	de Maeldre	Cornelis	Callaert	Quintin
1465	f. Arren	Olivieer	Ballinck	Vinsent f. Jans
1466	f. Arren	Olivieer	de Grote	Joos
1473	Arre	Bouwin	Ballinck	Vinsent f. Jans
1474	Harre	Baven Heindrickx	Mannaert	Adriaen
1476	Harre	Boudin	van der Scuere	Adriaen
1477	Harren	Baven	de Zot	Adriaen f. Jans
1481	Harre	Baven Heindrickx	Harre	Jan Oliviers
1482	van Moerkerke	Philips	Harre	Baven
1501	Harre	Pieter	Teus	Adriaen
1527				
1547	vander Woude	Cornelis	Bekaert	Symoen
1552	Waybaert	Thomaes	vander Woude	Cornelis

Dijkschepenen⁷²:

1405	van den Wale	Jan	Coben	Jan f. Christiaens	Zeghers	Jan f. Boudin	f. Weyts	Wouter f. Wouter	f. Jans	Visent f. Heindricx f. Pieters
1408	van den Wale	Jan	Coben	Jan f. Christiaens	van Laepscuere	Pieter	f. Reinghaers	Heinric	Zeghers	Jan f. Boudin
1409	van Laepscuere	Pieter	Bouts	Christofels	f. Pauwels	Baroud	Zeghers	Jan f. Boudin		
1411	van Laepscuere	Pieter	van de Wale	Wouter	van de Wale	Pieter	Zeghers	Jan f. Boudin	f. Pouwels	Baroud f. Barouds
1412	van den Wale	Jan	Coben	Jan f. Christiaens	van Laepscuere	Pieter	f. Reinghaers	Heinric	van de Wale	Pieter
1413	van den	Jan	Coben	Jan f. Christiaens	van Laepscuere	Pieter	f. Reingha	Heinric	van de Wale	Pieter

⁷² Idem.

	Wale						ers			
1414	van Laepscuere	Pieter	van de Wale	Wouter	f. Pauwels	Baroud	Bouts	Christofels	Zeghers	Jan f. Boudin
1415	van den Wale	Jan	Coben	Jan f. Christiaens	Zeghers	Heindric	f. Heindric	Vis.		
1417	van den Wale	Jan	van de Wale	Pieter	f. Reinghaers	Heinric	Colins	Boudin f. Jans		
1421	f. Reinghaers	Heinric	Moen	Pieter	van de Wale	Wouter	f. Daneels	Aernoud		
1422	Cobe	Jan	Colin	Boudin	van de Wale	Wouter	Moen	Pieter	van de Wale	Pieter
1426	van den Wale	Jan	Coben	Jan f. Christiaens	Colins	Boudin f. Jans	f. Pieter	Boudin f. Jans	Baes	Michiel f. Jans
1427	van den Wale	Jan	Coben	Jan f. Christiaens	Baes	Michiel f. Jans	Vlintaerds	Gillis f. Aernouds	Pauwels	Jan f. Barouds
1429	Raepe	Lonis	Pauwels	Jan f. Barouds	Lands	Aernoud f. Daneels	Vlintaerds	Gillis f. Aernouds	Mannaerds	Wouter f. Clais
1430	Coben	Jan f. Christiaens	Colins	Boudin f. Jans	Vlintaerds	Gillis f. Aernouds	f. Jans	Wouter f. Heinrich f. Pieter	Colpaerd	Sanders
1431	Colins	Boudin f. Jans	Lands	Aernoud f. Daneels	Vlintaerds	Gillis f. Aernouds	Moens	Pieter f. Pieter	Colpaerd	Sanders
1434	Coben	Jan f. Christiaens	Lands	Aernoud f. Daneels	van Zuudhende	Jan f. Pieter	de Zot	Quintin	f. Louds	Jan f. Hughes
1438	f. Pieters	Boudin f. Jan	f. Bouds	Jan f. Hughes	Ademans	Jan Aerns	Lauds	Jan f. Daneels	f. Jans	Wouter f. Heinrich f. Pieter
1440	f. Pieters	Boudin f. Jan	f. Jans	Wouter f. Heinrich f. Pieter	Zeghers	Jan f. Boudin	Buucs	Clais f. Clais	Meeus	Christiaen
1442	f. Pieters	Boudin f. Jan	de Zot	Quintin	vander Groeden	Adriaen Vranx	Alven	Adriaen f. Symoens	Buucs	Clais f. Clais
1444	f. Pieters	Boudin f. Jan	f. Jans	Wouter f. Heinrich f. Pieter	Buucs	Clais f. Clais	Harren	Pieter f. Heynricx	Joos	Jan f. Jacops
1445	f. Jans	Wouter f. Heinrich f. Pieter	Buucs	Clais f. Clais	Joos	Jan f. Jacops	Harren	Pieter f. Heynricx	Alven	Adriaen f. Symoens
1447	f. Jans	Wouter f. Heinrich f. Pieter	Buucs	Clais f. Clais	Harren	Pieter f. Heynricx	Moen	Pieter	Laepscuere	Jacop
1448	f. Jans	Wouter f. Heinrich f. Pieter	Buucs	Clais f. Clais	Harren	Pieter f. Heynricx	de Zot	Quintin	Laepscuere	Jacop
1449	f. Jans	Wouter f. Heinrich f. Pieter	Buucs	Clais f. Clais	Moens	Pieter f. Pieter	de Zot	Quintin	Laepscuere	Jacop
1451	Buuc	Clais	f. Jans	Wouter f. Heinrich f. Pieter	Joos	Jan f. Jacops	Moen	Pieter	de Baenst	Anthuenis
1457	Joos	Jan	Harren	Bave f. Heynricx	van Zuudhende	Denijs	de Monic	Pieter	Laepscuere	Adriaen
1458	Joos	Jan	Harren	Bave f. Heynricx	van Zuudhende	Denijs	de Monic	Pieter	Laepscuere	Adriaen

1461	Harren	Bave	Harren	Pieter	Joos	Jacop	Callaert	Quintin	Mannaert	Boudin
1464	Harren	Bave	Harren	Pieter	f. Arren	Olivieer	Leys	Jan	Hoestlant	Mathijs
1465	Harren	Bave	Arre	Bouwin	Leys	Jan	Joos	Jan f. Jan	Mannaert	Adriaen
1466	Harren	Bave	Arre	Bouwin	Leys	Jan	Joos	Jan f. Jan	Mannaert	Adriaen
1473	Harren	Bave	de Maeldre	Cornelis	Clelant	Jacop	de Zot	Adriaen f. Jans	Mannaert	Adriaen
1476	Harren	Bave	de Zot	Adriaen	Loys	Jan f. Willem	Clelant	Jacop	Harre	Pieter

Andere⁷³:

1335	f. Marinen	Boudin f. Clais
------	-------------------	-----------------

Lem- of Grietepolder (Lapscheure)

Kaart nr. 33

Ligging:

Kleine polder – 15,1 hectare volgens de ommeloper – was gelegen in het ambacht Oostburg, aan de rechteroever van het Zwin tussen Damme en Sluis in de parochie Lapscheure, ten noorden van de polder van Namen en aan het westelijke uiteinde van de Brugse polder die deel uitmaakte van de watering Lapscheure.

Historiek:

De Lem- of Grietepolder lijkt niet te zijn opgenomen in de watering Lapscheure. De door de stad Brugge rond 1550 aangelegde nieuwe vaart zou doorheen deze polder gegaan zijn⁷⁴.

Literatuur:

Archiefmateriaal:

ommeloper 1590 Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Lem of Griete-polder 83 K
* kopie

Maldegem (Slepeldamme-watering)

Kaart nr. 38 -49

Ligging:

Het “Maldegemse” deel van de Slepeldamme-watering, overkoepelde een veertiental watering in Maldegem, Adegem en Sint-Laureins. De totale “schotbare” grootte van het gebied dat onder de Slepeldamme-watering, partim Maldegem ressorteerde bedroeg volgens de rekening van 1417-18 4905,3 hectare.

Historiek:

De watering van Maldegem waterden zeker sinds de 13^e eeuw af via de Ee langs Aardenburg. Tengevolge van het uitvoerig geanalyseerde dispuut rond de sluis van

⁷³ 1335/10/31: "wettelijk klager": RAB, Blauwe Nummers, 2029

⁷⁴ Rk. Brugse Vrije 1548-49, f°63r: “*Mathias Laurin, burchmeestre, Eloy Masin, scepene ende Meester Wouter de Muenick, greffier vander vierschare van dat zij den XXlen in meye gheweist hebben met den ghedeputeerden der stede van Brugghe up tnieuwe ghedelf omme inspectie te nemene vander plaetse daer de zelve van Brugghe huerlieder nieuwe vaerd nemen ende beleeden willen duer Lems polderkin ende daerup ghenomen zekere concept omme tzelve te mueghen doene zonder prejuditie vanden ghelanden ende der sluis van sHeerbazelis houck volghende den acten daerof gheexpediert breedre mentie makende, waeromme zij vacierden elck eenen dach compt bij ordonnantie: 5 lb. 8 s.*”

Slepeldamme, werd in 1406 de Slepeldamme-watering ingericht, waarbij Eeklo-Lembeke en de watering van Maldegem-ambacht de volledige controle over hun afwateringsstelsel in handen kregen, doch voortaan ook voor het onderhoud van de dijken langs de Ee en de sluis van Slepeldamme dienden in te staan. In de praktijk vormden Eeklo-Lembeke enerzijds en de watering van Maldegem anderzijds een afzonderlijke watering, met een eigen bestuur, en werden de gezamenlijke kosten volgens vaste verdeelsleutels verdeeld. De samenwerking verliep echter niet altijd vlekkeloos (zie hoger, Slepeldamme-watering partim Eeklo-Lembeke). Het dagelijks bestuur van de watering was blijkens de 15^e eeuwse rekeningen in handen van twee sluismeesters, bijgestaan door een klerk-ontvanger. De baljuw en schepenen van Maldegem speelden vermoedelijk eveneens een belangrijke rol in het bestuur van de watering, net als een aantal grote gelanden zoals de abdij Ter Doest en het Sint-Janshospitaal van Brugge⁷⁵. Naast de overkoepelende Slepeldamme-watering bleven in het ambacht Maldegem ook nog lokale wateringën bestaan, wiens voornaamste opdracht bestond in het schoon houden van de lokale waterwegen⁷⁶. Het is onduidelijk of deze lokale wateringën in Maldegem hiervoor een permante bestuur hadden tijdens de late middeleeuwen: in 1365 lijkt dit in de Vake-watering althans niet het geval te zijn (infra). Ook de heffing van geschot zoals blijkt uit de rekeningen van grootgrondbezitters ten behoeve van deze lokale wateringën lijkt ook in de 15^e en 16^e eeuw nog niet op regelmatige basis te zijn gebeurd.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

rekening	1415-16	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 16
rekening	1416-17	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 16
rekening	1417-18	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 16
rekening	1419-20	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 16
rekening	1421-22	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 16
rekening	1422-23	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 16
rekening	1423-24	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 16
rekening	1426-27	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 16
rekening	1493-94	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 16
rekening	1519-20	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 16

⁷⁵ Rk. Slepeldamme-watering, afdeling Maldegem 1493-94: "*Item up den XXIIIen dach van april swoensdaechs ende was sdinghedaechs zo was gheconsenteert te scietene bijden kelwaerder vander Does, de meester van Sinte Janshuus in Brugghe, de bailliu, burchmeesters ende scepenen van Maldeghem ende andere inghelanden up elc ghemet: twee scellinghen paris*". Het grondbezit van de abdij Ter Doest was vermoedelijk geconcentreerd in en rond het hof van Burkel, waartoe oorspronkelijk niet minder dan 353 bos en "wastine" behoorden (466 hectare – volgens de goederenbevestiging van 1276: van de Putte F. (ed.) 1845, pp. 56-58). Het Brugse Sint-Janshospitaal handelde ondermeer als rechtsopvolger van het hopsitaal van Maldegem.

⁷⁶ Cf. Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, G 248, rk. 1513-14, met betrekking tot de Noordbroek-watering in Maldegem-ambacht: "*die boven tvoorseide ghescot (i.e. van de Slepeldamme-watering, afdeling Maldegem) betalen moet de costen vanden delvene als men inde voorseide Noordtbrouc delft*"

Ontvangers⁷⁷:

1415	vanden Hende	Willem	1451	Maes	Simoen
1416	van Zuud	Lamsin	1452	van Praat	Gillis f. Adriaen
1417	van Zuud	Lamsin	1453	van Praat	Gillis f. Adriaen
1419	Mayaert	Boudin	1454	van Praat	Gillis f. Adriaen
1421	de Coc	Lamsin	1455	van Praat	Gillis f. Adriaen
1422	Mayaert	Boudin	1493	Lauwaert	Clais
1423	Mayaert	Boudin	1516	de Zwaef	Jan f. Gillis
1426	Mayaert	Boudin	1519	Wyckaert	Jan f. Jan
1442	de Muenc	Pieter	1521	Wyckaert	Jan
1447	de Muenc	Pieter	1522	van Hogheweghe	Charles
1449	de Muenc	Pieter	1523	van Hogheweghe	Charles
1450	van Praat	Gillis f. Andries			

Sluismeesters:

1415	van Praet	Andries	Zoetaert	Gillis		
1416	den Mulgere	Hugo	Heergheers	Willem f. Boudin		
1417	Cox	Willem f. Jans	vanden Hende	Willem		
1419	Robrechts	Jan	de Grote	Hugo		
1421	van Praet	Andries	Martins	Jan		
1422	van Maldeghem	Lodewijc (de bastaert)	den Mulgere	Hugo		
1423	Robrechts	Jan	de Coc	Lamsin f. Lamsins		
1426	de Zwaef	Maerten	de Coc	Lamsin f. Lamsins		
1493	van Maldeghem	Roeland	Bruusschaert	Lauwereins		
1519	de Costere	Jan	vander Bouverye	Lievin	Goederic	Heindric

Maldegem: Bekewatering

Kaart nr. 42

Ligging:

De Beke-watering was gelegen tussen Maldegem en Adegem. Blijkens de ommeloper van 1681 (RAB, Ommelopers Jonckheere, 1161) telde de watering 7 beginnen, samen 132,1 hectare groot.

Historiek:

Het Brugse Sint-Janshospitaal betaalde op onregelmatige basis geschot in de Bekewatering vanaf 1425-26 (Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, G 123); in 1524 blijkt het bestuur in handen te zijn van twee “beleeders” (rk. Sint-Janshospitaal Brugge, 1524-25).

Literatuur:

Fockedey L. 2003.

Archiefmateriaal:

⁷⁷ Rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge.

Ontvangers:

1451	Christiaens	Jan
------	-------------	-----

Maldegem: Biestwatering

Kaart nr. 41**Ligging:**

De Biestwatering ten zuidwesten van Maldegem-dorp telde in 1681 28 beginnen, en was blijkens de ommeloper van dat jaar (RAB, Ommelopers Jonckheere, 1176) 306,3 hectare groot. De watering was gelegen westelijk van de weg Maldegem-Eelvelde-Cleyt.

Historiek:

De “Westbist” in Maldegem wordt reeds in 1301 vermeld (Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, oorkonden nr. 283). Als watering vinden we de Biest terug vanaf 1398, wanneer het Brugse Sint-Janshospitaal geschoot betaalde “*in de Bijst*”. Vanaf dan gebeurde dit op onregelmatige basis.

Literatuur:**Archiefmateriaal:****Ontvanger⁷⁸:**

1442	de Zwaef	Anthuenis
------	----------	-----------

Maldegem: Begijnewatering

Kaart nr. 44**Ligging:**

De Begijnewatering in Maldegem-ambacht is gelegen ten zuiden van de Lieve en ten oosten van de Ee van Maldegem naar Aardenburg. Volgens de ommeloper van 1559 telde de Begijnewatering 21 beginnen – tegenover 19 in de ommeloper van 1465 – en was ze 281,6 hectare groot.

Historiek:**Literatuur:****Archiefmateriaal:**

ommeloper	1465	Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 17
* <i>kopie</i> , vermoedelijk eind 15e eeuw of vroege 16e eeuw, ingebonden samen met gelijktijdige kopie van ommeloper Noordbroek.
* Brugge, OCMW-Archief, A 18 is 16e eeuws uittreksel uit zelfde ommeloper, met bezit van het Sint-Jan Brugge RAG, Fond Ambacht Maldegem, 579
* Aangevuld tot in 1508, met verhoofding 1508?
ommeloper	1559	RAB, Peper, 2-3
* <i>kopie</i> Daniel Eyvins 1658 naar Pieter f. Pieter Kempe; nr. 2: begin 1-14: aanvullingen tot 1710; nr. 3: begin 15-21: aanvullingen tot 1654.

⁷⁸ Rekening Sint-Janshospitaal.

RAB, Ommelopers Jonckheere, 1181
* kopie uit de 17e eeuw

Maldegem: Gochelarewatering

Kaart nr. 48

Ligging:

watering in het ambacht Maldegem in de parochies Sint-Laureins en Sint-Jan-in-Eremo, blijktens de ommeloper van 1560 628,8 hectare groot, verspreid over 14 beginnen.

Historiek:

Als watering vinden we de Gochelarewatering terug in 1463, wanneer door deze watering voor de Raad van Vlaanderen een rechtszaak werd ingespannen tegen de overkoepelende (Slepeldamme-) watering van Maldegem (\$\$91).

Literatuur:

Archiefmateriaal:

ommeloper	1560	RAB, Peper, 105-107
* kopieën, 17 ^e eeuw
		RAB, ommelopers Jonckheere 1163:
* kopie 18 ^e eeuw
		RAB, Vincent, 81
* kopie 17 ^e eeuw
* begin 1-3
		RAG, Drie (Vier) Verenigde watering, 6-8
* drie kopieën, resp. van 1682 (aangevuld tot 1803), van 1616 (aangevuld tot 1843) en van 1737 (aangevuld tot 1825).
* met deel van de watering Beooster Ee, binnendijks
		RAB, Mestdag, 449
* kopie 1 ^e helft 18 ^e eeuw, aanvullingen tot 1735.

Maldegem: Goesenaerewatering

Kaart nr. 39

Ligging:

Deze watering in het ambacht Maldegem ten zuiden van de Gentse Lieve telde blijktens de ommeloper van 1559 6 beginnen, samen goed voor 152,7 hectare.

Historiek:

Literatuur:

Archiefmateriaal:

ommeloper	1559	RAB, ommelopers Jonckheere, 1177
* kopie 18 ^e eeuw |
|-----------|------|--|

Maldegem: Merkebroekwatering

Kaart nr. 43

Ligging:

De Merkebroekwatering in Maldegem-ambacht was blijktens de ommeloper van 1681 (RAB, ommelopers Jonckheere, 1179) 106 hectare groot, verspreid over zes beginnen. De watering was gelegen ten zuidoosten van Maldegem-dorp, aan de zuidzijde van de weg van Eelvelde naar Craylo en aan de oostzijde van de weg van Maldegem naar Cleyt.

Historiek:

Het Brugse Sint-Janshospitaal betaalde zeker vanaf 1405-06 "*waterghelde in Elevelde inde wateringhe van Marquenbrouc*" (Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, G 93: rk. 1408-09), en bleef dit vanaf dan doen op onregelmatige basis. Uit 1447 en 1449 is ons met zekerheid de naam van een ontvanger van de watering bekend.

Literatuur:

Archiefmateriaal:

Maldegem: Millinckwatering

Kaart nr. 40

Ligging:

De Millinckwatering in Maldegemambacht was blijkens de ommeloper van 1682 (RAB, ommelopers Jonckheere 1178) 277,5 hectare groot, verspreid over 13 beginnen. De watering situeerde zich westelijk van Maldegem-dorp.

Historiek:

Het Brugse Sint-Janshospitaal betaalde zeker vanaf 1403 geschot te "*Maldegheem in Minlinc*" (Brugghe, OCMW-archief, Sint-Jan, G 87, 1403-04), en deed dit vanaf dan op onregelmatige basis. Voor 1451 is ons met zekerheid de naam van een ontvanger van de watering bekend.

Literatuur:

Archiefmateriaal:

Ontvanger⁷⁹:

1451	den Paermentier	Daneel
------	------------------------	--------

Maldegem: watering Viermaten

Kaart nr. 47

Ligging:

De watering Viermaten in Maldegem-ambacht - "*over de wateringhe vande Viermaten in Sinte Lauwereins inde voorseide wateringhe van Slepeldamme begrepen*" (Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, G 259, 1526-27) - was gelegen in de parochie Sint-Laureins, ten noorden van de Gentse Lieve. Volgens de ommeloper van 1550/60 telde de watering maar liefst 43 beginnen, met een totale grootte van 922,5 hectare.

Historiek:

De watering blijkt volgens de ommeloper van 1550/60 bestuurd te worden door drie "gezworenen", bijgestaan door een ontvanger.

Literatuur:

Archiefmateriaal:

ommeloper 1550/60

RAB, Peper, 180

* kopie 18^e eeuw, aanvullingen tot 1719

* datering: hoofding 1560, doch blijkens eindnotitie opdracht 1550, beëidingd in 1552. Of gaat het om twee verschillende ommelopers ?

RAB, Peper 181

* kopie 1638

⁷⁹ Rekening Sint-Janshospitaal.

RAB, Watering Maldegemse polder, 104
 * kopie 18^e eeuw, bijgewerkt tot 1736
 RAG, Drie (Vier) Verenigde Wateringen, 11-12
 * twee kopiën, resp. 1682 en aangevuld tot 1867 en 1732 en aangevuld tot 1831
 RAB, Mestdag, 770-771
 * twee kopieën resp. 1584 en 1766
 RAB, Grote Westwatering, 467
 * kopie, aangevuld tot 18^e eeuw
 RAB, ommelopers Jonckheere, 1153
 * kopie 17^e eeuw
 RAB, Van Sieleghem, 96
 * kopie 17^e eeuw

Ontvanger⁸⁰:

1550	Gheraert	Pieter f. Pieter
------	----------	------------------

Sluismeesters⁸¹:

1550	de Swaef	Joos	Boghaert	Pieter	Soetaert	Ghevaert
------	----------	------	----------	--------	----------	----------

Maldegem: 's Veyenwatering

Kaart nr. 49

Ligging:

Watering gelegen in Maldegem-ambacht in de parochie Sint-Laureins, ten noorden van de Gentse Lieve. Volgens de ommeloper van 1554 telde 's Veyenwatering acht beginnen met een totale grootte van 453,9 hectare.

Historiek:

Literatuur:

Archiefmateriaal:

omeloper 1554 RAB, Ommelopers Jonckheere 1162
 * kopie, 18^e eeuw
 RAB, Peper, 179
 * kopie 1714
 * aanvullingen tot 1699
 RAG, Drie (Vier) Verenigde wateringen, 4-5
 * twee kopieën: eerste van 1716 en aangevuld tot 1836 en tweede van 1732, aangevuld tot 1824

Maldegem: Moerhuizewatering

Kaart nr. 46

Ligging:

De Moerhuizewatering in het ambacht Maldegem in de parochies Maldegem en Sint-Laureins bevond zich ten noorden van de Gentse Lieve, ten noordoosten van de plaats waar de Gentse

⁸⁰ RAB, Ommelopers Jonckheere 1153: tussen 24 mei 1550-januari 1552

⁸¹ Idem.

Lieve en de Ee van Maldegem naar Aardenburg elkaar kruisten. Volgens de ommeloper van 1569 telde de watering 18 beginnen met een totale grootte van 435,6 hectare.

Historiek:

Het Brugse Sint-Janshospitaal betaalde reeds in 1357-58, en vanaf dan op onregelmatige basis, watergeld in Moerhuize (Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, G 55). In 1516 worden twee “beleeders van Moerhuuse” vermeld (ibidem, G 251).

Literatuur:

Archiefmateriaal:

- ommeloper 1509 RAB, Peper, 150
* kopie.
- ommeloper 1554 RAG, Drie (Vier) Verenigde Wateringen, 9
* kopie van 1732 aangevuld tot 1820
- ommeloper 1569 RAB, Peper, 151-152
* origineel ?
* hermeting naar de ommeloper van 1509
RAB, Peper, 153
* kopie 1e helft 18e eeuw, met kaarten
RAB, Ommelopers Jonckheere, 1160
* kopie 17^e eeuw naar deze ommeloper en de ommeloper van 1583
RAB, Mestdagh, 670
* kopie

Sluismeester⁸²:

1516	de Brune	Pieter	Mayaert	Jan
------	----------	--------	---------	-----

Maldegem: Noordbroekwatering

Kaart nr. 45

Ligging:

De Noordbroek-watering in Maldegem-ambacht, noordoost van Maldegem-dorp en onmiddellijk ten zuiden van de Gentse Lieve omvatte volgens de ommeloper van 1559 33 beginnen, met een totale grootte van 743,9 hectare.

Historiek:

Het Brugse Sint-Janshospitaal betaalde op onregelmatige basis geschot in de Noordbroekwatering ten laatste vanaf 1401-02 (Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, G 84). Op dat ogenblik werd de watering aangeduid als “*Ten Broeke*”. Voor het jaar 1447-48 is ons met zekerheid de naam van een ontvanger bekend.

Literatuur:

Archiefmateriaal:

- ommeloper 1464 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 17
* kopie eind 15^e of begin 16^e eeuw,
* zie ommeloper Begijnewatering waarmee samen ingebonden
- ommeloper 1559 RAB, Peper, 163-164
* kopie 1710 naar kopie van 1592 van ommeloper 1559
RAB, Ommelopers Jonckheere, 1175

⁸² Rekening Sint-Janshospitaal.

* kopie 18^e eeuw naar deze en naar deze van 1681

Ontvanger⁸³:

1447	Lauwins	Mathijs
------	---------	---------

Maldegem: Vakewatering

Kaart nr. 38

Ligging:

Meest westelijk gelegen watering van het ambacht Maldegem ten zuiden van de Lieve.

Historiek:

In 1365 werd voor de schepenen van het ambacht Maldegem gevraagd de waterlopen in en rond Vake te laten ruimen. Dit werd toegestaan, zonder bijdrage evenwel van de ingelanden van Donk in het zuidwesten van Vake. Van een eigen uitvoerend bestuur lijkt op dat ogenblik geen sprake te zijn: voor deze gelegenheid werden twee “beleeders” aangesteld om dit ruimen van de watergangen in goede banen te leiden (§§437).

Literatuur:

Archiefmateriaal:

Maldegem- Hoge Wege watering

Kaart nr. (nog niet gelocaliseerd)

Ligging:

Vooralsnog niet gelokaliseerde kleine watering in het ambacht Maldegem: *"de smalle wateringhe die men heet de Hoghe Weghe wateringhe"* (Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, G 143, f°40r, rk. 1442-43). Mogelijk kan deze watering geïdentificeerd worden met één van de andere Maldegemse wateringen: met name de Begijnewatering komt in aanmerking, daar het Brugse Sint-Janshospitaal een laatste maal geschot betaalde in de Hoge Wege-watering in 1473 voor een totale oppervlakte van 82 gemeten 2 lijnen en 33 roeden en een eerste maal in de Begijnewatering in 1513 voor een totale oppervlakte van 83 gemeten 80 roeden.

Historiek:

Door het Brugse Sint-Janshospitaal werd vanaf 1404-05 op onregelmatige wijze geschot betaald in deze watering (Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, G 88). Voor 1442 en 1447 is een ontvanger van deze watering bekend.

Literatuur:

Archiefmateriaal:

Ontvangers⁸⁴:

1442	de Koc	Symoen (te Maldegem)
1447	de Koc	Symoen

⁸³ Rekening Sint-Janshospitaal.

⁸⁴ Rekening Sint-Janshospitaal.

* ingebonden met ommeloper Noord-over-de-Lieve
1501
RAB, Watering Maldegemse Polder, 103
* kopie 18^e eeuw, aanvullingen tot 1750
RAB, Jezuïeten, 1928:
* kopie midden 17^e eeuw
* 2^e kohier: begin 13-23
RAB, Peper, 147-148
* kopieën 17^e eeuw
RAB, Ommelopers Jonckheere 1267-1268
* kopieën 17^e eeuw
RAB, Aanwinsten 1855

Ontvangers⁸⁸:

1442	van Oost	Adriaen
1445	van Oost	Adriaen
1452	van Oost	Adriaen
1454	vande Walle	Ector
1456	de Witte	Adriaen

Maria-polder

Kaart nr. 60

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied ten noorden van Bentille en ten oosten van Sint-Jan-in-Eremo in het westen en zuiden grenzend aan de Oostpolder en de Cocquypolder

Historiek:

Bedijkt in 1464 in de parochie van Sint-Jan-in-Eremo. Verdere gegevens zijn niet bekend (Gottschalk M.K.E. 1983, II p. 82)

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

Meelpolder

Kaart nr. 96

Ligging:

Polder bij Breskens, grenzend aan de Willem Gollepolder en de Gistelaere-polder

Historiek:

De polder komt enkel voor op de Grote Kaart van het Brugse Vrije door Pieter Pourbus (1561-1571), waar hij in dezelfde faze bedijkt lijkt te zijn als de Willem Golle polder (tussen 1358 en 1399, zie aldaar). Verdere informatie ontbreekt.

Literatuur:

Archiefmateriaal:

⁸⁸ Rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge.

Merkembroek

Kaart nr. 2

Ligging:

De watering van Merkembroek is net als het naburige Woumenbroek gesitueerd langsheen de IJzer ten zuiden van Diksmuide, doch nog op het grondgebied van het voormalige Brugse Vrije.

Historiek:

De Merkembroek maakte samen met Woumenbroek en Noordschote deel uit van de "Utebroekers" die in 1335 betrokken waren bij de bouw van een nieuwe sluis bij Nieuwendamme (zie verder onder Woumenbroek).

Literatuur:

Van Acker J. 2003; Vlamynck J. 1988

Archiefmateriaal:

Ontvangers⁸⁹:

1447	Parmentier	Daneel
1449	Parmentier	Daneel

Moerkerke Noord-Over-de-Lieve en Lapscheure

Kaart nr. 26 - 27

Ligging:

Associatie van de watering Moerkerke Noord-over-de-Lieve en Lapscheure, aan de rechteroever van het Zwin tussen Damme en Sluis.

Historiek:

De associatie tussen beide wateringën kwam mogelijk al tot stand in 1329, toen Moerkerke Noord-over-de-Lieve toelating kreeg een watergang doorheen de watering van Lapscheure aan te leggen, ten einde af te wateren bij Brungheers ten westen van Sluis (\$523). We hebben echter pas zekerheid over het bestaan van de associatie vanaf 1399 - het eerste jaar waarvoor we over een gezamenlijke rekening van beide wateringën beschikken. Lapscheure was daarbij de grotere watering van de twee, en nam twee derden van de uitgaven op zich, tegenover één derde voor Noord-over-de-Lieve, wat ongeveer overeenstemde met de respectievelijke grootte van beide wateringën. Een echte fusie was dit niet: beide wateringën bleven apart instaan voor de interne kosten en behielden ook een eigen bestuur. Het bestuur van de gezamenlijke watering werd gevormd door de twee sluismeesters van Lapscheure, samen met één sluismeester van Noord-over-de-Lieve, bijgestaan door de beide ontvangers, waarbij het de ontvanger van Lapscheure was die de gezamenlijke rekening opstelde.

Literatuur:

Vandermaesen M. 1998.

Archiefmateriaal:

rekening	begin 15 ^e eeuw RAB, Watering Moerkerke Noord-over-de-Lieve, 46 * fragment periode juni-september
rekening	1399-1400 RAB, Watering Noord-over-de-Lieve, 44
rekening	1400-01

⁸⁹ Rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge.

	RAB, Watering Moerkerke Noord-over-de-Lieve, 45
rekening	1405-06
	RAB, Watering Moerkerke Noord-over-de-Lieve, 46
rekening	1407-08
	RAB, Watering Moerkerke Noord-over-de-Lieve, 47 * fragmentair (Noord-over-de-Lieve)
rekening	1408-09
	RAB, Watering Moerkerke Noord-over-de-Lieve, 48
rekening	1409-10
	RAB, Watering Moerkerke Noord-over-de-Lieve, 49
rekening	1411-12
	RAB, Registers Vrije, 14990, f°1r e.v.
rekening	1412-13
	RAB, Registers Vrije, 14990, f°9r e.v.
rekening	1413-14
	RAB, Registers Vrije, 14990, f°21r e.v.
rekening	1414-15
	RAB, Registers Vrije, 14990, f°30r e.v.
rekening	1415-16
	RAB, Registers Vrije, 14990, f°40r e.v.
rekening	1417-18
	RAB, Registers Vrije, 14990, f°56r e.v.
rekening	1421-22
	RAB, Registers Vrije, 14990, f°68 r. e.v.
rekening	1422-23
	RAB, Registers Vrije, 14990, f°78r e.v.
rekening	1424-25
	RAB, Registers Vrije, 14990, f°92r e.v. * onvolledig, slechts deel van uitgaven voor Noord-over-de-Lieve
rekening	1426-27
	RAB, Registers Vrije, 14990, f°98r e.v.
rekening	1427-28
	RAB, Registers Vrije, 14990, f°112r e.v.
rekening	1428-29
	RAB, Registers Vrije, 14990, f°123r * onvolledig: enkel deel Noord-over-de-Lieve bewaard
rekening	1429-30
	RAB, Registers Vrije, 14991, f°1r e.v.
rekening	1430-31
	RAB, Registers Vrije, 14991, f°11r e.v.
rekening	1431-32
	RAB, Registers Vrije, 14991, f°27r e.v.
rekening	1434-35
	RAB, Registers Vrije, 14991, f°36r e.v.
rekening	1436-38
	RAB, Registers Vrije, 14991, f°48r e.v. * voor (opstandsjaar) 1437 werd geen afzonderlijke rekening opgesteld: kosten in deze rekening opgenomen; zittende bestuur bleef in functie

rekening	1438-39	RAB, Registers Vrije, 14991, f°58r e.v.
rekening	1440-41	RAB, Registers Vrije, 14991, f°72r e.v.
rekening	1442-43	RAB, Registers Vrije, 14991, f°82r e.v.
rekening	1444-45	RAB, Registers Vrije, 14991, f°94r e.v.
rekening	1445-46	RAB, Registers Vrije, 14991, f°100r e.v.
rekening	1447-48	RAB, Registers Vrije, 14992, f°2r e.v.
rekening	1448-49	RAB, Registers Vrije, 14992, f°18r e.v.
rekening	1449-50	RAB, Registers Vrije, 14992, f°38r e.v.
rekening	1451-52	RAB, Registers Vrije, 14992, f°54r e.v.
rekening	1457-58	RAB, Registers Vrije, 14992, f°71r e.v. * onvolledig: deel Noord-over-de-Lieve ontbreekt
rekening	1458-59	RAB, Registers Vrije, 14992, f°89r e.v.

Moerkerke Noord-over-de-Lieve

Kaart nr. 26

Ligging:

De watering van Moerkerke Noord-over-de-Lieve was blijkens de ommeloper van 1565 722 hectare groot, en daarmee duidelijk het kleinere broertje van de beide wateringeng van Moerkerke-ambacht. De watering omvatte het gebied onmiddellijk ten noorden van de Lieve met het dorp van Moerkerke.

Historiek:

Vermoedelijk waterde de watering Noord-over-de-Lieve tot het begin van de 14^e eeuw af via Damme, mogelijk via dezelfde sluis als Zuid-over-de-Lieve. Vanaf 1329 werd de afwatering dan naar het noorden en de watering Lapscheure verlegd, wat op termijn leidde tot de associatie tussen beide wateringeng (zie hoger). De opsplitsing van het ambacht Moerkerke in twee verschillende wateringeng vond zijn oorsprong natuurlijk indirect in de aanleg van de Lieve door de stad Gent in het midden van de dertiende eeuw, waardoor het ambacht doormidden werd gesneden. In 1284 zien we dan ook al dat bepaalde aangelegenheden op waterstaatkundig vlak afzonderlijk werden besproken door de ingelanden aan deze of gene zijde van de Lieve (§§668). Toch is het niet zeker dat beide wateringeng op dat ogenblik al een afzonderlijk bestuur bezaten: in 1306 bijvoorbeeld werd *Lammin van Michem* nog steeds gewoon aangeduid als “*sluismeester vanden ambochte van Moerkerke*”, zonder nadere specificering (§§669). Met de aanleg van een aparte afwatering voor Moerkerke Noord-over-de-Lieve vanaf 1329 zal het bestuur van beide wateringeng dan wellicht definitief gescheiden zijn. Het bestuur van de kleine watering Noord-over-de-Lieve telde tot de 15e eeuw maar één sluismeester en een klerk-ontvanger. Ten laatste vanaf 1500 was sprake van twee sluismeesters. Wel werden zeker vanaf het begin van de 15e eeuw jaarlijks drie dijkschepenen aangesteld.

Literatuur:

Cafmeyer M. 1964; De Smet J. 1971

Archiefmateriaal:

- Ommeloper 1501 Brugge, Archief Groot-Seminarie, Spermalie, Register 9
* kopie.
RAB, Watering Noord-over-de-Lieve, 23-25:
* drie exemplaren
* bijgewerkt tot 1666
RAB, Aanwinsten, 665
* kopie 16^e eeuw
Damme, OCMW-Archief, Doos ommelopers, 1
* kopie van 1565
* aanvullingen tot 1575-76.
SAB, Archief Gilliodts, 110
* kopie
* ommeloper met kaart van deel van de watering
RAB, Peper, 155-158
* kopie 1647 van de hermeting van 1602, die gebeurd was op basis van de ommeloper van 1501
* met gedetailleerde kaart Noord-over-de-Lieve
- ommeloper 1565 RAB, Vrije, 16033
* gebaseerd op ommeloper 1501
RAB, Ommelopers Jonckheere, 1254
* kopie naar deze en naar de ommeloper van 1634
RAB, Mestdag, 672
* kopie (gelijktijdig)
* begin 25-33

(rekeningen voor 1461: zie Noord-over-de-Lieve en Lapscheure)

- rekening 1461-62
RAB, Registers Vrije, 14992, f°113r e.v.
- rekening 1464-65
RAB, Registers Vrije, 14993, f°13r e.v.
- rekening 1470-71
RAB, Registers Vrije, 14993, f°36r e.v.
- rekening 1471-72
RAB, Registers Vrije, 14993, f°42r e.v.
- rekening 1473-74
RAB, Registers Vrije, 14993, f°62r e.v.
- rekening 1482-83
RAB, Registers Vrije, 14993, f°90r e.v.
- rekening 1485-86
RAB, Registers Vrije, 14993, f°96r e.v.
- rekening 1500-01
RAB, Registers Vrije, 14993, f°104r e.v.
- rekening 1505-06
RAB, Registers Vrije, 14994, f°2r e.v.
- rekening 1506-07
RAB, Registers Vrije, 14994, f°9r e.v.
- rekening 1509-10

	RAB, Registers Vrije, 14994, f°19r e.v.
rekening	1513-14
	RAB, Registers Vrije, 14994, f°31r e.v.
rekening	1514-15
	RAB, Registers Vrije, 14994, f°41r e.v.
rekening	1515-16
	RAB, Registers Vrije, 14994, f°51r e.v.
rekening	1516-17
	RAB, Registers Vrije, 14994, f°61r e.v.
rekening	1517-18
	RAB, Registers Vrije, 14994, f°73r e.v.
rekening	1518-19
	RAB, Registers Vrije, 14994, f°83r e.v.
rekening	1519-20
	RAB, Registers Vrije, 14994, f°91r e.v.
rekening	1520-21
	RAB, Registers Vrije, 14994, f°99r e.v.
rekening	1521-22
	RAB, Registers Vrije, 14994, f°107r e.v.
rekening	1522-23
	RAB, Registers Vrije, 14994, f°117r e.v.
rekening	1523-24
	RAB, Registers Vrije, 14994, f°125r e.v.
rekening	1524-25
	RAB, Registers Vrije, 14994, f°135r e.v.
rekening	1525-26
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°1r e.v.
rekening	1526-27
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°9r e.v.
rekening	1527-28
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°15r e.v.
rekening	1528-29
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°23r e.v.
rekening	1529-30
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°33r e.v.
rekening	1530-31
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°39r e.v.
rekening	1531-32
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°47r e.v.
rekening	1532-33
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°55r e.v.
rekening	1533-34
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°63r e.v.
rekening	1534-35
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°69r e.v.
rekening	1535-36
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°79r e.v.
rekening	1536-37
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°87r e.v.
rekening	1537-38

	RAB, Registers Vrije, 14995, f°95r e.v.
rekening	1538-39
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°101r e.v.
rekening	1539-40
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°107r
rekening	1540-41
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°113r
rekening	1541-42
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°119r
rekening	1542-43
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°125r
rekening	1544-45
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°131r
rekening	1545-46
	RAB, Registers Vrije, 14995, f°137r
rekening	1546-47
	RAB, Registers Vrije, 14996, f°1r e.v.
rekening	1548-49
	RAB, Registers Vrije, 14996, f°10r e.v.
rekening	1551-52
	RAB, Registers Vrije, 14996, f°16r e.v.
rekening	1552-53
	RAB, Registers Vrije, 14996, f°24r e.v.
rekening	1553-54
	RAB, Registers Vrije, 14996, f°36r e.v.
rekening	1554-55
	SAB, Noord-over-de-Lieve, 42
rekening	1555-56
	RAB, Registers Vrije, 14996, f°44r e.v.
rekening	1556-57
	RAB, Registers Vrije, 14996, f°52r e.v.
rekening	1557-58
	RAB, Registers Vrije, 14996, f°62r e.v.
rekening	1559-60
	RAB, Registers Vrije, 14996, f°68r e.v.
rekening	1560-61
	RAB, Registers Vrije, 14996, f°76r e.v.
rekening	1561-62
	SAB, Noord-over-de-Lieve, 41
rekening	1563-64
	RAB, Registers Vrije, 14996, f°84r e.v.
rekening	1565-66
	RAB, Registers Vrije, 14996, f°92r e.v.
rekening	1566-67
	RAB, Registers Vrije, 14996, f°100r e.v.
rekening	1568-69
	RAB, Watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 385/3
	* fragment: eerste deel uitgaven
rekening	1569-70
	RAB, Registers Vrije, 14996, f°108r e.v.

rekening 1570-71
RAB, Registers Vrije, 14996, f°116r e.v.

Latere rekeningen:

rekening 1571-72
RAB, Registers Vrije, 14996, f°124r e.v.

rekening 1573-74
RAB, Registers Vrije, 14996, f°132r e.v.

rekening 1574-75
RAB, Registers Vrije, 14997, f°1r e.v.

rekening 1577-79
RAB, Registers Vrije, 14997, f°9r e.v.
* rekening over twee boekjaren

Ontvangers⁹⁰:

1400	Boelin	Jan	1510	Valke	Roegier
1405	Boelin	Jan	1513	Valke	Roegier
1407	Scaec	Lievin	1514	Valke	Roegier
1408	Scaec ⁹¹	Lievin	1515	Valke	Roegier
1409	Boelin	Jan	1516	Valke	Roegier
1411	Scannis	Willem f. Pieter	1517	Valke	Roegier
1412	Scannis	Willem f. Pieter	1518	Valke	Roegier
1413	Scannis	Willem f. Pieter	1519	Valke	Roegier
1414	Rape	Lonis	1520	Valke	Roegier
1415	Coolmees	Jan	1521	Valke	Roegier
1417	Colmees	Jan f. Tomaes	1522	Valke	Roegier
1421	Rape	Baertram	1523	Haverboudt	Rijcquaert
1422	Coolmees	Jan	1524	Haverboudt	Rijcquaert
1426	Coolmees	Jan	1525	Sys	Adriaen
1427	Coolmees	Jan	1526	Sys	Adriaen
1429	Coolmees	Jan	1527	Sys	Adriaen
1430	de Grote	Pieter	1528	De Man	Jan f. Boudins
1431	de Monic	Pieter	1529	De Man	Jan f. Boudins
1434	de Monic	Pieter	1530	De Man	Jan f. Boudins
1436	de Monic	Pieter	1531	De Man	Jan f. Boudins
1438	de Monic	Pieter	1532	De Man	Jan f. Boudins
1440	Witten	Adriaen f. Jans	1533	De Man	Jan f. Boudins
1442	de Monic	Pieter	1534	De Man	Jan f. Boudins
1443	de Monic	Pieter	1535	De Man	Jan f. Boudins
1444	de Monic	Pieter	1536	De Man	Jan f. Boudins
1445	de Monic	Pieter	1537	De Man	Jan f. Boudins
1447	de Monic	Pieter	1538	De Man	Jan f. Boudins
1448	de Monic	Pieter	1539	De Man	Jan f. Boudins
1449	de Monic	Pieter	1540	De Man	Jan f. Boudins
1450	de Monic	Pieter	1541	De Man	Jan f. Boudins
1451	van Huellendonc	Daneel f. Symoens	1542	De Man	Jan f. Boudins

⁹⁰ Rekeningen Sint-Janshospitaal.

⁹¹ Op 7 februari 1409 na overlijden vervangen door Jan Boelin

1453	Coelmes	Jan	1543	De Man	Jan f. Boudins
1454	Coelmes	Jan	1544	De Man	Jan f. Boudins
1455	Coelmes	Jan	1545	de Valcke	Joos f. Roegiers
1456	Coelmes	Jan	1546	de Valcke	Joos f. Roegiers
1457	Coelmes	Jan f. Pieters	1547	de Valcke	Joos f. Roegiers
1458	Coelmes	Jan f. Pieters	1548	de Valcke	Joos f. Roegiers
1461	Coelmes	Jan f. Pieters	1549	de Valcke	Joos f. Roegiers
1463	van Hullendone	Quintin f. Daneel	1551	de Valcke	Joos f. Roegiers
1464	Coelmees	Jan	1552	de Valcke	Joos f. Roegiers
1469	Colins	Zegher	1553	de Valcke	Joos f. Roegiers
1470	Colins	Zegher	1554	de Valcke	Joos f. Roegiers
1471	Colins	Zegher	1555	Woutersstone	Bernaerdt
1472	Colins	Zegher	1556	Heindericx	Pieter f. Pieter
1473	Colins	Zegher	1557	Heindericx	Pieter f. Pieter
1481	Hendricx	Symoen f. Huuchs	1558	Heindericx	Pieter f. Pieter
1482	Hendricx	Symoen f. Huuchs	1559	de Clercq	Jooris
1483	Hendricx	Symoen f. Huuchs	1560	Hughens	Pieter
1484	Hendricx	Symoen f. Huuchs	1562	Hendricx	Pieter
1485	Hendricx	Symoen f. Huuchs	1563	de Rycke	Gillis
1486	Hendricx	Symoen f. Huuchs	1564	Bylkin	Joos Janssone
1499	Henderick	Pieter f. Symoens	1565	Woutersstone	Bernaerdt
1500	Henderick	Pieter f. Symoens	1566	Woutersstone	Bernaerdt
1501	Pachter	Pieter	1567	Woutersstone	Bernaerdt
1504	Henderick	Pieter f. Symoens	1568	Woutersstone	Bernaerdt
1505	Henderick	Pieter f. Symoens	1569	Woutersstone	Bernaerdt
1506	Valke	Roegier	1570	Woutersstone	Bernaerdt
1507	Valke	Roegier	1571	Woutersstone	Bernaerdt
1508	Valke	Roegier	1572	Woutersstone	Bernaerdt
1509	Valke	Roegier	1573	Woutersstone	Bernaerdt
			1574	Woutersstone	Bernaerdt
			1575	de Rijcke	Pieter
			1577	de Rijcke	Pieter Gillissone
			1578	de Rijcke	Pieter Gillissone
			1579	de Rijcke	Pieter Gillissone

Sluismeesters⁹²:

1306	van Michem	Lammin		
1399	van Micheem	Lonis		

⁹² Lammin van Michem 1306: sluismeester van ambacht Moerkerke d.d. 1306/07/29: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis

1400	van Micheem	Lonis		
1405	van Micheem	Lonis		
1407	van Micheem	Lonis		
1408	van Micheem	Lonis		
1409	van Micheem	Lonis		
1411	Boelin	Jan		
1412	Halven	Symoen f. Jans		
1413	Halven	Symoen f. Jans		
1414	Boelin	Jan		
1415	Boelin	Jan		
1417	Halven	Symoen f. Jans		
1421	Halven	Symoen f. Jans		
1422	Moerinch	Lievin		
1426	Halven	Symoen f. Jans		
1427	Scepins	Joos f. Wouters		
1429	Viertichpont	Pieter		
1430	Weynjaerds	Boudin f. Hughes		
1431	Viertichpont	Pieter		
1434	Scepins	Joos f. Wouters		
1436	Scepin	Joos		
1438	Scepins	Joos f. Wouters		
1440	de Blide	Gheeraerd		
1442	Scepins	Joos f. Wouters		
1443	de Blide	Gheeraerd		
1444	de Blide	Gheeraerd		
1445	Scepin	Joos		
1447	de Blide	Gheeraerd		
1448	de Clerc	Zegher		
1449	Scepin	Joos		
1451	de Monic	Pieter		
1457	Witten	Cornelis f. Hughes		
1458	Witten	Cornelis f. Hughes		
1461	van Huellendonc	Daneel f. Symoens		
1464	de Smeedt	Jorys f. Roegiers		
1470	Witten	Boudin f. Cornelis		
1471	Hendricx	Symoen f. Huuchs		
1472	Coelmees	Pieter f. Jan		
1473	Hendricx	Symoen f. Huuchs		
1482	van Hulendonc	Quintin		
1483	van Hulendonc	Quintin		
1485	Jonghe	Willem f. Dierick		
1486	Jonghe	Willem f. Dierick		
1500	Valke	Roegier	Ameles	Joos f. Jans
1501	Valke	Roegier	Moerinc	Cornelis
1505	Haulve	Meerc f. Adriaens	Valke	Roegier
1506	Zac	Jacques	Henderick	Pieter f. Symoens
1507	Zac	Jacques	Henderick	Pieter f. Symoens
1509	Henderick	Pieter f. Symoens	de Man	Boudin f. Jans
1510	Henderick	Pieter f. Symoens	de Man	Boudin f. Jans

1513	Henderick	Pieter f. Symoens	Hendericx	Adriaen f. Huussin
1514	Henderick	Pieter f. Symoens	Hendericx	Adriaen f. Huussin
1515	Henderick	Pieter f. Symoens	Hendericx	Adriaen f. Huussin
1516	Henderick	Pieter f. Symoens	Hendericx	Adriaen f. Huussin
1517	Henderick	Pieter f. Symoens	De Man	Jan f. Boudins
1518	Henderick	Pieter f. Symoens	Moerijnc	Cornelis f. Adriaen
1519	Henderick	Pieter f. Symoens	Moerijnc	Cornelis f. Adriaen
1520	Henderick	Pieter f. Symoens	Moerijnc	Cornelis f. Adriaen
1521	Heindericx	Pieter f. Pieter	Heyns	Adriaen
1522	Heindericx	Pieter f. Pieter	Hendericx	Adriaen f. Huussin
1523	Heindericx	Pieter f. Pieter	Hendericx	Adriaen f. Huussin
1524	Heindericx	Pieter f. Pieter	Hendericx	Adriaen
1525	Heindericx	Pieter f. Pieter	Hendericx	Adriaen
1526	Heindericx	Pieter f. Pieter	Hendericx	Adriaen
1527	Heindericx	Pieter f. Pieter	Hendericx	Adriaen
1528	Heindericx	Pieter f. Pieter	Adriaens	Aernout
1529	Heindericx	Pieter f. Pieter	Adriaens	Aernout
1530	Adriaens	Aernout	Huusseere	Willem Saelmoensone
1531	Bernaert	Pauwels	de Bouvere	Jan
1532	Bernaert	Pauwels	de Bouvere	Jan
1533	Bernaert	Pauwels	de Bouvere	Jan
1534	Adriaens	Aernout	de Vos	Jan
1535	Adriaens	Aernout	de Vos	Jan
1536	Adriaens	Aernout	de Vos	Jan
1537	Adriaens	Aernout	de Vos	Jan
1538	Adriaens	Aernout	Snay	Pieter
1539	Adriaens	Aernout	Byel	Jan de Jonghe
1540	Adaems	Huughe	Byel	Jan
1541	Zeeghers	Gillis	de Bouvere	Jan
1542	Zeeghers	Gillis	de Bouvere	Jan
1543	de Bouvere	Jan	Zeeghers	Gillis
1544	de Bouvere	Jan	Valcke	Joos
1545	De Man	Jan f. Boudins	de Bouvere	Jan
1546	De Man	Jan f. Boudins	Byel	Jan
1547	De Man	Jan f. Boudins	Byel	Jan
1548	De Man	Jan f. Boudins	Byl	Jan f. Jans
1549	De Man	Jan f. Boudins	Wouterssone	Bernaerdt
1551	De Man	Jan f. Boudins	Wouterssone	Bernaerdt
1552	De Man	Jan f. Boudins	Wouterssone	Bernaerdt
1553	De Man	Jan f. Boudins	Heindericx	Pieter f. Pieter
1555	De Man	Jan f. Boudins	Heindericx	Pieter f. Pieter
1556	De Man	Jan f. Boudins	Wouterssone	Bernaerdt
1557	De Man	Jan f. Boudins	Wouterssone	Bernaerdt
1559	De Man	Jan f. Boudins	Wouterssone	Bernaerdt
1560	De Man	Jan f. Boudins	Wouterssone	Bernaerdt
1563	Wouterssone	Bernaerdt	Hendricx	Pieter
1564	Hendricx	Pieter	Joris	Cornelis
1565	Hendricx	Pieter	de Vriendt	Gheraerdt
1566	de Vriendt	Gheraerdt	Bylkin	Joos Janssone

1567	Bylkin	Joos Janssone	de Vriendt	Gheraerdt
1569	de Vriendt	Gheraerdt	Adams	Joos Hughenssoone
1570	de Vriendt	Gheraerdt	Adams	Joos Hughenssoone
1571	de Vriendt	Gheraerdt	Adams	Joos Hughenssoone
1572	de Vriendt	Gheraerdt	Adams	Joos Hughenssoone
1573	de Vriendt	Gheraerdt	Adams	Joos Hughenssoone
1574	de Vriendt	Gheraerdt	Adams	Joos Hughenssoone
1575	de Vriendt	Gheraerdt	Adams	Joos Hughenssoone
1577	de Vriendt	Gheraerdt	Adams	Joos Hughenssoone
1578	de Vriendt	Gheraerdt	Adams	Joos Hughenssoone
1579	Wouters	Adriaen	de Knuut	Jooris

Dijkschepenen:

1405	Kuwes	Willem f. Wouters	Scepene	Wouter	f. Jans	Wouter
1408	Kuwes	Willem f. Wouters	Halven	Symoen f. Jans	Boelin	Jan
1409	van Moerkerke	Jan f. Lamsins, de Bastaard	Kuwes	Willem f. Wouters	Halven	Symoen f. Jans
1411	f. Clais	Pieter f. Hughes	Halven	Symoen f. Jans	Snaetsaert	Daneel
1412	Boelin	Jan	f. Clais	Pieter f. Hughes	Snaetsaert	Daneel
1413	Boelin	Jan	f. Clais	Pieter f. Hughes	Snaetsaert	Daneel
1414	f. Clais	Pieter f. Hughes	Halven	Symoen f. Jans	Snaetsaert	Daneel
1415	f. Clais	Pieter f. Hughes	Halven	Symoen f. Jans	Snaetsaert	Daneel
1417	Knuuts	Bouden f. Bertelmeeus	Snaetsaert	Daneel	Boelin	Willem f. Jan
1421	Boelin	Willem	Viertichpont	Pieter	Coolmees	Jan
1422	Halven	Symoen f. Jans	Viertichpont	Pieter	Rape	Baertram
1426	Boelin	Willem	de Grote	Pieter	Viertichpont	Pieter
1427	Halven	Symoen f. Jans	Viertichpont	Pieter	de Grote	Pieter
1428	Halven	Symoen f. Jans	Viertichpont	Pieter	de Grote	Pieter
1429	Halven	Symoen f. Jans	de Grote	Pieter	Scepin	Joos
1430	Halven	Symoen f. Jans	Scepin	Joos	Viertichpont	Pieter
1431	Weyngaert	Boudin	Scepin	Joos	de Grote	Pieter
1434	Moerinch	Lievin	Viertichpont	Pieter	Gruwe	Adriaen
1436	Bollin	Willem	Viertichpont	Pieter	Colmees	Pieter
1438	Bollin	Willem	Viertichpont	Pieter	Colmees	Pieter
1440	Scepin	Joos	de Monic	Pieter	Clais	Hughe f. Pieter
1442	de Blide	Gheeraerdt	van Broodshende	Adriaen	Clais	Hughe
1444	Scepin	Joos	Witten	Adriaen f. Jans	Wante	Pieter
1445	Witten	Adriaen f. Jans	de Blide	Gheeraerdt	Wante	Pieter
1447	Scepin	Joos	Witten	Adriaen f. Jans	Wante	Pieter
1448	Scepin	Joos	Witten	Adriaen f. Jans	Wante	Pieter
1449	de Clerc	Zegher	Witten	Adriaen f. Jans	Wante	Pieter
1451	Scepin	Joos	Galle	Pieter	Wante	Pieter
1458	Wante	Pieter	van Huellendonc	Daneel	Colmees	Pieter
1461	Wante	Pieter	Colmees	Pieter f. Jan	Colmees	Pieter f. Pieter
1464	van Hullendonc	Quintin f. Daneel	Colmees	Pieter f. Pieter	Colmees	Pieter f. Jan

1470	Hendricx	Symoen f. Huuchs	van Hulendonc	Quintin	Colmees	Pieter
1471	Wante	Pieter	Colmees	Adriaen	Colmees	Pieter f. Pieter
1509	Heyns	Adriaen	Sanders	Pieter	Zac	Jacques
1513	Hellinc	Clement f. Jan	De Man	Jan f. Boudins		
1514	Hellinc	Clement f. Jan	Sanders	Pieter f. Pieter	De Man	Jan f. Boudins
1515	Hellinc	Clement f. Jan	Sanders	Pieter f. Pieter	De Man	Jan f. Boudins
1516	Heindericx	Pieter f. Pieter	Boudins	Jacques		
1517	Zac	Jacop	Heyns	Adriaen	Heindericx	Pieter f. Pieter
1518	Heyns	Adriaen	De Man	Jan f. Boudins	Heindericx	Pieter f. Pieter
1519	De Man	Jan f. Boudins	Hendericx	Adriaen f. Huussin	Heindericx	Pieter f. Pieter
1520	De Man	Jan f. Boudins	Heyns	Adriaen	Heindericx	Pieter f. Pieter
1521	De Man	Jan f. Boudins	Zac	Jacop	Wils	Jacob f. Boudin
1522	De Man	Jan f. Boudins	Zac	Jacop	Wils	Jacob f. Boudin
1523	Zac	Jacop	Neyts	Anthonis	Bernaert	Pauwels
1524	Zac	Jacop	De Man	Jan f. Boudins	van Scadewijc	Jan
1525	Zac	Jacop	De Man	Jan f. Boudins	Wils	Jacob f. Boudin
1526	Zac	Jacop	De Man	Jan f. Boudins	Wils	Jacob f. Boudin
1527	Zac	Jacop	De Man	Jan f. Boudins	Wils	Jacob f. Boudin
1528	Bernaert	Pauwels	Wils	Jacob f. Boudin	de Bouvere	Jan
1529	de Bouvere	Jan	Bernaert	Pauwels	Sys	Adriaen
1530	de Bouvere	Jan	Bernaert	Pauwels	Sys	Adriaen
1531	Zeeghers	Gillis	Heindricx	Cornelis f. Jacop	Adriaens	Aernout
1535	de Bouvere	Jan	Zeeghers	Gillis	Bernaert	Pauwels
1536	Zeeghers	Gillis	de Bouvere	Jan	Bernaert	Pauwels
1537	Zeeghers	Gillis	de Bouvere	Jan	Bernaert	Pauwels
1538	de Bouvere	Jan	Zeeghers	Gillis	Bernaert	Pauwels
1539	de Bouvere	Jan	Zeeghers	Gillis	Bernaert	Pauwels
1540	de Bouvere	Jan	Bernaert	Pauwels	Zeeghers	Gillis
1541	vander Straeten	Jan	Standaert	Pieter	Byel	Jan
1542	vander Straeten	Jan	Valcke	Joos	Byel	Jan
1544	vander Straeten	Jan	Byel	Jan	Standaert	Pieter
1545	vander Straeten	Jan	Byel	Jan	Zeeghers	Gillis
1546	Zeeghers	Gillis	Joris	Cornelis	Blaeuvoet	Gillis
1548	Zeeghers	Gillis	Joris	Cornelis	Wouterssone	Bernaerdt
1551	Zeeghers	Gillis	Joris	Cornelis	Vande Walle	Jacop
1552	Zeeghers	Gillis	Joris	Cornelis	Vande Walle	Jacop
1553	Zeeghers	Gillis	Joris	Cornelis	Vande Walle	Jacop
1555	Aerts	Christoffel	Joris	Cornelis	de Vriendt	Gheraerdt
1556	Aerts	Christoffel	Joris	Cornelis	de Vriendt	Gheraerdt
1557	Aerts	Christoffel	Joris	Cornelis	de Vriendt	Gheraerdt

1558	Aerts	Christoffel	Joris	Cornelis	de Vriendt	Gheraerd
1559	de Vriendt	Gheraerd	Joris	Cornelis	Zeghers	Jan
1560	de Vriendt	Gheraerd	Joris	Cornelis	Zeghers	Jan
1561	de Vriendt	Gheraerd	Joris	Cornelis	Zeghers	Jan
1563	de Vriendt	Gheraerd	Joris	Cornelis	Zeghers	Jan
1565	Zeghers	Jan	Joris	Cornelis	Bylkin	Joos Janssone
1566	Joris	Cornelis	van Schoonackere	Jan	Wouters	Adriaen
1569	Wouters	Adriaen	Cheyssens	Pieter	van Schoonackere	Jan
1570	Wouters	Adriaen	Cheyssens	Pieter	van Schoonackere	Jan
1571	Wouters	Adriaen	Cheyssens	Pieter	van Schoonackere	Jan
1573	Cheyssens	Pieter	van Schoonackere	Jan	de Brabandere	Jan
1574	de Brabandere	Jan	van Schoonackere	Jan	de Knuut	Jooris
1577	de Knuut	Jooris	de Wilde	Jheroon	Ghynebaert	Ghyssel
1578	de Knuut	Jooris	de Wilde	Jheroon	Ghynebaert	Ghyssel
1579	de Vriendt	Gheraerd	Ghynebaert	Ghyssel		

Andere⁹³:

1329	sMans	Boudin Boudinszone
------	--------------	--------------------

Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, de Broeke & Stampershoeke

Kaart nr. 23 – 24 - 25

Ligging:

Deze associatie van drie wateringën situeerde zich op de rechteroever van het Zwin, ten zuiden en ten noorden van de Gentse Lieve. Zie de drie onderscheiden wateringën voor verdere details.

Historiek:

In 1387 associeerde de watering Zuid-over-de-Lieve zich met de naburige watering van De Broeke, aan de rechteroever van het Zwin tussen Brugge en Damme. Beide wateringën bleven verantwoordelijk voor het interne waterbeheer, maar vormden een *meentucht* voor de gezamenlijke afwatering en de sluis, waarbij het De Broeke was die op eigen kosten een verbinding diende te graven naar de watergang van Zuid-over-de-Lieve (\$\$680). In 1402 werd een soortgelijke overeenkomst afgesloten met de polder van *Stampershoeke*, ten noorden van de Lieve, waarvan de watergang eveneens door een goot verbonden zou worden met de watergang van Zuid-over-de-Lieve en de Broeke (\$\$673). In 1388 werd begonnen met de aanleg van een nieuwe watergang door de Broeke en Zuid-over-de-Lieve dwars doorheen de wateringën van Noord-over-de-Lieve, Sint-Katelijne-en Lapscheure naar Brungheers, waar de definitieve lokatie voor de uitwateringssluys van de watering zou komen, vlak bij de reeds bestaande uitwateringssluys van Noord-over-de-Lieve en Lapscheure (\$\$666). Als grootste watering van de associatie, was het bestuur in handen van de twee sluismeesters van Zuid-over-de-Lieve, aangevuld met één sluismeester verkozen in de watering De Broeke. Het was

⁹³ 1329/06/13: "wettelijk klager" van de watering van Moerkerke (niet vermeld Zuid of Noord, doch gezien vermelding watering Lapscheure eerder Noord): RAB, Blauwe Nummers, 2023

de klerk-ontvanger van Zuid-over-de-Lieve die ook de gemeenschappelijke rekening opstelde, hoewel ook de klerk-ontvanger van De Broeke een jaarlijkse vergoeding ontving voor zijn werk voor het gemeenschappelijk deel van de afwatering.

Literatuur:

Cafmeyer M. 1964; de Smet J. 1971; Gilliodts-Van Severen L. 1868-70; Stockman L. 1964; Vandermaesen M. 1998.

Archiefmateriaal:

rekening	1400-01	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 285
rekening	1410-12	RAB, Découvertes, 181 ⁹⁴ * onvolledig: slechts ontvangsten van de gezamenlijke watering, en uitgaven van Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve op zichzelf.
rekening	1417-18	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 286/1
rekening	1419-20	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 287/1
rekening	1420-21	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 288/1
rekening	1423-24	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 289/1
rekening	1424-25	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 290/1
rekening	1426-27	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 291/1 * onvolledig, slechts vanaf laatste folio ontvangsten
rekening	1427-28	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 292/1
rekening	1428-29	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 293/1
rekening	1431-32	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 294/1
rekening	1432-33	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 295/1
rekening	1433-34	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 296/1
rekening	1434-35	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 297/1
rekening	1438-39	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 298/1
rekening	1440-41	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 299/1
rekening	1441-42	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 300/1
rekening	1442-43	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 301/1
rekening	1443-44	

⁹⁴ Het bestaan van deze rekening werd ons op 30/06/2004esignaleerd door dr. M. Vandermaesen naar aanleiding van de herinventarisatie van het fonds Découvertes, waarvoor onze hartelijke dank.

	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 302/1
rekening	1445-46
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 303/1
rekening	1448-49
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 304/1
	RAB, watering Brugse Vrije, Registers 14998
	* dubbel
rekening	1450-51
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 305/1
rekening	1451-52
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 306/1
	* in dubbel bewaard
rekening	1453-54
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 307/1
rekening	1454-55
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 308/1
rekening	1457-58
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 309/1
	RAB, Brugse Vrije, Registers 14998
	* dubbel
rekening	1461-62
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 310/1
rekening	1462-63
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 311/1
rekening	1463-64
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 312/1
rekening	1465-66
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 313/1
rekening	1466-67
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 314/1
rekening	1467-68
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 315/1
rekening	1468-69
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 315/3
rekening	1469-70
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 316/1
rekening	1470-71
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 317/1
rekening	1471-72
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 318/1
rekening	1474-75
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 319/1
rekening	1475-76
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 320/1
rekening	1476-77
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 321/1
rekening	1477-78
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 322/1
rekening	1478-79
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 323/1

rekening	1479-80	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 324/1
rekening	1480-81	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 325/1 * in dubbel bewaard
rekening	1482-83	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 326/1 RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve 393 * dubbel
rekening	1486-87	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 327/1
rekening	1487-88	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 328/1
rekening	1488-89	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 329/1
rekening	1489-90	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 330/1
rekening	1490-92	RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 331/1
rekening	1492-93	RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 331/3
rekening	1494-95	RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 332/1
rekening	1495-96	RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 333/1
rekening	1496-97	RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 334/1
rekening	1498-99	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 335/1
rekening	1499-1500	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 336/1
rekening	1501-02	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 338/1
rekening	1502-03	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 339/1
rekening	1503-04	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 340/1
rekening	1504-05	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 337/1
rekening	1505-06	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 341/1
rekening	1508-09	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 342/1 * licht beschadigd door waterschade
rekening	1509-10	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 344/1
rekening	1510-11	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 343/1
rekening	1511-12	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 339/3

rekening	1513-14	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 345/1
rekening	1514-15	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 346/1
rekening	1516-17	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 347/1
rekening	1517-18	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 348/1
rekening	1518-19	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 349/1
rekening	1519-20	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 350/1
rekening	1520-21	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 351/1
rekening	1521-22	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 352/1
rekening	1522-23	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 353/1
rekening	1523-24	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 354/1
rekening	1524-25	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 355/1
rekening	1525-26	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 356/1
rekening	1526-27	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 357/1 ⁹⁵
rekening	1527-28	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 358/1
rekening	1528-29	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 359/1
rekening	1529-30	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 360/1
rekening	1530-31	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 361/1
rekening	1531-32	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 362/1
rekening	1532-33	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 363/1
rekening	1533-34	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 364/1
rekening	1534-35	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 365/1
rekening	1535-36	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 366/1
rekening	1536-37	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 367/1
rekening	1537-38	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 368/1

⁹⁵ Notitie kapt: "*omme mevrauwe van Spermaillen*", dus exemplaar bedoeld voor abdis Spermalie.

rekening	1538-39	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 369/1
rekening	1540-41	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 370/1
rekening	1541-42	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 371/1
rekening	1542-43	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 372/1
rekening	1544-45	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 373/1
rekening	1545-46	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 374/1
rekening	1546-47	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 375/1
rekening	1547-48	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 376/1
rekening	1548-49	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 377/1
rekening	1549-50	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 378/1
rekening	1560-61	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 379/1
rekening	1561-62	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 380/1
rekening	1562-63	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 381/1
rekening	1563-64	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 382/1
rekening	1564-65	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 383/1
rekening	1566-67	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 384/1
rekening	1568-69	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 385/1
rekening	1569-70	RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 386/1
<i>Latere rekeningen:</i>		
rekening	1571-72	RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 387/1
rekening	1572-74	RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 388/1
rekening	1594-95	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 395/1

Moerkerke Zuid-over-de-Lieve

Kaart nr. 24

Ligging:

De watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve situeerde zich aan de rechteroever van het

Zwin ter hoogte van Damme, en zoals de naam al aangeeft ten zuiden van de Lieve. Volgens de ommeloper van 1530 omvatte de watering 2113 hectare, verspreid over 71 beginnen. Door de aanwezigheid van "wanlanden" in het zuiden van de watering die slechts één derde, één vierde of één vijfde van een vol geschot betaalden, bedroeg de "fiscale" of "schotbare" oppervlakte in datzelfde jaar slechts 1717,3 hectare.

Historiek:

De opsplitsing van het ambacht Moerkerke in twee wateringën ging terug op de aanleg van de Gentse Lieve medio 13e eeuw. Toch is het niet zeker dat er onmiddellijk sprake was van twee verschillende wateringën: uiteindelijk diende de stad Gent er bij de aanleg van het kanaal voor te zorgen dat alle bestaande waterwegen doormiddel van goten of duikers bewaard bleven, waardoor er in principe niet onmiddellijk aanleiding was voor twee aparte organisaties op waterstaatkundig vlak (zie ook hoger, Moerkerke Noord-over-de-Lieve). In 1284 vergaderde de "meentucht" ofte vergadering van alle ingelanden van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve wel reeds apart, en besliste toen een binnendijk of *zijdelinge* aan te leggen aan de zuidkant van het toenmalige grondgebied, zich uitstrekkend tot Zoetendale en de Leie in het oosten, en tot Vijve in het westen (\$\$668). Elders in deze studie zagen we hoe de watering zich geleidelijk aan naar het zuiden uitbreidde met incorporatie van het abdijdomein van Spermalie (ibidem en \$\$587) en een groot deel van Sijsele in 1373 (\$\$670 en \$\$282). Bovendien werden in 1372 de richting van Damme ook de polder van Bonem en een deel van de Sint-Kathelijne-watering opgenomen in de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve (\$\$674). In 1450 werd nog een afzonderlijke overeenkomst gesloten met een grondbezitter in Sijsele, voor de opname van een stuk grond van 96,4 hectare (later herleid tot 51,5 hectare) bij *Broodsende* (Rk. Zuid-over-de-Lieve/Broeke/Stampershoeke 1450-51 en 1522-23). Aanvankelijk waterde Moerkerke Zuid-over-de-Lieve af via Damme. In een oorkonde van 1324 naar aanleiding van een tiendconflict tussen de abdij Sint-Kwintens en de bisschop van Doornik is sprake van de "*schlusam de Moerkerke*", die gelegen is in de dijk van het Zwin ten noorden van Damme en nog iets ten noorden van de sluis van de Gentse Lieve. Tussen beide sluizen bevond zich de galg van Damme (Coornaert M. 1989, 2, p. 24). In 1372 is dan sprake van een nieuwe watergang en een nieuwe uitwateringssluys, doch uit de bewaarde rekeningen van de watering Zuid-over-de-Lieve blijkt dat de nieuwe sluis eveneens bij de galg van Damme gelegen is⁹⁶. De nieuwe watergang leidde zoals gezegd onder de Gentse Lieve en door de watering van Sint-Kathelijne naar die sluis die uitgaaf op de "*Gentsche kille*" (\$\$674). In 1388 werd dan door De Broeke en Zuid-over-de-Lieve samen overgegaan tot de aanleg van een nieuwe waterloop naar Brungheers bij Sluis (zie verder bij de associatie Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, de Broeke, Stampershoeke). Vermelden we nog dat het bestuur van de watering Zuid-over-de Lieve vanaf de 14e eeuw in regel uit twee sluismeesters en één klerk-ontvanger bestond.

Literatuur: Cafmeyer M. 1964; de Smet J. 1971; Gilliodts-Van Severen L. 1868-70; Stockman L. 1964; Coornaert M. 1989.

Archiefmateriaal:

cartularium 1468-

RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2

* eerste twintig stukken en keure van 1400 werden gecollationeerd door notaris Romboud de Doppere op 28 april 1468

* aanvullingen tot 1717

⁹⁶ Rk. Zuid-over-de-Lieve 1374-75: "*Item smaendaghes daer na bi Damme up die sluus omme te wetene waerne die sluus lechen soude, ende daer was mens eens te lechene bi der Ghalgheynden dijk*"; "*Item up den eersten wondach na Sinte Jansdach den huutgaende oost te Damme omme die wet van den Damme te spreken omme tlant te hebbene daer men den waterganch duere delven soude bi der ghalghe*".

			* analyses eerste deel: Gilliodts-Van Severen L. 1868-70
ommeloper	1470	Brugge, archief Groot-Seminarie, Spermalie, register 46	* origineel, 520 folio's. * contract d.d. 1470/12/01 voor schepenen van het Brugse Vrije: RAB, Fonds Jezuïeten Brugge, 1593 voor ommeloper en bijbehorende ontvangstboeken
ommeloper	1502	RAB, Peper, 159-162	* kopie 18 ^e eeuw * zeer moeilijk schrift, basistekst niet altijd te onderscheiden RAB, Ommelopers Jonckheere, 1255 * kopie 17 ^e eeuw naar deze en ommeloper 1654 RAB, Mestdagh 694-695: * kopie en deels hermeting 1728 * begin 1-27
ommeloper	1530	RAB, Vrije, 16036	* origineel. * aanvullingen 16 ^e en 17 ^e eeuw
rekening	1373-74		
		RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 281	
rekening	1374-75		
		RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 282	
rekening	1399-1400		
		RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 283	
rekening	1400-01		
		RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 284	
rekening	1410-12		
		RAB, Découvertes, 181	
rekening	1417-18		
		RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 286/2	
rekening	1419-20		
		RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 287/2	
rekening	1420-21		
		RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 288/2	
rekening	1423-24		
		RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 289/2	
rekening	1424-25		
		RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 290/2	
rekening	1426-27		
		RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 291/2	
rekening	1427-28		
		RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 292/2	
rekening	1428-29		
		RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 293/2	
rekening	1431-32		
		RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 294/2	
rekening	1432-33		
		RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 295/2	

rekening	1433-34	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 296/2
rekening	1434-35	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 297/2
rekening	1438-39	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 298/2
rekening	1440-41	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 299/2
rekening	1441-42	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 300/2
rekening	1442-43	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 301/2
rekening	1443-44	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 302/2
rekening	1445-46	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 303/2
rekening	1448-49	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 304/2 RAB, Brugse Vrije, Registers 14998 * dubbel
rekening	1450-51	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 305/2
rekening	1451-52	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 306/2 * in dubbel bewaard
rekening	1453-54	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 307/2
rekening	1454-55	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 308/2
rekening	1457-58	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 309/2 RAB, Brugse Vrije, Registers 14998 * dubbel
rekening	1461-62	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 310/2
rekening	1462-63	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 311/2
rekening	1463-64	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 312/2
rekening	1465-66	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 313/2
rekening	1466-67	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 314/2
rekening	1467-68	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 315/2
rekening	1468-69	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 315/4
rekening	1469-70	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 316/2
rekening	1470-71	

	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 317/2
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 318/3
	* bijzondere rekening voor ommeloper
rekening	1471-72
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 318/2
rekening	1472-73
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 318/4
	* (2 ^e) bijzondere rekening voor ommeloper
rekening	1474-75
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 319/2
rekening	1475-76
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 320/2
rekening	1476-77
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 321/2
rekening	1477-78
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 322/2
rekening	1478-79
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 323/2
rekening	1479-80
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 324/2
rekening	1480-81
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 325/2
	* in dubbel bewaard
rekening	1482-83
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 326/2
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve 393
	* dubbel
rekening	1486-87
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 327/2
rekening	1487-88
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 328/2
rekening	1488-89
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 329/2
rekening	1489-90
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 330/2
rekening	1490-92
	RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 331/2
rekening	1492-93
	RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 331/4
rekening	1494-95
	RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 332/2
rekening	1495-96
	RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 333/2
rekening	1496-97
	RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 334/2
rekening	1498-99
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 335/2
rekening	1499-1500
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 336/2
rekening	1501-02

	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 338/2
rekening	1502-03
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 339/2
rekening	1503-04
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 340/2
rekening	1504-05
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 337/2
rekening	1505-06
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 341/2
rekening	1508-09
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 342/2
	* licht beschadigd door waterschade
rekening	1509-10
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 344/2
rekening	1510-11
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 343/2
rekening	1511-12
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 339/4
rekening	1513-14
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 345/2
rekening	1514-15
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 346/2
rekening	1516-17
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 347/2
rekening	1517-18
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 348/2
rekening	1518-19
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 349/2
rekening	1519-20
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 350/2
rekening	1520-21
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 351/2
rekening	1521-22
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 352/2
rekening	1522-23
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 353/2
rekening	1523-24
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 354/2
rekening	1524-25
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 355/2
rekening	1525-26
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 356/2
rekening	1526-27
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 357/2
rekening	1527-28
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 358/2
rekening	1528-29
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 359/2
rekening	1529-30
	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 360/2

rekening	1530-31	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 361/2
rekening	1531-32	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 362/2
rekening	1532-33	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 363/2
rekening	1533-34	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 364/2
rekening	1534-35	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 365/2
rekening	1535-36	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 366/2
rekening	1536-37	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 367/2
rekening	1537-38	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 368/2
rekening	1538-39	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 369/2
rekening	1540-41	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 370/2
rekening	1541-42	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 371/2
rekening	1542-43	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 372/2
rekening	1544-45	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 373/2
rekening	1545-46	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 374/2
rekening	1546-47	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 375/2
rekening	1547-48	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 376/2
rekening	1548-49	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 377/2
rekening	1549-50	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 378/2
rekening	1560-61	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 379/2
rekening	1561-62	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 380/2
rekening	1562-63	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 381/2
rekening	1563-64	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 382/2
rekening	1564-65	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 383/2
rekening	1566-67	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 384/2
rekening	1568-69	RAB, watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 385/2

rekening 1569-70

RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 386/2

Latere rekeningen:

rekening 1571-72

RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 387/2

rekening 1572-74

RAB, watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 388/2

Ontvangers⁹⁷:

1400	Rape	Gillis	1511	Henderick	Pieter f. Symoens
1410	upt Water	Jan	1512	Henderick	Pieter f. Symoens
1417	Baergheers	Aemdas	1513	Henderick	Pieter f. Symoens
1419	Baergheers	Aemdas	1514	Henderick	Pieter f. Symoens
1420	Baergheers	Aemdas	1515	Henderick	Pieter f. Symoens
1423	Raeps	Bertram f. Gillis	1516	Henderick	Pieter f. Symoens
1424	Baergheers	Aemdas	1517	Henderick	Pieter f. Symoens
1426	Rape	Baertram	1518	Henderick	Pieter f. Symoens
1427	van Wulpen	Jan	1519	Henderick	Pieter f. Symoens
1428	Rape	Baertram	1520	Heindericx	Pieter f. Pieter
1431	Rape	Baertram	1521	Heindericx	Pieter f. Pieter
1432	van Wulpen	Jan	1522	Heindericx	Pieter f. Pieter
1433	van Wulpen	Jan	1523	Heindericx	Pieter f. Pieter
1434	van der Ee	Pieter f. Jans	1524	Heindericx	Pieter f. Pieter
1438	van der Ee	Pieter f. Jans	1525	van Leden	Cornelis
1440	van der Ee	Pieter f. Jans	1526	Christiaens	Roegier f. Clais
1441	van der Ee	Pieter f. Jans	1527	Christiaens	Roegier f. Clais
1442	van der Ee	Pieter f. Jans	1528	Christiaens	Roegier f. Clais
1443	van der Ee	Pieter f. Jans	1529	Roelins	Willem
1445	van der Ee	Pieter f. Jans	1530	Roelins	Willem
1448	van Wulpen	Jan	1531	Roelins	Willem
1450	van Wulpen	Jan	1532	Roelins	Willem
1451	van Wulpen	Jan	1533	Roelandts	Joos
1453	van Wulpen	Jan	1534	Roelandts	Joos
1454	van Wulpen	Jan	1535	Roelandts	Joos
1457	Boelin	Adriaen	1536	Roelandts	Joos
1458	van Wulpen	Jan	1537	Adaems	Huughe
1461	Boelin	Adriaen	1538	Adaems	Huughe
1462	Boelin	Adriaen	1539	Adaems	Huughe
1463	Boelin	Adriaen	1540	Adaems	Huughe
1464	de Backere	Joos	1541	Adaems	Huughe
1465	de Backere	Joos	1542	Adaems	Huughe
1466	de Backere	Joos	1544	Adaems	Huughe
1467	de Backere	Joos	1545	Adaems	Huughe
1468	Scavijn	Jan	1546	Adaems	Huughe
1469	Scavijn	Jan	1547	de Rycke	Gillis
1470	Scavijn	Jan	1548	de Rycke	Gillis
1471	van den Hende	Michiel	1549	de Rycke	Gillis

⁹⁷ Rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge.

1473	Scavijn	Jan	1550	de Rycke	Gillis
1474	Scavijn	Jan	1551	de Rycke	Gillis
1475	Scavijn	Jan	1559	van Tilcke	Jan
1476	Boelin	Victoor	1560	van Tilcke	Jan
1477	van der Brugghe	Michiel	1561	van Tilcke	Jan
1478	van der Brugghe	Michiel	1562	Standaert	Jan
1479	van der Brugghe	Michiel	1563	Standaert	Jan
1480	Scavijn	Jan	1564	Standaert	Jan
1481	Scavijn	Jan	1565	Standaert	Jan
1482	van den Hende	Jacob	1566	Standaert	Jan
1483	van Wulpen	Jan	1567	Standaert	Jan
1485	Baergheers	Pieter f. Marcx	1568	Standaert	Jan
1486	Baergheers	Pieter f. Marcx	1569	Standaert	Jan
1487	van Wulpen	Jan	1570	Standaert	Jan
1488	van Wulpen	Jan	1571	Standaert	Jan
1489	van Wulpen	Jan	1572	Standaert	Jan
1490	van Wulpen	Jan	1573	Standaert	Jan
1491	van Wulpen	Jan	1578	Standaert	Jan
1492	van Wulpen	Jan			
1493	van Wulpen	Jan			
1494	van Wulpen	Jan			
1495	van Wulpen	Jan			
1496	van Wulpen	Jan			
1498	van Wulpen	Jan			
1499	van Wulpen	Jan			
1501	Schavijns	Loonis f. Jans			
1502	Schavijns	Loonis f. Jans			
1503	Schavijns	Loonis f. Jans			
1504	Schavijns	Loonis f. Jans			
1505	Schavijns	Loonis f. Jans			
1506	van Wulpen	Jan			
1508	Henderick	Pieter f. Symoens			
1509	Henderick	Pieter f. Symoens			
1510	Henderick	Pieter f. Symoens			

Sluismeesters⁹⁸:

1306	van Michem	Lammin				
1369	de Stier	Jan	Rape	Jan		
1373	Rape	Wouter	Cloosterman	Clais	Rose	Jan
1374	Rape	Wouter	Cloosterman	Clais	Rose	Jan
1399	Rape	Gillis	de Deckere	Willem		
1400	Rape	Gillis	de Deckere	Willem		
1410	de Deckere	Willem	Rape	Jacob		
1417	Deckers	Willem f. Wouters	Baergheer	Daneel		

⁹⁸ Lammin van Michem: zie opmerking Noord-over-de-Lieve; 1370/01/26 (n.s.): RAB, Fonds Jezuïeten Brugge, 1592, f°91r; 1577/04/29: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°30v

1419	Stiers	Pieter	Baergheer	Daneel		
1420	Velle	Jan	de Deckere	Willem		
1423	Stiers	Pieter	Baergheers	Aemdas		
1424	van Craylo	Jan	Weynghaert	Jan		
1426	Stiers	Pieter	Scavyn	Wouter		
1427	Baergheers	Daneel f. Gheeraerds	Boelins	Pieter f. Symoens		
1428	Stiers	Pieter	Weynghaert	Jan		
1431	Weynghaert	Jan	van Wulpen	Jan		
1432	Weynghaert	Jan	Broederzoens	Heynricx f. Lievins		
1433	Scavyn	Wouter	Boelins	Pieter f. Symoens		
1434	Weynghaert	Jan	Broederzoens	Heynricx f. Lievins		
1438	Broederzoens	Heynricx f. Lievins	Witten	Adriaen f. Jans		
1440	Stiers	Pieter f. Jans	Scavijns	Jan f. Wouters		
1441	Stiers	Pieter f. Jans	Aernouds	Jan f. Pieter		
1442	Aernouds	Jan f. Pieter	Couwe	Christoffels		
1443	f. Jans	Vrancke f. Wouters	Scavijns	Jacop f. Wouters		
1445	Aernouds	Jan f. Pieter	f. Clais	Hughe f. Pieter		
1448	Bargheer	Lodewijc f. Amedas	f. Clais	Hughe f. Pieter		
1450	f. Jans	Vrancke f. Wouters	Scavijns	Jan f. Wouters		
1451	Dierkin	Heyne	Bargheer	Lodewijc		
1453	Aernouds	Jan f. Pieter	f. Jans⁹⁹	Vrancke f. Wouters		
1454	van Praet	Matheus	Boelin	Symoens		
1457	Lammaerd	Lauwers	Scavin	Jacop		
1458						
1461	Boelins	Daneel f. Jans	van Praet	Matheus		
1462	van Praet	Matheus	van den Hende	Michyel f. Jans		
1463	Boelin	Daneel	de Backere	Joos		
1464	Boelin	Daneel	Lammaert	Jacop		
1465	Blavoet	Michiel	van Wulpen	Vrancke		
1466	van Wulpen	Vrancke	Lammaert	Jacop	Blavoet	Michiel
1467	van Wulpen	Vrancke	Lammaert	Jacop		
1468	Boelin	Daneel	van Wulpen	Jan		
1469	Lammaert	Jacop	Aveloos	Jan		
1470	van den Hende	Michiel	de Backere	Joos		
1471	Boelin	Daneel	van der Brugghe	Michiel		
1473						
1474	van den Hende	Michiel	van der Brugghe	Michiel		
1475	Lammaert	Jacop	Scavijn	Michiel f. Jacobs		
1476	van der Brugghe	Michiel	Arewout	Pieter		
1477	Scavijn	Jan	Walins	Adriaen		
1478	Aveloos	Jan	Neys	Jan f. Vrancx		
1479	Scavijns	Jan f. Lonis	van den Hende	Jan		

⁹⁹ Tijdens rekenjaar vervangen door Daneel Boelin.

1480	Boelins	Adriaen f. Daneel	Walins	Adriaen Michiels		
1481	Boelins	Adriaen f. Daneel	Walins	Adriaen Michiels		
1482	Boelins	Adriaen f. Daneel	Walins	Adriaen Michiels		
1483	Clays	Boudin	de Bloc	Willem		
1485						
1486	van den Hende	Jan	van Wulpen	Jan		
1487	van Hulendonc	Quintin f. Daneels	Baergheers	Pieter f. Marcx		
1488	de Bloc	Willem	Walins	Adriaen		
1489	Walins	Adriaen	de Rave	Lenaert		
1490	van Wulpen	Vrancke	de Rave	Lenaert		
1491	van Wulpen	Vrancke	de Rave	Lenaert		
1492	van Wulpen	Vrancke	de Rave	Lenaert		
1493						
1494	Lichtvoet	Mathijs	Plaschs	Jan		
1495	Walins	Adriaen	Stoffeer	Jan		
1496	Neyts	Jan f. Vrancx	Gheraerts	Cornelis		
1498	Neyts	Jan f. Vrancx	Gheraerts	Cornelis		
1499	Walins	Adriaen Michiels	Gheraerts	Cornelis		
1501	van Wulpen ¹⁰⁰	Vrancke	Frutier	Maerle		
1502	Gheraerts	Cornelis	Walins	Adriaen		
1503	van Wulpen	Jan	Bolle	Jan		
1504	van Welpen	Pieter	de Ketelare	Jan		
1505	Bolle	Jan	van Leden	Cornelis		
1506	van der Helst	Jan	Walins	Gillis		
1508	Ghyselin	Jan	Moerinc	Cornelis		
1509	Ghyselin	Jan	Moerinc	Cornelis		
1510	van der Helst	Jan	Walins	Gillis		
1511	van der Helst	Jan	Walins	Gillis		
1512	van der Helst	Jan	Walins	Gillis		
1513	van der Helst	Jan	Walins	Gillis		
1514	Neyts	Anthonis	Walins	Anthonis		
1515	van der Helst	Jan	van Wulpen	Cornelis		
1516	van der Helst	Jan	van Leden	Cornelis		
1517	Neyts	Anthonis	Christiaens	Roegier f. Clais		
1518	Neyts	Anthonis	van Leden	Cornelis		
1519	Christiaens	Roegier f. Clais	Scavijn	Jan		
1520	Neyts	Anthonis	van Leden	Cornelis		
1521	Valke	Roegier	Christiaens	Roegier f. Clais		
1522	Neyts	Anthonis	Valke ¹⁰¹	Roegier		
1523	van Leden	Cornelis	Zabbe	Pieter		
1524	van Leden	Cornelis	Neyts	Anthonis		
1525	Waeghe	Joos	van Wulpen	Cornelis		
1526	van Leden	Cornelis	van Wulpen	Cornelis		
1527	van Wulpen	Cornelis	van Leden	Cornelis		
1528	van Wulpen	Cornelis	Roelins	Willem		
1529	van Leden	Cornelis	de Ryckere	Pieter		
1530	van Leden	Cornelis	de Ryckere	Pieter		

¹⁰⁰ Overlijdt in augustus 1501, vervangen door Jan van Wulpen

¹⁰¹ Vermeld als "zaligher memorie"

1531	Roelandts	Joos	Zabbe	Pieter		
1532	Roelandts	Joos	Zabbe	Pieter		
1533	Ghoosens	Cornelis	Zabbe	Pieter		
1534	van Leden	Cornelis	Avezoenne	Trystram		
1535	Adaems	Huughe	Zabbe	Pieter		
1536	Adaems	Huughe	Zabbe	Pieter		
1537	van de Velde	Joos	Zabbe	Pieter		
1538	van de Velde	Joos	Zabbe	Pieter		
1539	van de Velde	Joos	Zabbe	Pieter		
1540	van de Velde	Joos	Zabbe	Pieter		
1541	van de Velde	Joos				
1542	van de Velde	Joos	de Neckere	Lauwereys		
1544	van de Velde	Joos	de Neckere	Lauwereys		
1545	van de Velde	Joos	de Vrient	Jan		
1546	van de Velde	Joos	de Vrient	Jan		
1547	van de Velde	Joos	de Vrient	Jan		
1548	van de Velde	Joos	de Vrient	Jan		
1549	de Vrient	Jan	de Knuudt	Jan		
1550	de Vrient	Jan	de Knuudt	Jan		
1551	de Vrient	Jan	de Knuudt	Jan		
1560	de Vrient	Jan	Danckaert	Jan		
1561	de Vrient	Jan	Danckaert	Jan		
1562	van Tilcke	Jan	Caroot	Jan		
1563	van Tilcke	Jan	Caroot	Jan		
1564	van Tilcke	Jan	Caroot	Jan		
1566	vande Velde	Pieter	de Vrient	Jan		
1567	vande Velde	Pieter	de Vrient	Jan		
1568	de Vrient	Jan	vande Velde ¹⁰²	Pieter		
1569	de Vrient	Jan	de Rijcke	Pieter		
1570	de Vrient	Jan	de Rijcke	Pieter		
1571	de Vrient	Jan	de Rijcke	Pieter		
1572	de Vrient	Jan	de Rijcke	Pieter		
1573	de Vrient	Jan	de Rijcke	Pieter		
1577	de Rijcke	Pieter	Scellebroot	Pieter		
1578	Scellebroot	Pieter				

Dijkschepenen:

1399	Meregoed	Vrancke	de Smedere	Jan
1400	Meregoed	Vrancke	vander Huele	Matthijs
1410	Rape	Gillis	de Smedere	Jan
1417	Rape	Jacob	Stiers	Pieter
1419	Rape	Jacob	de Deckere	Willem
1420	Stiers	Pieter	Baergheer	Daneel
1423	de Deckere	Willem	Scavijn	Wouter f. Pieter
1424	Stiers	Pieter	de Deckere	Willem
1426	de Celis	Jan	Spierinx	Jan f. Clais
1427	de Celis	Jan	Stiers	Pieter

¹⁰² Ziek geworden en overleden kort na 10 mei 1568.

1428	de Celis	Jan	Boelin	Pieter
1431	Stiers	Pieter	Baergheer	Daneel
1432	Stiers	Pieter	Scavyn	Wouter
1433	Weynghaert	Jan	Broederzoens	Heynricx
1434	Stiers	Pieter	Scavyn	Wouter f. Pieter
1438	Zaleghen	Pieter f. Pieters	Marregaerds	Lonis
1440	Broederzoens	Heynricx f. Lievins	Couwe	Christoffels
1441	Couwe	Christoffels	Boelin	Daneel
1442	Stiers	Pieter f. Jans	Boelin	Daneel
1443	Aernouds	Jan f. Pieter	f. Clais	Hughe f. Pieter
1445	f. Jans	Vrancke f. Wouters	Scavijns	Jacop f. Wouters
1448	f. Jans	Vrancke f. Wouters	Scavijns	Jacop f. Wouters
1450	Bargheer	Lodewijc	Boelin	Daneel
1451	Scavijn	Jacop	van Praet	Matheus
1453	Dierkin	Heine	Boelin	Daneel
1454	Aernouds	Jan f. Pieter	Boelin	Daneel
1457	van Praet	Matheus	van Wulpen	Jan
1461	van den Hende	Michiel	f. Jans	Hughe
1462	Boelins	Daneel f. Jans	de Backere	Joos
1463	van den Hende	Michiel	de Cnut	Jan
1464	van den Hende	Michiel	de Cnut	Jan
1465	Boelin	Daneel	Lammaert	Jacop
1466	Boelin	Daneel	de Knuut	Jan
1467	Boelin	Daneel	Sabbe	Pieter
1468	van Wulpen	Vrancke	Lammaert	Jacop
1469	Boelin	Daneel	van der Brugghe	Michiel
1470	van der Brugghe	Michiel	Baergheer	Jacop f. Lodewijc
1471	Scavijn	Jan	Baergheer	Jacop f. Lodewijc
1474	Scavijn	Michiel f. Jacobs	Boelins	Adriaen f. Daneel
1475	van der Brugghe	Michiel	van den Hende	Jan f. Michiel
1476	Scavijn	Jan	Lammaert	Jacop
1477	van den Hende	Jan	Boelin	Victoor
1478	Scavijn	Jan	Walins	Adriaen
1479	Aveloos	Jan	Lammaert	Jacop
1480	van den Hende	Jan	van der Brugghe	Michiel
1482	van den Hende	Jan	Clays	Boudin
1486	de Bloc	Willem	Lichtvoet	Mathijs
1487	van den Hende	Jan	Walins	Adriaen
1488	van Hulendone	Quintin f. Daneels	Baergheers	Pieter f. Marcx
1489	van Wulpen	Vrancke	Baergheers	Pieter f. Marcx
1490	Walins	Adriaen	Baergheers	Pieter f. Marcx
1494	van Wulpen	Vrancke	Walins	Adriaen
1495	van Wulpen	Vrancke	Arelbout	Pieter
1496	Arelbout	Pieter	Baergheers	Pieter f. Marcx
1498	Arelbout	Pieter	Symoens	Anthonis
1499	van Wulpen	Vrancke	de Knuut	Jan
1501	Gheraerts	Cornelis	Walins	Adriaen

1502	de Ketelare	Jan	van Welpen	Pieter
1503	Walins	Adriaen	van Welpen	Pieter
1504	van Wulpen	Jan	Bolle	Jan
1505	van Welpen	Pieter	de Ketelare	Jan
1506	Bolle	Jan	van Leden	Cornelis
1508	van der Helst	Jan	de Ketelare	Jan
1509	van der Helst	Jan	de Ketelare	Jan
1510	Moerinc	Cornelis	van Wulpen	Cornelis
1511	Moerinc	Cornelis	van Wulpen	Cornelis
1512	Moerinc	Cornelis	van Wulpen	Cornelis
1513	van Wulpen	Cornelis f. Jan	Plasch	Jan, de oude
1514	van der Helst	Jan	Plasch	Jan, de oude
1515	Neyts	Anthonis	Walins	Anthonis
1516	van Wulpen	Cornelis	Neyts	Anthonis
1517	van Leden	Cornelis	Plasch	Jan
1518	Christiaens	Roegier f. Clais	Scavijn	Jan
1519	Neyts	Anthonis	van Leden	Cornelis
1520	Christiaens	Roegier f. Clais	Scavijn	Jan
1521	Neyts	Anthonis	van Leden	Cornelis
1522	Christiaens	Roegier f. Clais	van Leden	Cornelis
1523	Neyts	Anthonis	Clais	Michiel f. Boudin
1524	Zabbe	Pieter	de Neckere	Lauwereys
1525	Zabbe	Pieter	de Neckere	Lauwereys
1526	Zabbe	Pieter	de Neckere	Lauwereys
1527	Zabbe	Pieter	de Neckere	Lauwereys
1528	van Leden	Cornelis	Zabbe	Pieter
1529	de Neckere	Lauwereys	Clais	Michiel f. Boudin
1530	de Neckere	Lauwereys	Clais	Michiel f. Boudin
1531	de Neckere	Lauwereys	Clais	Michiel f. Boudin
1532	de Neckere	Lauwereys	Clais	Michiel f. Boudin
1533	de Neckere	Lauwereys	van de Velde	Joos
1534	van de Velde	Joos	Zabbe	Pieter
1535	van de Velde	Joos	Avezoenne	Trystram
1536	van de Velde	Joos	Avezoenne	Trystram
1537	Avezoenne	Trystram	de Knuudt	Jan
1538	Avezoenne	Trystram	de Knuudt	Jan
1539	Avezoenne	Trystram	de Knuudt	Jan
1540	Avezoenne	Trystram	de Knuudt	Jan
1541	Avezoenne	Trystram	de Knuudt	Jan
1542	Avezoenne	Trystram	de Knuudt	Jan
1544	de Knuudt	Jan	de Rycke	Gillis
1545	de Knuudt	Jan	de Rycke	Gillis
1546	de Knuudt	Jan	de Rycke	Gillis
1547	de Knuudt	Jan	Daneels	Pieter
1548	de Knuudt	Jan	Daneels	Pieter
1549	Daneels	Pieter	van Tilcke	Jan
1550	van Tileke	Jan	Daneels	Pieter
1551	van Tilcke	Jan	Daneels	Pieter
1560	vande Velde	Pieter	Bruusschaert	Jacop

1561	vande Velde	Pieter	Bruusschaert	Jacop
1562	vande Velde	Pieter	Bruusschaert	Jacop
1563	vande Velde	Pieter	Bruusschaert	Jacop
1564	vande Velde	Pieter	Bruusschaert	Jacop
1566	Bruusschaert	Jacop	Casselman	Jacop
1567	Bruusschaert	Jacop	Casselman	Jacop
1568	Bruusschaert	Jacop	Casselman	Jacop
1569	Casselman	Jacop	Zabbe	Jacop
1570	Zabbe	Jacop	Locke	Christoffel
1571	Locke	Christoffel	de Wispelaere	Symoen
1572	Locke	Christoffel	de Wispelaere	Symoen
1573	Locke	Christoffel	de Wispelaere	Symoen

Andere¹⁰³:

1284	Rape	Boudin		
1400	van der Muelen	Lamsin		
1578	de Valcke	Joos	van Tilcke	Jan

Polder van Namen (Lapscheure)

Kaart nr. 31

Ligging:

Polder aan de rechteroever van het Zwin tussen Damme en Sluis, in het ambacht Oostkerke, parochie Lapscheure. De polder mat volgens de ommeloper van 1528 12,5 hectare. De polder grenst in het zuiden aan de Onze-Lieve-Vrouwepolder, in het westen aan de Vijf Polders en in het noorden aan de Poorterspolder die in de late middeleeuwen deel uitmaakte van de watering Lapscheure.

Historiek:

Volgens A. Verhulst (1959b, p. 46) werd de “*polrus domini Johannis comitis Namurcensis*” in 1282 of kort nadien ingedijkt. De polder blijkt in 1324 onder water te liggen, wat door Verhulst in verband wordt gebracht met de klacht van Damme begin 14^e eeuw dat de graaf van Namen door zijn inpolderingsactiviteiten in de Zwinmonding de vaarroute versmalde, al dan niet om de schepen te verplichten niet langer naar Damme of Brugge door te varen, maar wel in het door hem gecontroleerde Sluis aan te meren (zie ook Gottschalk M.K.E. 1983, I, pp. 105-106).

Literatuur:

Verhulst A. 1959b; Gottschalk M.K.E. 1983.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1528 Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije Van Sluis, Lem of Grietepolder, 83 K
* kopie

¹⁰³ 1284/11/14: "wettelic clagher": Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°15r; 1400/10/16: "klager", RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 284; "gecommitteerden": SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 347: kort na 1579/02/20

Nieuwenhovepolder

Kaart nr. 104

Ligging:

Polder aan de rechteroever van de voormalige Zwin-arm van het Zwarte Gat, grenzend aan de Baenst- en Adornespolder. Volgens Gottschalk M.K.E (1983, II, p. 177) na bedijking 85,4 hectare groot.

Historiek:

De Nieuwenhovepolder werd door de erfgenamen van Jan Adornes, heer van Nieuwenhove, met name Gheron en Jacob Adornes in 1554 ingedijkt: Gottschalk M.K.E 1983, II, p. 177.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, II, p. 384.

Archiefmateriaal:

Noordschote-broek

Kaart nr. 1

Ligging:

De watering van Noordschotebroek is net als Woumenbroek en Merkembroek gesitueerd langsheen de IJzer ten zuiden van Diksmuide. In tegenstelling tot beide andere "broeken" die zeker tot het Brugse Vrije behoorden, is dat voor Noorschote-broek minder duidelijk: (vergelijk rk. Brugse Vrije 1416-17, f°47v: "*de brouken in Rininghe ende ander brouken in Vuerne ambocht ende de brouken te Women ende te Merkeem in tlandt vanden Vryen*").

Historiek:

Waterde net als de andere "Utebroekers" Woumenbroek en Merkembroek af via Nieuwendamme. Zie verder onder Woumenbroek

Literatuur:

Van Acker J. 2003; Vlamynck J. 1988.

Archiefmateriaal

Polder van Onze-Lieve-Vrouw (Lapscheure)

Kaart nr. 30

Ligging:

Polder aan de rechteroever van het Zwin tussen Damme en Sluis, in het ambacht Oostkerke, parochie Sint-Kathelijne-buiten-Damme. In 1324 58,5 hectare groot (Verhulst, 1959b, p. 46), waarvan volgens de ommeloper van 1590 zeker 44 hectare eigendom van de Onze-Lieve-Vrouw-kerk van Aardenburg. Iets meer landinwaarts gelegen dan de polder van Namen.

Historiek:

Volgens A. Verhulst (1959b, pp. 45-47) wellicht voor 1282 ingepolderd, aangezien in dat jaar of kort daarop de naburige polder van Namen werd ingedijkt. Naast de eigenlijke Onze Lieve Vrouw polder, werden in 1324 nog drie naburige polders met de naam Onze-Lieve-Vrouwpolder aangeduid, respectievelijk 54, 88,5 en 80 gemeten groot en wellicht deel uitmakend van de latere "Vijf Polders", ten westen van de eigenlijke Onze Lieve Vrouwepolder.

Literatuur:

Verhulst A. 1959b.

Archiefmateriaal:

ommeloper ca. 1590

Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije Van
Sluis, Lem of Grietepolder, 83 K
* kopie

Oostmanspolder

Kaart nr. 78

Ligging:

De Oostmanspolder was gelegen in het Braakmangebied ten zuiden van de Oude Yevene-watering en ten noorden van het door Brugge begin 16^e eeuw aangelegde kanaal van Oostburg. Blijkens de ommeloper van 1525 had de watering vier beginnen, met een totale grootte van 372,3 hectare.

Historiek:

Nadat door de Sint-Elizabetsvloed van 1404 het dorp Oostmanskapelle verdronken was, en vervolgens in de loop van de tweede helft van de 15^e eeuw binnen de Zuiddijk van de Oude Yevene-watering opnieuw was opgericht, werd in 1525 de Oostmanspolder heringepolderd. Leggers waren Willem van Claerhout, heer van Pittem; Jozef de Baenst, heer van Meliszand; Jacquemine van Kerreest, vrouwe van Voormezele, weduwe van Paul de Baenst en Herman de Corte, een oud-medewerker van Jeronimus Lauwereyn, die wellicht de leiding over de bedijkingswerken had (Gottschalk M.K.E., 1983, II, pp. 154-159). Het bestuur in de 16^e eeuwse watering van de Oostmanspolder bestond uit twee “gezworenen” bijgestaan door een ontvanger.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 157-159; Wilderom M.H. 1974; Lehouck A. 2004.

Archiefmateriaal:

ommeloper	1525	Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, watering, varia Vanderelst, 14 * ongeveer gelijktijdige kopie van de originele omloper na bedijking
rekening	1544-45	Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, watering, varia Vanderelst, 29
rekening	1549-50	Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, watering, varia Vanderelst, 29

Ontvangers:

1544	Yde	Jacop Christiaens
1549	Pilse	Christoffel f. Cornelis

Sluismeesters:

1544	Yde	Christiaen	Bloc	Cornelis
1549	Yde	Christiaen	Witte	Hubrecht Cornelis

Oostpolder

Kaart nr. 74

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied, oostelijk van de Sint-Janspolder, ten noorden van de Bentille-polder. De Oostpolder zou 200,7 hectare gemeten hebben (Stockman L. 1998, p. 184).

Historiek:

De Oostpolder, “nieuwe polder van Bentille” of “Sint-Pieters-polder” werd in 1423 drooggelegd, een jaar na de naburige Sint-Janspolder (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 28).

Literatuur:

Stockman L. 1998; Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

Ontvangers¹⁰⁴:

1424	den Mulgere	Hughe
1425	den Mulgere	Hughe
1427	Maes	Jan f. Symoens
1428	Maes	Jan f. Symoens
1429	Maes	Jan f. Symoens
1430	Maes	Jan f. Symoens
1431	Maes	Jan f. Symoens

Oudemanspolder

Kaart nr. 63

Ligging:

De Oudemanspolder in het Braakmangebied behoorde tot de heerlijkheid Waterland en voor een klein stuk tot Watervliet (cf. de penningkohieren SAG, reeks 28bis 2/32 en 2/31), en werd ingepolderd ten noordoosten van de oudere Jeronimus- en Vrijepolders. Later werd hij op zijn beurt door de Jonkvrouwpolder van de directe invloed van de zee afgeschermd. De oppervlakte van de Oudemanspolder bedroeg in 1553 ongeveer 528 hectare (RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum 1553/03/11 (n.s.), Van Lokeren 2219).

Historiek:

De bedijking van de Oudemanspolder vond plaats in 1526. Naast Herman de Corte, die wellicht de bedijkingen leidde, vinden we hier ook Matthias Lauwereyn, heer van Watervliet, als *legger* terug, naast Willem van Claerhout, heer van Pittem; Jozef de Baenst, heer van Meliszand en Jacquemine van Kerreest, vrouwe van Voormezele, weduwe van Paul de Baenst, die ook al bij de inpoldering van de Passegeule- en de Oostmanspolder als dusdanig waren opgetreden (Gottschalk M.K.E 1983, II, pp. 159-160¹⁰⁵). Bij het akkoord dat in 1528 tussen het Brugse Vrije en Matthias Lauwereyn werd afgesloten omtrent het statuut van de heerlijkheden Watervliet en Waterland, werd ondermeer bepaald dat de inspectie van de oude dijken in het gebied tot de bevoegdheid van het Brugse Vrije bleef behoren, terwijl de nieuwe zeedijk van de Oudemanspolder voortaan onder de jurisdictie van de heerlijkheid Waterland ressorteerde (§§112).

¹⁰⁴ Bron: rekeningen Sint-Pietersabdij

¹⁰⁵ Gottschalk vermeldt Marcus Lauwereyn als legger; het is echter waarschijnlijker dat het om Matthias ging, die op dat ogenblik heer van Watervliet was.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; De Paepe J. 2000; Wilderom M.H. 1974; Lehouck A. 2004; Stockman L. 1998.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1526 Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, watering, varia
Vanderelst, 14

* ongeveer gelijktijdige kopie van de originele
ommeloper na bedijking

rekening 1548-50

Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, watering, varia Vanderelst, 34

Ontvangers¹⁰⁶:

1530	Goedhals	Jan
1548	Houc	Joos Clemenssone

Oude Yevene-watering

Kaart nr. 80**Ligging:**

De Oude Yevene-watering omvatte het oudste gedeelte van het ambacht Oostburg, tussen de Zwin-arm van het Zwarte Gat in het westen, de Yevendijk en een vage grens met de watering Groede-Baarzande in het noorden en oosten, en aanvankelijkde grens met het ambacht Aardenburg in het Zuiden. Nadat in het begin van de 16^e eeuw door de stad Brugge ten zuiden van de stad Oostburg een kanaal was aangelegd tussen Zwin en Braakman (kanaal van Oostburg), werd een gebied van ca. 500 gemeten ten zuiden van dit kanaal afgesneden van de rest van de Oude Yevene-watering. Dit gebied vormde vanaf dan een nieuwe watering (infra). De Oude Yevene-watering zelf mat volgens de ommeloper van 1567 3143 hectare.

Historiek:

De oudste vermelding van deze watering die ook wel eens “*de wateringhe van der Oude Cueren*” (Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, G 163, rk. 1454-55) werd genaamd, uit 1239 werd door ons uitvoerig geanalyseerd. De “*homines ad veterem hevine pertinentes*” kregen in deze oorkonde toestemming van *Filips van Woestene* om door zijn leen te Baarzande bij *Coudehide* af te wateren (§§54). Van een uitvoerend bestuur werd geen melding gemaakt, wel van dijschepenen. Begin 15e eeuw blijkt dit bestuur te bestaan uit één enkele sluismeester, bijgestaan door een klerk-ontvanger. Voor de schouw en de rechtspraak stonden maar liefst zeven dijschepenen in. Deze werden gemaakt door de grafelijke amman van Oostburg-ambacht (§§67). Midden 16e eeuw was het uitvoerend bestuur versterkt met een tweede sluismeester. Het afwateringspunt in de Groede-watering waarvan sprake in de hierboven vermelde oorkonde van 1239, was niet het enige van de watering: ook via de haven van Oostburg werd water geloosd (RAG, Sint-Pietersabdij, Rekeningen, 1516, rk. 1440-41). Door het ontstaan van de Braakman in de tweede helft van de 14^e eeuw werd de Oude Yevene-watering plots direct bedreigd door het zeewater, en wel langs haar zuidoostelijke flank langswaar wellicht nooit meer dan lage binnendijken gelegen hadden. We zagen elders dat

¹⁰⁶ 1530: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, G 262. Ook Gheeraert Filiers wordt vermeld in de rekening, doch vermoedelijk was deze laatste geen ontvanger.

vanaf 1387/88 de watering grote inspanningen leverde om een nieuwe dijk langsheen deze zuidoostflank te bouwen, waardoor ook een klein deeltje van de voormalige watering Ijzendijke-ambacht beschermd werd. Het onderhoud van deze zuiddijk werd nog tot 1484 verkaveld, waarbij voor elk kavel een “hontman” verantwoordelijk werd gesteld, die een eigen geschot kon innen van de ingelanden die tot zijn “hont” behoorden (cfr. ook §728). Na afschaffing van het systeem in 1484 werd het onderhoud gewoon centraal door de watering verricht (RAG, Sint-Pietersabdij, Rekeningen, 1519, 1484-85, f°210r-v). Na de Sint-Elizabethsvloed van 1404 weigerde de Oude Yevene-watering het restant van de watering van Ijzendijke-ambacht in Gaternisse op te nemen, waardoor dit gebied doorheen de verdere late middeleeuwen met structurele problemen bleef kampen (zie hoger, Oude Land van Gaternisse).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1974; Brand K.J.J. 1985; Gallé P.H. 1963; Thoen E., Vanslebrouck N. en Lehouck A. te verschijnen.

Archiefmateriaal¹⁰⁷:

ommeloper	1550-51	RAG, Sint-Pietersabdij I 145. * origineel * deel 1 t.e.m. begin 56 * met aanvullingen gedurende ca. 1 generatie * verwijzing naar oudere ommeloper met andere indeling in beginnen Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Generale Prins Willempolder, 679 * origineel * deel 2 vanaf begin 57 * beschadigd Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Generale Prins Willempolder, 678 * kopie 17^e eeuw van begin 25-76 * enkel herbedijkte beginnen + ommeloper Oostmanspolder 1582
ommeloper	1567	RAB, Peper, 166-168 * hermeting naar de ommeloper van 1550-51 * 166-167: beginnen 1-38 * 168: gecollationeerde kopie 17^e eeuw van begin 81-101 Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Generale Prins Willempolder, 678 * kopie 1647 * deel 1: begin 1-55.
verhoofding	1388	RAG, Fonds Sint-Pietersabdij, I 435 * origineel * ongedateerd, doch datering zie hoofdstuk 4.
rekening	1407-08	

¹⁰⁷ Een oudere ommeloper moet bestaan hebben in 1407: cf. rk. Sint-Janshospitaal Brugge: “*van onsen lande te bescrivene ende te treckene uten ommeloopere vander wateringhe van der ouder hievene in Oostbuerch ambocht*” geciteerd door Coornaert M. 1966a, p. 18.

rekening 1408-09 RAG, Fonds Sint-Pietersabdij, I, rekeningen 1512, f°142-151

rekening 1469-70 RAG, Fonds Sint-Pietersabdij, I, rekeningen 1512, f°152-162

RAG, Fonds Sint-Pietersabdij, II, 1264
* slechts borderel

Latere rekeningen:

rekening 1579-80

Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Generale
Prins Willempolder, 561

* kopie

* volledig (?)

Ontvangers¹⁰⁸:

1389	de Costere	Jan	1471	Mans	Adriaen f. Pieter, alias Theus
1390	de Costere	Jan	1472	de Vrient	Boudin
1395	den Groten	Maertin	1473	de Vrient	Boudin
1396	den Groten	Maertin	1474	Mans	Adriaen f. Pieter, alias Theus
1397	den Groten	Maertin	1476	de Vrient	Boudin
1398	den Groten	Maertin	1477	de Vrient	Boudin
1399	den Groten	Maertin	1478	de Vrient	Boudin
1400	den Groten	Maertin	1479	de Vrient	Pieter
1401	f. Boudin	Boudin f. Jans	1480	Planckeele	Jacob
1402	van Beyderwaen	Hughes	1481	Planckeele	Jacob
1403	van Beyderwaen	Hughes	1482	Planckeele	Jacob
1404	van Beyderwaen	Hughes	1483	Zeghers	Jacob
1405	den Groten	Maertin	1484	Zeghers	Jacob
1406	Storms	Hughes f. Diericx	1485	Zeghers	Jacob
1407	van Beyderwaen	Hughes	1486	Zeghers	Jacob
1408	de Vos	Alaerd	1487	Zeghers	Jacob
1409	de Vos	Alaerd	1488	Slechtinc	Adriaen
1410	f. Symoens	Gillis	1489	Buele	Pieter
1415	de Vos	Pieter	1493	Slechtinc	Adriaen
1416	de Vos	Pieter	1494	vander Beke	Jacob
1417	van Spetelinghewerve	Michiel	1495	vander Beke	Jacob
1419	van Spetelinghewerve	Michiel	1496	vander Beke	Jacob
1420	van Spetelinghewerve	Michiel	1497	de Vos	Loy
1421	Houdebotere	Olivier	1498	Tespaerd	Dieric
1422	Houdebotere	Olivier	1499	Tespaerd	Dieric
1424	Pilsen	Jan	1500	Tespaerd	Dieric
1425	Pilsen	Jan	1502	Mye	Adriaen
1426	Pilsen	Jan	1504	Mye	Adriaen
1427	Houdebotere	Olivier	1505	Mye	Adriaen
1428	Pilsen	Jan	1506	Mye	Adriaen

¹⁰⁸ Rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge en Sint-Pietersabdij Gent; 1567/09/01: ommeloper RAB, Peper, 166-168

1429	Pilsen	Jan	1507	Mye	Adriaen
1430	Pilsen	Jan	1508	Mye	Adriaen
1431	van Spetelinghewerve	Michiel	1509	Mye	Adriaen
1432	Ydsebouts ¹⁰⁹	Pieter f. Cornelis	1510	Mye	Adriaen
1433	f. Heindric	Jacop	1512	Mye	Adriaen
1434	de Juede	Jan	1513	Mye	Adriaen
1435	Pilsen	Jan	1514	Mye	Adriaen
1436	Pilsen	Jan	1515	Mye	Adriaen
1437	Pilsen	Jan	1516	Mye	Adriaen
1438	Pilsen	Jan	1517	Mye	Adriaen
1439	de Juede	Jan	1538	Mye	Jan
1440	de Juede	Jan	1539	Mye	Jan
1441	Pilsen	Jan	1540	de Cuenynck	Jan
1442	de Juede	Jan	1542	de Zeelandere	Laureyns Janszone
1443	de Juede	Jan	1543	de Zeelandere	Laureyns Janszone
1444	Mande	Pieter	1544	de Zeelandere	Laureyns Janszone
1445	Mande	Pieter	1545	de Zeelandere	Laureyns Janszone
1446	Mande	Pieter	1546	Loys	Cornelis
1447	de Juede	Jan	1547	Bittere	Thomaes
1448	Mande	Pieter	1548	Bittere	Thomaes
1449	Stroo	Jan	1549	de Vos	Rochus
1450	de Juede	Jan	1550	de Vos	Rochus
1451	Baggaerde	Pieter f. Jans	1551	de Vos	Rochus
1452	Pilse	Jacop	1552	de Vos	Rochus
1453	Pilse	Jacop	1553	de Vos	Rochus
1454	Pilse	Jacop	1554	de Cuenynck	Willem
1455	Coene	Adriaen f. Jacop	1555	de Cuenynck	Willem
1456	Coene	Adriaen f. Jacop	1556	de Cuenynck	Willem
1457	Coene	Adriaen f. Jacop	1564	Everbout	Jacop
1458	Belienzone	Michiel	1565	Everbout	Jacop
1459	Belienzone	Michiel	1566	Everbout	Jacop
1460	Coene	Adriaen	1567	Everbout	Jacop
1461	Pilse	Jacop	1568	Everbout	Jacop
1462	Coene	Adriaen	1569	d'Assonneville	Maerten
1464	Pilse	Jacop	1570	d'Assonneville	Maerten
1465	Pilse	Jacop	1571	d'Assonneville	Maerten
1466	Mans	Adriaen f. Pieter, alias Theus	1572	d'Assonneville	Maerten
1467	Mans	Adriaen f. Pieter, alias Theus	1573	d'Assonneville	Maerten
1468	Mans	Adriaen f. Pieter, alias Theus	1574	d'Assonneville	Maerten
1469	Mans	Adriaen f.	1575	d'Assonneville	Maerten

¹⁰⁹ Klerk-ontvanger vanaf 1432/05/01: RAG, Sint-Pietersabdij, Rekeningen, 1514; in rk 1432-33 voor periode 1432/09/01-1433/05/01 staat echter Pieter f. Arnoud f. Heindric Ydsebouts vermeld.

		Pieter, alias Theus			
1470	Mans	Adriaen f. Pieter, alias Theus	1576	d'Assonneville	Maerten
			1577	d'Assonneville	Maerten
			1578	d'Assonneville	Maerten
			1580	Taelboom	Boudewijn
			1581	Taelboom	Boudewijn
			1582	Dancxy	Philippe

Sluismeesters¹¹⁰:

1407	Casts	Jan				
1408	Lams	Jan				
1550	Witte	Cornelis	Leys	Cornelis		
1567	Danckaert	Jacop	Slabbaert	Jacop	Witte	Jan f. Cornelis

Dijkschepenen:

1407	Ghiselin	Bartholf	Manden	Pieter f. Pauwels	de Landmetere	Jan	f. Ghiselins	Ghiselin	Scaec	Jan	sTorven	Hughes f. Diericx	Brant	Jan
1408	Ghiselin	Bartholf	Manden	Pieter f. Pauwels	de Landmetere	Jan	f. Ghiselins	Ghiselin	Scaec	Jan	sTorven	Hughes f. Diericx	Brant	Jan

Andere¹¹¹:

1388	Doedins	Gillis
1482	Zeghers	Jacob f. Pieter

Oude Yevene-500 gemeten bezuiden de vaart

Kaart nr. 81

Ligging:

Het betreft het zuidelijk gedeelte van de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht, ten zuiden van de stad Oostburg, grenzend aan de watering van Aardenburg Beooster Ee.

Historiek:

Na het graven van het kanaal van Oostburg begin 16^e eeuw, werd het zuidelijk deel van de Oude Yevene-watering, ongeveer 500 gemeten of 220 hectare groot, afgescheiden van de rest van de watering. Vanaf 1503 betaalde het Brugse Sint-Janshospitaal afzonderlijk geschoot "*buuten dijcx vander Ouder Yevene dat nu suweert te Cocsye*" (OCMW-archief Brugge, Sint-Jans, G 230, f°66r), wat erop wijst dat dit voormalige deel van de Oude Yevene-watering nu via de uitwateringssluys van Beooster Ee te Koksijde uitwaterde.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983

¹¹⁰ 1550/51: ommeloper RAG, Fonds Sint-Pietersabdij, I 145; 1567/09/01: ommeloper RAB, Peper, 166-168.

¹¹¹ "wettelic claghare" 1388/04/08, Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1350; 1482: RAG, Sint-Pietersabdij, Rekeningen, 1519: "clerc ende ontfanghere extraordinaire"

Archiefmateriaal:

Paradijspolder

Kaart nr. 97

Ligging:

Kleine polder bij Breskens, grenzend aan de Stenen Polder en de Rodenpolder/Gistelaere-polder

Historiek:

Vermeld door Gottschalk (M.K.E. 1983, II, p.261), doch zonder verdere informatie

Literatuur:

Archiefmateriaal:

Passegeulepolder

Kaart nr. 65

Ligging:

De Passegeule-polder was gelegen in het Braakmangebied in Ijzendijke-ambacht. Zeker een deel van de polder ressorteerde onder de heerlijkheid Waterland. Het kanaal van Oostburg bevond zich aan de noordzijde van deze polder, de Gouden en Vrije Polders aan de oostzijde, de Sint-Jeronimus en Sint-Lievenspolders aan de zuidzijde en de Sint-Jorispolder en Sint-Kathelijnepolder aan de westzijde. In het westen reikte de Passegeulepolder met een smalle “hals” – het 1^e begin – tot de waardijk van Aardenburg-ambacht. Die hals vormde de eigenlijke Passegeulekreek, die bij de eerdere bedijking van de omliggende polders open was gelaten, vermoedelijk daar hij ook diende als afwateringskanaal¹¹². Volgens de ommeloper die onmiddellijk na de bedijking in 1523 werd opgesteld was de watering 585,5 hectare groot, waarvan 558,5 hectare “schotbaar”, onderverdeeld in 12 beginnen.

Historiek:

De Passegeule-polder werd bedijkt in 1523. De leggers waren Herman de Corte, voormalig medewerker van Jeronimus Lauwereyn; ridder Roeland Lefevre, heer van Temzeke; Jozef de Baenst, heer van Meliszand; Jacquemine van Kerreest, vrouwe van Voormezele en weduwe van Paul de Baenst (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 154). Het bestuur van de watering was in handen van twee gezworenen, bijgestaan door een ontvanger. Betreffende het schouwen van de dijken werd in 1528 een overeenkomst gesloten tussen Matthias Lauwereyn, heer van Watervliet en het Brugse Vrije (zie hoger, Oudemanspolder).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Stockman L. 1998.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1523 RAB, Vincent, 103

* het “waasboek”: de originele ommeloper na de inpoldering van 1523.

Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, Varia Vander Elst, nr. 13

* ongeveer gelijktijdige kopie

rekening 1535-36

Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, watering, varia

¹¹² Cf. de aanduiding van twee sluizen in de Dierkinsteenpolder uitgevend op dit deel van de Passegeule-polder, op de kaart van Pourbus, en de vermelding in de rekening van het Brugse Vrije 1499-1500, f°36r: “*Adriaen Bruusch van dat hij smaendaechs den Iien dach vander selver maend ten scrivene vander wet vanden Vryen trac ter Passegeule omme de sluus vander Passegeule ende van Coxide te doen slutene daer hij omme ute was eenen dach betaelt: 36 s. Parisis*” (in het kader van de voorbereiding van de werken aan het kanaal van Oostburg).

Vanderelst, 22

rekening 1549-51

Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, wateringen, varia
Vanderelst, 22

Ontvangers:

1535	Jacopssone	Jan
1549	Jacopssone	Jan
1550	Jacopssone	Jan

Sluismeester:

1535	Jaens	Michiel	Bernaerts	Pieter
------	--------------	---------	------------------	--------

Pieter Boomsploder

Kaart nr. 32

Ligging:

De Pieter Boomsploder, ook wel “Zeydekens-zand” genaamd, was gelegen in het ambacht Oostkerke in de parochie van Sint-Katelijne buiten Damme, aan de rechteroever van het Zwin, ten westen van de polder van Namen en de Onze-Lieve-Vrouwepolder. De polder mat in 1528 14;0 hectare waarvan er in 1575 door werken aan het Zwin tussen Damme en Sluis 1,6 hectare buitendijks was komen te liggen (ommeloper 1575)

Historiek:

Literatuur:

Archiefmateriaal:

ommeloper 1575 Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Waterschap Vrije Van Sluis, Lem of Grietepolder, 83 K

- * kopie
- * verwijzing naar oudere ommelopers van 1528 (landmeter: Joris van der Sleke) en ca. 1550 (landmeter: Anthuenis Schoonmakere)

Reigarsvliet

Kaart nr. 13

Ligging:

De grote watering Lapscheure was gelegen ten noorden van Brugge en grensde in het westen aan de watering Eiesluis, in het noorden aan Volkaarsgote, en aan Greveninge, en in het oosten aan de Kerkwatering van Oostkerke, Heer Baselishoekwatering, Romboutswerve en Tussen beide Zwinnen. Reigarsvliet werd op die manier door een gordel van kleinere wateringen afgeschermd van de directe invloed van de zee. Enkel bij Knokke raakte de watering Reigarsvliet over een korte afstand aan de duinen. Blijkens de 16^e eeuwse rekeningen was de watering Reigarsvliet 6182 hectare groot.

Historiek:

Een deel van de geschiedenis van de watering Reigarsvliet valt samen met de geschiedenis van de naburige watering Eiesluis, waarmee uiteindelijk in 1736 een fusie zou aangegaan worden – fusie die door Eiesluis eigenlijk al meer dan vier eeuwen eerder gevraagd werd,

maar waarvoor Reigarsvliet tot dan steeds de boot had afgehouden (zie hoger, Eiesluis). De naam Reigarsvliet was ontleend aan een kreek die door dit gebied liep en het uiteinde van het Oude Zwin vormde. Het is via deze Reigarsvliet dat de watering aanvankelijk afwaterde, eerst via de Kwintinssluis in de Kalvekedijk en in de veertiende eeuw via de meer zeewaarts in de Monnikendijk gelegen noord- en zuidsluis (Coornaert M. 1974a, pp. 35-37; de Vriese M. 1969-70, p. 98). Brugge betaalde in 1333-34 de helft van de kosten van de bouw van één van deze twee sluizen¹¹³. Wanneer Brugge begin 15e eeuw de Reigarsvliet wou afsluiten, teneinde het debiet van het Zwin te verhogen, diende een nieuw uitwateringspunt op het Zwin te worden gevonden. Dit kwam er in 1411-12 bij de “kalkoven” tussen Hoeke en Sint-Anna-ter-Muiden, waartoe wel een nieuw afwateringskanaal diende te worden gegraven: de Hoekevaart (ibidem, pp. 44-45). De oude zuidsluis van Reigarsvliet werd vermoedelijk afgesloten op dit ogenblik. De noordsluis daarentegen bediende verder de watering Vollkaartsgote en het noordelijke deel van Reigarsvliet, tot ca. 1422 ook de Reigarsvliet verder stroomafwaarts werd afgedamd en de volledige afwatering via de Hoekevaart en het Zwin gebeurde. De sluis van de watering Reigarsvliet aan het einde van de Hoekevaart kon geen boten laten passeren. Toen in de zomer van 1490 Damme ingenomen was door de troepen van Maximiliaan, liet de Brugse kapitein Joris Picavet daarom de dijk ten oosten van de sluis doorsteken (“het gat van Picavet”) teneinde een alternatieve verbinding Brugge-Sluis te behouden. In dezelfde periode werden ook pogingen gedaan om de Reigarsvliet weer te openen (het “gat van mynheere van Ravestein”) (Coornaert, ibidem, p. 91, met correctie door J. Haemers (UGent) voor wat betreft de datum). Wanneer door de stad Brugge vanaf 1549 gewerkt werd aan de aanleg van een Verse Vaart, diende door de stad ook een nieuwe sluis voor Reigarsvliet en de omringende watering te worden aangelegd (\$\$576; \$\$454) De sluis was door Brugge gebouwd in de loop van 1551 (rk. Brugse Vrije 1551-52, f°45r; 56r; 58v) en werd het jaar daarop na aanpassingen door de watering zelf in gebruik genomen (rk. Reigarsvliet 1552-53). Tussen Reigarsvliet en de andere watering die door deze sluis afwaterden kwam het echter al gauw tot meningsverschillen over de financiering van het onderhoud¹¹⁴. Vermelden we nog dat het bestuur van de watering Reigarsvliet blijkens de 16^e eeuwse rekeningen bestond uit drie sluismeesters en een ontvanger. Centrale plaats in de watering was Dudzele waar de meeste vergaderingen plaats vonden, en ook de jaarlijkse algemene vergadering werd gehouden¹¹⁵.

Literatuur:

De Vriese M. 1970; Coornaert M. 1974a, 1974b, 1976b; Coornaert M. en Tilleman J. 1992; Crois R. 1975; Drubbele J. 1839; Astaes S. 1964.

¹¹³ SAB, Stadsrekening Brugge 1333-34, f°90v: “*Janne Walkiere te ere nieuwer sluus boef die ghemaect was te Reinghervliete metsgaders die vanden Vrien, waer of dat die van Brucghe betaelden de ene helt ende die vanden Vrien dander heelt, dus so comt up onse deel daer of dat Jan vorseid sculd es rekeninghe teden: 240 lb.*”

¹¹⁴ Rk. Reigarsvliet, 1563-64, f°10v: “*Betaelt Adolf van Meetkercke pensionaris vanden lande vanden Vryen over de vacatien die hij als assistent met Mathyas Lauwerin burchmeestere ende Eloy Masin scepene vanden Vryen zowel binder stede van Brugghe als in de vuwe de lieu ter plaetse in zeker processen die de voornoemde van Reygarsvliet ghehadt hebben ter camere vanden Vryen als heesschers jeghen de Kerkewateringhe van Oostkercke, sHeerbazeshouc ende andere daer zij ghevasseert hebben huerlieder drien elc twee daghen te III lb. Parisis elc tsdaechs: 18 lb. Parisis (apostille: ghezien ter auditie van dese rekeninghe de dictamen vande sentencien 19 meie 1563 ghegeven tusschen dese wateringhe heesschers ende de wateringhen inden text, verweerers, inde processen aldoo ghevoert daerbij men bewyndt de zelve wateringhen verweerrers ghecondempneert zijnde inde contributen van betaelinghe vande sluus ende sluusvlietinghe deser wateringhe naer uutwijsen den zelve sentencie)*”

¹¹⁵ Rk. Reigarsvliet 1538-39: “*ontfaen van dat de watringhe te boven bleef ter laester rekeninghe voor dese die ghedaen was te Dudzele ten huuse van Joos Symoens*”; idem rk. 1567-68: “*Betaelt vande verteerde costen die verteert waren ter maelyt vande laetste rekeninghe ghedaen te Dudzele ten huuse van Jacop f. Jans Aernouts wylent sluusmeestere den IIIen in april anno XVc zevenentzestich naer Paesschen*”

Archiefmateriaal:

- ommeloper 1447 Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 8
* origineel ("oude mate")
RAG, Fonds Bisdom, K 1101
* kopie (fragmentair)
Brugge, Bisschoppelijk Archief A 162
* kopie 16^e eeuw
* begin 50 tot 102
* verwijzing naar de jongere ommelopers van 1482 en de "nieuwe mate" van ca. 1500.
RAB, Sanders 7-8
* kopie 16^e eeuw
* resp. begin 103 tot 125 en begin 126-181
* ongedateerd, doch verwijzing naar oude nummering van 1482 en de "nieuwe mate", dus vermoedelijk naar "oude mate" van 1447
- ommeloper 1482 RAB, Sanders 6
* ongedateerd
* origineel of gelijktijdige kopie
* Deel III: begin 112 tot 151
Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, wateringen, Doos 4, A 9
* kopie 16^e eeuw, uitdrukkelijk verwijzend naar ommeloper van 1482
* fragment met bezittingen Sint-Janshospitaal Brugge
- ommeloper ca. 1500
Bisdom Brugge, A 161
* begin 1 tot 55, overeenstemmend met begin 33 tot 112 van de ommeloper 1482 en begin 165-180 van de "oude mate"
* datering: 1513 ? Zie verwijzing infra in RAB, Ommelopers Jonckhere 1249
- ommeloper 1567-77
RAB, Registers Vrije: 15981-15986
* kopie ?
RAB, Registers Vrije 15987-16031 :
* twee kopieën
RAB, Peper, 110-132
* kopie, midden 17^e eeuw
* aanvullingen tot begin 19^e eeuw
RAB, Ommelopers Jonckhere, 1249
* kopie 17^e eeuw naar ommelopers van 1513, 1577, 1647 en 1683
RAB, Vincent, 104-126
* kopie 18^e eeuw naar deze ommeloper en ommelopers 1597 en 1652
RAB, Mestdagh, 513-538
* hermeting 1650 naar ommeloper 1567-77.
RAB, Mestdagh, 559-580
* kopie 18^e eeuw van hermeting 17^e eeuw naar deze ommeloper

		RAB, Mestdagh, 581-603
		* hermeting 18 ^e eeuw
ommeloper	1597	RAB, Van Sieleghem, 88-91
		* kopie 17 ^e eeuw
rekening	1538-39	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1539-40	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1540-41	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1541-42	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1542-43	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1543-44	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1544-45	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1545-46	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1546-47	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1547-48	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1548-49	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1549-50	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1550-51	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1551-52	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1552-53	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 399
rekening	1553-54	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1554-55	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1555-56	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1556-57	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1557-58	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1558-59	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1559-60	
		RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1560-61	

	RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1561-62
	RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1562-63
	RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1563-64
	RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1564-65
	RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1565-66
	RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1566-67
	RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1567-68
	RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 340
rekening	1568-69
	RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 401
rekening	1569-70
	RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 401
rekening	1570-71
	RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 401
<i>Latere rekeningen:</i>	
rekening	1571-72
	RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 401
rekening	1572-73
	RAB, Watering Eiensluis-Reigarsvliet, 401
rekening	1593-94
	SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 346
rekening	1593-94
	RAB, Registers Vrije 1448
rekening	1594-95
	SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 346
rekening	1595-96
	SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 346

Ontvangers¹¹⁶:

1442	Bolleys	Adriaen f. Wouters	1555	Scoonmakere	Anthuenis
1443	de Wynckenaere	Clement	1556	Scoonmakere	Anthuenis
1444	Ute Vlietinghe	Clais	1557	Scoonmakere	Anthuenis
1445	Hallync	Clais	1558	Scoonmakere	Anthuenis
1451	Macharis	Simoen	1559	Scoonmakere	Anthuenis
1452	de Wynckenaere	Clement	1560	van Zwevezele	Gillis
1457	van Eyewerve	Jan	1561	van Zwevezele	Gillis
1458	van Eyewerve	Jan	1562	van Zwevezele	Gillis
1538	van Beernem	Heindric	1563	van Zwevezele	Gillis

¹¹⁶ Rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge

1539	van Beernem	Heindric	1564	van Zwevezele	Gillis
1540	van Beernem	Heindric	1565	van Zwevezele	Gillis
1541	van Beernem	Heindric	1566	van Zwevezele	Gillis
1542	van Beernem	Heindric	1567	van Zwevezele	Gillis
1543	van Beernem	Heindric	1568	van Zwevezele	Gillis
1544	van Beernem	Heindric	1569	van Zwevezele	Gillis
1545	van Beernem	Heindric	1570	van Zwevezele	Gillis
1546	van Beernem	Heindric	1571	van Zwevezele	Gillis
1547	van Beernem	Heindric	1572	van Zwevezele	Gillis
1548	van Beernem	Heindric			
1549	van Beernem	Heindric			
1550	van Beernem	Heindric			
1551	van Beernem	Heindric			
1552	van Beernem	Heindric			
1553	van Beernem ¹¹⁷	Heindric			
1554	Scoonmakere	Anthuenis			

Sluismeesters¹¹⁸:

1337	die Vos	Wouter				
1447	Macharis	Simoen				
1449	Macharis	Simoen				
1450	Macharis	Simoen				
1538	Despars	Jacop	Bus	Jan	van Cassele	Adriaen f. Pieters
1539	Despars	Jacop	Bus	Jan	van Cassele	Adriaen f. Pieters
1540	Despars	Jacop	Bus	Jan	van Cassele	Adriaen f. Pieters
1541	Despars	Jacop	Bus	Jan	van Cassele	Adriaen f. Pieters
1542	Despars	Jacop	van Cassele	Adriaen f. Pieters	Praet	Jacop
1543	Despars	Jacop	van Cassele	Adriaen f. Pieters	Praet	Jacop
1544	Despars	Jacop	van Cassele	Adriaen f. Pieters	Praet	Jacop
1545	Despars	Jacop	Praet	Jacop	uuter Wulghe	Claeys f. Willems
1546	Despars	Jacop	Praet	Jacop	uuter Wulghe	Claeys f. Willems
1547	Despars	Jacop	Praet	Jacop	uuter Wulghe	Claeys f. Willems
1548	Despars	Jacop	Praet	Jacop	uuter Wulghe	Claeys f. Willems
1549	Despars	Jacop	Praet	Jacop	uuter Wulghe	Claeys f. Willems
1550	Despars	Jacop	uuter Wulghe	Claeys f. Willems	Aernoudts	Jacop f. Jans
1551	Despars	Jacop	uuter Wulghe	Claeys f. Willems	Aernoudts	Jacop f. Jans
1552	Despars	Jacop	uuter Wulghe	Claeys f. Willems	Aernoudts	Jacop f. Jans
1553	Despars	Jacop	uuter Wulghe	Claeys f. Willems	Aernoudts	Jacop f. Jans
1554	Despars	Jacop	Aernoudts	Jacop f. Jans	de Muelenaere	Claeys f. Claeys
1555	Despars	Jacop	Aernoudts	Jacop f. Jans	de Muelenaere	Claeys f. Claeys

¹¹⁷ In rekening Reigarsvliet vermeld als overleden. Voogd van zijn kinderen is Anthuenis Scoonmakere

¹¹⁸ 1337/09/16: RAB, Oorkonden Vrije, 162 en rekeningen Sint-Janshospitaal.

1556	Despars	Jacop	Aernoudts	Jacop f. Jans	de Muelenaere	Claeys f. Claeys
1557	Despars	Jacop	Aernoudts	Jacop f. Jans	de Muelenaere	Claeys f. Claeys
1558	vanden Bussche	Huughes	Aernoudts	Jacop f. Jans	de Muelenaere	Claeys f. Claeys
1559	vanden Bussche	Huughes	Aernoudts	Jacop f. Jans	de Muelenaere	Claeys f. Claeys
1560	vanden Bussche	Huughes	Aernoudts	Jacop f. Jans	de Muelenaere	Claeys f. Claeys
1561	vanden Bussche	Huughes	Aernoudts	Jacop f. Jans	de Muelenaere	Claeys f. Claeys
1562	vanden Bussche	Huughes	Aernoudts	Jacop f. Jans	de Muelenaere	Claeys f. Claeys
1563	vanden Bussche	Huughes	Aernoudts	Jacop f. Jans	de Muelenaere	Claeys f. Claeys
1564	Leernoudts	Jan	Aernoudts	Jacop f. Jans	de Muelenaere	Claeys f. Claeys
1565	Leernoudts	Jan	Aernoudts	Jacop f. Jans	Aertsin	Heinderick
1566	Leernoudts	Jan	Aernoudts	Jacop f. Jans	Aertsin	Heinderick
1567	Leernoudts	Jan	Aertsin	Heinderick	Tandt	Lauwereins
1568	Bruneel	Philips	Aertsin	Heinderick	Tandt	Lauwereins
1569	Bruneel	Philips	Aertsin	Heinderick	Tandt	Lauwereins
1570	Bruneel	Philips	Aertsin	Heinderick	Tandt	Lauwereins
1571	Bruneel	Philips	Aertsin	Heinderick	Keuelaers	Jan
1572	Bruneel	Philips	Keuelaers	Jan	Bauwens	Yman

Robbemoreelpolder

Kaart nr. 17

Ligging:

Watering aan de linkeroever van het Zwin schuin over de stad Sluis. De Robbemoreelpolder grensde aan de watering Greveninge, doch maakte er geen deel van uit.

Historiek:

De Robe-polder werd als polder genoemd in 1388; de polder Moreel rond 1390; later werden beide polders in één watering ondergebracht (zie ondermeer rk. Brugse Vrije 1555-56, f°62r: *“upde zeedijcken vander wateringhe vanden poldere Robemoreel”*). De geschiedenis van de Robemoreel polder was nauw verbonden met deze van de stad Sluis: nadat bij opeenvolgende Engelse belegeringen van de stad Sluis in 1405 en 1436 de belegeraars zich verschanst hadden achter de huizen en dijken van Nieuw Muide, in of nabij de polder Robe Moreel gelegen, werd in 1447 beslist dat de nederzetting niet meer heropgebouwd mocht worden, en dat een deel van de dijken geslecht diende te worden (§531; Gottschalk M.K.E. 1983, pp. 51-52). Gottschalk suggereert daarbij dat bij deze gelegenheid de volledige polder Robemoreel in eigendom werd gegeven aan de steden Brugge en Sluis, doch of dit ook werkelijk zo was, valt te betwijfelen. Wellicht ging het in de eerste plaats om het gedeelte dat buitendijks kwam te liggen.

Literatuur:

De Vriese M. 1969-70, p. 84; Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1973; Lehouck A. 2004.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1518 Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Robbemoreel,
78

Roeselare-polder

Kaart nr. 71

Ligging:

Herbedijking in het Braakmangebied ten oosten van de Ware, tussen de Sint-Kruis- en de Sint-Janspolder. Volgens de 17^e eeuwse ommeloper was de Roeselare-polder 134,7 hectare groot, verspreid over tien beginnen (Stockman L. 1998, p. 215).

Historiek:

Voor de inundaties van 1375/76 betaalde het Sint-Janshospitaal van Brugge ook al geschot in “Roeselare” (OCMW Brugge, Sint Jan G 55, rek 1352-53), mogelijk in een grotere watering van “Ijzندیke-ambacht”. De herbedijking vond plaats in 1444 op initiatief van *Jan Eppe* die het leen Nieuw-Roeselare van de familie De Baenst had overgenomen (224,4 hectare groot) (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 61).

Literatuur:

Stockman L. 1998; Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

Romboutswerve

Kaart nr. 21

Ligging:

De watering van Romboutswerve was gelegen aan de linkeroever van het Zwin tussen het Oude Zwin en het eigenlijke Zwin, vanaf de grens met Tussen beide Zwinnen ongeveer bij Koolkerke tot voorbij Damme, tot aan de Monnikerede of Leugenzwin. Volgens de ommeloper van 1545 was Romboutswerve 426,8 hectare groot, verspreid over 21 beginnen.

Historiek:

Wanneer in 1288 de ingelanden van Rombotuswerve klacht indienen bij de graaf over het feit dat de stad Brugge via haar sluis te Damme het waterpeil naar believen verhoogde, en daardoor overstromingen veroorzaakt, blijkt na onderzoek door grafelijke commissarissen dat de ingelanden de dijken van Romboutswerve altijd zelf hebben onderhouden en dat ook verder dienden te doen (\$\$411). Het Brugse Sint-Janshospitaal betaalde al in 1317-18 geschot in Romboutswerve (Brugge, OCWM-archief, Sint-Jan, G 39). De watering werd in de 15^e en 16^e eeuw bestuurd door drie sluismeesters, bijgestaan door een ontvanger. De afwatering geschiedde vanaf 1552 via de nieuwe sluis van Groot-Reigarsvliet bij Sint-Anna-ter-Muiden (zie Reigarsvliet). Dat was ook het geval voor de naburige watering van Tussen beide Zwinnen met welke watering Romboutswerve ten laatste in 1609 fusioneerde (Vandermaesen M. 1998).

Literatuur:

De Smet A. 1935a, 1935b en 1974; Vandermaesen M. 1998; Wintein W. 1965.

Archiefmateriaal:

ommeloper	1456	Brugge, OCMW-Archief, Fonds Begijnhof, N 1
* origineel
ommeloper	1545	RAB, Watering Romboutswerve, 99
* origineel ?
* met aanvullingen tot 17de eeuw
* ommeloper en verhoofding
RAB, Peper, 174
* hermeting 1609 naar deze ommeloper

RAB, Gilliodts, 17

* kopie 17^e of 18^e eeuw naar deze en naar de ommeloper van 1609

* ook van Tussen beide Zwinnen

RAB, Vincent 131

* kopie 18^e eeuw verwijzend naar deze ommeloper, ommeloper van 1492 (Pieter Heindricx/Clais Tandt) en ommeloper 1609

* ook van Tussen beide Zwinnen

RAB, Vincent 132-133

* kopie 18^e eeuw verwijzend naar ommeloper deze ommeloper en ommeloper 1609

* ook van Tussen beide Zwinnen

verhoofding 1456 Brugge, OCMW-archief, SJH-wateringen doos 5 A 15

ontvangers¹¹⁹:

1442	Hallinc	Jan
1443	Hallinc	Jan
1444	Hallinc	Jan
1445	Hallinc	Jan
1449	Hallinc	Clais
1450	Hallinc	Clais
1451	Hallinc	Clais
1453	Hallinc	Clais
1454	Hallinc	Clais
1455	Hallinc	Clais
1456	Hallinc	Clais
1457	Hallinc	Clais
1458	Hallinc	Clais
1521	Maertins	Quintin
1565	Heerboordt	Jacop f. Jacop

Sluismeesters¹²⁰:

1456	Bonin	Jacop	f. Loys	Quintin	Wouters	Jan
1545	van den Ryne	Quintin	Bogaert	Jacop	de Wilde	Cornelis
1552	van Ryne	Quintin				

Watering van Serwoutermansambacht

Kaart nr. 10

Ligging:

De watering van Serwoutermansambacht strekte zich uit ten westen van de Blankenbergse watering, waarvan ze gescheiden werd door de “zidelinge”, in de parochies Oudenburg,

¹¹⁹ Rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge

¹²⁰ \$454; Brugge, OCMW-archief, SJH-wateringen doos 5 A 15; 1545: “gezworenen”: RAB, Wateringen Romboutswerve 99

Zandvoorde, Sint-Catharina, Bredene, Mariakerke en op het grondgebied van de (“nieuwe”) stad Oostende. Bij Mariakerke grensde de watering Serwoutermansambacht aan Kamerlingsambacht. Volgens de ommeloper van 1559 was de watering in totaal 3944,4 hectare groot, verspreid over 42 beginnen. Tijdens de militaire inundaties van de Tachtigjarige oorlog kwam een groot deel van de watering onder water te staan, waarna het grondgebied voor een deel heringepolderd werd in de “Historische Polders” van Oostende.

Historiek:

De watering van Serwoutermansambacht werd in de 15e en 16e eeuw bestuurd door drie sluismeesters en een ontvanger. Gistel-oost-over-de-Ware waterde af via Serwoutermansambacht: begin 16e eeuw blijkt Gistel-oost-over-de-Ware hiervoor één zesde van alle kosten van Serwoutermansambacht te betalen, een bedrag dat in 1516 werd omgezet in een vaste jaarlijkse bijdrage van 100 lb. parisis, behalve bij de bouw van een nieuwe sluis of dijk waarbij de één zesde-regel gerespecteerd bleef (\$\$7 en \$\$8). De waterstaatsgeschiedenis van Serwoutermansambacht is nauw verweven met deze van de stad Oostende: door de overstroming van een deel van het oude stadsgebied van Oostende in de Sint-Vincentiusvloed van januari 1394, vroeg en kreeg de stad gebiedsuitbreiding in het Brugse Vrije. Het nieuwe stadsgedeelte diende wel blijvend geschot te betalen aan de omringende watering (i.e. Serwoutermansambacht) en werd verantwoordelijk voor het onderhoud van de dijk van het afgestane gebied (\$\$403). Zowel afwatering als zeekering leidden in de 15^e en 16^e eeuw tot menig dispuut tussen stad en watering, waarbij Oostende trachtte een deel van de onderhouds- en herstellingskosten op de watering af te wentelen, die zich daar op haar beurt steeds tegen verzette (\$\$517; \$\$512; \$\$73; \$\$445; \$\$11; \$\$439; ...). Ook met Ieper waren de relaties soms gespannen, door de Ieperlee die in het zuiden van de watering liep en waarvoor Serwoutermansambacht van oudsher verplicht was water te leveren indien nodig, doch waarvan het net als de naburige wateringens bevreemd was voor wateroverlast (\$\$530).

Literatuur:

Vandermaesen M. 1998.

Archiefmateriaal:

cartularium 16e eeuw

RAB, Registers Vrije, 16041

* register met kopieën van octrooien, keure, reglementen etc.

* allemaal door één hand, weinig betrouwbare kopieën

ommeloper 1559 RAB, Ommelopers Blankenbergse watering, 14-15

* origineel, in originele lederen band

RAB, Mestdagh, 621-627

* kopie en gedeeltelijke hermeting midden 17e eeuw

RAB, Inventaris van heerlijkheden, 22

* kopie

RAB, Registers Vrije 16040 (titelblad: “Sint-Janspolder”)

* kopie 17^e eeuw

* fragment: begin 26-29

Ontvangers¹²¹:

1442	Wouters	Michiel f. Jacobs	1450	tGrisen	Jan f. Loys
------	----------------	-------------------	------	----------------	-------------

¹²¹ Rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge.

1443	Wouters	Michiel f. Jacobs	1452	Wouters	Passcharis
1444	Wouters	Michiel f. Jacobs	1515	Mathijs	Karel
1446	Wouters	Michiel f. Jacobs	1516	Mathijs	Karel
1447	Dijc	Jan	1518	Mathijs	Karel
1448			1520	Mathijs	Karel
1449	Volprechts	Jan f. Pieter	1551	Ghyselins	Cornelis (alias Gheeraerts)

Sluismeesters:¹²²

1448	de Wreede	Victor	Roel	Christiaen	Cant	Jacop
1516	Cant	Pieter	de Visch	Christoffel	Heinricx	Ambrues
1518	Heins	Jan Wouter	de Visch	Christoffel	Heinricx	Ambrues
1570	Ghyselin	Pauwels				

Sint-Annapolder

Kaart nr. 59

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied, ten noorden van de Sint-Christoffelpolder en grenzend aan het stadsgebied van Watervliet.

Historiek:

Bedijkt in 1539 in de heerlijkheid Watervliet (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 194).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

Sint-Barbarapolder

Kaart nr. 58

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied, grenzend aan de Sint-Christoffelpolder en de Sint-Annapolder bij Watervliet

Historiek:

Bedijkt in 1530 in de heerlijkheid Watervliet, de initiatiefnemers konden nog niet achterhaald worden, doch Gottschalk vermeldt Victor de Corte, wellicht familie van bedijker Herman de Corte, als “*ontfangher van de dicaige*” in dat jaar (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 160). In 1553 werd de watering van de Sint-Barbara-polder bestuurd door twee gezworenen.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

Sluismeester¹²³:

¹²² RAG, RvV, 7511, f°26v, in vonnis 1448/05/25; RAB, Registers Vrije, 16041, f°8r: 1516/04/11 (n.s.); RAB, Registers Vrije, 16041, f°21r: 1518/04/27 (n.s.), SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 345: processtuk 157101/14 (o.s.)

¹²³ RAG, Sint-Pietersabdij, Rekeningen, 1523: “gezworenen”

1553	Hermans	Joos Cornelissuene	de Zeelandere	Gillis Adriaenssone
------	---------	--------------------	---------------	---------------------

Sint-Barbara-polder (Breskens)

Kaart nr. 94

Ligging:

Polder bij Breskens, volgens Gottschalk (M.K.E. 1983, II, p. 187) niet te lokaliseren, doch aangeduid op de grote kaart van *Pieter Pourbus* ten noordwesten van Breskens. De polder was 21,0 hectare groot.

Historiek:

Volgens Gottschalk M.K.E. (1983, II, p. 187) ook wel Goedgebuerspolder genaamd, en vermeld in 1546.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, 95.

Archiefmateriaal:

Sint-Christoffelpolder

Kaart nr. 57

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied, ten zuid oosten van de stad Watervliet

Historiek:

Bedijkt in 1499 door de associatie van de familie De Baenst met Jeronimus Lauwereyn. Teruggaand op bedijkingsoctröoi van 1497 aan De Baenst (\$\$763). Zou later opgenomen worden in de heerlijkheid Watervliet (\$\$390; cf. de penningkohieren SAG, reeks 28bis 2/32 en 2/31).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

Sint-Janspolder

Kaart nr. 72

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied in het ambacht Ijzendijke, parochie Sint-Jan-in-Eremo. De kerk van Sint-Jan-in-Eremo lag in deze polder. Volgens de ommeloper van 1578 (zie ook Stockman L. 1998, pp. 221-227) bedroeg de oppervlakte 269,6 hectare, verspreid over 22 beginnen.

Historiek:

Na de overstromingen van 1375/76 werd vanaf de “Ware” in Aardenburg-ambacht gestart met de herinpoldering van het gebied. Bij de (eerste) kerk van Sint-Jan-in-Eremo werden al in 1378-79 twee polders teruggewonnen: de “*polre van Sente Jans bewesten der kerke*” en “*beoosten der kerken*” (RAG, Sint-Pietersabdij, II 1263/4, rk. 1378-79). Reeds in 1382 gingen deze polders echter grotendeels terug verloren (Stockman L. 1998, p. 184). Pas na de Sint-Elizabethsvloed van 1404 werd in twee fazen, in 1414 en 1416 de Sint-Janspolder

bedijkt, waarin in 1447 de tweede kerk van Sint-Jan-in-Eremo werd gebouwd. Blijkens de ommeloper van 1578 werd deze watering bestuurd door twee gezworenen.

Literatuur:

Stockman L. 1998; Verstraete D. 1957; Gottschalk M.K.E. 1983.

Archiefmateriaal:

Ommeloper 1578 RAB, Vincent, 155
 * kopie
 * met verhoofding

sluismeesters¹²⁴:

1578	de Zegere	Joos	de Groote	Vincent f. Pieter
------	-----------	------	-----------	-------------------

Sint-Jeronimuspolder

Kaart nr. 61

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied ten oosten en noorden van de oudere Sint-Lievenspolder en Mariapolder. De oppervlakte bedroeg meer dan 968 hectare (Stockman L. 1998, p. 186).

Historiek:

Bedijkt in 1501/02 op initiatief van Jeronimus Lauwereyn en de familie de Baenst. Hiertoe sloot hij een bedijkingscontract af met de grafelijke rentmeester van Zuid-Holland Adriaen Cornelissen (\$\$846), die de praktische leiding over de bedijking had (\$\$764; zie over de bedijking ook \$\$407). In 1503 dienden de dijschepenen van de nieuwe polder reeds een geschil te beslechten tussen de leggers, vertegenwoordigd door *Jan Hanneton* en *Jan van Kleef*, bastaard van Ravestein, die tegen de uitspraak van de dijschepenen in beroep ging bij de Raad van Vlaanderen en vervolgens bij het Parlement van Parijs(\$\$558; \$\$75; \$\$274). Van Kleef beweerde dat zijn gronden (mogelijk eigendom van zijn vrouw *Johanna van Lichtervelde*, vrouwe van Staden), niet in het bedijkingsoctrooi opgenomen waren, en hij dus niet tot betaling van de bedijkingskosten kon worden veroordeeld. De Sint-Jeronimuspolder behoorde deels tot de heerlijkheid Watervliet, deels tot de heerlijkheid Waterland (cf. de penningkohieren SAG, reeks 28bis 2/32 en 2/31).

Literatuur:

Stockman L. 1998; Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, II, 101.

Archiefmateriaal:

Ontvangers¹²⁵:

1504	Noenbroot	Adriaen
1505	Vrombout	Jan
1506	Gheerof	Pieter
1509	de Corte	Herman
1510	de Corte	Herman
1513	de Corte	Herman

¹²⁴ Vermeld in ommeloper.

¹²⁵ Rekeningen Sint-Pietersabdij Gent.

1514	de Corte	Herman
1515	Filiers	Gheraerd
1516	Filiers	Gheraerd
1545	van Zuudt	Matheus f. Laureyns
1561	Jacobs	Aernoud Michielssone
1564	Rycquaert	Charles
1576	Heyman	Vincent

Sint-Jorispolder

Kaart nr. 53

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied, grenzend aan de Graaf Jansdijk tussen Bentille en Boekhoude

Historiek:

Bedijkt in of kort na 1466 door ridder Jan de Baenst, heer van Sint-Joris, Guy de Baenst, baljuw van de stad Sluis en Jan Zoete. Zou door Jeronimus Lauwereyn in 1504 opgenomen worden in de heerlijkheid Waterdijk (zie hoger Sint-Lauwereynspolder)

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

Sint-Jorispolder (bij Sint-Margriete)

Kaart nr. 67

Ligging:

Herbedijking in het Braakmangebied, ten oosten van de polder van Sint-Margriet. De Sint-Jorispolder was zeker 117,4 hectare groot (Stockman L. 1998, p. 187).

Historiek:

Bedijkt in 1450 door *Willem de Wilde* (Gottschalk M.K.E. 1983, II p. 62).

Literatuur:

Stockman L. 1998; Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

Sint-Kathelijnpolder

kaart nr.: 76 en 77

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied, grenzend in het noordwesten aan de Oude Yevenewatering van Oostburg-ambacht en in het zuidwesten aan de oudere Dierkinsteenpolder

Historiek:

Plannen voor de indijking van de Sint-Kathelijnpolder werden reeds getroffen in 1430, doch het was wachten tot 1465 vooraleer de herbedijking ook effectief gebeurde, en wel op initiatief van Brugs koopman Jan de Plaet en Bourgondisch topambtenaar Lauwereins de Maeck (\$\$739; Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 81-82). Door de aanleg van het kanaal van Oostburg door stad Brugge bij het begin van de 16^e eeuw werd de polder in twee delen gesplitst (\$\$937 e.a.). Of dit ook resulteerde in een organisatorische wijziging in het

waterbeheer zoals in de Oude Yevene het geval was, weten we niet. Dat men eind 16^e eeuw nog steeds sprak over "*Sinte Catheline poldere zuudt ende noordt over tcanael van Brugghe bij Oostburch*" (RAG, Sint-Pietersabdij, Rekeningen, 1525, rk. 1582-83), kan er op wijzen dat het waterbeheer gezamenlijk bleef voor beide delen.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, p. 272.

Archiefmateriaal:

Ontvangers¹²⁶:

1475	vander Kerrest	Jan	1510	Buuc	Gys
1476	vander Kerrest	Jan	1512	Leys	Joos
1477	Asaert	Jan	1513	Leys	Joos
1478	Asaert	Jan	1514	Leys	Joos
1479	Asaert	Jan	1515	Leys	Joos
1480	Asaert	Jan	1516	Leys	Joos
1482	Asaert	Jan	1517	Leys	Joos
1483	Clayssone	Jan	1528	Leys	Joos Anthueniszone
1485	Clayssone	Jan	1559	Blanckaert	Franchoyes
1486	Clayssone	Jan	1560	Blanckaert	Franchoyes
1492	Yvier	Robrecht	1565	Blanckaert	Franchoyes
1493	Yvier	Robrecht	1568	Blanckaert	Franchoyes
1494	Yvier	Robrecht	1569	Blanckaert	Franchoyes
1496	Yvier	Robrecht	1570	Blanckaert	Franchoyes
1497	Yvier	Robrecht	1571	Blanckaert	Franchoyes
1499	Buuc	Gys	1572	Blanckaert	Franchoyes
1502	Buuc	Gys	1573	Blanckaert	Franchoyes
1507	Buuc	Gys	1574	vanden Berghe	Jacques
1508	Buuc	Gys	1575	vanden Berghe	Jacques
			1576	vanden Berghe	Jacques
			1577	vanden Berghe	Jacques
			1582	Doen	Jacques

Sint-Laureinspolder

Kaart nr. 52

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied ten oosten van de Sint-Christoffelspolder. Twee derde van de Sint-Laureinspolder behoorde tot het ambacht Boekhoute, één derde tot het Brugse Vrije. De Sint-Laureinspolder was ongeveer 572 hectare groot (de Kraker A. 1997, p. 37)

Historiek:

Bedijkt door Jeronimus Lauwereyn in 1503, teruggaand op een octrooi dat hem verleend was in 1501 (\$\$391). In de Sint-Laureinspolder werden de Sint-Salvatorspolder en de Sint-Clementspolder, die in of kort na 1467 herbedijkt waren op initiatief van ondermeer Christoffel Buridaen, toenmalig algemeen ontvanger van Vlaanderen, doch sindsdien terug

¹²⁶ Rekeningen Sint-Pietersabdij Gent.

overstroomd waren, opgenomen. In 1504 kreeg Lauwereyn toestemming om de Sint-Lauwereynspolder, samen met de Hellepolder en de Sint-Jorispolder onder te brengen in één heerlijkheid met de naam “Waterdijk”, als achterleen gehouden van de heerlijkheid Watervliet, en bestemd voor zijn dochter *Mayken* (Gilliodts-Van Severen (L.) (ed.) 1892, V, pp. 327-332)

Literatuur:

de Kraker A. 1997; Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

Sint-Lievenspolder

Kaart nr. 70

Ligging:

Herbedijking in het Braakmangebied in het ambacht Ijzendijke. Gelegen tussen de Sint-Jorispolder en de Sint-Janspolder en palend aan de Sint-Kruispolder en de Roeselarepolder. In 1616 mat de polder 392,3 hectare (Stockman L. 1998, p. 197).

Historiek:

De Sint-Lievenspolder werd herbedijkt uit het Braakmangebied in 1481 op initiatief van Jan de Plaet, Brugs koopman die in 1462 al had meegewerkt aan de drooglegging van de Sint-Kruispolder en in 1465 van de Sint-Kathelijnepolder (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 108).

Literatuur:

Stockman L. 1998; Verstraete D. 1957; Gottschalk M.K.E. 1983.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1564-65

RAG, Sint-Baafs en bisdom, K 8986

* origineel ?

RAB, Peper, 277

* kopie.

Polder Sint-Margriete

Kaart nr. 68

Ligging:

Herbedijking in het Braakmangebied ten oosten van de “Ware” van Aardenburg-ambacht. Na de herinpoldering van 1429 was de polder ongeveer 176 hectare groot (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 42).

Historiek:

In 1399 werd de Sint-Margriete-polder een eerste keer ingepolderd, doch hij ging opnieuw verloren in de Sint-Elizabethsvloed van 1404¹²⁷. Plannen voor een nieuwe bedijking werden reeds gemaakt in 1418 door Jan Moens en Anthuenis de Baenst, doch de uiteindelijke bedijking vond pas plaats in 1429, voor een kleinere oppervlakte dan de eerste Sint-Margrietepolder (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 18 en 42)

Literatuur:

Stockman L. 1998; Gottschalk M.K.E. 1983

Archiefmateriaal:

¹²⁷ cf. rk. Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, G 81, rk. 1399-1400 : "*In den nieuwen polre diemen heet Sinte Maergriete polre van VII ymete II In XV r lands van nieu te bedekene ende van costen tvoorseide land te besoukene ende te bevindene waer dat gheleghen was daer of betaelt net in ghelde: CXXVII lb. III s. VII d. ob.*"

Sint-Trudoledeken

Kaart nr. 128

Ligging:

Watering gelegen ten oosten van Brugge, in de zandstreek.

Historiek:

Het is onduidelijk of de watering van het Sint-Trudoledeken, die instond voor de afwatering van het gebied op en rond de Assebroekse Meersen reeds bestond in de late middeleeuwen (als uitvoerende organisatie). Verder onderzoek dient dit uit te wijzen.

Literatuur:

Vandermaesen M. 1998.

Stampershoeke

Kaart nr. 25

Ligging:

Deze kleine watering – groot volgens de rekening van 1372-73: 272,8 hectare – was gelegen op de rechteroever van het Zwin ten noorden van Damme en de monding van de Lieve. De watergang van Zuid-over-de-Lieve vormde in het oosten de grens met de watering Noord-over-de-Lieve

Historiek:

De kleine watering, die bestuurd werd door één sluismeester en een ontvanger, zou zich in 1402 associëren met de watering Zuid-over-de-Lieve en Broeke, waarbij de watergang van Stampershoeke op deze van Zuid-over-de-Lieve en de Broeke werd aangesloten (\$\$673). De drie betrokken wateringen bleven afzonderlijk instaan voor het onderhoud van de eigen waterwegen, terwijl een gezamenlijk bestuur het onderhoud van de uitwateringssluis, de dijk bij deze uitwateringssluis en de hoofdwatgang op zich nam. Stampershoeke had echter géén eigen vertegenwoordiger in het bestuur van de gemeenschappelijke watering. In 1540 beschuldigde Stampershoeke de beide andere wateringen ervan eigen kosten op de gemeenschappelijke rekening af te schuiven. De eis werd door de schepensbank van het Brugse Vrije echter niet ontvankelijk bevonden (\$\$685).

Literatuur:

Vandermaesen M. 1998.

Archiefmateriaal:

ommeloper	1514	RAB, Peper, 175-176
		* gecollationeerde kopie 1 ^e helft 17 ^e eeuw
		RAB, Vincent, 136
		* kopie 18 ^e eeuw
		RAB, Mestdagh, 750
		* kopie 1655
		RAB, Mestdagh, 754
		* kopie 1759
		* met kleine en grote verhoofding (vermoedelijk toestand 1759)
		RAB, Mestdagh, 755
		* 2 ^e helft 18 ^e eeuw
		RAB, Mestdagh, 756

- * kopie 1817
- SAB, Gilliodts, 112
- * kopie
- * fragmentair
- ommeloper 1528-30
 - RAB, Ommelopers Jonckheere, 1243/1
 - * kopie 1664, ondermeer naar deze ommeloper
 - * bevat ook Pieter Boomspolder en polder van Namen te Lapscheure
 - RAB, Ommelopers Jonckheere 1244
 - * kopie naar deze en naar ommelopers 1514 en 1590
- rekening 1372-73
 - ARA, Rekenkamers, Rolrekening 2080
- handboek 1582/11/01-
 - SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 345
 - * persoonlijk handboek van ontvanger Simon Spruute, met index eigenaars en pachters te Stampershoeke; lijst van geschoten te Stampershoeke tussen 1559 en 1584; persoonlijke inkomsten ontvanger; schuldenaars van het “*reget van Damme en polder van Boneem*” (i.e. vorstelijk domein)

Ontvangers¹²⁸:

1540	Huussone	Pieter	1571	Spruyt	Simoen
1559	Spruyt	Simoen	1572	Spruyt	Simoen
1560	Spruyt	Simoen	1573	Spruyt	Simoen
1561	Spruyt	Simoen	1574	Spruyt	Simoen
1562	Spruyt	Simoen	1575	Spruyt	Simoen
1563	Spruyt	Simoen	1576	Spruyt	Simoen
1564	Spruyt	Simoen	1577	Spruyt	Simoen
1565	Spruyt	Simoen	1578	Spruyt	Simoen
1566	Spruyt	Simoen	1579	Spruyt	Simoen
1567	Spruyt	Simoen	1580	Spruyt	Simoen
1568	Schovyn	Jan	1581	Spruyt	Simoen
1569	Schovyn	Jan	1582	Spruyt	Simoen
1570	Spruyt	Simoen	1583	Spruyt	Simoen
			1584	Spruyt	Simoen

Sluismeesters¹²⁹:

1372	Cammermans	Jan
1373	Cammermans	Jan
1560	Bogaert	Michiel

¹²⁸ Rekeningen Zuid-over-de-Lieve/de Broeke/Stampershoeke en SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 345: handboek Simoen Spruyte f° 1v

¹²⁹ 1560: vermeld rekening Zuid-over-de-Lieve/de Broeke/Stampershoeke

Dijkschepen:

1373	Vranex	Vrancke Boudin	den Witte	Pieter	de Cnuut	Michiel
------	---------------	----------------	------------------	--------	-----------------	---------

Steile Broerspolder of Costerspolder

Kaart nr. 87**Ligging:**

Polder bij Nieuwerhaven, aan de uitwateringssluys van de watering Groede. Zou slechts 3 à 4 hectare groot zijn geweest.

Historiek:

Bedijkt voor 1348 (Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 155; II, p. 260). De naam Steile Broerspolder is de naam die op de kaart van Pourbus voorkomt.

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004, *Encyclopedie van Zeeland*, I, 302

Archiefmateriaal:

Stenenpolder

Kaart nr. 93**Ligging:**

Polder ten zuiden van Breskens, ten noorden van de Groede-watering. In 1556 mat de watering van de Stenen-polder 103,0 hectare (rk. Oude Land van Gaternisse 1556-57).

Historiek:

De Stenenpolder werd bedijkt voor 1348 en was genoemd naar *Jan van den Stene*, een telg uit een Brugse familie. Een *Jan van den Steen* was rond 1300 baljuw van Damme, Monnikerede, Hoeke en Sint-Anna-ter-Muiden (Gottschalk 1983, I, p. 105; 155). De polder maakte geen deel uit van de Groede-watering. De Stenenpolder was één van de wateringeng die in 1550 de geabandoneerde gronden van het Oude Land van Gaternisse overnamen (zie aldaar).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, III, 125.

Archiefmateriaal:**Ontvanger¹³⁰:**

1559	van Lan	Pieter
------	----------------	--------

Tussen beide Zwinnen

Kaart nr. 22**Ligging:**

Deze kleine watering was volgens de ommeloper van 1503 130,4 hectare groot, verspreid over acht beginnen. Ze was gelegen tussen Brugge en Koolkerke in de hoek van het Oude

¹³⁰ Vermeld in rk Gaternisse 1559-60.

Zwin en het eigenlijke Zwin naar Damme.

Historiek:

Het Brugse Sint-Janshospitaal betaalde reeds in 1289 geschot “*in Colkerke*” (Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, G 14); de term “*Tusschen den II zwenen*” komt slechts in de rekeningen voor vanaf 1409-10 (Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, G 95). De afwatering geschiedde vanaf 1552 via de nieuwe sluis van Groot-Reigarsvliet bij Sint-Anna-ter-Muiden (zie Reigarsvliet). Dat was ook het geval voor de naburige watering van Romboutswerve met welke watering Tussen beide Zwinnen ten laatste in 1609 fusioneerde (Vandermaesen M. 1998).

Literatuur:

De Smet A. 1935a, 1935b en 1974; Vandermaesen M. 1998; Wintein W.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1503 RAB, Peper, 177
* kopie 17^e eeuw
* aanvullingen tot 1641
* met grote verhoofding (vermoedelijk toestand 17^e eeuw)

Ontvangers¹³¹:

1443	Christiaens	Jan f. Quintins
1444	Van Trieren	Lenaert
1449	Macharis	Simoen
1455	Heineman	Lieven
1456	Heineman	Lieven
1458	Heineman	Lieven
1565	van Zwevezele	Gillis

Vagevierspolder

Kaart nr. 15

Ligging:

Driehoekige polder aan de linkeroever van de monding van het Oude Zwin ofte de Reigarsvliet, in de parochie Sint-Katelijne-ten-Knokke, tussen de zeedijk aan de noordoostzijde, de dijk van de Butspolder aan de zuidwestzijde, en noordoostwaarts tot aan de dijk van het Nieuwland (i.e. de afgedamde Reigarsvliet). Bij het gehucht Vijfhuizen dat begin 15^e eeuw vernield werd. De ommeloper van de naburige watering Volkaarsgote van 1559 (RAB, Jonckheere, 1253) vermeldt een grootte van 37,1 hectare.

Historiek:

Tussen 1282 en 1294 werd op initiatief van Jan van Namen een schor ingedijkt in het Hazegras en een paar jaar later doorverkocht aan Pieter vander Speie, die het op hun beurt doorverkochten in de 14^e eeuw aan de familie van den Vageviere, waaraan de polder zijn naam zou hebben ontleend (Coornaert M. 1974a, p. 34)¹³². De polder bleef zelfstandig, doch

¹³¹ Rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge en Rekeningen Reigarsvliet.

¹³² Coornaert verwijst naar de stadsrekeningen van Brugge waaruit het eigendom van de familie van der Speye zou blijken. In de stadsrekening van 1302-03 wordt inderdaad een polder van de kinderen van Pieter van der Speye vermeld, doch deze was gesitueerd bij Hoeke: “*Item Pouwelse van den Damme up den dijk te makene ende te beterne van den polrekine licghende bi den Houke, dat was ser Pieters kinder van der Spoye: 10 lb.*” (Wyffels C. 1995, p. 101).

waterde af via Volkaartsgote waarvoor suatierecht moest betaald worden. Naar aanleiding van de schade door de Sint-Elizabethsvloed van 1404 waren de dijken van de Vagevierpolder sterk beschadigd. Hierop volgden in 1405 gesprekken met Volkaartsgote en de Boudin Butspolder over een fusie¹³³. Volgens Coornaert (ibidem, p. 150) volgde dan effectief een fusie met Volkaartsgote in de eerste helft van de 15^e eeuw, doch de polder blijft ook nadien nog een zekere autonomie behouden¹³⁴, en wordt ook in de ommeloper van Volkaartsgote uit 1559 nog als een zelfstandige watering vermeld.

Literatuur:

Coornaert M. 1974a, p. 416; De Vriese M. 1970, pp. 70-72;

Archiefmateriaal:

ommeloper 1599 RAB, Aanwinsten, nr. 3619

* origineel ?

Verzant polder

Kaart nr. 101

Ligging:

Polder ten noorden van de Geraard de Moorswatering in Oostburg-ambacht, ten westen van het later ingedijkte Breskenszand, en ten oosten van de Baanstpolder

Historiek:

Bedijkt in 1449 door Guy de Baenst. De polder werd ook als “Veersant” of “Verkinszand” aangeduid, en zelfs als “Dijkpolder” (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 57; p. 104)

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983.

Archiefmateriaal:

Vier Landsherenpolder (Lapscheure)

Kaart nr. 35

Ligging:

Polder aan de rechteroever van het Zwin tussen Damme en Sluis, in het ambacht Oostkerke, parochie Lapscheure, tussen de Brugse polder die deel uitmaakte van de watering Lapscheure en de Zoute Vaart van Damme naar Sluis. In het westen grenzend aan de polder van Namen en de Zeebilk. Groot volgens de 17^e eeuwse ommeloper (Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, Lem of Griete-polder 83 K, f°14r)) 21,5 hectare.

Historiek:

De polder werd blijkens de ommeloper ook wel “Gheerolfspolder” genaamd.

Literatuur:

Verhulst A. 1959b.

¹³³ Rk. Brugse Vrije 1405-06, f°30r: “Jan van Boeyegheem, Jan van Wulfsberghe ende Jan de Baenst, swonsdaghes den XXIsten dach in april te Dudzeele omme de rekeninghe te hoorne ghedaen bi Jan Zuering van Vm lb. Paris de welke gheleit waren an de zeedyken van Boudin Buts polre de polre vanden Vagheviere ende andre polres, ende omme de voorseide copie over te bringhene inde camere vanden Vryen omme die te visiteirne alsoore toebehoren zoude daer omme uutghesijn elc eenen dach: 3 lb. 12 s.”; f°24r: “Jan de Baenst ende Jan Zuerinc sondaechs den XXIXsten dach in novembre bi oordenancen van buerchmeesteren metgaders den ghedeputerden van der wet van Brucghe omme te veraccoordeerne de ghelande van Boudin Buts polre, van Volkaerts goet ende vanden polre vanden Vagheviere de welke in ghescille waren of zij in meentuchten met mallic andren vallen zouden of ne zouden twelke te dier tijt niet conste gheappointiert zijn, maer was verstelt tote saterdaghes daer naest volghende inde camere vanden Vryen daer omme uutghesijn elc I dach: 48 s.”.

¹³⁴ Rk. Brugse Vrije 1453-54, f°13r: “Jan Blanckaert, swonsdaechs den laetsten in october bij laste vanden camere ter Shuus omme te spreken met den inghelanden ende pachters vanden polre Baerst ende Vagheviere poldre ten versoucke van mijnen heere den grave van Estampes van zekeren zaken den voorseiden polders anghaende hier omme ute ghesijn eenen dach: 36 s.”

"Vijf Polders" (Sint-Kathelijne-bij-Damme)

Kaart nr. 28

Ligging:

Deze langgerekte watering was gelegen aan de rechteroever van het Zwin tussen Damme en Sluis, in de parochie Sint-Kathelijne-bij-Damme.

Historiek:

De benaming "*Vijf polres gheseid Onser Vrouwen Polre*" komt voor het eerst voor rond 1400 als benaming voor een tiendhoek van de Sint-Kwintensabdij in Vermandois (cf. Coornaert M. 1989, 3, p. 32). Volgens A. Verhulst (1959b, p. 46) gaat het om inpolderingen vanuit de Onze-Lieve-Vrouwepolder in westelijke richting. Deze laatste was zelf voor 1282 ingepolderd. Het is niet onmogelijk dat met de benaming Sint-Kathelijnepolder die in 1286 vermeld werd als zelfstandige polder, zeker voor een deel ten noorden van de Lieve lag, en in 1372 en 1388 als "watering van Sint-Kathelijne" voorkomt, ook de Vijf Polders en de naburige Amelispolder die allen op het grondgebied van Sint-Kathelijne gesitueerd waren, bedoeld werden (zie elders in deze studie). Een deel van de Sint-Kathelijne-watering werd in 1372 opgenomen in de watering Zuid-over-de-Lieve (zie daar).

Literatuur:

Verhulst A. 1959b; Coornaert M. 1989.

Archiefmateriaal:

Vladslo-ambacht

Kaart nr. 5

Ligging:

Grote watering aan de rechteroever van de IJzer. Omvatte (delen van) vijf parochies: Vladslo, Keiem, Beerst, Leke en Schore. Niet alle landen in de vermelde parochies behoorden tot de watering: in de parochie Vladslo bijvoorbeeld viel 123,3 hectare grond in het zuiden van de parochie buiten de watering. Daarnaast onderscheidde men nog eens 237,5 hectare die slechts één derde van een vol geschoot betaalden. Tenslotte werd zowel voor de gronden binnen als buiten de watering het onderscheid gemaakt tussen "akker" en "dijklanden", respectievelijk in de parochie Vladslo, binnen de watering: 835,7 en 215,1 hectare (blijkens de ommeloper van 1641, RAB, ommelopers Jonckheere 1139-1140). Vermoedelijk diende slechts de tweede categorie van landen bij te dragen tot het onderhoud van de dijken langsheen de IJzer.

Historiek:

In 1311 blijkt de watering van Vladslo-ambacht reeds twee sluismeesters als bestuurders te hebben (§§14). In dat jaar komt de watering in conflict met de naburige watering van Kamerlingsambacht over het herstel van de Havendijk langs de benedenloop van de IJzer, vermoedelijk bij Nieuwendamme (zie over de Havendijk en Nieuwendamme: Tys D. 2003, pp. 327-336). Vladslo-ambacht waterde via de Vladslo- en de Lekevaart af doorheen Kamerlingsambacht tot in de omgeving van Nieuwpoort, waar kort voor 1396 een nieuwe sluis werd aangelegd (§§896). De onderhoudsplicht verbonden aan de zeer lange afwateringskanalen en de dijken aan weerskanten ervan leidde ook later nog talrijke malen tot problemen (zie hoger, Kamerlingsambacht). Het is niet duidelijk in hoeverre de watering van Vladslo-ambacht eind 13^e eeuw ook reeds Leke en Schore omvatte: het Sint-Janshospitaal betaalde in de loop van de late 13^e en 14^e eeuw vaak afzonderlijk geschoot in Leke, al dan niet in combinatie met naburige parochies als Schore, Keiem maar ook Leffinge en Roksem. Dit

was bijvoorbeeld nog zo in 1373-74: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, G 57, rk. 1373-74. Vanaf het laatste kwart van de 15e eeuw worden betalingen van watergeld in beide parochies wel steeds onder één hoofding gebracht. In 1417 zien we dat het alleszins de watering van Vlagslo-ambacht is die met Ieper onderhandelde over het gebruik van de Lekeleet en de Leke-sluis (\$\$60).

Literatuur:

Vandermaesen M. 1998; Tys D. 2003.

Archiefmateriaal¹³⁵:

Ontvangers¹³⁶:

1449	Daens	Cornelis f. Mathijs	1455	Daens	Cornelis f. Mathijs
1450	Daens	Cornelis f. Mathijs	1456	Daens	Cornelis f. Mathijs
1451	Daens	Cornelis f. Mathijs	1457	Daens	Cornelis f. Mathijs
1452	Daens	Cornelis f. Mathijs	1516	Wilsins	Jacop
1453	Daens	Cornelis f. Mathijs	1518	Wilsins	Jacop
1454	Daens	Cornelis f. Mathijs	1520	Tac	Jan
			1521	Tac	Jan

Sluismeesters¹³⁷:

1311	van Eessene	Heinric	van Snipgate	Willem
1313	vander Berst	Arnout (ridder)		
1413	Rellem	Clais		

Andere¹³⁸:

1338	Tierin	Jan	van Keten	Wouter
------	--------	-----	-----------	--------

Volkaartsgote

Kaart nr. 14

Ligging:

De watering Volkaartsgote was gelegen in de parochie Westkapelle buiten de Knokke-dijk en de Monnikedijk die de grens met de watering Groot-Reigarsvliet vormden. De watering was blijkens de ommeloper van 1559 287,9 hectare groot. Daarvan betaalde 26,9 hectare bij Knokke slechts half geschoot, vermoedelijk gezien de slechte kwaliteit van de grond in de nabijheid van de duinen.

Historiek:

De bedijking van Volkaartsgote – “*den polre die men heet Volkaerts kinderen gotte*” - is volgens A. Verhulst (1995, p. 61) en Coornaert M. (1974a, pp. 31-46) zeker voor een deel het werk van de abdij van Vaucelles, die hier zeker voor 1255 door aankoop van Walter van

¹³⁵ Vanden Bussche 1881-84, II, p. 568 en Vandermaesen M. 2002, p. 317 vermelden een ommeloper van de watering van Vlagslo-ambacht d.d. 1675: RAB, Registers Vrije 16042. Het betreft echter een parochiale ommeloper van de parochie Bovenkerke.

¹³⁶ Rekeningen Sint-Janshospitaal Brugge.

¹³⁷ 1413/10/24: RAB, Registers Vrije, 150, f°69r; 1311/11/05: RAB, Van Sieleghem, 98, f°1v; 1313/07/20: RAB, Van Sieleghem, 98, f°4r

¹³⁸ Tierin: "wettelijk klager": 1338/04/18 (n.s.): RAB, Van Sieleghem, 98, f°29; van Keeten: "heeschere ende andwordere" van de watering: 1338/04/18 (n.s.): RAB, Van Sieleghem, 98, f°29

beginnen.

Historiek:

De Vrije Polder werd herbedijkt in 1535; Herman de Corte, eerder al bedijker van onder meer de Passegeulepolder, was ook nu weer de initiatiefnemer (Gottschalk M.K.E. 1983, 2, p. 191).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Wilderom M.H. 1973; Lehouck A. 2004.

Archiefmateriaal:

ommeloper	1535	Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, watering, varia Vanderelst, 23 * (gelijktijdige) kopie ?
rekening	1549-50	Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, watering, varia Vanderelst, 35

Ontvanger:

1549	Pieterssone	Daneel
------	-------------	--------

Waterpolder

Kaart nr. 100

Ligging:

Klein poldertje ten westen van *Jong Breskens*

Historiek:

Zou gelegen zijn ter hoogte van de Kleefse polder. Indien de Waterpolder gelijk te stellen valt met de Kleefse polder, dan was hij ongeveer 24,2 hectare groot en werd hij in of kort voor 1542 bedijkt (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 187).

Literatuur:

Lehouck A. 2004; *Encyclopedie van Zeeland*, III, 280.

Archiefmateriaal:

Willem Gollepolder

Kaart nr. 95

Ligging:

Polder bij Breskens grenzend aan de Gistelare-polder

Historiek:

De Willem Gollepolder werd tussen 1358 en 1399 bedijkt (Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 184).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; Wilderom M.H. 1973; *Encyclopedie van Zeeland*, I, 517.

Archiefmateriaal:

Woumenbroek

Kaart nr. 3

Ligging:

De watering van Woumenbroek is één van de wateringën langsheen de IJzer ten zuiden van Diksmuide, doch nog op het grondgebied van het voormalige Brugse Vrije. Blijkens de ommeloper van 1722-25 (RAB, Registers Vrije, 16043) was de watering 1174,8 hectare groot, waarvan 892,4 hectare op het grondgebied van de parochie Woumen en de rest in de parochies Esen en Merkem. De oudere ommeloper van 1500 geeft geen totalen, doch de som van alle individuele percelen benadert de oppervlakte die in de 18e eeuwse ommeloper werd aangegeven.

Historiek:

De watering van Woumen blijkt al in 1335 samen te werken met de naburige wateringën van Merkem en Noordschote voor de aanleg van een nieuwe sluis (\$\$343). Samen vormen ze "*die van Utenbroucke*" (ibidem; Van Acker J. 2003). Het betrof de sluis bij Nieuwendamme, waarlangs in 1352 ook de "Oostbroekers" - Esen, Handzame, Werken en Zarren - blijken uit te wateren (\$\$944) en die door Ieper als scheepvaartsluis op de Ieperlee werd gebruikt. Om de "Oostbroekers" te verplichten bij te dragen tot de onderhoudskosten dienden Woumen en Merkem in 1378 klacht in bij de grafelijke Audiëntie waar ze in het gelijk werden gesteld (\$\$295). Ondanks de nauwe samenwerking tussen Woumen, Merkem en Noordschote, blijken deze gebieden in de late middeleeuwen toch afzonderlijke wateringën te blijven vormen, in tegenstelling tot de "Oostbroekers" die sneller volledig geïntegreerd lijken te zijn (vergelijk \$\$648 en het bestaan van een eigen ommeloper voor Woumenbroek in 1500). Blijkens de ommeloper van 1500 was de watering van Woumen niet in beginnen, doch wel in "ovinen" onderverdeeld, wat wijst op de nabijheid van de kasselrij Veurne waar dergelijke onderverdeling ook gebruikelijk was. De gronden van de Sint-Pietersabdij van Corbie waren als belangrijkste kerkelijke grondbezitter ondergebracht in één eigen (fiscale) "ovine", hoewel ze verspreid lagen over verschillende (fysieke) "ovinen"¹⁴⁰.

Literatuur:

Van Acker J. 2003; Vandermaesen M. 1998; Vlamynck J. 1988.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1500 RAB, Gemeentearchief Woumen, 4

* origineel

* verwijzing naar oudere ommeloper 1467 (Rikewaert van Leke)

Wulpen

Kaart nr. 106

Ligging:

Het voormalige kusteiland Wulpen situeerde zich ten noorden van het eiland Kadzand, en deels voor de kust van Groede. Eind 13^e eeuw telde Wulpen vier parochies (Remboudsdorpe, Briele/Avenkerke, Oostende/Sint-Lambrecht en Westende/Sint Precatus). In de 16^e eeuw bleef alleen Oostende-Sint-Lambrechtswulpen nog over.

Historiek:

Over de laatmiddeleeuwse waterstaatsorganisatie op het eiland Wulpen tasten we grotendeels in het duister. In 1290 blijkt het oudste deel van het eiland net als in Oostburg-ambacht door een "Hievendijc" te worden beschermd (\$\$121). Bestond op dat ogenblik al een watering van Wulpen als uitvoerende organisatie verantwoordelijk voor het waterbeheer? Door de stad

¹⁴⁰ Ommeloper Woumen 1500: "...hem bestreckende in ovynen danof den clooster van Sinte Pieters te Corby heeft hueren gront in eene ovyne alleene die hier vooren al ghaende es, huer bestreckende in diversche ovynen"

Brugge werd alleszins in 1303 watergeld betaald voor geconfisqueerd land op het eiland Wulpen (Wyffels C. 1995, p. 281). Het eiland werd zwaar getroffen door de stormvloeden van 1375/76 en 1404. In 1383 blijkt wat overbleef van het eiland samen met het naburige eiland Koezand beschermd te worden door één zeedijk (\$\$906). In het overstroomde gedeelte werden in de loop van de late middeleeuwen verschillende stukken schor heringepolderd: ondermeer de *Begijnenpolder*, de *Kanunnikenpolder*, de *Gillispolder*, de *Cavenclaet* of *Cavelot-polder*, de *Gillemaerpolder*, de *Heidenzeepolder*, de *Heerspolder*, de *Lauwerspolder* en de *Rascaerd-polder* worden in de loop van de 14^e, 15^e of 16^e eeuw vermeld (Gottschalk M.K.E. 1983, passim). Of deze polders als afzonderlijke wateringën georganiseerd werden, dan wel in een grotere watering van Wulpen opgenomen waren is moeilijk te zeggen. Begin 16e eeuw is alleszins sprake van een watering van Wulpen¹⁴¹. Mogelijk werd naar analogie met Kadzand in 1537 het waterbeheer op Wulpen eind 15e of begin 16e eeuw gecentraliseerd in handen van één centrale watering. Op dat ogenblik werd het beleid op het vlak van waterstaat echter niet meer op het noodlijdende eiland zelf bepaald, doch wel door de kasselrij van het Brugse Vrije, in samenwerking met enkele grote gelanden, en soms vertegenwoordigers van de centrale regering¹⁴². Na de laatste grote overstroming van 1516 waarbij waarschijnlijk ook het dorp van Sint-Lambrechts-Wulpen werd verwoest (Gottschalk M.K.E. 1983, p. 140), werd een deel van het eiland geabandonneerd in handen van het Brugse Vrije die hiervoor geschot betaalde aan de ontvanger van de watering van Wulpen¹⁴³. In 1517 werd vervolgens een herbedijkingsoctrooi aan Jacob Masureel verleend (\$\$875), bij welke gelegenheid de grootte van het totale eiland op ca. 440 hectare werd geschat. Het fascinerende en dramatische verhaal van het eiland Wulpen in de late middeleeuwen verdient verder onderzoek ook op het vlak van de waterstaatsgeschiedenis. Het naburige eiland Koezand, is beter gedocumenteerd, doordat de “opwas” in 1237 door gravin Johanna aan het “hopital comtesse” te Rijsel was geschonken, die vervolgens tot in de 16^e eeuw een bepalende rol in de geschiedenis van Koezand bleef spelen (Gottschalk 1983, I, pp. 116-120 en \$\$874).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E 1983; Lehouck A. 2004; *Encyclopedie van Zeeland*; Kuipers J.J.B. 2004, p. 42.

Archiefmateriaal:

Betreffende de Kanunnikenpolder:

rekening	1418	Brugge, Bisschoppelijk Archief, G 307
		* rekening van de bedijking
	1428-29	
		Brugge, Bisschoppelijk Archief, G 307
	1432-33	

¹⁴¹ Rk. Brugse Vrije 1505-06, f°45r: “Willem van Halewijn, burchmeestere, meester Jan de Pluumcoopere ende Anthuenis de Baenst van dat zij sdcendaechs den Xen dach vande voorseide maendt bezich ende gheoccupeert waren met die van Wulpen de welke ontboden waren bij die van Brugghe omme voor hemlieden rekeninghe te doene vanden gheschote ende anders ende omme de zelve van Brugghe te vertooghene dat de rekeninghe alleene behoorde ghedaen te zijne ter plaetse binden limiten vande wateringhe ende omme andere zaken den lande angaende, elken van eenen daghe betaelt: 5 lb. 8 s.”.

¹⁴² Rk. Brugse Vrije 1502-03, f°52r: “Adriaen Bruusch ende Jeronimus vander Beke van dat zij sdcendaechs den Xen dach van lauwe bij ordonnantie vander wet trocken in Wulpen omme met den ghedeputeerde vanden grooten ghelanden in Wulpen te communiqueirne ende te adviserene ende in gheschriften te stellene hoe ende in wat manieren men tland van Wulpen zoude moghen onderhouden omme den toecommenden tijd etc. Daer zij inne vachierden elc twee daghen betaelt: 7 lb. 4 s. Parisis”.

¹⁴³ Rk. Brugse Vrije 1516-17, f°90v (1516/12/13): “Betaelt den XIIIen in decembre XVc XVI Bastian f. Jans Christiaens ontfanghere vanden gheschote vanden heylande van Wulpen over tghescot van XI ghemeten lands int zelve heylant gheabandonneert bij Anthuenis van Grijspeere ende Jeronimus vander Beke bedraghende VI s. Groten up elc ghemet comt par ordonnance: III lb VI s. Groten, valent: 39 lb. 12 s.”.

Brugge, Bisschoppelijk Archief, G 307
 1433-34
 Brugge, Bisschoppelijk Archief, G 307
 1434-35
 Brugge, Bisschoppelijk Archief, G 307
 1435-36
 Brugge, Bisschoppelijk Archief, G 307
 1436-38
 Brugge, Bisschoppelijk Archief, G 307
 1438-39
 Brugge, Bisschoppelijk Archief, G 307

ommeloper 1439/05/12
 Brugge, Bisschoppelijk Archief G 378

Yevenepolder of Oude Polder

Kaartnr.: 84

Ligging:

Herinpoldering in het Braakmangebied bij Gaternisse, ten zuiden van het Oude Land van Gaternisse. Groot in 1556: 147,6 hectare.

Historiek:

Na de Sint-Elizabethsvloed van 1404 werd in 1416 een bedijking van 300 à 350 gemeten uitgevoerd, vermoedelijk door de Gentse Sint-Pietersabdij in samenwerking met Victor van Vlaanderen en Hellin van Steeland (Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 17). Na een overstroming in 1480 werd de polder opnieuw drooggelegd, waarin mogelijk de Brugse familie *Dop* een rol speelde, waardoor de polder ook als “*polre gheheeten Dop*” vermeld stond (ibidem, p. 108). De Yevenepolder was één van de polders die in 1550 samen met de naburige polders en de grote watering Oude Yevene en Groede het geabandonneerde Oude Land van Gaternisse overnamen (zie aldaar).

Literatuur:

Gottschalk M.K.E. 1983; Lehouck A. 2004; *Encyclopedie van Zeeland*, III, p. 346.

Archiefmateriaal:

Ontvanger¹⁴⁴:

1416	Hiele	Hughen	1504	Veerze	Jacop
1422	Sconemaker	Pieter	1505	Heyne	Adriaen f. Jacop
1424	Sconemaker	Pieter	1538	de Metsenaere	Clays Janszuene
1425	Sconemaker	Pieter	1539	de Metsenaere	Clays Janszuene
1426	Sconemaker	Pieter	1545	Loonis	Franchoy
1427	Coudyser	Wouter	1546	Loonis	Franchoy
1431	Lams	Pieter f. Gillis	1547	Loonis	Franchoy
1432	Sconemaker	Jan	1549	Pilse	Christoffel
1433	Sconemaker	Jan	1556	Boudins	Jan
1435	Sconemaker	Pieter	1559	de Brune	Jan
1441	Sconemaker	Pieter	1565	Blanckaert	Franchoy
1444	Sconemaker	Pieter	1566	Blanckaert	Franchoy
1446	Sconemaker	Pieter	1567	Hoorens	Michiel

¹⁴⁴ Rekeningen Sint-Pietersabdij en rekeningen Gaternisse.

1447	Sconemaker	Pieter	1568	Hoorens	Michiel
1448	Sconemaker	Pieter	1569	Hoorens	Michiel
1449	De Coster	Jacop	1570	Hoorens	Michiel
1451	De Coster	Jacop	1571	Hoorens	Michiel
1452	De Coster	Jacop	1572	Hoorens	Michiel
1453	Veerze	Jacop	1573	Hoorens	Michiel
1454	Brant	Jan	1574	Hoorens	Michiel
1455	Brant	Jan	1575	Hoorens	Michiel
1456	Coudyser	Wouter	1576	Hoorens	Michiel
1458	Coudyser	Wouter	1580	Hoorens	Michiel
1459	Coudyser	Wouter	1581	Hoorens	Michiel
1460	Coudyser	Wouter			
1461	Coudyser	Wouter			
1462	Coudyser	Simoen			
1464	Coudyser	Simoen			
1477	Joos	Willem f. Denijs			
1479	Stalin	Laureins			
1482	Stalin	Laureins			
1483	Stalin	Laureins f. Pieter			
1494	Stalin	Laureys			
1498	Heyne	Adriaen f. Jacop			
1499	Heyne	Adriaen f. Jacop			
1500	Heyne	Adriaen f. Jacop			

“Zeebilck” (Lapscheure)

Kaart nr. 34

Ligging:

Kleine polder aan de rechteroever van het Zwin tussen Damme en Sluis, grenzend aan de polders Lem en de Vier Landsheren Polder, grotendeels parochie Lapscheure, doch voor een deel behorende tot de parochie en het schependom van Hoeke. Blijkens de hieronder vermelde ommeloper 12,0 hectare groot.

Historiek:

De "Zeebilck" wordt in de ommeloper ook als "Jasper de Mulderspolder" vermeld.

Literatuur:

Archiefmateriaal:

ommeloper s.d. (eind 16^e eeuw?)

Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis,
Lem of Griete-polder 83 K

* kopie

Zevекotehoek

Kaart nr. 7

Ligging:

De watering Zevекotehoek was blijkens de ommeloper gesitueerd op het grondgebied van de

parochies Zevekote en Sint-Pieterskapelle, ten noordwesten van de watering Gistel-West-over-de-Ware en ten zuiden van de watering van Kamerlingsambacht. Blijkens de ommeloper van 1544-46 was de watering 703,8 hectare groot, gespreid over 13 beginnen.

Historiek:

Over de watering van Zevekotehoek in de late middeleeuwen is zeer weinig bekend. Blijkens de ommeloper en andere documenten (\$\$499: 1571: "*Zevecote houck partie heerlichede van Guyse*") behoorde het grondgebied voor een groot deel tot de afzonderlijke heerlijkheid van *Guise*. Over het bestuur is verder niets bekend.

Literatuur:

Vandermaesen M. 1998.

Archiefmateriaal:

ommeloper 1544-46

RAB, Grote Westwatering, 1088

* kopie in 5 kohieren, 18^e eeuw behalve laatste kohier (17^e eeuw)

* aanvullingen tot 1803

RAB, Grote Westwatering, 1089

* kopie 18^e eeuw, aangevuld tot 1817

RAB, Grote Westwatering, 1090

* kopie 1805

RAB, Peper, 190

* kopie 18^e eeuw, aanvullingen tot 1798

RAB, Jonckheere, 1132

* kopie 18^e eeuw, aanvullingen tot 1803

RAB, Jonckheere, 1174

* kopie 18^e eeuw

RAB, Vincent, 135

* kopie 18^e eeuw

RAB, Mestdagh, 776

* kopie 17^e of 18^e eeuw

* fragment: begin 5-13

verhoofding ca. 1550

RAB, Grote Westwatering, 164

Bijlage 5: niet-boekhoudkundige bronnen voor de waterstaatsgeschiedenis van het Brugse Vrije en de Vlaamse kustvlakte in de late middeleeuwen.

Het leek ons nuttig in deze bijlage een overzicht te geven van de belangrijkste niet-boekhoudkundige bronnen die we in onze studie gebruikt hebben, en waarnaar in voetnoot verwezen werd door middel van het referentieteken “\$\$. Formeel gaat het daarbij vooral om diplomatische bronnen, inhoudelijk om beschikkingen, reglementen, vonnissen, brieven en processtukken allerhande. Idealiter zou deze bijlage uit een volledige tekstkritische uitgave van de belangrijkste bronnen bestaan, zoals ondermeer door *J.L. van der Gouw* verzorgd in zijn proefschrift over het hoogheemraadschap “De Ring van Putten”¹. Anders dan bij van der Gouw, vormden diplomatische bronnen slechts één van de bronnentypes die voor deze studie gebruikt werden, en is de gekozen invalshoek niet louter juridisch-institutioneel, doch vooral sociaal-economisch. Bovendien is het bronnenmateriaal over de Ring van Putten vele malen beperkter dan voor het Brugse Vrije en de Vlaamse kustvlakte.

In wat volgt geven we eerst een lijst van de geanalyseerde documenten geordend volgens nummer (\$\$). Vervolgens geven we per document een beknopt regest, waarbij we niet zozeer een regest van de volledige tekst, dan wel van het voor de waterstaatsgeschiedenis belangrijke deel van de tekst geven. Afschriften, vroegere edities en analyses werden niet systematisch opgespoord. We vermelden wel die afschriften en edities die we in de loop van ons onderzoek op het spoor kwamen. De regesten werden chronologisch geordend. In een derde deel geven we voor enkele belangrijke, niet-uitgegeven bronnen ook een transcriptie. Gezien we niet systematisch alle afschriften opspoorden, en we bovendien de verschillende versies niet vergeleken, kunnen deze transcripties niet beschouwd worden als tekstkritische edities volgens de regels van de Belgische Koninklijke Commissie voor Geschiedenis². Waar mogelijk baseerden we ons wel op het origineel of het beste afschrift. Het leek ons echter ook nuttig ter aanvulling drie teksten van “keuren” op te nemen die reeds eerder uitgegeven werden, waarbij we de transcriptie- en uitgavewijze van de oorspronkelijke uitgever respecteerden, met uitzondering van hoofdletters en interpuncties, die door ons werden gemoderniseerd en afgestemd op een zo correct mogelijke interpretatiewijze. In de toekomst hopen we de belangrijkste teksten, met voorop de “keuren” van de watering en op een tekstkritische wijze te kunnen uitgeven.

Voorlopig hopen we de lezer met deze regestenlijst en de daaropvolgende uitgave toch reeds in de mogelijkheid te stellen een aantal van onze stellingen te controleren, en ook verder onderzoek mogelijk te maken naar aspecten die door ons onvoldoende werden belicht.

¹ van der Gouw J.L. 1967, pp. 181-444.

² *Voorschriften bij het uitgeven van geschiedkundige teksten*, on-line raadpleegbaar op: http://www.crhistorie.be/nl/politique_edition/instruc_textes_histor.html#analyse (2005/11/11).

b.5.1. Lijst van niet-boekhoudkundige bronnen (geordend op nummer \$).

\$	Datum
1	1441/02/18 (n.s.)
2	1400/10/28
4	1400/01/03 (n.s.)
5	1517/10/12
7	1516/04/11 (n.s.)
8	1529/05/14
9	1518/04/27 (n.s.)
10	1520/03/22 (n.s.)
11	ca. 1517
14	1311/11/05
15	1313/07/20
17	1376/09/09
18	1409/07/06
19	1352/09/28
20	1352/10/12
21	1377/05/30
22	1377/05/30
23	1380/06/18
24	1619/08/28
25	1466
26	1352/09/28
27	1352/10/05
28	1297/04/30
29	1305/11/19
30	1338/04/18 (n.s.)
31	1349/10/23
32	1350/12/11
33	1351/07/16
36	1328/10/31
37	1330/11/17
38	1591/11/27
41	1512/03/20 (n.s.)
44	1335/10/31
46	1506/02/24 (n.s.)
47	ongedateerd: 14e eeuw ?
48	1461
49	1542/11/10-11
50	1542/11/11
51	ca. 1190
53	1232/07/19
54	1239/05
56	1330/07/10
58	1406/05/11
59	1416/05/02
60	1417/02/12 (n.s.)
61	1288/04/03 (n.s.)

62	1288/05/07
64	1432/12/06
65	1548/03/03 (n.s.)
67	1450/12/11
68	1483/09/24
70	1497/05/23
71	1500/03/14 (n.s.)
72	1500/07/29
73	1502/11/19
75	1506/03/13 (n.s.)
77	1532/01/17 (n.s.)
78	1432/05/17
79	1432/10/11
80	1432/11/07
81	1433/05/16
82	1435/07/08
84	1443/10/26
85	1444/11/28
87	1448/09/21
88	1449/02/28 (n.s.)
89	1462/05/07
90	1463/02/22 (n.s.)
91	1463/02/22 (n.s.)
94	1464/04/20
98	1777/04/11
101	1408/08/22
102	1408/08/22
103	1408/09/07
104	1295/10
105	1383/05 of 1383/06
106	1398/09/27
107	1441/01/26 (n.s.)
108	1451/07/21
110	1284/11/06
112	1528/03/03 (n.s.)
113	1528/12/04
114	1517/09/05
115	1535/10/09
116	1276/09
117	1277/07/17
118	1285/05/16
119	1287/09/12
120	1299/11/06
121	1306/09/16
122	1309/06
123	1343/08/07
124	1375/05/23

125	1376/02/05
126	1398/09/07
127	1399/02/03
128	1399/07/26
129	1449/05/30
130	1450/05/15
131	1529/04/15 (o.s.)
134	1538/05/05
136	1546/03/15 (n.s.)
138	1218/04/14-1219/04/06
139	1237/04/19-1238/04/03
140	1371/08/11 (n.s.)
141	1377/07/12
142	1387/05/12
143	1400/02/23
145	1465/03/06 (n.s.)
146	1466/06/22
148	1510/09/14
149	1532/08/17
150	(eerste kwart 14e eeuw)
151	1337/06/10
152	1327-39/01/03
153	1219/03/29 (n.s.)
155	1349/04/04 (n.s.)
156	1508/12/11
158	1306/04/25
159	1323/03/27 of 1324/03/27 (n.s.)
160	1373/11/04
162	1376/06/22
163	1376/11/20
164	1395/10/29
166	1498/04/10
167	1507/05/15
169	1546/05/05
170	1552-1565
171	1487/04/04
173	1566/08/06
174	1566/09/23
175	1417/07/19
176	1532
178	1496-1500
181	1487/07/11
182	1494/02/01
185	1500
187	1531/06/10
188	1556/04/23
189	1556/05/22
190	1571/05/01
191	1470/07/27

193	1553/10/09
194	1400/12/02
195	1589/12/23
196	ts. 1239/03/25 en 1240/04/14
197	1469/10/27
198	1228
203	1263/11/25
205	1269/07/29
206	1270/05/12
207	1279/09
209	1282/04/23
210	1284/07/22
212	1291/05/16
215	1470
217	1402
218	1512-1513
221	1302/04/03 (n.s.)
222	1309/11/11
223	1314/01/20 (n.s.)
224	1350/02/16 (n.s.)
225	1355/08/14
226	1377/03/30
227	1565/08/08
228	1572/07/08
229	1585/09/23
230	1411/07/06
232	1236
234	1417/07/23
235	1339/03/13 (n.s.)
236	1340/03/14 (n.s.)
238	1431/01/05 (n.s.)
239	1444/03/01 (n.s.)
240	1445/06/26
241	1446/11/15
242	1446/03/20 (n.s.)
243	1466/07/29
244	1251/09/30
245	1251/10/20
246	1251/09/30
247	1282/11/12
248	1288/04/02
249	1323/01/06 (n.s.)
250	1286/07/07
251	1509/10/20
255	1268/07
256	1269/04 of 1270/04/01-12 (n.s.)
257	1403/09/07
258	1435/07/16
259	1448/12/23

260	ca. 1560
261	1461/01/31
262	1468/04/30
264	1400/05/11
265	1589/(11/07)
267	1589/(voor 28 januari)
268	1585/10/31
270	1572/voor 2 november
272	1589/11/10
273	1587/12/19
274	1517/01/31
275	1371/05/19
276	1371/05/19
277	1373/04/27
278	1373/04/27
279	1373/08/26
280	1373/10/22
281	1373/12/12
282	1374/01/29 (n.s.)
283	1375/01/29 (n.s.)
284	1375/06/18
285	1375/10/22
286	1375/12/10
287	1376/01/28 (n.s.)
288	1376/12/15
289	1376/12/15
290	1377/01/26 (n.s.)
291	1377/03/15 (n.s.)
292	1377/03/15 (n.s.)
293	1377/08/31
294	1377/08/31
295	1378/06/20
296	1378/06/20
298	1453
299	1470/08/11
300	1507
301	1513
302	1311/02/02 (n.s.)
303	1256/08
304	1531/05/23
305	1531/09/07
306	1198/08/01
307	1236/07
308	1220/06/29
310	1269/04/03
311	1531/09/07
312	1547/10/26
314	1356/03/10 (n.s.)
316	1244/01 (n.s.)

317	1241/06
318	1183 (ts. 1182/12/25 en 1183/12/24)
319	1231/07/11
320	1233
321	ts. 1162/12/25 en 1163/12/24
322	1135 (ts. 01/01 en 07)
323	1240/03/12 (n.s.)
325	1192 (benaderende datum)
327	1205/01/02 (n.s.)
328	1242/08
329	1226/08/05
332	1234/02 (n.s.)
333	1194
334	ts. 1173/12/25 en 1174/12/24
335	1221/07/19
336	1227/05/27
337	1241/12
338	ts. 1182/12/25 en 1183/12/24
340	1263/05 (ts. 1 en 10)
343	1335/11/29
344	1521/04/18
345	1574/05/09
346	1600/11/08
347	1416/11/25
348	(eind 14e eeuw)
349	1402/10/08
350	1394/07/29
351	1466/07/26
352	1465/07/06
353	1498/06/10
354	1498/06/22
355	1407/08/11
356	1394/06/18
357	1388/12/26
359	1379/03/02
360	1501/01/19 (n.s.)
361	1567/10/07
363	1527/05/10
364	1524/03/07 (n.s.)
365	1520/11/24
367	1395/10/29
369	1510/02/26 (n.s.)
370	1511/06/22
371	1515/05/04
372	1522/06/18
373	1530/12/20
374	1531/01/22 (n.s.)
375	1392/08/09

376	1393/09/27
377	1399/11/08
378	1401/08
379	1406/05/07
380	1410/02/14 (n.s.)
381	1414/10/11
382	1414/10/01
383	1421/03
384	1431/09/03
385	1430/12/16
386	1430/09
387	1439/10
388	1445/04/06
390	1501/02 (n.s.)
391	1501/10/22
392	1531/01/25 (n.s.)
393	1532/02/02 (n.s.)
394	1536/09/25
399	1282/04
400	1285/04
401	1282/04
403	1395/01
404	1498/01/27
405	1505/03/10 (n.s.)
408	1577/02/01
409	1324/04/10
410	1269/05
411	1288/04/03
413	1411/03/25 (n.s.)
414	1280/09/10
415	1294/01/04 (n.s.)
418	1284/03
419	1332/04/06
420	1279/06/04
422	ca. 1299
423	ca. 1328
425	1332/12/15
426	1335/08/09
430	1293/05/07
431	(begin 14e eeuw)
432	(begin 14e eeuw)
433	(ca. 1308-1310
434	ca. 1310
435	1325/07/23
436	1328/11/07
437	1365/08/13
438	1432/01/21 (n.s.)
439	1517/10/24
440	1586/04/15

441	1588/08/12
442	1589/06/30
443	1590/07/17
444	1600/09/20
445	1509/04/27
446	1519/12/10
447	1519/06/30
448	1556/04/17
449	1576/03/02 (n.s.)
450	1547/05/26
452	1549/12/13
454	1550/03/24 (n.s.)
455	1552/03/15 (n.s.)
456	1416/12/18
457	1399/07/24
459	1399/10/08
460	1402/02/04 (n.s.)
461	1402/02/04 (n.s.)
462	1403/08/22
463	1403/10/09
465	1406/02/08 (n.s.)
466	1406/03/02 (n.s.)
467	1406/10/11
468	1435/10/20
469	1279/12/15
470	1406/11/25
471	1407/02/15 (n.s.)
473	1407/07/23
474	1408/03/30 (n.s.)
475	1409/08/03
476	1409/09/03
477	1411/12/31
478	1417/10/08
479	1420/09/26
480	1514/10/13
481	1420
482	1377
483	1506
484	1510/09/12
485	1334
486	1405/11/12
488	1552/12/23
489	1375/04/10
492	1532/10/27
493	1531/06/13
494	1550/01/28
495	1561/07/10
496	1568/01/17
497	1570/06/10

498	1571/07/17
499	1571/11/19
501	1572/08/22
502	1370/01/26 (n.s.)
504	1487/09/20
505	1289/04/01
507	1583/11/02
509	1337/09/16
510	1357/06/24
512	1443/04/27
513	1344/11/19
514	1475/04/01
515	1501/03/03
516	1502/12/09
517	1443/05/02
518	1504/05/26
519	1505/06/20
520	1507/01/09 (n.s.)
521	1548/08/18
523	1329/06/13
524	1508/11/07
525	1435/06/07
526	1518/09/11
527	1532/06/26
528	1425/04/03 (n.s.)
529	1424/07/11
530	1448/05/25
531	1450/02/27
532	1451/09/09
533	1454/10/19
534	1590/01/18
535	1581
536	ca. 1532
538	1251/06
539	1579/02
542	1572/01/14 (n.s.)
543	1556
544	1289/06/12
545	1266/07
546	1497/11/15
547	1498/03/23 (n.s.)
549	1499/09/06
550	1500/06/03
551	1500/09/12
552	1501/02/10
553	1501/09/15
554	1502/02/26 (n.s.)
555	1502/04/07
556	1502/11/22

557	1503/03/03 (n.s.)
558	1503/09/07
559	1503/10/06
562	1547/06/07
563	1547/06/15
564	1547/10/04
565	1548/01/13 (n.s.)
566	1548/03/20 (n.s.)
567	1548/12/12
568	1549/04/17
569	1288/03/06
570	1426/06
572	1536/01/18 (n.s.)
573	1518/02/26 (n.s.)
574	1519/02/15 (n.s.)
576	1549/10/04
577	1551/04/15
578	1551/10/13
579	1559/09/02
580	1570/11/08
581	1570/12/03
582	1572/08/07
583	1572/08/26
586	1550/begin
587	1330/05/12
588	1335/06/17
589	1550/11/28
590	1513/06/17
591	1518/04/23
592	(ca. 1400)
593	1407/01/10 (n.s.)
594	1506
595	1506-07
597	1543
599	1553
600	1565/03/31
602	1569
605	1500/07/03
606	1508/08/18
607	1505/03/14 (n.s.)
608	1511/06/07
609	1512/07/13
611	1520/09/26
613	1533/01/24 (n.s.)
614	1534/03/28 (n.s.)
615	1534/09/26
616	1536/03/10 (n.s.)
617	1536/11/10
618	1538/03/16 (n.s.)

619	1540/11/27
623	1548/06/23
626	1551/02/07 (n.s.)
627	1573
628	1273/06/26
629	1551/12/05
632	1554/02/17 (n.s.)
637	1557/06/05
641	1558/01/15 (n.s.)
647	1561/07/19
648	1561/07/31
655	1257/02
657	1271
658	1386/08/01
659	1387/07/04
660	1531/06/05
661	1533/04/18
662	1498/03/09 (n.s.)
663	1377/06/11
664	1400/09/18
665	1417/01/23 (n.s.)
666	1388/03/16 (n.s.)
667	1327/01/16 (n.s.)
668	1284/11/14
669	1306/07/29
670	1373/07/12
671	1418/04/18
672	1414/11/17
673	1402/03/16 (n.s.)
674	1372/10/20
675	1388/05/01
676	1444/07/04
677	1412/02/06 (n.s.)
678	1396/12/01
679	1369/12/03
680	1387/10/19
681	1388/07/08
684	1476/02/03 (n.s.)
685	1540/03/13 (n.s.)
686	1577/04/29
687	1577/03/30
688	1387/01/02 (n.s.)
689	1400/10/16
690	1436
691	1474/04/18
692	1440
693	1518/05/01
694	1516
695	? (1516-1520)

696	1482/07/25
697	1458/05/16
698	1461/05/19
699	1466/05/20
700	1467
701	1321/07/18
702	1359/07/13
703	1474/05
704	1480/04/24
705	1482/04/21
706	1556
707	1556
708	1556
709	1282/05/02
710	(ca. 1350)
711	(ca. 1504)
712	1538/10/24
713	1563/06/12
714	1407/10/08
715	1421/04/19
716	1568/06/26
717	1622/11/20
718	1625/03/14
719	1571/05/23
721	1390/02/04
722	1392/08/07
723	1390/01/28 (n.s.)
725	1615/04/22
726	1453/01/12 (n.s.)
728	1439/08/31
729	1445/06/14
730	1515/03/02 (n.s.)
732	1515/07/29
734	1527/07/08
735	1394/05/13
736	1394/04/24
737	1422/04/06 (n.s.)
739	1464/10/12
740	1527/07
741	1525/09/26
742	1531/06/10
743	1565/03/24 (n.s.)
744	1565/03/24 (n.s.)
745	1565/03/24 (n.s.)
746	1332/01/19 (n.s.)
747	1377/07/31
748	1387/08/01
749	1387/07/12
750	1388/04/08

751	1391/06/22
752	1395/05/03
753	1395/07/11
754	1405/02/20 (n.s.)
755	1404/12/07
756	1447/03/05 (n.s.)
757	1464/05/27
758	1466/05/12
760	1467/05/08
761	1483/06
762	1488/10/28
763	1497/09/30
764	1502/03/06 (n.s.)
765	1503/11/14
766	1510/02/08 (n.s.)
767	1510/09/06
768	1527-1534/12/24
769	1543/01/07 (n.s.)
770	1555/02/07
771	1317/12/04
772	1366 of 1367/04/15
773	1244/09/07
774	ca. 1254
775	1431/05/12
776	1461/03/30 (n.s.)
777	1480-81/04/10
778	1545/04/07
779	1403/12/12
780	(derde kwart 15e eeuw)
781	1497/09/08
782	1520/03/07 (n.s.)
783	1566/02/05
785	1525/01/23
786	1560/05/31
787	1460/11/06
789	1533/07/12
790	1486/07/01
791	1551/04/25
792	1505/12
793	1532/06/13
794	1183/03/22
795	1218/06/05
797	1230/01 (n.s.)
798	1263/05/13
799	1292/04/23
800	1432/03/10
801	1445/04/23
802	1410/03/29
803	1515/06/17

805	1586/11/05
806	1293/04/25
807	1324/04/19
808	1338/12/23
809	1405/02/25 (n.s.)
810	1405/05/15
811	1555/05/08
815	1416/08/19
816	1487/03 (n.s.)
817	1339/03/01 (n.s.)
818	1468/08/09
819	1557/10/22
820	1458/10/26
822	1312/03/11 (n.s.)
823	1270/04/21 (n.s.)
824	1332/11/24
825	1335/03/27 (n.s.)
826	1597/04/15
827	1599/09/10
829	1542
830	1574
831	1240/07
832	1224/06
833	1239/05
834	ca. 1145
835	1240/07
836	ca. 1256/10
837	1500
838	(ca. 1506)
839	1510/05/25
840	1506/04/25
844	1511/11/21
845	1529/04/19
846	1501/07/28
847	1584/05/10
848	1566/05/06
849	1537/06/18
850	1276/05/25
851	1551-52
852	1615/11/04
853	1565
854	ca. 1320 (?)
855	1312/12/30
856	1354/05/26
857	1571/07/26
858	1570/11/23
859	1289 (?)
860	1517/04/15
861	1502/08/11

862	1519/04/18 (n.s.)
863	1510
864	1521
865	1587/01/31
866	1451/07/17
867	1456/03/14 (n.s.)
868	1451/05/16
869	1547/04/13
870	1379
871	1396/11/05
872	1553/10/25
874	1510/10/07
875	1517/04/22
876	1524/02/19 (n.s.)
877	1520/06/09
878	1542/03/11 (n.s.)
879	1556/09/13
880	1561/12/12
881	1563/09/09
882	1572/01/14
884	1503-04
885	1591/03/16
886	1574/05/10
887	1487/09/21
888	1590/01/18
889	1454
890	1466
891	1470/03/20 (n.s.)
892	1545/11/22
893	1546/05
894	1411/03/18 (n.s.)
895	1405/01/04 (n.s.)
896	1470/11/24
897	1258/09/22
898	1261/09
899	eind 15e eeuw ?
900	1255/04
901	1293/10
902	1242
903	1263/09/01
904	1424/04/29
905	1383/05
906	1383/05/23
907	1383/10/18
908	1286/06/01
909	1402/10/07
910	1281/11/07
911	1433
912	1411/07/19

914	1467
915	1515/03/19 (n.s.)
917	1517/04/23
919	1425/07/31
921	1533/04/08 (n.s.)
923	1492
924	1509/10/27
925	1531/05/15
927	1530/03/02
928	1500/06/03
929	1567/12/23
930	1270/06/24
931	1365/06/20
932	1367/05/08
933	1370/12/23
934	1404/03/19 (n.s.)
935	1415/09/03
936	1416/12/05
937	1501/04/11
938	1522/10/07
940	1540/07/16
941	1564/09/16
942	1336/05/06
943	1505/5
944	1352/05/12
945	ca. 1420

b.5.2 Regestenlijst van de geanalyseerde documenten (geordend op datum).

322

1135 (ts. 01/01 en 07)

Schenking door graaf Diederik van de Elzas van een berkaria ("geldehernesse") te Pakinge in de kasselrij van Gent, parochie Assenede met alles wat er binnen- en buitendijks aan kan groeien aan de abdij van Affligem, waarbij de graaf ook vrijstelling verleent van alle lasten, ondermeer van sluis- en dijklasten.

- editie: Thesaurus Diplomaticus W1950:

- editie: de Hemptinne Th., Verhulst A. m.m.v. De Mey L. (eds.) 1988, II, 1, p.55-57, n.27.

- zie: Gottschalk M.K.E. 1984, pp. 33-34.

834

ca. 1145

Schenking door graaf Arnoud I van Guines, zijn echtgenote en zoon aan de abdij van Clairmarais van al hun bezittingen in de "villula" van Nieurlet, met het "comitatus" gehouden van de graaf van Vlaanderen, samen met andere moerasachtige gronden, met modaliteiten voor het onderhoud van de grachten door de abdij.

- zie analyse : TD W 7180 (naar Parijs, Bibliothèque Nationale, Collection Duchesne, Manuscrit 22, f°473 v)

321

ts. 1162/12/25 en 1163/12/24

Graaf Filips bevestigt de afstand door Steppo van Viggezele en zijn familie van hun rechten op de berkaria te Pakinge, die eerder door graaf Diederik aan de abdij van Affligem was geschonken, waarbij Filips ook de vrijstelling van alle lasten waaronder sluisgeld en dijklasten bevestigt.

- editie: TD W 1877

- editie: de Hemptinne Th., Verhulst A. m.m.v. De Mey L. (eds.) 1988, II, 1, pp. 351-352 nr. 225.

- zie Gottschalk M.K.E. 1984, pp.32-33.

334

ts. 1173/12/25 en 1174/12/24

Graaf Filips van de Elzas schenkt aan het Sint-Donaaskapittel te Brugge een jaarlijkse rente van 40 s. ter compensatie van grond te Oostkerke die in beslag genomen werd voor de aanleg van een gracht of dijk.

- editie: TD W 12702

- editie: de Hemptinne Th., Verhulst A. m.m.v. De Mey L. (eds.) 2001, pp. 148-149, nr. 371.

- Mogelijk gaat het om werken aan het Zwin die voorafgingen aan de stichting van de stad Damme (de Hemptinne Th. en Verhulst A. 2001, p. 149 noot 1)

318

1183 (ts. 1182/12/25 en

Graaf Filips geeft toelating aan de inwoners van Broekburg om in de nieuw gestichte handelsstad Grevelingen handel te drijven, en verleent hen tolvrijstelling in deze stad. Uit de tekst zou kunnen blijken dat Grevelingen op dat ogenblik een scheepvaartssluis bezat.

- editie: TD W 8584

- editie: de Hemptinne Th., Verhulst A. m.m.v. De Mey L. (eds.) te verschijnen

794

1183/03/22

Graaf Filips van de Elzas scheldt Ten Duinen alle lasten op haar gronden in de Kasselrij Veurne kwijt, gelegen rond de hoven Hemme, Allaertshuizen, Ter Bogaerde en het moerhof, voor een totaal van 1516 gemeten, mits in ruil het onderhoud van de grote sluis op zich te nemen. Enkel bij grote kosten zal het onderhoud gebeuren door de volledige bevolking. Als de abdij een andere sluis op het noordelijk deel van Hem zou bouwen, moet zij deze ook in redelijke staat van onderhoud bewaren.

- editie: Vandeputte F. 1864, nr. XLIV (p. 166)

- editie: TD W 3457

- editie: de Hemptinne Th., Verhulst A. m.m.v. De Mey L. (eds.) te verschijnen

338

ts. 1182/12/25 en 1183/12/24

Schadeloosstelling aan lieden van de abdij van Enname voor hun gronden die onteigend waren voor de aanleg van een kanaal tussen Veurne en Diksmuide door graaf Filips van de Elzas.

- editie: TD W 912

- editie: de Hemptinne Th., Verhulst A. m.m.v. De Mey L. (eds.) te verschijnen

51

ca. 1190

Keure van het Brugse Vrije, waarvan de bepalingen 1-21 volgens A. Verhulst en Th. de Hemptinne bestaan uit een ontwerp dat werd voorgesteld aan graaf Filips van de Elzas kort voor zijn laatste vertrek naar het Heilig Land, waarna de volgende 43 paragrafen aangevuld werden voor 1224.

- editie Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, pp. 3-17.

- editie: TD W 8236

- editie: de Hemptinne Th., Verhulst A. m.m.v. De Mey L. (eds.) te verschijnen (nr. 827).

325
1192 (benaderende datum)

Boudewijn, heer van Mortagne en zijn vrouw Hildegardis schenken aan de abdij van Châteaul'abbaye het deel van de loop van de Scarpe tussen de twee sluizen bij de abdijkerk, aangezien door toedoen van de abdij dit deel van de river beter bevaarbaar was geworden.

- editie TD W 7392

333
1194

Scheidsrechterlijk vonnis van de abten van de abdijen van Sint-Winoksbergen en Valloires en de abdis van Broekburg in een geschil tussen de abdij van Clairmarais en inwoners van Loon-plage in geschil betreffende gronden en dijken. De abdij wordt veroordeeld tot betaling van 40 lb. teneinde haar bezittingen te kunnen behouden.

- zie analyse : TD W 7558 (naar Paris, BN, Collection DUCHESNE, Manuscrit 22, f°474 r°).

306
1198/08/01

Akkoord tussen Arnoud, proost van Watten en Filips, abt van Sint-Winoksbergen met betrekking tot een tiend op een door de proosdij van Watten bedijkt stuk grond bij Synthe.

- editie: Pruvost A. 1875, pp. 163-164.

327
1205/01/02 (n.s.)

Scheidsrechterlijke uitspraak door de bisschop van Doornik en twee aartsdiakens, Gilles de Aigremont en Thomas de Leaucourt, in een geschil tussen de abdij en de heer van Cysoing met betrekking tot een sluis bij de abdij.

- editie: TD W 13686

138
1218/04/14-1219/04/06

Zeger III, burggraaf van Gent oorkondt dat de schepenen van de Vier Ambachten in zijn aanwezigheid een geschil tussen de Sint-Baafsabdij te Gent en haar leenmannen in de Vier Ambachten beslecht hebben door te stellen dat de abdij deze leenmannen geen nieuwerft verschuldigd was voor de door haar in leen uitgegeven gronden.

- editie: Vleeschouwers C. (ed.) 1990, nr. 152

- *Vleeschouwers C. (ed.) 1990, nr. 153: oorkonde zelfde datum: Jan Cantel en Bernard Rufus, grafelijke gerechtsofficieren oorkonden het vonnis van de schepenen van de Vier Ambachten*

795

1218/06/05

Gravin Johanna geeft toestemming voor een ruil tussen de abdij Ten Duinen en Gilbertus, burchtvoogd van Sint-Winoksbergen, van zes gemeten in ruil voor 6,5 gemeten die Ten Duinen ontvangt en waardoor de abdij een waterloop wil graven.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 498 nr. CCCCXXV

153

1219/03/29 (n.s.)

De abt van de Sint-Nikolaasabdij te Veurne en de proost van Sint-Walburga te Veurne oorkonden dat de "hospites" van de abdij van Broekburg beloofden aan deze laatste het bedrag van honderd pond terug te betalen dat de abdij hen geleend had voor de constructie van een dijk ("fossa") in het nieuwe land. Bovendien werd overeengekomen dat zolang de bedijking duurde geen cijns aan de abdij diende te worden betaald.

- editie: De Coussemakier I. 1882-1891, nr. CXIV.

308

1220/06/29

Schenking door Diederik, heer van Voren aan de abdij van Ter Doest van het "Middelland", onder het motto "in nood kent men zijn vrienden", teneinde deze grond te (her-)bedijken, en aldus het overige grondbezit van de heer van Voren te helpen beschermen tegen overstromingen. De heer van Voren doet afstand van alle gronden (zowel "liberam" als "dicandam") en alle rechten op deze gronden. Ter Doest zal in de toekomst de dijken dienen te onderhouden, doch bij dijkdoorbraak dient de heer van Voren hulp te bieden. Alle andere personen die eventueel aanspraken kunnen hebben op de geschonken gronden, zullen door de heer van Voren vergoed worden via ruil met andere gronden. De schout en schepenen van de heer van Voren zullen geen rechtsmacht meer bezitten in de geschonken gebieden

- editie: Vandeputte F. 1845, nr. XV.

335

1221/07/19

Hugo van Lorreinen, baljuw van Veurne bevestigt dat acht schepenen verklaard hebben dat de waterloop door het Hemmegoed van Ten Duinen omgeven moet zijn door dijken.

- editie: TD W 16601
- editie: Vandeputte F. 1864, p. 351 nr. CCLX

832
1224/06

De abt en de monniken van de Sint-Bertijnsabdij te Sint-Omaars erkennen een jaarlijkse vergoeding van vier razieren tarwe verschuldigd te zijn aan Jean Beste en zijn schoonbroer Maurice voor het onderhoud van een sluis.

- analyse: TD W 17258

329
1226/08/05

De abten van Sint-Andries bij Brugge en de Eekhoutte-abdij te Brugge vellen een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen de abdijen van Cambron en Baudelo enerzijds en de abdij Ter Doest anderzijds, waarin een regeling wordt getroffen betreffende het grondbezit in de Vier Ambachten te "Bethsade", waarbij de abdijen beloven in elkaars gebied geen bezit te verwerven.

- editie: TD W 17781
- editie: Vandeputte F. 1864, p. 526.

336
1227/05/27

De abdis en de kloostergemeenschap van Broekburg, de abt en de kloostergemeenschap van de Sint-Nikolaasabdij te Veurne bekrachtigen een akkoord tussen hen met betrekking tot een recent aangelegde waterloop te Ramskapelle.

- TD W 18044
- editie: Vandeputte F. en Carton C. 1849, p. 180.

- analyse: TD W 18044.

198
1228

Akkoord tussen de abdijen van Ten Duinen en Ter Doest betreffende de afbakening en het waterbeheer van bezittingen te Zande. Indien één van beide partijen een dijk op de Hinwardingha zou willen bouwen, kan ze dat doen als beide partijen hierin toestemmen. In dat geval dient de aarde gelijkelijk aan beide kanten te worden genomen. De erbij horende waterloop ("scipleet") zal aan de abdij van Ten Duinen behoren. Deze waterloop zal op het terrein en op de kosten van Ter Doest gegraven worden, met een breedte van 1,5 roede en genoeg diepte om een geladen "scuta"

te laten passeren. Indien men vervolgens deze "scipleet" zou verbreden, dan moet men aarde nemen van beide kanten. De abdij van Ter Doest moet een doorgang maken op haar gronden van 2,5 roeden breed ten behoeve van Ten Duinen. Ter Doest moet een "scipleet" en een doorgang te land hebben op de gronden van Ten Duinen van Hinwardingha tot aan de Honte. De twee abdijen mogen sluizen bouwen aan de rand van hun gebied.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 533 nr. CCCCLXVI.

797

1230/01 (n.s.)

De schepenen en ouderlingen van Veurne-Ambacht staan aan de abdij van Ten Duinen de watergang, met de twee oevers en de bodem, van de Beveresluis af, die de abdij hen had toegestaan te graven bij haar domein te Hemme, op voorwaarde dat de abdij er geen schade door zou leiden. Na de overdracht, behouden de schepenen slechts de vrije doorgang van het water. Indien de abdij in de toekomst nog schade zou ondervinden, moeten niet de schepenen, maar diegene die de schade veroorzaakt had, deze herstellen

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 350 nr. CCLIX

319

1231/07/11

De abt en monniken van Ten Duinen staan aan de abdij van Ter Doest toe gronden te verwerven nabij haar domein van Zande in Hulsterambacht, als compensatie voor de gronden die Ter Doest verloren had door overstromingen op het "Middelland" (bij Voorne), en andere die ze dreigde te verliezen, met name Oosthoek bij Den Briel en Bommenee op Schouwen. Daarbij wordt het plan vermeld om het gebied genaamd "Groede" te bedijken.

- editie: TD W 19041

- editie Kruisheer J.G. 1986, II, pp. 119-120, nr. 517

- editie Vandeputte F. 1864, p. 547 nr. 484

- zie ook Gottschalk M.K.E. 1984, p. 80.

53

1232/07/19

Reglement van gravin Johanna van Constantinopel voor de ontvanger van de brieven "de bono Lamberti", met daarin een passage over de "landzaken" waartoe ondermeer het onderhoud van wegen en waterlopen wordt gerekend.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 46-49.

- Zie ook Gallé P.H. 1963, pp. 64-65

- zie ook Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 115 e.v.

320

1233

De abten van Clairmarais en Villers-la-Ville uiten een scheidsrechterlijk vonnis in een geschil tussen de abdij van Cambron en de abdij van Ter Doest over de afbakening van de uithoven genaamd Groede en Stoppeldijk, respectievelijk toebehorend aan Ter Doest en Cambron. Een grens wordt vastgelegd en beide abdijen verbinden zich ertoe geen bezit in elkaars gebied te verwerven.

- editie TD W 19664

332

1234/02 (n.s.)

Wolfert, heer van Maalstede en schout van Hulst schenkt alle rechten die hij en zijn bloedverwanten bezitten op enkele stukken grond in Elfdijk en Vrankendijk in Hulsterambacht aan de abdij Ten Duinen. Hij belooft de abdij bij te staan en op een goed dijkonderhoud in Hulsterambacht toe te zien, ondermeer inzake schouw en het aanmanen van de omwonenden om hun dijkplicht te vervullen.

- editie: TD W 28370

- editie: Kruisheer J.G. 1986, II, pp. 161-162, nr. 559.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 560.

232

1236

De abten van Sint-Winoksbergen, Veurne en Ten Duinen oorkonden de toestemming van de abdij Ten Duinen aan de ingelanden van de Vier Dijken in de kasselrij Sint-Winoksbergen om twee "gesloten" (door dijken omgeven) waterlopen te bouwen doorheen de gronden van het uithof te Synthe van de abdij Ten Duinen. De abdij verbindt zich ertoe drie bruggen te bouwen, doch in ruil diende Vier Dijken de afwatering van de gronden van de abdij te verzorgen. Indien de sluis later dicht bij de zee zou moeten worden gelegd, dan zou het extra land van de abdij moeten gekocht worden voor een correcte prijs.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 367 (nr. CCLXXX).

- zie analyse Pruvost A. 1875, p. 224

307

1236/07

Gravin Johanna van Constantinopel onderwerpt een geschil betreffende een aanwas genaamd "Hem" bij Duinkerke tussen de abdij van Sint-Winoksbergen en het klooster van Ravensberge aan een uitspraak door scheidsrechters. De aanwas is door de gravin aan Ravensberge verkocht, doch de abdij van Sint-Winoksbergen beroept er zich op dat de aanwas naast haar grond ligt. De abdij vraagt dat het gewoonterecht terzake gerespecteerd wordt.

- editie: Pruvost A. 1875, pp. 224-225.

139

1237/04/19-1238/04/03

De abt van Boudelo oorkondt een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen de abdij van Boudelo enerzijds en de Gentse burggraaf en andere ingelanden in Hekenis (Vier Ambachten) anderzijds, betreffende de herbedijking van het gebied door de abdij van Boudelo. De abdij had de kosten voor de herbedijking gedragen en wenste bepaald te zien hoelang zij van de bedijkte gronden mocht genieten, vooraleer deze terug te geven aan de oorspronkelijke eigenaars. Door de scheidsrechters is beslist dat de abdij het genot van het "burggravenland" en het "spadeland" voor zes jaar verkreeg, en van de overige gronden voor acht jaar.

- zie: Vleeschouwers C.1983, nr. 98
- zie TD W 25737
- zie Gottschalk M.K.E. 1984, pp. 66-67

833

1239/05

Oorkonde van abt en abdij van Sint-Michiels Antwerpen met overeenkomst tussen abdij en de heer van Breda met betrekking tot Zandvliet. Beide partijen stellen samen de schepenen aan, die onder andere ook voor dijkonderhoud verantwoordelijk zullen zijn. De heer van Breda en de abdij zullen samen het "Noordland" bedijken en gezamenlijk onderhouden.

- editie: TD W 21299

54

1239/05

Filips van Woesten staat de ingelanden van de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht voor altijd de waterlopen af gelegen in het leen van Filips van Woestene in Baarzande bij Coudehide, langs waar de Oude Yevene-watering afwatert. Bovendien verordent hij dat géén ander land via deze waterlopen mocht afwateren, zonder toestemming van de schepenen en "probi viri" van de Oude Yevene. Uitzondering wordt gemaakt voor de ingelanden van Baarzande en Groede aan wie hij reeds eerder toestemming tot afwatering had gegeven. Bovendien staat hij toe dat inlaagdijken worden aangelegd op zijn leen indien dit in de toekomst noodzakelijk zou blijken, en naar goedvinden van de schepenen en "probi viri" van Oostburg-ambacht. Bij betwisting zal de schepenbank van het Brugse Vrije bevoegd zijn.

- editie Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, pp. 57-59 (naar afschrift in cartularium van de Gentse Sint-Pietersabdij RAG, Sint-Baafs-Bisdom B 2957, f°61v-62r).
- afschrift in RAG, Sint-Baafs-Bisdom B 2957, f°61v-62r en f°153r-154r.

- zie TD W21169
- zie Van Lokeren A. 1868, I, p. 268.
- zie: Warkoenig L.A. 1839, III,2, p.130

196

ts. 1239/03/25 en 1240/04/14

De schepenen van Hulst en de schepenen van Hulsterambacht oorkonden dat Arnulfus Aleidisoon afstand doet van zijn aanspraken op bepaalde gronden bij Zande, ten gunste van Ten Duinen, en tevens "de omni wastine sive comitate idesse meente et dicbotingha"

- editie: Adriaanse, J. en Van Werveke, L.M. 1938 (naar Brugge, Grootseminarie, archief Ten Duinen, nr. 724)
- editie: TD W 21318
- editie: Vandeputte F. 1864, p. 326 (nr. CCXVI).

- zie ook Gottschalk M.K.E. 1984, p. 78.

323

1240/03/12 (n.s.)

De abdis van Marquette maakt bekend dat zij zich ertoe verbindt de scheidsrechterlijke uitspraak van kanunnik Willem Argenteus en Jan, clericus van Leffinghe te respecteren in een geschil tussen de abdij en het Sint-Donaaskapittel van Brugge, met betrekking tot bedijkte gronden te Lapscheure en Moerkerke. Sint-Donaas is verplicht 26 gemeten grond te bedijken, indien zal blijken dat het kapittel recht had op meer dan 26 gemeten, dan zal het restant hen door Marquette gerestitueerd worden, mits aftrek van de bedijkingskosten. Indien zal blijken dat Sint-Donaas recht had op minder dan 26 gemeten, zal het omgekeerde gebeuren.

- editie: TD W 27549
- editie Strubbe E.I. 1942, pp. 188-189, nr. 47.

- zie Strubbe E.I. 1942, nr. 53 en TD W 27555 met beslissing dat Sint-Donaas recht had op 28 gemeten.

835

1240/07

Keure voor de kasselrij Veurne door graaf Thomas en gravin Johanna, met ondermeer bepalingen over het schouwen van de waterwegen.

- editie TD W 21440
- editie Gilliodts-Van Severen L. 1897, III, p.27 (met middelnederlandse vertaling).

831

1240/07

Keure van de kasselrij Sint-Winoksbergen door graaf Thomas en gravin Johanna, met ondermeer bepalingen over het schouwen van de waterwegen.

- editie Espinas (G.), Verlinden (C.), Buntinx (J.) (eds.), 1954, nr. 38.
- editie TD W 27648.

317
1241/06

Graaf Thomas en gravin Johanna bevestigen een ruil van bezittingen in Assenede-ambacht met de abdij van Groeninge, naar aanleiding van problemen na de gezamenlijke bedijking van buitendijkse gronden tussen Milme in Assenede-ambacht en Gaternisse in het Brugse Vrije. De bedijking diende gezamenlijk door de abdij en de graaf te gebeuren, doch dit zorgde voor problemen.

- editie: TD W 27051

- zie Gottschalk M.K.E. 1984, p. 53.

337
1241/12

De kapittels van Aire en Watten beloven zich te zullen neerleggen bij het scheidsrechterlijk vonnis op de algemene vergadering ("Hop") van Capellebrouc over een geschil met betrekking tot de watergang "Muishole" tussen de schepenen en de "hommes des dix prebendes" en de schepenen en mannen van Ravensberghe enerzijds en de schepenen en de "hommes des 6 prébendes" en de schepenen en mannen van Holcque anderzijds die respectievelijk vertegenwoordigd zijn door de proost van Watten en Jean Bard, "préposé juré des wateringues du Brouc". Er wordt beslist door scheidsrechters dat deze watergang moet geruimd worden als alle andere.

- zie TD W 21732 (analyse naar Cartularium van Watten in de bibliotheek van Sint-Omaars).
- zie De Coussemaeker E. 1860, pp. 310-311.

902
1242

Keure van de Vier Ambachten door graaf Thomas en gravin Johanna.

- editie Brand H. en Lambrecht D. (eds.) 1993, pp. 508-520
- editie de Smidt J.T. 1993, pp. 495-405.

328
1242/08

Gillis van Bredene vonnist als scheidsrechter in een geschil tussen de watering van de Broeke en de stad Damme, waarbij eerstgenoemden mits een jaarlijkse vergoeding van 50 s. Vlaams toestemming krijgen af te wateren via de sluis van Damme.

- editie Warnkoenig L.A. 1837, II/2, pp. 11-12 nr. 112 (gebaseerd op later middelnederlands afschrift "nach der abschrift im Archiv von Hamburg").

- Zie Strubbe E.I. 1942, p. 206 nr. 68.
- zie TD W 21896

316
1244/01 (n.s.)

Bekräftiging door graaf Thomas en gravin Johanna van een scheidsrechterlijke uitspraak door Stassinus, baljuw van Brugge, in geschil tussen schepenen van Aardenburg en inwoners omliggende gebied met betrekking tot de aanleg van een waterweg tussen de stad en de zee, de spei en sluis.

- editie Gilliodts-Van Severen L. 1890, 1, pp. 83-85 (naar afschrift SA Aardenburg, Perkamenten Register, f°20)

- analyse TD W 22242
- TD W 24630 1242 -1 -99 -0 (naar Beaucourt de Noortvelde P.1785: Jaer-boeken van den lande van den vryen, Brugge, 1, p.52 en 3, p. 90) verwijst eveneens naar deze oorkonde, doch met foutieve datering naar een afschrift in SAG.

773
1244/09/07

Gravin Johanna bekräftigt een reglement voor het dijkbeheer op de gronden van de abdij van Broekburg tussen de "Fresdick" en de zee.

- editie De Coussemakier, I, 1882-1891, nr. CXLVII (naar origineel: Parijs, Bibliothèque Nationale de France, Collection Colbert, Flandre vol 193, pièce 20; kopie in ibidem, fonds Latin, Manuscrit n°9920, Cartulaire de l'abbaye de Bourbourg, f°LXVIII r°; ibidem, manuscrit n° 9126, f°CXVI)
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1897, pp. 54-55.

- zie analyse TD W 22450

538
1251/06

Gravin Margaretha garandeert de inwoners van Ieper voldoende water in het kanaal dat wordt aangelegd van Ieper naar Nieuwpoort.

- editie Warnkoenig L.A. en Gheldolf A.E. 1835-1864, V, pp. 366-367

246
1251/09/30

Gravin Margaretha bepaalt de omslag van 3000 lb. Vlaams voor de aanleg van de Gentse Lieve, over Gent, Aardenburg en anderen die deelnemen aan de werken.

- afschrift: SAG, reeks 93, 25 cartularium AA, f°10v-11r
- editie Warnkoenig L.A. en Gheldolf A.E. 1835-1864, III p. 279

244

1251/09/30

Balduinus de Bailliolo doet een scheidsrechterlijke uitspraak over de exacte ligging van de nieuwe waterweg van Aardenburg naar Gent.

- afschrift: SAG, reeks 93, 25 cartularium AA, f°10v-11r
- editie Warnkoenig L.A. en Gheldolf A.E. 1835-1864, III p. 280-281

245

1251/10/20

Gravin Margareta bepaalt dat Gent een waterweg zal hebben van de sluis bij Slepeldamme naar Gent, zonder enige tol, stapelrecht en zijdelings water/scheepvaart. De jurisdictie op het water en vier voet aan weerszijden van het water behoren toe aan de stad Gent voor zover het baljuwschap van Gent zich uitstrekt, en aan de stad Aardenburg, binnen het schependom van Brugge.

- afschrift SAG, reeks 93, 25 cartularium AA, f°11r-v
- vidimus: RAG, Oorkonden Saint-Genois, nr. 84: d.d. 31 december 1282 door Denijs, prior Predikheren Gent
- afschrift: SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 348 (eind 16e eeuw)
- editie Warnkoenig L.A. en Gheldolf A.E. 1835-1864, III, pp. 281-282

774

ca. 1254

Overzicht van de bezittingen van de abdij van Broekburg, met bepalingen over het waterbeheer ondermeer met betrekking tot het Nieuwland bij de Ijzer.

- editie De Coussemaker I. 1882-1891, I, nr. CCXX
- editie Mollat M. 1951, pp. 520-521 (naar afschrift Parijs, Bibliothèque Nationale de France, Fonds latin, ms. nr 9920, f°48-50)

900

1255/04

Scheidsrechterlijk vonnis door de proost van Watten, een kanunnik van Sint-Omaars en een konvers van Ten Duinen, tevens meester van het hof van Synthe, bij deputatie door gravin Margaretha in een geschil tussen het kapittel van Aire enerzijds en de baljuw, burggraaf en watergraaf van de kasselrijen Sint-Winoksbergen en Broekburg anderzijds betreffende het water van de molen van Aire in de parochie Watten, bij de overdracht.

- editie: De Coussemaeker E. 1860, pp. 356-357 (naar een Cartularium van de abdij van Watten in bibliotheek Sint-Omaars).

303
1256/08

Overeenkomst tussen de abdijen van Flines en Marchiennes betreffende de aanleg door Flines van een afwateringsgracht door de gemene gronden van de abdij van Marchiennes, en betreffende de bouw van sluizen.

- editie Hautcoeur E. 1873, nr. CIX

836
ca. 1256/10

Keure van Zeeland, bekrachtigd door Ruwaard Floris samen met Henrik van Voorne, burrggraaf Zeeland en aan hen voorgelegd door de Zeeuwse edelen.

- editie: Kruisheer J.G. 1992, nr. 1135

655
1257/02

Scheidsrechters doen een uitspraak in een geschil tussen de Gentse abdijen Sint-Pieters en Sint-Baafs enerzijds en het hospitaal van Onze-Lieve-Vrouw te Rijsel anderzijds betreffende de tienden in de nieuw bedijkte Isenpolder bij Isendorpe.

- editie Van Lokeren A. 1868, I, nr. 672 (naar origineel in RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum en afschrift in RAG, Sint-Pietersabdij, Cartularium 11, p. 2).

897
1258/09/22

Verpachting door de Gentse Sint-Pietersabdij van haar gronden te Zaamslag voor tien jaar, voor vijftig pond Vlaams en zes vette Zeeuwse kapoenen. De pachter dient bijdragen voor dijken en watergangen (nieuwwerft, ouderft en watergeld) tot twintig schellingen per jaar te betalen.

- afschrift: RAG, Sint-Pietersabdij, cartularium 3, p. 66

- analyse: Van Lokeren A. 1868, I, nr. 687

898
1261/09

De Sint-Pietersabdij te Gent staat één achtste van haar gronden met aanwas tussen Isendorpe en de nieuwe kerk van Groede af aan Boudin Utenhove en zijn vrouw Elisabeth voor 54 s. per gemet en een jaarlijkse cijns van 4 s. per gemet, gezien de abdij niet over de middelen beschikt om al haar gronden daar alleen te bedijken, en op voorwaarde van deelname aan de bedijking. Op soortgelijke wijze wordt één achtste deel aan Godfried f. Willem en één achtste deel aan Goswin de Scalda afgestaan.

- afschrift: RAG, Sint-Pietersabdij, cartularium 10, f° 85 en 85v.

- analyse Van Lokeren A. 1868, I. nr. 728

340
1263/05 (ts. 1 en 10)

Godfried van Kruiningen, ridder; Hendrik, zoon van Hendrik van Reimerswaal; Hugo, zoon van Nikolaas van Reimerswaal en Biggo van Kouwerwe oorkonden een overeenkomst tussen de abdij Ter Doest en de ambachtsheren van Mare, Koeveringe, Valkenisse en Waarde over de afdamming van de Hinkele (op Zuid-Beveland).

- editie Obreen H. 1928, pp. 250-254 nr. 32

- analyse Corpus Gysseling, I, nr. 23

- analyse Kruisheer J.G. 1992, III, nr. 1314 (zie ook verdere stukken nr. 1345; 1402; 1492; 1514)

- zie ook Obreen H. 1932

798
1263/05/13

Gravin Margareta en de abdij van Ten Duinen verdelen onderling de gronden te Cauwinsvliet en Woutersdam in Axel-ambacht die zij samen bedijkt hebben teneinde het land te beschermen tegen grote overstromingen.

- editie Vandeputte F. 1864, nr. CCXLVII, p. 343.

903
1263/09/01

Keure van Saeftinghe

- editie: de Smidt J.Th. 1954, pp. 156-175 (op basis van eind 16e eeuwse kopie van een vidimus door de Raad van Vlaanderen d.d. 1541/05/18)

203

1263/11/25

Scheidsrechterlijk vonnis door Lambrecht de Kemla, monnik van Ten Duinen en Wouter van Temse, kanunnik van Drongen in een geschil tussen de abdij van Ten Duinen en de abdij van Drongen met betrekking tot het waterbeheer in Ossenisse en Oud-Hengstdijk

- editie Vandeputte F. 1864, nr. CCCXIV, p. 409.

545

1266/07

De schepenen van Monnikerede aanvaarden een scheidsrechterlijk vonnis van gravin Margaretha en graaf Gwijde in een geschil tussen de stad en de stad Damme met betrekking tot de sluis van Monnikerede

- editie Warnkoenig L.A. 1837, II, nr. CXVIII p. 16 (naar een middelnederlands afschrift in het archief van Hamburg, "cartularium van de stad Damme")

255

1268/07

Gravin Margaretha bevestigt dat de abdij van Ter Doest 91 gemeten 85 roeden bedijkt heeft in de Nieuwe Polder van Vrankendijk (Vier Ambachten) op haar vraag en op hun eigen kosten, waarbij zij deze gronden aan Ter Doest ten eeuwigen dage overdraagt.

- editie Vandeputte F. 1864, nr. 1033 (van een vidimus d.d. 1274/06 door de prior van de Predikheren in Brugge en Egidius, deken van Sint-Donaas in Brugge).

256

1269/04 of 1270/04/01-12 (n.s.)

Gravin Margaretha en graaf Gwijde beslechten een conflict tussen de abdij van Ten Duinen enerzijds, en de schepenen, watergraven en gemeenschap van Veurne-ambacht anderzijds, met betrekking tot het beheer van de verse deuren van de sluis te Nieuwpoort.

- origineel: Brugge, Groot-seminarie, Ten Duinen, oorkonden nr. 1040 (origineel in goede staat met met intact zegel Margaretha en bijna intact zegel Gwijde)

- editie Vandeputte F. 1864, p. 357 nr. CCLXVIII

310

1269/04/03

Mandement van graaf Gwijde van Dampierre aan de baljuw van Veurne om samen met de abt van Sint-Nikolaas te Veurne de grenspalen in het moer die door de kracht van het water weggeslaan zijn, te herstellen.

- editie Vandeputte F. en Carton C. 1849, p. 103.

410
1269/05

Toelating door gravin Margaretha en graaf Gwijde aan de inwoners van Damme om water uit de vijver van Male te halen, en hiertoe een ondergrondse waterleiding aan te leggen.

- editie Gilliodts-Van Severen L. 1892, II, pp. 177-178 (naar origineel (?) RAB, Oorkonden Vrije, 32 en afschriften ADN B, 3e cartularium Vlaanderen, nr. 177 en Archief Hamburg, "Cartularium Damme").

205
1269/07/29

Onderzoek door Baudouin f. Tankard van Stavenesse naar de dood van Ydseboud van Stavenesse, arbeider aan de dijk van Hinceline, toebehorend aan de abdij van Ter Doest, die ingeslapen was op zijn boot en eraf gevallen was en op de oever de dood vond.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 591 nr. DXLII.
- editie: Kruisheer J.G. 1992, nr. 1501

823
1270/04/21 (n.s.)

Graaf Gwijde van Dampierre bepaalt de breedte van de waterlopen in Veurne-ambachten en de boetes wanneer iemand deze waterlopen zou versmallen.

- vidimus door Arnulf, abt van Sint-Nikolaas in Veurne 1331/02/06 (n.s.): Brugge, Archief Grootseminarie, Ten Duinen, oorkonden nr. 920
- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868 nr. CVIII.

206
1270/05/12

Scheidsrechterlijke uitspraak abten van Villers en Boudelo in een geschil tussen de abdijen van Ter Doest en Ten Duinen met betrekking tot de plaatsing van een sluis die de abdij van Ter Doest wou construeren op de gronden van de abdij van Ten Duinen bij het uithof van Zande en Vrankendijk (Hulsterambacht) teneinde het overvloedige water van haar gronden bij het uithof van Groede te sueren en tevens met betrekking tot een wastine bij het uitgegraven moer van de abdij Ten Duinen en verschillende andere punten.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 318 nr. CCXVIII

930
1270/06/24

Gravin Margaretha geeft toelating aan de stad Ieper om een bedrag van 1500 pond Vlaams dat zij gebruikt hebben om het kanaal van Ten Knokke naar de overdracht bij Ieper te verbreden en te verdiepen en de sluis bij Nieuwpoort te vernieuwen, om te slaan over de wateringen van Veurne en het Brugse Vrije.

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. CXVIII (naar het origineel, en afschriften in SA Ieper, Wittenboeck f°19r; en Geluwenboek, f°245r)
- zie ook ibidem nr. LXXIX : belofte van gravin Margaretha d.d. juni 1251 om het kanaal tussen Nieuwpoort en Ieper te laten verbreden; nr. CIV: juni 1265: beslissing van gravin Margaretha om de werken te laten uitvoeren.

657
1271

Gravin Margaretha beveelt Guillaume de Mude, minderbroeder en Nicolaas, baljuw van Aalst te onderzoeken of het mogelijk is het hof van Ottersam, eigendom van de Gentse Sint-Pietersabdij te beschermen tegen overstromingen van de Schelde door de loop van de rivier bij Merelbeke te wijzigen

- afschrift: RAG, Sint-Pietersabdij Cartularium 1/I, f°61v

- analyse Van Lokeren, A. 1868, I, nr. 830
- zie ook ibidem nr. 817: toelating door gravin Margaretha om de loop van de Schelde bij Merelbeke te wijzigen.

628
1273/06/26

Schepenen van Sijsele bevestigen de aanleg van een waterloop tussen het land van "de nieuwe fermerie" van Brugge en het land van Jan Coopmans, poorter in Brugge, op kosten van al wie er baat bij heeft en uitmondend in de oude waterloop.

- origineel: RAB, Blauwe Nummers, nr. 2209
- editie: Corpus Gysseling I.

850
1276/05/25

Graaf Gwijde van Dampierre vaardigt een reglement uit voor het waterbeheer in het moer van Aardenburg.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1890, pp. 91-92 (naar afschriften in SA Aardenburg, Perkamenten Register, f°12; Boeck met den knoop, f°41v)

116
1276/09

Overeenkomst tussen Rogier van Gistel en de abdij van Oudenburg met afbakening van de wederzijdse rechten op de door de abdij van Oudenburg ingedijkte gronden tussen de Ijzer, Lombardzijde, de Bamburghoeve en de zee.

- origineel: RAB, Oorkonden met Blauw Nummer, 6751

117
1277/07/17

Schepenen van het Brugse Vrije bevestigen een uitspraak in een geschil tussen de abdij van Oudenburg en de watering van Kamerlingsambacht betreffende de Bamburg-polder.

- origineel: RAB, Oorkonden met Blauw Nummer, 6752
- editie: Corpus Gysseling, I, nr. 346

420
1279/06/04

Toelating door graaf Gwijde aan de schepenen van Aardenburg om dijken te bouwen aan weerszijden van een waterloop genaamd Ee tussen Aardenburg en Slepeldamme, zover hun jurisdictie zich uitstrekt, en mits een vergoeding te betalen aan de omwonenden.

- afschrift RAG, oorkonden Saint-Genois, nr. 250 (onderdeel rol nr. 31)
- editie: Warnkoenig L.A. 1837, II, 2, p. 45 nr. CXLV (naar origineel in SA Aardenburg en Kluit, Codex Diplom. IV, p. 821)

207
1279/09

Overeenkomst tussen de abdijen Ter Doest en Ten Duinen betreffende de suatie van het uithof van Groede (Vier Ambachten) via de gronden van Ten Duinen in Vrankendijk.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 330 nr. CCXXXI

469
1279/12/15

Schepenen van het Brugse Vrije doen een uitspraak in een geschil tussen de watering Eiesluis en Groot-Reigarsvliet, over de aanleg en het onderhoud van een dijk ("zidelinge") langsheen de

Lisseweegse Vaart tussen Brugge en Ter Doest.

- origineel: Brugge, Archief Groot-seminarie, Ten Duinen, nr. 1180
- origineel: RAB, Oorkonden Vrije, 41

- zie ook Astaes S. 1964
- zie ook De Vriese M., 1969-70, p. 92

414

1280/09/10

Graaf Gwijde schenkt aan zijn zoon Gwijde een aanwas tussen Nieuwpoort en Nieuwerheide, die de graaf zelf reeds voor een deel heeft laten bedijken.

- afschrift: RAG, Oorkonden Saint-Genois, nr. 267
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1901, pp. 166-167 (naar origineel ARA, Oorkonden Namen, nr. 34; en afschrift ADN B 1568, 8e cartulaire de Flandre, nr. 60)

910

1281/11/07

Graaf Gwijde van Dampierre velst als scheidsrechter een vonnis tussen Boekhoute-ambacht enerzijds en Kaprijke, Lembeke en Westeeklo anderzijds betreffende de afwatering van laatstgenoemde gebieden.

- origineel: RAG, Abdij Oost-Eeklo, nr. 25
- editie Stockman L. 1969, pp. 191-192.
- editie middelnederlandse vertaling in Neelemans E. Geschiedenis van Eecloo, I, pp. 251-252

401

1282/04

Graaf Gwijde van Dampierre schenkt aan Jan van Namen de schorren die aan de graaf toebehoren in de Vier Ambachten, waaronder stukken die de graaf reeds zelf heeft laten bedijken. Ook na overstroming en herbedijking zullen de schorren aan Jan van Namen blijven toebehoren. Het vruchtgebruik wordt wel gereserveerd voor gravin Isabeau.

- origineel: ARA, Oorkonden Namen, 62
- afschrift RAG, Saint-Genois oorkonden nr. 309 (kopie op perkamenten rol, geklasseerd nr. 232, nr. XII)
- editie Gilliodts-Van Severen L. 1893.

399

1282/04

Graaf Gwijde schenkt aan zijn zoon Jan van Namen een aantal schorren, o.a. voor Groede (Oostburg-ambacht), Monnikerede, Lapscheure en Reigarsvliet, in leen te houden samen met leen van Wijnendale en met ondermeer de clause dat deze schorren bij overstroming en herbedijking eveneens in bezit blijven van Jan van Namen en zijn erfgenamen.

- kopie: RAG, Oorkonden Saint-Genois, nr. 307 (op perkamenten rol, stuk nr. 9, geklasseerd nr. 232)

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1891, III, pp. 351-352 (naar Kluit, Historia Critica Comitatus)

209

1282/04/23

Simon Lauwaert, baljuw van Gent, Wouter Verghertruden, Gillis f. Vernimme en broeder Jan, meester van Groede oorkonden een scheidsrechterlijke uitspraak door de laatstgenoemde drie personen, tussen de ingelanden van Zande en de ingelande van Hontenisse (Hulster-ambacht) met betrekking tot de betaling van het dijkonderhoud

- editie Vandeputte F. 1864, p. 631, nr. DLXXVII

709

1282/05/02

Keure van de watering Eiesluis

- origineel: Brugge, Archief Groot Seminarie, Ten Duinen, nr. 1198 bis

- editie Corpus Gysseling I, nr. 412

- editie Vandeputte F. 1864, pp. 628-629, nr. 574.

- editie Carton C. 1841, pp. 114-115.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, pp. 65-69

247

1282/11/12

Aanstelling door de baljuw Brugge van Wouter Brugsche van Gent tot opzichter Gentse Lieve.

- afschrift: SAG, reeks 93, 25 cartularium AA, f°12r-v

- zie ook SAG, reeks 93, 25 cartularium AA, f°11v: aanstelling van dezelfde persoon door Jan Lauwaert, baljuw van Gent, in 1287 en door Gillis Vos, baljuw van Brugge in 1294.

418

1284/03

Zeger van Belle, ridder, maarschalk van Vlaanderen doet een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen de kasselrij Veurne en de schepenbank van de stad Nieuwpoort, o.a met betrekking tot de schouw van de waterlopen.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1897, pp. 70-71 (naar ARA, Oorkonden van Vlaanderen, doos 21; SA Veurne, oorkonden nr. 10; RAB, Fonds Acht Parochiën, 3536, f°18)

210

1284/07/22

Schepenen van het Brugse Vrije oorkonden een scheidsrechterlijke uitspraak van Zeger van Belle en broeder Lambrecht, meester van het hof van Ter Doest, in een geschil tussen de watering van Eiesluis en Reigarsvliet over de financiering van een nieuwe waterloop van Stapelvoorde in Dudzele-ambacht naar de Lisseweegse Vaart

- editie Corpus Gysseling I nr. 550.
- editie Vandeputte F. 1864, p. 634 nr. DLXXXI.

110

1284/11/06

Gwijde van Dampierre oorkondt een overeenkomst tussen hem enerzijds en Willem en Boudewijn Stier anderzijds over het beweidingsrecht van 160 gemeten grond tussen "le Heide" en de dijk van Pieron de Hondschote, en van nog eens 100 gemeten buitendijks, in de kasselrij Sint-Winoksbergen.

- gecollationeerde kopie: ADN B 902 13932ter

668

1284/11/14

De schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de abdij van Spermalie en de watering van Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve met betrekking tot de afwatering van het abdiydomein van Spermalie.

- afschrift: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°15r (oorkonde "D")
- afschrift RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°7r.
- partiële editie Gilliodts- Van Severen L. 1868-70, pp. 88-90.

400

1285/04

Graaf Gwijde van Dampierre verleent zijn echtgenote Isabeau en zoon Jan van Namen de mogelijkheid vrij te beschikken over alle alluviale gronden die hij geschonken heeft ter vermeerdering van het leen van Wijnendale. Aangezien het bezit van dergelijke gronden voor een grote heer niet zo waardevol is, en deze beter beheerd worden door mensen die in de omtrek wonen, wordt hen de mogelijkheid geschonken deze gronden te verkopen aan derden.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1893, pp. 324-326 (naar origineel ARA, oorkonden Namen, 20 en afschrift ADN, cartularium van Namen).

118
1285/05/16

Schepenen van Lombardzijde maken een akkoord bekend tussen de stad Lombardzijde enerzijds en de abdij van Oudenburg anderzijds over de afwatering van Lombardzijde door een gracht van de abdij gelegen langs de "clenen zidelincsine".

- origineel: RAB, Blauwe Nummers, 6760
- editie: Corpus Gysseling I, nr. 603

908
1286/06/01

Ridder Wouter van Koekelare en Simon Lauwaerd, baljuw van Brugge doen uitspraak in een geschil tussen de stad Aardenburg enerzijds en de wateringen Bewester en Beoster Ee anderzijds betreffende het onderhoud van de brug over de Ee te Hannekinswerve.

- editie: Kluit A. 1782, p. 883 (gebaseerd op SA Aardenburg, Perkamenten Register, f°19)

250
1286/07/07

Simon Lauwaert, baljuw van Brugge doet een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen de stad Gent enerzijds en de Sint-Kathelijnepolder, Moerkerke en Damme anderzijds betreffende de Gentse Lieve.

- afschrift 16e eeuw: SAG, reeks 93, 25 cartularium AA, f°14v-16r

119
1287/09/12

Schepenen van het Brugse Vrije stellen een scheidsrechter aan in een geschil tussen de abdij van Oudenburg en de sluismeesters van Kamerlingsambacht betreffende schade gelegen door de abdij in haar hof van Bamburg door de slechte staat van de sluis van de watering.

- origineel: RAB, Blauwe Nummers, nr. 6764
- editie: Corpus Gysseling, I, nr. 738

569

1288/03/06

Simoen Lauwaert, baljuw van Brugge vonnist als scheidsrechter een geschil tussen de abdij van Oudenburg en de watering van Kamerlingsambacht met betrekking tot schade die door de abdij geleden was bij haar hof van Bamburg door de gebrekkige werking van de sluis van Kamerlingsambacht.

- origineel: RAB, Blauwe Nummers 6763
- editie: Corpus Gysseling, I, 738

248

1288/04/02

Gooswyn Cuerloos, poorter in Aardenburg onderwerpt zich samen met zijn "ghemeenters" die allen uitwateren in een bepaalde goot bij Zoetendale aan het vonnis van de schepenen van Gent met betrekking tot deze goot die uitmondt in de Gentse Lieve.

- afschrift 16e eeuw: SAG, reeks 93, 25 cartularium AA, f°13r-v

411

1288/04/03

Graaf Gwijde doet een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen Brugge en de inwoners van Romboudswerve ten noorden van de Reie tussen Brugge en Damme met betrekking tot het onderhoud van de dijk van Romboudswerve.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Registers Vrije, 8, f°13
- afschrift 1682-84: SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 348
- editie: Warnkoenig L.A. 1837, II/2, nr. CXXV
- editie Gilliodts-Van Severen L. 1891, pp. 182-183 (naar afschrift ADN B, première cartulaire de Flandre, nr. 374; SAB, origineel; en afschrift Rudenbouc, f°24; Ouden Wittenbouc, f°112v; afschrift RAB, Cartularium in-8°, f°13)

61

1288/04/03 (n.s.)

De abt van Ter Doest, Boudin van Dudzele, Jan van Poele en Diederik de Vos vellen een scheidsrechterlijke uitspraak in een proces voor de grafelijke curia tussen de watering van Eiesluis en Reigarsvliet, betreffende de inlaagdijk in de Oudemaerspolder, en een mogelijke fusie tussen beide watering.

- origineel: RAB, Oorkonden Vrije, nr. 54
- origineel: Brugge, Archief Groot Seminarie, Ten Duinen, nr. 1263
- editie: Corpus Gysseling I, nr. 783

62
1288/05/07

De abt van Ter Doest, Boudin van Dudzele, Jan van de Poele en Diederik de Vos vellen een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen de watering van Eiesluis en Reigarsvliete, betreffende de aanleg van een inlaagdijk in de Oudemaarspolder, het herstel van de Evendijk en van de sluis van Eiesluis.

- origineel: Brugge, archief Groot Seminarie, Ten Duinen, nr. 1265.
- editie Corpus Gysseling I, nr. 793

859
1289 (?)

Oveereenkomst tussen de eigenaars van moer in Zevenberge (Noord-Brabant) om het beheer van dit moer en de aanleg van infrastructuur voor waterbeheer toe te vertrouwen aan de abt van Zoetendale, de meester van het Sint-Janshospitaal te Brugge en de meester van de Heilige Geest (i.e. Potterie-hospitaal), en met verplichting om acht dagen nadat het geschot kenbaar gemaakt is, dit geschot te betalen aan de meester van de Heilige Geest.

- afschrift 17e eeuw: RAB, Fonds Jezuiten Brugge, 1593, apart fragment.

505
1289/04/01

Scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen de stad Brugge enerzijds en de watering Eiesluis en Reigarsvliet anderzijds voor de grafelijke raad betreffende twee bruggen, één ten noorden van het klooster van Sint-Klara bij Brugge op de Lisseweegse Vaart, en de andere ten oosten van dit klooster in de richting van Dudzele.

- origineel: RAB, Oorkonden Brugse Vrije, nr. 56
- vidimus d.d. 1332/08/20 door abt Sint-Andries: RAB, Oorkonden Vrije, 149
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1871-76, I, p. 420 (naar afschrift in SAB, Rudebouc, f°16v)

544
1289/06/12

Graaf Gwijde geeft iedereen die moer bezit in de Vier Amachten dat niet grenst aan het water toelating het overtollige water via het naastliggende moer te lozen en er eventueel moer te stapelen, mits vergoeding.

- editie: Warnkoenig L.A. 1837, II/2, pp. 205-206 (nr. CCXXVIII) (naar vidimus d.d. 1306 door de gardiaan van de Minderbroeders te Gent in afschrift in ADN B, 2e cartulaire de Flandre)

212
1291/05/16

Eustaes, monnik van Cambron, broeder Pieter Utensacke, meester van de Tempeliers in Vlaanderen en Weinin Scullaerd, zaakgelastigden van de graaf van Vlaanderen, doen uitspraak in een geschil tussen de ingelanden van Ossenisse en de abdij van Ten Duinen, die de herbedijking van Ossenisse had uitgevoerd, en ervan beschuldigd werd dit niet naar behoren te hebben gedaan.

- editie Corpus Gysseling I, nr. 1032a

799
1292/04/23

Gwijde van Dampierre schenkt aan de abdij van Ten Duinen alle geabandonneerde gronden die in zijn bezit zijn gekomen te Ossenisse (Vier Ambachten) en bevestigt de abdij van Ten Duinen in het bezit van ca. 1133,5 gemeten grond aldaar.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 219, nr. CXIV

806
1293/04/25

Graaf Gwijde schenkt 408,5 m 93 r grond te Ossenisse (Vier Ambachten) aan de abdij Ter Duinen, als vergoeding voor het dijkonderhoud verbonden aan 1045,5 m 96,5 r land aldaar die door de graaf herbedijkt waren.

- editie: Vandeputte F. 1864, nr. CCXCII

430
1293/05/07

Schepenen en gemeente van Nieuwpoort onderwerpen zich aan de bemiddeling van de graaf van Vlaanderen in een geschil tussen hen enerzijds en de abdijen Ten Duinen en Broekburg anderzijds over de aanleg van een dijk door deze laatsten op de grond geheten Hem gelegen bij Nieuwpoort in de richting van de parochie Sint-Joris, geheten Nieuwland.

- origineel: RAG, Oorkonden Vlaanderen, Chronologisch Supplement Wyffels, nr. 177.

901
1293/10

De schepenen en keurheren van de kasselrij van Broekburg verklaren dat de toelating die ze gegeven hadden aan de inwoners van het gebied om een dijk door te steken wegens wateroverlast

geen prejuditie betekent voor het kapittel van Watten.

- editie: De Coussemaeker E. 1860, p. 358 (naar afschrift in het Cartularium van Watten in de bibliotheek van Sint-Omaars)

415
1294/01/04 (n.s.)

Graaf Gwijde verleent de stad Nieuwpoort toelating om tussen Nieuwendamme en de zee speien aan te leggen.

- editie Gilliodts-Van Severen L. 1905, p. 174 (naar origineel ADN B 350, nr. 3544)

104
1295/10

Gwijde van Dampierre, echtgenote gravin Isabella en zoon Jan van Namen verkopen hun bezit in de polder bij Groede aan zes burgers van Brugge en Aardenburg voor 3400 pond Artesisch, met recht op beweiding van de schorren die ervoor liggen tot ze ingedijkt zullen zijn, tegen een jaarlijkse cijns van 18 d. Artesisch.

- afschrift: ADN B 1561, nr. 436

28
1297/04/30

Schepenen van het Brugse Vrije bekrachtigen een overeenkomst tussen de watering van Kamerlingsambacht en Gistelambacht over de aanleg en het onderhoud van een waterloop van Gistelambacht naar Kamerlingsambacht, en vervolgens verder tot de open zee met een uitwateringssluis, met een verdeling van de kosten.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°23r-26r

120
1299/11/06

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de watering van Kamerlingsambacht en de abdij van Oudenburg, met betrekking tot de eis van de watering dat de abdij een boete zou betalen wegens het niet tijdig aangifte doen van de oppervlakte van hun grondbezit in de polders van Bamburg en Lombardië.

- originee: RAB, Oorkonden met Blauw Nummer, 6769

- editie Corpus Gysseling, I, nr. 1807

422
ca. 1299

Klacht van de ingelanden van "Barselebroek" (Bazel, Land van Waas) tegen de aannemers van de bedijking van een "wiel" in de dijk, voor afgevaardigden van de graaf van Vlaanderen.

- origineel (ongedateerd): RAG, Oorkonden Saint-Genois, nr. 1054

431
(begin 14e eeuw)

Klacht van de abdij van Ten Duinen tegen inwoners van Ossenisse (Vier Ambachten).

- origineel: RAG, Oorkonden, Chronologisch Supplement Wyffels, nr. 379

432
(begin 14e eeuw)

Klacht van de stad Damme gericht tot de graaf van Vlaanderen tegen de stad Sluis, die de rechten van Sint-Anna-ter-Muiden, Damme en andere Zwinstadjes miskent, ondermeer betreffende de aanleg van een polder door Jan van Namen ten nadele van de Zwinhavens.

- origineel: RAG, Oorkonden, Chronologisch Supplement Wyffels, nr. 384

150
(eerste kwart 14e eeuw)

Klacht van de Sint-Baafsabdij te Gent voor scheidsrechters in een geschil met Filips van Zaamslag, betreffende het optreden van deze laatste als schout bij het onderhoud van sluizen en dijken te Nieuw-Otene, Oud-Otene, Westzaamslag en Aandijk (Vier Ambachten).

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, o559 (Gysseling nr. 658)

47
ongedateerd: 14e eeuw ?

Gewoonterecht op rijm van het Brugse Vrije, met vooral aandacht voor het erf- en personenrecht. Bevat passage over de betaling van waterstaatslasten.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, I, p. 497 (naar SAB, Purperenbouc, f° 29).

221
1302/04/03 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije doen een uitspraak in een geschil tussen de watering van Eiesluis en Reigarsvliet betreffende de aanleg van een inlaagdijk.

- editie: Vandeputte F. 1864 nr. DCV (nr. 1408bis van het supplement van de inventaris)

29
1305/11/19

Schepenen van het Brugse Vrije vonnissen een geschil tussen de watering Gistel-west-over-de-Ware en Kamerlingsambacht, betreffende de door Gistel-west-over-de-Ware gevraagde opening van een gedicht gat bij "Hubinsbrugge" langswaar de afwatering vroeger nog gelopen heeft.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°26r-27v

158
1306/04/25

Bartholomeus de Smet doet een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen het Gentse Sint-Elizabethsbegijnhof enerzijds en Hughe den Busere en Lammelote Jans Basuers kinderen van Diepenee anderzijds over het eigendomsrecht van een dijk te Vremdijke (Vier Ambachten).

- editie: De Bethune J. 1993 (naar origineel: Archief Sint-Elizabethsbegijnhof Gent, nr. 48)

669
1306/07/29

Schepenen van het Vrije veroordelen op vraag van de watering van Moerkerke de stad Gent tot het naleven van haar verplichtingen betreffende de Gentse Lieve.

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°16v-18v (oorkonde "E")

- partiële editie: Gilliodts-Van Severen L. 1868-69, pp. 90-91

121
1306/09/16

Schepenen van het Brugse Vrije gebieden een dam op te richten in de Noord Ee tussen Lombardzijde en de sluis van Nieuwpoort, en verplichten de Grote Polder (Polder van

Lombardie) van de abdij van Oudenburg af te wateren via Kamerlingsambacht.

- afschrift 15e eeuw: RAB, Oorkonden met Blauw Nummer, nr. 6770
- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°37r-v

433
(ca. 1308-1310)

Klacht van de stad Axel tegen Brugge en Aardenburg omwille van de verzanding van de havengeul van Axel die door de stad wordt toegeschreven aan een door Brugge en Aardenburg aangelegde waterloop.

- origineel: RAG, Oorkonden, Chronologisch Supplement Wyffels, nr. 540bis

122
1309/06

Schepenen van Nieuwpoort erkennen dat de abdij van Oudenburg hen heeft toegestaan een brug te bouwen, en aldus een wegverbinding tussen Nieuwpoort en Lombardzijde te realiseren.

- origineel: RAB, Blauwe Nummers, nr. 6773

222
1309/11/11

Graaf Robrecht bekrachtigt een overeenkomst met de abdij Ten Duinen met betrekking tot verschillende schadeclaims door de graaf gesteld tegen de abdij omwille van bedijkingen vooral te Ossenisse.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 233 nr. CXXVI

434
ca. 1310

Klachtenlijst van de graaf van Vlaanderen tegen de abdij Ten Duinen met betrekking tot de herbedijking van Ossenisse.

- origineel: RAG, Oorkonden, Chronologisch Supplement, Wyffels, nr. 550.

302

1311/02/02 (n.s.)

Graaf Robrecht doet uitspraak in een geschil tussen de stad Duinkerke en de kasselrij Sint-Winoksbergen met betrekking tot de berechting van inwoners van Duinkerke bij straat- en waterschouwingen.

- editie: Espinas G., Verlinden C. en Buntinx J. 1959, nr. 163

14

1311/11/05

Schepenen van het Brugse Vrije in geschil tussen de watering van Kamerlingsambacht en de watering van Vladslo-ambacht, met betrekking tot de door Kamerlingsambacht gevraagde bijdrage van Vladslo voor het herstel van de Havendijk.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°1r-3v

822

1312/03/11 (n.s.)

Keure van de watering Eiesluis

- origineel: Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, oorkonden nr. 33

855

1312/12/30

Godschalk de Busere verbindt zich ertoe voor de baljuw van het land van Waas, de mannen van de graaf en de schepenen van Rupelmonde het wiel in de dijk van Baerselebroek te bedijken voor de som van 1600 pond miten, te betalen in drie termijnen.

- kopie 14e eeuw: RAG, oorkonden, Chronologisch Supplement, nr. 558

15

1313/07/20

Schepenen van het Brugse Vrije vonnissen een geschil tussen de watering van Kamerlingsambacht en van Vladslo-ambacht, met betrekking tot het herstel van de dijken ("zijdelingen") langs de afwateringsvaart van Vladslo.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°3v-7r

223
1314/01/20 (n.s.)

Graaf Robrecht stelt de abdij van Ten Duinen vrij van verdere bijdrage voor het nieuwe kanaal dat men graaft van Hulst naar Gent, mits betaling van 2000 lb. lichte munt.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 695 (nr. DCXVII).

771
1317/12/04

Graaf Robrecht stelt de abdij van Boudelo vrij van verdere bijdrage voor het nieuwe kanaal dat men graaft van Hulst naar Gent, mits betaling van 600 lb. Parisis.

- afschrift 1544: RAG, Abdij van Boudelo, 8, f°70r-v

- analyse: *Vleeschouwers C.* 1983, nr. 485

854
ca. 1320 (?)

Schatting van de kosten voor de aanleg van twee dijken door de graaf van Vlaanderen te Bornem.

- origineel: RAG, oorkonden Saint-Genois nr. 1140

701
1321/07/18

Schepenen van het Brugse Vrije bevestigen dat in Kamerlingsambacht het land elke drie jaar opnieuw dient "verhoofd" te worden (i.e. op naam van de verschillende eigenaars te worden gesteld) en dat daartoe elf gezworenen dienen te worden aangesteld om via een doorgaande waarheid te controleren of deze verhoofding wel degelijk correct en volledig gebeurd is.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°41v-f°42v

249
1323/01/06 (n.s.)

Graaf Lodewijk van Nevers bevestigt de jurisdictie van de stad Gent over de Gentse Lieve en de vrijheid van elke vorm van tol.

- afschrift 16e eeuw: SAG, reeks 93, 25 cartularium AA, f°13v-14r

159
1323/03/27 of 1324/03/27 (n.s.)

Willem Bloc van Steelant, ridder en Rogier Bristeste schatten op negen pond parisis de schade die het begijnhof Sint-Elizabeth te Gent geleden heeft door werken aan de afwatering, vermoedelijk voor grondbezit te Biervliet.

- editie: De Bethune J. 1893, nr. 101

- datering: vermoedelijk 1324/03/27 daar 1323/03/27 Pasen zelf is

409
1324/04/10

Lodewijk van Nevers vaardigt een privilege voor het Brugse Vrije, op vraag van de inwoners van het gebied, met ondermeer een verbod voor ridders, schepenen en magistraten (?) om sluismeesters te zijn of geschoot te innen, en bepalingen over "wetscepene" die per ambacht optreden.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1891, pp. 9-13 (naar origineel: SAB, Oorkonden, 1e reeks, nr. 294; afschriften, SAB, Roodenbouc, f°77 v en Groenenbouc B, f°301).

807
1324/04/19

Graaf Lodewijk van Nevers gebiedt de baljuw van Veurne de rechten van de abdij Ten Duinen te helpen vrijwaren, ondermeer betreffende de vrijstelling van watergeld in de kasselrij Veurne, en het aanstellen van een ontvanger in de watering van die kasselrij.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 698 nr. DCXX

435
1325/07/23

De "gemeente" en vierschaar van het Oost-Vrije sluiten een overeenkomst af met een aantal personen over het breken van de sluis te Slepeldamme.

- origineel: RAG, Oorkonden Wyffels, nr. 607

667
1327/01/16 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije gebiedt op vraag van het ambacht Moerkerke de stad Gent zijn verplichtingen inzake de aanleg van goten, bruggen en spuien bij de Gentse Lieve na te komen.

- afschrift: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°8r (oorkonde "C")
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1868-70, II, pp. 85-88 (met verkeerde datering 1326)

152
1327-39/01/03

Graaf Lodewijk van Nevers verzoekt uitstel van betaling aan de abt van de Gentse Sint-Baafsabdij voor geld dat door de abdij aan afgevaardigden van de graaf geleend is voor dijkwerken.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, o783bis (Gysseling nr. 825)

36
1328/10/31

De abt van Oudenburg maakt de overeenkomst bekend die hij met de watering van Kamerlingsambacht heeft afgesloten over de opname van de Grote Polder (Polder van Lombardië) in de watering.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°38r-39r

436
1328/11/07

Hendrik Braem, klerk van de graaf en Olivier de le Most, baljuw van Damme, gebieden de baljuws en raadsheren van het graafschap Vlaanderen om op een vastgestelde dag naar Aardenburg te komen voor een onderzoek naar de vernieling van de sluis bij Slepeldamme.

- origineel: RAG, Oorkonden, Chronologisch Supplement Wyffels, nr. 616 (beschadigd)

423
ca. 1328

Meester Hendrik Braem geeft een samenvatting van het onderzoek dat hij samen met Olivier de le Most, baljuw van Damme, op bevel van de graaf van Vlaanderen, uitgevoerd heeft over de vernieling van de sluis van Slepeldamme en de versterking van Aardenburg.

- origineel: RAG, oorkonden Saint-Genois, nr. 1459 (rol)

523
1329/06/13

Schepenen van het Brugse Vrije gebieden op vraag van de watering van Moerkerke, de aanleg van een waterloop door het gebied van de watering Lapscheure, en uitwaterend te Brungheers.

- origineel: RAB, Oorkonden met Blauw Nummer, nr. 2023 (stuk ontbreekt in archieffonds)

- zie Gottschalk M.K.E. 1983, I, p. 139.

587
1330/05/12

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve enerzijds, en de abdij Spermalie en de laten van Sijsele anderzijds betreffende wateroverlast.

- origineel: Brugge, Archief Grootseminarie, Spermalie, 189

- vidimus 1335/11/14 door de abt van de Eekhout-abdij: Brugge, Archief Grootseminarie, Spermalie, 210a

56
1330/07/10

Graaf Lodewijk van Nevers vaardigt het "Kwaad Privilege" voor het Brugse Vrije uit, ondermeer met bepalingen over de controle van rekeningen en het vernielen van dijken.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 74-106.

37
1330/11/17

Schepenen van het Brugse Vrije vellen een vonnis in een geschil tussen de watering van Kamerlingsambacht en de stad Lombardzijde, betreffende de door de watering aangeklaagde wateroverlast afkomstig uit het stadsgebied van Lombardzijde.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°39v-41r

746
1332/01/19 (n.s.)

Schepenen van Hulsterambacht geven toelating aan de Gentse Sint-Pietersabdij om haar gronden in de polder van Lamswaarde af te wateren via Diepenhoeke en de evening Rietvliet.

- editie: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1125

419

1332/04/06

Graaf Lodewijk van Nevers vaardigt een privilege uit voor de kasselrij Veurne, met onder andere bepalingen over schouw van waterlopen en het grafelijke moer.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1897, III, pp. 84-116: (naar origineel: ADN B 84-116)

824

1332/11/24

Schepenen van het Brugse Vrije gebieden op vraag van de sluismeesters van Eiesluis de verwijdering van schepen die op de zeedijk aanmeren.

- origineel: Brugge, Archief Grootseminarie, Ten Duinen, nr. 1668

425

1332/12/15

Ottelin Machet, watergraaf van de graaf van Vlaanderen, staat de stad Eeklo gronden af voor het graven van een waterloop.

- origineel: RAG, oorkonden Saint-Genois, nr. 1671

485

1334

Schepenen van de stad Blankenberge verzoeken de graaf een nieuw stuk land te krijgen voor de bouw van een nieuwe kerk, gezien de oude kerk overstroomd was.

- origineel: ARA, Oorkonden Vlaanderen, nr. 2424

825

1335/03/27 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije gebieden de aanleg van een aantal nieuwe (inlaag-)dijken rond Blankenberge, op vraag van de watering Eiesluis.

- origineel: Brugge, Archief Groot-Seminarie, Ten Duinen-Ter Doest, nr. 1681

588
1335/06/17

Graaf Lodewijk van Nevers vonnist een geschil voor de grafelijke raad tussen Sijsele enerzijds en de abdij Spermalie en de watering van Moerkerke anderzijds over de afwatering van Sijsele.

- origineel (beschadigd): Brugge, Archief Grootseminarie, Spermalie, nr. 208)

426
1335/08/09

Schepenen van Oostende beloven de verplichtingen na te komen die de graaf van Vlaanderen verbonden had aan de afstand van zijn rechten op een stuk grond van ongeveer één gemet, door Jacob van Cotheem aan de stad afgestaan voor de bouw van een nieuwe parochiekerk en begraafplaats, nadat zij door overstromingen gedwongen waren de oude parochiekerk, gewijd aan Sint-Pieter, te verplaatsen.

- origineel: RAG, oorkonden Saint-Genois, nr. 1690
- afschrift: ADN B, 2e cartularium van Vlaanderen, nr. 216
- editie: Miraeus, IV, p. 422

44
1335/10/31

Schepenen van de Noordvierschaar van het Brugse Vrije verklaren dat de watering van Lapscheure twee roeden "voorland" (buitendijks) mag gebruiken in het poldertje dat vroeger aan Pieter van Wulpen toebehoorde ter verbetering van de zeedijk, en dat verdere aarde dient aangekocht te worden.

- origineel: RAB, Blauwe Nummers, 2029

343
1335/11/29

Grafelijke afgevaardigden Jan van Kadzand en Joos van Hemsorde maken een akkoord bekend dat door hun bemiddeling is afgesloten tussen de stad Ieper enerzijds en de "Utenbrouke" van Woumen, Merkem en Noordschote anderzijds, betreffende de nieuwe sluis en andere waterwerken die de laatsten aangevat hadden.

- afschrift begin 15e eeuw: SA Veurne, oorkonden, nr. 34
- origineel (verloren?): SA Ieper, inventaris Diegerick, II, p. 89
- origineel: RAG, Saint-Genois, nr. 1695
- afschrift: ADN B 7e cartularium van Vlaanderen, f°91v
- editie: Van Acker J. 2003, pp. 256-267

942
1336/05/06

Nicolas Guydouche, algemeen ontvanger van Vlaanderen, geeft een kwitantie voor 40 lb. groten aan de stad Ieper voor geld geleend aan de graaf van Vlaanderen voor bedijkingswerken te Beveren en Saeftinghe.

- origineel: SA Ieper (verloren ?)

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. MMCCXXXVI

151
1337/06/10

Rogier Bristeste, Diederick Notaet, ridders en Jan Vanekin, baljuw van de Vier Ambachten maken de overeenkomst bekend die door hun bemiddeling was tot stand gekomen tussen de abdijen van Sint-Baafs en Ten Duinen betreffende een binnendijk (scelveringe) in Ossenissee (Vier Ambachten).

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bisdome, o777 (Gysseling nr. 810).

509
1337/09/16

Schepenen van de Noordvierschaar van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de wateringen Eiesluis en Reigarsvliet met betrekking tot het herstel van de zeedijk bij de Oostpoort van Blankenberge, de aanleg van een inlaagdijk in de Oudemaaerspolder en de bijdrage van Reigarsvliet in deze werken.

- origineel: RAB, Oorkonden Vrije, nr. 162

30
1338/04/18 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de wateringen van Kamerlingsambacht en Gistel-west-over-de-Ware anderzijds met betrekking tot de eis van Vladslo om via een nieuwe waterloop door Kamerlingsambacht te kunnen afwateren.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°28r-29r

808
1338/12/23

Schepenen van Saeftinghe bepalen het geschot in de Westpolder te Saeftinghe.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 709 nr. DCXXXIII

817
1339/03/01 (n.s.)

Jan van Saeftinghe en zijn vrouw Isabelle staan aan het kapittel van OLV te Kortrijk al hun eigendomsrechten af op overstroomde gronden van de Westpolder tot de nieuwe dijk in oostelijke richting te bouwen, op voorwaarde dat het kapittel de bedijkingskosten op zich neemt.

- editie: Mussely Ch. en Molitor E. 1880, nr. CCXVI

235
1339/03/13 (n.s.)

Rogier Bristeste, ridder staat in naam van Jan, heer van Saeftinghe en burggraaf van Melun en van Beatrice, burggravin van Gent aan het kapittel van OLV-Kortrijk toe een polder te Saeftinghe te bedijken.

- editie: Mussely Ch. en Molitor E. 1880, nr. CCCI

236
1340/03/14 (n.s.)

Schepenen van Saeftinghe stellen vast dat de bedijking van de overstroomde gronden in Saeftinghe uitgesteld is wegens de onrust in het land.

- editie: Mussely Ch. en Molitor E. 1880, nr. CCCII

123
1343/08/07

Scheidsrechterlijk vonnis in een geschil tussen de gravin van Namen en de Gentse Sint-Pietersabdij betreffende de eigendomsrechten en bedijking van een schor te Zaamslag (Vier Ambachten).

- editie: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1169 (naar afschrift RAG, Sint-Pietersabdij, cartularium 3, f°29)

513
1344/11/19

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de watering van Kamerlingsambacht en de watering van Vladslo-ambacht betreffende het herstel van een gat in de

dijk bij de Bamburg-polder en het onderhoud van de dijken van "Hardebolles-brugge" tot de open zee.

155
1349/04/04 (n.s.)

De abdijen van Ten Duinen en Broekburg sluiten een overeenkomst over het onderhoud van de dijken van een polder "le petit Waskin" bij Nieuwpoort, waarvan zij beiden voor de helft eigenaar zijn.

- editie: De Coussemaker I, 1882-1891, nr. CCLI (naar afschrift Parijs, Bibliothèque Nationale de France, fonds Latin, nr. 9126, f°CXXV verso)

31
1349/10/23

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de watering van Gistel-west-over-de-Ware en de watering van Kamerlingsambacht betreffende de vraag van eerstgenoemde partij om een (tweede) waterloop doorheen Kamerlingsambacht aan te leggen.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°29r-f°32v

710
(ca. 1350)

Keure van de Oostduinen van Vlaanderen met maatregelen ter bescherming van de konijnen en regeling van de bevoegdheden van de duinherders ressorterend onder de opperduinherder.

- origineel: RAB, Oorkonden Vrije, 203
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 108-118

- datering door uitgever Gilliodts-Van Severen ca. 1350

224
1350/02/16 (n.s.)

Overeenkomst tussen de watering van Veurne-ambacht en de stad Nieuwpoort betreffende het onderhoud van drie bruggen op de "nieuwe ryole".

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 734, nr. DCLII

32
1350/12/11

Schepenen van het Brugse Vrije bekrachtigen een akkoord tussen de watering van Kamerlingsambacht en de watering van Gistel-west-over-de-Ware betreffende de juiste voorwaarden van de werken aan een nieuwe waterloop vanaf "Moersekins gat", en het toekomstige onderhoud van de dijken aan weerskanten van de waterloop.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°32v-f°34v

33

1351/07/16

Schepenen van het Brugse Vrije bekrachtigen een nadere overeenkomst tussen de watering van Gistel-West-over-de-Ware en Kamerlingsambacht betreffende de nieuwe waterloop, het openen van het "Moersekinsgat" en het onderhoud van de dijken langsheen de waterloop.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°34v-f°37r

944

1352/05/12

Graaf Lodewijk van Male doet uitspraak in een geschil tussen de watering van Esen, Werken, Zarren en Handzame enerzijds en de stad Ieper anderzijds over de bijdrage van de watering in het onderhoud van de sluis van Nieuwendamme.

- editie: de Limburg-Stirum Th. 1901, pp. 309-311

19

1352/09/28

Scheidsrechters doen uitspraak in een geschil tussen de watering van Vladslo-ambacht en Kamerlingsambacht betreffende de bijdrage van Vladslo-ambacht in de kosten van het herstel van een gat in de Havendijk benoorden Nieuwendamme.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°20v-f°21r

26

1352/09/28

Scheidsrechters doen uitspraak in een geschil tussen de watering van Vladslo-ambacht en Kamerlingsambacht betreffende de door Kamerlingsambacht gevraagde bijdrage van Vladslo-ambacht in de kosten van het herstel van een gat in de Havendijk.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°22r-f°22v

27

1352/10/05

Steven van Praat doet een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen de watering van Vladslo-ambacht en Kamerlingsambacht betreffende de door Kamerlingsambacht gevraagde bijdrage van Vladslo-ambacht in de kosten van het herstel van een gat in de Havendijk.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°22v-f°23r

20
1352/10/12

Schepenen van het Brugse Vrije bevestigen een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen de watering van Vladslo-ambacht en Kamerlingsambacht betreffende de bijdrage van Vladslo-ambacht in de kosten van het herstel van een gat in de Havendijk benoorden Nieuwendamme.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°21r-f°22r

856
1354/05/26

Lonis van Moerkerke en Boudin de Knuut doen een scheidsrechterlijke uitspraak tussen de sluismeesters van de watering van Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve enerzijds en de aangelanden van een binnendijk ("zidelinge") tussen Broosende en Zoetendale, betreffende de schouw van die binnendijk.

- origineel (?) RAB, Oorkonden met Blauw Nummer, 12029
- gecollationeerde kopie 1634: RAB, Fonds Jezuïeten Brugge, 1592, f°90v
- afschrift: RAB, Fonds Jezuïeten, 1596, f°47r-48v (Cartularium E/2)

225
1355/08/14

Aanstelling van scheidsrechters in een geschil tussen de abdij van Ten Duinen enerzijds en de gravin van Namen en haar zoon anderzijds betreffende gronden in Hulster-ambacht, in de nieuwe polder bij Noordhof, genaamd Calfstert en de niet-bedijkte gronden daarrond; gronden bij Nieuw-Vrankendijk, tussen Wulpe en Smedevliet en tussen "Puederspolder" en Spelemans-vliet, al dan niet bedijkt en betreffende gronden bedijkt bij Middeldijk en andere onbedijkte gronden.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 745 nr. DCLIX

- zie uitspraak door de graaf van Vlaanderen d.d. 1368/09/01: editie Vandeputte F. 1867, p. 752 nr. DCLXV.

314
1356/03/10 (n.s.)

Scheidsrechters bepalen de rechten en plichten verbonden aan het gebruik van een weg ten westen van Nieuwpoort, ondermeer betreffende het delven van de grachten aan weerszijden van de weg.

- editie Vandeputte F. en Carton C. 1849, pp. 168-171

510
1357/06/24

Schepenen van het Brugse Vrije doen een uitspraak in een geschil tussen de abt van Ter Doest

enerzijds en de watering van Eiesluis en Reigarsvliet anderzijds betreffende de Lisseweegse Vaart.

- origineel: RAB, Oorkonden van het Brugse Vrije, 231

702
1359/07/13

Schepenen van het Brugse Vrije bekrachtigen de keure van de watering van Kamerlingsambacht dat niemand aarde van de zeedijk mag nemen, op straffe van een boete van drie pond parisis.

- afschrift 17e eeuw: RAB, Van Sieleghem, 98, f°43r-43v

931
1365/06/20

Graaf Lodewijk van Male doet uitspraak in een geschil tussen de stad Ieper en diverse watering met betrekking tot de vaart van Nieuwpoort naar Ieper, via Ter Knokke.

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. DCIX (naar origineel in SA Ieper en afschrift in SA Ieper Wittenboek, f°56v)

437
1365/08/13

Schepenen van Maldegem geven toelating tot het ruimen van een aantal waterlopen ten zuiden en westen van Vake, doch zonder dat de ingelanden van Donk daartoe dienen bij te dragen.

- afschrift 15e eeuw: RAB, Oorkonden abdij van Zoetendale te Maldegem, portefeuille 1365-1369
- afschrift midden 17e eeuw: RAB, Fonds Jezuïeten Brugge, 1596, f°53r

772
1366 of 1367/04/15

Schepenen van Hulsterambacht maken bekend dat hun mede-schepenen Michiel Freijtop en Hugo de Boet, samen met Hugo van Lokerne, Simon de Clerc, Jan de Coeman, Jan de Rekenare en Dirk vanden Velde, klerk van de watergraaf, verklaarden aanvaard te hebben op bevel van de graaf van Vlaanderen een nieuwe sluis en waterloop te maken in de eveninge van Riet-en Wulfsdijk.

- origineel (?): RAG, Boudelo, 2539

- regest: *Vleeschouwers C.* 1983, II, nr. 715

932
1367/05/08

De heer van Maldegem en moormeester broeder Daneel van Ter Doest, doen een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen Ieper en diverse wateringën met betrekking tot de hoogte van de deuren van de sluis van Nieuwendamme. De vermeende te grote hoogte zou overstromingen veroorzaken.

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. DCXIII (naar origineel chirograaf in SA Ieper en afschrift SA Ieper, Wittenboek, f°57r)

679
1369/12/03

Schepenen van het Brugse Vrije staan toe dat de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve een binnendijk ("zidelinge") aanlegt vanaf de brug over de Lieve genaamd "Kerendemelc Brucghe" westwaarts tot het uiteinde van de watering en verder in een boog terug naar het oosten tot de Lieve.

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°35v-38r (oorkonde "P")
- gedeeltelijke editie: Gilliodts-Van Severen L. 1868-70, pp. 227-229

502
1370/01/26 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije bekrachtigen de overeenkomst tussen de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve en de abdij van Zoetendale, met toelating aan laatstgenoemde om in de nieuwe binnendijk "zidelinge" van de watering een gat van 3 voeten te maken om daardoor met 300 gemeten land af te wateren.

- afschrift 15e eeuw: RAB, Oorkonden abdij van Zoetendale
- gecollationeerd afschrift 1634: RAB, Fonds Jezuïeten Brugge, 1592, f°91
- afschrift 17e eeuw: RAB, Fonds Jezuïeten Brugge, 1596, f°60r.
- afschrift RAB, Fonds Jezuïeten Brugge, 1593 (apart fragment cartularium)

933
1370/12/23

Akkoord tussen de heer van Gistel, de stad Ieper en de ingelanden van Serwoutermansambacht en van Gistel-ambacht met betrekking tot de sluis door Ieper gebouwd op het kanaal ten oosten van Oudenburg op de plaats genaamd "Ter Hagen".

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. DCXXV (naar origineel in SA Ieper en afschrift SA Ieper, Wittenboek, f°163v en Gheluwenboek, f°297r)

275
1371/05/19

Tussenvonnis van de grafelijke Audiëntie in een proces tussen de watering Beooster Ee en de stad Aardenburg, betreffende de eis van de watering dat de stad zou meebetalen in de kosten van de watering.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 336

276
1371/05/19

Uitspraak van de grafelijke Audiëntie in een proces tussen de stad Ieper en de "Oostbroekers" met betrekking tot de werken aan de "scipleet" door Ieper.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 369

140
1371/08/11 (n.s.)

De abten van Ten Duinen en Boudelo maken een overeenkomst tussen hen beiden bekend over de afwatering van de Lamswaardepolder van Boudelo door de gronden van Ten Duinen in Vrankendijk en de Vogelpolders (Hulsterambacht).

- afschrift: RAG, abdij van Boudelo nr. 8 ff. 136v-142r

- regest: *Vleeschouwers C. 1983, nr. 729*

674
1372/10/20

Schepenen van het Brugse Vrije geven toelating aan de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve om een nieuwe waterloop via de polder van Sint-Kathelijne aan te leggen, waarbij de kosten voor het onderhoud gedeeld zullen worden door de watering van Zuid-over-de-Lieve, de polder van Bonem en het deel van de polder van Sint-Kathelijne tussen de nieuwe waterloop en de Lieve.

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°25r-27v (oorkonde "K")

- gedeeltelijke editie: Gilliodts-Van Severen L. 1868-70, pp. 221-223

277
1373/04/27

De grafelijke Audiëntie geeft opdracht aan de baljuw van de Vier Ambachten eenieder die de aanleg van een sluis wil tegenhouden, die gepland wordt door de ingelanden van Peerboom, Nieuwkerke, Moerkerke en Steenland (Vier Ambachten), voor de tweede maal te dagvaarden voor de grafelijke Audiëntie.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 948

278
1373/04/27

De grafelijke Audiëntie doet uitspraak in een geschil tussen de watering van Veurne-ambacht en de abdij Ten Duinen, met betrekking tot de eis van de watering om een kopie te krijgen van het privilege dat de abdij van Ten Duinen in het bezit stelt van de sluis van Veurne-ambacht en hen vrijstelling van waterstaatslasten verleent voor een deel van hun grondbezit.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 975

670
1373/07/12

Schepenen van het Brugse Vrije bekrachtigen de overeenkomst tot stand gebracht door toedoen van Jan van Hertsberge, proost van het Onze-Lieve-Vrouwkapittel te Brugge en van Jan van der Veste, baljuw van Brugge, als commissarissen aangesteld door de graaf van Vlaanderen, tussen de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve en Sijsele, met berekking tot de integratie van Sijsele in de watering.

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°18r-19r (oorkonde "F")
- gedeeltelijke editie: Gilliodts-Van Severen L. 1868-70, pp. 92-93

- zie ook: Brugge, Archief Groot-Seminarie, Spermalie, nr. 359: aanstelling grafelijke commissarissen d.d. 1372/06/18.

279
1373/08/26

Tussenvonnis van de grafelijke Audiëntie in een geschil tussen een aantal ingelanden van Assenede-ambacht enerzijds en de schepenen en de schout van dit ambacht en Gentse poorters en kloosters met bezittingen in dit ambacht anderzijds betreffende de betaling van geschot.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 1022

280
1373/10/22

De grafelijke Audiëntie vaardigt commissarissen af in een geschil tussen de dijkschepenen van Assenede-ambacht enerzijds en de ingelanden met betrekking tot de vergoeding van de dijkschepenen.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 1109

160
1373/11/04

De raad van de graaf van Vlaanderen bekrachtigt de uitspraak van Hendrik Lippins en broeder Daneel, moormeester, als scheidsrechters aangesteld in een geschil tussen de schout en de ingelanden van Ossenis (Vier Ambachten) betreffende het herstel en onderhoud van de dijken.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bidsom o1218 (Gysseling nr. 1473)

281
1373/12/12

De grafelijke Audiëntie gebiedt de baljuw van de Vier-Ambachten en de schepenen van het ambacht Assenede om de kosten te laten vergoeden van Gherard Claiszone, Jacop Baelget en Jan Claiszone, keurbroeders van Assenede-ambacht, voor het delven van een waterloop.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 1146

282
1374/01/29 (n.s.)

De grafelijke Audiëntie bekrachtigt de uitspraak van commissarissen in een geschil tussen Sijsele enerzijds en de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve anderzijds over de bijdrage van Sijsele in de watering.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 1161

283
1375/01/29 (n.s.)

De grafelijke Audiëntie verleent renvooi in twee geschillen tussen Boudin Boodsarde f. Pieter enerzijds en respectievelijk de Nieuwe Keure van Watervliet en Jan f. Arnout f. Huughe anderzijds betreffende dijkwerken.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 1412

489
1375/04/10

Graaf Lodewijk van Male bekrachtigt een overeenkomst met de abdij van Marquette, waarbij de graaf belooft de noodzakelijke werken aan een dam tussen Wachtebeke en Zaffelare uit te voeren, en in ruil voor de visserijrechten en een rente die de abdij van Marquette bij deze dam bezat.

- afschrift: ADN B 1613, f°47r

124
1375/05/23

Graaf Lodewijk van Male hecht zijn goedkeuring aan een overeenkomst tussen de Gentse Sint-Pietersabdij, de heer van Steenhuizen en andere grondbezitters in Meerdonk (Land van Waas) enerzijds, en de abdij van Drongen, anderzijds, betreffende het dijkonderhoud en het onderhoud van de "moersluis".

- origineel: RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum;
- afschrift 14e eeuw: RAG, Sint-Pietersabdij I diversen 7, f°97;
- afschrift: RAG, Sint-Pietersabdij I diversen 1, f°53

- analyse: Van Lokeren A. 1871, nr. 1295

284
1375/06/18

De grafelijke Audiëntie doet uitspraak in een geschil tussen twee wateringeng in het land van Dendermonde - het "Moerschegebruk" en de "Zuutbrouke" - betreffende bedijkingskosten.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 1559

285
1375/10/22

De grafelijke Audiëntie verleent renvooi in een geschil tussen de wateringeng van Zarrenbroek en Esenebroek enerzijds en de aannemers van werken aan een waterloop anderzijds.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 1666

286
1375/12/10

De grafelijke Audiëntie doet uitspraak in een geschil tussen de stad Nieuwpoort en de kasselrij van Veurne betreffende het recht van Nieuwpoort om in de waterloop van Veurne binnen de stad te laden en te lossen.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 1714

287
1376/01/28 (n.s.)

De Audiëntie gebiedt de erfshout van het "Moerschebruke" in het land van Dendermonde, de nieuwe eigenaar van een wegens achterstallig geschot geconfisqueerd stuk land, in het bezit te stellen van dit land.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 1747

125
1376/02/05

Schepenen van het Brugse Vrije geven toestemming aan de watering van de Proostpolder om het westelijk deel van de dijk tussen de Proostpolder en de Gravenpolder in oostelijke richting aan de zijde van de polder van "dame Boudins van den Heerft" te versterken tegen overstromingsgevaar, en hiertoe aarde te nemen in de Gravenpolder, de kleine en grote Geraard de Moerspolder, de Herenpolder en de Lijsbettepolder. Bovendien wordt beslist dat de Gravenpolder en de kleine Geraard de Moerspolder voortaan suatiegeld zullen betalen en bijdragen tot de kosten van het dijkonderhoud met de Proostpolder.

- analyse: Van Lokeren A 1871, II, nr. 1297 (naar afschrift RAG, Sint-Pietersabdij I Diversen, cartularium I, vol II, f°144)

162
1376/06/22

De bisschop van Doornik geeft toestemming aan de Gentse Sint-Baafsabdij voor de verkoop van lijfrenten ten belope van 30 lb. groten teneinde de door overstromingen getroffen bezittingen in Kadzand en Wulpen, Weerd, Moermanspolder, Boekhoute-ambacht, Ossenisse en Moerzeke te kunnen herbedijken en herstellen.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, o 1241 (Gysseling nr. 1505).

17
1376/09/09

De grafelijke raad doet uitspraak in een geschil tussen de watering van Kamerlingsambacht en Vlad slo-ambacht met betrekking tot het onderhoud van de dijken ("zidelingen") langs het afwateringskanaal van Vlad slo.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°12r-13r

163
1376/11/20

Graaf Lodewijk van Male geeft Gherard van Rasseghem opdracht samen met de ingelanden van Bornem de noodzakelijke maatregelen te treffen tot herstel van de doorgebroken dijken aldaar.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, o 1243 (Gysseling nr. 1508).

289
1376/12/15

De grafelijke Audiëntie doet uitspraak over de verdeling van de kosten voor de herstellingen en het onderhoud van de Havendijk bij Hulst (Vier Ambachten), tussen de evering Rietdijk en de stad Hulst.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 1940

288

1376/12/15

De grafelijke Audiëntie doet uitspraak in een geschil tussen Pieter Noyt, inwoner van Assenede-ambacht en Jan Wilszone, die tijdens de recente overstromingen Pieter Noyt met vrouw en kind per schip gered had uit zijn huis, en daarvoor een volgens Pieter Noyt buitensporig bedrag heeft gevraagd.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 1932

482

1377

De erfgenamen van de ontvanger van de bedijkingswerken te Bornem geven kwitantie aan Yolande van Bar, vrouwe van Kassel.

- origineel: ARA, oorkonden Vlaanderen, nr. 1231

290

1377/01/26 (n.s.)

De grafelijke Audiëntie stelt commissarissen aan in een geschil tussen Jan de Jaghere, van Ertvelde enerzijds en Jan Lekaerd anderzijds betreffende het niet naleven van een bedijkingscontract door eerstgenoemde toegekend aan laatstgenoemde.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 1942

291

1377/03/15 (n.s.)

De grafelijke Audiëntie doet uitspraak in een geschil tussen de wateringgen van Hegersluis en Gerardzee, betreffende de vraag van Hegersluis om te mogen afwateren via de watergang van Gerardzee, daar zij geen andere suatiemogelijkheid meer over hadden.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 1982

292

1377/03/15 (n.s.)

De grafelijke Audiëntie laat Jan van den Moere "den riken" dagvaarden om de uitspraak te horen in een geschil betreffende de nieuw aangelegde dijk te Beoostenblijde, naast de havengeul van Axel (Vier Ambachten), tussen deze Jan van den Moere en de ingelanden van Beoostenblijde.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 1995

226
1377/03/30

Schepenen en keurheren van Veurne-ambacht maken de toestemming bekend door eenendertig ingelanden aan de abdij van Ten Duinen om de waterloop van het "Slabeledekin" en van de "Zeype" van Veurne tot "Doelkine" te verbreden teneinde deze waterloop bruikbaar te maken voor scheepvaartverkeer.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 624, nr. DLXXI

22
1377/05/30

Graaf Lodewijk van Male verleent de stad Brugge uitstel van betaling in een bede, omdat zij heeft toegestaan dat haar poorters een uitzonderlijk geschot betalen in Ijzendijke.

- afschrift 14e eeuw: SAB, 98 Cartularia, 1, Rudenbouc, f°73v

21
1377/05/30

Graaf Lodewijk van Male verklaart dat een (uitzonderlijke) betaling van geschot door Brugse poorters in het Brugse Vrije geen precedent-waarde bezit ("non-prejuditie"). Volgens de hoofding gaat het om Ijzendijke.

- afschrift 14e eeuw: SAB, 98 Cartularia, 1, Rudenbouc, f°73r

663
1377/06/11

Graaf Lodewijk van Male verklaart dat de éénmalige bijdrage die geëist is van Kaprijke, Lembeke, Bassevelde en Oosteeklo voor het dijkonderhoud "van den Riede" geen precedentwaarde heeft ("non-prejuditie").

- origineel: RAG, diverse oorkonden, nr. 762

141
1377/07/12

Graaf Lodewijk van Male verklaart dat de éénmalige betaling van geschot ten behoeve van de Westpolder in Saeftinghe door ingelanden van de naburige polders, waaronder de abdijen van Ter Doest, Ten Duinen, Boudelo en Nieuwenbos, de stad Hulst en de evening Rietvliet, geen precedentwaarde bezit ("non-prejuditie").

- afschrift: RAG, Abdij van Boudelo, 2311, f°24r

- regest: *Vleeschouwers C. 1983, nr. 745*

747

1377/07/31

Lodewijk van Male gebiedt tachtig pond groten in mindering te brengen op de eerstvolgende geschotgelden die de Gentse Sint-Pietersabdij dient te betalen voor de bedijkingen te Ijzendijke, of anderszins dit bedrag dat door de abdij was voorgeschooten aan de abdij terug te betalen uit de eerstvolgende inkomsten van de bedijking.

- Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1306 (naar origineel: RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum)

293

1377/08/31

De grafelijke Audiëntie doet uitspraak in een geschil tussen de watering van Vladslo-ambacht en de aannemers van het onderhoud van dijken en sluizen in deze watering, betreffende de werken die deze laatsten dienden uit te voeren, en het geschot dat ze ervoor geïnd hebben.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 2102

294

1377/08/31

De grafelijke Audiëntie stelt commissarissen aan in een geschil tussen de ingelanden van Oud-Otene en de schepenen van Axel-ambacht betreffende de bedijking van Moermanspolder.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 2102

295

1378/06/20

De grafelijke Audiëntie doet uitspraak in een geschil tussen de watering van Woumenbroek en Merkembroek enerzijds en Esenebroek, Werkenbroek en Zarrenbroek met de afgevaardigden van de graaf van Namen anderzijds, betreffende de financiering van het herstel van de sluis van Nieuwendamme, waarvan Woumenbroek en Merkembroek eisen dat de andere partij bijdraagt in de kosten.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 2304

296

1378/06/20

De grafelijke Audiëntie doet uitspraak in een geschil tussen de ingelanden van de Westpolder in Saeftinghe enerzijds en Robrecht en Lodewijk van Namen anderzijds, betreffende het nemen van aarde voor dijkwerken.

- editie: De Pauw N. 1901-03, nr. 2307

870

1379

Schepenen van de stad Brugge oorkonden een kwitantie door twee Zeeuwse "dijkmeesters", Gillis f. Pieters en Simon f. Clais, aan de graaf van Vlaanderen voor de betaling van hun werk bij de herbedijkingen in Ijzendijke-ambacht.

- origineel: ARA, Oorkonden Vlaanderen, nr. 547

359

1379/03/02

Jan, abt van de Duinen verklaart dat hij twee oorkonden in bezit heeft, met name de toelating door baljuw en schepenen van Veurne-ambacht betreffende het graven van Duneleed (30 maart 1375) en de toestemming van de graaf van Vlaanderen hiertoe (2 juni 1378).

- RAB, Kasselrij Veurne, oorkonden, nr. 83

23

1380/06/18

Graaf Lodewijk van Male verleent een privilege aan de stad Brugge waarin de stad ondermeer recht krijgt op één sluismeester in elke watering van het Brugse Vrije.

- origineel: RAG, oorkonden Saint-Genois, nr. 1822

- afschrift 14e eeuw: SAB, 98 Cartularia, 1, Rudenbouc, f°77r

905

1383/05

Graaf Lodewijk van Male geeft opdracht de watering van Kadzand en Zuidzande als gebruikelijk te laten functioneren, met medewerking van de baljuw van Brugge. De graaf geeft toelating het geschoot te innen op pachters in mindering van de pacht, en stelt Dankoerd van Ogierlande en Clais van Boneem aan als ontvangers.

- afschrift 14e eeuw: ADN B 1567, f°52v

105
1383/05 of 1383/06

Graaf Lodewijk van Male stelt Rogier van Steeland en Willem van Messem aan als "beleeders" van de Grote Watering (i.e. de Blankenbergse watering), gezien de ces van wet in het Brugse Vrije.

- afschrift 14e eeuw: ADN B 1567, f°53v

906
1383/05/23

Graaf Lodewijk van Male stelt de baljuw van het water en anderen aan tot beheerders van de dijk van Wulpen en Koezand, met opdracht deze dijk te herstellen en het benodigde geld te innen van de ingelanden.

- afschrift 14e eeuw: ADN B 1567, f°53r

907
1383/10/18

Graaf Lodewijk van Male gebiedt Rogier van Gistel, kapitein van het Brugse Vrije en Willem Slyp, kapitein van Brugge, de Ware in Aardenburg-ambacht te herstellen en de watering van Bewester Ee te verplichten bij te dragen in de kosten.

- afschrift 14e eeuw: ADN B 1567, f°55v

658
1386/08/01

De grafelijke Audiëntie doet uitspraak in een geschil tussen de stad Aardenburg enerzijds en Aardenburg-ambacht anderzijds betreffende het geschot.

- editie: Buntinx J. 1949, nr. 28.

688
1387/01/02 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije gebiedt de watering van Aardenburg ambacht Bewester Ee, Maldegem benoorden de Lieve, Moerkerke, Lapscheure en Oostkerke-ambacht, mee te betalen in de kosten van de zeewering van Aardenburg-ambacht Beooster Ee, die sterk bedreigd wordt door

het zeewater.

- gecollationeerd afschrift van 18 juli 1666: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°36r

142

1387/05/12

Pieter Steyl, rentmeester van Zande, verklaart dat de abdij van Boudelo haar rechten op een erfrente van 12 lb. bezet op een stuk grond van 15 gemeten in Ossenisse gevrijwaard heeft door zelf het geschot te betalen, nadat de eigenaars van de grond reeds lange tijd weigerden het geschot te betalen.

- afschrift: RAG, abdij van Boudelo, nr. 9, f°325v-326v

- regest: *Vleeschouwers C. 1983, nr. 751*

659

1387/07/04

Jan van de Capelle, soeverein-baljuw van Vlaanderen geeft de ingelanden van Ossenisse toestemming zelf leggers aan te duiden voor de herbedijking, aangezien de algemeen ontvanger van Vlaanderen in naam van de graaf niet wenst tussen te komen.

- editie: Buntinx J. 1949, nr. 195

749

1387/07/12

Keure van de Oude Yevene-watering met aanstelling leggers en reglementering van het dijkherstel en onteigeningsprocedures.

- editie: Van Lokeren A. 1871, nr. 1342 (naar afschrift: RAG, Sint-Pietersabdij I diversen, cartularium I, II, f°174v)

748

1387/08/01

Hertog Filips de Stoute bekrachtigt bepalingen van een keure van de Oude-Yevene-watering in Oostburg-ambacht, meer bepaald wat betreft de aanstelling van leggers en de onteigening van (leen-)gronden bij wanbetaling van het geschot.

- origineel: Brugge, Bisschoppelijk Archief A 252 (regist nr. 305, verkeerdelijk gedateerd 1397/08)
- editie: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1341 (naar RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum van middelnederlandse kopie)

680
1387/10/19

Schepenen van het Brugse Vrije bekrachtigen de associate ("meentucht") van de watering en van Zuid-over-de-Lieve en de Broeke, op voorwaarde dat de Broeke op eigen kosten een verbinding naar het gemeenschappelijke afwateringskanaal zal aanleggen, en ondermeer een eenmalige vergoeding van 9 d. per gemet zal betalen.

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°39r-40r (oorkonde "R")
- partiële editie Gilliods- Van Severen L. 1868-70, pp. 230-231.

666
1388/03/16 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije gebieden de onteigening van gronden noodzakelijk voor de aanleg van een nieuwe waterloop voor de watering en van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve en de Broeke doorheen de watering Moerkerke Noord-over-de-Lieve, Lapscheure en Sint-Kathelijne, en de aanleg van een nieuwe uitwateringssluys, met aanstelling van drie schatters voor het ambacht Moerkerke en drie voor het ambacht Oostkerke.

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°8v-14r (oorkonde "B")
- partiële editie: Gilliodts-Van Severen L. 1868-70, pp. 80-85.

750
1388/04/08

Schepenen van het Brugse Vrije gebieden op vraag van de Oude Yevene-watering van Oostburg-ambacht de aanleg van een nieuwe zeedijk tegen de Braakman ("Zuudzee").

- origineel: RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum
- analyse: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1350

675
1388/05/01

Twee wettelijke passeringen voor schepenen van het Brugse Vrije van de schatting door experten van respectievelijk het ambacht Oostburg en het ambacht Moerkerke van de waarde van de grond die door Moerkerke Zuid-over-de-Lieve en de Broeke gebruikt was voor het graven van een waterloop.

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°27v-33r (oorkonde "L")
- partiële editie Gilliods- Van Severen L. 1868-70, pp. 223-224; 229-30

681
1388/07/08

Schepenen van de stad Gent geven toelating aan de gelanden van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve om een goot ("conduut") onder de Gentse Lieve te graven bij Speghelswege, mits de betaling van een erfrente van drie pond parisis.

- afschrift 1468: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°21v
- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°40v
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1868-70, II, pp. 231-233.

357
1388/12/26

Voorwaarden door het Brugse Vrije aan de stad Sluis gesteld voor de overdracht van de "Zuidkeure" en de "Oostkeure" aan de stad, in het kader van een stadsuitbreiding, met ondermeer bepalingen in verband met de afwatering van het omliggende gebied, met goedkeuring door hertogelijke commissarissen.

- origineel: ADN B 1354 nr. 11792 (rol)

723
1390/01/28 (n.s.)

Hertogelijke instructie voor de moormeester van Vlaanderen

- origineel (?): ADN B 906, nr. 11871

721
1390/02/04

Mandement van hertog Filips aan de Rekenkamer te Rijsel waarin hij gebiedt het moerbeheer in handen van één functionaris, te weten de moormeester, te geven.

- origineel: ADN B 906 nr. 11875

751
1391/06/22

De abt van de Sint-Pietersabdij te Gent maakt bekend dat hij alle gronden in het ambacht Ijzendijke die de abdij waren toegekomen door haar functie van legger (voor één zesde van het totaal) verkoopt aan Pieter Heins.

- editie: Van Lokeren A. 1871 II, nr. 1385 (naar afschrift RAG, Sint-Pietersabdij I, diversen cartularium 9, f°56v)

722
1392/08/07

Hertogelijke instructie voor de watergraaf van Vlaanderen

- origineel (?): ADN B 906 nr. 12386

375
1392/08/09

De hertogelijke raad annuleert de inbeslagname door de watergraven van de kasselrij Sint-Winoksbergen van een boot met haring die onbewaakt is aangetroffen in de sluis van de kasselrij Sint-Winoksbergen en toebehoort aan Jean d'Aire, burger van Sint-Omaars.

- afschrift (gelijktijdig) ADN B 1597, f°60.

376
1393/09/27

De hertogelijke raad doet uitspraak in een geschil tussen de inwoners van de kasselrij Veurne die geschoot betalen enerzijds en de inwoners van een aantal parochies (Sint-Rikers, Hoogstade, Giverinkhove, Leisele, Izenberge, Polinkhove, Alveringem, Vinkem, Wulveringem en Houtem) anderzijds met betrekking tot de financiering van het onderhoud van twee sluizen, waarbij door eerstgenoemde partij gevraagd werd dat door de tegenpartij hierin zou worden meebetaald.

- afschrift (gelijktijdig): ADN B 1597, f°75v

736
1394/04/24

Hertog Filips gebiedt de inspectie en het herstel van de dijken en sluizen van Kioldrecht, Verrebroek, en Haandorp.

- vidimus d.d. 15 mei 1394 door de Rekenkamer te Rijsel: ARA, Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 346 (portefeuille 15 mei 1394)

- afschrift: ARA, Oorkonden van Vlaanderen, 2479

- zie ook verschillende bewijsstukken bij de uitgaven die hiervoor verricht werden: ARA, Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 346 (portefeuille 1 juli 1394; 2 augustus 1394; 1 en 5 september 1394; 1 oktober 1394; 30 november 1394)

735
1394/05/13

Jan Pieterszone, burchtvoogd van Beveren, Willem Zonnemare, ontvanger van Beveren en Volmaer Willay, burchtvoogd van Saeftinghe, maken de aanbesteding bekend van een nieuwe sluis te Kieldrecht.

origineel: ARA, Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 346 (portefeuille 13 mei/16 oktober) met in transfix de kwitantie na beëindiging van de werken d.d. 1394/10/16

356
1394/06/18

Willem Slyp en Pieter Heins brengen verslag uit van hun onderzoek naar de legitimiteit van de vraag van Boekhoute-ambacht om steun van Bassevelde en Kaprijke bij het dijkherstel.

- origineel: ADN B 1356 nr. 18951

350
1394/07/29

Hertog Filips gebiedt de baljuw van de Vier Ambachten de inwoners van Boekhoute en Bassevelde te verplichten het hun toegewezen deel van een dijk te onderhouden, op vraag van Kaprijke en Lembeke die een ander deel dienden te onderhouden.

- origineel: ADN B 907 (14684bis) (licht beschadigd)

(licht beschadigd)

403
1395/01

Hertog Filips en hertogin Margaretha geven de stad Oostende toelating voor gebiedsuitbreiding na de grote overstroming van Sint-Vincentiusnacht 1394, waarbij Oostende verantwoordelijk werd voor het onderhoud van een zeedijk.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1892, IV, pp. 40-45 (naar RAB, oorkonden Vrije, 264; afschriften RAB, Roodenbouc I, f°99v; Roodenbouc IV, f°173v; ADN B 1241)

- zie ook: Gilliodts-Van Severen L. 1892, IV, pp. 54-57: bevestiging door Karel VII van Frankrijk (1447/11/20).

752
1395/05/03

De abt van de Sint-Pietersabdij te Gent draagt de functie van legger en de door deze functie verworven gronden in Oostburg-ambacht over aan Jan, heer van de Kapelle.

- editie: Van Lokeren A. 1871 II, nr. 1422 (RAG, Sint-Pietersabdij, I, diversen, cartularium 9, f°89v).

753
1395/07/11

Jan, heer van de Kapelle verklaart de Gentse Sint-Pietersabdij te vrijwaren tegen alle aanspraken die zouden kunnen voortvloeien uit haar functie van legger in Oostburg-ambacht, mede bezegeld door zijn oudste zoon Jacob.

- editie: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1424 (naar afschrift RAG, Sint-Pietersabdij I diversen Cartularium 11, f°18)

367
1395/10/29

Hertog Filips stelt raadsheer Dino Raponde, algemeen ontvanger van Vlaanderen, Pieter Adornes en "controleur" Pieter Heins aan als leggers voor de overstroomde gebieden in het Brugse Vrije en de Vier Ambachten.

- afschrift (gelijktijdig): ADN B 1599, f°15v-16r.

164
1395/10/29

Hertog Filips stelt de abt van de Gentse Sint-Baafsabdij; Jan, heer van de Kapelle en Sander Spierinc, baljuw van Brugge aan als legger voor de herbedijking van de overstroomde gronden in Zuidzande.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 2533, f°3r (Gysseling nr. 1720).

871
1396/11/05

Hertog Filips stelt commissarissen aan die de sluis van Vladslo bij Nieuwpoort dienen te inspecteren, na discussie over de herbouw van de sluis als zuivere uitwateringssluis en niet langer als scheepvaartssluis.

- origineel: ARA, Oorkonden Vlaanderen, nr. 2487

678
1396/12/01

Leenmannen van de graaf van Vlaanderen oorkonden een scheidsrechterlijke uitspraak van Sander Spierinc en Pieter Heins in een geschil tussen de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve enerzijds en Jan Bollin en Gillis Rape anderzijds, betreffende de afwerking van werken door deze laatsten in opdracht van de watering aangevat.

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°34r-35r (oorkonde "O")
- partiële editie: Gilliodts-Van Severen L. 1868-70, pp. 226-227.

126
1398/09/07

Hertog Filips gebiedt commissarissen de heer van de Kapelle, Willem Slyn en Nicolaas Utenhove de klacht te onderzoeken van de Gentse Sint-Pietersabdij, de abdij van Boudelo, het kapittel van OLV te Kortrijk en andere eigenaars in de polders Grote en Kleine Vogel, SerPauwels, Lamswaarde, Hanenpolder, Eeckenisse, de eveningen van Rietvliet en Langdam (Hulsterambacht) dat zij voor het onderhoud van de "Viesdijk" taksen buiten proportie met hun grondbezit in Hengstdijk dienden te betalen.

- analyse: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1455

106
1398/09/27

Hertog Filips kondigt op verzoek van de Vier Leden maatregelen af tegen de overmatige aanwezigheid van konijnen in de duinen, en stelt hiervoor commissarissen aan. Ondermeer wordt bevolen een inlaagdijk bij Volkaartsdijke aan te leggen.

- origineel: ADN B 906 nr. 13929
- afschrift: ADN B 906 nr. 13929bis
- afschrift: ADN B 1598, f°98r

127
1399/02/03

De abt van de Gentse Sint-Pietersabdij beveelt de ontvanger van de Vier Ambachten te onderzoeken welke cijnsplichtigen en leenmannen overstroomde gronden willen abandonneren met de bedoeling de desbetreffende gronden over te nemen.

- analyse: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1459 (naar RAG, Sint-Pietersabdij I diversen, cart. 9, f°164v)

457
1399/07/24

De Camere van den Rade te Rijsel doet uitspraak in een geschil tussen de abdij van Groeninge en Jan Utenzwane betreffende het hof van Milme in Assenede-ambacht, waarvan Utenzwane beweert dat de abdij het hem in erfcijs had afgestaan na overstromingen.

- afschrift (gelijktijdig): RAG, RvV 2332, f°283r-284v

128
1399/07/26

Hertog Filips regelt de financiering van herstel en onderhoud van de Viesdijk in het Hulsterambacht, die beschadigd was na de dijkdoorbraak bij Ossensisse tijdens de Gentse Opstand.

- afschrift (gelijktijdig): RAG, RvV, 2332, f°285v-286r
- editie: Mussely Ch. en Molitor E. 1880, nr. CDX, p. 285 (kopie op perkament)
- analyse: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1462 (naar originele expeditie RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum en afschriften ibidem I, Diversen, Cart. 1, II, p. 214; 216)
- zie ook Gallé P.H. 1963, p. 163.

459
1399/10/08

Overeenkomst tussen de evening Rietdijk en de abdij van Cambron, door bemiddeling van grafelijke commissarissen de raadsheren Jan, heer van de Kapelle en Clais Utenhove, over de bijdrage van 2800 gemeten land van Cambron in de evening.

- originele registratie: RAG, RvV 2333, f°129v-130v

377
1399/11/08

Hertog Filips stelt negen poorters van Biervliet aan tot leggers in een straal van twee mijl rond de stad Biervliet, zowel in het Brugse Vrije als in de Vier Ambachten.

- afschrift (gelijktijdig): ADN B 1599, f°17v

592
(ca. 1400)

Smeekschrift van Lodewijk van Moerkerke en de inwoners van Moerkerke en Lapscheure aan hertog Filips tegen de eis van de stad Aardenburg dat deze gebieden zouden meebetalen in de herstellingswerken van de sluis van Slepeldamme.

- vertaling van origineel (?): Brugge, Archief Groot-Seminarie, Spermalie, ongedateerde stukken nr. 10

348
(eind 14e eeuw)

Pleidooi voor de Camere van den Rade in Rijsel door de opperduinherder van de Westduinen Gilbert de le Nieppe, die de verdediging op zich had genomen van twee van zijn sergeanten tegen de hertog van Bar, in een geschil betreffende de arrestatie door de sergeanten van twee personen op heterdaad betrappt wegens het jagen op konijnen.

- origineel (rol): ADN B 907, 14802/B

- zie ook ADN B 907, 14802: rekwisitoor van de hertog van Bar

4

1400/01/03 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen velt een tussenvonnis in een geschil tussen de hertog van Bar enerzijds en de watering van Zuidover in de kasselrij van Sint-Winoksbergen anderzijds betreffende de versterking van de stad Duinkerke door de hertog van Bar, waarbij door de kasselrijschepenbank van Sint-Winoksbergen renvooi wordt gevraagd.

- origineel: ADN B 1320/14247

143

1400/02/23

De abt van Ten Duinen belooft het compromis na te leven dat door bemiddeling van hertogelijke afgevaardigden tot stand was gekomen over de herbedijking van de Hengsdijkpolder (Vier Ambachten).

- afschrift: RAG, Abdij Boudelo, nr. 10, f°84r-85r

- regest: *Vleeschouwers C. 1983, nr. 804*

264

1400/05/11

De abt van Ter Doest bevestigt een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen hem en de watering van Eiesluis en Reigarsvliet betreffende het herstel en het onderhoud van de Monnikenspei bij Brugge.

- origineel: RAB, Oorkonden Vrije, 911

- afschrift 16e eeuw: RAB, Découvertes, 250/3, f°358r-360r

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1871-76, I, pp. 391-392 (naar afschrift: SAB, Oude Wittenbouc, f°161, nr. 2).

664

1400/09/18

Keure van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve en de Broeke.

- origineel (beschadigd): RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 1

- afschrift 1468: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°22v

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, A 12bis, f°41r-42r

- afschrift 16e eeuw: RAB, Oorkonden Vrije, 274

689

1400/10/16

Beslissing tot aanleg en uitbesteding van een waterloop door de algemene vergadering "cuer ende meente" van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve.

- origineel (rekening): RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 284

2

1400/10/28

Klacht van de heer van Bar tegen de plaatsing van een barrière op de sluis van de watering van Oostover in Duinkerke.

- origineel: ADN B 1320/18314

194

1400/12/02

De abt van de Sint-Baafsabdij te Gent scheldt de ingelanden in de polders die in 1399 bedijkt waren buiten de Ware van Aardenburg-ambacht het tiend voor het jaar 1400 kwijt, en neemt voor de daaropvolgende vier jaar genoeg met de helft van de verschuldigde tienden.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bidsom, o1469 (Gysseling nr. o15111)

378

1401/08

Hertog Filips en hertogin Margaretha staan de abdij Ten Duinen toe om in weerwil van de regel dat kerkelijke leggers de gronden die zij uit hun functie van legger verkregen hadden binnen de tien jaar dienden af te staan, toch 560 gemeten te behouden, verworven na herbedijking van Hengstdijk, Ossenisse en de Nijspolder (Hulsterambacht).

- afschrift vidimus abt Ten Duinen d.d. 1401/09/02: RAG, ADN B 1599, f°109r

217

1402

Processtukken in een procedure voor de Raad van Vlaanderen tussen de vrouwe van Bornem tegen de abt van Sint-Baafs te Gent betreffende het graven van afwateringssloten naar de Oude Schelde en het maken van gaten in de dijk door lieden van de abt van Sint-Baafs.

- RAG, Sint-Baafs en Bidsom, K9890 (Gysseling nr. 29612)

460

1402/02/04 (n.s.)

De Camere van den Rade te Rijsel doet uitspraak in een geschil tussen de Sint-Pietersabdij te Gent, de abdijen van Boudelo en Drongen en de Hospitaalridders, enerzijds en de heer van Asse, anderzijds betreffende de bijdrage van laatstgenoemde in de bouw van een nieuwe sluis in Serpauwelspolder (Hulsterambacht) en het onderhoud van de Moerdam.

- originele registratie: RAG, RvV 2333, f°179r-v

461
1402/02/04 (n.s.)

De grafelijke Camere van den Rade maakt een tussenvonnis in een geschil tussen de hertog van Bar en de watering van Oostover in de kasselrij Sint-Winoksbergen betreffende de barrière op de sluis te Duinkerke, en de eis van de kasselrij Sint-Winoksbergen voor renvooi.

- originele registratie: RAG, RvV 2333, f°182v

673
1402/03/16 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije bekrachtigen de associatie van de watering Stampershoeke met de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve en De Broeke.

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°22r-25r (oorkonde "I")
- partiële editie: Gilliodts-Van Severen L. 1868-70, pp. 97-99

909
1402/10/07

Schepenen van Aardenburg bevestigen een scheidsrechterlijke uitspraak van de Camere van den Rade tussen de watering en Bewester en Beooster Ee enerzijds en de stad Aardenburg anderzijds betreffende het onderhoud van de Ee

- editie: Kluit A. 1782 II/2, pp. 1073-1075 (naar SA Aardenburg, Perkamenten Register, f°21)

349
1402/10/08

Pleidoorien in een beroepsprocedure voor het Parlement van Parijs tussen de hertog van Bar tegen de watering van Oostover in de kasselrij Sint-Winoksbergen betreffende de barrière op de sluis te Duinkerke.

- origineel: ADN B 908 nr. 14986
- minuut (uitgebreider op sommige punten): ADN B 908 14993

- zie verdere procedurstukken: ADN B 908 nr. 14970, ADN B 908 nr. 14986/3; ADN B 908: 15005; ADN B 908 14986/2; ADN B 908 14986/4; ADN B 908 14981; ADN B 915, nr. 14804, ADN B 915 nr. 14803

462
1403/08/22

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen het Brugse Vrije en de heer van Diksmuide betreffende het reinigen van de Ee van de "broeken" van Handzame, Werken, Esen (en Zarren) op het grondgebied van de stad Diksmuide.

- originele registratie: RAG, RvV 2334, f°122r

257

1403/09/07

Het Parlement van Parijs doet uitspraak in een beroepsprocedure van de hertog van Bar tegen de watering van Oostover in de kasselrij Sint-Winoksbergen betreffende een barrière op de sluis van de watering in Duinkerke.

- editie: Van Caenegem R.C. 1966 nr. 100

- zie Dauchy S. 1998, nr. 119

463

1403/10/09

Hertog Filips verleent remissie aan Jan van Zinnegem en zijn zoon Pierre voor het toebrengen van slagen en verwondingen aan de ontvanger van ridder Jean de Kayeu, bij het innen van geschot voor een watering in de kasselrij Sint-Winoksbergen.

- originele registratie: RAG, RvV 2334, f°139v

779

1403/12/12

Contract tussen de Gentse Sint-Baafsabdij enerzijds en Willem Lancker en zijn zoon Jacob anderzijds, met uitbesteding aan laatstgenoemden van het dijkonderhoud voor de abdij in Robrechtsambacht (Willemskerke, Vier Ambachten) voor een termijn van drie jaar.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, o1496 (Gysseling o12228)

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 2533, f°33r

934

1404/03/19 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de stad Ieper enerzijds en de wateringen van Gistel-ambacht en Kamerlingsambacht anderzijds betreffende het vernielen van dijken en dammen door deze laatsten waardoor het waterpeil in de Ieperlee gedaald was.

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868 nr. DCCXXXIV (naar origineel in SA Ieper en afschriften ibidem Wittenboek, f°77r en Gheluwenboek f°297r)

755

1404/12/07

Kwitantie door Jan, heer van de Kapellen, raadsheer, ridder Hendrik van Reigarsvliet, baljuw van Brugge en het Vrije en de burgemeesters van Brugge en het Vrije, aan de Gentse Sint-Pietersabdij van een bedrag van 75 lb. groten ten behoeve van het dijkherstel in Oostburg-ambacht na de recente overstroming

- editie: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1515 (naar origineel: RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum)

895
1405/01/04 (n.s.)

Hertogin Margaretha stelt de watering van de Oude Yevene aan als legger op het grondgebied van de watering na de recente overstromingen.

- afschrift 1405/09/30: RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum
- editie: Van Nieuwenhuysen A. 1974, pp. 731-733 nr. 701.

754
1405/02/20 (n.s.)

Hertogin Margaretha stelt Jean Lemoninc, verblijvend te Kaprijke aan tot legger voor Kaprijke en een deel van Lembeke na de grote overstromingen van november 1404.

- analyse: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1503 en 1504 (bevestiging door hertog Jan d.d. 1405/04/02). Beide documenten bleken onvindbaar in het Rijksarchief te Gent d.d. 2004/09/30

809
1405/02/25 (n.s.)

Hertogin Margaretha gebiedt Boudewijn de Vos, Gillis de Schoutheete, heer van Zaamslag, en Jan Le Fevre, moormeester, de overstroomde Westpolder te Saeftinghe te inspecteren, de benodigde geldmiddelen om te slaan over het gebied, en de naburige gebieden te overtuigen een bijdrage te betalen.

- origineel: Brugge, Groot-Seminarie, Ten Duinen, nr. 2129
- editie: Van Nieuwenhuysen A. 1974, p. 742-744 nr. 706

810
1405/05/15

Hertog Jan stelt leggers aan voor de herbedijking van de Westpolder te Saeftinghe.

- editie: Vandeputte F. 1864, p. 432 nr. CCCXLII

486
1405/11/12

De Rekenkamer te Rijsel geeft opdracht aan de moormeester, de ontvanger van Beveren en de ontvanger van de Brieven van Assenede om 560 gemeten geamortiseerde gronden van Ten Duinen op te meten, die de abdij verworven had uit hoofde van haar functie van legger.

- origineel: ARA, Oorkonden van Vlaanderen, 2511.

465
1406/02/08 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen velst een tussenvonnis in het proces tussen de hertog van Bar en de watering Oostover in de kasselrij Sint-Winoksbergen (betreffende de sluis te Duinkerke).

- originele registratie: RAG, RvV, 2335, f°32v

- zie ook tweede tussenvonnis d.d. 1407/04/19: RAG, RvV, 2335, f°249r-250r

466
1406/03/02 (n.s.)

De raad van Vlaanderen velst een tussenvonnis in een geschil tussen de inwoners van Wenduine, en Thomas van Schoonveld, opperduinherder van de Oostduinen.

- originele registratie: RAG, RvV, 2335.

379
1406/05/07

Hertog Jan stelt Pieter Steyl, rentmeester van Zande (voor Ten Duinen), Clais Vijt, burger van Gent, Jean Le Fevre, moormeester, Jan de Hond, ontvanger van Beveren en Laurent Zoeteman aan voor de inspectie van de dijkdoorbraak ten noorden van het moer bij Kieldrecht.

- originele registratie: ADN B 1600, f°27v

- zie ook aanstelling van Jean le Fevre en Jan de Hond als commissarissen bevoegd voor het dijkherstel te Kieldrecht d.d. 1406/07/13: afschrift: ARA RK 28038

58
1406/05/11

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in het geschil rond de sluis van Slepeldamme tussen de stad Aardenburg en verschillende omliggende watering en jurisdicties.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, pp. 150-162 (naar RAB, Oorkonden Vrije, 277 en afschrift RAB, Registers Vrije, 5bis, f°36v-41v).

467
1406/10/11

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de abdij van Oudenburg en de stad Lombardzijde, betreffende de pacht door de stad van de polder van de abdij tussen Nieuwpoort en Lombardzijde, en de poging door de stad dit pachtcontract op te zeggen ten gevolge van de overstromingen van 1404.

- originele registratie: RAG, RvV, 2335, f°144v-145v

470
1406/11/25

De Raad van Vlaanderen velt een tussenvonnis in een geschil tussen de abdij van Oosteeklo en de schout en schepenen van Boekhoute-ambacht in naam van de watering van Bassevelde, betreffende de bijdrage van de abdij voor haar grondbezit in de watering.

- originele registratie: RAG, RvV, 2335, f°165r-v

593
1407/01/10 (n.s.)

Broeder Loy Cauxe richt in naam van de ingelanden van Eiesluis een smeekbrief aan de kanselier van de hertog van Bourgondië, met verzoek de watering één te maken met de omliggende watering van Reigarsvliet en Blankenberge.

- afschrift: Brugge, OCMW-archief, Sint-Janshospitaal, watering, doos 11 (oud nr. 2b)

471
1407/02/15 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen velt een tussenvonnis in het geschil tussen de stad Aardenburg enerzijds en de sluismeesters en klerk van de watering van Beoster en Bewester Ee anderzijds, betreffende de sluis van Slepeldamme.

- originele registratie: RAG, RvV, 2335, f°225v-226r

473
1407/07/23

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in het geschil tussen de hertog van Bar en de watering van Oostover in de kasselrij Sint-Winoksbergen betreffende de barrières op de sluis te Duinkerke.

- originele registratie: RAG, RvV, 2336, f°310v-312r.

355
1407/08/11

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de erfachtige ontvanger van de brieven van Aartrijke, Diederik van Leyackere, enerzijds, en het Brugse Vrije anderzijds, betreffende de bevoegdheden van de ammans van deze brieven, waaronder de "landzaken" (schouwing waterwegen e.a.).

- vidimus door de abt van Sint-Andries d.d. 1408/07/23: ADN B 1355 (nr. 15103)

- originele registratie: RAG, RvV, 2336, f°316r-321v.

714
1407/10/08

Keure van de Blankenbergse watering.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, pp. 717-722 (naar afschrift: SAB, Cartularium Ouden Wittenbouc, f°186v)

474
1408/03/30 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de abdijen Ten Duinen en Ter Doest enerzijds en de baljuw van Saeftinghe anderzijds, betreffende het optreden van deze laatste ten opzichte van de pachters van de abdij in de Westpolder in het land van Saeftinghe, op gronden die verworven waren door herbedijking ten koste van particuliere eigenaars.

- originele registratie: RAG, RvV, 2336, f°364r-366r

- datering in originele registratie: 30 maart 1407 na Pasen, maar uit volgorde stukken blijkt dat dit vermoedelijk een schrijffout is, en het 30 maart 1408 na Pasen moet zijn.

101
1408/08/22

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in het geschil tussen enkele ingelanden van de watering Zuidover en de procureur-generaal van Vlaanderen enerzijds, en de watering anderzijds, betreffende onregelmatigheden bij het heffen van lasten en bij het afhoren van de rekening.

- oorspronkelijke registratie :RAG, RvV, 1408/5, f°302v-306r
- editie: Zoete A. 1982, pp. 1353-1359.

102
1408/08/22

De Raad van Vlaanderen maakt de voorwaarden bekend waartegen het renvooi naar de schepenbank van de kasselrij Sint-Winoksbergen wordt toegestaan in een proces tussen de procureur-generaal van Vlaanderen en enkele ingelanden van de watering Zuidover in de kasselrij Sint-Winoksbergen, enerzijds, en de watergraven van deze watering, anderzijds.

- editie: Zoete A. 1982, pp. 1359-1360

103
1408/09/07

De kanselier van de hertog van Bourgondië staat onvoorwaardelijk renvooi toe naar de schepenbank van de kasselrij Sint-Winoksbergen van het geschil tussen enkele ingelanden van de watering Zuidover en de procureur-generaal van Vlaanderen enerzijds, en de watering anderzijds.

- editie: Zoete A. 1982, p. 1360.

18

1409/07/06

De schepenen van het Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de watering van Kamerlingsambacht en de watering van Vladslo-ambacht betreffende onderhoud en herstel van de dijken ("zieldelingen") langsheen de vaart van Vladslo.

- afschrift 1640: RAB, Van Sieleghem, 98, f°13r-20v

475

1409/08/03

De Raad van Vlaanderen doet hernieuwd uitspraak in het geschil tussen enkele ingelanden van de watering Zuidover en de procureur-generaal van Vlaanderen enerzijds, tegen de watering, de schepenen van de kasselrij Sint-Winoksbergen, van Veurne en van Broekburg anderzijds, betreffende onregelmatigheden bij het heffen van lasten en bij het afhoren van de rekening.

- originele registratie: RAG, RvV, 2337, f°370r-v

476

1409/09/03

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de abdij van Sint-Bernard te Hemiksem enerzijds en de heer van Maldegem anderzijds, betreffende het optreden van laatstgenoemde tegen dijkwerkers die werkten aan een dijk op een pachtgoed van de abdij in het land van Dendermonde.

- originele registratie: RAG, RvV, 2338, f°324r-325r

380

1410/02/14 (n.s.)

Hertog Jan verordent de uitbreiding van de "Westduinen" tot aan de Ijzermonding bij Nieuwpoort, zodoende de Oostduinen over een afstand van ca. 2 mijl verminderend, in het kader van een meer doeltreffend duinbeheer.

- originele registratie: ADN B 1600, f°104v

802

1410/03/29

De Gentse Sint-Baafsabdij en Mathieu de Hollain sluiten een contract af voor de aanleg van een

nieuwe sluis in Weert.

- RAG, Sint-Baafs en Bidsom B 2603/3 (Gysseling nr. 29613)

894

1411/03/18 (n.s.)

De Gentse Sint-Baafsabdij verpacht het schor van Kalfsteert te Ossenis (Hulsterambacht) aan zes particulieren op voorwaarde van bedijking, met toelating van de abdij van Ten Duinen om de bedijking via het aangrenzende grondbezit van Ten Duinen uit te voeren (d.d. 1412/02/19 n.s.).

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom K 2533, f°26r-v

413

1411/03/25 (n.s.)

Hertog Jan doet een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen de watering van Beooster Ee in Aardenburg-ambacht enerzijds en de heer van Maldegem anderzijds betreffende de bijdrage van de gebieden rond Beooster Ee in de dijkversterking tussen Koksijde en Slepeldamme.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1890, p. 90

- zie hierover Gallé P.H., 1963, p. 166; Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 10 e.v.

230

1411/07/06

Hertog Jan geeft de abdij van Ten Duinen toelating maatregelen te nemen tegen het duinzand, conform een ouder privilege van Margaretha van Constantinopel, nu vooral met betrekking tot de konijnen in de duinen. Bovendien verkrijgt de abdij amortisatie van een aantal goederen, ondermeer verworven uit haar functie als legger in het land van Saeftinghe.

- editie: in vidimus van de schepenen van de stad Gent op dezelfde dag: Vandeputte F. 1864, p. 246 nr. CXXXVII

912

1411/07/19

Hertog Jan verkoopt schorren van Saeftinghe aan de abdij Ten Duinen met het oog op bedijking, voor een totale kostprijs van 10.000 Franse kronen van 33 groten elk.

- originele registratie: ADN B 1601, f°5r

- vidimus: ARA, Oorkonden van Vlaanderen, 2e reeks, 533

- zie Gottschalk M.K.E. 1984, pp. 394-396

477

1411/12/31

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de abdij van Drongen enerzijds en

de baljuw van het Waasland anderzijds betreffende de schouw door de baljuw verricht op de dijk van Meerdonk.

- originele registratie: RAG, RvV, 2339, f°369v

677
1412/02/06 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije geven toelating aan de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve om de binnendijk ("zidelinge") van de Gentse Lieve tot de Houtweg te versterken en gebieden de abdij van Zoetendale dit deel van de dijk te onderhouden.

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°33v-34r (oorkonde "N")
- afschrift midden 17e eeuw: RAB, Fonds Jezuïeten Brugge, 1596 (cartularium E/2)
- partiële editie: Gilliodts-Van Severen L. 1868-70, pp. 225-226.

382
1414/10/01

Hertog Jan verkoopt aan Etienne de Liedekercke, Louis de le Moere en Philips van Steeland, twee schorren genaamd "Melselebroek" en "Cabbingerweert" in de parochies Melsele, Zwijndrecht, Kallo, Beveren, Verrebroek en Vrasene, met de functie van schout en de visserijrechten, op voorwaarde van bedijking.

- originele registratie: ADN B 1601, f°102r-103v.
- editie: Cauchies J.-M. 2001, pp. 364-370.

381
1414/10/11

Hertog Jan schenkt aan een zekere Jan f. Diericq genaamd van Biervliet, verblijvend te Nevers 20 gemeten land in de parochies Moerkerke en Hertinge die eigendom van zijn vader waren geweest, doch aan de hertog waren toegevallen wegens wanbetaling van de bedijkingskosten.

- originele registratie: ADN B 1601, f°69r

672
1414/11/17

Schepenen van het Brugse Vrije gebieden de watering De Broeke de voorwaarden van de eerder aangegane associatie met de watering Zuid-over-de-Lieve te respecteren, ondermeer wat betreft de aanleg van waterlopen en de betaling van een vergoeding van 9 d. groten per gemet.

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°20v-22r (oorkonde "H")
- partiële editie: Gilliodts-Van Severen L. 1868-70, pp. 96-97.

935
1415/09/03

Overeenkomst tussen de stad Ieper enerzijds en de watering van Kamerlings- en Gistelambacht met betrekking tot de verdieping van de Ieperlee, het op peil houden van het water, het bedienen van de sluizen en de heffing van een tol op het scheepvaartverkeer.

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. DCCLXXXIV (naar afschrift in SA Ieper, Wittenboek, f°119r)

59
1416/05/02

De algemene vergadering van de Blankenbergse watering aanvaardt een akkoord met de stad Ieper over de Ieperlee.

- afschrift 15e eeuw: RAB, Watering Blankenberge, 1, f°1r-2r
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 200-206.

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. DCCLXXXVIII

815
1416/08/19

Hertog Jan stelt Jan Diedolf en Jan Maes aan als leggers voor de herbedijking van een gebied bij "Les Heist" en "le Zidelinghe" in de parochies van Watervliet, Boekhoute en Bassevelde.

- editie: Vandeputte F. 1864, nr. DCLXXIII, p. 733

347
1416/11/25

Raadsheer Jan van den Berge en baljuw van Veurne Matheus de Telre, palen de stad Veurne af ten opzichte van de kasselrij Veurne. Een nieuwe afpaling was noodzakelijk geworden omdat van sommige gronden niet duidelijk was of ze tot de stad dan wel de kasselrij behoorden, wat implicaties had voor ondermeer het al dan niet betalen van geschot.

- origineel: SA Veurne, oorkonden, S 15

936
1416/12/05

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de watering van Vladslo-ambacht en de stad Ieper, betreffende de plannen van Ieper om bij Nieuwendamme een nieuw gedeelte van de Ieperlee te graven door gronden van de watering van Vladslo, en van de pachter van de tol op de Lekesluis bij Nieuwpoort die door de nieuwe werken zou worden afgesneden.

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. DCCXC (naar SA Ieper, afschrift in Wittenboek, f°201r e.v.)

456

1416/12/18

Hertog Jan geeft Ieper toelating om werken aan de Ieperlee uit te voeren, ondermeer de bouw van een overdracht op de Ieperlee bij Nieuwendamme, waardoor een omweg via Nieuwpoort afgesneden kan worden.

- minuten: ARA, Oorkonden van Vlaanderen, 588/5 en 588/6
- editie: Cauchies J.-M. 2001, pp. 431-433

- zie ook ARA Kaarten en Plannen nr. Supplement 6059
- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. DCCXCI (naar origineel in SA Ieper)

665

1417/01/23 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije geven toelating aan de watering de Broeke om een binnendijk "zidelinge" aan te leggen vanaf de kerk van Sint-Kruis naar "Spijkersdreef" en vervolgens tot de Maalse Leie, en voort om een waterloop te graven onder deze Maalse Leie tot het gezamenlijk afwateringskanaal met Zuid-over-de-Lieve.

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°2r-7v (oorkonde "A")
- partiële editie: Gilliodts-Van Severen L. 1868-70, pp. 76-80.

60

1417/02/12 (n.s.)

Schepenen van de stad Ieper maken een akkoord bekend tussen de stad en de watering van Vlagslo-ambacht betreffende de verbreding van de Ieperlee en de aanleg van een overdracht en bij Nieuwendamme.

- origineel: RAB, Oorkonden Vrije, 314
- afschrift: RAB, Registers Vrije, 5bis, f°73v-76r
- wettelijke passering voor Raad van Vlaanderen 1417/04/20: RAB, Oorkonden Vrije, 315
- afschrift idem: RAB, Registers Vrije, 5bis, f°76v-77r
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 208-222.

- analyse Diegerick I.L.A. 1853-68, nr. DCCXCVIII (naar origineel in SA Ieper)

175

1417/07/19

Schepenen van de keure te Gent en schepenen van Hulsterambacht doen een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen de abdij van Sint-Baafs te Gent en de abdij Ten Duinen betreffende de grensscheiding van hun landerijen in de nieuwe polder van Kalfsteert (Hulsterambacht) en de verdeling van de dijklasten.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bidsom, o1675 (nr. Gysseling o12087)

234
1417/07/23

Hertog Jan amortiseert verschillende gronden van de abdij Ter Doest die deze abdij verworven had via abandon en herbedijking na de overstromingen van 1404 in het land van Saeftinghe.

- editie Vandeputte F. 1845, nr. LV, pp. 79-81.

478
1417/10/08

Gerard van der Tannerijen, baljuw van de Vier Ambachten en Hendrik Tolvin, watergraaf van Vlaanderen bepalen als grafelijke commissarissen de afbakening van drie lenen toebehorend aan Lisebette, vrouwe vander Moere, weduwe van wijlen Gerard van Gistel, in het land van Beveren, die in beslag genomen waren wegens het niet betalen van dijklasten bij herbedijking, doch waarvan nu het buitendijkse deel gerestitueerd wordt.

- originele registratie: RAG, RvV, 7508, f°34v-36v
- afschrift: ibidem, f°85v-87v

671
1418/04/18

Schepenen van het Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve enerzijds en de abdij van Spermalie anderzijds, betreffende de betaling van geschot door de abdij voor haar "warande" (84 gemeten groot).

- origineel: Brugge, Groot-Seminarie, Spermalie nr. 479
- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°19r-20v (oorkonde "G")
- partiële editie: Gilliodts-Van Severen L. 1868-70, pp. 94-95

945
ca. 1420

Keure van de watering van Wulpen/Oostende-Koezand

- origineel of gelijktijdig afschrift: Brugge, Bisschoppelijk Archief, G 307

481
1420

Hertog Filips verleent octrooi aan de stad Biervliet voor het heffen van aksijnzen op de zoutwinning met het oog op het dijkherstel.

- origineel: ARA, Oorkonden Vlaanderen, 1199

- zie ook ARA, Oorkonden Vlaanderen, 1200: soortgelijk octrooi uit 1437

479

1420/09/26

De Raad van Vlaanderen verleent Filips van Borsele toelating voor de voortzetting van de bedijking van het Olaardszand, nadat gebleken is dat dit schor bij het ambacht Assenede en dus bij het graafschap Vlaanderen hoort, en niet bij Zeeland.

- originele registratie: RAG, RvV, 7508, f°149v-150r

- zie Gottschalk M.K.E. 1984, pp. 412-413 : zou zich bij Biervliet, vermoedelijk voor Boterzande bevonden hebben

383

1421/03

Hertog Filips staat aan de stad Brugge de schorren aan beide kanten van de vaart van Damme naar Sluis af, mits een jaarrente van 60 lb. Parisis en met het oog op het bevorderen van de handel.

- originele registratie: ADN B 1602, f°108v

715

1421/04/19

Keure van de Blankenbergse watering, met aanvullingen op de keure van 1407.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 722-724 (naar SAB, Cartularium Ouden Wittenbouc, f°186v)

737

1422/04/06 (n.s.)

Jan Utenhove, raadsheer en moormeester geeft kwitantie aan de ontvanger van Beveren voor een ontvangen bedrag ten behoeve van het dijkherstel te Kieldrecht na de dijkdoorbraak van januari 1421.

- origineel: ARA, Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 346 (portefeuille 1422/04/06)

904

1424/04/29

De baljuw, schepenen, keurheren en landhouder van de kasselrij van Veurne bekrachtigen de afrekening van de watering van Veurne.

- origineel: Brugge, Archief Groot-Seminarie, Ten Duinen en Ter Doest, oorkonden nr. 2228

529
1424/07/11

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de abdij Ten Duinen enerzijds en de baljuw-ontvanger van Saeftinghe en de procureur-generaal anderzijds, met betrekking tot het beletsel dat laatstgenoemde partij de abdij deed in het heffen van tienden en het vangen van zwanen in een pas door hen bedijkte polder in het land van Saeftinghe.

- originele registratie: RAG, RvV, 7508, f°246v-248r

528
1425/04/03 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen stelt de burgemeesters en schepenen van de stad Biervliet aan als leggers voor de herbedijking van Boterzande, de Oostpolder en de Westpolder bij Biervliet.

- originele registratie: RAG, RvV, 7508, f°233r-234r

919
1425/07/31

Hertog Filips stelt op verzoek van de stad Gent de heer van Moerkerke, Godfried de Wilde, moormeester Jan Utenhove, algemeen ontvanger Gautier Poulain, en watergraaf Jan de Stoppelaere, aan als grafelijke commissarissen om samen met twee schepenen van de stad Gent, en een monnik van Ten Duinen, en enkele experts de doorgebroken dijken bij Kioldrecht te inspecteren teneinde over te gaan tot dijkherstel.

- afschrift: ARA RK 28039

- editie: Pinchart A., Inventaire, IV, p. 360.

- zie ook ARA RK 28039: afschriften verdere instructies dienaangaande.

570
1426/06

De abdij van Zoetendale verklaart waarom zij de inwoners van Vake in het ambacht Maldegem geen toestemming geeft een weg door haar gronden aan te leggen, en verwijst ondermeer naar een overeenkomst met de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, waarbij de abdij zich verbonden had haar domein af te schermen met binnendijken ("zidelingen") teneinde geen vreemd water binnen te laten.

- origineel: RAB, Oorkonden abdij van Zoetendale, aangehecht aan kopie van een oorkonde van 1370/01/26 (n.s.)

Foto

386
1430/09

Hertog Filips regelt het waterbeheer in het gebied bij Calais (Pays de l'Angle, Bredenarde, Audricq) dat grondig verstoord is door de Engelse occupatie van Calais, waarbij ondermeer een oud-afwateringskanaal door l'Angle is afgedamd.

- originele registratie: ADN B 1605, f°1r

385
1430/12/16

Hertog Filips verkoopt het "klein" schor van Beveren met een stuk grond genaamd het "hospitaalland" in de parochies Beveren, Melsele en Kalloo aan Simon vander Banc f. Simon, Colard Lefevre, Jean Loscaert, Poppe Heymanssone en Jan Vijt, op voorwaarde van bedijking.

- originele registratie ADN B 1604, f°106r

- zie ook Beck A., 2004, p. 66.

238
1431/01/05 (n.s.)

De abdij van Ten Duinen verbindt zich ertoe de overstroomde gronden in Oud-Ossenissee en de gronden waarop het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw te Kortrijk en heer Philippe de Lampreyt en zijn moeder tienden heffen, te herbedijken mits het kapittel de tiendopbrengst voor 18 jaar na het in cultuur brengen van de gronden afstaat aan de abdij voor een bedrag van 20 s. Parisis Vlaams per gemet per jaar.

- editie: Mussely Ch. en Molitor E. 1880, nr. CDXC (naar origineel).

775
1431/05/12

De abt van Ten Duinen maakt een overeenkomst bekend met de abdij Sint-Baafs te Gent waarbij deze laatste zich ertoe verbindt jaarlijks één groot per gemet te betalen in de eveninge van Hontenissee.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bidsom, nr. o1856 (Gysseling nr. O11988)

- afschrift: idem, K 2533, f°77v

384
1431/09/03

Hertog Filips verkoopt de schorren van Kieldrecht, Kalloo en Verrebroek aan Simon vander Banc f. Simon, Colard Lefevre, Jean Loscaert, Jacob Biese, burgers van Brugge, Filips Witbrood, burger van Sluis, Poppe Heymanssone, burger van Zierikzee, Jan Vijt en Joos Triest, burgers van Gent, Jean de Almery, burger van Dordrecht, op voorwaarde van bedijking.

- originele registratie: ADN B 1604, f°102v

- zie Beck A. 2004, p. 67

438

1432/01/21 (n.s.)

Hertog Filips stelt Clais van Hoedevelde, Joris van der Moere en Joos Triest aan tot leggers aan in de polder van Koudekerke in de parochies Koudekerke, Wevelswale en Vremdijcke (Vier Ambachten).

- editie: Placcaet-boeck, III/1, 1685, pp. 434-436

- zie Gottschalk M.K.E. 1984, pp. 414-415

800

1432/03/10

De algemene vergaderingen van de Groede-watering en de Zoute Polder beslissen op gemeenschappelijke kosten stenen hoofden voor de zeewering van beide wateringen aan te leggen.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, o1869 (Gysseling nr. o15542)

- editie: s.n., Vaderlandsch Museum, IV, 1861, pp. 107-108

- zie ook Gallé P.H. 1963, p. 163

78

1432/05/17

Overeenkomst tussen de parochianen van Ijzendijke en van Sint-Jan(-in Eremo ?) betreffende klokken, bouw materiaal en versieringen afkomstig van de overstroomde kerk van Ijzendijke.

- originele registratie: RAB, registers Vrije 16597, f°7v (deels onleesbaar door waterschade)

79

1432/10/11

De Camere van het Brugse Vrije doet een uitspraak in een geschil tussen de parochiepriesters van Oostkerke enerzijds en Clais Hallinc anderzijds met betrekking tot een stuk grond, waarbij de parochiepriesters vermelden dat het stuk grond "gelost" was in de watering.

- originele registratie: RAB, registers Vrije 16597, f°19r-v

80

1432/11/07

Toezegging van de kasselrij Veurne in een geschil met het Brugse Vrije over de bijdrage van de kasselrij Veurne in werken aan de Kasselveert.

- originele registratie: RAB, registers Vrije 16597, f°20v

64
1432/12/06

Hertog Filips regelt de scheepvaart op de Ieperlee, ten gevolge van een dispuuten tussen de stad Ieper, de stad Gent en het Brugse Vrije, ondermeer over graanimport, en de plaatsing van staketsels om het scheepvaartverkeer te beperken.

- afschrift: RAB, Oorkonden Vrije, 347
- afschrift: RAB, Registers Vrije, 5bis, f°78v-80r
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, pp. 246-251.

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. DCCCLXXXIV (naar afschrift 16e eeuw in SA Ieper)

911
1433

Advies met de voorwaarden voor de uitbesteding van het gewone onderhoud van de Blankenbergse watering, met vermelding van de te onderhouden infrastructuur.

- origineel (rol): Brugge, OCMW-archief, SJH Wateringen doos 8 (oud nr 1a).

81
1433/05/16

De Camere van het Brugse Vrije doet een uitspraak in een dispuut tussen de vrouwe van Gistel en Jacob, heer van de Kapelle met betrekking tot de visserijrechten van de heer van de Kapelle.

- originele registratie: RAB, registers Vrije 16597, f°25r-v

525
1435/06/07

Scheidsrechterlijk vonnis in geschil tussen de abdij van Sint-Andries en het Kartuizerklooster van Sint-Anna-in-de-Woestijne over het eigendomsrecht van een dijk gelegen ten westen van de kerk van het Sint-Anna-klooster.

- origineel: RAB, Oorkonden met Blauw Nummer, 7504

82
1435/07/08

De Camere van het Brugse Vrije doet uitspraak in een geschil tussen de watering van Zuidzande en drie landmeters, die er door de watering van beschuldigd worden eigendommen, watergangen en wegen te hebben verlegd.

- originele registratie: RAB, registers Vrije 16597, f°98r-99r

258

1435/07/16

Het Parlement van Parijs velt een arrest in een dispuut tussen de stad Ieper en de stad Gent betreffende de scheepvaart op de Ieperlee.

- editie: Van Caenegem R. 1966, nr. 229.

- zie Dauchy S. 1998, nr. 335

- analyse: Diegerick I.L.A. 1953-1968, nr. DCCCXCII (naar origineel in SA Ieper).

468

1435/10/20

Opdracht van de Grote Raad om een gevangengenomen vrijlaat, die in Oostende was gevangengezet op verzoek van de opperduinherder vrij te laten.

- origineel: ARA, Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 154B, portefeuille 1435/10/20

690

1436

De Raad van Vlaanderen staat de watering van Lapscheure toe het geschot te innen, gelet op de "ces van wet" van het Brugse Vrije.

- origineel (rekening): RAB, Registers Vrije, 14991, f°52r.

728

1439/08/31

Kwitanties van een hondman en de ontvanger van de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht voor betalingen voor dijkonderhoud en geschot voor grafelijk grondbezit.

- origineel: ARA, Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 152A en 152B

387

1439/10

Hertog Filips bevestigt en interpreteert een eerdere oorkonde van 10 maart 1438 (n.s.) met privileges voor de stad Biervliet, waarbij aan het omliggende gebied sterke restricties in verband met de zoutproductie worden opgelegd.

- originele registratie: ADN B 1605, f°260r

692

1440

Het Brugse Sint-Janshospitaal betaalt geschot voor het ruimen van een waterloop van Loppem

naar Oostkamp.

- origineel (uitgavenpost rekening): Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, G 141, f°61r

107

1441/01/26 (n.s.)

Hertogin Isabella gebiedt de rekeningen van de moormeester en van de bedijkingen van Saeftinghe en Kieldrecht in een gesloten koffer te bewaren en haar de sleutel te zenden.

- afschrift: ADN B 31, interfolio 81v-82r

1

1441/02/18 (n.s.)

Sluismeesters en ontvanger van de Blankenbergse watering onderwerpen zich aan het vonnis van de baljuw van Brugge en de schepenbank van het Brugse Vrije in een proces betreffende fraude.

- originele registratie: RAB, registers Vrije 16597, tweede boek, f°4v

512

1443/04/27

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de stad Oostende en de watering van Serwoutermansambacht met betrekking tot de aanleg en het onderhoud van een nieuwe waterloop die ondermeer moest dienen voor de afwatering van het stadsgebied van Oostende.

- origineel: RAB, Oorkonden Vrije, nr. 367

- vidimus schepenen van Oudenburg d.d. 1451/05/14 (RAB, Roodenbouck IV, f°172)

517

1443/05/02

Schepenen van de stad Oostende beloven de twee spuien op een nieuw gegraven waterloop te onderhouden, en verantwoordelijkheid op te nemen voor alle schade die erdoor veroorzaakt zou worden.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Registers Vrije, 5, f°175v-176r

- afschrift 15e eeuw: RAB, Registers Vrije 2, Roodenbouck I

84

1443/10/26

De Camere van het Brugse Vrije doet uitspraak in een geschil tussen de inwoners van het eiland Kadzand enerzijds en de inwoners van Beoster en Bewester Ee, die samen één ambacht vormen en samen pointingen dienen te betalen, waarbij Kadzand fiscale zelfstandigheid betrachtte, ondermeer om eventuele kortingen (via de issue-rechten) zelf alleen in rekening te kunnen brengen.

- originele registratie: RAB, registers Vrije 16597, boek 2, f°95r-96r

239

1444/03/01 (n.s.)

Overeenkomst tussen de abt van Ten Duinen en Antoine De Baenst, baljuw van de Vier Ambachten enerzijds, en het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw te Kortrijk anderzijds, waarbij eerstgenoemden beloven de gronden te Rummersdijk in de parochie van Ossenissee te herbedijken, mits gedurende achttien jaar na de bedijking slechts 20 s. parisis per gemet te moeten betalen voor de tienden die aan het kapittel toekwamen.

- editie: Mussely Ch. en Molitor E. 1880, nr. DXVIII (naar origineel)
- editie: Vandeputte F. 1864, p. 789 nr. DCLXXX.

676

1444/07/04

Wettelijke passering voor schepenen van het Brugse Vrije van de aankoop van 1 lijn 17 roeden land in Oostkerke-ambacht, parochie Lapscheure bij Brungheers, met het noordeinde strekkende aan de Brugse Dijk (i.e. dijk van de Brugse Polder) door de watering van Moerkerke-Zuid-over-de)Lieve van Gillis f. Gillis Willaerts en zijn echtgenote Margriet.

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°33r-33v (oorkonde "M")
- partiële editie: Gilliodts-Van Severen L. 1868-70, pp. 224-225.

85

1444/11/28

De Camere van het Brugse Vrije doet uitspraak in een geschil tussen de kerkmeesters van Ijzendijke en Jan Alerds, voormalig kerkmeester ten tijde van de overstroming met betrekking tot de verduistering van kerkeigendom- en inkomsten door laatstgenoemde partij.

- originele registratie: RAB, registers Vrije 16597, boek 2, f°125v-126r

388
1445/04/06

Hertog Filips geeft de inwoners van Sluis toestemming de dijken en huizen van Nieuw-Muide, verwoest tijdens de belegering van Sluis, niet te moeten herstellen en ze in de toestand te laten zoals ze liggen, en dit om het gebruik van deze dijken door eventuele belegeraars te vermijden.

- originele registratie: ADN B 1606, f°129v

801
1445/04/23

Leggers, gezworenen en ingelanden van herbedijkingswerken of dijkherstellingen in de polder Ten Hamere bij Biervliet besteden dijkwerken uit.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bisdome, K 9091/2 (Gysseling nr. 15572) (beschadigd)

729
1445/06/14

Kwitantie door Lieven van Kortrijk aan de grafelijke ontvanger Anthonis Lennoot voor ontvangst van de koopsom en de kosten, waaronder achterstallig geschoot, die Lieven van Kortrijk betaald had voor een leengoed uit de nalatenschap van Hector de Haze, bastaard, doch welk leengoed nu gerestitueerd werd aan de graaf.

- origineel: ARA Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 152B, portefeuille 30 mei 1459

240
1445/06/26

De abt van Ten Duinen en Anthonis de Baenst, baljuw van de Vier Ambachten doen een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen de abdij Ter Doest en het kapittel van Kortrijk betreffende de bijdrage van Ter Doest aan de uitgaven voor het dijkonderhoud in Nieuw-Vrankendijk, Langendamme en Hekenis (Vier Ambachten).

- editie: Mussely Ch. en Molitor E. 1880, p. 322 nr. DXIX.

242
1446/03/20 (n.s.)

Anthonis de Baenst, baljuw van de Vier Ambachten, belooft twee kleine polders in de Vier Ambachten, de "Zoudpolre" en de "Hooscorre" te herindijken, mits voor negen jaar na de herinpoldering de tienden te kunnen pachten van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Kortrijk.

- editie: Mussely Ch. en Molitor E. 1880, nr. DXXIII (naar origineel)

241
1446/11/15

Het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw te Kortrijk verpacht voor twaalf jaar het tiendrecht op 1200 gemeten land te Ossenissee aan de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs die deze gronden willen herbedijken.

- editie: Mussely Ch. en Molitor E. 1880, nr. DXXII (naar origineel)

- zie RAG, Sint-Baafs-Bidsom, B 2957, f°93: aanvaarding door de Gentse abdijen d.d. 1446/11/29.

756
1447/03/05 (n.s.)

Filips de Goede stelt de abdijen Ten Duinen en Sint-Pieters aan als leggers voor de herindijkingen bij Ossenissee (Hulsterambacht), met de mogelijkheid de Sint-Baafsabdij en anderen eveneens als leggers te laten toetreden.

- origineel: RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum

- afschrift, RAG, Sint-Pietersabdij, I diversen, cartularium I, f°75

- analyse: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1731

530
1448/05/25

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een proces tussen de stad Ieper enerzijds en het Vrije over de watering van Serwoutermansambacht en de stad Oostende anderzijds, betreffende de Ieperlee, waarnaar volgens de stad Ieper sinds de recente aanleg van een nieuwe sluis en waterloop bij Oostende te weinig water stroomde. Het Brugse Vrije vraagt renvooi van deze zaak.

- originele registratie: RAG, RvV, 7511, f°26r-27r

87
1448/09/21

Aannemers van het onderhoud van de Noordijk van het Oude Land van Kadzand, beloven voor schepenen van het Brugse Vrije hun taak naar behoren uit te voeren.

- originele registratie: RAB, registers Vrije 16597, boek 2, f°190v-191r

259
1448/12/23

Het Parlement van Parijs doet uitspraak in een geschil tussen de procureur-generaal van Vlaanderen en Marguerite Landeliz, weduwe van Colaert, optredend in naam van haar pachter Jean le Teldre, enerzijds en de ontvanger van de watering Oostover, anderzijds, betreffende de gevangenneming van de pachter voor achterstallig geschot op gronden te Hondschote

- editie: Van Caenegem R. 1966, nr. 306
- zie Dauchy S. 1998, nr. 528

88
1449/02/28 (n.s.)

Schepenen van het Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de vrouwe van Gistel enerzijds en de watering van Groede anderzijds, betreffende het onderhoud van een dijk in de watering van Groede.

- originele registratie: RAB, registers Vrije 16597, boek 2, f°198r-198v

129
1449/05/30

Hertog Filips verlaagt de aan de graaf verschuldigde grondrente in bepaalde overstroomde gebieden in Ossenisse, op vraag van de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs die anders de herbedijking niet durven aanvatten.

- origineel: RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum
- afschrift: RAG, Sint-Pietersabdij, diversen I, cartularium 6, f°65v
- analyse: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1759

780
(derde kwart 15e eeuw)

De ingelanden van Assenede-ambacht maken de voorwaarden bekend voor het onderhoud van alle zeedijken van het ambacht.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bisdome, K 12850 (Gysseling nr. 12232)

531
1450/02/27

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de Slepeldamme-watering van Maldegem, Eeklo en Lembeke enerzijds, en particulieren die hun vee hadden laten grazen langs de Ee bij de sluis van Slepeldamme.

- originele registratie: RAG, RvV, 7511, f°(nieuw) 102v-104r

130
1450/05/15

Het kapittel van Doornik verpacht voor twaalf jaar aan de Gentse abdijen Sint-Pieters en Sint-Baafs alle tienden die het bezit op 1200 gemeten grond te Ossenisse, die beide abdijen willen herbedijken.

- analyse: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1764 (naar afschrift: RAG, Sint-Pietersabdij, I diversen, cartularium I, vol. 2, f°220).

67
1450/12/11

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen het Brugse Vrije en de procureur-generaal van Vlaanderen, betreffende de bevoegdheid over ambtsmisdrijven van ammans, schouten en dijkschepenen, naar aanleiding van een dijkschouw in de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, pp. 306-315 (naar afschrift in RAB, Registers Vrije, 4, Roodenbouck III)

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1891, III, pp. 531-539 (naar afschrift in RAG, RvV, 7511)

- zie ook Gallé P.H. 1963, p. 164

868
1451/05/16

Kwitantie door een hondman in de Oude Yevene-watering voor kosten van het onderhoud van een kavel van de Zuiddijk in deze watering, ten laste van een stuk grond toebehorend aan de hertog uit de erfenis van Victor van Vlaanderen.

- origineel: ARA RK Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 152B (portefeuille 16 mei 1451)

866
1451/07/17

Kwitantie door de ontvanger van de watering Gaternisse voor geschot voor grafelijk grondbezit.

- origineel: ARA, kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 152B (portefeuille 1451/07/17)

108
1451/07/21

De Rekenkamer te Rijsel geeft opdracht aan Lauwereins de Maech, algemeen ontvanger van Vlaanderen, om te onderzoeken of bij herbedijkingen in Vlaanderen de grafelijke rechten gerespecteerd worden.

- originele registratie: ADN B 31, f°132r

532
1451/09/09

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de stad Grevelingen en de kasselrij van Broekburg-ambacht betreffende de bijdrage van het buitensteeds grondbezit in pointingen en zettingen van de kasselrij, waarbij ook de betalingen van geschot vermeld worden.

- originele registratie: RAG, RvV, 7511, f°(nieuw) 137v-138v

298
1453

Proces voor het Parlement van Parijs tussen het kapittel van Sint-Walburga te Veurne enerzijds en de kasselrij van Veurne anderzijds, met betrekking tot de eis van de kasselrij dat tiendheffers meebetalen voor dijkonderhoud.

- Dauchy S. 1998, nr. 629

726
1453/01/12 (n.s.)

Kwitanties van ontvangers van de watering en van de Moors en de Buserspolder voor geschot op het grafelijk grondbezit in deze watering, tevens van de parochiepriester van Groede voor een jaarrente, en van de ontvanger van de brieven van Assenede, voor renten.

- originelen: ARA, Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 152A en 152B

889
1454

Voorwaarden voor de uitbesteding van het gewone onderhoud in de watering Eiesluis voor een periode van twintig jaar.

- origineel: Brugge, OCMW-archief, Sint-Janshospitaal, watering, doos 11 (oud nr. 2b)

533
1454/10/19

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een proces tussen Christiaen de Visschere, watergraaf van Oostover en de procureur-generaal enerzijds en de kasselrij van Sint-Winokersbergen anderzijds, met de ingelanden van de watering Oostover als geïntimeerde, betreffende de vergoeding die nog aan de Visschere verschuldigd zou zijn uit hoofde van zijn pacht gedurende tien jaar van de functie van watergraaf, en de verbeteringen aan de infrastructuur die hij in die tien jaar heeft laten

uitvoeren.

- originele registratie: RAG, RvV, 7511, f°(nieuw) 229r-231v

867
1456/03/14 (n.s.)

Kwitantie van een hondman in de Oude Yevene-watering voor het herstel van de zuiddijk in Oostburg-ambacht, verbonden aan een stuk grafelijk grondbezit.

- origineel: ARA, Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 152B, portefeuille 1456/03/14

- uit ARA, Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 152B, portefeuille 18 juni 1460, blijkt dat de persoon hondman en geen ontvanger van de watering is.

697
1458/05/16

De algemene vergadering ("keure") van Zuid-over-de-Lieve, de Broeke en Stampershoeke beslist een schouwddag in te voeren om de instroom van "vreemd water" te controleren en maatregelen te treffen bij eventuele gebreken.

- uitgavenpost in rekening: RAB, Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 309/1, f°23v

820
1458/10/26

Notariële akte met overeenkomst tussen de ingelanden van Assenede-ambacht en de schout, met betrekking tot diens rechten en plichten

- afschrift ca. 1460: RAG, Sint-Baafs-Bisdom, B 2961, ongefolieerd, in kapittel betreffende de Vier Ambachten

787
1460/11/06

Kwitantie door schepenen van Biervliet aan de Gentse Sint-Baafsabdij voor een bedrag van tien pond groten door de abdij betaald voor dijkwerken.

- RAG, Sint-Baafs en Bisdom, o2265 (nr. Gysseling o12314)

48
1461

Oudst bewaarde redactie van de Coutume van Vrije, met ondermeer regels in verband met het afhoren van rekeningen van watering, de inspectie van zeedijken en sluizen, "darinck" delven, ...

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, I, pp. 504-606

261

1461/01/31

Het Parlement van Parijs doet uitspraak in beroep tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen tussen Christiaen de Visschere, voormalig watergraaf van de watering Oostover, en de procureur-generaal van Vlaanderen, enerzijds, en de kasselrij van Sint-Winoksbergen, anderzijds, met de ingelanden van de watering Oostover als geïntimeerden, betreffende de vergoeding die nog aan de Visschere verschuldigd zou zijn uit hoofde van zijn pacht gedurende tien jaar van de functie van watergraaf, en de verbeteringen aan de infrastructuur die hij in die tien jaar heeft laten uitvoeren.

- editie: Van Caenegem R.C. 1966, nr. 412

- zie Dauchy S. 1998, nr. 896

776

1461/03/30 (n.s.)

Hertog Filips verlengt de aanstelling tot leggers van de Gentse Sint-Pietersabdij en de abdij Ter Duinen voor de herbedijking van Ossensisse voor een periode van zes jaar.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 12836 (nr. Gysseling 12028)

698

1461/05/19

De algemene vergadering ("keure") van Zuid-over-de-Lieve, de Broeke en Stampershoeke vaardigt een reglement uit, vooral met het oog op de fraude-bestrijding.

- uitgavenpost in rekening: RAB, Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 310/1, f°27r-28r

89

1462/05/07

Vermelding van een proces voor het Vrije tussen dijkschepenen van de watering van Gaternisse en de waasschout van Ijzendijke-ambacht.

- vermelding: RAB, registers Vrije 16597, klein register, f°2r

91

1463/02/22 (n.s.)

Het Brugse Vrije eest renvooi in een zaak voor de Raad van Vlaanderen tussen de (Slepeldamme-) watering van Maldegem en de watering van Gochelare.

- vermelding: RAB, registers Vrije 16597, klein register, f°14v

90

1463/02/22 (n.s.)

Klacht tegen de plaatsvervanger van de opperduinherder van de Oostduinen voor het Brugse Vrije betreffende het transport van zand vanop het strand doorheen de duinen, ten behoeve van dijkwerken.

- vermelding: RAB, registers Vrije 16597, klein register, f°14v

94

1464/04/20

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de watering Eiesluis enerzijds, en de heer van Maldegem en zijn vennoten, aannemers van het onderhoud in de watering, anderzijds, betreffende de betaling van een gift ("hoofsceden")

- originele registratie RAB, Registers Vrije, 16597bis, f°11r

757

1464/05/27

Pachters van de Gentse Sint-Pietersabdij in de eveninge van Nieuw Otene (Vier Ambachten) certifiëren de betalingen aan geschot die zij voorgesloten hebben.

editie: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1858 (naar RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum)

739

1464/10/12

De abdij van Sint-Pieters te Gent verpacht de tienden van een schor te Ijzendijke (genaamd de polder van Sint-Kathelijne) aan Lauwereins de Mech en Jan de Plaat, die dit schor willen bedijken.

afschrift 17e eeuw: RAG, Sint-Baafs-en Bisdom, K 9098, nr. VI°

145

1465/03/06 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen hernieuwt de opdracht aan de baljuw van de Vier Ambachten om de sluis van de Serpauwelspolder te onderzoeken, en desgevallend tot herstel over te gaan, op verzoek van de ingelanden van de polder, die hieromtrent in een proces verwickeld zijn met ridder Joos van Cruyningen.

- afschrift: RAG, Abdij van Boudelo, 9, f°349v-350v

- regest: *Vleeschouwers C. 1983, nr. 943*

352
1465/07/06

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de watering van Kamerlingsambacht enerzijds en de abdij van Oudenburg anderzijds, betreffende het onderhoud van de dijken van de Cayepolder en de Grote Polder (Polder van Lombardië), en een deel van de Havendijk langsheen de Ijzer.

- afschrift: RAB, Fonds Abdij Oudenburg, 1A, f°177r-179r

890
1466

Voorwaarden voor de uitbesteding van een nieuwe ommeloper voor de watering Eiesluis.

- origineel: Brugge, OCMW-archief, Sint-Janshospitaal, watering, doos 11 (oud nr. 2b)

- Ongedateerd: maar datering: Coornaert M. 1966, p. 18.

25
1466

De Camere van het Brugse Vrije verbiedt de baljuw van Sijsele personen aan te klagen voor de schepenbank van Sijsele na schouw van waterlopen in de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve binnen de heerlijkheid Sijsele.

- post in rekening: RAB, Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 314/1, f°21v

758
1466/05/12

Hertog Filips staat ingelanden in nieuw bedijkte gronden in de Vier Ambachten toe om zelf landmeters aan te stellen zonder beroep te doen op hen die deze functie in leen hielden, daar dit leen geresigneerd is in handen van de graaf.

- afschrift: RAG, Sint-Pietersabdij, I Diversen, cartularium 6, f°29v

- analyse: Van Lokeren A. 1871, nr. 1867

699
1466/05/20

De algemene vergadering "keure" van de watering Zuid-over-de-Lieve, de Broeke en Stampershoeke vaardigt een verordening uit over de verpachting van de bermen van waterlopen.

- uitgavenpost in rekening: RAB, Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 313/1, f°17v

146
1466/06/22

De Raad van Vlaanderen gelast de baljuw van de Vier Ambachten de sluis van de eveninge Rietvliet te laten herstellen, op vraag van de ingelanden van de watering, die zelf niet tot herstel durfden over te gaan gezien het verzet van heer Joos van Cruyninghen.

- afschrift: RAG, Abdij van Boudelo, 9, f°174r-176r

- regest: *Vleeschouwers C. 1983, nr. 944*

351
1466/07/26

Schepenen van het Brugse Vrije herinterpreteren een eerder vonnis in een geschil tussen de watering van Kamerlingsambacht en de abdij van Oudenburg, betreffende het onderhoud van de dijken van de polders van de abdij tussen Nieuwpoort en Lombaardzijde.

- afschrift: RAB, Fonds Abdij Oudenburg, 1A, f°174r-177r

243
1466/07/29

De abten van de Gentse Sint-Pietersabdij en Ten Duinen erkennen dat ze zich geëngageerd hebben de overstroomde gronden in de parochie Ossenisse te herbedijken, mits verpachting van het tiendrecht van het kapittel van OLV te Kortrijk aan hen voor 19 jaar.

- editie: Mussely Ch. en Molitor E. 1880, nr. DLXXV

914
1467

Bevestiging door hertog Karel in mei 1467 van een bedijkingsoctröoi eerder dat jaar door hertog Filips verleend aan Christoffel Buridaen, algemeen-ontvanger van Vlaanderen, Clais van Nieuwenhoven, poorter van Brugge, meester Gijsbrecht Hysson, commandeur van de Johannieters in Gent en Zaamslag, en Willem Hautain, secretaris van de hertog, in het Braakmangebied bij Boekhoute leidend tot de bedijking van de Sint-Salvator en de Sint-Clements-polder.

- afschrift: RAG, Bethlehem Deinze, cartularium nr. 4, f°158 e.v.

- zie Gottschalk M.K.E. 1983, II, pp. 84-85; en idem, 1984, p. 419.

700
1467

Aanvullend reglement voor de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, de Broeke en Stampershoeke, ondermeer wat betreft de verkiezing van het bestuur en de administratie.

- post rekening: RAB, Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 315/1

760
1467/05/08

De Gentse Sint-Pietersabdij verpacht haar tiendrecht op de schorren ten oosten van de Sint-Jorispolder aan Jan Zoete, voor twaalf jaar ingaand vanaf de bedijking en slechts indien de schorren effectief bedijkt worden.

- editie van de aanvaarding door de pachter d.d.1467/05/16: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1872 (naar origineel RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum)

262
1468/04/30

Het Parlement van Parijs velt een vonnis in beroep tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen tussen de stad Diksmuide enerzijds en de stad Ieper anderzijds, betreffende werken aan de sluis van Nieuwendamme door Ieper, waardoor de handel van Diksmuider schade zou ondervinden.

- editie: Van Caenegem R.C. 1966, nr. 515

- Dauchy S. 1998, nr. 1145
- zie Dewitte A. 1988.

818
1468/08/09

De abt van Ten Duinen en Rikewaert van der Capelle, kanunnik en cantor van Sint-Donaas doen een scheidsrechterlijke uitspraak in een geschil tussen de abdij van Groeninge en de abdij van Affligem met betrekking tot het waterbeheer in de polder van Milme (Assenede-ambacht).

- editie: Vandeputte F. 1872, pp. 83-87.

197
1469/10/27

Schepenen van Hulsterambacht brengen verslag uit van een getuigenverhoor op vraag van de abdij van Ten Duinen, die voor de Raad van Vlaanderen in proces verwikkeld is samen met de abdij van Boudelo tegen de abdij van Sint-Baafs, betreffende de regels voor de afwatering van de Sint-Baafspolder via de Nijspolder (Hulsterambacht).

- origineel: Brugge, Grootseminarie, Ten Duinen e Ter Doest, 2387bis
- editie: Adriaanse J. en Van Werveke L.M. 1938, nr. 277

215
1470

Notitie over de oppervlakte, bedijking, tiendheffers enz. van polders binnen de nieuwe keure van Watervliet, namelijk de Sint-Salvatorspolder en Sint-Jorispolder bedijkt door Jan en Guy de Baenst in 1466, de Hellepolder bedijkt door Jan van Maldeghem, Jacob Gheeraert en anderen, en

de polder genaamd Forchier in 1470.

- kopie 1632: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 9055/5 (Gysseling nr. 15711)

891
1470/03/20 (n.s.)

Drie experten schatten de waardevermeerdering van de sluis van Eiesluis, door werken uitgevoerd door de heer van Maldegem en zijn vennoten boven hun contractuele verplichtingen als aannemers van het onderhoud.

- origineel: Brugge, OCMW-archief, Sint-Janshospitaal, wateringen, doos 11 (oud nr. 2b)

191
1470/07/27

Hertog Karel verleent op verzoek van de Staten van Vlaanderen toestemming om de polder van het Zwarte Gat te openen ten einde de verzanding van de haven van Sluis tegen te gaan, met omslag over het graafschap van een deel van de kosten.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, o3277 (nr. Gyssing o15016)

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. MXXVI (naar gelijktijdige kopie in SA Ieper)

299
1470/08/11

Parlement van Parijs homologeert een overeenkomst tussen abdij van Oudenburg enerzijds en magistraat en enkele inwoners van Lombardzijde, anderzijds, in beroepsprocedure tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen, betreffende schade aan dijken veroorzaakt door het aanmeren van boten op de dijken.

- analyse: Dauchy S. 1998, nr. 1213

896
1470/11/24

Voorwaarden voor de uitbesteding van een nieuwe ommeloper, opgesteld door de algemene vergadering ("meentucht") van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, met verzet door de abdij van Spermalie tegen een financiering evenredig met het grondbezit, en uitspraak door scheidsrechters in dit geschil.

- afschrift: Brugge, Archief Groot-Seminarie, Spermalie, register 46: ommeloper 1470, f°278v-287r

- afschrift: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°24 e.v.

- afschrift: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°44r-47v

691
1474/04/18

De algemene vergadering ("meentucht") van de watering Lapscheure gebiedt de opmeting van

landen die eigendom van de watering zijn en stelt regels op voor de verpachting ervan.

- post in rekening: RAB, Registers Vrije, 14993, f°59r

703

1474/05

De algemene vergadering van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, de Broeke en Stampershoeke vaardigt een aanvullend reglement uit, ondermeer betreffende de aanbesteding van werken, het bestuur en de administratie.

- post rekening: RAB, Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 319/1, f°1v-3v
- afschrift: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°27r e.v.

514

1475/04/01

Karel de Stoute stelt commissarissen aan belast met het opmeten van de schade veroorzaakt door het doorsteken van het Zwarte Gat, en de omslag van de vergoeding aan de gedupeerde eigenaars over het gehele graafschap.

- origineel: RAB, Oorkonden Vrije, nr. 437

684

1476/02/03 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak (in evocatie?) in een proces hangende voor dijkschepenen van de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve tussen de sluismeesters van deze watering en van de watering de Broeke, en de baljuw van Middelburg enerzijds en Jan Roege en medeplichtigen anderzijds, betreffende de aanleg door deze laatste van een buis door de binnendijk ("zidelinge") van de watering.

- afschrift: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°28v

704

1480/04/24

De algemene vergadering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve regelt de verkiezing van de klerk-ontvanger.

- post in rekening: RAB, Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 324/2, f°18r

777

1480-81/04/10

De abt van Sint-Baafs te Gent stelt Willem Snouc, Boudin Weins en Pieter Merseman aan tot

dijkmeesters van de dijken, sluizen en waterlopen in Ossenis en Hontenis (Hulsterambacht) die onder de bevoegdheid van de abdij vallen.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bidsom, o2523 (nr. o12031)

696

1482/07/25

Twee schepenen en een griffier van het Brugse Vrije bevestigen de waarachtigheid van een cartularium dat door de watering van Kamerlingsambacht werd aangelegd op basis van de originele oorkonden in het archief van de watering.

- afschrift 17e eeuw: RAB, Van Sieleghem, 98, f°43v-44r

705

1482/04/21

De algemene vergadering van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve gebiedt voortaan twee maal per jaar de waterlopen te schouwen.

- post in rekening: RAB, Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 326/1, f°19r

761

1483/06

De Gentse Sint-Pietersabdij verpacht 110 gemeten land in de nieuwe polder van Oud-Ossenis aan Jan de Wale voor twintig jaar op voorwaarde van onderhoud van de dijk en het in cultuur brengen van de woeste gronden, het aanleggen van sloten, het herstellen van gebouwen en het onderhouden van de abt wanneer deze zijn bezittingen bezoekt.

- editie: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1919 (naar origineel: RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum)

68

1483/09/24

De Grote Raad doet uitspraak na klacht van het Brugse Vrije tegen het optreden van Lodewijk van Vlaanderen, Jan Zoete, en Jan Claissone, die als hertogelijke commissarissen dienden te waken over het sluisonderhoud, en in het kader van hun opdracht bevel hadden gegeven een welbepaalde sluis te herstellen, wat door het Brugse Vrije als een inbreuk op de kasselrijprivileges wordt beschouwd.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 414-417 (naar afschriften: RAB, Registers Vrije, Roodenbouc III, f°58 en Roodenbouc IV, f°236b)

790
1486/07/01

Keure van de watering van het Oude Land van Kadzand.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bidsom, o2586 (nr. Gysseling o14372)

816
1487/03 (n.s.)

Koning Maximiliaan en aartshertog Filips geven toestemming aan Filips van Kleef voor de bedijking van de schorren van Breskenszand, door hem als heerlijkheid met hoge rechtspraak in leen te houden van de burg van Brugge.

- originele registratie: ADN B 1611, f°169r
- afschrift van vidimus door officiaal van Doornik te Brugge 1510/09/13: 1e helft 16e eeuw: RAG, Sint-Pietersabdij I diversen 6, f°187v
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1891, pp. 373-376 (naar RAG, RvV, 1260, f°165).

171
1487/04/04

Wettelijke passering voor schepenen van Hulsterambacht van een overeenkomst tussen de abdijen Ten Duinen en Sint-Baafs te Gent betreffende het onderhoud van dijken en sluizen in de Nijspolder (Hulsterambacht), na klacht van de abdij Ten Duinen voor de Raad van Vlaanderen over achterstallige betalingen door de Sint-Baafsabdij.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bidsom, o2609 (nr. o12067).

- zie ook RAG, Sint-Baafs en Bidsom, K 12837 en K 12838

181
1487/07/11

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de Sint-Baafsabdij te Gent enerzijds en de magistraat van Biervliet anderzijds, betreffende de betaling van waterstaatslasten door de abdij ten gevolge van de rattenplaag van 1483.

- originele expeditie: RAG, Sint-Baafs en Bidsom, o2614 (nr. 12316)

- zie ook RAG, Sint-Baafs en Bidsom, o2549, o2615 en o2616

504
1487/09/20

De Raad van Vlaanderen bekrachtigt een scheidsrechterlijke uitspraak (d.d. 1487/07/31) in proces voor de Raad tussen een aantal aangelanden van de Lieve tegen de stad Brugge, die ervan beschuldigd wordt het niveau van de Lieve boven het gebruikelijke niveau te hebben gehouden waardoor de aangrenzende weilanden en landerijen zijn overstroomd.

- originele expeditie: Bisschoppelijk Archief Brugge, A 251, regestenlijst nr. 385

887
1487/09/21

Schepenen van het Brugse Vrije attesteren de schatting door prijzers van Gistel-ambacht van het vruchtgebruik van twee gemeten 28 roeden land toebehorende aan de kerk van Zevekote, aangeslagen wegens achterstallig geschoot en boete wegens nalatige eigendomsregistratie, aan de watering van Gistel-ambacht West-over-de-Ware.

- origineel: Brugge, Archief Groot-Seminarie, Spermalie nr. 577 (beschadigd)

762
1488/10/28

Wettelijke passering voor de Raad van Vlaanderen van een akkoord tussen de abten van Sint-Pieters te Gent en Ten Duinen, ridder Adriaan van Raveschoot, Willem Sloove en Boudin van Steeland, enerzijds en de ingelanden van Assenede-ambacht anderzijds, waarbij de ingelanden beloven de eerstgenoemden te zullen vrijwaren tegen alle aanspraken die zouden kunnen voortvloeien uit de borgstelling van eerstgenoemden voor het ambacht bij een rente-verkoop ten behoeve van de werken aan de dijken.

- origineel: RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum.

- analyse: Van Lokeren A. 1871, nr. 1930

923
1492

Hertogelijke commissarissen Charles de la Porte, Loys de la Vallee en Lievin Leyns brengen verslag uit van hun inspectie van de dijkdoorbraak in de Vier Ambachten van de Neuze tot bij Boekhoute, na de overstroming van 18 februari 1492, met voorstel tot dijkherstel.

- afschrift: ARA RK 27804.

- editie: Pinchart A. Inventaire, IV, p. 352.

182
1494/02/01

Koning Maximiliaan en aartshertog Filips gebieden Paul de Baenst, president van de Raad van Vlaanderen de gelden nodig voor de bouw van een nieuwe landdijk in Axel- en Assenede-ambacht om te slaan over de betalingsplichtigen.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom K9098 (Gysseling nr. 13976)

178
1496-1500

Pleidooien in proces voor de Raad van Vlaanderen en vervolgens in beroep voor de Grote Raad tussen de abt van de Sint-Pietersabdij te Gent, Adriaen van Raveschoot en Willem Slove enerzijds, tegen de Sint-Baafsabdij te Gent en talrijke andere gelanden in Assenede-ambacht die zich verzetten tegen een gedwongen participatie in een renteverkoop met het oog op de herbedijking van overstroomde gebieden en het herstel van een sluis.

- afschriften: RAG, Sint-Baafs en Bidsom, R 886/3 (nr. Gysseling 12235)

- zie ook: RAG, Sint-Baafs en Bidsom, o2756 en o2757

70
1497/05/23

Aartshertog Filips gebiedt een inlaagdijk aan te leggen in het Oude Land van Kadzand, en alle andere wateringen op het eiland hiertoe te laten bijdragen. Hij verleent ook een grafelijke subsidie van 600 lb. van 40 groten.

- origineel (?): RAB, Oorkonden Vrije, 534

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 436-439

781
1497/09/08

Aartshertog Filips staat de ingelanden van Assenede-ambacht toe een geschoot van 25 groten per gemet te heffen om renten af te lossen die waren afgesloten in 1488 en waarvoor de Gentse Sint-Pietersabdij en andere grote gelanden zich borg hadden gesteld.

- (gelijktijdig) afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bidsom, K 10661 (Gysseling nr. 12233).

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bidsom, R886/3 (Gysseling nr. 12235)

763
1497/09/30

Aartshertog Filips geeft toestemming aan de weduwe van Paul de Baenst, bij leven voorzitter van de Raad van Vlaanderen en Guy de Baenst, raadsheer en rekwestmeester van het hof, om de schorren in Ijzendijke-ambacht te bedijken.

- originele registratie: ADN B 1611, f°302v

- editie: Placcaetboek, III/1, pp. 451-454

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1892, pp. 279-285 (naar afschrift SAB, Cartularium Watervliet, f°56r)

- analyse: Van Lokeren 1871, II, nr. 1964

546

1497/11/15

De Raad van Vlaanderen velt een tussenvonnis in een geschil tussen de stad Sluis enerzijds en de baljuw van Middelburg en de watering van Bewester Ee anderzijds, betreffende de jaarlijkse bijdrage van de stad Sluis aan de watering

- originele registratie: RAG, RVV, 7514, f°224v

- zie ook: RAG, RVV, 7515, f°199r: tweede tussenvonnis d.d. 14/07/1500

404

1498/01/27

Bedijkingsovereenkomst tussen Jean en Philippe Hanneton, elk voor één zesde, Jacquemine de Karrest, Guy de Baenst, Roeland le Fevre en Jeronimus Lauweryn, elk voor één vierde van de rest, voor de bedijking van het gebied hen toegekend bij octrooi van 30 september 1497, waarbij ze beloven alle lasten en baten gelijk te verdelen en niets te ondernemen zonder medeweten van de anderen.

- afschrift 16e eeuw: SAB, reeks 522, Cartularium Watervliet, f°136v

- analyse: Gilliodts-Van Severen L. 1892, p. 293 noot 1.

662

1498/03/09 (n.s.)

Het Brugse Vrije doet uitspraak in een geschil tussen de watering Bewester Ee enerzijds en Jan van Verden, poorter van Sluis en Jeronimus Lauwereyn, ontvanger van Sluis anderzijds, betreffende de jaarlijkse bijdrage van Sluis aan de watering.

- origineel: RAG, diverse oorkonden ("bruine dozen") nr. 57

- zie ook RAG, diverse oorkonden ("bruine dozen") nr. 58 tweede uitspraak d.d. 1498/03/10

547

1498/03/23 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de abdij van Groeninge en de schout van Assenede-ambacht, met betrekking tot het onderhoud van de zeedijk van de Milme-polder, met interpretatie vonnis d.d. 1498/03/31.

- originele registratie: RAG, RVV, 7514, f°253v

166

1498/04/10

De Grote Raad gebiedt Loys de la Vallee, Jeronimus Lauwereyn, Lievin Leyns, Jacques du Buisson en anderen, ontvangers van dijklasten in Hulsterambachten te dagvaarden, na klacht van de abten van de Gentse abdijen Sint-Pieters en Sint-Baafs tegen een nieuwe heffing.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, o2733A (nr. Gysseling o11985)

353
1498/06/10

Onderzoek door grafelijke commissarissen Roeland van Moerkerke en Anthonis Spilliaert in geschil tussen het Vrije, de vissers van Slepeldammen en Koksijde, en de watering Bewester Ee enerzijds en de stad Sluis anderzijds, naar aanleiding van een recent octrooi aan de stad Sluis waardoor ondermeer de visserij te Slepeldamme en Koksijde bedreigd werd, met verklaring Brugse Vrije, en getuigenverklaringen.

- origineel: ADN B 1355 nr. 16505

354
1498/06/22

Onderzoek door grafelijke commissarissen Roeland van Moerkerke en Anthonis Spilliaert in geschil tussen het Vrije, de vissers van Slepeldammen en Koksijde, en de watering Bewester Ee enerzijds en de stad Sluis anderzijds, naar aanleiding van een recent octrooi aan de stad Sluis waardoor ondermeer de visserij te Slepeldamme en Koksijde bedreigd werd, met repliek van de ontvanger van Sluis, Jeronimus Lauwereyn, en getuigenverklaringen.

- origineel: ADN B 1355 nr. 16505/2

549
1499/09/06

De Raad van Vlaanderen velt een tussenvonnis in een proces tussen de hoofdschepenen van het Land van Waas enerzijds en de meier en de schepenen van het land van Beveren anderzijds betreffende het aandeel van het Land van Beveren in de bedijkingswerken in Axel-ambacht.

- originele registratie: RAG, RvV, 7515, f°83r

837
1500

De algemene vergadering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve vaardigt een aantal nieuwe regels uit, ondermeer met betrekking tot het bestuur, de administratie en de uitgaven voor "teerkosten".

- post in rekening: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 337/1

185
1500

Jan Claeissone inspecteert in opdracht van Jan Hanneton en Adriaen Bruusch, commissarissen van de landsheer en het Brugse Vrije de dijken in het Oude Land van Kadzand en verordent de noodzakelijke dijkwerken.

- origineel: RAG, Sint-Baafs-en Bisdom, K 9098 (Gysseling nr. 14381)

71
1500/03/14 (n.s.)

De algemene vergadering van de watering van het Oude Land van Kadzand aanvaardt een lening van 100 lb. groten hen toegekend door het Brugse Vrije en gebiedt een geschoot te heffen van vier s. groten per gemet.

- Origineel (?): RAB, Oorkonden Vrije, 544
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 446-449

928
1500/06/03

Aartshertog Filips geeft de abdij Ten Duinen toestemming een gebied van 200 gemeten genaamd "Buucxgate", ten westen van Axel en aansluitend op de Landdijk te bedijken.

- origineel (?): Brugge, Archief Groot-Seminarie, Ten Duinen en Ter Doest, nr. 2006
- zie de Kraker A. 1997, p. 34

550
1500/06/03

De Raad van Vlaanderen verleent uitstel in een proces tussen de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve enerzijds en de heer van Middelburg anderzijds.

- originele registratie: RAG, RvV, 7515, f°191r

605
1500/07/03

De Grote Raad doet uitspraak in een geschil tussen de inwoners van de Oudburg en het Waasland enerzijds, en de procureur-generaal, Jeronimus Lauwereyn, Loys de la Vallee en Lieven Leyns anderzijds, met betrekking tot de bijdrage van eerstgenoemden in de kosten voor het dijkherstel in Aksel-ambacht.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, Geëxtendeerde Sententiën, nr. 804,9 (f°38r-40v)

72

1500/07/29

Aartshertog Filips verklaart dat het geschoot dat door watering en geheven wordt, niet valt onder het verbod op belastingen zonder voorafgaand vorstelijk octrooi.

- afschrift: RAB, Blauwe Nummers, 11113 (ontbrekend volgens inventaris)
- afschrift: RAB, Registers Vrije, 4, f°260v-261v
- editie: Placcaetbouck III/1, pp. 437-438
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 449-451

551

1500/09/12

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de kasselrij van Veurne enerzijds en de abdij Ten Duinen anderzijds, betreffende de aanstelling van de ontvanger van de watering van de kasselrij door de abdij.

- originele registratie: RAG, RvV, 7515, f°207r

899

eind 15e eeuw ?

Bestek voor twee sluizen in een meers te Schellebelle (Oost-Vlaanderen).

- gecollationeerd afschrift ca. 1500: RAG, Diverse Oorkonden, nr. 751

360

1501/01/19 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen gebiedt een deurwaarder het vonnis ten voordele van de "Westbroekers" van Veurne-ambacht en ten nadele van de "Beoosterbroekers" ten uitvoer te brengen.

- origineel: RAB, Kasselrij Veurne, oorkonden nr. 267

390

1501/02 (n.s.)

Aartshertog Filips schenkt Jeronimus Lauwereyn, tesorier generaal van domeinen en financiën het domein "sGravengoet" dat voortaan (opnieuw) de naam van Watervliet zal dragen en door Lauwereyn als heerlijkheid met hoge rechtspraak van de Wetachtige Kamer van Vlaanderen in leen zal worden gehouden, en wordt samengevoegd met een aantal reeds door hem bedijkte gronden in de Sint-Christoffelpolder.

- origineel: RAG, Diverse oorkonden, 54
- afschrift: ARA, Oorkonden van Vlaanderen, 1e reeks, 1246

552

1501/02/10

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen Evraert Sparke, enerzijds en de leggers van de polder van Vremdijke, met name heer Jan van Ymmersele, ridder en Lievin Leyns, baljuw van de Vier Ambachten, met hun klerk Arend de Wind, met betrekking tot de participatie van eerstgenoemde partij in de bedijking van de polder.

- originele registratie: RAG, RvV, 7515, f°254v

515

1501/03/03

De Raad van Vlaanderen doet een uitspraak bij provisie in het proces tussen het Brugse Vrije en de watering Bewester Ee enerzijds, en Jeronimus Lauwereyn, ontvanger van Sluis anderzijds, betreffende het herstel van de Brungheersdijk.

- originele registratie: RAG, RvV, 7515, f°262v
- originele (?) expeditie: RAB, Oorkonden Vrije, nr. 548

937

1501/04/11

Filips de schone gebiedt de uitvoering van het graven van het kanaal ten zuiden van Oostburg, en stelt een commissie aan om de werken te leiden.

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. MCCCLXI (naar gelijktijdig afschrift in SA Ieper).

846

1501/07/28

Bedijkingscontract tussen Jeronimus Lauwereyn e.a. enerzijds en Adriaan Cornelissen, rentmeester van Zuid-Holland als aannemer anderzijds, voor de Sint-Jeronimuspolder.

- afschrift 16e eeuw: SAB, reeks 522, Cartularium Watervliet, f°80v

- analyse: Gilliodts-Van Severen L. 1892, p. 297

553

1501/09/15

De Raad van Vlaanderen velt een provisioneel vonnis in een geschil tussen de pachters van het schoutambt van Assenede-ambacht, Axelambacht en Hegersluis, enerzijds en de hoofdschepenen van het Land van Waas, anderzijds, betreffende de bijdrage van het Land van Waas aan dijkwerken in de Vier Ambachten en de uitvoering van deze werken door de schouten "metten twivoude".

- originele registratie: RAG, RvV, 7515, f°311v-312r

- zie ook: ARA, Grote Raad, Procesbundels tot 1504, 118

391

1501/10/22

Aartshertog Filips geeft Jeronimus Lauwereyn toestemming een aantal schorren waaronder de geïnuundeerde Sint-Salvatorspolder te herbedijken, in de richting van de haven van Boekhoute, in de Vier Ambachten.

- originele registratie: ADN B 1612, f°147v

- afschrift 16e eeuw: SAB, reeks 522, Cartularium Watervliet, f°62v

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1892, V, pp. 293-296.

554

1502/02/26 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen doet een uitspraak bij provisie in een geschil tussen de abdij van Groeninge enerzijds en Assenede-ambacht anderzijds, betreffende de verdeling van de kosten voor het dijkherstel van de Mulmepolder.

- originele registratie: RAG, RvV, 7515, f°361r

764

1502/03/06 (n.s.)

Kwitantie door Adriaan Cornelissen, grafelijk rentmeester van Zuid-Holland aan de Gentse Sint-Pietersabdij voor een bedrag van 44 lb. 5 s. groten dat de abdij betaalde als participatie in de bedijking van Sint-Jeronimus-polder.

- editie: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1995 (naar RAG, Sint-Pietersabdij, I Diversen, cartularium 6, f°126)

555

1502/04/07

De Raad van Vlaanderen doet een uitspraak bij provisie in een geschil tussen de ingelanden van de polder van Verrebroek en de abdij van Drongen betreffende de financiering van het herstel van een sluis.

- originele registratie: RAG, RvV, 7515, f°361r

861

1502/08/11

Het bestuur van de Blankenbergse watering en belangrijke ingelanden werken een concept uit voor de droogmaking van de Lage Moere van Meetkerke.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Watering Blankenberge, 1, f°3r-4r.

- editie Augustyn B. 1992, pp. 723-726

73
1502/11/19

Grafelijke commissarissen doen uitspraak in een geschil tussen de stad Oostende enerzijds en de watering van Serwoutermansambacht en het Brugse Vrije anderzijds, betreffende het dijkonderhoud door Oostende, met getuigenverhoor.

- originele expeditie: RAB, Oorkonden Vrije, 552.
- editie (doch niet van getuigenverhoor) Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 481-487

556
1502/11/22

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in het proces tussen de procureur-generaal van Vlaanderen in naam van Jeronimus Lauwereyn als voormalig ontvanger van Sluis, enerzijds en de watering Bewester Ee en het Brugse Vrije anderzijds, betreffende de verbreking van de overeenkomst tussen Sluis en het Brugse Vrije van 1388, die door Sluis als financieel zeer nadelig werd beschouwd.

- originele registratie: RAG, RvV, 7515, f°456v-458v

516
1502/12/09

Dagvaarding van aartshertog Filips en zijn procureur die optreden voor Jeronimus Lauwereyn voor het Parlement van Parijs op verzoek van de watering Bewester Ee en het Brugse Vrije.

- origineel: RAB, Oorkonden Vrije, nr. 554

557
1503/03/03 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen gebiedt de eenmaking van het dijkonderhoud van de Noordpolder en de Kleine Zoutpolder in de parochie Triniteit in Axel-ambacht met de Zuidpolder, de Grote Zoutpolder en het "Cleen polderkin", en dit op vraag van eerstgenoemde polders, en na de mening van de ingelanden van de desbetreffende polders gevraagd te hebben.

- originele registratie: RAG, RvV, 7515, f°500r-v

558
1503/09/07

De Raad van Vlaanderen doet een tussenvonnis in een proces tussen de dijkschepenen van Sint-Jeronimuspolder enerzijds en Jan (van Kleef), de bastaard van Ravenstein, anderzijds, met Jan Hanneton als geïntimeerde partij, op de vraag van het Brugse Vrije die renvooi eist.

- originele registratie: RAG, RvV, 7515, f°576r-v

559
1503/10/06

Getuigenverhoor voor de Raad van Vlaanderen van Andries Andries en Lieven Leyns, baljuw van de Vier Ambachten in een proces voor de Raad tussen het Land van Waas enerzijds en het Land van Beveren anderzijds, betreffende het onderhoud van de Landdijk van de Vier Ambachten.

- originele registratie: RAG, RvV, 7515, f°585r

765
1503/11/14

Aartshertog Filips schenkt Jeronimus Lauwereyn alle tienden in de door hem ingedijkte en in te dijken polders, bestemd voor de bouw van de kerk, het onderhoud van de pastoor, de kapelaans en de armen, het collatierecht van pastoor, kapelaans en koster, en de incorporatie van alle door Lauwereyn bedijkte polders in de parochie Watervliet.

- origineel: SAB, Oorkonden Watervliet, 65
- afschrift: SAB, reeks 522, cartularium Watervliet, f°145
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1892, pp. 300-304

- analyse: *Van Lokeren, 1871, II, nr. 2005 (naar afschrift RAG, Sint-Pietersabdij, Diversen I, cartularium 8, f°97)*

884
1503-04

Rekening van een onbekende grondbezitter van de bedijking en eerste oogstjaren van 100 gemeten grond in de Sint-Jeronimuspolder.

- origineel: RAB, Schifting van Zuylen, nr. 603

711
(ca. 1504)

Schepenen van het Brugse Vrije vaardigen een reglement uit voor het dagelijks bestuur van de watering in de kasselrij, inzonderheid voor wat betreft de aanbestedingen en aankopen, en dit gezien de vele misbruiken

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 494-498 (naar RAB, Registers Vrije, Cartularium 9, f°73v)

518
1504/05/26

Aartshertog Filips geeft op vraag van het Brugse Vrije een deurwaarder opdracht alle betalingsplichtigen van een geschot van twaalf groten per gemet voor het Oude Land van Kadzand tot betaling te verplichten.

- origineel: RAB, Oorkonden Vrije, nr. 558

405
1505/03/10 (n.s.)

Koning Filips stelt Jeronimus Lauwereyn aan als legger voor de herbedijking van de overstroomde gebieden bij Nieuwersluis in Assenede-ambacht voor een totale oppervlakte van 22000 gemeten, door hem met de lage rechtspraak (boetes tot drie pond) in leen te houden van de Gentse Oudburg.

- originele registratie: ADN B 1612, f°274v
- afschrift 16e eeuw: SAB, reeks 522, cartularium Watervliet, f°76v
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1892, pp. 332-338

- zie ook SAB, reeks 522, cartularium Watervliet, f°77r: twee oorkonden resp. d.d. 12 maart 1505 (n.s.) en 16 december 1506 met associatie van respectievelijk Meester Jehan le Sauvaige, voorzitter van de RvV, Andries Andries, rentmeester van Zeeland Bewesterschelde en Lieven Leyns, algemeen ontvanger van het kwartier van Gent; en vervolgens Nicolas Lievenszone, baljuw van Zierikzee.

607
1505/03/14 (n.s.)

De Grote Raad doet uitspraak in een proces tussen de procureur-generaal en Jeronimus Lauwereyn, (voormalig) ontvanger van Sluis enerzijds, en de watering van Bewester Ee en het Brugse Vrije anderzijds, in beroep tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen, vooral betreffende de jaarlijkse bijdrage van de stad Sluis aan de watering.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, Geëxtendeerde Sententiën, nr. 805,63 (f°335-338)

519
1505/06/20

Schepenen van het Brugse Vrije doen bij provisie uitspraak in een geschil tussen de watering van Gaternisse, enerzijds, en de watering van Groede, de Oude Yevene en de Yevene-polder, anderzijds, betreffende de vraag van Gaternisse voor bijstand van de andere partij voor de aanleg van nieuwe inlaagdijken.

- origineel: RAB, Oorkonden Vrije, nr. 562

792
1505/12

Koning Filips geeft Willem van Croy, heer van Chièvres en Jeronimus Lauwereyn, heer van Watervliet, toelating de schorren van het Zwarte Gat en van de zeearm tussen Wulpen, Kadzand, Oostburg en Groede, alsmede Tonnekinsschor, te bedijken, en dit alles als heerlijkheid met hoge rechtspraak in leen te houden van de burg van Brugge.

- originele registratie: ADN B 1612, f°301v

- afschrift 1617: RAG, Sint-Baafs en Bisdome, K 9116/26 (Gysseling nr. 15017)

943
1505/5

Koning Filips verleent de inwoners van Watervliet eeuwigdurige vrijstelling van bedden en "tailles" en vrijstelling gedurende 25 jaar van tolrechten, na belofte van Jeronimus Lauwereyn dat Watervliet terugkeert in de schoot van het vorstelijk domein bij ontstentenis van directe erfgenaam, met regeling van de erfopvolging.

- originele registratie: ADN B 1612, f°220v
- origineel (?): RAG, Diverse oorkonden, 97
- afschrift: ARA, Oorkonden Vlaanderen, 1ste reeks, 1249
- afschrift 16e eeuw: SAB, reeks 522, cartularium Watervliet, f°14r
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1892, pp. 339-344

838
(ca. 1506)

Voormalig ontvanger van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, Lonis Scavijns, verzoekt de algemene vergadering van de watering om kwijschelding van de achterstallen die hij de watering verschuldigd is, en waarvoor hij vervolgd wordt.

- afschrift: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 345/1, bijgevoegd los blad.

594
1506

Procesbundel van een proces voor de Grote Raad tussen de ingelanden van Boekhoute en Boekhouteambacht in beroep tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen, met Jeronimus Lauwereyn, heer van Watervliet als geïntimeerde, betreffende de inpolderingen door Lauwereyn bij Boekhoute.

ARA, Grote Raad. Beroepen uit Vlaanderen, nr. 644

483
1506

De Polder van Namen belooft de verkregen bedevrijstelling te gebruiken voor dijkherstel.

- origineel (?): ARA, Oorkonden Vlaanderen, 1ste reeks, nr. 1250

46

1506/02/24 (n.s.)

Dagvaarding voor het Parlement van Parijs van de procureur van koning Filips optredend voor de oud-ontvanger van Sluis Jeronimus Lauwereyn, op vraag van de watering van Bewester Ee en het Vrije, vermoedelijk met betrekking tot de jaarlijkse bijdrage van de stad Sluis aan de watering, met verwijzing naar vonnis Raad van Vlaanderen.

- origineel (zeer beschadigd): RAB, Oorkonden Vrije, 565

75

1506/03/13 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen kent renvooi naar het Brugse Vrije toe van het beroep aangetekend door Jan van Kleef, bastaard van Ravestein, gouverneur van Wijnendale, tegen een vonnis van de dijkschepenen van de Sint-Jeronimuspolder.

- afschrift: RAB, Registers Vrije, 4, f°70r-71r

- editie Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, pp. 512-516

840

1506/04/25

Keure van de watering van Lapscheure en Moerkerke Noord-over-de-Lieve.

- origineel: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 345/2 (bijgevoegd los stuk perkament)

595

1506-07

Procesbundel van een proces voor de Grote Raad tussen de schout, schepenen en ingelanden van Assenede-ambachten in beroep tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen, met de Gentse Sint-Pietersabdij e.a. als geïntimeerden, betreffende de verkoop van renten ten behoeve van de dijk van Nieuwersluis.

ARA, Grote Raad. Beroepen uit Vlaanderen, nr. 643

300

1507

Proces voor het Parlement van Parijs tussen de schepenen en keurheren van de kasselrij Sint-Winoksbergen in beroep tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen, met de procureur-generaal van Vlaanderen, Guillaume Colin en François de Waelscapelle als geïntimeerden, betreffende de bijdrage die van de kasselrij geëist werd voor herstel en onderhoud van het kanaal van Sint-Winoksbergen naar Watten.

- analyse: Dauchy S. 1998 nr. 1406

520
1507/01/09 (n.s.)

Notariële akte met toezegging van de stad Brugge om het overstromingsgevaar uitgaande van het pas aangelegde kanaal van Oostburg, te verhelpen, nadat het Brugse Vrije verklaard had alle mogelijke schade op de stad te zullen verhalen.

- wettelijke passering voor de Raad van Vlaanderen d.d. 1507/01/12 (n.s): RAB, Oorkonden Vrije, nr. 570

167
1507/05/15

De abt van de Gentse Sint-Baafsabdij aanvaardt een scheidsrechterlijke uitspraak d.d. maart 1507 van de raadsheren Filips Wielant en Jean aux Truyes in een geschil tussen de Gentse Sint-Pietersabdij, de abdijen van Drongen, Cambron, Ter Doest, Boudelo en de Sint-Baafsabdij enerzijds en de abdij Ten Duinen anderzijds betreffende de financiering van een nieuwe inlaagdijk te Hontenisse (Hulsterambacht).

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bisdome, o2897 (Gysseling nr. o11990)

- zie ook ARA, Grote Raad, Beroepen uit Vlaanderen, nr. 641

606
1508/08/18

De Grote Raad doet uitspraak in eerste aanleg in een proces tussen de schouten van de ambachten Axel en Assenede enerzijds en de abdijen Ter Doest en Boudelo en het kapittel van OLV te Kortrijk anderzijds, betreffende de bijdrage van laatstgenoemden tot het onderhoud van de zeedijk.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, Geëxtendeerde Sententiën, nr. 808,18, f°84-89

524
1508/11/07

De Raad van Vlaanderen doet een uitspraak in reformatie van een vonnis van het Brugse Vrije tussen de watering van Gaternisse enerzijds en de watering van de Oude Yevene en Groede anderzijds, betreffende de door Gaternisse gevraagde bijdrage van de twee andere watering van de aanleg van een nieuwe inlaagdijk.

- originele expeditie: RAB, Oorkonden met Blauw Nummer, nr. 1964

156
1508/12/11

De aartshertog vraagt evocatie naar het Parlement van Parijs van een proces dat eerder door dat Parlement naar de baljuw van Amiens verwezen was, betreffende de betaling van geschot door de

- editie: De Coussemaker I. 1882-1891, nr. CCCIX

445

1509/04/27

Opgave van de uitgaven verricht door de watering van Blankenberge, Serwoutermansambacht en Kamerlingsambacht in het proces tegen de stad Oostende met betrekking tot de financiering van het dijkherstel te Oostende, ondermeer naar aanleiding van het onderzoek door vorstelijk commissaris Roeland van Moerkerke en zijn adjunct.

- afschrift: RAB, Watering Blankenberge, 1, f°7r-9v

251

1509/10/20

De Raad van Vlaanderen gebiedt op vraag van het OLV-kapittel te Kortrijk de schout van Hulst alle belanghebbenden in het onderhoud van de dijken van Nieuw-Vrankendijk tot dit onderhoud te laten bijdragen.

- editie: Mussely Ch. en Molitor E. 1880, nr. DCLXII

924

1509/10/27

Maximiliaan, keizer-elect, en aartshertog Karel stellen Joos van Gistel, Lievin Leyns, Adolf van Heetvelde, Herman van Steelant, Joos Impens, Pieter Tacq, Willem Triest en Ghislain Yde aan om toe te zien op het dijkherstel van de Vier Ambachten, en Nicaise Claisone voor het beheer van de gelden bestemd voor dit dijkherstel.

- afschrift (gelijktijdig): ARA RK 27810

863

1510

Het Brugse Vrije vaardigt een reglement uit voor alle watering en ressorterend onder de kasselrij, voornamelijk met betrekking tot het financieel beheer en de aankopen en voorraden.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Watering Blankenberge, 1, f°6v-7r

766

1510/02/08 (n.s.)

Overeenkomst tussen de abt van de Gentse Sint-Pietersabdij en Filips van Kleef over de bedijking

van Breskenszand en de rechten op de tienden van beide partijen.

- afschrift: RAG, Sint-Pietersabdij, Diversen I, cartularium 6, f°191v-192r
- analyse: *Van Lokeren A. 1871, II, nr. 2021*

369

1510/02/26 (n.s.)

Regentes Margaretha kondigt maatregelen af voor de bescherming van duinen en dijken, op verzoek van het Brugse Vrije met ondermeer toestemming aan het Brugse Vrije om eigen "commis" aan te stellen.

- afschrift: RAB, Registers Vrije, 5 (Roodenbouck IV)
- afschrift: RAB, Registers Vrije, 3, f°247v
- editie: Laurent Ch. 1893, pp. 118-119

839

1510/05/25

Schepenen van het Brugse Vrije verdelen de kosten die gemaakt zijn voor het herstel van wegen bij Moerkerke, over de stad Aardenburg, de stad Middelburg, de beide wateringeng van Moerkerke en de beide wateringeng van Aardenburg.

- origineel: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 345/1, bijgevoegd los blad

767

1510/09/06

Filips van Kleef sluit een bedijkingsovereenkomst af met de Gentse Sint-Pietersabdij en haar vennoten als aannemers voor 1330 gemeten te Breskenszand.

- afschrift: RAG, Sint-Pietersabdij I diversen, cartularium 6, f°149
- analyse: *Van Lokeren A. 1871, II, nr. 2024*

484

1510/09/12

Maximiliaan, keizer-elect schenkt 3200 pond van 40 groten aan de stad Axel en de ambachten Axel, Assenede en Boekhoute bij wijze van eenmalige gift voor het herstel van de dijken van de Vier Ambachten, en stelt Nicaise Claissone aan tot ontvanger van de benodigde fondsen voor het dijkherstel.

- origineel: ARA, Oorkonden Vlaanderen, nrs. 1253-1254
- zie ook ARA RK 27865-27890

148

1510/09/14

Maximiliaan, keizer-elect, ontheft de kerkelijke ingelanden in Hulsterambacht en de inwoners van Hulst van de heffingen voor het dijkherstel in de Vier Ambachten voor de winter van 1510 en de zomer van 1511, daar zij zelf reeds grote uitgaven hiervoor hadden gedaan.

- afschrift (?): RAG, Boudelo, nr. 2265

- regest: *Vleeschouwers C. 1983, nr. 1014*

874

1510/10/07

Maximiliaan, keizer-elect, en aartshertog Karel geven toelating aan het hospitaal "Comtesse" te Rijsel om het schor van Koezand bij het eiland Wulpen te bedijken.

- originele registratie: ADN B 1613, f°108v

608

1511/06/07

De Grote Raad doet uitspraak in eerste aanleg in een proces tussen (wijlen) eronimus Lauwereyn, heer van Watervliet enerzijds en de schepenen van Boekhoute en Boekhoute-ambacht anderzijds, met betrekking tot de bevoegdheid van laatstgenoemden in Waterdijk.

- originele registratie: ARA, Grote Raad-Geëxtendeerde sententiën nr. 811,3, f°10-16.

- afschrift 16e eeuw: RAB, reeks 522, cartularium Watervliet, f°115 en f°129

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1892, pp. 386-391

- zie ook: *ARA, Grote Raad-geëxtendeerde sententiën, nr. 811,4 f°17-20v.*

370

1511/06/22

Maximiliaan, keizer-elect en aartshertog Karel geven nadere instructies aan Joos van Gistel, meester Jacob de Blazere, Lieven Leyns, Jan Artssone, Joos Impens, Willem Triest en Ghislain Yde, commissarissen belast met het dijkherstel in de Vier Ambachten betreffende een eenmalige financiële bijdrage van een aantal gebieden voor de aanleg van rijshoofden, de aanleg van een sluis, en het onderhoud van de zeedijken van de Speyerspolder.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K9098 (Gysseling nr. 13976)

- editie: Laurent Ch. 1893, pp. 168-170.

844

1511/11/21

De Raad van Vlaanderen kondigt een reglement af voor het dijkonderhoud in de Vier Ambachten met betrekking tot de mobilisatie van het dijkleger.

- afschrift: RAG, Registers Vrije, 10, f°46v-48v

- editie: Laurent Ch. 1893, pp. 180-182

41

1512/03/20 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de abdij van Sint-Andries en de ontvanger van de watering Eiesluis, betreffende de betaling van geschot door de abdij.

- origineel: RAB, Blauwe Nummers, 5231

609

1512/07/13

De Grote Raad doet uitspraak in eerste aanleg in een geschil tussen Anthoine de Luxembourg, en Filips van Kleef enerzijds en de Gentse Sint-Baafsabdij anderzijds, met betrekking tot de bijdrage van de laatstgenoemde partij tot het herstel van de dijk van "Baardonk" bij Baasrode.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, Geëxtendeerde Sententiën, nr. 812,12, f°63-69

218

1512-1513

Proces voor de Grote Raad tussen Filips van Kleef, als heer van Bornem tegen de abt van de Gentse Sint-Baafsabdij, betreffende de door van Kleef gevraagde bijdrage van de abdij voor het herstel van de dijk van "Baardonk" bij Baasrode.

- RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 8911/4 (Gysseling nr. 29622)

- zie ook: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 8911/3; K 8911/2; R1027d en o3188

301

1513

Het Parlement van Parijs doet uitspraak in een beroepsprocedure tussen de abdij van Broekburg in beroep tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen, met de schepenen en keurheren van de kasselrij Broekburg als geïntimeerden, betreffende de betaling van geschot door de abdij in de watering van Broekburg.

- analyse: Dauchy S. 1998, nr. 1476

590
1513/06/17

Scheidsrechters doen uitspraak in een geschil tussen Sijsele enerzijds en de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve anderzijds betreffende het onderhoud van de waterloop langswaar Sijsele afwatert.

- origineel: Brugge, Archief Groot-seminarie, Spermalie, nr. 625

480
1514/10/13

Maximiliaan, keizer-elect stelt Jacob van Luxemburg, heer van Fiennes, gouverneur van Vlaanderen, of Nicaise Claisone in zijn plaats aan om de rekeningen van de bedijkingen in het Westkwartier af te horen.

- afschrift: ARA, Oorkonden Vlaanderen, nr. 634

- zie ook ARA, Oorkonden Vlaanderen nr. 633/5

730
1515/03/02 (n.s.)

Aanbesteding dijkverhoging en dijkonderhoud in Axel-ambacht en Hulsterambacht door Nicaise Claisone, vorstelijk commissaris.

- origineel: ARA, Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 345

915
1515/03/19 (n.s.)

Aartshertog Karel stelt Lievin Leyns, Nicaise Claisone, Herman van Steelant, Victor van der Zickelen en Jacob Masureel aan om de herbedijkingen in de parochies Vremdijke en Willemskerke te leiden, ten zuiden van de Mulmepolder (Vier Ambachten).

- afschrift: ARA RK 28055

- editie: Pinchart A. Inventaire IV, pp. 364-365

- zie de Kraker A. 1997, p. 53

371
1515/05/04

Aartshertog Karel staat Brugge toe het kanaal van Oostburg te openen mits voorafgaandelijk een aantal dijkversterkingen uit te voeren.

- editie: Laurent Ch. 1893, pp. 392-393 (naar afschrift SAB, Groenenbouc, f°283)

803

1515/06/17

De abt van de Gentse Sint-Baafsabdij stelt Pieter de Wint aan tot dijkmeester van Weert ("de beide Weerden")

- origineel (?): RAG, Sint-Baafs en Bisdome, B2306/7 (Gysseling nr. 29625)

732

1515/07/29

Jacob van Luxemburg, heer van Fiennes, gouverneur van Vlaanderen geeft instructies aan Nicaise Claissonne betreffende de financiering van de dijkwerken in Assenede-ambacht

- origineel: ARA, Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, n345 (portefeuille 1515/07/29)

695

? (1516-1520)

Lastenboek voor de aanleg van een nieuw valbed en kaai van een sluis.

- afschrift: RAB, Registers Vrije, 16041, f°19r-21r (ongedateerd, doch merendeel van de omringende stukken dateert uit de jaren 1516-1520)

694

1516

Keure van de watering Serwoutermansambacht en Gistel-oost-over-de-Ware.

- gecollationeerd afschrift: RAB, Registers Vrije, 16041, f°11v-18v

7

1516/04/11 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije bekrachtigen een overeenkomst tussen de watering van Gistelambacht-Oost-over-de-Ware en Serwoutermansambacht betreffende de bijdrage van eerstgenoemde watering aan laatstgenoemde.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Registers Vrije, 16041, f°8r-9r

274

1517/01/31

Het Parlement van Parijs doet uitspraak in een proces tussen Jan van Kleef, ridder, bastaard van Ravenstein, en zijn vrouw Johanna van Lichtervelde, vrouwe van Staden enerzijds en de leggers en dijkschepenen van de Sint-Jeronimuspolder anderzijds, betreffende een door de leggers van de

Sint-Jeronimuspolder van Jan van Kleef gevraagde bijdrage voor de bedijking van zijn gronden.

- editie: Van Caenegem R.C. 1966, nr. 653

- zie Buntinx J., *Raad van Vlaanderen, II*, nr. 8711, p. 23
- zie Dauchy S. 1998, nr. 1515

860

1517/04/15

De algemene vergadering van de Blankenbergse watering staat voorwaardelijk de afwatering van 600 gemeten grond in de watering Eiesluis genaamd "de Riet" via de Blankenbergse watering toe.

- afschrift: RAB, Blankenbergse watering, 1, f°2r-3r

875

1517/04/22

Koning Karel verleent Jacob Masureel toestemming het grotendeels geïnundeerde eiland Wulpen deels of geheel te herbedijken.

- originele registratie: ADN B 1614, f°140r

917

1517/04/23

Koning Karel gebiedt de dijken van het pas heringepolderde Willemskerke te herstellen, na dijkdoorbaak van 1516/12/26. Hiertoe dient een bijdrage te worden betaald door Axel-ambacht en stad, Assenede en Boekhoute. Lievin Leyns, Herman van Steeland en Jacob Masureel worden als grafelijke commissarissen bevestigd.

- afschrift: ARA RK 28057

114

1517/09/05

Koning Karel bekrachtigt de overeenkomst tussen Filips van Kleef enerzijds en het Brugse Vrije anderzijds betreffende de juridische en fiscale positie van de heerlijkheid Breskenszand toebehorend aan Van Kleef.

- afschrift middelnederlandse vertaling 18e eeuw: Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, ongenummerd, pp. 1564-1570
- editie Gilliodts-Van Severen 1892, III, pp. 377-379 (naar RAG, RvV, 1260, f°164; RAB, Regisers Vrije, Roodenbouc IV, nr. 5, f°165)

5

1517/10/12

Koning Karel bekrachtigt een scheidsrechterlijke uitspraak van meester Dismas van Bergen en meester Jacob de Blazere in een geschil tussen het Brugse Vrije, de watering van Blankenberge, Serwoutermansambacht en Kamerlings enerzijds en Oostende anderzijds, met betrekking tot de aanleg van een nieuwe sluis en de zeewering.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Registers Vrije, 16041, f°2r-7v (slordig afschrift)

439

1517/10/24

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de watering van Serwoutermansambacht enerzijds en de Blankenberge watering en watering van Kamerlingsambacht anderzijds, naar aanleiding van de kosten die gemaakt zijn in het gezamenlijke conflict met de stad Oostende betreffende de aanleg van een nieuwe sluis en de zeewering.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Watering Blankenberge, 1, f°9v-10r

11

ca. 1517

Bemerkingen van de algemene vergadering van de watering Serwoutermansambacht ten behoeve van het Brugse Vrije bij een ordonnantie rond het dijkherstel bij Oostende.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Registers Vrije, 16041, f°27r-29v (slordig afschrift)

573

1518/02/26 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen velt een tussenvonnis in een geschil tussen de opperduinherder van de Oostduinen en zijn pachter, enerzijds en het Brugse Vrije en de watering van Kamerlingsambacht anderzijds, betreffende de gevangenzetting van de pachter van de Oostduinen door het Brugse Vrije.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Registers Vrije, 5, f°249r-v

591

1518/04/23

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de ontvanger van Spermalie enerzijds en de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve anderzijds, betreffende de kosten voor het ruimen van de waterlopen te Sijsele.

- origineel: Brugge, Archief Groot-Seminarie, Spermalie, oorkonden, nr. 644.

9

1518/04/27 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije, vertegenwoordigers van de watering Serwoutermansambacht en van de steden Oostende en Oudenburg amenderen het concept voor de aanleg van een nieuwe dijk en het herstel van de oude dijken bij Oostende, met voorwaarden voor aanbesteding.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Registers Vrije, 16041, f°21v-24r

693

1518/05/01

Schepenen van het Brugse Vrije geven toelating aan de watering van Serwoutermansambacht een geschot van twaalf groten per gemet te mogen heffen, zowel op de eigenaars als op pachters in mindering van hun pacht prijs.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Registers Vrije, 16041, f°11r

526

1518/09/11

Overeenkomst tussen het Brugse Vrije en de stad Brugge met betrekking tot het veer in het kanaal van Oostburg.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Registers Vrije, 5, f°135r-v

574

1519/02/15 (n.s.)

Mandement vanwege koning Karel aan een deurwaarder om de op vraag van de pachter van de Oostduinen gevangen genomen werklieden van de watering van Kamerlingsambacht en Serwoutermansambacht vrij te laten.

- gecollationeerd afschrift: RAB, Registers Vrije, 5, f°249v-250v

862

1519/04/18 (n.s.)

De belangrijkste ingelanden van de Blankenbergse watering en een Oosterling genaamd Joachim stellen een concept op voor de droogmaking van de Lage Moere van Meetkerke.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Watering Blankenberge, 1, f°4v-6r
- editie Augustyn B. 1992, 2, pp. 726-731.

447

1519/06/30

Verslag van het plaatsbezoek door afgevaardigden van Ieper en de Blankenbergse watering op verscheidene plaatsen langsheen de Ieperlee, met betoog vanwege de watering van de gebreken in het onderhoud van dit kanaal.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Watering Blankenberge, 1, f°11r-12v

446

1519/12/10

De sluismeesters van de Blankenbergse watering richten een verzoekschrift aan de stad Ieper met betrekking tot gebreken inzake het onderhoud van de Ieperlee.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Watering Blankenberge, 1, f°10v-11r

782

1520/03/07 (n.s.)

Keizer Karel geeft toelating aan Nicaise Claissone om tot 3000 gemeten overstroomd land in Assenede- en Boekhoute-ambacht te herbedijken.

- originele registratie: ADN B 1615, f°51r

- gecollationeerd afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 9930/1, (Gysseling nr. 12238)

10

1520/03/22 (n.s.)

Keizer Karel doet uitspraak in een geschil tussen de Guillaume de Saillant, heer van Middelburg, opperduinherder en pachter van de Oostduinen enerzijds en het Brugse Vrije en de ingelanden van de watering van het Brugse Vrije anderzijds met betrekking tot het beheer van de duinen.

- afschrift: RAB, Oorkonden Vrije, nr. 606

- afschrift: RAB, Registers Vrije, cartularium 5, f°251v-252v

- afschrift: RAB, Blankenbergse Watering, 1, f°24v-26v

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1880, p. 215 e.v.

- editie: Laurent Ch. en Lameere E. 1898, pp. 2-3

877

1520/06/09

Keizer Karel schenkt aan raadsheer Filips van den Berghe een schor voor de polder van Philippine die deze laatste aan het herbedijken is.

- originele registratie: ADN B 1616, f°56v

611
1520/09/26

De Grote Raad doet uitspraak in beroep in een geschil tussen Anthoine Zoete de Laken, Joos Zoete, Joris Cooman en Jan Brugheman, enerzijds en inwoners van Bassevelde anderzijds, betreffende de bijdrage van laatstgenoemden aan het dijkonderhoud in het ambacht Boekhoute.

- ARA, Grote Raad, geëxtendeerde sententiën, nr. 820,28, pp. 323-329

365
1520/11/24

Keizer Karel geeft toelating aan Filips van Kleef, heer van Breskenszand voor het heffen van een taks op bier teneinde het onderhoud van de haveninfrastructuur in Breskens te verzekeren, en dit gedurende een periode van twintig jaar.

- gecollationeerde kopie: ADN B 1358 nr. 17025

864
1521

Landmeter Pieter Bollin stelt een overzicht op van alle land- en waterwegen die de Blankenbergse watering jaarlijks dient te onderhouden.

- afschrift: Brugge, Bisschoppelijk Archief, F27, ongedateerd, 21 f°
- afschrift: RAB, Blankenbergse Watering, 1, f°13r-15r

344
1521/04/18

Notariële akte waarbij de abt van de Duinenabdij en de grote leden van de watering van Veurne-ambacht verklaren dat ze zich verzetten tegen het schrappen van een aantal posten uit de rekening van de watering van Veurne-ambacht door de kasselrijschepenen.

- origineel: SA Veurne, oorkonden nr. 302

372
1522/06/18

Jacob van Luxemburg, heer van Fiennes en gouverneur van Vlaanderen velt een scheidsrechterlijk vonnis tussen de Grote Leden van de Noordwatering van de kasselrij Veurne enerzijds en de magistraat van de kasselrij Veurne anderzijds betreffende bezwaren (door de kasselrijschepenen) tegen de rekeningen van 1520 en 1521 en de vraag wie de hoogte van het geschot mag bepalen.

- editie: Laurent Ch. En Lameere E. 1898, pp. 223-225

938
1522/10/07

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de stad Ieper enerzijds en de sluiswachters van de sluis van Nieuwendamme anderzijds, die er door Ieper van beschuldigd worden zich niet naar behoren van hun taak te hebben gekweten.

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. MDXX (naar origineel in SA Ieper en afschrift ibidem Wittenboek, f°285v)

876
1524/02/19 (n.s.)

Keizer Karel geeft Jan de Baenst, heer van Sint-Joris toestemming om ongeveer 400 gemeten schorren bij het eiland Kadzand te bedijken binnen een termijn van zes jaar.

- originele registratie: ADN B 1616, f°10r

364
1524/03/07 (n.s.)

Jan de Baenst, heer van Sint-Joris belooft ingevolge de bepalingen van het bedijkingsoctrooi hem verleend d.d. 1524/02/19 (n.s.) telkens een deel van de schorren bij Kadzand bedijkt is, dit deel te laten opmeten en de opmeting over te maken aan de ontvanger van Sluis.

- origineel: ADN B 4021 nr. 144916

785
1525/01/23

Karel V geeft Joos van Steeland en Jacob Masureel toestemming een schor te bedijken ten westen van Biervliet, en tevens het Sint-Andriespolderkje genaamd Triestpolder in Boekhoude-ambacht en een schor genaamd "de Buizer" daarbij gelegen, binnen een termijn van zes of negen jaar.

- originele registratie: ADN B 1616, f°26v
- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom K 9091/1 (Gysseling nr. 12300)

741
1525/09/26

Pachtaanvaarding door Jozef de Baenst, Willem van Clarhout, Jacquemine vander Kerreist, vrouwe van Voormezele en Herman de Corte als leggers van de Passegeule-polder, de Oostmanspolder en de Sint-Jeronimuspolder van de tienden van de Gentse Sint-Baafsabdij in deze polders voor een termijn van achttien jaar.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs-en Bisdom, K 9098

363
1527/05/10

De Grote Raad doet uitspraak in beroep in een geschil tussen de magistraat van de kasselrij van Veurne enerzijds en de Acht Parochies binnen de kasselrij Veurne anderzijds betreffende de hoofdelijke omslag van de onderhoudskosten van de duinen en dijken tussen Grevelinge en Mardijke, in beroep tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen.

- originele expeditie: RAB, kasselrij Veurne, oorkonden, S 12
- originele expeditie: ARA, Grote Raad, 827,3, pp. 19-25

740
1527/07

Pachtaanvaarding door Jan de Baenst, heer van Sint-Joris en Adornes, heer van Watervliet van de tienden van de Gentse Sint-Baafsabdij in de polders die men aan het bedijken is op Kadzand (Nieuwvliet en Sint-Janspolder)

- afschrift: RAG, Sint-Baafs-en Bisdom, K 9098

734
1527/07/08

Schepenen van de stad Biervliet certificeren de uitgaven voor bedijkingen te Biervliet.

- origineel: ARA, Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 345 (portefeuille 1527/07/08)

112
1528/03/03 (n.s.)

Overeenkomst tussen het Brugse Vrije enerzijds en Mathias Lauwereyn, heer van Watervliet anderzijds betreffende de afpaling, de fiscale en juridische positie van de heerlijkheden Waterland en Watervliet.

- editie van bekrachtiging door keizer Karel d.d. 1528/09/02: Gilliodts-Van Severen L. 1892, pp. 396-408 (naar origineel in RAB en afschrift in ibidem, Registers Vrije, Roodenbouc IV, f°167 en SAB, reeks 522, cartularium Watervliet, f°92v).
- afschrift 18e eeuw: Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, ongenummerd (resolutieboek)

113
1528/12/04

Overeenkomst tussen Jan Adornes, heer van Nieuwenhove enerzijds en het Brugse Vrije anderzijds betreffende de juridische en fiscale situatie van de door hem bedijkte heerlijkheid Nieuwvliet.

- afschrift: Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije van Sluis, ongenummerd (resolutieboek), pp. 1558-1564

- editie van bekrachtiging door keizer Karel d.d.1529/02/25: Gilliodts-Van Severen L. 1891, III, pp. 380-388 (naar RAB, Registers Vrije, Grooten Roodenbouc 5, f°159r)

131
1529/04/15 (o.s.)

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen Joos van Steelant, kapitein van Biervliet en Jacob Masureel, enerzijds en de Gentse Sint-Baafsabdij anderzijds, betreffende de pacht van de tienden van de Gentse Sint-Baafsabdij door eerstgenoemden verschuldigd als bedijkers van enkele polders bij Biervliet.

- analyse: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 2108 (naar afschrift: RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum)

845
1529/04/19

De algemene vergadering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve legt een beperking van de uitgaven voor "teerkosten" en verplaatsingen op.

- post in rekening: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 359/2, f°22v

8
1529/05/14

De Camere van het Brugse Vrije doet uitspraak in een geschil tussen de watering van Serwoutermansambacht enerzijds en de watering van Gistel-Oost-over-de-Ware anderzijds betreffende de bijdrage van laatstgenoemde watering in de aanleg van een inlaagdijk door eerstgenoemde watering.

- afschrift 16e eeuw RAB, Registers Vrije, 16041, f°9v-10v:

768
1527-1534/12/24

Opmerkingen in verband met het dijkrecht en vooral herbedijkingen door meester Jacob de Blazere, president van de Raad van Vlaanderen.

- editie: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 2100

927
1530/03/02

Keizer Karel geeft toestemming aan Jan Adornes om een schor genaamd " 's Gravenscorre" te bedijken in het Zwarte Gat aansluitend bij de Baanstopolder (in Oostburg-ambacht, ten westen van Groede).

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1891, p. 367 e.v.

- zie Gottschalk M.K.E. 1983, II, p. 143 en p. 176.

373

1530/12/20

Jacob van Luxemburg, gouverneur van Vlaanderen verbiedt dijkarbeiders en meester-bedijkers buiten Vlaanderen te gaan werken, en dit ten gevolge van de recente overstromingen.

- editie: Lameere J. 1902, p. 65.

374

1531/01/22 (n.s.)

Jacob van Luxemburg, gouverneur van Vlaanderen kondigt maatregelen af om fraude en wanpraktijken bij de handel in reishout en "glei" tegen te gaan.

- afschrift: RAB, Registers Vrije 17, f°151v

- editie: Lameere J. 1902, p. 77

392

1531/01/25 (n.s.)

Keizer Karel kondigt maatregelen af om de looneisen van de dijkarbeiders na de overstromingen van november 1530 in te beperken, en gebiedt ook voor voedingsmiddelen vaste prijzen te hanteren.

- afschrift : RAB, Registers Vrije, 10, f°227v-228v

- editie: Lameere J. 1902, p. 77

925

1531/05/15

Keizer Karel stelt Jacob van Luxemburg, gouverneur van Vlaanderen aan om samen met competente personen de gevolgen van de overstromingen van 1530 en 1531 te inspecteren en te remediëren.

- afschrift: ARA RK 27813

304

1531/05/23

Keizer Karel kondigt maatregelen af ten behoeve van het dijkherstel na de overstromingen van november 1530, ondermeer wat betreft de bijdrage van achterpolders, kerkelijke grondbezitters, bezitters van weduwengoed, renten en andere rechten, en het erfrecht.

- afschrift: RAB, Registers Vrije, 10, f°120r-121v
- afschrift van uitvaardiging door Raad van Vlaanderen d.d. 1531/06/10: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 11054 (Gysseling nr. 13975)
- editie: Placcaetbouck I, pp. 398-400
- editie: Lameere J. 1902, pp. 173-174

660

1531/06/05

Jacob van Luxemburg, gouverneur van Vlaanderen stelt Nicaise Claissone en Jacob Masureel aan als respectievelijk vorstelijk commissaris en ontvanger van de herbedijkingen in de Vremdijke-polder (Vier Ambachten).

- afschrift: ARA RK 28053, f°1r-2r

187

1531/06/10

Schepenen van het Brugse Vrije maken een overeenkomst bekend tussen de abt van de Gentse Sint-Baafsabdij en de ingelanden van het Oude Land van Kadzand, geïnnundeerd in november 1530, in verband met de reductie van de tienden voor een periode van vier jaar.

- afschrift van de toezegging door de abt van Sint-Baafs d.d. RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 16699
- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, o3332
- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 16699 (nr. Gysseling 14442)

742

1531/06/10

Schepenen van het Brugse Vrije maken de toezegging bekend van de Gentse Sint-Baafsabdij om gedurende zes jaar tiendvermindering toe te staan aan de inwoners van het door overstroming getroffen Oude Land van Kadzand.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs-en Bisdom, K 9098.

493

1531/06/13

Keizer Karel neemt de herbedijkingskosten van de gronden van de abdij Ten Duinen in de polder van Nieuwland (Hulsterambacht) en in het kwartier van Saeftinghe geïnnundeerd in april-mei 1531 op zich, en geeft de abdij toestemming later opnieuw in bezit te komen van deze gronden mits betaling van de bedijkingskosten.

- originele registratie (opgenomen in de belofte van Ten Duinen om de voorwaarden hierin vermeld te respecteren d.d. 1531/07/18): ADN B 1617, f°87v

305
1531/09/07

Keizer Karel verbiedt op vraag van de Vier Leden de beweiding en de houtkap op dijken en in duinen, geeft de Vier Leden de bevoegdheid om de boetes te innen en schenkt één derde van de opbrengst van deze boetes aan de wateringen.

- afschrift: RAB, Registers Vrije, 10, f°235r-236r
- editie: Placcaetbouck I, pp. 400-402
- editie: Lameere J.1902, pp 223-225

311
1531/09/07

Keizer Karel geeft op verzoek van de Vier Leden opdracht aan de beheerders van de duinen om een weg in de duinen af te palen voor handelaars die ook geschikt is voor wagens en paarden.

- editie: Lameere J. 1902, pp. 225-226
- editie: Placcaetboek I, pp. 402-404

176
1532

Verzoekschrift aan de gouverneur van Vlaanderen door de prelaten van de Gentse abdijen Sint-Pieters en Sint-Baafs, de Johannieters en andere ingelanden in de Nieuwlandpolder (Ossenisse) om uitstel te vragen van het geschot dat door vorstelijke commissarissen geheven was op hun landerijen, wegens de hoge dijklasten, en het feit dat reeds het jaar daarvoor een hoog geschot was geheven ten behoeve van een mislukte herbedijkingspoging, met kwitantie door de baljuw van Hulsterambacht voor het geschot dat door de pachters in 1531 is voorgeschoten, waarbij deze laatsten geweigerd hebben meer voor te schieten dan de pachtsom die ze nog verschuldigd zijn.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 12846 (Gysseling nr. 12090)

77
1532/01/17 (n.s.)

Keizer Karel ordonneert dat de keuren, statuten en ordonnanties die bepalen dat op het platteland geen dijken of duinen mogen worden beschadigd en geen waterwegen mogen worden geblokkeerd, gelden voor alle inwoners, ook voor geestelijken, die terzake door de gewone wereldlijke rechtbank waar hun bezittingen gelegen zijn kunnen worden berecht.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 560-566

393
1532/02/02 (n.s.)

Keizer Karel verbiedt voormalige pachters en erfpachters die "bate ende naerhede" bezaten" op gronden in het Land van Saeftinghe en Kieldrecht doch niet geparticipeerd hebben in de herbedijking, enig recht op deze gronden uit te oefenen, in het bijzonder in de pas bedijkte Cheynspolder.

- editie: Lemeere J. 1902, pp. 319-320

793
1532/06/13

Karel V breidt het eerdere bedijkingsoctrooi aan Jan de Baenst heer van Sint-Joris voor 400 gemeten schorren bij Kadzand uit met nogmaals 350 gemeten schorren, te bedijken binnen de zes jaar volgend op dit octrooi.

- originele registratie: ADN B 1617, f°54v
- gecollationeerd afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 12587 (Gysseling nr. 15022)

527
1532/06/26

Keizer Karel doet op verzoek van het Brugse Vrije uitspraak bij provisie in het geschil tussen de watering Gaternisse enerzijds en de watering Groede en Oude Yevene anderzijds, betreffende de door Gaternisse gevraagde bijdrage van laatstgenoemde watering ten behoeve van een dijkverhoging.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Registers Vrije, 5, f°242r-243r

149
1532/08/17

Keizer Karel maakt het geschot bekend dat geïnd zal worden voor de herbedijking van het Land van Saeftinghe en gronden in Kieldrecht, waarvan de totale kostprijs geschot wordt op 5000 gulden van 40 groten.

- regest: *Vleeschouwers C. 1983, nr. 1045*

492
1532/10/27

Keizer Karel vestigt een losrente van 365 lb. van 40 groten, de penning 16, op de opbrengsten van het domein van Dendermonde ten gunste van Godscalc Gourp de Dyssen, die een bedrag van 6000 lb. van 40 groten heeft geleend ten behoeve van het dijkherstel in Vlaanderen en Zeeland.

- originele registratie: ADN B 1617, f°57r

536
ca. 1532

Verzoekschrift aan de magistraat het Brugse Vrije van een aantal ingelanden in de watering van Blankenberge en de Eiesluis, samen met het bestuur van de watering Eiesluis, betreffende de suatie van de Riet in Eiesluis via de Blankenbergse watering die door deze laatste watering was stopgezet op de algemene vergadering van 1532.

- afschrift: SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 347

613
1533/01/24 (n.s.)

De Grote Raad doet uitspraak in beroep aangespannen door meester Gillis van der Beke, eigenaar in de Sint-Nicasiuspolder bij Assenede tegen een uitspraak van de Raad van Vlaanderen in een geschil tussen hem en meester Nicaise Claissone, beheerder van deze polder, betreffende de betaling van geschot door Gillis van der Beke.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, geëxtendeerde sententiën, nr. 832,82, pp. 741-750

921
1533/04/08 (n.s.)

Keizer Karel kent 10500 florijnen toe voor het dijkherstel in Oostende en gebiedt de watering van Serwoutermansambacht en de stad Oostende samen een bedrag van 11500 florijnen te betalen.

- afschrift: ARA RK 27797

- zie ook: ARA 27798: afschrift van ordonnantie Keizer Karel d.d. 1534/06/05 met toekenning van een extra subsidie van 2000 lb. van 40 groten en repartitie van 4800 florijnen over Oostende en de watering Serwoutermansambacht

661
1533/04/18

Antheunis van Croy, commissaris voor de bedijkingen in Vlaanderen stelt Nicaise Claissone en

Jacob Masureel aan als respectievelijk commissaris en ontvanger voor de herbedijking van Vremdijke en omringende geïnuunde polders (Vier Ambachten).

- afschrift: ARA RK 28053, f°2v-3v

789
1533/07/12

Keizer Karel geeft Jan Adornes, heer van Nieuwenhove toestemming ten behoeve van de herinpoldering van het geïnuunde Nieuwvliet het gebied dat volgens het oorspronkelijke bedijkingsoctrooi aan Willem van Croÿ en Jeronimus Lauwereyn in twee lenen onderverdeeld is, te verenigen tot één leen, en bovendien niet één derde, maar twee derden van zijn totale bezit aldaar in achterleen uit te geven.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bidsom, K 9098/18 (nr. Gysseling 13976)
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1891, pp. 389-393

614
1534/03/28 (n.s.)

De Grote Raad doet uitspraak betreffende het verzet aangetekend door meester Gillis van der Beke, eigenaar in de Sint-Nicasiuspolder bij Assenede tegen de openbare verkoop van zijn goederen op verzoek van de Adolf Hardinck, rentmeester van Zeeland wegens niet betaling van de koopsom van gronden in de Sint-Nicasiuspolder bij Assenede, door van der Beke van Hardinck gekocht, doch waarvoor van der Beke brieven van respijt zou hebben gekregen, wegens de inundatie van de polder.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, geëxtendeerde sententiën, nr. 833,140, pp. 1231-1239

615
1534/09/26

De Grote Raad doet uitspraak in beroep in een geschil tussen de Slepeldamme-watering van Maldegem en Eeklo, enerzijds en de kerkmeesters en de ontvanger van de "Zeven Getijden" in de kerk te Groede anderzijds, betreffende de vermeende verstorning van het bezit van een stuk land in de Sint-Baafsparochie te Aardenburg eigendom van laatstgenoemde partij, in beroep tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, geëxtendeerde sententiën, nr. 834,70, pp. 645-652

115
1535/10/09

Keizer Karel gebiedt Nicaise Claisone over te gaan tot omslag in de kasselrij Broekburg van de gelden nodig voor de dijken tussen Grevelingen en Mardijk

- afschrift: RAG, Sint-Baafs-en Bisdom, K 9098 nr. IIII (Gysseling nr. 13976)

- zie ook ARA, Grote Raad, Beroepen uit Vlaanderen, 950

572
1536/01/18 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen Oostende enerzijds en de watering Serwoutermansambacht, de plaatsvervangende baljuw van Brugge en twee schepenen van het Brugse Vrije anderzijds, betreffende de afzetting van een gezworene van de watering, waarbij het Brugse Vrije renvooi van de zaak vraagt naar de kasselrijschepenbank.

- gecollationeerd afschrift 16e eeuw: RAB, Registers Vrije, 5, f°243v-244r

616
1536/03/10 (n.s.)

De Grote Raad doet uitspraak in beroep in een geschil tussen Jan Pieter Tys en Zegher Dullaert als aannemers van dijkwerken in Assenede, enerzijds en Vincent Damman, baljuw van Assenederambacht anderzijds, betreffende de betaling van de dijkarbeiders, in beroep tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, geëxtendeerde sententiën, nr. 835,154

394
1536/09/25

Keizer Karel geeft toestemming aan de inwoners van Heist om de bestaande vaart naar Brugge opnieuw open te stellen, te verdiepen en een overdracht aan te leggen en hiervoor een belasting op het scheepvaartverkeer in het kanaal te heffen.

- originele registratie: ADN B 1617, f°160v
- afschrift: RAB, registers Vrije, Zwartenbrouck nr. 6, f°96v
- editie: Lameere J. 1902, pp. 559-561.

617
1536/11/10

De Grote Raad doet uitspraak in beroep in een geschil tussen de meiers en schepenen van Boekhoute, Boekhoute-ambacht, Kaprijke en Oostlembeker enerzijds en Mathias Lauwereyn, heer van Watervliet, Marie Lauwereyn, vrouwe van Waterdijk, en meester Marc Lauwereyn anderzijds, betreffende geschothetaling voor sluisreparatie in de Lauwereynspolder, in beroep tegen vonnis van de Raad van Vlaanderen.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, geëxtendeerde sententiën, nr. 836,67, pp. 619-623

849
1537/06/18

Keizer Karel gebiedt de eenmaking van de watering van het eiland Kadzand in één watering, en dit na de inundatie van het Oude Land van Kadzand en op vraag van de polder van Tienhonderd Gemeten.

- origineel: RAB, Oorkonden Vrije, nr. 669
- afschrift 16e eeuw: RAB, Registers Vrije, 5, f°244r
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1891, 2, pp. 13-22

618
1538/03/16 (n.s.)

De Grote Raad doet uitspraak in beroep in een geschil tussen de stad Ieper enerzijds en de abt van Eversham samen met de Oost- en de Westbroekers anderzijds betreffende eis tot schadevergoeding van laatstgenoemden wegens verzilting van hun "rietbroeken" langsheen de Ijzer en de Ieperlee, in beroep tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, geëxtendeerde sententiën, nr. 837,138 (pp. 1383-1393)
- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. MDCXLI (naar origineel in SA Ieper)

134
1538/05/05

Karel V geeft toelating de schorren rond Biervliet openbaar te verkopen aan particulieren op voorwaarde van bedijking binnen de twee jaar.

- originele registratie: ADN B 1619, f°56r
- afschrift: RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum
- analyse: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 2154.

712
1538/10/24

Keure van de watering Kadzand

- afschrift: RAB, Registers Vrije, 9, f°25r-28v
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 602-613 (naar RAB, Registers Vrije, 11, f°35)

685
1540/03/13 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de watering van Stampershoeke enerzijds en de wateringen van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve en de Broeke anderzijds, betreffende de rechten en plichten verbonden aan de afwatering van Stampershoeke via Zuid-over-de-Lieve en de Broeke.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°29r-30r

940
1540/07/16

Overeenkomst tussen de schepenen van Ieper enerzijds, en de Oost- en de Westbroekers van het kwartier van de Acht Parochies anderzijds, met betrekking tot het inlaten van zeewater langs de sluizen van Nieuwendamme.

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. MDCL (naar origineel in SA Ieper)

619
1540/11/27

De Grote Raad doet uitspraak in eerste aanleg in een geschil tussen Jan Kerssavent, poorter van Mechelen enerzijds en de inwoners van Bornem en Hingene anderzijds, betreffende de betaling van een partij rijshout door eerstgenoemde geleverd voor het dijkherstel in het land van Bornem, waarbij de laatstgenoemde partij renvooi naar de Raad van Vlaanderen vraagt.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, geëxtendeerde sententiën, nr. 840,92 (pp. 773-776)

829
1542

Het Brugse Vrije vaardigt een reglement uit met ondermeer de bepaling dat bij achterstallig geschot pachters en eigenaars gerechtelijk vervolgd mogen worden en grond verkocht mag worden, echter niet meer dan nodig om het achterstallig geschot en de gerechtskosten te recupereren.

- gecollationeerd afschrift 25 augustus 1599: ARA, Geheime Raad, Spaanse periode, 1309

878
1542/03/11 (n.s.)

Keizer Karel geeft toestemming aan Cornelis van der Eycken, ridder om 30 gemeten grond te bedijken bij het schor genaamd Tonnekinsschor, toebehorend aan de weduwe en kinderen van Jan Adornes, heer van Nieuwvliet.

- originele registratie: ADN B 1618, f°152v

49

1542/11/10-11

Kostuimen van het Brugse Vrije

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, I, pp. 612-728

50

1542/11/11

Reglement voor het houden van doorgaande waarheden in het Brugse Vrije, met ondermeer bepalingen over de begrazing van de duinen, het opwerpen van dammen in waterlopen, en de eigenaarsregistratie door ontvangers van wateringen

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, I, pp. 788-804

769

1543/01/07 (n.s.)

Keizer Karel geeft Jan van de Walle, heer van Douyé, toestemming 2500 gemeten schorren in Assenede-ambacht te herbedijken binnen een termijn van zes jaar.

- originele registratie: ADN B 1619, f°52v
- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdome, K 9098
- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdome K 9930/2 (Gysseling nr. 12301)
- afschrift: RAG, Sint-Pietersabdij, I Diversen, cartularium 8, f°175

- analyse: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 2164

597

1543

Proces voor de Grote Raad tussen de bursier van Stoppeldijk als voorlegger van de eveninge van Rietdijk en Wulfsdijk (Hulsterambacht) enerzijds en het Bijloke-klooster in Gent anderzijds, met betrekking tot de betaling van geschoot, in beroep tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen

- ARA, Grote Raad, Beroepen uit Vlaanderen, nr. 263

778

1545/04/07

Beslissing van de "overghaners" van Ossenisse, Hontenisse en Hengstdijk, aangesteld door de vorst, om over te gaan tot de aanleg van een inlaagdijk in de Nieuwhofpolder en tot herstelling van de hoofden in de Nijspolder, de Sint-Baafspolder en elders, met mededeling van de beslissing aan de abten van de Gentse Sint-Baafsabdij, Boudelo en Drongen.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bisdome, K12842 (Gysseling nr. 12073)

892

1545/11/22

Verslag van de inspectie door Pieter Marten, Jacob Snouck en Cornelis Voordenoot van de dijken van Nijspolder, Baefspolder en andere polders in Hulsterambacht.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 12842 (Gysseling nr. 12073)

136

1546/03/15 (n.s.)

Dijkschepenen gemaand door de dijkgraaf van de Jonkvrouwpolder verklaren dat de Gentse Sint-Pietersabdij geen recht heeft op een participatie in de bedijking van deze polder, ten belope van 36 gemeten grond op basis van het grondbezit dat de abdij in deze polder beweert in bezit te hebben gehad voor de inundatie.

- afschrift: 16e eeuw: RAG, Sint-Pietersabdij, I diversen, nr. 6, f°364v

- analyse: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 2178

893

1546/05

Raming door Nicaise Claissone van de noodzakelijk uitgaven voor de zeewering en de afwatering van Hontenisse, Ossenisse en Hengstdijk.

- afschrift (gelijktijdig): RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 12842 (Gysseling nr. 12073)

169

1546/05/05

Wettelijke passering voor de Raad van Vlaanderen van het scheidsrechterlijk vonnis van Nicaise Claissone tussen de abdij Ten Duinen enerzijds, en de abdijen van Sint-Baafs te Gent, Boudelo en Drongen anderzijds, betreffende het voorstel om voor de drie parochies Hontenisse, Ossenisse en Hengstdijk één gemeenschappelijke evering te creëren.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, o3504 (nr. Gysseling o12032)

869

1547/04/13

Keizer Karel staat Johanna van Halewijn, weduwe van Willem, heer van Claerhout, erfgenaam van Pauwels de Baenst, toe de schorren van het Hazegras (bij Knokke) te bedijken.

- originele registratie: ADN B 1619, f°147v

- kopie 1718: RAB, Aanwinsten, oud nr. 2358

- zie Coornaert M. 1974a, pp. 92-93.

450
1547/05/26

Keizer Karel staat de stad Gent toe een waterweg te graven en te verbreden naar de Landdijk in de Vier Ambachten om een snellere toegangsweg naar zee te krijgen.

- originele registratie: ADN B 1610, f°148v
- editie: Lameere J. en Simont H. 1910, pp. 370-374.

562
1547/06/07

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de ingelanden en erfpachters van Ossenisse, Hontenisse en Hengstdijk enerzijds, en de abdij Ten Duinen anderzijds, betreffende de financiering van het dijkonderhoud.

- originele registratie: RAG, RvV, 7531, f°93r-95v

563
1547/06/15

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen twee leveranciers van zinkrijs enerzijds en de voormalige hoogbaljuw en onderbaljuw van de heerlijkheid Breskenszand anderzijds, betreffende de betaling van een partij zinkrijs.

- originele registratie: RAG, RvV, 7531, f°100r-101r

564
1547/10/04

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de erfgenamen van Clais Lem enerzijds en het hospitaal "Comtesse" te Rijsel anderzijds betreffende de betaling van de door Lem van het hospitaal gekochte gronden te Wulpen (Koezand), en de "brieven van respijte" die de erfgenamen verkregen hadden ter bescherming tegen schuldeisers.

- originele registratie: RAG, RvV, 7531, f°194r-195v

312
1547/10/26

Keizer Karel verbiedt het wegnemen van stenen, hout of rijshout van de zeeweringen om dit te verbranden, te verkopen of als ballast voor schepen te gebruiken.

- editie: Placcaetbouck I, pp. 404-405
- editie: Lameere J. en Simont H. 1910, p. 395.

565
1548/01/13 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de abdijen van Sint-Pieters, Sint-Baafs en Ten Duinen, enerzijds en de vorstelijke commissarissen voor de mislukte bedijking van de Nieuwlandpolder in Hulsterambacht, anderzijds, betreffende de auditie van de rekening van deze bedijking.

- originele registratie: RAG, RvV, 7531, f°245v-246v
- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom R 890 (Gysseling nr. 12092)

65
1548/03/03 (n.s.)

Ieper en het Brugse Vrije komen overeen bomen of hagen te planten op minder dan 42 voet afstand van de oevers van de Ieperlee, en tevens nieuwe voetbruggen aan te leggen.

- origineel (?): RAB, Oorkonden van het Vrije, 717
- afschrift: RAB, Registers Vrije, 9, f°17r-18r
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, p. 251

566
1548/03/20 (n.s.)

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de magistraat van Hulsterambacht enerzijds en de pointers, zettters en inwoners van de Polder van Namen anderzijds, betreffende de bijdrage van de polder van Namen in de totale kosten (waaronder bedijkingskosten) van het ambacht.

- originele registratie: RAG, RvV, 7531, f°312r-313v

623
1548/06/23

De Grote Raad doet uitspraak in eerste aanleg in een geschil tussen Reynier Wante eiser en Adriaen Pseu, verweerder betreffende de rechten van een voormalige eigenaar op een stuk grond in het Land van Saeftinghe dat door anderen herbedijkt was.

- ARA, Grote Raad, geëxtendeerde sententiën, 849,37, pp. 345-254 (nr. 1085)

521
1548/08/18

Overeenkomst tussen de stad Brugge en de stad Damme betreffende de aanleg en verbetering van de "Verse" en "Zoute" vaart tussen Damme en Sluis.

- gecollationeerd afschrift 1706: RAB, Oorkonden van het Vrije, 953
- afschrift: SAB, "nieuwe groenen boek", f°198 v°-200v

567
1548/12/12

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in beroep in een geschil tussen Jan van de Walle, heer van der Dovie, enerzijds en Jacob Masureel en Michiel van Doorne anderzijds, in beroep tegen een vonnis van de dijkschepenen van de polder van Koudekerke, betreffende het in gebreke zijn van eerstgenoemde partij om als voorlegger van de bedijking van Koudekerke zelf geschot te betalen.

- originele registratie: RAG, RvV, 7532, f°39r-42r

- zie ook: ARA, Grote Raad, Geëxtendeerde sententiën, nr. 1394 (850,149, pp. 1625-1631) en nr. 1395 (850,150, pp. 1633-1639).

568
1549/04/17

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak bij provisie tussen de schout van Hontenisse enerzijds en Pieter de Ghysse genaamd Waghenaere, anderzijds, betreffende de aanbesteding van een dijk die door de schout was afgewerkt en waarvoor hij de kosten teruggeiste "metten twivoude".

- originele registratie: RAG, RvV, 7532, f°125v-126v

- zie ook: ARA, Grote Raad, Geëxtendeerde sententiën 866,5, pp. 61-74 (nr. 3319)

576
1549/10/04

Bestek van een nieuwe sluis voor de afwatering van de watering Romboutswerve, Heer Baselishoeke, de Kerkwatering van Oostkerke, Reigarsvliet en Greveninge, zoals voorgelegd door het Brugse Vrije aan de stad Brugge en door de stad aanvaard.

- afschrift: RAB, Registers Vrije, 9, f°40r-53v

452
1549/12/13

Keizer Karel geeft toelating aan de stad Gent om de Landdijk van de Vier Ambachten op de plaats genaamd "Josse Hamerlincx" door te steken en er een sluis te plaatsen, met maatregelen om de zeewering niet te verzwakken.

- editie: Lameere J. en Simont H. 1910, pp. 586-587

- zie ook ADN B 1622, f°167v.

494

1550/01/28

Keizer Karel staat de magistraat van Damme toe de opbrengsten van de grondrente genaamd "rejecten van Damme" af te kopen mits de betaling van een jaarlijkse rente.

- originele registratie: ADN B 1620, f°62v

454

1550/03/24 (n.s.)

Overeenkomst tussen de stad Brugge enerzijds en het Brugse Vrije ende watering van Heer Baselishoek, de Kerkwatering van Oostkerke, Romboutserve, Reigarsvliet, Greveninge, en Lapscheure anderzijds betreffende de aanleg en verbetering van de Verse en de Zoute Vaart tussen Damme en Sluis.

- afschrift: RAB, Registers Vrije, 9, f°32r-39v

- vidimus d.d. 1550/07/30 door de stad Brugge van de bekrachtiging door keizer Karel d.d. 1550/06/24: SAB, reeksnummer 523, kalknummer 346.

- originele registratie wettelijke passering voor Grote Raad: ARA, Grote Raad, 853,58, pp. 721-758 (nr. 1805)

- editie: Lameere J. en Simont H. 1922, pp. 89-98

589

1550/11/28

De Raad van Vlaanderen velt een tussenvonnis in een proces tussen de "meester" en de ontvanger van de watering van Eeklo enerzijds en de opperduinherder van de Oost- en Westduinen in het kwartier van Nieuwpoort anderzijds.

- originele registratie: RAG, RvV, 7533, f°431r-v

586

1550/begin

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de procureur-generaal van Vlaanderen enerzijds en de heer van Liedekerke als schout van Assenede-ambacht anderzijds betreffende de visserijrechten in overstroomde gebieden.

- originele registratie: RAG, RvV, 7532, f°420v-422v

626

1551/02/07 (n.s.)

De Grote Raad doet uitspraak in een geschil tussen Assenede- en Boekhoute-ambacht enerzijds en de stad Axel e.a. anderzijds, betreffende het octrooi aan Axel verleend om een taks te mogen heffen op de eigenaars van gronden in Assenede- en Boekhoute-ambacht voor de financiering van de aanleg en het onderhoud van de Oostvaart van Axel naar Terneuzen.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, geëxtendeerde sententiën, 851,148, pp. 1555-1578 (nr.

577

1551/04/15

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in reformatie in een geschil tussen de watering van Slepeldamme enerzijds en de watering van Aardenburg-ambacht Beooster Ee anderzijds, betreffende schade veroorzaakt in Beooster Ee door gebrekkig onderhoud vanwege de Slepeldamme-watering. Reformatie van een vonnis van het Brugse Vrije.

- originele registratie: RAG, RvV, 7534, f°158r-159v

791

1551/04/25

Bemerkingen opgesteld door Anthuenis Scoonmaker, landmeter, op last van de ingelanden van de watering van het Oude Land van Kadzand, bij een ordonnantie van het Brugse Vrije betreffende het dijkherstel in de watering.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 9098 (Gysseling nr. 14381)

578

1551/10/13

De Raad van Vlaanderen doet uitspraak in een geschil tussen de abdij van Ten Duinen enerzijds en de magistraat van Hulsterambacht anderzijds, betreffende de bevoegdheid om dijkschepenen aan te stellen in Hontenisse, Ossenisse en Hengstdijk.

- originele registratie: RAG, RvV, 7534, f°338r-340r

zie ook RAG, VARIA D, 3174/3

629

1551/12/05

De Grote Raad verklaart een eerder vonnis d.d. 1521/03/16 (n.s.) uitvoerbaar in een geschil tussen de kasselrijen van Veurne en Sint-Winoksbergen enerzijds en de stad Sint-Omaars anderzijds, betreffende de bijdrage van Sint-Omaars in het onderhoud van de Colme-vaart.

- ARA, Grote Raad, Geëxtendeerde Sententiën, 852,89, pp. 1067-1072 (nr. 1664)

851

1551-52

De stad Nieuwpoort geeft instructies aan haar dijkmeester.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1901, pp. 323-324

455
1552/03/15 (n.s.)

Keizer Karel treft maatregelen ten gevolge van de overstromingen van 1552 te Oostende, met aanstelling van commissarissen en verplichte contributie van Serwoutermansambacht.

- editie: Lameere J. en Simont H. 1922, pp. 137-149 (naar RAB, Bundels Vrije, 4281)

488
1552/12/23

Keizer Karel scheldt de pachters van het vorstelijk domein van Vremdijke, Mulme-, Groeninge- en Lievin Leynspolder in Assenede-ambacht hun aandeel in de bede van 1552 kwijt en kent een korting van vijftig procent toe voor de beden van 1553 en 1554, gelet op de recente overstromingen.

- afschrift: ARA, Oorkonden Vlaanderen, 1, nr. 2685

170
1552-1565

Proces voor de Raad van Vlaanderen tussen de Gentse Sint-Baafsabdij enerzijds en de weduwe en erfgenamen van Matthijs Cannoye anderzijds, betreffende de uitgifte in erfelijke cijns aan Cannoye door de abdij van overstroomde gronden in de Baafs- en de Nijspolder in Hulsterambacht, mits Cannoye beloofd had deze gronden te bedijken.

- RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 9922 (nr. 12039)

- zie ook RAG, Sint-Baafs en Bisdom, o3585bis, o3587, o3597, o3829.

599
1553

Proces voor de Grote Raad tussen de abt van Ten Duinen, enerzijds en de pachters van de polders van Hontenisse, Ossenissee en Hengstdijke met betrekking tot de bijdrage van deze laatsten voor het dijkonderhoud, in beroep tegen een eerder vonnis van de Raad van Vlaanderen.

- ARA, Grote Raad, Beroepen uit Vlaanderen, nr. 832

193
1553/10/09

Schets van het eiland Wulpen met bemerkingen inzake overstromingen, bedijkingen en tienden.

-origineel: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 16824 (Gysseling nr. 15045)

872
1553/10/25

Schepenen van Assenede-ambacht certificeren na schouw dat het onderhoud van de dijken, duikers en dammen in de Mulme- en Groeninge-polder die tot het vorstelijk domein behoren, door de aannemers van dit onderhoud naar behoren is uitgevoerd, en dat deze aannemers volledig betaald zijn door de ontvanger van de vorstelijke bedijkingen in de Vier Ambachten.

- origineel: ARA, Oorkonden Vlaanderen, 1, nr. 2688

632
1554/02/17 (n.s.)

De Grote Raad doet uitspraak in een geschil tussen de magistraat van de kasselrij Veurne, Jan de Mol, Jacob Lantzwaert e.a. Enerzijds, en de Grote Leden van de Noordwatering van Veurne in naam van de Noordwatering anderzijds, betreffende de invordering van geschot door laatstgenoemde partij.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, geëxtendeerde sententiën, 854,133, pp. 1937-1953 (nr.

770
1555/02/07

Enquête afgenomen door de magistraat van de stad Hulst op vraag van de Gentse Sint-Pietersabdij, met betrekking tot het gewontebrecht in verband met eveningboeken en hondsbriefen.

- editie: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 2240

811
1555/05/08

Keizer Karel geeft meester Jacob van Merende, advocaat te Antwerpen en Pieter van Hecke toestemming binnen een termijn van vier jaar schorren in de ambachten Assenede-en Boekhoute te bedijken ten belope van 600 tot 700 bunder.

- originele registratie: ADN B 1621, f°121r

- regest: *Vleeschouwers C. 1983, nr. 1090*

- zie ook: *ADN B 1621, f°224v.*

708
1556

Beschrijving van de ligging, het bestuur en de infrastructuur van de watering Noordover ook genaamd de Vier Dijken in de kasselrij Sint-Winoksbergen.

- afschrift 18e eeuw: Archives Municipales de Dunkerque, 270, f°5r e.v.

707
1556

Beschrijving van de ligging, het bestuur en de infrastructuur van de watering Zuidover in de kasselrij Sint-Winoksbergen.

- afschrift 18e eeuw: Archives Municipales de Dunkerque, 270, f°3r e.v.

543
1556

Verzoekschrift door de stad Brugge aan de vorst betreffende een geschil met de heer van de Woestijne over een dam in de Zuidleie bij Aalter op het grondgebied van de heerlijkheid van de Woestijne.

- afschrift: SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 348

706
1556

Beschrijving van de ligging, het bestuur en de infrastructuur van de watering Oostover in de kasselrij Sint-Winoksbergen.

- afschrift 18e eeuw: Archives Municipales de Dunkerque, 270, f°1r e.v.

448
1556/04/17

Koning Filips kondigt een interpretatie af van een eerdere ordonnantie betreffende het onderhoud van de heerwegen (gepubliceerd op 1555/06/15), na klachten van de Vier Leden, ondermeer betreffende het onderhoud van die heerwegen gelegen binnen het rechtsgebied van een watering.

- afschrift: RAB, Watering Blankenberge, 1, achteraan, ongefolieerd.

188
1556/04/23

Overeenkomst tussen de bisschop en het kapittel van Doornik, het hospitaal "Comtesse" te Rijsel en de Gentse Sint-Baafsabdij, enerzijds en Anthuenis Schoonmakere, aannemer van de nieuwe bedijking van Kadzand tegenover de Bladelins en de Capellepolder, anderzijds, betreffende de pacht van de tienden.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 16683 (nr. 14448)

189
1556/05/22

Minnelijke schikking tussen Jan vanden Berghe en andere bedijkers van de nieuwe bedijking op het eiland Kadzand, enerzijds en bisschop en kapittel Doornik en prelaat van de Gentse Sint-Baafsabdij anderzijds betreffende de tienden van deze nieuwe polder.

- RAG, Sint-Baafs en Bisdom, o3661 (nr. o14450)

879
1556/09/13

Koning Filips geeft toestemming aan Marc Lammens, burger van Biervliet voor de bedijking van een schor van 24 gemeten bij Biervliet.

- originele registratie: ADN B 1621, f°204v

637
1557/06/05

De Grote Raad doet uitspraak in beroep tussen Anthuenis Schoonmakere, voogd van de kinderen van Hendrik van Bornem, pachter van de Oostduinen van Vlaanderen, enerzijds en Ferry Rouse, kapelaan van Westende, anderzijds, betreffende de inbeslagname van huisraad van laatstgenoemde wegens een boete voor stroperij, in beroep tegen een vonnis van de Raad van Vlaanderen.

- ARA, Grote Raad, geëxtendeerde sententiën, 858,20 (nr. 2422)

819
1557/10/22

Schepenen van Assenede-ambacht geven een certificaat van grond die gebruikt is voor dijkherstel in de Mulmepolder (Vier Ambachten), binnen het tiendgebied van de abdij van Groeninge.

- editie: Vandeputte F. 1872, pp. 100-101.

641
1558/01/15 (n.s.)

De Grote Raad doet uitspraak in een geschil tussen de ingelanden van veenlanden genaamd het "Scattinckveen" bij Axel enerzijds en de stad Axel anderzijds, betreffende de taks door Axel van eerstgenoemden geëist als bijdrage voor het graven van de Oostvaart in Axelambacht.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, Geëxtendeerde sententiën, 858,105 (nr. 2506)

579
1559/09/02

Koning Filips vaardigt een ordonnantie uit met betrekking tot het dijkherstel van Oostende, waarbij de wateringen van Serwoutermansambacht, Blankenberge en Kamerlingsambacht tot een bijdrage verplicht worden.

- afschrift: ARA RK 27779

786
1560/05/31

De Raad van Financiën stelt raadsheren Jan van Bergen, heer van Waterdijk en Lievin Everaerts aan om een dijkgraaf en dijkschepenen aan te stellen in een (onbekende) bedijking, na de voornaamste ingelanden gehoord te hebben.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom K 16849 (Gysseling nr. 12311A)

260
ca. 1560

Bezwaren van de kasselrijen Oudburg, het Land van Waas, het Land van Beveren, de abten van de Gentse abdijen Sint-Pieters en Sint-Baafs tegen de ordonnantie op het dijkonderhoud van het Kwartier van Terneuzen.

- origineel: ARA, Geheime Raad, 1307 ((in map met nummer "16", door Oostenrijk gerestitueerd in augustus 1863)

- vermoedelijk gaat het om het "octrooi" van 12 mei 1559, zie de Kraker A. 1997, p. 92
- zie ook: RAG, Sint-Baafs en Bisdom K 9099, Gysseling nr. 12240.

495
1561/07/10

Koning Filips verlengt voor een termijn van zes jaar het octrooi verleend aan de stad Axel om een taks te heffen op het kanaal van Axel bij de monding bij Terneuzen, teneinde het onderhoud van sluizen en dijken langsheen het kanaal te verzekeren.

- originele registratie: ADN B 1622, f°126r

- zie ook: ADN B 1623, f°157r

647
1561/07/19

De Grote Raad doet uitspraak in een geschil tussen de wateringen van Serwoutermansambacht, Blankenberge en Kamerlingsambacht, en de schepenen van het Brugse Vrije als

oppersluismeesters, enerzijds en de stad Oostende anderzijds, betreffende het verzet door eerstgenoemden tegen het octrooi van 1559/09/05 en de op basis hiervan door Oostende gevorderde bijdrage voor het aanleg en het onderhoud van de waterstaatswerken te Oostende.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, Geëxtendeerde Sententiën, 862,47, pp. 571-642, nr. 2906.

648

1561/07/31

De Grote Raad doet uitspraak in een geschil tussen Laurens de Boo, sluismeester van de uitwateringssluizen van Nieuwendamme bij Mannekinsvere, en de Zuidwatering van Veurne-ambacht, de watering van Merkem, Woumen, de Oost- en de Westbroekers, het Brugse Vrije, en Veurne-ambacht enerzijds, en de erfgenamen van Gian Carlo Affaitati, heer van Gistel, betreffende de sluis van Nieuwendamme en de rechten op visvangst van de heer van Gistel tussen de haven van Nieuwpoort en Diksmuide.

- originele registratie: ARA, Grote Raad, Geëxtendeerde Sententiën, 862,48, pp. 645-660, nr. 2907.

880

1561/12/12

Koning Filips geeft Adolf van Bourgondië, heer van Wakken toestemming om 240 gemeten schorren in Assenede-ambacht te bedijken.

- originele registratie: ADN B 1622, f°112r

- zie ook ADN B 1623, f°229v.

713

1563/06/12

Keure van de Blankenbergse watering, afgekondigd door de schepenen van het Brugse Vrije.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, pp. 686-715 (naar afschrift: RAB, Registers Vrije, 9, f°234v e.v; RAB, Watering Blankenberge, 3)

881

1563/09/09

Filips II geeft Jan van Bergen, heer van Waterdijk, president van de Grote Raad toestemming om de polder van Philippine bij Boekhoute te bedijken.

- originele registratie: ADN B 1623, f°92r

941
1564/09/16

Schepenen van het Brugse Vrije oorkonden de instemming van het bestuur van de Blankenbergse watering in een akkoord met de stad Ieper betreffende de bouw van een sluisje op de Ieperlee westelijk van de brug van "Westernieuweghe".

- analyse: Diegerick I.L.A. 1853-1868, nr. MDCCCXIX (naar origineel in SA Ieper)

743
1565/03/24 (n.s.)

Beschrijving van de ligging, het bestuur en de infrastructuur van de watering Oostover in de kasselrij Sint-Winoksbergen.

- afschrift 17e eeuw: Bergues, Archives de la ville, nieuw nr. dd 25 (1e katern)
- afschrift 18e eeuw: ibidem.

853
1565

Kostuimen van de kasselrij van Veurne-ambacht, ondermeer betreffende het moer. Met in 1570 en 1572 toegevoegde bepalingen betreffende de schouw.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1896, pp. 385 e.v.

745
1565/03/24 (n.s.)

Beschrijving van de ligging, het bestuur en de infrastructuur van de watering Noordover, ook genaamd Vierdijken, in de kasselrij Sint-Winoksbergen.

- afschrift 17e eeuw: Bergues, Archives de la ville, nieuw nr. dd 25
- afschrift 18e eeuw: ibidem

744
1565/03/24 (n.s.)

Beschrijving van de ligging, het bestuur en de infrastructuur van de watering Zuidover, in de kasselrij Sint-Winoksbergen.

- afschrift 17e eeuw: Bergues, Archives de la ville, nieuw nr. dd 25 (2e katern)
- afschrift 18e eeuw: ibidem

600
1565/03/31

Proces voor de Grote Raad tussen Axel, Axel-ambacht, Assenede-ambacht, Boekhoute-ambacht, enerzijds, en het Land van Waas, het Land van Beveren en de Oudburg van Gent, anderzijds, met betrekking tot de bijdrage van laatstgenoemde partij voor het dijkonderhoud in de Vier Ambachten, in beroep tegen een uitspraak van de Raad van Vlaanderen.

- ARA, Grote Raad, Beroepen uit Vlaanderen, nr. 867

- zie ook: ARA, Grote Raad, Geëxtendeerde Sententiën, 865.110, p. 1905-1930 (nr.

227
1565/08/08

Landvoogdes Margaretha van Parma geeft opdracht aan de abt van Boudelo om samen met de abten van Ten Duinen, Ter Doest en Drongen, het OLV-kapittel van Kortrijk, en de schepenen van Saeftinghen en Hulsterambacht de dijken van het Land van Saeftinghe te inspecteren en een advies uit te brengen.

- origineel: RAG, Abdij van Boudelo, nr. 2576

- regest: Vleeschouwers C. 1983, nr. 1112

783
1566/02/05

Filips II gebiedt de dijkwerken in Terneuzen en Vremdijcke mee te laten bekosten door de kasselrijen van Axel, Hulst, Boekhoute, de Oudburg en Kaprijke.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 12851, nr. 12241

848
1566/05/06

De ingelanden van de wateringhen de Oude Yevene, Groede, de Nieuwe Polder van Gaternisse, de Oude Yevenepolder en de Stenenpolder kondigen een reglement af betreffende het bestuur van het Oude Land van Gaternisse dat geabandonneerd is in handen van de ingelanden van de vijf voormelde wateringhen, ondermeer betreffende administratie, aanbestedingen en leveringen.

- post in rekening: RAB, Registers Vrije, 15170, f° 17r-19v

173
1566/08/06

Getuigenverhoor door schepenen van Hulsterambacht betreffende de bedijking van de Nijspolder en de Sint-Baafspolder.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 12843 (Gysseling nr. 12076)

174
1566/09/23

Schepenen van Hulst brengen verslag uit van getuigenissen in een proces tussen de Gentse Sint-Baafsabdij en de abdij Ten Duinen enerzijds en Hulsterambacht anderzijds, betreffende het dijkonderhoud in de Sint-Baafspolder en andere polders bij Ossenisse (Hulsterambacht).

- origineel (?): RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 12840 (nr. Gysseling 12077)

361
1567/10/07

Overeenkomst tussen de stad Nieuwpoort en de kasselrij Veurne betreffende het onderhoud en de herstellingen van drie bruggen, waaronder de "Rioole-brugge".

- origineel: RAB, kasselrij Veurne, oorkonden nr. 461

929
1567/12/23

Koning Filips geeft toestemming aan Robert van Haefden, koopman van Antwerpen voor de bedijking van schorren te Doel en het Lenisland, voor een totale omvang van 3000 gemeten.

- originele registratie: ADN B 1624, f°84r-87r

- zie de Kraker A., 1997, p. 98.
- zie Van Gerven, 1977, pp. 261-265.

496
1568/01/17

Koning Filips verlengt het octrooi verleend aan de inwoners van Breskenszand op verzoek van Willem, hertog van Kleef en heer van Breskenszand, om een belasting te heffen bestemd voor onderhoud en herstel van de haveninfrastructuur.

- originele registratie: ADN B 1624, f°86r

716
1568/06/26

Keure van Kamerlingsambacht, afgekondigd door de schepenen van het Brugse Vrije.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1880, pp. 3-10

602
1569

Proces voor de Grote Raad tussen dijkgraaf, gezworenen en leggers van de schorren van Doel, enerzijds en de pachters en inners van de aksijnzen op bier en wijn in Saeftinghe, Kioldrecht, Kallo en elders, en de schepenen van de keure te Gent anderzijds, betreffende de vrijstelling van aksijnzen tijdens dijkwerken.

- ARA, Grote Raad, Beroepen uit Vlaanderen, 189

497
1570/06/10

De Raad van Financiën geeft toelating aan de schepenen van Hulsterambacht en het Land van Saeftinghe en de ingelanden van de polders Middelpolder, Speyerspolder en Groot-Merlemont om hun bezit te hypothequeren ten behoeve van het dijkherstel.

- originele registratie: ADN B1625, f°64r

580
1570/11/08

Koning Filips stelt commissarissen aan bevoegd voor het dijkherstel na de overstromingen van één november 1570 in het Land van Saeftinghe.

- afschrift: RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum
- gecollationeerd afschrift: ARA RK 28051, f°1r-4r

- regest: Terlinden Ch. 1912, op datum
- analyse: Van Lokeren A. 1871, II nr. 2302.

858
1570/11/23

Schepenen van het Brugse Vrije staan in hun hoedanigheid van oppersluismeesters de Blankenbergse watering toe over te gaan tot de verkoop van renten ten laste van de watering, ten gevolge van de grote overstromingen.

- afschrift 1627 van vidimus door schepenen van het Vrije d.d. 1571/12/25: RAB, Fonds Jezuïeten Brugge, 1591, p. 581-582
- afschrift zelfde vidimus in: RAB, Fonds Jezuïeten Brugge, 1593, f°227v-229r

- datering: gedateerd in afschriften 23/11/1571, maar vermoedelijk is eerder 23/11/1570 (onmiddellijk na vergadering ingelanden) bedoeld

581
1570/12/03

Koning Filips kondigt maatregelen af ten behoeve van het herstel van de schade na de overstromingen van november 1570.

- afschrift: ARA Audiëntie, 1166, f°211

- regest: Terlinden Ch. 1912, op datum.

190

1571/05/01

Gomaer de Witte, bericht namens de andere tiendpachters van de Gentse Sint-Baafsabdij op het eiland Kadzand dat op Allerheiligen 1570 de Zandpolder, de Bladelinspolder, de Kapellepolder, de Sint-Christoffelpolder, de Sint-Jorispolder, de Metteneyepolder, en de Eikenpolder geïnuundeerd zijn, met verzoek de schade te komen inspecteren.

- origineel (?): RAG, Sint-Baafs en Bisdome, K 16697 (Gysseling nr. 14459)

719

1571/05/23

Aanbesteding van de vervaardiging van een nieuwe ommeloper voor de Isenpolder, de Tuinpolder, de Oude Polder, de Ghiselin van de Pitte polder, de Pieter Ratgheers polder en de Middelpolder, op last van de watering Groede.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs-en bisdome, K 1102, afzonderlijk katern

498

1571/07/17

Het Land van Waas en de Oudburg van Gent worden verplicht bij te dragen tot het dijkherstel in Axel-ambacht en Assenede-ambacht.

- originele registratie: ADN B 1625, f°174r

857

1571/07/26

De algemene vergadering van de Blankenbergse watering geeft het bestuur van de watering toelating de herstellingswerken verder na de overstroming verder te zetten en desnoods ook over te gaan tot nieuwe renteverkopen.

- afschrift 1627 van vidimus door schepenen van het Vrije d.d. 1571/12/25: RAB, Fonds Jezuïeten Brugge, 1591, p. 579-580

- afschrift zelfde vidimus in: RAB, Fonds Jezuïeten Brugge, 1593, f°226r-227r

499

1571/11/19

Koning Filips stelt de schepenen van de stad Oostende, Jean van Overschelde, schepenen van het Brugse Vrije en Guillaume de Blicckere, sluismeester van Kamerlingsambacht aan als verantwoordelijken voor het herstel van dijken en sluizen in Oostende en de heffing van de

noodzakelijke taksen.

- originele registratie: ADN B 1626, f°1r-4r

882

1572/01/14

Koning Filips geeft de schepenen van Gent toelating de schorren in Assenede-ambacht te bedijken, die eerder begrepen waren in het bedijkingsoctrooi verleend aan Adolf van Bourgondië (1561).

- originele registratie: ADN B 1626, f°64v

542

1572/01/14 (n.s.)

Notariële akte met protest van de watering van Serwoutermansambacht tegen het octrooi verkregen door de stad Oostende voor de omslag van de kosten voor de dijkwerken van de stad over de wateringen Serwoutermansambacht, Kamerlingsambacht en Blankenberge.

- origineel: SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 345

228

1572/07/08

Koning Filips geeft de ingelanden van Hulsterambacht, het Land van Saeftinghe en het Land van Beveren de polders van Saeftinghe, Groot-Merlemont, de Middelpolder, Speelmanpolder en Polder van Namen, deel uitmakend van het vorstelijk domein, met al hun inkomsten in bezit voor een periode van twee jaar, samen met de slikke van Oud-Hontenisse.

- originele registratie: ADN B 1626, f°38r.

- regest: *Vleeschouwers C. 1983, nr. 1118*

582

1572/08/07

Koning Filips staat Hulsterambacht, het Land van Saeftinghe en het Land van Beveren toe de voorgesloten bedragen voor dijkherstel te recupereren.

- afschrift: ARA RK 28052

- regest: *Terlinden Ch. 1912, op datum.*

501

1572/08/22

Toelating aan de schepenen van Axel om voor de bedijking van de polder van Vremdijcke en de Koudenspolder het bedrag van 14000 pond te gebruiken dat ze de vorst verschuldigd zijn.

- originele registratie: ADN B 1626, f°85r

583
1572/08/26

Koning Filips kondigt maatregelen af ten behoeve van het dijkherstel in het Land van Waas.

- afschrift: ARA Audiëntie, 1144

- regest: Terlinden Ch. 1912, op datum.

270
1572/voor 2 november

Jacob Rogiers, vorstelijk commissaris voor de bedijkingen van Biervliet verzoekt de Geheime Raad een uitvoeringsbevel te krijgen van het octrooi waardoor de heerlijkheid Watervliet verplicht wordt mee te betalen aan de bedijkingen te Biervliet tot een bedrag van 1000 lb. van 40 groten, daar Watervliet beschermd wordt tegen de zee door deze dijkwerken.

- origineel: ARA, Geheime Raad, 1309

627
1573

Proceskosten uitgegeven door de watering van de Broeke en Moerkerke Zuid-over-de-Lieve in een geschil met de stad Damme betreffende het gebruik van een sluisje bij de vesten van Damme in de zuidoost van de Zoute Vaart van Brugge, ondermeer aan Pieter Pourbus voor het vervaardigen van een situatieschets.

- origineel: RAB, Fonds Jezuïeten, 1876
- editie: van Zuylen van Nyevelt A. 1934.

830
1574

Filips II verleent toestemming voor de bedijking van de "omrinck vande Eegale tot Eyckervliet" bij Bornem.

- gepubliceerd document door Christoffel Plantijn: ARA, Geheime Raad, 1309.

345
1574/05/09

Schepenen van de stad Veurne maken de verklaring bekend van Jan van der Brugghe f. Pieter op verzoek van de kasselrij van Veurne, met betrekking tot een incident negen jaar eerder omtrent het bezit van de sleutels van de west- en oostsluis bij Nieuwpoort.

- origineel: SA Veurne, oorkonden, nr. 477

886

1574/05/10

De ingelanden van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve vaardigen een reglement uit over de schouw en het archief.

- post in rekening: RAB, Watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, 388/1, f°1r-v

449

1576/03/02 (n.s.)

Koning Filips kondigt reorganisatie af van het dijkonderhoud in het kwartier van Terneuzen, met abandon van het eigen vorstelijk domein in het gebied.

- editie: Placcaetbouck III/1, pp. 454-471

- zie ook de Kraker A. 1997 en Gallé P.H. 1963

408

1577/02/01

Overzicht van de aanspraken uitgeoefend op de schorren van Ijzendijke-ambacht, teruggaand op het oorspronkelijke bedijkingsoctrooi van 1497, en de associatie van leggers van 1503.

- origineel: SAB, Oorkonden Watervliet, nr. 704

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1892, pp. 413-420

687

1577/03/30

Wettelijke passering van een akkoord verleden voor de schepenbank van het Brugse Vrije tussen de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, de Broeke en Stampershoeke enerzijds en Adriaan van Quickelberghe en kinderen anderzijds over de afwatering van de gronden van laatstgenoemde partij gelegen bij Broosende via de vermelde watering, met afschrift van de legger van deze gronden door landmeters G. van Zwevezele en F. van Marissien.

- gecollationeerd afschrift 1655/02/20: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2

686

1577/04/29

Overeenkomst tussen de watering De Broeke en Zuid-over-de-Lieve betreffende de verdeling van de kosten uit het proces met Damme over een sluis in de vesten van Damme, en andere kosten die door de Broeke waren voorgeschoten, ten behoeve van de associatie van beide watering.

- gecollationeerd afschrift 1597/006/24:RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°30v

539
1579/02

Verzoekschrift van de watering van Moerkerke Zuid-over-de-Lieve, De Broeke en Stampershoeke aan de magistraat van het Brugse Vrije als "superintendenten" van de watering betreffende wateroverlast door water afkomstig van Male en het Sijseelse.

- afschrift: SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 347

535
1581

Processtukken voor het Brugse Vrije betreffende de afwatering van 500 gemeten grond genaamd "de Riet" behorend tot de watering Eiesluis via de Blankenbergse watering.

- afschrift: SAB, Reeksnummer 523, kalknummer 346

507
1583/11/02

Pieter Pourbus legt rekenschap af van de onkosten die hij gemaakt heeft tijdens zijn inspecties van dijken, wateroverlast en noodherstellingen in het Brugse Vrije.

- origineel (beschadigd): RAB, Brugse Vrije, Schifting van Zuylen, nr. 740

847
1584/05/10

De algemene vergadering van het Brugse Vrije kondigt reglementen af, ondermeer met betrekking tot de schouw, het archief, en de kaart die vervaardigd is door Pieter Pourbus.

- post in rekening: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 395/1, f°1r-2v

229
1585/09/23

Koning Filips stelt een college van acht commissarissen aan, bestaande uit zeven grote ingelanden en één vertegenwoordiger van de kleine ingelanden, verantwoordelijk voor het dijkherstel in het Land van Saeftinghe, en Hulsterambacht, met bepalingen over de heffing van het geschot en de bijdrage van achterliggende gebieden.

- regest: *Vleeschouwers C. 1983, nr. 1139*

268
1585/10/31

Verzoekschrift van de watering Bewester Ee om toelating te krijgen voor de verkoop van renten, met instemming van de Geheime Raad, de Raad van Vlaanderen en de magistraat van het Brugse Vrije.

- origineel: ARA, Geheime Raad, 1309

440
1586/04/15

Landvoogd Alexander Farnese geeft instructies aan dijkgraaf-generaal van Brabant en Vlaanderen, Gregorio del Plano, voornamelijk met betrekking tot de Brabantse Scheldepolders.

- editie: Placcaetbouck III/1, pp. 438-439

805
1586/11/05

Koning Filips verleent toestemming aan de ingelanden van de "broeklanden" van Bornem, Hingene en Weert om deze gebieden te herbedijken.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, B 2603/2 (Gysseling nr. 29650)

865
1587/01/31

Koning Filips regelt de herbedijking bij Oosterweel.

- editie: Placcaetbouck III/1, pp. 481-484

273
1587/12/19

Algemene omstelling van 100.000 gulden bestemd voor het dijkherstel in het kwartier van Sluis ten gevolge van het octrooi van 1587/10/08 over een aantal steden en plattelandsomschrijvingen in het Brugse Vrije.

- (gelijktijdige) publicatie: ARA, Geheime Raad, 1309

441
1588/08/12

Landvoogd Alexander Farnese geeft instructies aan dijkgraaf-generaal Gregorio del Plano voor het dijkherstel in Vlaanderen.

- editie: Placcaetbouck III/1, pp. 439-440.

265
1589/(11/07)

Ontwerp van ordonnantie door de Geheime Raad, betreffende het massale abandon en de openbare verkoop van gronden in de Kasselrij Sint-Winoksbergen, met verzoekschrift van de magistraat van Sint-Winoksbergen.

- ontwerp van ordonnantie (op basis van verzoekschrift van Sint-Winoksbergen): ARA, Geheime Raad, 1309

267
1589/(voor 28 januari)

Verzoekschrift Brugse Vrije aan koning Filips om de terugbetaling van een lening van 6000 florijnen toegekend door de heer van Wissekerke voor de herbedijking van Ijzendijke te mogen putten uit de middelen beschikbaar voor het algemeen bedijkingsoctrooi voor Vlaanderen, om deze vervolgens binnen de twee jaar terug te kunnen betalen uit de middelen gegenereerd door een volgend particulier bedijkingsoctrooi voor de streek van Sluis, met verzet door Gent.

- afschrift: ARA, Geheime Raad, 1309

442
1589/06/30

Instructie aan dijkgraaf-generaal Gregorio del Plano om de wateringen van Reigarsvliet, Eiesluis en de naburige wateringen te verplichten over te gaan tot de dichting van een dijkdoorbraak tussen Hoeke en Sint-Anna-ter-Muiden teneinde de wateroverlast voor de stad Sluis te verminderen.

- editie: Placcaetbouck III/1, pp. 440-441.

272
1589/11/10

Koning Filips kent op verzoek van het Brugse Vrije reductie toe op het geschot van 10 "pattards" per gemet dat geheven wordt ten behoeve van het dijkherstel in het kwartier van Sluis, wegens het grootschalig abandon, ondermeer op het eiland Kadzand.

- gecollationeerd afschrift: 1591/04/15: ARA, Geheime Raad, 1309

195
1589/12/23

Jacob de Costere licht het kapittel van Sint-Baafs te Gent in over de aanstaande dijkwerken bij Sluis en de heffing van een geschot ten behoeve van deze werken.

- origineel: RAG, Sint-Baafs en Bisdome, K 9116/15 (Gysseling nr. 15314)

534
1590/01/18

De gezworenen van de herbedijking van Reigarsvliet maken bekend dat drie gemeten land te Sint-Pieters-op-de-Dijk wegens wanbetaling van geschot door de dijkgraaf (substituut van dijkgraaf-generaal Gregorio del Plano) verkocht zijn geweest.

- afschrift: SAB, reeks 523, kalknummer 346

888
1590/01/18

De gezworenen van de herbedijking van Reigarsvliet maken bekend dat 75 roeden te Oostkerke wegens wanbetaling van geschot door de dijkgraaf verkocht zijn geweest.

- origineel: Brugge, Archief Groot-Seminarie, Spermalie, nr. 739

443
1590/07/17

Bevestiging van de bevoegdheid van dijkgraaf-generaal Gregorio del Plano om de rekeningen van de bedijkingen in het kwartier van Gent en Brugge te controleren.

- editie: Placcaetbouck III/1, p. 442.

885
1591/03/16

Keure van de watering van Vladslo-ambacht, uitgevaardigd door de magistraat van het Brugse Vrije.

- afschrift: RAB, Oorkonden van het Brugse Vrije, nr. 775

38
1591/11/27

De Geheime Raad verordent op vraag van de abdij van Sint-Andries dat de wateringen bij wanbetaling van geschot slechts beslag mogen leggen op goederen van schuldenaars binnen de watering gelegen, en tevens op de vruchten van de grond, en de pachters.

- afschrift: RAB, Blauwe Nummers, 5893

826
1597/04/15

Koning Filips geeft toestemming aan de ingelanden van de Oostmanspolder in Ijzedijke-ambacht om bij niet-betaling van het geschot voor herbedijking, gronden niet te onteigenen, maar slechts in beslag te nemen en ten behoeve van de watering te verpachten tot het verschuldigde geschot is opgebracht.

- gecollationeerd afschrift 1598/08/28: ARA, Geheime Raad, 1309 (in bundel met andere documenten)

827
1599/09/10

Aartshertogen Albrecht en Isabella verlenen toestemming aan de ingelanden van de Jeronimus-, Oudemans-, Vrije, Sint-Jans-, Sint-Lievens-, Roeselare-, Bentille- en Oostpolders om tot herbedijking over te gaan.

- afschrift: ARA, Geheime Raad, 1309

444
1600/09/20

De aartshertogen geven dijkgraaf-generaal Gregorio del Plano opdracht de dijkdoorbraken tussen Koksijde en Slepeldamme in Aardenburg-ambacht te dichten, met aanstelling van gezworenen van de bedijkingen in het kwartier van Brugge en het Brugse Vrije.

- editie: Placcaetbouck III/1, pp. 443-444.

- zie ook RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 16686 (Gysseling nr. 15444)

346
1600/11/08

Notariële akte met verklaring van Willem van der Corenhuize, Pieter de Boom, Jacob Valke en Pieter de Waterleet op verzoek van de abt van Ten Duinen over wantoestanden bij de Noordwatering van Veurne, vooral met betrekking tot het financieel beheer van enkele watergraven.

- origineel (vertaling van Middelnederlands in Frans): SA Veurne, oorkonden, nr. 562.

725
1615/04/22

Concept voor de herbedijking van de Oude Yevene-watering, dat zal voorgelegd worden aan de ingelanden.

- origineel: Archief Waterschap Zeeuws-Vlaanderen, Vrije Van Sluis, Oude Yevene, voorlopige nummering 36, f°2r-4v

852
1615/11/04

Gehomologeerde kostuimen van stad en kasselrij Veurne, ondermeer in verband met de schouw van land- en waterwegen.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1896, p. 180 e.v.

24
1619/08/28

Gehomologeerde kostuimen van het Brugse Vrije en aanvullend politie-reglement, ondermeer betreffende schouw en onderhoud dijken, waterlopen en landwegen.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 24 e.v.

717
1622/11/20

Octrooi voor de drooglegging van de Lage Moere van Meetkerke.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1880, pp. 72-75.

718
1625/03/14

Ordonnantie van de magistraat van het Brugse Vrije betreffende de mobilisatie van het dijkleger.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1880, pp. 75-76.

98
1777/04/11

Het Brugse Vrije vaardigt een ordonnantie uit met betrekking tot de turfwinning ("darinckdelven") en steenbakkerijen.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1880, pp. 390-392.

b.5.3 Uitgave van enkele belangrijke teksten

709

1282/05/02

Keure van de watering Eiesluis

- origineel: Brugge, Archief Groot Seminarie, Ten Duinen, nr. 1198 bis
- editie Corpus Gysseling I, nr. 412
- editie Vandeputte F. 1864, pp. 628-629, nr. 574.
- editie Carton C. 1841, pp. 114-115.
- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, pp. 65-69

Editie naar Corpus Gysseling I nr. 412

Jnt iaer ons Heren als men sine incarnatie screef, dusentich twee hondert, tachtentich ende twee in meye auende. De cuere ende de meentucht van Heyensluis droech oueren. Dat zo wie dat sluus meester sal ziin iof ontfanghere binden zeluen ambochte vpt Vrie iof vpt der Canoenke, dat hiet sal ziin sonder salaris ende sonder enigghen cost der vp te doene ende bi sinen eede ende dijc scepenen diere ghelike ende van alden ghescoeten die men scieten sal van ghelde soe zal elc meentere ghelden sinen hontman zijn ghescoet binne drien zoendaghen gheboden ende die dies niet ne dade binne desen vorseiden drien gheboden dat die hontman zal innen vp sine meenters binder naester woeker daer na metter tuivoude sonder enich profiit zelue daer of te hebbene ende ne ghoudet die hontman niet ouer hem ende ouer alle zine meenters bin desere vorseider woeker, soe zoud de ontfanghere panden binder woeker daer na vp den hontman van hem ende van alle zinen meenters metter tuivoude ende dese vorseide tuivouden bede van meenters ende van hontmannen alle zullen zie tsambochts ziin ende alle die ghescoete die men sciet van ghelde die zalmen panden metten Vrien scoutete. Ware oec dat zake dat enich man ware portre iof clerec iof buten ambochte wonende soe zal met moeghen innen vp zine tsenzers iof vp den ghoenen die dat land noot iof ploot, iof vp hare ghoet soe waer dat ment vind binne Brugh ambocht met alze zuilker cuere alze hier vorseid es. Ende niemene soe ne es ghebonden langher te zine sluus meester iofte ontfanghere danne een iaer het ne zie bi haer lieder wille. Ware oec dat zake dat jmenne hier na maels dese cuere braeke, alze dat hie enigghen cost haelde van sluus meestersscepe iof van ontfangherscepe, soe zouden dese sluus meesters ende ontfanghers, dijs Jhan van Cleiem, Robrecht van Raessuale, Boudene van den Walle, Boudene de Moenec, ontfanghers de abt van der Does, Jhan Bertolfssoene hebben alze zuilken cost ende alze zuilc salaris alze de ghoene hadden die voer hem waren ende soe wat houte dat men coept daer ouer zullen ziin alde sluus meesters ende ontfanghers ende de meester van sinte Jhans huus iof man van zinent haluen hem lieden ne lette zin. Vort es ghecurd dat nimene ne mach ghelt woekeren vp tambocht het ne ware bi ghemeenre cuere, het ne ware dat zake dat tland laghe in vresen van invloeds te wordene. Vort es ghecurd dat men alle waterghanghe ende alle dike zal deelen, ende dat men elken hontman zal gheuen siin deel ende cauelen, ende dat soe zal men bedriuen met diicscepenen ende metten waesscoutete met alze zuilker cuere als mer toe maken zal, ende een Vrie scepene zal hebben alze vele machten alze twee diicscepenen, ende dese, miin here Jhan van Utkerke, miin here Jhan de Hamer rudders, Diederick de Vos, Jhan van Poele, Hughe de Grote, Willem van Cleihem, Lambrecht Diedericks soene scepenen van den Vrien die binden hem van al dat ter vorseider waterringhen van Heyensluis te doene es van dat te haren scependoeme behort sonder salaris te pinenne ende sonder enigghen cost vp tambocht vorseit te doene, ende omme dat wie vorseide scepenen waren ouer alle dese dinghe diere voren ghescreuen staen ende zie wettelicke ghehandelt waren ende ibannen in de Vrie virscarne bi maninghen van den ghoenen diet wettelicke doen mochte ende zie vast bliuen ende ghestade, soe hebben wie dit gheschifte ghezeghelt met onsen zeghelen vthanghende. Dit was ghedaen int iaer ons heren als men sine incarnatie screef dusentich ende twee hondert tachtentich ende twee vpten eersten saterdach van

meye.

434

ca. 1310

Klachtenlijst van de graaf van Vlaanderen tegen de abdij Ten Duinen met betrekking tot de herbedijking van Ossenisse

- origineel: RAG, Oorkonden, Chronologisch Supplement, Wyffels, nr. 550.

Editie naar origineel

Dit es die callaenge die mijn here die grave hevet te hemlieden wart van den Dunen van den lande van Ossenisse

Mijn here seict dat dabt van den Dunen ende sine liede camen in tander jaer na dien dat Ossenisse ut ghing metter vloet vor toef ende toghden dat har lant dat VI m ghemete groet es ofte mere ende dar toe al Hulsteramboeght verloren waren men diecde Ossenisse ende baden dat men Ossenisse dade diecken.

(tussengescreven) Dit sin de ghone die waren over die dikage die noch leven: broeder Michiel Russchinc van Stoppeldike ende Snoc vanden Orde.

Vort seit [...] van den [Dunen] omme te beledene die dicage ende te bereckene met ten minsten coste ende metter mester vrome van den lande van Ossenisse

(tussengescreven). Ende alle dese sticke die hier in sin ghescreven sin van alle mesgripe te mins heren segghene na der ordonnancie diere ghemaect was.

Vort seit min here dat si die vorseide dicage beleiden ende berecten ten utersten dat jaer boven deser bevelinghen omme die bate van haren verschen lande tjeghen Dans Justaes wille die al dien tiden van ove cam met sgraven lettren omme die sake ende dar toe tjeghen der ghemeenten wille ende seiden dat si die dikase leden soeden na wille omme die bate van haren versghen lande ende seiden mesgrepen si iet si waren rike ghenogh te betrenne.

Vort seit mijn here dat si dat jaer leiden te scaden ende verlise boven der bevelinghen die hemleden ghedaen was ende boven den verboden dat hem leiden Dans Justaes dede van mijns heren halve mijns heren ghelt al dat hi dat jaer leide in die dikase dar af dat si rekenden dat jaer XVIIIm lb. lettelt min ofte me met allen coste ende si rekenden IIII lb. up elc ghemet van mins heren lande ende thare lant quite. Ende seit mijn here dat si hem sien sculdich te kerne al sien verlegghen van dien jaer.

Vort seit mijn here dat si liede van den Dunen derghelike leden te scaden ende te verlise die bate van den insaten die si daden van haren versghen lande ter dikasen van Ossenisse dat jaer. Ende seit mijn here dat abt van Dunen ende sine liede hem sculdigh te kenne die vorseide bate van al so varre al so gheloopt an mijns heren lant dat jaer.

Vort seit mijn here dat dabt van den Dunen ende sinen liede diecden Ossenisse derde jaer sonder enighe bate te done ter dikasen van Ossenisse dat jaer van haren versghen lande dar mede dat si hemselven diecvellinghen dede XXc roeden lanc. Ende hesght hemleiden mijn here die bate van al soverre al so lopen magh an sien lant dat jaer.

Vort seit mijn here dat die chore dar van den lande seght dat so wat lande dat binnen den

amboghte leght ende ghemac nemt ofte verligtenesse van watre van dikasen sal cost ende last draghen ter dikasen na die bate die het dar af nemt. Ende seict mijn here dat har lant dar af dat si selve seiden dat verloren waren men dikede Ossenisse bate ende verligtenesse van watere nemt van der dieckasen van Ossenisse. Ende seit mijn here dat si van haren vorseiden lande sien sculdigh net (sic) te dikene met Ossenisse met mete ghelike ofte te sinen saghe oft te sire lide na die ornanse die ghedaen was doe men hem die dikase van Ossenisse beval.

Vort seit mijn here dat si over desen cost die si selve sculdigh waren te done an die dikase van Ossenisse sien lant hebben ende vrome dar of ghegheven tonrechte ende te verghefs. Ende seit mijn here dat si hem sien sculdigh te kerne sien lant dat si tonrechte van hem hebben ende die vrome die dar of comen es.

Vort seit mijn here dat dabt van den Dunen ende sine lide lant namen van hem in Ossenisse over ghelt dat si over hem hieten legghen in die dikase van Ossenisse tghemet som over XXX sc., som XL sc. som LX som C sc. som over VI lb., VII lb. ende som over VIII lb. ende gheen over hoger, dar af dat si som hebben ghegheven tghemet omme XXV lb. som omme XXX lb., XXXV lb., ende som omme XL lb. ende hogher uet te slane te darringhe behoeden hemlieden den gronde dar die gront al nogh in summighe steden des ghels wart es dar over dat sijt namen. Ende seit mijn here dat hi hir in es swarlike bedroghen ende dat si sien hem dat sculdigh te beteren.

(toegevoegd) ende die van den Dunen houden VIc imete lantz van min here over den cost die si gherekent die hadden ghedaen ende tonrechte.

Vort seit mijn here van siens lants halven dat hi in Ossenisse hevet dat dabt van den Dunen ende sine lide versoeght waren in terste jaer alse Ossenisse verlorenen wart metter ze te bate te done ter dikase van Ossenisse in vrinscepe ende in rechte na die chore ende die costume van diecvellinghen dar in lant.

Vort seit mijn here dat dabt van den Dunen ende sine lide onseiden den lande van Ossenisse alle bate ende beletten dien vorseide lande die wet dar up ende blef tlant van Ossenisse dat jaer verloren bi fauten van hemleiden van den Dunen. Ende seit mijn here dat si den lande van Ossenisse sien sculdigh te kerne alle scade ende al cost die dien vorseiden lande dar af comen es dat es die cost van den andren jaren dat nu ende van den ersten mede.

(toegevoegd) Ende die van den Duynen houden noch Vc mete lants omme VIc mete te dikene tvelke VIc mete mijn here Rasse lardi (?)

822

1312/03/11 (n.s.)

Keure van de watering Eiesluis

- origineel: Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, oorkonden nr. 33

Editie naar origineel

(*dorsale notities*): coura de Heyensluus (14e eeuw), de wateringhe van Heys (14e eeuw), eene cuere vander watringhe van Heyensluus. Actum anno M^oCCC^o ende XI° etc. (15e eeuw), 1311 (18e eeuw).

[W]ie Gheraert van Uutkerke, Philips van Poele, Jan vanden Zande, Adaem van Calvekete, Daniel van Buekemare, Woutre die Vos, rudder, Heinric van Meetkerke, Jan die Baenst, Woutre van Zekervliete, Heinric vander Hove, Willem Hontin, Boudin die Vlaming, Willem

die Corte, Heinric Storem, Boudene Soen, Jan f. Gillis van Ernegheem, ende Jan van Keten, scepenen van den Vrien doen te wetene allen den ghoenen die dese lettren sullen sien iof horen lesen dat cam vor ons up enen wetteliken claghedach in wetteliker ghebanre vierschare Willem van Cleyhem ende heesscede raet ende taleman om die nood vanden lande ende toghede dat die cuere ende die meentucht van der wateringhe van Heyesluus over een hadde ghedraghen ende ghecuerd ene cuere ende ene ordenance die hieraner volghet: int iaer ons heren als men screef sine incarnacie dusentich driehondert ende ellevene tsondaeghs vor Sinte Gregoris daghe die cuere ende die meentucht vader wateringhe van Heyensluus droech over een ende cuerde dat so wie die sluusmeester sal siin iof ontfanghere binden ambochte vander selver wateringhe van Heyensluus up tFrie iof upter Canoneke iof up tsProefs dat hiet sal siin sonder salaris ende sonder enighen cost der up te doene bi sinen eede ende [d]ijcscepenen diere ghelike ende van allen ghesloten diemen scieten sal in ghelde so sal elc meentre ghelden sinen hontman sijn gheslot binnen drien soendaeghs gheboden, ende die dies niet ne dade binnen desen vorseiden drien gheboden, dat die hontman sal innen up sine meenters binder naester woce daernaer ende [...] die meenters haren hontman niet binnen der vorseide woeken, dat die hontman upgheve binnen der vorseider woeken daer naer coemende den scoutete metten tuivouden ende daerbi moet die scoutete up lecghen tghelt al droghe, ende diere ghelike ne gholde die hontman niet over hem ende over sine meenters den ontfanghere binnen der vorseider woeken, dat die ontfanghere binnen den naesten achte daghen daernaest dat sculdich es up te ghevene den scoutete metten tuivouden, ne doet hies niet dat hie selve ghehouden es vanden ghelde. Daerbi moet die scoutete al droeghe tghelt up lecghen van al dat die ontfanghere hem upghevet. Ende ware dat sake dat die scoutete faelgierde tsontfanghers ghemoede te hebbene ende der hontmanne van dat hem up ghave, so soudement vort an up gheven den crichoudre tsheren bouf metter vorseider tuivoude te inne, ende daer moeste hi tghelt up lecghen al droghe iof hare ghemoede hebben, ende dat elc mensche die gheharvet ware binden ambochte vander vorseider wateringhe daertoe spreken mochte te wetten omme den here te beduinghene vanden vorseiden sticken. Vort es ghecuerd ware dat sake dat enigh man ware portre iof clerc iof buten ambochte woenende vander vorseider wateringhe datment inne up sine chensers iof upten ghoenen die sijn goed notet iof plotet iof up sijn goed daerment vindt binnen den Brugschen ambochte met also sulker cuere alst vorseit es. Vort es ghecuerd dat niemene ghebonden si langher sluusmeester iof ontfanghere te wesene te gadre danne een iaer het ne ware bi consente an beeden siden. Vort es ghecuerd dat so wat houte dat men copen sal dat daer over sullen sijn alle die sluusmeesters iof die meeste menichte van den sluusmeesters ende die ontfanghere ende die meester van Sinte Jans huus iof man van sinen halven ende als ma[nr]e of rekenen sal datmen betoghe wie dat van hemlieden daer over gheweset sal hebben. Vort es ghecuerd dat niemene gheen ghelt woeken mach up tambocht het ne si dat tland invloeds worde bi zeghanghe, dat God bescerme, ende bider ghemeenre cuere vander vorseider wateringhe ende die anders dade dats tambocht niet der of ghehouden ware. Vort es ghecuerd dat men alle watganghe ende alle dike deluen sal ende maken als te doene es, ende elken hontman sal gheven sijn deel ende cavelen, ende dat salmen bedriven bi dijcscepenen ende metten scoutete met also sulker wet als men dertoe maken sal ende een vriescepenen sal hebben also vele machten als twe dijcscepenen. Vort es ghecuerd dat men vort an ghene ghescoten scieten sal die sluusmeesters ende die ontfanghere ne hebben claerlike betoghet alreest vor die meentucht ter stede daer die cuere ende die meentucht vander vorseider wateringhe beclaghet sal sijn ende in wat state up die tijd tambocht si ende waertoe datmen tghelt van dien ghescote orbaren sal ende bi namen ende bi toenamen betoghen wiere achter sijn van verledenen ghesloten, ende alddaer ter stede so vermat hem Willem van Cleyhem vorseit helpe an scepenen dat dese vorseide cuere ende ordenance over een ghedraghen ware ende ghecuerd daer die cuere ende die meentucht vander vorseider wateringhe wettelike ghedaegt stont ende begherde dat men dese vorseide cuere ende

ordenance wettelike bannen soude iof datment hem ter wet waert keerde, daer maende ons scepenen vorseit Diederic van Snipgate, wettelic crichoudre vanden Vrien Brugschen ambochte te dien tiden dat wie hier of een wettelic vonnesse wisen souden. Ende wie vorseide scepenen wijsden kenneden scepenen also vele alst sculdich waren te kennen dat also ghevaren ware als hem Willem van Cleyhem vermeten hadde in siere tale datmen die vorseide cuere ende overeendraghen wettelike bannen soude te stane also langhe als soe sculdich es te stane, ende te alder ghoere proufite ende bate diere proufijt ende bate of sijn sculdich te hebbene ende te alder ghoere coste ende scade diere cost ende scade of sijn sculdich te hebbene, ende daer was ghemaendt van siere helpe ende daer hadde hie wettelike vulle helpe van aldies hie hem vermeten hadde in siere tale ende was hem te wetten bekennet sine wettelike vulle helpe. Ende aldaer ter stede so ben wettelike (sic) Diederic van Snipgate, wettelic crichoudre vorseit dese vorseide cuere ende dit vorseide over een draghen naerden vonnesse van ons scepenen vorseit. Ende omdat alle dese vorseide dinghen wettelike ghedaen [ende] te wetten vulcoemen ende wie vorseide scepenen willen dat sie vast ende ghestade bliven, so hebben wie dese lettren gheseghelt met onsen zeglen uuthanghende in kennessen. Dit was ghedaen tsaterdaeghs vor half maerte int iaer ons heren alsmen screef sine incarnacie dusentich driehondert ende ellevene

587

1330/05/12

Schepenen van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve enerzijds, en de abdij Spermalie en de laten van Sijsele anderzijds betreffende wateroverlast.

- origineel: Brugge, Archief Grootseminarie, Spermalie, 189

- vidimus 1335/11/14 door de abt van de Eekhout-abdij: Brugge, Archief Grootseminarie, Spermalie, 210a

Editie naar origineel:

Wie Philips vanden Poele, ruddre, Ywein van Varsenare, Maertin die Wevel, Woutre van den Zande, Heinric Bigoet, Willem van Mesheem, ende Boudene die Broekere, schepenen vanden Vrien doen te wetene allen den ghenen die dese letteren sullen sien jof horen lezen dat wie wettelike waren ghemaent in ghebanre vierscarne vanden dardendaghe van onsen wetteliken maenre Heinrike van Meetkerke houdende die cricke te dien tiden als van ere vurst daer wi mede gheladen waren tusschen Hughe den Futselare alse wettelic claghene vander wateringhe van Moerkerke ambocht bezuden der Leye of een side ende mire vrouwen verLizebetten abbedissen van Spaermaelgen in dien tiden of ander side, als van enen eessche die Hughe die Futselare vorseit als wettelic claghene vander vorseider wateringhe te wetten hadde ghedaen te mire vrouwen verLizebetten waert abbedessen vorseit, ende te Lambrecht Otterlins waert ende ten laten waert van Malen ende te Veys f. Arnouds ende ten laten waert van Ziecele daer worden wie schepenen vorseit secghende ende wijsden naer heessche naer andworden ende naer der noed die wiere of hadden ghesien ende naer al dat voer ons comen was dat mijn vrouwe verLizebette abbedesse vorseit sal doen maken den dijc die legghet ommetrent tlant dat men heet die warande daer die molnen in staen gheheel ende ghehaefdich tallen den steden daer hi ghebrec heeft ghelijc dat heescht comende van beden ziden ende also houden ghehaefdich so dat die vander wateringhe van Moerkerke ambocht vorseit ombescaet ende onghequetst bliven vanden watre vander vorseider warande ende waert also dat yemene desen vorseiden dijc quetsede jof arghede so dat die vander wateringhe van Moerkerke ambocht vorseit daer of bescaed worden dat ware up al sulke boete alsmen hier voermaels ghecostumeert heeft binne den Vrien Bruxen ambochte van brekinghen van diken.

Vort wijsden wie vorseide scepenen dat mijn vrouwe verLizebette abbedisse vorseit sal doen stoppen tzuidende vanden vliete die leghet tusschen den hove van Spermaelgen ende der ghemeenre wede ende vort alle die vliete oostwaerd also verre als hare lant gaet ende dat also hoghe doen landen ende vermaken ghelijc dat comt ende heescht van oesten ende van westen, ende voerdan ghehavedich houden ende al dit te doene ende te vulcomene binnen drien woken die eerst comen sullen te mire vrouwen der abdessen costen vorseit.

Voort wijsden wie vorseide scepenen dat men meten sal al tlant dat mijn vrouwe die abdesse van Spermaelgen vorseit lecghende heeft binne der vorseider wateringhen van Moerkerke ambocht vorseit ende vind men dat soe meer lands heeft danne so es te brieve heeft brocht dat soe daer of waterghelt sal ghelden ghelijc den andren, ende vind mens min dat ment mindren sal.

Vort wijsden wie vorseide scepenen dat die vander wateringhe van Moerkerke ambocht vorseit sullen bliven onverlet als vanden heessche die Hughe die Futselare als wettelic claghene vander wateringhe van Moerkerke ambocht vorseit hadde ghedaen te Lambrecht Otterlins wart ende ten laten wart van Malen ende te Veys Arnouds zone ende ten laten wart van Ziecele daer toe te spreken alst hem sal sitten ende voeghen ende dat sijs noet hebben sullen.

In kennessen van desen dinghen dat si vast, zeker, ghestade ende wel ghehouden sullen bliven, so hebben wie vorseide scepenen dese letteren ghezeghelt met onsen zeghelen utehanghende. Dit was ghedaen tsaterdaghes voer half meye int jaer ons Heren als men screef sijn incarnatioen dusentich driehondert ende dartich.

825

1335/03/27 (n.s.)

Schepenen van het Brugse Vrije gebieden de aanleg van een aantal nieuwe (inlaag-)dijken rond Blankenberge, op vraag van de watering Eiesluis.

- origineel: Brugge, Archief Groot-Seminarie, Ten Duinen-Ter Doest, nr. 1681

Editie naar origineel

(Verso): 14e eeuw: vander wateringhe van et Heynsluus M CCC XXXIII

Wie Heinric van Meetkerke, Roegaer van Straten, Willem van Mesheem, Reinare f. Jhans, Willem van den Hove, Riquaerd uten Broeke, ende Riquaerd Storum, scepenen van den Vrien van der Nordvierscarne, doen te weten allen den goenen die dese letteren sullen sien of horen lesen dat cam vor ons tsmaendaghes na onser Vrouwendach in marte int jaer dat men screef dartien hondert viere ende dartich te Blankenberghe in die oestport, daer wettelike vierscarne ghebannen was bi enen wetteliken vonnesse commende uter vrier vierscarne van Brucghe, Woutre van Dudzele wettelic claghene van der watringhe van Heynsluus daer die cuere ende die meentucht van der vorseide watringhe wettelike ghedaghet stoet omme die noot van den ambochte ende die daer wettelike vort gheheest was ende toghede bi rade ende bi talemanne hem te wetten ghegheven, dat in die zelven watringhe daer te dier stede of daer ontrent noot ware van eren ynzete omme die ze (sic) te houdene buten ende begeerde dies dat men hem die ynzete leyde te als wilken steden also lanc also breed ende also hoghe als scepenen soude dinken, dat der vorseide watringhe noot ware na der noot die sie ghesien hadden of sien soudon, ende daer waren wie vorseide scepenen ghemaent van onsen wetteliken maenre wat

sculdich ware te wesene metten rechte daer wijsden wie vorseide scepenen dat men ons toghen soude die noot, worden wie daer na dan of ghemaent wie souder recht of wisen, daer word ons die noot ghetoghet ende daer na worden wie ghemaent wat sculdich waren te wesene metten rechte daer wijsden wie in dieren manieren dat hier na volghende es:

dat men den ouden dijc in die oestport te Blankenberghe brede ende hoghe ghelijc den dike die coemt van oosten westwaerd also varre als die watringhe gaet, dats te wetene van der nieuwer inzete west waerd ende die an te vangheen achte daghe vor inganghende meye ende vuldaen te sine binder maent van meye, ende die aerde te nemene ter zewaerd ende den dyc te bredene tzeewaerd ende stro te potene na dat behord ende waert dat hier of ghebrec ware dat die scoutete soude maken binder maent daer na upten cost van der watringhe metten tvivouden ende waert dat die scoutete niet ne dade binder vorseide termine dat die here dede maken binder naesten maent daer na upten cost van den scoutete metten viervouden, dan of dat ghebrec ware ende vort dat men den dijc van den oestpale van Blankenberghe oestwaerd lopende hoghe ende brede an die nordside ghelijc den nieuwen dike diere boosten ghemaect es ende dit also varre als die dijc rechte gaet oestwaerd ende van danen eenen dijc rechte vord gaeende tote anden nieuwen dijc westwaerd even hoghe ende even breed ghelijc den andren ende van al desen te nemene die aerde ter zewaerd ende te begunnen ende ghemaect te zine ghelijc den andren vorseiden diken bede van den scoutete ende van den hee, ende vort dat men make enen arem van den cruce van den oestpale van Blankenberghe zuudwaerd twintich roeden lanc, vive roeden besleghen met aerden achtiene voete hoghe ende zevens voeten boven breed die twededeel van der laghe westwaerd ende tardendeel oestwaerd ende enen barem an die westside twe roeden breed ende die aerde te nemene ten meesten profite van den ambochte ende vort dat men sal maken enen dijc van den zuuddende van desen arme streckende westwaerd tote anden dijc tusschen der Ghentele ende der Zidelinghe ede dees dijc zevens roeden belpen met aerden achtiene voete hoghe ende achtiene voete boven breed ende die twedel van der laghe ter zewaerd ende tardendeel te landeward ende een arem twe roeden breed ter zewaerd ende enen barem een roede breed te landewaerd ende telken twaleve roeden enen veltdam, een roede breed ende es te wetene dat tende van den twintich roede van den vorseiden arme sal wesen die rechte middele van den vorseiden dike boven ende also tribomende westwaerd up die moelne die men heet die Zwalewe, ende al die aerde van den vorseiden dike te nemene ter zewaerd ende desen dijc an te vangheen so welken tiden datter man wettelike te wetten toe sprake. In kennessen van deser dinc dat zoe vast si ende ghestade blive so hebben wie vorseide scepenen dese lettren ghezeghelt met onsen zegghelen uuthanghende ende dit was ghedaen tzinanen (?) daghes int jaer vorseid.

509

1337/09/16

Schepenen van de Noordvierschaar van het Brugse Vrije doen uitspraak in een geschil tussen de wateringhen Eiesluis en Reigarsvliet met betrekking tot het herstel van de zeedijk bjd e Oostpoort van Blankenberge, de aanleg van een inlaagdijk in de Oudemaarspolder en de bijdrage van Reigarsvliet in deze werken.

- origineel: RAB, Oorkonden Vrije, nr. 162

Editie naar origineel

Wie Riquaerd Standaert, ruddre, Ywein van Versenare, Willem van Mesheem, Jacop van Dudsele, Heinric Bigoot, Reinare f. Jans ende Jan die Sticelare, scepenen vanden Vryen vander Nord vierscare, doen te wetene allen den ghoenen die dese lettren sullen sien jof horen

lesen dat swonsdaghes naer Sinte Marie Magdalenen daghe int jaer ons heren dusentich drie hondert zevene ende dertich wettelike vierscare ghebannen was in die Oostport te Blankenberghe bi enen vorwysten vonnesse comende uter Vryer vierscare te Brugghe, ende al daer stonden wettelike ghedaecht de cuere ende die meentucht vander waterringhe van Heyensluus ende die cuere ende die meentucht vander wateringhe van Reinghervliete bi der claghe Willems van Cleyheem wettelic claghene vander wateringhe van Heyensluus ende al daer so waren die vorseide cueren ende die vorseide meentucht van beden den vorseiden wateringhen vort yheescht wettelike, ende al daer cam Willem van Cleyheem vorseid met sinen wetteliken taleman hem te wetten ygheven ende toghede dat hi ware ghegoed ende gheaervet binde wateringhe van Heyensluus in binder wateringhe van Reinghervliete ende dat hi ware wettelic claghene vander wateringhe van Heyensluus omme al dat die vorseide wateringhe nood hadde ende toghede dat nood ware bin der vorseider wateringhe van Heyensluus in Oudemaers polre den zeedijc te beterne ende te versekerne namelike vander portcruse toten groten dike vander west wateringhe ende vord van ere nieuwer inzete te lecghene vander Portcruse westwaerd toten groten dike vander west wateringhe ende ter sulker stede ende van alsulker hoghe ende van alsulker dicke als scepenen sullen secghen bi ghemaenden hede dat hi sculdich es te wesene, ende als dese dijc wettelike ghewijst sal sijn, dat die vander wateringhe van Reinghervliete in tarden ende draghen cost ende last vander vorseider inzete metgaders der wateringhe van Heyensluus ymet ymet ylike of int uuthende alsulke kosten als scepenen secghen sullen dat si sculdich sijn te draghene bi der redene dat die vander wateringhe van Reinghervliete licghen ghemene slichter vueren ende hopens vliets metter wateringhe van Heyensluus ende si hebben in verleden tiden cost ende last ghedraghen van nieuwen diken binder wateringhe van Heyensluus ende in Oudemaers polre. Ende sprake daer jeghen yemen, Willem van Cleyheem vorseid ne ware wettelike claghene vander wateringhe van Heyensluus ende die cuere ende die meentucht vander wateringhe van Heyensluus ende die cuere ende die meentucht vander wateringhe van Reinghervliete ne stonden daer wettelike jeghen hem ghedaecht ende het ne ware nood van diken te beterne ende van ere nieuwer inzete te lecghene, ende vord die vander wateringhe van Reinghervliete ne laghen ghemene slichter, vueren ende hopens vliets metter wateringhe van Heyensluus ende si ne hadden in verleden tiden cost ende last ghedraghen van nieuwen diken binder wateringhe van Heyensluus ende in Oudemaers polre, van al dies vermat hi hem hulpe in scepenen ende begaerde dies dat men den zeedijc beterde ende den nieuwen dijc leide ende die vander wateringhe van Reinghervliete in tarden ende cost ende last draghen ghelijc dat hi ghetoecht hadde of int uuthende dat merre also vele toe dade als scepenen soudent secghen dat men sculdich ware te doene.

Ende aldaer cam Wouter die Vos ende hiesch raed ende taleman te spreken ten selven sticken ende toghede met sinen wetteliken taleman hem te wetten ygheven dat hi ware ghegoed ende gheaervet binder wateringhe van Reinghervliete ende slusmeester binder vorseider wateringhe van Reinghervliete ende toghede ende seide dat die vander wateringhe van Reinghervliete nemmer andworden soudent noch cost noch last draghen vanden heessen die Willem van Cleyheem them lieder waerd gheleit hadde, het en ware recht ende scepenen wijsden bider redene dat in verleden tiden debaet hevet gheweist tusschen den twee vorseiden wateringhen van nieuwen diken die gheleit hebben gheweist binder wateringhe van Heyensluus ende in Oudemaers polre twelke debaet wettelike ghekert was te dien tiden upten grave van Vlaendren ende lieden daer toe ghedepuutert van sgraven weghe vorseid, de welke danof een secghen seiden twelke secghen in hadde dat men enen dijc maken soude van Jans f. Boudens oostwaerd toten wintgate daer Jan f. Hughemans wilen wonende was ende dat die vander wateringhe van Reinghervliete cost ende last draghen soudent also varre als die chaerter mencioen maket ende inhevet, ende so wilken tiden dat dit werc vuldaen ware dat die

twee vorseide wateringhen versceden soudē sijn ghelijc dat si te voren waren ende toghede dat dit vuldane ware ghelijc dat tsecghen in hadde ende die chaerter mencioen maket. Ende toghede vord dat die vander wateringhe van Reinghersvliete noid teneghen tiden cost noch last ghedraghen hebben van dijhagen of van inzete ten die gheleit hebben gheweist in Oudemaers polre van Jans f. Boudens vorseid westwaerd ende dat tanderen tiden diken ende inzeten ghemaect ende gheleit hebben ghesijn ende diken ghewijst binder wateringhe van Heyensluus ende in Oudemaers polre vanden welken diken ende inzeten die vander wateringhe van Reinghersvliete onghecalengiert waren vander wateringhe van Heyensluus ende sonder cost ende sonder last daer of te draghene. Ende vord dat in verleden tiden debaet hevet ghesijn in wetten tusschen den twee vorseiden wateringhen van nieuwen inzeten te lecghene twelke debaet wetelike beroupen es van scepenen vanden Vryen in mijns heren camere van Vlaendren ende noch ongheseit es ende dat si bi diere reden nemmer andworden soudē toter wilen ende ter tijt dat ghetermineert es. Ende sprake daer jeghen yemen het en hadden in verleden tiden diken ende inzetenen gheleit ghesijn ende ghewijst binder wateringhe van Heyensluus ende in Oudemaers polre sonder die vander wateringhe van Reinghersvleite cost ende last daer of te draghene ende vord debaet en hadde ghesijn in verleden tiden in wetten tusschen den twee vorseiden wateringhen van nieuwen inzetenen te lecghene ende dat debaet ne ware wettelike beroupen in mijns heren camere van Vlaendren ende noch ongheseit ware ende Wouter die Vos vorseid ne ware ghegoed ende gheaervet binder wateringhe van Reinghersvliete ende sluusmeester binder vorseider wateringhe van Reinghersvliete van al dies so vermat hi hem hulpe in scepenen ende dat die vander wateringhe van Reinghersvliete bi deser redene los, ledich ende quite soudē wesen ende ongehouden vanden heessen die Willem van Cleyheem vorseid ter vorseider wateringhe waerd gheleit hadde.

Ende aldaer waren wie vorseide scepenen ghemaent van onsen wetteliken maenre wat dats sculdich ware te wesene metten rechte, ende al daer ne waren wies niet so raed wie ne namens onse vurste ende ene andre ende ene derde, ende ter derder vurste so wijden wie scepenen vorseid naer der begherte van Willems van Cleyheem vorseid ende naer hessche ende naer andworde ende naer al dats vor ons comen ware kenneden dat scepenen also vele alst sculdich ware te kenne dat also ghevaren ware als hem Willem van Cleyheem vorseid vermeten hadde in sine tale dat men den zeedijc te Blankenberghe in die Oostport betren soude daerd nood ware ende dat men den dijc hoghen soude viere voeten met aerden vander vierboete oostwaerd toten polrekin boosten Baelgen ende die aerde te nemene ter zee waerd daer mense nemen mochte ten profitelijxsten van den ambochte ende dit werc an te vanghene ten naesten werkedaghe vander niewer weke ende dit werc vuldaen te sine tusschier ende Sinte Martinsmesse eerst comende ende waert also dat hier of enich ghebrec ware dat die waesscouteten anvanghen soude ten naesten werkedaghe naer Sinte Martinsdach ende dit werc vulmaken binder naester maent daer naest commende metten twivouden upten cost vander wateringhe van Heyensluus vorseid. Ende ware faute an den waesscouteten dat hiet niet ne dade binder vorseider maent dat die here an vanghen soude ten naesten werkedaghe daer naer eerst comende ende dat vuldoen ende vulmaken binder naester maent daer naer eerst comende upten cost vanden waesscouteten metten viervouden. Ende vord dat men meten sal van den voete van den dike benorden Ghenekins Wevers achtiene roeden zuud waerd ende daer maken enen arem van vijf roeden aerfts dats te wetene den arem drie roeden met aerden belopen viertiene voeten hoghe zevens voeten boven breed, ene roede barems oostwaerd ende ene roede barems westwaerd de twee deel vander l[a]ghe weestwaerd ende t[d]ardendeel oostwaerd ende dat die oostcant vander grachten boosten onder Gheenkins Wevers sal wesen de west cant van den westerren baerme ende dat men ten zuudende van desen aerme sal makn enen dijc streckende westwaerd toter Steenstrate ende dat men ter Steenstrate sal meten

vanden voete vanden zeedike vive ende twintich roeden zuudwaerd ende daer dese vorseide dijc comende van oosten reghelrecht vallen sal ende vord vander Steenstrate desen dijc westwaerd gaende toten Ro[ll]eweghe (?) dats te wetene vanden zuudoosthoucke vanden werchuse buten zeedike tribomende zuudwaerd over Jans Kemeneye van Raessvale ende datmen daer meten sal vanden voete vanden zeedike zuudwaerd twee ende twintich roeden ende daer den dijc vallende ende es dese vorseide dijc comende van oosten tien roeden aerfts dats te wetene zevene roeden met aerden belopen zestiene voeten hoghe, viertiene voeten boven breed de twee deel vander laghe ter zeewaerd ende tdardendeel te lande waerd ene roede barems nordwaerd ende ene roede barems zuudwaerd ende daer buten ene zaetgracht ere roede wijt ende telken tien roeden enen velt dam ende es te wetene dat tzuudende vanden achtiene roeden ende vanden vive ende twintich roeden ende vanden twee ende twintich roeden vorseid sal wesen de zuudcant vander zaedgracht vanden vorseiden dike. Ende dat men ten west ende van desen vorseiden dike maken sal enen arem nordwaerd vallende an den zeedijc ende dese vorseide arem vander selver hoghe vander selver brede ende vander selver dicke ende baerme ghelijc den aerme die ghewijst es ten oostende van desen vorseiden dike ende de twee deel vander laghe oostwaerd ende tdardendeel westwaerd ende dat die tribominghe vanden zuudoosthoucke vanden werchuse over Jans Kemeneye van Raesvale sal wesen de west cant vanden westersten baerme ende van al desen vorseide dike die aerde te nemene ter zeewaerd ende dit werc an te vanghene so welken tiden datter man te wetten toe spreket diere wettelike toe spreken mach naer der half maerte eerst comende. Ende als dit werc vulmaket sal sijn dat men enen dijc maken sal van den westende van desen dike westwaerd vallende an den groten dijc vander Westwaterringhe tribomende up thuus daer Jan f. Heinrix nu ten tiden wonende es also breed aerfsts also hoghe ende also dicke ende barem ende zaedgracht ghelijc den vorseiden dike comende van oosten ende es te wetene dat jeghen den zuudoost houc vanden huse daer Jan f. Heinrix nu ten tiden wonende es oostwaerd over sal wesen de zuudcant vander zaetgracht ende dit werc an te vanghene so welken tiden datter man te wetten toespreket diere wettelike toe spreken mach naer de tijt dat tander werc vuldaen sal sijn.

Ende vord wijsden wie vorseide scepenen van den heessen die Willem van Cleyheem gheleit hadde an de wateringhe van Reinghersvliete dat dat soude bliven staende int selve ponct onghewisscht ende onghekert tote upten naesten wetteliken dinghedach naer dat sententie sal wesen comen ute mijns heren camere van Vlaendren als van den belede die vor dese tijt scepenen ghenomen hebben in mijns heren camere van Vlaendren vorseid als vanden debate ende vanden ghedinghe van beden den vorseiden wateringhen ende al daer hadde Willem van Cleyheem vorseid vulle hulpe van al dies hi hem vermeten hadde in sine tale.

In kennessen van desen dinghen dat si vast, ghestade sullen bliven ende wel ghehouden so hebben wie scepenen vorseid dese letteren ghezeghelt met onsen zeghelen utehanghende. Dit was ghewijst tsdinxsendaghes naer der Heligher Crusen dach in pietmaent in jaer ons Heren als men screef sijn Incaernatioen dusentich drie hondert zevene ende dartich.

105
1383/05 of 1383/06

Graaf Lodewijk van Male stelt Rogier van Steeland en Willem van Messeem aan als "beleeders" van de Grote Watering (i.e. de Blankenbergse watering), gezien de ces van wet in het Brugse Vrije

- afschrift 14e eeuw: ADN B 1567, f°53v

Editie naar afschrift

Wy Lodewijc etc. Doen te wetene allen lieden dat wy ter nerenster supplicatie van onse goeden lieden van onsen lande van den Vryen die ons hebben doen toghen dat de sluse ende dike ligghende bin onsen vorseiden lande van den Vryen jeghen de zee niet verwaert zijn waerof grote schade ende achterdeel commen mochte onsen vorseiden lande up dat niet worde derup vorsien van remedien mids dat men gheene wet doet bin onsen vorseiden lande, hebben ghestelt ende gheordeneirt, stellen ende ordeneren bi desen lettren onsen gheminden knape Roeger van Steeland ende Willem van Messem te wesene in de name van ons ende ten behoude van onsen goeden lieden ende lande vorseit, beleeders ende toesieners van den slusen ende diken in de grote wateringhe, ende gheven hemlieden vulle macht ende auctoritet de vorseide slusen ende diken met al datter toebehoort wel ende ghetrauwelike te doen makene ten meesten proffite van onsen lande vorseit up elken zine quantiteit te pointene ende te zettene van dat hi daerin sculdich es te draghene naer costumen ende usagen van onsen lande van den Vryen vorseit. Ende al te doene dat goede ende ghetrauwe beleeders sculdich zijn te doene ende haerre officie toebehoort altoos der bi zijnde de ghone die van ouden tiden derbi ghecostumeert zijn te wesene. Ombieden ende bevelen onsen bailliu van Brugghe of zinen stedehoudere dat hi up alle de ghone die in ghebreke wesen zullen van te betaelne hare quantiteit van den costen ende lasten van den vorseide slusen ende dicage evenverre dat zij tamelike ende redenlike ghepoint zullen wesen inninghe doe met al sulken constrainten als dertoe behoort zonder yemene derin te spaerne. Bevelen ooc onse goeden lieden van der wateringhe vorseit ende andre wient behoort dat zij tonsen vorseide beleeders de vorseide dinghen doende van onsen weghe nerenstelike verstaen ende obedient zijn. Dit ghedurende tot onsen wederroupene. Ghegheven te Rijsssele.

680

1387/10/19

Schepenen van het Brugse Vrije bekrachtigen de associate ("meentucht") van de wateringhen van Zuid-over-de-Lieve en de Broeke, op voorwaarde dat de Broeke op eigen kosten een verbinding naar het gemeenschappelijke afwateringskanaal zal aanleggen, en ondermeer een eenmalige vergoeding van 9 d. per gemet zal betalen

- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-Archief, St-Jan, A 12bis, f°39r-40r (oorkonde "R")
- partiële editie Gilliods- Van Severen L. 1868-70, pp. 230-231.

Editie naar afschrift

Wy Wulffaert van Moerkerke, Clays van Straten, Pieter de Wilde ende Jan de Baenst, scepenen vanden Vryen doen te wetene alle den ghonen die dese lettren zullen zien of horen lesen dat wij waren te jeghenwoorden up eenen wetteliken claghedach in ghebanre vierschare ten Vryen daer cam mer Joris Braderic ende begheerde dat men daer wettelike voort heessen zoude die cuere ende die meentucht vande wateringhe van Moerkerke zuud over de Leye ome voor hemlieden te toghene eenighe pointen dies hij nood hadde ende ter begheerten van mer Jorisse voorseit was aldaer ter vorseide stede de vorseide cuere ende meentucht voort gheheescht eene waerven, ander waerven, darde warven ende ghewijst ghenoucht gheheistcht, ende aldaer zo cam mer Joris voorseit ende hiesch raed ende taelman de welke hem ghegheven was vanden ghonen diene hem te wetten gheven mochten, toochde ende zeide ende zijn taelman over hem dat hij upten laetsten claghedach als men ghemeenlike claghe upte gaf zo varre ghesproken hadde te wetten met raed ende met aelmanne hem te wetten ghegheven dat hem was ghewijst zinen brief te ontfanghene ende tjeghen hem te daghene bineden ambochte van Moerkerke de cuere ende meentucht vander wateringhe van Moerkerke zuud over de Leye van tsoendaechs upten naesten donderdach tilike te zine ter Ooster Leyebrugghe omme te sprekene metgaders den claghene vander wateringhe van den Brouke

enten goeden lieden vander meentucht vander wateringhe voorseit omme beede de voorseide wateringhen te vergaderene ende in meentuchten te vallene ende daer up raet ende advys te hebbene elc met andren omme eene ghemeene ghat te ghecrighene haer varssche water duer te luesene ter zeewaert huut ende dat tghebod in hadde droughen zij over een wel ende goet, hadde zij ghescil dat zij met den zelven ghebode zouden commen upten naesten claghedach inde vierscare.

Voort zo toochde hij ende zeide dat ghebod ghedaen was ghelike dat tvonnesse in hadde ende dat upten voorseiden donderdach daer die voorseide cuere wettelijke ghedaecht stond die goede lieden van beede den wateringhen zo varre spraken deen metgaders den andren dat zij veraccordeerden ende in meentuchten consenteirden te valne bij consente van beeden meentuchten vanden wateringhen voorseit in alzulken condicien als hier naer volghen, dats te wetene dattie vande wateringhe vanden Brouke haren waterganc bringhen zullen tote daer tconduut legghen zal daer water van beede den wateringhe duere trecken zal zonder den cost vande wateringhe van Moerkerke voorseit. Voort dat die wateringhe vanden Broucke haer water bringhen zullen met eenen ende also varre alst mede wateren zal ende daer boven twilde water weeren zonder den oost vander wateringhe van Moerkerke voorseit, ende dat die vander wateringhe van Moerkerke bezuden der Leye gheenen cost hebben zullen voor die ghemeene claghene ghecoren. Voord ende voort dat die vande wateringhe vanden Broucke gheven zullen der voorseide wateringhe van Moerkerke neghen groten van elken ymete te baten deser waerf ende daer naer blivende in meentuchten ende voortan cost ende last te draghene elc met andren ymet ymet ghelijc ende spraker yement tjeghen het ne ware also ghevaren van dien pointe zo vermat hij hem hulpe ende kennesse in scepenen diet hem kennen zouden also vele alser hem bedarf. Hadde hij zijn hulpe daer hem te bet, hadde hij se daer niet hij bood se te borghene ende te bringhene te alsulken daghen als hem scepenen wijsen zouden. Ende begheerden bi alle dien redenen dat beede die vorseide wateringhen vergaderen zouden ende in meentuchten vallen ende cost ende last draghen. Voort meer elc metgaders andren met ghelijc in al zulken condicien alst voorseit es te alder ghoonre cost ende laste diere sculdich waren coste ende laste of te hebbene ende te alder ghoonre bate ende proffijte diere sculdich waren bate ende proffijte of te hebbene of dat mens hem wet dade.

Ende aldaer zo vraechde de wettelijke crichoudere vanden Vryen offer yement tjeghen spreken wilden ende alder zo cam Gillis Rape metgaders meer andren personen vanden wateringhen van Moerkerke bezuden der Leye voorseit ende kenden in presencien van wetten dat also ghevaren was ende zeiden datter bij dien punten nyement vander voorseide wateringhe tjeghen spreken wilde.

Ende ende (sic) naer den heessche van mer Jorisse voorseit waren wij voorseide scepenen ghemaent vanden rechte ende daer wijsden wij voorseide scepenen kendent scepenen vanden Vryen also vele alst sculdich waren te kennen dat also ghevaren ware als hem mer Joris Braderic voorseit vermeten hadde te wette'n met zijnen taelman in zijn tale dat beede de voorseide watiernghen vergadren zouden ende in meentucht vallen ende cost ende last draghen den metten andren in zulken manieren ende condicien alst voorseit es, ende dat te alder ghoonre coste ende laste diere sculdich zijn cost ende last of te hebbene ende te alder ghoonre bate ende proffijte diere sculdich zijn bate ende proffijt of te hebbene. Hadde mer Joris voorseit zine hulpe daer hem te bet, hadde hij se daer niet, dat hij se boorghen ende bringhen zoude ten naesten calghedaghe. Ende aldaer zo waren wij voorseide scepenen ghemaent van onsen wetteliken maenre wat ons kenlic was van mer Joris vermeten ende daer

was mer Jorisse ¹ voorseit ghekent vulle hulpe van ons scepenen voorseit van al dies hij hem vermeten hadde te wetten met zinen taelman in zijn tale. Ende hier of zijn twee chaerters al eens sprekende van woorde te woorde daer of dat mer Joris Braderic voorseit heift den eenen ter wateringhe behouf van den Broucke ende Gillis Rape den andren ter wateringhen behouf van Moerkerke bezuden der Leye voorseit. In kennessen der waerheden zo hebben wij scepenen voorseit dese letteren bezeghelt met onsen zeghelen huuthanghende. Dit was ghedaen upten neghentiensten ² dach van octobre int jaer ons heren als men screef dusentich drie hondert zevens en tachtentich.

750

1388/04/08

Schepenen van het Brugse Vrije gebieden op vraag van de Oude Yevene-watering van Oostburg-ambacht de aanleg van een nieuwe zeedijk tegen de Braakman ("Zuudzee").

- origineel: RAG, Sint-Pietersabdij, oorkonden op datum

- analyse: Van Lokeren A. 1871, II, nr. 1350

Editie naar origineel:

(verso): Chaertre van den beclaechten der cuere om de dicaige....wateringhe van der Ouden Yevene in Oostbuergh ambocht in date van den VIIlen (april) Int jaer M CCC LXXXXVIII. *(andere hand)* In anno XIIIc LXXXXVIII^o *(eerste hand van verso)*. Vidit Secieth. 1565 *(18e eeuwse hand)*: raeckende de bedijckynghen van Oostburgh.

Wie Pieter van Wulpen, Roelant Hauweel, rudders, Wulfaert van Moerkerke, Ywein van Straten, Aernout Bruungher, Jan Brantin, Obrecht van Poele, Clays van Straten ende Jan de Baenst, scepenen vanden Vrien doen te wetene allen den ghenen die dese lettren sullen sien of horen lesen dat wij waren te jeghenwoorden swondaghens, den achtensten dach van april int jaer ons heeren dusentich drie hondert achte ende tachtentich binder ambochte van Oostbuerch ter Niewersluus daer wettelike vierscarne ghebannen was vanden darden daghe omme de noot vander zee daer bider claghe van Gillis Doedine als wettelijc claghene vander wateringhe vander Houder Yevene de cuere ente (sic) meentucht vander vorseider wateringhe wettelike ghedaecht stond ende een Ghiselin f. Ghiselins ende voort alle die ghone die gheghoet ende gheerft waren binder vorseider wateringhe omme te wetene wat syre tieghen secghen wilden van eere insete te slane ende eenen nieuwen zeedyc te makene ende dien beghinnende ande zuutside vander Nieuwer Sluus streckende zuutwaert an also varre als den ghoeden lieden vander meentucht profitelic dinken soude omme tbehoud vanden lande ende dat te alder ghuenre coste ende laste diere sculdich waren cost ende last of te hebbene ende te alder ghuenre bate ende profite diere sculdich waren bate ende profijt of te hebbene.

Ende ter welker vorseider stede een Jan Culle uutten ambochte van Ysendike ende alle dieghone die gheghoet ende gheerft waren in hondert ymeten lants die lecghende sijn binder zidelinghe van Oostbuerch ambocht ende daer mede beschut sijn vander zee ende ghewatert hebben ende noch toe daden metter wateringhe vander Houder Yevene omme te wetene wat sijre tieghen secghen wilden sine souden voort an cost ende last draghen met met yllijc metter wateringhe vander Houder Yevene, van allen costen ende lasten daer de vorseide wateringhe of ghelast soude worden, ende dat toter tijt dattie wateringhe van Ysendike daer in dat sij

¹ Doorstreept: Jo

² Doorstreept: V

behorende waren bedijct soude worden.

Ende ter welker vorseider stede aldies ghelike een Jan f. Aernouts f. Catelinen ende voort alle die gheghoet ende gheaerft waren binder wateringhe vander Groede ende van Baerdsand, ende aldies ghelike een Hughe f. Jans f. Diederics ende alle die gheghoet ende ghehaerft waren binnen sProospolre, ende een Boudin f. Wouters f. Jacops ende alle die gheghoet ende gheaerft waren inden Houden Polre. Ende aldies ghelike een Pieter de Vos f. Jans ende alle die gheghoet ende gheaerft waren inden Tuunpolre. Ende voort een Jan f. Heinrics ende alle de ghone die gheghoet ende gheaerft waren in Ghiselins polre vanden Pitte ende voort eenen Pieter Ratgheere ende alle die ghone die gheghoet ende gheaerft waren binnen sinen polre. Ende voort in alle die andre polres die ghelegghen waren binden vorseiden ambochte ende hem selven niet ne hilden tieghen de zee omme te wetene wat sire tieghen secghen wilden sine souden cost ende last draghen metter wateringhe vander Houder Yevene omme de zidelinghe die lach tieghen de Zuutzee uut te lecghene ende daer of eenen zeedijc te makene van Sinte Catelinen huele oostwaert streckende tote Sinte Carstoffels damme te diere tijt omme de noot vanden lande ende omme tbehout van hem allen. Ende dat al bi eenen wetteliken ghebode commende van Brucghe uuter Vrier vierscarne.

Ende aldaer so cam Gillis Doedin als wettelijc claghene vander wateringhe vander Houder Yevene vorseit in ghebanre vierscarne in presentien van ons scepenen vorseit ende begheerde datmen daer wettelike voert heessen soude alle deghone die daer tieghen hem ghedaecht stonden, ende aldaer so waren sij wettelike voort gheheescht ene waerven ander waerven dardewaerven ende ghewijst ghenouch gheheescht. Ende tenden den vorseiden voortheeschene so cam Jan Calle als dieghone die winnen ende verliesen mochte in die hondert ymeten lants die ghelegghen waren binden ambochte van Ysendike ende Jan f. Aernouts f. Catelinen, Pieter Niemare, Jan f. Heinrics, Jacop Baertolf, Hughe van Buederwaen mitsghaders vele meer andren personen als die winnen ende verliesen mochten binder wateringhe vander Groeden ende Baerdsand ende indie andre polres vorseit als verweeres in ghebanre vierscarne ende in presentien van ons scepenen vorseit. Ende aldaer so was heesch ende antworde met rade ende met talemance an beeden sidente wetten wettelike ghegheven ende so varre ghehandelt dat bi maninghen vanden wettelike crichoudre ende bi vonnessen ende wijsdomme van ons scepenen vorseit was ghewijst te wetten dat men ons de noot toghen soude ende worden wij daer naer ghemaent, wij souder recht of wisen.

Ende aldaer so was ons scepenen de noot ghetoocht ghelijc dat onse vonnesse in hadde ende naer der noot ghesien so waren wie vorseide scepenen ghemaent vanden rechte. Ende daer so wijsden wie vorseide scepenen kendent scepenen vanden Vrien also vele alst sculdich waren te kenne dat also ghevaren ware als hem Gillis Doedin als wettelijc claghene vander wateringhe vander Houder Yevene vermeten hadde te wetten met sinen taleman in sine tale dat men anvanghen soude binnen achte daghen eerst commende ende slaen eene insete ende maken eenen nieuwen zeedijc ende dien beghinnende andie zuutside vander Nieuwersluus anden dijc vander sluus vorseit up Jan Wickaerts lant, streckende van dane twee ende viertich roeden lanc tote over den waterghanc up Pieter Noormans kinder lant ende voort van dane zuutwaert drie ende tsestich roeden lanc tote up Jan Wikaerts vorseit lant ende siere helpers ende van dane streckende hondert viere ende tsestich roeden lanc tote up Pieter Maertins kinder lant ende van dane streckende met eenen liedijcke over Jans Lantmeters ende Lievin Maes land tote anden zeedijc tieghen Knuuts polre. Ende de vorseide zeedijc wesende zesse roeden met aerden belopen, achtiene voeten hooch, viertiene voeten breed, boven de tweedeel vander laghe vanden dike ter zeewaert ende tardendeel te landewaert met twee roeden barems tenden voete vanden dike ter zeewaert ende met eere roede barems te landewaert ende datmen

de tweedeel vanden weercke soude nemen ten zeewaert ende twardendeel te landewaert ende dattie dijc pitte ter zeewaert lanc sullen wesen achte roeden ende viere roeden te landewaert, ende dat men telken vive roeden soude laten eenen veldam (blanco) roeden breet of der boven ende datmen den vorseiden liedijc maken soude vive roeden breet met aerden belopen zeventiene voeten hooch ende twalef voeten boven breet met baremme ende veldamme ghelijc den andren ende met alsulken laghen alst voorseit es ende datmen daer of tweerc nemen soude ghelijc den andren ende datmen de tweedeel van desen vorseider weercke bereet hebben soude tusschier ende Sinte Jansdach eerstcommende ende vulmaect te sine te Sinte Baefmesse daer naest commende, ende dat te alder ghuenre coste ende laste diere sculdich waren cost ende last of te hebbene ende te alder ghuenre bate ende profite diere sculdich waren bate ende pofijt of te hebbene. Ende dat voortan die honderd ymete lants die laghen binden ambochte van Ysendike binder zidelinghe vander Houder Yevene hier of cost ende last draghen soudent ende voort an bliven draghende alle manieren van costen ende lasten ymet ymet ylyc metter wateringhe vander Yevene toter tijt ende toter wile dattie wateringhe van Ysendike bedijct worden soude ende sij met hem wateren mochten ende daer naer ghinghe daert sculdich ware te ghane.

Ende waert also dat ghebrec wordean die vander wateringhe vander Houder Yevene ende sij achter bleven den vorseiden dijc te makene ende dien tebeghonne of de tweedeel vanden weercke bereet te hebbene of vulmaect te hebbene te alsulken terminen alst voorseit es dattie scoutheten vanden wase ambochte hant slaen mochte ant vorseide weerc binnen achte daghen daer naer dat tghebrec wesen soude andie vorseide wateringhe ende vulmakent met den twivouden costen vander wateringhe voorseit ende waert dat ghebrec are ande vorseide scoutheten ende hi achter bleve hant te slane an tvorseide weerc ente (sic) makene of te vulmakene binden vorseiden terminen, dattie baeliou van Brucghe in die name vanden heere hant slaen soude ant vorseide weerc binnen achte daghen daernaer dat tghebrec wesen soude anden vorseiden scoutheten ende vulmaken of doen vulmaken binden vorseiden terminen metten viervouden costen vander wateringhe vorseit. Ende voort dattie vander wateringhe vander Groede ende van Baerdsand ende sProos polre, de Houde Polre, de Tuun polre, Ghiselins polre vanden Pitte, Pieter Ratgheers polre ende voort alle de andre polres die gheen en dijc ne hadden te houdene tieghen de zee ende ghelegghen waren binden vorseiden ambochte van Oestbuerch cost ende last draghen soudent metter wateringhe vander Houder Yevene omme eenen zeedijc te makene vander ziderlinghe die lach tusschen den ambochte van Ysendike ende van Oostbuerch ende van Sinte Catelinen huele oostwaert streckende tote Sinte Carstoffels dame enten (sic) vorseiden zeedijc vive roeden met aerden belopen also hoghe ende also breet boven als den ghoeden lieden vander wateringhe vander Houder Yevene ghoet dinken soude omme tbehoud vanden lande dats drie ymeten van alden lande dat ghelegghen es binden wateringhe vander Groede ende van Baerdsand ende van alle den andren polres vorseit die hem selven niet ne hilden tieghen de zee tieghen een ymet vanden lande dat lach binder wateringhe vander Houder Yevene ende dat te desen waerven ende voort ewelike daer naer der of quite sijn soudent. Ende datmen den ghoeden lieden vander wateringhe vander Groede hare quantiteit van dien dijcke of gheven soude ende delivereren bi lote ende bi cavelle up datsijt begheerden ende waert dat sijt niet ne begheerden dattie ghoede lieden vander wateringhe vander Houder Yevene den vorseiden dijc bestenden soudent te makene al gheheel ghelijc dat vorseit es ende daer of den ghoeden lieden vander wateringhe vander Groeden enten andren medepleghers hare quantiteit van dien costen overgheven soudent ende dattie ghoede lieden vander vorseider wateringhe die schieten soudent met met ylyc up haren grond ende dat ontfanghen ende daer naer overgheven den cleerc vander wateringhe vander Houder Yevene ende dat binnen alsulken terminen datter gheen ghebrec an ware den weerclieden mete te betaelne. Ende dat dat wesen soude te alder ghuenre bate ende profite diere sculdich waren bate ende profijt of te hebbene ente alder ghuenre coste ende laste diere

sculdich waren coste ende last of te hebbene. Ende dat men anvanghen soude omme vander vorseider zidelinghe eenen zeedijc te makene binnen den eersten achte daghen naest commende ende de tweedeel vanden weercke bereet te hebbene te Sinte Jansmesse daernaest commende ende datment voort vulmaken soude tusschen dien ende Sinte Baefs dach daer naest commende ende waert dat ghebrec ware an die ghoede lieden vander wateringhe vander Groede of an eenich vanden andren vorseiden polres ende sij niet ne vulcamen tvorseide vonnesse in condicien alsoot vorseit es ende te alsulken terminen up dat sij haer cavel namen dattie scoutheten vanden wase ambochte hant slaen mochte ant vorseide weerc binnen achte daghen daer naer dat tghebrec wesen soude andie vander wateringhe vander Groede ende haren medepleghers vorseit ende doet maken binnen den vorseiden terminen metten twivouden kosten ende waert dat sij haer cavel niet an ne vinghen ende die ghoede lieden vander Houder Yevene den vorseiden dijc selve bestedden te makene ende die vander wateringhe vander Groede ende hare medepleghers tghelt niet ne delivereerden den cleerc vander wateringhe vander Houder Yevene den weerclieden mede te betaelne dattie vorseide scoutheten tvorseide ghelt up lechgen mochten ende betaelen ende innent voort metten twivouden uptie ghone diere of in ghebreke wesen soudon. Ende waert dat ghebrec ware anden vorseiden scoutheten ende hijt niet ne vulcame ghelijc dat vorseit es dattie baeliou van Brughe indie name vanden heere tvorseide vonnesse vulcomen soude binnen den vorseiden terminen ende innent voort metten viervouden uptieghone diere of in ghebreke soudon sijn.

Hadde Ghillis Doedin als wettelijc claghene vander Houder Yevene vorseit sine hulpe daer huute bet hadde hise daer niet dat hise boorghen ende bringhen soude ten naesten claghedaghe. Ende aldaer so waren wij vorseide scepenen ghemaent van onsen wetteliken maenre wat ons kenlijc was van Gillis Vermete. Ende daer so was Gillis vorseit ghekent vulle hulpe van ons scepenen vorseit van al dies hi hem te wetten vermeten hadde met sinen taleman in sine tale. Ende hier of sijn twee saerters al eens sprekende van woorde te woorde, daer of dattie vorseide claghene heift den eenen ende Jan f. Heinrichs Goossins, Pieter Niemare ende Jacop Baertholf over de wateringhe vander Groede ende over hare medepleghers hebben den andren. In kennessen der waerheden so hebben wie scepenen vorseit dese lettren gheseghelt met onsen zeghellen uuthanghende. Ende was ghedaen int selve jaer ende upten selven dach vander maent vorseit.

592

(ca. 1400)

Smeekschrijft van Lodewijk van Moerkerke en de inwoners van Moerkerke en Lapscheure aan hertog Filips tegen de eis van de stad Aardenburg dat deze gebieden zouden meebetalen in de herstellingswerken van de sluis van Slepeldamme

- vertaling van origineel (?): Brugge, Archief Groot-Seminarie, Spermalie, ongedateerde stukken nr. 10

Editie naar vertaling van origineel (?)

(verso) A noz amez et feaulx conseillers le sire de la Chappelle, Francois le Cuppre et Pierre Gherbode a present notre bailli de l'Escluse. La requeste civile de Loys de Mourkerke, des manans et habitans dudit lieu et de Lapscheure consors en ceste partie. (getekend) Vignier.

Supplie humblement Loys de Mourkerke et les manans et habitans dudit lieu et de Lapscheure consors en ceste partie que jasoit ce que par tel et si long temps qu'il n'est memoire d'omme du contraire ceulx de la ville d'Ardemborch aient un tonlieu sur les biens et denrees qui passent par le terroir de l'espeye de Slepeldamme pour les deniers venans du dit tonlieu tourner et convertir es reparacions et edifices de la dite espeye et non ailleurs, sans ce que les diz

supplians qui sont assis a deux lieues loing d'icelle soient tenus d'y contribuer, [et] se il y ont contribué une fois, ce a esté par grace et a votre requeste sanz leur porter aucun prejudice ores ne ou temps avenir, comme il appert par voz lettres sur cestes.

Toutevoies ceulx dudit Ardembourc en taisant la verité dudit tonlieu ont nagaires empetrey un mandement de vous ou de votre court pour remparer et refaire la dite espeye ou quel est convenu entre autres choses que l'en contraigne tous ceulx qui sont assis a l'environ qui pourroient avoir prouffit se la dite espeye estoit soustenue ou dommaige se elle estoit rompue et anullee et soubz umbre de ce³ le sire de la Chapelle, Francois le Cupre voz conseilliers et Pierre Gheerbode votre bailli de l'Escluse sefforcent de contraindre ou faire contraindre les diz supplians a contribuer aux reparacions de la dite espeye et combien qu'il n'y soient en riens tenus et n'y contribuerent oncques que une seule fois en la maniere dessus dite et aussi ne pevent avoir dommaige ne prouffit se la dite espeye estoit rompue ou soustenue et reparee, car les dis supplians en sont assis a deux lieux loing, mais qui y vouroyt faire un bon fort mor ou dijc contre et en devant d'icelle espeye et estouper le trou et cours d'icelle, affin que la mer n'y peust aler ne passer, les diz supplians vouroient avecques les autres ad ce contribuer.

Et ainsi appert attendu la distance du lieu et autres choses dessus dite que a tort et contre raison les dis commissaires en exedant les termes de leur commission se sont efforcees ou veullent efforcer de faire contribuer lesdiz supplians aux reparacions de la dite espeye comme dit est en leur tres grant grief et domaige et contre leurs drois, coustumes et usaiges, que toutes ces choses considerees et que lesdiz supplians ont a supporter un cours d'eaue, deux lieues de long et une escluse par lesquels les eaues de la marche et du pais ou ilz sont assis ont leur cours jusques en la mer, lesquelz cours d'eaue et escluse leur couste a soustenir chacun an grant finance sanz ce que ceulx dudit Ardemborch y contribuassent oncques

Il vous plaise de votre grace mander et escrire aux diz commissaires que ou cas dessus dit il se desistent de travailler et empeschier les dis supplians a la cause dessus dite ou qu'ilz les recoivent a opposer contre le mandement ou commission dessus dite sans plus avant proceder contre ne sur le contenu en ycelle mandement tant qu'il aient esté oys en leur oppo[sitio]n pardevant messires de votre conseil estans a Lille, en assignant illec jour certain et competent aux parties pour en estre ordonné chacun oy en sa raison et deffenses ainsi que bon et expedient semblera a mesdiz seigneurs.

Sy ferez le bien de justice et tres grant aumosne et prieront Dieu pour vous.

664

1400/09/18

Keure van de watering Moerkerke Zuid-over-de-Lieve en de Broeke

- origineel (beschadigd): RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 1
- afschrift 1468: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°22v
- afschrift ca. 1420: Brugge, OCMW-archief, Sint-Jan, A 12bis, f°41r-42r
- afschrift 16e eeuw: RAB, Oorkonden Vrije, 274

Editie naar afschrift 1468: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 2, f°22v-24r

Dit es de kuere van der waterijnghe int ambocht van Moerkerke zuut over Leye ende van den Broucke ende van datter toebehoort ende van den welke dat hute watert in de voorseide wateringhe ter sluus te Brungheers ende dat daer toebehoort bij der kuere ende bij der

³ *Geschrap* : votre souverain bailli qui est a present, Guillaume Slijp et

meentucht daer zoe wettelijke ghedaecht staet over eendraghende also hier naer verclaerst staet.

- Eerst het es ghekuert tsoute te weerne ende de varssche uute te latene
- Voort zo es ghekuert te hebbene drie sluusmeesters ende drie scepenen int ambocht ende datter toebehoort dats te wetene in Moerkerke twee sluusmeesters ende twee scepenen ende inden Brouc een sluusmeester ende een scepenen ende dese sluusmeesters hebben macht allen diensten te doenen an den sluus an de huelen ende an de goten, an den dijc, an de zijdelijnghe ende an den waterganc
- Voort zo es gheordineert ghescot te scietene bij der kuere ende bi der meentucht, daer zoe wettelijke ghedaecht staet, so wat ghescote dat daer ghescoten zij daer of dat zij eendrachtich zijn dat dat van werden blijven zal ende zo waer dat zij eenich I ghescil hebben, dat zij metten zelve ghebode zullen commen up ten naesten claghedach in de vierscaerre van de Vrijen ende zo wat scepenen van den vrijen daer wijsen zullen, dat zal stede houden ende van werden bliven
- Voort zo es gheordonneert dat men dit zal ontfanghen met hondmanne elken hondman voor hondert ghemeten oft met twee ontfanghers, den eenen in Moerkerke, ende den anderen in den Brouc.
- Voort, zo waer dat ghescot ghescoten zij dat men daer of zal doen drie zondaechs gheboden ende tenden die drie zondaechs gheboden drie wettelijke dinghedaghen ende nemmeer het en ware ten costen van den ontfanghers ende dit zal men bedijnghen metten scouteten ende metten dijscepenen
- Voort zo wat lande dat ghebannen wort, dat zal de scouteten trechte ghescot uplecghen den ontfanghere, ende dat mach hij innen metten twivouden costen ende met II s. den schouteeten, voort zo zal die schouteeten drie zondaechs gheboden doen ter kerken daet behoort ende van elken ghebode zal die scouteten hebben VI d. p. ende dat hij alle dese pointen zal doen in kennesse van dijscepenen
- Voort zo waer dat men tgebannen land niet ne loste jeghen den schoutheeten naer dat de drie zondaechsgheboden ghedaen zijn, dat danne die scoutheeten in kennesse van dijscepenen dat ghebannen landt over gheven zal den bailliu van Brucghe te innen metten drevouden coste
- Voort zo wie ghebannen lant note iof ontblade, het ne ware bij orlove van den schoutheete iof dies machtich ware, die zal verbueren III lib. p. dats te wetene XXIX s. jeghen den heere, XXIX s. jeghen tambocht voorseid ende II s. jeghen den schoutheeten also menichwaerven alst bevonden word ende hier of vanghen te zine man van sheeren weghe of de ghezwoorne van den ambocht voorseid ende dat te bringhen altoos in sheeren handen
- Voort, zo waer dat ghebrec ware van den schoutheeten of van den dijscepenen dat danne twee dijscepenen moghen maken den darden scepenen ende dat de drie dijscepenen moghen maken eenen schoutheeten in absencie van den rechten schoutheeten hem altoos behoudende al zulke boeten als ghevallen zullen upten voorseiden dach alst dijnghedach es
- Voort elken schoutheeten up elc heerscip zonderlinghe zo waer dat men wettelijke handedelinghe (sic) houden zal van der voorseide wateringhe, dat die schoutheeten hebben zal alle die boeten die hem toebehooren van II s. parisis die daer ghevallen zullen, behouden dies dat de voorseide schoutheeten uplecghen ende vernoughen zal den heere ende den ambachte voorseid al zulke boete als hemlieden toebehoort ghelijc dat vooren ghescreven staet
- Voort zo waer dat men in ghescille was van sluusmeesters of van dijscepenen te nemene dat danne de houde zullen moghen maken de nieuwe ende dat zij hebben zullen elc III s. p. over hare dachvaert, waer zij ware in diensten van den ambachte, ende waert zo dat voorseide ambocht eenich ghebrec hadde daer zij ghedaecht stonden, ende niet ne camen, dat die verbueren zullen VIII s. p. dats te wetene III s. p. jeghen den heere, III s. p. jeghen tambocht ende twee s. p. jeghen den schoutheeten

- Voort zo wie tvonnesse van scepenen wederseide die zal verbueren jeghen elken scepenen X s. p., XX s. p. jeghen den heere ende twee schel[ingh]e p. jeghen den schoutheeten
- Voort dat niemant dinghen zal zonder taelman up de boete van II s. p. te verbuerene
- Voort dat de sluusmeesters ende de ontfanghers eenewaerven tsj[aer]s rekeninghe doen zullen altoos sdonderdaeches naer der Trinetheit ende waert zo dat zijns niet ne daden dat men se danne beclaghden mach bij eene dien inghervet ware omme rekeninghe te doene
- Voort zo es ghecuert zo wie die eereweghen ontwee delvet ende twater laet buten zinen rechten lopen die zal verbueren III lb. p. jeghen den heere III lb. p. jeghen tambocht ende II s. p. jeghen den scoutheeten
- Voort dat niemant dammen ne maken en mach in den hooftwaterganc, noch vlas daerinne rote, so wie daer of bevonden wort ende ghewijst in boeten bij dijscepenen dat die verbueren zal III lb. p. dats te wetene XXIX s. p. jeghen den heere, XXIX s. jeghen tambocht ende II s. p. jeghen den scoutheeten
- Voort al dien ghelike dat niemant dammen ne make noch vlas ne rote in de smalle waterganghen up de boete van XII s. p. dats te wetene V s. p. jegen den heere, V s. p. jeghen tambocht ende II s. p. den scoutheeten ende dat men alle smalle waterganghen hopene zal bij scauwijnghen van den scoutheeten ende van dijscepenen ende zo wie dat huer of in ghebreke vonden worden boven den wijsdomme van den voorseide scepenen dat die verbueren zal III lb. p. dats te wetene XXIX s. p. jeghen den heere, XXIX s. jehgen tambocht ende II s. p. jehgen den schoutheeten ende dat dese boeten voorseid de schoutheeten innen zal metten twivouden costen ende doen delven de waterganghen hopenen
- Voort zo es ghekuert dat zo wie dat de zidelinghe ontwee dolve of uuttete daer water duere came dat die verbueren zal LX lb. p. jeghen den heere LX lb. p. jeghen den tambocht ende II s. p. jeghen den schoutheeten also menichwaerven als ment bevonde ende dat niemant gheene zwinen laten gaen ongheringhelt up de voorseide zidelinghe up de boete van X s. p., III s. den heere, III s. jeghen tambocht ende II s. jehgen den scoutheeten
- Voort zo es ghekuert dat van den condute van den waterghanghe nederwaert gaende tot Brungheers an beeden ziden van den voorseide waterganghe niemant ghene zwinen ne laten gaen ongheringhelt up de boete van X s. p. te verbuerene, dats te wetene III s. jeghen den heeren, III s. jeghen tambocht ende II s. p. jeghen den scoutheeten, also dickens als ment bevonde ende hier of vanghen te zine alsoot boven verclaerst
- Voort dat niemant ne gheene boomen ne pote noch tuven noch glenden ne maken up sambochts erve up de boete van III lb. p. te verbuerene dats te wetene XXIX s. p. den heere, XXIX s. jeghen tambocht ende II s. p. jeghen den schouteeten also menichwaerve als ment bevonde zonder orlof te hebbene van den ghonen dies machtich es orlof te ghevene
- Voort zo es ghekuert zo wie verhewet of comd bin XXVIII voeten binden gate van den diepte van den zweene an gheene zide met scepen of met anderen goede, hij verbuert III lb. p. dats te wetene XXIX s. jeghen den ehre, XXIX s. jeghen tambocht ende II s. p. jeghen den scoutheeten, ende dat niemant meerse an die sluus of dat an die sluus toebehoort up die zelve boete voorseid te ghevene ende te verbuerene
- Voort zo es ghekuert dat zo waer dat ghebannen waterghanghen licghen neffens den eerweghe ende vliete neffens den weghe, dat die waterganc niemant delven moet, noch die vlieten, hine scote die eerde alf up die wech ende dandre helt up zijn land ende daer die herweghen nedre zijn danne tlandt, dat men alle die eerde scieten zal up den wech dies niet ne dade, dat hij verbueren zal IX s. p. jeghen den heere, IX s. p. jeghen tambocht ende II s. p. jeghen den scoutheeten
- Voort zo es gheordonneert dat zo wie ondervonden wort bij scauwijnghen van den scoutheeten ende van dijscepenen die den waterganc vernauwede met boomen of met eerden, die zal verbueren IX s. p. jeghen den heere, IX s. p. jeghen tambocht ende II s. p. den schoutheeten ende weder den wech te makene te ziene kueren ende waerd dat hijt niet ne dade

dat danne de schoutheeten doen zal metten twivouden costen

- Voort zo es gheordonneert dat zo waer dat boomen staen up den heerwech dat de sluusmeesters die boomen of moghen slaen ende bezeghense daer tambocht noot of te doene hieft zonder verbueren

- Voort zo es gheordonneert dat zo wie land behoud hevet dat hij betalen zal tghescot die houdijnghe duere

- Voort zo es gheordineert zo waer dat scepenen vuerste nemen ende ten vuerste niet ne camen dat die verbueren zal IX s. p. jeghen den here, IX s. p. jeghen tambocht ende II s. p. den scoutheeten

- Ende dese voorseide kuere gheduerende toten tijd datter yement jeghen spriect (sic) te wetten ende dat hij ghegoet ende gheervet es in de voorseide wateringhe

Scab. Dns. Wulpen ende Ghent. Actum den XVIII sten dach van september anno XIIIIC.

593

1407/01/10 (n.s.)

Broeder Loy Cauxe richt in naam van de ingelanden van Eiesluis een smeekbrief aan de kanselier van de hertog van Bourgondië, met verzoek de watering één te maken met de omliggende watering van Reigarsvliet en Blankenberge.

- afschrift: Brugge, OCMW-archief, Sint-Janshospitaal, watering, doos 11 (oud nr. 2b)

Editie naar afschrift.

Voor u edele ende harde werde, moghende heere mijn heere de canselier ons gheduchts heeren shertoghen van Bourgondien, grave van Vlaenderen:

so toghen huwe omoedighe ende seere onderdanighe de subgiten ende de aerme ghelande vander wateringhe van Heyensluus ghelegghen benoorden Brucghe plats up de zee ende daer ieghen houdende wel anderhalve mile lanc ende varre jeghen de zee voorseit met dicagen ende al sonder dunen, so es te wetene hoe dat de voorseide wateringhe van Heyensluus staet in harde groten commere ende swaren laste ende daer toe in harde, groten crancken, weeken state ende ghelijc es in noch vele meer commene ende te sine waerbi dat grotelike es te duchtene ende wel ghelijc es al tland vanden Vryen in vloets te gane ende met allen te verdrincken ende te bevlœien vander zee toecommende dat de fortune vander zee plats up dese voorseide wateringhe commen ende inbreken wille waeromme datmen alle jare also vele diken moet jeghen de voorseide zee met nieuwen diken als dat tlant dat ghelegghen es binnen der voorseider wateringhe van Heyensluus alle jare wel ghelast comt als nu tiene als nu twalef groote vanden ymete

Item noch boven al desen so es de voorseide wateringhe noch in meerre commeren ende lasten dats te wetene dat de zee voorseit commen wille ende comt uten noordwesten omme te ommegane ende te achterhaelne tgrote gat van der sluus ende daer in te brekene omme plats daer in te wesene, twelke men niet gheweren noch gheblusschen en can in gheenre manieren wat men daer toe daoet of doen mach, biden welken emmer haestelike ende cortelike sal moeten ghemaect worden eene grote nieuwe sluus ende die gheleit ten lande waert inne met alsov ele groten nieuwen diken als daer toe behoren sal ende heesschende es jof waermen dit haestelike niet en doet, so es tlant voorseit ghelijc met allen te nieute te gane ende verloren te sine, twelke den voorseiden lande ghelegghen binder voorseider wateringhe commen sal te grooten coste ende te swaren laste up elc ymet wel viertiene of zestiene grote eer de voorseide sluus wel ghemaect ende gherepareert wort alsoot behoort ende twater vander varssche sal wel moghen draghen ende losen ten orbore ende profite vanden lande alsoot behoort

Item noch boven desen so es de wateringhe voorseit daghelijx noch meer ghelast dats te wetene vanden ouden diken te houdene ghehaefdich ende te boeten jeghen de zee, de weggen ende de huelbrucghen te houden ghehaefdich datmer over riden ende over varen mach, de waterganghe ghedolven te houdene gheleghen binder voorseider wateringhe daer tvoorseide land bi wateren moet, dienaers ghehouden te sine die de voorseide wateringhe daghelicx regieren ende dienen moeten twelke emmer al ghedaen moet wesen of anders en soude inde voorseide wateringhe gheen volc moghen wonen noch riden noch varen noch keeren, waer of dat tlant gheleghen binder voorseider wateringhe jaerlijx comt wel ghelast up elc ymet drie of viere grote vanden ymete

Item noch boven al desen so es te wetene dats gruwelike vele ende groot hoop van lande gheleghen es bin deser voorseider wateringhe dat onsen gheduchten heer jaerlijx ghelt tsinen dommaine grote sware lasten ende daer toe grotelike belast es van vele andere renten als waerbi dat tlant voorseit uten gronde niet werdich en es de commer ende de laste diere jaerlijx voren hute gaen moet

Item so es al noch te wetene hoe dat boven deser voorseider wateringhe van Heyensluus gheleghen es an doostside van der voorseider wateringhe eene wateringhe diemen heet de wateringhe van Reingheersvliete de welke vele groter ende vele meerre es van lande ende van goede dan de voorseide wateringhe van Heyensluus es ende aldaer toe niet tienste deel en hebben van laste van dicagen noch van commeren ende van quetsen vander zee voorseit te houdene ghelijc als de voorseide aerme wateringhe van Heyensluus doet, nochtan de voorseide wateringhe van Heyensluus jaerlijx met allen verdrinct vanden upwatere dat comt van boven vander wateringhe van Reingheersvliete, ende aldaer toe de voorseide wateringhe van Heyensluus losen ende draghen moet ende die van Reingheersvliete quite moeten maken wel half twater vanden varsschen watere dat jaerlijx valt ende comt binder wateringhe van Reingheersvliete, ende so waer die van Heyensluus dit weren ende niet ghedoghen en wilden, so souden die van Reingheersvliete voorseit jaerlijx met allen verdrincken in haers selfs water nochtan dat die van Reingheersvliete der wateringhe van Heyensluus voorseit nemmermeer secours en doen noch niet en willen helpen draghen cost noch last jeghen de zee te houdene buten dike, noch de voorseide sluus te helpene houden ghehaefdich ende te ghereex omme tland daer mede te houdene ghewatert, nochtan dat sij haer water daer duere moeten losen ende quite werden twelke voor Gode ende voor alle goede lieden onredelijc ende onrecht es.

Item so es al noch te wetene dat ande westside vander voorseider wateringhe van Heyensluus gheleghen es eene wateringhe diemen heet de grote wateringhe van Blanckenberghe, welke wateringhe van Blanckenberghe wel driewaerven also groot es van goeden goeden (sic) ende van lande als de voorseide wateringhe van Heis es ende es te wetene dat de voorseide wateringhe van Blanckenberghe ghelijc ware met allen te nieute te gane ende te verdrinken ende te bevloeien vander zee waert bi also dat de zee in brake of in vloeds ghinghe teenigher stede gheleghen binder wateringhe van Heyensluus, so soude de wateringhe van Blanckenberghe voorseit wel also varinc of eer ghequest ende bevloeit sijn vande zee als de wateringhe van Heyensluus voorseit wesen soude

Item so es al noch te wetene hoe dat tland dat gheleghen es binder wateringhe van Heyensluus voorseit vele hogher van gronde es gheleghen neffens der zee ende neffens der sluus van Heis voorseit dan tlant es dat gheleghen es ende leicht binder wateringhe van Blanckenberghe nochtan dat dat hoghe land gheleghen binder wateringhe van Heyensluus altoos verdrinct ende onder water leicht vanden varsschen watere als dat tneder land dat gheleghen es binder wateringhe van Blanckenberghe altoos scone ende droghe ende boven watere leicht,

toecommende mids dat die van Blanckenberghe daer toe ende daer jeghen so grote sterke were doen ende niet ghedoghen en willen dat dat aerme belasteghe land vander wateringhe van Heyensluus yewerinx of eenich secours of lavenesse of hebben mochte sonder den commer of den quets vanden lande van Blanckenberghe voorseit, der voorseider arme wateringhe van Heyensluus ne gheen secours noch hulpe en wille doen te hulpe, ter coste vander grooter overswinghender dicage die de voorseide wateringhe van Heyensluus jaerlijx ende daghelijx hebben ende houde moeten jeghen de voorseide felle zee, nochtan de voorseide wateringhen an beeden siden daer bi grotelike bescut ende bevreet sijn, twelke vor Gode ende vor alle goede lieden grote onredene ende onrecht es

Item biden welken commer en lasten die de voorseide wateringhe van Heyensluus daghelijx heift ende ghelijc es noch vele meer te hebbene so eist dat al dat volc dat wonachtich heift gheweest up anderhalve mile lanx der zee met allen uter voorseider wateringhe vliet ende verhuust ende trect elder te wonene omme de redene wille dat sij tland voorseit niet en connen behouden mids der grooter scade ende vrees die sij daghelijx daer of sien ende hebben, aldus so blivet tland met allen destruiers ende ledich licghende ende daer toe so en macht hem selven nemmermeer ghehouden het en sij bi also datter grooter remedie van voorsienicheden up ghevonden wort

Item hier omme ende omme alle desen swaren noden voorseit so eist dat de voorseide aerme subgiten ende ghelände voorghenoemt vander voorseider aermer wateringhe supplyeren bidden begheren ende versouken in voormen van gherechter aremoeden ende van groter noden ende als over een recht twelke openbaerlijc, blikelijc es als datmen dese aerme wateringhe van Heyensluus voorseit deelen wille ende deelen sal moeten al tland dat gheleghen es binder wateringhe van Heyensluus, in dese voorseide twee wateringhen diere gheleghen sijn an beeden siden dats te wetene de wateringhe van Reingheersvliete an doostside ende de grote wateringhe van Blanckenberghe ande westside

Voord so es te wetene so waermen dit niet bevelen en wille van doene so dat het haestelike ghedaen sij, so es ghelijc al tland in vloets te gane ende verloren te sine sonder eenich middel, want de voorseide aerme wateringhe van Heyensluus nemmermeer te gheenen daghe voort an haer selven ghehouden en mach, mids den groten zwaren commer en lasten diere daghelijx toecommen ende alle jare an meersen ende wassen

Item so es wel te wetene dat het wel redenlijc ende moghenlijc ware dat dit land vander voorseider wateringhe van Heyensluus ghedeelt ware inde voorseide twee wateringhen ende dat ellke wateringhe daer of an hem tructe ende anevaerde also vele als elke wateringhe wel toebehoorde, twelke men wel bewisen soude wat daer of sculdich ware te wesen metten rechte, ghemerct voren in dat de wateringhe van Reingheersvliete alle jare half haerlieder water quite moeten werden ende losen moeten ter wateringhe van Heyensluus of anders waer sijt daer niet quyt en worden sij met allen van haers selfs water verdrinken zouden

Item al noch ghemerct sijnde dat die van Reingheersvliete oyt bevreet ende bescut hebben gheweist metten grooten overdadeghen nieuwen diken die die van Heis altoos hebben moeten maken ende houden sonder den cost of last van der wateringhe van Reingheersvliete voorseit, ende al noch ghemerct dat de voorseide wateringhe van Reingheersvliete ne gheenen cost noch last ghehadt en hebben mids den grooten dunen ende voorlande die sij hebben lichgende voor haerlieder wateringhe

Item aldierghelike noch ghemerct sijnde hoe dat de grote wateringhe van Blanckenberghe

voorseit grotelike bescermt, bevreet ende bescut heift gheweist als vander grooter dicagen ende nieuwen dike die de voorseide aerme wateringhe van Heyensluus oyt ghehouden ende ghemaect hebben sonder cost of last vander wateringhe van Blanckenberghe twelke de voorseide wateringhe van Heyensluus nemmermeer voort an gheene macht en heift van houdene noch van doene, want tvolc huter voorseider wateringhe alle daghe vliet ende vertrect bi also gheanen saken ende redenen alsoot voorseit es

Item al noch ghemerct sijnde hoe dat de wateringhe van Blanckenberghe mids hare groter moghenthede cracht ende macht die sij hebben boven der aermer macht vander wateringhe van Heyensluus voorseit wederstaen, weren ende houden als dat hoghe land ghelegghen binder wateringhe van Heyensluus daghelijx met allen verdrinken moet vanden varsschen watere ende al dat arem volc datter noch noch (sic) wonachtich in bleven es bijstier ende goedeloos daer bi wesen moet ende daer toe verhusen ende vertrecken in anderen plaetsen van grooter aermoeden ende van groter noden mids der groter scade ende achterdeele die sij daghelijx daer of hebben ende zien van den groten watere voorseit, niet wederstaende dat haerlieder neder land ghelegghen in de wateringhe van Blanckenberghe bider zee ende bider sluus altoos boven watere heift gheweest ende droghe es nochtan dat sculdich es te wesene ende over een recht van over ouden tiden hier te voren als datmen tvarssche water ware sculdich te laten lopen ende te leedene te dalewaert omme tland daer of te bescuddene ende te bevredene van scade, grieve ende achterdeele

O harde, werde ende zeere moghende heere, de voorseide supplianten u vriendelike supplijeren ende bidden in omoedicheden ende in gherechter vormen van alemoessenene ende van weldoene ende omme tbehout van ons gheduchts heeren lande ende van sinen aermen volke als dat hu wille ghelieven te hebbene alsulken advys ende raet up alle dese voornoemde pointen ende saken want soe grotelike onsen gheduchten here ende zinen lande anegaen als waerbi dat dit haestelike worde gheremediert ende desen swaren noot gheweert ghelijc alst voorseit es, ende ooc grotelijc van noden es, ende dat daer in niet en worde ghebesicht noch ghedaen gheene fortse noch wille van rigueren bi eenighen die daer jeghen wilden wesen bi eenighen onredene ende onrechte, dat sij daer toe bringhen mochten harde, werde ende moghende heere hier in so moechdi Gode grotelike dienen ende de voorseide supplianten sullen Gode vriendelike voor u bidden.

Ende al dit voorseit was ghedaen ende ghemaect int jaer M CCCC ende zesse, upten Xsten dach van laumaendt per broeder Loy Cauwe

714

1407/10/08

Keure van de Blankenbergse watering.

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, pp. 717-722 (naar afschrift: SAB, Cartularium Ouden Wittenbouc, f°186v)

(editie naar Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, pp. 717-722)

Het es ghecuert binder grooter wateringhe van Blankenberghe bider cuere ende meentucht diere ghedaecht stond ende daer overeenghedraghen zonder ghescil also hier naer volght:

- Item, eerst tsoute watre te weerne ende tvarssche ute te laten ende al tvremde water te wederstane.

- Item, het es ghecuert dat men maken sal VII dycscepenen binder vorseider wateringhe ende eenen waesscouthete; ende dat die scepenen zweeren sullen voor den waesscouthete; ende

wiet wederseide die verbuerde XX scellinghen parisisen jeghen den heere, XX s. par. jeghen tambocht, twee s. par. jeghen den waesscouthete. Ende waermen in ghescille van dycscepenen te nemene, dat die oude souden nemen die nieuwe; ende dat elc dycscepene sal hebben VI s. par. over zyne dachvart waer si syn in dienste vanden ambochte; ende waere dat tambocht ghebrec hadde an dycscepenen daer si wettelic dach hadden, elc zoude verbueren X s. par. jeghens den heere, X s. par. jeghens tambocht, twee scellinghen par. jeghens den waesscoutheten daer an dat ghebrec ware.

- Voort, zo es ghecuert dat niemene sal spreken int ghedinghe van den waesscouthete, ten si bi orlove van den waesscouthete, ende bi rade ende met taelmanne; ende so wie daer of contrarie dade, dat hi verbueren soude II s. par. heghen den waesscoutheten ende dat also dickent ende also menich werven als het ghevallen zal.

- Voort, zo es ghecuert waere dat yement tvonnesse van dycscepenen wederseide, die verbuerde jeghen elken scepene diere sate X s. par., jeghen den heere XX s. par., jeghen tambocht XX s. par., jeghens den waesscouthete II s. par.

- Voort, es ghecuert waert dat ghebrec ware an dycscepenen of an waesscouthete, dat twee dycscepenen moghen maken den derden, ende drie dycscepenen moghen maken eenen waesscouthete. Ende die scouthete sal hebben alle die boeten diere vallen sullen tot dat de rechte waesscouthete comt also verre als den waesscouthete toebehoorde.

- Voort, es ghecuert dat gheen scoutheten noch dycscepene wesen sal, hi en es gheghoedt ende gheherft ende wonende inde vorseidee wateringhe ende recht vrylaet wezende.

- Voort, es ghecuert wie dat wilt water jof vremde water lyete up dese vorseide wateringhe, die verbuerde X lb. par. jeghen den heere, X lb. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete.

- Voort, so wie heerweghen ontwee dolve ende water liete lopen uuten synen rechten lope, die verbuerde X lb. par. jeghen den heere, X lb. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete.

- Voort, zo es ghecuert zo wie dammen maecte in hooftwaterganghen, ende daer af bevonden worde bi dycscepenen, die verbuerde VI lb. par. jeghen den heere, VI lb. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete. Ende die dams weder uut te doene sonder sambochts cost bin XIII daghen. Ende waert zo dat zise niet uut en daden binden XIII daghen vorseit, datse de waesscouthete ute doen sal bin VIII daghen daer naer metten twivouden costen, ende hebben voort van elken partcheele II s. par. Ende waert zo datse de waesscouthete niet uut ne dade binden vorseiden VIII daghen, datse de bailliu van Brugghe ute sal doen doen binnen VIII daghen daer naer metten viervouden costen.

- Voort, es ghecuert wie dammen maecte in smallen waterganghen, ende daer of bevonden worde met dycscepenen, die verbuerde III lb. par. jeghen den heere, III lb. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete. Ende die dams weder ute te doene sonder tsambochts costen bin XIII daghen. Ende waert zo dat sise niet ute ne daden binden XIII daghen vorseit, datse die waesscouthete ute doen sal bin achte daghen daer naer metten twevouden costen, ende hebben voort van elken parcheele II s. par. Ende waert so datse de scouthete niet ute ne daden binden VIII daghen vorseit, datse de bailliu van Brugghe sal doen ute doen binnen VIII daghen ndaer naer metten viervouden costen.

- Voort, es ghecuert waer vlieten legghen neffens den weggen, dat die niemant verdelve hine schiete de twee deel vander eerden up den wech ende I voet verre vanden houvere, ende tderdendeel, up zyn land, bi also dat hem gelieft. Ende diet niet en dade, ende daer af bevonden worde met dycscepene, die verbuerde XX s. par. jeghen den heere, XX s. par. jeghen tambocht, II scellinghen par. jeghen den waesscouthete.

- Voort, es ghecuert wie wateringhe of heerweghen vernauwede met erden of met boomen, die verbuerde III lb. par. jeghen den heere, III lb. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete, ende weder te makene tsiere cuere sonder sambochts cost bin XIII daghen.

Ende waert so dat hyt niet en dade binden vorseiden XIII daghen, dat de waesscouthete sal doen bin VIII daghen daer naer metten twevouden costen ende voort met II s. par. van elken parcheele. Ende waert dat de waesscouthete niet en dade binden vorseiden VIII daghen, dat de bailliu van Brugghe sal doen bin VIII daghen daer naer metten viervouden costen.

- Voort, es ghecuert waer boomen staen up heerweghen of die weggen vernauwen, datse die sluusmeesters of moghen doen slaen de bladinghen ende metter vorseider bladinghen maken die weggen, ende doenre mede tsambochts proffyt sonder eenich verbueren.

- Voort, es ghecuert dat die waesscouthete ende dycsepenen omme gaen sullen metten sluusmeesters omme te scauwene weggen, waterganghen ende vlieten nevens den weggen ende alle andere zaken hier in ghecuert alomme daers nood es, in de maend van septembre ende in de maend van april. Ende es te wetene omme elc te waerscuwene van schaden, so salmen ghebod doen doen tsoendaechs ter kerken dat elc weggen ende waterganghen rumen mach altoos eene weke te vooren eermen den scaudach legghen zal. Ende waermen ten scaudaghe comt daers nood es, daer sullen dycsepenen vorseit nedersitten; ende die scoutheten salse manen vanden rechte. Edne wat scepenen daer wysen, dat elc dat houden sal up wien dat ghewyst sal syn, elc up I boete van III lb. par. , die boete gaende ghelyc de boeten vorseit. Ende dat elc te doene binnen XIII daghen naer dat ghewyst sal syn. Ende wie daer af in ghebreke ware ende niet ne dade, dat de waesscouthete sal doen bin VIII daghen daer naer metten twevouden costen ende met II s. par. van elken parcheele. Ende waert dat de waesscouthete niet en dade bin VIII daghen vorseit, so salt de bailliu van Brugghe doen bin VIII daghen daer naer metten viervouden costen. Ende die de grond noten sullen, syn ghehouden inde vorseide boete.

- Voort, zo es ghecuert dat niement vlas no kaemp ne rote, no distelen, no riet, no stroy of hasschen of vloermul ne woorpe in eenighe ghebannen waterganghen, of yet daer in wierpe daer die waterganghen mede vervulde; wie daer af bevonden worde met dycsepenen, dat ware up een boete van III lb. par., die boete gane also de boeten vooren verclaren.

- Voort, waert datmen clocken jof beckine sloughe jof yement ontboden worde bi monde biden sluusmeesters jof clerc omme de noden van der zee of omme noden van den ghentelle jof van der sidelinghen, dat elc man daer trucken soude ter nood. Ende diet niet ne dade, hi verbeurde III lb. par., die boete te gane ghelyc dat sy boven verclaersen.

- Voort, es ghecuert datmen alle de grote waterganghen, cleene warganghen, die zidelinghe, den dyc nevens der ghentelle ghelegen binder vorseide wateringhe, dat men die houden sal also wyt, ende also breed, ende also hoghe alst van ouden tiden ghecostumeirt es.

- Voort, es ghecuert wie dammen maecte of hofdammen van hofweghen of van landweghen jeghen de zidelinghen jof jeghen den dyc vanden Ghentelle, hine maecse also hoghe ende houdse also hoghe als die vorseide zidelinghe of dyc, die verbuerde III lb. par.; die boete te gane also si boven verclaren. Ende die dams weder uut te doene sonder sambochts cost bin XIII daghen; ende waert so dat syt niet ne daden binden vorseiden XIII daghen, so salse de waesscouthete ute doen bin VIII daghen daer naer metten twevouden costen ende met II s. par. van elken parcheele. Ende waert so datse de waesscouthete niet ute ne dade binden vorseiden VIII daghen, datse de bailliu van Brugghe sal doen ute doen bin VIII daghen daer naer metten viervouden costen.

- Voort, so es ghecuert so wie almen snede in die dune jof anden dyc vanden bleckaerde bewesten den dorpe van Wendunen oostwaert also verre als de vorseide wateringhe gaet; ende daer of bevonden worde, die verbuerde V lb. par. jeghen den heere, V lb. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete; ende hier of vanghere te sine persooone van sheeren weghe, sluusmeesters, clerc ende de waesscouthete vander vorseider wateringhe, ende alle vrylaten ghegoed ende gheherft inde vorseide wateringhe.

- Voort, zo es ghecuert dat niement almen ne snide in de land dune vanden vorseiden bleckaerde westwaert also verre als de vorseide wateringhe gaet; ende wie daer af bevonden

wort, die verbuerde XXX s. par. jeghen den heere, XXX s. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete; ende hier af vanghere te zine persooone van sheeren wegghen, sluusmeesters, clerck ende waesscouthete van der vorseider wateringhe, ende alle vrylaten ghegoet ende gheerft binder vorseider wateringhe.

- Voort, so es ghecuert so wie de sidelinghe ontwee dolve of die dyc nevens der ghentelle, die verburede LX lb. par.; die boete te gane also si boven verclaerst.

- Item, dat niemant den zeedyck ende die ghebannen erfve der neffens ligghende of die zidelinghe jof den dyc nevens der ghentelle ne hette met beesten. Ende wie der of bevonden worde, verbuerde XXX s. par. jeghen den heere, XXX s. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete, ende dat also dickent ende also menichwerven als hi der of bevonden wort. Ende hier of vanghere te syne persoonen van sheeren weghe, sluusmeesters, cleerc ende den waesscouthete van der vorseider wateringhe, ende alle vrylaten ghegoet ende gheherft biner vorseide wateringhe.

- Item, dat niemant gheene paerden no andere beesten ne bynde up den heerewech. Ende wie der of bevonden wort, hi verbuerde XXX s. par. jeghen den heere, XXX s. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete. Ende hie af vanghere te zyne persoonen van sheeren weghe, sluusmeesters, clerck ende waesscouthete van der vorseider wateringhe; ende alle vrylaten ghegoet ende gheherft binder vorseide wateringhe.

- Item es ghecuert datmen de zeedyck ende de zidelinghe verslaen sal tallen tiden als sluusmeesters goed dynct. Ende wie tvorseide verslach ontsloote of broke, verbuerde V lb. par. jeghen den heere, V lb. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete. Ende tvorseide verslach weder te makene sonder sambochts cost bin XIII daghen. Ende waert so dat hijt niet ne dade, so salt de waesscouthete doen maken bin VIII daghen der naer metten twevouden costen, ende hebben voort II s. par. Ende waert so dat de waesscouthete niet en dade maken, so salt de bailliu van Brugghe doen maken bin VIII daghen der naer metten viervouden costen.

- Item, es ghecuert so wie eenighe ghebannen waterganghen narer eerde dan I voet van den ouvere, ende der af bevonden worde bi dycsepenen, die verbuerde X s. par. jeghen den heere, X s. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete, also dickent ende also menichwaerven als hi der of bevonden worde.

- Item, so es ghecuert dat elc maer sniden sal triet, gars ende de biesen uten ghebannen waterganghen jegghens syn selfs land, jof jeghen tland dat hi ontblaet; wie der af bevonden word, verbuert V. s. par. jeghen den heere, V s. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete. Ende waer dat heerwegghen ligghen neffens den waterganghen, dat die sluusmeesters triet, gars ende biesen sullen doen sniden ute den waterganghen nevens den weghe.

- Item, es ghecuert dat niemant gheene waddinghe make noch houde ingaende van den heereweghe in waterganghen. Ende wie daer of bevonden word bi dycsepenen, die verbuert XX s. par. jegghens den heere, XX s. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete. Ende die vorseide waddinghe ute te doen bin XIII daghen sonder tsambochts cost. Ende waert so dat si de vorseide waddinghe niet ute daden binden vorseiden XIII daghen, so salse de waesscouthete ute doen metten twevouden costen bin VIII daghen daer naer ende met II s. par. van elken parcheele. Ende waert zo datse de waesscouthete niet ute ne dade binden vorseiden VIII daghen, so salse de bailliu van Brugghe doen ute doen binnen VIII daghen daer naer metten viervouden costen.

- Item, so es ghecuert so wie voordien maecte of hilde in eenighe ghebannen waterganghen, ende die daer of bevonden worde bi dycsepenen, die verbuerde III lb. par; jeghen den heere, III lb. par. jeghen tambocht, II s. par. jeghen den waesscouthete. Ende die voordier weder uut te doene bin XIII daghen sonder sambochts costen. Ende waert so dat sise niet ute ne daden binden vorseiden XIII daghen, dat de waesscouthete sal doen bin VIII daghen daer naer

metten twevouden costen ende voort met II s. par. Ende waert so dat de waesscouthete niet ne dade, so salt de bailliu van Brugghe doen doen binnen VIII daghen daer naer metten viervouden costen.

- Voort, es ghecuert waer dat wegghen neder ende quaet syn, datse elc beteren mach met erden van selfs den weghe zonder yet te verbuerne.

- Item, so es ghecuert si dat sake dat sluusmeesters, clerck, waesscouthete of dycscepene commen ende vinden twater ghesent jof eenighe voorhoofden ghemaect in eenighe waterganghen der vorseide wateringhe toebehoorende, dat si macht hebben dat ute te doen doene. Ende al dat si daer an vinden daert twatre mede ghescut staet, dat si dat moghen nemen ter vorseider wateringhe bouf sonder jegghen yement daer an te mesdoene. Ende wie daer jegghen yet dade, dat hi verbueren sal III lb. par. jegghen den heere, III lb. par. jegghen tambocht, II s. par. jegghen den waesscouthete also dickent als men bevonden, jof het ne ware hiltten of netten daermen mede vischt jof staken daer de netten an staen.

- Item, es ghecuert dat gheen sluusmeester gheenrande groot water⁴ van slusen jof van waterganghen besteden sullen, het en zy ghecuert bi eene ghemeenre cuere ende meentucht. Ende datmen daer af de voorwoorden copyeren sal ende gheven daer af copie den heere ende den waesscouthete ende eenighen van den ghemeenen ende die ghemeene wateringhe.

- Item, so es ghecuert dat al tghedelf dat de sluusmeesters besteid hebben jof besteden sullen, datmen dat scauwen sal metten waesscouthete ende met dycscepene; ende beclaecheden hem sluusmeesters dat de voorwoorden niet vulcommen ne waren van den vorseiden ghedelve ghelyc dat de voorwoorde ghemaect was tusschen den sluusmeesters ende den delvers, dat de scouthete dycscepene manen sal vanden rechte; ende tgonde dat scepenen daer wysen sullen, datmen dat houden zal. Ende so wie daer af de contrarie dade ende tvonnesse niet vulcame, die verbuerde X lb. par. jegghen den heere, X lb. par. jegghen tambocht, II s. par. jegghen den waesscouthete. Ende dat de vorseide scouthete tvonnesse van de vorseide voorwoorde vulcommen soude metten twevouden costen upden ghonen wie int ghebrec ware. Ende hebben voort van elken parcheele II s. par. Ende waert dat de scouthete niet ne dade, dat de bailliu van Brugghe sal doen doen binnen VIII daghen daer naer metten viervouden costen.

- Voort, so es ghecuert datmen alle dese boeten eerlike innne sal up den ghonen daer sy up ghewyst zyn.

Ende dese vorscreven cuere sal ghedueren toter tyd ende der wilen datter yement jegghen spreict te wetten die ghegoed ende gheerft es binder vorseider wateringhe, ghelyc dat scepenen vanden Vryen ghewyst hebben. Scabini: Stevens, Y. Straten, Ghent, Wulfsberghe, Zuerinc, Baenst ende Ypere. Actum den VIIlen dach in october an^o VII°

945
ca. 1420

Keure van de watering van Wulpen/Oostende-Koezand

- origineel of gelijktijdig afschrift: Brugge, Bisschoppelijk Archief, G 307

(editie naar origineel).

Datum per Coriam

Het es ghecuert ende over een ghedregghen bynnen den heylande van Oosthende van Wulpen van Coezandt ende van al den polders ghelegghen bynnen desen vurseiden heylande omme

⁴ Sic voor “wercken”.

tzoute watre te werene ende twarssche water uute te latene

- Item dat men alle die costen die ghedaen zijn of die men doen zal ande dijken an zluusen, an waterghanghen an ghoten bynnen den vorseiden heylande die cost te schietene up tvorseide landt met ymet ghelike ende die te innene metten schoutheeten ende met dijscepenen vanden vorseiden heylande

- Item so wanneer costen ghedaen zullen zijn ende ghescore ghescoren worden ende eenich gheerfde sal commen die bynnen den heylande sal gheerft zijn ende begheeren andien schoutheeten of an zijnen stede houdere dat hem die schoutheeten sal stellen eenen weetteliken dinghedach te alsulken daghe als scepenen zullen wijsen ende zo wat manne die ten dinghedaghe achter bleve of zijn ghescore niet en betaelde dat men zijn land bannen zal ende dat die schoutheete dat ghescore up legghen zal ende houdent an den gront ende zo wanneer die scoutheete upten gront uut gheleyt zal hebben dat die grondenare zijnen gront lossen mach binden XLsten daghe metten twyvoude ende loost ment niet binnen den vorseiden daghe dat die scoutheete mach varen mit twee dijscepenen te Brugghe in die Vrye vierschare ende presenteert den balliu van Brugghe metten twyvoude over te ghevene ende eist zo dat die bailliu over nemen wille zo sal hij den schoutheeten up lecghen twyvoude ende alle zijne weettelike costen ende houdent anden gront metten viervoude te lossene binden XLsten daghe ende eist dat die bailliu niet overnemen en wille zo sal dit vorseide ghebannen land bliven in schoutheeten handen met alzulken laste alst zoude bliven in baillius handen ende eist zo dat tverbannen land niet ghelooft wordet binnen den ghevachten alst boven verclaerst, zo mach die bailliu of die scoutheeten of in zo wiens handen desen verbannen gront zijn sal zal trucken moghen inde vierschare vanden Vryen ende hem zal moghen doen doen metter cricke ten gronde als over zinen vryen proper grondt.

- Item waert zo dat die gheerfde vanden vorseide heylande dijc deelen wilde datmen den dijc zoude deelen biden scoutheeten ende bij dijscepenen ende dien dijc maken of doen maken te alzulken daghe alst scepenen wijsen zullen ende waert zo dat yement achter bleve ende zijnen dijc niet en maecte te alzulker scouwinghen als bij wetten gheleyt ware datten die scoutheete stappans aenvaerden zoude ende doene maken metten twyvoude te alzulken daghe alst scepenen wysen zullen ende innent in zulker manieren alst boven verclaerst

- Item waert dat die schoutheete achter bleve ende niet en dede dat hi schuldich waere te doene dat men hem bannen zal ende maken eenen anderen scouthaten ende dat hi verbueren sal V s. parisis jeghen den heere, V s. jeghen theyland II s. jeghen den nieuwen schouthate ende die schoutheeten sal hebben alle die boeten ende alle die vromen van den scoutheetendomme toter tijt dat die aervachtich schoutheete comt ende doet dat hij schuldich es te doene.

- Item waert zo dat eenich man dijc name die ghedeelt waere of onghedeelt dat hine maken zal te alzulken daghe ende scouwinghen alst daer up bi scepenen gheleyt zullen worden ende wie daer of achter bleve ende tland in schade daer of quame ende die persoene binnen den heylande ghegront ware dat men zijnen gront daer of bannen mach ende innent upten gront alst boven verclaerst ende ware hi niet gheerft dat men bannen mach over die schade als over eenen grondeloesen man ende datten die heere mach houden waer hine vindt binnen lande vanden Vryen over die schade ende met III lb. parisis jeghen den heere

- Item zo wanneer eenighe ghenomen worde bi dijscepenen, biden scoutheeten ende theyland omme cost te doene an dijken, an sluusen of waer dat es dat zij der jeghen niet segghen en moghen ende zo wanneer dat sij costen ghedaen sullen hebben ende ghescore ghescoren zullen hebben ende die gheinnert dat zij daer of rekeninghe doen zullen ende dat men dach stellen zal allen den ghonen diere an winnen of verliesen moghen in elc jaer te half maerte omme rekeninghe te hoorne vanden ghescorete dat daer ontfangen sal zijn ende die ghone die der commen vanden ghelande vanden vorseide heylande macht hebben zullen die rekeninghe te ontfanghene ende hemlieden daer of quite te scheldene

- Item waert dat men ghemeene werc dijcte met ondmans zo wat ondmanne die daer niet en quame of een man in zijn stede datten die scoutheeten des ander daghes in doen zal ende innen upten hondmanne metten twyvoude
- Item dat dijcscepenen macht hebben dijc poten te lecghene daers nood es binnen den heylande
- Item licghen eenighe dijcpoten binnen den heylande die men ontberen mach dat dijcscepenen macht hebben die dijcpoten weder te bringhen ter dijckaedge
- Item wat manne die but anden dijc of anden barem het ne zij bij dijcscepenen dat hi verbueren zal III lb. parisis jeghen den heere, III lb. parisis jeghen theylandt ende II s. jeghen den schoutheeten
- Item zo wie dijcpoten butte het ne ware dijc mede te makene dat hij verbueren sal III lb. parisis jeghen den heere III lb. parisis jeghen theylandt ende II s. jeghen den schoutheeten
- Item zo wie scepenen wederseyde ende daer of beviele van also menichwerven zal hij verbueren jeghen elken scepene X s. parisis ende jeghen den heere also vele als jeghen alle die scepenen ende jeghen den schoutheeten II s. parisis
- Item waer scepenen ende hondmannen ghedaecht worden wat scepenen of hondmannen die der niet en quame dat zij verbueren zullen V s. parisis jeghen den heere, V s. parisis jeghen theylandt ende II s. jeghen den schoutheeten
- Item waert dat bakene gherecht woorden biden scepenen ende biden scoutheeten zo wie daer niet en quame dat hij verbueren zal X s. parisis jeghen den heere ende X s. parisis jeghen dat heylandt ende II s. jeghen den schoutheeten
- Item waert dat yemene bakene rechte sonder scepene of schoutheeten dat hi verbueren sal die selve boete.
- Item wanneer dats noot is cuere te doene beclaghene omme tproffijt vanden voorseiden heylande dat men dat doen zal moghen tOostb[urch] ter hooftkerke zonder ter vierschare daer omme te commene
- Item dat gheen beesten zullen gaen anden noorddijc van mijn scheer van Moerkerke poldre tote Waterdunen of buten staken also ze bewysen te wetene elc paert up te boete van V s. Parisis, elke coe, rent of calf up s. parisis (sic), elc zwijn gherynghelt up V s. parisis, ongherynghelt up X s. parisis, elc scaep of lam up XII d. parisis ende hier of scuttre te zine elc die ghegoet ende gheerft es binnen den voorseiden heylande ende een van sheeren wegghen daer toe ghestelt zal woorden ende will die heere gheen schuttre stellen zo sullen die dijcscepenen ende clerck eenen stellen of twee ende zo wie die beesten scudt sal hebben die voorseide boeten.
- Item dat nyement beesten driven noch jaghen sal achter den Noorddijc up XVI roeden naer den dijk ter zeewaert noch upden barem te landewaert uteghedaen vander zijdelinghe westwaert bynnen sdycx toter dijcpote daer den heerwech an comt upte selve boete als vanden ghescutte
- Item al dies ghelike dat gheen beesten ghaen zullen inden dunen also verre alst ghescutt gaet ende dat up zulke boete alst voren verclaerst
- Item dat nyemene ne gheenen darinc ne sticke noch ghadere tjeghen den Noorddijc westwaert ende voort also vere alst ghescutt gaet up L roeden naer den dijk, elc up III lb. parisis jeghen den heere, III lb. parisis jeghen theylandt ende II s. parisis jeghen den schoutheeten ende dat also dickent als ment bevint
- Item dat gheene beesten ghaen en sullen jeghen den Canonicken poldere tzeewaert up te selve boete als vanden dijk hier boven verclaersende
- Item dat de voorseide polre vanden Canonicken rekenynghe doen mach eenen dijc besteden up hem selven alst van nooden es.
- Item dat niement musselen ghaderen en zal met raken of wech voeren met scepen tjeghen tvoorseide heylandt elc up die boete van III lb. parisis jeghen den here, III lb. parisis jeghen

theyland ende II s. parisis jeghen den schoutheeten ende hier of vanghere tsijnen mannen van sheren wegen ende voort alle die ghene die gheaerft ende ghegoet sijn bynnen den voorseide heylande

- Item zo wat vreynde mannen die zijn scip meersde an baermen, an veldammen of an thouten hoeft dat elc verbueren zal III lb. parisis jeghen den heere, III lb. parisis jeghen tvoorseeide heyland ende II s. parisis jeghen den schoutheeten

- Item dat men alle dese vurseide boeten innen sal ghelijc den ghescore

- Item boven alle dese voorseide cueren zo hebben dijscepenen macht te doene den orbore ende proffijt vanden vorseiden heylande ten proffijte van allen den ghonen dier inne ghegoet ende gheaerft sijn.

728

1439/08/31

Kwitanties van een hondman en de ontvanger van de Oude Yevene-watering in Oostburg-ambacht voor betalingen voor dijkonderhoud en geschot voor grafelijk grondbezit.

- origineel: ARA, Kwitanties van de Rekenkamer te Rijsel, 152A en 152B

Editie naar origineel

(portefeuille 1439/08/01)

Ic Pieter Hare als hondman van mijns gheduchts heeren van Bourgoingnen lande inde wateringhe vander Ouder Yevene in Oostburchambocht kenne ende lye ontfaen hebbende van Anthuenis Lennoot ontfanghere mijns vorseiden gheduchten sheeren vanden zelven lande, vanden dijcke te houdene jaerlijx die leight anden Zuutdyc, dewelke minen vornoomden gheduchten heere ghebuert es bij gherechter cavelinghen ende dit vanden jaren ende terminen hier naer volghende te wetene vanden termine van middewintere int jaer XIIIc XXXVII II groten vanden ghemete van LXXIII ghemeten ende viere roeden lands toebehorende minen vorseiden gheduchten heere inde zelve wateringhe. Item vanden termine van meye, bamesse ende middewintre int jaer XXXVIII over elken termyn II groten van elken ghemete. Item vanden termine van meye ende bamesse int jaer XXXIX over elken termijn II groten van elken ghemete lands vanden vorseide lande, comt up alle de vorseide termine XII groten van elken ghemete vanden vorseide LXXIII ghemeten ende III roeden lands comt ter somme van III lb. XIII s. groten van welker somme ende termine vorscreven ic my houde over wel vernoucht ende betaelt. Schelde daer of quite minen vorseiden gheduchten heere ende zinen vornoomden ontfanghere ende voort alle andre dies quitanche toebehoort metten rechte bijder orconden van minen zegle hier up gheplact. Int jaer M CCCC ende XXXIX den laetsten dach in ougste. *(beschadigd zegel)*

(portefeuille 1 september 1439)

Ic, Jan de Juede, clerc ende ontfanghere vande wateringhe vander Ouder Yevene in Oostburchambocht kenne ende lye ontfaen hebbende van Anthuenis Lennoot ontfanghere van mijns gheduchts heeren van Bourg[oin]ien lande inde vorseide wateringhe hem toecommen ende verstorven bijder doot van mer Victore, bastaerd van Vlaenderen van ghescore ende dycagen van LXXIII m III r lands III groten van elken ghemete ghescoreten ten diverschen stonden zichtent den XIIIsten in april anno XXXIX toten eersten daghe van hoymaent int zelve jaer comt ter somme van XXIII s. VIII d. groten waerof ic my houde over wel vernoucht ende betaelt, schelde daerof quite minen vorseiden gheduchten heere ende zinen ontfanghere boven ghenooft, bijder orconden van minen zegle hier up gheplact int jaer M CCCC ende XXXIX den eersten dach van september vorscreven. (zegel, bijna intact)

Editie naar origineel.

(verso) (15e eeuw, mogelijk zelfde hand). Een ordinantie binnen den ambachte van Ardenburch ende prochye van Casant aengaende de wateringhe, sluusmeesters, ontfanghere ende vijf dijscepenen *(18e eeuw)*. Ordonnantien omme de waterynghe van sluusmeesters, ontfangher ende dijscepenen van Cadsant. N 26. Casse 23 N I°. 16 N:260. *(in potlood)*: N 243 1486 (stempel) Archivum S. Bavonis Gandae

Het es ghecuert ende over een ghedreghen binnen den ambachte van Ardemburch ende inde prochye van Casandt inde wateringhe vanden Oude Lande van Casandt voorseit daer de cuere ende meentucht wettelike ghedaecht stont omme tzoute watere te weerne ende tvarssche ute te latene ende datmen hebben zal binnen der zelver wateringhen twee sluusmeesters, een ontfanghere ende vive dijscepenen die ghegoet ende gheerft zijn binnen der voorseide wateringhe die daer toe nuttelijcx ende prouffitelijcx wezen zullen ende bij also datter gheene ghegoet noch gheerft en waren inde voorseide wateringhe die daer toe prouffitelic waren datmen nemen ende kyesen zal twee sluusmeesters, eenen ontfanghere ende vive dijscepenen vanden naesten wonende der voorseide wateringhen daer toe prouffitelic zijnde. Ende zo wie sluusmeester, ontfanghere of dijscepene ghecoren zal worden ter rekeninghe of bij cueren ende meentucht bijden goeden lieden die daer wesen zullen vanden inghelanden, dat hijt zal moeten zijn die jaerschare duere, ende ware dat yemendt wederzeyde of verzweghe of niet vooroghen commen en wilde dat hij verbueren zal III lib. parisis also dickent als hijt wederzeyde of achterbleve omme zinen eed te doene deen helt den heere ende dander helt der wateringhe ende twee scellinghen parisis jeghen den scoutheeten ende nochtan zal hijt moeten zijn. Ende de voorseide sluusmeesters ende ontfangher zullen alle jare rekeninghe doen te meye of emmer te al zulcken daghen als den meesten inghelande daer toe ghelieven zal eenen dach te stellene, ende dien dach van rekeninghe zullen de sluusmeesters ende den ontfanghere doen ghebieden tsondaechs daer te voren in Casandt, ter kercken waer ende te wat steden dat men de rekeninghe doen zal, ende den zelve sluusmeesters ende ontfanghers worden oec ghehouden den meesten menichten vanden inghelanden woonachtich binnen der stede van Brugghe den dach van rekeninghen te kennen te ghevene.

Item zo es ghecuert dat de voorseide sluusmeesters ende ontfanghers metgaders den goeden lieden die inde cuere commen zullen vulle macht hebben van sluusen, van huelen, van goten te doen makene ende de wateringhe te doen verdelvene, de dijcken te bestedene van dies zij noodt hebben zullen, het zij te hoghene, uut te legghene, te stekene, te crammene, ende voort van allen zaken die de wateringhen van noden hebben zal te doen makene. Ende dat de voorseide sluusmeesters ende ontfanghers te desen voorseiden zaken ende te allen anderen die ande voorseide wateringhe ghedaen zullen worden ghescoten zal moghen doen scieten bij cueren ende meentuchten, daer zo wettelike ghedaecht zal staen bij eenen tsondaechschen ghebode.

Item zo wanneer dat noodt zal zijn dat de voorseide sluusmeesters ende ontfanghers de cueren zullen moghen doen beclaghen tsondaechs ter Hoofkercken over in Casandt ende doen uutroupen zonder daer omme voorder te verzouckene ter vierscharen waer ende te wat steden dat noodt zijn zal binnen der voorseiden wateringhen, ende zo wat de sluusmeesters ende ontfanghere metgaders den goeden lieden die daer commen zullen inde cuere over eendraghen

zullen dat van weerden bliven zal ende stede houden omme toorboor ende prouffijt vander zelve wateringhen. Ende hebben zij discoort, verzettent up eenen anderen dinghedach up dat zij willen ende worden zijt dan niet eens dat zij commen metten gheschille ten naesten claghedaghe inde vierschaere vanden Vryen.

Item zo wat ghescote dat ghescoten zal worden inde voorseide wateringhe bij cueren ende meentuchten dat men dat uutroupen zal tsondaechs ter kercken van Casandt daer naer dat ghescoten zal zijn ende ghebieden te betalene binnen der weke ende dat men daer naer noch twee tsondaechsche gheboden ghebieden zal omme te betalene ende legghen metten darden sondaechschen ghebode eenen dinghedach binnen der voorseide wateringhen up al zulken dach als sluusmeesters ende ontfanghers ghelieven zal omme dat ghescot uut te dinghene van also vele als daer toe ghescoten zal wesen. Ende dat den voorseiden ontfanghere daer voort heessen zal in ghebanre vierschaere den eersten ende den achtersten ende alle die daer tusschen zijn eenewaerven, anderwaerven ende dardewaerven als die daer tachter zijn van haren ghescoten. Ende zo wie daer achterbleve ende zijn ghescot daer niet en betaelde binnen den ghedinghe dat den voorseiden ontfanghere dat landt overgheven mach den schoutheete die ter diere dachvaert wesen zal ende de schoutheeten zal dat ghescot uplegghen den ontfanghere binnen den derden daghe daer naer dat overghegheven zal zijn binnen den ghedinghe of tanderen tijden als de ontfanghere van noden of te doene zal hebben van dien ghescote ende van allen verledene ghescoten. Ende wat lande dat daer ghebannen ende overghegheven zal worden zal verbueren elc persoon V s. parisis jehens den heere , V s. parisis jehens der wateringhe ende V s. parisis jehens den scoutheeten. Ende dat elc grondenare mach commen betalen zijn ghescot binnen XIIIe daghen daer naer dat de scoutheeten zal hebben doen ghebieden in Casandt ter hooftkercke van wien ende hoe vele lande dat hem overghegheven es ende dat zij dat betalen zullen den scoutheete metten twivoude costen. Ende ware dat zijt niet en betaelden binnen den voorseiden XIIIe daghen metten twivoude costen dat de scoutheeten dat landt overgheven mach den bailliu van Brugghe metten viervoude ende dat den voorseiden bailluy zal betalen de vorseide scoutheete tvorseide ghescot ende twivoude binnen den derden daghe daer naer ende daer de bailliu of scoutheete achterbleven ende niet en betaelden tvorseide ghescot ten voorseiden daghe ghelijc dat vorseit es, dat danne de wateringhe zal hebben al dat zelve recht dat dat de bailliu of scoutheeten hebben zouden. Ende waert also dat den bailliu, de scoutheete of den ontfanghere uter name vander wateringhe eeneghe grondt in handen quame dat zij ontfanghen zullen alle de bladinghen, noten ende prouffijten vanden vorseide gronde. Ende dat toot der tijt ende der wilen dat de grondenaere comt of yemendt van zinen weghe ende betaelt tprincipael ghescot, twivout, viervout ende alle de wettelijke costen ende boeten.

Item zo es ghecuert mids dien dat vele personen woonachtich zijn te Brugghe ende in anderen plaetschen die niet vele vanden gheboden noch vanden ghescote en weten ende daer bij in grooten scade commen mochten dat den ontfanghere ghehouden zal zijn grondenaers te manene ende tghescot te heessenene van diesser ghescoten zal worden eer ander stont dat hij hemlieden eeneghe scade doen sal van huerlieder grondt over te ghevene ende up aventure offer eeneghe vanden grondenaers vande voorseide wateringhe zo varre wonachtich waren dat zij den ontfanghere niet sprekelic en waren, dat hij ghehouden wert den pachter te kennen te ghevene die den grondt in pachte heeft ende hem tghescot te heessenene eer ander stont dat hij den grondenaere eeneghe scade doen zal ende bij also dat de pachtere tghescot betalen wille ende zinen meester wachten van scade, het zal hem betalinghe doen in minderinghe van zinen pachte.

Item zo es ghecuert datmen hebben zal vive dijscepenen ghegoet ende gheerft binnen der zelve wateringhen of emmer bij ghebreke zo voren verclaerst es ende de voorseide V dijscepenen zullen vulle macht hebben omme te wijsene van scauwingen van dycken van

sluusen van huelen ende van wateringhen ende van al tghuendt dat de voorseide wateringhe toebehoort ende waert also dat ghebrec waren van V dijscepenen te eenegher dachvaert dat drie dijscepenen moghen maken twee andere up dats nood ware die ghegrondt ende gheaerft zullen zijn binnen der voorseide wateringhe of emmer zo voorseit es omme alle wettelicheden te doene also varre als daer toe behoort te diere dachvaert ende de voorseide V dijscepenen zullen machtich zijn te makene eenen scoutheeten bij also dat de scoutheete in ghebreeke ware te comene te diere dachvaert, ende zo wat boeten dat ghevallen up dien dinghedach dat de scoutheete die ghemaect ende ghestelt zal zijn bij dijscepenen dat hij de boeten hebben zal ghelijc de rechte scoutheete ter diere dachvaert, ende alle schauwinghen zalmen ghebieden tsondaechs ter kercken van Casandt.

Item zo es ghecuert dat niemendt wie hij zij eeneghe perden, coeyen, zwinen noch scapen end drive noch en leede up eeneghe dukers deser voorseide wateringhe toebehoorende omme te scepe te doene ende oec datter niemendt over en rijde te paerde ende midts dat zij de dukers breken ende de crammen in sticken terden ten grooten quetse ende scade vande inghelanden. Ende zo wie hier of de contrarie dade dat hij verbueren zal van elcken perde V s. parisis jeghens den heere, V s. Parisis jeghens de wateringhe ende II s. parisis jeghens den scoutheete. Item van elker coe V s. parisis jeghens den heere, V s. parisis jeghens de wateringhe ende II s. parisis jeghens den scoutheete. Item van elken zwine II s. parisis jeghens den heere, II s. parisis jeghens de wateringhe ende XII d. parisis jeghens den scoutheeten. Item van elcken scape II s. Parisis jeghens den heere, jeghens der wateringhe II s. parisis ende jeghens den scoutheeten XII d. parisis ende dit van elken pointe bij zondere also dickent alsment bevindt ende dit heerlicke te innene up den ghonen die de be[esten] toebehoren zullen zonder meer wettelijcheede daer omme te doene

Item zo es ghecuert zo wat manne die werc nemen sal jeghens sluusmeesters ofte ontfanghere ofte eeneghe inghelanden vander voorseide wateringhen, eist an dijcken, an sluusen, an huelen, an wateringhen, an goten ende voort an alle anderen bestedinghen van wercken der voorseide wateringhe aengaende dat zij dat wel ende souffisantelike maken zullen te alzulken cuer en te alzulken daghen als de voorwaerde daer of inhouden zal. Ende waert dat de nemere vanden wercke zine voorwaerde niet en dade ende bij scauwinghen van dijscepenen in ghebreke bevonden worde, dat hij verbueren zal X s. parisis jeghens den heere, X s. parisis jeghens der wateringhe ende II s. parisis jeghens den scoutheete. Ende voort dat de scoutheeten staphans an dit werc andslaen zal ende dat doen maken metten twivoude te zinen costen diere in ghebreke zal worden bevonden, ende waert dat den scoutheeten achterbleve ende niet en dade maken metten twivoude, dat de bailluy van Brugghe dat zal doen maken ten coste vanden scoutheeten metten viervoude costen behouden de voorseide boeten bij also dat de voorseide scoutheete dat werc aenvaert ten rechten scauwedaghe ende aert also dat den scoutheete niet en aenvaerde ten rechten scauwedaghe noch man van sheeren weggen uter name van den bailluy van Brugghe ende zo danne beede achterbleven dat danne de sluusmeesters ende ontfangers vander voorseide wateringhen dat werc anvaerden zullen ende doen maken ten coste vanden wercman met alzulcker boeten, twivout, viervout ende costen als den bailluy ende scoutheeten voorseit daer an hebben ter wateringhen behouf. Ende datmen den wercman ende alle zine ghesellen ende borghen zal moghen doen vanghen stappans daer ende te wat steden dat mense zal moghen ghecrighen

Item zo es ghecuert datmen gheen aerst nemen zal voor anderlieder werc voordert dant ment hemlieden besteecken ende bewijzen zal zo wie de contrarie dade dat hij verbueren zal XX s. parisis jeghens den heere, XX s. parisis jeghens der wateringhen ende II s. parisis jeghens den scoutheeten also dickent alsment bevindt ende dat weder te beterne ten zegghene vander ghezworenen vander voorseide wateringhe.

Item zo es ghecuert waert also at eeneghe onversiene vloet quame ende groote scade dade ande voorseide dijcken of ande sluus vander voorseide wateringhe daer of dat de wateringhe vanden zelven Ouden Lande in vreesen stonde van invloets te wordene dat de voorseide sluusmeesters ende ontfanghere metgaders den goeden lieden vanden inghelanden die daer commen zullen dat werc zullen doen makien vingherlinghen te legghene ende aerft daer toe te nemene binnen sdijcx in zo wiens landt dat es bij also dat nood ware ende dien grondt daer naer te betalene of de scade van dien te beterne ter taxatien van mijnen heeren buerchmeesters ende scepenen slands vanden Vryen, ende stappands daer toe ghescoten te doen schieten zonder eeneghe cueren daer omme te beclaghene mids dien dat te lanc rijsen mochte eermen sondaechs ghebot ghecrighen conste ende dat omme de dijckage te vorderne ende de werclieden daer mede te betalene

Item zo es ghecuert zo wie eenich hout leyde inden waterloop vander sluus buuten of binnen of dammen daer in scote dat hij verbueren zal XX s. parisis jeghens den heere, XX s. parisis jeghens der wateringhen ende twee schellinghen parisis jeghens den scoutheete also dickent alsment bevint, de boete te innene als vooren

Item zo es ghecuert zo wanneer den sluusmeesters ende ontfanghere vander voorseide wateringhen nood dyncken zullen dat zy sullen moghen schauwen de dijcken met dijscepenen bij eenen sondaechschen ghebode tallen tijden vanden jaere alst hemlieden ghelieven zal ende noodt es. Ende voort maecte yemendt dammen inden hoofdwatgangc of dede maken zo wanneer datmen doet een sondaechsche ghebot omme den watgangc te rumene ende zijt niet en daden binnen der weke dat de pesoon verbueren zal XX s. parisis jeghens den heere, XX s. parisis jeghens der wateringhen ende II s. parisis jeghens den scoutheeten ende den scoutheete dat te doen makene sghoons coste metten twivoude diere in bevonden worden zal, ende waert dat hijt niet en dade, dat de sluusmeesters ende ontfanghere vander zelve wateringhen doen zullen met al zulken rechten als den scoutheete zoude doen ende die dammen macte in smalle watganghen die van houden tijden waterloop hebben ghezijn rumen dyse niet binnen den zelven gheboden voorseit dat hij verbueren zal V s. parisis jeghens den heere, V s. parisis jeghens der wateringhen ende II s. parisis jeghens den scoutheeten ende den scoutheete, sluusmeesters ende ontfanghere voorseit tghebrec te doen vuldoene als voorscreven staet.

Item zo es ghecuert zo wie sprake jeghens tvonnesse van dijscepenen dat hij verbueren zal XX s. parisis jeghens elcken scepenen ende also vele jeghens den heere als jeghens elcken dijscepenen ende X s. parisis den scoutheeten.

Item zo es ghecuert dat zo wanneer dat nood es dat sluusmeesters ende ontfanghere de cuere zullen moghen doen beclaghene in Casandt ter kercken zonder ter vierschaere daer [toe te] eyene

Item zo es ghecuert boven alle dese voorseide punten zo [wat] sluusmeesters, ontfanghere ende ghezworenen vander voorseide wateringhen doen omme tprouffijt vander zelve wateringhe dat van werden bliven zal ende stede houden.

Dese cuere was ghewijst voert te gane ter begeerte van Jacop f. Jacobs Lamsins, sluusmeestere ende als ghelande ende te gheduerne tot anderstont datter eeneghe inghelande daer jeghene spreect. Actum eersten in hoymaent LXXXVI. Scabini Stavele, Bricx et moy present, (getekend) Boneem.

Jan Claeissone inspecteert in opdracht van Jan Hanneton en Adriaen Bruusch, commissarissen van de landsheer en het Brugse Vrije de dijken in het Oude Land van Kadzand en verordent de noodzakelijke dijkwerken.

- origineel: RAG, Sint-Baafs-en Bisdome, K 9098 (Gysseling nr. 14381)

Editie naar origineel

Dordonnancie vanden oude lande van Cadsant

Omme toude landt van Cadsant te onderhoudene inde toecommente jaeren ende voort hier naermaels omme tzelve landt te houdene in varsscher veuren, zo hebbic Jan Claeissone als last hebbende van meester Jan Haneton ende Adriaen Bruusch, commissaris gheordonneert van ons gheduchts heeren ende der wet vanden Vrijen weghe, ter presencie ende bijwezene van Lodewijc Baey, Cornelis Vale ende Pieter Heindericxzone, als ghezworene ende inghelande ghevisenteert diverssche plaetsen over de noortzijde vanden zelven lande, daert meest van noode es ter tijt van nu met inzetene ende uutlegghinghe van dijcken ende anderseins (sic) alzo hier naer volcht, alijts onder correctie ende twelnemen van elcken

Alvooren ende eerst es gheordonneert dat men zal legghen up toosthende van desen ouden lande eene nieuwe inzetene beghinnende metten noortwesthende anden ouden zeedijck bewesten der keete die up den dijk staet ende zal strecken van danen zuudoost ten landewaert in vichtich roeden verre, twelcke wezen den scynkeldijck wanof datmen maken zal drie bestedinghen, ende zal beneden breet wezen VI roeden met erden beloopende ende boven XIII voeten breet up zijn canten over beede zijden te makene vul ende zat van derden ende de laghe ter zeewaert zalmen matten ende crammen van beneden tot boven uute met goeden taerwen, ruggen of even gleye vijf banden up de twee voeten over lancx ende over dweers alijts rakens ende elcke poite te stekene met eenen stroo ende ten landewaert zalmen laten vijf vierendeel roeden barems boven een roede breet blivende, ende ter zeewaert twee roeden barems ende telcken VIII roeden eenen veldam boven een roede breet ende daer thenden ter zeewaert gheen erde te nemene ende te landewaert te halene V roeden erden boven den bareme

Item ten zuudoosthouck daer an noch een parcheel dijck twelck wezen zal den zeedijck vander voorseide inzetene ende zal strecken metten oosthende anden poldere van Tien Hondert Ghemeten lanc zijnde C XXXIII roeden danof datmen maken zal neghen bestedinghen ende elcke bestedinghe zal lanc zijn XV roeden uuteghedaen de laetste die zal lanc zijn XIII r ende zal al dijk zijn beneden VIII roeden met erden beloopende ende boven XVIII voeten breet up zijn canten den uutcant alzo hooghe als den incant over beede zijden makende vul ende zat van erden ende de laghe ter zeewaert te makene twee voeten dicke van goeder cooren erde ende niet min ende dien te mattene ende crammene met goeden gleye zo voorseit es, ende den voet tee van den dijcke te legghene enen dume beneden den heffenen lande ende niet meer

Item te landewaert te latene vijf vierendeel roeden barems ende daer an zal de nemere halen vijf roeden erden zonder zijnen cost alijts te latene de VIIIe roede teenen veldamme.

Item ter zeewaert zalmen laten ligghen twee roeden baerms ende alijts de VIIIe roede teenen veldamme. Ende den voorseiden zeedijck zal hooghe zijn XXI voeten tpeil te stellene up theffen land inde middele vande inzetene.

Item den zelven dijk te makene ten landewaert eenen voet rijzende ende eenen voet ingaende. De betalinghe van desen dijcke zal men doen telcken drie weken altijts te betalene ghelt naer weerck

Voort es voorwaerde ende wel verclaerst voor alle bestedinghen zo wie eenich weerck nemen zal an dese voorseide dijckaige dat hij ghelast ende ghehouden wert zekere ende bortocht te doene voor scepenen van den Vrijen alsoot behoort ende zo wie danof in ghebreke es die zal telcken betaeldaghe in laten den IIIen pennync van verdienden weercke ende die zal bliven staende ten borghe totten upghevene van heurlieder weercke

Item desen dijk aldus vulmaect ende upghegeven tzijne nu tSinte Jacops ende Christoffels anno XVc eerstcommende.

Achtervolghende twelcke advis zo was den XXIen in maerte anno XCIX besteedt de zelve nieuwe inzetene int voorseide oude landt van Casant also hier naervolcht:

Deerste bestedinghe beghinnende anden dijcke vanden poldere van Xc ghemeten streckende van danen westwaert es lanc XIII roeden, ende heeft Jacop Danckaert de roede omme II lb. I s. VI d. groten, comt 29 lb. 10 s. groten.

Item noch west daer an XV roeden ende theeft Cornelis f. Eeuwouts wonende te Roovers Havene alias ter Nieuwer Sluus, de roede omme: XXIX s. groten, comt 29 lb. 5 s.

Item noch an twesthende daer an XV roeden ende heeft Jacop f. Diericx wonende in Hendijc, Pieter van Wale, Willem f. Arends ende Willem f. Claeis, de roede omme XXXVI s. groten, comt 27 lb.

Item noch an twesthende daer an XV roeden ende heeft Pieter f. Jacops ende Corenlis Everoc beede van Siericxsee de roede omme: XXXIII s. VI d. groten, comt 25 lb. 17 s. 6 d.

Item noch an twesthende daeran XV roeden ende heeft Jan de bastaert uuter Oude Tonghe ende Jan f. Pieter van Biezelinghe, de roede omme XXXIII s. VI d. groten, comt 25 lb. 17 s. 6 d.

Item noch an twesthende daeran XV roeden ende heeft Jan van Houcke, van Wevelinghe de roede omme XXXVI s. groten, comt 27 lb.

Item noch an twesthende daer an XV roeden ende heeft Willem Ghijs uut Zomerdijcke metsgaders noch drie zijne medeghezellen de roede omme: XXXVI s. VI d. groten, comt 27 lb. 7 s. 6 d.

Item noch an twesthende daeran XV roeden ende heeft Cornelis f. Hermans wonende ter Grouwe de roede omme XXXIX s. groten, comt 29 lb. 5 s.

Item noch an twesthende daer an XV roeden te wetene up toosthende dijk van VIII roeden ende an twesthende cijk van VI roeden beneden met rechten zijden ende boven met rechten canten duergaende ende heeft Joos Cleeuwaerts uutten Duvelandt, de roede omme XXXII s. groten, comt 24 lb.

Somme 245 lb. 2 s. 6 d.

Item an twesthende daeran streckende noordwaert tot an den zeedijk ende es den Scynckeldijk lanc vichtich roeden ende zijn danof ghemaect drie bestedinghen, daer of de

twee elc lanc zijn XV roeden ende de derde XX roeden ende zal al dijck zijn van VI roeden met erden belopen ende boven VII voeten blivende up zijn canten ende twee voeten leeghere dan den zeedijck

Item deerste bestedinghe lanc XV roeden heeft Jan f. Arnouds Gand dictum de Costere ende Pieter Wolbrant uutten Coorendijck de roede omme XXIII s. groten, comt 18 lb.

Item de Ite bestedinghe ooc lanc XV roeden heeft Arnoudt Hughelin de roede omme XXVI s. groten, comt 19 lb. 10 s. Groten

Item de derde lanc zijnde XX roeden heeft Jacop Danckaert ende Pieter f. Matheus de roede omme XXIX s. groten, comt 29 lb.

Somme 66 lb. 10 s.

Es ooc gheordonneert datmen up toosthende vanden zeedijcke vanden Ouden Lande van Casant boven ghenoomt uutlegghen zal XX roeden dijck vanden oosthende incommende inder manieren hier naervolghende ende zullen wezen twee bestedinghen

Alvooren ende eerst zo zalmen den voorseiden dijck uutlegghen beneden ter zeewaert also breet alst nu afghesteken es ende boven zal den voornoemdne dijck breet bliven up zijn canten XVIII voeten de laghe over beede zijde te makene vul ende zat van erden scacht rechte afgaende.

Item de nemers van desen werden ghelast ende ghehouden de laghe ter zeewaert te makene vul ende zat van erden van beneden tot boven uute met goeder cooren erde diemen halen zal te landewaert, ende indien dat de nemere erde zal halen ter zeewaert die wert hij ghehouden te halene VI roeden vanden dijcke ter zeewaert, behoudende dies dat de zelve nemers al vooren uuter ouder laghe doen zullen ter zeewaert alle oude hurden ende staken die inde voorseide laghe nu ligghen ende die leveren boven up den dijck

Item de zelve nemers werden voort ghelast ende ghehouden alle de erde die zij inde voorseide laghe legghen zullen in alle rive, stroomen ende specialelick als die ondervloeyen zal de zelve erde tallen tijden als zij ondervloeyt zullen mattten ende crammen ghelijc den zeedijck ende zo wanneer de laghe ter zeewaert vul ende zat van erden wezen zal van beneden tot boven uute zo zullen de zelve nemers die zelve laghe matten ende crammen met goeder taerwen, rugghen of even gleye vijf banden up de twee voeten over lancx ende ove rdweers altijts rakens ende den voorseiden zeedijck te makene ove rbeeden zijden scacht rechte ende desen voornoemden uutlegghenden dijck aldus vulmaect te zijne te half meye anno XVc eerstcommende den welcken dijck besteedt es den persoonen also hier naervolcht, in tween bestedinghen

Danof deerste lanc es X roeden van oosten in ende heeft ghenomen Willme Buss[ers] ende zijn medepleghers de roede omme XXIX s. groten, comt 14 lb. 10 s.

Item de Ite ooc van oosten in ende es lanc X roeden heeft Adriaen vander Gauwen, Jan f. Jacop Doens, Cornelis f. Arnouds f. Matheus, Adriaen Besant, Wouter Reyniers, Jan Leys ende Jacop Lonis de roede omme XXIII s. groten, comt 11 lb. 10 s. groten

Somme 26 lb.

Voort es noch gheordonneert datmen alle de darync sticx die ghecommen zijn uutten gronde vander zee, ende ligghende inde oude inzetene up tzandt datmen die zal laten ligghen daer zij

ligghen, ende insghelijcx zo zullen de voorseide ghezworene lancx den der crune vander zelve insetene doen poten met quaden gleye ofte anderen stroo II of III roeden breed omme te belettene toverslach vanden zande ghelijc dat nu gebuert es

Item es ooc gheordonneert dat men zal doen repareren den ouden zeedijck achtervolghende der laetster bestedinghe ende dien onderhouden also langhe alst doendelic es, twelcke onderhouden zal costen dit toecommende jaer bij extimacien omtrent V of VIc croonen

Item dat men ooc zal vulcommen de oude inzetene die over viere jaeren beghonnen was in zulcker wijs ghelijc de laetste bestedinghe int jaer XCIX verclaerst zonder dies te wezene in eeneghe ghebreke

Item ande westzijde van deser zelve inzetene zo zal men repareren van beloope ende van hoochten den ouden dijk daer pitten of dalinghen ligghen streckende vanden inzetene westwaert duere naer den Zandpolder eghelijc de oude henden ende leeghinghe vanden dijcke bewijzen, ende dit ghedaen indien ghevalle indien dat den ouden dijcke ter zeewaert inbrake jeghens den zelve dijk te doen keeren zonder de zee voordere loop te hebbene ter bejeghentheit vanden voorseiden lande

Dit gheextimeert omtrent 30 lb. groten

840

1506/04/25

Keure van de watering van Lapscheure en Moerkerke Noord-over-de-Lieve

- origineel: RAB, Watering Moerkerke-Zuid-over-de-Lieve, 345/2 (bijgevoegd los stuk perkament)

Editie naar origineel

Het es ghecuert ende over een ghedreghen int ambocht van Oostkerke inde wateringhe van Lapscheure ende in Moerkerke benoorden Leye van aldat huutwatert ter sluus te Brugheers ende daert toebehoort bijder cuere ende meentucht daer zoe wettelicke ghedaecht stont overeenghedreghen ende zonder gheskil als hier naer ghescreven staet:

- Eerst es ghecuert tzoute water te weerne ende tvarssche uut te latene ende te hebben twee sluusmeesters inde watinghe van Laepscheure ende twee in Moerkerke ende in elcke prochie eenen clerc ende de voorseide sluusmeesters ende clerc hebben mach alle dienst ende alle cost te doene inde voorseide watinghe also verre alst nood ende prouffit es der watinghe voorseit

- Voort es ghecuert wanneer dat men cost doet ande sluus of anden dyc of ande hooftwateringhe of ande huelen over den hooftwatarganc of ander nieuwe, eerst dat de sluusmeesters of clerc van Moerkerke betaelen zullen den daerden penync vanden coste, ende voort ghelden ymet ghemet ghelijcke elc int zine ende dat voortan ne gheen dijc up nemen en zal die besteedt zal zijn dan bijden schoudt ende bij den dijscepenen ende waermen ghebrec vindt vanden dijc te vulmakene naer de voorwaerde dier of ghemaect zal zijn dat de werclieden dat vuldoen zullen te alsulken daghe als dijscepenen wysen zullen ende waren die werclieden daer of inghebrocke ende zij twerc niet en maecten te alsulken daghe als dijscepenen ghewijst hadden, dat den schoud zoude doen maken met twevoudenden costen ende dat heerlicke te innen up de werclieden

- Voort es ghecuert te schietene in de voorseide watinghe wanneer alst nood es bijder cuere ende bij meentucht zonder gheskil.

- Voort es ghecuert wanneer een gheschot gheschoten es inde voorseide wateringhe datmen daer of doen zal drie zondaessche kercgheboden daer behoort ende naer die gheboden zalmen hebben eenen wettelicken dinghedach metten schoud ende metten dijscepenen elc daert behoort ende niet meer ende zo wie niet en betaelde zijn gheschot binden dinghedaghe dat zijn land ghebannen zal zijn, ende dat den clerc overgheven zal den schoudt alst hem ghelieven zal, ende dat den schoudt dan uplegghe zal den clerc trechte gheschot van alzo vele als hem de clerc overgheven zal, in kennessen van twee dijscepenen ende dat zal den schoudt innen metten tweevoude gheschote ende met II s. parisis ende als den gheschoudt tghebannen land heift zal hij daerof doen drie zondaessche kercgheboden daert behoort in kennessen van twee dijscepenen ende van elken ghebode zal hij hebben VI d. parisis ende van elken hoofdt ende zo wie niet en betaelt den schoudt binden drie gheboden dat den schoudt dan overgheven zal den bailliu van Brugghe, in kennessen van twee dijscepenen ende dan zal den bailliu uplegghen den schoudt zijn tweevoude gheschot zijn II s. parisis ende zijn ghebotghelt ende dan zalt den bailliu innen metten viervoude metten II s. parisis ende metten ghebodt ghelde ende wilt den bailliu niet overnemen ghelijc dat voorseit es dat hij machtich maken zal den clerc vander voorseide watringhe te innene ghelijc hem zelven ende dan zal den clerc diet in handen hebben zal, zijn handt slaen ant voorseide land ende verpachten dat niet verpacht en es ende dat verpacht es daerof zal hij den pacht innen al gheheel up de pachters toter tijt dat de grondenaer comt ende leyt upt viervoudt gheschot II s. parisis ende ghebotghelt ende dit al boven den pacht die den bailliu of clerc in wiens handen dat zijn zal daer of ontfanen en zullen hebben ende daldit zonder eenich verbueren ende waert dat den clerc in handen bleve, zo zoude de wateringhe rekeninghe doen van alzo verre als hij pacht ontfanen heift ende niet meer
- Voor tes ghecuert datmen hebben zal vijf dijscepenen in Laepschuere ende drie in Moerkerke ende in elck prochie eenen schoudt ende dat de dijscepenen zweeren zullen voor den schoudtende wyet wederzeydt of verzweghe die verbuert V s. parisis jeghens den heere, V s. parisis jeghens de wateringhe, II s. parisis jeghens den schoudt ende waer men in gheschille van dijscepenen te nemen dat de houde zouden nemen de nieuwe ende elc dijscepenen zal hebben vanden gheschote uute dinghen over zijn dachvaert VIII s. parisis, ende voort waer de dijscepenen wezen zullen in dienste vande voorseide wateringhe dat elc hebben zal V s. parisis sdaechs ende waert dat de watringhe ghebrec hadde ande dijscepenen daer zij wettelic dach hadden dat elc zoude verbueren III s. parisis jeghens den heere, III s. parisis jeghens de wateringhe ende II s. parisis jeghens den schoudt daer in dat ghebrec waere.
- Voort es ghecuert dat niemendt dinghen en zal zonder raet ende taelman up den boete van II s. parisis.
- Voort es ghecuert waer dat yemend tvonnisse van dijscepenen wederzeyde die verbuert jeghens elcken scepene dier zeit X s. parisis, XX s. parisis jeghens dheere, XXX s. parisis jeghens de watringhe ende II s. parisis jeghens den schoudt
- Voort es ghecuert waert dat ghebrec ware ande dijscepenen of anden schoudt dat twee dijscepenen mueghen eenen derden, dat drie dijscepenen mueghen maken eenen schoudt, zal hebben alle de boeten die vallen zullen totten rechten schoudt comt.
- Voort es ghecuert dat gheen man sluusmeester noch clerc noch dijscepenen wezen en zal hij en es ghegoet, gheherft of wuenende inde voorseide watringhe ende recht vrijlaet wesende of ten zij dat yemend ydions ende prouffitelixt ware ten behouwe vande wateringhe, de inghelanden ghelievende bij ghemeenen accoordt ten daghe vander rekeninghe
- Voort es ghecuert dat de sluusmeesters ende clerc elcx jaers eens rekeninghe doen zullen voort an binder maendt van april ende waeren zij daerof in ghebreke dat elc die ghegoet ende gheherft es binder voorseide watringhe de cueren mach doen beclaghen omme rekeninghe te

hebbene ten coste vander watinghe ende waren de sluusmeesters ende clerken te dien daghe dat de cuere beclaecht stont in ghebreke van rekeninghe te doene dat elc zoude verbueren XX s. parisis jeghens dheere, XX s. parisis jeghens de watinghe ende II s. parisis jeghens den schoudt die daerof inghebreke waere

- Voort es ghecuert datmen elcx jaers ter voorseide rekeninghe sluusmeesters ende clercken vermaken zal ten prouffijt vande voorseide watinghe

- Voort es ghecuert wie wilt water in dese watinghe liete commen die verbuerde III lb. parisis dheere III lb. parisis de watinghe ende II s. parisis den schoudt also dickent alst ghevalt.

- Voort es ghecuert dat nood ware dat de sluusmeestes van Laepschuere mueghen trecken ter noodt ende ontbieden de sluusmeesters van Moerkerke ende quamen zij niet de sluusmeestes van Laepschuere mueghen twerc doen make ten prouffite vande ghemeender watinghe ende wanneer een cuere beclaecht zal zijn omme twerc te bestedene dat de sluusmeesters dier commen zullen metter meentucht twerc besteden mueghen ter oorbore ende prouffite vander ghemeender watinghe ende wat zij daer besteden dat zal zijn van goede waerde

- Voort es ghecuert waert dat men clocken of kercken sloughe omme de noodt vander zee dat elc man trocke ter noodt upde boete van III lb. parisis, die te ghaene ghelijc de boeten vooren verclaerst

- Voort es ghecuert wie heere weghe ondtween dolve ende twater liete buten zinen rechten lope die verbuerde III lb. parisis jeghens dheere, III lb. parisis jeghens de watinghe ende II s. parisis jeghens den schout

- Voort es ghecuert wie dams maecte inde hoofdwatinghe ende daerof bevonde wordt bij dijscepenen verbuerde XX s. parisis jeghens de heere, XX s. parisis jeghens de watinghe ende II s. parisis den schoudt ende de dams weder uut te doene zonder de watinghe cost.

- Voort es ghecuert wie dams maecte inde smalle watinghe ende daerof bevonden wordt bij dijscepenen die verbuerde V s. parisis jeghens de heere, V s. parisis jeghens de watinghe ende II s. parisis den schoudt ende de dams weder uut te doene zonder de watinghe cost.

- Voort es ghecuert wie voorland bnudte boven de grondhebbe met eenighe dunghen die verbuert III lb. parisis den heere, III lb. parisis de watinghe ende II s. parisis den schoudt.

- Voort es ghecuert wie den dijc of barem bnudte die verbuerde LX lb. parisis of de vuust, ten ware bijden oorlove vanden sluusmeesters of vanden schoud ende de boete staende ter cuere vanden heere ende vander sluusmeesters ten kiesene zij ghelt zo ghaen de boeten voren verclaerst.

- Voort es ghecuert wie verhebbede up de sluus of up dat der sluus toebehoort of comt up XXVIII voeten den dijck met scepen of met ander dinc die verbuerde XII s. parisis den heere, XII s. parisis de watinghe ende II s. parisis den schoudt.

- Voort es ghecuert wie meerssede ande sluus of dat de sluus toebehoort of laghe inde sluus ghemeerst die verbuerdt III lb. parisis den heere, III lb. parisis de watinghe ende II s. parisis den schoudt.

- Voort es ghecuert dat nyement zeedijc ne heete met beesten zonder oorlof vanden sluusmeesters up de boete van XX s. parisis te ghande ghelijc voren.

- Voort es ghecuert waer ghebannen watinghe of vlieten ligghen neffens de weghe dat niemend en verdelve hy en schiete de haerde half upden wech ende spreense daer up de

weghen neders zijn ende datmen daer die haede al up den schieten ende spreense ende dat met ne dade ende daer of bevonden wordt bij dijscepenen die verbuerde V s. parisis de heere, V s. parisis de wateringhe ende II s. parisis den schoudt

- Voort es ghecuert wie waterghanghen of heereweghen vernaedt met bomen of met haerde die verbuerde XII s. parisis de heere, XII s. parisis de wateringhe ende II s. parisis den schoudt ende weder te maken te zunder cuere zonder de wateringhe cost.

- Voort es ghecuert bomen staen up den heerenwech of de weggen vernauwen dat se de sluusmeesters of mueghen doen slaen ende dander mede de wateringhe prouffit zonder eenich verbueren

- Voort es ghecuert dat de schoud ende dijscepenen omme gaen zullen metten sluusmeesters omme te scauwen weggen, watinghen ende vlieten neffens de weggen alomme daert noodt es inde maendt van septembre eenen dach ende inde maend van octobre eenen dach ende es te wetene omme elcken te waerscauwen van steide zo zalmen ghebot doen tzondaechs ter kerke dat elc weggen ende wateringhe rumen met haltoos een weke te voren eer de scoudach ligghen zal. Ende waermen ten schoudaghe comt datter noodt es daer zullen de dijscepenen voorseit neder zitten ende den schoudt zal se manen vandne rechte ende wat dijscepenen daer wijsen dat elc dat houden up wien dat ghewijst zijn zal elc up een boete van XXIII s. parisis te ghane ghelijc de boeten voorseit ende dat elcken te doene binnen XIII daghen naer dat ghewijst zal zijn ende wie daerof inghebreke ware ende niet ne dade dat den schoudt zal doen metten tweevouden costen ende met II s. parisis, ende die den grond noten zullen zijn ghehouden inde voorseide boete.

- Voort es ghecuert dat elc zijn land betalen zal de houdinghe also als hij ghoudt staet de gheschoten die gheschoten zijn ende diemen noch schieten zal de houdinghe gheduerende.

- Voort es ghecuert dat elc pachter betalen zal over zijnen landsheere in minderinghe van zijnen pachte of zijnen landsheere te weten doen water gheschoten es dat hijt zelve betalen mach of doen betalen ende diet niet ne dade ende tland in scade quam dat de pachter de boete betalen zal zonder de grondenaers cost

- Voort es ghecuert dat nyemendt vlas en rote inde hooftwateringhe of in smalle wateringhen up een boete van XII s. parisis die te ghane ghelijc de boeten voren verclaersen.

- Voort es ghecuert dat men alle de boeten heerlicke innen zal up de ghuene daer zij up ghewijst zullen zijn.

- Voort es ghecuert datmen alle jare dese cueren bringhen zal ter rekeninghe daer openbaerlic lesen indien datmens versouct ende die overgheleyt ten daghe vander rekeninghe bijden ontfanghere van Spermaelgen altoos blivende in zijn handen

- Voort es ghecuert datmen alle jare ten daghe vander rekeninghe niet meer verteeren zal dan XXIII lb. parisis voor dauditeurs ende inghelanden vander zelve watinghe te alsulker plaetse als dinghelanden ghelieven zullen.

- Voort es ghecuert datmen van nu voort an gheen huelen noch brugghen maken en zal met ryshoute ende met haerde, maer maken met goeden viercanten eeken houte ende plancken alsoot behoort

- Voort es ghecuert dat gheen vanden eede vander wateringhe eenighe leveringhe doen zullen of doen werken bij huerlieder cnapen inden werc up verbuerte vande voorseide leveringhe of werke

- Voort es ghecuert dat de sluusmeesters thout copen zullen omme te legghen inde weggen vanden voorseiden werke ten prouffite vander watinghe ende discretie vanden ghezworen.

Ende dese voorseide cuere gheduerende toter tyt ende wyle datter yemendt jeghens spreict te wetene wettelic ghegoet ende gheherft zijnde inde voorseide watinghe.

De voorseide cueren ende alle de punten ende artielen daer inne verclaerst daer up ghehoort de meeste ende principaelste inghelanden vander voorseide watinghe hebben bij buerchmeesters ende scepenen vanden lande vanden Vryen ghegreert ende gheratifiert gheweest in alzo verre alst hemlieden angaet ende de bailliu vanden voorseide lande daer inne ooc consenteert. Aldus ghedaen den XXVen dach van april int jaer duust vijfhondert ende zesse, my present (getekend) W. Vande Hecke.

Tinhouden van desen es ghadvoueert bij mijnen heere den bailliu van Brugghe ende vanden lande vanden Vryen den XVIII dach van juing anno XVc zesse, my jeghenwoordich A. De Donckere

863

1510

Het Brugse Vrije vaardigt een reglement uit voor alle wateringgen ressorterend onder de kasselrij, voornamelijk met betrekking tot het financieel beheer en de aankopen en voorraden.

- afschrift 16e eeuw: RAB, Watering Blankenberge, 1, f°6v-7r

Editie naar afschrift

Int jaer XVc thiene zo waren dese naervolghende punten ende artyckelen uut ghegheven by brieven van bevele an alle de watinghen int Vrye ghelegghen bij burchmeesters ende scepenen slands vanden Vryen

Eerst. Eerst dat alle de sluusmeesters ende ghezwoorne van eender watinghe emmere den meesten deel van dien ende ten minsten twee van hemlieden metsgaders dontfanghere ende nietmin present ende voor ooghen zijn zullen daer men eeneghen zaken huerlieder watinghe angaende doen ende besteden zal zonder van nu voort an yet te doene of meer te bestedene of te laten of doen besteden bij eenich van hemlieden int particuliere of bijden voorseiden ontfanghere alleene zonder daer by ende over te zijne in ghetale als vooren.

Item dat de voorseide sluusmeesters ende onfanghere elc in huerlieder watinghe zullen doen maken eenen bouck daer inne alle de zaken die zij inder manieren voorscreven doen ende besteden zullen ter stont naer den coop of bestedinghe ghescreven ende ghenoteirt werden ter presencie ende advertencie van allen den sluusmeesters huerlieder medeghezellen

Item dat de werclieden vanden sluusen ende zonderlinghe den meester wercman over bringhen zal den nieuwen ancommende sluusmeesters bij goeden verclaerse al thout dat noodzakelic wert omme de naervolghende jaerschare te werckene ende ooc tverclaers vanden houte datter noch te leverene es bij voorgaende voorwaerden weder tzelve betaelt es of niet.

Item datmen insghelijcx alle de halamen der watinghe toebehoorende ende dat men die inde voorseyde bouck scrive ende teekene bij partien ende goeden verclaerse ende inschelijcx al thoutewerck ende yserwerck die vanden ouden sluusen commen zal omme tzelve bewaert ende verwrocht te werdene ten ooirboire ende profijte vander zelve watinghe

Item voort dat men stelle ende scrive inde voorseide bouck al tgroen hout, brom ende rijs

ghecocht omme de straten ende weggen te vermakene ende dat ter stont naer den coop of leveringhe zo datmen bij dien weten mach den prijs vanden voorseiden houte, brom ende rijs ende jeghen wien dat ghecocht wert

Item voort datmen alle de bestedinghen upghevinghen ende dachueren van eeneghen handwercke hoedanich dat zij van weke te weke scrive inden voorseiden bouck

Item dat van nu voort an dontfanghers vander voorseide wateringhe niet meer eeneghe betalinghen doen bedraghende XII lb. Parisis ende daer boven zonder quitancie te nemene up peyne van tghuend dies zij anders betaelt zullen hebben hemlieden gheroyert te werdene in huerlieder rekeninghe

694

1516

Keure van de watering Serwoutermansambacht en Gistel-oost-over-de-Ware.

- afschrift 16^e eeuw: RAB, Registers Vrije, 16041, f^o11v-18v

Editie naar afschrift: RAB, Registers Vrije, 16041, f^o11v-18v

Dit es de kuere ende overendraghene van der meentucht van der wateringhe van Sheerwoutermans ambocht ende van Ghistel ambocht Oost over de Ware, ghemaect ende gheordonneert bij den ghemeenen inghelanden van der zelve wateringhen int jaer duust vijfhondert ende XVI.

- Eerst, zo es ghecuert ende overeenghedreggen tzoute watere te werene ende tversche watere uut te latene ende alle vremde watere te weerrene.

- Item es voort ghekuert, zo waer dykscepenen woorden ghemaendt van den waerschouteeten van der voornoemde wateringhen, ende zij daerof vuerse nemen ende daer naer woorden wederghemaendt omme huerlieder vuerse te uutene, de ghenen die ter vuerse niet en commen, dat die verbueren zullen V s. parisis jeghens den grave, vijf s. parisis jeghens de voorseide wateringhe ende II s. parisis jeghens de waerschout of hij dade staen zijn zinnen bij twee dijkscepenen ende dat also dickent ende menichwarfve als elc dykscepene met vuerse ghelast werden

- Item voort dat niemant spreken en zal te wetten in ghedinghe van den waerschout ghedachvaert zijnde, het en zij bij oorlove van den waerschouthete bij rade ende taelman, ende wie daerof ter contrarie dade, dat hij verbueren zal II s. parisis jeghens den waerschout.

- Item zo wie dat sprake jeghens vonnesse van dijkscepenen in ghebanne vierschaere dat hij zal verbueren thien schellinghen parisis jeghens elc dijkscepene ter wateringhe voorseid, ende jeghens den grave also vele als jeghens alle de dijkscepenen die daer zullen zijn, ende II s. parisis jeghens den waerschoutheten.

- Item zo wie dat eerde neimpt bin den roeten van den dijcke of van den winterhoeden, ende die daerof bevonden werden, dat hij zal verbueren drie ponden parisis jeghens den grave, III lb. parisis jeghens de wateringhe ende II s. parisis jeghens de waerschout van elcke roede ofte daer onder ende dat also dickent als men bevint met dijkscepenen

- Item dat men winterhoeden maken zal ende onderhouden met goeder eerde, zonder zandt daer inne te doene, ende zo wie hierof contrarien dade, dat hij zal verbueren X s. parisis

jeghens den grave, X s. parisis jeghens de wateringhe ende II s. parisis jeghens de waerschout van elcke roede of daer ondere ende dat also dickent als ment bevint bij dijcscepenen

- Item dat niemant eerde nemen en zal van de voorseide winterhoede voor anders weerre[c] up vier roede ghehenden den voet van den dijcke, ende zo wiet dade dat hij verbueren zal X s. parisis jeghens den grave, X s. parisis jeghens die derde ghenomen wert ende II s. parisis jeghens den waerschout ende dat also dickent alstmen bevint bij dijcscepenen

- Item dat zo wanneer den waerschout beboghen mach bij twee dijcscepenen of meer dat noodt es eenen rydach thebbene, dat men die rydach scellen zal ten daghe dat dijcscepenen noodt te scellen dynct. Ende ten eren daghe dat elc wercman zijn werc vulmaect zal hebben, ende zo wie die daerof in ghebreke ware dat hij zal verbueren ten eersten rydaghe up elcke hovinghe II s. parisis jeghens de waerschoutheete, ten anderen rydaghe dat men in ghebreke vindt dat de ghonen die eerstwaerven in ghebreke ghewijst ware, dat zij zullen verbueren van also vele mansdach wercken als daerup ghewijst woorden van elc mans dachwerck II s. parisis jeghens den waerschout. Ten derde rydaeghe die men in ghebreken vinden zal van den ghonen die anderwaerven in boete ghewijst waren dat die zullen verbueren van also vele mans dachwercke als daerup ghewijst woort van elc mans dachwerck III s. parisis jeghens den waerschout. Ten vierde rydaghe, zo wie zijn werck niet vuldaen en hadde, dat de waerschout handslaen zal ant voornoemde werck ende vulmakent metten twyvoude costen binden eersten rydaghe diemen daer up legghen zal, behoudende de voorseide waerschout alle de voorwysde boeten. Ende waert al zo dat de voorseide waerschout dat werck niet en vulmakede ten dien rydaghe, dat hij van zijnen wercken niet hebben en zal, ende dit zelve weer zal vallen in handen van de sluusmeesters van de voorseide wateringhe, omme dat te doen maken metten drivoude costen binden eersten rydaghe dieme daerup legghen zal. Ende eist dat dit voornoemde werck niet vuldaen en zij ten eersten rydaghe, dat de voorseide wateringhe van hueren wercken niet hebben en zal ende dit voorscreven werck zal vallen in sheeren handen, ende den heere zalt doen maken binnen den eersten rydaghe diemen daerup legghen zal metten viervoude costen, ende den heere zal de voorseide viervoude costen heerlicke innen up de houvincman die in ghebreke bevonden zal woorden

- Item es ghecuert eenen wettelicker rydach te houdene elcx jaers swoensdaechs naer half meye up alle de winterhoeden in de voorseide wateringhe behoorende, ende wie zijn werck vulmaect zal hebben ten dien voorseide rydaghe, dat hij zal quicten ende ontslegghen werden van zijnen wercken ende zo wie ten voornoemde rydaghe in ghebreke bevonden wert, dat hij zal verbueren XX s. parisis jeghens de grave, XX s. parisis jeghens de wateringhe, ende II s. parisis jeghens den waerschout ende tghebrec van zijnen wercke te vulmakene binnen zeven daghen daer naer eerstcommende, ende dat up de voornoemde boeten te dobbellerne, ende zo wie ten die daghe in ghebreke ware dat de sluusmeesters van der zelve wateringhe, metgaders den waerschout tvoornoemde werck zullen doen maken ten costen van den houvincman, ende dat ter tauxatien van scepenen

- item zo wanneer dat nieuwen dijcken woorden ghecuert bij wetten ende bij vonnessen van scepenen van den Vryen, dat de dijcscepenen hebben macht dat werck binnen eenen jaere daernaer tanveerden ende te legghen up de hovincmannen, ende de hovincmannen zullen handslaen elc an zijn werck binnen zulcke termijnen als dijcscepenen wijsen zullen naer den tijt dat twerec gheleyt zal werden ende dat up elc een boete te verbuerne van V s. parisis den grave V s. parisis der wateringhe, II s. parisis den waerschout ende es te wetene dat men maken zal drie wettelicke rydaghen up tvoorseide werck alzoot dijcscepenen oorboirlic dyncken zal, ten eersten rydaghe als elc hovincman sculdich te hebbene den derdendeel van zijnen wercke vulmaect, ten anderen rydaghe de tweedeelen van zijnen wercken vulmaect, ende ten derde rydaghe vulmaect thebbene van zijnder rechter hoochde. Ende die daerof in

ghebreke ghewijst worden dat hij zal verbueren van elcker hovinghe jehens den waerschout ten rydaghe II s. parisis, ten anderen rydaghe III s. parisis ende ten derden rydaghe VIII s. parisis, ende voort tghebreck van dijcscepenen up elcke hovinghe daer naer up tvoorseide werc wysen zullen ter wateringhe behouf.

- Item zo wat zeedycken die bij scepenen van den Vryen ghewijst zijn te makene ende legghene dat men die altoos voort mach doen gaen alst van nooden wert bij overeendraghene van der meentucht van beede voorscreven wateringhen ende de voorseide dijcken zal men anveeren ende legghen bij wijsdomme van dijcscepenen ende up alzulcken cueren ende boeten als vooren verclaerst staet.

- Item dat men gheen dijcken nemen en zal meer dan drie hovinghe ende wiet dade dat hij verbueren zal twintich schellinghen parisis jehens den grave, XX s. parisis jehens de wateringhe ende II s. den waerschout, van elcker hovinghe die hij meer name.

- Item dat negheen dijcscepene hovinghe nemen en zullen of werc maken in dijcken ofte vennoot wesen, het en zij haer zelfs werc ende hovinghe al eist dat zij zelve houvincmannen zijn binder tijt ende dat zij dijcscepenen zijn ende zo wiet dade dat hij verbueren zoude XX s. parisis jehens den grave ende voort als boven.

- Item zo wie de maendre es van dijcscepenen, dat hij gheen hovinghe nemen en zal noch werc maken, meer dan zijn zelfs hovinghe, ende zo wiet dade dat hij verbueren zal XX s. parisis jehens den graven ende voort als boven.

- Item zo wie de delft bin der voorseide wateringhe jehens weggen of zydelingen uutghedaen landtweghen dat die ghehouden wert tderde daer uutcommende te werpeene alf teweghewaert of ter zydelingerwaert up ende daerde zydelinghe of weggen nederst zijn dan tlandt daer sal men alle de eerde up worpen ende alomme heffene daert nederst zij elcken jehens zijn landt. Ende zo wiet niet en dade, dat hij zoude verbueren jehens den graven XX s. parisis als boven

- Item zo waer de weggen nederst ende quaet zijn, dat se elc man beteren mach met eerde van den weghe te nemene zonder mesdoen

- Item zo wie de zidelinghe ontween delft bin der wateringhe, het en ware bij consente van den sluusmeesters, dat hij zal verbueren zes ponden parisis jehens den grave, zes ponden parisis jehens de wateringhe ende II s. parisis den waschout ende dat also menich warven alsment bevinden, wiet dade dat hij elcken die schade daer an heeft restitueren zal ter tauxacien van dijcscepenen van vive of meer.

- Item dat men zal houden alle de grooten ende cleene watreghanghen groote ende cleene zydelinghe, ligghende bin der voorseide wateringhe alzo wijt ende groot ende talzulcken kuere als de brieven ende regysters int houde verclaersen ende mencioen maken ende zo wie daerof in ghebreke of daer contrarien dede, zal verbueren drie ponden parisis jehens den grave alzo vele jehens de wateringhe ende II s. parisis den waerschout, alzo dicwil alst bevonden wert.

- Item zo wie die dammen maect in eenegher wat[ergangh]e bin den ambochte ende niet uut en dade ende ruumde bin der weke eerstcommende naer dat mer ghebot of doen zal, te wetene dat men ghebot doen zal daermet ghecostumeert es van doene, in elc jaer naer Sinte Bavensdach achte daghen te vooren eers beryden of bescauwen zal, ende dat niemendt dammen maken sal in eeneghe watreghanghen bin der voorseide wateringhe voor Sint Jansdaghe middelzomers verleden es, up te verbuerne drie pond parisis jehens de grave, alzo

vele jeghens de wateringhe ende II s. parisis den waerschout, ende dien uut te doenen bin den termijne dat boven verclaerst staet, ende dese voornoemde waterghanghen te beschauwene met eenen sluusmeester ende twee dijcscepenen metgaders den waerschout, ende wier daerof in boete ghewijst ware bij dijcscepenen dat hy verbueren zal X s. parisis jeghens den grave, alzo vele jeghens de wateringhe ende II s. parisis den waerschout alzo dicwils als ment bevonde

- Item zo wie dammen of houc maect jeghens zydelinghen daer gheen watreghanghen an ligghen dat die elc houden zal alzo hooghe als de zydelinghe, ende die de contrarie dade, dat hi verbueren zal van elcken damme X s. parisis jeghens de grave ende alzo vele jeghens de wateringhe ende II s. parisis jeghens den waerschout telckent als ment bevindt

- Item es dat zake dat de sluusmeesters commen bevinden twater ghescut met eeneghe voorhoofde onredelic ghemaect in eeneghe watreghanghen, bin der zelve wateringhe dat gheen personen maken of legghen eeneghe brugghen overghebannen watreghanghen de voorseide hoofden en zij hier vooren, uutghedaen dammen de speye ende de zelve voorhoofden zo wel beloken datter gheen eerde duere en valle. Ende zo wie die de contrarie daer of doet, zal verbueren drie ponden parisis jeghens den grave, alzo vele der wateringhe ende II s. parisis den waerschout ende boven dien moghen zij nemen alle tghuendt dat zij daer vinden daer water mede ghescut es ter voorseide wateringhe behouf zonder eenich mesdoen. Ende zo wie dat jeghens yet dade, zal verbueren dertich scellinghen parisis jeghens den grave, dertich scellinghen parisis der wateringhe ende II s. parisis jeghens den waerschout telcken alsment bevinden zal.

- Item es ghekuert dat men zeedycken, verschee (sic) dijcken, zijdelinghen verbaillen ende verpooten zal, tallen daert sluusmeesters noodt dyncken zal dat die zullen staen ghesloten van dat men se innestelt in Sheerwoutermansambocht totten uutghanghen van maerte ende in Ghistelambocht oost over de Ware totten eersten daghe van meye in elc jaer ende zo wie ze uutwierpe, brake ofte open dede binnen den voornoemde termijne dat hij verbueren zal twintich ponden parisis jeghens den grave, twintich ponden parisis jeghens de wateringhe ende II s. parisis den waerschout alzo menichwaerven als ment bevinden can, ende dat up heerlicke executie.

- Item zo wie vlas of kemp rotete of distelen, stroy of wyet wierps in eeneghe watreghanghen, daer zij mede vervullen mochten of eerde brake up eenen voet den watreghanghen daermede dat den waterghanc vervulle mochte ofte met eeneghen ander dinghen, dat den ghonen diet dede zouden verbueren twintich schellinghen parisis jeghens den grave, twintich schellinghen parisis jeghens de wateringhe ende II s. parisis den waerschout

- Item wanneer tversche water zo cleene es dat den sluus versteken mochte, datmen danne tzoute watre in laten mach zonder yet te verbueren

- Item dat twee dijcscepenen den derden maken mueghen daer dijcscepenen ghebreken ende de drie dijcscepenen mueghen maken eenen waerschout omme die wet te doene die daer ghedachvaert zullen zijn angaende den noodt van den lande, behoudende den heere der wateringhe ende den waerschout huerlieder boeten, ende die dijcscepenen en zullen niet langher ghedueren dan drien dach gheduert

- Item dat men alle boeten alzo verre als zij bij dijcscepenen ghevyst (sic) worden dat de clerc van der wateringhe inninghe doen zal bij scepenen van den Vryen ten steeghere in alzo verre dat zij der voornoemde wateringhe behooren ende aldaer ghelijc den heere ende den waerschoutheten die haer inninghen doen zullen up de ghonen daer de boeten up ghewijst zullen woorden ofte up haerlieder pachters, ghezeten binnen der voornoemde wateringhe

- Item dat de inghelande van den voorscreven wateringhe ghehouden zullen zijn telcker vergrondinghe die men ten drie jaeren eens doet, te commen stellen up huerlieder hoofd ofte of te doene alle den grondt by hemlieden ghealieneert of verandert, zij bij verdeelinghe, coopen of vercoopen of in wat manieren dat verandert wesen mach, ofte es dat zake dat daerof yement in ghebreke waere van zijn landt up zijn hoofd staende of te doene ofte up te stellene, zo werden den zelve persoonen ghehouden te betalene van alzo vele landts alst up huerlieder hoofd staet tot ander stont dat zij dat landt up huerlieder hoofd ghestelt of ghetrocken zullen hebben bij vergrondinghe

- Item voort zo es ghekuert dat den ontfanghere van den voorscreven wateringhe ghehouden zal zijn omme te zittene ende te ayerene zijn zittedaghen vande gheschoten van der voornoemde wateringhe in viere benomden plaetsen, in elcke weke drie weke lanc gheduerende, te wetene sdycendaechs tSantvoorde, swoonsdaechs tOosthende, sdonderdaech tOudemburch ende sVrindaechs int scepenhuus van Brugghe

- Item voort zo es ghecuert dat den ontfanghere van de voornoemde wateringhe gehouden zal zijn kerckghebot te doen doene van de voorscreven gheschooten drie zondaghen lanc gheduerende omme elcken inghelanden van der zelve wateringhe te wachter (sic) voor schade

- Item voort zo es ghekuert waert bij alzo at de inghelande van der voornoemde wateringhe in ghebreke waren van tvoorscreven gheschot te betalene binnen den voorseide vier zittedaghen omme ghezeten bij den voorscreven ontfanghere ofte emmers binnen belooke meye ten huuse van den zelve ontfanghere, so zal mueghen commen den waerschouteeten van der voornoemde wateringhe ofte mijn heere den bailliu van Brugghe uutten name van onsen gheduchten heeren ende sluuten den bouc toe met eender zeghele ten laetsten zitdaghe van den voorseiden ontfanghere twelcke es altoos den laetsten dach van meye in elc jaer, ende alle den ghonen die danne niet betaelt en zullen hebben daer zal hij moghen innene voor eenen penninck twee gheheeten twyvoudt ende dese voorscreven boete zal den waerscout ofte den bailliu van Brugghe voorseid hebben te zijne proffyte, behoudens dies dat de voornoemde waerschout of den bailliu tevreden stellen den ontfanghere ende vuldoen van zijn principael ghescot van den ghouenen die in ghebreke ghezijn zullen hebben betalinghe te doene van den voornoemden gheschooten

- Item dat zo wanneer den ontfanghere zijne zittedaghen ghezeten zal hebben, ende den waerschout of den bailliu van Brugghe uuter name van onsen ghetuchden (sic) heere niet en quame omme den bouc te slutene, wert den zelve ontfanghere ghehouden den voornoemden waerschout ofte bailliu van Brugghe den voorseiden bouc naer costume te presenterne in huerlieder handen ende indien dezelve waerschout ofte bailliu van Brugghe de voorscreven wateringhe bouck niet anveerden of lossen en wilde, zo werden zij ghehouden te presenterne huerlieder recht in handen van den zelve ontfanghere, de welcke zal moghen de achterstellen innen metten twyvoude up de persoonen die aerof in ghebreken werden of up de pachters uuter name van hemlieden in alzo verre al zij huerlieder meesters sculdich waren met sdycendaechs te beclaghen ten steeghere ofte bij ofwinninghe van lande die den zelve ontfanghere ghehouden wert te doene

- Item dat niemendt wie hij zij en late zijne peerden, coeyen, merryen, calveren, scapen, gheeten, zwijnen ofte anderen zijnen beesten weeden gaen, frequenteren, dweerssen inne noch duere lyden over de sluusen, dunen, zeedijcken, ghecramde dijcken ofte groenen dijcken zo dat de zelve dijcken ontbloot werden van huerlieder hettinghe, groese, halmen, gars, plantsele ende refexien of daer de ghecramde of andere dijcken ontsticken, ghetorden, ghedemoliert ende ghebroken zouden moghen werden up eenen voet naer den groenen dycken up de boete

van X lb. parisis te verbuerne van elcke beeste tdeen (sic) derde den heere, tweeste derde der wateringhe ende tderde derde ten proffyte van den anbringhere diese scutten ofte arresteren zal, waerof men de zelve overtaerders voor de zelve boete zal moghen doen heerlic executeren also dickent alsment bevinden zal

- Ende voort zo es ghekuert dat niemant ryden noch varen en mach met waghen of peerden over de sluusen, duunen, dijcken, zeedijcken, ghecramde ofte groene dycken in gheenen tyden van den jaere up de voornoemde boete te verbuerne telcken alsment bevindt te contribuerne in drien als vooren. Ende onderghescreven aldus: ghecollationeert jeghens de originale kuere van der voorseide wateringhe bij mij L. de Schildere.

860
1517/04/15

De algemene vergadering van de Blankenbergse watering staat voorwaardelijk de afwatering van 600 gemeten grond in de watering Eiesluis genaamd "de Riet" via de Blankenbergse watering toe.

-afschrift: RAB, Blankenbergse watering, 1, f°2r-3r

Editie naar afschrift

Swuensdaechs in de Paesschedaghen anno XVc XVII den Xven dach in april ten welcken daghe men naer doude costume doende es de rekeninghe vander watringhe van Blanckeberghe ten sluushuuse, aldaer dat te kennen gaven die van Sinte Donaes in Brugge, die van Sint Janshuus, Joncker Jacop van Halewijn, heere van Uutkercke, van Maldeghem ende Wouter vanden Hecke ende meer andere inghelanden vander voorseide watringhe, ter cause van dat zij ooc inghelanden zijn inde watringhe van Eyesluus, angaende dat een deel vanden zelve huerlieder lande inde zelve watringhe van Eyesluus liggende in eene jeghenooede gheheeten den Riet ende daer ontrent vele leeghere ende nedere es dan de voorseide sluus van Eyesluus, ende tland daer ontrent als waer bij dat twatere uuten voorseide Riede ende daer ontrent gheenen ofval noch suwacie en heift, naer de voorseide sluus van Eyesluus ende also blivende tvoorseide huerlieder landt onder twatere thuerlieder grooten scade. Volghende dien ende ome hemlieden daerof ghesecourreird te zyne dat huerlieder voorseide land suwacie vanden watere zoude moghen hebben ende dat daerup ten diveerschen stonden bij beeden ghemeen en inghelanden vanden voorseide twee watringhen ooc vergaert gheweist hebben ende wettelicke cueren daer omme beclaecht ghehadt ende scauwynghen daer of ghedaen doen ter plaetsen alzoot behoort zonderlinghe den XXVIIIen dach van april XVc zestiene bijden welcken tvoorseyde landt alder best ende ten minste coste ende grieve zijn watere lossen ende quyte werden zoude, ende dat duer den Blanckeberschen dijck met een speykin zo gote (sic) inde voorseyde watringhe van Blanckeberghe die alder best daer toe ligghyen zoude noord byder wranghe zuud van Uutkercke ende also daer mede onder duere den voorseiden dyck te suweerne ende lossene in eenen waterganck gheheeten den Ghentele streckende van daer noord totter muelene van Uutkercke ende van daer west tot in de Groote Eede zuudt byder sluuse van Blanckeberghe, beghinnende dit voorseide land dat aldus zijn suwacie van watere nemen zoude ten zuudhende vanden doorpe van Uutkercke gaende van daer oost tot een huele liggende beoosten den grooten walle van Uutkercke, duere den heerewech, welke huele moet uutghedaen zyn ende ghevult wesen, ooc zo moet de nieu huelbrugge die daer by licht over den waterganck an tlandt toebehoorende der weduwe ende kinderen Anthuenis Uuten Hove uutghedaen zijn ende ghestopt ende ghevult wesen. Voort van daer zuudwaert langhes den heerewech die voor bij Muelenbeke loopt, streckende tot Tooxhuelbrugge aldaer moeten ghestopt wesen diveersche grachten sorterende upden

zelven heerwech, zom ande oostzyde vander strate upt noordhende tot Thuithers weghe ende van Thuiters weghe zuudwaert tot Toocxhuelbrugghe, de grachten te stoppen ande westzyde vanden zelven heerweghe tot Toocxhuelbrugghe voorseit, west ommekeerende tot een groen straetkin, dat hem zuudwestewaert strect tot Christiaen Wittens huelbrugghe wylen was, twelcke nu eenen dam es duer eenen waterganck van daer zuudwaert tot Michiel de Loufs hofstede daer Huughe f. Jacops de Hollandere wuende ende van daer zuud totten wech die west naer Scoeringhe dreve loopt, tot ende uutcommende ande voorseide Blanckeberchsche dyck jeghens over de voorseide Schoeringhe dreve waer of alle de grachten die jeghens de voorseide wegghen commen moeten ghestopt zijn beede ande noordzyde, ende ande westzyde, vanden zelven wegghen ende heift dese voorseide plaetse bevaen ontrent zes hondert ghemeten lands. Verzouckende ande ghemeenen inghelanden vander voorseide watinghe van Blanckeberghe hemlieden de voorseide zuwacie te willen consenteirne, presenterende daer vooren te ghevene der voorseide watinghe van Blanckeberghe tsjiaers de somme van XII lb. parisis die te innene ende jaerlicx te ontfanghene van die vander watinghe van Eyesluus, mids de zelve VIc ghemeten daer te bliven gheldene huerlieder ghescot ghemet ghemets ghelycke metten anderen lande inde voorseide watinghe van Eyesluus.

Up welc verzouck zo was ende es byden anderen ghemeenen inghelanden aldaer vergaert gheestelic ende weerdelic ghesien dat de voorseide plaetse lands bescaud es gheweist ende omme dieswille dat zij in dese watinghe groote inghelanden zijn hemlieden gheaccordeirt dat de voorseide VIc ghemeten lands huerlieder watere lossen zullen inde voorseide watinghe van Blanckeberghe, te wetene met een speykin ende gote datmen stellen ende legghen zal ghemaect drie voeten wyt ende twee (sic) ter plaetsen ende inder manieren zo dat voeren verhaelt es, sluitende met eenen stercken slote ende twee diveersche slotels daer of te leveren den eenen in den handen vanden temmerman vander voorseide watinghe van Blanckeberghe ende den anderen voor de voornoemde van Eyesluus, twelcke open te doene ende te sluitene ten aysemente ende minste laste vander voorseide sluus van Blanckeberghe in behoorlicken tyden ende dat te doen makene ende onderhoudene zonder den cost vander voorseide watinghe van Blanckeberghe. Voort dat zy ooc binnen de voorseyde VIc m lands alle huerlieder adren zullen van te verdelvene alst noot es ende tvoorseyde speykin ende gote te rumene ende voort ooc rondomme den uucant van dien te stoppene ende onderhoudene ghestoopt inder manieren ooc vooren verclaerst, zo datter niet meer waters van bezyden toe en valle inde zelve VIc ghemeten ende dit ooc te doene ende onderhoudene zonder den cost als vooren. Ende voort over de voorseide suwacie jaerlicx te betalene der voorseide watinghe van Blanckeberghe de sommle van vichtien ponden parisis vanden welcken ende van elc pont voorseit zonderlinghe die vander watinghe van Eeyesluus hemlieden daerin te obligierne ende brieven van verbande te ghevene ghezeghelt metten zegghen van burchmeesters ende scepenen slands vanden Vryen metter clausele van non prejudicie dat waert by also de voorseide van Blanckeberghe byden voorseiden watere verlast wierde, ende met zo vele meer waters grief zoude mueghen hebben dat in dat gheval tghuendt dies voorseit es van nieuten ende extinct zal zijn mids byden voorseiden van Blanckeberghe daer of een jaer te vooren het advertisement te doene ende doen zij tzelve advertisement binnen tien jaren eerstcommende zullen betalen de helt vanden costen dat tvoorseyde speykin ende gote ghecost zal hebben zonder meer. Maer naer de X jaren zullen gheen recompensacie daer of doen.

Achtervolghende den welcken zo was des anderdaechs dondach (sic) XVI in april te Lisseweghe ter rekeninghe vander voorseide watinghe van Eyesluus den ghemeenen inghelanden aldaer de openinghe ghedaen was van dies voorseit es, in twelcke zijlieden accordeirden, behouden dat de zelve VIc m zullen bliven met hemlieden van Eyesluus gheldende als te vooren in gheschote ende anderen lasten ghemet ghemets ghelycke.

712
1538/10/24

Keure van de watering Kadzand

- afschrift: RAB, Registers Vrije, 9, f°25r-28v

- editie: Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 602-613 (naar RAB, Registers Vrije, 11, f°35)

Editie naar Gilliodts-Van Severen L. 1879, pp. 602-613

De cueren ende meentucht ghekuert ende over een ghedreghen binden heylande ende prochie van Cadsant by den ghemeen ghelände, ghezworen ende ontfanghere, ende wettelick bedinghet tzoute water te weerne ende tvaerssche uut te latene ten proffycyte vanden ghemeen inghelände vander ghemeene wateringhe.

I. Eerst, datmen hebben zal inde voornomde wateringhe eene dycgrave, vyf ghezworen dycschepenen, die byden inghelanden ghecoren zullen wesen; dewelcke ghehouden zyn zullen de dycken, sluusen ende huelen, weghe ende waterghanghen toebehoorende de voornomde wateringhe te doen delven ende maken, als van noode zyn zal, te oirboiren ten proffycyte vande voorschreve wateringhe, by cuere ende meentucht; ende daertoe te doen schieten alzulck gheschot als hemlieden goet dyncken zal, om de noot van der zee mede te weerene, ende andere nootzakelicke zaken ende twerck daermede te betalene, in cuere ende meentucht.

II. Item, zo es ghecuert, zo wat persoon werck nemen zal ande voorscreven wateringhe, dat hy dat werck maken zal naer 'tinhouden vander voorwaerde danof ghemaect tzyne daeghe; ende by also dat hy dat niet en dede, dat dan commen mueghen de ghezworen ofte eenich grondenaere inde voorscreven wateringhe, ende ghebieden daer scaudach up tvoorscreven werck; ende by also dat tvoorscreven werck niet vulmaect bevonden en werdt, dat dan de voorscreve ghezworen zullen mueghen wysen in dycgravens handen tvoorscreve werck, ende dat den voorscreven dycgrave voornomde werck zal doen maken metten twyvouden costen vanden ghuene, die in ghebreke bevonden werden; boven dien verbueren X s. p. teghen den heere, X s. p. teghen de wateringhe ende X s. p. teghen den dycgrave. Ende waert, dat eenich werckman die zyn werck vulmaect hadde ende zynen schaudach verleden ware, dat hy zelve mach doen ontbieden schauwinghe up tvoorscreve werck, ende dat ter voorscreve scauwynghen de ghezwooren vander voorscreve wateringhe quamen ende voornomde werck niet vulmaect en ware, dat dan den ghezwooren mueghen wysen voornomde werck in dycgravens handen, ende dat den voorscreven dycgrave tghebrec vanden wercke zal doen maken metten twyvouden costen ende boeten, ghelyc alst boven verclaerst es. Ende indient vulmact bevonden wierde, zo werden de voornomde ghezworen ghehouden tzelve up te nemene ende den werckman te doen furnieren van zynen penninghen.

III. Item, zo wat persoon die by den inghelanden ghecooren wert sluusmeestere, dycscapene ofte clerc te syne van dese wateringhe, dat hyt zal moeten wesen. Ende zo wie dat wederzeyde ofte verzweghe zonder redene ofte cause, die zal verbueren XX s. p. teghen den heere, XX s. p. teghen de wateringhe, ende XX s. p. jeghen den dycgrave, also dyckent als hyt wederzeyde ofte verzweghe

III. Item, zo es ghecuert, dat men alle jaere als men rekeninghe doen zal ofte alst ghevalt, de ghezwooren ende clerc vernyeuwen zal, ten proffycyte vande wateringhe, indien dat noot es.

V. Item, zo es gheordonneert, dat alle gheschoten die inde voorseyde wateringhe gheschoten zullen wesen, werden executeerlick upde proprietarissen, pachters of ontbladers van de landen, ter cuere ende opsie vanden ontfanghere vander zelve wateringhe, naer dat de voorseyde publicatie ghedaen werdt.

VI. Item, zo wat gheschoten dat gheschoten zullen werden inde voorscreven wateringhe byden ghemeen inghelanden, dat men dat uuyttroupen zal tzondaechs daernaer te Oostkercke van den heylande van Cadsant, daer men dat ghecostumeert es van doene.

VII. Item, dat yement sprake teghens dycscepenen, vonnesse ofte vonnessen van dycscepen verachten wilden, die zal verbueren X s. p. teghens elcken dycscepen, ende also vele teghens den heere, als teghens alle de scepenen, en X s. p. teghens den dycgrave.

VIII. Item, sprake yement zonder taelman, ende taelman zonder oorlof, ofte dat yemant vierschaere verstorbeerde, die zal verbueren V s. p. teghens den heere, V s. p. teghens de wateringhe ende V s. p. teghens den dyckgrave.

IX. Item, voort es ghecuert, zoo waer een bake up gherecht wort om de noot vander zee te weeren, by kennesse van gezwooren ende ander goede lieden, dat men clocken ende beken slaen mach, zonder begryp, dat elc persoon, die ghegoet ofte gheerft es inde voornomde wateringhe, zal daer ghehouden zyn te commen aldaer bake gherecht zal zyn, ofte teenigherande stede daert noot wesen zal de zee te helpen weeren; ende zo wiet niet en dede zal verbueren XX s. p. teghens den heere, XX s. p. teghens de wateringhe ende XX s. p. teghens den dycgrave. Ende datter yement quame ende niet en dede ghelyc andere, dat hy verbueren zal de boete voorscreven, ende daerboven staen ter correctie van den heere ende wet slandts vanden Vryen.

X. Item, zo es ghecuert, wanneer dat tlandt yewers inbrake ende invloets wierde ofte stonde te worden, waert van dycken ofte sluusen, dat de voorscreven clerc met zyne ghezworen, metgaders andere goede lieden die in de voorscreven wateringhe ghegoet ende gheherft zyn, macht hebben zullen vingherlinghe legghen ende eist te nemen, zonder yemants wederzegghe, omme den voorscreven noot te weder staene, ende staphans daer een gheschot te scieten indien dat noot ware, ene daerof staphans inninghe te meughen doene, ghelyc of daer kercghebot ofghedaen ware, naer tverclaers vander cuere.

XI. Item, es voort ghecuert zo wat werelman ofte andere die eenighe dycken, veldammen, bermen, also wel van buuten als van binen, leecht ofte mindert, ende bevonden wort byde scauwinghe, dat hy verbueren zal III l. p. jeghens den heere, III l. p. jeghens de wateringhe ende III l. p. jeghens den dycgrave, ende dat also dicwils alst bevonden werdt; ende zal boven dien ghehouden zyn tvoornomde ghebreck weder te maken tzynder vulder cuere; ende waert dat hy niet en dede, dat den dycgrave ofte clercq vander voorscreve wateringhe dat zullen doen maken ten twyvouden costen.

XII. Item, voort es ghecuert, dat indyen eenich vande ghezworen, clerc ofte landtmeter storfve, dat men staphans eenen anderen kyesen mach inde stede vanden dooden byden ghezworen vander voorscreve wateringhe up alzulc recht als daerup staet.

XIII. Item, voort es ghecuert, waert also dat de ghezworen ofte clercq vander voorscreve wateringhe quamen in costen, lasten ofte in schaden vande voorschreven wateringhe weghe dat by huerlieder scult niet toe en quame, dat zy lieden daerof costeloos ende schadeloos

zullen bliven, ende de ghemeene wateringhe zalt voor hemlieden verhandwoorden daer behoort.

XIV. Item, zo es ghecuert, zo wye anderen eist nempt dan hy behoort, der voorscreve wateringhe anghaende, dat hy verbueren zal X s. p. jeghens den heere, X s. p. jeghens de wateringhe ende X s. p. jeghens den dycgrave; twelcke bescheeden zullen de ghezwooren ende landtmeter alzoot behooren zal, alzo dicwils als men bevindt.

XV. Item, zo es ghecuert, dat zo wanneer een cuere beclaecht zal staen binnen den heylande van Cadsant ofte binnen der stede van Brugghe, om eeneghe zaken der voornomde wateringhe anghaende, ende eeneghe persoon gheherft inde voornomde wateringhe daer quamen ende niet accordeerden, maer daer jeghens zeyden; dat ghezwooren ende ghelande ghehouden werden ten naesten dinghedaghe ter camere te commen, ende aldaer jeghens den wederzegghers recht te nemene; de welcke wederzegghers ten zelven tyde ghehouden werden hemlieden jeghens de voornomde ghezwooren ende ghelande te comparerene, up peyne van versteken te bliven van huerlieder oppositie.

XVI. Item, zo es ghecuert, zo wat persoon die binnen de sluusen van deser wateringhe hem vervoordede te ghane om musselen, palinc of eenegherhande visschen te vanghen, bardenen of plancken of brake, eeneghe zoute of verssche dueren vander voorseyde sluys open ofte toe dede, zonder tweten vanden ghezwooren, dat hy verbueren zal de boete van III l. par. Teghens den heere, III l.p. teghens de waeteringhe ende III l. p. teghens den dycgrave, ende dat alzo dicwils als ment bevinden zal.

XVII. Item, zo wye bevonden werdt eeneghe waterghanghen of waterloopen ghestopt of dammen daerinne gheleyt thebbene, die zal verbueren II l. p. teghens den heere, II l. p. teghens de wateringhe ende II l. p. teghens den dycgrave; ende den dycgrave zal den waterganck doen rumen metten twyvoude costen upden ghuenen die in ghebreke bevonden zullen worden.

XVIII. Item, ende die dammen maeckten of deden maken in smalle waterganghen rumede hyse niet binnen den zelven ghebode voorseit, hy zal verbueren X s. p. teghens den heere, X s. p. teghens de wateringhe ende X s. p. teghens den dycgrave; ende den dycgrave zal die doen rumen ghelyc boven verclaerst

XIX. Item, zo es ghecuert, zo wat persoon die in eeneghe wateringhe hiltten leyden ende dat men maeckte an beeden zyden verlcken van hiltten, ende dat men dat goet doen mochte of blycken, die zal verbueren III l. p. teghens den heere, III l. p. teghens de wateringhe ende III l.p. teghens den dycgrave; ende dat alzo dickens als men up hem goet doen mochte of blycken

XX. Item, zo es ghecuert, dat zo wie eenich landt, zy leen of erfve, van nu voorts toecommende zal by coope, successie of anderssins, werdt ghehouden binnen de veertich daghen naer der date dat hem toeghecommen es, te commen byde ghezwooren ende clerc vander voorseyde wateringhe, ende doen stellen huerlieder landt, tzy lettelt of vele, up huerlieder hooft; ende die daerof in ghebreke waren, die zal verbueren XX s. p. teghens den heere XX s. p. teghens de wateringhe ende XX s. p. teghens de dycgrave, alzo dyckent alst ghebuert.

XXI. Item, zo es ghecuert, dat zy wye an eenich landt compt by middel boven verhaelt, zal ghehouden zyn den clerc vande voorseyde wateringhe te betalene van elcken parcheele, tzy

leen of erfve, groot of cleen, een scellinc parisis. Dies zal den clerq gehouden zyn de name vande coopers of die anghecommen zyn by middele voorscreven, te stellen inden ommelooper ende ont fancbouc vande wateringhe voornoopt.

XXII. Item, zo es ghecuert, dat gheen scipman hem en vervoordere te commen inden havent met zynen scepe up drie weden naer de sluus van deser wateringhe, noch haerlieders scepen en meersen ande voornomde sluus ofte cayen, up de boete van XX s. p. teghens den heere, XX s. p. teghens de wateringhe ende XX s. p. teghens den dycgrave, also dickent als dat bevonden zal werden byden dienaere of dycgrave last hebbende vande ghezworen vander wateringhe

XXIII. Item, zo es ghecuert, dat alle deghene die scepen houden ligghende inde havene vandevoorseyde sluus van deser wateringhe, dat zy die zullen houden ligghen up een zate wel ghecait ofte bedolfven; ende die hieraf de contrarie dede, dat zal zyn upde boete van III l. p. teghens den heere, III l. p. teghens de wateringhe ende III l.p. teghens den dycgrave.

XXIV. Item, voort es ghecuert, dat niemant hem en vervoordere te ligghene met eeneghe scepen in de kille vander havene vander sluus van dese wateringhe, meer dan een ghetyde, upde boete van V s. p. teghens den heere, V s. p. teghens de wateringhe ende V s. p. teghens den dycgrave, also dicwils alst ghebuert.

XXV. Item, es ghecuert, dat alle de wercken besteit ende upghenomen zullen werden byde vyf ghezworen dycscepenen; ende zo wie van hemlieden byden dycgrave daertoe ghedachvaert ofte ghesommeert zynde in ghebreke van dien es ter bestedinghe ofte upneminghe, die zal verbueren XX s. p. teghens den heere, XX s. p. teghens de wateringhe ende XX s. p. teghens den dycgrave, ten zy dat zylieden nootzakelicke excusasen betooghen connen, zulk als d'heeren slandts vanden Vryen goet zal dyncken, dat zy byden dycgrave daertoe ghesommeert zyn.

XXVI. Item, es noch ghecuert, dat alzulc raet ende concept als de ghezworenen dycscepenen met den clerc zullen adviserer van wercken te bestedene ofte up te nemene, dat zylieden dat secret houden zullen tot anderstont dat men dat besteden ofte upnemen zal; up peine van ghecorrigeret te zyne van scepenen slandts vanden Vryen.

Gheconsenteert by burchmeesters ende scepenen slandts vanden Vryen, den ghelande, ghezworne ende ontfanghere vander wateringhe van Cadsant, de kuere ende meentucht hierinne verclaerst by diverssche pointen ende articlen te mueghen doen onderhouden ende observeren by elcken diet anghaen mach, metten peinen, boeten ende verbueren daerinne begrepen. Ende het zelve te doen publiceren ter vierschaere ende elders, ten wederoupen, meersen ofte minderen vande voornomde burchmeesters ende scepenen, den XXIIIen van october XVc achtendertich

De cuere was ghepubliceert ter vierschare slandts vanden Vryen volghende de voorseyde ordonnancie van scepenen, ende ghelast voorts te publiceren daert behooren zoude, present de crichoudere, Jacop de Voocht ende Joos Verhanneman scepenen svoorseyts landts vanden Vryen, upden zessentwintichsten dach van octobere XVc achtendertich.

136

1546/03/15 (n.s.)

Dijkschepenen gemaand door de dijkgraaf van de Jonkvrouw polder verklaren dat de Gentse Sint-Pietersabdij geen recht heeft op een participatie in de bedijking van deze polder, ten belope van 36

gemeten grond op basis van het grondbezit dat de abdij in deze polder beweert in bezit te hebben gehad voor de inundatie.

- afschrift: 16e eeuw: RAG, Sint-Pietersabdij, I diversen, nr. 6, f°364v

- analyse: *Van Lokeren A. 1871, II, nr. 2178*

Editie naar afschrift

(naar afschrift: 16e eeuw: RAG, Sint-Pietersabdij, I diversen, nr. 6, f°364v)

Up tvertooch voor dijcgrave ende dijcschepenen vanden joncvrouw poldere in Ijsendycke ambocht ende in tquartier van Watervliet den VIIen in maerte XVc vivenveertich ghedaen bij Pieter Doens, ontfanghere ende machtich over mijnen heere den prelaet van Sinte Pieters keercke, neffens Ghendt, te kennen ghevende dat de zelve prelaet vulveerdich es ende bereet int bedijcken vanden zelve poldere te dooghene zijn advenant over de gheheele thiende van dien die hij mainteneert zijnder keercke competerende, presenterende de penninghen daer an clevende te furnierene, dies vermaent zijnde wel verstaende dat zo verre men bevonde dat de keercke van Watervliet gherecht ware in partie vander zelve thiende dat hij inde in ghevalle volghende den appointement tusschen hem, die van Doornicke ende der keercke van Watervliet wesende, presenteert te furnierene zijne penninghen over deen helft den zelve van Doornicke ende hem toebehoorende metter voorseide keercke van Watervliet

Verclaersende voorts hoe dat de voornoemde prelaet in tgheweste van Ijsendijcke ende zuutoostwaert vander keercke ter cause van zijnen keercke verlooren heeft bijde enundatie wel hondert ende viventwintich ghemet landts daer of ontwijffelic den meesten deel ghelegghen was int landt jeghenwoordich afghesteken om te bedijckene, ende want den legghers vanden prince anders niet ghegheven en es inde voornoemde schorren dan zonder prejudicie vanden guenen die voor de inundatie daer proprietyt hadden, zo verzocht de zelve prelaet int bedijcken dies questie es gheadmitteert te zijne totten nombre van zessendertich ghemet in vulle proprietyt presenterende dien angaende ooc zijne penninghen metten anderen legghers te furnierene, tempore et loco debitis.

Zo compareerde Charels van Bonem als commis ende machtich over de ghemeene legghers vande voornoemde dijaige ende verzochte van tguendt dies voorseit es copie omme zijne meesters te adverterene ende dach omme daerup te procederene, twelcke hem gheconsenteert was ten eersten dyngdaeghe wesende den XVen in maerte daernaer, ten welken daeghe naerdien de voornoemde Charels van Bonem inde qualiteyt als vooren ghesustineert hadde den voornoemde prelaet in zijnen verzouck potissivie (?) nopende de XXXVI m lants niet ontfanghelic ghemerct de keerckgheboden ende kuere vande voornoemde dijaige hem contrarierende bij dat dien volghende de zelve prelaet ende een yeghelic recht van wase pretenderende ghehouden was tzelve zijn recht ten laedsten dyngdaghe voorleden te kennen te ghevene ende de penninghen vanden gheschooten daertoe dienende behoorlick ende effectivelic te namptierene, danof hij prelaet in ghebreke gheweest heeft, verzouckende midtsdien den voornoemden prelaet van zijnen rechte versteken thebbene ten behouwe vande ghemeenen legghers vande voornoemde dicaige.

Daerup vander zijde vanden voornoemden prelaet vertoocht wiert omme dieswille dat de zelve legghers weygheren ende difficulteyt maken den zelve prelaet te accorderen de

XXXVI ghemeten bij hem ghepretendeert ende dat de voornoemde prelaet gheen presie declaratie van canten ende abouten en can betooghen dat hij te vreden es hem als noch danof te deporterene ende alleenelic zijn recht van thienden te bedijckene, protesterende nietmin indien hij breeder bescheet vonde zijn recht te bewaerene zo hij te raede waerd

Ende midts dat de voornoemde Charels van Boonem ghecommitteert als vooren percisteerde bijde conclusien ende redenen van zijner zijde gheallegiert verzouckende daerup recht, zo hebben de voornoemde dijcschepenen de voorseide partyen int langhe ghehoort ter maninghe vanden dijgrave, ghewijst ende verclaerst bij vonnesse wijsen ende verclaersen bij desen den voornoemden prelaet van Sinte Pieters keercke neffens Ghendt in zijn verzouc nopende de zessendertich ghemeten waese bij hem ghepretendeert naer duutwysen vander keerckgheboden ende cuere vander voornoemde dicaige niet ontfanghelic ende versteken hem dien angaende van zijnen rechte, danof de voornoemde Charels van Bonem verzochte acte, zo ooc dede de voornoemde Pieter Doens, die hemlieden gheconsenteert es. Ghedaen ten daeghe ende jare als boven.

791
1551/04/25

Bemerkingen opgesteld door Anthuenis Scoonmaker, landmeter, op last van de ingelanden van de watering van het Oude Land van Kadzand, bij een ordonnantie van het Brugse Vrije betreffende het dijkhestel in de watering.

- afschrift: RAG, Sint-Baafs en Bisdom, K 9098 (Gysseling nr. 14381)

Editie naar afschrift

Upden XXVen april naer Paesschen anno XVc een ende vijftich de inspectie ghenomen bijde ghesworen ende meeste menichte vanden inghelanden vander ghemeene wateringhe vanden Oen (sic) lande van Cassandt volghende de ordonnantie ghegheven bij burchmeesters ende scepenen slandts vanden Vrijen, zo blijft bij actie danof zijnde in daten den IXen in april XVc een ende vichtich voor Paesschen, waerbij zijlieden ontzegghen de inlaghe bijde voornoemde gheswoornen ende meeste menichte vanden inghelanden verzocht, ende ordonneren bijde voornoemde acte de naervolghende articulen:

Eerst gheordonneert de zelve heeren vanden Vrijen dat de inghelanden doen repareren den ouden Landijc beghonnende van westen inne jeghens de nolle vanden Masthouc streckende alsoe oestwaert tot bijden hofstede van Arnualt Candt neghen roede van belope, midts datter light van eene cegghe van binnen anghebrocht met carren verhoghende den zelven dijk upt westhende vier voeten, alsoe hemelhooch de duer streckende ende dijcewijs incommende schacht rechte onder de lyne laetende boven up zijn crune onder alve roede breet den uutcant alsoe hooghe als den incant ende tzant van dien te bloetene totter cooren eerde

Item den welken dijk lanc bevonden es zeshondert LXXV roeden ende zoude wel kosten vanden zelven te doen repareren zoe voorseyt II lb. X s. groten de streckende roede, compt: 1687 lb. 10 s. Groten

Item twelcke alsoe doende en bevinden de ghelanden nyet huerlieder landt verzekert te zijne bij dat daerbij nyet bevonden en wordt het aflopen ende verlies vanden meylande

Item den ghelanden bevinden ooc dat de conditien van trepareren vanden voorscreven dijc

contrarie ghestelt es omme den dijk dijcwijs up te brynghene, ghemerct dat zijlieden den voornoemden dijk boven breet up zijn canten hebben willen onder alve roede, zoe dat bijdien den incant vanden vrune maer drupens en blijve I s. Roede, ende behoerde wel II s. R. drupers te blijvene, want den zelven dijc als nu meer drupens heeft van binnen dan zij hebben zoude indien zij alsoe gherepareirt ware waerbij zijlieden nochtans bij huerlieder actie mentionneren dat bij de steylheyt vanden zelven dijc zeere inghevallen ende afghespoelt es.

Item de ghelanden bevinden noch dat huerlieder nyet wel moghelic en es comme den erft te halene daermede zijlieden repareren zouden moeten den voorseyden dijk dan den erft te halene van binnen slandts, daerbij zijlieden een groote diepte maecken zouden anden voorseyden dijk zoe wel van binnen als van buuten ten grooten pericule omme vullicken een innundatie te commene

Item nopende tlegghen vanden plasbaermen ofte rijsbaermen zijn de ghelanden ghenouch van advyse omme daerof een prueve te doene ofte tzelve zoude moghen prouffict innen brynghen vande brake te wederstaene

Item als anneghaende trepareren vanden voorscreven dijc en zijn de ghelanden van gheenen advyse te doen doene volghende dordonnantie ende acte van die vanden Vryen. Want de zelve meer kosten zouden dan de inlaghe, bij dat de zelfste inlaghe den dijc van dien maer lanc zijn en zoude driehondert XLV roeden de welcke ghemaect zoude moghen wesen omme drie ponden groten de streckende roede, te wetene zeven roeden van beloepe, achthien voeten hooghe, den uutcant alsoe hooghe als den incant van boven bijvens up zijn crune veerthien voeten de twee deelen van buuten den tdere van binnen schacht rechte onder de lyne, ende en zoude de zelve inlaghe maer kosten int gheheele Xc XL lb. groten, waerbij nochtan tgeheele landt ghepreserveert ende verzekert zoude wesen ende nyet by trepareren vanden ouden dijcken, volghende dordonnantie inde acte van die vanden Vrijen.

Item de inlanghe gheleyt zijnde zoude maer buuten ghedycyt zijn metten dijcbaermen ende dijcgracht LXXV m landts die gheextimeert up hondert ponden groten.

Dit was aldus gheadviseert ten daghe ende jare ende maniere alsvoren ende gheteeckent bij mij Anthuenis Scoonmaecker, landmetere bij laste vande inghelanden oorconden mijn handteecken ende ondergheteeckent Scoonmaecker.

Item dit zijn de gheswoornen ende inghelanden aldoo present ende tzelve advouerende Claeys de Muelaere, Anthuenis Revaert, Adriaen Stasins, ende Bauwin Daems als ghesworenen metghadere Jan Danckaert als dijcgrave, voort Joos van Maldeghem als ontfanghere van mijnen heere den prelaedt van Sinte Baefs te Ghendt, mer Arnault Mostaert, Mer Adriaen de Pape, Fransoys van Jabbeke, Jan vanden Berghe, Pieter de Muelenare, Jan Reyns, Sebastiaen Christiaens, Joos Weyns ende Jan Speecx als ontfanghere ende inghelande

713
1563/06/12

Keure van de Blankenbergse watering, afgekondigd door de schepenen van het Brugse Vrije⁵

⁵ Zie ook de Keure van de watering van Kamerlingsambacht (§§716, d.d. 1568/06/26, editie Gilliodts-Van Severen L. 1880, pp. 3-10) die opgesteld werd naar het model van de keure van de Blankenbergse watering en de verschillende artikels haast woordelijk herhaald, op enkele wijzigingen na, inzonderheid betreffende artikels II, XIV en XLV tot LI.

Editie naar Gilliodts-Van Severen L. 1879, II, pp. 686-715

Dit naervolghende es de cuere ende meentucht van de groote waterynghe van Blanckenberghe gheseyt Vyncx ambocht, ghecuert, gheordonneert ende ghestatuteert by baillu, burchmeesters ende scepenen slands vanden Vryen, ten versoucke vanden ghemeene ghelande vande voorseyde waterynghe inder manieren naervolghende.

I. Eerst, dat men alle jaere ordinairlick swoensdaechs inde paesschedaghen ten ambochte zal doen de rekenynghe vande voorseyde waterynghe; ende naer tsluyten van diere de sluusmeesters vernieuwen ende creeren, te wetene: eenen over de geestelicheyte, eenen anderen over de poorterie der stede van Brugghe, ende de twee ander over de supposten ende laten vanden lande vanden Vryen. Wel verstaende, dat men alle jare een vande voorseyde sluusmeesters, te wetene den oudtsten in eede, slaken zal ende eenen anderen in zyn stede stellen byden ghonen die daertoe van ouden tyden de preeminetien hebben. Ende zal de voorseyde nieuwe ghecreerde sluusmeester voetstaens ghehouden worden den behoorlicken eedt te doene.

II. Item, welcke vier sluusmeesters last hebben zullen alle de nootsackelicheden vande sluysen, zeedycken, dunen, huelbrugghen, heerweghen, zwenen, heeden ende smalle waterganghen vande selve waterynghe behoorlick te onderhouden van delven, repareren ende anderssins, zoot van noode wesen zal ghedaen te zyne.

III. Item, dat de voorseyde sluusmeesters alle jare ten daghe vande voorseyde rekenynghe ende naer tsluyten van diere, den ghemeene ghelande overgeven zullen by goeden verclaerse in gheschrifte alle de nootsakelicke wercken ende reparatien die binnen de naer volghende jaerschare van noode zullen wesen ghedaen ende ghevrocht te zyne, ende wat stoffe ende materialen daertoe behouven zal, omme daer naer tordinaire gheschot ten voorseyden daghen tadviseren ende schieten.

III. Item, es gheordonneert dat den timmerman ende werckman vander voorseyder waterynghe gheen wercken en zal mueghen maken, noch gheen hout, noch ander materialen ontfanghen dan by laste ende ter presentie van twee ten minsten vande sluusmeesters. Ende indien hy eeneghe wercken maecte ofte materialen ontfynghe anders dan inder manieren voorscreven, in dat gheval en zal de selve werckman, van zulck werck ghedaen zonder last, niet betaelt wesen, ende bovendien der waterynghe ghehouden zyn te betalen alsulcke costen, schaden ende interesten alsse daerby ghedoocht ende ghesupporteert zal hebben.

V. Item, dat de voorseyde werckman hem niet en vervoordere eenich hout, ysere, steenen ofte eenighe ander materialen, hoe danich die zyn, ende oock de spaenderen ende barnynchout te vercoopene, alienenen ofte laten vertransporteren in eenigher manieren, al ende elck point zonderlynghe, op paine van privatie van zyn officie ende bovendien der waterynghe goet te doene ende betalene de weerde vanden voorseyden vervremden ende vertransporteerden goede, ende oock ghecorrigeert te zyne ter discretie van burchmeesters ende schepenen slands vanden Vryen.

VI. Item, dat de voorseyde sluusmeesters zullen vermueghen den voornoomden werckman, indien zy bevynden dat hy de waterynghe niet wel ende ghetrauwelick en dient ende oock hemlieden nyet obedient en is vulcommende huerlieden last ende bevel, te destitueren ende priveren van zyn officie, ende in zyn stede te accepteren eenen anderen timmerman ofte

werckman, ende dat by vorme van provisie totter rekenynghe van deser waterynghe, dat de ghelande daerinne anderssins zullen vermoghen te voorsiene, tsy den ouden te continueren ofte den nieuwen ghecoren werckman tonfanghen ende admitteren ofte eenen anderen te stellen.

VII. Item, ende annegaende den ontfangher vande voorseyde waterynghe, zal men den selven, by advyse vande voorseyde sluusmeesters ende ghelande, moghen annemen, houden ende continueren also langhe als hy ghetrauwelic dient.

VIII. Item, es noch ghecuert, dat de sluusmeesters vander waterynghe, sonder vulle kennesse van saken byder wet daerup ghenomen, ten laste vande ghemeene waterynghe gheen ander wegghen en sullen moghen doen maken ofte onderhouden, nochte oock gheen ander zwenen, ofte beken, ofte waterloopen doen delven ofte reyten, dan allenlick de ghone die van ouden tyden onderhouden, ghedolven ende gherepareert zyn gheweest ten coste ende laste vande voorseyde waterynghe ende oock ghespecifiert staen in een memoriael ghemaect by Pieter Bollin, landtmeter, die dese waterynghe twee mael vergrondt heeft, ende tselve oock vernieut by Anthuenis Schoonackere, landmeter, die de laetste vergrondynghe met Franchois vander Poorte ghedaen heeft. Welcke memoriael vande voornoomde wegghen, zwenen, beken ende waterloopen ligghende in dese waterynghe, ghearreert staet in dese jeghenwoordeghe bouck naer tvuleynden vander cuere ende meentucht. Up welck memorial de sluusmeesters hemlieden ghereghelt hebben over vyftich jaren ende tyds meer, in sulckerwys dat zoo gheviele, dat dese sluusmeesters eenighe wegghen deden maecken ofte zwenen, beken ofte waterloopen deden delven, de welcke niet bekend en staen int voornoomde memoriael, dat zulx zal zyn ghedaen ten laste vande sluusmeesters die tselve met huerlieder eyghen goedt ghehouden worden te betalen, zonder den cost vande waterynghe.

IX. Item, voorts es gehordonneert, dat de sluusmeesters bestende eenighe wercken ghehouden zullen zyn te bespreken ende bi voorwaerden, dat soo wat persoon werck nemen inde voornoomde waterynghe, dat hy dat werck maken zal naer tinhouden vander voorwaerde daerof ghemaect tsynen bespreken daghe. Ende waert by alsoo dat hy, aennemer, tselve werck niet vulmaect ende vuldaen en hadde volghende de voorwaerde ende bestedynghe, dat dan commen moghen de sluusmeesters ofte eenighe grondenaers in dese waterynghe met hemlieden sluusmeesters ghevought, ende ghebieden schaudach upt voorscreven werck, ende tselve werck vermueghen te doen maecken ende volcommen metten twyvout den dobbelen coste vanden voorseyden aennemer; ende dat den selven aennemer bovendien verbueren sal drie ponden parisise jegghens den heere, drie ponden parisise jegghens de waterynghe ende twee scellinghen parisise jegghens de waerschout; ende al tselve by den annemer alsoo te doen volcommen up paine van tghebreck ande sluusmeesters te verhalen ende niet te laten passeren in rekenynghe de kosten daeromme ghedaen. Ende sullen de sluusmeesters ghehouden zyn ten daghe vande rekenynghe te exhiberen de voornomde voorwaerde int capitle vande betalynghe daerof mentionnerrende.

X. Item, es gheordonneert dat de sluusmeesters bespreken zullen, dat alle vercoopers ende leveraers van ghezaechden houtte ende ander materialen die sy jegghens hemlieden coopen sullen, in ghebreke bleven van te leveren ten besproken ende gheconvenierden daghe, dat de voornoomde sluusmeesters tselve hout ofte ander materialen zullen moghen coopen ende doen leveren metten twyvoude thaerlieder dobbelen coste; ende bovendien dat zy zullen noch verbueren zes ponden parisise jegghens den heere, zes ponden parisise jegghens de waterynghe ende twee scellynghen parisise jegghens den waerschout ofte de ghone vande sluusmeesters die tselve ter kennesse bryngghen zal, alsoo dicwils alst ghevalt ende ghebuert.

XI. Item, insghelycx dat zoo wanneer den annemere ofte annemers huerliedder werck behoorlick vulmaect hebben zullen, dat zylieden vermoghen zullen te ontbieden schaudach up twerck, ende daertoe te sommeren de sluysmeesters, de welcke alsdanne de schauwynghe doen zullen moeten up den cost vanden dachvaert, alsoo dickent als ghebuert. Ende indien by de voornoomde schauwynghe bevonden wordt tselve werck niet behoorlick volmact ende voldaan te zyne, dat de selve annemers de selve sluysmeesters ghehouden zullen zyn te betalen voor de dachuere van elcken van hemlieden, emmers tot twee van hemlieden drie ponden parisisen up de annemers te verhalen ende recouvrerene by heerlicke executie, ofte tselve van huerliedder werck af te slane ende inne te doen houden. Ende voorts dat dan de sluysmeesters vermueghen zullen tvoornoomde werck te doen maken ende vulcommen volghende de voorwaerde metten twyvouden ten dobbelen coste vanden voorseyden annemere ende boeten ghelyck als vooren int voorghaende neghenste article verclaerst staet. Ende indien tselve werck behoorlick vulmact bevonden wierde volghende tinhouden vande voorwaerde, zoo worden de voornoomde sluysmeesters ghehouden tselve werck up te nemen ende den annemer ofte annemers te doen betalen zulcx als men hemlieden noch danof resterende ende tachter zal wesen.

XII. Item, ende soo wat persoon die byde inghelanden ghecoren wordt sluysmeester te zyne van dese waterynghe, dat hy zal moeten wesen. Ende soo wye dat wederzeyde ofte versweghe zonder nootsakelicke ende behoorlicke redene ofte cause daertoe thebbene, die zal verbueren de boete van thien ponden parisise, den helft den heere ende dander helft der waterynghe. Ende dat nyet jeghenstaende haerliedder refuys, altyts ghehouden zullen worden eedt te doene ende huerliedder jaerschare te dienen up dobbel boete, te ghane als vooren.

XIII. Item, voort dat men tvoorseyde ordinaire gheschot ten daghe vande voorseyde rekenynghe gheschoten ende oock alle ander gheschoten die men daernaer by advyse ende overeendraghen vanden ghelande omme eenighe overghecommen nootsakelichede zal moeten schieten, ontfanghen ende innen zal, by ende met heerlicke executi upden proprietaris, ontfanghers, pachters ofte ontbladers vanden lande vander zelve waterynghe, up wat jurisdictie de zelve zouden moghen bevonden worden binden lande ende graefschep van Vlaendren, naer dat den ontfangher de kerckgheboden ende halleghebot te Brugge vanden gheschote ghedaen zal hebben. Ende zyn drie ordinaire zittedaghen met trecken vander clocke, naer doude costuyme, ghehouden in elcke prochie ghelegghen in dese waterynghe, daerof hy den laetsten zittedach altyts voleynt ende gheseten moet hebben Sinte Jansmesse midsomers in elck jaer; wel verstaende dat de voorseyde innynghe zal staen ende wesen ter cuere ende optie vanden voorseyden ontfangher up wye vande voorscreven personen hy tvoorseyde gheschot innen wilt.

XIII. Item, ende in soo verre de proprietaris uuyten lande wonachtich ware van dese waterynghe, ofte dat de proprietarissen, ontfangher ofte pachters gheestelicke personen zyn, dat den voorseyden ontfangher zyn innynghe zal moghen doen naer de voornoomde zittedaghen, oock by heerlicke executie upde ontbladers vanden lande, hemlieden doende betalen van allen den lande staende up thoofft van zulcke uuytlantsche ende gheestelicke personen, tsy van een ofte meer, alwaert oock dat de voorseyde ontbladers tselve land maer een jaer ende oock niet al bedreven en hadden; ende dat in alsoo verre de voorseyde ontblooter jaerlicx zoo vele in pacht es gheldende, emmers alsoo vele als den ontblader proprietaris jaerlicx gheldende ende schuldich es. Ende indien de selve ontblader hem excuseren wilde, zegghende dat hy den proprietaris nyet schuldich en ware, werdt hy ontblader tselve van stonden anne ghehouden te betooghen by quitancie vanden proprietaris,

daertoe versocht zynde.

XV. Item, dat alwaert zoo dat den ontfangher omme betalynghe vanden gheschote procedeerde by executie up eeneghe pachters ofte ontbladers die huerlieders meesters ende proprietaris daer te vooren betaelt hadden den ontgonst van dien jare, dat, niet jegenstaende dien, den ontfangher zyn costen verhalen zal met zyn principale pennynghen up heerlicke executie upden proprietaris, zynde goedynghe ofte up den pacht vanden toecomende jare.

XVI. Item, dat men van nu voortan omme betalynghe te ghecryghen van gheschote by ofwinnynghen upde gronden vanden erfven ende lande daer uute tselve gaet, procederen zal by beclachte met eenen zondachschen kerckgebode ten steeghere ofte ter vierschare vanden voorseyden lande, naer oude costume.

XVII. Item, dat men van nu voortan de waterynghe niet en zal mueghen betalen up eeneghe doode namen; nemaer zoo wie tland, tsy leen of erfve, toecommen zal by coope, successie veerdeele ofte anderssins, wordt ghehouden binnen den eersten jare naer dat hem tvoorseyde landt toecommen es, te comen by den ontfangher vande voorseyde waterynghe met zyn bewysen, omme tselve land te doen stellen up zyn hooft. Ende die daerof in ghebreke ware, ende dat de waterynghe betaelt wordt upde doode namen ofte upde personen die tselve land niet toebehoorde, die zal verbueren twyntich scellynghen parisise jeghens den heere, twyntich scellynghen parisise jeghens de waterynghe ende twyntich scellynghen parisise jeghens den voornoomden ontfangher, alsoo dicwils als ghebuert; by dat den selven ontfangher daervooren groote zorghe draghen moet ende tselve neerstelick ondersoucken omme zyn boucken goet te houden. Welcke boeten den voorseyden ontfangher zal vermueghen te innen met heerlicke executie ghelyck de principale waterynghe, alleenlick up den proprietaris ofte tlandt. Ende ten fyne dat dit article te bet onderhouden worde, zoo werdt den voorseyden ontfanger ghehouden jaerlicx in kerckgeboden tinhouden van dien te verhalen, specificeren ende doen publiceren; ende telcken zittedaghe zyn verhoofdynckbouck mede te brynghe omme de overstellynghe te doene inde ommeloopers.

XVIII. Item, dat zoo wie eenich landt toecomt, van nu voortan by middel boven verhaelt, zal ghehouden zyn den voorseyden ontfangher te betalen, oock up heerlicke inninghe, van elcken ghemete, tsy leen ofte erfve, zoo wel vande gheestelicke als vande weerlicke personen, dat verstellt moet wesen twaelf pennynghen parisysen. Dies zal den selven ontfangher ghehouden zyn te stellen by goeden verclaerse inde ommeloopers beede de hoofdynghe ende ontfancbouck de namen vande coopers ofte die tland anghecommen es, ende dat by wat middel ende date van dien.

XIX. Ende voort es gheordonnert dat indien de waterynghe eenich land ofte erfve te beseghene, ofte van doen hadde, ofte zoude mueghen hebben omme eeneghe dycken, vynderlynghe te vermaken vande sluusen, maken ende verlegghen van weghen ende alle andere nootsakelicke wercken, zullen de sluusmeesters ende waerschout vermueghen die te nemen ten naersten daermen die nootsakelick van doene ende beseghene zal hebben, zonder contradictie of wedersegghen vande proprietarissen; mids de proprietarissen danof te betalen de weerde vanden lande, ten zegghen van lieden van eeren hemlieden dies verstaende.

XX. Item, dat de voorseyde sluusmeesters van nu voortan omme de heerweghe ende quade putten te vermaken, zullen vermoghen de eerde, daertoe nootsakelick, te nemen vanden lande ten naersten ende ten minsten grieve, mids betaelende den grondenare vanden eersten spete diepe vier pennynghen grooten, den tweeden drie pennynghen grooten, ende de

naervolghende twee pennynck groote te wetene van elcken viercanten roede ofte schacht eerde.

XXI. Item, indien eeneghen annemer, werclieden of andere eenighe dycken, veldammen ofte barmen, alsoo wel van buyten als van binnen de duynen, eenichsins verminderde in huer hoochde, breedte ofte beloope, ofte eeneghe barmen ofte veldammen roofde van eeneghe zode ofte ander erst, ende bevonden wiert byder schauwynghe, dat die verbueren zal vichtich ponden parisyse jeghens den heere, voorts thien ponden parisyse tot proffycyte vande waterynghe (volghende het eenendertichste article vande duergaende waerhede slands vande Vryen) ende twee scellynghen parisyse jeghens de waerschout, ende dat alsoo dickent alst bevonden zal wesen dat de voorseyde wercken vermindert ofte vercranct zouden moghen wesen; ende sullen bovendien de voorseyde sluusmeesters ende waerschout vermoghen de voorseyde wercken te doen legghen ende maecken in hueren eersten state metten twyvout ten dubbelen coste vande mesdoenders.

XXII. Item, voorts dat indiender eenighe sluusmeesters ofte ander officiers deser weerelt overlede binnen den jare eermen de rekenynghe dede, in dat gheval zullen vermueghen dander sluusmeesters eenen anderen sluusmeester ofte ander officier te stellen omme de waterynghe te dienen totter auditie vande naervolghende rekenynghe die men daernaer eerst doen zal; alsdan de ghelande den selven ghecreerden officier zullen vermueghen te continueren ofte verlaten zoot hemlieden goetduncken zal.

XXIII. Item, dat alle wercklieden die eenich werck in dese waterynghe anghenomen sullen hebben, tsy van dycken, duynen, delven waterynghen, maken vande weghe ende alle ander wercken deser waterynghe angaende, eenighe erst ofte ander materialen haelde ofte name anders dan die hem int annemen van syne wercken byde sluusmeesters betoocht ende bewesen zal wesen, in dat gheval, zal verbueren zes ponden parisis jeghens den heere, zes ponden parisisse jeghens de waterynghe ende twee scellynghen parisisse jeghens den waerschout; ende sullen bovendien ghehouden wesen te betalen den erst ofte materie die zy ghenomen sullen hebben, anders dan die hemlieden betoocht zal zyn, zoo voorseyt is. Welcke boete men innen zal bi heerlicke executie in lyfve ende in goede upde misdoenders.

XXIII. Item, voort dat men ter auditie vande rekenynghe ofte dat soo wanneer een cuere ende meentucht beclaecht zal syn binnen dese waterynghe van Blanckenberghe, ofte binder stede van Brugghe, omme eenighe nootsaekelicke affairen der voornoomde waterynghe angaende; ende aldaer eenighe ghelande der voorseyde waterynghe compareerde ende met elcanderen niet te connen accorderen, emmers der meerderen deel van diere by omme vraghynghe vanden bailliu, nemaer jeghens elcanderen blyven wedersegghende, dat de sluusmee[s]ters ende ghelande ghehouden worden ten naersten dynghedaghe ter camere slands vanden Vryen te commen, omme aldaer jeghens de wedersegghers recht te nemen ende te ghenieten van huerlieder different ende oppositie; de welcke wedersegghers ende opposanten ten zelven tyde ghehouden worden de voornoomde sluusmeesters ende ghelande te compareren up peyne van versteken te blyven van huerlieder oppositie.

XXV. Item, dat niemant hem en vervoordere te ghane binnen de sluyse van dese waterynghe omme musselen, palynck ofte eeniche ander visschen te vanghen, barderen ofte plancken te breken, eenighe zoute ofte varssche dueren vanden voorseyden sluyse open ofte toe te doene, up de boete van twyntich ponden parisyse jeghens den heere, twyntich ponden parisyse jeghens de waterynghe ende twee scellynghen parisyse jeghens den waerschout, ende bovendien arbitrairlick ghecorrigeert te syne ter discretie van burchmeesters ende schepenen

des voorseyts lands, alsoo dickent als ment bevynden zal, ende bovendien te betalen zulcke schade ende interest als de waterynghe ende tlandt daer by gheleden ende ghedoocht zal hebben.

XXVI. Item, zoo waert bevonden wiert in eeneghe zwenen, waterganghen ofte waterloopen dammen daerin gheleyt te zyne ofte voorde daer inne ghemaect elck jeghens zyn bedryf, ofte oock dat yemande die vernaude met hoofden daer inne te maecken ofte doen legghen, die zal verbueren zes ponden parisyse jeghens den heere, zes ponden parisyse jeghens de waterynghe ende twee scellynghen parisyse jeghens den waerschout. Ende den selven waerschout zal vermueghen de zelve zwenen, waterganghen ofte waterloopen te doen ruymen met den twyvoude ten dubbelen coste vande misdoenders.

XXVII. Item, dat de ghelande te wiens verzoucke men eenigyhe zwenen ofte waterganghen zal ghedolven hebben ten coste vande waterynghe, dat de selve ghelande van nu voortan ghehouden worden de aerde die daer uut ghecommen es behoorlick te lande waert inne te doen spreadene thuerliedre coste ende dat binnen veerthien daghen naer dat zy by de sluusmeesters ofte waerschout daer toe ghesommeirt zullen wesen, up de boete van zes ponden twee scellynghen parisyse, te wetene: drie ponden parisyse den heere, drie ponden parisyse der waterynghe ende twee scellynghen parisyse den waerschout. Ende bovendien, in ghevalle zy in ghebreke blyven, naer de voorseyde sommatie, van tvoorseyde spreaden te doene, dat de voorseyde sluusmeesters ofte waerschout tselve zullen vermoghen te doene metten twyvout ten dubbelen coste vanden defaillant; al heerlick te innen.

XXVIII. Item, dat de sluusmeesters van nu voortan hemlieden niet en vervoorden eenighe heeden, zwenen ofte ander waterganghen ende waterloopen te doen delven, dan daert van noode wesen zal. Ende als by huerliedre bestedynghe eenighe delvynghe ghedaen wordt, werden ghehouden die tachtvolghene vander platse daer die begonnen worden voorwaerts totten eynde toe datse van noode syn ghedolfven te worden, zonder ondertusschen eenighe dammen ofte schouen onghedolven te laten ligghen; up peyne dat men zulcke ghebreken daer by de nieuwe ghedelven wederomme vervullen ende twater daerby nyet behoorlick en can suweren, zal doen delven ende ruymen ten coste vande sluusmeesters die de zelve bestedynghe ghedaen zullen hebben. Ende dat negheen sluusmeester en zal vermoghen eeneghe bestedynghe van delven ofte ander wercken te doene alleene; nemaer zullen daertoe moeten zyn present ende acoorderen ten minsten de twee van hemlieden; oock up peyne dat sulcke wercken ende delvynghe, anderssins bestaat dan voorseyt is, betaelt zullen worden oncost der waterynghe, ende van den propren goede vanden gonen die de zelve bestedynghe ghedaen zal hebben, heerlick up hem te innene.

XXIX. Item, dat de sluuze open zynde, zoo wat persoon die in eeneghe zwenen, waterganghen ofte waterloopen omme te visschen netten ofte hiltten leyde met vlercken, hoofden, huerden ofte ander schuttinghe, hoedanich die zyn, den cours ende suwatie vanden watere daerby belettende, ende dat tselve over hem blyct, die zal verbueren zes ponden parisysen jeghens den heere, zes ponden parisysen jeghens de waterynghe ende twee scellynghen parisysen jeghens den waerschout ofte ander officiers die tselve bevynden zal; ende dat alsoo dicwils als ment bevyndt.

XXX. Item, dat niemant eenighe vuylicheyte, doode beesten ofte ander beletsels, als van roten van vlas, kempe ende ander, werpen en sal noch houden ligghende inden leeden ende zwenen van deser waterynghe daerby den cours vanden watere zoude moghen verachttert ofte oock daerby gheinfecteert worden, up de boete van zes ponden parisyse jeghens den heere, zes

ponden parisyse jeghens de waterynghe ende twee scellynghen parisyse jeghens den waerschout, telcken alst ghebeuren zal; te verhalen de selve boete upde misdoenders; ende indien tselve ghecommitteert is by eeneghe kynderen ofte dienstboden, upden vader ofte moeder, ofte meesters ende vrouwen vande voorseyde kynderen ende dienstboden die tselve ghedaen sullen hebben.

XXXI. Item, dat niemant eeneghe schepen, hoedanich die zyn, zal mueghen doen zyncken ende houden ligghende inde groote leedt noch in eeneghe ander zwenen ofte waterloopen van deser waterynghe, daer duere den cours ende loop vanden watere eenichsins benomen ofte verachttert soude moghen worden, up de boete van zes ponden parisyse jeghens den heere, zes ponden parisyse jeghens de waterynghe ende twee scellynghen parisyse jeghens den waerschout ofte ander officier die tselve bevynden zal; ende bovendien de zelve sluusmeesters ofte waerschout naer een zondaechs kerckghebot ghedaen ter prochie kercke daer die ligghen, terstont daernaer zullen uut de selve doen weeren metten twyvoude ende dobbelen coste vande ghonen die de selve schepen toebehooren sullen; te innen de voorseyde boete ende twyvout met heerlicke executie.

XXXII. Item, dat niemant van nu voortan hem en vervoordere grippen te doen maken ofte delven door sheeren strate omme twatere daer over te doen loopene, up de peyne van te verbueren drie ponden parisyse jeghens den heere, drie ponden parisyse jeghens de waterynghe ende twee scellingen parisyse jeghens den waerschout, alsoo dicwils alst ghebueren zal, ende totte dien, van tselve ghebreck te moghen doen repareren metten twyvoude ten coste vande misdoenders, emmers naerdatt zy behoorlick ghesommeert gheweest zullen hebben van tselve te repareren ende in zyn eersten state te stellen.

XXIII. Item, dat gheen schipper vermach met zyn schip te commen ghevaren naerder de sluyse van dese waterynghe dan tot de Blanckenbergsche vaert, anders dan de ghone die daer commen moeten ter oorboire vande waterynghe, up de boete van drie ponden parisyse jeghens den heere, drie ponden parisyse jeghens de waterynghe ende twee scellynghen parisyse jeghens den waerschout, alsoo dicwils alst ghebuert. Ende indient ghebuerde dat de selve schippers hemlieden vervoorderden haerlieders schip te meesen ande sluyse ofte caye van dese waterynghe, zullen verbueren dobbel boete, te gane alsvooren.

XXXIII. Item, dat alle de wercken besteeft ende upghenommen zullen worden, voort dat alle soorte van houte ghecocht ende daernaer ontfanghen zullen worden byde vier sluusmeesters, emmers ten minsten byde twee van hemlieden ende nyet min.

XXXV. Item, dat de sluusmeesters, emmers de twee van hemlieden ten minsten, alle bestedyngghen doen zullen, zoo wel van leverynghe als van handghedade, by kerckghebode openbaere ende overluut ter platse daert behooren zal, zonder dat eeneghe sluusmeesters zullen vermeughen zelve yet an te nemen ofte mede te doene in eeneghe leverynghe ofte handghedade dan tot oorboire ende proffycite vande waterynghe up peyne van ghecorrigeert te zyne van burchmeesters ende schepenen slands vanden Vryen, naer tbevyndt vander zaecke.

XXXVI. Item, dat hem niemant en vervoordere eeneghe zwynen gherynghelt ofte ongherynghelt te laten ghane ofte loopen onbeheert up eenighe zeedycken ofte duyckers, nocte oock upde duynen, upde boete van drie ponden parisyse van elcken zwyn; te gaene deen helft den heere ende dander helft de waterynghe.

XXXVII. Item, dat hem niemant en vervoordere eenighe beesten, tsy peerden, ossen, coyen,

calveren, schapen, zwynen ofte andere te doen ofte laten ghane in eeneghe duynen beheert ofte onbeheert, upde boete vanden troupe vande selve beesten totter nombre van drie, thien ponden parisyse; ende vanden troppe excederende de voorseyde nombre van elcke beeste drie ponden parisyse; te gane een derde den heere, een derde der waterynghe ende tderde derde den ghonen die de beesten schutten zal; al volghende den XXXIIIen article vande duergaende waerhede vanden voorseyden lande.

XXXVIII. Item, indient ghebuerde dat yemant eeneghe gheschutte beesten den schutters ofte andere ontjaechde, ontbreve ofte ontweldichde, dat hy verbueren zal de boete van twyntich ponden parisyse, deen helft den heere ende dander helft den ghonen die tvoorseyde schut ghedaen zal hebben.

XXXIX. Item, dat de voorseyde sluusmeesters ofte ander persoonen eeneghe beesten gheschut hebbende, die zullen moghen jaghen ende doen int schutte ten naersten huuse ofte hofstede daer tschut ghebueren zal. Ende wort eenyghelick ghehouden de selve beesten te anveerden ende die wel te bewaren, tot dat die behoorlick ende ontslegghen zullen worden; mits hebbende betalynghe vande costen naer de cueren slands van den Vryen, te wetene: de beesten toebehoorende de vrylaten ter kennesse van twee laten, ende vande poorters ofte vremde vanden voorseyden lande, mits namptierende de boete totten schutte staende; al up peyne van tselve ghehouden te zyne te betalen de boeten byde proprietarissen vande selve beesten gheincurreert; ende totte dien noch te verbueren over huerlieder refuys ende inobediencie de boete van thien ponden parisyse sheeren behouf, volghende den hondert vichtichste article vande cueren vanden voorseyden lande, telkens alst ghebueren zal.

XL. Item, dat hem niemant en vervoordere eenighe halmen ofte duyndoornen inde duynen over de slaghen zynde ende staende te dunewaerts ofte daer ontrent de dycken, te hauwene, snydene, treckene ofte uuyt te stekene up de boete van dertich ponden parysise elck persoon, te ghane in dryen, te wetene: thien ponden parysise den heere, thien ponden parisyse der waterynghe ende thien ponen parisise den ghuenen die tselve ter kennesse brynghen zal ofte daerof de calaigne doen. Ende indien eenighe kynderen ofte dienstboden tselve daden, zal den vader, moeder, meester ofte vrouwe de voornoemde boeten selve over hemlieden betalen, ende bovendien ter correctie staen vande burchmeesters ende schepenen slands vanden Vryen.

XLI. Item, dat hem niemant van nu voortan en vervoordere te ryden met peerden ende wagen over ende duer de duynen ende dicaigen van dese waterynghe, te wetene over de vynderlynghen, duyckers ende alle ander ghecramde ofte onghecramde dycken, anders dan deur de slaghen daer men van ouden tyden ghecostumeert is te ryden, up de boete van dertich ponden parisyse te gaene in drien als vooren.

XLII. Item, dat hem niemant en vervoordere te visschen als men de sluyse ontsteken zal, tsy binnen ofte buyten de duynen ende in wat manieren dat het zy, voor anderstont de selve sluuse behoorlick zal ontsteken wesen ende dat die sal ghelooopen hebben drie volle ghetyden, naer doude costume, up de boete van tsestich ponden parisyse te gane in drien als vooren. Ende bovendien dat men up hemlieden zal moghen verhalen ende recouvreren alle alsulcke costen, schaden ende interesten als de waterynghe daer duere zoude moghen ghecryghen ende overcommen, zoo duer tverslane vande zelve sluuse als oock duer de verachterynghe van het ontsteken van diere.

XLIII. Item, dat niemant van nu voortan en zal vermoghen zyn hancere van zynen schepe te brynghen legghen ofte vast te makene in ofte over de dunen nochte oock up ofte in eeneghe

ghecramde of onghecramde dycken; nemaer sullen die moeten uutwerpen ende vast maken te zeewaerts inne, zoo dat de waterynghe daerby gheen schade en ghecryghe, upde boete van dertich ponden parisyse te ghane in drien als boven, alsoo dicwils alst ghebeuren zal. Ende dat de sluusmeesters, waerschout ofte andere officiers de cavele⁶ zullen moghen afhauwen.

XLIII. Item, ende dat hem niemant van nu voortanne en vervoordere te stellen eeneghe staecken ende ander belemmerthede upt oosthende vanden nieuwen dyck by Blanckeberghe, noch oock inde dunen, upde boete van drie ponden parisyse van elcken stake, te gane in drien alsvooren, telcken alst ghebeuren zal. Ende dat de sluusmeesters, waerschout ofte ander officiers de ghuene daertoe alreede ghestelt ende te stellen zullen moghen weeren.

XLV. Item, dat van nu voortan niemant zal moghen voeren ende legghen eeneghe belemmerthede, tzy van boomen, steenen, calck, meshoopen ofte ander empeschementen up sheeren strate; ende oock dat hem niemant en vervoordere zyn land binnen den uutcante zoo naer te eeren met plouch ofte eechde dat de eerde vandien valt inde leede, zwenen ende waterganghen vande waterynghe, zoo dat die daer duere vervult worden, al up de boete van neghen ponden parisyse, te ghane in drien als vooren, zo dicwils alst ghebueren zal. Ende bovendien, dat men de selve belemmerthede vande heerstraten ende de vullyinghe vande leeden ende waterghanghen zal moghen doen weeren ende ruymen metten twyvoude ten dubbelen coste vande misdoenders.

XLVI. Item, indien yemants zwynen van nu voortan bevonden worden wroetende ende vervullende eeneghe waterganghen, leeden ofte zwenen van deser waterynghe, dat de ghuene wien die toebehooren zullen verbueren de boete van drie ponden parisyse van elcken zwyne, te gane in drien, als vooren.

XLVII. Item, dat niemant van nu voortanne en zal vermeughen te stellen ende timmeren eenighe huusen ofte andere belemmerthede up sheeren strate ofte erfve daer uuyt te legghen ende delven, up de boete van neghen ponden parisyse, te gaene in drien als vooren, telcken alst ghebueren zal; ende totte dien dat men tselve zal moghen doen weeren ende afbreken metten twyvoude ten dubbelen coste vande misdoenders.

XLVIII. Item, dat niemant hem en vervoordere eenighe gheleydyckstaecken, huerden ofte eenich ander materiael der waterynghe toebehoorende te halen ofte ontvrinden, up de boete van tsestich ponden parisyse, telcken alst gheschiet ende ghevalt, te gane in drie deelen, als vooren.

XLIX. Item, dat den bailliu, crickhouder, clerck crimineel ende ander officiers vanden landen vanden Vryen oock zullen vermeughen alle de voorghaende poincten ende articlen ter executie te legghen, die wel ende behoorlick doen onderhouden ende vulcommen; ende werden ghehouden die terstont naer de selve executie te bryngene ter kennesse vande sluusmeesters van deser waterynghe. Ende zullen de ghone de voornoomde executie ghedaen hebbende proffcyteren van tgherechte derde van alle de boeten die sy inde absentie ende sonder last vande sluusmeesters ofte gheswoorne ter kennesse brynghen zullen.

Dese voornoomde cuere was by bailliu, burchmeesters ende schepenen slands vanden Vryen van nieuw gheordonneert ende ghestatueert ten versoucke vande ghemeene inghelande ende sluusmeesters vande voornoomde waterynghe van Blanckeberghe gheseyt Vynxambocht,

⁶ Sic voor "cabele"

behoudens de selve in toecommende tyden, ten versoucke als vooren, te moghen veranderen naer dexigentie ende occurentie vanden tyde. Actum, den XIIen in junio XVc drientsestich. (Onderteeckent) J. Damme.

Ghepubliceert ter vierschare slands vanden Vryen den XVIIIen in junio anno XVc LXIII ende daernaer den [...] der selver maendt binder voornoomde waterynghe, ter plaetse ghecostumeert daer men ghewoonlich es kerckgheboden te doene, ten versoucke ende inde presentie vande ghesworen sluusmeesters ende diveersche inghelande vande voornoomde waterynghe van Blanckeberghe, oock inde jeghenwoordicheyt van Mr Francoys vander Strate ende Mahieu Quiel, schepenen, by Michiel Pacuwaert, clerck crimineel vanden voornoomden lande.

848

1566/05/06

De ingelanden van de wateringhen de Oude Yevene, Groede, de Nieuwe Polder van Gaternisse, de Oude Yevenepolder en de Stenepolder kondigen een reglement af betreffende het bestuur van het Oude Land van Gaternisse dat geabandonneerd is in handen van de ingelanden van de vijf voormelde wateringhen, ondermeer betreffende administratie, aanbestedingen en leveringen.

- afschrift in rekening: RAB, Registers Vrije, 15170, f°17r-19v

Editie naar afschrift in rekening:

Naer tsluuten vander zelve rekeninghe zo was by overeendraeghen van de ingelanden vanden wateringhen vander Oude Yevene, Groede, ende andere waterijnghen ende polders tot wiens proffycyte tvoorseide Oude Landt van Gaternesse gheabandonneert es ende te laste staet tonderhoudene jeghens de zee gheschoten up elck ghemet vande voorseide Ouden Lande vande Oude Yevene, Groede ende andere voorscreven tot onderhouden ende betalynghe vande lasten vanden voorseiden Ouden Lande, ende oock omme te lossene eene rente van XI lb. groten tsiaers losrente den penninck XVIne bezet upde generaliteyt vanden voorseiden wateringhen ende dat metten overschote vanden penninghen ten fyne vander lossinghe van renten gheschoten de twee jaeren voorleden al volghende de particulariteyten by ghescrifte ghestelt hier ghesien ende ghelesen, de somme van II s. IIII d. Groten up elck ghemet al te innene up heerlicke executie naer costume. Ende voorts gheordonneert ende gheresolveert voordien toecommenden tyt tnaervolghende continuerende daermede ende also ghenouch in effecte zulcx als ter voorgaende rekeninghe gheordonneert ende ghestatueert wiert ende int slot van diere ghescreven:

inden ersten dat alsser van nu voortan overcommen zullen zekere merckelicke inconvenienten by hooghe vlooden vander zee, tempeesten ofte anderssins ande dycken ofte andere fortressen vanden voorseiden Ouden Lande daerof ons God beschermen wille, dat men altooren zal doen convoceren ende vergaderen de ghesworene ende officers metgaders de groote ghelanden van alle de voorseide wateringhen binnen den lande ende ontrent den voorseiden noodt vander zee wuenende, omme onderlynghe te ramene adviserene ende concluderene watmen best ende te minsten coste te doene zal hebben, jeghens de voornoemde upghecommen inconvenienten, ende daernaer zo verre alst merckelick noodt zy tzelve concept ende advis met eene ofte twee vande voorseide ghesworene ghezonden te Brugghe ande groote ghelande aldaer omme van ghelycken daerup thebbene huerliedier advis ende goetdyncken ende voorts hem naer al emmers tbeste te scickene ende reghelen ten minsten coste zonder van nu voortan te doene zovele excessive ende superflue kosten als men bevindt by voorgaende rekeninghe ter cause vanden inconvenienten by toedoene vanden ysghanghen

ende anderssins upghecommen ghedaen ende ten rekeninghe ghebrocht te zijne.

Ten tweeden anghaende tcapitle vander betalynghe vanden zynckryse, gaerden ende staecken dat de ghezwoorne ende ontfanghere van nu voortan inde artielen vander betalynghe van dien zullen specificeren ende verclaeren hoe vele elck leverare vanden zelven houtte ghezonden ende ghelevert heeft niet hebbende zyne behoirlicke dicte, langhde ende grepe, omme byden ghelanden heurlieden daernaer te reghelen int passeren vande voorseide betalynghe ende te dien fyne en zal men van nu voortan int voorseide capitle gheen sommen uut trecken voor ten daeghe vander rekeninghe ende omme byden voorseide ghezwoorne ende ontfanghere henlieden daernaer te reghelen, es te wetene dat tvoorseide zynckrys moet zijn vander dycte den eersten ende tweeden bant tusschen vyf ende vyf palmen en half emmers vijf palmen ende niet daerondere ende lanck zeven ende acht voeten de staeken grepe dicke een voet boven den hau lanck zeven ende acht voeten als vooren, de gaerde dicke eens mans dume thiene inden bondt ende lanck als de staecken ende in ghevalle inde leverynghe bevonden wierde eenich rys, gaerden ende staecken van minder dicte ende langhde emmers tvoorseide rys merckelick mindere dan de voorseide vijf palmen dat men daerof tellen zal twee voor een ende oock drie voor een indien de voorseide dicte ende langhde vele minder viele dan de voorseide vijf palmen ende zeven voeten, oock mede dat de voorseide leveraers ghehouden zijn te leveren in elck scip vier reesen ende die mede te tellen voor staecken ende elck scip houts te moeten zyne up zyn derde te zy dat byden werckman anderssins begheert zy tot behoufve van zynen wercke.

Ten derden dat de voorseide ghezwoorne ende ontfanghere van nu voortan tupnemen vanden bestedynghe ende reparacien van allen dycken, duuckers ende plasbarmen doen zullen met eenen ghezwoorene landtmeter ten fyne tzelve upnemen gheschiede met roede ende baste, schachtrechte onder de lyne up dat int voorseide upnemen gheen bedroch en ghebuere ende ooc de bestedynghe van de zelve dycken duuckers ende plasbarmen te repareren ende onderhouden gheschieden zal met goeden specifycquen verclaerse in elcke bestedynghe vanden beloope, hoochde, breede vanden crune ende langhde ende daertoe ande tee vanden dycken paelsteen ghestelt ende also daerup opghenomen behoirlicke gherepareert ende onderhouden.

Ten vierden omme dieswille datmen bevindt dat by toedoene de groote ende andere inghelanden van alle de voorseide waterynghen zeere traech vallen int betaelen van huerliedier gheschoten zodat den ontfanghere ende pnnynckmeester hem dicwils vyndt bloot van ghelde ende onghefurniert omme de noodtzaelicke wercken te betalene al eyst oock dat hy omme tot de penninghen vande voorseide gheschote te gheraeckene gheprocedeert heeft by ofwinnynghe ende vercoopynghe vanden lande ende dien niet jeghenstaende nochtans de proprietarissen dilayeren van betaelen heurlieder ghetrootende updat zy huerliedier landen binnen jaere ende daeghe uut de voorseide ofwinnynghe ende vercoopynghe lossen ende libereren moghen ende daeromme de voorseide pennynckmeester altyts binnen middelen tyden onghefurniert blyft, dicwils ten grooten interesse vanden lande ende de noodtzakelicheden van dien, zo es gheresolveert hierof te communicueren ende tzelve int langhe te vertooghen myne heeren vanden collegie slandts vanden Vryen omme te adviserene ende maeken een statuut up de innynghen vande voorseide gheschoten by corteren middele ende cohertie dan den ouden ghecosteerden ende dat omme den merckelicken noodt vander zee int quartier vande voornoemde waterynghe ende bezondere vanden voornoemden Ouden Lande van Gaternesse, tot onderhouden vanden dycken vanden welcken ghelegghen jeghens de zeemondt met groote diepte tot ande tee vande voorseide dycke de groote gheschoten inde voorseide waterynghe gheschoten ende gheinnet werden

Ten vyfsten ende laetsten omme ordene te stellen upde excessive thereynghen diere jaerlicx ghedaen worden inde twee jaerschauwynghen vanden dycken van alle de voorseide waterynghen zo es gheordonneert datmen telcker voorseide schauwynghe allomme ter plaetse vander theerynghe rekenen zal van ghelaghe metten weert ende dat ter presentie van alle de ghelachghenooten ter voorseide theerynghe present zynde ende de zelve alle by name ende toename in gheschrifte stellen ende den weert overgheven ende en zullen vande zelve ghelachghenooten nyemant ghedesroyeert worden ten coste van elcker waterynghe dan myne heeren de ghedeputeerde vanden lande vanden Vryen metgaders de ghezwoorene, ontfanghere ende andere officiers inde voorseide schauwynghe van nooden ende gheene andere nemaer zal de voorseide weert ghehouden zyn up alle de andere zyn ghelach te innen ende recouvreren hoeft ende hoofts ghelycke.

Voorts te zesten gheaccordeert byden voornoemden ghelanden met diveerssche oudde pachters ende inwuenende vanden voornoemden Ouden Lande emmers binder prochie van Gaternesse ontrent der Nieuwer Havene ende den zeedyck vanden voorseiden ouden lande ende henlieden van nieuw verpacht de landen die zy tot noch toe by pachte ghebruuct hebben van den voorseiden Ouden Lande ende dit eenen nieuwen termyn van zes jaeren daerof de eersten ougst wert de ougst XVc LXVI eerstcommende voor de somme van VI s. VI d. groten tsiaers vanden ghemete in ghelde ende boven dien jaerlicx te betalene gheschot ghemet ghemets ghelycke tot onderhoude vanden voorsieden ouden lande ghelyck daertoe betaelen ende betaelen zullen de voorseide zes jaeren gheduerende de waterynghen vander Oude Yevene, Groede ende andere polders totten voorseiden onderhoude contribuerende, ende voorts byden voornoemdne pachters in als te moeten onderhoudene ende vulcommene de voorwaarden conditien ende bespreken inde voorgaende pachtbriefven vanden voorseiden Ouden Lande gheexpressert ende van als ten wille ende vermaene vanden pennynckmeester ende ontfanghere generael overe de ghelanden wettelicke pachtbriefven te moeten verkennen ende passeren van welcken pachters daermede men ten sluuten van desen rekeninghe ende daernaer gheacoordeert es den voorseiden ontfanghere ende pennynckmeestere noticie ghehouden heeft ende houden zal. Is oock byde voornoemde ghelanden den voorseiden penninckmeester ende ontfanghere ghelast niemant eenich landt vanden voorseiden Ouden Lande van nieuw te verpachtene ende in pachte te laetene dan de voorseide inwuenende vanden Ouden Lande der prochie van Gaternesse ter Nieuwer Havene ende ontrent den zeedyck vanden voorseiden Ouden Lande die de voorseide ghelanden voora alle andere verstaen inde voorseide nieuwe pachtynghe gheprefereert te moeten zyne, ende datmen jeghens de andere buuten wuenders die eeneghe partyen vanden voorseiden Ouden Lande tloopende jaer XVc LXVI bezaeyt hebben ende ghebruucken zonder pacht ende oock de inwuenders vanden voorseiden Ouden Lande ende andere voorscreven plaetsen die niet pachten en willen zo eeneghe van huerlieder medeghesellen ghedaen hebben, procederen zal by vercoopynghe vande bezaeyde vruchten ten proffyc te vanden ghelanden zondere te betalene suele ende zaet, ende henlieden doen betaelen voor tbetaelen voor tbedryf vanden gharlanden dobbele weerde ter causen vanden voorseide bedryfve ende ontbladynghe al volghende diveerssche resolutien daerof hier te vooren ghenomen ende de voornoemde pachters ghenouch te kennen ghegheven voor tvoorseide bezaeyen ende bedryfven vanden voornoemden loopende jaere LXVI.

Ten zevensten datmen van nu voortan alle jaere de reparacien vanden bestedynghen vanden zeedycken, duuckers, nollen, hoofden ende plasbarmen vanden voorseiden Ouden Lande upnemen zal behoirlick gherepareert naer uutwysen vander bestedynghe ende elcke partye up zyne hoochde, breedte, dicte ende langhde schachttrechte onder de lyne ende dat met eenen

ghezwooren landtmeteren ende oock alle de zelve van nieuw besteden te onderhouden ende repareren voor de naervolghende jaerschaere al eermen de rekenynghe vande voorseide Ouden Lande doen ende houden zal ende dit also te beghinnen naer Paesschen Xvc LXVII eerstcommende voor tdoen ende houden vander toecommende rekeninghe.

Ten achtsten zo was Sebastiaen Bayaert by minst stellene ende scrivene anghenomen als ryswerckere vanden voornoemden Ouden Lande voor eenen termyn van drie jaeren primo Xvc LXVI voor drie groten XVIII miten elcke vimme van gaigen ende dede daertoe in handen van Achilles de Boom overe ende uuter naeme van mynen heere den bailliu van Brugghe ende vanden lande vanden Vryen metten toebehoorten de behoorlicke eedt daerby met upghesteken vyngheren ende onghedecten hoofde ten Heleghe zweerende ende belovende tvoorseide Oude Landt ghetrouwelic te dienen, thoudt, steen ende andere stoffe werckelick ten proffycelicxsten ende daert meest van nooden es met advise vanden sluusmeesters ende ghezwoorne allomme te verweckene ende employeerne ende tvoorseide Oude Landt zo verre alst by industrie van menschen doendelick es van schaede, interesse ende inundatie te helpen preseverne ende es de zelve ryswerckere ghehouden souffissant zekere ende borghe te doene ter wille ende vermaene vanden ghelanden totte somme van drie hondert ponden grooten omme in ghevalle tvoorseide landt by zynder neggligentien ende incurie eeneghe merckelicke schaede ofte interest ghedoogede datmen tzelve up hem ende zyne borghen verhaelen zal totter voorscreven somme.

Bijlage 6: Evolutie van het geschot in enkele watering en in het Brugse Vrije 1280-1570

In hoofdstuk 7 werd uitgebreid de evolutie van het “geschot” - de grondbelasting geheven door de watering - geanalyseerd. We werkten daarbij vooral het voorbeeld van de Blankenbergse watering uit. Ter volledigheid geven we echter in deze bijlage de evolutie van het geschot in een aantal andere watering. Waar mogelijk werden de gegevens ontleend aan de rekeningen van de watering. Doch aangezien deze rekeningen behalve voor de Blankenbergse watering en de watering van Moerkerke Zuid- en Noord-over-de-Lieve lang niet doorlopend aanwezig zijn voor de meeste watering, maakten we ook hier gebruik van de rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal en de Gentse Sint-Pietersabdij om de geschotbetalingen te reconstrueren. Dat het geschot zoals gevraagd door de watering, en het geschot zoals effectief betaald door de grootgronbezitter niet altijd overeenstemden, spreekt vanzelf. Bovendien kennen we voor het Sint-Janshospitaal de oppervlaktes van het grondbezit niet voor de periode vóór het boekjaar 1399-1400. Voor de jaren voordien, reconstrueerden we het geschot door uit te gaan van een constante oppervlakte gelijk aan de waarde in 1399-1400. Aangezien het grondbezit van het Sint-Janshospitaal wellicht eerder is toegenomen dan afgenomen tussen de late 13^e en de late 14^e eeuw, vertegenwoordigt het hier gereconstrueerde geschot per gemet een *minimum* bedrag.

We rangschikten in deze bijlage de watering al naargelang de hoogte van het gemiddeld geschot, en wel volgens de categorieën onderscheiden in hoofdstuk 7.3.1. De **vetgedrukte** getallen zijn ontleend aan de rekeningen van de watering, de overige getallen aan de rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal, behalve voor de watering Jeronimuspolder, Breskenszand en Klein Breskens, Kleine Geraard de Moorspolder, Proostpolder, Gaternisse en Yevene-polder waarvoor we ons baseerden op de rekeningen van de Gentse Sint-Pietersabdij. Het geschot werd uitgedrukt in *d. groten Vlaams per gemet*. De jaren vertegenwoordigen in werkelijkheid boekjaren die meestal beginnen en eindigen in de lente. Het jaar “1280” komt dan overeen met lente 1280 tot lente 1281.

Categorieën I en II (gemiddeld geschot kleiner dan 20 liter tarwe per hectare).

Geschot in d. groten Vlaams per gemet.

Jaartal	Eeklo ¹	Maldegem	Blankenbergse	Reigarsvliet
1280				
1281				
1282				
1283			0,22	
1284				
1285			2,40	
1286			0,00	
1287				
1288			0,00	
1289			0,00	

¹ Zowel voor Eeklo als Maldegem hebben de bedragen betrekking op het geschot voor de overkoepelende “Slepeldamme”-watering. Het geschot dat met name in Maldegem – sporadisch – geheven werd in één van de subalterne watering werd niet bijgeteld.

1290				0,3
1291			1,01	0,5
1292			0,00	
1293			1,20	0,4
1294				
1295				
1296			0,57	
1297			0,00	
1298				
1299				
1300				
1301				
1302			0,16	
1303			0,13	
1304			0,11	
1305			0,11	
1306	0,31		0,35	
1307			0,65	
1308			1,02	0,3
1309			0,62	
1310			0,34	0,2
1311				
1312				
1313				
1314			0,45	
1315			0,74	
1316			0,18	0,7
1317	0,03	0,04	0,18	0,8
1318				
1319			0,45	0,5
1320			0,67	0,4
1321				
1322			0,97	
1323				
1324				
1325				
1326			0,22	
1327				
1328				
1329	0,25		0,43	1,1
1330				
1331	0,41	0,25	1,24	0,9
1332			0,89	
1333				
1334				
1335				
1336				
1337				
1338				
1339			0,63	
1340			0,38	0,4
1341			0,64	0,8
1342	0,12	0,01	0,89	0,7
1343	0,09	0,02	1,01	0,2
1344		0,17	0,96	0,6

1345		0,09	1,00	
1346	0,98		0,89	0,4
1347		0,05	1,27	0,4
1348			1,50	0,8
1349			1,25	
1350	0,83	0,06	0,88	3,0
1351				
1352	0,49	0,11	2,88	
1353		0,01	3,85	1,4
1354		0,01	3,50	0,6
1355		0,04	3,08	0,5
1356	0,83	0,05	2,57	0,5
1357	2,17	0,75	4,10	1,2
1358	1,09	0,35	3,38	1,0
1359		0,14	1,47	0,7
1360		2,63	1,48	1,1
1361	0,22	5,38	1,80	1,0
1362	0,23		1,99	2,4
1363		0,23	2,00	1,4
1364	0,63	2,29	2,00	1,4
1365		0,04	2,67	1,0
1366	0,32		2,00	1,0
1367			1,75	1,0
1368	0,34		2,00	
1369			3,02	5,2
1370	0,05	2,96	2,00	3,4
1371	0,48	1,30	2,99	2,0
1372			2,00	3,0
1373	0,01	0,02	1,50	3,0
1374		3,70	2,50	4,0
1375	0,04	0,06	3,50	4,6
1376			3,00	
1377			2,50	
1378			3,00	
1379			1,50	
1380			1,00	
1381			2,00	
1382			1,00	0,5
1383			1,00	
1384			2,34	6,5
1385			1,00	0,0
1386			0,00	
1387			1,10	0,4
1388	1,41		4,25	4,0
1389	1,97	3,07	3,05	2,5
1390		1,28	2,67	9,5
1391	0,82		5,00	4,5
1392		1,43	3,88	3,8
1393	0,27	1,08	2,63	6,1
1394		0,64	1,00	
1395			3,07	2,0
1396	0,33	1,13	2,78	4,9
1397			0,72	2,1
1398		0,11	3,58	0,0
1399		0,11	1,00	1,0

1400				
1401	1,00		6,00	2,0
1402	1,00		4,00	2,5
1403	1,00		3,67	2,5
1404	1,33		0,00	
1405			0,50	
1406	2,00		1,50	2,5
1407	4,00	4,00	3,00	1,0
1408		4,00	2,01	1,0
1409	3,00	2,00	3,51	1,0
1410	1,00		1,00	2,0
1411	2,50		1,50	10,0
1412		1,00	0,60	3,2
1413	4,50	1,50	1,65	1,0
1414	0,81	1,00	0,00	2,0
1415	0,50	0,00	0,47	
1416	1,00	0,67	2,11	2,0
1417	1,00	0,67	2,50	2,0
1418	1,00	0,67	0,25	0,5
1419	0,23	1,67	2,00	1,0
1420	0,49	0,75	2,50	0,5
1421	1,04	0,67	3,00	0,5
1422	1,24	1,00	2,00	1,5
1423	1,74	0,67	3,00	
1424	1,77	0,67	3,50	
1425	0,50	1,00	3,50	2,0
1426	1,33	0,67	1,50	3,0
1427	1,72	1,86	1,00	1,0
1428	1,60	1,50	2,50	0,5
1429	1,23	0,75	2,50	2,5
1430	0,78	0,75	1,67	0,5
1431	0,73	1,25	3,00	
1432	0,73	0,75	2,50	1,0
1433		0,03	1,81	0,9
1434	1,07	0,50	2,50	
1435	0,73	0,67	2,00	1,0
1436	0,73	0,67	2,00	
1437	0,73		1,00	
1438	0,73	0,67	2,50	1,0
1439	0,73	0,67	2,50	1,0
1440	3,00	1,81	4,00	0,5
1441	2,73		2,00	
1442	1,71	1,50	2,00	1,0
1443	1,23	1,50	3,00	1,5
1444	1,38	1,63	3,00	1,0
1445	2,96		4,50	1,3
1446	1,25	1,50	3,00	4,0
1447	1,00	2,00	3,50	1,0
1448	1,50		1,00	1,2
1449	1,27	1,00	2,50	1,5
1450	0,50	2,00	2,00	1,7
1451	1,50	0,83	2,00	0,5
1452			2,00	
1453			1,00	1,0
1454	2,67	3,48	3,54	1,0

1455	1,00	1,00	1,67	
1456	1,67	1,50	2,00	1,0
1457		3,00	2,00	5,0
1458	2,52	1,50	0,00	2,0
1459	2,00	2,00	2,00	2,0
1460	2,00	2,00	2,00	0,5
1461	1,00		2,00	0,5
1462	0,00	0,00	2,00	1,2
1463				
1464	1,04	1,50	2,00	1,3
1465	1,00	1,01	1,67	0,7
1466	1,50	1,50	1,67	
1467	1,00	1,14	1,67	
1468				
1469	1,00	0,91	1,67	1,5
1470	1,00	0,91	1,67	2,0
1471	1,67	1,58	1,67	1,7
1472	1,00	0,91	1,67	1,5
1473			1,67	4,4
1474			1,50	0,8
1475	1,00	1,00	1,50	4,0
1476			1,50	1,3
1477	1,49	1,05	1,00	0,0
1478	1,08	0,52	2,00	0,9
1479	1,08	1,04	2,00	1,0
1480	0,90	0,78	2,00	1,0
1481	0,87	0,75	1,33	1,0
1482	0,90	0,80	1,00	0,0
1483	1,31	1,50	1,50	6,2
1484	1,31	1,50	1,50	2,7
1485	1,50	1,00	1,50	0,0
1486	1,00	1,00	1,50	0,0
1487	1,00	0,00	1,50	1,5
1488	1,01	1,00	1,50	0,0
1489		0,00	1,50	0,0
1490		1,50	1,50	0,0
1491		0,00	0,75	0,0
1492		0,00	1,25	2,3
1493		2,00	1,00	0,0
1494		6,00	1,50	0,0
1495		2,00	2,17	3,0
1496		6,00	2,00	0,0
1497		1,00	2,50	0,0
1498	1,25	2,00	2,00	1,0
1499	1,50	1,50	1,50	1,0
1500	0,50	0,50	2,00	1,0
1501	1,00	1,50	1,67	1,0
1502	1,00	1,50	2,00	1,0
1503	1,00	1,00	2,00	1,0
1504	1,00	1,44	2,00	1,0
1505	1,00	1,44	1,50	1,0
1506	0,75	0,00	1,50	1,0
1507	1,00	0,00	1,75	1,0
1508	0,50	0,00	1,75	0,9
1509	0,50	0,50	1,50	0,9

1510	1,00	1,00	2,50	0,9
1511	1,00	0,50	1,50	0,9
1512			2,00	
1513	1,00	0,00	1,50	1,0
1514	0,50	0,50	2,00	1,0
1515	1,00	1,25	2,00	0,9
1516	1,96	1,50	1,75	0,9
1517				
1518	1,00	0,50	2,00	0,9
1519		0,75		
1520	1,00	1,01	1,50	1,8
1521	1,50	1,00	1,50	1,5
1522	1,00	1,00	1,50	1,5
1523	0,50	1,00	1,50	1,5
1524	0,75	0,50	1,75	2,0
1525	1,00	0,50	2,00	2,3
1526	1,03	1,00	2,00	1,5
1527	1,00	1,00	2,00	1,5
1528			2,00	
1529	1,00	0,50	2,50	2,0
1530	1,03	1,00	3,75	3,0
1531	1,00	1,50	1,50	2,5
1532	2,00	1,00	3,50	2,0
1533	4,00	2,00	5,00	2,5
1534	1,50	1,00	1,50	1,8
1535	2,00	2,00	2,00	1,5
1536	1,22	1,00	7,00	2,0
1537	1,00	1,00	2,50	2,0
1538	1,00	1,00	2,50	1,75
1539	1,00	1,99	3,00	2,00
1540	0,49	0,50	2,50	2,50
1541	0,00	0,50	3,50	1,50
1542		1,00	2,50	2,50
1543	1,50	0,99	3,00	1,50
1544	2,01	1,99	4,00	2,00
1545	2,01	2,98	3,50	2,00
1546	5,98	4,97	5,00	2,00
1547	1,98	2,51	2,00	2,50
1548			4,00	2,00
1549	0,00	0,99	5,00	2,00
1550	9,98	0,99	4,00	2,00
1551	2,00	1,59	3,50	1,50
1552	1,00	0,99	9,00	3,00
1553			3,00	2,00
1554	2,00	2,48	4,00	2,00
1555	4,45	0,99	4,00	3,50
1556	0,75		4,50	1,51
1557	0,02	2,98	4,50	4,00
1558	0,50	1,99	4,50	3,50
1559		1,99	4,00	3,50
1560	2,48	0,99	7,25	4,00
1561	1,25	0,99	7,25	2,50
1562	1,95	0,14	4,00	2,00
1563	2,00	1,99	4,00	2,00
1564	1,00	2,98	4,50	3,00

1565	1,00	0,99	5,99	2,00
1566	1,50	2,50	7,00	2,00
1567	1,50	1,99	4,50	3,00
1568	1,00	0,50	8,00	3,00
1569			4,50	2,00
1570	1,50	1,00	9,00	2,50

***Categorie IIIa (gemiddeld geschot tussen de 20 en de 30 liter tarwe per hectare)
Geschot in d. groten Vlaams per gemet.***

Jaartal	Kamelringsambacht	Serwoutermans	Vladslo	Beooster Ee	Bewester Ee	Eiesluis
1280						
1281						
1282						
1283		2,22		0,09	5,59	
1284						
1285						
1286		3,68		0,02	1,03	
1287						
1288		3,49				
1289		5,74				
1290	6,56	1,00			0,47	
1291		1,26			0,26	
1292						
1293	9,21	1,76		0,11	2,49	
1294						
1295						
1296						
1297						
1298						
1299						
1300						
1301						
1302						
1303						
1304						
1305						
1306		2,15	0,71	0,38		0,72
1307						
1308		3,87	0,78	0,60	0,54	0,34
1309		1,39	1,16	0,10	0,83	0,50
1310	0,66	3,20		0,72	0,93	0,36
1311						
1312						
1313						
1314	3,19	3,51	0,80		0,73	0,24
1315		2,81		0,55	2,19	0,12
1316	3,26	1,61		0,27	0,95	
1317	3,36	0,84	1,57	0,07		0,12
1318						
1319	3,39	1,65		0,35	1,21	0,45
1320	1,64	1,99		0,97	5,54	0,21
1321						
1322	4,92	3,23		2,24	1,73	0,75
1323						

1324	1,64	0,22		0,33		0,13
1325						
1326		1,33		0,24	1,35	0,29
1327						
1328						
1329	2,60	2,23		1,38	2,39	0,49
1330						
1331	2,09	2,17		0,83	1,99	0,23
1332	1,64	2,33		0,76	0,48	1,34
1333						
1334						
1335						
1336						
1337						
1338						
1339	1,18	1,53		0,10	0,96	
1340	1,71	1,09			0,86	
1341	0,82	1,34			1,29	0,37
1342	0,82	1,79		0,63	1,73	0,59
1343	0,64	1,29		0,56	1,11	1,09
1344	1,55	0,78		0,84	1,09	0,80
1345	6,56	1,72		0,49	2,06	1,16
1346	1,23	1,21		0,42	1,94	0,33
1347	0,82	2,05		0,57	1,44	0,43
1348	0,82	2,14		0,69		1,65
1349						
1350	3,39	2,13			3,61	1,15
1351						
1352	2,32	1,73		0,70	1,50	3,68
1353	4,37	6,20		0,70	1,25	5,85
1354	3,28	5,64		0,56	5,31	2,23
1355	3,28	7,27		0,59	1,98	1,78
1356	3,28	2,71		0,58	2,24	1,62
1357	8,61	5,72		3,12	1,78	2,50
1358	4,55	6,07		4,08	5,77	5,07
1359	2,05	8,87		1,77	1,98	2,00
1360	1,50	5,76		3,41	1,78	3,91
1361	1,32	3,18		2,52	3,17	3,90
1362	5,76	3,74		1,84	0,79	9,88
1363	3,19	4,42		2,24	3,56	3,83
1364	3,19	4,22	0,29	2,68	2,38	7,86
1365	4,01	1,79	0,26	2,16	1,19	4,53
1366	3,19	3,74	0,39	2,72	2,04	5,50
1367	4,01	2,40	0,20	0,11	3,56	5,00
1368	4,19	5,11		1,61	2,38	5,00
1369	4,01	1,81		2,82	1,19	5,89
1370	3,01	2,05		3,55	2,31	6,15
1371	5,01	2,95	0,25	3,65	6,38	3,12
1372	4,67	1,97	0,20	3,29	1,98	3,00
1373	3,37		2,51	3,30	2,38	3,00
1374	5,01	8,29	12,23	4,19	5,48	5,00
1375	25,87	8,36	6,69	14,90	15,44	10,00
1376						13,81
1377						
1378						6,92
1379						
1380						

1381	3,64	1,48		2,39		6,99
1382	3,01			13,10	8,31	5,00
1383		6,43		2,77		11,99
1384						6,00
1385		2,46		1,51		
1386				3,19	2,97	4,33
1387		10,18	11,75	10,25	7,69	2,00
1388	19,03	4,69		7,00	11,88	8,33
1389		8,91	12,58	11,00	8,44	9,00
1390				9,93	4,75	11,82
1391		12,67	5,35	21,93	3,56	4,50
1392	5,35	5,96		6,45		4,59
1393		0,00	4,20	5,07	3,56	3,93
1394	7,38	6,71	3,14	4,18		5,98
1395	2,57		6,05	7,80	5,72	6,00
1396		3,48		4,03		3,00
1397	4,59	6,97	5,69	3,69	1,38	2,00
1398		6,04		4,42		7,00
1399	11,02	8,81	10,31	1,52		4,50
1400						
1401	3,51	4,33	5,01	4,00	4,00	3,00
1402	5,35	5,83	5,33	15,75	9,00	5,12
1403	1,00	5,00	11,96	3,50	3,50	4,00
1404		3,58	14,33	5,00		10,79
1405		2,17	3,50	20,00	12,00	17,25
1406	2,00	0,99	6,00	20,00	2,50	14,08
1407		3,99		4,00		16,30
1408	10,00	2,30	7,33	8,00	8,00	5,81
1409	3,50	2,00	6,50	6,00	5,65	4,00
1410		8,38	2,00	14,00	4,70	4,01
1411		0,50	3,00	8,00	8,50	4,00
1412		0,50	2,33	6,00	5,00	2,46
1413	9,40	0,50	2,50	3,00		7,52
1414		0,58	1,50	8,00	8,50	
1415		4,52	2,67	6,00		3,12
1416	3,99	5,49	2,00	3,71	6,50	3,53
1417		2,67	3,17	6,98		3,86
1418		4,00		9,01		11,17
1419		3,00	3,61	4,00	1,00	4,14
1420		3,50	3,49	3,00	3,01	3,00
1421		4,33		6,00		6,00
1422		1,50	10,18	6,00	4,00	3,00
1423	3,99	5,48	1,34	8,00	8,99	2,00
1424		10,44		10,00	3,01	8,04
1425	5,99	2,00		8,31		10,24
1426	2,00	3,00	5,14	6,29	3,00	4,00
1427	7,53	5,00	0,99	4,28	5,99	6,04
1428		3,50		7,98	7,99	2,08
1429	4,20	3,00	9,20	7,98	7,89	4,00
1430		3,00		6,99	4,29	3,00
1431	3,00			6,31	4,97	3,00
1432		3,00	3,33	6,01	3,96	2,00
1433		4,36	9,37	6,23	3,51	3,93
1434		3,00		6,10	4,00	
1435		2,50		7,01	9,02	3,34
1436		3,00		4,33		
1437						2,00

1438				1,34		2,83
1439		2,00		8,00		4,37
1440		2,98		9,00	7,87	3,67
1441		1,50	2,00	7,00	5,03	6,00
1442		1,52		6,03	5,00	12,22
1443		6,57		3,02	3,00	4,97
1444	2,85	4,50		4,05	0,00	3,97
1445	2,69	2,00		8,99		1,99
1446		2,00		4,00	9,47	3,97
1447		4,01		6,00		11,00
1448			10,00	6,02		3,94
1449		1,00	5,50	5,00		3,00
1450		7,17	6,61	5,18	21,02	2,31
1451			2,51	2,00	5,01	8,74
1452		1,92	3,68		2,00	2,96
1453			2,50	2,99	3,01	
1454			5,00	2,00	3,01	5,21
1455			2,58	4,00	5,01	3,37
1456			2,84	5,00		2,01
1457			7,87	5,00	6,01	2,70
1458		2,00	1,00	6,00	1,91	3,70
1459		1,00	2,00	3,99	2,00	2,74
1460	4,16	1,00	3,02	2,99	2,00	2,73
1461			3,02	3,99	3,01	2,67
1462				3,99	3,01	2,67
1463						
1464		3,50	5,87	3,79	6,95	1,49
1465		2,50	1,96	4,00	4,01	3,64
1466				6,00	3,00	9,17
1467				4,99	3,01	7,59
1468						
1469		0,00	0,00	3,03	2,50	11,98
1470		1,50	0,00	2,42	3,00	10,08
1471		0,00	0,00	3,99		3,73
1472		0,00	0,62	3,99		12,01
1473		0,00	0,00	5,21	3,00	12,65
1474		0,00	1,53	3,03		5,00
1475	0,00	0,00	2,00	3,03		1,51
1476	0,00	1,07	0,00	2,91		6,00
1477	0,00	1,07	1,00	0,00		3,48
1478	2,19	2,98	1,50	3,03		3,03
1479	5,14	3,00	1,50	4,04		3,07
1480	3,43	6,00	0,00	2,42		2,49
1481	1,00	6,00	2,79	4,00		4,00
1482	1,00	3,20	1,56	4,00		4,00
1483	3,00	2,88	2,11	8,97		3,99
1484	4,29	2,00	4,23	12,00		8,25
1485	4,29	0,50	2,15	0,00		2,50
1486	4,29	1,48	2,14	4,00		2,50
1487	4,29	0,00	3,76	2,99		0,00
1488	5,14	2,00	0,00	4,85		0,00
1489	0,00	2,00	0,00	0,00		1,99
1490	0,00	3,02	12,00	0,00	0,00	0,00
1491	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
1492	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
1493	0,00	0,00	0,00	4,00	0,00	1,65
1494	0,00	3,50	0,00	2,00	3,07	8,00

1495	0,00	2,04	2,00	3,00	2,92	2,50
1496	3,00	0,00	0,00	1,99	3,00	3,01
1497	2,00	5,00	4,30	2,99	4,75	3,01
1498	0,00	2,50	4,30	2,99	12,06	2,51
1499	1,00	3,00	4,30	2,99	2,92	4,00
1500	1,00	2,00	2,00	2,99	2,34	3,50
1501	1,71	2,00	2,50	2,99	1,97	3,00
1502	1,71	2,50	0,00	2,00	3,73	4,50
1503	2,14	2,49	4,00	2,99	1,97	5,00
1504	6,43	1,25	2,00	4,00	2,05	4,00
1505	8,57	1,00	2,15	4,01	1,97	3,00
1506	1,00	1,00	4,00	5,62	3,73	2,50
1507	2,50	1,50	0,00	2,05	2,49	3,00
1508	1,00	1,50	3,22	3,00	2,63	2,49
1509	0,99	2,00	2,00	4,07	3,51	3,00
1510	1,50	3,49	4,00	3,03	1,97	3,00
1511	1,03	4,00	2,50	2,52	1,97	2,50
1512						
1513	1,98	2,51	8,67	2,00	1,97	3,00
1514	1,03	6,00	0,00	1,52	1,02	3,00
1515		5,95	10,00	2,00		7,00
1516	3,54	5,95	10,00	2,00	2,05	3,99
1517						
1518	0,00	11,83	0,00	1,90	2,05	10,98
1519						
1520	2,51	1,49	5,00	2,00	0,00	3,00
1521	2,51	1,49	3,50	2,00	2,19	3,99
1522	2,01	2,48	3,00	2,00	0,00	3,00
1523	2,01	1,99	2,00	1,50	1,97	3,49
1524		1,99	3,00	2,00		3,00
1525	4,55	2,48	4,00	2,00	1,00	3,00
1526		2,48	3,00	1,50	0,00	2,00
1527	2,25	2,48	6,00	1,50	0,00	2,00
1528						
1529	1,50	6,95	16,00	1,50	1,97	2,00
1530	1,52	5,92	12,00	1,98	8,92	4,50
1531	2,03	9,00	12,00	3,01	1,54	4,00
1532	1,48	1,99	6,00	2,50	5,56	3,00
1533	2,97	31,54	6,00	6,00	0,00	3,50
1534	2,97	23,66	1,00	2,00	2,63	2,50
1535	1,50	3,94	3,00	2,00	2,19	2,50
1536	1,50	2,96	3,00	1,50	2,19	2,50
1537	0,00	1,23	0,00	4,00	1,54	3,25
1538		0,99		8,01	1,54	4,00
1539	14,03	1,23	5,00	6,98	1,54	4,00
1540	3,50	1,48		5,00	0,00	2,50
1541	2,51	1,72	1,99	3,00	5,04	3,00
1542	2,00	3,45	1,52	3,00		5,00
1543	2,15	1,97	2,01	2,00	2,63	4,50
1544	2,00	1,97	2,02	2,00	3,95	3,50
1545	2,00	2,51	3,05	2,00	2,05	3,00
1546		2,96	2,03	4,00		3,00
1547	4,18	8,46	2,55	2,00	2,05	4,00
1548						
1549			12,18	4,00	1,97	4,00
1550	11,99	0,00	6,10	2,00	5,26	5,00
1551	6,00		6,25	3,00	7,02	3,00

1552	0,00	21,69	10,31	8,00		3,50
1553		6,01	4,15	3,00		4,00
1554		15,67	3,12	6,00		3,50
1555		4,93	6,24	3,01		4,00
1556		25,61	8,40	6,00		4,00
1557	11,30	0,00	3,13	2,80		5,00
1558				2,00		4,00
1559		11,24	4,69	1,00	35,09	4,50
1560		5,92	4,16	5,00		5,00
1561			3,12	2,50		3,50
1562	10,60	9,45	4,16	3,01		4,50
1563	6,49	7,56	2,08	4,00		3,00
1564		4,25	2,08			0,00
1565		6,61	4,16	4,98		4,00
1566	10,98		4,16	3,01		8,66
1567		6,61	2,09	3,01		4,00
1568		4,72	4,20	0,00		5,02
1569						
1570		7,56	5,30	7,52		6,00

***Categorie IIIb (gemiddeld geschot tussen de 15 en de 50 liter tarwe per hectare)
Geschot in d. groten Vlaams per gemet.***

Jaartal	Zuid-over-de-Lieve ²	Noord-over-de-Lieve	De Broeke	Romboutsw erve	Maldegemse polder	Tussen Beide Zwinnen
1280						
1281						
1282						
1283						
1284						
1285						
1286	2,06	2,06				
1287						
1288						
1289	0,93	0,93				7,69
1290	0,21	0,21				1,27
1291	3,01	3,01				
1292						
1293	0,15	0,15				1,29
1294						
1295						
1296						
1297						
1298						
1299						
1300						
1301						
1302						

² Tot en met 1367 kan in de rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal geen onderscheid worden gemaakt tussen Noord-en Zuid-over-de-Lieve. Merk op dat in Zuid-over-de-Lieve een dubbel geschot werd geheven: éénmaal voor de eigen kosten en éénmaal voor de kosten van de fusie-watering met de Broeke en Stampershoeke. De waarden in de tabel vertegenwoordigen de som van beide bedragen.

1303						
1304						
1305						
1306	0,20	0,20				1,44
1307						
1308	0,23	0,23				
1309	0,29	0,29				4,14
1310	0,19	0,19				
1311						
1312						
1313						
1314						
1315	6,69	6,69				
1316	1,68	1,68				
1317	0,69	0,69		0,03		
1318						
1319	0,67	0,67				
1320	1,35	1,35				
1321						
1322	0,57	0,57				2,12
1323						
1324	2,05	2,05				
1325						
1326						
1327						
1328						
1329	5,06	5,06				
1330						
1331	1,42	1,42				1,44
1332	0,32	0,32				1,15
1333						
1334						
1335						
1336						
1337						
1338						
1339	0,17	0,17		0,08		
1340	0,07	0,07		0,03		
1341	0,17	0,17				
1342	2,54	2,54		0,13		
1343	0,62	0,62				
1344	0,75	0,75		0,04		
1345	0,48	0,48				
1346	1,85	1,85				1,54
1347	0,68	0,68				3,08
1348	0,68	0,68		0,11		1,35
1349						
1350	2,05	2,05				
1351						
1352	1,03	1,03		0,27		
1353	1,28	1,28		0,26		3,08
1354	1,31	1,31		0,16		1,92
1355	1,50	1,50		0,05		9,62

1356	2,77	2,77		0,05		8,27
1357	0,96	0,96		0,05		2,69
1358	3,34	3,34		0,27		5,38
1359	0,87	0,87		0,08		4,04
1360	2,42	2,42		1,03		
1361	2,96	2,96		0,69		4,04
1362	1,17	1,17		0,78		5,38
1363	1,14	1,14		0,79		2,98
1364				0,83		
1365	1,04	1,04		4,87		
1366	1,14	1,14		1,09		
1367	4,30	4,30		1,09		3,00
1368		2,96		1,10		3,00
1369	1,78	3,36		1,09		
1370	2,78	1,58		1,21		3,08
1371	0,89	1,48		0,83		
1372	8,89	3,46				3,00
1373	3,57	3,23		2,41		4,01
1374	8,39	7,08		2,42		4,01
1375	1,11	3,28		1,61		3,08
1376						
1377						
1378						
1379						
1380						
1381		0,39		2,42		
1382		7,18				
1383				6,41		
1384						
1385	1,11			1,08		
1386						
1387						
1388		12,92				
1389		2,76		4,83		6,03
1390						
1391				8,05		5,99
1392				3,62		
1393	0,00			3,22		5,00
1394				2,41		
1395				3,22		
1396	7,00	3,95		2,42		
1397				0,00		
1398				1,23		
1399	1,78	1,00		3,92		5,00
1400	3,00	3,00				
1401		0,00	4,00	12,00		10,13
1402	4,00	2,00	4,00	10,00		5,00
1403		3,50	8,00	4,74		5,00
1404				3,00		4,02
1405		4,00		4,00		4,01
1406	3,00	15,00	3,50	3,00		26,75
1407	5,50	7,11	3,51			163,27
1408	1,00	3,50	1,50	3,00		4,01

1409	0,56	3,50	7,00	3,00		3,00
1410	1,00	4,47	4,00			3,81
1411	5,50	1,00	1,00	3,00		
1412	0,50	1,50	2,51	3,00		12,00
1413		1,00	1,50			3,30
1414	0,50	1,50	4,50	7,98		
1415	0,20	2,50		2,02		2,95
1416	2,00	1,00	2,98	2,00		
1417	0,50	1,00	16,00	3,00		2,50
1418	7,00	1,05	1,99			
1419	1,50	1,01	2,50			
1420	1,50	2,95	1,99			
1421	2,00	4,00	2,50	3,98	3,00	
1422	3,00	2,00	1,50		4,00	3,71
1423	1,50	2,00	1,50	3,07	3,00	7,03
1424	1,50	6,93	2,50	7,04	13,57	
1425	3,20	2,01		3,01	5,20	
1426		2,00			6,00	
1427	1,50	1,50			4,00	
1428	1,00		2,50		4,80	
1429		1,00	2,46	2,49		5,52
1430	3,00	2,50	2,94		10,67	
1431	1,00	1,00	2,95		6,00	
1432	1,50	7,86			6,00	
1433	1,50	1,72	1,30		5,23	5,63
1434	1,50	6,00	2,50		7,00	3,94
1435	2,00	1,96	3,00	2,50	6,00	2,76
1436	1,50	1,00			8,00	
1437						
1438	3,00	3,00			8,00	4,14
1439	3,00	2,95			8,00	
1440	5,00	2,00	5,00	2,00	8,00	2,76
1441	2,50		5,00		5,60	3,00
1442	1,50	1,50	3,00	2,08	6,56	
1443	2,00		3,99	2,00	6,15	4,00
1444		1,00	3,00	1,00	0,00	4,00
1445	3,81	2,00	6,00	2,00	3,00	
1446	2,47	8,20	4,98		5,00	9,99
1447	1,47	1,50	4,00	6,03	7,00	5,99
1448	2,00	1,50	4,00		4,00	
1449		1,50	3,50	1,50	4,00	5,81
1450	2,50	4,00	3,50	2,50	5,07	
1451	2,00	1,00	3,03	1,02		
1452		3,06			10,40	
1453	1,50	0,98		2,00		
1454	1,50	2,27	3,00	2,00	6,48	
1455		1,51	6,51	2,01		5,80
1456		2,00		2,01	3,69	3,99
1457	2,00	5,00	4,00	1,49		
1458	2,00	2,00	3,50	1,00		10,17
1459		1,00	2,45	1,00	18,00	58,67
1460	2,00	2,01	5,00	1,02	5,20	4,04
1461	1,50	0,00	2,50	1,50		

1462	1,50	2,00	1,18	2,01		6,86
1463	1,50					
1464	0,00	2,00	2,00	1,50	0,00	3,00
1465	1,50	2,00	2,00	1,00	3,60	3,00
1466	1,50	2,00	2,50	0,49	3,73	3,00
1467	1,50	2,03	2,50	0,99	4,00	3,00
1468	1,50					
1469	1,50	2,00	2,50	1,51	4,34	3,96
1470	2,51	1,50	3,50	0,00	0,00	3,96
1471	2,00	3,00	3,00	0,00	4,34	3,00
1472	1,47	1,47	2,00	2,16		3,96
1473	6,40	1,48	3,00	1,00		6,12
1474	1,33	1,96	2,49	0,00		5,80
1475	1,75	1,84	2,25	0,00	5,20	6,20
1476	1,75	0,00	2,42	0,00	4,34	0,00
1477	2,00	1,81	2,42	1,55	5,00	3,00
1478	1,33	0,00	2,20	0,00	7,50	0,00
1479	1,50	1,81	1,99	1,38	6,00	3,87
1480	1,75	1,81	1,78	1,38	5,20	0,00
1481	7,00	6,46	7,48	1,00	9,84	
1482	3,00	1,98	3,87	1,00	10,40	
1483	2,00	3,81	2,90	1,00	6,94	
1484	2,00	3,00	3,84	1,00	4,62	
1485	2,00	6,00	1,93	2,00	10,40	
1486	3,00	4,00	2,89	2,00	5,64	
1487	2,00	3,00	0,00	2,98	4,77	
1488	0,00	4,00	0,00	2,00	5,64	
1489	3,01	0,00	3,96	0,00	0,00	
1490	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
1491	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
1492	0,00	0,00	2,99	1,99	0,00	0,00
1493	0,00	1,92	1,00	2,48		0,00
1494	2,50	0,00	0,00	0,00		0,00
1495	2,00	2,00	0,00	2,99		6,87
1496	2,00	2,49	2,99	4,98		8,67
1497	4,05	5,43	6,00	2,09	4,05	0,00
1498	3,00	0,00	5,00	3,47	6,94	9,98
1499	2,50	4,08	2,99	2,48	10,40	0,00
1500	0,00	4,00	4,00	6,00	5,20	0,00
1501	4,00	4,47	4,48	1,98	5,20	0,00
1502	3,00	4,53	3,01	3,34	4,91	11,66
1503	2,50	4,08	4,00	3,97	3,47	31,83
1504	1,75	4,53	2,00	1,98	4,05	0,00
1505	3,00	3,00	4,00	1,00	3,47	0,00
1506	1,60	3,00	2,51	1,98	2,89	0,00
1507	2,00	2,00	3,00	1,98	3,47	2,31
1508	3,00	1,51	4,00	2,00	1,73	0,00
1509	2,52	2,00	4,00	2,00	2,31	0,00
1510	3,00	1,51	4,00	1,50	4,05	0,00
1511	2,50	2,00	3,50	1,50	1,98	0,00
1512						
1513	2,00	2,00	4,00	2,01	0,00	0,00
1514	2,00	1,50	3,50	2,94	5,00	

1515		2,00	4,00	1,96	2,73	
1516	2,50	3,00	3,00			
1517	2,25	2,50				
1518	3,00	2,00	3,00	1,96	3,55	
1519	2,50	2,00				
1520	3,00	2,00	4,02	1,47	1,64	
1521	4,00	2,00	4,50	1,50	2,05	
1522	4,50	2,50	5,00	1,50	3,01	
1523	3,45	2,00	4,00	1,00	1,50	10,13
1524	2,96	3,00	4,00	1,50	3,01	
1525	4,75	4,50	6,99	1,00	4,10	
1526	2,49	5,00	3,00	1,00	3,01	
1527	2,50	5,00	2,50	2,00	0,00	
1528	1,50	3,50				
1529	2,51	3,00	3,52	2,00	4,03	9,50
1530	4,00	2,00	5,00	2,00	4,03	
1531	4,00	3,00	5,00	4,00	6,00	
1532	3,50	3,50	4,00	5,00	4,00	
1533	3,50	3,00	3,00	8,01	0,00	
1534	2,00	3,00	3,00	2,50	9,00	
1535	2,00	4,00	3,00	2,50	0,00	
1536	2,50	3,00	3,00	1,50	7,00	
1537	1,50	2,50	3,00	1,50	3,00	
1538	1,00	3,00	3,99	3,00	0,00	
1539		2,00		4,00	5,00	
1540	1,25	1,49		4,00	0,00	
1541	1,50	2,00	6,62	1,98		
1542	1,50	2,00	2,00	2,00		
1543		4,00				
1544	2,00	2,00	3,00	2,01		
1545	1,50	2,50	3,00		4,00	
1546	1,50	3,00	1,49	3,00	3,00	
1547	2,00	2,00	2,95	3,00	2,00	
1548	2,50	1,00				
1549	2,00	2,00	2,47	0,00		
1550		2,51	3,50	5,00		
1551		3,00	4,02		12,00	
1552		4,00	4,00	4,01	4,69	
1553	5,47	3,50	3,00			
1554	2,00		3,49	9,00	5,00	
1555		2,50	3,00		6,00	
1556		5,00	4,01			
1557		2,50	5,00	5,91		
1558			8,00		3,56	
1559		4,00	5,00		6,00	
1560	4,50	4,00	6,00			
1561	3,50		5,00			
1562	3,25	6,47	4,50	3,00		
1563	2,50	3,00	8,01			
1564	3,00		5,01		10,13	
1565		4,50	4,01		24,00	17,57
1566	1,50	5,50		4,00		
1567		10,51	2,49		7,00	9,99

1568	2,50		4,50			
1569	1,75	3,00				
1570		3,50	3,51			

***Categorie IIIc (gemiddeld geschot tussen 20 en 30 liter tarwe per hectare).
Geschot in d. groten Vlaams per gemet.***

Jaartal	Jeronimuspolder	Vrije Polder	Passegeulepolder
1504	9,95		
1505	13,93		
1506	2,98		
1507	0,00		
1508	2,98		
1509	2,98		
1510	11,94		
1511			
1512			
1513	7,96		
1514	1,99		
1515	4,48		
1516	4,97		
1517	7,46		
1518			
1519			
1520			
1521			
1522			
1523			
1524			
1525	0,00		
1526	0,00		
1527			3,00
1528			
1529			
1530			8,00
1531			8,00
1532			23,00
1533			5,00
1534			
1535			5,00
1536			
1537			
1538			
1539		12,01	
1540		10,00	
1541		5,00	
1542		3,99	
1543		3,99	
1544		3,99	
1545	7,96	4,00	
1546			
1547		4,00	

1548			
1549	1,99	3,99	
1550			
1551	4,64	20,98	
1552	0,00	7,98	
1553	0,00	12,01	
1554	0,00		
1555	20,89		4,18
1556		15,97	
1557			5,22
1558			
1559		8,09	
1560			2,00
1561	6,96		
1562		1,67	2,00
1563	1,99		
1564	5,97		
1565			
1566		4,00	
1567		14,01	
1568	6,96		6,00
1569	3,98		
1570	3,98		4,00

***Categorie IVa (gemiddeld geschoot tussen de 40 en de 100 liter tarwe per hectare)
Geschoot in d. groten Vlaams per gemet.***

Jaartal	Oude Yevene	Groede- Schoondijke	Proostpolder	Kleine Geraard Moorspolder
1280				
1281				
1282				
1283	2,05			
1284				
1285				
1286	1,28			
1287				
1288	3,50			
1289	2,13			
1290	2,04			
1291	1,57			
1292				
1293	2,73			
1294				
1295				
1296				
1297				
1298				
1299				
1300				
1301				
1302				

1303				
1304				
1305				
1306	0,72	0,16		
1307				
1308	1,24	0,17		
1309	2,02			
1310	1,37			
1311				
1312				
1313				
1314	1,78	0,36		
1315	1,88			
1316	0,81	0,54		
1317	1,44	0,55		
1318				
1319	1,09			
1320	1,49			
1321				
1322	4,94			
1323				
1324	3,85			
1325				
1326	0,93			
1327				
1328				
1329	1,43	0,67		
1330				
1331	0,69	0,26		
1332	0,64	0,12		
1333				
1334				
1335				
1336				
1337				
1338				
1339	0,27			
1340	0,32			
1341	0,28			
1342	0,96	0,68		
1343	0,32			
1344	1,15	0,62		
1345	0,64			
1346	0,73			
1347	1,42			
1348	1,26			
1349				
1350	3,54			
1351				
1352	3,26	2,66		
1353	1,21			
1354	1,93			
1355	3,60	1,25		

1356	1,50	0,92		
1357	1,61	0,96		
1358	2,74	1,26		
1359	3,43	0,17		
1360	0,40	0,35		
1361	2,01	0,17		
1362	3,46	0,52		
1363	0,65	0,78		
1364	1,62	0,69	0,25	
1365	0,97	0,25		
1366	4,85			
1367	1,93	0,84		
1368	3,55	0,26		
1369	2,90	1,43		
1370	4,23			
1371	15,47	0,67		
1372	6,77	1,04		
1373	3,22	0,52		
1374	6,44	1,82		
1375	10,57		0,00	
1376			96,81	
1377			18,24	
1378			8,45	
1379			1,99	
1380			5,97	
1381	11,04			
1382	9,21		13,76	
1383	27,52	8,97		
1384	0,00	7,59	76,83	
1385	9,43	0,25		
1386	8,38			
1387	32,48			
1388	40,38	1,86		
1389	21,57		7,46	
1390	9,83	2,16	2,98	
1391	11,71	0,84	1,33	
1392	6,01		1,33	
1393	23,12	4,65	2,32	
1394	27,26			
1395	9,00	0,00	3,48	
1396	6,35	2,72	18,90	24,87
1397	20,60	25,37	2,98	13,43
1398	8,95	3,71	1,99	8,95
1399	6,17		2,49	10,50
1400			2,65	6,96
1401	5,33	1,65	4,64	9,27
1402	14,00	2,80	17,90	18,90
1403	8,00	0,54		
1404	24,34	22,13		
1405	21,10	29,90	4,07	8,92
1406	17,67	6,05		
1407	15,00	12,80		
1408	14,50		3,98	8,40

1409	12,64	4,04	3,98	22,90
1410	23,14	1,66	0,99	19,89
1411	18,81	4,84		
1412	14,60	4,00		
1413	11,42			
1414	11,06	4,03		
1415	7,85	5,10	1,99	3,94
1416	7,17	1,99	0,00	0,00
1417	9,12	7,99	0,99	2,98
1418	8,56	13,02		
1419	12,63	3,98	3,98	2,98
1420	10,35	2,00	1,99	1,99
1421	14,50	2,00	2,98	4,97
1422	12,75	5,00	2,98	3,98
1423	20,76	2,00		
1424	16,31	3,52	5,97	47,74
1425	6,84	4,01	1,99	19,89
1426	4,50	2,00	1,99	24,87
1427	13,49	2,00	1,99	14,92
1428	8,61		1,99	11,94
1429	9,19		3,98	9,95
1430	6,36	2,00	1,99	5,90
1431	5,61	8,09	3,48	
1432	10,88	13,69	3,48	5,90
1433	11,83	12,00	1,99	7,43
1434	9,33	5,00		
1435	7,69	5,00	2,98	5,97
1436	0,46		3,98	4,97
1437	0,00		5,97	5,97
1438	0,43	4,00	3,98	5,97
1439	4,16	3,03	3,98	3,98
1440	6,15	4,00	3,98	3,98
1441	5,56	5,05	1,99	1,99
1442	6,95	30,04		
1443	7,03	9,00		
1444	6,37	6,00	1,99	1,99
1445	24,10	13,02		
1446	4,00		1,99	1,99
1447	17,42	12,05	1,99	1,99
1448	10,98		3,98	2,97
1449	11,79	6,02	4,97	2,97
1450	4,50	4,00		
1451	5,00	4,00	8,95	3,94
1452	5,00	4,00	10,94	3,94
1453	9,38	4,00	3,98	3,98
1454	6,00	13,83	3,97	3,98
1455	10,16	6,00	5,96	5,97
1456	9,99		5,96	5,97
1457	7,77	6,01		
1458	9,96	5,99	5,96	5,97
1459	7,92	6,00	5,96	5,97
1460	10,96	5,99	5,96	5,97
1461	6,58	8,01	5,96	5,97

1462	8,02	3,99	4,97	4,97
1463				
1464	8,49	4,00	3,98	3,98
1465	5,55	5,20	7,96	7,74
1466	6,45	5,00	0,00	3,87
1467	5,00	6,00	0,00	
1468			0,00	
1469	6,58	4,80	0,00	
1470	7,58	6,00	4,02	
1471	6,58	5,99	1,64	
1472	6,58	6,07	1,99	
1473	7,30	6,09	5,97	
1474	5,08	5,08	2,98	
1475	3,28	4,06		
1476	4,28	4,07	2,71	
1477	4,28	4,06	1,80	
1478	9,80	3,12	3,98	
1479	8,21	4,77	2,98	
1480	9,30	5,20	0,00	
1481	9,73	5,60	1,99	
1482	17,81	4,54	3,98	
1483	23,51	5,45	11,96	
1484	16,34	8,63	0,00	
1485	8,00	6,51	11,94	
1486	8,00	6,48	2,98	
1487	7,00	7,66	0,00	
1488	5,00	6,96	0,00	
1489	6,98	6,79	0,00	
1490	6,98	0,00		
1491	0,00	0,00		
1492	3,00	3,89		
1493	10,51	11,74	23,41	
1494	6,76	0,00		
1495	6,00	8,01		
1496	4,34	6,05	1,28	
1497	5,00	0,00	5,96	
1498	8,00	0,00	0,00	
1499	6,81	9,01	0,00	
1500		4,19	5,97	
1501	3,00	4,02		
1502	3,50	0,00	0,00	
1503	4,92	0,00		
1504	4,03	4,00	24,87	
1505	9,99	9,47	7,96	
1506	4,00	0,00	5,97	
1507	3,03	6,00	0,00	
1508	3,00	4,50	5,97	
1509	4,37	7,00		
1510	10,00	11,00	5,96	
1511	8,02	3,00		
1512				
1513	6,08	0,00	5,00	
1514	4,05	11,05	3,98	

1515	5,97	7,99	5,97	
1516	4,80	4,99	0,00	
1517			0,00	
1518	13,00	14,00		
1519				
1520	4,95	7,00		
1521	8,84	10,00		
1522	4,75	6,01		
1523	5,25	7,25		
1524	6,00	6,50		
1525	6,50	9,00	4,97	
1526	6,00	7,52	0,00	
1527	4,00	5,85	0,00	
1528			0,00	
1529	2,96	2,99		
1530	3,00	2,00		
1531	5,93	14,01		
1532	5,93	2,99		
1533	8,52	10,25		
1534	6,92	8,40		
1535	6,92	9,33		
1536	6,39	7,20		
1537	4,94	6,30		
1538	11,86	12,13	0,00	
1539	7,98	12,00	8,03	
1540	7,98	14,41	0,00	
1541	8,94	10,79		
1542	11,98	12,59	0,00	
1543	9,99	12,30	3,98	
1544	11,01	11,40		
1545	9,98	13,47	3,98	
1546	13,98	17,98	5,97	
1547	11,98	13,57	5,97	
1548			9,91	
1549	9,98	9,89	5,97	
1550	11,44	12,58	0,00	
1551	5,99	5,27	5,43	
1552	24,28	30,63	5,97	
1553	21,26	25,52	5,97	
1554	26,30	34,74	0,00	
1555	24,39	43,17	5,73	
1556	28,31	30,60		
1557	20,24	25,71		
1558	15,68	19,30		
1559	13,67	15,50	5,97	
1560	21,98	36,64	4,97	
1561	21,24	25,09		
1562	15,80	22,21	5,97	
1563		0,00	7,96	
1564	27,30	31,75		
1565	66,50	84,50	3,98	
1566	31,53	37,62	5,97	
1567	28,33	40,50	0,00	

1568	27,32	30,85	5,97	
1569			0,00	
1570	28,33	34,74	13,93	

***Categorie IVb (gemiddeld geschot tussen de 40 en de 100 liter tarwe per hectare)
Geschot in d. groten Vlaams per gemet.***

Jaartal	Oostmanspolder	Oudemanspolder	Yevene-Polder	Breskenszand	Klein Breskens
1419			3,78		
1420			3,84		
1421			4,55		
1422			12,50		
1423					
1424			11,82		
1425			9,80		
1426			9,79		
1427			14,76		
1428			6,80		
1429			6,80		
1430			6,80		
1431			8,79		
1432			13,76		
1433			6,96		
1434					
1435			3,98		
1436					
1437					
1438					
1439					
1440					
1441			3,95		
1442					
1443					
1444			3,98		
1445					
1446			1,99		
1447			1,99		
1448			2,99		
1449			9,97		
1450					
1451			9,97		
1452			9,97		
1453			9,97		
1454			9,38		
1455			9,38		
1456			9,38		
1457					
1458			9,38		
1459			9,39		
1460			9,39		
1461			9,39		
1462			9,39		

1463					
1464			9,39		
1465			0,00		
1466			0,00		
1467			0,00		
1468			0,00		
1469			0,00		
1470			0,00		
1471			0,00		
1472			0,00		
1473			0,00		
1474					
1475					
1476					
1477			3,13		
1478					
1479					
1480					
1481					
1482					
1483					
1484					
1485					
1486					
1487					
1488					
1489					
1490					
1491					
1492					
1493					
1494					
1495					
1496					
1497					
1498					
1499					
1500					
1501					
1502					
1503					
1504					
1505					
1506					
1507					
1508				129,30	
1509					
1510				125,33	
1511					
1512				7,96	
1513				21,88	
1514				7,96	

1515				9,95	
1516				7,96	
1517				19,89	
1518					
1519					
1520					
1521					
1522					
1523					
1524					
1525				25,86	371,10
1526				11,94	26,20
1527	2,00	4,00		14,92	73,60
1528				8,95	15,91
1529		4,01			
1530	4,00	211,98			
1531	12,00	191,98			
1532	6,97	124,98			
1533	6,01	16,00			
1534	10,01	6,00			
1535	18,00	15,99			
1536	12,00	24,00			
1537	18,04	6,00			
1538	12,00	4,00	2,96	15,91	5,97
1539	18,00	2,87	7,85	11,94	0,00
1540	12,00	3,00	7,95	12,93	14,92
1541	12,00	3,00			
1542	8,00	3,99	8,91	27,85	35,47
1543	6,00	3,00	8,97	16,91	59,68
1544	4,00	3,00			56,44
1545	4,00	3,00	11,94	31,35	96,28
1546	6,00		12,00	33,63	15,91
1547	6,00	2,01	20,23	42,57	41,97
1548			0,00	22,52	7,96
1549	6,93		10,55	29,84	10,29
1550	9,01		7,98	19,89	39,79
1551	10,01		2,99	59,68	40,92
1552	26,05		21,92	39,79	23,20
1553		7,99	19,91	79,57	11,60
1554	16,06	4,01	23,89	35,81	23,35
1555	16,06	6,99	23,88	59,68	19,46
1556		3,03	21,88	59,68	19,89
1557		2,00	19,62	19,89	
1558	38,13		31,84	29,84	57,69
1559	20,08		35,55	17,90	17,90
1560		2,00	27,99	23,87	16,91
1561			17,95		20,58
1562			27,86	17,90	15,92
1563		6,00	28,00	15,91	23,87
1564	7,96	7,91	34,64	15,91	15,91
1565	20,08		29,19	15,91	15,92
1566	16,07	3,95	27,23	11,94	7,96

1567	8,03	2,97	27,74	11,94	11,93
1568		2,97	21,89	15,91	2,26
1569			35,87	47,74	43,77
1570		3,98	322,28	79,57	46,44

Categorie V (gemiddeld geschot hoger dan 100 liter tarwe per hectare)

Geschot in d. groten Vlaams per gemet.

Jaartal	Ysenpolder	Gaternisse
1306	0,84	
1307		
1308		
1309		
1310		
1311		
1312		
1313		
1314		
1315	0,90	
1316	0,37	
1317	0,71	
1318		
1319	0,82	
1320		
1321		
1322	3,88	
1323		
1324	1,63	
1325		
1326	0,93	
1327		
1328		
1329	0,73	
1330		
1331	0,66	
1332	0,73	
1333		
1334		
1335		
1336		
1337		
1338		
1339	0,37	
1340	0,50	
1341	0,12	
1342	0,20	
1343	1,68	
1344		
1345	1,16	
1346	1,47	
1347	1,51	

1348	1,97	
1349		
1350	3,91	
1351		
1352	13,74	
1353	6,97	
1354	5,34	
1355	5,81	
1356	7,66	
1357	5,81	
1358	31,35	
1359	87,48	
1360	1,39	
1361	4,18	
1362	2,09	
1363	4,46	
1364	4,17	
1365	0,26	
1366	1,05	
1367	1,05	
1368	4,16	
1369	3,60	
1370	2,01	
1371	9,21	
1372	16,10	
1373	0,34	
1374	40,12	
1375	42,84	
1376		
1377		
1378		
1379		
1380		
1381		
1382		
1383	57,52	
1384		
1385		
1386	39,02	
1387	19,61	
1388	47,85	
1389	4,92	
1390	10,99	
1391		
1392	13,63	
1393	18,97	
1394	51,15	
1395	0,00	
1396	8,19	
1397	42,06	
1398	0,00	
1399	95,23	

1400		31,83
1401	11,78	9,45
1402	3,00	4,97
1403	19,00	
1404	4,00	
1405	1,00	15,91
1406	11,00	
1407	8,33	
1408	10,67	11,94
1409	1,23	35,48
1410	6,92	14,92
1411	35,00	
1412	28,00	
1413		
1414	4,00	
1415	6,00	20,89
1416	7,00	24,87
1417		19,89
1418	120,63	
1419		10,94
1420		11,94
1421	2,91	16,91
1422	23,41	30,83
1423	3,90	
1424	5,85	32,83
1425	17,56	17,91
1426	9,00	33,82
1427	5,37	40,28
1428	4,02	30,34
1429	5,85	30,34
1430		26,36
1431	7,80	23,37
1432	52,68	23,37
1433	52,68	24,37
1434	17,56	
1435		24,87
1436		22,88
1437		24,87
1438	46,46	24,87
1439	16,10	85,54
1440	14,63	32,82
1441	26,34	23,87
1442		
1443		
1444	24,02	28,84
1445	23,54	
1446		28,84
1447	12,11	28,84
1448	8,95	34,81
1449	6,05	34,81
1450	15,44	
1451	12,06	28,84

1452	9,08	28,84
1453	15,00	25,86
1454	12,04	30,83
1455	24,21	53,71
1456		39,79
1457	18,42	
1458	24,21	35,81
1459	36,32	34,81
1460	36,84	43,23
1461	24,52	34,81
1462	30,26	33,82
1463		
1464	28,68	32,82
1465	23,68	21,95
1466	23,86	22,94
1467	24,39	0,00
1468		0,00
1469	14,87	32,75
1470	11,91	19,72
1471	15,04	47,76
1472	15,18	0,00
1473	12,11	35,80
1474	11,80	21,82
1475	15,00	
1476	18,07	51,66
1477	17,94	1,50
1478	15,26	34,47
1479	0,00	40,90
1480	0,00	19,29
1481	5,26	40,64
1482	4,21	16,81
1483	4,21	95,18
1484	4,21	
1485	8,68	31,13
1486	6,32	15,91
1487	7,89	0,00
1488	22,63	39,61
1489	0,00	0,00
1490	0,00	
1491	0,00	
1492	0,00	
1493	19,47	153,06
1494	0,00	
1495	0,00	
1496	0,00	35,50
1497	0,00	19,89
1498	0,00	65,17
1499	27,11	31,83
1500	10,66	24,06
1501	11,97	
1502	0,00	20,15
1503	0,00	

1504	11,97	
1505	22,11	
1506	8,07	115,24
1507	13,42	0,00
1508	12,98	155,16
1509	34,21	28,04
1510	32,89	26,88
1511	8,29	
1512		29,84
1513	0,00	25,81
1514	33,95	25,81
1515	24,04	25,90
1516	12,25	25,72
1517		41,72
1518	21,10	
1519		
1520	20,96	
1521	28,01	
1522	15,00	
1523	16,44	
1524	13,97	
1525	19,32	25,55
1526	14,38	31,96
1527	17,95	51,45
1528		33,96
1529	8,97	
1530	9,04	
1531	46,44	
1532	8,97	
1533	20,96	
1534	14,93	
1535	30,82	
1536	24,04	
1537	12,12	
1538	23,01	21,91
1539	35,34	41,67
1540	6,58	33,78
1541	16,71	
1542	12,05	47,85
1543	12,09	44,67
1544	20,14	
1545	20,14	44,33
1546	35,48	51,70
1547	22,19	87,46
1548		83,73
1549	19,11	239,23
1550	38,63	
1551	18,87	
1552	42,09	
1553	0,00	
1554	48,08	
1555	60,34	

1556	33,70	84,00
1557	0,00	
1558	18,22	
1559	11,10	84,00
1560	54,38	
1561	0,00	
1562	51,78	
1563	0,00	
1564	27,12	
1565	36,16	90,00
1566	0,00	106,00
1567	10,55	
1568	0,00	
1569		
1570	13,84	

Bijlage 7: historische reconstructiekaarten van de wateringen in het Brugse Vrije ca. 1560

De drie kaarten in bijlage willen de lezer van deze studie een hulpmiddel ter oriëntatie aanreiken. Immers, zonder kaart om de vele tientallen wateringen in de ruimte te situeren, zou het moeilijk worden zich een beeld te vormen van de ligging, de omvang, de afwateringsmogelijkheden en de zeedijken van de wateringen die in deze studie vermeld worden. Een kaart van de laatmiddeleeuwse wateringen in het Brugse Vrije bestond voorsnog niet, en A. Verhulst signaleerde nog in 2001 de “dringende behoefte” aan dergelijke kaart¹. Tot nu toe had de onderzoeker enkel de beschikking over de kaarten in het boek van Leper uit 1957, met name de overzichtskaart figuur 11, het bekende “Plan van de West-Vlaamse kustpolders” figuur 19, de kaart van de Oost-Vlaamse polders bewesten Sas van Gent figuur 22 en de kaart van de polders in West-Zeeuws-Vlaanderen figuur 28. De kaarten van Leper geven echter de vroeg 20ste eeuwse situatie weer, die door fusies, maar ook door de militaire inundaties van de 16^e en 17^e eeuw en de herinpolderingen die erop volgden, grondig afweek van de laatmiddeleeuwse situatie.

De vervaardiging van een reconstuctiekaart van de laatmiddeleeuwse wateringen was echter geen eenvoudige opgave. Op de drie kaarten van *Pieter Pourbus* uit de tweede helft van de 16^e eeuw na (met name van de wateringen Romboutswerve, Kadzand en Zuid-over-de-Lieve/De Broeke, zie Huvenne P. 1984), werden voor 1600 geen kaarten van individuele wateringen bewaard. Van heel wat wateringen, doch lang niet allemaal, werd wel een ommeloper bewaard, waarin eveneens de grenzen werden vermeld - zij het niet grafisch voorgesteld. Aan de hand van enkel een 15^e of 16^e eeuwse ommeloper de grenzen van een watering reconstrueren op een hedendaagse topografische kaart, is een zeer tijdrovende en vaak onmogelijke opdracht. We hadden nood aan een “tussenschakel” en die werd ons aangereikt door de onvolprezen Grote of Heraldische Kaart van het Brugse Vrije, van de hand van Pieter Pourbus (1561-1571; fac-simile Van der Hert B. 1998), waarvan enkel een deel van het Oost-Vrije in origineel bewaard werd, doch het grootste deel van de kaart werd overgeleverd in een kopie van Pieter Claeissens uit 1601. Pourbus bracht weliswaar géén grenzen van wateringen aan op zijn kaart, doch wel de meeste dijken, land- en waterwegen, en dit waren de landschapselementen die meestal ook als wateringgrens fungeerden. We opteerden er dan ook voor om onze reconstructiekaart van de wateringen chronologisch rond 1560 te fixeren, om zo goed mogelijk aan te sluiten bij de door Pourbus geschetste situatie.

Vertrekkend van de laatmiddeleeuwse ommelopers, een aantal kaarten van individuele wateringen uit de 17e en 18e eeuw, een aantal studies waaronder vooral Gottschalk M.K.E. 1983 voor West-Zeeuws-Vlaanderen en de werken van Coornaert M. (inzonderheid 1974a en 1976a) voor het gebied ten noorden van Brugge én de actuele wateringgrenzen, was het mogelijk de grenzen van de meeste wateringen ongeveer te situeren op de kaart van Pourbus, en deze grenzen vervolgens over te brengen op de gedigitaliseerde hedendaagse topografische

¹ Verhulst A. 2001, p. 15.

kaart (schaal 1:10.000, voor België NGI-OCGis Vlaanderen 1996), waartoe we het programma ArcView GIS versie 3.1 (Environmental Systems Research Institute, Inc.) gebruikten. Hiertoe diende evenwel eerst de topografische kaart van Nederland op het Belgische coördinatenstelsel te worden omgerekend, wat gebeurde door lic. Joris Verbeke (Universiteit Gent) die we bij deze uitdrukkelijk willen danken. Voor het aanbrengen van de grenzen van de laatmiddeleeuwse wateringen op de hedendaagse topografische kaart in ArcView konden we een beroep doen op lic. Irjen Vermeire, die we eveneens heel veel dank verschuldigd zijn.

Hoewel we werkten op topografische kaarten schaal 1:10.000 was het niet onze bedoeling topografische nauwkeurigheid op dezelfde schaal te bereiken. We achten dit in de toekomst mogelijk voor individuele case-studies voor één of enkele wateringen, doch niet voor alle 128 wateringen in het Brugse Vrije. Daartoe blijven de beschrijvingen in de ommelopers te vaag, en is het landschap in tussentijd al te zeer gewijzigd. Sommige grenzen, vooral in het huidige Westelijk Zeeuws-Vlaanderen, blijven zeer sterk hypothetisch. Dat is natuurlijk het geval voor het verdwenen eiland Wulpen, maar ook bijvoorbeeld voor de wateringen rond Gaternisse en voor sommige 16^e eeuwse polders in het Braakmangebied. Onze hoofdbedoeling met deze kaarten is dan ook louter de laatmiddeleeuwse wateringen te situeren, niet de grenzen exact vast te leggen.

Vermelden we nog de belangrijkste cartografische bronnen die we gebruikten, op de reeds vermelde kaarten van Pourbus en de hedendaagse topografische kaarten na:

- 17^e en 18^e eeuwse kaarten van wateringen: RAB Kaarten en Plans

- 508 (Maldegemse Polder)
- 512 (Bewester Ee)
- 520 (Reigarsvliet)
- 521 (Oude Yevene)
- 524 (Heer Baselishoek)
- 526 (Eeklo-Slepeldammewatering)
- 528 (de vier wateringen van Sint-Laureins)
- 563 (Blankenbergse Watering)
- 664 (Eiesluis en omgeving)
- 670 (Romboutswerve en Tussen Beide Zwinnen)
- 1129 (Zevəkotehoek)
- 1490 (Jeronimuspolder)

- "Polders en Wateringen in Vlaanderen" in: Van Craeynest D. 1989.

- "Polders West-Vlaanderen"; "Polders en Wateringen Vlaams Gewest": georeferendeerde kaarten van de actuele grenzen van polders en wateringen in Vlaanderen, toestand april 2004².

² We danken dhr. Marc Vanbelle van het Provinciebestuur West-Vlaanderen, dienst Waterlopen die ons deze kaarten ter beschikking stelde voor ons onderzoek.

Voor de gebruikte ommelopers verwijzen we naar het overzicht in Bijlage 4. Waar verschillende laatmiddeleeuwse ommelopers overgeleverd werden, gebruikten we zoveel mogelijk de ommeloper die het dichtst bij de gekozen tijdsperiode – ca. 1560 - aansloot.

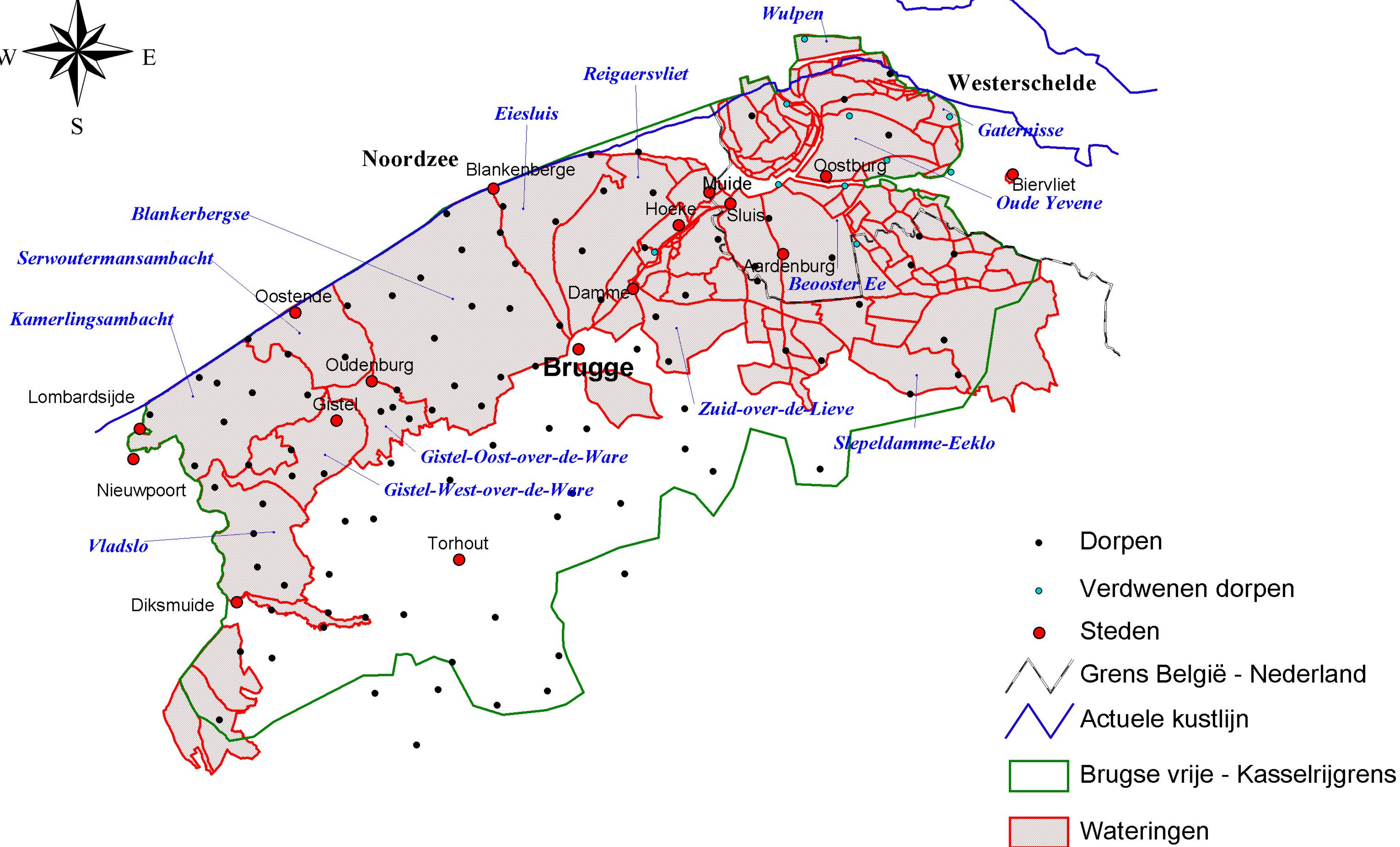
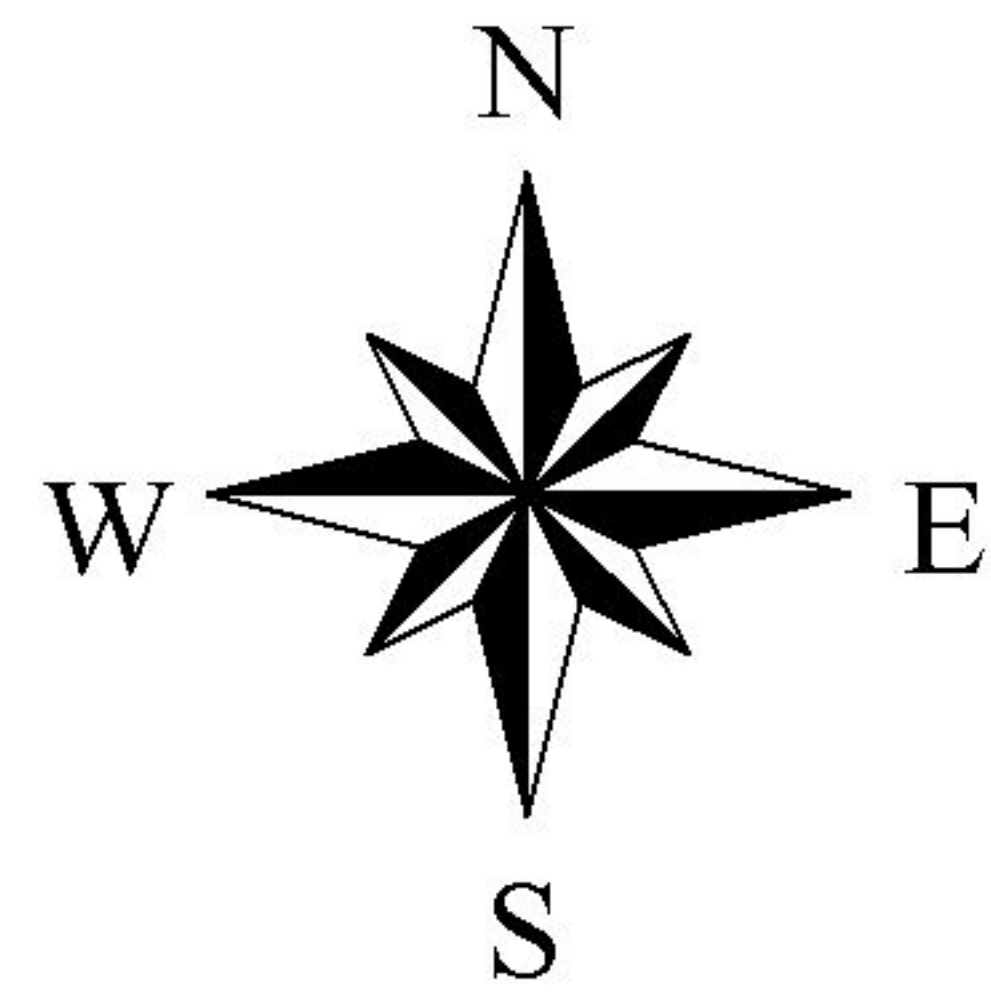
Kaart 1: De wateringeng in het Brugse Vrije ca. 1560

Kaart 2: De wateringeng in het oostelijk deel van het Brugse Vrije ca. 1560

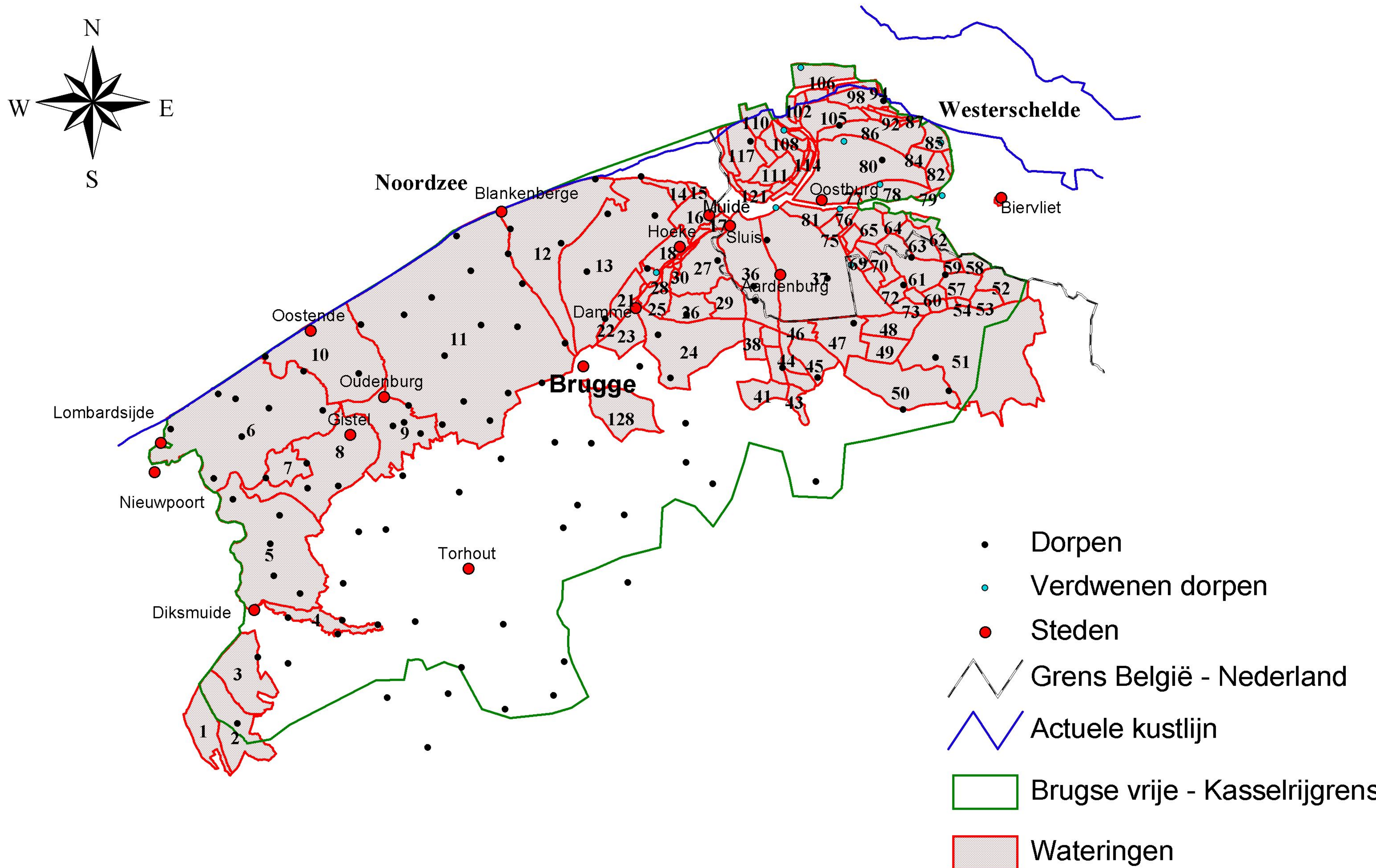
Kaart 2: De belangrijkste wateringeng die in de studie vermeld worden

De nummers op de kaarten verwijzen naar het Voorlopig Repertorium van Wateringen in het Brugse Vrije (Bijlage 4).

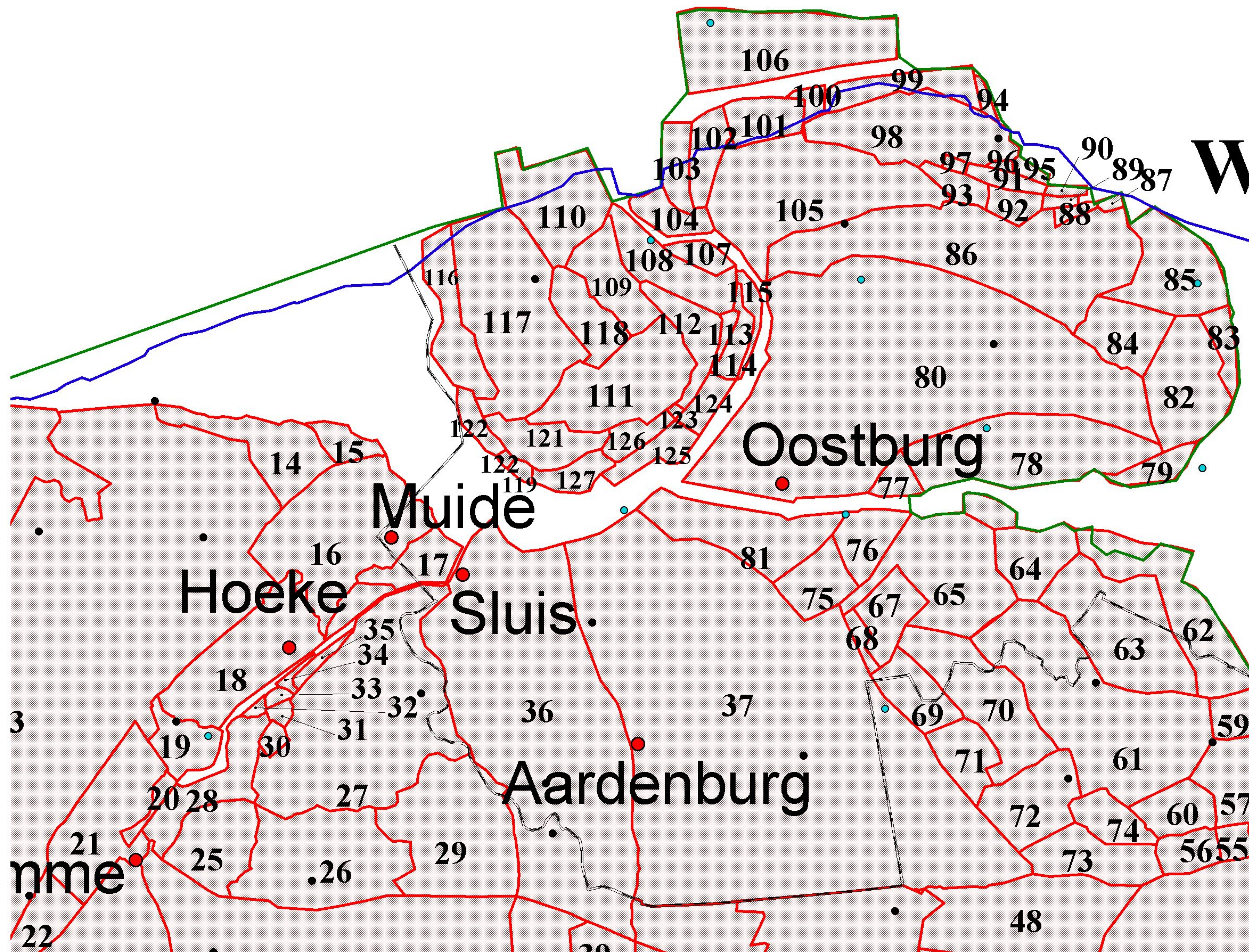
Belangrijkste Wateringen vermeld in tekst

Wateringen in het Brugse Vrije ca. 1560

Wateringen: detail Oost - Vrije

- Dorpen
- Verdwenen dorpen
- Steden
- Grens België - Nederland
- Actuele kustlijn
- Brugse Vrije
- Wateringen